

ЎЗБЕК
ТИЛИНИНГ
ИЗОҲЛИ
ЛУҒАТИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 га яқин сўз ва сўз бирикмаси

5 ЖИЛДЛИ

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ,
Н. МАҲМУДОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар), Н. ТЎХЛИЕВ,
Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

Абдуваҳоб Мадвалиев таҳрири остида

«O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Давлат илмий нашриёти
Тошкент – 2020

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

БИРИНЧИ ЖИЛД

А – Д

Тузатилган 2-нашри

«O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Давлат илмий нашриёти

**«O'ZBEKISTON MILLIY ENSIKLOPEDIYASI»
ДАВЛАТ ИЛМИЙ НАШРИЁТИ**

Директор – Шухрат Мирфаёзов
Директорнинг биринчи ўринбосари – Умид Ҳайитов
Директор ўринбосари – Шавкат Одилжон
Мухаррирлар – Ҳабиб Абдиев, Умида Яхшибоева
Ишлаб чиқариш бўлими бошлиғи – Шавкатилла Лутфуллаев
Бош рассом – Шавкат Илҳомов
Рассом – Асомиддин Бурҳонов
Техник муҳаррирлар – Мирзиёд Олимов, Умида Яхшибоева
Кичик муҳаррир – Зилола Маҳкамова
Саҳифаловчилар – Доно Ҳасанова, Асқар Ёқубжонов,
Зарнигор Тўхтамуродова

Ў 16 **Ўзбек тилининг изоҳли луғати:** 80000 га яқин сўз ва сўз бирикмаси. Ж. I. А–Д /
Масъул муҳаррир А.Мадвалиев. – Т.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Давлат илмий
нашриёти, 2020. – 680 бет.

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингга яқин сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

КБК 81.2Ў36-4
УЎК 811.512.133.374.3

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Давлат тилини ривож-
лантириш департаменти буюртмаси асосида чоп этилди.*

СЎЗБОШИ

Тилнинг ривожланиш жараёнида унинг луғат таркиби (лексикаси) бошқа соҳаларига қараганда тез, сезиларли, жиддий ўзгаришларга учрайди. Бунинг сабаблари маълум, албатта. Бу ўзгаришлар лексиканинг фақат миқдор жиҳатдан эмас, балки сифат жиҳатдан ҳам ривожланишини акс эттиради. Лексикадаги тараққиёт, ўзгаришлар янги луғавий бирликларнинг пайдо бўлиши ва маълум луғавий birlikларнинг йўқ бўлиши (истеъмолдан чиқиши), сўзларнинг янги маънолар касб этиши ва айрим маъноларининг йўқолиши каби ҳодисалардан иборат бўлади. Бу жараёнда луғавий birlikларнинг адабий меъёр (норма)га бўлган муносабатида, қўлланиши ва бошқа хусусиятларида турлича ўзгаришлар юз беради. Ана шундай ўзгаришлар маълум даражага келганида, уларни назарий ва амалий жиҳатдан акс эттирувчи тадқиқотларга эҳтиёж туғилади. Амалий ишларнинг асосийларидан бири эса изоҳли, тарихий ва этимологик луғатлар тузиш ҳисобланади. Икки жилдли “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” юзага келгандан буён ўтган йигирма йилдан кўпроқ вақт мобайнида ўзбек тили лексикасида юз берган ўзгаришлар эътиборга олинса, аллақачон ана шундай луғатнинг янгисини яратиш вақти келганлиги ва бу иш ҳозирги куннинг талаби эканлиги ўз-ўзидан аён бўлади.

Шу билан бирга, мамлакатимизнинг мустақилликка эришуви арафасида ва мустақилликнинг дастлабки йилларида тил сиёсатида жиддий ўзгаришлар юз берди. Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши, Давлат тили ҳақидаги қонуннинг қабул қилиниши, қонун моддаларида қайд этилган йўл-йўриқ ва вазифалар ўзбек тили тараққиётида янги даврни бошлаб берди. Тил тараққиёти жараёнида унинг ўз ички имкониятлари асосида ривожланиши қонун тўла, эркин амал қила бошлади. Бу – масаланинг бир томони. Иккинчи томондан, республикамиз ҳаётининг барча соҳаларида юз бераётган катта ўзгаришлар, ривожланган жуда кўп мамлакатлар билан алоқаларнинг тобора кучайиб бораётганлиги қисқа вақт мобайнида ўзбек тили, хусусан, унинг лексикаси ривожига сезиларли таъсир кўрсатди.

Ана шундай омиллар таъсирида ўзбек тили луғат таркибида юз берган жиддий ўзгаришлар муносабати билан ўзбек тилининг давр талабига жавоб берадиган кўп жилдли изоҳли луғатини тузиш ва чоп этиш республика ҳукуматининг махсус қарори билан Давлат дастурига киритилиб¹, уни амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номлидаги Тил ва адабиёт институтига (ҳозирги Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтига) юклатилди. Бу вазифа Институтнинг бир гуруҳ олимлари томонидан муваффақиятли амалга оширилди ва 2006–2008 йилларда «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриётида 5 жилдли «Ўзбек тилининг изоҳли луғати» нашр этилди.

Янги кўп жилдли изоҳли луғатни тузишда 1981 йилда нашр этилган икки жилдли изоҳли луғат материалларидан фойдаланилди. Лекин у икки жилдли луғатнинг тўлдирилган ёки қандайдир ўзгаришлар билан қайта ишланган нашри эмас, балки лексикографиянинг янги ютуқларини ҳисобга олган ҳолда яратилган мутлақо янги луғатдир. Бир умумий луғавий маънога эга бўлган сўз шаклларида асосийсини бериш, қолганларининг эса, маънода муайян силжиш, ўзгариш бўлмаган ҳолларда берилмаслиги; аввалги луғатда “эскирган”, “диний” каби белгилар остида берилган (ёки умуман берилмаган) тарихий, этнографик, диний терминларга янгича ёндашув; ўзбекча ёки умумтуркий бўлмаган сўз

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 10 сентябрдаги 311-сонли қарори ва унга ялова қилинган Давлат дастури.

ва терминларга (арабча, форсча, байналмилал, русча ва бошқа тилларга мансуб сўзларга) мумкин қадар тўлиқ этимологик маълумот бериш кабилар ҳам ушбу луғатнинг ўзига хос хусусиятларидан ҳисобланади. У ҳозирги ўзбек тили лексикасининг ҳолатини ва ривожланиш тамойилларини ҳисобга олган ҳолда яратилди. Бунга ўзбек тилшунослигининг кейинги йиллардаги эркин тараққиёти, Тил ва адабиёт институтида тўпланган катта миқдордаги лексикографик материаллар имконият туғдирди.

Ўзбек лексикографиясининг тарихи Маҳмуд Кошғарийнинг XI асрда яратилган машҳур “Девону луғотит турк” асари билан бошланган. Ушбу луғат фақат сўзлар ва уларнинг маъноларини тавсифлаб қолмасдан, туркий халқлар тарихи, урф-одатлари, географик жойлашуви каби кенг маълумотларни ҳам қамраб олган. Шу билан бирга, у дастлабки икки тилли (туркийча-арабча), изоҳли луғатлардандир. Яна бир юртдошимиз Маҳмуд Замахшарий ўзининг “Асос ул-балоғ” асари ва “Муқаллимат ул-адаб” (XII аср) деб номланган тўрт тилли (араб, форс, ўзбек, мўғул) луғати билан ҳам амалий, ҳам назарий лексикография ривожига катта ҳисса қўшди. XIII асрда эса “Ат-туҳфату-з-закияти фил-луғатит-туркия” деб номланган ноёб луғатлардан бири яратилди. Алишер Навоий ижодига бўлган катта қизиқиш XV асрдан кейинги даврда буюк шоир асарлари тили, умуман эски ўзбек тили билан боғлиқ бир қанча луғатларнинг яратилишига сабаб бўлди: Толе Имони Ҳиравийнинг “Бадое ул-луғат” (XV аср) номли чигатойча-форсча луғати, “Абушқа” номи билан машҳур бўлган чигатойча-туркча изоҳли луғат (XVI аср, Туркия), Муҳаммад Ёқуб Чингйининг “Келурнома” деб номланган ўзбекча-форсча луғати (XVII аср), Муҳаммад Ризо Хоксорнинг “Мунтахаб ул-луғот” номли изоҳли луғати (XVIII аср), Мирзо Маҳдийхоннинг “Санглоҳ” номли чигатойча-форсча луғати (XVIII аср), Сулаймон Бухорийнинг “Луғати чигатойи ва турки усмоний” (XIX аср) каби ва бошқа луғатлар шу жумладандир. Шарқшунослик ва туркийшунослик фанларининг ривожланиши туфайли анъанавий луғатчилик билан бир қаторда XIX аср 2-ярмидан янгича йўналишдаги ўнлаб русча-ўзбекча, ўзбекча-русча ва умуман туркий тиллар лексикасини изоҳловчи луғатлар ҳам пайдо бўла бошлади. Бу жиҳатдан Л.З.Будаговнинг 2 жилдли “Сравнительный словарь турецко-татарских наречий” (“Туркий лаҳжаларнинг қиёсий луғати”, СПб., 1869–71), В.В. Радловнинг 4 жилдли “Опыт словаря тюркских наречий” (“Туркий лаҳжалар луғати тажрибаси”, СПб., 1893–1911), В.П.Наливкин ва М.Наливкиналарнинг 1884–1912 йилларда бир неча марта нашр этилган “Русско-сартовский и сартовско-русский словарь” (“Русча-сартча ва сартча-русча луғат”) каби луғатлар диққатга сазовордир.

Ўзбек луғатчилиги тарихида XX аср алоҳида ўрин тутади. Бу даврда турли мақсадларни кўзда тутган кўшлаб терминологик луғатлар, ўкув ва имло луғатлари, икки ва уч тилли сўзлашгичлар яратилди. Бунда, айниқса, русча-ўзбекча ва ўзбекча-русча, шунингдек, ўзбек тилини бошқа европа ва хоржий шарқ тиллари билан қиёслаб ўрганишга мўлжалланган луғатлар алоҳида ўрин тутади. Уларнинг энг муҳимлари сифатида Е.Д. Поливановнинг “Қисқача русча-ўзбекча луғат”и (Тошкент–Москва, 1926), Ашурали Зоҳирийнинг 2 жилдли “Русча-ўзбекча мукамал луғат”и (34 минг сўз; Тошкент, 1927–28), К.К. Юдахиннинг “Қисқача ўзбекча-русча луғат”и (араб графикасида; Тошкент, 1927), У.Аҳмаджонов ва Б.Илёзовнинг “Ўзбекча-русча луғат”и (лотин графикасида; Тошкент, 1931), Саҳи Раҳматий, Абдулла Қодирий ва Абдулла Сайдовларнинг “Русча-ўзбекча тўла сўзлик” (2-жилд, 34 минг сўз; Тошкент–Қозон, 1934; луғатнинг 1-жилди нашр этилмай қолган), В.В.Решетовнинг “Қисқача ўзбекча-русча луғат”и (Тошкент, 1935) кабиларни кўрсатиш мумкин. 40-йилларнинг бошларида 17 минг сўзли “Ўзбекча-русча луғат” (Тошкент, 1941) ва 30 минг сўзли “Русча-ўзбекча луғат” (Тошкент, 1942) яратилди ва нашр этилди. Проф. Т.Н.Қори-Ниязий ва проф. А.К.Боровковлар таҳрири остида тайёрланган ушбу луғатлар сўзлигининг таркиби жиҳатидан ҳам, луғат мақолаларининг тўлалиги жиҳатидан ҳам аввал нашр этилган луғатлардан анча мукамал эди. Ўзбекистон Фанлар академияси Тил ва адабиёт институти лексикографияларининг республикадаги тажрибали таржимонлар билан ҳамкорликда яратган 5 жилдли “Русча-ўзбекча луғат”нинг босилиб чиқиши (78

минг сўз; Тошкент, 1950–55), 50 минг сўзли 1 жилдли “Русча-ўзбекча луғат” (М., 1954) ва 40 минг сўзли 1 жилдли “Ўзбекча-русча луғат” (М., 1959) каби луғатларнинг нашр этилиши ўзбек лексикографияси тарихида муҳим воқеа бўлди.

Мазкур луғатлар, айниқса, 1959 йилда нашр этилган “Ўзбекча-русча луғат” ўзбек тилининг дастлабки, биринчи изоҳли луғатини тузиш учун асос бўлди ва унинг илмий базасини юзага келтирди. Ушбу луғатларда ўзбек лексикографиясининг тажрибалари умумлаштирилган, ҳозирги замон ўзбек тилининг лексик-семантик тизими ва XX асрда шакланган меъёрлари биринчи марта кенг тавсиф этилган эди.

Шундай қилиб, икки тилли луғатлар, хусусан, “Ўзбекча-русча луғат” устида олиб борилган барча ишлар, маълум маънода, изоҳли луғатни яратиш учун тайёргарлик бўлди, унга замин ҳозирлади. Бу ишлар давомида ўзбек тилининг изоҳли луғати ва ўзбекча-русча луғатларнинг тузилиши учун умумий бўлган кўпгина масалалар, жумладан, луғатда бош сўзларнинг шакли, сўз танлаш принциплари, сўзларнинг маъновий, услубий ва грамматик тавсифлари, лексикографик белгилар тизими ва бошқа масалалар амалий равишда ҳал этилди. 60 минг сўз ва сўз бирикмасини қамраб олган 2 жилдли “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” (М., 1981), 2 жилдли “Русча-ўзбекча луғат” (Тошкент, 1983–84) ҳамда 1 жилдли “Ўзбекча-русча луғат” (Тошкент, 1988)ларнинг нашр этилиши ўзбек луғатчилиги тарихида янги босқични бошлаб берди.

Амалий лексикография соҳасида эришилган муайян муваффақиятлар билан бир қаторда луғатчиликнинг назарий муаммоларига – луғатшуносликка ҳам эътибор қаратилди ва изоҳли ҳамда икки тилли луғатларнинг маълум лексикографик масалаларини ҳал этишда орттирилган бой тажрибани, шунингдек, бу соҳадаги мавжуд камчиликларни ёритишга бағишланган бир қатор илмий ишлар ҳам амалга оширилди. Бундай изланишларнинг натижа ва хулосалари тузилажак луғатларнинг сифатини яхшилашга ёрдам бериши шубҳасиз.

Бу ўринда шуни таъкидлаш керакки, ўзбек тилининг турли тарихий даврларига, турли функционал услубларига оид битмас-туганмас сўз бойлигини тўла-тўқис қамраб олиш учун маълум хронологик чегараларга эга бўлган, аниқ мақсадга мўлжалланган луғатлар тузиш тақозо этилади. Масалан, Алишер Навоий ва бошқа мумтоз шоирларнинг асарларини ўқиш учун махсус луғат зарур, чунки эски ўзбек тили ҳозирги ўзбек адабий тилидан луғат таркиби жиҳатидан ҳам, грамматик қурилиши жиҳатидан ҳам сезиларли фарқ қилади. Бундай луғатлар тузилган ва нашр этилган ҳам. Масалан, П. Шамсиев ва С. Иброҳимовларнинг “Навоий асарлари луғати” (Тошкент, 1972). Бу луғат биринчи марта 1953 йилда “Ўзбек классик адабиёти асарларини ўқиш учун қисқача луғат” номи билан нашр этилган эди. 1983–85 йилларда эса проф. Э.И.Фозилов раҳбарлигида шоир асарлари тилининг 4 жилдли анча мукамал луғати нашр этилди.

Ўзбек тили лексикаси, ҳатто XX асрнинг ўзини олиб қараганда ҳам, таркиб жиҳатидан бир хил эмас. Унда айрим муаллифлар томонидан ишлатилган, лекин ҳали ўзбек адабий тилига кириб улгурмаган, шунингдек, шеваларга оид сўзлар ҳам анчагина. Бундан ташқари, Ўзбекистонда қадимдан ривожланган касб-хунарларга оид, фақат хунармандлар ўртасида ишлатиладиган лексика ёки XX асрда ўзбек тилида пайдо бўлган сон-саноксиз илмий-техникавий терминлар борки, буларнинг ҳаммасини битта луғатга сиғдириб бўлмайди. Айни шу сабабли касб-хунар, шева луғатлари, терминологик луғатлар тузиш тажрибаси ҳам мавжуд. Бу жиҳатдан С. Иброҳимовнинг 3 қисмли “Фаргона шеваларининг касб-хунар лексикаси” луғати (Тошкент, 1956–59), О. Усмон ва Р. Дониёровларнинг “Русча-интернационал сўзлар изоҳли луғати” (Тошкент, 1965; 2-нашри – 1972), академик Ш.Ш.Шоабдурахмонов таҳрири остида нашр этилган “Ўзбек халқ шевалари луғати” (Тошкент, 1972), Олим Усмон раҳбарлигида тузилиб нашр этилган “Ижтимоий-сиёсий терминлар луғати” (Тошкент, 1976) ва бошқа ўнлаб луғатлар эътиборга лойиқ. Ўзбек тилининг янги изоҳли луғати ана шундай бой лексикографик тажриба асосида юзага келди.

Ўзбек тилининг ушбу изоҳли луғати кенг хронологик доирада ўзбек тилининг бутун сўз бойлигини эмас, балки ҳозирги замон ўзбек тилининг кенг истеъмолдаги сўз бойлигини

тўплаш ва тавсифлашни ўзига мақсад қилиб қўяди. Чунки ўзбек тили XX асрнинг 2-ярмида, хусусан, кейинги ўн йилда янги-янги сўзлар, сўз шакллари ва ифода воситалари билан бойида, шу билан бирга, сифат жиҳатидан ҳам анча ўзгарди. Унда янги меъёр (норма)лар, янги хусусиятлар шаклланди ва ривожланиб бормоқда. Бундай ўзгаришлар тилининг фонетик таркиби ва алифбосида ҳам, имло ва талаффузида ҳам, морфологик ва лексик-семантик тузилмасида ҳам, стилистикаси ва грамматик қурилишида ҳам озми-кўпми ўз аксини топди. Айниқса, ўзбек тили лексикасида катта ўзгаришлар содир бўлди. Ўзбекистонда саноат, қишлоқ хўжалиги, фан, техника ва маданиятнинг беқийс тараққиёти, мамлакатимизда янги иқтисодий ислохотлар ҳамда бозор муносабатларининг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда ўзбек тили луғат таркибида жуда кўп янги сўзлар ва терминлар юзага келди. Кўпгина сўзларнинг маъноси ўзгарди, кенгайди, айрим сўзларнинг маъноси янада аниқлашди, ўзаро фарқланди. Буларнинг барчаси луғатда ўз ифодасини топган.

Шундай қилиб, луғатнинг асосий вазифаси ҳозирги ўзбек адабий тилининг сўз бойлигини тўплаш ва тавсифлаш билан бирга унинг меъёрларини белгилаш ва барқарорлаштиришдан иборатдир. Айни замонда у нутқ маданиятининг юксалишига ҳам хизмат қилади.

Луғатнинг меъёрийлиги шундан иборатки, унда адабий тилнинг имло, талаффуз, сўз ясаш ва уни ишлатиш меъёрлари тавсия этилади. Бунинг учун сўзлар луғатга, ўзларининг умумий адабий тилга муносабати, унда тутган ўрни ва қўлланиш доирасига кўра танлаб киритилган. Луғатда ҳар бир сўзнинг мақбул ёзилиш шакли, (ўзлашма сўзларнинг) келиб чиқиши – этимологияси, зарур ҳолларда, талаффузи кўрсатилган, маъноси (ёки маънолари) аниқланган ва изоҳланган, сўзларнинг аниқланган маънолари ва шу маъноларда тўғри қўлланиши ўзбек бадий ва илмий адабиётидан, матбуотдан олинган мисоллар – иқтибослар билан далилланган.

Лекин меъёрни пайқаш, меъёрий ҳолатларни ажратиб олиш осон иш эмас. Шу сабабли адабий тил меъёрларини белгилашда луғатда айрим камчиликлар, мунозарали, баҳсли ҳоллар бўлиши табиийдир. Луғатнинг юзага келиши, адабий тил меъёрларини қатъий, барқарор ҳолга келтириш билан бирга, унда узил-кесил ҳал этилмаган масалаларни аниқлаш ва бартараф қила бориш учун ҳам ёрдам беради, деб ўйлаймиз.

Шуни ҳам алоҳида қайд этиб ўтиш керакки, меъёрий луғат адабий тил меъёрларини белгилашга интилар экан, меъёрларни абадийлаштирмайди. Чунки тил меъёрлари ҳам, тилнинг ўзи каби, ижтимоий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда ўзгариб, ривожланиб туради.

Ўзбек тилининг ушбу изоҳли луғатини тузишга киришишдан олдин катта тайёргарлик ишлари олиб борилди. Бадий адабиёт намуналарига таяниб, луғатнинг лексик асоси – луғат картотекаси фондини тўлдирish ва бойитишга алоҳида эътибор берилди. Чунки тилнинг бойлиги ва меъёрлари, аввало, сўз усталарининг асарларида акс этади, сайқал топади. Натижада картотека фондида Фитрат, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийдан бошлаб то шу кунгача бўлган ўзбек ёзувчилари асарларидан ҳамда ўзбек тилида нашр этилган ижтимоий-сиёсий, илмий-техникавий, диний-фалсафий, ўлмий-оммабоп асарлар, дарсликлардан, вақтли матбуот ва қисман бошқа тиллардан лексикага қилинган таржималардан олинган уч миллионга яқин мисол-карточка тўпланди.

Луғат картотекаси фондини бойитиш билан бир вақтда Ўзбекистон Республикаси ФА академияги, филология фанлари доктори, профессор А. Ҳожиёв томонидан “Ўзбек тилининг кўп жылди изоҳли луғатини тузувчилар учун йўриқнома” ишлаб чиқилди ва нашр этилди (Тошкент, 2000). “Йўриқнома” нашр этилишидан олдин унинг қўлёзмаси мутахассислар орасида кенг муҳокама қилинди.

Луғатнинг биринчи нашри арафасида унинг айрим ҳарфлари Ўзбекистон Республикаси ФА академияги, филология фанлари доктори, профессор Ш. Шоабдураҳмонов, Ўзбекистон халқ шоири Э. Воҳидов, филология фанлари докторлари, профессорлар А. Нурмонов, Н. Маҳмудов ва А. Маматов, физика-математика фанлари доктори, профессор Ш. Эгамбердиев, география фанлари доктори С. Қораев, филология фанлари номзоди С. Олимовлар томонидан кўриб чиқилди ва у ҳақда тегишли фикр-мулоҳазалар, таклиф ва тавсиялар

билдирилди. Луғат сифатини яхшилашга хизмат қилган қимматли фикр-мулоҳазалари, маслаҳатлари учун муаллифлар жамоаси ва Институт раҳбарияти уларга самимий миннатдорчилик билдиради.

Луғат қўлёзмасининг дастлабки ва сўнгги, якуний таҳрири, этимологик маълумотларни тегишли манбалар асосида аниқлаштириш, муҳокама ва тақризларда билдирилган барча фикр-мулоҳазалар ҳисобга олинган ҳолда, филология фанлари номзоди А. Мадвалиев томонидан амалга оширилди.

“Луғатнинг тузилиши ва ундан фойдаланиш” қисми А. Ҳожиев томонидан ёзилди. Луғатнинг А, В, Е, И, Й, К, Л, М, Т, У, Ш, Э, Ю, Я, Ў, Қ, Ғ, Ҳ ҳарфлари А. Ҳожиев (Э ҳарфи А. Мадвалиев билан ҳамкорликда), Б, Д, Ф ҳарфлари филология фанлари доктори, профессор Э. Бегматов (Б, Д ҳарфлари А. Мадвалиев билан ҳамкорликда), Г, Ё, Ж, З ҳарфлари филология фанлари доктори Э. Умаров (ҳар тўртала ҳарф А. Мадвалиев билан ҳамкорликда), Н, О ҳарфлари филология фанлари номзоди Н. Маҳқамов, П, Р ҳарфлари филология фанлари номзоди З. Мираҳмедова (П ҳарфи А. Мадвалиев билан ҳамкорликда), С, Х, Ч ҳарфлари филология фанлари номзоди Д. Худойберганова (С ҳарфи А. Мадвалиев билан ҳамкорликда) томонидан тузилди. А. Мадвалиев Ц ҳарфини, шунингдек, юқорида кўрсатилганидек, тегишли муаллифлар билан ҳамкорликда Б, Д, Г, Ё, Ж, З, П, С, Э ҳарфларини тузди.

Луғатнинг ушбу тузатилган 2-нашри, асосан, А. Мадвалиев, Ё Одиловлар ва қисман Д. Ҳакимов, М. Қодирова, Ф. Мусаева ва А. Саидномановлар томонидан босмага тайёрланди. 2-нашрда аввалги нашрнинг шаклу шамойили, материал ҳажми, сўзбоши, луғатдан фойдаланиш тартиби деярли тўлиқ сақланиб қолиб, асосий эътибор техник, фактик нуқсонларни, имловий, пунктуацион, баъзи услубий хатоларни, иллюстратив мисоллардаги камчиликларни бартараф этишга қаратилди.

Тузувчилар луғатнинг ушбу наشري ҳам кенг ўқувчилар оммасининг эътиёжини маълум даражада қондирар, ўзбек адабий тили меъёрларининг барқарорлашувига, нутқ маданиятининг янада юксалишига ёрдам берар, деб умид қилади.

Азиз ўқувчилардан луғат ҳақидаги мулоҳазаларини, таклиф ва истакларини қуйидаги манзилларга юборишларини сўраймиз: *Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтига* – 100060, Тошкент-60, Шаҳрисабз тор кўчаси, 5-уй ва *“Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриётига* – 100011, Тошкент-11, Навоий кўчаси, 30-уй.

*Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институту*

ЛУҒАТНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ

Луғат унга киритилган луғавий бирликлар ва уларга тузилган луғат мақолаларидан ташкил топган.

Луғавий бирлик деганда, одатда, луғатга киритилган ва луғат мақоласи тузиладиган сўз (бош сўз) тушунилади. Лекин бу терминни кенгроқ маънода, яъни изоҳли луғатда маъноси (маънолари) белгиланиб, унга (уларга) изоҳ бериладиган – луғат мақоласи тузиладиган бирлик маъносида тушуниш тўғри ва мақбулдир. Шундай тушунилганда, фақат луғатга киритилган сўзларнигина эмас, ёрдамчи сўзлар билан ҳосил қилинган (ажратиб ёзиладиган) *масдқ қилмоқ* каби ясама сўзларни, шунингдек, бош сўз иштирокида юзага келган турғун бирикмаларни (мас. *бош сўзи иштирок этган боши осмонга етди, боши қотди* каби ибораларни) ҳам луғавий бирлик (изоҳланувчи бирлик) деб қараш ўринли бўлади.

Луғатга киритилган сўзлар алифбо тартибда бериледи ва улар, одатда, луғатнинг сўзлиги деб қаралади. Бу нотўғри эмас. Лекин масалага (ҳодисага) юқоридаги каби кенгроқ маънода қаралган тақдирда, фақат луғатга киритилган сўзларнигина эмас, балки луғатга киритилган ва маънолари белгиланиб, изоҳ билан таъминланувчи ажратиб ёзиладиган ясама сўз ва турғун бирикмалар ҳам луғатнинг сўзлигини ташкил этади. Лекин улар, маълум принцип асосида, бош сўзга тузилган луғат мақоласи ичида бериледи.

1. **Бош сўз.** Луғат сўзлигидан ўрин олган ҳар бир сўз *бош сўз* дейлади. Қуйидаги сўз ва сўз шакллари луғатга киритилди, яъни бош сўз сифатида беришди:

Умумистеъмолдаги сўзлардан: 1. Ҳозирги ўзбек тилида умумистеъмолда бўлган, адабий тилга оид мустақил (туб ва ясама) сўзлар, ёрдамчи сўзлар, ундов ва тақлид сўзлар, шунингдек, модал сўзлар.

2. Сўзнинг ўз вазифа ва маъносидан ташқари луғавий маъно ҳам касб этган шакли. Мас., *қушдек, қип-қизил, ўқувчи* сўз шакллари “*енгил*”, “*ғирт*”, “*утакетган*”, “*талаба*” маъносига ҳам эгаллиги туфайли бош сўз сифатида бериледи.

Фельнинг нисбат шакллари киритиш-киритмасликда ҳам шу йўл тўтилади, яъни нисбат шакли нисбат маъносидан ташқари луғавий маънога ҳам эга бўлса, луғатга киритилди.

3. Бир ёки ҳар иккала қисми мустақил қўлланмайдиган жуфт ва такрорий сўзлар: *бозор-ўчар, ола-қула, ади-бади, лаш-луш, ўлда-жўлда, чақма-чақар, бирдан-бир, лов-лов, мўлт-мўлт* ва ш.к. Лекин иккинчи қисми фонетик ўзгариш билан қўлланувчи (жамлик ифодаловчи) *ош-пош, црим-сирим* каби жуфт сўзлар луғатга киритилмади.

4. Сўзнинг адабий тилда параллел қўлланувчи *адаб-одоб, каптар-кабутар, набирана-невара, маъно-маъни* каби, *шоир-шоира, муаллим-муаллима* каби жинс билдирувчи вариантлари, шунингдек, бир сўзнинг тарихий, бадвий ва б. асарларда қўлланувчи вариантлари: *бирлан-бирла, билла* каби.

Чегараланган лексикадан: 1. Кўпчилик қўллайдиган ва тушунадиган, дарслик, илмий-оммабоп асар ва даврий матбуотда кўп қўлланадиган терминлар: *инқилоб, иқтисод, кўпайтирув, акция, тола, рақс, эмлаш, шудгорлаш* ва б.

2. Касб-хунар лексикасидан ҳам кўпчилик тушунадиган ва қўллайдиган *чарх, арра, танда, ранда, эгов, искана* каби сўзлар, шунингдек, *косиб, дурадгор, қурувчи, кулол, пардозчи* каби касб эгасини билдирувчи сўзлар ва улардан ясалган *дурадгорлик, хунармандчилик, кулолчилик* каби соҳа номини билдирувчи сўзлар.

3. Оддий сўзлашув нутқига оид сўзлардан кўпчилик қўллайдиган, ёзма нутқда ҳам кўп учрайдиган *бирам, улғудай, кетворган, шунақанги, муллажиринг* кабилар, шунингдек, нутқнинг маълум бир турига хос бўлган *нанна, ҳачу* (болалар нутқига хос); *ўрғилай, қоқиндиқ* (аёллар нутқига хос) каби сўзлар.

4. Шевага оид сўзлардан: 1) адабий тилда параллел қўлланадиган *каравот-сўри-чорпоя* каби сўзлар; 2) адабий тилга мансуб бўлмаса ҳам, кўпчилик шеваларда қўлланадиган ва ёзма манбаларда ҳам учрайдиган *гурунг, манглай, қўноқ* каби сўзлар; 3) адабий тилда варианты бўлмаган, маълум бир ёки бирдан ортиқ шевада қўлланадиган *елвизак, елвагай, арчимоқ, арна* каби сўзлар.

5. Тарихий сўзлардан ўтмишни ёритиш ва тасвирлашга оид ишларда қўлланадиган *хон, амир, қарол, чоракор, батрак, қози, миришаб, омон, чақирим* каби сўзлар.

6. Эскирган сўзлардан ўз вақтида кенг истеъмолда бўлиб, ҳозирда бошқа сўз билан алмашган ёки илмий, бадий асарлар ва бошқа манбаларда қўлланувчи *дорилфунун, кашоф, чағир, иллик, айламоқ* каби сўзлар.

7. Ҳозирги тилда мустақил ҳолда деярли қўлланмайдиган, ҳатто бутунлай истеъмолдан чиққан, лекин истеъмолда бўлган мақол, матал ва турғун иборалар таркибида, шунингдек, маълум бир сўз билангина қўлланувчи *нил* (бўёқчининг нилими), *бебилиска* (бебилиска пул), *чумак* (чумак урмоқ), *барҳам* (барҳам бермоқ), *миқ* (миқ этмаслик), *ато* (ато қилмоқ) каби сўзлар.

8. Диний тушунчаларни билдирувчи, оғзаки ва ёзма нутқда кенг қўлланадиган *ақиқа, азон, рўза, ийд, намоз, никоҳ, фотиҳа, черков, буддизм, насроний* каби сўзлар.

9. Халқлар номларидан: 1) кўпчиликка маълум халқларни билдирувчи *ўзбеклар, турклар, инглизлар, немислар, французлар, араблар, хитойлар* каби сўзлар; 2) тарихда маълум роль ўйнаган, шу туфайли номи ҳозирги ёзма манбаларда учрайдиган халқ, қабила ва сулолаларни билдирувчи *суғдлар, салжўқийлар, қорахонийлар, хазарлар* ва ш. к.; 3) ўзбек халқи таркибига кирувчи қабила ва уруғ номлари: *қарлуқлар, қипчоқлар, манғитлар, қирқлар, найманлар* каби сўзлар худди шундай (кўпчилик) шаклида луғатга киритилди.

10. Шўро даврида кенг истеъмолда бўлган, ўзбек тилига давлат тили мақоми берилгандан кейин бошқа сўз билан алмаштирилган *революция* (инқилоб), *экономика* (иқтисодийёт), *план* (режа), *район* (туман), *область* (вилоят), *массив* (даҳа), *минут* (дақиқа) каби сўзлар киритилди.

Юқоридаги бандларда қайд этилган талабларга мос келмайдиган (жавоб бермайдиган) сўзлар ва сўз шакллари, шунингдек, қисқартмалар (ХДП, ИИБ каби), атоқли отлар изоҳланувчи бирлик (бош сўз) сифатида луғатга киритилмади.

Луғатга сўз танлаш ҳақидаги қисқа тарзда айтилганлардан маълум бўлдики, буларга амал қилиш билан шу масалада (луғавий бирлик, унинг вариантлари ва ш. к. жиҳатдан) адабий меъёр (норма) белгиланган ва бу ишга алоҳида эътибор қаратилди. Натижада шу вақтга қадар давом этиб келаётган баъзи нуқсон ва хатоликлар тузатилди. Мас., 1976 йилда “Фан” нашриёти томонидан чоп этилган “Ўзбек тилининг имло луғати”да *ковламоқ, ковак* сўзлари худди шундай берилган. Икки жилдли изоҳли луғатда эса *кавак, ковламоқ* шаклида берилган. Ваҳолонки, бу икки сўздаги “К” ҳарфидан кейинги ҳарф бир хил бўлиши, аниқроғи “О” ёзилиши керак. Чунки уларнинг иккаласи ҳам аслида *ков* сўзидан ясалган: *ков+ак, ков+ламоқ* (Луғатда улар худди шундай шаклда берилди).

Луғатга киритилган бош сўздан ёрдамчи сўз орқали ҳосил қилинган (ажратиб ёзиладиган) ясама сўзлар, турғун бирикмалар бўлса, улар бош сўзга тузилган луғат мақоласи ичиди, бош сўзнинг ўзига тузилган луғат мақоласи ниҳоясига етгач, янги абзацдан қора ҳарфлар билан аввал ясама сўзлар, уларга тузилган луғат мақолаларидан сўнг эса турғун бирикмалар изоҳланувчи бирлик сифатида берилди. Демакки, уларнинг ўзига луғат мақоласи тузилди.

Турғун бирикмалар ҳам луғатга киритиладиган сўзларга қўйиладиган (юқорида қайд этилган) талаблар асосида луғатга киритилди. Яъни умумистеъмолда бўлган, шунингдек,

қўлланиш доираси чегараланган турғун бирикмалардан кўп ишлатиладиган, ёзма нутқда ҳам кўп учрайдиганлари киритилди. Булар қуйидагилар:

1. Оғзаки ва ёзма нутқда кўп қўлланиладиган, турли соҳага оид бирикма терминлар: *миллий даромад, даромад солиғи, атроф муҳит, маъмурий жазо, меҳнат дафтарчаси, қон босими, жарима тўли* ва ш. к.

2. Маъноси таркибидаги сўзлар маъносига тенг бўлмайдиган (одатда “кўпма сўз” деб қаралувчи) *назар солмоқ, жавоб бермоқ, лойиқ кўрмоқ, озор бермоқ* ва ш. к.

3. Таркибидаги бирор сўз кўчма маъноли бўлган бирикмалар: *оқ кўнгли, кўнгли оқ, қора кўнгли, кўнгли қора, қўли гул* ва ш. к.

4. Кўчма маъноли иборалар (фразеологизмлар): *аммамнинг бузоғи, уччига чиққан, оёғини қўлга олмоқ, тошингни тер* ва ш. к.

5. Изоҳ талаб этувчи мақол ва маталлар: *Темирни қизигида босмоқ. Синамаган отнинг сиртидан утма. Сўжир кўзга сурма. Кўза кунда эмас, кунда синади* ва ш. к.

Бирор сўзга тузилган луғат мақоласига киритиладиган юқоридики келтирилган тидаги турғун бирикмалар бўлса, улар худди шу беш банддаги тартибда берилди ва ҳар бирининг маъноси (маънолари) қайд этилиб, уларга изоҳ берилди, шунингдек, бу маъно ва изоҳларни тасдиқловчи мисоллар ҳам келтирилди.

Маълум бўлдики, луғат мақоласи бош сўзнинг ўзига тузилган бўлиши ёки шу бош сўздан ҳосил қилинган ясама сўз ҳамда таркибида шу сўз иштирок этган турғун бирикмалар бўлса, уларга тузилган луғат “мақолача”ларини ҳам ўз ичига олиши мумкин. (Мас., АМАЛ сўзига тузилган луғат мақоласига қаранг).

Бош сўзлар (муस्ताқил сўзлар) ноль шаклда (бош шаклда) берилди (Унинг “шакл” дейилиши ҳам шартли бўлиб, ҳеч қандай грамматик маънога эга бўлмайди). Фақат халқ, қабилла, элат номлари, шунингдек, айрим терминлар кўплик шаклида берилди. Шу билан бирга, бирлик шакли ҳам бош сўз сифатида берилди. Мисол:

ЎЗБЕК [изоҳ]...

ЎЗБЕКЛАР [изоҳ]...

Омонимлар алоҳида-алоҳида сўз сифатида рим рақамлари билан (нуқтасиз) бош сўз қилиб берилди. Мисол:

БОҒ I 1 Мевали дарахт, гул, ток ва ш. к. банд этган ер майдони...

БОҒ II 1 Боғлайдиган нарса ва унинг тугилган (боғланган) жойи...

Омографлар ҳам бошқа-бошқа сўз сифатида бош сўз қилиб берилди. Уларнинг урғудаги фарқи қайд этилди. Мисол:

МЕХАНИК (от)...

МЕХАНИК (сфт.)

ҲОЗИР [изоҳ]. *Ҳозир аҳвол бошқача.*

ҲОЗИР (шу онда). *Ҳозир кетди.*

Феъллар -моқ шаклида (*ишламоқ, келмоқ*) берилди. Лекин бу шакл шартли бўлиб, ҳеч қандай грамматик маънога эга бўлмайди.

Сўзнинг бирор шакли шу шаклга хос маъно ва вазифадан бошқа маъно ва вазифа касб этган бўлса, шу шакл бош сўз сифатида берилди ва ҳар бир маъно, вазифаси қайд этилди. Мисол:

ТОРТИБ I Тортмоқ фл. рвдш. *Тортиб йиқитмоқ...*

2 кўм. [изоҳ] *Катталардан тортиб ёшларгача.*

Бош сўз муस्ताқил қўлланимай, бирор сўз билан ёки турғун ибора таркибида қўлланиладиган бўлса, унинг кетидан остин-устин икки нуқта (:) қўйилиб, сўнгра шу сўз билан берилди. Мисол:

ЛОМ-МИМ: лом-мим демаслик...

НИЛ: буюқчининг нил...

Ажратиб ёзиладиган ясама сўз ва турғун бирикмалар ҳам, асосан, юқоридики принципга, яъни от бўлса, бош келишида, феълга тенг бўлса, -моқ шаклида берилди. Лекин баъзи турғун бирикмалар (фразеологик бирикмалар) нутқда маълум бир шаклдагина қўлланади

ва улар луғатда ҳам худди шу шаклида берилди. Мас., *шоннинг ёғини ялаган, ёғ тушса ялағудай, шон пусти ташлайди* иборалари фақат шу шаклида қўлланади ва луғатда ҳам шу шаклда берилди. Мисол:

Бош сўз кўп маъноли бўлса, фразеологик иборалардан бошқа иборалар бош сўзнинг қайси маъносига алоқадор бўлса, шу маъносига (шу маъносининг изоҳи ва унга берилган мисоллардан сўнг) берилди. Фразеологик ибора (иборалар) луғат мақоласи охирида берилди. Мисол:

БОШ 1. Тананинг бўйиндан юқори қисми. *Одамнинг боши... Бошини олмоқ... Бошим кал, кўнглим нозик...*

2 Ақл, эс... *Бошига келмоқ...*

6 Энг олдинги, биринчи (уриндаги)...

Бош гап (тлш.)... **Бош сўз 1)** *айн. сўзбоши...*; 2) изоҳли луғатда алифбо тартибида берилган, унга луғат мақоласи тузиладиган муайян сўз...

Бир олиб кетмоқ... **Бир ёқадан бош чиқариб...**

Эслатма 1. Турғун иборалар шу ибора таркибида албатта қатнашадиган (мажбурий компоненти бўлган), шу иборанинг шаклланишида асосий сўз ҳисобланувчи сўзга тузилган луғат мақоласида берилди. Мас., *ҳамма бир ёқадан бош чиқарса* жумласидан *бир ёқадан бош чиқармоқ* ибора сифатида берилди ва у *бош ёки ёқа* сўзига тузилган луғат мақоласига киритилди (*ҳамма сўзи* ибора таркибига киритилмади).

2. Бир сўз ёки унинг маъноларига киритиладиган бир типдаги иборалар, мақол ва маталлар бирдан ортиқ бўлса, алифбо тартибида берилди. Фразеологик иборалар ҳам алифбо тартибида берилди.

3. Турғун ибораларнинг вариантлари (таркибий қисмида бўладиган ўзгариш) қавс ичида *ёки* сўзи билан кўрсатилди. Мас., *азоб тортмоқ (ёки чекмоқ), кўнгли (ёки феъли) тор, кўнгли жойига (ёки ўрнига) тушмоқ, кўнгли оқ (ёки оқ кўнгли).*

2. Луғат мақоласининг бош сўздан кейинги компоненти бош сўзнинг **этимологияси** ҳақидаги маълумотдир.

Этимологик маълумот қардош бўлмаган чет тил сўзларига берилди. Бунда муайян сўз асли мансуб бўлган тил (шартли қисқартма билан), сўзнинг шу тилдаги ёзилиши ва маъноси қайд этилди.

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ [лот. *differentia* – фарқланиш] ...

СУКУТ [а. *سكوت* – индамаслик]...

Ўзлашма сўз таркибий қисмлардан, жумладан, сўзлардан ташкил топган бўлса, бу ҳолат ҳам қайд этилди. Мисол:

АНТРОПОЛОГИЯ [юн. *anthropos* – одам + *logos* – таълимот]...

Бир сўз ясалиш асосидан ҳосил қилинган ясама сўзларга, зарурат бўлмаган ҳолларда этимологик маълумот берилмади. Фақат сўз ясалишига асос бўлган сўзгагина этимологик маълумот берилди. Мас., *анархия, анархизм, анархист (анархиячи)* сўзларидан фақат *анархия* сўзига этимологик маълумот берилди:

АНАРХИЯ [юн. *anarchia* – ҳокимиятсизлик]...

Ўзлашма қўшма сўзларнинг қисмлари луғатда алоҳида-алоҳида бош сўз қилиб берилган бўлса, уларга этимологик маълумот берилиб, қўшма сўзнинг ўзига бундай маълумот бериш шарт бўлмади. Мас., *айбнома* сўзининг (луғатга киритилган) *айб* ва *нома* қисмларига (шу сўзларга) этимологик маълумот берилди. Лекин *айбнома* қўшма сўзнинг ўзига эса – шарт эмас. *Агротехника, гидробиология* сингари терминлар ҳақида ҳам айна фикрни айтиш мумкин.

Эслатма. Ўзлашма сўзнинг аслида қайси тилга мансублиги аниқ бўлмаса, шунингдек, уни ҳозирги ёзув ёки ёзувлардан бири билан ифодалаш қийин ёки умуман мумкин бўлмаса, этимологик маълумот берилмади.

Луғат мақоласининг этимологик маълумотдан кейинги қисми бош сўзга, унинг маъноси олдида бериладиган **грамматик, услубий ва ҳавола этувчи қайдлардир**, Улар қисқартма шаклида берилди.

Грамматик белгининг қисқартмалари: *бирг. н.* (биргалик нисбати), *бирл.* (бирлик сон), *боғл.* (боғловчи), *взф.* (вазифасида), *куч.* (кучайтirma шакл), *кичр.* (кичрайтиш шакли), *кўм.* (кўмакчи), *кўпл.* (кўплик сон), *мажх. н.* (мажхул нисбат), *мод. с.* (модал сўз), *олм.* (олмош), *орт. н.* (орттirma нисбат), *рвдш.* (равишдош), *рвш.* (равиш), *сфдш.* (сифатдош), *сфт.* (сифат), *тақл. с.* (тақлидий сўз), *унд. с.* (ундов сўз). *фл.* (фёъл), *эркл.* (эркалaш шакли), *юкл.* (юклама), *ўзл. н.* (ўзлик нисбат), *ҳар. н.* (ҳаракат номи).

“Услубий белги” деганда, “услубий” сўзи кенгроқ маънода, яъни грамматик белгидан бошқа характеристикаларни қайд этувчи белгилар маъносида қўлланди.

Улар: *бол.* (болалар нутқиға оид), *махс.* (касб-ҳунарға оид), *поэт.* (поэтикаға, поэзияға оид), *кт.* (китобий сўз), *с.т.* (сўзланув тилиға оид), *фольк.* (фольклорга оид), *х.-қ.* (хотин-қизлар нутқиға оид), *шв.* (шеваға оид), *эск.* (эскирган сўз), *ҳақр.* (ҳақорат сўзи).

Ҳавола этувчи қ. (қаранг), *айн.* (айнан) ҳам шундай белгилар қаториға кирди. Илм-фан соҳаларига оид сўзларда шу соҳани билдирувчи қисқартмаси қўйилди: *мат.* (математика), *тлш.* (тилшунослик), *иқт.* (иқтисодиёт) ва б.

Грамматик характеристикани қайд этувчи белги зарур ҳоллардагина берилди. Мас., *китоб, гўзал, келмоқ* сўзларининг от, сифат, фёъл экани ҳеч қандай белгисиз ҳам маълум. Шунинг учун бу сўзлардан сўнг *от, сфт., фл.* белгилари қўйилмади.

Қуйидаги ҳолларда махсус қисқартма (қисқартмалар) билан грамматик характеристика берилди:

1) бош сўз ўзи мансуб бўлган (асосий) сўз туркумидан бошқа туркумға оид маъноға ҳам эга бўлса, қайси маъноси (ёки маънолари) билан қайси сўз туркумиға оидлиги қайд этилди. Мисол:

ИССИҚ 1 *от* Жисм таркибидаги молекулалар ҳаракати (ёниш, кимёвий реакция ва ш. к.) натижасида юзаға келадиган кинетик энергия; иссиқлик, ҳарорат. *Оловнинг иссиғи. Қуёшнинг иссиғи...*

3 *сфт.* Бирор манба ҳарорати билан исиган, қизиган, ҳароратли. *Иссиқ ҳаво. Иссиқ қум;*

2) сўзнинг муайян шакли шу шаклға хос маъно ва вазифасидан ташқари луғавий маъно ҳам касб этган бўлса, ҳар икки ҳолат грамматик белги билан қайд этилди. Мисол: **ҚИП-ҚИЗИЛ 1** *Қизил* с. куч. *Қип-қизил олма...*

2 *рвш. с.т.* Турган-битгани; бутунлай, ғирт. *Қип-қизил туҳмат. Қип-қизил маст.*

ЯХШИЛАБ 1 *Яхшиламоқ* фл. рвдш. *Шароитни яхшилаб, кейин иш бошлайлик.*

2 *рвш.* Яхши даражада, бекам-кўст, талаб даражасида. *Яхшилаб қурмоқ. Яхшилаб текширмоқ.*

ИККИНЧИ 1 *Икки* с. тртб. сон шакли. *Иккинчи қават.*

2 *рвш.* Бундан бошқа, тақрор. *Иккинчи айтсанг, хафа бўламан.*

3) фёълнинг нисбат шакллари бош сўз сифатида берилганда, биринчи навбатда, ана шу маъно ва вазифаси грамматик белги билан қайд этилди. Мисол:

КЎРСАТМОҚ 1 *Кўрмоқ* фл. орт. н. *Уйини кўрсатмоқ.*

КЎРИЛМОҚ 1 *Кўрмоқ* фл. мажх. н.;

4) мустақил сўзнинг ёрдамчи (кўмакчи) сўз вазифасида қўлланиши грамматик белги билан қайд этилди. Мисол:

КЕЛМОҚ 1 | *Изоҳ* | *Қишлоқдан келмоқ. Ишға кеч келмоқ...*

14 Равишдошнинг *-(и)б* ёки *-а/-й* шаклидаги етакчи фёълға бирикиб, ҳаракатнинг бошланиш даражаси юз бериши, йўлакай бажарилиши каби маъноларни билдиради. *Эртапишар гилослар қизариб келяпти. Ишдан қайтишда ўғлингни ола кел (Келмоқ фёълита тузилган луғат мақоласиға қаранг).*

Мустақил бўлмаган сўз туркумларига оид сўзларнинг ҳаммасиға грамматик характеристика берилди. Мас., ундов сўзлар учун *унд. с.*, тақлид сўзлар учун *тақл. с.*, модал сўзлар учун *мод. с.* белгиси қўйилди. Ёрдамчи сўзлардан: боғловчи учун *боғл.*, кўмакчи учун *кўм.*, юклама учун *юкл.* белгиси қўйилди.

Эслатма. Тургун бирикмаларга грамматик характеристика берилмади.

Услубий характеристика ва уни қайд этувчи белгилар, асосан, чегараланган қатламга оид сўзлар учун берилди ва улар изоҳли луғатда жуда муҳим вазифа бажаради. Мас., бундай белги қўйиш билан сўзнинг қўлланиш соҳаси, ўрни ва ш.к қайд этилади. Натижада, сўз маъносининг изоҳи билан бирга унга хос бошқа белги-хусусиятлар ҳам қайд этилади. Мисол:

ИККИҚАТ *с.т.* Ҳомиладор.

Демак, *с.т.* белгиси билан, биринчидан, *иккиқат* сўзининг сўзлашув тилига мансублиги қайд этилса, иккинчидан, бу сўз адабий тилдаги *ҳомиладор* сўзига ҳавола қилиняпти ва изоҳдан “озод қилиняпти” (изоҳ *ҳомиладор* сўзида берилади). *Буғоз* сўзининг (одамга нисбатан) ишлатилишида ҳам худди шундай йўл тutilди:

БҮҒОЗ 1 [изоҳ]...

2 *с.т.* (одам ҳақида) Ҳомиладор.

Бош сўз бирор маъноси ёки бирдан ортиқ маъноларида қ. ёки *айн.* белгилари билан бошқа сўзга ҳавола этилган ҳолларда ҳам худди юқорыдаги каби ҳодисалар юз беради.

Ана шу бир фактнинг ўзи билан, яъни бошқа сўзга ҳавола қилиш йўли билан қанчадан-қанча ортиқча изоҳлардан ва блардан қутулиш, луғатнинг ихчамлигини таъминлашга қай даражада эришиш ҳақида, бунда услубий характеристикадан фойдаланишнинг аҳамияти ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш мумкин.

Бош сўз маъноси ёки маъноларидан бирининг изоҳи олдида грамматик ва услубий белги қўйиладиган бўлса, аввал грамматик, сўнгра услубий белги берилди. Мисол:

АЙБДОР *сфт.* 1 [изоҳ]...

3 *от ҳўқ.* Жиноий жавобгар шахс...

Агар бирдан ортиқ маънога эга бўлган сўз маълум бир маъноси ёки маънолари билан чегараланган қатламга мансуб бўлса, услубий белги шу маъноси ёки маъноларининг изоҳидан олдин қўйилди. Мисол:

АМАЛ 1 [изоҳ]...

7 *мат.* Математик ҳисобнинг ҳар бир тури. *Арифметик амаллар...*

8 *этно.* Иситиш, совитиш ва ш. к. мақсадларда дам солиб.. тайёрланган нарса...

4. Изоҳланувчи бирликлар (бош сўз ва тургун иборалар) **маъносини** (маъноларини) белгилан ва қайд этиш луғат тузиш ишининг энг асосий, луғат мақоласининг доимий қисмларидан бири ҳисобланади. Луғатнинг қиймати, муваффақияти ана шу ишнинг қай даражада бажарилганлиги билан ҳам белгиланади.

Луғатда бош сўзнинг ҳар қандай маъноси эмас, балки унинг ҳозирги умумистеъмолда бўлган, кўпчиликка тушунарли бўлган маъноси (маънолари) қайд этилди.

Бош сўз бир маъноли бўлса, луғат мақоласи шу маъносига тузилди. Кўп маъноли бўлса, ҳар бир маъноси, маълум тартибда, тўқ қора рангли араб рақами билан алоҳида-алоҳида қайд этилди (Рақамдан кейин нуқта қўйилмайди). Бунда:

1) бош сўз барча маънолари билан бир туркумга оид бўлса, бу маънолари, уларнинг ўзаро боғланишини ҳисобга олган ҳолда тартибланади. Мас., *шиша* сўзи “қаттиқ ва шаффоф материал” – “ойна” ва “шу материалдан ясалган бўтзи тор идиш” – “бутилка” маъноларига эга бўлиб, изоҳли луғатда худди шу тартибда берилди (Аксинча бўлиши мумкин эмас):

ШИША 1 [изоҳ]; ойна. *Шишадан ясалган...*

2 [изоҳ]; бутилка.

2) сўзнинг маънолари умумистеъмолга ва чегараланган қатламга оид бўлса, умумистеъмолга оид маъноси (маънолари) олдин, бошқа маънолари кейин берилди. Мисол:

ЎЗАК 1 [изоҳ]...

3 *тлш.* [изоҳ]...

3) бош сўз тўғри ва кўчма маъноларга эга бўлса, тўғри маъноси аввал, кўчма маъноси ундан кейин берилди. Мисол:

ҚИММАТЛИ 1 [изоҳ] *Қимматли буюмлар...*

3 *кўчма* [изоҳ] *Қимматли маслаҳат...*

4) бош сўз бирдан ортиқ сўз туркумига оид маънога эга бўлса, сўз мансуб бўлган туркумга оид маъноси олдин, бошқаси кейин берилди. Мисол:

ОҚ 1 *сфм.* [изоҳ] *Оқ от...*

5 *от с.т.* Ароқ...

5) алмаштирилган сўзларда қуйидагича йўл тутилди:

1. Агар сўз бутунлай (яъни бир маъноли бўлса, шу маъносидан, кўп маъноли бўлса, барча маъносидан) бошқа сўзга алмаштирилган бўлса, унинг маъноси (маънолари) қайд этилмайди. Уни қ. (қаранг) ёки *айн.* (айнан) белгиси орқали, алмаштирилган сўзга ҳавола этиши билан чекланилди. Мисол:

СЕКРЕТАРЬ қ. *котиб.*

2. Алмаштирилган сўз ўрнинда ҳозир икки ёки ундан ортиқ сўз қўлланаётган бўлса, ана шу сўзларга ҳавола этилди. Мисол:

СОЮЗ қ. *уюшма, яттифоқ.*

3. Алмаштирилган сўз бирор маъноси ёки маънолари билан истемолда қолган бўлса, ўша маъноси (маънолари) қайд этилди. Қайси маъноси (маънолари)да бошқа сўзга алмашган бўлса, арабча 1 рақами билан ўша сўзга ҳавола этилади. Мисол:

АЛИФБЕ 1 *эск. айн. алифбо...*

2 [изоҳ] *Алифбе китоби*

АНАЛИЗ 1 *айн. таҳлил...*

3 [изоҳ] *Қон анализи. Анализга қон топширмақ.*

6) сўзнинг бирор шакли луғавий маъно касб этган бўлса, дастлаб (1 рақами билан) қандай вазифа ва маъноли шакл экани қайд этилди. Сўнгра (тегишли) тартибни қайд этувчи рақам(лар) билан луғавий маъноси (маънолари) берилди. Мисол:

ҒУДАЙГАН 1 *Ғудаймоқ* фл. сфдш...

2 *сфм.* [изоҳ]. *Жуда ғудайган одам...*

УНАШМОҚ 1 *Унамоқ* фл. бирг. н... *Айтганларига унашибди.*

2 [изоҳ] ...*қизини қариндошнинг ўғлига унашибди.*

ТИНЧИТМОҚ 1 *Тинчимок* фл. орт.н...

2 [изоҳ]...

3 [изоҳ]...

7) бош сўз ёрдамчи (кўмакчи) сўз вазифасига эга бўлса, бу ҳолат унинг асосий маъноларидан кейин, тегишли рақам билан қайд этилди. Мисол:

ИЧ 1 [изоҳ]. *Уйнинг ичи...*

6 (Эгалик ва макон келишқилари шаклида – *ичига, ичида, ичидан*) кўм. *взф.* Макон, вақт муносабатларини билдиради. *Уй ичидан товуш эшитилди. Бир йил ичида жуда кўп нарсаларни ўрганиб олди.*

КҮРМОҚ 1 [изоҳ]...

16 *кўм. фл. взф.* -(и)б, -а/-й аффиксли равишдои шаклига кўпилиб, турли грамматик маънолар ифодалайди. *Ёзиб кўр. Бора кўрма;*

8) от туркумига оид сўзларнинг киши исми бўлиб қўлланиши унинг барча маъноларидан сўнг, тегишли рақам билан бош ҳарфда қайд этилади. Мисол:

АЗИЗ 1 [изоҳ]...

6 *Азиз* (эркаклар исми).

Ёрдамчи сўзлар (боғловчи, кўмакчи, юкламалар) ҳам кўп маъноли бўлиши мумкин. Лекин, луғатнинг вазифаси ва мақсади талабига кўра, уларнинг барча маъноларини қайд этиш шарт бўлмайди.

Ёрдамчи сўзлар асл вазифасидан, маъносидан бошқа маъно ва вазифага эга бўлса, бу ҳодиса алоҳида (тегишли рақамлар билан) қайд этилди. Мас., *лекин* боғловчиси от вазифасида ҳам қўлланади: *Пулни ундириш учун акам унча шошилмас эди, бир нарча боғ биз учун керак эмас. Унинг лекин бор...* Ойбек, Танланган асарлар. *Лекин* сўзига хос бу хусусиятлар алоҳида қайд этилди:

ЛЕКИН 1 боғл ...

2 от взф ...

Билан сўзи, кўмакчи вазифасидан ташқари, боғловчи вазифасига ҳам эга. Бу ҳолат ҳам изоҳли луғатда қайд этилди:

Ажратиб ёзилувчи ясама сўзлар ва турғун бирикмаларнинг маъноси ҳам қайд этилди. Агар улар бирдан ортиқ маънога эга бўлса, тегишли тартибда, ёпиқ қавсли араб рақами [1), 2)...] билан қайд этилди. Мисол:

Қойил қилмоқ 1) ўринлатиб, бошлаб адо этмоқ, бажармоқ...; 2) [изоҳ]. **Бошига кўтармоқ** 1) ўта ҳурмат қилмоқ...; 2) бақирӣқ-чақирӣқ, шовқин-сурон қилмоқ...

5. Луғат мақоласининг энг асосий қисми (компоненти) **изоҳланувчи бирликлар маъноси (маънолари)га бериладиган изоҳдир**. Луғатнинг “Изоҳли луғат” деб аталиши ҳам, асосан, худди шу вазифасига кўрадир. Бинобарин, изоҳли луғатнинг муваффақияти, қиймати ана шу вазифанинг қай даражада бажарилганлиги, шу мақсадга қай даражада эришилганлиги билан белгиланади.

Сўз маъносини изоҳлаш таъриф, тавсиф, тушунтириш каби йўллар билан бўлади.

Мустақил сўзнинг, аниқроғи, номловчи сўзнинг маъноси унинг таркибий қисмлари (семалари) асосида изоҳланади. Мисол:

ОДАМ 1 Фикрлаш, сўзлаш ва меҳнат қилиш қобилиятига эга жонли зот.

ХУНУК 1 Ёқимсиз ҳусни...

Олмошларга бериладиган изоҳ, уларнинг қайси сўз туркумига оид сўз ўрнида қўлланишига қараб, ҳар хил бўлади. Мисол:

КИМ 1 Шахс ҳақида сўроқни билдиради...

БИЗ 1 Сўзловчи ва у мансуб бўлган шахслар гуруҳи...

Сон туркумига оид сўзнинг маъносига берилган изоҳ айна шу рақам ва у билдирадиган сонга тенг бўлади. Мисол:

ЙИГИРМА 1 20 рақами ва у билан ифодаланган сон, миқдор.

Ёрдамчи сўзларнинг маъноси (маънолари) алоҳида (махсус рақамлар билан) қайд этилмаслиги ва бунинг сабаби юқорида айtilди. Ёрдамчи сўз бир маъно ва вазифага эга бўлса, у таърифланди ва тасдиқловчи мисол келтирилди. Мисол:

АГАР юкл. Шарт маъносини кучайтиради, таъкидлайди. *Агар кўчада бўлмаса эди, Йўлчи шу онда бу сўзал... қизнинг оёқларига бош қўйишга тайёр эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

СИНГАРИ кўм. Ўхшатиш, қиёсنى билдиради. *Мен ҳам сен сингари йигирма икки ёшимда қайнаб, тошиб юрган кезларим эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Ёрдамчи сўз бирдан ортиқ маъно ва вазифага эга бўлса, уларнинг асосийлари айтилиб, тасдиқловчи мисоллар келтирилиш билан чегараланилди. Мисол:

УЧУН кўм. Сабаб, мақсад, аталганлик каби маъноларни билдиради, шундай маъноли муносабатларни кўрсатади. *Ёрмат шаҳардан пиёда қайтиб, ўлғудай ҳоригани учун, ҳамма отларга Йўлчи қаради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу ерга Мадали аканинг жиғига тегиш, рақинни келтириш учун кирганлигимни эслаб, мулзам бўлдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Ҳўжайиннинг қизи учун палак, дорпеч, қийқч тикади.* Ойбек, Танланган асарлар.

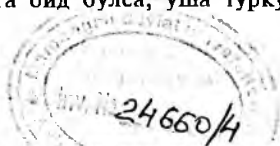
Ёрдамчи сўзлар асл вазифасидан ташқари яна бошқа маънога (бошқа сўз туркумига хос маънога) эга бўлса, уларнинг ҳар бири луғатда алоҳида қайд этилиши юқорида айtilди. Бундай ҳолларда изоҳ масаласи куйидагича ҳал этилди:

1. Агар муайян сўз ҳар бир вазифасида ҳам ёрдамчи сўз бўлса (масалан, *билан* сўзи каби), уларнинг изоҳи юқорида қайд этилганидек амалга оширилди.

2. Агар ёрдамчи сўз бошқа сўз туркумига оид маънога ҳам эга бўлса, 1 рақами билан унинг ёрдамчи сўз (боғловчи, кўмакчи ёки юклама) эканлиги қайд этилди ва ёрдамчи сўз сифатида (юқорида айtilган йўл билан) изоҳланди. Бошқа туркумга оидлиги тегишли рақам билан қайд этилди ва қайси сўз туркумига оид бўлса, ўша туркум сўзлари изоҳланадиган йўл билан изоҳланди. Мисол:

БАЛКИ 1 боғл. [изоҳ]...

2 мод.с. [изоҳ]...

Ундов, тақлид сўз ва модал сўзларда, асосан, унинг нимани билдириши, ифодалаш ифодалаш кўрсатилли, яъни изоҳ таркибида “билдиради”, “ифодалайди” каби сўз бўлади. Мисол:

ВОЙ 1 Каттиқ оғриқ, азоб ҳиссини ифодалайди...

3 Ҳаяжон, ҳайрат ҳиссини билдиради...

ГУМБУР 1 Портлаш, ағдарилиш ва ш. к. натижасида юзага келадиган товушни, шундай товушга тақлидни билдиради.

АЛБАТТА 1 Фикр, иш-ҳаракат ва ш. к. нинг қатъийлигини билдиради...

Сўзнинг луғатда қайд этилган биронта ҳам маъноси изоҳсиз қолмаслиги кераклиги юқорида айтилди. Лекин бу дегани сўзнинг луғатда қайд этилган ҳар бир маъноси шу ўринда изоҳланиши шарт деган сўз эмас. Изоҳли луғатда бундай йўл тутиш мумкин ҳам эмас. Чунки, бундай йўл тутилмаган бўлса, луғат такрор ҳолдаги изоҳлар билан тўлиб кетади. Мас., тилда маънодош (синоним) сўзларнинг кўпчилиги маълум. Уларнинг ҳар бирида айна бир маънога изоҳ бериларверса, луғатда такрорий изоҳларнинг қай даражада кўпайишига эътибор беришнинг ўзи kifоя. Ана шу ҳолатга йўл қўймасликка, шу билан бирга, сўзнинг луғатда қайд этилган ҳар бир маъноси изоҳга эга бўлишини таъминлашга икки хил йўл билан эришилади: 1) сўз маъносини таъриф, тушунтириш йўли билан изоҳлаш, яъни маънога изоҳ бериш; 2) сўз маъносини бошқа сўзнинг маъносига ҳавола этиш. Булардан биринчиси сўз маъносини изоҳ билан таъминлашнинг асосий йўли бўлиб, сўзнинг умумистеъмола оид, адабий тилдаги маъноси (маънолари), албатта, ана шундай изоҳ билан таъминланади.

Иккинчи йўл эса ўзаро маънодош сўзларни изоҳлашда қўлланади. Мас., маънодош сўзлардан бири умумистеъмола оид бўлса, бошқаси чегараланган қатламга мансуб бўлади; бири услубий жиҳатдан бетараф бўлса, бошқаси услубнинг бирон турига мансуб бўлади ва ҳоказо.

Бош сўзнинг умумистеъмола оид, адабий тилда кенг қўлланишда бўлган, услубий ва б. жиҳатдан бетараф бўлган маъноси (маънолари) албатта изоҳланди. Бу сўзнинг синонимлари эса тегишли маъноси (маънолари) билан унга ҳавола этилди.

Сўзлар умуман эмас, балки маъноси, маълум маънолари билан синоним бўлади. Шунга кўра, изоҳли луғатда умуман сўз сўзга эмас, балки сўз маълум маъноси ёки маънолари билан бошқа сўзнинг маъносига ёки маъноларига ҳавола этилади. Луғат мақоласида ана шу нарса ўзининг аниқ ифодасини топиши керак. Бунда:

Агар бир маъноли сўз бошқа бир шундай маъноли сўзга ҳавола этиладиган бўлса, изоҳланган сўзда ҳеч қандай рақам қўйилмайди. Мисол:

ИЗН қ. рухсат...

Ижозат сўзи ҳам *рухсат* сўзи билан маънодош ва улар орасидаги фарқ жуда сезиларсиз. Лекин *ижозат* сўзи маълум даражада китобийлик хусусиятига эга. Шунинг ўзидек унинг қўлланиш доирасини чегаралайди. *Рухсат* сўзида эса бирон жиҳатдан чегараланиш йўқ. Шу туфайли у ўз синонимик қаторида асосий сўз ҳисобланади ва унинг маъноси албатта изоҳланиб, қолган сўзлар (синонимлари) унга ҳавола этилиши мумкин.

Кўп маъноли сўз бирор маъноси ёки бир неча маъноси орқали бошқа сўзга синоним бўлса, шу маъноси билан синонимик қатордаги асосий сўзга ҳавола этилади.

Синонимлар бир қатор хусусиятлари билан ўзаро фарқланади. Фақат ҳавола этишнинг ўзи билан ана шу фарқларни тўла қайд этиш мумкин бўлавермайди. Демак, сўз маъноси изоҳнинг тўғри ва тўлиқлигига путур етказилмайдиган ҳоллардагина изоҳнинг бу усулини (ҳавола этиш йулини) қўллаш мумкин. Фактларнинг кўрсатишича, икки ҳолатда шундай йўл тутиш мумкин:

Биринчидан, ўзаро синоним сўзнинг бир-биридан фарқи йўқ, деярли йўқ бўлган ҳолларда. Бундай сўзларнинг бири қўлланиши жиҳатидан асосий эканлиги сезилиб туради, лекин бирон-бир услубий белги (кенг маънода) қўйилиши талаб этилмайди ҳам. Ана шу сўзга изоҳ берилиб, синоними унга ҳавола этилади. Мас., *илғор*, *нешқадам* сўзларидан *илғор* сўзига изоҳ берилиб, *нешқадам* сўзи *айн.* белгиси билан унга ҳавола этилади. Бу билан *нешқадам* сўзи ҳам *илғор* сўзи маъносига берилган даражадаги изоҳ билан таъминланади:

ИЛГОР [изоҳ]...

ПЕШҚАДАМ айн. илгор...

Иккинчидан, синоним сўзларнинг асосийси изоҳланиб, бошқаси (бошқалари), ўзига хос хусусиятга билдирувчи характеристика билан (характеристикани билдирувчи белгини қўйиб), унга ҳавола этилади. Мисол:

ПОТИ шв. Нарвон...

ОРАЗ поэт. Юз...

АЛАЛХУСУС эск. кт. Айниқса, хусусан...

Демак, бунда, биринчидан, асосий сўзнинг маъносига берилган изоҳ ҳавола этилган сўзнинг маъносига тегишли экани, иккинчидан (услубий белги билан), ҳавола этилаётган сўзнинг ўзига хос хусусияти қайд этилади. Бу билан изоҳнинг мукамаллиги таъминланади.

Ана шундай имкониятлар бўлмаган тақдирда, маънодош сўзларнинг ҳар бирига (унинг маъносига) изоҳ бериш талаб этилади. Мас., *яхши, дуруст, соз* сўzlари ўзаро синонимлардир. Улар белгининг даражаси нуқтаи назаридан бир-биридан фарқланади. Бу фарқни бирон белги билан эмас, ўзига хос изоҳ билан бериш мумкин. Мисол:

ЯХШИ 1 Ижобий белги-хусусиятли...

ДУРУСТ Бир оз яхши, ёмон эмас...

СОЗ 1 Жуда яхши...

Ҳавола йўли билан изоҳлашни, асосан, маънодош сўзларда фойдаланилишини кўрдик. Бундан ташқари, яъни сўз маъноси таъриф, тушунтириш орқали изоҳланган ҳолларда, изоҳнинг қўшимча таркибий қисми сифатида, маънодош сўздан ҳам фойдаланиш мумкин. Бунда сўз маъносига берилган изоҳдан сўнг нуқтали вергул (;) қўйиб, маънодош сўз келтирилади. Мисол:

АЙБ 1 Тартиб-қоида, одоб-ахлоқ меъёрларига хилоф иш; гуноҳ...

4 Расоликни бузувчи белги; нуқсон...

Бундай ҳолларда изоҳдан сўнг шу сўзнинг ҳар қандай маънодоши эмас, балки ҳар тарафлама унга яқин бўлган, сўзга берилган изоҳни англашга ёрдам берадиган синоними берилиши керак (келтирилган мисолдаги каби). Бирон белгиси ёки белгилари билан изоҳланган маънодан кескин фарқланувчи сўзни келтиришга ҳожат бўлмайди, ҳатто бундан сақланиш керак. Мас., *юз* сўзининг бир маъносига берилган изоҳдан кейин *бет* сўзини келтириш мумкин, лекин *ораз* сўзини келтириш мумкин эмас.

Алмаштирилган сўз ҳам изоҳдан сўнг (синоним сифатида) келтирилмайди. Мас., *инқилоб* сўзининг маъноси (маънолари)га берилган изоҳдан сўнг *революция* сўзи келтирилмайди.

Феълнинг нисбат шакллари нишланиш ва изоҳлашда ҳам юқоридагича йўл тутилди, яъни луғатга киритилган нисбат шаклининг қайси нисбат шакли экани кўрсатилди ва қайд этилган луғавий маъноси тегишли рақамдан сўнг изоҳланди. Мисол:

КЎРСАТМОҚ 1 Кўрмоқ фл. орт.н...

2 Намойиш қилмоқ, билдирмоқ. *Ҳақ эканини кўрсатди...*

3 [изоҳ]...

Сўзнинг вариантларидан (*каптар — кабутар, набира — невара, билан — бирлан — бирла* каби) фақат биттаси (асосий ҳисоблангани) изоҳланиб, бошқаси унга ҳавола этилди.

Ажратиб ёзиладиган ясама сўзлар ва турғун бирикмаларнинг қайд этилган маъноси (маънолари) ҳам изоҳ билан таъминланди. Бунда ҳам юқорида қайд этилган йўлларга амал қилинди.

6. Луғат мақоласининг сўнгги компоненти **изоҳланувчи бирлик маъноси изоҳдан кейин бериладиган иллюстратив мисол** (мисоллар)дир. Иллюстратив мисол, гарчи ҳар бир маънонинг изоҳдан сўнг берилса-да, лекин у олдинги беш моддада қайд этилганларнинг, яъни изоҳланувчи бирликнинг (жумладан, бош сўзнинг) айtilган талаблар асосида киритилганлигини, унга қўйилган грамматик ва услубий белгиларнинг тўғрилигини, изоҳланувчи бирлик маъноси (маънолари)нинг тўғри, аниқ белгиланганлигини, ниҳоят, ҳар бир маънога берилган изоҳнинг тўғрилигини тасдиқлаш учун келтирилади. Кўринадики,

иллюстратив мисоллар луғат мақоласида муҳим вазифа бажаради ва унинг қиймати ана шу вазифаларни бажаришга қай даражада муносиблиги билан белгиланади.

Иллюстратив мисол, мисол-цитата юқоридаги талаблар нуқтаи назаридан, эҳтиёж бўлган ҳолларда берилди. Аксинча ҳолларда мисол бериш шарт бўлмайди. Мас., бошқа сўз билан бутунлай алмаштирилган сўзлар учун (маъноси, маънолари қайд этилмаслиги туфайли) уларнинг тилда қўлланганлигини тасдиқлаш учунгина мисол берилди.

Иллюстратив мисолнинг қандай шаклда, яъни сўз бирикмаси ёки гап шаклида бўлиши, шунингдек, унинг маълум манбадан олинishi кераклиги сўзнинг, сўз маъносининг хусусиятига қараб белгиланади. Мас., маънога берилган изоҳ ва бошқа қайдларни шу сўз ишгирикада тузилган сўз бирикмаси тасдиқлай олса, шундай мисолни бериш ва шу билан чекланиш мумкин. Мас., *чекмоқ* сўзининг (бир маъноси) изоҳидан сўнг *сигарета чекмоқ, нос чекмоқ* мисолларини, ҳатто улардан бирини келтиришнинг ўзи кифоя. Лекин айрим сўзларнинг маъноси изоҳидан сўнг тегишли манбадан гап шаклидаги мисол келтирилиши талаб этилади. Мас., *турқ, чеҳра* сўзлари учун, *кутармоқ* феълининг “дош бермоқ, чидамоқ” маъноси учун шундай мисол бериш шарт.

Баъзи сўзлар кенг (кенгроқ) тушунчани билдиради. Биргина мисол бундай сўзлар маъносининг хусусиятини тасдиқлай олмайди. Бинобарин, уларнинг маъноси изоҳидан кейин ана шу изоҳни старли тасдиқлайдиган мисоллар келтириш керак бўлади (Мас., *анжуман* сўзига тузилган луғат мақоласига қаранг).

Турғун иборалар учун луғат мақоласига мисол беришда ҳам юқорида қайд этилган талаблар асосида иш қўрилди.

Эътибор: 1. Мисол-цитаталар 1956 йилгача амалда бўлган эски имло қоидалари асосида chop этилган манбадан олинган бўлса, улар ҳозирги (амалдаги) имлога мослаб берилди.

2. Манбалардан келтирилган мисоллар тузувчи томонидан берилган мисоллар ҳамда мақол ва маталлардан тўртбурчак шакли (■) билан ажратилди.

3. Келтирилган мисол-гаплар ҳаддан ташқари чўзиқлиги ва б. сабабларга кўра қисқартирилган бўлса, бу қисқартириш кетма-кет қўйилган икки нуқта (...) билан белгиланди.

4. Мисол-далил сифатида айрим, кичик шеърлардан келтирилган парчаларда, аксар ҳолларда, шу парча олинган шеърнинг номини эмас, фақат шеър муаллифи (шоир)нинг номини келтириш билангина чекланилди. 10 дан ортиқ марказий газеталардан олинган мисолларнинг манбаи умумий тарзда “Газетадан” сўзи билан берилди.

Луғат ва луғат мақоласининг тузилиши, унинг компонентлари, ҳар бир компонентнинг вазифаси ва б. хусусиятлари ҳақида жуда қисқа тарзда тўхтадик. Буларнинг ҳар бири юзасидан тўлиқ тасаввурга эга бўлиш, аниқ маълумотлар олиш, қолаверса, луғатнинг ютуқ ва камчиликларига баҳо бериш учун луғатнинг ўзига, ундаги тегишли луғат мақолаларига мурожаат қилиш мумкин.

ЛУҒАТДА ҚУЛЛАНҒАН ШАРТЛИ ҚИСҚАРТМАЛАР РҮЙХАТИ

- a.* — араб тилига мансуб сўз
авиа. — авиацияга оид термин
ад. — адабиётга, адабиётшуносликка оид термин
айн. — айнан
айр.боғл. — айирувчи боғловчи
айр.юкл. — айирув юкламаси
анат. — анатомияга оид термин
археол. — археологияга оид термин
архит. — архитектурага оид термин
астр. — астрономияга оид термин
африкаанс — африкаанс (бур) тилига мансуб сўз
белг.олм. — белгилаш олмоши
бетклф. — менсимасликни ифодаловчи ёки бетакаллуф муомаллада қўлланувчи сўз, ибора
биол. — биологияга оид термин
бирг.н. — биргалик нисбати
бирл. — бирлик сон
б.к. — бош келишик
бнк. — бинокорликка оид термин
бол. — болалар нутқиغا хос, болалар ишлатадиган сўз
бот. — ботаникага оид термин
боғ. — боғдорчиликка оид термин
боғл. — боғловчи
бркт. боғл. — бириктирувчи боғловчи
буйр.м. — буйруқ майли
бухг. — бухгалтерияга, ҳисоб-китобга оид термин
ва б. — ва бошқа(лар)
ва ш.к. — ва шу каби(лар)
венг. — венгер тилига мансуб сўз
вет. — ветеринарияга оид термин
взф. — (бирор сўз, гап бўлаг) вазифасида
г. — грамм
геогр. — географияга оид термин
геод. — геодезияга оид термин
геол. — геологияга оид термин
геом. — геометрияга оид термин
геофиз. — геофизикага оид термин
гидр. — гидрологияга, гидротехникага оид термин
голл. — голланд тилига мансуб сўз
груз. — грузин тилига мансуб сўз
гум.олм. — гумон олмоши
дағл. — дағал, қўпол сўз, ибора
денг. — денгизчиликка оид термин
дин. — диний сўз, ибора
дип. — дипломатияга оид термин
ёрд.фл. — ёрдамчи феъл
жамл.сон — жамловчи сон
жарг. — жаргон сўз, ибора
ж.к. — жўналиш келишиги
зид. — (бирор сўз, иборанинг) зидди, антоними
зидл.боғл. — зидловчи боғловчи
зоол. — зоологияга оид термин
ингл. — инглиз тилига мансуб сўз
индейс. — индейс тилларига мансуб сўз
исл. — исланд тилига мансуб сўз
исп. — испан тилига мансуб сўз
итал. — итальян тилига мансуб сўз
иқт. — иқтисодийётга оид термин
й. — йил
кам қўлл. — кам қўлланадиган сўз, ибора
камс. — камситишни ифодаловчи сўз, ибора
карт. — карта ўйинига оид сўз, ибора
кг — килограмм
кел.зам. — феълнинг келаси замон шакли
кест. — кесатиқ, киноя англатадиган сўз, ибора
ким. — кимёга оид термин
кино — кинематографияга оид термин
кичр. — кичрайтиш шакли
км — километр
кон. — кончилиқка оид термин
крш.с. — кириш сўз
кт. — китобий сўз, ибора
кш.олм. — кишилик олмоши
кул. — кулинарияга, ошпазликка оид термин
куч. — кучайтириш шакли
куч.юкл. — кучайтирув юкламаси

кўм. — кўмакчи
кўм.фл. — кўмакчи феъл
кўпл. — кўплик сон
кўрс.олм. — кўрсатиш олмоши
кўчма — кўчма маънода, кўчма маъноси
л. — литр
л.м. — луғавий маъноси
лот. — лотин тилига мансуб сўз
м. — метр
мавҳ.от — мавҳум от
мажҳ.н. — мажҳул нисбат
малайяча — малайя тилига мансуб сўз
мас. — масалан
мат. — математикага оид термин
махс. — махсус сўз, термин
мг — миллиграмм
метеор. — метеорологияга оид термин
мех. — механикага оид термин
мин. — минералогияга оид термин
миф. — мифологияга оид термин
мл. — молияга оид термин
млн. — миллион
мм — миллиметр
мнт. — мантиққа оид термин
мод.с. — модал сўз
мтр. — метрологияга оид термин
мус. — мусиқага, мусиқашуносликка оид термин
мўғ. — мўғул тилига мансуб сўз
н. — нисбат (феъл нисбати)
назм. — назмда ишлатиладиган сўз, ибора
нафр. — нафрат, жирканиш англатадиган сўз, ибора
нем. — немис тилига мансуб сўз
неол. — неологизм, янги сўз
ов. — овчиликка оид термин
олм. — олмош
опт. — оптикага оид термин
орт.н. — ортирма нисбат
палнт. — палеонтологияга оид термин
пед. — педагогикага оид термин
плгрф. — полиграфияга оид термин
пол. — поляк тилига мансуб сўз
порт. — португал тилига мансуб сўз
позт. — поэтик сўз, поэзияда, назмда ишлатиладиган сўз, ибора
псхл. — психологияга оид термин
р. — рус тилига мансуб
радио — радиотехникага оид термин
расм. — расмий услубда қўлланадиган сўз, ибора

равдш. — равишдош
рвиш. — равиш
рум. — румин тилига мансуб сўз
с. — сўз
салб. — салбий маънони ифодаловчи сўз, ибора
санск. — санскрит тилига мансуб сўз
сиёс. — сиёсатга, сиёсатшуносликка оид термин
сканд. — скандинав тилларига мансуб сўз
снт. — санъатга оид термин
снқ.сон — саноқ сон
спрт. — спорт ва физкультурага оид термин
с.т. — сўзлашув тилида (оғзаки нутқда) қўлланадиган сўз, ибора
суғд. — суғд тилига мансуб сўз
сфдш. — сифатдош
сфт. — сифат
сўк. — сўкиш ёки койишни ифодалайдиган сўз, ибора
сўр.олм. — сўроқ олмоши
сўр.юкл. — сўроқ юкламаси
т. — туркий, умумтуркий сўз
такр.с. — такрорий сўз
тар. — тарихга оид, тарихий термин
тасв.с. — тасвирий сўз
тат. — татар тилига мансуб сўз
тақл.с. — тақлид сўз
тақс.сон — тақсим сон
театр — театрға оид термин
тех. — техникага оид термин
тиб. — тиббиётга оид термин
тиж. — тижоратга, коммерцияга оид термин
т.й. — темир йўлга оид термин
т.к. — тушум келишига
тлиш. — тилшуносликка оид термин
топ. — топографияга оид термин
трнс. — транспортга оид термин
тртб.сон — тартиб сон
турк. — турк тилига мансуб
туқм. — туқмачиликка оид термин
укр. — украин тилига мансуб сўз
унд.с. — ундов сўз
ф. — форс ва тожик тилларига мансуб сўз
фарм. — фармацевтикага, фармакологияга оид термин
физ. — физикага оид термин
физиол. — физиологияга оид термин
фин. — фин тилига мансуб сўз
фл. — феъл
флс. — фалсафага оид термин

<i>фольк.</i> – фольклорга оид сўз	<i>юқ.усл.</i> – юқори услуб
<i>фото</i> – фотографияга оид термин	<i>яп.</i> – япон тилига мансуб сўз
<i>фр.</i> – француз тилига мансуб сўз	<i>ўзл.н.</i> – ўзлик нисбати
<i>хит.</i> – хитой тилига мансуб сўз	<i>ўзл.олм.</i> – ўзлик олмонги
<i>х.-қ.</i> – хотин-қизлар нутқида хос, хотин-қизлар нутқида ишлатиладиган сўз, ибора	<i>ў.-п.к.</i> – ўрин-пайт келишиги
<i>ч.к.</i> – чиқиш келишиги	<i>ўтг.зам.</i> – феълнинг ўтган замон шакли
<i>ш.</i> – шахс	<i>қ.</i> – қаранг
<i>шахм.</i> – шахматга оид термин	<i>қад.р.</i> – қадимги рус тилига мансуб сўз
<i>шв.</i> – шевага оид сўз, ибора	<i>қад.яқ.</i> – қадимги яҳудий тилига мансуб сўз
<i>ш.к.</i> – шу каби(лар)	<i>қарғ.</i> – қарғиш сўзи, ибораси
<i>эг.олм.</i> – эгалик олмонги	<i>қ.к.</i> – қаратқич келишиги
<i>эл.</i> – электрга, электротехникага оид термин	<i>қ.х.</i> – қишлоқ хўжалигига оид термин
<i>эрг.боғл.</i> – эргаштирувчи боғловчи	<i>ғалат.</i> – нотўғри ишлатилган (ёзилган) сўз
<i>эркл.</i> – эркалашни ифодалайдиган сўз, ибора	<i>ҳазил</i> – ҳазил қилиб айтилган сўз, ибора
<i>эск.</i> – эскирган сўз, ибора	<i>ҳарб.</i> – ҳарбий ишга оид сўз, термин
<i>этно.</i> – этнографияга оид термин	<i>ҳар.н.</i> – ҳаракат номи
<i>юкл.</i> – юклама	<i>ҳақр.</i> – ҳақорат ифодалайдиган сўз, ибора
<i>юн.</i> – юнон (грек) тилига мансуб сўз	<i>ҳинд.</i> – ҳинд тилига мансуб сўз
	<i>ҳоз.зам.</i> – феълнинг ҳозирги замон шакли
	<i>хўқ.</i> – хуқуққа, хуқуқшуносликка оид термин

**Иллюстратив мисоллар олинган айрим илмий ва бадий манбаларнинг
луғатда қабул қилинган қисқартмалари:**

- “ЎзМЭ” – “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 12 жилдли, 1-11-жилдлар.
Тошкент, 2000-2005.
- “ЎТА” – “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали (1960-96 йиллардаги сонлари).
- С. Анорбоев, Оқсой. – С. Анорбоевнинг “Оқсой шалолалари” қиссаси ва
“Оқсой” романи.
- М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси. – М. Жўрабоевнинг “Мулла Бурҳоннинг мартабаси” қиссаси.
- М.Исмоилий, Фаргона т.о. – М. Исмоилийнинг “Фаргона тонг отпунча” романи
(1-2-китоблар).
- “Латифалар” – “Афанди латифалари” тўплами.
- Ҳ.Назир, Сув гадоси – оқпадар.. – Ҳ.Назирнинг “Сув гадоси – оқпадар денгизни бошлаб
келди” қиссаси.
- Ойбек, О.в.шабадалар – Ойбекнинг “Олтин водийдан шабадалар” романи.
- “Эртақлар” – “Ўзбек халқ эртақлари” тўплами.
- “Қўшиқлар” – “Ўзбек халқ қўшиқлари” тўплами.

ЎЗБЕК АЛИФБОСИ

Аа	Лл	Чч
Бб	Мм	Шш
Вв	Нн	Ъ
Гг	Оо	Ь
Дд	Пп	Ээ
Ее	Рр	Юю
Ёё	Сс	Яя
Жж	Тт	Ўў
Зз	Уу	Ққ
Ии	Фф	Ғғ
Йй	Хх	Ҳҳ
Кк	Цц	

А

А юкл. (турли даражадаги талаффуз билан) Таажжубли, эътирозли ва ш.к. мазмундаги суроқни билдиради: Нима? Нима дединг? Нима дедингиз? *Ўн тўрт сўм берасиз. -А, ўн тўрт сўм? Ойбек, Танланган асарлар. Рафиқ, найни ким чалди? - Йўлчи акам. - А! Ростданми? Алдама! Ойбек, Танланган асарлар. Қанақа ўйин? - Қимор, - секин жавоб берди Қамбар. - А, меҳмонлари қиморбозга сира ўхшамайди-ку. Ойбек, Танланган асарлар.*

АБАД [а. ابد — доимийлик] эск. кт. 1 Сўнги йўқ келгуси замон; зид. *азал.*

2 рвш. Абадий суратда, доймо. *Икки нарса бир-бирига абад йўлдошидир, Бири тигдор аёз бўлса, бири қуёшидир. Ё. Мирзо.*

То абад Абадий суратда, ҳаминша, умрбод. *Қўкрагимда яшнар то абад Ҳаёт тақиб қўйган гулдаста. Уйғун.*

АБАДИЙ Вақт эътибори билан охири йўқ; мангу, доимий. *Абадий ҳаёт. Абадий хотира. ■ Шаҳарларнинг номи абадий, Бу номларни қўйган эл-улус. М. Шайхзода.*

АБАДИЙЛАПМОҚ Абадий мавжудликка эга бўлмоқ; мангулик касб этмоқ. *Хотираси абадийлашиди.*

АБАДИЙЛАШТИРМОҚ Абадий унутилмайдиган, йўқолмайдиган қилмоқ; авлодларга мангу қолдирмоқ. *Олимнинг номи-ни абадийлаштирмоқ.*

АБАДИЙЛИК Мангулик, доимийлик. *Материянинг абадийлик қонуни.*

АБАДИЯ: саодатг абадия эск. кт. Абадий бахтлилик, мангу бахт-саодат. *Бу байроқ машғал бўлиб, саодати абадия йўлини ёритди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

АБАДИЯН рвш. кт. кам қўлл. Абадий суратда. *Султонмурод у қизнинг абадиян қўлдан кетганлигига ишонади. Ойбек, Навоий.*

АБАДИЯТ [а. ابدیت — мангулик, сўнгсизлик] кт. кам қўлл. Абадийлик, мангулик. *Нур сочилган, гул очилган баҳор тунуда Абадият қўшиғига солардим қулоқ. Уйғун.*

АБАДУЛАБАД [а. ابدالاباد — абадларнинг абади] Абадий суратда, бутун ҳаёт давомида, доймо. *Шу сабабли ҳам ул ҳазратнинг {Имом ал-Бухорийнинг} муборак номи абадулабад инсоният хотирасидан ўчмағай. Газетадан.*

АБАЖУР [фр. abat-jour — ёруғликни қайтарувчи] Керакли ёруғликни бир жойга тўплаб тушириш ёки кўзни ёруғлик нуридан пана қилиш учун лампа устига ўрнатилдиган, шипа, мато, металл ва ш.к. дан ясалган қалпоқ. *Чинни абажур. Шойи абажур. Шифтда абажур осигўлик. ■ Абажурдан таралган кўкиш нур унинг юзида товланарди. С. Зуннунова, Янги директор.*

АБАЖУРЛИ Абажур ўрнатилган. *Абажурли электр чироғи хонага ёғду сочиб, чарақлаб турарди. М. Хайруллаев, Кўнгил.*

АБАС [а. اباس — беҳуда, фойдасиз] эск. кт. Фойдасиз, беҳуда, натижасиз, бекор. *Бевафодир бу жаҳон, суду зиён барча абас. Нодира. Бас, энди у шеър ёзишни йиғиштиради. Барчаси абас экан. С. Сиёев, Аваз.*

АББАТ [лот. abbas, abbatis] 1 Эркаклар католик монастирининг бошлиғи.

2 Франпьяда: католиклар руҳонийси.

АББОСИЙЛАР тар. Бағдодда 132—656 ҳижрий ёки 750—1258 милодий йилларда ҳукмронлик қилган араб халифалари сулоласи ва унинг вакиллари.

АББРЕВИАТУРА [итал. abbreviatura < лот. abbrevio — қисқартираман] тлш. айн. **қисқартма сўзлар**. *Драмтўғарак* (драма тўғараги). *ДАН* (*Давлат автомобиль назорати*), *ХДП* (*Халқ-демократик партияси*) каби.

АБГОР [ф. ағгар — яраланган, мажруҳ; толийқдан] Ночор ҳолатли, аҳволи хароб. *Умарқул абгор бир аҳволда ўрнидан туриб, хуржунини очди*. Ҳ. Фулом, Мапғал. *Жуда тирикчилигинг ўтмай, абгор бўлиб қолдингми?* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

АБГОРЛИК Абгор ҳолат, ночор аҳвол. *Бойлар ва руҳонийлар қувватлаб келган бу хурофий урф-одатлар кўп косиб ва деҳқонларнинг.. абгорлик билан ҳаёт кечиришларига сабаб бўлар эди*. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.

АБДОЛ [а. ابدال — авлиё(лар)] эск. кт. Валийликнинг белгили бир даражасига эришган гуруҳ; авлиёлар, худога яқинлар.

АБДОЛВАШ эск. кт. Авлиё табиатли, қаландарсифат. *Муслимий.. абдолваш йигит эрди*. А. Навоий, Мажолисун-нафоис.

АБЕРРАЦИОН Аберрацияга оид. *Аберрация ҳодиса*.

АБЕРРАЦИЯ [лот. aberratio — ўзгариш, узоқлашиш, четланиш] 1 биол. Маълум бир навга мансуб ҳайвонлар организмда (унинг тузилиши ёки функциясида) пайдо бўладиган ўзгалик, ўзгариш, нормадан четлашиш.

2 физ. Ёруғлик нурларининг линза орқали ўтишида линза фокусидан оғиши, четга чиқши ҳодисаси.

Сферик аберрация Нурларнинг фокусдан оғиши натижасида тасвир четларининг хиралашиб, чапланиб тушиши. **Хроматик аберрация** Куёш ва ш.к. лар нурининг линзадан ўтиб, таркибий рангларга ажралиши, товланиши.

3 астр. Ернинг ўз ўқи ва Куёш атрофида айланиши натижасида Ер билан бирга ҳаракат қилаётган кузатувчига юлдузларнинг асл ўрнидан бироз силжиганга ўхшаб кўриниши.

АБЁТ [а. ابيات — байтлар] эск. 1 Байт, байтлар. *Абётига назми оташолуд*. А. Навоий.

2 Умуман, шеър, шеърлар. *Ким билсин, эҳтимол, Мавлоно унинг таъби назмини, машқ йўсин абётини муборакбод этармиди*. Х. Султон, Бобурийнома.

АБЖАД [а. اجد] 1 Қадимги араб алифбоси таркибидаги ҳарфлардан тузилган ва ҳар қайси ҳарфнинг бирдан мингтача сон қийматини

ҳамда қадимий араб алифбоси тартибини эсда сақлаш учун ўйлаб топилган саккизта сўздан (*абжад, ҳавваз, ҳутти, каламан, саъфас, қарашат, сахаз, зазаф*) биринчисининг ва шу саккиз сўз мажмуининг номи.

Абжад ҳисоби ёки ҳисоби абжад Араб ҳарфларининг абжад тизимидаги сон қийматига мувофиқ бирор сўз ёки иборадан маълум бир сон, санок, тарих чиқариш.

2 Эски усулдаги мактабларда ўқитилган бошланғич таълим алифбоси. *Ҳамма нарса болалар учун янги, қизиқ эди, чунки улар абжаддан, ҳафтиякдан бўлак китоб кўрмаган эдилар*. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АБЖАДҲОН Эски усулдаги мактабда эндигина таълим ола бошлаган, абжад ўқувчи бола. қ. абжад 2.

АБЖАДҲОНЛИК Абжад ўқиш, абжад ўрганиш. *Буни менга отам абжадхонлик вақтида ўргатган эди*. С. Айний, Эсдалаклар.

АБЖАҚ: абжақ бўлмоқ ёки абжағи чиқмоқ кам. қўлл. 1) пачоқланиб, эзилиб, пуртурдан кетмоқ. *Абжағи чиққан машина*. *Аврияга ураган машиналар абжағи чиқиб ётибди*. Сўзлашувдан. 2) калтак ёки бошқа нарса зарбидан эзилиб қолдан кетмоқ, абжақ ҳолга келмоқ. **Абжағини чиқармоқ ёки абжақ қилмоқ** 1) қаттиқ жароҳатламоқ. *Фашистни ур, абжағини чиқар*. Ойбек, Куёш қораймас; 2) урилиб, эзилиб, яроқсиз ҳолга келмоқ (келтирилмоқ).

АБЖАҚЛАМОҚ кам қўлл. Абжақ қилмоқ, абжағини чиқармоқ, дабдала қилмоқ.

АБЖИР Оёқ-қўли тез, тез ҳаракат қила оладиган; эпчил, чаққон. *Абжир бола*. ■ *Йўлчибой.. барвасталигига қарамасдан абжиргина йигит*. Ойбек, Танланган асарлар. *Отамдан ёши катта бўлса ҳам, лекин ўзи абжир, ёлабир киши эди*. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

АБЖИРЛИК Эпчил ҳаракат; чаққонлик. *От мункиб кетганда, эзарнинг устидан думбалоқ ошиб тушган паранжисиз қиз ўйноқи каптардай абжирлик билан ўзини ўнғариб олди-да, жувонга ёрдам бергани шошилади*. А. Қаҳқор, Мастон.

АБЖЎШ шв. 1 айн. обжўш.

2 айн. абжўш. *Оёғин тош урмасин деб, Абжўшдан нағал қоқилган*. Э. Жуманбулбул, Хушкелди.

АБЖЎШИ шв. сфт. Сув бериб ишланган (темир, пўлат кабилар ҳақида). ..ўйна-

тиб шу тулпор отти, абжўши нўлат нағаллар тоғнинг тошин ёнғоқ этди. Исломо шоир, Зулфизар билан Авазхон.

АБЗАЛ [ф. ابزار ёки افزار — асбоб, иш курали] От-уловни минниш ёки аравага қўниш учун зарур бўладиган асбоблар мажмуи. — Мана буларни ямаб қўй, — деб жаҳл билан олдимга узилган-юлинган бир тўда қайиш, жазлик, юган — от абзалларини бир бигиз ва бир нечта тикиш билан улоқтирди. Ғ. Фулом, Гирилан мурда. Ёзи отнинг абзалларини елкасига кўтариб, йилқилар орасидан буз отни ахтариб кетди. “Ёзи билан Зебо”.

АБЗАЛЛАМОҚ Отта эгар-жабдуқ, юган ва ш. к. урмоқ. Ёрнинг ишқи мани бунда бўзлатти, Абзаллаб минарман бу қора отти. “Мурудхон”.

АБЗАЦ [нем. Absatz < absetzen — янги сатрдан бошлаш] 1 Матн (текст)нинг дастлабки қаторини бироз ўрин (уч ҳарф ўрни) қолдириб бошлаш; хатбоши, сатрбоши. Янги абзацдан ёзмоқ.

2 Матннинг бир хатбошидан кейинги хатбошигача бўлган қисми. Уч абзацни ўқимок. Бир абзац ташлаб ёзмоқ.

АБИРА кт. айн. эвара.

АБИТУРИЕНТ [лот. abiturientiis — кетмоқчи бўлган киши] 1 Ўрта мактабни битираётган ўқувчи.

2 Олий ёки ўрта махсус ўқув юртига кириш учун даъвогар. Имтиҳонларни бошлашдан аввал қуръа ташланади. Билетларни олиш учун абитуриентлардан тўрт киши чақирилади. Газетадан.

АБЛАҚ [а. ابلق — ола-була, оқ-қора] Чипор, чавкар (от туси ҳақида).

АБЛАҲ [а. ابله — тентак, беақд, нодон] 1 Хулқ-атвори тубан, ярамас ахлоқли. Аблаҳ одам. — Мендақа бефаҳм-бефаросат аблаҳларни аяш — гуноҳ! Фельетон қилинг, фельетон! О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

2 Шу белги-хусусиятга асосланган ҳақоратни билдиради. Ие, аблаҳ, бошқа гап қуриб қолдим. Ойбек, Танланган асарлар.

АБЛАҲЛИК Ярамас хатги-ҳаракат, аблаҳга хос қилиқ. Бош вазир жаноблари, бу кўрнамак билан қадрдон дўст эдик, бундай аблаҳлик қилишига сира кўзим етмас эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

АБЛАҲОНА Аблаҳга хос, аблаҳники каби. Лекин Гуландом билан сўзлашган сари у баъзи қўпол ҳаракатлардан, аблаҳона қилиқлар-

дан ўзини тийишга тириша бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

АБО [а. عبا — чопонга ўхшаш жун кийим] тар. Авраси жун ёки бошқа матодан тикилган узун, кенг, лекин енгги калта эркаклар уст кийими. Шайбонийхон бошига қизил бурж устидан салла ураган, кўж мовутдан аба кийган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

АБОЛИЦИЯ [лот. abolitio — бекор қилиш] Қонун ёки қарорнинг бекор қилиниши.

АБОНЕМЕНТ [фр. abonnement] Бирор нарсадан (мас. телефон, театрдаги ўрин, автотранспорт ва ш. к. дан) маълум муддатга фойдаланиш ҳуқуқи ва шу ҳуқуқни тасдиқловчи ҳужжат. Кутубхоналараро абонемент. Абонемент ҳақи. Абонемент олмақ.

АБОНЕНТ [фр. abonné — ёзилмоқ, обуна бўлмоқ] Абонемента эга бўлган шахс ёки ташкилот.

АБОРИГЕН Аборигенларга мансуб.

АБОРИГЕНЛАР [лот. aborigine — аввалдан, бошидан] 1 Мамлакат ёки бирор жойда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳоли; тубжойликлар. Австралия аборигенлари.

2 Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг қадимдан бир жойга мансуб (маҳаллий, жайдари) турлари, зотлари. Абориген ғўза.

АБОРТ [лот. abortus — бола ташлаш, муддатидан олдин туғилиш] Ҳомиланинг ҳаётга лаёқатсиз даврида, яъни дастлабки 28 ҳафта мобайнида тушиши ёки туширилиши (олдирилиши).

Сунъий аборт Аёлнинг истагига қўра ёки касаллиги сабабли ҳомилани олдириш. Ғайрихитобий (табiiй) аборт Ҳомиланинг турли сабабларга қўра (мас., касаллик туфайли) тушиши.

АБОРТИВ 1 тиб. Оғриқни, касалликни бирдан тўхтатадиган, қолдирадиган. Абортив даволаш. Абортив дори-дармонлар.

2 биол. Ўсмай, ривожланмай қолган; мажмағил, чала. Ўсимликларнинг абортив органлари.

АБР [ф. ابر — булут] 1 эск. кт. айн. булут 1. Абр ичига беркиниб, мотамсаро бўлсин кўёш. Э. Воҳидов.

Абри найсов Баҳорги серёмғир булут. **Абри навбахор** Эрта баҳорнинг ёмғирли булут. Чун абри навбахор Худди эрта баҳор булутидек. Зор-зор чун абри навбахор йиғлаб. Ғ. Фулом. **Абри бало** Бало, офат булут.

Аёллар хонадонлари узра ёпирилиб келаётган абри балони эрларидан аввалроқ сезадилар. Т. Малик, Шайтанат.

2 Тўқимачилик, меъморлик, кулолликда учрайдиган, тархи булутсимон амалий безак тури.

АБРАЗИВ [лот. abrasio — силлиқлаш, тарашилш, қириш] Абразивларга оид. *Абразив асбоблар.*

АБРАЗИВЛАР Металл, сопол, ойна, ёғоч ва ш.к. нинг юзини силлиқлаш, жилолаш, пардозлаш, шунингдек, асбобларни чархлаш учун ишлатиладиган майда дондор ўта қаттиқ моддалар.

АБРАШ эск. Чавқар, холдор от. *Абрашани елдуруб етгач йиқилдим, дўстлар.* Бобур.

АБРБАНД [ф. ابر + بند — боғ, боғлам, тугун] 1 Атлас, шойи тандасига махсус усулда гул (нақш) солиш. *Эски абрбандчи усталар абрбанд техникасини жуда қадим замонларданоқ билганлар. “Фан ва турмуш”.*

2 айн. абрбандчи.

АБРБАНДИ Атлас, шойи танда ишларига гул (нақш) солиш усули.

АБРБАНДЧИ Абрбанд ишловчи. *Абрбандчи расом ингичка чўни қоракую аралаштирилган сувда намлаб, безакнинг ярмини туширади. “Фан ва турмуш”.*

АБРИШИМ [ф. ابريشم — ипак] 1 эск. айн. **ипак.**

2 Ипак газлама, шойи; шу газламадан тикилган кийим. *Унинг эғнида.. ранг-баранг порлаган қизил абришим тўн.* Ойбек, Навоий.

АБРЎ [ф. ابرو] эск. поэт. Қош.

АБРЎКАМОН [ф. ابروگمان — қоши камон] эск. поэт. Қайрилма қош, қошлари камон сингари қайрилган. *Абрўкамон қиз.* ■ *Қулбачча ва чўрилар орасида абрўкамон, мўрчамиён, нистадаҳан.. сарваиравонлари жуда кўп.* С. Айний, Қуллар.

АБСЕНТЕИЗМ [лот. absens, absentis — йўқ бўлган, ҳозир бўлмаган] Сайловчиларнинг давлат органларига бўладиган сайловга қатнашишдан оммавий равишда бош тортиши.

АБСОЛЮТ [лот. absolutus — чегараланмаган, шак-шубҳасиз] айн. **мутлақ.**

АБСОЛЮТИЗМ Мутлақ, чегараланмаган яккахоқлик.

АБСОРБЦИЯ [лот. absorbtio — ютиш, ютилиш, шимилиш, сингиш]. *физ., ким.*

Эритма ёки газлар аралашмасидаги моддаларнинг қаттиқ жисм ёки суюқликка ютилиши; ёруғлиқнинг модда орқали ўтаётганда ютилиши. *Газ абсорбцияси. Ёруғлик абсорбцияси. Товуш абсорбцияси.*

АБСТРАКТ айн. **мавҳум.**

АБСТРАКЦИОНИЗМ [лот. abstractio — мавҳумлик, узоқлашиш] 20-аср тасвирий санъатида, ҳайкаттарошлик ва графикасида ўта формалистик оқим бўлиб, унинг тарафдорлари объектив воқелиқни мавҳум геометрик шакллар, паллапартиш чизиқлар, нуқталар бирикмаси (боғланмаси) сифатида тасвирлайдилар.

АБСТРАКЦИОНИСТ Абстракционизм намояндаси.

АБСТРАКЦИЯ [лот. abstractio — мавҳумлик, номаълумлик] 1 Билишда нарса, ҳодисаларнинг муҳим ва муайян белги ва қонуниятларини ажратиш, бўрттириб кўрсатиш мақсадида уларнинг жузъий, иккинчи даражали томонлари ёки боғланишларидан хаёлан узоқлашиб фикр юритиш.

2 Абстракциялаш йўли билан ҳосил қилинган мавҳум тушунча, назарий умумлаштирма, назарий хулоса.

АБСЦЕСС [лот. abscessus — йирингли яра, чипқон] *тиб.* Тўқима ёки аъзоларнинг шикастланган жойида йиринг тўпланиши; йиринг йиққан, газак олган жой.

АБУ [а. ابو — “ота” сўзининг изофа ҳолатидаги шакли] Арабларда ва бошқа баъзи мусулмон халқларда қуналарнинг таркибий қисми бўлиб, “отаси” деган маънони билдиради. *Абу Абдуллоҳ, Абу Райҳон.*

АБХАЗ 1 Абхазия мамлакатига мансуб туб халқнинг (миллатнинг) номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Абхаз йигити. Абхаз тили.*

АБХАЗЛАР Абхазиянинг асосий (туб) аҳолиси, абхаз халқи.

АВАЙЛАМОҚ Озор, зарар ва завол таъсирдан эҳтиёт қилмоқ. *Нега ўз жонимизни авайлаймиз-у, милицияни дуч келган ишга балоғардон қиламиз.* Газетадан. *Сен кўчат экдинг, авайлаб мевасин бунёд қил.* Воқиф.

АВАНГАРД [фр. avant-garde — олдиндаги қўриқчи] 1 Ҳарбий юришларда асосий кучларни қўриқлаш учун олдинда боровучи аскарый қисм.

2 Бирор халқ, синф ёки ижтимоий гуруҳнинг илгор қисми.

АВАНГАРДИЗМ [фр. *avant-gardisme* — илгорлик] 20-аср санъат ва адабиётда реалистик бўлмаган (ҳатто реалистик оқимга зид) оқимларнинг умумий номи. Унинг тарафдорлари адабиёт ва санъатнинг аввалдан мавжуд анъаналарини тан олмай, уни тубдан янгилашни, унинг тасвирий ва шаклий имкониятларини кенгайтиришни мақсад қилиб қўйган, шунга кўра, ҳатто реализмни ҳам рад этганлар.

АВАНПОСТ [фр. *avant-poste*] Қўшндан илгарироққа, душманга яқин қўйилган соқчилар ва улар эгаллаб турган жой.

АВАНС [фр. *avance*] Бир жисмоний ёки юридик шахс томонидан бошқасига келгусида туланадиган ҳақ ҳисобидан олдиндан бериладиган пул миқдори. *Аванс бермоқ.*

АВАНТЮРА [фр. *aventure* — қатгис ҳаракат; саргузашт] Тасодифий муваффақиятга эришиш учун реал куч, шароит ва имкониятларни ҳисобга олмай, таваккалга қилинган хатти-ҳаракат.

АВАНТЮРИЗМ Осонгина муваффақиятга эришиш, фойда олишни кўзлаб, таваккалчилик билан қилинган иш, хатти-ҳаракат; авантюрага мойиллик. *Сиёсий авантюризм.*

АВАНТЮРИСТ Авантюризмга, авантюрага мойил одам.

АВАНТЮРИСТИК Авантюрага, авантюризмга асосланган, авантюристларга хос бўлган.

АВАР 1 Доғистоннинг ғарбий, Озарбайжоннинг шимоли-ғарбий ҳудудларида яшовчи халқнинг номи.

2 Авар халқига тегишли. *Авар тили. Авар аёли.*

АВАРА шв. Эвара.

АВАРИЯ [итал. *avaria*] 1 Машина, самолёт ва ш.к. нинг ишлаб турган вақтида тўсатдан бузилиши, ишдан чиқиши. *Авария сигнали.*

2 Бахтсиз ҳодиса, фалокат. *Автомобиль аварияси. Аварияга учрамоқ.*

Авария бригадаси Авариянинг олдини олиш ёки оқибатларини тугатиш учун тузилган бригада.

АВАРИЯЧИ (асосан кўпл. шаклида — **авариячилар**) Авариянинг олдини олиш ёки унинг оқибатларини тугатиш, тугатиш ишларини бажарувчи шахс. *Авариячиларнинг боқулик бригадаси.. мисли кўрилмаган мардлик кўрсатди.* Ч. Айтматов, Дўстлик трассаси.

АВАРЛАР Доғистонда ва Озарбайжоннинг шимоли-ғарбий қисмида яшовчи ерли халқ; авар халқи.

АВАХТА [нем. *Hauptwache*] эск. с. т. Қамоқ уйи, қамаш жойи: қамоқхона, турма. *Оқ пошшонинг авахтаси ҳам кўп, Сибирни ҳам кенг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Авахта бўлмоқ Қамоққа олинмоқ. *Акам яна авахта бўлгандан кейин ҳалиги элликбоши мени ҳам “ўлди”га чиқариб, хотинга совчи устига совчи қўяверинти..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Авахта қилмоқ** Қамоққа олмоқ, қамамоқ.

АВАҒА 1 айн. чевара.

2 с. т. Узоқ қариндош, чатишган қариндош.

Авағамнинг авағаси, умуртқамнинг шўрваси Жуда узоқ, чатишган қариндош ҳақида.

АВБОШ [ф. *ابوش* — безори, бадкирдор, саёқ] эск. Безори, бевош. *Шаҳарнинг машхур авбошларидан бир тўпи, бир-бирлари билан баслашгандай, косаларни пайдар-пай сипқаришади.* Ойбек, Навоий.

АВВАЛ [а. *اول* — бошланиш; биринчи] 1 от кам қўлл. (асосан 1-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида) Бош(и), бошланиш(и). *зид. охири. Ишнинг аввали ва охири. ■ Хуллас, бузун ёшлигимни эслашим ва гапнинг аввалини шундан бошлашимнинг сабаби бошқа. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Мулоҳазаларимиз аввалида видеofilm ҳақидаги айрим фикрлар, баҳоларни муштарийга етказмоқчи бўлдик.* Газетадан.

Аввал-охир Бир умр; бутунлай, батамом. *Ҳеч ким баробар келмас энди, улларим (ўғилларим), Мен биламан, аввал-охир сизларга. “Эрали ва Шерали”. Бунча жозиб, бунча соҳир, Якто бўлдинг, Кўҳинор? Соҳибинга аввал-охир Бало бўлдинг, Кўҳинор.* Э. Воҳидов.

2 рвш. Ўтган вақтлар(да), ҳозирга қадар; илгари. *зид. ҳозир. Тирикчилигимиз аввал қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу кенг хонага Фуломжон авваллари ҳам кўп келган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3. Биринчи навбатда, биринчи бўлиб; дастлаб. *Аввал қариялар дастурхонга таклиф этилди. Аввал таом, баъдаз калом.* Мақол. ■ *Аввал тўнғич ботир пойловчилик қилибди. “Чалпак ёққан кун”.*

4 Бошланишда; бошда. *Аввал ҳеч нарса сезилмади, бироз ўтгач, оғриқ тура бошлади.*

5 кум. *взф.* Бирор воқеа, ҳодиса ёки ҳаракатнинг бошқасидан ёки шу ҳақда сўз бо- раётган вақтдан олдин бўлганлигини бил- диради. *Учрашувимиздан аввал. Бундан тўрт йил аввал.* ■ *Мана сўнги хотира: икки ярим йил аввал меҳрибон она уни шаҳарга узата- ди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АВВАЛАМБОР *крш. с. взф.* Аввали пу- ки, аввало. - *Авваламбор, — деди зардаси қай- най бошлаб Холмирза, — менинг бригадамда сизбор иш йўқ.* Х. Назир, Ўтлар туташганда.

АВВАЛАН [а. *أول*] *рвш. айн. аввало.*

АВВАЛБОШИ Биринчи навбатда; авва- ло. *Аввалбоши ўзимизнинг колхозчиларга ту- шунтиришимиз керак.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АВВАЛГИ Вақт эътибори билан бош- қасидан олдин, илгари бўлган; илгариги, олдинги. *Аввалги хат. Аввалги вақда. Уруш- дан аввалги йиллар.* ■ *Йўлчи тилсиз каби ғайришуурий равишда бошини чайқади ва аввалги вазиятда қотди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Аввалги кун (ёки **аввал кун**) Кечадан олдинги кун, ўтган куни. *Аввалги кун улар- дан бирига калла солганман, беш йилга қамат- иб юрбормоқчи бўлишувди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

АВВАЛГИДАЙ, -дек *рвш.* Аввал ёки ав- валги қандай бўлса, шундай; илгаригидай, боғтидай. *Бу ерда ҳеч ўзгартиш йўқ, ҳамма нарса аввалгидай.* ■ *Лектор четга қараб, аввалгидай наст товуш билан: — Эшикни ётинг, — деди.* П. Қодиров, Уч илди.

АВВАЛГИЧА *айн. аввалгидай.* Ота-бо- бодан қолган чордевор. самонсувоқ қилинган эски томда ҳаёт яна аввалгича. С. Анорбо- ев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

АВВАЛИ 1 *айн. аввал 1.*

2 *рвш.* Бошда, аввал бошда. *У аввали се- винди, кейин ўйлашиб қолди.*

3 *крш. с. взф.* Биринчидан. *Аввали, бу бойўғ- ли эмас, ҳаққуш, кўрқма.* А. Қаҳҳор, Мастон.

Аввали шуки Биринчидан, авваламбор. *Аввали шуки, ухлаганим йўқ, ундан кейин..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АВВАЛИГА *айн. аввал 4.* Бошда. *Аввали- га ширин эрмак бўлган бу гаплар, бола 5-6 ёшга борганда, катталарни ўнғайсиз ҳолга солиб қўядиган бўлиб қолди.* Газетадан. *Ав- валига таксичи бунга эътибор бергани йўқ.* Газетадан.

АВВАЛО 1 *рвш.* Энг аввал, даставвал, дастлаб, биринчи гада. - *Тақсир, — деди Ола- хўжа махсум отдай нишқириб, — агар бу киши болаларни ўқитмоққа келган бўлса, аввало унинг ўзини ўқитмоқ лозим.* П. Тур- сун, Ўқитувчи.

2 *крш. с. взф.* Аввали шуки, биринчидан. - *Аввало, менинг уйим йўқ. Ундан кейин мени муборакбод қилиб турган танишларим ҳам йўқ, — деди Анвар қўл силтаб.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АВГУСТ [лот. augustus — олий, муқад- дас, улуг; Рим императорининг номи] Ян- гича йил ҳисобида саккизинчи ой.

АВЖ [а. *عاج*] — юксалиш нуқтаси, юқори нуқта, чўққи] 1 Ривож олин, ўсиш (ўсим- лик, дарахт кабиларга нисбатан). *Биринчи қадамда, биринчи бўлиб, Экилган чигитнинг авжини кўрсам, Битта туп ғўзанинг мав- жини кўрсам.* Ё. Мирзо.

Авж олмоқ 1) ўсмоқ, ўсиб ривожланмоқ. *Кўчат яхши авж олмаяпти. Ҳаво исииши би- лан экинлар авж ола бошлади.* ■ *Қўшимча ўғитланган ғўзалар сувдан чиққач, жуда авж олиб кетди.* Р. Азизхўжаев, Япил чайла; 2) ривож топмоқ; юксалмоқ, кучаймоқ. *Фонд бозори шаклланиб, қимматли қоғозлар сав- доси авж оляпти.* Газетадан. *Давлати халқи- га, халқи давлатига қайишган мамлакат- лардагина тараққиёт авж олади.* Газетадан. *Инсоният қонунларсиз яшолмайди. Акс ҳолда, унинг ҳуқуқи поймол бўлади, адолатсизлик авж олади.* Газетадан.

2 Энг юқори(си). *Муборак Ўзбекистон, осмон авжиди парвозинг, Муборак сенга ис- тиқлол, баландроқ янгрисин созинг.* Воқиф. *Бу роман ижодининг авж нуқтасини ташкил қилувчи асар бўлмоғи керак эди.* Газетадан.

Авжга чиқмоқ (ёки **авжга минмоқ**) Юқори даражасига кўтарилмоқ, кучаймоқ. *Уйин-қули, хурсандчилик авжга чиқяпти.* ■ *Мамлакатда порахўрлик кучайди, хон- беклар зулми авжга минди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 мус. Куй ёки қўшиқдаги энг юқори нота. *Қизлар айтса қўшиқни авжни талашиб, Маставага қатиқдай гапга тиқилар.* Ф. Фу- лом. *Бу қўшиқ гоҳо авж пардаларда, гоҳо настрок оҳангларда жаранглаб туради.* Га- зетадан.

АВЖИ 1 **Авж с.** 1-ш., бирл. эгалик шак- ли. *Куйнинг авжи.*

2 рви. Худди, нақ, *Авжи пишиқчилик вақти*. ■ *Авжи кетиш пайти, бироздан кейин тонг отади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АВЖИДА *рви.* (*кесим өзф.*) Авжита чиққан, авж олган; қизғин. *Қурилишда иш авжиди.* ■ *Тайёргарлик ишлари авжиди.* Газетадан. *бир-бирини соғинган ўқувчиларнинг қий-чуви авжиди.* Газетадан.

АВЖЛАНМОҚ 1 Авж олмоқ, ривожланмоқ. *Экинлар авжланмаяпти.*

2 Авжга чиқмоқ, кучаймоқ. *Шунда булбул нағмаси, қизларимиз ялласи, йигитларнинг гурури айниқса авжланади.* Ф. Фулом.

АВЗО [*а. اوضاع* — ҳол, ҳолат, равиш, юриш-туриш] *3-ш. бирл.* **авзойи** (асосан инсон ва ҳавога нисбатан) 1 Юз кўринишининг муайян ифодаси. *Аёл йигитнинг авзойидан ёмон ниятли киши эмаслигини пайқади.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув. *Баратов Саодатхоннинг авзойига қаради-ю, гапини ютди.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 Рухий (ички) ҳолат, кўриниш. *Шарофат.. кечқурун Канизак келганда яна заҳарга тўлиб ўтирган эди, бироқ уни чўчитмаслик, гафлатга солиб туриб, бирдан қўлга тушириш учун авзойини сира билдирмасликка ҳаракат қилди.* А. Қаҳҳор, Кўшгинчир чироқлари.

Авзойи бузуқ Кайфияти, кўриниши ёмон, ёмон томонга ўзгарган. *Аёл ҳайрон бўлиб, унга қаради. Толиб аканинг авзойи бузуқ эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳавонинг авзойи бузуқ. Осмон тўла қоп-қора булут..* Т. Ашуров, Марварид тут.

АВИА- [*лот. avis* — қуш] Ўзлашма қўшма сўзлар таркибиди “авиация” сўзи ўрнида, шу сўзга алоқдор маъноларда қўлланади: *авиабаз* (авиация базаси), *авиаразведка* (авиация разведкаси), *авиапочта* (авиация почтаси) ва б.

АВИАКОМПАНИЯ Авиалинияларга ёки самолёт ишлаб чиқарувчи корхоналарга эга бўлган бирлашма. *“Ўзбекистон ҳаво йўллари” миллий авиакомпанияси.*

АВИАКОМПАС [авиа.. + компас] Учиш аппаратларида ишлатиладиган навигация асбоби.

АВИАЛИНИЯ [авиа.. + линия] қ. **ҳаво, ҳаво йўллари.**

АВИАМОДЕЛЧИ Авиамоделчилик билан шуғулланувчи шахс.

АВИАМОДЕЛЧИЛИК Техника ва спорт мақсадларида учиш аппаратлари моделларини лойиҳалаш ва ясаб учирish.

АВИАМОДЕЛЪ [авиа.. + модель] Учиш аппаратининг қўлда учирish учун ясалган модели, нусхаси.

АВИАНОСЕЦ [авиа.. + *р. носец* < носитель — олиб, кўтариб борувчи] Сув усти жанговар кемаси — сузувчи авиация базаси.

АВИАПОЧТА [авиа.. + почта] Почта юклари самолётда ташладиган алоқа тармоғи.

АВИАСАЛОН [авиа.. + салон] Ҳавода учиш аппаратлари (самолёт, вертолёт ва ш.к.)нинг янги моделлари намойиш этиладиган ва соғладиган махсус кўрғазма. *Халқаро авиасалон.*

АВИАТОР [*фр. aviateur*] Авиация ва умуман учиш ишлари билан шуғулланувчи шахс; учувчи.

АВИАТРАССА [авиа.. + трасса] Фуқаро ҳаво флотининг самолёт ва вертолётлари мунтазам равишда қатнайдиغان ҳаво йўли.

АВИАЦИЯ [*фр. aviation* < *лот. avis* — қуш] 1 Ҳаводан оғир аппаратларда фазода учиш назарияси ва амалиёти. *Авиация техникаси.*

2 Учиш аппаратларининг мажмуи; ҳаво флоти. *Фуқаро авиацияси. Ҳарбий авиация.*

АВИЗО [*итал. avviso* < *лот. avis* — қуш] Банк, тижорат амалиётда ҳисоб-китоб муомалаларининг бажарилганлиги тўғрисида бир ахдлашувчи томоннинг иккинчисига юборадиган расмий хабарномаси.

АВИТАМИНОЗЛАР [юн. *а* — инкор қўшимчаси + витамин] *тиб.* Организмда витаминлар етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган касалликлар. *Организмда витаминлар етарли бўлмаса, турли авитаминоз касалликлар юзага чиқади.* Н. Исмойлов, Касалларни парвариш қилиш.

АВЛИЁ [*а. اولياء* — валилар] 1 *дин.* Валилар, эътиқодли, диндор кишилар; азиз, муқаддас, оллоҳга яқин кишилар; руҳонийлар. *Хожа Баҳроудин Нақшбанднинг Бухорода авлиё сифатида шухрат топишида бир воқеа сабаб бўлган экан.* Газетадан.

2 с.т. Каромат, башорат қила оладиган, мўъжизалар кўрсата оладиган одам. *Мен шундай авлиёманки, агар тош ёки дарaxтни чақирсам, олдимга дарров келади.* “Латифалар”. *Тантубойвачча олазарак бўлиб, елкасини қисди ва ерга қараб деди: — Биз авлиёмизми? Қаерда эканини айтиш жуда мушкул.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 с.т. кест. Улуғ, зўр фахланувчи одам ёки нарса. *Нима, звено бўлиб, авлиё бўпти-*

ми? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Хотин киши эса ожиза, авлиёси ҳам ҳасаддан холи эмас. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

4 с. т. Ҳеч нарса билан ишти йўқ, дарвешсифат, дарвешнамо одам. Юрагингда Уринбой отанинг ўғити бор-да. Дадан пок одам. Қишлоқнинг авлиёси у. Ишонаман. Ойбек, Кўёш қораймас. Фор оғзида, баланд ясси тош устида, Яланғоч авлиё — ориқ бир кекса одам гулхан ёқиб ўтирарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

АВЛИЁНАМО [a.+ф. اوليانما] Авлиёга ўхшаш. қ. авлиё 4.

АВЛИЁУЛЛОҲ [a. اولياش] Худога яқин кишилар.

АВЛО [a. اولى — энг яхши, энг муносиб] эск. кт. Нисбатан афзал, яхши. Уларучун минг мулланинг сўзидан ёвжонлик Шокирғуломнинг бир оғиз.. сўзи минг марта авлороқ. С. Айний, Қуллар.

АВЛОД [a. اولاد — ўғиллар, болалар, насл] 1 Ота-бободан қолган насл (ажлodge нисбатан). Биз эски қулларнинг авлодимиз.. ота-боболаримиз озод бўлган чоғларда ўзлари учун қурган чайладек уйларда тирикчилик қиламиз. С. Айний, Қуллар. Аждодлар бўлмагай авлодсиз, Авлодлар зийнати аждодлар. Б. Бойқобилов.

2 Ота-бобо ва унинг насли; сулола; зот. Темура авлоди (темурийлар). Бобур авлоди (бобурийлар). ■ Девонбегилар авлодига мансуб бўлган Шерназарбой Ислохмўжани ич-ичидан ёмон кўрар, азалдан адовати бор эди. Ж. Ша-рипов, Хоразм. Фисқ-фузур уяси бўлган бу оила ҳаммани қораласа ҳам, ўз авлоди бўлган ана шу катта бойга асло тил тегизмас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Замоннинг маълум қисмига мансуб одамлар; бўғин. Кекса авлод. Урта авлод. Ёш авлод. Келгуси авлод. ■ Уйлайманки, мана шундай обод ва озод юртни кўрсанда, нафақат катта ёшдаги кишилар, балки ёш авлод ҳам янги куч-қувват олади, ғурурланади. Газетадан.

4 кўчма Замонавий электрон-ҳисоблаш машиналарининг ва б. техник жиҳозларнинг янгиланган, такомиллашган туркуми. Бу аппарат компьютерларнинг тўртинчи авлодига мансуб.

АВЛОҚ қ. овлоқ.

АВОМ [a. عوام — умум, омма] 1 Оддий халқ, “қора халқ” (ўтмишда). Авом шоири-

мишни ҳурмат қилади, шоиримиз ҳам авом тилини яхши биладилар. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Ўқимаган, тушунмаган, хат-саводсиз киши(лар). Улки устозликда танҳо, мен эдим хатсиз, авом. С. Зуннунова.

АВОҚ с. т. айн. авахта. Э, кечагина авоқдан чиқиб келган одамни яна нима қилмоқ-чисизлар? П. Турсун, Ўқитувчи.

АВРА [ф. اوره < اوره] Кийим, кўрпа, кўрпача каби нарсаларнинг тапқи, сиртқи қавати. Тўннинг авраси. ■ Тушак аврага олти метр қизил духоба олиб бермасангиз, уят бўлади. “Муштум”.

Авра тўн Астарсиз тўн. Авра камзул Астарсиз камзул. Унсун хола.. авра камзулини бошига ёпинди-да.. далага йўл олди. А. Ҳайят-метов, Унсун хола.

2 Ёстиқнинг сиртқи жилди.

АВРА-АСТАР [ф. استر — اوره] Авра ва астар. Авра-астари бутун кўрпа.

Авра-астар чопон Авра билан астардангина иборат (яъни пахтасиз) чопон, тўн.. эғнида авра-астар чопон, бошида беўхшорроқ ўралган чалма. Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Авра-астарини ағдармоқ** (ёки қоқмоқ, сўкмоқ) Бутун кирдикорларини очиб ташламоқ. Шошмай тур, авра-астарингни ағдариб ташламасам.. отимни бошқа қўяман. “Таниш башаралар”.

АВРАБАНД с. т. 1 айн. абрбанд. Намозиомгул атласга тўққиз хил ранг ишлатиладиган бўлса, ипак ўрмилари аврабанд цехидан бўёқ цехига тўққиз марта бориб келади. С. Анорбоев, Майда тароқ.

2 айн. абрбандчи.

АВРАМОҚ 1 Айтганига (мақсадига) юргизиши, кўндириши учун ёлғон-яшиқ гаплар қилмоқ, усталик билан алдаб-сулдамоқ. Баққол бу сўзларни эшитмагандай аврай-верди: -Мен сизнинг фойдангизни ўйлайман. Ойбек, Танланган асарлар.

2 с. т. Гипноз қилмоқ (илон ҳақида). Илон заҳарли тилини чиқариб туриб, сеҳрли кўзи билан улар қушларни аврайди. “Қаҳрамонлар”.

АВРАТ [a. عورت — жинсий аъзолар, тананинг уятли жойлари] 1 биол., тиб. Жинсий аъзолар (эркак ва аёлларда). Ўрнимдан турсам, уятли жойларим очилди, сўнгра сенинг расинг “авратингни очиб, хилофи шаръ ишладинг” деб, мени бир кам қирқ дарра уради. С. Айний, Қуллар.

2 дин. Тананинг, шариатга мувофиқ, бекитиб юрилиши талаб қилинадиган, уятли жойлари.

АВРАТПУШ [a.+ф. *عورتپوش* — авратни беркитувчи] Авратни бекитиб турадиган нарса, кийим, лунги.

АВРАҒИЧ айн. **авроқчи**. Энди реакциянинг аврағич воизлари мусулмонлар бирлиги тўғрисида кўжрақларига уриб, дарё-дарё сўз қўядилар. Ойбек, Нур қўдириб.

АВРОД [a. *اوراد* — дуолар] Бомдод, тонг намозидан сўнг ўқиладиган дуо, оят; кўп такрорланадиган, ўқиб юриладиган оятлар, дуолар. *Истарамким, эй пари, ҳар эрта аврод ўрнига Исми аъзамдек отинг пайваста такрор айласам*. Фурқат.

АВРОДЧИ Аврод ўқувчи. Бу ерда тонг азонда авродчи сўфиларнинг қичқириб гўлдирайдиган ҳар хил дуолари кишини уйқудан безовта қилмас эди. Ф. Фулом, Шум бола.

АВРОН айн. **тошқин**. Илгари бу жой саккиз ариқнинг бош лабгардонни эди. Аврон келган вақтларда сувни ариқларга тақсимлаш катта можаролар билан ўтарди. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

АВРОҚ Авраш гаплари, хатти-ҳаракати. — *Мен хомкалла, домланинг авроғига учиб, розилик билдирибман, — деди чол. А. Муҳиддин. Ёдгорликнинг тўйи.*

АВРОҚЧИ Алдоқчи, йўлдан оздирувчи. Унинг қора йўлини давом эттирган бошқа эшонлар, сўфилар, ҳар хил авроқчилар, товланмачиларни *фоти* этаман. Ойбек, О. в. шабадалар.

АВСАТ [a. *اوسط* — ўрта, ўртача] эск. кт. Ўрта, ўртача, ўрта даражадаги. *Мадраса талабалари “асло”, “авсат” ва “адно” номи билан уч гуруҳга бўлинган эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уриниши.*

АВТАРКИЯ [юн. *αὐταρκεία* — ўз-ўзини қондириш] Ўз-ўзини таъминлаш қондасига асосланган, бошқалар билан иқтисодий алоқалардан узилиб қолган биқик хўжалик тизими ва пунга асосланган иқтисодий сиёсат.

АВТО с.т. кам қўлл. айн. **автомобиль**. *Паркка кетди трамвайлар, автолар. М. Шайхзода.*

АВТО- [юн. *autos* — ўзи, ўзим] Ўзлашма сўзлар таркибиде куйидаги маъноларни билдиради: 1) ўз қўли билан. *Автобиография*; 2) ўзи ҳаракатланадиган, автоматик. *Автопилот. Автоюклагич*; 3) автомобилга оид. *Автовокзал. Автокорхона.*

АВТОБАЗА [авто.. + база] Автомобилларда юк ва пассажирлар ташиш учун тапшиқил этилган транспорт корхонаси, пунингдек, автомобиллар турадиган ва ремонт қилинадиган жой.

АВТОБИОГРАФИК Муаллиф таржимаи ҳоли билан боғланган; автобиографияга асосланган. *Автобиографик асар.*

АВТОБИОГРАФИЯ [авто.. + биография] Бирор шахснинг ўзи ёзган таржимаи ҳоли.

АВТОБЛОКИРОВКА Машина ва аппаратлар ҳаракатини ҳамда технологик жараёнларни бошқаришда хатоликларнинг олдини оладиган ёки бартараф этадиган автоматик асбоблар мажмуи. Мас., поездлар қатновини тартибга солиб турадиган автоматик сигнализация тизими.

АВТОБУС [авто(мобиль) — лот. *omnibus* — ҳамма учун] Йўловчилар ташийдиган кўп ўринли катта автомобиль. *Ўттиз ўринли автобус. Автобус қатнови. Автобус парки. ■ У охириги автобусга қандоқ илинганини, қишлоққа қандоқ етиб келганини ўзи ҳам билмайди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

АВТОВОКЗАЛ [авто.. + вокзал] Шаҳарлараро автобуслар қатнови йўлларининг охириги ва оралик нуқталарида йўловчиларга хизмат кўрсатадиган иншоотлар мажмуи. *Янги автовокзалда йўловчилар учун барча қулайликлар мавжуд.*

АВТОГЕН [юн. *autogenos* — ўз-ўзидан, мустақил ривожланувчи] Газ алангасида эритиб пайвандлашга оид. *Автоген усулида пайвандлаш.*

АВТОГРАФ [авто.. + юн. *grapho* — ёзма] 1 Асарнинг муаллиф қўли билан ёзилган нусхаси, асл қўлёзма. *Мазкур девонни унинг Наманган нусхасига таққослаб текшириш натижасида девоннинг.. автографлигига ишонч ҳосил қилдик. “ЎТА”.*

2 Ўз қўли билан ёзилган ёзув ва имзо; дастхат (кўпинча хотира учун).

АВТОДРОМ [авто.. + юн. *dromos* — югуриш йўли] Автомобилларни синовдан ўтказиш ва уларнинг тезкор мусобақаларини тапшиқил этишга мўлжалланган майдон.

АВТОДУКОН Қишлоқ жойларда, бозорларда асосан озиқ-овқат ва саноат моллари билан савдо қилиш учун жиҳозланган (мосланган) автомобиль.

АВТОЗАВОД [авто.. + завод]: **автомобиль заводи** Автомобиль ва унинг қисмларини ишлаб чиқарадиган завод.

АВТОИНСПЕКЦИЯ айн. **автоназорат**.

АВТОКАР [авто.. + *ингл. car* — аравача] Ички ёнув двигателли (резина гилдиракли) ўзқорар аравача (вокзалларда, корхоналар ҳовлисида, пехларида юк ташини учун ишлатилади).

АВТОКАЧКА [авто.. + *р. качка* — силкиниш, чайқалиш] Тўғнларига резина қопланган тўрт гилдиракли арава. *Бобоқул ота Қайнардан қайтишда Туламат мўйловнинг пичан ортлдан автокачасига минишга мажбур бўлди. С. Анорбоев, Оқсой.*

АВТОКЛАВ [фр. autoclave < авто.. + лот. clavis — калит] Нарсаларни юқори босимда қиздириш учун ишлатиладиган, гипс ёпиладиган идиш (турли физик-кимёвий жараёнларни амалга ошириш, тиббий асбоблар ва ҳоказоларни стериллаш ва ш.к. учун ишлатилади).

АВТОКОЛОННА [авто.. + колонна] 1 Автомобиллар колоннаси, кетма-кет тизилиб келаётган автомобиллар қатори.

2 Автомобиль базаларининг филиали, бир неча автомобили бўлган бўлими.

АВТОКОРХОНА Аҳолига автомобиллар билан хизмат қилувчи корхона.

АВТОКРАН [авто.. + кран] Автомобилга ўрнатилган кўтарма кран.

АВТОЛ [< авто (мобиль) + лот. ol(eum) — ёғ] Автомобиль, трактор ва бошқа машиналарни мойлаш учун ишлатиладиган, нефдан олиннадиган маҳсулот.

АВТОЛАВКА қ. **автодўков**. *Бозорга кирaverишда автолавка турган экан.. Яраш полвон яқинлаб, бўйинни чўзиб қаради. С. Спёев, Отлиқ аёл.*

АВТОМАГИСТРАЛЬ [авто.. + лот. magistralis — бош, асосий] Тез ҳаракатланадиган кўп сонли автотранспортга мўлжалланган, қарама-қарши ҳаракат қаторлари ўртасига чегара қўйилган, бошқа йўллар билан бевосита кесишмайдиган узун ва кенг йўл.

АВТОМАТ [юн. automatos — ўзи ҳаракатланувчи] 1 Муайян жараёнлар бўйича белгиланган ишни ички механизми ёрдамида инсоннинг бевосита ипгирокисиз ўзи бажарадиган аппарат, машина, асбоб. *Токарлик автомати. Сув сотадиган автомат.*

2 Тезотар автоматик қурол. *Булар [пиёда аскарлар] ҳаммаси ҳам милтиқ ва автомат-*

ларни тайёр тутган ҳолда рўйирост бостириб келмоқда эди. А. Қаҳҳор, Олтин кўлдуз.

3 сфм. айн. **автоматик** 1. *Автомат суғорғич. Автомат қурол.*

АВТОМАТИЗМ Ғайрияхтиёрий равишда, автоматик суратда ҳаракат қилиш (кўникма ва одатлар асосида).

АВТОМАТИК 1 Автомат тарзида ишлайдиган; ўз-ўзидан ишлайдиган. *Автоматик тормоз. Автоматик телефон станцияси.*

2 Ғайрияхтиёрий, ихтиёрсиз, беихтиёр. *Автоматик ҳаракат.*

АВТОМАТИКА 1 Фан ва техниканинг ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларини автоматлаштириш методлари ва воситаларини яратини ва такомиллаштиришнинг назарий ва амалий асослари билан шуғулланувчи тармоғи. *Автоматика, телемеханика, радиотехника, электроника саноат ишлаб чиқаришида тобора кенг қўлланмоқда. Газетадан.*

2 Автоматик равишда ишлайдиган механизмлар, асбоблар мажмуи. *Космик аппаратларнинг бир-бирини қидириб топиши, ўзаро яқинлашиши, бир-бири билан туталиши борт автоматикаси ёрдамида бажарилди. Газетадан.*

АВТОМАТЛАШМОҚ Автомат асбоблар, машиналар билан қуролланмоқ, автоматика усулларига кўчмоқ. *Автоматлашган ишлаб чиқариш.*

АВТОМАТЛАШТИРМОҚ Иш, ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларини автоматик асбоблар, машиналар асосига ўтказмоқ. *Таржима ва сўзлик яратиш жараёнларини автоматлаштириш жуда қулай ва бу катта иқтисодий самара беради. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.*

АВТОМАТ-СПРАВОЧНИК Автомат усулида ишлайдиган ва бирор соҳа бўйича қисқача маълумот берадиган қурилма. *Тошкент вокзалининг кутиш залларида махсус автомат-справочник қурилмалар ўрнатилган. “Фан ва турмуш”.*

АВТОМАТ-ТЕЛЕФОН Автомат усулида ишлайдиган телефон қурилмаси. *Автомат-телефон буджаларидан тағин атир иси келадиган бўлиб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

АВТОМАТЧИ 1 Автомат билан қуролланган, автомат билан жанг қилувчи жангчи. *Бектемир танклар панасида югургилаб*

келаётган душман автоматчиларини кўрди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Автомат машина, ашпарат ёки дастгоҳда ишловчи шахс.

АВТОМАШИНА айн. **автомобиль**. Гулчеҳра кўчага чиқиб, кутиб турган энгил автомашинага туиуди. Р. Файзий, Уч қаз.

АВТОМОБИЛСОЗ (асосан кўпл. шаклида — **автомобилсозлар**) Автомобилсозлик мутахассиси. Республика автомобилсозлари.

АВТОМОБИЛСОЗЛИК Автомобиль ишлаб чиқариш ва саноатнинг шу соҳага оид тармоғи. *Автомобилсозлик заводи. Автомобилсозликни ривожлантириш.* ■ *Ўзбекистоннинг истиқболи самолётсозлик ва республика учун тамомила янги бўлган автомобилсозлик саноати, радиоэлектроника, электроника соҳаларининг ривожланишига боғлиқдир.* Газетадан.

АВТОМОБИЛЬ [авто.. + лот. mobilis — кўзгалувчи, ҳаракатланувчи] Ички ёниш двигатели ёрдамида ҳаракатланадиган, йўловчилар ёки юкларни ташинга мўлжалланган, гилдиракли, рельсиз транспорт воситаси. *Энгил автомобиль. Юк автомобили. Автомобиль транспорти. Автомобиль заводи.* ■ *Қиём пайтида.. қўнғиз нухса бир автомобиль келиб тўхтади.* А. Қаҳҳор, Картина.

АВТОНАЗОРАТ Автомобиль назорати; автомобилларнинг, умуман, автотранспортнинг ҳаракати, йўл ҳаракати қоидаларига амал қилиниши, машиналарнинг ҳолати устидан назорат. *Давлат автомобиль назорати (ДАН).*

АВТОНОМ Автономиядан фойдаланадиган, автономия ҳуқуқига эга бўлган; автономияли. *Автоном вилоят. Автоном республика.*

АВТОНОМИЯ [авто.. + юн. nomos — қонун] қ. мухторият.

АВТОНОМИЯЛИ айн. **автоном**.

АВТОНОМИЯЧИ Автономия тарафдор.

АВТОПАРК [авто.. + парк] Автомобиллар турадиган ва таъмирланадиган жой.

АВТОПИЛОТ [авто.. + фр. pilote — учувчи] Учиш аппаратларини автоматик равишда бошқарадиган қурилма.

АВТОПОЙЛКА айн. **автосуғорғич**. *Сигирлар сув ичадиган автопойлкалар Муроднинг ақлини ўғирлаб қўйди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

АВТОПОЙГА Автомобиль пойгаси, автомобильда ўтказиладиган пойга.

АВТОПОРТРЕТ [авто.. + фр. portrait — тасвир] Рассом ёки ҳайкалтарошнинг ўз қўли билан ишлаган ўз тасвири, портрети.

АВТОПРИЦЕП Автомобилга тиркаладиган бир ёки бир неча ўқли арава, авто-тиркама.

АВТОР айн. **муаллиф**. *Мана шу тадбирларнинг авторларидан бири.. келаётур.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

АВТОРАЛЛИ [авто.. + инг. rally — йағин] Автомобиль спорти бўйича кўп кунли мусобақалар.

АВТОРЕМОНТ Автомобиллар таъмирига оид, автомобиллар таъмири билан шуғулланадиган. *АвТОРЕМОНТ ИШХОНАСИ.* Тошкент авТОРЕМОНТ заводи.

АВТОРЕФЕРАТ [авто.. + реферат] Илмий асарнинг ўз муаллифи томонидан ёзилган қисқача баёни. *Диссертация автореферати.*

АВТОРИТАР [фр. autoritaire — ҳукмини ўтказадиган < лот. auctoritas — ҳокимият, таъсир] 1 Ҳокимиятга, обрў-эътибор (нуфуз)ли шахсга сўзсиз бўйсунишга асосланган. *Авторитар тузум.*

2 Ўз ҳукмини, ҳукмронлигини ўтказишга интилувчи.

АВТОРИТАРИЗМ Антидемократик, якшаҳимлик хусусиятларига эга бўлган давлат тузуми. Шахсий диктатура ҳам унинг кўринишларидан ҳисобланади.

АВТОРЛИК айн. **муаллифлик**.

АВТОРУЧКА [авто.. + р. ручка — қўл, қўлча] Перосига сиёҳ ўз-ўзидан келиб турадиган ручка.

АВТОСАЛОН [авто.. + салон] Автомобилларнинг янги моделлари намойиш этиладиган ва сотиладиган кўргазма ёки унинг бир бўлими.

АВТОСАРОЙ айн. **автопарк**. *Қишлоғимиздаги автосаройда шофёр бўлиб ишлай бошладим.* Газетадан.

АВТОСТАНЦИЯ [авто.. + станция] Автомобиль станцияси; автомобиллар тўхтаб ўтадиган, йўловчиларга хизмат кўрсатиладиган жой.

АВТОСТОП [авто.. + инг. stop — тўхташ] т. й. Ўйўл берклигини билдирувчи сигналга яқинлашиб келган поездни автоматик сурапта тўхтатадиган мослама.

АВТОСТРАДА [*итал.* autostrada < авто.. + *итал.* strada — кўча] Автомобиллар қатновчи учун махсус қурилган ва ускуналанган катта йўл, автомагистраль. *Тошкент — Мирзачўл йўлининг Тошкент — Чиноз участкасида.. биринчи автострада қурилиши бошлаб юборилди.* Газетадан.

АВТОСУҒОРГИЧ Чорва моллари ва паррандаларни суғориш учун мўлжалланган автоматик қурилма.

АВТОТРАНСПОРТ [авто.. + транспорт] Автомобиль транспорти. *Вагон тегса, йўл бўш эмас, йўл бўшаси, станция банд, қолаверса, автотранспорт етишмасди.* И. Раҳим. Тинимсиз шаҳар.

АВТОУЙ Қурилиш ва ш.к. ишлар давомида яшаш учун ўрнатиладиган вагон, автобус кўринишли кўчма уй. *Хиёл сўнги сўзларни дилида такрорлаб улгурмасиданоқ автоуйлардаги чироқлар чарақлаб ёнди.* И. Раҳим. Тақдир.

АГАР [ф. اكر] юк. Шарт эргап гапларнинг бошвида келиб, -са, -са ҳам, -ганда ва ш.к. шарт аффикслари ёрдамида ифодаланган маънони кучайтиради, таъкидлайди. *Агар у келган бўлса, ўзини билдирган бўлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Агар шу колхозлар ҳам бош қушадиган бўлса, дамба йиғирмайиғирма беш кунлик иш.* А. Қаҳҳор, Кўпчинор чироқлари. *Агар унинг [қутидорнинг] ёнида уста Олим бўлганда эди, эҳтимол, у қай вақтларгача серрайиб қолар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АГАРДА айн. агар.

АГГЛЮТИНАТИВ тилш. Агглютинацияга асосланган. *Агглютинатив тиллар.* Ўзбек тили — агглютинатив тил.

АГГЛЮТИНАЦИЯ [лот. agglutinatio — ёпиштириш] 1 биол. Суюқлик ичида муаллақ сузиб юрадиган зарраларнинг, мас., қизил ва оқ қон таначалари, микроблар ва ш.к. нинг бир-бирига ёпишиб, қумоқ-қумоқ бўлиб чўкиши.

2 тилш. Сўз ясалиш ёки шакл (форма) ясалиш асосини ўзгартмаган ҳолда унга стандарт аффиксларни қўшиш орқали сўз ёки шакл ясалиши. Агглютинацияда ҳар бир аффикс фақат бир грамматик маънога эга бўлади. Мас., *теримчиларимизга* сўзидаги ҳар бир қўшимча (-им, -чи, -лар, -(и)миз, -га) ўзига хос маъно ва вазифага эгадир.

АГЕНТ [лот. agens, agentis — ҳаракатдаги; иш юритувчи] 1 Ташкилот, муассаса

ва ш.к. нинг маълум вазифаларни бажариш учун тайинланган вакили. *Таъминот агенти. Молия агенти.*

2 Бировлар томонидан қўйилган, бировларнинг манфаатлари учун махфий хизмат қиладиган шохс. *Халқаро терроризм агентлари.*

3 Бирор давлат разведкасининг махфий ходими; жосус, айғоқчи. *Лекин ғоят эҳтиётлик билан ишлар, чунки агентлар ва.. сўз оловчилар қишлоқларда оз эмас.* Ойбек, Нур қидириб.

АГЕНТЛИК I Агент фаолияти, иши; жосуслик; айғоқчилик.

АГЕНТЛИК II Бирор идора, муассаса ёки корхонанинг жойлардаги (маҳаллий) бўлими, шунингдек, ахборот йиғиш ва тарқатиш, воситачилик қилиш вазифасидаги баъзи муассасалар номи. *Телеграф агентлиги. Молия агентлиги. Ахборот агентлиги.* Телевидение ходимлари, ахборот агентликлари бир-бирлари билан яхши алоқа боғланганлар. Газетадан. *..тадбиркорлар ва товар ишлаб чиқарувчилар палатаси, суғурта агентликлари, турли жамғармалар билан ҳамкорликда ишлаши уларнинг вакиллари иштирокида семинар ўтказиш зарурлигини тақозо этмоқда.* Газетадан.

АГЕНТУРА Махфий маълумотлар тўплаш ва кўпуровчилик ишлари олиб бориш мақсадида ташкил этилган разведка хизмати. *Агентура маълумотлари.*

АГИТАТОР айн. ташвиқотчи.

АГИТАЦИОН айн. ташвиқий.

АГИТАЦИЯ [лот. agitatio — ҳаракатта келтириш, кўзгатиш] қ. ташвиқот.

АГЛОМЕРАЦИЯ [лот. agglomerare — тўпламоқ, қўшмоқ, бирлаштирмоқ] Бирор нарса, мас., тапшкюлот, корхона ва ш.к. ни бирлаштириш, қўшиш; қўшлаб шаҳар ва аҳоли масканларининг ягона шаҳар сифатида қўшилиб кетиши.

АГНОЗИЯ [юн. а — инкор қўшимчаси + gnosis — билим, билиш] тиб. Бош мия пустинининг зарарланиши натижасида фаҳмлаш, тушуниш жараёнининг бузилиши; сезги аъзолари билан нарсаларни идрок қила билмаслик.

АГНОСТИК Агностицизм тарафдори.

АГНОСТИК Агностицизмга асосланган.

АГНОСТИЦИЗМ [юн. agnostos — билиб бўлмаб] Борлиқни, нарса-ҳодисалар ва улар-

нинг моҳиятини билиш мумкинлигини қисман ёки бутунлай инкор этувчи назария.

АГОНИЯ [юн. *agonia* — кураш; олишиш] *тиб.* Ўлим олдидан бир қатор физиологик жараёнлар билан кечадиган ҳолат; ўлим талвасаси.

АГРАР [лот. *agrarius* — ерга, далага оид] 1 Ер-сув, ерга эгаллик ва ер-сувдан фойдаланишга оид. *Аграр масала. Аграр ислоҳот.* ■ Шунинг учун ҳам ҳозирда қишлоқ хўжалигида банд бўлган ортиқча меҳнат қилувчиларни саноатга, хизмат кўрсатиш соҳасига жалб қилиш аграр сиёсатимизнинг ғоят муҳим йўналишидир. Газетадан.

2 Саноатига нисбатан қишлоқ хўжалиги кўпроқ ривожланган. *Аграр мамлакат.* ■ Вилоятимизнинг илгари аграр воҳа сифатида машҳур бўлгани сир эмас. Газетадан.

АГРЕГАТ [лот. *aggregatus* — бирлаштирилган, қўшилган] 1 Умумий бир ишни бажариш учун бир неча ҳар турли машинадан тузилган мураккаб машина. *Ер текислайдиган агрегатлар.* ■ Даладаги агрегатлар сурони тинган, одамлар уй-уйларига қайтар.. Ж. Абдуллахонов, Орят.

2 Бир машинанинг маълум ишни бажарувчи яхлит, мустақил механизми. *Трактор юрмай қолгач, бирор агрегати ишдан чиққанлигини сезиб, Абдусаттор трактор остига шўнғиди. “Ўзбекистон кўриқлари”.*

3 Муайян тоғ жинсини ташкил этувчи минераллар йиғиндиси. *Литосферада кўп жойни эгаллаган бир ёки бир неча минераллар агрегатини иборат бўлган табиий жинсларга тоғ жинслари дейилади.* М. Баҳодиров. Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

АГРЕМАН [фр. *agreee* — маъқулламоқ] Бир мамлакат томонидан ўзининг дипломатик вакили сифатида таклиф этилган шахсни қабул қилиш ҳақида иккинчи бир мамлакатнинг олдидан розилик билдириши.

АГРЕССИВ 1 Агрессия сиёсатини қўловчи, тажовузкор, босқинчи. *Агрессив давлатлар.*

2 Агрессиядан, босқинчиликдан иборат бўлган, тажовузкорликка асосланган. *Агрессив сиёсат. Агрессив ҳаракатлар.* ■ У ҳам узоқ вақт давомида ҳукмрон шовинистик ва агрессив-миллатчилик ғояларининг бутун жафоларини тортиб келди. Газетадан.

АГРЕССИВЛИК Агрессив хатги-ҳаракат. **АГРЕССИЯ** [лот. *agressio* — ҳужум] Бир давлат (давлатлар гуруҳи) томонидан бошқа

давлатнинг ёки халқнинг (миллатнинг) суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги ёки сиёсий мустақиллигига қарши БМТ Уставига кўра ғайриқонуний ҳисобланган ҳар қандай куч ишлатиш; тажовуз.

АГРЕССИЯЧИ *айн. агрессор.*

АГРЕССИЯЧИЛИК *айн. агрессорлик.*

АГРЕССИВ Агрессия сиёсатини юргизувчи; тажовузкор, босқинчи. *Агрессорларни жиловламоқ.* ■ Давлатимизнинг мудофаа қудрати ҳар қандай агрессорнинг хуружини ўша ондаёқ парчалаб ташлаш имкониятини беради. Ф. Норхўжаев, Тинчлик посбонлари.

АГРЕССОРЛИК Агрессив ҳаракат, тажовузкорлик, босқинчилик. *Агрессорлик сиёсати.*

АГРО- [юн. *agros* — дала; қишлоқ] Ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, “агрономия”, “деҳқончилик” маъноларини ифодалайди. *Агротехника. Агробиология.*

АГРОБИОЛОГИК Агробиологияга оид. *Агробиологик тадқиқотлар.*

АГРОБИОЛОГИЯ [агро.. + биология] Ўсимлик ва ҳайвонлар ҳаётининг биологик қонуниятларини ўрганадиган фан.

АГРОКИМЁ, **агрономик кимё** Ўсимликларни озиклантириш, юқори, барқарор ҳосил олиш мақсадида уларни ўғитлаш, кимёвий воситалар ёрдамида зараркунандалардан сақлаш ва ш. к. кимёвий жараёнлар тўғрисидаги фан.

АГРОМЕЛИОРАЦИЯ [агро.. + мелиорация] Ҳосилдорликни ошириш мақсадида ернинг табиий шароитларини тубдан яхшилашга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи. *Бунинг учун.. алмашлаб экиш, ерга сифатли ишлов бериш, ўғитлаш, шўрни ювиш, эрозияга қарши кураш каби агротехника ва агро-мелиорация тадбирларини.. ўз вақтида амалга ошириш керак. “Фан ва турмуш”.*

АГРОМЕТЕОРОЛОГИЯ [агро.. + метеорология] Иқлим ва об-ҳаво каби метеорологик шароитларнинг қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши объектлари ва жараёнларига таъсирини ўрганадиган фан.

АГРОНОМ Агрономия мутахассиси. *Бош агроном.* ■ ..қишлоқ хўжалиги бошқармасида Баракаев деган агроном бор. Оёқ-қўли чаққон. С. Сиёев, Отлик аёл.

АГРОНОМИК Агрономияга оид, агрономияга боғлиқ бўлган. *Агрономик тадбирлар.*

АГРОНОМИЯ [агро.. + юн. *nomos* — қонун; одат] Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши, унинг қонун-қоидалари ҳақидаги фан; қишлоқ хўжалик ва деҳқончиликка доир назарий ва амалий билимлар мажмуи. 1982 йилда Андижон пахтачилик институтининг агрономия факультетини тасмоғлаган. Газетадан.

АГРОНОМЛИК Агроном касби. *Агрономлик қилмоқ. Агрономликка ўқимоқ.*

АГРОСАНОАТ Қишлоқ хўжалик саноати; қишлоқ хўжалигининг хомашёдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи тармоғи ва унга мансуб корхоналар. *Агросаноат мажмуини мустаҳкамлаш ва самарадорлигини ошириш.*

АГРОТЕХНИК Агротехника мутахассиси.

АГРОТЕХНИК Агротехникага оид. *Агротехник тадбирлар.*

АГРОТЕХНИКА [агро.. + техника] Қишлоқ хўжалик экинларини экишдан тортиб, то ҳосилини йиғиб-териб олгунга қадар бажариладиган ишлар мажмуи ва уларни амалга ошириш техникаси, деҳқончилик технологияси. *Пахтакорлар гўзани илғор агротехника қоидалари асосида парварши қилиб, механизацияга янада кенг йўл очдилар.* Газетадан.

АГРОФИЗИКА, агрономик физика Ўсимликларнинг ташқи ҳаёт шароитларини тадқиқ этишнинг физикавий усуллари, улар ҳаёт фаолиятининг физикавий жараёнлари ҳақидаги фан.

АДА шв. айн. ота 1. *Ада, қоғоз, қалам бергин деб, Гоҳ ёнимга келиб ултирар. С. Жура.*

АДАСИ 1) *Ада* с. I-ш. бирл. шакли. *Акбарнинг адаси;* 2) хотинлар ўз эрига мурожаат қилганда, унинг исми ўрнида ишлатадиган сўз.

АДАБ [а. *ادب* — адабиёт; яхши тарбия, маъқул ҳаракат] Ижтимоий ва шахсий ҳаётдаги яхши ахлоқ, тарбия, хушмуомалалик. *Адаб бозорда сотилмас. Мақол. Адаб доирасидан чиқмаслик. — Киши қадрин оширмоқ боиси аввал адаб дерлар. Воқиф.*

Адабий бермоқ Ножўя хатти-ҳаракатлар учун гап-сўз, калтак ва ш.к. билан жазо бермоқ; таъзирини бермоқ. *Жўраҳон отган ўқдан ўндан ортиқ фашист қулаб, бошқалари орқага чекинди. — Адабин бердик. Назармат. Адабийи смоқ* Адабини тортмоқ (қилмишига жавобан). *...енгилроқ жерси пальтода чиққан экан, подъездга кириб олгунча*

роса адабини еди. Д. Нурий, Осмон устун. **Адаб сақламоқ** Ўзини ахлоқ, одоб доирасида тутмоқ. *Ёшлар “янги фикр”, “эски фикр” деган гапларни йиғиштириб.. уламолар олдида адаб сақлашлари керак. Ойбек, Танланган асарлар.*

АДАБИЁТ [а. *ادبيات*] 1 Бир халқнинг, даврнинг бадиий, илмий, фалсафий ва бошқа асарлари мажмуи. *XX аср ўзбек бадиий адабиёти. Жаҳон адабиёти.*

2 Санъатнинг сўз, тил воситасида бадиий образлар яратувчи тури; бадиий адабиёт. *Адабиёт назарияси. — Адабиёт ҳамиша ҳақиқат ва адолат байроғини баланд тутиб яшамоғи лозим. Газетадан.*

3 Муайян бир фан ёки соҳага, масалага оид асарлар, китоблар. *Сиёсий адабиёт. Техника адабиёти. Мавзу юзасидан тавсия этилган адабиёт рўйхати.*

АДАБИЁТЧИ 1 Бадиий адабиёт, адабиёт фани мутахассиси, ўқатувчиси. *Кундан-кун очилиб бораётган ҳарбий таълим уфқи-га Элмурод адабиётчи-педагог, Дубенко иқтисодчи нуқтаи назаридан қарагандек, Йўлдош энергетик-инженер сифатида яқинлашарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

2 айн. адабиётшунос. *Тилчи ва адабиётчи олимлар биринчи тадқиқотларини шу ерда бошлаганлар. “Фан ва турмуш”.*

АДАБИЁТШУНОС [адабиёт + ф. *شناس* — ўрганувчи] Адабиёт илми (фани) билан шуғулланувчи мутахассис.

АДАБИЁТШУНОСЛИК Адабиёт илми, илм-фаннинг адабиётга оид соҳаси; бадиий адабиётни, унинг моҳияти, ижтимоий вазифаси ва адабий жараён қонуниятларини ўрганувчи фан.

АДАБИЙ 1 Бадиий адабиётга оид. *Адабий асар. Адабий мерос. Адабий оқим.*

2 Ёзувчиларга, ёзувчилик фаолиятига оид. *Адабий ҳаёт. Адабий муҳит. Адабий тахаллус.*

Адабий тил тлш. Умумхалқ тилининг ишланган, сайқал берилган, маълум норма (меъёр)ларга солинган шакли. *Адабий тилда сўзлашмоқ.*

АДАБЛИ Хулқ-одоби яхши; одобли, тарбияли. *Адабли бола.*

АДАБСИЗ 1 Хулқ-одоби ёмон, тарбиясиз.

2 Одоб-ахлоқ меъёрларига тўғри келмайдиган, одоб-ахлоқ доирасидан ташқари. *Халқ*

шунингдек гаплар билан юз ёқдан унга ҳужум қилиб, ҳатто адабсиз сўзлар билан ҳам сўжар эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

АДАБСИЗЛИК Одоб-ахлоқ меъёрларига тўғри келмайдиган иш, одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган хатти-ҳаракат. Саидий Мирза Муҳиддинга нисбатан Муҳаммадражабининг адабсизлигидан хижолат бўлар, ичида “юзсиз, беандиша” дерди. А. Қажҳор, Сароб.

АДАД [а. عداد — миқдор, сон] эск. 1 Сон, миқдор. Қушиқчиларнинг адади борган сари ортди. Ойбек, Навоӣ. [Тўпламни] Тўплаб нашрга тайёрловчи ва муҳаррир Аҳмаджон Мелибоев. Адади 5000 нусха. Газетадан.

2 нумератив с. Дона. Алалхусус, яна шуни баён қиладурмузким, кофирлар юртига кетувчиларнинг сони икки юз ададга боради. Ж. Шарипов, Хоразм.

АДАДСИЗ 1 Сон-саноксиз, ҳисобсиз. Ададсиздир бойларининг йилқиси. “Ёдгор”.

2 Чек-поёни йўқ. Бу ададсиз чўл эди, сира меъёри йўқ эди. “Баҳром ва Гуландом”.

АДАМ [а. عادم — йўқ, йўқлиқ] эск. кт. Йўқлик, мавжуд эмаслик; зид. борлик.

Адам айламоқ Йўқотмоқ, йўқ қилмоқ. Адам йўлини тутай зарра менда ғам бўлса. Бобур.

АДАПТАЦИЯ [лот. adaptatio — мослашув] 1 биол. Организмнинг, мас., сезги аъзоларининг атроф муҳит шароитларига мослашиши, кўникаши. Кўз адаптацияси.

2 ҳуқ. Бошқа, янги жойда яшаш шароитига мослашиш.

3 Чет тилларни ўрганувчилар учун асар матнини соддалаштириб бериш ва шу тарихи соддалаштирилган матн. Адаптация қилинган матн.

АДАШ I 1 Исми бошқа бирор кимса билан бир хил бўлган одам, исмдош. Биз иккимиз адашимиз.

2 Шундай кишиларнинг бир-бирига муурожаатда қўлланади. -Яша, адаш! — хурсанд бўлиб кетди Қудрат. Ҳ. Назир, Сўнмас чақоқлар.

АДАШ II 1 Адашган, бир пойи алиш (алмаш). Калишим адаш бўлиб қолди.

2 рвш. Янглиш, ноўрин. Бу ерга адаш келиб қолибман. ■ Хат бу ерга адаш тушиб қолибди. Газетадан.

АДАШМОҚ 1 Йўлни йўқотиб қўймоқ. У ёрқин кундузда йўлга чиқиб, қоронғи кечанда адашган кишидай, нима қиларини билмай

қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Адашган кимсадек, Фурқат, қаён борғум билолмасман. Фурқат.

2 Нотўғри (хато) иш тутмоқ, нотўғри йўлга кирмоқ. Ҳа, ўз манфаатини халқ манфаатидан юқори қўйганлар доим адашади. Уйғун. Адашсанг, тўғри йўл сўргил, уялма. Воқиф.

3 Ажраб йўқотмоқ. Ватанидан адашмоқ. Ўз туپидан адашмоқ. ■ Отардан адашган бир талай қуй-қўзи ўтлай-ўтлай, бир томони зов, супрадай майдонга тушиб қолибди. С. Анорбоев, Оқсой. .Адашган ошиқлар бир-бирин излар. “Мурудхон”.

4 с.т. Алмаш бўлмоқ. Қалпоғим адашибди. **АДАШТИРМОҚ** 1 Адашмоқ фл.орг.н. Йўлдан адаштирмоқ.

2 Хато тарзда бир-бирига алмаштирмоқ, бири ўрнига бошқасини белгиламоқ. Касса билан кассани адаштирманг. Газетадан.

АДВОКАТ [лот. advocatus < advocare — ёрдамга чақирши] 1 Судда жавобгарга ҳуқуқий ёрдам (маслаҳат) берувчи, жавобгар (айбдор)ни ҳимоя қилувчи юрист, оқловчи, ҳимоячи. Адвокат, тараф сифатида, суд ишларини юртишининг барча бошқичларида процесснинг барча иштирокчилари билан тенг ҳуқуқларга эга бўлади. Газетадан.

2 с. т. салб. Маслаҳатчи; ҳимоячи.

АДВОКАТУРА 1 Адвокатлар ташкилот, адвокатлар коллегияси.

2 Адвокат фаолияти, адвокатлик.

АДДОЙ [а. الدعوى — даъват этувчи] эск. Дуо қилувчи, яхшилик тилловчи (мактуб охирида имзодан олдин ишлатиладиган сўз). Мунда барча ёру дўст саломат, мендан Ҳасаналига салом айт! Аддоий отанг Юсуфбек ҳожи. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

АДЕКВАТ I [лот. aequatus — тенглаштирилган] от Билиш назариясида нарса ва ҳодисаларнинг хоссалари ва алоқаларини уларнинг объектив мазмунига тўғри келадиган, аниқ ва мос қилиб билиб олиш.

АДЕКВАТ II сфт. Ҳар жиҳатдан мос, тенг келадиган; ўхшаш, мувофиқ. Адекват ташунчалар. Адекват таржима.

АДЕНОИДЛАР [юн. aden — без + eidos — ўхшаш] Бурун-ҳалқум муртагининг ортиқча ўсиб катталаниши.

АДЕНОМА [юн. aden — без + oma — ўсманни билдирувчи қўшимча] Бир қатор без тўқмаларидаги хавфсиз ўсма касаллиги.

АДЕЛ [р. одеяло – ёпинғич, ўранғич] Кўрпа ўрнида ишлатиладиган, енгил, унча қалин бўлмаган ёпинчиқ. *Жун адел. Адел ёпиниб ётмоқ.* ■ *Муқаддас катак-катак адел тушалган каравотнинг бир чеккасига ўтирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

АДИБ [а. ادیب – тарбияли, маърифатли; ёзувчи] Адабий асарлар ёзиш билан шуғулланувчи шахс, ёзувчи. *Бизга адиблар, шоирлар, ҳақиқий жасур курашчилар лозим.* Ойбек, Нур қилдириб. *Ҳозирги кўзга кўринган йирик адиб ва шоирлар шу даргоҳ лабораториясидан етишиб чиққан кишилардир.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўқинлари.

АДИБА 1 Адиб аёл, ёзувчи аёл.

2 Адиба (хотин-қизлар исми).

АДИ-БАДИ Бир-бирига тегадиган гап-сўз, вақтни беҳудага ўтказиб айтишиш, беҳуда тортишув. *Насимнинг бригадир билан ади-бадидан боши чиқмади.* Т. Мурод, Кўпшиқ. *Энди ади-бадига ўрин йўқ. Очiq гаплашамиз.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

Ади-бади айтишмоқ Бир-бирига тегадиган гап-сўз қилишмоқ, беҳудага тортишмоқ. *Ҳотам ортиқча ади-бади айтиб ўтиришни эп кўрмади.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Халжон хала бир ўзи тўққизта кундошга бас келиб, роса ади-бади айтишиб олди.* Файратий, Довдираш. **Ади-бадига бормоқ** Жанжаллашишгача бормоқ; сан-манга бормоқ. *..аммо бу ташкилотлар бирор вазифа топширса, ҳеч ади-бадига бормас, кўнглига ёқмаса ҳам, бажарар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АДИБЛИК Адиб касби, ёзувчилик.

АДИГЕЙ 1 Адигея Республикаси туб халқининг номи.

2 Адигей халқига мансуб. *Адигей аёл.*

АДИГЕЙЛАР Адигея Республикасининг асосий аҳолиси ҳисобланган халқ; адигей халқи.

АДИЗ Бугдойи ёки арпаси ўриб олинган майдон. *Уни теримчилар ёнида.. кузги шудгор қилинаётган адизда учратиш мумкин.* М. Назаров, Дақиқа ва миқол.

АДИЛ [а. عدیل – тенг, баробар] 1 Тўғри, эгилмаган, букилмаган, тикка. *Икки ёнида адил тераклар шовуллаган кенг асфальт йўл.* Ҳ. Гулом, Замиан юлдузлари. *Қиз.. бўйчан ва самбитгул новдасидай адил эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бурилмаган, тўппа-тўғри. *Шаҳар тўғри тўртбурчакли кўринишида бўлиб, планнинг бош*

ўқи шаҳарнинг шимолидан жанубига қараб адил ўтказилган. Т. Жўраев, Улуғ Хитойда.

АДИНАМИЯ [юн. а – инкор кўшмчаси + dinamia – куч, қувват] Кексалик, касаллик, очлик сабабли тинка-мадор қуриши, ҳолсизлик.

АДИП Тўн, чопон ва ш.к.нинг ёқасидан этагигача ички четига тutilган энсиз газлама. *Туннинг адипи.*

АДИПЛАМОҚ Четига адип тутмоқ, тикмоқ. *Кўрпани адипламоқ.*

АДИР Тоғларга яқин, тоғ этакларидаги алоҳида тепалик ерлар. *Туманга қарашли ерларнинг кўпгина қисмини адирлар ташкил қилишига қарамасдан, деҳқонлар пахтадан юқори ҳосил олишга муваффақ бўлдилар.* Газетадан. *..шаҳар боғлари орқада қолиб.. паст, баланд адирлар бошланди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

АДЛ [а. عدل – адолат, тўғрилик] Адолат, одиллик. *Халқ билан бўлгуси муомалада қилишга эмас, адл кучига суянмоқ.. лозим.* Ойбек, Навоий.

АДЛИЯ Судлов муассасалари тизими, суд идоралари фаолияти. *Адлия ходими. Адлия маслаҳатчиси.*

АДМИНИСТРАТОР қ. маъмур. *..администратор дағдаға билан хонага кириб, жойни бўшатинг, деб туриб олди.* Газетадан.

АДМИНИСТРАЦИЯ [лот. administratio – бошқарув, раҳбарият] қ. маъмурият 1.

2 Муассаса, корхона, ташкилот раҳбарлари мажмуи.

АДМИРАЛ [голл. admiraal < а. اميرالبحر] – денгиз ҳокими, кўмондони] Ҳарбий-денгиз флотининг олий кўмондонлик таркибига бериладиган ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

АДНО [а. ادنا – тубан, энг паст] эск. кт. Паст, қуйи, учинчи даражали. *Мадраса талабалари “аъло”, “авсат” ва “адно” номи билан уч гуруҳга бўлинган эди.* М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари.

АДО 1 [а. ادوا – ўташ, бажариш] Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисанинг охири, тамоми, ижроси. *Не қаро даврон экан бу, тингламас ҳеч ким уним! Хору зорлик топдим-у, хурлик адосин топмадим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Адо бўлмоқ 1) тамом бўлмоқ, тугамоқ, битмоқ, охирига етмоқ. *Бу ривоятлар эшитганингиз билан адо бўлмайди.* Ҳ. Гулом, Машғал; 2) кўчма ташвиш, дард орқасида

қолдан тоймоқ, тамом бўлмоқ. *Йиғлай-йиғлай адо бўлдим, Элатимдан жудо бўлдим.* “Равшан”. Адо бўлгур! қарғ. Ўлгур! [Хонзода Мастонга:] Қаримай адо бўлгур, Мастон! Арслонни кесак отиб енгмоқчимисан? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Адо этмоқ айн. адо қилмоқ I. Адо қилмоқ 1) ўтамоқ, бажармоқ, ижро қилмоқ. *Бурчни адо қилмоқ. Вазифани адо қилмоқ.* ■ Анвар “хузури муборак” нинг эшигида тўхтаб, таъзим адо қилди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) қолдан тойдирмоқ, тинкасини қуритмоқ. *Уни дард адо қилди.* ■ Тез замон бўлди қиморга мубтало, Барчани ўйнаб қимор, қилди адо. Ҳамза.

АДО II Ишва, жилва, ноз-карашма. *Ҳаёт жажжи қизларга хос адо билан: -Воей, сизам бир қизиқсизки, буви, нима, мени бўри еб кетармиди? - деди-ю, ҳовли этагига юриб кетди. М. Исмоилов, Фарғона т. о. Йигитни маст этар жонон адоси.. “Тўрўглининг туғилиши”.*

АДОВАТ [a. عداوت – душманлик, нафрат] I Душманлик муносабати, пундай муносабатга хос ҳис-туйғу. *Гина – адоватнинг қўшиниси. Мақол. ■ Агар сиз нафсиламрга қарасангиз, икки халқни бир-бирига совуқ кўрсатиб, адоват тухумини сочиб келувчи бир нечагина одам бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Кек, хусумат. *Ўзбек ойим бўлса, эски гина ва адоватларни қайтиб келмас дунёсига жўнатди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Юракда бир мўмин бандасига кин сақлаш мусулмончиликка ёт нарса, бой. Адоват ноҳақликни юзага келтиради. К. Яшин, Ҳамза.*

АДОЙИ: адойи тамом бўлмоқ айн. адо бўлмоқ қ. адо I. *Уйинчоқ адойи тамом бўлди. ■ Бечора кампир бу шум хабардан адойи тамом бўлди-ку! С. Аҳмад, Ойдин кечалар.*

АДОЛАТ [a. عدالت – одиллик] I Одилона иш тутиш, одиллик. *Яқинда суднинг ҳал қилув қарори ҳам ижро этилди. Мулкимизни қайтариб олдик. Адолат тантанасидан мамнунмиз. Газетадан. Маҳалла йўли – эзгулик, ҳиммат ва адолат йўлидир. Газетадан.*

2 Адолат (хотин-қизлар исми).

АДОЛАТЛИ I Адолат билан иш тутувчи; одил. *Адолатли жамият. Адолатли киши.* ■ Бир адолатли подшоҳ келиб, ғариб-ғураболар бошини силайди. Мирмуҳсин, Меъмор. Бундай муносабат республикамизда муборак ҳаж зиёратига борувчиларни танлаб олиш

борасида адолатли ва одилона иш тутишни таъминлайди. Газетадан.

2 Адолатга, ҳаққонийликка асосланган. *Адолатли ҳукм. ■ ..жамият тарихида ўйнаган ва ўйнайдиган ролига виждонан, холисона, адолатли баҳо берадиган кунлар келди. Э. Юсупов, Истиклол йўлида.*

АДОЛАТПАРВАР Адолат тарафдори, адолат, ҳаққоният учун курашувчи. *Адолатпарвар бўлиш осон, аммо эътиқодинг учун курашиши қийин. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

АДОЛАТСИЗ I Адолатга зид иш тутувчи. *Жиззах халқи исёнининг тиғи чоризмнинг адолатсиз тузумига қаратилган эди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Адолатдан ташқари, унга хилоф бўлган. *Адолатсиз ҳукм.*

АДОЛАТСИЗЛИК Адолатсиз хатти-ҳаракат, адолатга зид ҳолат. *Элмурод ўйланиб, ташқарига чиқди. Ҳақсизлик, адолатсизлик унинг ичини ўртай бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Инсоният қонунларсиз яшолмайди. Акс ҳолда, унинг ҳуқуқи поймол бўлади. Адолатсизлик авж олади. Газетадан.*

АДОҚ I эск. айн. оёқ I. *Қуёш юзунг кўруб ерга йиқилди, Адоғинг туфроғини сурма қилди. Хўжандий, Латофатнома.*

2 3-ш.бирл. адоғи. *Туганш жойи, ниҳояси. Одатда ҳар қандай ҳикоянинг ҳам боши, ўртаси, адоғи бўлади. Н. Сафаров, Оловли излар. Аҳмад сунбулани – ёзнинг адоғи, кузнинг бошланишини яхши кўрарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

АДОҚЛАМОҚ кам қўлл. *Охир томон (қуйи томон) йўналмоқ. Йўл арғамчидайин – бир юқорилайди, бир адоқлайди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

АДОҚСИЗ кам қўлл. *Поённ йўқ, чексиз. Қашқадарёнинг қуйи оқимида ер учсиз-адоқсиз-у, сув йўқ. Газетадан. Атрофда тун билан тонгнинг ораси, Нимтатир пардалар тинч ва адоқсиз. Ш. Қурбонов, ШЕърлар.*

АДРАМКАШ I шв. Учи илмоқли катта жуводлиз.

АДРАМКАШ II шв. Ҳар қандай нарсага бефарқ қарайдиган, лоқайд, кўкноринамо одам.

АДРАС [f. ادراس – оқ мато, йўл-йўл гулли мато] *Ўриши инак, арқоғи эса ипдан бўлган, атласга ўхшаш, аммо қалыңроқ маҳаллий газлама. [Маҳдум:] -Бўлмаса, – деди иккиланаб, – жўнроқ адрасдан ол-чи. А. Қодирий,*

Мехробдан чаён. *..кенг меҳмонхонада қат-қат атлас, адрас кўрначалар устида пар болишларга кўмилиб, ёнбош қилиб ётган.* К. Яшин, Ҳамза.

АДРАСБОФ [ф. *ادرس بوف*] Адрас тўқувчи уста, косиб. *Мулла Шокир асли ўртаҳол бир адрасбофнинг ўғли бўлиб.* М. Осим, Элчилар.

АДРАСМАН айн. **исвярик**.

АДРЕС [фр. *adresse* — юбормоқ] 1 Бирор киши ёки ташкилот ўрнашган жой, манзилнинг номи ва б. белгилари (уй ёки квартира рақами ва ҳ.к.) мажмуи, унинг қайди. *Институт адреси. Уй адреси.* ■ *Менга адресингизни беринг, колхозга ўзим хат ёзаман, уйингиздан хабар олишади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Почта орқали юбориладиган нарсалар устидаги уларнинг борадиган жойи ва олувчининг номи кўрсатилган ёзув. *Унинг [Заминнинг] номига қалати бир конверт чиқди: на адреси бор, на маржаси ва на почта муҳри.* П. Қодиров, Уч илдиш.

3 (*эголик ва ж.к.да*) Номига, шаънига тегишшликни билдирди. *Менинг адресимга айтилган барча гапларни халқ шаънига айтилган гаплар деб ҳисоблайман.* Ойбек, Халққа хизмат — бахт. *Қодировга берилган бу айбнома қолоқ, ҳаётдан узокда бўлган раҳбарлар адресига айтилган айбнома ҳам эди.* Газетадан.

4 Бирор тантана муносабати билан муассаса, ташкилот ёки айрим шахс номига юборилган, одатда, папка ва ш.к. нараса ичига солинган табрикнома; ёднома.

Адрес столы (*ёки бюроси*) Бирор ерда яшовчиларни рўйхатга олиб боровчи ва уларнинг тураржойлари тўғрисида маълумотномалар берувчи муассаса, идора. **Адреслар дафтари** Кишилар ва идораларнинг адреслари ёзилган дафтар, журнал.

АДРЕСАНТ [нем. *Adressant* — юборувчи] Почта орқали телеграмма, хат ва ш.к. юборувчи шахс ёки ташкилот.

АДРЕСАТ [нем. *Adressat* — олувчи] Адресига хат, телеграмма ва ш.к. юборилувчи киши ёки ташкилот.

АДРЕСЛАНМОҚ Адрес қўйилмоқ, адрес қўйиб юборилмоқ ёки айтилмоқ. *Марказий газета бошқармасига адресланган бу хат шу кунги кечқурун Муродхўжа домланинг қўлида очилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АДСОРБЦИЯ (лот. *adsorbere* — пимиш, сўриш) физ., хим. Газ ёки эритилган модда

зарраларининг қаттиқ модда сиртига сингиши, шимилиши.

АДУ эск. кт. айн. **адув**. Қиличнингдан адулар қон ичинда. Хоразмий, Муҳаббатнома.

АДУВ [а. *عدو* — душман, ёв] эск. кт. Ёв, душман. *Адув ҳайлига ғолиб ўлмоқ учун ҳам халқ бирлашдилар ушбу кун.* С. Хондайлиқий. *Фарғона аҳли адув йўлига тушиб, ислом динидан чиқиб кетди, деганлари ёлғон.* Мирмуҳсин, Меъмор.

АДУЛИҚ, **адувлиқ** эск. кт. Душманлик. *Адулиқ шиор айлаб ағёр эли, Аён этгуси бўйла баҳсу жадал.* Аваз.

АДЪЮНКТ [лот. *adjunctus* — қўшилган] Ҳарбий илмий-тадқиқот институтларида ёки олий ўқув юртларида номзодлик диссертацияси устида илмий тадқиқот олиб бораётган олий маълумотли ёки магистр даражасидаги мутахассис.

АДЪЮНКТУРА Юқори малакали ҳарбий илмий ва илмий-педагог кадрлар — фан номзодлари тайёрлашнинг асосий шакли бўлиб, у Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимининг таркибий қисми ҳисобланади.

АДЪЮТАНТ [лот. *adjutans, adjutantis* — ёрдам берувчи] Хизмат топшириқлари ёки штаб ишларини бажариш учун ҳарбий бошлиқ ихтиёрида бўлган ёрдамчи офицер.

АЁ эск. Мурожаат ёки хитобни билдиради; эй. *Аё, шоҳим, гулдай сўлган тарзим бор, Хизматқорман, сизга айтар арзим бор.* “Муродхон”.

АЁВ Аяш, раҳм-шафқат ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйғули муносабат. *Қиттак ҳам аёв кутмас эрта кун ҳакамидан.* Миртемир.

Аёв бермаслик Аямаслик.

АЁВСИЗ Аёв бермай, аямай қилинган, раҳм-шафқатсиз. *Аёвсиз кураш. Аёвсиз зарба. Аёвсиз танқид.* ■ *Аёвсиз туширилган икки-уч муштан кейин Қудратнинг бурнидан қон кетди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

АЁЗ Кеч куз, қиш ва эрта баҳордаги аччиқ совуқ, қора совуқ. *Гарчанд ҳозир кеч куз, аёз бўлса ҳам, Оллоқулибой ҳамон терлар, семиз гавдасини кўтаролмасди.* Ж. Шарипов. Хоразм. *Тун аёз, изғириқ ел тўрт тарафга югуриб, жон ачитмоқчи бўлар эди.* А. Қодирӣ, Утган қунлар.

АЁЗЛАМОҚ Аёзда совқотмоқ. *Аёзлабман, савил.* Кеча келинни келтиреунча, совқуда қалтираб чиқдим. Н. Аминов, Ёлғончи фарингталар.

АЁЗЛИ Аёз бўлиб турган. Қирчиллама қишининг аёзли кунларини.. куҳ-куҳлаб, дагдаг титраб ўтказдилар. Газетадан.

АЁЛ 1 [а. عيال — оила; хотин] Умуман эркакка қарама-қарши жинсдаги шахс; хотин; Бу маънода асосан кўплик шаклида қўлланиб, умумлаштириш маъносига эга бўлади, “хотин-қизлар” маъносини билдиради. *Ориятли бўлганидан, одамлар юзига тик қарагани уяладими, ким билсин, бу аёлнинг вужудида ун эркакнинг ор-номуси бор эди. Т. Ашуров, Оқ от. Шарқ аёллари, шу жумладан, ўзбек аёлларининг таърифи.. олам аҳлини ҳайратга солиб келаётгани сир эмас.* Газетадан.

2 Шундай жинсдаги етук ёшдаги шахс (қизга нисбатан). *Бугунги кунимизда тенгсиз хислатларни ўзида мужассамлаштирган қизларимиз, аёлларимиз кўп.* Газетадан.

3 Хотин, рафиқа (эрга нисбатан). [Ёрмат.] Аёлим қишин-ёзин ичкари ҳовлининг юмушини қилади: кир ювади, уй-жойни су-пуради, нон ёнади, кўрпа қавийди. Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмад бригадирнинг юрагига ғулғула тушиди, серақ тортиб, аёлига қаради. С. Нуров, Нарвон.*

АЁЛМАНД Ойлали, бола-чақали; болачақаси кўп. *Аёлманд одам ишламай туролмас экан. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Бир томони хўжалик камбағалроқ, бир томони аёлманд бўлганидан анча қийналибди. Т. Малик, Шайтанат.*

АЁН [а. عيان — зоҳир, кўриниб турган] кам қўл. **1** (ж.к. сўз билан) Маълум. [Ёрмат.] *Бу оилада нима сир ўтса, барчаси менга аён.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 рви. Аниқ-равшан. *Аён кўрмоқдамиз нур болқишини, Мардлар шарафига халқ олқишини. Х. Расул.*

АЁНЛАШМОҚ кам қўл. Маълум бўлмоқ. *Ҳадислардан ул зотнинг.. юксак фазилатлар эгаси бўлганликлари аёнлашади.* Газетадан.

АЁҚ 1 айн. оёқ 1.

АЁҚ 2 эск. Коса, пиёла, қадаҳ. *Насибанининг бир аёқ ош эрур бас.. А. Навоий.*

АЁҚЧИ Шароб қуювчи, косагул. *Меҳмонлар белларини маҳкам танғиб олган кўк саллали аёқчилар қўлидан қадаҳни олиб, шароб ичиб.. М. Осям, Карвон йўлларида.*

АЖАБ [а. عجب — қизик, таажжуб] **1** Ажабланарли, ҳайрон қоларли. *Ажаб савдолар. ■ Ажаб Ҳирот экан! Ҳалвофуруши ҳам шоир. Ойбек, Навоий.*

2 (Якка ҳолда) Ажабланишни билдиради; таажжуб, қизик. *Бир неча қадам босиб, орқасида қолган дарвозага қаради-да, бу ерда гўзал қиз Ойпошша яшаганини эслади. — Ажаб, — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи. Ажабким, муқаддас нарсалар ёнмаён бўларкан.* Газетадан.

Ажаб бўлди (ёки бўпти) Жуда яхши бўлди, кўнгиладидай бўлди (бирор кимса қилмишига яраша жазо олганда ай пиладиган ибора). *..газетада чиққан фельетонни кўрган Ҳафиза.. ажаб бўлибди, дермиксин? Ёки ачинармиксин? Мирмуҳсин, Умид. Ажаб қилди Жуда яхши қилди, жуда тўғри қилди, болади. — Чийиллама, — деди ҳайқириб Йўлчи. Йўлчининг жавобига одамлар секингина кулишиб, “ажаб қилдинг” дегандай, бир-бирларига маъноли қараб олишиди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ажаб эмас 1)** шояд, шоядки. *Энди шифони ёлғиз оллодан сўра.. Ажаб эмас, шифо берса.* Ойбек, Танланган асарлар; **2)** мод.с.взф. мумкин, эҳтимол. *..бу мақол шу чулларда тўқилган бўлса, ажаб эмас. Ж. Шарипов, Хоразм. Совуқни қаранг, қор ёлғиб қолса ҳам ажабмас. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. Во ажаб(о) айн. ажабо (қ.) [Бой ўз-ўзига деди:] Во ажабо, бу ким бўлди? Чўрими ёки бир офатимжон фариштами? Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

3 шв. Хўп, бўпти. *Полвон, Мадрайим қорани қақир.. — Ажаб, оға. Ж. Шарипов, Хоразм.*

АЖАБЛАНМОҚ Ҳайрон бўлмоқ, таажжубда қолмоқ. *Сени қочиб кетган дейишганди, чироғим. — Қаёққа? — ажабланди Шербек. С. Анорбоев, Оқсой.*

АЖАБО унд. с. Таажжуб, қизик. *Ажабо, бу қандай гап!*

АЖАБСИНМОҚ Бир оз ажабланмоқ. *Ишлаб ўтирган хонамда ўзимча ажабсиндим. Дадажонга нима бўлди. Р. Раҳмон, Одат.*

АЖАБТОВУР [ажаб + а. طور — ҳол, ҳолат; муомала тарзи] **1** Ажаблантирадиган. *Ҳаётнинг ажабтовур ҳангомалари, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган воқеалари бисёр.* Газетадан.

2 с.т. Биноийдай, дурустгина. *Ажабтовур йигит бўлибди. ■ Бугун ажабтовур тинч ва салқин кун бўлди-да. Л. Бать, Ҳаёт бустони.*

АЖАЛ [а. اجل — вақт оралиғи; белгилли муддат] Ўлим пайти, қаза вақти; ўлим. *Дард бошқа, ажал бошқа.* Мақол. *Кўрққанни ажал қўвлар.* Мақол.

Ўз ажали билан ўлмоқ Қазо вақти етди (бошқа сабабларсиз) ўлмоқ. Гулнорнинг ўлимини улар ғоят совуққонлик билан қаршилашга уриндилар. Улар: -Гулнор ўз ажали билан ўлди. Ажалга даво йўқ, — дейишди. Ойбек, Танланган асарлар. Ажал(и) етмоқ Ўлим соати, қазоси етмоқ. Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади. Мақол. ■ Ажал етса, жон айрилар бу тандан. “Мурадхон”. Жаллодлар зулмида оғир кун кўрдим. Етмайин ажалим, қутулиб қолдим. “Рустам”, Ажал олсин (ёки торгсин, чақирсин)! қарғ. Ўлсин! Қуриб кетсин! Ажалдан беш кун бурун Кун битмасдан, қазоси етмасдан, бевақт. Ўғиллар тешиб, олдимга чиққанларида, нима қилар эдим? ..Мен ажалимдан беш кун бурун ўлар эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ажал ҳайдаб келган экан (ёки келди) Бирор жойдан бошқа жойга бориб, ўша ерда қазо топган киши ҳақида айтилади. Ажал ҳайдаб келди гулгун қошимга, Кетмасан қўлимдан бу замон омон. “Ширин билан Шакар”. Ажал тўннин бичмоқ Ўлдиршга шайланмоқ, ўлими ҳозирлигани кўрмоқ. Ажал тўнин бичиб, минганман отга. “Гўрўғли”. Ёвга кирмай ботир, душман санчмайди, Ёв булмайин ажал тўнин бичмайди. “Юсуф ва Аҳмад”.

АЖАМ [а. عجم] 1 эск. кт. Араб халқи ва мамлакатларидан бошқаси (хусусан, форслар, эронликлар).

2 мус. Шапмақом куйларидан бирининг номи. Сағти ажам. Ажам тароналари.

АЖАМИЙ эск. кт. Араблардан бошқаларга, хусусан, форсларга, эронликларга мансуб бўлган.

АЖДАР [ф. ازدر] 1 Афсонавий катта илон. Уртанча ботир қараса, ғордан боши хумдай, узунлиги харидай аждар чиқиб келаятган эмиш. “Чапак ёққан кун”.

2 Калтакесакнинг дарахтларда яшовчи, учшга мослашган, Жанубий Осиёда тарқалган тури.

АЖДАРГУЛ айн. шгоғиз.

АЖДАРНАФС Ебтўймас, мечкай, очофат. -Наинки Хўжа Абдулло Хотиббек бир аждарнафсининг бошига тушган тошни салтанатга нисбат берурсиз, — деди Навоий. Ойбек, Навоий.

АЖДА(Р)ҲО, аждаҳор 1 айн. ажлар 1.

2 кучма нафр. Қонхўр, ёвуз одам ҳақида. Уни отган аскар аждаҳо Гитлернинг тишларидан бирини қоқиб ташлаган — инсоният

олдидаги муқаддас бурчини бажарган бўлади. А. Қаҳҳор, Иккиннинг бири.

АЖДОД [а. اجداد — “жадд” (бобо) сўзининг кўшиги] 1 Илгари ўтган насл-насаб, ота-боболар (авлодга нисбатан). Мустақиллигимиз йилларида Имом ал-Бухорий каби буюк аждодларимиздан аз-Замахшарий, Нажмиддин Кубро, Баҳауддин Нақшбандларнинг таваллуд саналари нишонланганлиги.. жамиятимизнинг маданий-маърифий юксалишига ижобий таъсир этмоқда. Газетадан. Аждодлар ибрати авлодлар учун намунадир. Газетадан.

2 биол. Ўсимлик ва ҳайвонларнинг қадимги бўғини.

АЖЗ [а. عجز — заифлик] эск. кт. Курб и етмаслик; ожизлик, заифлик. Биродар, ҳақиқий инсон ўз ажзини иқрор қилмоқдан завқ олур. Ойбек, Навоий. Илтижо қилсам, ёронлар, ажз ила мен найлайин, Ноз ила дерким, манга кўп илтижо даркор эмас. С. Хондайликӣй.

АЖИ бол. Юзини қўллари билан тўсиб, аҳён-аҳёнда кўрсатиб (хўриниш бериб) айтиладиган сўз (болалар ўйинида).

АЖИ-АЖИ 1 Болаларнинг шундай сўз айтиб ўйнайдиган ўйини. Юзини икки қўли билан тўсиб, ажи-ажи қилгандай илжайди, улар [болалар] кулишди. Ибохон, Улуғ кун.

2 кучма Шундай маъноли қараш, хатти-ҳаракат. Ҳақиқатни минг қават уйга қамасангиз ҳам, кавакдан “ажи-ажи” деб мўралаб тураверади. “Муштум”.

АЖИБ [а. عجيب — ажойиб, қизик] Ҳайрон қоларли, ҳайратга солиб, қизиқини уйғотадиган, ғалати. Ажиб манзара. ■ ...фавворачалардан офтоб нурида кумушдай товланиб таралаётган сув заррачалари атрофга ажиб бир тароват бахш этарди. Газетадан.

АЖИ-БУЖИ Эгри-бугри, қинғир-қийшиқ (хат, расм ва ш. к. ҳақида). Жуманиёз муқовасига ажи-бужи суратлар солинган.. ғалати китобни анрайиб томоша қила бошлади. С. Спеев, Аваз.

АЖИВА [а. عروبه — ажойиб] с.т. Масҳара бўладиган; кўримсиз, хунук, бедаво.

Ажива қилмоқ Масҳаралаб кулги қилмоқ. Кишини ажива қилишни дўндиради у. Ойбек, О. в. пабадалар. Деворий газетага [расмини] ажива қилиб солган эканлар. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

АЖИВАҚА *шв.* Ўсмай, ривожланмай қолган; мажмағил. *Ғанани алмаштириш вақтида мана бундақа аживақаларни — ўсмай қолган қуртларни олиб кўрсатди Олияхон.. Н. Сафаров, Олияхон Султонова.*

АЖИЗ *айн. ажз.* Ношлож ажизни иқрор қилишига, “қаламим ожиздир” дейишига мажбур бўлинади. *А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

АЖИЛЛАМОҚ *айн. алжимоқ.* ..обруйи зур бўлган кишилар учиб қолганда ёки ажиллаб ўтирганда, у хушёр бўлса — ёмонми? *А. Қаҳор, Сароб.*

АЖИН Теригаги йўл-йўл, ботиқ чизиқлар (асосан юз ва пешонада бўладиган). *Нормат насанинг ажин босган юзига, ёшли кўзларига термилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

АЖИНА [*а. جن — жинн*] 1 *айн. жинн* 1. Кампирларнинг миш-мишларига кўра, киши кўзига кўпинча кечалари эчки бўлиб кўринадиган “ажина” ва “алвасти”лар макони бўлган бу овлоқ жой овод бир сайилгоҳ бўлиб қолди. *П. Турсун, Ўқитувчи.*

Ажина чалмоқ *Жин* тегиб, ақддан оздирмоқ. *Фалончи одам ёнғоқ тагида ухlab ётган экан, ажина чалиб кетибди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *кўчма* Кичкина, жиккак, кўримсиз одам ҳақида. — *Юзбошини нима қилдинг, ажина? — деди Нишонбек Муҳаррамга. Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.*

АЖИНДОР *Кўп* ажин тушган. *Лаблари ҳамон қалтирар, ажиндор юзларининг ҳар қатида ғайришуурий ҳаракат акс этарди. “Шарқ юлдузи”.*

АЖИОТАЖ [*фр. agiotage — ҳовлиқиш, тартибсизлик*] Биржа бозорларида чайқовчилик мақсадларида атайлаб юзага келтириладиган жонсарақлик; қимматбаҳо қоғозларнинг курси ва товарларнинг нархини суъвий равишда кўтариш ёки тушириш.

АЖИРВОҚИ *шв. айн. аживақа.* *Ажирвоқи* ўтларни кўрмасдан қолган экан, шунга *пастбаланд гапми?* *Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.*

АЖНАБИЙ [*а. اجنبى — бегона, чет киши*] 1 *сфм.* Чет элга ёки чет элликларга оид, хорижий. *Ажнабий давлатлар. Ажнабий тиллар.*

2 *от* Чет эл фуқароси, чет мамлакат одами. *Республикамизга кўп ажнабийлар келади.*

АЖОЙИБ [*а. عجائب — ажиб нарсалар*] 1 *Жуда ҳам яхши, таърифга сиғмайдиган.*

Ажойиб манзара. Ажойиб санъаткор. — Узоқ қишлоқда жуда содда турмуш кечиршига ўрганган бу бечоралар мана энди ажойиб шаҳарга келиб қолдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳиндистоннинг ажойиб, ранг-баранг гузал гуллари секин барқ уриб ўсар эди. Ойбек. Нур қидириб.

2 *Таажжубга соладиган, ғаройиб. Унинг [Бектемир] учун паровозлар қудратли, ажойиб жонли махлуқлар эди. Ойбек, Куёш қораймас.*

3 *Кишини қизиқтирадиган; қизиқарли, қизик. Ажойиб ҳикоя.*

АЖОЙИБОТ *Кишининг ақлини шоширадиган, ғайриоддий кўринадиган нарсалар ёки воқеа-ҳодисалар. Элмурод тўрт томонга аланглаб, шаҳар ажойиботларини томоша қилиш билан ўз-ўзини овутиганини эслади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

АЖОЙИБХОНА *эск. 1* Ҳайвонот боғи. *Биласиз-ку, бизнинг томонларда моторли велосипед чиққандан буён эшак зоти камайиб, ажойибхонадаги ҳайвондек, одамларни қизиқтирадиган бўлиб қолган. Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб.*

2 *айн. музей.*

АЖР [*а. اجر — мукофот, эваз*] Эваз, эвазга бўладиган нарса, тўлов. *Она буларнинг ҳаммасига бардош берди. Энди шу бардошнинг ажрини кўряпти. “Шарқ юлдузи”. ..савобини қабристон аҳлига бағишласа, Аллоҳ таборака ва таоло маййитлар сонига тенг миқдорда ажру савоб ёзар экан. Газетадан. У билмайдики, Худо нолаю фиғонларга қараб эмас, бандасининг юрган йўлига қараб ажр беради. Т. Малик, Шайтанат.*

АЖРАЛИШ 1 *Ажралмоқ* *фл. ҳар. н. Тўдасидан ажралиш. Ажралиши қийин.*

2 *Никоҳнинг бекор қилиниши (бекор бўлиши), қўйди-чиқди. Кейин мен ҳам ажралиш ҳақида ариза ёзишга мажбур бўлдим. Газетадан. Бу қишлоқда ажралишлар, бевафоликлар, ахлоқий номатлубликлар йўқ даражада экан. Газетадан.*

АЖРАЛИШМОҚ 1 *Ажралмоқ* *фл. бирг. н. Гуруҳларга ажралишди. — улар бошқа-бошқа кўчаларга бурилиб ажралишдилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

2 *Никоҳни бекор қилмоқ, қўйди-чиқди бўлмоқ. Мен мана бу турмушнинг сирларини билолмай қолдим. Фақат битта йўл қолди: ажралишамиз. Ойдин, Кўнгли тўлди-*

ми, яхши йигит. *Айтишларича, бир ёшга тўлганимда, отам билан онам ажралишган экан.* Газетадан.

АЖРАЛМАС 1 Ажратиб бўлмайдиган, ўзаро чамбарчас боғланган. *Адабиёт ва санъат маданиятининг ажралмас қисмидир.*

2 Бирни бирдан сира айрилмайдиган; иноқ, қадрдон. *Ажралмас дўстлар. Халқларнинг ажралмас дўстлиги.*

АЖРАЛМОҚ 1 Бириккан, ёпишган еридан кўчмоқ, узилмоқ. *Пустилоғи танасидан ажралмоқ.*

2 Бирлик, биргаллик ҳолатидан чиқмоқ, алоҳида бўлмоқ. *..ота-онамнинг розиликлари билан улардан ажралиб, холамникида турдим.* С. Айний, Қуллар.

3 Бирлик ҳолатини йўқотмоқ, алоқани узмоқ (алоқаси узилмоқ). *Бугунги тараққиёт эса табиийликдан ажралиб қолмоқда.* ТВ дастуридан. *Элга қўшилсанг — ер бўласан, элдан ажралсанг — ер бўласан.* Мақол. ■ *Бир минут ҳам ажралмайман элимдан..* Ҳ. Олимжон.

4 Маҳрум бўлмоқ; жудо бўлмоқ; айрилмоқ. *Мансабдан ажралмоқ. Бойликдан ажралмоқ. Ёридан ажралган етти йил йиғлар, элидан ажралган ўлгунча йиғлар.* Мақол. ■ *Бечора Гулбахор, карвондан ажралган бўтадай бўзлайди, шўрлик. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Кўнглингиз ошuftа бўлган нарсадан ажралиш — азоб.* Газетадан.

5 Никоҳдан чиқмоқ. *Мени тергайдиган бўлсанг, ЗАГСга бораман, ажраламан, дебди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Алоҳидалик касб этмоқ; фарққа эга бўлмоқ; фарқланмоқ. *Бу ерда ҳаммадан ажралиб турган шахс — самарқандлик Тўғонбек эди.* Ойбек, Навоий. *Йигит кўнгина фазилатлари билан тенгдошларидан ажралиб туради.* Газетадан.

7 Алоҳида таркиб ҳосил қилмоқ. *Иссиқлик энергиясининг ажралиши.* ■ *Етмага ажралиб қолган нишолдадек..* Шукрулло.

8 кам қўлл. айн. бўлянмоқ. *Одатда булоқлар ўзларининг қайси тоғ жинсларидан чиқишига қараб, бир неча турларга ажралади.* Газетадан.

9 (ж.к. билан) Алоҳида-алоҳида бўлмоқ; бўлинмоқ. *Иккига ажралмоқ. Гуруҳларга ажралмоқ.*

АЖРАЛУВЧАН Яхши ажралиш хусусиятига эга.

АЖРАМАЧИЛИК Ажралиш, алоҳида бўлиш йўлида қилинган хатти-ҳаракат. *Ажрамачилик тантана қилган тақдирда муқаррар юз берадиган иқтисодий, ижтимоий ва маданий оқибатларни билмасликдан келиб чиқадиغان тасодифларни истисно этиш учун ҳамма ишни қилиш керак.* Газетадан.

АЖРАМОҚ қ. ажралмоқ.

АЖРАТМА Бирор мақсад учун ажратилган, чиқарилган маблағ, пул ва ш. к. *..пул даромадлари ва бўлинмас фонд учун белгиланган ажратмалар кўнаймоқда.* Давлат бюджетига ажратмалар ёқи.. Газетадан.

АЖРАТМОҚ 1 Ажрамоқ фл. орт. н. *Ўлтишни суякдан ажратмоқ. Иш жойини ажратмоқ. Гумон дўстни дўстандан ажратар.* Мақол. ■ *—Сенинг мундаонг, — деди ҳожи, — марғилонлик келинни ўглингдан ажратиб юбориш ва бу келиннинг билан қолдириш — шундоғми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Орага тушиб, икки ёққа айирмоқ (мас., ёқалашувчиларни). *Одамлар ажратмаганда, бу хотин мулла Норқўзини ғажиб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

3 Айриб олмоқ, халос қилмоқ; кутқазмоқ. *..ўртага Бойсунқор мирзо тушиб, ўглини зўрга жаллод қўлидан ажратиб олган.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Бирор мақсад учун атаб, белгилаб айирмоқ. *Маблағ ажратмоқ.* ■ *Бунга қанча ер ажратамиз? — Урмонжон унинг саволига жавоб бермади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 Навларига, турига, хилга қараб айирмоқ; хилламоқ. *Сарагини саракка, пуцагини пучакка ажратмоқ.* ■ *Анвар ҳудайчи учун ажратган аризаларни қўлига олиб, ўрнидан турди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

6 Фарқига бормоқ, фарқламоқ. *Буларнинг қишлоқ болаларими ё шаҳар болаларими эканлигини ажратиб бўлмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Севги бор, фақат уни саробдан ажрата билиш керак.* Газетадан.

7 Айирмачилик қилмоқ, бошқалардан алоҳида (ёмон) муносабатда бўлмоқ, ўгай кўз билан қарамоқ. *Нуқул менинг боламини ажратасиз. Сўзлашувдан.* ■ *Йўқ, сен ўзбекларни ажратма.* Ойбек, Куёш қораймас.

8 Алоҳида (таъсирсиз) ҳолатга олмоқ. *Агар хонадонингизда грипп билан хасталанган бемор бўлса, уни бошқа оила аъзоларидан ажратиш талаб этилади.* Газетадан.

АЖРАПМОҚ 1 Ажрамоқ фл. бирг. н.

2 айн. ажралнипоқ 2. [Заргаров:] *Оқила билан ажрашиб кетганимга мана шу ҳафта роса беш йил тўлди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

АЖРИМ 1 Икки ўртадаги иш юзасидан хулосавий натижа; келишув, келиштирув.

Ажрим қилмоқ 1) келишмовчиликни, низоли ҳолатни бир ёқлик қилмоқ. *Сидиқ-жон ўрнидан туриб, кўча эшиги томон йўналган эди.. хотини тўхтатди: -Тўхтанг, ажрим қилиб кетинг! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ёшларнинг кўпчилиги Маннон Тураевга нисбатан қай муносабатда бўлишларини ажрим қилиб олдилар. Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон; 2) ҳўқ. томонлар иши юзасидан ҳўқм чиқармоқ. Яхшиси, судга беринг — бизни ажрим қилсин. «Муштум».*

2 ҳўқ. Суд қарори. *Бекобод шаҳар суди.. Аҳмедовнинг жиноий иши юзасидан чиқарилган хусусий ажримни юборган. Газетадан. -Турани чақиртирамиз, сиз энди кетаверинг, ажримини маълум қиламиз, — деди қозикалон. Ж. Шарипов, Хоразм.*

АЖРИҚ Бошқодошларга мансуб кўп йиллик серилдиз ёввойи (бегона) ўт.

Ажриққа ағанагандай Нотинч, безовта ҳолда азоб чекиб (ётмоқ). [Ҳомид] *Уша кунни билан ажриққа ағанагандек ухлолмапти. Ш. Фуломов, Бахт бўстонига.*

АЖРИҚЗОР Ажриқ босган ер, ажриқ ўсган майдон. *Ажриқзор сойлик.*

АЖУВА с. т. айн. **ажива.** Баққолнинг маймунидек, ким кўринганга ажсува бўлиб юрма.. *Ғ. Фулом, Шўм бола.*

АЖУЗ [а. عجز — қари, кампир, чол] эск. кт. Қари хотин, кампир. *Ёнимда қаламдоним, Нечўқ қайтарай, жоним! Эзиб ички, тумор, деб Келса чол, ажўзлари. Ҳамза.*

АЖУЗА айн. ажўз.

АЖУЗ-МАЖУЗ с. т. айн. айёми ажўз. қ. айём.

АЗА [а. عزاء — сабр-тоқат тилаш; таъзия билдириш] 1 этн. Аёлларнинг маййит чиққан уйда йиғи билан ўтказадиган мотам маросими. *Азага борган хотин ўз дардини айтиб йиғлар. Мақол. — Камбағал уруғ-аймоқ, қўни-қўшиқлар, тўйда, азада семирадиган юримсак аёллар қоронғида туртиниб, пийда жўнашди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Маййит чиққан уйдаги мотам жараёни. *Азада қатнашмоқ. Азага кириб, фотиҳа ўқиб чиқмоқ.*

Аза очмоқ 1) айтиб йиғлаш билан мотам маросимини бошламоқ. *Қопқоғи қалайланган темир тобут уй ўртасига қўйилгач, хотин-халаж бирдан уввос солиб, аза очди. Э. Усмонов, Ёлқин; 2) бошқа хонадон маййитига (одатда, қариндош-уруғ кишисига) йиғи билан мотам маросими ўтказмоқ (аёл киши ўтказди); 3) уруш, савдо ва ш.к. га кетган ёки дом-дараксиз йўқолган кишиларнинг вафоти маълум бўлиши билан, шунингдек, тириклигидан умид узилган киши учун мотам маросими (аза) ўтказмоқ. *Уста Ҳасанбек бўлса ўғли Шодмонбекнинг жангда шаҳид бўлгани туфайли аза очди. Мирмуҳсин. Меймор. Аза тутмоқ* 1) азали ҳолатда бўлмоқ. *Жаббор ака ўлган вақтларда қора кийиб, аза тутиб юрган чоғларида ҳам у ўзини ҳозиргидек якка-ёлғиз сезмаган эди. Й. Раҳим, Чян муҳаббат; 2) диққатчилик билан йиғи-сиғи қилмоқ (одатда, арзимаган нарсага).**

3 кўчма Умуман, мотам каби ҳолат; эид. **тўй, хурсандчилик.** *Бу ҳолат кимга тўй, кимга аза. Тўғри, камбағалнинг боши ғамдан чиқмайди. Хайити ҳам аза, жумаси ҳам аза.. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 кўчма. с. т. Умуман, йиғи-сиғили ҳолат, беҳуда йиғи-сиғи (аёлларга нисбатан). *Шунга ҳам азами, йиғиштир йиғи-сиғингни.*

АЗАВОЗЛИК с. т. Ортиқча хафагарчилик, йиғи-сиғи. [Бой Жамилага:] *Битта гадо учун шунча азовозликми? Энди Гофирни оғзинга олма! Сенга у номаҳрам. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

Азовозлик қилмоқ Ортиқча (бекорга) йиғи-сиғи қилмоқ, кўз ёши тўкмоқ.

АЗАДОР Аза тутувчи. *Инсон вафотидан сўнг, табиийки, маййит аҳли азадор бўлади, мотам тутади. Газетадан. Марҳумларнинг хотирасига ўтказиладиган маъракаларга азадордан кўнгиш сўраш учун борилади, аслида. Газетадан.*

АЗАЙИМХОН [а.+ф. عزائمخوان — афсун ўқувчи, сеҳрловчи, афсунгар] этн. Касалларга дам солиб, сеҳр-афсунлар ўқиб “даволаш”ни ўзига касб қилиб олган одам; дуохон. *Жаҳолатпараст сохта табиблар, азайимхонлар.. беморларни дуо ёзиш, тумор тақиш каби бемаъни тадбирлар билан алдашган. Газетадан.*

АЗАЙИМХОНЛИК Азайимхон иши.

АЗАЛ [а. ازال — ибтидоси йўқлик, ибтидосиз замон] Бошланиш даври йўқлик, бошла-

ниши номаълум замон. *зид. абад. Ариқ қазииш, сув чиқариш тўғрисига келсак, бу эски гап, азалнинг иши.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЗАЛ НАҚҚОШИ (ёки **НАҚҚОШИ АЗАЛ**) Тангрининг яратувчилик сифати. *Сароқадлар суратин чекканда наққоши азал, Бир алиф шаклида ёзмиш қадди зебо суратинг.* Фурқат.

АЗАЛГИ Қадимдан қолган, узоқ замонлардан давом этиб келаётган, узоқ тарихга эга бўлган; қадимги. *Азалги одат. Азалги орзу.*

■ *Бу ўлканинг ариқларини азалги тажриба ва уқув билан ва бениҳоя зўр, доимий меҳнат билан яратибди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЗАЛДА 1 Аввал боида; тугилишдан. *Лекин азалда тақдиримиз қора битилган эканим, тез кунда бошимизга оғир кунлар тушиди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Жуда қадим замонларда.

АЗАЛДАН *рвш.* Қадим замонлардан бери, эскидан, қадимдан. *Азалдан маълум гап.* ■ *Дўст, қардошдир азалдан ўзбегим тожик билан.* А. Орпов.

АЗАЛИ I *айн.* аздор. *Азали аёл.*

АЗАЛИ II *айн.* азалдан. *Азали шундай.*

АЗАЛИЙ *эск. кт.* Бошланиш даври йўқ, азалга оид. *Мен коинот, яъни моддий дунё нури шлохайдан пайдо бўлган, ул азалий ва абадийдур, деб айтганман.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

АЗАЛИК Азадорга, аза кунларига мўлжалланган (кийим, кийимлик ҳақида). *Шунинг учун бўхчаларини титкилади, сандиғини очди, азалик матоларини бир-бир кўрди-ю, бўшади.* “Ёшпик”.

АЗАМАТ [a. عظمت – буюклик, катталик; фахр, гурур] 1 Кўриниш-тузилиши эътибори билан жуда катта; ҳайбатли, улкан. *Азамат чинорлар. Азамат тоғлар.* ■ *Ўйлаб қараса, [ота] шу ёша келиб, бунақанги азамат қурилиши сира кўрмаган экан.* Р. Файзий. Чўлга баҳор келди.

2 Катта куч-қувватга эга; қудратли. *Одамлар ўттизлаб, элликлаб азамат машиналарни бошқарадилар.* М. Жўра. Куёшдан нур эмганлар.

3 Ғайрат-шижоатли; баҳодир, ботир. *Тўрт томондан ёпирилиб, ўқ ёғдириб келатган душман солдатларининг яна олти ҳамласини даф этди азамат пулемётчилар.* Т. Рустамов. Мангу жасорат.

4 Жасмонан етук; забордаст. *Ёнида арслондек, тоғни урса толқон қиладиган азамат*

эри турганда, ташвиш қилишга ҳожат йўқ эди. С. Аҳмад, Уфқ. *Ҳар бир одам олтинга тенг бўлиб турган бир маҳалда уч азамат йигитни беғуноҳ-бесуроқ қамаб қўйишса..* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. *Ўн тўрт ёшга кирдинг, бўлдинг азамат.* “Муродхон”.

5 Шундай белги-хусусиятга эгаликни қайд этувчи муносабатни билдиради. *Шокир Ғайратнинг елкасига қўлини ташлади: Оббо азамат-эй, зап ажойиб йигит экансан-ку!* М. Ҳазратқулов, Журьят. *Чарчабсан, азамат, юр энди, блиндажга кириб ухлаб ол.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 Азамат (эркаклар исми).

АЗАХОНА Азали жой, хонадон. *Кечаги боғча бугун азахоналар каби кишининг кўнглини ғаш-қайғу билан тўлдирарди.* С. Айний, Эсдаликлар.

АЗБАРОЙИ [ф. ازبرای – учун, сабабли] юкл. кўм. Таъкид, кучайтиришни билдиради. *Бу гаплар айниқса сиз билан менга келишмаса ҳам, азбаройи мени ёлғиз ташлаб қўйганингиздан айтдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қудрат азбаройи ҳаяжонга тушганидан гапни нимадан бошлашни билмай қолган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

Азбаройи худо 1) худо учун, худо йўлига; 2) худо ҳақи, ўлай агар. *Буни эшитиб, азбаройи худо, тутақиб, иситмам чиқиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Азбаройи шифо** 1) шифо бўлсин учун, даво бўлсин деб. *Шу дорини азбаройи шифо ичинг;* 2) *айн.* азбаройи худо *Азбаройи шифо, бу нима деган гап-а?*

АЗЗА-БАЗЗА *рвш. с. т.* 1 Кўнгил амри билан, атайлаб, махсус. *Омоновдек одам сизни табриклаш учун азза-базза трест ўринбосари кабинетидан чиқиб келармиди?* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. *Ҳа, шундай ёмғирда азза-базза узоқдан келган кишининг бир нияти бўлиши керак.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Ростакамига, астойдил. *–Ўттиз йиллик хотинингизга раҳмингиз келмайдими? – Бону энди азза-базза йиғига тушиди.* Ҳ. Гулом, Маъшар.

АЗИЗ [a. عزیز – улуғ, қадрли] 1 Кам топиладиган, ноёб ва қадрли; тақчил. *Эрур озки, фируза бўлмиш азиз..* А. Навоий. *Сув бошқа жойларга ҳам худди шу ердан тақсимланади. Саккиз кун Марғилон билан Симга, саккиз кун Чимён.. Олтиариққа оқади.* Шунинг учун ҳам сув бизда одам қонидади азиз. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ҳаёт учун энг зарурий ва қадрли, тенги йўқ. *Азиз таом.* ■ *Бугдой шундай азиз овқат.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ғалла халқимизнинг пешона тери билан, билак кучи билан бунёдга келганлиги учун ҳам азиз ва муқаддасдир.* Газетадан.

3 Эъзоз-эътиборга, иззат-ҳурматга лойиқ, ардоқли, қадрли. *Азиз Ватан.* *Азиз меҳмон.* *Бола азиз, одоби ундан азиз.* Мақол. *Эр — сийланган ерда азиз.* Мақол. ■ *..наҳот сен, менинг пушти камаримдан бўлган, жондан азиз фарзандим, шу ҳақиқатни тушунмасанг.* К. Яшпн, Ҳамза.

4 Олий қадрга эга, табаррук. *Уерда [Шоҳимардонда] аллақандай бир азизнинг қабри бор дейишади.* К. Яшпн, Ҳамза. *Ўзбекистон — азизлар Ватани.* Газетадан.

5 Қайд этилган белги-хусусиятларга эгалликни таъкидловчи муносабатни билдиради. *Азиз дўстим.* *Азиз устозлар.* ■ *Азизим, қизингизнинг бахтини бировларнинг оstonасидан қидирманг.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

6 Азиз (эркаклар исми).

АЗИЗ-АВЛИЁ (асосан, қўлл. шаклида — азиз-авлиёлар). Эътиқодга кўра (одатда, ўтган), мўъжизалар кўрсатувчи, каромат, башорат қилувчилар. *Фолбинларга бордим, азиз-авлиёларга назр атадим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳожи хола анча азиз-авлиёларни айтди-ю, аммо Оқтуппи эшонни бир марта ҳам озига олмади.* М. Исмоилов, Фарғона т.о.

АЗИЗЛАМОҚ кам. қўлл. Иззат-ҳурмат қилмоқ, азиз тутмоқ. *Бу сўзни эшитиб, Барчин.. азизлаб юрадиган бола — Ёдгор.. қандай бўлиб юрибди, — деди. "Ёдгор".*

АЗИМ [а. عظيم — улуғ, буюк, катта] 1 Кўриниш, тузилиш эътибори билан ғоят катта, улкан. *Азим терак.* *Азим тоғлар.* *Азим дарё.* *Шаҳри азим.* ■ *..Эски Жўвада азим бир жамоа йиғиб, Азизбек билан бўлган можаросини сўзлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гуноҳи азим (азим гуноҳ) Катта гуноҳ. *Беҳуда қон тўкмоқ, юртни парчаламоқдан азим гуноҳ йўқ!* Ойбек, Навоий. *..олимларни ҳақорат қилиш ва азоблаш кечириб бўлмайдиган гуноҳи азим сифатида таърифланган.* Э. Юсупов, Истиқлол йўлида. **Балойи азим** 1) катта бало, кулфат. *Бўтам, ношаръий байту ғазал битиб, мени балойи азимга қўйманг.* С. Сиёев, Ёруғлик; 2) кўлидан ҳар бало келадиган. *Қилмайдиган, билмайдиган иши йўқ — балойи азим экан.* Сўзлашувдан.

2 Азим (эркаклар исми).

АЗИМАТ [а. عزيمت — интилиш, ирода, қатъият, қатъий қарор] эск. кт. Интилиш, жазм, қасд.

Азимат қилмоқ (ёки этмоқ) Жазм қилмоқ. *Қочиб чиқмоғга қилдилар азимат.* Лутфий. *Кобул сори гар азимат этсанг, қурбон қилай ўзни санга, эй шоҳ.* Бобур.

АЗИМКОР Ғоят катта ишларга қодир. *Каттакон йўлларда кўзингиз чароғ, Азимкор бир халқнинг зурётларисиз.* Ғ. Фулом.

АЗИМУТ [фр. azimuth < а. السموت — йўллар, йўналишлар] 1 астр., геод. Кузатишмоқда бўлган осмон жисми ва кузатиш нуқтаси орқали ўтказилган вертикал текислик билан меридиан текислиги орасидаги бурчак.

2 ҳарб. Бирор нуқтага ҳамда шимол томонга қарата чизилган икки чизиқ оралиғидаги бурчак; харитадан ва компасдан фойдаланиб аниқланадиган энг қисқа йўналиш.

АЗИЯТ [а. اذيت — ранж, азоб, оғриқ; зарар] 1 Руҳий ёки жисмоний эзилиш, озор, азоб. [Ҳори:] *Ундоқ бўлса, бу ерга келишдан сизга азиятдан ўзга нима хушлик бор?* А. Қаҳҳор, Тобутдан товут.

Азият чекмоқ (ёки тортмоқ) Азобланмоқ. [Элмурод] *Онасида ажралгандан бери кун бўйи қанча азият чекди, қанча кўз ёши тўкди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Зарарли таъсир, зарар-заҳмат. *Агар шу кўрбоши ўлдирилмаганда, Мухторхонга бир азият етар экан.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Азият етказмоқ 1) шикаст етказмоқ; 2) хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Муборак кунгилларига азият етказганидан қурққанлигини сўзлаб, узр тилади.* Ойбек, Навоий.

АЗИЯТЛИ Руҳан ёки жисмонан азоб-азият берувчи. *Гуё ариқда унинг бахтиёр ҳам азиятли хотиралари оқиб кетаётгандай эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АЗИЯТСИЗ Меҳнат-машаққатсиз, азият чекмай. *Азиятсиз бол қотмоқ — турмуш кечирмоқнинг муқаддас қонунларига хилофдир.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

АЗЛ [а. عزل — бўшатиш, четлатиш]: азл қилмоқ (ёки этмоқ) эск. кт. Бекор қилмоқ, четлатмоқ, бўшатмоқ (ишдан, мансабдан). *Азизбек мақсадга кўчди: Мени Тошкент ҳокимлигидан азл этмоқчи ва қўлларидан келса, ҳатто ўлдирмоқчи бўлдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЗМ [а. *عزم* — қасд, қатъий қарор, киррипиш] *кт.* Қасд, киррипиш жазми, қатъий мақсад-интилиш. *Бу манба — улуғ аждодларимизнинг қонимизда жўш ураётган азму шижоатидир.* Газетадан.

Азм қилмоқ 1) қарор қилмоқ, отланмоқ, *Унди пойтахтга келмоққа азм қилган.* Ойбек, Навоий; 2) жазм қилмоқ, ботинмоқ. *Мен ўн йилдан бери азм қилолмай юрган бу ишга бугун жазм этдим.* А. Мухтор. Тонг билан учрашув.

АЗМКОР *кт.* кам қўлл. Азму шижоатли, азм-жазм билан ҳаракат қилувчи. *Фақат қўлнинг қиёфасигина эмас, айни вақтда уни бўйсундираётган азмкорларнинг ўзи ҳам ўзгармоқда.* Газетадан.

АЗМОЙИШ [ф. *آزمایش* — синов, текшириш; тажриба] *кам* қўлл. Синаш, билиш мақсадидаги хатги-ҳаракат. *Қизлархон тушунмади: бу киши азмойишга гапиряптими ёки гапи жиддийми?* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

Азмойиш(ини) **олмоқ** 1) синаш-билиш ҳаракатида бўлмоқ. *..Кечгача дала айланиб, азмойиш олиб юрди.* С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар. *Мундоқ азмойиш олсам, колхозчилар орасида “миш-миш” гап кўпайиб кетибди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар; 2) сир-синоатини билиб олмоқ. *..ё иш енгиллашган, ё ишнинг азмойишини олиб, кўп куч сарф қилмай, вазифасини адо этишга ўранган.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

АЗОБ [а. *عذاب* — қийналиш, уқубат] 1) Жисмоний ёки руҳий қийноқ. *Виждон азоби.* *Руҳий азоб.* *Илгарӣ “йўл азоби — гур азоби” дердилар.* ■ [Фулумжон] *Юрагидаги бор дардларини, тортган азобларини бир-бир айтиб берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2) Иш-меҳнат қийинчилиги, машаққати. [Хадича] *Ўғли не-не азоб билан ясаган столлар, ўриндиқларнинг ташқарига чиқариб уйлаётган синиқларини кўриб, дод солиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Азоб бермоқ *Қийнамоқ, қийноққа солмоқ.* *Йўтал ёмон азоб берапти.* ■ *Зиндон-боннинг даромади қамалганларга азоб бериш воситаси билан улардан олинадиган 4-5 танга пулдир.* С. Айний, Дохунда. **Азоб чекмоқ** (ёки **тортмоқ**) *Руҳан ёки жисмонан қийналмоқ.* *Аёл тун буйи азоб чекиб, тонгтарга яқин кўзи ёрди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Омшдан нечоғлиқ азоб тортганини Навоий ҳам эшитган бўлса керак.* П. Қодиров, Юлдузли

тунлар. *Гур азоби* *Ўта азоб, қаттиқ азоб.* *Гур азобида этиштирган пахтасини заводга келтириб, сувтекин сотади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ит азобида* *Ниҳоятда азоб чекиб, ўта азоб билан.* *Ит азобида тунни ўтказди.* С. Сиёев. Ёруғлик. **Нима азоб** *Нима жазо, нега мунча қийналиш (қийналиб бирор иш қилаётган кишига ачинаиб айтладяган ибора).* *-Нима азоб, дадаси, ўпкангиз қирилиб кетди-ю, — Ойшабону эрига ачинаиб гапирди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

АЗОБЛАМОҚ *Жисмоний ёки руҳий азоб бермоқ.* *Кимнинг дилида нима гап борлиги номаълум.* *Аммо Адолатни “уруш кимларни тул қилмаяпти” деган гап азобламоқда.* И. Раҳим, Чян муҳаббат.

АЗОБЛИ *Азоб берувчи.* *Нусратулла кейинги вақтларда бу азобли ўйлардан вақтинча бўлса ҳам қутулишининг бирдан-бир йўлини топиб олган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АЗОБ-УҚУБАТ *Турли азоб ва уқубатлар, машаққат ва қийинчиликлар.* *Улар фронтлардаги азоб-уқубат, шон ва мардлик билан тула кунларни.. хотирлар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЗОЗИЛ [а. *عزائيل* — шайтон] *Шайтон, иблиснинг номи.* *Уламога тил тегизган аозил бу, уринлар.* Ойбек. Улуғ йўл.

АЗОН [а. *اذان* — намозга чақиритиш] 1) *дин.* *Намоз ўқнишга чақиритиш.* *Масжиддан шом азонни эшитилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Шукур сўфи мезанага чиқиб, азон айтди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2) *Тонг ёришиш, ғира-шира пайти; эрта тонг.* *-Шу буйи тунни билан йиғлаб чиқибди, сўнг, “сендай эрга теккунча, қора ерга тегиб қўя қолай” деб, азонга яқин бир илож қилиб қочибди, — деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Қулоғига азон айтмоқ *этно.* *Янги туғилган чақалоқнинг қулоғига тегишли дуоларни ўқимоқ.* *Катта бовоси унинг қулоғига азон айтиб, танлаётгани кўтарди.* Мирмуҳсин, Меймор. **Сўфи азон айтмасдан** *Жуда барвақт, тонг саҳарда.* **Сўфи азон айтмасдан** *нима қилиб юрибсан?* ■ *Кунлардан бир кун, сўфи азон айтмасдан, ўрнимдан туриб.. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

АЗОНДА рвш. *Эрта тонг билан, тонгтар пайтда.* *Эрта билан азонда ўрнимдан бошичи кўтаради-ю, онасининг иш саватчасига ёпишади.* Ойдин, Бечора.

АЗОНЛАБ айн. *азопда*. *Боғ ичидаги узун курсида азонлаб келган Умид кутиб ўтирарди*. Мирмуҳсин, Умид.

АЗОНЧИ с. т. Муаззин, сўфи. *Минорада азончилар айтар азон..* Ойбек, Зафар ва Заҳро.

АЗОТ I [фр. azot <юн. а — йўқ (инкор) + zoos — тирик] Менделеев даврий система-сининг V гуруҳига мансуб, рангсиз ва ҳидсиз кимёвий элемент, ўсимликлар озиқла-нишида муҳим аҳамиятга эга.

АЗОТ II: азот кўтармоқ с. т. Даст кўтар-моқ, тик кўтармоқ. *— Ёрдамингиз учун катта раҳмат! — деди Турсун ой ва юкни ердан азот кўтарди—да, кифтига қўйиб жўнаб қолди*. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

АЗОТЛАМОҚ Азот ёки азотли моддалар билан тўйинтирмақ, бойитмоқ. *Тупроқни азотламоқ. Пулатни азотламоқ.*

АЗОТЛИ Таркибида азот бўлган. *Азотли ўғитлар.*

АЗРОИЛ [а. عزرائيل — ўлим фариштаси] Ислом динида тўрт бош фариштадан бири, жон олувчи фаришта; ажал фариштаси. *— Гарданимдаги қарзларимни узгунимча, Азроил жонимни олиб қўймаса эди, — деди қарзга ботган киши афандига.* “Латифалар”.

АЗТАҲИДИЛ [ф. از ته دل — бутун қалб-нинг, юракнинг тубидан] эск. кт. айн. ас-тойдил. *..Азтаҳидил Анварнинг қасдида туш-ганки, бунда шубҳа йўқ.* А. Қодирий, Меҳроб-дан чаён.

АЙ айн. эй. *Ай сиз, менинг кичик дўстларим.* З. Дивр.

АЙБ [а. عيب — нуқсон] 1 Расм-қоидага ёки одоб-ахлоқ меъёрларига хилоф иш, хатти-ҳаракат; гуноҳ. *Уз айбига иқрор бўлмоқ. Айбини бўйнига қўймоқ. Айбини яширган ўнгмас.* Мақол. ■ *У Ойқизнинг ёнига келди-да, айбига иқрор бўлган гуноҳордек, маъюс-лик билан гапирди.* III. Рашидов. Голиблар.

Айб қилмоқ Айб содир этмоқ, айбли иш қилмоқ.

2 ҳўқ. Қонунга хилоф хатти-ҳаракат; жи-ноятга тортишнинг зарур шарт. *Тўрт на-фар ҳарбий Ватанга хиёнат қилишдаги айби учун судга тортилди.* Газетадан.

3 Киши уяладиган, хижолат тортадиган хатти-ҳаракат; уятли иш, уят. *Сўраганинг айби йўқ.* Мақол. *Орзуга айб йўқ.* Мақол. ■ [Холисхон Тожибойга:] *Қўйинг, хафа бўламан. Бу ўзим-нинг укам, айб бўлади.* Ҳамза, Холисхон.

Айбга буюрмайсиз. Айб ҳисобламайсиз (бирор иш, хатти-ҳаракат учун кечирим, узр маъносида қўлланади). *Айбга буюрмайсиз, ўғлим меъморликни ўргансин, отасидек санг-тарош бўлиб қолмасин, дедим.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Энди, меҳмонлар, айбга буюрмайсизлар, менинг қиладиган ишим, борадиган ерим кўп.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Энди, айбга буюрмайсиз, негадир кўнглим сиз-га тортди, ука.* Газетадан. **Айбга қўшмайсиз айн. айбга буюрмайсиз.** **Айб қилмоқ** 1) айбли, уятли иш қилмоқ. *Айб қилдингми, узр сура;* 2) айб (айбли) деб қарамоқ, уят қилмоқ *Ундай қилма, одамлар айб қилади;* 3) айб қилмайсиз. айн. **айбга буюрмайсиз.** *Канизак дастурхон ёзиб, овқат келтирди. У бир коса ошини Самандаровнинг олдига қўяр экан: — Айб қилмайсиз—да, Мақсудали ака, холам сўж оши қилибдилар, — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Меъёрни, одатий ҳолатни бузувчи белги-ҳолат, нарса; камчилик, нуқсон. *Ҳар тўқисда бир айб.* Бировнинг айбига кулмагил зинҳор, сенинг айбингга ҳам кул-гучилар бор.

АЙБАКИ [а. + ф. عيبكى — айби, нуқсонни бор] Сифати паст, жўн чарм. *Айбаки маҳси.* ■ *..оёғида эскироқ айбаки теридан тикил-ган этик.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

АЙБДОР 1 от Айб иш қилган киши; гуноҳкор. [Ота] *Болалари олдида айбдордек, ҳўл ўтин вишиллаб сасиётган ўноққа тики-лади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 от, ҳўқ. Жиной иш қилган, қонунга хилоф иш қилган, жинойий жавобгар киши. *Навбатчи милиционер айбдорни олиб чиқиб кетди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Айбдор ва лоқайд раҳбарларга нисбатан муросасизлик қилиб келинган.* Газетадан.

3 сфт. Жисмоний жиҳатдан камчилиги, нуқсон, иллати бор; айбли. *Айбдор қиз.* ■ *— Бир кўзидан айбдорми? — Шунақа.* П. Тур-сун, Ўқитувчи.

АЙБЛАМОҚ 1 Айбли деб топмоқ, айб қўймоқ. *Биров у деди, биров бу деди, ким ке-линни айблади, ким — куёени.* Газетадан. [Тан-тибойвачча] *Қизни олиб қочганда, эҳтиёт-сизликда, бўшангликда қора Аҳмадни айбла-ди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 ҳўқ. Жинойий айб қўймоқ. *Уша вақт-ларда маҳаллий раҳбарларни айблашга ба-ҳона топилмай қолганда, уларнинг фарзанд-*

лари ва қариндош-уруғларини туҳмат билан қамашарди. Газетадан.

АЙБЛАНУВЧИ 1 Айбланмоқ фл. сфдш.

2 ҳуқ. ЎзР Жиноий-процессуал кодексида белгиланган тартибда айбланувчи тарихида жиноят ишида иштирок этишга жалб қилиниши ҳақида айблов қарори чиқарилган шахс.

АЙБЛИ айн. айбдор 1, 3. Чолнинг юрак яраларини очишда ўзини айбли санаган Йўлчининг кўкраги оғир туйғулар билан тўлди. Ойбек, Танланган асарлар. Нафсамбирини айтганда, биз ўзимиз айбли. А. Қодирий, Обид кетмон.

АЙБЛОВ 1 Айбламоқ фл. ҳар.н.

2 ҳуқ. Муайян жиноий ишни қилганликда айбланган шахснинг айбдорлигини исботлаш учун қилинган ҳаракат.

Айблов хулосаси Жиноят юзасидан тергов натижасида аниқланган ҳолатлар ва айб мазмуни баён этилган ҳужжат.

3 ҳуқ. Айблаш қайди, айб (айблар) қайд этилган (нарс). Айблов қоғози. ■ Судланувчилар устидан чиқарилган айблов ҳукми қанчалик оғир ва аёвсиз бўлмасин.. “Муштум”.

АЙБЛОВЧИ 1 Айбламоқ фл. сфдш.

2 ҳуқ. Судда жиноий иш юзасидан айблов фикрини қувватловчи шахс. Давлат айбловчиси. Жамоат айбловчиси.

АЙБНОМА 1 Умуман айбни кўрсатувчи, қайд этувчи ёзма баён, шундай вазифани бажарувчи ҳужжат. “Оқ қон” рангли фильми атом қуролини ишлаштишга зўр бериб уринаётганларни фош қилувчи сиёсий айбномадир. Газетадан.

2 ҳуқ. Жиноий айбнинг ёзма баёни. Айбноманинг хулосасида айбдорларнинг ҳаммаси тергов давомида ўз жиноятларига иқрор бўлганлиги айтилади. Ҳ. Фулом, Машғал.

АЙБОНА эск. Жамоат тартибини бузганлик, ахлоқсизлик, етказилган зарар кабилар учун ундириладиган (тўланадиган) жарима; товон. Айбона тўлаш. ■ Эгамберди, шу буғдойнинг вазнига бараварлаб саримағиз ундан торт, айбонанг учун устига ўзимиздан бир пуд ун ҳам қўш! А. Қодирий, Обид кетмон.

АЙБСИТМОҚ Айб топмоқ, айб тақмоқ. У нимадан айбситишни билмай юрибди. ■ Айб ҳаммамизда бор.. Лекин ҳозир айбситиб ўтирадиган пайт эмас. М. Мансуров. Ёмби.

АЙВОН [а. ايوان — қаср; олди очик бино] Кўпинча уч томони берк, олди очик

хона. Ўзганинг тоқу равоқидан ўзининг айвонинг яхши. Мақол. ■ Уйнинг орқаси ҳам бир замонлар шунинг сингари уй бўлса керак, лекин бузилгандан кейин, олди деворни олиб ташлаб, айвон қилинибди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Жаҳон айвонида поэт. Оламда, дунёда, жаҳонда. ..Йўқ жаҳон айвонида онинг киби шўху зариф. Аваз.

АЙЁМ [а. ايم — кунлар] 1 кт. Кун; кунлар. Буғун ҳар биримиз учун қутлуғ айём. “Муштум”.

2 Байрам куни; байрам кунлари. Улуғ айём. Айёмлари (айёмингиз) муборак!

3 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўзлар билдирган вақт, фасл ва ш.к. га оид он, кун, кунларни билдиради. Баҳор айёмида гул гашт этарга бир чаман бўлса.. Фурқат. Йигитликнинг айёмини ёд қил. А. Навоий. Шукр қил, ҳижрон туни утгач, келур айёми васл. Воқиф.

Айём ажуз Қишнинг охириги ҳафтаси. Айёми ажуз олти кун, қаҳр айласа — қаттиқ кун. Мақол.

АЙЁР [а. عيار — муғомбир; ялангоёқ, бекорчи] 1 сфш. Макр-ҳийлага уста; муғомбир, фирибгар. Айёр бой. Айёр тулки. ■ Тулкини алдаб соғурлар, Турфа айёрдир тўрам. “Муштум”. Мирзақаримбой шлоннинг ёғини ялаган одам: ҳамма бойлар каби айёр.. Ойбек, Танланган асарлар.

2 сфш. Макр-ҳийла ифодаси бўлган; маккорона. Айёр боқиш. Айёр табасум. ■ Бек айёр кўзларини Раззоққа қаратди. Ҳ. Фулом, Машғал.

3 от Ўзбек халқ дostonларида: ҳийлагар; айғоқчи. Шу орада Алпомш Қалмоқшоҳнинг айёрларини ўтда куйдириб юборди. “Алпомш”.

АЙЁРЛИК Айёрона иш, хатти-ҳаракат; қувлик. Назаримда, Турдиев нимжон, ҳеч қандай айёрлик қўлидан келмайдиган, содда кўринди. Шухрат, Шинелли йиллар.

АЙЁРОНА рвш. Айёрлик билан, қувлик билан, айёрларча. У айёрона кулиб қўйди. ■ Комил унинг айёрона боқиб турган кўзларига тикилди. “Ёшлик”.

АЙИЛ Эгарнинг усти билан отнинг қорнидан айлантйриб боғланадиган тўқали қайиш. Айилни тортиб қўймоқ. ■ Ҳеч ким ҳориган отларининг айилини бўшатмади, қуролиниям қўлдан қўймади. “Ёшлик”.

Айил ботмоқ Қаттиқ тегмоқ, оғир ботмоқ, ранжитмоқ. *Айтган гапларим.. айил ботган бўлса, узр, Қумри келиноийи. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Айил ботадиган жойи шундаки, ўз айбларини яшириш, одамлар фикрини чағғитиш ниятида софдил кишилар устидан тўхматлар уюштирди. “Мупшгум”. Айил маҳкам с.т. Қорин тўқ, Ҳа, оғайни, айил маҳкамми, ҳеч нарса емаётирсиз?*

АЙИРБОП: айирбош қилмоқ айн. айирбошламоқ, *Муҳаббат виждонни латта-путтага айирбош қилди. Н. Сафаров, Танланган асарлар.*

АЙИРБОШЛАМОҚ 1 Бошма-бошпага ёки бошқа бирор шарт билан бирор нарса-ни алишмоқ, алмашмоқ, алмаштирмоқ. *Сотишга ва айирбошлашга ярайдиган нарсалар ҳам сон бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Янгилamoқ, ўзгартирмоқ. *Ишдан кейин кийимларни айирбошламоқ.*

АЙИРБОШЛАШ *икт.* Кишиларнинг меҳнат фаолияти ёки махсулотларини ўзаро алмаштиришлари.

АЙИРГИЧ Айириш, бўлиш, тақсимлаш учун хизмат қилувчи асбоб, мослама, қурилма. *Унлаб сув айиргич иншоотлар.. қурилиб ишга туширилди. Газетадан.*

АЙИРИШ 1 Айирмоқ фл. ҳар. н.

2 мат. Тўрт арифметик амалнинг бири: бир сондан бошқа сонни олиб ташлаш.

Айириш белгиси 1) мат. бир сонни иккинчи сондан олиниши кераклигини кўрсатадиган ишора; минус (–) белгиси; **2) тлш.** айириш белгиси (ъ) номи.

АЙИРМА 1 Бирда бор, бошқасида йўқ белги-хусусият, ажаратувчи белги-хусусият; фарқ, ўзгачалик. *Бир хил шароитда ишланиб.. тупроғининг табиати бир хил бўлган икки ер турлича бўлмайди. Буларнинг орасида қандайдир бир айрма бор. С. Айнйй, Қуллар.*

2 мат. Айириш натижасида юзага келган сон. *Беш билан учнинг айирмаси – икки.*

АЙИРМАЧИ 1 Бир хил, тенг муносабатда бўлмайдиган, кимгадир бошқача кўз билан қарайдиган (киши).

2 сиёс. Айирмачилик тарафдори, айирмачилик йўлини тутувчи шахс. *..Қайта қуриш йўлидаги курашчилар билан айирмачилар айнан бир хил тарзда талқин этилмоқда. Газетадан.*

АЙИРМАЧИЛИК 1 Бир хил, тенг муносабатда бўлмаслик, кимларгадир бошқача

кўз (“ўтай кўз”) билан қараш. *Бу ерда айирмачилик йўқ, тақсир. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 сиёс. Кўпчилиқдан ажралишга интилиш, шундай хатти-ҳаракат.

АЙИРМОҚ 1 Бутунни бўлмоқ, тарқабий қисмларга бўлмоқ, бўлакламоқ. *Тухум саригини оқидан айирмоқ.*

2 Турига, навига қараб бўлмоқ, ажратмоқ. *Тўй бекаси, Мирзакаримбойнинг хотини, аёлларни уч гуруҳга айирган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Хиллаб алоҳидалamoқ. *Бобо Қамбар дуторга лойиғини айириб олиб, йўниб чархлаяпти.. “Юсуф ва Аҳмад”.*

4 Узоқлаштирмоқ, ажратмоқ. *Болани кўкракдан айирмоқ. ■ -Майли, ойи, сиз мани беш-ўн кун бағрингиздан айирманг. Орзум шу.. – деди Гулнор. Ойбек, Танланган асарлар. Фигонким, гардиши даврон айирди ўз диёримдан. Фурқат.*

5 Махрум қилмоқ, жудо қилмоқ. *Уни ёр олдига кириш минутининг яқинлиги, ёр нафасининг яқинлиги эс-ҳушидан айираёзган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Биргал тарқат, фалак, удуминг – ошиқдан айирма машуқни. А. Шер, Қадимги куй.*

6 Ажрата билмоқ, фарқига бормoқ. *-Ман, ман! Дардинда куйган даданман! – Гулнор ўз دادасининг товушини базур айира билди. Ойбек, Танланган асарлар. Ясама кароматчининг иситма билан ошқозон касалини айира олмаслигини қаёқдан билсин. “Мупшгум”.*

7 Орага тушиб ажратмоқ. *Сўз таъсир қилмагач, ўзи [домла] оломон орасига кириб, одамларни айира бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

8 Айирмачилик қилмоқ, турли кўз билан қарамoқ. *Биз миллат айирмаймиз. П. Турсун, Ўқитувчи.*

9 мат. Айириш амалини бажармоқ, бир сондан иккинчи сонни олмоқ, ажратмоқ. *Ўттиздан ўн бешни айирмоқ.*

АЙИРУВ Айирмоқ фл. ҳар. н.

Айирув боғловчилари тлш. Уюшиқ бўлақлар, шунингдек, қўшма гап қисмлари билдирган нарса-ҳодисалардан бири бўлишини (борлигини) ёки улар галма-гал бўлишини билдирувчи боғловчилар: ё.., ёки..; баъзан.., баъзан.. ва б.

АЙИҚ Пахмоқ юнгли, бесўнақай, катта, сугэмизувчи йиртқич ҳайвон. *Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер. Мақол.*

Айиқ полвон 1) айиқнинг лақаби; 2) бе-сўнақай, кўпол одамга нисбатан қўлланади.

Катта Айиқ, *айн.* **Етти оғайни** (*ёки қароқчи*) қ. етти. **Кичик Айиқ** *айн.* **Кичик Етти оғайни** (*ёки қароқчи*) қ. етти.

АЙИҚМУРУТ Раънодошлар оиласига мансуб паст бўйли дарахт (ноkning бир тури).

АЙИҚТОВОНДОШЛАР Иккипалла-лялар синфининг айритошпилар кенжа син-фига мансуб, асосан кўп йиллик ўсимлик-лар оиласи.

АЙИҚТОВОНЛАР Айиқтовондошлар оиласига мансуб, асосан кўп йиллик ўсим-ликлар туркуми.

АЙЛАМОҚ *эск. кт.* 1 Қўлмоқ. *Кимга кўп яхшилик айлай, ўзинг айт..* А. Орипов.

2 *ёрд. фл.* Қўшма феъл ясайди. *Шод айла-моқ. Сайр айламоқ. Сабр айламоқ.*

АЙЛАНА 1 *от* Теварак, атроф. [*Жамила ўз-ўзига:*] *Мени бу темир қафасга солдилар, иштиёримни ўзимдан олдилар. Айланамда қанча пойлоқчи, қанча қоровулар бор. Ҳам-за, Бой ила хизматчи.*

2 *от геом.* Ҳамма нуқталари марказдан баравар узоқликда бўлган ёпиқ эгри чизиқ. *Айлананинг узунлиги. Айлана чизмоқ.*

3 *сфт.* Доиравий, тўгарак, гилдирак шаклидаги. *Айлана йўл.* ■ *Айлана клуб де-ворлари турли шорлар ёзилган қизил сатин-лар билан зийнатланган. А. Қодирий, Обид кетмон.*

АЙЛАНАЙ 1 **Айланмоқ** фл. 1-ш. буйр. м.

2 *унд. с.* Садаған кетай, қурбон бўлай; ўргилай (эркалаш, суйиш ва ш.к. муносабат-ни билдиради). *Вой, Тўлажонимдан айланай! Вой, шундай шеърлар ёзган ўғилжонимдан ўргилай. М. Исмоилий, Бизнинг роман.*

3 Эркалатиш ёки ҳурмат ифодаловчи му-рожаат шакли. [*Сифатбуви Жамилага:*] *Ай-ланай, қизим, наҳотки бошингга давлат қуши қўнса-ю, уни калтаклаб, ўзинг қувласанг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЙЛАНАСИДА *кўм. өзф.* Теварагида, ат-рофида. *Шаҳар айланасида.*

АЙЛАНИБ-ЎРГИЛМОҚ Айланай, ўр-гилай, дея парвона бўлмоқ. *Ўзбек ойим ҳам уни [Кумушни] маҳкам сиқиб қучоқлаб олган, юзидан шап-шап ўпиб, айланиб-ўргилар ва тикилиб-тикилиб, нима учундир йиғлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

АЙЛАНИШ 1 **Айланмоқ** фл. ҳар. н. *Ернинг айланиши. Чўғнинг кулга айланиши.*

2 Тўғри йўлдан четдаги, айланиб ўтади-ган, айланма. *Айланиш йўл.* ■ *У аниш-та-пил кийинди-да, айланиш бўлса ҳам, Қани-қатовнинг бағри билан юқоридан кетди. С. Анорбоев, Оқсой.*

Пул айланиши Пулнинг муомалада юри-ши. *...жойларда пулли хизмат кўрсатиш иш-лари нихоятда сусткашлик билан амалга оширилаётир. Бу эса пул айланишини секин-лаштираётди. "Меҳнат".*

АЙЛАНИШМОҚ 1 **Айланмоқ** фл. бирг. н. *Даврани тўрт айланишиди ҳамки, жувон ёнбош бермади. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

2 Бирор ерда ёки бирор иш билан овора бўлиб, тугилиб қолмоқ, бирор ерда айланиб, ўрналишиб юрмоқ. [*Ҳажимбойвача:*] *-Эрталаб келган эдим. Банкда айланишиб қолдим, — деди-да, сўзлаб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Асосий, одатдаги бўлмаган бирор иш-нарсга билан шуғулланмоқ. *Қиморга айла-нишмоқ. Бозорга (савдога) айланишмоқ.*

4 Бирор нарсга илинжида ораламоқ, пай-до бўлмоқ; ораламоқ. *Бегона кишилар айла-нишиб қолди.*

5 *манф.* Бирор кимсанинг илинжида бўл-моқ; илакишмоқ. *Унинг [Шарофатнинг] на-зариди, бу тахминлардан ҳақиқатга яқин-роғи Сидиқжоннинг "шу жувон ўлгур" Кани-закка айланишиб қолганлиги эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

АЙЛАНМА 1 *сфт.* Айлана шаклида бўл-ган, доира шаклидаги, доиравий, ҳалқаси-мон. *Айланма темир йўл.*

Айланма ҳаракат *физ.* Доиравий ҳаракат, айлана бўйлаб йўналган ҳаракат.

2 *сфт.* Тўғри йўлга нисбатан узоқроқ ва чалкаш, айланиш.

Айланма йўл 1) тўғри йўлдан узоқроқ, чалкаш йўл. *Эҳтиёт юзасидан тўғри йўлни қўйиб, айланма йўллар билан намозгар вақ-тида Шоқосимникига бошлаб келди. Ойбек, Танланган асарлар;* 2) доиравий, ҳалқа шак-лидаги йўл.

3 *от* Трамвай ва ш.к.нинг айланиб, ор-қага қайтадиган жойи. *Трамвай айланмаси. Троллейбус айланмаси.*

4 *от* Дарё, денгиз ва ш.к.нинг кўпинча қарама-қарши оқимлар тўқнашадиган жой-лариди сувнинг уст қисмида содир бўлади-ган уюрма ҳаракат, шундай ҳаракатни жой.

5 Муомалада юрадиган (пул, маблағ ва ш.к. ҳақида). *Корхоналар қачонгача.. касодда*

учраган молларини қалаштириб ташлаб, яна айланма маблағлар беришни сўраб, ялиниб юрадилар. Газетадан.

АЙЛАНМАЧОҚ 1 сфт. Айланиш ва бурилиш жойлари кўп, айланма, чалкаш. Айланмачоқ йўллarda кўринмай кетган қизларлип этиб яна кўзимизга чалинди. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

2 *от* Қиз болаларнинг коптокни ерга уриб ва айланиб, уни ерга туширмай ўйнайдиган ўйини. Айланмачоқ ўйнамоқ.

АЙЛАНМОҚ 1 Ўз ўқи ёки бирор нарса теварагида ҳаракат қилмоқ, айлана бўйлаб давра олиб юрмақ. *Ер ўз ўқи атрофида айланади.* ■ *Жувон даврани уч айлангандан кейин ўзи сингари кийинган бир йигитни тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Сайр-томоша ёки бошқа мақсадда кезмоқ. *Фуломжон.. шаҳар айлангани кетди.* М. Исмоиллий, Фарғона т. о. *Тирикчилик ўтказиш учун Юсуфжон қизиқ Туркистонни, Қозоғистонни айланиб чиқди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Эрталаб қурилишга келганда, энг аввал ҳамма участкаларни айланиб чиқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Бирор ерда ёки доирада ўраланиб юрмоқ; айланишмоқ. [*Абдишукур*] *Татар савдогарлари орасида айланаркан, уни-буну таниди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *икт.* Муомалада бўлмоқ, юрмоқ. *Капиталнинг айланishi.*

5 Бошқа нарсага, бошқа ҳолатга ўтмоқ. *Сув музга айланди. Ёмғир аста-секин қорга айланди. Овацияга айланган давомли қарсақлар.* ■ *Мирзаев шу кунни жуда зерикди. Бу зерикиш кечқурунга бориб диққатликка айланди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

6 (айрим сўзлар билан) Тусини касб этмоқ, шундай бўлмоқ. *Ҳар йили бувимни эс-лаш, худди шу кунни амма-амакилар йиғилиши одатга айланган.* Газетадан. *Келажакда эса бу макон ислом аҳли учун муқаддас қадам-жо ва ғоят гўзал зиёратгоҳлардан бирига айланишига ишонч билдирди.* Газетадан.

Боши айлamoқ 1) мувозанатини йўқотиб, ҳаммаёқ айланаётгандай, чайқалаётгандай туюлмоқ. *Ботирали айвон устунига суяниб ўтирди-ю, кўзи тиниб, боши айланиб кетди.* Ҳ. Фулом, Машғал; 2) кўчма нима қиларини билмай, эсанқираб, гангиб қолмоқ. *Дастгоҳларни кўриб, аввал бошимиз айланиб қолди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Ай-**

лавиб ўтмоқ 1) бирор нарсанинг атрофи билан ўтмоқ. *Бинони айланиб ўтмоқ;* 2) ҳисобга олмаслик, четлаб ўтмоқ. *Улар қонунни маълум даражада билишади, аммо ўзларига боғлиқ масалаларда уни айланиб ўтишга ҳаракат қилишади.* Газетадан. **Гап айланиб** Гап гапга улиниб, гапдан гап чиқиб. *Гап айланиб, бригадалар ишига кўчди.* Н. Сафаров, Хадгча Ахророва. **Гап айлamoқ** Гап кўзгалмоқ, гап юрмоқ. *Яна шу ҳақда гап айланиб қолди. Тили айланмай қолди Тили лол бўлиб қолди, тили гапга келмай қолди. Ҳаво айланиб турибди Ҳаво ёғадигандай булутланиб турибди.*

АЙЛАНСИН 1 Садақа кетсин, ўргилсин. *-Ашула сиздан айлансин, эшон, айтиб беради, бироз нафасини ўнглаб олсин, — деди Вали ака.* М. Исмоиллий, Фарғона т. о.

2 Эркалатиш ёки ҳурматни ифодалайди; ўргилсин, тасаддуқ. *Онанг (ёки онаси) айлансин. Акагинанг айлансин.*

АЙЛАНТИРМОҚ 1 Айланмоқ фл. орт. в. *Ҳазилни чинга айлантирмоқ. Паррақни айлантирмоқ. Шаҳар айлантирмоқ. Капитални айлантирмоқ.* ■ *Унсин онасидан ёдгор қолган ва ягона зийнати бўлган юккагина эски қумуш билгаузукни айлантириб гапирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир томондан иккинчи томонга ағдармоқ, бошқа томонини ўтирмоқ, тўнкармоқ; *Шкафни айлантириб қўймоқ.* ■ [*Ҳасанали*] *Бу икки турли масаланинг ўнг-терсини айлантириб муҳокама қилди ва ўлчади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *с. т.* Гап билан чалғитмоқ, лаққилатмоқ.

Айлантириб келганда Ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи. *Айлантириб келганда бир соатлик иш экан.* **Айлантириб тапламоқ** Бошдан айлантириб, ўтириб садақа қилмоқ, **Айлантириб туширмоқ** Қулочкашлаб урмоқ. **Боши айлантирмоқ** 1) гангитмоқ, мянани ғовлатмоқ, каловлатмоқ. *У ерда отлар, аравалар, туяларнинг шовқини.. нонвоиларнинг қичқирishiлари бир-бирига қўшилиб, аллақандай маъносиз, боини айлантирадиган доимий бир ғовур-ғувур ясади.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) эс-хушни олиб қўймоқ, мафтун қилмоқ; 3) йўлдан оздирмоқ, аврамоқ, алдамоқ. [*Мақсуд Ялангўшга:*] *Оғайни, мен қора одамман. Занғар Ёдгорбек бошимни айлантирган экан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

Гапни айлаштирмоқ Гапни чўзмоқ; гапни бошқа томонга бурмоқ, чалғитмоқ. *Саодатхон орзиқиб жавоб кутар, Тожибой ака бўлса, аниқ жавоб бермай, гапни айлантирар эди.* С. Зуннунова, Олов. *Гапни кўп айлантирмасдан, очиғини айтиб қўя қол.* О. Ёқубов.

АЙМАШМОҚ Ҳўралиб олмоқ, чирмашмоқ, чирмалмоқ. *Теракка аймашган ток. Печакгул дарахтга аймашибди.*

АЙМОҚ I Мўғул ва туркий халқлар қадимий уруғларининг парчаланишидан келиб чиққан турли тармоқдаги ўзаро қон-қардош овлалар бирлашмаси, иттифоқи.

АЙМОҚ II эск. кт. Айтмоқ, демоқ. *Айди, эй, бемора, қилдинг на учун тарки ватан? Фурқат.*

АЙМОҚИ Дарахтларга чирмашиб ўсадиган (ток ҳақида). *Фақат бақатерак учларидаги аймоқи узумларгина қолди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

АЙНАМА кам қўлл. айн. **айнимачи I.** *Бушаширманг теримни ҳаргиз, Куз — айнама, серқилиқ осмон.* Ойбек, Қизлар.

АЙНАМАЧИ айн. **айнимачи.** *Айнамачи кузнинг қилиқларига биз халқнинг уюшқоқлигини, фидокорлигини қарши қўямиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЙНАМОҚ айн. **айнимоқ.** *Ранги бир қадар айнаган гиламча.* Ойбек, Танланган асарлар. *—Қиз айнаб қолмаганмикин-а, — деди Уктам бошқаларга сал кўзини қисиб.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Адолат билан ҳам бироз яхши гапиришиб ўтирди. Кейин бирдан айнаб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Баракалла, Марғилонга келиб, бу гапдан айнадингизми-а? — Айнадим.* А. Қодирӣ, Утпан кунлар. *—Ҳаво айнамоқчи, — деди у секин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЙНАН [а. عينا — худди ўзи] рвш. кт. I *Қандай бўлса, шундай, ҳеч қандай ўзгартирив. Айнан таржима.* ■ *Элмурод жавоб бериш учун кўп ўйлаб турмади. Илгари бўлган воқеани бугунга айнан кўчириб айтиб қўя қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 юкл. Худди. *Отасининг айнан ўзи.* ■ *Айнан ҳуқуқий маълумотнинг этишмаслиги кўплаб ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келмоқда.* Газетадан. *Марям характерининг яна алақандай жиҳатлари очилмай қолгандек. Айнан қайси жиҳати — ҳозир аниқ айтолмайман.* Газетадан.

АЙНИ [а. عيني — жиддий, муҳим; худди] I олм. Нарса, ҳодисага ишора қилади;

худди шу (ўша). *Ашула ниҳоятига етди. Лекин бир зумдан кейин яна айни товуш парвоз қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чол айни саволни Матюнусга ҳам берди.* М. Исмоилӣ, Фарғона т. о. *Айни кунларда республикамизнинг барча вилоят ва туманларида пахта терими қизгин давом этмоқда.* Газетадан.

2 юкл. Таъкид-кучайтиришни ифодалайди; худди, роса. *Имтиҳон айни қизиган кунлар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Айни пайти. Темирни қизигида босинг, Қамчиной! Ҳ. Гулом, Машғал.*

Айни замонда 1) шу вақтнинг, шу палланинг ўзида; 2) кри. с. өзф. шу билан бирга, шунинг билан бирга.

АЙНИМАЧИ I Бир маромда турмайдиган, ўзгарувчи, беқарор. *Айнимачи ҳаво.*

2 Бир фикрда қатъий турмайдиган, бетайин, субутсиз. *..ишчилар ҳаракатининг тепасига ҳар турли айнимачиларни ва авантюристларни қўйишга уриниб, дўқ-пўписани амалга оширмоқдалар.* Газетадан.

АЙНИМОҚ I Ранг-туси, сифатини йўқотмоқ, эскирмоқ; ўнгмоқ. *Айниган эски гимнастёркаси ҳам сувга чайқалгандай жиққа хўл.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Асл белги-хусусиятини, софлигини йўқотмоқ (нав, насл ва ш.к. ҳақида). *Илгариги қизилуруғ, босволди қовунлар йўқ. Ҳаммаси айниган. Насл айнимасин десанг, ҳар уч йилда қўчқорни алмаштир.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Соф (одатий) ҳолати ёмон томонга ўзгармоқ. *Ҳаво айниди.* ■ *Замона айниди.* К. Яшин, Ҳамза.

4 Истеъмолга яроқсиз бўлмоқ; бузилмоқ (егулик-ичгуликлар ҳақида). *—Йўқ, — деди онаси, — чой айниб қолади, келишгандан кейин дамларсан.. Ойдин, Ўзидан кўрсин. Турсунбой ота, эчкининг гўшти айниб қолмасдан, хотинига мушкулкушод ўқитгани эшон аяни уйига чақирганди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

5 Тўғри фикрлаш, сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ, шу жиҳатдан аҳволи оғирлашмоқ. *Беморнинг аҳволи дуруст эди, лекин кечга бориб айниди.* ■ *Бу айниган чолни олиб бориб, зиндонга солинглар.* “Юсуф ва Аҳмад”.

6 Хулқ-атвори, одоб-ахлоқи жиҳатидан ёмонлашмоқ, ёмон томонга ўзгармоқ; бузилмоқ. [Музаффар Дадавоёга:] *Вақтида жуда хурсанд бўлганмиз! Сиз билан фахрланганмиз. Аммо кейинги йилларда айниб қолдингиз, димоғингиз кўтарилиб кетди, кўзингизни ёғ босди.* Уйғун, Навбаҳор.

7 Одоб-ахлоқ чегарасидан чиқиб кетмоқ, одоб-ахлоқ чегарасидан ташқари гап-ларни гапира бошламоқ, Буни қаранг, ёмғирда қолган мушукнинг ҳиди келади! — Айнима, айнима! — деди йўғон бир товуш. — Ёмғирда қолган мушукни ҳидлаб кўрганми-сан? А. Қаҳҳор, Кўпчинор чироқлари.

8 Фикриния, нятиния ўзгартирмоқ, нятидан, сўзидан қайтмоқ. — Уртоқ командир танкист бўлар эмишлар, — деди Тожихон кулиб. — Учувчи бўлишдан айнибдилар. А. Қаҳҳор, Йиллар. Арслонқул. баъзи оғайниларини қидирмоқчи бўлди, лексин яна айниди. Ойбек, Навоий. Ҳожи хола пулни кўрди-ю, яна айниб қолмасан деб, қулидан юлиб олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

9 Алоқани узмоқ, кечмоқ. Биздан айниб, бошқа ишга ўтиб кетди. Миждозлар айниб, келмай қўйишди.

Кўнгли айнимоқ 1) кўнгли беҳузур бўлмоқ, кўнгли озмоқ, қайт қилгиси келмоқ; 2) феъли озмоқ, аччиғи чиқмоқ. Мияси айниб қолган Эси-хуши жойида эмас, эси кирарли-чиқарли бўлиб қолган. Феъли айнимоқ 1) асаби кўзгамоқ; 2) жаҳли чиқиб, кайфияти бузилмоқ.

АЙНИЯТ [а. عيانت — айнан ўзи эканлик, ўхшашлик] 1 кт. Айнан ўхшашлик, бир хвшлик.

2 мат. Таркибидаги барча ҳарфий белгиларнинг ҳамма қийматларида ҳам бузилмайдиган тенглик. Тригонометрик айнисиятлар.

АЙНИҚСА мод.с. Ўзи боғланиб келган сўз билдирган шахс ёки нарсани алоҳида қайд этади; хусусан. [Йўлчи] Ёрматни, айниқса, Гул-сумбибини ўйлаб, уларга ачинди. Ойбек, Танланган асарлар. ..Қизнинг чехрасида Гулнорнинг руҳини кўрди: юз бичими, айниқса, кўзларининг ички маъноси ва жишаси Гулнорни ёд-латди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Жуда ҳам, гоят даражада, бениҳоят. Атом энергиясидан фойдаланишнинг истиқ-боли айниқса кендир. “Фан ва турмуш”.

АЙРАМ ишв. Оқар сувнинг энг чуқур жойи.

АЙРИ 1 сфт. Бирор жойдан иккига тармоқланган. Айри йўл. Айри ёғоч. ■ ..руна-радаги баланд теракнинг айри шохида қағиллаб турган ола ҳаккага анграийб қолган эди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 сфт. кам қўлл. Бир-бирига зид, қарама-қарши. Уларнинг гапи айри чиқди. Гапи билан иши айри чиқиб қоляпти.

3 кам қўлл. Бирга эмас, алоҳида, бўлак. Дастурхонга.. гуручи айри, гўшти айри, моҳирлик ила тайёрланган палов келтирилди. Ойбек, Нур қидириб.

Айри тушмоқ Алоҳида, ажралган ҳолга тушмоқ, биргаликдан узилмоқ. Ҳазрат билан айри тушиб қолган эдик. У киши Афғонистонга кетган эдилар. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

4 от Икки шохчали таёқ, ёғоч; тиргак. Шафтоли шохларига айрилар қўйилди. ■ Баъзи гўзалар айри билан тираб қўйилган. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

5 от Беда, пичан, похол кабиларни кўтариш, ёйиш, тўплаш учун паншаха ўрнида ишлатиладиган икки шохли, узун сопли асбоб. Ёғоч айри. Темир айри. ■ Майданников айрида бир қучоқ жавдар похол олиб келаётган эди. М. Шолохов, Очилган қўриқ.

Айри туёқчалар зоол. Туёқлари баб-баравар иккига айрилган сутэмизувчи ҳайвонлар туркуми, кўш туёқчалар. Айри туя Икки ўр-качки туя.

АЙРИБОШ: айрибош қилмоқ қ. айрибош (айрибош қилмоқ). ..бошқасига айрибош қилиб беринг... С. Аҳмад, Хукм.

АЙРИЛИК 1 Бирга бўлмаган, алоҳида ҳолат.

2 Ўзгалик, бопқачалик.

3 Айрига мос, айри қилса бўладиган (қ. айри 5).

АЙРИЛИШ 1 Айрилмоқ фл. ҳар.н. Дўстдан айрилиш.

2 Йўлнинг тармоқланган жойи. Айрилиш келиб қолди. -Қаёққа юрамиз? — деди Сидиқ-жон унинг кўзига қараб. -Ўнг қўлга, — деди хотин. А. Қаҳҳор, Кўпчинор чироқлари.

3 Бир-бирдан ажралиш; айрилиқ, жудолик. [Ёдгор Маматга:] Тирик айрилиш ўлиб айрилишдан минг-минг марта ёмонроқ. Ҳамза, Паранжи сирлари.

АЙРИЛИҚ Жудо бўлиш, жудолик ҳолати. Айрилиқ ўлимдан қаттиқ. Мақол. ■ Гулнор бутун юраги билан Йўлчиға мафтун, унинг кўксини севги ҳасрати ва айрилиқ лим-лим тўлдирган. Ойбек, Танланган асарлар.

АЙРИЛМАС айб. ажралмас. Ҳисобли дўст айрилмас. Мақол.

АЙРИЛМОҚ Айирмоқ фл. ўзл. н. Улар бир-бирдан сира айрилмайдилар. Бола онасининг ёнидан айрилгиси келмасди. Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер. Мақол. Элдан айрил-

гунча жондан айрил. Мақол. Ҳисобини билмаган ҳаменидан айрилар. Мақол. ■ Бола “қулоқдан айрилдим”, деб ўйлаган бўлса керак, қўрқиб, дарров ушлаб кўрди — йўқ, қулоқ жойида. А. Қаҳҳор, Йиллар.

АЙРИЛУВЧИ 1 Айрилмоқ фл. сфдп.

2 мат. Бирор сондан айриладиган бошқа сон.

АЙРИМ 1 Ўзига мустақил, алоҳида, якка. Айрим хона. Айрим хўжалик. Айрим сўзларни ўзaro бириктириб, гап тузмоқ. ■ Бу масалани айрим ҳал қиламиз. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Баъзи, баъзи бир. Район газетаси ишининг бориши ва айрим колхоз, бригада, ҳатто айрим одамларнинг қандай ишлаётганини тўғрисида тез-тез ёзиб туради эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АЙРИЧА кам қўлл. Бошқалардан фарқли равишда, бошқача, ўзгача. Таассуфки, буни айричароқ тушундиган савдо ходимлари ҳам учраб туради. Газетадан.

АЙРО кам қўлл. ажратилган ҳолда, алоҳида. Ўзбек билан тожик бир боғнинг гул ва булбули, улар айро ҳолда бахтли бўла олмайдилар. Газетадан.

Айро тушмоқ айн. айри тушмоқ қ. айри 3.

АЙРОЛИҚ айн. айрелиқ. Айролиқ ўтига бағрими доғлаб. “Маликай айёр”.

АЙРОН Қаттиқнинг қувда мойи ажратиб олингандан кейин қолган суюқ қисми, шунингдек, қаттиқ ёки сузмага сув қўшиб тайёрланган ичимлик. Айрон ош бўлмас, нодон бош бўлмас. Мақол. ■ Ҳар бир қозоқнинг ўтовида қимизи, қимрони ёки айрони доим осиллиқ туради. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АЙРУ кам қўлл. Бўлак, бошқа. Менинг йўқтур муродим сандин айру. Бобур.

АЙСБЕРГ [ингл. iceberg — муз тоғ] Қутб дентизларидан қирғоқдан ёки муз тепаликларидан ўпирилиб тушиб, сувда сузиб юрадиган катта муз.

АЙТАЙЛИК 1 Айтмоқ фл. 1-ш кўпл. буйр. м. шакли. Бу гапларни дўстларимизга айтийлик.

2 кри. с. өзф. Фараз қилайлик; дейлик, масалан. Айтийлик, вазни 70 килограммлик одам танасида 45,5 килограмм кислород бўлади. “Фан ва турмуш”.

АЙТАРЛИ (фақат бўлишсиз фл. билан) Айтса бўладиган, гапирса арзийдиган; унчалик. Айтирли чиройли эмас. ■ Нима иш қиларди? — Айтирли катта иш эмас. Газетадан.

АЙТГАНДАЙ, -дек 1 Айтгани каби, айтгани сингари. Сен айтгандай, граната ташламабди-ю, самолётни ўққа тутибди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 кри. с. өзф. Сўзловчининг ёдига келиб қолган воқеа-ҳодиса ҳақидаги гап бошида келади ва шундай маънони (эсига тушиб қолган гап эканлигини) билдиради. Ҳа, айтгандай, қудангизникига юборган кишингиз келдими? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Айтгандай, Шариф билан кўришиб турасизми? А. Қаҳҳор, Сароб.

АЙТГАНЧА айн. айтгандай. Айтганча, сизни кимдир сўраган эди. ■ Хўжайин айтганча, “узилмаган гул” бўлмаса ҳам, руҳи, қалби бу чиркин, бўғиқ муҳитда сўнмаган, тўзмаган кўринади. Ойбек, Танланган асарлар.

АЙТИЛИШ 1 Айтилмоқ фл. ҳар. н.

2 Талаффуз. Айтилиши қийин сўзлар.

АЙТИМ 1 кам қўлл. Айтилувчи нарса (гап, қўшиқ ва ш.к.). “Олтовлон ола бўлса, оғзидагин олдирад, тўртовлон тугал бўлса, унмаганин ундирар” деган доно айтим бор. Газетадан.

2 Хонанда иштирокида ижро этиладиган турли шакл ва ҳажмдаги ўзбек мусиқа фольклори жанрлари (қўшиқ, лапар ва б.).

Айтим йўли Хоразм мақомлари ашула бўлимига нисбатан қўлланадиган умумий ном. Отажон Ҳудойшукуров.. қадим айтим йўллари, мумтоз қўшиқларни маромига етказиб ижро этди. Газетадан.

АЙТИШМОҚ 1 Айтмоқ фл. бирг. н.

2 Гап талашмоқ, тортишмоқ, сан-манга бормоқ. Сиз билан айтишган енгилади. Ҳ. Фулом, Мапғал. Уртароқда икки бола айтишиб, тўсатдан бир-бири билан муштлаша кетди. Ҳ. Фулом, Мапғал.

АЙТИШУВ 1 Айтмоқ фл. ҳар.н., айтишини.

2 Бирор мавзуда (назмда) тортишиб, беллашиб тарзидаги навбатма-навбат (бир-бирига жавоб қилиб) айтишини. Ой тепага келганда, бахшилар айтишуви авжига минди. “Саодат”. Собит билан айтишувга ярайман. Ҳ. Фулом. ..термалар айтишини ўрганган, тўйларда, йиғинларда айтишувларда қатнашган. Газетадан.

3 Фольклор жанри. Туркий халқлар оғзаки ижодида бахши, жиров ва ш.к. нинг мушойра йўлидаги, уларнинг истеъдодини белгиловчи, ўзига хос синов мусобақаси.

АЙТМОҚ 1 Оғзаки (гап билан) маълум қилмоқ, билдирмоқ. *Ростини айтмоқ. Ўз мулоҳазаларини айтмоқ. Узр айтмоқ. Бетга айтганинг захри йўқ. Мақол.*

Айтинг-айтинг Нарса-ҳодисанинг юз бериши-бермаслиги маъқуллигини ифода-лайди. *Айтинг-айтинг, биз боргунча, кетиб қолишмасин. ■ Айтинг-айтинг, ҳеч ким эл назаридан қолмасин. Газетадан. Айтмайсизми ёки айтинг Тилга олинган нарсани алоҳида таъкидлайди. Ширинлигини айтмайсизми (айтинг). Одобрелигини айтмайсизми (айтинг). Шунга айтинг, нимасини айтасиз, секинроқ айтасизми* Сўзловчининг айтилган гапга тўла қўшилишини билдиради. *-Шунга айтинг, — деди Амин бува ҳам кулиб. — Сув ўзини жуда азиз қилиб юборди. М. Исмоиллий, Фарғона т.о. Эй, нимасини айтасиз, дугонажон, алоҳида уй олмасам бўлмайди. Газетадан. Одамохун, деб секинроқ айтасизми. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавоӣ. Айтгани айтган, дегани деган* Айтган нарсани албатта бўлади, амалга ошадди. *Онаси умирида эрига тик гапирмаган хотин.. эрининг айтгани айтган, дегани деган. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Маслаҳатга кўнмайди. Айтганим айтган, деганим деган, деб туриб олади. П. Турсун, Ўқитувчи Айтган жойдан кесади* Айтганини албатта амалга оширилади, айтганини ба-жартиради.

2 Ёдан оғзаки баён қилмоқ, сўзламоқ (эртак, ҳқоя ва ш.к. ҳақида). *Эртак айтмоқ. Топишмоқ айтмоқ. Шеър айтмоқ. ■ Зерикмайман кеча афсона айтсам. Ҳабивбий.*

3 Талаффуз қилмоқ. *Муйлови майса бўлиб қолган кап-катта йигитнинг "р"ни айта олмаслиги Элмуродга ғалати туюлди. П. Турсун, Уқитувчи.*

4 Тақтиф этмоқ, чақирмоқ. *Тўйга айтмоқ. Ҳашарга айтмоқ. Айтмаган ера борма, айтган ердан қолма. Мақол. Айтмаган қуноқ — йўнмаган таёқ. Мақол. ■ Маҳалладан ҳам уч-тўрт киши айтдим, ошни кўпроқ қилиш керак. А. Қодирий, Утган кунлар.*

5 ёрд. фл. вэф. Боғлама вазифасини бажа-ради. *-Қиморбоз деб кимни айтасиз? — оғзи-даги оши билан ғўлдиради Қамбар. Ойбек, Танланган асарлар.*

АЙТМОҚЧИ 1 Айтмоқ фл. 3-ш. мақс. шакли. *Сенга бир гап айтмоқчи.*

2 айн. айтгандай 1. *Кечқурунлари кўпинча одамлар билан гурунглашиб утирадиган Иб-*

роҳимов, Қурбон ота айтмоқчи, гулларни ўз илмидан баҳраманд қилди. А. Қаҳҳор, Қўшчи-нор чироклари.

3 айн. айтгандай 2. *-Айтмоқчи, — деди Тешабой бирдан жонланиб,— Ғуломқорини тушира қолсангиз, қалай бўлади? М. Исмои-лий, Фарғона т. о. Айтмоқчи, комиссия ке-либ кетди.. С. Зуннунова, Олов.*

АЙТТИРМОҚ 1 Айтмоқ фл. орт. н. *Ашу-ла айттирмоқ. ■ [Отабек онасига:] Табиб айттирайми? — Айттир. Менинг ҳам кўн-лимга шу келиб турган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Унаштирмоқ; унашмоқ. *Айттириб қўйилган. ■ [Ҳасанали:] Бек учун бир неча жойларга қиз айттирмоқ истал(ин)ган бўлса ҳам.. бекнинг уйланишга бўлган қар-шилиқларидан бу кунгача тўй қилмай ке-ламиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

АЙТУВЛИ 1 Ҳурматли, қимматли, азиз. *Айтувли меҳмон.*

2 Донг чиқарган, номдор. *Йиғинда.. Ка-рим понсодлардан тортиб, Тошкентнинг ай-тувли.. аёғиндан ўн бешлаб одам бор эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

АЙШ [а. *عيش* — ҳаёт, турмуш; озиқ-ов-қат] 1 Ҳузур-ҳаловат, роҳат-фароғат; нашъу намо, нашъа. *Қарилик айшини сурмоқ. ■ Мана, ўзингиз кўрган жой, бемалол айшла-рингизни қўлинглар. Ҳўпми, синглим? А. Қаҳ-ҳор, Майиз емаган хотин.*

2 Кайф-сафо, ишрат. *Уй ичида икки мас-тона кўз бир-бирига тикилиб ўтирар, дунё-нинг айшу лаззатини аллақачон тотиб бўлган ўрта яшар аёл хўриллатиб чой хўпларди. Д. Нурий, Осмон устунга.*

АЙШГОҲ Айш-ишрат, кайф-сафо жойи, ишратхона. *Бу ёш бойвачча учун ресторанда гуё ҳеч ким йўқ, бу жой ёлғиз унинг айшгоҳи. Ойбек, Танланган асарлар.*

АЙШ-ИШРАТ, айшу ишрат Давомли ёки сурункали кайф-сафо, майхўрлик, иш-рат. *Айш-ишрат қилмоқ. ■ Бутун бойлиги-ни айш-ишрат, фаҳи, бузқўлик оламида со-вуриб.. ниҳоят тақдир уни завқ-сафо тах-тидан унинг ифлос остонасига отган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

АЙЮҲАННОС [а. *أيها الناس* — эй одам-лар] 1 унд. с. Оломонга, тўдага қарата қили-надиган хитоб, нидо. *Урда жарчиси бозор ва уруниш жойларда тўхтаб: "Айюҳаннос! Бил-маган билсин, эшитмаган эшитсин.." ман-*

зумаси билан жар солиб юрар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Шовқин-сурон, ҳайқирик; дод-фарёд. *Исбот қилинмаган даъво! Мунча айюҳаннос! Ойбек, Танланган асарлар.*

Айюҳаннос солмоқ Бақирӣқ-чақирӣқ, дод-фарёд билан бошита кўтармоқ. Э, одамлар, эримнинг дастидан дод! Бу олим эмас, золим-ку! — дея у баттар айюҳаннос солди. Газетадан.

АЙҚАШМОҚ Устма-уст қалашиб, уйлиб ётмоқ. *Тунги сменадан қайтиб келганлар эса, бағзилари жомакорларини ҳам ечмай, палаткаларида бир-бирига айқашиб, ухlab ётишарди.* Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди. *Пошшоман деган тортишиди. Улик ўликка айқашди.* “Равшан”.

АЙҚАШ-УЙҚАШ 1 Устма-уст қалашган, уйилган, бетартиб. *Ҳар ерда синиқ-миниқ идишлар, тақир-туқурлар, ҳар хил жиҳозлар айқаш-уйқаш бўлиб ётарди.* Ойбек, Куёш қораймас.

2 Аралаш-қуралаш, қоришиб кетган, нотайин. *Юлдузхон айқаш-уйқаш хаёллар билан... тонг оттирди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

АЙҚИН шв. Айқириб оқадиган. *Ишчининг томиридай бўртиб кетар, кўрсангиз, Айқин дарёларимиз олма гули маҳалда.* Ф. Фулом.

АЙҚИРМОҚ (асосан -иб рөди. шаклида — айқириб) Шиддат ва ҳайқирик билан (оқмоқ). *“Шўхсой” қишлоқнинг қоқ белидан айқириб оқади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АЙҒИЗ Толнинг бир нави.

АЙҒИР 1 Умуман эркак от. *зид. бия.*

2 Бичилмаган эркак от. *зид. ахта (от).* [Туламат] *Вақти-вақти билан колхознинг зотли айғирларига эгар уриб, совутгани олиб чиқарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АЙҒОҚ 1 от, айн. айғоқчи.

2 сфт. эск. Хушёр, сергак. *Оғиз — айғоқ, тил — тойғоқ.* Мақол.

АЙҒОҚЛАМОҚ кам қўлл. Зимдан, махфий равишда текширмоқ, азмойиш олмоқ. *Иккинчи кўланка кўча томонни яши айғоқлаб бўлгач, қоронғироқ томонга ўтиб, деворга тирмаша бошлади.* Ғайратий, Тун кўйнида.

АЙҒОҚЧИ Махфий агент, жосус. *Секинроқ гапир, ўғлим, хон айғоқчилари дайдиб юришибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Зоргенинг сафдошлари бу оқшом ўзларига душман айғоқчиларнинг қуршовида қайтишди.* Газетадан.

АЙҒОҚЧИЛИК Айғоқчи иши, фаолияти.

АЙҲАЙ унд. с. кам қўлл. Узоқдаги одамга қаратилган мурожаат овози.

Айҳай солмоқ 1) узоқдаги одамни баланд овоз билан чақирмоқ; **2)** шовқин-сурон кўтармоқ, айюҳаннос солмоқ.

АЙҲАЙЛАМОҚ 1 (асосан -иб рөди. шаклида — айҳайлаб) Узоқдаги одамни баланд овоз билан чақирмоқ.

2 Шовқин-сурон кўтармоқ, айюҳаннос солмоқ. *У айҳайлаб, ҳаммаёқни бошига кўтарди.*

АКА 1 Бир ота-онандан туғилган катта ўғил (ўзидан кичикларига, укаларига нисбатан). *Катта ака. Уртанча ака. Кичик ака.*

2 Ўзидан катта эр кишига мурожаатда ёки унга хурмат юзасидан ишлатилади (бунда якка ҳолда ёки нутқ қаратилган шахсни билдирувчи сўз билан қўлланади). *Ака, эски шаҳарга қайси автобус қатнайди? — Дехқон ака, эҳтиёт бўлинг, аравангиз нобоп, — бошини чайқаб гапирди Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар. *Биринчи масала юзасидан Бўтабой акага сўз берилди.* А. Қаҳқор, Кўпчинор чироқлари.

АКАСИ Эр кишининг ўзидан кичикларга эрқалатиш ёки хурмат билан мурожаат этиш шакли. *Йўқ, акаси, мен бугун ишга чиқа олмайдиганга ўхшайман. Куч, мажолим йўқ.* Ойдин, Бечора.

АКАДЕМИЗМ [фр. academisme] **1** Илмий-тадқиқот муассасаларида ва ўқув юртлиларида: қуруқ назарияга берилиб кетиш, ҳаётдан, амалиётдан узилиб қолиш, қуруқ назариябозлик.

2 Тасвирий санъатда: антик дунё ва Уйғоняш даврининг мумтоз намуналарига кўр-кўрона эргашувчи ва илғор реалистик оқимларга қарши курашувчи оқим.

АКАДЕМИК от Фаңлар академиясининг ҳақиқий аъзоси; бирор академиянинг аъзолигига сайланган олим, адиб, рассом, ҳайкалтарош ва ш.к.нинг унвони.

АКАДЕМИК сфт. Академиянинг илмий муассасаси ёки олий ҳамда ўрта махсус ўқув юртига оид тушунчаларга алоқадорликни (тааллуқлиликни) билдиради.

Академик йил қ. йил. **Академик лицей қ.** лицей. **Академик напир** Фан, адабиёт, санъат асарларининг илмий асосда тайёрланган, асосан, мутахассислар ва илм аҳлига мўлжалланган напир. **Академик соат қ.** соат. **Академик театр қ.** театр.

АКАДЕМИЯ | юн. *Academia* — афсонавий қаҳрамон Академ номи ҳамда Платон ўз таълимотидан дарс берган, Афина яқинидаги кичик ўрмон номидан] 1 Илм-фан ёки санъатни ривожлантириш учун тузилган, юқори малакали олимларига эга бўлган олий илмий муассаса. *ЎзР Фанлар академияси.*

2 Баъзи бир олий ўқув юртлирининг номи. *Ички ишлар вазирлиги академияси. Ҳарбий тиббиёт академияси.*

АК-АК: **ак-ак қилмоқ** Ақилламоқ, вовулламоқ.

АКАПЕЛЛА | юн. *a* — инкор қўшимчаси + лот. *capella* — кичик ибодатхона] Хор жамоаси томонидан чолғу асбобларисиз ижро этиладиган ашула.

АКАС с. т. Акапя. *Ҳошимжон рўпарадаги акас дарахти тагига газета ёзди-да, қўлидагиларни қўйди.* Ў. Усмонов, Қиёмат.

АКАЦИЯ | лот. *acacia* < юн. *akantha* — тиканакли ўсимлик] Бурчоқдошлар оиласига мансуб хушбўй гулли дарахт ёки бута. *Оқ акация. Сариқ акация.* ■ *Акация, беда, липа дарахти гулидан йиғилган асал ниҳоятда тиниқ бўлади.* Л. Икромов. Миянг дардга даво.

АКАШАК с. т. 1 Мушакларнинг қаттиқ тортишуви натижасида қўл-оёқларнинг йиғилиб, тортишиб қолиши. *Қўлинг акашак бўлсин!* (қарғ.).

2 Бирор аъзонинг (асосан, оёқ-қўлнинг) ҳаракатланмай қолиш билан кечадиган касаллик; шол. *Шундай нарсани бузсангиз, уовли тутиб, қўлгинангиз акашак бўлмай-дими!* “Ёнлик”.

3 Оёқ, қўлнинг қотиб, тараши бўлиб қолган ҳолати. *Оёқ-қўллари акашак, жағи тарракдай очилиб ётган мурдани кўриб, Ҳусния додлаб юборди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

Акашак қилмоқ Оёқ-қўлни шундай майиб ҳолатга солмоқ. *Ҳисомхон хотинини уриб, қўллари акашак қилиб ташлади.* К. Алиев, Миялат пешвои.

4 Тоб ташлаган, қайишган. *Ефим тоға. дик этиб ўрнидан турди ва болгани қўлига олиб, ўқи букри одамдай акашак бўлиб кетган арава олдиға борди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АКАШАКЛАНМОҚ 1 Акашак бўлмоқ, тортишиб қолмоқ. [Гулнор] *Оёқларининг акашаклана борганини, бутун гавдасининг тириша бошлаганини сезди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тоб ташламоқ, қайишиб қолмоқ.

АКБАР | а. *اکبر* — энг катта] 1 эск. кт. Энг улуг. улкан, катта.

Жаҳодий акбар 1) дин учун қилинган муқаддас уруш; газоват; 2) *кўчма* катта жанг, катта уруш. **Вазир акбар** Бош вазир, катта вазир. *Исфандиёр тахтга ўтирган кечаси Одилбикага қанча-қанча ваъдалар қилди: отасини вазир акбар қилиш, бошқа уйланмаслик ва ҳоказо.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Акбар (эркаклар исми).

АКВАЛАНГ | ингл. *aqualang* < лот. *aqua* — сув + ингл. *lung* — ўпка] Одамнинг сув остида бемалол нафас олиб сузипишта ҳамда ишлашига имкон берадиган аппарат. *Швейцариялик Келлер деган киши аквалангда 305 метр чуқурликка тушган.* “Фан ва турмуш”.

АКВАНАВТ | лот. *aqua* — сув + юн. *nautes* — денгизда сузувчи] Сув остида текшириш, изланишлар олиб борувчи денгиз тадқиқотчиси. *Асаби темирдан ва руҳияти ниҳоятда мустаҳкам кишилардан акванавтлар тайёрланади.* “Фан ва турмуш”.

АКВАРЕЛЬ | итал. *aquarello* < лот. *aqua* — сув] 1 Сувда эритиб ишлатиладиган бўёқ, сув бўёқ. *Ўрол аканинг.. акварелда чизган асарларининг икки фазилати кўзга ташланади.* Т. Одилбеков. Табиат куйчилари.

2 Шундай бўёқ билан солинган сурат, расм.

АКВАРИУМ | лот. *aquarium* — сув; сувдон] 1 Сув ҳайвонлари ва ўсимликларини асраш ва урчиштиш учун фойдаланиладиган пишпа идиш. *Лекин аквариумда боқиладиган кўпгина балиқлар.. кўж ва қизил рангларни ажратиш қобилиятига эга бўлади.* “Фан ва турмуш”.

2 Сув жониворлари ва ўсимликларини ўрганиш ва намойиш қилиш билан шуғулланадиган махсус муассаса.

АКВАТОРИЯ | лот. *aqua* — сув + *territorium* — жой; вилоят] Сув ҳавзаси юзасининг бир қисми. *Порт акваторияси.* Ҳарбий ҳаракатлар акваторияси.

АКВЕДУК | лот. *aquaeductus* — сув йўли, сув ўтказгич қувур] Жар, дара, дарё, йўл устидан ўтказиладиган нов ёки қувурдан иборат кўприксимон, кўтарма сув ўтказувчи иншоот.

АКИЛДОҚ 1 Бўлар-бўлмасга, унар-унмасга ақиллайверадиған, ҳадеб вовуллайверадиған (ит ҳақида). *Ақилдоқ кучук.*

2 *кўчма дағл.* Бўлар-бўлмасга ваддирайверадиған; вайсақи.

3 *кўчма дағл.* Ҳадеб йиғлайверадиган, йиғлоқи, жағи очиқ (гўдак ҳақида).

АКИЛЛАМОҚ I Ҳадеб вовулламоқ, вакилламоқ. *Ит акилламайди, қушлар сайрамайди. Улар ўзларини сояга олиб мудрашади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма дағл.* Бўлар-бўлмас гаплар гапирмоқ; вайсамоқ, валдирамоқ. —Э, э, *акиллай берасан-да, Сафар!* — *деди буқоқ,* — *биз нима деяпбиз-ку, сен нима деяпсан!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *кўчма дағл.* Ҳадеб йиғлайвермоқ, ариллайвермоқ (гўдак ҳақида).

АКИНЕЗИЯ [юн. akinesia — ҳаракатсизлик] *тиб.* Бир қатор касалликлар, патологик ҳолатлар оқибатида фаол ҳаракатларнинг сустайиши ёки бўлмаслиги; ихтиёрий ҳаракатнинг қийинлашуви.

АККЛИМАТИЗАЦИЯ [лот. ad — ёнида, —га + юн. klima — иқлим] Организмларнинг янги яшаш шароитларига мосланиши; иқлимга мосланиш. қ. **иқлим.**

АККОМОДАЦИЯ [лот. accomodatio — мослашув] Кўзининг турли масофадаги нарсаларни аниқ кўришга мослашуви.

АККОРД I [итал. accordo — уйғунлик, ҳамоҳанглик] 1 Мусиқада турли баландликдаги уч ва ундан ортиқ товушларнинг қўшилиб, яхлит ҳолда янграши. *Бир йўла бир неча аккорд олиш.*

2 Чолғу асбоблари торларининг ўзаро ҳамоҳанглиги.

АККОРД II [итал. accordo — келишув, битим] *сфт.* Шартнома асосида бажариладиган; ишбай.

Аккорд иш ҳақи Шартнома асосида ишбай усулида бажарилган иш учун бирйўла тўланадиган иш ҳақи (асосан қурилиш соҳасида).

АККОРДЕОН [фр. accordeon] Ўнг қўл билан ушланадиган томонида фортепиано типдаги клавиатураси бўлган гармонь.

АККОРДЕОНЧИ Аккордеон чалувчи.

АККРЕДИТАЦИЯ, аккредитлаш [лот. accredo — ишонмоқ, ишонч билдирмоқ] *ҳуқ.* 1 Дипломатик ваколатхона бошлагич ёки давлатнинг бирон-бир халқаро ташкилотдаги доимий вакили лавозимига тайинлаш ва шу лавозимни бажаришга киришиш тadbирлари.

2 Журналистга муайян ҳудудда бўлиш ва у ерда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни ёриштириш ҳуқуқини берувчи ҳужжат.

АККРЕДИТИВ [лот. accreditivus — ишончли, ваколатли] *мл.* 1 Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар олиб бориладиган банк ҳисоб варағи.

2 Томонлар ўртасида тузилган шартномага кўра амалга оширилладиган ўзаро ҳисоб-китоб тури.

3 Номияга ёзиб берилган шахсга кўрсатилган суммани кредит муассасасидан олиш ҳуқуқини тасдиқловчи қимматбаҳо қоғоз.

4 *ҳуқ.* **Аккредитив (ёрлик)** Дипломатик вакилнинг ваколатини тасдиқловчи ҳужжат.

АККУМУЛЯТОР [лот. accumulator — тўловчи] Электр ёки иссиқлик энергиясини кейинчалик фойдаланиш учун тўплайдиган қурилма, асбоб. *Электр аккумулятор. Аккумуляторлар батареяси. ■ Шофёр аккумулятор ўтириб қолмасин, деб токни узиб қўйган эди.* С. Аҳмад. Уфқ.

АКОБИР [а. اکابر — энг катталар] 1 *эск. кт.* Юқори мартабали киши, катта одам. *Кимхоб, зарбоф, шойи тўн кийган мутакаббир ақобирлар, аёнлар. бирин-кетин сарой боғига кириб кела бошладилар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Ақобир (эркаклар исми).

АКРОБАТ [юн. acrobatis — юқори кўтаришувчи] Акробатика билан шуғулланувчи гимнастикачи; пирқда мураккаб гимнастика машқларини гоаят эпчиллик ва моҳирлик билан ижро этувчи артист; муаллақчи.

АКРОБАТИК Акробатикага оид. *Акробатик машқ.*

АКРОБАТИКА Спорт гимнастикаси ва дирк санъатининг мураккаб тури.

АКРОБАТЧИ *айн.* акробат.

АКС I [а. عكس — нарсанинг силлиқ, тиниқ сатҳдаги тасвири; тескари, тўнкарилган] 1 *от* Бирор нарсанинг силлиқ, ярқироқ сатҳда кўринган тасвири, шакли. *Ҳовузнинг лиммо-лим суви шишадай тоза, одамнинг акси қуринади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Акс этмоқ 1) силлиқ, ярқироқ сатҳда (тасвири) кўринмоқ. *Кўзгуда акс этмоқ;* 2) қайтмоқ (мас., акс садо ҳақида); 3) кўринмоқ, билинмоқ, намоён бўлмоқ (ички ҳис-туйғу, кайфият ва ш.к. ҳақида). *Шу биргина сўз унинг [Мадумарнинг] бутун ички ва ташқи дунёсини ўзида акс эттирган эди.* М. Исмоилӣ, Фарғона т.о.; 4) ўз ифодасини топмоқ. *Асарда объектининг воқелик акс этган.* **Аксини топмоқ** *айн.* акс этмоқ 4). *Маълумки, Бош қомусимизда халқимиз руҳига мос кела-*

диган иймон-эйтиқод, адлу инсоф, диёнат, иффат ва ҳаё каби энг эзгу фазилятлар ўз аксини топган. Газетадан.

2 сфт. Қарама-қарши, тескари, зид. Акс натижа. Акс таъсир.

АКСЯТ олмоқ (ёки юрмоқ) 1) хоҳиш-истакка ёки буйруққа қарши иш тутмоқ, кесма-кесарлик қилмоқ; 2) хоҳиш-истакка қарши юз бермоқ. Аксига олиб, ёмғир ёғди.

3 сфт. Тутган ерини кесадиган, гапга кўнмайдиган, ўжар, қайсар. Акс бола.

4 от Таъсир. Одамнинг одамга акси уради. А. Қаҳҳор, Кўпчинчи чироқлари.

Акс садо 1) товушнинг узокдаги бирор нарсага, тўсиққа урилиб, ундан қайтиб эшитилиши. Унинг [Алим буванинг] овози ниҳоят даражада йўғон эди, у тоғ-тошлар орасида гуруллаб, акс садолар билан ёйилди. М. Исмоилӣ, Фаргона т. о.; 2) кўчма жавоб садои, жавоб ҳаракати, ишораси ёки аломати. Қурувчилар мажлисида кўтарилган бу масала шаҳардаги ҳамма корхоналарда акс садо топди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Акс ҳолда Шундай бўлмаган (қилинмаган) тақдирда; бўлма-са. Ҳар бир маданиятли ота-она фарзандлари қалбида кечаётган уйлар билан албатта ҳисоблашишлари керак. Акс ҳолда, орада бўшлиқ пайдо бўла бошлайди. Газетадан.

АКС II Диний-хурофий тасаввурда: жин, ажна.

Акс тегди Жин тегди.

АКСА Димоғ қичиши натижасида ғайри-ихтиёрий равишда бурундан (димогдан) ҳавонинг куч билан (отилиб) чиқиши; аксириш. Кимнингдир қаттиқ аксаси Элмуродни чўчитди. Шухрат, Шинелли йиллар.

Акса урмоқ Аксирмоқ, чучкурмоқ.

АКСАР [а. اكثر — кўпроқ, энг кўп] 1 Кўпчилик қисм, кўп қисм; кўп, Аксар вақт. ■ Аксар уйлар хароб ва кимсасиз эди. Ойбек, Куёш қораймас. Меҳмонларнинг аксари ўрта ёшли — ўттиз, қирқ орасидаги одамлар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Аммо аксар хўжалик раҳбарлари шартномавий муносабатларга бармоқ орасидан қараб. Газетадан.

2 рви. Кўпинча, кўп ҳолларда. [Юсуфбек ҳожи] Отабек билан бирор тўғрида сўзлашмоқчи бўлса, уни аксар меҳмонхонага чақириб ёки чақиртириб оладир. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

АКСАРИ I Аксар с. 3-ш. эгалик шакли. Ўқувчиларнинг аксари.

2 рви. Кўпинча, кўп ҳолларда. Соҳилда қучли шамол турган вақти ҳам кўп, бироқ бундай шамоллар аксари кечалари бўлади. А. Раҳмат, Варрақчи чол.

АКСАРИЯТ Кўпчилик; кўп. Марям тимсоли ўзига хос талқини ва ижроси билан аксарият томошабиларда зўр қизиқиш уйғотди. Газетадан. Энг қувончлиси, дўкондаги аксарият маҳсулотлар шу ернинг ўзида тайёрланмоқда. Газетадан.

АКСИГА рви. Истакка, хоҳишга зид равишда; одатдагига зид ҳолда. Аксига қор ёққанини қаранг. Ойбек, Танланган асарлар. Кеча аксига уйга барвақт жунаган эдим. Ойбек, Нур қидириб.

Аксига олиб айн. аксига. Аксига олиб, пахта терими пайти эди. Газетадан.

АКСИЛИНҚИЛОБ [а. عكس الانقلاب — инқилобга қарши] Инқилобни, унинг самараларини йўқ қилишга қаратилган ҳаракат. **АКСИЛИНҚИЛОБИЙ** Аксилинқилобга оид. Аксилинқилобий унсурлар.

АКСИЛИНҚИЛОБЧИ Аксилинқилоб тарафдори. ..аксилинқилобчилар томонидан бўлаётган ташвиқот халқни ишдан қочириб, руҳини сўндирмоқда эди. С. Айний, Қуллар.

АКСИЛҲАРАКАТ [а. عكس الحركة — қарши ҳаракат] эск. 1 айн. реакция 1.

2 Реакцион ҳаракат, аксилинқилобий фаолият.

АКСИЛҲАРАКАТЧИ эск. айн. реакционер.

АКСИНЧА рви. 1 Кутилганнинг аксича, унга зид ҳолда. Ҳамма иш аксинча бўлиб чиқди.

2 Тескари, нотўғри равишда. У ҳамма нарсани аксинча талқин қилган.

3 крш. с. взф. Айтилганга ёки кутилганга зид ўлароқ. Аксинча, ҳамма нарса гўзал ва ёқимли бир шакл олди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 юкл. взф. Зидлашни ифодалайди. [Турғун Муҳаббатга:] Йўқ. Аксинча, оқарибсиз. Жиндек озиб, яна ҳам чиройли бўлибсиз. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

АКСИОМА [юн. axioma — асосий қоида] Ўз-ўзидан аниқ-равшанлиги сабабли исбот талаб қилмайдиган, исботсиз қабул қилинадиган ҳолат, фикр. «Коллектив — катта куч» деган аксиома бу ерда ҳам ўзини кўрсатди. П. Қодиров, Уч илдиш.

АКСИРИШ тиб. Организмнинг ҳимоя реакцияларидан бири. Бунда (аксирганда) бурун бўшлиғидаги ёт jismlар: чанг, йи-

ғилиб қолган шилимшиқ ва б. чиқиб кетади ҳамда уларнинг нафас йўлига тушишининг олди олинади.

АКСИРМОҚ Акса урмоқ, чучкурмоқ. *Мавлоно Шаҳобиддин аксириб, рутубатдан шикоятланди. Ойбек, Навоий.*

АКСИЧА *реш.* 1 Акси ўлароқ, тескари-сича. *Зайнаб, эгачисининг аксича, ўз яқинларидан «писмиқ» деб исм олган, онаси бўлса аччиғи чиққанда, «минғаймас ўлгур» деб уни қарғар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 с. т. айн. **аксича** 1, 2.

АКСЛАНМОҚ I 1 Акс этмоқ, акси қайтмоқ. *Йўлак четидаги кўлмакда чироқ шуъласи хира аксланди. «Ёшлик».*

2 Акс этмоқ, намоён бўлмоқ; кўринмоқ (ички ҳис-туйғу, кайфият ва ш.к. ҳақида). *..бошқаларнинг кўнгилларидан нима ўтганлиги ўз башараларидан аксланиб турмоқда эди. С. Айний, Қуллар.*

АКСЛАНМОҚ II *дин.* Акс тегиб оғримоқ.

АКСЛИК Акс, қайсар одамга хос хатти-ҳаракат. *Акслик қилмоқ.*

АКТ [*лот.* actus; actum — амал, ҳаракат; ҳужжат, қарор] 1 Бирон-бир содир этилган иш, хатти-ҳаракат ёки бўлиб ўтган воқеа, ҳодиса. *Террористик акт.*

2 Муассаса ёки айрим шахс (шахслар)га оид хатти-ҳаракат (воқеа, ҳодиса) ёки ҳолатни тасдиқлаш, гувоҳлик асосида қайд этувчи, бирдан ортиқ киши томонидан тузилган ҳужжат; далолатнома.

3 ҳуж. Юридик аҳамиятга эга қарор ёки ҳужжат. *Ердан фойдаланиш ҳақидаги акт.*

4 Драматик асар ёки театр томошасининг тугалланган қисми; парда.

АКТЁР [*фр.* acteur < *лот.* actor — ижро этувчи] Спектакль ва кинофильмларда роль ижро этувчи артист. *Томошабинлар актёрларнинг ҳар бир сўз, ҳар бир ҳаракатига ўз муносабатларини билдириб турдилар.* Газетадан.

АКТЁРЛИК Актёр касби. *Актёрлик факультети. Актёрлик маҳорати.*

АКТИВ I [*лот.* activus — фаол, ҳаракатчан] 1 Корхона ёки ташқилотнинг мулки ва ресурслари (бино, машина, қимматбаҳо қозғалар ва б.). *..бир қанча савдо-сотиқ майдончалари мавжуд: давлат активларини сотиш майдончаси, рақобатли-устувор савдолар майдончаси.* Газетадан. *Пулга тез айланishi (сотилиши) мумкин бўлган.. активлар*

(*векселлар, олтин, нақд пул ва б.*) *ликвид активлар дейилади. “ЎЗМЭ”.*

2 бух. Баланснинг қирим, даромад қисми; бухгалтерия балансининг бир қисми; *зид. пассив.* *Молия менежменти, активлар ва пассивларни бошқариш..* Газетадан.

АКТИВ II қ. фаол.

АКТИВЛАШМОҚ айн. **фаоллашмоқ.**

АКТИНИЙ [*юн.* aktis, aktinos — нур] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб радиоактив кимёвий элемент.

АКТРИСА Актёр аёл.

АКТУАЛ [*лот.* actualis — ҳақиқий; амалий] Энг муҳам, энг зарур, долзарб. *Актуал масала.*

АКТУАРИЙ [*лот.* actuarius — тезкор, тез ёзувчи мирза] Суғурта компаниясининг суғурта хатларини баҳолаш ҳамда суғурта тўловлари ҳисоб-китоби билан шуғулланувчи мутахассис, иш юритувчи.

АКУЛА [*исл.* hakall — балиқнинг бир тури] Денгизда яшайдиган йирик йиртқич балиқ; наҳанг.

АКУСТИК Акустика мутахассиси.

АКУСТИК Акустикага оид, акустикага мансуб. *Акустик аппаратлар. Залнинг акустик шароити.*

АКУСТИКА [*юн.* akustikos — эшитиш, қулоқ солишга доир] 1 Физиканинг товуш ҳодисаларини ўрганадиган бўлми.

2 Бирор бинода товушларнинг эшитилиш шароити ва хусусиятлари, товушларнинг яхши эшитилиши ёки эшитилмаслик ҳолати. *Концерт залининг акустикаси яхши экан.*

АКУШЕР-ГИНЕКОЛОГ Хотин-қизлар касалликларининг олдини олиш ва уларни даволаш билан шуғулланадиган мутахассис врач.

АКУШЕРКА [*фр.* accoucher — туғуруққа ёрдам бермоқ] Ҳомиладорларни мунтазам кузатиш, диспансер кузатув рўйхатига олиш, уларнинг касаллигини аниқлаш, туғуруқ вақтида ва туғуруқдан кейинги (чилла) вақтида тиббий ёрдам кўрсатиш ва б. билан шуғулланувчи, махсус ўрта маълумотли тиббиёт ходими.

АКУШЕРЛИК 1 Клиник тиббиётнинг ҳомиладорлик, туғуруқ вақтида ва туғуруқдан кейин (чилла даврида) аёл организмида содир бўладиган физиологик ва патологик жараёнларни ўрганувчи соҳаси.

2 Акушер касби. *Акушерлик қилмоқ.*

АКЦЕНТ [лот. *accentus* — оҳанг; урғу] тлш. Она тилидан бошқа тилда сўзлаганда, товушларни ўша тилдагидан бошқача ҳолда, ўз тили товушлари каби ёки унга яқин талаффуз этиш. *Ўзбекча акцент билан гапирмоқ.*

АКЦИЗ [фр. *accise* < лот. *accidere* — кесмоқ] Асосан кенг истеъмол товарлари ва хизматларга қўйиладиган эгри солиқ, билвосита солиқ тури. *Маркаланадиган товарларни импорт қилувчилар акциз солиғини тўлиқ миқдорда тўлаганларидан кейин акциз маркаларини сотиб оладилар.* Газетадан.

АКЦИОНЕР қ. **акциядор.**

АКЦИОНЕРЛИК қ. **акциядорлик.**

АКЦИЯ I [фр. *action* — қимматбаҳо қоғоз] Акциядорлик жамияти чиқарган қимматбаҳо қоғоз. *Иш самарадорлиги ошгани сари жамоа аъзоларига тегишли акцияларга тўланадиган дивидендлар миқдори ҳам кўпайиб боради.* Газетадан.

АКЦИЯ II [лот. *actio* — ҳаракат] Бирор мақсадга эришиш учун қилинадиган иш, ҳаракат. *Дипломатик акция.*

АКЦИЯДОР Акциялар эгаси; ундан фойда кўрувчи жисмоний ёки юридик шахс; акциядорлик жамияти аъзоси. *..акциядорлик жамиятида.. акциядорларнинг навбатдан ташқари йиғилиши бўлиб ўтади.* Газетадан.

АКЦИЯДОРЛИК Акция ишлари билан боғлиқ фаолият.

Акциядорлик жамияти Турли корхона, ташкилот, банк, компания ва айрим шахслар пул маблағларини уюшган шерикчилик асосида бирлаштирадиган жамият. *Акциядорларнинг умумий ҳисобот йиғилишларини ўтказишдан олдин акциядорлик жамиятининг йиллик молиявий-хўжалик фаолияти мустақил аудиторлик ташкилотлари томонидан аудиторлик текширувудан ўтказилиши шарт.* Газетадан.

АЛАЙ-БАЛАЙ с. т. У-бу гап, бўлар-бўлмас гап (одатда, номақбул, ёқмайдиган гап ҳақида). *Алай-балайга қулоқ солма.*

Алай-балай демоқ Бўлар-бўлмас, ёқмайдиган гап қилмоқ. *Алай-балай десам, тутиб олиб уриш ҳам таъбида бор.* Ҳ. Шамс, *Характеристика.*

АЛАЙКУМ [а. *عليكم* — сизнинг устингизда]: *ассалому алайкум* | *السلام عليكم* (л. м. сиз тинч-омон бўлинг!) 1) салом бериш, саломлашиш шакли. [Саид Жалолхон:] *-Асса-*

лому алайкум, — деди раисга рўпара бўлиб. А. Қаҳҳор, *Башорат*; 2) *кўчма* кўпинча қасос қайтганда таъзир бериш, уялтириш ифодаси. *Ассалому алайкум, хўш, энди қалайсиз?* **Ва алайкум ассалом** (л. м. сиз ҳам тинч-омон бўлинг) Саломга жавоб шакли. [Солиҳ маҳдум:] *-Ассалому алайкум, келган эканлар, тақсирим!* [Эшон:] *-Ва алайкум ассалом! Хўш, саломатмисиз, Солиҳ маҳдум? А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

АЛАЙНО [а. *علينا* — бизга]: **алайно ошкор** Очикдан-очик; рўй-рост. *Кўрсанг, кўзинг туйғудек, барваста, кўёш кўрасида тобланган йиғитлардан, юрагининг ургани алайно ошкор билиниб турибди.* Ф. Фулом, *Оқариб кўринар бир матрап.*

АЛАЙҲ [а. *عليه* — унга, шунга]: **биноан алайҳ** [ا. *بنا عليه*] эск. кт. Шунга биноан, шу асосда, бинобарин. *Биноан алайҳ, шу ердаги сирга воқиф бўлганларнинг вазифаси — бу ҳодисани кишига сўзламаслик.* А. Қодирий, *Мехробдан чаён.*

АЛАЙҲИЛЛАЪНА [а. *عليه اللعنه* — л. м. унга лаънатлар бўлсин] дин. Шайтоннинг сифати. [Фазлиддин:] *Одамнинг ичини билиш жуда мушкул нарса. Кўринишда фариштадай одамнинг ичида шайтон алайҳиллаъна ўтиради.* Ойбек, *Танланган асарлар.*

АЛАЙҲИССАЛОМ [а. *عليه السلام* — унга тинчлик ва омонлик] дин. *Пайгамбарлар номига қўшиб айтилади: Муҳаммад алайҳиссалом. ■ Тарихда, яъни Одам алайҳиссалом замонидан то шу кунгача уч одил подшо бўлган.* Ойбек, *Танланган асарлар. Шу кунги Жаброил алайҳиссалом бошчилигидаги фаришталар заминга тушадилар.* Газетадан.

АЛАК Пахта ипдан қўл дўконда тўқилган мато; силлиқ бўз. *Алак тўн. ■ Чит бирла бир ерда алак Бозори тангу тор экан.* Муқимий.

АЛАЛАБАД [а. *على الابد* — абадий, мангу] айн. *абадулабад* *Лочин парваришин топан шунқордек, ўзбек алалабад сендан миннатдор.* Ф. Фулом.

АЛАЛОҚИБАТ [а. *على العاقبت* — охири, оқибатда] Оқибатда, охир-оқибат. *Уларнинг қолига сиғмайдиған бу қилмишлари алалоқибат ўзларини қора курсига етаклаб келди.* Газетадан.

АЛАЛХУСУС [а. *على الخصوص* — хусусан, айниқса] эск. кт. Айниқса, хусусан. [Мирзакаримбой Йўлчиға:] *Биласан, хотин аҳли*

молга ўч бўлади, алалхусус, сандиқдаги молни ер-кўкка шонмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛАМ I [a. الم — оғриқ, дард] 1 Жисмоний қийноқ; азоб, оғриқ. *Комил калтак аламидан хўнг-хўнг йиғлаётган боладан яна суради. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 Рухий азоб, изтироб. *Ҳижрон алами. Жудолик алами. Алам чекмоқ (тортмоқ). ■ Биз у вақтлар севги нима, севиш, севилиш нима — буларнинг дард ва алами, завқ ва шавқи нималигини ҳам билмас эдик. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

Алам қилди с. т. Кўнгилга қаттиқ тегди, дилни оғритди; ранжитди. *Эрининг “бош қоронғи бул, эвида бул-да” дегани унга жуда алам қилди, хўрлиги келди, ўпкаси тўлди. А. Қаҳҳор, Анор.*

3 Қасд, ўч, қасос. *Мунча серпичинг бўлиб кетибсиз. Менда аламингиз борми! Шухрат, Шинелиш йиллар.*

Алам(ини) олмоқ 1) қасд, ўч олмоқ. — *Мени ташлаб кетганингиз аламини Зайнабдан олмасам, кимдан олай, — деди кулиб Кумуш. А. Қодирий, Ўтган кунлар;* 2) кўчма бирор иш қилиб ёки бирор иш билан шуғулланиб, юракни бўшатмоқ, хафагарчиликни ёзмоқ, хумордан чиқмоқ. *Балки аламини шидан олгандир? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Исанинг аламини Мусадан олмоқ Бировдан етган ранж, озор қасдини бошқа, айбсиз одамдан олмоқ.*

4 Ғазаб, нафрат; заҳр.

Аламдан тарқамоқ (ёки чиқмоқ) 1) айн. **алам(ини) олмоқ 2. қ. алам 3.** [Собираҳон:] *Йиғладим. ўтириб хат ёздим. Бу билан ҳам аламдан чиқмай, хатни кўтариб, Комила холамининг олдларига арзга бордим. А. Қаҳҳор, Хотинлар;* 2) қасдини, ўчини олмоқ. *Мингебоши тек ётмаган эди, қизининг аламини чиқариб олиш учун баҳона изларди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.;* 3) ғазабдан тарқамоқ. *Сиз қўй демаганингизда, оғзи-бурнини дабдала қилиб, бир аламдан чиқай деган эдим. П. Турсун, Ўқятувчи. Аламини ичига ютмоқ Ғазабини сиртга чиқармаслик, билдирмаслик. ..аламини ичига ютиб, ҳаловат иштайди. Газетадан.*

АЛАМ II [a. علم — байроқ, туг] 1 эск. кт. Байроқ, туг.

2 дин. Азиз-авлиёлар дафн этилган мазорга сизгинувчилар томонидан шу мазор

дарахтларига боғланган латта. *Эр Ҳуббига бориб, астойдил сизғиниб, шайхларга тўн кийгизди, кекса чинорларга алам боғлади, бўлмади. С. Аҳмад, Ҳукм.*

АЛАМАНГИЗ [a. + ф. المانگيز — аламли] Рухий азоб берадиган, қийнайдиган, хафа қиладиган. *Аламангиз ҳодиса. ■ Дуслардан айрилмоқ гарчи бениҳоя қийин ва аламангиздур. Ойбек, Навоий.*

АЛАМ-АЧЧИҚ Рухий азоб-уқубатлар, дард-ҳасратлар.

АЛАМДИЙДА [a. + ф. المديده — алам кўрган] Юраги дард-аламли, жабр-жафо чеккан, азоб-уқубат тортган. [Йўлчи] *Ўзи учун эмас, халқ учун, юрт учун, жамики аламзадалар, аламдийдалар учун қон тўкди. Ойбек, Танланган асарлар.*

АЛАМДОР [a. + ф. علمدار — байроққа эга бўлган, байроқдор] эск. Байроқ, туг кўтарувчи; байроқдор.

АЛАМЗАДА 1 айн. **аламдийда.**

2 Аламидан тўйиб, қасос, ўч олиш қасдига тушган, кимсада алами бўлган. *Зоғора нонни ушатиб қўяётган Полвон: -Оқсоқолдан аламзада бўлганлар кўп-ку, — деди мийғида кулиб. Ж. Шарипов, Хоразм.*

АЛАМ-ИЗТИРОБ айн. **алам-аччиқ.** *Кишининг ички ҳиссиётини юзидаги ўзгаришлардан тезда пайқаб олувчи Исломуҳжа қизидеги алам-изтиробнинг изларини дарҳол сезди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

АЛАМЛАНМОҚ кам қўл. 1 Алам-аччиғи кўзгамоқ, жажди чиқмоқ. *..домланинг қулидаги тесқари ушланган болтанинг муҳраси елкамга келиб тушди, аламланиб кетдим. Ғ. Фулом, Шум бола.*

2 Азоб-оғриқ ҳис этмоқ, оғримок. *Лабим жуда аламланиб турса ҳам.. кўрган тушимни ярим-ёрти айтиб бериб, таъбир сурадим. Ғ. Фулом, Тирилган мурда.*

АЛАМЛИ 1 Алами бор, оғриқ-азобли. *Аламли ва ярали кўнгиллардан рўй-рост отилиб, ҳавони янграган ҳақиқат овози унинг бутун вужудини титратди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Алам-оғриқдан, азобдан юзага келган. *Йўқ, бу одамнинг руҳини енгиллатадиган йиғи эмас, юракдан оққан қондек аламли, аччиқ икки томчи эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қуроқ сол.*

3 Дард-алам ифодаловчи. *Аламли кўзлар. ■ -Кечир демоқчисиз, — деди Инобат ма-*

йин, аламли оҳанг билан. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

4 Дард-алам чеккан, аламдийда. Тоҳирим келмайди деб қаҳр этма, э, жон Зухраҳон, Бир гуруҳ дардли, аламлиларга мен ёр ўлмишам. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

АЛАМНОК айн. аламлив. [Жомий:] Кўнгул бўлса агар ҳар қанчалик пок, Бўлуру у шунчалар кўпроқ аламнок. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Асрорқул ғазабини аранг босиб, аламнок хўрсинди.* Н. Қдличев, Ёронгул.

АЛАМОН с. т. Оломон. Бу сиёсат учун керак қўмондон, Бўлмаса ҳеч тинчимайди аламон. Ҳ. Олимжон.

АЛАМ-СИТАМ айн. алам-изтироб. Бугун жуда сиқилиб кетдим. Дардлашадиган, юрагимни эзган алам-ситамларни эштадиган дўст йўқ. С. Аҳмад, Севгинга содиқман.

АЛАНГА 1 Ёниб турган ўтдан, оловдан кўтарилаётган ёлқин. Газ алангаси. ■ Шам алангаси ҳар томондан эсиб турган шабадада тебранар эди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 Ёруғлик; ёруғ шуъла. Ашулачиларнинг қуёшда қорайган юзлари машъалларнинг алангасида йилтилар эди. А. Мухтор, Опасингиллар.

3 кўчма Ўт олдирувчи, жўшқин жараён; жўшқинлик, ҳовур; юракка ўт солувчи, ёндирувчи ҳис-туйғу. Фироқ алангаси. Ишқ алангаси. Уруш алангаси. Ғазаб алангаси. ■ Дўсти ғариб, кел, қўлингни тут, Юрагингга ёқай аланга. А. Орипов. Муздай чой ичини қовураётган аланга тафтини сал пасайтиргандай бўлди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

Аланга олмоқ 1) алангаланиб ёна бошламоқ. Жанг майдонида душманнинг етти танки аланга олиб ёнди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир; 2) кўчма шиддатли тус олмоқ; кучаймоқ, зўраймоқ. Ўзбек ойимнинг ғазоби тагин ҳам аланга олди. Сўзимни эшитасанми, қар? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛАНГАЛАНМОҚ 1 Аланга олмоқ, аланга олиб, ёлқинланиб ёнмоқ, ўт олмоқ. Радиокарнайи осилиб қолган танк тўхтадида, бироздан кейин алангаланди. И. Раҳим, Чян муҳаббат.

2 кўчма Жўшқин тус олмоқ, тутақмоқ. Бу сўзни эшитиш билан Нурининг сўнган умиди алангаланди, кўкраги ёниқ орзулар билан тўлди. Ойбек, Танланган асарлар. -Жуна кўзимдан, оқпадар, кет, нақ илгингни син-

дираман қайтиб келсанг, — борган сари алангаланди чол. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

АЛАНГАЛИ 1 Аланга бериб ёнаётган; ёлқинли. Алангали гулхан.

2 кўчма Қизғин, оташин. Алангали салом.

АЛАНГ-ЖАЛАНГ рви. Ҳайрон, бесаранжом кўз юрйтиш, олазарақ. Кўзлари аланг-жаланг бўлди. ■ Анвар Шавкатий атрофга аланг-жаланг қараб, ҳовлиққанча келарди. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Мулла Обид орадан ўтган гапни эшитмаганликдан аланг-жаланг бўлади. А. Қодирий, Обид кетмон. Бўтабойнинг кўзи аланг-жаланг бўлиб қолди. С. Аҳмад, Ҳуқм.

АЛАНГЛАМОҚ Аланг-жалаңг қарамоқ, олазарақ бўлмоқ. Кампир набираси Назирали билан қаёққа борарини билмай, тўрт томонга аланглаб қолди. Ойдин, Мардлик — мангулик.

АЛАПИ шв. Етилмаган хом жўхори.

АЛАС-АЛАС этн. 1 Оғир ётган беморни “даволаш” мақсадида таёқча учига ўраб ёндирилган латгани ёки беморнинг кийимини унинг бошидан ўтириш. Чиллаёсин ўқиб, алас-алас қилишиб, олма таолодан унинг дардига шифо тилашади. К. Япйин, Ҳамза.

2 Кишига илашган жин, ажина ва ш.к. дан халос бўлиш учун Сафар ойида гулхан ёқиб, устидан сакраш. Холангизнинг алас-алас ва кўчирдисидан кейин Эшмат аканинг хушлари кетади. “Муптум”.

АЛАСЛАМОҚ этн. Алас-алас қилиб “даволамоқ”. Домла касал бетига сув сочи. Катта бир латгани ёндириб, бошидан айлантириб ташлади — аласлади. А. Қаҳҳор, Сароб.

АЛАФ [ا. لاف — ўт, хашак] Умуман, ўт, кўкат.

Сассиқ алаф 1) бурган, супурги ўт. Айвон олдида сассиқ алафдан қилинган узун сопи супурги ётарди. С. Зуннунова, Кўк чироклар; 2) кўчма умуман, ёқимсиз, ярамас шаҳс ёки нарсага нисбат. Сассиқ алаф билан тўлган мянгни тозалаб қўйиш керак. “Муптум”. Золимни юз карра ўлдирар эдим. У сассиқ алафни ҳаёт боғидан Юлиб ташлар эдим, сўлдирар эдим. Уйғун.

АЛАХСИМОҚ Бирор иш билан овора бўлиб, илакишиб қолмоқ; асл иш, муддао қолиб, бошқасига чалғимоқ. Гапга алахсиб, ишдан қолмоқ. ■ Уктамхон опа меҳмон билан алахсиб, ҳозиринга койиб ўтиргани магазинчи йигитни унутган эди. Ш. Фуломов,

Ёрқин уфқлар. Дарс тугаши билан ҳеч нарсага алаҳсимай, уйига жўнайди. Ў. Умарбеков, Чарос.

АЛАЧА Қўлда тўқилган йўл-йўл ип ёки жун мато. *Бир чопонлик алача.* ■ *Ўзбекистон халқи бую, алача.. сахтиён, айбаки терилар билан Ўзбекистонни таъмин қилиб келди.* Газетадан.

АЛАЧАБОФ Алача тўқувчи уста.

АЛАҚ-ЧАЛАҚ Бир-бири билан чалкаш (туш ҳақида). *Ҳайдар.. кўзи уйқуга кетганини сезмай қолди. Кўп ўтмай, алақ-чалақ тушлар кўриб, инграй бошлади.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

АЛАҒ фольк. айн. алағда. *Отинг мана, алағ бўлма, бўл хушёр.* “Авазхон”.

АЛАҒДА Нотинч, безовта (кўнгли, хаёл ва ш. к. га нисбатан). *Йўлдош ҳамроҳлари қуршовида анча ерга бориб қолган бўлса ҳам, орқасига ўгирилиб қарарди.. кўнгли алағда эди.* Ҳ. Фулом, Топкентликлар. *Чол, хаёли алағда, нима қиларини билмай, дастурхон четини қайириб ёнбошлади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

Алағда бўлмоқ Алағда ҳолатни кечирмоқ. *Ҳар учрашганимизда ўғрига ўхшаб кўнглимиз алағда бўлиб юрганимизча, бир йўла тўйни қилиб, давр-даврон сурганимиз яхши эмасми, эмиш.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Алағда қилмоқ** Алағда ҳолатга солмоқ. *Акасининг без бўлиб олиши Ҳусниддинни алағда қилиб ташлади.* М. Исмовилий, Фарғона т.о.

АЛАҲЛАМОҚ 1 Босинқиярб ёки иситманинг зўридан қовушмаган, ноаниқ сўзлар сўзламоқ. *Тун ярмига борганда, Бобоқул отанинг аҳволи ёмонлашди. Дам-бадам хушини йўқотиб, алаҳлай бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Тутуриқсиз, бемаъни гап қилмоқ, валдирамоқ. *Ҳамёнингда бир мириш йўқ, намунча миллат, миллат деб бизиб алаҳлайсан.* К. Яшин, Ҳамза.

АЛАҲЛАП Онг ўзгариб, воқеаларни англаш қобилиятининг бузилиши.

АЛАҲСИРАМОҚ айн. алаҳламоқ .. *тушларида алаҳсирар, баъзан эса уйқусиз оқшомни тонга уларди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

АЛБАН 1 Албанияда яшовчи асосий (туб) миллат (халқ)нинг номи.

2 Шу миллатга мансуб. *Албан тили.*

АЛБАНЛАР Албаниянинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

АЛБАТ назм. айн. албатта. ..*Юрагинга албат қўл солгум.* Миртемир.

АЛБАТТА [a. البتة — шубҳасиз] мод. с. 1 Фикрнинг ёки иш-ҳаракатнинг қатъийлигини, муқаррарлигини, шубҳасиз эканлигини билдиради. *Қори ўрикдан иккитасини Сидиқжонга узатди: -Зап ўрик экан-да, канал титиб, сув сероб бўлиб, боғ-роғ қилганимизда, албатта, шунинг данагидан экамиз.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 *кри.* с. вэф. Шундай мазмунли муносабатни билдиради; шубҳасиз, турган гап, табиий, бўлмаса-чи. *Мен, албатта, кўзингизнинг оқу қораси бўлган ёлғиз қизингизни ярмас, бўлмағур кишига тутиб берарсиз, деб билмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛВАСТИ 1 Шарқ мифологияси ва хурофий тасаввурда: гўё ҳар хил қиёфада кўринадиган афсонавий махлуқ. *Кампирларнинг мишмишларига кура, киши кўзига кўпинча кечалари эчки бўлиб кўринадиган “ажина” ва “алвасти”лар макони бўлган бу овлоқ жой обод бир сайишгоҳ бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Шу махлуққа нисбатлаш, у билан аталувчи шахс (асосан хотин-қизларга нисбатан). *Шу чоққача бировга сўзини бермаган, бировдан гап эшитмаган Бегим, нотаниш хотиндан дакки едингми, у алвастининг ола-кула кўзларидан қўрқиб, калтагидан қочдингми?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЛВИДО [a. الوداع — хайр, кўришгунча, хуш қолинг] унд. с. Абдий хайрлашув, видолашувни билдиради. *Алвидо, эй муниси ғамхўр, меҳмоним, онам..* Воқиф. .. *тўплар гумбури остида ўтказилган беш минутлик сукунатдан сўнг кеч қоронғисига чулғанаётган минбардан нотаниш бировнинг фарёди эшитилди: Алвидо, эй жонажон дўстимиз, алвидо!* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛВИР-ПАЛВИР Устя-боши осилган-солинган, палвираган; бесўнақай. *Ўзи ҳам дарров шалла-чопонни ечиб ташлаб, содда, алвир-шалвир деҳқон сифатига кириб олади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АЛВОН [a. الوان — ранглар] 1 Қизил тусли, қип-қизил, қирмизи. *Бунда гулнинг энг аслари, Бахмал гилам, алвон пойандоз.* Ҳ. Олимжон. *Қуёш теракзор орқасига ботаётган, ғарб уфқига алвон шафақ ёйилган ажиб оқшом эди.* Ҳ. Фулом, Мапшғал. *Чаманда бир гўзал жонон қўринди, Ўзи гул-гул ёниб, алвон кўринди.* Ҳабибий.

Қизил алвон Сидирга қизил ип газлама. *Ёвариқ буйидаги ёзлик оишхона устунларига узун қизил алвон тортилган.* И. Раҳим, Ихлос. *Қизил алвон ёпилган столга ҳаммадан бурун келиб утириб олган Тожибой мажлисини очди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

2 Қизил рангли мато.

3 Хилма-хил, турли-туман. *Бир уядан неча алвон қуш учади.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. *Остимда ўйнайди юз алвон отим.* М. Алавия.

АЛВОН-АЛВОН Ранг-баранг, хилма-хил, турли-туман. *Атрофида алвон-алвон йигитлар, Шундай қилиб элда давронин сураар.* «Рустам». *Йўл ёқалаб.. оқиш, қизғиш рангли сарин гуллар алвон-алвон бўлиб ёзилган.* Уйғун.

АЛГЕБРА [лот. algebra < а. الجبر] Математиканинг ҳарфий миқдорлар устида (уларнинг сон қийматларидан қатъи назар) бажариладиган амалларнинг умумий қонуниятларини ўрганадиган бўлими.

АЛГЕБРАИК Алгебрага оид, алгебрага мансуб. *Алгебраик сон. Алгебраик тенгламалар.*

АЛГОРИТМ, алгоритм [лот. Algorithmi – X асрда яшаган буюк ўзбек математиги Ал-Хоразмийнинг номидан] Маълум бир турга оид масалаларни ечишда ишлатиладиган амалларнинг муайян тартибда бажарилиши ҳақидаги аниқ қоида (дастур). *Алгоритм эса муайян кетма-кет бажариладиган жараёнлар мажмуаси бўлиб, назарий ва амалий масалаларни ечишда ишлатилди.* Газетадан.

АЛДАБ-СУЛДАБ *реш.* Ёлгон-яшиқ гаплар, ваъдалар билан алдаб, турли йўллар билан авраб. [Майсара Мулла Рўзига:] *Киргандан кейин уни алдаб-сулдаб ухлатиб, ундан кейин чиқариб юбораман.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

АЛДАМОҚ 1 Ёлгон-яшиқ гаплар, ваъдалар билан лақиллатмоқ, аврамоқ. *Халқ халқ бўлиб бировни алдаган эмас, аммо.. халқни алдаганлар бўлган, ҳа, сиз бизни алдама-сангиз бўлди, бой, биз сизни алдамаймиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Яхши гап, ваъда ва ш.к. билан йўлга солмоқ, кўндирмоқ. *Кўёвнинг қаерда эканини ҳеч ким билмайди. Келин уйга қамалиб олган — на ёлворганга кўнади, на алдаганга.* А. Қаҳҳор, Тўй.

3 Йўлдан урмоқ, йўлдан оздирмоқ. [Хонзода Жамилага:] *Эй тентак.. Юзингни биров кўрган билан ейлиб қоладими?.. Шундай қилиб акамни алдайсан-да! Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

4 Ёлгон гапирмоқ, ёлгончилик қилмоқ. *-Рафиқ, найни ким чалди? -Йўлчи акам. -А! Ростданми! Алдама! Ойбек, Танланган асарлар.*

5 Нотўғри тасаввур туғдирмоқ, чалғитмоқ. [Муса:] *-Сен бировни ҳам алдама, ўзингни ҳам алдама: мана бу ерда дардинг бор, — деди-да.. унинг кўкрагига аста урди. — Мана бу ерда.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

АЛДАМЧИ 1 Кишини алдашга, аврашга, лақиллатишга уста; алдоқчи. *Бир алдамчи, ўзинг кашмир бўлмасанг, Мадинадан дарров қандай келасан?! “Ёдгор”.*

2 Фирибгар, қаллоб. *Буларнинг кайфлари шунчалик чоғ эдики, кўрган киши.. яхши, бор баракадан боши осмонга етган алдамчи савдогарми деб ўйлар, муқаррар шундай деб ўйлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ваъдасида турмайдиган; субути йўқ; ваъдасиз. *-Алдамчи! -Бу алдашлар — алдаш эмас, сиз ҳали қараб турунг, қочқоқ!* А. Қодирий, Ўтпан кунлар.

4 Ёлгон-яшиқ гапларни кўп гапирувчи; ёлгончи.

5 Чалғитувчи, чалғитадиган, алдайдиган. *Кўнглида бир лаҳза учган беҳуда, алдамчи хаёллардан қутулди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛДАМЧИЛИК 1 Алдамчига хос иш, хатти-ҳаракат.

2 Қаллоблик; қалб, эгри иш.

АЛДАМ-ҚАЛДАМ Алдаш, лақиллатиш мақсадидаги, ёлгон-яшиқ. *..ҳечам ёлгон гапирмас, алдам-қалдам гапни хаёлига ҳам келтирмасди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

АЛДОҚЧИ айн. алдамчи. [Йўлчи:] *..Бойларнинг сўзига сира учин керак эмас. Уларнинг бари алдоқчи.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛДОҚЧИЛИК айн. алдамчилик.

АЛЕБАСТР [юн. alabastros] Куйдирилган ва туйилган оқ гипс; ганч (хайқалтарошликда, тиббиётда ва қурилишда ишлатилади).

АЛЕУТ 1 Алеут ва Командор ороллари-нинг туб аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу миллатга мансуб (шахс, жой ва ш.к.). *Алеут тили.*

АЛЕУТЛАР Алеут ва Командор оролла-рининг туб аҳолисини ташкил этган халқ.

АЛЁ қ. алло. *Алёл! Кадрлар бўлимими? "Мунптур".*

АЛЁР тар. Ўтмишда зиёфат ва ш.к.да қадаҳ тутиб айтиладиган сўз ёки кўпик. [Аҳмад сардор] *Ўзи косагул бўлиб, алёр ай-тиб, коса бераётинти. "Хушкелди". Қўлларимда лиммо-лим қадаҳ, Менга келди алёр навбати.* Э. Воҳидов.

АЛЁРЧИ Алёр айтувчи, алёр айтишга уста одам.

АЛЖИМОҚ 1 Бўлмагур, бемаъни гап қилмоқ, маза-бемаза, тутуриқсиз гаплар гапирмоқ; валдирамоқ, айнимоқ. *Менинг очиқ кўншлилик қилиб алжсиётганим учун кечир. Шухрат, Шинелли йиллар. -Бас, алжима, пардали гапир! — деди хон. Мирмуҳсин, Чўри.*

2 Гап-сўздан аңглишмоқ, боши гангиб, мияси айниб, оғзига келганини гапирмоқ. *-Аҳ, нима? ..Билишибдимиз? — деди у [Олахўжа] ва ўз пешонасига ўзи қаттиқ бир муштлади-да, яна сўради: -Нима бало, мастлик қилиб алжиб қўйдингни? А! П. Турсун, Ўқитувчи.*

АЛЖИРАМОҚ айн. алжимоқ. *Беш-олти қадам нарида кайф билан алжираётган йигитларнинг бири келиб, унга тегажаклик қилди. С. Зуннунова. Кўк чироқлар.*

АЛИ 1: али деса, бали демоқ Гап қайта-равермоқ, бир гапдан ҳам қолмай тортишмоқ. *Мен али десам, у бали деб, оғзимни ҳам очирмайди. Али хўжа — Хўжа али* Бари бир; иккиси ҳам бир, фарқи йўқ. *Элмурод унинг [Мамасаиднинг] мақсадини тушуниб, шундай жавоб қилди: -Бари бир. Али хўжа — Хўжа али! П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Али (эркаклар исми).

АЛИБИ [лот. alibi — бошқа жойда] ҳўқ. Айбдор деб гумон қилинаётган шахснинг жиноят содир бўлган пайтда шу жойдан бошқа жойда бўлиши (бу ҳол унинг жиноятга алоқаси йўқлигини тасдиқловчи далилди). *Шожамил Кабировичнинг қотиллик юз берган кунга тўла алибиси бор. Демак, аввало қотилни топши лозим. С. Мирзо, Ярим тундаги қотиллик.*

АЛИЗАРИН [фр. alizarine < исп. alizarí — рўянинг қуруқ илдизи] Рўян ўсимлиги илдизидан олинадиган ёки сунъий йўл билан тайёрланадиган бўёқ.

АЛИК [а. عليه "алайка", عليكم "алайкум" сўзларининг бузилган, қисқарган шакли] с. т. Саломга қайтариладиган жавоб; жавоб саломи. *Алик олмоқ (қайтармоқ). Салом ҳам фарз, алик ҳам фарз. Мақол. ■ Синф бир оғиздан "Ассалому алайкум!" деб қичқирди. Аммо салом аликсиз қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. - Гулистонликлар андак нарида, — дейишди кампирнинг саломига алик олган кишилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

АЛИМЕНТ [лот. alimentum — қарамоғи-даги, боқимидаги] Қонунда белгиланган ҳолларда оиланинг бир аъзоси томонидан бошқа аъзоси ёки аъзоларини моддий таъминлаш учун мажбуран тўланадиган маблағ, нафақа. *..эри билан уришиб-жанжаллашиб ажрашмагани учун.. алимент ҳам талаб қилмади. П. Қодиров. Уч илдиз.*

АЛИФ 1 [а. الف] Араб алифбосининг биринчи ҳарфи ва унинг номи.

Алифни калтақ (ёки таёқ) деёлмайди ёки ичани (ёки қорнини) ёрсанг, алиф чиқмайди Бутунлай хат-саводи, маълумоти йўқ, ҳеч нарса билмайди. *Акам фақирнинг қорнини ёрсанг, алиф чиқмайди-ю, тагин фалону писмадон деганига куяйми! П. Турсун, Ўқитувчи. Йўғ-э, қанақа қилиб ўқирдим. Алифни калтақ деёлмайман-ку. Ойдин, Садағанг кетай командир. Алиф қомат* Қадди-қомати келишган, хушқомат, сарвқомат. [Ҳайитжон Тўлахонга:] *Қўзимиз билан кўрдик, худога шукур: қоши, кўзи қундуздек, бурунлари бодомдек, қизил юз, алиф қомат, суқсурдек йигит экан. Ҳамза, Холисхон.*

АЛИФ 2 [юн. aleipha — ёғ] Ўсимлик, асосан зиғир ёғидан қиздириб тайёрланган ва бўёқчиликда ишлатиладиган мой.

АЛИФБЕ 1 айн. алифбо.

2 Бошланғич савод чиқариш китоби. *Биринчи синф ўқувчилари учун алифбе. ■ Фақир халқнинг фарзандлари алифбега зор. Ойбек, Нур қидириб.*

3 кўчма Бирор маслак, таълимот, илм ва ш.к. нинг бошланғич асослари, энг оддий қоидалари. *Муҳаммад Жамол алифбесидан бошлаб, дўстининг онгидан хурوفотлар булутини тарқатишга тиришиди. Ойбек, Нур қидириб.*

АЛИФБО {Араб алифбоси бошидаги 1-ва 2-ҳарф (алиф ва бо) номидан} Бирор тил ёзув шакллариининг (ҳарф ва белгилариининг) маълум тартибда жойлашган мажмуи. *Ўзбек алифбоси.*

АЛИФЛАМОҚ Алиф бермоқ, алиф суртмоқ.

АЛИФМОЙ қ. алиф II.

АЛИШ *шв.* I Сувайрғич, икки ёки бир неча дарёни бир-бирдан ажратиб турувчи баландлик.

2 *айн.* **ТУҒОН 1, 2.** Низом полвон сой ва дарёга сепоялар тикиб, алишлар кўтаргани учун. уни мироббоши деб аташган. Й. Шамшаров. Тошқин. ..икки улкан қувурни бир-бирига қўшган алиш устига чиқди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 *айн.* адаш II.

АЛИШИНМОҚ I Алишмоқ фл. ўзл. ва мажх. н.

2 *кам қўл.* Бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтмоқ, айланмоқ. *Отабекдаги бояги тушунмаслик бир шубҳага алишинди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

АЛИШМОҚ Айирбош қилмоқ, айирбошламоқ, *Кел, соатимизни алишамиз. Қаламни ручкага алишмоқ. Бу китобни бошқа унта китобга ҳам алишмайман.*

АЛКАЛОИД қ. алкалоидлар.

АЛКАЛОИДЛАР { *а.* القلّى/القلّى — ишқор + юн. eidos — ўхшаш, кўриниш} *ким.* Асосан ўсимликларда бўладиган азотли органик моддалар (уларнинг баъзилари, мас. атропин, морфин, хинин, кофеин кабилар дори сифатида қўлланади).

АЛКАШ [р. “алкоголик” сўзидан] *с.т.* Ичкиликка берилган, ружу қилган. -Э, ҳозир ичмайман, — деди Негмат, — нима бир ўзим ичиб. Алкашманми. «Ёшпак». Улар учун академик ҳам бир, кўчада ётган алкаш ҳам бир. Т. Малик. Шайтанат.

АЛКИМЕ [*а.* الكيمياء — кимё, химия] I Кимё фанининг арабча номи.

2 Ҳозирги кимёнинг ибтидоси бўлиб, ўрта асрларда унинг асосий мақсади оддий металлларни олтин ва кумушга айлантириш бўлган.

АЛКОГОЛИЗМ *тиб.* Аспаддий ичкилик-бозлик, саломатликка ва меҳнат қобилиятига зарар етказадиган даражада, мунтазам равишда меъридан ортиқ спиртли ичимликлар ичиш, алкогольга берилиш натижасида келиб чиқадиган касаллик.

АЛКОГОЛИК Алкоголизмга мубтало бўлган шахс; араққўр, пёниста, ичкиликбоз.

АЛКОГОЛЬ { *а.* الكحول — майин кукун, الكحول — спирт } I *ким.* Молекулалари тар-

кибида кислород ва водород атомлари гуруҳи бўладиган бирикмалар; спиртлар.

2 Арақ, вино спирти ва умуман спиртли ичимликлар.

АЛЛА I Гўдакни ухлатишда яккахон усулида айтиладиган қўшиқ. *Алла айтмоқ.*

■ *Кунглимга битмас фароғат берди онам алласи, Бўронли йиллар жасорат берди онам алласи.* Ё. Мирзо. Кейин [Тўхтаҳон] бирдан алла айта бошлади: -Бўйларингга буй тумор бўлай, болам, алла, Қўзларингга кўз тумор бўлай, болам, алла. С. Зуннунова, Гулхан.

2 Бешпак тўйида бешпак олиб келган аёллар томонидан айтиладиган қўшиқ.

АЛЛА II: алла бўлмоқ *с. т.* Чархпалак бўлмоқ, чирпирак бўлиб, умбалоқ ошиб йиқилмоқ, қуламоқ, Қоқилиб кетиб, алла бўлди. Алла қилмоқ 1) чархпалак қилмоқ, даст кўтариб йиқитмоқ, кўтариб урмоқ. У [Элмурод] кийимларини қоқар экан, йигитлар атрофини ўрашиб, шовқин, кулги билан ҳазил қилишиди: -Бай-бай, зўр экансиз-а! Полвонни алла қилиб қўйдингиз-а! II. Турсун, Ўқитувчи; 2) кўчма бошлаб алдамоқ, фириб бермоқ. -Ўзимизам алла қилиб қўлга туширувдик, — деди Соли совуқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) ухлатмоқ.

АЛЛАВАҚТ Анча кеч пайт, ярим кеча. *Аллавақтгача уйқум келмади. Уйга аллавақтда келди.*

АЛЛАКИМ *гум. олим.* Қандайдир номаълум шахс, кимдир. *Мишишиларни унга ҳамма вақт аллаким айтган бўлади. Ким айтганини сира эслай олмайди.* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи.

АЛЛАМОҚ I Алла айтиб ухлатмоқ. *Насиба боласини беланчакка солиб аллаломоқда.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

2 *кўчма* Ардоқламоқ, паҳпахламоқ. [Жамила Гофирга:] *Кетамиз! Мағорада яшасак ҳам, ишқимни куйлаб, сизни аллай.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЛЛАМАҲАЛ *айн.* аллавақт. *Болалар ухлаб қолди-ю, катталар алламаҳалгача ухлашмади.* Ҳ. Фулом, Маишгал. *Алламаҳалда Давлатёр Элмуродни хужрасига узатиб қўяр, улар йўл-йўлакай ҳар тўғрида бир талай гаплашардилар.* II. Турсун, Ўқитувчи.

АЛЛАНАРСА *айн.* алланяма.

АЛЛАНЕЧА *гум. олим.* Қанчалиги номаълум, аллақанча, бир неча. *Алланеча киши.* ■ *Йигитлар, қизлардан алланечаси уйинга тушмоқда, сузилмоқда май.* С. Назар.

АЛЛАНЕЧУК Қандайдир ноаниқ бир тарздаги, аллақандай. *Унинг кўнглини алланечук шубҳалар қоллаб олди.* ■ *Ўктам алланечук ўнгайсизланиб, қизариб, Жўрага қаради.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Нури юрак сирини яширишга қанча уринмасин, она нимадир пайқаб, тинчсизланди: -Нега бундай алланечуксан? — шивирлаб сўради у.* Ойбек, Тавланган асарлар.

АЛЛАНИМА гум. олам. Ноаниқ, номаълум бир нарса; нимадир. *Девор остига алланималар уйиб қўйилган.* ■ [Самандаров] *Қўлидаги қоғозни Болтабойга бериб, унга алланимини тушунтира кетди.* А. Қаҳҳор, Кўпчинор чироқлари.

АЛЛА-ПАЛЛА Анча кеч вақт, аллавақт; ярым кеча. *Келди-кетди кечаси алла-паллагача давом этди.* ■ *Навоий фикрларнинг базмига, қаламнинг оҳангига берилиб, вақтнинг алла-палла бўлганини сезмай қолди.* Ойбек, Навоий.

АЛЛАҚАЙСИ гум. олам. Қайсилиги аниқланмаган, номаълум ёки ёддан кўтарилган. *Аллақайси кунни мен уни кўрган эдим.* ■ *Эшелон Оренбурдан ўтди, аллақайси станцияда бир неча соат тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

АЛЛАҚАНДАЙ гум. олам. 1 Қандайдир ноаниқ, номаълум, нотаниш. *Отаси бечора.. эл-халқдан номус қилганидан аллақандай шаҳарларга бадарға бўлиб, яқинда келди.* Ҳамза, Холисхон.

2 айн. алланечук. *Элмурод собиқ хўжайин билан кўчада дуч келиб қолса, дастлабки кезларда аллақандай бўлиб кетар, ноилож бош ирғаб саломлашарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛЛАҚАНЧА гум. олам. Қанчалиги номаълум, бир қанча, бир талай, кўпгина. *Аллақанча одам. Аллақанча вақт. Аллақанча пул.* ■ *Йигитнинг наслини айбсितिб бўлмайди, тўғрисиغا кўчганда, бу йигит насдан биздан аллақанча юқорида туради!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛЛАҚАЧОН рвш. Анча вақт олдин, анча илгари, анча бурун. *Аллақачондан бери.* ■ *Отабек онасининг аразига аллақачон тушунган.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тонг аллақачон ёришган. Осмон, ҳар вақтдагидек, булутлардан холи, беғубор, тиниқ, кўмкўк.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЛЛЕГОРИК Аллегорияга оид, аллегориядан, мажоздан иборат бўлган; мажозий.

АЛЛЕГОРИЯ [юн. allegoria – ўзгача ифодалаш] Мавҳум тушунча ёки гоёларни аниқ бир образ воситаси билан ифодалаш; мажоз. Масалан, *бури* сўзининг ёмонлик (ёвузлик), *тулки* сўзининг айёрлик ифодаси учун қўлланиши.

АЛЛЕРГЕН [аллергия + юн. genos – туғилиш, пайдо бўлиш] Аллергияни юзага келтирувчи модда. *Кимёвий аллергенлар.*

АЛЛЕРГИК Аллергияга оид, аллергия туфайли юзага келган. *Аллергик касалликлар.*

АЛЛЕРГИЯ [юн. allos – бошқа + ergon – таъсир] Организмнинг атроф муҳитда учрайдиган, аллергенлар деб аталувчи баъзи омиллар (кимёвий моддалар, микроблар ва уларнинг ҳаёт фаолиятида ҳосил бўладиган маҳсулотлар, озиқ-овқатлар) таъсирига нисбатан ўта сезгир бўлиши.

АЛЛЕРГОЛОГИК Аллергологияга оид. *Хасталикни келтириб чиқарган “сабабчи аллерген”ни махсус аллергологик текшириш услуби билан аниқлаб оламиз.* Газетадан.

АЛЛЕРГОЛОГИЯ [аллергия + юн. logos – таълимот] Тиббийнинг аллергик касалликларнинг юзага келиш сабаблари, ривожланиш механизми ва уларни даволаш усуллари билан шуғулланувчи бўлими.

АЛЛИГАТОР [исп. el lagarto – калтакесак] Тимсоҳлар туркумига кирувчи судралиб юрувчилар оиласи.

АЛЛИТЕРАЦИЯ [лот. ad – олд, -га, -да + litera – ҳарф] Мисралар, ундаги сўзлар бошида бир хил ундош товушларнинг такрор қўлланиши, сажъ. *Қаро қошинг, қийиқ қошинг, қуюқ қайрилма қошинг қиз.* Э. Воҳидов.

АЛЛО [ингл. hallo] унд. с. Телефон орқали сўзлашганда, “эшитаяпман” ёки “эшитаяпсизми” деган маъноларда қўлланади. *Алло, ким гапиряпти?*

АЛЛОМА [а. عَلاَمَة – энг билимдон, зўр олим] кт. Илм-фаннинг бир ёки бир неча соҳасини мукаммал эгаллаган шахс; қомусий олим. *Жаҳон илми хазинасига буюк ҳисса қўшган алломаларимизнинг таваллуд саналари.. кенг нишонланаётганлиги.. мустақиллигимиз самарасидир.* Газетадан.

АЛЛОФ [а. عَلاَف – хапак, пичан сотувчи] эск. Ун, буюдой савдоси билан шуғулланувчи савдогар. *Ун ялаган аллоф, қон ялаган қассоб.* ■ *Баҳори арпанинг уруғини мен бир аллофдан олган эдим.* С. Айний, Эсдалиқлар.

АЛЛОҲ [a. الله — илоҳий куч, худо] Исом динида бутун мавжудотни яратган олий илоҳий куч; худонинг номи (Кейинги йилларда, маҳаллий талаффузга мос ҳолда “оллоҳ” тарзида ҳам қўллана бошлаган ва қўлланыпти).

АЛМАНАҲ [лот. almanachus < a. المنح — совға; инъом, мукофот; вақт, календарь] Турли муаллифларнинг жанр, мавзу ва бошқа белгилар асосида бирлаштирилган бадиий асарлари тўплами. *Ёш талантларнинг асарлари ҳозирча алманаҳ ҳолида чиқарилади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

АЛМАШИНМОҚ Алмашмоқ фл. ўзл.н.

АЛМАШИНУВ Алмашинув фл. ҳар.н.

Модда алмашинуви қ. модда. *Организмда бирон хил витаминнинг етишмаслиги модда алмашинувини жиддий издан чиқаради.* “Саодат”.

АЛМАШЛАМОҚ Айирбошламоқ, алиштирмоқ; янгилamoқ.

Алмашлаб экиш Қишлоқ хўжалик экинларини далалар ва йиллар бўйича илмий асослаган ҳолда навбатлаб экиш.

АЛМАШМОҚ 1 айн. алишмоқ. *Кел, отимизни алмашамиз.*

2 Бир-бирининг ўрнини олмоқ, эгалламоқ; алмашинмоқ, янгиланмоқ. *Катта станцияларда паровоз алмашади.* ■ *Жабборнинг кўзларидаги табассум яна таажжуб билан алмашди.* О. Ёқубов, Учрашув. *Германияда канцлер алмашди.* Газетадан.

3 Адан бўлиб қолмоқ. *Шляпам алмашиб қолибди.*

Фикр алмашмоқ Бир-бирининг фикри билан ўртоқлашмоқ.

АЛМАШТИРМОҚ 1 Алмашмоқ фл. орт. н. *Смена алмаштирмоқ. Кийимни алмаштирмоқ. Калишимни кимдир алмаштириб кетибди.* ■ [Мохира ойим] *Олдирган кийимлик Хушрўйга ёқмас, дарров ярамаганини айтиб, алмаштириб беришга дадасини мажбур этар ва кўнглидагини ҳосил қилиб тинчир эди.* А. Қодирий, Утган кунлар.

2 Айирбош қилмоқ, алишмоқ.

АЛМИСОҚ [a. الميثاق — аҳд; қасам; шартнома, битим]: алмисоқдан бери (ёки бўён) *Жуда қадим замонлардан бери. Алмисоқдан бери ерда, заҳда ўтириб, қоронғи хонада ўқиб келган авлод бирданига оппоқ, ёруғ, тоза хонада, ўриндиқларда ўтириб ўқишса-я, бу ҳурматни ким кўрган, ким*

эшитган? М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Алмисоқдан қолган Қадимги замондан, дақёнусдан қолган, жуда эски. Арава бўлса алмисоқдан қолган, яна синибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛМИСОҚИ 1 Қадимги, бурунги, жуда эски. *Алмисоқи лип-лип чироқ. Алмисоқи омочбўйинтуруқ.*

2 *кўчма* Сийқаси чиққан, чайналган, кўнгилга урган (тап, сўз ҳақида).

АЛМОЙИ-АЛЖОЙИ с. т. Бўлар-бўлмас, келишмаган, қовушмаган. *Алмоийи-алжойи хат.* ■ *Анвар бу йигитчанинг тўй-маъракаларда бир-икки алмоийи-алжойи гапларини эшитиб, энсаси қотгани учун унга рўйхуш бермас эди.* Т. Малик, Шайтанат.

АЛО [a. على — устига]: **нур(ан)** ало нур (л. м. нур устига нур) қ. **нур.** *Ихтиёр ўзингизда, кутмайман десангиз, айтиб кўринг, хўп деса, нур ало нур.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЛОЙ айн. алоз. *Алойдан.. уй табоботида жуда қадимдан фойдаланиб келишган.* “Саодат”.

АЛОМАТ [a. علامت — белги] 1 *от* Шартли равишда қабул қилинган ёки қўйилган белги, ишора. *Савол аломати. Тенглик аломати.* ■ *Чайко ўз сумкасидан харитани олиб, топографик аломатлар билан белгилаб қўйилган дарё қирғоғидаги уйни кўрсатди.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача.

2 *от* Бирор воқеа, ҳодиса, вазият, ҳолат ва ш.к. дан дарақ берувчи белги, нишона. *Шодлик аломати. Қўрқув аломати. Сукут — аломати ризо. Мақол.* ■ *Соқолининг оқлигига қарамасдан, унинг қаддида кексалик аломатлари сезилмас ва тусида ҳам унча ўзгартиш йўқ эди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Касалликнинг бу аломатларидан ташқари, беморнинг боши оғриydi, тинқаси қуриydi, ланж бўлади.. Газетадан. Аваз, “бу қандай аломат бўлди?” деб, ҳар тарафга қаради.* “Маликаи айёр”.

3 *от* Рамз, символ, нишон, эмблема. *Унинг [жувоннинг] энида темир йўл ишчиларининг формасида тикилган костюм, ёқасида қизил юлдуз аломати ҳам бор.* Ойдин, Эр юрак.

4 *сфт.* Ижобий хислатларга эга бўлган, жуда ажойиб, олийжаноб. *Тавба, [Матқовул] аломат одам-да. Бу дунёда шунақа одам-охунлар.. бор экан-да!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳозиргина “бунинг тагига етсак, ало-*

мат иш бўлар эди” демаргинизми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 сфм. Кишвири ҳайратда қолдирадиган, ажаблантирадиган; ажиб. *Не аломат савдолар.*

АЛОЭ [юн. aloē] 1 Пиёздошлар ёки лоладошлар оиласига мансуб, серсув ва эгдор баргли тропик ва субтропик ўсимлик; сабур.

2 Шу ўсимлик баргининг ширасидан тайёрланган дори.

АЛОҶА [а. علاقا — боғланиш, муносабат] 1 Турли воситалар ёрдамида ахборотларни узатиш ва қабул қилиш; халқ хўжалигининг почта, телефон, телеграф, радио, телевидение ва б. орқали ахборотларни узатиш ва қабул қилишни, почта орқали буюмлар юборишни таъминлайдиган тармоғи. *Почта алоқаси. Телефон алоқаси.*

2 Кишилар ёки нарсалар, воқеалар, ҳодисалар ўртасидаги ўзаро муносабат, ички боғланиш. *Саноатнинг деҳқончилик билан алоқаси. Фаннинг ишлаб чиқариш билан алоқаси. Ҳокимиятнинг кенг меҳнаткашлар оммаси билан алоқаси.*

3 Кишилар, ташкилотлар, давлатлар ўртасидаги муомала, муносабат, боғланиш; борди-келди. *Қардошлик алоқаси. Дўстлик алоқаси. Савдо алоқалари. Алоқамиз яхши. Алоқалари ёмон. Алоқа боғламоқ. Алоқада бўлмоқ. Алоқа қилмоқ. ■ Хуллас, алоқамиз бузилиб қолди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. [Анвар] Яхши оилага куёв бўлганидек, шаҳардаги бошқа давлатмандлар билан ҳам алоқа боғлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [Ҳакимбойвачча] Абдишукур билан яхши алоқада бўлишга тиришар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Дахлдорлик, тегишлилик, дахл. *Очил “бу гапларнинг менга алоқаси йўқ” дегандай қилиб, қадамини тезлаштирди ва коридор тўла студентларга аралашиб, кўринмай кетди. П. Қодиров, Уч шдиз. Уларни, биринчи навбатда, жиноятга алоқаси бор, шубҳали ҳаёт кечирувчилар ёқатирмайди. Газетадан.*

5 Севги муносабатлари. *Анвар хусусий ҳаёти, айниқса, Раънога алоқасидан ҳеч кимга оғиз очмас эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

АЛОҚАДОР Муносабати, алоқаси бўлган; дахлдор. *Мавзуга алоқадор китоб ва қўшимча материаллар. ■ Кундалик дафтарда бу сафаримга алоқадор ва алоқасиз кўп нарсалар ёзилган. Н. Сафаров, Оловли излар.*

АЛОҚАДРИҲОЛ [а. على قدر حال — ҳолига қараб] эск. рвш. Кучи, қурби етганича, қўлдан келганча, ҳолига яраша. *..деҳқонлардан баъзилари алоқадриҳол бир лаганда анжир, тўртта қатлама. кўтариб кириб кела бердилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

АЛОҚАЛИ айн. алоқадор.

АЛОҚАЧИ 1 Алоқа ходими, алоқа ишлари хизматчиси.

2 Ҳарб. Алоқа хизматининг аскарлари, зобити. *Элмуроднинг ўйини кириб келган полк алоқачиси чалғитди. Шўҳрат, Шинелли йиллар.*

АЛОҚ-ЧАЛОҚ: алоқ-чалоқ туш Қовушмаган, боши-кели йўқ, қурқинчли туш. *Эвзозхон эрининг йўлини тўсиб, қаттиқ туриб олди: ..Алоқ-чалоқ туш кўриб чиқдим. қўйинг, бормай қўя қолинг. Ҳ. Ғулум, Машғал.*

АЛОҶА(Л) [а. على حال — ҳозир, шу дамда] рвш. кам қўлл. 1 Ахири, ниҳоят. *..сўвсизликдан, мадорсизликдан ўлар ҳолатга келган карвон алоҳа ям-яшил дарахтзор, гўзал бир мавзуга келиб қўнди. С. Зуннунова, Олов.*

2 Зўрға, базўр, аранг. *Ундан алоҳал қутулдим..*

АЛОҶИДА [а. على حده — ажратилган, бўлак ҳолда] 1 Бошқалардан холи, айрим. *Алоҳида хужра. Алоҳида уй. ■ Нури алоҳида хонада ўз ўртоқлари — обрўли оилаларнинг қизлари билан ўлтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Ўзига мустақил; бўлак. *Шу мақсадда унга [беморага] қайноқ сувада қайнатилган алоҳида идиш-товоқ, сочиқ, дастурмолча берилди. Газетадан.*

3 Ўзига хос, бошқалардан фарқ қиладиган, ажралиб турадиган; бошқача. *Алоҳида парварши. Алоҳида меҳрибонлик. Алоҳида эътибор. Алоҳида эътибор бермоқ. ■ Утмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. .. алоҳида ўрнак кўрсатган ходимлардан бир гуруҳини муқофотлаш тўғрисида. Газетадан. Катталар билан машғулот Элмуродга алоҳида завқ берар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

АЛОҶИДА-АЛОҶИДА Ҳар бири ўзига холи, мустақил, бўлак-бўлак, айрим-айрим. *Алоҳида-алоҳида хона. Алоҳида-алоҳида кўздан кечирмоқ.*

АЛОҶОЛ қ. алоҳа (л). *Хотинлар чекка-чеккадан тобора қаттиқ ёпишишарди. Алоҳол Шакар минғиллаб тилга кирди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

АЛП 1 Қадимги туркий халқларда икки қўшнин ўртасидаги жанг бошланишидан олдин яккама-якка олишувда ишгирик этувчи жангчи.

2 фольк. Ўзбек халқ дostonларида ғайритабiiй куч-қуввати, мардлиги, жасорати ва ш.к. билан ажралиб турадиган қаҳрамон сифати. *Ўзи экан номи кетган паҳлавон, Алп Авазни кўрдингизми, онажон. "Зулфизар билан Авазхон".*

АЛПААНГ-ТАЛПААНГ *рвш.* Лапанглаб, у ёқдан-бу ёққа чайқалиб, энтак-тентак. *Гўдак алпанг-талпанг юра бошлади. ■ [Солиҳ махдум] Алпанг-талпанг ичкарига кириб, ўқувчи қизлар ичидаги Нигор ойимни ўз ёнига қақирди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

АЛПИ-САЛПИ *айн.* алпанг-талпанг. [Гулнор] Қўлларини алпи-салпи қимирлатиб, гўё онасини кўчоқламоқчи бўлди. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛПОЗДА *с. т.* (маълум сўзлар билан) Аҳволда, тарзда. *Кеча кечқурун бинойидек юрган Муаззам опа, тун яридан оққанда, оёқлари зирқираб оғриб, уйғониб кетди. Шу алпозда анчагача ухлолмай ётди. Р. Файзий, Балли, она қизим. Ҳоким халққа минг алпозда ўжириб, ҳаммани ҳақорат қилиб кетгандан кейингина у уйига қайтди. М. Исмоилйй, Фаргона т. о.*

Бир алпозда 1) бир тарзда. *Бегижон билан оқсоқол беўхшов бир алпозда қотиб қолишди. "Ёшлик"; 2) ночор аҳволда. Бир алпозда кийинган йигитни кўриб, саломига зўрға алик олитти. "Олтин бешяк".*

АЛПОН-ТАЛПОН *айн.* алпанг-талпанг. [Холжон хола] Алпон-талпон қадам қўйиб чиқар экан. оёғи тойиб, йиқилиб тушди. Ғайратий, Довдираш.

АЛФАВИТ [юн. alfabetos — юнон алифбосининг дастлабки икки ҳарфи (алфа + бета) номидан] қ. алифбо.

АЛФОЗ [а. الفاظ — сўзлар] *эск. кт.* Сўз, сўзлар, иборалар. *У менга яқин келгач, уни оғзимга келган алфоз билан сўжа бошладим. С. Айний, Жаллодлар.*

АЛФОЗДА қ. алпозда. *Муфтий эса шу алфозда токи пешингача Қуръон оятларидан тиловат қилишда давом этди. Газетадан.*

АЛЪАМОН [а. الامان — раҳм-шафқат, ёрдам] *унд. с. эск.* Жангда таслим бўлган томоннинг омонлик сўраб қиладиган хитоби, мурожаати. *Девлар дейди: алъамон, Одамхўрку бу Замон. "Нигор ва Замон".*

АЛЬБАТРОС [фр. albatros] Найбурунли қўшлардан бири, тумшуғи узун, қанотлари ингичка ва кенг, учқур йирик денгиз қўши.

АЛЬБОМ [фр. album < лот. albus — оқ, ёрқин] Расм чизиладиган, шеър, қўшиқ, хотира ва ш.к. ёзиладиган, дафтар ҳолида муқоваланган қалин варақлар мажмуи; фотосуратлар сақланадиган ёки турли-туман марка ва ш.к. ёпиштириладиган қалин муқовали дафтар; бирор мавзуга доир расмлар, суратлар, чизмалар ва ш.к.нинг изоҳлар билан таъминланган босма тўплами. *Суратлар альбоми. Чизмалар альбоми. ■ ..альбом кўриб ўтирар экан, сўхбатни қандай бошлаш ҳақида ўйлар эди. С. Зуннунова, Янги директор.*

АЛЬПИНИЗМ [Альп тоғлари номидан] Спортнинг тоғ чўққиларига, тик қояларга, муз тоғларига чиқиш билан боғлиқ тури.

АЛЬПИНИСТ Альпинизм билан шуғулланувчи киши. *Альпинист деганча бор экан. Юришнинг кўп ҳаддини олган экан. М. Мансуров, Ёмби.*

АЛЬТ [итал. alto < лот. altus — юқори, баланд] *мус.* 1 Умумий хорда — хонанда хотин-қизлар ёки болаларнинг ингичка овози (тенордан баландроқ эшитади).

2 Шу овоз билан ашула айтувчи хонанда.

3 Паст регистрда камонча билан чалинадиган, скрипкадан каттароқ, торли мусиқий асбоб.

АЛЬТЕРНАТИВ Мумкин бўлган икки ёки бир неча имкониятдан бирини танлашга асосланган; муқобил. *Альтернативе хизмат.*

АЛЬТЕРНАТИВА [фр. alternative < лот. alter — иккитадан биттаси] 1 Бир-бирини инкор этувчи имкониятлардан бирини танлаш; муқобиллик.

2 Шу имкониятлардан ҳар бири.

АЛЬТИМЕТР [лот. altum — баландлик + юн. metron — ўлчам, ўлчов] Учиш аппаратларининг ердан баландлигини ўлчовчи асбоб; баландлик ўлчагичи.

АЛЬГЧИ Альт чалувчи созанда (қ. альт 3).

АЛЬФА [юн. alfa] Юнон алифбосининг биринчи ҳарфи (α) ва шу ҳарфнинг номи.

АЛЬФА-ЗАРРАЛАР Баъзи радиоактив моддаларнинг парчаланишидан ҳосил бўладиган, мусбат зарядланган зарралар оқами.

АЛЬФА-ТЕРАПИЯ Альфа зарралар таъсирида даволаш; нур билан даволашнинг бир тури.

АЛЪЯНС [фр. alliance — бирлашма] Иттифоқ, бирлашма (одатда, давлатлар, ташкилотлар иттифоқи).

АЛЮМИН с. т. айн. алюминий.

АЛЮМИНИЙ [лот. alumen, aluminis — аччиқтош] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб, ангил, кумушранг-оқ кимёвий элемент.

АЛҚАМОҚ с. т. айн. олқамоқ. .. “тупроқ олсанг — олтин бўлсин, мартабали бўлинлар”, дея алқаганлари-алқаган. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

АЛҚАНДОЗ с. т. Қийшанғи, серқилиқ одам; масхарабоз, майнабоз.

АЛҚИССА [а. القصة — тарих; ҳикоя] эск. кт. Шундай қилиб, хуллас калом; қисқаси, хуллас. Алқисса, тўй тўғрисида волида бирлан маслаҳатлашиб. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

АЛҚОР қ. арҳар. Тоғда асов алқоримдан, ҳар нима йўғу боримдан, қаторда юрган норимдан — барисидан жудо бўдим. “Равшан”.

АЛҒОВ тар. Икки деҳқон ўртасидаги қўш ҳўкиз.

Алғов қилиб ер ҳайдаш Ўртадаги қўш ҳўкиз билан бир-бирининг ерини галма-галдан ҳайдаш.

АЛҒОВ-ДАЛҒОВ с. т. 1 Ағдар-тўнтар, ур-йиқит, тартибсизлик. Ҳозир ишбилармон одамлар озми! Лекин алғов-далғовдан фойдаланиб, раислик лавозимига яна Равшан полвон чиқиб олса-чи? О. Ёқубов, Ларза. Ҳамма ёқ алғов-далғов, машинанинг эҳтиёт қисмлари, автомагнитофон ва бошқа бир қанча қисмлари ўғирлаб кетилган эди. Газетадан.

Алғов-далғов ишламоқ Ўзаро ёрдамлашиб, ерларини ишламоқ. Улар ёз пайтларида, дала иши айни авжига чиққанда, бир-бирларининг ерида алғов-далғов ишлашиб, оғирларини ангил қилиб яшашар эди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Тинчсизлик, бесаранжомлик, ғулғула, ғалаён, тўс-тўполон. Милтиқ товушлари билан бошланган алғов-далғовлардан юраги пўкиллаб қолган муллавачча яна бир тасодифдан қутулганига шукур қилиб, ўрнидан турди-да, ҳовлига чиқди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бу вақтда юрт алғов-далғов эди. Й. Шамшаров, Ғурумсойликлар.

АЛҲАЗАР [а. الحذر — ҳазар қил, эҳтиёт, ҳушёр бўл, сақлан] 1 дин. Худо сақласин. Алҳазар, ярамас кўздан алҳазар. Ғ. Фулом.

Парихон отин бир нималар деб, Баҳоуддин пиримни тилга олди-да, “ҳов ёмондин алҳазар.” деди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 унд. с. өзф. Тавба. [Ҳусайн:] Иблис, муттаҳам, нега айтмадинг? [Маждиддин:] Нимани, шохим? [Ҳусайн:] Алишер билан Гули ўртасидаги муҳаббатни, аблаҳ! [Маждиддин:] Ё алҳазар! Бу гапларни биринчи мартаба эшитиб турибман. Уйғун ва Й. Султон, Алишер Навоий.

АЛҲАМДУЛИЛЛО(Х) [а. الحمد — худого шукур] Оллоҳга шукур, худого шукур. [Ёрмат] Ҳалқумини бўғган йиғидан қийналиб базур гапирди: — Алҳамдулилло, кўрдим, тирик экансан, ноқобил болам. Ойбек, Танланган асарлар. Алҳамдулиллоҳ, 1993 йил ҳукуматимиз фармони билан ҳазрат Баҳоуддиннинг 675 йилликларини нишонлаган эдик. Газетадан.

АЛҲОЛ [а. الحال — ҳозир, шу пайтда] эск. кт. Ҳозирда, шу пайтда, айни вақтда. Алҳол сенга-да шу ҳукм жорий этилади. Т. Мурод, Отамдан қолган далалар.

АЛҲОСИЛ [а. الحاصل — қисқаси, алқисса] эск. кт. Хуллас калом, қисқаси.

АМАКИ [ф. <а. عم — амаки] 1 Отанинг акаси ёки укаси (жиянга нисбатан). Катта амаки. Кичик амаки. ■ [Абдишукур] Бир қанча вақт бекор юргач, “ишбилармон” амакисининг ёрдами билан, ниҳоят бир бойга мирза бўлди ва хизмат учун Тўқмоқ шаҳрига жўнади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзидан катта эр кишига муурожаатда ёки ҳурмат юзасидан ишлатилади. [Мирзакарим қутубдор:] Мени эслай оласизми, бек? — Отабек диққат ва эътибор билан қутидорни кузатиб, жавоб берди: — Йўқ, амаки! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳали куёв бўлиш вақтини аниқлай олмаган ва Хадичанинг розилигини ололмаган бўлсам ҳам, ёшлар мени “Нормурод ака” ёки “Нормурод амаки” демасдан, “Нормурод куёв” дея бошладилар. С. Айний, Қуллар.

3 Умуман эр киши (ўзидан кичикларга нисбатан). Зиё шохичи уларни Отабекка танитди: — Амакиларингизни сиз танимагандирсиз, албатта, — деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бу иш (ёки нарса) амакингиз эмас Бу иш (нарса) ҳазил эмас, бу иш (нарса) осон эмас; жиддий, қийин.

АМАКИВАЧЧА Ака-укаларнинг ўғил-қизлари (бир-бирларига нисбатан). — Асли-

да Фотима менга туғишган жигар, биз амалкиваччамиз, — дейди Зухраҳон. Н. Ёқубов, Бўсағалда.

АМАЛ [*a. عمل* — иш, ҳаракат] 1 Илм, назария, фикр ва ш.к.нинг ҳаётний реаллашуви. *Илм амал билан шарофатлидир.* Ф. Ғулом.

Амалга ошмоқ Юзага чиқмоқ, вужудга келмоқ; барпо бўлмоқ; бажарилмоқ. *Ораулар амалга ошди. Режа амалга ошди.* ■ Бу ишга ҳам бирорта азамат бош қўйса, ажаб эмас, амалга ошса. Ойдин, Ҳазил эмиш. **Амалга оширмоқ** Юзага чиқармоқ, вужудга келтирмоқ; бажармоқ; жорий қилмоқ. *Мақсадни амалга оширмоқ. Режани амалга оширмоқ.* **Амал қилмоқ** 1) ҳисобга олиб иш тутмоқ, риоя қилмоқ. *Қонунга амал қилмоқ. Илмига амал қилмаган мулладан устига хуржун ортилган эшак яхши. Мақол;* 2) таъсир қилмоқ (дори-дармон ҳақида). *Шифосиз касалга ҳар бир дори-дармон захардек амал қилар экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эътиқодга оид иш, ақида иши. *Зотан, инсон хотиржам яшамас экан, унинг кўнглига ибодат ҳам, хайру эҳсон ҳам, бошқа яхши амаллар ҳам сиғмайди.* Газетадан. *Ал-маъруф деганда.. бажарилиши лозим бўлган барча исломий амалларни тушунамиз.* Газетадан.

3 Умуман, бажарилиши лозим бўлган иш, амалий иш. *Вирусли гелатит касаллиги билан оғримаслик учун қўйидаги амалларга риоя қилиш лозим.* Газетадан. *Биз ҳам ўз ҳаракатларимиз, амалишимиз билан ёшлар орасига кўнпроқ кириб боришимиз керак.* Газетадан.

4 Масъул вазифа, мансаб. *Амалга мағрур бўлсанг — тўздирар.* Мақол. ■ *Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанга, халқига қилган хизмати билан ўлчанади.* Шўҳрат, Шинелли йиллар.

Амал тегмоқ кест. Катта иш, мансаб тегмоқ. *Бо-о худо! Амманга ҳам амал тегиб қолган. Кечаю кундуз чурвақалар билан ўралашгани-ўралашган. Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.*

5 Илож-имкон, чора. *Гарчи режа бузилди, лекин бир амалини қиламиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Кўчма Уйғонип, ҳаёт бошланиши (ўсимлик, дарахт кабилар ҳақида). *Амал вақти етганда, ток, анор, анжир кўмилган жойида туриб ҳам кўкаравереди.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

Амал олмоқ Кўкармоқ, тутмоқ. *Ниҳол жилдираб сув оқиб турган жўякка экилмаса, амал олмайди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

7 мат. Математик ҳисобнинг ҳар бир тури. *Тўрт амал. Арифметика амаллари.*

8 этн. Иситиш, советиш, бировнинг ишнини орқага кеткизиш, турган уйидан бездириш ва ш.к. мақсадларда дам солинган нарса; сеҳр-жоду. *Фолбин бир нимани енг учидан чиқариб берди. Бу “амал” эди. Бу кичкина туғунчак ичида мазор тупроғи, темиртак, тобутнинг чўпи, совун, ўлик тирноғи ва ҳоказолар бор эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг гапига кўра, шомонлар ўз амаллари билан турли бало-қазоларни даф этиб.* Газетадан.

АМАЛДА 1 Амал с. ў.-п. к. Амалда бунга ўзи ҳам риоя қилмайди.

2 Иш-амал билан. *Укатта танаффусда укасининг зўрлигини амалда кўрсатмоқчи бўлди.* Газетадан.

3 Ҳақиқий ҳолда, факт сифатида; ҳақиқатда. *Амалда юбилей аллақачон мамлакат бўйлаб кенг нишонлана бошлади.* Газетадан.

АМАЛДОР [*a. +ф. عملدار* — амал эгаси] Мансаб-амал эгаси, лавозимли шахс. *—Аканг жуда тентак йигит, — деди ниҳоят пўнғирлаб бой, — ахир амалдорларимиз, ҳокимларимиз билан ҳазиллашиб бўладими?!* Ойбек, Танланган асарлар.

АМАЛИЁТ [*a. عمليات* — амалий масалалар] Амалий иш, амалий жараён, кундалик тажриба. *Ҳўжалик шартномаларини ҳуқуқий экспертиза қилиш ҳам амалиётга киритилган.* Газетадан. *Амалиёт республикамиз маданий ҳаётида халқ чолгу оркестри ғоят зарур эканини кўрсатиб турибди.* Газетадан.

АМАЛИЁТЧИ Амалиёт билан шуғулланувчи. *Унда олимлар, суд-ҳуқуқ амалиётчилари иштирок этди.* Газетадан.

АМАЛИЙ 1 Кипиянинг кундалик фаолиятига оид, кундалик иш, ҳаёт билан боғлиқ бўлган. *Дўрмон қароргоҳида Ўзбекистон ва Туркманистон ҳукуматлари вакилларидан иборат икки мамлакат делегацияларининг амалий учрашувлари бўлиб ўтди.* Газетадан.

2 Бевосита амалга ошириладиган, амалда кўриладиган, қилинадиган. *Амалий ёрдан. Амалий натижа. Амалий чора.* ■ *Бир неча кундан кейин.. колхозчиларнинг вакиллари кенгашиб, амалий тадбирлар белгилашди.* А. Қаҳҳор, Кўнчिनор чироклари.

3 Амалда татбиқ этиладиган, тажрибада қўлланадиган, татбиқий. *Амалий фанлар. Амалий механика. Амалий санъат.*

АМАЛИЯ *эск. кт. айн. амалиёт. Назария-ни амалия билан боғлаш.*

АМАЛЛАБ 1 **Амалламоқ** фл. рвпш. *..мен амаллаб олдинроқ кираман-да, Рихсининг уйдама-уйдамаслигини билиб чиқаман. С. Зуннунова, Олов.*

2 *рвш.* Қандай қилиб бўлмасин, бир илож қилиб, амал-тақал қилиб; эшлаб-сеплаб. [*Иброҳим ота:*] *Бир амаллаб қишдан чиқсак, Полвонбойнинг бошини ҳам қушиб қўярмиз. Ж. Шарипов, Хоразм. ..қайиқни бир амаллаб соҳилга тортиб чиқарди-да, қумлоққа узини ташлади. «Ёшлик».*

АМАЛЛАМОҚ Илож қилмоқ, иложини топмоқ. *Болам, ғана алмаштириш бўлса, Абдусаттор билан ўзим амалларман. Н. Сафаров, Оляяхон Султонова. У ҳамон янги келган кишиларнинг тунда, очиқ ҳавода қолишидан қўрқар эди. «Кўз қўрқоқ — қўл ботир» деган кексалар, бир амаллармиз, — деди у, ўзига тасалли бериб. Ойдин, Мардлик — мангулик.*

АМАЛПАРАСТ [*a. + ф. ععليرست* — амални севувчи] Амални яхши кўрувчи, амалга интилувчи; мансабпараст.

АМАЛПАРАСТЛИК 1 Амалга берилиш.

2 Амалпарастларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Шеровнинг баъзи ишлари амалпарастлик доирасидан чиқиб кетади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

АМАЛ-ТАҚАЛ: амал-тақал қилиб *с. т.* Бирор чора, илож топиб, бир амаллаб, эшлаб-сеплаб. *Муваққат ҳукумат халққа нафи тегадиган иш қилмайди.. Меҳнаткаш омма аввалгидек бир амал-тақал қилиб кун кўради. Ю. Тошпўлатов, Бянокорлар.*

АМАЛЪГАМА [*лот. amalgama < a. ملنه* — қотишма] Сямобнинг бирор металл билан қотишмаси ёки металлнинг симобдаги эритмаси.

АМБРАЗУРА [*фр. embrasure* — шинак] Турли мудофаа истехкомларида тўп, пулемёт ва ш.к. нинг оғзини чиқариб ўт очиш, ўқ отиш учун қўйилган туйнук, шивнак. *Қудрат чуқуриликка талпинаркан, икки кўзи ўт очиб турган амбразурада. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.*

АМБУЛАТОРИЯ [*лот. ambulatorius* — юриб бажариладиган; кўчма] Қатнаб даволанувчиларга ва уйда ётган беморларга тиббий ёрдам кўрсатадиган кичик даволаш-профилактика муассасаси.

АМВОЛ [*a. اموال* — моллар, ашёлар] *эск. кт.* Хусусий шахсга қарашли мол-мулк, молдунё, бойлик.

АМЕТРОПИЯ [*юн. ametro* — ўлчовсиз; номутаносиё + *opsis* — кўриш] Кўзнинг ёруғлик нурини нотўғри синдириши натижасида хиралашуви (Бунда кўз узокдан ёки яқиндан яхши кўра олмайди).

АМЁБАЛАР [*юн. amoibe* — ўзгариш] Сохта оёқлилар синфига мансуб, барқарор тана шаклига эга бўлмаган бир хужайрали умуртқасиз ҳайвонлар туркуми.

АМИН I [*a. امين* — ҳалол, ишончли; вакил қилинган; назоратчи] *фақат кесим взф.* 1 Қатъий ишонган, астойдил инонган, имонни комил. *Биз бу йил, шунча шодлик келтирган янги йилда, энг яхши орзуларимизнинг рўёбга чиқишига амин эдик! О. Ёқубов, Янги йил кечаси. Убитта нарсага аминки, бутун трасса бўйлаб ўртага ташланган шорда Учқўрғон участкаси тилга олинади. С. Аҳмад, УФҚ.*

2 Ҳимоя қилинган, кафолатланган, сақланган. *Чегараларимиз ҳар қандай хавф-хатардан амин. Хушёр бўлсак, ватанимиз ҳар қандай тасодифлардан амин бўлади.*

АМИН II *тар.* 1 Ўрта Осиё хонликларида даҳа бошлиғи ёки қишлоқ оқсоқоли. — *Аминларингни маҳжам ушла, элликбошилар одамларга кўз-қулоқ бўлсин, — деди у [ҳоким]. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

2 Бозорларда солиқ ундирувчи амалдор; бозор оқсоқоли. *Пулнинг ҳам олти тангасини бозор аминлари олишди. «Гуруғлининг тугилиши».*

3 Чоризм даврида: Фарғона водийсида сайлаб қўйиладиган қишлоқ оқсоқоли.

4 Амин (эркаklar исми).

АМИНОНА *тар.* Чоризм даврида: бир қатор вилоятларда бозорларда сотилган мол ва буюмлар учун аминлар томонидан олиннадиган солиқ тури.

АМИР [*a. امير* — ҳоким, ҳукмдор; бошлик] 1 *тар.* Бухорода ва баъзи мусулмон мамлакатларида: хонлик, подшолик унвони ҳамда шу унвон эгаси. *Амирнинг ошидан фақирнинг мушти яхши. Мақол. ■ Зарбоф чоплар, зардўзи этикларни фақатгина амиру амирзодалар кийишган. «Фан ва турмуш».*

Амир лашкар Темирўйлар даврида ва кейинчалик Туркистон хонликларида: энг юқори ҳарбий унвон; умуман: лашкарбоши, қўшин бошлиғи. *Унинг [Азизбекнинг]*

орқасидан кўзлари ичига ботиқроқ бир киши келар эди. Бу киши Азизбекнинг амири лашкари.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Амир (эркаклар исми).

АМИРАЛМУМИНИН [а. امير المؤمنين] — мўминлар ҳукмдори] Илк ислом давридаги халифаларнинг унвони; илк дафъа иккинчи халифа Умарга берилган, кейинги барча халифалар ҳам шу унвон билан аталган.

АМИРЗОДА тар. Амирнинг ўғил ва набиралари; амир авлоди.

АМИРИ 1 Пўчоғи ва эти кўкиш, хипча, узунчок, эртапишар қовун нави. Яна бир фикрга кўра, халқ Навоийнинг таби нозиклигига ишора қилиб, пўсти юпқа қовунга «амири» деб ном берган. «Фан ва турмуш».

2 Узумнинг бир нави.

АМИРКОН [Америка қўтаси номидан] 1 Қора лок билан ишланган ялтироқ чарм. Бир этиклик амиркон. Амиркон этик. ■ Сал ўтмай атлас кўйлак, амиркон шиппак билан чиқди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Пахтанинг бир вақтлар Америкадан келтирилган нави. -Хоразм водийсига амиркон пахта экинни каминаи камтаринингиз жорий қилган, — деди Авазбой қози. Н. Сафаров, Оловли излар.

АМИРЛИК тар. 1 Амир лавозими.

2 Амир кўл остидаги мулк, мамлакат. Бухоро амирлиги.

АМЛОК [а. املاك — мулклар] 1 Катта ер-мулк, ер-сув, ҳовли-жой, боғ-роғ.

2 Умуман мулк, мол-дунё.

Амлок рўзғор Рўзғор мулклари. Шаҳарда бир неча кун қолишдан, қишлоқдаги «амлок рўзғор»ни эгасиз ташлашдан.. ташвишланмайди. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

3 тар. Бухоро хонлигида: ер-мулкдан ўлпон олиш учун ажратилган ҳар бир кичик маъмурий-ҳудудий бўлинма.

АМЛОҚДОР [а. + ф. املاكدار — амлок эгаси] тар. 1 Катта ер эгаси; заминдор, мулкдор. ..ўшал ер ислоҳот деб, амлокдорлардан базўр тасарруф қилинган заминларни.. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

2 Амлокни (қ. амлок 3) бошқарувчи ва амлок аҳолисидан солиқ, ўлпон йиғувчи мансабдор. Меҳмонхонанинг тўрида.. қози, амлокдор, раис ва миршаб, яъни туманнинг чорҳокими ўтирар эдилар. С. Айний, Қуллар.

АММА [а. عفة] Отанинг опаси ёки синглиси (жиянларга насбатан). Катта амма.

Кичик амма. ■ Фотима Элмуродга синфдош бир аёлнинг жияни бўлиб, аммасининг олдига бот-бот келиб турарди. Шухрат, Шя-нелли йиллар.

Амманнинг бузоғи Ҳеч бир ипни эплолмайдиган; лаванг, шудсиэ. Индамай кўя қолай дедим-у, Марзия олдида амманнинг бузоғи бўлиб ўтиргим келмади. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Пешонам шўр бўлмай ўлсин, пешонам шўр бўлмаса, шу амманнинг бузоғига тегаманми? «Ёшпик».

АММАВАЧЧА Отанинг опаси ёки синглисининг фарзандлари (ўғил-қизлари).

АММИАК [юн. ammoniakon — Ливия саҳросидаги қадимги Аммоний воҳасида олинадиган новшадил шундай аталган] Азотнинг водород билан ҳосил қилган энг оддий бирикмаса; ўткир ҳалти рангсиз заҳарли газ. Суюқ аммиак. Аммиак заводи.

АММИАКЛИ Таркибида аммиак бўлган. Аммиакли бирикмалар. Аммиакли селитра.

АММО [а. اتمو] 1 боғл. Қўшма гап қисмларини зидлаш муносабати билан боғлайди; лекин, бироқ. Розиман, аммо ҳаммасига эмас. Бу жуда қийин иш, аммо бажарамиз. ■ Майли, сиз яширдингиз. Аммо ман яширмайман. Ойбек, Танланган асарлар.

2 юкл. Фикрга таъкид, кучайтириш маъносини беради; аммо-лекин. Аммо роса вақтида келибмиз-да.

АММО-ЛЕКИН юкл. Фикрни алоҳида таъкидлайди. Аммо-лекин Эш қаттиқ ишлади. С. Аҳмад, Уфқ.

АММОНИЙ [юн. ammoniakon] ким. Азот ва водороддан иборат атомлар гуруҳи (техника ва қишлоқ хўжалигида кенг ишлатиладиган бир қатор тузлар таркибига киради).

АММОФОС [амм(иак) + фос(фор)] Таркибида азот билан фосфор бўлган, концентрланган кўшалок минерал ўғит.

АМНИСТИЯ [юн. amnesia — унуттиш; кечиритиш] Олий ҳокимият қарори билан муайян топфадаги судланган шахсларнинг жазосини юмшатиш ёки уларни жазодан озод этиш. Саёқлиги, фирибгарлиги учун илгари ҳам жазоланган. Бироқ амнистияга илиниб, озод этилган. Газетадан.

АМНИЯТ [а. امنيت — омонлик; кечирим] эск. кт. Хавф-хатардан омонлик; хавфсизлик, беҳавотирлик. [Солиҳ маҳдум:] Амниятингиз учун бу тадбирни кўп пухта идрок қилдим. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АМОМА [а. *عمامة* – салла] *эск. айн.* салла 1. *Тасбеҳи риб бирла амомангдин, аё шайх, Чин бодахўринг хум била паймонаси яхши. Ҳамза.*

АМОРТИЗАТОР [фр. *amortir* – кучсизлантириш, юмшатиш] Урилиш зарбини, силкенишни юмшатадиган, камайтирадиган асбоб, мослама (автомашина, самолёт, иншоот ва ш.к. да). *Пружинали амортизатор.*

АМОРТИЗАЦИЯ [лот. *amortisatio* – қоплаш] 1 *шқт.* Меҳнат воситаларининг (машина, жихоз, бино ва ш.к.) эскиришига қараб, улар қийматини муайян давр мобайнида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот устига қўя бориш, шу йўл билан эскирган воситалар баҳосини қоплаш.

2 *мл.* Алоҳида шахс ёки ташкилотнинг узоқ муддатли қарзни аста-секин (ҳиссаларга бўлиб тўлаб) ёки қарзни сотиб олиб узини.

3 Йўқотиш, ўғирлатиш ва ҳ.к. оқибатида қарз мажбуриятини ҳақиқий эмас деб эътироф этиш.

4 Автомашина, самолёт, иншоот ва ш.к.нинг урилиш зарбини, силкенишни камайтириш.

АМОРФ [юн. *amorphos* – шаклсиз] 1 Тузилиши кристалл шаклида бўлмаган, кристалланмаган. *Аморф моддалар. Аморф углерод.*

2 *кт.* Шаклсиз, формасиз; уюшмаган. *Аморф ҳолат.*

Аморф тиллар Шакл (форма) ясовчи қўшимча (морфема)ларга эга бўлмаган, сўзлар орасидаги грамматик алоқалар битишув йўли билан ёки ёрдамчи сўзлар воситасида бўладиган тиллар.

АМПЕР [француз физик олими А. Ампер номидан] Электр токи кучининг ўлчов бирлиги.

АМПЕРЛИ Муайян ампер кучга эга бўлган. *Беш амперли счётчик.*

АМПЕРМЕТР Электр токи кучини ўлчайдиган асбоб.

АМПЕР-СОАТ Электр миқдорининг ўлчов бирлиги.

АМПЛИТУДА [лот. *amplitudo* – катталиқ; катта ҳажм, ўлчам] *физ.* Тебранувчи жисмнинг тебраниш кенлиги, унинг мувозанат ҳолатидан энг узоқ ҳолатигача бўлган масофа. *Соат маятнигининг тебраниш амплитудаси.*

АМПЛУА [фр. *emploi* – фойдаланиш; лавозим] Актёр имкониятларига мос тушадиган роллер туркуми.

АМПУЛА [лот. *ampulla* – бўғзи тор, қорни катта, қўшқулоқли шиша ёки сопол идиш] Ичига дори солинган ва оғзи пайвандлаб бекитилган найчасимон шиша идиш. *Ампулали синдириб, шприцга сиворотка (зардоб) тўлдирди. С. Анорбоев, Оқсой.*

АМПУТАЦИЯ [лот. *amputatio* – кесиб, кесиб ташлаш] Қўл-оёқнинг носоғ қисмига жарроҳлик йўли билан кесиб ташлаш. *Лозим бўлган жарроҳлик амали қилинган. қорасонга мойил бўлган оёқ-қўллар холи қилиниб (ампутация), ярадор денгизчиларнинг ҳаёти сақланган. Газетадан.*

АМР I [а. *امر* – буйруқ, йўл-йўриқ] 1 Буйруқ, фармойиш, фармон. *Бизлар мерган, хон амрини қиламиз. «Маликаи айёр»*

Амр қилмоқ (ёки этмоқ). Буйруқ бермоқ, буюрмоқ. *Жаноблари амр қилган эканлар, хизматлариға бош эгиб келдим. Н. Сафаров, Уйғониш. Гўрўғли амр этди: бизлар келамиз. «Маликаи айёр». Амри маъруф қ. амримаъруф. Амри маҳол қ. амримаҳол.*

2 Ихтиёр, изм. *Бунинг ҳам боиси эрмишким аждар. Унинг амрида эрмиш салтанат, зар. Туйғун.*

АМР II [а. *امر* – иш, ҳолат] *эск. кт. айн. иш I.* *Икки диллик, икки тиллик Мен эмасман сен айтган, Ҳақ амридан юз ўгириб, Азиз имонин сотган. Ҳамза.*

АМРИМАЪРУФ [а. *امر معروف* – яхшиликка буюриш] 1 Савоб ишларга, бажарилиши лозим бўлган барча исломий амалларга даъват этиш.

2 Шундай ишга бағишланган маросим, маърака.

АМРИМАҲОЛ 1 Бажарилиши жуда қийин иш. *Тарки одат – амримаҳол.*

2 *асосан, кесим өзф.* Қийин, мушкул. *...Ислом отага ўхшаганлардан ақалли беш сўм чиқиши ҳам амримаҳол. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Қуюқ туман тушганидан ўн қадам наридаги нарсани кўриш амримаҳол. «Ёшлитик».*

«АМФИБИЯ» [юн. *amphibios* – икки хил ҳаёт кечирувчи] 1 Сувда ва қуруқликда юра оладиган автомобиль.

2 Ердан ва сувдан кўтарила оладиган ҳамда ерга ва сувга қўна оладиган самолёт.

3 Қорда, сувда, музда ҳаракатлана оладиган аэроचना.

4 Сувда ва қуруқликда ҳаракатланадиган жанговар машина (танк, бронетранспортёр ва б.).

АМФИБИЯЛАР [юн. amphibia — сувда ва қуруқда яшовчи] 1 зоол. Умуртқалиларнинг бир синфи, сувда ва қуруқликда яшашга мосланган жониворлар. Бу заҳар балиқлар.. шунингдек, амфибияларга зиён etkazмайди. «Фан ва турмуш».

2 бот. Ҳам сувда, ҳам қуруқликда яшай оладиган ўсимликлар.

АМФИТЕАТР [юн. amphitheatron — икки томонлама томоша] 1 Қадимги Юнон ва Римда оммавий томошалар, театр спектакллари кўрсатилган маҳобатли бино.

2 Томоша зали (театр, цирк) даги ёки аудиториядаги ярим доира шаклида қия кўтарилиб борувчи ўриндиклар.

АМФОРА [лот. amphora — қўшқулоқли катта идиш] Кўзасимон қўшқулоқли сопол идиш. Ҳатто қўшқулоқли амфорада юнон коньяклари ҳам бор эди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

АНА 1 кўрс. олм. Кўз ўнгида турган, ўзидан нарироқда бўлган нарсани ёки юз бераётган воқеа-ҳодисани кўрсатишда ишлатилади. -Аҳмад қани? — Ана, келяпти.

Ана у айн. **анави**. Мен ана у сўқмоқдан юрсам ҳам бўлади. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Ана шу 1) шу, шунинг ўзи, худди шу. Сизни сўраган ана шу киши эди; 2) юқорида айтилган, зикр қилинган, мазкур. Домла бу гапни менга айтганида, дарров унинг ёқасидан ушлагундай бўлибман. Ана шу чакки бўлган экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 юкл. Кўрсатиш, таъкид маъноларини ифодалайди. Ана кўрдингми, нима бўлди? Ана бўлмаса, мен кетдим! Ана энди, сендан келадиган иш шу-да. Ана тантана-ю, мана тантана! — Ана, энди борсанг бўлади. С. Аҳмад, Уфқ.

Ана холос! Таажжуб, ҳайратланишни билдиради. Ана холос, қози поччанг юртга ош бераётган бўлсалар, туянинг думи ерга тегибди-да! М. Исмоилий, Фаргона т.о.

АНАБИОЗ [юн. anabiosis — жонланиш, тирилиш] биол. Баъзи бир тирик организмларда ҳаётий жараёнларнинг ноқулай шароитларда секинлашуви ёки тўхтаб қолиш ҳолати (мас., баъзи ҳашарот ва жониворларнинг қишда ухлаши).

АНАВИ 1 кўрс. олм. Ўзидан наридаги, тилга олиб ўтилган, ўтган нарсга, ҳодисаларни кўрсатади, унга ишора қилади. [Давлатёр] Элмуродни туртиб: -Мен сизга айтган қизни кўрсатайми? Ҳў, анави, ўртадаги. П. Турсун, Ўқитувчи. Отабек.. гаранесиган

қиефада. Анавилар [Зиё шоҳичи ва унинг ўғли Раҳмат] ўзларини бирмунча тетик тутмоқда эдилар. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Гапираётган вақтда кўз олдида йўқ, назарда тutilаётган шахс, нарсга ва ш.к.га ишора қилади. Буни Отабек пайқамасан бўлса ҳам.. анави гапнинг аниқ шу мажлисда очилишига кўзи етиб, чиқиб кетишнинг иложини қилолмади. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Анави кун мендан хафа бўлдингиз-а.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

АНАКОНДАЛАР [исп. anaconda] Бўғма илонлар оиласига мансуб энг йирик илонлар тури.

АНАЛИЗ [юн. analysis — ажратиш, ажралиш] 1 Текшириш объектини фикран таркибий элементларга ажратиб тадқиқ қилиш усули. зид. синтез. Анализ шундай бир маънавий усулдики, унинг ёрдами билан биз буюмларни, ҳодисаларни фикран қисмларга бўлиб, уларнинг айрим қисмларини, белгиларини, хусусиятларини ажратамиз. «Логика».

2 айн. таҳлил.

3 Модданинг таркибини аниқлаш. Кимёвий анализ. Қон анализи. Сифат анализи.

Математик анализ Олий математиканинг бир бўлими.

АНАЛИЗАТОР опт. Ёруғликнинг кўтбланиш хусусиятини аниқловчи асбоб.

АНАЛИЗАТОРЛАР физиол. Юксак даражадаги ҳайвонлар ва одам нерв тузилмаларининг мураккаб тизими (ташқи муҳит ва организмдаги таъсиротларни идрок этиб, анализ қилади).

АНАЛИТИК Анализ, таҳлил усулига асосланган; таҳлилий. Аналитик метод.

Аналитик геометрия Математиканинг алгебра ва анализ ёрдамида геометрик шакллари текшириш билан шуғулланадиган бўлими. Аналитик кимё Кимё фанининг моддалар кимёвий таркибини аниқлаш билан шуғулланадиган бўлими. Аналитик тиллар Гапда сўзлар махсус шакллар ёрдамида эмас, балки тартиб (сўз тартиби), ёрдамчи сўзлар, интонация ва ш.к. орқали боғланадиган тиллар.

АНАЛОГИК Бир-бирига ёки бошқасига ўхшаш, ўхшаган.

АНАЛОГИЯ [юн. analogia — мувофиқлик, айнанлик, ўхшашлик] 1 флс. Нарса ва ҳодисаларда бирор хусусиятнинг ўхшашлиги.

2 мнт. Хулоса чиқариш шакли бўлиб, бунда икки нарсга, ҳодиса ўртасидаги бирор

жиҳатдан ўхшашлик асосида уларнинг ўхшашлиги ва бошқа жиҳатлари ҳақида хулоса чиқарилади.

3 ҳў. Бирор аниқ ҳаракат қонунда ўз аксини топмаган ҳолда шунга ўхшаш ҳаракат (ҳодиса)ни кўзда тутадиган ҳуқуқий меъёрни мазкур ҳаракатга татбиқ этиш.

4 тлш. Тил бирликларининг ўзаро қандайдир муносабат таъсирида вазифа ёки бошқа жиҳатдан ўхшашлик, бир хиллик касб этиши. Мас., *боқ, қара* объектсиз феълларининг мустақил ва кўмакчи феъл ҳолида *кўр* объектли феълга вазифадош, маънодош бўлиши: *ўқиб кўр — ўқиб қара — ўқиб боқ.*

АНА-МАНА Ҳар хил важ-баҳона, ваъда, гап. *Ана-мана билан бу ой ҳам тамом бўлди.*

Ана-мана деб юрмоқ Ҳар хил важ-баҳоналар кўрсатмоқ, важ-баҳона йўлини тутмоқ. *Сўрасам, ана-мана деб бермади.* А. Қаҳор, Сароб.

АНАНАС I [*исп.* ananas] **1** Ананасдошлар оиласига мансуб ўтлар туркуми.

2 Шу ўсимликлардан баъзисининг йиряк, чўзинчоқ, хушбўй ва ширали меваси.

АНАНАС II Эртапишар, тўрлама, эти ва уруги қизғиш қуврак ва хушбўй қовун нави.

АНАРХИЗМ [*юн.* anarchia — ҳокимиятсизлик, бебошлик] Раҳбар сифатида фақат алоҳида шахсининг хоҳиш-иродасинигина тан олиб, ҳар қандай ҳокимият ва давлат тузумини рад этувчи ижтимоий-сиёсий оқим.

АНАРХИСТ Анархизм тарафдори.

АНАРХИСТИК Анархистга ва анархизмга оид. *Анархистик қарашлар.*

АНАРХИСТЛИК Анархистларга хос хатти-ҳаракат, ўзбошимчилик, бошбошдоқлик.

АНАРХИЯ [*юн.* anarchia — ҳокимиятсизлик] **1** *сиёс.* Жамиятнинг ташкилотчи ҳокимиятнинг, ҳамма учун мажбурий қонунқоидаларнинг, одоб-ахлоқ меъёрларининг йўқлиги билан характерланувчи ҳолати; ҳокимиятсизлик.

2 *кўчма* Раҳбарсизлик, бошбошдоқлик, бебошлик. *Сиз айтгандай қилинса, бебошликка катта йўл очилди, ҳамма ёқ анархия бўлиб кетади.* П. Қодиров, Уч илдиш.

АНАРХИЯЧИ *айн.* анархист.

АНАТОМ Анатомиа олими, мутахассиси. *Анатом жасад тўқималарига ўзи кашф этган суюқ пластмассани шимбирди.* Газетадан.

АНАТОМИК Анатомиага оид. *Анатомик текширишлар. Анатомик атлас.*

АНАТОМИЯ [*юн.* anatome — кесаман, ёраман] Тирик организмнинг шакли ва тузилиши ҳақидаги фан.

Одам анатомияси Одам организмдаги айрим аъзо ва системалар шакли, тузилиши ва ривожланиши ҳақидаги фан — назарий ва амалий тиббиётнинг асосий фанларидан бири.

АНАФОРА [*юн.* anaphora — юқорига чиқариш] Параллел тузилган нутқ парчалари (мас., мисралар) бошида айнан бир унсур (элемент)нинг такрорланишидан иборат услубий фигура. Мас., *Бутун қарашларни, барча сезгини, Бутун ифодани, бутун севгини..* Ҳ. Олимжон.

АНБАР I [*а.* عنبر — хушбўй модда] **1** Кашалотлар танасидан — ошқозон ёки ичакларидан чиқадаган мумсимон хушбўй модда (парфюмерияга атир ҳидга турғунлик бериш учун ишлатилади). [*Қулмуҳаммад:*] *Гўзал! Фотт нафис!* [*Хондамир:*] *Ҳиди анбардин ўтқур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Анбар (хотин-қизлар исми).

АНБАР II *этно.* Эраклар тобутининг тўрт бурчига тик қоқилган таёқларга ўралган газлама, сурп; шунингдек, аёллар тобутининг тепасига ишқон тарзида эгиб ўрнатилган тол ёғочлари устига ёпилган малла бўз.

АНБАРАФШОН [*а. + ф.* عنبرافشان — анбар таратувчи] Анбар ҳиди сочувчи; хушбўй, муаттар. *Ҳусни ортар, юзда зулфин анбарафшон айлагач.* А. Навоий.

АНБИЁ [*а.* انبياء — *нби* «пайгамбар» сўзининг кўпл. шакли] Набийлар, пайгамбарлар. *Луқмони Ҳаким.. хулқ-одоби, юксак диди, хушмуомаласи билан анбиё мақомига етишган эди.* Газетадан.

АНБУҲ [*ф.* انبوه — кўп, сон-саноқсиз] Сон-саноқсиз; кўп. *Луноҳларим эрур анбуҳ, кечиргайму ани субуҳ.* «Маликаи айёр».

АНВАР [*а.* انور — энг нурли] **1** Нур сочувчи; ёруғ, порлоқ. *Сўзи яхши анвар Охунбобоев.* «Фольклор».

2 Анвар (эраклар исми).

АНВО(И) [*а.* انواع — навлар, хиллар] **1** *эск. кт.* Тур; турлар, жанслар.

2 Ҳар хил, турли-туман. *Минг анво гуллар ичидан ёр кўзини эслатувчи нарғисни узиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шундай анвои — турли фитна-фасодларни кўра-кўра, бозорга етдим.* А. Қодирий, Қалвак маҳзумнинг хотира дафтаридан.

АНГ-АНГ тақл. с. Итнинг қалтак ёки бошқа нарса азобидан чиқарадиган шундай товушини билдиради.

АНГАР [фр. hangar] Самолётлар ва вертолётлар турадиган, уларга техник хизмат кўрсатиладиган ва улар таъмирланадиган иншоот.

АНГИДРИД [юн. an — инкор қўшимчаси + hydor — сув] ким. Бирор элементнинг кислород билан бирикмаси; тегишли кислотадан сувни ажратиш йўли билан олиш мумкин. *Карбонат ангидрид.*

АНГИЛЛАМОҚ Анг-анг қялмоқ *Ит умбалоқ ошиб, ангилаганча деворга бориб урилди.* С. Нуоров, Нарвон.

АНГИНА [лот. angina — бўғилиш] Танглай муртак безларининг яллиғланиши билан кечадиган ўткир юкумли касаллик.

АНГИОМА [юн. angion — томир + oma < otos — нам, зах; хом] Қон ёки лимфа томирларида пайдо бўладиган хавфсиз усма.

АНГИШВОНА [ф. انگوشترانه — бармоқни сақловчи] Иш тикишда бармоқ учига кийдириладиган металл буюм. *Кўзгусини хушламай, ерга отиб ташлабди, Ангишвона, игнасин занглар боса бошлабди.* М. Қўшмоқов.

АНГЛАМОҚ 1 Гап, фикр-мулоҳаза ва ш.к.нинг мазмунини билиб олмақ; тушунмоқ. *Галингизни-ку англадим.. «Шарқ юлдузи».* Бу сўзларни англамайин мерганлар, Иккови ҳам бўлиб кетди гуноҳдор. «Маликан айёр».

2 Идрок этмоқ, фаҳлamoқ. *Эшқобил тоғасининг раис олдиди гирдикапалак бўлиш сабабларини бир қадар англагандай бўлди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Бобош бирдан ангадиди, мана шу махлуқдан қутулиш учун, танмай ўтиб кетармикан, деб Бобошга ёпишган.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *..ҳаётга қарашим чуқурлашди, адабиётни янгича англай бошладим.* Газетадан.

Ўзликни англамоқ (ўзини англамоқ, ўз-ўзини англамоқ) Ўзининг асли ва ҳозир ким эканлигини идрок этмоқ (қ. ўз, ўзлик). *Биз мустақиллик туфайли ўзлимизни англаганимиз сари Имом ал-Бухорийнинг муборак сиймосини янада яққолроқ тасаввур этамиз.* Газетадан. *Бошқача айтганда, тарихга мурожаат этиш ўз-ўзини англаш демакдир.* Газетадан. *Ўзни англаш эса, юртбошимиз йўл кўрсатганларидек, она-Ватандаги табарруқ жойларни, улуғларнинг қадамжоларини зиёрат этишдан бошланади.* Газетадан.

АНГЛАТМОҚ 1 Англамоқ фл. орт. н.

2 Ифодаламоқ, билдирмоқ *Бу нимани англади? ■ [Азизбекка халқ:] Сендек итдан бизга қиччоқ яхши! — Халқнинг бу жавоби ишини на даражага етганини англади эди.* А. Қодирйй, Ўтган кунлар. «Косметика» аслида грекча сўз бўлиб, у «ғўзаллаштириш» деган маънони англади. «Саодат».

АНГЛАПИЛАРЛИ Англаб, тушуниб бўладиган; тушунарли. *Масала англашиларили. Жавоб англашиларили бўлмади.*

АНГЛАШИЛМАС 1 Англашилмоқ фл. сфли.

2 сфл. Англаб бўлмайдиган; тушунарсиз, ноаниқ. [Йўлчи] *Нихоят, ички бир тўртки, англашилмас бир кучнинг сеҳрли таъсири остида, ғайришуурий равишда орқасига — қиз томонга қайрилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АНГЛАШИЛМОВЧИЛИК 1 Хато тушуниш ёки тушуниб етмаслик орқасида содир бўлган ҳолат; хатолик. *Англашилмовчилик орқасида хафалашиб қолмоқ. ■ Мен Насиба билан гаплашиб кўрдим. Бу муҳаббат эмас, англашилмовчилик.* А. Қаҳқор, Оғриқ тишлар. *Бой ота, бу ерда андак англашилмовчилик борга ўхшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзаро келишмовчилик; тушунмовчилик. *Кудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар вақт музокара ва муроса йўли билан ҳал қилинади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АНГЛАШИЛМОҚ Тушунилмоқ, фаҳланмоқ. *Зайнаб ят этиб қайнанасига қаради, чунки Ўзбек ойимнинг бояги гапи энди унга англашилган эди.* А. Қодирйй, Ўтган кунлар.

АНГОР кам қўлл. қ. афт-ангор. Унинг [Ҳайрининг] ангори қўрқулик, сиёқи одамга ўхшамайди. «Ёшлик».

АНГРАЙМОҚ 1 Эс-ҳушини йўқотгандай, паришонхотирлик билан лоқайд қараб турмоқ. *Нега анграйиб турибсан? ■ Пул йўқ. Аммо пул йўқ деб анграйиб турилса, ҳовли қўлдан кетади.* А. Қаҳқор, Сароб.

2 Ҳайратда қолмоқ, ҳайратдан оғзи очилмоқ. *Балқнинг катталгини кўриб, полвон анграйиб қолди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Вафо аттор ханг-манг бўлиб, йигитга анграйди.* Н. Амьнов, Қаҳқаҳа.

АНГРОВ Эс-ҳушини йиғиб ололмайдиган; меров, анқов. *Анров бола.*

АНДА Қадимги турк-мўғул халқларида тутинган ака-ука.

АНДАВА [ф. انداره — сомонли лой суваш асбоби] Сомонли лой, ганч ва ш.к. ни силлиқлаб суваш учун ишлатиладиган, дастали, таги силлиқ асбоб. *Андава юргизмоқ.*

АНДАВАЛАМОҚ 1 Андава билан сувамоқ, текисламоқ, силлиқламоқ.

2 *кўча* Бекитиб, ёпиб кетмоқ, хаспўшламоқ, текислаб юбормоқ. *У ўғлининг айбини андаваламоқчи бўлди.* ■ [Фулумжон] *Сал асабийроқ, сўзини андалалаб ўтиришини билмайди, шартта юзга солаверади.* М. Худойкулов, Жонли ва жонсиз тўсиқларни енгиб. *Нихоят, у сир бермасликка уриниб, гапини андалалади.* М. Мансуров, Ёмби.

АНДАЗА [ф. اندازه — ўлчов, қолип] 1 Кийим-бош, пойабзал ва ш.к.ни бичиш, тайёрлаш учун қалин қоғоз, картон ва ш.к.дан ясалган нусха-қолип. *Этик андазаси. Челак учун андаза ясамоқ. Андаза билан иш бичмоқ.*

Андазаси келишган 1) бичими яхши, усталик билан бичиб тикилган, хушбичим (кийим-бош, пойабзал ҳақида); 2) *кўча* қадди-қомати келишган, бўйи-басти ўзига ярашган: хушқомат, хушбичим. **Андаза олмоқ** 1) бирор нарсанинг шаклини кўчирмоқ; 2) *кўча* ўрناق олмоқ, ибрат олмоқ. *Қулоч ёзинг, қизлар, меҳнат мавжиди, Мусобақадорлар олсин андаза.* Т. Тўла.

2 *Тайёр қолип, намуна. Шарқнинг ҳаво дарвозаси биз, Янгликнинг андозаси биз. Шайхзода, Тошкентнома. Ёдгорлик мажмуини яратишда.. ўлкамиздаги буюк бобокалонларимиз зиёратгоҳлари андазасига таяниш зарурлигига эътибор қаратилди.* Газетадан.

3 *Ўлчов, меъёр. Мамлакат раҳбарининг фармони.. миллий ҳаётимизни энг юқори замонавий андалаларда қуришга қақиряпти.* Газетадан.

АНДАЗАСИЗ 1 Андазаси, қолипи йўқ, беандаза тикилган, ясалган.

2 *кўча* Андазаси хунук, беўхплов.

3 *кўча* Ўлчови, меъёри йўқ, беўлчов; беқияс. *Нозу неъматга фаровон ҳимматинг андазаси, Бағри кенг меҳмоннавозу меҳрибоним, ассалом. Ҳабибий.*

АНДАК [ф. اندک — кам, озгина] *рвш.* 1 Озгина вақт, бирпас. *Андак сабр қилинг.* ■ — *Сиз шу ерда андак ўтириб туринг, опа!* —

деди ҳалиги қиррабурун одам. П. Турсун, Ўқитувчи. *Хурақдан кейин андак мизғимоқчи бўлди.* С. Сиеёв, Аваз.

2 Бирмунча, бир қадар. *Касал андак бери қаради. Иссиқ андак пасайди. Ош андак тирик бўлибди.* ■ *Саидий хатни икки-уч қайта ўқигандан сўнг, ўзини андак босиб олиб, атрофга қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Унча катта ёки кўп эмас; бироз, қиттак. *Сендан андак хатолик ўтди. Сизда андак ишим бор. Менга андак туз беринг.* ■ *Аммо оғиз теваракларида андак қон аломатлари ҳам намоеъ эрди.* А. Қодирйй, Ўтган кунлар.

АНДАЛИБ [а. اندلیب — булбул] *эск. кт. айн.* булбул. *Андалиб бир савт ила бўлди гирифтори қафас, Зоғ минг савт этса, қайси дил паршондир анга.* Ҳамза.

АНДАРМОН [ф. اندرمان] Банд, машғул. **Андармон бўлмоқ** Бирор машғулот, иш ва ш.к.га берилмоқ, қизиқиб кетмоқ. *Обид Йўлдошевич, бошқа ишларга андармон бўлиб, газета чиқаришга бевосита қатнаша олмадик.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Робия билан андармон бўлиб, Комил табибниқига ҳам боролмадим.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

АНДИ *с.т.* 1 Бошқа жойдан келиб ўрнашиб қолган; келгинди. *Чолу кампирнинг ҳар бир ўтиришларида сўз.. марғилонлик «анди» келин устида бўлар.. эди.* А. Қодирйй, Ўтган кунлар.

2 Таги, зоти паст (зодагонлар, бойлар назарида).

АНДИЗ Истеъмол қилинадиган кўкати-нинг бир туря. *..уйдан келтирилган таомлар қаторига Отамурод териб келган равоч, андиз, кийик ўти, алқар ўтлари ҳам қўшилиб кетади.* «Ешлик». *Қора андиз.. нам ерларда, ўтлоқларда, тоғ ёнбағирларида ўсади.* Газетадан.

АНДИША [ф. اندیشه — фикр, ўйлаш] 1 Кетини, оқибатини ўйлаб ёки юз-хотир қилиб юритилган мулоҳаза. *Андишанинг оти кўрқоқ.* Мақол. ■ — *Фўзалирингизни жуда ўт босиб кетибди-ю, — чўчитиб юбормайлик деган андиша билан оҳиста сўрадик.* Газетадан.

2 Умуман фикр, мулоҳаза. *Қандайдир андиша тутди тилини.* А. Мухтор.

3 Шарм-ҳаё, ор-номуста амал ҳисси. *Биз Зулфия опанинг ёнларида бўлиб, у кишидан нафақат журнал ишини, одоб-андишани, ҳалолликни ҳам ўргандик.* «Саодат». Ҳалол ва

пок, виждонли ҳамда инсофли бўлайлик, андиша ва ҳаёни унутмайлик. Газетадан.

АНДИШАЛИ Андиша, мулоҳаза билан иш тутадиган. Андишали йигит. ■ Лекин андишали, мулоҳазакор Аҳмадул орасига бунақа гапларни айтишга.. жарафат қилолмаслиги ойдек равшан. «Ёшлик».

АНДИШАСИЗ Андиша билан иш тутмайдиган, андишаси йўқ.

АНДОЗА айн. андаза.

АНДОМ [ф. اندام — бадан, гавда] кам қўлл. Қад-қомат, қиёфа, бичим. *Икки ою икки йил Юрсанг маҳкам боғлаб бел, Маконига борарсан, Андомга қарарсан. Ҳ. Олимжон, Семурғ. Дилдор баланд бўйли, жуссалигина, бутун андоми ўзига келишган, тиниқ оқ юзли, ингичка нафис қошли.. қиз эди. Ойбек, Навоий.*

АНДУҲ [ф. اندوه — ғам, қайғу] эск. кт. Рухий азоб, ғам, гусса, хафағарчилик, қайғу. [Кумуш онасига:] *Мен сиёҳбахт дунёга келмаган бўлсам эди, сизга мунчалик кулфатлар, мунчалик андуҳлар йўқ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

АНЕМИЯ [юн. an — инкор қўшимчаси + haima — қон] Қонда эритроцитлар ва гемоглобин миқдорининг камайиши билан характерланувчи касаллик; камқонлик.

АНЕМОМЕТР [юн. anemos — шамол + metreo — ўлчайман] Шамолнинг ҳаво ҳаракатининг тезлигини ўлчайдиган асбоб.

АНЕРОИД [юн. a — инкор қўшимчаси + peros — намлик, сув + eidos — кўриниш] Атмосфера босимини ўлчаш учун ишлатилдиган асбоб.

АНЕСТЕЗИЯ [юн. an — инкор қўшимчаси + aesthesia — сезги, ҳис этиш] Кўпинча жарроҳлик ва бошқа ҳолларда турли воситалар ёрдамида амалга ошириладиган оғриқсизлантириш, сезгини йўқотиш.

АНЖИР [ф. انجير — анжир] 1 Тутдошлар оиласига мансуб, сутсимон ширадор, шапалоқ баргли ўсимлик. *Бир ёмон анжир кесар, икки ёмон занжир кесар. Мақол. ■ Анжир Ўзбекистоннинг ҳамма вилоятларида ўсади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

2 Шу дарахтнинг серуруғ, ейишли меваси. *Қора анжир. Хоки анжир. Анжир қоқи. Анжир қиём. ■ Агар кирсанг бир кишининг боғига, Қул узатма анжир, узум, нокига. «Кўшиқлар».*

Анжир шафтоли Меваси анжирга ўхшаш шафтоли тури. Анжир бўлмоқ (ёки анжир

чиқмоқ) Жисмонан қаттиқ эзилмоқ. *Автобус тиқилинчида анжир бўлган одамни қандай ўзига келтирса бўлади. «Аския»дан.*

АНЖИРЗОР Нуқул анжир билан банд ер, боғ.

АНЖОМ {ф. انجم — тугаш, охир} 1 Уй-рўзгор нарса-буюмлари, асбобларига тегишли нарса. *Торроқ бўлсаям уй-жой, анжомларимиз бор. С. Нуров, Нарвон. Анжомини туяга ортди, Бола-чақа, кучуклари ҳеч қолмайин чиқиб кетди. «Юсуф ва Аҳмад».*

2 Ҳар қайси соҳанинг ўзига хос нарсалари, керак-яроғлари; асбоб-қуроллар. *Йўл анжомлари. Уруш анжомлари. Ҳарбий анжомлар. Ўқув анжомлари. ■ Мана шу зираклар, пардоз анжомлари солинган чамадонимни кўтариб, ўттиз йил қишлоқма-қишлоқ.. кездим. С. Зуннунова, Олов. ..манам дунёи боумид Аҳмадхўжам билан Ҳамзахўжамга бисот йиғиб, тўй анжомларини бутлаб қўйганман. Н. Сафаров, Оловли излар. Европада безорилик анжомлари музейи шк бор Венгрия пойтахтида очилди. Газетадан.*

АНЖУМАН [ф. انجمن — йиғин, мажлис] Умуман, бирор ҳодиса, тантана муносабати билан бўладиган йиғин, мажлис. *Одатда у [Аваз] бир ғазал айтар, келаси анжуманда шоири замонлар мазкур ғазалга назира боғлар эдилар. С. Свёев, Аваз. Мазкур анжуманда олий ўқув юртлари тайёрлаган 118 иш намойиш этилди. «Фан ва турмуш». ..Имом ал-Бухорий таваллудининг 1200 йиллиги муносабати билан Ўзбекистонда биринчи марта халқаро анжуман ўтказилди. Газетадан.*

АНЗУР: пияёз аязур Самарқанд, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларининг тоғли худудларида ўсадиган кўп йиллик ёввойи пияёз.

АНИЛИН [a. النيل — нил бўёғи; кўк бўёқ] Ҳар хил бўёқ, дори-дармон, портловчи моддалар тайёрлаш учун ишлатилдиган бадбўй, заҳарли, туссиз суюқлик; нил бўёғи.

АНИҚ [a. أنيق — нафис, нозик; равшан, тушунарли] 1 Эшитиш, кўриш, тушунтиш жиҳатдан яхши, тўла ифодали. *Аниқ жавоб. Аниқ кўрсатмалар. Аниқ эшитмоқ. ■ Саодатхон орзиқиб жавоб кутар, Тожибой ака бўлса, аниқ жавоб бермай, гапни айлантлар эди. С. Зуннунова, Олов. Кўпчилик томонидан маъқулланган амалий, аниқ таклифлар киритилди. Газетадан.*

2 Ҳақиқатта мос, ҳақиқий. *Буни қарангки, шундай соддагина, лекин аниқ фактлар-*

га асосланган фикр-мулоҳазалар республика партия ташкилотининг ўша вақтдаги раҳбариди қаҳр-ғазаб уйғотибди. Газетадан.

3 Бекам-кўст ва тўғри. Аниқ ҳисоб-китоб ва режа билан бошланган иш унумли бўлади. «Саодат».

4 Белгили, маълум. Келиш вақти аниқ. ■ Гулруйнинг фарёди сабабми ё оқсоқолларнинг ўзлари аниқ бир тўхтамага келишдими, ишқилиб, шу туннинг ўзидаёқ қабристонга йўл олишди. «Ёшлик».

5 мод. с. вэф. Фикрнинг чинлигини билдиради; албатта, шубҳасиз. Холмирза ака ичидан «шу ғайратинг бўлса, икки йилда Хирмонтепадан аниқ айриламиз», деб ўйлайди. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавовай. Энди кимга оғиз солсанг, фиринг демай тегиши аниқ. С. Аҳмад, Юлдуз.

АНИҚЛАМОҚ 1 Сўраб-суриштириб, аниқ маълумот олмоқ, билиб олмоқ. Меҳмонларнинг кимлар эканини аниқламоқ. Масалани аниқламоқ. Вазифани аниқламоқ. ■ Йигитлардан бири меним ким эканлигимни аниқлаб олди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Тайинини, воқе ҳолатни белгилamoқ. Оғирлигини аниқламоқ. Масофани аниқламоқ. ■ Беруний мучал ҳисобининг асли сабабини аниқлай олмаган бўлса ҳам, тахмини ҳақиқатга анча яқин туради. «Фан ва турмуш».

3 Воқе ҳолатли қилмоқ; топмоқ. Ер ости конларини аниқламоқ.

АНИҚЛАНМИШ тли. Аниқловчи аниқлаб келган гап бўлади; атрибутив алоқали сўз бирикмасининг ҳоким қисми.

АНИҚЛАШМОҚ 1 Аниқламоқ фл. бирг. н. 2 Аниқ-равшан бўлмоқ, аниқ тус олмоқ. Масала аниқлашди. Вазифа аниқлашди.

АНИҚЛИК Аниқ ифодалилик. Улчов асбобларининг аниқлиги. Фикрнинг аниқлиги. ■ Энди бизга аниқлик кўпроқ ёқади. «Саодат».

АНИҚЛОВЧИ 1 Аниқламоқ фл. сфдл. Оғирлиқни аниқловчи асбоб.

2 тли. Предмет билдирувчи бўлакка тобеланиб, унинг белгисини англатадиган (иккинчи даражали) бўлак; атрибутив алоқали сўз бирикмасининг аниқланмишга тобе қисми. Мас., қизил олма бирикмасида қизил сўзи аниқловчидир. Аниқловчининг уч тури бор: 1) сифатловчи (қ.), 2) қаратувчи (қ.), 3) изоҳловчи (қ.)

АНИҚ-ТАНИҚ Жуда ҳам аниқ, тайинли, белгили. Аниқ-таниқ одам. ■ Алижон

автомашиналарга тикиларди. Уларнинг бирини Норқўзи ҳайдаб кетаётганини ҳам аниқ-таниқ кўрди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

АНКЕР [нем. Anker – якорь, лангар] 1 Соат механизмининг мўътадил, бир маромда юриб туришини таъминлайдиган қисми.

2 Станок, машина, иншоот ва ш. к.нинг қисмларини бириктириш ёки ўрнатишда ишлатиладиган унсур (деталь). Анкер болт.

АНКЕТА [фр. enquete – суриштириш, хабар, маълумот олиш] 1 Тегишли маълумот олиш, тўплаш учун белгиланган сўроқ варақаси, сўровнома. Кадрларни ҳисобга олиш анкетаси. Анкета маълумотлари. Анкета тўлдирмоқ. Анкета сўрови. Анкета асосида сўров ўтказиш. ■ Кейинги вақтларда жамиятимизда анкета сўрови ёки тест ўтказиш ўзига хос модага айланиб бораётгани кўзга ташланади. «Тафаккур».

2 Сўроқ (савол) орқали тўпланган маълумотлар, шундай йўл билан маълумотлар тўплаш. Анкета ўтказмоқ.

АННЕКСИЯ [лот. annexio – қўшиб олиш] Бирор давлат ёки халққа тегишли ҳудудни зўрлик билан қўшиб олиш, босиб олиш сўбасати.

АННОТАЦИЯ [лот. annotatio – мулоҳаза, қайд; эслатма] Китоб, мақола ва ш.к.нинг мазмуни, аҳамияти ҳақидаги қисқача маълумот, қисқача таъриф. Китоб аннотацияси. Аннотация ёзмоқ.

АННУЛЯЦИЯ [лот. annulare – йўқ қилмоқ] Хужжат, шартнома, ҳуқуқлар ёки ваколатларнинг бекор қилиниши, ҳақиқий эмас деб топиллиши.

АНОВ с. т. Анави, ана у. Анов, ким, ҳа, йўлчига чиқиб айт, айвонда ётсин. Ойбек, Танланган асарлар. Сен ўзинг билмайсан, анов булутлар юрагинг оҳлари, хўрсиниқлари. «Ёшлик».

АНОВИ олл. 1 Ўздан наридаги шахс, нарса ва ш.к. га ишора қилади, уни кўрсатади. Сен отингни чиқарган бўлсанг, анови тутга боғла. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавовай.

2 Гапирилайётган вақтда кўз олдида йўқ, ammo маълум шахс, нарса ва ш.к.га ишора қилади. Утган йили анови омборчи Абдусамдиннинг ўғли ҳам имтиҳондан ўтолмай қайтиб келди. С. Зуннунова, Олов.

АНОВ-МАНОВ с. т. Унча-мунча, жўн. Хўсанбек турам анов-манов одамни меҳмонга чорламайди. С. Сийёев, Аваз. Бу анов-ма-

нов гап эмас, афандилар. Кўнчилик ичида айтишиганингиз чакки бўлибди. К. Яшин, Ҳамза.

Анов-манов билан У-бу қилиб, жиддий бўлмаган юмушлар билан. *Кундузларини-ку анов-манов билан ўтказиб овунияман-а.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

АНОД [юн. anodos — юқорига ҳаракатланиш; кўтарилиш, юқорилан] физ. Мусбат зарядланган электрод; зид. катод. *Мис анод. Анод токи.*

АНОИЙ Ўз ишига пухта эмас, бировнинг сўзига лаққа учадиган; содда, гўл. *Бойлар, бойваччалар анойи эмас, унга ўз меҳмонхоналаридан жой бериб, зиёфат қилишлари бежиз эмас экан. Ойбек, Танланган асарлар. ..оғзидагини олдирадиган анойи борми..* Т. Ашуров, Оқ от.

АНОМАЛИЯ [юн. anomalía — нотекислик; меъёрдан четлашиш] Меъёрдан, умумий қонуниятдан четга чиқиш; нормага, умумий қонуниятга хилофлик. *Ўсишдаги аномалия. Жисмоний ривожланишдаги аномалия.*

АНОНИМ [юн. anonymos — номсиз] 1 Хат ёки асарнинг ўз номини яширган муаллифи.

2 Муаллиф номи қайд этилмаган хат ёки асар. *Аноним хат.*

АНОНИМКА с. т. Муаллифи кўрсатилмаган, имзосиз хат; аноним хат, юмалоқ хат.

АНОНИМЧИ Аноним ёзувчи, аноним ёзишни касб қилиб олган шахс. *Буюк ва беқиёс ҳамда ветеран анонимчи устидан тупроқ тортилди. С. Аҳмад, Юлдуз.*

АНОНС [фр. annonce — оммавий ахборот, эълон] Гастроль, спектакль, концерт ва ш. к. ҳақидаги олдиндан тарқатилган эълон. *Анонс тарқатмоқ.*

АНОР [ф. انار] 1 Анордошларга мансуб, кичикроқ дарахт ёки бута шаклидаги субтропик ўсимлик. *..ҳар жой-ҳар жойда кўмишган анор туллари дўмбайиб ётибди. С. Зуннунова, Олов.*

2 Шу дарахтнинг ичи қизил доналар билан лиқ тўла юмалоқ меваси. *Аччиқ анор. Чуқул анор. Анор суви.* ■ *Учинчи кунни Ҳафиза олма, асал.. анорлар билан тўла сеткани.. бир қиздан Умидга киритиб юборди. Мирмуҳсин, Умид.*

3 Анор (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

АНОРГАНИК [юн. an — инкор қўшимчаси + organismus — тирик мавжудот] Ўсим-

лик ёки ҳайвонот оламига мансуб бўлмаган, ноорганик. *Анорганик моддалар.*

Анорганик кимё Кимёвий элементлар ва улардан ҳосил бўлган бирикмалар ҳақидаги фан.

АНОРДОШЛАР Ёпиқ уруғлилар бўлимига мансуб ўсимликлар оиласи.

АНОРЗОР Нуқул анор билан банд ер, боғ. **АНОРМАЛ** [юн. a — инкор қўшимчаси + лот. norma — қойда, меъёр, раҳбарий кўрсатма] Нормадан четга чиққан, нормага, умумий қонуниятга хилоф, нономрал. *Аномрал ҳолат. Аномрал ҳодиса. Аномрал ўсиш.*

АНСАМБЛЪ [фр. ensemble — бирга, биргаликда; бирлик, уйғунлик, оҳангдошлик] 1 Ўзаро мос ва уйғун қисмларнинг бирикувидан иборат бино ва иншоотлар мажмуи. *Шаҳар марказида улугвор архитектура ансамбллари барпо этилди.* «Фан ва турмуш».

2 Бир тугун бадийий жамоа бўлиб томоша кўрсатадиган артистлар гуруҳи, жамоаси. *Ашула ва рақс ансамбли.* ■ *«Баҳор» Давлат рақс ансамблининг бадийий раҳбари.. Кундуз Мирқаримова бундай деди.* Газетадан.

3 Театр санъатида: драматург, режиссёр, рессом, композитор ва актёрлар ижодининг уйғунлиги.

4 Амалий санъатда: туси бир хил, бичими бир-бирига монанд бўлган кийим-кечаклар мажмуи.

АНТАГОНИЗМ [юн. antagonisma — баҳс, кураш] Келиштириб бўлмайдиган қарама-қаршilik, зиддият. *Синфий антагонизм.*

АНТАГОНИСТ Муросасиз душман, келиштириб бўлмайдиган душман.

АНТАГОНИСТИК Бир-бирига тамоман зид, душман бўлган; келиштириб бўлмайдиган, бартараф қилиб бўлмайдиган. *Антагонистик синфлар. Антагонистик қарама-қаршilikлар.*

АНТАРКТИДА Антарктика (Жанубий қутб) ҳудудининг марказий қисмини эгаллаган материк.

АНТАРКТИКА [юн. anti — қарши, тескари + Арктика] (*A — катта*) Ер шарининг жанубий қутбий ҳудуди: унга Антарктида материги, унинг атрофидаги ороллар қиради.

АНТЕННА [лот. antenna — кема матчасидаги кўндаланг ёғоч; ҳашарот мўйлови] Электромагнит тўлқинларни фазога узатувчи ёки қабул қилувчи қурилма. *Радио антен-*

наси. Телевизор антеннаси. Узатувчи антенна. Қабул қилувчи антенна.

АНТИ- [юн. anti — қарши, зид] Маълум сўзларга олд томондан қўшилиб, ипу сўз ифодалаган нарса (белги, ҳаракат)нинг қаршисини, зиддини билдирувчи қўшимча. *Мас., антифашист.*

АНТИБИОТИК қ. **антибиотиклар.**

АНТИБИОТИКЛАР [анти.. + юн. bios — ҳаёт] Баъзи микроорганизмлар, ҳайвонлар ва ўсимликлар ҳаёти жараёнида ишланиб чиқадиган ва турли хил микробларнинг ўсиши ва ривожланишини тўхтатиб қўядиган моддалар.

АНТИГЕНЛАР [анти.. + юн. genos — насл; келиб чиқиш] Организмга юборилганда, қон ва бошқа тўқималарда антитаналар ишланиб чиқиши ва иммунитет ҳосил бўлишига сабаб бўла оладиган моддалар.

АНТИК [лот. antiquus — қадимги] Қадимги Юнон (Греция) ёки Рим ижтимоий тузумига, маданиятига, санъатига оид ёки хос бўлган. *Антик фалсафа.* ■ *Жумладан, антик давр олимлари Геродот, Аристотель.. ва бошқаларнинг асарларини келтирди.* Газетадан.

АНТИНОМИЯ [юн. antinomia — қонуннинг ички зиддияти] Мантиқан ҳар бири исботланадиган икки қонун, мулоҳаза ёки хулоса ўртасидаги зиддият.

АНТИПАТИЯ [юн. antipatheia — кимнидир ёки ниманидир яхши кўрмаслик] Хуш кўрмаслик, ёқтирмаслик муносабати, совуқ муносабат. *зид. симпатия.*

АНТИСЕМИТИЗМ [анти.. + Сом — Нуҳ пайгамбарнинг ўғилларидан бирининг номи] Миллий ва диний муросасизлик шакллари-дан бири бўлиб, у яҳудийларга душманлик кўзи билан қарашда ифодаланади.

АНТИТАНАЛАР Организмга оқсил табиатли модда (антиген) киритилганда, унга қарши ҳосил бўладиган моддалар.

АНТИТЕЗА [юн. antithesis — қарама-қарши қўйиш] 1 *ад.* Қиёсланувчи фикр, тушунча, образларни қарама-қарши қўйишдан иборат услубий йўл. *Мас.: Яхши тоғиб гапирар, ёмон қониб гапирар.* Мақол.

2 *айн.* **антитезис.**

АНТИТЕЗИС *флс., мнт.* Тезисга қарши қўйилган ҳукм, муҳокама, фикр; қарама-қарши тезис.

АНТИТЕЛОЛАР қ. **антиганалар.**

АНТИФРИЗЛАР [анти.. + *ингл.* freeze — музлатиш] Паст температурада ишловчи ичдан ёнув двигатели ва б. турли қурилмаларни совитиш учун ишлатиладиган, анча паст температурада (-75° гача) музламайдиган суюқликлар.

АНТИФАШИСТ [анти.. + фашизм] Фашизм душмани, фашизмга қарши курашувчи; фашизмга қарши кураш қатнашчиси. *Антифашист ҳаракат.*

АНТИЦИКЛОН [анти.. + циклон] метеор. Ҳаво оқимлари ҳаракатидан ҳосил бўладиган жуда катта атмосфера гирдоби.

АНТИҚА [лот. antiquus — қадимги] 1 *эск.* Қадимдан қолган, қадимга оид. У [Искандар] энди девор ғиштларини бузиб, антиқа белгиларини йигитларга узатар экан.. хумча очилиб боргани сари юрагидаги ғулғула ҳам ортар эди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Жуда қойил, ҳайратга соладиган. *Отамурод оддий бодринг, помидорларни турли усулларда қирқиб, антиқа салатлар тайёрлар.. Зулхумор бўлса, унинг бу санъатига маҳлиё бўлиб ўтирар эди.* М. Мансуров, Ёмби. «Дустлик» меҳмонхонасигача бўлган масофани эринмай босиб ўтсангиз, антиқа бозорга дуч келасиз. Газетадан.

3 Юқори навли қоракўл терининг бир тури.

АНТИҚИЙ *айн.* **антиқа.**

АНТОЛОГИЯ [юн. anthologia < anthos — гул + lego — териш; гуллар дастаси] *ад.* Турли муаллифларнинг танланган асарлари (кўпинча шеърлари) тўплами.

АНТОНИМЛАР [анти.. + юн. опута — ном] *тлш.* Қарама-қарши, зид маъноли тил (нутқ) бирликлари. *Мас., оқ — қора, қаттиқ — юмшоқ, аччиқ — ширин* антоним сўзлар.

АНТОНИМИЯ Антонимлик ҳодисаси.

АНТРАКТ [фр. entracte < entre — орасида, ўртада + acte — иш, ҳаракат] 1 Спектакль пардалари ёки концерт бўлимлари орасидаги танаффус.

2 Опера ёки драматик спектакль пардалари, кўринишларига муқаддима ҳисобланадиган мусиқа асари.

АНТРАКИТ [юн. anthrakos — кўмир] Тим қора, ялтироқ, зич, кучли иссиқ берадиган тошкўмир.

АНТРОПО- [юн. anthropos — одам] Одамга алоқадорликни билдирувчи ясама сўзларнинг таркибий қисми.

АНТРОПОЛОГ Антропология олияи, мутахассиси. *Антропологлар қадимги одамлар тўғрисида нодир маълумотлар олишда.. имкониятлардан кенг фойдаланишмоқда.* «Фан ва турмуш».

АНТРОПОЛОГИК Антропологияга оид. *Антропологик текширишлар. Антропологик музей.*

АНТРОПОЛОГИЯ [антропо... + юн. logos — таълимот, тушунча] Одамнинг келиб чиқиши, одамзод ирқларининг пайдо бўлиши, одамнинг тана тузилишидаги табиий фарқтафовут, ўзгарувчанлик ҳақидаги фан.

АНТРОПОМЕТРИК Антропометрияга оид. *Антропометрик маълумотлар.*

АНТРОПОМЕТРИЯ [антропо.. + юн. metreo — ўлчайман] Антропологик тадқиқотларда одам танаси ва унинг аъзоларини ўлчаш усуллари билан бири.

АНТРОПОНИМИКА [антропо.. + юн. опуа — ном] Ономастиканинг киши исмлари, уларнинг келиб чиқиши, тарқалиши ва ш.к. масалаларни ўрганувчи бўлими.

АНУВ с. т. **аяван.**

АНУРИЯ [юн. ап — инкор қўшимчаси + ипоп — сийдик] Сийдик тугилиши (буйракда ҳосил бўлган сийдик қовуққа тушмайди).

АНЧА *рвш.* Нарса, ҳодиса, иш-ҳаракатнинг микдор, даража, вақт нуқтани назаридан «кўпроқ» белгисини бийдиради. *Комилжон ана шу боғни тиклашга киришган, анчагина жойга кузги кўчатлар ўтқаздирган эди. С. Зуннунова, Олов. Асроранинг хати Низомжонни анча руҳлантириб қўйганди. С. Аҳмад, Уфқ. Кел, қизим, меҳмонларинг сени анча кутиб қолишди-ку. С. Зуннунова, Олов.*

АНЧАЙИН 1 Сезиларли даражада, анчагина. *Албатта, [Амир Темур тимсолини] яратиш жараёнининг анчайин қийин кечганини айтиб ўтиш жоиз.* Газетадан.

2 Йўли учун, шунчаки. *Ўктам бу таклифлар чинми ё анчайин одамгарчиликми, илжайишнинг маъноси не экан, деб ичида уйледи.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АНЧАКИ айн. **анчайин.**

АНЧА-МУНЧА Талайгина, анчагина. *Анча-мунча нарса. Анча-мунча одам йиғилди. Анча-мунча иш қилинди. ■ Чорбоғдаги дарахтлар ҳам анча-мунча.* «Ёшлик».

АНЧАР [малайяча] Танасининг ниҳоятда заҳарли сут шираси тиббиётда фойдаланиладиган тропик дарахт; заққум.

АНШЛАГ [нем. Anschlag — афиша, оммавий эълон] Театр, кино ва б.нинг кассасида билетлар сотилиб бўлганлиги ҳақидаги махсус эълон.

АНЪАНА [а. عنة — наслдан наслга ўтувчи қоида] Ҳаётда қарор тошган (топаётган) удум, урф-одат ва бошқа амаллар. *..Яъни табиат гўзаллигидан баҳра олиш — бу оиланинг авлоддан авлодга ўтиб келаётган анъанаси!* «Тафаккур». *Қолаверса, хайрия тadbирларини марказимиз ёшлари учун доимий анъанага айлантириш мўлжалланмоқда.* Газетадан. *..лавозимини суиистеъмол қилаётган раҳбарлар.. миллий расм-русумларимизга путур етказмоқдалар, муқаддас анъаналаримизнинг обрўсизланишига сабаб бўлмоқдалар.* Газетадан.

АНЪАНАВИЙ Анъанага айланган. *Бу йилги анъанавий навоийхонлик республика пойтахтида бошланди.* Газетадан.

АНҚАЙМОҚ 1 Ҳайронлик билан қарамоқ, ҳайрон бўлиб оғзи очилиб қолмоқ. *Кувёмизнинг ўзи лақабини эшитганда, ростдан ҳам анқайиб қолди, қизарди. М.М.Дўст, Лолазор. Миршаблар Йўлчига зуғум билан ўқрайиб ўтишди. Йўлчи бир минут анқайиб қолди-да, юкни нари-бери орқалаб, уларнинг [миршабларнинг] изига тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Беарво, лоқайд қарамоқ; антраймоқ. *-Анқайманлар, тезда гўжа тайёр бўлади, — деди ишлаётганлар олдига бориб навқар, мўйловини бураркан. Ж. Шарипов, Хоразм. Шодиёр.. жиянига ўшқирди: -Сувдан қуй, нега анқаясан.* «Ёшлик».

АНҚИМОҚ Тарқалмоқ, гуркураб турмоқ (ҳид ҳақида). *Саодатхон акация ҳиди анқиб ётган маданият ва истироҳат боғига ёндош кўчага бурилди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.*

АНҚО [а. عناق — афсонавий қуш; самандлар] Оти бор, ўзи йўқ афсонавий қуш (Гўё Қоф тоғида қушларнинг подшоҳи бўлиб яшар эмиш).

Анқонинг уруғи (ёки тухуми) ёки **анқога шафе** Сира топилмайдиган ёки ғоят кам учрайдиган нарса ҳақида. [Кенжа] *Ҳар ёққа аланглаб, бошпана кўзлашга тушди. Даштда бундай бошпана анқонинг уруғи. Ҳ. Назир, Маёқ сари.*

АНҚОВ Эс-ҳушини ҳадеганда йиғиб ололмайдиган, гапга ҳадеганда тушуниб етолмайдиган; оvsар, эсар. *Элмурод ичида:*

«Анқовни топдинг, билганингни маъқуллай бер, чол!» — деб қўйди. П. Турсун, Ҳқитувчи. *Кекса эшон эса ўз тажрибасидан чиқарган лунда хулосани анқов отиноийига чайнаб бермоқда.* П. Турсун, Ҳқитувчи.

АНҚОВЛАНМОҚ айн. анқовсирамоқ. -Йўқ, — деди Баширжон анқовланиб, — ташунмадим. Н. Аминов, Ёлгончи фаршталар.

АНҚОВЛИК Анқовга хос ҳолат, хатти-ҳаракат. *Бошда ўзим анқовлик қилдим. Бўлмаса, ўз қўлим билан қўзичоқдай боқиб ўстирган қизни эшикдан кириб келган бегона одамлар қўлига топириб утирармидим?* П. Турсун, Ҳқитувчи.

Ўзини анқовликка солмоқ Ўзини анқов, меров қилиб кўрсатмоқ. *Викторнинг нимага шама қилаётганини сезса ҳам, ўзини анқовликка солиб: -Қанақа ишлардан? — деди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.*

АНҚОВСИРАМОҚ Анқовлардек довлдирамоқ ёки ўзини анқовликка, оварликка солмоқ. *Ортиқ унинг тепасида нима қиларини, нима деярини билмай, анқовсираб турарди. М. Мансуров, Ёмби. Элмурод секин кулиб қўйди. Муса эса анқовсираб сўрай берди: -Тавба! Бунинг ишқи нимага экан-а, ота?* П. Турсун, Ҳқитувчи.

АНҒИЗ 1 Экинни ўриб-йиғиб олинган ер, майдон. *Сувонжон.. қир бағридаги анғизга қўйларни ёйиб юборди-да, ўзи ажриқ устига ёнбошлади. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Муайян экан ўриб олингандан кейин унинг далада тиккайиб қолган пояси. *Аҳён-да бир беда анғизида ўтлаб юрган ҳўкиз ва отлар кўринади. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ.*

АНҒИРТ Фозсимонлар туркумининг ўрдаклар оиласига мансуб парранда; тўрамяжоз.

АНҒИШЛАМОҚ фольк. Ирғишлаб ўйнамоқ, гижингламоқ. *Кетди бедов от анғишлаб, Авазнинг вақтини хушлаб. «Интизор». Анғишлайди Заргарнинг минган оти. «Маялкай айёр».*

АНҲОР [а. انهار — дарёлар] Катта ариқ, катта сугорилиш канали. *Тоғдан эриб тушган қор ва ирмоқлардан каттагина анҳор ҳосил булган. Шўҳрат, Шянетля йиллар. Илгари канал тўғрисида гап бўлганда, Сидиқжон уни бирон тегирмон сув элтадиган ариқ деб ўйлаган эди, тупроқни кўриб: -Э-ҳа, — деди, — каттакон анҳор-ку. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

АОРТА [юн. aorte < aeiro — кўтараман] анат. Юракнинг чап қоринчасидан бошланадиган энг катта томир, шотомир, шўҳ-томир. Ундан тарқаладиган артериялар бутун аъзо ва тўқималарни кислородга бой қон билан таъминлайди.

АПАРТЕИД [африкаанс. apartheid — алоҳида-алоҳида яшаш] Ирқий камситишнинг энг ашаддий кўриниши.

АПАТИТ [лот. apatetikos — алдовчи, адаштирувчи] Вулкандан отилиб чиққан кўпгина жинсларнинг доимий таркибий қисми бўлган минерал (асосан фосфатли ўғитлар ишлаб чиқариш учун ишлатилади).

АПАТИЯ [юн. apatheia — лоқайдлик, қизиқишнинг йўқолиши; ҳиссизлик] 1 Одамнинг теварак-атрофидати воқеа ва ҳодисаларга лоқайд бўлиб қолиш ҳолати.

2 тиб. Ташқи муҳитга қизиқмай, бутунлай бепарво бўлиб қолиш билан ифодаланадиган касаллик ҳолати.

АПЕЛЛЯЦИЯ [лот. appellatio — мурожаат, шикоят] 1 Бирон-бир қарор, фикр, олинган натижа юзасидан юқори ташкилот ёки идорага шикоят аризаси билан мурожаат этиш.

2 Суд ҳўқми юзасидан норозилик билдириб, уни муҳиятига кўра қайта кўриб чиқиш ҳўқуқига эга бўлган юқори судга шикоят қилиш шаклларида бир. *Тараққий этган чет мамлакатлардагидай бизда ҳам апелляция судларини ташкил этиш пайти келди.* Газетадан.

3 Маслаҳат бериш, қўллаш учун мурожаат.

АПЕЛЬСИН [голл. appelsien — айнан «хўтой олмаси»] 1 Жануб томонларда ўсадиган доим яшил цитрус дарахт ёки буга.

2 Шу дарахтнинг пўсти тўқ сариқ, гўшти юққа пардалар билан каржларга бўлинган юмалоқ ёки чўзинчоқ серсув меваси. *Апельсин, лимон ва мандариннинг бебаҳолиги қобиғида ифори мойи бўлишигидир. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

АПИЛ-ТАПИЛ рвш. Тезлик билан, наридан-бери, шоша-пиша. *Апил-тапил кийинмоқ. ■ Ҳожия.. чўчиб кўзини очди-да, апил-тапил сочларини тузатди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

АПИР-ШАПИР рвш. Шапир-шупур, тез-тез, наридан-бери. *Апир-шапир ювинмоқ. ■ Башорат овқатни ўғил болалардай тез,*

апир-шапир ичиб, ҳаммадан олдин тугатди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АПОГЕЙ [юн. *apogeios* — Ердан узоқда (жойлашган)] *астр.* Ер йўлдоши орбитасининг Ер марказидан энг узоқ нуқтаси.

АПОПЛЕКСИЯ [юн. *apoplezzo* — зарб билан шикаст етказаман] *тиб.* Бош миёга қон қуйилиши ёки миё томирига қон қуйқаси тикилиб қолиши натижасида ҳушдан кетиши ёки бирор-бир фалаж билан ўтадиган касаллик ҳолати.

АПОРТ (ЯАР) [лот. *apporto* — келтирмаман, олиб келаман] Сотилган акцияларга тўлов сифатида акциядорлик жамиятига келиб тушадиган мулк.

АПОСТЕРИОРИ [лот. *a posteriori* — кейингидан, кейин турганидан] *филс., мнт.* Тажрибага асосланган, тажрибадан келиб чиқадиган; *зид. априори.* *Апостериори мулоҳаза.*

АПОСТРОФ [юн. *apostrophos* — четга, орқа томонга қараган, қаратилган] Ёзувда (баъзи тилларда) ҳарфий белги билан кўрсатилмайдиган унли ўрнида сатр устига қуйиладиган, вергул кўринишидаги белги (').

АПОҚ-ЧАПОҚ Ўзаро аҳд; иноқ, тотув. *Ҳуш, энди даромаду буромадингни қўй, иккинчи хотининг билан апоқ-чапоқмисан? [суради шериги шофёрдан]. «Муштум».* [Қозикалон:] *Тортишманлар, апоқ-чапоқ яшанглар.* И. Раҳим, Ихлос.

АПОҚ-ЧАПОҚЛАШМОҚ Иноқлашмоқ, апоқ-чапоқ бўлиб кетмоқ. *Фотима билан апоқ-чапоқлашиб юрганларингизни ўз кўзи билан кўрганлар бор-ку!* М. Жабборов. Севинч ёшлари.

АППАРАТ [лот. *apparatus* — тайёргарлик; жиҳоз, ускуналар] 1 Муайян бир ишни бажариш учун хизмат қиладиган асбоб, мослама, механизм ва ш.к. нинг умумий номи. *Телефон аппарати. Фотография аппарати.* ■ *Ҳозир армиямиз.. радиотехника ва электрон-ҳисоблаш аппаратларига.. эга.* «Фан ва турмуш».

2 *физиол.* Маълум вазифани бажарувчи аъзолар мажмуи. *Қуриш аппарати. Нафас олиш аппарати.*

3 Бошқарма ёки хўжаликнинг бирор соҳасига хизмат қиладиган муассасалар мажмуи, мазкур муассасаларнинг ходимлари. *Давлат аппарати. Партия аппарати. Бошқарув аппаратини қисқартирмоқ.* ■ *Раис (оқсоқол), котиб ва аппарат ходимларига*

туман, шаҳар бюджети маблағлари ҳисобидан ҳақ тўланади. Газетадан.

АППАРАТУРА Муайян бир ишни бажарувчи аппаратлар мажмуи; лаборатория, цех, катта қурилма ва ш.к. нинг асбоб-ускуналари. *Кимёвий аппаратура. Электр билан бошқариш аппаратураси.*

АППАРАТЧИ Аппаратлар иштини бошқариб ёки назорат қилиб, тўғрилаб турувчи ишчи.

АППЕНДИКС [лот. *appendix* — ортиқ, ўсимта] *анат.* Кўричакнинг чувалчангсимон ўсимтаси.

АППЕНДИЦИТ *тиб.* Аппендикснинг яллиғланиши.

АППЛИКАЦИЯ [лот. *applicatio* — мойиллик; бирлашиш, қўйилиш] 1 Бирор газлама, қоғозга ранг-баранг газлама ёки қоғоз парчаларини ёпиштириб ёки тикиб нақш солиш усули.

2 Шу усул билан солинган сурат, нақш; шундай нақшли буюм.

АПРЕЛЬ [лот. *aprilis* < *arpticus* — қуёш иситадиган] Янгича йил ҳисобида тўртинчи ой. *Биринчи апрель. Апрель кунлари.*

АПРИОРИ [лот. *a priori* — аввал бошдан, аввал тургандан] *филс. мнт.* Тажрибага асосланмаган, тажрибадан олинмаган, тажрибадан олдинги; *зид. апостериори.* *Априори даъво.*

АПРОБАЦИЯ [лот. *approbatio* — маъқуллаш, тасдиқлаш] 1 Текшириш, синаш ва муҳокама асосида расмий суратда маъқуллаш. *Ўқув дастурларини апробация қилиш.*

2 қ. х. Энг яхшиларини уруғликка ажратиш мақсадида экинларнинг ҳосили сифатини аниқлаш.

АПТЕКА [юн. *apotheke* — омор, склад] 1 Врачларнинг ёзиб берган репетларига қараб дори тайёрлайдиган, шунингдек, дори-дармон ва бошқа тиббиёт молларини сақлайдиган ва сотадиган муассаса, дорихона.

2 *айн. аптечка.*

АПТЕКАЧИ 1 Аптекада дорилар тайёрлайдиган ходим; фармацевт.

2 *эск.* Аптека эгаси, хўжайини.

АПТЕЧКА Биринчи тиббий ёрдам кўрсатишда, асосан, ўз-ўзига ва ўзаро ёрдам беришда ишлатиладиган дори-дармонлар ҳамда улар сақланадиган қутича.

АПСУ тақл. с. Аксириш товушининг ёзувдаги шартли ифодаси.

АПШУРМОҚ кам қўлл. айн. **аксирмоқ**.

АР [фр. *are* < лат. *area* — майдон, сатҳ, юза] Метр ўлчови тизимида юз квадрат метрга тенг ер ўлчови бирлиги, бир гектарнинг юздан бир қисми.

АРАБ [а. عرب] 1 Осийёнинг Форс қўлтиғи билан Ўрта денгиз орасидаги қисмида ва Шимоллий Африкада яшовчи, сомиий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ (миллат) номи.

2 Шу халқ (миллат)га мансуб (шахс, мамлакат ва ш.к.) *Араб зиёлилари. Араб тили.*

АРАБИ Арабларга ва Арабистонга оид. *Араби тили. Араби от.* ■ *Дуторбўйин араби отлари, Чу деса бир қирдан хатлари.* «Равшан».

АРАБИЗМ тлш. Араб тилидан ўзлаштирилган сўз ёки ибора.

АРАБИЙ эск. Арабларга, араб тили ва адабиётига оид; арабча. *Арабий адабиёт.* ■ *Яна ўша арабий ва форсий иборалар тўла, биз тушунмайдиган машаққатли ўқишга шўнғиб кетдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АРАБЛАР Осийёнинг Форс қўлтиғи билан Ўрта денгиз орасидаги қисмида ва Шимоллий Африкада яшовчи, сомиий тиллардан бирида сўзлашувчи халқлар.

АРАБЧА 1 Арабларга, араб алифбоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Арабча ёзув. Арабча кийим.* ■ *Тожиббой саводсиз эди. Фақат кимдандир ўрганган учта арабча ҳарф билан «Тоғ» деб жуда ғалати қилиб қўл қўяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Араб тили. *Сиз арабчани биласизми? Арабча гапирмоқ.*

АРАБПУНОС Араб тили, ёзуви, маданияти ва тарихи бўйича мутахассис олим.

АРАБПУНОСЛИК Араб халқининг тили, маданияти, иқтисодиёти ва тарихини ўрганувчи фанлар мажмуи.

АРАВА, **ароба** [а. عربہ — арава, вагон, автомашина] Асосан икки ёки тўрт гилдиракли, от, эшак ёки ҳўкиз қўшиладиган транспорт воситаси. *Кун ботгандан кейин келин ва унинг дугоналари тушган узун соябон аравалар етиб келди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Устига икки-уч боғ беда ташланган арава келиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Отан арава с. т. эск. Поезд. **Шайтон арава** с. т. эск. Велосипед. **Аравангги торт** Жўнаб қол, юришингни қил, ишингни қил. *Ҳа, ҳа, мен сенларнинг хизматкоринг бўламанми, аравангни торт, шунга билиб қўй, оч қолсам*

қоламанки, бу ишларни қилмайман. Р. Файзий, Биринчи баҳор. **Аравани (куруқ) олиб қочмоқ** Куруқ, баландпарвоз гап қилмоқ, беҳуда мақтанмоқ. *— Саидғози ака! — деди [Назаров] кинояли жилмайиб, — ҳадеб аравани қуруқ олиб қочаверманг. Сиз билган сивёсатни биз ҳам биламиз.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ўз аравасини тортмоқ** Ўз ишини, тирикчилигини ўзи қилмоқ. *Бу кунгача ҳар икки бригадир ўз улушига тушган вазифани бажариб, содда қилиб айтганда, ўз аравасини тортиб келишарди.* Ҳ. Нуъмон, Меҳр.

АРАВАК шв. Булоқчи (бурунга тақиладиган сирға).

АРАВАКАШ 1 от От-арава билан юк ташувчи, арава минувчи, ҳайдовчи одам. [Йўлчи] *Отнинг жиловидан тортди, аравакаш гилдиракдан тортди. От силжимоди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 сфт. Аравата қўшиладиган, юк тортадиган. *Аравакаш от.*

АРАВАСОЗ Арава ясовчи уста. *Энди сизга битта арава керак. Мен уста Мадамин аравасиз билан гаплашиб келдим.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

АРАВАСОЗЛИК Арава ясаш касби.

АРАЗ [а. عرض — рад, инкор қилиш; тесқари қараш] Айбситаб, гина-кудурат сақлаб гаплашмаслик, мулоқотда бўлмаслик ҳолати. *Шунга ҳам аразми? У мендан араз. Ака-ука бир-биридан араз.* ■ *Жўраҳон йиғламсираб жавоб қилди. Унинг бу ҳолати хафа қилинган эажжси қизинг аразига ўхшар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қирқ йил қадрдон дўст бўлиб ажралиб кетган одамдай, ҳам соғинч, ҳам араз аралаш мавҳум бир туйғу ичра тўлғаниб эслади.* С. Сиев, Аваз.

АРАЗЛАМОҚ Араз қилмоқ. *Моҳлар ойим маҳдумдан аразлаб, Марғилон кетишга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳеч бир мусулмон киши ўз биродаридан уч кечадан ортиқ аразлаб юриши жоиз эмасдир.* Газетадан.

АРАЗЛАШМОҚ Аразламоқ фл. бирг. н. *Бир-бири билан аразлашганлар кўришмайди.* ■ *Сиз билан биз аразлашганимиз йўқ, шекилли?* П. Турсун, Ўқитувчи. [Кумуш:] *Мендан бошқа хотин бўлса, Зайнабингиз билан биринчи кунданок аразлашар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРАЗЧИ Ҳар нарсага аразлайверадиган, бўлар-бўлмасга тумшайверадиган. *Аразчи*

қиз. *Аразчи одам.* ■ *Аразчи десангиз ҳам шу [Кумуш], ичи қоралик десангиз ҳам шунда.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРАЙИШ [ф. *آرایش* — безак; тартиб] Бичилаётган, тикилаётган нарсанинг чокидаги ортиқча жойи, кўсти.

Арайишнинг олмақ 1) бичилаётган, тикилаётган нарсанинг чокидаги ортиқча ерини қийиб тўғриламоқ, бичимини келтирмоқ; 2) *кўчма* бирор нарсадан бир қисмини ўғирламоқ, ўмармоқ.

АРАЛАШ 1 *сфт. рвш.* Кўпирилган, қоришган, бирга ҳолатда (турли хил кишилар, нарсалар). *Аралаш ўрмон. Аралаш сонлар.* ■ *..терзадан мўраласам, бир уй хотин, эркак аралаш!* А. Қодирий, Жинлар базми. *Ёшу қари, эркак-аёл аралаш, олти даврага бўлинди.* А. Қаҳҳор, Кўпчинор чироқлари.

2 *кўм. вzf.* Билан. *Бобо бирдан қорни аралаш кўкрагини ушлаб қолди.* С. Анорбоев, Ҳамсухбатлар. *Ортиқ жаҳл аралаш четга тупурди.* М. Мансуров, Ёмби. *-Кўп ўрнида кўрасизлар-да энди, — деди хижолат аралаш.* М. Мансуров, Ёмби.

АРАЛАШИБ-ҚУРАЛАШИБ *рвш.* Аралаш-қуралаш бўлиб, кўшилиб-қоришиб. *Туйда аралашиб-қуралашиб юраверади, киши.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРАЛАШИГА *рвш.* Катта-кичик, яхши-ёмони биргалықда. *Қарлашига икки сўмдан.* *Аралашига танқид қилмоқ.*

АРАЛАШМА Турдош, жинсдош бўлмаган моддаларнинг, элементларнинг механик кўпилимаси; турли моддаларнинг кўпиливида ҳосил бўлган маҳсулот. *Алебастр билан қум аралашмаси.* ■ *Бемор ётган хона поллари.. хлорли аралашмадан фойдаланган ҳолда 2—3 марта артилади.* Газетадан.

АРАЛАШМОҚ 1 Бир-бирга кўшилмоқ. *Икки томон қўйлари аралашиб кетди.* ■ *Кўчаларда найзабозлик жанги бошланиб.. ярим кечага борганда, икки томон аралашиб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бирор гуруҳ, тўда ва ш.к. га кўшилмоқ, кирмоқ. *Ўқимайдиам, ишламайдиам бу такасалтанлар. Сен нимага буларга аралашиб қолдинг? «Ёшпик».* *Одамларга ҳам аралашмай, бир чеккага бориб, бошини эгиб ўтирaverди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ҳаром аралашган турмушида бахт бўлмайди.* С. Зуннунова, Олов.

3 Бош кўшмоқ; қотишмоқ, қатнашмоқ (гап, сўз, иш ва ш.к. га). *Ношлож менинг ҳам*

аралашшимга тўғри келди. Газетадан. [Ёрмат:] *Бу оилада нима сир ўтса, барчаси менга аён.* *Туй, аза — барчасига аралашаман.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Алоқа, муносабатда бўлмоқ; одамларга кўшилмоқ. *Анвар ўз тенги болалар билан оз алоқа қилар, уларга кам аралашар ва ортиқча ўйнаб кулмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Оқибатда маҳаллага чиқиб аралашиб юришдан ҳам тортилдим.* Газетадан.

АРАЛАШ-ҚУРАЛАШ Аралаш (аралашган) ҳолатли; қоришган. *Унинг бошидаги фикрлар аралаш-қуралаш бўлиб кетди.* ■ *Келинлар, жувонлар, кампирлар аралаш-қуралаш бўлиб, Мирзакаримбойнинг данғиллама дарвозасига кирадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРАНГ *рвш.* Катта қийинчилик билан, қаттиқ уриниш, машаққат билан; зўр-базўр, зўрға. *Йўлчи «дўппи бозор»дан аравани аранг олиб ўтди: бу ерда зўр тиқилинч, кўпчилиги хотин-қизлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ғишт зинадан Зулфизар аранг чиқиб келар, у бемажол, рангида ранг қолмаган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

АР-АР I: ар-ар қилмоқ Унар-унмасга арилламоқ, ариллаб йиғламоқ.

АР-АР II: [а. *عرعر* — арча] **ар-ар терак** Пирамидасимон терак; шотерак. *Тахта кўприкнинг нариги томони.. янги бинолар бўлиб, олдиларига қатор ар-ар тераклар экканлар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АРАСОТ [а. *عرصات* — майдонлар; ҳовлилар] 1 *дин.* Ислом динида айтилишча, қиёмат қойим бўлганда, жамики одамзод тирилиб тўпланадиган кўрқинчли дашт, қиёмат майдони.

2 *кўчма* Шовқин-сурон, ола-тўполон, қирғин-барот. *Арасот солмоқ (кўтармоқ).*

Арасотда қолмоқ На у ёқли ва на бу ёқли бўлмай, аро йўлда қолмоқ; қилар ишдан янглишиб, гангиб қолмоқ.

АРАФА [а. *عرفة* — Макка ш. яқинидаги тоғ ном; билиш, таниш] 1 *дин.* Рамазон ёки Қурбон ҳайитидан олдинги кун. *Арафадан уч кун олдин.* ■ *Қурбон ҳайити арафасида кишлоқи мурид Тиллабой яна бир қўй келтириб ташлади.* *Эшон қўй сўйиб, қурбонлик қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ёлгон арафа Ҳайитдан олдинги иккинчи кун, индинга ҳайит деган кун. **Чин арафа** Ҳайитдан олдинги кун, эртага ҳайит деган кун.

2 Байрам ёки бирор тантанали кундан олдинги кун (кунлар). *Янги йил арафаси. Тўй арафаси.* ■ - *Бугун байрам арафаси, — деди Турғенев, жангчиларга ўйчан тикилиб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АРАФАСИДА 1 Арафа с. ў.-п. к.

2 кўм. ваз. Вақт муносабатини ифодалайди, ўзи бириккан сўз билдирган нарса, ҳаракат-ҳодиса олддаги кун (кунлар)ни билдиради. *Наврўз арафасида кексалар оқ кийим тайёрлашади, ёшлар ранг-баранг гулли кўйлақлар тиктиришади.* «Саодат». *Сессия арафасида сайлов округларида Олий Мажлис депутатлари билан учрашувлар ўтказилганлиги алоҳида таъкидланди.* Газетадан.

АРАҚ [а. عرق — тер; бугланиш] Сув билан вино (этил)спирти аралашмасидан иборат ичимлик.

АРАҚИ *архит.* Шипнинг гир айланасига, бўғот остига, эшик, дераза тепасига ишланган ёғоч нақш; карниз.

АРАҚХҲҮР Ичкиликка берилган, арақни кўп ичадиган киши; пиёниста.

АРАҚХҲҮРЛИК Арақни кўп ичиш; майхўрлик, ичкиликбозлик.

АРБИТР [лот. arbiter — гувоҳ, томошабин; ҳакам, судья] Томонларнинг розилиги билан тайинланган судья; ҳакам.

2 Спорт ўйинлари, мусобақаларининг қондаларига рия қилинишини кузатиб баҳоловчи судья.

АРБИТРАЖ [фр. arbitrage — ҳакамлик суди] ҳуқ. 1 Низоли масалаларни ҳал қилиш учун махсус ташкил этилган ва доимо фаолият кўрсатувчи суд органи, ҳакамлик. *Транспорт ва алоқа соҳаси, божхона, банк, арбитраж ва суғурта тизимларида келажакда икки томонлама ҳамкорликни мустаҳкамлаш зарурлиги эътироф этилди.* Газетадан.

2 Фойда олиш мақсадида бир валюта бозоридан сотиб олинган хорижий валютани курсдаги фарқига қараб иккинчи валюта бозоридан сотиш.

АРБОБ [а. ارباب — жаноблар; хўжайинлар; амалдорлар] 1 Фан, маданият, санъат соҳасида ёки давлат ишида ўз фаолияти билан танилган, шу соҳада ўзини кўрсатган шахс. *Жамоат арбоби. Маданият арбоби. Санъат арбоби. Сиёсий ароб.*

2 Давлат, ҳукумат аппаратида ишловчи юқори мартабали шахс, раҳбар. *Урта Осиё*

аёлларидан давлат арбоблари, меҳнат қаҳармонлари, олимлар етишган. Ойбек, Нур қдириб.

3 тар. Бухоро хонлигида: маҳалла бошлиғи, эллиқбоши ёки қишлоқ оқсоқоли. *Ҳайдар учинчи ғалвирни тўлдираётганда, қишлоқ томонидан ҳар бири бир хуржун кўтариб имом, сартарош ва ароб шобибнишиб етиб келдилар.* С. Айний, Қуллар.

АРВОҲ [а. ارواح — «руҳ» сўзининг кўплиги, руҳлар] 1 Диний тасаввурларга кўра: фақат одам тириклигида, ҳаётида у билан бўладиган, вафотидан кейин тандан чиқиб, абадий мавжуд бўладиган ғайримоддий асос; руҳ. *Тирик мўминлар қарғишидан қўрқмасане, марҳумлар арвоҳидан қўрқ.* Газетадан. *Шу ерни обод қилинлар. Ҳар ҳолда ота юртинг. Отангинг арвоҳи ҳам шод бўлади.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

Арвоҳ оши Ўтган ота-боболарнинг руҳига бағишлаб ўтказиладиган кичикроқ маърака, йўқлов. *Султонбек сўз олди: «Арвоҳ оши» бермайман, ўғлимни тўй қилмоқчиман, тўй дедим.* Ойбек, Танланган асарлар. **Арвоҳи пир ёки арвоҳ пир** Устоз қўлида касб-ҳунар ўрганиб, мустақил иш бошлаш учун фотиҳа олаётган шогирднинг шу муносабат билан ҳамкасаба усталарга ва ўтган пирлар арвоҳини шод этиш мақсадида берадиган зиёфати. *Бўлмаса, уста Олим ўз уйига дўжон қурибдир денг-чи! — Дўжон қурибдир. Арвоҳ пир бермасдан-а? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Марҳумнинг киши ҳаёлида кўринган парпаси. *Севғувчи йигитни солмишдир йўлга, Тунда эртақ айтган бир мудҳиш арвоҳ.* Ҳ. Олимжон. *Шайх арвоҳдек бесас, бепарво турарди.* С. Сиёев, Аваз.

Арвоҳ капалак Одатда, кечаси чироқ ёруғига келадиган йирик қўнғир капалак (ўлган кишининг руҳи ўз уйига гўё шу капалак суратида келармиш). **Арвоҳ урди** Ишнинг расво бўлиши, ёмон ҳодиса юз беришини руҳнинг ёмон таъсиридан кўришни билдиради. [Қози] *Тавба қилдим, худо!* [Мулладўст:] *Арвоҳ урди, қози!* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Оч арвоҳ ёки арвоҳга ўхшаган** Жуда ориқ, қилтирик; гўё жонсиздек кўринишли.

АРГО [фр. argot — жаргон] тил. Ясама тил. Бирор ижтимоий гуруҳ, тоифанинг (мас., талабалар, спортчилар, ўғрилар ва б.) ўзига хос, бошқалар тушунмайдиган луғавий бирликлардан иборат тили.

АРГОН [юн. argos – ҳаракатсиз] Кимёвий элемент, ҳаво таркибида бўладиган туссиз ва ҳидсиз газ (электр лампалари ва ёритувчи реклама асбоблари ичини тўлдириш учун ишлатилади).

АРГОТИЗМЛАР [фр. argotisme < argot – жаргон] тлш. Бирон аргодан адабий тилга ўзлашиб қолган сўз ва иборалар. Мас., қуён (чиптасиз йўловчилар – шофёрлар тилида).

АРГУМЕНТ [лот. argumentum – яққол исбот, аниқ далил] 1 Фикр, даъво ва ш.к. ни исботлаш учун асос, далил.

2 мат. Эркин ўзгарувчи миқдор.

АРГУМЕНТАЦИЯ [лот. argumentatio – далиллаш, далил келтириш] Керакли фикр ёки қондани исботлаш учун далилларни ташкил этиш, муҳокама қилиш.

АРДОБ 1 [ф. آرد – ун + آب – сув] Молларга ичириш учун сувга ун чалиб тайёрланган озуқа.

2 кўчма Ундан, дондан пишириладиган ёсиз суяқ овқат.

АРДОҚ Иззат-ҳурмат, эъзоз-эътибор ҳисси, шундай ҳис-туйғули муносабат. Айни дамда фарзандлар ардоғида, иззат-ҳурматда умр кечирмоқда. Газетадан.

АРДОҚЛАМОҚ 1 Иззат-ҳурмат, ардоқ билан муносабатда бўлмоқ. ..эл ардоқлаган санъаткорлардан бири. Газетадан. Қишлоқларимизнинг энг иззатли, энг ҳурматли, халқимиз ардоқлаб, қўлида кўтараётган кишилари.. механизаторлардир. С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

2 Эҳтиёт қилмоқ, авайламоқ. Мен сени ардоқлаб ғубордан, чангдан, Йўлингга ҳар куни сув сепаримдим!? Шухрат. Умр бўйи ардоқлаган азиз нарсасини йўқотгандек эди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

АРДОҚЛИ Эъзоз-эҳтиромга лойиқ. Ардоқли меҳмон. ■ Элимга таниқли, ардоқли чоллар, Ҳамиша беллари белбоғли чоллар. Миртемир.

АРЕАЛ [лот. aera – майдон, макон] 1 Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг бирор тури, туркуми ёки оиласи тарқалган ҳудуд.

2 Тил ҳодисалари – фонетик, лексик ва б. ҳодисалар тарқалган ҳудуд, лингвистик ареал.

Ареал лингвистика 1) тилшуносликнинг лингвистик ареалларни ўрганиш билан шуғулланувчи соҳаси; 2) тилшуносликда лингвистик ареалларни ўрганишга алоҳида эътибор берувчи йўналиш.

АРЕОМЕТР [юн. araios – зич бўлмаган, бўш; суяқ + metreo – ўлчаيمان] Суяқлиқ ва сочилувчан қаттиқ жисмларнинг зичлигини ўлчайдиган асбоб.

АРЕСТ [нем. Arrest – қамоққа олиш; таққлаш < лот. attestum – ҳукм, қарор]: арест солмоқ ҳўж. мл. Мулк ёки пулдан фойдаланиш ҳуқуқидан вақтинча маҳрум этмоқ, мол-мулкни ҳатлаб, муҳрлаб қўймоқ.

АРЖУМАНД [ф. ارجمند – қадрли, иззатли] эск. кт. Азиз, қадрли, қимматли. Фарзанди аржумандига гўдақликдан гўзал тарбия, ҳусн-ахлоқ берган. Ойбек, Навоий.

АРЗ 1 [а. عرض – баён, изҳор; тақдим этиш] Дард-ҳасрат, шикоят тарзидаги (асосан оғзаки) гап, мурожаат. Чол бу бегона йигитнинг вазиятида тараддудланиш сезиб, қайтадан сўради: -Ҳўш, ўғлим, нима арзинг бор? Ойбек, Танланган асарлар. Подшойим, бизлар сизга арзга келдик. «Равшан».

Арзи ҳол ёки арзи бандачилик Ўз аҳволи ҳақдаги оғзаки баён; дард-ҳасрат; ўтинчли илтимос. Мен минарман энди аста қушимга, Арзи ҳолим айтдим денгу дўшимга. «Маликаи айёр». «Қуш тилини қуш биледи» деганларидек, Нодиранинг самимий арзи бандачилиги Моҳлар ойим билан Нигор келиннинг юракларини эзди. А. Қодирйй, Меҳробдан чаён. Арз қилмоқ 1) билганини, ўйлаганини ёки дард-ҳасратини оғзаки айтмоқ, баён қилмоқ; ўтинчли илтимос билан мурожаат қилмоқ. -Мен хонни Тошкентдан жўнатиш олдида унинг холи вақтини топиб, бу фикримни бир даража арз қилиб ўтган эдим, – деди [қушбеги]. А. Қодирйй, Ўтган кунлар; 2) шикоят қилмоқ. [Ғофир бой ва қозиларга:] Ҳўй, бўрилар! Сўзларингдан қайт! Бўлмаса, ҳокимингга бормайман, мингбошингга ялинмайман, халққа арз қиламан, халққа! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Арз сўрамоқ эск. Илтимос ёки шикоят билан келганларга, уларни эшитиб, тегишли жавоб-муомала қилмоқ. Арк – қадим Ҳоразм шоҳларининг арз сўрайдиган жойи. Ж. Шарипов, Ҳоразм.

АРЗ II [а. ارض – ер, замин] эск. кт. Ер шарии ёки унинг бир қисми.

Курраи арз Ер шарии. Глобусни боболар Курраи арз, дебдилар. Яшаган сайёрангни билмоқлик фарз, дебдилар. А. Орипов. Арзи Рум тар. Рим империяси. Арзу само Ер билан осмон, бутун коинот.

АРЗА с. т. 1 айн. арз I. *Ҳар тарафга арза қилиб, Номи бекларни йиғарман.* «Гурӯғлининг туғилиши».

2 айн. **ариза**. [Қодирқул:] *Обор, менга арза керак эмас, ерни берсанг, қутуласан.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АРЗАНДА [ф. ارزنده — арзийдиган, лойиқ] 1 Орзу қилиб етишган ёлғиз ўғил ёки қиз. *Беш яшар қизчасини қақириб, у болага кўрсатиб: -Ана кўрмайсанми, бу қандай оппоқ, дундиқча! Мана шу менинг бирдан-бир арзандам, — деди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

2 Энг севиқли, эрка ўғил ёки қиз. *Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ кўпориб, шу кенжа, арзандасига сарф қилиш учун уринар, бу қизни катта шавкат ва дабдаба билан узатишни орзу қилар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бирор кишининг ҳаммадан ортиқ кўрган суюкли кишиysi, эркаси. *Гулорга худо берди, у эрка-арзанда хотин бўлиб, эрига суялиб, кўнглига нима келса, шуни қилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРЗАНДАЙ-КИРОМАНДА [ф. арзанда + كرامند — очиқ кўнгли, олийжаноб] *Жуда ҳам арзанда.* [Шарофат] *Биттаю битта арзандай-кироманда қизи билан умри ўтиб кетганини сезмади ҳам.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

АРЗАЧИ с. т. 1 Одамларга ариза ёзиб беришни касб қилиб олган киши; аризанавис. *Шу яқинда, ўзи ўрдада турадиган бир арзачи бор эмиш.* А. Қодирйй, Мехробдан чаён.

2 Мансабдор шахсга ёки бирор идора, муассасага ариза берган, арз қилган шахс. *Золимлиги, порахўрлиги, арзачиларни қақшатганлиги туфайли халқда: «Бизнинг ҳоким — Фишмандир.. Пули йўққа душмандир!..» деб таърифланган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АРЗГҲЙ [ф. عرضگوی — арз айтувчи] эск. Арз билан келган ёки муурожаат қилган киши. *Қабулхонада кутиб ўтиравериб тоқати тоқ бўлган арзгўйлар раис олдига киришга интиладилар.* 3. Савд, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

АРЗ-ДОД, арзу дод Тўлиб тошган дард-ҳасрат ва ундан пшикоят. *Камбағал ҳар ерда мушт ерди, четга қоқиларди, арзу додини ҳеч ким тингламасди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..арз-дод учун боргонларни отиб ташлаб, гуноҳсиз қонларни сув каби ичишни қўмсайсан.* А. Қодирйй, Фирвонлик Маллавоӣ.

АРЗИГУДЕК айн. арзийдиган 2.

АРЗИГУЛИК айн. арзийдиган 2. *Арзигулик совға.*

АРЗИГУНДАЙ айн. арзийдиган 2.

АРЗИЙДИГАН 1 Арзимок фл.сфдш.

2 сфт. Мақтовга, диққат-эйтиборга молик; лойиқ. *Мақтаса арзийдиган йигит. Урнак олса арзийдиган хўжалик. ■ Кошки иззатга арзийдиган азиз меҳмон бўлса! Ойбек, О. в. шабадалар.*

АРЗИМАГАН Унча қиймати, аҳамияти бўлмаган; арзимас. *Арзимаган баҳона. Арзимаган гап. Арзимаган жанжал. ■ Арзимаган нарсага овора бўлиб, ишдан қолибсиз-да, оқсоқол? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Нега ўзингизни ерга урасиз? -Нега арзимаган бир одамга ўз ихтиёрингизни бериб қўясиз? — деди Саида Қаландаровга. А. Қаҳҳор, Спнчлалак.* [Бой Гофирга:] *Туй баҳонасида менадан сенга ўтиб қолган арзимаган нарсалар бор, шуларни пулга қақиб, орани очиқ қилиб қўйсак, деган эдим.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АРЗИМАС айн. арзимаган. *Арзимас баҳона. Арзимас сабаб. Арзимас гап. ■ Шу арзимас хайр-саховатидан ўз қалбида мамнунлик, таскин сезиб роҳатланади.* Газетадан.

АРЗИМОҚ 1 Белгиланган ёки сўралган (олинган, сотилган) нархга лойиқ, мос бўлмоқ. *Бу нарса неча пулга арзийди?*

2 кўчма Қиймати ёки аҳамияти жиҳатидан тенг келмоқ, баравар бўлмоқ. *Ёлғиз ўғлингиз унта йигитга арзийдилар.* Ҳ. Гулом, Маъшал. [Йўлчи] *Эшикка чиқаркан, орқасидан чол сўзлаб қолди: -Ҳай, ўт йигит, ҳалиги сўзларинг олтинга арзийди, аммо ҳар кимга сўзлайверма! Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Лойиқ, муносиб бўлмоқ. *Уни мукофотласа арзийди. ■ [Қози Қодирқулга:] Юзиди оз-моз чиройи бўлгани билан ўзи таги наст. Сизнинг остонангизга сира арзимайди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Оқламоқ, зое кетмаслик. *Тер тўкканга арзимайдиган иш. Мен сизга ҳар қанча яхшилик қилсам арзийди. ■ Ақлли кишиларнинг садағаси кетсанг ҳам арзийди.* А. Қодирйй, Ўтган кунлар. *Аскар болаларни кафтимизда кўтарсак арзийди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

Арзимайди «Раҳмат»га камтарлик билан қайтариладиган жавоб сўз. *Ёрдамларингиз учун катта раҳмат. — Арзимайди.*

АРЗИРЛИ айн. арзийдиган 2. *Арзирли совға. Мақтовга арзирли иш. ■ Уқиганингиз*

ушбу воқеаларда ўйлаб кўрса арзирли муаммолар бисёр. Газетадан.

АРЗНОМА эск. Илтимоснома; ариза. Шу қизғин дамларда. арзнома ёзиш, идорама-идора сарсон бўлиб юришга Ойдинойларни нимадир мажбур қилган. Газетадан. Бу — арзнома эмас, талаб бу, нўписа, айбнома. С. Сийёев, Аваз.

АРЗОН [ф. ارزان — баҳоси паст, қадр кам] 1 Баҳоси, нархи юқори бўлмаган. Арзон мол. ■ Қаранг, ҳаммаси арзон нарсалар. С. Зуннунова, Олов.

2 Меъёрлагидан паст нарх, паст нархда. Бизнинг Қаландарбой кузда камбағалларнинг пахтасини арзон-арзон сотиб олиб, саройига босиб қўяди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АРЗОН-ГАРОВ рвш. с. т. Асл қиймати-дан анча камига, арзимаган пулга, паст баҳо билан, текиндай. Арзон-гаров сотиб олмоқ.

АРЗОН-ГАРОН [арзон + ф. گران — қиммат, баҳоси баланд] айн. арзон-гаров.

АРЗОНЛАМОҚ с. т. Арзонлашмоқ.

АРЗОНЛАШМОҚ Арзон бўлмоқ, баҳоси, нархи пасаймоқ Моллар анча арзонлашди. Механизация туфайли ҳар бир центнер пахта икки сўм арзонлашди.

АРЗОНСИНМОҚ Асл баҳосидан, нархидан арзон сўрашпчи, деб билмоқ; олувчи айтган баҳоси, нархни кам деб ҳисобламоқ.

АРЗОНЧИЛИК Нарх-навонинг арзон ҳолати, пайти; зид. қимматчилик.

АРЗОНҚҮЛ с. т. Озгина ҳақ бадалига ишлайдиган, меҳнати эвазига кам ҳақ оладиган. Ҳозир олмалар пишган вақт бўлгани учун менга ўхшаш ош-томоғига юрадиган арзонқўл кишиларни эшигидан қувламас экан. Ф. Фулом, Шум бола.

АРЗ-ҲОЛ, арзи ҳол қ. арз 1.

АРИ Парда қанотли ҳашаротларнинг йиртқич ва чақадиган бир тури. Сарик ари. Тукли ари. Қизил ари. Қовоқ ари. Ёмон арида бол бўлмас, сувсиз ерда тол бўлмас. Мақол. ■ Ари.. бешиктерватарни чақиб фалаж қилади. «Фан ва турмуш».

АРИЗА [а. عرضة — арзнома; илтимоснома] Муайян муассаса ёки мансабдор шахс номига ёзилган илтимос, таклиф, шикоят мазмунидаги расмий ҳужжат. Ариза бермоқ. Ариза ёзмоқ. Ариза ташламоқ.

АРИЗАБОЗ Ариза ёзишга берилган шахс.

АРИЗАБОЗЛИК Ариза ёзишга берилиш, аризалар ёзиш билан машғуллик.

АРИЗАНАВИС тар. Одамларга қалам ҳақи бадалига ариза ёзиб берувчи шахс. Маҳаммадражаб кейинги бир ҳафтани турли.. аризанавислардан йўл-йўриқ сўраш билан ўтказди. А. Қаҳҳор, Сароб.

АРИЗАЧИ 1 Ариза берувчи, ариза берган шахс. Мингбоши шошиб бориб, меҳмонхона айвонига чиқди-да, ҳар вақт аризачиларни сўраб, айбдорларни тергов қиладиган ерига келиб ўтирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 айн. арзанапис.

3 тар. Фуқародан тушган ариза, илтимоснома, шикоятларни ўзидан юқори амалдорга маълум қилиб турувчи мансабдор шахс.

АРИЛЛАМОҚ 1 с. т. Бақриб йиғламоқ, ҳадеса йиғлайвермоқ, ар-ар қилмоқ (бола ҳақида).

2 фольк. Пишқирмоқ (от ҳақида). Оғзини карракдай очган, ариллаган аргимоқ отларнинг ҳар қайсиси томдай келади. «Авазхон».

АРИМОҚ Борлиги кетмоқ, йўқолмоқ (бор ҳолда давом этётган нарсалар ҳақида). Касали аримоқ. ■ Машариф ака анча тузалиб, танидаги дард ариган бўлгани билан дилидаги дард аримаган эди. Мирмуҳсин, Қазил дурралар. Ота, юмшоққина қилиб, қадр ариган хонадонни қирғоққа чиқиб қолган балиққа қиёслади. «Ёшпик». Кексалар бор хонадонлардан хайру баракот аримайди. Газетадан.

АРИСТОКРАТ Аристократияга, оқсуякларга мансуб шахс; оқсуяк, асилзода.

АРИСТОКРАТИЗМ Аристократларга, оқсуякларга хос сифатлар, аристократик феъл-атвор, юриш-туриш.

АРИСТОКРАТИК 1 Аристократияга, қиборларга, оқсуякларга оид. Аристократик жамият.

2 Аристократларга, оқсуякларга хос бўлган; назокатли. Аристократик хулқ-атвор.

3 Аристократиянинг ҳукмронлигига асосланган. Аристократик республика. Аристократик идора усули.

АРИСТОКРАТИЯ [юн. aristokratia — яхшилар ҳокимияти] 1 Иқтисодий ҳукмрон синф, зодагонларнинг сиёсий ҳокимияти, ҳукмронлиги.

2 Кулдорлик ва феодал давлатларда энг имтиёзли табақа (буржуа давлатида ҳам маълум имтиёзларни сақлаб қолган).

АРИСТОН [нем. Arrestant — қамоққа олинган киши] с. т. Қамоққа олинган, қамоқдаги киши; маҳбус, банди. -Қурқманг,

уста, мен сиздан аристонларни қандай қочир-тирганлигингизни суриштирмоқчи эмасман, — деди Теишбой шарақлаб қулиб. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АРИТМИЯ [юн. *arhythmia* — маромнинг, ритмнинг бузилиши] *тиб.* Юрак уришидаги одатий ритмнинг, маромнинг бузилиши. *Мен, ун йилдирки, каравотда шифтга тикилиб ётаман. Юрак касал — аритмия.* Газетадан.

АРИФМЕТИК Арифметикага оид. *Арифметик масала. Арифметик амаллар.*

АРИФМЕТИКА [юн. *arithmetike* — ҳисоб ҳақидаги фан < *arithmos* — сон] Математиканинг сонларнинг оддий хоссаларини ҳамда улар устида бажариладиган амалларни (қўшиш, айириш, кўпайтириш, бўлиш-ни) ўрганадиган бўлими; ҳисоб. *Арифметиканинг тўрт амали. ■ Ал-Форобий математикани арифметика, геометрия, оптика ва механикадан иборат деб қаради. «Фан ва турмуш».*

АРИФМОМЕТР [юн. *arithmos* — сон + *metreo* — ўлчайман] Арифметик амалларни механик равишда бажарадиган ихчам ҳисоблаш машинаси.

АРИХОНА 1 с. т. Ариси кўп бўлган, арилар ғужғон ўйнаган жой.

2 Асалариларни боқиб ва асал тўплаш учун махсус ясалган яшик, қути.

АРИЧИ қ. асаларичи.

АРИЧИЛИК қ. асаларичилик.

АРИШ I Аришқоқ фл. ҳарч. н. Абдулвоҳид.. *Аҳмаднинг фалокати ариши эҳтимоли борлиги ҳақида қисқагина сўзлади. Ойбек, Нур қилдириб.*

АРИШ II Ғалла ўсимликларидан бири, қора бугдой ва унинг дони, ғалласи. *Ариш уни. Ариш нони. Ариш бошоқ чиқарди. Бир тонна ариш.*

АРИЯ [итал. *aria* — қўшиқ] Оркестр ёки бошқа мусиқа асбоблари жўрлигида бир киши ижро этадиган (айтадиган) вокал асар, ашула (кўпинча опера, оратория ва ш.к. нинг таркибий қисмини ташкил этади).

АРИҚ I Сунъий равишда ҳосил қилинган сув йўли, ўзани ва ундаги сув. *Бир одам ариқ қазийди, кўп одам сув ичади. Мақол. Отанг мироб бўлса ҳам, ариқни тозалаб сув ич. Мақол.*

Ариқ оқсоқол тар. Туркйстонда 19-асрда қишлоқ мироби. *Бу киши [Мадамин] қишлоқ-*

нинг мироби бўлиб, кўпчилик бу одамни «Ариқ оқсоқол» дер эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Экин экиш ва сугориш учун экин майдонда тортилган махсус сув йўли, жўяк.

Ўқ ариқ Экин майдонда жўякларга сув тарқатиш учун олинган марказий ариқ.

АРИҚЧА I Киякяна ариқ, жилга(ча). *Саҳнга дид билан ранг-баранг гуллар экилибди, ариқчада ўрта бармоқдай сув эринчоқлик билан.. оқиб турибди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 *тех.* Турли деталларнинг ариқсимон ўйилган ери. *Поршень халқасининг ариқчаси.*

АРК I [ф. *ارك* — ички қалъа] тар. Пойтахтдаги қаср; хон ёки амирнинг атрофи баланд девор билан ўралган кўрғон-саройи. *Фитначилар амир жўнаб кетган куннинг эртаси тунда аркка ҳужум қилди. Б. Аҳмедов, Улуғбек. Арк ичи кимхоб ва зар чакмон кийган, кумуш камар болаган ва катта салла ўраганлар билан тўлди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

АРК II с. т. Арка.

АРКА [лот. *arcus* — ёй, ёйсимон эгик] I *архит.* Тепаси ярим доира шаклида солинган дарвоза, эшик, дераза ва ш.к.

2 Шундай дарвоза шаклидаги ҳашаматли иншоот. *Кўрғонга кираверишда баланд ёғоч арка бор. Аркага: «Урганч районидagi Охунбобоев номли колхоз» деб ёзилган. З. Соътиев, Юрак сўзлари.*

АРКОН [а. *اركان* — «рукн»нинг кўплиги, яъни устунлар, асослар] *эск. кт.* Улуғ мартаба эгалари, катта амалдор, мансабдор, арбоблар. *Сулага ун чоғлиқ аркон чиққандан сўнг, хон ҳудайчига яна бир нарса деб қўйди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

Аркони давлат Давлат арбоблари, юқори мартаба эгалари. **Аркони** дин Дин асослари **Аркони** ҳарб Қўшинларнинг бош штаби, ҳарбий қўмондонлик.

АРКОН(И) Қовуннинг ширин бир нави. *..бозорга тушган қовунхўрлар бу лаззатли неъматларнинг умрвоқи, аркони каби номларини ҳамма вақт ҳам билвермайдилар. «Фан ва турмуш».*

АРКТИКА [юн. *arktikos* — шимолий] (Акатта) Ер шарининг шимолий кутб қисми.

АРМАН(И) I Арманистон Республикасининг туб (асосий) аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу халққа (миллатга) мансуб (шахс, тил ва ш.к.). *Арман(и) аёл. Арман тили.*

АРМАН(И)ЛАР Арманистон Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

АРМАТУРА [лот. *armatura* — қурол-аслаҳа, қурол тури] *тех.* 1 Аппарат, машина, иншоот ва ш.к. нинг асосий қисмига қирмайдиган ёрдамчи қисмлари мажмуи. Бу қозонининг *арматураси*.

2 Темирбетон иншоотларнинг пўлат чивиклардан иборат каркаси, синчи, шунингдек, иншоотларни мустаҳкамлаш учун уларнинг ораларига қўйиладиган металл қисмлар мажмуи. *Шлюз деворлари арматураси*. ■ *Кечаги катта котлован ўрнини.. арматура симлари қоплаган.* А. Мухтор, Опасингиллар.

АРМАТУРАЧИ Арматура тайёрловчи ёки ўрнатувчи ишчи.

АРМИЯ [лот. *armare* — қуролаштириш] 1 Давлатнинг барча қуроли кучлари мажмуи. *Республикамиз армияси*.

Ҳаракатдаги армия Армиянинг уруш вақтида фронтда бўлган қисми.

2 *айн.* ҳаракатдаги армия *Шу узлиб тушган иккита бармоқ туфайли у армиядан қолиб кетди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Биз ўстирган ўғиллар Армияга борурлар, Тикилиб келса душман, Жазосини берурлар.* «Қўшиқлар». Урушнинг иккинчи йили отаси армияга кетди-ю, қўлида хунари йўқ она икки бола билан қолди. П. Қодиров, Уч илдив.

3 Куруқликдаги қуроли кучлар.

4 Бир ёки бир неча қўшин турларининг бир неча корпус ёки дивизиядан ташкил топган, уруш ҳаракатларини олиб бориш учун белгиланган қўшилмаси. *Танк армияси*.

5 *кўчма* Умумий иш, умумий мақсад билан бирилашган кишилар. *Механизаторлар армияси*.

АРМОН [ф. *ارمان* — кучли истак, орзу] 1 Кўнгилга тугилган, лекин(ҳали)юзага чиқмаган, амалга ошмаган орзуният. *Шунингдек, минглаб ватандошларимиз умра амалларини бажариб келишяптики, бу илгари қанчадан-қанча юртдошларимизнинг армонлари эди.* Газетадан. *Шоир юрагида элнинг дарди, раиятнинг эртакка солиб қўмсаган тилаклари.. армонлари акс садо бермагайми, Аваз? С. Сиёев, Аваз.*

2 Кўнгилга тугилган орзуниятнинг рўбба чикмаслигидан афсус-надомат. -Э, беар-

мон одам бўларжанми, Назар ака, — дея таскин берган бўлдим. — Айтишларича, худоям Одам Атони тўжисроқ яратолмаганидан армонда экан. М. М. Дўст, Лолазор.

Армон қилмоқ Амалга ошмаган орзуниятдан афсусланмоқ. *Эрта эккан хирмон қилур, кеч эккан армон қилур.* Мақол.

АРМУҒОН [ф. *ارمغان* — совға, тухфа] *кт. назм.* Совға, тортиқ, тухфа. *Бугуним яхши, аминманки, эртага ҳаёт менга ўз армуғонларидан яна қанчасини тайёрлаб турибди.* А. Мухтор. Давр менинг тақдиримда. *Уч ўғлондир Андижон, Намангану Фарғона, Юртга айлар армуғон Миллион тонна дурдона.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

АРНА 1 Баъзи шеваларда (мас., Хоразм шеvasида) — бош канал.

2 Баъзи шеваларда (мас. Жиззах шеvasида) — кичик жар. *Арна келса иргитди, Ўр келса ўрмалатди, Шундай Ҳаким йўл тортди.* «Алпомыш».

3 Шимолий ўзбек шеваларида (Қозоғистонда) — дарё ўзани, қуруқ ўзан.

АРО *юқ. усл.* 1 *айн. ора.* *Эрди бу сўзда Тўтию Булбул, Ки етишди ароға Қирғовул.* Нишотий, Қушлар мунозараси. *Манга қилди бори фикри хиёнат, Ародин кўтариб дину диёнат.* С. Қосимий, Садоқатнома. *Хирож тўлар эди Шош фуқароси, Чўзилди, узилмай жангалар ароси.* Шайхзода, Тошкентнома.

2 *кум.* Ораси, орасида. *Оҳ уриб майдон аро Рустам каби солсам уриш.* «Нурали». *Лашкар аросида ўғлонни кўрдим.* «Нурали».

3 *кт.* Кўпшик шаклидаги отларга қўшилиб, шу сўз билдирган нарсалар «ўртасида», «ўртасидаги» маъносини билдиради. *Республикалараро, давлатлараро, хўжаликлараро.*

АРОБА *эск. усл.* Арава. *..Отлар хуркуб, узуб, аробалар олуб қочуб, неча одамларни босиб ўлдурмадимиз? Ҳамза.*

АРОСАТ *с. т.* Арасот. *Маҳмудхонга бўлиб турур қиёмат, Алғов-далғов Оқтош шаҳри аросат.* «Нурали». *Товушқон туёқли, марал беллидир, Аросат кунда ажаб ҳоллидир.* «Малаякай айёр».

АРОҚ [а. *عرق* — тер] 1 *эск. тер.* Тўкмаса дехқон ароқ, пойи бел, Емишининг фойдасин топмас эл. Ҳ. Хоразмий, Гулшанул-асроп.

2 *айн. арақ.* Ароқдан сақланганлар, чунки у барча ёмонликларнинг калитидир. «Фан ва турмуш». *Кассир акамни қаранг, Ароқ ичиб маст келади.* «Қўшиқлар».

АРОҚХҲҮР айн. арақхур. Ароқхур — ўзига қонхур. Мақол.

АРПА Ғалладошлар оиласига мансуб, дони овқатга ва ем сифатида ишлатиладиган бир ва кўп йиллик ғалла ўсимлиги ва унинг дони, ғалласи. Арпа эккан арпа олар, бугдой эккан бугдой олар. Мақол. Арпа қаерда пишса, чумчуқ ўша ерда. Мақол. ■ Сополитеналиклар, кўпинча, бугдой, арпа ва тариқдан тайёрланган атала истеъмол қилишгани аниқланди. «Фан ва турмуш».

Арвангги хом ўрдими? Нима ёмонлик қилди? (ёмонлик қилмаганликни қайд этувчи ибора). Алишер Навоийга қарши тилларингни мунча қайрай бердиларини! У жаноб сенларнинг арпаларингни хом ўрдими? Ойбек, Навоий.

АРПАБОДИЁН Уруғи, мевасида асосан эфир мойи, шунингдек, оқсил ва бошқа моддалар бўлган, зирадошлар оиласига мансуб бир йиллик ўсимлик. Сўнгера арпабодийёни туйиб ёки кафт орасида уқалаб, димламага ва лағмон вазжусига солинади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансик таомлари.

АРПАПОЯ 1 Арпа экилган ер, майдон.

2 Арпа ўсимлигининг пояси.

АРПАҒОН Бугдойдошлар оиласига мансуб, чўлда ва адирларда ўсадиган паст бўйли бир йиллик ўсимликлар туркуми. [Бобо] Қўйларнинг арпагон.. каби ўтларни талашиб-тортишиб ейишларини заёқ қилиб кузатди. С. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши.

АРПА [ф. арпа] Ёғоч, металл, тош ва ш. к. нарсаларни қирқиш, кесиш учун ишлатиладиган қирра тишли асбоб. Камон арпа. Лентасимон арпа. Қил арпа. Қўл арпа. Арпа тиши. Арпа тортмоқ. ■ Бошқа бир ҳовлида икки бола эринчоқлик билан арпа тортади. «Ёшлик».

Арпа қилмоқ Тенг бўлишиб олмоқ. Ортиқча.. сутдан келган даромад жиноятчилар ўртасида арпа қилиб келинган. Газетадан. Арпави баравар тортмоқ Бирор иш, меҳнатда тенг иштирок этмоқ. Рўзғор аррасини баробар тортишиб келади. Шухрат, Умр поғоналари.

АРПАКАШ [ф. ازەكش — арпа тортувчи] Арпалаш, арпа тортиш билан шуғулланувчи шахс.

АРПАКАШЛИК Арракаш иши. Қиши билан арракашлик қилиб, тўнғак кавлайдиган бўлиб турибмиз. А. Қаҳҳор, Кўпчинор чироқлари.

АРПАЛАМОҚ 1 Арпа билан кесмоқ, бўлмоқ. Ёғоч арпаламоқ.

2 кўчма Тинч қўймай, гап-сўз билан жонга тегмоқ. Бу ёқда қариб қуйилмаган хотин арпалаб турса.. М.М. Дўст, Лолазор.

АРРАЧИ с. т. Арракаш.

АРСЕНАЛ [фр. arsenal < а. دارالصناعه — ишхона, устхона] 1 Қурол-аслаҳа ясайдиган, тузатадиган, сақлайдиган жой; қурол-яроғ омбори.

2 Кўп сонли бирон нарса, катта захира.

АРСЛОН 1 Мушуксимонлар оиласига мансуб баҳайбат йиртқич сутэмизувчи ҳайвон; шер. Йигит сўзидан, арслон изидан (қайтмас). Мақол. Арслоннинг ўлиги, сичқоннинг тириги. Мақол.

2 кўчма Баҳодир, забардаст, довурак одам ҳақида (шу жониворга нисбат берилди). Машъум Калон минорасидан ўлимга итарилган эл арслонларининг наъраси қалъа осмонини ҳамон ларзага келтирмоқда. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Арслон (эркаклар исми).

АРТЕЗИАН [фр. artesian — Франциядаги Артуа (лат. Artesium) вилояти номидан]: артезиан сувлари Босим таъсирида бўлган ер ости сувлари. Улар сув ўтказмайдиган қатламлар оралиғида ҳосил бўлади. Бургулаб очилганда (бурғу қудуқлардан) отилиб чиқади. Артезиан қудуқ Бурғулаб қавланган теран қудуқ; бурғу қудуқ. Ойқиз бу ерларда артезиан қудуқлари қазилаётганини яхши билади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

АРТЕЛЬ [фр. atel < итал. artiere — ҳунармаңд] Фуқароларнинг, касб-ҳунар эгаларининг биргалашиб, жамоя бўлиб ишлаш учун тузилган уюшмаси шаклларида бири.

АРТЕРИОСКЛЕРОЗ [артерия + юн. sclerosis — қотиб қолиш] тиб. Артериялар деворларининг қалинлашуви ва зичлашуви натижасида юз берадиган сурункали касаллик.

АРТЕРИЯ [юн. arteria — нафас йўли; aertereo — сақламоқ] анат. Кислородга тўйинган қонни юракдан аъзолар ва тўқималарга элтувчи томирлар. Ўнка артерияси. Кўз артерияси. Артерия босими.

Ўнқу артерияси Бўйин бўйлаб кетган катта қўш артерия.

АРТИЗАН с. т. айн. артезиан. Улар қудуқдан суғоради, энди бизга атаганям бордир. Қани у, артизан деган матоҳинг, ўртоқ Маҳсумов. М.М. Дўст, Лолазор.

АРТИКЛЬ [лот. articulus — нутқ қисми, бўлаги] *тлш.* Баъзи тилларда отнинг олди-дан қўшилиб, унга аниқлик ёки ноаниқлик ва б. маъноларни бағишлайдиган кўрсаткич. *Аниқлик артикли.*

АРТИКУЛ [лот. articulus — бўлим, қисм] 1 Баъзи қонун ва расмий ҳужжатларда маҳсу-сус модла.

2 Маҳсулот, товар тури, шунингдек, унинг рақамли ёки ҳарфий ифодаси.

АРТИКУЛЯЦИЯ [лот. articulatio < articulare — аниқ талаффуз қилмоқ] 1 *тлш.* Нутқ аъзоларининг (лаб, тил ва ш.к. нинг) то-вуш ҳосил қилишдаги ҳаракат-фаолияти ва ҳолати.

2 Мусиқада: асарни созда ёки овоз билан ижро этиш усули.

АРТИЛЛЕРИЯ [фр. artillere — тайёр-ламоқ, шайламоқ] 1 Тўп, миномёт ва ш.к. отиш қуроллари мажмуи. *Зенит артилле-рияси. Узиюрар артиллерия.*

2 Шундай қуроллар билан қуролланган қўшин тури. *Шу чоғ артиллерия қисмлари оғир тўплари билан ўта бошлади.* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 Тўп-замбараклар, уларнинг тузилиши ва урушда қўлланиши ҳақидаги фан.

АРТИЛЛЕРИЯЧИ Артиллерияда хизмат қилувчи аскар, офицер.

АРТИНМОҚ 1 Артмоқ фл. ўзл. н. Бадан-даги ёки унинг бирор қисмидаги нам, ҳўлни сочиқ, латга билан ишқаб кетказмоқ. *Шо-шилмай, ваннахонага кириб, юз-қўлини ча-йиб, артиниб, шундан кейингина ичкарига ўтди.* М.М.Дўст, Лолазор.

2 *айн.* артмоқ 3.

АРТИСТ [лот. ars, artis — касб, ҳунар; санъат] 1 Санъат асарларини томошабин-лар учун намойиш қилувчи ижрочи. *Опера артисти. Эстрада артисти.* ■ *Концерт ту-гагачи, Элмурод артистларни ўз ертўласига таклиф этди.* Шўҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма с. т.* Бирор иш-ҳаракат, ўйин ва ш.к. ни артист каби ижро этувчи, унинг ҳади-сини олган, артистга хос хатти-ҳаракат, қи-лиқларга эга шахс.

АРТИСТКА Артист аёл.

АРТИСТЛИК 1 Артист касби. *Мурзин.. ўзининг артистлик ҳам қилганини Элму-род билан биринчи марта қўл бериб кўри-шайтганда айтган эди.* Шўҳрат, Шинел-ли йиллар.

2 Артистга хос хатти-ҳаракат, қилиқ (қ. артист 2).

АРТМОҚ 1 Нарса юзасига ўрнашган (илашган, юққан) кир, чанг, сув ва б.ни ишқаб кетказмоқ. *Хонани супуриб, ҳўл латтада артиб тозалади.* «Ёшлик». ..сап-сариқ олмалардан йирикроғини танлаб, белбоғ учига артган бўлди-да, очкўзлик билан карсиллатиб тишлади. «Ёшлик». ..беихтиёр думалаб тушган ёшни артиш учун бошини эгди. С. Зуннунова, Олов. *Ошхонада кўрдим бир бадмаст сатанг Қўл, оғзин артганин нон билан қаранг.* Воқияф. ..чақалоқнинг териси жуда нозик бўлади. Шунинг учун чўмилтиргандан сўнг арт-манг, сочиқни баданига аста-аста босиб олинг. «Саодат».

2 *шв.* Пўстини, пўчоғини олмоқ; арч(и)-моқ. *Сабзи артмоқ. Картошка артмоқ.*

3 Ҳўл сочиқ, латга билан баданни иш-қаламоқ (баданни чиниқтириш учун).

АРТРИТ [юн. arthron — бўғим + it(is) — яллиғланишни ифода этувчи қўшимча] Бўғимларнинг яллиғланиши.

АРТРОЛОГИЯ [юн. arthro(n) — бўғим + logos — таълимот; фан] Бўғим ва унинг ка-салликларини ўрганадиган фан.

АРУЗ [а. عروض — шеър ўлчовлари, вазн-ларига солиштириб ўлчаш] 1 *ад.* Шеър тузи-лишда узун ва қисқа бўғинларнинг маъ-лум тартибда алмашиб келишига асослан-ган ва Шарқ назмида, хусусан, ўзбек мум-тоз назмида кенг қўлланган шеъррий ўлчов, шеър тизими. *Аруз вазни. Аруз вазнида ёзил-ган шеър.*

2 Шеър вазнлари, ўлчовлари ҳақидаги илм, фан. *Илми арузда сендек устоз оз қол-ди, Воқифга чин мураббий, пири гарон, Чар-хий.* Воқиф.

АРФА [нем. Harfe < итал. агра] Учбурчак шаклидаги қадимий кўп торли тирнама му-сиқа асбоби.

АРФАЧИ Арфа чалувчи созанда.

АРХАИЗМ [юн. archaios — илк, қадимги] *тлш.* Маълум давр учун эскирган, истеъмол-дан чиқа бошлаган тил бирлиги — сўз, ибора, грамматик шакл. Мас., сурур (севинч), ҳаён (фойда) — луғавий архаизмлар.

АРХАИК Эскирган, истеъмолдан қолган. *Архаик сўз. Архаик ибора.*

АРХАР Жуфт туёқдилар туркумига ман-суб ёввойи қўйларнинг умумий номи; ал-

қор, тоғ қўйи. *Меҳмон ўз насибаси билан келди, хўжайин. Бугун эрталаб битта архар отиб эдим! С. Анорбоев, Оқсой. Баланд тоғ яйловларида яшайдиган архарларнинг ғалати бир одати бор. «Фан ва турмуш».*

АРХЕОЛОГ Археология олими, мутахассиси. *Ҳазораси шаҳри харобаларини тадқиқ этишни.. устод археолог Яҳё Ғуломов бошлаб берди. «Фан ва турмуш».*

АРХЕОЛОГИК Археологияга оид. *Археологик экспедиция. Археологик қазилмалар.*

АРХЕОЛОГИЯ [юн. archaios – қадимги + logos – таълимот] Қадимий моддий маданият ёдгорликлари асосида халқларнинг тарихий ўтмишини, турмуши ва маданиятини ўргатувчи фан. *Археология музейи.*

АРХИВ [лот. archivum ва юн. archeion – муассаса] 1 Эски ҳужжатлар, ёзма ва график ёдгорликларни сақлаш, системалаштириш ва тавсифлаш билан шуғулланадиган махсус муассаса. *Давлат архиви.*

2 Муассасанинг эски ҳужжатлар, тугалланган ишлар ва ш.к. сақланадиган бўлими. *Институт архиви.*

3 Бирор муассаса ёки шахснинг иш фаолиятига алоқадор бўлган хатлар, қўлёзмалар, фотосуратлар ва ш.к. йиғиндиси, мажмуи. *Ёзувчининг шахсий архиви.*

АРХИВАРИУС айн. архивчи.

АРХИВЧИ Архив ходими, архивда ишловчи киши.

АРХИВШУНОС Архив ишлари бўйича мутахассис олим.

АРХИВШУНОСЛИК Қўлёзмаларни, ҳужжатларни тўплаш, тартибга солиш ва сақлаш, шунингдек, архив иши тарихини ўрганиш, ташкил қилиш каби масалалар билан шуғулланувчи илмий соҳа.

АРХИЕПИСКОП [юн. archi – ясама сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, «юқори», «юқори даража», «катта» маъноларини билдиради: archiepiskopos – катта епископ] Епископдан юқори унвон ва шу унвонга эга бўлган руҳоний.

АРХИЕРЕЙ [юн. archiereus – биринчи, катта руҳоний] Христиан черковларида: юқори даражали руҳонийлар (епископ, архиепископ ва митрополит)нинг умумий унвони.

АРХИМАНДРИТ [юн. archimandrites] Эрақлар монастыри бошлиғининг ва монахларнинг олий унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс.

АРХИПЕЛАГ [юн. arche – ибтидо; бош + pelagos – денгиз] Бир-бирига яқин турган денгиз ороллари гуруҳи, ороллар тўдаси.

АРХИТЕКТОНИК Архитектоникага оид. *Архитектоник формалар.*

АРХИТЕКТОНИКА [юн. architektonike (techne) – қурилиш (санъати)] снт., архит. Санъатда, хусусан архитектурада бир бутуннинг айрим қисмлари ўртасидаги уйғунлик, мутаносиблик, мослик; бадий элементларнинг ўзаро монандлиги, мослашуви.

АРХИТЕКТОР [юн. architekton – архитектура мутахассиси] Архитектура мутахассиси, бино ва иншоотларни лойиҳаловчи ёки қурувчи мутахассис; меъмор.

АРХИТЕКТОРЛИК Архитектор касби.

АРХИТЕКТУРА [лот. architectura < юн. architektonike] Бино ва иншоотларни лойиҳалаш, қуриш ва безатиш санъати; меъморлик. *Самарқанд архитектураси. Замонавий архитектура. ■ Шаҳар марказида улугвор архитектура ансамбллари барпо этилди. «Фан ва турмуш».*

АРЧА 1 Сарвдошлар овласига мансуб, доим яшил бута ёки дарахтлар туркуми. *Чинор чиримас, арча қуримас. Мақол.*

2 айн. қорақарағай.

3 Шу дарахтнинг янги йил кунларида кесиб олиб безатилган шохи ёки тупи. *Арча ясаммоқ.*

Арча байрами Безатилган арча атрофида ўтказиладиган болалар байрами. *Қишлоқ мактабида ва уйларида арча байрами ўтказишни одат қилган киши ҳам шу эди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

АРЧАЗОР Нуқул арча билан банд ер, майдон. *Кўксой ўзанидан кўтарилаётган қуюқ туман.. арчазор устига салобат билан бостириб бормоқда. С. Анорбоев, Оқсой.*

АРЧ(И)МОҚ 1 Пўстини олмоқ. *Жувон Сиддиқжондан пичоқ сўраб олиб, иккита бодринг арчиди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Севаргул қутидаги нақш олмалардан бирини олиб, пўстини арчмай, карсиллатиб тишлади. «Ёшпик».*

2 Пўстилоғини олмоқ, шилмоқ. *Терак пўстилоғини арчимоқ.*

АРШ I [а. عرش – тахт; шийпон] 1 Осмоннинг энг юқори қавати, юқориси.

2 маж. Энг юқори жой. *Саҳарлар сийнадин оху фиғоним аршга чиққанда.. Зебинясо.*

Арши аъло 1) энг юқори арш. *Кўз ютиб очгунча ер ютиб кетдими ё арши аълога ўтиб кетдими?* М. Қўшмоқов, Али Қамбар; 2) *маж.* юксаб жой, осмон, фалак. *Ёғилмас ҳеч чаллак сабабсиз арши аълодан.* Воқиф. **Арши аълога кўтармоқ** Кўкка кўтармоқ, юқори тутмоқ. *Бир вақтлар унинг олдида ўзини арши аълога кўтарган Жамол Каримий Улфат энди ўзининг шеърларини бериб, унинг фикрини сўрар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АРШИ II: арш қилмоқ с. т. Кайф-сафо қилмоқ, айш-ишрат қилмоқ. *Аввалгидан кўра каттароқ арш қилиб юрибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРШИИ I Метрик система жорий қилинганга қадар қўлланган узунлик ўлчов бирлиги (0,71 метрга тенг).

2 Шу узунликдаги ўлчов асбоби; газ, газчўп.

Ўз аршини билан ўлчamoқ Ўз нуқтага назаря, ўз ўлчови билан баҳоламоқ. *Ҳар ҳолда, кимки ким ҳақида езмасин, ўша одамнинг ўзига ўхшашини хоҳлайди, бошқача айтганда, ўз аршини билан ўлчайди.* М.М.Дўст, Лолазор.

АРЬЕРГАРД [фр. *arriere* — орқадаги + *garde* — соқчи, қўриқчи] Ҳарбий юриш, ҳужум ёки чекиниш вақтида асосий кучларнинг кетидан борувчи ва уларни душманнинг орқадан келиб ҳужум қилишидан сақловчи аскарый қўшиқма, қисм. *Учинчи октябрь кун кечаси душман марказ группасининг арьергард қисмлари Чайка дарёси бўйига чиқди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АРҚИРАМОҚ фольк. Қудратли товуш чиқармоқ, наъра тортмоқ, пишқирмоқ. *Арқираган эрдай бўлиб, борди девларнинг устига.* «Маликавай айёр». *Арқираган шердай бўлиб. От кўй арабини устига.* «Юнус пари».

АРҚОН Зигир, каноп, наша пояси толаларидан, ипдан ёки жундан эшиб тайёрланган, боғлаш учун ишлатиладиган буюм; арғамчи. *Қил арқон. Жун арқон. Каноп арқон. Илон чаққан ола арқондан қўржади.* Мақол. ■ *Матпано шуни ўйлаб, арқонни омон дастасига чирмади.* С. Сиеёв, Аваз.

Арқон солмоқ этн. Янги келаётган келинчак йўлини арқон билан тўсмоқ (келин олиб кетаётганлардан пул, рўмол ва ш.к. лар олиш мақсадида). *«Арава пойга»нинг гумбури, аравакашларнинг қийқириги, аёлларнинг «ёр-ёри» билан тўй карвони бо-*

раркан, қандайдир болалар, ўспиринлар югуриб чиқиб, йўлга арқон солдилар. Ойбек, Танланган асарлар. **Бўйнига арқон солгандай айн.** *бўйнидан бойлагандай.* қ. бўйни. **Арқонни узун ташламоқ** Бировнинг ноўрин, ножўя хатти-ҳаракати учун танбеҳ беришда, қўлга олишда шошмай, «ўзига кўйиб бериб» яш тутмоқ. **Арқонини устига ташлаб юбормоқ** Сафдан чиқармоқ, ҳайдаб юбормоқ. *Ячейка унинг арқонини устига ташлаб юборган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АРҚОНЛАМОҚ Ўтлаш учун узун арқон билан қозик ёки бошқа нарсага боғлаб кўймоқ (уй ҳайвонларини). *Отни бедаполага арқонламоқ.* ■ *Бир дехқон сигирини ёп-зовур четига арқонлаб қўйган экан, илон чақиб ўлибди.* С. Сиеёв, Ёруғлик.

АРҚОҚ тўқм. Газламаннинг ўриши билан кўндалангига кесинувчи ишлари. *Уриш-арқоқи мустаҳкам мато аъло тўқилгуси.* Воқиф.

АРҒАМЧИ шв. Арқон. *Арғамчига қил қувват.* Мақол. ■ *Кал ўроғи билан арғамчисини бир кўжатнинг тагига беркитибдида, товушини чиқармай ётаверибди.* «Зумрад ва Қиммат».

АРҒИМЧОҚ I Дарахтнинг шохига ёки иморат ёғочига икки учини боғлаб осилган арқон; ҳайинчак. *Арғимчоқ солмоқ.* *Арғимчоқ учмоқ.*

2 Умуман, шундай учиб ўйнаш учун ишланган мослама, қурилма. *..арғимчоқларни тўла таъмирдан чиқариб, болаларга ҳада этишди.* Газетадан.

АРҒУВОН [ф. *ارغوان*] I Ёғоч ўймакорлигида ишлатиладиган, баҳорда очиладиган қирмизга гулли бир дарахт (бурчоқдошлар овласига мансуб дарахтлар туркуми). *Ибодилла.. отни бино олдидаги қатор арғувон дарахтларининг бирига боғлаб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Шу дарахтнинг гулига ўхшаш, қирмизи ранг. *Арғувон юз. Арғувон шафақ.* ■ *Юзларинг олмадек ёнар, гунчаи арғувонмусан.* Машраб.

АРҒУВОНИЙ Арғувон гули рангли. *Қўйди уфқнинг пиёласига Арғувоний бодасини шом.* «Ёшлик».

АРҒУМОҚ, **арғумоқ** от Зотли чопқир отларга берилган умумий ном. *..бахмал ёпқичли арғумоқлар кўкка сапчийди.* С. Сиеёв, Аваз. *Остимда ўйнайди арғумоқ отим.* «Маликавай айёр».

АСАБ [а. عصب — нерв; пай, томир] 1 анат. физиол. Бош ва орқа миядан барча аъзоларга тарқалган ва уларнинг фаолиятини бошқариб турадиган жуда ингичка нерв томирлари тизими ва шу томирларнинг ҳар бири. *Ўзи ёш, асаблари бутун.* С. Зуннуова, Олов.

2 Организм фаолияти ва инсон хатти-ҳаракатларини ўз ичига олган шундай тизимлар мажмуи.

3 Шу тизимлар мажмуининг ҳолати. *Бошининг таранг асаблари бўшашиб, енгил тортди-да..* А. Мухтор. Бўронларда бордек ҳаловат. *Гўзал манзара руҳингизни бардам, асабларингизни осойишта қилади.* «Саодат».

4 Асабий ҳолат. *Адолат асабдан титраб, бошини ушлаб, ўтириб қолди.* С. Зуннуова, Гулхан.

Асабга тегмоқ Асабини қўзғатмоқ, гижинтирмоқ, жигига тегмоқ. *У Карим билан Меҳрини мақтаб, Қодировнинг асабига текканини сезиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Асаби бузилмоқ** Кайфияти ёмон томонга ўзгармоқ. *Бўлар-бўлмасга асабине бузилмасин.*

АСАББОЗЛИК Асаб билан ўйнашиш. Э, каттаконинг билан қўшмозор бўл, деб ўйлади Яхшибоев, бунақа асаббозликда соғайиб бўладими. М. М. Дўст, Лолазор.

АСАБИЙ 1 Салга асабийланаверадиган, бўлар-бўлмасга қизишиб, тутақиб кетадиган; зардаси тез, жиззакчи. *Асабий киши. Асабий бола.* ■ *Отам асабий одам эди. Шундай бўлса ҳам, мени қаттиқ урмаган ва ёмон.. сўкмаган эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

2 Асабларнинг қўзғалиши билан боғлиқ. *Асабий ҳолат. Асабий товуш.* ■ *-Бегонадан ҳам баттарсиз! — қизишиб кетган Холисанинг лаблари асабий титради.* С. Нуров, Нарвон. *Юзини асабий тимдалаётган онасининг аҳволига ачинибми, аёл жаҳдан тушди.* «Ёшлук».

АСАБИЙЛАНМОҚ айн. асабийлашмоқ. *-Нима қилай, қўлимдан келган бутун яшилликни қилиб кўрдим, — чой ҳўплади Маҳмудов ва асабийланиб, титраб, ғазаб билан сўзида давом этди.* Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит.

АСАБИЙЛАШМОҚ Асаби қўзғамоқ, асабий ҳолатли бўлмоқ. *Юсуфбек ҳожи юрт бесаранжомлиги ва ўғил қайғуси билан асабийлашган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. У

нимадандир асабийлашиб, тез-тез қошини чимирар, йиғинга тезроқ яқун ясашга ошиқар эди. Н. Аминов. Қаҳқаҳа.

АСАБИЙЛИК Асабий ҳолат. *Элбек ўз кабинетига қайтгандан кейин асабийлик билан нари-бери юриб, узоқ ўйлади.* А. Мухтор, Туғғлиш.

АСАБИЯТ 1 айн. асаб. *Унинг асабиятга тегувчи.. сўзлари ҳар кунини Саудийнинг еганини заҳар-заққумга айлантирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Асабий ҳолат; асабийлик. [Ҳакимбойваччининг] *Ранги ўчган.. ҳаракатларида кўрқув ва асабият.. сезилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АСАД [а. اسد — арслон, шер] 1 (А — катта) астр. Ўн икки буржнинг бири, Саратон ва Сунбула буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида бешинчи ойнинг арабча номи (22 июль — 21 август оралиғига тўғри келади). *Кекса пахтакорларимиз «асад — ғўзани ясат» дейдилар. Саратонда сув қўй, Асадда тинч қўй.* Мақол.

3 Асад (эркаклар исми).

АСАКА (А — катта ҳарф билан) Жой номи. **Асакаси кетмайди** Кам бўлиб қолмайди. *Шу ердан жой ажратилса, кимнинг асакаси кетибди..* Газетадан.

АСАЛ [а. عسل] 1 Ўсимликлар гулидаги шира (нектар)нинг илгич асаларилар организмда қайта ишланишидан ҳосил бўладиган ширин, суюқ озиқ маҳсулоти. *Меҳнат қилиб толганинг — қанду асал тотганинг.* Мақол. ■ *..кунига уч маҳал бир стаканига бир ош қошиқдан асал аралаштириб ичган мағқул.* «Саодат».

2 кўчма *Жуда ширин нарса ҳақида. Куз ойлари бошланишида бу ерда ҳовли атрофидаги етинқираган мевалар, сўридаги ҳусайни узумлардан асал томиб туради.* Туйғун, Дўстлик севинчлари. *Ҳа, ўзимизникидан: Қорабулоқнинг.. сувини ичади-ю, асал бўлиб кетмайдими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Асал (хотин-қизлар исми).

АСАЛАРИ Ўсимликлар нектарини йиғиб, асалга айлантирувчи ари. *Асалари ўзининг ҳалокати билан атроф муҳит зарарланганлиги ҳақида ташвишли хабар беради.* «Фан ва турмуш».

АСАЛАРИЧИ Асал олиш учун асалари урчатиш, уни парвариш қилиш билан шуғullanувчи шахс; асаларичилик мутахассиси.

АСАЛАРИЧИЛИК Қишлоқ хўжалигининг асал олиш учун асалари урчитиш ва уни парварии қилиш билан шуғулланувчи тармоғи. *Янтоқ қишлоқ хўжалигида ем-хашак сифатида ишлатилиши билан бирга асаларичиликда ҳам асқатади.* «Фан ва турмуш».

АСАР [а. اثر — аломат, белги, нишон] 1 Бирор нарсдан қолган ёки ундан дарак берувчи белги. *..танада хасталик, шикастланиш ёки зарарланиш белгиларидан асар ҳам йўқ эди.* Газетадан. *Илгарилари анҳорларни тўлдириб оққан зилол сувардан буғун асар ҳам йўқ.* Газетадан.

2 Киши ёки нарса ҳолати, фаолиятини ўзгартирувчи ташқи омил; таъсир. *Асари тегмоқ. Асари урмоқ.*

Асар қилмоқ 1) таъсирини ўтказмоқ, таъсир қилмоқ. *Дори асар қилмади.* ■ [Кумуш:] *..айниқса мусофирчилигим ёмон асар қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Отнинг ориқлиги асар қилиб, ғадир-будур ерга бориб, суруниб йиқилди.* «Гўрўглининг туғилиши»; 2) кўчма қатғиқ тегмоқ; нашъа қилмоқ. *Абдулазиз баққолақ қайнисининг ундан ҳазар қилгандай, «баққол» деб сансираб гапириши қаттиқ асар қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Ижодий меҳнат маҳсули. *Адабий асар. Босма асар. Илмий асар. Саҳна асари. Муסיқа асари. Танланган асарлар тўлами. Асар ёзмоқ. Асар яратмоқ.* ■ *Отажон Ҳошимовнинг кўп асарлари, суд ишига ҳеч қандай алоқаси бўлмаса ҳам, йўқотилди.* «Фан ва турмуш». *Рассом 50 йиллик ижоди давомида кўплаб графика асарлари яратди.* Газетадан.

АСБЕСТ [лот. asbestos — ўчмайдиган, емирилмайдиган] Ўтга чидамли, кислота ва ишқор таъсир қилмайдиган, иссиқлик ва электрни ўтказмайдиган толали минерал; тошпахта.

АСБОБ [а. اسباب — сабаблар] Умуман, фаолиятда ишга солинадиган, фаолият учун хизмат қиладиган нарсалар: қурул-яроғ, уй-рўзғор буюмлари ва б. *Уруш асбоблари. Қишлоқ хўжалиги асбоблари. Дуррадеорлик асбоблари. Чолғу асбоблари. Жарроҳлик асбоблари. Косибчилик асбоблари. Иситиш асбоблари.*

АСБОБ-АНЖОМ [асбоб + ф. انجام — охири, оқибат; ижро] Асбоб ва анжомлар мажмуи. *Унинг ўз таърифича, бу сузлар илгари бизнинг ҳаётимизда мутлақо бўлмай, эндигина оммалашаётган фанлар ва техника*

қуруллари, буюм ва асбоб-анжомларнинг «ўзбекча атамаси» эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

АСБОБСОЗЛИК Турли асбоблар ишлаб чиқариш, саноятнинг шу иш билан шуғулланувчи тармоғи. *Асбобсозлик заводи. Асбобсозликни ривожлантирмоқ.*

АСБОБ-УСКУНА Асбоб ва ускуналар мажмуи. *Завод асбоб-ускуналари.*

АСЕПТИКА [юн. а — инкор қўшимчаси + septikos — йирингли] Йирингли жароҳатларга инфекция тунпирмасликка қаратилган чора-тадбирлар тизими.

АСИЛ [а. اصيل — насли, зотли] 1 Аъло сифатли, энг яхши; тоза, соф (қалбаки, паст эмас). *Асил мол. Асил шойи. Асил буюм. Асил айнимас, айниса ҳам чиримас.* Мақол. ■ *Оёққа чулғов қилсанг ҳам, асил ипак бўз бўлмас, деб шунни айтади.* А. Мухтор, Кумуш тола. *Кеп қолинг, лалми қовун, мармар тарвуз.. сабзининг асили.* Газетадан.

Асил тош Қимматбаҳо тош (мас., лаъл, зумрад, бриллиант).

2 *кўчма* Яхши хислатларга, фазилатларга эга бўлган; олийжаноб, бебаҳо; соф, пок. *Асил одам. Асил фарзанд.* ■ [Комилов Қодирга:] *Яна бўрқ ол десам, бош олиб юрма! Дадавой ака каби одамлар бизга керакли одамлар. Хатолари, нуқсонлари кўп бўлса ҳам, юраги асил кўринди.* Уйғун, Навбаҳор.

3 Асил (эркаклар исми).

АСИЛЗОДА Феодал ва буржуа-дворян жамиятида: юқори табақали зотларга мансуб шахс; оқсуяк.

АСИММЕТРИК Симметрик бўлмаган, симметриясиз; *зид. симметрик.*

АСИММЕТРИЯ [юн. asymmetria — ўлчови бир хил эмаслик] Симметриянинг йўқлиги ёки бузилганлиги; симметриясизлик; *зид. симметрия.*

АСИР [а. اسير — тутқун, банди; мафтун, шайдо] 1 Уруш вақтида душман қўлига тушиб, озодликдан маҳрум бўлган шахс; банди. *Асир олмоқ. Асир тушмоқ. Асирларни алмашмоқ.* ■ *Турдиев асирни тўғри батальон штабига олиб жўнади.* Шухрат, Шинелли йўллар. *—Қўрбоши қани? — деб сўради Ботирали ҳамон қўл кўтариб турган асирлардан.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Тутқона қурилишида, биз билан бирга, асир тушган австралиялик солдатлар ҳам ишларди.* А. Толябов, Ҳақиқат энди.

2 *кўчма* Тутқун, банди ҳолатида яшовчи шахс. *Турт девор асири бўлиб ўтирган аёл-*

лар бундай пайтларда каттакон боғда қафасдан чиққан қуш сингари яйрар. Х. Ахророва, Орифнинг давлати.

3 *кўчма* Бирор кимса ёки нарсаса ўзини бутунлай топширган, унинг «қули» ҳолатидаги шахс. *Мана шу кундан бошлаб Ўлчи шу қизнинг асири, мафтун бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Асир қилмоқ (ёки этмоқ) 1) душманни қўлга туширмоқ, асир олмақ; 2) *кўчма* ўзига тортмоқ, жалб этмоқ, мафтун, шайдо қилмоқ. *У [Ҳаловат] хаёл суриб қолди, эҳ, хаёллар.. сиз кишини асир этишига нақадар устасиз.* Н. Орифжонов, Ҳаловат.

АСИРА Асир аёл. *Ҳасан ота ўлгач, Сожиди чин етимлик гирдобиди асира бўлди.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

АСИРЛИК Асир ҳолат. *Асирлик даҳшатли ўлимдан ҳам кучлироқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АСКАР [а. اسكەر — лашкар, қўшын] 1) Ҳарбий хизматдаги шахс. *..бир гуруҳ ота-оналар Қашқадарё вилоятидаги аскарларнинг ҳаёти билан танишиш мақсадида келдилар.* Газетадан.

2) Давлатнинг қуролли кучлари мажмуи ёки уларнинг бир қисми; қўшын, армия.

Отлиқ аскар тар. Иккинчи жаҳон урушидан олдин от билан хизмат қилувчи аскар, қўшын. *Қоронғида отлиқ аскарларнинг қанчалигини билмаган эканман..* Файратий, Унутилмас кунлар. **Қизил аскар тар.** Совет армиясининг ва унга мансуб жангчининг урушдан олдинги номи.

АСКАРБОШИ Катта аскарый қисм бошлиғи, саркарда. *Остонақул додхоҳ ва аскарбошилар қиличларини пешоналарига тўғри-лаб тағзим қилдилар.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

АСКАРИЙ Аскарга, қўшинга оид, ҳарбий. *Аскарый қисм. Аскарый қўшилмалар.* ■ *Шундай қилиб, ёз ҳам ўтди. Ниҳоят, Аҳмаджон аскарый хизматга қақирлиди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

АСКАРЛИК Ҳарбий хизмат, аскар хизмати. *Аскарликка олмақ. Аскарликка қақирмоқ.* ■ *Аниқ билган одамларнинг айтишига қараганда, Мадрайим аскарликка ўзи ариза берган ва ҳатто бунинг кетидан хийла овора бўлган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Улар аскарликка от тайёрлаши керак экан.* С. Сиеёв, Ёруғлик.

АСКАРЧА *рвш.* Ҳарбийларча, ҳарбий-часига. *Аскарча юриш.*

АСКЕТ [юн. asketes — машқ қилувчи; зоҳид] Аскетизм тарафдори, тарки дунё қилган киши; зоҳид.

АСКЕТИЗМ 1) Ҳамма дунёвий нарсалардан воз кечишни, тарки дунё қилишни, зоҳидликни тарғиб қилувчи диний-ахлоқий назария.

2) Эҳтиёжларни қондиришдан, ҳаёт лаззатларидан, ҳамма дунёвий ишлардан, бахт-саодатдан воз кечиш, тарки дунё қилиш; зоҳидлик, гўшанишинлик.

АСКИЯ [а. ازكياء (бирл. زكى) — зийраклар, закийлар] 1) Ўзбек халқ оғзаки ижодининг бир жанри бўлиб, унда сўз ўйинига, қочирӣқларга асосланган ҳолда икки ёки ундан ортӣқ киши ёки тарафлар мусобақалашади. Аския, одатда, тўй-томоша, сайл, зиёфат каби йиғинларда ўтказилади. *Аскияга жуда уста экан, оламда дард нима, ўлим нима эканини буткул унутиб, роса кулишдик.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Латифа, лоф, аския, топишмоқ ва мақол жанрлари янги воқеликни ўзига хос ихчам шаклда акс эттиради.* «ЎТА».

Аския айтишмоқ Шундай мусобақада (аскияда) тарафкаш сифатида қатнашмоқ. **Аския қилмоқ** 1) *айн.* аския айтишмоқ; 2) сўз ўйини, қочирӣқлар билан масҳара, майна қилмоқ.

2 с. т. Аскиябоз, аскиячи лақаби.

АСКИЯБОЗ Аскияга уста, аския айтишни яхши кўрадиган ва айтадиган одам. *Аскиябоз ва масҳарабозлар тўй матрақасига жон киргизиб турди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АСКИЯБОЗЛИК Аския айтишиниш. *Мулла Наби.. чапани йиғитлар билан чойхонадан чойхонага юриб, аскиябозлик, улфатчилик билан умр кечира бошлади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *..ҳазил-хузул, кулги, ана аскиябозлигу мана аскиябозлик.* «Ёшлик».

АСКИЯЧИ *айн.* аскиябоз. *Буларга.. колхозчи ҳаваскор ашулачилар, ўйинчилар, қизиқчилар, ниҳоят, тарафма-тараф аскиячилар қўшилиб, концерт қоронғи тушгунча давом этди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АСКЛ [а. اصل — келиб чиқиш] от 1) Келиб чиқиши, келиб чиқиш эътибори билан қарашиллиғи; насли, тағи. *Мен аслимни, чўпон,*

сенга айтайин, Кўҳи Қофда Ойша пари боласи. «Ойсулув». Мадаминнинг асли кимлигини, Тожибой уни қачондан танишини суриштирди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Келиб чиққан (асос) жойи. Асли тошкентлик. ■ Мен ҳам деҳқон боласиман. Аслимиз Қудашдан. А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари.

3 Яратилишдаги, бош, дастлабкя. Асл нусха. ■ Бундан икки йил аввал хон саройининг ички бинолари таъмирланиб, асл ҳолига қайтарилган эди. Газетадан.

4 сфт. Чин, чинакам, ҳақиқий. Асл муддао. Асл ном. ■ Отабек, уялмай, тортинмай жавоб берингиз, бу гал Тошкентдан чиқишингиздаги асл мақсадингиз нима эди? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Билим олишга асл йўл энди очилди. П. Турсун, Ўқитувчи.

АСЛАН [а. اصلا — аслига кўра] кам қўлл. Келиб чиқиш жиҳатидан, насл-насаб томонидан.

АСЛАҲА [а. اسلاحة — қуроллар] Урушжанг қуроллари, қурол-яроғ. Уруш аслаҳалари. Ҳарбий аслаҳа. ■ Лашкарлар.. ёв-яроғини ғамлаб, ҳар ким ўз аслаҳасини олиб, жўнашга ҳозирлик қурди. «Маликай айёр».

АСЛАҲА-АНЖОМ Уруш-жанг учун керакли қурол-яроғ ва анжомлар. — Тўғри, солдатлар ҳорган, сиёраклашган, лекин янги кучлар, қурол, аслаҳа-анжомлар келиб турибди, — деди генерал. Ойбек, Кўёш қораймас.

АСЛАҲАҲОНА 1 эск. айн. ярсенал 1.

2 кўчма Уруш эҳтиёжлари учун яроғ-аслаҳа ва керак-яроғлар етказиб берадиган база. Бунинг устига, Афғонистон ҳудуди ва чегаралари назорат қилиб бўлмайдиган қурол-яроғ аслаҳахонасига айланган. Газетадан.

АСЛИ 1 Асл с. 3-ш. шакля. Одамларнинг яхшиси — ғазаби секин келиб, аслига тез қайтадиганидир. «Фан ва турмуш».

2 айн. асл 1, 2. Ҳилолий Равшанбекнинг асли зотини сўраб.. бир сўз деди. «Гўрўғлининг туғилиши». Асли ўсган ерим менинг Кўйистон. «Маликай айёр».

3 Ҳақиқат эътибори билан; аслида. Қарови биздан бўлгани билан.. мол асли Жовливойиники.. Н. Норқобилов, Тўқнашув. Галнинг қисқаси, таомилимизда асли бор бўлиб, сўнги даврларда истеъмолдан чиқиб кетган. Газетадан.

4 Одатга кўра, табиатан; аслида. Дадам асли хатни онда-сонда ёзади. С. Сиеёв, Ёруғлик.

5 мод. с. вэф. Фикрнинг тўғрилигини (сўзловчининг шундай муносабатини) билдиради; аслида. Асли, либос эмас, улғудир одам. Воқиф. Асли, одам насли девдан улғудир.. «Маликай айёр».

АСЛИДА айн. асли 3-5. Аслида бу хурсандчилик Рамазон ойи кириб келиши билан бошланади, десам муболаға бўлмайди. Газетадан. Марҳумларнинг хотирасига ўтказиладиган маъракаларга азадордан кўнгли сўраш учун борилади, аслида. Газетадан.

АСЛИЙ: аслий сифат тлш. Предметнинг белги-хусусиятларини бевосита англатувчи сифат, туб сифат (мас., оқ, яшил, енгли, иссиқ, совуқ).

АСЛО [а. اصلا — бутунлай.. эмас] юкл. Таъкид, кучайтирув ифодалайди. Асло мумкин эмас. ■ Ҳаёсизда ор бўлмас, асло вафодор бўлмас. «Қўшиқлар». Зебихоннинг отаси қизининг нозига қарайдиган кишими? Йўқ, асло йўқ! Чўлпон, Кеча ва кундуз. Юртим, сенга шеър бундим бу кун, қийёсингни топмадим асло. А. Орипов.

АСНО [а. اثنا — замон, вақт; замон ораси] кт. кўм. (асно, аснода, асносида шаклларида) Вақт муносабатини ифодалайди, ўзи бириккан сўз билдирган вақтга оидликни билдиради. ..ғайришуурий тарзда титраётганини шу асно пайқаб қолди. «Ёшлик». Сўхбат асносида ён чўнтагидан маҳоржа олиб, оддий қоғозга авайлаб ўрай бошлади. Газетадан. Шу аснода бир қора мушук лип этиб, ўзини ташқарига олди. «Ёшлик».

АСО [а. عسا — таёқ, ҳасса] эск. айн. ҳасса. Соялар тагида — дилкаш сўхбатда Асога суянган кексалар қатор. Миртемир.

АСОВ 1 Ром бўлмаган, одамга ўрганмаган, ювош тортмаган. Асов туя. ■ Кулги учун бўлса керак, ноиб.. уни асов бир отга миндирган эди. С. Айний, Судхўрнинг ўлими. Чўлга ўрганган асов қўй оғлини бузиб юборгудай типирчилайди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 кўчма Инсон продасига бўйсундилмаган, жиловланмаган (табиат кучлари ҳақида). Норин. Шўх дарё, асов дарё. Тутқич бермас телба дарё. Н. Сафаров, Оловли излар.

АСОРАТ I [а. اسارت — асирлик, тутқунлик] Озодлик (эрк)дан маҳрумлик, тутқунлик. [Фурқат] Жуда кўп асарларида зулм ва асорат исканжаларида инграган меҳнаткаш халқнинг орзу-умидини куйлади. Газета-

дан. *Адолат бошинга озодлик байроғини илди, Асоратдан қутулган меҳри дарё, меҳрибон ўлкам. Воқиф.*

АСОРАТ II [а. اثار — излар; қолдиқ] 1 Одатда, салбий таъсир. *Узоқ, оғир йўл ва жадал юришнинг асорати бўлса керак, отларнинг сағриси совундай кўпириб турибди. С. Аворбоев, Оқсой.*

2 *тиб.* Бирор нарсадан қолган ёмон оқибат; асар. *Грипп ва у қолдирадиган асоратнинг олдини олиш учун қуйидагиларга эътибор бериш лозим. Газетадан. Аёллар болани олдиришга.. шошилишади-ю, бунинг қандай асоратлар қолдириши ҳақида ўйлаб ҳам кўришмайди. «Саодат».*

АСОС [а. اساس — негиз; манба] 1 Нарсанинг барча қисмларини тутиб ёки кўтариб турувчи қисми, таянчиғи. *Шамдон асоси. Станок асоси.*

2 Ижтимоий ҳаёт ёки табиат ҳодисаларининг негизини тапқил этган нарса; таянч, негиз, пойдевор. *Илмий асос. Назарий асос. ■ Ижодий меҳнат кадр-қимматининг ҳуқуқий асосларини яратishi керак. Газетадан.*

Асос солмоқ Асосини яратмоқ, юзага келтирмоқ. *Шаҳарга асос солмоқ. ■ Демак, бундан беш минг йил муқаддам асос солинган деҳқончиликда шולי ҳам бўлиши керак. К. Маҳмудов, Қизилқарли пазандалик. Камол Иқоний асос солган иқония тармоғи тарикат шажарасининг Зангиота тармоғидан бошланади. «Фан ва турмуш».*

3 *(фақат кўпл. шаклида)* Бош қондалар, элементлар, асосий принциплар. *Фан асослари. Кимё асослари.*

4 Содир бўлган ёки қилинган иш-ҳаракат, айтилган фикр ва ш.к. ни далилловчи нарса. *Мен бу йигитнинг ишини текшириб кўрдим. Маҳамми айблашга асос тополмадим. Н. Сафаров, Уйғонипш. -Ишонилга асос бор, — деди Рамазонов одиллик билан. «Шарқ юлдузи».*

5 *ким.* Кислоталар билан ўзаро таъсир қилиб, туз ҳосил этадиган бирикма.

АСОСАН *рвш.* 1 Асос эътибори билан, умуман олганда. *Тўғон участкасида ер иши асосан битди. А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари. Республикамизда кўп болали оналарнинг катта қисми асосан қишлоқларда яшайди. «Саодат».*

2 *(ж.к. с. билан)* кўм. *взф.* Сабаб, асос муносабатини билдиради; кўра, биноан. *Қонун асосан. Буйруққа асосан бажармоқ.*

АСОС(И)ДА 1 Асос с. ў-п к. шакли. *Бу гапнинг асосида жуда кўп маъно бор. Сўзлашувдан.*

2 *кўм. взф.* 1) сабаб, асос муносабатини (маъносини) билдиради; кўра, биноан. *Қонун асосида. Лойиҳа асосида кўрмоқ. ■ Жамиятимизнинг рисоладагидек қонунилари асосида яшашни ўрганялмиз. Газетадан.; 2) ҳаракат-ҳодисанинг йўли, тарзини билдиради; йўли билан. *Шу асосда. Шерикчилик асосида. ■ ..институтларнинг ташкилот ва муассасалар билан хўжалик шартномалари тузиш асосида олиб бораётган тадқиқотлари кўлами тобора кенгаймоқда. «Фан ва турмуш».**

АСОСИЙ 1 Аҳамият эътибори билан муҳим, бирламчи. *Асосий вазифа. Асосий масала. ■ Конкурсда ёш тадқиқотчиларнинг диққати фан ва техниканинг энг асосий йўналишларига қаратилгани намоён бўлди. «Фан ва турмуш».*

2 Асос ҳисобланувчи, асосида ётувчи, белгилловчи. *Асосий фонд. Асосий хулосалар. ■ Мумдан ясалувчи валиклардан нухса олиб бўлмайдди, фонографнинг асосий камчилиги ана шунда эди. «Фан ва турмуш». Чекиш энг оғир касаллик — қон томиларининг тиқилиб қолишига асосий сабабчи ҳисобланади. Газетадан.*

3 Шахсни иш-фаолият жиҳатдан белгилловчи, унинг ҳаёти асосан боғлиқ бўлган. *Асосий касб. Асосий иш жойи.*

4 *ким.* Асос ва кислоталарнинг ўзаро таъсирдан ҳосил бўлган. *Асосий тузлар.*

АСОСЛАМОҚ 1 Далил-исботлар билан мустаҳкамламоқ. *Ўз фикрини асосламоқ. Лойиҳани асосламоқ. ■ Арасту [Аристотель] Ернинг шарсимон тузилиши ҳақидаги таълимотни кенгайтирди ва асослади. «Астрономия».*

2 *кам қўлл.* Асос солмоқ, пойдевор кўрмоқ, бошлаб бермоқ.

АСОСЛАНМОҚ 1 Асосламоқ *фл. мажж. н.* *Давво тўла асосланди. Асосланмаган мулоҳаза.*

2 Асосида иш кўрмоқ; таянмоқ, суянмоқ. *Мана шу ўлка сунъий суғоришга асосланган энг ҳосилдор деҳқончиликнинг ватани бўлган. К. Маҳмудов, Қизилқарли пазандалик. Аёлнинг берган таъриф ва тафсилотларига асосланиб, ҳожатбарор «қолдуз»-ни тутиб келтиришди. Газетадан.*

АСОСЛИ 1 Етарли асосга эга бўлган, далиллар билан мустаҳкамланган, исбот қилинган. *Асосли хулоса. Асосли давво.*

2 Асоси, таянч қисми бўлган. *Чўян асос-ли лампа.*

АСОССИЗ 1 Етарли асоси бўлмаган, далиллар билан мустақкамланмаган. *Асоссиз ҳулоса. Асоссиз таъна. Асоссиз далил. Асоссиз гумонсираш.*

2 Ноҳақ. *Асоссиз хафа бўлмоқ.*

АСОСЧИ Бирор нарсга асос солган, пойдевор қурган шахс; бирор нарсани барпо қилган, таъсис этган ёки бошлаб берган киши; яратувчи. *Бутун дунё олимлари Аҳмад ал-Фарғоний ва унинг сафдошларининг фанга улкан ҳисса қўшганликларини тан олиб, уларни жаҳон илм-фани асосчилари сифатида ҳурмат қиладилар.* Газетадан.

АСОТИР [а. اساطير — ривоятлар, уйдирмалар] Ривоятлар. *..Жамшид афсона ва асотирларини ўқиганда жуда ҳам жонли чиқаради.* А. Қодирий. *Ғирволик Маллавой. Илонлар жаҳон халқларининг қадимий тасаввурлари ва асотирларида сезиларли урин тутади.* Газетадан.

АСОТИРИЙ Асотирга оид, ривоятларга асосланган, турли афсона, нақллар асосидаги. *Биз қуйида аждодларимизнинг асотирий дунёқарашидagi илон тотеми билан бевосита боғлиқ айрим саҳифалар билан танишамиз.* Газетадан.

АСП [ф. اسپ — от] 1 шв. От. *Майдонда ўйнаткин аспу тозингни.* «Равшан».

2 шахм. От шаклидаги сипоҳ; от. *Аспни юрмоқ.*

3 айн. от II 2. *Унинг йили асп.*

Асп йилга айн. от йилга қ. от, йил.

АСПАЛАСОФИН с. т. қ. асфаласофитин.

АСПЕКТ [лот. aspectus — нуқтаи назар; кўриниш] Нарса-ҳодиса, тушунча ва ш.к.нинг ўрганилишига асос бўладиган нуқтаи назар. *Масалани турии аспектда текширмоқ.*

АСПИЖАЛЛОБ [ф.+а. اسپ جلاب — от сотиб олиб келувчи] эск. От олиб сотувчи савдогар.

АСПИРАНТ [лот. aspirans, aspirantis — интилувчи] Аспирантурада шуғулланувчи, яъни номзодлик диссертацияси устида иш олиб борувчи шахс. *..Институт биносига кирди-да, тўппа-тўғри аспирантлар утирадиган умумий хона эшигини очди.* Мирмуҳсин. Умид.

АСПИРАНТКА Аспирант аёл.

АСПИРАНТУРА Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимининг таркибий қисми, олий малакали илмий ва илмий-педагогик ходим-

ларни (фан номзодларини) тайёрлаш тизими. *Аспирантурага қабул қилинмоқ. Аспирантурани тамомламоқ.*

АСР I [а. عصر — давр, замон] Юз йиллик давр, юз йил. *Йигирманчи аср. ■ Утган асрнинг сўнги кузи Қорабулоққа очиқ чехра билан келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу дарахтлар бир неча аср умр кўрган.* Ойбек, Нур қидиряб.

АСР II [а. عصر — тушдан кейинги, қуёш ботишига яқин вақт] Қуёш ботиш чоғидан бир соатча олдинги пайт ва шу пайтда ўқиладиган намоз. *Кечки соат тўртлар, асрдан бироз эртaroқ ҳукумат аскарлари билан халқ орасида уруш бошланди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Базоз дуконини катта ўғлига қолдириб, ҳар кун аср намозини уйига келиб ўқир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АСРАМОҚ 1 Ёмон таъсирдан, салбий ҳодисадан ҳимоя қилмоқ. *Мақсадимиз элни асраш. ■ Шундан буён Унсин йиғлайди. Шокир ота: «Золимнинг зулмидан асра!» деб йўлчи учун қайғуради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Йўқ бўлиш ва ш.к. га қўймай, эҳтиёт ҳолда тутмоқ. *Ўғли Муҳаммад Расул Мирзабоши отасидан қолган ва ўзи тўплаган икки мингдан зиёд.. китобларни ҳеч кимга бермай, келажак учун асрайди.* К. Яшин, Ҳамза. *Оролни асраш комитетининг ташаббуси билан Ўзбекистон мелиорация ва сув ҳўжалиги вазири К. Сапаев билан учрашув бўлиб ўтди.* Газетадан.

3 Бирор мақсадда парвариплаб қарамоқ; боқмоқ. *Мол асрамоқ. Қуш асрамоқ.*

АСРАНДИ Бошқа ота-она қарамоғига, фарзандлигига олиб тарбия қилинган. *Асранди бола. Асранди ўғил. Асранди қиз. ■ Лиза ўн учга кирган бўлса ҳам, ўзининг асранди эканлигини мутлақо билмайди.* Н. Назаров, Замон.

АСРДОШ Бирор шахс билан бир замонда, бир даврда яшаган ёки яшаётган шахс; замондош. *Навоийнинг асрдошлари. ■ Эй, жаҳонга арзиган инсон, Асримизга асрдош бўлган, Кунглимизга чин сирдош бўлган.* Э. Аббос.

АСРИЙ кт. Асрлар бўйи яшаб, давом этиб келётган. *Асрий обидалар. Меҳнаткашларнинг асрий орузлари. ■ Чўққиси булутлардан ошган асрий тоғлар, ер юзига мангу нур сочиб турган тўлин ой ва чарақлаб*

турган сон-саноқсиз юлдузларга ҳасад билан қарайди. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

АСРОР [а. اسرار — сирлар] 1 эск. кт. Сир; сирлар. *Зайнаб энди ўз асрорини, Армонини, истак, зорини Опасига этиб ошкора, Қилмоқчидир дардига чора. Ҳ. Олимжон, Зайнаб ва Омон. Сергей Қобилнинг юрагида кўмилиб ётган сир асрорини билиш учун олисдан гап бошлашга қарор берди. Ҳ. Фулом, Мапғал.*

2 Асрор (эркаклар исми).

АСРЧИЛИК: ўрта асрчилик Тарихда 5—15-асрларни ўз ичига олган давр ва шу даврга хос ҳамма нарса. *Мавзу устида узоқ.. сўзлаб, шеърдаги эскилик, ўрта асрчилик, сунгийликка кескин қарши чиқди. Ойбек, Нур қидириб.*

АССАЛОМ [а. السلام — тинчлик; соғлиқ] 1 Тўғри шакли: ассалому алайкум қ. алайкум.

2 Салом йўллов, қутлов шакли. *Ассалом, тошкентлик уста пахтакор, Мирзақўл бағрига келтирдинг баҳор. А. Пўлат.*

АССАМБЛЕЯ [фр. assemblée — мажлис, йиғилиш] 1 Халқаро ташкилотларда баъзи раҳбарлик органлари номи (мас. *Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси*).

2 Йиғилиш.

АССИМИЛЯЦИЯ [лот. assimilatio — ўхшатиш, қиёс, тенглаштириш] 1 биол. Ўсимлик ёки жонивор организми фаолияти жараёнида ташқаридан қабул қилинган моддаларнинг ўзлашиши, сингиши, ҳазм бўлиши; ўзлаштирилиши, сингдирилиши, ҳазм қилиниши.

2 Бир халқ (ёки унинг бир қисми)нинг бошқа бир халқ урф-одатларини, маданияти ва тилини ўзлаштириб, ўз тили, маданияти ва миллий онгини йўқотиши натижасида ўша халққа қўшилиб кетиши.

3 тлш. Бир товуннинг бошқа бир товун тасъирида ўхшашлик (бир хиллик) томон ўзгариши. Масалан: *ошиш < ошни, туссиз < тузсиз.*

АССИСТЕНТ [лот. assistens, assistentis — қатнашаётган, ёрдамлашаётган] 1 Мутахассиснинг ёрдамчиси. *Профессор ассистенти. ■ -Курсини бериоқ суриг, — деди ассистентга кўзини аппаратдан узмаган ҳолда. Ҳ. Аҳмар. Омонат.*

2 Олий ўқув юртияда кичик ўқитувчилик лавозими ва шу лавозим эгаси.

АССИСТЕНТЛИК Ассистент иши, лавозими. *Ассистентлик қилмоқ.*

АССОРТИМЕНТ [фр. assortiment — тарма, йиғма, тўшлам, сараланган] Товарларнинг турли хиллари, номлари ва навларига кўра тўшлами. *Корхонани реконструкция қилиш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ассортиментини кенгайтириш бўйича дадил қадам ташланди. Газетадан.*

АССОЦИАЦИЯ [лот. associatio — қўшилима, бирлашма] 1 Умумий мақсадга эришиш учун тузилган уюшма, иттифоқ. *Ўзбекистон Бухгалтерлар ва аудиторлар ассоциацияси сизни ўқишга таклиф қилади. Газетадан. Ассоциациянинг асосий вазифаси йўлбошчимиз судлар фаолияти моҳиятини тубдан ўзгартириш борасида қўйган вазифаларни изчиллик билан бажаришдан иборатдир. Газетадан.*

2 псих. Нерв-мия фаолияти билан боғлиқ бўлган алоҳида психик ақлар, яъни тасаввурлар, фикрлар, ҳис-туйғулар орасидаги боғланиш ва шу боғланишга асосланган идрок. *Ўхшашлик натижасидаги ассоциация.*

АСТА рвш. 1 Паст тезлик билан; секин. *Шоқосим ўрnidан турди, этагининг чангини қоқиб.. ўз чайласи томон аста жўнади. Ойбек, Танланган асарлар. Тўқай устига тун қоронғилиги аста бостириб келаётган пайтда, у қамишлар орасидан чиқди. С. Аҳмад. Уфқ.*

2 Паст даражадаги товуш билан; секин. *Мирзакаримбой яна ўшайиб тикилди, аммо маслаҳатгўйлик билан аста гапирди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Сезилар-сезилмас даражада, шундай хатти-ҳаракат билан, секин. *Аста кўзини очмоқ. Эшикни аста ёпмоқ. ■ Аҳмад дик этиб туриб, елкамга аста уриб қўйди. С. Спёев, Ёруелик.*

АСТА-АСТА рвш. Секинлик билан, секин-аста қ. секин ва аста. *Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча енгиллашди, иссиғи озайди, нафас олиши ҳам аста-аста дурустлашди. Ойбек, Танланган асарлар. Қизлар бўлса, нималарнидир аста-аста сўзлашиб, пиқир-пиқир кулишарди. Ойдин, Келин ўғил туғди.*

АСТАР [а. استر — ёпинчик, парда; ф. Астер — ичдан тикилган мато] Кийим ёки кўрпа, кўрпача сингари нарсаларнинг ички қавати, ички томонига тикилган материал. *Бўз астар. Кўрпанинг астари. ■ У чап қўлини силтаб тортди, кейинчи силташда тўнининг астари «тирр» этиб йиртилди. «Ёшлпк».*

АСТАР-АВРА Астар билан авра.

Астар-аврасия ағдармоқ айн. авра-астари ағдармоқ қ. авра-астар.

АСТАРЛИК Астар қилишга ярайдиган; астарбоп. *Астарлик чит. Астарлик газлама.*

АСТАР-ПАХТА: астар-пахтасини чиқармоқ (ёки ағдармоқ) 1) тит-пит қилмоқ, тилка-пора қилмоқ, дабдаласини чиқармоқ; 2) қаттиқ койимок, танқид қилмоқ; 3) бутун кирдикорларини очиб ташламоқ, foш қилмоқ.

АСТА-СЕКИН рвш. 1 айн. аста. *Отлар ўз-ўзидан аста-секин юриб кетди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. [Мастура Норга:] Ахир, сиз, қизиқ-сиз! Беш кун сабр қилинг, кув-пуёвга чиқсин, бир ой, ярим ой ўтсин, ундан кейин аста-секин қашлаб, ишга солайлик-да. Ҳамза, Паранжи сирлари. Аста-секин бошланган чапак тобора авж олиб, соз овозини босиб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 айн. аста-аста. *Узоқдаги тоғ оралиқларидан бошланган қоронғилик аста-секин ҳамма ёққа тарала бошлади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. [Раҳматилла] Аста-секин ўзини ўнғарди, уй-жой қилди, хотин олди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

3 Асталик билан ва давомий тарзда. *зид. жадал. Фолбинлик ва ғойибдан билиш сирларини очишга олимлар аста-секин яқинлашиб келишяпти. «Фан ва турмуш».*

АСТАҒФИРУЛЛО [a. استغفر الله — худо, ўзинг сақлагин; худо, ўзинг кечир] унд. с. 1 Ажабланишни, ҳайратни билдиради. *Йулчининг сўзларига ҳайратланиб, чол ёқасини ушлади: «Астағфирулло!» Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Ғазаб, аччиқланиш аралаш ҳайратни, норозиликни билдиради. *Олишда — бисмилло, беришда — астағфирулло. Мақол. ■ Махдум айвонга чиқиб утирар чоғида яна бир «астағфирулло» деб қўйди. Чунки кайфи жуда ҳам бузилган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

АСТЕРОИДЛАР [юн. aster — юлдуз + eidos — кўриниш; ўхшаш] астр. Куёш тизмининг Марс ва Юпитер ўрталигида айланидиган кичик сайёралари, кичик осмон жисмлари; кичик сайёралар.

АСТИ с. т. Асло. *Бир нарсаса асти чида-ёлмайман. С. Аҳмад, Ҳукм. Мен бешик қучоқлаб, асти киприк қоқмай чиқдим. Ҳамза. Бой вли хизматчи.*

АСТМА [юн. asthma — ҳаллослаш, бўғиллаб қолиш] Бронхлар тешигининг тўсатдан торайиб қолиши ёки юрак касалликлари натижасида тутадиган бўғилиш хуружи. *Шолгом шарбати.. бронхит астма касалликларига тавсия этилади. «Саодат».*

АСТОЙДИЛ [ф. از ته دل — юракнинг чуқур жойидан] рвш. 1 Чин кўнгилдан, сидқидил билан. У [Зебо] *Элмуродни астойдил севиб қолган эди. Шухрат, Шянетли йиллар. Бекор қилаётирсиз, оға.. мен сизга астойдил хизмат қилмоқчи эдим. С. Сяёев. Аваз.*

2 Жиддий равишда; рostaкамига. *Сафар аканинг астойдил аччиқлаганини сезган имом орага тушди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Астойдил куйиб гапираётган меҳмон, Ҳакимжоннинг кўзи уйқуга кетганидан кейингина сўздан тўхтади. «Шарқ юлдузи».*

3 Ҳалолик билан, виждонан. *Ҳамма кеча демай, кундуз демай, астойдил ишлаяпти. Ж. Шарипов, Саодат.*

АСТРО- [юн. astron — юлдуз] Кўшма сўзлар таркибдаги биринчи сўз бўлиб, юлдуз ва сайёраларга алоқдорликни билдиради.

АСТРОБИОЛОГИЯ [астро.. + биология] Койнотда кечадиган ҳаётнинг барча кўринишдаги турларини ўрганадиган фан.

АСТРОБОТАНИКА [астро.. + ботаника] Астрономиянинг сайёралардаги (биринчи гада Марсдаги) ўсимликларни ўрганадиган бўлими.

АСТРОЛОГ Астрология билан шуғулланувчи шахс, мунажжим.

АСТРОЛОГИЯ [астро.. + юн. logos — билим, тушунча] Қадимда осмон ёриткичларининг ҳолатига қараб фол очишдан иборат бўлган сохта фан, илми нуҷум. *Даврларнинг ўтиши ва тажрибаларнинг тўпланиши натижасида сохта фан бўлган илми нуҷум — астрология юзага келган. «Фан ва турмуш».*

АСТРОЛЯБИЯ [юн. astrolabion < астро.. + labe — ушлаб, тутиб олиш] Астрономияда узунлик ва кенгликларни аниқлаш учун 18-асргача қўлланиб келган бурчак ўлчаш асбоби. *Ал-Хоразмий кўёш соатлари, астролябиянинг тузилиши ва қўлланишига оид рисоалар ёзиб, амалий астрономиянинг ривожига катта ҳисса қўйди. Газетадан.*

АСТРОНАВТ айн. космонавт. *Жон Гленн 1962 йилнинг февраль ойида фазога учиб, Ер шарини айланиб чиққан эди. У Американинг биринчи астронавтидир. Газетадан.*

АСТРОНАВТИКА [астро.. + юн. nautike — кемани бошқариш] айн. космонавтика.

АСТРОНОМ Астрономия олими, мутахассиси.

АСТРОНОМИК Астрономияга оид. *Астрономик асбоб. Астрономик обсерватория. Астрономик кашфиётлар.*

Астрономик сонлар (*ёки рақамлар*) Жуда катта сон билан ифодаланадиган миқдорлар, катталиклар.

АСТРОНОМИЯ [юн. astronomia < astron + nomos — қонун] Осмон жисмлари, умуман коинот тузилиши ва тараққиёти тўғрисидаги фан.

АСТРОФИЗИКА [астро. + физика] Астрономиянинг осмон жисмларининг физик ҳолатини ва кимёвий таркибини ўрганадиган бўлими.

АСФАЛАСОФИЛИН [а. اسفلين السافلين] — тубанларнинг тубани, энг ярамас, энг тубан] *дин. Дўзахнинг энг тағи, жаҳаннам.*

Асфаласофилин бўлмоқ ёки асфаласофилнига кетмоқ 1) чуқурликка, жарликка тушиб кетмоқ; 2) *кўча* ҳалок бўлмоқ, ҳалокатга учрамоқ. *Қани, суюнчини чиқараверинг, Мўминжон ака! Падарлаънат золим Николай подшо йиқилибди, асфаласофилнига кетибди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

АСФАЛЬТ [юн. asphaltos — тоғ смоласи, қатрон] 1 Йўллар, тротуарлар қуришида ва саноатнинг баъзи тармоқларида иплатиладиган табиий ёки сунъий, қорамтир, смоласи-мон модда. *Тротуарга асфальт ётқизмоқ. ■ Фрот дарёси қирғоқларида нефть ва асфальт конлари мавжуд бўлган. «Фан ва турмуш».*

2 Йўлга, ер юзасига ётқизилган шундай модда қатлами. *Паннога киравериш йўлагидagi асфальт қатламлар ўрнига қадимий усулда пишиқ гиштлар ётқизилди. Газетадан.*

АСФАЛЬТЛАМОҚ Асфальт ётқизмоқ, асфальт билан қошламоқ. *Йўлни асфальтламоқ.*

АСФАЛЬТЛИ Асфальт ётқизилган, асфальтланган. *Асфальтли кўчалар. Асфальтли майдон. ■ Ҳамма борар асфальтли йўлдан. Ҳ. Салоҳ.*

АСФИКСИЯ [юн. а — инкор қўшимчаси + sphuxia — пульс] Бўғилиб қолиш — организмда кислород еттишмай, карбонат ангидрид кўпайиб кетиши натижасида пайдо бўладиган патологик ҳолат.

АСЪАСА-ДАБДАБА [а. عصفه ديبه — излаш, қидириш; тақиллаш, дуқиллаш] Зўр маҳобат; катта тантана, дабляба. *Амири лашкар, сармунишлари атрофида, асъаса-дабдаба билан киради. К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё.*

АСҚАТМОҚ Керак бўлмоқ, кунига ярамоқ, иш бермоқ. *Бўздан тикилган халталари йўлда асқатадиган нарсалар билан лиқ тула. «Ёшлик». Одам одамга шунақа пайтда асқатмаса, қачон асқатади? М. Мансуров, Ёмби. . .уруш қатнашчиси бўлгани асқатиб, отам зўрга қутулиб қолган экан. Газетадан.*

АСҲОБ [а. اصحاب — дўстлар, ўртоқлар; соҳиблар, эгалар] Дўстлар, ўртоқлар, ҳамсуҳбатлар. *Риҳлатга ният қилган ҳадис асҳоблари учун бир қатъий шарт бўлганки, у сафарга чиқишдан олдин ўз юртидаги ровийлардан бирортасини ҳам қолдирмасдан ҳадислар ёзиб олган бўлиши ва шундан кейингина бошқа мамлакатларга сафарга отланиши мумкин эди. Газетадан.*

2 *дин. Саҳобалар, Муҳаммад пайғамбарни кўрган, унинг пайғамбарлигини тан олган, бинобарин, дастлаб мусулмонликни қабул қилган кишилар; Муҳаммад пайғамбар сафдошлари, суҳбатдошлари.*

АТАВИЗМ [лот. atavi — аждод, ота-боблар] *биол. Қадимги аждодларда бўлган белгиларнинг бир неча бўғинда йўқолиб кетиб, кейинчалик бошқа авлодларда яна пайдо бўлиши.*

АТАВИСТИК Атавизмга оид. *Атавистик ҳодисалар.*

АТАЙ с. т. атайин. *Илгари усталар пичоққа соп излаб, атай сайғоқ овига чиқишаркан. М. Мансуров, Ёмби.*

АТАЙДАН айн. атайин.

АТАЙИН рвш. 1 Махсус равишда, алоҳида бир мақсад билан. *Оромбахш, салқин боғда сайр этиб юрган икки ёш юрак бу сафар ҳам тунда уйларига атайин пиёда жўнашди. Мирмуҳсин. Умид. [Бозоров:] Қани, Адолатхон, извошга чиқинг, атайин сизни олиб кетгани келди. Й. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Махсус ҳолда, жўртгага. *Йиғитлар атайин хиралик қилиб, уни ўтказгани қўйишмайди. «Шарқ юлдузи».*

АТАЙЛАБ айн. атайин. *Энди бўлса, Фафур Гулом уни атайлаб йўқлаб кепти. С. Аҳмад, Уфқ. Хотин ёш келинчақлардай хоҳишини сездирмай, атайлаб эринчоқлик билан тахмондан тўшақларни ола бошлади. С. Аҳмад, Ҳукм.*

АТАКА [фр. attaque — ҳужум] 1 Шиддатли ҳужум; ҳужумнинг ҳал қилувчи пайти. *Рўпарадан қилинган атака. Ҳаво атакаси. Атака бошламоқ. Атака қилмоқ. Атакага*

Ўтмоқ. ■ Батальон шу куни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 кўчма Бирор нарсага, кимсага қарши жаҳду жадал билан олиб борилган кураш. Чўлга қарши бир атака ясайлик. Ойбек, О. в. шабадалар.

АТАК-ЧЕЧАК: атак-чечак қўймоқ 1) секин-аста қадам ташлаб юра бошламоқ (асосан, эндигина юра бошлаган бола тўғрисида). *Бир неча кун бурун ўғилча думалаб-думалаб, атак-чечак қила бошлади.* Ойбек, Навоий; 2) кўчма с. т. эндигина йўлга тушган, ҳали ўзини тутиб олмаган иш, фаолият ҳақида.

АТАЛА 1 Қиздирилган ёққа ун чалиб, сув қўшиб пишириладиган суyoқ овқат. *Қийма(ли) атала. Ёвғон атала.* ■ Намозгар-намозшом ўртаси уйга қайтиб, аталами, уера ошим, атир-шапир ичиб, яна кўчага чопар эдик. Ф. Гулом, Шум бола.

2 кўчма Шундай овқат сингари суyoқ нарса. *Йигитча уни лойи атала бўлиб ётган бир кўчага бошлаб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Атала махсум Бўшапган, далайган, ланж одам ҳақида. **Атала ичдингми?** Ҳадеб йиқила-верадиган ёки бўшапган одамга ҳазил тарихасида айтиладиган ибора. **Аталага бисмилло шв.** Жуда осон, енгил битадиган иш ҳақида.

АТАЛАМОҚ Қориштириб, аралаштириб, бирдек суюлтирмоқ. *Қатиқ(ни) аталамоқ.* ■ *..бир қошиқ эчки сутини куйган сабзи чойига аталаб ичиб, яна лойга тушишлари керак.* А. Мухтор, Кумуш тола.

АТАЛАНМОҚ Аталамоқ фл. мажҳ. н. Аталанган қатиқ.

АТАЛА-УМОЧ Ундан тайёрланадиган ҳар хил суyoқ овқатлар. *Кечқурун декчани қайнатиб, қора шўрва, атала-умоч, мошхўрда каби камбағалча овқатларни пишириб, Шокир ота бошлиқ ҳаммалари ўртада баҳам кўришади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АТАЛМОҚ 1 Атамоқ фл. мажҳ. н.

2: деб аталади айн. дейялади қ. демоқ.

АТАМА 1 айн. термин.

2 Умуман, ном. *Лекин шаманни ҳар бир халқ ўз тилидаги ном, атама билан юритиб келган. «Фан ва турмуш». Республикамининг ўзидагина 400 дан ортиқ турли-туман қовун атамалари мавжуд экан. «Фан ва турмуш».*

АТАМАШУНОС Атамалар билан шуғулланувчи мутахассис.

АТАМАШУНОСЛИК Атамаларга оид илм; атамаларга оид масалалар билан шуғулланувчи соҳа. *Шу муносабат билан мамлакатда Атамашунослик қўмитаси тузилди.* Газетадан.

АТАМАН 1 Ихтиёрий казак дружиналарининг сайлаб қўйилган бошлиғи. Чор Россиясида: казак қўшинлари ёки қишлоқларида ҳарбий, полиция ва маъмурий ишларни бажариш учун тайинланган ёки сайлаб қўйилган бошлиқ. *Станица атамани. Қўшин атамани.*

2 Бирор тўда ёки гуруҳнинг бошлиғи; кўрбошш. *Босқинчилар атамани.*

АТАМОҚ 1 Ном бермоқ, от қўймоқ, номламоқ. *Шундан бери одамлар кўприкни «Хотинкўприк» деб аташади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Юсуфбек ҳожи [Кумушни]. «Фаришта» деб атамоққа ҳам ҳозир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Деб тўлга олмоқ, юритмоқ; айтмоқ. *Болалар уни [Толибжонни] орқаваротдан Отқулоқ десалар, олдида Эргаш тоға деб аташарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Ахир, нима қилаётганини билмаган одамларни ким деб аташ керак бўлмаса?* М. Мансуров, Ёмбй.

3 Тўлга олмоқ, айтмоқ (киши исмини). *Хайриятки, исмини атамади, деб ўйлади Яхшибоев, демак, ҳали умид бордай.* М.М. Дўст, Лолазор.

4 Бирор киши, тарихий воқеа ва ш.к. учун бағишламоқ, шунга мўлжалламоқ. *Улуғ бобокалонимиз хотирасига атаб амалга оширилган меъморий ишлар бу билан тугаб қолмайди, албатта.* Газетадан. *Ўзбек оймининг қутидор, Офтоб ойим ва Ойша кампирга атаб тиктирган сарунолари ҳам битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 дин. айн. бағишламоқ. *Толем қурсин, деб ёндим, куйдим. Фолбинларга бордим, азиз-авлиёларга назр атадим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Худойи атаганимизга бир йилдан ошиб қолди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

6 ёрд. фл. вzf. Ҳисобламоқ, демоқ. *Мард атаймиз, кимки турса аҳду паймон устида.. Ҳабибий.*

АТАН Қишга асраладиган узумни осиб қўйиш учун шип остига қурилган махсус дор, ёғоч. *Ишқомлар ёқуту ақиқ хазина, қирқ беш ном узум(лар) осилган атан.* Ф. Гулом.

АТАНМОҚ 1 Атамоқ 1 фл. мажҳ.н.

2 Ном чиқармоқ. [Шавкат Ҳакимович] Ўзининг воҳасида атанган одам эди.. М.М. Дўст, Лолазор.

АТВОР [a. اطوار – юриш-туришлар, қилиқлар, феъл] кам қўлл. Хатги-ҳаракат, феъл. Айниқса, жойлардаги баъзи арбобларнинг атворидан ранжийман. Газетадан.

Феъл-атвор қ. феъл. Одамнинг феъл-атвори – унинг қисматиدير. Газетадан.

АТЕИЗМ [юн. а – инкор + theos – худо] Динни, диний таълимотни, худони, умуман элҳудий кучларга эътиқод қилишни инкор этиш; даҳрийлик.

АТЕИСТ Атеизм тарафдори; даҳрий, худосиз.

АТЕИСТИК Атеизмга оид, атеизм руҳидаги, динга қарши қаратилган. *Атеистик адабиёт. Атеистик ташвиқот.*

АТЕЛЬЕ [фр. atelier – рассом устахонаси] **1** Рассом, ҳайкалтарош, фотограф ихшонаси.

2 Кийим-кечак, пойабзал ва ш.к. ни тикиш, радио, телевизор ва ш.к. ни тузатиш билан аҳолига хизмат кўрсатувчи устахона. *Ателье олинган суратнинг олти ойгача эгасига ўхшашини гарантия билан таъминлайди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

АТЕРОСКЛЕРОЗ [юн. athera – бўтқа + scleros – қаттиқ] Артерия қон томирларининг торайиши ва функцияларининг аста-секин бузилиши; умумий ва маҳаллий қон айланишидаги нуқсонлар билан кечадиган сурункали касаллик. *Юрак-томир касаллигининг яна бир кўриниши атеросклероздир. «Фан ва турмуш».*

АТИГИ рвш. Ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи, ниҳоят, фақатгина. *Қози поччам туш кўрсалар, атиги учтагина қолган сўйлоқ тишларидан биттаси тушиб кетибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Истиқлолга эришгунимизга қадар республикамиздан бир йилда атиги икки-уч киши ҳаж зиёратига борар эди.* Газетадан.

АТИР [a. عطر – хушбўй модда] Хушбўй моддаларнинг спиртдаги эритмасидан иборат косметик суюқлик. *Бир ишша атир. Атир исси.* ■ *Бозоров «Ландиш» атиридан юзига, сочига, кителининг ёқасига суртди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АТИРГУЛ Раънодошлар туркумининг хушманзара ўсимлик сифатида экиладиган

бир қанча турининг умумий номи. *Бу йўлнинг икки четига атиргеул эмас, бир текисда мирзатерак ўтқазилган.* С. Зуннунова. Олов.

АТИРСОВУН Юз-қўл ювадиган хушбўй совун. *Обдста билан дастий олиб кириб, Ҳафиза қўлини атирсовун билан ювдирди.* Мирмуҳсин. Умид.

АТИҚА: осори атиқа қ. осор.

АТЛАС [юн. Atlas – мифологияда Ливия подшоисининг номидан; гўё у биринчи бўлиб осмон глобусини яратган эмиш] **1** Муайян мақсадларда ва муайян тизим асосида танлаб олинган карталардан иборат бўлган ва тушунтириш матнлари билан альбом шаклида нашр этилган тўплам. *Географик атлас.*

2 Инсон аъзолари, ҳайвонлар, ўсимликлар, турли механизмларнинг қисмлари тасвири туширилган ва альбом шаклида нашр этилган тўплам. *Анатомик атлас. Ботаника атласи. Зоология атласи.*

АТЛАС [a. اطلس – текис, силлиқ; ипакдан тўқалган майин мато] Бир томони ялтироқ, гулдор, кудунгланган маҳаллий ипак газлама. *Қора атлас. Сарик атлас. Хон атлас. Саккиз тепки атлас.* ■ *Мен келтирган атласни Ёрим солди сандиққа. «Кўшиқлар».* *Замира кўпчиликнинг талаби билан ўрнидан турар экан, қизил атлас кўйлагининг ранги юзига ургандай қип-қизариб кетди.* П. Қодиров, Уч иллиз.

АТЛЕТ [юн. athletes – курашчи, баҳодир] айн. атлетикачи.

АТЛЕТИК 1 Атлетикага оид. *Атлетик машқлар.*

2 Келишган, бақувват. *Атлетик қомат.*

АТЛЕТИКА [юн. athletikos – курашчиларга хос, ўхшаш] Куч ва чаққонлик талаб қиладиган ва уларни камолга етказадиган спорт машқлари мажмуи.

Енгил атлетика Югуриш, сакраш, найза, диск улоқтириш, ядро иргитиш ва ш. қ.ни ўз ичига олган спорт турлари. **Оғир атлетика** Оғир юк (штанга) кўтариш машқларини ўз ичига олган спорт тури.

АТЛЕТИКАЧИ Атлетика билан шуғулланувчи спортчи. *Илгари енгил атлетикачиларимизнинг муваффақиятли иштироклари тўғрисида хабар бергандик.* Газетадан.

АТМОСФЕРА [юн. atmos – нафас; буғ; ҳаво + sphaira – шар] **1** Ерни ва бошқа баъзи сайёраларни ўраб турган газсимон қобик. *Ер атмосфераси. Кўёш атмосфераси. Атмос-*

фера босими. ■ Бинобарин, атмосферани покиза тутмоқ учун барча давлатлар ҳамжиҳат иш олиб боришлари лозим. «Фан ва турмуш».

2 физ., тех. Босим ўлчов бирлиги.

АТМОСФЕРАВИЙ Атмосферага оид; атмосферада содир бўладиган. *Атмосферавий электр разряди.*

АТО [а. *عطاء* — бағишлаш, ҳада бериш]: **АТО ҚИЛМОҚ** Инъом қилмоқ, бахш этмоқ, бермоқ. — *Шу инимга ҳам худо яхши қиз ато қилсин, — яна валдиради хотин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уйлаш, англаш бахтини табиат фақат одамга ато қилган.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

АТОМ [юн. *atomos* — бўлинмас] Кимёвий элементнинг барча хусусиятларини ўзида сақлаган энг кичик массали ва ўлчамли зарраси.

АТОМБОЗ Атом қуролидан фойдаланиш тарафдори, атом қуролини дастак қилувчи.

АТОМИСТИК Атомистикага оид. *Атомистик назария.*

АТОМИСТИКА Материянинг атомлардан тузилганлиги тўғрисидаги таълимот.

АТОМЧИ 1 Атом энергиясини ажратиш ва ундан фойдаланиш бўйича мутахассис, олим.

2 айн. атомбоз.

АТОРИД, **УТОРИД** [а. *عطارد* — Меркурий сайёраси] (А — катта) эск. айн. **Меркурий**. (Мифда бу юлдуз ёзувчиларнинг ҳомийси ҳисобланади).

АТОҚ кам қўлл. Ном, донг. *Эрнинг атоғи элга сиғса ҳам, чатоғи сиғмас.* Мақол.

АТОҚЛАМОҚ кам қўлл. Атамоқ. *Севганимга атоқлаб Шойи белбоғ тўқидим.* “Кўшиқлар”.

АТОҚЛИ Бирор соҳада ном чиқарган, донг таратган, шуҳрат қозонган, донгдор, машҳур. *Атоқли олим.* *Атоқли давлат арбоби.* ■ *Темур, тарихчилар тасвиричи, урта асрнинг атоқли давлат ва ҳарбий арбобларидан эди.* «Фан ва турмуш».

Атоқли от тли. Бир шахс ёки предметга хос ном: *Карим. Гулистон.*

АТРИБУТ [лот. *attributum* — қўшиб берилган, таъминланган, қўшимча қилинган] 1 флс. Предмет ёки ҳодисанинг ўзига хос, ундан ажратиб бўлмайдиган энг муҳим харақтерли хусусияти, белгиси. *Ҳарақат материянинг атрибутидир.*

2 тли. Гапда бирор бўлакнинг сифатини, белги-хусусиятини харақтерлаб келувчи иккинчи даражали бўлак; аниқловчи.

АТРИБУТИВ тли. Атрибутга, аниқловчига оид; аниқловчили. *Сўзларнинг атрибутив боғланиши. Атрибутив алоқа.*

АТРОФ [а. *اطراف* — томонлар, чекка жойлар] 1 Теварақдаги фазо, жой, ер; ҳамма тараф. *Кун ботган, бутун атроф қоронғилашган эди.* С. Айний, Куллар. *Йулчи атрофга кўз ташлар, шамолда шилдираган ҳар бардан чўчир эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Куй кечанинг жимлигида атрофга равон оқади.* С. Зуннунова, Олов.

2 Теварақдаги яқин жой, яқин орадаги ерлар. [Ермат] *Атрофдан биронта тарвуз топиб келтириш учун Урозга ялинди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қорабулоқ қишлоғи ва атрофига қозилик қилувчи маълум зот эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бирор нарсанинг гир айланаси, тевараги ёки чети, зиҳи. *Атрофи қора, ўртаси гулли патнис. Дастурхон атрофи. Ҳовуз атрофи.* ■ *Асрорқулнинг кўз атрофи қизариб, юзида сохта табассум акс этди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

4 кўча Теварақдаги муҳит, кишилар. *Марямхон ўзи тўқиганми ё атрофдан эшитганми, ҳар вақт шундай жавоб берар эди: Кундош — бошингда тош, кўзингда ёш.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 3-ш. ж. к. ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **атрофига**, **атрофияда**).

АТРОФИГА 1 Атроф с. ж.к. шакли. *Фосиқ афанди, мингбоши ва аёнлар садақайрағоч тағидаги супада тузалган ҳашаматли дастурхон атрофига келиб ўтиришди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўм. вэф. Теварағига, қошига, ҳузурига. *Баҳовиддин султон-дарвеш ўз атрофига.. оқими руҳидаги ҳамфикрларни йиғади.* «Фан ва турмуш».

АТРОФИДА 1 Атроф с. ў.-п. к. шакли. Теварағида, гир айланасида. *Майдонча атрофида одамлар зич.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 кўм. вэф. 1) тахмин билдиради; чамаси (да). *Эллик килограмм атрофида.* Юз центнер атрофида. ■ *Ёши йигирмалар атрофидаги.. бир йигитча.* Газетадан.; 2) теварағида, хусусида. *Шу икки фикр атрофида мунозара жуда қизиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

АТРОФИЯ [юн. atrophía — кам озикланиш; сўлиш, озилш] Тўқималар озикланишининг бузилиши натижасида аъзоларнинг кичра-йиб, хужайралар сифатининг ўзгариши.

АТРОФЛАБ *реш.* Атрофидан айланиб ёки айлантириб; атрофида давра олиб. *Атроф-лаб ўрамоқ.* ■ *Самоварнинг кулдонини ин-гичка сим билан атрофлаб кавлаб, бир-ик-ки қисм кул туширди-да, ўтхонасига икки-уч думалоқ тошқўмир ташлади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

АТРОФЛИ: атрофли равишда айн. ат-рофлича.

АТРОФЛИЧА *реш.* Асосли равишда, ҳар томонлама, ҳамма томондан синчиклаб. *Масалани атрофлича муҳокама қилиш.* ■ *Ҳаётга чуқур, кенг, атрофлича қараш, ун-дан кейин фикрлаш ва ўйлаш керак.* Ойбек, Нур қидриб.

АТТАНГ(А) *унд. с.* Афсусланиш ёки пу-шаймонни ифодалайди. *Аттанг, от бўл-ганда, орқасидан тушар эдик.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АТТАНГ ҚИЛМОҚ ёки **АТТАНГ ДЕМОҚ** Аф-сусланмоқ. *Қилса нодонликда иш нодон ахир аттанг қилур.* Ҳабибий. *Табиийки, бун-дай пахтакор кузга бориб аттанг деб юр-ди.* Газетадан.

АТТАШЕ [фр. attache — қўшиб қўйилган, биркитилган] 1 Кичик дипломатик марта-ба, 2 Внор.

1 Бирор соҳа, масалан, ҳарбий соҳа ва-кили бўлган дипломатик ходям. *Ҳарбий ат-таше. Савдо атташеси.*

АТТЕСТАТ [лот. attestari — тасдиқламоқ, гувоҳлик бермоқ] 1 Урта мактабни тугат-ганлик тўғрисидаги ҳужжат; шаҳодатнома.

2 Илмий ёки махсус унвон берилганли-ги ҳақидаги ҳужжат. *Профессорлик аттестат-ти. Катта илмий ходимлик аттестати.*

3 1) ҳарбийларга, улар бошқа хизматга ўтказилганда, узоқ муддатли хизмат сафа-рига юборилганда ва б. ҳолларда берилди-ган ҳужжат; 2) офицернинг оила аъзосига офицер маошининг бир қисмини олиш ҳуқуқини берувчи ҳужжат.

АТТЕСТАЦИОН Аттестацияга оид. *Ат-тестацион варақа. Аттестацион комиссия.*

АТТЕСТАЦИЯ [лот. attestatio — гувоҳ-лик бериш; гувоҳнома; тасдиқнома] Ходим малакасини, билим даражаси ва хулқ-атво-рини аниқлаш ва шу асосда ишга тайинлаш

ёки унвон бериш. *Аттестациядан ўтказмоқ. Аттестация комиссияси. Аттестация шаҳо-датномаси.* ■ *Аттестация ўтказиш бўйича тавсияномалар ишлаб чиқилди.* Газетадан.

АТТОР [а. عطار — атир-упа сотувчи] 1 Упа-элик, турли дориворлар, хушбўй нар-салар ва ш. к.лар билан савдо қилувчи шахс, дўкондор. *Хуржун ортилган эшакни қишлоқ-ма-қишлоқ олдига солиб: «Фаранги ип, ироқи совун, оқ сақич, қора сақич!» деб қичқиради-ган аттор ҳам бедарак йўқолди.* П. Турсун. Ўқитувчи.

АТТОРНИНГ ҚУТИСИДА ЙЎҚ Топилмайдиган, йўқ нарса ҳақида. *Ўзбошимчалик билан ат-торнинг қутисидида йўқ бир номаъқулчилик қилиб қўйди.* С. Нуоров. Нарвон.

2 «Мантикут-тайр» асарининг муалли-фи — Фаридулдин АТТОРНИНГ тахаллуси.

АТТОРЛИК АТТОР нарсалари, атторлар моллари сотиладиган жой. *Ундан атторлик дўконига ўтди.* «Ёшлик». *Эна, мана бу аттор-лик, базозликда бир йигит бор эмиш..* «Луқ-мони Ҳаким».

АТТРАКЦИОН [фр. attraction — торта-лиш] 1 Циркда томошабинларни ортиқ да-ражада қизиқтирадиган ўйинлар мажмуи.

2 Оммавий сайр қилинадиган жойлар-даги кўнгилочар мосламалар (карусель, тир ва ш. к.).

АУДИТ [лот. auditus — эшитиш, тинглаш] Аудиторлик ваколати бўлган шахслар (ауди-торлик фирмалари) томонидан хўжалик субъектлари молиявий ҳисоботининг экс-пертизаси ва таҳлили; тафтиш.

АУДИТОР [лот. auditor — тингловчи] Белгиланган тартибда аудиторлик фаолия-ти билан шуғулланиш ҳуқуқини олган (ва-колатлар берилган) ва аудиторлар касбий рўйхатига киритилган шахс (мутахассис).

Аудитор фирма (ёки **аудиторлик фир-ма-си**) Корхона ва таъкилотларнинг молия-вий-хўжалик фаолиятини текшириб берув-чи, улар ишининг иқтисодий экспертизаси-ни ўтказувчи мустақил фирма.

АУДИТОРИЯ [лот. auditorium — тинг-лаш жойи] 1 Машғулот, маъруза (доклад) ва ш. к. ўтказиладиган хона, бўлма. *Ауди-торияда олинган билим билан чекланмаслик керак, албатта.* Газетадан.

2 Машғулот, маъруза ва ш. к.ни тинг-ловчилар, шунингдек, радиотингловчилар ва телетомошабинлар.

АУКЦИОН [лат. *auctio, auctionis* – ўсиш, кўпайиш; оммавий савдо] Оммавий ким-ошди савдои.

АУТ [ингл. *out* – ташқарида, нарида] 1 Спорт ўйинларида: тўп (шайба)нинг майдонни чегараловчи чизиқ (девор)дан ташқарига чиқиши.

2 Ҳакамнинг боксчи нокаутда эканини эълон қилиши.

АУТСАЙДЕР [ингл. *outsider* – чет, бегона; ташқарида қолган] Мусобақада охириги ўринлардан бирини эгаллаб турган спортчи ёки жамоа.

АФАНДИ 1 эск. Жаноб, жаноблар (мурожаатда). *У авёнларга қараб: -Кетдик, афандилар! Ҳоким тўра кечки салқинда келадилар, - деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 эск. Киши номига кўшилиб, ҳурмат билдиради ёки киши номининг таркибий қисмини ташкил этади. *Фосиҳ афанди сўрига эмас, извошга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Командир афанди телеграмма беришни билмас эканлар.* А. Умар, Мухтор.

3 эск. Ўқитувчи, муаллим. *Элмурод.. унинг [Сотволдининг] «Муаллим ўзимизники.. Афандимнинг тупроғи шу ердан олинган» деганини эслади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Афанди (Хўжа Насриддиннинг эпитети).

5 с. т. ҳазил Ишидан англишиб, кулгили ишлар қилиб юрадиган олам ҳақида. *Афанди одам. Афанди экансиз-ку!*

6 с. т. Латифа, анекдот. У [Сидиқжон] энди.. аския ва афанди айтишар, ишга доир гапларга аралашиб, бировнинг фикрини қувватлар ёки рад қилар, ўз фикрини айтар эди. А. Қаҳҳор, Кўпчинор чироқлари.

АФВ [а. *عفو* – гуноҳидан ўтиш, кечириб] кт. Кечирим, узр. *Сиздан бу улуг гуноҳим учун афв сўраб, ҳайдалган ўғлингиз – Отабек Юсуфбек ҳожи ўғли.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Афв этмоқ (ёки қилмоқ) Кечирмоқ, узрни қабул қилмоқ, гуноҳидан ўтмоқ. *Бу лапашанелигимиз учун раҳнамоларимиз бизни афв этурларми? Ҳ. Фулом, Машғал.* **Афв этмасиз** Кечирасиз (одатда сўзловчи гап бошида олдиндан узр сўраб ишлатади). [Саидбек:] *Афв этмасиз, сиз бунга қайсиздан биласиз, генерал жаноблари? К Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё.* **Афви умумий айн. амнистия.**

АФГОР [ф. *афгар* – яраланган, мажруҳ] кт. 1 Жароҳат олган, мажруҳ.

2 Эзилган. *Куллик занжирида афгор бўлганлар..* Ғ. Фулом. *Чори ота.. узун, серқадоқ бармоқлари билан чаккаларини ушлаб, афгор бир ҳолда чўжиб ўтирди.* С. Нуров. Нарвон.

Афгор этмоқ (ёки айламоқ) Афгор ҳолга солмоқ. *Енголмаса ақлинг гар, Ҳаётинг афгор этар.* Қ. Муҳаммадий. *Таънаю маломат тошлари мажруҳу афгор айлади.* Ҳабибий.

АФЗАЛ [а. *افضل* – энг фозил, энг фазилатли] 1 (асосан ч. к. билан, икки нарсани бир-бирига чоғиштирувда) Яхши, аъло, ортиқ. *Номуссиз юрмоқдан номусли ўлмоқ афзал.* Мақол. ■ *Сизнинг ҳар бир сўзингиз биз.. учун тилладан афзалдир.* Ойбек, Навоий. *Чироғим, бу ерни ўз уйингдек бил. Қоратойим қандай бўлса, сан ҳам манга шундайсан.* Балки ундан афзалсан. Ойбек, Танланган асарлар.

Афзал кўрмоқ Аъло ҳисобламоқ, ортиқ деб билмоқ. *Аммо Умид ҳозирча.. кўпроқ шимий иш билан шуғулланишни афзал кўрди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Афзал (эркаклар исми).

АФЗУН [ф. *افزون* – ортиқ, зиёда, кўп] эск. кт. Ортиқ, зиёда. *Ул юзи кўёшки, бордур ойдин афзун.* Бобур.

Ҳаддан афзун Ҳаддан ташқари, ниҳоятда, жуда. *Абдулкаримбек ҳаддан афзун хурсанд бўлиб, меҳмондорлик қилди.* “Фан ва турмуш”.

АФИФ [а. *عفيف* – иффатли] эск. кт. Покази, тоза, иффатли.

АФИФА 1 эск. кт. Покази, тоза, иффатли (аёл ҳақида). *Шу дақиқадан бошлаб бекда у афифага.. чин бир ишқ туғилдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Афифа (хотин-қизлар исми).

АФИША [фр. *affiche* – эълон] Спектакль, концерт, маъруза ва ш. к. ҳақида кўринарли жойларга ёпиштириладиган эълон. *Фигурали учиб мусобақаси ҳақидаги суратли афишани синчиклаб кўздан кечирди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

АФКОР I қ. **афгор.** *Агар сен унда кўрсанг ногоҳ озор, Мен эшитиб бўлурмен бунда афкор.* Юсуф Амриий, Даҳнома.

АФКОР II [а. *افكار* – фикрлар]: **афкор** омма Бутун омма. *Жаҳон афкори оммасини даҳшатга солган зилзила 1988 йил 7 декабрида Арманистонда юз берди.* «Фан ва турмуш».

АФЛОТУН [қадимги юнон олимпиа Платон номининг арабча айтилиши]: **Афлотун** мия Ақли ўтқир, донишманд одам ҳақида.

АФОРИЗМЛАР [юн. *apophismos* – ҳикматли сўз] Ихчам шакли, чуқур мазмунли, муаллифи аниқ гап; ҳикматли сўзлар. Масалан: *Оз демак ҳикматга боис, оз емак сихатга боис*. А. Навоий.

АФОРИСТИК Афоризм шаклидаги, афоризмга хос белгилли. *Афористик* иборалар.

АФСОНА [ф. *асане* – ҳикоя, нақл; уйдирма] 1 Фольклор жанри: авлоддан авлодга, оғиздан оғизга ўтиб келган уйдирма, тўқимадан иборат, баъзан диний мазмундаги ҳикоя, ривоят ва ш. к. Тоғ қишлоқларининг теша тегмаган, ишонса ҳам, ишонмаса ҳам бўладиган ғалати эртаклари, афсоналари бўлади. Ҳ. Гулом, Машғал. *Оқсойликлар ўртасида бу жойнинг номи ҳақида афсона ҳам бор*. С. Анорбоев, Оқсой.

Афсона бўлмоқ Эл-халққа гап-сўз бўлмоқ, элга дoston бўлмоқ. *Излаб сени ҳар кўчада, Эл ичра кўп шарманда ҳам афсона бўлдим соғиниб*. Ҳамза.

2 кўчма Ассосиз гап, ёлғон-яшиқ, уйдирма.

Афсона тўқимоқ Уйдирма гап қилмоқ, бўлмағур гап-сўз тўқимоқ. «*Минг бир кечанинг Шаҳризодаси афсона тўқиб, ўлимдан қутулиб қолгандай, Мухторхон ҳам юқоридаги сингари ривоятлар паноҳида омон юрибди*. Ҳ. Гулом, Машғал.

3 кўчма Ақл бовар қилмайдиган, ақлга сизмайдиган нарса, иш [Одамлар] «*Мирзачўл аталмиш қадимий, бағри кенг саҳрода бирга қўл тутушиб.. афсоналарни ҳақиқатга айлантиришмоқда*. В. Абдуллаев, Қанотли орзулар.

АФСОНАВИЙ 1 Афсона жанрига мансуб бўлган, фантастик, Афсонавий ҳикоя.

2 Фақат афсоналарда мавжуд бўлган, оламда йўқ, хаёлий. *Зеби хола деярли ҳар кунни туш кўради. Тушида Пулатжон ҳали қандайдир афсонавий қуш тутиб олган, ҳали саман йўрға миниб, сув кечаётган бўлади*. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 кўчма Уйдирма, тўқима. *Афсонавий гап*.

4 кўчма Ақл бовар қилмайдиган, ақлга сизмайдиган. *Нигора кечаси тоғ кўринишига афсонавий улуғворлик бахш этиб, бир текис чувиллаётган бу шаршарага бориб, уни ўз кўзи билан кўришга аҳд қилган эди*. С. Анорбоев, Оқсой.

АФСОНАВОР айн. **афсонавий** 4. *Афсонавор дамлар билан келиб юзма-юз.. Отаёр, Оқ фасл*.

АФСУН [ф. *асун* – сеҳр, авраш, макр] Сеҳр, макр. *Бу қандай афсундир, бу қандайин куч, сени мenden айиролмаслар*. У. Абдуазимова, Ишқли умрим.

Афсун ўқимоқ Сеҳрловчи хатти-ҳаракат қилмоқ. *Тун ўрмалар ойнамда секин, Афсун ўқир ва аврар руҳим*. М. Кўшмоқов, Али Қамбар.

АФСУНГАР Афсун билан сеҳрловчи. *Телепат қадимги ҳинд афсунгарини эслади*. «Ёшлик». У соҳир ҳислардан кенди беомон, *Афсунгар туйғулар бўлганлар ғойиб*. А. Орипов. Йиллар армони.

АФСУНГАРЛИК Афсун иши. *Бу афсунгарликнинг сирини ҳақида анча тортишдик*. «Гулистон».

АФСУНКОР айн. **фусункор**.

АФСУНЛАМОҚ Сеҳр-жоду қилмоқ.

АФСУНЧИ айн. **афсунгар**.

АФСУС [ф. *асус* – надомат, пушаймон] 1 Уқиниш, ачиниш туйғуси; пушаймон. *Кўрқувдан катта-катта очилган кўзларида афсус ва меҳрга ўхшаш бир ифода жонланди*. С. Зуннунова, Олов. *Надомат нимага ва афсус нечун? Оламда неки бор, учар бешафқат*. А. Орипов, Йиллар армони.

Афсус қилмоқ Пушаймон бўлмоқ, афсусланмоқ. *Пахта бригадасидан кетганингиа афсус қилмадингизми? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли*.

2 мод.с. Нарса-ҳодисанинг хоҳиш-истақка зидлигини, сўзловчининг шундай муносабатини билдиради. *Бекоркетди, афсус, шунча уриниш*. А. Шер, Қадимги куй. *Биродарим билан топишдим-ку, деб ўйлаган эди, афсус, қувончига қор ёғди*. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбат.

АФСУСКИ 1 айн. **афсус** 2. *Бу образнинг прототипи ҳам бор эди, афсуски, бу ҳикоя тугалланмай қолди*. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

2 боғл. **взф.** Зидлаш, тўсиқсизлик маъносини билдиради. *Минг афсуски, у [ишйпон] иккинчи уй бўла олмади*. Газетадан. *Афсуски, сансалорлик одамларда ишончсизлик уйғотади*. Газетадан.

АФСУСЛАНМОҚ 1 Пушаймон қилмоқ, пушаймон емоқ. *Йўлчи ўз қишлоғидан келган одам билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашмаганига афсусланди*. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дяли огримоқ; ўқинмоқ. *Афанди кам-бағаллигидан афсусланиб, ҳар кун кечалари нола қилар эди. «Латифалар». ..нега бу воқеани бизга айтишмаган экан, деб афсусланар эди. М. Мансуров, Ёмби.*

АФТ 1 Одам бошянинг олд қисми; юз, бет. *Сафар бўзчи бошини қашиб, яна махдумнинг афтига қараб қўйди. А. Қолирий, Меҳробдан чаён. Сорахон. «шу тобда кириб нима қилар эди» дегандай қилиб, афтини буриштирди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 Юз кўриниши, қиёфа; турқ. *Ҳавонинг тафтига боқ, одамнинг афтига боқ. Мақол. ■ Қодир бу одамнинг афтидан касб-корини белгилай олмади. А. Қаҳҳор, Қанотсиз чыттак.*

Афти курсия Нафрат, қарғишни ифодалайди. *..куйдирган калладай иржаяди, уялмайди ҳам! Афти курсин. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.*

АФТ-АНГОР Юз кўриниши, қиёфа. *..дугтор тарихини ҳикоя қилиб бериш чиндан ҳам азоб эканлиги унинг афт-ангоридан сезилиб турарди. Газетадан.*

АФТ-БАШАРА 1 Кишининг афти, башараси, афт-боши. *Афт-башараси хунук одам. ■ [Каромат хола:] ..ораларингизда оталиқдан келган вакил борми? Қани у, афти-башарасини бир кўриб, дийдорига бир тўяй! — деди. М. Маҳмудов, Ҳайбаракаллачилар.*

2 *кўчма* Кишининг ички дунёси, маънавий қиёфаси. *Афт-башарасини очиб ташламоқ.*

АФТ-БОШ айн. **афт-башара**. *Афт-боши тузуккина йгит.*

АФТИДАН мод. с. Тахмин билдиради; чамаси. *Афтидан, улар эндигина заводдан чиққан бўлса керак, бўёқ иси гушиллаб димоққа уриб турибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

АФТОДА [ф. افتاده — йиқилган, дармонсиз] эск. 1 Нотавон, ночор, абгор. *Эл бахтсиз эди афтода, Золимларни беомон кўрдим. Миртемир.*

2 Тушқунликка тушган, тушқун ҳолатли. *Утапнинг қистови билан ошга қолган Журавой ота ҳамон уй суриб ўтирган афтода қизига деди: — Ҳадеб уй сура берма, Эъзоз. Ҳ. Фулом, Мапғал. Хонавайронлар билур афтодаларни(нг) ҳолини. Машраб.*

АФТОДАҲОЛ айн. **афтода**. *Уэнди тамоман таслим бўлиб, афтодаҳол бир аллозда бошини эгиб ўтирарди. С. Аҳмад, Жимжит-*

лик. Институтдан «хайдалган»идан бир ҳафтача кейин қутилмаганда уйимга афтодахол ҳофиз кириб келди. Газетадан.

АФФЕКТ [лот. affectus — руҳий ҳаяжон, эҳтирос] Ташқи ёки ички таъсирлар туфайли тез пайдо бўлиб, қисқа муддатли, аксарият ҳолларда «портлаш» тарзида бўладиган кучли ҳиссий ҳолат.

АФФИКС [лот. affixus — бирлаштирилган, бириктирилган] тлш. Сўзга қўшилиб, янги сўз ёки сўз шаклини ҳосил қилувчи тил бирлиги. Мас., -чи (хизматчи), -лар (болалар).

АФЮН [а. افیون — қорадори] 1 Кўкнорнинг думбул бошоғидан олиб қуритилган шира (қорадори, таряк кўринишида, кайф қилтиш учун, тиббиётда эса наркотик модда сифатида ишлатилади). *Афюннинг кайфи курсин, домла, сизни одамгарчиликдан чиқариб қўйибди. Ҳ. Фулом, Мапғал.*

2 *кўчма* Киши онгини заҳарлайдиган нарсага нисбат берилади.

АФҒОН 1 1 Афғонистоннинг туб аҳолисини ташқил этувчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу халқ (миллат)га мансуб (шахс ва б.). *Афғон аёли. Афғон тили.*

Афғон рубоби Торли чолғу асбобларидан бирининг номи. *Замира афғон рубобини қўлига олди-да, «Қари наво»ни чалди. Газетадан. Афғон шамолчи Шимолий Афғонистонда ва Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилоятида кўзда эсадиган қуюнли шамол. Икки кун афғон шамолчи эсиб, кўз очиргани қўймади. Газетадан.*

АФҒОН II [ф. افغان — нола, йиғи] кт. Фарёд, нола. *Афғон чекмоқ. ■ Субҳ чоғида магар чиққанда ёрим тўлғаниб. Гул ёқасин чок этар, булбулда афғон қўзғалур. Ҳабибий.*

АФҒОНИЙ 1 Афғонларга, афғон халқига оид, афғонча. *Афғоний ханжарингизни бераман деган эдингиз-а? А. Қолирий, Ўтган кунлар.*

2 Афғонистоннинг асосий пул бирлиги. **АФҒОНЛИАР** Афғонистоннинг туб аҳолиси; афғон халқи.

АХБОР [а. اخبار — «хабар»нинг кўшлги] кам қўл. *Хабар; хабарлар; маълумот. Ер ичида кўмилиб ётган ҳамма [ҳамма] олтин, қумуш Юзага чиқди бари, боис анга ахбор, ўқув. Ҳамза.*

АХБОРОТ 1 Иш, воқеа-ҳодисалар ҳақида тушунча берувчи хабар, маълумот.

Мажлисда сўзга чиққан парламент қўмиталарининг раислари.. ахборот бердилар. Газетадан.

2 Радио эшиттириши, телевидение кўрсатувида махсус информатсион дастурнинг номи. Концерт, кино, «Ахборот» майли-я, спорту об-хаво маълумотига.. кўради. С. Нуров, Нарвон.

3 Вақти-вақти билан чиқиб турадиган баъзи тўпламларнинг номи. Фанлар академиясининг ахбороти.

АХБОРОТНОМА 1 Ёзма ахборот. Биз ким имзо чекиб, ахборотнома битувчилар.. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

2 Махсус нашрнинг номи. Шўба томонидан нашр этилаётган ахборотнома бизни Миср ҳаёти ва янгликларидан хабардор қилиб турибди. Газетадан.

АХИ(Й)РИ [а. اخير – поён; хотима] с. т. Ахир, охири, пировардида. Ахийри октябрь ойи ҳам тугади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Фотима Қосимжонга:] Хўп, майли, бўлмаган нарсага ўзингизни ўзингиз қийнаб юрсангиз, ахийри уялиб қоларсиз. Ҳамза, Тўхматчилар жазоси. Бригадирлар эса тортишиб, баҳслашиб, ахири кўнишди. С. Нуров, Нарвон.

АХИР I [а. اخير – сўнг, пировард] рвш. Охири, пировардида, ниҳоят. Ахир бўлмади. Ахир кўнди. ■ Қазисан, қартасан, ахир зотингга тортасан! – деди кампир омборни қўлафлайтиб. А. Қаҳҳор, Кўпчигинор чироқлари.

АХИР II юкл. Маънони кучайтиради, таъкидлайди. – Низомиддинов, – деди раис ўрnidан туриб, – сиз одамларнинг вақтини олаётирсиз ахир. А. Қаҳҳор, Мунофиқ. Ахир театри бир вақтлар бекорга «ибратхона» деб аташмаган. Газетадан.

АХИРИ қ. ахи(й)рш.

АХЛАТ [а. اخلاط – ахлатлар] 1 Супуринди ва ташландилар, супуриш-сидириш натижасида тўпланган ифлос нарсалар. Ҳовли юзи турли-турли ахлатлар билан булганч, гўё йшлардан бери тозаланмаган, супурги кўрмагандек эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Наҳас, наҳосат.

АХЛАТХОНА 1 Ахлат босиб ётган жой. Мақбара ва масжид атрофидаги ахлатхонани тозалаш учун.. Газетадан.

2 Ахлат тўкиш учун махсус ажратилган алоҳида жой.

АХЛОҚ [а. اخلاق – кишининг табиати] Муомала, хатти-ҳаракат одоби. Аслини олганда, ахлоқ – маънавиятнинг ўзаги. Газетадан. Раҳбар ахлоқидаги асосий нарса сўз ва иш бирилигини ўз фаолиятининг мазмуни деб билишдир. «Фан ва турмуш».

АХЛОҚИЙ Ахлоқ-одобга оид. Ахлоқий принциплар. ■ Бир вақтлар бу уйга онаси билан меҳмон бўлиб келган бир татар қизи русча бир ахлоқий романи унутиб қолдирган. Ойбек, Танланган асарлар.

АХЛОҚЛИ Яхши тарбия кўрган; одобли, хушахлоқ. Ахлоқли бола. Ахлоқли қиз. ■ Қишлоқ аҳли ишчан, ахлоқли. Шайхзода.

АХЛОҚСИЗ 1 Яхши тарбия кўрмаган, ахлоқ қоидаларига бўйсунмайдиган, интизомсиз. Ахлоқсиз бола.

2 Ахлоқи бузуқ, суюгоёқ, фосиқ.

3 Одоб-ахлоқдан ташқари, одоб-ахлоқ доирасидан четга чиқадиган, одоб нормаларига хилоф, беадаб. Ахлоқсиз хатти-ҳаракат. Ахлоқсиз гап.

АХЛОҚСИЗЛИК Ахлоқ қонун-қоидаларига хилоф иш, хатти-ҳаракат. Салимхон сингиси билан номаълум, нотайин бир студент орасидаги алоқа муҳаббатдан, ўз тили билан айтганда, «ахлоқсизликдан» холи эканига қанча ишонса ҳам, миш-мишлар қўймади. А. Қаҳҳор, Шароб.

АХТА [мўғ.] Жинсий безлари, мойга олиб ташланган, бичилган. Ахта от. ■ Бу ахта қул.. аянчли бир махлуқ эди. Ойбек, Навоий. Терга пишган сариқ ахта эринибгина қор кеча бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал.

АХТА ҚИЛМОҚ Бичмоқ. Агар ўша жийронни ахта қиламан деб шу кўйга гирифторм бўлмаганимда.. Н. Аминов, Ёлғончи фарипгалар.

АХТАЛАМОҚ Ахта қилмоқ, бичмоқ.

АХТАРМОҚ Топиш ҳаракатида бўлмоқ; қидирмоқ, изламоқ. Қоронғида гугурт ахтармоқ. Ахтарган топар. Мақол. ■ Кишилар куч-қувватларини сотишга иш ахтариб, ер ахтариб, овқат, кийим-кечак ахтариб, ўз туғилган ерларидан чиқиб кетар эдилар. П. Турсун. Ўқатувчи.

АХТАХОНА эск. кам қўл. айн. отхона. Ҳасанали.. қайта-қайта ахтахонага кириб, тўриқ йўрғанинг у ер-бу ерини супураар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЦЕТИЛЕН [лот. acetum – сирка] Углерод ва водороддан таркиб топган заҳарли, бадбўй ёнувчи газ.

АЦЕТОН [лат. acetum — сирка] Лак, портловчи модда, сунъий ипак ва ш. к. тайёрлашда эритувчи сифатида ишлатиладиган органик бирикма, рангсиз сууюқлик.

АЧА шв. 1 Буви. Охири она қизига насихат этди: *«Исфарага бориб, ачамни кўриб келаман, деб отангдан рухсат ол. «Ёшлик».*

2 Катта буви (бувининг онаси).

3 Она, ойи. *Оқ сут берган ачам қолди. «Тўлан ботир».*

АЧАМБИТИ қ. жағжағ.

АЧИМОҚ 1 Микроорганизмлар таъсирдаги биокөмвевий жараён натижасида ачимсиқ ҳид ёки маза ҳосил қилиб этилмоқ (лой, вино кабилар ҳақида). *Ачиган лой. Вино ачий бошлади.*

2 Шундай жараён натижасида айнимоқ; бузилмоқ. *Ачиган сут. Ачиган овқат.*

3 Жизиллаб оғримоқ; ачишмоқ. *Тутундан кўзим ачиди. ■ Гумай тиғида унинг қўли яна қийилди. Қон оқиб, бармоғи ачий бошлагандан кейин, рўмолчасига кафтини ўраб олди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

4 кўчма Аччиқ-тизчиқ гап қилмоқ.

Ачиб (ёки ачиб-бижиб) ётибди с. т. Жуда ҳам кўп, қалашиб, тикилиб ётибди, ғиж-ғиж. *Бозорда картошка ачиб ётибди. Жонив (ёки ичи, юраги) ачимоқ* Ниҳоятда куюнмоқ. *Ҳа, бўлмаса жонингиз ачиганими бу? Ерни белингиз қайишиб чонангизда, жонингиз ачир эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Офтоб ойим] Кумушни кўрган сайин, алланечук юраги ачир, жудодик кунларини асло тасаввур қилолмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Япон чолнинг Тиллага ичи ачиди. «Ёшлик».*

Мияси ачимоқ 1) тўғри фикрлаш, эслаш қобилияти ёмонлашмоқ. *Қайдам, мен бир мияси ачиб қолган чолман, болам. С. Аҳмад, Хукм; 2) мияси ғовлаб, гангитган ҳолда бўлмоқ. Тожибой таажжубда қолиб, бошини лиқиллатди. Бир ўзингиз-а? Ёпирай! Миянгиз ачиб, юрагингиз тошиб кетмайди. П. Турсун, Ўқитувчи. Хаамири ачимаган қ. хамир. Қариб куюлмаган, ачиб сууюлмаган. қ. сууюлмоқ.*

АЧИМСИҚ Ачиган нарсани эслатадиган, бироз аччиқ (ҳид, таъм ҳақида). *Тезак, хом тери иси аралаш ачимсиқ, бадбўй ҳид димоғига урилди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

АЧИМТИР шв. айн. ачимсиқ. Ипакдек майин, шилдиरोқ саҳифалардан ачимтир моғор ҳиди келарди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

АЧИНАРЛИ 1 Ачиниш ҳиссини уйғотадиган. *Ачинарли қиёфа. Ачинарли ҳолат. Ачинарли аҳволга тушиб қолмоқ. ■ Бурчақда ётан бола уйқусирабми ё совуқдан уйғонибми, ачинарли товуш билан «дада!» деди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Афсус аралаш ранжини ҳиссини уйғотадиган. *Энг ачинарлиси, байрамолди кунлари айрим пулпарастлар давлат транспорти ҳисобига бойиб қолишни касб қилиб олмоқдалар. Газетадан.*

АЧИНИШ 1 **Ачишмоқ** фл. ҳар.н. У Мурзиннинг ҳолига ачинишни ҳам, қиз муҳаббатига сазовор бўлгани учун қувонишни ҳам билмасди. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Раҳм, куюниш туйғуси. *Адолат ўзига нисбатан нафрат эмас, меҳр ва ачиниш сеза бошлади. С. Зуннунова, Гулхан. Шу бир оғиз сўзда меҳр, хурмат, ачиниш.. яна қандайдир туйғуларни ифодаловчи оҳанг борлигини мана энди англаб турибди Абдурахмон. «Ёшлик».*

АЧИНМОҚ 1 Раҳм, куюниш ҳиссини туймоқ; куюнмоқ. *Иброҳим отанинг бу қадар тез ўзгариб, ҳужиб қолганига Жумагул қаттиқ ачинди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Афсус аралаш ранжимоқ, хафа бўлмоқ, ўкинмоқ. *— Бу гапни бекор бошлаб қўйибман, — деб ачинди Қудрат. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар. Шу пайт қадрдон дўстлари, мактабдошлари орасида бўлмаганига ачинди. С. Аҳмад, Уфқ.*

АЧИТМА Қаттиқ, ачитқи каби нарсалар билан ачятилган, ачитиб тайёрланган. *Ачитма гўжа. Ачитма патира.*

АЧИТМОҚ 1 **Ачишмоқ** фл. орт. н. *Тутун кўзни ачитди. Гўжа ачитмоқ. ■ Ёз кунлари [Ўзбек ойим] айвоннинг тўрига ясланиб, Ҳасаналининг хотини бўлган Ойбодоққа, чўри қиз Ҳанифага хамирни ачитмасликни, паловни қирмоч олдирамасликни танбеҳлабгина ўтирар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кучли изғирин, кўзнинг терисини шилгандай, ачитади, қулоқларни кесади. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма Аччиқ гап қилмоқ. *Дўст ачитиб гапирди, душман — кулдириб. Мақол. ■ — Тўғри айтасиз, мавлоно, — деди Ҳамза ачитиб. К. Яшин, Ҳамза.*

Жон(ни) ачитмоқ 1) айн. жон(ни) коийтмоқ 2; 2) жонини оғритмоқ. *Тун аёз, изғирқи ел тўрт тарафга югуриб, жон ачитмоқчи бўлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мияни ачитмоқ* Бошни ғовлатмоқ, гангит-

моқ, миясини қоқиб қўлига бермоқ. [Абду-расул:] «Янги одамни авраб, миясини ачит-масинлар, ўзим бориб, бошлаб чиқа қолай», дедим. П. Турсун, Ўқитувчи. Юракни ачит-моқ Раҳминни келтирмоқ.

АЧИТҚИ Ачитма ҳосил қиладиган нарса; ивितқи, туруш, хуруш. Ачитқи қўлга киритилди-ю, бироқ тайёрлаш усули ҳамон номаълум. К. Маҳмудов, Қизикарли пазандалик.

АЧИПМОҚ Азияб, жияллаб оғримоқ, Ярам ачишяпти. — **Бас, Ўроз, кўзимни кўр қилди тутун, — Йўлчи юм-юм ёш тўжиб, ачишган кўзларини ишқалаб, туртинма-туртина, эшикни тепиб очди.** Ойбек, Танланган асарлар. У гоҳ қўлини қўлига ишқаларди, гоҳ тўхтамай чопарди, гоҳ ачишган.. юзларини сийпаларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ичи ачипмоқ 1) қорин очлигидан ичи жияллаб оғримоқ. [Йўлчи] Қорни очганлигидан, ичи ачишиб, қандайдир беҳузурлик сезди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) ачинип, раҳм ҳиссини туймоқ. Она ўғлининг аҳволига қараб, ичи ачишди. С. Аҳмад, Чўл шамоллари. Юраги ачипмоқ айн. жонни (ёки ичи, юраги) ачимоқ қ. ачимоқ. .. мана шу жафокаш хотиннинг ёши қайтганида ёлғиз қолаётганига юраги ачишарди. С. Зуннунова, Олов.

АЧОМ: ачом қилмоқ айн. ачомламоқ.

АЧОМЛАМОҚ бол. айн. кучоқламоқ. Раъно бувисининг «болагамнинг болагинаси» деб эркалашларига, ачомлаб пешонасидан ўпишлари — яна алақанақа одатларини қўмсарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АЧЧИҚ 1 Таъми оғиз-тилни ачитадиған, ловиллатадиған. Аччиқ гармдори. — **Фарғона водийсидан бошқа жойларга экиладиган турп негадир аччиқ таъм, тахир мазага эга бўлади.** К. Маҳмудов, Қизикарли пазандалик.

Аччиқ чой Куюқ дамланган чой. ..чол майингина кулиб қўйди ва хизмат қилаётганларга битта аччиқ чой олиб келишни буюрди. Газетадан.

2 Нордон, тишни қамаштирадиған. Аччиқ (донали) анор. Отаси аччиқ олма еса, ўғлининг тиши қамашади. Мақол.

3 Сезги аъзоларига қаттиқ таъсир қиладиган, ўювчи. Аччиқ газ. Аччиқ тамаки. Аччиқ ҳид. — **Жикқа хўл ўтин ёлғиз «пирс-пирс» қилиб, аччиқ заҳар тутун буриқтиради.** Ойбек, Танланган асарлар.

4 Жазиллатадиған, жонни ачитадиған. Далаларда кеч кузнинг аччиқ шамоли эса бош-

лади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Ташқарида шамол увуллар, аччиқ совуқ нақ баданни кесиб кетгудай эди.* Газетадан. [Шербек] *Туригини эгарлади. Ўзини эгар устига олар-олмас, отга аччиқ қамчи босди.* С. Анорбоев, Оқсой.

5 **кўчма** Кишига қаттиқ тегадиган, кўнгилга озор берадиган; қаттиқ, нохуш. *Аччиқ истехзо. Аччиқ танқид. Ҳақ сўз — аччиқ сўз.* Мақол. — **У ҳатто бу аччиқ таъналарни эшитмагандай.. сур бўлиб турарди.** Мирмуҳсин, Умид.

Тили аччиқ Кишига қаттиқ тегадиган қилиб гапирадиган, гап билан узиб оладиған. *Элмуродга рота командири ёқмади: қалампир, тили аччиқ, ҳар гапни писанда қилгандай бураб гапирди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

6 **кўчма** Ғам-изтиробли; аламли. *Унинг аччиқ кўз ёшлари ҳар қандай одамга таъсир қилмасдан қолмасди.* «Ёшлик». *Чеки кўринмас бу сўкмоқ йўловчининг мадорини, нанки мадорини, жонини оладиган қисматдай аччиқ.* «Саодат».

7 **от** Қаҳр, жаҳл; зарда. *Ҳозир менинг аччиғим ҳам қаҳрим бор.* «Эрали ва Шерали». *Бобоненинг аччиғи қурсин, ёмондир.* «Нурали».

Аччиғи бурнининг устида (ёки учида) Бекорга, сал нарасага жаҳли қистайверадиган одам ҳақари. — *Ҳа, қизи тушмагур. Нафасини ҳам чиқармайди-я.* Аччиғи ҳам бурнининг учида, — деди Муротали. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Аччиғи келмоқ (ёки чиқмоқ, қистамоқ)** Жаҳли кўзгамоқ. *Гуруғлининг аччиғи келганини билиб.. Соқи ўрнидан турди.* «Маликай айёр». *Хуришд аччиғи чиқди, деб ўйлади.. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Айтсам, яна аччиғингиз қистайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Аччиқ устида** Жаҳл кўзгаган пайтда. *Бас энди, аччиқ устида ҳар ким ҳар гапни айтади.* Ҳамза. **Аччиқ қилмоқ** Жаҳл қилмоқ, зарда қилмоқ. *Бир талатўрни сотиб олдинг, қаттиқ гапирдинг, деб аччиқ қилди.* «Маликай айёр». **Жон аччиғида** Жаҳл-алам билан, жон-жаҳди билан. *От жон аччиғида олд оёқларини девор баравар кўтариб сапчиди.* С. Аҳмад, Уфқ. У [Ортиқ] сапчиб ўридан туриб. *жон аччиғида машина орқасига айланиб ўтиб, брезентни очиб ташлаб, ўриндиқлар тагини титқилай кетди.* М. Мансуров, Ёмби.

8 **от** Қийинчилик, машаққат; ғам-ғусса, ғам-ҳасрат; азоб-уқубат. *Аччиқ билан чучукни тотган билур, узоқ билан яқинни юр-*

ган билур. Мақол. Бир аччиқнинг бир чучуги бор. Мақол. ■ Турмушнинг аччиқларини тотиб кўрган.. қадимги батрак Абдурасул бу кунларда ўз муддаосининг амалга ошаётганини ҳис этар эди. П. Турсун, Ҳўқитувчи.

АЧЧИҚЛАНОМОҚ Жаҳл чўқмоқ, ғазабланмоқ. Бегим, гарчи аччиқлансан ҳам, айтишга мажбурман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тез аччиқланадиган, жиззаки ва қўпол одамларни милицияда хизмат қилишга йўл қўйиб бўлмайти. Газетадан.

АЧЧИҚЛАШМОҚ Ўзаро қаттиқ-қурум гап қилишмоқ, хафалашмоқ. Гулнор ўзи ким? Унинг туфайлидан дадам билан аччиқлашдим. Ойбек, Танланган асарлар.

АЧЧИҚМИЯ Бурчоқдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўсимлик.

АЧЧИҚ-ТИЗЗИҚ Аччиқ-алам ифодали, жаҳл-зардали (гап-сўз, хатги-ҳаракат ҳақида). Никоҳ куни ниманинг жунидандир қуданг билан аччиқ-тиззиқ айтишибсан. Ойбек, О. в. шабадалар. Шавкатнинг аяси билан дадаси бирпасда нари-бери бўлишиб, аччиқ-тиззиқ билан туриб кетишади. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. Эломонов хотинининг аччиқ-тиззиқ гапларига хийла кўникиб қолган эди. М.М.Дўст, Истеъфо.

АЧЧИҚ-ТИРСИҚ айн. аччиқ-тиззиқ.

АЧЧИҚТОШ Алюминий, хром, темир сингари металлнинг сульфат кислота билан ўзаро таъсирдан ҳосил бўлган тузлар (кўн саноатида ва тиббётда қўлланади). Бир куни дошқозонда аччиқтош сувига каҳрабо-ни солиб қайнатаётган эди, саройдан фаррош келиб: -Зоти олийлари сизни чорлаётдилар, - деди. М. Осим, Карвон йўлларида.

АЧЧИҚ-ЧУЧУК I Дунёнинг, ҳаётнинг лаззати ва ғам-ташвишлари. Бу икки тенгқур бир кўрпада катта бўлишган, ҳаётнинг аччиқ-чучуғини баравар тотиб кўришган. «Ёшшиқ».

АЧЧИҚ-ЧУЧУК II Тўғралган помидор ва пивздан тайёрланадиган совуқ таом. Чорпояда оёқ узатиб, ўн чоғли киши чоё ичар, бирови аччиқ-чучук тайёрлаб, бирови турп майдаларди. С. Нуров, Нарвон.

АШАДДИЙ(Й) [а. اشَدّ - энг қаттиқ, энг кучли] Ўта даражада. Ашаддий фирибгар. Ашаддий юлғи. Ашаддий безори. ■ Энг ашаддий душмани Зебихон эди, энг яқин ўртоғи Зебихон бўлиб қолди. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Японияликларнинг ашаддий коллекционер эканлиги кўпчиликка яхши маълум. Газетадан.

АШЕ [а. اشياء - буюмлар, нарсалар] кт. Нарса, буюм (асосан, бирор нарсага қарашли, оид нарса-буюмларни билдиради). Уй-рўзғор ашёлари. ■ Котиб.. ёзув ашёлари турган.. курси олдида тиз чўкди. Ойбек, Навоий. Текширув чоғида машина пешона ойнаси.. олчаранг буюқнинг кўчма бўлаклари далилий ашё сифатида олинди. Газетадан.

Хом ашё, хомашё Ишлаб чиқаришда маҳсулотлар тайёрлаш учун қўлланадиган (фойдаланиладиган) нарса. Масалан, пахта тўқимачилик саноати учун хомашё ҳисобланади. Хом ашё сотиб олиш ҳажмлари анча ўсди. Газетадан.

АШЕВИЙ: ашёвий далил Далил бўладиган нарса, буюм. У марҳум калтакланган жойни кўрсатиб беради. Балки ашёвий далиллар топилиб қолар. «Ёшшиқ».

АШПИР I: ашир ойна с. т. айн. муҳаррам ойна қ. муҳаррам.

2 Ашир (эркаklar исми).

АШПИҚ [ф. ашқ - кўз ёши] эск. кт. Кўз ёши, ёш. Оқим била эшиқда ўт, ашқим била девор нам. А. Навоий. Булут бағрин ой ҳажри гўё сўкар, Недин йўқса ашқини юммай тўкар. А. Навоий.

АШПРАФ [а. اشرف - энг шарафли, энг олийжаноб, энг улуғ] эск. кт. Иззат-обрўли, улуғ. Ўзи давлатманд бир киши, Тошкент ашрафларининг кўнлари билан алоқадор бўлганликдан, балки отангиз билан таниш чиқар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АШПТАК шв. Аштак-паштак.

АШТАК-ПАПТАК Данагини ажратиб олиб, ўрнига мағиз солиб қуритилган ўрик, мағизли туршак.

АШТАРХОНИЙЛАР Шайбонийлар сулоласидан сўнг 1601-1757 йилларда Мовароуннахрни идора қилган сулола.

АШУЛА Яқра хонанда, гуруҳ ёки хор ижро этадиган, куй басталанган (қуйга солинган) асар ва унинг ижроси; қўшиқ. Ўзбек халқ ашулалари. Ашула овози эшитилди. ■ Гуландом.. дўторни чертиб, енгил, шўх ашулани бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Домла чапак чалибди, ашулага қўшилибди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Ичкаридан болаларнинг ашуласи билан музыка эшитиларди. С. Зуннунова, Кўк чироклар.

Эски ашула Эски гап, кўп айтилган гап. Бу гал [Ҳожми] Ўзбек оймағзининг ўша эски ашуласини.. тўзимсизлик билан кутар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АПУЛАЧИ Ашула айтувчи, хонанда. Қўн-ғиз мўйловли, гавдаси бузуқ ашулачи ўрнидан туриб, торини черта бошлади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

АППА бол. Ош, иссиқ овқат.

АПЪБОР [а. اشعار — шеърлар] эск. кт. Шеър; шеърлар, байтлар. [Навоий] Форсий ашъорда «Фоний», туркий ашъорда «Навоий» тахаллусини қўллаган. Ойбек, Навоий.

АПҚОЛ-ДАПҚОЛ с. т. Рўзғорда ёки бирор касб-корликда керак бўладиган нарсалар, буюмлар; қақир-куқур, лаш-луш. Туртинчи аравада чодирлар, кўрна-тўшаклар, жунаб кетаётганларнинг ашқол-дашқоллари. С. Анорбоев, Оқсой.

АБЪН [а. اعيان — улуғлар, таниқли кишилар] эск. кт. Энг юқори қатламга мансуб, ҳукмдорга яқин турган, баланд мартабали кишилар; амалдорлар. Қандайдир бир хаёл ичида ўтирувчи бу йигит Тошкентнинг машҳур аъёнларидан бўлган Юсуфбек ҳожининг ўғли — Отабек. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АБЪЗАМ [а. اعظم — энг катта, энг буюк] 1 эск. кт. Улуғ, буюк.

Вазир(и) аъзам тар. Бош вазир. Вазир аъзам подшога қуллуқ қилиб.. жарчи жунатди. «Эртақлар».

2 Аъзам (эркаклар исми).

АБЪЗО [а. اعضاء — узвлар, қисмлар] 1 Одам ёки ҳайвон организмнинг муайян бир вазифани бажарувчи қисми. Сезги аъзолари. Ички аъзолар. ■ Ҳар бир аъзоси қақшаб оғриди. «Шарқ юлдузи».

2 Кишининг бутун вужуди; бадан, тана. -Сиз нима жавоб бердингиз? — деди бутун аъзосини титроқ босган Гулсумбиби қичқириб. Ойбек, Танланган асарлар.

Аъзойи бадан Бутун аъзо, бутун вужуд.

Ота уйига етиб борганида ҳам аъзойи баданидаги қалтироқ босилмади. С. Нуоров, Нарвон.

3 Бирор гуруҳ, ҳудуд ва ш.к.да яшовчи, унга мансуб шахс. Оила аъзоси. Маҳалла аъзолари.

4 Бирор гуруҳ, кенгаш, жамоа, жамият ва ш. к.га расмий қабул қилинган, сайланган, унда фаолият кўрсатувчи шахс, жамият, мамлакат ва ш. к. лар. Партия аъзоси. Кенгаш аъзоси. ■ Гуруҳ аъзолари қидирувчиларини мой томчиси изидан бошлашга қарор қилишди. Газетадан. Жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли бир аъзосига айланган Ўзбекистон ҳеч қачон уруш тарафдори эмас ва у

тинчилик учун кураишда мудом иштирок этаверади. Газетадан.

АБЪОЛИК Абзо ҳолати; мансублик. Партия аъзолиги. Аъзолик вноси. Аъзолик ҳақи.

АБЪЛАМ [а. اعلم — энг билагон, энг доно] эск. дин. 1 Шарият қонунлари билимдони.

2 Шарият қонун-қоидалари юзасидан берилган фатвони тасдиқ ёки рад этувчи диний арбоб; бош муфти. Маросимга етиб келган қози, мингбоши, аълам, муфти, домла-имомларга ўз мартабаларига қараб «аъло», «авсат» чононлар кийдирилмоқда. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. Ҳасан ака пулни бераверса, аълам чиқиб ўлчаб, васиқасини қилиб бераверади. Ҳамза, Майсараниннг иши.

Валлоҳи аълам қ. валло(ҳи).

3 Аълам (эркаклар исми).

АБЪЛО [а. على — энг юқори; буюк] 1 Сифати, фазилати ва ш.к. жиҳатидан энг юқори; асил. Корхонадан ҳар куни 28 тонна аъло сифатли маҳсулот олинмоқда. Газетадан. Мактабда Сатторни ҳамма яхши кўрарди: сеҳли, ўқишда ҳам, хулқда ҳам аъло бола эди. Ў. Усмонов, Қисмат.

2 Ўқув юртларида: беш балли тизимда энг юқори баҳо. Ҳўп, ҳозир кўраимиз.. «Яхши!».. «Урта».. «Урта».. Қани «аъло»? Русчадан нима учун «яхши»? А. Қаҳқор. Айб кимда?

3 Аъло (эркаклар ва аёллар исми).

Арш(и) аъло қ. арш 1 1.

АБЪЛОЧИ 1 Аъло баҳога ўқувчи. -Икковимиз ҳам бир институтда ўқидик. У [Муҳаррам] ҳам аълочи эди, — деди Элмурод. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Ўз ишгани, вазифасини аъло даражада бажарувчи ёки фақат аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқарувчи. Аълочи бригада. Аълочи сотувчи. Корхона аълочиси.

АБЪМО [а. اعمی — кўр] эск. кт. Кўзи оғиз, кўр. Туғриликдан юрса аъмоларга йўл бошлар таёғ. Ҳабибий. Оқил бўлур аъмолар, пул ўлсина, пул ўлсин. Воқиф.

АБЪМОЛ [а. اعمال — амаллар, ишлар] эск. кт. Қилинган ёки қилинадиган иш(лар); амал. Бу ҳолни, айниқса, муборак Рамазон ойи муносабати билан ўтказиладиган маърифий аъмолардан ҳам билиш мумкин. Газетадан.

Номаи аъмол қ. нома.

АБЪРОФ [а. اعراف — аросат, ўрталик — Куръонда таърифланган жаннат билан дўзах орасидаги жой]: аърофда қолган Аро йўлда

қолган; на у ёқли, на бу ёқли бўлган; икки жаҳон овораси бўлиб қолган.

АЭРО I с. т. айн. самолёт. *Автолардан қолиб юраман. Аэролардан қолиб юраман, Хайлимада олиб юраман, Сени кўргим кела-варади. У. Абдуазимова, Ишқли умрим.*

АЭРО- II [юн. аег — ҳаво] Ўзлашма қўшма сўзлар таркибида сўз ясовчи сифатида қатнашади ва «авиация», «ҳаво» сўзларига алоқадорликни билдиради: *аэропорт, аэросъёмка, аэродинамика* ва б.

АЭРОБИКА қ. ритмик гимнастика.

АЭРОВОКЗАЛ [аэро.. + вокзал] Аэропортларда ҳаво транспорти йўловчиларига хизмат кўрсатиладиган бино ёки бинолар мажмуи.

АЭРОДИНАМИК Аэродинамикага оид. *Аэродинамик лаборатория.*

АЭРОДИНАМИКА [аэро.. + динамика] Ҳаво ва газларнинг ҳаракатини ҳамда уларнинг қаттиқ жисмлар ҳаракатига кўрсатадиган таъсирини ўрганадиган фан.

АЭРОДРОМ [аэро.. + юн. dromos — югуриш, югуриш жойи] Учиш аппаратларининг туриши, учиб кетиши, қўниши учун керакли барча иншоотлари бўлган кенг майдон.

АЭРОКЛУБ [аэро.. + инг. club] Авиация ҳаваскорларининг клуби, авиация билан шуғуланувчиларнинг оммавий ташкилоти.

АЭРОМЕХАНИКА [аэро.. + механика] Механиканинг газлар мувозанати ва ҳаракатини ўрганадиган бўлими.

АЭРОНАВИГАЦИЯ [аэро.. + лат. navigatio — кемада сузиш] Учиш аппаратларини тегишли асбоб ва воситалар ёрдамида белгиланган йўлдан олиб бориш ҳақидаги фан; ҳаво навигацияси.

АЭРОПЛАН эск. айн. самолёт.

АЭРОПОРТ [аэро.. + фр. port] Ҳаво линияси трассасида жойлашган ва транспорт авиациясининг мунтазам қатновини таъминлаб туриш учун керакли иншоотлар билан жиҳозланган аэродром.

АЭРОСТАТ [аэро.. + юн. states — қўзғалмас] Ҳаводан енгил учуш аппарати; ҳаво шари.

АЭРОСТАТИКА Ҳаво ва газларнинг мувозанат қонунлари ҳақидаги фан.

АЭРОСЪЁМКА айн. аэрофотосъёмка.

АЭРОТЕРАПИЯ [аэро.. + юн. therapeia — даволаш] Организмни чиниқтириш ва даволаш мақсадида очиқ ҳаводан фойдаланиш усули.

АЭРОФЛОТ Ҳаво флоти, учуш аппаратлари мажмуи, авиация.

АЭРОФОТОСЪЁМКА, аэрофотосуратта олиш Учуш аппаратларидан туриб, Ер ва ундаги нарсалар суратини олиш; шу усулда олинган сурат.

АЭРОЧАНА Моторли паррак воситаси билан юрадиган чана.

АЮҲАННОС қ. айюханпос.

АЯ шв. 1 Она, ойи. [Мирзакаримбой:] *Қалай, онанг бақувватми?* [Йўлчи:] *Аям, шукур, соғ-саломат.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тарбиячи аёл, мураббия. *Аяга битта ачиқ чой қилиб беринг, қизим.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Ҳурмат юзасидан аёллар номига қўшиб айтилади ёки аёллар номининг таркибий қисмини ташкил этади. *Эртага азонлаб далага чиқиш кераклигини эслаб, Дилдор айвонга Малика ая учун ҳам жой қилиб, чироқни учирмай ётди.* С. Аҳмад, Уфқ.

4 Ўзидан катта аёлларга ҳурмат билан мурожаат қилишда ишлатилади. [Хонзода Гофирга:] *Белинда белбоғинг борми? Қандай шарманда, худо урган эркаксан?* [Гофир:] *Ая! Ҳақорат қилманг! Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

АЯМАЖИЗ с. т. айн. айём(ш) ажуз қ. айём. *Бирдан аямажизнинг «ҳужиз ўлдирар» изғирини бошланди.* С. Нуров, Нарвон.

АЯМОҚ 1 Раҳм-шафқат қилмоқ, раҳмдиллик қилмоқ. *Аямасдан урмоқ. Аямасдан танқид қилмоқ. Ёвни аяган яра ер. Мақол. ■ Девларни аяманг, ўлдириш, Заргар.. «Маликай айёр». Зулфия опа.. муғомбир ва алдоқчини ва айниқса айёр одамни ёмон кўради, аямайди. «Саодат».*

2 Эҳтиёт ҳолда тутмоқ, эҳтиётлик билан муносабатда бўлмоқ. *Аяган кўзга чўп тушар. Мақол. ■ Баъзи ота-оналар болаларини аяган бўладилар-да, уларни ҳаёт учун яроқсиз, жисмоний заиф қилиб қўётганларини билмай қоладилар.* С. Зуннунова, Олов.

3 Дариг тутмоқ, ҳайф кўрмоқ; қизганмоқ. *У мендан ҳеч нарсани аямайди. ■ Мавнавиятни мустаҳкамлашга меҳнат ва маблағни аямоқ ўзини келажакдан маҳрум қилиш демакдир.* Газетадан. [Инсоф-диёнатли одам] *..қўли калталардан мурувватини аямайди.* Газетадан. *Меҳнатингни аямасанг, сув бўлса, ўзинг ҳам, молинг ҳам тўқ.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АЯНЧ кам қўлл. айн. аянчли. *Фуломжон Матқовулнинг аянч аҳволига.. қараб, юраги*

эзилди. М. Исмойлий, Фарғона т. о. *Ғалати, ювош, мулоҳим, беозор ва аянч назар билан Зебига қаради. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

АЯНЧЛИ Алам-изтироб акс этувчи ҳолатли, ачинаш ҳисси уйғотадиган. *Дунёда ҳамма нарсдан мосуво бўлган бу аёлнинг ҳозирги аҳвали жуда аянчли эди. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

АҚАЛЛИ [а. *أقل* — энг оз, жуда кам] юк. 1 Жуда бўлмаганда, ҳеч бўлмаса. *Ақалли бу ерда, меҳмонга келган жойида дам олса, нима қилар эди. С. Анорбоев, Ҳамсӯхбатлар.*

2 Таъкид билдиради; ҳатто. *Нигоранинг бепарвогина қайтарган жавоби, юзида ақалли қитдай ҳам ўзгарши сезилмагани Хужабековнинг ғазабини қайнатди. С. Анорбоев, Оқсой.*

АҚИДА [а. *عقيدة* — эътиқод, ишонч; тушунча] кт. 1 Эътиқод қилинадиган нарса, хатти-ҳаракат, у ҳақдаги гап; тушунча. *Агар биз адолатли давлат, эркин жамият қурмоқчи бўлсак, бу олийжаноб мақсадни амалга ошириш йўллари минг йиллик диний ақидалар билан муштарак эканлигини ёдда тутишимиз лозим. Газетадан. Ҳақиқат қиёсда очилади, деган машҳур ақида бор. Газетадан.*

2 Ҳақиқатга зид, кўр-кўрона қабул қилинган фикр, қоида. *Фақат шуни таъкидлайманки, халқчиллик ва ҳаққонийлик, адолат ва виждонийликка хизмат қилиш, инсонга садоқат адабийэтнос кеча тўқиб чиқарилган ақидалари эмас. Газетадан. Биз яқин кунларгача, тез орада жаннатмакон — коммунизмда яшаймиз, деган ақидага ишониб яшар эдик. «Саодат».*

2 Ақида (хотин-қизлар исми).

АҚИДАВИЙ Ақидага (ақидаларга) оид. *Абу Ҳанифа ан-Нуъмон ибн Собит нафақат мусулмончиликдаги энг йирик мазҳаб — ханафийлик таълимоти, балки умуман исломнинг ақидавий асосларини шакллантиришга қўшган беназир ҳиссаси учун Имом Абъам (энг буюк имом) деган фахрли унвонга сазовор бўлган тарихий шахсдир. Газетадан.*

АҚИДАПАРАСТ Ақидаларга кўр-кўрона ишонувчи, ақидаларга ёпишиб олган шахс. *..вахобийлик кўринишидаги ақидапарастлар халқни қўрқува солиб, ҳукуматга нисбатан ишончсизлик уйғотиш учун турли жиноятлар содир этдилар. Газетадан.*

АҚИДАПАРАСТЛИК Ақидапарастга хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Улар диний ақида-*

парастлик билан ниқобланган кимсалардир, асл ниятлари эса юртга эга бўлиб, халқимизни асрий қуллик ва жоҳилия замонларига қайтаришдир. Газетадан.

АҚИРМОҚ *шв.* Бўкирмоқ (йиртқич ҳайвонлар ҳақида). *Айиқдай бўлиб ақирди. ■ Тоғда ақирган шердай бўлиб. «Маликаи айёр».*

АҚИҚ [а. *عقيق* — қизил рангли қимматбаҳо тош] 1 *от* Турли рангли қимматбаҳо тош; ҳақиқ (zeb-зийнат буюмларига ишлатилди). *Қозикалон сандиқларни очиб кўрсатди: баъзисида олмос, ёқут, ақиқ, зумрад ва марварид. баъзиларида zeb-зийнатлар тўла эди. С. Айний, Дохунда.*

2 *қўчма сфт.* Шу тош рангидаги, қирмизи. *Ақиқ лабига югурган кулгини тишлаб яширди қиз. Ш. Ғуломов, Соф ҳаво.*

АҚИҚА [а. *عقيقه* — ярим қимматбаҳо тош; чақалоқ сочини олиш; қурбонлик қилиш] Оилада «янги меҳмон», яъни чақалоқ дунёга келганлиги муносабати билан унинг туғилганига 7 ёки 14 ёҳуд 21 кун бўлганда ўтказиладиган зиёфат, маросим. [Имом] *Китобларда фарзанднинг отага бир неча ҳаққи бор деганлар: ..агар бола ўғил бўлса, икки қўй сўйиб, агар қиз бўлса, бир қўй сўйиб, туғилган кунининг еттисида ақиқа қилиши фарз. С. Айний, Дохунда.*

АҚЛ [а. *عقل* — эс, ҳуш] 1 Инсон миясининг дунёни акс эттириш ва шахсининг воқеликка муносабатини бошқариб турадиган феолияти; фикрлаш қобилияти. *Жонзотлар ичида биргина одамзотга ақл ато этиб, юрагига диёнатни жойлабди. Н. Норқобилов, Тўқнашув.*

Ақлдан озмоқ Фикрлаш қобилиятини йўқотмоқ, эс-ҳушидан айрилмоқ. *Биринчи қадаҳ чанқоқни босиш учун, иккинчиси — хурсандчилик, учинчиси — кайф қилиб ҳузурланиш, тўртинчиси эса ақлдан озмиш учун ичилади. Газетадан.*

2 Фикрлаш қобилиятининг амали; фаҳм-идрок, зеҳн. *Ақлинг билан кўр, кўз алдайди. Мақол. ■ Қайси вазирим ақли зийрак, донишмандлигини билдирса, ҳазинамдан ўн тилло ва бош-оёқ сарпо бераман. «Луқмони Ҳаким».*

Ақл бовар қилмаслик, ақлга сифмаслик Тасаввурга сифмаслик, тасаввур эта олмаслик. *Нурлан ақл бовар қилмайдиган ҳикоясини базўр тамомлади. Газетадан. Ақлдан адашмоқ ёки ақлни йўқотмоқ, ақлни емоқ, ақл кетмоқ. Тўғри фикр-мулоҳаза юритиш,*

тўғри ядрок этиш ҳолатини йўқотмоқ, эс-хушини йўқотмоқ. ..Қизнинг чиройлилигига баззоз бола беҳуш бўлиб, ақлдан адашиб ётиб қолибди. «Луқмони Ҳаким». «Яхши кўрганда, қизлар ақлини йўқотиб кўяди», дейишади. П. Қодиров, Уч иллиз. Қани, жўна ҳамманг ҳам, ақлинг ебсан, ёр-ёр. У. Исмоилов. Бобо, хафа қилдинг мендай ўғлингни, Ақлинг кетиб, бобо, сенга не бўлди. «Нуралли». Ақлдан эмас Ақл юритиб қилинган тўғри иш эмас. Гуёҳвандлик билан кураш йўлида табиатни хонавайрон қилиш ақлдан эмас. «Саодат». Ақли етмоқ Тўғри ядрок этимоқ, моҳиятини тушунмоқ. Ақл кирмоқ (ёки битмоқ) Ақл билан иш тутадиган бўлмоқ; эс-хушини йиғиб олмақ. Қачон сенга ақл кирди?! Сўзлашувдан. Ақлини олмақ Эс-хушини оғдирмоқ, маҳлиё қилмоқ. Кийгани гулгун қирмизи, Ақлингни олар жоду кўзи. «Маликай айёр». Ақлини танямоқ Ақл билан иш тутадиган бўлмоқ, шундай ёшга етмоқ. Инсон туғилиб, ақлини таниган кунданок теваарак-атрофни ўраб турган борлиқ.. ҳақида ўйлай бошлайди. Газетадан. Ақл тил қ. тилш. Ақл ўргатмоқ Панд-насихат, ўтит, йўл-йўриқ тарздаги фикр-мулоҳаза айтмоқ. Биров қоқилганда, ақл ўргатувчилар, тафтишчилар кўпаяди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Мулоҳаза, маслаҳат тарздаги фикр. Кундан кўп ақл чиқар. Мақол. ■ Энди меним ақлим шужим, ўшал кандидатингиз томонига ўтганларни кўлга олиш учун Нурмат акамнинг ҳовлисига қақириб, бироз зейфатча билан кўншилларини топиб.. шояд кўлга олиб қолармиз. Ҳамза, Бурунги сайловлар.

АҚЛАН кам қўлл. 1 Ақлий жиҳатдан. Асадбек, фақат жисман эмас, ақлан ҳам оқсоқ бўлганлар валдираганида жим ўтиролмасди. Т. Малик, Шайтанат.

2 Ақл билан. Маданиятли инсон ҳар қандай қийин шартотда ҳам ўзини йўқотмайди, ақлан йўл топиб, мушкулени осон қилишга интилади. Газетадан.

АҚЛИЙ Ақл-ядрок фаолиятига оид, фикр юритиш билан боғлиқ. Ақлий меҳнат. ■ Улимгача бемор ақлий қобилиятини тўлиқ сақлаб қолганди. Газетадан.

АҚЛЛАШМОҚ Фикрлашмоқ; муҳокама қилмоқ; маслаҳатлашмоқ. Ётиғи билан айтинг, афандим, ўзи нима гап? Уртага ташланг! Ақллашайлик. С. Аҳмад, Хукм. Сизлар ақллашиб, қаерда Ғанибон келин борлигини билиб, рўйхат қилинглар. С. Аҳмад, Юлдуз.

АҚЛЛИ 1 Ақли расо; миятли. Ақлли бола. Ақлли йигит. Ақлли ўзини айблар, ақлсиз — дўстини. Мақол. ■ Муаллим ўрта яшар, ақлли, ёшларга меҳрибон киши эди. Ойбек, Нур қидириб. Ақлли кишиларнинг садағаси кетсанг ҳам арзийди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ақл билан вужудга келган; фаҳм-фаросятдан, билимдонликдан далолат берадиган. Ақлли тадбир. Ақлли иш. ■ Унинг [Давлатёрнинг] баъзан лўнда ва ақлли гапларини эшитганда, Элмурод ҳузур қиларди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Зийрак, фаҳмли, хушёр (хайвон ва қушлар ҳақида). Ақлли ит. ■ Даврага эълончи чиқиб: -Ҳов, яхшилар, ҳозир биз сизларга номерларни: ақлли отлар ўйинини.. кўрсатамиз, — деди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

АҚЛЛИЛИК Ақл билан иш тутиш, ақлли хатти-ҳаракат. Сукут сақлаш ҳамма вақт ҳам ақлликдан дарак беравермайди. Мирмуҳсин, Умид.

АҚЛСИЗ 1 Ақли йўқ, беақл. Мусулмонқул.. ўзини минбоши эълон қилиб, ақлсиз бир гўдакни [Худоёрни] хон кўтариб, эл елкасига минди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ақл ишлатмасдан қилинган, аҳмоқона. -Бундоқ ақлсиз ишларни кўяйлик, хотин! — деб мулоҳимона сўзлаб кетди [Ҳожи]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҚЛ-ҲУШ, ақлу хуш Эс-хуш, фаҳм-ядрок, фаросат. Элмурод хаёл ичида аста-секин одимлар экан, гапирди: -Ўзининг ақли-хуши жойидами? Кўрунишидан ёмонга ўхшамайди-а, ўзи!? П. Турсун, Ўқитувчи.

АҚОИД [a. عقاید — ақдалар, қоидалар] кам қўлл. Ўзгичод қилинадиган нарсалар. «Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл» деган ҳикматнинг яшовчанлигида ҳам айнан диний ақоид ва одобнинг хизмати бор. Газетадан.

АҚРАБ [a. عقرب — чаён] 1 (А — катта) астр. Ўн икки буржнинг бири; Мезон ва Қавс буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида саккизинчи ойнинг арабча номи (22 октябрь — 21 ноябрь кунларига тўғри келади). Ёзга пайров куз эди, қишга ҳам баҳор, Ҳамал гулга ёр эди, ақраба ҳам қор. Шайхзода.

АҚРАБ [a. اقراب — яқинлар] эск. кт. Яқинлар, ёр-биродарлар, ёр-дўстлар. Оҳжим, ҳолимни сўрмас ошнолардин бири, Ошнолар, балки хешу ақраболардин бири. Муқимий.

АҚЧА эск. айн. пул. [Хусайн:] *Хазинамда ҳар қанча зар, ҳар қанча ақча бўлса, юртининг ободонлиги учун сарф этишга вағда берман.* Уйғун ва Й. Султон, Алишер Навоий.

АҒАНАМОҚ 1 *Етган ҳолда у ёни, бу ёнига ағдарилмоқ, юмаламоқ. От ағанаган жойда юнги қолади.* Мақол. ■ *Ҳар кун шомдан тортиб азонгача ётган жойида у ёқ-бу ёққа ағанаб, ўй ўйлайди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Кўчар устма-уст икки дўппи сув ичиб, ўзини ажриққа отди, худди ёш боладай ағанаб ўйнарган, хушнуд қичқирди..* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 *Куламоқ, ағдарилмоқ. Арава ағанади. Машина ағанади. Нодира турган жойидан диванга ағанаб тушиди.*

АҒДАРМА 1 *Ичи сиртига, ости устига ағдарилган. Ағдарма чакмон.*

Ағдарма этик *Хом теридан ичи сиртига қилиб тикялган этик. Йигитнинг уст-боши, ёмғирда ивиб кетган ағдарма этиги кўнжигача лой эди.* Й. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 *Юкни ўзи ағдарадиган. Ағдарма арава.*

АҒДАРМОҚ 1 *Тикка ҳолатдан ётқизмоқ; йиқитмоқ. Бирлашган тоғни ағдарди.* Мақол. ■ *Оқсой қирғоқлардан ошиб-тошадди. Кужка буй чўзган, мағрур дарахтларни ағдариб, арзимаган бир хасдай оқизади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *Тепадан пастга қулатмоқ. Отдан ағдармоқ. ■ Қақвон шахрининг шоҳини шоҳи Аббос дер эди.. Аббосни филдан ағдарди.* “Нуррали”.

3 *Идишни тўнкариб, ундаги нарсани бўшатмоқ; куймоқ, тўкмоқ. Косадаги сутни тоғорага ағдармоқ. Кўмирни ерга ағдармоқ. Қондаги картошкани ўрага ағдармоқ.*

4 *Остини устига қилмоқ, ичини сиртига, бир томонини иккинчи томонига айлантирмоқ. Ерни ағдармоқ. Лойни ағдармоқ. Хирмонда пахтани ағдармоқ. ■ Муюлишда ётган оқ қоғоз Муроджоннинг диққатини тортди ва олиб ағдариб кўрди.* Газетадан.

5 *кўчма* *Ҳоқимият тепасидан ёки юқори мансабдан туширмоқ; олиб ташламоқ. У [Йулчи] деди: ..жамжи мехнаткашлар яктан бўлиб чиқса, бойларни ва қонхўр Николайни ағдариб ташлаши аниқ гап.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 *кўчма* *Йўқ қилмоқ, барҳам бермоқ. [Қорабулоқликлар] Елкаларида эзиб келган қора қашшоқликни ағдариб ташлаш умиди-*

да шод ва хуррам бўлиб борадилар. М. Исмоиллий, Фарғона т. о.

7 *кўчма* *Айб, жиноят ва ш. к.ни тақамоқ, Салим ҳам бутун айбни Йулчига ағдариб, ўзини қуруққа тортди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Домла унга бўхтон ағдариб чиққанини фаҳмлаб, ҳақиқатни айтмаса бўлмаслигига жазм этди.* Мирмуҳсин, Умид.

Астар-аврасини ағдармоқ *айн. авра-астарини ағдармоқ. қ. авра-астар.* *Йил ағдармоқ* *Мучал йил ҳисобидан фойдаланиб, тугилган йилини аниқламоқ. Кўнгилни ағдармоқ* *Кўнгилни озиқроқ. Ўзига ағдармоқ* 1) *ўз томонига ўтказмоқ, ўзига тортмоқ, жалб қилмоқ;* 2) *ўзлаштирмоқ. Гапиринг, Абдишужур, жухуднинг пулини қандай қилиб ўзимизга ағдарамиз?* Ойбек, Танланган асарлар.

АҒДАР-ТҮНТАР *Алғов-далғов, бетинч ва бетартиб. Пул деб оқар дарёлар, пул ўлсин-а, пул ўлсин, Ағдар-тўнтар дунёлар, пул ўлсин-а, пул ўлсин.* Воқоф.

Ағдар-тўнтар қилмоқ 1) *остин-устин қилмоқ, бутунлай бетартиб қилиб ташламоқ;* 2) *обдан қовлаштирмоқ, синчиклаб текширмоқ, ахтармоқ, тинтимоқ. -Орлов милисалари [милициялари] билан ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилаётибди, - деди Фани ота.* Ҳ. Фулом, Машғал.

АҒЁР [а. اغيار — бегоналар; рақиблар] *эск. кт.* 1 *Ўзгалар, бегоналар. Ағёрларга лутф ила эҳсон қачонгача? Муқимий.*

2 *Рақиб; рақиблар. Билмам, на гуноҳим бор, олмайди хабар бир йўл? Ё рашк ила ағёрим бегона қилиб кетди.* Ҳамза. *Жўралари ташлаб кетган, Ағёр тиғи кужсига ботган.* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

АҒНАМОҚ *айн. ағанамоқ.* *Бектемир пулемёт ёнида ағнаб ётган душманга тикилиб, кейин милтиғини ҳавода силкиб, ўртоқлари-га ишора қилди.* Ойбек, Куёш қораймас.

АҒРАЙМОҚ *айн. ағраймоқ.* *Баширжон тили сўзга келмай, «қиёматли» укасига анча вақт ағрайиб турди, ниҳоят, зўрма-зўраки жилмайгандек бўлди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Фотима опа эшикдан кириб келаётган Умидни кўриб, аввал ағрайиб қолди. Кейин қовоғини солиб, ерга қаради.* Мирмуҳсин, Умид.

АҲ *унд. с.* *Кўрқув, ҳаяжон ёки севинч, ғазаб туйғуларини ифодалайди. -Тезроқ келинг, Ҳомид ака. Отабекни ўлдирдик! - деди*

шошиб Отабек. -Аҳ! — деб югуриб келди Ҳо-мид. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҲА унд. с. Бировнинг қийин аҳволдан кулиш, масхаралаш, истехзо ва ш. к. ни ифо-далайди. -Аҳа, қалай, ёмон ботиб кетдимиз?.. — деди Ҳамза чўрт кесиб. К. Яшнн, Ҳамза.

АҲАМИЯТ [а. *اهمیت* — жуда муҳим] Ҳаётда ва фаолиятда тутган ўрин, қиймат, муҳимлик. *Саноат жадал ривожланаётган бир пайтда ҳавони заҳарли газлардан тоза-лашининг аҳамияти тобора ортаётир.* «Фан ва турмуш». *Нотиқлар алломанинг ҳаёти ва фаолияти, у қолдирган улкан илмий мерос-нинг аҳамияти ҳақида сўзладилар.* Газетадан.

АҲАМИЯТ бермоқ Диққат-эътибор қарат-моқ, муҳим деб муносабатда бўлмоқ. *Мева-ли дарахтларни кўпайтиришга алоҳида аҳа-мият бериш керак.* «Фан ва турмуш».

АҲАМИЯТЛИ Аҳамиятга эга бўлган; му-ҳим. *Йиғинда аҳамиятли бир масала кўри-либ қолса, қишлоқликлар тез-тез мулла Обид-га маъноли қилиб қарашади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АҲАМИЯТСИЗ 1 Аҳамияти йўқ, муҳим эмас. *Анвар .. нома ва аризаларнинг муҳи-мини аҳамиятсизидан ажратиш, ҳудайчига топшириш учун тайёрлар.* эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ҳечқиси йўқ, арзимайдиган. *Буксам ус-тига ахроз ханжар учи тегиб ўтган бўлса ҳам, аҳамиятсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҲБОБ [а. *احباب* — дўстлар] эск. кт. Дўст, дўстлар. *Яхшилар доим насиҳат айлар ўз аҳбобига: Ичмагил, ҳушёр бўл, тушма бало гирдобига.* Воқиф.

АҲВОЛ [а. *احوال* — ҳолатлар] 1 Муайян вақт ва шароитдаги ҳолат; вазият. *Водийдаги аҳвол хавотирли эди.* Т. Малик, Қалдирғоч. *Йўлчи Қоратойдан замон аҳволини сўради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Турмуш ва иш-фаолиятдаги ҳолат; ҳол-аҳвол. -*Аҳволингиз қалай?*— *Йўлчи Шокир ота-нинг аҳволини, тирикчилигини сўради.* Ой-бек, Танланган асарлар. *Хатда аҳволини очиқ-ошкор айтди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

3 Жисмоний, руҳий ҳолат. *Беморнинг аҳволи.* ■ *Шундай бўлди девлар аҳволи, Ту-рай деса йўқдир ҳеч ҳоли.* «Малъкай айёр».

Аҳволи руҳия эск. кт. Руҳий ҳолат, кай-фият. *Эъзозхоннинг аҳволи руҳиясини жуда яхши тушуниб олган Тозагул дугонасининг қалбида, руҳида, кайфиятида юз берган ўзга-*

ришини. сўрашга ботина олмади. Ҳ. Фулом, Маишғал. **Аҳвол сўрамоқ** айн. **кўнгил сўрамоқ**, қ. **кўнгил.** *Улар ачиниш, Муруддан аҳвол сў-рашди, ҳамдардлик билдиришди, кўнглини кўтаришди.* Т. Ашуров, Оқ от.

4 Ташқи кўриниш ҳолати; қиёфа (одат-да, ёмон, ёқимсиз ҳолатга нисбатан). *Аҳво-лингени қара, тагин сен ҳаммомга тушган бо-ласан, чиннидек кўйлакни нима қилдинг?* Ой-дин, Ўзи монанд.

Бир аҳволда Ночор, бўлмағур аҳволда. *Азизхон бундай қараса, Лутфинсонинг ус-тидаги кўйлак бир аҳволда.* С. Аҳмад, Уфқ. **Не аҳволда** Қийин аҳволда, қийинчилик билан. *Бемадор, бутун вужуди қалтираб титраётган қадди дол Эна одим жойда на-фас ростлай-ростлай, не аҳволда уйига етиб олди.* «Ёшпик».

АҲВОЛОТ кт. кам қўлл. қ. **аҳвол.** [Раҳ-мат Отабекка:] *Отам сиз билан ўтиришиб, Тошкент аҳволоти тўғрисида сўзлашмаққа муштоқдирлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҲД [а. *عهد* — ваъда, сўз бериш] 1 Ўзига ёки ўзгага берилган қатъий сўз, ишонтириш сўзи; қарор. *Аҳдида турмоқ. Аҳддан қайт-моқ.* ■ *Аввалда олиб кўнглим чин аҳду вафо бирлан, Охирда жафоларга ҳамхона қилиб кетди.* Ҳамза.

Аҳд қилмоқ Жазм қилмоқ. *Сизни жуда кўп эсладим, жуда кўп уйладим, кейин шу хатни ёзишга аҳд қилдим.* О. Ёқубов, Тилла узук.

2 Шартнома, келишув, битим. *Биринчи сентябрь, бутун халқимиз Тинчликнинг аҳди-га қўяди қўлин.* Ҳ. Фулом.

Аҳд қилишмоқ айн. **аҳдлашмоқ.** [Танти-бойвачча] *Кечқурун Гулнорга боришга вагон-чи билан аҳд қилишганлиги ёдига тушди.* Ой-бек, Танланган асарлар.

АҲДЛАШМОҚ 1 Ўзаро қатъий ваъда бермоқ; ваъдалашмоқ. *Жон, Полвон оға, мени кўмагани, даштагани олиб кетинг.* [Полвон:] *Севганим бор, бика, аҳдлашганмиз.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 расм. Ўзаро шартнома тузмоқ, битим-га келишмоқ. *Ўзаро фойдали ҳамкорлик тўғ-рисида дастлабки аҳдлашувга эришилди.* Га-зетадан.

АҲДНОМА Расмий шартнома, битим; пакт. *Ўзаро ёрдам тўғрисида аҳднома. Аҳдно-мани тасдиқламоқ.*

АҲД-ПАЙМОН, **аҳду паймон** Ўзаро қатъий келишув, битим, ваъда. *Охири она-*

лар ичкарида нон ушатдилар-у, ташқарига «Замира билан Муҳаммаджон ўқишдан кейинга аҳд-наймон қилди», деб маълум этдилар. П. Қодиров, Уч илдиэ.

АХЁН [а. احیان — вақтлар, муддатлар]: ахёнда ёки ахён-ахёнда 1) ҳар замон-ҳар замонда, гоҳо-гоҳо, баъзи-баъзида. Бу икки улфат ахёнда мана шундай дилкашлик қилганларида, суҳбат бошдан-оёқ икки мавзудан четга чиқмас эди. А. Қаҳҳор, Ўжар Ахён-ахёнда Қурбон ота ўтмишини ҳикоя қилиб қолса, Бегижон учун у мудҳиш ва афсонадек бўлиб туюлар эди. Н. Сафаров, Шарқ тонги; 2) у ер-бу ерда, сийрак, Ахён-ахёнда жангчиларнинг каскалари кўриниб қолади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АХИЛ [а. اھیل — яқин, иноқ] Ўзаро жуда тотув муносабатли, иноқ-иттифоқ. Аҳил жамоа. Аҳил яшамок. ■ Аёл бор жойда меҳнат мазмуни, фарзандлар бахтиёр, оила фаровон ва аҳил. «Саодат». Босқинчилар нима бўлса ҳам бу аҳил одамларни бир-биридан жудо қилиш, ораларига низо солиб, кейин босқин қилишга аҳд қилишибди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

АХИЛЛАШМОҚ Аҳил-иноқ муносабатли бўлмоқ. Биз Холмат ака билан аҳиллашиб қолдик. Газетадан.

АХИЛЛИК Аҳил муносабат, шундай муносабатли ҳолат. Оғайнилар ўзларининг аҳиллиги, бир-бирига меҳри, шafқати билан ҳамманинг диққатини жалб этар, ҳавасини келтирар эди. Ойбек, Қуёш қораймас.

АХИЛЧИЛИК айн. аҳиллик.

АХКОМ [а. احكام — ҳукмлар, буйруқлар, қонунлар] эск. кт. Қонун-қоидалар, йул-йуриқлар, ҳукмлар. Унинг туғламига киритилган ҳадислар фақатгина шариат аҳкомларига оид умумий қоидаларни акс эттириб қолмай, балки инсонларга хос барча хислат ва фазилатлар.. тарғиботига бағишланган. Газетадан.

АҲЛ [а. اھل — халқ, аҳоли; лойиқ] кт. 1 Маълум бир қараш (нуқтаи назар), дин ва ш. к.га мансуб кишилар, одамлар. Ислоҳ аҳли.

2 Истиқомат қилувчи, яшовчи кишилар; аҳоли. Шаҳар аҳли. Қишлоқ аҳли. Жаҳон аҳли.

Маҳалла аҳли. ■ Олури бизлардан ибрат аҳли олам.. Ҳабибий.

3 Иш-фаолият, касб-ҳунарнинг маълум турига мансуб, шу соҳада фаолият курсатувчи кишилар, одамлар. Меҳнат аҳли. Савадогар аҳли. Илм аҳли. ■ Коммуна она бағри кенг, саҳий бир ижодкор сифатида ҳам санъат аҳли ичида машҳурдир. «Саодат».

4 Қатнашчи, иштирокчи. Конференция аҳли. Суҳбат аҳли. ■ Мажлис аҳлининг аксарияти хурсанд бўлиб, Мустафо Содиқни олқишлади. Ойбек, Нур қидириб.

АҲМОҚ [а. اھمق — эси паст, тентак] 1 Ақл билан иш қилмайдиган, ақлга эид, бемаъни ишлар қиладиган, шундай ишларга йўл қўядиган. Эсинг кирмади сен аҳмоқнинг. Бошимизни балога қўйиб, ўзинг бу ёқларда тупроққа қоришиб юрибсан. С. Аҳмад, Уфқ.

АҲМОҚ ҚИЛМОҚ Лақиялатмоқ, алдамоқ. Иннайкин, ишим битди, эшагим лойдан ўтди, деб ўзини лақиялатиб кетаверардим. Ҳамза, Бой вла хизматчи.

2 Ҳақорат ифодалайди. -Аблаҳ одам экансан! — деди [имом]. -Сиз ҳам аҳмоқ мулла экансиз! — деди Сафар бўзчи. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

АҲМОҚГАРЧИЛИК с. т. айн. аҳмоқлик.

АҲМОҚЛИК Аҳмоқона хатти-ҳаракат, ноҳўя иш; шундай хусусиятга эгаллик. -Агар Фотима шунга тегса, аҳмоқлик қилади. У устидан ялтирагани билан, асли паст одам! — деди Муса. П. Турсун, Ўқитувчи.

АҲМОҚОНА Аҳмоқларга хос йўсинда, аҳмоқларча. Аҳмоқона ҳаракат қилмоқ. Аҳмоқона савол. ■ Марямхон дастлаб ўз кундоши билан чиқишолган эмас. Ҳатто мусулмонларнинг бундай «аҳмоқона зақуни»ни фикри-хаёлига асло сиғдира олмаган. Ойбек, Танланган асарлар.

АҲМОҚЧИЛИК айн. аҳмоқлик.

АҲОЛИ [а. اھالی — «аҳл» сўзининг кўплиги] Маълум бир ҳудуд, вилоят, мамлакат ва ш. к.да истиқомат қилувчи одамлар. Маҳаллий аҳоли. Шаҳар аҳолиси. Аҳолини рўйхатга олиш. ■ Зарафшон воҳасида 4 миллионга яқин аҳоли яшайди. «Фан ва турмуш».

Б

БА [а — қисқа] *унд.с.* Баъзи уй ҳайвонларини чақириш учун ишлатилади. *Ба қуррай!* (қўйни чақириш учун).

БА [а — чўзиқ] *тақл. с.* Қўйлар маърагандаги товушни ифодалайди. *Турабой аканинг қўлидаги ҳали териси қурмаган қўзичоқлар аҳён-аҳён майингина «ба» деб қўяди.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб.

БА- [ф. ب — олд қўшимча] Асосан, арабча, форсча ва тожикча сўзлар олйдан қўшилиб, бирор сифат-белгига эгаликни билдирувчи, **-ди** аффиксига тенг сифат ясовчи қўшимча, мас., *бадавлат, басавлат, бақувват.*

БААДАБ *айн. боадаб.*

БААЙНИ [ба.. + айни] *рвш.* Ажратиб бўлмайдиган даражада ўхшаш, айнан, худди ўзи. *Хулласи калом, бу биринчи уйланишим анвойи ташвиш ва тўполон бирлан баайни тушдагидак бўлиб ўтди.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллабой.

БАБАҚ *шв.* Хўрознинг бир хил йирик тури. *Бабақ хўроз.* ■ *Баланд тутдан қичқирганда бабақ хўроз, жавобига теварақдан минглаб овоз.* Ф. Фулом, Кўкан батрак.

БАБ-БАРАВАР *қ. баравар.* Бўйи баб-баравар. *Оғирлиги баб-баравар.* ■ *Ҳамма мусулмонлар баб-баравар деб ўйлайсизми? Мусулмонлар ўртасида бўрилар йўқми? Ойбек, Танланган асарлар.*

БАББИТ [америкалик ихтирочи Баббит (Babbitt) номидан] *тех.* Қалай ёки қўроғшинга сурма, мис каби металларни қўшиб тайёрланадиган, ишқаланиб ейилишни камайтирувчи қотишма. *Қалай баббитлари.* *Қўроғшин баббитлари.* *Баббит подшинниклар.*

БАВОСИР [а. بوا سير — касаллик номи] *тиб.* Тўғри ичакнинг ва орқа чиқарув йўли веналарининг кенгайиши ҳамда тугунчалар ҳосил бўлиши натижасида пайдо бўладиган касаллик. *Сурункали бавосирга янтоқ аралашмасидан тайёрланган малҳам қўлланилади.* «Фан ва турмуш». *Бавосирни мутахассис врач даволайди.* «Саломатлик».

БАВОСИТА *айн. билвосита.*

БАГАЖ [фр. bagage < bagues — йўлга олинган буюмлар; боғланган тугун] **1** Йўловчининг жўнатиш, ташиш учун тайёрлаб қўйган юки, умуман юк. *Қўл багажи.* *Багажни топширмоқ.* *Багажни олмоқ.*

2 Йўл транспортининг йўловчилар юки жойлаштириладиган жойи, бўлмаси. *Найчи машинасининг багажини очиб, иккита ўртамиёна қовун олиб, хотинига тутқазди.* Газетадан.

3 с. т. кўчма Билим даражаси, савия. *Улар [инспекторлар] бошқаришнинг янги органларига эски багаж билан келган, қишлоқ хўжалигининг конкрет тармоқларида чуқур билимга эга бўлмаган кишилардир.* Газетадан.

БАГАЖНИК [р. — «багаж жойи» маъносини ифодалайди] Йўл транспорти (велосипед, мотоцикл ёки автомобил)нинг юк ортиладиган махсус жойи (бўлмаси), юкхона. *Багажникни очмоқ.* *Багажникни беркитмоқ.* ■ *Домла куни бўйи елиб-югуриб ҳолдан тойганига қарамай, иккита оғир чамадонни машинага ўзи олиб чиқди ва багажникка ўз қўли билан жойлаштирди.* А. Қаҳҳор, Туйда аза. *Мен багажликда қўчқор олиб келганман.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАД [ф. *باد* – ёмон, ярамас] Зарарли, ёмон. Қизим ақлли, ҳушли қиз, дадасининг бундай бад ниятини билади. Шундан хафаланади, куюди. Ойбек, Танланган асарлар. [Зиё шоҳичи:] Бизнинг бу ҳолга тушишимиз ўз феъли бадимиздан! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ганжа ёлғиз қолган, турли бад ҳаёлларга борди. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

Бад олмоқ Шубҳаланмоқ, шубҳа қилмоқ, ҳадиксирамоқ. Чамаси Султонли аблаҳлик қилиб, Анаварни бад олдириб қўйган ва тонг вақти, улар уйқуда экан чоғида ғойиб бўлиб, яна шубҳани орттирган бўлса керак. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бад емоқ** Шубҳа билан қарамоқ, ишончни йўқотмоқ. У энди ҳеч нарсдан бад эмас, Жумард кўриб қолса рашк қилади, деб ўйламасди. Мирмуҳсин. Илдизлар ва япроқлар.

БАД- [ф. *باد* – ёмон] Асосан форсча ва тожикча ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, «ёмон», «ярамас», «зарарли» маъноларини ифодалайди, мас., *бадбўй*, *баднафс*, *бадфеъл*.

БАДАВИЙ [а. *بدوى* – саҳро кишиси, саҳрода яшовчи] Арабистон яримороти ва Шимолий Африкада яшовчи кўчманчи ва яримкўчманчи араб қабилалари; саҳройи, кўчманчи. - Саҳрода арабларнинг бадавий деган ёввойи тоифаси бор экан. Ушалар ҳажга келган-кетганларни талар экан, – деди Ҳожжи хола. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бадавий ғазабдан титраб ногаҳон, Тик боққан кўзларга санчийди шамшир. Х. Даврон, Қақнус.

БАДАВЛАТ [ба.. + давлат] Катта бойликка, бисотга эга бўлган; бой. *Бадавлат одам*. ■ У ўз ажойиб ғоясини амалга ошириш учун маблағ билан таъминлаб туришга бир бадавлат одамни унатди. «Фан ва турмуш». Бу давлатнинг бадавлат кишилари менинг оға-инимдек, етим-есирлари болаларимдек бўлиб қолди. «Фан ва турмуш».

БАДАВЛАТЛИК Катта бойликка эгалик; давлатмандлик. *Бадавлатлик бўлган сўнг, Бегоналар дўст булар*. Мақол.

БАДАЛ [а. *بدل* – алмаштириладиган буюм; эваз] I Бирор нарсанинг ўрнига, эвазига бериладиган ҳақ ёки нарса, нарсанинг қийматига тенг келадиган бошқа бирор нарса; эваз. *Аммо бунинг бадалига, юқоридаги моллардан ташқари бир таноб ердан олтимши*

пуд пахта олиб, нақд пул бараварига ҳукуматга топширади. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавовай.

2 Бирор ташкилот (жамият, уюшма) аъзосининг шу ташкилотга тўлаган ёки даврий тўлаб турадиган пули; взнос. *Аъзоллик бадали*. *Партияга аъзоллик бадали*.

3 Бадал (эркаклар исми).

БАДАЛИДА кўм. *взф.* Давомида, мобайнида, ўтган вақт ичида. *Икки йил бадалида отамнинг толиб-тутиб тўлагани қарзининг фойдасинигина қоплай олди*. Ф. Расул, Адолат. *Ун йил бадалида юрагидаги заҳри заққумга айланди*. «Ёшлик».

БАДАН [а. *بدن* – тан, тана] I Тананинг, гавданинг сирти, сиртқи қисми. *Орқада келган Пулағур манглай рўмоли билан яланғоч баданини артиб, терини қурутди*. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавовай. *Ёмғирданми, терданми бутун бадани шалаббо хўл*. А. Мухтор, Чинор.

2 Тана, гавда, вужуд. *Кўнжи тўла сув, кийимбош жиққа хўл, совуқдан бадан қалтқалт титрайди*. Ойбек, Қуёш қораймас. *Кечаси Жаҳонгирнинг баданида оғриқ турди*. «Шарқ юлдузи». *Йигитнинг лаблари қўлига текканда, Маҳвашнинг аъзойи бадани жимирлаб кетди*. Т. Ашуров, Оқ от.

БАДАНТАРБИЯ эск. *айн.* жисмоний тарбия. қ. тарбия. *Фозиддин тонг қоронғисидан туриб, бадантарбия қилиб, обдан ювиниб олгач, китоб ўқиб ўтирар, баъзан эса қайтиб бироз мизғирди*. О. Мухторов, Эгилган бош. У ҳар кунни бадантарбия қилгиси келарди-ю, иш кўплигидан бу истагига эриша олмасди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бадантарбия – дам олиш, ўпка ва юракни меъёрга солиш учун мўлжалланган бўлса майли эди-я! Афсус, уники муштлашувни, қасосни мўлжаллаган бадантарбия эди*. «Ёшлик».

БАДАР [ба.. + ф. *در* – эшик] **бадар кетмоқ** Ном-нишонсиз кетмоқ, дом-дараксиз кетмоқ, ғойиб бўлмоқ. *Уша келган бўйи бадар кетган*. «Ёшлик». - *Боққа бир бордингиз-у, бадар кетдингиз, – деб гинахонлик қилиб қуришди амма*. С. Анорбоев, Мехр.

БАДАРҒА [ф. *بدرقه* – кузатиш; кузатиб борувчи] I Ўз вагани (юрти)дан бошқа жойга сурилиш, ҳайдалиш, қувғун. *Айрилиқ устига энди бадарғаси ҳам чиқди*. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

Бадарға бўлмоқ Бирор сабаб, мажбурият билан ўзга юртларда сурилиб юрмоқ; ўз

жойидан бошқа жойга ҳайдалмоқ. *Отаси бечора бўлса, қанча вақт эл-халқдан номус қилганидан аллақандай шаҳарларга бадарға бўлиб, яқинда келди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бадарға бўп чиқдик юрту қалангдан, Туташиб ут чиқар сенинг танангдан..* «Эрали ва Шерали». **Бадарға қилмоқ** Ўз жойидан бошқа жойга ҳайдаб юбормоқ, қувғун қилмоқ. *Кўп халқлар ўз ватанидан бадарға қилинди.* «Шарқ юлдузи».

2 ҳук. Суд ҳукми билан бошқа ерга юбориш; кўчириш, сургун.

БАДАСТИР [ф. *бадесторӣ*] — маълум тарзда; тартиб-қоида асосида] *кам қўлл.* Ҳар жиҳатдан тўла-тўқис таъминланган, барча керакли нарсаси мавжуд, бекаму кўст. *Ўзи ҳам ўлимлигини бадастир қилиб қўйган экан.* «Шарқ юлдузи». — *Ҳамма нарсаси бут, тўқис, бадастир одамсан, — деди Эргаш Мирвалига.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАДАХЛОҚ [бад.. + ахлоқ] Юриштириши, ҳаракатлари жамиятнинг ахлоқий меъёрларига зид бўлган; ахлоқсиз. *Бадахлоқ одам.*

БАДБАХТ [бад.. + бахт] **1** Бахти кулмаган, турмушдан ёлчимаган; бахтсиз, бахти қаро, бебахт. *Мени қарғаманг, қарғаманг бадбахт қизингизни, онажон!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Манави гудак — жигарингиз Низомни ҳам бадбахт қилган одамсиз.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кўз очиб кўргани алдадим — бас, шурлик умр бўйи ўзини бадбахт ва айбдор ҳисоблайди.* «Ёшлик».

2 кўчма, с.т. «Ярамас, аблаҳ, шафқатсиз» маъносидаги ҳақорат, қарғишни ифодалайди. *Эй, бадбахт, бултур биров пайғамбарлик даввосини қилиб осилиб ўлган эди, сен шундан ибрат олмадингми, дебди.* «Аския». *Бадбахт одамдагина раҳму шафқат бўлмайди.* «Фан ва турмуш». *Тортмоққа Ёдгорда дармон қолмади, Ўз ҳолига бадбахт душман қўймади.* «Алпомиш».

БАДБАХТЛИК **1** айн. бахтсизлик. *Бошимизга тушган неки кулфат, фалокат, бадбахтлик, зулм, хорлик — бари шундан, нафсимиздан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Пасткашлик, аблаҳлик. — *Сен бадбахтлик қилма!.. — деб Рўзи .. сўзига қўшимча қилди.* С. Айний, Жаллодлар.

БАДБАШАРА [бад.. + башара] Кўриниши ёқимсиз; хунук, кўримсиз юзли. *Мелиқул ота кун ботиш олдидан Эралининг*

ҳовлисига қирқ-элик ёшлардаги бадбашара бир одам билан кириб келди. «Ёшлик». *Соқчи мўйловдор, девдек улкан гавдали, бадбашара бир йигит экан.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БАДБИН [бад.. + ф. *бин* — кўрувчи, қаровчи] **1** Бировга ёмонлик истовчи, бузуқ ниятли, бадхоҳ. *Тушунаман, умр қисқа, Ҳақ дасти ҳам қисқароқ, Аммо нечун шу умрда Бунча бадбин яшамоқ?* А. Орипов, Йиллар армони.

2 Жамият ахлоқий нормаларига тўғри келмайдиган; ярамас. [У] *Эски Шарқдаги бадбин урф-одатларга қарши, хотин-қизларни ҳуқуқсиз қулга айлантиришларида.. қарши исён қиларди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Тақсири олам, бу ғаламис гапларга асло қулоқ сола кўрманг. Булар сизни чалғитиш учун атайин айтилган бадбин гаплардир.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Умидсиз, тушкун ҳолатли; пессимист. *Қайғура бол, лекин бадбин бўлмагил, Қайғу табиий ҳол, бадбинлик ёмон.* Уйғун. *Кимсалар, бадбин дея боқманг бу кун Абдуллага, Тингласа гоҳи юриб мозий элидин зорлар.* А. Орипов.

БАДБИНЛИК **1** Ярамас, ёмон ниятли хатти-ҳаракатларга одатланиш.

2 Умидсизликка берилиш, умидсизлик. *Унинг тақдири ҳақида энг некин бўлган Ҳайдар ҳожи энди бадбинликка тушиб, хатлар ёзади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Зикриё афанди, бадбинлик ҳам жаҳолат каби ёмон шлат.* Т. Малик, Қалдирғоқ.

БАДБУРУШ **1** Юзи, башараси бурушган. қ. **бадбашара.** *Гулсанам қамчи зарбидан чинқириб, ўрнидан турган эди, бадбуруш бир киши уни қисқичдай қўллари орасига олди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 Ҳайбатли, кўркинчли. *Ҳар бири эшакдай келадиған учта ити занжирда. Бадбуруш зўр итлар.* Ойбек, Болалик. *Нусратилланинг қора, чўтир юзи ситилган бақадай бадбуруш бўлиб кетди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ростини айтсам, эшитган эдим-у, аммо эчкемарнинг бундақанги каттасини, бадбурушини кўрмаган эдим.* Й. Шамшаров, Тошқин.

БАДБҮЙ [бад.. + ф. *бӯй* — ҳид, ис] **1** Ёқимсиз ҳид тарқатувчи; ёқимсиз ҳидга эга; қўланса, сассиқ. *Аваз бадбӯй ҳиддан бўғилиб уйғонди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ошхо-*

нанинг мендан ҳам каттароқ раҳбарлар овқатланадиган хилват бурчагидан одам боласи чидай олмайдиган бадбўй ҳид анқий бошлади. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

2 кўча Ёмон, ярамас; хавфли. Одобни одобсиздан ўргандим дегандек, балки ота ҳаётининг баъзи бадҳазм, бадбўй томонлари қизни узоқларга назар ташлашга мажбур қилгандир. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. Ватанимизнинг зангори осмонини бадбўй булутлар қоплаган оғир синов дақиқаларида ҳам унинг [Ғафур Ғулومнинг] баланд набраси узоқ-узоқларга эшитилиб турди. Газетадан.

БАДБҲҲИЛИК Ёқимсиз ҳидга эгалик. Соғлиқни сақлаш бўлимининг.. ифлослиги.. ариқларда.. ахлат оқиб туришидан.. бадбўйликдан билиниб турар эди. «Муштум».

БАДГИР [бад.. + ф. *گیر* – олувчи] Тўғри ишни, гапни тескарига бурувчи; ҳадеб гина қилаверувчи, гина сақловчи; кекчи. *Бадгир одам.* ■ *Борди-ю, шеърят даҳоси Ҳофиз бугунги кунда бадгир фикрли деб саналган экан, мендай мухлисини ҳам мардуми даврон қилинганлар.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БАДГУМОН [бад.. + гумон] Ҳар кимдан, ҳар бир нарсадан шубҳа, гумон қилувчи, ҳадикчи; рашкчи. *Бадгумон одам. Бадгумон бўлмақ.* ■ *Бўстон хўжаси Мажиддинни биринчи кўрган ондаёқ ундан бадгумон бўлган эди. Ойбек, Навоий. Не сабаб бўлади-ю, оқсоқолнинг кенжа қизи бир пой олтин ҳалқасини йўқотади. Мендан бадгумон бўлишди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

БАДГУМОНЛИК Шубҳаланиш, ҳадиксираш ҳолати. - *Менда баъзи кишилардай ҳар нарсага шубҳа билан қараш, бадгумонлик хусусиятлари йўқлигини биласан, дўстим, — деди раис Камолга. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Рашкдан холи эмас ошиқлар дили, Лек бадгумонликнинг бўлма мойили.* Ф. Зоҳид.

БАДГУЙ [бад.. + ф. *گوی* – гапирувчи] 1 Ёмон сузлар айтиб юрувчи, ғийбатчи, иғвогар. *Шу бадгуй, борларни кўролмайдиган, йўқларга беролмайдиган оч арвоҳ-а! Зиёли эмас, миллатга зиёнли чаён.* К. Яшин, Ҳамза. 2 шв. Тили заҳар. *Бадгуй хотин.*

БАДЖАҲЛ [бад.. + жаҳл] 1 Аччиғи тез, жаҳли ёмон. *Баджаҳл одам.* ■ *Баджаҳл ва қаттиққўл Валихоннинг бу хушнудлигидан бек навкарлари энгил тортиб, зўрма-зўраки илжаярдилар.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Сажия баджаҳл, тили заҳар хотин, сал нарсага чақиб олади. С. Сийёв, Отлиқ аёл.

2 кўча Кудратли, кучли; ҳайбатли, даҳшатли. *Омочнинг тишини созлашни, сандонда темир парчинлашни, турли асбоб ясашни ўрганар, қур-қур темирни кемираётган, сеҳргар, баджаҳл оловга узоқ тикилиб ўй сурарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Куюқ, баҳайбат, баджаҳл булутлардан йирик ёмғир томчилари савалаб турарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БАДЖАҲЛЛИК Жаҳли, аччиғи тезлик; ўзини тута олмаслик хусусияти. *Қайнатанинг бутун вужуди хукмронлик ва баджаҳллик билан тўлиб-тошган эди.* Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин. *Шунақа одамлар бўлади. Узининг одамгарчилигидан иймангандек, уни юзаки баджаҳллик, қўполлик ёки сергаплик билан ниқоблашга уринади.* А. Мухтор, Чинор.

БАДЗАБОН [бад.. + забон] Ёқимсиз гаплар айтувчи; қўпол тилли. - *Сенга айтадиган гапим шуки, — деди бойвачча чертиб-чертиб, — Сен бадқадам, бадзабон одамсан.* К. Яшин, Ҳамза. *Найзанинг захми битиб кетади, аммо бадзабон захми сира битмайди.* К. Яшин, Ҳамза.

БАДЗОТ [бад.. + а. *ذات* – киши, шахс] 1 Ёмон наслли, зоти паст, тағи паст. *Бадзот одам.* ■ *Ё олло, наҳотки бадзот бир табибнинг ўғли газетага ёзиб, эл-юртга мени ёмон-отлиқ қилса-я?* К. Яшин, Ҳамза.

2 Ҳақорат, сўкиш маъносини ифодалайди. *Менинг шунчалар қаттиқ гапларимга қандай чидадинг? Нега сен ҳам жавоб бермайсан, бадзот?* К. Яшин, Ҳамза.

БАДИА [а. *بدیعه* – ажойиб, ғаройиб, ноёб нарса; санъат асари] 1 Нафис, нодир. *Шоир, ёзмайсанми, қани йил бўйи Авайлаб асраган бадиа сатринг?* Ф. Фулом.

2 Кишининг диққатини тортадиган бадий асар. *Шоирдан бизга лирик бадиалар, фалсафий мушоҳадаларга бой манзумалар мерос бўлиб қолди.* «Фан ва турмуш». *Алишер болалик йилларида икки тилда бадиалар ижод қилиб шуҳрат топган.* Ойбек, Навоий.

БАДИИЁТ [а. *بديعیات* – бадиалар; бадийлик] эск. кт. Бадийлик ва эстетик талабларга жавоб бера оладиган ижод ва унинг маҳсули. У. «*адабиёт пирлари*» ҳақида ёзган мақолаларида чин бадиётни сохта

бадийётдан ажрата билиш таълимини берди.. Газетадан.

БАДИЙЙ [а. *بديعی* — бадиятга, нафис санъатга оид; гўзал, ажойиб] **1** Воқеликни нафис санъат воситалари, усуллари, образлари орқали ифода этувчи; тасвирловчи. *Бадийй адабиёт. Бадийй асар. Бадийй санъат. Бадийй фильм.* ■ *Бадийй адабиётнинг замири ҳаётдир.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Элмурод бадийй асарлар одамларнинг ташна дилларига нақадар роҳат бағишлаганини сезар, лекин бундай асарларнинг ўз тилимизда камлигидан куйинар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бадиййликка тегишли, мансуб. *Бадийй маҳорат. Бадийй тасвир. Бадийй тафаккур. Бадийй дид. Бадийй салоҳият.* ■ *Ижодда фақат ниятнинг ўзи кифоя қилмайди, шунга яраша бадийй салоҳият ва теран фикр ҳам зарур.* Газетадан. *Бадийй фикр ўзининг шакли билан тугилади.* У. Норматов, Талант тарбияси.

3 Бадийй ижод билан боғлиқ бўлган фаолиятга оид. *Бадийй раҳбар. Бадийй ҳаваскорлар тўғараги. Бадийй жамоа. Бадийй муҳит.* ■ *Бадийй ҳаваскорлик тўғараги репетиция қилаётир.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўзбекистонлик бадийй коллективлар ва ижрочиларнинг концертларида олтимши мингдан ортиқ киши ҳозир бўлди.* Газетадан. *Янги инсонни вояга етказиш ва тарбиялашда ижтимоий ва бадийй муҳитнинг роли катта.* Газетадан.

БАДИЙЙЛИК Бадийй-эстетик хусусиятга, бадийй мазмунга эгалик; санъатга алоқадорлик. *Бадиййлик — асарнинг эстетик таъсир кучи.* Газетадан. *Ойбек романнинг мусиқавийлиги, бадиййлиги, образли бўлиши учун курашган.* «ЎТА».

БАДИЙЯТ кам қўлл. қ. **бадиййлик.** *Бадийятдан маҳрум, хом шеърлар газетада босилаверади, деган гап қаердан чиққан?* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

БАДИК **1** шв. Дудуқланиб гапирувчи; чучук тил.

БАДИК **II** фольк. этн. Беморни сўз ёки ашула айтиш йўли билан даволаш усули; дуохонлик, авраш. *Бунга сўзнинг магик қудратига асосланувчи кинна, бадик, авраш, бурей-бурей ҳамда мавсум-маросим қўшиқларидан «Суст хотин», «Чой момо» кабилар мансуб.* «ЎТА».

БАДИКХОН Беморни бадик усулида даволувчи.

БАДИКЧИ айн. **бадикхон.**

БАДИҲА [а. *بديهة* — ички ҳис-сезги; топқирлик, ҳозиржавоблик] **ад.** Бирор воқеа, ҳодиса муносабати билан тўсатдан, бирданига ижод қилинган, айтилган шеър ёки шеърий парча, мусиқа асари ёхуд кўшиқ; экспромт. *Бадиха айтувчи ё энгиши, ё мажлис аҳли олдида мулзам бўлиши керак.* Газетадан. *Бундай ҳолат ҳам ёр-ёрчи гўяндларнинг ижро жараёнида эркин бадиха қилишларига қулайликлар туғдиради.* «ЎТА».

БАДИҲАГУЎЙ [бадиҳа + ф. *گوئی* — айтувчи] Тўсатдан шеър тўқий олувчи; ҳозиржавоб. *Айтувчининг бадихагуўйлиги билан боғлиқ ҳолда «Олқиш»нинг ҳажми турлича бўлади.* «ЎТА». - Ёлгон, — деди Ғайбаров, — Мен бадихагуўй эмасман. М.М.Дўст, Ғалатепага қайтиш.

БАДИҲАГУЎЙЛИК Бирданига, тўсатдан ижод қила олишилик. *Бадихагуўйлик — ижрочилик санъатини узи-кеси-ла эътироф этувчи босқичдир.* Газетадан.

БАДКАРДА [ф. *بدکرده* — ёмон ишлар қилувчи] кам қўлл. **1** айн. **бадқирдор.** *Бир бадкарда сўз сўзласа, ҳеч қулоқ солгувчи бўлма.* «Эрали ва Шерали». *Бадкардага кўнма зинҳор, Хушёрдирсан, ақлинг бисёр.* «Эрали ва Шерали».

2 Ёмон отлик, ёмон ном чиқарган. *Бадкарда одам.*

БАДКИР [ф. *بدکار* — ёмон амалли] кам қўлл. Ёмон, қабиҳ, разил; шундай ишлар қилувчи. *Жаноби қоровулбеги, бу бадқирлар амир одамлари эмас.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. *Бадқир полвонни ўлдириб келдим, армоним қолмади.* «Хушкелди».

БАДКИРДОР [ф. *بدکردار* — разил, ёмон ишлар қилувчи] **кт.** Ёмон, қабиҳ ҳаракатлар қилувчи; ярамас одам. - *Тилида қуръон сўзи, аммо қилмиш-қидирмиши гуноҳдан иборат бўлган ҳаромхўрлар, бадқирдорлар, золимлар озми? — деди Аҳмад Хусайн.* Ойбек, Нур қидириб. *Бадқирдор одамлар бир кун беомон ярадор қилдилар қўшиқни.* А. Орипов.

БАДКИРДОРЛИК Ёвузлик, разиллик хусусиятига эга бўлган ҳаракат, иш. *Зағракўз Бақоҳўжанинг бадқирдорлигидан юрагини олдириб қўйган кампир Зин қишлоғида ҳаммадан ҳадиксирарди.* Мирмуҳсин.

БАДКОР [ф. *بدکار* — ярамас ишлар қилувчи] кам қўлл. **1** Қабиҳ ишлар қилувчи, ёмон ниятли. *Офатингдан сақла, ё пар-*

вардигор! Норасида қизга қўл солди бадкор. Миртемир. Йўлда йўлдошликка бадкор тушмасин, Ҳеч киши юртдан канор тушмасин. Миртемир.

2 *кўча* Бераҳм, шафқатсиз. *Раиш этиб бадкор тараққа, Гоҳи кўнглим ғаш бўлур, Жонга найванд сочларингни Нега тирноғлар тарақ?* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

БАДКОРЛИК кам қўлл. Нияти бузуқлик, ёмон, қабих ишлар билан шуғулланишлик. *Ҳотам бува, раисликни ол, деб қўймайди. Бадкорлик қилиб, чин кўнглидан айтмаётандир, деб ўйлайман, лекин қараб турсам — чин кўнглидан айтаяпти.* М.М.Дўст, Лолазор. *Амир навкарлари Когонга бостириб кириб, мислсиз бадкорликлар қилишган.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

БАДЛАНМОҚ шв. Хўмрайиб, ёқтирмасдан қарамоқ, хушқўрмаслик. *Қўл тутишиб кирдик узун даҳлизга, Не бало, бадланиб қарайсиз бизга.* «Қўшиқлар».

БАДМАСТ [бад.. + маст] Ҳалдан зиёд кўп ичимлик ичадиган, ёмон маст бўладиган ва маст бўлиб ноҳўя қилиқлар қиладиган. *Шўхратли қароқчи ўлғунча бадмаст, оғзидан гупиллар ароқнинг ҳиди.* Уйғун, Тонг кўшиғи. *Бадмастга дамодам ичмоғидин не баҳр, Ки одамийлик қатлуға ичар қадаҳ-қадаҳ захр.* Газетадан.

БАДМАСТЛИК Ўта мастлик ҳолати; фирт мастлик. *У бадмастлик билан текканга тегиб, тегмаганга кесақ отди.* «Муштум». *Бадмастлик ва баднафслик шифокор тегирмонига сув қуяди.* Газетадан.

БАДМИНТОН [ингл. Англиядаги Badminton — Бадминтон шахри номидан] Патли коптокча (волан)ни ракетка билан уриб, тўрдан оширишга асосланган, яккама-якка ёки жуфт-жуфт бўлиб, залда ёки очик майдончада ўйналадиган спорт ўйини. *Қўлтиғига бадминтон ракеткаларини қистириб олиб, икки қўлида иккита тўр халта кўтариб турибди.* У. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Бадминтон машғулотлари пайтида шикастланиш, болдир бўғимлари чўзилиши мумкин.* «Саломатлик».

БАДНАМО [бад.. + ф. *ناما* — кўринувчи; кўриш] 1 Хунук башарали, турқи совуқ; жирканч. *Рангини кўринг бу баднамонинг, Ҳанги эшаги эрур худонинг.* Аваз Ўтар. *Зевархонни уят ўлдирди.. Ажаб баднамодир бошдан оёғинг.* «Баҳром ва Гуландом».

2 Кўримсиз, хунук, равшанмас. *Сайфиддин бир варақ қатини ёйиб, Аваз томон сурди: -Хатимиз сал баднамороқ, ога, айб этмайсиз..* С. Сиёев, Аваз.

БАДНАФАС [бад.. + нафас] Бирор иш ёки ҳаракатнинг натижасидан фақат ёмонлик кутувчи; нафаси совуқ. *Баднафас одам.* ■ *Ҳай, бундай баднафас бўлма-я.* Ойбек, О.в. шабадалар.

БАДНАФС [бад.. + нафс] 1 Кўп еб-ичадиган; нафсини тия олмайдиган, очкўз. *Хиёл ўтмай Сардорнинг ўзи кириб келади. Хийла баднафс эмасми, қиши билан бир жойда ётиб ея берганидан хўп семириб этилибди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Мол-дунёга тўймайдиган, бойликка ҳирс қўйган. *Мулла Фазлиддин.. буларнинг баднафс талончилар эканини кўриб, нафрати келди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БАДНАФСЛИК Ўз нафсини тия олмаслик, очкўзлик. *Касаллик — баднафсликдан, фалокат — ҳасаддан.* Газетадан. *Бадмастлик ва баднафслик шифокор тегирмонига сув қуяди.* Газетадан. *Икки оёқли бузоқнинг баднафслигига чидай олмаган сизир шатирлатиб унинг пешонасига тепди.* С. Аҳмад, Уфқ.

БАДНИЯТ [бад.. + ният] Фақат ёмонлик истовчи, бузуқ фикрли. *Менинг ҳақимда Алишер Навоийдек одам шундай бадният.. бўлсин?* Ойбек, Навоий. *Бадният қилганнинг боғи кўкармасин.* «Шарқ юлдузи».

БАДНОМ [ф. *بدنام* — ёмон ном] Ёмон иш билан ном чиқарган, ёмонотлик бўлган, номига доғ тушган. *Бадном одам. Бадном бўлмоқ. Бадном қилмоқ.* ■ *-Ёмон одамларнинг сўзига қулоқ солиб, бундай ноҳақ гапларни гапирмагин! Қиз бола-я! Бадном бўлиб қолса, нима бўлади?! — деди Қудратжонга бувиси.* Мирмуҳсин, Умид. *Маориф мудирига арз қилсам, аллақачон мени бадном қилиб қўйган экан, гапимни инobatга олишмади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бўтани тезроқ бадном қилайлик десангиз, ҳозир чолга босиб-босиб ичирасиз.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БАДНОМЛИК Ёмонотлик бўлмоқлик; шармандалик. *Гитлер, гитлерчилардан нима қолди?.. Бадномлик қолди.* Н. Сафаров, Тирилган одам.

БАДНУСХА [бад.. + нусха] Хунук башарали, турқи совуқ. *Ернинг юзида юриб-туришингни кўролмайдиган, одам сиёқдаги*

баднусха, баднафс махлуқнинг бетингга тушган тарсақисини, агар одам бўлсанг, то абад унутма! К. Яшин, Ҳамза.

БАДРАНГ [ф. بدرنگ — ёмон, кўримсиз ранг] кам қўлл. Хунук, кўримсиз рангли. Қай кўз билан кўрсинки, поллар ўйнаб ётарди. Бўёқлари бадранг. «Муштум».

БАДРАФ [бад.. + ф. رفتن — «бормоқ» феълидан] шв. Ҳожат учун бориладиган жой; ҳожатхона. Кондукторлар нима қилишларини билмай, мени бадрафга қамаб, устимдан қулфлаб қўйишди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БАДРАФХОНА айн. бадраф. Бирон бадрафхонанинг ўртасига улоқтириб кетса бўлмасмикан, бу ғурбат юкини? «Ёшлик».

БАДРАШК [бад.. + рашк] Ортиқ даражада рашк қилувчи, қизганчиқ. Бадрашк эр. ■ Баъзилар жуда бадрашк бўлиб, ҳаёт йўлдошини эзади. Газетадан.

БАДРҮЙ [ф. بدروى — хунук чеҳрали] Хунук юзли, совуқ башарали; турқи совуқ. Ўрмонро ўтган йўлчадан Чиқиб келди учтўрт кўланка. Бирн бадрўй, қон томар юзидан. З. Днёр.

БАДСУРАТ [бад.. + сурат] Хунук кўринишли, турқи совуқ. Бир бало, бир офат, бадсурат хунук, Оғзидан очилган қора бир туйнук. Кўзлари оловли, тишлари ханжар. Миртемир, Асарлар.

БАДТАР [ф. بدتر — ёмонроқ] айн. баттар. Гулнор бир зум тарадудда ўтириб қолди. Унинг бир нуқтага тиклган чиройли кўзларига бадтар гам чўкди. С. Зуннуова, Гулхан. Бувисининг кўзлари бадтар чақчайиб, бошини сарак-сарак қилди. «Ёшлик».

БАДТАРИН [ф. بدترین — энг ёмон, ярамас] айн. баттарин. Ахир бу ерга салтанат душманлари, бадтарин кимсалар, ғоятда хавфли шахслар ташланар эди-ку! Мирмуҳсин, Меъмор.

БАДТАРЛАШМОҚ айн. баттарлашмоқ. Бу воқеадан кейин хоннинг бош вазирга муносабати яна бадтарлашди. Ж. Шарипов, Хоразм.

БАДФЕЪЛ [бад.. + феъл] Хулқ-атвори ёмон; тарбиясиз. Бадфеъл одам. Бадфеълнинг бети қора. Мақол. ■ Олимжон эса Комилжоннинг тескариси.. Улғудай тўнг, бадфеъл. «Муштум». Масалан, баъзи одамлар бадфеъл ёки итфеъл, баъзилари эса хушфеъл бўлиши мумкин. «Ёшлик».

БАДФЕЪЛЛИК 1 Ёмон хулқлилик, феъли ёмонлик. Бобур ҳажвиёти айрим кишилар характеридаги бахиллик, бадфеъллик, гийбатчилик каби салбий хислатларга ҳам қаратилган. «ЎТА».

2 Ёмон ниятлилик, ёмон хаёлда бўлишлик. Отаман, деб бадфеълликни ўйладинг, мен Мажнунман, мени жуда қийнадинг. «Баҳром ва Гуландом».

БАДХАЁЛ [бад.. + хаёл] Ёмон хаёл, гумон. -Баъзида кўнглим аллақандай бадхаёлларга бориб қўяди-ю.. шайтонга «ҳай» бериб, зўрга ўзимни тўхташиб қоламан, — деди Шум бола. Ғ. Фулом, Шум бола.

БАДХАТ [бад.. + хат] Аниқ, равшан қилиб ёзмайдиган, хаги хунук. Бадхатроқ экансиз, турар жойингизни топгунча пича вақт ўтди. «Шарқ юлдузи». Кўп ёзиш-чизиш натижасида хатим бир даража тузалиб, ўқиладиган бўлса ҳам, асосан бадхатлар қаторига кириб қолдим. С. Айний, Қуллар.

БАДХОҲ [бад.. + ф. خواه — хоҳловчи, истовчи] Бировга ёмонлик истовчи, бузуқ ниятли. Буларнинг гапи бадхоҳ хайрхоҳларнинг тарбияси, насихати, танқидига ўхшар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

БАДХОҲЛИК Нияти бузуқлик, пинҳона душманлик. Унинг феълига тушуниб қолган бу ердаги мутахассислар бу хайрхоҳлик остида ашаддий бадхоҳлик ётишини билар эдилар. А. Қаҳҳор, Сароб.

БАДХУЛҚ [бад.. + хулқ] Ёмон хулқли, қилиғи совуқ. Бадхулқ одам.

БАДХҮЙ [ф. بدخوى — ёмон феъли, адабсиз] айн. бадфеъл. Бадхўйнинг бети қора. Мақол.

БАДХҮР [бад.. + ф. خور — еювчи, ичувчи] Истеъмол қилиб бўлмайдиган, таъмсиз, лаззатсиз. Бадхўр овқат. ■ Буларнинг ҳаммаси қўшилиб, бадхўр бўлиб кетмасин деб қўрқаман. У. Исмоилов, Рустам.

БАДЧЕҲРА [бад.. + чеҳра] Хунук юзли, башарали; кўримсиз, бадбашара. Қовоғи солиқ, хўмрайган, бадчеҳра Маъмур сигарета чекиб ўтирибди. Ойбек, Нур қидириб.

БАДЯ [ф. باديه — мис ёки сополдан ясалган катта идиш] 1 Ёғоч, сопол ёки металлдан ясалган махсус катта челак.

2 тех. Бетон қоришмасини солиши учун ишлатиладиган идиш. Қран ғирчиллаиди, кўтарилаётган бадядан тақир-туқур тош, шалоп-шалоп қоришма тушади. А. Мухтор, Туғилиш.

-Буниси — пневматик юкчи, буниси — бада, буниси — осма насос, — деб Йўлдош ҳафсаласи келмайроқ менга бир нималарни кўрсатди-ю, уққан бўлсам ўлай агар. «Харорат».

БАДҚОВОҚ I Қовоғи солиқ, хўмрайган. *Бадқовоқ одам.* ■ *Кенжа нариги столда ўтирган бадқовоқ йигитга қаради. А. Қаҳҳор, Сароб. Гитлер экан бадқовоқ, Одатни хунук, карқулоқ. «Бойчечак».*

2 кўчма Куюк, ҳайбатли (булут ҳақида). *Ташқарига чиқиб, кўнгли янаям ёришиб кетди: бадқовоқ кулранг булутлар узоқ-узоқларга чекинган. А. Обиджон, Аканг карагай Гулмат.*

БАДҲАВО I [бад.. + ҳаво] Ҳавоси бузуқ, ёқимсиз. *Бадҳаво жой.*

БАДҲАВО II [бад.. + ҳаво] Ўзини ўзгалардан юқори олувчи, димоғдор; такаббур. *Бадҳаво одам.* ■ *Фақ(и)р аҳлига ниҳоятда тавозеъли Муқим, Не керак баъзи такаббур, бадҳаволарга салом! Муқимий.*

БАДҲАЗМ [бад.. + ҳазм] Тезда ва осон ҳазм бўлмайдиган, сингиши қийин бўлган. *Бадҳазм таом.*

2 кўчма Кўнгилга тўғри келмайдиган, фельд-автори совуқ. *Шафриндан илгари ёшигина бир йигит кирди. Бу — Эҳсоннинг яқин дўстларидан, Саудий «бадҳазм» деган кишилардан бири. А. Қаҳҳор, Сароб. Уша бегона, бадҳазм хотин, нима бўлса ҳам, болам, деб юрибди. А. Мухтор.*

3 кўчма Жирканч, ярамас. *Одобни одобсиздан ўргандим дегандек, балки ота ҳаётининг баъзи бадҳазм, бадбўй томонлари қизни узоқларга назар ташлашга мажбур қилгандир. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.*

БАДҲАЙБАТ [бад.. + ҳайбат] айн. баҳайбат **2.**

БАЁВ Ҳар нарсага ишонаверадиган; соддадил; бўшанг. *Мени буш, баёв, бемалол сизир қилиб соғса бўлаверадиган лақма деб ўйлаяпти, шекилли. Ҳали қараб тур, ўзингни ишлиб, ширяланғоч қилиб қўйганимни билмай қоларсан. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

БАЁЗ [а. *بياض* — оқ, оқлик; оққа кўчирилган шеър, матн] **1** Оқ ранг; оқлик.

2 ад. Бир ёки бир неча шоирнинг шеърларидан танлаб олиб тузилган шеърый тўплам. *Баёз тузиш ўзбек, озарбайжон, турк, шунингдек, эрон ва араб халқларининг адабиёти тараққиётида салмоқли ўрин тутган.*

«ЎЗМЭ». *Баёзини олиб кирди айвона. Ўқиб бериб, мени қилди девона. «Кўшиқлар».*

БАЁН [а. *بيان* — аниқлик, равшанлик, тавсифлаш, ифодалаш] **1** Табиат ва жамият ҳақидаги тушунча ҳамда тасаввур юзасидан инсон фикри ва мулоҳазаларининг оғзаки ёки ёзма ифодаси. *Оғзаки баён. Баён қилмоқ. Фикр баён қилмоқ.* ■ *Бу ёғини қайси тил билан баён этсам экан.. Х. Тўхтабоев, Сеҳрли қалпоқча. Гўрўғлибек бошидан ўтган воқеаларни бирма-бир баён этди. «Гўрўғли». Ҳа, кўрасан, лекин шуни унутма асло, Аҳволингни баён қилгин фарзандларга хос. А. Орипов. Агар чиндан ҳам сени пул қизиқтирмай, муҳим деб ўйлаган гапингни қисқа баён этиш қўлингдан келса, қучоқ-қучоқ асар ёзишининг фойдаси йўқ. Шукрулло.*

2 ад. Адабий асарнинг содир бўлган ёки бўлаётган воқеалар ҳамда воқеаларнинг бориши ҳақида ҳикоя қилинадиган қисми. *Романда тавсиф, муаллиф мулоҳазалари ва баёнлар кўп.*

3 ад. Тавсиф; изоҳ бериш. *Асарнинг қимматли бобларидан бири шеърят ва аруз баёнидир. «Фан ва турмуш».*

4 Ўқиб ёки айтиб берилган бирор матн асосида ёзиб чиқилган иш; ёзма иш (ўқувчилар билимини баҳолашнинг ёзма шаклларида бири). *Ўқувчилар баён ёзишди. Баённи текшириб чиқмоқ. Баёнлар тўплами.*

Баён аломати тлш. кам қўлл. Остин-устин турган икки нуқтадан иборат тиниш белгиси (:).

БАЁННОМА [баён + нома] **1** айн. баёнот **1.** Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг баённомаси.

2 Мажлис, йиғилиш, кенгаш ва бошқа тур анжуманларнинг боришини ва улар қабул қилган қарорларни аниқ, сиқик ҳолда қайд қилувчи ҳужжат. *Мажлис баённомаси. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тил ва адабиёт институти илмий кенгаши мажлисининг баённомаси.* ■ *Баённомани ёзишни ташкил қилиш котибнинг асосий вазифаларидан биридир. «Иш юритиш».*

3 эск. айн. манифест.

БАЁНОТ [а. *بيانات* — «баён» сўзининг кўплиги — билдириш, эълон қилиш; декларация] **1** Давлатларо дипломатик муносабатлар, музокаралар, халқаро аҳвол ва шу каби масалалар ҳақида манфаатдор томонларнинг расмий фикрлари, қараш-

лари ҳамда мақсадларини ифодалайдиган хужжат. *Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги баёноти.*

2 Бирор нарса ёки воқеа ҳақида ёзилган маълумот, хабар. *Биз бу икки маймун тўғрисида қисқагина баёнот шаклида изоҳат кўришида бир нарса ёзиб кетсак.. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.*

БАЁНЧИЛИК эск. ад. Баён жанри (қ. баён 2).

БАЁТ I [а. بیات – тунаш, тунаб қолиш] мус. I Шашмақомнинг учинчи – Наво мақомларига кирадиган куйлар гуруҳларидан бирининг номи (қ. шашмақом). *Баёти Ажам. Баёти турк. Уйин баёти.* ■ «Гулёр»га сол созингни, «Баёт»га сол бозингни. Тинчлик қўшиғин бошла, Эшитай овозингни. «Халқ кўшиқлари».

2 кўчма Овоз; кичқирик. *Хўрозлар баётин авжи тонготар, Суйшми нигоҳи эркаларидан.. М. Юсуф, Уйқудаги қиз.*

БАЁТ II этн. Қадимги ўғуз қабилаларидан бирининг номи.

БАЖАРМОҚ I Бирор иш, режа, мажбурият ёки топшириқни амалга оширмақ, бажо келтирмақ, адо этмоқ. *Белгиланган ишни ўз вақтида бажариш керак. С. Кароматов, Бир томчи қон. Хоҳиш-иродамизни сўзсиз бажарасан. «Шарқ юлдузи». Агар менинг топширган топширигимни бажарсанглар, вазирлик ўринларингда қолдираман. «Луқмони Ҳаким».*

2 Бирор ҳаракатни ижро этмоқ (роль, мусиқа, рақс ва ш. к. ни.). *Баъзан уролни жуда қийинчилик билан бажарар, кейин ёлғиз қолганда, ўзи қотиб-қотиб куларди. Ойбек, Танланган асарлар.*

БАЖО [ба.. + ф. (ج) جا – урин, жой] I рвш. Маъқул тушадиган, мақсадга мувофиқ бўлган; чакки эмас; дуруст, жойида. *Ўб бажо иш қилдингиз-да.* ■ *-Пасткам жой экан, – Аҳмад Ҳусайн шивиради, – Манзил бажо! Ойбек, Нур қидириб. -Ишлар бажо! Отланинглари! – деди уста Замон. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

Бажо келтирмақ (ёки этмоқ, қилмоқ) Бирор ишни, топшириқни ўрнига қўймоқ, адо этмоқ. *Ҳар ҳолда.. ҳурматларини бажо келтир, Марғилон деган шаҳардан сенинг юзини деб келдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..ана шу чуқонга чуқлик бўлсам, айтганларини югуриб-елиб бажо қилардим.*

«Ёшлик». -Қиличим ўтқир, тигим бурро. Ҳукмингизни бажо келтираман, – деди хон. «Луқмони Ҳаким». Бандаликни бажо келтирмақ қ. бандалик I.

2 кесим өзф. Хўп, хўп бўлади, бажонидил. *Эртага Ғузorning оғзи катталарини қалбага тўллангиз! -Бажо! – қуллуқ қилди бек. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

БАЖОНИДИЛ [ф. باجانودل – жон ва дил билан] рвш. Жон-дилдан, сидқидилдан; жон деб, жон-жон деб. -*Хон чақирган бўлса, бажонидил борайик, – деб шогирди билан хоннинг олдига кетган экан. «Луқмони Ҳаким».*

БАЗА [юн. basis – асос, негиз] I архит. Устуннинг, колоннанинг асоси, пастки йўғон таянч қисми.

2 Халқ хўжалиги, ишлаб чиқариш ва маданий-маънавий соҳаларнинг асоси, негизи, таянчи: *Моддий-техника базаси. Экспериментал база. Иқтисодий база.* ■ *Моддий-техника базамиз маълум даражада янгиланади ва сифати яхшиланади. Газетадан. Мактаблар ва ўқув юртларининг моддий базаси анча мустаҳкамланди. Газетадан. ..адабий тилимиз илгариги китобийликдан қутулиб, жонли халқ тили базасига ўтди. «ЎТА».*

3 Муайян моддий нарсалар тўплами, мажмуи; захираси. *Озуқа базаси. Ем-хашак базаси. Хомашё базаси.* ■ *Мустаҳкам озуқа базасини вужудга келтирмай туриб, чорвачиликни ривожлантириш ҳақида ўйлаб ҳам бўлмайди. Газетадан.*

4 Муайян хизматлар кўрсатиш ва керакли жиҳозлар билан таъмин этиб туриш мақсадида барпо қилинган махсус жой, макон. *Туристлар базаси. Авиация базаси. Ҳарбий-денгиз базаси. Спорт базаси.* ■ *Ўқувчилар. туристик базаларда дам олишни бошлаб юбордилар. Газетадан. Пойтахтимиз ва Республиканинг бир қатор шаҳарларидаги йирик спорт базалари Спартакиада ихтиёрида бўлади. Газетадан. Болалар майдончалари, спорт комплекси, спорт-байдарка базаси қурилди. Газетадан.*

5 Моддий захиралар сақланадиган бино, иншоот; омбор. Таъминот базаси. *Савдо базаси.* ■ *Жуман ака чойнак-пиёла олгани станцияга тушса, базага бир вагон мол келиб, омбор мудири юк тушириш билан банд экан. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Нормамат узоқ*

йиллар район нефть базасида ишлади. Газетадан.

БАЗАВИЙ кам қўлл. Бирор нарса ёки соҳанинг таянчини, асосини ташкил этувчи. *Резервадигарнинг асосчилиги.. базавий корхоналарда икки ҳафталик стажировкада бўлди. Газетадан. Бунинг учун эса ҳар бир район базавий хўжаликларга эга бўлиши керак. Газетадан.*

БАЗАЛЪТ [лот. basaltеs — синов тоши] Пайдо бўлишига кўра магматик, қорамтир-бўзранг, шишасимон тоғ жинси. *Атрофи чўл эмас, дашт эмас, аммо бўм-бўш, қақраб ётибди, йўл атрофида базан базальт қоялар тиккайиб кўринади. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Уша вақтларда лой кумуши деб аталган бу металл тез-тез учраб турадиган тоғ жинсларидан гранит ва базальт таркибида учрайди. «Фан ва турмуш».*

БАЗЗОЗ [а. بزاز — газлама сотувчи] эск. Газлама билан савдо қилувчи дўкондор; газламафуруш. *Улгуржи, чакана савдогарлар, атторлар, базозлар, мўйнадўзлар карвон келиб тушган саройлар атрофида уймалашиб қолдилар. М. Осим, Ўтрор. Қиз бу ганга чимматини сал кўтарган экан, базоз бола қизнинг чиройлилигига беҳуш бўлиб, ақлидан адашиб, ётиб қолибди.. «Луқмони Ҳаким».*

БАЗЗОЗЛИК 1 Газлама сотиш, базоз иши билан шуғулланишлик. *— Ун йил базозлик қилган бўлса, жуда бойиб кетгандир, — деди Дилишод. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

2 Газламафуруш (базоз) дўконлари жойлашган, улар савдо қиладиган раста, қатор. *Пахтачилик зиротчиликда энг кўп даромад келтирадиган бўлгач, базозликдаги дўконини акаси Аҳмадхўжага топшириб, ўзи Сойарқ қишлоғига кўчиб кетди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Эна, мана бу атторлик, базозликда бир йилит бор эмиш, ҳусну жамоли офтобни хира қилар эмиш. «Луқмони Ҳаким».*

БАЗИС [юн. basis — асос] 1 *иқт. Асос, негиз. қ. база 1, 2.*

2 *флс. иқт. Жамият тараққиётининг маълум тарихий босқичида юзага келадиган ишлаб чиқариш муносабатлари йиғиндиси. Базис жамият тараққиётининг муайян босқичидаги иқтисодий тузумдир. Газетадан.*

3 *геод. астр. Ер юзининг маълум жойидан жуда аниқ қилиб бевосита ўлчаб олинadиган асосий чизиқ. Жисм кузатишган икки*

нуқтани бирлаштирувчи тўғри чизиқ кесмаси базис дейилади. «Астрономия».

БАЗЛ [а. بزل — совға, ҳадя] эск. кт. Хурмат-эҳтиром юзасидан сахийлик қилиб бериладиган ёки бағишланадиган нарса; инъом; туҳфа.

БАЗМ [ф. بزم — дабдабали зиёфат] 1 Мусиқа ва ўйинлар билан ўтказиладиган зиёфат, тўй, ўтириш; ўйин-кулги кечаси. *Қий-чув билан утган наҳорликдан сўнг ҳовлида яна базм бошланди. Ойбек, Танланган асарлар. Дутор ёнига чилдирманинг чертмаги келиб қўшилгандан кейин, базм тагин ҳам жонланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Табиб, сиз карнай-сурнай чалдиринг, ноғоралар жарангласин, базм қурамыз. «Ёшлик».*

Базми жамшид Катта базм, дабдабали, шоҳона базм. [Ҳусайн:] *Ўху, базми жамшид қизиган экан-да, кулгиларингиз осмони фалакка кўтарилмоқда. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Катта ҳовлининг тўридаги шийшонда базми жамшид авжига эди. О. Ёқубов, Диёнат. Базм қурмоқ* ўйин-кулгили, кўнгилочар йиғилиш, ўтириш уюштирмақ. **Қизлар базми этн.** Никоҳ тўйида қиз фақат ўз дугоналари иштирокида ўтказадиган ўйин-кулги кечаси. *Унинг [Кумушнинг] вужуди қизлар базми ичида бўлса ҳам, хаёли аллақайёқларда учиб юргандек, кўзлари ўйнаувчи қизларда бўлса ҳам, ҳақиқатда бошқа бир нарсани кўргандек.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 *кўчма Табиатдаги жонли ва жонсиз нарсаларнинг кишига завқ берувчи хатти-ҳаракатларини ифодалайди. Чумчуқлар дарахт шохларида ёздаги каби базм қуришган. А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. Кечаси ўрдаклар базми бошланади. С. Аҳмад, Уфқ. Гулдурос, даҳшатли гулдурослар; чакмоқлар, чақинлар. Осмонларда чакмоқлар базми.. У. Қўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё. Олисдаги зовурда ёлғиз бақа аҳён-аҳёнда вақиллаб, шерикларини базмга чорлайди. «Гулдаста». Хилма-хил ёввойи гуллар теварагида капалаклар базм қуради, асаларилар гувиллайди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

БАЗМАРО *поэт. Базм пайти; базмда. Базмаро қилганда хиргойи майин овоз ётиб.. Ҳабибий. Бу кеча базмаро раққосаи янги замон ўйнар, Чунон ўйнарки, ҳар ким кўрса гар мастона жон ўйнар. Ҳабибий.*

БАЗМГОҲ [базм + ф. **گاه** — жой, макон] Базм ўтказиладиган ёки ўтказилаётган жой, хона. *Аста-секин унинг уйи чоллар базмгоҳига, кичик «чойхона»га айланиб бораётганди. «Шарҳ юлдузи».*

БАЗМОРО [базм + ф. **آرا** — безатувчи, зийнатловчи] *поэт*. Базмни қизитувчи, базмга жон киритувчи, ўтиришни қизитувчи.

БАЗМХОНА Базм ўтказилаётган ёки ўтказиладиган жой, уй, хонадон. *Ҳирот саройидаги ҳашаматли базмхона сарой амалдорлари билан гавжум. Ф. Жўраев, Обид Жалилов. У истаган пайтида базмхонага кириб ишрат қиларди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

БАЗМЧИ 1 Базм иштирокчиси, қатнашчиси. *Давра қуриб ўтирган базмчиларнинг ҳаракатлари, қилиқлари, бугиқ нидоларини тасвирлашга тил кифоя қилмайди. Ойбек, Танланган асарлар. ..базмчиларга қараб, гоҳ Аваз, гоҳ Холдор бир сўз айтиб, шаҳарга кираётибди. «Гулихиромон».*

2 Базмда иштирок этаётган санъат аҳли. *Базмчилар, ноғорачилар нағмасини қўйди, ўйинчилар ўйинини қўйди, либосларини кийди. «Равшан».*

3 Базм ўтиришини уюштирувчи шахс. *Тор кўчангиз тор экан, Йўлда базм бор экан. Базмчининг қизлари Шол кўйлакка зор экан. «Оқ олма, қизил олма».*

БАЗЎР [ба.. + ф. **زور** — қувват, қудрат; куч] *реш*. Қийинлик билан, зўр келган ҳолда; зўрға, аранг. *Қўлини базўр қўзиб, қўнғироқ ипини тортиди. С. Сиёев, Аваз. Аслида эса бу дардли сўроқ титраб, лабларидан базўр учди. Т. Малик, Қалдирғоч. Уша қуни зерикканидан кунни базўр кеч қилди. «Ёшлик».*

БАЙ [а. **بيع** — савдолашиш, сотиш, келишиш] Савдо муомалаларида, ишга ёллаш ва ёлланишда ҳар икки томоннинг ўзаро келишуви.

Бай очмоқ Биринчи харидорга мол сотиб, савдонини бошламоқ. **Бай пули** Савдода ёки ишга ёллаш-ёлланишда ўзаро келишувни мустаҳкамлаш мақсадида, тўланадиган пулнинг олдиндан бериладиган қисми. *Савдогар кулумсираган ҳолда бай пулини бериб жўнагандан сўнг, савдо устида ҳозир бўлган Исҳоқ сўфи ўзича бармоқлари билан ҳисоб юргизиб қарайди-да, домлага томон бошини чайқаб кулади. А. Қодирий, Обид кетмон. Мардонбойга савдо қилиб олиш, бай пули бериш учун ваколат бериб.. юборилди. А.*

Қодирий, Обид кетмон. **Байда шундай эди** Шундай келишилган эди. **Бай қилмоқ** Савдо қилмоқ; келишмоқ. *Ахир бошда бай қилган эдик-ку, ҳар замонда бир ёлғон гапираман деб. Ф. Фулом, Шум бола.*

БАЙ-БАЙ унд. с. 1 Ҳайратланиш, ажабланиш ҳолати ёки таҳсин маъносини ифодалайди. *Бай-бай, шаҳаншоҳлар турадиган уйлар-а!* С. Нуров, Нарвон. *Бай-бай, унинг ялқовлиги, аммо тил деган бир қулоч. Ойбек, Танланган асарлар. Эндигина ётоқхона зина-поясига етган ҳам эдики, балқондан пастга қараб турган қизга кўзи тушди: Бай-бай, чакки эмас-у!* «Ёшлик». *..баковул ичига қийма тиқилган какликларни олиб ўтяпти. «Бай-бай, мунча ҳиди яхши-я?» — деб ўйлади у, оғзининг суви келиб. М. Осим, Утпор. [Бурҳон:] Бай-бай, бу вино эмас, асал-ку, дўстим. Уйғун, Ҳуррият.*

2 Хушёқмаслик, норозилик, таассуфни ифодалайди. *Бай-бай! Келин деган ҳам шундоқ, латта қўғирчоқ бўладими?* С. Аҳмад, Сайланма. *Бай-бай, бу болаларнинг дастидан ўлиб бўлдим; ахир бу тош қурт, жиғилдонларингни тешиб юборди-ку. Ойбек, Танланган асарлар. -Бай-бай, ғоят хунук иш бўлибди, — деди домла ғамгинлик билан. «Муштум».*

БАЙБАЙЛАМОҚ 1 Бай-бай дея, афсус, ажабланиш, таҳсин, норозилик кабиларни ифодаламоқ, билдирмоқ. *Мамарайим афанди байбайлаб келиб, кавушини дарров олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бир гал аил-тапил калласини сувага пишаётганда, қоровул чол кўзи тушиб қолиб, байбайлади. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Икки киши Азийнинг байбайлашига қарамай, чалпак қилиб, Қодир-жоновнинг уйига судрашди. «Муштум».*

2 *кўчма* Амалга ошмай қолмоқ. *Кунлик график байбайлаганича қоғозда қолиб кетди. «Муштум».*

БАЙДАРКА [р. байлара — қайиқ] Ўрта-сида бир ёки бир неча эшкакчи сиғадиган тешик (люк)лар қолдирилган, қолган жойлари берк қилиб ишланган, икки томони кураксимон эшкакли, тор ва енгил спорт қайиғи. *Байдарка шумтол ёғочидан ясалиб, фанер, мато ёки алюминий билан қопланади. «Саломатлик».*

БАЙДОҚ фольк. 1 Туғ, байроқ. *Ол байдоғи пирираб, Қолинди майдон ичида. «Эрали ва Шерали». Оқу қизил — кўп байдоқлар*

Қурилди майдон ичинда. «Эралти ва Шералти». Қистаб етди туғ-байдоқнинг остига, Юсуфман Аҳмаднинг отин Аширбек. «Юсуф ва Аҳмад».

2 тар. Ҳарбий бўлинма, бир байроқ остида хизмат қилувчи аскарлар гуруҳи. *Неча байдоқ лашкар келди, Келганининг бари ўлди. «Маликаи айёр». Лашкарлар байдоқ-байдоқ бўп, ёвмитларнинг устига қараб жўнаб кета берди. «Гуруғлининг туғилиши».*

БАЙЗО I [ا. بيزاء — оқ] I Ўта оқ, оппоқ. Гарданинг байзолигидин тийрадура субҳи сафо. Ҳабибий. ..Субҳи байзодек гул узра Шоми савдо тусли барг. Э. Воҳидов.

2 Қадимги пўлатнинг оқ, ялтироқ бир тури. *Байзо сифат жиҳатидан исфаҳон пўлатидан сўнг иккинчи ўринда туради. «ЎЗМЭ».*

БАЙЗО II эск. поэт. Куёш, офтоб.

БАЙИР I I Қўлга ўргатилган ҳайвон (асосан от); жайдари. *Байир от. — ..раис билан Ўқтам оёқ устида бир пиёладан қайноқ чой ичишди-да, қора байир ва қизил жийронга минишди. Ойбек, О. в. шабадалар. Мен унинг йигитларига бир кам тўқсон байир берганман. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

2 кўчма с.т. Шароитта кўникиб, қадрдон бўлиб қолган. *Тақширим байир хотинларининг устига.. ўн тўрт яшар қиз олиб.. ишрат камарини боғладилар. «Муштум».*

БАЙИР II Қумли чўлларда шамол оқибатида пайдо бўлган ботиқ жойлар. *Байирда кичик-кичик чуқурликлар билан бирга қатор қум тепаликлари ҳам бўлади. «ЎЗМЭ».*

БАЙИРЛАШМОҚ I Маҳаллий шароитга ўрганиб, мослашиб қолмоқ (асосан от ҳақида).

2 с.т. Синалиб, қадрдон бўлиб қолмоқ.

БАЙЛАШМОҚ Савдо ёки ишда нарх ёки иш ҳақи ҳақида келишмоқ, савдолашмоқ; аҳдлашмоқ. *Қоплонбопликлар синч иморат қуришда тенги йўқ эди. Шунинг учун ҳам улар тўрт-беш киши бўлиб, яхлит иморатни байлашиб олишади. С. Аҳмад, Жимжитлик. -Ишни кўнглингиздагидек қилиб бероламанми-йўқми, буни ҳозир ўзим ҳам айтолмайман, сиз ҳам билмайсиз. Шунинг учун байлашмаймиз, — деди уста. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.*

БАЙНАЛМИЛАЛ [а. بين الملل — миллатлар ўртасидаги, миллатлараро] I Халқаро, умуминсоний, умумхалқий. *Байнал-*

милал терминлар. Байналмилал қадриятлар. Байналмилал аҳвол. — Таржима — бу байналмилал жараённинг муҳим, қудратли омилларидан бири. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

2 тар. эск. Кўшиқ ва мусиқа номи. *Кейин залда байналмилал куйи янгради. Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. Байналмилал айтиб, байроқ кўтариб, Кучага чиққанда ўқтам сафдошлар.. Э. Воҳидов, Муҳаббат.*

БАЙНАЛМИЛАЛЛИК кам қўлл. айн. байналмилал. Булар ўзларининг байналмилаллик бурчларини адо этиш йўлида.. қурбон бўлишди! Буни унутмайлик! Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

БАЙНАЛМИЛАЛЧИ Байналмилал ғоялар, мақсадларда олиб борилган халқаро сиёсий ҳаракатлар, ишлар, урушлар иштирокчиси. *Байналмилалчи жангчилар. — Шохда она бу ердаги олти йиллик меҳнат фаолиятида жуда кўп байналмилалчи малакали машинисткалар билан танишди. Газетадан.*

БАЙНАЛМИЛАЛЧИЛИК эск. тар. Ишчилар синфи, уларнинг сиёсий партиялари мафқураси, сиёсатининг асосий тамойилларидан бири.

БАЙНАЛМИЛЛИЙ Миллатлараро муштарақ бўлган; умумбашарий, умумхалқий. *Байналмиллий қадр ҳам — шахсий ҳамда миллий қадрдан кам эмас. Газетадан.*

БАЙНАЛХАЛҚ [а. بين الخلق — халқаро] эск. айн. халқаро. *Байналхалқ авантюрист, жосус Фредерик Бейли 1967 йил апрелида ўлди. А. Ҳақимов, Илон издан.*

БАЙРАМ I Тарихий, маданий-маънавий анъаналарга кўра расмий ёки норасмий равишда уюштирилаётган умумхалқ шодиёнаси кuni, тантана кuni. *Мустақиллик байрами. Наврўз байрами. Ғалаба байрами. Янги йил байрами. — Янги йил байрами.. дилмиизга яқин, ҳаммага бирдай қувончу фараҳ бахш этадиган, ёрқин туйғуларни уйғотадиган қутлуғ айём! «Саодат». Бугунги Наврўз байрами барча-барчага янги бахт, улкан зафарлар келтиради. Газетадан. Мен байрамларни жуда-жуда севар, жуда-жуда ориқиб кутардим. «Ёшлик».*

2 Бирор-бир муносабат билан ўйин-кулги иштирокида тантанали равишда ўтказиладиган тадбир. *Ошлавий байрам. Арча байрами. Спорт байрами. Шеърят байрами.*

Санъат байрами. Пахта байрами. Болалар арча байрамидан уйларига хурсанд бўлиб қайтадилар. ■ Пахта байрамини ёр-жўралар билан Гулстон районига ўтказдик. А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Вакилларимиз санъат байрамига жиддий тайёргарлик билан келдилар. Газетадан.

3 кўча Вақтичоғлик, хурсандлик; бахт, омад. Жони соғга кунда байрам, кунда тўй. Мақол. Эшакнинг ўлими – итнинг байрами. Мақол. ■ Унинг [аёлнинг] борлигининг ўзи – жамиятнинг байрами. Газетадан.

БАЙРАМБОЗЛИК с.т. Фойдали иш ўрнига ҳадеб уйин-кулги билан овора бўлиш. Жамиятда дангасалик ва байрамбозлик эмас, балки ҳалол меҳнат тантана қилмоғи керак. Газетадан.

БАЙРАМЛАШМОҚ с.т. Байрам кунлари кўпчилик бўлиб сайр-томоша қилмоқ; байрамни биргалликда нишонламоқ. *Байрамлашиб, шаҳар айландик. Байрамлашиб келди.*

БАЙРАМЛИК Байрам муносабати билан яқин кишиларга бериладиган туҳфа; байрам совғаси; ҳайитлик. *Келинингизга мана бунди [крепдешинни] олдим, сизга уч-тўрт байрамликни бир қилиб олиб келаман. Ў. Умарбеков, Она.*

БАЙРАМОЛДИ Байрамга яқин қолган, байрам арафасидаги. *Байрамолди режсалари. Байрамолди тадбирлари. Байрамолди тайёргарликлари. Байрамолди концерти. ■ Энг ачинарлиси, байрамолди кунлари айрим пул-парастлар давлат транспорти ҳисобига бойиб қолишни ўзларида касб қилиб олмоқдалар. Газетадан. Полк омбурига ўтиб, байрамолди совғаларини олиш ҳақида интендант билан гаплашиши керак эди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

БАЙРАМОНА Байрам тантаналарига мос; байрам маросимларига муносиб. *Байрамона безатилган минбарга ҳамма учун таниш кишилар кўтарилдилар. «Ўзбекистон кўриқлари». Шанбаликнинг барча қатнашчилари байрамона кўклам кайфиятида. Газетадан.*

БАЙРОҚ 1 Ёғоч ёки металл дастага, сим ёки чилвирга маҳкамланган, бир ёки бир неча рангли, давлат, ташкилот, уюшма, ҳарбий қисм ва ш. к. ларга қараштиликни ифодаловчи герб, эмблема ва бошқа рамзий белгилар, безаклар тасвири туширилган муайян ўлчамдаги мато; алам, ялов; туғ.

Давлат байроғи. Дивизия байроғи. Кўчма байроқ. Байроқ ўрнатмоқ. ■ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1991 йил 18 ноябрь ва 1992 йил 3 июлда бўлиб ўтган сессияларида Республика Давлат байроғи, Республика Давлат герби тасдиқланди. «Ўзбекистон Республикаси». Бирдан унинг кўзи байроқ кўтариб турган бир тўда паранжили хотинларнинг суратига тушди. С. Зуннунова, Олов.

2 кўча Мақсад, ғоя, йўл. Тинчлик байроғи. Озодлик байроғи, Мустақиллик байроғи. Адолат байроғи. ■ Буюк орзу қовуштирғай халқлар бошини, Буюк орзу адолатни айлағай байроқ! «Ёшлик». Ёш ойбеклар байроғини Кутарайлик баланда. *Дустим, жонни бахш этайлик Фақат она-Ватанга. А. Орипов.*

3 махс. Ўзбек кулолчилигида кенг қўлланадиган, байроққа ўхшаш безак. *Сопол идишларнинг четларидаги ҳошиянинг баъзи тури ҳам байроқ дейилади. «ЎЗМЭ».*

БАЙРОҚДОР 1 Кўшин сафида ёки намоишчилар олдида байроқ кўтариб борадиган шахс. *Элмурод саф олдида югуриб кетди ва байроқдор билан ўрин алмашди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Байроқча билан ишора қилиб, бирор йўлга ёки томонга йўналтириб турувчи киши. *Байроқдорлар учувчига нишон белгилаб туришарди, бунди энди билди Қудрат. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

3 кўча Кўзланган мақсадни, илғор ғояни амалга оширишда етакчилик қилувчи, олдинда намуна бўлиб борувчи. *Халқимиз тинчлик учун кураш байроқдоридир. ■ Эзгу ниятларнинг байроқдори деб, Сени шарафлайди замину замон. А. Орипов.*

БАЙРОҚЛИ 1 Байроқча эга бўлган, байроғи мавжуд.

2 Байроқ билан тақдирланган, байроқ олишга сазовор бўлган. *Кўчма байроқли полк.*

БАЙРОҚЧА 1 Таниқлик белгиси, бирор нарсанинг ишораси, рамзи бўлган, байроқ шаклидаги мато парчаси, вимпел. *Лейтенант қизларнинг қўлига байроқчалар бериб, у ёқ-бу ёққа йўл кўрсатишни ўргатяпти. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 ҳарб. Харитада, ҳарбий машғулот столи ёки доскасида кичкина байроқ шаклида чизилган ёки қадалган белги. *Муҳим шаҳарлар харитада байроқчалар билан кўрсатилган.*

БАЙТ I [a. بيت – уй, хона; бўлма] 1 ад. Шарқ шеърятида аруз вазида ёзилган ғазал, қасида, маснавий каби асарларнинг бир бутун икки мисраси, банди. *Ғоявий-бадий томондан бир бутунликни ташкил қилган икки мисра шеър байт саналади.* «ЎЗМЭ». *Адабиётимизда рубоий каби тўрт йўл, байт каби икки йўлдан иборат шеър шаклларнинг пайдо бўлиши ҳам бежиз эмасдир.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Агар мазкур шеър бамисли бир қуш бўлса, бу байт унинг тожи-ку, мавлоно! С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Умуман, ҳар қандай шеър, шеъринг парча. *Нечоғ бахтиёрман таъзимда шу тоб Сизнинг шаънингизга битмоқдаман байт.* А. Орипов. *Мунча ширин байтингиз, омон бориб қайтингиз, Ғолиб, барно йигитга биздан салом айтингиз.* Т. Тўла.

3 кўчма Ёқимли овоз, оҳанг. *Ёмғиржон, бир қўшиқ айтки, томларни тарақлат. Япроқларни ювиб қайт, йўлқаларда байт тарат.* Отаёр, Оқ фасл.

4 махс. Ўзбек халқ амалий санъати (бадий мискарлик, кулолчилик, рихтагарлик)да қўлланадиган нақш ва безак турларидан бири. *Байт буюмга ўзига хос нафосат, бадийлик бахш этади.* «ЎЗМЭ».

БАЙТ II эск. кт. Истиқомат қилиш, яшаш учун қурилган уй, хона; манзил. *Байти вайрона – хароба, вайрона бўлган уй. Байти маъмур – ободон уй.* ■ ..уйни араб байт дер. А. Навоий, Мезонул-авзон.

БАЙТАЛ Урғочи от; бия. *Байтал чопиб пойга олмас. Мақол.* ■ Тоғ этакларидан қор кетиб, пастликлар яшилганиб қолган апрель ўрталарида байталиш қулунади. С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАЙТАЛМОН [байтулмол сўзининг маъно ва талаффуз жиҳатидан бузилган шакли] с.т. қарғ. Эгасиз, қаровсиз қолтур; сабил, ордона. *-Ғявр ёстиғингизни ерга қўйинг, – деди Холнисо [Бўтакўзга], – байталмонни мунча қучоқлайсиз.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Байталмон кетмон ярим пуд бўлса, жамул-жам бир ярим минг пуд дегин.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БАЙТАР [a. بيطار – мол табиби, доктори] эск. айн. ветеринар. *Хаста молга байтар даркор бўлганидек, жони оғриган улусга ҳам бир табиб лозимдир.* С. Сиёев, Аваз.

БАЙТАРИЯ [a.] эск. айн. ветеринария.

БАЙТУЛАҲЗОН, байтулҳазан [a. بيتالاحزان, بيتالحن – ғам-ҳасрат(лар) уйи, ғамхона] эск. кт. 1 Ғам-ҳасрат уйи; ғамхона. *Лабингнинг ёди-да қонлар ютубон, Ётибмен бир ғариб байтулҳазанда.* Фурқат. 2 кўчма Фақирона, зерикарли уй; кулба. [Мунтазир] *Тожибойнинг қўлидан хуржунини олди: -Байтулаҳзонга марҳамат қилинсин.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Суруру шодликни даҳр боғида нечук кўргай, Камина Фурқатийнинг маскани байтулҳазан бўлса.* Фурқат.

БАЙТУЛЛО(Х) [a. بيتالله – Оллоҳнинг, тангрининг уйи] Маккадаги зиёратгоҳ – Қаббанинг иккинчи номи. [Мастура Мирзарайимбойга:] *Сизни деб қора бўлган бу юзларимни байтуллога суркамай ўлсам, рўзи қиёматда қандай бош кўтараман? Ҳамза, Паранжи сирлари.*

БАЙТУЛМОЛ [a. بيت المال – хазина, мол турадиган жой] эск. 1 Давлат хазинаси; давлатга қарашли бўлган бойлик.

2 Эгасиз қолиб, давлат ихтиёрига ўтган мол-мулк.

3 Давлатга тегишли бўлган бойликлар сақланадиган махсус жой, бино.

БАЙТҚҶРҒОНИ(Й) бот. Ўртапишар қовун нави. *Лекин куз фаслида бозорга тушган қовунхўрлар бу лаззатли байтқўрғони, қўкча каби номларни ҳаммавақт ҳам билвермайди.* «Ған ва турмуш».

БАЙТ-ҒАЗАЛ, байту ғазал 1 Байтлар ва ғазалар. *Бу сўзларни бунда қаландар айтди. Бир неча байт-ғазалин айтди.* «Ширин билан Шакар».

2 кўчма с.т. Насиҳатомуз ёки шикоятомуз гап; дард-ҳасрат қилиш. *Шолипояни сотаман, индин пул оламан, фалон-туғун, деб анча байт-ғазал ўқиди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БАК [голл. bak – тоғора; эски қайиқ] 1 Суюқликлар сақланадиган металл идиш. *Бензин баки.* ■ *Ўзлари кабинага чиқиб олиб, керосин бак кўринмайди дейдилар.* «Аския».

2 Сув иситиш, чой қайнатишга мўлжалланган, самоварга ўхшаш катта металл идиш. *Ғанижон, катта бакларнинг чойи ширин бўлмайди, ичи қотиб қоларкан.* «Аския».

БАКА-БАНГ тақл. с. Ноғора, чилдирма, барабанлар товушини ифодаловчи сўз. *Ўша заҳоти қулоқни ёғудек бўлиб чилдир-*

ма бака-банги янгради. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

БАКАЛАВР [лот. *baccalaureus*] Баъзи мамлакатларда ва Ўзбекистонда: олий таълим дастурининг биринчи босқичини тугаллаган талабаларнинг илмий даражаси.

БАКАЛАВРИАТ Баъзи мамлакатларда ва Ўзбекистонда: мутахассисликлар бўйича фундаментал ва амалий таълим берадиган, ўқиш камида 4 йил давом этадиган таянч олий таълим.

БАКОВУЛ, **буковул** 1 *эск. тар.* Подшоҳ, хон ва лашкарларга овқат тайёрлаш устидан назорат олиб борувчи, ҳукмдорга таом тортишдан олдин уни аввал ўзи тотиб кўрувчи мансабдор; бош ошпаз (15-аср ва ундан кейинги давр). *Нақл қилишларича, ушбу таом [ажабсанда] Бобур саройининг баковуллари ижодига мансуб эмиш. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. - Гуноҳ шулким, - деди Бобур қатъий оҳангда, - баковулларимиз сиздан қаттиқ ранжибдирлар: тортган таомларидан лоақал бир лужма танаввул этмас эмишсиз. «Ёшлик». Баковул бўшашганча бир чеккада турарди. «Шарқ юлдузи».*

2 *тар.* Олтин Ўрда хонлигида қўшинга маош улашиш, ўлжаларни тақсимлаш сингари вазифаларни бажарувчи юқори мансабдор.

3 *шв.* Тўйларда таом тайёрловчи ошпаз, пазанда. *Юзлари тандирдан энди узилган нондайин қип-қизил, мўйловли бир одам баковул бўлди. «Ёшлик».*

4 Тўй ва байрам (ҳайит) муносабати билан ўтказиладиган кураш, пойга, улоқ (хўпқари) каби мусобақаларни бошқарувчи. *Булар тўйга баковул ҳам бўлади. Ҳар ким қўлдан келганини қилади. «Интизор». Аҳмад-жон ота, Мелиқўзи ва баковуллар музыка садолари остида ўртага тушдилар. «Ёшлик».*

Тайёр ошга баковул Тайёрига айёр, қулай вазиятдан фойдаланиб қолувчи одам. *Қиз бўйига етгандан кейин, Мамасаид «тайёр ошга баковул» бўлди: «Мен энг яқин тоғаман, шунинг учун ота ўрнига отаман», деб даъво қилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Тайёр ошга баковул, деб шуни айтарканлар-да! С. Зуннуова, Олов.*

БАКОВУЛБОШИ *эск. тар.* Ошпазлар бошлиғи, ошпазлар устидан назорат қилувчи амалдор, бош ошпаз. *Баковулбоши,*

юзбоши, саркардалар иш устида эдилар. К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё.

БАКОР [ф. *بكار* – ишга, иш билан]: **бакор келмоқ** 1 Кунига ярамоқ, яроқли, керак бўлмоқ, бирор қор-ҳолига асқатмоқ. *Туркистондан чиққанимда, ҳавонинг иссиғига кўй-лакчан чидай олмас эдим. Энди пахтали камзулим ҳам бакор келмай қолди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

2 Тенг келмоқ, бас келмоқ. *Унга ҳеч ким бакор кела олмайди.*

БАКОРАТ [а. *بکارت* – поклик, қизлик] *эск.* Қизлик, бокиралик, ифбатлилик.

БАКРА, **бакраблиқ** Осётрсимонлар туркуми ва осётрлар оиласига мансуб, танаси дуксимон, тумшуғи узун балиқ. *Бакраблиқ моллюскалар, умуртқасиз жониворлар ва сув ўсимликлари билан овқатланади. «ЎЗМЭ».*

БАКТЕРИАЛ 1 Бактерияга оид, бактерияга хос. *Бактериал касалликлар. Бактериал филтлар.*

2 Бактериялар ёрдамида ҳосил қилинадиган, тайёрланадиган. *Бактериал ўғитлар. ■ Бактериал ўғитлар тупроқ шароитига қараб ишлатилади. «ЎЗМЭ».*

БАКТЕРИОЛОГ Бактерияшунослик мутахассиси, бактериология олими.

БАКТЕРИОЛОГИК 1 Бактериологияга оид. *Бактериологик лаборатория. Бактериологик усул. Бактериологик тадқиқот.*

2 Бактериялар иштирокида тайёрланган, бактериялар ёрдамида олиб бориладиган. *Бактериологик қурол. Бактериологик уруш. Бактериологик ҳужум.*

БАКТЕРИОЛОГИЯ [бактерия + юн. *logos* – билим, тушунча] Бактериялар ҳақидаги илмий таълимот, микробиологиянинг бактерияларни ўрганадиган бўлими; бактерияшунослик. *Умумий бактериология. Тиббиёт ва ветеринария бактериологияси. Қишлоқ хўжалик бактериологияси.*

БАКТЕРИЦИД [бактерия + лот. *caedo* – ўлдираман] Бактерияларни ва бошқа микроорганизмларни ўлдирувчи, зарарсизлантирувчи. *Бактерицид моддалар. Бактерицид қоғоз.*

БАКТЕРИЯ [юн. *bakterion* – таёқча] Бир хужайрали, асосан таёқча шаклида бўладиган микроорганизмларнинг катта гуруҳи. *Зарарли бактериялар. Фойдали бактериялар. ■ Бактериялар тупроқда, сувда, сув ҳав-*

залари заминида ва бошқа жойларда тарқалган. «ЎЗМЭ».

БАЛ [фр. bal < baller < лот. ballare — ўйнамоқ, рақсга тушмоқ] Бирор воқеа муносабати билан оммавий кўнгил очши учун уюштирилган рақс кечаси, ўйин-кулги кечаси. *Бал-маскарад. Янги йил бали.* ■ *Дўстлик тараоналари энди халқлар дўстлиги бали ўтаётган бинода янада кучлироқ янгради.* Газетадан.

БАЛАБОН, буламон эск. мус. Сурнай шаклли, аммо ундан кичикроқ бўлган, пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоби. *Балабон ёнғоқ ёки ўрик ёғочидан ичи ўйилиб ясалади.* «ЎЗМЭ». ..қизлар.. *ғижжак, балабон чалиб.. неча ўйинчи барнолар қош қоқиб, ўртага тушиб ўйнаб турибди.* «Равшан».

БАЛАДИЯ [а. بلدية — шаҳар бошқармаси] эск. Коммунал хўжалик. *Баладия шўъбаси — коммунал хўжалик бўлими.*

БАЛАЛАЙКА [қад. р. балы — гап сотиш; ҳазил. + байка — ҳикоя; эртақ; гапириш] Қорни учбурчак шакли, уч торли, ҳамма торлари баравар чертиб чалинадиган рус халқ мусиқа асбоби. *Балалайкадан якка-хонликда ва ансамблда, қўшиқ, лапар, рақсларга жўрвоозликда фойдаланилади.* «ЎЗМЭ». *Коля балалайкасини чертар, Аҳмаджон.. лунжини шишириб, най чалар, Қобил фарғонача рақсда Равнони енгисга тиришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БАЛАНД [ф. بلند — юқори] 1 Пастдан юқорига томон ўлчами узун; қадди, бўйи узун; новча. *Баланд минора. Баланд девор. Баланд том. Бўйи баланд. Баланд тоғ.* ■ *Икки ёғи баланд тоғ — пиёда юрса, оёғи куюди.* «Нурали». *Машина бир баланд тепанинг орқасига ўтиб тўхтади.* С. Анорбоев, Ҳамсухбатлар.

2 Ер юзасидан ёки бошқа бирор сатҳдан, нуқтадан юқорида жойлашган. *Баланд остона. Баланд тоқча. Тошкент денгиз сатҳидан 480 метр баланд.* ■ *Ҳовуздан йигирма қадамча нарида ердан одам бўйи баланд кўтариб солинган каттагина шийпон.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Куч даражаси белгиланган меърдан ортиқ, кучли; юқори. *Баланд босим. Баланд ҳарорат. Баланд овоз.* ■ *Иситмаси баланд, босинқираяпти.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Янгаси овозини баланд кўтариб шанғиллади.* М. Ҳазраткулов, Журъат. *Хотин овозини*

баланд чиқазшига қўни-қўшнидан андиша қиларди. С. Аҳмад, Уфқ. *Кулги баландроқ кўтарилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 *кўчма* Баъзи белги, хусусиятларнинг ортиқ, юқори даражадалигини ифодалайди. *Қишлоқ қизининг ғурури баланд бўлади.* «Ёшлик». *Меҳнатдир тупроқдан бизни кўтариб, Азиз бошимизни қилолган баланд.* Ғ. Гулом. *Баланд мартабали меҳмон ёнбошлаб сигара чекар, бошқалар камтарлик билан чўкка тушиб ўтирарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 Ер сатҳига нисбатан юқорида жойлашган нуқта; тепалик. *Арслон ака кранлар гуруллаган баланддан тушиб, атрофга қаради.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Бу сўзни эшитиб ойим Марғумон, Зина билан тушиб келди баланддан.* «Нурали». *Парисан, учарсан, албатта кўкка, Қирқ газдан юқори баландга учма.* «Гулшанбоғ». *Баландда, юлдузли кўкда, қайёққадир самолётлар учиб ўтди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

6 *кўчма* Қадр-қимматли, эъзозли, юқори. *Ота ўғли бўлсанг, ота номин баланд тут.* Мақол. ■ *Мижғов ва паст, ғийбат гаплардан Жажжи шеърим кўюрман баланд.* А. Орипов.

7 *кўчма* Унумли, самарали; мўл, кўп. *Агар сув олиб келинса, минг йиллардан бери чорва қўйлари қатлам-қатлам бўлиб кетган бу жойда пахтадан энг баланд ҳосил олса бўлади.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

Баланд келмоқ 1) устун келмоқ, ғолиб чиқмоқ. *-Оғзингизга қараб гапиринг, ғийбат қилиб нима қилдик? — Обидов баланд келмоқчи бўлиб бўйинини чўзди.* С. Зуннунова, Олов. *Эр баланд келди, чойнакни чил-чил сундирди.* Газетадан; 2) бир-биридан ошиб тушмоқ, бир-биридан ўзмоқ, паст келмаслик. *Ҳай-ҳай.. болаларим, биттанг баланд келганда, биттанг паст бўлсанг-ку, олам гулистон.* И. Аҳмедов, О. Толипов, Ким айбдор? **Баланд охурдан сув ичган қ. охур.** **Баланддан келмоқ** 1) ўзини катта олиб гапирмоқ, катта кетмоқ; 2) катта, юқори нарх қўймоқ, меъёрдан ошириб юбормоқ. *Бунча баланддан келманг, паст тушинг.* *Сотасизми ахир, олайлик* (Савдолашишда). **Димоғи** (ёки **тумшуги**) **баланд қ. димоғ.** **Кибр-ҳавоси** **баланд** Жуда ҳам ўзига ишонган, такаббур. **Қули баланд** 1) омадли, иши йирик, омади келган. *Бу йил мўл ҳосил олсак, қўлимиз баланд бўлишини унутманг,*

азизим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) голиб келган, устун чиққан. Аммо сўғдийларнинг қўли баланд келиб турган бир пайтда ғаним томон Мароқанддан бир туман миқдорида қўшимча мадад олдим. «ЎЗМЭ».

БАЛАНДЛАМОҚ 1 Пастдан юқорига қараб ҳаракатланмоқ, йўналмоқ; юқориламоқ. *Самолёт жуда баландлаб кетди.* ■ *Кўтарма кўзга кўриниб, сув баландлаб борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Меъёрдан ошмоқ; кучаймоқ, зўраймоқ. *Умар акам тажсанглаша бошлади, овози яна баландлади.* Ҳ. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

3 *кўчма кам қўлл.* Қимматлашмоқ (асосан, баҳо, нарх-наво ҳақида).

БАЛАНДЛАТМОҚ Баландламоқ фл. орт. н. *Овозни баландлатмоқ.* ■ *Қачон кўргансан, — деди.. чироқни баландлатаётиб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БАЛАНДЛИК 1 Ер сатҳидан юқоригача бўлган оралиқ масофа; юксак жойлашган фазо. *Ниҳоят, асфальт кўчадан ўнг томонга бурилдик ва баландликка ўрлаган ўнқир-чўнқир йўлга тушдик.* «Саодат». *Узоқдан, ой баландлигидан она-Ер янада гўзалроқ кўринади.* «Гулдаста». *Баландлиги тўрт-беш терак бўйи келади.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

2 Текис ер ёки пастликдан юқори турадиган жой; макон; тепалик. *Қўктепа баландлиги, агар «тили бўлса айтарди..»* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. *Олдинда йўл бошловчи, кейинда Назирали билан кампир баландликка кўтарилишди.* Ойдин, Мардлик-мангулик.

3 *кўчма* Ингичка ёки йўғонлик (товуш, оҳанг ҳақида). *Ҳаракат тезлиги ошганда, товуш баландлигининг ўзгаришини изоҳлаш осон.* «Фан ва турмуш».

4 *геом.* Геометрик шаклнинг (кўпбурчак, кўпёк, конус, цилиндр ва б.) юқори нуқталаридан асосига туширилган энг катта перпендикуляр. *Конуснинг баландлиги. Кўпбурчакнинг баландлиги. Кўпёқнинг баландлиги.*

БАЛАНДПАРВОЗ [ф. *بلندپرواز* — юқори учувчи] 1 Юқори, юксак учадиган. *Бургутдай баландпарвоз бўлиш учун қулоч-қулоч қанот керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *кўчма* Ўзини катта олувчи; гердайдган. *Баландпарвоз одам.*

3 *кўчма* Ҳавойи (бежама) гаплар билан меъёридан оширилган; қуруқ, сохта. *Баландпарвоз ваъдалар. Баландпарвоз услуб. Баланд-*

парвоз гаплар. ■ *Восифийнинг сарлавҳалари жимжимадор, баландпарвоз услубда тузилган.* «ЎЗМЭ». *Яширишнинг ҳожати йўқ, баландпарвоз гапларнинг мавриди эмас.* «ЎЗМЭ». *Биз театр билан драматург ҳамкорлиги тўғрисида кўп вақт баландпарвоз гаплар айтмиз.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАЛАНДПАРВОЗЛИК Дабдабалилик, жимжимадорлик; сохталик. *У [Ойбек] халқ тилининг беқиёс имкониятларидан тўлатўкис фойдаланган, аммо айни пайтда, мутлақо сунъийликка, баландпарвозликка, ялтироқликка йўл қўймаган улкан сўз заргаридир.* «ЎТА».

БАЛАНД-ПАСТ 1 *айн.* паст-баланд. *Қўшин жунар баланд-пастда, Саф-саф бўлиб, даста-даста.* «Гулшанбоғ».

2 *кўчма* Турли-туман; тайинсиз. *Баландпаст гаплар.*

БАЛАНД-ПАСТЛИК Ер сатҳининг нотекис ерлари, жойлари. *Бешинчи кун деганда ариқча баланд-пастликлардан ўтиб, эски изга тушди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАЛАНС [фр. *balance* — тарози < лот. *bilanx* — тарозининг иккита палласи] 1 Мувоzanат, тенглик. *Ош тузи организмнинг сув баланси билан боғлиқ бўлган туз алмашинуви таъминлайди.* «Фан ва турмуш».

2 *бух.* Доимо ўзгаришда бўлувчи қиримчиқим, даромад ва буромаднинг ўзаро нисбати ёки мувоzanатини ифода этувчи курсаткичлар тизими. *Савдо баланси. Бухгалтерия баланси. Аҳолининг даромадлари ва харажатлари баланси. Жамоа хўжалиги баланси.* ■ *Улар жамоа хўжалиги балансида турибди.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

Иссиқлик баланси физ. тех. Иссиқликнинг ажралиши ва сарф бўлишини ўзаро қиёслаб чиқарилган аюл. *Двигателнинг иссиқлик баланси. Фаол (актив) баланс* Қирим (даромад) чиқимдан, буромаддан ортиқ бўлган баланс. **Нофаол (пассив) баланс** Қирим (даромад) чиқимдан, буромаддан кам бўлган баланс.

БАЛАНСИР [фр. *balancier* — шайин; тарози] *тех.* 1 Машиналарда, механизмларда уларнинг турли қисмларида илгариланмақайталанма ҳаракатни узатувчи икки елкали ричаг, икки елкали пишанг. *Жуман машинани кўриб, ҳайрон бўлди: ричагга тош тақалиб, балансир портлаган эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 айн. лаягар II.

3 Соат механизмининг асосий йўналтирувчиси (регулятори).

БАЛАНСИРОВКА *тех.* Машиналарнинг айланувчи қисмларини баланслаш, мувозанатлаштириш, мувозанатга келтириш. *Машина баллонларини балансировка қилдирдим.*

БАЛАНСЛАМОҚ 1 *икт.* Хўжалик ва савдода ўзаро боғланган соҳаларни бир-бири билан мувофиқлаштирмоқ, тўғри нисбатга келтирмоқ.

2 *бухг.* Балансларни яқунламоқ, баланс чиқармоқ.

3 *тех.* Машина ва механизмларнинг айланувчи қисмларини мувозанатга келтирмоқ.

БАЛАНСОМЕР [баланс + *р.* мерить — ўлчамоқ] *тех.* Ер сиртининг ёки атмосферарадаги исталган нуқтанинг радиация (нур) балансини ўлчайдиган асбоб. *Ўзбекистонлик олимлар.. биринчи бўлиб Тошкентда ўзлари ихтиро қилган балансомер ёрдамида ер сиртининг радиация балансини узлуксиз ёзиб бориш усулини ишлаб чиқдилар.* «ЎЗМЭ».

БАЛБАЛА [а. بَلْبَلَة — жўмрак] *тар. эск.* Май (ичимлик) қуйиладиган идиш, қадах. *Ялангўш сукутга толди. Анчадан кейин бошини кўтариб, бурчакдаги зар юритилган хонтахтада турган балбалага ишора қилди.* «Ёшлик».

БАЛДОҚ *шв. айн. ҳасса, кўлтиқтаёқ.* У балдоққа суяниб юради.

БАЛЕ [а. بَلَى — тасдиқ юкламаси] Ҳа, дуруст, яхши. *Фурқатий қошу кўзингдин фитналар кўрди, бале! Шўриш ўлмоқ расмдур, ой туғса ахтар устида.* Фурқат.

БАЛЕРИНА [итал. ballerina < лот. ballare — ўйнамоқ, рақсга тушмоқ] Балет раққосаси. *Балерина атамаси.. 20-аср бошидан барча балет раққосаларига нисбатан ишлатилади.* «ЎЗМЭ».

БАЛЕТ [итал. balletto < лот. ballare — ўйнамоқ, рақсга тушмоқ] Асар мазмунини мусиқали хореографик образлар воситасида ифодалайдиган саҳна асари ва шундай асар учун ёзилган мусиқа. *Балет мактаби.* «Севги тумори» балети. ■ *Балетда классик, характерли халқ рақсларидан, баъзи акробатик ва пластик рақслардан фойдаланилади.* «ЎЗМЭ».

БАЛЕТМЕЙСТЕР [нем. Balletmeister — балет устаси] Балет, опера, оперетта ва

бошқа саҳна асарларидаги рақслар, хореографик кўринишларни саҳналаштирувчи шахс. *Балетмейстер балетда бош ижодкор бўлса, бошқа жанрларда ёрдамчидир.* «ЎЗМЭ».

БАЛЕТЧИ 1 Балет раққосаси, раққоси. 2 айн. балетмейстер.

БАЛИ I [а. بَلَى — тасдиқ юкламаси] с.т. Балли. *Келиб тошларни ирғитгай тўғонга, Бобо Рустам бали, дер паҳлавонга.* Ҳабибий.

БАЛИ II: али деса, бали демоқ қ. али.

БАЛИҚ I 1 Сузгичлари бўлган, ойқулоқлари орқали нафас оладиган, умуртқалилар кенжа типига мансуб сув жонивори. *Лаққа балиқ. Қора балиқ. Олтин балиқ. Зоғора балиқ. Сачратлиқ балиқ. Қизил балиқ. Балиқнинг тириклиги сув билан.* Мақол. *Кўлнинг отини балиғи чиқарар.* Мақол. ■ *Балиқлар гавда ҳарорати беқарор, совуққон жониворлардир.* «ЎЗМЭ».

2 Ушбу сув жониворининг гўшти. *Қовурилган балиқ. Тузланган балиқ. Балиқ комбинати. Эшак минган от сўрамас, Балиқ еган эт сўрамас.* Мақол. ■ *Балиқни ҳар куни истеъмол қила бошлаган одамлар орасида инфаркт 50 фоизга камаяр экан.* «Фан ва турмуш».

3 Мучал йил ҳисобидаги бешинчи йил номи.

Балиқ йили қ. мучал.

БАЛИҚ, **балиғ** II [қад. турк.] эск. Шаҳар, кўрғон. *Бешбалиқ. Бойбалиқ. Оқбалиқ, Қорабалиқ* (жой номилари). ■ *Туркий тилларда балиқ, балиғ, балуқ.. Энг сўнги маъноси — шаҳар.* «ЎТА».

БАЛИҚКЎЗ I *бот.* Шўрадошлар оиласига мансуб, шўрхок ерларда ўсадиган бир йиллик ўт. *Илгари ана шу адирларда бутун бир қишловга етиб, ортиб қоладиган ем-хашакбоп сунбул, сўзан, рўян, олабўта, балиқкўз, жингул сингари юз хил тўйимли гиёҳлар тиззага уриб ётарди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БАЛИҚКЎЗ II Кўзи чақчайган, чақчайма кўз. -*Йўқ, бир нарсага нушаймон қилаялман, — деди арслонқомат, балиқкўз йигит.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАЛИҚПАЗ Балиқ пиширувчи, балиқдан таом тайёрловчи ошпаз. *Балиқпаз икки бўлак чала пишган балиқ думини келтириб, чипта устига қўйиб кетди.* С. Сиёев, Аваз. *Балиқпаз кирди. Капитан унинг ҳам кимлигини ёзиб олди.* «Ёшлик».

БАЛИҚТОЗАЛАГИЧ *тех.* Балиқни тозалашга мўлжалланган махсус асбоб, қурилма. *Чўзиқ алюминий чўмич шаклидаги пластмасса қопқоқли балиқтозолагичдан фойдаланиш қулай.* «Уй-рўзгор энциклопедияси».

БАЛИҚТУТ *с.т.* Балхи тут. *Ҳовлининг ўрта ерида паканагина балиқтут ўсиб, остига кул ва бошқа ахлатлар тўпланган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАЛИҚФУРУШ Хом ёки қовурилган балиқни сотиш билан шуғулланувчи шахс. *Балиқфуруш, нўхатишфракчи ва каллапазлар ўз нарсаларининг таъриф-таъсифини қилиб, овозлари борича бақирардилар.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. *Энди менга бир қармоқ қилиб берсанг, енгил иш-да, мен балиқфурушлик қилсам.* «Нурали».

БАЛИҚЧИ 1 Балиқ тутиш (овлаш) билан шуғулланадиган шахс. *Бобом балиқчи донгдор, Мўйноқда чиқарган от.* А. Орипов. [У] *Математик, музикачи, балиқчи бўлиш билан бирга пазандаликка ҳам катта ҳисса қўшган одам бўлган.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

2 *зоол.* Сувдаги балиқлар билан тирикчилик қилувчи, чўлдуқсимонлар туркумига мансуб қушлар оиласи. *Қўк балиқчи. Кумуш балиқчи. Қорабоб балиқчи.* ■ *Балиқчининг ташқи тузилиши сув-ҳаво муҳитида яшашга мослашган бўлиб, оёқлари тўрт бармоқли, олдинги уч бармоғи орасида сузгич пардалари бор.* «ЎЗМЭ».

БАЛИҚЧИЛИК 1 Балиқ овлаш билан шуғулланиш; балиқчи касби.

2 Сув ҳавзаларида балиқ захирасини қўпайтириш ва сифатини яхшилаш билан шуғулланувчи соҳа; балиқ етиштириш билан шуғулланиш. *Балиқчилик хўжалиги. Балиқчилик саноати.* ■ *Балиқчилик табиий сув ҳавзалари балиқчилигига ва сунъий ҳовуз балиқчилигига бўлинади.* «ЎЗМЭ».

БАЛИҚЧИ-УККИ *зоол.* Балиқлар билан озикланувчи, япалоққушлар оиласига мансуб қуш. [Балиқчи-уккининг] *Бармоқлари ва узун кафти патсиз, яланғоч, тирноқлари чангал бўлиб, сувда балиқ тутишга мосланган.* «ЎЗМЭ».

БАЛИҚҚИЙҒИР *зоол.* Йиртқич қушлар туркумининг қийғирсимонлар оиласига мансуб бўлган, усти тўқ қўнғир, қорин томони оқ, оёғи кулранг, тумшуги қора қуш.

Балиққийғир атрофи дарахтзор сув ҳавзаларининг қирғоқларида яшайди. «ЎЗМЭ».

БАЛКА [лот. balkus — хода] 1 Кўндалангига таъсир этувчи куч (оғирлик)ларни қабул қилувчи, ёғоч, металл ёки темир-бетондан ясалган тўсин. *Темир балка. Ёғоч балка.*

2 Машина ва механизмлар деталли. *Балка бино ва иншоотларнинг муҳим қисми, машина ва механизмларнинг деталли ҳисобланади.* «ЎЗМЭ».

БАЛКАР *этно. қ. болқор.*

БАЛКАРЛАР *этно. қ. болқорлар.*

БАЛКИ [ф. بالكي — эҳтимол; аммо] 1 *боғл.* Зид маъноли гапларни, гап бўлақларини бир-бирига боғлаш, қиёслаш учун хизмат қилувчи суз. *Усодиқ кул, балки ундан баттар одам эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёлғиз ўзи эмас, балки бутун косиб аҳлининг аҳволи пачава эканини очиб ташлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Куччилик — курашда йиқитишда эмас, балки ғазоби келганда, ўзини босиб олишдадир.* «Фан ва турмуш».

2 *крш. с.* Гумон, тахмин маъноларини билдиради. *Балки, маҳалласидан ҳам хотинлар келгандир.* С. Зуннунова, Олов. *Балки, кутар мени бир қиз, кўзёшлари оқизоқ.* «Шарқ юлдузи». *Балки, бу қиз Она бўлур туғилажак ўғлимга.* Миртемир.

БАЛКИМ *эск. айн. балки.* *Қалби пок ишқ аҳлининг виждони, балким жонидир.* Ҳабибий.

БАЛКОН [фр. balcon < лот. balkus — хода] 1 Кўп қаватли бинонинг кўпинча иккинчи ва ундан юқори қаватларида ички хоналарга бириктириб, унинг олд, орқа ёки ён томонлари ташқарисига, ҳовли ёки кўчага қаратиб қурилган айвонча, майдонча. *Палатасига қайтаётиб, қўшинларининг эшиги ланг очик турганини кўрди.* Балконга чиқадиган эшик ҳам очик. М.М.Дўст, Лолазор. *Ташқарида кимдир уришиб-жанжаллашаётганини эшитиб, Нусратбек балконга чиқди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Театрнинг иккинчи ва ундан юқори қаватларида осма ҳолда қурилган томоша ўринлари.

БАЛЛ [фр. balle — соққа, шар] 1 Табиий ҳодисалар (зилзила, шторм, довул, шамол)нинг кучини ўлчаш учун қабул қилинган ўлчов бирлиги. *Зилзиланинг кучи саккиз балдан ошди.*

2 Ўқувчилар, талабалар, спортчилар ва ш. к. ларга бериладиган, рақам билан ифодаланадиган баҳо. - *Менга бир балл қўшадиган бўлдингиз, домла, — билетни олгач, уни доцентга кўрсатди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. - *Энг юқори балли сизнинг қизингиз олди, — дейишиб кетма-кет Чинорий билан хотинини қутлай бошладилар.* Х. Тухтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

БАЛЛАДА [фр. ballade < лот. ballo — рақ тушаман] Драматик, тарихий-афсонавий, фожиавий ёхуд қаҳрамонлик мавзуларида ёзилган, муайян шаклдаги лирик, лиро-эпик шеър; шеърини жанр. *Баллада сюжетига кўпинча инсонлар ҳаётида тасодифан рўй бериб, уларнинг тақдирини ҳал этадиган ёки ҳаётида бурилиш ясай оладиган кескин воқеалар асос қилиб олинади.* «ЎзМЭ». *Энг катта бурун ҳақида кичик баллада.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

БАЛЛАСТ [гол. bal — қум, last — юк] 1 Кемалар, аэрогат, локомотив ва ҳ.к.нинг ҳаракатланиш сифатини ёки учиш баландлигини ростлаш учун уларга ортिलाдиган юк.

2 трнс. Темир йўл шпаллари тагига қум, шағал, тош, домна тошқоли (шағали) каби материаллардан ётқизиладиган қатлам. *Балласт поезддан шпалларга тушадиган зўриқини из кўтармасига бир меъёрга ўтказилади, шпалларнинг силжиб кетишига йўл қўймайди, поезд гилдираklarининг рельсга юшиқ урилишини таъминлайди.* «ЎзМЭ».

3 кўчма Кераксиз (ортиқча) юк; дахмаза, дардисар.

БАЛЛАСТЕР тех. Темир йўл изларини балласт устига кўтариб қўювчи, текисловчи ҳамда ифлос балластни сирибери ташлайдиган машина. *Электр балластер. Пневматик балластер.* ■ *Балластер йўл қурилиш ишларини анча енгиллаштиради, ишининг унумини оширади.* «ЎзМЭ».

БАЛЛИ I [а. بَلِي — ҳа, албатта; тўғри] унд. с. 1 Маъқуллаш, тасдиқлаш, мақтов, таҳсин маъноларини ифодалайди. [Жойини] *Ўша очлик йшлари солганмиз. — Балли.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. - *Балли, она қизим, — деди Мелшвой ака завқланиб.* С. Аҳмад, Уфқ. *Иззатулла ака боланинг бошини чипор шапкчаси устидан силаркан: «Балли» деб қўйди.* Газетадан. *Унинг фикрини маъқулловчи овозлар эшитилди: -Балли! Отангизга раҳмат.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Чўзиб талаффуз қилинганида, норозилик, кесатик маъноларини ифодалайди. - *Кучада сен билан етаклашиб юрадиган хотинга балли-ей! — деди Зумрад.* С. Сиёев, Отлик аёл.

БАЛЛИ II [фр. balle — шар] сфм. 1 Муайян балл кучига эга бўлган. *Беш балли зилзила. Тўққиз балли довул.* ■ *Кундузи олти балли зилзила, иморатларнинг қисир-қисури ваҳимани кучайтирди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Рақамлар системаси билан ифодаланган. *Беш балли система.*

БАЛЛИСТИК физ. Баллистикага оид, унинг қонуниятларига асосланган. *Қитъалараро баллистик ракета.* ■ *Баллистик ракета қанотли ракетадан аэродинамик кўтариш кучи ҳосил қилувчи сиртининг йўқлиги билан фарқланади.* «ЎзМЭ».

БАЛЛИСТИКА [юн. ballo — ирғитаман, отаман] Ўқ, снаряд, мина, бомба, ракета ва ҳ. к. ларнинг отилган маҳалдаги ҳаракати қонуналарини ўрганадиган фан. *Ички баллистика. Ташқи баллистика.* ■ *Ички ва ташқи баллистика физика-математика фанларига суянади.* «ЎзМЭ».

БАЛЛОН [фр. ballon — бўш шар < итал. pallone — тўп, копток] 1 Ҳаракатланувчи транспортнинг (мотоцикл, машина, трактор ва б.) ҳаво дамланадиган резина гилдираги. *...сеялкадан тортиб экскаваторгача, бульдозердан тортиб машина баллонигача.. унинг қўлида.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Ундан нарида, томига сандал курси, машина баллони, хашак-хушак уйиб ташланган бос-тирма.* «Ёшлик».

2 Аэрогатнинг газ ўтказмайдиган қобиғи.

3 Сууюқлик ёки газ сақлашга мўлжалланган шиша, металл ёки резинадан ясалган оғзи тор идиш. *Шиша баллон. Резина баллон. Газ баллони.* ■ *Касалхоналарда оксиген [кислород] ёстиғини тўлдириш учун алоҳида оксиген баллони бор.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

БАЛЛОНЛИ Баллони бор, баллон билан таъминланган; баллонга жойлаштирилган. *Икки баллонли газ қурилмаси. Газ баллонли автомобиль.* ■ *Кейин газ киргизиб берди. Тўғри, табиий эмас, баллонли.* «Ҳарорат».

БАЛО I [а. بَالٍ — синов; офат, мусибат, бахтсизлик] 1 Бирор воқеа-ҳодиса, ҳаракат туфайли юзага келган офат, фалокат; ташвиш. *Тақдирнинг балоси кўп, сақланган панаси*

кўп. Мақол. *Ёмон тил бошга бало келтирар, Яхши тил давлат, дунё келтирар.* Мақол. *Садақа балони ер, таваба — гуноҳни.* Мақол. ■ - *Илоё омин, — кампир ҳам фотиҳа ўқиди, — қадам етди, бало етмасин!* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар амлақати.

Бало борми? Ўринсиз иш, ҳаракат, ёқимсиз нарса ёки кимсага дуч келганда, ёқтирмаслик, норозилик (нима бор? нима қилиб юрибди?) маъносини ифодалайди. *Салтанатни қаерда кўрмай, сатанг бун ясаниб олган бўлади. Икки чаккасидаги гажакка бало борми дейман!* «Ёшлик». *Пахта терими кетаётган долзарб пайт карантинга бало борми?* «Ёшлик». *Шу аёзда чарм кастумга бало борми?* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. **Балога қолмоқ** Ёмонликка дучор бўлмоқ, даъвосига қолмоқ. *Билмасдан гапирма! Балога қоласан, қизим!* Ҳамза. **Балойи азим** Улкан офат, мислсиз кулфат. *Моно-культура деб аталмиш бу яккаҳокимлик бора-бора шундай бир балойи азимга айландики.. «ЎзМЭ».* **Балойи нафс ёки нафс балоси** Очкўзлик, нафси бузуқлик орқасида бошга тушган кулфат. **Бало урмаслик** Ҳеч қандай шикаст емаслик, эсон-омон қутулиб кетиш. **Бало ўқи** Ўлим маъносини ифодалайди. *Бало ўқига нишон бўлмасдан бурун бу ишларни охирига етказишга ҳаракат қилар эди.* М. Осим, Карвон йўлларига. **Бир бало** Номаълум, сирли, билиб бўлмас салбий нарса ёки ҳодиса. *Один, бу кампирга бир бало бўлган, деб ҳайрон бўлиб юрганлар.. бу аёл бир нарсани билар экан, деб тан беришди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Бир бало борга ўхшайди ораларида.* С. Зуннунова, Олов. **Бошга бало бўлмоқ** Ортиқча ташвиш, кулфат келтирмоқ. *Унинг чиройи ўз бошига бало бўлди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Нима (ёки не, қандай) бало** Таажжуб, ҳайратланмиш, ҳайрон қолишни, баъзан кинояомуз сўроқни билдиради. *Нима бало, тўйни насия қилиб, келинни олиб кеволдингизми? дегувчилар ҳам бўлди.* С. Зуннунова, Олов. *Нима бало, болачақангиз кўпайиб кетдимиз?* «Гулдаста». **Сув балоси** Тошқин, сел ва ш. к. лардан келган офат. **Тўхмат балоси** Тўхмат орқасида бошга тушган кулфат. *Содиқ қўлингиз.. тўхмат балосига гирифтор бўлиб, зиндонда сарғайиб ётибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Ўт балоси** Ёнғин маъносини ифодалайди. *Сув балоси, ўт балосини кўрганлар бор.. «Ёшлик».* Ҳар бало

1) турли-туман нохушликлар; турли салбий ҳолатлар. *Асли Юнус олган ақлу хушимни, Ҳар балога солган менинг бошимни.* «Маликаи айёр»; 2) ҳар қандай нарса. *У ҳар балони билади. Ҳеч бало Ҳеч нарса, ҳеч нима. Бобо кўзларидан қочмас ҳеч бало, Бир зумда далани чиқар айланаб.* Миртемир. **Ҳеч балода йўқ ёки ҳеч балони билмайди** Ҳеч нарсани билмайдиган, қулидан ҳеч иш келмайдиган (одам). *Бизда ҳам сергап, қуруқ маслаҳат берадиганлар жуда кўп-у, лекин [улар] амалда ҳеч балода йўқ.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

2 кўча с.т. Уддабурон, ишнинг кўзини билувчи, ўз ишига пишиқ. *Бало йигит. Бало ошпаз.* ■ - *Эшниёз ака бало!* — *деб давом этди Равшан Рўзи.* Ш. Холмирзаев, Ёшлик. *Сайфиддин Умаров эсингдами, математи-кадан бало эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

БАЛО-БАТТАР, балойи баттар с.т. Ҳар хил майда-чуйда нарсалар, у-бу, қақир-қуқур. *Кўчада ётган эски тақа, занглаган мух, тугмача, шунга ўхшаш бало-баттарларга кўзи тушса, дарров олар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАЛОГАРДОН [бало + ф. گردان — даф қилувчи, қайтарувчи] Бало-офатлардан муҳофаза қилувчи; уларни даф қилувчи; қут-қарувчи, халоскор. *Бир фалокат босиб иш пачава бўлса ҳам, шуларнинг ўзи балогаardon.* Т. Малик, Қалдирғоч. *Олис қолди Чамбил кўрғон, Ҳиммат берсин балогаardon.* «Нурали».

Балогардон бўлмоқ Бировни ҳимоя қилиш учун ўзини ҳар қандай хавфу хатарга рўбарў қилмоқ. *Иғволарга балогаardon бўлардинг, билсанг, Наҳот ўша савобинг ҳам бўлибди абас.* А. Орипов.

БАЛОДАЙ, -дек рвш. с. т. Туппа-тузук, бинойидек. *Ҳа, балодай хизматга яраб қолди.* *Ўқини балодай билади.* ■ *Муҳаббатингиз балодай кийим танлайди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

БАЛОКАШ [бало + ф. کش — тортувчи, чекувчи] Балога мубтало бўлган; дард-алам чекувчи, бахтсиз. *Худоё худовандо.. якка ягоналингиз, раҳим ва раҳмонлигингиз ҳаққи, мендек бир балокаш гуноҳкор, ожиза бандангдан марҳаматингни дариг тутмагайсан.* К. Яшин, Ҳамза. *Ҳужум этгай рақиблар бир балокаш хаста жонимга.* Ҳабибий.

БАЛО-ОФАТ, балою офат Турли кулфатлар, бахтсизликлар. *Бало-офатларни ен-*

гиб ўрганган халқ бу сафар ҳам жасорат кўрсатди. ■ Асармиш у одамзодни Ҳар хил бало-офатдан. О. Ҳақимов.

БАЛОН қ. болон, болонья Балон плаш. ■ Хотин башанг кийинган: эгнида шому саҳар атлас кўйлак, унинг устида шафақдай балон плаш, бошида плаш рангидан куюқроқ дурра. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БАЛОХУР [бало + ф. خور — еювчи] Бировнинг ҳақини еювчи, текинтомоқ. Сизга бир қадоқ тилла бериб, халқдан ўн қадоқ қилиб олади. Бу шунақа балохур! «Муштум». Нафси ҳақкалак отган балохур кассир дастидан кўнчилик дод деб келган экан, раис уларни қайтариб юборибди.. «Муштум».

БАЛО-ҚАЗО, балойи қазо Инсон бошига тушадиган турли офатлар, мусибатлар. Робия, инон, мен тирик бўлсам, сенга бало-қазони йўлатмасман! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бахтингиз энди кулади, сингим! Бало-қазодан қутулдингиз! Ҳ. Фулом, Машғал.

Бало-қазодек Кутилмаганда, тасодифан. Шу замон бир тўда йигитлари билан бало-қазодек Мардонбек пайдо бўлади. С. Азимов, Оппок тонг кўшиғи. Улуғ саркарда экансиз, бизни ғафлатда қолдириб, устимизга бало-қазодай бостириб келиб қолдингиз. М. Осим, Карвон йўлларида.

БАЛОҚ шв. айн. поча. ..у бола йигирмага киргунча шим кўрмаган, етти ёшгача мутлақо иштонсиз юрган, кейин балоқлари кенг бўз иштон кийган. М. М. Дўст, Лолазор. ..эгнидаги кийимнинг бутуни йўқ, энгларию иштонининг балоқларигача рўдаподай осилиб ётибди. «Ёшлик».

БАЛОҒАТ [а. بلاغت — вояга етиш, бўйига етиш; етуклик] I Жисмоний жиҳатдан етилганлик, болиғлик. Балоғат ёши. Балоғатга етмоқ. ■ Қизиқ, балоғатга етган қиз муҳаббатни эмас, муҳаббатнинг ўзи уни излаб топди, деганлари рост экан. Ҳ. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. Назиранинг ҳарир кўйлаги баданларига ёпишиб, унинг балоғат таровати ёғилиб турган бор қоматини кўз-кўз этарди. Д. Нурий, Осмон устунни.

2 кўчма Ақлий ва маънавий жиҳатдан етуклик, камолот. Ҳозирги замон фани ва унга муносабат олимнинг дунёқароши, идеали ва маънавий балоғати билан чамбарчас боғлиқ. «Фан ва турмуш». Сапар — балоғат палласига кириб бораётган ижодкор. Газетадан.

3 кўчма Нотиклик, сўзамоллик маҳорати, санъати. Ҳамза мадрасада ўқиб юрган кезларида толиби илмларга тафсир, ҳадис, фикҳ, араб тили ва адабиёти, мантиқ, балоғат ва шунинг каби диний ҳамда дунёвий фанлардан сабоқ берадиган хатиб ва мударрис Сафохон тўрага илос қўйди. К. Яшин, Ҳамза.

БАЛХ(И) I: балх(и) жўхори Оқ жўхорининг эртапишар бир нави. Балх(и) тут [Афғонистондаги Балх шаҳри номидан] Меваси йирик, оқ рангли ширин тут, оқ тут. Фарғоналиклар марвартак, тошкентликлар балх тути деб аташади уни. «Муштум». Шербек ҳовли ўртасидаги япасқи балхи тут тағидаги каравотга ечинмасдан чалқанча ётди. С. Анорбоев, Оқсой. Балхи гумбаз архит. Тўғри тўртбурчак хоналар устига қуриладиган пастак, ясси гумбаз. «Қирқ қиз»нинг ўзига хос.. хусусияти яна шундан иборатки, хоналарнинг устини бекитишда турли-туман конструкциялар, яъни тоқи гумбаз.. балхи кабилар қўлланган. Газетадан.

БАЛХ(И) II фольк. Оқ рангли рўмоннинг бир хили. Балхи рўмоли бошидан, кўзи тўлмасин ёшидан. «Нурали».

БАЛЧИҚ I Ёгингарчиликдан ёки сув босгандан кейин ҳосил бўладиган суюқ, ёпишқоқ лой. Гавҳар балчиққа тушгани билан қиммати ўзгармас. Мақол. Олтин балчиқда ҳам олтин. Мақол. ■ Устма-уст ёққан баҳор ёмғирлари йўллари балчиқ қилиб юборди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Сув ҳавзалари (ариқ, дарё, ҳовуз, кўлар) тағига чўккан лой қатлами. Билсангиз, бу ҳовузда балчиқ йўқ, Назар ота. М. М. Дўст, Лолазор. Қумрини чиқариб олиши билан Қамчининг ўзи ҳам балчиққа ботиб қолди. Ҳ. Фулом, Машғал.

3 кўчма Оғир шароит; қийинчилик. Вақти келганда, жиян, дўстлар қўлтиғинга кириб, балчиқдан тортмайдилар. Ойбек, Танланган асарлар. Мен балчиқда ётган бир аёлни ҳалоллаб олиб, савоб учун қўл чўзсам, ҳеч бўлмаганда худодан қайтар, деб ўйлагандим. К. Яшин, Ҳамза.

4 кўчма Нотўғри, номақбул турмуш тарзи; жаҳолат. Болаликнинг мусоффо дунёсидан чиқиб, балчиққа ботганлар кимлар? Кимларнинг фарзандлари? «ЎТА». Муҳиддин мингбошидан тортиб қишлоқ қозиларигача ҳафталаб шу ерда айш-ишрат балчиғига ботиб ётишмасмидилар? Ҳ. Шамс, Душман.

Балчиққа қормоқ (ёки ботярмоқ) Бировни ҳаддан ташқари ёмонламоқ, бировга ноҳақ тухмат қилмоқ. *Раият олдида уламо-ларни балчиққа қориб булғаш яхшими? С. Сиёев, Аваз. Худо кўрсатмасин, бир ёмонлашга тушсак, уриб қулоғигача балчиққа ботириб юборамиз. С. Нуров, Нарвон.*

БАЛЧИҚЛИ Балчиқ билан қопланган. *Балчиқли кўл. Балчиқли кўча.*

БАЛЧИҚЛИК Бутунлай балчиқ билан қопланган, фақат балчиқдан иборат бўлган жой. *Урмонга балчиқликдан ўтиб борилади.*

БАЛЧИҚЧИ (ЛАР) зоол. Қушлар синфининг бир туркуми. *Йилқичи, қизқуш, катта қизилюёқ, лойхўрак, жиктоқ, торғоқ — балчиқчининг типик вакиллари дур. «ЎЗМЭ».*

БАЛЬЗАМ [юн. balsamon — хушбўй смола] Баъзи ўсимликлардан олинадиган ёки сунъий йўл билан тайёрланадиган, таркибида смола, эфир мойлари бўлган қуюқ хушбўй модда. *Одатда бальзам хушбўй ширага ўхшаш таъми ўткир, қуюқ суюқликлардан иборат бўлиб, сувда деярли эримайди, аммо спирт, эфир, хлороформ, бензин ва бошқа органик эритувчиларда эрийди. «ЎЗМЭ».* *Ичкилик ҳам минг хил: шотланд вискисидан тортиб Риганинг бальзамигача бор. Ф. Музажонов, Ҳиммат.*

БАЛЬЗАМЛАШ Мурда ёки унинг айрим аъзоларини махсус моддалар воситасида чиримайдиган қилиш, мумиёлаш. *Қадимги вақтларда бу шарбат «аждар қони» аталиб, унда мурдаларни бальзамлашда (чиршидан сақлашда) фойдаланилар эди. Газетадан. Чиршишга қарши ишлатиладиган махсус кимёвий моддаларни мисрликлар мурдаларни бальзамлаш учун ишлатганлар. Газетадан.*

БАЛЬНЕОЛОГ Бальнеология мутахассиси ёки олими.

БАЛЬНЕОЛОГИК Бальнеологияга оид; бальнеология билан шуғулланадиган. *Бальнеологик реакция. Бальнеологик лаборатория. Бальнеологик курорт. ■ Чортоқ минерал ваннасини қабул қилгандан кейин қаттиқ оғриқ пайдо бўлди.. бальнеологик реакция юз берди. «Фан ва турмуш».*

БАЛЬНЕОЛОГИЯ [лот. balneum — ванна, ҳаммом; чўмилиш + юн. logos — билим, тушунча] Тиббиётнинг минерал сувлар ҳамда шифобахш балчиқларнинг физикавий ва кимёвий хоссалари, уларнинг организмга таъсири, шифобахшлигини ўрганадиган

бўлими. *Бальнеология институти. Бальнеология курси. ■ Боқи ака билимини ошириш ниятида Москвага бориб, врачларнинг малакасини ошириш марказий институтида махсус физиотерапия ва бальнеология курсини битирди. Газетадан.*

БАЛЬНЕОТЕРАПИЯ [лот. balneum + юн. therapeia — парвариш, даволаш] Беморларни минерал сув билан даволаш усули.

БАЛЬНЕОТЕХНИКА Санитария техникасининг бальнеология соҳасида қўлланадиган турлари. *Шифобахш балчиқни манбаидан шифохоналарга келтириш ва табиий хоссаларига путур етказмасдан иситиб бериш ва ишлатиш ҳам бальнеотехниканинг вазифасидур. «ЎЗМЭ».*

БАЛҚ айн. барқ. *Ярқиллайди юлдуздай икки кўзи, Ойдайн балқ урар гулдайн юзи. «Ойсулув».*

БАЛҚИМОҚ I Ёрқин нур сочиб жилва қилмоқ; нурга тўлмоқ, ярқирамоқ. *Дала сутдек ойдин, Нур кўйнида балқиб ётарди. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. Қулоч ёйди атрофлар, Уфқ балқиди. А. Мухтор, Асарлар. Қучоғида нур кўтариб балқимоқда тонг. А. Мухтор, Асарлар.*

2 *кўчма* Гуллаб яшнамоқ, гул-гул яшнамоқ, равнақ топмоқ. *Саодат ойдаи балқиб, йўлакда пайдо бўлади. «Ёшлик». Гурўғлибек Ҳасанхонга қараса, ойдаи балқиб турибди. «Гулнорпар».* *Шодлик билан тўлсин тўртала уфқ, Қулаи билан балқсин бу қадим жаҳон. А. Орипов.*

3 *Барқ уриб кўринмоқ, намоён бўлмоқ. Комилжоннинг сингиси Шоҳида чўзинчоқ юзли, кўзларидан самимият балқиб турадиган ўн саккиз ёшлардаги сўзамол қиз эди. Д. Нурий, Осмон устун. Султон қувонч порлаган, меҳр балқинган кўзлари билан Гулчехрани кузатар, илиқ боқарди. М. Хайруллаев, Ҳикоялар.*

4 *кўчма* Рўёбга чиқмоқ, амалга ошмоқ, намоён бўлмоқ. *-Йўқ, отажон! — деди Шермат, — тинчликни, хурриятни, ҳақиқат офтобининг балқиб чиққанини сиз ҳам кўрасиз! Ойбек, Улуғ йўл. Эй замин, бушашма, дадил бўл, балқи. Газетадан. Осмон деган нимаю кўёш деган нимадир? Барчасидан устунсан, ўзинг яша, ўзинг балқи! Ф. Фулом.*

5 *кўчма* Ўзига мафтун, ром қилмоқ; бўшаштириб юбормоқ. *Ойдайн барқ урар анинг жамоли, Одамни балқитар тегса*

шамоли, Бойсарининг шундай қизи бор экан. «Алпомиш».

БАЛҚИМОҚ II Юмшоқ, майин ҳолатга келмоқ; бўшашмоқ, кўпчимоқ. *Ҳовели ҳамирдай балқиган, ундан энгил буғ кўтарилади. Ойбек, Танланган асарлар. Баданлари мумдайин балқиб кетди. «Ойсулув». ..ерлар кўрғошиндай балқиб кетган. «Юсуф ва Аҳмад».*

БАЛҚИТМОҚ I Балқимоқ I 5 фл. орт. н. *Ун тўрт ёшда ҳозир унинг камоли, Одамни балқитар унинг жамоли. «Муродхон».*

2 кўчма Тўлдирмоқ, янгратмоқ. *Улоқ маърар кўп дарани балқитиб. Миртемир, Асарлар.*

3 Балқимоқ II фл. орт.н. *Тонг уйқуси Ҳасанжонни(нг) Бадангинасин балқитди. «Гулнорпар».*

БАЛҒАМ [а. بلغم — шилимшиқ, шиллик, балғам] Нафас аъзоларининг шиллик пардасидан ажралиб чиқадиган шилликли ёки йирингли чикинди. *Йуталгандан кейин нафас йўлларида ташқарига чиқазиб ташланадиган нарсага балғам дейилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. ..инсон аъзоларида тўрт хил суюқлик бўлиб, булар қон, сафро, балғам ва савдодан иборат. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Баҳор келиб, унинг касали хуруж қилган, дам-бадам балғам тушуриб, юк орқалаган ҳаммолдай энтикарди. С. Сийёев, Аваз.*

БАЛҒАМИ Оч-яшил ва кўкиш ораллигидаги ранг. *Уйга меҳмон келганда, мезбон чойга унайди. Балғами пиёлани қўлга оларкансиз, кўзингиз беихтиёр унинг нафис гулларига тушади. «Гулистон». Миркомилбойга хушомад қилиб, балғами пиёлада кўк чой тутуди. К. Яшин, Ҳамза.*

БАМАЗА [ба.. + маза] фольк. Маъноли, мазмунли; ёқимли. *Келганлар тоза одамлар, ҳар бир гапи бамазалар, кийганлари тозалар. «Юсуф ва Аҳмад».*

БАМАЙЛИХОТИР [ба.. + а. ميل خاطر — қалб, хоҳиш майли билан] рвш. Шошилмасдан, хотиржам ҳолда; бемалол. ■ *Марат бамайлихотир Бекжоннинг қўлини нари итарди. «Ёшлик». Бир соатча вақт ўтгач, эшикдан бамайлихотир кириб келган Қудратжон кампир бувининг фиғон бўлиб ўтирганини кўрди. Мирмуҳсин, Умид. Акбаров кўнгилсиз аҳволни сезмагандай, бамайлихотир гапирарди. П. Қодиров, Уч илди.*

БАМАЙЛИХОТИРЛИК Ўзига ишонганлик, хотиржамлик. *У биров билан суҳбатлашаётганида, юзида бамайлихотирлик аломати шундоққина сезилиб турарди. Н. Ҳайитқулов, Ер тафти.*

БАМАСЛАҲАТ [ба.. + маслаҳат] рвш. Ўзаро фикрлашиб, маслаҳатлашиб. *У ҳамма ишни халқ билан бамаслаҳат қилади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кундошларининг ҳам хабари бор. Ҳаммаси бамаслаҳат дори берган-да. Ҳамза, Танланган асарлар.*

БАМАЪНИ [ба.. + маъни] I Ақл-идрок билан, пухта ўйлаб айтилган, маъноли; ахлоқ-одобли. *Юрагида кири йўқ, гаплари бамаъни, ўзини кўрган кишининг кўзи қувнайди, шўхлиги, қўйинг-чи, барча қилиқлари ўзига ярашади. К. Яшин, Ҳамза. Кўпчилик хонадонлар каби Йигиталиникида ҳам осойишталик ҳукм сурар, бу икки ёш ўзларининг бамаъни ўтиришлари билан қўйилиб қолган нафақадор чол-кампирларни эслатишарди. Д. Нурий, Осмон устун.*

2 Пухта, ўйлаб иш қиладиган, ўзини тутиб олган. *Қуримсизгина бўлса ҳам, анча эсли, бамаъни, ҳунарига жуда берилган қиз экан. А. Мухтор, Чинор. Менга бу ҳокимларининг маъқул келди. Очiq, бамаъни одам экан. К. Яшин, Ҳамза.*

БАМАЪНИЛИК Маънодорлик, мантиқлилиқ, ўзини тутиб олганлик, ақл-идроклилиқ. *Жавобнинг бамаънилиги. ■ Айни вақтда унинг бамаънилиги, ўзига ярашган салобати, фозила аёлларга хос гапларининг маънодорлиги Ҳайри опани лол қолдирди. Д. Нурий, Осмон устун.*

БАМБУК [малайяча bambu — дарахтсимон ўсимлик] Тропик ва субтропик мамлакатларда ўсадиган, танаси қамишга ўхшаш, ичи қавак, бўйи баланд ўсимлик. *Бамбук ҳасса. Бамбук чайла. ■ Бамбук халқ хўжалигида уй, кўприк қуришда, дурадгорликда ишлатилади, толасидан қоғоз тайёрланади. «ЎЗМЭ».*

БАМБУКАЙИҚ зоол. Думи жуда қисқа, мўйнаси асосан оқ, кўз атрофи, оёқлари ва елкаси қора айиқ; панда. *Бамбукайиқнинг.. тишлари йирик ва тўмтоқ бўлиб, ўсимликлар, бамбук билан овқатланишга мослашган. «ЎЗМЭ».*

БАМБУКЗОР Бамбук дарахтлари ўсиб ётган майдон. *Колхоз даласини айланиб юрганимизда, худди бамбукзорни эслатадиган*

экин майдонларига кўзимиз тушиб қолди. Газетадан. Баъзи жойлар кетганча бамбукзор ва бананзор. «Ўқувчилар китоби».

БАМИСЛИ [ба.. + мисли] эск. айн. **бамисоли**. Агар мазкур шеър бамисли бир қуш бўлса, бу байт унинг тожи-ку, мавлоно! С. Сиёев, Аваз. Қиз эмас, бамисли олов! О. Ёқубов, Излайман.

БАМИСОЛИ [ба.. + мисоли] Худди, гўё (гўёки), каби, янглиғ; ўхшатиш, қиёс маъносини ифодалайди. *Билим яхши нарса, қизим. Бамисоли чирок: йўлингни ёритади. Ҳ. Фулом, Феруза. Ақл ва маданият, ҳақ ва адolat бамисоли офтоб: уни тўсиш ва йўқо-тиш мумкин эмас. А. Ҳақимов, Илон изидан.*

БАНАН [исп. banana, banana < а. *بنان* — бармоқ] бот. Меваси узунчоқ йирик, ейишли, банансимонлар оиласига мансуб бўлган кўп йиллик тропик ўсимлик ва унинг меваси. *Дустлар бироз сўлган бананларнинг олтинсимон нўстларини арчиб, нон билан ея бошладилар. Ойбек, Нур қидириб. Салқин нам шамол тепалардаги кактус дарахтларининг сертикан шохларини секин чайқайди, пальмалар бўйнига осилган шода-шода бананларни билинар-билинмас тебратади. И. Раҳим, Тақдир.*

БАНАНЗОР Банан ўсиб ётган майдон. *Баъзи жойлар кетганча бамбукзор ва бананзор. «Ўқувчилар китоби».*

БАНАХЎР(ЛАР) зоол. Катталиги қаргадек, патлари ранг-баранг кўринишли, каккусимонлар оиласига мансуб қуш. Бананхўрлар кўп вақтини дарахт шохларида ўтказишади, кўпинча дарахт шохларига уя қўяди. «ЎЗМЭ».

БАНГ [ҳинд. *बङ्ग* — ҳинд нашаси, канопи] 1 айн. *наша* 2. *Ўтириб шу замон бангни ийлади, Катта сархонага буни жойлади. «Интизор».* Шароб билан банг кор қилиб, бошини айлантирди. «Бир соатлик халифа».

2 Мастлик; кайф. *Шайхлар борки, банг хаёлотини элга каромат деб сотадилар, жоҳиллар борки, китоб қўлатиқлаб, олимлик даъво қиладилар. Ойбек, Навоий.*

3 айн. **банги**. *Охири Абдурахмон.. бобойи банглар орасидан ўзига замин топди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

БАНГИ [ф. *банги* — банг, наша чекувчи; наркоман] 1 *Наша чекишга одатланган шахс; нашаванд. Мулла паловга ўч, банги — оловга. Мақол. ■ Оқсоч ҳам, отбоқар ҳам*

аллақачон донг қотиб ухлаб ётишибди. Бир кар, бири банги. К. Яшин, Ҳамза. Ана, банги тўра юмшоқ курсида, афюннинг кайфини суриб, кўзлари сузилиб ўтирибди. С. Сиёев, Аваз.

2 *кўчма фольк. Наша. Шерободда мен кўрдим Банги чеккан бангини. «Нурали».*

3 Умуман наша, кўкнори, қорадори ва ш. к. га ўрганган, гиёҳванд шахс, шунингдек, унинг лақаби. *Мирвали бангининг кўмагида аравадан замбилгалтакни тушириб оладилар. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавовай.*

БАНГИДЕВОНА I [банги + девона] бот. Итузумдошлар синфига мансуб бир йиллик заҳарли ўсимлик. *Бангидевона, ёввойи наша, кампирчопон, ҳатто кучала билан исирикнинг ортиқчаси ҳам ёш вужудни заҳарлаб қўйиши ҳеч гапмас. Газетадан.*

БАНГИДЕВОНА II кам қўлл. Бангилик касалига дучор бўлган шахс, наркоман, нашаванд. *Исфандиёр Мадрайимхон эмас, бу бангидевонадан ҳар нарса кутса бўлади. С. Сиёев, Аваз.*

БАНГИБАШАРА [банги + башара] Кўриниши бангиларга ўхшаш, бангисифат. *Алқисса, бақ-бақалоқ Мулла Мамасолих бин Мулла Мадкарим Махдум билан новча бўйли, бангибашара ҳудҳуд сўфи хонақоҳда ўтиришиб, бир соат чамаси мудрашдилар. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.*

БАНГИЛИК Гиёҳвандликнинг бир тури; нашавандликка бутунлай берилиб кетишлик. *Турангизнинг бангилиги махфий эмасдир, уни барча беш қўлдай билур. С. Сиёев, Ёруглик. Бангилик тўғрисида аниқ статистика маълумоти йўқ. Газетадан.*

БАНГИНАМО [банги + ф. *нама* — кўринувчи] Хатти-ҳаракати, ҳолати бангига ўхшаган; бангитабиат. [Қоровул] *Узун мўйловли, кўзлари ола-була бангинамо киши эди. Ойбек, Болалик. Сочим ўсиб бангинамо, Ҳуе деб борарман борҳо.. «Тоҳир ва Зухра».*

БАНГИНУСХА [банги + нусха] Ташқи кўриниши бангиларга ўхшаш; бангинамо. *-Эй тақсир, хато қилибсиз, тушунинг, бу — мажлис! — деди чил томирдай қотма, новча, катта кўзли, бангинусха, лекин кийингантовланган бир шахс. Ойбек, Нур қидириб.*

БАНГИХОНА [банги + хона] эск. Наша чекувчилар тўпланишиб, нашавандлик қиладиган жой, хонадон; бангилар уйи. *-Бангихонани билмайсанми, рўдапо? — деб сўради*

у. Бола калласини тебратди — билар экан. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БАНД I [ф. *بند* — «боғламоқ», «тўсмоқ», «беркитмоқ» фл. ҳоз. з. ўзаги] 1 Нарса, қурол-асбобларнинг қўл билан ушланадиган қисми; соп, тутқич; даста. Чойнакнинг банди. Челакнинг банди. ■ Ойим қиймалагич бандини айлантлар экан, менга қарамай сўради.. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. Рашид икки кулча нон орасига олинган кабобнинг сихи бандини Муҳаррамга тўғрилади. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Бир нарсанинг бошқа бирор нарсага суқиб, қистириб қўйиладиган, уланадиган қисми. Бўйнида тугма банди Бир ёққа силкиллади. Эргаш Жуманбулбул ўғли. Бойқаронинг қалпоғига қадалган жиғанинг олтин банди эрталабки кўешда.. ёнарди. Ойбек, Навоий.

3 Бўғим (бўғин). Занжирнинг бандлари. Банди-бандидан ажралмоқ. ■ Ҳар сўнганнинг бандида юз минг гиреҳ.. Ҳ. Хоразмий, Гулшанул-асрор.

4 Дарахтлар (олма, нок, гилос, узум ва ш. к.), полиз экинлари (қовун, тарвуз, бодринг, помидор ва бошқа ўсимликлар) мевасининг дарахт новдасига ёки палакка бирикадиган ингичка қисми. Гилос банди. Узум банди. ■ Ўшанда отнинг калласидай келадиган чим тўрлама шакарпалакни бандидан ушлаб, тортиб юборсам, қарс ёрилиб кетса бўлади! С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. -Иккинчи олманинг узун банди бор эди, — деди комбат. — Шу бандидан ушлаб кўрмоқчи эдим, узилди-ю, олманинг қавати-га қистирилган қоғознинг учи кўринди. О. Ёқубов, Излайман. Изғин шамол эсиб турган, сап-сариқ барелар бандидан «чирт-чирт» узилиб, йўлгаларни қоплаб ётган кеч куз кунларидан бирида у урушга жўнади. Газетадан.

БАНД II [ф. *بند* — боб, қисм, модда] 1 Расмий ҳужжатлар (қарор, баённома, қонун, шартнома ва ш. к.)нинг рақам ёки ҳарф билан бўлиб кўрсатиладиган кичик бир қисми; модда, параграф. Қарорнинг бешинчи банди. ■ Муассасаларнинг вакиллари қарорнинг биринчи моддаси «а», «б», «д» бандларида кўрсатилган масалалар юзасидан.. норозилик билдиришлари мумкин. Газетадан.

2 Қофия, ритм ва мазмун жиҳатдан ўзаро боғланган шеъринг парча; манзума. Умумий

қофия тартиби билан боғланган шеъринг мисраларнинг йиғиндисида банд дейилади. «Ватан адабиёти». Муридига этиб шеъринг банд, таскин топти кўнгли каптари. Т. Тўла.

3 Ашула ёки мусиқа асарининг маълум бир қисми. Собир ашуланинг бир бандини айтиши билан Солижон унга жўр бўлди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Қори Ёқубов қўшиқ бандларини алоҳида урғу билан куйларди. К. Яшин, Ҳамза.

БАНД III [ф. *بند* — боғлам; тўсиқ; қамоқ] 1 Ип, арқон ва шу кабиларнинг боғланган, тутунланган жойи. Ипнинг банди. Бандни бўшатмоқ. Бандни ечмоқ. ■ Нозик дилин оғритма, қаҳр айлама, панд айла, Гар боғлар эсанг илгин, сочим била банд айла. Ҳабибий.

2 Тўсиқ, тўғон, ғов. Сув келмай, банд ташлама. Мақол. ■ Кейинчалик бошига банд солинди-ю, сув чекинди. «Ёшлик». Гоҳ сой сувини банд қилиб, болалари билан балиқ ҳам тутуди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

3 Кўчма Тутқунлик, асирлик ҳолати; қамоқ. Улар бу банддан халос бўлганини Аваз билиб, димоғи чоғ бўлди. «Маликаи айёр». Тубсиз зулумотда банд бўлган шуур, Бир-бирин қалбидан ахтарди зиё. А. Орипов. Озод бўлсин кишандан, банддан Олтин сочли, қоши қийиқлар. Ҳ. Олимжон.

БАНД IV [ф. *بند* — тўсилган, беркитилган] 1 Эгалланган, ишғол қилинган, бўш эмас. Уй одамлар билан банд. Телефон ҳозир банд. ■ У ўтирган ўқув залида ҳамма ўринлар банд. П. Қодиров, Уч илди. Купега кирганимда, пастки қаватнинг иккаласи ҳам банд эди. С. Аҳмад, Сайланма.

2 Бирор иш, фаолият билан ўта машғул, қўли бўш эмас; вақти йўқ. Мен ҳозир иш билан бандман. ■ Гулбаҳор эркаларга дастурхон тузаш билан банд, елиб-югурарди. Й. Шамшаров, Тошқин. Балкон ўртасидаги стол атрофида икки хотин ўтириб, чучвара тугиш билан банд. «Ёшлик». Султонов банд экан, кутиб қолди. «Ёшлик».

Банд бўлмоқ 1) бирор нарса билан ишғол (тўла, эгалланган) бўлмоқ. Яхши жойлар банд бўлиб қолибди. ■ Ҳеч нарсани олдин олиб қўйиш керак эмас, чунки пул бекор банд бўлиб қолади. А. Қаҳҳор, Сароб; 2) бирор иш, ҳаракат билан машғул, овора бўлмоқ. Фуломжон кузгача мактаб тайёргарлиги билан банд бўлди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 3) кўчма мафтун бўлмоқ, асир бўлмоқ,

берилмоқ. *Бир зум гўзалликнинг ҳузурида жим Самовий ҳисларга бўлиб қолдим банд.* А. Орипов. **Банд қилмоқ** (ёки этмоқ) 1) жойни расмий ёки норасмий (сўроқсиз) олдиндан эгалламоқ. *Аллақачон кириб улгурган йиғитлар, қизлар гувлашиб, саҳнага яқинроқ стулларни банд қилишмоқда эди.* Н. Қўличев, Чигирлик; 2) мафтун қилмоқ, қамраб, эгаллаб олмақ; ўзига тортмоқ. *Банд этган дилимни гўзал туйғулар.. «Ёш куч».* Унинг бутун ўйларини Лола банд қилган эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. **Қўлим банд** 1) қўлимда нарса бор; 2) қўлимда иш бор, иш билан машғулман.

БАНДА I [ф. *بندہ* — қул, итоаткор; камина] 1 дин. Оллоҳ яратган, тақдири унинг қўлида бўлган киши; Оллоҳнинг қули. *Худонинг бандаси.* ■ *Тангри ўз бандалари орасида ғайратлисини ёқтиради. «Ҳадис».* *Тангрининг биродари бандалари бўлинлар, урталарингда ҳасад, адоват, аразлаш бўлмасин. «Ҳадис».* *Бандаси Оллоҳнинг иродасидан чиқа олмайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 с.т. Умуман одам, киши. *Яхшиликка ўрганган бир банда осонлик билан ўз яхшилигини қўймайдир.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Ҳеч вақт ҳукмдорлар ҳузурига бош эгиб борган банда эмасмен.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Агар банда сидқидил билан худодан сўраса, томчи ўрнига дарё бағишлайди.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Кимгадир, бирор кишига қарам киши; фуқаро.

Бандангиз ёки бандалари эск. *Мактубларда ёки бирор кишига мурожаатда ўзини камтар олиш, мурожаат қилинаётган шахсга ҳурмат билдириш шакли; камина.* -Амирим, — деди мўйсафид соқолини тутамлаб, — бу хокисор бандангизнинг бир қошиқ қонидан кечинг. «Ўзбекистон қўриқлари». *Доно тadbирни ўртага солдингиз, пирим. Бандангизнинг фикрича, Заҳириддин Муҳаммад Бобур Мирзони қонуний подшоҳ атаб, муборак номларини хутбага қўшиб ўқитмоқ керак!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 кўча Бирор нарсага бутун вужуди билан берилган кимса. *Нафс бандаси.* Пул бандалари. *Жиғилдон бандаси. «Ғилоф бандаси».* ■ -*Нафс бандаси.. Биров ишдан келса, сиз ошдан келасиз, — деди Мели полвон жаҳли чиқиб.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Фабрикага ин қурган бир ҳовуч «пул бандалари» ана шу шиор*

остида ишлаганлар. Газетадан. *Лекин бир кун эмас, бир кун жиғилдон бандаси Абдуллаев билан чўталчи Мўминовларнинг чув тушиши турган гап. «Муштум».* -*Сизнинг назарингизда, ҳамма хотинлар латта-путта бандалари, шундайми, — деди Кумуш Камолиддинга.* Т. Жалолов, Олтин қафас. *Озодлик маъноси бу эмас, ёлғон! Доллар бандасининг сохта сўзидир.* Р. Бобожон, Шеърлар.

5 кўча Ошиқ, мафтун, шайдо бўлган киши ҳақида. *Қизнинг чўлпон кўзи юракларга ўт ёқаркан, қора қўнғир сочи тақимига уриб.. турганини кўрган ҳар бир йиғит унга банда бўлар экан.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлида. *Уч йил бўлди, мунтазирман ўзингга, Жоним банда ярқиллаган кўзингга.* Пўлкан, Ҳасан батрак.

Хом сут эмган банда қ. эммоқ.

БАНДА II [итал. *banda* — тўплам, тўда] Опера ва симфоник оркестрга қўшимча чолғу ансамбли сифатида киритилувчи пуфлама мис созлар оркестри. *Банда ижро вақтида саҳна орқасига жойлашади. «ЎЗМЭ».*

БАНДА III [итал. *banda* — тўда] Босқинчилик, ўғрилик, зўравонлик, қотиллик билан шуғулланувчи қуролланган тўда. *Гитлер бандалари.. бостириб кирганларида, Нарзи мактабда ўқир эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАНДАЖ [фр. *bandage* — белбоғ, боғич] 1 Ҳомиладорлик ва ундан кейинги даврда, операциядан олдин ёки кейин тананинг тегишли (касал) жойини нормал ҳолатда тутиб туриш учун танғиб боғланадиган (кийиладиган) махсус камар, белбоғ. *Бандаж врач назорати остида танланади. «ЎЗМЭ».*

2 тех. Машина деталлари ёки конструкцияларнинг пухталиги ва чидамлилигини ошириш мақсадида уларга кийгизиладиган металл ҳалқа.

БАНДАК I [ф. *بندک* — кичкина банд] этн. Паранжининг елкадан ён томонга осилтириб тикилган иккита енгсимон қисми, сохта енг. *Кўёшдан ва чангдан оқариб кетган, бандагига катта ямоқ тушган паранжиси бу иссиқ ҳавода уни ниҳоятда қийнаб қўйгани билиниб турарди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Бир кун танноз.. паранжи ёпиниб, олдимдан ўтиб қолди.. бандаги лой ҳам бўлибди.* «Муштум».

БАНДАК II Лойдан ясалган хом идишларни кулоллар чархида текислаш ва сил-

лиқлаш учун ишлатиладиган чарм, латта ёки кигиз.

БАНДАЛИК I *дин.* Банданинг оллоҳ олдидаги қарзи; қисмати; ўлим, қазо қилиш. *қ. банда I.*

Бандалик қилмоқ, бандаликни бажо келтирмоқ ёки топширмоқ. Вафот этмоқ, қазо қилмоқ, ўлмоқ. *..Баҳромбекни зўрга ташқарига олиб чиқди, фотиҳа қилиб, бандаликни бажо келтирган мусофирнинг юзига оқ дока ёнди. «Ёшлик». Доно момо бандалик қилди. Жанозага бордим. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Содиқ чўпон бандаликни топширди. «Ёшлик». Бандалик ёки бандалик-да Вафот этган кишининг яқинларига таъзия изҳор қилишда айтиладиган сўз; «афсус, вафот қилибди» маъносиди. -Бандалик, ўғлим, отангдан ажралдик, — деб бағрига босди. «Ёшлик». -Бандалик экан, ая! — нотаниш йигит маъюсланиб гапирди. С. Кароматов, Олтин кум. Машинага яқинлашаётганда, шофер йигит туриб келиб, тирсақларидан ушлади: -Бандалик, Раҳимжон ака! Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

2 Шахснинг бирор муносабат билан қарамлилик, тобелик ҳолати. Асарнинг охирида қотилни полиция қамоққа олади ва бир муаллим чиқиб, чор ҳукуматига қуллуқ ва бандалик мадҳиясини ўқийди. Ҳамза.

БАНДАР I [ф. بندر — тижорат жойи] *кам қўлл.* Кема, савдо кемаси. *Қайдадир, кук замин билан туташган жойда, Соҳилларга лангар ташлар яна бир бандар. А. Исроилов, Биз — дунё одамлари.*

БАНДАР II *айн. бандаргоҳ 2.*

БАНДАР III *Иссиқ мамлакатларда ўсадиган хушбўй, мевали дарахт (манго).*

БАНДАРГОҲ [ф. بندرگاه — кема тўхтайдиган жой] *эск. I* Чўл, дашт ёки тоғли ерларда йўллар кесишган, савдогарлар, умуман кишилар қўниб ўтадиган, савдо қиладиган гавжум жой; карвонсарой. *Олти ойлик йўлда бир бандаргоҳ бор эди. Келган савдогарлар.. қўнмай ўтмас эди. «Ойсулув».*

2 Дарё ва денгиз қирғоқларида кемалар тўпланадиган, тўхтаб ўтадиган порт ва унга кириш-чиқиш йўллари. *Од қиз билан хайрлашиб, бандаргоҳда турган кема палубасига кўтарилиди. «Ёшлик». Минг қатла шукрки.. она юртимизга қайтдим, қайтдим-у бандаргоҳга тушиб, тупроғини ўндим. М.М.Дўст, Лолазор.*

БАНДАХОНА [ф. بندەخانه] *кам қўлл.* Фақир, хоксорларнинг уйи, хонадони. *Навоий дарҳол ўзини тутиб олиб, шаҳаншоҳ эски дўстларини эслаб, бандахонага ташриф буюрганларидан боши осмонга етганини изҳор этди. М. Осим, Карвон йўлларида.*

БАНДАЧИЛИК *айн. бандалик I.* -Бандачилик, кўп ташвишлар тушибди бошигизга. -Нима қиламиз, ҳар банданинг бошида бор бу савдо. С. Нуоров, Нарвон.

БАНДЕРОЛЬ [фр. bande — тасма + role — ўрам] **I** Қоғозга ўраб, почта орқали жўнатиладиган корреспонденция тури (босма нашрлар: китоб, журнал, газета, қўлёзма, кичикроқ буюм ва б.). *Бандероль жўнатмоқ. Бандеролни очмоқ.*

2 Мол (товар) учун акциз ва бож тўланганидан далолат берадиган, мол устига ёпиштириб қўйиладиган тасмасимон қоғоз.

БАНДИ [ф. بندی — маҳбус, асир] *эск. I* Асир тушган одам, тутқун, асир. *Банди бўлмоқ. ■ Сарбозлар ўн чоғли кишини банди қилиб, Хивага ҳайдаб кетдилар. С. Сиёев, Аваз. Холхўжа бандиларнинг қўлини ечишни буюриб, кўрпачадан жой кўрсатди. С. Аҳмад, Хуқм.*

2 Зиндонга ташланган, қамоққа олинган одам. *Тўрт бандини зиндондан олиб келдилар. С. Айний, Эсдаликлар. Жўра шу Бекнинг сассиқ қамоқхонасида бир ярим ой банди бўлиб ётганида, ўша Назар жаллод ҳар куни икки маҳал Жўрани қамчилатар.. эди. Ҳ. Шамс, Душман.*

3 кўчма Бирор нарсага, ҳолатга берилиб кетган, бирор кимса ёки нарсага боғланиб қолган; мафтун. *У хаёлларига банди бўлиб, дам ғабланиб, дам ўзига-ўзи тасалли бериб борарди. «Ёшлик». Кўзи ўтган-кетганларда, хаёли эса турли ўйлар тўфонига банди бўлган. «Ёшлик». Одам борки, киндик қони томган ерга банди у. «Ёшлик». У ҳануз бу қадар бекорчиликка банди бўлмаган эди. Т. Малик, Қалдирғоч.*

4 кўчма Кишанланган, занжирбанд. *Болам Аваз, эшит менинг ҳасратим, қўлоғим банди, кимга айтайин дардим. «Маликаи айёр».*

БАНДИБАСТ [ф. بندوبست — тил бириктириш, яширин битим; кишан солиш] Кимсанинг бахту иқболини, омадини тўсиш, унинг йўлини боғлаш мақсадида турли хил ип, ипак ёки матодан сеҳру жоду

ёрдамида тайёрланган банд, тутун. *Парича уларга дам солади, ранго-ранг ипдан бандибаст қилиб беради.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БАНДИБОН [ф. *бандион* — зиндончи] эск. Зиндон кўриқчиси, турма назоратчиси. *Икки бандибон тагдаги зиндондан икки бандини.. чиқариб, хоннинг ясовулларига топширди.* «Эрали ва Шерали». *Бир неча соат ўтгандан кейин, обхона эшиги очилиб, бандибон ўйигитчани озодлик билан табрик қилди.* С. Айний, Дохунда.

БАНДИЗИНДОН [ф. *бандизиндон* — зиндонга солинган, зиндон тутқуни] Зиндонда тутқунликда ётган; зиндонга ташланган шахс. *Подшоҳи Хунхор Абдуллога қараб айтди: -Бу давлатлар бунга [Авазга] писанд бўлади, буни тутиб, бандизиндон қилинглар.* «Бўтақўз». *Аваз ўлса, сени хундор тутарман, Кўзинг ўйиб, бандизиндон этарман.* «Нурали».

БАНДИЛИК Тутқунлик, асирлик ҳолати; тутқун бўлишлик. *Борсанг, салом дегин султон Бобомга, Бандилигим билдир гамхўр отамга.* «Нурали». *Келиб сени бандиликдан бушатди..* «Ойсулув».

БАНДИСИФАТ [банди + сифат] *рвш.* Тутқунга, асирга ўхшаш; бандилик ҳолатига тушган. *Олти ой олдин Аваз бу ҳашаматли боғни ўз ихтиёри ила тарк этган эди. Мана энди зўғум билан, бандисифат, қўллари орқасига қайрилиб, қайтиб келди.* С. Сиёев, Аваз.

БАНДИТ [итал. *bandito* — қувгун; қароқчи] Босқинчилик, ўғрилик, каллакесарлик билан шуғулланувчи қуролланган шахс. *Бандитлар шайқаси.* ■ *Улар (милиция) қуролланган бандитлар, пихини ёрган жиноятчиларга қарши курашиши керак.* «Фан ва турмуш». *Зайнаббиди бандитлар билан мислсиз олишувда жасорат кўрсатиб, ҳалок бўлади.* «Гулистон».

БАНДИТИЗМ Қуролланиб, якка ёки гуруҳ бўлиб босқинчилик ва зўравонлик билан шуғулланиш, бандитлик. *Озодликдан маҳрум қилиш муҳлатини.. камайтириш.. алоҳида хавфли жиноятлар, бандитизм ва босқинчилик учун татбиқ қилинмайди.* Газетадан.

БАНДИТЛИК *айн.* бандитизм.

БАНДИХОНА [банди + хона] Асирлар, тутқунлар сақланадиган, қамаб қўйиладиган жой; зиндон, қамоқхона. *Раис навкарларга: -Ушланглар, бандихонага олиб кетинглар! — дебди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

БАНДЛИ I Ушлашга мўлжалланган дастаси, банди, тутқичи бор. *Хотин ўртага бандли, гулдор хумчада вино билан икки стакан олиб келиб қўйди, балиқни кесиб тозаллади.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Эшон ая ичкарига ўрин солиб, обрез олдига обдас-тада таҳорат суви қўйиб, кумуш бандли ўнинчи чироқни кўтарганича, меҳмонхонага чиқди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ўрта асрларда бандли қум соатлар урф эди.* «Фан ва турмуш».

2 Бирдан ортиқ банд, бўлим, параграфдан иборат бўлган. *Беш бандли қарор.* *Саккиз бандли шеър.*

БАНДЛИК I Бирор нарса учун тутқич, даста қилишга мўлжалланган материал, хомашё.

БАНДЛИК II *айн.* бандли **1.** *Ёзган дастурхонини кўрсанг, зар ўралган попуқларни [конфетни] бандлик катта ликобларда қўйибди.* «Муштум».

БАНДЛИК III Бирор нарса билан банд эканлик, бўш эмаслик.

Бандлик хизмати Мамлакат миқёсида аҳолини иш билан таъминлаш сиёсатини амалга оширувчи ва фуқароларга тегишли кафолатларни таъминлаб берувчи давлат хизмати.

БАНИБАШАР [а. *بنى* — ўғил, фарзанд + *بشر* — киши, инсон] эск. *кт.* Одам боласи, одамзод; одамлар.

БАНИНСОН [а. *бани* + *инсон*] эск. *кт. айн.* банибашар.

БАНИОДАМ [а. *бани* + *одам*] эск. *кт. айн.* банибашар. *Баниодам учун нажот ахтариб, жон берган шаҳидлар руҳига қасам.* А. Орипов.

БАНК I [фр. *banque* < итал. *banco* — сарроф пештахтаси, курсиси] Вақтинча бўш пул маблағларини тўплаш, корхоналарга кредит (қарз) бериш, нақд пулсиз ҳисобкитоб қилиш, кредит маблағларини муомалага чиқариш ва ш. к. билан шуғулланувчи кредит-молия муассасаси. *Давлат банки. Миллий банк. Халқ банки. Банк муомалалари.* ■ *Омонат банки тавсис этилиши билан барча мураккаблик ва ноқулайликлар барҳам топади.* Газетадан.

БАНК II Қиморда, карта ўйинида: ўртага қўйилган, тикилган пул; ган.

БАНКА I *с.т.* эск. *айн.* банк **I.** *Бахтима бўлганда отам, ҳам онам, Банканинг пуллари киссамда менинг.* «Кўшиқлар».

БАНКА II [р. баня – идиш] I Шиша, тунука ёки пластмассадан ясалган, одатда цилиндрик шаклга эга бўлган идиш. *Шиша банка. Темир банка. Консерва банкаси.* ■ *Шу лаҳзада қўлида бир шиша банка қатик, югурганича кампир буви кириб келди.* Мирмуҳсин, Умид. *Чўнтагидан апил-тапил бояги пулни чиқарди, эшикка бир қараб олгач, банкага жойлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 тиб. Киши танасининг касал жойига қўйиладиган оғзи тор, чети қалин ва силлиқ, ноксимон стаканча. *Тиббиёт банкалари. Банка қўймоқ.*

БАНКАБРОШ [фр. banca broches – тўқув, йигирув дастгоҳи] *тўқм. эск.* Хом ип тайёрлайдиган машина. *Бу залга ўқиш-ўрганиш учун.. банкаброш ва тўқув станогни ўрнатилиши керак.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БАНКЕТ [фр. banquet – катта зиёфат; ўтириш] Бирор киши шарафига ёки бирор воқеа муносабати билан бериладиган тантанали, расмий зиёфат; ўтириш. *Банкет бермоқ. Банкет зали.* ■ *Табриклардан кейин илмий совет секретари – узун бўйли, хушчирой бир аёл барча олимларни банкетга таклиф этди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БАНКИР [фр. banquier – ўриндик; банк эгаси] Банк эгаси ёки банкнинг йирик акциядори; банк ходими. *Уқўз қисди. Банкир шимининг орқа чўнтагидан кармонини олиб, қатидан бир неча фунт санаб, меҳмонга узатди.* Р. Раҳмон, Мехр қўзда.

БАНКНОТ [ингл. bank-note – банк белгиси] Марказий эмиссия банклари чиқарадиган, муайян моддий қийматга эга бўлган қоғоз пул.

БАНКОМАТ [банк + (авто)мат] Муайян банкка қарашли автоматик қурилма; банкнинг ўзида, шунингдек, бошқа жойларда (кўча, метро, магазинларда) ўрнатилади ва банк мижозининг унинг ўзигагина берилган қатъий белгиланган код бўйича нақд пул олишига хизмат қилади. *Шуни қўшимча қилиш керакки, пластик карточкаларни Ўзбекистонда муваффақиятли жорий этиш етарли даражада ривожланган банкомат ва терминаллар тармоғини талаб этади.* Газетадан. *Банкимиз ақин келажакда хизмат кўрсатиш тармоғини анча кенгайтириб, терминаллар сонини 850 тага, банкоматларни эса 100 тага етказишни режалаштирган.* Газетадан.

БАНКРОТ [нем. Bankrott < итал. banco rotto – синган курси] Қарзини тўлашга қурби етмай қолган, синган касб-хунар эгаси ёки корхона. *Банкрот бўлмоқ.* ■ *Банкротлар тез-тез рўй бериб туради, у иқтисодий инқирозлар вақтида айниқса кучаяди.* «ЎЗМЭ».

БАНКРОТЛАШМОҚ I Инқирозга учрамоқ, синмоқ.

2 *кўчма эск.* Эътиборини, нуфузини тамоман йўқотмоқ. *Бу тарихий синов II Интернационалнинг тамоман банкротлашганини очиб ташлади.* Газетадан.

БАНКРОТЛИК Фуқаро, корхона, фирма ёки банкнинг маблағи етишмаслигидан ўз мажбуриятлари бўйича қарзларни тўлашга қурби етмаслик ҳолати.

БАНОГОҲ [ф. بانوگه – тўсатдан, кутилмаганда] *рвш.* Кутилмаган, хаёлга келмайдиган вақтда; кутилмаганда, бирдан. *Бола горда айланиб юрганда, баногоҳ сувнинг шилдираганини эшитиб қолибди.* «Бир соатлик халифа». *Баногоҳ қиз ўзини четга олди.* «Ёшлик». *Қодир эгам, сўнги бора сабот бер ўзинг, Дариғ тутма бардошингни мендан баногоҳ.* А. Орипов.

БАНОРАС [Ҳиндистондаги Банорас шаҳри номидан] I Материали, тўқилиши ва пишиқлиги жиҳатдан беқасамга ўхшаш, аммо гуллари билан фарқланувчи, қўлда тўқилган газлама. *Банорас тўн. Банорас паранж. Банорас чопон.* ■ *Эғнида қизғиш банорас тўн.* С. Сиёев, Аваз. *Эғнида оқ дока кўйлак, оқ банорас нимча кийгизиб, бошимдаги дўппи ўрнига оқ дока рўмол ўратдилар.* Ойдин, Ҳикоялар. *-Сизни ҳар замонда извошда духоба, банорас паранжларда кўриб қолардик, – деди Ўғилой опа.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 *кўчма* Банорас рангидек қумушранг оқ тусли, шунингдек, оч пушти, сариқ, яшил рангли. *Атроф зим-зиё, фақат тиниқ, банорас осмоннинг у ер-бу ерида юлдузлар милтиллайди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Осмон гардишининг туби аста-секин ёршиб, банорас уфққа қизғиш ранг ёйилаётди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. *Осмон жуда тиниқ, банорас экан.* А. Мухтор, Чинор.

БАНОТ *шв. фольк. айн. духоба.* Ҳавода учиб юрган қанот бўлсам, Бозорда ярқираган банот бўлсам. «Оқ олма, қизил олма». *Тўрванг банот, еминг кишиши, ҳай-ҳай, тактак, ўзбекининг оти.* «Гулихиромон».

БАНТ [нем. Band — тасма, лента; тугун] Капалакнусха қилиб боғлаш ёки шу тарзда боғланган лента, жияк ва б. *Бу санъат асарлари аттируллар, аждарҳолаар, қуш қанотлари, бантларни акс эттирувчи гулли нақшлар билан безатиларди.* «Фан ва турмуш».

БАНТИК [нем. Band — тасма, тугун] Кичкина бант, бантча. *Уларнинг бири — сочига бантик таққан қизча чумчуққа ўхшаб бир оёқлаб ҳақкалар, бошқаси — атлас кўйлакча кийиб олгани эса санаб турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БАНТУЛАР этн. Марказий ва Жанубий Африкада яшовчи халқлар гуруҳи. *Банту тили. Бантулар маданияти.*

БАОБРЎ [ба. + обрў] айн. **обрўли.** *Тўйни бошқариб бориш нозик масала. Раисликни олиб бориш баобрў, маданиятли, сўзга чечан одамга топширилса, шодиёна маромида ўтади.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

БАПТИЗМ [юн. baptizo — сув билан чўқинтираман] Христиан дини мазҳаб (секта)ларидан бири.

БАПТИСТ Баптизм мазҳабига мансуб шахс, руҳоний.

БАПУРЖА с.т. қ. бафуржа. *Қўй, хотин, қўни-қўшиларнинг олдида шарманда қилма. Уйда бапуржа гаплашамиз.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

БАР I [ф. бар — чекка, қирра] Уст кийимнинг икки ён этаги. *Бола терга пишиб кетган эди, этак бари билан юзидеги терини артиб олиб, бизга салом берди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Табибий яктагининг барини боса-моса ирғиб турди.* С. Сиёев, Еруғлик.

Бар урмоқ 1) икки барини белбоғига қистирмоқ. *Ота-бола чопонларининг этакларини бар уриб, қазувага жўнаб кетдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) кўчма ишга астойдил киришмоқ. *Алдар кўса этагини бар уриб, бойникига жўнабди.* «Алдар кўса». *Баридан тутқазмаслик* Қочиб юрадиган, тутқич бермайдиган кимса ёки нарса ҳақида; бўйсунмаслик. *Чўл шамоли эсади, Тутқич бермай баридан.* Н. Нарзуллаев. *Бир томондан, ёшликнинг залворли қадами, беқиёс кўрки, у бахш этган туйғулар, бошқа ёқдан эса, шу сўлим фаслнинг субҳидам шамолидек бар тутқазмай ўтиб кетиши ҳақидаги ўйлар кўшилиб, шоир кўнглида ҳислар уммонини яратди.* «Ёшлик».

БАР- II [ф. бар — олд қўшимча] Арабча, форсча ва тожикча сўзларга қўшилиб,

бирор сифат-белгига эгаликни, давомийликни, йўналишни ифодаловчи сўз (сифат)лар ясовчи, ба- қўшимчаси билан деярли бир хил бўлган қўшимча, мас., *бардавом, барқарор.*

БАР III [ингл. bar — тамаддихона; кичик ресторан] 1 Кичик ресторан, майхона. *Йигит-қизлар қўноқ туналар барларда, Уртўполон, тинтув чорраҳаларда.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

2 Турли хил ичимликлар сақланадиган кичик буфет (ёки сервант, жавоннинг бир бўлмаси, тоқчаси).

БАР IV [ингл. bar — тўсиқ] Денгизнинг қирғоққа яқин қисмида ёки дарёларнинг денгизга қўйилиш жойларида ҳосил бўладиган камбар қум тўсиқ, қумлоқ; саёзлик.

БАР V [юн. baros — оғирлик, юк] физ., мтр. Босимнинг МКС бирликлар тизимидан ташқари бирлиги. Метеорологияда: атмосфера босимининг ўлчов бирлиги.

БАРАБАН I [т. بالابان — баланд овозли < ф. بالابان — баланд овоз] Гардишининг бир ёки ҳар иккала томонига тери қопланган, урма (зарбли) мусиқа асбоби. *Фан-фараларнинг овозлари, ноғора ва барабанларнинг товуши байрам бошланганлигидан дарак берарди.* Газетадан. *Барабанлардан симфоник ва пуфлама созлар оркестрида.. фойдаланилади.* «ЎЗМЭ».

БАРАБАН II тех. Турли машина ва аппаратларнинг цилиндр шаклидаги ичи ковак қисми. *Тош майдаловчи машинанинг барабани хунук ғирчиллай бошлади.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳозир барабанлар кўсак чувиш агрегатларининг энг муҳим қисми ҳисобланади.* Газетадан.

БАРАБАНЧИ Барабанда мусиқа ижро этувчи, барабан чалувчи. *Оркестр барабанчиси.*

БАРАВАР [ф. برابر — тенг, бир хил; тенг қийматли] 1 сфт. Ўлчами, ҳажми, катта-кичиклиги, сон-қиймати, ҳаракати жиҳатидан бир хил, тенг. *Бўйи баравар девор. Баравар ҳажмли шишалар. Ёши баравар болалар. Баравар вақт араллиқлари.* ■ *Болага оила ҳам, мактаб ҳам баравар тарбия бериши, одоб-ахлоқ ўргатиши керак.* Газетадан. *Анвар ҳар ким учун севишли ва хушмуомаласи барчага баравар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Иккала от бир қиёмда, баравар қадам ташлаб борар эди.* А. Қаҳқор, Асарлар.

Баравар келмоқ 1) турли кўрсаткич ва белгиларига кўра бир хил чиқмоқ; тенг келмоқ. *Қопларнинг оғирлиги баравар келди. Қирим билан чиқим баравар келди;* 2) мувозанатга келмоқ, тенглашмоқ. *Тарозининг паллалари баравар келди;* 3) кўчма бирор ҳаракатда (жанжалда, мунозарада, курашда) тенг келмоқ, бас келмоқ. *У билан баравар келиб бўладими?* 4) «тенг, бир хил» маъноларидаги кесим вазифасида. *Унга ёшу қари баравар. Беш қўл баравар эмас. Мақол. ■ Узинг биласан, қачон қарасанг, катта-кичикка баравар, ҳамшиша камбағаллар фойдасини кўзлайди. Х. Шамс, Душман. Баравар кўрмоқ* Тенг муносабатда бўлмоқ, тенг кўрмоқ. *Ота-она ўз фарзандларини баравар кўради.*

2 *рвш.* Бир вақтда, бир пайтда; бир-биридан қолишмай. *Баравар ишламоқ. Баравар жўнамоқ. Ўрnidан баравар турмоқ. ■ У эшикдан кирганда, даҳлизда ўтирган уч киши баравар ўрnidан туриб салом берди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Карвон кетидан келаётган икки сарбоз орқадан эшитилган ногаҳоний чинқирикдан баравар тўхташди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.*

3 Саноқ сонлар, шунингдек, «неча», «бир неча» сўзларидан кейин келиб, шу миқдор даражасида қайтарилганликни, каралиликни ифодалайди. *Бригада ҳосилдорликни.. икки баравар кўтаришга муваффақ бўлди. «Ўзбекистон кўриқлари». Князь сув нулини уч баравар ошириб юборибди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. ..[Отабек] унинг [Кумушнинг] ҳусндагина эмас, ақлда ва бошқада Зайнабдан неча баравар юқорида эканини англади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кутганидан бир неча баравар ортиқ калтак еган душман ақл-ҳушидан озаётган эди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

4 «Бирга», «шунингдек» маъноларини ифодалайди. *Лекин шу билан баравар, Мирзакаримбой Йўлчининг бутун сиймосида катта жасорат ва ғурур сезди. Ойбек, Танланган асарлар. Нури бу йигит тўғрисида кўпроқ нарса билишни исташ билан баравар, бу қизнинг унга муносабатини очиш каби яширин бир ният билан гапни чувалатди. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 3-ш. эгалик, ж. к., ў-п. к. шаклларида келиб, кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **бараварига II, бараварида**).

БАРАВАРИГА I рвш. Бир вақтда, пайтда, баравар, бир-биридан қолишмай, бирдай. *Одамлар бараварига қарсак чалишар, Алимардоннинг рақибини олқишлашарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кўлак сол. -Ким? - икковлари бараварига сурашди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

БАРАВАРИГА II кўм. вэф. Ўрнига, эвазига. *Она-бола бир неча йиллик меҳнат бараварига келган исқирт ўрикни ўртага қўйиб, хўрлик ва ҳақорат алаmidан аччиқ-аччиқ йиғлашди. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. Бир таноб ердан олтимши пуд пахта олиб, нақд пул бараварига ҳукуматга топширади. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.*

БАРАВАРИДА кўм. вэф. I ..билан бирга, ..билан баробар. *Шу мақола бараварида маълум қиламанки, суд Иброҳимов мenden пора сўрагани ёлғон. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 Баландлигида, тенглигида, даражасида. *Агар сувни қайтаришга тўғри келса, унгури сув бараварида юқоридан чопиб тушириш керак бўлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Жамият олға қараб ҳаракат қилар экан, ёшлар ҳам ўша бараварида ўсишлари керак. Газетадан.*

3 Бир хил, тенг қийматда. *Бизнинг ерларда сув олтин бараварида юради.*

БАРАВАРЛАМОҚ Икки ёки ундан ортиқ нарсани ҳажми, ўлчами, катталиги, миқдори жиҳатдан тенг қилмоқ; мувозанатга келтирмоқ. *Қатимларнинг учини бараварламоқ. Тарози паллаларини бараварламоқ.*

БАРАВАРЛАШМОҚ I Бараварламоқ фл. ўзл. ва бирг. н. *Юклар бараварлашди. Тарози паллалари бараварлашди.*

2 Бирор ҳолати (аҳамияти, нуфузи, мавқеи)га кўра тенглашмоқ. *Илғорларга бараварлашмоқ. ■ 21 март кун и бутун Ер юзида кеча ва кундуз давомийлиги бараварлашади. «Фан ва турмуш».*

3 Тенг қаторга келмоқ, ёнма-ён келмоқ. *Пойгачилар бараварлашди. ■ Машина жувон билан бараварлашиб, яна бир марта сигнал берди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

4 кўчма Тенг келмоқ, бас келмоқ (мунозара, айтишув, жанжал ва ш. к. да.). *Манзура айтишувда қолишмади, унга бараварлашди.*

БАРАВАРЛИК I Тенг, баравар эканлик; тенглик. *Ёшимиз бараварлигини энди билдим.*

2 Ижтимоий тенглик, тенгхуққилик; адолат. *У [етимча] азонда турар, кеч ётар*

эди. Уни худо номидан уришар ва урар эдилар. Мана энди ўзингиз айтинг-чи, жиловнинг ҳамма учун бараварлиги қаерда? П. Турсун, Ҳукутовчи. У [Шокир] бу сўзлари билан ўзига қарши чиққан ва «хуррият»дан сўзлайдиган «бой билан камбағалларнинг бараварлиги»ни пучакка чиқарган эди. С. Айний, Қуллар.

БАРАВЖ [бар.. + авж] кам қўлл. 1 Авжли, авж олган, ривожланган, кучайган, юксак даражада. *Ғўзалар бир текис баравж ривожланиб, қийғос гулламоқда.* Газетадан. *Уфқларга тутшиб кетган яйловлардаги баравж майсалар шамолда аста чайқалади.* Газетадан. *Қалбларда қувонч баравж.* Газетадан. *Сафарқул ҳар бир хатнинг бошига юрт тинч, ўзи саломат, иши баравж эканлигини ёздирди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

2 кўчма Камолга етган; дуркун. *30 йилдан бери золим сайёдларнинг ноҳақ ўқларига кўкракларини сипар қилиб келган баравж ёшларгина бу кунги қадрлик кунларнинг қадрини билур.* Ҳамза, Танланган асарлар.

БАРАК I [итал. baracca – лой чайла < багго – лой] Ёғочдан қурилган вақтинчалик уй, яшаш жойи. *Барак системасида бинолар бир қават бўлиб, кўпинча ёғочдан солинади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Йўлдош, баракнинг ўртасидаги тахта скамейкада ўтириб.. лекторнинг салобатли овозига қулоқ солди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

БАРАК II [ф. برك] шв. айн. чучвара. *Хоразм ва Қорақалпоғистон муҳитида гўма, юмуртқа барак тансиқ таом ҳисобланади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Дук-дук этади бувим. Барак букади бувим.* «Бойчечак».

БАРАКА [а. بركة – дуо; розилик, ижозат; оллоҳнинг марҳамати] 1 Бирор нарсанинг (асосан, нозу неъматлар, экин ҳосили) қутилган даражадан мўллиги, сероблиги. *Барака кўтарилди. Барака йўқолди. Жанжалли уйда барака бўлмас.* Мақол. ■ *Ғўза чилла сувига қонсагина, хирмонга барака киради.* Газетадан.

Баракаси кетди ёки барака кўтарилди Сероблиги йўқолди, мўллиги барҳам топди. *Бир кун жанжал чиққан уйдан қирқ кун барака кўтарилди.* Мақол. **Хирмонга баракка!** Хирмон кўтараётганларга «ҳосил мўл бўлсин!» маъносида айтиладиган тилак. **Қўлида барака йўқ ёки қўлининг баракаси**

йўқ Тежаб-тергаб, ўринли сарф қила олмайдиган киши ҳақида.

2 Оллоҳ берувчи насиба, неъмат; эҳсон. *-Худо барака берсин, тераверинглар! – деб фотиҳа берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Худо умрингга, молингга барака берсин.* Ҳамза.

3 Бирор нарса ёки ҳаракатдан келувчи фойда, наф; самара, унум. *Қайтган молда барака бор.* Мақол. ■ *Йиғлама, йиғидан ҳеч ким барака топган эмас!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Мени олиб нима барака топдинг?* *Нуқул ғавгога қоласан.* «Ёшлик».

Барака топ(гур) «Кам бўлма», «омадингни берсин» маъносида айтиладиган олқиш, ундов. **Бор барака, бор барака топ, барака де(нг), барака қил(инг)** Олди-сотди савдосида «сўралаётган нархга хўп денг» маъносида ишлатиладиган ибора. *Қани, ҳа, ука, «барака де, барака де»лардан кейин ярим соатча.. савдолашиб, молни бир сўм ўн тиёинга сотдик.* Ф. Фулом, Шум бола. *Қўлни беринг, боринг, барака топинг, олти юз.* С. Нуров, Нарвон. **Борига барака** Борига шукур, бори ҳам етиб қолар. *Борига барака, у ёғини оғзаки боппайман.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 кўчма с.т. Қўшалоқ кўсак ва шундай кўсакда очилган пахта; қўшалоқ мева. *Этакка ёпишган тўнғизтароқларни юлиб ташлаб, «барака» қидиришлари ҳам, ғўзалар орқасига яшириниб олганча, қизларга хом кўрак отиб шўхлик қилишлари ҳам – ҳамма-ҳаммасида алланечук қўвнок, зинҳор-зинҳор қайтиб келмас орзулар бор эди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БАРАКАЛИ I Тўкин-сочин, мўл-кўл, яхши натижали. *Кўклам дўл, жала бўлишига қарамай, баракали ҳосил олишга эришдик.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Хирмонимиз баракали бўлса, давлатимиз, халқимиз олдида юзимиз ёруғ бўлади.* Газетадан.

2 Мавжуд ҳолатидан қатъи назар кўпчиликка етадиган; фойдали; татимли. [Тошхон:] *Ҳа, жуда баракали қозон, ўзига ҳам юз челак сув кетади.* Уйғун, Ҳаёт кўшиғи.

Қўли баракали Қўлига тушган, қўлида бўлган нарсанинг, ишнинг баракасини оширадиган одам ҳақида. *Қўлоқ бўлса ҳам, қўли баракали.* Экинчи ҳар йили ҳам чакки бўлмайди.. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Серунум, сермаҳсул, самарали. *Баракали иш. Баракали меҳнат.* ■ *Эрталабқи терим унумли, баракали бўлади.* «Ёшлик».

Бу рақамлар кекса санъаткорнинг баракали умрини ва унинг халқ олдида қилган катта хизматларини кишининг хотирида жонлантиради. Т. Обидов, Юсуфжон қизик,

БАРАКАЛЛА [а. بارك الله — сени худо муборак қилсин; офарин] унд. с. 1 Кимсанинг бирор ҳаракатидан мамнуликни, маъқуллаш, мақтовни англатади. *Баракалла, йигит! Мана бунисига қойил!* К. Яшин, Ҳамза. - *Баракалла, чеварим. Балли, ҳимматли қизим, — деб Нор ота сўзини завқланиб тугатди.* Қ. Муҳаммадий. *Баракалла, баракалла, ажаб қилибсизлар! Хўп қилибсизлар!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Маъқуллаш, тасдиқ маъносини англатади. *Баракалла, мана энди ўзингизга келдингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Норозилик, қониқмаслик маъносини англатади. - *Баракалла-е!* — дедилар масхара қилгандай кулиб. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [Кумуш:] - *Дўппи тикиб ўтирибсиз-ку, менинг олдимга чиқармидингиз, баракалла сизга!* — деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАРАКАЛЛАЧИ айн. ҳайбаракаллагчи.

БАРАКАСИЗ айн. бебарака.

БАРАКАТ [а. بركت — дуо, оқ фотиҳа; оллоҳнинг марҳамати] кам. қўлл. айн. **барака**. *Барақат қилинган ҳаракат — ҳосилга берар барақат.* «Қанотли сўзлар». Сендан ҳаракат — мендан барақат. Мақол.

БАРАКАТЛИ кам қўлл. айн. **барақали**. *Улуғлар назар солса, қўли барақатлидир.* «Бойчечак». *Олло Таоло ёшларга тинч ва барақатли умр берсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАРАКАТСИЗ кам қўлл. Барақаси йўқ, барақасиз, бебарака.

БАРАЛ(Л)А [ф. برملا — аниқ, очик; рўйирост] рвш. 1 Аниқ, равшан; яққол (бирор нарса, ҳаракат ёки ҳолат ҳақида). *Деразадан тушиб турган ёруғликда унинг кекса кўзларидан тирқираб чиққан кўз ёшлари барала йилтираб кетди.* Ш. Тошиматов, Эрк қуши. *Асалхоннинг тинч, осуда кўзларидан миннатдорчилик туйғуси барала порлаб турарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Тун сукунатида отларнинг дуқури қулоққа барала чалинарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Дангал, рўйирост, очикдан-очик; дадиллик билан, тортинмасдан, бемалол. *Баралла айтмоқ.* ■ *Қиз бўлиб турсанг-у, йигит сўзини Баралла айтсанг ўз душ-*

манингга. Ю. Ҳамдам, Тинчлик баҳори. ...*ҳали ўзбек аёли ўзининг инсонлик ҳуқуқи ҳақида минбардан туриб, баралла гапирган эмас.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ойимхон сирни барала очиб гапира бошлаган эди, Гулсум уялганидан мулоий овоз билан кулди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Матқовул яктагининг ени билан кўзларини артди, бошини барала кўтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Хотин чачвонини барала кўтариб, орқасига ташлади.* Ф. Фулом, Тирилган мурда. *Муфти келганлар билан барала рус тилида гаплашарди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

3 Бор овоз билан; овозининг борича. *Давлатёр шу бугун эрталаб от суғоргани кетаётиб, кўчадан ашулани барала қўйиб ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хотин тураётиб, барала йиғлаб юборди.* А. Қаҳҳор. *Попук барала чинқариб юборганидан сўнг, эшикка чиқишга мажбур бўлди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

БАРАНГОР [туркий — ўнг, ўнг тараф] эск. ҳарб. Ўрта асрда: аввал чингизийлар салтанатида, кейинча Амир Темур ва темурийлар даврида қўшинлар жанговар тартиби (сафи)нинг ўнг томонида турадиган ҳарбий қисм (корпус).

БАРАҲМАН [ф. برهمن қ. браҳман.

БАРАҲНА [ф. برهنة — яланғоч; юзи очик] эск. кам қўлл. Очиқ-сочиқ, бемалол. *Шо-олимҳожиди.. хотинларида чачвон йўқ.. кўчаларда бараҳна кезадилар.* «Муштум».

БАРБОД [ф. برباد — беҳуда, бекорга, зое] Хароб, вайрон, бузилган, совирилган. *Ўзаро талашлар, фитнаю фасод Меҳнатни, савдони, қўшиқни эзди, Экин пайҳон ўлди, кўприклар барбод.* Шайхзода. *Бузуқни тузатиш, барбодни обод* Бизнинг халқимизга бўлур муяссар. Ф. Фулом.

Барбод бўлмоқ 1) йўққа чиқмоқ, чиппакака чиқмоқ, пучга айланмоқ, йўқ бўлмоқ. *Душманнинг тўрт бор ҳужуми ҳам барбод бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ёшлиги, номус-иффати, умид-армонлари барбод бўлди.* К. Яшин, Ҳамза. *Уф.. энди-чи, энди.. ҳаммаси барбод бўлди.. ҳа, барбод бўлди.* Ж. Жабборов, Севинч ёшлари; 2) бузилмоқ, пачава, расво бўлмоқ. *Тўрабек бу топшириқни бажара олмаса, эртага ишимиз барбод бўлади.* А. Раҳмат. *Қочса, ҳамма иш барбод бўлишини, ўзи устидаги гўмон чинга айланишини биларди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 3) совирилмоқ, беҳуда сарф бўлмоқ. *Ноқобил ўғил тўфайли*

унинг бор топган-тутгани тез фурсатда барбод бўлди. Газетадан. **Барбод қилмоқ** (ёки этмоқ) Хароб, вайрон қилмоқ; йўққа, чип-пакка чиқармоқ, йўқ қилмоқ. *Кимдир тузар уни, кимдир бузади, Кимдир борини ҳам қилади барбод.* А. Орипов. *Душманнинг мудофаа истеҳкомлари барбод этилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Чўлчи обод қилган ҳам сув, Боғни барбод қилган ҳам сув.* Газетадан. *Чорва планини барбод қилди.* С. Анорбоев, Оксой.

БАРВАСТА [ф. *بربسته* – боғланган, маҳкамланган; ёпилган, ривожланмай қолган] I Гавдали, кенг яғринли. *Барваста йигит.* ■ *Арслонкул барваста қомат, ўмовли, содда, ун саккиз яшар йигитча эди.* Ойбек, Навоий. *Акахоннинг оёғида орқаси босилган кигиз шиппак, барваста гавдаси оғир чай-қалади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 Тик қоматли, келишган, кўркам. *Барваста қиз.* ■ *Мен ўзим ошиқ бўлибман Бўйлари барвастага.* С. Зуннунова. *Қўлида китоби, барваста, лобар, Манглайи кенглиги бахтидек равшан.* Ф. Фулом.

Барваста қилмоқ Катта қилмоқ, вояга етказмоқ. *Барчани барваста қилган, Билсанг, ота-энади.* «Нурали».

БАРВАСТАЛИК Катта, келишган гавдага, кенг яғринга эга бўлишлик. *Йўлчибой очиқ, хушчақчақ, муғомбирликни билмайдиган, барвасталигига қарамасдан абжиргина йигит.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БАРВАҚТ [бар. + вақт] *рвш.* Мўлжалланган вақтдан, одатдаги вақтдан илгарии; эрта билан, вақтли. *Барвақт қилинган ҳаракат ҳосилга берар баракат.* Мақол. ■ *Меъмор барвақт туриб, уч шогирди билан бирга ташқари ҳовлида нонушта қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Асрорқул эрта билан барвақт туриб кетди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БАРГ [ф. *برگ* – япроқ; varaқ] I айн. япроқ. *Олма барги. Ток барги. Тамаки барги. Барг чиқармоқ.* ■ *Мана, баҳор келиб, гуллар барг ёзди.* «Муштум». *Дарахт баргидаги шода-шода шудринглар ботаётган қуёш нурида бирдан оловланиб кетди.* Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил.

Ёлгон барг с. т. Ҳасимлик (хўкат, ғўза ва б.) ердан энди униб чиққан пайтда пайдо бўлиб, кейинроқ тўкилиб кетадиган барг. *Ғўза ёлгон барг чиқариши билан дарҳол ягана қилиниши шарт.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

2 Тут дарахтининг ипак қуртига озуқа сифатида бериладиган япроғи. *Уқшидан чиқиб, қуртга барг кесгани борамиз.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Тоза барглар соламыз, Қуртимизга ёқсин деб.* «Қўшиқлар».

Барги *нозик* Қовуннинг навларидан бири. *Сен дарахтнинг шохида юрсанг, у баргида юради* Унинг ишбилармонлиги, қувлиги, шумлиги сеникидан ошиб тушади.

БАРГАК I [ф. *برگه* – данаксиз қуруқ мева] Данаги олинган ҳолда қуритилган ўрик; ўрикқоқи. *Ориф ота чой дамлаб, патнисга бир ҳовуч баргак солиб келтирди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. – *Айтгандай, Қурбон акани биринчи марта томга баргак ёяётганимда кўрганман, – деди Меҳри ота.* А. Эшонов, Дутор.

БАРГАК II [ф. *برگه* – баргча] Аёллар пешонасига, кўксига тақадиган, олтин ёки кумуш тангалардан тузилган баргнусха зийнат буюми, тақинчоқ. *Бобур унинг [Ойша бегимнинг] юзига ботиниб қарай олмай, кўкрагидаги олтин баргакларга кўз ташлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Сенга тўхфа бўладурган олтин зирак, баргак, чўлпи, атир, упаларни улоқтир.* К. Яшин, Ҳой қиз.

БАРГАК III [ф. *برگه*] 1 Толнинг эрта кўкламда барг ёзиб, попуқ чиқарадиган сурх новдаси. *Баргак тақди яшил фусункор Мажнунтолнинг чилвир сочлари.* «Шарқ юлдузи». *Ариқ лабларидаги эндигина баргак ёзаётган толларга табассум билан қарайсан, чарчокларинг унутилади.* Ҳ. Умарбеков, Баҳор нафаси. *Эндигина баргак ёзган толзордан майин шамол эди.* «Шарқ юлдузи».

2 Шундай тол новдаларидан сидириб (шилиб) олинган пўстлоқдан ясалган соч-попуқ. *Чучмома излаган қизлар сочига Баргак улаганда, эсладим сени.* Э. Воҳидов. *Эрта баҳор, болалар томда варварак учирадиган, қизлар сочларига баргак тақадиган вақт.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

Оқ уй, ола баргак Серҳашам, данғиллама уй ҳақида. – *Нима, бегона бўлмай, сен мана шу даштиликмисан, ё ўзингга оқ уй, ола баргак солгани келдингми? – деб ғўнғиллади Холдор кўрна тагидан.* А. Мухтор, Туғилиш.

БАРГИЗУБ [ф. *برگ زوب*] *бот.* Йирик баргли калта пояли, гуллари майда кўп йиллик ўт ва унинг халқ табобатида доривор сифатида ишлатиладиган барги. *Баргизубнинг барглари наштарсимон, текис қиррали, гул-*

лари майда, кўримсиз бўлиб, баргсиз поянинг учида бошоқсимон тўпгул ҳосил қилади. «ЎЗМЭ». Қорабойни уйга опкелиб, айвонга ётқиздик. Ярасига баргизуб қўйиб, отқулоқ босдик. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

БАРГИЗУТ айн. баргизуб. Яра-чақа бўлганларга кампирнинг отқулоқ, зиғирак, баргизутлардан «дори» тайёрлаб бериши-чи.. Бу ишни кампир «халисанлилло бажараман» дерди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БАРГИКАРАМ [барг + карам] 1 Оч яшил ранг, карам рангли. – Баргикарам, қовоқ, сариқ, гилос, нимпушти, – дейди чол ипакларни бир-биридан айириб. Ойбек, Болаклар. Гўё баргикарам барқут устига Чўян ётқизгандай.. Учамиз ҳамон. Уйғун.

2 Хонатласнинг баргикарам рангли гуллар солинган бир тури. Уйлаб қолар тонгда гунчалар, Кийиб баргикарам нимчалар. Э. Охунова.

БАРГЛАМОҚ Барг ёзмоқ, барг чиқармоқ. Кучатлар барглади.

БАРГЛИ Япроқли, япроқ чиқарган ёки чиқарадиган. Игна баргли дарахтлар. ■ Тайгадан жануброқда қишда ўз баргини тўкадиган аралаш ва баргли ўрмонлар бошланади. «География».

БАРГРЕЗОН [ф. برگريزان – барг тўкилиши] Хазонрезги давр; куз. Ёшлик зангор фасл. Кечди. Сарғайди. Тўкилди у. Шафқат билмас баргрезон. «Гулдаста». Кўз билан кезаман. Йўллар ҳўл, хазон, Телбадай алаҳлар гоҳ-гоҳ баргрезон. Т. Қаҳҳор, Оқ ўрик.

БАРДА [р. барда – тўпон; чиқинди] Қанд ва спирт заводларининг қишлоқ хўжалик ҳайвонларига озуқа сифатида ишлатиладиган чиқиндиси, тўпон, турп. Озиқ-овқат саноатининг чиқатлари: барда, жом, мелеса.. озуқаларнинг ўрнини тўлдиришнинг катта манбаидир. Газетадан.

БАРДАВОМ [бар.. + давом] Доимий, пайдарпай, бир-бирига уланиб кетган. Адабиётда ўзича бўлтак авлодлар бўлмайди, авлодлар бир-бирига бардавомдир. Газетадан.

БАРДАМ [ф. بردم < бар.. + دم – нафас, вақт: соғлом; қувватли] 1 Куч-қувватга эга; куч-қувватини йўқотмаган, тетик. Бардам чол. Бардам бўлмақ. ■ Уйқуси бутунлай тарқаб кетгач, [Аҳмад] ўзини жуда тетик ва бардам сезди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Даданг.. Шерали қалай, бардамми? Ойдин, Ҳикоялар. Вақт хуфтондан ўтгандан кейин

Умурзоқ ота ўзини анча бардам ҳис эта бошлади. Д. Нурий, Осмон устунни.

Бардаммисиз? Сўрашиш, ҳол-аҳвол сўраш шакли. – Бардаммисиз, отахон? – деди Муса. П. Турсун, Ўқитувчи. Хўш, бардаммисиз, Шарипова. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Куч-қувват, ғайрат, тетикликдан дарак берувчи; ғайрат, тетиклик билан. Бардам юриш. Бардам қадам. ■ Ота залворли таёғини қорга ниқтаб босиб, бардам қадам ташларди. С. Анорбоев, Оқсой. Мастура.. бардам қадам ташлаб, операция залининг эшигини ўзи очиб кириб кетди. А. Қаҳҳор.

3 Ишончга тўла, шижоатли; сергак, хушёр. Доимо умидим бардам бўлса ҳам, Баян васвасалар босар дилимни. Ф. Фулом. Унинг ютуқ ва зафарларга чорловчи бардам овози.. жаранглаб эшитиларди. Газетадан. Темир йўлнинг баҳодир посбонлари – стрелкачилар ўз постларида бардам турадилар. Газетадан.

БАРДАМЛАШМОҚ Кучга, куч-қувватга кирмоқ; ўзини тетик сеза бошламоқ. Сал бардамлашгунча беморни уйида даволаб турган Ҳабибахон кейинчалик Тўлғонойни туғуруқхонага келтирди. Газетадан. Кўк чойни ичиб, Эркиннинг ҳорғинлиги чекиниб, вужуди бардамлашди. «Ўзбекистон кўриқлари».

БАРДАМЛИК 1 Куч-қувватга кирганлик ҳолати; тетиклик. Чўл ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олсанг, танангда бардамлик, янги куч пайдо бўлади. «Ўзбекистон кўриқлари». Улуғ ишларни бажармоқ учун куч-қувват, соғломлик, бардамлик ва хушёрлик зарур бўлади. Газетадан.

2 Кўчма Шижоатлилиқ, ўзига ишонишлиқ. Қарашларида ҳаётда ўз мавқеини тўла аниқлаб олган хотинлардек ишонч, бардамлик мавжуд. Шухрат, Шинелли йиллар. Босиб ўтган ҳаёт йўли ҳам уни [Рўзбойни] бардамликка ўргатди. Газетадан.

БАРДАСТ [бар.. + ф. دست – қўл]: бардаст кўтармоқ Бир зўр билан ердан узиб, тик кўтармоқ. Қумрихон жунайди шошилиб шу пайт, Йиғилган баргини бардаст кўтариб. О. Кўчқорбеков, Қуйларим ва уйларим.

БАРДИ [а. بردى – папирус] Ботқоқ ва зах ерларда ўсадиган барги узун ва уч қиррали, кўп йиллик ўсимлик; қиёқ. Токлар кесилгандан сўнг, ота-бола уларни ётқизиб.. устига барди – қуритилган қиёқ ўт.. ташлади. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Қишда [сигирларни]

қуруқ беда, шелуха, барди, кунжара, кепак каби озуқалар билан боқаман. Газетадан.

БАРДОР I [ф. بردار *брдаштен* – «кўтармоқ; олиб кетмоқ; йиғиб олмоқ» фл. ҳоз. з. ўзаги] Қўлда кўтарувчи; юқори туғиб турувчи; бўйсунувчи; бажарувчи. Соат тўқ-қизларга бориб, уттиз чоғли одам фармонга бардор бўлиб, ут учирши командасининг сафига ўхшаб, чойхона олдиди савлат тўкиб туришди. Мирмуҳсин, Супургига сажда. Бир неча қадам илгари борғонимда.. милтиқ бардор.. милискани кўриб.. рўбару бўлдим. «Муштум».

БАРДОР II [ф. بردار] эск. тар. Кўтарилган хирмондан ғалвир билан ўлчаб, амирлик учун бериладиган ғалла. – Бу арпадан биз оладиган даҳяк ҳам «бардор»га қолдида, – деб ижарадор ҳам жўнади. С. Айний, Қуллар.

БАРДОР-БАРДОР: бардор-бардор қилмоқ I Кўтар-кўтар қилмоқ, қўлма-қўл кўтармоқ; кўтариб олқишламоқ. Санобар дарвозадан кириб бориши билан, давлат қуши келиб бошига қўнди. Истамбулнинг катталари бардор-бардор кўтариб, тахтга миндириб, подшо қилиб, бошига тож кийдириб қўйди. «Тоҳир ва Зуҳра». Қоражонни отнинг устидан олиб, ғиламнинг устига солиб, бардор-бардор қилиб кўтариб, бахмал уйга киргизиб кетди. «Алпомиш».

2 кўчма Иззат-хурматини меъеридан ошириб юбормоқ. Бунча бардор-бардор қилиб қолдинг.

БАРДОШ [ф. برداشت – сабр; чидам] I Чидам, сабр, тоқат, дош бериш қуввати. Бардош билан кутмоқ. ■ Бардош, ақл, саботга суянсанг, тоғ бўлурсан. «Саодат». Дехқоннинг мардлигига, бардошига тасанно айтмоқдан ўзга чора йўқ эди. Э. Усмонов, Ёлқин. Ташналикда то лабларим қақрагунча, Сени излаб талпиндим, тоғ экан бардош. Г. Жўраева, Иқбол.

Бардош бермоқ (ёки қилмоқ) Қийин ҳолатларга чидамоқ, сабр-тоқат қилмоқ; кўтара олмоқ. Олти болани тупроққа қўйиш.. Бу мусибатларга қандай бардош беради экан-а? К. Яшин, Ҳамза. Ширин сўзга, эркалашга қайси аёл бардош бера олади-ю, меҳр қайси аёлнинг юрагини эритиб, сел қилиб юбормайди. Ф. Мусаёнов, Қисса ва ҳикоялар. Бу дунёда ҳеч ким кунгли тулмайди, Бардош қилмай, бошга давлат кўнмайди. «Гулихиромон».

2 Ирода, қатъият. Уруш бардошимизни синовдан ўтказаяпти. Чидашимиз керак. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Поиша хола кўёвники тутиб турганидан, одатдагидек хафа бўлмади, терс ўгирилиб ҳам олмади. Балки бардошини қўлга олиб, жилмайди. Д. Нурий, Осмон устун.

БАРДОШЛИ Чидам, тўзимга эга, чидамли, сабр-тоқатли. Бориди – вазмин бўл, Йўғида – бардошли. Газетадан. Умидсизланмаган, иродаси мустаҳкам, бардошли кишилар муродига етадилар. Газетадан. Ҳаёт инсондан бардошли бўлишини тақозо этади. Газетадан.

БАРДОШЛИЛИК Мустаҳкамлик, маҳкамлик. Янги конструкция туфайли қирқувчи ускунанинг бардошлилиги икки марта ошди. Газетадан.

БАРДОШСИЗ Сабр-тоқати йўқ; чидамсиз, иродасиз. Бардошлига ёғлиқ ош, Бардошсизга оғир тош. Мақол. ■ Севги учун бениҳоя бардош керак. Бардошсизлар севгиси умрбод аро йўлда сарсон-саргардон. М. Жўра, Изтироб.

БАРЕЛЬЕФ [фр. bas-relief – паст рельеф] Текис юзага бўрттириб ишланган тасвир; нақш. Гипс барельеф. Улуғбек барельефи. ■ Археология иншоотлари ва амалий санъат буюмларидаги нақшларни барельеф йўсинида ишлаш кенг тарқалган. «ЎЗМЭ».

БАРЖА [фр. barge < лот. бага – енгил кема] Шатакча олиб юриладиган ёки ўзи юрар, таги ясси юк кемаси. Баржаларни кемаларга улаб қўйсанг, ўзи тортиб кетаверади, деб ўйлашади. Ж. Абдуллахонов, Ҳазина ғойибдан келмас.

БАРЗАНГИ [<ф. زنجى ва а. زنجى – қора танли, негр] I айн. занжи. Эрк шайдоси – Африқо барзангилари учун, Қани, ҳа, сипқарайлик. Мирмуҳсин, Қиссалар ва ҳикоялар.

2 с.т. Ҳайбатли, давангирдай, йўғон гавдали. Тоштемирга негадир, эҳтимол, мўридан чиққандай қоп-қора ва бақувват барзангидай бир йигит бўлгани учундир — Тошқора лақабини тақишган. О. Ёқубов, Тилла узук. ...Тўғон, қоп-қора бир барзанги, битта урса, улдириб қўяди. «Муштум».

БАРЗАНГИСИФАТ [барзанги + сифат] Барзангига ўхшаш, ҳайбатли. Бир дўкон айвонидаги темир бочкалар ёнида соч ва соқоли ўсган барзангисифат бир эркак ётибди. П. Турсун, Ўқитувчи.

БАРИ жамл. олам. Бир турдаги нарса, ҳодиса ёки кимсаларнинг ҳаммаси, барчаси. *Беш бармоқнинг бирини тишласанг, бари оғрир. Мақол. ■ Мен уни севаман. Бу рост. Қолган гапларнинг бари ёлғон, бари тухмат. Ойбек, Танланган асарлар. Отлар, одамлар — бари аралаш-қуралаш бўлиб кетди. К. Яшин, Ҳамза. Дилда неки журъватим бор, Дилда неки ҳаяжон — Бари-бари сенга бўлсин, Сенга бўлсин, онажон. А. Орипов.*

Бари бир, барябир 1) ҳаммаси бирдек, ҳеч қандай фарқи йўқ, фарқсиз. *Тухуми бирнинг барибир. Мақол. ■ Фарзанд ўғилми, қизми — барибир, ота-онанинг юраги бўлар экан. Ойбек, Танланган асарлар. — Менда ихтиёр йўқ, ойижон! — деди Кумуш. Сизлар нимани маъқул кўрсаларингиз, менга барибир. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) крш. с. ҳеч нимага (нарсаси) қарамай, нима бўлса ҳам, ҳар қандай бўлганда ҳам. . . мен банди, сотилган чўри қатори одам бўлсам ҳам, хоҳлаган-хоҳламаганим, барибир, ёнимга келтирмасликка кучим етади. Ҳамза, Паранжи сирлари. Иш қанча оғир бўлмасин, барибир, кетмон, бел-курак асосий иш қуроли бўлиб қолди. С. Аҳмад, Уфк.*

БАРИБОҒ Бир йилга ижарага олинган боғ. *Барибоғ олмақ.*

БАРИВОЖ [ба. + ривож] Ривожланган, авж олган; ўнгидан келган. *Баривож ғўзалар. Иши баривож топмоқ. ■ Ғайбулло деган бир имом. . . ундай деб-бундай деб, таловчилик ишини баривож қилиб бормоқда. Газетадан.*

БАРИЙ [лот. Barium < юн. barus — оғир] Менделеев даврий системасининг II гуруҳидаги оқ рангли, қумушсимон кимёвий элемент, металл. *Барий гидроксид. Барий карбонат. Барий сульфат. ■ Металл барийни инглиз кимёгари Г. Деви электролиз йўли билан олган. «ЎЗМЭ».*

БАРИКАРАМ с.т. айн. баргикарам. *Ибодулла бошидаги барикарам духоба дўпписини тузатар экан, гап қўшиди. Ҳ. Фулом, Машъал.*

БАРИМТА эск. тар. Кўчманчи қабила-ларда бир уруғга бошқа бир уруғ томонидан етказилган зарарни тўлашга ёки ҳақоратланган томоннинг иззат-нафсини қондиришга мажбур қилиш мақсадида, гаров тариқасида унинг молларини зўрлик билан ҳайдаб кетиш ёки мол-мулкни босиб олиш одати. *Чизирткадан қўрққан экин эмас, Баримтадан қўрққан — мол йиғмас. Мақол.*

■ *Баримта дастлаб айбдор уруғ ёки қабила ўзи етказган моддий зарарни тўлашдан бош тортган тақдирда, бий (қабила, уруғ бошлиғи)лар тарафидан уюштирилган. «ЎЗМЭ». Дехқон ҳаётининг сўнги манбаи бўлган бир нарча ери билан суви ҳам қарзига баримта қилинар эди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

БАРИН [р. боярин, бояр < бой — «уруш», «кураш» сўзидан ёки туркий — бой эр, бой эркак] Ўтмишда Россияда хукмрон синф вакиллари, катта ер эгаларининг унвони, ўша унвон эгаси; оқсуяк, зодагон.

БАРИНА [р. барин + а] с.т. Дворян аёл, оқсуяк аёл. *Валихон сўфи ҳамон касал, дуконимизга тўра келгани, уйимизга барина киргани обрўйимизни ошириб, тинчгина ишлар эдик. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар. Бутунлай кўринмай кетгандан кейин эса Тўра қизга қараб: — Вой, яхши барина экан! — деди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

БАРИСФЕРА [юн. barysphaera — оғир шар] Ернинг ички қисми. *Барисферанинг руда қобиғи темир, хром, никель, магний ва кремнезёмга бой. «ЎЗМЭ».*

БАРИТ [юн. barus — оғир] Табиатда ҳар хил (тиник, сарик, кўнғир, кулранг, қора) рангда учрайдиган, сульфатлар синфига мансуб минерал. *Барит. . . тиббиёт, резина ва қоғоз ишлаб чиқариш, пиротехника, кўнчиликда, озиқ-овқат саноати, кулолчилик, оқ бўёқ тайёрлашда ишатилади. «ЎЗМЭ».*

БАРИТОН [юн. barus — вазмин, оғир + tonos — таранглик; товуш] мус. 1 Эркак хонандалар овозининг баландлиги жиҳатидан бас билан тенор оралиғидаги тури. *Баритон. . . лирик ва грамматик турларга бўлинади. «ЎЗМЭ».*

2 Шундай овозда ашула айтувчи киши.

3 Трубадан бир октава паст овоз берувчи мундштукли пуфлама чолғу асбоби.

БАРКАМОЛ [бар. + камол] 1 Жисмоний ва ақлий жиҳатдан камолотга эришган, вояга етган. *Булган эди бир соҳибчирой, Ой сингари тўлин, баркамол. «Саодат». Бир Тўлғоной деган қизи бор эди, бу ҳам бўйи етиб, баркамол бўлиб қолган эди. «Ойсулув». Малика Оққизнинг шундай баркамол йигитга тегаётганидан ҳасад қилмасди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.*

2 кўчма. Етукликка эришган, камол топган, бекаму кўст, мукамал. *У юракнинг ўзидек ҳассос, Табиатдек эди баркамол. Э.*

Воҳидов. *Ота ўз орзусига эришди — фарзанд баркамол зот бўлиб етишди.* «Ёшлик». *Табиат уни баркамол этиб яратмиш: хусну малоҳатию ақлу заковати бир-биридан зиёда.* С. Сиёев, Аваз. *Маҳоратини ошириш устида олиб борилган ижодий изланишлар бадиий баркамол асарларнинг вужудга келишига омил бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАРКАМОЛЛИК Етуклик, мукаммаллик ҳолати; камолот чўққиси. *..унинг ижодидаги маълум йўналишлар у баркамоллик пиллаоясига турибди, дейишимизга асос беради.* Газетадан. *Кишини кулдириш учун биринчи навбатда қобилият, хушчақчақ кайфият ва маънавий баркамоллик керак.* Газетадан. *Инсон доимо мукаммаллик, баркамолликка интилади.* Газетадан.

БАРКАШ [ф. *بركشيدن* < *بركش* — «кўтармоқ, тортиб чиқармоқ» феълидан] 1 Жез ёки мисдан тайёрланадиган ва патниси ўрнида ишлатиладиган, доира ёки тўртбурчак шаклидаги рўзгор асбоби. *Манзураҳон оппоқ сочиқ тўшалган баркашда қаҳва кўтариб кирди.* А. Аъзамов, Жавоб. *Қизил белбоғли ёш йигит кириб, дастурхон ёзди, баркашда нон, турли ноз-неъматлар ва уч коса шарбат келтириб қўйди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 кўча Тўғарақ, гардиш, юмалоқ, доирасимон. *Қўёнинг олтин баркаши. Ой баркаши.* ■ *Кўп-қизил қуёш баркаши қоялар учларини ҳам қизилга бўяб ботаётир.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *Денгиз ўйнар ой баркашин тўп қилиб, Унинг юзи кўринади сепкилли.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим. *Ўсиқ киприклари орасидаги чарос кўзлари олов баркаш — қуёшдек жозибали.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

Баркаш-баркаш 1) мўл, жуда кўп. *Шунда ўша мўсафиди қиқиб, [бойвачанинг] олибга баркаш-баркаш ноз-неъматлар қўйибди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. 2) кўча катта, бўлиқ. *Говмишлар пода-пода, Баркаш-баркаш елинлик.* Миртемир, Асарлар. **Бошини баркаш, елкасини обкаш қилмоқ** Бутун борлигини бахшида қилмоқ. *Ахир не-не кўргиликлар билан, бошимни баркаш, елкамни обкаш қилиб вояга етказдим.* С. Сиёев, Райҳон.

БАРЛОС тар. этн. 1 Темурийлар ва бобурийлар даврида асосан Ўрта Осиёнинг жанубий ҳудудларида, қисман Афғонистон ва Ҳиндистонда яшаган, аксарият чорвачилик ва деҳқончилик билан шуғулланиб

келган ўзбек қабилаларидан бири. Ҳа.. биз асли шахрисабзлик, барлос уруғлариданмиз. *Отамиз сарбоз бўлганлар.* Мирмуҳсин, Меъмор. *У шундайки, яхши тўғни дилрабо машуқасидан афзал кўради, ўзи барлос бекзодалардан.* Ойбек, Навоий.

2 этн. Барлос қабиласига мансуб шахс. *Бекларбеги Музаффар барлос подшоҳга яқин, энг юқори ўринни ишғол этди.* Ойбек, Навоий. *Эрта тонгда боргоҳлар йиғиб олиниб, саркарда Амир Довуд барлос олдинда, қўшин яна йўлга тушди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БАРМЕН [ингл. *barman* — бар эгаси; барда ишловчи] Бар эгаси; бар хизматчиси, буфетчи.

БАРМОҚ 1 Қўл ва оёқ панжасининг бешта ҳаракатчан қисмидан ҳар бири. *Бош бармоқ. Кўрсаткич бармоқ. Ўрта бармоқ. Беш бармоқнинг бирини тишласанг, бари оғрир.* Мақол ■ *Кучли изғирин.. қулоқларни кесади, совуқдан оёқларнинг бармоқлари увушади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Момиқ пахталар унинг [Гавҳарнинг] нозик бармоқларига ўзи илашиб чиқар, чаноқлар ҳайратдан оғиз очиб, силкиниб қоларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Унинг [Гуландомнинг] бармоқлари дутор қилларида моҳир ўйнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бармоқ билан санарли Оз, жуда кам (қолган). *Сизга ўхшаш моҳир қурувчилар бармоқ билан санарли, бетончилар эса, битта ҳам йўқ.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Агар бундай кишилар илгари бармоқ билан санарли бўлган бўлса, бундан кейин юзлаб, минглаб чиқади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бармоқ босмоқ** Хужжатга имзо ўрнига бармоқ изларини туширмоқ. *Деҳқон йигит қувонч ва умидга тўлиб, Аҳмад Хусайндаги варақага бармоғини босади.* Ойбек, Нур қидириб. *Отабувамизнинг расмича шу бармоқни босаверамиз-да.* С. Аҳмад, Хукм. **Бармоқ вазни ад.** Ҳар бир сатрда бўғинлар сонининг бир хил бўлишига, мутаносиблигига асосланган шеърини вазн. «Алпомиш» ўзбек халқининг миллий шеър вазни бўлган бармоқ вазнида тўқилган. Ҳ. Олимжон, Алпомиш. *Сизнинг газалларингизни бармоқдаги шеърларингиз билан қиёс қилганда, ғалати бир ҳодисага дуч келганман.* У. Норматов, Талант тарбияси. **Бармоқ орасидан қарамоқ** Бепарво, лоқайд бўлмоқ, етарли даражада аҳамият, эътибор бермаслик. *Бўтабой ака баъзан мурсо*

йўлини тутганда, сиз бунга бармоқ орасидан қараётибсиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Бармоғини бигиз (ёки найза) қилмоқ** Кўрсаткич бармоғи билан ишора қилмоқ, танбеҳ бермоқ. -*Ҳақорат қилма, — Қобил бармоғини бигиз қилиб, Утапга ўшқирди.* Ҳ. Фулом, Мағъал. *Бармоғини қизнинг кўзига бигиз қилган экан, қиз дод деб юборибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бармоғини тишламоқ** 1) афсус қилмоқ, аттанг демоқ. *Билган билганин ишлар, Билмаган бармоғин тишлар.* Мақол. *Эринчоқ икки ишлар, охири бармоғин тишлар.* Мақол. *Вақтингни ўтказиб, бармоғингни тишлаб қолма.* «Қанотли сўзлар»; 2) лол қолмоқ, ҳайрон бўлиб, ўйланиб қолмоқ, хаёл сурмоқ. *Ҳовузни қишлоқ ичидан сув ташиб тўлдиришга келганда, ҳамма бармоқ тишлаб қолди.* «Муштум». *Қосимов унга [Комилжонга] дарҳол жавоб қилмади, аксинча, бармоғини тишлаб, узоқ вақт жим юрди.* И. Раҳим, Ихлос. **Беш бармоғини оғизга тикмоқ (ёки урмоқ) айн. беш қўлни оғизга тикмоқ (ёки урмоқ).** қ. беш. *Беш бармоғинг оғзинга тикма, инсоф сари барака деганлар.* **Беш бармоқдай билмоқ** Жуда яхши билмоқ; аниқ тасавур қилмоқ. *Нарсаларнинг қадрини беш бармоқдай билади.* Қ. Муҳаммадий. *Тошкентдан келган Миршарипов Хоразм ўлкасини беш бармоғидай яхши биларди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ноила ҳаммани беш бармоғидай билади.* С. Зуннунова, Олов. **Икки бармоқни бурунга тикиб қолмоқ айн. икки қўлни бурунга сукиб (ёки тикиб) қолмоқ қ. бурун** 1. *Бизнинг шартимиз шуки.. ерсиз ва кам ерли камбағаллар икки бармоғини бурнига тикиб қолмасин!* М. Исмоилий, Фаргона т.о. -*Хали икки бармоғимизни бурнимизга тикиб юраверамиз денг? — Замон ҳаяжонланиб яна сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тахминан ўрта қўл (бармоқ) знига баравар узунлик ўрточови. *Кимга бармоқдай, кимга тирноқдай.* Мақол. *Бешта бало недан келар, Икки бармоқ тилдан келар.* Мақол. ■ *Бўйи ердан тўрт бармоқ кўтарилган ғўза ораларига ёйилган хотин-қизлар нахта оралиғидаги ёт ўтларни термоқда эдилар.* С. Айний, Қўллар.

Ўн икки бармоқли ичак анат. Ингичка ичакнинг ошқозондан бошланадиган ва узунлиги ўн икки бармоқ знига тенг келадиган қисми.

3 *тех.* Машина ва механизмларнинг ғўлача шаклидаги қисми.

БАРНО [ф. *بارنا* — ёш йигит, ўсмир] 1 Ёш, навқирон. *Ёки бирор барно йигитни кутармикан интизор бўлиб.* Уйғун. *Юмшоқ муомалали бу барно йигитларни кўриб, Холжон хола ҳам талтайиб кетди.* Файратий, Довдираш.

2 Ҳусни одатдагидан ортик; чиройли, гўзал, соҳибжамол; қадди-қомати келишган. *Балки сиз ҳам кўргандирсиз ушал барнони, Қулгич юзли, қалам қошли, кўзи шаҳлони..* «Муштум». *Ҳаммаёқда тўп-тўп гулчехралар, барнолар, санамлар, маллоҳати охмурлар, гулпошану гулоиймлар!* С. Сиёев, Аваз.

3 Барно (аёллар ва эркалар исми).

БАРО- [юн. *baros* — оғирлик] Байналмилаб ўзлашма қўшма сўзларнинг «босим» маъносида қўлланувчи биринчи таркибий қисми.

БАРОБАР [ф. *برابر* — юзма-юз; тенг] 1 *айн. баравар.* *Шошган шамол билан баробар.* Мақол. ■ *Лекин ул қирқ минг элат ичида бу қизга қуввати баробар келадиган эр йигит йўқ эди.* «Бўтакўз». *Менинг олдимда шоҳу гадо баробардир.* С. Сиёев, Аваз.

2 *мат.* Маълум миқдорнинг тенг, баравар келиши. *Уч карра уч — баробар тўққиз.*

БАРОГРАММА [баро.. + юн. *gramma* — ёзув; ёзаман] Барограф ёзиб олган, атмосфера босимининг ўзгаришларини кўрсатадиган эгри чизиқ.

БАРОГРАФ [баро.. + юн. *grapho* — ёзаман] Атмосфера босимини автоматик ва узлуксиз равишда ёзиб оладиган асбоб, ўзиёзар барометр. *Барограф метеорология станциялари, самолёт ва аэростатларда ишлатилади.* «ЎЗМЭ».

БАРОКАМЕРА [баро.. + лот. *camera* — гумбаз, хона] Барометрик босимни сунъий равишда ўзгартиришга имкон берувчи зич ёпиладиган (герметик) камера. *Паст босимли барокамера.* *Юқори босимли барокамера.*

БАРОККО [итал. *barocco* — ажиб, ғалати, жимжимадор] 16-аср охири — 18-аср ўрталарида Европа санъатида мавжуд бўлган, манзаравий серҳашамлиги, жимжимадорлиги, тасвирий ранг-баранглиги билан ажралиб турадиган услублардан бири. *Барокко услубида қурилган меъморий мажмуалар фазовий ечимли, майда меъморий безакларга мўллиги ва ягона ғояга бўйсунishi билан ажралиб туради.* «ЎЗМЭ».

БАРОЛ с.т. айн. барор. *Ов баролидан келмаса ҳамки, афсус қилишмади.* Ш. Рашидов. Кудратли тўлқин. *Мен ҳам батрак бўлдим, лекин бу вақтда батракка барол боққан эди.* Газетадан.

БАРОМЕТР [баро.. + юн. metreo — ўлчайман] 1 Атмосфера босимини ўлчайдиган асбоб. *Симобли барометр баъзан металл косасиз, фақат шиша найдан ясалади.* «ЎЗМЭ».

2 кўчма Ўлчов, мезон. *Савдо иқтисодиётнинг энг тўғри барометридир.* Газетадан. *Қисқаси, даврнинг зарурий ҳаётيةжлари фан учун барометрдай гап.* С. Кароматов, Олтин қум. *Адабиётни ҳақли равишда ижтимоий ҳаётнинг энг сезир барометрига қиёс этишади.* «ЎТА».

БАРОМЕТРИК геофиз. Атмосфера босимига оид. *Барометрик ўлчамлар. Барометрик формула.* ■ *..барометрик босимнинг камайиши организм ҳаёт фаолиятининг анчагина издан чиқишига сабаб бўлади.* «Фан ва турмуш».

БАРОН [фр. baron < лот. baronis — аңқов, лапашаңг; ёлланма аскар] Фарбий Европа зодагонлари, дворянларининг графдан бир поғона паст унвони ва шундай унвон олган киши. *Барон ўрнидан тураёттиб, хушомад тарзида не машаққатлар билан илжайди..* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Мендан узоқ қочсин эмиш ой, юлдуз, кўёш, Немис барон, князлари хўжа бўлсинмиш.* Ҳ. Пўлат.

БАРОР [ф. برار — мевали; маҳсулдор; фойдали] Ишнинг ўнгидан келиши, ривож; ривож. *Барор топмоқ. Бароридан келмоқ.* ■ *Чўлга биринчи марта пахта экдик. Деҳқончилигимиз бароридан келди.* Газетадан. *Булар шу ерда кечгача ётишди, бироқ ов бароридан келмади: биронта фашист кўринмади..* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БАРОТ I [а. برات — оқлаш; бегуноҳлик; соддадиллик] тар. 1 Подшо томонидан берилган озодлик хати; подшоҳ, хон томонидан бирор солиқ ёки жаримадан озод этиш ёки муайян ваколатлар, ҳуқуқлар бериш ҳақидаги махсус гувоҳнома, ёрлик. *Баротда уни олувчининг исми ва мансаби, мазкур барот қандай муносабат билан берилгани, унга қандай вазифа юклатилганлиги кўрсатилади.* «ЎЗМЭ».

2 Бирор нарса, чунончи, унвон олганлик ҳақидаги ёрлик, гувоҳнома. *Дил сиёҳига*

берур ул шоҳ нутқидин барот, То юзун кўрмай демам: берган бароти рост экан. Увайсий.

БАРОТ II [а. برات — шаъбон ойининг 15-куни] 1 дин. Қамарий йил ҳисобидаги саккизинчи ой — шаъбоннинг 15-куни: бу кунда Муҳаммад алайҳиссаломга пайғамбарлик хабари назил қилинган.

2 с. т. Қамарий саккизинчи ой — шаъбоннинг халқ орасидаги иккинчи номи. *Барот ойи.* ■ *-Мен айтаманки, йўқ, барот ойида туғилган эканман, олтмишларда бўлсам керак, — деди кампир.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Барот (эркаклар исми).

БАРОТЕРАПИЯ [баро.. + терапия] тиб. Атмосфера босимини ўзгартириш йўли билан даволаш усули. *Баротерапияда шакли ва ҳажми ҳар хил идишлар, камералардан фойдаланилади.*

БАРОТРАВМА [баро.. + травма] тиб. Атмосфера босимининг бирдан ўзгариши натижасида эшитув аъзосининг, ўпканинг шикастланиши. *Баротравмада дастлаб қўлоқ оғрийд, кейин одам яхши эшитмайди, қўлоғи шанғиллайди, баъзан боши айланади.* «ЎЗМЭ».

БАРОҚ Қалин, узун ва бироз жингалак (юнг, жун). *Бароқ қош. Бароқ соч. Бароқ муйлов. Бароқ ёл. Бароқ мушук.* ■ *Кудратнинг бароқ қошлари бир-бирига тортиди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Жондор ота қирра бурнининг тагида яйраб ўсган оптоқ бароқ муйловини ўйнаб, мийғида кулди.* Газетадан. *Ертандир устига чиқиб, офтобда юз ювётган бароқ мушук миёвлади.* Ҳ. Назир, Сув галоси — оқпадар.. *Йул устида ястаниб ётган харсангтошларнинг елкасидаги.. кўнғир бужурлари арслоннинг бароқ ёлини эслатар эди.* «Шарқ юлдузи».

БАРОҚҚОШ Ўсиқ, жингалак қошли (одатда шахс ҳақида). *У бароққош, кўзи чақчайган, офети ишлаган.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Яхшибевт ёшуланинг қиёфасини эслатади: рапидануз, бароққош бир кимса..* М.М.Дўст, Лолазор.

БАРПО [ф. برپا — барқарор, турғун; қурилган, ўрнатилган]: **барпо бўлмоқ** Бунёдга, вужудга келмоқ, қурилмоқ. *Ёлғон, эгрликка ўрганма асло, Жаҳон тўғрилиқдан бўлмишдир барпо.* «Ақл ақлдан қувват олади».. *..бирон нарса, бирон ваъда эвазига яна уйда номазлум муддатга тинч-тотувлик барпо бўларди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. **Барпо қилмоқ** (ёки этмоқ) Бунёдга, юзага кел-

тирмоқ, ташкил этмоқ, қурмоқ. *Наврӯз, Маржонбулоқ шаҳарлари тезкорлик билан барпо этилмоқда. «Ўзбекистон қўриқлари». Янги қишлоқ барпо қилиниб, атрофига чинорлар экилиб, қишлоққа Мингчинор номи берилган. «Ўзбекистон қўриқлари». Барпо этиб бустонлар, Тонди қувонч, бахтини. З. Дийр.*

БАРРА [ф. *барра* — қўзичоқ; оху боласи] 1 Янги туғилган қўзичоқ. *Барра гўшти. — Бир барра қўзи бор эди, ота ҳозир шуни саранжом қилиб кирди. Н. Фозилов, Қиссалар.*

2 Янги туғилган қўзининг гўшти. *Барра кабоб. — Қани, баррадан олинг, ўғлим, — деди у илик узатиб. А. Мираҳмедов, Қўйлар қўзилади.*

3 Қўзичоқнинг жингалак жузли териси; қоракўл. *Барра пўстин. Барра ёқа. — Усубалининг сербар телпак остидаги калласи барра пўстин ичига кириб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Мунавварнинг ўрнига ёқасига кўк барра тутилган қишлик пальтодаги жувон жавоб берди. С. Анорбоев, Меҳр.*

4 кўча Янги униб, ўсиб чиққан, ёш, майтин; диркиллама. *Барра ўтлар. Барра пиёз. Барра беда. Барра барг. Барра бодринг. — Гуллай бер, шафтолим, қантак ўригим, кўкариб ўса бер, барра ўт, майсам. С. Акбарий, Меҳригийё. Сув бўйида ям-яшил барра кўкатлар. С. Сиёев, Ёруғлик. Сўнгра ҳовлида кўкариб турган барра пиёздан ҳам бир боғ юлиб чиқди-ю, уйга кириб кетди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Акбарали барра мўйловини икки ёнга устма-уст силади. Р. Раҳмонов, Довруғ.*

БАРРЕЛЪ [ингл. *barrel* — бочка, бочкача] АҚШ, Буюк Британия ва б. бир қатор мамлакатларда: суюқликлар ва сочилувчан моддаларнинг 115 дан 164 литргача бўлган сифми ва ҳажм ўлчов бирлиги.

БАРИКАДА [фр. *baricade* — тўсиқ, ғов] Кўча жанглирида, шунингдек, кўприк ва тоғ йўлларида дуч келган нарсалардан (хода, тош, дарахт, қум тўлдирилган қоп ва б.) фойдаланиб, ҳимоя, мудофаа мақсадида қурилган тўсиқ, ғов. *Баррикада жанглиридан кейин чор охранкаси уни турмага ташлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

БАРС зоол. 1 айн. январь 1, йўлбарс 1.

2 Мучал ҳисобида учинчи йил номи. *Барс йили.*

БАРТАРАФ [бар.. + тараф]: **бартараф бўлмоқ** 1) у ёки бу томонга ҳал бўлмоқ; бир

ёқли бўлмоқ. *Тортишув бартараф бўлди; 2) битмоқ, тугамоқ, йўқ бўлмоқ; сафдан чиқмоқ. Уларнинг жанжаллари ҳеч ҳам бартараф бўлмади. Бартараф қилмоқ 1) у ёки бу томонга ҳал қилмоқ, бир ёқли қилмоқ. *Сиз бир ҳафтанинг ичида ишни бартараф қилиб, судга чиқарасиз. А. Қаҳҳор, Сароб; 2) битирмоқ, тугатмоқ; йўқ қилмоқ. Капитан Аҳмаджонга, ҳар қандай қилиб бўлса ҳам, немис пулемётларини бартараф қилишни буюрди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.**

БАРТЕР [ингл. *barter* — товар айирбошлаш] иқт. Пул маблағлари иштирокисиз бевосита товарга товар айирбошлаш ва шу ҳақдаги шартнома. *Бартер битими. Бартер усули.*

БАРХАН (ЛАР) Саҳро ва чўлларда шамол таъсири (кучи) билан пайдо бўладиган кўчма қумтепалар. *Саҳролардаги дюналарнинг бир ёнбағри ётиқроқ.. иккинчиси тикроқ бўлади. Бундай тепаликлар барханлар деб аталади. «География». Рўпарадан қўринаётган қизил-сарғиш барханлар қотиб қолган океан тўлқинларини эслатади. «Ўзбекистон қўриқлари».*

БАРХИТ [итал. *barbakan* < а. *بزاق* — ялтироқ, ярқироқ; нур сочувчи; бир хил қора кийим] 1 от Духоба, бахмал. *Мошранг бархит.*

2 сфт. Бархитдан, бахмалдан тайёрланган. *Мунисхон қора бархит пальтосининг ёқасини бошигача кўтарган.. бировни кутган вази-ятда турар эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Пошиша-хола.. янги қора бархит камзулининг ички чўнтагига алланималарни шошиб-пишиб тикди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

БАРЧА жамл. олт. Мавжуд бўлган нарса, кимса ёки ҳодисаларнинг ҳаммаси; бекаму кўст; ҳамма. *Тўй — тегишлиники, ҳайит — барчаники. Мақол. Сахий топса — барча ер, бахил топса — босиб ер. Мақол. — Дунёдаги кўриб ўта турган барча орзуимиз, ҳавасимиз фақат сенгагина қараб қолган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Анвар ҳар ким учун сеvimли.. барчага баравар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

БАРШ {а. *برش* — бангидевона; банг] Афюн, асал ва хушбўй дориворлардан тайёрланган наркотик модда. *Қўжалдош мадрасасида.. барш дейсанми, чакида дейсанми, қисқаси, кайф берадиган ҳар бир нарса десанг, бор. С. Айний, Жаллодлар.*

БАРШЧИНА [р. баршина – баринга текин ишлаб бериш] *эск. тар.* Урта асрларда Россияда крепостной деҳқонларнинг ўз меҳнат қуроллари билан помешчик фойдасига ҳақ олмай мажбурий суратда бажарадиган иши; феодализм давридаги ер рентасининг бир шакли. *Шарқ мамлакатларида баршчина кенг тарқалмаган.* «ЎЗМЭ».

БАРЬЕР [фр. barrière – тўсиқ, ғов] *спрт.* 1 Югуриш ва от спортида ёки цирк номерларида: сакраб ўтиладиган тўсиқ.

2 Девор, тахта девор. *Ҳовлини барьер билан тўсмоқ.*

БАРҚ [а. برق – чақмоқ; яптиллаш] *поэт.* Яшин, чақмоқ; ёлқин, аланга. *Воқеалар барқ суръати билан давом этди.* Ойбек, Навоий. *Севги барқу оташида ўртанишни ғам деман, Ошиқона бу дилим бебарқу оташ бўлмасин.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

Барқ урмоқ 1) ярқирамоқ, чақнамоқ, жилоланмоқ. *Кўнглида бир зум, бир зумгина барқ уриб ўтган бу нидо отига қамчи бостирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Қуёшдек барқ уриб чиқса нигорим, Боқолмасман кетиб ақл, ихтиёрим.* Ҳабибий. *Ой тўққандай, жамоллари барқ урар, Не гўзаллар унга бўлган харидор.* «Муродхон»; 2) аниқ намоён бўлмоқ, баралла сезилмоқ, кўринмоқ. *Суннатнинг хати ўзидай шўх, ҳар жумладан ҳазил-мутуйиба барқ уриб турар эди.* Шўҳрат, Шинелли йиллар.

БАРҚАРОР [бар.. + қарор] 1 Қарор топган, қатъий, узил-кесил ўрнашган; устувор. *Истиқлолимиз барқарор бўлсин.* ■ *Бахтинг барқарор бўлсин.* Т. Тўла. *Муродхон элга, меҳнаткаш халққа бўлган бу ғамхўрликда изчил ва барқарор туради.* «Муродхон».

2 Ҳеч қандай ўзгариш таъсир этмайдиган, доим бирдек турадиган; ўзгармас. *Барқарор валюта. Ҳосилнинг барқарор бўлиши учун курашайлик.* ■ *Халқим, сенсан элларга Тўкин дастурхон тузган, Нёъматинг ўзингга ҳам Барқарор бўлсин, дейман.* А. Орипов.

3 Бир ерда ўрнашиб қолган; муқим. *Муҳаррир икки йилдан бери шу вазифада барқарор эканига хурсанд.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Баҳор юзларингда барқарор.* «Гулдаста».

Кўнгил барқарор бўлди Кўнгил тинчиди, кўнгил таскин топди. *Муборак бошларига ҳумоюн қуши қўнди, кўнгиллари барқарор бўлди.* Ойбек, Навоий.

БАРҚАРОРЛИК Турғунлик, мустаҳкамлик, ўзгармаслик ҳолати. *Барқарорликка эришмоқ. Давлат сиёсатининг барқарорлиги.*

БАРҚУТ 1 *с.т. айн. бархит.* *Шундан сўнг дарवेशни гилам, барқут болишлар ташланган меҳмонхонага оlib кирдилар.* У. Исмоилов, Сайланма. *Мўттихон кўз югуртирди. Ҳақиқатдан ҳам кўчада жуда кўп учрайдиган, этакдай чиммат тутиб, барқут паранжи ёпинган аёллар бунда йўқ эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 *кўчма* Барқутсимон; юмшоқ, майин. *Барқут осмон. Барқут уфқ. Барқут чехра. Барқут яроқ.* ■ *Ёдимда, эрталаб турли товланган Шудрингли гулларнинг барқут чехраси.* Уйғун. *Ҳавасларга тўлиб, мен қарайман Барқут водийларга сузилиб.* Уйғун. *Фақат узоқлардан, ёқут уфқдан, Не ёқут, қип-қизил барқут уфқдан Мўралаб оҳиста қочарди қуёш.* Файратий.

БАРҲАВО [бар.. + ҳаво] *айн. баҳаво.*

БАРҲАЁТ [бар.. + ҳаёт] 1 Яшаб турган ҳолатда; ҳаракатда, тирик. *Ҳозир барҳаёт бўлган темурий шаҳзодалардан энг тadbиркори, энг қобили.. шубҳасиз, Ҳусайн Бойқародур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Баъзан олисда сузиб бораётган баҳайбат кемаларнинг беҳисоб чироқлари само юлдузларидек чарақлаб, зимистон денгиз барҳаёт эканидан далолат бериб туради.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 *кўчма* Мангу, абадий, доимо яшовчи. *Ҳаёт абадий, аммо у ёш авлод билан барҳаёт.* Р. Усмонов, Одобнома. *Барҳаёт Ойбек бу – қутлайди мамнун, Қутлар Фафур Гулом – донгдор замондош.* А. Орипов.

БАРҲАМ [ф. برهم – чигал, аралаш; пароканда]: **барҳам бермоқ** Йўқ қилмоқ, тугатмоқ; хароб қилмоқ; тўхтатмоқ. *Амир Темур сарбадорлар ҳаракатига барҳам бергандан кейин, бу ҳаракатга алоқадор одамлар ҳар томонга тарқаб кетган.* Мирмуҳсин, Меъмор. *..ёвузликка барҳам бериш учун озмунча қурбонлар бермадикми биз!* Н. Сафаров, Оловли излар. *Иста, қисматимга ўзинг бер барҳам, Иста, яхши кунда номим қилгил ёд.* А. Орипов. **Барҳам емоқ** (ёки топмоқ) Йўқ бўлмоқ; тугамоқ, тўхтамоқ. *Кўзларидаги аввалги ҳурковучлиги, тортинчоқлиги барҳам еган.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *Истар эди жафокаш инсон: ..Барҳам топса қуллик, кишан, ғам.* Уйғун.

БАРҲАҚ [бар.. + ҳақ(к)] эск. кт. Ҳақиқатан ҳам мавжуд; ҳақиқий; адолатли. *Дини исломият барҳақ, масжидларимиз гавжуем, бозорлар обод.* Х. Тўхтабоев, Қасоскорнинг олтин боши. *Зийрат айлади насиб қилган халқ, Каримсан, самадсан, расулинг барҳақ.* «Маликаи айёр».

БАС I [ф. *بس* — етарли; кифоя] I унд. Бошқа керак эмас, шу билан етар; тўхтат. *-Бас!* — қичқирди *Мирзакаримбой*, — манманлик — худо урганлик. Ойбек, Танланган асарлар. *Бас энди, ётаберма. Сал меҳнатга ҳам қайш.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

Бас қилмоқ Тўхтатмоқ, хотима бермоқ. *Нега кўшиқни бас қилдинг, яхши йигит?* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Мас-тура опа.. уйда ўтиришни бас қилиб, савод мактабини битиради, болалар боғчасига мураббия тайёрловчи курсга қиради, паранжияни ташлайди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

2 крш с. Демак, шундай экан. *Бас, биринчи буйруқни сиз олган экансиз, нега яна кушбегидан фотиҳа кутиб ўлтирибсиз?! А.* Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўлчи бир нафас тўхтаб.. давом этди: -Уруш бойларнинг ҳамёнини тўлдирадими? Бас, улар борсин.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАС II [а. *باحت* — муҳокама, мунозара, тортишув]: бас боғлашмоқ (ёки ўйнамоқ) Гаров боғлашмоқ, гаров ўйнамоқ. *Бас боғлашиб, эрта азонда далага чиқсангиз, ҳаммадан олдин Жапаройни кўрасиз.* «Қаҳрамоннома». *У чаққонликда мен билан бас боғлашгандай, баланддаги ингичка шоҳза тармашибди.* П. Қодиров, Қадрим. **Бас келмоқ** Баравар, тенг келмоқ, тенглашмоқ. *-Сизга бас келиб бўладими! — деди Элмурод ва бошқа гапирмай, одимлай берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ким экан у, сенга бас келган йигит?* Ойбек, Танланган асарлар.

БАС III [итал. *basso* — паст] I мус. Эркакларнинг энг паст, йўғон овози ва шундай овозга эга ашулаци. *Баланд ёки куйчан бас ҳамда паст бас.. фарқ қилинади.* «ЎЗМЭ».

2 Кўп овозли мусиқа асарларидаги энг пастки овоз, партия. *Хорда бас биринчи ва иккинчи овозларга бўлинади.* «ЎЗМЭ».

БАСАВЛАТ [ба.. + савлат] Қиёфаси, кўриниши ҳавас уйғотадиган, улуғвор, савлатли. *Басавлат одам.* — *Онам жуда басавлат аёл эди.* Қ. Кенжа, Нотаниш гул. *Вой буйгинангдан-ей.. тушимми-ўнгимми, болагинам..*

Бирам басавлат бўлиб, гунгурсдай бўлиб кетибсанки. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БАСАЛОБАТ [ба.. + салобат] кт. айн. салобатли. *Басалобат одам. Басалобат нуроний чол.*

БАСИР [а. *بصير* — ўткир кўзли; ўта зийрак] эск. I Кўрувчи, кўзи ўткир, ўта сезгир. *Қилурни айла риюят демакта асра адаб, Ки дўст феълингу қавлунггадур басиру самев.* Навоий, Хазойинул-маоний.

2 Кўриш қобилияти йўқ; кўр, сўқир. *Хатто умри буйи қорни тўймаган қашшоқ ҳам, кўзи басир тиланчи ҳам, бир кун бўлсада, кўпроқ яшасам, дейди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Пинҳон эди унга бор умр, чунки ҳаёт этмишиди басир.* У. Носир, Юрак. *Ахир шунчалик басир эмас-ку, йўл бўйида турган одамни кўрмайдиган.* М. Хайруллаев, Кўнгиш.

3 кўча Нарса, воқеанинг моҳиятини тушуна олмайдиган; онгсиз; билимсиз; жоҳил. *Тўғри-ку, лекин бу басир оломонни маърифатли қилиш учун жуда узоқ муддат керак бўлади.* К. Яшин, Ҳамза. *-Азбаройи ўшал кўзи очик, қалби басирларга қаҳрим туфайлидир. Аларнинг китоб кемирувчи сичқонлардан не фарқи бор? — деди Бобур.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БАСИРАТ [а. *بصيرت* — ақл, онг; зийраклик] кт. Кўра олишлик; зийраклик. *Вале кимки бўлғай басират фани, Не мумкин адо айлай олмоқ ани.* Навоий, Саиди Искандарий.

БАСИТ [а. *بسيط* — содда, оддий] эск. кт. Содда, мураккабмас; соддадил. [Хусайн:] *Соҳиби тадбир, доно Навоийнинг бугун басит ва саёз мулоҳазалар юритишининг боиси не бўлса экан?* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

БАСКЕТБОЛ [ингл. *basket* — сават, тўр + *balle* — тўп] спорт. Икки команда аъзоларининг тўпни бир-бирига қўлма-қўл ошириб, муайян баландликдаги тахтага ўрнатилган тўрли ҳалқага тушириш ўйини. *Баскетбол майдони. Баскетбол ўйнамоқ. Баскетбол мусобақаси.*

БАСКЕТБОЛЧИ Баскетбол билан шуғullanувчи, баскетбол ўйновчи. *Янгиариқлик баскетболчи қизлар Ҳазораспга борди.* «Муштум».

БАСКИ [ф. *بسکه*] эск. кт. айн. бас I 2. **БАСЛАШМОҚ** с.т. Бас боғлашмоқ, гаров ўйнамоқ. *Тўқсон беш центнердан пахта беришга баслашибди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАСМА-БАС I Бирор ишда, соҳада ким ўзди, ким ўзар мусобақаси. *Басма-басда ютган эр Йўлига гул сочайлик!* К. Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё.

2 рвш. Бас боғлашгандай, бир-бирдан ўзишга ҳаракат қилгандай, қолишмай. *Мели полвон ва Юсвали отага ўхшаш баъзи бир активлар ўзларини тутолмай, улар [Олахўжа ва Турдивой халфа] билан басма-бас суқишдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўртоғим билан бирга Кетмон чондик басма-бас.* «Кўшиқлар».

3 Тўхтовсиз, қайта-қайта. *Боғлари кўзгар ҳавас, Булбул куйлар басма-бас.* С. Очил, Умидвор қушча. *Ўртоғини ҳайқириб басма-бас чақирди.* Ф. Фулом, Шум бола.

4 кўчма с.т. Муносиб, ярашиқ, мос. *Атлас кўйлак басма-бас, шойи кўйлак ранги наст.* «Оқ олма, қизил олма».

БАСМА-БАС(И)ГА рвш. Худди бас боғлашгандай, бир-бирдан қолишмай, ким ўзарга. *Лўё.. табиат бастакорлари ким ўзар ўйнашарди. Басма-басга бири чўзиб хониш қилса, бошқаси шодлигини ичига сиғдиролмай, шўх-шўх куйларди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Кудам икковимиз, басма-басига орзу-ҳавас, деб болаларни қийнаб кўйдик.* «Муштум».

БАСМАБАСЛАШМОҚ Бас боғлашмоқ, баслашмоқ; ким ўзарга бирор иш, ҳаракат қилмоқ. *Басмабаслашиб сузишмоқ.*

БАСМАБАСЛИККА айн. басма-бас(и)га. **БАССЕЙН** [фр. bassin — тоғора; ҳовуз] Катта сунъий сув ҳавзаси. *Спорт бассейни.* ■ *Кўлаб ёшлар хоналари, бассейнлар, майдончалар барпо этилди.* Газетадан.

БАСТ [ф. بست — паноҳгоҳ; бирикма, тузилма; боғланиш] **I** Гавданинг бутун борлиғича, яхлит кўриниши, қад, қомат. *Ўзига зап ярашган қомати, бўйи, басти.* С. Акбарий. *Ҳайитхон бастини ростлаб, атрофига қаради.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув.

2 кўчма Нарсанинг табиий кўриниши. *Қоялар бастига ҳайратда боқдим, Ҳаёл мавжлариди чўққига оқдим.* Ж. Жабборов.

БАСТА [ф. بستن < بسته — «боғламоқ, маҳкамламоқ, уламоқ» фл. утг. зам. сфдш. шакли] эск. кт. Боғланган, боғлиқ.

БАСТАКОР [баста + ф. کار — иш, машғулоти] Анъанавий мумтоз мусиқа асарлари ижодчиси; композитор. *Йиғилди бастакору соз ила созанда, хушхонлар. Ҳабибий. Бахт тенгдир шоиру бастакорга ҳам, Абдурайим деган пахтакорга ҳам.* А. Орипов.

БАСТАКОРЛИК Мумтоз, анъанавий мусиқа асарлари (куй ва ашулалар) яратиш машғулоти, касби; мусиқа ижодчилиги. *Бастакорлик санъати, айниқса, 15–16-асрларда оммавийлашган: қатор шоир, олим ва б. лар айни пайтда бастакор ҳам бўлган.* «ЎЗМЭ».

БАСТАЛАМОҚ Мусиқий асарлар яратмоқ. *Эркин меҳнат қўшиқларин басталаб, яхшилаб чал, ҳордиқларим тўкайин.* Ғайратий.

БАСТАЛИК Тўсиқ, ғов; тўсқинлик.

Басталик келтирмоқ Ишнинг ривожига ғов бўлиб тушмоқ; ишни кейинга тортмоқ. *Унинг йиғлаганини билиб қолган домла: — Кўз ёшининг хосияти йўқ, касб-корга басталик келтиради.. — дейди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БАСТИОН [фр. bastion — мустаҳкам кўрғон] кам қўлл. Атрофи мустаҳкам девор билан ўралган, одатда беш бурчад шаклида қуриладиган, ҳар бир бурчагада ўқ отар нуқтаси бўладиган ҳарбий истеҳком. *Бастيون биринчи марта Италияда 15-асрда пайдо бўлган.. ўз вақтида зўр ва ишончли истеҳком вазифасини ўтаган.* «ЎЗМЭ».

БАТАЛЬОН [фр. bataillon — жангчилар бўлинмаси] Бир неча ротадан ва махсус бўлинмалардан иборат бўлган ҳарбий қисм. *Пулемётчилар батальони. Ўқчи батальон. Инженерлик батальони. Батальон комиссари.* ■ *Батальон шу кунги кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Шаҳарда қирувчи ва тикловчи батальонлар тузилди, халқ қасоскорлари отрядлари барпо этилди.* Газетадан.

БАТАМИЗ [ба.. + тамиз] Фаросатли, зеҳнли. *Кўшиқда ўтирган қизлар. Баринг бирдай батамизлар.* «Равшан».

БАТАМОМ [ба.. + тамом] рвш. **1** Сира ҳам қолдирмасдан, тўла-тўқис, тўлиқ, тугал, қолдиқсиз.. *Ҳақимни батамом олдим.* ■ *Ҳикоянинг деярли ярмини ташиқил қиладиган охири фасли батамом ўчирилган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Буткул, бутунлай, тамомила. *Мутасил портлашлар зарбидан Аҳмаджоннинг қулоғи батамом битган.. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Янги туғилган боланинг ички аъзолари батамом ривожланиб етмаган бўлади.* «Саодат». *Кичикроқ водийнинг ҳар ер-ҳар еридан қуюқ тутун кўтарилмоқда — қишлоқ батамом ёниб битган.* А. Қаҳҳор,

Асарлар. Қани энди, орамиздаги баъзи бир сизга ўхшаган жиғилдон касалига мубтало бўлганлардан батамом қутулсак. Уйғун, Навбахор. Батамом бузилган бу шаҳарчада бирон киши учрамади. Газетадан.

БАТАНГ [ба.. + ф. *تانگ* — тор, тигиз; энсиз]: **қулоқ(лар)ни батанг қилмоқ** (ёки батангга келтирмоқ) Қулоқни битирмоқ, қулоқни гаранг қилмоқ. *Денгизнинг бетиним шовқини билан басма-бас ўйнаган қушларнинг қийқириқлари қулоқни батанг қилади. «Ишчилар». Овқатфурушларнинг бақирӣқ-чақирӣқлари қулоқни батангга келтиради. «Муштум».*

БАТАРЕЯ [фр. *batterie* < *battre* — урмоқ] 1 Бир неча тўп, замбарак ёки миномёт билан қуролланган артиллерия бўлинмаси. *Миномётлар батареяси. Зенит батареяси. Батарея командири.* ■ *Тепаликдаги батарея ўт очиши билан бир танк тутаб, кейин ёниб кетди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Бир неча тўп, замбарак ёки миномёт жойлашган истеҳком. *Тепаликнинг чўққисидан танкка қарши отадиган батарея палапартиш ўқ узар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Танкларимиз душманнинг олдинги околаридан ўтиб, танкка қарши отадиган батареяни тўпга тутта бошлади. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

3 **физ.** Ўзаро бириктирилган бир неча гальваник элемент, аккумулятор, конденсаторлардан иборат қурилма. *Аккумуляторлар батареяси. Чўнтак фонарининг батареяси.* ■ *Батарея йўқ, батарея бўлса, радиолани ҳам ишга солардик. И. Раҳим, Ихлос. Чўлқуварлар батарея излаб, узоқ шаҳар ва район марказларига қатнамоқдалар. Газетадан.*

4 **тех.** Бир турдаги бир неча элемент бирикмасидан иборат бўлган қурилма. *Истиш системасининг батареяси.* ■ *Етти йил мобайнида.. энг катта домналар, кокс батареялари, прокат станлари.. қурилди. Газетадан.*

БАТАР [ф. *بتر* < *بدر* сўзининг қисқарган шакли] **айн. баттар (бадтар).**

БАТАРИН [ф. *بترين* — баттарроқ] Шилқим, безбет, ўжар. *Айниқса, олакўз набираси жуда батарин. Йигитнинг елкасига эски тўнни ташлаб, миниб олади-да, энди тўрт оёқлаб чопасиз, дея талаб қилади. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.*

БАТАРТИБ [ба.. + тартиб] 1 Муайян тартибга келтирилган, ўз ўрнида тартиб билан

жойлашган; саранжом-сариишта, тартибли. *Батартиб уй. Батартиб хўжалик. Батартиб кўчалар.*

2 **реш.** Маълум тартибга амал қилган ҳолда, тартибли равишда. *Ўқувчилар синфларга батартиб кира бошлади.*

БАТАФСИЛ [ба.. + тафсил] **реш.** Бутун тафсилоти билан, ҳеч қолдирмасдан, икир-чикиригача қолдирмасдан; борича. *Батафсил ўрганмоқ. Батафсил текширмоқ. Батафсил сўзламоқ. Батафсил баён қилмоқ. Батафсил тўхтамоқ. Батафсил тушунтирмоқ. Батафсил танишмоқ.* ■ *У «Қўшчинор»га юбормоқчи бўлган одамнинг ким эканини айтиб, унинг тўғрисида батафсил сўзлаб берди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Аҳмад Хусайн бутун воқеани батафсил ҳикоя қилгандан кейин, ота оқариб, қалтираб кетди. Ойбек, Нур қидириб.*

БАТИСКАФ [юн. *bathus* — чуқур + *skaphos* — кема] Денгиз ва океанлар остида океанографик ва б. тадқиқотлар олиб бориш учун мўлжалланган ўзиюрар аппарат.

БАТИСТ [фр. *Batiste* < француз *Batiste de Chambrai* номидан] Пишитилган ингичка ипдан тўқилган юпқа, енгил газлама. *Батист рўмол. Батист кўйлақ.* ■ *Ҳурматой ипагидай Асл, нафис батистга Санъаткор қиз қўли-ла Ҳаёт ўзи босар гул. Зулфия. Совғада 200 граммча тамаки, битта галати батист рўмолча, кўк конвертта солинган икки элликкина хат. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

БАТИСФЕРА [юн. *bathus* — чуқур + *sphaira* — шар] Сув остидаги кузатиш аппаратлари билан жиҳозланган шарсимон чуқур сув ости камераси.

БАТОМЕТР [юн. *bathos* — чуқурлик + *metreo* — ўлчайман] **гдрл.** Сувнинг кимёвий таркибини ва ҳароратини аниқлаш мақсадида денгиз, қўл, дарёларнинг турли чуқурликларидан намуна оладиган асбоб.

БАТОН [фр. *baton* — чўп, таёқ] Чўзинчоқ оқ булка нон.

БАТРАК [р. < туркий] **тар.** Помешчик ёки бойлар хўжалигида ёлланиб ишлайдиган деҳқон. *Мен Кўқоннинг Қумқишлоғида бир батрак оиласида туғилганман. Ойдин, Ҳикоялар.*

БАТРАКЛАШМОҚ Ер-мулкидан айрилиб, батракнинг аҳволига тушиб қолмоқ.

БАТТАР [ф. *بدر* — ёмонроқ; зиёда] **реш.** 1 Аввалгидан, қиёс қилинаётганидан ортиқ, зиёда (хатти-ҳаракат). *Баттар бўлмоқ.*

Баттар қилмоқ. ■ [Йўлчининг] Бошида шу фикр учқунланди: «Мен чақирсам, баттар уялади, ерга қиради, ҳам унинг кўзига қандай қарайман!» Ойбек, Танланган асарлар. Домла бозор қилишни, магазинга боришни жинидан баттар ёмон кўрар эди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

БАТТАРИН [ф. *بدر* < *بدرين* сўзининг куч. шакли: жуда ҳам ёмон] Ўтакетган даражада ёмон, жуда ёмон. *Мажиддин Муҳаммад ким? Ундан баттаринроқ ҳам бор.* Ойбек, Навоий. *Билмаган киши: «Бу баттарин раис экан», деб ҳайққади ҳам.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. *..саркор кўриб қолса, яна хўжайинга чақиб юбормасин, кўп баттарин одам, — деди Замон Дилшодга.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БАТТАРЛАШМОҚ Аввалгидан ҳам ёмонлашмоқ, оғирлашмоқ, зўраймоқ. *Унинг касали аввалгидан ҳам баттарлашди.*

БАТТОЛ [а. *بطل* — бекорчи, ишсиз; ёмон] 1 Ўтакетган ёвуз, бераҳм, ваҳший. *-Беномус баттоллар! — деган ғазабнок товушлар эшитилди. Отлиқлар қиличларини яланғочлаб, қий-чув кўтарган аёлларни чопа бошладилар.* М. Осим, Ўтрор. *Буридан ҳам ёмон.. Одамнинг бўриси, баттол.* Газетадан.

2 Ўтакетган разил, ярамас. *Мен билан Отабекни қаматиб, дор остига юборувчи, Отабек тилидан сохта талақ хати ёзиб, бир-биримиздан жудо этувчи.. баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ўзиникини тўғри деб туриб оладиган; тўғри йўл-йўриққа юрмайдиган, ўтакетган ўжар, қайсар. *Бугун дарвозада жуда баттол сарбоз турибди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *..ўжар бўлганда ҳам бориб тургансан. Бекорга «баттол» деб лақаб қўйишган эмас.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

4 кўча Хосиятсиз; шилдатли. *Намозгардан бошлаб ёмғир чунонам қуйишга турдики, Жаҳон ота: -Бунақа баттол ёғинни умримда камдан-кам кўрганман, — деди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

БАТТОЛЛИК Ёвузлик, ваҳшийлик. *Неча беадаб, неча баттоллик этди, Қилични буйнига солиб шул бадбахт.* «Юсуф ва Аҳмад».

БАФАРМОН [ф. *بفرمان* — фармон бўйича, фармон билан]: бафармони худо Худонинг хоҳиши, иродаси билан. *Бора-бора, бафармони худо, тортишув шундай қизиб кетибдики..* Ойбек, Навоий.

БАФУРЖА [ба.. + ф. *فرجام* — охир, интиҳо, тугаллаш] 1 рвш. Хотиржамлик билан, хотиржам ҳолда; шошмасдан, бамайлихотир, бемалол. [Қосимжон:] *Ҳозир идорага бориб келаман, кейин бафуржа гаплашамиз.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар. *Бугун дам олиш куни бўлгани учун Элмурод бафуржа турди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *-Чойни ўзингиз бафуржа ичаверинг, — деди у..* Х. Фулом, Машъал.

2 Кейинчалик, қулай пайтда; кечроқ. *-Юринг, [фермани] кўрсатаман, — деб қисмати Татьяна. Кампир бафуржа келишга ваъда берди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *-Кўз-ғалманглар, — деди бизга самоварчи, — ҳали аравакаш бу ерда дам олиб, бафуржа жўнайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАХАБАР [ба.. + хабар] айн. бохабар.

БАХАЁЛ [ба.. + хаёл] айн. бахаёл(га).

БАХАЁЛ(ГА) рвш Савдода мўлжалга тўғри келмаса ёки ёқмаса қайтиб бериш ёхуд қайтиб олиш. *Бахаёлга олмоқ. Бахаёлга сотмоқ.* ■ *Аранг отанг яхши, онанг яхши билан бир сўлкавойга бахаёл иторибман.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоёй.

БАХАЙР [ба.. + хайр] 1 Хайрли, эзгули; яхшиликка олиб борадиган, охири яхшилик билан тугайдиган. *Худо охири бахайр қилсин энди!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Киши бир касба ёшликдан мўхр қўйса, охири бахайр бўлади.* «Ишчилар». *Ишқилиб, охири бахайр бўлсин. Кўнглим бир нарсадан ғаш, دادаси! О. Ёқубов, Пьесалар.*

2 Касал ёки бирор бахтсизликка учраган кишини кўрганда, ундан кўнгли сўраш учун қўлланадиган сўз. *Бахайр? Не бўлди, тақсир!* Ойбек, Навоий.

БАХИЛ [а. *بخيل* — хасис, зиқна, қурумсоқ] 1 Бировга ҳеч нарсани раво кўрмайдиган; сарф-харажатни ёқтирмайдиган; хасис, қизғанчиқ. *Сахий топса — барча ер, бахил топса — босиб ер.* Мақол. *Бахил эҳсондан қочар, хасис — меҳмондан.* Мақол. ■ *Ҳиммати-ку эрта кунда йўқ, яна ўзи ҳам ўлгундек бахил, нияти қалб йигит.* «Муштум».

2 Ўзгани кўра олмайдиган, ичи қора, ҳасадчи, рашкчи. *Бахилнинг боғи кўкармас.* Мақол.

БАХИЛЛИК 1 Бирон шахснинг ўсишини, даражаси, обрў-эътибори ошишини, ютуғи, истеъдоди ва б. ни ич-ичидан қуролашмасликдан иборат ахлоқ тушунчаси.

2 Умуман, бировни кўра олмаслик; ҳасад. *Носир мулланинг донгини чиқарган Абди мулла ошнасининг мол-дунёга ботаётганини кўриб, зимдан бахиллиги келди.* «Муштум». Тўраҳон Зебининг қаршилиги аста-секин синиб бораётганини ичи қоралик ва бахиллик билан кузатиб турарди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

БАХМАЛ [ф. *مخمل* — туқли; духоба, бархит] *от, сфт. 1 айн. духоба. Қизил бахмал. Чий бахмал. Бахмал дўппи. Бахмал тўн.* ■ *Бахмал нўстин киясан, алла-ё, алла, Зўр паҳлавон бўласан, алла-ё, алла.* «Кўшиқлар». Улар бахмал кўрпа ёпилган иссиқ сандалнинг икки четида ўтириб, кечки таомни бирга емоқда эдилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 *кўчма Дала ва тоғларни қоплаган майсалар ёки қалин ўт-ўланлар. Бахмал далалар. Бахмал қирлар. Бахмал қирғоқлар.* ■ *Қандай гўзал бахмал қир, Ям-яшил денгиз гўё.* А. Пўлат, Тасаддуқ. *Жилвага бурканди кумуш қирғоқлар, Бағрига тортарди бахмал ўтлоқлар. Файратий. Сокин тунда тўлган кумуш ой, Бошин қўйиб бахмал қирғоққа. Файратий. Бахмал соҳилиннга кўз тикиб қолдим, Асрлар сирдоши, эй улуғ дарё. Файратий.*

3 *кўчма Куюқ қоронғилик. Кумуш тонгни, бахмал кечани далада қаришлаб.* Газетадан. *Тонг олди тинч. Ёқимсиз туннинг қора бахмали.* А. Мухтор, Асарлар.

4 *кўчма Майин, ёқимли. Буниси кўп соз, У бахмал овоз Сақланган экан Улуғ ҳофиздан. М. Шайхзода.*

БАХМАЛПЎШ [бахмал + ф. *پوش* < *پوشیدن* — «киймоқ; ёпмоқ, қопламоқ»] фл. ҳоз. зам. ўзаги] *кўчма поэт. кам қўлл.* Майсалар, ўт-ўлан билан қопланган. Кўзларингни яшнатади бахмалпўш дара.. Х. Салоҳ, Қорабоғ.

БАХТ [ф. *بخت* — тақдир; насиба, улуш] 1 *ижт.* Кишининг ўз фаолияти натижаларидан, ҳаётда қўлга киришган ютуқларидан тўла қониқиши, яшаш тарзидан мамнунлиги, муайян мақсадга етгани, орзумидининг ушалиши сифатида намоён бўладиган маънавий-ахлоқий тушунча.

2 Ҳаёт (турмуш)дан тўла мамнунлик ва беармонлик ҳолати; саодат, қут. *Меҳнат — бахт келтирар.* Мақол. ■ *Она-ер нафасига, меҳрига, инъомларига тўйиб яшайдан ортиқ бахт борми?* «Саодат».

Бахти кулмоқ (ёки очилмоқ) Бахтиёр ҳаётга, хушнуд онларга эришмоқ; бахтли, бахтиёр бўлмоқ. *Ажаб эмас, бахти очилиб, Гулнор ҳам яхши, обрўли жойларга келин бўлса.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қисқаси, боладан бахтим очилмади, дўстим.* Т. Ашуров, Оқ от. **Бахтинг очилсин ёки бахтингни берсин** Ёшларга муҳаббат ва ширин оилавий турмуш тилаш шакли. *Илоё, бахтингни берсин, яхши қайлиққа учраб, бу кунларинг унут бўлсин, болам!* Ойдин, Чақалоққа чакмонча. **Бахти қора** (ёки қаро) Турмушдан ёлчи-маган; бахтсиз. [Холисхон:] *Азиз дўстлар, нетай, бахти қаро бўлганга йиғлайман, Азимдан тирик, ўлмай жудо бўлганга йиғлайман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

3 *Омад, толе; иқбол. Уф, нима иш қилсам, кетга қараб кетади, холос, менинг бахтим курсин.* Ҳамза, Тухматчилар жазоси. *— Ана шу қизлар сафида менга ҳам жой бордир, — деб ўйлади Адолат. — Бахтимни бир синаб кўрай-чи?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳамма гап пешонада, тақсир.. Пешона шўр бўлгандан кейин, унда бахт гули унадими!* Х. Фулом, Машғал.

Бахт қуши (бахти ҳумоюн) бошига қўнди Бахти, омади келди, иши юришди. *Нега бошинга қўнган бахт қушини калтак олиб қувлайсан?* С. Аҳмад, Уфқ. *..бошимизга қўнган бу бахти ҳумоюнни учуриб юбормаслик учун ҳали анча ҳаракат қилишимиз керак.* К. Яшин, Ҳамза. **Бахтга** (бахтимга, бахтимизга, бахтига ва ҳ.к.) *кри.с.* Содир бўлган ёки бўладиган иш, ҳаракат, воқеа, ҳодисанинг кўнгилдагидек эканлигини ифодалаш учун ишлатилади. *Бахтимизга, замон ўзгариб, бундай яхши кунларга етдик.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Энди мусофир қизингизнинг бахтига сиз ўлманг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бахтга қарши кри.с.** Юз берган, содир бўлган иш, ҳаракат, воқеа, ҳодисанинг кўнгилдагидек эмаслигини ифодалаш учун ишлатилади. *Мариянинг бахтига қарши, амаки сил касаллигига учраб, ишдан қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бахтдан кўрдим** (бахтимдан кўраман) Таваккал, нима бўлса бўлар. **Бахти боғланмоқ** ёки **бахтига куя** тушмоқ Оилавий омадсизлик; фарзандсизлик. *Сиз туғмас экансиз, бахтингиз боғланган.* К. Яшин, Ҳамза. *Сен унинг борлигин унутма сира, Унутсанг бахтингга куя тушади.* Шухрат, Ёшлигимнинг давоми. **Бахти кулмоқ** (ёки чопмоқ).

Омади юришмоқ, бахтта эришмоқ. *Эл боқса, бахтинг қулар, Эл боқмаса, тахтинг қулар.* Мақол. ■ *Бир сўз айтай, сенга малол келмасин, Бахтинг чопсин, зафаринг ҳеч қайтмасин.* «Маликаи айёр». **Бахти очилмоқ** Бахтли, бахтиёр бўлмоқ; турмушга чиқмоқ, оилали бўлмоқ. *Қизининг бахти очилмаётганидан куйган она бошини тиззаларига қўйиб, ҳасрат билан юм-юм йиғлади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БАХТАШ [ф. *بختاش* — унинг бахти]: **бахташ таваккал** Омадини, толейни синаб кўриш, таваккал қилишда қўлланадиган ибора. *Бундай улоқни ердан олишининг бир йўли бор.. Бахташ таваккал.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. -*Ҳа, бўлди. Ҳуш, бахташ таваккал қилиб кўрайлик бўлмаса, — деди Элмурод.* П. Турсун, Ҳукутовчи.

БАХТИЁР [ф. *بختیار* — бахт ёр бўлган, бахтли] 1 Ўз ҳаёти, толейдан мамнун, бахти кулган; бахтли, саодатманд. *Бахтиёр ўзбек халқи. Бахтиёр оила.* ■ *Бахмал қирғоқларни тўлдириб оқди Бахтиёр элимнинг қувончли саси.* Файратий. *Ойқиз иссиқ юзини севимли эрининг кўксига қўйиб, қалби қувонч билан тўлиб-тошарди ва ўзини чиндан ҳам бахтиёр ҳис қиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Хурсанд эди беҳад икки ёр, Хурсанд эди икки бахтиёр.* Ҳ. Олимжон.

2 Ширин, беармон. *Бахтиёр ҳаёт.* ■ *У кунлар Назирқул учун энг бахтиёр кунлар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Зокир унинг Наримон билан ўтказган бахтиёр дамларини унотлмаётганини сезганда, жуда рашки келар ва жержиб гапирарди.* П. Қодиров, Уч илди.

3 Мамнун, шодон. *Қайғуси йўқ бирор кунни кўрмадим, Бирор соат мен бахтиёр бўлмадим.* Ҳ. Олимжон. *Матқовул бахтиёр эди. Бугун қозон осиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Авзамжон бахтиёр, ўз хотинининг ҳуснидан маст эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

БАХТИЁРИ(Й) *бот.* Хўраки ва винобоп жайдари узум нави. *Бахтиёрий.. қурғоқчиликка анча чидамли, шунинг учун лалмикор ерларда яхши ўсади.* «ЎЗМЭ».

БАХТИЁРИЙЛАР *этно.* Эроннинг жануби ва жануби-ғарбида яшайдиган кўчманчи ёки ярим кўчманчи қабилалар.

БАХТИЁРЛИК Ўз ҳаётидан мамнунлик, хушбахтлик, саодатмандлик; саодатли, ширин ҳаёт. *Ошлавий бахтиёрлик.* ■ *Икковининг гул-гул яшнаган юзларидан бахтиёрлик*

нури ёғилиб турар, кўзларида эҳтирос чақмоқ чақар, улардан гўё баҳор гулларининг нафис ҳиди анқирди. С. Анорбоев, Оқсой. *Чехрасида ошкор бахтиёрлик бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БАХТ-ИҚБОЛ, **бахту иқбол** [бахт + иқбол] Саодатли ҳаёт ва бахтли келажак. *Мавлон ака Утап хонадонига бахт-иқбол, юртга тинчлик тилаб, дуо қилди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Мана энди тонг отиб, бахт-иқбол кулиб боқди.* «Қўшиқлар».

БАХТИҚАРО Бахтсиз, иқболсиз; турмушдан ёлчимаган. *Қайноғам рост айтган экан. Бахтиқаро қилади, деганди-я!* Ҳ. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Эси-ку, жойида, унда балонинг эси бор. Лекин у [қиз] бахтиқаро бўлиб туғилган.* «Ёшлик».

БАХТЛИ 1 Ўз ҳаётидан мамнун, бахти кулган; бахтиёр. *Бахтли қиз.* ■ *Бундай бахтли ёшлик бир марта келадир. Завқини суриб қолинг, айланай.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Илоҳим, бахтли бул! Онанга, отанга раҳмат, сенга иш ўргатишибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *айн. бахтиёр 2.* -*Ҳа, майли, — деди хўрсиниб [Қирмизхон], — Сиз билан ўтказган онларимни шу нотавон умримнинг энг бахтли дамлари деб биламан.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *У бу уйда энг ширин, бахтли кунларини ўтказди.* С. Зуннунова, Кук чирроқлар.

3 Толеи баланд, омади бор, омадли. *Бахтли овчига чўлоқ кийик йўлиқар.* Мақол. ■ *Айланай, куёв бола, бахтли йигит экансиз, шундай одамларга ўғил бўлибсиз.* «Муштум».

БАХТНОМА [бахт + нома] *кам қўлл.* Бахтиёр ҳаётни, улуғ истиқболни мадҳ этувчи асар, ёдгорлик ва ш. к. *Абдулла Орипов шеъряти ўзбек халқининг бахтномасидир.*

БАХТ-САОДАТ, **бахту саодат** [бахт + саодат] Бахт ва иқбол. *Зебонинг шўҳ қараши, туриши, қувноқ кулисиси, табассуми Элмуродни ҳали маълум бўлмаган севинч тўла, бахт-саодат тўла бир оламга имлади.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *..миллатни бахт-саодат соҳилига олиб чиқиш учун бирдан-бир йўл маърифат йўлидир.* К. Яшин, Ҳамза.

БАХТСИЗ 1 Бахтга эришмаган, бахти кулмаган, бахти қора. *Она боласининг бахтини кўролмай, бахтсиз бўлгани учун.. йиғлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Лоқал*

бу бахтсиз синглингуз учун биргина бош оғритсангуз-чи. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бироқ Анвар ўқишда қанча бахтли бўлса, пешонада ўшанча бахтсиз эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ҳаёти кулфат, дард-алам билан тўлиб-тошган, турмуш лаззатидан бебаҳра, рўшнолик кўрмаган. Болам, шу муштипар, шу бахтсиз онангининг ярасига туз сепмасанг, юрак-бағрини қон қилмасанг, даданг келтирган хабарни айтаман. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бирор-бир кўнгилсиз ҳодисага учраган; бечора. . . Мухаммадҷон сингари болалар, Абдуазиз ота сингари чоллар, кампирлар, ўлим тўшагида ётган беморлар, бахтсиз майиблар.. оз бўлганмикан? А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Нима, бунга машина майиб қилиб-димизи, бахтсиз ҳодиса деса.. К. Яшин, Ҳамза. Илҳомҷон ўз одамага кўра, яна бахтсиз ҳодисалар, ўлим-йитим ҳақида гапира бошлади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БАХТСИЗЛИК 1 Бахти кулмаганлик, бахтга эришмаганлик; омадсизлик. Бахт билан бахтсизлик етаклашиб юраркан-да доим. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Анварнинг бу ҳолати балки оила бахтсизлигидан, ота-она бағрида яйрамаганлигидан туғилгандир десак, унинг икки оғаси бундай эмас эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Севувчилар васл оқиомида бахт шаробини ичишса, булар бахтсизлик оғусини ичмоқда эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о. У бўйбаста чўзилиб, турмуш қурди-ю, бошига бахтсизлик ёғилди. Х. Шамс, Душман.

2 Кўнгилсиз, нохуш ҳолат ва унинг сабабчиси бўлган воқеа, ҳодиса. -Хон зўр бахтсизликка учраган, - деди чўпон. «Чалпак ёққан кун». Адолат ҳам кейинги воқеалар қандайдир катта бахтсизликдан хабар бераётганини тушуниб, бўшашиб кетди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАХШ [ф. بخشیدن - «бермоқ, бағишламоқ; афв этмоқ» фл. ҳоз. зам. ўзаги]: бахш этмоқ (ёки айламоқ). 1 Йўқ нарсага муяссар қилмоқ, йўқ нарса билан таъминламоқ; ато қилмоқ; бағишламоқ. Нигора кечаси тоғ кўринишига афсонавий улўғворлик бахш этиб, бир текис гувуллаётган бу шаршарага бориб, уни ўз кўзи билан кўришга аҳд қилган эди. С. Анорбоев, Оқсой. Дўстим, жонни бахш этайлик Фақат она-Ватанга. А. Орипов.

2 Бермоқ, пайдо қилмоқ. Қачонки Тангри бирор подшоҳга яхшиликни хоҳласа, унга содиқ вазир бахш этади. «Фан ва турмуш».

БАХШАНДА [ф. بخشنده - берувчи, бағишловчи; афв этувчи] поэт. Бахш этувчи, бағишловчи; очик қўл. Кетур соқий, ул майки рахшандадур, Анинг нашьаси файз бахшиандадур. А. Навоий, Салди Искандарий.

БАХШИ [санск. бҳикшу - будда руҳонийси, донишманди; дуохон; дарвеш] 1 Халқ кўшиқлари ва дostonларини ёддан куйловчи шоир, оқин. Ўзбек халқ бахшилари. Бахшилар репертуари. Тўйда сўз бер бахшига, Харидор бўл яхшига! Мақол. Дуторсиз бахши бўлмас, Ёмонсиз - яхши. Мақол. ■ Дoston ва терма бахшиларнинг репертуарида ёнма-ён яшаб келади. «ЎТА».

2 этн. Ирим-сиримлар қилиб, дуолар ўқиб, дам солиб даволовчи табиб. Жинга ишонган бахшини тинглаунча, Чинга ишонган яхшини тингла. Мақол. ■ Сотиболдининг хотини оғриб қолди. Бахши ўқиди. Аллақандай бир хотин келиб, толнинг хипчини билан савалади. А. Қаҳҳор, Бемор. Бахши, кушноч, азайимхонларни йиғиб, ўқитиб-чўқитди, у ҳам бўлмади, дарди зўрайиб кетди. «Баҳром ва Гуландом».

3 эск. тар. Бухоро хонлигида қурилиш учун белгиланган маблағларнинг ҳисоб-китобини назорат қилувчи лавозимли киши. Бухоро хонлигида маъмурий бинолар қуришда маблағ ҳисобини олиб боровчи кишиларни, туркманларда уруғ оқсоқолларини бахши деб аташган. «ЎзМЭ».

БАХШИДА [ф. بخشیده - бағишланган, ато этилган]: бахшида қилмоқ (ёки айламоқ). Бағишламоқ, ато қилмоқ, ҳадя қилмоқ. Умр, вақт.. одамларга бахшида этилган жамики яхшилик, бахт-саодат йўлида тўқилган тер, тортилган азият билан ҳам ўлчанади. «Гулистон». Тирик мавжудотга қуёш ҳаёт бахшида этганидек, аёл - инсониятга жон ато этган, зеро аёл инсоннинг онаси. Газетадан. Меҳмонлар ҳам фотиҳани ёши ўзларидан улўғроқларга бахшида этишди. «Ёшлик».

БАХШИШ [ф. بخشيش - туҳфа, ҳадя, инъом] Садақа, эҳсон, мурувват. -Сарроф тўнини ҳеч қачон сўрамас, қайтага, ҳайдалганимни билиб, яширинча икки сўлкавий бахшиш берган эди, - деди Шум бола. Ғ. Фулом, Шум бола. [Қушбеги] Кумушбигига юзини ўғирди: -Қизим, сизнинг бунчалик

заковат ва жасоратингизга отангиз билан эрингиз ҳар қанча ташаккур айтсалар ва ўзларининг мунтазам сўнги умрларини сизнинг бахшишингиз деб билсалар арзир. А. Қодирий, Утган кунлар. Ҳар ўтганда қараб, қўл чўзади чол, «Бахшиш» ташлаб ўтдим суяк кафтига. Уйғун.

БАХЯ [ф. *بخیه* — чок] Кийим-кечакнинг тўғри чок билан бостирилган қирғоғи (чети, зиҳи) ва шундай чокнинг ўзи. *Олтинларни абонинг ёқа бахяси орасига тикиб яшир-ганман.* «Муштум».

Бир бахя Озгина, бироз, кичкина. *Бир бахя ҳам сувли ерлар бўш қолмасин.* Ф. Фулом, Кўкан батрак. *Шундай ёшларимизнинг ишини эшитганда, кишининг кўнгли яна бир бахя кўтарилиб, кўнглинг қувончга тўлади.* И. Уктамов, Ҳикоялар. **Бир бахя ўтади** Ошиб тушади, ўзади. *Маҳмадоналикда сен ундан бир бахя ўтасан.* **Бир бахя қолди** Сал қолди, оз қолди. *Ўлишимга бир бахя қолди.* Ҳамза, Танланган асарлар. [Маҳкам:] *Оёғим узлиб, жағим осилиб тушишига бир бахя қолди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

БАХЯДЎЗ [ф. *بخیه‌دوز*] Бахя тикувчи.

БАХЯЛАМОҚ Тўғри чок билан бичиқ четини бостирмоқ.

БАЦИЛЛАЛАР [лот. *bacillum* — таёқча] Таёқча шаклидаги бактериялар. *Сил бацилла-си.* *Бацилла ташувчилар.*

БАЧА || **БАЧЧА** [ф. *بچه* — одам боласи; ҳайвон насли] шв. Бола. *Бачага иш буюр, Издан ўзинг югур.* Мақол. ■ *Менинг бачам, ёшгинам, алла-ё, алла, Ёнимда йўлдошгинам, алла-ё, алла.* «Кўшиқлар». Э, савдогар бача, мени сенлама! *Мен пайғамбар ёшидаги одам-ман.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БАЧАДОН [ф. *بچه‌دان* — боланинг жойи] анат. 1 Аёллар таносил аъзосининг ҳомила ўсиб етиладиган ички қисми. *Бачадон.. қовуқ билан тўғри ичак орасида жой-лашган, шакли тўнтарилган нокка ўхшайди.* «ЎЗМЭ».

2 Ургочи ҳайвонларнинг айна шундай ички жинсий аъзоси.

БАЧАЖИШ с. т. 1 Янги туғилган бола; чақалоқ.

2 Қушнинг янги тухумдан чиққан, ҳали пати чиқмаган боласи.

3 *Кўчма салб.* Ёш бола, гўдак; сўтак.

БАЧАЛИК шв. фольк. Ёшлик, болалик; тажрибасизлик. *Ҳали ўзи ёш, Андак бачалик*

қилди. «Ҳасанхон». *Бачаликдан қайтарма-дим райингни..* «Нурали».

БАЧКАНА [ф. *بچکانه* — болаларча, болаларга хос] 1 эск. Болалар учун мўлжалланган (уст-бош, оёқ кийим ҳақида). *Бачкана махси.* ■ *Ҳайитга нарса олишга улгуролмаганлар чин арафа кечаси тиپирчилаб қолар.. каттаю кичигининг фарқига бормай.. «мардона», «заифона», «бачкана» кийимларни сотиб олар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *Кўчма* Ёш болаларга хос бўлган, катталарга, катта ёшдаги кишиларга ярашмаган, келинмайдиган. *Бачкана қилиқлар.* *Бачкана одам.* ■ *Ҳабиба укасининг бачкана қилиқларига ғаши келсаям, индамай қўйиб берди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. *У зигга ярашмайдиган бачкана ҳаракатлар қилар эди.* «Муштум». -*Хи-хи-хи,* — *бачкана кулди чол.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *Кўчма* Болаларча мулоҳаза юритилган; қисқа ўйланган; юзаки, хом. *Бачкана асар.* ■ *Жиноятчиларнинг кўпи.. бачкана масалалар устида шикоят қиладилар.* Газетадан. *У ҳозирги бир неча шоирларнинг эски шаклда, бачкана мазмунли шеърларидан мисоллар кўрсатиб, мажлисни кулдирди.* Ойбек, Нур қидириб.

4 Ярашмайдиган, мос келмайдиган; сохта. -*Тавба.* *Буениса, [паранжи] бачкана кўринар экан-а? — деди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. ..*Ўзлари уралашиб қолган бачкана ҳиссиёт ва кечирмаларини юксак граждандлик пафосига қарама-қарши қўйдилар.* Газетадан.

БАЧКАНАБОЗ [бачкана + ф. *باز* — ясама сўзларнинг «ўйновчи, ишқибоз» маъноларига иккинчи қисми] Бачкана қилиқ, хатти-ҳаракатни яхши кўрадиган, майдакаш. *Бачканабоз одам.*

БАЧКАНАБОЗЛИК Ёши улугларга номуносиб, ярашмаган, бачкана хатти-ҳаракатлар қилишлик; майдакашлик. *Агротехника тадбирларини ўтказишда.. бачканабозликни йўқотишимиз керак.* Газетадан.

БАЧКАНАГАРЧИЛИК айн. *бачканалик*
2. *Бачканагарчилик ҳам эви билан-да!* «Муштум».

БАЧКАНАДЎЗ [бачкана + ф. *دوز* — ясама сўзларнинг «тикувчи; тикилган» маъноларига иккинчи қисми] Болалар кийим-кечагини тикувчи. *Бачканадўз уста.* ■

[Унсин] *Бачкана маҳсиларни (Шокир ота бачканадўз эди) силлиқ ёғоч билан кучи борича ишқалаб, сўнг қора гул суркаб, уларга пардоз беради. Ойбек, Танланган асарлар.*

БАЧКАНАЛАРЧА *рвш.* Худди ёш болалардек, ёши катталарга номуносиб бўлган, енгилтаклик билан. *Бачканаларча мулоҳаза юритиш. Бачканаларча хатти-ҳаракат.*

БАЧКАНАЛАШМОҚ 1 Катталарга, ёши улуг кишиларга номуносиб бўлган хатти-ҳаракатлар қилмоқ. [Раис:] *Нима қиласиз бачканалашиб? Эрак одамга ярашмайди бундай ожизлик. Ф. Мусажонов, Чиқинди. Бачканалашиб кетманлар. Майда-чуйда гаплар билан ўралашиб қолманлар. Уйғун, Асарлар. [Ўктам:] Жуда бачканалашиб кетибсиз, хотин! С. Зуннунова, Кўзлар.*

2 кўчма Сийқалашмоқ, саёзлашмоқ, суоқлашмоқ. *Аския бачканалашди. ■ Айрим ёзувчилар ижодиди мавзунинг майдалашиб, бачканалашиб кетиши.. каби ҳодисалар ҳам кўринмоқда. «ЎТА».*

БАЧКАНАЛАШТИРМОҚ *Бачканалашмоқ 2* фл. орт. н. Сиз.. *фанимизни бачканалаштириб юборманг. «Муштум». Фозилга қолса ҳамма нарсани бачканалаштиради. А. Мухтор, Асарлар.*

БАЧКАНАЛИК *Бачкана хатти-ҳаракатларга одатланганлик, енгилтаклик. Юлдузхон бачканалик, ҳуда-беҳудага тишининг оқини кўрсатишни ёқтирмайди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. ..жанобларини яхши биламан, у киши сипо одам. У кишида бачканалик бўлмайди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

БАЧКИ [ф. بچكى — болалик; бачканалик] **1** Ўсимлик танасининг, поясининг остидан, ён-веридан ўсиб чиққан майда шохчалар, ниҳоллар. *Дарахт танасининг остидида қўшимча бачкилар ўсиб чиқиб, улар дарахтни толиқтириб қўяди. «Шарқ юлдузи». Кимнингдир заиф қўллари билан тол чивикқа чала кўтарилган зангларда онда-сонда чарослар қорайиб кўринарди-ю, тоқларни бачки новда босиб, ғовлаб ётарди. А. Мухтор, Чинор.*

Бачки барг Ўсимлик танасининг тагидан чиққан барг. *Деҳқонлар шоналайдиган баргини — чин барг, шоналамайдиганини эса бачки барг деб атайди.*

2 Кўклигида ўриб олишга мўлжаллаб экилган маккажўхори. *Бачки эсмоқ. Бачки ўрмоқ. ■ Бачки маккапоялар пишиб етил-*

ганига қарамай ўрилмаётир. Газетадан. Шу кунларда ўрилган майдонларда маккажўхори тагнояси тез кўкариб, сал кунда бачкиси силосбоя бўлади. Газетадан.

3 с. т. эск. Болалар пойабзали. *Ўғлим, беш бачкини пуллаб, ип, мум, сирач, лок оламит, хўпми?! Ойбек, Танланган асарлар.*

4 кўчма Майда, арзимайдиган, иккинчи даражали, кераксиз. *Адабиёт боғимизда чиллиб ташлайдиган бачки новдалар кўпайиб қолди. Газетадан. Биз.. бачки мавзуларга қарши.. кураш олиб боришимиз лозим. Газетадан. ..мен ўн йилдан бери, аллақандай бачки сабаблар билан бир-биридан аразлашиб гаплашмай келган икки қўшинини танир эдим. Газетадан.*

БАЧКИЛАМОҚ 1 *Бачки чиқармоқ (қ. бачки 1). Уйдаги тоқлар бачкилаб қолган эди. «Шарқ юлдузи».*

2 Кўкпоя чиқармоқ (жўхори ҳақида). *Оқжўхори пояси ўриб олинган, тагидан яна бачкилаб чиқади ва иккинчи марта кўкпоя олиш мумкин бўлади. Газетадан.*

БАЧЧА [ф. بچچا — одам боласи; ҳайвон насли] **1** шв. Бола. *Дуойи салом ўша баччаларнинг онасига, умид билан бир ёстиққа бош қўйиб, кеча-кундуз дуойи жонимда бўлганга! Ойдин, Ширин келди.*

2 этн. Бировнинг (акаваччасининг) қарамоғида ва ихтиёрида бўлган хушрўй, келишидан ўйинчи ўғил бола; бесоқол. *Уша бачча ҳам одам фарзанди. Ота-онаси камбағалликдан уни баччаликка сотгандир. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Умуман ўйинчи бола, раққос. *Ноғорачининг баччаси. ■ Ўртада ўн олти-ўн етти яшар бачча ўйнайди. Ойбек, Танланган асарлар. Ноғора чўпининг тез урилиши, баччанинг бир айланishi ва кучли, ялти қийқириқ билан базмнинг биринчи қисми тугади. Ойбек, Танланган асарлар.*

БАЧЧАБОЗ [ф. بچچابوز — бачча ўйновчи, бачча ишқибози] этн. Бачча сақловчи шахс; болабоз, бесоқолбоз. *Боз-боз, дорбоз, найрангбоз, баччабоз, қиморбоз, беданабоз, каптарбоз каби бозларни ман қилсангиз, менга иш топиб бер дейдиган кўпаяди-қолади. «Луқмони Ҳаким».*

БАЧЧАБОЗЛИК *Бачча асраш билан шуғулланишлик; болабозлик. Ўғирлик, қиморбозлик, кўкнорихўрлик, баччабозлик, безорилик каби разилликлар машғум ўт-*

мишининг жирканч томонлари эди. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

БАЧЧАЛИК 1 шв. Гўдаклик, болалик даври. *Баччаликдаги қилиқлари эсига тушиди, уйқуси қочди, дарёдай тошиди.* «Кўшиқлар». *Отининг ёлин таради, Баччалик даврин суради.* «Гулшанбоғ». *..бир безори ва чапани ҳолда баччалик даври билан хайрлашди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 этн. Бачча мақомида, ҳолатида бўлиш (қ. **бачча 2**) *Баччанинг ота-онаси.. [боласини] баччабозга баччалик учун берса.. олти ойдан кам бўлмагон муҳлатга.. озодликдан маҳрум қилинур.* Газетадан.

БАЧЧАТАЛОҚ [бачча + талоқ] айн. Талоқ қилинган хотиндан туғилган бола, талоқ қилинганнинг боласи; енгил койишни ифодаловчи сўкиш шакли. *Ҳе, гап билгунча иш бил, баччаталоқ.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Нима демоқчисан, шу баччаталоқ чолнинг боласига қизимни берайми?* «Эртақлар».

БАЧЧАХУРАК Эндигина пишиб келаятган, ҳали гўра мева ҳақида. *Баҳорнинг олд меваси тут баччахурак бўлиши билан мени қидирган одам дарвозамиз рўпарасидаги қаландархона хиёбонидан топарди.* Н. Сафаров, Наврўз.

БАЧЧАҒАР [бачча + ғар] сўк. **1** Нафрат, ғазаб билан қаттиқ койишни ифодалайди. [Бой:] *..хотинлик бўлиб қолганинга шукур қилсанг-чи, баччағар!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. - *Олиб бор, баччағарни! Қамаб қўй!* — деб бақирди мингбоши. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 Енгил койиш, норозиликни ифодалайди. *Жилла қурса, оқ соқолимни хурмат қилмади-я, баччағар.* «Ёшлик». - *Ма, баччағар, ҳазилаб эдим, ҳазилни билмайсанми, — деб рўмолини кўлига берди.* «Ойсулув».

БАШАНГ 1 Ясанган-тусанган, ниҳоятда чиройли, кўркем; олифта. *Кийимлари башанг.. қозоқ бийлари, бўлислари ва қўйчи бойлари виқор билан от устида юрадилар.* Ойбек, Болалик. У [Соҳиба] *худди улуг байрамлардагидек башанг кийинган.* Газетадан. *Меҳмонхонага башанг кийинган ёшгина йигит кириб келди.* «Ёшлик». *Одамлар ҳозирги кунда янги, башанг кийиниш учун сарф-харажатдан қочмайдиган бўлиб қолишган.* Газетадан.

2 Ўзига зеб беришни, модага мувофиқ кийинишни яхши кўрадиган, модабоз, олифта. *Башанг аёл.* ■ *Жой бермади трамвайда*

Аллақандай бир башанг, Касофатнинг касри уриб, Яна тагин сиз тажсанг. А. Орипов.

3 кўчма Чиройли, дид билан безатилган. *Дастурхон бир нафаснинг ўзида худди байрамдагидек башанг тус олди-қўйди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. *Уни башанггина жихўзланган хонага таклиф қилди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги қуланка.

БАШАР [а. بشر — одам; одамзод] кт. Инсон, одам; киши; одамзод. *Тарихни орқага буриб бўлмайди, Орқага қайтмайди йўлидан башар.* Уйғун. *Уч қизим бор, бир ўғлим бор қошимда.. Бири олим, бири аҳли хунардир, Мамлакатга садоқатли башардир.* Ҳабибий. *Шу нокаслар бўлмаганида, Қандай озод яшарди башар.* «Шарқ юлдузи».

БАШАРА [а. بشره — тери; пўст] **1** Киши бошининг олд қисми; бет, юз. *Эшик ғич этиб очилди-да, тирқишидан бошини яшил чорси билан танғиб, юзига қатиқ суриб олган аёлнинг башараси кўринди.* У. Назаров, Одамлар. *Вой, башаранг қурсан, нима бало бўлди? Ҳаммомнинг гўлаҳига ўхшаб кетибсан.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Башаранг қийишқ бўлса, ойнадан ўпкалама.* «Қанотли сўзлар».

2 Кишининг руҳий ҳолатини, характери гавдалантирувчи ҳолат, кўриниш; афт, авзо. - *Исфандиёрнинг заҳар башарасини кўришдан қутулибсан, — деди Кукан.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ака-уканинг башарасига разм солиб, киноя билан деди: -Кўларингиз бежо, нима бўлди, тинчликми?* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Кишининг маънавий қиёфаси. *Одамларнинг «ҳар икки дунёси» учун ҳам гўё жонқуярлик қилган бу худо вакили [Зағчакуз] хуржунини тўлдириб, шаҳарга борганда, асл башарасини кўрсатар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ғофир тобора авжига чиқар, бойнинг ҳақиқий башарасини очишда давом этар эди.* К. Яшин, Ҳамза.

4 Аниқланмиш вазифасидаги сўз билан бирга келиб, «ўхшаш», «ўхшаган», «симон» маъноларини билдиради. *Одамлар гурқураб кулиб турган пайтда уларнинг ёнига мулла башара бир киши келиб қўшилди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Шу пайт думи, қулоқлари қирқилган айиқ башара ит отни қувиб қолди.* М. Мансуров, Ёмби. *Қоп-қора, хабаш башара Муса соатга қараб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАШАРИЙ [a. بشرى — инсонга тегишли] Инсонга, одамзодга тегишли; инсон томонидан яратилган (илоҳий эмас), инсонга хос, инсоний. *Башарий орзулар. Башарий ўйлар.* ■ *Ишондим башарий жаннатга бугун. У — Одам ва Ҳаво танбеҳ еб, сургун қилиб чиқарилган жаннатдан ўзга. Ҳозирдан жамоли кўринар кўзга. Шайхзода. Унинг ўйларидан сон минг муаммо, Башарий мушуқлар, фронтлар. А. Мухтор, Асарлар.*

БАШАРИЯТ [a. بشریت — одамзод; инсоният] *кт.* Инсоният, кишилиқ; инсонлар. *Башарият дунёси. Башарият орзуси.* ■ *Башарият тарихи зулм, ҳақсизлик, талончилик даврини поймол этиб, эрк ва адолатнинг нурли асрига ғолибона юраётир. Ойбек, Нур қидириб. Тўқилган қон муқаддасдир. Бу қон болаларимиз учун, башарият саодати учун тўқилган қондир. Н. Сафаров, Оловли излар.*

БАШАРТИ [ба + a. شرط — талаб, шариит] *шарт боғл.* Шарт эргаш гагли қўшма гапларда эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади ва шарт маъносини кучайтиради; вазифасига кўра «агар», «агарда», «мабодо», «борди-ю», «магар» сўзларига тўғри келади. *Башарти йўлдан адашсам, қўлга тушиб қолишдан қўрқдим. Ғайратий. — Йўқ, — деди бек, — мен бу ишга, башарти кўнганимда ҳам, қизингиздан яширмайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Башарти канизингиз уялмасалар, бизнинг ҳам бир амримиз бор: амр қилсак, уялмасмикинлар? А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

БАШНЯ [итал. bastia — қалъа] 1 Ҳарбий кема, бронланган машиналарнинг гумбаз шаклидаги қурилмаси ва танкнинг айланадиган ана шундай қисми. *Башнялардан ўт очмоқ.*

2 Минора шаклидаги қурилма. *Юсуф фермадан чиқиб, силос башняси томон юрди. Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан. Янги материалдан тикланган башня тез битди ҳам мустаҳкам бўлди. Газетадан. Текширувда сув башнясининг ишламаслиги натижасида бу ердаги механизмлар бекор турганлиги аниқланди. Газетадан. Залнинг ўртасида реакторнинг башняси қад кўтариб турибди. Газетадан.*

БАШПОРАТ [a. بشارت — яхши, хуш хабар, мужда] *кт.* 1 эск. Хушхабар; мужда. *Худайчи қўрғон беги қошига етиб, бек ҳазратларининг ҳозир етиб келишларига башо-*

рат берди, яна отининг бошини буриб, йигитлари билан орқага қайтди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Самовий мавжудотлар шоҳаншоҳнинг бахт ва саодатидин башорат бердилар. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Олдиндан кўриш, олдиндан айтиб бера олиш; олдиндан айтилган фикр; тахмин, мўлжал. *Бу орада онасининг башорати тўғри чиқиб, ёмғир томчилай бошлади. Қ. Кенжа, Нотаниш гул.*

Башорат қилмоқ Бирор воқеа-ҳодисанинг натижасини олдиндан кўрмоқ, олдиндан айтиб бермоқ. *Улар.. отанинг ҳадемай туриб кетишини башорат қилишарди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Табиатнинг йил давомида кўрсатгувчи инжиқликларидан ҳеч ким башорат қилолмади. «Саодат». Ҳатто палакдаги калий миқдорига қараб бўлажак ҳосил сифатини башорат қилиш мумкин. «Фан ва турмуш».*

3 Башорат (хотин-қизлар исми).

БАШПОРАТЛИ Келгусида юз бериши мумкин бўлган воқеа, ҳодисани билдирувчи, айтиб берувчи; олдиндан айтиб қўйилган. *Башпоратли фикрлар.*

БАШПОРАТЧИ Бўлажак воқеа, ҳодисаларни олдиндан айтиб бера олувчи, келажакни кўра олувчи шахс.

БАЪД [a. بعد — узоқлик, масофа; кейин, сўнгра] эск. *кт.* Кейин, сўнг, баъдаз. *Мулалар тўдасида адашиб юриб, зое кетган йилларимга.. баъд афсусланаман. И. Маматқулов.*

БАЪДА [a. بعد — кейин, охири] эск. *кт.* *айн. баъдаз. Баъда махфий қолмагайқим, куёв ўғлингиз хизматларига юборилган эрди. Иншоолло, саломат етган бўлса керак. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БАЪДАЗ [баъд + ф. از — «дан» қўшимчасига тенг сўз; олд кўмакчи] *кт.* Кейин, сўнг, сўнгра; «аввал»нинг акси. *Аввал таом, баъдаз калом. Мақол. ■ Баъдаз унинг устидаги шубҳам бироз зойил бўлиб, кўнгли кўтардим. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Биздан баъдаз салом, дил меҳри билан, Юртдошлиқ қувончин зўр фахри билан. Ф. Фулом.*

БАЪЗАН [a. بعضاً — ҳар замон-ҳар замонда] *реш.* 1 Ҳамма вақт ҳам эмас, ҳар замон-ҳар замонда, ахён-ахёнда, гоҳ-гоҳида. [Йўлчи:] *Хўжайинларниқига бориб тура-сизми? [Абдишукур:] Баъзан бориб тураман. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳа, баъзан шун-*

дай шўхлик ҳам қилиб туриш керак. П. Турсун, Уқитувчи. У [меъмор] баъзан кампирга ҳам дағдаға қилиб қоларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Айрим ҳолларда, баъзи вақтларда. Баъзан Гулнорнинг юраги тошиб, бутун дардини, яраларини Унсинга очишни истайди. Ойбек, Танланган асарлар. Меъмор баъзан шундай узоқ хаёлларга борарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 боғл. Гапнинг уюшиқ бўлаklarини боғлаш учун қўлланади. [Йўлчи] Баъзан Қоратойнинг ишхонасида, баъзан чойхонада тунаб юрди. Ойбек, Танланган асарлар. Йўлчи баъзан ёлғиз, баъзан ўз ёнига бировни ҳамроҳ қилиб, қанча жар, қанча қўрғон ва қулоқларни кезиб, сув келтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

БАЪЗИ [а. بعضى — бирор қисм; кимдир, аллаким] 1 белг. олм. Ёлғиз ҳолда ёки «бир» сўзи билан ишлатилиб, бир турдаги ёки ҳар хил нарса, кимса, воқеа-ҳодисалардан айримларини, бутундан бўлакни ажратиб кўрсатиш учун қўлланади. Баъзи (бир) нарсалар. Баъзи (бир) одамлар. Баъзи (бир) кунлар. ■ Гулнор.. [Унсиннинг] бурнини, пешонасини ва баъзи ҳаракатларини Йўлчига ўхшатди. Ойбек, Танланган асарлар. Оғайнида ҳам оғайни бор. Баъзи оғайни бўлади, жонингга жонини миҳ қилиб қоқиб ташлайди. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

Баъзи вақт(ларда) Баъзида, баъзан, гоҳо, гоҳида. Ҳеч нимадан хабарсиз Унсин, баъзи вақт: — Нега акамни кўрмайман, тоғам қаёққа юборган, — деб Гулнордан сўрайди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 от өзф. Айрим киши, нарса ва ш. к. ни ифодалайди. Атрофда одам тўпланди. Баъзилар ачинарди, баъзилар — томошабин. Ойбек, Танланган асарлар. Хотинларнинг баъзилари қизикқанларидан чачошларини қия очиб, Йўлчига яширинча мўралашади. Ойбек, Танланган асарлар. Буни эшитиб, баъзилар қотиб-қотиб кулар, баъзилар бўғилар эди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

БАЪЗИДА айн. баъзан 1, 2.

БАЯКБОР [ф. بيگبار — бирданига, бир-йўла; тўсатдан] кам қўлл. Тўсатдан, қутилмаганда, ногоҳ. Ғам кетса нетонг, бошимда дилдор етушгач, Ким соя қочар, нур баякбор етушгач. Мирмуҳсин, Чури. Дарёи муҳаббатга тушубман, Қаърида кўриб гўҳар баякбор. Увайсий.

БАЯН [р. қадим рус бахши шоири Боян номидан] Катта гармонга ўхшаш, клавишли, дамли чолғу асбоби. Уч киши саҳнада утириб олиб, баян чалмоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАЯНЧИ Баян чалувчи. Шу баянчиларнинг бири — Никита Григорьевичнинг яхши шоирди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАҚА I шв. Сувда ва қуруқликда яшовчи думсиз жонворлар оиласи вакили; қурбақа. Бақа ботқоғини қўмсар, балиқ — кўлини. Мақол. ■ Бақани боссангиз ҳам «вақ» этади-ю, ахир мен инсонман-ку! Газетадан.

Бақа бурув, бақабурув 1) ялпоқ ва чаноклари кенг бурун. Дилора билан эрини минебошининг бақа бурун миришабидай олдимга солиб ҳайдаб келдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) шундай бурунли киши. Бақа кўз, бақакўз 1) чақчайган кўз; 2) шундай кўзли киши. Бақа боп, бақабош 1) ялпоқ бошли; 2) боши шунга ўхшаш одам.

БАҚА II Тегирмон парраги ўқининг учига бириктирилган ва паррақдан ҳаракат олиб, тегирмон тошини айлангирувчи металл қисм. Бақа воситасида тегирмон айланади ва донни эзиб ун қилади. «ЎЗМЭ».

БАҚАВЛИ [ба.. + а. قول — сўз, гап; айтилган фикр] модал с., эск. Бамисоли, худди. [Мажиддин:] Шоҳим, менадан бекорга ранжийсиз, мен бақавли бир итингизмен, топган-тутганимни тишлаб келиб, хазинангизга ташлаймен. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Умрбод зор бўлиб, бир томчи сувга.. Бақавли ўликдек қўзилиб ётар. Уйғун.

БАҚАДРИҲОЛ [ба.. + а. قدر — миқдор, даража + حال — вазият, аҳвол, ҳолат] рвш. Имкониятига яраша, холи, қурби етганча, қўлдан келганча, баҳоли қудрат. Бақадриҳол ёрдан қилмоқ. ■ Аҳли раста, аҳли савдо ўз дўконин бақадри ҳол безаган. Ф. Гулов.

БАҚАЙ шв. Поча; тўпиқ; болдир суяги. Нурали бориб, отнинг бақайдан ушлаб, қулоғини тутса, булут кўчгандек бўлиб.. ердан душман зарби келаётибди. «Нурали». Шу бир бақай Ҳасанингга қўшиб, терингга сомон тиқдираман! С. Сиёев, Ёруғлик.

Калта бақай Калта бўйли, бақалоқ.

БАҚАЖҲҲОРИ бот. Пояси қаттиқ, туксиз, бут гулдиллар оиласига мансуб бўлган кўпйиллик ўт. Бақажҳҳори июнь ва сентябрда уруғидан ва илдиз бачкисидан кўпаяди.

БАҚАЛОҚ I шв. I Ҳайвонларнинг туёқ билан илик ўртасидаги бўғини. Сайисларнинг

отга солган давири Тушади тарлоннинг бақалоғига. «Ойсулув».

2 Шу бугин ва унга ёпишган гўштан иборат овқат. *Сунгра.. тугунини очди. Роса иштаҳа билан қўйнинг бақалоғини нонга қўшиб ея кетди.* Газетадан.

БАҚАЛОҚ II I Эни бўйига номутаносиб; семиз, дўмбоқ. *Бақалоқ йигит. Бақалоқ қўллар.* ■ Рўпарамда оппоқ нейлон кўйлакни тўлдириб, бақалоқ бир киши турарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Маликахон семиз, бақалоқ сонига шапатлаб, оғзини кўкка қаратиб, завқ билан кулди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Қипқизил, семиз, бақалоқ танасини зўр бериб елпирди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 *кўча* Йўғон, семиз. *Зум ўтмай, бақалоқ ишшали француз коньяги билан бир тарелка ҳусайни узум кўтариб чиқди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Қайрағочнинг қалин, бақалоқ шохлари ташлаб турган соя ҳам.. нафаслари бўғлиб турган аёнлар жонига ором беролмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БАҚАМ айн. бақамти. Бақам келиб суҳбатлашар икки ошна. Т. Йўлдош, Аттанг. *Мана, бугун икковимиз бақам келиб турибмиз.* С. Аҳмад, Сайланма.

БАҚАМТИ [ба.. + туркий қамти — яқин ҳолда] *реш.* Бир-бирига юзланган ҳолатда, бир-бирига қараган ҳолда; бир-бирига яқин, юзма-юз, рўбарў. *Камол Жалолов монтажчи билан бақамти, дўстона суҳбатлашди.* Газетадан. — *Мана энди бақамти гаплашайлик, — деди Жаҳонгиров.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Энди мен Хусан ака билан бақамти ўтириб гаплашишни истардим.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

Бақамти келмоқ Юзма-юз келмоқ, юзлашмоқ, учрашмоқ. *Офтоб ўчаётган маҳал икки одам бир-бирига бақамти келиб, чурқ этмай турарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. **Бақамти қилмоқ** Юзма-юз қилмоқ, юзлаштирмоқ, учраштирмоқ. *Ораларидан гап қочиб, ўрталаридан қора мушук ўтган пайтларда Раҳимов кўпинча икковини бақамти қилиб, аҳил бўлинлар, деб насихат қиларди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАҚАНГ шв. Сув ёки бошқа хил юкларни елкага қўйиб ташиш учун мўлжалланган икки учи илмоқлик ёғоч (қ. **обкам**). *Бир куни у бойнинг хотинлари билан бақанг кўтариб, икки челақни икки учига илиб.. дарёга сувга борибди.* «Зумрад ва Қиммат».

БАҚАР [а. *بقر* — буқа, хўкиз] айн. **сигир йили** қ. **сигир 2**. *Ундан ёшини сўраганларида, у — муш, бақар, паланг, харғуш, наҳанг дея, эскича йил ағдариб.. жавоб беради.* Ф. Расул, Адолат. — *Афанди, бузоқни арабча нима дейди? — Сигир бўлгунча сабр қилади, ундан кейин бақари дейди.* «Латифалар».

БАҚАРА [а. *بقرة* — қорамол, сигир] Куръони каримдаги иккинчи, 286 оятдан иборат энг катта сураинг номи. *Куръоннинг.. “Бақара” сурасидаги оятдагина рўзанинг фарз ва ҳукмларини баён қилдилар.* Газетадан.

БАҚАСАЛЛА бот. Қалпоқчали замбуруғларнинг еб бўлмайдиган заҳарли тури. *Бақасалла, ўт хуружида Кенг кўл саёз — на кўрк, на чирой.. А. Шер, Куз ҳилоли.*

БАҚАТЕРАК бот. Теракларнинг тарвақайлаб ўсадиган, толдошларга мансуб тури, қоратерак. *Норматпарангнинг ҳовлиси гузарда, бутун маҳаллага кўриниб турадиган баланд, қари бақатеракнинг соясига жойлашган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Даладан қайтсак, [у] мактаб ҳовлисидаги бақатеракнинг настки шохига илинган қўйнинг терисини шияпти.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

БАҚАТЎН бот. Сув бетини тўда-тўда бўлиб қоплайдиган бир турли сувўти. *Улар ҳўл, бақатўн қоплаган, сирпанчиқ тошлардан сакраб-сакраб, шовванинг нариги томонига ўтишди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАҚАЧАНОҚ зоол. Чучук сув ҳавзаларининг секин оқадиган жойларида яшовчи пластинка жабрали моллюскалар тури. *Бақачаноқ сув оқими орқали нафас олади ва озиқланади.* «ЎЗМЭ».

БАҚАЯПРОҚ бот. айн. баргизуб.

БАҚАҚУРУЛЛОҚ Думсиз амфибиялар туркуминдаг бир тури. *Бақақуруллоқ, асосан, дарахтларда яшайди. Шунинг учун у дарахт бақаси деб ҳам аталади.* «ЎЗМЭ».

БАҚБАҚА [а. *بقبة* — ғурра, қаварик, пуфак ҳосил бўлиши] с.т. айн. **бағбақа**. *Шакархон енгилгина кулиб қўйди. Томоғи тағидаги муштаткина бақбақаси силкиниб кетди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Узун бўйнидаги бақбақаси лиқиллаб кетди.* «Шарқ юлдузи». *Ойнинг сутдек нурида унинг [Гулсумнинг] бақбақаси Некқадамнинг кўзига жуда жозибали кўринди.* С. Айний, Қўллар.

БАҚБАҚАЛИ с.т. қ. бағбақали.

БАҚ-БАҚАЛОҚ с.т. қ. бақалоқ II. Бақ-бақалоқ бола. ■ Қабулхонада тиқмачоқдек тўла, бақ-бақалоқ бир қиз утирарди. «Ёшлик».

БАҚИЛЛАМОҚ кам қўлл. айн. бақир-ламоқ. Нарироқда бақиллайди қирққулоқли зўр қозон. Т. Тўла.

БАҚИР I эск. Қизил мис. Номағлум ерда олтин бор, борсанг — бақир топилмас. Мақол.

БАҚИР II эск. тар. Мисдан зарб қилинган чақа пул.

БАҚИР III шв. айн. пақир, челақ. Бир бақир сув.

БАҚИР-БУҚУР: бақир-буқур қайнамоқ Бақирлаб қайнамоқ, қаттиқ қайнамоқ. Гушт тўла қозон бақир-буқур қайнамоқда.

БАҚИРИШМОҚ Бақирмоқ фл. бирг. н. Ҳар ёқдан эркаклар бақиршиди, хотинлар қарғашди. Ойбек, Танланган асарлар. Бир-бирига қарамайди, Сира ҳолин сўрамайди, Қочаётир бақиршиб, Бир-бирини чақиршиб. «Ширин билан Шакар». Сел қутур-гандан қутуради, болалар бақиршади. С. Аҳмад, Уфқ.

БАҚИРИҚ I Қўрқинч, даҳшат ёки оғриқдан қилинадиган дод-фарёд, қичқирӣқ. Ваҳимали бақирӣқ кўпга чўзилмади, яна жимлик чўкди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Тўқайда олов ловуллаб ёнаётган қамишзор томонидан бақирӣқ кўтарилӣб қолди. «Ўзбекистон қўриқлари».

2 Хурсандчилик, хушчақчақликни ифодаловчи баланд овоз, қийқирӣқ, ҳайқирӣқ. Тўйхонадан йигитларнинг бақирӣғи эшитилиб турар эди. Уларнинг [ёшларнинг] бақирӣқ, чақирӣқ, қаҳқаҳалари узоқ-узоқларда акс-садо берди. «Шарқ юлдузи».

3 Бор овоз билан қилинган дағдаға, пўписа, дўқ. Кишандагилар занжирларини шилдиратишар, зиндонбонларнинг бақирӣғи.. уларни ўйлатиб қўйди. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар. У [Тоиров] сиқӣқ остига олиш, дўқ-пўписа, бақирӣқ билан ишни ташкил этиш мумкин, деб ўйлайди. Газетадан. ..шгарироқ бу ақлу фаросат қайда эди, аччиғу тиззиқ, бақирӣқлар, ўқилмаган никоҳга талақ айтишлар. М.М.Дўст, Лолазор.

БАҚИРИҚ-ЧАҚИРИҚ Кўпчиликнинг қўрқинч, даҳшатдан ёки бирор таъсирди воқеа муносабати билан чиқарадиган қаттиқ бетартиб овози; шовқин-сурон. Шу вақт отишмалар яна кучайди. Ҳамма ёқни шовқин-

сурон, бақирӣқ-чақирӣқ босиб кетди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ичкаридан отишма, шовқин-сурон, бақирӣқ-чақирӣқлар эшитилиб турарди. «Ёшлик». Ҳадемай кеч кириб, қишлоқни подадан қайтган молларнинг мағраши, одамларнинг бақирӣқ-чақирӣғи тутиб кетди. «Ёшлик».

БАҚИРЛАМОҚ Бақир-буқур овоз чиқариб қаттиқ қайнамоқ. [Ҳамробиб] Дастурхон ёзди, бақирлаб қайнаётган самоварни келтириб, қопқоқлаб қўйди. Р. Файзий, Эл меҳри. Катта бақда бақирлаб сув қайнамоқда. Ҳайдарбой хилма-хил чойнакаларга жуда чақонлик билан чой дамлаб, ичкарига ташиб турибди. П. Турсун, Ўқитувчи.

БАҚИРМОҚ I Бор овоз билан қичқирмоқ, шовқин солмоқ. Катта дарё ҳайқирмас, ақлли киши бақирмас. «Қанотли сўзлар». ■ Олаҳўжа товушининг борича бақиради: -А!? Тарғил ҳўкиз ўлиб қолди? Нима? Нега ўлар экан? П. Турсун, Ўқитувчи. Бектемир кўкрагига сиғмаган ҳаяжон ва меҳрни ифодалагандек, гайришуурӣй равишда бақириб юборди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Оғриқдан ёки қўрқувдан дод солмоқ, дод-фарёд кўтармоқ. [Салимбойвачча] Ҳар он, ҳар лаҳза фалокатни кутди. Гуё Гулнор ҳозир ошни ичади-да, дарров бақиради. Ойбек, Танланган асарлар. Лаъли бехосдан: «Дод, ўламан», деб бақириб юборди. Ҳ. Фулом, Машғал. «Войдод!» деб бақирмоқчи бўламан, овозим чиқмайди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

3 Овози борича бақириб дағдаға қилмоқ, дўқ урмоқ, пўписа қилмоқ. -Бақирманг, — деди хўмрайиб Йўлчи, — шу вақтга давр эшитдим, чидадим, энди-чи? Йўқ! Ойбек, Танланган асарлар. [Мўлтон Муталга:] Бақиргингиз келса, хотинингизга бақиринг! О. Ёқубов, Ларза. Унинг бировга бақирганини, стол муштаганини Зумрад кўрган эмас. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

4 кўчма Чиранмоқ, гердаймоқ. Бор — бақирар, йўқ — чақирар. Мақол.

БАҚИРОҚ I Бақириб, шанғиллаб гапиришга одатланган; шанғи. Бақироқ чол. Бақироқ тую — норинг, Бақироқ ота — мадоринг. Мақол. ■ Ҳўжайин — бақироқ одам. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзи қўрқоқ бўлса ҳам, ўлгудек бақироқ, ваҳима. А. Мухтор, Чинор.

2 Ҳадеб овоз чиқараверувчи, нотинч (ҳайвонларга нисбатан). Бақироқ сизир сут-

сиз бўлар. Мақол. Ёлғиз бола йиғлоқ бўлар, Ёлғиз тую бақироқ бўлар. Мақол. ■ Бақироқ эчкидай мунча шанғиллайсан. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 кўчма Шовқин-суронли; гулдуросли. Офтоб акси тушиб нақшларга бўғилади бақироқ бозор. Х. Даврон, Болаликнинг овози. Бақироқ булутлар қандай яхши! Шариллатиб ёмғир ёғиб юборди. Мирмуҳсин, Умид.

БАҚИР-ЧАҚИР Кўп кишиларнинг, кўпчиликнинг баланд ва бетартиб овози. Маҳалла кўчалари ҳеч қачон бунчалар гавжум бўлмаган эди: бақир-чақир овозлар, арраларнинг чийшллаши, болғаларнинг тақиллаши эшитиларди. «Саодат». ..ташқарида чироқлар ёнган, йўлакда тапир-тунур қадам товўшлари, бақир-чақир, кулги.. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

БАҚИЯ [а. بقیة — қолдиқ; ортиб қолган нарса] эск. Солиқ, тўлов, қарз кабиларнинг вақтида тўланмаган қисми; қолдиқ, боқимонда. Солиқ бақиялари.

БАҚИЯДОР [бақия + ф. دار — бирор нарсага эгаликни билдирувчи аффикс] эск. Солиқ, тўлов ёки қарзни ўз вақтида тўлмаган; қарздор.

БАҚЛАЖОН [а. بقالچون — полиз ўсимлиги, сабзавот] Томатдошлар оиласига мансуб бўлган бир йиллик ўсимлик ва унинг бинафшаранг, серэт ҳосили. Кампир иккита ликопчада булғор қалампири аралаштириб қовурилган бақлажон келтириб қўйди. Э. Усмонов, Ёлқин. Кўзимга аччиқ қалампир билан бақлажон тўла баққол дўконларидан бошқа нарса кўринмайди. «Ёшлик».

БАҚО [а. بقا — абадийлик, мангулик; давомлилик] 1 эск. кт. Абадийлик, мангулик; чексиз ҳаёт, абадият. То муҳаббат умридек Умри бақо бўлсин қуёш. Э. Воҳидов. Истибод ҳеч маҳал билмагай бақо. Ж. Жабборов.

Бақо ва фано флс. Ўрта асрлар Шарқ фалсафасида чексизлик маъносидаги тушунча.

2 кўчма Нариги дунё, абадий уйқу олами. Жойингиз жаннатда бўлғай, Эй надар, нур бошмон. Рихлат айлабсиз бақога, Унда нурсиз ломакон. Н. Аминов, Суварак. Ким ул шаҳ ўтди бу дорул-фанодин, Хабар келтиргали мулки бақодин. Саййид Қосимий, Садоқатнома.

3 Бақо (эркаклар исми).

БАҚОСИЗ айн. бебақо. Эй воҳ, бақосиз фалак! Ойбек, Навоий. Бақосиз билдинг эмди бу жаҳон раъноларин, эй дил, Бориб майхона кунжида фанолиғ қилганинг яхши. Увайсий.

БАҚРАЙГАНЧА рвш. Ҳайратга, даҳшатта тушган ҳолда. Севаргул ирғиб ёстиқдан бош кўтарди-ю, бақрайганча, қотди-қолди. Н. Қиличев, Чиғирӣқ. Бундай қарасам, Ювош, каллага бақрайганча, суратдай қотиб қолибди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

БАҚРАЙМОҚ 1 Ҳайрат ва таажжубдан, кўрқувдан ёки ғазабдан кўзларини катта очиб, чақчайиб қарамоқ, тикилмоқ. Ҳа, маймун уйнатяпманми, нега менга бақрайиб қарайсан? «Саодат». Ўтирган паранжили хотинлардан бири буларга ҳадеб бақрайиб қараган ёш қизчасини етаклаб, четга чиқди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Берироқда ўтирганлар нима ҳақида баҳс кетаётганига унча тушунолмай, бир-бирига бақрайишарди. Х. Назир, Кўктерак шабадаси. - Бақрайманг, мулла Мухсин, — деди кулумсираб Хатиб домла. А. Қодирӣй, Фирвонлик Маллавоӣй. Боқижон оғзини очиб, бақрайиб қолди. Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Кўзлари катта очилган ҳолда қотиб турмоқ. Кейин кўзлари ўлган бузоқнинг кўзларидай бақрайиб қолди. К. Яшин, Ҳамза. Саид аввал бақрайиб турди-да, кейин Мадинанинг гапини тушунди. Ойбек, О. в. шабадалар.

БАҚРАЙТИРМОҚ: кўзни бақрайтириб 1 Кўзларини катта очиб, чақчайтириб қараб туриб (ғазабдан ёки назар-писанд қилмагандай). Ҳакимбойвачча Гулсумбибини куч билан ситаб тортди, кўзларини пиёладай бақрайтириб бобиллади: «Бас, уятсиз махлуқ!» Ойбек, Танланган асарлар. Акмал акам сал нарироқ турган бўлса ҳам майлига эди, кўзини бақрайтириб туриб сўрагани нимаси? Н. Фозилов, Қуш қаноти билан.

2 Кўзларини бир нуқтага тиккан ҳолда уйқусиз. Айвонда кўзимни бақрайтириб ётибман-у, шуларни уйлайман. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Одамнинг кўзини (ёки кўзингни) бақрайтириб Одамнинг кўз олдида, одамнинг кўзига қараб туриб. Одамларинг ярамас бўлса, ўғриларга йўл очиқ. Куппа-кундузи кўзингни бақрайтириб талайдилар.. Ойбек, Қуёш қораймас.

БАҚРАЙТМОҚ қ. бақрайтирмоқ. Кўзларини бақрайтган Тожибой Элмуродга

бақирди: -Нима, нима? Нима қилиб қўйибман кўпчиликка-а?! П. Турсун, Ҳўқитувчи.

БАҚУВВАТ [ба. + қувват] 1 Куч-қуввати нормал даражадан ортиқ, зўр жисмоний кучга эга бўлган; кучга тўла, кучли. *Бақувват одам. Бақувват йигит. Бақувват аёл. Бақувват от.* ■ *Мирзабой жисмонан анча бақувват эди. «Ёшлик». Тоғда гавдали, бақувватлар керак бўлади, деб ўйлади. Шухрат, Шинелли йиллар. Бу эркак ўзи суяниб турган қоядек дағал ва бақувват, қуёшдек иссиқ ва ҳузурбахш эди. «Ёшлик».*

Бақувватмисиз? Ҳол-аҳвол сўраш, саломлашиш, кўришишда айтилади. *-Бақувватмисиз, отажон? -Алҳамдулилло. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзинг саломатмисан? Ўзинг бақувватмисан, Шоқир? «Ёшлик».* **Бақувват тортмоқ** Кучга кирмоқ, кучига-куч қўшилмоқ. *Меҳнат билан киши қаримайди, етилади, бақувват тартади.* Газетадан. **Бақувват қилмоқ** Куч-қувват бағишламоқ; суянчиқ, таянч бўлмоқ. *..кўкрагимни иситиб, белимни бақувват қилиб турган хатни-я! И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Организм бирор қисмининг соғлом, бўлиқ ва кучга тўлалигини ифодалайди. *Бақувват қўллар. Бақувват тишлар. Бақувват елка. Бақувват панжа. Бақувват соч.* ■ *Йигит супа олдидан тўхтаб, халтасини кўйди, узун, бақувват қўлларини чолга чўзди. Ойбек, Танланган асарлар. Заргаров бақувват иягини аста кўтариб, киприкларини пирпиратганча Зиёдага тикилиб қолди. А. Мухтор, Асарлар. ..кўкрак чўнтагидан тароғини олиб, қундуздай бақувват сочини тартади. С. Анорбоев, Оқсой. Ем еган отлар бақувват оёқларини кериб ташлаб, қўш қосилгани эркин судраб кетдилар. С. Анорбоев, Оқсой.*

3 Пишиқ, мустаҳкам. *Бақувват ип. Бақувват курси. Бақувват панжара.* ■ *То-жини амирзода ҳарамига олиб боришиб.. бақувват курсига ўтқазиб, қўл-оёғини унга маҳкам боғлашди. Мирмуҳсин, Меъмор. Дороббек деразанинг бақувват темир панжараларидан ичкарига мўралади. Д. Нурий, Осмон устун. Ҳовлида бир уй, бир айвон, яна бир хужра бор. Эски, аммо ҳали бақувват. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Яхши ўсган, баравж, бўлиқ, йўғон. *Йўғичқа сизникими? Ёш экан ҳали, жуда бақувват ўсибди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ўзанинг ҳосилдор шохлари бақувват, етук эди. Ойбек, О. в. шабадалар. Толнинг тўғри ўсган бақувват шохлари ходача ўрнида ишлатилади. Газетадан. Адил, бақувват қарагайлар кўзларни беихтиёр ўзига тортиди. Ойбек, Қуёш қораймас.

5 Ҳаракатлантирувчи катта кучга эга, қувватли. *Бақувват мотор. Бақувват техника. Бақувват трактор.*

6 кўчма Бадиий жиҳатдан пишиқ, мазмунли. *Драматик поэмада персонажлар нутқи шеърй жиҳатдан бақувват, афоризмга бой, ҳаяжонли, таъсири бўлиши керак. «ЎТА». Бақувват шеър керак дастгоҳ вазнида. Азамат болғанинг ҳар зарби бир шеър. А. Мухтор, Асарлар. Театрнинг ҳам асосий, ҳам кичик саҳнасида бир неча бақувват спектакллар кўрсатилди. «ЎТА».*

7 Катта бойликка эга бўлган, бадавлат, давлатманд; таянчи, суянчиғи бор. *Тангриқул ҳожи бақувват хўжалик эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. -Таги бақувватмикин? -Бақувватки, у ёқ-бу ёғи йўқ. «Ёшлик».*

Бели бақувват Бой, давлатманд. *Эли бақувватнинг бели бақувват. «Қанотли сўзлар».* ■ *Шундай замонда унинг қизига ўн беш минг берадиган «бели бақувват» топи-лармикан? П. Турсун, Ҳўқитувчи. Илғи бақувват* Соғлом, кучли, забардаст. *Илғи бақувват экан!* Ойбек, О. в. шабадалар. **Имони бақувват** Маънавий, ахлоқий жиҳатдан баркамол; покиза, ҳалол. *Имонингиз доимо бақувват бўлсин.. К. Яшин, Ҳамза. ..ғазал мулкининг султони ҳазрат Алишер Навоий ва булар каби азиз уламою фузалолар.. му-сулмон, имони бақувват зотлар бўлганлар. К. Яшин, Ҳамза. Бақувват экандир танда имонинг. «Юсуф ва Аҳмад».*

БАҚУВВАТЛИК Куч-қудратга, қувватга, бойликка эгалик, мустаҳкамлик. *У ўзининг бақувватлигини кўрсатди. Хўжалигимиз мустаҳкам ва бақувватлигини исботлади.*

БАҚҚА с. т. шв. айн. буюққа. *Э, полвон бола, баққа юр! С. Аҳмад, Уфқ. -Қани, па-китни олинг, жиян, - деди Даврон тоға. - Олинг баққа! Н. Аминов, Ёлғончи фариш-талар.*

БАҚҚОЛ [a. بَقَالَ - озиқ-овқат моллари, сабзавот сотувчи] эск. Майда-чуйда рўзгор моллари ва озиқ-овқат (мева, ширинликлар ва ш. к.)лар сотувчи майда савдогар. *Сўз кўрки*

— мақол, Гузар кўрки — баққол. Мақол. ■ Ҳар йили ҳамалнинг унинчи кунини шаҳардаги нуфузли баққоллардан бири етти хил кўкрат, етти хил тармева солинган баркаш кўтариб саройга борарди. С. Сиеёв, Аваз.

БАҚҚОЛЛИК 1 Баққол иши, касби, хунари. Урганжларнинг кўпчилиги баққоллик қиларди, шунинг учун уларни «баққолон» — баққоллар деб ҳам юритардилар. С. Айний, Эсдаликлар.

2 Баққол дўкони ва ўшандай дўконлар жойлашган раста. [Ҳасанали] Узун кун уйда бекор зерикканлигидан, ҳожига айтиб, бир-мунча дастмоя билан гузардан баққоллик дўкони очган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАҚҚОЛХОНА [баққол + хона] Баққол дўкони, баққоллик билан шуғулланиш жойи. [Шерали] Етти йилдан сўнг саргардон бўлиб, балиқфурушларга хизмат қилиб, акасини ёд қилиб, бир чет бозорга келиб, бир баққолхонада ўтира бошлади. «Эрали ва Шерали».

БАҚҚОЛЧИЛИК айн. баққоллик. Матпано баққолчиликка ўтиб, бир белбоғ мевачева олди. С. Сиеёв, Аваз. Бир қассоб дўкони; бунинг ёнига суқилган кичкина баққолчилик. Ойбек, Танланган асарлар.

БАҒАЗ [ф. بزاز — пона, ёғоч қозик] Сўри ёки ишқомнинг поясига кўндаланг боғланадиган ёғочлар. Қатор кетган ишқом. Ҳосилдан сим бағазлар қаддини аранг кўтариб турибди. Газетадан. ..ўсиб чиққан янги новдалар юқори бағаздан ошиб, настега — заминга қараб ўса бошлади. Газетадан.

БАҒАЙРАТ [ба. + ғайрат] айн. ғайратли. Йўлдош ака — ақли расо, бағайрат, баҳим-мат йигит, ўз қардошлари орасида камол топмоқда. Н. Сафаров, Оловли излар. Кексалари йигитлардай бағайрат, аммо йигитлари кексалардай солидийда, доно. Ф. Фулом.

БАҒБАҚА [а. بقباق — қулқолаш; пуфак ҳосил бўлиш ёки غبغبه — иккинчи ияк, бақбақа] Ияк остидаги бироз осилинқираб турган юмшоқ эт. [Кумушнинг] Бу кунги совуққа қарши кийиб олган савсар нўстинининг ёқалиги кишининг ҳасадини орттириб, нафис бағбақаларини ўпиб ётар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Анча озиб, бағбақалари шалвираб қолган Салимхон Обидий ҳам залда ўтирарди. Мирмуҳсин, Умид.

БАҒБАҚАДОР [бағбақа + ф. دار — бирор нарсага эгаликни ифодаловчи аффикс]

Бағбақаси бор, катта бағбақали. Мадина чодра ичида овозини чиқариб, бағбақадор аёвкатни дуо қилди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

БАҒ-БУҒ тақл. с. Бир-бирига қулоқ солмай, тартибсиз равишда шанғиллаб гапириш, шунга ўхшаш шовқин. Хуллас, «Болалик уй — бозор» деганларидек, бу уйда бағ-буғ кўп бўлса ҳам, ғийбат йўқ. Ҳ. Фулом, Машғал. Болалари кўп, уйи бағ-буғ. Ойбек, Болалик. — Ана холос, — деди Эъвозхон, болаларининг бағ-буғидан қулоғи битиб, — энди ишга ҳам юборишмайди бу гиргимтонлар. Ҳ. Фулом, Машғал.

БАҒДАШ шв. айн. чордана. Уйда бундай қилиб, бағдаш қуриб ўтирмайди (канизлар). «Муродхон».

БАҒДОДИ 1 Яхлит тахталардан ясалиб, геометрик шаклли нақшлар билан безатиладиган икки табақали энг қадимги эшик тури.

2 Ёғочсозлик ва қулолчилик маҳсулотларига геометрик шаклли нақшлар солиш усулларидан бири.

БАҒДОДИЙ 1 Бағдод шаҳрида ишланган, Бағдод шаҳридан келтирилган. Бобурнинг яловбардори олиб юрган тиғлар орасида олтин дастали катта бағдодий қилич бор эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Бағдод шаҳрида таввалуд топган; бағдодлик.

БАҒИЗ кам қўлл. Нуқсон, айб, камчилик; баҳона. [Бой] Ҳе йўқ-бе йўқ ўшқиради, ҳар нарсадан бағиз топиб, болаларни койийди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

БАҒИЛЛАМОҚ 1 Куйиб-пишиб норози оҳангта тинимсиз гапирмоқ. Самандар тутаққанча подадан адашган эчкиларини олдига солиб келаётган экан, бағиллаб берди. «Ёшлик».

2 Тинимсиз, қотиб йиғламоқ. Бола кечаси билан бағиллаб чиқди.

3 Шовқинли овоз чиқармоқ (техник асбобларда). Самовар бағиллаб қайнамоқда. ■ [Насос станциясида] Қанча-қанча ақлли машиналар бағиллаб ишлаб турибди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

БАҒИР (3-ш. бирл. бағри) **1** айн. жигар **1**. От — сағридан, қўй — бағридан. Мақол. Бағринг оғриса, бол ҳам тотимас. Мақол.

2 кўчма Тананинг буйиндан қорингача бўлган олд қисми; кўкрак, кўкс, тўш. Бағрига босмоқ. ■ Нилуфар қўғирчоқни бағрига босганча, югуриб оийсининг ёнига борди. С.

Аҳмад, Юлдуз. *Аҳмад билан бағир бериб қуришдик*. «Ёшлик». Анвар овқатдан бирикки лўқма олиб, қўлини артди, сандал кўрпасини бағрига тортиб, кучли ва узун тин олди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *кўчма* Кучоқ; ҳимоя, паноҳ; ён. *Отабек сунбул исли сочлардан руҳ олар, Кумуш гўё унинг бағрига сингиб кетган эди*. А. Қодирий, Утган кунлар. *Синглинғиз бағримда бўлади*. Ойбек, Танланган асарлар. *Усмонжоннинг кампир онаси бағрида туриш унга ўнғайроқдек кўринарди*. С. Зуннувова, Гулхан.

Бағрига олмоқ 1) қаттиқ кучоқламоқ; 2) *кўчма* ўз паноҳи, ҳимояси остига олмоқ. *Катта ҳовлида Пошшахон ўзи ёлғизланиб қолгандан сўнг, Лаълини дурустроқ бағрига олди*. Д. Нурий, Осмон устунни.

4 *кўчма* *поэт*. Юрак, қалб, дил. *Бағри қонлар бирла ёрнинг зарра дарди йўқ, нетонг*. А. Орипов. *Поезднинг сўнги гудоги бағримни наштар мисоли тилиб юборди*. С. Сиёев, Кўрмайин босдим тиканни. *Айрилик ўтида бағри пораман, Қани энди Шоқаландар меҳрибон*. «Маликаи айёр». *Кўзда ёши мунчоқ-мунчоқ тизилди, Бунда ёлғиз эрди бағри эзилди*. «Маликаи айёр».

5 *Жуғрофий* худуднинг ён, нишаб томони. *Улар [Суннат билан Элмурод] сув ёқалаб юриб, пастликка тушдилар*. бироз юргач, тоғ бағрида бир неча уй кўринди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Тоғ бағирларида асалариларнинг мўл ва шифобахш асал тўлаши учун шароит етарли*. Газетадан.

6 *кўчма* Улкан, чўзилган худудли макон, фазо; кўйин, кучоқ. *Чул бағри*. *Урмон бағри*. *Ўлка бағри*. *Тун бағри*. ■ -*Мирзачўлнинг бағри кенг*, — деди Сайрамов. Ойбек, О. в. шабадалар. *Қамишқапа кичкина ва хунуқкина қишлоқ бўлса ҳам, бағри кенг, хушҳаво*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг овози сукунат бағрини чок-чокидан тилади*. «Шарқ юлдузи». *Кўк бағрини чок қилди вулқон*. *Парчалади шум ният тунни*. «Гулдаста». *Кечки пайтда баданни ачитувчи бундай изғирин чўл шамоли чўл бағрида кезиб қоларди*. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Бағри бутун Ғамсиз, ташвишсиз, беармон. *Дунёда бағри бутун киши йўқ экан-да, ҳар кимнинг юрагида бир андуҳ*. Мирмуҳсин, Меъмор. **Бағри доғли** (ёки **бағри кабоб**, **бағри қон**, **бағри хун**) Ўта хафа, дилтанг, ғам, қайғу оғушида; куйиб адо бўлган; тамоман

умидсиз. [Ғофир:] *Лекин шу нотавонларни, бағри қон бечораларни ёқлайман*. К. Яшин, Ҳамза. *Тахта полсиз, нимқоронғи, тор уйчага жойлашгунча бағри хун, тоқати тоқ бўлганидан, бунда ўзини бахтли ҳисоблар эди у*. Ойбек, Нур қидириб. *Кўзларида лиммо-лим кадар, бағри доғли, юраги адоқ*. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *Оқ юзимдан тавоф қилиб, Йиғлай-йиғлай, бағрини кабоб қилиб*. «Нурали». **Бағри кенг** 1) даргоҳи, кучоғи, майдони кенг. *..битта бола бўлса, юмалаб-сумалаб ўсади, ҳеч ташвиш тортманг, колхознинг бағри кенг*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) жўмард, сахий, кенг феъл. *Раис Ҳотамдан беш-олти ёш катта, одам-охун, мулоҳазали, бағри кенг бир киши*. М. Ҳазратқулов, Журъат. *Кўпинча куз деганимизда, кўз олдимизга шуқуҳли, доно ва бағри кенг кексалар келади*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Бағри куймоқ** Алам, ҳасрат, фалокат, жудоликка гирифтор бўлиб қийналмоқ. *Боланг ўлса бўлмасмиди*. *Бағринг куйса бўлмасмиди, Гитлер ўлгур, бошингдан Яшин урса бўлмасмиди*. «Кўшиқлар». **Бағри қора** Бировнинг ютуғини кўра олмайдиган, ичи қора, ёвуз. *Бағри қора одам*. ■ [Жамила хотинларга:] *Йўқол номус, юрак ўғрилари, кўзимдан йўқол! Қассоблар, бағри қора калтакеасаклар, илонлар, чаёнлар*. Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Бағрингиз бутун бўлиб қолдимиз?** Йироқдаги, кутган кишиси келган одамдан кўнгил сўраш учун ишлатиладиган ибора. **Бағрини кўтариб олмоқ** 1) қоматини ростлаб, олмоқ; гурур билан дадил юрмоқ. *Сен ҳам бундай бағрингни кўтариб юрсанг-чи!*; 2) моддий ёки маънавий қийинчиликлардан қутулиб, ўзини ростлаб олмоқ. *Худого шукур, бу йил деҳқончиликдан анча бағримни кўтариб олдим*. **Ер бағрида** 1) ер ичида, ер остида. *Ўзбекистон ер бағриларида жуда кўп, хилма-хил фойдали қазилмалар бор*; 2) ер тагида, гўрда. *Навқирон Тоҳиржон ер бағрида ётганда, мен келинни уйлайманми?* Ойбек, Танланган асарлар.

БАҒИР-БУҒУР айн. бағ-буғ. Болаларнинг бағир-буғурдан қулоғим тинди. Бағир-буғур гаплашиб ўтиришибди.

БАҒИРЛАБ: ер бағирлаб Ерга яқинлашиб, ерга ёпишиб, ер бўйлаб. *Ер бағирлаб учмоқ*. ■ *Икки ёндаги хазонрез гуллар ёмғир шиддатидан ер бағирлаб ётибди*. С. Сиёев, Ёруғлик. *Булар талай ергача эмаклаб, талай*

ергача ер бағирлаб боргандан сўнг, бутазорга киришди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ана, бизнинг қанотли соямиз ер бағирлаб сузмоқда. А. Мухтор, Асарлар.*

Ер бағирлаб қолмоқ Қариб мункайиб қолмоқ, қартаймоқ. *Бечора кампир ер бағирлаб қолибди. Нормат унинг қонсиз, тиришсан юзларига қаради. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

БАҒИРЛАМОҚ айн. бағилламоқ.

БАҒИШЛАМОҚ 1 Бирор нарсага эга қилмоқ, эриштирмоқ; бермоқ, бахш этмоқ. *Файрат бағишламоқ. Илҳом бағишламоқ. Орзу инсонга қанот бағишлар. Мақол.* ■ *Агар банда сидқидил билан худодан сўраса, томчи ўрнига дарё бағишлайди. Ойбек, Нур қидириб. Камтарлик, ақл-заковат кишиларга улуғлик бағишлайди. Газетадан. Эсингизда борми, мени дор остидан қутқариб, менга янги ҳаёт бағишладингиз? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 *қўча* Бутун борлигини бировга бермоқ, унинг ихтиёрига топширмоқ; бахшида этмоқ. *У [Шукур Саъдулла] бутун умрини ёш авлод қалбига эзгулик синдиришга бағишлади. «Саодат». Тўлғоний билан Пардабой, шундай қилиб, бир-бирига танини бағишлаб, неча замонлар ўйнаб-қулиб қўша қаришди. «Ойсулув». - Юзта жоним бўлса, ҳаммасини устодага бағишлайман, - деди Зулфиқор. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 Бирор нарсани (одатда бадий асар, мусиқа ва ш. к. ни) бирор кимсага, масала ёки маросимга атамоқ, қаратмоқ. *Улкан шоир ва таржимонимиз Миртемирнинг маъсум хотирасига бағишлайман. Ф. Салом. Шоир бўлсам, ёмонми? Ҳамма шеърларимни ёлғиз сизга бағишлардим. Шухрат, Шинелли йиллар. Гулжамол жангчи ёри Бегижонга бағишлаб қўшиқлар тўқиб, оқ олтин далаларини янграптиб куйламоқда. Н. Сафаров, Севги.*

4 *дин.* Дуо ўқиб, савобини худога, азиз-авлиёларга ва арвоҳларга атамоқ, бахшида қилмоқ. *Қурьон бағишламоқ.* ■ *Бир қария Холматжоннинг бувисига қурьон бағишлади. С. Аҳмад, Уфқ. «Қул-хуваллоху аҳад»ни уч марта такрорлаб, фотиҳа ўқиди ва: -Кеча, бугун ўлган ҳамма ўзбекларга бағишладим, - деб шивирлади Полвон. Ойбек, Қуёш қораймас.*

5 *эск.* Кечирмоқ, афв этмоқ. *Қутбижоним, мени бағишла, деб ёлворган ҳолда Ҳамдам*

унинг қўлини тутиб, сўзини давом қилдирди. С. Айний, Қуллар.

БАҒИШЛОВЧИ Бирор нарса (хусусият, ҳолат, руҳий озиқ ва б.)га эга қилувчи; берувчи, бахш этувчи. *Бу кеча ҳам бу иккинчи ўлимдан қутқазувчи ва иккинчи марта менга ҳаёт бағишловчи сиз бўласиз! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Руҳга энгиллик бағишловчи, дилни маст қилувчи аллақандай нордон ҳид димоққа урилди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.*

БАҒОЯТ [ба.. + ғоят] *рвш.* Юқори, ортиқ даражада, жуда ҳам, ўта. *Кароматингиз бағоят тўғри. Ойбек, Навоий. Унинг кулгуси ўзига бағоят ярашар эди. Э. Усмонов, Ёлқин. Ишлари бағоят кўп бўлгани сабабли Қамбар Мирзодан ҳамма ганни эшитиб турдим, - дедилар. Мирмуҳсин, Меъмор.*

БАҒРИКЕНГЛИК Масалага кенг кўламда, очиқ кўнглик билан ёндашишлик. *Гап бағрикенгликда, холисликда, адабиётимизнинг келажаги учун чинакамига қайғура билишдадир. Газетадан. Ана шу «композицион» бағрикенглик биринчи навбатда Шайхзоданинг ягона бир мотивни пояма-поя ривожлантириш санъатида кўзга ташланади. «ЎТА».*

БАҒРИТОШ Бераҳм, шафқатсиз. *Бағритош одам.* ■ *..барибир бағритош бойдан, ҳали кўрасиз, қасос олмай қўймайман. К. Яшин, Ҳамза. Гўдакларни ота меҳридан маҳрум этиб, уларни тирик етим қилган бағритош - сиз эмасмисиз? «Таниш башаралар».*

БАҒРИҚОРА зоол. Сийнасида қора белгиси бўлган қуш. *Қодиржон ака, ҳаққушлар осмонда парвоз қилиб юрсалар, ана бағриқора, деманг яна. «Аския».*

БАҒРИҚУРТ зоол. Қўйларнинг ўпкасига тушадиган бир хил қурт. *Айниқса, қоракўл қўзилари нозик бўлади: зах ерга ётди дегунча, ўпкасига бағриқурт тушиб, ўлиб кетади. С. Анорбоев, Эртаги куннинг товуши билан.*

БАҲАВО [ба.. + ҳаво] Ҳавоси ёқимли, мусаффо; кенг ва очиқ. *Шоир бир нафас ором олмоқ учун тоза, баҳаво бир хонага кирди. Ойбек, Навоий. Йўлкалари топ-тоза, бағри кенг, баҳаво бир хиёбон. «Саодат». Асрорқул чойхонани жуда баҳаво жойга қилган эди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

БАҲАЁ [ба.. + ҳаё] айн. ҳаёли, номусли. *Баҳаё қиз.* ■ *..ишингиз бормиди? - маъноли,*

баҳаё оҳанда сўради кулумсираб, уялганидан ёноқлари қизариб кетди қизнинг. Ойбек, Улуғ йўл. Болаларникидай кулумсираган, жуда жонли ва қандайдир баҳаё қоп-қора кўзлар дафтларлар устида югуради. Ойбек, Нур қидириб.

БАҲАЙ [ба.. + ф. *هۈ* — хўш, қани; ҳой] Нима гап, қалай; тинчликми; яхши. — Ҳа, уста Фарфи, баҳай? — деди Ҳомид. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. — Баҳай? Тинчликми? — сўради бозор ишчиси. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча. Саломатмисиз, қимирламанг, қимирламанг. Ҳа, баҳай? Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

БАҲАЙБАТ [ба.. + ҳайбат] 1 Ҳажм-ўлчови одатдагидан ортиқ; жуда катта, жуда улкан, ҳайбатли. Баҳайбат минора. Баҳайбат тоғ. ■ Асрий қорлардан бошига салла ўраган баҳайбат қоялар шаҳар теграсида виқор билан турганча қотиб қолган. К. Яшин, Ҳамза. Баҳайбат ўрик остидаги каравотда эллик ёшлар чамасидаги бир аёл ўтирарди. Д. Нурий, Осмон устунӣ. Баҳайбат пармаловчи машиналар қишлоқ биқинида қудуқ қазийтир. «Ёшлик».

2 Кўриниши ваҳимага соладиган, кўрқинч ҳиссини туғдирадиган; ваҳимали, даҳшатли. Лочин деганда, кўз олдимизда баҳайбат йиртқич қуш пайдо бўлади. «Фан ва турмуш». Икки-уч юз қандам наридаги якка-ёлғиз дарахтлар ва пастқам уйлариинг қамиш ва ёғоч бўғотлари туман ичида, оқшом маҳалдаги кўланкадай, баҳайбат кўринади. П. Турсун, Ўқитувчи. Утовдай шўппайган улкан тошлар ортида қандайдир баҳайбат махлуқ пойлаб тургандай. Ж. Абдуллахонов, Орият.

БАҲАМ [ф. *بهم* — бирга, биргаликда]: баҳам кўрмоқ ёки баҳам кўришмоқ 1 Ўртада тенг бўлишиб ёмоқ ёки ичмоқ; бўлишиб олмоқ. Аҳмаджон ака.. ўзлари сержон бўлсалар ҳам, битта нонни топсалар, биз билан баҳам кўришган. М. Қориев, Ойдин кечалар. Ҳаммамиз худди бир ота-онанинг боласидек аҳилмиз. Ҳамма нарсани баҳам кўрамиз. Ҳ. Нурий, Лочин боласи лочин. Ҳеч бўлмаса, бундай бирга ўтириб, шу чойнакдаги чойни баҳам кўрса, нима қиларкин? С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Ўртоқлашмоқ, сирлашмоқ, ўзаро фикр алмашмоқ. Дўст фақат ташвишда эмас, қувончни баҳам кўришда ҳам билинади. «Ёшлик». Мавлуда ўз тажриба-

ларини ҳеч вақт сир сақламайди, балки уни доимо ўз дугоналари билан баҳам кўради. У. Муҳамедов, Опа-сингиллар. Бекмирза иккимиз фильм ҳақидаги таассуротларимизни орада баҳам кўрдик. Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли. Аҳмадларни тезроқ учратиб, шодлигимни баҳам кўргим келади. С. Сиёев, Ёруелик.

БАҲАМЖИҲАТ [ба.. + ҳамжиҳат] *рвш.* 1 Бир тан, бир жон бўлиб, бир ёқадан бош чиқариб, ҳамжиҳатлик, аҳиллик билан. Туркистон шаҳридаги кўп дўқондорлар тошкентликлар бўлиб, улар Анорбой деган катта бир бойнинг кўрасини ижарага олиб, шу ерда баҳамжиҳат туришар экан. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. ..оила ҳамда кенг жамоатчилик баҳамжиҳат иш олиб борсагина, кўзланган мақсадга эришиш мумкин. Газетадан. Хоразм элчиси Маҳмуд Жанда Ўзган шаҳрига беҳисоб совға-саломлар билан бориб, баҳамжиҳат бўлмоққа даъват этибдур. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 кесим өзф. Иноқ, тотув. Келинларим жуда чиқишоқ, ҳар ишда баҳамжиҳат. Ойбек, О. в. шабадалар. Гап иттифоқда, баҳамжиҳат бўлишда, укам. Орага фитна солиш ёмон нарса. Ойбек, Танланган асарлар.

БАҲАМЖИҲАТЛИК Бир ёқадан бош чиқариш; иноқлик, биргалик. Ҳамма баҳамжиҳатлик билан бир-бирини қўлласа, қўлларимиз бойроқ гулистонга, олтин водийга айланиб кетади, албатта айланади. «Шарқ юлдузи». Мамлакатимиз учун иттифоқлик, баҳамжиҳатлик, яқдиллик сув ва ҳаводай зарур. Ойбек, Нур қидириб.

БАҲАРНАВ [ба.. + *هر* — ҳар қандай + *ا. نوع* — усул, йўл, восита] *рвш.* 1 Ҳар қалай, дуруст, ҳар ҳолда, бир навъи. Катта одамнинг, ҳадеб суриштира бермай, ўз ҳолича юргани ҳам баҳарнав экан. С. Анорбоев, Оқсой. Чойхоначи Мирзо бувага кўмаклашиб, сув ташиб юрганиям баҳарнав экан. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Қўшалоқ ўғлининг етти сиси кунӣ бутунлай овози чиқмай қолди. Сочини юлиб йиғлаганиям баҳарнав экан. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

2 Қандай қилиб бўлмасин, қандай қилиб бўлса ҳам, амаллаб. Баҳарнав, шу эҳтимолни хоннинг қулоғига еткизсак бас-да, Калоншоҳ. А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

БАҲАРҲОЛ [ба.. + *هر* — ҳар қандай + *ا. حال* — ҳолат, вазият; аҳвол] *рвш. кт.* Ҳар

қолда, ҳар қалай. Султонани Анвар билан қизни тутиб беролмаса ҳам, баҳарҳол, хонга яхши кўриниб, Анварнинг ўрнини олишга муваффақ бўлди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ..*Утириб зерикканиданми, баҳарҳол, биронта ҳамсухбатга муҳтожлик кўринар эди. Ҳ. Абдуллаев. Кулумсиради-ю, йиғитни баҳарҳол, тушовлаб олгандек тутди ўзини. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.*

БАҲАҚ(К) [ба.. + а. *حق* — ҳуқуқ; адолат, ҳақиқат; оллоҳ] 1 Худо учун, худо йўлида (жон таслим қилиш). — *Бултур жон баҳақ таслим этганлар, — деди кампир хўрсиниб. М. Осим, Карвон йўлларида. «Омонатингдан қутулдим», деб баҳаққи жон таслим қилиб, бу бобо ҳам дунёдан ўтди. «Баҳром ва Гуландом».*

2 Худо ҳаққи, худо йўлида; тўғри. *Орамизда бу кўрқинч ҳолатга баҳаққи тушунадиган яхши одамлар йўқ. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БАҲ-БАҲ унд. с. Ҳайвонларни чақиритиш учун қўлланадиган ундов сўз.

БАҲБАҲЛАМОҚ «Баҳ-баҳ» деб чақирмоқ. *Баҳбаҳлашиб чўпонлар, чопаетир изидан. «Ойсулув».*

БАҲИММАТ [ба.. + ҳиммат] айн. **ҲИММАТЛИ**. *Йўлдош ака — ақли расо, бағайрат, баҳиммат йиғит, ўз қардошлари орасида камол топмоқда. Н. Сафаров, Оловли излар.*

БАҲО [ф. *به* — нарх, қиймат] 1 Бирор нарсанинг пул билан ўлчанадиган қиймати; нарх. *Юқори баҳо. Паст баҳо. Чакана баҳо. Бозор баҳоси. Келишилган баҳо. Қатъий баҳо. Уйдаги нархни бозордаги баҳо бузар. Мақол. ■ Отимнинг ўмилдириғига уларнинг ҳаваси келиб, баҳосини сўрадилар. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

2 кўчма Аҳамият, моҳият, қадр-қиммат. *Бизда сувнинг баҳоси олтинга тенг.*

Баҳо бермоқ 1) баҳосини, нархини белгиламоқ; 2) бирор кимса, нарса ёки воқеа-ҳодисанинг аҳамияти, қадри ҳақида фикр билдирмоқ. *Одамнинг хуснига баҳо берма, ақлига баҳо бер. Мақол. ■ Биз эса бунга тўғри баҳо бермай, раҳмдиллик қиламиз. К. Яшин, Ҳамза. Негадир бу воқеага керагидан ортиқча баҳо бериб, унга, Оқилага синовчан назар ташлаб юрадиган бўлишди. М. Жалоллидинова, Шонли авлод. Баҳоси йўқ 1) ҳеч баҳолаб бўлмайдиган, жуда улкан аҳамиятга молик бўлган, бебаҳо. Ҳаётда газ — баҳоси*

йўқ нарса экан. ■ ..Лекин [Ўрмонжон] яхши одам, худога қараб айтганда, баҳоси йўқ одам. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) топилмайдиган, тенгсиз, ноёб. Бечора Оқила, ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон, қисқаса, баҳоси йўқ хотин. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Айниқса, мусаффо ҳавосининг, танга ором бахш этувчи сарин елларининг баҳоси йўқ. «Ёшлик».

3 Таълим тизимида ўқувчиларнинг билимни ўзлаштириши, ахлоқи ёки маълум ютуққа эришиш даражасига қараб қўйиладиган балл. *Беш баҳо. Қониқарли баҳо. ■ Энди мактаб бораман, Беш баҳони оламан. Онамни қувонтириб, Шоколадни оламан. «Бойчечак». Нутқи равон болаларнинг баҳолари кўпинча юқори бўлади. «Саодат». Бу баҳолар билан институтни орзу қилмаса ҳам бўларди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

БАҲОДИР [мўғ. баатар — жасур, кўрқмас] 1 *фольк. Жисмонан қудратли, паҳлавон; девқомат. Рустам баланд бўйли, кенг елкали, баҳодир йиғит бўлиб етишибди. «Эртаклар». Баҳодирлар бу майдонда Туриш бермоққа ҳавасда. «Гулшанбоғ».*

2 Ҳеч нарсадан ҳайиқмайдиган, довярак, ботир; ҳимматли. *Ватанпарвар, жанговар бўл, хушёр бўл, Баҳодир бўл, халқинг билан ҳамкор бўл. Ҳабибий. Ҳосил жонқуярлари ва яйлов баҳодирлари сафида кўнлаб мардумайдонлар бор. Газетадан.*

3 кўчма Қудратли, улкан, азамат. *Бу ялтироқ кўзли, қол-қора узун авдали, нўлат баҳодир (поезд) ўз бағрида бутун бир ҳаёт олиб келмоқда. П. Турсун, Ўқитувчи.*

4 Баҳодир (эркаклар исми).

БАҲОДИР(Л)АР тар. эск. Мўғуллар ҳукмронлиги даврида хоннинг шахсий жанговар гвардияси. *Баҳодирлар уруш вақтида илғор қисм билан ҳаракат қилган. «ЎзМЭ». Бадиянинг яна «баҳодир» бўлиб юриши Зулфқор билан Зафарнинг юрагига гулгула солди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

БАҲОДИРЛИК Жасурлик, мардлик, мардонаворлик. *Бу соҳибжамол қиз [Бадия] олдидан от ўйнатиб, баҳодирлигини намойиш қиладиган худодод беклар қани? Мирмуҳсин, Меъмор. Баҳодирлик давво қилиб юрардим, Душманларга шўр гавғолар солардим. «Малликай айёр». Ёв ичига ёриб кирган жангчиларимиз мислсиз баҳодирлик кўрсатдилар. Назармат, Журлар баланд сайрайди.*

БАҲОДИРЛАРЧА *рвш.* Баҳодирларга хос, баҳодирлар каби, жасурана. *Мен баҳодирларча бир иш кўрсатай, сиз ёш деманг..* Ҳабибий.

БАҲОДИРОНА *айн.* баҳодирларча. *Баҳодирона жанг. Баҳодирона меҳнат.* ■ Чўлқуварларнинг баҳодирона юриши улуг адиб кўз олдига юз бераётган эди. «Ўзбекистон кўриқлари». *Баҳодирона садоқатли ҳур диёр аҳлин, ҳар ишда қалбига сайқал бериб, зиё қиламиз.* Ҳабибий.

БАҲОИЙ, баҳойя *тар.* 19-асрнинг ўрталарида Эрондаги бобийлар (бобийлик) ҳаракатининг давоми сифатида Ироқда вужудга келган диний-сиёсий оқим ва ушбу оқим тарафдори.

БАҲОИЙЛИК, баҳоизм *тар.* Баҳойилар таълимоти, баҳойлик ҳаракати.

БАҲОЛАМОҚ I Нарх кўймоқ, пулга чақмоқ. *Дадаси қазо қилганда, Махсумнинг отасидан қарз кўтариб кўмбди. Эчкисини, ерини баҳолаб, қарзига ўтказибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Баҳолаб олмоқ Байлашиб, кўтарасига бай қилиб олмоқ. *У [Йўлчи] чойхонада уйи шу томонда бўлган ва илгари таниш бир одам билан учрашиб, унга ўн минг хом ғишт қуйиб беришни баҳолаб олди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Нарса, ҳодиса ёки ҳаракатга баҳо бермоқ, унинг аҳамияти, қадр-қиммати ҳақида фикр билдирмоқ. *Қилмаган хизматимни шундай юксак баҳоладингиз.* Шухрат, Шинелли йиллар. *..ўзини билган одам бу гуноҳни катта жиноят деб баҳолайди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Илмий кенгаш кашфиётимни кўриб чиқиб, яхши баҳолади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакат.

БАҲОЛАШМОҚ I Баҳоламоқ *фл.* бирг. н. *Молни қанча баҳолашди?*

2 Баҳоси, нархи ҳақида талашмоқ, тортишмоқ; байлашмоқ. *Сизнингча, совчи юбориб, қизингизнинг қалин пулини баҳолашиш керакмиди?* Р. Раҳмон, Меҳр.

БАҲОЛИ I Муайян баҳога, нархга эга бўлган; баҳо, нарх кўйилган; қимматбаҳо.

БАҲОЛИ II [ба.. + ҳол]: баҳоли қудрат Кудрати, қурби етганча, қўлдан келганча, имконият даражасида. *Баҳоли қудрат дастурхон ёзилган.* А. Суюн, Олис тонглар. *Хоним, қирқ йилдирки, эшигингизда баҳоли қудрат хизмат қилаётирман.* С. Сиёев,

Ёруғлик. *У адолат ва ҳақиқат учун баҳоли қудрат курашади.* «Ёшлик».

БАҲОЛОВЧИ Баҳо берувчи; нарх кўювчи; қадрига етувчи. *Аслида буюртмачи ҳам, ишингни баҳоловчи ҳам, қабул қилувчи ҳам ушанинг ўзи эди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БАҲОНА [ф. بهانه — сабаб, асоссиз узр] **1** Бирор ҳаракат ёки ниятни амалга ошириш ёки оширмаслик учун ўйлаб топилган сохта, асоссиз сабаб; важ, дастак, рўкач. *Баҳона қилмоқ.* ■ *Гулнор.. Йўлчига сўзлашга ботинмас, сўзлашув учун бирон баҳона, сабаб қидиришга тиришар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мен унга рўйхуш бермай юрдим. Шундай бўлса ҳам, ҳали уни баҳона қилиб, ҳали буни баҳона қилиб кириб юрди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Бошланғич сабаб, боис. [*Бой Ғофирга:*] *Тўй баҳонасида менадан сенга ўтиб қолган арзимаган нарсалар бор, шуларни пулга чақиб, орани очиқ қилиб қўйсак, деган эдим.* Ҳамза, *Бой ила хизматчи.* [*Ғотиманинг*] *Амакиси «қизга кийим-кечак» баҳонаси билан унинг отасидан қолган бор бисотини сотди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кенгашбойнинг суҳбати баҳона бўлди-ю, Убай ўйлашиб қолди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

Бола баҳона — дийдор ғанимат (иборанинг ўзгарган шакллари: **гул баҳона.., ғўза баҳона..**) Бирор баҳона билан бутунлай бошқа мақсадда (хусусан, севгилисини кўриш учун) келган кишига нисбатан айтиладиган ибора. *Бола баҳона, дийдор ғанимат, деб улар олдига йигитлар билан ёнма-ён ўтиришга ўрганишади.* Ҳамза. *Ҳа ёқмай кетсин-а, ғўза баҳона-ю, аллакимларнинг дарди ғанимат экан-да, Юлдузхон?* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Гулни баҳона қилиб, ёр кўррани келганмиз.* «Кўшиқлар».

БАҲОНАЧИ Ҳалеб ҳар нарсага баҳона, важ топаверадиган, важ кўрсатаверадиган. *Баҳоначи одам. Жуда баҳоначи бўлиб кетясан-да! Ҳа, баҳоначи, яна қандай баҳона топиб келдинг?*

БАҲОР [ф. بهار — кўклам фасли] **1** Йилдаги тўрт фаслнинг бири, қишдан кейинги, ёздан олдинги фасл; кўклам (йилнинг март, апрель, май ойларига тўғри келади). *Эрта баҳор. Баҳор қуёши. Баҳор шамоли. Дарё сувини баҳор тоширади, Одам қадрини меҳнат оширади.* Мақол. ■ *У [Гулнор] букун шод, баҳор унинг нашъасига нашъа, ғўзал-*

лигига гўзаллик қўшган. Ойбек, Танланган асарлар. Баҳор жой танламас экан. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 кўчма Ҳар нарсанинг (умрнинг, ҳаётнинг) яшнаган, камолга етган пайти, шундай чоғлар рамзи. Умр баҳори. Ҳаёт баҳори. Севги баҳори. Яхши хотин — ҳамшира баҳор. Мақол. ■ Шу ердадир мардлик, жасорат, Шу ердадир ҳаёт баҳори. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. Ахир ёшимиз кетяпти, умр баҳоримиз ўтиб, кузимиз яқинлашиб келяпти, Ҳаётхон! М. Исмоилий, Фаргона т. о. Гуломжоннинг кўнглида яйраган қувонч баҳори кўзларида жавлон урди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

3 кўчма Умрнинг маълум қисми, муддати, ёши. Бизнинг Нарзимиз ўзининг йигирманчи баҳорини худди шу Молдавия ерида қарши олди. Н. Сафаров, Оловли излар. Бахтли қизим, мен ўйлаб боқсам, Икки баҳор кўрибди ёшинг. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

4 кўчма Қувонч, шодлик, бахт. Ишқингда мен баҳорлар топдим, Баҳор ичра наҳорлар топдим. Ҳ. Олимжон. Сизда бўлган умид, ишончлар, Кунлар келар, яратар баҳор. Файратий.

5 кўчма Севги, муҳаббат; умид. Кимнингдир кўнглида баҳор гуллади. Кимдир кимгадир интизор бўлди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

6 кўчма Севгили, маъшуқа, гўзал ёр. Гуллаган баҳорим, сени севаман. У. Исмоилов, Сайланма. Сўлдимиқан гул чечакли баҳорим, ҳам қишимдан, ҳам ёзимдан айрилдим. «Нурали». Ҳазон этмоқчи бўлмиш, ажратиб фасли баҳоримдан. «Гулдаста».

7 Баҳор (хотин-қизлар исми).

БАҲОРГИ 1 Баҳорга, кўкламга оид, баҳорда бўладиган, баҳорга мўлжалланган. Баҳорги экинлар. Баҳорги тошқин. Баҳорги беғамлик — кузги пушаймонлик. Мақол. Баҳорги ҳаракат — кузги баракат. Мақол. ■ Наврўзи олам ўлкамизга таширф буюргандан бери, барча боғларда баҳорги ишлар қизиб кетди. Газетадан.

2 айн. баҳори. Баҳорги экинлар. Баҳорги ғалла.

БАҲОРИ(Й) [ф. بهار, بهارى — баҳор фаслига мансуб] 1 Баҳорда экилиб, шу йилнинг ёзида етиладиган (асосан, дон экинлари ҳақида). Баҳори ғалла. Баҳори экинлар. ■ ..баҳори ғалла майсалари инсон меҳнатининг мўъжизакор қудратини кўз-кўз

қилиб.. турибди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Аллоф баҳори арпа ўрнига кузгисини берган экан. С. Айний, Эсдалиқлар.

2 Кўкламга мансуб, хос; яшил, ям-яшил.. Дустимдир пишқирган баҳорий селлар, Оҳудек талпинган ўйноқи еллар. Газетадан. Қанотини камалак қилиб, чарх уради баҳорий қушлар. «Шарқ юлдузи». Баҳорий либос кийган бахмал чўл ўзига сайқал берган фидойиларни унутмади. Газетадан. Уйга кириб, баҳорий ранг костюмини кийди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўчма Баҳордай ёш, навқирон; муссаффо. Қуёш васли баҳорий ҳаёт Инсон меҳри билан ошнадир. Н. Нарзуллаев. Бу кўзларда туйғунлик, олийжаноблик, кўнглининг баҳорий тозалиги, илиқлиги.. жилаваланар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

БАҲОРИКОР [ф. بهارىكار — баҳорга мўлжалланган, баҳорда қилинадиган] Баҳори экинларга мўлжалланган, баҳори экинлар экиладиган; суғорилмайдиган. Баҳорикор ерлар. Баҳорикор деҳқончилик. ■ Баҳорикор ерларга экиладиган экинлар орасида зарур миқдорда ем бўладиган дон экинлари бўлсин. Газетадан. Тошхўжа ўйлаб турди-да, оғилхонадан қари биясини эгарлаб чиқиб, баҳорикор қирлар томонга йўрттириб кетди. А. Мухтор, Чинор.

БАҲОРИКОРЛИК Баҳорги экинлар экиш билан шуғулланишлик, баҳорикор деҳқончилик. Ҳалигача баҳорикорлик районларида кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган энг юқори ҳосил олишга эришилди. Н. Сафаров, Дон.

БАҲОРИСТОН [ф. بهارستان — гуллаб-яшнаган боғ] поэт. Баҳорларга макон бўлган, доимо яшнаб турган ўлка, мамлакат. Баҳористон атадим, ўлкам, Тасвирингга бўёқ етишмас. Т. Ражабий, Ўзбекистон. Фарғонани бир баҳористонга, бир боғистонга.. айлантириш учун бошланган музаффар юриш давом этяпти. М. Мансуров, Ойдин йўлда.

БАҲОСИЗ 1 Баҳосини, қимматини ҳеч белгилаб бўлмайдиган, баҳоси йўқ; бебаҳо. Э-э, нимасини айтасан, баҳосиз одам эдику! С. Анорбоев, Оқсой. Одам тухми кўрса, қолмайди қарор, Зулфига боғлаган баҳосиз гавҳар. «Баҳром ва Гуландом».

2 Баҳога эга бўлманди, баҳо олмаган. Баъзи баҳосиз ўқувчиларнинг чорак баҳосини чиқариш муаммо бўлиб турибди.

БАҲР I [а. بحر — улкан дарё, денгиз] 1 Денгиз; океан. *Бепоен олам, баҳри муҳитлар, ўзи кўрмаган маҳобатли тоғлар, дунё мамлакатлари, номалум қитъалар.* С. Сиёев, Аваз. *Бир ёнингда эса Севандай баҳр, Мисоли булутлар ичида қамар.* А. Орипов.

2 кўча Олам, дунё; бойлик. *Терди санъат баҳрининг қимматбахо инжусидан.* Ҳабибий.

3 кўча Тугён, тўфон. *Булоқларда қайнади ғазабнинг баҳри, Қотилларни совурди ўлканинг қаҳри.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

4 кўча Меҳр; ишқ-муҳаббат доми. *Йигитлар талтаяр қизлар баҳрига.* «Гулнорлари». *Булбул сайрар тоза гулнинг баҳрига* «Ойсулув». *Мен тушувдим Нигоройнинг баҳрига, Шунинг-чун борувдим сиз хон шахрига.* «Нигор ва Замон».

БАҲР II [а. بحر] ад. Аруз шеърий тизи-мидаги ўн тўққизта шеърий вазн гуруҳларидан ҳар бири (қ. аруз). *Рубоий, анъанага кўра, арузнинг «хазаж» баҳрига мансуб «ахрам» ва «ахраб» вазнларида ёзлади.* «Ўзбек адабиёти».

БАҲР III [ф. بهر — баҳра, насиб; фойда] айн. баҳра. *Навойнинг санъати зўр назмида, Эл баҳр олур ўз суҳбати, базмида.* Ҳабибий.

Баҳри (ёки баҳридилли)ни очмоқ Кўнглини очмоқ, руҳини енгил, кайфини чоғ қилмоқ. *..Оромбахш ҳаво, хушбўй ҳид уларнинг [Саодат билан кампирнинг] баҳрини очмоқда.* И. Раҳим, Ихлос. *Кишининг баҳрини очадиган салқин бир оқшом эди.* О. Ёқубов, Тилла узук. *Эшик очилиб, бирдан ичкарига урган шамолдан бироз баҳри очилди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Майса барглари учидан ялтираган шудринг доналари одамнинг баҳридиллини очар эди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. **Баҳридан ўтмоқ** (ёки кечмоқ) Фойдасидан, нафидан, ҳатто ўзидан ҳам воз кечмоқ. *Яхшиси бундай бевош хизматкорнинг баҳридан кечши керак.* С. Айний, Докунда. *Бўри полвон пирига ошна бўлмайди. Валихўжа ака, боши олтидан бўлса ҳам, шу одамнинг баҳридан ўтинг!* Н. Сафаров, Наврўз.

БАҲРА [ф. بهره — ҳисса; қисмат; фойда]: **баҳра олмоқ I** Фойда, манфаат, наф олмоқ. *Дарёлар суви беҳуда оқди. Дехқон истаганича ундан баҳра ололмади.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Баҳра ололдими бир зот юраи? Бирор қалб ғуборин юва олдингми?* Э. Воҳидов.

2 Лаззат, ҳузур, роҳат олмоқ. *Ўзи суьга қонгач, гуё ғўзалари ҳам ундан баҳра олгандек қувонди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Табиат яратган мўъжизалардан баҳра олмоқ учун инсон соғлом, бақувват ҳамда зукко бўлмоғи зарур.* Газетадан. *Унинг ҳаёти эса кулги билан суғорилган, ундан баҳра олган, узоқ умр кўрган санъаткор ҳаётидир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 кўча Илҳомланмоқ, руҳланмоқ; таълим олмоқ. *Ойбек рус шеърятига кўп мурожат қилган, ундан баҳра олган ижодкор эди.* Газетадан. *Олурман баҳра ҳикматли сўзингдан, Сухандонсан, сухандонсан, сухандон.* Ҳабибий. *Нарзи вақти билан ҳаёт мактабидан баҳра олиб, донишманд бўлиши мумкин эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 кўча Озиқланмоқ, тўйинмоқ. *Тупроқ намидан баҳра олиб, чигит бир текис униб чиқди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

БАҲРАЛАНМОҚ I Баҳра олмоқ; фойда топмоқ, наф, манфаат кўрмоқ, баҳраманд бўлмоқ.

2 Лаззат олмоқ, маза, ҳузур қилмоқ.

БАҲРАМАНД [ф. بهره مند — омадли; шерик; фойда олувчи; роҳатланувчи] Баҳра олган; бирор манфаат, фойда кўрувчи. *Оламда нимаши бўлса, қуёшдан баҳраманд, унга интилади.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

Баҳраманд бўлмоқ Баҳра олмоқ; бирор фойда, наф кўрмоқ. *..мен бир ҳафтада олти тақлама этик тикиб, сиздан олти сўм баҳраманд бўламан.* С. Айний, Куллар. *Шеърятни ҳар ким иқтидорига яраша тушунади ва унинг бойликларидан ўзича баҳраманд бўлади.* Газетадан.

БАҲРАСИЗ I айн. бебаҳра. *Баҳрасиз қолмоқ.* — *Баҳрасиз илму ҳунардан ҳам муқаррар дангаса.* Ҳабибий.

2 Фойдасиз; тушунмайдиган, дидсиз. *Ҳавода пайдо бўлган қора булутлар осмон гумбазида сайр этар, баҳрасиз сояларини экинлар устига ташлаб, кўк юзидан бир зумда ғойиб бўлар эди.* Н. Сафаров, Наврўз. *Баҳрасиз олдида, Эркин, Очма кўнгли дафтаринг, Неки ёзсанг, дил сўзини Англаган инсонга ёз.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

БАҲРИБАЙТ [а. بحر بيت — баҳр ва байт] Шеър айтишиш ўйини бўлиб, унга кўра тарафлардан бири бир банд шеър айтади, иккинчи бири шу шеърнинг охириги тову-

шидан бошланадиган шеърый банд билан жавоб беради. *Бахрибайт ўйнамоқ. Бахрибайт айтишмоқ.* ■ *Мадрасада Мулла Шомухаммад охундан дарс олиб юрган маҳалимда.. бахрибайт айтишардик. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Сизлар икковингиз бахрибайт айтишиб ўтиринлар, мен озгина мизғиб оламан.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 *кўчма* Бир-биридан гўзал, бир-биридан қолишмайдиган. Донолар бахрибайт деган эканлар, *Кўриб бир-биридан гўзал қизларни.* Т. Тула.

БАҲРИДИЛ {ф. *بهردل* – кўнгил ҳузур, дил лаззати}: *бахридилини очмоқ айн. бахрини очмоқ қ. баҳр* III. *Кечаги чангбосди ёмғир табиатга ҳусн бериб кетганидек, одамларнинг ҳам бахридилини очиб юборди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Чинни ниёладай тоза уй бахридилингизни очиб, ярақлаб туради.* Газетадан.

БАҲРИН I [мўғ. баарин] *этно.* Туркийлашган мўғул қабилаларидан бирининг номи. 1924 йил маълумотига биноан, *Ўзбекистонда 9000 га яқин баҳрин яшаган.* «ЎзМЭ».

БАҲРИН II *зоол.* Йиртқич қушлар туркумининг лочинсимонлар оиласига мансуб қуш. *Маҳаллий овчилар уни оқ юзли лочин, шунингдек, баҳрин деб атайдилар.* «Фан ва турмуш».

БАҲС [а. *بحث* – муҳокама; тадқиқот, мубоҳаса] I Бирор нарса, ҳолат ёки масалани ёқлаш мақсадида ўтадиган мунозара, тортишув. *Фикр баҳса қиёмига етади, дейди олимлар.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Баҳс кетаётганда, одатда бақирган томон ютқазади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Одатда фикрлар баҳси бўлган жойда тараққиёт ҳам тезроқ ютади.* Газетадан.

2 Илмий ёки диний адабиётда бирор масала, муаммога бағишланган қисм, бўлим. *Хатиб домла ҳам ушр баҳсини ортиқча узайтирмади, тезда китобни ёнди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 *спорт.* Мусобақа, беллашув. *Республика энгил атлетикачилари йирик баҳсларга қизғин тайёрланмоқдалар.* Газетадан. *Мерганлар баҳсида иштирок этаётган вакилларимиз ҳам буш келишмаяпти.* Газетадан.

Баҳс очмоқ 1) мунозара очмоқ; 2) сўз очмоқ, гап бошламоқ. **Баҳс қилмоқ** 1) мунозара қилмоқ; талашмоқ, тортишмоқ;

2) с. т. бирор масала ҳақида гапирмоқ. [*Хасанали*] *Унар-унмасдан баҳс қилиб, ниҳоят, бу унар-унмаснинг охирига шу саволни ҳам улаб юборди: -Бу гал Марғилонга кечикдингизми? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БАҲСДОШ Мунозара (баҳс)да биргаликда қатнашаётган шахс; мунозарачи, баҳсчи. [*У*] *Ўз даввосини исботлаб бергач, баҳсдоши: «Сеники маъқул» дейишга мажбур бўлди.* Газетадан.

БАҲСЛАШМОҚ I Баҳс (мунозара)да қатнашиб, ҳар хил фикрлардан бирини, хусусан ўз фикрини ёқлаб сўзламоқ; тортишмоқ, талашмоқ. *Ботир ёв келганда билинар, чечан – баҳслашганда.* Р. Жуманниёзов, Сўз кўрки – мақол. *Ёшлик, севги-садоқат ҳақида қизғин баҳслашдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Баъзан тўғри келмай қолса дидимиз. Дўстим, баҳслашамиз, ёнамиз лов-лов.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 *спорт.* Мусобақалашмоқ, ғолиблик учун курашмоқ. *Турнирда дастлабки тўрт ўринни эгаллаган шашкачилар.. биринчи лигада баҳслашиш ҳуқуқига эга бўладилар.* Газетадан.

БАҲСЛАШУВ Бирор масала юзасидан ўзаро тортишув, мунозара қилиш. *Бу таклиф баҳслашувга сабаб бўлди.* ■ *Адабиёт назариясининг кўп масалалари юзасидан ҳали ҳам келишмовчиликлар, баҳслашувлар бор.* «Адабиёт назарияси». *Кўпинча бундай баҳслашувлар даҳанаки жанг доирасидан чиқаявган кезларда Шерали.. ҳар икки томонни тинчлантирад эди.* С. Кароматов, Олтин кўм.

БАҲСЛАШУВЧИ Мунозара, баҳсга қатнашувчи, мунозара иштирокчиси; низолашувчи. *Поэмада баҳслашувчи томонлар овози етарли даражада кескин ажралиб турмайди.* Газетадан.

БАҲС-МУНОЗАРА [баҳс + мунозара] Тортишувлар, мунозаралар. *Энди, катта мавзулардаги баҳс-мунозаралардан кейин, бу мушкуллик зиғирдаккина кўринди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

БАҲСТАЛАБ [баҳс + талаб] Баҳс, мунозара орқали ҳал қилинадиган, баҳсга сабаб бўладиган, мунозарали. *Хайридиннинг асарига эса айрим баҳсталаб жиҳатлар бор.* Газетадан.

БАҲСЧИ Баҳс юритувчи шахс, баҳслашишни яхши кўрувчи одам; мунозарачи.

Баҳсчи тўғри айтса ҳамки, ҳақ гапига ён босмай, Дусти турган паллага тез тушиб олар посанги. Т. Ражабий, Нусхалар.

БАҲУЗУР [ба.. + а. حضور — иштирок этиш; келиш, кўриниш] рвш. 1 Хотиржам ҳолда, ўнғайсизлик сезмасдан, ташвишдан холи ҳолда, шошилмасдан, бамайлихотир; бемалол. — Баҳузур ёйлиб ўтираверинглар. Далада ёз палласида ёйлиб ўтириш роҳат, — деди меҳмонларга мурожаат қилиб бой. Ойбек, Танланган асарлар. Бу одамлар.. дунёни сув босса, тулиғига чиқмайдиган, баҳузур ёнбошлаб ётиб.. бамайлихотир, хузур қилиб кулишар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Ҳеч қандай қийинчиликсиз; бемалол. Бу ишни у баҳузур бажаради. — Мен ўзига тўқ одамнинг боласиман, отамнинг топгани, ўзимнинг деҳқончиликдан топганим битта қорнимга баҳузур етади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Ора узоқ бўлса ҳам, [Мастон кампирнинг] эркакча овози Фуломжонга баҳузур этиб келди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 кесим өзф. Бемалол, руҳсат; майли. — Чекишга қаршилик қилмайсизларими? — Баҳузур. Ойдин, Сўхбати жонон.

Ўзига баҳузур Ҳеч нарсадан муҳтожлиги йўқ, ўзига тўқ. У ўзига баҳузур одам.

БЕ (е — чўзук) унд. с. Эътироз ёки ажабланишни, норозилик маъносини ифодалайди. Бе-е, менда нўлат нима қилади, тақсир. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бе! Биз нимани тушунамиз. Тушунсак, сиздан сўраб ўтирармидик. П. Турсун, Ўқитувчи. — Бе, шанғиллаган билан иш битар эканми? — деди Тожибой қўл силтаб. П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕ- [ф. بی] Отлардан инкор маъносигадаги сифатлар ҳосил қилувчи олд кўшимча, мас.: беақл, безарар, беқарор.

БЕАДАБ [бе.. + адаб] 1 Тарбия кўрмаган; тарбиясиз, адабсиз. Беадаб бола. Адабни беадабдан ўрган. Мақол. Беадабдан хайр кутма. Мақол.

2 Одоб, ахлоқ доирасига сиғмайдиган, адабдан ташқари; кўпол. Обиджон жуда кўпол ва беадаб бир топшмоқни қичқариб айтган эди, кампир уни қаттиқ қарғади. Ойбек, Танланган асарлар. Болалар қочижар экан, одатда никоҳ кунни айтиладиган хунук, беадаб сўзларни баланд қичқаришди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Хато; адабсизлик. Беадаб биздан ўтибди, ёр кечирмасми бугун. «Оқ олма, қизил олма».

БЕАДАБГАРЧИЛИК с. т. айн. беадаблик.

Беадабгарчилик бўлмаса айн. беадаблик бўлмаса қ. беадаблик. [Рўзимат:] Агар беадабгарчилик бўлмаса, шу сабаблардан биттасини айтиб бермоқчиман. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

БЕАДАБЛИК Одоб-ахлоқ нормаларига сиғмайдиган хатти-ҳаракат, адаб доирасидан чиқиш; одобсизлик. Э. Турдиоҳун мулла, кечиргайсиз, беадаблик ўтибди-ку биздан.. «Ёшлик». Агар қорнинг очиб, ичакларинг узил-лаёса ҳам, овқат сўрамагин. Беадаблик бўлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Аҳмоқнинг каттакичиги бўлмайди деганларидек, беадаблик ҳам ёшга қарамайди. «Ёшлик».

Беадаблик бўлмаса ёки беадаблик бўлса ҳам крш с. Айтмоқчи бўлган гапи ёки қилмоқчи бўлган ҳаракати учун бошқаларга ҳурмат юзасидан олдиндан уэр сўраш шакли, йўли. Агар беадаблик бўлмаса, мен ҳам бир-икки оғиз сўзламоқчиман.

БЕАДАБОНА рвш. Тарбия кўрмаган кишилардек, одоб-ахлоқ нормаларига риоя қилмаган ҳолда; беадабларча. .уни шоҳ қизига тама қилишда ва олий зотларга беадабона муносабатда бўлишда айблаб, эртага тошбўрон қилиб ўлдиarmoқчилар. П. Қодиров, Юлдузчи тунлар.

БЕАДАБЧИЛИК с. т. 1 айн. беадаблик. Беадабчилик қилмоқ. — Уртоқ Сафаров, менадан ўтди, сизнинг олдингизда беадабчилик қилдим, — деди [Бутабой]. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 айн. беадаб 2. Эй қариндошларим, бундай беадабчилик сўзни сўзламангизлар, подшо ҳақиқий худонинг ўзи. «Юсуф ва Аҳмад». Юсуфбек йигитларга қараб: — Бундай беадабчилик сўзни сўзламанглар, — деди. «Юсуф ва Аҳмад».

БЕАДАД [бе.. + адад] Катта миқдорли, сон-саноксиз, бениҳоят кўп, беҳисоб. Шоирларнинг дарди ҳам, қувончи ҳам беадад. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Ўлкамининг табиати ўзига хос. Ҳатто сува ҳам беадад бойлигимиз бор. Газетадан. Урта Осий ўрмонларини шимолдаги беадад ўрмонларга қийслаб бўлмайди. «Фан ва турмуш».

Жаҳл беадад Жуда кўп, керагидан ортиқ жаҳл. Мана, тақсир, ҳали каминани гапир-

дилар, бизга жаҳли беадад қилдилар. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БЕАЁВ рвш. Раҳм-шафқат қилмай, омон бермай; аямасдан, аёвсиз, шафқатсиз. Қани шерлар, олға томон, галаба томон! Душманларни даҳшат билан қувинг беаёв. Ҳ. Олимжон. *Муротали ишёқмасларга беаёв эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шабада эсиб турган бўлса ҳам, қуёш беаёв ўт пуржайди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

БЕАЁВЛИК Шафқат нима эканини билмаслик; шафқатсизлик, аёвсизлик. *Табиат ва инсон юзма-юз қолган эди. Кимсасиз чул беаёвлигини кўрсатди. «Ўзбекистон қуриқлари».*

БЕАЖАЛ [бе.. + ажал] Ажали, вақт-соати етмасдан; ажалсиз. *Сенга насиҳатим шулдир, қулоқ сол, Асло ҳеч ким ўлмас, болам, беажал.* «Маликаи айёр». *Шоҳнинг газаби келса, қаландар, Беажал ўласан, келган меҳмонлар.* «Маликаи айёр».

БЕАЖИН Ажин тушмаган; ажинсиз. *..ошпазнинг бутқа сачраган этигининг учидан тортиб силлиқ, беажин, тор пешонасигача разм солиб чиқди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БЕАЗИЯТ [бе.. + азият] рвш. Ҳеч қандай азият чекмасдан, ҳеч бир қийинчиликсиз, осонлик билан; безор, бемашаққат. *Беазият топилган пул суд қилмас.* Мақол.

БЕАЗОБ [бе.. + азоб] Азобсиз, қийинчиликсиз; машаққатсиз. *Бир кун келадики, бу золим фалак Бир қултум сувни ҳам бермас беазоб.* Умар Хайём, Рубойилар.

БЕАЙБ [бе.. + айб] 1 Гуноҳи, айби йўқ; айбсиз, беғуноҳ. *Беайб одам.* ■ *Беайб фуқаро кетди қутулиб.* «Нигор ва Замон».

2 Камчилиги йўқ, нуқсонсиз; беиллат. *Ҳар иш қилсанг, Ҳабибий, пухта қил, беайбу бенуқсон.* Ҳабибий.

Беайб парвардигор Айби, нуқсони бўлмаган ҳеч банда йўқ, деган маънода ишлатилмаган ибора. *-Беайб парвардигор,— деди Тунқотар.* — *Банда ҳамиша мазур ва хатолдир, тақсир.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

БЕАМАЛ [бе.. + амал] 1 Амали, лавозими йўқ, лавозимсиз. *Кишим йўқ, давлатим йўқ, камбағалман, Яроғ йўқ, мансабим йўқ, беамалман.* Ҳабибий.

2 Ҳеч нарса билан шуғулланмайдиган, ишсиз; танбал. *Қизи ўн бешдан ошмай эрга берган ваҳший мардумни — ..беамал муллани ер ютсун.* «Ўзбек шоиралари».

БЕАМР [бе.. + амр] рвш. Амр-фармон бўлмасдан, ҳали буйруқ олмадан; рухсатсиз. *Бехуда сўзлаб турмагин менга, Подшодан беамр очмайман сенга.* «Рустамхон». *Ҳақдан беамр иш бўлмас, Ажал етмай чивин ўлмас.* «Муродхон».

БЕАНДАЗА [бе.. + андаза] 1 рвш. Андазалан фойдаланмасдан; андазасиз. *Кийимни беандаза бичмоқ.* *Беандаза кийим.*

2 сфт. кўчма с. т. Ўхшовсиз, беўхшов. *Ё гапим беандазами?* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 сфт. кўчма с. т. Чекини, меъёрини билмайдиган, қуюшқондан ташқари бўлган; ҳаддан ошириб юборадиган. *Йўқ, таажжубланманг, чунки беандаза редактор бундан нарига ўтолмас, нима қилсин.* «Муштум». *Ҳаттоки балғамим сендан тозадир, Сенинг ифлослигинг беандазадир!* «Шарқ юлдузи».

БЕАНДИША [бе.. + андиша] Андишани билмайдиган, уялиб-нетиб ўтирмайдиган; андишасиз. *Саидий Мирза Муҳиддинга нисбатан Муҳаммадражабнинг адабсизлигидан хижолат бўлар, ичида «юзсиз, беандиша» дерди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Исфандиёрнинг беандиша мулоҳазаси бош вазирга оғир ботди.* С. Сиёев, Аваз.

БЕАНДИШАЛИК Андишага риюя қилмаслик, андишасизлик. *Нусратбек хотиндан бу қадар беандишалик, йўқ, шафқатсизликни кутмаган эди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Назар Рўзининг беандишалик билан айтган сўздан Ёдгорбекнинг гаши келди.* «Ёшлик». *Баъзи аёллар баланд ҳуқуқи, оналиги, аёллигини пеш қилиб, беандишалик, беҳаёлик кўчасига кириб оладилар.* М. Алавия, Болаларингизнинг отаси.

БЕАНДУҲ [бе.. + андуҳ] Ранжимасдан, шикоятсиз. *Оналар бизлардан бир зумда кетмас, йўқ, Улар узоқлашар оҳиста, беандуҳ.* М. Мирзаев, Оналар кетмоқда.

БЕАРАЗ [бе.. + араз] Араз қилмасдан, хафалашмасдан, ранжимасдан. *Баҳслаша берайлик холис, беараз, Токи баҳсимиздан гулласин жаҳон!* Шукрулло, Баҳслашув.

БЕАРМОН [бе.. + армон] 1 Барча орзумидлари рўёбга чиққан; армони қолмаган, армонсиз. *Беармон одам. Беармон яшамок.* ■ *Кошки эди сўнг қўлингда эркаланиб берсам жон. Сўнги нигоҳ сенда қолса, мен кўз юксам беармон.* Зулфия.

2 рвш. Роса тўйгунча, мириқиб, қониқиб. *Чиндан ҳам ҳар бир тўйда тўполон қилиб,*

беармон ўйнаб-кулишга ўрганган болалар бу «улуғ тўй»дан норози эдилар. Ойбек, Танланган асарлар. *Хайр, эй, беармон кезган қирларим. Хайр, эй, йироққа қочган сўқмоқлар.* А. Орипов.

БЕАСО [бе.. + а. عاص - таёқ, ҳасса] Қўлида ҳассаси бўлмаган; таянчсиз, суянчқисиз. *Борсанг кўйига, қосидо, айтгил Муқимийдин дуо, Баским заифу беасо, мен мубтало қайга бораи? Муқимий. Менга чечан десам, сўзга ҳам чиқдинг расо. Сўз тополмай лол қолдим, кампирдайин беасо.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

БЕАСОРАТ [бе.. + асорат] Ҳеч қандай таъсири, асорати қолмасдан, асоратсиз. *Комилжон Назирага тиббий ёрдам бериш йўларини излайди, унинг беасорат соғайиб кетишини ўйлайди.* Д. Нурий, Осмон устун.

БЕАХЛОҚ [бе.. + ахлоқ] Ахлоқ-одобга амал қилмайдиган; ахлоқи ёмон; ахлоқсиз.

БЕАХЛОҚЛИК Ахлоқ-одобдан маҳрумлик.

БЕАҚЛ [бе.. + ақл] 1 Онги, фаҳм-фаросати паст; ақли йўқ; ақлсиз. *Беақлнинг оҳи йўқ, Боғламоққа шохи йўқ.* Мақол. *Ақлни беақлдан ўрган.* Мақол. ■ *Беақл йўлдошдан яхшидир таёқ.* «Муродхон».

2 Ақл ишлатмасдан, ўйлаб ўтирмасдан қилинган; аҳмоқона, номаъқул. *Беақл гап.* *Беақл маслаҳат.*

БЕБАДАЛ [бе.. + бадал] Балалсиз, ўринини алмаштириб бўлмайдиган; қўлдан кетган, фойдасиз. *Қайлардасан, бебадал имкон, Қайлардасан, бетакрор қудрат.* У. Кўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

БЕБАРАКА [бе.. + барака] Унуми кутилган даражада бўлмаган, баракаси йўқ; баракаси, *Бебарака овқат.* ■ *Бўйдоқ юрaversан, ишинг бебарака, рўзғоринг бефайз бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Оила бошлиғини ҳамма бебарака дерди. Балки онаси шунинг учун куйиб кетгандир.* «Ёшлик».

БЕБАРКАШ [бе.. + баркаш] Хоҳлаганча, ўлчамасдан; чексиз. *Эрали, Шерали.. бебаркаш ем бериб, уларга [отларга] муносиб абзаллар тузатиб, олти ой боқди.* «Эрали ва Шерали». *Жисмида иситма тобидин оташдур, Жонимга балоу ғусса бебаркашдур.* Бобур.

БЕБАРОР [бе.. + барор] Ҳеч қандай фойда келтирмайдиган; тарбиясиз, ёмон. *Бебарор ўсган ўғилдан қилиқли ўсган қиз яхши, дейдилар.* Т. Сулаймон, Интизор.

БЕБАХТ [бе.. + бахт] айн. бахтсиз. *Бебахт қиз.* ■ *Бебахт Зубайда! Шу қўшиқни яхши кўрар эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Мутавалли Рухилло хонадонидаги ўша бебахт кунлари ёдига тушса, юраги орқага тортиб кетарди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

БЕБАҚО [бе.. + бақо] Тез ўтиб кетадиган, доимий, абадий турмайдиган, сақланмайдиган; ўтқинчи. *Бебақо дунё.* ■ [Хусайн:] *Тахт бебақо, дунё бевафо.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. -*Илло, бу бебақо дунёда фақат ҳақ сўз боқий қолур, — деди Бобур Мирзо.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БЕБАҲО [бе.. + баҳо] Ҳеч баҳолаб, баҳосига етиб бўлмайдиган, ўта қимматли; баҳосиз. [Навоий:] *Сенга беш бебаҳо ҳайкал қурурмен. Гаҳи Лайли, гаҳи Ширин бўлиб сен, Яшарсен доимо дostonларимда.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Бебаҳо дамларнинг тирик жони биз, Ҳар они ўтмишининг юз йилга тенг.* Ф. Фулом. *Муҳаббат деган нарса жуда оз кишиларга насиб бўладиган бир дурри бебаҳодир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕБАҲРА [бе.. + бахра] 1 Бахра (фойда, лаззат) олиш ҳуқуқидан ёки имкониятидан маҳрум бўлган; баҳрасиз. *Хуллас, у болалигида отасиз қолиб, ота меҳридан бебаҳра ўсган эди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Бошқа йигитлар қатори, Набижон ҳам Нафисани севши бахтидан бебаҳра қолмади.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

2 Фойда бермайдиган, фойдаси йўқ, фойдасиз. *Бевафо дўстан таёқ яхши, бебаҳра гулдан япроқ яхши.* Мақол. ■ *Бебаҳра гиёҳдан яхшидир япроқ, Муҳаббатсиз гулдан ортиқдир тупроқ.* «Муродхон».

БЕБИЛИСКА с. т. 1 Осонлик билан, меҳнат-машаққатсиз топилган; текин ва ҳисобсиз. *Бебилиска даромад.* ■ *Отасининг паноҳида бебилиска пул билан ҳаёт кечирган Шокир ичи қора бир одам эди.* Ҳ. Нўмон, Фасллар. [Насимжон] *Бебилиска пул топишга одатланиб, хизматини тарк этади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бебилиска пул топишга ўрганиб қолган Исмоилов кўп вақт дами учиде юриди.* Газетадан.

2 Пала-партиш, бетартиб; режасиз. *Шундай фактлар ҳам борки.. суғориладиган ерлардан бебилиска фойдаланилмоқда.* Газетадан. *Бавзан металл нақадар бебилиска сарфлаб юборилаётганини айтмайсизми! Ш.*

Рашидов. Душман пулемёти бибилиска ни-
қобланганидан, артиллериямиз овозини учи-
ришдан ожиз эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕБИЛЧАК шв. Оёқ юзининг дўнг жойи.
Туфли бибилчагимни сиқанти. ■ Аскар
оёғини кўтариб, бибилчагини пешонасига
текказди. Т. Мурод, Кўшиқ.

БЕБОЗОР [ф. *بی بازار* — бозорсиз, бозор
бўлмаган]: **бебозор кун** Бозор кунидан бошқа
кун; бегим куни. Бу ерда бозор кунлари билан
бебозор кунларининг фарқи сезилмайди. Ой-
бек, Танланган асарлар.

БЕБОК [ф. *بی باک* — қўрқмас, жасур;
қўпол, дағал] Ҳеч нарсадан қўрқмайдиган,
ҳеч қандай ножўя ишдан қайтмайдиган,
ҳайиқмайдиган; тап тортмайдиган; шум,
баттол. Ярим кечаси «Ўғлон азиз» қабристо-
ни ёнида уч бебок, номаълум қароқчи йўл
устида пайдо бўлибди. Мирмуҳсин, Чўри.
Ёмон йўлда адабсиз юрса ким бебоку беҳуда,
Тоғиб бир кун гирибонидан олмаққа бало
истар. Ҳабибий.

БЕБОШ 1 Боши (каллasi) йўқ; боши
кесилган, бошсиз. Бир севгини айларканман
фоиш, Истамасман, севгингиз асло Ҳайкал
каби бўлишин бебош. Сайёр.

2 кўчма Ақлсиз, нодон. Мен бебош ку-
лингизни маъзур тутинг. «Шарқ юлдузи».
Дадажон, бебош ўлингизни кечиринг, начора,
дунёга сизларни ғам-ғуссага ботиргани келган
эканман. К. Яшин, Ҳамза.

3 кўчма Тўғри маслаҳатга юрмайдиган;
ҳеч кимга кулоқ солмайдиган; гапга кир-
майдиган; қулоқсиз; тарбиясиз. Неча кундан
бери акангни кириб кўр, дейман, бу бебош
уяламан, деб ҳеч кирмайди. А. Қаҳҳор, Сароб.
Азизхон бебош, ерга урса кўкка сапчидиган,
қилиш-қилмишидан элга нафи тегмайдиган
бебошвоқ йигит. У. Норматов, Талант тар-
бияси. ..ёшлигим ҳам бебош ўтган. Ахир, бебош
йигитга ким ҳам кўнгила кўярди, — деди
Усмон. А. Эшонов, Бир офиз сўз.

4 кўчма Тарбия-интизомга буйсунмай
қўйган; итоатсиз, ўзбошимча. Подшоҳларини
бекор қилган Россия халқи.. жуда бебош бўлиб
кетган, ҳозир ҳукумат бошида ўтирганларга
ҳеч ким итоат қилмайди. С. Айний, Қуллар.
Фузор фуқароларига маълум бўлсинким, тоғу
тошларда қочиб юрган бебошлар келиб, Бек
жанобларининг оёқларига йиқилсалар, афв
этурлар. Ш. Тошматов, Эрк куши. Ҳозирча
исён туғини кўтариб келган бу бебошларнинг

гапига кўнишдан бошқа илож йўқ. М. Осим,
Ибн Сино қиссаси.

5 кўчма Ёмон йўлга кирган, ахлоқи
бузилган. Отаси, қандайин нозанин жувон
тўғри келса ҳам, кўз қирини ташламасди. Бу
бебош бўлиб кетди, тиядиган кишиси бўл-
мади. Ойдин, Ҳикоялар. Шундай бебош бўлиб
кетди қизгинанг, Ота-эна фарзандини тий-
майми? «Гулнорпари».

6 кўчма Тийиб, тўхтатиб, қайтариб бўл-
майдиган; жиловсиз. Бебош шамол. Бебош
дарё. Бебош тўлқинлар. ■ Амударё дало —
телба дарё, бебош дарё дейишади. Раҳим
Бекниёз. Бебош изғирин бу кенг даштда елиб-
югуради. Ҳ. Шамс, Душман. —Сесканиб
уйғониб кетдим. Урнимдан туриб ўтирдим,
бебош хаёл мени олиб қочди, — деди Нафиса.
Файратий, Узокдаги ёр.

БЕБОШВОҒ айн. бебошвоқ.

БЕБОШВОҚ 1 Бушатиб, ечиб юборил-
ган, бошвоқсиз. Бебошвоқ мол. ■ Сигир
жониворни йшл-ўн икки ой бебошвоқ қўй-
дингми — тамом, ундан кўлингни ювиб, қўл-
тиғингга уравер. Ў. Умарбеков, Юрак сўзлари.
Бизнинг даргоҳга яқин жойда икки яшар
чамали бир ола танача бебошвоқ ўтлаб юрар
эди. Ф. Фулом, Шум бола.

2 кўчма айн. бебош **3, 4, 5, 6.** Бетон-
чиларимиз орасида бир-иккита бебошвоқ
болалар бор, улар кўпинча одамларни ишдан
қўйиб, сандироқлаб юради. Ш. Фуломов,
Ёрқин уфқлар. Азизхон.. элга нафи тег-
майдиган бебошвоқ йигит. У. Норматов,
Талант тарбияси. Чақмоқдай бебошвоқ,
тошқиндай бераҳм, Лекин кўзларингда бир
олам ҳаё. Миртемир.

БЕБОШЛИК 1 Эркинлик, шўхлик;
ақлсизлик; тарбиясизлик. Ёшлик — бе-
бошлик. Мақол. ■ Нурли чеҳрангизда қол-
диргандир из Болагимизнинг шўх бебошли-
ги. А. Мухтор, Асарлар. Вой ўлай, шотини олиб
қўйиш эсимга келмаганини қаранг.. Ҳой қиз,
тушинг. Бундай бебошлик қилманг. П. Тур-
сун, Ўқитувчи.

2 Ўзбошимчалик, қонунсизлик. Амалда
сиз айтгандай қилинса, бебошликка катта
йўл очилади, ҳаммаёқ анархия бўлиб кетади.
П. Қодиров, Уч илдиз.

БЕБУРД [бе.. + бурд] **1** Бир гапда тур-
майдиган, ваъдасининг устидан чиқмай-
диган; тайинсиз, субутсиз. Бебурд одам. Бе-
бурд бўлмоқ. Нодондан ақл кутма, бебурддан

— номус. Мақол. ■ *Олманинг оқидан кўки яхшироқ, Ёрнинг бевурдидан йўғи яхшироқ.* «Кўшиқлар».

2 Тутуриқсиз, маъносиз, бемаъни. *Бевурд гап. Бевурда ҳаракат бевурд қилар.* Мақол.

БЕВУРДЛИК Сўзида, ваъдасида турмаслик; тутуриқсизлик. *Жамоамиз бунинг бемаъни иш эканини дарров пайқайди, қурилиш бошқармасининг бевурдлиги.. деб англайди.* А. Мухтор, Туғилиш.

БЕВА [ф. *بيوه* — эри ўлган ёки талоқ қилинган хотин] Эри ёки хотини ўлган ва бошқа турмуш қилмаган; тул. *Бева чол. Бева хотин. Номарднинг хотини бўлгунча, марднинг беваси бўлган яхши.* Мақол. ■ *Домла бундан уч йил бурун бева қолиб, унга гоҳ сингиси, гоҳ узатган қизи қараб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *Балки қаршингизда келгандир мунис, Бева келинчакнинг сўник рухсори.* А. Орипов.

БЕВА-БЕЧОРА Қаровчиси йўқ, ғамхўрликка муҳтож, ночор кишилар. *Мардикор, аҳли косиб, бева-бечора ўз қорнини тўйдирса, бас-да!* Ойбек, Танланган асарлар. *Ахир бу кўзлардан оққан жигар қонлари, бева-бечора, етим-есирларнинг оху зорлари кўнглингизни юмшатайдими?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

БЕВАЖ(Х) [бе.. + важ(х)] *рвш.* Бирор сабаб, асос бўлмагани ҳолда; важсиз, сабабсиз. [*Хайитжон Тўлахонга:*] *Кўй, қизим, йиғлама. Расми, ота-она, ака деган беваж шунақа қилмайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БЕВАЛИК Эрсизлик ёки хотинсизлик ҳолати; эрсиз ёки хотинсиз ўтаётган умр. *Энди, тақсирим, бевалигим ҳам жонимга теги.* Ҳамза. *Беваликда не ҳасратда катта қилганман.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БЕВАСИҚА [бе.. + васиқа] 1 Ҳужжати йўқ; васиқасиз. *Бевасиқа уй.*

2 *кўчма с.т.* Бурдсиз, лафзи йўқ, бетайин. *Бевасиқа одам.*

БЕВАТАН [бе.. + ватан] 1 Уй-жойи, бошпанаси, ватани йўқ; дарбадар. *Сухбатнинг охирига бориб, Полвон ўзини жуда эркин ҳис қилди, «бу яхши одам экан, беватан, бечора экан», деб қўйди ичида.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Рустамов қайси ҳовлида туради? — У саёқ, беватан.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Ўз элидан, ватанидан ажралган, муҳожир, ватангадо. *Не гуноҳим бор экан, Душманлар қилди беватан.* «Оқ олма, қизил олма».

3 *тар.* Хива хонлигида заминдорлардан ёки давлатдан ижара ер олиб, ўша ерда ишлаган деҳқон.

БЕВАФО [бе.. + вафо] 1 Аҳд-паймонни бузувчи; садоқатсиз, вафосиз. *Бевафо ёр. Бевафо дўстдан таёқ яхши, бебаҳра гулдан япроқ яхши.* Мақол. ■ *Асло бевафога берманлар кўнгиш, Бағрингни қон этиб кетади бир кун.* «Кўшиқлар».

2 *кўчма* Ҳеч кимга абадий берилмаган, вафо қилмайдиган, вафосиз; ўткинчи, бебақо. *Эй дунёйи бевафо! ..Шу йиғитдан бир қатра бахтни аядингми!* Ойбек, Танланган асарлар. *Ки дунё бевафодур, бевафодур, Кўнгул қўймоқ анга айни хатодур.* «Таашшуқнома».

БЕВАФОЛИК Ўз аҳлида, ваъдасида турмаслик, вафо қилмаслик; хиёнат, садоқатсизлик. *Ўз навбатида, у ҳам бир қизнинг бевафолиидан шикоят қилиб, пича ёш ҳам тўкди.* А. Қаҳҳор, Сароб. [*Жамила Ғофирга:*] *Хайр, Ғофиржон, бир умр хайр! Сенга бевафолик қилмайман!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

БЕВАҚТ [бе.. + вақт] *рвш.* 1 Одатдаги, белгиланган вақтдан илгари, вақт-соати етмасдан. *Бевақт ўлим.* ■ *Қурбон ота яна неча йиллар эшоннинг хизматида бўлиб, бевақт кучдан қолди.* А. Қаҳҳор, Тўй. *Қодир оллоҳ, сен биласан ҳолимни, Доно эгам, бевақт берма ўлимни.* «Маликай айёр».

2 Ноқулай, номатлуб вақтда; бемаврид. *Бевақт келиб, сизларни йўлдан тўхтатдимми? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мансур бевақт кирганидан хижолат чекиб, ҳамон эшик орқасида турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Кеч тунда; бемаҳал. *Бевақт йўл юрма.* ■ *Бевақт бўлиб қолганидан ўша ерда тунаб қолдиган бўлишди.* С. Аҳмад.

БЕВОСИТА [бе.. + восита] *рвш.* Бирор-бир воситасиз, ёрдамсиз, тўғридан-тўғри. *Муҳокамада бевосита қатнашмоқ. Ишга бевосита раҳбарлик қилмоқ.* ■ *Сўз бойлиги боланинг хотираси билан ҳам бевосита боғлиқ.* «Саодат». *Ахир, у бевосита энг юқорига бўйсунади.* «Шарқ юлдузи».

БЕВОШ *с.т. айн.* бевош 3-6.

БЕВОШЛИК *с.т. айн.* бевошлик.

БЕГЕМОТ [қад. ях. behemoth — сув оти] Тропик Африка кўл ва дарёларида, шунингдек, уларнинг атрофида яшайдиган,

териси қалин йирик сутэмизувчи ўтхўр хайвон; сув айгири.

БЕГИМ: **бегим кунн** шв. Белгиланган бозор кунларидан бошқа кун. *Э ўғлим, булар бозор кунн халқни алдайди, бегим кунн бир-бирини алдайди.* «Муштум».

БЕГИМСҮЙДИ Пўстида тарам-тарам белгиси бор қовун тури. *..докторларнинг елкасидаги халталар бегимсуйди қовуннинг пўстига ўшаб йўл-йўл эди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатн.

БЕГОЙИМ айн. **бек ойнм** (қ. бек I) *Шошмай турсанг, бегойим.. остимда гижинглаган отим ҳам бўлади.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БЕГОНА I [ф. *بیگانہ* — қариндош ёки таниш бўлмаган; ёт] I Қариндошлик ёки бошқа жиҳатдан бир тоифадаги, гуруҳдаги кишилардан четда турувчи, уларга муносабати бўлмаган; ёт. *Менга бегона бўлсангиз, ўғлингизга бегона эмассиз-ку.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Йўлчи учун бу қиз энди бегона эмас.* Ойбек, Танланган асарлар. *Элмурод унинг ёнида ўтирар ва беихтиёр унинг чиройли кўзларига дамба-дам қараб қўяр, назарида, Фотима тобора узоқлашиб, тобора ёт ва бегона бўлиб бораётганга ўхшар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Бегона қилмоқ 1) ўзидан узоқлаш-тирмоқ, ёт кишилар қаторига ўтказмоқ; 2) *кўчма* четга кеткизмоқ, бировнинг қўлига, ихтиёрига ўтказиб юбормоқ. *Агар бундан кейин ҳам насияга гўшт олмоқчи бўлсалар, савдони бегона қилмай, менинг олдимга келаверсинлар.* «Латифалар». Ақлни бегона қилманг! *Агар чора кўриш лозим бўлиб қолса, мен бу ерда.* Н. Сафаров, Соҳиб чангал.

2 *Тегишли* бўлмаган, четдан келган; чет. *Тунлари ҳар ҳовли эшигида ўша ерда яшовчилардан навбатчилар тайинланади — бегона кирмасин.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Бир ерга янги келган бегона одам дарров ҳаммани таниш олмайдн.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *Ўзгаларга тегишли, нотаниш; ўзга.* *Бегона шаҳар.* ■ *Мана энди, бегона кўз, бегона қулоқнинг йўғида учови хоҳолашиб, оғиз-бурун ўтишиб келаёттир.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Аёл.. бегона тилда гаплашувчиларга тикилиб, ранги ўчиб, ўрнидан турди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Уларнинг [меҳмонларнинг] гаплари, муомалалари, юриш-туришлари Йўлчига та-мом бегона туюлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *кўчма* Хабарн бўлмаган, кўрмаган, билмаган; ёт. *Ҳаётнинг дағал муомаласидан бегона, фақат унинг чучук сўзларинигина тинглаб келган Отабекка бу хўрлик турмушдан биринчи зарба эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аммо Унсиннинг кўнгли ўйин-кулгини кўтармас, шодлик унга бегона эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бегона ўт Одамлар экмайдиган, аммо маданий экинлар орасида тасодифий уруғдан кўкариб чиққан ёввойи ўт. *Ердан яхши унум олиш учун ернинг бегона ўтлардан тозаланиши, кузда чуқур чопилиши, гўнг солиниши каби масалаларга кўп аҳамият бериб қолади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БЕГОНА II Бекларга, беклар наслига хос бўлган, дабдабали, ҳашаматли; бекларча.

БЕГОНАЛАШМОҚ Қариндошлардан, яқин кишилардан узоқлашмоқ, ёт кишидек бўлиб қолмоқ. [Кумуш] *Кундан-кунга Зайнабнинг сусайиб, ўзига бегоналашиб борганини яхши анлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Саудий ҳануз Мунисхондан бегоналашиб кетгани йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЕГОНАЛИК I Бегона кишининг ҳолатига тушишлик. У [Элмурод] *кун сайн ака-ука, ёр-оғайнига айланиб бораётган кишилар орасида ўзининг бегоналигини унута борди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Аввалига ётсираш, бегоналик уни қийнади. Кейин эса Мирзони одамларнинг ўша баланд тоғлардек улуғ қалби, покизалиги ўзига ром қилиб олди.* «Ёшлик».

2 Ёт, чет кишиларга хос бўлган муносабат. [Гулсумбиби:] *Бегона ҳар вақт бегоналигини қилади. Қизим бахтли бўладими, ўтда ёнадими, Мирзакаримбойга бари бир.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕГОНАСИРАМОҚ Ҳали ўрганиб улгурмаган, нотаниш, ёт кишилар ўртасида ўзини бир қадар ноқулай сезмоқ, ўзини ёт ҳис қилмоқ. *Бола Нормат полвонга бегонасираб қаради.* «Ёшлик». *Иккинчи она ва унинг болалари Очилга ёмон кўз билан қарашмаса ҳам, ҳар ҳолда, у бегонасираар, сал нарсани кўнглига олиб ўқсир эди.* П. Қодиров, Уч илди.

БЕГОР [ф. *بیگار* — мажбурий ва бепул хизмат] шв. *Мажбурий хизмат, ҳашар (ўтмишда хон-беклар томонидан камбағал фуқарони бепул ишлатиш усули).* *Хоннинг фармониغا кўра, ҳар ким бегорда ўн икки кун текинга ишла бериши керак эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БЕГУМОН [бе.. + гумон] рвш. 1 Гумонсиз, шак-шубҳасиз; бирор фикр, нарсасиз ҳодисага шубҳаланмай ишонини англатади. *Бегумон билдим, Ҳабибий, бор экан меҳру вафо. Ҳабибий.*

2 Ҳайла, гумонсираб ўтирмасдан. *Ҳовлига келди азиз меҳмон, Чопа келинг бегумон. «Нурали».*

БЕГУНОҲ [бе.. + гуноҳ] Гуноҳи, айби, жинояти йўқ; гуноҳли иш қилмаган; айбсиз, гуноҳсиз. *Бегуноҳ гудак. ■ Бегуноҳ мўминларни ўлдиривериб, жаннатни ҳам тўлдириб қўйдингиз. «Латифалар». Бегуноҳ гудакка ўхшарди у. Бундан беш йил илгариги каби ҳамон мунис эди. «Ёшлик».*

БЕДА Дуккакдошлар оиласига мансуб, бир ва кўп йиллик ўсимлик. *Ҳўл беда. Беда сепмоқ. Беда ўрмоқ. ■ Супа, чорпоя атрофларида янги ўрилган беда ҳиди гупириб анқиди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

БЕДАВ [ф. بدو — югурик, учқур ёки а. بدوى — саҳройи от] 1 Учқур, ўйноқи (от ҳақида). *Кун ҳисобин ой олар, бедав ўрнин той олар. Мақол. Бедав бойловда семирар, Қуйқўзи — яйловда. Мақол.*

2 кўчма Қаттиқ эсувчи, шиддатли. *Туркман чўлларининг бутун тақдири Бедав қуюнларнинг измида қолди. Ф. Фулом.*

БЕДАВЛАТ [бе.. + давлат] Бойлиги, давлати йўқ; камбағал, қашшоқ. *Бедавлат бозорга борса, шум хабар келтирар. Мақол.*

БЕДАВЛАТЛИК Камбағаллик, қашшоқлик, фақирлик. *Бедавлатлик бўлган сўнг, Қариндошлар гаш бўлар, Бадавлатлик бўлган сўнг, Бегоналар дўст бўлар. Мақол.*

БЕДАВО [бе.. + даво] 1 Давоси йўқ, тузалмайдиган, тузатиб бўлмайдиган. *Тоҳиржон киноя билан жилмайди: «Меники бедаво дард, укам. Бирон кун энгилланиш йўқ». Ойбек, Танланган асарлар. «Ҳамма дардга бор даво, ошиқнинг дарди бедаво», дебди шоир. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Дарди бедаво 1) давоси йўқ, тузалмас касаллик. *Вафосиз ёр, деб тушдим бу дарди бедаволарга, Улимнинг ваҳмидан ҳардам юрак тўлганга йиғлайман. Ҳамза, Паранжи сирлари; 2) кўчма с. т. тузатиб, эпақага келтириб бўлмайдиган (иш, нарса ёки одам); дахмиза. Бу жуда дарди бедаво иш бўлди-да!*

2 кўчма с. т. Кўриниши хунук, ёқимсиз; чиройлининг акси. *Эрим қиморвоз бўлса ҳам, чўтир, бедаво бўлса ҳам, ёмон эмасди. М.*

Исмоилий, Фарғона т.о. Чиройлимисан? Ҳа, ҳа, хунуксан, бедавосан! Бўйнингга ол, хунукман де! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Туркийда келтирибдурларким: «Кўнса давлатнинг қуши бир бедавонинг бошига, Кўргали келгай Сулаймон ул гадонинг қошига». А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЕДАЗОР Беда экилган, беда ўсиб турган майдон; бедапоя. *Улар пича юриб, тўрт-беш таноб жойни ишғол этган бедазорга чиқишди. Ойбек, Танланган асарлар. Беданаларнинг парвозни унутиб, семириб кетганлари йўргалаб, бедазорга ўрмалаб кириб кетишди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

БЕДАКОР Беда экиш билан шуғулланувчи, беда етиштирувчи.

БЕДАКОРЛИК айн. бедаччилик. *Ҳўжалликларда бедакорликни қатъий суратда яхшиламоғимиз.. керак. Газетадан.*

БЕДАНА 1 Товуқсимонлар туркумининг қирғовулсимонлар оиласига мансуб парранда, кичик сайроқи қуш. *Урушқоқ бедана. Тезотар бедана. Салмоқи бедана. Бедананинг «вит» дегани — қочгани. Мақол. Ўтлоқда бедана кўп, дангасада — баҳона. Мақол. Бедананинг уйи йўқ, қайга борса — битбилдиқ. Матал.*

Бедана юриш Майда қадам ташлаб, тез-тез юриш. *Бегимхон гузардан тезлаб ўтиб, катта йўлдан бедана юриш қилиб кетди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Алпончи бедана юриш қилиб, гўрковнинг олдига ўтиб, йўл бошлади. «Ёшлик».*

2 Шу қушнинг гўшти (овқат сифатида). *Бедана билан каклик еб, бизга зоғ қолдирасиз. «Аския».*

БЕДАНАБОЗ Бедана асрашни ва уриштиришни яхши кўрадиган шахс, бедана ўйновчи. *Беданабоз одам. ■ Бир ой ўтар-ўтмас туппа-тузук беданабоз бўлди-қўйди. С. Нуров, Нарвон. Боз-боз, дорбоз, найрангбоз, баччабоз, қиморбоз, беданабоз, каптарбоз каби бозларни ман қилсангиз, менга иш топиб бер, дейдиган кўпаяди-қолади. «Луқмони Ҳаким».*

БЕДАНАМАШАК, беданамошак Балиқчилар туркумининг лойхўрақлар оиласига мансуб қуш. *Беданамашак тунги қуш бўлиб, кечаси овга чиқади; чувалчанглар, ҳашарот, қисман ўсимликлар билан овқатланади. «ЎзМЭ».*

БЕДАПОЯ айн. бедазор. *Намозшомда бедапояга ёлғиз бордим. М. Хидир, Қирғоқ-*

лар. Нусратбек ариқдан сакраб, бедапояга ўтди. Энашиб, бир тутам йўнғичка юлди. С. Нуров, Нарвон.

БЕДАРАК [бе.. + дарак] *рвш.* Ҳеч қандай хабар (дарак) йўқ, ном-нишонсиз, хат-хабарсиз; дараксиз. *Бедарак кетмоқ. Бедарак йўқолмоқ.* ■ *Индинига эрталаб она-бола йўлга чиқиб, бедарак кетган отани излаб кетдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У эрта билан шаҳардан келган суратчи йигит билан Кужоролга кетганича ҳамон бедарак эди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БЕДАРВОЗА [бе.. + дарвоза] 1 Дарвозаси йўқ, дарвоза қўйилмаган. *Ҳовли бедарвоза эди.*

2 Қоровулсиз, назоратсиз. *Ҳой, иним, шофёрга айтиб қўйинг, шаҳар бедарвоза бўлиб қолганми?* С. Нуров, Нарвон. *Аввал келишин, кейин бир гап бўлар, ҳар тугул шаҳар бедарвоза эмас.* «Ёшлик».

БЕДАРД [бе.. + дард] Ғам-ташвиши йўқ, бепарво, лоқайд. *Бедарднинг ёнида гапирсанг, боши оғрир.* Мақол. ■ *Муҳаббатсиз кўнгил ўлмоғи маъқул, Кимки бедард, хазон бўлмоғи маъқул.* «Ёшлик». *Сўнг шеър ўқиб ҳайқирдик чунон, Бедардларга бўлсак ҳам кулги.* «Ёшлик».

БЕДАРМОН [бе.. + дармон] 1 Дармони, мадори йўқ; қувватсиз, ҳолсиз, заиф. *Бедармон чол. Оёқларим бедармон.* ■ *Қанча юрди шу тахлит, суянмоқча нимадир қидирди чоғи, қулочларини ёзди.. бедармон оёқлари чалишди, нимагадир қоқилди-ю, юз тубан ерга йиқилди.* «Ёшлик».

Бедармон тортмоқ Куч-қуввати кетиб, мадори қуриб бормоқ. *Доим захда ўтириб ишлаганимданми ёки ўзимнинг табиатимда заифлик борми, ишқилиб.. кўп вақтдан бери бедармон тортиб юрибман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Яхши ўсолмаган, нимжон (ўсимлик ҳақида). *Бедармон ниҳол.* ■ *Кўп звеноларнинг ғўзаси жуда бедармон. Чопиқ ва суғориш сифати ҳар жойда бир хил эмас, — деди Ўстам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БЕДАРМОНЛИК Дармонсизлик ҳолати, дармонсизлик, мажолсизлик.

БЕДАХМАЗА [бе.. + дахмаза] *рвш.* Ортиқча дахмасаси йўқ, ташвиш орттирмайдиган; беташвиш.

БЕДАХОНА Беда ва умуман хашак бо-силладиган (сақланадиган) уй ёки болохона.

Бу уй илгари бедахона бўлганидан, дарчаси ҳам йўқ, тоқчаси ҳам йўқ, тоқиси ҳам йўқ эди. Ойбек, Танланган асарлар.

БЕДАЧИЛИК Беда экиш, беда етиштириш ишлари; бедакорлик. *Бедачиликни юксалтириш. Бедачилик хужалиги.*

БЕДИЛ [ф. *بيدل* — севиб қолган, севилган] 1 *кт.* Маъюс, ҳасратли; ғамгин. *Бунчалар қаттолсан, о сирли олам, Бунчалар бедилсан, бепеён хилқат.* А. Орипов.

2 *кўчма* Кўнгилсиз бўлган, кўнгли совиған. *Дардсиз, бедил била ҳарғиз мусоҳиб бўлмағил.* Ҳамза.

3 *кт.* Ўта даражада ошиқ, ишқ ўтида куйган. *Чирогтоядаги шам бедиллар юрагидек титраб, меҳмонхонани аранг ёритар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бедил (эрқақлар исми).

БЕДИЛОНА Шоир Бедил (Мирзо Абдуқодир — 1644—1721 йиллар)гагина хос бўлган, бедилсифат. *Бедилона мисралар. Бедилона шеърят. Бедилона руҳ.*

БЕДИЛХОНЛИК Бедил шеърларини ўқиш, уларнинг мазмунини ўрганиш билан машғул бўлиш ҳамда шу асосда ташкил этиладиган шеърят кечаси. *Бедилхонлик кечаларини уюштириш ва ўтказиш.*

БЕДИН [бе.. + дин] *айн.* динсиз. *Бир фабриканинг ёнига етиб эрдим, эшикдан бир хуносаи мушқил соч қўйғон бедин чиқуб келди.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

БЕДОД *айн.* бедав.

БЕДОД [ф. *بيداد* — адолатсизлик, зулм] Зулм, қаҳр, шафқатсизлик. *Фалак бедодидин, дўстлар, омон йўқ.* «Ёшлик». *Инглиз қуролларин асрий жавру бедодин, Қиссаларда ҳиссасин шарқлик халқлардан сўранг.* Ф. Фулом.

Бедод бўлмоқ Ҳеч кимга арз-дод қилолмай, ноилож қолмоқ. [*Ҳайитжон Тўлахоана:*] *Бир одама берайликки, дўстлар шод, душманлар бедод бўлиб, ота-она, қавму қариндошларингням бундай орзу-армони ушалсин.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Таралла бедод** Ҳеч нарса парвойига келмай санғиб юрувчи, енгилтак; ишёқмас. *Таралла бедодга жон ғанимат.* Мақол.

БЕДОДЛИК Арз-додга ҳеч ким кулоқ солмайдиган, адолатсизлик, қонунсизлик ҳукм сурган ҳолат. [*Ғофир қозига:*] *Бу қандай зулм, бу қандай бедодликки, севган хотинимни золим бой тортиб олмоқчи бўлса-ю,*

менга ёрдам бериш ўрнига, бойнинг ёнини оласиз. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Ахир қандай бедодлик бу, Миянғизга урар қон, Қолмаётир бу дунёда На инсофу на виждон. А. Орипов.

БЕДОМ-ДАРАК, бедому дарак *рвш.* Ҳеч қандай дараги бўлмай; бутунлай бедарак; хат-хабарсиз. *Волидамиз бедом-дарак кетган икки ўғлининг дард-фироқида куйиб, ётиб қолиптилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Оббо сиз-эй, мунча бедому дарак бўлиб кетмасангиз? Тинчликми ўзи?* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

БЕДОНА I [ф. *بيدانه* — уруғсиз, данаксиз] Уруғсиз қора кишимиш узум ва ундан тайёрланган майиз. *Серсув ва хилма-хил узум кўп. Қоражанжал, бедона, соҳиби, диликафтар, буваки — хуллас буларнинг нави беҳисоб.* Ойбек, Болалик.

Бедона тут Тутсимонлар оиласига мансуб, меваси оқ, ширин, уруғсиз даракт.

БЕДОНА II Бир-икки яшар молнинг терисидан ишланган чарм. *Енгил бедона маҳсиси билан қала кафши [Раънонинг] кичкина оёғига жуда келишган.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

БЕДОР [ф. *بيدار* — уйғоқ; хушёр] 1 Уйқуга кетмаган, ухламаган ҳолатда; уйқусиз, уйғоқ. *Бедор кўзлар. Тунни бедор ўтказмоқ. Бедор тунлар.* ■ *Мақтабни тугатаётган фарзанднинг тунларни бекорга бедор ўтказмаётганлиги кўришиб турарди.* Газетадан.

2 *кўчма* Хушёр, сергак. *Бедор чегара соқчилари.* ■ *Мен осойиш тунда беғам, беозор, Бахт берган тупроқни сақлайман бедор.* Зулфия. *Фарзандлар бошида она чироқдай Оламда танҳо у бедор посбон.* Г. Жўраева, Иқбол.

БЕДОРЛИК Уйқусизлик; сергаклик. *Ҳаяжондан, бедорликдан мадори қуриган аёлни юпатадиган юшмоқ муомала, илиқ-иссиқ сўз керак эди.* Н. Саломова, Ҳурматга лойиқ. *Шу кеча, бутун тун бедорликда ўтди, ухламади.* «Ёшлик».

БЕДОҒ [бе.. + доғ] Ҳеч қандай доғ, гард юкмаган; губорсиз. *Хонқиз чуққилари нақадар бедоғ, Ҳар қари чўтонинг — бир улуг бахши.* Миртемир.

БЕЖАМА I *от* Безак, зеб, ҳашам. *Бежамаси кўп, баккана иморат.*

2 *сфт.* Безатилган, безакли, сернақш, серҳашам. *Бежама эшик. Бежама уй.*

3 *сфт.* *кўчма салб.* Дабдабали, қуруқ, сохта сўзлар, қочиримлардан иборат бўлган. *Бежама гаплар. Бежама услуб.*

БЕЖАМАДОР *айн.* бежама 2, 3. *Бежамадор қўти. Бежамадор услуб.*

БЕЖАМОҚ I *айн.* безамоқ. *Қўғирчоқни бежамоқ.* ■ *Бу узатиш мажлисини жонли, руҳли ўтказмоқ учун энг асл, энг нафис кийимларини кийиб, фавқулудда ҳусн оламини яна бир қат, яна бир қайта бежабдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *Чиройли қилмоқ, келиштирмоқ. Янганги кўк шоҳи тўн кийган устод янги тақяга саллани бежаб ўрамоқда эди.* Ойбек, Навоий.

3 *кўчма салб.* Дабдабали қилмоқ, сохта ибора ва қочиримлар билан тўлдирмоқ. *Гапни ҳўп бежайсиз-да.*

БЕЖАНЖАЛ Жанжалсиз, тортишувсиз. *Иш бежанжал битди.*

БЕЖИЗ [ф. *بي چيز* — буюмсиз, камбағал; ҳеч нарса] Бекор, бекорга, бекордан-бекор, асоссиз (фақат бўлишсиз феъллар билан). *Ҳар ким ўрганини олади деб, бежиз айтилмаган.* ■ *Эртўғон деган отни Отам қўймаган бежиз. Онам тўғон бошида Туққан экан ўша кез.* Қ. Муҳаммадий.

БЕЖИРИМ Тузилиши, бичими ихчам, шинам ва чиройли; хушбичим. *Бежирим уй. Оёқларида бежирим туфли.* ■ *Муҳаррам ширин табассум билан кулди, бежирим лабиниң икки бурчагини нозик тўр тутилган дастурмолачи билан артиб қўйди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ойқиз.. қабулхонада бежиримгина, қадди қомати келишган.. нотаниш қизга назар ташлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Турсуной газетага бежирим қилиб ўралган бир китобни очиб, кўздан кечира бошлади.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

БЕЖО [ф. *بيجا* — уй-жойсиз; беҳуда; ўринсиз] *рвш.* 1 Алланечук, безовта ҳолатда; бесаранжом, безовта. *Юрагим бежо бўляпти.* ■ *Қудрат уч бурчак қилиб тахланган қоғозни очаркан, ҳайратдан кўзлари чақнар, юраги бежо типирчиларди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳамроҳи саманнинг бежо пишқирганини.. эшитиб, чўчиб, орқасига қаради.* М. Исмоилӣ, Фарғона т.о. *Доимо ўйчан ва сокин боқадиган кўй кўзлари бежо, қандайдир изтиробли эди.* «Ёшлик».

2 *Ножўя, ғалати; шубҳали. Мулла Қосимжон! Сизнинг хотинингиз сал бежо юрадиган*

бўлибдир. Ҳамза, Тухматчилар жазоси. Сўнг қарасам, отличнинг келиши бежо. «Шарқ юлдузи». Йигит қизнинг қўлларини силай бошлади. Қиз унинг бежо ҳаракат қилишидан хавотирланиб, сапчиб ўрнидан турди. «Ёшлик». Қариганда бежо бир иш қилибсан, Бир шаҳарга ўзинг юриш қилибсан. «Зулфизар билан Авазхон».

Юриши (ёки қадам олиши) бежо Юриши, қадам олиши бесаранжом, шубҳали. У қўлтиғига бир нарса қистириб олган, юриши ҳам бежо эди. Ҳ. Назир, Яхши исм.

3 Ўз жойида эмас, жойидан кўзгалган. Китоблар бежо бўлиб қолибди.

БЕЖОЙ [бе.. + жой] **1** Жойи йўқ, жойсиз, маконсиз.

2 шв. Нотўғри, ноўрин. Подшонинг отига бежой минибсиз, жондан кечиб, ажаб ишни қилибсиз. «Рустамхон». Бежой қилдинг, она, ҳолим билмадинг, Илгаридан нега хабар бермадинг. «Рустамхон».

3 Жуда, ўта; жуда ҳам. Болдан ширин ҳангомада сўзлари, Бежой ўтқир экан икки кўзлари. «Юсуф ва Аҳмад». Айтай десам, оти эсдан чиқибди, Сўзлаганда бежой тотли сўзлари. «Гулнорлари».

БЕЖОЛАНМОҚ Шубҳали, ғалати ҳолатта тушмоқ; безовталанмоқ. Унинг ранги оқарди, кўзлари бежоланди, узун, ингичка бармоқлари қалтирай бошлади. Ҳ. Фулом, Замин юлдузи. Осойишта кўзлари бежоланиб, аввалгидек ғазабга тўлади. Ф. Хўжаев, Обид Жалилов.

БЕЖОН [бе.. + жон] Жон таслим қилган; жонсиз, ўлик. Жон жонга қуяр, Бежон кимга қуяр. Мақол. ■ Сокин, бежон ва тилсиз чўлнинг ҳам ўз жони, ўз тили, товуши ва ўз туғёни бўларкан. А. Ҳакимов, Илон изидан.

БЕЖОҒЛИҚ **1** Безатилган, бежалган, ясатилган. Тежоғлиқ рўзғор — бежоғлиқ қўғирчоқ. Мақол. ■ Бир тўп ёш-яланг одоб-тавозе билан тўйхонага кириб келдида, бежоғлиқ столга ўтирди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

2 Саранжом, саришта. Тежоғлиқ иш — бежоғлиқ. Мақол. ■ Режали иш — бежоғлиқ деганларидек, Исмоил Солиев чойхона ҳисобига келтирилайётган ўтин-қўмирларнинг ҳам режасини олиб қўйган. Т. Ортиқов, Пона емаган танобчи.

Бекники бежоғлиқ Бекнинг ҳақи, тегиши доим тайёр.

БЕЗ **1** **1** анат. Тирик мавжудотнинг яшаши учун зарур бўлган моддалар ишлаб чиқарадиган кўп ҳужайрали аъзо. Қалқонсимон без. Бодомча безлар. Лимфа безлари. Ошқозон ости беши. Ички секреция безлари. ■ Маълум ёшдаги болаларда томоқдаги бодомча безлар яллиғланиши, қулоқ оғриши мумкин. Газетадан. Ёши катта одамнинг қалқонсимон безида 15 миллиграмм йод бўлади. «Фан ва турмуш».

2 с.т. Шу аъзонинг яллиғланиш натижасида шишган, дўмбоқчага айланган ҳолати. Қўлтиғимга без келибди. ■ - Соғолмайсизлар ҳам, боқолмайсизлар ҳам, болам, — деди ота ачиниб, — елинига без келибди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. Битта эмчанинг ич томонида без пайдо бўлиб, фасод бойлабди. «Ёшлик».

3 кўчма с.т. Гап таъсир қилмайдиган; безбет, сурбет. Без одам.

Без бўлмоқ Безраймоқ, бақрайиб, назарписанд қилмай туравермоқ. Оёқсиз бўлганиндан кейин ярим одамсан-да. Бағритошлар бўлса, без бўлиб ўтирибдилар. Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. Асад қори, сўнги киноя ҳам ўзига тааллуқи йўқдай, без бўлиб ўтираверди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қилғиликни қилиб, нега без бўлиб ўтирибсан. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

4 кўчма Эмчак, сут безлари. Ҳожи хола келинчакнинг безларига кўз югуртирди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Кўркадага кўринар, Худойий берган безгина. «Нурали».

Без термоқ Тубан ишга қўл урмоқ; ёмон ниятда бўлмоқ; бекор юрмоқ. [Аъзам] Бир нияти бўлмаса, кунда Ҳожиникида без терадими? Шухрат, Жаннат қидирганлар. - Қассоб бозорининг итлари-ку, мени без тергани келган, деб қизганиши мумкин эди. Ҳуш, кулликнинг итлари нимани қизганида? — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.

БЕЗ **II** [р. бязъ < а. بَزْ — ип газлама; оқ газлама] Сурпга қараганда қалин ва пишик ип газлама. Оқ без. Без тўшак.

БЕЗАБОН [бе.. + забон] **1** Сўзлаш қобилятидан махрум; тилсиз; гапсиз-сўзсиз. У қоп-қора юзидаги оптоқ соқолини силкитиб: -Ҳайвон безабон! — деди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. У менга безабон жонивордек муомала қилар, гапирмас.. эди. А. Мухтор, Асарлар. Безабон куйлайди санъатдан Лувер, Зукко халқ умрига қўшиб қўш умр. Г. Жўраева.

2 кўча От, ҳайвон. Баданинг қизлардан нозик, Безабон, келгин юганга. «Гулихиროмон». Узининг юртига елдай еладир. Безабон, безабон! «Ёшлик».

БЕЗАВОЛ [бе.. + завол] 1 Ҳеч қандай завол, зарар кўрмайдиган; заволсиз; абадий, сўнмас, барқарор. *Безавол ҳаёт. Безавол қуёш.* ■ *Илоё, шу йигитчаниям умри узоқ бўлсин. Бахти безавол бўлсин.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Назариди, нур тўшалган бу йўл болаларнинг шодмон кулгиси янграган безавол оламга элтадигандек туюлади.* Э. Усмонов, Ёлқин.

2 Ривожи тўхтамайдиган, орқага кетмайдиган, доимо омонда бўладиган. *Сизни кўрсам, эсга тушар тоғ қизи, Безавол ўлканинг бегуноҳ қизи.* Х. Салоҳ. *Токи мавжуд экан заминда аёл, ҳаёт абадийдир, дунё — безавол.* Газетадан.

БЕЗАК 1 Безатиш, ясатиш воситаси; ҳусн, кўрк, чирой берувчи нарса; зийнат берувчи буюм ёки нақш. *Архитектура безаклари. Арча безаклари. Безак буюмлари. Бадиий безак.* ■ *Эгар жабдуқларидаги олтин безаклари қуёш нурида ялт-ялт қилаётган бўз отни жшловдор етаклаб келди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Нури кийинишни, безакни севар эди. Зирак, билагозук, заркокил, қўлтиқтумор, тиллақош, зебигардон каби.. буюмлардан қути-қути йиққан.* Ойбек, Танланган асарлар.

Дастурхон безаги Дастурхонга қўйилган ёки қўйиладиган ноз-неъматлар. *Ҳар гужуми асалдек татийдиган узум, ҳар бир тилими тилни ёрадиган қовун, шифобахи тарвуз, олма, нок, қўйинг-чи, қўли гул боғбонлар етиштирган мева-чева, дарҳақиқат.. дастурхон безагидир.* Газетадан.

2 кўча Ҳусн, кўрк. Сўз — кишининг ўзаги, Одоб — кишининг безаги. Мақол. *Тил — ақл безаги.* Мақол. ■ *Яхши фазилатлар инсон камолотининг безаги, ҳусни, жон роҳати ва фароғатидир.* Газетадан.

БЕЗАҚДОР айн. **безакли**. *Оғзига, учига мис қопланган безакдор қинини айтмайсизми, тебранганда, кун тушиб, ялт-ялт этади.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб. *Личоқчанинг учини консерва банкасига қадаб, безакдор сопи устидан кафти билан ура бошлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БЕЗАКЛИ Безатилган, безалган, нақшдор, зийнатли. *Шу безакли, адил кошона*

Меҳнаткашга чин роҳатхона. Шайхзода. Шеримбек дадил бориб, Бобур минган бўз отнинг олтин безакли юганидан олди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БЕЗАКОТ [бе.. + закот] Закот берилмаган; хайр-садақа қилинмайдиган. *Безакот молларни ҳаром билибди.* «Алпомиш». *Безакот, хайрсиз бойдан, Утсиз, сувсиз қолган тилла саройдан Кир, демаган узрли том яхшидир.* «Оқ олма, қизил олма».

БЕЗАКСИЗ 1 Безаги йўқ, зийнатланмаган, жўн. *Шайбонийхон безаксиз, жўн кийинган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўча Ўз ҳолича, борича, ҳеч бир қўшимчасиз; табиий. *Утган якшанба куни тонгдан тунгача ўз кўзим билан кўрган, билганларимни буёқсиз, безаксиз, холис айтиб ўтмоқчиман.* Газетадан.

БЕЗАКЧИ 1 Нарсаларга безак, зийнат бериш билан шуғулланувчи шахс. *Унинг каштачи ва безакчи, тўқувчи ва тикувчи, кулол ва мискарлари довруги узоқ-яқинларга маълум.* Газетадан. *Бир оздан кейин Дўстмат ҳам чиқиб, безакчи қиздан қарз сўрагани рассомлар хонасига йўл олди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 кўча Зийнат, кўрк берувчи; обрў келтирувчи. *Хотин — уй безакчиси, Эр — уй кўмакчиси.* Мақол.

БЕЗАМОҚ 1 Зийнат, безак бериб чиройли қилмоқ; ҳусн киргизмоқ; кўзни қувонтирадиган ҳолга келтирмоқ. *Баҳор келди. Мактаб саҳнидаги ўриқларни оқ, пушти гуллар безади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кечаси билан ёққан қалин қор ҳар бир томни, деворни, ҳар дарахт ва гумбазни майин оқ хошия билан безаб чиққан.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ерлар кўк гиламлар билан безалганда.. биз ҳам тўй қилармиз.. Шундайми, Раъно? А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 кўча Ақлий ва маънавий жиҳатдан бойитмоқ; обрў келтирмоқ. *Қариликни донолик безайди, Ёшликни — камтарлик.* «Сўз кўрки — мақол». ■ *Дарахтни — ширин мева, устозни оқил шогирд безайди.* Р. Усмонов, Одобнома. *Инсонни уч нарса зийнат фазилатлари билан безайди: ақлзаковати, меҳнат-машаққати ва одамларга бўлган меҳр-муҳаббат.* Газетадан. *Инсонни кучли қиладиган, уни безайдиган нарса мақсади, тўғрироғи мақсадлари бирлигидир.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакат.

БЕЗАНГЛАМОҚ Бирор нарсадан зада бўлиб ёки кўрқиб зириллаб турмоқ, безовта ёки бетоқаб бўлмоқ; чўчиб, ирғиб тушмоқ. *Дори деса, безанглайди.* ■ *Анор Узоқов.. ҳадеганда ёмғирнинг тинмаётганини кўриб безанглаб қолди.* С. Маҳкамов, Катта рулда. *Бу сўздан Офтоб ойим безанглаб тушди ва эрига қарши ризосизлик вазиятини олди.* А. Қодирий, Уттан кунлар. *Булар ўша.. Ёруғликдан безанглашиб, Қоронғида топшиганлар.* Т. Йўлдош, Аттанг.

БЕЗАНЖИР [бе.. + занжир] Занжирга солинмаган; бандсиз, занжирсиз, эркин. *Миттихон тўрамнинг қаландарлари безанжир айиқлардай.. талқин ўқиб, растани бошларига кўтариб келар эдилар.* Ф. Фулом, Шум бола. *Маллаев хирси безанжир эмасми, бир силтаниб, Маматқуловнинг қўлидан чиқиб кетди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

БЕЗАНМОҚ Безаклар билан ороланмоқ; ўзига оро бермоқ. *Эшиги нафис ўймакорлик билан безанган кўшкда ҳозир Бобурни фақат хона ўзига тортар эди.* П. Қодиоров, Юлдузли тунлар. *Ўшанда олам камалак нурлари билан безанган, майсалар шивирлаган, гуллар табассум қилган, қушлар ғазалхон-у энг яхши «қўшиқ»ларни Аҳмаджонга куйлайди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Кўклам қизи юз очди, мусаффо безанибдур, Эғнида яшил жомаси зебо безанибдур.* Ҳабийбий.

БЕЗАРАР [бе.. + зарар] Зарар, зиён келтирмайдиган, зарарсиз, зиёнсиз; зарар етмаган ҳолда; хавфсиз. *Ўғлим, ишқилиб, безарар қайтсанг бўлгани.* Газетадан. *Илгариги тўйларнинг, ҳар қалай, шўх ўйинлари, куёв-келин бир умр эслаб юрадиган безарар ирим-сиримлари бўларди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

БЕЗАХА [ф. بی زخم — ярасиз, шикаст емаган] Эзилмаган, урилмаган, лат емаган. *Безаха қовун.* ■ *Болалар олмаларни безаха қилиб тера бошладилар.* «Ўзбек тили дарслиги».

БЕЗ-БЕЗ: без-без қилмоқ, без-без оғримоқ *Безиллаб, қақшаб оғримоқ.* *Турай дейман, оёғим без-без қилиб, туролмайман.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Бу бошинг зирқираши ҳароратники эмас, тош тегиб захалангандек, аллақандай без-без қилмоқда.* С. Абдулла, Соялар. *Юраги без-без қилмоқ айн. юраги безилламоқ. қ. безилламоқ.* *Улфатлари юз ўғирди, қолди ёлғиз, Ота-она юраклари қилар без-без.* «Муштум».

БЕЗБЕТ Ор-номусни билмайдиган, гап таъсир қилмайдиган; уятсиз-андишасиз, бети қаттиқ, сурбет. *Безбетга қошиқ берсанг, Бир ўрнига беш ошар.* Мақол. ■ *-Ўлгудай безбет экансан-да, Набиғул! — деб [шеригининг] берган дашномига одатдагича масхарабозлик билан жавоб берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Шу йўл билан сиринени ёлмоқчи бўлдингми? Ёполмайсан! Безбет!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЕЗБЕТЛИК 1 Уят-андишасизлик, сурбетлик. *Бойнинг безбетлигини Жўра полавон кўриб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Олимжон эса безбетлик билан одамларга тик қарайди, кекса мастерни тўхматчиликда айблайти.* «Муштум».

2 Сурбетларча, уятсизларча қилинган иш, хатти-ҳаракат. *Суннат валат безбетлик билан дастлаб терговда ҳеч нарсани бўйнига олмади.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. *Фақат алдамчилик, безбетлик, номуссизлик жандасини кийган кимсагина ўз виждон хукмидан кўрқмайди.* Газетадан.

БЕЗГАК 1 Вақти-вақти билан иситма чиқариб, қалтиратадиган юкумли касаллик. *Саратоннинг айни қизғин кунларида безгак авж олади.* Ҳ. Фулом, Феруза. *Ота безгакдан қалтираб, гоҳ музлаб, гоҳ ўт бўлиб ёниб, алаҳсираб ётарди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Безгак касаллиги билан оғриган одам. *Нури бу воқеанинг учини эшитган ҳамон, безгакдай қалтираб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕЗГАҚДОРИ Безгакни даволаш учун қўлланадиган, безгакка қарши дори; хинин.

БЕЗГАКНАМО Худди безгак касалига дучор бўлгандек, безгак касалидан турганга ўхшаш. *-Ҳой, Ойниса бувингни чақир, — болаларга аралашмай, бир чеккада турган рангпар, безгакнамо қизга буюрди бой.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕЗГАКПАШША биол. Одамга безгак плазмодийларини юқтирадиган ва безгак касаллигини кўзгатувчи ҳашарот. *-Безгакпашшага ўхшаб гинғиллай берманг! — деди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *..бури бўлгандан безгакпашша бўлган яхшироқ, чунки уни қопқон билан тутиб бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЕЗГАЛДАК зоол. Тувалоқлар туркумига мансуб чўл қуши.

БЕЗДИРМОҚ Безмоқ фл. орт. н. *Севдирган ҳам тил, бездирган ҳам тил.* Мақол. *Яхши сўз ийдирар, Ёмон сўз бездирар.* Мақол. ■ *Бундай ҳаёт бир қаричликдан йўқчиликка, меҳнатга кўникиб ўсган қизни сира бездирмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕЗИЁН [бе.. + зиён] айн. безарар. *Энг безор, безиён жонивор йилқи-ку!* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар. *Яширмайман, Ҳимматилла шўхроқ эди, лекин безиён..* Шўхрат, Умр поғоналари.

БЕЗЛЛАМОҚ 1 айн. безангламоқ.

Юраги безилламоқ Юраги ботинмаслик, кўрқмоқ; ҳадик ва кўрқинчга тушмоқ. *Хотиним кир юваман деса, менинг юрагим безиллайди.* М. Хайруллаев, Рашк. *Ундан ҳамма безилларди. Ким асаб, ким юрак, ким қон босимига чалинса ва ёки ишдан ҳайдалса, барчасига шу — Ҳамида сабабчи бўларди.* «Ёшлик». *Хотинининг ер тагидан хўмрайиб қарашлари юрагини ёмон безиллатиб қўйган эди.* Ф. Мусажаонов, Ҳиммат.

2 **Зириллаб, қақшаб оғримоқ, без-без қилмоқ.** *Баданидан иситма чиқар, чакка томирлари урар, кўнгли озар ва бутун вужуди безиллар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Жангчилар, оёқларининг безиллаб қолганидан бўлса керак, ўрдадек лапанглаб юрардилар.* Шўхрат, Шинелли йиллар. *..қабарив, қонталашиб кетган товонлар бари бир, чўғ теккандай безиллайди.* О. Ёқубов, Излайман.

БЕЗМОҚ Зада, безор бўлмоқ; жонига тегмоқ. *Доридан бездим. Бекорчиликдан бездим. Эрдан безсанг ҳам, элдан безма.* Мақол. *Элидан безган эр ўнгмас.* Мақол. ■ *-Золим подшодан бездик, ўла қолсин у! — деб қичқиришиди хотинлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Янглиш туйғу менда бўлмас! Янглиш сезги сезганлар, Йўқлиқ сари бора беринг, эй, ҳаётдан безганлар.* Файратий.

БЕЗОВТА 1 Одатдаги ороми, тинчи бузилган, ҳаяжон ва изтиробга тушган; ҳаловати йўқолган, бетинч, ғаш. *Мадамин бу ердан чиқиб, яна безовта жонига малҳам қидирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қишлоқ кўчалари жимжит, фақат ҳовлиларда нимадандир безовта бўлиб итлар ҳуришади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Қизни безовта қилмай, дегандай ўрнини осойишта йиғиб, ҳовлига тушди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Тинчлиги бузилган; нотинч. [Жура:] *Кўрбоши ака, неча йилдан бери замона*

безовта. И. Султон, Бургутнинг парвози. *Бу ернинг ўжар табиатига, ғилдирак устидаги безовта турмушга у тез кўникди.* Газетадан. *Яна Норин суви безовта чайқалди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Безовта шамол бирданнига кучайиб, қора булут пардасини суриб келди.* М. Қориев, Қиз узатиб борганда.

3 Ҳаловати йўқ; бетоқат, беором. *Бола тунги билан безовта бўлиб чиқди.* ■ *..қишлоқда табиблик қилиб юрган вақтларида бундай безовта бетобларни кўп кўрган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БЕЗОВТАЛАНМОҚ Одатдаги тинч ҳолатини йўқотмоқ, ташвишланмоқ; ташвиш тортмоқ, ташвишга тушмоқ. *Вақт ўтган сари меҳмонлар безовталана бошлашди.* Р. Файзий, Шохӣ дарпарда. *Кўнгли аллақандай нохушликни сезиб, безовталанди.* «Ёшлик». *Қушлар галаси безовталаниб, дарё томонга тез учиб кетди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

БЕЗОВТАЛИК 1 Ташвишланиш, хавотирлик; кўнгли ғашлик, бетоқатлик. *Уйига келганда ҳам, руҳидаги безовталики уни тарк этмади.* С. Сиёев, Аваз. *Қор кўчкилари мавсумида отарларда безовталики сезилади.* Газетадан.

2 *Кўча Қўзғалиш, ўзгариш. Ўлкамизда баҳор.. Она-табиат ажиб безовталики, ширин уйғониш даврида.* «Саодат».

БЕЗОВЧИ Безайдиган; гўзал, комил қилиб кўрсатадиган. *Умуман, гўзаллик киши учун катта бахт, аммо кишини безовчи барча сифатлар ичида меҳнатсеварлик бебаҳо зийнатдир.* Р. Усмонов, Умр сабоқлари.

БЕЗОР [ф. بيزار — майлсиз] Бирон нарса ёки кимсадан безган, юрак олдириб қўйган; тўйган. *Бекорчидан ҳамма безор.* Мақол. *Дилдордан худо безор.* Мақол. ■ *Эрназар дангасага айтинглари: менинг томонимга қарамасин, мен унақа одамдан безорман.* С. Айний, Қуллар.

Безор бўлмоқ Жонига тегмоқ, кўнглига урмоқ. *Пашшадан безор бўлдим.* ■ *..Унинг ёлғон-яшиқ гапларидан кўни-қўшнилар ҳам безор бўлиб кетган.* «Муштум». **Безор қилмоқ** Жондан тўйдирмоқ, обдан зериктирмоқ. **Жондан безор қилмоқ** Жондан тўйдирмоқ, жуда ҳам жонга тегмоқ, зериктириб юбормоқ. [Оқила:] *Ўзингиз қачон борасиз? Болалар дада деб, жонимдан безор қилишяпти.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

БЕЗОРИ [ф. *بىزارى* – нафрат, ёмон кўриш, жонга тегиш] Ножўя хатти-ҳаракатлари билан ижтимоий тартибни, кўпчиликнинг тинчлигини бузувчи, ҳаммани безор қилувчи. *Бетамизда бет бўлмас, безорида уят бўлмас*. Мақол. *Безоридан ҳамма безор*. Мақол. ■ *Ойим билан дадам мени жуду эркалатиб юборишган эмиш, шу кетишда кетаверсам, мендан қип-қизил безори чиқар эмиш*. Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб.

Ота безори Ножўя ҳаракатлари билан ҳаммани, ҳатто ўз отасини ҳам безор қилган. – *Ота безори бўлмоқчимисан?* – *Абдурахмонбой кутилмаганда кўзига ёш олди*. Ҳ. Фулом, Машғал.

БЕЗОРИЖОН [ф. *بىزارجان* – жондан тўйдириш; жондан тўйдирувчи]: **безорижон қилмоқ** Жондан тўйдирмоқ, жонига тегмоқ, зериктирмоқ. [*Аҳмаджон*] *..раъйига қарши чиққан суҳбатдошини безорижон қилиб, айтганига кўнишга мажбур этар эди*. С. Кароматов, Ҳижрон. *Шавкат поездда ҳам типирчилайвериб, ота-онасини безорижон қилиб юборди*. Қ. Кенжа. Тоғ йўлида бир оқшом.

БЕЗОРИЛИК 1 Кўпчиликнинг тинчлигини бузишлик, одамларни бездирувчи хатти-ҳаракат. *Безорилик қилмоқ*. ■ *Ичкилик, безорилик, бузилиш, одобсизлик* – ҳаммаси бекорчиликдан чиқади. А. Мухтор, Чинор. *Отаси башарасига тупургандан кейин ҳам Раҳматуллонинг кўзи очилмади, баттар бўлди*. У безориликни авжсига чиқараверди. «Муштум».

2 ҳуқ. Шахснинг жамоат тартибини кўпол равишда бузиш ва жамиятга ошқора ҳурматсизлик кўрсатишдан иборат хатти-ҳаракати. *Майда безорилик*. ■ *Ичкилик туфайли безорилик рўй беради, жиноят содир бўлади*. Газетадан.

БЕЗОТ [бе.. + зот] **1 айн. зотсиз. Безот сигирлар.**

2 эск. Асилзодалар, зодагонлар наслига мансуб бўлмаган; насли, зоти паст. *Сидиқжон безот, Сидиқжон гадобачча..* – *Тўғри, лекин замон шуларники бўлса, нима дейсан?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Эшон:] *Гапирма, безот. Тагин қайтаради-я!* Ҳамза. – *Бирор безот ўғирликка келса-чи?* – *деб ваҳима қилади кампир*. М.М.Дуст, Галатепя қиссалари.

БЕЗРАЙМОҚ 1 Кўзни лўқ қилиб туриб олмоқ, бақраймоқ, без бўлиб турмоқ. *Мингбоши.. «яна нима дейсан?» дегандай, безрайиб тураверди*. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Илгари унча-мунча даққини сиртига юқтирмай, безрайиб тураверадиган Авезов ҳозир хотини билан онаси олдида мўминтой боладай бўйин эгиб турарди*. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 Ҳайратдан, кўркўв ва ш. к. дан донг қотмоқ, серраймоқ. *Ойшабону нима дейшини билмай, ўтирган ерида безрайиб қолди*. Ҳ. Фулом, Машғал. *Йўл бўйидаги янтоқнинг тагидаги калтакесак менга қараб, безрайиб турар эди*. М. Хайруллаев, Меҳр кўзда.

3 кўчма Бир ҳолатда қотиб турмоқ; ҳеч бир ўзгаришсиз ётмоқ. *Ҳозир биз бир томони ҳали безрайиб ётган чўл, бир томони эса обод бўлган ернинг ҳудудидида турардик*. С. Аҳмад, Чўл бургути. *Чўлга қарадим: сарғайиб, безрайиб сукут этади*. П. Қодиров, Уч илдиш. *Ҳали барг ёзмай, безрайиб турган сада тагидаги чойхона сўриларида одам кўп*. С. Аҳмад, Ҳукм.

БЕЗУРРИЁТ [бе.. + зурриёт] Фарзанди йўқ; насл-насаби қолмаган. *Бобоёр кессин ёлғиз бошингни.. Дунёдан безурриёт ўтгин, Гўруғли*. Эргаш Жуманбулбул ўғли.

БЕИБО [бе.. + ибо] **1** Ор-номусни билмайдиган, шарм-ҳаёси йўқ; уяти йўқ, уятсиз. *Қизини бир умр заҳарлаган беибо кишига яна нима керак?* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

2 кўчма Кўпол, дағал, уятли. *Зеби овозини барала қўйиб шанғиллар, беибо гаплар ёғдирар эди*. Ойбек, Улуғ йўл. *Бундай беибо, шарманда байтларни ким ижод қилган?* Газетадан.

БЕИДРОК [бе.. + идрок] Фаҳмламайдиган, фаҳм-фаросатсиз, гидроксиз. *Башарти бул замондағи саводсиз одамларнинг беҳирад ва беидрок бўлғонларини назарда тутиб..* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллаво.

БЕИЖОЗАТ [бе.. + изожат] **айн. руҳсатсиз.** – *Қоронғи кечада нега бировнинг ўчоғига беижозат кирасан?! – деди йигит Шум болага*. Ф. Фулом, Шум бола. *Расулуллоҳ беижозат икки кишининг ўртасини ёриб, ораларига кириб ўтиришни ман этганлар*. «Фан ва турмуш».

БЕИЗ 1 айн. релсыяз. Без транспорт.
2 рвш. Бирор асар, белги қолдирмай; ном-нишонсиз, бедарак; изсиз. *Кўюн ту-*

тундек буралиб кўтарилди-ю, қумга сепилган сувадай беиз йўқолади. М. Назаров, Сирли хат. *Беиз кетмади, йўқ, шахидлар қони Кузгундан асради маъсум дунёни.* А. Орипов. *Севинмасинми, ахир ундан зурёд қолади, зурёд!* Уэнди оламдан беиз, ном-нишонсиз кетмайди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

БЕИЗН [бе.. + изн] *айн. рухсатсиз.* Биздан беизн иш қилманг, уқдингизми, қария? Ойбек, Улуғ йўл. *Ва беизн қилган ишимдан Пушаймоним ва оҳим йўқдир.* Ҳ. Олимжон.

БЕИЗТИРОБ [бе.. + изтироб] Парво қилмаган ҳолда, изтироб чекмасдан, лоқайд. *Аслида-ку.. Беизтироб хўплаб қора қаҳвани, Деразадан оқ тан жаноб Кузатар можарони.* Э. Воҳидов.

БЕИЛЛАТ [бе.. + иллат] *айн. иллатсиз.* Арзон беиллат бўлмас, қиммат беҳикмат эмас. Мақол. ■ *Мендан ўтган бўлса, кечиринг, профессор.. ўзингиздан қолар гап йўқ, беиллат одам борми дунёда?* Ж. Абдуллаханов, Тўфон.

БЕИМОН [бе.. + имон] *айн. имовсиз.* Беимон кетма дейман. Қани калима келтир! К. Яшин, Ҳамза.

БЕИНСОФ [бе.. + инсоф] *айн. инсофсиз.* Фашист беинсоф экан, жуда тирриқ экан.. Ойбек, Куёш қораймас. *Шотўрамдан уялмайин, беинсоф, Калланг чайқаб, билагимдан ушладинг.* «Ойсулув».

БЕИНТИҲО [бе.. + интиҳо] *айн. интиҳосиз.* Худди ана шу фарзандлар шарофати билан умр боқий, беинтиҳодир. К. Яшин, Ҳамза.

БЕИСТИСНО [бе.. + истисно] *рвш.* Бирортасини ҳам четда ёки қатордан қолдирмай, мустасно қилмай; ялписига. *Биз беистисно ҳамма мамлакатлар билан ҳамкорлик қилиш йўлини танлаб олдик.* Газетадан.

БЕИХТИЁР [бе.. + ихтиёр] *рвш.* Ўз ихтиёридан ташқари ҳолда, ғайриихтиёрий равишда; ихтиёрсиз. *Бекнинг вужуди титраб, беихтиёр «ух» деб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Зумрад билан бир қур учрашган, икки оғиз гаплашган киши беихтиёр унга маҳлиё бўлиб қоларди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Нафиса беихтиёр ўрнидан дик турди.* Мирмуҳсин, Умид.

БЕИШ Бирор иш билан машғул (банд) бўлмаган, ишламайдиган; ишсиз. *Беватан, беиш, бошпанасиз қолган Авзам.. шаҳар четидаги кўрмисизгина бир масжид қоровули-*

нинг мол боғласа турмас ҳужрасига бориб тиқилди. Шухрат, Шинелли йиллар. *- Беиш ўтириб ўрганмаганман, - деб очигини айтди хола.* «Гулдаста».

БЕИШКАЛ [бе.. + ишқал] Чалкаш (ча-тоқ) жойи йўқ; силлиқ. *Икки ўртадаги суҳбат беишқал ўтди.* Газетадан.

БЕИШТАҲА [бе.. + иштаҳа] *айн. иштаҳасиз.* - *Сопла-соғ, - деди Хумкалла беиштаҳа кавшаркан.* - *Ўқат егиси келмасмиш.* М.М.Дўст, Лолазор.

БЕИШТИЁҚ [бе.. + иштиёқ] Хоҳиши, истаги йўқ; иштиёқсиз. *Аламазон билетга анча маҳал беиштиёқ тикилиб ўтирди.* «Шарқ юлдузи».

БЕИШҚ [бе.. + ишқ] *позт.* Ҳеч кимга кўнгил қўймаган; муҳаббати йўқ, ишқсиз. *Беишқ ҳаёт - беғул баҳор.* «Қанотли сўзлар». ■ *Севгининг дарди фақат беишқ учун бегонадир.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Ваҳки, ишқ саҳросида қолдим беишқ танҳо бу кун.* А. Орипов.

БЕИҚБОЛ [бе.. + иқбол] *позт.* Келажаги порлоқ бўлмаган; омадсиз; иқболсиз. *Гарчи яшамадим беиқбол, нигун, Гарчи давраларим нури, оташли.* А. Орипов.

БЕК I I тар. Туркий халқларнинг баъзиларида хонлиқлар даврида давлат арбобларига, шаҳар ёки вилоят ҳокимларига, уларнинг болаларига берилган фахрий унвон ҳамда шундай унвонга сазовор бўлган шахс. *Бошлаб ҳудайчи от устидан бир ким-хоб тўнни олиб, қўрғон бегига кийдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Атроф шаҳар ва қишлоқ беклари.. ақсар Мукулмонқулнинг ўз одамларидан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аслида бу отни, Улуғбек Мирзо Самарқанд тахтига чиққанда, Бухоро беги тухфа этган эди.* Мирмуҳсин, Меймор.

Беклар беги қ. бекларбеги. **Бек оийм** // **бегойим** Бекнинг онаси ёки хотини ва уларга мурожаат шакли. *Ҳасанали танитди: - Мана бу киши қайин онангиз - бек оийм бўладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Эркаклар исмининг таркибий қисми, мас., *Йулдошбек, Отабек, Юсуфбек.*

3 (1-ш. эгалик шаклида) Ўз беги ёки хўжайинига мурожаатда ёки улар ҳақида гапирганда ишлатилган сўз. *Қайғурма, бегим! Ҳасанали отанг бу тўғрида ҳам сени ёдидан чиқармайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эски вақтда ер-сув эгаларининг хизматкорлари*

хонлар замонидаги расм-русумни қилиб, ўз хўжайинларини «бегим», «хоним», «ойим» деб ҳурматлар эдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

Ўзи(га) хон, ўзи(га) бек қ. хон. *Ҳар ким ўзига хон, ўзига бек.* Мақол.

БЕК II Берк, ёпиқ.

БЕКА I тар. Бекнинг ва умуман ҳукмдорларнинг, боёнларнинг хотини. *Чўри қиз Бўстон.. бекасининг ҳозиргина саройдан канизак келиб.. зиёфатга олиб кетганлигини билдирди. Ойбек, Навоий. Лаббай, Бадиа бекам! [деди Заврак]. Бадиа ўз исмига «бекам» сўзини қўшиб айтганини ёқтирар, чунки подшонинг гўзал кенжа қизи Гулгун Ақонинг номига ҳам «бека» қўшилди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 кўчма Оилага, хонадонга ёки хўжаликка бошчилик қилувчи аёл. *Боғбонсиз боғ мисли чўл-ёбон, Бекасиз уй — сувсиз тегирмон. «Қанотли сўзлар».* ■ *Тўй бекаси — Мирзакаримбойнинг хотини аёлларни уч гуруҳга айирган эди. Ойбек, Танланган асарлар. -Ярим кечада қаёққа борамиз, ўзингиз ўйланг! — деди куёв меҳмонхона бекасига. С. Анорбоев, Оқсой.*

3 кўчма *поэт.* Бошқарувчи, сардор, эга, соҳиб. *Нечун, ахир, мард гўзаллар бекаси, Гумбурамас Асқар тоғнинг теграси. А. Шер, Қадимги куй. Уч ой йўлингизда ётдим кўз тикиб, Эй, баҳор бекаси — май чечаклари. А. Орипов.*

БЕКАМ-КЎСТ, бекаму кўст [бе.. + ф. کم — оз, كاست — озлик, камлик] *Ҳеч қандай камчилиги, нуқсони йўқ, ҳар жиҳатдан тўлиқ, мукаммал, бенуқсон. Рўзғоримиз бекаму кўст. Топшириқни бекаму кўст ба-жармоқ. ■ Ойнадан табиатнинг бекаму кўст, мукаммал бир фариштаси нозланиб қараб турарди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Тўхтасин Жалилов.. минглаб халқ куйларини хотирасида сақлаб қолар, уларни чолғу асбобида бекам-кўст чала биларди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.*

БЕКАНОР [ф. بىكنار — соҳилсиз, қирғоқсиз, чегарасиз] *Чегараси йўқ, ҳадсиз, чексиз. Сен қайга ҳовлиқасан, эрта-кеч билмай тиним, Сен қайга ҳовлиқасан, беканору кўр, басир. А. Орипов.*

БЕКАРАМ [бе.. + карам] *Ҳеч кимга яхшилик қилмайдиган; мурувват кўрсатмайдиган, ҳимматсиз. Қайда виждон, қани инсоф?*

Сиз одам бўлмай кетинг, Мунча ҳам номех-рибону Бекарам бўлмай кетинг. «Муштум».

БЕКАС [ф. بىكاس — кимсасиз, танҳо] *Ҳеч кими йўқ, кимсасиз; ёлғиз. Ҳози Юнус фақир.. ва бекас.. «Гулистон». Бир ғариб, бекас тағойи хоксорим бор эди. Муқимий.*

БЕКАС-БЕНАВО *Кимсасиз ва ғариб, ҳеч кими йўқ. У [Али] Мирзони бус-бутун, бекас-бенаво ғариб билиб, «теп-текин хизматкор бўладиган экан», деб ўйларди. А. Ҳакимов, Илон изидан.*

БЕКАСЛИК *Кимсасизлик, ёлғизлик, ғариблик. Бу ёлғизлик шоир қалбида бекасликка монанд. «Шарқ юлдузи». Отанг ҳажга кетгандан бери яна бекаслигим ортди. Ю. Султон, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий.*

БЕКАТ I тар. *Қадимда йўлларда қарвонлар ва йўловчилар тўхтаб дам оладиган махсус жой, манзил. Отабек бир неча бекатга меҳмонларни кузатиб бориб, сўнгра қайтмоқчи эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У [Тўрғай] ўзига маълум бўлган икки бекатда отни узгартирди. Мирмуҳсин, Темир Малик.*

2 тар. *Почта станцияси. Хат ҳам тез келмайди, баъзан бекатларда йўқолиб кетади. Ж. Шарипов, Ҳоразм.*

3 йўловчиларнинг бирор транспорт тури (мас., автобус, трамвай ёки метро)га чиқиш ва ундан тушишлари учун белгиланган жой. Автобус бекати. ■ Ер ости бекатлари пардозда кулолчилик санъати намуналаридан кенг фойдаланилган. Газетадан. Эшаклар дикир-дикир йўрғалаб, Косондан чиқди ва темир йўл бекатига қараб бурилган йўл бўйлаб кетди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

4 кўчма *Ҳаётда босиб ўтиладиган йўлнинг маълум босқичи, марраси. Ҳаётнинг умумий оқими билан бирга ҳамиша олға интилиб, янгидан-янги бекатларни босиб ўтаётганини, улуғ манзил сари ҳормай-толмай сузаётганини эслаб, қалби севинч ва қувонч билан тўларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Янги йил бўсағаси уларнинг яна бир бекати гўё. «Саодат».*

БЕКАТЧА *Кичик бекат, оралиқ бекат; разъезд. Поезд бир неча соат йўл юргандан кейин, ана шундай бекатчалардан бирига келиб тўхтади. А. Қаҳҳор, Асарлар. ..темир йўлларда «дуварак» бекатчалар шундай кўпайганки, булардан кўпининг отини йўловчилар эмас, баъзан кондукторлар ҳам билмайди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

БЕКАТЧИ Темир йўл бекатининг хизматчиси; бекат назоратчиси. *Бекатчининг бири йиғитларни койигансимон қўлини силтади.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

БЕКАФАН [бе.. + кафан] Кафанга ўралмасдан кўмилган, кафансиз кўмилган; кафансиз. *Худодан тилагим шуки, ўлиги кўчада қолсин, бекафан бўлсин, халойиқ.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча. - *Сиздек бекафанларга ерда ҳам, кўда ҳам жой топилмайди, - деди Ботиров.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. *Ватансатарлар агар ўлса, бекафан қолар.* Чархий.

БЕКАЧ 1 тар. Бекнинг ва, умуман, ҳукмдорларнинг, боёнларнинг хотини ёки қизи. *Кеча ўрда бек ойимдан менга арава келган экан.. бормай, аравани буш қайтардим.. Бо худо, ўрда бекачи бўлса ўзига, дедим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 эск. Хотин-қизларга ҳурмат билан мурожаат қилишда ишлатилган сўз. *..Оҳ, кўрсанг эди бир куёвни! Қандай чиройли, қандай ақлли эканини билар эдинг, бекачим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. - *Йиғлама, бекачим, - деди Тўйбека.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 кўча Эга, соҳиб; ҳукмрон. *Учовлон бекачдир бу гал даргоҳда, Номлари Мукаррам, Буойша, Ойгул.* А. Орипов.

4 Бекач (хотин-қизлар исми).

БЕКБАЧЧА айн. **беквачча**.

БЕКВАЧЧА тар. Бекдан туғилган бола; бекнинг боласи; бекзода. *Анвар ҳозир бутун шаҳарга донг таратган, шаҳарнинг уламоси.. бек ва бекваччаси Анварни танийди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бу бекваччани ҳам куруқ юбормайман.* «Маликаи айёр».

БЕКЕНГАШ Маслаҳатсиз қилинган; кенгашсиз. *Бекенгаш ишнинг пушаймони кўп.* Мақол. ■ *Кўявер, ошна, бекенгаш ишнинг пушаймони кўп, дейдилар.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БЕКЗОД 1 Бекдан туғилган бола; беклар наслига мансуб, бек зоти. *Орадан кўп йиллар ўтгандан сўнг, икки бекзоднинг айтгани ёдига тушди.* «Эрали ва Шерали». *Биз билмаймиз қай шаҳарнинг бекзоди От уйнатиб, кўклам тоғда турибди.* «Маликаи айёр».

2 Бекзод (эркаклар исми).

БЕКЗОДА айн. **бекзод.** *Шоҳзодалар, хонзодалар ва бекзодалар умуман тўрт-беш ёшидан бошлаб ўқиш ва ёзишни ўрганганлар.* Б. Аҳмедов, Улуғбек.

БЕКЗОДИ бот. Шақли дуксимон, сирти оқиш-яшил ва сал тилим-тилим, ўртапишар қовун нави.

БЕКЗОТ с.т. айн. бекзод.

БЕКИК 1 Берк, беркитилган, ёпиқ; қулфланган. *Ҳамма меҳмонхоналарнинг ойнабанд нақшли, бўёқли эшиклари ва деразалари бекик, қалин пардалар билан қопланган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бобур.. бекик ва дим қўрғондан кўра, узоқдаги дарахтзорларни, кенг, очик жойларни афзал кўрарди.* П. Қодиоров, Юлдузли тунлар.

2 Тўсилган, тўсиқ. *Бекик йўл. Дарё бекик эди.*

БЕКИЛМОҚ 1 Ёпиқ ҳолатга келмоқ; маҳкамланмоқ, қопқокланмоқ. *Сандиқ бекилди. Эшик яхши бекилмади. Хумнинг оғзи бекилди.* ■ *Люк бекилгач, «лайлакқор» тинди, лекин куюқ тумандай чанг дастгоҳда муаллақ осилиб қолди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Тўсилиб ёки тақиқланиб, ўтиб бўлмайдиган ҳолатга келмоқ; ёпилмоқ. *Чегара бекилди. Йўл бекилди. Жумрак бекилди.* ■ *Отахўжа ака унинг [Абдуллолнинг] ёнига ўтди. Энди чиқиб кетадиган йўл бекилган эди.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.

3 Паналаниб, тўсилиб, қуринмай қолмоқ. *Гуллар ўсиб, деворнинг айби бекилди.*

4 кўча Тақиқланиши, тутатилиши ёки белгиланган вазифа, ишни бажариб бўлганлиги сабабли фаолиятдан тўхтамоқ, ёпилмоқ. *Мажлис бекилди. Кўргазма бекилди. Институт бекилди.*

5 Йиғилиб ёки букилиб ёпилмоқ. *Соябон бекилди.*

БЕКИМСА кам қўлл. қ. **кимсасия.**

БЕКИНМАЧОҚ 1 Яширинганларни қидириб топишдан иборат бўлган болалар ўйини. *Кўчадан бекинмачоқ ўйнаётган болаларнинг қий-чуви эшитилди.* М. Исмоиллий, Фарғона т.о. *Ой сув юзида қалқиб бораётган қовун палласи каби «бекинмачоқ» ўйнаб, гоҳ кўринади, гоҳ яширинади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўча Ишни битирмасдан сарсон қилиш, қуринмай қочиб юриш; алдаш. *Бекинмачоқ ўйинидан энсаси қотган Соболева Ориповга учрашмай чиқиб кетди.* «Муштум».

БЕКИНМОҚ Ўзини панага олмоқ; яширинмоқ. *Офтобдан бекинмоқ. Уйга бекинмоқ.* ■ *Шербек ичкарига сирғаниб тушди-да, девор тагига бекина қолди.* С.

Анорбоев, Оқсой. *Тушга келиб, офтоб булутлар ортига бекинди*. Газетадан.

БЕКТИҚЧА *рвш.* Киши (ўзгалар) билмайдиған қилиб, бошқалардан яшириб; яширин, пинҳона. *Қизнинг феъли-атворини, юриш-туришини очиқ ва бекитиқча.. узоқ таъқиб этди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу киши энди «художўй» бўлиб қолдилар. Беш вақт бекитиқча намоз ўқийдилар. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. Ҳасан чойхоначи ҳинд чойини ҳалиям бекитиқча сотар эканда.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Ҳозир эса, бошқалар назарида, йигит бекитиқча равишида буларни [аёлларни] пойлаб тургандек бўлди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

БЕКИТМОҚ 1 Ёпиқ (берк) ҳолга келтирмоқ; очиқ ёки очилиб-ёпиладиган жойни маҳкамламоқ, ёпмоқ. *Сандиқни бекитмоқ. Эшикни бекитмоқ. Хумнинг оғзини бекитмоқ. Тешик-ёриқларни бекитмоқ.* ■ *Эшикни бекитиб, дон солинадиган эски хампа остига энгашиди.* Н. Аминов, Суварак. *У қутини бекитиб турган силлиқ мис парчасига қаради.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Устини, атрофини ўраб (қоплаб, тўсиб) олмақ; кўринмайдиған қилиб ёпмоқ, паналамоқ. *Юкни брезент билан бекитмоқ. Юзни бекитмоқ. Булутлар ойни бекитиб қўйди.* ■ *Зебо яна қизариб кетди. Чакка сочларини тузатиш баҳонаси билан кўзини бекитди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Чўпон мени чакмони билан бекитиб: -Суюнчисига нима берасиз? - деб суради.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош қўчса. *Раҳима Камолнинг муштидан юзини бекитиб, мук тушиб олди.* С. Юнусов, Кутилмаған хазина.

3 Кимса билмайдиған қилиб кўздан йўқотмоқ; яширмоқ. *Бола ўйинчоқни бекитди.* ■ *-Ханжарингизни ҳам бекитиб қўйинг! - деди Зулфиқор.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бури югуриб келиб, чолга: -Ота, бир мерган қувиб келаетибди, мени бекитиб қўйинг, - дебди.* «Чалпак ёққан куни».

4 Сир тутмоқ; сақламоқ, яширмоқ. *Мен сени яхши биламан, укажон.. тўғри сўз, виждонли боласан. Аммо Раимнинг сирини била туриб, бекитганинга ҳайронман.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Наҳотки қайнонасида бекитиб кийинса, наҳотки кампирнинг гаплари рост бўлса?* «Муштум».

5 Тўсиб ёки тақиқлаб ўтказмай қўймоқ, ёпмоқ; маҳкамлаб тўхтатмоқ. *Йўлни бекит-*

моқ. Чегарани бекитмоқ. Сувни бекитмоқ. Газни бекитмоқ.

6 Кўчма Иши, фаолиятини тўхтатмоқ ёки тамом қилмоқ. *Кургазмани бекитмоқ. Савдонни бекитмоқ.* ■ *Эски шаҳар ижрокўми Мозорхон, Оқмачит маҳалларидаги эски мактабларни бекитди.* Газетадан.

7 Букиб ёки ёпиб, йиғиқ ҳолатга келтирмоқ (очилиб-ёпиладиган, букланадиган нарсалар ҳақида). *Солябонни бекитмоқ. Қаламтарошини бекитмоқ. Китобни бекитмоқ.*

БЕКЛАМОҚ *с. т. айн. бекитмоқ* 1, 5. *Ўзбек ойим ўйнинг эшигини беклаб келди-да, Ҳасаналининг яқинроғига ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эшикни беклаб, кўча дарвозасининг тагида пойлаб тураман!* Ҳамза. *Музаффар орқа ўриндиққа ўрнашиб, эшикни қарсиллатиб беклагач: -Ҳайданг! - деди.* Н. Қиличев, Чигириқ.

БЕКЛАРБЕГИ *тар.* Хонликлар даврида юқори маъмурий унвон ва лавозим; вилоят ва катта шаҳарларнинг ҳоқими. *Бекларбегининг асосий вазифаси солиқ ва бошқа мажбуриятларнинг ўз вақтида тўланишини таъминлаш, ҳукмдор фармонларини амалга ошириш, тегишли масалаларни.. ҳал этишдан иборат эди.* «ЎЗМЭ».

БЕКЛИК *тар.* 1 Бек мавқеи, лавозими ёки вазифаси. *Мен Ойим қишлоғининг беклигининг урдасидан чиқолмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бек Алпомиш беклик қилиб, Қоражон билан бирликда даврон суриб, мамлакатни обод қилиб, Барчин билан ўйнаб-кулиб юраверди.* «Алпомиш».

2 Бек қарамоғидаги маъмурий ҳудуд. *Маддоҳлар - худонинг дахлсиз бандалари, уларни хонликнинг ҳар бир беклиги, ҳар бир ноиблигига жўнатсак, зарар қилмас.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бу йил Ҳазорасп беклигининг ўзида ун минг таноб гўзага қурт тушиб, ҳосил бўлмабди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бекларга хос ҳатти-ҳаракат, юриш-туриш. *Айниқса сиз ҳамон ўзингизнинг беклигингизга бориб, истиғноингизни эскича олиб борасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бой отам сенга беклик қилибдилар.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Юнус пари беклик қилиб, ёронлар, Сарпой берди жами турган қизига.* «Юнус пари».

Ҳам хонлиги бор, ҳам беклиги *Жуда яхши, арзийдиган нарса (мас., от, кийим) ҳақида.*

БЕКОЙИШ [бе.. + *ф.* *камыш* - камлик; хароблик; азоб] *Шодон, мамнун. Бутун*

юртни осойиш топди, Элу юртни бекойиш топди. Ҳ. Олимжон.

БЕКОР [ф. *بيكار* – ишсиз] 1 Ишдан холи, иши йўқ; бўш, ишсиз, беиш. *Бекор тургунча, бекор ишла. Мақол. Бекордан ҳамма безор. Мақол. ■ [Ҳасанали] Уззу кун уйида бекор зерикканликдан, Ҳожига айтиб, бир-мунча дастмоя билан гузардан баққоллик дўкони очган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Бекор бўлмақ 1) амал-вазифадан тушмоқ; ишдан бўшамоқ; 2) кучини йўқотмоқ. *Бу қонун янги йилдан бекор бўлади;* 3) ярамайдиған, арзимайдиған, фойдасиз бўлиб қолмоқ. *Бекор бўлди иқтидорим, бекор бўлди юрагим, Бекор бўлди шерьиятим у гузалнинг қошида. А. Орипов. Бекор қилмоқ* 1) ишдан бўшатмоқ, озод қилмоқ. *- Гап яна Бўтабой тўғрисида, - деди Бектемиров, - уни вақтинча раисликдан бекор қилган эдик. С. Аҳмад, Ҳукм;* 2) амалдан, кучдан қолдирмоқ. *Қарорни бекор қилмоқ;* 3) беҳуда овора бўлмоқ.

2 Беҳуда, бефойда; ўринсиз, чакки. *Бекор гап! Улимдан хабарим бор, бу гапдан хабарим йўқ. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Вали ака.. кейин босиғи билан гапирди: - Бекор хафа бўласиз, ўзингиз ўйлаб кўринг ахир. М. Исмоилий, Фарғона т.о. - Бу гапни бекор бошлаб қўйибман, - деб ачинди Қудрат. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

Бекор айтибсиз Чакки айтибсиз, айтмасангиз ҳам бўларди. *Менинг келганимни унга бекор айтибсиз. Бекор кетди* Беҳуда кетди, зое бўлди; фойдаси бўлмади. *Ҳалол меҳнат бекор кетмайди. ■ Ҳасан сўфи билан Алим бува: Унга тушунтирсак, зора .. «Халқ меҳнати бекор кетмасин, халқ беҳуда жабр кўрмасин», деб халққа ачинар, шафқат қилар, деб келган эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Узоқ машқлар бекор кетмаган экан. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

3 *Кесим өзф. Ёлгон, нотўғри; фойдасиз. Бир йилдан бери ярали қалбиди ардоқлагани, жамоа мени бир кўрсам деб зору интизор бўлгани бекор, бекор!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Йиғламагин, асло кўрқма, Аҳмаджон, Ҳамма сўз бекордир, Худойдан бўлди. «Юсуф ва Аҳмад».*

БЕКОРГА рвш. 1 Ҳеч қандай наф-фойдаси бўлмагани ҳолда; бефойда, беҳуда. *Муҳаррир.. бир ярим соат бекорга ўтган вақтга ачиниб, бизга қулоқ берди. А. Қаҳҳор,*

Бек. Одамлар бекорга овора бўлмасин дейман-да. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Танланган асарлар, муқаддас қурбонлар бекорга кетмади. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Арзирли сабаб, асос бўлмагани ҳолда; бўлар-бўлмага, важ-сабабани; ўринсиз. *Аниқроқ қилиб айтинг, Муса ака, Бўтабой бекорга ёмон отли бўлиб қолмасин. С. Аҳмад, Ҳукм. Бекорга йиғлайсан, Раёно! Йиғидан бир фойда чиққанини эшитганмисан ёки мени ҳам йиғлатмоқчимисан? А. Қодирий, Меҳробдан чаён. «Чумчуқ сўйса ҳам, қассоб сўйсин», деб бекорга айтмаганлар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 Пул ёки ҳақ олмай, тўламай, текинга; бепул. *- Юкни бекорга ташиймизми, қобирғамиз синай деди! - қичқиришди бошқалар. Ойбек, Танланган асарлар. Бекорга ҳам олмайди ҳеч ким бу шлагингизни. «Латифалар».*

БЕКОРДАН-БЕКОР(ГА) 1 Мақсадсиз, беҳуда. *Бекордан-бекорга ўзини ўтга-чўққа уришдан нима фойда. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Асоссиз, сабабсиз. *Бекордан-бекорга ишдан олиб ташлаш қийин. С. Зуннунова, Янги директор. Мўминлар, нега қараб турибсиз, бу шайтонбачча битта авлиё одамни бекордан-бекорга улдириб кета берадимиз? К. Яшин, Ҳамза. Уни бекордан-бекорга қамаб қўйиши қизиқ-ку!* Мирмуҳсин, Меъмор.

БЕКОРЛИК 1 Ҳеч нарса билан шуғулланмаслик, ишсизлик, беишлик; бўшлик.

2 *айн. бекорчилик.*

БЕКОРЧИ 1 Ишсиз, бекор юрувчи, қўли бўш. *Бекорчидан безиб қоч, Чақимчидан - кўчиб. Мақол. ■ Қаёққа қарасанг, камбағал, бекорчи, нонга зор одамларни кўрасан. Ойбек, Танланган асарлар. Ошхонада мудир эди - бўшатишди, ҳозир уйда, бекорчи. С. Анорбоев, Оксой.*

2 *кўчма* Фойдаланилмай, ишлатилмай ётган; ортиқча; кераксиз. *Менда бекорчи пул йўқ. Бекорчи қоғоз.*

3 Асос-ҳақиқати йўқ; шунчаки, шунчаки айтилган. *Бекорчи ҳазил чинга айланиб кетди, ахир. «Аския».*

Бекорчи гап Асос-исботи йўқ гап; тағи пуч гап, бўлмағур, ёлгон гап. *Бекорчи гапларни қўйинг, касал бўлмасангиз, нега келдингиз? А. Мухтор, Чинор.*

БЕКОРЧИЛИК Ишдан холилик, ишдан қўли бўшлик; иш бўлмаган пайт. *Мамарасул бекорчиликдан пашша тутиб ўтирибди. А.*

Қаҳқор, Асарлар. ... соғ одамга бекорчиликдан ёмон дард йўқ экан. С. Сиёев, Аваз. Одамни балого дучор қилса қилсин, бекорчиликка маҳкум этмасин. А. Мухтор, Асарлар.

БЕКОРЧИХҲУЖА Бекор юрувчи; бе-мақсад санғувчи. *Қуруқ қайтиб борсанг, анави бекорчихҳужалардан қутулиб бўлсан.* «Ёшлик». *Бир-икки бекорчихҳужа унга ҳам-роҳ бўлди.* П. Гадов, Тушини сувга айтсин. *Қишлоқ аҳолисига яхши бўлиши баробарида бир гуруҳ бекорчихҳужа қаланғи-қасанғиларнинг ҳам куни тугди.* «Ёшлик».

БЕКУЧ кам қўлл. айн. *кучсиз.* - *Тугри,* — *деди афанди,* — *сиз қудратли подшоисиз.. Биз ожиз, бекучмиз.* «Латифалар». *Қари-қартанг бекучлар, Суяниб юр ҳассангди, Ҳасандайин мардларга, Қани жура бусангди.* «Равшан».

БЕЛ 1 Орқа суякнинг (умуртқа поғонасининг) пастки қисми. *Одамнинг бели.* *Отнинг бели.* *Бели букчайган.* *Бел мускуллари.* *Бел оғриғи.* ■ *Бели синиб ётган сарбоз ҳам ойга тикшар, ундан нажот йўқ.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Бели оғримоқ Меҳнат билан машғул бўлмоқ; меҳнат-машаққат қилмоқ. - *Ёш, янги деҳқон-да, ҳали бели оғримасан!* — дейди Холмирза ака. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ. **Бел оғритмоқ** (ёки қайиштирмоқ) Жон койитиб, астойдил меҳнат қилмоқ. *Ҳа, бўлмаса, жонингиз ачиганими бу? Ерни белингиз қайишиб чопанингизда, жонингиз ачир эди.* А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари. **Бели оғримганининг нон ейишига қара** (ёки нон ейишини кўр) Ўзи ишламасдан, бировнинг меҳнати билан топилган нарсани қадрламай, тежамай сарф қилувчи одамга нисбатан айтилади.

2 Гавданинг кўкрак қафаси билан бўкса ўртасидаги энг хипча қисми; биқин. *Бели йўғон одам.* *Бели хипча қиз.* ■ «*Тортиш-мачоқ*» бошланди: *қиз томондан гунчакдек юм-юмалоқ хотин белини белбоғ билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Улар қизнинг бўйи, бели, елкаси ва қўлларини ўлчаб ёзиб олишди.* И. Раҳим, Ихлос. *Бувинисо икки қўли билан белини ушлаб, қаддини кўтарди.* Ойдин, Ҳикоялар.

3 *кўча* Ён, чўнтак ёки белбоғ маъносида. *Белимда пул, бошимда савағичдан тўқилган катта қафасда куккулаб турган бир жуфт қумри.* Ф. Фулом, Шум бола. *Беш-ўн қоғозни*

белимга тугиб, уст-бошимни бут қилиб.. юртимга жунаб кетай дегандим. Ойбек, Танланган асарлар. - *Белимдаги зоғора нонни сувга ботириб еб, кунни кеч қилдим,* — *деди қаландар йигит Авазга.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Бирор нарсанинг ўрта қисми, ўртаси. *Шўхсой қишлоқнинг қоқ белидан айқириб оқади.* Ҳ. Назар, Сўнмас чақмоқлар. *Пулат абзал, найзалар синиб борар белидан.* «Нурали». *У [Қўқон] Сўх дарёси ва ундан таралиб чиқадиган кўплаб ариқлардан суғориладиган воҳанинг ўрта белида жойлашган.* К. Яшин, Ҳамза.

5 *кўча* Жисмоний ёки моддий кучнинг рамзи. *Ёмонга эл бўлгунча, Яхшига бел бўл.* Мақол.

Бел олишмоқ (ёки ушлашмоқ) 1) куч синашмоқ (курашда, жангда). *Элмурод саҳн ўртасида тўпланишган ёшлар томонга кетди.* *Бу ерда кураш бошланган бўлиб, Давлатёр билан Маъмуржон бел олишмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўча* ким ўзарга ўйнамоқ, мусобақа, рақобат қилмоқ. *Бел ушлашганда, отангни аяма.* Мақол. ■ *Сидиқ-жон сизга шогирд тушмоқчи.* *Маллавоӣ кулди:* - *Мен билан бел ушлашмоқчи денг.* А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари.

6 *геоғр.* Тоғ ва тепаликларнинг эгарсимон энг баланд жойи. *Бўз йигитлар бир ғайрати тошиб, Неча тоғдан, неча беллардан ошиб..* «Ёдгор». *Сени минган беклар дарёдай тошди, Неча белу неча тоғлардан ошди.* «Маликаи айёр».

Бел боғламоқ Бирор ишга астойдил киришмоқ, жазм қилмоқ. *Дўстларим.. Сиз билан биз улуг ишга бел боғладик.* *Бу ғоят хатарли иш. Аммо биз кўрқмаймиз.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Бобур жуда бир қалтис ишга бел боғлаганини сезди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Белига тепмоқ** Бирор ишга, айни қизиб турган, долзарб пайтида истамаган, қутилимаганда халал бермоқ, пугур етказмоқ. *Сенмисан? Аммо уйқунинг ҳам белига тепдинг-да, Тинчликми ўзи?* О. Ёқубов, Пьесалар. *Сўхбат авжига чиққанда кириб келган икки йигит ганинг белига тепди.* С. Маҳкамов, Дала тонги. **Белини кўтармоқ** 1) қаддини тик қилмоқ; қоматини ростламоқ; 2) моддий жиҳатдан кучли, қудратли бўлмоқ, қилмоқ. *..Экин майдонларини кўпайтириш.. колхознинг белини кўтаришига катта куч бўлар эди.* С. Зуннунова, Олов. **Белини синдирмоқ** Катта

моддий, жисмоний ёки маънавий зарар етказмоқ. *Беҳуда ҳаракат белни синдиради.* Мақол. ■ *Гапнинг белни синдирманглар, жим туринг, Ҳайдарча гапираверсин.* С. Айний, Жаллодлар. *..ҳосил нобуд бўлди, ишимизнинг бели синди.* С. Айний, Қуллар. **Бели узилмоқ** Ҳалок бўлмоқ; енгилмоқ. *Биз худонинг суйган бандаларимиз, бизга осилганларнинг бели чўрт узилади!* К. Яшин, Ҳамза. **Белини букмоқ** Енгмоқ, майиб қилмоқ, ҳалок қилмоқ. *Тўғри, сенинг қароринг жуда тўғри, қуролимиз бўлмаса, Куропаткин белимизни букиб қўяди!* Н. Сафаров.

БЕЛ II Ер қазиш, сочилган нарсаларни олиб солиш, туплаш учун ишлатиладиган ёғоч сопли темир қурол; белкурак. *Бел билан ер ковламоқ. Белни пешлаган билар, ерни ишлаган билар.* Мақол. ■ *Қўп гапиргандан кўра, қўлингга белни ол-да, газзага чик.* «Ёшлик».

БЕЛАЗЗАТ [бе.. + лаззат] *айн. лаззатсиз I.* *Нархи қиммат, ўзи белаззат овқат қайси ошхоналарда топилди.* «Муштум».

БЕЛАК *шв.* Чақалоқ беланадиган мато; кўттик, кетлик.

БЕЛАМОҚ I Чақалоқни бешикка ётқизиб, қўлбоғ, оёқбоғ билан боғламоқ. *Салима ўз боласини бешикка белади.* Р. Файзий, Сен етим эмасан. *Жубарой қизчасини бешикка белади-да, ошга уннаб кетди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

БЕЛАМОҚ II I Юқадиган нарсаларга (ун, тупроқ, бўёқ сингари) ботириб, қориштириб ёки булғаб, ҳамма ёғини шу нарса билан қошламоқ; буламоқ, чапимоқ. *Тупроққа беламоқ. Қонга беламоқ.* ■ *Бутун Олтинсойга мазах бўлганингни биласанми? Ор-номусимизни лўйга беладинг, доғи ўлеунча кетмайдиган бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Энди эшикдан бир қадам нари жилсанг, пичоқни тўрт жойингга урман-у, танингни қонингга белейман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма с.т. Бошдан-оёқ ўрамоқ, кийинтирмоқ; қошламоқ. *Шойига беламоқ.* ■ *-Вой, овсар, — деди энтикиб. — Мен сени зарга белаб қўяман, билдингми?* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Ман ношуд болаларни оч, сизни кир-чирга белаб қўйиб, ўзим олтин-зар тақиб юрибман!* С. Нуров, Нарвон. *Кўёш ерни нурга беламай, Эркак кетди жанггоҳга томон.* Х. Даврон, Қақнус.

БЕЛАНГ *фольк. айн. беланги.* *Бели-бели беланг от, Бели нозик курранг от.* «Топишмоқлар».

БЕЛАНГИ I Бели майиб бўлган ёки оғир ишдан белини кўтара олмай қолган. *Беланги от. Оғир тош кўтариб, беланги бўла ёздим.* ■ *Йўқ-йўқ, ҳовлиқма! Бердисини айтгунча, кишини беланги қилиб қўйма тагин.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Беланги бўлиб қолувдим. Пидина [ялпиз] толқонига новвот гулини қўшиб, кап отгандим, шу ёрдам бердими, шифо топдим.* С. Нуров, Нарвон.

2 кўчма Иқтисодий жиҳатдан кучсиз, ўтириб қолган; хонавайрон бўлган. *Бир нобон раис қўлида беланги бўлиб қолган бу колхозга Раҳимахон Исмоилова раис қилиб сайланди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕЛАНМОҚ I **Беламоқ I** фл. мажҳ. н. *Ношлож бола яна бешикка беланди.* Ф. Расул, Тўнғич ўғил. *Бола онасига пизи тушиши билан, беланган оёқ-қўлини титиллатганча бушатишга уринди.* «Ёшлик».

2 Беламоқ II I фл. мажҳ. н. *Қонга беланмоқ. Лўйга беланмоқ. Чангга беланмоқ. Мойга беланмоқ.* ■ *Чол қора қонга беланиб, ерга чалпақ бўлиб тушди.* К. Яшин, Ҳамза. *Энди у чангга беланиб, тупроққа ботиб юрган гўдак эмасди.* М. Ҳазраткулов, Журъат. *Балчиққа беланган қўлларида бир даста бойчечак силкиниб-силкиниб келар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 кўчма Қопланмоқ, чулғанмоқ, тўлмоқ. *Катта бинолар пештоқида сон-саноқсиз лампочкалар маржони порлади, арчалар нурга беланди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Осмон самовий нурларга беланиб, музайян бўлди.* «Шарқ юлдузи».

4 Кийинмоқ; ўранмоқ, кўмилмоқ. .. *муқарриблар кимхобларга, хитойи шоҳиларга беланиб киришди.* Ойбек, Навоий. *Оққа мунча беланибди у одам?* Ҳ. Олимжон.

БЕЛАНЧАК I Чақалоқларни ётқизиб овутиладиган ёки ухлатиладиган, аргимчоқдек ёки бешикдек тебратиладиган мослама. *Ойим эса беланчакка уланган ипни ҳар замон-ҳар замон силкиб-силкиб қўяди.* М. Хидир, Қирғоқлар. *Четан девор ортидаги кўрғонча айвонида ёшгина жувон беланчак тебратиб, қўшиқ айтарди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 кўчма Дунёга келиш учун сабаб бўлувчи, вояга, камолга етказувчи; аллаловчи нарса ҳақида. *Бахт беланчаги. Замин белан-*

чаги. ■ *Кетмасин бошимиздан асло бахт беланчаги.* А. Орипов. *Сенга алла айтди кекса самовот, Эгилиб заминнинг беланчагига.* Э. Воҳидов. *Ҳалигина ширин уйқунинг беланчагида аллаланилаётган жангчилар дув кўтарилди, гуё сокин ўрмонда ногаҳон ўқ узилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БЕЛАНЧАКСИМОН Беланчакка ўхшаб кетадиган. *Беланчаксимон замбил ёнига чўнкайди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БЕЛАНҒИЧ Тебранадагидан, айланадиган. *Биринчи хонада давра стол ва 4–5 та юмшоқ стул, бурчагида беланғич кресло.* А. Ҳакимов, Илон изи.

БЕЛАТ [р. билет] с. т. Билет.

БЕЛАТЧИ с. т. Билет сотувчи ёки билет текширувчи. қ. **билетчи**.

БЕЛАШМОҚ I *Беламоқ I* фл. бирг. н. *Чақалоқни бешикка белашди.*

БЕЛАШМОҚ II *Беламоқ II* фл. бирг. н. *Улар мени қорга белашди.*

2 айн. **белаямоқ 2.** *Ярим кечада.. бир оғлиннинг охуридан [жуёвни] қонга белашиб ётгани ҳолда топганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕЛБОҒ I Белга боғланадиган, тўрт-бурчак рўмол шаклидаги гулли ёки гулсиз, четлари тикилган мато парчаси; қийиқ, қийиқча. *Шоҳи белбоғ.* ■ *Нозим Зухранинг бошини аста силаб, ўз кўз ёшини белбоғи учига артди.* «Гулдаста». *У дўпписининг жиягини қайтариб, шоҳи белбоғ билан боғлаб олган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Умуман, белга белбоғ каби боғланадиган нарса. [*Шарофат:*] *Эшигимизга увада тўну чилвир белбоғ билан келган эдинг. - Нима билан чиқиб кетдим? [деди Сидиқжон].* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Ҳар нарсанинг ўрта белидан ўтган фаразий чизик ёки ҳалқа; экватор. *Энди биз Ернинг белбоғидан ўтдик, Жанубий яримшарга кирдик.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда. *Бу ердан ўтибди ернинг белбоғи, Беқасам тўн демак бу рангин диёр.* А. Орипов.

4 *Кўчма* Қувват, мадор, кўмақдош. *Ошнам – белбоғим.* «Қанотли сўзлар». - *Нега ташлаб кетаман буни, – деди кампир, келиннинг сўзини рад қилиб, – Белимнинг белбоғи энди бу.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мен бораман элимга, алла, болам, Белбоғлар бергин белимга, алла.* «Бойчечак».

Белбоққа ёлчимаслик Бойимаслик, бири икки бўлмаслик. *Бўзчи белбоққа ёлчимас,*

кулол – мўндига: эшитганмисан? Ойбек, Танланган асарлар. Водопровод бор-у, бўзчи белбоққа ёлчимас дегандек.. Қоратена, Панжикент кўчаларидаги кранларда сув йўқ. «Муштум». **Белбоғ ечилмай** Қийинчиликсиз, тезда. *Сиз тикилган иш белбоғ ечилмай битади. Ҳаммага қоронғи бўлса ҳам, менга аён.* Ҳамза, Танланган асарлар. **Белингда белбоғнинг борми?** Йигитмисан? Йигитлик гуруринг борми? [*Хонзода Фофирга:*] *Белингда белбоғнинг борми? Қандай шарманда, худо урган эркаксан? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Одамларни ҳашарга айтиб қўйдим. Белида белбоғи бори келаверади.* Ҳ. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

БЕЛБОҒЛИ Белида белбоғи бўлган, белбоғ боғлаган. *Қизил шойи белбоғли йигит.*

БЕЛБОҒЛИК Белбоғ учун яроқли ёки етарли. *Бир белбоғлик газлама. Белбоғлик шоҳи.* ■ *Найкамалак деҳқон белида, Белбоғликка ярайди арқон.* Абдулла Шер, Қадимги куй.

БЕЛБУРМА Бел қисми (бели) бурмалаб тикилган; бели бурмали. *Заргаровнинг қабулида белбурма бахмал камзул кийган дилбаргина бир жувон ўтирарди.* А. Мухтор, Асарлар.

БЕЛГИ I Таниб олиш, кўрсатиш ёки фарқлашга хизмат қилувчи нарса; нишон, аломат; тамға. *Йўқолган боланинг белгилари. Фабрика белгиси. Белги қўймоқ.* *Белги солмоқ. Белги бўлса, йўлдан адашмас, Ақл бўлса, сўздан адашмас.* «Ақл ақлдан қувват олади». *Яхши хотин белгиси – хиром қилар терини, Ёмон хотин белгиси – ера букар эрини.* Мақол. ■ *Инсонликнинг энг дастлабки белгиси меҳнатсеварликдир.* Газетадан.

2 Бирор маъно, мазмун ёки миқдор ифодалайдиган график аломат, ишора. *Сўроқ белгиси (тлш.). Тенглик белгиси (мат.). Нота белгилари. Тиниш белгилари (тлш.) Товушларнинг график белгиси. Кимёвий элементларнинг белгилари. Стенография белгилари.* ■ *Кирди-ю, эшик олдида сўроқ белгиси бўлиб тураверди.* «Ёшлик». *Олисда оқ қобирғали улкан кемалар кўринади. Ундан берироқда чекловчи белгилар – қизил байроқчалар литиллаб турибди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

3 Нарса, воқеа-ҳодисаларнинг ўзига хос хусусияти, сифати. *Буюмларнинг сифат ва хусусиятлари логикада белгилар деб аталади.* «Логика». *Ҳапта отнинг бирор белгисини бил-*

дириб, «қандай?», «қанақа?», «кимнинг?», «ниманинг?», «нечанчи?» каби сўроқларга жавоб бўлиб келган иккинчи даражали бўлак аниқловчи деб аталади. «Ўзбек тили дарслиги».

4 Ички кечинма, ҳолатдан, касалликдан далолат берувчи ташқи аломат; рамз. *Сукут* — розилик белгиси. Мақол. *Бахт белгиси* — билим. Мақол. ■ *Содда муомала яқинлик ва меҳрибонлик белгисидир!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [Гулнорнинг] Думалоқ қора кўзларида яширинган алам-ҳасрат белгисини Адолат дарров пайқаб олди. С. Зуннунова, Гулхан. *Раъно табассум билан жавоб берди ва унда бироз қизариниш белгиси бор эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Эрининг бу жасоратига қарши Офтоб ойимнинг юзига ризосизлик белгиси чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Касалликнинг [тепкининг] асосий белгиларидан бири қулоқ атрофи ва жағ суюқларининг оғришидир.* «Саодат».

БЕЛГИЛАМОҚ 1 Белги қўймоқ; белги, аломат қўйиб, таниқли қилмоқ, ажратмоқ. *Ислоҳотда ўзимга теккан ерни белгилаб, қозиқ қоққанымда.. кўп нарсаларни мўлжаллаб қўйган эдим.* А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари.

2 Бирор шартли аломат, ишора билан ифодаламоқ. *Номавлум сонни «х» билан белгилаймиз.* *Буйруқ мазмунини ундов белгиси билан белгиламоқ.*

3 Бирор хусусияти, кўриниши ва ш. к. га асосан аниқламоқ, фарқламоқ. *Қирқ ёшлардаги бир киши кирди. Қодир бу одамнинг афтидан касб-корини белгилай олмади.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

4 Олдиндан чизиб, режалаб, тайин қилиб қўймоқ. *Мажлис кунини белгиламоқ.* *Туй кунини белгиламоқ.* ■ *Ҳукуматимиз Наврўз кунини дам олиш кунини этиб белгилади.* Газетадан. *Соат олтига белгиланган туй соат ундан ошганда бошланибди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Йиғилиш жуда қисқа бўлганига қарамай, одамлар белгиланган вақтдан анча эрта тўпландилар.* С. Кароматов, Олтин кум.

5 Бирор мақсад учун мўлжалламоқ, танламоқ, кўзлаб қўймоқ. [Ҳасанали] *Миниб кетиш учун Қутидорнинг саман йўрғасини белгилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Холида анча айланиб юрди. Ит боғлайдиган жойини ўзи белгилади.* С. Аҳмад, Сайланма.

6 Ишга, мансабга қўймоқ, тайинламоқ. *Директор қилиб белгилади.* ■ *Мусулмонқул.. қўй каби ювош Тошкент ҳокими Саримсоқбекни ўлдириб, ўрнига Азизбекдек зolimни белгилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Хусайн Бойқаро] *Жилонғорга Валибекни, Мирзойи Кичик ҳам Ислим барлосни сардор белгилади.* Ойбек, Навоий.

БЕЛГИЛАНМОҚ Белгиламоқ фл. мажҳ н. *Белгиланган вақтда.* *Белгиланган тартибда.* ■ *Халқимизнинг куч-қудрати чин дўстликни қадрлаш билан белгиланади.* Газетадан. *Кема эскадрасининг тезлиги ундаги энг секин сузадиган кеманинг тезлигига қараб белгиланади.* Газетадан.

БЕЛГИЛАШ Белгиламоқ фл. ҳар. н. *Туй вақтини белгилаш.* *Раис белгилаш.* ■ *Мен хотин-қизлар учун ҳам бир нарса белгилашни сўрайман.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой. *Анварнинг тўйларини қилмоқ ниятимиз бор эди.. деб тўғридан-тўғри фақат тўй вақтини белгилашни сўраши Султонали мирзога яна бошқа сирларни аңлатган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Белгилаш олмоши тлш. Нарса ёки белги ўрнида қўлланиб, уларни ажратиб, таъкидлаб ва умумлаштириб кўрсатадиган олмош, мас., *ҳар, ҳар ким, ҳар нарса, ҳар қандай.* ■ *Предметларни белгилаш учун қўлландиган олмошлар белгилаш олмоши дейилади.* «Ўзбек тили дарслиги».

БЕЛГИЛИ 1 Нима экани аниқ кўриниб турган; белги қўйилган, белгиси, нишони бор; таниқли. *Белгили жой.* *Белгили қалам.* ■ *Отабек китобни белгили қилиб ёнди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унга бир рўмол ўраб, белгили қилган ерим йўқ эди.* «Ёдгор».

Белгили қаратқич тлш. -нинг қўшимчасини олган қаратқич, мас., *мактабнинг қоровули.* ■ *Баҳорда очилган боғнинг гулисан.. «Нурали».*

2 Маълум, аниқ; белгиланган, муайян, тайинли. *Белгили тартибда.* *Белгили вақтда.* *Пайшанбанинг келиши чоршанбадан белгили.* Мақол. ■ [Сафар чўтир] *Тушнинг узук-юлуқ гапларини бир-бирига улаб, белгили маъно чиқаришига тиришарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Оталар учун бундай гаплар унчалик ёмон таъсир бермаса-да, хотинларга қандай асар қилиши белгилидир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Машҳур, таниқли. *Белгили одамлар.*

БЕЛГИЛОВЧИ 1 Бирор белги, хусусиятни аниқлаш билан шуғулланувчи (шахс). Мол (товар)нинг сифатини белгиловчи бўлиб ишламоқ.

2 Нималигини, қандайлигини аниқ белгилаб, кўрсатиб берувчи; ҳал қилувчи. *Белгиловчи омиллар.* ■ *Киши характери*ни белгиловчи омиллардан бири — унинг нутқи[дир]. Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Достон ва терма жанри бахшилар репертуарини белгиловчи жанрлар бўлиб, улар ҳаммавақт ўзларининг ётакчи хусусиятларини сақлаб келади.* «ЎТА».

БЕЛГИСИЗ 1 Нималиги, қандайлиги аниқ ифодаланмаган; белги қўйилмаган, ишораси йўқ, таниқли эмас. Бу моллар дўконга белгисиз келди. Сўзлашувдан.

2 Номаълум, тайини йўқ, тайинсиз. *Келин-куёв ўз тўйларидан бенасиб бўлиб, белгисиз ёққа кетиб боришар эди.* С. Сиёев, Аваз. *У бу уйга яна қайтиб келаманми ё шу кетганча белгисиз йўлда дарбадар кезаманми, деган фикрни бошдан ўтказарди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ногоҳ энтикди-ю, эгилди камон, Ўқ учди белгисиз ёқларга томон.* А. Орипов.

Белгисиз қаратқич тлш. -нинг қўшимчасини олмаган қаратқич, мас., мактаб директори, қишлоқ оқсоқоли.

БЕЛДАМЧА шв. 1 Белга ичдан боғлаб олинадиган иссиқ (одатда пахтали) белбоғ.

2 Бирор нарсага кўндалангига, белига қўйиладиган, ўрнатиладиган нарса. *..ҳар ўтовнинг белдамчаси кимхобдан.. керагаси кумшдан, остонаси тиллодан, бўсағаси ёқутдан..* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз.

БЕЛДОВ шв. 1 Тикилган ўтовнинг белидан ўраб боғланган арқон. *Уйни сулув кўрсатади оқ белдов ҳам бўсағаси.* «Қўшиқлар». *Куйамон аял отдан тушиб, отни уйнинг белдовиға илдириб.. ичкарасига кирди.* С. Раҳимов, Алп.

2 Бешиқнинг тепа қисмидаги ёғоч. *Чақалоқ бирдан тушган ёруғликдан кўзларини пирпиратиб, аввал бешиқ белдовидаги кўзмунчоққа, сўнг юзига бармоқ теккизган Муаззамхонга қаради.* «Ёшлик».

БЕЛДОР 1 сфт. Бели йўғон, бели бақувват; кучли. *Жўра.. аскарнинг юкени олиб.. белдор эшакка илдам ортиб.. пиёда кетди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Йўғон Усмон мироб — барваста, белдор, Соқол кўксиди, кўзлар катта, хушёр.* Ҳабибий.

2 от. тар. Белкурак билан ишловчи; бел билан қуролланганлар. *Қўрғон ҳимоячилари дўлдек ёгаётган тошдан ва ўқлардан сақлашни учун ўзларини панага олган пайтларида.. белдорлар хандақнинг анчагина қисмини тўлдириб ташлашлар.* М. Осим, Ўтрор.

БЕЛИЛА [*р. белый — оқ, оқ рангли*] Барча турдаги буюқларга ва эмалларга қўшиладиган оқ буюқ. *Қўрғошинли белила. Рухли белила.* ■ *Юқорида айтиб ўтилганлар ичида рухли ва титанли белилалар кўп ишлатилади.* «ЎЗМЭ».

БЕЛКАШ Пахсачининг бел билан лой отиб бериб турувчи ёрдамчиси. *Белкаш бақувват бўлса, иш унади.*

БЕЛКУРАК айн. бел П. Ҳар хонадоннинг томида қум тўлатилган яшиқ, ёнида белкурак, чангак ва қизилга бўялган челақ бор. Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Иш қанча оғир бўлмасин, барибир кетмон, белкурак асосий иш қуроли бўлиб қолади.* С. Аҳмад, Уфқ.

БЕЛЛАДОННА [итал. belladonna — гўзал хоним, соҳибжамол] 1 бот. Томатдошлар (итузумдошлар) oilасига мансуб кўп йиллик заҳарли ўт. *Белладоннанинг ҳамма қисми алкалоидларга бой.* «ЎЗМЭ».

2 Ўша ўтдан тайёрланадиган дори. *Овқатдан олдин ва кейин кофеин, белладонна, валериан томчиси каби дорилар берилади.* Н. Исмоилов, Қасалларни парварши қилиш.

БЕЛЛАШМОҚ 1 Бел олишмоқ, куч синашмоқ (курашда, жангда). — *Қани, бахташ таваккал. Ўртоқ Дўсमतов билан бир беллашиб қўяй, — деди Мели полвон.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кураш майдонига тушган полвон — эр Беллашиб олмоққа ҳариф чақирар..* М. Шайхзода, Тошкентнома.

2 Мусобақалашмоқ, ким ютар (ўзар) ўйнамоқ. *Шу куни футбол майдонларида ҳам қизиқарли беллашувлар ўтказилди.* Газетадан. *Каналда не-не полвонлар беллашмади, не-не одамлар ўзини кўрсатмади.* «Ўзбекстон қўриқлари». *Куйди-пиши йигит Мўминов ўз устози билан беллашмоқда.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕЛЛАШУВ Мусобақа, кураш. *Беллашувга чақирмоқ. Беллашувни бошламоқ. Бизнесинг синф беллашувда ютиб чиқди.* ■ *Беллашувга келган созандалар ҳаммаси бўлиб 57 киши.* Газетадан.

БЕЛЛЕТРИСТ Беллетристик асар ёзувчи адиб, насрий асарлар муаллифи.

БЕЛЛЕТРИСТИК Беллетристикага, насрга оид. *Беллетристтик асар.* — *Шу нарса аниқки, очеркнинг.. баъзи намуналари ҳикоя ва қисса каби соф беллетристтик жанр намуналарига ўхшайди.* «Шарқ юлдузи».

БЕЛЛЕТРИСТИКА [фр. belles lettres — гўзал, нафис адабиёт] Наср билан ёзилган бадиий адабиёт (роман, қисса, ҳикоя ва бошқалар). *Мемуарларда ҳам, беллетристикада ҳам, афсуски, тарихий ҳақиқатдан айрим чекинишлар рўй бермоқда.* Газетадан. *Ҳақиқатан ҳам очерк бадиий-публицистик жанр бўлиб, унда беллетристика элементлари публицистика элементлари билан узвий бириккан ҳолда учрайди.* «ЎТА».

БЕЛЛИ I Дангал, фойдали, мазмунли. *Эллик гапдан белли гап яхши.* Мақол.

БЕЛЛИ II: марал белли, қиз белли Марал (кийик)нинг, қизнинг белига ўхшаш, нозик. *Йилқи ичинда ўзи келган синлидир, Тубичоқ туюқли, марал беллидир.* «Муродхон». *Ос-тимга минганим қиз белли тулпор.* «Маликаи айёр».

БЕЛЛИК I *шв.* Жазлиқнинг остига қўйиладиган от абзали. *Чиргининг устидан қўйди беллики, Беллиқнинг устидан жаҳалдирикни.* «Шириқ билан Шакар». *Омборхонадан от абзалларини — терлик, беллик.. қўюшқон, юган, узангили эгарни қўлтиқлаб келдим.* «Ёшлик».

2 *шв.* Белбоғ. *Белига беллик, қўлига қўллик, тўшига чоройна, бошига дубулға кийди.* «Нурали».

3 *махс.* Арава ғилдираги тўғинининг икки учи бирлашган жойни қисиб турадиган иккита параллел кегай.

БЕЛМА-БЕЛ : белма-бел олишмоқ *айн.* бел олишмоқ қ. бел I 5. *Белма-бел олишса, ажрим бўлади. Зур деганинг мағлум бўлиб қолади.* «Алпомиш». *Белма-бел олишди бу икки шерлар, Шудгор бўлиб кетди олишган ерлар.* «Баҳром ва Гуландом».

БЕЛОРУС I Белоруссия мамлакатига мансуб туб халқнинг (миллатнинг) номи. *Концертда рус, украин, белорус, ўзбек, қозоқ, грузин, тожик, марийдан иборат саккиз миллат иштирок этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Белорус аёл.* *Белорус адабиёти.*

БЕЛОРУСЛАР Белоруссия Республикasinинг (туб) аҳолиси, белорус халқи.

БЕЛОРУСЧА I Беларус санъати ва маданиятига, белорусларга оид. *Белорусча рақс.* *Белорусча кийим.*

2 Беларус тили. *Белорусчага таржима қилмоқ.* *Белорусча гапирмоқ.*

БЕЛУГА [р. белый — оқ, оқ рангли] Осётрсимонлар оиласига мансуб, ярим ой шаклидаги катта оғизли оқ балиқ.

БЕЛУЖ *этно.* Асосан Эрон, Афғонистон ва Покистонда яшовчи, эроний тиллар гуруҳига мансуб тилда сўзлашувчи халқ ва шу халқ вакили. *Белуж халқи.* *Белуж тили.* *Белуж рақси.* *Белуж аёл.*

БЕЛУХА *зоол.* Дельфинсимонлар оиласига мансуб сутэмизувчи ҳайвонларнинг ягона вакили; йирик дельфин.

БЕЛЧА I Бел II с. кичр. шакли. Сабзавот экинларини ўташ, тагини юмшатиш учун ишлатиладиган ёғоч дастали кураксимон темир асбоб.

2 Пойафзалга мих қоқилганда, ичидан тешиб чиқадиған михларни қайтариш («ўлдириш») учун ишлатиладиган асбоб.

3 Тикилаётган оёқ кийимлар (этик, маҳси, кавуш) тагчарми, пошна дастагининг ортикча жойини кесиб ташлаш учун ишлатиладиган асбоб. *Унинг отаси — Обидхўжа вофурушни дегрезлик уста Турдиали деган бир маҳсидўз белча билан чавақлаб ўлдириди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Тунукасослик ва темирчиликда: кўрага кўмир солиб туриладиган темир куракча. *Белча билан кўмир ташламоқ.*

БЕЛЧАЛАМОҚ Белча билан юмшатмоқ; чопмоқ. *Кулуннайни белчаламоқ.*

БЕЛЧИ *айн.* белкаш. *Оқтанги қишлоғи қабристонининг пахса деворига қўли теккан.* *Манман деган белчиём бас келолмайдиган пахсачи Аҳмад кўчакка лой олиб берган.* «Ёшлик». *..девкорга кўнгишдагидек лой узатиб турадиган белчи ягона.. У ҳам бўлса, Эргаиш даканг.* «Ёшлик».

БЕЛЬВЕДЕР [итал. belvedere — кўркам манзара] Бино усти ёки баланд жойга призма ёки доира шаклида, баъзан гумбазли қилиб қурилган алоҳида хона.

БЕЛЬГИЯЛИК Бельгиянинг туб аҳолиси. *Бельгиялик аёл.* *Бельгиялик киши.*

БЕЛЬТИНГ [ингл. belting — ҳаракатлантириш тасмаси] Транспортёр, элеватор ленталари ва резиналанган қайишлар тайёрланадиган оғир ва пишиқ газлама.

БЕЛЬЭТАЖ [фр. bel – чиройли, etage – қават, ярус] Томоша залида партер ва амфитеатр устига қурилган, ўриндиқлар қўйилган айлана пешайвон, биринчи ярус.

БЕЛҮРОҚ Ҳтқи тик туриб ўришга мўлжалланган узун сопли катта ўроқ. [Уста] *Уроқ, пойтеша, белўроқ, узанги.. кўпроқ отларга нағал ясарди.* А. Суюн, Олис тонглар.

БЕМАВРИД [бе.. + маврид] рвш. 1 Номақбул пайтда; бемаҳал, бевақт. *Бемаврид келган меҳмон. Эшиқ бемаврид тақиллади.* ■ *Бемаврид бўлса ҳам, келавердим.* Мирмуҳсин, Умид. *Бемаврид ярасига туз сепганимдан афсусландим.* «Ёшлиқ».

2 Ҳринсиз, ноўрин. *Кечирасиз, ўртоқжон, бемаврид ҳазил қилибман.. Қаердансиз? А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Козим бемаврид қизишганини, Назар билан хотиржам гаплашиши зарурлигини сездди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

БЕМАДОР [бе.. + мадор] айн. мадорсиз. *Уст-боши йиртилган сонсиз чоракор, Меҳнат, алам даштида кезар бемадор.* Ғайратий. У [Абдулла Саид] *чўпдек озиб, бемадор бўлиб қолган.* Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.

БЕМАДОРЛИК Куч-қуввати камлик, дармонсизлик, кучсизлик. *Онажон, ҳозир етмиш икки томирингизда ёшлиқ қони юғуради, сиз бемадорликдан, кам қувватликдан.. бари-баридан халос бўласиз.* «Ёшлиқ».

БЕМАЖОЛ [бе.. + мажол] Мажоли, кучи, дармони кам, ҳолдан тойган; кучсиз. *Бемажол кампир.* ■ *Салимхоннинг юраги кўрқинч бир нарсани сезиб, оёқларидан мадор кетди, креслога бемажол ўтирди.* Ҳ. Ғулом, Машғал. *Ҳафиза шу кундан бошлаб кўрпатўшак қилиб ётиб қолди, у негадир бемажол ва берух эди.* Мирмуҳсин, Умид.

БЕМАЖОЛЛИК Дармонсизлик, кучсизлик. *Мунисхон бирдан орқага тисарилди. Юраги қаттиқ уйнаб, бемажоллик билан олдинга тикилди.* С. Зуннунова, Излар.

БЕМАЗА [бе.. + маза] 1 Оғизга хуш ёқмайдиган, таъми ёмон; таъмсиз, лаззатсиз. *Бемаза овқат. Бемаза тарвуз. Бемаза қовуннинг уруғи кўп.* Мақол. ■ *Касалга асал ҳам бемаза бўлиб кўринади.* «Қанотли сўзлар». Йўлчининг тақачи ошниси Қоратой оч қорнини бемаза мошхўрдага тўлдириб.. *совуқ уйда хомуш ўтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Оғзи бемаза 1) оғзи овқатнинг мазасини, таъмини сезмайдиган (баъзи касалликлар

сабабли). *Сидиқжон, гарчи ҳануз оғзи бемаза ва боши оғирроқ бўлса ҳам.. кампирнинг меҳрибончиликлариданми, кўнгли кўтарилиб, жуда энгил тортди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) беадаб гапларни кўп гапирадиган; чакки оғиз. *Оғзи бемаза одам.*

2 *кўчма* Бадийий заиф, эстетик завқ бера олмайдиган; бемаъни, сийқа. *Бемаза асар.* ■ *Бемаза китобни-ку жонга теккан жойда шартта ёпиб қўйса бўлар, бироқ умр китобини-чи? Х. Султонов, Онамнинг юрти. Бунақа бемаза суратларнинг авторлари институтда кўп эмас.* «Муштум».

3 Ярамас, ёқимсиз, бемаъни, ёмон. *Бемаза одам.* ■ *-Акам бемаза чиқди-да,- деди Ҳамид Мунавварга.* С. Анорбоев, Меҳр. *Бемаза қизнинг бўлмас ҳаёси..* «Гулихиромон». Э, бунақа бемаза телевизорни сотиб юборинг. «Аския».

4 Одоб-ахлоққа хилоф, одобдан ташқари; беҳуда, бекорчи. *Бемаза қилиқлар. Бекорчидан бемаза гап чиқади.* Мақол. ■ [Гулишан:] *Бемаза гапларни қўйинглар, ухлайлик!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Бемаза қилмоқ 1) мазасини, туз-намагини меъёрда қилмаслик; 2) таъбини хира қилмоқ, жонига тегмоқ, тинчини бузмоқ. *Аммо шаллақи бир кампирнинг уйида турман; кўп бемаза қилаётир-да.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Айниқса тўриқ тойча тутқич бермай, Мирвали аканинг бемазасини бешта қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон; 3) тобини қочирмоқ; баттар қилмоқ. *Иситма жуда бемаза қилди.*

БЕМАЗАГАРЛИК айн. бемазагарчилик.

БЕМАЗАГАРЧИЛИК Бўлмағур иш, ножўя хатти-ҳаракат; номаъқулчилик. *Бу қанақа бемазагарчилик! Ошдан пашша чиқди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Ҳалол, нешона тери билан топишдан тулга бунақанги бемазагарчилик қилинмайди, албатта.* Газетадан.

БЕМАЗАЛАШМОҚ 1 Одоб-ахлоқ чеғарасидан ташқари чиқмоқ; ёмонлашмоқ. *Ишлар бемазалашиб кетди.* ■ *Ҳури.. аскияда ҳеч қачон бачканалашиб бемазалашмас, меъеридан ўтиб кетмасди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 Суюқлашиб, сийқалашиб кетмоқ. *Санъатнинг бемазалашуви.*

БЕМАЗАЛИК 1 Таъми, мазаси йўқлик; мазасизлик, таъмсизлик. *Бемазалигидан оғизга олиб бўлмайди.*

2 Бўлмагур иш, ноҳўя хатти-ҳаракат. *Бемазалик қилмоқ.* ■ *Яқин бўлиб бемазалик чеккандан, олис бўлиб интизорлик яхшидир.* «Кўшиқлар». *Тарғилойнинг гапи ҳақ. Сенинг ўзинг бемазалик қилиб юрибсан, аблаҳ!* «Муштум».

БЕМАЗАЧИЛИК с.т. айн. бемазагарчилик. *Бекорчилик — бемазачилик.* Мақол.

БЕМАКОН [бе.. + макон] Бошида уйи, ватани йўқ; турар-жойсиз, бошпанасиз. *Бизлар ҳозир юрт устида қаландар, Бемакон, бенаво бўлган дарбадар.* «Ширич билан Шакар». *Бир бошимга раҳм қилди Қодир ўзи, бемакон.* «Нурали».

БЕМАЛОЛ [бе.. + малол] рвш. 1 Малоллик, ўнғайсизлик сезмай, тортинмай, ёзилиб; эркин, баҳузур. *Майли, хафа бўлманг. Аям билан бемалол тураверасиз.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бемалол ёзилишиб ўтиринглар! Ёмон кўрганам — ёшларнинг суҳбатига қариларнинг суқилиши.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Клара аёлларга хос чиройли ҳаракат билан сочини орқасига ташлаб юборди. Кейин ўз эри олдида тургандай бемалол ечина бошлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бемалол бўлса *криш.* с. Малол келмаса, малоллик қилмаса. [Фотима домлага:] *Келинг, домла почча! Бемалол бўлса, ана шу турган стулни менинг яқинроғимга қўйиб ўтиринг.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Кўшни, бемалол бўлса, бизни холи қўйсангиз!* Уйғун, Асарлар.

2 Бамайлихотир, хотиржам; шошилмай. *-Хўп, майли, — деди Урмонжон, — булар иш бўлиб ўтибди. Энди бемалол, беҳавотир ишлай беринг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Девор тагида катта сизир бошвоғини ерга ёйиб, бемалол кавш қайтариб ётарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Тўсқинликка учрамай, беҳавотир, осон, хавфсиз. *Эрталаб кўприк бошқатдан қилинди, энди ҳар қандай оғир юк билан бемалол ўтса бўларди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Орасидан қўқонарава бемалол юрадиган кенг, узун ишқомлар икки танобдан мўлроқ ерни ишғол этган.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Аниқ, яққол. *Алим бува юқоридаги қийғоч тешиқлардан қаради. Ҳамма ёқ бемалол кўринарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Юпқа капрон кўйлақдан елкасидаги*

хуснбузарлари бемалол кўриниб турибди. С. Аҳмад, Сайланма.

5 Тўлиқ равишда, бекам-кўст; етарли. *Жой ҳаммага бемалол етади.* ■ [Ернинг] *Ярмига सबзи, ярмига картошка экасан. Шу билан қишлигимиз бемалол чиқади.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Ўтакетган бепарво, ғам-ташвишсиз киши ҳақида. *Ўзи бемалолнинг сўзи бемалол.* Мақол.

БЕМАСЛАК [бе.. + маслак] Бирор аниқ мақсадга, нуқтаи назарга эга эмаслик, ғоясиз. *Ахир ким кечирар бизни, биродар, Бемаслак қолдирсак, жон деб дунёни?! У. Қўчқор, Ҳаяжонга кўмилган дунё.*

БЕМАСЛАҲАТ [бе.. + маслаҳат] Бошқалар билан кенгашмай қилинган; маслаҳатсиз. *Маслаҳатли иш битар, Бемаслаҳат иш кетар.* «Луқмони Ҳаким». - *Иншоолло! — деди Зағчақўз ва яна уқтирди: — Асло биздан бемаслаҳат иш қилманг, Мадаминбой. — Албатта, албатта, тақсир!* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕМАШАҚҚАТ [бе.. + машаққат] Қийинчиликсиз қилинган, осон, машаққатсиз. *Бемашаққат иш. Бемашаққат пул топмоқ.*

БЕМАШВАРАТ [бе.. + машварат] кт. кам қўлл. Кенгашмасдан, келишиб олмасдан, маслаҳат қилмасдан. *Улардан бемашварат иш қилинмагай.* Ойбек, Навоий.

БЕМАЪНИ [бе.. + маъни] 1 Одоб-қоида доирасидан ташқари; маъноси, мазмуни йўқ; маъносиз. *Бемаъни жумла.* ■ *Кишининг бемаъни гаплардан ўзини тийиши унинг мўминлиги нақадар чиройли эканлигидан далолат беради.* «Фан ва турмуш». *Унинг бемаъни жавдираган кўзларида ҳали ҳам қандайдир ҳусн сақланиб қолган эди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Талғат биринчи курсданоқ Ҳамида деган қизни суюб қолган, шу қиз бўлмаса, дунё кўзига қоронғи, бемаъни кўриниб кетарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Куруқ сафсатадан иборат бўлган; ҳақиқатга мутлақо зид; асоссиз; кераксиз, беҳуда. *Ҳа, бугун ҳам анча бемаъни суҳанбозлик қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. - *Қанчалик бемаъни, қанчалик бемаъни ўйлар! — юзини кафти билан бекитиб жилмайди Шербек.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу айб шунчалик уйдирма ва бемаъники, прокуратура ходими-га батафсил жавоб бериб ўтиришни лозим топмадим.* О. Ёқубов, Излайман.

3 Одоб-ахлоқдан ташқари, ярамас; бемаза, бўлмағур. *Бемаъни қилиқлар.* ■ *Асалнинг шунақа бемаъни ишлари кўплигидан биз ҳам.. куйиб ётибмиз.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Хотинларнинг бемаъни қийчуви.. ҳамма ёқни тутди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмад ҳам жилмайди.* У бемаъни қаҳқаҳани, мунофиқона ҳиринглашларни ёмон кўрадди. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

4 Ножув, бемаза ишлар қиладиган, ёмон, ярамас; бўлмағур. *-Фози эшон ҳузурингизда экан! — деди маҳдум, — ўзи кўп бемаъни одам. Зиёфат-миёфат деб, яқин бир соат вақтимни олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЕМАЪНИГАРЧИЛИК Кишига номуносиб, одобдан ташқари хатти-ҳаракат; бемазагарчилик, номаъқулчилик. *Бошлиқларга ҳам ҳайронсан-да, айрим кишиларнинг шунақа бемаънигарчилигини кўрабила туриб, индашмайди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

БЕМАЪНИЛИК 1 Одоб қоидаларига сифмаслик; номаъқуллик; ноҳўялик. *Шу қисқа умрни ҳам дағаллик, бемаънилик, ярамас хулқ-атвор билан ўтказиш одамга жуда алам қилади.* М. Исмоилий, Одамийлик қисаси. *Ядро урушининг бемаънилигини яхши тушунувчи олимларнинг овози бугун бутун сайёрада баралла янграмоқда.* Газетадан.

2 айн. **бемаънигарчилик.**

БЕМАЪНО [бе.. + маъно] юқ. усл. айн. **бемаъни** 1-3. *Бектемир[га].. атрофдаги ҳамма нарса аллақандай бемаъно, ноўрин, робтасиз туюларди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Содиқ чўпонни келтиришганида, у гоҳ ўзига келар, гоҳ яна оғзидан кўпик чиқариб, бемаъно кўзларини шипга тикканча чақчайиб қоларди.* «Ёшлик».

БЕМАЪРИФАТ [бе.. + маърифат] Илму саводдан бебаҳра; таълим кўрмаган, чала-савод. *Эй, бемаърифат эшон! Эшон бўлмай қол, афъ қилмоқ — худода, осий бўлмоқ бандага хос.* Ҳамза, Заҳарли ҳаёт. *..ўзимиз мадраса кўрмаган бўлсак ҳам, бемаърифат эмасмиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БЕМАҚСАД [бе.. + мақсад] Бирор орзу ёки ниятга қаратилмаган ёки интилмаган; мақсадсиз. *Бемақсад юриш. Бехуда, бемақсад ўтган умр.* ■ [Темиржон] *Сершовқин, серқатнов йўлка буйлаб бемақсад, беихтиёр борар экан, ҳеч нарса ҳақида ўйламасликка*

уринарди. Ж. Абдуллахонов, Орият. *Бемақсад одамдир — асли ўликдир.* «Нурали».

БЕМАҲАЛ [бе.. + маҳал] 1 *от* Кеч тун пайти. *Пирим бойваччаникидалар. Бемаҳал бўлиб қолганидан, ўша ерда тунаб қоладиган бўлдилар.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳожи унинг қўлини олар экан, ўрnidан турди: —Энди мен кетай, бемаҳалга қолмай, — деди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 *рвш.* Номувофиқ, номақбул, ўринсиз пайт. *Бировнинг уйига боқма, бемаҳал эшикни қоқма! Мақол.* ■ *Дехқонлар билишадики, бемаҳал [ёққан] ёмғир ғўзага шира тушириб юборади.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бемаҳал дашликка кўтардингиз қўл.* «Ёшлик».

3 *Жуда* эрта, ёшлик пайтда; одатдаги вақтдан олдин. *Бемаҳал бўлмасин ҳеч кимга ўлим, Отим Аваз, Булдура қассоб ушиман.* «Гулихиромон». *..инсон боласи ота-онасидан бемаҳал ажралар экан, унга бундан оғир кулфат йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Вақти бемаҳал айн. вақт-бевақт қ. вақт.

БЕМЕРОС [бе.. + мерос] 1 Мероссиз; меросга эга бўлмасдан. *Мероссиз қолмоқ.*

2 Бирор фойда кутмасдан, тамагирликсиз. *Одамлар бор — падарин мазориди йиғнаб бож, Бемеерос йиғламас — тама бор аъмолида.* А. Орипов, Юртим шамоли.

БЕМЕЪЁР [бе.. + меъёр] Одатдаги, белгиланган ўлчовдан ташқари; ортиқ; ўринсиз; бевақт, қутилмаганда. *-Кетишинг бе-меъёр бўлди-да, яхши боргин, — деб ўрдага қараб ўтиб кетди.* «Маликаи айёр». *Бемеъёр оғир юкни Бўрибойли нор келтирар. Бошингдаги мушкул ишни Олтин, кумуш, зар келтирар.* «Оқ олма, қизил олма».

БЕМЕҲР [бе.. + меҳр] Меҳрибонликни билмайдиган; раҳмсиз, шафқатсиз. *Бемеҳр қариндошдан меҳр билган ёт яхши.* Мақол. ■ *Нафиса йиғлади-ялинди, ялинди-йиғлади.. Лекин Аъзамнинг бемеҳр кўнгли юшмади.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

БЕМЕҲРЛИК Раҳм-шафқатсизлик, меҳри йўқлик. *Бу оғирликни [ҳижронни] Бобур унчалик сезмаётгани Ойша бегимга худди бемеҳрлик нишонасидек туюлди..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БЕМИННАТ [бе.. + миннат] 1 Қилган иш, яхшилиги учун миннатдорлик талаб этмайдиган; миннат, тама қилмай. *Эллик-боши унинг ҳуснига маҳлиё бўлибди дейсизми,*

унга беминнат хизматкор керак. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Малоҳат буларнинг ҳаммасига яхши тушунади ва беминнат хизмат қилади.* «Ишчилар».

2 Фақат фойдаси тегадиган, аммо бунинг эвазига ҳеч нарса талаб қилмайдиган; кулай; арзон. *Электр энергияси ҳожатбарор, қудратли, беминнат кучдир.* Т. Аҳмедов, Хотамтойлик. *Илм-ҳунар шундай беминнат мулкки, одамга ҳеч қачон уларнинг оғирлиги тушмайди.* Р. Усмонов, Одобнома.

Дастёри беминнат Миннатдорлик талаб қилмайдиган дастёр, кўмаклош (одатда дастёрликка яраб қолган ўз фарзандлари ҳақида).

БЕМИСЛ [бе.. + мисл] кт. айн. мислсиз. *Атторнинг уйида кўрганман, рақси бемисл, эсингдами? Ойбек, Улуғ йўл. Буларнинг барчаси — ..қаламининг сеҳрли қудрати туфайли, бемисл жозибаси туфайли содир бўлади.* «Ёшлик».

БЕМИСОЛ [бе.. + мисол] Ўхшаши йўқ, тенгсиз; ҳадсиз, ҳаддан ташқари. *Гуноҳинг оғирдир, бемисол дардинг, Шоирнинг малаги, гўзал Наталаи.* Газетадан. *Орзулари осмондай тиниқ, Бағри денгиз қадар бемисол.* «Саодат». *Қўрқиб кетди жиккак бемисол: «Э, муштуминг нарироққа ол!»* М. Али, Боқий дунё.

БЕМИҚЭС [бе.. + миқёс] Кўлами (чегараси) чексиз; тенгсиз, ўхшаши йўқ. *Шаҳарларнинг одамларниқиса ўхшаш ўз ҳаёт йўли, тақдири бўлса-да, уларнинг ҳаёт ва умр ўлчовлари бемикёсдир.* Газетадан.

БЕМОР [ф. بیمار — касал] **1** Организмининг одатдаги бирор ҳолати бузилган; касал, хаста. *Бемор бола. Бемор тузалгиси келса, табиб ўз оёғи билан келар.* Мақол. ■ *Бир кечаси бемор жуда азоб тортди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Бемор она бошини қизчаси силаб қўйса, оғриқлар барҳам топади.* «Саодат».

2 кўчма Севги, муҳаббат дардини, ошиқлик ҳолатини ифодалайди. *Ҳар ким беёрдир — бемордир.* Мақол. ■ *Дарди фироқинг айлади бемор, Қайда борайин эмди давога.* Машраб. *Муҳаббат дардидан бемор қалблармиз, Угай бўлсак, не тонг, соғлар орасида.* А. Орипов.

3 кўчма Касалланган, нимжон, ўсишдан қолган. *Сувсизликдан бемор гўзалар гулини тўка бошлади.*

БЕМОРЛИК **1** Организмининг одатдаги ҳолатда эмаслиги, касаллик, хасталик. Бе-

морлик асорати. ■ *Заргаров кириб келди.. озғин юзида беморликдан кейинги заҳиллик асорати билиниб турарди.* А. Мухтор, Асарлар. *Сен менинг жонимни олгин, Мен сенинг дардинг олай, Барча соғлик сенга бўлсин, Барча беморлик менга.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

2 кўчма Ишқ, муҳаббат кўйидаги ҳолат; севги азоби, дарди. *Кунлар аро беморликни қолдириб кетдинг менга.* «Саодат».

БЕМОРОНА Касалларга ўхшаб, беморларга хос; худди касалдек. — *Мен касал эдимку! — деди Баширжон афтига беморона тус бериб.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БЕМОРХОНА кам қўлл. айн. касалхона. *Сув оқайтган тарафдагилар четланиб, йўлни очди. Беморхона машинаси кўринди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Қирқ йилнинг нақ ярми йўлларда ўтди, Ярми эса ўтди беморхонада.* А. Орипов.

БЕМУДДАТ [бе.. + муддат] Муддати аниқ белгиланмаган, вақти чекланмаган; абадий. *Жамоа хўжалиги ихтиёридаги ерлар уларга текин ва бемуддат, яъни абадий фойдаланиш учун мустаҳкамланиб берилди.* Газетадан.

БЕМУЛОҲАЗАЛИК Мулоҳаза қилиб, уялиб-тортиниб ўтирмаслик; пухта ўйла-масдан иш тутишлик. *Латифжон ҳақиқатан ҳам бемулоҳазаликка борганигини сезиб, қип-қизариб кетди-ю, нафасини ичига ютди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

БЕМУРОД [ф. بی‌م‌راد — ноумид, муродига етмаган] Бирор-бир мақсадга, режага эга бўлмаган; орзу-умидсиз. *У деразадан ташқарига хомуш, бемурод тикилиб тураркан, ҳаёти мазмунсиз романдек зерикарли бўлиб қолганини.. пайқади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Сенсиз қолар эдим зулматда тугал, Сенсиз қолар эдим буткул бемурод.* А. Орипов.

БЕМУРУВВАТ [бе.. + мурувват] **1** Ҳеч кимга яхшилик, одамгарчилик қилмайдиган, саховатсиз. *Бемурувват қариндош.* ■ *..Қалби офтобдай иссиқ Онаи зорим! Кечир бемурувват дайди фарзандингни!* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бераҳм, шафқатсиз. *Уни [Салтонбуну] бойлар эшигиде хўрланишга, бемурувват турмушининг қақшатқич азоблари ичиде қийналишга мажбур қилган куч балки болаларига бўлган ўша меҳру муҳаббатидир.* М.

Исмоилий, Фарғона т.о. Бу чархи бемуруватдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди. Увайсий.

БЕНАВБАТ [бе.. + навбат] *рвш.* Навбатдан ташқари, навбатсиз. - *Кела қолинг, Собиржон ака, бугун сизларга бенавбат, — деди чойнакларга қайнаган сув бураётган Муҳаббат.* В. Гофуров, Вафодор. *Ким манфаат кўрсатса, парво қилдим, ҳе аттанг! Арзасига бенавбат имзо қилдим, ҳе, аттанг!* «Муштум».

БЕНАВО I [ф. *بی‌نوا* — товушсиз] Овозсиз, унсиз; хомуш, сокин.

БЕНАВО II [ф. *بی‌نوا* — бечора, фақир, мискин] Турмушнинг ҳузур-ҳаловати, роҳат-фароғатидан бебаҳра қолган, рўшнолик кўрмаган; ғариб, нотавон, шўрлик. *Авазинг юраги ачинди. Бенаво, бемажол халқига зигирдек кўмак беролмаслигини ўйлаб, қалби вайрон бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Ўзинг кўриб турганингдек, мен бир дили пора, ғариб, бенаво, ожиза онаман, ўғлим.* К. Яшин, Ҳамза.

БЕНАЖОТ [бе.. + нажот] Ҳеч бир имконияти, иложи қолмаган, нажотсиз; бечора. *Ранглар чехрасида унинг шоҳ Бобур Бенажот салтанат рамзин кўради.* Э. Воҳидов, Келажакка мактуб.

БЕНАЗИР [бе.. + *اظير* — тенг, бир хил; ўхшаш] **I** Тенги, мисли йўқ; мислсиз. - *Алишербек беназир зот эрди, — деди Бобур китобдан бошини кўтариб.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Хонзода бегим ҳалолу покизаликда беназирлар!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Хуллас, бу бетакрор ва беназир санъат асарининг матноси, оламча мазмуни бор.* «Фан ва турмуш».

2 Беназир (эркаклар ва аёллар исми).

БЕНАМОЗ [бе.. + намоз] Намоз ўқимайдиган, кофир, динсиз. *..бенамоз Аваз Утар ўғли.. аркони дин ҳукми ила тошбўрон қилинсан!* С. Сиёев, Аваз.

БЕНАРВОН [бе.. + нарвон] Нарвон қуймасдан, нарвонсиз.

Юлдузни бенарвон урадиган Ўтакетган олғир. *У юлдузни бенарвон уриб, ҳатто ойга човут соладиган устаси фаранглардан.* «Муштум». *Мадбархон Раҳмонова ҳам мўмай даромад борасида юлдузни бенарвон урадиганлардан.* «Муштум».

БЕНАСАБ [бе.. + насаб] Наслу насабнинг тайини йўқ, паст насл фарзанди; тарбия кўрмаган. *Пошшаойимлар, Хонзодалар қоқ сахар туриб, хизматимга ҳозир бўлса-ю,*

сен бенасаб, исқирт, атлас кўрпада мени писанд қилмай, хуррак отиб ётсанг! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

БЕНАСИБ [бе.. + насиб] Тегишли ҳиссадан, насибадан маҳрум бўлган, қуруқ қолган; насибасиз. *Бенасиб бўлмоқ. Бенасиб қолмоқ.* ■ *Бу хушнуд нағмалардан бенасиб бўлманг, деб атайин уйғотдим, бир эшитиб қолинг!* О. Ёқубов, Айтсам тилим қуяди, айтмасам — дилим. *Болалик хаёллари, орзуларидан бенасиб бўлиб улғайганман.* С. Аҳмад, Чўл бургутги. *Халқим, мозий ўтди, толе кўрмадинг, Пиширдинг, ўзингга бенасиб таом.* А. Орипов.

БЕНАФ [бе.. + наф] Бирор наф-манфаати, фойдаси йўқ; фойдасиз, самарасиз. *Бенаф ўтган ҳаётинг учун Вақт олдида берурсан жавоб.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома. *Шабнамдек мақтаниб бўлма тутуриқсиз, Ҳавога учади, бенаф қуруқ сўз.* «Муштум».

БЕНГАЛ I Жанубий Осиёда, асосан, Бангладеш мамлакатида ва Шарқий Ҳиндистонда яшовчи халқ (миллат)нинг номи. **2** Шу халққа мансуб, оид. *Бенгал аёл. Бенгал адабиёти.*

БЕНГАЛЛАР Бангладеш мамлакатининг ва Ҳиндистондаги Фарбий Бенгалия штатининг асосий аҳолиси. *Бангладеш аҳолисининг 98% и бенгаллардир.* «ЎЗМЭ».

БЕНГЗАМОҚ шв. Ўхшатмоқ, қиёс қилмоқ; бировнинг тимсолида кимнидир кўрмоқ. *Онама бенгазидм жамолинг сани.* «Кўшиқлар».

БЕНЕФИС [фр. *benefice* — фойда; имтиёз, афзаллик] Тушуми, фойдаси тўлиқ ёки қисман театр жамоаси ёки айрим актёрга тўланадиган спектакль ёки концерт.

БЕНЗИН [фр. *benzine* < лот. *benzol* < а. *لبان جاوی* — Ява хушбўй шираси] Нефтан ёки нефть газидан олинадиган рангсиз, учувчан суюқ ёнилғи. *Домладай босиқ одам ҳам, гўё унга ишонмагандай, ялт этиб бензин кўрсаткича қаради.* М. Мансуров, Ёмби. *Чори бензин узаткични шақиллата-шақиллата қайтиб келди-да, яна рулга ўтирди.* М. Мансуров, Ёмби.

БЕНЗОБАК [<р. бензин баки] Техника ва транспорт воситаларининг бензин билан тўлдириладиган қисми; бензин қуйиладиган бак. *Шиша тўппа-тўғри танк бензобаки устига бориб тушди.* У. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Ўтни машина биқинига, бензобак*

устига боғлаб, шийпонга қаради. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

БЕНЗОВОЗ [<р. воз(ить) – бензин ташувчи] Бензин ташишга мосланган; бензин ташувчи машина. У бир сакрашда бензовознинг устига чиқди-да, тўлпончасини қинидан чиқариб, осмонга устма-уст бешолти ўқ узди. О. Ёқубов, Излайман. Кеча шомдан кейин бўпти. Бензовози билан ёниб кетибди.. А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

БЕНЗОКОЛОНКА [бензин + лот. columna – устун(ча)] Автотранспорт воситаларига бензин куйишга мўлжалланган устунсимон қурилма; насосли станция.

БЕНЗОЛ [бензин + лот. ol (eum) – ёғ; мой] Тошқумир смоласидан олиниб, бензинга қўшиладиган, шунингдек, лак, бўёқ, портловчи моддалар, пластик массалар ва ш. к. тайёрлашда ишлатиладиган, рангсиз, тез ёнувчан, учувчан суюқлик. Суюқ бензол терига кучли таъсир қилади. «ЎЗМЭ».

БЕНИШОН [бе.. + нишон] 1 Ҳеч қандай дараги, хабари бўлмасдан, ҳеч ким билмас бўлиб, нишонсиз. Балақларга емиш бўлиб кетасан, Дунёдан бенишон бўлиб ўтасан. «Баҳром ва Гуландом». Бенишон кетганди қўлимдан қушим. «Ойсулув».

2 кўчма Бола кўрмасдан, орқасида насл қолмасдан; фарзандсиз. Бобонгиз амир-султон Дунёдан ўтган бенишон. «Нурали».

БЕНИХОЯ(Т) [бе.. + ниҳоя(т)] 1 сфм. Юқори даражада, ортиқ даражада; чеки йўқ, ниҳоясиз, чексиз. Қадрдонингиз Юсуфбек ҳожининг ўғли Отабек бир неча кунлардан буён бениҳоя бир дард билан оғрир эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 рвш. Чегараси йўқ, ҳаддан ташқари; жуда ҳам. Бениҳоя ориқ. Бениҳоя узоқ. Бениҳоя кўп. Бениҳоя қувонмоқ. ■ Унимадандир бениҳоя хурсанд, нимадандир хижолат.. бўлиб, уйга кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кишининг молини сақлаш бениҳоят қийин, ука. Ойбек, Танланган асарлар. У [Элмурод] ўз олдига шундай бир одамнинг келиб қолганидан бениҳоят хурсанд эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕНОМ [бе.. + ном] айн. номсиз. Мен сизга айтсам, шаҳарда беном кўча бўлмайди. Олимнинг номи аввалдан беном бўлган янги кўчага қўйилди.

БЕНОМ-НИШОН, беному нишон Ҳеч қандай дараги (хабари) йўқ; ному нишон-

сиз, бедарак, дараксиз. Шаҳар уламо, ашрафлари бугунги ҳақиқат олдига ҳар замон ёқа ушлаб: «Бир беному нишонга бунча штифот!» дер эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Бу тахти салтанатлар беному нишон йўқолур, фақат меъмору мусаввирлар яратган зўр санъат асарлари тирик қолур. П. Қодиоров, Юлдузли тунлар.

БЕНОМУС [бе.. + номус] Шарм-ҳаё билан иш тутмайдиган, шарм-ҳаёсиз, орномуссиз, уятсиз. Беномус одам. Беномусга кунда тўй. Мақол. ■ Нуридай бетайин, беномус эмасман. Ойбек, Танланган асарлар. Шу аёл, шу беномус аёл менинг хасмим эди. С. Аҳмад, Уфқ.

БЕНОМУСЛИК 1 Уятсизлик, номуссизлик. Унинг бунчалик беномуслигини билмас эдик. ■ Рустамбекнинг қайғу-ҳасратини чекиб, дунёдан зор йиғлаб ўтгунча, ҳар беномусликни ўзимга олиб, севганим билан кун кўрай. Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Уятсизларча, юзсизларча қилинган иш. Бу қандай беномуслик. Бу қандай ҳаёсизлик. Ё шаритда шарм йўқ дедингларми? П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕНТОНИТЛАР [юн. benthos – чуқурлик] геол. Асосан, қадимий вулкан куллари ва туфларнинг денгиз остида нурашидан пайдо бўлган гиллар; тошсовун. Геология фанида гилмоя «бентонит» термини билан юритилади. М. Зокиров, Бебаҳо хазина.

БЕНТОС [юн. benthos – чуқурлик] Денгиз ва чучук сувлар тубидаги балчиқда ва унинг устида яшайдиган ўсимлик ва ҳайвонлар. Бентослар кўпчилик балиқ ва б. ҳайвонлар учун озиқ ҳисобланади. «ЎЗМЭ».

БЕНУР [бе.. + нур] айн. нурсиз. Мен сизсиз – бир уйман, бенур, бечироқ. Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар. Гар уни кўрмаса, яшолмас бир кун, Бу ёруғ олам ҳам кўринур бенур. Б. Бойқобилов, Садокат.

БЕНУҚСОН [бе.. + нуқсон] Камчилиги йўқ, нуқсондан холи, мукамал, тўла-тўқис. Бенуқсон одам. Бенуқсон иш. Бенуқсон ишламоқ. Ўзгада нуқсон кўрсанг, ўзингни бенуқсон дема. Мақол. ■ Нигора ечинмоқда эди. Унинг.. бенуқсон, қуйиб қўйгандай қомати чироқ ўчиши билан қоронғиликка сингишиб кетгандек бўлди. С. Анорбоев, Оқсой. Ожиза ҳаёлида ўзини бенуқсон қизлар қаторида ҳис қилди, ич-ичидан севиниб кетди. И. Раҳим, Тақдир.

БЕНҲУХТА 1 Нухта солинмаган, нухта-ланмаган. *Бенҳухта, яйдоқ от.*

2 *кўча* Ўзини тия олмайдиган; бебош. *Нега жамоат тартибини бузади, қанақа бенҳухта бойвачча у? «Муштум».*

БЕОБРУ(Й) [бе.. + обрў(й)] Иззат-ҳурмати, обрўйи йўқ, обрўйсиз. *Беобрў одам. Обрўли обрўйдан қўрқар, Беобрў недан қўрқар.* Мақол. ■ *Куп ўтмай, Абдурахмон мадраса аҳли орасида ҳам беобрў бўлиб қолди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Беобрў қилмоқ Обрўсини тўкмоқ. *Халойиқ олдида мени беобрў қилишинг оқибатини.. бир кўрсатиб қўяй ҳали.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БЕОДОБ [бе.. + одоб] *айн. беалаб. Одобни беодобдан ўрган.* Мақол. ■ *Ота-онасиз қолганинга шундай ўзбошимча, беодоб бўлиб кетдингми ҳали?* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕОДОБЛИК Тарбия кўрмаганлик; одоб меъёри, қоидаларига тўғри келмайдиган ҳаракат, қилиқ; ҳолат. *Ҳар бир саводсиз одам минбарга чиқиб, шундоқ эътиборли одамлар олдида беодоблик қилса, қандоқ чидаб туриш мумкин.* Газетадан. *Қоракўз бегим.. уйқудаги Мирзони ўпиш беодоблик саналишидан таҳликага тушган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БЕОЗОР [бе.. + озор] **1** *сфт.* Озор бермайдиган, дилни огритмайдиган, ранжитмайдиган, мулойим. *Беозор танқид.* ■ *[Дадавий Ҳадичага:] Мен илгари билмай у кишидан [Комиловдан] ранжиб юрган эканман. Гаплари мулойим, беозор, бамаъни.. одам экан. Уйғун, Навбаҳор. Бу мулойимхулқ тоғ йигитининг ўша кунни айтган сўзлари беозор қизнинг юрагида тугён қўзгаган эди.* Т. Расулов, Шонли авлод.

2 *рвш.* Озор бермай, қийнамай; астагина; усталик билан. *Эъозхон пишиллаб ухлаб ётган Учқуннинг юзидан беозоргина ўпиб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Шерзод елкасига кимдир беозор туртганидан уйғониб кетди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Нозик, эпчил бармоқлар орасида беозоргина ушланган ингичка игна дўппи юзида нафис излар қолдириб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 *Осойишта, тинч, осуда, ғам-ташвишсиз. У кунлар Назирқул учун энг бахтиёр кунлар эди. Ушандай беозор кунларнинг таги-га сув кетди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Туғилиб ўсган, беозор болалик йилларининг хотирасини ўз*

қўйнида сақлаган ҳовлисига бир қарамасдан кетолмади. С. Зуннунова, Олов.

БЕОЗОРЛИК Зарар, озор келтирмаслик; безарарлик, мулойимлик. *Ҳуббижамолнинг овозидан ширин бир шўхликни, беозорликни ўқдим.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *[Сағди] Отасидаги беозорлик, одамовилик белгиларини ҳам кеч пайқади.* Газетадан.

БЕОМОН [бе.. + омон] *рвш.* Омон бермай, шафқат қилмай, аёвсиз, шафқатсиз. *Кечаси алақим гўё унинг устига бостириб келди-да, қўлини кўкрак қафасига суқиб, юрагини беомон эзғилай бошлади.* «Ёшлик». *Шафтолини бир чумчуқ беомон чўқилаяпти.* С. Аҳмад, Таъзим. *Бадкирдор одамлар бир кун беомон Ярадор қилдилар қўшиқни.* А. Орипов, Йиллар армони.

БЕОР [бе.. + ор] **1** *айн. орсиз.* *Ҳар ўлик, ҳар тўй бошида таппа-тайёрдир тўрам, Ўлғудай шилқим, шилимшиқ, роса беордир тўрам.* «Муштум». *Йўлдан урди қайси бир маккор?.. Очиғини сўзлагил, беор! Ҳ. Олимжон, Зайнаб ва Омон.*

2 *кўча* Ҳар қандай жойда ҳам ўсаверадиган, ер танламайдиган (асосан ўсимлик ҳақида). *Гулхайри ҳар қандай жойни безашга қодир беор ўсимликлардан ҳисобланади.* Газетадан. *Тут беор эмасми, тез тутиб, ўса бошлади.* Т. Ашуров, Марварид тут.

БЕОРЛИК 1 Уятсизлик, ҳаёсизлик, безбетлик; ориятсизлик. *Бўғоз сичқоннинг кўзларидаги ҳадик ўрнини совуқ беорлик эгаллади.* «Шарқ юлдузи».

2 Беорларга хос хатти-ҳаракат, қилиқ. *Абдибиллолнинг беорлигидан Нодирнинг шу қадар ғазаби қўзиб кетдики, аввалига нима қилишни билмай қолди.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.

БЕОРОМ [бе.. + ором] **1** Ҳаловат, ором билмайдиган; бетинч, безовта. *Беором тун.* ■ *Туни билан йиғлоқ набирасини овутиб, беором бўлган она, яна ҳаммадан эрта турди.* Газетадан. *Гулноз айниқса бу оқшом беором.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Яна бир одам бор, азиздан-азиз, Юраги бедору беором тепган. Ҳовлининг бир нарча кунгай ерида Келар деб, мен учун ўсmalar эккан.* «Ёшлик».

2 *рвш.* Тинимсиз, бетўхтов. *Чайқалади денгиз беором. Ғайратий. Тун бўйи беором тўқиганим ул — Тивит рўмол эмас, кечир, онажон.* Г. Жўраева, Иқбол.

БЕОҚИБАТ I [бе.. + оқибат] *айн. оқибат-сиз I. У унсиз йиғлар, пушаймонидан бошини деворларга урмоқчи бўлар, дунёнинг бу қадар бевафалигидан, одамларнинг, ўзининг бунчалик беоқибатлигидан куярди. «Ёшлик». Юраги ачишди, ҳали ҳам одамлар шунақа беоқибат, бевафо, бераҳм эканми.. Мирмуҳсин, Илдишлар ва япроқлар.*

БЕОҚИБАТ II *айн. оқибатсиз II. Балки, аризанинг беоқибат қолдиришини сўраб, ариза берарлар. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Аввал қозикалон Ҳакимхўжага, кейинчалик Тошкент беги Алимқулига берилган арзнома ҳам беоқибат қолди. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.*

БЕОҚИБАТЛИК *Ўз аҳди, сўзида турмаслик, тутуриқсизлик; меҳр кўрсатмаслик. Полвон.. божасининг беоқибатлигидан нафси койиб, ўз қадрига ачинмоқда.. аламини ичига ютганча, эртаги учрашувни кутмоқда эди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташгани.*

БЕПАДАР [бе.. + падар] *Отаси йўқ, отаси номаълум, отасиз. Фашистларнинг ўқ, ханжари-ла, Талай ёшлар қолди бепадар. Ғайратий. Сўрсанг наслимни, асли бепадар, Бепадар ўғлиман, ўзим дарбадар. «Рустам».*

2 *Сўкиш, қарғиш вазифасида «отасининг тайини йўқ; ҳароми» маъноларини ифодалайди. Ўз устозини билмаган бу бепадар, олампаҳоннинг ҳам бетларига оёқ қўйишдан тоймай.. бу кун кечаси уни қочириб, менинг ҳовлимга олиб келди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Наслсиз, бепадар, бадбахт золимнинг Не билан тугалур охир таг-туғи. Ф. Фулом.*

БЕПАЙРОВ [бе.. + пайров] *Пайровга амал қилинмаган; палапартиш; одоб доирасидан ташқари; пайровсиз. У [Талмонтоз] бир вақтлар Аллонбойнинг маддоҳлик маъракаларида.. бепайров аския қилиб ўтирадиган ширинзабон ғийбатчиларидан эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

БЕПАНД [бе.. + панд] *Унча пухта, мустаҳкам бўлмаган; омонат. Бепанд стол. ■ Айвон шунақани бепанд қурилганки, кўрсангиз, ёш болаларнинг уйинчоқ уйи ундан мустаҳкамроқ дейсиз. Газетадан. Янги тўғоннинг.. бошқа жойлари ҳам шундай бепанд бўлса-чи? А. Мухтор, Тугилиш. -Мен жудаям бахтли эдим. Бахт бепанд нарса бўлар экан, - деди Уктам. Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим.*

БЕПАРВО [бе.. + парво] *Эътиборсизлик, совуққонлик билан қарайдиган; эътибор*

бермайдиган; совуққон, камҳафсала, лоқайд. Бепарво дўстдан ёғоч яхши. Мақол. ■ Бойларимиз.. қорни тўқлар, халқ аҳволидан беҳабар ва бепарво. Ойбек, Нур қидириб. Унинг кайф билан бепарво кулиши Зухра бегимнинг гагини келтирди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БЕПАРВОЛИК *Эътиборсизлик, ҳафсаласизлик, беғамлик, лоқайдлик. Нури бундай гапларни бепарволик билан эшитишга уриниб боқарди. Ойбек, Танланган асарлар. Нафратни сир тутини осон, севгини яширса бўлади, бепарволикни эса сақлаш жуда ҳам мушкул. «Ақл-ақлдан қувват олади».*

БЕПАРДА [бе.. + парда] **1** *Парда тутилмаган, пардасиз; ниқобсиз, очиқ. Бепарда ойна. ■ Сендай қизлар ҳозир кўча-кўчаларда Ёр танлайди юриб очиқ, бепарда. Ҳ. Олимжон.*

2 *кўча салб. Очиқдан-очиқ, кўпол равишда айтилган, беҳаёларча, пардасиз. Бепарда гап. ■ Доимо бепарда сўз халқ ичра айтур беибо, Бўлмагай деб қўрқаман ногоҳ сангсор авлиё. Муқимий. Эломоновга ҳали ҳеч бир аёл бундай бепарда гапирмаган эди, ғалати бўлиб кетди, жаҳлланди. М.М.Дўст, Галатепа қиссалари.*

3 *мус. Парда боғланмаган ёки пардасиз (чолғу асбоби ҳақида).*

БЕПАРДОЗ [бе.. + пардоз] **1** *Пардозандоз қилмаган, упа-элик, ўсма-сурма қўйиб, ўзига оро бермаган. Бепардоз хотин. ■ Онангни отанга бепардоз кўрсатма деганлар-ку. Ойбек, О.в. шабадалар. Қарибчириб қолсак ҳам, ўзимизни бегона эркакка бепардоз кўрсатгимиз келмайди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатни. Жумлалари пойма-пой, содда, бепардоз лаблари куюниб титрарди. «Ёшлик».*

2 *Жило берилмаган, нақшланмаган, оддий, жун. Бепардоз этик.*

БЕПАРОВУЗ *Паровуз, адип тутилмаган, адипланмаган. Бепаровуз кўрна.*

Оғзи бепаровуз *Оғзидан бўлмағур, беадаб гаплар чиқадиган, тилини тия олмайдиган; оғзи бузуқ. Оғзингни бепаровуз қилма, бу ерда улугимиз турибди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Айб Манноннинг ўзида.. Оғзи бепаровуз. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

БЕПАРҲЕЗ [бе.. + парҳез] **1** *Парҳез буюрилмаган ёки парҳезни бузган. Бепарҳез бемор.*

2 кўча эск. Ҳеч нарсдан ҳазар қилмайдиган; нопок. *Башарти сиз.. ул бепарҳез золимни мингбошилик вазифасидан четлатишга.. бел боғлаган бўлсаларингиз, биз фақирларнинг ақли қосиримизга бир андиша келади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕПИСАНД [бе.. + писанд] 1 Дикқат-этибор қилмайдиган; менсимайдиган; лоқайдлик билан муносабатда бўладиган. *Энди ҳаммаси мен билан шундай беписанд гаплашади, деб хаёл қилди Эломонов.* М.М. Дўст, Галатепа қиссалари. *Кундуз йигитнинг беписанд муносабатига энсаси қотар эди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Аёл эрига беписанд, таҳқиромуз қаради.* Н. Аминов, Суварак.

2 кўча Ҳеч нарса таъсир эта олмай-диган, парво қилмайдиган, мустаҳкам. *Мен қояман энди беписанд, Кор қилмагай тож отинг ҳарчанд!* А. Шер, Қадимги куй.

БЕПИСАНДЛИК Менсимаслик, лоқайдлик, этиборга олмаслик ҳолати. *..йигит тўртта йигирма беш сўмликни беписандлик билан пештахтага иргитди.* «Муштум». Унинг бу «беписанд»лиги Қора Қоплоннинг баттар жигига тегиб, қутуртириб юборди.. К. Яшин, Ҳамза.

БЕПИЧОҚ Пичоқ ишлатмасдан, пичоқсиз.

Бепичоқ сўймоқ Руҳан эзиш, азоблаш. *Сен-ку аластисан, зарил бўлиб қолса, отангнинг судраб чиқасан. Бепичоқ сўясан, лекин.. қон чиқмайди.* «Ёшлик».

БЕПОЁН [бе.. + поён] 1 Охири, чегараси йўқ, ниҳоятда кенг; сарҳадсиз. *Бепоён саҳро. Кўз қулочи сиғмайдиган йироқлар..* К. Яшин, Ҳамза. *Мен камалак гўзаллигини бепоён самонинг табаррук замин бўйнига таққан марваридига қиёс қиламан.* «Ёшлик».

2 Бениҳоя, беҳад, чексиз. *Ҳамма илмларга бепоён муҳаббат боғлаган.* Ойбек, Навоий. *Ману ёнар лаҳзалик оташ, Қотиб қолган хаёл бепоён.* «Гулдаста».

БЕПОЁНЛИК Бениҳоялик, чексизлик, ҳадсизлик. *Ер юзид а инсонга ҳеч қандай наф келтирмай, бум-бўш ётган бепоёнликлар жуда кўп.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Хору зорлик бепоёнлиги, бемуруватлиги билан тантанани қиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕПОСАНГИ [бе.. + посанги] 1 Тарози палласини тенглаштирувчи тошсиз; ўлчов тошисиз; посангисиз. *Бепосанги тарози.*

2 кўча Ўлчовсиз, чексиз. *Ёшлигимнинг тарозуси бепосанги, Бир палласи баҳор тоши билан оғир.* У. Носир, Юрак.

БЕПОШНА [бе.. + пошна] 1 Пошнани қилиб тикилмаган, пошнасиз. *Бепошна этик. Бепошна туфли.*

2 кўча Оғизга олиб бўлмайдиган, одобдан ташқари; беҳаё, қўпол. *Сизга бундай бепошна гаплар эп бўлмайди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Телевидениенинг-ку йўриғи осон, ашулачининг оғзидан бепошна сўз чиқиши билан «шақ» этиб ўчириб қўйса бўлади.* «Муштум».

Оғзи бепошна Шалоқ оғиз. *..оғзи бепошна киши хоҳлабми-хоҳламайми катта ёшдаги кишини ҳақорат қилиб қўяди.* М. Исмоилий, Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл.

БЕПУЛ [бе.. + пул] 1 Пули йўқ, пулсиз. *Бепул бозорга боргунча, кафан олиб мазорга бор.* Мақол. ■ *Кета бер, йўловчи, йўлдан қолмагин! Бепул келиб, бизлардан гап сўрама!* «Равшан».

2 Ҳақ олинмайдиган, пул тўланмай-диган; нархсиз, текин. *Бепул билет. Бепул йўлланма.* ■ *Уқши Бақақуруллоқда.. чойхонада бўлади. Дафтар, қалам бепул.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сиз бепул дорбозлик курси борлиги тўғрисида эшитмаган бўлсангиз.. керак.* «Муштум». *Давлатнинг шунча харажатлари бор. Беморларни бепул даволаб, боқиб ётибди.* С. Нуров, Нарвон.

БЕПУЛ-БЕБАДАЛ [бепул + бе.. + бадал] Эвазига ҳеч қандай пул, нарса олмасдан, текинга, пулсиз. *Улар илму урфонни равнақ топтирмақчилар, шифохоналар барпо этиб, бепул-бебадал муолажа қилмоқдалар.* С. Сиёев, Аваз.

БЕПУШТ [бе.. + пушт] Бола кўрмаган, наслсиз, бефарзанд, боласиз. *Шоди Мударсовичнинг отаси эскижўвалик Гулпошиша деган.. танноз бир бепушт жувонга ўралашиб юрди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

БЕПУШТЛИК тиб. Вояга етган (эркак ёки аёл) организмнинг насл (авлод) қолдиришга ожизлиги; тугдира олмаслик, туғмаслик. *Бепуштликни иложи борича барвақт аниқлаб, сабаблари бартараф қилинса, яхши натижага эришиш мумкин.* «ЎзМЭ».

БЕРАРМОН Бериши лозим бўлган киши. *Берармонга бешов кўп, олармонга олтов оз.* Мақол.

БЕРАСИ Берилиши, қайтарилиши керак бўлган нарса; қарз. *Менинг унга берасим йўқ. Унинг менга бироз бераси бор.* ■ -Сатимхон, — деди ўзини тутиб, — эрингиз бирон одамга берасим бор, демаганмиди мабодо? Шуҳрат, Умр поғоналари.

БЕРАҒОН Беришга ўрганган, беришга одатланган; саҳий. *Берағон қўлим — олағон. Олағон қўлим — берағон.* Мақол.

БЕРАҲМ [бе.. + раҳм] Раҳм-шафқатни билмайдиган, раҳми йўқ, қаҳри қаттиқ; раҳмсиз. [*Жамила ўз-ўзига:*] *Бераҳм бой, тоқайгача хунибийрон йиғлатасан, бу тўқилган ёшлар.. бу оху зорлар сени ёқангдан тутмай қўймас.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Бир бераҳм сен бечоранинг қанотингни қайирибдику!* С. Анорбоев, Сўхбатдошлар. *Бераҳмлар, наҳотки болани шунчалик қўрқитсаларинг!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЕРАҲМЛИК Раҳми йўқлик, шафқатсизлик, меҳрсизлик. *Алихонни бундай ҳолатда ташлаб кетиш ўта бераҳмлиқ эди.* М. Хайруллаев, Кўнгил. *Ота бераҳмлиқ қилиб, бизни оналаримиздан айирди, деган мазмунда ариза тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БЕРБЕРЧИ Ҳалеб бирор нарсани сўрайверадиган; олишга уста; шилқим. *Ололчининг дўсти кўп, Берберчининг дўсти йўқ.* Мақол.

БЕРДАНКА 19-аср ўрталарида америкалик полковник Х. Бердан ихтиро қилган биротар милтлик. *Бердивой берданка билан отадиган овчилардан эмас.* И. Раҳим, Ихлос. *Кўй тери пўстин кийиб, елкасига берданка осиб олган чол эшик олдида Ботирали билан қўл олишиб кўришди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

БЕРЕТ(КА) [итал. beretta — ясси шапка] Гардишсиз, жияксиз енгил ва юмшоқ, ялпоқ бош кийими. *Оқ, қизил, кўк береткалар остидан тошган олтин сочлар майин ҳилпирайди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Береткасини ушлаб қолишга улгуролмади, шамол уни юлқиб учуриб кетди.* М. Мансуров, Ёмби.

БЕРИ рвш. 1 Сўзловчига, шунингдек, сўз бораётган пайт ёки ўринга яқин. *Ҳечқисси йўқ, бир кун нари, бир кун бери.* ■ [Қизлар] «*Нари ёт, бери ёт*» билан бир-бирларини итариб, суриб, кўрпани тўрт томонга тортишиб жанжаллаша бошладилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. — *Бери кел, қизим!* — қўли билан имлади кулиб. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўм. (ч.к. билан) Ҳаракатнинг бошланиш пайтидан бошлаб, буён; маълум вақт давомида, мобайнида. *Кечадан бери. Яқиндан бери. Анчадан (кўпдан) бери. Алмисоқдан бери.* ■ *Асқар аканинг дами ичига тушиб кетди. Шу сабаб, мана кечадан бери қовоғи очилмайди.* Н. Фозилов, Қиссалар, Қиссалар. *Элмурод эрталабдан бери нон-чойдан бўлак ҳеч нарса емаганликдан кўнгли озганини сезди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Институтга киргандан бери Козимжон орқасидан соядек эргашиб юрибди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Тахминан уч йилдан бери шу ишни қиламан.* С. Аҳмад, Юлдуз.

Бери қарамоқ Тузалиш, яхшиланиш томонига ўтмоқ, яхшиланмоқ (беморнинг аҳволи ҳақида). *Беморнинг аҳволи сал бери қаради. Йиғламоқдан бери бўлмоқ* Йиғлагудек бўлмоқ, *Отам тайёрлаган узангиларини бозорда эртадан кечгача сарғайиб кўтариб юриб, сота олмасдан, ҳовлига қўллари қуруқ (ҳолда) йиғламоқдан бери бўлиб қайтар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Нари олиб бориб, бери олиб келмоқ қ. нари.** *Бир томонда Зулфиқор, бир томонда Худодбек — бир-бирига мутлақо ўхшамаган икки йигит унинг хаёлини нари олиб бориб, бери олиб келарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БЕРИГА с.т. айн. бери 2. Қамалган кунимдан берига ундан хабарим йўқ, тақсир! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕРИГИ Сўзловчига ёки сўз бораётган ерга яқинроқ бўлган. *Бериги уй. Самарқанддан бериги станция.* ■ *Отабек бериги бурчакдан туриб, уни [Кумушни] қўли билан янар ва кулумсираб хўмраяр эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сирдарёнинг нариги боши, бериги боши, Сойда битган қамишмикан қизининг қоши.* «Қўшиқлар».

БЕРИДА кўм. (ч.к. билан) Сўзловчига, шунингдек, сўз бораётган нарса, пайт ёки ўринга яқинроқда. *Рўпарада Чотқол тоғлари, ундан берида эса.. бирин-кетин баландлашиб кетган гўмбаз-гўмбаз қирлар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мастон юқориқоққа чиқиб, дашт томонга қаради. Уфқдан берида ўргимчакдай ўрмалаб арава келар эди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

БЕРИЁ [бе.. + риё] Иккиюзламачилик, мунофиқлик қилмасдан; риёсиз. *Тарихни яққол, бериё кўрсатишда Завқийнинг сатираси ҳаммасидан устундир.* Ф. Фулом.

БЕРИЛГАН 1 Берилмоқ фл. сфлш. *Диплом ўрнига берилган маълумотнома. Берилган сон. Берилган вақт.*

2 *кўчма* Бирор кимса ёки нарсага ихлос, меҳр қўйган; содиқ; фикри-зикри бир нарса билан банд бўлган, чулганган. *Фанга берилган одам. Мусиқага берилган ёшлар.*

3 *салб.* Бирор нарсага майл қўйган, ружу қилган, ўрганган, ўч. *Пулга берилган одам.* ■ *Башорат унинг катталарга ўхшаб хаёлларга берилганини кўриб, қадамини секинлатди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БЕРИЛГАНЛИК 1 Бирор нарсага ихлос, меҳр қўйганлик; фикри-зикри бандлик. *Китобга берилганлик. Мусиқага берилганлик. Хаёлга берилганлик.*

2 Садоқат, содиқлик.

БЕРИЛЛ [юн. beryllos — кўк-яшил рангли қимматбаҳо тош] Ҳалқасимон силикатлар кенжа синфига мансуб, турли рангдаги шишасимон ялтироқ минерал; қимматбаҳо тош.

БЕРИЛЛИЙ [лот. Beryllium < юн. beryllos] *ким.* Менделеев даврий системасининг II гуруҳига мансуб, эриши қийин бўлган, қаттиқ, енгил, кумушранг металл.

БЕРИЛМОҚ 1 Бермоқ 1, 2, 4-6 фл. мажҳ. н. *Хат эгасининг ўз қўлига берилади. Ёзма ишга бир соат вақт берилади. Китоб уйга берилмайди.* ■ *Бу қий-чув орқасидан меҳмонларга куюқ-суюқ берилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор кимса ёки нарсага ихлос, меҳр қўймоқ, садоқат боғламоқ; бирор нарсага ружу қилмоқ, ўрганиб кетмоқ. *Мусиқага берилмоқ.* ■ [Хўжаев:] *Қайси кўзим билан кўрай. Ҳалиги нотик ўзимизнинг Шукрулло афанди экан. Наҳотки, у киши шу қадар берилиб кетган, деб ўйладим.* 3. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Айта қолинг, Авлиёота — қозоқ юрти, норинхўрликка кўпроқ берилганга ўхшайсиз-а? Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Чўммоқ, ботмоқ, маҳлиё бўлмоқ. [Гулнор] *Ўзининг паришон хаёлига берилиб, кимсасиз ҳовлида кеза бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Буш келмоқ; таслим бўлмоқ. *Отабекнинг бу мактуби Кумушга бўлган муносабатининг ҳамон боқийлигини.. ўзининг осонлик билан рақибга берилмаслигини сўзлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕРИЛУВЧАН 1 Бирор нарсага тез бериладиган, майл қўядиган; ўзини тия олмайдиган. *Ёмон таъсирга берилувчан бола.*

2 *тиб.* Юқумли касалликларга мойил; касалликка унча қаршилиқ кўрсата олмайдиган. *Касалликка берилувчан организм.*

БЕРИЛУВЧАНЛИК Бирор нарсага тез берилишлик; мойиллик. *Организмнинг берилувчанлиги.* ■ *Тана температурасининг пасайиши организмнинг тириклик фаолиятини заифлаштиради, касалликларга берилувчанлигини оширади.* «Анатомия».

БЕРИШМОҚ Бермоқ 1, 2, 4-6 фл. бирг. н. *Уйлашга ҳам вақт беришмади. Сизга яхши маслаҳат беришибди.* ■ *Севишганларига, кўнгиб беришганларига беш йил тўлиб, олтинчи йил тугай деб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БЕРК 1 Бекитиб, ёпилиб ёки тўсиб қўйилган; ёпиқ. *зид. очик. Дарвоза берк. Уй берк. Йўл берк. Чегара берк.*

2 Ҳамма ёғи ёки бир қисми ўралган, ёпилган. *Усти берк йўлак. Усти берк арава. Берк машина.*

Боши берк кўча Йўлини, иложини топиш қийин бўлган, мушкул аҳвол. *Илмиз тажриба — боши берк кўча.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Отабек боши берк кўчада қолгандек бўлди, жавобига қийналди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕРМОҚ 1 Қўлига тутқизмоқ; қўлига ёки ихтиёрига топширмоқ. *Берганинг бетига қарама.* Мақол. *Олмоқнинг бермоғи бор.* Мақол. ■ *Ҳалиги хатни у танаффусга чиққанда Рустамга бермоқчи эди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Виктор ҳам кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашгач, қўлига телеграммани берди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Эҳтиёжини, талабини қондирмоқ; йўқ нарса билан тазминламоқ. *Экинга сув бермоқ. Молга хашак бермоқ. Қурилишга маблағ бермоқ. Бола йиғламаса, она сут бермас.* Мақол. ■ *Қурилиш трести унга ётоқхонадан жой берди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Банданинг ризқини олло беради.* К. Яшин, Ҳамза. *Бойнинг қизига раҳми келиб, унга нон берибди.* «Булбулигўё». *Қўша қариндошлар, яхши фарзандлар берсин.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Шеригим унга бир стакан сув берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Курёз ака шуни кутиб тургандай: — Мен қўйларга томоқ берай, — деб қўзғалди.* С. Сиеёв, Ёруғлик.

3 Бахш этмоқ, бағишламоқ; руҳий ҳолат, кайфият, кўриниш пайдо қилмоқ. *Музыка дилларга ором беради. ■ Саёҳат гашти, тоғлар ўрқачи, ранго-ранг табиат кўзларни яшнатиб, дилларга ором беради.* Газетадан. *Мансур акаларча меҳрибонлик билан Гавҳарнинг елкасидан тутиб, дада берди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *[Нури] Гулнор тўғрисида сўзлаганда, товушига сирли оҳанг берди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг [Кумушининг] нафис қора сочлари орқа-ўнгига тўзғиб, ажиб бир манзара бердилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бирор муассасага ўрнаштирмоқ, киритмоқ, Болани боғчага бермоқ. *Ўғлини ўқишга бермоқ. ■ Бошқа бирор хунарга берсак бўлмайдими?* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Бир ўғлимни Хадрадаги ўрис мактабига бердим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мен Марусяга тайинлаб қўйдим, эртадан бошлаб боғчага бер.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Маҳсулот етиштириб, тайёрлаб етказиб турмоқ; ўз маҳсули билан таъминламоқ. *Бу халқ хўжалигига нима беради? Қишлоқ хўжалиги аҳолига озиқ-овқат, саноатга хомашё беради. ■ Этак-этак пахтани икки қўллаб терганман, Гектаридан юз-юзлаб пахта берай деганман.* «Қўшиқлар».

6 Нашрга киритмоқ, босмоқ, эълон қилмоқ; эшиттирмоқ; кўрсатмоқ. *Мақолангизни келгуси сонда берамиз. Концерт бермоқ.*

7 Айрим отлар билан қўшма феъл ясайди; мас.: *аҳамият бермоқ, бардош бермоқ, жавоб бермоқ, бой бермоқ, жой бермоқ, зарба бермоқ. ■ Ўн бир киши қарши овоз берди.* «Шарқ юлдузи». *У кўприкдан ўтиб, катта йўлга чиққанидан сўнг отга қамчи берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Мана, сени деб қандай балоларга бардош беряпман.* К. Яшин, Ҳамза. *Қуруқ одамлар қийимга зўр беради, деганлари бежиз эмас экан.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳаё қайси нарсада бўлса, унга зийнат беради.* «Фан ва турмуш». *Қулоқларида уч калима сўз ўрин таллашиб, акс садо берди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

8 Кўмакчи феъл вазифасида -(и)б аффиксли равишдош шаклидаги етакчи феъл билан бирикади ва: 1) ҳаракатнинг биров, ўзга учун бажарилганлигини ифодалайди. *Янганга айт: иликдан ош қилиб берсин.* «Гулдаста». *Энди ишингга қара, болам, эртага қўйлак тиқиб бераман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Мен булган воқеани айтиб бердим. Т. Ашуров, Оқ от. *Тутнинг устига чиқиб қоқиб бердим.* С. Зуннунова, Олов. *Бу чолдан ҳар бало кутса бўлади.* Уни ҳукуматга тутиб бериш керак. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) етакчи феълдан англашилган маънони кучайтириб ифодалайди. *У қўлини силтаб бақириб берди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қамбаралидан эшитиб ишонмади ва иккаловини ҳам сўқиб берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Зулайхо опамлар уришиб берадилар.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

9 Кўмакчи феъл вазифасида -а, -й аффиксли равишдош шаклларидаги етакчи феъллар билан бириқиб келганда, кўпинча -вер шаклида талаффуз қилинади ва қуйидаги маъноларни ифодалайди: 1) етакчи феълдаги ҳаракатнинг бажарилиши учун қаршилиқ, монелик йўқлигини, у бемалол бажарилиши мумкинлигини англатади. *Қатиқламасдан косаларга суза бер.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой. *Баҳузур ўтира бер, чарчагандирсан?* У. Исмоилов, Сайланма; 2) етакчи феълдаги ҳаракатнинг давомлилиги, такрорлигини билдиради. *У сув ташиб, хумларга қуя берди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ўлимдан бошқа ҳамма яхшилиқнинг барвақт келгани маъқул, деб она-бола изғий берди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *Сенинг муштингни ея бериб, жонимда жон қолган эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳадеб катта шаҳарда яшай бериш ҳам одамни диққинафас қилиб юборади.* Т. Ашуров, Оқ от.

10 Етакчи феъл сифатида қўшма феъллар таркибига киради, мас.: *бериб тур, бера қол, бериб юборди.*

Бердисини айтгунча уриб ўлди^рмоқ Гапни охиригача эшитмасдан ҳукм (хулоса) қилмоқ. *Бердиси*ни айтгунча уриб ўлдирадиган кўринасан, сабр қилгин, болам. С. Анорбоев, Оқсой.

БЕРТОЛЛЕ [*<* француз кимёгари Клод Луи Бертолле (Berthollet) номидан]: **бертолле тузи** ким. Тибиётда дезинфекция учун, техникада портловчи моддалар тайёрлаш учун қўлланадиган, садаф каби товланувчи порошок; калий хлорат.

БЕРТОЛЛИДЛАР Француз кимёгари Клод Бертолле номи билан аталган кимёвий бирикмалар.

БЕРУХСАТ [бе.. + рухсат] *рвш. айн. рухсатсиз.* *Берухсат кириш мумкин эмас.* Мен-

дан берухсат кетманг. — Ундан берухсат қадам ташламайдиган бўлди. Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

БЕРУХ [бе.. + рух] Руҳан эзилган, руҳи паст, руҳсиз. *Ҳафиза шу кундан бошлаб кўрна-тўшак қилиб ётиб қолди, у негадир бемажол ва берух эди.* Мирмуҳсин, Умид.

БЕРЧ Дағал, эзилмайдиган; чайнаб бўлмайдиган. *Берч лой. Берч нон. Олманинг берч жойи.* — Мирвали баъзан текисланган ердан бир сиқим тупроқ олиб, кафтида эзиб кўради. Сап-сариқ, олтинга ўхшайди: эзгиласанг, берч бўлиб, қўлингга ёпишмайди. Уқаланиб кетади. С. Аҳмад, Жимжитлик.

БЕСАБАБ [бе.. + сабаб] айн. сабабсиз. *Бесабаб оёққа тикан кирмас. Мақол.* — Юзингдан олар беадаб, Ишдан қолар бесабаб. «Кўшиқлар». *Кулфату роҳат кишига келса, келмас бесабаб. Ҳабибий. Эслайман, болалик чоғимда бир кун Безори тош отди менга бесабаб.* А. Орипов.

БЕСАБР [бе.. + сабр] Сабри, тоқати йўқ, чидамсиз, тўзимсиз. *Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар, бесабрлар ўз оёғидан йитар.* Мақол. — *Басавлат, шаддод аёллар бесабр бўладилар.* «Шарқ юлдузи».

БЕСАБРЛИК Сабр, чидами етмаслик; чидамсизлик, тоқатсизлик. *Бесабрлик билан кутмоқ.*

БЕСАВОД [бе.. + савод] 1 Ёзув-чизувни билмайдиган, саводи йўқ. *Бесавод одам. Бесавод бола.*

2 Илму маърифатдан беҳабар; билимсиз. *Бизам жа-а бесаводмас, ҳеч қандай инфекция йўқлигини биламиз. Баччағар, юқади дейди-я! Ҳи-ҳи!* «Ёшлик».

БЕСАМАР [бе.. + самар] Фойдасиз, натижасиз, беҳуда. *У миясини ҳоритган бесамар ўйлар, вужудини чулғанган ҳардамҳаёл кайфиятдан фориг бўлиш учун боши оққан томонга кетишга рози.* С. Нуров, Нарвон. *Оқсоқол уларнинг сафари бесамар кетишини қайдан билди — бу ҳол ҳали-ҳали сир эмиш.* М. Мансуров, Ёмби.

БЕСАМАРА айн. бесамар. *Афсуски, бесамара меҳнат қилибсиз.* «Шарқ юлдузи».

БЕСАНОҚ айн. саноксиз. *Дашт эта-гидаги адир ва қумтепаликлардан парвоз қилиб ёпирилган гирдоблар.. осмон кўксига бесаноқ найзалар отар.. домига нимаики илашса, чирпирак қилар эди.* Ж. Абдулла-хонов, Хонадон.

БЕСАР [ф. *بی سر* — бошсиз, боши йўқ]: **бесар бўлмоқ** Бесаранжом бўлмоқ, тинчлигини, ҳаловатини йўқотмоқ. **Бесар қилмоқ** (ёки **этмоқ**) Бесаранжом қилмоқ, тинчлигини, ҳаловатини бузмоқ; издан чиқармоқ. *Қалб танҳо сени ўйлаб, кулиб гоҳ, гоҳи йиғлардим, Нетай, ҳижрон азоби айламиш беихтиёр, бесар.* Н. Муҳаммад, Баҳор тароналари. *Кўкда ой кезади бесару сомон, Йироқ замин узра ташлаб ҳорғин из.* А. Орипов.

БЕСАРАНЖОМ [бе.. + саранжом] 1 Саранжом-саришта қилинмаган; саранжом топмаган, айқаш-уйқаш. *Бесаранжом уй. Ошхона доим бесаранжом.* — *Болаларнинг ўйинчоқлари, китоб, газеталар билан бесаранжом бўлган хонада бир аёл ётарди.* С. Зуннунова, Қанот. *Барча ҳовлилар қатори уларники ҳам бесаранжом.* «Шарқ юлдузи».

2 Саранжом-саришталикни билмайдиган, палапартиш иш, рўзғор тутадиган. *Бесаранжом хотин.*

3 Ҳаяжон, изтиробга тушган; ташвишли, изтиробли, безовта. *Мўйлов бесаранжом кўзларини жовдиратиб, дарров гапира олмади.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. *Чол бесаранжом бўлиб, кўзи бежо, олма-кесак тера бошлади.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

БЕСАРАНЖОМЛИК Тинчи бузилганлик, безовталиқ, тартибсизлик. *Юсуфбек ҳожи юрт бесаранжомлиги ва ўғил қайғуси билан асабийлашган эди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Татьяна Ҳайдарнинг авзойида қандайдир бесаранжомлик борлигини сезди.* И. Раҳим, Ихлос. *Энди қорачиқлари кенгайиб, бесаранжомлик ўрнини мунгли ифода эгалади.* «Ёшлик».

БЕСАРИШТА [бе.. + саришта] айн. бесаранжом. *Бу хил одамлар ўта бесаришта, инжик ва ўта сершубха бўлади, сизнинг ҳар бир ҳаракатингиздан гумонсирайди.* «Ёшлик».

БЕСАС Ҳеч нарса демай, товуш чиқармай, унсиз. *Шайх арвоҳдек бесас, бепарво турарди.* С. Сиёев, Аваз. *Лекин асир бесадо, бесас, Боши ёрик, яраланган, қон, Мурда каби ётарди бежон.* Ҳ. Олимжон. *Кудуқ тубидаги оқ тошдек бесас Кўксимда ётибди хотирам маним.* «Саодат».

БЕСОАТ 1 [бе.. + соат] 1 Соати йўқ, соатсиз.

2 Вақти, соатининг тайини йўқ; бемаҳал, бемаврид. *Кўзидан тўжилган ёшдан Бесоат кун чиққан экан.* «Нурали». *Уст-*

устига гала душман, Бу урушлар бесоати: ё кечаси, ё кундузи. «Гулихиромон».

БЕСОҚОЛ 1 Ҳали соқол-мўйлови чиқмаган, ёш ёки соқол қўймаган; соқолсиз. *Қуш учса қаноти куядиган чўлларда.. бесоқол болам, йўл бўлсин?* «Кундуз билан Юлдуз».

2 *от этн.* Бачча вазифасида сақланадиган, ҳали соқоли чиқмаган чиройли бола. *Муллаларнинг талашы — вақф, масжид, тўй оши, Бесоқолдир уйнаши, йиғла миллат, йиғлайлик.* Ҳамза. [Турсун] *Ёдгорнинг самоварчи ҳам ошпаз исмида юрган бесоқолидир.* Ҳамза.

БЕСОҚОЛБОЗ *айн.* баччабоз. *Ана энди бу Ҳасан чопсон қурғури ҳам бесоқолбоз эди, ҳам хотинбоз эди.* «Гулнорпари».

БЕСОҲИБ [бе.. + соҳиб] Эгаси йўқ, қаровсиз; ташландик, хароб. *Бефарзанднинг бесоҳибдир қўрғони.. «Эрали ва Шерали». Ким эшитар менинг қилган ноламни, Бесоҳиб айлади шахру қаламни (қалъамни).* «Эрали ва Шерали». *Бесоҳиб бўлмасин ҳеч кимнинг жойи.. «Юнус пари».*

БЕССЕМЕР Бессемерлаш усули билан пўлат олиш жараёни.

Бессемер пўлат Бессемерлаш йўли билан олинган пўлат.

БЕССЕМЕРЛАШ [инглиз ихтирочиси Генри Бессемер (Bessemer) номидан] *тех.* Эриган, суюқ чўян орқали ҳаво ёки кислород ўтказиб, ундаги ортиқча углерод ва б. қўшимчаларни қуйдириш йўли билан пўлат ҳосил қилиш.

БЕСУБУТ [бе.. + субут] Бир гапта, ваъдасида турмайдиган; бурди, тутуриғи йўқ. *Танмасман, кўрмасман, ёт у мен учун, Баски бирор дўзахидир, шилқим, бесубут.* А. Орипов.

БЕСЎНАҚАЙ 1 Кўриниши ҳаддан, меъёрдан ташқари, катта; қўпол, келишмаган. *Бесўнақай одам. Бесўнақай гавда.* ■ [Тиллабой] *Суяги йўғон, семиз, кўзлари қисик, бесўнақай кимса эди.* П. Турсун, Уқитувчи. *Каримани кўриб, ёқа ушлайсиз. Девадай, оёқ-қўллари бесўнақай, қўполгина қиз эди.* «Ёшлик».

2 Ҳаддан ташқари кўримсиз, хунук; беўхшов. *Унинг [Полвоннинг] кўзи олдида Умарбекнинг бесўнақай башараси гавдаланди.* С. Аҳмад, Кадрдон далалар. *Унинг [Қобилоннинг] бошида эскироқ кук кепка, шу рангда узун енгил пальто, оёғида эса катта, бесўнақай кирза этик.* Б. Даминов, Одамдан яхши ном

қолсин. [Поччамнинг] *Бошида бесўнақай ўралган қўпол салла.* Ойбек, Болалик.

3 Жуда ҳам бемаъни, келишмаган; ўринсиз, қўпол. *Бесўнақай гап.*

БЕСЎРОВ *айн.* бесўроқ. *Сен бесўров боққа кирдинг, бемаъни, Тукилади сендай аҳмоқнинг қони.* «Маликак айёр».

БЕСЎРОҚ *рвш.* **1** Рухсат олмай, рухсат бўлмагани ҳолда; сўрамай, берухсат. *Бу бефаҳм.. Шеров мenden бесўроқ иш қилмайди, деб вақти чоғ.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *с.т.* Тергов қилмай-нетмай, терговсиз. *Бесўроқ қамоқда ётмоқ.*

БЕТ 1 Одам бошининг олд қисми, олд томони; юз, афт. *Унинг [қизнинг] бетидаги қуюқ қора қоши, қорачиғи, йирикдан келган ўйноқи кўзлари Элмуродга Муҳаррамни эслатди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Гўё бу сеҳргар чол ҳамма сирни бетдан ўқиб олар эди.* А. Қодирий, Уттан кунлар. *Хон, Авазининг гапини эшитмагандек, бетини буриб, қаватидаги наққошга нимадир тайинлаган бўлди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Юзнинг ёноқдан ияккача бўлган икки томонидан ҳар бири; чакка. *Икки бети қипқизил олмадай.* ■ *Дока рўмолин дол қўйган, ўнг бетига хол қўйган.* «Кўшиқлар». *Икки бети йлтиллаб, Новвой ширмой кулчадай.* «Нурали».

3 Бирор нарсанинг беткай, сирт томони, юзаси. *Ернинг бети сергиб, тобига келиши билан чигит экишга киришувимиз керак.* Газетадан. *Ҳовуз бетига кумушдай йлтироқ танга балиқлар чиқиб, нон ушоқларини илиб кета бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сол қалқиб турибди сувнинг бетиди.* «Нурали».

4 *айн.* саҳифа **1.** *Газетанинг тўртинчи бети.* ■ *Эртасига ҳалиги шеър газетанинг иккинчи бети бошида босилиб чиқиб, ҳамманинг оғзида қироат қилинди.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Ахир неча юз бет келадиган асарни кеча-кундуз ухламай, кўз нурини тўқиб, қўлда ёзиб чиқишининг ўзи ҳам меҳнатга кирмайдими?* Шукрулло, Сайланма.

5 *кўчма* Томон, чет, соҳил. *Салорга яқинлашганда, сувнинг нариги бетидан хотинларнинг товуши келди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Сал юришгандан кейин аёл, етдик, деб кўчанинг чап бетидидаги эшик олдида тўхтади.* С. Аҳмад, Уфқ.

6 *кўчма* Темирдан ясалган асбоб-қуролларнинг тиғи, дами. *Ер кетмоннинг бетини*

қайирадиган даражада тош-метин бўлиб музлади. С. Анорбоев, Оқсой.

Бет бўлмоқ Юзма-юз бўлмоқ, рўпара келмоқ, учрашмоқ. *..бола-чақасининг кўз ўнгида шарманда бўлган одам қайта бошдан уларга бет бўлишга ҳадди бўлмайди.* «Ёшлик». *Бет бўлман деб тагин мелисага тушиб қолма.* «Шарқ юлдузи». **Бет олабоқ** Қалинлашмоқ, қаймоқланмоқ. *Эрталаб сут бет олади ва бироз қуюқ тортади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. **Бет чидамайди** Уяласан, номус қиласан киши. *Ҳадеб гап эшита-вершига бет чидамайди.* **Бетга айтмоқ** Аямасдан (яширмасдан) ўзига айтмоқ. *Бетга айтганнинг захри йўқ.* «Аския». **Бетга чопмоқ** Юз-хотир қилмай тик гапирмоқ. **Бетига оёқ кўймоқ қ.** оёқ. **Бетига қарамай** 1) ҳисоблашмай, сахийлик билан. *Пулнинг бетига қарамай сарф қилмоқ;* 2) аямай, аяб ўтирмасдан. *Отнинг бетига қарамай, кечикмай номани етказ.* «Юсуф ва Аҳмад». *Қараманг отнинг бетига, Қамчилар уринг этига.* «Гулнорпар». **Бети йўқ** Ор-номуси йўқ, юзсиз. *Элга қўшилганнинг кўнгли тўқ, элдан ажралганнинг бети йўқ.* Мақол. *Бекорчининг бети йўқ, Қозон осар эти йўқ.* Мақол. **Бетянг борми?** Уятинг, ор-номусинг борми? *..бетини кўрмаган* Ҳеч кўрмаган, бошдан кечирмаган, ўзи нима эканлигини билмайдиган. *Эсини танигандан буён хаста бўлмаган, табиб бетини кўрмаган Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бетини кўрмай кетмоқ** Йўқолиб, узоқлашиб кетмоқ; жудо бўлмоқ. *Ун беш йил Шодмонбойнинг пулсиз хизматини қилиб, охирида ўн тўрт йил қишлоқ бетини кўрмай кетсин.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ. **Бетини сидирмоқ** Уятни йиғиштириб қўймоқ, лўлилик қилмоқ. *Қилиб шармандалик, бетни сидирди, Юлиб кўз, ҳийлаи найранг қидирди.* Ҳабибий. **Бетини юлмоқ** Дод-фарёд солиб, бетини тимдаламоқ. *Онам ёнимга келиб, бетини юла бошлади: -Нима бало қилдинг, жувонмарг? Энди эл-юрт олдида қандоқ тирик юрамиз?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бетини қайтармоқ** Шаштини тўхтатмоқ, орқага буриб ташламоқ, чекинишга мажбур қилмоқ. *Лағнати фашистнинг бетини бир қайтариб олсак, марра бизники.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бети қалин** (ёки қаттиқ) Гап таъсир қилмайдиган, ор-номуси йўқ, сурбет. *Бетимнинг қалини — жонимнинг ҳузур.* Мақол. ■ *Умид қилма энди суту*

қатиқдан, ўргилдим-ку сендек бети қаттиқдан. А. Пўлат. **Бети қолмаслик** Ботина олмайдиган, уяладиган бўлиб қолмоқ. *Ўзим чиқай десам, бетим қолмади.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бети қора** Эл олдида уятга қолган, юзи шувут. *Бадфеълнинг бети қора.* Мақол. **Бети қотмоқ** Гап таъсир қилмайдиган, уялмайдиган бўлиб қолмоқ. *Болани сўксанг, бети қотар, Урсанг — эти қотар.* Мақол. **Бети курсин қарғ.** Юзини кўришга тоқатим йўқ, кўзга кўринмасин, йўқолсин, ўлсин, қуриб кетсин. *-Бетларинг курсин, одамхўрлар! — деб ғижинарди.* Файратий, Унутилмас кунлар. **Қайси (ёки не, қандай) бет билан** Қандай қилиб, уялмай-нетмай. *Акам — жигарим. Суюнаман! Лекин.. энди унга қайси бетим билан рўпара бўламан!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Не бет билан Қўнғирот элга бораман.* «Алпомиш». **Қўлини бетга тортмоқ** Фотиҳа қилмоқ, дуо қилмоқ, фотиҳа бермоқ. *Душман битган — бари жонни сотади, Мирза Маҳмуд қўлини бетга тортади.* «Юсуф ва Аҳмад».

БЕТА [юн. beta] 1 Юнон алифбосининг иккинчи ҳарфи (β) ва шу ҳарфнинг номи.

2 Модданинг муайян ҳолатини ҳамда маълум сўзнинг бета-зарралар ёки бета-нурларга алоқадорлигини билдирувчи сўз бўлаги. *Бета-зарра.*

Бета-емирилиш Атом ядроларининг элементар зарралар — электрон ёки позитрон чиқариб, радиоактив емирилиши, парчаланиши. **Бета-зарралар** Бета-емирилишда радиоактив ядролардан ажралиб чиқадиган элементар зарралар — электронлар ва позитронлар. *Бета-зарралар оқими бета-нурлар дейилади.* «ЎзМЭ». **Бета-терапия** Касаллик туфайли организмнинг ўзгарган тўқималарини бета-нурлар ёрдамида даволаш усули.

БЕТАВФИҚ [бе.. + тавфиқ] 1 Дин йўл-йўриқларига ишонмайдиган, диний эътиқодсиз; имони йўқ; муртад. *Калима келтир, бетавфиқ!* Ойбек, Танланган асарлар. *Кимда-ким худонинг осий бандаси.. бетавфиқ Аваз Утар ўғлининг дўконига оёқ босса.. сочсоқол олдирса, имони куйга-ай!* С. Сиёев, Аваз.

2 *кўчма* Уятни (номуси, ҳаёси) йўқ; уятсиз. *Мард йигитнинг номус-ори бўлади. Юлдузойни ёрим дема, бетавфиқ.* «Кўндуз билан Юлдуз». *Бетавфиқ чол, ичиб, йиқилиб ётибди.* Газетадан.

БЕТАЙИН [бе.. + тайин] 1 Бор-йўқлиги, юз бериши ёки бермаслиги аниқ бўлмаган, номаълум, тайинсиз. *Фуломжон ҳушига келди. Уни энди бетайин бир қўрқув ҳушига келтирган эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Йигитманки, таваккални қиламан, Бетайин юртларга кетиб бораман. «Муродхон». Қўзибой чолнинг касби бетайин. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.*

2 Бир зайлда, бир гапта турмайдиган; тутуриғи, бурди йўқ, беқарор. *Бетайин одам. ■ Қўрқоқ, бетайин, иродасиз, маслаксиз, ношуд одам бошига оғир бир мушкул тушганда сотқинлик қиларкан-да!* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Болалар одамгарчилиги йўқ, бетайин кимса экан, дейишмасмикан?* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Таги пуч, асоссиз, беҳуда; мужмал; мақсадсиз. *Бетайин гап. Бетайин жавоб. ■ Кампир, йиғлаб, бунда савол қиласан, Бетайин гапирсанг, тайин ўласан. «Гулшанбоғ». Гаранг қилди бу бетайин юришлар, Соқибулбул, ўйлаб, бергин маслаҳат. «Маликани айёр».*

БЕТАКАЛЛУФ [бе.. + такаллуф] Ортиқча мулозаматни ёқтирмайдиган ёки ана шундай мулозамат қилишни билмайдиган; камсуқум; ортиқча такаллуфдан, мулозаматдан холи. *Бетакаллуф одам. ■ Булар орасидаги бетакаллуф муомала ва муносабатга одамлар ўрганиб қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари. Ҳабиб бу йигитлар билан бетакаллуф кўришиб чиқди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Чол бетакаллуфгина чордана қуриб ўтирдида, хотини қуйиб узатган аччиқ памил чойни пуфлаб ича бошлади. Ҳ. Фулом, Феруза.*

БЕТАКРОР [бе.. + такрор] 1 Такрорланмайдиган, қайтиб келмайдиган. *Умр бир берилгай, қайтмас, бетакрор. «Саодат». Биламан, Хизр ким ва бидъат нима, Биламан, ёшлик ҳам кетди бетакрор. А. Орипов. Болалик.. шодлигу қувончларга, орзу-ўйларга тўла беғубор ва бетакрор ўйинқароқ дамлар.. «Саодат».*

2 Тенги йўқ, ноёб, топилмас. *Ҳалима Носированинг беқиёс санъати, табиий ва бетакрор овози халқимиз қалбидан чуқур жой олган. «Саодат». Улкамиз тарих ва маданиятида.. кўҳна Тошкентнинг ўрни бетакрор. Газетадан. Тиббиёт олимларини Косонсойнинг бетакрор табиати қизиқтиради. «Саодат».*

БЕТАМИЗ [бе.. + тамиз] Ўз ақли, фаросати билан бир иш қилолмайди; нарса-

ҳодисанинг моҳиятига фаҳми етмайдиган; дил-фаросати йўқ, бефаҳм. *Бетамизда бет бўлмас, безорида уят бўлмас. Мақол. ■ Аммо дуч келган одамга ўзи ва ўзгалар ҳақида оғзига келганини гапирадиган бунақа бетамизни учратмаган эди. Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.*

БЕТАМИЗЛИК Фаҳму фаросатсизлик, идроксизлик. *Меҳмоннинг қизарганини пайқабган кекса бой ўз хотинининг катта оғиз ва бетамизлигига аччиғланиб, юзини тескари бурди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу ўринда, гар бир қадар муносабатсиз бўлса ҳам, мулла Мўҳсиннинг бир бетамизлигини айтмасдан ўтолмаймиз. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоё.*

БЕТАРАФ [бе.. + тараф] Ҳеч қайси томонга, гуруҳга ён босмайдиган, қўшилмайдиган; холис. *Бетараф мамлакатлар. ■ Уч киши бетараф қолди. «Шарқ юлдузи».*

Бетараф зона Ҳеч кимга қарашли бўлмаган ҳудуд.

БЕТАРАФЛИК Қўшилмаслик, холислик. *Бетарафлик сиёсати. Бетарафлик йўлини тутуш.*

БЕТАРАФОНА *рвш. кам қўл.* Ҳеч қайси томонга ён босмай, қўшилмай; холис ҳолда. *Бетарафона иш тутмоқ.*

БЕТАРТИБ [бе.. + тартиб] 1 Тартибга солинмаган ёки тушмаган, айқаш-уйқаш; тартибсиз ҳолдаги. *Бетартиб хўжалик. ■ Қўра этагидаги девор устига бетартиб шох ёйган қора тол зулмат қўйнида хаёлий шарпаларни эслатади. Ҳ. Фулом, Машғал. Аёл кийим-кечаклар бетартиб сочилган хона ўртасида гангигандек сўппайиб турарди. «Ёшлик».*

2 Тартиб-интизомга риоя қилмайдиган; тартибни бузувчи; қонун-қоидага бўйсунмаган ёки бўйсундирилмаган, тартиби йўқ; пойма-пой. *Бетартиб гап. Бетартиб бола. Жуда ҳам бетартиб бўлиб кетяпсан.*

БЕТАСКИН [бе.. + таскин] Тинчлик, тасалли бермайдиган; бетинч, бесаранжом. *Беадад, бетаскин бир алам вужудини қамраб, бўғзини қаттиқ бўға бошлади. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

БЕТАШВИШ [бе.. + ташвиш] 1 Ғам-ташвишдан холи, ғам-ташвиши бўлмаган. *Беташвиш бой қайда, Меҳнатсиз ош қайда. Мақол. ■ Гулга, нурга бурканган хиебонларда бахтиёр, беташвиш одамлар орасида чарча-*

гунларича [Набижон билан Муборак] юришди. С. Зуннунова, Қанот.

2 Ғам-ташвишсиз, осойишта, тинч. *Беташвиш иш. Тун беташвиш ўтди.* ■ *Аввалига секин бошланган, кишининг беғам, беташвиш шўх кунларни эслатадиган куй, бориб-бориб жуда авжига чиқиб кетди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

БЕТАЪЛИМ [бе.. + таълим] Таълим, тарбия кўрмаган; тарбиясиз. *Бетаълим бола.*

БЕТАЪРИФ [бе.. + таъриф] Бирор-бир таърифга, тавсифга сиғмайдиган, таърифи чексиз. *Наврўзи олам — табиатнинг беташриф яшаши, демак, умрларнинг бошланishi ҳам.* «Ёшлик».

БЕТАЪСИР [бе.. + таъсир] **1** айн. таъсирсиз. *Бетаъсир гап.*

2 Гап таъсир қилмайдиган, териси қалин; сурбет. *Бетаъсир одам.*

БЕТАХЛИКА [бе.. + тахлика] Хавф-тахлика солмайдиган; хавф-хатарсиз, тинч. *Бетахлика иш. Кун бетахлика ўтди.* ■ *Гулрўй унга тегибдики, бирор куну бетахлика утганини эслолмайди.* «Ёшлик».

БЕТАҲОРАТ [бе.. + таҳорат] **1** Таҳорат қилмаган, олмаган ҳолда. *Ана энди кўнглини хотиржам қилгандан кейин, бет-қўлини ювиб, бекларнинг раёйига қараб, кунда бетаҳорат намоз ўқуғувчи эди.* «Юсуф ва Аҳмад».

2 кўчма Динсиз, имонсиз. *Бетаҳорат одам.*

БЕТАҲОПАР Андиша қилиб ўтирмай, тортинмасдан, одамнинг юзига тикка айтувчи. *— Агар боланинг руҳи синмаса, шунақа бетаҳопар.. бўлади, — деди [Акбархўжа]. П. Турсун, Ўқитувчи. — Бетаҳопар! — деди фикжиниб. — Шу туришингиз бўлса, косангиз оқармайди, Алиев!* «Ёшлик».

БЕТАҲОПАРЛИК Озгига келганини қайтармасдан айтиб юборишлик, андиша қилиб ўтирмасдан, юзига тикка айтишлик. *Ҳеч бўлмаганда, «менда нима айб», деб бетаҳопарлик қилмадингиз-а?! Э, балли-ей.* «Ёшлик». *Унақа бўшашаверманг, бийрон бўлганга нима этсин, деб турган одам бештиёр тортинчоқликни мақтади, бетаҳопарликни жини суймаслигини билдирди.* «Ёшлик».

БЕТЕРГОВ с. т. айн. терговсиз. *Бетергов қамоқда ётмоқ.*

БЕТИЗГИН айн. тизгинсиз **2.** *Бетизгин ҳаёл.* ■ *Унинг шоирона руҳи бетизгин.* «Ёшлик».

БЕТИЙИҚ Тутиб, тўхтатиб бўлмайдиган, тизгинсиз. *Каримнинг ранги бўзаради, кўзларидаги бетийиқ ифода қаҳрга айланади.* «Ёшлик». *Оила бошлиғи ҳар жиҳатдан етук бўлса.. фарзандлари ахлоқ-одобли, меҳнатсевар бўлиб етишади. Акс ҳолда, бола эмас — бало. Бетийиқ бўлади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕТИЛСИМ [бе.. + тилсим] Очиқ кўриниб турган, яширинмаган. *Холи ва ёввойи Қоратоғ бағри, Бағрингда бетилсим талай кон кўрдим.* Миртемир, Асарлар.

БЕТИМСОЛ [бе.. + тимсол] Тимсоли йўқ; мислсиз, тенгсиз. *Бир ёнда ҳаёлий Эрам боғидек Буюк ва бетимсол менинг Ватаним.* А. Орипов. *Дунё бир гулзордир, кенг ва бетимсол, Юлдузлар ғунчадир унинг ичида.* А. Орипов, Йиллар армони.

БЕТИНИМ **1** айн. тинимсиз **1.** *Бетиним аёл.* ■ *Жуда бетиним одам экансиз. Нега мунча оворагарчилик! Ойбек, О. в. шабадалар. Бу бақалоқ, оғиргина йигит бирдан ўзгариб.. лабини ялаб, ҳовлиққанча бетиним гапирар эди.* «Шарқ юлдузи». *Соҳилда одам дегани бамисоли чумолидек, тўғрироғи, қишдан омон чиққан асаларидек, бетиним ғамирлайди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 Узлуксиз, давом этадиган, тинмайдиган. *Бетиним ёмғир.* ■ *Бетиним қор ёғяпти..* «Ёшлик».

БЕТИНЧ Тинчлиги, ҳаловати бузилган, безовта, нотинч. *Бетинч вақт. Бетинч тун. Бетинч уйқу. Тун бетинч бўлди.* ■ *Эл бетинч, одамларнинг юзлари ғамгин, суҳбатлари серташвиш эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Нега кўзинг безовта, бетинч, Боқишларинг бу қадар мунгли?* «Ёшлик».

БЕТКАЙ **1** Нарсанинг кузатувчига ёки бирор нарсага қараган олд қисми, сирт томони. *Кун[га] беткай жойда бўлгани, адир шабадасига кўндаланг тургани учун бу ер доимо қақраб ётади.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Утов тикилган кенглик қуёшга беткай бўлгани учунми, ўт-уланлар яхши униб, ер бетини қоплаган.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Шамол теккан гиёҳларнинг астари кумуш рангага кирар, шамол тегмаган беткайи тишиқ яшил тусда қилмирламай турарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 шв. айн. бет **3.** *Кўча беткайида бўладиган ҳар кунги очиқ олашовур бозорлар йўқ.* Ғ. Гулом. *Ҳовли беткайига қатор-қатор столлар, курсилар қўйилган.* «Шарқ юлдузи».

БЕТЛАМОҚ I Ботиниб бетма-бет келмоқ, рўпара бўлмоқ, юзма-юз келишга журъат қилмоқ. *Унга ҳеч ким бетлай олмайди.*

Юраги бетламади Журъат қила олмади, ботина олмади, рўпара кела олмади; кўрқди. *Сувонжон дарчаси боққа қараган уйга киришга юраги бетламай, бир дам туриб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қамариддиннинг онаси билан учрашишга юраги бетламайди.* «Ёшлик». Саид ариққа тушишга юраги бетламади. С. Аҳмад, Жимжитлик.

БЕТЛАМОҚ II Ёзма нарсаларнинг бетларини, саҳифаларини рақамламоқ. *Қўлёз-мани бетлаб чиқдим.*

БЕТЛАШТИРМОҚ Бетлашмоқ фл. орт. н. Бирор нарса, масалани аниқлаш учун икки одамни юзма-юз қилмоқ. *Ҳалимани Олим билан бетлаштирдим.*

БЕТМА-БЕТ I айн. юзма-юз. *Шундай деб икки ботир, Бир-бирига бўлди бетма-бет.* «Нурали». Сен билан турибман бу кун бетма-бет.. А. Орипов.

2 рвш. Бирор бетини қолдирмай. *Китобни бетма-бет қараб чиқдим.*

БЕТОБ [ф. *بی تاب* — бесаранжом; кучқуввати кам; касал] I Бирор касаллик билан оғриган; тоби қочган; касал, бемор. *Гап десанг — қоп-қоп, Иш десанг — бетоб.* Мақол. ■ *Бетоб, дармонсиз Гулнор.. офтобда қуриган бир қучоқ ёзлик кийимларни аллақайёдан йиғиштириб келар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Адолат юзига иситма тошиб ёнди-да, бетоб бўлиб ётиб қолди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 кўчма Севги, муҳаббат дардига дучор бўлган. *Дарди тушган чоғидан бетоб ва лекин соғман.* У. Исмоилов, Сайланма.

3 кўчма Зўрға, ожиз бир ҳолда. *Довул етмас жойларда ҳамон У бўроннинг кучсиз ва бетоб Улашини тингларди шодон.* Ҳ. Олимжон.

БЕТОБЛИК Беморлик, касаллик, хасталик. *Қўларимга мунча хомуш, мунча маъюс боқасан, Ёки муррак дигинанг бетоблигимни сезади.* С. Зуннунова, Олов.

БЕТОЛЕ [бе.. + толе] айн. **толесиз, бахтсиз.** *Бетоле ёр, нега бурунлар Бўлмаганидинг кўзга намоён.* Ҳ. Олимжон.

БЕТОН [фр. *beton* < лот. *bitumom* — тоғ смоласи] Цемент, қум ва шағалга сув қўшиб тайёрланган қоришманинг зичлашиб қотишидан ҳосил бўладиган қурилиш материали.

Бетон қормоқ. Бетон девор. Бетон тўсин. Бетон зовур. Бетон қорадиган машина. ■ *Кеча ишчилар ГЭС пойдеворига бетон қуйиб, станция деворини тиклаб бўлдилар.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Қишда совуқ бетон уни муздек қисар, саратонда нозик танасини оловдек куйдирарди.* «Ёшлик».

БЕТОНЛАМОҚ Бетон қуйиб ишламоқ, бетон қуйиб мустаҳкамламоқ. *Каналларни бетонламоқ.* ■ *Шунинг учун қиш киргунча тўғоннинг бир қисмини бетонлаб, қўлдан чиқариш керак экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БЕТОНЧИ Бетон қуовчи ёки қорувчи ишчи. *Бетончилар бригадаси.* ■ *У кезларда ёш бетончи эдим, фабрикани қуришга қуриб бўлди-у, энди уни қуриқлаш ўзи бир азоб эди.* А. Мухтор, Асарлар.

БЕТОНҚОРГИЧ Бетон қоришмасини тайёрлашда ишлатиладиган, электр двигателли, ағдарма қисми кўзгалмас қориштириш барабанидан иборат бўлган машина.

БЕТОҚАТ [бе.. + тоқат] Тоқати йўқ, сабр-тоқат қилиб, бардош бериб тура олмайдиган; тоқатсиз, чидамсиз. *Бетоқат одам.* ■ *Баъзи бир бетоқатлар кастрюл-қошиқларни тақиллатади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У бетоқат, интизор кўзлари ёлғизоёқ суқмоқда.* «Шарқ юлдузи». *Севаргул бору борлиғида бетоқарор бир ҳадик кезаётганини ҳис этиб, бетоқат ортига бурилди.* Н. Қиличев, Чигирик.

Бетоқат бўлмоқ 1) сабр-тоқати тугаб, тоқати тоқ бўлиб ҳаяжонланмоқ. *Нигоранинг кўз қорачиқлари кенгайди, ҳаяжондан бетоқат бўла бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) ортиқ даражада безовта бўлмоқ, ўзини у ёқ-бу ёққа уриб тўлганмоқ. *Оёғим оғриб, кечаси билан бетоқат бўлиб чиқдим.* ■ *Бобоқул ота ётган жойида узоқ йўталди, сўнг ўпкаси қисиб, хириллай бошлади.* *Бетоқат бўлиб, кўрпани очиб ташлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Баъзи кунлари иситмаси кўтарилиб, [Абу] бетоқат бўларди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

БЕТОҚАТЛАНМОҚ Тинчи, ҳаловати бузилмоқ, тоқат қила олмай қийналмоқ, безовта бўлмоқ. *Офтоб ҳам энди аллақандай бетоқатланиб, кўчага қараб қўйди.* М. Мансуров, Ёмби. *Холаса бирдан бетоқатланди, аста ўрнидан туриб, ташқарига чиқди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Машина қанотига суюниб турган Султонов бетоқатланиб, чуқур тин олди.* М. Мансуров, Ёмби.

БЕТОҚАТЛИК Тинчи, ҳаловатини йўқотганлик, безовталик. У [Адолат] Усмонжонни бетоқатлик билан кутар, лекин унинг келишидан кўрқар эди. С. Зуннунова, Гулхан. Қоронғилик тушишини бетоқатлик билан кутарди. Мирмуҳсин, Темур Малик. Ота яна намозгар чоғи булутдек бўлиб кириб келдию, супа ўртасида тўхтаб, бетоқатлик билан Диловарни сўради. Н. Қиличев, Чиғириқ.

БЕТСИЗ айн. юзсиз. Шу билан нафсларинг ором оладими, қандай бетсиз одамсанлар! Ойбек, Танланган асарлар. -Бетсиз! - деди Пайгамов. Даллолов бу сўз кимга тегишли эканини англамай, донг қотиб қолди. С. Нуров, Нарвон.

БЕТУТУРИҚ айн. тутуриқсиз. Бетутуриқ одам. Бетутуриқ гап. ■ Саккиз йилдан бери суд аппаратида ишлаб, бундай бетутуриқ айблов фикрини.. кўрганым йўқ. А. Қаҳҳор, Сароб.

БЕТЎХТОВ реш. 1 Тўхтаб қолмасдан, тўхтамай, тинмай, тўхтовсиз. Ер кетмоннинг бетини қайирадиган даражада тош-метин бўлиб музлади. Орасида бир ҳафта бетўхтов қор ёвди. С. Анорбоев, Оқсой. Қўл кўтарар бетўхтов Биринчи бўлиб Анвар. А. Орипов.

2 Сўз бораётган оннинг ўзида дарҳол, кечиктирмай. Гапимни тезда, бетўхтов холанга етказ, хўпми? ■ Аҳмаджон.. урушга бетўхтов юборилишини кутар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БЕУН поэт. Умуман дамнини, товушини чиқармасдан; ичиди; дилида. Олимхўжа юзини ўғирди, у беун йиғлади. «Шарқ юлдузи». Ўғиллар, келинлар оғир хўрсиниб, Нажотсиз термулиб бўзлашар беун. «Ёшлик». Кечалар боқаман юлдузли тунга, Гоҳ шеърлар ўқийман соғиниб, беун. «Ёш куч».

БЕУНУМ айн. унумсиз. Беунум иш. Беунум харажатларни камайтирмак.

БЕУСТУХОН [бе.. + устухон] Суяги йўқ; суяксиз. Беустухон гўшт.

БЕФАЙЗ [бе.. + файз] Дилни, кўзни кувонтирмайдиган; кўримсиз, файзсиз, совуқ. Бефайз иморат. ■ Сен ҳам менинг ўғлим тенгисан, ҳовлинг қаровсиз қолиб, жуда бефайз бўлиб қопти. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Чойхона бефайз, уч-тўрт хўранда тўрда юпқа шолчага ёнбошлаб, чой ичарди. С. Сиёев, Аваз.

БЕФАРЗАНД [бе.. + фарзанд] Боласи, фарзанди йўқ; бола кўрмаган. Бефарзанд одам

■ [Ўғилни] Бир бефарзандга болаликка бердим. Қаерда бўлса, эсон бўлсин. Ойбек, Танланган асарлар. У олтиши тўрт ёшга кирган бўлса ҳам, бефарзанд эди. «Эрали ва Шерали».

БЕФАРЗАНДЛИК Фарзандсизлик, бола-чакага эга эмаслик; бепуштлик. Бефарзанд сийнаси доғли, бефарзандликдан азоб тортиган неча чоғли. «Нурали». Қўзим тўлди бугун қонли ёшима, Бефарзандлик ситам қилди бошим. «Нурали».

БЕФАРМОН [бе.. + фармон] Буйруқсиз, кўрсатмасиз, амрсиз. Иш бўлмас қудратли ҳақдан бефармон, Ажал тиғи бошингдадир, момажон. «Малика айёр».

БЕФАРОСАТ [бе.. + фаросат] Фаҳму фаросати йўқ, унча-мунчага фаросати етмайдиган, бетамиз. Бефаросат одам. ■ Ёмон йўлларга бошловчи рафиқу ошнодан кеч, Расоларга яқин бўл, бефаросат, норасодан кеч. Ҳабибий. -Эртага ишга тушаверинг! - деди у. Буни эшитиб хурсанд бўлганимни кўринг. Бунча бефаросат бўлмасам-а. «Ёшлик».

БЕФАРОСАТЛИК Фаҳму фаросат билан иш кўра олмаслик, бефаҳмлик, фаросатсизлик. Бефаросатлик қилибман, кечирасиз! ■ Қўпчилик бу одамни [Мадаминни] «Ариқ оқсоқол», севмаганлар эса, калласининг катталиги ва бефаросатлиги учун, «Мадамингов» дер эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕФАРҚ [бе.. + фарқ] 1 Ҳар нарсага, ҳар ишга эътиборсиз қарайдиган; лоқайд, бепарво. Бефарқ, беандиша киши экан-да раис. Ойбек, О.в. шабадалар. Уларга бамайлихотир, бефарқ анграйиб туриш ҳам хато. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Фарқи йўқ; тенг, ўхшаш.

Бефарқ қарамоқ 1) эътиборсизлик, бепарволик билан қарамоқ, лоқайд бўлмоқ. «Наҳот эрининг тақдирига шунчалик бефарқ қараса!» - кўнглидан ўтди Элмуроднинг. Шухрат, Шинелли йиллар. Содиқ ака бу бедодликка бефарқ қарамади. «Шарқ юлдузи»; 2) баравар қарамоқ, тенг кўрмоқ. Мен иккалангизга ҳам бефарқ, тенг қарайман.

БЕФАРҚЛИК Эътиборсизлик, лоқайдлик; фарқи йўқлик. Шу гапларни айтаркан, кўзларидаги куюнчакликни бирдан бефарқлик эгаллаган эди. «Ёшлик».

БЕФАҲМ [бе.. + фаҳм] Нарса-ҳодисани тезда фаҳмлай олмайдиган, унча-мунчага фаросати етмайдиган, калтафаҳм, фаҳмсиз. Бефаҳм киши. Бефаҳмнинг дарди ўзига юк.

Мақол. ■ *Йўқ, бунга ҳаёт эмас.. бефаҳм, енгилтак Зайнабнинг ўзи айбдор. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.*

БЕФАҲМЛИК Уйламай иш тутишлик, фаросатсизлик. *Бундай жинояткорона бепарволик қилишга.. ўзимнинг гўллим, бефаҳмлигим сабаб бўлди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Абдумажид] Жуда катта бефаҳмлик қилдим-да, деди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.*

БЕФИРИБ [бе.. + фириб] Ҳийла-найрангсиз; фириб бермасдан. *Савоб керак барчага ҳам ҳалол, бефириб, Мана менинг савобларим учма-уч экан. А. Орипов.*

БЕФОЙДА [бе.. + фойда] Манфаати, нафи йўқ; фойда, даромад келтирмайдиган; фойдасиз. *Бефойда иш. Бефойда ўтган умр. Бефойда сўзни айтма, Фойдали сўздан қайтма.* Мақол. ■ *..атрофга бир қараб тушунди: ҳаракат қилиш ҳам бефойда. Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. Пулатов ортиқча гап энди бефойда деб билди ва ҳеч нарса демасди. «Ёшлик».*

БЕХАБАР [бе.. + хабар] 1 Хабардор бўлмаган, воқиф бўлмаган, хабари йўқ; хабарсиз. *Бехабар қолмоқ. ■ Ҳаётхон бундан бехабар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Учқун ойисининг бошига тушган мусибатдан бехабар. Ҳ. Фулом, Машғал. Гам билан сарғайди гулдайн дийдор, Бу ишлардан мендай жўранг бехабар. «Маликан айёр».*

2 Маълумоти йўқ, билими йўқ. *Адабиётдан бехабар киши. ■ ..баъзан биз ўз ижодимиздан тўртта-бешта китоб ўқиган, дунё адабиётидан бехабар, маҳалла савиясидаги оғайниларимизнинг диди билан қувонамиз. Шукрулло, Сайланма.*

3 Дуч келинадиган нарса, воқеа-ҳодисадан хабари бўлмасдан туриб, хабари бўлмаган ҳолда, билмасдан, бирдан. *Чиқиб қолди ўзи бехабар, Ташлаганди қия шол рўмол. Миртемир, Асарлар. Банда бехато бўлмас, бойвачча, бехабар хонадонингизга кириб қолибман! А. Қодирий, Кичик асарлар.*

Худо(дан) бехабар Худо бор деб уйламайдиган; худодан қўрқмайдиган, инсофсиз. *Қарисанг ҳам, сен шумликни ўйлайсан, Худодан бехабар, қўйгин, ётайлик. «Нурали».*

БЕХАВОТИР [бе.. + хавотир] Ҳеч хавотирланмаса ҳам бўладиган; шубҳаланишга ўрин бўлмаган, хотиржам, тинч. *Бехавотир жой. Бехавотир ухламоқ. Тўғри*

бўлинг, бехавотир бўласиз. Мақол. ■ У ер иссиқроқ, бехавотирроқмикан дейман. Ойбек, Танланган асарлар.

БЕХАВОТИРЛИК Осойишталик, хотиржамлик; ўзини тутиб олганлик. *Чўлоқ турначанинг қалтираши босилган, унинг вужудига бир бехавотирлик ва ишонч кирган эди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.*

БЕХАВФ [бе.. + хавф] айн. **хавфсиз**. *Бехавф яшамоқ. Бехавф бўлмоқ.*

БЕХАЛАЛ [бе.. + халал] Ҳеч бир қийинчиликсиз, осойишта, тинчгина. *Энди унинг масжидига бежанжал Борган одам яшар эмиш бехалал. Ҳ. Олимжон.*

БЕХАРХАША [бе.. + хархаша] Жанжалсиз, бежанжал, хархашасиз, тинч. *Турсуной нима қилсин? Машинани ташлаб, бежанжал, бехархаша.. қўл теримига қайтиб келсинми? И. Раҳим, Зангори кема капитани.*

БЕХАТАР [бе.. + хатар] Хавф-хатардан холи, зиён-заҳмат етказмайдиган, хатарсиз. *Бехатар йўл. Бехатар жой. Сафарингиз бехатар бўлсин. ■ Довондан ўтиб олишса, у ёғи осон. Катта тош йўлга чиқишади-ю, шаҳарга бехатар етиб олишади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бу бехатар масканда бухоро бугуси, қундуз, қирғовул каби ҳайвонларни кўпайтириш кўзда тутилган. «Фан ва турмуш».*

БЕХАТО [бе.. + хато] 1 Хатолардан холи бўлган, англиш ери йўқ, хатосиз. *Бехато матн. Бехато гап. Бехато ёзмоқ. ■ Банда бехато бўлмас, бойвачча, бехабар хонадонингизга кириб қолибман! А. Қодирий, Кичик асарлар. Бу ўқи ҳам бехато бориб, аждарнинг кўзига тегди. «Булбулигўё».*

2 *кўчма.* Тўлиқ, бирдек, бир текисда. *Анорхоннинг ғузаси.. тамоман бехато униб чиқди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

БЕХИРАД [бе.. + хирад] эск. *кт.* Ақли йўқ; ақлсиз. *Бехирадлардан жаноби тождорларга ҳар рўз, балки ҳар соат хавф бордир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу бехирад бандаларининг жазоларини ўзинг бергайсан! А. Қодирий, Кичик асарлар.*

БЕХИСЛАТ [бе.. + хислат] Ижобий фазилатларга эга бўлмаган, яхши фазилати йўқ. *Бехислат одам. ■ [Мастура Мирзақаримга:] Ҳар бало бўлсаям, шу сафаргиси бошқа жойда бўлсин! Жудаям бехислат тушлар кўряпман. Ҳамза, Паранжи сирлари. Бехислат бўлмайдиган тоғларнинг тоши. «Эрали ва Шерали».*

БЕХОР [бе.. + ф. خار — тикан, тиканак] поэт. Тикансиз. *Ки олам боғида топмоқ гули бехор мушкулдур. Бобур. Дахр гулзорида кўп гулларни кўрди эл, вале Кўрмади сендек латифу, назикун бехор гул. Фурқат.*

БЕХОС [ф. بیخواست — ногоҳ, тўсатдан, кутилмаганда] айн. бехосдан, қўққисдан. *Бозорга ун учун бораётганимда, бехос том бошидан гувала ташлаб юборди. А. Қодирий, Кичик асарлар. Турабек нима хаёлда экан, бехос чўчиб тушди. «Ёшлик».*

БЕХОСДАН рвш. 1 Кутмаган, хаёлга келмаган вақтда; кутилмаганда, тўсатдан, қўққисдан. *Назокат бехосдан берилган бу сўроққа жавоб беришга ўнғайсизланиб, узоқда сарғайиб турган адирларга тикилди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Бехосдан унинг қўли тегиб кетганидан, тикан кирган ери ло-вуллаб ачишди. «Ёшлик».*

2 Ғайриихтиёрй равишда. *Ичкарида гап тугаб, маънос сукунат бошлангач, Элмурод бехосдан қичқириб юборишдан кўрққандай, қўли билан оғзини босиб, ён-верига аланглади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

БЕХОСИЯТ [бе.. + хосият] Яхши, ижобий хосиятларга эга бўлмаган, ёмон; хосиятсиз. *Бехосият одам. Бехосият туш. ■ Ҳозирдан бехосият йигитнинг нима кераги бор. Н. Қиличев, Чиғирик. Болаларим, асти шамани ютманлар, кўп бехосият нарса бўлар эмиш. С. Аҳмад, Ҳукм.*

БЕХУД [ф. بېخود — сабабсиз, бекорга; бехуш; иродаси бўш] Ўзидан кетган, паршон, бехуш, хушсиз.

Гоҳ худ, гоҳ бехуд қ. худ. Хотинларнинг кўнглига ҳеч тушуниб бўлмайди: гоҳ худ, гоҳ бехуд. С. Нуоров, Нарвон. Бехуд бўлмоқ Ўзини ёмон ҳис этмоқ, бехузур бўлмоқ. Уша ерда мен жуда ҳам бехуд бўлиб, ўзимдан кетдим. Ғ. Фулом, Шум бола. Нусратбекнинг юраги бехуд бўлиб, тоза ҳаво олиш учун ота-болани дим хонада қолдириб, ташқарига чиқди. С. Нуоров, Нарвон. Баядазон фақир бангнинг асорати билан бехуд бўлиб қолибдирман. А. Қодирий, Кичик асарлар.

БЕХУДЛИК Ўзини билмай қолишлик, бехушлик; мастлик. *Масту бехудлик била умрунгни ўткардинг, дариф, Эй кўнгли, мундин бери бўл бир нима хушёрроқ. Бобур.*

БЕЧИЗ [ф. بیچیز — бирон-бир, алоҳида нарсасиз; камбағал ҳолат] кам қўлл. айн.

бежиз. Ҳоким туранинг келиши бечиз эмас! М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БЕЧИҚИМ айн. чиққимсиз.

БЕЧИҚИТ Хомашёдан юз фоиз, чиққитсиз фойдаланадиган. *Ишлаб чиқаришни бечичит ишлаш усулига ўтказиш муҳим вазифадир. Газетадан.*

БЕЧОРА [ф. بېچاره — чорасиз; муҳтож; бахтсиз] 1 Яшаш учун зарур нарсаларга етарли даражада эга бўлмаган; қашшоқ. *Бойми, бечорами, ишқилиб, рўзғор машаққатини елкасидан узмайдиган бир одам бўлса, тўйни бошлармиз, сабр қил. Ойбек, Танланган асарлар. Афсус, фақира, бечораман. Ҳамза. Ярмини ўзи сарф қилса, қолганини кўчада юрган бева, бечораларга улашиб берур эди. Ҳамза, Майсаранинг иши.*

2 Мушкул, аянчли аҳволга тушиб қолган, чорасиз, иложсиз. *Бечора Гулбаҳор, карвондан ажралган бутадай бўзлайди, шурлик. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

3 Ачиниш, аянч ҳиссини ифодалайди ва маъно жиҳатидан «боёқиш», «шўрлик» сўзларига тўғри келади. *Бу фожиядан.. уста Олим, «вой бечора-бечора» дер эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ойим. Бечора ойим. Неча минг чақирим узоқларда бўлган урушнинг барча машъум изларини унинг юзида кўрдим мен. А. Мухтор, Асарлар.*

БЕЧОРАЛИК Ноиложлик, чорасизлик; камбағаллик. [Майсара:] *Энди, тақсирим, бечоралик-да. Ҳамза, Майсаранинг иши. Ёшлигида хор-зорликни кўп кўрган Пайғамов камбағаллик, бечораликни ҳақорат деб тушунара, яна мутеликдан жуда қўрқар эди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайдн.*

БЕЧОРАПАРВАР [бечора + ф. پروار — тарбияловчи, ғамхўрлик қилувчи] Муҳтожларга ёрдам қўлини чўзувчи; камбағалпарвар. *Баччаталоғингни бечорапарвар деб ши-таман: кўйлак-иштонга беш-ун газ мато сўрасанг, берармикан.. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

БЕЧОРАЧИЛИК Моддий жиҳатдан муҳтожлик; камбағалчилик. *Ўзимга муносиб йигитга тегиб, бечорачилик билан бўлса ҳам, тинч кўнгли билан умр кечиришни истар эдим. Ойбек, Танланган асарлар.*

БЕЧОРАҲОЛ [бечора + ҳол] Моддий имкониятлари етарли бўлмаган; моддий аҳволи ночор; камбағал, йўқсил. *Бечораҳол одам. ■ Ёқубжон айтган киши аллақачон*

оламдан ўтган экан. Ёшироқ кетибди. Бечо-раҳол экан. М.М.Дуст, Лолазор.

БЕШ I I *снқ. сон* Беш рақами ва шу рақам билан ифодаланган, тўрт билан олти орасидаги сон, миқдор. *Беш киши. Беш килограмм олма. Беш карра беш — йигирма беш.*

■ *Толибжонбойнинг беш ўғли, уч қизи бор экан. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзингиз ўйлаб қаранг, ўқувчилар бундан беш йил аввалги ўқувчилар эмас. С. Зуннунова.*

2 Беш балли баҳо тизимида энг юқори (аъло) баҳо. *Математикадан беш олдим. Унинг аттестатида нуқул бешлар.*

Беш кетмоқ с.т. 1) пирра (карта) ўйинида беш очко олмоқ; 2) гапни ёки ишни ўринлатиб бажарувчи одамга тан бермоқ, қойил қолмоқ. *Беш кунлик дунё қ. кунлик. Беш кунлик дунёда ўйнаб қолайлик.* «Эрали ва Шерали». **Беш қўл баравар эмас** Ҳамма бир хил, бирдек эмас, ҳамма бирдек яшай олмайди. *-Беш қўл баравар эмас, — деди Ҳакимбойвачча, — биров олим, фозил бўлади, биров мардикор, ҳаммол бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Беш қўлни (ёки бармоқни, панжани) оғзига урмоқ (ёки тикмоқ)** Нафсни тия олмай, бирдан ҳаммасини ўзлаштириб олишга ҳаракат қилмоқ. **Иши беш с.т.** Иши жуда яхши, иши жойида, авжида. *Пухтанинг иши беш. Мақол.*

БЕШ II [ф. *بيش* — ортиқроқ, кўпроқ] Кўп, ортиқ, зиёда. *қ. бешбаттар.*

БЕШАК I [бе.. + шак] Шаксиз, шубҳасиз. *Мен яхши англайман, мозий не демак, Тарихда ҳар кимнинг бор ўз замони. Лекин танимизда кезар-ку бешак Олис боболарнинг минг йиллик қони.* А. Орипов.

БЕШАК II Эртапишар қовун турларидан бири. *Ёзга бориб, шунақанги ширин-шакар бешак қовунлар, серғуш тарвузлар этилиб бердики, баайни тилингни ёрадиган. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

БЕШАМАК қ. х. Ўқариқдан сув олиб, беш-ўн эгатта бирдан таратиб суғориш усули ва ана шундай ариқча. *Суғоришни бошлашдан аввал участка пухта тайёрланади. Бунинг учун ўқариқлар. тузатилади, қулоқлар мустаҳкамланади, бешамаклар очилади. Р. Аҳмедов, Ғузани суғориш тўғрисида.*

БЕШАРМ [бе.. + шарм] **I** Шарм-ҳаёни билмайдиган, шарм-ҳаёси йўқ; уятсиз. *Бешарм одам. Бешармга арпа уни баҳона. Мақол.*

2 Одоб доирасига сиғмайдиган; беадаб. *Бешарм гап.*

БЕШАРМЛИК Шарм-ҳаёсизлик, уятсизлик. *Бу не бешармлики, ўлик чиққан уйдан нон тама қилсалар?! С. Сиёев, Аваз.*

БЕШАФҚАТ [бе.. + шафқат] *айн. шафқатсиз. Бешафқат одам. Бешафқат уруш.* ■ *Бешафқат касал қизнинг ҳуснинигина эмас, ёшлик ғурурини ҳам олиб кетди. С. Шамсиева, Шифокор. Надомат нимага ва афсус нечун? Оламда неки бор, ўчар бешафқат. А. Орипов.*

БЕШБАРГ *бот.* Атиргуллилар оиласига мансуб кўп йиллик ўт. *Бешбаргнинг пояси ингичка, узун, ётиқ ўсади. Барги беш япроқ, барг банди узун. «ЎЗМЭ».*

БЕШБАРМОҚ Тўртбурчак шаклида кесилган, гўшт, думбаёғ солиб пиширила-диган хамир; шилпилдоқ, *Баковул дастурхон ёзиб, товоқларда бешбармоқ келтирди. М. Осим, Карвон йўлларида. Фақат бешбармоқда гўшт ҳам, хамир ҳам қатта-қатта бўлакларга бўлиб пиширилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

БЕШБАТТАР [ф. *بيش* — ортиқ, кўп + *بدرت* — жуда ёмон] Ниҳоят даражада, утакетган даражада, ҳалдан ортиқ; жуда оғир, қийин (салбий маънода). *Қассобнинг эсига дафъатан тунов кунги дилхиралик тушиб, кўнгли бешбаттар гап тортиди. «Ёшлик». Бошинга бундан бешбаттар кунлар тушса, кимларга сиғинасан, Қумриой? «Ёшлик». Эй бечоралар.. Бу шаҳарда биздан ҳам бешбаттар камбағаллар борга ўхшайди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

БЕШБЕЛ Бел қисмининг беш жойига чок солиб тикилган уст кийим. *Зебихон туғундан иккита парпаша панжани, бири миср ипидан, бири духобадан тикилган бешбел тўн, бир жуфт эскироқ амиркон маҳси олди. С. Зуннунова, Гулхан. Бешбел камзул ихчам бўлиб, гавдага ёпишиб туради. «ЎЗМЭ».*

БЕШИК I *этно.* Чақалоқни белаб ва тебратиб ухлатиш учун тол ёки тут ёғочидан ясалган йўрға оёқли маҳсул мослама; тебратма беланчак. *Бешикдаги Учқун уйдаги ҳаракатни сезиб, овозларни эшитиб, ҳадеганда ухлай бермади. Ҳ. Фулом, Машъал. Муборақнинг отаси қишда дурадгорлик қилар, эшик, бешик, сумак, сандал, заранг товоқ ясарди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

Бешик асбоб Болани бешикка белаш ва бешикни тузаш, безатиш учун зарур нарсалар (тўшакча, кўрпача, ёстиқча, қўлбоғ, оёқбоғ, тувак, сумак ва ш. к.) мажмуи. **Бешик кетди айн. бешиккертги.** [*Қози Қодирқулга:*] *Бешик кетди бўлгандан буёқ ҳар йил расм-русумларини қилишиб, яқин вақтларда тўйлигини ҳам бериб қўйибди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Бешик тўйи** Болани (асосан тўнғич фарзандни) бешикка солиш муносабати билан ўтказиладиган тантанали маросим. *Муллажон қози бешик тўйи қилган.* А. Қаҳ-қор, Анор.

2 кўча Бирор нарсанинг, воқеа-ҳодисанинг туғилган ери, макони, манбаи. *Бахт бешигинг кучоқлаб, бизни улғайтирдингиз..* Ф. Фулом. *Бир қатор дор билан шарманда бўлди Фашизм бешиги бўлган Нюрнберг.* Ф. Фулом. *Ям-яшил ўтлоқлар миллион-миллионлаб қўзи, тойчоқларнинг бешиги бўлур.* Ф. Фулом.

Бешигини тебратмоқ Янги туғилаётган нарсани ардоқлаб, вояга етказмоқ. *Ўртоқ Орипов билимдон инженер, мамлакатимизда карбамид ишлаб чиқаришни ташкил этиш бўйича янги корхона бешигини тебратаётганлиги бежиз эмас.* Газетадан. **Сен менинг бешигимни тебратганмисан?** Бетакаллуф муомалада бўлган, ўзидан кичик кишига жавобан ишлатиладиган иборат.

БЕШИКАСТ [бе.. + шикаст] **1** Шикаст емаган, зарарланмаган, бутун. *Бешикаст ғишларни ажратмоқ.* Юкларни манзилга бешикаст етказмоқ. ■ *Султонмурод хумдонга идиш қалашда уста эди. У қалаган идишлар бешикаст, тиниқ бўларди.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

2 Лат емаган, соғ-саломат, эсон-омон. *Урушдан бешикаст қайтди.* ■ *Ёлғиз.. ўзи шунча нарсани гумдон қиялпти-ю.. ўзи ҳали ҳам бешикаст юрибди.* «Муштум».

БЕШИК-БЕЛИК Бешик ва унинг асбоблари, икир-чикирлари.

БЕШИККЕРТГИ этн. Болаларни бешикдалигидаёқ унаштириб қўйиш одати. *Турғун ака Ҳамидани чақалоқлигида бир дўстининг ўғлига «бешиккертти» қилиб қўйган.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Бешиккертти* — уруғ-қабилачилик даврининг қолдиғи. Қўшни, уруғ, қабилалар ўзаро дўстликни мустаҳкамлашда бешиккерттидан фойдаланганлар. «ЎЗМЭ».

БЕШИКСҮПОҚ Бешикда бир тарзда, бир вазиятда ётавериш, боши япасқи (сўпоқ)

бўлиб қолган. *Бешиксўпоқ бошида сочининг Қорасидан кўпроқдир оқи.* Мирмуҳсин.

БЕШИКТЕРВАТАР зоол. Бешик каби тебраниб турадиган, оёқлари узун, яшил рангли, тўғри қанотли кемирувчи ҳашарот. *Бешиктерватар иссиқ йқлимли мамлакатларда кенг тарқалган йиртқич ҳашарот ҳисобланади.* «Фан ва турмуш». *Бешиктерватар хавф-хатар сезиши билан олдинги оёқларини юқори кўтариб, тебраниб туради.* Номидан ҳам шундан келиб чиққан. «ЎЗМЭ».

БЕШИНЧИ 1 тртб. сон Тартиб ўрни 5 рақами билан белгиланган, тартиб сонлар тизимида тўртинчи ва олтинчи сонлар оралигида турган. *Бешинчи ўрин. Бешинчи кун. Бешинчи марта.* ■ *Бешинчи бўлтақдан Алибой Обид ўғлига тўртинчи ҳовли!* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ. *Бешинчи кун эрта саҳарда далага эмас.. станцияга қараб жўнади.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

2 Катта-кичик нарсаларнинг ўлчам рақами. *Бешинчи калиш.* ■ *Дўллар тўғрисидаги бешинчи чироқ титраб-титраб, ун гарди утирган кичкина шисасидан хира, кучсиз нур сочиб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БЕШКАШТА Палосларга қўлда тўқиладиган панжарагулчин безаклар. *Бешкашта* — *режали буртма гуллар солинган кашталарга ўхшайди.* «ЎЗМЭ».

БЕШКОКИЛ этн. Сочни бешта-бешта кокил қилиб ўриш усули ва шу усулда ўрилган соч. *Бешкокил(ли) қиз.*

БЕШКУРАШ Спортнинг беш турини ўз ичига олган мусобақа. *Бешкарашда терма командамиз ғолиб чиқди.*

БЕШКЎТАРАР Карта ўйинининг карталарни бешта-бешта тарқатиб, бештадан кўтариб ўйналадиган тури.

БЕШЛИК 1 ад. Беш мисрадан иборат бўлган қитъа; мухаммас.

2 тар. Беш кишидан иборат бўлган гуруҳ. *Бешлик комиссия.*

3 Бешта холи бўлган карта. *Ғиштиннинг бешлиги.*

БЕШМАТ [ф. *پيش‌بند* — пешбанд, фартук] шв. Бели хипча қавима уст кийими. *Қора бешмат.* ■ *Бирига кавказча бешмат кийдириб, бирининг елкасига ёғочдан ясалган бешотарни осиб қўйиб, суратга олади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Кўп-кўп тиллақошлар, бешмат, кашталар* — *бувисининг, хуллас, қолган мероси.* «Шарқ юлдузи».

БЕШОВ Беш киши ёки бир турдаги бешта нарса. *Бешовимиз биргаликда.* ■ *Кўкиш ҳаво билан чулганган жилға этагида бир қора пайдо бўлган эди.. Бир зумда шков, учов, тўртов, бешов бўлишди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

БЕШОВЛОН Беш киши, беш киши бўлиб, беш киши биргаликда. *Бешовлон ола бўлса, оғзидагин олдирар, бешовлон бирга бўлса, битмаганин битирар.* Мақол.

БЕШОТАР Ҳўқдонига бешта ўқ жойлаштирилладиган, беш зарядли. *Бешотар милтиқ.* ■ *Ҳар икки қўрбошига бир хилда сарпо кийгизилди: зарбоф тўн, симобий салла.* Елкаларига бешотар милтиқ, ёнларига япон тўппончаси тақилди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БЕШТА Беш дона, беш нафар. *Бешта қалам. Бешта нарса. Бешта одам.* ■ *Бу тўғрида ҳам талай тортишиш боргандан сўнг, охири бешта қўл машина белгиланиб, таклифи ҳам товушга қўйиладиган бўлади.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

БЕШУРУҒ I Бўйи калта, тухумсимон, сирти оч яшил, сертўр ва сал тилим-тилим кўринишли жайдари қовун.

БЕШУРУҒ II Уруғи кам бир нав тарвуз.

БЕШУУР [бе.. + шуур] айн. шуурсиз. *Севаргул, бешуур, ётоқ бўлмадаги тошойна ёнига бориб, қадди-қоматига синчков назар солди.* «Ёшлик».

БЕШҚАРСАК Қарсак ва қийқириқ билан ижро этиладиган эркаклар давра ўйин-қўшиғи. Далани тўлдирган минглаб йигитлар қурол-аслаҳаларини жаранглашиб, силкитиб, қарсак чалишар, бешқарсакнинг «хумма-хумма»си карнай-сурнай, ноғора садосига қўйишиб, оламни тутганди. «Ёшлик».

БЕШҚАРТА айн. бешқўтарар.

БЕЭГА айн. эгасиз. - *Онанинг қарамоғида бўлган сигирлар беэга.* Виласан, у шўр соғувчи эди. Истасанг, унинг ишини ол, — деди. «Ёшлик». *Беэга қилибди Булғор элини, Энди кесар икки ўғлон сарини.* «Эрали ва Шерали».

БЕЭЪТИБОР [бе.. + эътибор] Совуққонлик билан, эътиборсизлик билан қарайдиган, эътибор қилмайдиган, эътиборсиз. У бойликка, олтин-зарра беэътибор эди.

БЕЭЪТИҚОД [бе.. + эътиқод] Ҳеч нарсага ишончи, ҳаваси бўлмаган; маслаксиз, эътиқодсиз. *Сен зеҳни наст, беэътиқод одам экансан.* «Луқмони Ҳаким».

БЕЮЗ Юзсиз, уятсиз. *Э, Улим берсин, сен беюз шапшақка!* Ҳамза, Асарлар.

БЕЮЗЛИК Уятсизлик, шармандалик, беобрўлик. *Боя хўп деганингда, шунчалик беюзликлар бўлмас эди.* Ҳамза, Асарлар.

БЕЎЛЧОВ Ўлчови йўқ, ўлчанмаган; ўлчовсиз. *Беўлчов мол.* ■ *Бойнинг ҳиммати тутиб кетиб, мошхўрдани беўлчов тоғорада олиб чиқиб, уртага қўйди.* Ф. Гулом, Шум бола.

БЕЎРИН айн. ноўрин. *Беурин гап. Беурин ҳазил.* ■ *Сарфланди беурин, қоқланди ҳамён йиғласин.* Ҳабибий.

БЕЎХШОВ I Кўриниши ёқимсиз, гавдаси, ташқи бичими келишмаган, бесўнақай; рўдапо. *Беўхшов йигит. Беўхшов кийим.* ■ *Бу кун унинг [Ёрматнинг] бошида янги, лекин беўхшов дўппи.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бурни бироз беўхшовроқ эса-да.. унинг умуман юз бичими келишган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тишлари беўхшов, қий-шиқ. Кулса, қўрқардингиз.* «Ёшлик».

2 Ғайриоддий, хунук. *Беўхшов овоз.*

3 *кўчма* Келишмаган, ёпишмаган. *Беўхшов гап. Беўхшов қилиқ.* ■ *Носир сакраб турди. У ҳам беўхшов таъзим қилган бўлди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Узун пахтали камзул кийиб, бошларига катта рўмонли беўхшов боғлаб олган аёллар бизни кутиб олишди.* «Саодат». *У худди ҳазиллашгандай беўхшов бир илжайиб қўйди.* «Ёшлик».

БЕҚАДР [бе.. + қадр] айн. қадрсиз. [Тут:] *Жами дарахтлар ичида менинг мевам беқадр.* «Луқмони Ҳаким». ..қазиб олинishi осон бўлгани учун, у [туз] оқиб турган сувдек беқадр. К. Маҳмудов, Қизикарли пазандалик.

БЕҚАРОР [бе.. + қарор] I Бир зайлда, бир гапта турмайдиган, ҳадеб ўзгараверадиган, бурли, тутуриғи йўқ; қарорсиз. *Беқарор Аму.* ■ *У [Асрор] беқарор ўйлар, беқарор туйғулар банди.* «Ёшлик». *Зарафшон водийсининг об-ҳавоси жуда беқарор, бир кунда юз марта ўзгаради.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Бир жойда кўним топмайдиган, ҳадеб кўчиб юрадиган. *Дарбадарликдан, ўзимнинг симобдай беқарор саёқлигимдан жуда уқинар эдим.* Ф. Гулом, Шум бола.

3 *кўчма* Тинчлиги йўқолган, ороми бузилган; бетоқат. ■ *Фарзанд йўқлигидан бўлдим беқарор.* «Эрали ва Шерали». *Қорахон дер: йиғлар эдим зор-зор, Ёдга тушган вақти эдим беқарор.* «Эрали ва Шерали». *Булажак*

завжамни ўша ерда кўриб, ошиқи беқарор бўлдим. «Шарқ юлдузи».

БЕҚАРОРЛИК Бир зайлда, бир ҳолатда турмаслик; ўзгарувчанлик. *Баъзи тахминларга қараганда, апрель ҳазиллари апрель ойида об-ҳавонинг тез-тез ўзгариб туриши, беқарорлиги туфайли келиб чиққан.* Газетадан. *Ҳамма гап сенинг такаббурлигингу беқарорлигингда.* «Ёшлик».

БЕҚАСАМ 1 Ўриши ипак, арқоғи ипдан тўқиладиган, йўл-йўл гулли пишиқ газлама; шу газламадан тайёрланган кийим. *Бир жўра беқасам. Беқасам тўн.* ■ Тоға ҳам эғнида беқасам тўн, узун-узун қўлларини кўксига чирмаштирганча, виқор тўкиб турибди. М. Мансуров, Ёмби. *Гулдор тоқили, баланд ойнали уйнинг тўри ва икки томонига беқасам кўрпачалар ёзилган бўлиб, ҳар бир меҳмон орқасига, суянса-суянмаса, катта парёстиклар ташланган.* «Ёшлик». *Баковул уларнинг белига биттадан тўнлик беқасам боғлади.* Т. Мурод, Қўшиқ.

2 кўчма Турли рангда жилоланувчи, беқасамдек тарам-тарам бўлиб товланувчи. *Офтоб тераклар орқасига ўтиб, ҳовлига беқасам соя ташлади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Беқасам жиллоли шу буюк фазо рангини, тўғриси, Тошкентдан олар.* Ф. Фулом.

БЕҚИЁС [бе.. + қиёс] **1** Қиёс қилиб, солиштириб бўлмайдиган даражада; беҳад, чексиз. *Беқиёс ҳурмат.* ■ *Алишер Навоий ижоди беқиёс уммон.* «Ёшлик».

2 Ухшаши, тенги йўқ; мислсиз. *Беқиёс ғўзаллик.* ■ *Эғил оромбахш шамолда елпинаётган гиёҳлар беқиёс чиройли, сўнги йўқ ёқимли эртақ айтаётгандек бўлди.* Шухрат, Умр поғоналари. *Ҳалима Носированинг беқиёс санъати, табиий ва бетакрор овози халқимиз қалбидан чуқур жой олган.* «Саодат».

БЕҚУВВАТ [бе.. + қувват] Қуввати, дармони оз; ҳолсиз, нимжон, заиф. *Беқувват чол.* Оёқларинг беқувват. ■ *Қизлар беқувват бўлиб, сап-сариқ, зағфарондай бўлиб, поғонадан йиқила берибди.* «Луқмони Ҳаким».

БЕҚУВВАТЛИК Қувватсизлик, мажолсизлик, нимжонлик. *Беқувватлик хасталик натижасида келиб чиқади.*

БЕҒАЛВА [бе.. + ғалва] Жанжал-сурондан, ғалвадан холи; тинч. *Беғалва иш.* ■ *Беғалва юра олмайсанми?! Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза. Хайрият, кайфи беғалва тарқаб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕҒАМ [бе.. + ғам] **1** Ғам-ташвиши йўқ, ғам-ташвишдан холи; беташвиш. *Беғам одам.* ■ *Бу кунлар, дунёнинг иши кўпроқ машшат, емоқ-ичмоқ, тўй-томошадан иборат, деб ўйлайдиган беғам Тожибойга катта ташвиш бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Боқи беғам Жуда ҳам беғам, бепарво одам ҳақида. *Шўх Чокар билан боқи беғам Ҳасан ҳам қилт этмай, нафасларини ютиб қолишди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бепарво, хотиржам. *Мўғуллар ҳужумни тўхтатиб қўйганларидан кейин, қўрғон ҳимоячилари беғам бўлиб қолишган эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БЕҒАМЛИК Хотиржамлик, бепарволик. *Баҳорги беғамлик – кузги пушаймонлик.* Мақол. ■ *Самандаровнинг хотини.. буларнинг кулгисини эшитиб, эрининг беғамлигидан фигони чиқиб, вайсаб юриб чой қўйди, дастурхон ёзди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЕҒАРАЗ [бе.. + ғараз] **1** Ўз манфаатини кўзламасдан, холис иш тутадиган, ёмонликни истамайдиган, ғаразсиз. *Беғараз одам.* *Беғараз дўст.* ■ *Халқ ғамида, эл ғамида келган беғараз.. кишиларни мингбоши масхара қилар.. қувар деб ўйламаган эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Балки биз беғараз, шунчаки дўстларча гаплашиб юргандирмиз.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Ёмон ниятни кўзда тутмаган, сидқидиллик билан қилинган; холисона. *Беғараз танқид.* *Беғараз гап.* *Беғараз ёрдам.* ■ *Кўнчилик ўз тарихи ва маданиятининг беғараз тарғиботчиси сифатида қолди.* Газетадан. *Етук кишиларни яна минг йиллар Халқ фарзанд атайди, жондан – беғараз.* Ф. Фулом.

БЕҒАРАЗЛИК Ғараз қилмаслик, ўз манфаатини кўзламаслик, холисоналик. *Беғаразлик, мардлик каби хусусиятлар характернинг ижобий белгиларидир.*

БЕҒАРАЗОНА айн. беғараз. *Беғаразона қилинган танқид фақат фойда келтиради.*

БЕҒУБОР [бе.. + ғубор] **1** Чанг-ғубордан, ифлосликдан холи; мусаффо, тоза. *Зангори осмон ҳам шундай тиниқ, шундай беғуборки, кўзни олади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Беғубор, майин шабада эсади-ю, одамларни боғу роғларга чорлайди.* Газетадан. *Осмон кўнглим каби кенг, Кўнглим каби беғубор.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 кўчма Кўнглида ёмонлиги, кири йўқ; пок, софдил, сидқидил. *Беғубор йигит.* ■

Юзидан меҳр ёғилиб турган бу ажойиб, содда, беғубор қизга шартта уйланиб, ойимни бахтиёр қилишга нима ҳалақит беради? А. Мухтор, Асарлар. Толибжон бу содда ва лекин беғубор кишиларнинг ўзларидек беғубор суҳбатларига кулиб-кулиб, қулоқ солиб ўтирар эди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

3 кўчма Доғ тушмаган, покиза. Элмурод.. қаршисида чуғурлашган, кўзлари тиниқ, қалблари беғубор болаларнинг ҳар бирини кучоқлаб, юзларидан ўнгиси келди. П. Турсун, Ўқитувчи. Дуптимни ерга олиб, энди ўйлаб қарасам, Ёшлик дегани асли поклик экан, беғубор. А. Орипов.

БЕГУБОРЛИК Софлик, покизалик; гу-борсизлик. Кўзлар бахт-саодат ваъда қилар жим. Қалбни талпинтирар беғуборлиги. А. Мухтор, Асарлар.

БЕҲ [ф. به — яхши; дуруст] эск. кт. Яхши, дуруст; афзал. Уларнинг олдига менинг гум-роҳлигим беҳроқ! С. Сиёев, Ёруғлик.

БЕҲАД [бе.. + ҳад] Чегараси йўқ, ҳаддан ташқари; чексиз, ҳадсиз. Болтабой отанинг қувончидан Ширмонхон ҳам беҳад шод эди. С. Зуннунова, Олов. Соядаги тонг салқини беҳад ёқимли ва алланечук сирли эди. П. Қодиров, Уч илдиш. Абдулла Қаҳҳор ада-биётимизнинг долзарб масалаларига беҳад талабчанлик билан ёндашар эди. К. Қаҳ-ҳорова, Чорак аср ҳамнафас. Алжабр муал-лимаси эликдан ошган, беҳад семиз аёл эди. «Ёшлик».

БЕҲАДИК [бе.. + ҳадик] Ҳеч бир ҳадик-сирмаган, тортинмаган ҳолда; бемалол, хавфсиз. Корейнинг ерини қонли ёшга гарқ қилиб, Беҳадик уча бермас ўлаксахўр лочинлар. Ф. Фулом.

БЕҲАЁ [бе.. + ҳаё] 1 Шарм-ҳаёси йўқ, ор-номусни билмайдиган, уятсиз, бешарм. Беҳаё одам. ■ Ўғлим, бунақа беҳаё қиз экан, вақтида билиб, ўзингизни четга олганингиз яхши бўлибди. Мирмуҳсин, Умид. Эшқобил-нинг хотини ўта шаддод, беҳаё эмас, уни ҳурмат қилади. «Ёшлик».

2 Одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган, беадаб. Беҳаё хатти-ҳаракат. Беҳаё ибора. Беҳаё сўз. ■ Тангри беҳаё сўзларни гапи-рувчи кишини ёмон кўради. Газетадан.

БЕҲАЁЛИК Шарму ҳаёсизлик, уятсиз-лик, андишасизлик. Бузуқчилик, беҳаёлик, бўҳтон-туҳматлар унинг [Амирнинг] касби бўлиб қолган эди. Ж. Шарипов, Хоразм. -Бе-

ҳаёлик қилиб нима қилибман? — деди Сал-танат Мўмин акага. О. Ёқубов, Бир фелье-тон қиссаси.

БЕҲАЛОВАТ [бе.. + ҳаловат] Ҳузур-ҳаловатдан холи, тинчлик бермайдиган; бесаранжом, тинчи йўқ, ҳаловатсиз. Беҳа-ловат турмуш. ■ -Докторларнинг иши ўзи шунақа беҳаловат бўлар экан, — деди Ҳали-ма. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Беҳаловат кеча унинг назарида анча чўзилди. «Шарқ юлдузи». -Тсс! — қизи кўрсаткич бармоғини қонсиз лабига босганча, беҳаловат нигоҳини унга қадади. «Ёшлик».

БЕҲАФСАЛА [бе.. + ҳафсала] Ишга ас-тойдил ёпишмайдиган, қунт қилмайдиган, лоқайд; ҳафсаласиз. Беҳафсала одам. ■ ..ўғлининг дангаса ва хотинига нисбатан беҳафсала кимсага айланганини унинг баша-расидан, келиннинг кўзларидан, ўтириб-туришларидан сезиб олганди. «Ёшлик».

БЕҲАФСАЛАЛИК Қунтсизлик, лоқайд-лик.

БЕҲАШАМ Ҳеч қандай безағи бўлмаган; безаксиз. Чарақлаб кетди роса кўм-кўк беҳашам само, Остимда оппоқ булут, Тепам, ўнг, сўл ҳам само. Газетадан.

БЕҲ-БЕҲ унд. с. Ҳайвон ва парранда-ларни чақириш учун қўлланадиган сўз. -Беҳ-беҳ, — деб товукларни донга чақирар ва унинг олдига бир тўда товук қутқулашиб, дон талашар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕҲБЕҲЛАМОҚ «Беҳ-беҳ» деб чақирмоқ. [Ҳайдар:] Шу иккала хўрознинг бахридан ўтсакмикан? — [Йўлдош:] Олдин дон селиб, беҳбеҳлашиб кўрайлик, қани, чўқийдими, йўқми? Уйғун, Ҳуррият.

БЕҲБУД [ф. بهبود — яхши бўлиш; сало-матлик] эск. кт. Яхшилик томонга ўзгарган; соғлом; хушҳол. Юбориб ё бориб, беҳбуд топ-са Бу савдосида, яъни суд топса. Фурқат.

БЕҲБУДЛИК эск. кт. Яхшилик; рўшно-лик; хушҳоллик. Фамгин бўлмай, доим беҳ-будлик бўлсин. «Нигор ва Замон».

БЕҲИ [ф. بهی — олмасимон хушбўй мева] 1 бот. Иссиқ мамлакатларда ўсадиган, атиргуллар (раънодошлар) оиласига ман-суб, хушбўй мевали дарахт. Боғнинг турли жойларида ҳар хил мевали дарахтлар: нок, ўрик, беҳи, жийда ва ҳоказо анчагина. Ой-бек, Танланган асарлар. Моҳидил қайтиб ҳовлига тушаётганида, беҳи шохи шитирлаб кетди. С. Зуннунова, Гулхан.

2 Шу дарахтнинг олмага ўхшаш меваси. *Сидиқжон уни [онасини] кузатиб қайтиб келганида, ток остидаги эски сўрида сочилиб ётган беҳиларга кўзи тушиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Хонани зира, долчин, беҳи, зиғир мойининг хуштаъм ҳиди қоплади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЕҲИГУЛ Раънодошлар (атиргуллилар) оиласига мансуб, барглари тўгарак ёки узунчоқ бута. *Ўзбекистонда беҳигулнинг эрта баҳорда гуллайдиган тури хушманзара ўсимлик сифатида истироҳат боғларида экилади.* «ЎзМЭ».

БЕҲИЗОР Фақат беҳи дарахтлари ўсиб ётган ер, жой; беҳи боғи. *..беҳизор манзараси ўзгача, ёш-ёш, бўйи пакана беҳи дарахтларининг серҳосил шоҳлари қиз кокилидек ҳар томонга паришон таралиб, ер ўпиб ётмоқда.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕҲИКМАТ [бе.. + ҳикмат] I Теран маънога эга бўлмаган; ҳикматсиз. *Ўжарни урмайсўкмай йўлга сол.. деган гаплар дарҳақиқат беҳикмат эмас экан.* В. Рўзиматов, Сув.

2 Ижобий ёки сирли хусусиятларга эга бўлмаган. *Арзон беиллат эмас, қиммат беҳикмат эмас.* Мақол. ■ *Ғамга чулганмасин ҳеч кимнинг боши, Беҳикмат эмасдир тоғларнинг тоши.* «Эрали ва Шерали».

БЕҲИС [бе.. + ҳис] I Бирор нарсани сезиш, ҳис этиш қобилиятини йўқотган, жонсиз, ҳиссиз. *Беҳис бармоқлар.*

2 *кўчма* Ҳис-туйғудан маҳрум, завқшавқсиз. *Беҳис одам.* ■ *Уста Сирожиддин Туйчи ҳофизга жўр бўлиб юрган вақтларидан бошлаб то шу маҳалгача: «Қассобдан шоир чиқмаганидек, беҳис чалинган ғижжак арра тортишдан фарқ қилмайди», — деб юради.* Мирмуҳсин, Созанда.

БЕҲИСОБ [бе.. + ҳисоб] Сон-сановига етиб бўлмайдиган, санови йўқ; ҳисоби йўқ, ҳисобсиз. *Узоқда, тоғ ёнбағирларида, беҳисоб қоракўл қўйлари ўтлайди.* Мирмуҳсин, Ҳамзаободда. *Ёрматнинг қизи унга беҳисоб текин пул манбаи очган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕҲИШТ [ф. بهشت — жаннат] Жаннат. *Сахий хор бўлмас, Бахил беҳишга кирмас.* Мақол. ■ *Бай-бай-бай, хусну латофатини қаранг, беҳишт қизларидек, ҳуру филмонларидек.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Сенинг оғушинг офтобнинг ётоғига ўхшайди, баданингдан беҳишт ялпизининг бўйи*

келади, кўкрагингдан олма ҳиди анқиб турсади. «Ёшлик».

БЕҲИШТИ бот. Узумнинг сарғиш-яшил бир нави. *Ишқомларда ток барглари сарғайиб, тоифи ва беҳишти узумлар қаҳраб тусга кирди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БЕҲОЛ [бе.. + ҳол] I Ҳолдан тойган, тинка-мадори қуриган; бемажол, ҳолсиз. *Тўпа хола саданинг ғадир-будур пўстлоғини беҳол бармоқлари билан силаб, юзига суртди.* И. Раҳим, Ихлос. *Боши айланиб, кўзи тинди.* Тўшакка беҳол чўзилди. С. Сиёев, Аваз. *Азларов беҳол инграб ётган беморга нима деярини билмай, каловланиб қолди.* «Ёшлик».

2 Касал бўлиб қолган, бемор. *У [қизча] жуда беҳол, врачлар ва ота-онасининг сўроқларига аранг жавоб қайтарарди.* Газетадан.

3 *кўчма* Кучсиз, заиф. *Меникига нима мақсадда чилвир кўтариб бориб эдингиз? —Ўзим, — деди, беҳол, нимжон товуш билан [Жуман].* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *..қияликларда беҳол чайқалаётган ёввойи писталар кўнгилларида мунг чуқтирди.* «Ёшлик». *Беҳолгина куйлайди бир қиз Бир-бир босиб, ишқом оралаб.* «Ёшлик».

БЕҲОЛЛИК Кучсизлик, мадорсизлик, заифлик. *Боши айланиб, кўзлари юмилди.* *Аъзойи баданида ёқимли титроқ, беҳоллик туйди, дард элитди.* «Ёшлик». *Тўтихон эриниб, катдан тушаркан, оёқларида аллақандай беҳоллик сезди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БЕҲТАР I [ф. بهتر — яхшироқ] эск. кт. Афзал, яхши; яхшироқ. *У. бу кунни беҳтар билар.. эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЕҲТАР II Қулупнайнинг йирик бир нави.

БЕҲУДА [ф. بيوده — фойдасиз, маъносиз, бекор(га)] I Ҳеч қандай нафи, фойдаси йўқ; бекфойда. *Беҳуда жанжал.* *Беҳуда кучаниш белни синдиради.* Мақол. ■ *Баъзилар эса умрини беҳуда ўтказлади.* Т. Аншуров, Оқ от. *Камолиддин унинг олдига беҳуда келганини тушунди.* «Шарқ юлдузи».

2 Амалга ошмайдиган, рўёбга чиқмайдиган; пуч, хомхаёл. *Беҳуда умид.* ■ *Қоратой Йўлчининг тадбирларини маъқул кўрмади, ҳар бир фикрнинг беҳуда эканини тушунтиришга тиришди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ҳуринсиз, ноҳақ. *Шокир ота беҳуда тўхматга қолади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Беҳуда жабр кўрганлардан меҳримизни дариф тутмайлик.* Газетадан. *Нусратбек ўғлини*

беҳуда ургани учун унга қарашга уялиб, ўзини беаёв койиди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЕХУДАГА *рвш.* Бўлар-бўлмасга, бе-корга, ўринсиз. *Беҳудага хафа бўлманг.* ■ -«Обид кетмон» лақабини беҳудага тақадиларми? — дейди кулиб Хатиб домла. А. Қодирий, Обид кетмон.

БЕХУДАЛИК Бирор-бир иш-ҳаракатнинг фойдасизлиги. *Нусратбекнинг Гулхайрига югургиси келди, лекин энди беҳудалигини ўйлаб, ҳазин хўрсинди, қалқиб кетди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Кечаги эҳтиросли сўзларни эсларкан, энди уларнинг беҳудалигини ҳис қилди.* «Ёшлик».

БЕХУДУД [бе.. + худуд] Чексиз, чегарасиз, чеки кўринмайдиган, беҳисоб. *Онаҳон беҳудуд фалак сари учиб бормоқда.* Мирмуҳсин, Илдишлар ва япроқлар. *У тўфайли чеккан аламлари шунчалар беҳудудки, у дунё-бу дунё унтолмас керак.* Н. Қиличев, Чиғирик. *Сегаи — бир дунёдир, сирли, беҳудуд, Унда бор айрилиқ, унда бор висол.* Н. Муҳаммад, Баҳор таронаси.

БЕХУДУДЛИК Чегараси кўринмаслик, чексизлик, беҳадлик. *Инсон ўз оқибати билан, меҳр-карами, шафқатининг беҳудудлиги билан, керак бўлганда, бир-бирининг ёнига кира олиши.. билан улуг.* Газетадан.

БЕХУЗУР [бе.. + хузур] Безовта, ҳаловатсиз. *Туни билан алоқ-чалоқ туш кўриб чиққани учунми, ўзини беҳузур сезди.* «Ёшлик».

Беҳузур бўлмоқ Ўзини алланечук ёмон ҳис этмоқ. [Элмурод] *Беҳузур бўлиб, саратон иссиғига чидамаган семиз одамдай тўлғанди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кўнгли беҳузур бўлмоқ** Кўнгли алланечук ёмон бўлмоқ. *Денисов.. кўнгли беҳузур бўлиб, қаттиқ ўқчиди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Кўнглини беҳузур қилмоқ** Кўнглини айнитиб, алланечук ёмон аҳволга солмоқ. *Тўғрисини айтганда, гап тинглаш ҳам кўнглини беҳузур қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Нусратбекнинг томоғи ачишди, аччиқ тамаки ҳиди ва тахир таъми кўнглини беҳузур қилди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Илиққина сув юрагини оздириб, кўнглини беҳузур қилди.* «Саодат».

БЕХУНАР [ф. *بیہنر* — истеъдодсиз, қобилятсиз] *айн. хунарсиз.*

БЕХУРМАТ [бе.. + хурмат] Хурмат-эътибор қозона олмаган; хурматга сазовор бўлмаган, хурмати йўқ; хурматсиз. *Беҳурмат одам.*

Беҳурмат қилмоқ Ҳақорат қилиб ёки бетакаллуф (дағал, кўпол) муомала билан кимсанинг обрўсини тўкмоқ. -*Қариб, мян-гизни еб қопсиз, кўздан ҳам қопсиз, — деди [Тешабой] чолни беҳурмат қилиб.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Олим, фозилларни беҳурмат қиладиган, одобдан беҳабар, тўнг кимса билан худо ҳаттоки гўр қўшни қилмасин.* К. Яшин, Ҳамза.

БЕХУРМАТЛИК Хурмат, иззатга сазовор эмаслик; хурмати йўқлик.

БЕХУШ [ф. *بیہوش* — ҳушини йўқотган, ҳушсиз; ақлсиз] 1 Ўзини билмайдиган ҳолда; ҳушидан, ўзидан кетган, ҳушсиз. *Беҳуш бўлмоқ.* ■ *Нормат.. беҳуш хотиннинг юзига сув сенди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бир кечаю бир кундуз беҳуш бўлиб ётибман.* А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари.

Беҳуш қилмоқ 1) ҳушидан кеткизмоқ, ухлатиб қўймоқ (мас., дори бериб). *Хлороформ билан беҳуш қилмоқ;* 2) кўчма эс-ҳушини олиб қўймоқ; бошини айлантирмоқ (мас., бирор руҳий таъсир кўрсатиб).

2 Эс-ҳушини йўқотган, хаёли паришон; руҳсиз. *Маърифат бошини эгиб, беҳуш уйга кирди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

БИ- [лот. *bi* — икки < *bis* — икки марта] Байналмилал ясама (қўшма) сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, нараса ёки белгининг иккиталигини билдиради, мас: *биметалл, бином.*

БИАТЛОН [би.. + юн. *athlon* — мусобақа, тортишув] *спорт.* Қишки спорт ўйинларидан: 20 км ли чанғи пойғасида милтиқдан икки марта (тик турган ва ётган ҳолда) нишонга отишдан иборат мусобақа.

БИББИНОЙИ [ф. *بیبنایی* — кўриш; узоқни кўришлик] *с.т.* Туппа-тузук, балодек; кўнгилдагидек. *Ўғлим ўртоқлари билан биббинойидек юради.* Газетадан. *Ҳозир ҳаммом биббинойи туларжойи хизматини утаяпти.* Т. Аҳмедов, Таажжуб.

БИБИ 1 шв. Онанинг ёки отанинг онаси; буви (набирага нисбатан). *Танглайм кўтарган бибим бечора Ким эди, билмайман, ўлгандир, эсиз.* Ф. Фулом.

2 Хурмат юзасидан, одатда кекса аёллар исмига қўшиб ишлатилади, мас. *Меҳри биби, Хайри биби.* ■ *Тонг отар-отмас Сидқий ҳовлисига икки ён қўшни — Зайнаб биби билан Ҳанида хоним — ранги оқариб кириб келишди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл. Жаҳон

биби Зубайданинг кўнглини олиб, онасининг аҳволини сўради. К. Яшин, Ҳамза.

3 Хотин-қизлар исмининг олд ёки орқа қисмида келиб, кўшма исмларни ҳосил қилади: *Бибигул, Бибинисо, Бибинор, Биби-санам; Давлатбиби, Кенжабиби, Кимсан-биби.* ■ [Йўлчи] Сингелиси билан бирга, мумкин бўлса, унинг [Гулнорнинг] онаси Гулсумбидини ҳам аравага солиб, қишлоққа олиб боришни истаганини айтди. Ойбек, Танланган асарлар.

Биби Сешанба этн. Ип йигирувчи хотинларнинг муқаддас саналган афсонавий ҳомийси (пири) бўлиб, тақводор хотинлар унинг шарафига сешанба кунлари махсус маросим ўтказилади. [Холжон хола] Ҳар икки ҳафтада Биби Сешанба онанинг дастурхонини ёзиб, «мушкулкушод», чилтонларга атаб шавла қилади. Файратий, Довдираш. «Биби Сешанба», «мушкулкушод» каби маросим, урф-одатларни билишга Ҳамзанинг ўзи ҳам жуда қизиқар.. эди. К. Яшин, Ҳамза.

БИБИШ 1 эск. Хукмронлар, зодагонлар наслига мансуб бўлган аёлларга мурожат ёки ҳурмат билдириш шакли. -Эй бибишим, мени десангиз, Чамбилга борманг.. - деди Оққиз Зулфизарга. «Зулфизар билан Авазхон». *Курсангиз, кўнглингиз тўлар, Рост айтаман-да, бибишим.* «Нурали».

2 Ҳурмат юзасидан хотин-қизлар исмига қўшиб ишлатилади. *Адолат бибиш, Холнисо бибиш.*

БИБИПАК [«биби» ва «шоҳ» сўзларидан] Майда мунчоқлардан териб ясалган, бўйинга ёки бошга тақиладиган заргарлик буюми, тақинчоқ. *Бибишак икки учи юқорига қайрилган ярим ой шаклида бўлиб, ўртасига ромб ёки гунча шакли жойлаштирилади.* «ЎЗМЭ».

БИБЛИОГРАФ Турли соҳаларга оид адабиётлар рўяхатини, библиографиясини тузувчи мутахассис, библиография олими. *У кутубхонада библиограф бўлиб ишлайди.*

БИБЛИОГРАФИК Библиографияга, адабиётлар рўяхатига оид. *Библиографик кўрсаткич. Библиографик маълумотлар.* ■ Ҳиндистон ҳақида библиографик асар ҳам тайёрланмоқда. «ЎТА». *Кутубхона ўқувчилар учун ҳар ойда тўрт марта библиографик обзор ўтказиб туради.* Газетадан.

БИБЛИОГРАФИЯ [юн. *biblion* — китоб + *grapho* — ёзма] 1 Босма асарларнинг

илмий тавсифи ва батартиб кўрсаткичларини тузиш, улар ҳақида ахборотлар тайёрлаш, уларни тарғиб қилиш билан шугулланувчи соҳа. *Бир қанча кутубхоналарда библиография билимларини тарғиб қилиш суст ташкил қилинган.* Газетадан. *Библиография бўлими ташкил топган йиллардан то ҳозиргача 90 хил адабиётлар кўрсаткичи тuzди ва нашрдан чиқарди.* Газетадан.

2 Бирор мавзу ёки соҳага оид илмий асарлар, манбалар, китоблар рўяхати. *Терминологияга оид библиография. Ўзбек тилшунослиги бўйича библиография.*

БИБЛИОТЕКА [юн. *biblion* — китоб + *theke* — оғбор] 1 Китоблар тўплами. *Олимнинг шахсий библиотекаси.*

2 айн. **кутубхона.**

БИБЛИЯ [юн. *biblia* — китоблар] Яхудиийлик ва христианликда муқаддас ҳисобланган диний китоблар мажмуаси. *Библия энг қадимги адабий ёдгорликлардан бири бўлиб, диний панд-насиҳатлар, ақидалар, башоратлар, дуолар, солномалар, масаллар, ишқий ва фалсафий дostonлар, ҳикоят, ривоят ва мактублардан иборат.* «ЎЗМЭ».

БИГИЗ 1 Пойабзалдўзларнинг кўнни, терини тешиш учун ишлатадиган ёғоч сопли, нина учли металл асоби. *Хунари йўқ кишидан Бигизи бор ямоқчи яхши.* Мақол. *Уста пичоққа ёлчimas, этикдўз — бигизга.* Мақол. ■ *Чол бигиз билан тасмани тешаркан, муриди кулиб қўйди.* «Ёшлик».

2 Найзадек, нинадек учли, ингичка нарса. *Юраги бигиз санчилгандай оғриди.* «Шарқ юлдузи». *Оқ қайинга суяниб, махорка чекиб турган.. бигиз мўйлов йигит саҳнадан асло кўз узмади.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз.

3 Ништардай ўткир, аччиқ сўз, таъна; койиш. [Йўлчи:] *Андак инсоф керак, уят керак. Чолнинг меҳнатда чириган кўксига бигизни қадайверманг!* Ойбек, Танланган асарлар.

Бармоқни (ёки қўлни) бигиз қилмоқ қ. **бармоқ 1.** *Тили бигиз Аччиқ сўзли; баджаҳл, қаҳрли. Не-не тили бигиз келин-аймоқ, эр қилиб, эрга ёлчимаган қизлар борки, эшик қолиб туйнукдан захрини сочиб кетади.* Шухрат, Умр поғоналари.

БИГИЗЛАМОҚ 1 Ҳамма ёғига бигиз санчмоқ, бигиз уриб тешик-тешик қилмоқ.

2 *кўчма* Ништардек ўткир, аччиқ сўзлар айтмоқ. -*Ҳа, энди икковлашиб, мени бигиз-*

ланглар! — деди жаҳли чиққандай қошларини чимириб Комила. Ойбек, О.в. шабадалар.

БИГИЗПОШНА Бигизсимон, бигизга ўхшаш пошналар оёқ кийими. *Қайиқсимон бигизпошналар, нейлон қўлқопчалар.* Газетадан.

БИГИЗТУМШУҚ зоол. Калта думли, тумшуғи узун жуда кичкина сайроқи қушча.

БИДИЛЛАМОҚ айн. бидирламоқ. — *Опа-чи, опа, дадам хўп дедилар, — деди бидиллаб Ёдгор. Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. Бош агроном ранглар, чувак юз, бидиллаб гапирадиган йигит эди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

БИДИР-БИДИР тақл. с. Жуда ҳам тез, лаби лабига тегмай гапирадиган; шундай гапириш. *Бидир-бидир бола. ■ Ҳадеб бидир-бидир қилаверма! Бидир-бидир тинмайди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

БИДИРЛАМОҚ Жуда ҳам тез, лаби лабига тегмай гапирмоқ, атрофдагиларга эътибор бермай гапиравермоқ. *У [Ҳафиза] лаби лабига тегмай бидирлаётган Раънонинг самимий гапларига қулоқ соларди-ю, хаёли бошқа ёқда эди. Мирмуҳсин, Умид. -Ада, адажон, келдингизми! — Умида отаси бағрига энтиқиб, бидирлаб кетди. Д. Нурий, Осмон устун.*

БИДОН [фр. *bidon* <юн. *pitchon* — бочка, ёки сканд. *vida* — ваза] Суюқлик солинадиган қопқоқли идиш. *Баширжон бидон ва халтани кўтарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Манави бидонда жувоз ёғи, бу сатилда памадур, бодринг, мева-чева бор. Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар.*

БИДЪАТ [а. *بدعت* — янгилик, янгилик киритиш; динга қарши хатти-ҳаракат] 1 дин. Диний ақидаларга киритилган ўринсиз ислоҳ, динга хилоф янгилик, динда кейинчалик пайдо бўлган нарса. *Мирараб мадрасасининг катталари бу «бидъатнинг гуноҳини ҳам» Мулла Туроб бўйнига юкладилар. С. Айний, Эсдаликлар. -Ислоҳ, албатта, лозим, — патниснинг четини бармоқлари билан чертиб, бепарволик билан сўзлади Ҳакимбойвачча, — бизда ҳар хил бидъат ишлар кўп. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Эскидан қолган урф-одат, расм-русум. *Катта эна, катта бувалардан қолган урф-одатларга унамай, бидъат деб қарашар экан, биз ота-оналарда нима гуноҳ? К. Яшин, Ҳамза. -Чилм чекис бидъат, — деди мулла, — бунни қилган одам гуноҳкор бўлса ҳам, кофир бўлмайди. С. Айний, Қуллар.*

БИДЪАТКОР дин. Диний ақидаларга, динга уларга нисбатан хилоф бўлган ислоҳлар киритиш тарафдори; бидъатчи. *Зоҳиран қилган хурмат ва таъзимларимиз садқаи кетсин унга.. кўнгли учун қиё боқмай ўтди-я, бидъаткор. Ж. Абдуллахонов, Туфон.*

БИДЪАТЧИ 1 айн. бидъаткор.

2 Эски урф-одатларга, расм-русумларга берилган киши.

БИЁ-БИЁ [ф. *بیا* — бу ёққа кел]: *кўз(лар)ни биё-биё бўлмоқ ёки сузилмоқ* 1) кўзини уйқу босмоқ, кўзи қисилмоқ (мастлик ёки чарчоқдан). *Валихоннинг кайфи ошиб, кўзлари биё-биё бўлиб сузиларди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Толибжон мудраб, аранг уйига етиб келди. Иккинчи қаватга чиққанида ҳам, кўзи биё-биё бўлиб, тикка турганча ухлаб қолгудек ҳоли бор. С. Аҳмад, Сайланма; 2) ишва билан, хумор билан боқмоқ. ..аввал манави титраб-қақшаётган аёлни.. жой қолса, кўзларини биё-биё сузиб турган анави офатжон жувонни миндирасан. Н. Қиличев, Чигирик.*

БИЁБОН [ф. *بیابان* — қақроқ чўл, саҳро] Сувсиз ва гиёҳсиз тақир, чўл, саҳро. *Яхшиликни дарёга қил, биёбондан топ. Мақол. ■ Пашша Сауджалолхонни эргаштириб, бир биёбонга олиб чиқди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

БИЁВ-БИЁВ тақл. с. Кўбиз, чанг, қовуз ёки баъзи қушлар чиқарувчи овоз ҳақида. [Юнус Ражабий] *Карнаю сурнай, қизлар ҳайитларда лабига кўйиб, биёв-биёв қилиб чаладиган чангдан тортиб мусиқа санъатимизнинг меросхўр хазиначиси бўлди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Зарғалдоқ, нима-нима дегандай, яна «биёв-биёв» қилади. М. Мансуров, Ёмби.*

БИЖ-БИЖ тасв. с. Бижирлаб, ғимирлаб ётган, ғиж-ғиж; сон-саноқсиз (қурт-қумурсқа ва ш.к. ҳақида). *Ариқдаги сув биж-биж қурт.*

БИЖАНАК Милодий 1-минг йилликнинг иккинчи ярмида Орол денгизи бўйлари ва Каспий денгизининг шарқи ва шимолида яшаган бир қанча туркий қабиаларнинг умумий номи; печенеглар.

БИЖИЛДОҚ с.т. 1 Ҳеч кимга гап бермайдиган, гап билан ҳаммани енгадиган; гаплон. *Бижилдоқ хотин. ■ Айвониди бу хонадоннинг бижилдоқ бекаси. Ойбек, Навоий. Исмат ака 30 йиллик педагогик фаолияти давомида бир неча минг олов болалар*

ва бижилдоқ қизалоқларнинг миясига билим, мурғак қалбига.. одоб сингдирган моҳир тарбиячилардан. Газетадан.

2 Тинимсиз сайрайдиган, шовқин қиладиган (қушлар ҳақида). *Фақат ўнда, терак бўйи пастликда, сой шовуллайди, рўпарадаги қалин боғлар қўйнида бижилдоқ қушларнинг чулдираб сайрагани эшитилади.* «Ёшлик».

БИЖИЛДОҚЛИК Ҳеч кимга гап бермаслик, эзмалик. *Ўз бижилдоқлиги билан колхозда «Қумри қақилдоқ» деб ном чиқарган аёл.* А. Мираҳмедов, Ўтюрраклар.

БИЖИЛЛАМОҚ I айн. **бижирламоқ I.** *Осон савол тушди, «беш» қўйса ҳам бўларди, деб хурсанд бижиллади.* Мирмуҳсин, Умид. *Бора-боргунча бижиллаб, қулоқни батанг қилаверди.* «Ёшлик».

БИЖИЛЛАМОҚ II айн. **бижирламоқ II.** *Қукариб кетган бу сассиқ сувда бижиллаб ётган ҳар хил қуртлар, тушган ерида бирикки қиланглаб, дарров ўларди.* М. Исмоиллий, Фарғона т.о. *Баргларда бижиллаб ётган кўм-кўк, хира ширинча юз-қўзинг демай ёпишиб олади.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

БИЖИМОҚ айн. **бижғимоқ.** *Йулчи отхонанинг бир томонида уйлиб, сасиб, бижиб ётган гўнгни катта ерга элтиш учун арава қўшишга киришган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу бижиб, сасиб кетган хонани шамоллатинг, тозаланг!* А. Мухтор, Асарлар.

Бижиб ётибди с.т. *Жуда кўп, тўлиб ётибди.* *Унда пул бижиб ётибди.* ■ *Ҳали ичи қора душман чиёндек бижиб ётипти.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БИЖИР-БИЖИР I: **бижир-бижир қилмоқ** (ёки гапирмоқ, сўзламоқ, товуш чиқармоқ) айн. **бижирламоқ I.** [*Қизлар*] *Шокир отанинг томи лабига қатор тизилишиб, бу «маҳсидўз қиз» билан бижир-бижир сўзлашиб кетар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гавҳарнинг бижир-бижир қилиб гапириб ташлагани шунчалик кулгили эдики, у ўзини тўхтатолмай, нафаси етмай, энтикиб қоларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БИЖИР-БИЖИР II тақл. с. I айн. **биж-биж.** *Гўштни бижир-бижир қурт босибди.*

2 *Кўзга гимираётгандек, жимир-жимир қилаётгандек туйиладиган ва бир-бири билан чаптишиб, туташиб, чаплашиб кетган майда нарсалар ҳақида.* *Бижир-бижир хат.* *Бижир-бижир қилиб тикилган гул.* ■ *Поёнсиз қирларнинг ниҳоятсиз бижир-бижир кўк*

гиламлари. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Атлас кўйлак киймайман, Бижир-бижир гули бор.* «Кўшиқлар».

БИЖИРЛАМОҚ I Ҳеч кимга гап бермай тез-тез, лабига тегмай гапирмоқ; гапдонлик, маҳмадонлик қилмоқ. «*Сал ҳовлиқмароқ бўлса ҳам, жуда очиқ қиз экан, бижирлайвериб, келган докторларнинг ҳам бошини айлантириб юборди*» — дилидан *ўтказди Равшан.* Ф. Мусажонов, Равшан. *Карима хола қўлларини паҳса қилиб бижирлай кетди.* «Муштум».

БИЖИРЛАМОҚ II **Бижғиб, гужғон ўйнаб, қайнаб ётмоқ; бижғимоқ** (қурт-қумурсқа, майда жониворлар ҳақида).

БИЖҒИМОҚ I **Микроорганизмлар** ёки улар ажратадиган ферментлар иштирокида парчаланиб ачиб, қайнай бошламоқ (органик моддалар ҳақида). *Ёзда қимизлари бижғиб ётади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қаердаки бижғиган ахлат мавжуд бўлса, унинг устида бадхўр ҳашаротлар гужғон ўйнайди.* «Муштум».

2 **Ҳавоסי** бузилиб, сасиб кетмоқ; озодликка риоя қилмай ивирсиб ўтирмоқ. *Худо ҳақи, уйингдан ялли вагоннинг иси келади.* *Бижғиб кетибди.* А. Қаҳҳор, Сароб. - *Пайпофингиз қурсин, бижғиб кетибди.. ахлатга оптиқиб ташладим, — деди хотини Орифжонга.* С. Аҳмад, Сайланма. - *Мен биламан, — деди домла, — опангиз табиати жуда нозик кўринади.* *Бунинг олдида Тўпанинг бижғиб ётиши яхши эмас.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 **кўчма** Аччиқ гап, фиску фасод қилмоқ. *Нималар деб бижғияпсиз?*

4 **кўчма** Тўлиб-тошиб, гуж-гуж бўлиб ётмоқ; авж олмоқ, кўпаймоқ (игво, фитна ва ш. к. ҳақида). *Бижғиб борур фитнаю фасод, Имонларга, ҳайҳот, тушди дарз.* М. Али, Боқий дунё. *Унинг [Қоплонбекнинг] айёр кўзи ичида қайнаб, бижғиб ётган алам ва нафратни, баъзан-баъзан юрагини фож қилиб қўйй дер эди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

БИЗ кш. олм. 1-ш. кўпл. 1 **Сўзловчи** ва унинг атрофидагилар; сўзловчи ва у кўзда тутаётганлар. *Кеча станциядан чиққан автобус бугун бизни тонготарда мўлжалдаги жойга ташлаб кетди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Бизлар, бизлар, биз эдик, Бизлар бир талай қиз эдик. Бизларни уздилар. Бир инга тиздилар (Гармдори).* 3. Ҳусаинова, Ўзбек халқ топишмоқлари.

2 Биринчи шахс «мен» ўрнида ишлатилиб, камтарлик ёки, аксинча, мақтаниш, гурурланиш, пинҳона гурур маъноларини ифодалайди. -*Ким талабгор?* -*Мана, биз талабгор.* ■ -*Бизга ҳам хат борми?* - дейди Мунисхон. «Гулдаста». *Асал отлиққа йўқ, ҳали биз пиёда-ку!* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Энди бизни қийнамай, ўзлари қуйсинлар! Қўларидан ҳеч шароб ичмаганмиз.* «Гулдаста».

3 Урин-пайт келишиги қўшимчасини олиб, «юртимизда», «элимизда», «орамизда» каби маъноларни англатади. *Сурнайчининг зўрлари бизда бўлади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Нон-насибна бизда бўлса, қоларсан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Лекин, ўртоқлар, бизда ялқовлар йўқ.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой.

БИЗ-БИЗ тақл с. Визиллаган нозик товуш ҳақида. *Бизбизак биз-биз айланади.*

БИЗБИЗАК Тугарак шаклдаги чарм ёки тугмача тешиқларидан ип ўтказиб ясалган ва ипини чийратиб, икки учидан тортганда, тез айланиб, «биз-биз» овоз чиқарадиган ўйинчоқ. *Бизбизакни ипга тақиб, физ-физ ўйнайман.* Ойбек, Болалик. *Мотор бизбизакдай гувуллаб, жон-жаҳди билан айлана бошлади.* «Ёшлик».

БИЗБОП Сўзловчи ва у кўзда тутаётганларга тўғри келадиган, уларнинг дидига мос. *Айланай, болам, бир бизбоп сотадиган нарсаларинг борми?* «Луқмони Ҳаким». *Афсуски, улар орасида бизбоп, яъни халқнинг тили учуда турган муҳим муаммолар кўтарилган асарлар кам учраяпти.* Газетадан.

БИЗИЛДОҚ зоол. Бизиллаган овоз чиқарадиган ҳашарот. *Супа ёнида шўрага қўнган бизилдоқ бир маромда мунгли бизиллайди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БИЗИЛЛАМОҚ Бизиллаган товуш чиқармоқ. *..атрофда сукунат ҳукмрон.. На бир қуш сайрайди, на бир бизилдоқ бизиллайди..* С. Нуров, Нарвон.

БИЗНЕС [ингл. businnes – иш, машғулот] Даромад келтирадиган, фойда олиш мақсадлари кўзланган ва қонунларга хилоф бўлмаган ҳар қандай ташкилий, ҳўжалик фаолияти; тижорат; ишбилармонлик. *Бизнес, ҳўжалик юртиши қўламага қараб, йирик, ўрта ва кичик турларга бўлинади.* «ЎЗМЭ».

БИЗНЕСМЕН [ингл. businessman – бизнес билан шуғулланувчи шахс] айн. ишбилармон.

БИЗНЕСЧИ айн. ишбилармон. *Орамизда пешқадам зиёлилар, номдор бизнесчилар.. бор.* «Муштум».

БИЗНИКИ эг. олим. I-ш. кўпл. I Сўзловчига ва у кўзда тутаётганларга тегишли, қарашли. *Бу йилги экинлар, мевалар бизники бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гапир, ҳа, гапир!.. Сенинг гапинг гап-у, бизники гап эмасми!* А. Қаҳҳор, Жонфигон.

2 от өзф. Бизнинг уй, бизнинг ҳовли. *Урмонжон Сидиқжоннинг қулоғига: -Меҳмонларни бизникига олиб бор, мен орқаларингдан бораман, - деди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Оббо, жиян-е, бизникини топиб келдингми? Ҳа, сўраб-сўраб, Маккани топадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 от өзф. (асосан кўпл. шаклда) Бизга тегишлилар; биз томондагилар. *Бизникилар ғалаба қозонди.* ■ -*Бизникиларнинг аҳволи қалай?* - сўради Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар.

БИЗОАТ [a. بضاعت – мол, товар] эск. Орттирилган, тупланган мол-дунё, бойлик; бисот. *Агарда бирон истаб келган нимарса ўз бизоатида бўлмаса, бир бошқа бор одамдан бўлса ҳам олуб бермоққа хизмат қилур.* Ҳамза.

БИЗОН [лот. bison – ёввойи буқа] зоол. Жуфт туёқлилар туркумининг қувушиоқлилар оиласига мансуб ёввойи қорамол. *Бизонлар зубрларга қараганда бирмунча кичикроқ бўлади.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

БИЗҒАЛДОҚ зоол. Турнасимонлар туркумининг тувалоқлар оиласига мансуб чўл қуши.

БИЙ I I тар. Қабиланинг ёки қабилалар иттифоқининг бошлиғи, тўраси; кўчманчи ёки ярим кўчманчи туркий халқларнинг уруғ оқсоқоли. *Хон билганни бий билар, Сўзлагудай ҳадди йўқ.* Мақол. ■ *Излаганим бийнинг қизи, Жоним синглим, хуш қол энди.* «Алпомиш». *Яна катта-кичикларни йиғиб, номдор бийлардан ўн кишини Бойсарини олиб келгани юборди.* «Алпомиш».

2 Юқори мартабали кишиларни улўғлаш учун ишлатилган сўз ёки уларга берилган унвон. *Сиз улўғ мартабали меҳмондўст Фиждудовон беги Норбўтабий бинни Шодибекка етиб маълум бўлсинки..* М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

3 Қозоқларда ва қирғизларда: оқсоқол (қ. оқсоқол 2). *Мен умримда түрт хон кўрдим, Талай бий кўрдим.* Миртемир.

БИЙ II Танасининг узунлиги 3,5 см гача бўлган, узун сариқ тук билан қопланган заҳарли катта ўргимчак. *Дарвоқе, заҳарли бий ҳам ўз авлодларини худди шу тарзда ташқи душмандан ҳимоя қилади.* «Фан ва турмуш». Пилладан эндигина чиққан бийчалар дарҳол она бий устига ғуж-ғуж бўлиб жойлашиб олади. «Фан ва турмуш».

БИЙ III: бий дала Очиқ, кенг яланг дала, бийдай дала. *Бий далада ўзимизни совуққа олдирмаслик учун белкурак билан оқопни чуқурроқ қазирдик.* Б. Имомов, Ҳорманг, қуролдошлар. *Куни кеча ўт қовжираб ётган бий далада бир неча соат мобайнида азим бино қад кўтармоқда.* Газетадан.

БИЙБУВА тар. эск. Эркақлар уюштирилган зиёфатларда бошчилик қилувчи киши.

БИЙДАЙ, -дек I Очиқ, яланг; кенг. *Бийдай дала. Бийдай чўл. Бийдай дашт. Бийдай саҳро.* ■ *Атроф бийдай дала, илиқ чўл шамоли эсади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Бийдай дашт. Сокинлик. Отлар олға босади.* III. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Роса, бошлаб. *Вой-й, соат тўққиз, Сайфиддин ака. Ойим мени бийдай қовурадиган бўлдилар-да.* Газетадан. *Маратни бийдай қовурди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БИЙИ шв. айн. биби. *Она бийим соғмилар, жияним Жумагул бардамми?* Ж. Шарипов, Хоразм. -*Бийи, сиз ҳам кетинг, — деди Баҳригул.* Н. Қиличев, Чиғирик.

БИЙЛАМОҚ I Ботиниб рўпара келмоқ, яқинига йўламоқ, бетламоқ. *Унга ҳеч ким бийлай олмайди.*

2 шв. Эғалик, хужайинлик қилмоқ, бошқармоқ. *Яхши ўғил бийлар ота молини, Ёмон ўғил сочар ота молини.* Мақол. ■ *Садқайи ота кетинг! Шу муштумдай қизни ҳам бийлай олмайсизми?!* Ойбек, Улуғ йўл.

БИЙЛАТМОҚ Бийламоқ фл. орт. н. *У ҳеч кимни ёнига бийлатмайди.* ■ *Ҳар бир иш унинг [кундошининг] буйруғи билан бўлади, ҳеч нимага мени бийлатмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У [Салим чол] ариқ лабига ўрнатилган каравотини саҳарлардан ҳеч кимга бийлатмай ўтирарди.* «Гулистон».

БИЙЛИК I Уруғ ёки қабила бошлиғи вазифасини адо этишлик. *Бийлик қилмоқ. Бийлик ҳуқуқи.*

2 Эғалик, идора қилиш ҳуқуқи; ҳукмронлик, хужайинлик; эрк, ихтиёр. *Ўз бийлигинг ўзингда, Ишрат, сафолар қурдине.* Файратий. *Рўзғорга ким бийлик қилади? Жанжалга мана шу нарса кўпроқ сабаб бўларди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қиз меники, бийлиги ҳам менда.* Уйғун, Асарлар.

3 Хоҳиш, ирода, буйруқ. *..даврнинг шундай разъездлари келадики, унда тўхтаб-тўхтамаслик амирлар, хонлар, хоқонлар амри билан эмас, балки оддий машинист бийлиги билан бўлажак.* Ф. Фулом. *Агар ҳар бир ташкилот.. ўз бийлигича қувур ётқизса, бу кўча уч қайта кавланади.* П. Қодиров, Эрк. -*Ўтир, дам ол! — бийлиги ўтадиган кишилар оҳангида деди она.* Ойбек, О.в. шабадалар.

БИЙРОН I [ф. بَران — ўткир, кескир] I: **тили бийрон** Бурро-бурро гапирадиган, гапта чечан; сўзамол, гапдон. *Қизлик уйнинг тили бийрон, Совчиларнинг тили тийрон.* Мақол. ■ *Нукра шаддодгина, тили бийрон қиз эди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Бироқ Ҳабибанинг тили узунроқ, бийронроқ эди.* К. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

2 кўчма Сайроқи. *Деҳқон тол тагига чўзилди бирпас, Тинди шохчадаги қушча ҳам бийрон.* А. Орипов. *Ўртанган авжлари бир бор титраса, Бийрон булбуллардан кабоб муҳайё.* Ф. Фулом.

БИЙРОН II [ф. بريان — қовурилган; қовурилган гўшт] Тобига етказиб қовурилган, пиширилган. *Кўрган киши ҳуснига бўлур ҳайрон, Ҳар ким кўрса, булар юраги бийрон.* «Эрали ва Шерали».

Жиги бийрон қ. **жигибийрон.** *Кампирнинг жиги бийрони чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БИЙРОН-БИЙРОН рвш. Бурро-бурро, аниқ-аниқ, пухта-пишиқ. *Унинг [Лағлининг] бийрон-бийрон сўзларини эшитган Мирҳосил буткул маҳлиё бўлиб, термилиб қолди.* Х. Фулом, Машғал. *Ўзингиз ёш бўлсангиз ҳам, сўзларингиз бийрон-бийрон экан.* С. Зуннунова, Гулхан.

БИЙРОНЛАШМОҚ Нутқи тиниклашиб бормоқ; тобора гапдон, сўзамол бўлмоқ. *Гуё зеҳни боягидан ҳам ўткирлашиб, тили бийронлашиб кетгандай, шўх, кулгили гаплар хаёлига ўздан-ўзи қуйилиб келарди.* О. Ёқубов, Мирзатерак. *Бу оҳанг Пулатжоннинг юзларида табассум пайдо қилди, кўзлари сузилиб, тили бийронлашди.* Ойбек, Ҳикоялар.

БИЙРОНЛИК Сўзга чечанлик, гапдонлик; нотиклик. *Набиранинг бийронлиги, ҳозиржавоблиги бувини лол қолдирди. «Муштум».* - Сиз бошламайсизми, Рўзихон! — деди шогирдининг бийронлигини яхши кўрадиган Шоира. «Ёшлик».

БИЙЧА Бий II сўзининг кичр. шакли. *Пилладан эндигина чиққан бийчалар дарҳол она бий устига ғуж-ғуж бўлиб жойлашиб олади. «Фан ва турмуш».*

БИКА I *шв. айн. бека. Тиккан тўни қамчидай, Қайин бикасига бир саяом. «Кўпшиқлар».*

2 шв. Аёллар қўшма исмларининг биринчи ва иккинчи қисми. *Бикабуви, Бикажон; Ойбика, Холбика, Суумбика.*

БИКАМЕРАЛИЗМ [фр. bicameralisme] ҳуж. Парламентнинг икки палатали тизими.

БИКАРБОНАТЛАР [би.. + карбонат] *ким.* Карбонат кислотанинг нордон тузлари.

БИКАЧ *шв. айн. бекач. Бойбўрининг Бодом бикачдан бўлган Ултонтоз деган яна бир ўғли бор эди. «Алпомиш».* Ултонтознинг энаси Бодом бикачнинг тилини олаҳакка чўқиб, соқов бўлиб қолган эди. «Алпомиш».

БИКВАДРАТ [би.. + квадрат]: *мат.* биквадрат тенглама Тўртинчи даражали тенгламанинг хусусий ҳолати.

БИКИР Пишиқ, бақувват. *Бикир йигит. — Ҳамроқул ака — бақувват, бикир киши. Газетадан. Дўстмуҳаммад мешкобчи ўрта бўйли сариқ мўйлов, бикир йигит бўлиб.. бошқа мешкобчилардан кўпроқ меҳнат қилар эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

БИКР [а. بکر — соф, тоза; бокира] *эск. кт.* 1 Янги, очилмаган, қўл тегмаган; тоза.

2 кўчма эск. кт. Ифбатли қиз, бокира.

БИЛА *эск. поэт. айн. билан. Лаби лавлинг била сарву равонинг Бағишлар оби ҳайвону тириклик. Атойй. Олимжон 16 соатлик муддатни газета, журнал каби кўнгул очқичлари бўлган саҳифалар била ўтказиб, Тошкент истансасига етди. Ҳамза, Асарлар.*

БИЛАГУЗУК Аёллар билакка тақадиган зийнат буюми, тақинчоқ. *Япалоқ билагузук. Бодомча билагузук. Илонбоши билагузук. Бақабош билагузук. Олтин билагузук. — Ҳаммасини этагимга тўкди: билагузук, тилла баргак, тиллақош, марварид-маржон, ҳар хил узуклар. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Узун қўнғир сочлар ўтирганда ер ўпар, билагузук таққан билаклари оппоқ, бегубор эди. С. Зуннунова, Олов.*

БИЛАК I Қўлнинг тирсакдан кафт бўғмигача бўлган қисми. *Ота — билак, Она — юрак. Мақол. — Унинг билаклари оппоқ, эр кишининг иштаҳасини қўзғайдиган ажиб эди. С. Аҳмад, Уфқ. Чарос титраб энтикар, аммо қаршилиқ қилмас, ингичка қўллари Ёдгорнинг билагига осилганча, ожизгина силкинарди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 с.т. айн. қўл I. *Ғайратсиз билак — ўринсиз тилак. Мақол. Билаги зўр бирни йиқар, билими зўр мингни йиқар. Мақол. — Ҳозир юрагида ўти, билагида кучи, қалбда виждони бўлган ҳар бир кишининг ўрни пахтазордадир. Газетадан.*

Билак кучи I) қўл кучи, жисмоний куч. *Фалла халқимизнинг пешона тери, билак кучи билан бунёдга келганлиги учун ҳам азиз ва муқаддасдир. Газетадан; 2) меҳнат ва унинг маҳсули. Хонлар, подшоҳлар хазинасидаги олтинлар манбаи ҳам фуқаронинг билак кучидир. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Билагида кучи бор Куч-қуввати бор, меҳнатта лаёқатли, бақувват. Менга билагида кучи бор эр йигит керак! С. Снєев, Ёруғлик. Энди яна бир билагида кучи борга муҳтож экан. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Билак шимариб айн. енг шимариб қ. шимармоқ. — Бўрон тўхтагач, ундан ҳам яхшироқ ишляямиз, — деди Бекбўта билакларини шимариб. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

БИЛАКС айн. билъакс. Хатиб домла ўз фикрини, эмиш-мемишни янгилаб олишга мажбур бўлади, чунки, билакс, унга нон қолмайди. А. Қодирий, Обид кетмон.

БИЛАКМА-БИЛАК Бир-бирининг билакларини тутган ҳолда. *..анҳор ёқасида билакма-билак сайр этиб юришлар.. «Ёшлик».*

БИЛАКУЗУК Калтакесакларнинг кўпинча танаси тўқ кулранг, икки ёнида қорамтир йўллари бўладиган тури.

БИЛАН *кўм. I* Бош келишиқдаги турли сўзлар билан ишлатилиб: 1) иш-ҳаракатнинг амалга ошишидаги биргалик, ҳамкорликни ифодалайди. *Отам билан келдим. — Кўчаларни, қишлоқни, айниқса Маҳваш билан бирга дарс тайёрлаган жойларни.. жуда-жуда кўмсадим. Т. Ашуров, Оқ от; 2) иш-ҳаракат ёки ҳодисага восита бўлган нарсани билдиради. Ошининг таъми туз билан, одам таъми сўз билан. Мақол. Сут билан кирган — жон билан чиқар. Мақол. — Қосада лағмон кўтариб кирган Марғуба бир қўли билан*

ишани ушлади. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Инсон хатони кўпроқ ўз тили билан содир қилади. Газетадан; 3) иш-ҳаракатнинг тарзи, ҳолати ва ш. к. ни билдиради. *Бутун кучи билан. Ботирлик билан. Осонлик билан. Диққат билан.* ■ *Хатда Санобар эрининг.. қайтишини сабрсизлик билан кутаётганини ёзар эди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Ақбарали тупроққа ёнбоши билан тушди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ойша хола бу овозни бутун қалби, борлиғи билан тингларди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар; 4) иш-ҳаракатнинг қачон содир бўлгани ва қанча вақт давом этганлигини билдиради. *Маҳваш ҳам кундузи билан шу ерда бўлади.* Т. Ашуров, Оқ от; 5) иш-ҳаракатнинг бирор жой бўйлаб йўналишини билдиради. *Бу растада икки томонда беш-олтита катта дўкон бўлиб, тор, камгак йўл билан базозликка, шоҳифурушлик растасига туташар эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 6) иш-ҳаракат ёки ҳолатнинг рўй бериши, юзага чиқишига қайси нарса сабаб (асос) бўлганлигини билдиради. *Командирнинг буйруғи билан келдим.* ■ *Ҳар бир нарсага олдиндан ҳукм этиш тўғри эмас.. ҳар бир иш Оллоҳнинг буйруғи билан бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 бркт. боғл. взф. 1) гап бўлақларини, асосан, уюшиқ бўлақларни боғлайди ва вазифасига кўра «ва» боғловчисига тенг келади. *У қалам билан қоғозни чўнтагига солиб, ўрнидан турганда, Бўтабой келди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Булар кўздан ғойиб бўлгандан кейин, Канизак билан Сидиқжон бутанинг орқасидан чиқишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) пайт ва тўсиқсиз эргаш гапли қўшма гапларда бош гап билан эргаш гапни боғлаш учун хизмат қилади. *Дераза очилиши билан, Йўлчи бошини кўтарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бармоқ сараклаиб, сўзга оғиз жуфтлаши билан, бирдан йўтали тутди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *Ҳалво деган билан, оғиз чучмайди.* Мақол. *Ер бўлгани билан, ҳосил бўлмаса қийин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

Шу билан 1) қ. шу(нинг) билан; 2) шу ерда, шу ерга келганда. *Шу билан ишни тўхтатамиз. Шу билан мажлис тамом;* 3) шундай қилиб; хуллас. *Шу билан, Умри беном-нишон йўқолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Шу(нинг) билан** Шунинг баробарида, шу билан бир қаторда. *Шунинг билан маълум*

қиламизки.. *Шунинг билан етиб маълум бўлсинки..*

БИЛАНГ-БИЛАНГ: биланг-биланг қилмоқ айн. билангламоқ. *Балиқдай биланг-биланг қилиб, гоҳ униси ўзиб кетади, гоҳ буниси.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

БИЛАНГЛАМОҚ 1 Эгилиб-тўғриланиб ҳаракат қилмоқ, илондек тўлганмоқ, ҳар томонга чайқалмоқ. *Ўнғирнинг қоқ ўртасида йўғонлиги билакдай келадиган илон биланглаганча у томон ўрмаламоқда эди.* «Ёшлик». *Илон биланглаб қоча бошлаган эди, хода билан урдим.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

2 кўчма Қинғир-қийшиқ, эгри-бугри кўринишда бўлмоқ. *Тоғнинг қунгай ёнбағридан биланглаб тушган ёлғизоёқ сўқмоқ йўл унга ёд бўлиб кетган.* «Ёшлик».

БИЛАР-БИЛМАС рвш. Аниқ билмаган, хабардор бўлмаган ҳолда, аниқ билмасдан туриб. *Билар-билмас гапирма.* ■ *Зулукни, билар-билмас, касалликни аниқламай туриб, дуч келган жойга солиш ярамайди.* «Саодат». *Дунёда олтиндан китобдир қиммат, Билар-билмас, устоз, жавоб айладим.* «Нурали».

БИЛАРМОН 1 Ҳар нарсадан хабардор, билағон, билимдон. *Билармон одам.* ■ *Ўз ишига ақли етадиган, анчагина билармон бўлгани учун.. уни ҳам ёнимга ишга олдим.* Шукрулло, Сайланма. *..Икки билармонни текширишга юбориб, олган маълумотим шуми?* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

Иш билармон қ. ишбилармон. Сўз умуман Қосимжон бойвачча тўғрисида кетди, унинг иш билармонлиги, тараққийпарварлиги айтилди. А. Қаҳҳор, Асарлар. **Ўз билармон қ. ўзбилармон.** *Бошқаларнинг ишини камситишни яхши кўрган бу «ўз билармон» одам бу гал жиндай ён беришга мажбур бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..халқнинг айтган сўзини ерга урма, ўзи билармон бўлма.* «Муродхон».

2 кест. Ўзини билимдон деб фаҳмлайдиган; ўзбилармон. *Ҳар вақт ўз гапини маъқуллашга, билармон бўлиб кўринишга уринади.* Газетадан.

БИЛАРМОНЛИК 1 Бой билимга эгалик; билимдонлик, билимлилик.

2 Билағонлик, билармонлик даъвоси.

Билармонлик қилмоқ Ўзини билимдон фаҳмлаб иш тутмоқ, билар-билмас иш қилмоқ, гапга аралашиб кетмоқ. *Баъзи бир енгилтак одамлар, билармонлик қилиб, ҳадеб*

бидиллайверса, ҳай, сал оғирроқ бўл, дегандек елкасидан босиб қўйилади. Шукрулло, Жавохирлар сандиги.

БИЛАҒОН I с.т. Кўп нарсдан хабардор бўлган, кўп биладиган, билармон. У баъзи нарсаларни катта танаффусда билагон ҳамжурсларидан сўраб олмақчи эди. П. Қодиров, Уч илдиз. *Узиям чўрткесар, билагон одам эди. «Ёшлик».*

2 «Аслида ҳеч нарсани билмайдиган», арагани куруқ олиб қочувчи. *Сен жуда билагон, ҳаддан ташқари билагон бўлиб кетибсан. С. Зуннунова, Кўзлар. Доимо ўзингизни билагон, бошқаларни нодон ҳисоблайсиз. Мирмуҳсин, Меъмор.*

БИЛАҒОНЛАРЧА рвш. Кўп нарсани билганларга ўхшаб, билагонлар каби. *Болалардан бири нимадир демоқчи бўлиб, энди оғиз очган эдиямки, иккинчиси билагонларча жавоб берди. Н. Улуғжонов, Кичик ҳикоялар.*

БИЛАҒОНЛИК Кўп нарсани билишлик, кўп нарсдан хабардорлик; билимдонлик. *Билагонлигимни кўрсатиб қўйгим келди. «Шарқ юлдузи». Миробиднинг билагонлиги қўзиб, гап бошлаётувди, атроф олатасир бўлиб кетди. Газетадан.*

БИЛВОСИТА [بالواسطة — ёрдамида, воситасида] Бирор кимса ёки нарса воситасида, бавосита. *Бирор соҳа йўқки, унга ўқитувчининг бевосита ёки билвосита кўшган ҳиссаси бўлмасин. Р. Усмонов, Одобнома. Муаммо янги метод — билвосита ўлчаш билан ҳал этилади. Газетадан.*

БИЛГАНИЧА рвш. Қайси даражада билганига, хабардор бўлганига яраша, баҳоли қудрат, қўлидан келганича; режасиз, палапартиш. *Ҳамма ўз билганича қичқиради, зулмдан, жабрдан шикоят қилади, зорланади. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳар ким билганича насихат қила бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳозир Амударё ва Сирдарё сувларидан ҳар ким ўз билганича ишлатиб, фойдаланмоқда. «Фан ва турмуш».*

БИЛГИЛАРИЧА айн. билганича. *...маъмурлар ўз билгиларича халққа янги солиқ соладилар. Ойбек, Навоий.*

БИЛГИР айн. билгич. *Билгирларни мунда айтиб келинлар, Нима бўлса, ҳисобида бўлинглар. «Юсуф ва Аҳмад». Билгир экан келган Сахмон, ҳамма гапни айта солди. «Ҳасанхон».*

БИЛГИЧ Яхши биладиган, билармон, топқир (одам). *Бозора хабар қилинлар, бу-*

ларнинг тилини билгич одам чиқиб қолар. «Ёдгор». Халқдан чиққан билгичлар ахир тўғри йўлни топади-да. Ойбек, Болалик. Билгич одамлар, ҳар қандай ҳолда ҳам тажрибага мурожаат қилган маъқул, дейишади. «Фан ва турмуш».

БИЛГИЧА рвш. айн. билганича. *Аматжон ердан ўз билгича фойдаланади. С. Сиёев, Аваз.*

БИЛДИРГИЧ айн. маълумотнома.

БИЛДИРИШ I Изҳор қилиш, маълум қилиш, хабар бериш. *Миннатдорчилик билдириш. Ишонч билдириш. Эътироз билдириш. ■ Абдулла ака.. кейинчалик ҳам [қора хатни] билдиришга журъат этолмади. Э. Раимов, Ажаб қилмоқ. Биров келганини билдириш учун секин йўталиб қўйди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Йўлчи қизнинг бундай туйғунлиги ва фидокорлигига ўзининг чуқур ташаккурини қандай билдиришни билмай қолди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 расм. Кўпчиликка етказиш, маълум қилиш учун тайёрланган ёзма ёки босма хабар, эълон; билдиришнома.

БИЛДИРИШНОМА Юқори органлар ёки мансабдор шахсга бирор маълумотни етказиш лозим бўлганда тақдим этиладиган муфассал ёзма ахборот. *Кимга йўлланганига қараб, билдиришнома ички ва ташқи турларга бўлинади. «Иш юритиш».*

БИЛДИРМОҚ I Билмоқ 1-5 фл. орт. н. *Қоровул томоқ қириб, ўзининг уйғоқ эканини билдирди. Мирмуҳсин, Умид. Наврўз Янги кун, Янги йил деган маънони билдиради. «Фан ва турмуш». Бу ҳам сенинг ўз ишингга садоқатининг зўрлигини билдиради. С. Аҳмад, Юлдуз.*

2 Ошкор қилмоқ, сездирмоқ; очмоқ. *Жўмард йўқлигини билдирмас, тулпор — очлигини. Мақол. ■ Қўрганнинг тили билдирар, Куйганнинг — дили. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бу сирни эрингдан бошқа ҳеч кимга билдирма. А. Қодирий, Утган кунлар. Меҳмон борса бахилларнинг уйига, Атай қопиб, ҳарна феълин билдирар. «Юсуф ва Аҳмад».*

3 Изҳор қилмоқ, айтмоқ. *Азизхон қўлини кўксига қўйиб, миннатдорчилик билдирди. С. Аҳмад, Уфқ. Улар ачиниб, Муроддан аҳвол сўрашди, ҳамдардлик билдиришди, кўнглини кўтаришди. Т. Ашуоров, Оқ от. Ҳар қандай инсон ўз фикрини билдириб, қалбини ёзишга ҳақли. О. Муминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

4 Далолат бермоқ, кўрсатмоқ. *Отларнинг кишнаши, одамларнинг ҳой-ҳуйлаши манзилнинг яқинлигини билдирар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. Қизил чироқ ёнди бирдан, Тухташимни билдириб. «Ёш куч».

БИЛЕТ [фр. billet < лот. bulla — хатча, расмий ёзувли кичик хат] 1 Бирор нарса (транспорт воситалари)дан фойдаланиш, бирор жойга (театр, спорт саройи ва б.) кириш ҳуқуқини берадиган ҳужжат, чипта. *Трамвай билети. Циркка кириш учун билет.* ■ Тўғри вокзалга келиб, Кўнғирот поездига билет олдим. С. Сиёев, Ёрулик. Кондуктор бизнинг рўпарамизга келиб қолди. Мен дарҳол Ҳафизахонга илтифот қилдим: -Билет олдингизми, йўқми, Ҳафизахон? «Гулдаста».

2 Бирор ташкилот, партия, ижтимоий-сиёсий гуруҳга ёки ҳарбий соҳага аъзоликни, алоқадорликни тасдиқловчи расмий ҳужжат. *Партия билети. Аъзолик билети. Студентлик билети. Ҳарбий билет.* ■ Халқ-демократик партиясининг янги аъзоларига партия билетлари топширилди. Газетадан. У ерда [тугунчада] Дадахон аканинг ҳарбий билети, алақандай ташаккурномалар.. бор эди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 Имтиҳон саволлари ёзиб қўйилган варақа. -Билет олинг, — деди. Имтиҳон пайтида билет нима-ю, чўғ нима! Шафқат тилагандай секин қараб қўйдим. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Имтиҳон қоғозини ташлаб, дуч келган билетни олдим. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Ўйинда пул ёки бошқа хил ютуқлар чиқишини ваъда қилиб сотиладиган ҳужжатлар. *Лотерея билети.* ■ Журавой билетларни қўлига олган, мажбурлаб берилган лотереяларга қўпинча ютуқ чиқади, деган миш-мишларни эслаб, кўнглида қандайдир умид учқунни йилат эди. «Ёшлик».

БИЛЕТЧИ Театр, кинотеатр, истироҳат боғи, стадион ва ш. к. жойларда томошабинларнинг билетини текширувчи ходим, назоратчи.

БИЛЖИНГ-БИЛЖИНГ: билжинг-билжинг қилмоқ Кўп гапирмоқ, эзмалик қилмоқ, ўринсиз гапни кўпайтирмоқ. *Бир бедаво, эзма, чакагига суянган экан, Зухранинг уйидаги аҳволи, машғулотини суриштириб, билжинг-билжинг қилади.* А. Муҳиддин, Айбсиз айбдор.

БИЛЖИРАМОҚ I Алжирамоқ, жуда эзмалик қилмоқ, кераксиз гапни кўпайтирмоқ. *Вақил.. маориф тўғрисида ҳам «оқ ваҳма» қилган ва куракда турмайдиган мантиқлар ёзиб, билжирлаган эди.* Газетадан.

БИЛЖИРАМОҚ II айн. билчилламоқ. *Тўсатдан шомол эсди. Билжираб ётган далада ёйилиб юрган қўй-қўзиларнинг туёқлари, жулларига ёпишган лой музлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

БИЛИК эск. Билим, илм; ақл. *Кетурдилар ҳақими нуктадонни, Билик бирла жаҳон ичра жаҳонни.* А. Навоий, Фарҳод ва Ширин.

БИЛИМ I Объектив борлик ҳақидаги ёки муайян (илмий, маданий, маърифий, маънавий, ҳарбий ва б.) соҳаларга оид илмий, амалий маълумотлар, тушунчалар мажмуи; илм. *Тил билими. Ер билими. Ҳуқуқ билими. Билим бахт келтирар.* Мақол. ■ Билим — олтиндан қиммат, қилчдан кескир, замбаракдан кучли. Газетадан. Чинакам хаёл гениал билим талаб қилади. С. Кароматов, Олтин қум. Биздан талаб қилинадиган нарса бутун куч ва ҳарбий билимни ишга солиш.. Н. Сафаров. *Шу [газета ва журналлар ўқиш] билан дунёвий билимларга бўлган ташналикларини қондирар, оламдаги гаплардан хабар топар эди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Ўқимишлилик даражаси, маълумот, қобилият (эрудиция). *Унинг билими зўр. Билимим етишмайди. Билаги зўр бирни йиқар, билими зўр мингни йиқар.* Мақол. ■ Бу мансабга у ҳалол меҳнати, билими, эл ишига садоқати тўғрисида эришди. Газетадан. Менга қолса, институтга эшик қолиб, тешикдан кирмагани маъқул.. Ўз билими билан кирсин. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ёдгор унинг отини билолмай қолган бўлса ҳам, билимига тан берган, узоқ вақтгача қизнинг гапларини, чиройли хеҳрасини унутолмай юрган эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Билим юрти 1) ўқув юрти (мактаб, институт ва ш. к.) *Педагогика билим юрти;* 2) тар. 1930 йилгача: ўрта педагогик ўқув юртининг номи. *Тошкент ўзбек билим юрти.*

БИЛИМДОН I Билимларни мукамал эгаллаган; катта илмга, маълумотга эга бўлган; билафон, ўқимишли; билимли. *Билимдон одам.* ■ Нодон зарбоф тўнда ҳам нодон, Билимдон чирик чопонда ҳам билимдон. «Қанотли сўзлар». У — билимдон ва меҳрибон

устоз, мураббий, сирдош дўст, куюнчак ва меҳнаткаш инсон. «Ёшлик». Ақлли, билимдон киши суви мўл дарёдек шовқин-суронсиз умр кечиради. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

2 Катта иш тажрибасига эга; ўз ишини, соҳасини яхши биладиган; омилкор, билармон. *Билимдон ишчи.* ■ Уни [Ҳадичани] қишлоқ аёлларининг энг ўқтами, билимдони деб мақташар эди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БИЛИМДОНЛИК Билимларни пухта эгаллаганлик; билагонлик. *Мударрислар ўз билимдонликларини кўрсатиб обрў орттириш учун бирон масала устида итдек олишар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Билимдонлик қилмоқ айн. билармонлик қилмоқ қ. билармонлик.

БИЛИМДОР кам қўлл. айн. билимли. -Хўп бўлмаса, — деб темирчини етти йил ўқитиб, илмдор, билимдор қилган экан. «Луқмони Ҳаким». -Сизни илмдор, билимдор қилишликка тоқатим камроқ, — дебди. «Луқмони Ҳаким».

БИЛИМЛИ 1 айн. билимдон 1. Билимли ўзар, билимсиз тўзар. Мақол. *Устоз билимли, шогирд илмли.* Мақол. *Олтин ерда қолса ҳам, билимли йўлда қолмас* Мақол. ■ *Азизанинг назарида, ҳар томонлама мукамал, одобли, билимли йигит шу эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ўз касбининг устаси, моҳири, тажрибакор. *Зироат илмига олим, билимли деҳқонсан.* Ҳабибий. *Билимли, кўзли деҳқонларни кўрдик.* Ҳабибий.

БИЛИМСИЗ 1 Билими, илми йўқ; маълумоти йўқ, ўқимаган; нодон. *Билимсизга иш йўқ, ишсизга ош йўқ.* Мақол. ■ *Навоий билимсиз табибларни жаллод шогирдига ўхшатади.* «Фан ва турмуш».

2 Турмуш тажрибасига эга бўлмаган, турмушнинг икир-чикирларини билмайдиган; тажрибасиз. *Чўл ўзлаштириш, чўлда ишлаш билимсизга қийин экан.* «Ўзбекистон кўриқлари».

БИЛИМСИЗЛИК Билим бойликларидан беҳабарлик, жаҳолат. *Жаҳолат зулматига кўп замон беҳуда умр ўтди. Оғир гафлатда қолганмиз, билимсизлик бало келди.* Ҳабибий. [Латофат] *Кўпинча театр санъатидан билимсизлигини ўйлаб, ҳозирги муваффақиятларининг вақтинчалигини тобора яққолроқ ҳис этиб, ич-этини ер эди.* С. Кароматов, Ҳижрон.

БИЛИНАР-БИЛИНМАС Деярли сезилмайдиган, билинмайдиган даражада, сал-пал билинадиган. *Рағно бурни устидаги билинар-билинмас марварид резаларини рўмоли билан артди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Аланга ёлқинида қознинг китриқлари, лаблари билинар-билинмас нафис ҳаракатлар қилаётганга ўхшаб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БИЛИНАРЛИ Билинадиган, сезиладиган, сезиларли. *Билинарли ўзгариш.* *Ер билинарли даражада силкинди.*

БИЛИНГВИЗМ [би.. + лот. lingua — тил] Икки тилда сўзлай олишлик; икки тилни билишлик; икки тилдан фойдаланишлик; иккитиллили. *Ўзбек-тожик билингвизми.* *Ўзбек-рус билингвизми.* ■ *Бу диалект.. билингвизмни сақлашига қараб характерланади.* «ЎТА».

БИЛИНИБ-БИЛИНМАЙ рвш. Унчалик сезилмаган ҳолда, билинар-билинмас даражада. *Бек бир муддат унинг ниҳолдек буйбастига, ҳалпиллаган кўйлак тагида билиниб-билинмай турган ингичка белчаси, озгин елкаларига илк дафъа мўъжизага дуч келган одамдек маҳлиё термилди.* «Ёшлик».

БИЛИНМОҚ 1 Очиқ-ошкор ҳолатли бўлмоқ; ошкор бўлмоқ. *Мард майдонда билинар.* Мақол. *Дуст юзидан билинар, Душман — узидан.* Мақол. *Қинғир иш қирқ йилдан кейин ҳам билинади.* Мақол.

2 Намоён бўлмоқ, сезилмоқ, акс этмоқ. *Сабрлилик мусибатнинг биринчи дақиқаларида билинади.* «Фан ва турмуш». *Унинг энсаси қотгани билиниб турарди.* С. Сиев, Ёруғлик.

БИЛИНТИРМОҚ Билинмоқ фл. орт. н. *Алимардон чолғунинг у ёқ-бу ёғини айлан-тириб кўраркан, тағин билинтирмай уф тортиб қўйди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Севги юракка билинтирмай кириб олади, деганлари шу бўлса керак.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БИЛИТТИФОҚ [a. بالائتفاق — ҳамжиҳатлик билан, келишиб; тасодифан] рвш. эск. Иттифоқлик, аҳиллик билан, маслаҳатлашиб, келишиб. *Икки меҳрибон билиттифоқ фақир бошимни икки қилишга қарор берибдилар.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

БИЛИП 1 Билмоқ фл. ҳар. н. *Ҳид билиш.* *Ҳар ким ўз вазифасини билиши керак.* ■ -*Пул топиш қийин, — соқолини тараб деди бой, —*

аммо пул харажат қилишни билиш ундан ҳам қийин. Ойбек, Танланган асарлар. Агар ҳамма нарсани олдиндан билиш мумкин бўлганида, унинг ҳеч бир қизиғи қолмасди. Т. Ашуров, Оқ от. *Олдин дарёнинг чуқур, саёз жойларини билиш керак.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Борлиқ ва унинг объектив қонуниятларини ўрганиш, англаш, ўзлаштириш, эгаллаш. *Билиш назарияси. Тилнинг ривожланиш қонуниятларини билиш.* ■ *Шариат ақидаларига доир масалалардан яна бири худони билиш хусусиятидир.* «УТА». *Китобни ҳақли равишда дунёни билишнинг қудратли воситаси деб атайдилар.* Газетадан.

3 Бир-бирини яхши билиш. *Бир кўрган таниш, икки кўрган билиш.* Мақол.

4 Хабар олиш, кириб кўриш. *Зумрадни билиш эсингиздан чиқмасин, ая!* С. Зуннунова, Олов.

БИЛИШИМЧА *крш. с.* Менга маълум бўлишича, менинг билишимга қараганда, менинг тахминимча. *Бу ишга, билишимча, ҳозир жазм қилдинг.* Ойбек, Танланган асарлар. [Ҳожми:] *Бурунги замонда битта одам, менинг билишимча, жуда нари борса, уч ярим пуд пахта терар эди, ҳозир йигирма беш пудга етказиб терар эмиш.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БИЛКУТ *этно.* Қадимий туркий қабила-лардан бирининг номи. *Уша кезларда Улугбекка оталиқ қилиб туркларнинг билкут қабиласидан чиққан йирик амир Шоҳмалик тайинланади.* Б. Аҳмедов, Улугбек.

БИЛЛА *с.т.* Бирга, биргаликда. *Билла бормоқ. Билла бўлмоқ.* ■ Соқибубул Шодмон мерган, Ҳасанхонман билла кетди. «Гулнорпар». *Исфаҳондан билла келган, Қўшимга сардор бўлган.* «Юсуф ва Аҳмад».

БИЛЛИАРД *айн.* бильярд. *Биллиард столи.* ■ *Бировлар овқатланмоқда, яна бировлар биллиард ўйнамоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

БИЛЛИАРДХОНА Биллиард ўйини учун мўлжалланган, биллиард ўйналадиган хона. *Ўртада ошхона, катта биллиардхона.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *Ёзги мавсумга пухта тайёргарлик кўрилди. Биллиардхона ҳам кенгайтирилди.* Газетадан.

БИЛЛО *с.т. айн.* биллоҳ. *Билло, азиз хислатда мандан яхшидур хасчи.* Ҳамза.

Биллойн азим айн. биллоҳи азим қ. биллоҳ. *Минг биллойн азим, агар шу ерларга араванинг гупчагини кўмсангиз, қайрағоч кўкариб чиқади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

Биллоҳил-азим айн. биллоҳи азим қ. биллоҳ. *Кичқирма, биллоҳил-азим, бошингни кесаман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БИЛЛОҲ [а. *بِلّٰه* — Аллоҳга қасамки] *эск.* Худо ҳақи. *Биллоҳ, ҳар ракат намозга юкунганимда, Бобо Машрофни ёдга олиб, халлоқи олам раҳматини тилаймен.* «Ёшлик». *Жаҳондин ким десун биллоҳ керакмас манга жон онсиз.* Бобур.

Биллоҳи азим Улуғ худо ҳақи.

БИЛЛУР [ф. *بلور* — хрусталь; кристалл] 1 Юқори навли тиниқ оқ шиша ва ундан ясалган қимматбаҳо идиш-оёқ; хрусталь. *Биллур қадаҳлар. Биллур қандил. Биллур кулдон.* ■ *Асл молга ўхшайди, биллур гулдон.* М.М.Дўст, Лолазор. *..уй эзасига яна катта мартабалар тилаб, биллур қадаҳларни жанранглаштирди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *..шишда биллур қандил, деворда афғон гилам.* С. Сиёев, Эркаклар эртаги.

2 *эск. айн.* кристалл. *Энди кўтарила бошлаган офтобнинг нури довсиз-дарахтсиз чўлни қоплаб, қор биллурларини олмос майдаларидай ялтиратаётган бўлса ҳам, уларни эрта оладиган таъсирга эга эмас эди.* С. Айний, Қуллар.

3 *кўчма* Оппоқ, беғубор, мусаффо. *Валижон биллур тошлар орасидан қайнаб чиқаётган тиниқ сувга қадалиб, хиёл жим қолди.* О. Ёқубов, Лолазор. *Шағал тошлар устида шарқираб оқаётган тоғ суви — биллур.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БИЛЛУРИЙ *айн.* биллурсимон. *Қани у дарёлар — биллурий сувлар, Қани у тўлқинлар, зангори ҳаво!* И. Маҳмуд, Эътироф. *Таъзим сенга, она ер! Биллурий сувларинг эса зилол боғлар, сўлим оромгоҳлар ҳада этади.* Газетадан. *Яхмалак отасан шодон қийқириб, Овозинг жаранглар биллурий боғда.* А. Орипов.

БИЛЛУРИН *кам* қўлл. *поэт.* 1 Биллурдан қилинган; биллур каби тиниқ, шаффоф. *Биллури қадаҳ.* ■ *Шифтда биллури қандил.* С. Аҳмад, Пойқадам. *Зумрад бутқоққа олтин чаноқда Биллури май тутар кўркам нахтажор.* Ф. Фулом.

2 *эск.* Кристаллардан тузилган; кристаллик. **БИЛЛУРСИМОН** Биллурга ўхшаш, монанд; биллур каби. *Ҳаво очик, аёз, ер-кўк оппоқ қор. Тулин ой шуъласида қор нарчаси биллурсимон товланади.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

БИЛМАК *поэт. айн. билмоқ 1.* Холингни билмакка келдим, Сўзлашиб турмакка келдим. «Нурали». Билмак бўлсанг унинг севгисин, Қалбинг тингла, шошма, ошиқма! Шукрулло, Сайланма.

БИЛМАМ *поэт.* Билмадим, билмайман. Билмам, авлоди башарму ё пари фарзандиму? Ҳабибий. Билмам, на таманнодир фикри билад шод ўлмас, Ҳар кеча тонг отгунча рухсору чароғ истар. Ҳабибий.

БИЛМАСЛИК Бирор нарса, воқеа ёки ҳодисадан беҳабарлик. Тил билмаслик биринчи ҳафтаalarda уларни қаттиқ қийнади. Ойбек, Танланган асарлар. *Отабек яна қутидорларнинггина эмас, ҳатто поччам ила жиянимнинг ҳам маним бу ишда иштироким борлигини билмасликлари керакдир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Билмасликка олмоқ Ўзини беҳабардек қилиб кўрсатмоқ, билмагандай бўлмоқ, ўзини беҳабардек тутмоқ. *Тантубойваччанинг нафаси ичига тушиб кетди, лекин бу ўн-гайсиз, чатоқ аҳволдан қутулиш учун яна ўзини билмасликка олди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Паролга жавоб берса берди, бермаса, ўзимни билмасликка олиб, алоқанинг бошқа йўлини излайман.* К. Яшин, Ҳамза.

БИЛМОЛ: таъзири билмол [а. *تعزيربالمال*] эск. Мусодара; жарима. -Дарра билан таъзир бердиргандан кейин, — деди бошқа бири, — таъзири билмол ҳам қилдириш керак, токи ҳокимга бир нарса унсин. С. Айний, Қуллар. *Таъзири билмол қилдириш учун уларнинг ортиқча моллари йўқ.* С. Айний, Қуллар.

БИЛМОҚ 1 Бирор нарса, ҳодиса ёки фикрнинг моҳиятига етмоқ, бирор соҳада маълумотга эга бўлмоқ. *У биладиган одам. Сиз математикани биласизми? ■ Кошки тил билса-ю, у билан суҳбатлаша қолса!* Ойбек, Танланган асарлар. *Тирик бўлганда, ўнта ўғилнинг ўрнини босадиган қизи борлигини биларди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Сиз ярамаснинг қилиб юрган ишларингизни биламан.* С. Аҳмад, Уфқ.

Хат билмоқ Хат-саводли бўлмоқ. *Уста Мўмин, раҳматлик, хат билар эди, китоб кўриб, боланинг отини Ёдгор қўйди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Бирор соҳа ёки ишда маълум уқув ёки малакага эга бўлмоқ. *Шахмат ўйнашни биласизми? У дуппи тикишни яхши билади.*

■ *Янги от, янги фойтун. Ҳа, қўшишни, ҳайдашни биласизми? Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Турмуш тажрибаси туфайли хабардор, ошно, таниш бўлмоқ. *Кўп яшаган билмас, кўпни кўрган билар.* Мақол. *Қари билганини пари билмас.* Мақол. ■ *Ақл ёшда эмас, бошда деган одам, билиб айтган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Хабардор, воқиф бўлмоқ. *Сиз уйда экансиз, билсам, дафтаримни олиб келар эканман.. эсизгина.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими. *Кўп гапларни билиб қайтди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Биламан, биласан, биласиз ёки биласизки *кри с.* Таъкид, тасдиқлаш, уқтириш маъносини ифодалайди. *Биламиз, Бобомурод полвон, сизнинг қўрангиз марказдан олисда.* С. Анорбоев, Тўрткўзнинг бошидан кечирганлари. *Биламан, тилларнинг ёмони йўқдир, Ҳар тилнинг ўз кўрки, улуғлиги бор.* Шўхрат, Ёшлигимнинг давоми. **Биласанми, биласизми** *кри с.* Хабаринг(из) борми. -*Биласанми, бу ерда фақат «95» дамлайди, — деди у Муродга пиёла тутиб.* Т. Ашуров, Оқ от. *Биласанми, мелисадан дадамнинг эшагини ҳайдаб кетаётганимни ҳамма кўрди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Биласизми, Мансур ака, мактабни тишириб, институтга кирмоқчиман.** Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Билмадим 1)** хабарим йўқ. *Билмадим, бугун нима важ қилди экан.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо; 2) эҳтимол, балки. *Билмадим, қайси бир ишимиз худога хуш келмаган экан.* К. Яшин, Ҳамза. *Бу дабдабаю бу ҳурмату эъзозни кўриб, билмадим, қай аҳволга тушар экан.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи. *Билмадим, бу хаёл чол бўлиб букчайиб қолганимда ҳам ўзгармаса керак.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. **Билмай ёки билмасдан 1)** хабари бўлмаган ҳолда, тушунмай-нетмай. -*Эҳтимол, жуда ҳам катта гуноҳ эмасдир, чунки билмасдан, тушунмасдан қилинган иш, — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) тасодифан, ногаҳон. *Кечирасиз, билмасдан келибман.* **Билмасам айн. билмадим 1.** **Билсанг, билсангиз** *кри с.* Сенга (сизга) маълумки. *Имон, Аваз, билсанг, сувдай гап.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Ким билсин ёки ким билади** Ҳеч кимга маълум эмас, ҳеч ким айта олмайди. *Ҳай, мен нега уни бевақт уйғотяпман, ким билсин, бу хил уйқу кенжамга яна қачон насиб қилади, бироз*

ором олсин. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Киши билмас қ. киши. Худо билсан (ёки билади) айн. ким билсин. Қоронғуда яхши ажрата олмадим, тусини ғира-шира анови қора Хомидга ўхшатдим. Тагин уми, бошқами, худо билсин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўзинг биласан крш с. Ўзингга, сенга маълумки. Ўзинг биласан, Раббим ака битта чивин чақса, Африкагача бориб тутиб, эзғилама-гунча қўймайди. С. Аҳмад, Уфқ.

5 Ҳис этмоқ, сезмоқ; идрок этмоқ, англамоқ, фаҳхламоқ, тушуниб етмоқ, уқмоқ, пайқамоқ. Ҳар ким ўз айбини билмас. Мақол. Аҳмоқ ҳориганин билмас. Мақол. ■ Сен билан бўлсам, вақт қандай ўтганини билмайман. Ойбек, Нур қидириб. Ганни айлантириб ўтиришдан фойда йўқлигини билиб, кўнглидаги бор гапни айтди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Биз энди ўз ҳақ-ҳуқуқимизни биламиз. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавовай. Мен сенга муносиб эмаслигини бугун билдим. С. Аҳмад, Уфқ.

6 Тан олмоқ, қадрига етмоқ, тақдирламоқ. Эр йигитнинг қадрини оғаси эмас, эл билур. Мақол. ■ Шошмай тур, ҳали у иззатини билмаган итваччани тутиб, адабини бердирмасам, Мадумар отимни бошқа қўйиб юбораман. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

7 Танимоқ, таниш бўлмоқ. Бу ерда мени ҳеч ким билмайди. ■ Норматовни сизлар қанча билсаларинг, мен ҳам шунча биламанда. А. Қаҳҳор, Мунофиқ. Мен сиз билган Шокирбек эмас, тошкентлик Юсуфбек ҳожининг ўғли ва марғилонлик Мирзакарим аканинг куёви — Отабек. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 ..деб ҳисобламоқ, ..деб санамоқ, ..деб билмоқ. Ўзингни эр билсанг, ўзгани шер бил. Мақол. ■ Ҳалиги гапимни сир деб бил! Ойбек, Танланган асарлар. Бола ўз қайғусини бутун ўр дунёнинг қайғусидек билар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Чунки у «оддий ҳақиқат бир минг бўёқдан соз», деб билади. С. Зуннунова, Олов.

9 Уддасидан чиқмоқ, эглай олмоқ. Ҳали сиз ёлгон гапиршини ҳам биласизми? А. Қаҳҳор, Айб кимда? Сиз икки келин ушлашни билмабсиз, Зайнабга жабр қилган кўринасиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

10 Ихтиёри, измида бўлмоқ. Сиз тушунмаянсиз, ойи.. ҳали тагин дадаси биладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўзингиз биласиз 1) ўзингиз хабардорсиз, ўзингизга маълум. Ўзингиз биласиз, мен гапирмасдан тутолмайман. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол; 2) ихтиёр ўзингизда. Офтоб ойим.. тилар-тиламас «Ўзингиз биласиз» жавобини берди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..бир кор-қол бўлмасин дейман. Тагин ўзингиз биласиз. К. Яшин, Ҳамза.

Билганинг билган Ҳаммасидан ўз ақлингга келгани, ўз билигинг билан қилганинг дуруст. Кўпчилик бир нафас жим ўтиришди. Сўнгра ора-орадан: -Сизнинг билганингиз билган, мулла, — деган маъқулловчи товушлар эшитилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Билганингдан қолма Ўз ақлингга таяниб иш тут, ўз ақлингга келганини қилавер. Билганини қилсин Хоҳлаганини, кўнглига келганини қилсин; ихтиёр ўзида. -Шунчалиги ҳам бор, — деди Зокир ота кетгани қўзғалиб, — майли, билганини қилсин. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Тилини билмоқ Бирор нарсанинг сирини, ундан фойдаланиш йўлини билмоқ. У пахта териш машинасининг тилини яхши билади. Қуш тилини қуш билади Ҳар тоифа кишилар билан муомала қилишни, сўзлашишни шу тоифа кишиларининг ўзи яхши билади.

БИЛМОҚЛИК Бирор нарса, воқеа ёки ҳодисанинг моҳияти, мазмунини билиш, ундан хабардорлик. Парво қилманг, тил билмоқлик ўзи талант. А. Шер, Қадимти куй. Бу сафар ҳам қабулига ким келганини билмоқлик учун эшикни зарб билан очди-ю, пешонасини ғурра қилди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Яшаган сайёрангни Билмоқлик фарз, дебдилар. А. Орипов.

БИЛНИҲОЯ [a. بلناهيہ — ниҳоясиз, чексиз] Чегараси йўқ, ҳаддан ортиқ; ниҳоятсиз, чексиз. Қиёмат кунининг сўнги бор ахир, Бўлмагай бу зулмат билониҳоя. Ғ. Фулом. Кўнглинг ғам бўлса ҳам билониҳоя, Отажон, кўзингдан оқизма кўп ёш. Уйғун, Тонг кўшиғи.

БИЛТАНГЛАМОҚ Ўзини у ёққа-бу ёққа ташлаб ҳаракат қилмоқ. Марди тинимсиз билтанглаётган балиқни халтага солди. «Ёшлик».

БИЛҒЕЪЛ [a. بالفعل — ҳақиқатан, аслида] Ўзича, ўзбошимча; мустақил равишда, бевосита. Маълумингиз, улардан Азизбек билан Юсуфбек Тошкентда билғеъл исён чиқариб ётадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИЛЧ-БИЛЧ тақл.с. Лойнинг ҳолати ва уни босганда чиқадиган товуш. *Билч-билч лой. Билч-билч лой кечмоқ.* ■ *Йўллар, ажриқли сўқмоқлар, жўяклар билч-билч лойлигидан отларнинг думини тугиб қўйдик.* «Ёшлик».

БИЛЧИЛЛАМОҚ «Билч-билч» овоз чиқармоқ (суюқ лой, лой аралаш сув ёки қотиб улгурмаган қон ҳақида). *Шўрхоқ сув билчиллаб ётган тўқай ичидан югуриб борарканман, чап оёғим ерга муздек тегаётганини пайқадим.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Қўрбошилар йўлда калтаклаган бўлса керак, юзлари ёрилган, кўйлақларига оққан қон қотиб улгурмасдан, билчиллаб турибди.* Х. Тўхтабоев, Ииллар ва йўллар.

БИЛЪАКС [а. بالعكس — аксинча] рвш. кт. Аксинча, акс ҳолда. -Янглишасиз, ота. -Янглишмайман, билъакс, билиб.. сўзлайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аваз ғазал битиб, бутун нон емади. Билъакс калтакка тўйди.* С. Сиёев, Аваз.

БИЛЬЯРД [фр. billard < bill — шар, соққа] I Мовут қопланган махсус столда шар- (соққа)ларни таёқ (кий) билан уриб, столнинг бурчақлари ва ёнидаги чуқурчалар (лузалар)га тушириш ўйини. *Шофёри билан бильярд ўйнаб, ҳовузда роҳат қилиб чўмилди.* «Ёшлик». *Сиртда рўй берадиган жараёнларни бильярд ўйинидаги шарларнинг ҳаракати-га қиёслаш мумкин.* «Фан ва турмуш».

2 Бильярд ўйналадиган стол ва кий-шарлари. *Бильярд столи. Бильярд шару (соққаси). Дам олиш уйида иккита катта бильярд бор.*

БИЛҚ-БИЛҚ тасв. с. Билқилдоқ нарсалар (мас., майин тупроқ, лой, бўтқа ва ш. к.) нинг ҳаракатидан чиқадиган товуш ёки уларнинг ҳолати. *Билқ-билқ лой. Шавла билқ-билқ қайнапти.* ■ *Йўл жуда оғир. Ҳаво иссиқ, дим ва чанг. Билқ-билқ иссиқ тупроққа ботиб бормоқдамиз.* Ойбек, Болалик.

БИЛҚИЛДОҚ Кўпчиб, билқиллаб турадиган; оёқ ботадиган юмшоқ, майин. *Билқилдоқ лой. Билқилдоқ тупроқ.* ■ *Шерзод билқилдоқ қум устидан кетаётиб, тик қирғоқдан шағал тошчаларнинг шитирлаб тўкилганини эшитиб қолди.* Ш. Холмирзаев, Оқ отли.

БИЛҚИЛЛАМА айн. билқилдоқ, Баъзан шундай.. жойларда билқиллама шўрхоқ ҳосил бўлади. П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

БИЛҚИЛЛАМОҚ I Кўпчиб ёки қайнаб «билқ-билқ» товуш чиқармоқ. -*Ривоятда гап кўп, — деди Жамшид билқиллаб қайнаётган булоққа ўйчан тикилиб.* «Ёшлик». *Йўллардаги тизза бўйи тупроқ билқиллаб қайнайди, оёқ боссангиз, куйдиради.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Билқиллаб қайнаётган декдан хушбўй ҳид димоғига гул этиб урди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

2 *кўчма* Бўлиқ, семиз, тўлишган ҳолатда бўлмоқ. *Етим-есир қилинг Ширвон элини, Бўлиб онлар билқиллаган молини.* «Юнус пари». *Ўзиям байталмисан байтал! Сағрилари билқиллайди.* «Ёшлик».

БИМЕТАЛЛ I [би.. + металл] қ. биметаллар.

БИМЕТАЛЛ II сфм. Икки хил металлдан иборат бўлган, ясалган (лента, сим, пўлат тахта, пластинка ва б.). *Бир-бирига парчинлаб қуйилган икки хил металл, масалан, темир ва жез пластинка биметалл пластинка деб аталади.* «Физика курси».

БИМЕТАЛЛАР Икки хил металлдан иборат бўлган сим, пластинка ва ш. к.

БИМЕТАЛЛИЗМ ҳуқ. Қиймат ўлчови вазифасини икки нодир металл — олтин ёки қумуш бажарадиган пул тизими ва шу икки металлдан ясалган тангаларнинг муомалада бўлиши.

БИН [а. ابن, بن — ўғил] айн. ибн. Унинг бошқа томонларини қадимги табиблардан Юсуф бин Муҳаммад Юсуфий ҳам синаб курган. К. Маҳмудов, Қизилқарли пазандалик.

БИНАР [лот. binarius — икки; қўшалок]: *бинар сонлар* Иккита рақам (цифр) билан ёзиладиган, икки қисмли сонлар, мас., 10, 15 ва ҳоказо. *Бинар қотишмалар* Икки жинсдаги металл ёки қотишмаларнинг бириктишидан ҳосил бўлган қотишмалар.

БИНАФША, гунафша [ф. بنفشه — бир нав хушбўй гиёҳ] I *бот.* Бинафшадорлар оиласига мансуб, кўп йиллик ўтсимон ўсимлик ва унинг баҳорда очиладиган тўқ сафсарранг хушбўй гули. *Яхшибоев димоғида бинафша ҳидини тўйди, юраги орзиқди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Завфарон зулфинга тақиб кетайин Олис чўлларимнинг бинафшасини.* А. Орипов.

2 сфм. Шу гул рангидаги, сафсарранг. *Тўрт бурчагида кўк, бинафша, шафтолиранг ипақлар билан гуллар тикилган.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БИНАФШАГУЛ, гунафшагул махс. Кулолчилик, наққошлик ва каштадўзликда ишлатиладиган нақш тури. *Риштон ва Фиждувон кулолчилигида бинафшагул ислимий гуллар орасига қалами услубида чизилиб, шу усулда бўялади.* «ЎЗМЭ».

БИНАФШАЗОР Нукул бинафшалар қалин ўсиб ётган майдон; бинафшалар экилган ер. *Навоий ўз бинафшазорида айланиб юрган вақтда Жомийнинг ўғли салом бериб кирди-да, қўлидаги китобни узатди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БИНО [а. بناء — қурилиш; иншоот; иморат] Кишиларнинг яшаши, ишлаши ва бошқа эҳтиёжлар учун қуриладиган иншоот, улкан уй, иморат. *Театр биноси. Турар жой бинолари. Шаҳримизда янги-янги кўркам бинолар қад кўтармоқда.* ■ *Бинонинг ўнг томонидаги икки хонали уйда ўғли билан келини туради.* «Саодат». *Дангасага меҳнат ёқмас, ош ёқар, Ёмон одам тик бинони қулатар.* «Қўшиқлар».

Бино бўлмоқ 1) қурилмоқ, барпо бўлмоқ. *Бу қишлоқлар урушдан кейинги йилларда бино бўлган эди; 2) юзага келмоқ; этилмоқ, туғилмоқ. Бир йигит қирқ йилда бино бўлади.* Мақол. ■ *Одам ўз табиатини ўзи бино қилади.* «Шарқ юлдузи». *Бино бўлдинг қайси гавҳар донадан, Сендай ўғлон бино бўлмас энадан.* «Маликаи айёр». **Бино қилмоқ** Қурмоқ, барпо этмоқ. *Учинчи йил шифохона қаторида ёнида омбулчаси билан махсус кооператив магазин бино қилади.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоий. *Канизак бу айтилган нарсаларнинг ҳаммасини ҳозир қилиб, иккови шу чўлда шаҳар бино қилишган экан.* «Луқмони Ҳаким». **Бино қўймоқ** 1) ортиқ даражада берилмоқ, эътиқод қилмоқ. *Ҳеч ким мендай сенга бино қўйган йўқ.* «Равшан». *Паловни ким ёмон кўради, лекин профессор Обидийчалик унга бино қўйиб, чиройли ошайдиган одам кам бўлса керак.* Мирмуҳсин, Умид; 2) зеб бермоқ, оро бермоқ. *Бино қўйиб, олтин сочин таради, Кўклам қизил гул ҳидини сочганда.* М. Алавия; 3) ўзига ортиқ даражада ишонмоқ, мағрурланмоқ. [Хонзода Гулбаҳорга:] *Сен нимангага бино қўясан! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Ҳа, чиройингга бино қўйдингми, ўзбошимча? К. Яшин, Ҳамза. Умри бино бўлиб, дунё бино бўлиб ёки дунё бино бўлганидан бери Дунёга келганидан, туғилганидан бери; узоқ муддат*

давомида. Умрим бино бўлиб мен сендан бирон нима тама қилмаганман. «Шарқ юлдузи». *Бунақа чиройли қизни умрим бино бўлиб кўрмаганман.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Умри бино бўлиб бундай даҳшатли манзарани кўрмаган.* «Ёшлик». **Ўзига бино қўймоқ** 1) ўзига оро, зеб бермоқ. *Ортиқ бино қўйдим ёр деб ўзимга.* Ҳамза. *Энди мўйлабим чиқиб, ойна олдида турганимни кўрган уйдагилар:* -Ҳадеб ўзига бино қўйиш яхши эмас, — дейишарди. Шукрулло, Сайланма. *Қирқин қизлар созланиб-нозланиб, ўзига бино қўйиб, қўлига хино қўйиб, боққа жунади.* «Нурали»; 2) ўзига ишониб кетмоқ, мағрурланмоқ. *Гердаийб ўтириши, бошини кўтариб, шошмасдан гапирши [Ҳожибнинг] мағрур ва ўзига бино қўйган одам эканини кўрсатарди.* М. Осим, Утрор. *Жонибек ўзига бино қўйган бола.* «Шарқ юлдузи».

БИНОАН [а. بنا — ..га асосан, ..га кўра] кўм. (ж. к. билан) Нимагадир амал қилган, асосланган ҳолда; мувофиқ, кўра. *Ваъдангизга биноан.* Юқоридаги сабабларга биноан. *Шунга биноан.* ■ *Қуллуқ, чақирганингизга биноан хизматингизга келдик, нима дейсиз.* «Луқмони Ҳаким». *Мазахуракларнинг буюртмасига биноан, официант устрицани ликонга солиб олиб келади.* «Саодат».

БИНОБАРИН [ф. بينابرين — шунга кўра, шунга қараб] эрг. боғл. Шунга кўра, шу сабабли, демак. [Зебонинг] *Назариди, бу муҳаббат ҳеч кимникига ўхшамас, бинобарин, ҳеч ким уни тўла.. тасаввур этолмас эди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Бинобарин, атмосферани покиза тутмоқ учун барча давлатлар ҳамжиҳат иш олиб боришлари керак.* «Фан ва турмуш».

БИНОЙИ [ф. بينايى — кўриш; кўзи ўткирлик, сезгирлик] Туппа-тузук, дуппа-дуруст, яхшигина, созгина; кўрса, кўргудай. *Биноий йигит. Биноий иш.* ■ *Қойилман, саркор, гапларингиз биноий.* «Аския». *Юриштириши биноий. Тинчгина юради.* «Ёшлик».

БИНОЙИДАЙ, -дек, -деккина айн. **биноий.** *Қишлоқ қизи шаҳарга келин бўлиб тушса, биноийдай рўзғор тутиб кетади.* «Ёшлик». *Хотиним минг пардоз-андоз қилсаям, таппига ўхшайди. Лекин қиз пайтида уям биноийдек эди.* «Ёшлик». *Севаргул сал бурнини жийриб қўйди: ўзимиз биноийдеккина чақчақлашиб ўтирибмиз-ку, дугонанжон.* «Ёшлик».

БИНОКЛЬ [лот. *bini* – икки + *oculus* – кўз] Узоқни яқин қилиб кўрсатадиган қўш трубали дастаки оптик асбоб, дурбин. *Театр бинокли. Дала бинокли.* ■ *У йўлда парашют тушган жойни бинокль билан кузатиб борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БИНОКОР [бино + ф. *كار* – қилувчи, қурувчи] 1 Бино, иморат қурувчи ишчи, уста. *Моҳир бинокор. Бинокорлар байрами. Бинокор уста.* ■ *Чор атрофи бетон деворлар билан ўралган бу қурилиш майдонида бинокорларнинг иш бошлаганига кўп бўлгани йўқ.* Газетадан.

2 *кўчма* Бунёд этувчи; бунёдкор, ижодкор. *Мустақиллигимиз бинокорлари. Маданиятимиз бинокорлари.*

БИНОКОРЛИК 1 Бино қуриш билан шуғулланишлик; бинокор касби. *Бинокорлик – менинг ота касбим.* ■ *Али тажанг жуда тўғри усган, йўғон ва баланд қарағайни суйиб қучоқлади. Бинокорликдан пича хабардор эди у. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Қурилиш иши; қурилиш соҳаси, қурилиш. *Мен бинокорликда ишлайман. Бинокорлик материаллари.* ■ *Тепанинг талай ҳиссаси кўчанинг бу бетидаги янги бинокорларнинг хом ғишти, сувоғи каби бинокорлик эҳтиёжларига ишлатилиб, бир нимтаси олинган туюдек кўрinishга келиб қолган.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БИНОМ [би.. + юн. *ponem* – ном] *мат.* Икки алгебраик ифоданинг йиғиндисига ёки айирмасига; икки ҳад. *Ньютон биноми.*

БИНТ I [нем. *Binge* – боғич, боғ] Яраларни боғлашга мўлжалланган дока (бўз, фланель, лента ва б.). *..бинт тайёрлаш цехида Бувинисо Маннонова етакчилик қилаётган бригада аъзолари бошқаларга ўрناк бўлмоқда.* Газетадан. *Тескари амаки бинт билан чандилган қўлларингга қараб қўйиб, тағин пичинг қилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БИНТ II [а. *بنت* – қиз] *эск.* Хотин-қизлар исмидан кейин «қизи» маъносини билдириб келадиган сўз. *Кумушбиби бинти Мирзакаримбойга.. Отабек Юсуфбек ҳожии ўғлидан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИНТЛАМОҚ Бинт билан ўраб боғламоқ, танғимоқ. *Ярани бинтламоқ.* ■ *Сони бинтлаб ташланган, қон бинтнинг сиртига сизиб чиққан.* «Ёшлик». *Унинг оёғини бинтлаб (қўйилганди).. қушчанинг оёғи тез тузалди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

БИО- [юн. *bios* – ҳаёт] Байналмилал ясама (қўшма) сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, шу сўзнинг ҳаётга, ҳаётий жараёнларга ҳамда биологияга алоқадорлигини билдиради.

БИОАКУСТИКА [био.. + акустика] Биологиянинг ҳайвонлар товушини ва уларнинг товуш орқали бири-бири билан алоқа боғлашини ўрганадиган бўлими. *Биоакустика катта амалий аҳамиятга эга.* «ЎЗМЭ».

БИОБИБЛИОГРАФИЯ [био.. + библиография] Босма асарлар ҳақидаги маълумотлар уларнинг муаллифлари тўғрисидаги маълумотлар билан қўшиб талқин қилинадиган библиография, шахсий библиография. «Ўзбекистон олимлари. Биобиблиография». «Ўзбек тилшунослари. Биобиблиография».

БИОГЕНЕЗ [био.. + юн. *genesis* – туғилиш, пайдо бўлиш] Тирик мавжудотлар Ерда анорганик материядан пайдо бўлганлигини инкор этувчи қараш, назария.

БИОГЕОГРАФИЯ [био.. + география] Биология фанининг тирик организмларнинг Ер юзида тарқалишининг умумий қонуниятларини ўрганувчи соҳаси.

БИОГРАФИК Биографияга, таржимаи ҳолга оид. *Биографик роман. Биографик маълумот.*

БИОГРАФИЯ [био.. + юн. *grapho* – ёзма] Бирор кишининг ҳаётий йўли ва унинг тавсифи, баёни. *айн. таржимаи ҳол қ. таржима. Ойбек биографияси.* ■ *Элмурод биографиясини Борисов кутганидан ҳам қисқа қилганда, ҳамма ҳайрон бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бахтиёрлик ҳақида гапиришга барвақтроқ деб ўйлайман.. ҳали биографиям тугалланмаган.* А. Мухтор, Асарлар.

БИОИНДИКАТОРЛАР, **биологик индикаторлар**, **кўрсаткичлар** [био.. + лот. *indico* – кўрсатаман, аниқлайман] Микдори ва ривожланиш хусусиятларининг ўзгариши орқали яшаш муҳитида содир бўлаётган табиий жараёнлар, шароит ёки антропоген ўзгаришлардан дарак берувчи тирик организмлар. *Табиий муҳитнинг ифлосланиши даражасини назорат қилиб бориш биоиндикаторлардан фойдаланишнинг энг муҳим томонларидан бири ҳисобланади.* «ЎЗМЭ».

БИОИҚЛИМШУНОСЛИК Иқлимнинг одам фаолияти ва соғлиғига, ҳайвон-

лар ва ўсимликлар ривожига таъсирини ўрганувчи фан.

БИОКИМЁ, биологик кимё [био.. + кимё] Тирик организмларнинг кимёвий таркиби ва уларда содир бўладиган кимёвий жараёнлар ҳақидаги фан. *Биокимё физиология билан чамбарчас боғлиқ.* ■ *Тиббиёт биокимёси ёки клиник биокимё касал организмдаги биокимёвий ўзгаришларни текширади.* «ЎЗМЭ».

БИОКИМЁВИЙ Биокимёга оид, биокимё билан алоқадор. *Биокимёвий жараёнлар.*

БИОКЛИМАТОЛОГИЯ айн. биоиклимшунослик.

БИОЛАБОРАТОРИЯ [био.. + лаборатория] Қишлоқ хўжалик экинларини зарарқунанда ҳашаротлардан, касаллик, бегона ўтлардан биологик усулда ҳимоя қилишни амалга оширадиган ва назорат қилиб турадиган муассаса.

БИОЛОГ Биология фани, соҳаси мутахассиси. *Антарктидадаги пингвинлар этидан ҳам биологлар дуст моддасини топишди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БИОЛОГИК Тирик организмларнинг ҳаёти ва ўсишига, яъни биологияга оид. *Биологик жараёнлар. Биологик тадқиқотлар.* ■ *Ичимликнинг биологик қиммати ундаги минерал модда, витамин, оқсил, фермент ва ҳоказолар миқдорига кўра белгиланади.* «Фан ва турмуш». *Онанинг фарзандига бўлган биологик, руҳий ва ижтимоий боғлиқлиги бу бетимсол қўшиқнинг таъсирчанлигини кучайтиради.* «Саодат».

БИОЛОГИЯ [био.. + юн. logos — сўз, таълимот] Тирик организмларнинг ҳаёти ва ривожланиш қонуниятлари ҳақидаги таълимот, фан. *Ўсимликлар биологияси. Биология кабинети. Биология дарси. Биология ўқитувачиси.*

БИОЛОКАЦИЯ [био.. + лот. locus — жой] Ҳайвонларнинг кўриш, эшитиш, ҳид билиш ва б. сезги аъзолари ёрдамида бирор объект ўзига нисбатан қандай ҳолатда турганлигини, жойлашганини аниқ била олиш қобилияти.

БИОЛЮМИНЕСЦЕНЦИЯ [био.. + лот. lumen, luminis — нур, ёрулик + escens — кучсиз, суёт]. Тирик организмларнинг ўз ҳаёт фаолияти жараёнида кучсиз, кўзга кўринарли нур чиқариш, йилтираш хусусияти.

БИОМАЙДОН Биологик таъсир ўтказиш доираси, майдони. *Ҳаммаси бекор гап. Биомайдон, экстрасенс деган гапларга ишонмайман.* «Ёшлик».

БИОНИКА [юн. bion — ҳаёт элементи; яшовчи] Тирик организмларнинг тузилиши ва ҳаётини фаолиятини таҳлил қилиш тажрибалари асосида техника муаммоларини ечадиган фан.

БИООПТИКА [био.. + оптика] Биологиянинг нур ҳосил бўлиши ва тарқалиши, унинг турли моддалар билан ўзаро таъсирини текширадиган бўлими.

БИОПОЛИМЕР(ЛАР) [био.. + полимер] Барча тирик организмларнинг ҳаёт фаолиятида муҳим роль ўйнайдиган юқори молекулали табиий бирикмалар.

БИОСИНТЕЗ [био.. + синтез] Тирик организмларда ёки улардан ташқарида ферментлар таъсири билан бирмунча оддий бирикмалардан органик моддалар ҳосил бўлиши ва уларда модда алмашинуви жараёни.

БИОСФЕРА [био.. + юн. sphaira — шар] Ернинг ҳаётга макон бўлган, тирик организмлар тарқалган жойи, қисми. *Инсон фаолияти Ер юзини тубдан ўзгартиришга қодир бўлган ҳозирги даврда биосферанинг ривожланиши янги поғонага кўтарилди.* «ЎЗМЭ».

БИОТЕЛЕМЕТРИЯ [био.. + юн. tele — узоқда + metreo — ўлчайман] Биологик ҳодисаларни ўрганиш ва биологик кўрсаткичларни (ҳарорат, қон босими, юрак уриши, нафас олиш ва ҳ. к. ни) узоқдан туриб ўлчаш, текшириш усуллари мажмуи.

БИОТЕХНОЛОГИЯ [био.. + технология] Қишлоқ хўжалиги, саноат ва тиббиётнинг турли соҳаларида тирик организм ва биологик жараёнлардан фойдаланадиган саноат усуллари мажмуи. *Ёш биотехнология соҳасининг илдизи қадимги замонларга бориб тақалади.* «Фан ва турмуш».

БИОТИП [био.. + юн. typos — қиёфа, нусха] Ташқи кўринишидан бир-бирига ўхшаса ҳам, айрим яшаш хусусиятлари билан фарқ қиладиган биологик турлар.

БИОФИЗИК от Биофизика олими, мутахассиси.

БИОФИЗИК сфм. Биофизикага оид. *Биофизик тадқиқотлар.*

БИОФИЗИКА, биологик физика [био.. + юн. physike — табиат] Тирик организмларга

хос физикавий хоссаларни, биологик ҳодисалардаги физикавий қонуниятларни, тўқима ва аъзолар фаолиятидаги физикавий жараёнлар ва шунга ўхшаш хусусиятларни ўрнатурвчи фан.

БИОХИМИК *от* Биокимё олими, мутахассиси.

БИОХИМИК *қ.* биокимёвий. *Биохимик тадқиқотлар.* ■ *Биохимик жиҳатдан инсон организми жуда мукамал ва мураккаб тузилган.* Газетадан.

БИОХИМИЯ *қ.* биокимё. *Медицина биохимияси ёки клиник биохимия касал организмдаги биохимиявий ўзгаришларни биохимиявий усуллар билан текширади.* «ЎЗМЭ».

БИОҚУВВАТ Таъсир этиш кучига эга бўлган биологик энергия. *Ахир 10 йилликлар давомида табобатимиз биоқувват усулида доволашдан юз ўгириб келди.* Газетадан.

БИОФИЛЬТР [био.. + фильтр] Оқова сувларни биологик йўл билан тозалайдиган иншоот. *Атроф муҳит экологиясини.. яхшилашда биофилтрнинг аҳамияти катта.* «ЎЗМЭ».

БИПАТРИД [би.. + юн. *patris* – ватан] ҳўқ. Айни бир пайтда икки ёки бир неча давлат фуқароси бўлган шахс.

БИПЛАН [би.. + план] *тех.* Иккита устма-уст жойлашган қанотга эга бўлган самолёт.

БИР *снқ.* *сон* 1 1 рақами ва шу рақам билан ифодаланган энг кичик сон, миқдор. *Бир кам қирқ. Ўндан бир. Биру бир – икки. Яхши отга – бир қамчи, ёмон отга – минг қамчи.* Мақол. ■ *Етти қиз бир онанинг боласидай аҳл турмушарди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

Бир пул *қ.* пул. *Мана энди арзимаган кўнгилочар ов деб экспедициянинг бир ойлик тоат-ибодати бир пул бўлди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Ҳисоб, миқдор, ўлчам, чама маъноларини англатувчи сўзлар билан келиб, предметларнинг миқдори, ўлчамини англатади. *Бир жуфт. Бир метр. Бир ҳафта. Бир таноб. Бир йил. Бир минут. Бир ўрам. Бир тўда. Бир соат. Бир аср. Бир бурда. Бир даста.* ■ *Бир ойдан бери титолмаймиз.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Бир зум иккиланиб турди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Қорабой бир ҳафта ишга чиқмади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Унга бир даста гул узатиб,*

ўтиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. *Бир ҳафта деганда кўзини очди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Тиниқ осмонда бир жуфт лайлак беозор сузади.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Одам дунёга бир марта келади.* Т. Ашуров, Оқ от.

3 Баъзи отлардан олдин келиб, ноаниқлик тушунчасини ифодалайди ва «қанлайдир», «аллақандай», «аллақайси» каби маъноларни билдириб келади. *Сизни бир одам сўраб келган эди.* ■ *Унинг кўкрагини бир нима чуқур эзди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шу чоғ бир хотин бир бўлак нон олиб кирди.* Файратий, Унутилмас кунлар. *Ҳидоятхонни бир нарса чаққан экан, шошииб келдилар-да, эшикни берклаб олдилар.* Ҳамза. *Маҳваш ўшанда уртоқлари билан бир тўйга борганди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Йўқ, ҳовлиқмангиз, бунда фойдали бир сир бор! А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой. ..ўқ теккан оёғини бир хотин оқ дока билан боғламоқда эди.* Файратий, Унутилмас кунлар.

Бир кун 1) кўёш чиққандан кўёш ботгунча (12 соат) ёки кўёш чиққандан эртаси кўёш чиққунча (24 соат) бўлган вақт. *Уйни озода қилишга роса бир кун кетди. Бир кун бир йилни боқади.* Мақол; 2) кунларнинг бирида, аллақайси куни. *Бир кун(и) биз боққа чиққан эдик.* ■ *Бир кун аҳволини билай, деб уйга телефон қилдим.* Шукрулло, Сайланма. *Бир куни Арслон хотини ишдан қайтгунча ўтин ёриб қўймоқчи бўлди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. **Кунлардан бир кун** Ўтган кунларнинг бирида. *Кунлардан бир кун кўпни кўрган, жаҳон кезган оғайниларимдан бири уйимга келиб қолди.* Шукрулло, Сайланма.

4 Фельлар олдидан келиб, фельдан англашилувчи иш-ҳаракатнинг бир марта бажарилиши ёки юз беришини ифодалайди. *Одам дунёга бир келади. Етти ўлчаб, бир кес.* Мақол. *Бир синалган ёмонни қайта-қайта синама.* Мақол. ■ *Унга маҳлиё бўлиб тикилиб турган хотиннинг киприклари бир силкинди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *-Биз энди сени турли-турли балоларга соламиз, буни бир бил! – деб мушт дўлайдилар.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой. *Тўмтоқ қошлари, чақнаган кўзлари бир кўрганни довдиратиб кўярди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

5 Белги-хусусият ифодаловчи сўзлар олдидан келиб, ўша сўз маъносининг кучайишига хизмат қилади. *Ўғли бир яхши йигит экан, бир келишган, чиройлики..* ■ *Боя*

Маънаш бир ажойиб гап айтди. Т. Ашуров, Оқ от. Шаҳноза деган бир қақажон қиз газетани юлиб олиб ўқиди. С. Сиёев, Ёруғлик.

6 Ажратиш, таъкидлаб кўрсатиш учун хизмат қилади. *Ҳамма рози бўлди, бир мен рози бўлмадим. Бу ишни бир ўзи бажарди. Уйда бир ўзим қолдим. Камтарлик ҳам бир хислат.* Мақол. ■ *Бу бир ибрат.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Вали ака ўғлига бир отагина бўлиб қолмай, унинг энг яқин ҳамдарди ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Шуни бир билиб қўйгинки, Хонзода тирик экан, сенларга кун йўқ.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

7 Кесим вазифасида келганда, бир-дамлик, умумийлик ёки бир хиллик, ўхшашлик маъноларини ифодалайди. *Уларнинг ҳаммаси бир. Бизнинг ёшимиз бир. Бизнинг сўзини билан ишимиз бир. Кемага тушганининг жони бир.* Мақол.

Бари бир қ. бари. *Бари бир ётиб ётолмади, утириб утиролмади.* С. Аҳмад, Юлдуз. - *Бари бир етишмайди, — дейди Мулла Обид.* **Бир бўлмоқ** 1) бирлашмоқ, бир жон, бир тан бўлмоқ. *Кўп оғиз бир бўлса, бир оғиз энгилар.* Мақол; 2) бир хил бўлмоқ; узаро мувофиқ, мос бўлмоқ. *Одамнинг дили билан тили бир бўлсин.* Мақол. **Бир қилмоқ** Бирлаштирмоқ, **Гапни бир қилмоқ** 1) бир марта гапирмоқ, бир гапириб, масалани узил-кесил ҳал қилмоқ; 2) гапни бир ерга қўймоқ, келишмоқ, битишмоқ.

8 Баъзи отлар билан қўлланганда, «шундай», «шунча» сўзларига тенг келиб, бўрттириш маъносини англатади. *Бир иморат қурайки, барчанинг оғзи очилиб қолсин. Бир ўйнаб берайки, ҳамма қойил қолсин.* ■ *Бир ўлкаки, тупроғида олтин гуллайди.* Ҳ. Олимжон, Ўлка.

9 Қўшма сўзлар таркибида келиб, турли хил маъноларни ифодалайди: мас., *бир вақт, бир маҳал, бирмунча, бироз, бир қанча, баъзи бир, ҳар бир, ҳеч бир, бир асосли, бир жинсли.* ■ *Абдуҷалил бойникидаги зиёфатни Мулла Обид бирмунча таажжуб ичида ўтказди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бир оздан кейин у кийиниб олиб, йўлга отланди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

10 Айирувчи боғловчи вазифасида келиб, гапнинг уюшган бўлақларини ёки қўшма гап қисмларини боғлашга хизмат қилади. *Бир ундай бўлади, бир мундай бўлади. Бир каттанинг гапига кир, бир — кичикнинг.* Мақол.

■ *Умри бир оқарди, бир қизарди-ю, мени қучоқлаб йиғлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Бу гапга чиндан ишонган Нилуфар таажжубланиб, бир акасига, бир мушукка қаради.* С. Аҳмад, Юлдуз.

Бир бор экан, бир йўқ экан Ўзбек халқ эртақларининг бошланиш ибораси. **Бир бўлса крш с.** Эҳтимол; ажаб эмас. *Ҳожия, бир бўлса, докторга кетди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Бирни икки бўлмайди** Рузғорига, топган-тутганига барака кирмайди, муҳтожликдан чиқмайди. *Қудратли қанотингиз остида бирим икки бўлишини умид қилиб келдим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Бирини олиб, бирига урадиган салб.** Иккаласи бир хил, бир-биридан яхши эмас, бир-биридан қолишмайди. **Бирини иккига олмоқ** Икки баравар қимматга олмоқ. **Бир кун эмас бир кун айн.** бирда эмас, бирда қ. бирда. **Бир сўзни икки қилмоқ** Кимсанинг сўзини, гапини ерда қолдирмоқ, бир айтгандаёқ бажармай, такрор айтишга мажбур қилмоқ. *Уринбой бир сўзни икки қилмай, хаёл суриб чиқиб кетди, раис унинг ортидан илжайиб қолди.* Ойдин, Ўзи монанд.

БИРАКАЙ 1 сфт. Биттагина бўлса ҳам жуда яхши, зўр; кўпнинг ўрнини босадиган; арзирли. *Ҳа, отахон, қирқи кетиб, бири қолган, лексин биракайи қолган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 рвш. Бир йўла; бирданига, бараварига. *Эрта-индин саф-саф темир туюқлар Далаларга биракай ҳаммаси чиқур.* Миртемир, Асарлар. *Ҳар ёққа таралсин танбурум товуши, Биракай тўхталсин кўзларнинг ёши.* Миртемир, Асарлар.

БИРАКАЙИГА рвш. Ҳеч қолдирмасдан, бир сидра, бир йўла. *..асфальтни биракайига шипиллатиб супуриб ўтган муздек ел энди Умматалининг этини жуңжитди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *..охирда икки оғиз гапирадилар-у, биракайига гапирадилар.* «Ўзбекистон кўриқлари».

БИРАМ [асли бир + ҳам] с.т. Ортиқ даражада, юқори даражада, жуда ҳам. *Ери кучли экан, бирам экин бўлдики, ҳавасингиз келади.* Ойдин, Мардлик-мангулик. *Бирам кулги бўлди, Сатторқул бирам уялди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бирам хуш ёқдики, севинчидан кўзлари чақнаб қўйверди.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ. *Жарликда ҳар хил сосабот утлар бирам кўп эдики.* Р. Раҳмон, Меҳр.

БИРАТЎЛА(СИ) *рвш.* 1 Узил-кесил ҳолда, бутун борича, ҳеч қолдирмай; бутунлай, тамомила, батамом. *Искандар қолган режаларини ҳам биратўла айтиб қўя қолди. «Ёшлик».* Ёмғир ҳамон челақлаб қуяр. *гўё табиат бутун оламнинг ғуборларини биратўла ювиб ташламоқчидек, ҳеч жаҳлидан тушмас.* М. Мансуров, Ёмби. *Хўрозча биратўла кўзларини юмиб олгандан кейин, Ёдгор ердан жўхориларни йиғиб, дупписига солди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Бирваракайига, бирдан, бир йўла. *-Аввал қиладиган ишларимни қилиб олай, кейин биратўла ювиниб, овқат ейман, — деди Тула онасига.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Салом кўнгилдагини биратўла тўкиб солди.* Ҳожи Аҳмар, Ким ҳақ? *Ғуломжон кўча эшикни биратўла тамбалаб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БИР-БИР 1 Тартиби, навбати, гали билан, бирма-бир. *Кумуш бошқалар билан бир-бир кўришиб чиқди.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар.* *Рисолат «гапирайми, йўқми» дегандай, ҳаммага бир-бир назар ташлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Қани, айтингчи бир-бир, ўсган жойингиз отин.* *Билармисиз, болалар, ўлкангизнинг ҳаётин?* А. Орипов.

2 *айн.* битта-битта 3. *Жононга бордим бу кеча, Бир-бир босиб астагина.* «Кўшиқлар». *Бир-бир босиб, илгари елди, Соё бўйига яқинлаб келди.* Ҳ. Олимжон.

БИР-БИРИ: бир-бири билан Бири бири билан, бири иккинчиси билан, ўзаро. *Бир-бири билан телефон орқали сўзлашмоқ.* *Бир-бири билан кўришмоқ.* ■ *Улар бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даражабадаража оширишга тиришади.* Ойбек, Танланган асарлар. *..бир-бири билан шивирлашиб, институтдан ҳайдатиш ҳақидаги гапларни тарқатгандай бўлишарди.* Мирмуҳсин, Умид. **Бир-бирига** 1) бири иккинчисига. *Ҳамма ҳайрон бўлиб, бир-бирига қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Яна кулги бир-бирига илашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дарҳақиқат, бир-бирига ўхшамаган нонлар тарашадек қотиб қолган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) бири бирига нисбатан, бири бири билан, ўзаро. *Бир-бирига зид тушунчалар.* ■ *Ҳовузнинг нариги четига бир-бирига яқин ўтказилган.. уч туп олма дарахти.* Ойбек, Танланган асарлар. *Лутфиниса олпоқ, юрса сўлқиллайдиган, икки*

қошининг учи бир-бирига туташ, бўйи сал пастроқ тўлагина қиз. С. Аҳмад, Уфқ; 3) (т.к. билан) бирини иккинчисига, бирини иккинчиси билан. *Қўлларни бир-бирига ишқаламоқ.* ■ *У [Йўлчи] жўрттага, лоқайдлик билан икки қолипни бир-бирига уриб сўради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Махдум мулла Абдураҳмон билан Анварни бир-бирларига таништирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бир-бирдан** (ч.к. билан) 1) бири иккинчисидан. *Бир-бирдан урناк олмоқ.* ■ *Одамлар тўпланишиб, бир-бирларидан сўрашади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чодирларнинг ранги бир-бирдан фарқ қилади.* «Фан ва турмуш»; 2) бири бирига нисбатан. *Бир-бирдан чиройли.* *Бир-бирдан ширин.* *Бир-бирдан узоқ жойлар;* 3) бирини бирдан, бирини иккинчисидан. *Боғчаларни бир-бирдан айирган деворлар.* ■ *Мен билан Отабекни қаматиб, дор остига юборувчи, Отабек тилидан сохта талоқ хати ёзиб, бир-биримиздан жудо этувчи.. баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бир-бирини** Бири бирини, бири иккинчисини, ўзаро. *Бир-бирини севмоқ.* ■ *Хотинлар бир-бирларини сийлаб, бир-бирларига йўл кўрсатиб.. меҳмон опа кетидан уйга бирин-кетин киришди.* **Бир-бири учун** Бири иккинчиси учун, иккинчиси биринчиси учун. *Агар одамлар.. бир-бири учун меҳнат қилса, ер юзининг ўзи жаннат бўлади.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

БИР-БИРОВИГА *айн.* бир-бирига қ. бир-бири. *Ҳол-аҳволларини бир-бировларига айтишган.* «Маликаи айёр».

БИР-БИРОВИДАН *айн.* бир-бирдан қ. бир-бири. *Эр ва хотин икки ўртоқ, тўла ҳуқуқли, Бир-бировдан на устиндир, на остин.* Ф. Ғулом.

БИР-БИРОВИНИ *айн.* бир-бирини қ. бир-бири. *Негаки бир-бировларини ўлдиршиб, бизга зарар бермасдан, қуруққина кетмас эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИРВАРАКАЙ(ИГА) *рвш.* 1 Бир галдаёқ, ҳаммасини бир қилиб, биратўласи. *Кумуш ўн беш кунлардан бери йиғилиб келган аччиғини бирваракай тўкиб солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У [Ўлмас] ҳозир Мирҳожибойни қўлга туширса, ҳамма ёмонликлари учун бирваракайга қасос олишга тайёр эди.* Ё. Шукуров, Қасос.

2 Бирдан, бараварига. *Ҳаммаси бирваракайига «йўқ» деган маънода бош чайқашди.*

«Ёшлик». Қатор тўплар бирваракайига қаттиқ гумбуради. П. Қодиров, Уч илдиз. Бирваракай ёққан ёмғир ҳаммасини шошириб юборди. Х. Нуъмон, Фасллар.

БИРВАРАКАСИГА с.т. Бирваракай(ига).

БИРГА рвш. 1 Бир бўлиб, қўшилиб, биргаликда, ҳамкорликда. *Бирга ишламоқ. Бирга ўқимоқ. Бирга ўсган ўртоқлар.* ■ Нишонбой бирга ишлайдиган йигитлар билан чорпояда ўтирарди. Т. Ашуров, Оқ от. У билан бирга кечган ширин дамларни, дилрабо суҳбатларни эслайди. Т. Ашуров, Оқ от. Қани, ўзинглар ҳам утиринглар, бирга ичамиз. С. Зуннунова, Олов. *Келажак бахт йўлимни сиз билан бирга босмоқни орзу қиламан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Меъмор барвақт туриб, уч шогирди билан бирга ташқари ҳовлида нонушта қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Бир вақтда, баравар. *Ўғлим эрталаб мен билан бирга туради.* ■ Содиқжон Юлдузхон билан ёшликда бирга ўсган, бир мактабда ўқиган. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 *Билан кўмакчисидан кейин келиб, «қаторида, бир қаторда; шунингдек» маъноларини англалади. Бизнинг вазифамиз илмни халқ тажрибаси билан бойитиш ва шу билан бирга халқ тажрибасини илмнинг элагидан ўтказишдир.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Янги мактаблар очиб.. диний дарслар билан бирга жуғрофия, тарих, ҳисоб каби илмларни ҳам таълим берайлик.* Ойбек, Танланган асарлар. *Менда бир таклиф бор: бугун Канизакни янги уй билан бирга янги ном билан ҳам мукофотласак — отини Ҳанифа қўйсак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Кимса ёки нарса билан бирликда; унинг ёнида, бағрида. *Масалаларни бирга муҳокама қилмоқ. Хат билан совғани бирга юбормоқ.* ■ *Домла.. болалардан иккитасини бирга олиб юра бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эри, бахти, ҳусни, шўхлиги яна у билан бирга.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эри? Эри борми? — Бор. Шу ерда. Беш ойдан бери бирга!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

Тўйда бирга бўлинг Тўйга таклиф этиш шакли. [Ёрмат] *Баъзи бир «таъби тортган» одамларга «тўйда бирга бўлинг» деб қўяди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БИРГАЛАШМОҚ Бирга бўлмоқ, бирга қўшилмоқ, қўшилишмоқ; биргаликда, бир бўлиб уюшмоқ. *Биргалашиб овқатланмоқ.* ■ *Дарвоқе, хатни биргалашиб ёзамиз.* К. Яшин, Ҳамза. *Мансурни кўриши биланоқ Гавҳар ҳеч*

қаёққа бормаи, унинг ёнида қолгиси, мана шу ёмғир ҳавосида биргалашиб кўча кезгиси келиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Отабек билан Қутидорнинг йўллари бир бўлганликдан, биргалашиб кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Келин билан биргалашиб келди давлат, ёр-ёр, келди давлат.* «Қўшиқлар».

БИРГАЛИК Бирлик, ҳамжиҳатлик, иттифоқлик. *Биргаликни мустаҳкамламоқ.*

Биргалик нисбат тлш. Иш-ҳаракатнинг бир неча шахс ёки нарса томонидан бирга, ҳамжиҳат ёки ўзаро бажарилишини ифодалайдиган феъл шакли. *Феълнинг биргалик нисбати. Биргалик эргаш гаплар тлш.* Тўғридан-тўғри бош гапга боғланиб келган эргаш гаплар.

БИРГАЛИКДА рвш. 1 Жам бўлиб, бир бўлиб, қўшилиб. *Иккинчи қайиқ ҳам соҳилга етиб келиб, Саидушмон жангчилари билан биргаликда олдинга кетишди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

2 Бирга, биргалашиб, уюшиб; бир ёқадан бош чиқариб, ўзаро келишиб. *Биргаликда курашмоқ.* ■ *Биргаликда ўтган шовқин-суронли болалик, қувноқ ёшлик тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИРГИНА юкл. өзф. Фақатгина, ёлғиз, танҳо. *Қишин-ёзин биргина иштонда юргани учун уни ҳамма Яланғоч Повон деб атади.* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат. *Биргина Азизхон унга лоқайд қаради.* С. Аҳмад, Уфқ. *У биргина илмнинг эмас, балки санъатнинг ҳам ҳомийси эди.* К. Яшин, Ҳамза.

БИРДА рвш. Қайсиям бир куни, бир пайтда, тунов куни. *У Зебихонга кўзи тушиши билан орқасига қараб қичқирди: -Буви, ҳу бирда келган аям келди!* С. Зуннунова, Олов. *Ҳў бирдаги байтингиз жонимни ўртади.* С. Сиёев, Аваз.

Бирда эмас, бирда ёки бирда бўлмаса, бирда Бир кун эмас, бир кун; қачондир бир кун. *Турахоновга ўхшаш кишилар бирда бўлмаса бирда, бари бир, тумшуқларидан илинадилар.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

БИРДАЙ, -дек 1 сфт. Ҳар жиҳатдан тенг, айнан бир хил. *Менга ҳамма бирдай. Ҳаммага бирдай қарамоқ. Ой билан кундай бўл, Ҳаммага бирдай бўл.* Мақол. ■ *Сатта бирдай ботирлар, Йул юрди тун ҳам кундуз.* «Юсуф ва Аҳмад». *Баринг бирдай хизмат қилгин, канизлар.* «Маликаи айёр».

2 Бир текисда, бир ўлчовда, бир маромда, текис. *Ҳамма кўчатлар бирдай ўсмоқда. От бирдай йўртиб бормоқда.* ■ *Йшлар бирин-кетин шундай ўтавереди, турмушимиз бирдай ширин..* М. Жўра, Изтироб. *Қийғир қушлар бирдай учар қиёда, лочин қушлар баҳра олар уёда.* «Нурали».

3 Вақт жиҳатдан узлуксиз; ҳамиша, ҳамма вақт, доимо. *Бирдай вақтим йўқ, дейди.* ■ *Гул ҳамиша чаман бўлиб турмаганидай, инсон ҳам ҳаётининг ҳамма дамларида бирдай бахтиёр бўлиши қийин.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

4 Бир хил ҳолатда, бир зайлда, ўзгаришсиз. *Беморнинг аҳоли бирдай.* ■ *Отин-ойи бирдай такрорлайди: -Чаққон-чаққон, тез-тез бўла қол!* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИРДАМ Ҳамжиҳат, яқдил, ҳамнафас; мақсади, маслағи бир. *Бирдам бўлмоқ.*

БИРДАМЛИК Ҳамжиҳатлик, яқдиллик, ҳамнафаслик. *Бутун рўйи заминга ядро фалокати соя ташлаб турган айна пайтда халқаро бирдамлик тантанаси улакан аҳамиятга эгадир.* Газетадан. *Мустақил Ўзбекистон халқлари бирдамлиги — улғу, қудратли куч.* Газетадан.

БИРДАН *рвш.* 1 Кутилмаган, хаёлга келмаган вақтда; тўсатдан, кўққисдан. *Бармоқ сараклатиб, сўзга оғиз жуфтлаши билан, бирдан йўтали тутди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *Мамлакат Санжарга қараб туриб, бирдан меҳри товланиб кетди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Бу унинг қалбида бирдан уйғониб кетган оталик туйғуси эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Айна бир вақтда, барабар. *Иккиси [Офтоб ойма ва Кумуш] ҳам сачраб, Қутидорга қарадилар-да, бирдан сўрадилар: -Нима, қандай сир? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳали машинанинг қораси кўздан ўчмасдан, бирдан икки самолёт пастланди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 Бир йўла, бирваракайига. *-Ҳа, ҳаммасини.. бирдан олма, — секин гапирди Эшвой, — бир бўлагини ол.* Ойбек, Танланган асарлар. *У [Бобур] чорбоғ четидаги яланглидан бўз отни чоптириб чиқди-ю, бирдан жилловини қўйиб юборди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 Дарров, тезда. *Фозилжоннинг юзидаги илжайиш бирдан газабга айланди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Бирдан ош ва ошини*

қатиқлаш баҳси ҳаммининг эсидан чиқди. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоёй. *Кўзлари бирдан жиққа ёшга тўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

БИРДАН-БИР Фақат битта; ягона, ёлғиз, биттагина. *Бирдан-бир чора. Бирдан-бир сабаб.* ■ *..унинг суянгани — эри, бирдан-бир орзуси — анор эди, бирданига ҳар иккиси ҳам йўққа чиқди.* А. Қаҳҳор. *Учламчи даврдан ўтиб келаётган бу дарахт табиатда ноёб бирдан-бир мажнун арча нухасидир.* Газетадан.

БИРДАНИГА *рвш.* айн. **бирдан.** *Бирданига кўз олдида яшин чақнагандай бўлди.* «Шарқ юлдузи». *Темиржон бирданига маънос тортиб қолди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Безовта шамол бирданига кучайиб, қора булут пардасини суриб келди.* М. Қориев, Қиз узатиб борганда.

БИРЁН [ф. *бирян* — қовурилган, пиширилган] Тоза куйган, ғам-аламга ботган; ғам-ғуссали. *Унинг ҳамдарди ва ҳамсуҳбатлари ҳам ўзи каби бағри бирён кишилар эди.* «ЎТА». *Дилим бирён, кўзим гирён..* «Маликаи айёр». *Эртақ эмас, бувинг айтган орзу эди, Бувинг бирён бўлиб ютган оғу эди.* Т. Тула, Асарлар.

БИРЁҚЛАМАЛИК Ноҳолислик, нообъективлик, бир томонга тортишлик, субъектив ёндашишлик. *Маълумки, илгари колхоз раҳбарларини сайлаб қўйишда кўпинча бирёқламалик, расмиятчиликлар содир бўлиб турарди.* «Муштум».

БИР ЁҚЛИ: бир ёқли қилмоқ Ё нари, ё бери қилмоқ, тугатмоқ; ўлдирмоқ. *Улар етиб келмай туриб, буни бир ёқли қилмоқ керак.* «Ёшлик». *Ваҳолонки, Қодирбек билан гапни бир ёқли қилиб олиш ҳам керак.* «Шарқ юлдузи». *Ёшуллинни бир ёқли қилсак, кейин навбат Тунарига.* М.М.Дўст, Лолазор.

БИРЖА [юн. *butsa* — ҳамён, халта] Қимматбаҳо қоғозлар ва ҳар хил моллар билан савдо-сотик қиладиган йирик савдо муассасаси; бозорни уоштиришнинг ташкилий шакли. *Бугун.. меҳмонлар Нью-Йорк биржасини бориб кўрадилар.* Газетадан.

Меҳнат биржаси Ишга ёллаш ва ёллашишда ишчи ва иш берувчи ўртасида воситачилик қилувчи муассаса. **Товар биржаси** Ҳар хил оммавий товарлар (дон, пахта) билан савдо-сотик қиладиган биржа. **Фонд биржаси** Қимматбаҳо қоғозлар билан олди-сотди муомаласини олиб борадиган биржа.

БИРЖАЧИ Биржа ҳаракат (операция)лари билан шуғулланувчи шахс, биржа қорчалони.

БИРИКИШ 1 Икки ёки ундан ортиқ нарсанинг ўзаро қўшилиб, бир бутун ҳолга келиши.

2 ким. Икки ёки бир неча модданинг атомларидан ёки молекулаларидан янги бир модданинг ҳосил бўлиши. *Бирикиш реакцияси.*

БИРИКМА 1 ким. Молекуласи бир неча элемент атомларидан таркиб топган модда. *Кимё фанининг ҳозирги даврдаги асосий вазифаси халқ учун муҳим хоссали бирикмалар олишдан иборат. «Фан ва турмуш»... органик бирикма сифатида барча тирик организмларда бўлади. «Фан ва турмуш».*

2 тлш. Маълум грамматик қонуниятлар асосида ўзаро боғланган икки ёки бир неча сўз. *Сўз бирикмаси. Барқарор бирикмалар. Фразеологик бирикма. — Тугал бир фикр билдирадиган сўз ё сўз бирикмаси гап дейилади. «Ўзбек тили грамматикаси». Баъзан сифатлар икки ёки бир неча сўздан, яъни сўз бирикмасидан иборат бўлади. «Ўзбек тили дарслиги».*

БИРИКМОҚ 1 Қўшилиб, бир бутунлик ҳосил қилмоқ, бирга қўшилмоқ. *Бел билан билак бирикса, иш битар. Мақол. — Жувозхона ичидан тезак, шиптир, мой ва кунжара ҳидларидан бириккан аллақандай қўланса ҳид Йўлчининг димоғига дарров урди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Бир-бирига уланмоқ, туташмоқ. *Деталларнинг бириккан жойлари. — Космик аппаратларнинг бир-бирини қидириб топиши, яқинлашиши, бирикиши ва туташishi борт автоматикаси ёрдамида бажарилди. Газетадан.*

3 Бир маслак, мақсад йўлида бирлашмоқ, уюшмоқ; бир жон, бир тан бўлмоқ. *Бириккан енгар. Мақол. Бириккан куч — куч, Бирикмаган куч — пуч. Мақол. Қўнчилик бирикса, тоғни қулатар. Мақол.*

4 ким. Бирикиш реакциясига киришмоқ. *Водород билан кислород бирикиб, сув ҳосил қилади. — Чақмоқ пайтида ҳаво таркибида азот билан кислород бирикиб, нитрат ҳосил қилади. «Фан ва турмуш».*

БИРИКТИРМОҚ 1 Бирикмоқ фл. орт. н. Деталларни бириктирмоқ. *Моддаларни бириктирмоқ. — Биз нутқимизда айрим сўзларни ўзаро бириктириб, гап тузамиз ва*

фикримизни баён қиламиз. «Ўзбек тили дарслиги». Тирик қолган жангчиларни дарҳол ҳар иккала тўп расчётига бириктириб, тўпларни жангга ҳолатга келтирди. Газетадан.

2 Иштиролга бериб қўймоқ, топширмоқ. *Деҳқон-фермерлар фойдаланиб турган ерлар уларга доимий бириктириб қўйилади. — Янгидан ташкил қилинган боғлар тажрибали боғбонларга бириктириб қўйилмоқда. Газетадан.*

3 Йўл-йўриқ кўрсатиш, ёрдам бериш ёки қараб туриш учун боғлаб, қўшиб қўймоқ. *Бирмунча тажрибали ёзувчилар консультация ишига бириктириб қўйилди. Н. Сафаров, Оловли излар. Ҳар бир ўқув кабинети ва устахонага комбинат бўлимларининг раҳбарлари бириктириб қўйилган. Газетадан.*

Бошини бириктирмоқ қ. бош. Тил бириктирмоқ қ. тил. *Барно билан тил бириктириб қўйганига қарамай, совчилар қайтгунча, оёғи куйган товўқдай питирлаб қолди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

БИРИКТИРУВЧИ 1 Бириктириш ишини амалга оширувчи шахс.

2 Икки нарсани ўзаро боғловчи.

Бириктирувчи боғловчи тлш. Тенг боғланган гапларни ёки уюшиқ бўлақларни бир-бирига боғловчи ёрдамчи сўзлар (мас. *ва, ҳам, билан*). **Бириктирувчи тўқима биол.** Организм қисмларини бириктирувчи, тутиб турувчи ва озиклантирувчи тўқима.

БИРИН-БИРИН рвш. 1 Бирининг кетидан бири, бирин-кетин, кетма-кет. *Меҳмонлар бирин-бирин тарқалишди. — Беклар ҳам созланиб, бирин-бирин салом бериб кела берди. «Нурали». Ғўза ичида юрвчилар бирин-бирин уват орқали йўлга чиқа бошладилар. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

2 Тартиби, гали билан, бирма-бир. [*Отабек*] *Ҳасаналига ўтган гапларни бирин-бирин айтиб бергиси.. келар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..Офтоб ойим бирин-бирин кузатувчи хотинлар билан кўришиб чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сўнгра бирин-бирин сўзлаб берди. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Азон билан туриб ойга қарадим, Ўтганлардан бирин-бирин сўрадим. «Кўшиқлар».*

БИРИНЖ 1 [ф. برنج — бронза; сариқ мис] *эск. айн. бронза. [Ҳайкални] ..атайин қолип ясашиб, атай биринждан қўйганидан кейин.. изидан бирор илтимоси бўлмоғи ҳам тайинда, ахир. М.М.Дўст, Лолазор.*

БИРИНЖ II [ф. *биринж* — гуруч] *айн. гуруч.* Югуриб бозорга борса, Гўшт, биринж олиб келса. «Бойчечак».

БИРИН-КЕТИН *рвш.* Бирининг кетидан бири, кетма-кет, орқама-орқа; навбат билан. Камбағаллар бирин-кетин пастга тушишди. К. Яшин, Ҳамза. *Мажлис тугаб, одамлар идорадан бирин-кетин чиқа бошладилар.* П. Турсун, Ҳқитувчи. *Элмурод орқасига бурилиб, Латифий билан Араббойнинг бирин-кетин келаётганини кўрди-да, ғазабланди.* П. Турсун, Ҳқитувчи. *Артиллери.. душман оқопларини, ўт очиш нуқталарини бирин-кетин тор-мор қилмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Олма-ўрик ва шу каби тар мевалар ҳам бирин-кетин пишиб, одамларнинг оғзиларига тегди.* К. Яшин, Ҳамза.

БИРИН-СИРИН *айн. бирин-бирин.* Қизлар бирин-сирин уринларидан қўзғалишди. «Ёш куч». *Эрталаб одамлар яна бирин-сирин Отахўжа аканинг ташқарисига йиғилишди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Бутун бошидан кечирганлари бирин-сирин кўз олдидан ўтаверди.* Ойдин, Ҳикоялар.

БИРИНЧ [ф. *биринч* — гуруч] *айн. гуруч.* Азизим, деб босиб келди Девзира биринч ошини. «Нурали». *Мани берган ёғ, биринчим билан ота-онанг ош кўрди-ку!* Ҳамза.

БИРИНЧИ I *тртб. сон* Тартиб ўрни I рақами билан белгиланган, I номерли. *Биринчи жилд. Биринчи бет. Биринчи қатор. Навоий кўчасидаги биринчи уй.* ■ *У биринчи қўшиқни яхши айтди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Йулчи биринчи кун бозорни айлана-айлана, кечга қадар уч-тўрт ерга юк орқалади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаторда энг олдинги ўринда турган, энг олдингиси, энг аввалгиси. *Биринчи арава тўхтамай ўтиб кетди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Биринчи масала юзасидан Бутабой акага сўз берилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Уша кўни биринчи сўроқ шу билан тугади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 Бошқаларига нисбатан энг олдинги, бош; тўнғич. *Биринчи фарзанд.*

Биринчи хотин 1) энг олдинда (турган, ўтирган) хотин; 2) *этно. эск.* Кўп хотинли кишининг энг катта хотини, бош хотин. *Бу уйланишдан биринчи хотини ва бошқалар сира хабардор бўлмаслиги ҳам мумкин.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Санаб ўтилган, зикр қилинган ёки кўзда тутилган нарсаларнинг олдингиси, аввалгиси. *Ғолиблар учун уч мукофот белгиланди: биринчиси — 10000 сўм, иккинчиси — 5000 сўм, учинчиси — 3000 сўм.* ■ *Мирзаев.. Латофатхонга иккита хат ёзди. Биринчи хати-ку бошдан-оёқ «раҳмат»дан иборат эди, кейингисиди «қулоғингизга айтадиган гапим бор» деган мазмунда шама қилди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

5 Иш-ҳаракатда ҳаммадан олдин қатнашган ёки қатнашадиган, энг аввалги, илк. *Уни энг биринчи мен кўриб қолдим.* ■ *..жазога лойиқ муштумзўрларни ном-баном айтмайлик.* Қани, ёзинг, ўртоқ Самандаров! *Биринчи ким?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Биринчи бўлиб Энг аввал, ҳаммадан олдин. *Биринчи бўлиб сўзга чиқмоқ.* ■ *Бу ишда Қурбон отага биринчи бўлиб қўл бермоқчи бўлган одамларнинг энг биринчиси Абдусамадқори эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Биринчи бўлиб финишга яқинлашиб келаётган спортчини қўллаб-қувватловчи товушлар эшитилди.* Газетадан. **Биринчи галда** (ёки навбатда) Энг аввал, аввало, ҳамма(си)дан олдин. *Иш жуда соз бошланди, энди охиригача силлиқ кетсин.* *Бунинг учун биринчи галда дадиллик керак!* Ойбек, Танланган асарлар. *Гулнорни қочирши тўғрисида таклиф қилганда, биринчи галда шу мақсад ўйланган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Энг аввал, илк бор пайдо бўлган, юзага келган; ҳаммадан олдин содир бўлган, юз берган; дастлабки. *Биринчи хил муҳаббат — тилда, иккинчи хил муҳаббат дилда бўлади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Турғунной биринчи товушни эшитганда, сесканди, сўнгилари эса уни ваҳимага солди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Атроф жимжит. Узоқдан хўрознинг биринчи қичқириги эшитилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

7 Олдин кўрилмаган, энди илк бор юз берган. *Ота мажлисда биринчи сўзга чиқиши экан.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Танлар жангини Аҳмаджон биринчи кўриши.. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Кумушбиби ўзига томон келувчи бу даҳшатли хотинни умрида биринчи марта кўриши эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нури чидай олмади, биринчи марта аччиғланиб гапирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 (-лар қўшимчаси билан) Олдинги ўринни олган, олдинда борувчи; пешқадам, илғор. Бу йилги мусобақаларда командамиз биринчи. ■ У биринчилар қаторида фронтга бориш ҳақида ариза ёзди. Газетадан. У Мирзачўлга биринчилар қаторида келган эди. «Гулдаста».

9 Малакаси, маҳорати жиҳатдан энг юқори, устун; энг моҳир. Шаҳарда биринчи уста.

10 Ҳаммасидан зарур, энг муҳим, асосий, бош. Ҳукуматга ёрдам бериш бизнинг биринчи вазифамиз бўлиши керак. Ойбек, Танланган асарлар. Фан-техника ғоят тараққий этган ҳозирги даврда ҳам нон элнинг энг биринчи ҳаётий негизи бўлиб қолмоқда. Газетадан.

Биринчи даражали Энг олий, энг юқори; энг аҳамиятли маъноларини ифодалайди. Биринчи даражали диплом ва пул мукофоти билан қайтди. С. Аҳмад, Юлдуз. Фикрнинг ана шу йўсинда ифодаланиши учун. бадий деталлар ҳам биринчи даражали ўрин тутади. «УТА».

БИРИНЧИДАН крш. с. Гапда санаб утиладиган нарса, воқеа-ҳодиса ва ш. к. нинг энг асосийсини, энг олдингисини кўрсатади ва «биринчи шуки», «аввали шуки», «аввало» каби маъноларни билдиради. Биринчидан, халққа нуқул фойдали иш, чунки сиз халқни тўғри йўлга бошлайсиз; иккинчидан, юрт тинчийди, учинчидан, номингиз кўтарилади. Ойбек, Танланган асарлар. Ман санга икки оғиз гапирай: биринчидан, пулнинг қадрини бил, лўлининг эшагини суғор, пулини ол. Ойбек, Танланган асарлар.

БИРИНЧИЛИК Бирор масалада (сифат, хусусият, маҳорат, иш-ҳаракат ва ш. к. жиҳатидан) энг устунлик, юқорилик; биринчи ўринда туриш, илғорлик. Ҳолбуки, «Четан» бунда ҳам биринчиликни олади. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ. Европа бўйича узун мўйловчилар орасида биринчиликни олган туркилик Аюб Тупчи ўз мўйловини беш миллион лирага суғурта қилди. Газетадан.

БИРИСИ I: бириси куни Эртадан кейин, учинчи куни, индин(ига). Бириси куни, намози асрда азон айтилган вақтда, сени Қўйдарвоза ёнида кутаман. С. Сиёев, Ёруғлик. Мирзачўлга араваларимиз бириси кун азонда жўнайди. Ҳ. Фулом, Феруза.

БИРИСИ II Иккисидан бири ёки кўп нарсадан бирортаси. Бирисини бердим ҳайло (ҳув ана) гулима, Бирисини ўзим олдим қўлима. «Эрали ва Шерали». Бириси илму ҳаё гулзори, Бириси меҳру вафо гулзори. М. Солиҳ, Шайбонийнома.

БИРИЧ шв. айн. бронза. Узангиси тилла, миhi биричдан. «Интизор». Алпомишнинг Олпинбий бобосидан қолган, ун тўрт ботмон биричдан бўлган парли ёйи бор эди. «Алпомиш».

БИРЙЎЛА, бир йўла Бирданига, ҳаммасини бирдан, барчасини, бутунлай. ..уруш давридаги қизамиқ Асқар отанинг бирийўла уч қизини тутдай тўкиб кетди. Д. Нурий, Осмон суғуни. У [Зулфиқор] ҳужрага кирибоқ ҳамма гапни бир йўла айтди. Мирмуҳсин, Меъмор.

БИРКА [р. бирка — белгилар қўйилган тахтача] Молларнинг ва, умуман, нарсанинг рақами (номери), нархи ва ш. к. лар ёзиб қўйилган тахтача; ёрлик. Қарасам, бечора сизирнинг бирка тақилган чап қулоғи ярмидан кесиб ташланибди. «Муштум».

БИРКИТИЛМОҚ Биркитмоқ фл. мажҳ. н. Дастлабки фаолиятини Расулжонга бириктирилган соҳаларни текширишдан бошладилар. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Бувиражабга бириктирилган ун беш сизирнинг таги доим тоза, охури ем-емишга тўла. «Ёшлик».

БИРКИТМОҚ айн. бириктирмоқ 3. У [раис] бизни тўртинчи бригадага бириктирмоқчи. Мен кўнмадим. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Тил бириктимоқ Келишиб олмоқ, гапни бир жойга қўймоқ. —Биламан, — деди хотин қошларини чимириб, — ҳамманглар бир одамсизлар. Тил бириктиб қўйгансизлар. С. Аҳмад, Уфқ.

БИРЛА эск. 1 кт. айн. билан. Садоқат бирла ўзбек шўҳратини ёймоқда оламга. «Гулдаста». Қўшинларинг бўлди ер бирла яксон. Ҳ. Олимжон. Феруз бирла бир хонада ўтириб гурунг этмакка, бир қозонда пишган овқатни емакка ор қилганими бу? С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кам қўл. айн. бирга.

БИРЛАМЧИ I с.т. Биринчи. Уни севгани билан қовуштирамиз. Бирламчи шартим шу! К. Яшин, Ҳамза.

2 Бирон ҳодиса жараёнида биринчи ўрин тутган; асосий, биринчи. Материя бирлам-

чидир (флс.). ■ От туркумига оид сўзларда лексема бирламчи нутқий негиз ҳолатида бўлади. «ЎТА». Бирламчи космик нурлар ер атмосфераси орқали ўтаётганида, ўз энергиясини жуда тез сарфлайди. Газетадан.

Бирламчи жинсий белгилар Эркак билан аёл кишини, шунингдек, эркак ва урғочи ҳайвонни бир-биридан ажратиб турадиган асосий белгилар, хусусиятлар. **Бирламчи ўрама физ.** Электр машина ёки трансформаторларнинг бошланғич ток ўтадиган ва магнит майдони ҳосил қиладиган ўрамаси.

БИРЛАН эск. кт. айн. билан. *Халқинг бирлан баҳодирсан, яна сен баҳодирсан. С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. Бу нобакор айтсун, нечун мурдашўйлар бирлан қўл олиб кўришур? С. Сиёев, Ёруғлик. Мушк бирлан райҳон файз бериб уйга, Аламнок кўнгилини солар минг кўйга. Б. Бойқобилов, Садоқат.*

БИРЛАШАН 1 Бирлашмоқ фл. сфдш. Ўзаро жипслашган, ўзаро келишишган, дўстлашган. *Бирлашган — ўзар, бирлашмаган — тўзар.* Мақол.

2 Бир турдаги нарсалар ёки тенг ҳуқуқли кишилардан, ташкилотлардан, давлатлардан ва ш. к. дан ташкил топган; муштарак. *Бирлашган хўжалик. Бирлашган касаба уюшмалари қўмитаси. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти.*

БИРЛАШМА Маълум асосда ёки маълум мақсадларни кўзда тутиб уюшиш натижасида вужудга келган ташкилот, уюшма. *Сиёсий бирлашмалар.* ■ *Бирлашма ташаббуси билан яқинда бир яши ҳаракат бошланди.* Газетадан. *Бирлашма уч қаватли янги бинода эди. А. Мухтор, Асарлар.*

БИРЛАШМОҚ 1 Ўзаро туташмоқ, уланмоқ; қовушмоқ. *Ниҳоят, уларнинг лаблари беихтиёр бирлашди, қонларида, томирларида баҳор қуёши эригандай бўлди. Ойбек, Танланган асарлар. Ақл ва бахт бирлашса, инсоннинг ҳаётий йўли равон бўлади.* Газетадан. *Тоғ унгирларидан оқиб чиқаётган Еттикечув, Уринлисой, Кўксувлар бирлашиб, Заминсой ҳосил бўлди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

2 Маълум асосда ёки маълум мақсадларни кўзлаб, бирга қўшилмоқ, уюшмоқ. *Бўрини кўрса, овул ити бирлашар.* Мақол. ■ *-Ахир барча темирйўллар бирлашиб, иттифоқ тузсалар бўлмасми? — деди Нигор хоним куюниб. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

БИРЛАШТИРМОҚ Бирлашмоқ фл. орт. н. *Камқувват корхоналарни бирлаштирмоқ.* ■ *Бизларни мактаб бирлаштирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Зулм хўрланганларни бирлаштиради.* «Қанотли сўзлар».

БИРЛИК 1 Бир ёқадан бош чиқариб бирлашганлик; ҳамжиҳатлик, якдиллик. *Куч — бирликда. Бирлик бор — тириклик бор. Мақол. Ҳикмат — бирликда. Мақол.*

2 Бир бутунлик; умумийлик, муштараклик. *Ойимхон билан уни [Элмуродни] самимият, очиклик, ният-тилак бирлиги маҳкам боғлар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Инсонни кучли қиладиган, уни безайдиган нарса — мақсади, тўғрироғи, мақсадлар бирлиги! Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакат. Бола тарбиясида мактаб билан оила ўртасида мақсад бирлиги бўлиши лозим.* Газетадан.

3 Санаш, ўлчаш, ҳисоблаш, қиёс қилиш учун мезон сифатида қабул қилинган катталиқ. *Ўлчов бирликлари.* ■ *Электр сиғимининг бирликлари.* «Физика курси». *Биз ёруғлик кучини ёки товуш кучини ўлчаймиз, лекин ҳид кучини ўлчайдиган бирлик йўқ.* Газетадан. *Геокимё текширадиган асосий бирлик — кимёвий элемент ва унинг атомидир. А. Е. Ферсман, Қўзиқарли геохимия.*

4 тлш. Тил сатҳларининг лисоний категориялари. *Тил бирлиги. Луғавий бирлик. Фразеологик бирлик. Нутқий бирликлар.* ■ *Нутқ бирлиги бўлган сўз, негиз, сўзнинг маъноли қисмлари ўзгармайдиган турғун ҳодиса эмас. «ЎТА». Фразеологик бирлик шоир томонидан шеърнинг ритм, банд, вазн, қофия каби воситалари талабларига бўйсундирилган ҳолда ишлатилади.* «ЎТА».

Бирлик категорияси Шахс ёки предметнинг битталигини билдирувчи грамматик шакл.

БИРЛИКДА айн. биргаликда **2.** *Бирликда иш олиб бормоқ.* ■ *Кўриб ҳар ким деди бирликдаги қувватга салламно. Ҳабибий. Шу билан бирликда, Ҳасанали ҳам Отабеклар билан. қўшилиб қамалган бўлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БИРМА-БИР рвш. **1** Тартиби, гали билан, бирин-бирин, бирин-кетин, кетмакет. *Ғишларни бирма-бир олишган эди, олтин тўла хумнинг оғзи кўринди. С. Юнусов, Кутялмаган хазина. Манзура она ҳар бир синфга кириб, болаларнинг тозалиги борми, кундалиги борми — бирма-бир текшириб*

чиқдилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Сафаров уларни кузатиб қайтди ва аризаларни бирма-бир кўздан кечирди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Бирор воқеа-ҳодисанинг бутун тафсилоти билан, битта-битта, битталаб. Элмурод.. бўлиб ўтган суҳбатни бирма-бир гапириб бермоқчи бўлиб ўйланиб, қоғозга ёзди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ҳар бирини алоҳида-алоҳида, якка-якка, битта-биттадан, битталаб. Комиссия ёш ўқитувчиларни бирма-бир чақириб суҳбатлашишга ва уларнинг қаерда, қандай вазифада ишлашини белгилаб беришга киришди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ахир қирқ-эллик хонадоннинг молини бирма-бир уйга элтиб бериш осонми? Ойдин, Ҳикоялар.

БИРМУНЧА *рвш.* **1** Бир қанча, анчагина. *Бирмунча вақт.* ■ Элмурод шу кўйи яна бирмунча юргач тўхтади-да, йўл четидаги бир тошга ўтирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Абдужалил бой тегирмонга яна бирмунча вақт айланишади. А. Қодирий, Обид кетмон. Ёз ойлари эди. Ҳаво бирмунча салқин. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлкинлари.

2 Бир қадар; маълум даражада. *Беморнинг аҳволи бирмунча яхшиланди.* «Шарқ юлдузи». Элмурод қизга яқинлашар.. ва унинг олдида бирмунча хижолат чекиб, кўпичча гап тополмай, қизарар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Публицистикада конфликт бирмунча ўзига хос шаклда акс этади. Газетадан.

БИРНЕЧА (*туғриси бир неча*) *қ. неча.* Яна бирнеча дақиқалардан кейин Анвар садаф пардалари ярақлаб турган яп-янги тор кўтариб кирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

БИРНИМА (*туғриси бир нима*) *қ. нима.* У ҳақда, ўзим ҳақимда бирнима айтсангиз.. Мирмуҳсин, Меъмор.

Бирнимали бўлиб қолмоқ Бирор нарсага эга бўлмоқ. У шу ҳаракати билан «вақти келганда бирнимали бўлиб қолмаймизми» демоқчи эди. Газетадан.

БИРОВ I *снқ. сон* Бир, битта. *Икковга биров ботолмас, Отлиққа яёв етолмас.* Мақол. *Бировни кўриб фикр қил, Бировни кўриб шукр қил.* Мақол.

БИРОВ II *ғум. олма.* **1** Кимлиги номаълум, қандайдир бир номаълум киши, кимдир, аллаким. *Бирни биров беради, Кўпни — меҳнат.* «Қанотли сўзлар». *Биров билганини мақтар, биров — кўрганини.* Мақол. ■ -Қа-

лайсан, ука? — биров келиб туртди Йўлчини. Ойбек, Танланган асарлар. *Биров борким, бору — бор бўлса ҳам йўқ, Биров борким, йўғу — йўқ бўлса ҳам тўқ.* Ҳабибий.

2 Бошқа бир киши; ўзга, бегона. *Бола-хонада иккаламиз турганимизни тагин биров кўриб қолмасин.* К. Яшин, Ҳамза. *Энди уни [Умидни] кўриши ҳам, у ҳақида ўйлаши ҳам мумкин эмас, У энди бировнинг бахти.* Мирмуҳсин, Умид. *Бировнинг кўнглига зўрлик билан эгалик қилиб бўлмайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Баъзи бировлар Баъзи бир кишилар, ўзгалар. *Баъзи бировлар ушлашиб қўлини, Тополмай овора бўларлар йўлини.* «Кўшиқлар». **Бировлар** Уришиб, аразлашиб қолган кимсанинг номини тилга олиш хоҳланмаганида, унинг номи ўрнида ишлатиладиган сўз. *Аммо [Отабекда] «бировлар» тўғрисида, нима бўлганда ҳам, бир гап эшитмак ҳаваси тугилган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИРОДАР [*ф. برادر — ака, ука*] **1** Ака ёки ука; оға ёки ини. *Бойсунқур мирзо ўз қобилияти, ўтқир зеҳни, ишбилармонлиги билан биродарларидан ажралаб туради.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Фаолияти, қарашлари, муносабатига кўра ўзаро яқин шахс; ҳамдам, дўст. *Тангри биродарларига қовоғини солиб қаровчи кишиларни ёқтирмайди.* «Ҳадис». *Мутрибдек кишини биродар, оға тутиниб, Авазининг ёруғ кунлари зиёда бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Минг ташаккур, минг раҳмат, ёнимизга кириб, деҳқончиликка ўргатган ўзбек биродарларимизга.* «Ўзбекистон кўриқлари».

3 Ўртоқ, оғайни (мурожаатда). *Сиз қутлуғ кунларда етиб келдингиз, азиз биродарлар! А. Мухтор, Дустлигимиз барқ урсин. Биродар, Азизхон деган полдон болани қайдан топсам бўлади?* С. Аҳмад, Уфқ. -*Қаёққа, биродар? — деди шопмўйлов таксичи, машинанинг қия деразачасидан мўралаб.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Биродари азиз Азиз дўстим, оғайним. *Биродари азиз, сиз менинг бу сўзларимдан хафа бўла кўрмангиз..* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Биродар (эркаklar исми).

БИРОДАРЗОДА [*ф. برادرزاده — жиян; ака ёки уканинг фарзанди*] Ука ёки аканинг ўғли, қизи; амакивачча.

БИРОДАРКУШЛИК [биродар + *ф. كوش — ўлдирувчи*] Ака-укаларнинг, ўзаро яқин,

қариндош кишиларнинг бир-бирини қириши; улар ўртасидаги ўзаро қирғин-барот. Сизнингча, бу биродаркушликнинг илдизлари қаерда, уларни қандай қилиб йўқотиши мумкин? «Ёшлик». Мен яқин ўтмишда юз берган биродаркушлик васвасаси қачондир бизга сабоқ бўлишига.. умид боғлаб сукут сақлардим. Газетадан.

БИРОДАРЛАРЧА айн. биродарона. Биродарларча ёрдам бермоқ. Биродарларча муносабат. Биродарларча ғамхўрлик.

БИРОДАРЛАШМОҚ Ака-укалардек, оға-инилардек бўлиб кетмоқ; иноқлашмоқ, дўстлашмоқ. Биродарлашган шахарлар. ■ Тошкент — биродарлашган шахарлар жаҳон федерациясининг азосидир. Газетадан.

БИРОДАРЛИК 1 Ака-укалик, оға-инилик.

2 Ака-укалардек, оға-инилардек дўстона муносабат; иноқлик, дўстлик. Биродарлик — баробарлик. Мақол. ■ Дўстлик, қардошлик, биродарлик биз етиб келган порлоқ манзиллар, юксак доволарнинг тамал тоши бўлиб қолади. Х. Ёлгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

БИРОДАРОНА [ф. бирادرانه — акаларча, укаларча] рвш. Ака-укалардек, оға-инилардек; яқин, қадрдон кишилардек; дўстона. Биродарона ёрдам кўрсатмоқ. Биродарона салом. Биродарона муносабатлар.

БИРОЗ (баъзи ҳолларда бир оз) қ. оз **2**. Қўлидаги қаламни ўйнаб, бироз жим қолди. Т. Ашуров, Оқ от. Чол қаддини бироз тиклаб, оғзи билан чуқур нафас олди. «Ёшлик». Зовур ёқалаб бироз юргач, дала шийпони рўпарасидан чиқдик. «Ёшлик».

БИРОН(ТА) айн. бирорта. Қимирлаётган бирон жонзот кўринмайди. К. Яшин, Ҳамза. Аҳмедов унинг сўзини бирон марта ҳам бўлмасдан, тек ўтириб тинглади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БИРОН-БИР айн. бирорта. Кексаларнинг айтишича, бундай найтларда бирон-бир тепаликнинг устига чиқиб, жимгина қулоқ солиб ётсангиз, ернинг нафсини эшитармишсиз. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Нусратбек лойқаланган хотиралари гирдобида ўралашиб, бирон-бир бахтли кунини эслолмади. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

БИРОНГОР тар. ҳарб. Кўшиннинг ўнг қаноти, ўнг фланг. Ҳусайн Бойқаро.. бу ерда қўшин тартибини кузатиб турди. Биронғорга амир Бадриддинни сардор қилди. Ойбек,

Навойй. Узоқда душман қўшини кўзга чалинганда, биронғордан Ислим барлос, Валибек Мирзо Ёдгорнинг жиронғорига зўр сурон билан от солишди. Ойбек, Навойй.

БИРОР гум. олам. Қандайдир бир; кимдир; бирон-бир; маълум, муайян. Мана энди мирзам оталик қилиб, ўрдадан бирор иш топиб берсалар, тақсиримга ҳам офтоб тегса ажаб эмас. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Бирор қақиримдан сўнг торгина йўлак кўринди. «Ёшлик». Бирор одамнинг иши юришишига кўмаклаша ол. Шукрулло, Сайланма.

БИРОРТА 1 айн. бирор.

2 Битта, битта-яримта; битта ҳам. Ҳали ўйноқи кўзларини юммаган ёруғ юлдузларни ҳисобга олмаса, Қорабулоқ қишлоғида бирорта уйғоқ жон қолмаган эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Саройда бирорта тирик жоннинг қораси кўринмайди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Ахир, бирорта чуқур-пуқур йўқми, дейман. Ҳамза, Паранжи сирлари.

БИРОТАР Милтиқнинг тури. Афғон аскарлари.. кийимлари яхши, қўлларида биротар инглиз милтиғи. «Шарқ юлдузи».

БИРОҚ зидл. боғл. Тенг маъно ва вази-фали гап бўлаклари ёки гапларни зидлов йўли билан боғлайди ҳамда мазмунан аввалгисига зид фикрнинг бошланишини англатади. Ҳаво булут бўлди, бироқ ёмғир ёғмади. ■ Чавандозлардан бири маррага яқин қолганда йиқилиб тушди, бироқ унга ҳеч ким нарво қилмади. К. Яшин, Ҳамза.

БИРПАС Қисқа вақт, унча кўп бўлмаган фурсат; бироз, сал, озгина, андак. Нусратбек машина ортидан бирпас маънос тикилиб турди. С. Нуоров, Нарвон. Мансур тагин бирпас ўйланиб турди-ю, индамай чиқиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бирпасдан кейин Кўп вақт ўтмай, бироздан кейин. Бирпасдан кейин эшик қоқилди. «Гулдаста». Ўртоғининг гапларидан ҳанг-манг бўлиб қолган Нодир бирпасдан кейин ойисини огоҳлантиргани уйга югурди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

БИРПАСДА рвш. Қисқа вақт ичида, тезлик билан, бир нафасда, сал вақт ичида; дарров, тезда. Одам бўлмоқ секин-аста, Ҳайвон бўлмоқ бирпасда. Мақол. ■ Йўлчи улар билан.. бирпасда апоқ-чапоқ ўртоқлашиб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. -Ўзим сизни бирпасда тузатиб юбораман, — деди у жилмайиб. «Гулдаста».

БИРПАСЛИК Кўп чўзилмаган, унча кўп бўлмаган. *Бирпаслик хузур деб, қадрингни кетказма. ■ Бирпаслик ёнгингарчиликдан сўнг осмоннинг туси тозаланди. «Ёшлик».*

БИРРАВ, бирров Қисқа вақт ичида, бир зум; бир бор. *Одамлар эрталаб ишга кетиш олдиндан марҳумнинг қариндошларидан биррав кўнгли сўраб чиқайлик, деб йиғилишди. С. Аҳмад, Сайланма. Бир ҳафта олдин кен-жатоий Улмас бирров келиб кетганди. «Муштур». ..биррав бориб, болаларни тинчитиб келмасам бўлмайди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

БИРСЎЗЛИ (*тўғриси бир сўзли*) Гапида, берган ваъдасида қатъий турувчи, қатъиятли. *У бирсўзли, зуғумли, ҳаҳлдор бўлиб кетди. С. Зуннунова, Кўк чироклар.*

БИРТАГИНА *шв. айн. битга, биттагина.* Энди биртагина ўғил бўлса, мана ўзини тўй қилганимга ўн-ўн беш йил бўлиб қолди. Ҳамза, Танланган асарлар.

БИРТАЛАЙ (*тўғриси бир талай*) қ. талай. *Менинг ҳам бирталай умрим беваликда ўтди. Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. Дарё сувидан тўпланган кўлмаклар бирталай жойни қоплаб ётибди. Газетадан.*

БИРУ БОР *дин. Яккаю ягона, ёлғиз* (Аллоҳнинг сифатларидан бири). *Қаерга борсанг ҳам, биру бор сени ўз паноҳида асрасин. М. Осим, Карвон йўллариди.*

БИРХИЛ (*тўғриси бир хил*) I Алланечук, аллақандай. *Тамаранинг кўнгли бирхил бўлиб кетди, беихтиёр аёл томонга қараб ўрди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Бирхил бўлиб кетяпман, ойи... А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

БИРХИЛ II *айн ўхшаш; баравар, тенг.* *Ўжжайинлардан ҳеч бирига сир бермай, уларга бирхил сўзла.. Ойбек, Танланган асарлар. Юрагингиз ҳам, томир уришларингиз ҳам, бор вужудингиз ўн саккиз яшар қизники билан бирхил. С. Аҳмад, Юлдуз.*

БИРХИЛЛАШТИРИШ Бирор нарсани (алифбо, имло, термин ва ш.к.) бир хил нормага, умумий бир шаклга келтириш, унификация. *Терминологияни бирхиллаштириш.*

БИРҚАДАР (*тўғриси бир қадар*) қ. қадар.

БИРҚАНЧА (*тўғриси бир қанча*) қ. қанча.

БИРҚАТОР (*тўғриси бир қатор*) қ. қатор.

БИРҚОЗОН *зоол.* Куракоёқли қушлар туркумига мансуб бир хил йирик қуш; сақоқуш. *Қайиқ «яланглик»ларга чиққанда, бир-*

қозонларнинг оқ булутдай катта галаси эринчоқлик билан осмонга кўтарилади. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

БИРҚУЛОҚ Экин чиқарган биринчи барг. *Бодринг эккан эдим, бирқулоқ бўлиб қолди.*

БИРҚУР, бир қур Бир бор, бир марта, бир карра. *..лойқанинг йўлини бир қур тозалаб чиқдим. П. Қодиров, Эрк. Теваракка бирқур синчков назар ташлаб чиқди-да, ниста шохчаларини синдириб, хуржунга тиқа бошлади. Н. Норқобилов, Тўқнашув.*

БИРҲАД *мат.* Ҳар бири бирор мусбат даража билан олинган сонлар ёки ҳарфларнинг иккитаси ёки бир нечтасининг кўпайтмасидан иборат бутун алгебраик ифода.

БИСЁР [*ф. بيسار* — кўп сонли, кўп; жуда, ниҳоятда] *рвш. эск. кт. 1* Катта миқдорда; жуда кўп, чексиз, чегараси йўқ. *Яхшиликни бисёр қил, зарра ёмонликни ҳам бировга раво кўрма. Газетадан. Кўп эрур бисёр душман Бўлса у бир дона ҳам. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Ҳа, қушгинам, ҳали заминда макр бисёр, зулумот бисёр.. Х. Даврон, Тўмариснинг кўзлари.*

2 Юқори даражада; гоят даражада, жуда; бениҳоя. *Тўй бисёр шуқуҳлик эрди. А. Қодирий, Кичик асарлар. Аммо маърузангиз бисёр фосих ёзилган эркан, ўқуб ҳузурлар қилдим. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

БИСКВИТ [*фр. biscuit* — қотирилган нон] Ун, крахмал, тухум, қанд, ёғ, сут, қаймоқ ва ш.к. кўпиртирилган масалликдан тайёрланадиган печенье ёки нон. *Бисквит ҳамирдан пиширилган нонлар ҳамма нонлар орасида энг сўлими, юмшоғи ва энг енгилли ҳисобланади. Д. Сиддиқов, Лаззатли таомлар.*

БИСМИЛЛО(Х) [*а. بسم الله* — Аллоҳ исми билан] I Қуръон сураларининг ва умуман эски китоб, ҳужжат, хат ва ш. к. нинг «Аллоҳнинг номи билан» маъносидаги бошланғич ибораси («бисмиллоҳи раҳмонир раҳийм») таркибидаги сўз. [*Асад қори:*] *Бошидан ўқиётиман, тақсир. — Қози Асад қорига жаҳл билан ўқрайди: -Бисмиллоси қани? М. Исмоилий, Фарғона т.о. Уни шайтон, ҳа-ҳа, заводдаги мастеровойлар билан бисмиллоси йўқ китоблар айнитди! К. Яшин, Ҳамза. Бисмилло, деб Авазхон Шивирлади Фиротга. «Нурали».*

2 с.т. Бирор ишга киришишда, хусусан овқат ейишни бошлашда айтиладиган сўз.

Мирзакаримбойнинг хотини, ҳарсиллаб-гурсуллаб, нарвончанинг ҳар поғонасига қадам қўйганда, «бисмилло»ни такрорлаб, аравага ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар. Оғзидаги носини тупуриб, «бисмилло» деганича, шимининг почасини шимариб, кетмон билан ўрага тушди. С. Аҳмад, Сайланма.

3 кўчма с.т. Бирор ишнинг аввали, бошланиши, муқаддимаси, дебочаси. [Мирза-раим Мастурага:] Пул ҳали сомон.. бўлиб қолади. Бу ҳали бисмиллоси-да. Ҳамза, Яллачилар иши. Бу гал зиёфатнинг бисмиллоси сарёғ паловдан бошланипти. «Шарқ юлдузи». Уни [шеъримни] ранжитмаслик учун.. ушбу китобимнинг бисмиллосини ҳам шеър билан бошладим. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

Олишда – бисмилло(х), беришда – аста-фирулло Қарз олишни яхши кўрадиган, аммо қайтаришни ёмон кўрадиган одамга нисбатан ишлатилади.

БИСОТ [а. بىسات – гилам] 1 Шахснинг, кўпинча хотинларнинг ўзига тегишли бўлган, тўплаб қўйган моли, мол-дунёси. *Мастонбиби сандиқдан бисотидаги мовут мурсагини олиб кийди. С. Аҳмад, Қадрон далалар. Оналар Кумушининг бу ҳайқирғинини уялганга йўйдилар-да, уйга кириб, бисот кавлашга, тўй ҳозирлигини кўришга машғул бўлдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тай-ёрларан Баҳри сафарга, Сандиғини очиб, бисотин Тита бошлар барин бирма-бир. Ҳ. Олимжон.*

2 Кишига, оила ҳўжалигига қарашли мол-дунё, бойлик. *Ўтган замонда бир фақир эру хотин бор экан. Уларнинг бисотида фақатгина битта эчкиси бор экан. «Эртаклар». Ҳосила йиққан бисотини сарфлаб, анча тузук тўй қилди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Мастура хола бисотидаги зоғораларни олиб чиқиб, ўртага қўйди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

3 кўчма с.т. Кимсада бор бўлган ҳар қандай нарса; маданин, маънавий бойлик. *Эзгин-эзгин куйласин энди Бисотдаги энг нозик торлар. «Шарқ юлдузи». Мулла Кутбиддин бисотида бор энг нодир китобларини бирма-бир олиб, чангларини артиб, Бобурга кўрсата бошлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бугун шоирлар ҳам ўз бисотидан энг яхши байтларни излаб турибди. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Нурбек бисотидаги бор сўз билан уни [Ширинни] авради. «Ешлик».*

4 Бирор хона ёки жойдаги мавжуд нарсалар. *Бу шинам, кўркам хона ўзининг бисоти ва беақлари билан кирган одамни дарров қамраб оларди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. У ер [меҳмонхона] бой бисотлари, чиройли беақлари, юмшоқ тўшак ва парёстиқлари билан кўзларга ором берар эди. М. Исмоилий, Фаргона т.о.*

5 кўчма Табиатнинг борлиғи, бойликлари, эҳсони. *Баҳор бутун топган-тутганини, бутун безақ ва бисотини ёйиб юборган. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Бисотида хур эл учун сақлаган не бор бўлса, қилди аён Мирзачўл. Ҳабибий. Ҳар недан гўзалроқдир балки чўл кечалари, Уфқлар кафтдек равон, кўк сочган бор бисотин. А. Орипов.*

БИСОТ-БАҒАЛ [бисот + ф. بخل – қўлтиқ; кучоқ, оғуш] Барча бор нарсалар, бор-йўқ бойлик. *Эртами-индин Дилдор албатта кетади. Бисот-бағални шипириб, уйни шипишйдон қилиб кетади. С. Аҳмад, Уфқ.*

БИСОТЛИ Бирор-бир моддий нарсага, бойликка эга бўлган, бисоти бор. *Қариндошларинг Машҳадда нима иш қилади? Агар улар давлатманд, бисотли кишилар бўлмаса, бу юртларда қаттиқ қийналасан. А. Ҳақимов, Илон изидан.*

БИСЕКТРИСА [би.. + лот. secare – кесмиш, кесувчи] мат. Бирор бурчак учидан чиқувчи ва уни тенг иккига бўлувчи тўғри чизиқ. *..мана бизнинг мактабимиз, биз бу ерда биссектриса ва келишиқ қўшимчалари ҳақида маълумот оламиз. Газетадан. Учбурчакнинг ички бурчагидан шу бурчак қаршисида ётган томон билан кесишиш нуқтасигача тушган кесма учбурчакнинг биссектрисаси дейилади. «Геометрия» дарслиғи.*

БИСТАР [ф. بىستر – кўрпа-тўшак, кўрпача] эск. Тўшак, кўрпача; бошпана. *Қўйлар бўшатган бу ер тутқунлар учун иссиққина бир макон, тиканлари бўлса ҳам, юмшоққина бир «бистар» эди. С. Айний, Қуллар. Онам бечорани ҳам бистарига зор ташлатманг! Ҳамза.*

БИТ Одам ёки ҳайвон танасида улар қонини сўриб яшовчи паразит ҳашарот. *Билмаганга бит ўлдириш ҳам қийин. Мақол. Боланинг эркаси – битнинг сиркаси. Мақол. ■ Битнинг бир жуфт оддий кўзи бор, кўтчилигида кўз ривожланмаган. «ЎЗМЭ».*

БИТИ тўқилди с.т. Роса тўйиб, мириқиб, қилар ишни қилиб олди; маза қилди.

Йигитлар алламаҳалгача бир-бирларига қор олишиб, узук-юлуқ ялла айтиб, тоза битларини тўқишди. «Ўзбекистон кўриқлари». Иту бит; Ит ҳам, бит ҳам; Ит бўлса ҳам, бит бўлса ҳам Ким бўлишидан қатъи назар, каттами-кичикми, бари бир. *Ит бўлса ҳам, бит бўлса ҳам, айтганим бўлсин.* ■ *Йулбарсли тоғларда аниқдир сарҳад, Ит ҳам, бит ҳам мулкни талаб кетишмас.* А. Суюн, Олис тонглар.

БИТБИЛДИҚ тақл. с. 1 Бедананинг сайрашига тақлид. -*Битбилдиқ, битбилдиқ!* — бедана алақандай эҳтирос билан сайрар эди. С. Анорбоев, Оқсой. *Онда-сонда якка беданаларнинг битбилдиғи эшитилиб қолади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Лақаб вазифасида келади. У [Мулла-мамат] бу кавушни Муса битбилдиқ алла-қайқа сафарга кетадиган куни домлага тортиқ қилиб кетганлигини аниқ билар эди. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

Бедананинг уйи йўқ, қайга борса — битбилдиқ Турар жойининг тайини йўқ, дарбадар, аммо беғам, хушчақчақ одам ҳақида. -*Бедананинг уйи йўқ, қайга борса битбилдиқ — деди Мавлон.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

БИТБОЗЛИК фольк. кам қўлл. Битларини боқиш, битларини ўлдириш. [Мастон кампир] *Бир куни томининг орқасига чиқиб, офтоб рўйига қараб, битбозлик қилиб ўтирса, Гўрўғлибек оҳиста-оҳиста ўтиб кетиб бораётир.* Э. Жуманбулбул, Хушкелди.

БИТИК I эск. кт. 1 айн. ёзув. Аҳмад Хусайн қинғир наст девор қаршисида тўхтади, унда беўхшовгина йирик ўйма битикларни ўқиди. Ойбек, Нур қидириб. *Кўргазмага қўйилган тош битиклар кўринмас эди.* М.М.Дўст, Галатепага қайтиш. *Шоҳизинда тошларининг битигини Уқолмасдан қайғу чеккан болалигим.* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

2 Хат, мактуб, асар. -«*Насойимул-муҳаббат!*» — Бобурнинг кўзлари чақнаб кетди. — *Мир Алишернинг битиклари-ку!* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. -*Ҳой чироғим, — деди у [почтальон], — сенга битик бордай эди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

БИТИК II шв. Эт битиб, тузалиб кетган ёки бирикиб бекилиб қолган; битов.

Кўзи битик I) кўзи очилмаган ҳолда туғилган (баъзи ҳайвонларнинг янги туғилган

боласи ҳақида); 2) эт битиб, очилмайдиган бўлиб қолган. *Кўзи битик яра.*

БИТИКЛИК Ёзилган, ёзиб қўйилган, ёзиглик. *Онам отам исмини балки миллионлаб марта такрорлагандир. Сўнги сўзларини, битиклик хатини саноқсиз кўзга сургандир.* А. Нурмуродов, Уруш бевалари.

БИТИКЧИ тар. Урта асрларда хон ва маҳаллий ҳокимларнинг барча ёзув ишларини олиб борувчи; котиб. *Сарой битикчиси — белбоғига қаламдон қистирган, кўк салла ўраган йигит Чингизхоннинг форс тилида ёздирган ёрлиғини ўқиб эшиттирди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Битикчи Хожжа Исмоил настроқда чордана қуриб, чап тиззасидаги жузвдон устига қўйилган қоғозга қооннинг фармойишини ёзар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БИТИЛМОҚ I Битмоқ I фл. мажж. н. *Қайноқ қалб сўзлари битилган мрамар лавҳа ғарибгина қабр тепасида қолди.* С. Аҳмад, Сувлар оқиб кетди.

2 *кўчма дин.* Аллоҳ томонидан ёзилган, буюрилган. *Рашиднинг қисматида ота юртига бориб яшаш битилган эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *..азалдан тақдиримиз қора битилган эканми, тез кунда бошимизга оғир кунлар тушди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бирдан қочсанг, бошқасига тугиласан. Ундан кўра қочмаймиз! Таваккал. Пешонага битилгани бўлур!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БИТИМ I Ўзаро келишув, тўхтам, қарор. *Тўй тантанасини кечқурун куёвникида ўтказишга битим қилинган бўлса-да, қизникида ҳам қариндош-уруғлар, қўни-қўшинлар лиммо-лим эди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Мулла Муҳсин ўз маслакига, яъни фатвосига тескари бўлган бу битимга қарши чурқ этиб оғиз очмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 ҳуқ. Тарафлар томонидан расмий равишда тузилувчи, қабул қилинувчи аҳднома, шартнома, контракт. *Битим тузмоқ. Битимга келмоқ.* ■ *Жунайд Хива хони билан бўлган битимдан кейин тинч қўймади, кетимиздан одам юборди, қўлига тушсак, ўлдирмоқчи бўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Тузилган битимга кўра, Абдулатиф Самарқандга юборилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 ҳуқ. Фуқаролар ва юридик шахсларнинг фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш, ўзгартириш ва бекор қилишга қаратилган ҳаракати. *Меҳнат битими. Бир тарафлама битим.*

БИТИРМОҚ Битмоқ I фл. орт. н. Якунига, охирига етказмоқ, тугалламоқ. *Зайнаб сўзини битири олмади, четга қараб, кўз ёшини тўкди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ашулани битириб, доторни четга суяб кўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзимизнинг мирзатераклар мўрт чиқиб қолди. Мўйловдор шаҳар кўнғизи уни еб битирди.* Газетадан. *Биласизми, Мансур ака, мактабни битириб, институтга бормоқчиман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Тўққизинчини битирганимда, оям қишлоққа келиб, ўз отамнинг васиятини айтди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Кулоқни битирмоқ 1) кулоқни кар, ба-танг қилмоқ. *Янгроқ арра товуши, болга, босқонларнинг гуп-гупи кулоқни битиради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) гапиравериб чарчатмоқ, жонга тегмоқ.

БИТИРУВЧИ Бирор иш-ҳаракат, фаолиятни, мас. ўқишни тугаллаш арафасида турган. *Битирувчи курс. Институт битирувчилари.* ■ *Мудир докладининг охирида битирувчиларни номма-ном чақириб, «гувоҳнома» тақдим қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ярим соатдан кейин.. битирувчилар билан ўқитувчилар учун зиёфат бошланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Биринчи қор битирувчиларнинг йўлига пойандоз бўлди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

БИТИШМОҚ I I Ўзаро бир фикрга, тўхтамага, қарорга келмоқ; сўзни бир жойга қўймоқ; келишмоқ. *Қуда бўлиш тўғрисида Содиқа хола Шаҳри хола билан алақачон енг ичида битишиб қўйган эди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Шундан сўнг бир-бирлари билан битишдилар, икки ёр бир бутун бўлиб иш кўришга ваъдалашдилар.* У. Исмоилов, Сайланма.

2 Сулҳга, муросага келмоқ, ярашмоқ. *Тағин ким билади, ўртага нозик одамлар тушса, у кўз ёш қилиб, тавбасига таянса, битишиб кетадим.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

3 тлш. Мослашмай, бошқарилмай боғланмоқ (сўз бирикмалари ҳақида).

БИТИШМОҚ II Битмоқ III фл. бирг. н. **БИТИШУВ I** Битишмоқ I фл. ҳар. н. *Ўзаро битишув.*

2 тлш. Мослашмай, бошқарилмай боғланиш (сўз бирикмалари ҳақида). *Бир сўзнинг иккинчиси билан мослашмай, бошқарилмай боғланиши битишув деб аталади.* «Ўзбек тили грамматикаси».

БИТКЎЗ, бит кўз I Қисик, чўзиқ кўз. *Милиционернинг бит кўзи сариқ, лаби олдинга буртиб чиққан эди.* «Ёшлик». [Одилнинг] *Бит кўзлари тағинам қисилди, пнеонасидан ажин ўрмалаб ўтди.* «Муштум».

2 Шундай кўзли одам. [Аломат:] *Хў, биткўз, қани, чиқ бу ердан.* «Ёшлик». *Бир кун ичида талай маълумотлар тўплаган бу биткўз узининг аниқ жавоблари билан ҳокимни қониқтирди.* М. Осим, Ўтрор.

БИТЛАМОҚ Бит босиб, битлиқи бўлиб кетмоқ. *Боши битлаб кетибди.*

БИТЛИҚИ Ҳамма ёғини бит босиб кетган, бити кўп.

БИТМА эск. Қўлда ёзилган, қўлёзма. *Битма китоб.*

БИТМАС I Битмоқ I фл. сфлш. *Кетар бахтининг қораси, Битмас кўнглингнинг яраси.* «Кунтуғмиш».

2 Ҳеч тугамайдиган, чеки йўқ. *Ер-сув — битмас кон.* Мақол.

БИТМАС-ТУГАНМАС I Охир-поёни йўқ, узундан-узоқ. *Битмас-туганмас йўл.* ■ *Бир тутам қиш кун* Гулнор учун *битмас-туганмас узоқ кўринди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ҳеч тугамайдиган, тугатиб бўлмайдиган, беҳисоб кўп. *Битмас-туганмас бойлик.* ■ *Унинг бу қаршида битмас-туганмас ҳурмат ва эҳтиром, севги ва меҳрибонлик сезилиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *У битмас-туганмас муҳаббат, севинч, садоқат кони бўлиб кўринади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

БИТМОҚ I I Сўнгига, охирига, ниҳоясига етмоқ, тамом бўлмоқ, тугамоқ; тўхтамоқ. *Гап битди. Тилак билан битмаган билим билан битар.* Мақол. ■ *Катта Фарғона канали қирқ беш кунда — 15 сентябрда битди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Иш битди 1) иш тугади, иш тамом бўлди. *Эричқоқнинг иши битмас.* Мақол. *Уйчининг ўйи битгунча, таваккалчининг иши битади.* Мақол; 2) иш, режа, мақсад амалга ошди, мурод ҳосил бўлди. [Бой ўз-ўзига:] *Хайрият, бу иш ҳам хамирдан қил суғургандай жўнгина битди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Иши битди, эшаги лойдан ўтди кест.** Ўз ишини битириб олгандан кейин, хайр-маъзурни насия қилиб кетган ёки аввали муомаласини ўзгартириб юборган одам ҳақида. *Иш битиб, эшак лойдан ўтгандан кейин зуравонлар*

чиқиб, ерларни талаб оладиган бўлса, бунинг оқибати ёмон бўлади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Куни (ёки умри) битмоқ** Умри тугамоқ; ўлмоқ. Мен нима қилсам, илм учун, илм йўлида қшламан. Куним битиб ўлсам, ўлигимни ҳам илм йўлига бераман.. А. Қаҳҳор, Асарлар. Яхшибоевнинг куни битган, аниқроғи, яна бир кунлик умри қолган. М.М.Дўст, Лолазор. Улар одамларни хонавайрон қилаётган уруш эканини, азар уруш битса, ҳамма ёқ яхши бўлиб кетишини сўзлардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тайёр бўлмоқ (қурилаётган, ясалаётган нарса ҳақида). Қурилиш битди. **Қуррик битди.** ■ Мана, канал ҳам битай деб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Тилла узук] Буюрдим, эрта-индин битиб қолар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Барҳам топмоқ, йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ; бартараф бўлмоқ, тугамоқ. -**Уҳ!** — тоқатсизланиб куюнди Аҳмад Ҳусайн. — Қачон бу ёвузлар, хоинлар битади?! Ойбек, Нур қидириб. **Халқ товуши тинимсиз гувуллайди:** «Битсин золим подшо!» Ойбек, Танланган асарлар. Барча ёмонлик ўшанинг [Мусулмонқулнинг] боши билан бирга кетгандек, қипчоқ оғайнилар ила тотувландик, қипчоқнинг эски адоватлари битди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Кўмакли феъл вазифасида келиб, -(и)б аффиксини равишдошлар билан биргаликда иш-ҳаракатнинг тўла бажарилиши, тугаланишини билдиради. **Кичикроқ водийнинг ҳар ер-ҳар еридан қуюқ тутун кўтарилмоқда** — қишлоқ батамом ёниб битган. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Қизим, даданг, энанг ҳасратингда куйиб битди. Ойбек, Танланган асарлар. Бечора қиз отага муҳтож. Отасиз эзилиб битмаса яхши эди. И. Раҳим, Ихлос.

БИТМОҚ II 1 Ўсиб-унмоқ; етишмоқ. Мана шу юқорига кўтарилган дарёдан Мирзачўл сув ичади, экин битади. Ойдин, Ширин келди. **Омад келса, дарахтда ҳам нон битар.** «Қанотли сўзлар».

2 Эт униб, бирикиб тузалмоқ, тўлишмоқ ёки бекилмоқ. **Жароҳатларим битиб кетиши билан, ўз қисмига қайтиб бордим.** Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Сал кунда Аъзамга эт битиб, рангига қон югурди. Шўҳрат, Жаннат қидирганлар.

Жир битди қ. жир. Энди жир битди-да! Битта кўйлак иккита бўлди! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Иzzати битмоқ**

Ҳурматини билмаслик, кўрсатилган иззат-ҳурмат қадрига етмаслик. -**Бас! Иззатинг битди, доя бувингга бориб айт!** Агар озодлик келтирмасанг, янги сабоққа тушмайсан! — деди [домла]. Н. Сафаров, Судтон бўзчининг неваралари. **Қулоғи битмоқ 1)** қулоғи гаранг бўлмоқ, батангга келмоқ. **Хайр, юмушингиз бўлмаса, мен кетдим, шамолдан қулоғим битди.** А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Лаъли нима қилишини билмай, болалар шовқинидан қулоғи битиб туради.** Х. Фулом, Машғал; **2)** эшитавериб чарчамоқ, жонидан тўймоқ. **Қулоғи том битмоқ** Эшитмайдиган, пайқамайдиган бўлиб қолмоқ. **Шу дақиқадан бошлаб, Суярақулнинг қулоқлари том битди.** **Танаффус бошланишини ҳам ҳаммадан кейин — синфда ғовур-ғувур бошланганда билди.** А. Кўчимов, Ҳалқа. **Ҳақи битди** Ҳақи қолмади. **Илгариги сўзингиз билан ўзингизнинг ҳақ(қ)ингиз битганлигини била туриб ҳам, яна уялмай-нетмай, виждонсизлар амрини бериб кўясиз-да, уятсизлигингизни яна бир қат орттирасиз!** А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИТМОҚ III эск. 1 айн. ёзмоқ. II. Юртим, сенга шегър битдим бу кун, Қиёсингни топмадим асло. А. Орипов, Юртим шамоли. **Ҳўжа Абдулла Марворий.. хатни чиройли битарди.** Ойбек, Навоий. **Рўёб Маматова Мирзачўлни ўзлаштириб, ўз жасорати солномасига илк сатрларини битганда, ёшигина қизча эди.** «Ўзбекистон кўриқлари».

2 (ж.к. билан) Муяссар, эга бўлмоқ; пайдо бўлмоқ. Мана, худо хоҳласа, бошингга дўппи, оёғингга этик, эгингга чопон, кўйлак-иштон битади. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ақл битмоқ Ақл кирмоқ. Бу нимаси тағин.. сенга сира ақл битмади. Бўйингни қара, менга етай деб қолди. Ойдин, Ўзи монанд. **Бошга битган** бало Қутулиш қийин бўлган ташвиш, қуруқ ташвишдан иборат. **Ҳе, бу уруш бошга битган бало бўлди-да.** Герман ҳам қурсин.. оқ пошшо ҳам қурсин. **Энасининг маҳрини талашармикан!** Ойбек, Танланган асарлар. **Мугуз (ёки шох, қанот ва ш.к.) битди** Мугуз (шох, қанот ва ш.к.) пайдо бўлди. **Эшакка мугуз битса, жами жониворларни сузиб ўлдирар экан, мушукка қанот битса, ҳеч бир паррандани қўймас экан.** П. Турсун, Ўқитувчи. **Қай бола мактабда ўқиса аъло, Ушанга ҳеч толмас зўр қанот битар.** Қ. Муҳаммадий. **Ҳожар опанинг гап оҳангидан ён берганини сезиб, Расул акага**

қанот битди. «Ўзбекистон кўриклари». Пешонага битган (ёки битиб қўйилган) эск. Тақдирда бор, тақдирда белгилаб қўйилган. [Юсуф:] Мана, хотиндан ҳам айрилдик! — [Меҳри:] Нима қилай, бу ҳам бўлса, пешонага битган бир кўрғилик, болам. О. Ёқубов, Айтмас тилим қуяди, айтмасам — дилим. Пешонага битган ёлғиз от эди. Уни ҳам ўртага қўяйми? П. Турсун, Ўқитувчи.

БИТОВ I айн. битик II.

БИТОВ II Аёл жинсий йўллариининг табиий (туғма) ҳолда берк бўлиши ёки битиб қолиши.

БИТТА дона сон I Бир (санокда). *Битта, иккита, учта.. Эрнинг сўзи битта.* Мақол. ■ *Шаҳарда битта докторхона бор.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Мелибойга битта авторучка совға олиб келди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Бир дона; ягона, ёлғиз. *Унақа оғайни минтадан битта!* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. *Мана, сиз битта ўзингиз ўттиз иккита машинага қарар эмишсиз.* А. Қаҳҳор, Йиллар. [Хонзода:] *Шаҳарда битта десам ёлғончи бўлмайман. Унинг чиройи бошига бало бўлди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

Биттаю битта Ягона, ёлғиз. *Сорахоннинг онаси ҳаммага: -Биттаю битта қизимга ичкўёв орзу қилиб юрар эдим, худо ниятимга еткисди, — деб юрди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ўзиям гап эшитмага биттаю битта одам — Гулсум опа бўлди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

3 «Қандайдир бир», «аллақандай», «кимдир» каби маъноларда ишлатилади. *Касалхонага бориб, ўзи кўрган эшикка кириб кетайтганида, битта хотин қайтарди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам. *Ахир, биттаси оппоқ сочи билан менга тегшиди-да!* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ердан чиқдим, осмондан тушдим, йўлда биттаси пайдо бўлиб қолсам?!* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

4 Бирлик, бирдамлик, якдиллик ҳамда бир хиллик, ўхшашлик маъноларини англатади. *Уларнинг иккови битта одам.* ■ *Уларнинг башараси, иши бошқа-бошқа бўлса ҳам, юраги битта бўлар экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Иккови битта одам-ку!* — деди Суяр, нима гап эканини билмай. А. Қаҳҳор, Асарлар.

5 Фейллардан олдин келиб, шу феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг бир марта бажарилишини билдиради. *Ҳали кеккайиб, бозордан қайтади. Болға билан битта уриб*

абжақ қилсанг, томоша қилсанг. Ойбек, Танланган асарлар.

Ер (ёки ҳовли, дала, уй..) билан битта бўлмоқ Ёйилиб, ҳамма ёқни тутиб ётмоқ. *Ҳовли билан битта бўлиб тўкилган довулчалар, барглар ва хас-чўпларни дастаси узун сунурги билан сунуришга тушди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Дўл уриб, синиб кетган гўзалар дала билан битта бўлиб ётарди.* Л. Тожиева, Тош устидаги гул. [Даддам] *Уй билан битта бўлиб сочилиб ётган нарсаларни яна бир кўздан кечириб чиқдилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *У Дилдорнинг орқаси билан битта бўлиб ерга осилиб тушган, қирқ бир кокил қилиб ўрилган узун қўнғир сочларини ҳам узоқдан кўриб, узоқдан завқланиб турибди!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *кўчма Ер билан битта қилмоқ* Обрусини тўкиб, қаттиқ изза қилмоқ. *Мени ер билан битта қилиб кетяпти. Майли, қулоғида бўлсин. Сўнги пушаймон ўзига душман бўлади.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Кечиккан, ишни чала қолдирганни кўрса, қатағонга олиб, ер билан битта қилиб ташлайди.* С. Нуоров, Нарвон.

БИТТА-БИТТА рвш. 1 Ҳар бири(ни) алоҳида-алоҳида, якка-якка, бирин-кетин, битталаб, бирма-бир. *Битта-битта тарқалишмоқ. Олмани битта-битта термоқ.* ■ *У оппоқ кафтини чўзиб, йигитлар билан битта-битта хайрлашди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Бўрон ўзини бу жойларнинг эгасидай тутиб, битта-битта тушунтирди.* Х. Назир, Ёнар дарё. *Кейин семиз бармоқларини битта-битта оғзига солиб, сўриб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мана буни қаранг: қовурғасини битта-битта санаса бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Эшонбоев, ўзига эргашган одамларни битта-битта орқада қолдириб, деканатга қараб борар эди.* П. Кодиров, Уч илдиз.

2 Дона-дона қилиб, салмоқлаб. *Битта-битта гапирмоқ. Битта-битта ўқимоқ.* ■ *Қурбон ота икки қўлини белига қўйиб, битта-битта қадам ташлаб борар, унинг кўз олдидан янги қишлоқ манзараси кетмас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшгачинор чироқлари. *Шошилмай битта-битта айтиб берди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БИТТА-БИТТАДАН тақс. сон Бир донадан, ҳар кимга биттадан. *Қалам ва дафтарларни битта-биттадан бўлишиб олди.*

БИТТАГИНА Ёлғизгина, биргина. Ахир кўзимнинг оқу қораси биттагина ўғлим бор, садағанг кетай. Ойбек, Танланган асарлар. Мамадали амакиннинг ҳар йили бешта-олтита туғадиган кучуги бу йил биттагина туғибди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

БИТТАДАН тақс. сон 1 Бир дондан. Биттадан бўлиб бермоқ. ■ Баъзи қурилиш ташкилотларининг раҳбарлари.. биттадан юк машинасини эгаллаб олиб, эртадан кечгача уни банд қилишар экан. «Муштум». Ҳар бир бола биттадан қаҳрамон топишга келишиб олдиқ. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 рвш. вэф. Битта-битта бўлиб. Биттадан тарқалишмоқ.

БИТТА-ИККИТА жуфт сон Ноаниқ миқдорни ифодалайди; оз-моз, озгина, салгина. [Эшикни] Сочига битта-иккита оқ оралаган хотин чиқиб очди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Уерда битта-иккита ёмон одамлар бор эди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

БИТТАЛАБ рвш. Битта-битта, битта-биттадан, бирма-бир. Бир куни урикнинг учига чиқиб, ғўраларни битталаб териб, липтага қистирдим. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Элмурод Фотима билан тенглашиб олгач, бир энтикди-да, гўё қалбини жизиллатиб турган оғриқни битталаб олиб ташлаётгандай гапирди.. П. Турсун, Ўқитувчи.

БИТТАНГА (тўғриси бир танга) с.т. Йигирма тийинлик танга, бир танга. [Турб-жон:] ..юзта мушак отилса.. биттангадан — юз танга. А. Қаҳҳор, Анор. Самоварчи.. камбағал-қашшоқлар билан биттанга, ярим танга устида фиксиллашиб ўтиришини истамас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

БИТТА-ЯРИМТА гум. олм. Бирорта, бирор. Балки топилиб қолар, битта-яримта шундай бамаъни. Ойбек, Танланган асарлар. Тагин қашқир оралаб, битта-яримта қўйни елкалаб кетса, эгасидан балога қолмай дедим. С. Сиёев, Ёруғлик. Чакалакзорни айланар экан, дам-бадам бирорта қушни ҳуркитиб юборарди. Зора битта-яримтасини ушлаб олсам, деган хомхаёлда буталар орасини диққат билан кузатар.. эди. «Ёшлик».

БИТУМЛАР [лот. bitumen — тоғ смоласи, қатрон] Углерод ва водород бирикмаларидан иборат қаттиқ ёки смоласимон табиий ёки сунъий бириктирувчи моддалар (мас., озокерит, асфальт, нефть, гудрон). Ҳамма чуқур томонга ёприлди, лекин қу-

вурларга ҳамон яқинлашиб бўлмас, битум, изоляция қолдиқлари тутаб ётар эди. А. Мухтор, Чинор. Битум ташийдиган гудронатор машинасига кимдир «губернатор» деб ном қўйиб юборибди. Ҳ. Назир, Утлар туташганда.

БИФИДОБАКТЕРИЯЛАР [лот. bifidus — иккига бўлинган, айри + юн. bacteria — таёқча] Эмизикли болалар ва ҳайвон болалари ичагида учрайдиган фойдали микроблар.

БИФШТЕКС [ингл. beefsteak: beef — мол гўшти, гўшт, steak — қийма, парча] Қовурилган мол гўшти ва қайладан иборат куюқ овқат. [Умид] Салимхон Обидий бифштексларни хуш кўрмаслигини билиб, йўл-йўлакай бозорга кириб, уч-тўртта ёпилган иссиқ нон олиб борарди. Мирмуҳсин, Умид.

БИХ [ф. بیخ — ўсимлик илдизи] Илдизи кўпикланувчи моддага бой, тўқимачилик саноати, тиббиёт ва қандолатчиликда ишлатиладиган ўсимлик.

БИЧИБ-ТЎҚИМОҚ Билар-билмас гапларни тўқимоқ, уйлаб топмоқ; ўзича ҳукм қилмоқ, фикр юргизмоқ. Ўзимча неча хил нарсаларни бичиб-тўқийман, аллақандай ваҳималарга шўнғийман. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Йигитлар ўзларича бу бирон қиздан деб бичиб-тўқишмоқда. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

БИЧИЛИШ тиб. Баданнинг табиий бурмаларидаги терининг ишқаланиб қизариши. Кўп терлаш ва кўп ёғ чиқиб туриши.. бичилишга сабаб бўлади. Бичилиш йилнинг иссиқ пайтларида кўпроқ кузатилади. «ЎзМЭ».

БИЧИЛМОҚ I 1 Бичмоқ 3 фл. мажҳ.н. Бичилган ҳўкис. ■ Оғушида парилар гул-гул, Ҳарам ичра ғуллом бичилган. У. Кўчқор, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

2 Тикишга мўлжаллаб қирқилмоқ, андозага солинмоқ. Кенг бичилган тўн тўзмас. Мақол. ■ Кўп вақт ишхонасидан бўхча-бўхча янги бичилган кийим кўтариб келиб, ёқасини ўрнатар, этагини тикарди. С. Анорбоев, Оқсой.

БИЧИЛМОҚ II Ишқаланиб, яллиғланиб қизармоқ, йиртилмоқ (тери қатлари, лаб бурчаклари ҳақида). Чақалоқнинг қўлтиғи бичилибди. ■ Энди, ўртоқ Исмоилов, гап сотиш ҳам эви билан бўлса, лабларингиз бичилиб ҳам кетгандир. «Муштум». Иссиқ кунларда баданнинг айрим жойлари терлайди, бичилади. Газетадан.

БИЧИМ 1 Кийим-кечакнинг тахлити, фасони, бичиғи. *Айтишларича, бутун Японияда бир неча миллион кимоно бўлса ҳам, ё рангида, ёки гулларида, ёки бичимида албатта тафовут бўлади. Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда. Қизлар бу кийимнинг материални, бичимини зўр иштиёқ билан мақтаб кетишди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

2 Тана (гавда) тузилишининг яхлит кўриниши, қад-қомаат; қиёфа. *Бичими келишган йигит. ■ Саидғозиларнинг [Пўлат ва Шерматнинг] бичимида қараб, дарров таниди. С. Анорбоев, Оқсой. Бу ердаги отлар турли тусда ва турли бичимда бўлиб, зотли, нодир отлар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Қиз ҳали ёш бўлса-да, бўйчан эди, бичими ингичка ва самбитгул новдасидай адил эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Шакл, ўлчам. *Китоб бичими 84 x 108 бўлган қоғозга босилган.*

БИЧИМЛИ Бирор бичимга эга бўлган, ташқи тузилиши, қиёфаси ўхшовли, хушбичим. *Бичимли кийим. ■ Бораётса, шер бичимли, кўзи кўр, сулув бир киши саройнинг оғзида ҳассасини суяб турибди. «Гуруўғли».*

БИЧИМСИЗ Бичими келишмаган, беўхшов. *Бичимсиз кийим. ■ Миркомилбойвача.. овғини чалиштириб, кичкина, бичимсиз юзини мастларча буриштириб, папирос тутатади. Ойбек, Танланган асарлар.*

БИЧИШ-ТИКИШ Бичувчилик ва тикувчилик иши, бичиш ва тикиш. *Баъзи кунлари менга бичиш-тикишни ўргатишдан кўра кўпроқ панд-насиҳат бериш билан ўтади. «Гулдаста». Нозимахон кечқурунлари бичиш-тикиш курсига қатнай бошлади. Х. Султонов, Онамнинг юрти.*

БИЧИҚ 1 айн. бичим 1. *Тиккан костюмингиз шуми, бичиғи қавиғига тўғри келмайди-ку? «Муштум».*

2 *кўчма* Гавда (тана)нинг яхлит кўриниши, қиёфа. *Бир бичиқда яратилган, ўзига хос феъл-атвори бўлмаган одамлар Аҳмад-да қизиқиш уйғотмасди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. ..хуллас, турли тус ва бичиқдаги кишилар бечора, заҳматкаш санъатчилар машаққат билан қўлга киритган зафар завқини баҳам кўрадилар. С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи.*

3 *кўчма* Тузилиш, тарҳ; манзара. *Гулхона бичиғи. ■ Ҳовлининг бичиғи Назаровга ёқинқирамади. Ҳ. Тошхўжаев, Қийиғи чиқди.*

БИЧИҚЛИК Тикиш учун бичиб тайёр қилиб қўйилган. *Бичиқлик материал.*

БИЧИҚЧИ Кийим-кечак бичувчи уста, мутахассис. *Навбатимиз яқинлашгани учун шу кун бичиқчи ҳам қабул қилиб олди. «Муштум». «Янги мода» саломида ҳадемай мижозларни электрон бичиқчи қабул қила бошлайди. «Фан ва турмуш».*

БИЧИҚЧИЛИК Бичиқчи касби, кийим-кечакни бичиш иши. *Бичиқчилик — жуда мураккаб, аммо завқли ҳунар.*

БИЧМОҚ 1 Кийим-кечак тикиш учун мўлжалланган материални маълум андоза ва ўлчамларда кесмоқ. *Бўйига қараб тўн бич. Мақол. Отанинг очган йўли бор, Онанинг бичган тўни бор. Мақол. Тиккан чевар эмас, бичган чевар. Мақол. ■ Чол дўконхонада ўтириб, иш бичиб беради, Унсин ичкари уйда тикади. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Белгиламоқ, қўймоқ, кесмоқ (нарх, иш ҳақи ва ш.к. ҳақида). *Нарх бичмоқ. ■ [Даллол:] -Хайр бўлмаса, мен бичай.. шу бола юз тиллалик «мол» бўлса ҳам, карвонбоши бобом рози бўлсинлар, сиз олтмиш тилла беринг, — деди. С. Айний, Қуллар. Ўзимга ўзим ҳақ бичиб олганим йўқ-ку! Ҳаммаси қонун-қоида билан бўлган. «Шарқ юлдузи».*

3 Ахта қилмоқ. *Улоқни бичиш учун олиб бордим.*

Бировга кафан бичмоқ Бировга ўлим тиламоқ ёки ўлдиришга аҳд қилмоқ. *Душманларга кафан бичган Пиёдалар — марди майдонлар. Ҳ. Олимжон. Оббо, ҳали у ёқда бувим кафан бичиб ўтиргандирлар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ажал (кафан) тўнин бичмоқ фольк. Ўлдирмоқ, қирмоқ. Ажал тўнин бичайлик, Душман кўкрагидан санчайлик. «Юсуф ва Аҳмад». Саваш бўлса, ширин жондан кечади, Душманларга кафан тўнин бичади. «Муродхон». Гапга бичган Гапга уста, сўзамол, гапдон. -Ҳожимуқомнинг хотини. Жуда ҳам гапга бичган-да. Қофияли қилиб гапирар, — деди Нуғмонжон. С. Аҳмад, Чўл бургути. Абдишукурни худо гапга бичган, енгиб бўлмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Ердан бичиб олган Паст бўйли, жуда ҳам пакана. У ердан бичиб олгандек пак-пакана.. хотин эди. А. Қодирий. Унинг [Кумушнинг] тўғри, мавзун қоматида ердан бичиб олинган мудҳиш хотиннинг қўллари зўрға етди-да, «эсонмисиз, омонмисиз, пошша қиз», деб сўрашди. А. Қодирий,*

Ўттан кунлар. Тўн бичмоқ с.т. Баҳо бермоқ. Сояга қараб тўн бичма. Мақол. ■ Кадрларнинг савлатига, сўзамоллигига қараб эмас, уларнинг ишига, истеъдодига қараб тўн бичинглар. «Муштум».

БИЧУВЧИ айн. бичқичи.

БИЮРҒУН I Шўradoшлар оиласига мансуб, шоқлари жигаранг, майда баргли, паст бўйли, сершоҳ ярим бута.

2 Тиканак баргли, кўп йиллик чўл ўсимлиги.

БИЯ Вояга етган ургочи от. Қулунли биядан қудуқ суви ортмас. Мақол. Қудандалик жойингдан қулунли бияни аяма. Мақол. Алп — знадан, тулпор — биядан. Мақол. ■ Аҳмад еттига кирганда, шу бия бир қулун туғди. «Ойсулув».

БИҚ-БИҚ I тақл с. Куюқ ёки суюқ нарсанинг қайнаши, қуюлиши ёки шунга ўхшаш бошқа товушлар ҳақида. Бутқа биқ-биқ қайнапти. ■ Хипча бел кўзачалардан май «биқ-биқ» қўйилиб, қадаҳларни лимиллатди. Ойбек, Навоий. Биқ-биқ йиғлаб ўтирибди. «Муштум».

БИҚ-БИҚ II: биқ-биқ (бўлиб) семирмоқ Жуда ҳам семирмоқ, ёғ битиб, биққидай семирмоқ.

БИҚИЛЛАМОҚ Узуқ-узуқ ва бўғиқ товуш чиқармоқ, биқ-биқ овоз чиқармоқ (асосан қайнаб турган куюқ нарсалар ҳақида). Шавла биқиллаб қайнапти. ■ [Валижон] Вагранка ёнига келди-да, кўк кўзойнакдан биқиллаб қайнаётган металлга тикилди. Мирмуҳсин, Чиниқиш. Биқиллаб қайнаётган булоққа, унинг четларидаги.. майин ўтларга тикилиб, хаёлга толдим. О. Ёқубов, Аямажуз.

БИҚИН I Гавданинг қўлтиқдан то тос суягигача бўлган икки ён қисми. Унг биқин. Чап биқин. Биқин гўшти. Текин томоқ биқин тешар. Мақол. ■ Уот йўрғасини, чопишини билмоқчи бўлиб, биқинига ниқтади. С. Аҳмад, Уфқ. Яйловдаги кўзичоқларни қийратиб юрган бир оч бўрининг қоқ биқинидан уриб қулатган. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

Оч биқин Биқиннинг кўкрак қафасидан пастки қисми. Бозорбойдек йигитнинг қўлига ўн беш червонни босиб, елкасига қоқиб қўйсанг, қўйиндан пичоғини суғуради-ю, оч биқинига битта уриб, бир кунда саранжомлаб беради. П. Турсун, Ўқитувчи. ..бошидан сув қуясанми ёки оч биқинига бир-икки туши-

расанми, ўзинг биласан. Хуллас, кўзини мошдек очиб қўймасанг бўлмайди. «Муштум».

2 Ҳар нарсанинг ён қисми, ён томони, ёни. Қашқатовнинг кунботиш биқинидаги жилғада оппоқ қор ётибди С. Анорбоев, Оқсой. Жўрақул келганини билиб, «тигр»нинг биқинини нишонга олади. Назармат, Жўрлар биланд сайрайди. Ҳисор тоғи биқинидаги Тупчоқ қишлоғининг чироқлари милтиллаб кўрина бошлаганда, йўл четига чиқиб, тор-мозни босди. Газетадан.

3 3-ш. эгаллук ва ў.-п. к. қўшимчалари билан. кўм. взф. — биқинида. Яқинида, ёнида. Шундай биқинида ўтирган Шербек ҳам «бундан қандай гап чиқаркин?» дегандай, кўзини ундан узмай, қизиқсиниб қараб турибди. С. Анорбоев, Оқсой. Зумрад уч кун қилт этмай, ўғлининг биқинида ўтирди. С. Сиеёв, Отлик аёл.

БИҚИНМОҚ шв. Яширинмоқ, бекинмоқ. Содиқ темир йўл кўприги тагида биқиниб ётибди. Н. Сафаров, Уйғониш. Турсуной опасининг этагидан маҳжам ушлаб, унинг соясига биқинди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ёмонлик қилиб қўйиб, ота-онасига кўри-нишдан кўрқар, уйига биқиниб кириб, биқиниб чиқар эди. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

БИҚИР-БИҚИР айн. биқ-биқ I. Шавла биқир-биқир қайнапти. ■ Учоқда тезак милтиллаб ёнар, қора човғум биқир-биқир қайнади. С. Анорбоев, Оқсой. Ақл — нурдир, ақл — сувдир: ташна қолган йўловчи Жонга олур биқир-биқир қайнаб чиққан булоқни. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

БИҚИРЛАМОҚ I айн. биқилламоқ. Уч-тўрт қадам наридаги тол тагидан биқирлаб сув қайнаб чиқяпти. Э. Усмонов, Ёлқин. У озроқ ўтин териб, ҳамроҳлари ёнига келганда, декчада шўрва биқирлаб қайнаётган эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Биқирлаб-биқирлаб чучвара қайнар, Завқ билан термулиб ҳавасим ўйнар. Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар.

2 кўчма Кучаймоқ, авжига чиқмоқ. Яна қаҳқаҳа самовардай биқирлаб кетди. «Шарқ юлдузи». Акмални кўриб, бувининг зардаси ўша супа устида турган мис самовардай яна биқирлаб қайнай бошлади. Газетадан.

БИҚИҚ шв. I Бошқалардан ажралиб, ўз-ўзи билан бўлиб қолган, яқка-ёлғиз ҳолдаги. У ўзича биқиқ ҳаёт кечиршига одатланиб қолган.

2 Нафасни сиқувчи, оғир; бузилган. *Уй ҳавоси биқик, ёқимсиз ҳид билан тўлган эди.*

БИҚИҚЛИК Ўзи билан ўзи бўлишлик, тор доирада ўралашиб қолишлик. *Журналистика касби бир қолида ишлашни, изолдий биқиклиқни ёқтирмайди.* Газетадан.

БИҚМОҚ: биқиб турмоқ ёки ётмоқ 1) биқиниб, бекиниб ётмоқ. *Мард бўлсанг, ўзингни номард қилмагин, Урушли кун сира биқиб турмагин.* Фольклордан. *Бурчакда биқиб ётган чолнинг инграши эшитилиб туради.* «Ўзбекистон қўриқлари»; 2) пистирма қўйиб, пойлаб ётмоқ.

БИҚСИМОҚ 1 Ёниб-ёнмасдан, ўчиб-ўчмасдан тутаб турмоқ. *Аёллар.. болаларини биқсиб ётган гулхан тепасига тўплайдилар.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Ўртадаги ўчоқда ҳул тўнка биқсимоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мана бу қора чироғнинг ўлгур биқсиб, кўзимни кўр қиладиган бўлди.* Уйғун, Ҳаёт кўшиғи.

2 Ачиб-сасиб, яроқсиз ҳолга келмоқ, сасиб кетмоқ. *Қолган-қутгани бўлса, тузлаб қўйинг, биқсиб кетмасин, ўзингизга керак бўлади.* Уйғун, Дўстлар.

3 *кўчма* Бир жойда қимирламай узок ётиб, нохуш ҳолга келмоқ, ётавериб зерикиб, диққинафас бўлмоқ. - *Тур, болам, ётасанми биқсиб-сасиб, — дейди энаси Шавкатга.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. *Димиққан уйда ҳаво кўрмай, тоза биқсиди болам боёқиш, айланиб, овуниб келсин.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Ўчиб кул бўлгунча биқсиб ётаверманми?* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

4 *кўчма* Аччиқ-тирсиқ гап қилмоқ, бўлмағур гаплар гапирмоқ. *Жамоатчилик улардан ҳисоб сўрайди.. чекка-чеккаларда биқсиб юрмай, гапинг бўлса, ҳамманинг олдида очиқ гапир, дейди.* Уйғун, Замон талаби.

БИҚТИРМА 1 *сфт.* Бекитиқча, яширин, махфий. *Бандаргоҳ ерларда қушбегидан қоровул қўйилган биқтирма одамлар бор эди.* «Ёдгор».

2 *от айн.* **пистирма.** ..*Асқар товнинг оёғига ўттиз минг қўшинни биқтирма ташлаб келувди.* «Юсуф ва Аҳмад».

БИҚҚА *айн.* **биққи.** Дарвоқе, адирларда ёйлиб юрган қўйлар ҳозирнинг ўзида биққа семиз. Газетадан.

БИҚҚАДАЙ: биққадай семирмоқ Жуда ҳам семирмоқ, ёғ битиб семирмоқ.

БИҚҚИ Жуда ҳам семиз, ёғ битиб семирган. *Бир маҳал Тўхта она ҳарсиллаб кириб келди. Ундан қовурдоқ ҳиди келар, биққи бармоқлари мой эди.* Ш. Холмирзаев, Оқ отли. *Лаълихон ўтирган жойида биққи билақларини елкасигача очиб, эсноқ аралаш кершди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Биққи семиз саман от.. бир-бир босиб келар эди.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб. ..*совлиқ, кичик бўлишига қарамай, тахтакачдек, бозорда мунчалик биққи қўй йўқ, деса бўлади.* С. Абдулла, Соялар.

БИҒ-БИҒ тақл. с. Чақалоқларнинг қаттиқ йиғисига тақлид. *Биғ-биғ.. чинқираётган бола кўкариб кетди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси. *Бир кун тонгда ичкари уйдан боланинг биғ-биғ йиғлагани эшитилди* Газетадан.

БИҒИЛЛАМОҚ Қаттиқ йиғламоқ (асосан, чақалоқнинг йиғиси ҳақида). *Тинчи бузилган чақалоқ биғиллаб йиғлай бошлади.* М. Мусажонов, Нозик масала. *Бола биғиллаб йиғлар, Мунира эса бунга эътибор бермасди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

БИҒИЛЛАБ қулмоқ Роҳатланиб, завқланиб қулмоқ. *Сўйлоқ биғиллаб қулди.* «Шарқ юлдузи».

БИҒИШТ [ф. *بهشت* — жаннат] *кт. айн.* **беҳишт, жаннат** 1. *Биҳиштдаги хурга ўхшаш жасадинг.* «Эрали ва Шерали». *Биҳиштда икки гул бор, Бириси бўлмагай — сан.* «Оқ олма, қизил олма».

БИҒИШТИ [ф. *بهشتی* — жаннатга мансуб, жаннатий] Узумнинг ўртапишар винобоп тури ва шу узумдан тайёрланган май. *Бир бош биҳишти.* ■ *Ўктам бир шиша «биҳишти» очиб, кичкина пиёлаларга қуйди.* Ойбек, О.в.шабадалар.

БЛАНК, бланка [фр. *blanc* — оқ] Графаларининг бўш, очиқ қолган ўринларини керакли вақтда тўлдириш учун мўлжаллаб босмахонада нашр этилган тайёр варақа, босма иш қоғози (сўрвнома, хат-хужжат ва ш.к.). *Анкета бланкаси.* ■ *Машинистка тушлик чоғида, сувоғи кўчган лабларини ремонт қилиб бўлиб, бланкани тўлғазди.* «Муштум». *Зумрад.. бланкага ёзилган хатга тикилди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Телеграмма бланкасига хунук ҳарфлар билан қуйидаги сўзлар ёзилган эди..* «Шарқ юлдузи».

БЛЕФАРИТ [юн. *blepharon* — қовоқ] *тиб.* Қовоқ четлари (қирғоғи)нинг яллиғланиши.

БЛИНДАЖ [фр. blindage — қалқон, ғов, түсік] *ҳарб.* Уруш майдонида ерни чуқур қилиб қазиб, йўғон ходалар, бетон ва тупроқ билан мустаҳкамланган ҳарбий истеҳком. *Тепа ёнбағирлари ҳам зўё жангчиларни бомба ёки снарядлардан сақлайдиган блиндажлар учунгина яратилгандек.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Блиндажлар, окопларда найзабозлик жанги бошланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Душман бомбаси шундай блиндаж устига тушди.* Ҳ. Умарбеков, Севгим, севгилим.

БЛОК I [ингл. block, фр. bloc — ёғоч, түсин] 1 Гардишида занжир, арқон, тасма ўрнатиладиган нови бўлган, филдирак шаклидаги энг содда юк кўтариш механизми, мослағаси. *Қўзғалмас блок. Қўзғалувчи блок.*

■ *Механика фанида эса блок, винт, пресс, парма каби содда механизмлар атрофлича таҳлил қилинган.* «Фан ва турмуш».

2 Бирор нарсанинг яхлит бир қисми. *Бетон блок. Мармар блок. Керамик блок.*

3 Бинолар ва иншоотларда айрим бўлма, хона; бинонинг маълум қисми. *Тунларнинг бирида хотинлар блокининг орқа томонидаги симларни қирқиб, бир юз етмиш икки кишини тоққа қочиришни мўлжаллашади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Ракета яратилганда иштирок этган конструкторлар нима қилишга ақллари етмай, ўз блокларидан бошларини чиқариб, бўйсунмаётган ракетадан кўзларини узмас эдилар.* Газетадан.

4 *тех.* Механизм, иншоот ва ш. к. нинг бир неча бир хил қисмларини ўзига бириктирган йирик қисми. *Цилиндрлар блоки.*

5 Бирор нарсанинг бир ўрами. *Бир блок сигарет.*

БЛОК II [фр. bloc — бирлашма] Айрим давлатлар, партиялар, ташкилотлар ёки кишилар гуруҳининг бирор умумий мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилиш учун доимий ёки вақтинчалик тузилган иттифоқи; коалиция. *Ҳарбий блок. Сиёсий блок.* ■ *Бу ерда блокларга қўшилмаган давлатлар координация бюросининг навбатдан ташқари мажлиси тугади.* Газетадан.

БЛОКАДА [ингл. blockade — қамал; қуршамоқ] 1 *ҳарб.* Душман эгаллаб турган худуднинг айрим қисмини ёки ҳаммасини қуршаб олиш, қамал қилиш; муҳосара. *..уруш йилларидаги уч йиллик блокада Ленинград ҳимоячиларининг иродасини синдира олмади.* Газетадан.

2 *сиёс. иқт.* Бирор давлатни сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан яқкалаб қўйишга, унинг бошқа давлатлар билан алоқасини узишга, қўйилган талабларни қабул қилдиришга қаратилган сиёсий, иқтисодий ва молиявий тадбирлар тизими. *Иқтисодий блокада. Сиёсий блокада.*

3 *тиб.* Касалликни даволашнинг бирор аъзо ёки система фаолиятини вақтинча тўхтатишдан иборат бир усули. *Юрак касалликларидан бўлган блокадада томирнинг уриш сони жуда камайиб кетади.* Н. Исмоилов, Касалларни парварши қилиш.

БЛОКНОТ [фр. bloc-notes: bloc — бирлашма; гуруҳ + notes — хатча; қайдлов] Ён дафтарча, қўйин дафтарча. *Шербек ёнидан блокнот, қалам олди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Зиёда кўк муқовали блокнотини дам у чўнтагига, дам бу чўнтагига солар, дам варақлар.* эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЛУЗА [лот. pelusia — Мисрнинг Pelusium шаҳри номидан олинган] Қўйлак бичимидаги белбоғсиз кенг устки иш кийими.

БЛУЗКА [р.] Хотин-қизларнинг енгил материаллардан тикилган, юбка ёки шим билан кийиладиган қўйлакчаси.

БЛУМИНГ, блюминг [ингл. blooming — қуйма пўлат хомашё] *тех.* Темир ёядиган юқори қувватли прокат стани.

БО I *шв.* 1 Яна, тагин. *Еганинг ёғ, ичганинг кўк чой. Бо нимага хафа бўласан? Ш. Сулаймон, Ота, ўғил. Бо шикаста шўрман, қайда бораман, Ўғилсизга ўғил, қизсизга қиз бўлман.* «Муродхон».

2 *унд.с. вэф.* «Э», «бе» тарзида инкор, эътироз маъноларини ифодалайди. «*Бо худо, ўрда бекачи бўлса ўзига*», дедим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бо.. Ўзи-ку саҳарда ишдан келди. Ўйқуну бузиб, табриклашга чиққанини қара?* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат. *Бо-о, энди шунинг ҳам ташвишини тортиб, ўйлайсизми?* С. Нуоров, Нарвон. — *Бо-о худо! Амманга ҳам амал тегиб қолган.* Ҳ. Назар, Бир туп гўза.

БО II [ф. Ы — биргаликни, алоқадорликни ифодаловчи олд кўмакчи] *кўм. айн. билан.* — *Ота, бу синглим, — табассум билан деди Ўўлчи, — қишлоқдан олиб келганимни эшитгандингиз. Бойникида яшашини маъқул кўрмадим.* — [Шоқир ота:] *Яхши қилибсан: «Кабутар бо кабутар, жинс бо жинс».* Ойбек, Танланган асарлар.

БО- [ф. ب — бирор-бир сифатга, белгига эгаликни, унинг борлигини билдирувчи префикс] *айн. ба-*.

БОА [лот. boa — илон] *зоол.* Бўғма илонлар оиласига мансуб заҳарсиз улкан илон. *Боа териси жуда юқори баҳоланади, ундан кўнтери саноатида фойдаланилади.* «ЎЗМЭ».

БОАДАБ [бо.. + адаб] *юқ. усл.* Хулқ-одоби яхши; тарбия кўрган, одобли. *Бундай туйғун, бундай зийрак, бундай боадаб қиз етти иқлмда ҳам топилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Болаларнинг туйғун, меҳнаткаш, боадаблигидан эр-хотин ниҳоятда хурсанд эдилар.* С. Зуннунова, Олов.

БОБ [а. باب — эшик, дарвоза] **1** Китоб, асар ва ш. к. нинг маълум тугалликка эга бўлган ҳар бир қисми, фасли. *Романнинг боблари. Диссертациянинг боблари.* ■ *Бу жанг варақасини тилга кирита олган ёзувчига ҳар бир сатр улкан жангнома учун бир боб бўлаверади.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Романнинг бир неча боби ёзилгандан кейин, ўзим ҳам сизга ўхшаб, қаҳрамонимнинг қилаётган ишларига шубҳалана бошладим.* У. Норматов, Талант тарбияси. *Али Мешкобчи хусусида аввалги бобларда сўз айтган эдик.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 *кўча* Давр, саҳифа. *Терим машинасида қизларимиз руль олиб, ғалаба китобида оча олди янги боб.* Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.

3 *Ҳар хил йўл, усул.* *Уйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан.* Мақол. ■ *Дод деганда, эшитмаймиз сўзини, Ҳар боб билан ўярмиз икки кўзини.* «Нурали».

4 (3-ш. эгалик ва ў.-п.к. к. қўшимчалари билан) *кўм. вэф.* Соҳасида, борасида, масаласида. [Мухаммад] *Илму ҳиммат бобида Арастудан сўнгра устоди соний бўлиб, Ал-Фаробий номи билан мушарраф эди.* А. Мухтор, Чинор. *Ул (бойнинг) қизи ҳусн бобида яккаю ягона эди.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз. *Севги ҳақидаги фикрларим ҳам бутунлай ўзгарган, негаки қизлар бобида анча омадим юришганди.* «Ёшлик».

БОБАРАКОТ [бо.. + а. بركات — роҳат, ҳузур; дуо, самовий инъом] *Худо сийлаган, муборак. Сизнинг ҳузурингизга йўлланмиш ушбу зоти бобаракотнинг арзини эшитсангиз ва ул кимсанинг атолари қабри тошига тўрт қатор ашбор ёзиб берсангиз.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ул зоти бобаракот бошчилик қи-*

лаётган ҳарбий ташкилот истаган кунда газавот туғини кўтариб чиқа олади, иншо-оллоҳ. К. Яшин, Ҳамза.

БОБИЙ [ф. بابى — бобийлик асосчиси Сайид Али Мухаммад Боб номидан] *тар.* Бобийлик мазҳабидаги киши. *Булмаса, бобийман денг-чи, китобларим жаҳид-мажид китоблари денг-чи..* А. Қодирий, Кичик асарлар. *..бобийлар ҳам худога ишонурлар.* «Муштум».

БОБИЙЛИК *тар.* 1848—1852 йилларда Эронда шиачилик ичида вужудга келган, ислом динини тафтиш қилишга интилан, оммавий антифеодал кўзғолонларга бошчилик қилган диний мазҳаб. *Ер эгалари, шоҳ зулмига қарши қаратилган йирик халқ кўзғолонлари бобийлик байроғи остида кўтарилган.* «ЎЗМЭ».

БОБИЛЛАМОҚ *Овози борича бақириб, лаби-лабига тегмай гапирмоқ. Замира то мақсадини тушунтиргунча бўлмай, кампир бобиллай кетди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

Бобиллаб бермоқ *Овози борича бақириб уришиб бермоқ, койимоқ.* - *Одам ҳам шунча бўладими, қаёқларда юрибсиз? — Назокат бобиллаб берди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Кокила лаби-лабига тегмай бобиллаб берди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

БОБИНА [фр. bobine — ғалтак] *тех.* Тўқимачиликда ип, тола, лента ва шу кабилар ўраладиган ғалтак.

БОБМА-БОБ *Бирор бобини қолдирмасдан, ҳар бир бобини бирма-бир.* *Китобни бобма-боб ўқиб чиқмоқ.* *Романни бобма-боб ҳикоя қилиб бермоқ.*

БОБО [ф. بوبى — ота; бува; оқсоқол] **1** Отанинг ёки онанинг отаси (набирага нисбатан). *Бобонинг тол эккани — ўзига ном эккани.* Мақол. ■ *Бобом бургут боқиш билан менга қарадилар.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Бола бобосини икки-уч кун кўрмай ичикиб қолган.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 (фақат кўп. шаклида) *Ўтмишда яшаб ўтган қариндош кишилар, аждодлар. Агар Бобур мурзо Самарқандни тезроқ эгалла-масалар, боболардан қолган салтанат бегона сулола илқиға ўтиб кетгусидур.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Боболардан сўзладим, аммо Бир зот борким, баридан суюк.* А. Орипов, Юртим шамоли.

3 *Ҳурмат юзасидан қариялар номига қўшиб ишлатилади.* *Мурод дарров туриб,*

Ҳожи билан сўрашди ва назокат билан унга жой кўрсатди: -Келинг, Ҳожи бобо! Қўринмайсиз, келмайсиз? А. Қаҳҳор, Йиллар. Утар бобонинг отаси Гадоийнъ бобо ҳам хон табиби эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Қолаверса, ўзимзининг шоир бобомиз Бобораҳим Машрабнинг ҳақ, ҳақиқат, адолат ҳақидаги.. газалларини ким билмайди? К. Яшин, Ҳамза. Раис бобо уларнинг ёнгинасига келиб, отдан тушди, тўриқ йўрғани ўз ҳолига қўйиб, дастурхон ёнига ҳорғин чўкди. Н. Фозилов, Дийдор.

4 *Азиз-авлиёлар номига қўшиб ишлатилади. Шайх Зайниддин бобо. Занги бобо. ■ Хизр бобо қўлини баланд қилсин. У. Исмоилов, Сайланма.*

5 тар. *Ўтмишда Бухоронинг катта даҳаларини назорат қилувчи бош миршаб увнони.*

6 фольк. *Оқсоқол, отахон. Камбағаллар Тоғайни бобо кўтарган эди. У камбағалларга бош бўлиб турган эди. «Рустамхон».*

7 *Бобо (эркалар исми).*

Қор бобо, қорбобо 1) одамнинг қордан ясалган шакли ва болаларнинг шу билан боглиқ ўйини. *Болалар катта қилиб Қор бобо ясашиди; 2) арча байрамида қиш рамзида ясанган (оқ пўстин ва оқ қалпоқ кийган) ва янги йил байрамларини қиздирувчи киши. Бирдан эшик очилди, Кириб келди Қорбобо. З. Диёр, Асарлар.*

БОБОВ *бол. Кучук; ит. Болаларни шайтонлардан қўрқитмангиз, Бобов келди, деб кўрпага беркитмангиз. То улғайиб, дуч келганда «бобов»ларга, Ушшамасин итдан қўрққан соқовларга. Э. Воҳидов, Муҳаббат.*

БОБОДЕҲҚОН 1 *Деҳқончилик касбининг устаси, моҳир, тажрибали кекса деҳқон. Далаларда ҳаёт қайнайди, бободехқоннинг қўли қўлига темайди. Газетадан. Ўзбекистонда боғ-роғлар яратган менинг бободехқонларим эканлар-да. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 *Ўрта Осиё халқлари орасидаги ривоятларга кўра, деҳқончилик ҳомийси, пири. ..экин экиш, ўриш-йиғиш вақтида «Бободехқон қўлласин» деб айтилади. «ЎЗМЭ».*

БОБОЙ *с.т. 1 Қари киши, чол. [Йўлчи:] Бобойнинг сўзларига тош ҳам эрийди. Сиз одамсиз-ку! Ойбек, Танланган асарлар. Мана ҳозир бобойнинг чақасини олдим, кетаман. Ойбек, Танланган асарлар. Бобой дуо қилди, дегин. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

2 *Қарияларга бироз кибр аралаш мурожаат шакли. Бардаммисиз, бобой? Ойбек, Танланган асарлар.*

БОБОЙИ *бот. Бир хил ўрик нави. [Ўрикнинг] Қандак, исфарақ, субхони, хурмойи, мирсанжали, муллагадойи, бобойи.. сортлари яхши туршак беради. К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.*

БОБОКАЛОН [*ф. باباكلان* – энг катта бобо] 1 *Бобонинг отаси, катта бобо (эварага нисбатан). Манави мадрасада бобоколониимиз мударрис бўлганлар. М.М.Дўст, Лолазор. Қишлоқнинг энг бадавлат, энг мўтабар кишиси бўлган Махсумнинг бобокалони Ғойиб отани Ҳазрати султоннинг муриди бўлган деган нақл бор. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 (*фақат купл. шаклида*) *Ўтмиш отабоболар, ажодлар. Бобокалонларимиз дустликни тириклик суви деганлар. Газетадан. Бобокалонларимиз етти хазинанинг бирига сизирни ҳам қўшганлар. Газетадан.*

3 *кўча Улкан вакил, улкан сиймо, асосчи. Ёдгор бахши уста Қулай ўғли Қўрғон дostonчилик мактабининг бобоколонидир. «Гулистон». Садриддин Айний.. тожик ва ўзбек адабиётларининг бобокалон арбоби сифатида танилди. Газетадан.*

БОБОКЕНТ [*бобо + сугд. кент* – қишлоқ] *Қадимий қишлоқ, ота-боболардан қолган қишлоқ. Уша бобокентимсан, девзот бобомсан; Оҳ нечоғлик суюксан, соз, дилоромсан. Миртемир, Асарлар.*

БОБОМЕРОС [*бобо + мерос*] *Ўтмиш ота-боболардан, ажодлардан қолган моддий, маънавий бойлик. Ўзининг бобомерос мулки ҳисобланмиш Самарқандни икки марта забт этади ва икки мартасида ҳам қўлдан беради. Газетадан. Чол қишлоққа қайтишдан аввал.. қишлоқдошларим мана шу бобомерос ҳовлимда оёқ узатиб, бандаликни бажо келтиришимга рози бўлишса, деган қарорга келди. «Ёшлик».*

БОБОТИЛ, *бобо тил* Бир қатор тилларнинг илк манбаи деб ҳисобланувчи ва қиёсий-тарихий текшириш йўли билан тикланиши мумкин бўлган қадимий тил. *..туркий тиллар, хусусан ўзбек тили, олтой бобо тилидан бошланади. «ЎЗМЭ».*

БОБОТОҒ *Қадимий ва улуг тоғ. Гужум маддасидек қўлларинг қадоқ, Бироқ боботоғдек қадди тик, мардсан. Миртемир, Асарлар.*

БОБОЧЎПОН Чўпонлик касбининг устаси, устоз чўпон. *Манман деган бобо-чўпонлар эрталабдан бошлаб топган-тутганини кўтариб, бу ерга кела бошлади.* Мирмуҳсин, Метмор.

БОБОЧИНОР Қадимий ва кекса чинор. *Бобочинор ўғонар чўчиб, таниб қолар илонларни, оҳ. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.*

БОБР [р. бобр — қундуз] зоол. Кемирувчилар туркумининг бобрсимонлар оиласита мансуб, сувда яшашга мослашган ҳайвон, сув қундузи. *Бобрлар кечаси ва шомда фаол ҳаёт кечиради, қишда фаоллиги камаяди.* «ЎЗМЭ».

БОБРИК [р. бобр — қундуз] Жуда пишиқ қилиб тўқиладиган, қалин туқли мовут. *Бир пальтолик бобрлик. Бобрлик пальто.* ■ *Бири хушмўйлов, устида янги бобрлик пальто, бошида қулоқчин.* «Муштум». - *Кийим бозорга кириб, қундуз ёқалик бобрлик пальтоларга харидор бўлиб кураман, — деди Шум бола.* Ғ. Фулом, Шум бола.

БОБУНА [ф. بابونه — мойчечак, ромашка] айн. мойчечак.

БОБСЛЕЙ [ингл. bob-sleigh — тоғдан сирпаниб тушиладиган бошқарувли чана] спорт. 1 Тоғ (баландлик)дан махсус жиҳозланган трасса — қия бурилишлари бўлган музлама новдан шиддат билан тушишга мўлжалланган, яхлит металлдан ясалган чана.

2 Шундай чаналарда тоғ (баландлик)дан шиддат билан тушиш.

БОБУРИЙЛАР [Заҳириддин Муҳаммад Бобур номидан] 1526—1858 йилларда Ҳиндистонда ҳукмронлик қилган, Заҳириддин Муҳаммад Бобур асос солган сулола ва унинг вакиллари. *Бобурийлар сулоласи. Бобурийлар империяси.*

БОБУРШУНОСЛИК Фаннинг Заҳириддин Муҳаммад Бобур меросини илмий тадқиқ қилувчи соҳаси. *Ўзбек бобуршунослиги. Бобуршунослик соҳаси. Жаҳон бобуршунослиги.* ■ «Бобурнома»нинг янги, мукамал наشري маданий меросимизни ўрганиш ишига, бобуршуносликка қўшилган муҳим ҳиссадир. Газетадан.

БОВ с.т. айн. боғ I, II. *Мурча кўйлак кийдим, бовин бойламай, Ёрга вағда бердим, сўнгин ўйламай.* «Қўшиқлар».

БОВА шв. айн. бобо I. *Бизнинг бир бовамиз бўлардилар. Ҳеч тинчмаган.* «Ёшлик». Шайх

бова, мен бекорчиликни ёмон кўраман. С. Сиёев, Ёруғлик. *Холчучукнинг отаси Юсуф бова ном чиқарган чавандоз.* «Саодат».

БОВАР [ф. بوار — ишонч]: **бовар қилмоқ** (ёки **этмоқ**, **айламоқ**) **Ишонмоқ**, ишонч ҳосил қилмоқ. *Илгарироқ мен уларнинг гапига бовар қилмай юрсам ҳам, сўнгдан тўғри сўз айтганларини билдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бовар этдинг сўзларимга, она, онажон, Жаннат руҳин туймоқдаман суҳбатингизда.* А. Орипов. *Дуоғўйинг ўзим, Бовар айла менинг сўзимга.* «Нурали».

Ақл бовар қилмайди Ақл ишонмайди, ақлга сизмайди. *Пўлат дадасини сира-сира эсдан чиқармасди, унинг ёрқин сиймоси кўз олдидан гавдаланарди-ю, ўлганлигига сира ақли бовар қилмасди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Бир одам мунча ишга қодир бўлишига ақлим бовар қилмайди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

БОВЛИҚ шв. Ўрилган ғалла, пичан ва шунга ўхшашларни боғлаш учун ўсимликлар поясидан эшиб тайёрланган ип. *Бовлиқ эшар эдим бир кун пичанда, Ҳамла қилиб қолди чинқироқ илон.* А. Орипов. *Ўроқчининг кўлида бовлиқ турар, Қўй ичида ирғалиб совлиқ турар.* «Оқ олма, қизил олма».

БОВУЖУД [ф. باوجود — таниқли, машхур] эск. кт. Шунга қарамасдан, шундай бўлса ҳам. *Фақир неча мuddатлар бўлдим, назм айтурга табиати ланж эрдим. Бовужуд бир ёзув назм пашшаларни шаънига айтиб эрдим.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар. *Бовужуд, Ҳоким тўранинг ўзлари ғайридин бўлатуриб, шу зиндиқларнинг чулчитлигини билиб айтган эканлар.* Ҳамза.

БОВУР шв. фольк. I Бағир, житар; дил, кўнги. *Уйнашгин, кулишгин ёшлик даврингга, Ҳақ муяссар қилади қордай боврингга.* «Гулихиромон». *Сени кўриб, болам тушиди ёдимга, Бола деб жигарим-боврим куюдир.* У. Пўлкан, Бир баҳор достони.

2 *Кўчма Қариндош, фарзанд. Шундоқ ажиб юртсан, жон Қозоғистон, Қардошим, қурдошим, бовурим азал!* А. Орипов. *Ҳамма-миз қўнғиротнинг бовурларимиз.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

БОВУРДОШЛИК Қариндошлик, туғишганлик. *Бовурдошлик мундоқ бўлибди, Кўнгли эгриларнинг кўзлари куйсин.* Миртемир, Асарлар.

БОВУРЧИ, бавурчи *тар.* Ўрта асрларда Ўрта Осиё ва Яқин Шарқда подшоҳ (хон)-нинг баковулдан кейин турувчи хусусий ошпази. *Овқат тайёрлаш вақтида бовурчилардан бошқа ҳеч ким подшоҳ ошхонасига киритилмаган.* «ЎзМЭ». *Бовурчи қўлида паринг юлдирар.* «Юсуф ва Аҳмад».

БОД I [ф. باد — ҳаво оқими, шамол] *кт.* Шамол, ел. *Чархим қургай айланади бод билан, Мени ёрим ошна бўлди ёт билан.* «Кўшиқлар». *Эй бод, еткур ёра саломим.* Машраб.

Боди сабо Тонгги шамол. *Арзими айтай боди сабоға, Шояд гапиргай ул гул қабоға.* Муқимий. *Қиз бахтини кутар боди сабадан. У — заифа, ожиз эмиш, лол эмиш.* «Муштум».

БОД II [ф. باد — шиш, яллиғланиш] Бўғин ва мушакларнинг яллиғланиши (ревматизм, радикулит ва ш. к. касалликлар). *...эски дарди қўзиб, белнинг боди тутиб қолади.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Сал совуқ тушди дегунча, жонини эговлайдиган бод касали туйғай айвонга ҳам чиқолмай қоларди.* «Ёшлик».

БОД III *бот.* Дарахтнинг бир хил тури. *Боғнинг ичида.. япроқлари ёнғоқникига ўхшаш, меваси гилосни эслатадиган бод дарахти усяпти.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

БОД IV Танда (ўриш) ипларининг бир-бирини кесиб (мингашиб) турган жойи.

БОДА [ф. باده — шароб, вино] Май, ичкилик, шароб. *Бодани ақлингдан ғолиб этмагил.* Мақол. — *Алишер Навоий яшаган даврда эса май, бода ва ҳар хил мева шарбатлари истеъмол қилинган.* «Фан ва турмуш». *Иккови ҳам бир қадаҳдан бода ичгандек, атрофдаги нарсаларни кўрмас эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

Арғувон(ий) бода 1) қизил рангли бода. *Қўлимда порлайди арғувон бода.* «Гулдаста»; 2) кун ботиш пайтидаги самовий қизиллик. *Қуйди уфқнинг пиёласига Арғувоний бодасини шом.* «Ёшлик». **Висол бодаси, ишқ бодаси** Муҳаббат, висол завқи, лаззати. *Эътибор бўлса агар — илтижосиз бўлмагай, Севадир, ишқ бодасин бир кун турса сенга.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим. *Майпараст этди Ҳабибийни висолнинг бодаси.* Ҳабибий, Девон.

БОДАПАРАСТ [ф. بادهپرست — бодани яхши кўрувчи, майхўр] Ичкилик (май) ичишни яхши кўрувчи; майпараст, майхўр. *Бугун биз, ошиқлар, ошuftаю маст, Санам-*

лар қўида хўп бодапараст. У. Хайём, Ру-бойлар.

БОДАФУРУШ [ф. بادهفروش — бода, май сотувчи] *поэт.* Май (ичкилик) билан савдо қилувчи, ичкиликлар сотувчи. *Жонимга наво етди-ю, кўнглумга хуруш Бир журъа била, муғбачаи бодафоруш.* Навоий.

БОДАХЎР [ф. بادهخور — майхўр] Май, шароб ичувчи. *Тасбиҳи риё бирла амомандин, аё шайх, Чин бодахўринг хум била паймонаси яхши.* Ҳамза. *Бодахўр эшон.. ул-фатлари билан май ичишиб ўлтирган экан.* Чустий, Кезгучи бодахўр эшон.

БОДБЕЗАК [ф. بادهبزرک — шамолпаррак, елпигич] Кулолчиликда лаганлар ичига кўк, сариқ ва қорамтир-қизил бўёқлар билан солинадиган, парраксимон (елпигичга ўхшаш) нақш.

БОДИ [ф. بادی — шамолга оид; димоғдор, кеккайган] 1) Ёмон, беадаб сўзлар айтувчи. *Боя анови боди қизни боппладим-а? «Ёшлик».* *Қамар раиснинг учирма гаплари жонига тегар, асабини бузар эди. Гоҳо нозиксан дейди, гоҳо бодисан дейди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

Оғзидан боди кириб, шоди чиқмоқ Жуда ҳам беадаб гаплар гапирмоқ; одоб доирасига сиғмайдиган сўзлар билан сўкинмоқ. *Қачон кўрсанг, тараллабедод, хурсанд, хушчақчақ, сал айниса, оғзидан боди кириб, шоди чиқиси бор.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Арзимаган нарсага оғизларидан боди кириб, шоди чиқади.* Сўкишларига одамзод чидаб туролмайди. «Муштум».

2) *кўчма с.т.* Мақтанчоқ, манман. *Аҳмадвой жуда боди-да.*

3) Шахснинг лақаби сифатида қўлланади. *Холиёр бодидек безорини қонига белаган шу хотин Мамат қассобдан ҳайиқармиди? «Ёшлик».*

БОДИБИЛДИНГ [ингл. bod-building — тана тузилиши] Мускулларни ривожлантириш мақсадида тренажерларда бажариладиган атлетик машқлар тизими. *Бодибилдинг билан шуғулланмоқ.*

БОДИЁН [ф. باديان — арпабодиён, анис] *айн. арпабодиён.* Қишлоқ аҳолиси укропни кўпичча шивит, *бодиён деб аташади.* Газетадан. *Ижозат берсинлар, камина қўйруқ мойи, қўзи эти ва пиёзни қўшиб, мурчу бодиён била димлаб пишрай, мазаси меҳмонларнинг оғзида қолсин.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

БОДИЛАНМОҚ *шв.* Мағрурланиб, беадаб бўлиб кетмоқ. *Муминбой укангиз тавбимни кўп хира қилди, ука.. Бача шаҳарга бориб, бодиланиб кетибди. Дўқ уриб, бир хат ёзибди денг.. «Ёшлик».*

БОДИЛИК *Ўзини юқори олиб мағрурланишлик; беадаблик. - Бу оригиналлик эмас, бориб турган бодилик, маҳмадоналик, Файбаров, - деди Соқол. М.М.Дўст, Галатепага қайтиш. Упкангни бос. Кўп бодилик қилаверма. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

БОДИЯ I [а. باديه — сахро, чўл] *эск. кт.* Сахро, чўл, биёбон.

БОДИЯ II [а. باديه — катта мис коса] Таги баланд, қирғоғи тик, катта сопол идиш (лаган). *Бодия.. Хоразм кулолчилигида қадимдан кенг тарқалган. «ЎЗМЭ».*

БОДОМ [ф. بادام — бодом] I Атиргуллилар оиласига мансуб, сермой мағзи истеъмол қилинадиган дарахт. *Олмадан бодом бўлмас, таги наст одам бўлмас. Мақол. ■ Бодом минг йиллардан бери халқ табобатида шифобахш бўлган ўсимлик сифатида машҳур. М. Набиев, Бодом.*

2 Шу дарахтнинг меваси (данаги). *Аччиқ бодом. Бодом ёғи. Одам — одам билан, ниста — бодом билан. Мақол. ■ Меҳмонларга.. ниста, бодом, қуруқ мевалар жуда мул-кул тортишди. Ойбек, Навоий. Жажжи муштчаларига бодомми, ёнғоқми қисиб олган. С. Сийёев, Отлик аёл. Абдишукур бодом-ниста чақиб, аччиқ чой ичиб, яйраб ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Бодом гулли Гулли бодом шаклига ўхшаган. *...бодом гулли лас кўйлагини липчасига қистириб, рўмоли бўйнига тушиб ётибди. А. Мухтор, Кумуш тола. Бодом (гулли) дўппи Бодом нусха гуллари бор дўппи. Мен беқасам тўн кийиб, бошимда бодом дўппи, Садага бўлиб кетай ғалаба қадамига. Ф. Фулом.*

БОДОМЗОР Бодом дарахтлари экилган ер; бодом боғи. *Бодомзорда отим яйраб, ўтлаган дам, Уша ўғлон куйлар эди шўх шеврлар. Газетадан.*

БОДОМИЙ *бот.* Меваси бодомга ўхшайдиган серҳосил, жайдари ўрик нави.

БОДОМОЙ Хоразмда кенг тарқалган, асосида учта бодом шакли ва ой тасвири бўлган мураккаб шаклли яхлит тақинчоқ. *Қулоқларида бодомой — арабак сирға, сийнасида зеби гардон, манглайдўзи эса пайваста қошларини парвоздан сақлашга қўйилган соқ-*

идек шай турибди. С. Сийёев, Аваз. Давлатбегим тиллақошни олиб, яна у [Биби-гул]нинг пешонасига танғиб боғлади. Ундан сўнг икки чаккасига бодомойни осди. Мирмуҳсин, Чўри.

БОДОМСИМОН Бодом шаклига ўхшаш (кўз ҳақида). *Табиат Маҳмудадан хотин-қизларга хос латофатларини аямаган: қийғоч қошлар, бодомсимон қийиқ кўзлар, хумор кўзлар.. Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.*

Бодомсимон безлар *анат.* Ташқи кўриниши бодомга ўхшаш безлар. *Дифтерия микроблари кўпинча томоқдаги бодомсимон безларда бўлади. «Анатомия».*

БОДОМЧА I *тиб.* Организмни ҳимоя қилиш жараёнларида қатнашувчи, ҳалқумда жойлашган, бодом шакли лимфасимон тўқималар мажмуи. *Маълум ёшдаги болаларда томоқдаги бодомча безлар яллиғланиши, қулоқ оғриши мумкин. Газетадан.*

БОДОМЧА II *бот.* Раънодошлар (атиргуллилар оиласи)га мансуб сершоҳ ва сертикан бота.

БОДОМҚОВОҚ Кўз қоғоғи бодом шаклида бироз дўппайган; шундай қовоқли одам. *..ёш бир жувон.. беллари хилча, бодомқовоқ.. ўн саккиз ёки ўн тўққиз ёшлардаги гўзал бир малак. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг бодомқовоқлари остидаги кичик қора кўзлари қандайдир ноз ва эҳтирос билан ёнади. Ойбек, Танланган асарлар. Умидим бор, оларман, албатта, бодомқовоғимни. «Нигор ва Замон». Ер қўлида мис товоқ.. Уйнасин бодомқовоқ. «Оқ олма, қизил олма». Ўзим айланаман бодомқовоқдан, Миннатдорман ёрим берган сабоқдан. «Кўшиқлар».*

БОДПАРРАК [ф. باد — шамол + پَرَک — пат; учувчи] *шв.* Варрак, варварак.

БОДПО(Й) [ф. بادپای(ی) — шамолдан тез, югурик, йўрға] *фольк.* Елиб тез юрадиган, учкур, чопқир (от, туя ҳақида). *Шу дарёдан ирғир кунинг, Эй қиблагоҳимнинг бодпойи. «Нурали». Остида ўйнайди бодпой. «Нурали». Сўзгинангдан йўловчини кулдиргин, Бодпой туя миниб, ўзинг елдирган. «Юсуф ва Аҳмад».*

БОДРАМОҚ I Бўртиб, қаппайиб чиқмоқ; бўртиб, қаппайиб турмоқ. *-Анови ўтирган — эрим, — Марьяна Ефимовна томирлари бодрак чиққан, ғайир-будур, озгин қўлини рамка томонга чўзди. С. Анорбоев, Дўстлар.*

2 Дувуллаб, тошиб чиқмоқ. *Бир лаҳзада пешонасига бодраб тер чиқди.* С. Анорбоев, Меҳр.

Бодраб очилмоқ Лўппи-лўппи бўлиб, шиға очилмоқ, текис очилмоқ. *Кенг майдонлардаги кўм-кўк кўсақлар ўрнини бодраб очилган оппоқ пахталар эгалламоқда.* Газетадан. *Осмон тўла юлдуз пахтаси бодраб очилган пайкалга ўхшайди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БОДРЕЗАК [ф. *بادريزک* — бодрезак, калина] Шилвидошлар (учқатгулдиллар)га мансуб сарғиш гулли бута ва унинг еб бўладиган аччиқ қизил меваси. *Кўёшнинг илк нурлари.. бодрезак, бойчечакнинг зумрад барглари олис-олисларга элтувчи даракчи ҳамдир.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Бу бодрезакнинг тортқилашидан озурда барнинг шитирлашими ё зарғалдоқ қанотларидан чиққан сасми, билмадим.* «Ёшлик».

БОДРИНГ [ф. *بادرینگ* — бодринг] Қовоқгулдошлар оиласига мансуб, бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг ейишли ҳосили. *Барра бодринг. Тузланган бодринг.* ■ -*Ўрмонжон акамга яқин одам экансиз, — деди хотин бодрингни карсиллатиб тишлаб, — ёмон одам бўлмасангиз керак.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Олтиариқнинг бодринги, Қуванинг ҳандалаклари Найман томонларга ҳам келди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бодрингни ёғлик, гўшти овқатлар билан ейиш катта аҳамиятга эга.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БОДРОҚ Қиздирилган қумда ёки электр асбобда қовурилган ва оппоқ пахтадек бўлиб бодраб очилган жўхори (овқат ўрнида). *Сара бодроқ.* ■ *Олағовур бозор. Бақирӣқ-чақирӣқлар: -Кеп қолинг, сара бодроқ.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

Бодроқ-бодроқ гулламоқ Дувиллаб, лўппи-лўппи бўлиб очилмоқ. *Суна пастидаги ўриклар бодроқ-бодроқ гуллаган.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Бодроқ-бодроқ бўлиб гуллаган дарахт олдида турганида, одамнинг юзига ҳеч боққанмисиз?* А. Мухтор, Асарлар.

БОДРОҚЧИ Бодроқ қовуриш ва сотиш билан шуғулланувчи шахс.

БОДРОҚҚАНД Сирти шакар билан ундан бодроққа ўхшатиб ясалган, ичига мағиз ёки нўхат солинган ширинлик.

БОД-ҲАВО *жуфт* с. Табиат, шароит, об-ҳаво. *Шарофат Капсанчилар қишлоғининг*

бод-ҳавоси, «бирам чиройлик» тўқайлари, дарёси тўғрисида гапириб туриб, Канизакнинг кўзига қаради. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

БОЁВ с.т. Содла, соддадил; гўл. *Кундошининг кўриниши боёвга ўхшаса ҳам, аммо ўзи нисмиқ экан..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Янгангиз боёвлик қилиб, ҳамма гапни айтиб қўйибди.* «Муштум».

БОЁВУТ этн. Қадимий ўзбек қабила, уруғларидан бири.

БОЁК [р. боек — ургич; муҳра] 1 *ҳарб.* Отиш қуролларининг ўқ, снаряд пистонига урилиб, уни чақнатадиган қисми.

2 *тех.* Буг болғаларининг ишлов берилаётган деталга зарб билан урилиб, уни тегишли шаклга киритадиган қисми.

БОЁН [ф. *بايان* — бойлар] Бой; бойлар. *Боёнларимизнинг бари хушёр. Ақли бўлгани учун бой бўлан-да.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳовуз теварагидаги аёну боёнлар нақшинкор устунни кучоқлаб турган султондан кўзларини узолмас, улар гўё илон сеҳрига илинган бақалардай жой-жойларида серрайиб қолишган эди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

БОЁНА эск. Бойларга хос; бойлардек, бойларча. *Боёна тўн.*

БОЁҚИП Ачиниш уйғотувчи ҳолатли, бечора, шўрлик. -*Отанг боёқиш чарчаб, бўлганича бўлди, — деди она.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Боёқиш кўп яхши одам эди; инсофли, ҳамиятли эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Боламга кўз тегдими, билмайман. Болам боёқиш нотинчроқ бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОЖ [ф. *باج* — ўлпон, бож, солиқ] 1 *тар.* эск. Ўрта асрларда Шарқ мамлакатларида савдогарлар, хунармандлар ва б. лардан олинадиган солиқ. *Шош аҳли, тамомий фуқаро божни ўз вақтида тўлаган.* Мирмуҳсин, Темуралиқ. *Қорахитойлар қувилганидан сўнг, шаҳар маҳкамаси биз хунармандларни бож билан қисиб қўйди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Золимлар оларкан элатдан божин, Ёзиб кундан-кунга нафе қулочин.* «Тоҳир ва Зухра».

2 Четдан келтирилган мол учун олинадиган, расмий равишда белгиланган ҳақ. *Бож тўламоқ.* ■ *Сарой дарвозаси ёнида божхона бўлиб, чет эл молларидан бож олинарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ажнабий савдогарлардан озмунча бож.. тушади, деб ўйлайсизми?* М.

Осим, Карвон йўлларида. *Аваз карвонларнинг молидан бож олганида Авазни таниб олган.* «Нурали».

Бож тарифи Давлат чегараси орқали ўтадиган товарлардан ундириладиган бошлар ставкалари мажмуи.

З кўчма Бирор нарса, воқеа, ҳолат учун кетадиган ҳақ, бадал. *Тошга тегар, синар дил, Юрак қони тўлар бож.* Миртемир, Асарлар. *Орзуларим олтин тожи, Менинг жоним шунинг божи.* «Бойчечак». *Ҳаёт шундай муъжизаки, Қанча жабрин тортсанг оз. Улим эса унинг учун Арзимас бождир, холос.* А. Мухтор, Асарлар.

БОЖА Опа-сингилларнинг эрлари (бир-бирига нисбатан). *Божга божгага бўз бермайди, сўз беради.* Мақол. ■ *Фуломжон унинг [Ашур Мирзонинг] божаси уста Баҳромдан парталарнинг қандай ясалишини сўраб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БОЖАЧИЛИК Ўзаро божалик муносабатлари. *Салом берган эдим, у худди ўрта-мизда божачилик бордек, менга ўқрайиб туриб: -Мирзақандмисан? - деб сўради.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

БОЖГИР [ф. *бажگیر* — бож олувчи, солиқ тўловчи] *тар.* Бож олувчи, йиғувчи; бож ундириш лавозимига эга шахс; божхона ходими, божмон. *Ўн икки қоққадан, ўн икки йўлдан Божгирга пул тўлаб кирган карвонлар.* Шайхзода, Тошкентнома. *Биз Бухоро ичига қараб бироз юрган эдикки.. қўлида катта фонуси бор, рўдапо тўн кийган бир киши фойтунимизни тўхтатди.* У амир Бухоронинг «божгири» экан. С. Айний, Эсдалиқлар.

БОЖДОР [ф. *баждор* — бож олувчи] *айн.* божгир. *Биров — бождор, Биров — тождор.* Мақол.

БОЖМОН [ф. *бажмон* — божхона ходими] *тар.* айн божгир. *Биотехнологияга, ёввойи ўрдақларнинг ёш жўжаларини сотиб олиш, шунингдек, божмонларга иш ҳақи тўлашга тўрт минг сўмга яқин маблағ сарфланган.* Газетадан. *..буирўққа мувофиқ балиқ овлаш тақиқланганини божмонларнинг ўзлари ҳам инкор этмайдилар.* Газетадан.

БОЖРАЙМОҚ *фольк.* Бақраймоқ, бақрайиб қараб турмоқ. *Божрайган кўзи қурсин, Ёнаштирма асло бунда.* «Ҳасанхон».

БОЖ-ХИРОЖ, **божу хирож** [бож + хирож] *тар.* Турли-туман солиқ ва тўловлар.

Учирди бошидан Хисравнинг тожин Ва лекин сўрмади божу хирожин. Ҳабибий, Девон. *Девонхонага шаҳар бож-хирожиге мутасадди бўлган бир амалдорни тошиб келтирдилар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БОЖХОНА [бож + хона] Бож олинадиган жой, идора, пост. *Сарой дарвозаси ёнида божхона бўлиб, чет эл молларидан бож олинарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Хуллас, ВТЭКни ўзининг божхонасига айлантирди.* «Муштум».

БОЗ I [ф. *باز* — яна, тагин] *эск. кт.* Яна, тагин; бунинг устига. *Оз сўзлаган боз сўзлар, Боз сўзлаган соз сўзлар.* Мақол. ■ [Гули:] *Йўқ асло! Бўлмасин қурбон Алишер, Қўйинг, эл булбули боз сайрасин оз!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Касал ўғил, хотин, боз худо берган уч набира.* Ҳаммаси шу чолга қарам. Ойбек, Танланган асарлар.

Боз устига Бунинг устига, устига устак. *Боз устига қурувчилар дарёни тўсишга киришдилар.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ. *Боз устига уфқ ҳам оч бинафша тусда эди.* «Саодат». *Отаси қариди, боз устига касалманд.* С. Сиёев, Аваз.

БОЗ II [ф. *باز* — қирғий, лочин] *шв.* Лочин, қарчиғай. *Урдақ ўзини ғоз санар, Чумчуқ ўзини боз санар.* Мақол. ■ *Сен-ку бор экансан, шунқорим — бозим, Фалакдан иноят менга не лозим.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

БОЗБАНД, **бозубанд** [ф. *بازبند* — билагузук; тумор; билакка боғланган нарса] Билакдан юқорига, бўйин ёки қўлтиққа осиб юриладиган заргарлик буюми, аёллар безаги. *Мис бозбандга эришолмай йиғлаган кўкрак нишон тақди.* У. Носир, Юрак. *Ўзинг дуахон эшонга ўтакетган ихлосманд бўлиб, ҳаммадан илгари туморгина эмас, катта бозбанд ҳам олиб тақиб юрганинг ҳолда, шаккоқлар қаторида зиндонда чириб ётибсан-ку!* С. Айний, Дохунда.

БОЗБАРАК *шв.* айн. бодпарақ. *Чеҳралари ширин болакай Учиради оппоқ бозбарак.* *Хаёллари — беҳад самодай, Хаёллари — оппоқ бозбарак.* «Гулистон».

БОЗГУЙ [ф. *بازگوي* — қайта, яна айтиш] Шашмақом ва бошқа йирик мусиқа асарларининг такрорланадиган ҳамда ўзгармайдиган нақарот қисми.

БОЗИ I [ф. *بازی* — ўйин; эрмак, ҳазил] Ўйин, эрмак. *Зўр бозилар қилишали, Ким зўр экан, билишали.* «Тоҳир ва Зухра». *Бача-бача*

бози, Ким қора қози, Ким ўйинга чиқмаса, Бўйнига тош-тарози. «Бойчечак».

БОЗИ II [ф. بازو — билак, қўл] 1 Эшик, деразаларнинг уст, ост ва ён томонларига қўйиладиган материал, кесаки.

2 Уй деразасининг атрофидаги деворга ганч ёки алебастрдан қавартириб ишланган ва деразага чирой бахш этувчи ҳошия.

3 Бешикнинг икки ёнига устма-уст ўрна-тиладиган иккитадан тўртта ёғоч қисми.

БОЗИГАР [ф. بازیگر — моҳир ўйинчи, артист] айн. **бозингар**. Ҳиндистон азалдан бозигарлар, афсунгарлар макони. «Гулистон».

БОЗИЛЛАМОҚ 1 Боз-боз, виз-виз овоз чиқармоқ, визилламоқ.

2 кўчма Жуда ҳам қизимоқ, исимоқ. Бозиллаган танча жонига ором берди. Мирмуҳсин, Умид. Печкага олов ёқди. Хона ичи бирпасда бозилаб, исиб кетди. М. Муҳидинов, Инсон мадҳи. Саратон чилласининг ҳар бир куни тандирдан янги узилган нондек бозиллайди. «Саодат».

3 кўчма Қизимоқ, ловулламоқ; газабланмоқ. ..кунлар ўтган сари юраги бозиллайди, наҳотки энди улар билан қайтиб кўришмасам, деган гумондан вужуди ларзага тушди. С. Сиёев, Аваз. Авазнинг сал бурун айтган густохона сўзлари шайхнинг юмшоқ дилини бозиллатиб турарди. С. Сиёев, Аваз.

БОЗИНГАР [ф. بازیگر — моҳир ўйинчи, бозигар] 1 эск. ўйинчи, раққос, раққоса.

2 Кўзбойлоқчи, афсунгар. Уни билсанг, жуда бозингар, айёр, Кўп айёрлар бўлолмайди баробар. «Гулшанбоғ». Бора-бора айланиб қолдим Бозингарнинг қўғирчоғига. Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

3 Айёр, туллак одам ҳақида.

БОЗИРГОН, **бозургон** [ф. بازركان — савдогар, тижоратчи] эск. кт. айн **савдогар**. Савдогарлар юрар мояли, норли, Бозиргон савдоси кумушли, зарли. «Хушкелди». Тушибон кўп бозиргоннинг қўлига, На ишлар айладине тоғнинг қўлига. «Эрали ва Шерали».

БОЗОР [ф. بازار — бозор; савдо растаси] 1 Аҳоли савдо-сотиқ қиладиган махсус жой, майдон. **Отанг — бозор, онанг — бозор**. Мақол. Ақл бозорда сотилмас. Мақол. ■ Юрт бой бўлса, унинг бозори ҳам тўкин бўлади. У. Норматов, Талант тарбияси. Бир айланиб келай, деб Қува бозорига чиқдим. С. Аҳмад, Уфқ.

Бозор қилмоқ 1) бозордан у-бу нарсалар олмақ, харид қилмоқ, харж қилмоқ. Сиддиқа бозор қилгани кетди. С. Зуннунова, Кўзлар. Нусратбек икки кун эрталаб ўзи билан тўрва олиб кетиб, ишдан кейин бозор қилиб келди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди; 2) шовқин-сурон қилмоқ, тўполон кўтармоқ.

2 Шундай жойда савдо-сотиқ қилинадиган кун; якшанба куни. *Ойда-йилда бир бозор, униям ёмғир бузар*. Мақол. ■ Бугун бозор бўлгани учун Ёдгор кеч уйғонди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Қўяверинг, бугун бозор-ку, бирпас дам олсинлар. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бозор(и) касод Талаб бўлмаган, ўтмай қолган нарса, мол ҳақида. -Аммо, — давом этди Гуландом, — бозор касодлигиданми ё иши яхши уммаганлигиданми, дадам тўқувчиликдан ёлчимади. Ойбек, Танланган асарлар. **Бозор кун** айн. **бозор 2**. **Бозор куни**, **одам қалин**. Ойбек, Танланган асарлар. **Бозор кўтармайди** 1) бу нархга бозорда ҳеч ким олмайди; 2) кўчма с.т. бошқаларга ёқмайди, ҳеч ким тингламайди. ..ишхоналарда, айниқса кўпчилик билан муомала қилинадиган жойларда ..дағаллик ва майнавозчиликларни бозор кўтармайди. Т. Алимов, Илжайинг, асакангиз кетмайди. **Бозор нон(и)** Сотиш учун тайёрланадиган махсус нон нави. *Ҳаял ўтмай, бир чойнакда кук чой, сир кучган патнисда тўртта бозор нони кўтариб келди Қудрат*. М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Бозор қайтди** Бозор вақти тамом бўлиб, бозорчилар қайтадиган вақт. **Бозорга солмоқ** 1) молни сотиш учун бозорга олиб кирмоқ, харидга қўймоқ. *Ғаждумбек бозорга борса, Ҳамза бир қулни бозорга солиб турибди*. «Гуруғли». *Эрта барча халойиқлар келади, Қули, чўрисини бозор солади*. «Нурали»; 2) кўчма диққатни жалб қилиш учун бирор нарсани кўз-кўз қилмоқ, айлантириб, кўрсатиб юрмоқ. *Бозор қизигандан кейин, отни миниб, у ёқ-бу ёққа чопиб, қамчилаб, сакратиб ўйнатиб, бозорга сола берди*. «Ҳасанхон». *Ўз ишини битириш учун туйғуларини бозорга солишдан тоймайди*. С. Кароматов, Олтин қум. **Бозори чаққон** 1) харидори кўп бўлган, тез ўтадиган мол, нарса ҳақида. -Марғилонда газмол билан пойабзалнинг бозори чаққон, — деди Ҳомид. А. Қодирий, Ўтган кунлар. «Туркистонда ўрик бозори чаққон экан, сотиб келай», деб баҳона қилдим. С.

Сиев, Ёруғлик; 2) *кўча* эҳтиёж катта, талабгорлари кўп бўлган. *Имомликнинг бозори* чаққон бўлиб кетганидан бизга ўхшаш ўртача аҳли илмларга шафқат кўзи билан боқувчи бўлмай. қолган эди. Файратий, Довдираш. *Табибнинг бозори чаққон ҳовлисида камдан-кам булар экан.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Бозори ўтмади** 1) бозорда ўтмай, сотилмай қолди; 2) *кўча* ўзига ёки гапига тарафдор чиқмади; номери, ҳийла-найранги ўтмади. **Бозор(ини) олмоқ ёки бозор қилмоқ** Бозорга бориб, савдо-сотик ишларини битириб келмоқ. *Бозорингни ўзинг қил, тегирмонингни ўзинг торт!* Мақол. ■ *Кеч билан бозорни олиб, сомон сотиб қайтган туячининг туяси-га иккита-иккита мингашиб, чопон бозорга қараб йўл солдик.* Ф. Фулом, Шум бола. **Борига бозор айн. борига барака қ. барака.** **Ўзини бозорга солмоқ салб.** Ўзини элга кўз-кўз қилмоқ. *Агар севгининг нималигини билсангиз, юзингиздаги пардани йиртиб ташлаб, ўзингизни бозорга солиб утирмас эдингиз, Жураҳон!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Лоф уриб, ўзини бозор соларми? Лоф билан қўлидан бир гап келарми?* «Алпомиш».

3 кўча Гала-говур, чуғур-чуғур, шовқин-сурон, шўхлик ҳолати. *Болали уй — бозор, боласиз уй — мазор.* Мақол. ■ *Бугун дала шийпониди бозор бўлди. Ҳамма сиздан дарғазаб, раисликдан туширмоқчилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Мунира туғуруқхонадан чиққан кунни уй бозор бўлиб кетди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Тонг ёришиб, гужумларда қушлар бозори бошланган эди.* С. Сиев, Ёруғлик.

4 иқт. Сотувчилар билан харидорлар ўртасидаги товар айирбошлаш муносабатлари. *Жаҳон бозори. Ташқи бозор. Ички бозор. Бозор ислохотлари. Бозор хўжалиги.* ■ *Бозор иштирокчилари товар ва хизматларни пул воситасида айирбошлаш юзасидан муносабатларга киришадилар.* «ЎЗМЭ». *Дунё бозорида териларимизнинг нархи тушмаса дейман.* С. Аҳмад, Юлдуз.

Бозор иқтисодийети Товар-пул муносабатларига асосланган, турли мулкчиликка ҳамда иқтисодий эркинликка таянган ва рақобат асосида тартибга солиб турилладиган демократик иқтисодийет. **Бозор мувозанати** Бозордаги талаб ва таклифнинг миқдоран ва таркиб жиҳатидан бир-бирига мувофиқ келиши.

5 кўча Чора, тадбир; ҳолат. *Изинда жўраси кўрмакка зордир, Маъшуклик деганинг қизиқ бозордир.* «Кўшиқлар». *Қурилганда ишқ савдонинг бозори, Ўйнаб-кулиб шу кун турса дилдори.* «Эрали ва Шерали».

6 кўча Бирор ҳаракат ёки фаолиятнинг ҳаддан ошиши, авжига чиқиши, қизиши. *Ўлим бозори (уруш). Гап бозори.* ■ *Феруза билан Норқўзининг тўйи овоза бўлгандан бери «Меҳнат — роҳат» қизларининг гап бозори қизиди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. *Хуросон мамлақатида ўлимнинг бозори қизиб, хароб бўлган биналар устиди бойқушлар сайрашга киришди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Ажалнинг бозори шундай қизиди, Қизил қонга тулпор отлар тўзиди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли. *Базми жамшидларда, кўнглим тиламаган давраларда, сафсата бозорларида кунларим тамаки тутунидай кўкка учди.* Х. Султонов, Онаминг юрти.

7 Бозор, Бозорхон (эркаклар ва аёллар исми).

БОЗОРБОН [ф. بازاربان — бозор кўриқ-чиси] **1** Бозор қоровули.

2 Бозорнинг бошлиғи, раҳбари. *Ҳар юртнинг матоин қув бозорбонлар Жойлаб қўяр экан, ўтказиб қўлдан.* М. Шайхзода, Тошкентнома.

БОЗОРБОП Бозор суйдиган, харидор ёқтирадиган; бозоргир, тезкетар. *Бозорбон мол.* ■ *Улар бебозор кунлари шаҳардаги магазинларни кезиб, бозорбон молларни тўплайдилар.* Газетадан. *Катта участканинг тевараги ва саҳни бозорбон экинлар билан банд эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

БОЗОРБОШИ **1** Бозорнинг асосий, бош қисми, майдони. *Бозорбоши тим бўлди, кесак отган ким бўлди.* «Оқ олма, қизил олма».

2 айн. бозорқом. *Оёғида гирч этик Юриши бозорбоши.* «Оқ олма, қизил олма».

БОЗОРГИР [ф. بازارگیر — бозорда олиндиган, харидори бор] *айн. бозорбон.* *Бозоргир молимиз бўлмагандан кейин нима билан савдо қиламиз?* Газетадан. *Пахта тердеса, кучи етмасмиш-у, савдогарчилик қилишга, арзонга сотиб олган бозоргир маҳсулотини кўтаришга бели оғримасмиш..* «Муштум».

БОЗОРГОН [ф. بازارگان — сотувчи, савдогар] *айн. бозиргон.* *Бизни сотгандилар шум бозоргонлар, Оқ пошиш, кўк пошиш, бек, зодагонлар.* Миртемир, Асарлар.

БОЗОРИ [ф. بازارى — бозорга оид] 1 Бозорда сотиш учун мўлжаллаб тайёрланган; бозорбоп ёки бозордан келтирилган. *Бозори атлас.* ■ *Кигиз устидаги тугунга кўзи тушиди, очса, сирли тоғорада ош, икки шиша арақ, нон, бозори кулчалар.* «Ёшлик». *Водил* — қадимдан бозори қишлоқ. К. Яшин, Ҳамза.

2 Бозорда ўтирувчилар, сотувчилар. *«Нохудшўрак» байтини ўқуғонсиз.. у кимларни кулдирмаган.. уйқу босқон бозорилар ўқуса ҳам кулади.* А. Қаҳҳор, Ким нимадан завқ олади?

БОЗОРКОМ, бозорқум Бозор қўмитаси ва унинг раҳбари, бошлиғи; бозор бошқарувчиси. *Шу иши эвазига бозоркомдан маош олади.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. - *Бунти, эртага эсга солинг, бозоркомга телефон қиламан, — деди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Бу йиғитни магазин мудиридан тортиб.. бозоркомгача ҳамма танийди.* Газетадан.

БОЗОРЛАМОҚ Бозор қилмоқ, бозорга бориб келмоқ, бозорни айланмоқ. *Ҳамсоямиз Қулмат полвон бозорлаб келди. Девордан бўйлаб, нарх-навони сўрадим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Майизни орқалаб, бозорладим. Ярим букилиб, «пўшт, пўшт» деб бордик.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

БОЗОРЛАШМОҚ с.т. Бозорга бориб айланиб, томоша ёки савдо-сотиқ қилиб келмоқ. - *Йўл бўлсин? - Бир бозорлашиб келайлик!*

БОЗОРЛИК 1 айн. бозор 1.

2 Бозордан савдо-сотиқ қилиб, қайтишда олиб келинган совға. *Эликбоши хуржунини кўрсатиб: - Мана буларни Мирзо бериб юбордилар, жанобларидан бозорлик экан [деди Ойша холага].* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *..ўша ердаги [кўкнорихонадаги] ғариб-ғураболарга мендан бозорлик бўлсин учун уч пақирга ярим қадоқ пашмак ҳалво олиб, такяга қараб кета бошладим, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

БОЗОРЧИ 1 Савдо-сотиқ эҳтиёжи билан бозорга келган киши, бозорда кўп юрувчи. *Шаҳарда очлар ва хайр сўровчилар кўпайган эди. Улар хайр сўраб чўзган қўллари билан дўкондорларни ҳам, бозорчиларни ҳам, самовардаги чойхўрларни ҳам безор қилардилар.* П. Турсун, Уқитувчи. *Кундузи бозорчиларнинг ғала-ғовуридан чарчаган Бухоро сукунат*

қўйнида ором олмоқда. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Бозорда савдо-сотиқ билан шуғулланувчи, бозор-ўчарни яхши биладиган одам. *Мен билан яшайдиган кампир бозорчи хотин эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бозор куну бу шаҳарга кирайин, Мен ҳам бозорчининг бири бўлайин.* «Интизор».

БОЗОРЧИЛИК 1 Бозорга хос муомалалар, қоидалар, расм-русум ва ш. к.

2 Бозорчи касби. - *Бозорчилигимиздан номус қиламан, — Дадавой ака унга [Лобарга] эгилиб, аста гапирди.* Ҳ. Фулом. Тошкентликлар.

БОЗОРШАБ [ф. بازارشپ — кечки бозор] Тунги бозор, тунда ишлайдиган бозор. *Ҳар йили рамазон ойида бозоршаб, яъни тунги бозор бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Масхарабоз ва қизиқчилар, асосан, турли мазмундаги оилавий тўйларда.. зиёфат, базмларда, бозоршаб ва гап-гашт-такларда ўйин кўрсатардилар.* М. Қодиров, Халқ актёрлари.

БОЗОР-ЎЧАР Бозор, савдо-сотиқ ва улар билан боғлиқ бўлган иқир-чиқирлар. *У [Бек ака] савдо-сотиқ, бозор-ўчарга аёлни аралаштирмас, ирим қиларди.* С. Нуров, Нарвон. *У киши ишлай қолсин, деб бозор-ўчарга югуртирмадим.* С. Нуров, Нарвон. *Ахир, сиз ҳам бундай туриб, кўчага чиқсангиз, одамлардай бозор-ўчар қилсангиз-чи! «Ёшлик».*

БОЗУБАНД айн. бозбанд. - *Ўнг елкамда тамғам бор, ўнг биллагимда бозубандим бор, — дебди.* «Зумрад ва Қиммат».

БОЗУРГОНИЙ [ф. بازارگانی — бозорчи, савдогар] Мумтоз ашулалардан бири (тахминларга кўра «Бозиргон» достони қаҳрамони номи асосида пайдо бўлган).

БОИС [а. باعث — сабаб] 1 Сабаб, асос. *Бунинг боиси нима? ■ Рисолат хола бўйинини қисиб, ўзининг ҳам бу сирнинг боисидан бе-хабарлигини билдирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Зубайда бунинг боисини суриштиришдан ўзини сақлаб, унга ҳайрон бўлиб қараб қолди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Боис (эркаklar исми).

БОЙ 1 1 Мол-дунёси, давлати, бойлиги кўп; бадавлат, давлатманд. *Бой одам. Фақир ниёда юрар, Бой — туяда.* Мақол. *Чоракор чораклаб олар, бой акам — ботмонлаб.* Мақол. ■ *Ҳўжайиннинг дадаси катта бой эди, мол-мулкни беҳад йиққан эди.* Ойбек, Танланган

асарлар. *Ёшлигимда бойлар эшигида қаролик қилганман.* Газетадан.

2 Иқтисодий жиҳатдан мустаҳкам, ҳеч нарсдан камчилиги, муҳтожлиги йўқ; тўқис, бадавлат. *Юрт бой бўлса, унинг бозори ҳам тўқин бўлади.* У. Норматов, Талант тарбияси. *Биз бой эканмиз, деб қазималарнинг кулини кўкка совурдик.* «Фан ва турмуш».

3 (кўпинча ж.к.даги сўз билан). Таркибида, бағрида керакли ва фойдали нарсалар кўп, мўл. *Темирга бой руда. Ери бойнинг эли бой.* Мақол. ■ *Ўзбекистон замини ҳам маъданларга бой.* «Фан ва турмуш». Булар ҳам доривор моддаларга бой, ҳам озқабон ўсимликлардир. «Фан ва турмуш». *Жийда гулининг атирга бой ҳиди уфуриб турибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

4 Бирор нарсаси, жиҳати, хусусияти етарли даражада, тўла-тўқис, бекаму кўст. *Бой тил. Бой тажриба. Бой кутубхона.* ■ *Отаси ўзининг бой кутубхонаси билан бежиз фахрланмасди.* К. Яшин, Ҳамза. *Искандаро ҳавас ва таажжуб билан биноларга, бой жиҳозларга, айниқса нозик санъат буюмларига, эшик ва деразаларга назар ташлаб кўярди.* Ойбек, Нур қидириб. *Утган ҳар бир кун серзавқ, сермазмун, турли воқеаларга бой бўлди.* Газетадан. *Унинг хотиниси ҳайратда қоларли даражада бой ва тириқ эди.* Газетадан.

5 (одамда эгалик қўшимчалари билан) с.т. шв. Эр; турмуш ўртоғи. *Бойим уйда йўқ эдилар. Оч киши мой танламас, қари қиз бой танламас.* Мақол. ■ *Айланайин бойимдан, Кишноқи шу тойимдан.* «Бойчечак». *Ман билдим: аммамнинг бойи ўлибди, Билсанг, аммам есир бўлиб қолибди.* «Интизор».

6 Бойларга мурожаатда ёки улар ҳақида сўз борганда, уларнинг номи ўрнида ёки номига қўшиб ишлатилади. *Бой ота! Бугани бир айтдингиз, яна қайтиб гапирманг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Хушxabарлар мана энди жанобингиздан бўлади-да, бой почча.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Ниҳоят, ичкари ҳовли эшиги тарақ этиб очилиб, Миродилбой кўринди.* У. Исмоилов, Сайланма.

7 Киши исмининг таркибий қисми бўлиб келади: *Болтабой, Тешабой, Журабой.*

Бой касал Ўзи оғир бўлмаса-да, парвариш талаб қиладиган ёки шундай парвариш учун баҳона бўлган касаллик; шундай касалликка учраган одам. *Дард деган*

нарс анойи беморни топса, танасидан чиқмай ўтириб олади. Шунинг учун ҳам оғриғининг тайини йўқ беморларни «бой касал» дейишади. «Муштум».

БОЙ I: бой бермоқ I) ютқизмоқ, маҳрум бўлмоқ (ўйинда, ишда, курашда, турмушда). *Бой берилган ишга пушаймон бўлишдан фойда йўқ.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Менинг бой берадаган нарсам йўқ, акаси, бой бериб бўлганман.* А. Мухтор, Асарлар; 2) бекор ўтказмоқ, зое кетказмоқ, қўлдан бериб қўймоқ. *Қулай фурсатни бой бермоқ.* ■ *Шу ғанимат пайтни бой берсак, пахта ҳақида уйлашнинг ҳождати ҳам қолмайди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қандай тўғри келса, шундай яшашлик – умрни бой беришликдир.* Газетадан. **Сир(ни) бой бермоқ** Махфий нарсани ёки заиф томонларини билдириб қўймоқ. *Сир бой бердинг – бош бой берма.* Мақол. ■ *Бўтабой энди қўрқиб кетди, лекин.. сир бой бермади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *У сал оғринди, лекин сир бой бермади.* М.М.Дуст, Лолазор.

БОЙБАЧЧА айн. **бойвачча**. ..*Ҳотам Тойга ўхшайди бойбаччаси.* «Гулнорпари».

БОЙБИЧЧА, бойбича айн. **бойвучча**. *Бойбиччалар тўйда булар, Хизматинда чўри бўлса.* «Оқ олма, қизил олма». Болали, чақали бўлгин, Мисқолжон, Чамбил элга бориб бўлгин бойбича. «Гулнорпари».

БОЙ-БОЁНЛАР Давлатмандлар, бойлар, ҳоким кишилар. *Халққа ҳақиқатни ким тушунтиради? Ҳамма амалдорлар, бой-боёнлар бу ҳақиқатни халқдан яширадилар.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

БОЙБУВА Бой, бадавлат кекса; бой бобо. *Олдин бир ўзи бўлса, тўйдан кейин бойбуванинг хизматини икки кишилашиб қилди.* К. Яшин, Ҳамза. *Тоғда қулон изи бор, Қумда қуён изи бор, Бойбуванинг уйида Нортуюдек қизи бор.* «Оқ олма, қизил олма».

БОЙ-БҮЙ унд. с. Ҳайронлик, ҳайратланиш ҳиссини ифодалайди. *Бой-буй, одам деган ҳам шу қадар мукамал бўладими? А. Муқимов, Донишманд.*

БОЙВАЧЧА [бой + ф. – бола, фарзанд] I Бойнинг боласи, фарзанди. *Таниди: Мирзақомилбойнинг ўғли Миробид бойвачча.* Т. Ашуров, Оқ от. *Оғзи қийшиқ бўлса ҳам, бой гапирсин-у, бойвачча гапирсин.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Бой ўғли – бойвачча, Оёғида – нўғайча.* «Бойчечак».

2 Бойларнинг болаларига мурожаатда ёки улар ҳақида гап борганда, уларнинг номи ўрнида ёки номига қўшиб ишлатилади. *Янги касб қуллуқ бўлсин, бойвачча! А. Қаҳҳор, Қўш-чинор чироқлари. Сизни танимади чоғи, бойвачча, акс ҳолда, саломлашар эди, у жуда дилкаш йигит. К. Яшин, Ҳамза. Содиқжон бойваччанинг чангалига тушган қизнинг кимлигини билгиси келди. К. Яшин, Ҳамза. Қосимжон бойваччанинг итлари, мени танийди. Маҳ, Туртқўз, маҳ! А. Қаҳҳор, Асарлар.*

3 *кест. Ўзини бой боласидек тутувчи. Ёнида бир пул йўқ, Қиз сайлайди бойвачча. Мақол.*

БОЙВАЧЧАЛИК Бойвачча мавқеи; бойваччаларга хос ҳаракат, қилиқ. [Тула-хон ўз-ўзига:] *Мен кичкина гўдакми, алданиб? ..Бойваччалигидан менга нима фойда? Ҳамза, Паранжи сирлари. Давлат маблағи ҳисобида бойваччалик қилишга чек қўйиш лозим. Газетадан.*

БОЙВУЧЧА I Бойнинг хотини ёки қизи; бой хотин. [Оқилжон:] *Пулингизни ишла-таман, ер-сув қиламан, сиз бойвучча хотин бўлиб давру даврон сурасиз. Ойбек, Танланган асарлар. Бойвуччанинг қизил лаби қаймоқлансин деб, Илк саҳардан оқшомгача пода боқасан. Ф. Фулом.*

2 *с.т. эск. Уй бекаси; хотин. Бойвуччам бир ёққа кетган эдилар (эр киши ўз хотини ҳақида).*

БОЙДОҚ *тар. айн. байдоқ 2. Шаҳарда мўғул бойдоқлари ғалаёнчиларга зарба беришга журъат эта олмадилар. «Ёшлик». Бойдоқ-бойдоқ бундан лашкар борибди. «Ал-помиш».*

БОЙЁНҒОҚ Ёнғоқнинг бир хил нави. *Ариқнинг нари юзида бойёнғоқ тагида иккита бўйра, бир шолча ёзиғлиқ турибди. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.*

БОЙЗОДА Бойнинг боласи, фарзанди; бойлар насли, авлодига мансуб. *Ота-бола мардикорлик қилишди, она эса бой уйида чури: кир ювади, ҳовли сунуради, бойзодаларни кутаради. Й. Шамшаров, Гошқин. Давлатингдан шоли-шоллар киярсан, Узингдай бойзода бўлса тиярсан. Эргаш Жуманбулбул ўғли.*

БОЙМОҚ I Мол-дунёси, бойлиги кўпаймоқ; бойлик орттирмоқ, давлатманд бўлмоқ. *Сўқ тўймас, ўғри бойимас. Мақол. Ёлғончи ёлчмас, ўғри бойчмас. Мақол. ■ Мирза бойигандан бойиб кетди. «Ёшлик».*

2 *Таркибида бирор фойдали нарса миқдори кўпайиб, сифат жиҳатидан яхшиланмоқ. Руда маълум ишловдан кейин анча бойийди.*

3 *Тўлмоқ, эга бўлмоқ, мукаммаллашмоқ. Кутубхонамиз янги китоблар билан бойиди. ■ Кунлар сеvimли хунар йўлидаги интилиш ва машғулотлар билан ўтиб, қиз ҳаёти янги воқеа, янги мазмун билан бойиб борди. С. Абдуқаҳҳор, Галия Измайлова. Ҳар гал бу тафсилот янзидан-янги сўзлар ва ташибхлар билан бойиб боради. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

БОЙИТИЛМОҚ **Бойитмоқ** фл. мажҳ. н. *Бойитилган руда. Витаминлар билан бойитилган озуқа. ■ Республикамизда кўплаб боғча ва яслилар барпо этилди, уларнинг жиҳозлари бойитилди. «Фан ва турмуш».*

БОЙИТМОҚ **Бойитмоқ** фл. орт н. *Рудани бойитмоқ. Кутубхонани бойитмоқ. ■ Анвар. ҳар кимнинг уйида бўлган янги гуллардан кўчат ва уруғ олиб, йилдан-йилга гулзорни бойитди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Мехнат ҳаёт чироғига ёғ қуяди, тафаккур уни бойитади. Газетадан.*

БОЙКЕН *бот. Совуққа чидамли, меваси оч-сарик, эти оқ, серҳосил олма нави.*

БОЙКОТ [ингл. boycott — англиялик катта ер эгаси Ч.К.Бойкот (Boycott) номидан] *Алоҳида шахс, ташкилот ёки давлатни назар-эътибордан четда қолдириш, яққалаб қўйиш мақсадида у билан муносабатларни тўлиқ ёки қисман тўхтатишдан иборат сиёсий ва иқтисодий кураш шакли. Бойкот эълон қилмоқ.*

БОЙЛАМ I *айн. боғлам. Қиз чиқар боғдан: қўлида бир бойлам ранго-ранг чечак. Р. Бобожон, Танланма. Чўгдай ёниб турган атлас бойламини кўриб, Пошша холанинг қувончи учига сиғмай кетди. Д. Нурий, Осмон устунга.*

БОЙЛАМ II *тиб. Организмдаги аъзоларни бир-бирига улаб ёки уларни ушлаб турувчи пишиқ, букилувчан, чўзилувчан ҳамда тарангланувчан тўқимадан иборат тузилма.*

БОЙЛАМОҚ *с.т. Боғламоқ. Ҳамма беклар салом бериб кўришиб, Отларимиз иззат минан бойлади. «Юсуф ва Аҳмад». Уйда бўлсанг, чиқиб отим бойлагил. «Ойсулув».*

БОЙЛАНМОҚ *айн. боғланмоқ. Кела қолса менинг ёрим айланиб, Душманларнинг тили қолар бойланиб. «Кўшиқлар». Икки*

томоннинг келишувидан сўнг фотиҳа қилиниб, қизнинг боши бойланди. «Муштум».

БОЙЛАШМОҚ *Бойламоқ* фл. бирг. н. айн. **боғлашмоқ.** *Бас бойлашиб, эрта азонда далага чиқсангиз, ҳаммадан аввал Жапаройни кўрасиз.* Мирмуҳсин, Қахрамоннома. *Биз, фарғоналиклар.. хоразмликлар билан шарт бойлашган эдик, — деди отахон Гулчехрага.* С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи.

БОЙЛИК 1 *Бой бўлишлик, бой мавқеи; мол-мулкнинг йиғиндиси, мажмуи; мўллик. Ота бойлиги ерга сингар, Меҳнат бойлиги — элга. Мақол. ■ Бу йигит яхшигина давлатманд бўлса ҳам.. нима учундир, бойлиги билан бўлмай, «Ҳомид хотинбоз» деб шуҳратланган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳовли саҳнига, айвонларга «сеп» ёйилди. Сепнинг бойлиги, тури, ранг-баранглиги ҳаммани ҳангманг этди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Йирикроқ тошлар ҳукмронлик ва бойлик ифодаси саналган.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 *Дунё, давлат, мол-мулк. Мухаббат бойликка боқмас.* Мақол. *Рўзғор ўлчов билан, Бойлик тежов билан.* Мақол. ■ *Ўн олти минг қўй, икки ярим минг йшқиз ҳазилакам бойлик эмас.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бойлик бор жойда самимийлик ўрнини сохталик эгаллайди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 *Табиий, моддий ресурслар мажмуи. Ер ости бойликлари. Моддий бойликлар. Табиий бойликлар. Қазилма бойлик. ■ Эндиликда Ўзбекистон улкан табиий бойликлар, кўндан-кўп ноёб саноат маҳсулотлари ватанидир. «Саодат». Ўлкамиз табиий бойликларини ўрганиш.. ишига нуфузли олимларимиз салмоқли улуш қўшмоқдалар.* Газетадан. *Эндиликда инсониятга зарур моддий бойликларнинг учдан икки улуши аёл қўли, аёл ақлзаковати билан яратилади.* Газетадан.

4 *Ақлий, руҳий, маънавий фаолият ҳосиласи, мажмуи. Миллий бойлик. Маданий бойлик. Маънавий бойлик. Ақлдан ортиқ бойлик йўқ.* Мақол. ■ *Тарихий ва маданий ёдгорликлар — бизнинг миллий бойлигимиз, чексиз фаҳримиздир.* Газетадан. *Халқ ўз тилини энг улкан миллий бойлик сифатида асраши керак.* Газетадан.

БОЙЛОВ *шв. фольк.* Молни боғлаб боқиб, семиртириш усули. *От бойловда семирар, Қўй ҳайдовда семирар.* Мақол. ■ *«Оқ олтин»имиз бир миллион тонна булганда, Тарлонни бойловга ташладим.* Т. Мурод, От

қишнаган оқшом. *Хабарини топган бандага Бойловда моли суюнчи. «Оқ олма, қизил олма».*

БОЙПАРАСТ *Бойларга хушомад, мулозамат қилувчи, бойларнинг содиқ мухлиси. Бошқа бир хавф унинг [Гулнорнинг] кўз олдида яна даҳшатлироқ гадаланар эди: онасининг таъбирича, бойпараст ота бир кун тўсатдан: -Бой отам фалон одамни маъқул кўрдилар, эрта тўй, фалон кун никоҳ, тайёрлигингни кўравер, хотин! — деса, у нима қила олади? Ойбек, Танланган асарлар.*

БОЙТЕВАТ *с.т. 1 Катта, баҳайбат, кўппак ит. Калласи ҳудди гов саватдай, Тиши сўйлоқ, хўп қопгир бойтеватдай.* «Гулнорпариди».

2 *кўчма* *Бойнинг содиқ хизматкори, бойга қуллуқ қилувчи. Бой ошини бойтеват кўрибди, дегандай, бойтевати кўп. Бойнинг ўзидан бойтевати ёмон.* «Қанотли сўзлар».

3 *кўчма* *Сочлари пахмоқ, уст-боши жулдур одам. Ўзинга сал қарасанг-чи, бойтеват бўлиб кетибсан.*

Бойникни бойтеват қизганиди *Бойнинг мол-дунёсидан ўзига ҳеч қандай наф бўлмаса-да, уни бошқалардан қизганидиган одам ҳақида айтиладиган ибора. ..Бойникни бойтеват қизғонур, деб эшитар эдик.* «Муштум».

БОЙТУЗОҚ *Қуш тутиб учун қилдан ясалган махсус тузоқ. -Қушчага бойтузоқ қўйдинг, энди болу парини юласан, муттаҳам! — деди-да, унинг кўзларига ғазаб билан узоқ тикилди.* К. Яшин, Ҳамза.

БОЙХАЛҶА *бот.* Зиркдошлар (зиркгуллилар оиласи)га мансуб, япроғи панжасимон қирқилган, тугунак илдизли кўп йиллик ўт.

БОЙЧА *Йирик бойлардан бойлик жиҳатдан паст турувчи бой; чакана бой, кичик бой. Эшик олдида, кўчанинг икки юзига қатор қўйилган скамейкаларда Мирзакаримбой, маҳаланинг имоми, бойлари, бойчалари уларни кутиб оладилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

БОЙЧЕЧАК 1 *Пиёзгулдошлар (пиёзгуллилар оиласи)га мансуб, илк баҳорда очиладиган кўп йиллик ўсимлик. Баҳор келгач, ҳар йили далаларга чиқардик. Этак-этак чучмома, бойчечаклар йиғардик.* Ҳ. Салоҳ. *Бойчечак — баҳорнинг биринчи элчиси.* Газетадан. *Қаттиқ ердан таталаб чиққан бойчечак, Юмшоқ ердан юмалаб чиққан бойчечак.* «Қушиқлар».

2 этн. Эрта кўклам, бойчечак чиққан пайтда, эшикма-эшик юриб айтиладиган махсус халқона кўшиқ. *Бойчечак айтмоқ.*

БОЙЎҒЛИ зоол. 1 Япалоққушлар туркумига мансуб, тунда ов қиладиган бир турли йиртқиқ қуш. *Оқшом тушганда, Тозабоннинг олис бурчагида бойўғли сайрайди. С. Сиёев, Аваз. Муяссар қабристондаги бойўғлининг ваҳимали «хув-хув» лашидан уйғониб кетди-да, қайта ухлай олмади. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Аввало, бу бойўғли эмас, ҳаққуш, кўрқма. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

2 кўчма Бехосият, машъум одам ҳақида. *Ўртоғинг бойўғли бўлса, турмушинг — вайрона. Мақол. ■ Бундан буён боғимга қадам кўйманг, сиз бойўғлидан ҳам баттар нарса-сиз! Кўнган ерингизни қуритасиз. Мирмуҳсин, Чинқиқш. Бутун борлиқ оғир уйқуга чўмгандай. Фақат Бегмат бойўғлигина ухлаёлмасди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.*

БОЙҚИЗИ зоол. Гавдаси қизғиш, қора юмалоқ доғлари бор ҳашарот. *Ариқ бўйидаги майсалар орасида очилган жимитдек зангори гуллар устида бойқизи сарғиш қанотини пирпиратиб учади. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.*

БОЙҚУШ 1 айн. бойўғли. *Бойқушнинг кетидан эргашсанг, вайронага борасан. «Қанотли сўзлар». Одам шарпасини сезган бойқуш учиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ.*

2 кўчма Салбий ёқимсиз воқеа-ҳодисалар дарақчиси, сабабчиси. *Бир у (Темиртош) шу бахтга эришган пайтда, юрт устида фалокат бойқуши қанот қоқа бошлади. М. Осим, Ўтрор. ...жаҳолат, хурофот, бидъат бойқушлари. К. Яшин, Ҳамза.*

БОЙҚУШХОНА Бойқушлар яшайдиган жой, вайрона. *Сунбуланинг охирларигача кўп ҳовлилар, бутун-бутун маҳаллалар ҳувиллаб, бойқушхонага айланади. М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари.*

БОЙҒОЗА шв. Янги буюм харид қилган кишидан олинадиган суюнчи.

БОК [ф. بۆك — хавф, кўрқинч]: ҳеч бокиси йўқ Ҳеч зарари йўқ; кўрқинчли эмас, ҳеч нарса қилмайди. — *Мен ҳовлига кирганим учун узр сўрадим, — деди Камолитдин. Чол олийжаноблик билан: — Ҳеч бокиси йўқ, болам. Қани, ичкарига киринг, — деб таклиф қилди. Т. Жалолов, Олтин қафас. ..она тилимизда одам «ўзида» эмас, аниқ бир жойда, масалан,*

кабинетда бўлади. — Узр, Саидмурод ака. — Ҳеч бокиси йўқ. «Ёшлик».

БОКАЛ [юн. bankalis — идиш] Суюқ ичимликлар ичишга мўлжалланган чўзинчоқ шиша ёки биллур идиш, қадах. *Чарос бокал ушлаганча энтикиб кўйди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Мезбон шкафдан бир шиша вино олди. Бокални тўлдириб, олдимга кўйди ва шишани яна бекитди. Ҳ. Аҳмар, Яккама-якка. Бокалга қуйилган боржомдан битта хўлаб, қоғоз салфеткага оғзини артди-да, шошмасдан жавоб берди. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

БОКИР [а. بۆكر — эрта, барвақт; соф, покиза] Покиза, мусаффо; кўркам. *Бокир, соф, яхши табиат юракларга куч бағишлайди. Ойбек, Кўёш қораймас. ..қиз нози ва ғамзасининг нашъу намоларини татимаган бокир йигит учун.. ҳаёсизликдан бошқа нарса бўлиб туюлиши мумкин эмас эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Қиз бола ўзининг малоҳати, бокир латофати, иффати, ширин муомаласи.. беғубор табассуми, мулоийм кулгиси билан қиз. М. Исмоилий, Одабийлик қиссаси.*

БОКИРА [а. بۆكره — дастлабки мева; иффатли қиз бола] 1 Эр кўрмаган, турмушга чиқмаган; иффатли. *Бокира қиз. ■ Ҳеч қайёққа кетмайман, менга осилманг, бўлмаса, бир бокира жоннинг уволига қоласиз! К. Яшин, Ҳамза. Сенга шундай бокира жонларни топиб берайки, ҳуснини кўриб, ақлинг оғмаса — ҳисобмас. Ж. Абдуллахонов, Туфон.*

2 кўчма Кўл тегмаган, киши оёғи етмаган. *Қудратли тракторлар чўлнинг бокира бағрини илк дафъа ёриб, ағдариб, ҳавони гумбурлатар эдилар. Ойбек, О. в. шабадалар.*

3 айн. бокир. *..сирқираб ётибсиз тошлар оралаб, бокира сувларим, гўзал сувларим. Ш. Раҳмон, Гуллаётган тош. Сен менинг қоримсан, биринчи қорим, Гуё бутун олам сендай бокира. А. Мухтор, Асарлар. Баҳорнинг бокира таровати ҳам Арслоновнинг кўнглини очолмади. «Шарқ юлдузи». ..шунда қизнинг бутун борлиғи изтиробга тушиб, бокира қалбида нималар кечмайди. Газетадан. Мен сизни япроқлар рангига уйқаш, Бокира муҳаббат билан севаман. Х. Даврон, Тунги боғлар.*

БОКС I [ингл. box — мушт уриш, зарб] спорт. Икки рақибнинг махсус кўлқоп кийиб, маълум қоидалар асосида яккама-якка муштлашиш мусобақаси. *Ҳарбийда бокс спортига қизиқиб, разряд ҳам олибди. Мир-*

муҳсин, Асарлар. *Бокс спорти ҳақида баъзан узоқ гапириб, Ҳафизани зериктирган вақтлари ҳам бўлган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОКС II [ингл. box — қути, хона] тиб. Касалхоналарда юқумли касаллик билан оғриганликда гумон қилинган кишиларни бошқалардан алоҳида ётқизиш учун ажратилган махсус хона ёки бино.

БОКС III [ингл.] Эркакларнинг соч қўйиш усулларидан бири. *Сочини боксга олдирмоқ.*

БОКСЁР айн. боксчи. Бу қисқа муддат боксёрларнинг шиддатли раундлари ўртасида нафас ростилашга бериладиган қисқа танаффусга ўхшайди. Ф. Мусахонов, Ҳиммат.

БОКСЁРЛИК Бокс тушишлик, бокс билан шуғулланишлик. *Мен ёшлигимда боксёрликни яхши кўрардим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БОКСИТ [фр. bauxite — Франциядаги Бо (Beaux) деган жой номидан] Асосий таркибий қисмини алюминий оксид ташкил қилган тоғ жинси; алюминийга энг бой руда. *Боксит — цемент ва ўтга чидамли материаллар олиш учун ишлатиладиган тоғ жинси.* А. Ашрапов, Ш. Қосимов, Қурилиш терминлари луғати.

БОКСЧА Боксчасига, бокс усули билан. *Умид ёқасидан ушламоқчи бўлган Шоқосимни тасирлатиб, боксча ура кетди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОКСЧИ Бокс билан шуғулланувчи шахс. *Катта бўлсам, албатта боксчи бўламан.* Мирмуҳсин, Умид. *Кубалик боксчилар билан «Тошкент йўлбарси» саккиз маротаба учрашди ва жангларда ғалаба қозонди.* Газетадан.

БОЛ I айн. асал 1, 2. *Бол сотган бармоғини ялар.* Мақол. ■ *Бу ернинг узуми, анори, анжирини бол билан тенг дейдилар.* Газетадан. *Ол-ол бўлсин, ол бўлсин, ёринг лаби бол бўлсин.* «Кунтуғмиш».

2 *кўчма* Тот, лаззат. *Тил бор — бол келтирар, Тил бор — боло келтирар.* Мақол. *Яхши хотин — умр боли.* Мақол. ■ *Улар ҳаёт болини эмас, ҳаёт захрини ютиб ўтирардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 *кўчма* Яхши, мулоийим муомала. *Тилингда бўлса болинг, Қулиб турар иқболинг.* Мақол. *Муздан сув томар, Сўзамолдан — бол.* Мақол.

Оғзидан (ёки лабидан, сўзидан) бол томади Жуда ҳам ширинсўз одам ҳақида.

Аноргулнинг ҳар сўзидан Боллар томар, ёр-ёр. «Кўшиқлар». Ҳар сўзингдан бол томсин, Кўрган орзулаб қолсин. Қ. Муҳаммадий. *Катта-кичикка оғзидан бол томиб муомала қиладиган хола негадир мен билан тил учида сўрашиб қўя қолди.* «Муштум». *Лабларингиздан бол томади, ёниб турган оловсиз.* К. Яшин, Ҳамза.

БОЛА I Янги туғилган, ҳали кўкракдан, она бағридан ажратилмаган гўдак; чақалоқ. *Бола эмизмоқ. Болани аллаб ухлатмоқ. Бола йиғламаса, она сут бермайди.* Мақол. ■ *Ўзбек ойим бурчақда бола кўтариб ўтирган Зайнабдан чақалоқни олиб, уни жомни тўкиб келишга буюрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳали ёш, вояга етмаган одам. *Болани ёшдан асра, ниҳолни бошдан асра.* Мақол. *Яхши боладан — раҳмат, Ёмон боладан — лаънат.* Мақол. *Мен қуяман боламга, Болам қуяр боласига.* Мақол. *Алдагани бола яхши. «Қанотли сўзлар». ■ -Ҳали бола экансиз, — деди Қумуш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Анвар келишган, дундиқ бола эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Аёл кишининг фазилати бола билан бўлган муносабатида очилади.* Ф. Мусахонов, Ҳиммат.

Аскар бола с.т. Аскарликка янги олинган ёш солдат. *Уруш йиллари аскар болаларни йўқлаб турдик.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Бўз бола Ҳали турмушнинг аччиқ-чучугини тотмаган, турмуш тажрибаси йўқ йигит. Йўлчи қачон келар экан, келганда ҳам нима қиларди, бўз бола, камбағал.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дала (ёки сахро) боласи эск.* Далада, сахрода ўсган одам. *Қашқарнинг қизи, жувони олмадай бўлади. Сен сахро боласига сўзни уқтириш ҳам қийин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Келин бола** Ёш келин, эндигина тушган келин, келинчак. *Ҳожининг «Энди келин болани юбормаймиз-да», деб қулишига: «Мениннг болам эмас, сизники, у ер ҳам, бу ер ҳам ўзининг уйи», — деди [қутидор].* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..келин болани Тошкентга олиб келишларини сўраган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кувё бола** Ёш куёв, янги куёв. *Совчилар қуда бўлмишларига куёв болани роса мақташибди.* «Муштум». *-Кувё бола ёлғиз қолар эканлар-да? — қизнинг ҳаракатлари негадир шофёрга ёқмади.* Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмғири. **Кўча бола(си)** Кўча-қуйда санқиб юрадиган, тарбиясиз бола. *Нариқи уйдан увадаси чиқиб кетган ёстиқни кўтариб Ҳам-*

дам чиқди: - Утир бу ёққа! Хўш, сен нима учун кўча болаларига ўҳиаб ахлоқсизлик қиласан? А. Қаҳҳор, Айб кимда? **Ота(си)нинг боласи** Ўз отасига ўхшаган; ўз отасининг ишини тута билган фарзанд ҳақида. *Отабек хуфтон намози учун таҳорат олишга меҳмонхонадан чиққан эди, унинг кетича: - Отанинг боласи-да, - деб Зиё шоҳичи меҳмонларга қараб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўғил бола** 1) эркак жинсидаги бола. *Ўғил болани уриш гуноҳ деб биладиган Умматали бу гал ўзини тутолмади.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) кўчма эркакларга хос хусусиятли шахс; мард одам. - Мен кишининг хизматини унутадиган йиғит эмасман, - деди Ҳолид ва давом қилди, - ўғил бола учун - ўғил болалигим, ёмон учун ёмонлигим бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) кўчма тўғриси, бўладигани. *Гапнинг ўғил боласини айтсам, биз тарафда беморларга наридан-бери қарашади.* «Муштум». **Қиз бола** 1) аёл жинсидаги бола. *Шу ёшга кириб қиз бола билан биринчи марта кинога тушиши эди.* Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб. ..қиз боланинг бунчалик шўх бўлишини биринчи кўришим. Мирмуҳсин, Меъмор; 2) бўш, заиф ёки қизларга хос қилиқлар қиладиган ўғил болаларни масхаралаб айтиладиган ибора.

3) Фарзанд, ўғил-қиз, зурриёт. *Одамнинг меваси - бола.* Мақол. *Бол ширин, болдан бола ширин.* Мақол. *Бола азиз, одоби ундан азиз.* Мақол. ■ *Бир онадан алвон хил бола туғилади, деганларидек, Анаварнинг яратилиши оғаларига нисбатан бошқача эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Бола кўрмоқ Фарзандли бўлмоқ. *Орада тўққиз йил ўтди. Булар тўрт бола кўришди..* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

4) кўчма Ёши улуг, аммо гўдакларча иш тутадиган, болаларча мулоҳаза юргизадиган одам ҳақида. - *Нега кўнлимга олмай, мен ёш боламанми!* - деди [Кумуш]. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эй хотин, бола бўлиб қолгансан десам, аччиғинг келади. Ахир гапнинг охирига қадар тинглаб турмайсанми.* Ойдин, Ширин келди.

5) (кўпинча 1-ш. эгалик аффикси билан) Ёши катталарнинг ёшларга мурожаат шакли. - *Уэр айт, болам. Золим билан тенглашма!* - деди чол. Ойбек, Танланган асарлар. - *Меники бедаво дард. Уҳ!* - энгил хўрсинди Тоҳиржон. - *Ундай дема, болам. Ноумид шайтон.* Ойбек, Танланган асарлар.

6) Янги туғилган, тухумдан чиққан, ҳали вояга етмаган ёш ҳайвон ёки парранда. *Кунғиз боласини оппоғим дер, кирпи боласини юмоғим дер.* Мақол. *Илоннинг боласи - илон, Чаённинг боласи - чаён.* Мақол.

7) Ҳомила, қориндаги гумона. - *Боланг неча ойлик бўлди, ер юткур?* - бўғилиб сўради ва қизни бир тепди. Ойбек, Танланган асарлар. *Меҳри иккиқат. Бола икки ойлик, уч ойлик.. беш ойлик.. Қандай қилиб бўлса ҳам, болани тушириш керак.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

БОЛА-БАҚРА Катта-кичик ёшли болалар; бола-чақа. *Майсазор тўла бола-бақра, қий-чув; қаердадир патефон хириллаб айланар эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Кенгроқ кўчада бола-бақра чуввос солиб, у ёқдан бу ёққа югуришарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Дудулатинг, Қулмуҳаммадбой, бизнинг кўчада бола-бақра кўп!* «Ёшлик».

БОЛАБОП Болаларга мўлжалланган, болалар учун аталган ёки болалар бажариши мумкин бўлган. *Ўзим икки марта бордим. Болабоп иш йўқ дейишади.* «Ёшлик».

БОЛАЖОН 1 Бола 1, 2 с. кичр.-эркл. *Ма, е шуни, болажоним, атайин сенга илиниб олиб келдим.* Ш. Сулаймон, Ота ўғил. *Уша қонхўрлар мени ўлдириб кетиша қолса бўлмас эканми? Болам, болажоним!* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2) сфт. Болаларни ниҳоятда яхши кўрадиган, болага ўта меҳрибон, болапарвар. *Озод ақлини танигандан бери бу қадар меҳрибон, болажон аёлни учратган эмас.* «Ёшлик». *Балки менда пайдо бўлган меҳр тоғамнинг болажон бўлганидандир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БОЛАЖОНЛИК Болаларни жондан ортиқ севишлик; болажон бўлиш. *Фотима холадаги болажонлик, фарзандларига бўлган мухаббат, уларнинг тарбияси йўлидаги фидокорлик [фильмда] ўз ифодасини топган.* Газетадан. *Унинг сиймосида мушфиқ онадаги болажонликни, жафокашликни, олийжанобликни кўрасиз.* Газетадан.

БОЛАЖРАТКИЧ Рамкадаги мумка-такни бузмасдан ундаги асални ажратиб оладиган, марказдан қочма куч таъсирида ишлайдиган цилиндрсимон машина.

БОЛАКАЙ Бола 1, 2 с. кичр.-эркл. *Қани, ўша бир пайтлар катталарнинг суҳбатига аралашмасдан, меҳр билан кузатадиган тортинчоқ болакайлар ва қизалоқлар.* Газетадан.

-*Ҳа, болакайлар, нима гап? — деди Журанинг дадаси, туядаги болалар етиб келгач. Н. Фозилов, Ирмоқ.*

БОЛАЛАМОҚ 1 Ўзидан насл қолдирмоқ; бола туғиб ёки очиб кўпаймоқ; урчи-моқ. *Мушук болалади. Каптар болалади. ■ Уммат сурнайчининг ити болалаган эди, битта кучузини олдим. С. Сиёев, Ёруғлик. .айни баҳор пайтида тоғдаги ноёб қуш ва ҳайвонлар тухум қўйган ва болалаган бўлади. Н. Раҳмонов, Бетайин овчилар.*

2 *кўчма* Кўпаймоқ, урчимоқ. *Чипқон болалабди. Бир орзу ўн орзу болалайди. Мақол. ■ Билишмайдики, пул болалаб туради, индамасдан туғади, чақалоқлари ингилламайди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўзидаги тунд-лиги аримади, қайтага болалади, оғирлигини ташлаб, кўзини чўктирди. «Ёшлик».*

БОЛАЛАРБОП Болаларга мос, болалар учун тўғри келадиган, болаларга мўлжалланган. *Ёзувчиларнинг болаларбоп энг яхши асарлари танлаб олинади. Газетадан. .эрта-кона усул давр нафасини, қайноқ руҳини қизиқарли, болаларбоп тарзда тасвирлашнинг бирдан-бир йўлидир. «ЎТА».*

БОЛАЛАРЧА *рвш.* Болаларга хос тарзда, болаларга ўхшаб; гўдакларча. *Болаларча уйламоқ. Болаларча муҳокама юргизмоқ. ■ .бу қизариш айна ҳолда бир нав болаларча рашкни ҳам ифода қиларди. С. Айний, Эсдаликлар. Уктамхон болаларча самимият билан эътироз билдирди. К. Яшин, Ҳамза.*

БОЛАЛАТМОҚ 1 Болаламоқ фл. орт.н. *Қорамолларни болалатмоқ.*

2 *кўчма* Кўпайтирмоқ. *Таббир жоиз бўлса, ҳозир йўқни йўндирса, борни болалатса бўладиган пайт. Ж. Холқосимов, Қаёққа қараб эснаяпсиз. [Аъзам] Ҳожининг давлатини талон-торож қилавермайди. Аксинча, ёнига қўшади, болалатади, тишида тишлаб, шу хонадонга олиб келади. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

БОЛАЛИ Боласи, фарзанди бор, болачақали. *Болалилар бош бўлар, боласизлар ёш бўлар. Мақол. Болали уй — бозор, боласиз уй — мазор. Мақол. Болали уйда ғийбат бўлмас. Мақол.*

БОЛАЛИК 1 Ёш болаларга хос хатти-ҳаракат, қилиқ. *Бола болалигига боради. ■ Бола-да, мурти сабза уриб қолган бўлса ҳамки, болалигини қўймайди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Сафарали қаерда туради десак,*

биров айтиб берадимиз? Болалигинг курсин.. Дунёда Сафаралидан кўни йўқ. Ойдин, Мардлик — мангулик.

2 *Одамнинг ҳали вояга етмаган даври; ёшлик. У болаликданоқ отларни севар, яхши отларни боқиш, томоша қилишдан ҳар вақт завқланар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Дунёдаги энг мароқли сайр болалик йшлари ўтган кўчалар бўйлаб сайр этиш бўлса керак. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

3 *Фарзандлик, фарзанд қилиб олиш, фарзанд қилиб асраш. [Ўғилни] Бир бефарзандга болаликка бердим. Қаерда бўлса, эсон бўлсин. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ўғил болалик *Мардонавор хатти-ҳаракат, мардлик. — Мен кишининг хизматини унутадиган йигит эмасман, — деди Ҳомид ва давом қилди, — ўғил бола учун — ўғил болалигим, ёмон учун ёмонлигим бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БОЛАЛИ-ЧАҚАЛИ *айн. бола-чақали.*

БОЛАПАРВАР Болаларни ортиқ даражада яхши кўрадиган, болаларга меҳрибон; болажон.

БОЛАПАРВАРЛИК Болаларни ниҳоят даражада яхши кўришлик; болажонлик.

БОЛАПАҚИР Бечора, иложсиз. *Гавдалироқ бир эркак бир мушт туширган эди, боланинг телпаги бошидан учиб, қорга тушди. Болапақирни бирпасда оломон қилиб юборишди. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. Болапақир бу гапларни ичига солавериб сиқилиб кетган экан, шекилли, сал юрагини бўша-тиб олсин. «Ёшлик».*

БОЛАРИ *айн. асалари.* *Яхши чечакка болари кўнади. Мақол. ■ Боларилар шошиб зувиллар, Ҳатто кўнғиз ясатар инин. А. Шер, Бешиктерватар ҳақида баллада.*

БОЛАСИЗ Боласи йўқ, бола кўрмаган, бефарзанд. *Боласиз хотин. Хотинсиз ўтиш — хато, боласиз ўтиш — жафо. Мақол. Болали уй — бозор, боласиз уй — мазор. Мақол. ■ Боласизга тангриси ҳам, бандаси ҳам бермас экан. Йигирма йил турмуш қилиб, бола кўрмадим. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

БОЛАСИЗЛИК Фарзандга эга эмаслик; бефарзандлик. *Боласизлик учун хафа бўлиш керак эмас, ҳали ёшсиз, бек ака! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БОЛАТОЙ *Бола 1, 2 с. кичр-эркл.*

БОЛАЧА 1 *Бола 1, 2 с. кичр.*

2 *Кичкина қовун; сапча, хомак.*

3 Бир турдаги нарсаларнинг энг кичиги, жажжиси.

БОЛА-ЧАҚА жуфт. с. 1 Катта-кичик болалар; бола-бақра. *Йигит ялт этиб, қўшни далага қаради. У ерда хотин-халажлар, бола-чақалар чувиллашиб, пахта теришаётган эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Ходимларнинг учовида ҳам бола-чақалари бор экан. М.М.Дўст, Галатепа қиссалари. Бола-чақаларининг орзу-ҳавасини кўришсин. К. Яшин, Ҳамза.*

2 Оила аъзолари (хотин ва болалар). *Мусофирлик қийин, бола-чақани соғинади киши. Ойбек, Танланган асарлар.*

Бола-чақа қилмоқ (ёки кўрмоқ) Уйланиб бола-чақали бўлмоқ. [*Мамат Холисхонга:*] *Бола-чақа кўргандан кейин бир умр бориб туришга ҳам ваъда бераман. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

БОЛА-ЧАҚАЛИ Уйланиб бола-чақа кўрган; оилали, аёлманд. *Биринчидан, бола-чақали одам хотин устига хотин олса, уйда ҳар кун жанжал-сурон бўлиши шубҳасиз. Ойбек, Танланган асарлар. У йигитлигида уйланиш, бола-чақали бўлиш ҳақида ўйлаганида, хотинининг ҳам чиройли, ҳам ақлли бўлишини орзу қиларди. С. Зуннунова, Кўк чироклар.*

БОЛБОЛЛАР Қадимда тепаликларга ва қабрлар устига ўрнатилган тош ҳайкаллар ёки тош тахталарга бўрттириб ишланган одам тасвири. *Болболлар Қозоғистон, Қирғизистон, Олтой, Жанубий Сибирь, Мўғулистон ва Шарқий Европада учрайди. «ЎЗМЭ».*

БОЛГАР 1 Болгария мамлакатига мансуб туб халқнинг (миллатнинг) номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Болгар халқи. Болгар тили. Болгар аёл.*

БОЛГАРИ с.т. Болгар қалампири.

БОЛГАРЛАР Болгариянинг асосий (туб) аҳолиси.

БОЛГАРЧА 1 Болгар халқи (тили, адабиёти ва маданияти)га оид. *Болгарча кийим. Болгарча рақс.*

2 Болгар тили. *Болгарча(ни) биласизми?*

БОЛДИЗ шв. Хотиннинг синглизис, қайинсингил. *Болдиз болдан тотли. Мақол. ■ Езнам мени таниса, болдизиман, ёр-ёр, Болдоғига қистирган қундузиман, ёр-ёр. «Кўшиқлар». Ёнимда на қайлиқ, на болдиз, На бир ютум қирмизи шароб. Миртемир, Асарлар.*

БОЛДИР 1 анат. Оёқнинг тизза билан тўпиқ орасидаги қисми. *..Турсунбой қизил этигининг қўнжсини болдирига бурма қилиб тушириб.. олган эди. С. Аҳмад, Уфқ. .бўйчангина Мухаббат, лозимини болдирларигача кўтариб қўйиб, шакароб қилиб сув сепилган ҳовлини сунураётган экан. Н. Қиличев, Чиғирик.*

2 Оёқнинг шу қисми орқасидаги сўм, мушак гўшти. *Унинг диркиллаган болдирлари, тирсиллаган кўкраклари, оппоқ бағбақалари, қўйинги, гулмисан-гул! С. Анорбоев, Оқсой. Унинг [Зумраднинг] тиқмачоқдай оппоқ болдирларига қараб қўйиб, Холқўзи хаёлланди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

БОЛДИРҚОРА бот. Қирққулоқдошлар оиласига мансуб бир турли доривор ўсимлик; сочисунбул. *Болдирқора тоғлардаги горларда, қояларнинг соя ва сернам ёриқларида, булоқ ёқасида ўсади. «ЎЗМЭ».*

БОЛДИРФОН бот. Раънодошлар (атиргуллилар оиласи)га мансуб ўсимлик, маймунжон.

БОЛДОҚ 1 Кўзсиз силлиқ узук.

2 айн. зирак. *Назиранинг елкалари, бошидаги зар рўмоли, қулоқларидаги болдоқлари ялтиради. С. Аҳмад, Уфқ. Зубайдани чиндан ҳам қўғирчоқ қилиб ясаатишган эди: қулоқларида олтин болдоқлар, бармоқларида гавҳар кўзли тилла узуклар. К. Яшин, Ҳамза.*

3 кўчма Ўсимлик ва дарахтларнинг болдоқ каби осилиб турган қисми (кўсак, япроқ ва б.). *У [Мамат]нинг ўтқир кўзлари олдида бепоен пахтазорлар кумуш болдоқлари билан жилмайиб кўринади. «Шарқ юлдузи».*

4 Баъзи нарсаларни маҳкамлаш учун уларга кийдириладиган ҳалқа. *Қилич болдоғи.*

5 шв. Ҳасса, қўлтиқтаёқ. *Болдоққа суяниб юрмоқ.*

БОЛИД [юн. bolis, bolidos — иргитиладиган найза] астр. Осмонда гоҳо-гоҳо кўринадиган энг равшан, йирик метеорит. *Болид сайёралараро фазодан Ер атмосферасига келиб кирган тошдир. «Астрономия». Агар метеор жисм катта бўлса, учган вақтида осмонда олов учгандай бўлади. Фанда буну «болид» дейилади. «Фан ва турмуш».*

БОЛИШ 1 [ф. بالش — ёстиқ] 1 айн. ёстиқ. *Ҳар бир айвоннинг тоқчасида беҳисоб бахмал, шпак кўрпачалар, болишлар. Ж. Шарипов, Хоразм. Мамат қассоб болиш четини маҳкам чангаллаган кўйи ўғлига қаттиқ тикилиб*

қолди. «Ёшлик». *Ўтган кунни Бобур ўзига келди, болишга суяниб, бироз бошини кутарди.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

Лўла болиш қ. лўла.

2 Диваннинг суянишга мўлжалланган болиш шаклидаги суянчиғи. *Акбаров қаддини ростлаб, диваннинг болишига билагини қўйди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Диваннинг клеёнка қопланган суянчиқ болишида бир китобнинг беш-олти нухаси турибди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БОЛИШ П тар. Мўғуллар, қисман турклар орасида 13–14-асрларда муомалада бўлган тилла ёки кумуш пул.

БОЛИФ [а. بَالِح — вояга, камолга етган] кт. Балоғатга, вояга етган; етук. *Оқил ва болиф.. бўлганингиз ҳолда, бу хайрли мажлисда ҳозир бўлган сиз, йигит, шу мажлисда ҳозир бўлиб турган шу қизни.. хотинликка қабул қиласизми? С. Айний, Эсдалиқлар.*

БОЛИҒА Балоғатга етган аёл. *Хотундан.. хурсанд бўлдим.. Эр хурматини бажо келтирувчи оқила ва болиға эрди.* «Муштум».

БОЛИҒЛИК Балоғат ёшига, вояга етганлик.

БОЛО [ф. ЎЛ — тепа, баланд; баландлик] кам қўлл. Баланд, юқори, баландпарвоз. *Ҳаҳонда сўз тўла, аммо бари баробар эмас, Тафовут айлади қийматда пасту боло сўз.* Ҳабибий.

БОЛОМЕТР [юн. bole — нур + metron — ўлчаш] Нур энергиясини ўлчайдиган асбоб.

БОЛОН с.т. айн. болонья. *Болон плаш(ч).*

БОЛОНИШИН [ф. بالانشين — юқори ўрин эгалловчи] Юқорида, тўрда ўтирувчи; барчадан баланд турувчи, ўзини баланд олувчи. *Шарақлаб ҳар қаю суҳбатда ҳам беҳуда кулқулар, Раиси суҳбату болонишинман, нуктадонман дер.* Ҳабибий. *Халқда мундин бўлак болонишин йўқ охири, Қилмағай деб қўрқаман Ҳазратга даъво баччағар.* Муқимий.

БОЛОНЬЯ [Шимолий Италиядаги Болонья (Bologna) шаҳри номидан] Бир томони сув ўтказмайдиган қопламали сунъий материал ва шундан тикиладиган уст кийим (плаш, куртка ва ш. к.). *Одамлар ичида сочини бароқ қилиб орқасига туширган, болонья плаш кийган Жанна ҳам турарди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОЛОЎШ [ф. بالاوش — устки қўйлак; плаш; ёпинғич] кам қўлл. Устки кийим-бош,

устки кийимлар. *Шоистани кечаси болоўш дўкони ёнидан ёпиқ машинада кўзини бойлаб олиб кетишибди.* «Саодат».

БОЛОР [ф. بَلار — тўсин; устун] шв. Иморат томига кўндалангига ташланадиган ёғоч; тўсин. *Пойтешада болор чопавериб, белларинг қотиб кетгандир.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Бу айвоннинг болорлари орасига тахтачалар қоқиб, каптарлар учун уя тайёрланган.* С. Айний, Қуллар.

БОЛОРЛИ Томига болор ташлаб қурилган, болорли. *Назар аканинг уйи оила аъзоларига нисбатан кичик, тўққиз болорли экан.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Базмхона тўққиз болорли бўлиб, ичи одам билан тўла эди.* С. Айний, Дохунда.

БОЛОХОНА [боло + хона] Маҳаллий типдаги иморатнинг иккинчи қавати ва шу иккинчи қаватдаги хона. *Эъзозхон чойхона тепасида, болохона деразасидан кўчага қараб турибди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Умид болохонада, шинам хужрасидаги эски сим каравотда чалқанча ётарди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОЛОХОНАДОР 1 айн. болохонали. *Шу он мингбоши чўрт бурилди-да, самовар айвонидан ўтиб, узоқда кўринган болохонадор баланд, баҳайбат дарвоза томонга югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мансур болаликдан қадрдон бўлиб қолган уйнинг болохонадор томини кўзлари билан излаб топди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 *кўчма салб.* Дабдабали, тамтароқли. *Болохонадор гаплар. ■ «Ҳосилни нобуд қилмай йиғиб-териб оламиз» деган болохонадор ваъдалар қани? Газетадан.* Раҳим Салимович хушхабарни жуда болохонадор ташаккурлар билан кутиб олади. П. Қодиров, Уч илдиш.

БОЛОХОНАДОР (қилиб) сўкиш Одоб доирасидан жуда ҳам четга чиқиб, ўтакетган беадаб, чўзиқ иборалар, сўзлар билан сўкиш. *Шундаям понсад тунғиздек олишар, йигитарни болохонадор қилиб сўкарди.* «Ёшлик». *Одил ловуллаб ёнаётган қулоғини тез-тез силар экан, болохонадор қилиб сўкинди.* «Ёшлик».

БОЛОХОНАЛИ Болохонаси бўлган, икки қаватли. *Болохонали иморатнинг пастки қаватидаги деразалардан ёруғ тушиб турибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дарвоза тепаси болохонали бостирма бўлиб, таъидаги ёруғ гаражда зангори «Волга» ялтиллаб турарди.* Ҳ. Фулом, Феруза.

БОЛОҚ *айн. поча қ. болоқ. Келиннинг болоғида каштасиз жияк. А. Мухтор, Кумуш тола. Шунн айтдилар ўзи, болоқдаги бит бошига чиқар деб. «Шарқ юлдузи».*

БОЛТ [нем. Volt – маҳкамловчи темир чивик] Бир учида каллагн, иккинчи учида резьбаси бўлган, машина ёки иншоотларнинг ажралувчи қисмларини бириктирувчи маҳкамлаш деталн. *Кўзойнакнинг ошиқ-мошиғи кўпинча бўшашиб қолади, шунда унинг болтини маҳкам бураб қўйинг.* Газетадан. *Бу болтларни, гайка бўлмагач, ҳеч нарсага ишлатиб бўлмас экан.* «Муштум».

БОЛТА 1 Бирор нарсани (ёғочни, гўштни ва ш. к.) чопиш, кесиш, ёриш учун ишлатиладиган, тиғи дастасига параллел металл асбоб. *Болта тушгунча, кунда дам олар.* Мақол. *Минг дарахтнинг бошини бир болта чопар.* Мақол. ■ *Ақлли, тўнғакнинг нозик ерини – ёриладиган ерини толиб туриб, болта уради – ақли билан ёради, ўзини қийнамайди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ҳовлида қор устида болта билан ўтин ёраётган йиртиқ-ямоқ тўнли бир йигит Элмуродни ишлаб чақирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Оёғига (ёки тағига, илдизига, томирига) болта урмоқ (ёки қўймоқ) Асосини, заминини бўшаштириб, қиркиб, ҳалокатга йўлламоқ, путурдан кеткизмоқ. *Ўз оёғингизга ўзингиз болта қўйманг, дейман! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Савдо ходими бўлиб ишлаган вақтида Мажид Қурбоновнинг нафс илдизига болта урилган эди.* «Муштум». *..менинг оёғимга болта урган шу бўлади.* «Муштум». *Узулм илдизига болта урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Болта (эркаклар исми).

БОЛТАЛАМОҚ Болта билан кесмоқ, чопмоқ.

БОЛТАТУМШУҚ *зоол.* Чумчуқсимонлар туркумининг тарғилбошлилар оиласига мансуб данакхўр, сайроқи қуш.

БОЛТАЧИ Болта билан иш кўрувчи; болта билан ишловчи. *Ўроқчининг минг ургани, Болтачининг бир ургани.* Мақол.

БОЛТАЮТАР *зоол.* Қарчиғайсимонлар оиласига мансуб, ўлимтиklar билан овқатланувчи йиртқич қуш. *Болтаютар одамга ва йирик сутэмизувчиларга ҳужум қилмайди.* *Базан каклик, қуён, суғурларга ҳужум қилади.* «ЎЗМЭ».

БОЛТИРИҚ *бот.* Крестгулдошларга мансуб кўп йиллик бегона ўт. *Болтириқ экинлар орасида, боллар, уватлар ва йул ёқасида ўсади.* «ЎЗМЭ».

БОЛТЛИ Болти бўлган, болти бор; болт билан маҳкамланган ёки маҳкамланадиган. *Болтли бирикма.*

БОЛ-ПАР, болупар [ф. *балوير* – қанот ва пат; ҳаракат эркинлиги]: **болупардан айрилмоқ** Энг яқин кишисидан, таянчигидан айрилмоқ; жудо бўлмоқ; қаноти қайрилмоқ. *Гулдай бахтим бор эди, чанг солиб, унга зомин бўлишди, қанотимни қайириб, болупаримдан айирдилар.* К. Яшин, Ҳамза.

БОЛУТ Қорақайингуллилар оиласига мансуб йирик дарахт; *айн. эман. ..икки жасур жангчи болут тағига дафн қилинди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

БОЛУТЗОР Болут дарахти билан қопланган ер, майдон. *айн. эманзор.*

БОЛЬШЕВИЗМ [р. *большой, больше* – катта; кўп] *эск. тар.* Большевиклар партияси амал қилиб келган назария ва сиёсий-партиявий оқим.

БОЛЬШЕВИК *эск тар.* Большевизм тарафдори, большевиклар партияси аъзоси.

Большевиклар партияси *эск. тар.* Россия социал-демократик ишчилар партиясининг 1903 йилдаги II съездида партия аъзоларининг кўпчилиги асосида ташкил топган партия.

БОЛҚИМОҚ *айн. балқимоқ.*

БОЛҚИН *бот.* Юлғундошлар оиласига мансуб, туксиз, барглари тухумсимон чала бута.

БОЛҚОН Бўлик, тўла. - *Тирик ҳам гап эканми, болқондек бола, – деб кулганича, яна ичкарига кириб кетмоқчи бўлди.* Ойдин, Гулсанам.

БОЛҚОР 1 Россия Федерациясидаги Кабарда-Болқория Республикасида яшовчи, туркий тилда сўзлашувчи туб халқнинг номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Болқор йигит. Болқор тили.*

БОЛҚОРЛАР Кабарда-Болқориянинг асосий (туб) аҳолиси.

БОЛҚУРАЙ *бот.* Соябонгуллилар оиласига мансуб, пояси ва илдизи сутли, кўп йиллик ўт.

БОЛҒА 1 Мих қоқиш, нарсаларни уриш, текислаш, эгиш ёки букиш каби иш-

ларда қўлланадиган, ёғоч ёки темир дастали асбоб. *Остонада мункайиб ўтирган чол ёнбошига қўйиб олган пақирдан қийшиқ-қинғир михларни олиб, болға билан тўғрилларди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Унинг [Замоннинг] бир қўлида мушук калласидай калтасоп болға, бир қўлида темир пона.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 тех. Металларга, умуман нарсаларга зарб билан ишлов берадиган оғир механизм. *Бир қозикнинг ерга кириши қийин бўлди, моторни бошқараётган йигит болғани анча юқоридан ташлади.* С. Юнусов, Кутилмаган казина.

БОЛҒАБАЛИҚ зоол. Бошининг икки ёнидаги ўсимтаси болғага ўхшаган, акуласимонлар туркумига мансуб балиқ.

БОЛҒАБОШ зоол. Сувга яқин ўрмонларда яшовчи, узуноёқ қушлар туркумига мансуб қуш, сояқш. *Болғабош кундузи офтобдан қочиб, ўсимликлар остида юради, шунинг учун «сояқуш» ҳам деб аталади.* «ЎЗМЭ».

БОЛҒАЛАМОҚ Болға билан урмоқ, болға билан уриб ишлов бермоқ. *..сандон устига қўйилган мис тунукани терлаб, бир меъёрда болғалаётган қотма арабга кўз ташламай шложимиз йўқ.* Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. *Корпусда металл болғалаш машиналарининг одатдаги шовқинини эшитмаймиз.* «Фан ва турмуш».

БОЛҒАЛИ Ўзбек уруғларидан бири.

БОЛҒАЧА I Кичкина болға. *Ниҳоят, докторим болғачасини тап эткизиб столга ташлади-ю, бурчакка бориб, қўл ювди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 анат. Одам ва сутэмизувчи ҳайвонларнинг ўрта қулоғидаги қулоқ пардасига ёпишган эшитув суюқчаларидан бири.

БОМАЗА [бо.. + маза] *айн. мазали.* *Барингани бомаза, Кийган кийими тоза.* «Гулнорпари».

БОМАСЛАҲАТ [бо.. + маслаҳат] *айн. бамаслаҳат.*

БОМБА [фр. bombe < лот. bombus — шовқин] Портлатувчи ёки ёндирувчи снаряд. *Атом бомбаси. Водород бомбаси. Бомба ташламоқ.* ■ *Мабодо атом бомбасини бир елкамга, водород бомбасини бир елкамга осиб қўйиб, шу Сотимхўжгага тегмасанг, ҳозир портлатвораман деса, портлатвор-е, жоним роҳат олади, дердим.* С. Аҳмад, Сайланма.

БОМБАОТКИЧ ҳарб. *айн. бомбомёт.*

БОМБАПАНА Бомба, ўқ ва ш. к. дан сақланиш учун махсус қурилган жой. *Бомбапана қурмоқ.* ■ *Йул портлади, ўзин урди бомбапанага.* Газетадан.

БОМБАРДИМОН [фр. bombardement — бомба ташлаш; ўт очиш] Бомба ташлаш, бомба ташлаб қириш. *Бомбардимон қилмоқ.* ■ *Бомбардимон кучайгандан кучайиб борди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Кичкина станцияда батальон поезддан тушишга улгурмасданоқ, бомбардимонга учради.* Ойбек, Кўёш қораймас.

БОМБАРДИМОНЧИ I Бомбардимон қилишга мослашган (самолёт). *Бомбардимончиларнинг ҳужуми 15 минут давом этди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Фронлда бомбардимончи самолёт учса, ҳамма тупроққа кириб кетгудай бўлиб, ерга ёпишарди.* А. Мухтор, Асарлар.

2 с.т. Шундай самолёт учувчиси.

БОМБОМЁТ ҳарб. Тузилиши миномётга ўхшаш отиш қуроли, бомбаоткич.

БОМДОД [ф. بامداد — саҳар, тонготар] **I дин.** Эрта билан кун чиқмасдан ўқиладиган биринчи намоз. *Муздай куз сувига юзқўлини ювди-да.. ўчоқ бошида ивирсиб юрган хотинидан сўради: -Онаси, болангиз бомдодга чиқиб кетдими? М. Исмоилий, Фарғона т.о.* *У, бомдодни адо этгач, харсангтошлар оралаб шарқираб оқаятган сой бўйига тушиб, табиатнинг мислсиз жамолини томоша қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Бомдод намози *айн. бомдод I.* Мақсуд қори бомдод намозидан бугун эртарақ қайтди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Сешанба куни бомдод намозидан то тушга қадар Вафо аттор интиқ бўлиб Кимёхонни кутди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 Эрта тонг пайти; саҳар. *Бомдодда турмоқ.* *Бомдод билан жўнамоқ.* ■ *Осмонда юлдузлар чарақлар, Етти қароқчи мағриб уфқида ёнбошлаб ётар, бомдодгача бир неча соатгина қолган эди.* С. Сиёев, Аваз. *Утиришма тонгга яқин тугади. Сайфий бомдод маҳали.. чиқиб кетди-ю, тўйхонага қайтиб келмади.* С. Сиёев, Аваз.

БОНГ [ф. بانگ — қаттиқ қичқирик, фарёд; шовқин] **I** Баланд овоз, қаттиқ товуш, ҳайқирик. *..замондан, ҳақсизликдан, зулмдан норозилик бонги тобора жаранглай берди.* А. Муҳиддин, Ҳада.

Бонг урмоқ Баланд овоз билан даъват қилмоқ, ҳайқирмоқ. *Йигитлардан бири.. йўғон товуш билан атрофга бонг урди: -Юравер! Майдонга чиқиб, рўйирост чиқиб, ҳақимизни дов қиламиз!* Ойбек, Танланган асарлар. *Нарзи Ражабов сиймоси кўз ўнгимда қад кўтарди, назаримда, гўё у қурултой минбарига чиқиб бонг урарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Кўнғироқ, занг; чақирӣқ. *Суюнчини бер, ҳаммамиз орзиқиб кутган ғалаба бонги чалиняпти!* С. Кароматов, Олтин кум. *Шу пайт бригада шийпонидан теримчиларни тушликка чорловчи бонг эшитилди.* М. Хайруллаев, Кўнғил.

БОНУ [ф. بانو — муътабар аёл, хоним] **1** эск. Юқори табақалар, зодагонлар авлодига мансуб аёллар унвони.

2 кўча Муътабар, эътиборли аёл. *Озар бунда, белорус бор, гуржи, латиш, Қоратегин, Олтойдан не бонулар ҳам.* Мирмуҳсин, Асарлар.

3 Хурмат юзасидан аёллар исмига қўшиб ишлатилдиган сўз. *Шаҳрибону, Нигорбону.*

БОНУС [лот. bonus — яхши, марҳаматли] ҳуж. Турли хил муносабат билан қўшимча ҳақ (мукофот, қўшимча дивиденд ва б.) тўлаш.

БООБРЎ [бо.. + обрў] айн. обрўли. -*Ахир Қутидор ҳам бообрў одам-да, — деди биринчи киши.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сирож махсум маҳалланинг бообрў кишиларидан эди.* «Шарқ юлдузи». *Сиз, понсад, бекнинг маслаҳатдон, бообрў кўрбошларидан бирисиз.* К. Яшин, Пьесалар.

БООДОБ [бо.. + одоб] айн. одобли. *Наҳотки, шундай мулоим, боодоб қиз чакки оёқ бўлса.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. *Юришинг боодоб, ширин сўз бола.* «Равшан».

БОП [ф. باب — лойиқ, мос, мувофиқ] **1** Тўғри келадиган, талаб қилингандек; жуда мос келадиган, муносиб. *Уйлаб кўрсам, сарқотиб одамга шундан боп соғга йўқ экан.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Текин бойлик ахтаргунча Ўзингга боп ҳунар топ.* «Ақл ақлдан қувват олади». *Қиз йигитдан гап кутар, йигит эса у боп гап қидирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Белги-хусусияти ижобий, талаб даражасида, яхши. *Ким минса, шу билар отнинг бопини, Сайис олар илдам отнинг тобини.* «Ҳасанхон».

3 Қўшма сўзларнинг иккинчи қисмида «мос», «муносиб», «тўғри келадиган» маъноларини ифодалайди: *оммабон, деҳқонбон, уруғбон, этиқбон каби.*

БОПЛАБ **1** Бопламоқ фл. рвдш.

2 рвш. с.т. Ижросини ўрнига қўйиб, ўринлатиб, ўхшатиб. *Ёрмат.. қочган болаларнинг орқасидан боплаб сўкишни мўлжаллади-ю, лекин қаерда, кимлар ўртасида турганини дарҳол эсига олиб, товушини ҳалқумида бўғди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ушанда ичига ях кўмилган қор билан боплаб туширган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОПЛАМОҚ **1** Ижросини ўрнига қўймоқ, кўнғилдагидек қилиб бажармоқ, ўринлатиб бажо келтирмоқ, қойил қилмоқ. *Аммо келин мантини яна боплабди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Хотиржам бўлинг, разрядли устамиз, боплаймиз.* С. Аҳмад, Сайланма. *Чойни ҳам хўп боплаб дамлабсиз-да, Рокия она.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

2 Фириб бермоқ, панд бермоқ. -*Бопладимми, — деди Набиғул кетига қараб, — йилига олти сўм эмиш, олти тийин бермасман!* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтақ.

3 Адабинини, таъзирини бермоқ. *Боплаб пустагимни қоқишибди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. -*Нишолдани маза қилиб еб ўтирган ҳов ану саллаликни кесак билан боплайми?* — деди Маҳмуд. Ойбек, Танланган асарлар. -*Э сўраманг, — деди Исломов, — Зиём Вазиров мени боплади.* «Муштум».

БОПТА шв. Белги-хусусияти талаб даражасида; тўғри келадиган, муносиб, боп, мос. *Ғанивой жуда бопта иш қипти, бунақа ишни йигитнинг хўрози қилади.* С. Аҳмад, Лочин. *..ойинг билан магазинга чиқинглар-да, етмаганига қўшиб, битта бопта костюм олинглар..* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Ўрнига тайин қилинган кишинглар ҳам бопта тушмабди.* С. Аҳмад, Ҳуқм.

БОР **1** **1** Қўлда, ихтиёрда ёки, умуман, воқеликда мавжуд бўлган; мавжуд. *Бор имкониятлардан фойдаланмоқ.* *Бор кишилар билан иш бошламоқ.* *Бор маблағларни аниқламоқ.* ■ [Отабек] *Бир оз кучини йиғиб олгач, ҳиқилдоқни бор кучи билан сиқа бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кесим өзф. Булади; мавжуд. *Бугун мажлис бор. Отангиз борми? Кўнғилдан кўнғилга йўл бор.* Мақол. *Ўз дўстим деб сир айтма, Дўстингнинг ҳам дўсти бор.* Мақол. ■ *Ҳўш, Содиқ*

полвон, ишлар қанақа, Тошкентда нима гаплар бор? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Инсон борки, ҳаммаси орзу-умид, мақсад ва ният билан яшайди. Газетадан. Азизанинг тикилиб турган кўзларида даҳшат аралаш ғазаб бор. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Қирқ ўғилнинг орасида бир ёлғиз қиз бор эди. Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз. Ҳали тонг отишига анча бор. С. Аҳмад, Сайланма.

Бормисиз ёки бор экансиз-ку! Узоқ вақт кўринмай, бедарак бўлиб кетган киши келганда ёки бирор киши кўнгилдагидек иш қилганда, унга хитобан, миннатдор оҳангда ишлатиладиган ибора. *Уста Олим келувчининг истиқболи учун ўрнидан турди: -Э уста Фарфи, келинг, келинг, бормисиз! - деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бор бўлинг!** Яшаб юринг, ўлманг (кўпинча «ҳорманг!» сўзига жавобан ишлатилади). [Давлатёр:] -*Ҳорманг, ўртоқ муаллим! Элмурод тўхтади: -Ҳа, бор бўлинг, ишлар қалай? П. Турсун, Ўқитувчи. -Э, ҳа, бор бўлинг, ойим қиз, - деди Элмурод, - ишларингиз қалай, ҳеч кўринмайсиз? П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 Бойликка, давлатга эга бўлган; бой, бадавлат. *Бор бўлсанг, кўролмайди, йўқ бўлсанг, беролмайди.* Мақол. *Бор мақтанса, топилур, йўқ мақтанса, чопилур.* Мақол. ■ [Ёрмат:] *Ука, бор-борича, йўқ ҳолича, иш-қилиб, бир кунимиз ўтиб турибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Қанча бўлса — шунча, ҳаммаси борича. *Бор гапни айтиб бермоқ. Бор борини ейди, уятсиз орини ейди.* «Қанотли сўзлар». ■ *Ёввойи чўл буюк кенгликда менга борин очиб ташлади.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

Айтганича (ёки деганича, мақтанганича) бор Худди айтганидек, шундай деб айтишга (дейишга, мақташга) арзирли. - *Тўйбеканинг мақтаганича борми? - Бор, - деди қутидор, - ..худо кишига ўғил берса, шундайини берсин-да.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қосимжон бойваччанинг уйларига кўп келаман-да, биламан. Арслон, арслон деганича бор.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. **Бор бўйича** 1) бошират-оёқ; бутун борлигича. *Бор бўйича суратга олмоқ;* 2) кўчма тўлиқ равишда, бутунича. *Масалани бор бўйича қўймоқ. Бўлса бордир* Балки шундайдир; эҳтимол; шундай бўлса ажаб эмас. *Келган бўлса бордир. Айтган бўлса бордир. Жон бор* Асос бор, тўғри. *Бу гапингизда жон бор.* Н. Сафаров, Жасорат-

нинг давоми. **Шуниси (ёки шунчалиги)** ҳам борки Шуну ҳам айтиш керакки.. Шуну ҳам эътиборга олиш керакки.. *Аммо шуниси ҳам борки, кейинги вақтларда Азизбек Қўқоннинг ёрлиқ ва фармонларини илтифотсиз қолдира бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Эс (ёки ақл) борида** Вақтни қўлдан бермай, ўз вақтида. [Юсуфбек ҳожми:] *Ҳозир сизларга икки йўл бор: ўғил-қизингни сотиб бўлса ҳам, ўттиз икки тангани Азизбек хазинасига тўлаш ёки эс борида этакни ёниб, Азизбекни орадан кўтариш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўли бор** Иштироки бор, иштирок этган, қатнашган. [Мансур:] *Зухранинг йўқолишида бу афандининг қўли бор. Иши терговга берилсин.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

5 3-ш. эгалик қўшимчасини олган отлар билан «бирор нарсага эга» маъносига таркибли сифат ҳосил қилади. *Пули бор одам. Қизи бор уй доим саришта.* Мақол. *Ўғли борнинг ўрни бор, Қизи борнинг қадри бор.* Мақол. ■ *Ҳар бир ақли бор одам қовунга ниёз қўшиб ейиш нотўғри эканини билса керак? А. Қаҳҳор, Мунофиқ.*

6 Риторик сўроқ гапларда «аслида йўқ, мавжуд эмас, топилмайди» каби инкор маъноларини ифодалайди. *Дунёда тўғри яшаб, юртга хизмат қилиб ўтишдан ортиқ бахт борми инсон боласи учун?* Т. Ашуров, Оқ от. *Ахир, инсоф, виждон деган нарса борми сизда? С. Аҳмад, Юлдуз.*

БОР II [ф. بار — марта] *кт.* Марта, дафъа, қарра. *Бир терининг ичида қўй неча бор семириб, неча бор озар.* Мақол. ■ *Равшан унинг чехрасио чуқур ботган кўзларида илк бор изтироб тантанасини кўрди.* «Ёшлик». *Бу борада Абдуваҳҳоб билан кўп бор маслахатлашганди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки соя бор. *Сирасини айтганда, минг бор эшитгандан бир бор кўрган афзал.* «Ўзбекистон қуриқлари».

БОР III [лот. borium, borax < а. بورق — танакор; селитра] Менделеев даврий системаси III гуруҳидаги кимёвий элемент. *Минерал сувларнинг шифобахшилиги сабаби уларнинг таркибида.. йод, бром, бор, литий, барий, стронций каби моддалар бўлишидир.* «Фан ва турмуш».

БОРА I [ф. باره — марта] *кт.* I Марта, қарра. *Яраланган Абдулла хумор кўзларини ўз она диёрининг хусну жамолига сўнги бора ташлайди.* Б. Бойқобилов, Алангали юраклар. *Суна устидаги сўри ҳар замон тўрт*

томонга чайқалиб.. теваракка ҳусайни
ғужумларини бир-икки бора узиб ташлади.
А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ү.-п. к. қўшимчаси билан келиб, кўмакчи ва-
зифасида қўлланади. *Худди шу борада ўртоқ
Нурмухамедов билан жанжаллашиб ўтирган
эдик. «Муштум».* - *Қўп улуг иш бўлади, бу
борада қўлдан келган ёрдамни дариг тут-
маймиз, — деди мулла Исмоил. «Муштум».* У
деҳқон кўнглига маъқул тушган янги нав
борасида сўзларди. С. Маҳкамов, Деҳқон
қувончи. *Албатта, Турсунбой ташаббускор-
лик ва тасвирий санъат борасида Асадаг бас
келолмайди. «Муштум».*

БОРА II [юн. boreas — шимол шамоли]
Денгиз бўйи худудларида қишда тоғ бағридан
пастга қараб эсадиган кучли совуқ шамоил.
*Бора эсанда, ҳавонинг температураси кес-
кин пасаяди.. «ЎЗМЭ».*

БОРА-БОРА I Бормоқ фл. тақр. рвдш.
*Бора-бора куз илғамас кенгликларга чиқдик.
Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

2 рвш. Вақт ўтган сари, борган сари,
аства-секин, тобора; кейинчалик, пировар-
дида. *Бора-бора суҳбат жиловни унинг қўлига
ўта бошлади. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўл-
лар. Бора-бора фикримга фикр, ақлимга ақл
қўшиладигандек бўлаверди. Х. Тўхтабоев, Ши-
рин қовунлар мамлакиети. Бора-бора Фойиб-
жон билан иноқлашиб кетдик. М. Жўра,
Изтироб. Дунёдаги барча нарсалар унутилгани
каби, ўша гўдаклик хотираси ҳам бора-бора
тонгги тумандай тарқалди-кетди. Ж. Аб-
дуллахонов, Орият.*

БОРАКАЛЛО с.т. айн. баракалла. ■
*Боракалло, гўшт тўғрашда сенга етадигани
йўқ. К. Яшин, Ҳамза. -Муборак, муборак!
Боракалло, мирзо Анвар! — деди. А. Қодирий,
Меҳробдан чаён.*

БОРАСИДА кўм. вэф. қ. бора. I 2.

БОР-БУД Бисотдаги бор нарса, мол-
мулк, буд-шуд. *Шўро давлати бор-будимни
тортиб олди. Ҳ. Фулом, Машғал. Уйига бирон
меҳмон, айниқса азиз меҳмон келса, бор-
будига кифояланмай, оёғи куйган товўқдай
югуради, ўзида бўлмаса, қўшнисиникига югу-
ради. С. Нуоров, Нарвон.*

БОРГОҲ [ф. بارگاه — подшоҳ саройи,
қабулхонаси; подшоҳ чодир] эск. кт. Мах-
сус ижозат билан кириладиган жой, подшоҳ
ва хонларнинг қабулхонаси. *Рафқон ва Шўр-*

*сув даштида душман билан тўқнашувни хаёп
қилиб, Рафқон текислигига боргоҳ қурди.
Мирмуҳсин, Меъмор. Эрта тонгда боргоҳ-
лар йиғиб олинди, саркарда Амир Довуд бар-
лос олинди, қўшин яна йўлга тушди. Мир-
муҳсин, Меъмор.*

БОРДИ-КЕЛДИ I Бир-бириникига бор-
риб-келиб туриш, бориш-келиш, ўзаро
яқин алоқа. *Кейин-кейин оилавий борди-
келдига ҳам ўтдилар, эски гиналар унут
бўлди. Э. Аъзамов, Жавоб. Икки томон —
ота-оналаримиз орасида борди-келди бош-
ланиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. Уша
вақтларда Зокир Фаридани унутмиш учун
Лола билан борди-келди қила бошлаган эди.
Очил буни кўриб, тутаб кетди. П. Қодиоров,
Уч илдиш.*

2 Бирор манзилга бориб, ундан қайтиб
келишгача бўлган масофа. *Ҳозир борамиз,
борди-келдиси машинада бир ярим соатлик
йўл. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

3 Кўчма Турмушда учраб турадиган май-
да-чуйда, икир-чикир ташвишлар, машақ-
қатлар. *Эргаш ҳали гўдак эди, дунёнинг борди-
келдисини билмас.. эди. П. Турсун, Ўқитувчи.
Юнусали ота шу кунгача уларнинг борди-
келди гапларига аралашмай, чидаб келарди.
С. Аҳмад, Уфқ.*

БОРДИ-Ю шарт. боғл., с.т. Мабодо,
агар, башарти. *Борди-ю, ҳеч нарсага эриша
олмасак, режа бузилади. Х. Тўхтабоев, Йил-
лар ва йўллар. ..кўзига тўсатдан Канизак
кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кетди:
«Борди-ю, шу бўлса-чи?» А. Қаҳҳор, Кўшчи-
нор чироклари.*

БОРДОН [ф. باردان — катта хуржун] I Қо-
биғи олинмаган қамишдан бўйрага ўхшатиб
тўқилган қалин, дағал тўшама. *Қамишдан уй-
рўзғор учун бордон ва бўйра тўқишади: меваларни
қуритишда фойдаланилади. М. Тўйчиев,
Қамиш. Низомжон бордонни шитирлатмай,
оҳиста кийиниб, чодирдан чиқди. С. Аҳмад,
Уфқ. Катта кўчани кесиб ўтадиган ариқ
бўйида сершоҳ тол тагига сув секиб, бордон
тўшаб қўйилган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Шундай тўқимадан тайёрланган мах-
сус қоп, идиш. *Бир бордон бугдой. ■ Уч олиш-
нинг моҳирисан танқид этган кимсадан,
Шахсият дони қўйилган ё чувўқ бордонмисан?
Ж. Абдулла, Кимсан?*

БОРДОНДАЙ, -дек с.т. Бордон (қоп)
сингари, семиз, гавдали одам ҳақида. *Бордон-*

дай хотин. ■ Рўзгорни қўлингга олиб, бордондай семириб утирасанми? Ойбек, Танланган асарлар. Сарикқина, чилтондай ориққина қизингни бордондай семиртириб юборди. Ойбек, О. в. шабадалар.

БОРДОНЧИ Бордон тўшама ёки қопни тўқувчи уста. Ҳамма айб бордон тўқийдиган устада. Агар бордончи сийрак тўқимаганда, бундай аҳвол бўлмас эди. «Муштум».

БОРЖОМ[И] [ғруз. Грузиянинг Боржоми шаҳри номидан] Шифобахш минерал сув. Зардаси қайнаган кишиларга бирозгина сув ёки боржом берилса, ошқозон суюқлигининг кучини камайтириб, енгиллик келтириши мумкин. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

БОРИ Ҳаммаси бўлиб; бор-йўғи; атиги, бўлгани. Айтадиган гапининг бори шуми? Сўзлашувдан.

БОРИБ-БОРИБ I Бормоқ фл. тақр. рвдш.

2 рвш. Охири, пировардида, пироварднатижада. Саид бориб-бориб ўша уй бекаси Малоҳатга уйланган. А. Мухтор, Чин муҳаббат. Бориб-бориб ўз маҳалламизнинг болалари ҳам мени келгинди, деб ўйинга қўшмайдиган бўлишган эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БОРИ-ЙЎҒИ қ. бор-йўғи. Бори-йўғи қафтдек келадиган эски ошхонанинг томини қайта ёпиш учун нари бориб, бери келдим. «Муштум».

БОРИНГКИ крш с. Хуллас, қисқаси. Боғда олма, узум .. борингки, йўқ нарсанинг ўзи йўқ. ■ Бегим.. сизда виждон, инсоф, вағда, вафо, яхшилиқни билиш, борингки, одамгарчиликдан ҳеч гап йўқ эмиш. А. Қодирий, Утган кунлар.

БОРИЧА рвш. Бориға қараб; бориға яраша; имконияти доирасида, қўлдан келганча, борини ишга солиб. Бор — борича, Йўқ — ҳолича. Мақол. Ҳар ким борича полвон. Мақол. ■ Кучим борича дарвоза томонга югурдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. У ўзини имкони борича бепарво тутишга ҳаракат қилди. Т. Ашуров, Оқ от.

БОРИШ-КЕЛИШ I Бир бориб, қайтиш. Қишлоғимизга бориш-келиш — олтимиш километр.

2 Ўзаро яқин муносабат, ўзаро алоқа; борди-келди. Қариндошлар билан бориш-келишингиз борми? ■ Мулла Туроб.. ҳеч бир киши билан бориш-келиш қилмас экан. С. Ай-

ний, Эсдалиқлар. ..ўзбеклар, қозоқлар, қирғизлар, тожиклар нечалаб довон ошиб, бориш-келиш қилиб турганлар. Газетадан.

БОРИШЛИ-КЕЛИШЛИ фольк. айн. бориш-келиш. Боғбон бўлиб қизил гулин терайик, Боришли-келишли бўлиб юрайик. «Ёдгор».

БОР-ЙЎҒИ I Бисотида, ихтиёрида бўлган ҳамма нарса; бойлик, буд-шуд. Қумда таланиб, бор-йўғидан ажралган кичик карвон сочилган нарсаларни йиғиб, отларни эгарлаб, араваларга қўйишга ҳозирлик кўрди. Мирмуҳсин, Меъмор. Бечоранинг бор-йўғи, пешонасидаги боласи шу — бизнинг келинимиз. А. Қодирий, Утган кунлар.

2 Дарағи, борлиги ёки йўқлиги. Бор-йўғини билмайман, Бол тилайди томоғим. Мақол. ■ Қанча элат Бойсидан кетди. Шунча вақтдан бери бор-йўғи маълум бўлмай ётган.. «Ёдгор».

3 Ҳаммаси бўлиб; атиги, фақат. Ҳа, дарвоқе, чўпон-чўлиқлар қишлоғи бор-йўғи ун икки хонадонли қишлоқ. «Ўзбекистон кўриқлари». Томонларнинг келишувига мувофиқ, бор-йўғи олти партия ўйналиши керак эди. «Гулдаста». Биз бор-йўғи уч жонмиз, уч коса етади. С. Сиёев, Ёруғлик.

БОРЛАМОҚ I Пўлат ёки бошқа металлдан тайёрланган буюмлар сиртини борга тўйинтирмақ. Борлаш натижасида буюм сирти қаттиқлашади, иссиқча ва ейлишига чидамлиги ошади. «ЎЗМЭ».

БОРЛАМОҚ II шв. Хабар олмоқ, ҳолаҳвол сўрамоқ.

БОРЛИК I Бор бўлишлик, мавжудлик. Пул борликка бор-у, оз-да. ■ Бир нарча ерларинг борлигини эшитар эдим, қўлларингдами? Ойбек, Танланган асарлар. Отабек Зайнабнинг шу қадар юрак дарди борлигини биринчи марта билар эди. А. Қодирий, Утган кунлар. Аскарлар деворни уриб, орқасида ҳавол ер борлигини билди. Ж. Шарипов, Хоразм. Тавба, хўп аломат одам-да. Бу қўтир дунёда шунақа одамохунлар борлигига ҳеч ақлим етмайди. Бор экан-да! М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Бойлик; тўқлик. Борликдан мақтанма. Мақол.

БОРЛИҚ I флс. Инсон онги ва сезгисидан ташқаридаги объектив дунё, олам, мавжудот. Аҳмад кўчага чиқди. Кун иссиқ, борлиқ лов-лов ёнарди. Ф. Мусажонов, Ҳим-

мат. ..чўл ҳам, бутун борлиқ ҳам ноз уйқуда ётгандек. «Ўзбекистон кўриқлари». Интилар борлиқни инсон Баркамол этмоқ учун, Не ажаб, инсонни борлиқ Баркамол этган эмас. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 Кишининг вужуди, жисми, туриш-турмуши. Борлиғим муҳаббатингиз алангаси билан туташгани ҳолда завжингиз Отабек. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Оғриқ унинг бутун борлиғини чулғарди. «Ёшлик». Дарё ёқасида ўтириб, бутун борлиғи билан кўшиқ айтаётган қизга кўзим тушиди. «Шарқ юлдузи». Борлиғидан совуқ тер қуйилиб кетди. Х. Тухтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

3 Барча, ҳамма, бутун. Ўзбек ойим ўғлининг «ўлганнинг устига чиқиб тепиш» қабилдан бўлган бу ҳаракатидан тутуни кўкка чиқиб, борлиқ қаҳр-ғазабини эри устига тўқади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОРМОҚ 1 Сўзловчининг турган жойидан узоқлашмоқ, нари кетмоқ; бирор жой (манзил)дан иккинчи жой (манзил) томон ҳаракат қилмоқ, йўл олмоқ; наридаги бирор манзилга етмоқ. Ҳозир институтга бораман. ■ -Нима бўлди сизга, қайёққа борасиз? — Марғилонга. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Боринг, Насибани мактабдан айтиб келинг, иссиғида бора қолайлик. А. Қаҳҳор, Асарлар. Сидиқ-жоннинг назарида, агар [Шарофат] шу кайфиятида кетса, шу ердан борибоқ, жўрттага бир бўйни йўғонга тегадиган. А. Қаҳҳор, Асарлар. Шу ердан.. Шайхонтовургача қанчада борасиз? — Кўз очиб юмгунча. Ойбек, Танланган асарлар. Эртасига у мактабга бормади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Умуман, бирор йўналишда, йўлда нари томон ҳаракат қилмоқ, илгариламоқ, узоқлашмоқ. Поезд.. бепоен саҳродан борар эди, эртасига эрталаб бирор соатга яқин тўхтаб қолди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Қизни излаб, узоқ боргач, унинг кўчасида тўхтади. Ойбек, Назр қидириб. Биз олға бораверамиз.. А. Қаҳҳор, Асарлар.

3 Жўнатилган, тарқатилган жойидан, манбаидан наридаги, мўлжалдаги жойга етмоқ (овоза, гап, хат-хабар ҳақида). Сиздан бир марта ҳам хат бормади. ■ Бу гаплар амирзода қулоғига бориб етганига асло шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Мирмуҳсин, Меъмор. Бўтабай ўйлаб туриб: -Бизнинг қишлоқдан ҳам маълумот борган экан-да, а? — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Бирор транспорт воситаси билан нари томон юрмоқ, силжимоқ, узоқлашмоқ. Автобусда бормоқ. Самолётда бормоқ. ■ [Қурбон ота:] -Намангангача машинада борсангиз, у ёғи яқин, — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Бирор жой, объект ёки шахс томон йўналмоқ, ўша жойда ёки шахс ҳузурда бўлмоқ; ташриф буюрмоқ. Тўйга борсанг, тўйиб бор. Мақол. ■ Тағин бир марта Талъатнинг олдига боришига тўғри келади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Юсуфжон Ғиёсов ўрнидан туриб, дераза ёнига борди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Амаллаб яқин борганида, бахт деган ўша нур яна бир олам нарига кетиб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Фуломжон ҳокимни кутгани бормади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бирдан уйига, болаларининг олдига боргиси келди. С. Аҳмад, Уфқ.

6 Доимо бир йўналишда юрмоқ, қатнамоқ. Ишга бормоқ. ■ Ғижим рўмол тўқийман, Мактаб бориб ўқийман. «Қўшиқлар».

7 Ўз иши, фаолиятида ёки тараққиёт жараёнида бирор йўлдан кетмоқ, бирор йўналишда ҳаракат қилмоқ. Ўзбекистон демократик жамият қуриш йўлидан бормоқда. ■ Чин инсон, ёмонлар бўҳтон қилганда ҳам, тўғри йўлдан адашмай бораверади. Газетадан. Улар ўзларига, ўз ерларига, ўз уйларига ҳаёт, сув келтириш учун.. курашга борадилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

8 Қўйилмоқ, кўрсатилмоқ (спектакль, томоша ва ш.к. ҳақида). Кинотеатрда янги фильм бораёттир.

9 Давом этмоқ, бўлмоқ, кетмоқ, ўтмоқ, кечмоқ (иш, суҳбат, вақт ва ш. к. ҳақида). Қизгин баҳс бормоқда. Гап ёш мутахассислар ҳақида борди. Кунлар кетидан кунлар борар эди.

10 с.т. Сиғмоқ, бемалол кирмоқ. Тахта қаттиқ экан, миҳ бормаяпти. Этик оёғимга бормаяпти.

11 Сони, миқдори, катталиги жиҳатидан маълум юқори чегарага, даражага етмоқ, эришмоқ. Қўйлар сони беш юзга борди. Хонанинг узунлиги тўрт метрга ҳам бормаиди. ■ Одамда мия нустроғининг сатҳи, ўртача олганда, 1250 кв. см. бўлиб, отда 350 кв. см. га ҳам бормаиди. «Анатомия».

12 Давом этиб, ривожланиб, бирор даражага етмоқ, бирор оқибатга келмоқ. Аҳвол шунгача борди. ■ Отабек ёрилиш даража-

сига бориб қайтди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бир ўзингиз кучанганингиз билан узоққа бора олмайсиз. С. Сиёев, Ёруғлик.

13 Ўтиб, кечиб, муайян паллага, вақтга етмоқ (вақт ҳақида). Тонг отарга бориб, кўзи ёриди. ■ Кўчаларда найзабозлик жанги бошланиб кетди.. ярим кечага борганда, икки томон аралашиб кетди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Бемор яна кўзини юмди, шу юмганича очмади — саҳарга бориб узилди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

14 Маълум ёшга кирмоқ, етмоқ. Солиҳ Махдум ўттизга борганда, мактабдорлиги ҳам яхшигина шухрат топади.. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Дўппифуруш — эллика бориб қолган одам. А. Қаҳҳор, Асарлар. Катта — ўгай қайнона, ёши олтмишларга борган, семиз, забардаст, димоғдор кампир эди. Ойбек, Танланган асарлар.

15 Етакчи феъл ифодалаган иш-ҳаракатнинг: а) даражама-даража ривожланишини, кучайиб ортишини билдиради. Қор ва шамол кучай борди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳозир косиб билан деҳқоннинг сабр косаси тўлиб боряпти. С. Сиёев, Ёруғлик. Ҳазал интиҳосига етган сари Авазнинг чехраси ёришиб борарди. С. Сиёев, Ёруғлик. Серқўёш ўлкамиз халқимизнинг бунёдкорлик меҳнати туфайли тобора гузаллашиб бормоқда. Газетадан. Душман танг аҳволда қолган, қуршов ҳалқаси тобора торайиб борарди. Газетадан; б) давомийлигини билдиради. Нима бўлса ҳам, теварагидаги кўклам безакларини кўздан кечира борадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мاستон уни орқасидан суяб борди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Матқовул ака одамлар орасидан аста ўтиб борди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.; в) тугалланганлигини билдиради. Зайнаб жуда ишонган ҳолда ўз уйига етиб борди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ён-бошдаги хонани тақиллатмасдан кириб борди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Уч кун деганда шаҳарга кириб бордим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

16 Жўналиш келишиги шаклидаги айрим мавҳум отлар билан ишлатилади ва маъносига кўра бош келишик шаклидаги айна шундай отлар билан келган «қилмоқ» сўзига тўғри келади, мас.: андишага бормоқ — андиша қилмоқ. ■ Тоҳиржон болалигига бориб, тихирлигини қўймади. Н. Мақсудий, Умидли бола. Жувон бу гапни ҳазил аралаш айтдимми, чин айтдимми — Сидиқжон фарқига борол-

мади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бўтабой ҳовлидаги супада чалқанча ётиб, минг хил хаёлларга боради. С. Аҳмад, Ҳукм. Келганим унга ёқмади шекилли, деган андишага ҳам борди. Ойбек, Танланган асарлар.

17 Қўшма феъл таркибига киради, мас.: бориб етмоқ, бора келмоқ. ■ Ўзбек ойим ўрта эшикка бориб етмаган ҳам эди, нариги ёқдан қўшинининг боласи югуриб кириб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Олиб бормоқ 1) бошлаб, йўл кўрсатиб, бирга бормоқ. Жўнар олдида Урмонжон Сидиқжоннинг қулоғига: — Меҳмонларни бизникка олиб бор, мен орқаларингдан етиб бораман, — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) элтмоқ, элтиб бермоқ. Бу нарсаларни уйга олиб бор. ■ [Йўлчи] Анча ергача кузатиб, уни [Ёрматни] турмага олиб боришларини англагач, ноилож орқага қайтди. Ойбек, Танланган асарлар; 3) узатмоқ, чўзмоқ. [Отабек] Эшик занжирига қўлини олиб боргани ҳолда, ўйланиб тўхтади ва эшикни очмай, орқасига қайтди. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 4) бирор даражага, чегарага еткизмоқ. Биринчи квартал режасини 150 фоизга олиб бордик; 5) бошқармоқ. ..Эргаш Ҳамроқулов раислик қилиб, мажлисни олиб бормоқда. П. Турсун, Ўқитувчи; 6) мунтазам равишда амалга оширмоқ, ўтказмоқ. Иш олиб бормоқ. Тажриба олиб бормоқ. ■ Одамларнинг ўт кечиб, сув кечиб олиб борган курашлари натижасида турмушлари қандай ўзгарганлигини кўрсатмоқчи, холос. А. Қаҳҳор, Йиллар.

Бориб турган Бирор белги-хусусиятнинг ортиқлигини ифодалайдиган ибора. Бориб турган ёлғончи. ■ Мен бўлсам, отам бориб турган камбағал бўлгани учун, у ўртоғимга узил-кесил жавоб қила олмасдим. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. Борса келмас фольк. Борган одам қайтиб кела олмай-диган, жуда хатарли афсонавий жой. Энди унинг зўравонлик қиладиган замони борса келмасга кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. Уч кун ичида уста Юнуснинг авзойи ўзгариб.. табибнинг берган дориси ҳам кор қилмади шекилли, борса келмас сафарга отлангани ростга ўхшаб қолди. С. Абдулла, Соялар. ..аллақайси гўрга, «борса келмас»га узатилган экан. Ойбек, О.в. шабадалар. Нарн борса қ. нарн. Ой бориб, омон кел қ. ой. Пичоқ бориб суякка тақалди қ. суяк. Тил бормайди қ. тил 2. Оғиз бормайди айн. тил бормайди. Қумушнинг

«йўқ» дейишга оғзи бормай, «майлингиз, оғир бўлмаса», деб жавоб берди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғози ўзи гапиришга оғзи бормай, «сен гапир» дегандек, Умаралига қаради.* И. Раҳим, Ихлос. **Юрак бормайди** Юрак бетламайди, юрак безиллайди. **Қайга борай?** Нима қилай, қаердан ва нимадан нажот топай? *Ўзимдан чиққан балого, қайга борай давога?* Мақол. **Қўл бормайди қ. қўл.**

БОРОНА [умумславянча: бор — кесиш] Ҳайдалган ернинг юза қисмини текислаш, кесакларни майдалаб, қатқалоқни юмшатиш ва бегона ўтларни йўқотиш учун ишлатиладиган қишлоқ хўжалик қуроли; сихмола. *Дискли борона. Тиркама борона. Борона қилмоқ.* ■ *Плуглар орқасига тиркалган бороналар.. ханжар тишлари билан кесакларни чайнаб.. борарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Аввалги йиллар Кенжабой ака боронани серунум ва сифатли қиладиган мола ўйлаб чиқарган.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

БОРОНАЛАМОҚ Ҳайдалган ерни борона билан юмшатмоқ, текисламоқ, молаламоқ. *Эртага бороналаб, енгиш мола орқасидан тракторда экавериш керак.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Бороналаш билан бир вақтда тупроққа маҳаллий ўғит ҳам солиб кетишди.* Газетадан.

БОРТ [нем. Bord ёки Borte — чекка, ён] **1** Кема, космик кема, юк машинаси, самолёт ва ш. к. нинг ёни, ён девори. *Машина шитоб билан тепаликка тирмашиб, оғир юкдан бортлари бетиним ғичирлаб бормоқда.* Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил. *Тўрабек бортга суяниб ўтирган еридан алам билан тўлғаниб қўйди.* М. Мансуров, Ёмби. *Бортига «ғўшт» деб ёзилган машина ўқдай учиб келди-да, омборхона олдида тўхтади.* Газетадан.

2 Келишиқ аффикси билан келган шаклларда самолёт, кема ва ш. к. нинг ичи маъносини билдиради. *«Восток» космик кемаси бортидаги одам билан космосга кўтарилиди.* «Келажакка парвоз». *Кема бортига ўрнатилган ҳамма асбоблар ва системалар аниқ ва пухта ишламоқда.* Газетадан.

БОРТМЕХАНИК [борт + механик] Учиш аппарати (самолёт, космик кема ва б.)га ўрнатилган асбоб ва ускуналарни ишга солиб, назорат қилиб борувчи шахс. *Бортмеханик шунчалик қистаса ҳам, Жумабой ўзини шамолдан четга олишни истамасди.* «Ишчилар».

БОРТПРОВОДНИК [борт + проводник] Жамоа транспортда (самолёт ва б.) йўловчиларга хизмат қилувчи шахс. *Галина Азизова Тошкент реактив самолётлар бўлимасида беш йилчадан бери бортпроводник бўлиб хизмат қилади.* Газетадан.

БОРШЧ [р. борщ — доривор ўт; лавлаги солинган ёвгон шўрва] Лавлаги, карам ва бошқа сабзавот ҳамда резаворлар, гўшт солиб пиширилган суюқ овқат; карам шўрва тури. *Жумладан, шу кунларда боршчининг мавсуми, бунинг учун хурддор дўконга келганда, карам, лавлаги, қизил сабзи, томат, пиёз ва турли резаворларни олиши керак.* Газетадан.

БОСА-БОСА *такр. с. 1* Оёқ билан қайта-қайта эзиб, мажақлаб; оёғости қилиб. *Боса-боса толқон қил, майда-ё, майда, Босган еринг толқон қил, майда-ё, майда.* «Бойчечак». *Туркманлар.. устма-уст ҳамлалар билан олдинги қисмларни боса-боса силжиб келар эдилар.* Ойбек, Навоий.

2 Тинмай, тўхтовсиз. *Боса-боса юринглар, Бод бўлсин жонивор.* «Бойчечак». *Пишқириб машиналар, Боса-боса ҳарсиллар.* Қ. Муҳаммадий.

БОСАБОТ [бо.. + сабот] Ўз сўзида, қарорида мустаҳкам турувчи, собитқалам, саботли. *Бетимсол талатўнда Музаффару босабот, Ўзбек яна дўпписин Қиялаб қўндирибди.* А. Орипов. *Эй, менинг давроним, ўзинг босабот, Кўкда ҳам кўкрагинг кериб турибсан.* А. Орипов.

БОСАР-ТУСАР: **босар-тусарини билмай қолмоқ** **1** Ҳаддан ташқари мағрурланиб, кеккайиб кетмоқ, манманлик қилмоқ; ҳеч нарсани назар-писанд қилмай қўймоқ. *Ҳасанча, анави Сойиб танбурчига ўхшаганлар «хўжайин-хўжайин» дейишавергач, босар-тусарини билмай қолди.* С. Маҳкамов, Шогирд. *Икки оғиз ширин гап эшитса ёки учта-тўртта янги кўйлаги бўлса, босар-тусарини билмай қоладиган қизлар ҳам бор.* А. Эшонов, Бир оғиз сўз.

2 Ҳовлиқмоқ, шодликдан ўзидан кетмоқ. *Ҳабиба кечадан бери босар-тусарини билмай, зиёфат тараддудини кўрмоқда.* Ҳ. Назир, Очерк ва ҳикоялар. *Умиднинг чехраси очилиб, хурсанд бўлиб кетганидан, босар-тусарини билмай қолди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОСАФО *айн. сафоли.* Хурсандлик, шодлик кайфиятини тўғдирувчи, ҳузур ба-

ғишловчи. Сайр этгали боғ босафо, Ёр келур, жононим келур. «Қўшиқлар».

БОСВОЛДИ Шақли тухумсимон, сирти сал тилим-тилим, олапўчоқ, тўрсиз, эти юмшоқ, ширин ўртапишар қовун нави. Бу босволди, бу чала нишган бегимсуйди.. бу бир ёнига офтоб тегмаган қизилуруғ, деб бехато айтавераман. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Қуёш ботиб, салқин тушиди. Полизнинг тароватли, ҳандалак, босволди бўйини уфурган файзли оқшоми бошланди. Н. Фозилов, Дийдор. Салқин ҳавода чўгири, босволдиларнинг ёқимли ҳиди анқирди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

БОСДИ-БОСДИ айн. бости-бости. .бирорта ҳам жавобгарликка тортиладиган шахс топилмади, иш босди-босди бўлиб кетди. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. Хотиржам бўлинг. Ҳаммасини босди-босди қилиб юбордим, бу ёғининг ҳам эҳтиётини қилиб қўйдим. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Қўнғиласиз воқеа шундай қилиб босди-босди бўлиб кетгандек эди-ю, бироқ орадаги муносабат борган сари кескинлашиб борди. А. Мухтор, Чинор.

БОСИБ-БОСИБ тақр.с. I Кўп-кўп, тўлдириб-тўлдириб. Биттасидан бир қоп олма олар эдим, Анорлардан босиб-босиб солар эдим. А. Мухтор, Асарлар. Ичмайман деганимга қарамай, босиб-босиб беравердиларинг, эшикка чиқсам, кўнғилм айниди. Ғайратий, Ёшлигимиз. Бўтани тезроқ бадном қилайлик десангиз, ҳозир чолга босиб-босиб ичирасиз. С. Аҳмад, Ҳукм. Валихон кайфини тарқатиш учун босиб-босиб кўк чойдан ичди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Тез-тез, пайдар-пай, қониб-қониб. Рангсиз йигит эса нима деб жавоб қиларини билмай, қўлидаги аччиқ чойни босиб-босиб ҳўплай бошлади. «Шарқ юлдузи». Поезд жўнаш олдидан босиб-босиб қичқирди. А. Эшонов, Бир оғиз сўз.

БОСИЛДИРИҚ фольк. Тинчлик сақловчи, осойишталик посбони. Шўрим қурсин, тўрамдан айрилиб эдим, отамдан ҳам айрилдим, ёмон бўлса ҳам, элнинг босилдириғи эди. «Ойсулув».

БОСИЛМОҚ 1 Босмоқ 1—7, 10—13, 16—17, 21, 24 фл. мажҳ. н. Тепки босилди. Минг километр йўл босилди. Мақола босилиб чиқди. Оғир босилгунча, енгил кўтарилар. Мақол. ■ Қинғир-қийшиқ сертунроқ кўчанинг

ҳар ер-ҳар ерида пастак, томига пичан, беда босилган уйлар. С. Аҳмад, Ҳукм. Э, унғача уруш ҳам босилади. С. Сиёев, Ёруғлик. -Ултиринг, ўлтиринг, меҳмон! — деди уста Фарфи, — ошга сабзи босилди-нишди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Уч ойдан сўнг роман «Ёлқин» журналида босила бошлади. О. Мўминов, Хийбондаги уч учрашув. Исфандиёрнинг муҳри босилган қоғоз таъсир қилдими, оломоннинг шашти пасайди. С. Сиёев, Аваз. Султонмурод қайнаган оломон ичди туртки еб, босилиб, эзилиб, узоқ юрди. Ойбек, Навоий.

2 Босмоқ 5, 16—17, 23 фл. ўз. н. Оғриқ босилди. Оёғимнинг қалтироғи энди босилди. ■ Бош оғригингиз босилмаса, бир-икки кун ишга чиқмасангиз ҳам майли. С. Аҳмад, Сайланма. Даҳлизда бир пиёла совуқ сув ичди. Юраги куйгани босилмади шекилли, яна қуймоқчи бўлди. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Тўзон босилар-босилмас, бир эшикдан кетмон, чўкич, болта кўтарган кишилар чиқиб қолишди. «Гуласта». -Билмадим-билмадим, — деб қўйди доктор ҳамон таажжуби босилмай. К. Яшин, Ҳамза. Ғовур босилди. Бир лаҳза жимликдан сўнг, кулги кўтарилди. А. Қаҳҳор, Асарлар. -Қўнғилгиз босилдими? — Қумуш жавоб ўрнида ёстиқдан қўзғалди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Йўталим босилди, ойи, — деди Пулат Хайрини юлатиб. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

3 кўчма Тартибга тушмоқ, сиполашиб қолмоқ, вазминлашмоқ, қуйилмоқ, тийилмоқ. -Анча босилиб қолган, ҳаётига қайтган йигитимиз шу бўлади, — деди Исмоил. Газетадан.

БОСИМ I физ. Бирор жисм юза бирлигига тик йўналишда таъсир қиладиган бошқа кучни ифодаловчи физик катталиқ. Қон босими. Атмосфера босими. ■ Бир миллион атмосфера босимида темир ҳажми, тақрибан, 30 фоизга камаяди. «Фан ва турмуш». Жаҳл чиққанда, бош мия мушакларининг таноби тортилади, қон томирлари сиқилади, ички қон босими ошиб кетади. «Саодат».

БОСИМ II рвш. Тин олмай, тўхтамай, сурункасига. Жамила қизи билан олти кун босим ўтириб тиккан тағдўзи дўпчиларини сотгани кетди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Рихсивой ака ҳосилотлик вазифасидан олингач, уч кун босим қишлоқда қўрнмади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Уч кундан бери босим чап кўзим учар эди. С. Аҳмад, Қадрдон даладар.

БОСИМ III шв. фольк. Устун, баланд; афзал. *Босим келмоқ. ■ Бизлардан [парилардан] одамнинг сулуви босим келади.* «Балогардон».

БОСИМ IV эск. айн. урғу. Китобни эса, русча тез ва босимларини жойига қўйиб ўқий билани учун, Саидий ўқиши керак эди. А. Қаҳҳор, Сароб. *Бундан ташқари, баъзан сўздаги босимнинг ўрни атайин алмаштирилиб.* «Адабиёт назарияси».

БОСИМЛИ физ. сфт. Бирор босимга эга бўлган. *Бизнинг заводимизда баланд босимли, пухта буғ қозони қурилди.* Газетадан.

БОСИНҚИ сфт. 1 Сунъий равишда, атайлаб пасайтирилган; паст, бўғиқ. *Идоранинг ҳовлисида ун чоғли одам нима тўғридадир босинқи товуш билан сўзлашиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшқинор чироқлари. *Қатор кетган аудиториялар ёпиқ, ичкаридан босинқи говур эшитиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Гавҳар қўшни хонада акасининг босинқи овозда гўнғир-гўнғир гапирганини, аячасининг кулганини эшитиб, девор томонга ўгирилиб ётди.* Ҳ. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Оғир, ларзага солувчи. *Йўқ, йўқ, туш, даҳшатли, босинқи туш.* Э. Аъзамов, Жавоб.

БОСИНҚИЛИК айн. босиқлик. Жобирнинг бояги ҳолати йўқолди, номуслари келди, энди кулги билан эмас, босинқилик билан энмоқчи бўлди Қўшоқни. Ҳ. Шамс, Душман.

БОСИНҚИРАМОҚ Ёмон туш кўриб безовта бўлмоқ, кўрқмоқ, уйқу аралаш гапирмоқ, алаҳсирамоқ. *Бойвучча ойи босинқираб, уйғониб кетди.* «Шарқ юлдузи». *Уша кеча Элчиев яна ухлаёлмай, алаҳлаб, босинқираб чиқди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Бир бинокор инженер уйқусида босинқираб, сапчиб ўрнидан турди.* «Муштум».

БОСИРИҚ I I Ёмон туш, даҳшатли туш. Урушда кечирганлари қора босириқдай, баъзан хотирадан ўтажак. Ойбек, О. в. шабадалар. *..бирдан паршон хаёллар қуюнидан, оғир босириқдан қутулгандай қичқирди Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *кўчма* Даҳшат, хавф, кўрқинч. *..қаёққа кўз юритсанг, уччига чиққан қашшоқликнинг, забунликнинг босириғи худди чуқур ўпқондай ютаман деб турибди.* «Шарқ юлдузи».

3 шв. Ёпиқ, от ёпиғи. *Мироҳўр юганлаб Фиротни, босириқ жулини шипириб тортди.* «Нигор ва Замон».

БОСИРИҚ II шв. айн. босим II.

БОСИРИҚ III Босилган, топталган, эзилган, янчилган. *Нари тур-бери тур қилиб, беш-олти киши отга босириқ бўлганни ўртадан олиб чиқдилар.* А. Қодирий, Улоқда. *Қушбеги билан мен гўё тоғ остида босириқ бўлган эдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОСИРИҚМОҚ шв. айн. босинқирамоқ. *..шундай кўрқаманки, эсласам босириққандай бўламан.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БОСИРҚАМОҚ шв. Босинқирамоқ. *Иситмаси баланд, босирқаяпти. ■ Нуқул Миша билан гаплашади, гоҳида босирқаб кулади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БОСИШМОҚ Босмоқ 1-7, 9-14, 16, 18-19, 24 фл. бирг. н. *Ямоқ ишлари сийраклашгач, ювилган кийимларга дазмол босишди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Кўйлакнинг тоза еридан йиртиб олишди-да, қон оқимини тўхтатадиган дори шимдириб, ярага босишди.* «Ёшлик».

БОСИҚ I Босиғлик, босилган; эзилган; пачоқ бўлган.

2 Чеккага ёки пешонага туширилган (бош кийими, дўппи ҳақида). *Беқасам тўн, қўш шоҳи кийиқ, Тус дўпписи манглайда босиқ.* Ойбек.

3 Ўзини тута биладиган, оғир, вазмин; сипо. *Ушаларнинг гапи гап. Сенам, укам, ловиллаб кетмагин-да. Ҳа, босиқ бўл! С. Анорбоев, Оқсой. Миржалил ўттиз етти ёшларга кирган, анча босиқ, оғир йигит.* Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. *Тилак поччам босиқ йигит.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ойсанам — босиқ табиатли, камгап, иффатли жувон.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

4 Босинқи, вазмин; салмоқли, салмоқдор. *Босиқ, лекин таъсирчан сўзламоқда эди.* «Шарқ юлдузи». *Аҳмад ўспиринлар томонга ўгирилди. Босиқ овоз билан гапирди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. *Заргаровнинг паршонлигини пайқаган Зиёда шўхликни қўйиб, босиққина хайрлашди.* А. Мухтор, Асарлар.

Босиғи билан Вазминлик, босиқлик билан; тушунтириб, ётиғи билан. *Валижон ака. кейин босиғи билан гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *-Матқовул ака, мен нон топармиканман деб, қорин ғамида мактаб очганим йўқ, — деди у босиғи билан.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 Япасқи, ялпоқ; пучуқ. *Бурнини жийирганида қалин лаби босиқ бурнига тегай деб кетади.* «Муштум».

БОСИҚЛИК Вазминлик, осойишталик, ўзини тутиб олганлик. *Маҳкамнинг босиқлиги.. уни Очилга нисбатан бир неча ёш катта кўрсатарди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Ашуралининг овозидан босиқлик йўқолди, қалбига ғазаб тўлди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. *Рашид ота наст, ширали овозда, кексаларга хос босиқлик билан куйларди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

БОСИҒЛИҚ Устма-уст тахлаб, босиб кўйилган. *Тахмонда босиғлиқ кўрпалар турибди. Омборда дони босиғлиқ, камчилиги йўқ.*

БОСМА 1 Босмаҳонада босилган, чоп қилинган, нашр этилган. *Кўлёмза ва босма асарлар.* ■ *Мустақиллик даврида босма маҳсулотлар янада кўпаяди.* Газетадан.

Босма лист қ. босма табоқ. *Туроб аканинг ҳамма ёзган асарлари 150 босма листга яқин тўпламни ташкил этади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. **Босма машина** Китоб, газета, журнал, рисола, плакат ва б. матбаа маҳсулотлари чоп этиладиган машина; босмаҳона машинаси. **Босма табоқ** Нашрнинг ҳақиқий (амалдаги) ҳамма ўлчов бирлиги бўлиб, бичими 60 х 90 см бўлган қоғоз ва рағининг бир томонидаги нуххани ташкил этади. **Босма ҳарф 1)** босмаҳона ҳарфи; **2)** босма асарларда қўлланадиган ҳарф.

2 от. эск. айн. нашр. *Эҳсон стол устида ётган бир китобчани Саудийнинг олдида сурди: -Буни кўрдингизми? Иккинчи босмаси.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Адабий ходимнинг асосий вазифаларидан бири - материални тахрир қилиб, босмага тушириш.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. -«Истеъдод» нима дегани-а? *Ҳеч тушунмадим-да шу гапга, - деди Ҳусниддин.* Муса яқиндагина босмадан чиққан, ҳеч қўлидан туширмайдиган луғатни олди-да, *тез варақлаб топди: -«Талант» - деди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Босмага тайёрлаш Кўлёмзани босиш, нашр этиш учун тайёрлаш.

3 айн. босмаҳона. *У Хевада босма очиб (1874 йил), кўп китоблар бостирган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 Нашриёт, ношир, нашрчи. *..Сен Отажон босма билан бир сўллаш. Тошбосмада Авазнинг шеърларини чоп этиб, нухчасини кўпайтирсин.* С. Сиёев, Аваз.

5 Каштачиликда кенг тарқалган яхлит гул-чоклардан бири. *Айвонда босма гулли бўз кўрпа ёшилган пастаккина танчада қиз-*

лар Утирарди. Ойбек, Улуғ йўл. *Босма тиккан ботир қиз, Жамалай тиккан чевар қиз.* «Бойчечак».

6 Жундан тайёрланган, тикилган (матоеки уст кийим ҳақида). *Босма чакмон. Босма кигизи.* ■ *Босма чакмонни ечиб, сандалга оёғини тикди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

7 Куллочилиқда сопол идишларни безашда қўлланадиган гул нухчалари.

8 Сиёҳни шимиб қуритадиган қоғоз ва шундай қоғоз ўрнатилган асбоб. *Жалғаш Нуримбетов ғазаб билан кириб, Пошишоҳон Мадраҳимованинг бошига сиёҳдон ёнидаги сўлоқмондек босма тош билан туширди.* «Муштум».

9 Босқин, босқинчилик. *Ҳамма ўғри, каллакесар, ялангоёқларнинг бошида Акбарали ўзи туради! Кечалари йигитлари билан босма қилади! Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

БОСМАХОНА Босма асарлар чоп қиландиган корхона; матбаа, типография. *Босмаҳона замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозланган.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Тошкентдаги Икромов номидаги босмаҳона адабий тўғараги ишининг боришини суриштирдим.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БОСМАЧИ 1 Бировларнинг мол-мулкни таловчи шахс, босқинчи, босқинчилик қилувчи; бандит. *Иби, мен ўлай, сен ҳам босмачи бўлдингми?* С. Айний, Қуллар. *Бир неча марта йўлтўсарлар ва босмачилар кўлига тушишига сал қолди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 «Босмачилик» ҳаракатининг иштирокчиси, қатнашчиси. *Абдужалилбой мулла Обидга аниқ босмачи сифати билан баҳо берди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БОСМАЧИЛИК 1 Зўравонлик ва босқинчиликка таянувчи ҳаракат; босқинчилик, ўғрилик, бандитлик. *..ўша йиллари босмачилик ҳаракати авж олиб, Фарғона водийси ўт-олов ичида қолди.* К. Яшин, Ҳамза. *..Тилмоқ босмачилиқда ҳалок бўлган, деб эшитганман.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 тар. Туркистонда 1918—1925 йилларда кенг халқ оммаси вакилларининг босқинчи қизил армияга қарши олиб борган қуроли ҳаракатига шўро ҳукумати даврида буюк давлат шовинистлари томонидан берилган расмий ном.

БОСМОҚ 1 Устига оёқ кўймоқ. *Бемаҳал юрган гўнг босар.* Мақол. *Қурбақани боссанг, вақирлайди.* Мақол. *От босган ерни той*

босади. Мақол. ■ *Қурмайин босдим тиканни, Тортадирман жабрини. «Оқ олма, қизил олма». Муҳиддин асфальт юзидаги оқ муз доналарини босиб, телефон станцияси томон юриб кетди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Зулайхо яланг оёқлари билан пояни чип-чип босиб, унинг тепасига келди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 Устидан юриб, ўтиб эзмоқ, шикаст-ламоқ ёки ўлдирмоқ. *Бу қандай майнабозлик! Босиб-янчиб ўтабермайсанми? Ойбек, Танланган асарлар. Машина олганига икки ой бўлган бўлса, шу икки ой ичида нақ бешта товух, еттига мушук босди. С. Аҳмад, Тоғларда. Мансур куз чечакларини босиб бораркан, тагин Гавҳарни ўйлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

3 Қўл билан ушлаб турмоқ, эзгиламоқ, бўғмоқ. *Чап қўлим билан қаттиқ босиб турдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Полвон уни бир тепиб, ерга ағанатди-ю, бўғзидан босиб тураверди. С. Сиёев, Аваз. Энашиброқ икки қўллаб Шералининг тўпиклари атрофини босиб турди. С. Кароматов, Олтин қум. Табиб дарров қўзини юмиб, бармоғи билан босди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

Елкасидан босмоқ 1) тўхтатмоқ, тинчлантирмоқ. *Ҳамма ўрнидан турди. Асқар ота ҳам турмоқчи бўлган эди, оқсоқол етиб келиб, елкасидан босди. А. Қаҳҳор, Асарлар;* 2) оғирлик қилмоқ, зўр келмоқ. *Бу оғир юк унинг елкасидан босди. У уй остонасини ҳатлаб ичкари кира олмади. Н. Сафаров, Оловли излар. Мола босмоқ айн. молаламоқ. Унинг ўрнига Мамажон далага борар, мола босар, хирмонда майдачилик қиларди. С. Нуров, Нарвон. Оёғини босмоқ кўчма Халақит бермоқ, қарши чиқмоқ. -Шарт шу: мактабда менинг оёғимни босадиган ҳеч ким бўлмаслиги керак. Авж олганини чеканка қилиб, кемтиб тураман, — деди ўзича Мирсалим. Шухрат, Олтин зангламас.*

4 Куч билан итармоқ, сиқмоқ. *Тугмани (тугмачани) босмоқ. Қўнғироқни босмоқ. ■ Сулаймонов трубкани қўйиб, тантанали равишда кнопокани босди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Кабир Отақулович икки тавақали кўк эшик чеккасидаги тугмачани босди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Аҳмад одати бўйича қўнғироқни уч марта кетма-кет босди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Жаҳл билан дуч келган тарафга қараб тепкини босди. С. Аҳмад, Уфқ.*

5 Куч билан сиқиб, из туширмоқ, қолдирмоқ. *Мухр босмоқ. Тамга босмоқ. Читга гул босмоқ. ■ Аввалига почта мухр босишини унутгандир, дедик. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Бармоқ босмоқ қ. бармоқ 1.

6 Тирамоқ, сиқиб итармоқ. *Зиёдулла томоғи қирлиб, қуруқ йўталди, кўкрагини столга босиб, уйга толди. Ҳ. Фулом, Машғал. Узоқ қиш кунлари давомида оптоқ сийнасини ерга босиб ётган қор баҳор қуёшининг илиқ тафтига дош бера олмай сингиб кетди. Газетадан.*

7 Зарб билан уриб ясамоқ, зарб қилмоқ. *Танга, чақа босмоқ.*

8 физ. Ўз оғирлиги ёки эластик кучи билан таъсир қилмоқ, сиқмоқ. *Суоқликлар ҳар томонга баравар куч билан босади.*

9 Маълум бир нарсани бошқа бор нарса устига қўймоқ, тегизмоқ; тўсмоқ. *Назирқул унинг елкасини ишқади, латта хўллаб, пешонасига босди. С. Аҳмад, Ҳукм. Қизининг қўлларига аста қўлимни босдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Рустамжон Меҳрихоннинг юмшоқ қўлларини, бинафшаларни юзига босди. «Саодат». Кампир дока рўмолининг учини лабига босиб, ерга қаради. А. Қаҳҳор, Асарлар. Халча хола бўлса, бир чеккада гунг бўлиб, рўмолининг учини оғзига босиб турибди, бир акамнинг афтига, бир оёқларига қарайди. М. Мансуров, Ёмби.*

Лаб босмоқ Ўпмоқ, бўса олмоқ. *Шаҳзодани шарт бағрига тортиб, чанқаган лабларини «мана, мени ўп» деб турган гунча лабларига қаттиқ босди. К. Яшин, Ҳамза. Бу кун суратингга сўзсиз босдим лаб, Шу сенми, ёлғизим, шу сенми, она.. А. Орипов. Тишини тишига босмоқ қ. тиш 1.*

10 Чоп қилмоқ, нашр этмоқ. *Китоб босмоқ. Матнни машинкада босиб кўпайтирмоқ. Суратини босиб чиқармоқ. ■ -Бу ерда ўтган можарони Қумрихонга айтиб беринг, ҳуюя қилиб ёзсин, албатта, босиб чиқарамиз, — деди. А. Қаҳҳор, Бек. Шундан кейингина газеталарда подшо тахтидан тушганлиги хабарини босиб чиқаришга «рухсат тегди». К. Яшин, Ҳамза.*

11 Кўп миқдорда уста-уст қўймоқ, тахламоқ, зичлаб йиғиб қўймоқ, зичлаб жойламоқ ёки ортмоқ. *Қанорга ун босмоқ. Аравага беда босмоқ. ■ Бизнинг Қаландарбой кузда камбағалларнинг пахтасини арзон-арзон сотиб олиб, саройига босиб қўяди. М.*

Исмоилий, Фарғона т.о. *Ҳайдар ота қараса, шу ялангликка янтоқ босиб қўйишибди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Уй эгаси ошга сабзи босиб, Отабек ёнига келди.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар.*

12 Тўшамоқ, ётқизмоқ; тўсмоқ, беркитмоқ. *Йўлга шох босмоқ.* ■ *Сувни уч-тўрт чақирим юқоридан икки ёғига чим босиб, кўтариб келиш лозим бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Шартта фуфайкамни ечдим-у, ўпирилган жойга босдим.* Э. Раимов, *Ажаб қишлоқ.*

13 Қўймоқ, суртмоқ, тортмоқ. *Бу ким бўлди? ..Юзлари худди олмадай таранг. Бир жуфт қуралай кўзи сурма босгандай қора.* Ҳамза, *Бой ила хизматчи. Бир вақт қарасам, сурма босган кўзлари ғамгин бўлиб қолди.* С. Аҳмад, *Ҳукм.*

14 Илгари сурилмоқ, илгарилаб бормоқ, юрмоқ. *Йўлчи олдинги қатордаги эркак ва аёллар билан бирга ҳайқириб, яна маҳкама сари босиб борди.* Ойбек, *Танланган асарлар.*

Босиб ўтмоқ 1) маълум масофа йўл юрмоқ. *Мастон неча километр йўл босиб ўтганини ва яна неча километр босиш кераклигини билар эди.* А. Қаҳҳор, *Асарлар*; 2) кесиб ўтмоқ, устидан ёки ёнидан ўтиб кетмоқ. *Биз Тошкентни босиб ўтдик.* ■ *Султонали мирзо Солиҳ махдум кўчасини босиб, тўғрига ўтди, ўн қадамча юриб тўхтади.* А. Қодирий, *Меҳробдан чаён. ..касалхонани босиб ўтолмадим: кириб, таниш ҳамширадан сўрасам, Мастура бир соатдан кейин операцияга ётаркан.* А. Қаҳҳор, *Асарлар*; 3) кўчма енгиб ўтмоқ, енгмоқ, орқада қолдирмоқ. *Нафис соддаликка эришиш учун ёзувчилар машаққатли ва узоқ йўл босиб ўтадилар.* Ф. Мусажонов, *Ҳиммат.* *У йўлида учраган ҳар қанақа ғовни босиб-янчиб ўтишга, доимо ғолиб чиқишга ўрганган эди.* Ў. Ҳошимов, *Қалбингга қулоқ сол*; 4) бошдан кечирмоқ. *Домланинг босиб ўтган қайноқ умр йўли, самарла иш фаолияти университет ҳаёти билан чамбарчас боғланган.* Назармат, *Жўрлар баланд сайрайди.* **Йўл босмоқ қ.** йўл. **Олға** (ёки олдин, илгари) **босмоқ** 1) йўл юриб, илгари сурилмоқ, илгариламоқ. *Халқ тўлқини.. олға босди.* Ойбек, *Танланган асарлар.* *Аваз бештиёр бир қадам олға босди.* С. Сиёев, *Аваз.* *Баширжон ундан ҳам сўраб кўриш учун бир-икки қадам илгари босди.* Н. Аминов, *Суварак*; 2) кўчма равнақ топмоқ, ривож-

ланмоқ; олға силжимоқ. *Соат сайин ишларинг олдин боссин.* Ойбек, *О. в. шабадалар.*

15 Қопламоқ, ўраб олмоқ, қамрамоқ; эгалламоқ; элитмоқ. *Тер босмоқ.* *Туман босмоқ.* *Қоронғилик босмоқ.* *Зулмат босмоқ.* *Ажин босмоқ.* *Уйқу босмоқ.* ■ *Маҳмуджонни муздек тер босди.* «Муштум». *Ранглари оқарди, кўз олдини қуюқ туман босди.* Ж. Абуллахонов, *Орият.* *Атрофни ғира-шира қоронғилик босган, қамишлар ваҳимали шитирлар эди.* Ў. Ҳошимов, *Қалбингга қулоқ сол.* *Зулмат босган атрофлар гўё қирон етган ўлкадай бесас.* Ш. Раҳмон, *Юрак қирралари.* *У Насимларнинг эшигига етганда, бир зумда юрагини ҳаяжон босди.* Ф. Мусажонов, *Ҳукм.* *Унинг [Онахоннинг] вужудини қўрқув босди.* А. Мухтор, *Опа-сингиллар.* *Қўллари титради, кўзларини ҳасрат босди.* Ойбек, *Танланган асарлар.* *Гулнорнинг юраги кучли тўлқинланди, бутун гавдасини тотли бир титроқ босди.* Ойбек, *Танланган асарлар.* *Шамол турди, қум кўча бошлади, ер-кўкни қум босди.* К. Яшин, *Ҳамза.* *Қоп-қора ис босган шитидан қамишлар осилиб турарди.* Ойбек, *Танланган асарлар.* *Отлиқлар қор босган қирғоқ бўйлаб ярим соатча кезишди.* Ҳ. Ғулом, *Машғал.* *Тўхтабуванинг ажин босган юзида гурур ва бахт порлади.* С. Зуннунова, *Янги директор.* *Ҳаммаёқни оғир сукунат босди.* Т. Рустамов, *Мангу жасорат.* *Ёнбош қўйган ҳамон, кўзи юмилиб, уйқу босарди.* Т. Рустамов, *Мангу жасорат.* *..қўлимга қоғоз-қалам олдим дегунча, эсноқ босади.* «Муштум».

16 Тинчлантирмоқ, тинчитмоқ, тиймоқ; ҳовуридан туширмоқ, эпга келтирмоқ. *Жанжални босмоқ.* *Туполонни босмоқ.* ■ *Самандаров.. қаламининг орқаси билан столни қоқиб, ғовурни босди.* А. Қаҳҳор, *Кўшчинор чироқлари.* *Орифжон хотинини босиб қўйди.* С. Аҳмад, *Сайланма.* *Халқни босиш келмайдими қўлиндан?* Ҳ. Олимжон.

Ўзини босмоқ **Ўзини тутмоқ, тиймоқ.** *Бир амаллаб ўзини босди.* С. Сиёев, *Ёруғлик.* *Ҳамдам ака бир қизимди-ю, ўзини ғолиб олди.* Р. Файзиёв, *Чўлга баҳор келди.* **Ўпкасини босмоқ** 1) *айн. ўзини босмоқ.* - *Ўпкангни бос!* — *деди Сапоев унга ўшқириб.* «Муштум»; 2) *ўзини йиғидан тутмоқ.* - *Йиғлама, қизим, йиғлама, — деди Онахон, ўпкасини зўрға босиб.* А. Мухтор, *Опа-сингиллар.* *Во болам, деб ўпкасини босолмай, Сочин ёйиб, бетин суйиб йиғлайди.* «Ойсулув».

17 Камайтирмоқ, пасайтирмоқ ёки тўхтатмоқ; қондирмоқ. -*Оғриқни босадиган янроқ топиб келаман, - деди Маждид. - Шу билан овунаман, Ҳовримни босаман, ака. Н. Сафаров, Оловли излар. Бу уқубатли кунларнинг аламини девор ошиб келган йигитнинг эркалашларигина боса оларди. С. Аҳмад, Ҳукм. Шафтолининг сершарбат этлари ёзининг иссиқ кунларида.. «чанқоқ босди» бўлади. К. Маҳмудов, Мевалар. Ҳайдарбойнинг кўримсиз чойнакларидога куюқ ва суюқ чойлари.. ўтган-кетган йўловчиларнинг ҳам чанқовини босиб туради. П. Турсун, Ўқитувчи.*

18 Куч (зўрлик) билан бостириб келмоқ, эгалламоқ, ишғол қилмоқ. *Йигитнинг сараси ёв босганда билинар. Мақол. ■ Кунлардан бир кун мана шу бойнинг уйини кунпа-кундуз кунни намозгар пайтида ўғри босди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Дод! Вой дод! Қароқчилар босди!!! М. Исмоилий, Фарғона т.о. Душман босган она юрт учун Ясалгандек қиличу найза. Х. Даврон, Болаликнинг овози. Бирдан босди жоҳил оломон. «Гулдаста». Душманлар кечувдан ўтиб, шаҳарни босиб олишибди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

19 Тўсатдан келмоқ, кўпчилик бўлиб келиб қолмоқ. *Уйни меҳмон босди. ■ Ие, Холмат акани меҳмон босган, шекилли. «Ўзбекистон қўриқлари».*

20 Куламоқ, ағанамоқ. *Бу оғил босиб қолмаса, деб қўрқаман. Ойбек, Танланган асарлар. Икки бўлмали кичкина пастқам уй, том босай деб турибди. С. Сиёев, Ёруглик. Йўлкаларни босиб қолган харобалар устида болалар ирғишиб юрар эди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

21 Ушлаб, чегириб қолмоқ. *Ишлаган ҳақини қарзига босиб қолибди.*

22 Устун келмоқ, устун келиб ошиб тушмоқ. *Аста-секин бошланган чапак тобора авж олиб, саз овозини босиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ҳалиги гажакдор жувон икки қўлини ҳам, овозини ҳам баланд кўтариб, гала-ғовур, шовқинни босиб тушди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

23 қ. бостирмоқ. *Дастурхоннинг четини босмоқ. ■ ..ким ёнига борса, Зебини мақтаб гапирар, унинг дутор чалиши, чок тикиши, тўпти босишларини ҳикоя қилар эди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

24 айн. тахтакачламоқ 1.

25 Махсус усулда (тўқимасдан) тайёрламоқ (кигиз, жун мато ҳақида). *Кигиз босмоқ.*

26 Равишдошнинг -иб шаклида келиб, бирон-бир иш-ҳаракатнинг сурункасига, тўхтамай, кетма-кет, пайдар-пай бўлишини, амалга ошишини билдиради. *Кечгача босиб ишладик, жуда толиқдим. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Мен барибир ниятмдан қайтмадим. Босиб совчи қўявердим. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. ..аччиқ чойни босиб ичиб қониққач, извошни қўшди. Ойбек, Танланган асарлар. Бир ҳафта босиб ёққан ёлғир қора тупроқни кўпчилик юборган. «Ўзбекистон қўриқлари».*

Бағрига (ёки кўксига) босмоқ айн. бағрига олмоқ 1. қ. бағир. *Дадамат ака Асадни маҳкам кучоқлаб, бағрига босди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Муқаддам унинг қўлидан ўғилчасини олди, меҳр билан бағрига босди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Бу, Эргашга уни худди кўксига босандай бўлиб кўринди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Башорат китобчани икки қўли билан олди. Унга узоқ тикилди-да, кўксига босди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ём босди Отга ем берилгандан кейин уни совитиш, бирмунча вақт салт миниб юриш. -Отимнинг бир одати бор эди: икки хуфтондан кейин ем ерди.. сўнгра майдонда ем босди одати бор эди, - деди Муродхон Гурўғлига. «Зулфизар билан Авазхон». Авазхон, сен йигитларга хабар бергин, отларига қарасин, ем босди қилиб, қантариб қўйсин. Эргаш Жуманбулбул ўели. Ён босмоқ қ. ён. Оёққа босмоқ қ. оёқ. Салобати босди қ. салобат. Тош (ёки палла) босмоқ 1) ҳажми кичкина бўлгани ҳолда оғир, салмоқдор бўлмоқ. Пукак тош босмайди. ■ -Ҳа, сиз айтганингиздек, - деди Олияхон, - палласи ҳам тош босмайди. Н. Сафаров, Олияхон Султонова; 2) оғир келмоқ, салмоғи жиҳатидан устун келмоқ. Қуй билан қорамол бошқа гап, тош босади. «Муштум». Тарозининг маҳсулот қўйилган палласи босиб кетди, план ортиғи билан бажарилди. Газетадан. Тухум босмоқ қ. тухум. Фалокат босди қ. фалокат. Ўрнини босмоқ қ. ўрин. Қадам (ёки оёқ) босмоқ 1) қадам қўймоқ, қадам ташламоқ, қадам ташлаб юрмоқ. Йўл адирнинг энг ётиқ еридан тушган бўлса ҳам, Турғуной тиззасини ушлаб, зўрға қадам босарди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Йўлчи атрофига кўз югуртириб,*

қизга томон икки-уч қадам босди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) бормоқ, келмоқ; таширф буюрмоқ. *У бизниқига қадам босмади.* ■ *Бугун саккиз кун бўлди, қадам босмайсиз-а.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Йўқ, амаки, уйга энди бир умр қадам босмайман.* С. Аҳмад, Уфқ; 3) *кўчма бирор йўлда, йўсинда хатти-ҳаракат қилмоқ, иш тутмоқ. Тиканнинг зах-рини тортган оёғини билиб босади.* Мақол. ■ *Убаъзан.. Ўрмонжондан бирон қадам олдинда юришга интилар, шунинг орқасида баъзан ножўя қадам ҳам босиб кўяр эди.* А. Қаҳҳор, Кўшачинор чироқлари. *Уғри энди ўйлаб қадам босади.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Қамчи босмоқ, қ. қамчи.**

БОСТИ-БОСТИ: бости-бости бўлмоқ Барчага ошкор бўлмасдан тинчимоқ ёки хаспўшланмоқ (бирор жанжали иш, можаро ва ш. к. ҳақида). *Аммо ишлар бояги-бояги, сирлар бости-бости бўлиб кетди.* «Муштум». *Актага қўл қўйилиб, бости-бости бўлгач, жанжалкаш илжайди.* «Муштум». **Бости-бости қилмоқ** Улғайтирмасдан, барчага ошкор қилмасдан тинчитмоқ ёки хаспўшламоқ, силлиққина тинчитиб юбормоқ. *Тупололни бости-бости қилган бежирим новча йигитнинг кимлигини сўраб қолди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. - *Бўта ишдан бекор бўлиб юрган пайтларда шу ишни бости-бости қилиб юборган эдим, — деди Низомидинов.* С. Аҳмад, Сайланма.

БОСТИРИЛМОҚ Бостирмоқ фл. мажҳ. н. *Бир йилга етарли силос бостирилди.* ■ *Сув устига икки ёғоч ташлаб, шох солингач, тупроқ бостирилган лопиллама ингичка кўприқдан ўтиб, улар Хадра томон бурилдилар.* Ойбек, Улуғ йўл. *Исён бостирилди.* Сарбозлар ўн чоғли кишини банди қилиб, *Хивага ҳайдаб кетдилар.* С. Сиёев, Аваз. *Канал атрофига бетон бостирилди.* «Гулдаста».

БОСТИРИҚ I Овқат, дори ва ш. к. устидан истеъмол қилинадиган бошқа овқат ёки ичимлик. - *Бостириққа мана буни ичиб юбор, бўтам, — деди бош йилқичи, Соколовга қимиз тугиб.* К. Яшин, Ҳамза. *Кейин бир хўплам чойни бостириқ қилиб ичди-ю, «Болта» деб кимнидир чақирди.* К. Яшин, Ҳамза.

БОСТИРИҚ II 1 Яйдоқ от устига ёпиб қўйиладиган қалин мато. *Бойнинг ўттиз беш болорли кенг сайсхонаси эгарлари олиниб, бостириқ билан ёпиб, хўракка қўйилган отлар билан тўла эди.* С. Айний, Қуллар. *Бедов от-*

нинг бостириғи гуллидир, От устида ўтириши баллидир. «Кўшиқлар».

2 Кийим-кечак чоки устидан яна бир бор бостириб тиқиш, бостирма чок. *Бостириқ қилиб тикмоқ.*

БОСТИРМА I Тўрт томони ёки икки ёни ва олд томони очиқ, усти енгилгина ёпилган қурилма, (усту ёпиқ узун) йўлак. *Бостирма солмоқ. Ёмондан ҳайвон яхиш, Бостирмадан — айвон.* Мақол. ■ *Йўлакнинг ўнг томонидаги бостирмада қовурғаси саналиб қолган тарғил сигир билан шалпанг қулоқ бузоқ. «Ёшлик». Ҳар замонда ҳовлининг нариги бурчагидаги бостирмадан қўй-молларнинг маъраган овозлари қулоққа чалинади.* «Ёшлик». *Дадам эгардан инқиллаб тушиб, отни бостирма устунига боғлади.* Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил. *Шойиста бостирмадан ўтиб, кенг-мўл супага чиқди.* Н. Қиличев, Ёронгул.

БОСТИРМА II Таомни устидан маҳкам бекитиб, бирор оғир нарсга бостириб қўйиб пишириш усули ва шундай усулда пиширилган таом. *Бостирма кабоб.* ■ *Бостирма кабоб учун қўй ёки бузоқ гўштининг сон ёки биқин қисмларидан оласиз.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Фарғона, Марғилон тарафларда гўжа оши, бостирма кабоб ва шу каби таомлар машҳурдир.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БОСТИРМАНАМО Бостирмага ўхшатиб қурилган, бостирмага ўхшаш. *Бошқарувчи ариқ ёқасидаги бостирманамо қўлбола шийтонда ҳисоб-китоб қилиб ўтирган экан.. «Ёшлик».*

БОСТИРМОҚ 1 Босмоқ 1-5, 7, 9-12, 16-17, 23-25 фл. орт. н. *Ҳужжатга муҳр бостиримоқ. Қўлёзмани машинкада бостиримоқ. Ариқларнинг четига чим бостиримоқ.* ■ *Кўк-лам келиб, Олтиной ерни бироз юмшатиб, пол олдирибди, донни сепиб, сув бостирибди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Ошнинг сабзи-пиёзани бостириб қўйди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Махсумов қўй сўйиб, гўштини товоқларга солибди, шўрвасини каттакор термосга солиб келди.* М.М.Дўст, Лоллазор. *Чопонимга ўраниб, қалпоғимни бостириб олдим.* Ш. Холмирзаев, Йўллар. **Бостириб келмоқ 1)** куч, зўрлик билан босиб келмоқ. *Зарифбой отини ниқтаб, Авазнинг устига бостириб келди.* С. Сиёев, Аваз. *Убойваччанинг устига бостириб келди-да, болтани кўтарди.* К. Яшин, Ҳамза; 2) бехосдан келиб қолмоқ,

Нега уйга бостириб келасиз?! Кетинг.. «Ёшлик»; **Бостириб кирмоқ** 1) куч, зўрлик билан босиб кирмоқ, кириб келмоқ. *Эй, қандақа хотин бу, бировнинг уйига бостириб киради? А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Оломон ёнига қипчоқ сипоҳилари келиб қўшилгандан кейин, Урдага бостириб кирдиларда, Азизбекни ушлаб ҳам олдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..ичкарига мўр-малахдек бир неча саллала йигит бостириб кирди. «Ёшлик».* 2) кўчма чулғамоқ, эгалламоқ. *Айқаш-уйқаш қўрқинчли ўйлар миясига бостириб кираверди. А. Кўчимов, Ҳалқа. Бостириб бормоқ* Зўрлик билан, рухсатсиз кириб бормоқ. *Биз ҳеч кимнинг ерига бостириб бормадик. «Ёшлик».* - *Мен ҳали галаба қозониб, душман устига бостириб боришни истайман, — деди Низомиддин. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 Зўрлик билан бўйсундирмоқ, тор-мор қилмоқ; тинчлик ўрнатмоқ. *Хон қуролсиз халқнинг қонини тўкиб, зўрлик билан исённи бостирди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

3 Устидан оғир нарса билан босиб қўймоқ. *Дуппи елимлангандан кейин, тахти яхши чиқсин деб, уни тахтакачга бостириб қўяди, тўғрими? Шукрулло, Сайланма. Сочларини наридан-бери ўраб, қалпоқ билан бостирди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

4 Қайириб тикмоқ. *Дастурхоннинг четини бостирмоқ.*

БОСТОН [фр. boston — Бостон шаҳри номидан] Майин қўй жунидан саржали ўрилиши усулида тўқилган, костюмбоп ва пальтобоп газлама. *Бостон костюм. — Одми кўйлак, тринка нимча қаёқда-ю, янги тўқ бинафшаранг бостон костюм қаёқда. С. Анорбоев, Меҳр.*

БОСҚИ 1 с.т. Болаларда бўладиган бўғма касаллиги. *Қоланларидан икки-учтаси босқи деган бир бедаво касаллики ўзларига юқтириб олишибди. «Муштум».*

2 шв. Босқин.

3 мус. Мусиқа унқатори, гаммаси, пардасининг ҳар бир товуши.

БОСҚИН Кўққисдан қилинадиган ҳужум, босқинчилик; агрессия, тажовуз. *Қишлоқда ҳар кеча босқин, отишув, ёнғин. С. Аҳмад, Ҳукм. У Ватанни сақлаб босқинлардан, Шижоати ёв учун даҳшат. Миртемир. Қўшни қишлоқларга босқинлар уюштирди, ўза юртларни вайрон қилди. С. Кароматов, Олтин қум.*

БОСҚИНЧИ 1 Зўрлик билан бостириб келиб таловчи қуроли ўғри, бандит. *Бу ўша — Юсуфбек, хотинини ўғирлаб кетган босқинчи. Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. Қадимда Ургуут қишлоқларига босқинчилар тез-тез ҳужум қилар экан. «Саодат». «Босқинчи» сузининг маъноси шулки, Нонга тўйганда ҳам, тўймас маконга. А. Орипов.*

2 Ўзга юртни, элни босиб олувчи; тажовузкор, агрессор. *Босқинчилар юртимиздан чиқиб кетмагунча, биз ундан ўч оламиз. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Босқинчилар шаҳарга кира олмабди, лекин қамални узоқ давом эттирибди. «Фан ва турмуш». Эркинлик жазмида халқнинг бариси Босқинчи лашкарга қиларди ҳамла. М. Шайхзода. Юртни босқинчилардан ҳимоя қилиш — ҳаммининг иши. Мирмуҳсин, Меъмор.*

БОСҚИНЧИЛИК 1 ҳуж. Бировнинг мол-мулкни талаш мақсадида ошқора амалга оширилган ўта оғир ижтимоий жиноят. *Босқинчиликми, подачиликми, кетмончиликми — қандай иш бўлса ҳам, майли. И. Раҳим, Ихлос.*

2 Ўзга юртни босиб олиш, истилочилик, тажовузкорлик, агрессорлик. *Минг-минглаб бебаҳо обидаларимиз турли сабаблар билан, айниқса, босқинчилик урушлари натижасида йўқ қилинган ёки ўзга юртларга олиб кетилган. «Фан ва турмуш».*

3 Бировнинг номусига тегиш, тажовуз қилиш. [Тантибойвачча] *Гулнорга босқинчилик қилишга Жондорбойни шерик қилмоқчи бўлди-да, пиёладаги аччиқ чойни ҳўплаб, гапирди. Ойбек, Танланган асарлар.*

БОСҚИЧ 1 Зинанинги ёки нарвоннинг ҳар бир поғонаси. *Мадраса ичига бормай, ўша ерда.. бир тош босқичга отам қадам босди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

2 кўчма Ўзаро боғланган қуйи ва юқори идора, муассаса, ташкилот ва ш. к. нинг ҳар бир поғонаси, ҳалқаси.

Биринчи босқич суд Қуйи даражадаги суд. **Биринчи босқич мактаб** Бошланғич мактаб.

3 кўчма Даража, разряд.

4 кўчма Тарихий, маданий-маънавий, иқтисодий тараққиёт, ривожланишнинг белгили бир поғонаси; давр, палла. *Бирон-бир босқич ўртасида турган халқ орасида аввалги босқич кишилари кўриниб қолса, бунга табиий бир ҳол деб қараш керак, деган фикрни айтдим. «Гулдаста»; Одамлар фан-*

техникани инсон кўзи кўрмаган, қўлоғи эшитмаган босқичларга олиб чиқдилар. Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳақиқатан ҳам Навоий форсий девони билан Жомийдан сўнг форс-тожик адабиётини янги бир босқичга кўтарди.* «ЎТА». *Мазнавий камолот босқичлари ичида хушмуомалалик, ширинсуханлик асосий ўринни эгаллайди.* «Саодат».

5 Бирор яхлит иш-ҳаракатни амалга оширишнинг айрим-айрим даврлари ҳақида. *Бош планга кўра, Қарши даштини ўзлаштириш уч босқичда амалга оширилади.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Республикамиз меҳнаткашлари пахта йиғим-теримида ҳал қилувчи босқичга кирдилар.* Газетадан. *Реконструкциянинг биринчи босқичи ниҳоясига етганлиги натижасида самолётларнинг учиб хавфсизлиги анча ошди.* Газетадан.

6 биол. тиб. Биологик ривожланиш поғонаси, даври. *Абдурашмовдан турли босқичларда шолга қандай ишлов беришни ўрганишди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Улар [олимлар] медиклар билан бирга одамдаги турли касалликларни эрта босқичларда топишнинг диагностик модели ва программасини ишлаб чиқдилар.* Газетадан.

БОСҚИЧЛИ 1 Маълум босқичи, поғонаси бўлган; поғонали. *Кўп босқичли зина.*

2 *кўчма* Ҳароқат бўлган бир неча босқичдан, поғонадан иборат бўлган. *Саноат ва қурилиш вазирлиқларининг мавжуд структураси кўп босқичли ва мураккаблашган тузилмадир.* Газетадан.

3 *кўчма* Даражама-даража, босқичма-босқич ривожланган, даражали. *Кўп босқичли тараққиёт йўли.*

БОСҚИЧМА-БОСҚИЧ Маълум босқичлар, даврлар асосида, бирин-кетин, поғонали. *Иқтисодиётнинг босқичма-босқич ривожини. Янги таълим тизими ва дастури босқичма-босқич амалга оширилади.* ■ *Участқада ишни босқичма-босқич ташкил этамиз.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БОСҚОН 1 Темирчиларнинг катта, оғир болғаси. *Бир йил ўтгач, олов ёнида туриб, босқон билан қизиган темирни ура бошлади.* М. Осим, Ўтрор. *Юрагим темирчининг босқонидек гурсуллаб урарди,— деди Меҳри она.* А. Эшон, Дутор. *Ҳеч қандай тиг, ҳеч қандай босқон, ҳеч қандай қурол инсон саховатининг қудратига тенг кела олмайди.* Газетадан.

БОСҚОН 2 Чилангарлар кўрасидаги кўрага ҳаво ҳайдовчи ва кўмирнинг ёнишини кучайтиришга хизмат қилувчи қурилма. *Босқон босмоқ. Босқон тортмоқ.* ■ *Мискарнинг ёнида ўтириб, терлаганига ҳам қарамай босқон тортаётган жамалак сочли олти яшар қиз — Ал-Маҳдийнинг етим наби-раси.* Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. *Устахонада ўзи билан катта ўғли Болтабой ишлар, босқон босарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Саиднинг кўз ўнгидан ёшлигида қишлоғига келган мискарлар, уларнинг босқони ва шу босқоннинг дами билан ялтилаган бир ҳовуч олов ўтди.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

БОСҚОНЧИ Темирчининг босқон билан ишловчи ёрдамчиси. *Болғачининг минг ургани — босқончининг бир ургани.* Мақол. ■ *Буларга [халфа-шоғирларга] «босқончи», «халфа», «дамгар».. деб ном берилар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БОСҚОҚ 1 тар. Мўғул хонлари томонидан ўзларига қарам ўлкаларга махсус ёрлик билан юбориладиган ва назорат ишларини олиб борувчи мансабдор шахс, ноиб. *Кўп ўтмай, қўзғолончилар билан сонсаноксиз мўғул босқоқлари ўртасида қонли жанг рўй берди.* «Ёшлик». *Мўғул босқоқлари, амирлар халқ тўлкинини тинчлантириш чоралари хусусида кенгаша бошладилар.* «Ёшлик».

2 *шв.* Уйдан эшикка чиқмайдиган одам; одамови.

Босқоқ тери шв. Қоракўл терисидан бошқа ҳамма тери. *Мамнун Жиззах бойларини шери, Ҳар йил сотар юз минглаб тери, Босқоғи йўқ, бари — қоракўл..* М. Али, Боқий дунё.

БОТ 1 рвш. Орадан кўп вақт ўтмай ёки ўтказмай; тез. *Экинлар бот авж олди. Бировнинг бахтига суянган бот қоқилар.* «Қанотли сўзлар». ■ *Бир ишга тез киришиб, бот қайтарсан. Ўзингни босиб ол, — деди Нафиса Ҳафизага.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳаёт ташвиши-ла бўлиб овора, Аждодлар руҳини унутмангиз бот.* Б. Бойқобилов.

2 Яна, қайта. *Эломонов Собиржонга батафсил хат ёзиб, аҳволини тушунтирди, тезроқ кел, деб бот ўтинди.* М.М.Дўст, Галатепа қиссалари. *Сен чиндан ҳам гўзалсан, Ҳузурингга келдим бот.* А. Орипов. *Аввал бек гагини келтирган пайтларини бот ва бот эслайди..* М.М.Дўст, Лолазор.

БОТАНИК Ботаника фани олими, мутахассиси. *..америкалик ботаник А. Декондаль, рус табиатишуноси Н.И. Вавилов.. ва бошқалар ёзган асарларида ёввойи шолнинг учта ватани ҳақида фикр юритадилар.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

БОТАНИК Ботаникага оид. *Ботаник география.*

БОТАНИКА [юн. botanikos — ўсимликка тааллуқли < botane — ўт, гиёҳ, ўсимлик] ўсимликлар ҳақидаги фан, наботот. *Ботаника фани. Ботаника дарслиги. Ботаника олими.* ■ Музейда геология, география ва ботаника бўлимлари мавжуд. Газетадан.

БОТАРТИБ айн. тартибли. *Вазифа шундан иборатки, пойтахтимизнинг ҳар муюши, ҳар кўчаси доим озода, доим ботартиб.. бўлиши зарур.* Газетадан.

БОТ-БОТ 1 рвш. Дамба-дам, тез-тез; бирин-кетин. *Бот-бот келиб турмоқ.* ■ *Том бўғотиغا уя қурган чумчуқлар бот-бот палпонларини учирма қилишарди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. *Мен мактабда ўқиб юрган чоғларимда бот-бот колхоз даласига чиқиб, ота-онамга қарашар эдим.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар. *Асли қишлоқ боласи эмасми, у бот-бот далани соғинарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Қайта-қайта, такрор-такрор. *Турсунқул газетадаги исми шарифга бот-бот тикилди.* «Ёшлик». *Тепакал, шилпиқ кўз домласи бўлар эди.* Уша: *-Ҳар қандай муносабат замирида шахсий манфаат яширин бўлади, — деб бот-бот такрорлар эди.* «Ёшлик».

БОТИЛ I [a. بَاتِل — ёлғон, сохта; бефойда] эск. кт. Сохта, ёлғон, асоссиз; фойдасиз. *-Айтиб кел у фикри ботилни?! — деди у шиддат билан Асад қорига.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ботил.. сўзларга қулоқ солма.* Мирмуҳсин, Темурали Малек. *Қил яхшилигу демакни доҳил қилма, Миннат била яхшиликни ботил қилма.* А. Навоий, Ҳикматли сўзлар.

БОТИЛ II шв. Яроқсиз ҳолга келиб, ишлатилмай қолган (ариқ, зовур ҳақида). *Бу дамба қачонлардир ботил бўлиб қолган Бўзёп ариқ дамбаси эди.* «Шарқ юлдузи».

БОТИН [a. بَاتِن — ич, ички; яширин, махфий] эск. кт. Ич; чуқур; қалб, кўнгли. *Аҳмад Қосим унинг [Бобурнинг] титраётган елкаларини кўрди-ю, ботиндан бўлаб йиғлаётганини англади.* Х. Султонов, Бир оқшом

эртаги. *Сизни олиб чиқар бу сўзлар Юракларнинг ботин қаъридан.* Х. Даврон, Қақнус.

БОТИНАН Ич-ичидан, қалбан. *Бонунинг боягина айтган сўзларига зоҳиран эътибор бермаган бўлса-да, ботинан қалбини тирнаган эди.* С. Кароматов, Ҳижрон. *Элчиев жавоб бермади, ботинан хўрсинди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Содиқжон бойвачча Шавкат афандининг гапидан ботинан ғижинса ҳам, буни сиртига чиқармади.* К. Яшин, Ҳамза. *Фарҳод турар: рангида ранг йўқ, Ботинан бир изтироб ичра.* М. Али, Боқий дунё.

БОТИНИЙ 1 Яширин, ички, сирли. *Унинг кўнглида ботиний бир дард бор.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Бу фавақулдда ҳады туфайли Бобурнинг дилида қўзғалган ўша ботиний ҳаяжон ҳануз сўнмаган эди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Хиёл фурсатдан сўнг Севаргул ботиний мамнунлик билан дорихонадан чиқди.* «Ёшлик».

2 Кўчма Юмуқ; кўр. *Сен аслида шаккоқ, ботиний кўзларинг очилмаган, яхшиликни билмайдиган, бадбахт одам экансан.* К. Яшин, Ҳамза.

БОТИНКА [р. ботинка < фр. botte — этик] Ип тақиб ёки тугмалаб кийиладиган қисқа кўнжли пойафзал. *Оёғида ипсиз, орқаси майишган ботинка.* С. Сиёев. *Баҳодир отаси олиб келган шим, гимнастёрка, ботинкани кийиб, йигитчага ўхшаб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БОТИНМОҚ Бирор ишга юрак ютиб киришмоқ, журъат қилмоқ, юраги дов бермоқ. *Ўктам тўй-ҳашам тўғрисида сўз очиб, қизнинг кўнглига қўл солмоқчи бўлди-ю, яна ботинмади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Дераза тағида одамлар тўпланган, улар мўралашар, лекин ичкарига киришга ҳеч ким ботинмасди.* С. Зуннунова, Олов. *Подшонинг аскарлари ботиниб келмас, Тирик қоламиз, деб кўнглига олмас.* «Маликаи айёр».

БОТИНҚИ с. т. Ичига ботган, ботиқ. *Ботинқи кўзгу. Ботинқи линза.*

БОТИР [мўғ. баатар — қўрқмас, жасур, баҳодир] 1 Хавф-хатардан, қийинчиликдан қўрқмайдиган, қўрқмас, довиюрак, жасур. *Кўз — қўрқоқ, қўл — ботир.* Мақол. *Мерган овда билинар, ботир ёвда билинар.* Мақол. ■ *Муса умрида бойга бунчалик тик, ботир боқмаган.* Н. Фозилов, Дийдор. *Қўрқоқ бўлмай ботир бўлинг, бекларим, Ботир одам ҳар офатдан қолади.* «Нурали».

Оғзи (ёки тили) ботир Хеч кимни ва ҳеч нарсани андиша қилмай ва қўрқмай гапирерадиган. *Оғзи ботир одам.* ■ *Оғзи ботир одамлар йўқ дейсизми? Эл оғзига элак тутиб бўлмайди.* «Ўзбекистон қўриқлари». Унинг [Тожининг] жуда оғзи ботир: гап келганда, ҳеч кимни аямасди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ботир (эркаклар исми).

БОТИРИЛМОҚ Ботирмоқ фл. мажҳ. н. Муллажон амаки қайноқ сувга ботирилган сочиқни юзига бир зум босиб турди. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. *Содиқ кесма ёнига келиб энгашди. Энгашини ҳамон қўл ҳиқилдоққа тўғри келган эди ва ханжар қорнига ботирилган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОТИРЛАМОҚ Ботирлик қилмоқ, ботирлик кўрсатмоқ, журъат қилмоқ. *Ҳар бир мўйи ёвга қадалган тукан, Арслон каби ботирланар бус-бутун.* Ф. Фулом.

БОТИРЛАРЧА рвш. Ботир, жасур кишиларга ўхшаб, ўшаларга хос йўсинда. *Ботирларча иш тутмоқ.* ■ *Рустамбекнинг хавасида ботирларча қадам олганимни ғира-шира сездим.* Ҳамза, Танланган асарлар.

БОТИРЛАШМОҚ Тобора жасур, довярак бўлиб бормоқ, ботирлиги ошмоқ.

БОТИРЛИК 1 Жасурлик, довяракликка хос ҳолат, хусусият. *Сўз ботирлиги — тилда, Эл ботирлиги — белда.* Мақол. ■ *Турақулнинг ботирлиги Раҳматуллага ҳам куч бағишлади.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Муҳаббат ҳозир Гавҳарга ботирлик талаб қиладиган бир томони билан кўрinar, у бошқа вақтларда қилолмайдиган ишларни қилишга интиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Ботирларга, довярак кишиларга хос иш, мардонавор хатти-ҳаракат; жасорат. *Ботирлик қилмоқ. Ботирлик кўрсатмоқ.* ■ *Аъзам Юсуфович тунги жангларда жуда моҳирлик, ботирлик кўрсатарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

БОТИРМОҚ Ботмоқ 1-3, 5 фл. орт. н. *Гулнор челаки лайқароқ сувга ботирди ва ариқ бўйига олиб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ювонш бир бурда нонни олдин чойга, кейин шакарга ботирди.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. *Рўзимат кетмонни зўғатасигача ботириб урди-ю, Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Пайғомов пиёладаги коньякни қолдирмай симирди, кўкпийёзни қатиқча ботириб, чайнади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Чўли бобо катта қозик*

учларини ерга ботириб, қўлини фотиҳага очди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Чиройига** (ёки хуснига) нон ботириб ермидим Чиройидан нима фойда; фақат чиройига учаманми? *Чиройига нон ботириб еб бўлмас.* Мақол. ■ *Хуснига нон ботириб ермидим, демоқчисанда? О. Ёқубов, Учрашув.* **Қонга ботирмоқ** Қонга беламоқ; қирғин қилмоқ. *Гитлерчи каллакесарлар панжаларини оқ соқол оталарнинг, оқ сочли оналарнинг, бахтли болаларнинг.. қонларига ботириб, илгариламоқда.* Ойбек, Куёш қораймас. **Қўлни қонга ботирмоқ** Қотиллик қилмоқ, ўлдирмоқ. [Ўрмат:] *..Нима иш қилдим? Гуноҳми? Савобми? Соқолим оқарганда, қўлимни қонга ботирдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

БОТИҚ 1 сфт. Ичига ботган, ботинқи. *Ботиқ оптик шиша. Ботиқ кўзгу.* ■ *Мавлоно Биноийнинг ботиқ кўзларида киноя, нашъа ёниб кетди.* Ойбек, Навоий. *Йигитнинг ияги олдинга туртиб чиққан, кўзи чуқур, пешонаси ботиқ эди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Унинг кўркам, нурли юзида, катта-катта ботиқ кўзларида куйинганликка монанд ифода қалқиди.* «Ёшлик». *Темирчи совутнинг кўкрак қисмини ичдан ботиқ, сиртдан қабарик қилиб ясайди.* М. М. Дўст, Галатепага қайтиш.

2 от. геог. Куруқликда ер юзасининг, шунингдек, океан ва денгизлар тубининг атрофга нисбатан анча пастга ботган жойлари. *Кучли шамолда ер сатҳи ўзгаради, ботиқлар ва турли хил рельеф шакллари пайдо бўлади.* «Фан ва турмуш».

БОТМА-БОТ айн. бот-бот. *Хаёли қочади ботма-бот жувонмарг Тўхтамишнинг ҳолига.* Т. Тула, Асарлар. *Қудратнинг ярасини тезроқ тузатмоқчи бўлиб, медпунктга ботма-бот кириб-чиқиб тургани, Назокат билан самимий суҳбатга берилиши.. Холдорнинг назаридан кетда қолмаган.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

БОТМОН [ф. باتمان < a. من — 898,5 г га тенг оғирлик ўлчови] тар. 1 Ўрта Осиёнинг, шунингдек, Ўзбекистоннинг турли ерларида турли мезонга, салмоққа эга бўлган (икки пуддан ун бир пудгача) оғирлик ўлчов бирлиги. *Чумчуқ семиргани билан ботмон бўлмас.* Мақол. *Бедананинг ҳам ўзига яраша ботмони бор.* Мақол. ■ *Етмиш ботмон тошини кўтариб отди.* «Интизор». *Худо сенга бир ботмон куч берган-у, бир мисқол ақлни аяган!* Ойбек, Куёш қораймас.

2 Тахминан бир гектарга тенг сатҳ ўлчов бирлиги. *Мавлон аканинг мерос маҳрига тушган икки ботмон ери бор. Х. Ғулум, Машъал. Шу ўттиз чақиримли ариқ қазилиб битганда, Наманган ва Андижон туманларидан икки минг ботмонгача ер суғорилар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Раисни касал деб ўйлаб, ҳамманг қутуриб кетдинг. Қўш ҳўкиз овора-ю, бир ботмон ер ҳайдамайсан. М. М. Дўст, Лолазор.*

БОТМОН-БОТМОН Қанча-қанча ботмон, неча-неча ботмон. *Асқархўжага қараши ботмон-ботмон ерлардан кўп қисмини қароллар аллақачон бўлишиб олишган эди. Ғайратий, Ёшлигимсиз. Ботмон-ботмон сувли ерлар кўз илғамас, Бизнинг кучдан яшандилар, бас, энди бас! Ғ. Ғулум.*

БОТМОН-ДАҲСАР [ботмон + *ف. سیر* — тахм. 750 г келадиган оғирлик ўлчови] Жуда катта; жуда оғир, жуда кўп. *Боғни боқсанг, боғ бўлар, ботмон-даҳсар ёғ бўлар. Мақол. — У [Яҳё] оғир-оғир қадам босар, гўё оёғига ботмон-даҳсар тош осилган эди. «Ёшлик».*

БОТМОНЛАМОҚ Ботмон билан ўлчамоқ, ботмонлаб сараламоқ. *Ботмонлаб совурмоқ. — Урда дарвозасининг саҳни ботмонлаб ҳисобланган мевазор бўлиб, бунда олма, ўрик, нок ва тут ёғочлари хийлагина бор эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аканг-ку мисқолаб топган бўрўйимни ботмонлаб совуриб юборибди. Шўҳрат, Жаннат қидирганлар. Хавотир олма, болам, худо халлоқ. У бандасига дардни ботмонлаб бериб, мисқолаб олар экан. К. Яшин, Ҳамза.*

БОТМОНЛИ(К) Ботмон ўлчовидаги оғирликка ёки майдонга тенг бўлган. *Ошхонанинг бир чеккасида ерга қазилган кенг бир ўчоққа ярим ботмонлик бир қозон қурилиб, сув иситилмоқда эди. С. Айний, Қуллар. Қани энди, унда Рустам қуввати бўлса-ю, тўқсон ботмонлик гурзи билан золимнинг бошига тушириб, миҳ қилиб қоқиб юборса. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.*

БОТМОҚ 1 Суюқлик, сочилувчан жисм ва ш. к. ичига ёриб кирмоқ, чўймоқ. *Сувга томган ёғ ботмас. Мақол. — [Шокир ота] Олдида ётган керакли асбобларни тез топа олмас, кувани қидирган қўли ширач косага ботар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Кечаги чоршанба бозор бир сигир олдим денг, егани қуруқ хашаг-у, сутига қошиқ ботмайди — шундоққина қаймоқ. «Аския».*

2 Беланмоқ, кўмилмоқ; қопланмоқ. *Терга ботмоқ. Қонга ботмоқ. — Юсуфбек шундай қараса, Амирбек ўзидан кетиб қоляпти, ҳамма ери билчиллаб, қонга ботиб келяпти. «Юсуф ва Аҳмад». Замбаракнинг ўқи теги сонима, Оқ кўйлагим ботди қизил қонима. «Кўшиқлар». Отлар оппоқ кўпикка ботган, ҳар жунидан тер кетган. — Юсуф ва Аҳмад». Мадаминнинг йўғон, семиз қора бармоқлари ёққа ботган гуручлар орасида ўрмалай бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи. У [Рукниддин] терга ботиб, сув бўлиб кетган эди. Мирмуҳсин, Темур Малик.*

3 Ғарқ бўлмоқ, чўкмоқ. *Душман кемаси сувга ботди. Таваккалчининг кемаси ботмас. Мақол.*

4 Босиб, эзиб ёки ёриб ичига кирмоқ; кўмилмоқ; суқилмоқ, санчилмоқ. *Баданига ачиқ қамчи ботибди. «Юсуф ва Аҳмад». Этак ярим бўлар-бўлмас, боғичи бўйнини кесиб юборгудай ботади. С. Нуров, Нарвон. Билагузук билагима ботади, Уста йигит рўмонидан тортади. «Кўшиқлар». Уларнинг ўлими бу хоин чолнинг Кўксига ханжардек абадий ботди. Х. Даврон, Қақнус. Қилич, найза синдида, Икковига ботмайди. «Нурали».*

5 Тикилиб ёки кўмилиб, юролмай қолмоқ, зўрга юрмоқ. *Этиги тўпигигача лойга ботиб кетди. «Ёшлик». Баъзан Бектемир тиззагача лойга ботади. Калавланади, йиқилади. Ойбек, Кўёш қораймас. Олдинда бархан тепа пайдо бўлиб, машина ундан ўта олмай, ғариллай-ғариллай қумга ботиб қолди. М. Мансуров, Ёмби. Тиззасигача тупроққа ботиб, бир ёнбошига қийшайиб қолди. С. Аҳмад, Уфқ.*

Қарзга ботмоқ Катта миқдорда қарз бўлмоқ. *Отамуродни уйлантирганларида қарзга ботди. «Шарқ юлдузи».*

6 Кўчма Бирор руҳий ҳолатга тушмоқ, кўмилмоқ; бирор салбий муҳит, ғоя ва ш. к. таъсирига берилиб ёки гирдобига тушиб қолмоқ. *Шербек хаёлга ботиб, узоқ жим қолди, сўнг чуқур уҳ тортди. С. Анорбоев, Оқсой. Гулнор бошини эзиб, чуқур сукутга ботди, бир лаҳзада юзини изтироб кўланкаси қоплади. Ойбек, Танланган асарлар. Уларга тикилиб гоҳ жилмайди, гоҳ қайғуга ботди. «Ёшлик». Гуноҳга ботасизлар! Бор, юз-қўлингни ювиб чиқ, хазон бўлгур. Ҳамза. — Дадаси! Гуноҳга ботманг, дадаси! — деди чириллаб. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.*

7 кўчма Қаттиқ тегмоқ, оғир туюлмоқ. *Бу гап менга анча оғир ботди, лекин чидадим. «Ёшлик». Исфандиёрнинг беандиша мулоҳазаси бош вазирга оғир ботди. С. Сибеев, Аваз. Лодон дединг, сенинг сўзинг менга ботибди, Шундай лодон неча девни ютибди. «Маликаи айёр».*

Айил ботмоқ айн. қаттиқ ботмоқ қ. қаттиқ. *Бу гаплар Назокатга айил ботди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Айил ботадиган жойи шундаки, ўз айбларини яшириш, одамлар фикрини чалғитиш ниятида софдил кишилар устидан тухматлар уюштиради. «Муштум».*

8 Ичкари томон эзилиб, ботиқ ҳосил бўлмоқ, ичкари кирмоқ. Али тажанг бир томон ичига ботган каскасани.. кўзигача бостириб кийди. *Ойбек, Кўёш қораймас. Унинг қизаринқираган кўзлари ич-ичига ботиб кетган эди. С. Зуннунова, Олов.*

9 Уфқ орқасига яширинмоқ, яшириниб, кўздан ғойиб бўлмоқ (асосан Кўёш, Ой ҳақида). *Кун қизариб ботса, қизингни узат, Тонг қизариб отса, томингни тузат. Мақол. Ой ботса ҳам, бой ётмас. Мақол. ■ Мана уззукун бутун борлиқни қиздириб, ўз кучини кўрсатган кўёш уфқни оловлантириб ботмоқда. Газетадан.*

10 Сингмоқ, ҳазм бўлмоқ; насиб қилмоқ. Бировни норози қилиб олинган нон менга ботмайди. «Шарқ юлдузи». *Айронни қандай ича-йин, Оч юрагимга ботмайди. «Нурали».*

БОТУЛИЗМ [лот. botulus — қолбаса] *Одамларда, шунингдек, айрим сутемизувчи ҳайвонларда учрайдиган ўткир юқумли касаллик. Ботулизм микроби фақат анаэроб (ҳавосиз) шароитда ривожланади. «ЎзМЭ».*

БОТҚАЛДОҚЛАР зоол. *Ўрдакларнинг ғозсимонлар туркуми кенжа оиласига мансуб, орқа бармоқларидаги кенг тери пардалари билан бошқа ўрдаклардан фарқланувчи хили. Ботқалдоқлар яхши учади, сузади ва шўнғийди, сув тагидан ўлжа тутиб ейди. «ЎзМЭ».*

БОТҚОҚ 1 *Оёқ босиб бўлмайдиган бўш лой ва шундай лой билан қопланган ер, майдон; ботқоқлик, ботқоқзор. Бақа ботқоғини қўмсар, Балиқ — қўлини. Мақол. Эшак юғурап сўтқоқда, ҳоли мағлум ботқоқда. «Қанотли сўзлар». ■ Ариқни ботқоқдан тозалаб турмасанг, келадиган сув ҳам кейинчалик камайиб, охири бутунлай келмай қолиши мумкин. Шукрулло, Сайланма.*

2 сфт. *Бўш лойли, шундай лой билан қопланган. Ботқоқ ва балчиқ ерларда олиб бориладиган деҳқончиликни биз бир қатор халқларда ҳануз учратамиз. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.*

3 кўчма Салбий муҳит, гирдоб. *Улар мени жиноят ботқоғига итармоқчи бўлдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Балан্দарваоз мақтанчоқлик билан осмонга қараб, неча йиллик турғунлик ботқоғидан қандай ўтиб келганимизга ҳайронман. Газетадан. Хизмат бурчи нуқтаи назаридан олиб қаралганда майор ҳақ: жиноятчилик ботқоғидан тортиб чиқариб, одам қаторига қўшиш керак. «Ёшлик».*

БОТҚОҚЗОР *Ботқоқликдан иборат жой. Ботқоқзорни қуришмоқ. Ботқоқзордан ўтмоқ.*

БОТҚОҚЛАНМОҚ *Ботқоқликка айланмоқ. Тупроқларни текширишдан асосий мақсад маълум ҳудуддаги тупроқнинг тип ва хилларини аниқлаш.. шўрланиш ва ботқоқланиш жараёнларини ўрганишидир. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.*

БОТҚОҚЛИ *Ботқоқ ерлари кўп бўлган; ботқоқ билан қопланган. Ботқоқли ерлар.*

БОТҚОҚЛИК 1 *Доимо ва узоқ вақт нам ва захдан балчиқ ва лой ҳолатда ётишлик. Йўллар ботқоқлигидан юриб бўлмайди.*

2 *Ботқоқ ерлардан иборат бўлган жой; ботқоқзор. Ер юзасининг 21,3 миллион квадрат километрини музликлар, кўллар, ботқоқликлар эгаллаган. «Фан ва турмуш». Белгача совуқ сув ичида, ботқоқликда пуд-пудлаб лойни жуда юқориликка отиш керак. Ж. Шарипов, Хоразм. Эҳтимол, улар шолкорликда ботқоқлик ва ачима ерлардан фойдаланганлар. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.*

БОУМИД [бо.. + умид] *Умид қилувчи, умидли, умидвор. Боумид бўлмоқ.*

Дунёйи боумид айн. умидли дунё қ. умидли 1. *-Дунёйи боумид, жигарпорамни бир кўрсам, деб келган эдим, — деди Сурхонбой кўзига ёш олиб. И. Раҳим, Тақдир. Дунёйи боумид, таъзияни ташлаб келган эдик. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Мамадалижон, манам, дунёйи боумид, Аҳмадхўжам билан Ҳамза-хўжамга бисот йиғиб, тўй анжомини бутлаб қўйганман. Н. Сафаров, Оловли излар.*

БОФАНДА [ф. يافانده — тикувчи, тўқувчи] *Тикувчи, тўқувчи. Мағлумки, бофандалар*

олдига кўпинча хотин-қизлар келиб, янги нусха қидириб юришадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бофанда(лик) хўнарингиз бўлса, бизнинг ипларимиз бор.* «Луқмони Ҳаким».

БОХАБАР [бо.. + хабар] Хабар бўлган, хабари бор, хабардор. *Ҳар нарсадан бохабар одам.* ■ *Дудуқ худонинг берган кунни подани барвақт Тешиктена атрофидаги пастқамликларга ёяр, шу билан бирга, чолнинг аҳволидан бохабар бўлиб турар эди.* «Ёшлик». *Эшикдан бохабар бўлиб туринг.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *-Нима гап, тинчликми ўзи? - дейди у ҳамма гандан бохабардек.* «Ёшлик».

БОЦМАН [гол. bootsman < boot - қаёқ, кема + тап - одам] Денгиз флотига (кемаларда) ҳамма хўжалик ишлари, тартиб ва тозалик учун масъул шахс ва шундай шахснинг ҳарбий унвони.

БОЧКА [р. бочка - қавариқ шаклли идиш] Ёғоч ёки металлдан ишланган цилиндрик идиш. *Ёғоч бочка. Темир бочка.* ■ *Сидиқжон бочкани ўчоқ бошига туширғач, қайтиб ишга борди.* «Шарқ юлдузи». *Ёнилғи тўла бочкалар, тракторларнинг эҳтиёт қисмлари кўчма қум тагидан чиқарилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БОЧКАСИМОН Бочкага ўхшаш, бочка шаклидаги. *Суриб олинган пахта машинадаги бочкасимон бункерга келиб тушяпти.* Газетадан.

БОШ 1 Тананинг бўйиндан юқориги, олдинги (одамда, ҳайвонларда) қисми; калла. *Бош косаси (анат.). Бош мия. Бош кийимлар магазини. Дўст бошга боқар, Душман - оёққа.* Мақол. ■ *Ўзбек ойим боши билан келинига ризолик билдириб, «баракалла!» деб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Баданим ўт бўлиб ёнди, бошим оғриб, кўзларим тинди, - деди Ҳожидола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У шошиб, от бошини чап тарафга бурди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Бошга тушган (ёки келган) Ҳаётда учраган, дуч келган; пешонасига ёзилган. *Бошга тушганни кўз кўрар.* Мақол. ■ *Ўзбек ойим ҳам бошига тушган бу кулфатни кўришга мажбур эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уф.. Муҳаббат нима эканини бошингга тушганда биласан!* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Бошимизга тушган неки кулфат бўлса, фалокат, бадбахтлик, зулм, хорлик бўлса, бари шундан - нафсимиздан.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бошда бор** Тақдирда, қисматда бор; пешонага ёзилган.

Гулсумбибининг ёнига Хонимбиби қўшилиди: -Кўп уйлашманг, ўртоқлар! Бари бир, бу гап ҳаммамизнинг бошимизда бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Тақдири азал, ўғлим, хафа бўлма, ҳаммаринг бошида бор гап, - деб юпатди.* С. Кароматов, Олтин қум. **Бошдан кечир(ил)ган (ёки ўтган)** Ҳаётда, тақдирда қўрилган, юз берган, кечир(ил)ган. *Табиб табиб эмас, бошидан ўтган - табиб.* Матал. ■ *Сайид Жалолхон бутун бошдан кечирганларини инқиллай-инқиллай ҳикоя қилиб берди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Бекмуродов бошидан ўтган воқеаларни ўзи айтиб берган эди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Кизи ҳаёт йўлида бошдан кечирган воқеалар орасида бахтли деб ўйлаган замонларини ёдлашдан ҳар чоқ завқланади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бошига ёғилган айн. бошга тушган.** *Ногаҳоний бошига ёғилган фалокатни ўзинг даф қилгин.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Бошига солмоқ** Оғир қийинчиликка, азобга дучор қилмоқ. *Жоним, ман мунча бахти қора яратилган эканманки, худо шўрлик бошимга шунча кулфатларни солди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..бундан кейин кўрган азобимни худо ҳеч банданинг бошига солмасин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бошим кал, кўнглим нозик қ. кўнгил 1.**

2 *кўчма* Ақл-хуш, мия. *Бош билан иш қилмоқ. Тоғнинг кўрки тош билан, одамнинг кўрки бош билан.* Мақол. ■ *Аэрономга ўз боши билан иш қилишга рухсат бериш керак.* С. Нуров, Нарвон. *Қоратой Йўлчининг елкасини дўстона қоқиб деди: -Роса бошинг бор, иним Йўлчи, олтин бошинг бор. Гапларинг - бари ҳақ.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бош оғритмоқ (ёки қотирмоқ) 1) қаттиқ ўйламоқ, фикр юритмоқ; ташвиш қилмоқ. *Ҳаётни мукамал қиламан, деб сиздан олдин ҳам не-не одамлар бош қотирган.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ҳосил Ёқубов нозикроқ бир нарса устида бош қотириб ўтирган экан.. «Муштум».* *Ҳар нарсага ақлингиз етади.. Лоақал бу бахтсиз синглингиз учун биргина бош оғритсангиз-чи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) мияни ачитмоқ, гаранг қилмоқ. *Агар бошни оғритмоқчи бўлсангиз - катта кўча; тўрт томонингиз қибла.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Нима учун бошимни оғритганингизга тушуна олмадим, ўртоқ раис.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Суз билан деҳқоннинг бошини қотириб,*

ниҳоят, тўрт ярим сўмга кўнишига мажбур қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Бошига келмоқ Миясига, эсига келмоқ. *Шу савол бошига келганда, кўзига тўсатдан Канизақ кўриниб, Сидиқжоннинг юраги уйнаб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 Бошлиқ, раҳбар. *Яхши йигит — давранинг боши.* Мақол. *Яхши хотин эрни элга бош қилур, Ёмон хотин эрини гадо қилур.* Мақол. *Ёмонга бош бўлгунча, яхшига йўлдош бўл!* Мақол. ■ *Қирқ йигитга бош бўладиган хотин эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Синглингнинг тўйига сен бош бўласан, сенинг тўйингга Робия бош бўлади.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

4 сфт. Лавозим, мансаб жиҳатдан катта, юқори турувчи. *Бош врач. Бош агроном.* ■ *Рустам Сурхондарё вилоятидаги колхозда бош агроном бўлиб ишлаётибди.* «Муштум». *Директорнинг бу гапи бош инженерга қаймоқдай ёқиб кетди.* «Муштум». *Унинг отаси бош чўпон, ўзи эса чўпон ёрдамчиси бўлиб ишлай бошлади.* Газетадан. *Бундан сўнғ ҳам бош мирзолигингизни эмас, мирза Анварлигингизни эҳтиром қиламиз.* А. Қодирий, Мехроблан чаён.

5 Улкан, катта, асосий. *Озгина юргач, «Боғизоғон»нинг бош арки олдидан чиқдилар.* Ойбек, Навоий. *Мана Хоразмнинг жанубий бош дарвозаси.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Бош соврин таъсис этилди.* Газетадан.

Бош ҳарф тлш. Катта ҳарф. *Ёзувда ҳар бир гап бош ҳарф билан бошланади.* «Ўзбек тили дарслиги». *Кимнинг номига хат ёки бошқа нарса келса, почтаълон адресат номининг бош ҳарфида ёзилган яшикка қўйиб, юбориладиган хат бўлса, олиб кетар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

6 сфт. Энг муҳим, асосий, етакчи. *Бош масала. Бош сабаб. Пахта — бош вазифа.* ■ *Кейинчалик мактаб саҳнасида ўйналадиган спектаклларда ҳамшиша бош ролларни ижро этадиган бўлди.* С. Кароматов, Ҳижрон. *—Хузурингизга келишимнинг бош сабаби шундадир! — деди Ҳасанали.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бош гап тлш. Мустақил, асосий гап. *Ўзича мустақил, бошқа гапга эргашмаган гап бош гап деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги». **Бош мақола** Газета ва журналларда таҳририят томонидан бериладиган, долзарб масалага

бағишланган мақола. *Бош мақолада.. илгор колхозчиларнинг иш тажрибалари умумлаштирилган эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Бош тўғон** Гидротехник иншоотнинг энг юқори томонидаги асосий тўғон. *1940 йилнинг май ойида бош тўғон битди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

7 сфт. Энг олдинги, биринчи. *Бош бола. Бош келин.* ■ *Қутидор бўлса, кўз очиб кўрган қудамиз, хотининг бўлса, бош келинимиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёши улғайганда уйланганидан, бош боласи мен эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бош бармоқ айн. бошмалдоқ. *Сал нарида қаердандир Шукруллони бош бармоғи билан имлаб чақирарди.* «Ёшлик». *Эшагини тепганда, чап оёғининг бош бармоғи чиқиб кетган экан.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Бош хотин** 1) энг олдинги хотин; 2) этн. энг катта хотин. *Нажмиддинбойнинг бош хотинидан Абдуллабой, кичик хотинидан Фазлиддин туғилган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қилич халифанинг бош хотини Кумрибиби жуда ташвишга тушган эди.* С. Айний, Қуллар. *Ул кишига куёвга чиқсанг, сен бош хотин, барча хотинлари сенинг чўринг бўладилар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

8 кўчма с.т. Одам, киши. *Бир бошга бир ўлим.* Мақол. ■ *Бир бошга юзта хўжайин бор.* С. Нуров, Нарвон. *Бу бош дунёга келиб нималарни кўрмади-а!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Жон бошига Ҳар бир одамга, ҳар қайси кишига. *Бизнинг ферма мудиримиз жон бошига сут истеъмол қилишда Америкадан алақачон ўтиб кетган.* «Муштум». **Сўққа бош** (тўғриси **сўққабош**) Якка ўзи, бир ўзи. *Ҳидоят қори, сўққабош бўлгани сабабли онасини ишга чиқарарди.* Мирмуҳсин, Михлар ва пўпанаклар.

9 (санок сонлар билан) Чорва ҳисобида ҳар бир алад жонивор. *Ўн бош от. Икки бош қўй. Ҳар бош сигирдан икки ярим минг литрдан сут соғиб олинди.* ■ *Колхоз чорвасига бир юз ўн тўққиз бош мол қўшилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

10 Тик нарсаларнинг тепа қисми, учи, чўққиси. *Шамол бўлмаса, дарахтнинг боши қимирламайди.* Мақол. *Тоқатлига тоғлар эгар бошини, тоқатсизнинг бировлар ер ошини.* Мақол. ■ *Қуёш тик кўтарилиб.. иссиқдан майсаларнинг боши эгилди.* Шўҳрат,

Шинелли йиллар. Гул очилгай қояларнинг бошида, Лолалар бор булоқларнинг тошида. Х. Олимжон.

11 Бирор маросим, талбир, воқеа-ҳодисанинг рўй бериш, амалга ошиш жараёнидаги дастлабки босқич. Юсуфбек ҳожининг ўзи иш бошида туриб, Ойбодоққа ташқари ҳовлини тозалатарди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Юринг, холажон, қизни ўзим топанман, тўйнинг бошида ўзим бўламан, ёр-ёрни ҳам ўзим айтаман. О. Ёқубов, Пьесалар. Билдимки, бу иғоларнинг бошида ўзи бошқош. К. Яшин, Ҳамза.

12 Ён, олд, томон. Саидмурод ака хашакчилар бошига борганда, улар тушликка чиқишган экан. Н. Қобил, Беморлар. Тез-тез бошимга бориб тур. С. Аҳмад, Юлдуз.

13 Ўрин, каравот ва ш. к. нинг бош қўйиладиган юқори томони; шундай ўринда ётган кишининг белдан юқори томонидаги жой. ..сури устига ёзилган ўриннинг бош томонидаги учи тепага чўнқайтириб қўйилган ёстиқлар. озода ҳаётдан хабар берарди. Шухрат, Шинелли йиллар. ..ўрнидан дик этиб туриб, каравот бошига ташлаб қўйилган шимнинг камарини суғуриб олди. М.М.Дўст, Лолазор. Асқар ота бориб, сағананинг бош томонига чўкка тушиди ва баланд овоз билан қуръон ўқиди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Ҳожи Кумушининг бошига келиб ўтирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Бир вақт хушимга келсам, отам бошимда йиғлаб ўтирибди, - деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

14 Баъзи отлар билан бирикиб, шу от орқали ифодаланган нарсанинг ўзини ёки у ўрнашган жойни, ён-атрофини билдиради. Нигор ойим учоқ бошида овқат пишириш билан машғул эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Мулланавруз хирмон бошида қолди. С. Айний, Куллар. Отам машъалани тутиб, охур бошига бордилар. Ш. Холмиразев, Оғир тош кўчса. Ҳайдар ота шу баҳона билан у ёқбу ёқни ҳам кўрай деб, айланишроқ бўлса ҳам, бозор бошидан юрди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

15 Чўзиқ, давомли, бўйли нарсалар, жой, майдонларнинг бошланиш жойи ёки охири, этаги; шундай нарсаларнинг икки учидан, чеккасидан, томонидан бири. Дарё бошланган жой дарё боши дейилади. «География». Ёрмат Йўлчини судраб, кўчанинг бошига, аравалар тўхтаган жойга югурди. Ойбек, Танланган асарлар. Хибоннинг бу

бошида нақшдор, ҳаворанг баланд айвоннинг бир чеккаси кўриниб турарди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Аваз дала бошида, омонат бир чайла соясида соч олиб турарди. С. Сиёев, Аваз. Хонанинг у бошидан бу бошига юрди. Шухрат, Шинелли йиллар.

Боши берк кўча 1) бир томондан кириб, иккинчи томондан чиқиб кетиб бўлмайдиган кўча. Извош боши берк кўчада тўхтади. Ойбек, Танланган асарлар. Бу боши берк кўчада у узоқ қамалиб қолмайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўчма мушкул, қийин аҳвол, чорасизлик, иложсизлик. Отабек боши берк кўчада қолгандек бўлди, жавобига қийналди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ахир ҳали биз боши берк кўчага кириб қолганимиз йўқку. Улар билан олишиб кўраимиз. С. Аҳмад, Уфқ. Боши-кети йўқ (ёки кўринмаслик) Бошланиши ва охири номаълум, чексиз, тугамас. Траншея қирғоғи бўйлаб ялтироқ йўғон қуевур чўзилиб кетган, боши-кети кўринмайди. Х. Назир, Ўтлар туташганда. ..боши-кети йўқ меҳнат давом этмоқда. П. Турсун, Ўқитувчи.

16 Воқеа, ҳодисанинг, бирор муддат ёки фаслнинг, асар, матн ва ш. к. нинг бошланиш жойи, пайти, аввали, муқалдимаси. Ҳикоянинг боши. Йилнинг боши. Ишимнинг боши йўқ, Ошимнинг моши йўқ. Мақол. Тўйнинг боши — бошланғучи. Мақол. ■ Қиз сўзнинг бошини эшитиб илжайди, охири эшитиб, кўрқувдан бўзарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Мамлакат урушининг бошидаёқ отадан айрилиб, она қўлида қолди. Ў. Умарбеков, Сирли соҳил. Тўти бу хатнинг бошини эшитиб, ўзини ерга кўтариб урган эди. С. Зуннунова, Олов. -Мен, бўлмаса, гапни бошидан бошлай, - деди Абдурасул. П. Турсун, Ўқитувчи. Сентябрь бошларида полк ғарбга томон йўл олди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳомиднинг совчиси бошқа совчаларнинг муқалдимаси, ёз бошида келадиган қалдирғочларнинг йўлбошчиси эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Аввал боши Аввало, даставвал. Бу гапни аввал бошда ўзи ковлаб қўйганлиги учун жим туришга мажбур эди. К. Яшин, Ҳамза. Бу саволга аввал боши Бўтабой акам жавоб беришлари керак. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари. Аввал боши ўзимизнинг колхозчиларга тушунтириш керак. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари. Бир бошдан 1) бошидан, бошланиш жойидан, тартиби билан, бафуржа.

Мен ҳадеб савол бераверганимдан кейин инженер ҳамма воқеани бир бошдан гапириб берди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. У ўз бошидан кечирган кулфатлар қанчалик оғир бўлса ҳам, бу жонажон дўстлариға бир бошдан сўзлаб беришга тайёр эди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бир чеккадан, тартиби билан. Проводник кўзойнагини бурун четига тушириб олиб, бир бошдан билетларни текширишга киришди. 3. Фатхуллин. Ойимхон унга [Гулсумга]: - Майли, қийналиб ўтирма, сенга бир бошдан ҳамма ҳарфларни ўргатиб қўя қолай, - дедди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Хат (ёки сатр) боши айн. абзац. Хат бошидан такрор ўқимоқ. Қайта бошдан** Қайтадан, янгилан.

17 Воқеа, ҳодиса ва ш. к. нинг бошланиши учун баҳона бўлган нарса, дастлабки сабаб. **Қўшимнинг оши — жанжалнинг боши.** Мақол. ■ **Қумринисо Собирахонга кўз қисиб:** - **Уйин-қулгимизнинг боши Баҳрихоннинг тўйи бўлади, — деди.** А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Бахтни бировларнинг остонасидан қидиришининг ўзи бахтсизликнинг боши!** А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

18 Баъзи ўсимликларнинг калла ёки чочоқ шаклидаги ҳосили, меваси. **Бир бош узум. Бир бош қарам. Тонган гул келтирар, топмаган — бир бош пийёз.** Мақол. ■ **Пештахта олдига бориб, саватдаги узумдан бир бош танлади—да, тарози палласига қўйди.** К. Яшин, Ҳамза. **Қаёқдан ҳам бир бош кўкнор топиб ичирдик, оғзига жийданинг сувини томизиб кўрдик.** С. Сиёев, Ёруғлик.

19 (саноқ сонлар билан) Карра, ҳисоб. **Беш бош қилиб олмоқ. Ўн бош қилиб тўламоқ.**

20 3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п.к., ч.к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. бошига, бошида, бошидан).

Аёл (ёки хотин) боши билан Хотин киши бўлгани ҳолда, аёл, ожиза бўла туриб. **Энди хотин боши билан Марғилонга мурожаат қилсинми?** А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Аёл боши билан мистовоқдек кетмонда ишлаганда, биз юрализми кафтдек кетмон тугида.** Т. Ашуров, Оқ от. **Бева (ёлғиз) боши билан** Эрсиз (хотинсиз) ҳолатда қийналиб, ёлғизлик билан, ёлғиз ўзи. **Наинки битта шу қизи деб умрини ўтказса, кўзимнинг оқу қораси деб авайласа, бева боши билан шунчалик ўстирса—ю, у юзига тик қараса?** Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Сени севмасам, ярим кечада, қоронғи кўчада ёлғиз**

бошим билан орқангдан югуриб юрармидим?! С. Айний, Куллар. Бир ёстиққа бош қўймоқ қ. ёстиқ. Зайнаб ҳам умид билан бир ёстиққа бош қўйган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бир ёқадан бош чиқармоқ** Бир жон, бир тан бўлиб, ҳамжиҳатлик, яқдиллик билан. **Қўнчилик бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилса, унинг кучи океан тўлқинидан ҳам зўр бўлади.** С. Маҳкамов, Шогирд. **Эндииз гап ўзларингда қолди. Бир ёқадан бош чиқаринглар.** С. Аҳмад, Уфқ. **Бирор ишнинг бошини ушламоқ (ёки тутмоқ)** Бирор ишни, хунарни пухта эгаллаб, шу ишда муқим бўлмоқ ёки умуман ишламоқ; бекор юрмаслик. **Бундоқ далаларга чиқиб, бирор фойдалироқ ишнинг бошини тутсангиз бўлмайдими?** С. Нуоров, Карвон. **Вақти-соати келса, ўқиб оларман.. ундан кўра бир ишнинг бошини тутай.** М. Ҳазраткулов, Журъат. **Бош бурмоқ** Ваъдасидан чиқмаслик, бўйсунмаслик. **Мен шу қилган яхшилигингга сендан рухсатсиз бош бурсам, ўттиз пора каломулло урсин!** Ҳамза, Танланган асарлар. **Бошга битган бало қ. битмоқ** III. **Уртоғингиз бошимга битган бир бало бўлди.** А. Қаҳҳор, Асарлар. **Бошга қўймоқ айн. бошига кўтармоқ** I. **Бошга кўндирмоқ** Киймоқ. **Курткани елкамга ташладим, дўнғалак «грузинча» шапкани бошга кўндирдим.** С. Сиёев, Ёруғлик. **Боши билан** 1) бутун вужуди билан, астойдил. **Олимжон кўпдан кутилган ишга боши билан кўмилиб кетган эди.** Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) жони, ҳаёти билан. **..агар бундан бир хиёнат чиқмаса, ҳаммадан бурун мен бунга бошим билан жавоб бераман.** С. Айний, Куллар; 3) боши ёрдамида, бош ҳаракати билан. **Қоратой боши билан «йўқ» деди.** Ойбек, Танланган асарлар. **Ўзбек ойим боши билан келинига ризолик билдириб, «баракалла!» деб қўйди.** А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Боши боғлиқ** Унаштириб қўйилган. **Ачиқланма, бек йигит, ўзи уятчан қиз, яна боши боғлиқ.** Ойбек, Навоий. **Боши бузуқ ёки бузуқ бош** Ифвогар, тескарчи, бузуқ фикрли. **Мана сенга, уйингга боши бузуқларни йиғганинг учун!** С. Сиёев, Ёруғлик. **Амир қозига буйруқ юбориб, боши бузуқ оёқлангларни ва эски қулларнинг авлодини тутиб қама, деган.** С. Айний, Куллар. **Бошига етмоқ** I) ўлдирмоқ, ҳалок қилмоқ, нобуд қилмоқ. **Отаннинг бошига етган ўшалар.** А. Кўчимов, Ҳалқа. **Ўпкасида қолган осколка ўн йилгача**

азоб бериб, охири бошига етди. Х. Тур-сунқулов, Ҳаётим қиссаси; 2) охиригача бо-риб, етиб тугатмоқ; тугатмоқ. *Ҳозиргача ол-миш тугуннинг бошига етдингиз.* С. Сиеёв, Ёруғлик. **Бошига кўтармоқ** 1) жуда иззат-хурмат қилмоқ, хурматини бажо келтирмоқ. *Шарафларга буркаб ота номини, Бошига кўтарди онажонини.* Б. Бойқобилов, Садоқат. *Қани энди бошқа оталардек бўлса, бошимга кўтармасмидим.* С. Аҳмад, Уфқ. 2) ҳаммаёқ-ни бузгудек шовқин солмоқ, жанжал қил-моқ. *..товоқнинг жиндай жойи учган экан. Қайнанам шуни кўриб қолди-ю, бутун ҳовлини бошига кўтарди.* «Муштум». *Шунча эркакнинг орасида уялмайсанми ҳовлини бошингга кў-тариб бақиргани, шарманда!!!* К. Яшин, Ҳамза; 3) шодликдан, хурсандчиликдан ба-қирмоқ, шовқин солмоқ. *Тўйиб-тўйиб шўх-лик, бебошлик, «жиннилик» қилсанг, водийни бошингга кўтариб қаҳқаҳа урсанг.* Ф. Муса-жонов, Ҳиммат. *Қизлар уйни бошларига кў-тариб, «ёр-ёр» айтишоетган пайтда, Саноб-барга яқин келиб, унинг кифтига қўлини қўйди.* К. Яшин, Ҳамза. **Бошпага сув қўймоқ** 1) ноўрин сарфламоқ, тугатмоқ, тамомла-моқ. *Ҳаш-паш дегунча бригадага берилган 14 минг сўмнинг бошига сув қўйди.* «Муштум». *Сендан нима кўряпман? Қайтанга топган-тутганимнинг ҳам бошига сув қуяяпсан.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; 2) пачавасини, рас-восини чиқармоқ. *-Манави-ку, - бувим мени кўрсатдилар, - ўқининг ҳам бошига сув қўйди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Бошига урадими?** Унга нима кераги бор? Кераги йўқ. *Опоқижон, ундай деманг, бошингизга ура-сизми ўша бетайин қизларнинг молу дунёси-ни?* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мам-лакати. *Ҳе, иззатини билмаган пасткашлар, икки мингги бошимга урамани?* «Муштум». **Бошига чиқиб (ёки миниб) олмоқ** Бировга ҳукмрон ёки хўжайин бўлмоқ, бўйсунмай қўймоқ. *Бундай йиштининг эса у бошига ми-ниб олиши турган гап эди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Сенларда ўзи инсоф деган нарса бор-ми? Пенсиярман деб бошимизга чиқиб ола-санлар, шекилли.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Чўри қиз бошимизга чиқиб, бизларни оёқ учи билан кўрсатади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бо-шига ўтқазиб қўймоқ** Ҳаммадан устун қўй-моқ, роса эъзозламоқ. *Ёш, чиройли хотинга ёқиб, унинг кўнглини кўтариш учун уни ҳаммамизнинг бошимизга ўтқазиб қўйди.*

Ойбек, Танланган асарлар. **Бошида ёнғоқ (ёки тош) чақмоқ** Доимий равишда хўр-ламоқ, азобламоқ, жабрламоқ. *Кейин Гул-норга худо беради, у эрка-арзанда хотин бўлиб. Кўнглига нима келса, шуни қилади.. бошимизда ёнғоқ чақади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уч кун ўтмай [кундошим] бошимда тош чақишга бошлади.* Ойбек; Танланган асарлар. **Бошида калтак (ёки таёк) синмоқ қ. калтак.** *..мудирнинг таёғи кўпроқ унинг бошида сина бошлади.* «Гулдаста». **Бошидан зар қўймоқ қ. зар.** Бошида қолмоқ Керакмас, зарурмас; қуриб кетсин маъноларида иш-латилади. *Қараб туринг, тўйига ҳам бор-майман, тўйи бошида қолсин.* Т. Алимов, Совға. *Топиб келган матоҳинг бошингда қолсин.* С. Аҳмад, Юлдуз. **Боши ёстиққа тег-моқ** 1) ётмоқ, ухламоқ; 2) касалланмоқ, бетобланмоқ. **Боши кетмоқ** Ўлдирилмоқ, қурбон бўлмоқ. *..тўғри гапир, бўлмаса бошинг кетади.* У. Исмоилов, Сайланма. *Бошимиз кетсаям, қайтмаймиз бу йўлдан.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Боши кўкка (ёки осмонга) етмоқ** Фоят хурсанд бўлмоқ, жуда ҳам кўнгли кўтарилмоқ. *Масалани шундай ҳал қилиш керак эди. Қаримқул акадан эшитиб, бошим кўкка етди.* Ойбек, О. в шабадалар. *Тўсатдан кириб борсам, онам бечоранинг боши кўкка етар..* «Гулдаста». **Бошинг тошдан бўлсин** Умринг узоқ бўлсин, завоқ кўрма, ўлма. *Ҳа, ишқилиб, боши тошдан бўлсин.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ҳайр, ўғлим, қаерда бўл-санг ҳам, омон бўл, бошинг тошдан бўлсин.* «Гулдаста». **Бошини айлантирмоқ қ. айлан-тирмоқ.** *Ошлали бўла туриб, ёш қизнинг бо-шини айлантиришга уялмадингизми?* Ў. Ҳо-шимов, Қалбингга кулоқ сол. **Бошини боғ-ламоқ** Унаштириб ёки уйлантириб қўймоқ. *Биз Отабекни Тошкентдан уйлантириб, бо-шини боғламасак, кун сайин унинг Марғилон югуришидан қутула олмасмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Иккала томоннинг кели-шувидан сўнг фотиҳа қилиниб, қизнинг боши боғланди.* «Муштум». **Бошини букмоқ** 1) уял-тириб, ерга қаратиб қўймоқ. *Секин гапир, секин.. шарманда қилдинг, бошимни ерга букдинг, сен жувонмарг!* Ойбек, Танланган асарлар. *-Туринг, қизим, - элликбошининг то-вуши бирдан мулоиймлашади, - ота-онанинг бошини букманг.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) бўйсундирмоқ, тиз чўқтирмоқ, тобе қил-моқ; тушқунликка туширмоқ. *Уйла, Қора-*

той. Ишқилиб, Йўлчи боламга таянч бўл, ёлғизлатма, йигитнинг кўнгли бузилмасин, боши букилмасин. Ойбек, Танланган асарлар. Қарз кишининг бошини букади. Ойбек, Танланган асарлар. **Бошини емоқ ай. бошига етмоқ.** Хўснинг бошингни ёйди.. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Ота-онасининг бошини еган шум етим.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бошини иккита қилмоқ (ёки қўшмоқ)** Уйлантириб қўймоқ. — *Биз ҳам орзу-ҳавас кўрмай ўтмасак: кўзимизнинг очиқлигида бошингни иккита қилиб қўйсақ деймиз-да, ўғлим, — деди чол.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Бир амаллаб қишдан чиқсақ, Пловонбойнинг бошини ҳам қўшиб қўярмиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Бошини силамоқ** 1) эркаламоқ, юпатмоқ. *Йўлчи Гулнорнинг бошини силаб, воқеани қисқача айтиб берди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нозим Зухранинг бошини аста силаб, ўз кўз ёшини белбоғи учига артди.* «Гулдаста»; 2) ўз паноҳига олиб ардоқламоқ, боқмоқ, тарбия қилмоқ. *Элга берсанг ошингни, эрлар силар бошингни.* Мақол. ■ *Нодира онаси ўрнида Анварнинг бошини силаб, истиқболи учун қайғурди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Бошини тикмоқ** Ўзини қурбон қилишга тайёр бўлмоқ. *Нега энди.. меҳнаткаш мусулмон учун бошини тиккан.. йигитни жаллод ботласига топширар экан?* К. Яшин, Ҳамза. *..Ҳа, Ҳомид ака, сиз жонни аямсангиз, мен ҳам йўлингизга бошимни тикдим..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бошини ҳам қилмоқ** Уятга, номуста қолдириб кетмоқ, бошини (юзини) ерга қаратмоқ. *Эл-юрт олдида бошимни ҳам қилиб кетдинг, орқандан қувмадим.* С. Аҳмад, Уфқ. *Арзимаган иш деб бошини ҳам қилманг.* С. Аҳмад, Уфқ. **Бошини қовуштирмоқ (ёки бириктирмоқ) қ. қовуштирмоқ.** **Бошини қотирмоқ (ёки оғритмоқ)** 1) бўлар-бўлмас иш, ҳаракат, гап ва ш. к. билан жонига тегмоқ, безор қилмоқ. *Бемаъни саволларинг билан бошимни қотирма;* 2) узоқ ва жиддий уйламоқ; ташвиш чекмоқ. *Бу азалий жумбоқ устида не-не алломалар бош қотирмади дейсиз.* «Фан ва турмуш». *Букун ҳам худди шу мақсадда йиғилишиб, декча қайнатиб ғамда бош оғритишарди.* Ойбек, Навоий. **Боши очиқ (ёки бўш)** 1) паранжи ташлаган, паранжи ёпинмайдиган; очиқ; 2) унаштирилмаган, уйланмаган ёки ажралишган. *Энди у [Мунаввар] боши очиқ қиз бола эмас.* *Ошали.* С. Анорбоев, Мехр. — *Бугун-*

дан бошинг очиқ. Уч талоқ қўйдим. «Ёшлик». *Ўзбекларнинг яхши қизи бор бўлса, Боши бўшми дейин, аввал сўрайин.* «Алпомиш». **Боши чиқмаслик (ч.к. билан)** Сира қутулмаслик, бўшамаслик; доимо ташвиш, ғалва билан яшамок. *Унинг боши касалдан чиқмай қолди.* ■ *Ана шундан бошлаб ташвишдан боши чиқмай қолди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *..ҳеч яхшилик қилмай дейман-у, кўнгли бўшлиқ қилиб қўяман, кейин бошим ғалавдан чиқмайди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. **Боши қоронғи** Баъзи ҳомиладор аёлларда ҳомиладорликнинг дастлабки ойларида бўлладиган ҳолат, ахвол (мас. бирор нарсани тусаш ёки унга тоқат қилолмаслик). *Унинг анорга боши қоронғи.* *Боши қоронғига олам қоронғи.* Мақол. ■ *Вика ҳомиладор, унинг иттифоқо «кокакола»га боши қоронғи бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар. **Боши қотмоқ (ёки шишмоқ)** Нима қиларини билмай қолмоқ, гангиб қолмоқ; доимо ўйлаб, бирор хулосага қелолмай юрмоқ. *Бу битмайдиган савдодан Элчиевнинг ҳам боши қотиб юрарди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Ёш журналист топшириқни олишга олиб қўйиб, боши қотиб қолди.* «Муштум». *Эшитдим, лекин нима чора? Шу кунда ҳамманинг боши шишган.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бош кўтариб юрмоқ** Юзи ёруғ, пок, ҳалол бўлганлиги учун кишилар ўртасида бемалол, хижолат бўлмай, ерга қарамай юрмоқ. *Сиз эсингизни еб қўйибсиз, ўғлингизни марғилонликка топшириб қўйиб, яна эл ичида бошингизни кўтариб юрмоқчи бўласизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қизингизни деб шаҳарда бош кўтариб юролмайдиган бўлдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бош кўтармоқ** 1) оёққа турмоқ, тузалмоқ. *Бемор касалдан бош кўтарди;* 2) машғул бўлган бирор ишдан тўхтамоқ, узилмоқ. *Профессор Шерзоднинг касаллик варақасидан бош кўтарди-да, негадир жилмайди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *-Яхши, — деди Турсунбой ишидан бош кўтармай.* С. Аҳмад, Уфқ; 3) униб чиқмоқ, кўкармоқ. *Кўклам келиши билан бегона ўт бош кўтармасин деб.. ер моланди, қизелланди.* Ҳ. Нурий, Ёшил хирмон. *Қишлоқ ёмғирдан ювилиб, яшнаб кетган эди.* *Деворлар тагида адашиб бош кўтарган мунис майсалар эртага қор остида қолишидан беҳабар яшнаб турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 4) уфқдан кўтарилмоқ,

чиқмоқ (асосан Куёш, Ой ҳақида). *Куёш уфқдан аста бош кўтариб, ўзининг заррин нурларини соча бошлади. «Ёшлик». Қишлоқ қизларидай лўппи юзли ой Бошини кўтарди, қулди сахро, сой.* Ғайратий; 5) қарши ҳаракат қилмоқ, исён қилмоқ, кўзғалмоқ. *Тошкент ҳокими бўлган Азизбек Қўқонга қарши бош кўтарган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Камбағал бош кўтарса, бой тош кўтаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бир вақт келиб, дадамнинг кунни етса, Гулнорнинг чурвақалари бош кўтаради.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бош олиб кетмоқ** Ҳамма нарсадан воз кечиб, бошқа жойларга бутунлай кетиб қолмоқ. *Ўз акама мен сиғинди бўлгунча, Бу ўлкадан бошим олиб кетайин.* «Алпомиш». *Буғун у саройдан мутлақо бош олиб кетди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Меҳри касалхонадан чиққандан кейин, Нисо буюв иккала қизи билан номаълум томонга бош олиб кетди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Бош оққан томонга кетмоқ** Дуч келган томонга, тўғри келган ёққа қараб кетмоқ. *У кўчага чиқди, қаёққа бораётганини билмай, боши оққан томонга юриб кетди.* К. Яшин, Ҳамза. *Бечора иш қидириб, боши оққан томонга борар экан.* Ойбек, Нур қидириб. **Бош оғриғи** Дардисар нарса, ортиқча ташвиш, дахмаза. *Ростини айтсам, шу замонда гап-сўз қайнаб кетган, лекин бировининг ҳам маъноси йўқ, борида ҳам маза-матра йўқ. Ҳаммаси бош оғриғи гаплар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бўлса булар, бўлмаса йўқ-да. Бекорга бош оғриғи қилиб, ичингдан ўртаниб юрасанми?* П. Турсун, Уқитувчи. **Бош суқмоқ** (ёки **тиқмоқ**) 1) оёқ қўймоқ, кирмоқ, етишмоқ. *Кампир энам қиз қидира-қидира тинкаси қуриди, қайси эшикка бош тиқса, сўрашармиш: савдогарми, боғи борми, уй-жойи борми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Сен ўлгур бу уйга бир марта ҳам бошингни тиқмадинг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хонага Эргаиш бош суқади: -Мумкинми?* «Гулдаста». Шербек кечки пайт оғилхонадан қайтиб келаётиб, идорага бош суқди. С. Анорбоев, Оқсой; 2) ўрнашмоқ, жойлашмоқ. *У айтган толлар қулабди, бош тиқмоқчи бўлган мактаб-маориф соҳасига тамоман янги одамлар, олов нафасли ёшлар келибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 3) аралашмоқ, қотишмоқ. *Собиrhoн бировларнинг гапига кириб, шунақанги ишларга бош суқмаса эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сиз ҳам мени болам десангиз,*

шу буғун менинг ишимга бош суқманг. О. Ёқубов, Пьесалар; 4) бошни тиқиб, кири-тиб қарамоқ, текширмоқ. *Улар эшик тирқишларидан мўралайдилар ва қия очиб, бошларини суқадирлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тоҳир настки қаватдаги очиқ эшикларга бош тиқиб қаради.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 5) қўймоқ, тирамоқ. *Гулнор бошини Йўлчининг кўкрагига суқиб йўғлади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бош тортмоқ** 1) бошоқламоқ, гунчаламоқ. *Сизни оғзи қон бўри дедим, чунки.. сиз янги очилган гулларни, энди бош тортган лолаларни вақтсиз сўлдирасиз, очилиб битмай ўлдирасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) бирор иш, вазифа, бурч ва ш. к. ни бажаришдан юз ўтирмоқ, қочмоқ. *Армани уста қора мармар лавҳадаги сўзларни ўчириб, қайта ёзишдан кескин бош тортди.* Н. Аминов, Суварак. *Қўйдек ювош мусулмонлар буғун мардикорга боришдан бош тортмоқдалар.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Бош тўлғамоқ айн.** бош тортмоқ 2. *Бу тақдирда итоатдан бош тўлғаган Тошкент устига, албатта, Мусулмонқул зolim қўшин тортар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бош урмоқ** 1) бормоқ, мурожаат қилмоқ. *Йўлчи қаёққа бош уришини, кимнинг ёқасидан тўтишини билмай, анча вақтгача кўчаларда тентираб юрди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ёрдам сурамоқ, бош эгиб келмоқ. *Сенинг учун азизларга бош урдим, Боргин, болам, сени ҳаққа топширдим.* «Маликаи айёр». *Ахир фарзанд учун она нималарга бош урмайди?* «Гулдаста». *Нега ўйламай-нетмай, эшигига бош уриб келган бир йигитни қулаб соладир?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бош устига** Бажонидил, жону дил билан. *Учрашганингиз тўғрисида менга маълумот ёзсангиз, тағин миннатдор қилардингиз. -Бош устига.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Табибийнинг гапи но-жўя бўлиб, бир чаламулла боланинг сўзлари эътиборга лойиқ десангиз, миннатдорим, бош устига, хоним.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бош эгмоқ** 1) бошини туширмоқ, ерга томон пасайтирмоқ. *Қўшиқ тамом бўлди-ю, у бояғидай табассум билан оҳиста бош эгиб қўйди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Аҳмад Хусайн бошини сал эгди, унинг туси ҳам алланечук ўзгарди.* Ойбек, Нур қидириб; 2) бўйсунмоқ, итоат қилмоқ, биз чўкмоқ; сажда қилмоқ. *Қачонгача энди тиз ётларга бош эгамиз, пора бериб кун кўрамиз.* Н. Сафаров,

Танланган асарлар. *Амирга бошини эзмаган кекса шоирни отга боғлаб, қуриб ётган ўт устида ёқиб юборишган.* Газетадан. *Кимдир тош отса ҳам гоҳо ортимдан, Қошимда бош эгди, келиб сўнги дам.* А. Орипов, Йиллар армони; 3) ёлвормоқ, ялинмоқ. *Эркак бошимни эгиб қайтиб бораманми, унақада хотиним буйнимга чиқиб олади, дерди.* С. Аҳмад, Уфқ; 4) мотам тутмоқ, мотамсаро бўлмоқ. *Мунгли дўнпайган қабрлар устида бағри қон қизғалдоқлар бош эгди.* Ў. Ҳошимов, Қалбнинг ҳам қўл сол. *Балки у кун бошим узра Дустлар бош ҳақ эгдир.* А. Орипов, Йиллар армони. **Бош қашиммоқ** Ноилжондан нима қилишини билмай ўйлаб қолмоқ, хаёл сурмоқ, бош қотирмоқ. *Ҳовли ўртасида бош қашиб қолди ва кўзини қисиб, хотинига қаради.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Бош кўшмоқ** Аралашмоқ, қотишмоқ; кўшилмоқ. *Бой, мен ўйлаган бу ишга сиз ҳам бош қўшсангиз, вагов бўлармиди?* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Укаларимнинг кир-чирини ювиб, бағрига олиб ўтирсин деб, бу ишга мен ўзим бош қўшдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Менинча, муҳими ишни бошлаб олиш, у ёғига халқнинг ўзи бош қўшади.* К. Яшин, Ҳамза. **Бош ҳарф тлш.** Катта ҳарф. **Иши бошидан охиб ётибди қ. ошмоқ 1.** *Набирали бўладиган Ўзбек олимнинг иши бошидан ошган.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Катта бошини кичик қилиб қ. катта.** *Аммо-лекин хатосини тан оляпти, кечирим сўраяпти катта бошини кичик қил.* А. Кўчимов, Ҳалқа. **Менинг сенга бошим қоронғи эдимиз? кест.** *Сенга кўзим учиб турганмиди? (номатлуб киши келиб қолганда айтилади).* **Оёғига бош қўймоқ 1)** *айн. бош урмақ. Душман курсин, эсларимни шоширди, Мирза Маҳмуд оёғига бош урдим.* «Юсуф ва Аҳмад»; 2) бош эгиб, ҳурмат, эҳтиром билдирмоқ. *Агар кўчада бўлмаса эди, Йўлчи шу онда бу гузал, тоза юракли, жасур, вафодор қизнинг оёқларига бош қўйишга тайёр эди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Эркак боши билан** *Эркак киши бўла туриб.* **Эркак боши билан кўчада оғзига сўргич тиқиб, бола кўтариб юрсинми?! Т. Алимов, Ишқилиб ўқимаган бўлсин-да. *Эркак бошлари билан оғизлари ғийбатдан бўшамайди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. **Ўз бошига** *Ҳар ким ўз ҳолича, ўзича, мустақил. -Бу ўтирганларнинг қупи.. ер олиб, ўз бошига деҳқон бўлиб олади, - деди Абдураул.* П. Турсун, Ўқитувчи.**

БОШАРИҚ Асосий, катта ариқ. *Файбулланинг ўзи бошариқ олдида шланг тортиб, ғуза суғормоқда эди.* «Шарқ юлдузи».

БОШАФҚАТ [бо.. + шафқат] Ўта шафқатли, меҳрибон, раҳмдил. *..ул соябони марҳамат ва меҳрибони бошафқатнинг хизматларига камари хизматни берк боғлаган бўлур эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШБАРМОҚ *айн. бошмалдоқ.*

БОШБОШДОҚ *Ҳеч кимга ва ҳеч қандай қонун-қоидага, тартиб-интизомга бўйсунмайдиган; ўзбошимча, тартибсиз, бебош.*

БОШБОШДОҚЛИК *Ҳеч қандай тартиб-интизом бўлмаган, ҳар ким ўз бошига иш тутадиган бир ҳол; ўзбошимчалик, бебошлик; анархия.* *Баъзан қаттиққўллик ҳам керак.* *Усиз тартиб-интизом издан чиқади.. бошбошдоқлик бошланади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қорабулоқда том маъноси билан бошбошдоқлик ҳукм сураб эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Булар натижасида адабий талаффузда ва имлода турлилик пайдо бўлди, бошбошдоқлик келиб чиқди.* «ЎТА».

БОШВОҚ (*асли бош + боғ*) Чорва молларининг бошига боғланадиган арқон; нўхта. *Сигир ўғирлаган қутулди, Бошвоқ ушлаган тутилди.* Мақол. ■ *Ойниса энди сигирнинг бошвоғига қўл чўзганини билади, наёқ боши устида алланарса қаттиқ гумбурлаб кетди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

Бошвоқ солмоқ *Бўйсундирмоқ, жиловламоқ.* *Ҳа, огоҳ бўлинглар, одамлар, огоҳ, Урушга йўл қўйманг, солингиз бошвоқ!* Газетадан. **Бошвоғини йўқотиб қўймоқ** *Ўзини тута олмай, босар-тусарини билмай қолмоқ, ҳовлиқиб кетмоқ.* *Баъзи нодон қизлар бошвоқларини йўқотиб қўядилар.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. **Бошвоғи маҳкам бўлмоқ** *Мустаҳкам, собит, пухта бўлмоқ.* *Босадиган қадамингиз, оғиздан чиқадиган сўзингиз бошвоғи маҳкам бўлсин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бошвоғи йўқ итдай** *Ўз эркига ташлаб қўйилган, қаровсиз, назоратсиз.* *Ҳамма айб ота-онангда, бошвоғи йўқ итдай қўйиб юборишади.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

БОШВОҚСИЗ 1 *Бўйнида боғичи, арқони, югани йўқ.* *Гузал боғларда, экинзорларда энди бошвоқсиз қорамолларнинг диринглаб чопганини.. курди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 кўчма. *Ўз эркига қўйиб юборилган, назоратсиз.* *Эрсиз хотин - бошвоқсиз от.*

Мақол. ■ *Бошвоқсиз қолган нортау нима-ю, эл назаридан қолган одам нортау? С. Кароматов, Бир томчи қон. Уғлимнинг феъли ўзимга аён-да: бошвоқсиз қолса, боши оққан томонга оғиб кетаверади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

3 *кўчма* Эркин, озод. *Бошвоқсиз даврон-ни сурмоқдаман хўп, Маза қилиб қандимни урмоқдаман хўп. Р. Бекниёз, Тўтиё.*

БОШВОҚСИЗЛИК Ўйламай-нетмай иш тутаверишлик, назоратсизлик. *Шошма-шошарлик, беқарорлик, енгилтаклик.. ғайрилик ва бошвоқсизлик энг зарарли одатлардир. Газетадан.*

БОШДА *рвш.* Аввалда, дастлабки вақтда, дастлаб, аввал. *Мен сизга бошда нима деган эдим? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Офтоб ойимни юпатиш учун ўтган-кетгандан ва бошда йўғлаб эрга теккан қизларнинг чимилдиқда йегит билан апоқ-чапоқ бўлишиб кетганларидан ҳикоя қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бошда дарёнинг чан соҳили устидан жарликка қия тушган торгина сўқмоқ йўлдан юришга тўғри келди. Й. Шамшаров, Тошқин.*

БОШДАН *рвш.* Аввалдан, дастлабки вақтдан. *Кийимни – бошдан, болани ёшдан асра. Мақол. ■ Кўплар ақл-идрок билан ҳаёт йўлларини бошдан оқ тўғри белгилаб.. кун сайин юксакликка интилаверадилар. Газетадан.*

БОШДАН-ОЁҚ *рвш.* 1 Бошидан то оёғигача. *Йўлда кета туриб, Ботирали Эъзозхонга бошдан-оёқ разм солди. Ҳ. Фулом, Машғал. Дилдорга бошдан-оёқ назар ташлаб олди-да, индамай юриб ўтиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Аёл зотининг бошдан-оёғи зарга ўралгани билан, ўзи ёмон бўлса, кимга кераги бор. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

Бошдан-оёқ кийим (ёки сарпо) қ. бош-оёқ. *Марияга дарров бошдан-оёқ кийим кийдирадилар. Ойбек, Танланган асарлар. Хуллас, янга зўр келиб, камарни еча билса, куёв тараф енгилган бўлади. Янгага бошдан-оёқ сарпо кийгизади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Бошидан то охиригача; тугал, батамом; батафсил. *Башорат воқеани бошдан-оёқ айтиб берди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Шошманг, бошдан-оёқ гапирмасам, ишонмайсиз. Ойбек, Танланган асарлар. Сарой маст уйқуда, бошдан-оёқ майин ипак гиламлар тўшалган узун йўлак кимсасиз эди. О.*

Ёқубов, Кўҳна дунё. Ернинг бошдан-оёғига экиб пишэ, Тепасига чайла қуриб, кутибдир ёз. Ф. Фулом.

БОШИГА *кўм. вэф.* Ёнига, олдига, қошига. *Битар ишнинг бошига, яхши келар қошига. Мақол.*

Гектар бошига 1) ҳар бир гектарга. *Гектар бошига бир машинадан гўнг солинди; 2) ҳар бир гектардан, ҳар бир гектар ердан. Ҳосилни гектар бошига 40 центнерга етказмоқ.*

БОШИДА 1 *кўм. вэф.* Ёнида, олдида, қошида. *Аёллар кўприк бошида чапак чалиб, тиззаларини уриб чинқиршиди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *айн. бошда.* [Малика:] *Ажаб қипти! Бошида айтдим, Зулфиядек қизни йўғлатманглар, кўз ёшининг уволига қоласизлар, дедим, кўнмадиларинг. О. Ёқубов, Биринчи муҳаббат. Томдан тараша тушеандек қилиб сўзланган гапларга бошида уларнинг иккови ҳам тушунмади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БОШИДАН *кўм. вэф.* Ёнидан, олдидан, қошидан. *Учоқ бошидан овқатни олиб келмоқ. Қозон бошидан туриб гапирмоқ.*

БОШИЖОАТ [бо.. + шижоат] *айн. шижоатли. Мана, унинг қаршисида бошижоат отаси гавдаланди. Ойбек, Куёш қораймас.*

БОШКЕСАРЛАР Қаллакесарлар, безорилар, газандалар. *Айтмадимми! Ҳамма ўғри, бошкесар, ялангоёқларнинг бошида Акбарали ўзи туради! Чўлпон, Кеча ва кундуз. ..Бу бошкесарлар жонимизга тегдилар. Ҳ. Олимжон.*

БОШЛАБ 1 *Бошламоқ* фл. *рвдш.* *Бир лаҳзадан кейин Муяссарни бошлаб орқага қайтишди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Аввало, шуни айтиб қўяйки, сенга бошқа муаллим топиб қўйдим, Эртага бошлаб келгайман. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

2 *рвш.* Энг аввал, ҳаммадан олдин, дастлаб. *Оғриқнинг биринчи кунни Кумуш ҳеч кимга сездирмай юрди. Аммо иккинчи кун бунни бошлаб Отабек, ундан кейин Ўзбек ойим сездди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Азизбек] Бошлаб фуқарога салом берди, сўнгра синиқ ва оғир қолган бир товуш билан халққа узр айтди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бошлаб худайчи от устидан бир кимхоб тўнни олиб, қўрғонбегига кийдирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 *кўм. (ч. к. от билан)* Бери, буён. *Шу кундан бошлаб у ҳам раиснинг олдида тўнғиллаб*

гапирадиган бўлиб қолди. «Муштум». ..Тош-пўлат туғилган кунидан бошлабоқ кулфат, ғам-қайғуга йўрғакланди. К. Яшин, Ҳамза.

БОШЛАМА Бирор ишга қўйилган биринчи қадам; ишнинг боши, бошланиши, ибтидоси. *Туй кейинроқ бўлади, бу фақат бошламаси.* ■ Бошламасига Саида билан Роҳила бир-бирларининг чилвир сочларини шарт-шарт кесиб ташлашди. А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз. *Ёр-ёр сўнгида анъанавий бошлама бироз ўзгартирилган шаклда қўшиқнинг тугалланмаси сифатида такрорланиб келади.* «ЎТА».

БОШЛАМОҚ I Бирор ишга киришмоқ. *У қўлларини орқасига қовуштириб, ўнг елкасини пича олдинга чиқариб туриб гап бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Гуландом чойдан бир хўплаб, яна ўз ҳикоясини бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гулсин ўзининг қўнғироқдек товуши билан «Йиғларман» куйидан бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Йўл кўрсатиб, етаклаб, бош бўлиб бормоқ; тортмоқ, олиб кетмоқ. *Яхши билан ошна бўлсанг, яхши йўлга бошлайди.* Мақол. *Бошлиқ бўлиш осон, Бошламоқ қийин.* Мақол. ■ *Норқўзи мухбирларни шийпон ёнидаги толзорга бошлади.* Ҳ. Фулом, Феруза. *Ақл ва виждон қайси йўлга бошласа, ўша йўлга кираман.* Ойбек, Нур қидириб. *Хаёл уни яна уруш фронтларига бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 -и(б) аффиксли равишдош шаклида қўшма феъллар таркибига киради, мас. *бошлаб бормоқ, бошлаб келмоқ.* ■ *Йигитча уни лойи атала бўлиб ётган бир кўчага бошлаб кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Фаввос Меъморни ўша шиам хона сари бошлаб борди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 -я, -й аффиксли равишдошлар билан ифодаланган иш-ҳаракатнинг бошланганлигини ёки унга киришилганлигини билдиради, мас. *тукила бошламоқ, қарий бошламоқ.* *Шабада эса бошлади.* ■ *Тавҳидий дафтарчани очди ва қадамини секинлатиб, ўқий бошлади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ойбодоқ кета бошлаган эди, Отабек уни тўхтатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШЛАМОҚ II махс. Бошлиқ солмоқ, янги бошлиқ солиб тикламоқ (этик, маҳси ва ш. к. ни). *Мен эски этигимни бошлатиб олдим.*

БОШЛАНМА айн. бошлама. *Бу икки сатр ҳар вақт анъанавий бошланма вазифасини ўтайди.* «ЎТА».

БОШЛАНҒИЧ I Дастлабки, бошланишдаги; ўлчаш, қиёслаш учун асос қилиб олинган; бош. *Снаряднинг бошланғич тезлиги. Бошланғич далиллар.* ■ *Меридианларнинг бири, яъни Лондон орқали ўтадиган меридиан, «бошланғич меридиан» деб ҳисобланади.* «География».

2 Куйи, биринчи босқич. *Бошланғич синф.* ■ *Бошланғич таълим билимлар пойдевори ҳисобланади.* «Фан ва турмуш». *Бошланғич маълумотни олгач, у ўқитувчилар тайёрлаш курсига ўқишга кирди.* Газетадан. *Башоратни бошланғич мактабга беришнинг фойдаси йўқ.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Энг оддий, элементар. *Бошланғич физика.*

4 Дастлабки ҳолдаги, ибтидоий. *Бошланғич жамият.* ■ *Бошланғич вақтда одамлар ёввойиликда, тушкунликда ҳаёт кечириб турган.* О. Муминов, Хиёбондаги уч учрашув.

5 от, айн. бошлама. *Эришилган муваффақиятлар катта ишларнинг бошланғичи, холос.*

БОШЛАШМОҚ Бошламоқ I 1, 2 фл. бирг. н. *Бийдай даштда иш бошлашди.* «Ўзбекистон кўриқлари». Анвар Раёно билан *бошлашиб, хужрадан чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Тўртинчи кун кечқурун Назиржон Тўхтақул ака билан бошлашиб кириб келди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. ..*сизга ишонаман. Лекин кечаси иккаламиз бошлашиб юришимиз уят бўлади.* С. Кароматов.

БОШЛИ I Боши, калласи бор. *Етти бошли илон (эртакларда).* ■ *У [Қоратой] ўттиз саккиз-қирқ яшар, юмалоқ, катта бошли, билаклари йўғон киши эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бунинг орасида илон бошли билагузукдан тортиб ҳар хил тақинчоқларгача чиқди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 кўчма с. т. Ақлли, ақлли-хушли. *Бошли йигит. Олтин бошли отанг билан қолғунча, пахмоқ бошли онанг билан қол.* Мақол. *Бошлиқ бўлсанг, бошли бўл.* Мақол.

Бутун бошли Бутун, бир бутун; бутунлигича. *Ҳаммаси менга ёпишади: -Бутун бошли отнинг қаёққа йўқолганини билмасанг, нима қилиб юрибсан қоровулликнинг кафилини олиб, — дейишади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Лашкарбошининг қўрумсоқлигини қаранг.. бутун бошли хумча кўмиб, ичида чақа*

ҳам қолдирмабди-я. М. Мансуров, Ёмби. Мен сендайлигимда бутун бошли ошлани тебратганман. Э. Раймов, Ажаб кишлоқ, Янги ерлар очилиб, бутун бошли янги хўжаликлар ташкил топди. «Ўзбекистон хўрақлари».

БОШЛИҚ I I Идора, муассаса, ташкилот ва ш. к. га раҳбарлик қилувчи шахс; раҳбал. *Бошлиқ бўлиш осон, бошламоқ қийин.* Мақол. ■ *Бошлиқ ўзини бу қадар яқин олишидан Мансур Обидович сал талтайиб кетди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Бошлиқ бува, минган отинг қоп-қора, Бошлиқ бўлсанг, ҳаммаларга тенг қара.* «Қўшиқлар».

2 Умуман, бошчилик, раҳбарлик қилувчи; раҳнамо. *Оила бошлиғи. Рўзғор бошлиғи. Қабила бошлиғи.* ■ *Табибий бошлиқ шоир замонлар баъзи кунлари тўрт мартабагача Тозабоққа қатнарди.* С. Сиёев, Аваз.

БОШЛИҚ II I Баъзи Шарқ халқларининг совуқ, қор-ёмғир ва офтобдан сақланиш учун бошга киядиган жун ёпинчиги.

2 Оёқ кийимининг юзи ва ёнини қоплаб турадиган қисми ва шу қисм учун бичилган тери. *Этикнинг бошлиғи йиртилибди. Этикка янги бошлиқ солмоқ.*

БОШЛИҚ III I Юганнинг юқори (отнинг бошида турадиган) қисми.

2 Мокининг ичида унинг икки қовурғасини бирлаштириб турган иккита темир қисм.

БОШЛОВЧИ I Бирор нарса, ҳаракатни бошлаб беришчи ёки унга ундовчи. *Эркак умрининг қисқаришига оиладаги жанжал-суронлар, шу жанжалларни бошловчи аёллар ҳам сабабчи бўлади.* Газетадан. *..ичкилик касофат эканини, унга бошловчи улфатлар кулфат келтиришини Носиржон тушуниб етса, тўғри йўлга тушиб олади.* Газетадан.

2 Бошлаб борувчи, етакчи. *Ақл бошловчи, тана ишловчи.* Мақол. ■ *Кумушбиби бошловчи қизлар билан уйга кирди, ундан таралган атир ислари билан уй тўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўпти, яхши. Сен олдинда борасан, бошловчи бўлиб..* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Телекўрсатувлар ва радиоэшиттиришларни олиб борувчи шахс.

БОШМА-БОШ *рвш.* I Бошни бошга қилиб, бошни бошга қаратиб. *Бошма-бош ётмоқ.*

2 Бирни бирга (устига пул ёки бошқа нарса бермасдан, олмасдан). *Бошма-бош*

қилмоқ. Бошма-бош алмаштирмоқ. ■ *Бу отингга бошма-бошга кўнайин, Бошма-бош алишсанг, шолни берайин.* «Гулшанбоғ». *Отанг олиб келган бойнинг қизини, Бой қизига сени қилди бошма-бош.* «Бўтакўз».

БОШМАЛДОҚ (*асли бош бармоқ*) Қўл ёки оёқ панжасидаги биринчи йўғон бармоқ. *Бу узукни олиб бошмалдоққа тақибди.* «Луқмони Ҳаким». *Бир вақтлар Тожибувининг бошмалдоғига хасмол чиққан эди, тузалиб кетдими? Мирмуҳсин, Умид. Болалар бармоқларини букиб айтувчи эдилар: бошмалдоқ, қорамалдоқ, том тешаман, бўҳча ўғирлайман, худодан кўрқаман.* М. Мансуров, Ёмби.

БОШМОҚ Кигиз этик, пийма; умуман оёқ кийими. *Бир бошмоғи сувага тез чуқди, иккинчиси ивиди – бўқди.* И. Муслим. *..у ҳали бола, кичкина бола, оёқларида эчки терисидан тикилган кичкина бошмоқлар.* М.М.Дўст, Лолазор.

БОШ-ОЁҚ: *бош-оёқ кийим (ёки сарпо)* Бир кишилик бир сидра кийим-бош ва пойабзал. *Сунбулхон ая Фотимага жуда катта ҳурмат кўрсатиб.. бош-оёқ сарпо кўйди.* Мирмуҳсин, Умид. *-Сизга бош-оёқ кийим! -Сўзингдан қайтма, Офтоб!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Сен менга бош-оёқ сарпо, юз тилла пул берсанг, қўлини тегизмасдан олиб бераман, – деган экан.* «Луқмони Ҳаким». **Бош-оёқ разм солмоқ** Бошидан то оёғигача қарамоқ, кузатмоқ. *Самандар ҳаяжон ичида қизга бош-оёқ разм солди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

БОШОҚ I I Бугдой, арпа сингари ўсимликларнинг пояси учидидаги дон ҳосил бўладиган чўзинчоқ тўпгули ҳамда дон бўлиб етилган шундай тўпгул, бош. *Бошоқ чиқармоқ (тортмоқ).* ■ *Бир гал яримта бошоқни судраб кетаётган чумолини кўрганман.* Ҳ. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Меҳнатинг сингани учун ҳар бошоқ Оёғости бўлса, кўринар увол.* Ф. Фулом. *Норматга бу ерда ҳар бошоқ тагида бир одам ётгандай туюлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *айн. машоқ. Бошоқ термоқ.* ■ *Колхознинг бугдойи йиғиб бўлингач, бошоқ теришга рухсат беришади.* Ш. Жўраев, Бола дунёни тебратар. *Кўрасаки, болалар шамолдай елиб, Бошоқлар теради уйқулариди.* «Шарқ юлдузи».

БОШОҚ II *эск.* Камон ўқининг боши, уч қисми.

БОШОҚЛАМОҚ 1 Тўпгул, бошоқ чикармоқ, бош олмоқ (ғалла ўсимликлари ҳақида). *Ҳозир шולי ётпасига бошоқлади.* Газетадан.

2 Бошоғини юлиб, териб олмоқ. *Сут-қаймоқ бўлганидан бошлаб аёллар бошоқлаб, донини болаларга қовуриб егизади.* Й. Шамшаров, Тошқин.

БОШОҚЛИ Бошоқ чиқарадиган. *Бошоқли дон экинлари.* ■ *Бошоқли ва дуккакли экинларнинг баъзи бир турларида оқсилдан ташқари анчасина мой ҳам бўлади.* Газетадан.

БОШОҚЧИ айн. машоқчи.

БОШОҒРИҚ 1 Бошда оғриқ сезиш касаллиги. *Бошоғриқингиз босилмаса, бир-икки кун ишга чиқмасангиз ҳам майли.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

Бошоғриқ гаплар Кераксиз, маъносиз, ноўрин, жигга тегадиган гаплар. **Бошоғриқ қилмоқ** Спиртли ичимликларни кўп ичгандан кейин эртасига эрталаб яна бироз ичиб олмоқ. *...миyasi ғовлаб, бир «бошоғриқ» қилгиси ҳам келиб кетди-ю, тийилди.* А. Мухтор, Кумуш тола. *Лекин ўзимда бошоғриқ қилишга ҳам пул қолмади.* Шукрулло, Сайланма.

2 кўча. Ортиқча юк, бошга бало, ташвиш, дардисар. *Бу Толибни нима қилсам экан? Роса бошоғриқ бўлди-ку.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БОШПАНА 1 Турар жой; уй. *Уша пайтларда, уйсиз-жойсиз, бирор раҳнамосиз юрган кезларимда орзу қилардимки, токи менинг ҳам бир бошпанам бўлса.* М.М.Дўст, Лолазор. *...одамзод умр бўйи бошимда бир яхшироқ бошпанам бўлсин деб, тинмай елиб-югуради.* Н. Қиличев, Чиғирӣқ. *Ҳар оила ўчоғин ўз қутлуғ тарихи бор, Ҳар бошпана — кишилар меҳнатин обидаси.* Ф. Фулом.

2 Жон сақлаш, яшириниш ёки вақтинча истиқомат қилиш учун яроқли жой; паноҳ, маскан. *Онаси қамоқдан қутулиб чиққан ўғлини кутиб олмади.. Унга бошпана керак эди.* «Ёшлик». Хуллас, *бошпана бўлгулик ғор ҳам, бошқа бирор унғир ҳам топилмади.* «Ёшлик». *Қишлоққа етишдан умидимни уздим. Бошпана излаб, у ёқ-бу ёққа алангадим.* Ў. Ҳошимов, Кўприк.

Бошпана бермоқ 1) ўз уйдан жой бермоқ, ўз паноҳига олмоқ. *Эъзозхон ўзига, болаларига бошпана берган бу меҳрибон кишиларга кўмаклашиш йўлларини ахтариб кўрди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Шу кеча унга бошпана бе-*

риб.. меҳмон қилдилар. С. Абдулла; 2) ҳуқ. ўзга эллардан келган муҳожирларга доимий ёки вақтинча яшаш ҳуқуқини бермоқ. **Бошпана ҳуқуқи** ҳуқ. Бирор мамлакатда ўзга эллардан қочиб келган сиёсий муҳожирларга доимий ёки вақтинча яшаш учун бериладиган ҳуқуқ.

БОШПАНАСИЗ Уй-жойи бўлмаган, уй-жойи йўқ. *Бошпанасиз қолмоқ.* ■ *Элчибек узоқ тоғ-тош ораларида бошпанасиз дийдираган болаларни кўз олдига келтирди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Оғир кулфатдан минглаб одамлар бошпанасиз қолди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БОШПУРТ с.т. айн. паспорт. *Бошпуртингда қанақа ёзилган бўлса, ушандоқ қилиб айт.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ишқилиб, бошпуртни Нормўнин деб ўзгартирганингиз йўқми?* М.М.Дўст, Лолазор.

БОШСИЗ 1 Боши, калласи йўқ. *Мансур бахшига никоҳлаб берилган Зуҳра бегим ёлғиз ўғлининг тобутда бошсиз ётган танасини кўрганда.. дод солди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Камолон дарвозаси билан Самарқанд дарвозасигача бўлган қўрғон остлари бошсиз ва ишондан бошқаси тўналган инсон гавдалари билан тўлибдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўча Ақли, миyasi йўқ, ақлсиз, аҳмоқ. *Ўқитувчиларга.. маҳкам бир куч деб қараб бўлмайдир, улар орасида ишга ярамаганлари, бошсизлари.. жуда кўбдир.* Газетадан.

БОШЧИ Раҳбарлик қилувчи; бошлиқ, раҳбар. *Минг қўшчига бир бошчи.* Мақол. *Ёмонларга бошчи бўлгунча, Яхшиларга қўшчи бўл.* Мақол. ■ *Илгари ҳам чоракорларга бошчи эдим.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БОШЧИЛИК 1 Йўлбошчининг, раҳбарнинг, бошлиқнинг иши, мавқеи. *Бошчилик қилмоқ.* ■ *Бошчиликни энди ўзи қўлга олиши керак.* М. Мансуров, Ёмби. -*Айт, ничан ташишга ўзи бошчилик қилсин!* — деди.. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Раҳбарлик, бошқарувчилик, йўлбошчилик, раҳнамолик. *Шу кишининг бошчилигида дадамлар отларга тақа қоқиб, сонларига белги қўя бошлади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аҳмад бошчилигидаги бир гуруҳ болалар бригада даласида ишлаб, кечаси дала шийпонида ухлашар эди.* «Ёшлик».

БОШЯЛАНГ Бош кийим киймаган, ялангбош. *Йигитлар ҳаво анча аёз бўлишига қарамай, бошяланг, кўйлакчан бўлиб олишган.*

Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. [Чол] Оёқ-яланг, бошяланг, эшикка қараб югурди. Н. Қиличев, Аббос чол.

БОШҚА 1 Зикр қилингандан, айтилгандан, кўрилгандан ёки кўзда тутилгандан бўлак; ўзга. Жони бошқанинг тани бошқа. Мақол. *Бошқанинг тилла-гавҳаридан онангнинг сариқ чақаси яхши. «Қанотли сўзлар».* ■ *Бизга бош бўлиб турган одам шунақа деб ўтирса, бошқалардан нима ўпкалаймиз. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. -Қиз кўнмайдим, демак, унинг кўнгли бошқа бировда, — деди Қадамбой оға. С. Сиёев, Ёруғлик. .унинг қалби гоҳ-гоҳ бошқа бир қиз ёди билан тўлиб-тошар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Менга бошқа сўзингиз бўлмаса, сизга жавоб. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 Мустақил, алоҳида; бирор хусусияти билан фарқ қиладиган; бошқача, ўзгача. *Ўнта бўлса, ўрни бошқа, қирқта бўлса — қилиғи. Мақол. Билак — бир, бармоқ — бошқа. Мақол. ■ [Абдураҳмонбой:] Тақсир, аслида кўтармаликларнинг эли бошқа, суви бошқа бўлган. Н. Сафаров, Хуснижамол. Бу ҳақда бошқа фикр бўлмагани учун, маорифдан бошқа муаллим сўрашга қарор қилинди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Сен мени ким билан тенглаштирмоқчисан? -Гулнор бошқа, мен бошқа демоқчи.. Ойбек, Танланган асарлар. -Э, у вақтлар, — деди хўрсини Рихси хола, — бошқа эди. С. Зуннунова, Янги директор.*

Бошқа бўлмақ 1) ажралиб, бўлак бўлиб чиқмоқ. *Кичик ўғли уйланиб, бошқа бўлди;* 2) ўзгармоқ, бошқача бўлиб қолмоқ. *..бу мен билган, синаган Фотима эмас. Энди ўзгариб, татом бошқа бўлиб қолган. П. Турсун, Ўқитувчи. Бошқа гап 1)* шундай демаясизми; шундай десангиз дуруст. *-Мана бу бошқа гап, — деди мишавбоши тиржайиб.. Газетадан. -Ҳа, бундай дегин, — Мирзақаримбой.. гапни давом эттирди, — бу энди бошқа гап. Ойбек, Танланган асарлар; 2)* бошқача, ўзгача. *-Кучер аҳли ҳам.. тирикликда уйқуга қонадим, ука? Улганда — бошқа гап, — деб жавоб берди Жўра. Ойбек, Танланган асарлар. Бу кампирнинг устидан қаяёққа дод деб бораман, бирон жойда ишласа бошқа гап эди. «Муштум».*

3 Бегона, ўзга, ёт; биров. *Бошқалар олдидан уялтириб қўймоқ. ■ -Пичоқни ўзингга ур, оғримаса — бошқага, деган бир гап бор, — деди жиддий вазиятда қутидор. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 рвш. Тағин, яна, қайта, такроран. *Кейин ётоқхонага боргунча бу гапга бошқа қайтишмади. Ў. Усмонов, Қисмат. Қодир бошқа ичмаслик шарти билан иккинчи пиёланинг ярмини ичишга рози бўлди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

5 (ч. к. сўз билан) кўм. вэф. Бўлак, ташқари. *Бундан бошқа. ■ -Менга қолса, ўртада шундан бошқа ҳеч гап йўқ, ўғлим! — деди [ҳожжи]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БОШҚА-БОШҚА 1 Бир-биридан бўлак, алоҳида-алоҳида; мустақил. *Шаҳарга кирганда, улар бошқа-бошқа кўчаларга бурилиб, ажралишдилар. М. Исмоилӣ, Фарғона т. о. Жой ажратди чарх бизга Бошқа-бошқа хоннадан. А. Обиджон, Кетмагил.*

2 Бир-биридан фарқ қиладиган; ҳар хил. *Лекин.. тил билан кўнгли бошқа-бошқадир, ўғлим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тилимиз, динимиз, мазҳабларимиз бошқа-бошқа! К. Яшин, Ҳамза. Уларнинг башараси, иши бошқа-бошқа бўлса ҳам, юраги битта бўлар экан. Ойбек, Танланган асарлар.*

БОШҚАЛАМОҚ 1 Ўзгартирмоқ, янгиламоқ. *Уйни бошқалаб олишибди.*

2 Бўлак қилиб қўймоқ, ажратиб чиқармоқ (мас., оиладан); ажратмоқ. *Беморнинг идиш-оёғи бошқалаб қўйилди.*

БОШҚАЛИК Бир-бирига ўхшамаслик; бошқа бўлишлик. *Шароитнинг бошқалиғи. ■ Тилим билан кўнглимнинг бошқалигини исбот қилинғи. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БОШҚАРИЛМОҚ Бошқармоқ фл. мажҳ. н. *Бошқариладиган ракета. Бошқариладиган бомба. ■ Ҳужайралар ва умуман организмнинг ғоятда хилма-хил вазифалари ҳужайра мембраналари ёрдамида бошқарилади. «Фан ва турмуш».*

БОШҚАРИШ 1 Бошқармоқ фл. ҳар. н. *Ҳужаликни бошқариш. Оилани бошқариш.*

2 иқт. Ҳужалик объектнинг иқтисодий тизими ҳолатини тартибга солиш ва йўналтириш жараёни. *Бошқаришнинг иқтисодий усули. Бошқаришнинг маъмурий усули.*

БОШҚАРМА Давлат бошқаруви тизимида бирор йирик тармоқ ёки ҳужалик соҳасида юқори (олий) ёки ўрта бўғиндаги идора, ташкилот. *Сув ҳужалиғи бошқармаси. Ободонлаштириш бошқармаси. Марказий банкнинг вилоят бошқармаси. ■ Искандаров бошқармадан эшитадиганини эшитди. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. Университетда ҳам, геология бошқармасида ҳам*

домлани қўллаб-қувватлайдиган одамлар борлигини орқаворатдан эшитган эди. С. Кароматов, Олтин қум.

БОШҚАРМОҚ 1 Корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к. ишини идора қилмоқ, йўлга солиб турмоқ. *Заводни бошқармоқ.* ■ *Йирик-йирик қурилишларни бошқардим.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

Оркестрни бошқармоқ Оркестрга раҳбарлик ёки дирижёрлик қилмоқ.

2 Юргизмоқ, тебратмоқ, олиб бормоқ (ҳўжалик, рўзгор; давра ва ш. к. ни). *..уйимни бошқарадиган бирдан-бир фарзандим — шу қизим.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Оила бошлиғи — Зуннунхўжа, рўзгорни кампир бошқаради..* А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари. *Бу гап ҳам ўтиришини Сайхоний бошқарарди.* «Ёшлик».

3 Тегишли мослама ва усуллардан фойдаланиб ҳаракатга келтирмоқ, ишга солмоқ, юргизмоқ, ҳайдамоқ. *Кемани бошқармоқ. Машинани бошқармоқ.* ■ *Пайғамов машинани уйчан бошқариб борар.. вижирлаб турган тўрғайлар нағмасини эшитмасди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

4 тлш. Синтактик алоқа қонуниятларига мувофиқ маълум келишик шаклини талаб қилмоқ. *Утимли феъллар тушум келишигини бошқаради.*

5 фольк. Кўрсатмоқ, бошлаб бормоқ, етакчилик қилмоқ. *Йўл бошқариб, яйлов кўриб боради, Эргаштириб кўчган Қўнғирот элатини.* «Ёдгор». *Ҳаялламай йўл бошқаргин шу замон, Жунаб кетсин бундан боланг Рустамжон.* «Муродхон».

6 Тўғриламоқ, йўналтирмоқ. *Ғуза эгатига сувни бошқариб кўярди-ю, ўзи пайкалнинг этагига тушиб кетарди.* «Ёшлик». *Мустафо тағин юшади: -Бор, сувингни бошқариб кел.* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

БОШҚАРУВ 1 айн. бошқариш **1.** *Иш(ни) бошқарув. Бошқарув аппарати. Ўз-ўзини бошқарув органлари.* ■ *Бошқарув аппарати.. қисқартирилган бўлса ҳам.. ҳамон катта бўлиб турибди.* Газетадан. *Операторлар бошқарув пулти ёнидан жойи эгалашди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Давлатни идора қилиш усули. *Президентлик бошқаруви.*

3 тлш. Синтактик алоқа талабига кўра тобе сўзнинг ҳоким сўзга маълум келишик шакли ёки кўмакчи ёрдамида боғланиши. *Тобе сўзнинг ҳоким сўз талабига кўра маълум*

келишик ёки кўмакчилар орқали боғланиши бошқарув деб аталади. «Ўзбек тили дарслиғи».

БОШҚАРУВЧИ 1 Бошқариб, йўналтириб турувчи. *Бошқарувчи аъзоларга бош мия, юрак, икки мойк ва жигар киради.* Абу Бакр Розий.

2 Бошқарма ва умуман корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к. бошлиғи, раҳбари. *Охунбобоев стол устидаги қора телефонлардан бирининг трубкасини кўтарди: -Мени давлат банкнинг бошқарувчиси билан уланг.* Ҳ. Ғулوم, Тошкентликлар. *Бошқарувчининг имоси билан Ниёз тоға ташқарига отилди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар.

Иш бошқарувчи Иш юритувчи; идорада ёзишма, ёзув-чизув ишларини олиб боровчи ходим, котиб. *[Тўқсонов] Ғишт заводига иш бошқарувчи бўлиб ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Полтавский бойнинг иш бошқарувчиси, суянган тоғи, ишончли одами, маслаҳатгўйи эди.* «Ёшлик».

БОШҚАТДАН рвш. Қайта бошдан, қайтадан, янгидан. *Бошқатдан кўриб чиқмоқ. Бузиб, бошқатдан кўрмоқ.* ■ *Бўта қовоғини солиб, унга тикилиб турди-да, дўпписини олиб, бошқатдан кийди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Энди хатни бошқатдан чиройли қилиб кўчириш керак.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Умиднинг чеҳраси очилиб, кампир буви билан бошқатдан қизиқиб гаплаша кетди.* Мирмуҳсин, Асарлар.

БОШҚАЧА Бошқалардан бирор жиҳатдан ёки бутунлай фарқ қиладиган; ўзгача, бошқа, бўлақча. *Олинг, бу бошқача узум.* ■ *Агар гап шундай экан, сиз билан бошқача гапиришамиз.* С. Зуннунова, Янги директор. *Бир онадан алвон хил бола туғилади деганларидек, Анварнинг яратилиши оғаларига нисбатан бошқача эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Сафарбойнинг кўриниши отасига ухшаса ҳам, қилиқлари тамом бошқача эди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Сен билмайсан-да, Асрора, Дилдор чўлга келиб, бошқача бўлиб қолган.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бунинг бошқачароқ бир эпини топиб бўлмасмикан?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бошқача (қилиб) айтганда Бошқа сўз билан, иккинчи турли қилиб айтганда; яъни. *[Отабек] Ҳатто баъзи кунлар ҳужрасидан ташқарига чиқмас, кишилар билан сўзлашмас, бошқача айтганда, кундан-кунга гўшанишинликка яқинлашиб борар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШҚАЧАЛИК 1 Ўзгачалик, фарқ қилувчанлик ҳолати.

2 Айирма, фарқ, тафовут. *Улар орасида бошқачалик сезилмайди.*

БОШҚИРД 1 Бошқирдистон Республикасида яшовчи туб халқ (миллат)нинг номи. *Бошқирд халқи.*

2 Бошқирд миллатига мансуб. *Бошқирд аёл. Бошқирд тили. Бошқирд адабиёти.*

БОШҚИРДЛАР Бошқирдистон Республикасининг туб аҳолиси.

БОШҚИРДЧА 1 Бошқирд тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Бошқирдча кийим. Бошқирдча қўшиқ.*

2 Бошқирд тили. *Бошқирдчадан таржима. Бошқирдча сўзлашмоқ.*

БОШҚОРОНҒИ Бошқоронғилик ҳолатида бўлган, шу ҳолатни кечираётган; ҳомиладор. *Бу сўз унга [хотинига] қандай таъсир қилганини фақат бошқоронғи хотингина билади. А. Қаҳҳор, Асарлар. ..кечаси тушига кирибди: хотин олган эмиш, хотини шафтолига бошқоронғи бўлган эмиш. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

БОШҚОРОНҒИЛИК Асосан ҳомиладорликнинг дастлабки даврида аёл организмда, руҳиятида рўй берадиган турли хил ўзгаришлар (бирор нарсани кўмсаш ёки ёқтирмаслик) ифодаси. *Қудрат хотинининг ғишаваларига «бошқоронғиликники» деб қўл силтади. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.*

БОШ-ҚОШ Бошлиқ, раҳбар, бошқарувчи, ишнинг тепасида турувчи. *Розилик бердимас, ўзи бош-қош бўляпти. «Шарқ юлдузи». Кимёхон бу ишга бош-қош бўлди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Одил ака туй ва маъракаларга доим бош-қош бўларди. Газетадан.*

БОШҚУРТ ив. Чорва молларида учрайдиган бир хил касаллик. *Бир ҳафтадан бери ҳали қилқурт, ҳали бошқурт.. касалларининг олдини олиш учун қўтонма-қўтон, ўтарма-ўтар кезиб, таппа ташлади. Т. Сулаймон, Қорасоч.*

Боя рви. Сўз бораётган пайтдан бирмунча вақт олдин; ҳали; яқинда. *Боя шивалаб ёға бошлаган ёмғир тинганди. М. Муҳамедов, Қахрамон изидан. Мунира ҳам, Аҳмад ҳам боя ўрталарида бўлиб ўтган тўқнашувни унутмаган эдилар. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

Боя(т)дан бери Анчадан бери (сўз бораётган пайтга нисбатан). *Чокар боядан бери бир нима демоқчи бўлар, аммо Авазнинг феъ-*

лини билганидан тилини тишлаб тургандек эди. С. Сиёев, Аваз. Жоним билан, боятдан бери айтсангиз бўлмасмиди.. Ойбек, Танланган асарлар.

БОЯГИ Боя, ҳали содир бўлган, боя юз берган, кўрилган, эшитилган; ҳалиги. *Зокир ота холанинг бояги шикоятини эслаб, кўнгилидаги гапни айтолмади. «Гулдаста». Анвар кулди. Аммо бу кулиш унинг бояги кулгиларидан тамоман бошқа, яъни бахтиёрлик кулгиси эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Ёмғир боягидан анча тезлашган бўлса-да, осмон ёриша бошлаган эди. С. Кароматов, Олтин қум.*

Бояги-бояги — бойхўжанинг таёғи Ҳеч ўзгаришсиз, ўзгармаган, қандай бўлса, шундай қолаверган. *[Олимнинг] Бошини иккита қилиб қўйишса, очилар деган эдим, бояги-бояги — бойхўжанинг таёғи. Ҳ. Назир, Қанотлар. Бояги-бояги(дай)* Эскича, аввалгидек, олдингидек, олдин қандай бўлса шундай. *Бутун оила аъзолари уч кунгача бир-бирларига тўрсайишиб юришди. Рўзғорчилик эмасми, яна бояги-бояги бўлиб кетишди. С. Аҳмад, Сайланма. Барваста йигит бояги-бояги сиполик билан илжайди. «Ёшлик».*

БОЯГИДАЙ, -дек **1** Аввал, илгари қандай бўлса шундай, ҳеч ўзгаришсиз. *Тутиқиз авзойини ўзгартмай, боягидай жиддий қилиб: -Бувимнинг қизиман, — деди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Раиса онасининг ҳамон боягидай соддалигидан қотиб-қотиб кулди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Яна боягидек бўғиқ кулги овози эшитилди. С. Кароматов, Олтин қум.*

2 Белги, хусусияти жиҳатидан олдингига ўхшаш. *Бунинг катталиги боягидай бор. ■ Қўшиқ тамом бўлди-ю, у боягидай табассум билан оҳиста бош эгиб қўйди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Асқар ота, Баҳри ҳеч бўлмаса ўзича дўнғилаб қўяр, деб уйлаган эди, ундоқ қилмади. У, боягидай очилиб, ишини қилаверди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

БОЯГИЧА айн. боягидай. *Анвар боягича кулди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ..дам олиш куни бўлса ҳам, боягича ишладим, — деди Ҳамбер Фарҳодга. А. Ҳакимов, Илон изидан.*

БОЯКБОР [ф. *байкбор* — бирданига, бир мартада; тўсатдан] фольк. Яна, яна бир бор. *Отаси билан бирга Аваздай номдор, Шоду хуррам йўл тортади боякбор. «Маликаи айёр».*

Уғил-қизин эсга олиб мерганлар, Бу сўзларни ййглаб айтди бояжбор. «Маликаи айёр».

БОЯЛИЧ Чўлларда ўсадиган, шўрадошларга мансув сершоҳ бута. *Шўрхоқларда.. саксовул, боялич ва бошқа буталар учрайди.* «Ўзбекистоннинг иқтисодий географияси». Қумда ўсимлик учун шароит яхши бўлганлигидан.. жузғун, саксовул, боялич.. кўп. П. Гуломов, Зарафшон этакларида.

БОЯР(ЛАР) [р. боярин – жангчи] тар. 10–17-асрлар Рус давлатида феодал жамиятнинг олий табақаси унвони ва шу унвонга эга бўлган киши. *Боярнинг бошидаги узун телпаги, узун соқоли юзини янада салобатлироқ қилиб кўрсатар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БОЯҚИШ (тўғриси: боёқиш) *Майли, қувонсин бояқиш, у ҳам одам-ку.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Отам бояқиш эртаю кеч маҳси тикади, жўжабирдай жонмиз, топгани етмайди.* Ойбек, Улуғ йўл.

БОҚИ қ. боқи(й).

БОҚИБЕҒАМ [боқи(й) + беғам] с. т. кест. Ортиқ даражада беғам, бепарво, парвойифалак. У [Йўлдош ака] *Кенжага дунёни сел олса, тўниғига чиқмайдиган боқибеғам бўлиб кўринди.* Ҳ. Назир, Васият. -*Заб боқибеғамлар бор-да дунёда, — ўйлади ичида Саид.* Й. Мўминов, Олов ва ниҳоллар.

БОҚИБЕҒАМЛИК Бепарволик, парвойифалаклик. *Элик ёшлардаги девқомат шофёр боқибеғамлигиданми, машинани жуда секин ҳайдар эди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. *..бу ерда гап.. айрим раҳбарларнинг боқибеғамлик сирлари ҳақида боради.* «Муштум».

БОҚИЗМОҚ с. т. Боқмоқ 9 фл. орт. н. Докторга боқизмасам, йиқилиб қоладиганга ўхшайман. С. Аҳмад, Ҳукм.

БОҚИ(Й) [а. باقى — давомли, абадий] 1 Доимий, абадий, мангу, ўлмас. *Илдизи мустаҳкам дарахтнинг умри боқий бўлади.* «Шарқ юлдузи». *Эй яша, порлоқ кун, бахтли келажак, Омон бўл, Ватаним, минг йиллар боқий.* Ф. Фулом. *Ҳаёт талвасаси тинмагай, аммо Манзу боқий қолур Инсон ва Хаёл.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 айн. бок. *Яхшибөөе жилмайди, ҳеч боқиси йўқ, демоқчи бўлди.* М. М. Дўст, Лолазор. *Ҳеч боқиси йўқ, бемалол, бу киши ўзимизники.* А. Ҳақимов, Илон изидан.

3 Боқи (эркаклар исми).

Боқи(й) сўзим тамом эск. Шу билан сўзим тамом (мақтуб охирида ишлатиладиган ибора). **Боқи(й) ўн беш сўм** Қолдиқ ўн беш сўм; қолган пул ўн беш сўм. **Боқи(й) қарз** Қолган қарз. *Хизмати боқи* Хизмати учун тегадиган ҳақ. [Қози Майсарага:] *Мана, она, буни олинг.. Хизмати боқи!* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Боқий дунё** У дунё, нариги дунё. *Во ажабо, онамни ҳам худди шу тахлит Сўзлар билан кузатгандим боқий дунёга.* А. Орипов, Йиллар армони.

БОҚИЙЛИК 1 Абадийлик, мангулик, доимийлик. *Ариқларнинг шилдираб оқиши, тўлқинларнинг мавжи боқийлик тимсолидир.* Газетадан. *..асрлар давомида инсоният бунёд этган маданий ёдгорликлар умрнинг боқийлиги демакдир.* Газетадан.

2 Узоқ умр кўришлик. *Барака — иноқликда, Боқийлик — қувноқликда.* Мақол.

3 Мустаҳкамлик, собитлик. *Отабекнинг бу мақтуби ортиғи билан ўзининг Қумушга бўлган муносабатининг ҳамон эски ҳолида боқийлигини эълон қилар ва ўзининг осонлик билан рақибга берилмаслигини сўзлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОҚИМ 1 Боқув, қаров, парварииш. *Боқимга қўювдим, сўйиб сотишга кўзим қиймади.* «Ёшлик». *Пешқадам сут соғувчилар ўз боқимларидаги сигирлардан мўл-қўл сут соғиб олишга эришдилар.* Газетадан.

2 шв. Бировнинг қарамоғида бўлган, қарам. *Жияним менга боқим.* Эримникига ҳоқимман, *Уғлимникига боқимман.* Мақол. ■ -*Бировга боқим бўлиб яшаандан ўлиб кетганим яхши-да, — дейди.* И. Раҳим, Меҳр кўзда. *Юрагининг касаллигини баҳона қилиб, ишдан ҳам бўшаб олди.* Боқим бўлиб ўтирибди текинхўр! Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

БОҚИМОНДА [боқи(й) + ф. مانده — қолган, аввалдан қолган] 1 Қолдиқ қарз, ундирилмаган, тўланмай қолган солиқ ва ш.к. *Валихон бориб, Фузор беклигидаги солиқларни, ҳатто боқимондаларигача ундирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ҳар гал эски йилнинг боқимондаси янги йилга ўтавериб, жонга теги.* «Муштум». *Икки киши ўтган йили боқимонда қарзи учун банди қилиниб, зиндонга олиб кетилди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 Эски, аввалдан йиғилиб қолган. *Идора ҳовлисида ўн икки тонна боқимонда ахлатлар чиқариб ташланди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БОҚИМОНДАЛИК Аввалгидек иш тутишлик, лоқайдлик, бепарволик. *Боқимондалик кайфияти.* ■ *Программа саводсизларча, юзакни тузилган бўлиб.. унга боқимондалик билан ёндашиш асос қилиб олинган.* Газетадан.

БОҚИМСИЗ 1 Қаровсиз, ота-онасиз қолган; етим. *Нега менинг қизим ишлар экан? Сизга ўхшаб боқимсиз қолибдим?* Ў. Рашид, Қудалар. *..боқимсиз қолган болаларни йиғиб, мактаб-интернатларга топширишда фаол қатнашардик.* Газетадан.

2 Парваришсиз, қаровсиз. *Боқимсиз боғ тоғ бўлар, Юрак-бағринг доғ бўлар.* Мақол. ■ *Қабристон кимсасиз ва боқимсиз бир боғчани эслатарди.* Ҳ. Олимжон.

БОҚИНДИ: боқинди бўлмоқ Бировнинг боқимида юрмоқ, бировга ортиқча ташвиш, дардисар бўлмоқ. *Мен бу ерда ортиқча бир юк бўлиб, қорига боқинди бўлиб қолдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. - *Бо-бо яхши гап айтди, — дедим унга, — чиндан ҳам баъзи биз тенглар ота-онасининг боқиндиси бўлиб юришади.* А. Эшонов, Сарбон.

БОҚИШ Боқмоқ фл. ҳар. н. *Шербек бир боқишда унинг нимадандир руҳан қаттиқ азоб чекаётганини пайқайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Унинг бу боқишида чуқур миннатдорлик, ғарибнинг ғарибга бўлган меҳри ёнар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БОҚИШМОҚ Ёрдамлашмоқ, қарашмоқ. *Ёшлари етмаганлари.. акаларининг ишларига қизиқиб, уларга боқишадилар.* Ҳ. Шамс, Душман. *Бувимга мен илгари унчамунча боқишиб турардим.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Қизлардан ўрғилай, уй ишларига боқишади.* С. Шамсиева, Кенг кўнгили.

БОҚИЯ айн. **боқимонда.** *Уезд молия бўлими.. Бекобод бўлиmidан 23-йил учун 1800 сўм боқия талаб қилган.* Газетадан.

БОҚЛА [a. بقله — сабзавот; ошқўк] *бот.* Дуккаклошлар (дуккакгуллилар оиласи)га мансуб, пояси тўрт қиррали, барглари патсимон, гуллари оқ бир йиллик ўсимлик.

БОҚМОҚ 1 Назар ташламоқ, назар солмоқ, қарамоқ. *Кўзуга боқмоқ. Лайлакнинг кетишига боқма, келишига боқ.* Мақол. ■ *Денгиз сувидек тиниқ кўзлари мулоийм ва меҳр билан боқарди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Қора кўзлари жуда шўх боқиб, жазз этиб, бағринга ботади.* И. Раҳим, Ихлос. *Қизнинг атрофга жовдираб турган кўзлари хомуш ерга боқди.* С. Аҳмад, Меҳрибон.

2 *кўчма* Мўраламоқ; кўринмоқ, намоён бўлмоқ. *Йўлчи Шокир отанинг дўконхонаси эшигини астагина очиб боқди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қорли тоғлар чуққисидан боқади қуёш.* Файратий. *Зангори денгизнинг тиниқ қўйнидан Қумуш ой нозларин, кулиб боқади.* Уйғун.

3 Фикран назар ташламоқ, кўз олдига келтирмоқ, кўздан кечирмоқ. *Ўзига боқма, сўзига боқ.* Мақол. ■ *Тарихга боқинг, минг йил илгари Хоразмда Беруний ўтган, у жуда кўп китоблар ёзиб қолдирган.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Сиз билан замоннинг зайлига боқмасак, қиёмат қойим бўлажак.* С. Сиёев, Аваз. *Уйлаб боқсам: қалбим муштдек! Ватан жуда кенг! Уйлаб боқсам: Ватан ва дил бир-бирига тенг.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. *Боқсам, йўлинг ойдин экан, Кел, пойингни ўпай, ўғлон.* Б. Бойқобилов, Шарора.

4 Илтифот қилмоқ, қўллаб-қувватламоқ, ҳурмат қилмоқ. *Яхши яхшига боқар, Ёмон дарёга оқар.* Р. Жуманиёзов, Сўз кўрки — мақол. *Эл боқса, бахтинг кулар, Эл боқ-маса, тахтинг кулар.* Мақол. ■ *Бой бойга боқар, сув сойга оқар.* Бўлмади. *Сиз билан иттифоқ бўлмаймиз.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

5 Тарбиялаб вояга етказмоқ, парвариш қилмоқ; қараб турмоқ. *Бола боқмоқ.* ■ *Биттаю битта ўғил Марғилон деган жойда, алақимларнинг қўлида, асли номаълум кишиларнинг қизига уйлансин-да.. ўғил боқиб катта қилган она — Ўзбек ойим икки қўлини бурнига тиқиб қараб қола берсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Худойқул менинг ўз жигарим, аммадан қолган сағир. Етти ёшидан боқиб, одам қилдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. - *Укаларимни боқса, тегаман, — дедим кампирга.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Ўз қарамоғида бўлганларни моддий жиҳатдан таъминламоқ; тирикчилик эҳтиёжларини ва ш. к. ни қондириб, таъмин этмоқ. *Ошла боқмоқ.* ■ *Етим набираларни оғир меҳнат билан ҳам боқа олмаган бу жафокаш чол.. ҳовлисининг қолган қисмини сотишга мажбур бўлган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баҳорнинг бир кун қишни боқар.* Газетадан. *Отадан қолган шу қўл дастгоҳ чол-кампирни умр бўйи боқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сизнинг кетмонларингиз ўзингизни ҳам боқади, деҳқонни ҳам.* С. Сиёев, Ёруглик.

7 Парваришлаб етиштирмоқ, асрамоқ (уй ҳайвонлари ва парранда ҳақида). *Товуқ боқмоқ. Қурт боқмоқ.* ■ *Бир хўроз боқиб ўтирибман, тепса, хонни ўлдирди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Шароит ёмон, жўжа боқадиған жойимиз йўқ, катаклар жуда тор.* Газетадан.

Мол (ёки сигир, қўй ва ш. к.) боқмоқ 1) мол асрамоқ. *Мол боқсанг, оғзи-бурнинг мой, Бури боқсанг, оғзи-бурнинг лой.* Мақол. ■ *Бегимжон бу йил кузда эримнинг келишига сўяман, деб қўй боқиб юрган эди, уруш бошланиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) молни етаклаб ёки ҳайдаб юриб ўтлатмоқ. *Мен ёйликдан отамга қарашдим, пода боқдим, машоқ тердим.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 Қидириб топиб ўлдирмоқ (битни, бургани).

Бош (ёки соч) боқмоқ Бошдаги битларни, сиркаларни топиб ўлдирмоқ. *Ойгул кампирнинг бошини боқишга ўтирибди.* «Олтин олма». *Қўшниллар савоб учун малаканин сочини боқиб, ювиб-тараб қўярди.* Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.

9 с. т. Даволамоқ, шифоламоқ. *Унинг касалини боқмаған врач қолмади. Касални боқиб тузатмоқ.* ■ *Ўжар экан бу солдат, деб ташлаб қўймадилар. Кўп қатори ярамни боқдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар.

10 Қўмакчи феъл вазифасида келиб, етакчи феълдан англашилган иш-ҳаракатни бажаришга уриниш, синаш маъносини билдиради. *Мингбоши Зеби киргунча, дутор олиб чертиб боқди.* Чулпон, Кеча ва кундуз. «Камбағал бўлсанг, кўчиб боқ, бойвачча бўлсанг, ўлиб боқ», деган гапда ҳикмат кўп экан. С. Аҳмад, Сайланма.

Фол боқмоқ қ. фол.

БОҚОН I: боқон солмоқ этн. Тухфа олиш учун янги келаётган келин йўлига ғов солмоқ, келиннинг йўлини тўсмоқ.

БОҚОН II Бошлиқ, раҳбар; вазир. «Туркистон» жамиятининг боқони Аҳад Андижонининг сиёсий билимига тан бердим. «Ёшлик».

БОҚУВ I айн. боқуви.

2 Қаров, парвариш. *Боқуви яхши.* ■ *Боқувда ётган ҳар қўйларимиз борки, ўрнидан туролмайдиган бўлиб кетган.* «Муштум». *Ўзаларнинг бўлиқлиги, ҳосилнинг тўлиқлиги экинга боқув бениҳоят зўр бўлганлигини кўрсатиб турибди.* Газетадан.

БОҚУВЛИ Парваришда, боқувда турган. *Менинг ўн бир минг тиллага олған дўнон отим бор. Етти ойдан бери таблада боқувли турибди.* «Гулихиромон».

БОҚУВЧИ I Назар солувчи, қараб турувчи. *Тушига отаси кирибди. Қора қош, сал қисқиқ кўзлари негадир маънос боқувчи, яғриндор одам эди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

2 Оила бошлиғи, оилани моддий жиҳатдан таъминловчи. *Боқувчиси бўлмаған оилалар.*

3 Чорва, парранда ва ш. к. ни асровчи, парвариш қилувчи. *Мол боқувчи. Қурт боқувчи.* ■ *Болалар.. ипак қурти боқувчи хонадонларга югуриб кетишиди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *От боқувчи сайислар Фиротга яқин етибди.* «Нурали».

БОҚЧА I айн. боғча I. Суд бўладиган бинонинг боқчасида тикка туриб, айбдор билан гаплашиди. *Чўлпон, Кеча ва кундуз. Боқчаларни бир-биридан айирган деворлар кўринмас; ишқомол, мевазорлар, экин далалари туташ яшил манзара ясайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. боғча 2. *Бир бева қўшимиз бор, боласини қачондан бери боқчага жойлолмайди.* Шукрулло, Сайланма.

БОҒ I [ф. بَغ — мевазор, чаманзор, бўстон] **I** Мевали дарахт, ток ва гул билан банд ер майдони; мевазор. *Олма боғи. Бахилнинг боғи кўкармас.* Мақол. ■ *Қиз ҳамон қўнғироқдек қулар, сокин боғ унинг шодон қаҳқаҳаси билан тўлган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бизнинг юрда шу паллада токда узум, ползда қовун, боғда анор.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Зарқишлоқ кўчаларида, адир ва сойларида, сердарахт боғларида кўклам намоиши кезади.* С. Аҳмад, Уфқ.

Боғи эрам 1) дин. жаннат боғи; 2) кўчма жуда ҳам кўркем, ажойиб боғ. *Севганим қошимда бўлса, менга чўл — боғи эрам.* Ҳамза. **Боғ кўча** Шаҳардан ташқаридаги кўрғонлар, боғлар орасидан ўтган кўча. *Шербек.. боғ кўчага етганда, тўп-тўп, якка-якка бўлиб, клубга кетаётган таниш ҳамқишлоқлариغا дуч келди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Боғ қилмоқ** 1) мевали дарахтлар экиб, боғ юзга келтирмоқ. *Сафар бобо «Янгиобод» хўжалигига жойлашиб олгач, турли кўчатлар экиб, боғ қилди.* «Ўзбекистон кўриқлари»; 2) кўчма обод қилмоқ, гўзаллаштирмоқ. *Тўғри, кенг кўчалар солдирамиз, ҳамма ёқни боғ қиламиз.* «Муштум». **Истироҳат боғи ёки томоша боғ**

Дам олиш, ҳордиқ чиқариш учун қурилган махсус боғ, парк. *..қишлоқнинг ўртасида.. маданият ва истироҳат боғи бўлиб, бугун очилган канал унинг ўртасидан кесиб ўтар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Салим билан Фазлиддин «томоша боғ»да кезган сингари, секин-секин юриб, боғнинг ҳар жиҳатини кўздан кечири бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. **Ором боғи фольк. айн. истироҳат боғи. Шаҳри Тилсимнинг қирқ дарвозаси бор. Қирқ ором боғи бор.** «Маликаи айёр». **Ҳайвонот боғи** Халққа томоша қилдириш ва илмий-текшириш ишлари олиб бориш учун сунъий шароитда турли жониворлар боқиладиган махсус муассаса. **Ҳайвонот боғидаги ҳайвонларнинг тури ҳам, сони ҳам кўп.** «Муштум». **Яқинда Термиз ҳайвонот боғида туғилган шер боласининг ҳаёти ўнгидан келмади.** Газетадан.*

2 кўчма Гуллаб-яшнаб турган обод жой; гулшан. **Юрган ерларингиз боғ билан бўстон, Жонимни жонингга айлаин қурбон.** «Ойсулув». **Мактаб боғ бўлса, бола ниҳол бўлса, бу боғнинг боғбони, илм чароғбони ўқитувчидир.** Газетадан.

3 кўчма Суянчиқ, таянч, умид. **Фотиманинг суянган тоғи, ишонган боғи шу – Турғунбой. Т. Ашуров, Оқ от. Кейин у, ягона ўғли, «ишонган боғи, суянган тоғи» Раззоқнинг айрилик дардини тортди. Ҳ. Фулом, Машғал.**

4 кўчма Ҳаёт, турмуш; оила. **Тинч элнинг боғи гуллар. Мақол. ■ Бу қиз [Бадиа] амирзодалардан бирининг боғини обод қилғуси. Мирмуҳсин, Меъмор. Севдим сени, боғим гули Тоза очилган чоғида. У. Исмоилов, Сайланма.**

5 кўчма Оғуш, олам; ўчоқ, маскан. **Шунда унинг хаёл боғида яна Адолатнинг чехраси кўринди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Эрка кўнглим эрк боғида яйрасин. Файратий. ..Хусн боғининг бу янги эркаси [Кумуш]. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Ҳаммамизга маълумки, мактаб билим-фаннинг, одоб-ахлоқнинг асосий масканидир, боғидир. Газетадан.**

6 кўчма Нариги дунё; жаннат. **Энди қолар тоғни эмас, борар боғни ҳам ўйлаш керак. С. Сиёев, Ёруғлик.**

Бири боғдан (келса), бири тоғдан (келади) Гаплари пойма-пой, бири-бирига ёпишмайди, қовушмайди. **Салкам бир соатдан бери дала шийонида дув-дув гап бориб, бири боғдан келса, иккинчиси тоғдан**

келиб.. Хосият хола ҳақида баҳслашар эдилар. М. Муҳамедов, Ҳикоя ва шеърлар. Боғдан гапирса, тоғдан келмоқ айн. бири боғдан (келса), бири тоғдан (келади). *...ман боғдан гапирсам, сен тоғдан келасан. Ойбек, Танланган асарлар. Боғдан гапирсанг, тоғдан келадурлар! А. Қодирӣ, Кичик асарлар. Узумини е, боғини суриштирма* Берганни ол, олдинга қўйганни е, ич, лекин «қаердан олдинг» деб сўрама; берганнинг бетига қарама. *Йўли шунақа, узумини енг-у, боғини суриштирманг.* «Муштум».

БОҒ II I Боғлаш учун хизмат қиладиган нарса ва унинг боғланган жойи, тугуни; боғич. **Чимилдиқнинг боғидан Сичқон қочди, ёр-ёр.** «Кўшиқлар». ■ **Амин нўхта боғининг қозғида боғлиқ бўлганини кўрди-да, қилчичини суғуриб, у билан ипни кесди. С. Айний, Қуллар. Атлас кийдим, боғин бойлайман, Сизга вағда бердим, сўнгин ўйлайман.** «Кўшиқлар». **Бу кўринган тоғлар Асқар тоғидир, Оёғимда тилла кишан боғидир.** «Оқ олма, қизил олма».

Оёқнинг боғи бўлмоқ Бошига ташвиш, дардисар бўлмоқ; халақит бермоқ. **-Акам Қурбон бироз эслироқ бўлгани учун, кўпинча ўз ўртоқлари билан кўчадан бери келмас, мен бўлсам онам оёғининг боғи, юрагининг доғи бўлиб, хархашадан бошим чиқмас эди, — деди Пулат. Файратий, Ёшлигимиз. Оғзининг боғи қочмоқ айн. оғзининг боғичи қочмоқ қ. боғич.** **Оғзининг боғини қочирган Мараҳим.. яна кўп ёлғон-яшиқларни айтиб чарчади. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.**

2 Тўплаб, дасталаб, белидан боғланган пичан, беда, похол, қўкат ва ш. к. **Бир боғ буғдой. Бир боғ сабзи. ■ Қиз кимсан – Султановага катта бир боғ ўтинни орқалатиб, олдига солиб келарди. М. Мансуров, Ёмби. Ғуза ўтоғига чиққан Ойшахон кечки пайт бошига бир боғ ўт қўйиб, уйларига қайтди. П. Қодиров, Эрк. Турғуноу гапга аралашолмай, бедалар ичида бир боғ бедадай силкиниб борар эди. А. Қаҳҳор, Асарлар.**

БОҒБОҒ [ф. باغبان – боғни асровчи, кўриқловчи] 1 Боғдорчилик мутахассиси.

2 Боғ ва ундаги мевали дарахтларга, ток ва гулларга қаровчи, уларни парваришловчи киши. **Боғбон бўлмай, билмас гулнинг қадрини, Ари боқмай, билмас болнинг қадрини.** Мақол. ■ **Қўлбобонинг пайвандларини ҳавас қилмайдиган боғбон кам топилади. Ҳ. Фулом, Феруза.**

3 айн. боғдор 1.

4 кўчма Қуриқловчи, ғамхўр, посбон. *Ўқитувчи бамисоли боғбон, у ёшлик гулшанининг раҳнамоси. «Фан ва турмуш». Бу кўҳна жаҳон боғида боғбон отахонлар.. Ҳабибий, Девон. Боғинг аро боғбон бўлиб, Терсам қизил гуларингдан. «Кўшиқлар».*

БОҒБОНЛИК Боғни парвариш қилиш билан шуғулланиш, боғбон касби. *Фаррошлик, қоровуллик, боғбонликни хотини ва болалари номига расмийлаштириб, маошини олиб юрган Бақалоқ катта хум чойнак кўтариб кирди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

БОҒБОНЧИЛИК айн. боғбонлик. *Ижроқўм бува! Аммо боғбончилигингизга мен ҳам шикибоз бўлдим. «Аския».*

БОҒ-БЎСТОН, боғу бўстон [боғ + бўстон] 1 Яшнаган боғлар ва гулзорлар. *Шарафли мақдами ҳар жойга етса, Бўлиб сермева боғу бўстоним. Ҳабибий, Девон. Анингдек жаннатосо боғ-бўстонлар қаён қолди? Газетадан.*

2 кўчма Гуллаб-яшнаган, сербоғ жой; боғистон. *Дустлар, менинг юртимни Ўзбекистон дейдилар. Донғи тутган дунёни Боғу бўстон, дейдилар. З. Диёр. Муқаддас, ҳур диёрим, Ўзбекистон, пахтага консан, Улуғ номинга лойиқ хушҳаво, кенг боғу бўстонсан. Ҳабибий, Девон.*

БОҒДОР [ф. باغدار — боғ эгаси, боғбон] 1 от Боғ эгаси; боғбон. *Домладан кейин сўз олган бир киши Николайнинг вақтида боғдорларга, дўкондорларга қанча солиқ чиққанлиги.. тўғрисида узоқ сўзлади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 сфт. Боққа, боғларга эга бўлган; боғлардан иборат бўлган. *Боғдор хўжалик. Боғдор туманлар.*

БОҒДОРЛИК 1 айн. боғбонлик.

2 айн. боғдорчилик. *Сув бўлмагач, боғдорлик ҳам бўлмади. С. Айний, Қуллар.*

БОҒДОРЧИЛИК 1 Қишлоқ хўжалигининг мева, узум ва резавор мевалар етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *Боғдорчиликни ривожлантириш. Боғдорчилик бригадаси. ■ Қишлоқ аҳли асосан тамакичилик, қисман боғдорчилик билан шуғулланади. «Ёшлик». Бу йилгит утган йил институтни битирган аэроном бўлиб, боғдорчилик бригадасига бошчилик қиларди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.*

2 Мевали дарахтларнинг тузилиши, ўсиши, ривожланиши, кўпайиши ҳамда ҳосил бериш қонуниятларини ўрганувчи, уларнинг яхши ўсиши ва ҳосил беришини таъминловчи илғор агротехник усулларни ишлаб чиқувчи фан соҳаси.

БОҒИСТОН [ф. باغستان — боғларга бой жой; боғлар] Сербоғ жой; боғлар ўлкаси, боғ-роғлар билан қопланган майдон. *Чирчиқнинг ёқасини, Тошкентнинг воҳасини Мен боғистон дегандим, Боғу бўстон дегандим. Шайхзода. Ҳар қишлоқда ўз боғистонимиз бўлсин. «Ёшлик».*

БОҒИЧ Турли нарсаларнинг учма-уч қилиб, сиқиб ёки бекитиб боғлаш учун хизмат қиладиган қисми, боғи. *Яктақнинг боғичи. Ёстиқ жилдининг боғичлари. ■ Бўронбой ғилофнинг боғичини ечиб, дуторни созлади. О. Хусанов, Кўшиқчининг тақдири. У эгилиб, тўфлиснинг боғичини ечди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

Оғзининг боғичи қочмоқ 1) оғзи катта очилмоқ (хурсандликдан, хайратдан). *Иқбол деганда, ўша қишлоқ йигитларининг қулоқлари динг бўлиб, оғиз боғичлари бир қарич қочади. С. Абдулла, Иқбол; 2) гапга тушиб кетмоқ, ўзини гапдан тўхтата олмаслик.*

БОҒИЧЛИ Боғичи, боғланадиган ипи, боғи бор. *Унинг қўлига боғичли ёғоч яшикчани тутқазиб, Чорсуга ташлаб ўтишини тайинлади. А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат. Кашта тикилган боғичли кўйлақда эканлар. «Эртақлар».*

БОҒИЧСИЗ Боғи, ипи, боғичи йўқ. *Оёғидаги қора ялтироқ боғичсиз тўфлиснинг инчикка тумшугига бироз гард юққан эди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

БОҒЛАМ 1 Тўплаб, дасталаб боғланган нарсаларнинг ҳар бир боғи, дастаси. *Бир боғлам пиез. Бир боғлам шох. ■ Елкасидаги икки боғлам саксовул ўтинни остонага гурс эткизиб ташлади. А. Мухтор, Асарлар. Бу фикр унга, бошида бир боғлам тут баргини кўтариб, марздан чиқиб келаётганида яна қайтиб келди. А. Мухтор, Кумуш тола.*

2 тиб. айн. боғлов. *Гипс боғлам.*

БОҒЛАМА тлш. Ўз луғавий маъносини қисман ёки батамом йўқотган, феъл бўлмаган сўзни феълга хос маъно ва вазифага мословчи ёрдамчи феъл.

БОҒЛАМОҚ 1 Боғ, тугун солиб уламоқ, пайваста қилмоқ; бириктириб турмоқ. *Ил-*

ларнинг учини.. боғлаб узайтирмоқ. Ботинканинг ипини боғламоқ. Қопнинг оғзини боғламоқ. Юз қопни боғлаб булар, Юз оғзини боғлаб бўлмас. Мақол. ■ Қўлидаги ўтти ерга ташлаб, туфлиси боғичини қисиброқ боғлади. «Ёшлик».

2 Арқон, занжир, ип ва ш.к. воситасида бириктириб, чандиб, танғиб, ўз жойидан жилмайдиған, қимирламайдиган, нари кетмайдиган қилиб қўймоқ. Қўйни боғлаб боқмоқ. Каптарнинг қанотларини боғламоқ. ■ Анварни кўрсангиз.. ҳеч нарсага қарамай, қўлини боғлангиз. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Молхона олибдаги гулини тўккан шилосга боғлаб қўйилган каттакон ола сигирга кўзим тушиди. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. Фазлиддин отни илдам чиқариб, дарахтга боғлади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Бирор ердан ёки кишидан айрилмайдиган қилиб қўймоқ. Тақдир уларни бир-бирига маҳкам боғлади. ■ Шарофат.. Сидиқжонни бу ерга боғлаган нарсани яхшилаб билмоқчи ва шунга қараб тош қўймоқчи бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Ипсиз боғламоқ 1) бирор мажбурият билан эркини олиб қўймоқ. [Қудрат Мирзақулга:] Деҳқонларни ипсиз боғламоқчилар денг! Уларни ерга боғлаб, қул қилмоқчилар денг! Н. Сафаров, Уйғониш. -Бизни ҳоким Тешабойга ипсиз боғлаб кетди, — деди Қудрат. М. Исмоилий, Фарғона т.о; 2) дудмол гап, ваъда ва ш.к. билан мунтазир қилиб қўймоқ. Шу ерда туринг, ҳозир келаман, деб бизни ипсиз боғлаб кетди.

4 Боғич ёки бирор бошқа нарса воситаси билан бириктирмоқ ёки тиркамоқ, осмоқ. Аҳмаджоннинг орқасига боғлаб олган сумкасига.. мина парчаси теккан эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Иложи бўлса, мени от думига боғлаб, пойга қилсалар. Ойбек, О. в. шабадалар. Олмос пўлат боғлаб мен ҳам белимдан, Дев излаб чиққанман ўсган элимдан. «Маликаи айёр».

5 Тўглаб, дасталаб, белидан боғ солмоқ, боғ солиб тугмоқ, дасталамоқ. Пичан боғламоқ. Пиёз боғламоқ.

Супурги боғламоқ Супурги ясамоқ, [Йўлчи] Саватни анҳор бўйида супурги боғлаб ўтирган бир кишига омонат ташлаб, бозорга гишллади. Ойбек, Танланган асарлар.

6 Ўраб танғимоқ, ўрамоқ, тақмоқ. Рўмол боғламоқ. Камар боғламоқ. Галстук боғламоқ.

■ Бошига оқ дока рўмол боғлаган, ранги заҳил бир аёл кўринди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Жувон эшикдан кириши билан буларни кўриб, бир тўхтади-ю, дуррасини қайта боғлаб, тўғри супа томонга келди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

7 Оғриқ ерни эҳтиётлаш, даволаш мақсадида дори-дармон қўйиб ёки шундайлигича ўраб, чандиб, танғиб қўймоқ. Ярани бинт билан боғламоқ. ■ У бирор ҳафта касалхонада ётиб чиққандан кейин, бир неча кун лунжини боғлаб юрди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бошимга сассиқ бир суюқ доридан чаплаб, рўмол билан танғиб боғлаб қўйди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Тик турганча бармоғимга йод суркаб, бинт билан танғиб боғлади. С. Сиёев, Ёруғлик.

8 кўчма Йўл-йўриқ кўрсатиш, ёрдан бериш учун биркитмоқ, бириктириб қўймоқ. Бошқарма бизга кекса ишчилардан боғлаб қўйсин. А. Мухтор, Туғилиш. Раиснинг кўнглига келмасин, деб машинасига ҳам тегмади, шофёрни Мирзааҳмад аканинг эшигига боғлаб қўйди. Ўзи шалоқ аравада тоғу тош кезиб юрибди. С. Сиёев, Отлик аёл.

9 Бўғиб, тўсиб, керакли томонга йўналтирмоқ (сувни). Экинларга сув боғламоқ. Сувни боғлагунча, ариқ оч. Мақол. ■ Сувни ким боғлади, тўғонни ким кўтарди? Н. Сафаров, Танланган асарлар. Султон Санжар Мозий ўйлаб, шу дарёни боғлашга қарор қилибди. «Эртақлар».

10 Ўзида бирор нарса пайдо қилмоқ; йиғмоқ, тўпламоқ. Яра фасод боғлади. ■ Баркашда шарбат боғлаб кетган анжир, олтин сингари ҳусайни узум ва шафтоли бор эди. Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. Боғ ва полизларда тағрифи йўқ минг хил нозу неъматлар шакар боғлайди. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

Шира боғламоқ қ. шира I 5. Ҳозир Шерозийнинг овози айна шира боғлаган пайт. Донги Хоразмга тарқалган. Ж. Шарипов, Хоразм. Ёғ боғламоқ Семирмоқ. Тўр боғламоқ Тўрламоқ (қовун, ҳандалак ҳақида).

11 кўчма Узвий равишда бирлаштирмоқ, бирга қўшмоқ, уламоқ. Тағлим-тарбия ишларини ҳаёт билан боғламоқ. ■ Меҳнат билан муҳаббатни боғлагин, Сўнгра ҳарна тилак бўлса чоғлагин. Ҳабибий, Девон.

12 Узвий боғланиш, муносабат асосида бир-бирига қўшмоқ, даҳлдор қилмоқ, ула-

моқ, бириктирмоқ. *Икки фикрни ўзаро боғламоқ.* Сўзларни боғлаб гап тузмоқ. ■ *Чол асл мақсадини унутиб, анча гапларни айтиб юборганини ўзи ҳам сезиб қолди-да, сўзининг охири яна эчкига боғлади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Наврўзни динга боғладик.* Қолбуки, бу байрамнинг ислом динига мутлақо алоқаси йўқ эди. Газетадан.

Алоқа боғламоқ Муносабатда, алоқада бўлмоқ, муносабат ўрнатмоқ. *Пахтакор билан алоқа боғламаган селекциячининг ҳолига вой! У пўпанак босиб ётаверади.* Мирмуҳсин, Умид. *Шоир ҳарамдаги канизакларнинг бири билан алоқа боғлаган экан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бахтини боғламоқ** Бахтсиз қилмоқ, бахтига тўсиқ бўлмоқ. *Тақсир, қизнинг бахтини боғлаб қўйманг, куёвга беринг.* «Олтин бешик». Бел боғламоқ қ. бел. **Бошини боғламоқ қ. бош.** Боғлаб олмоқ Ўзига ром қилмоқ, ўзига қаратмоқ, домига илинтирмоқ. *Нозли нигоҳларинг керакмас сенинг, Боғлаб оларман деб энди ўйла.* Миртемир. *Азиза азбаройи бола деб кўзи учиб тургандан эмас, бир амаллаб Ёдгорни боғлаб олиш учун болали бўлишни хоҳларди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бас, сен ҳам нега ўғлининг кўнглини Зайнабга хипта қилиб боғлай олмадинг?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Йўлини боғламоқ** Йўлини тўсмоқ, олдига рўпара бўлмоқ, тўсиқ бўлмоқ. *-Вой, ўқисин, отин бўлсин, айланай, унинг йўлини боғлаб қўйганимиз йўқ, — деди Уғил хола Аҳмедовага чимирилиб.* Т. Алимов, Совчи. *Билмайман, йўлингни яна ким боғлар, Гулингни бегона айлама, булбул.* «Кўшиқлар». **Кўсак (ёки довулча) боғламоқ** Ҳосилга кирмоқ; мева тугмоқ. *Ўзалар энди шоналаб, кўсак боғлаб келаётган бир маҳалда.. шаҳар пахта заводларига пахта ташишчи Фуломжонни ажблантирмади.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Утган йили апрель ойининг охирилари, ўриklar аллақачон довулча боғлаб бўлган пайт эди.* Газетадан. **Муҳаббат боғламоқ** Муҳаббат қўймоқ, севиб қолмоқ. *Муҳаббат боғладинг [Навоий], Меҳнаткаш элга меҳрибон бўлдинг.* Ҳабибий, Девон. **Тилини (ёки тил-жағини) боғламоқ** Тилини дол қилмоқ, гапиртирмай қўймоқ. *Латофат шу пайтгача тилини боғлаб турган аллақандай кучни енгиб, тез гапирга бошлади.* О. Ёқубов, Мирзатерак. *Хотинининг бу гапи Бўтабойнинг жон-жонидан ўтиб кетди, лекин*

бундаги кучли мантиқ тилини боғлади-ю, ҳеч нарса дея олмади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. *Бироқ қизи тушкурнинг хусними, ширин сўзларими, ҳар қалай, Фиёсиддиннинг тил-жағини боғлаб, қулоғини кар, кўзини кўр қилиб қўйган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Умид боғламоқ қ. умид 1.** *У менга катта умид боғлаган эди, бари нучга чиқди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Янги сайланган депутатлар фаолиятига, уларнинг ҳалол ва фидокорона меҳнатига ҳамма умид боғляпти.* Газетадан. **Қанот боғламоқ** Ўзида гўё қанот пайдо қилмоқ, бирор жойга учиб боргудай бўлмоқ. *Ҳовлидаги.. дастурхон теварагида текин овқат топилган жойга қанот боғлаб учиб борадиган Зағнакўз домла, Тожбой, оқсоқол ўтирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Саломат бу қишлоққа ёшлигини қўмсаган кезларда гўё қанот боғлаб учиб келишни истамасмиди?* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қўл боғламоқ** Қўл қовуштирмоқ (таъзим, салом белгиси). *Қўрғон устида ясов тортган ақҳрамонлар қўл боғлаб.. таъзим билан Азизбекни илгарига ўтказга бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хон тахтада эди. Ўнг тараф курсида Абдураҳмон офтобачи ва сўлда шоир мулла Ниёз домла қўл боғлаб ўтирар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Қўл-оёғи (ёки оёқ-қули)ни боғламоқ** Мажбур қилмоқ, зўрламоқ. *Агар қўл-оёғимни боғлаб беришганда ҳам, бари бир, тўйни азага айлантираман.* С. Зуннунова, Кўк чироклар. *Насибанинг оёқ-қулини боғлагани Ҳузуржоновга сиз арқон эшиб бердингиз!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БОҒЛАНИШ 1 айн. боғлиқлик. *..ўша нотаниш йигит билан Ваҳобжон ўртасида қандайдир боғланиш, ҳатто бир қондошлик бордай туюлиб кетди.* А. Мухтор, Асарлар.

2 Воқеа, ҳодиса ва ш. к. ўртасидаги ўзаро муносабат, алоқа. *Узвий боғланиш.* Манتيқий боғланиш. *Гапда сўзларнинг ўзаро боғланиши.* ■ *У [Мирзакаримбой] йўлчининг қишлоқдан қайтиб, бирдан ғойиб бўлиши билан ўзининг Гулнорга уйланиши ўртасида бир боғланиш борлигига қаноат ҳосил этган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Лексик элементларнинг синтагматик боғланиши сўзларнинг валентлилик хусусияти билан ҳам боғлиқ.* «ЎТА».

БОҒЛАНМОҚ 1 Боғламоқ 1-9, 11, 12 фл. мажҳ. н. *Белига қўш белбоғ боғланган.* ■ *Умид — парвозга отланган лочин, умидсизлик*

— оёққа боғланган тош. Шукрулло, Жавохирлар сандиғи. Қиз ва йигит бундан қарийб икки йил бурун бир-бирларига самимий муҳаббат билан боғланган эдилар. Ойбек, Навоий.

Боғланган қўшма гап тлш. Тенг ҳуқуқли содда гаплардан тузилган қўшма гап. *Ўзаро тенг боғловчилар ёрдами билан боғланган содда гаплардан тузилган қўшма гап боғланган қўшма гап дейилади.* «Ўзбек тили дарслиғи».

2 Боғламоқ 1, 2, 11, 12 фл. ўзл. н. *Ипнинг учи боғланиб қолибди. Улар бир-бирига боғланиб қолган. Юқори идоралар билан боғланмоқ.* ■ *Лайло вафотидан кейин мен уларнинг ошласига қаттиқ боғланиб қолдим. М. Қориев, Ойдин кечалар.*

3 Бириктириб қўйилмоқ. *Гулноз.. бугунги қабулини тугатиб, ўзига боғланган маҳаллани айланишга боришга отланди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

Ипсиз боғланмоқ Иложсиз, ҳаракатсиз бўлиб, бирор жойдан қимирлай олмаслик. *Анвар ипсиз боғланиб, икки оёғи полга михлаб қўйилгандай, на у ёқ, на бу ёққа юролмай, ҳушини йўқотиб қўйган эди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Тили боғланмоқ қ. тил 1. Тиллари боғланиб, ақлдан шошди, Алами Тулабнинг ҳаддидан ошди.* «Гулихиромон». **Қўли боғланиб қолмоқ** 1) қўли банд бўлиб қолмоқ; 2) қўли бекор қолмоқ, иш қилолмай қолмоқ. *Косиб чоршанба кuni бозор қилмаса, бир ҳафтагача қўли боғланиб қолади. Ойбек, Танланган асарлар; 3) имкони, кучи етмаслик. Орага қалин масаласи тушиди-ю, қўли боғланди.* «Шарқ юлдузи».

БОҒЛАШМОҚ **Боғламоқ 1-9, 11, 12 фл.** бирг. н. *Шундан сўнг уларни [отларини] серқўжат ерга боғлашиб, то таом пишгунича, отларнинг ёнида ўтиришди.* Мирмуҳсин, Меммор. *Улар Исломхўжанинг қўлларини қайириб боғлашди.* С. Сиёев, Аваз.

Бас боғлашмоқ қ. бас II.

БОҒЛАҒИЧ: **кўз боғлағич с. т. эск.** Кўз боғловчи, фокусчи.

БОҒЛИ I Боғи, боғчаси бўлган, боғ-роғли. *..беш ҳўкиздан бир қўшини, боғли ерларининг ярмини ўғлига ажратса, унинг юки анча камаяди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қирқ кеча, қирқ кундуз йўл юриб, бир боғли ерга етди.* «Баҳром ва Гуландом».

БОҒЛИ II 1 Боғланадиган, боғичи бўлган. *Боғли тўн.*

2 айн. боғлиқ. [Элмурод] *Ўзининг кичкина бир қишлоқда олиб бораётган иши.. амалга оширилаётган буюк план билан боғлиқ эканини фаҳмлагач, бениҳоя фахрланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Қўли (ёки қўлу оёғи) боғли Эркисиз, қарам, асир. *Токайлар биз юрамиз Қўлу оёғ боғли? Ҳамза. Қўзи боғли* Хат танимайдиган, саводсиз. *Буни қарангки, бутун бобокалони билан бу дунёга икки кўзи боғли келиб, боғли кетган чорвачи қашшоқнинг боласи — дўхтир!* С. Анорбоев, Оқсой.

БОҒЛИҚ I 1 Боғлаб қўйилган, боғланган, боғлоғлик. *Боғлиқ от. Хунарсизнинг қўли боғлиқ. Мақол.* ■ *Раззоқ буқачининг ити ёввойи жийдага оёғидан боғлиқ турарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

Боши боғлиқ Унаштириб қўйилган. *..бавзи йигитлар Норбувиге одам қўйишди. Бироқ Норбуви уларнинг ҳаммасига ҳам бир хил — икки оғиз сўз билан жавоб қайтарарди: Бошим боғлиқ. Ҳ. Шамс, Душман. Гулноз Йўлдошга унашилди, энди боши боғлиқ. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

2 Бирор жиҳатдан, мас., тобелик ёки алоқадорлик муносабати билан узвий равишда боғланган; алоқадор. *Тегирмоннинг айланиши юкига боғлиқ. Мақол.* ■ *Ҳар бир нарсадан катта хулосалар чиқариш шоирнинг ақл уфқи кенглигига боғлиқ.* Шукрулло, Сайланма. *Умрнинг дарозлиги ҳам наслу насабга боғлиқдир.* «Шарқ юлдузи».

БОҒЛИҚ II махс. Арава гилдирагининг тўғин учларини бириктириб тутиб турадиган қўшалок кегайи.

БОҒЛИҚ III шв. Шох-шабба, беда, бугдой, шоли каби чочиқ нарсаларни йиғиб боғлаш учун ўша нарсаларнинг ўзидан ёки новда, похол кабилардан эшилган боғ; белбоғ.

БОҒЛИҚЛИК Нарса ва ҳодисаларнинг ўзаро алоқада бўлишлиғи; алоқадорлик. *Ҳодисаларнинг ўзаро боғлиқлиги.* ■ *Кўриб турибсизки, ҳар иккала хат уртасида мантиқий боғлиқлик бор.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

БОҒЛОВ тиб. Синган, чиққан, жароҳатланган, лат еган аъзоларни ифлосланиш ва б. таъсирлардан сақлаш, шунингдек, гавданинг бирор қисмини қимирламайдиган қилиб қўйиш учун қўлланадиган восита. *Гипс боғлов. Боғлов материаллари.* ■ *Боғ-*

ловлар қаттиқ ва юмшоқ ҳамда оддий ва мураккаб бўлади. «ЎЗМЭ».

БОҒЛОВЧИ 1 Боғламоқ 1-9, 11, 12 фл. сфдш. Беда боғловчи. Боғловчи звено. Боғловчи модда. ■ Бетон таркибидаги цемент боғловчи модда дейилиб, қум, эланган шағал ва чақиртош эса тўлдиргичлар деб аталади. А. Асқаров, Бетончилар учун эсдалик.

2 тлш. Гап бўлаklarини ёки гапларни ўзаро боғлаш учун хизмат қиладиган ёрдамчи сўз. Уюшиқ бўлаklar орасига вергул ёки ва, ҳам, ҳамда сингари боғловчилардан бири қўйилади. «Ўзбек тили дарслиги».

БОҒЛОВЧИСИЗ тлш. Боғловчи сўзлар ёрдამисиз, таркибида боғловчи сўз бўлмаган. Ўзаро боғловчисиз ёки боғловчи вазифасидаги сўзларсиз боғланган содда гаплардан тузилган қўшма гап боғловчисиз қўшма гап деб аталади. «Ўзбек тили дарслиги».

БОҒЛОҒЛИК Боғлаб қўйилган, боғланган, боғлиқ. Боғлоғлик от. ■ Чайлага боғлоғлик турган қора от бизни кўриб кишнади. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Отамурод операция столида қўл-оёғи маҳкам боғлоғлик ётибди. М. Мансуров, Ёмби. ..унинг [Жаннатнинг] отаси билан боғлоғлик жойим бор, у киши менинг шмий раҳбарим, — деди Умид. Мирмуҳсин, Умид.

БОҒМА-БОҒ Боғларни кезиб, боғдан боққа. Кампир из қидириб, боғма-боғ бориб, баланд девор олдида тўхтади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БОҒОТ [ф. باغات — «боғ» сўзининг кўплиги; боғлар] Боғлар, боғлар билан қопланган ерлар. Олпоқ тонгдек ҳаётбахш.. бу садо, бу фарёд девор, том, чаман, боғотлар оша таралиб, тун бағрини тилим-тилим қилар эди. К. Яшин, Ҳамза.

БОҒ-РОҒ, боғу роғ Мевазор, тоқзор, гулзор боғлардан иборат майдон, парк ва ш. к. [Холжон хола:] Отандан қолган боғроғларни ташлаб, қаёққа борасан, болам? О. Ёқубов, Пьесалар. Ойижон! Дадам билан албатта келинг. Бизнинг ўзимиз яратган шаҳарни, боғ-роғларимизни кўринг. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

БОҒЧА 1 Кичкина боғ. Кучли шамол кўтарилиб, боғчадаги ҳар нарсани тўрт тарафга бука бошлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Хувилаб қолди мана гавжум боғлар, боғчалар, Яшил элларга томон учиб кетди қушчалар. А. Орипов, Юртим шамолчи.

2 Мактабгача ёшдаги болалар учун белгиланган таълим-тарбия ўчоғи. Набатдаги сўз завод боғчасининг мудираси Расуловага тегди. С. Аҳмад, Сайланма. Хадича холам ҳам шу боғчада ишлар экан. А. Қаҳҳор, Асарлар.

Болалар боғчаси айн. боғча 2. Клуб у ёқда турсин, битта болалар боғчаси қуролмайди. Шукрулло, Сайланма. Жувон болалар боғчасининг мудираси экан. А. Қаҳҳор, Асарлар.

БОҒЧАЧИЛИК айн. боғдорчилик. Озми-кўпми боғчалчилик иши бўлган бошқа одамларни ҳам биламан, боғчалчилик уларнинг ишларига халақит бермайди-ку. А. Қаҳҳор, Асарлар.

БОҒЧИЛИК айн. боғдорчилик.

БРАДИКАРДИЯ [юн. bradys — секин + kardia — юрак] Юрак қисқаришларининг секинлашуви, юракнинг секин, кам уриши. Томир уриши сонининг ортшига — тахикардия, камайишига — брадикардия дейилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

БРАК [нем. Brack — нуқсон, камчилик; яроқсиз мол] Ишлаб чиқаришда яроқсиз деб топилган, давлат андозаларига тўғри келмайдиган, сифатсиз маҳсулот; умуман яроқсиз иш, чиқит нарса. Брак ишиша. Брак мол. Брак қилмоқ. Бракка чиқармоқ. ■ Мастура ўз ишида ҳали бирор марта бракка йўл қўйгани йўқ. Газетадан. Таълимдаги брак эса энг хавфли брак эканини унутмаслигимиз керак, ўртоқлар. Газетадан.

БРАКОВКА [р. — бракка чиқариш] Ишлаб чиқариш корхоналарида: сифатли ва брак маҳсулотларни бир-биридан ажратиш, саралаш.

БРАКОНЬЕРЛИК [фр. braconnier — ит билан ов қилувчи] Ноқонуний ов — ёввойи ҳайвонларни ман қилинган жойда ва даврларда ёки ман қилинган қуроллар билан, муайян руҳсатсиз овлаш ёки йўқ қилиш.

БРАКЧИ Ишни сифатсиз бажарган, яроқсиз (брак) маҳсулот ишлаб чиқарган ишчи. Корхона бракчилари юборган 80 дона қимматбаҳо камзул ўтган йилнинг декабрь ойидан буён ўтмас мато бўлиб ётибди. Газетадан.

БРАНДСПОЙТ [голл. brandspuit — ўт ўчириш насоси] Ўт ўчиришда, боғдорчиликда, кема ва паровозларда ишлатиладиган суюқлик пурковчи мослама, асбоб. Қатор

брандспойтлар оёғим остида сув сочиб, ерни совитади, бошимда соябон бўлиб кузатиб боради.. П. Қодиров, Қадрим. *Ўт ўчирувчилар дарҳол насослари билан брандспойтларини ишга солиб, оловга хужум қилиб кўрдилар.* П. Қодиров, Эрк.

БРАСЛЕТ [фр. bracelet < bras — қўл] айн. **благузук.** Унинг бир қўлига кичкина қўл соат кумуш браслет билан осиб қўйилган. П. Қодиров, Уч илди.

БРАСС [фр. brasse < bras — қўл] сирт. Иккала қўл (сувдан чиқармай) ва оёқни бир маромда симметрик ҳаракатлантириб, кўрак билан сузиш усули.

БРАУНИНГ [америкалик конструктор Ж. Браунинг (Browning) номидан] Автоматик тўппонча ёки пулемётнинг бир тури. *Уддасидан чиқолмасам аҳдимнинг, унда — Браунингни қўлимга бер қоп-қора тунда.* У. Носир, Юрак.

БРАХМАН, браҳман Қадимги ва ҳозирги Ҳиндистонда олий табақа — кастага мансуб киши; қадимда қоҳинлик вазифасини бажариб, қурбонлик маросимларига раҳбарлик қилган шахс. *Браҳманлар довул қоқиб, Фатво берди имомлар.* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

БРАХМАНИЗМ, браҳманлик [санск. ҳиндуизмдаги уч олий маъбуд (худо)дан бири — Браҳма номидан] Табиий мавжудотларни илоҳийлаштирувчи қадимги ҳинд дини. *Браҳманизмда илгариги тотемистик тасавурларнинг қолдиғи сифатида ҳайвонлар (сигирлар, маймунлар)ни, айрим ўсимликларни ва бошқаларни илоҳийлаштириш мавжуд.* «ЎзМЭ».

БРАХМАНЗОДА, браҳманзода Браҳман фарзанди, браҳманлар авлодига мансуб шахс. *Ул браҳманзода ҳар дам барқдек ўйнаб кулар, Йиғлатиб, кўз ёшими абри баҳорон айлагач.* Фурқат.

БРЕЗЕНТ [голл. presentning < лот. praesentia — ўрамоқ] 1 от. Зиғир толасидан ёки зиғир толаси билан пахта ипидан тўқиладиган, сув ўтказмайдиган қалин, кўпол мато. *Ўрмон четига брезентдан чодир-палаткалар тикланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 сфт. Брезентдан тайёрланган. *Брезент этик. Брезент туфли. Брезент носилка.* ■ *Қутбиддин брезент этигини тапицлатиб ерга уриб, чангини туширди.* С. Кароматов, Олтин қум. *..бошига эски қулоқчин, эгнига*

брезент ёмғирни кийган жиккаккина чол югуриб чиқди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БРИГАДА [фр. brigade < итал. brigata — отряд, одамлар гуруҳи, қўшин] 1 Бир неча полк, батальон ёки дивизиондан ва махсус қўшинлар бўлинмаларидан, денгиз флотида эса бир неча турдаги ҳарбий кемалардан иборат ҳарбий-тактик қўшима. *Танкчилар бригадаси. Бригада қўмондони.* ■ *Бригаданинг жангчилари кўтаринки руҳ билан хужумга ўтди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Меҳнатнинг муайян бир турини бир-галикда бажариш учун тузилган ва иш натижаси учун умумий жавобгар бўлган жамоа, меҳнатчилар гуруҳи. *Пахтачилик бригадаси. Ошлавий бригада. Бинокорлик бригадаси.* ■ *Туқайда ишлагани хилланган одамлардан махсус бригадалар тузилди ва бу бригадаларнинг ҳар бирига биттадан гусеницали трактор берилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Раиснинг машинаси.. сабзавотчилик бригадаси томон бурилиб кетди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 с. т. Бригада бошлиғи; бригадир. *Кимсаной бўлганда, ҳозир бригада булар эди. Файратли, ориятли жувон эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

БРИГАДАДОШ Бир бригадада ишловчи. *..ерни созилашининг бирдан-бир йўли — яхоб. Бу фикрни Мамасоли дастлаб бригададошларига айтди, фикрлашди.* Газетадан.

БРИГАДИР [фр. brigadier — бригада бошлиғи] Ишлаб чиқариш, далачилик бригадасининг бошлиғи. *Ўрта мактабни тугатгач, Холчучук бир йил звено бошлиғи бўлди, иккинчи йилга ўтиб эса бригадир бўлиб олди.* «Саодат».

БРИГАДИРЛИК Бригадир лавозимда ишлашлик, бригадир бўлишлик. *Бригадирлик қилмоқ. Бригадирликка сайламоқ.* ■ *Сенларга ўзим бригадирлик қиламан.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бўтабой.. Болтабойни бригадирликдан бекор қилмоқчи эканини айтди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

БРИЗ [фр. brise — шабада] Денгизлар, катта қўллар, баъзан йирик дарёлар соҳилида эсадиган, кеча-кундузда даврий ўзгариб турадиган шамол, шабада. *Денгизлар қирғоғида эсадиган шамол бриз деб аталади.* «География».

БРИКЕТ [фр. briquette — фиштча] Фишт шаклида прессланган нарса. *Кунжара бри-*

кети. Кўмир брикети. ■ *Оддий табиий маҳсулот махсус идишларда прессланиб, брикетлар ҳолига келтирилади.* Газетадан.

БРИКЕТЛАМОҚ Брикет ҳолига, шаклига келтирмақ. *Торфни брикетламоқ. Брикетлаш фабрикаси.* ■ *Шаргун кўмирини брикетлаш технологияси ишлаб чиқилди.* Газетадан.

БРИЛЛИАНТ, брильянт [фр. brillant — ялтироқ] Тарашланган ва сайқал берилган олмос. *Бриллиант кўзли узук.* ■ *Рисолатнинг қулоғида бриллиантни данакдек келадиغان зирак ялтирарди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. *Тўй кунни эри совға қилган бриллиант кўзли узугини бармоғидан чиқазди.* С. Аҳмад, Уфқ.

БРИНЗА [рум. brinza — пишлоқ] Асосан кўй сутидан, шунингдек, сигир, эчки сутидан ёки уларнинг аралашмасидан тайёрланган шўртанг пишлоқ. *Аҳолининг ёғ, қатиқ, бринза, сузма каби озиқ-овқатларга бўлган эҳтиёжини қондиришда анчагина ютуқларга эришаётирмиз.* Газетадан.

БРИОЛОГ бот. Йўсинларни ўрганувчи мутахассис, йўсиншунос.

БРИОЛОГИЯ бот. [юн. bryon — йўсин, моx + logos — таълимот] Ботаниканинг йўсинлар, моxларни ўрганувчи бўлими. *Бриология торф ҳосил бўлиши, йўсинлар ўсган ерларда аста-секин тупроқ ҳосил бўлиши каби.. жараёнларни ўрганади.* «ЎЗМЭ».

БРИТТ(ЛАР) Милоддан аввалги 8-аср бошидан милодий 5-асргача Британиянинг асосий аҳолиси ҳисобланган қадимги кельт қабиласи.

БРИФИНГ [ингл. briefing — йўл-йўриқ < brief — қисқа, қисқача хулоса] Расмий шахсларнинг оммавий ахборот воситалари вакиллари билан расмий нўқтаи назар билдириш ёки расмий хулосаларни қисқача баён этиш мақсадидаги учрашуви.

БРИЧКА [укр. бричка < пол. bryczka, bryka < нем. Birutsche — усти очик енгил арава] Тўрт гилдиракли узун арава. *Ўрмонда тўртта бричка турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *..устига бочка юкланган бричкалар узун йўлдан кетма-кет ўтиб турарди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

БРОЙЛЕР [ингл. broiler — гўштта боқиладиған жўжа < broil — ўтда қовуриш] Тез етиладиган ва вазни 1,4-1,6 кг бўлганда сўйиладиган гўштдор жўжа. *Бройлер фабрикаси.* ■ *Товуқ дим-дим тайёрлаш учун семизроқ*

бройлердан танлаб оласиз. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Бройлер гўшtidан парҳез таомлар тайёрланади.* «ЎЗМЭ».

БРОКЕР [ингл. broker — ўртада туриб воситачилик қилувчи, даллол, маклер] Товар, валюта, савдо биржаларида олди-сотди битимлари тузишда воситачилик (даллоллик) қиладиган айрим шахс ёки фирма.

БРОМ [юн. bromos — қўланса, сассиқ ҳид] I Менделеев даврий системасининг VII гуруҳига мансуб, ёқимсиз, қўланса ҳидли, қизғиш-қўнғир, суяқ кимёвий элемент. *Минерал сувларнинг шифобахлиги.. уларнинг таркибида киши организми учун зарур бўлган йод, бром, бор, литий, барий, стронций каби моддалар бўлишидир.* «Фан ва турмуш».

2 Таркиби шу элемент бирикмаларидан иборат бўлган дори. *Бром ичмоқ.*

БРОНЕАВТОМОБИЛЬ [р. — зирҳли автомобиль] Бронланган, зирҳ билан қопланган ҳарбий автомобиль. *Қуроллар броневознинг айланадиған зирҳли минорасига ўрнатилади.* «ЎЗМЭ».

БРОНЕВИК айн. броневоз.

БРОНЕМАШИНА [р. — зирҳли машина] Зирҳли ҳарбий машина қ. *броневоз, бронетранспортёр. Орадан кўп ўтмай, бронемашинани ҳимоясида фашистлар шиддат билан бостириб кела бошлади.* А. Раҳмат, Фронт йўлларида.

БРОНЕНОСЕЦ [р. — зирҳли кема] 19-аср охири ва 20-аср бошларида пайдо бўлган, зирҳ билан қопланган улкан ҳарбий кема.

БРОНЕПОЕЗД [р. — зирҳли поезд] Паровоз ва платформалари зирҳ билан қопланган ҳарбий поезд. *Фашистлар.. бутун Европа шаҳарларини бронепоездларда, танкларда, машиналарда саёҳатдагидек кезиб ўтди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БРОНЕТРАНСПОРТЁР Моторлаштирилган ўқчи қисмларни ташиш ва оғир қурол-яроғларни судрашда, разведка ишларида қўлланадиған зирҳли ҳарбий машина. *Кундузи соат тўртларда немисларнинг учта бронетранспортёри пайдо бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БРОНЗА, биринж [фр. bronze < ф. برنج — биринж] I Миснинг қалай, алюминий, кремний, бериллий, кўрғошин элементлари билан қотишмаси. *Қалайли бронза. Бронза ишлаб чиқариш.* ■ *Бронзадан ясалган ҳайкал*

эрталабки қуёш нурларида ярақлаб кўзга ташланади. Газетадан.

2 Шу қотишмадан ясалган (меъморчилик асари). Ботаётган қуёш нурида узоқдан бир нима олтиндай чарақлади. Бу ҳайкал эди. Бронза бюст. А. Мухтор, Чинор.

Бронза даври (ёки асри) Милоддан аввалги 3-1-мингйилликда ҳали темир маълум бўлмаган, қурол ва уй-рўзғор буюмлари бронзадан ясалган давр. *Сопол буюмлар тайёрлаш, хусусан, бронза даврида анча ривожланганди.* «Фан ва турмуш».

БРОНЗАЛАМОҚ Металл буюмлар сиртини бронза билан қопламоқ, бронза югуртириб беазмоқ.

БРОНЛАМОҚ I Бронь, зирҳ билан қопламоқ, зирҳламоқ.

БРОНЛАМОҚ II Бирор кимса ёки нарса учун атаб, банд қилиб қуймоқ. *Вагонда иккита ўринни бронламоқ.*

БРОНЛИ Бронь, зирҳ билан қопланган, бронланган; зирҳли. *Бронли автомобил.*

БРОНТЕШАР Брон (зирҳ)ни тешиб ўтадиган қурол тури. *Бронтешар тўп.* ■ *Бронтешарлар нишонга олиб, энди ўқ узмоқчи бўлган пайтда, танк остида бирин-кетин учта граната портлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қулай бир позиция топиб тўхтаган танк аланга тубига бронтешардан ўқ уза бошлади.* П. Қодиров, Эрк.

БРОНХ, бронхлар [юн. bronchos — томоқ; кекирдак, трахея] Кекирдакнинг ҳаво ўтадиган найсимон тармоқлари, нафас йўллари. *Кекирдак (трахея) 4-5-кўкрак умуртқаси қаршисида ўнг ва чап бронхларга бўлинади.* «ЎЗМЭ».

БРОНХИТ тиб. Бронхлар (асосан, шиллик пардалари)нинг яллиғланишидан иборат нафас йўллари касаллиги. *Биз тез-тез шамоллаб турамыз. Бу касаллик, айниқса, кузда хуруж қилиб, тумов, бронхит, ангина шаклида юз беради.* Газетадан.

БРОНХОГРАФИЯ [бронх + юн. grapho — ёзаман] тиб. Трахея ва бронхларни рентгенография текшириш усули.

БРОНХОСКОПИЯ [бронх + юн. skopeo — қўраман, текшираман] тиб. Трахея ва бронхларни махсус асбоб [бронхоскоп] ёрдамида кўриб текшириш усули.

БРОНЬ I [р. < нем. Вронја — совут, қоплама] Ҳарбий машиналарнинг ўқ ўтмайди-ган қалин пўлат ниқоби, қопламаси; зирҳ.

У отган ўқ танк брониға тегиб, нухатдек уқаланиб кетди. Н. Сафаров, Оловли излар.

БРОНЬ II [нем.] Махсус ажратилган ёки имтиёз берилган нарсалардан фойдаланиш ҳуқуқини берадиган ҳужжат. *Билетни бронь қилмоқ.* ■ *Ие, айтгандай, суюнчи беринг, хола, бронь тондим, урушга бормайдиган бўлдим!* Уйғун, Асарлар. *Пошшахоннинг эри заводға керакли одам бўлгани учун икки йилча бронь билан юрди.* Д. Нурий, Осмон устун.

БРОШЮРА [фр. brochure < brocher — тикмоқ] айн. **рисола.** *Мамлакатда ҳар куни 190 номда 3 миллион нусха китоб ва брошюра чиқарилмоқда.* Газетадан. *Бу брошюрада.. васиятнома, ваколатномаларни қай тартибда ёзиш лозимлиги кўрсатилган.* Газетадан.

БРУС [р. < қадимги «бреснути» фл. — қириш, ўтқирлаш; қириб артиш] **I** тех. Чорқирра ёки бошқа бирор шаклдаги узун металл, ёғоч ва ш.к. таёқча, ходала.

2 спорт. Тўрт устунга параллел горизонтал ҳолда маҳкамланган иккита ходала кўринишидаги гимнастика асбоби. *Тошкент тўқимачилик институти гимнастика секциясининг аъзоси брусда машқ қилаётир.* Газетадан.

БРУТТО [итал. brutto — қўпол; соф эмас] **I** Товарнинг идиши, ўрови билан биргаликдаги оғирлиги. *зид. нетто.*

2 Сарф-харажатлар чегирилмаган умумий, ялли даромад.

БРУЦЕЛЛЁЗ [бруцелла микробини кашф этган инглиз врач Д. Брюс (Bruce) номидан] тиб. Уй ҳайвонларида бўладиган ва уларнинг сути, гўшти, қони орқали одамға ҳам ўтадиган оғир юқумли касаллик, қора оқсоқ. *Бу йил тоғдан битта йилқичи, учта чўпон бруцеллёз билан оғриб тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БУ I (ж. к. бунга, ў.-п. к. бунда, ч. к. бундан) *кўрс. олл.* **1** Сўзловчиға яқин, унинг кўз ўнгидаги, олддаги, ёнидаги ёки қўлидаги нарсани, кимсани билдириб келади ёки ўшанга ишора қилади. *Бу киши — бизнинг ўқитувчимиз.* ■ *Мен учун энди бу жаҳонда ёлғиз сиз борсиз, холос!* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Бу ният унинг хотини Собирахонга жуда маъқул бўлди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *-Сен ўғлимсан, — йулчиға меҳр билан тикилди чол, — бу ожиза — қизим.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қарама-қарши икки нарсадан бирини ёки бирор томонни кўрсатиш учун хизмат қилади. *Кучанинг бу бетидаги уй. Дарёнинг у бетидан бу бетига сузиб ўтмоқ.* ■ *Душман.. уқ еган тунғиздай, ўзини у ёқдан бу ёққа урар эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. У ёқни қарадик, бу ёқни қарадик — йўқ. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Чоғиштириладиган икки нарса, кимса, воқеа, ҳодиса ва ш. к. дан бирини кўрсатиш учун хизмат қилади. *У бошқа, бу бошқа. Ундан бу яхши.* ■ *Бировга у деди, бировга бу деди.. Хуллас, йўнма шеърини бостиришга муяссар бўлди. «Муштум».*

4 Сўз бораётган пайтта ёки унга яқин фурсатга ишора қилади. *Бу кунларда Бутабой.. бутун рўзғор ўзига қолган ёш йигитчадай бўлиб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бу кеча Шоқосим жуда хурсанд эди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу йил ёгин-сочин кўп бўлиб, ер-кўк чамандай яшнаб кетди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Бу ўртада 1) яқин атрофда. *Бу ўртада магазин йўқми?;* 2) бирор иш ёки вақт давомида. *Энди сотишга ҳеч нарсам қолмаган эди. Бу ўртада дадам қазо қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Бунинг устига Устига устак, бори етмагандек. -Раҳматли эрим мардикор эди, — деди кампир, — ёзда топгани кишига етмас эди. Бунинг устига дардга чалиниб, эртароқ ишдан чиқиб қолди. Уни боқдим. Ойбек, Танланган асарлар. Сиздан угниа, биздан бугниа* Муомалага яраша муомала қилиш ёки бирор нарса эвазига бошқа нарса бериш керак бўлганда қўлланадиган ибора. *У ёқдан кириб, бу ёқдан чиқмоқ* Ишни наридан-бери, чалакам-чатти бажармоқ, чала-чулпа қилиб кетмоқ. *Ундан-бундан* 1) ҳар кимдан; ҳар нарсадан. *Ундан-бундан сўраб билмоқ;* 2) ҳар тўғрида. *Ундан-бундан гаплашиб утирмоқ. Уни қўй, буни қўй* Бошқасини қўятур. *Уни қўй, буни қўй, қачон йўлга чиқамиз? У эмас, бу эмас крш с. Авваламбор; иш, гап, масала бутунлай бошқа ёқда. У эмас, бу эмас, айб ўзингда.*

БУ II юкл. Гапдаги маънони кучайтириш, таъкидлаш учун хизмат қилади. *Бу дейман, ишлар йирик экан-да!*

БУБЛИК [укр. буба — шиш, бўртиқ; сув кўпиги] Тешик кулча. *Кенношлар бир кўришда қаймоққина, ўзлари ҳам бублик нондек оптоққина. Мирмуҳсин, Сатанг.*

БУВА I с. т. Бобо. *Буваси иш қилса, Нигора кўмаклашар, «Оҳ, оҳ, эрмаккинам, дастёргинам!» — деб хурсанд бўларди буваси. С. Анорбоев, Оқсой. Бувамнинг сўзлари оҳиста қайнаб турган зилол булоқни эслатарди. «Саодат».*

2 Гап кетаётган, тилга олинаётган шахсининг ёши катта, кекса эканлигини, унга ҳурмат, яқинликни ифодалайди. *Раис бува билан турадиган уйларингизни кўриб келди. С. Аҳмад, Уфқ. Боғбон бува билан Зарифа опа Муродни бағирларига босиб ўпишди. Т. Ашуров, Оқ от. Очил бува бугун чинор билан хайрлашмоқда. А. Мухтор, Асарлар.*

БУВАДЕҲҚОН айн. бободехқон. *Районга маълумотни юборибоқ ўчоққа олов ёқтирибсиз-да, Фармонқул ака, бувадехқонники бехато чиқаверади, деб ўйлагандирсиз-да. С. Маҳкамов, Шогирд.*

БУВАК шв. Янги туғилган бола, чақалоқ. *Бувак, қорни тўқ бўлса-да, аллани соғинади. С. Сиёев, Аваз. -Нима бўлди, айтсангиз-чи? — деди Салтонбу, кўкрагига зулукдек ёпишиб олиб эмиб ётган ориқ, заҳил, оёқлари ингичка, қорни катта бувагини тиззасига ўтказиб. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

БУВАКИ Узумнинг маҳаллий, винобоп нави. *Ишқомларда узумлар мушт-мушт бўлиб ётибди.. қирмиска ёки бувакими, тоифи ё бўлмаса чаросми. Газетадан.*

БУВИ I Отанинг ёки онанинг онаси. *Мунгли кўзлари меҳрга тўла бу нозик кампир Шукурога марҳум бувисини эслатди. О. Ёқубов, Диёнат. Бола бувисига талпинди. «Саодат».*

2 шв. Она, ойи. -*Йиғламанг, буви, худонинг иродаси, — деди Фуломжон, бундай гаплар онасининг қалбига малҳам бўлмаслигини билса ҳам. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

3 Тилга олинаётган киши исмидан кейин келиб, шахсининг кексалигини, унга яқинлик, ҳурматни ифодалайди. *Гулсум опа идорадан чиқиб, тўғри Моҳира бувиникига кетди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Нисо буви, эри ўлиб, иккита ёш қизи билан қолди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

БУВИШ с. т. Бибиш. *Албатта оламан Нигор бувини. «Нигор ва Замон». Биз бўламиз Маликанинг канизи, Келсин, деб чорлайди бувишим сизни. «Маликаи айёр».*

БУВРА шв. айн. бугро. *Икки қирғоқ икки қоя сингари тик, Соё гувулар маст бувра-*

дай сочиб кўник. Миртемир, Асарлар. Туянинг бувраси яхши, Сўзнинг тўғриси яхши. «Ақл ақлдан қувват олади».

БУВУЛДУРУҚ *шв. айн. булдуруқ* I. *Дарахт шохларида қуюқ бувулдуруқ*. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

БУГУН [асли бу + кун] I *рвш.* Сўз бораётган пайтда кечириляётган ёки кечирилган кун, кеча-кундуз. *Мен сенга муносиб эмаслигимни бугун билдим*. С. Аҳмад, Уфқ. *Азизхоннинг бугунига, эртасига Лутфинисо жуда-жуда зарур эди*. С. Аҳмад, Уфқ. *Утган кунни ҳам, кеча ҳам, бугун ҳам шундай қилмоқчи бўлди-ю, барибир кўнгли чопмади*. А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

2 *от вэф.* Ҳозирги пайт, ҳозирги кун. *Бугунимиз жуда яхши, эртამиз бундам ҳам яхши бўлади*. *Бугунни ўйлама, эртани ўйла*. Мақол.

Бугун эмас, эрта ёки бугун бўлмаса, эрта(га) Яқин фурсатда, тез орада, ҳадемай. *Мана шуларни [душман тайёргарлигини] назарга олганда, бугун бўлмаса, эртага жуда даҳшатли жанг бошланиши муқаррар эди*. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БУГУНГИ I Сўз бораётган кунни содир бўлган, юз берган, юзага келган ёки шу кунни бўладиган. *Бугунги газета*. *Бугунги машғулот*. *Бугунги ишни эртага қўйма*. Мақол. ■ *Бугунги газетада унинг Азизхон тўғрисида каттакон мақоласи босилди*. С. Аҳмад, Уфқ. *Шу бугунги мажлисда тилини қисиб ўтира қолса бўларди*. С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Ҳозирги пайтдаги, ҳозирги кундаги, ҳозирги. *Бугунги вазифалар*. ■ *Ўтмишимиздан, тарихдан бугунги авлодни хабардор қила оладиган спектакллар кам*. «Саодат».

БУГУНЧА *рвш.* Бугун, шу бугун, бир кунга, бир кунчалик. *Заргаров бугунча кулбасида тунашга рози бўлди*. А. Мухтор, Асарлар. *Уста, бугунча ишни қўйинг, уйга боринг*. Р. Файзий, Сен етим эмассан. -*Оғриқ туяга бугунча дам бериб, кейин келадиган карвонларга қўшилиб кетиш учун булоқ бўйида қолдик, — деди Ҳожжи хола*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БУГУН-ЭРТА *рвш.* Бугун ёки эртага, бугун ёки эрта ичида; яқин фурсатда, тез орада. *Бугун-эрта эшикдан кириб келса-чи?!?* С. Кароматов, Олтин қум. *Ҳужжатларни бугун-эрта расмийлаштириб, душанбаданоқ ишга киришинг*. А. Обиджон, Аканг қарағай

Гулмат. *Отабек ёш, ёшлар муҳаббати — учар қуш, балки бугун-эрта унутиб ҳам юборар!* А. Қодирий, Утган кунлар.

БУД [ф. буд — мажудлик; бутун мол-мулк] Бор нарсаси, бутун мол-мулки. *Бор будини тортиб олиб, кўчага ҳайдаб чиқарди*. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. *Шу даврада омадсизлардан, яъни ютқизганлардан бири — Намоз банги деган бор будидан ажраган*. «Муштум».

БУДДА [санск. Буддха — хотиржам, нурланган]: будда дини Миллоддан аввалги 6-аср охириларида Ҳиндистонда юзага келган ва Ҳиндистон, Хитой, Япония ва баъзи бошқа шарқ мамлакатларида кенг тарқалган динлардан бири, буддизм. *Бу йўллар кўп қадим йўллардир, Конфуций, шомоний, ислом ва будда..* Ф. Фулом. *Бизнинг эрамиздан икки аср бурун будда роҳиблари қояларни ўйиб, ибодатхона ва монастырлар қурганлар*. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

БУДДАПАРАСТЛИК Будда динига эътиқод қилиш, буддага сиғиниш. *Бизнинг фикримизча, Навоий бу ўринда буддапарастликни назарда тутди, чунки Будданинг тасвирилари жуда кўп бўлган*. «ЎТА».

БУДДИЗМ, буддавийлик [Будда динининг афсонавий асосчиси Буддха номидан] Жаҳонда кенг тарқалган динлардан бири; будда дини. *Жамиятнинг касталарга бўлиниши тўғрисидаги брахманизм таълимотига қарши буддизм барча кишилар тенг ҳуқуқли, баробар деб эътироф қилади*. «ЎЗМЭ».

БУДИЛЬНИК [р. «будить» фл.дан. — «уйғоткич»] Белгилаб қўйилган пайтда жиринглаб, вақт билдирадиган махсус соат. *Лаълихон будильникни соат еттига тўғри-лаб буради ва чироқни ўчириб, кўрпа ичига бурканди*. Газетадан. *Будильник Халил акани уйғотиб юборди*. Газетадан.

БУДКА [қад. р. < буда — қамиш уйча, кулба] I Қоровуллар учун мўлжалланган кичик уйча; кичик қоровулхона. *Шлагбаум биринчи куниёқ йўл устига қуриб битказилди, ёнига будка ўрнатилди*. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Савдо-сотик ва б. мақсадларга мўлжалланган уйча; дўконча. *Кимдир газ будкадан сув олиб келиб ичирди, кимдир аптекадан дори олиб чиқди*. Газетадан. *Раҳим унинг жавобини кутмасданоқ мороженое будкаси томон чопиб кетди*. С. Зуннунова, Кўк

чироқлар. Саидий будкадан бу журнални олиб, жуда севинди. А. Қаҳҳор, Сароб. Аҳмад телефон будкасига яқинлашди ва Иродага телефон қилди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Суфлёр будкаси Саҳнада махсус жиҳозланган ва суфлёр утирадиган чуқур жой.

БУДКАЧИ с.т. Будкада ишловчи савдо ходими. Будкачи Саидийга шу бугун олинган бир журнални тақдим қилди. А. Қаҳҳор, Сароб.

БУД-ШУД [ф. بود-شد — бори, бўлгани] Кишининг ихтиёридаги, бисотидаги барча нарсалар, бор-йўқ бойлик. Менглибой ўн битта қўчқорни боқаман деб, бор буд-шудидан айрилди. Газетадан. Сафарнинг нечанчидир куни тўфонда қолиб, бор буд-шудларидан айрилибдилар. М. Мансуров, Ёмби.

БУЁН кўм. (ч. к. билан) Бери; бошлаб. Янги йилдан буён. Кечадан буён. Бундан буён. Кўндан буён. ■ *Ўзбек халқи қадим-қадимлардан буён ҳашар усулида жуда кўп ишлотлар барпо қилган.* С. Аҳмад, Уфқ. *Неча йиллардан буён хаёлини банд этган фикр уни амалий ишга бошлади.* С. Кароматов, Олтин кум. *Лутфинисони дафн қилганларидан буён у, бир дақиқа бўлсин, уни хаёлидан нари кетказмади.* С. Аҳмад, Уфқ.

БУЁҚ I кўм. (ч. к. билан) Буён, бери; бошлаб. Учинчиси шудирқим, бешиккетди бўлгандан буёқ ҳар йили расм-русумлар қилиниб, яқин вақтларда тўйлигини ҳам бериб қўйипти. Ҳамза, Танланган асарлар. Мени шунча ҳақорат қилиб келганлари етар. Энди бундан буёқ ҳақимни ҳеч кимга бермайман. П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Заифа деган нарса эрининг хасми бўлади. Сиз бундан буёқ менинг измимда бўласиз.* К. Яшин, Ҳамза.

БУЁҚ II (тўғриси бу ёқ.) к. ёқ. Қани, устоз, тупроқни буёққа ташланг. С. Аҳмад, Уфқ. *Буёғини бизга қўйиб беринг, аралашманг..* Н. Норқобилов, Тўқнашув.

БУЖ [фр. bougie — шам; зонд] Одам организмидаги найсимон аъзолар (сийдик чиқариш канали, қизилўнғач ва б.)ни кенгайтириш ва текшириш учун ишлатиладиган, каучук, металл, пластмасса ва б.дан ясаладиган жарроҳлик асбоби.

БУЖМАЙМОҚ I Совуқдан, безгакдан ёки бирор ёқимсиз нарсадан тиришмоқ, жунжикиб букчаймоқ, кўнишмоқ. *Совуққа чидамли Йўлчи ҳам, эгни юпун бўлганидан, оёқларининг жонсизланганини, гавдасининг*

бужмайганини сезди. Ойбек, Танланган асарлар. *Мирвали, қўли қалтираб, шижани очди. Қўяётганда, димоғига қўланса коньяк ҳиди урилиб, башараси бужмайиб кетди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Турда ялтайиб утирган совчи хотинларнинг юзи, мени кўриб, бехос лимон тишлагандай бужмайди.* «Ёшлик».

2 Ажин босиб бурушмоқ, тиришмоқ; бурушиб-тиришиб қолмоқ. [Ёрматнинг] *Кўз ёшлари ҳасратдан бужмайган юзларидан ва соқолларидан мўл-мўл оқаверди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кампир.. бужмайган қўллари билан унинг сочларини силай бошлади.* Газетадан. *Куёв яшариш учун токнинг зангидек бужмайган бўйинларини хўл сочиқ билан ишқалайдиган бўлди.* С. Аҳмад, Сайланма.

3 Қовжираб, сувсизланиб бурушмоқ, қуруқшамоқ. *Барглар бужмайиб қолибди.* ■ *Дўрдоқ лаблари узум пўстлоғидек бужмайган.* М. Назаров, Сирли хат. *Шамол қаттиқ эсиб, бужмайган ток баргларини унинг устига олиб келиб сочди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Қирғоқдаги бужмайган, қовжироқ ўтлар дарёдан элкин сўрагандай.. мўлтирашарди.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

БУЖМАЙТИРМОҚ Бужмаймоқ фл. орт. н. *Эргаш башарасини бужмайтириб, мазач қилди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Алима, худди тиш оғриғи хуруж қилгандек, башарасини бужмайтирди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

БУЖУН айн. бужгун I. Каттакон бужун остидаги қизил дарвозадан.. чиққан бир мўйсифид қоматини ростлаб, буларга бир қаради-да, юзурганича.. кириб кетди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Кампир гаҳ билан бужун таёғини ерга ура бошлади..* Ш. Тошматов, Мазанглар.

БУЖУР I Ажин босган, бужмайган, бурушиқ. *Темиртош ҳар вақт кўзини юмганда.. юзлари бужур отасининг чукич ураётгани кўринарди.* М. Осим, Ўтрор.

2 Бужмайган, бурушиқ юзли одам. *Бужур, кафтини «фонус» қилиб, ичкарига тушди.* Н. Аминов, Ёлгончи фаришталар. - *Соли бужур ҳам бир ярим ойлар йўқолиб кетиб, Самад акамдан қаноатланарли бир хабар келтира олмади, — деди Пулат.* Файратий, Ёшлигимсиз.

3 Сирти, кўриниши ғадир-будур, ўйдимчуқур. *Мирвали ухламаётган экан, бужур*

тутга тирмаланиб, томга чиқди. С. Аҳмад, Жимжитлик. Вафо аттор ўрнидан енгил туриб, бужсур, тирналган маҳси билан шипшлаб, даҳлизга чиқди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БУЖГУН 1 Қайрағочнинг бир тури, қаттиқ танали дарахт. *Зокир ота белига тешасини қистириб, бужғун ва қуриган ёнғоқ шохларидан ўтин тайёрлашга киришди.* Ғайратий, Ёшлигимиз. *Тош бўлсанг ҳам, ёраман, Чинор бўл ёки бужғун.* Қ. Муҳаммадий.

2 Писта дарахтининг мағиз қилмай бужмайиб қолган меваси (халқ тиббиётида ва буюқчиликда ишлатилади). *Табиб қўй жигарини ҳам кабоб қилиб, бужғун сеипб энг, деган экан, бир-икки қилибди, лекин дарди шифо топмабди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ўсимликлар танасининг турли қисмларида кўпинча вирус, бактерия, замбуруғ, ҳашаротлар таъсирида ҳосил бўладиган гурралар. *Бужғун, асосан, писта, қайрағоч каби дарахт баргларида ҳосил бўлади.* «ЎЗМЭ». *Баъзан серкўз, бужғун қайрағочларни эгиш жуда қийин бўларди.* Х. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

Бужғун сўйил Бужғун ёғочидан ясалган, уч томони оғир ва юмалоқ шаклли уруш қуроли; йўғон таёқ. *..эртасига ер остида елкасига уч ботмонлик чўян гурзи, қўлида бужғун сўйил ушлаган барзанги мункарнакир пайдо бўлди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. **Бужғун таёқ** Бужғун ёғочидан ясалган таёқ, ҳасса. *Қўлга олиб бужғун ҳассасини..* А. Мухтор, Асарлар. *Энг олдинда бир нуроний қаландар.. анвои ранг-баранг латталар белига боғланган, қўлида боши қайнаб битган бужғун таёқ..* Ғ. Фулом, Шум бола.

БУЗАРЧИ фольк. айн. бузгунчи. Йўлни кезган гузарчилар, Тинмай элни кезарчилар, Жун савдони бузарчилар, Қалпоқ бозори қайсиди? «Равшан».

БУЗИ [ф. بزى — эчки; эчкига мансуб] Эчки терисидан тайёрланган чарм; шевро. *Бир маҳсиллик бузи. Бузи маҳси.* ■ *Буни сотиб, бузи, чарм, ип, сирач, мум сингари косибчилик учун керакли ашёлар олади.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУЗИЛИШ 1 Бирор нарсанинг табиий, соф ҳолатини йўқотиши; емирилиш, парчаланиш. *Ички секреция безлари фаолиятининг бузилиши ҳам терида пес пайдо бўлишига олиб келиши мумкин.* Газетадан. *У, уйимнинг бузилишини кўрмай, деган хаёлда*

орқасини ўзгирганча, ивирсиб ўт ёқа бошлади. Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил.

2 кўчма. Нотинчлик, парокандалик, издан чиқиш. *Маънавий бузилиш. Ахлоқий бузилиш.* ■ *Оилада осойишталикнинг бузилишига, ғурбат бошланишига мана шу сабаб бўлди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 Издан чиқиш, барбодлик. *Бу масалага икковимизнинг ҳам жинояткорона совуқ қарашимиз орқасида қатор чиришлар, бузилишлар, қўпорилишлар юз бердими?* А. Қаҳҳор, Нутқ. *Ичкилик, безорилик, бузилиш, одобсизлик — ҳаммаси бекорчиликдан келиб чиқади.* А. Мухтор, Чинор.

4 Меъёрий, қоидавий ҳолатлардан четга чиқиш, уларга амал қилмаслик. *Йўл қоидаларининг бузилиши. Инсон ҳуқуқларининг бузилиши.* ■ *Адвокат қонуннинг бузилишига қарши курашиш йўлини кўрсатди.* Шукрулло, Сайланма.

БУЗИЛМАС Сира ҳам бузилмайдиган, мустаҳкам. *Ўзбекистон халқларининг бир-дамлиги, бузилмас дўстлиги қудратли кучдир.*

БУЗИЛМОҚ Бузмоқ 1-3, 6, 8-10, 12 фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Кўприк бузилди. Уйинчоқ бузилди. Бедапоя бузилди.* ■ *Тушдан кейин Мавлуданинг станогини бузилиб қолди.* «Саодат». *Аҳмадали анҳорга яқинлашаётганида, осмонда уни бузилган арилардек тўзиб учаётган қарғаларга кўзи тушиди.* «Ёшлик». *Қандолат билан Бердиқулнинг асал оғи тугамаёқ оилада тинчлик бузилди.* «Саодат». *Кечаси билан минг тўлғаниб, тушлари бузилиб, тонг отдирди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

Кўнгли бузилди. қ. кўнгил. *Тоға Азизхонга қараб туриб, кўнгли бузилиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Ораси бузилди. қ. ора.** *Бир мuddат Мирвали билан оралари бузилиб кетди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. **Тахи бузилмаган** Кийилмаган, тутилмаган, яп-янги (кийим, ўрин-бош ва ш.к. ҳақида). *Тахи бузилмаган шим.* ■ *Она тахи бузилмаган кўрпачаларни ташлаб, айвонга жой қилди.* О. Ёқубов, Ҳавас.

БУЗИЛУВЧАН Тез бузиладиган, айнийдиган. *Бузилувчан озиқ-овқатлар.*

БУЗМАКОР кам қўлл. айн. бузгунчи. *Аҳмад сардор.. кўп бузмакор, дилозор, кўп ёмон одам эди.* «Хушкелди».

БУЗМАКОРЛИК кам қўлл. айн. бузгунчилик. *Бузмакорлик — бошга бало.* Мақол. ■ *Мен сўйласам, нега қарши келасан, Бузмакорлик қилиб, бунда ўласан.* «Ойсулув».

БУЗМОҚ 1 Парчалаб ёки кўпориб, ағдариб йўқ қилмоқ; ишдан чиқармоқ, яроқсиз ҳолга келтирмоқ; вайрон қилмоқ, емирмоқ. *Деворни бузмоқ. Уйни бузмоқ. Уйинчоқни бузмоқ. Уй бузганинг уйи бузилар.* Мақол. *Отнинг ёмони охур бузар.* Мақол. ■ ..илоннинг ўрдасини бузганингиз чакки бўпти-да, ўғлим. М. Мансуров, Ёмби. [*Дадавой Хадичага:*] *Соат меники. Бузадиган ҳам ўзим, тузатадиган ҳам ўзим.* Уйғун, Навбаҳор. *Жайноқ, қулфни бузма, яхшилик кўрмайсан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Ўзгартириб, бошқа мақсадда фойдаланиш учун мосламоқ. *Бедани бузиб, пахта экмоқ. Пальтони бузиб, костюм қилмоқ.* ■ *Мана, канал битди, мана бу тўқайларни бузиб, янги ер очаётимиз.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Уйда бир эски гиламча бор эди, уни бузиб, яна бир хуржун қилиб олар эдим.* Миртемир.

3 Инсоннинг бирон-бир руҳий ҳолатига, осойишталигига зиён келтирмоқ, зарба бермоқ. *Икромжон хотинининг қувончини бузгиси келмади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эски турмуш қузғунлари, бир янги турмуш қурган оиланинг турмушини бузмоқ учун қандай ҳийлалар қилгансиз.* Ҳамза, Тухматчилар жазоси.

4 Жамоавий қоидаларга, турмуш тарзига хилоф иш қилмоқ, унга риоя (амал) қилмаслик. *Қонунни бузмоқ. Интизомни бузмоқ.* ■ *Сен, раис, умумий йиғилиш қарорини бузма, ўзбошимчалик қилма, ҳа, ёмон оқибатларга олиб келади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ўз аҳдингни бузиб, инкор айлама.* Ҳабибий, Девон.

5 Зарарли таъсир кўрсатиб, ишини, фаолиятини ёмонлаштирмоқ. *Ёғли овқат мевдани бузади.*

6 Мавжуд вазиятни, ҳолатни ўзгартирмоқ, унга халал бермоқ. *Тинчликни бузмоқ. Сухбатни бузмоқ.* ■ *Бу жимликни охири Жаннат бузди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Беғам, беташвиш дўстлар ширин уйқуда эдилар.* Элмурод уларнинг уйқусини бузмаслик учун аста каравоти ёнига борди. П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Ҳақиқатдагидан, аслидагидан бошқача қилиб юбормоқ. *Ҳақиқатни бузиб кўрсатмоқ. Сўзни бузиб ёзмоқ. Фикрни бузиб талқин қилмоқ.* ■ *-Мезбон қани, Тешабай? — деди у, рус тилини немисларга хос бир талаффуз билан бузиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

8 Улдасидан чиқа олмай, ёмон ёки яроқсиз қилиб қўймоқ. *Ошни бузиб қўйибсиз. Суратни бузиб қўйибсиз.*

9 Инсон ахлоқи, феъл-атворини ёмон томонга ўзгартирмоқ. *Кишининг зарни кишини бузар, зарни кўрган — занжирни узар.* Мақол. ■ *Ҳали эримниям бузаяпман денг? Ҳамза, Тухматчилар жазоси.*

10 Ўзаро муносабатларни ёмонлаштирмоқ, чатоқлаштирмоқ. *Яхши ўғил юрт тузар, ёмон ўғил юрт бузар.* Мақол. ■ *Жаҳл устида уришиб қолган бўлсангиз, эҳтимол, ярашиб қоларсиз. Оилангизни бузманг!* Мирмуҳсин, Умид. *Кимки одамлар ўртасини бузиб юрувчи бўлса, у ҳам мўмин эмасдир.* «Фан ва турмуш».

11 Бокираликдан жудо қилмоқ, номусига тегмоқ. *Аҳмоқ йигит нодонлик қилиб, қизни бузиб қўйибди.*

12 Бирор ҳаракатни, маросимни тўхтатмоқ. *Сен буздинг Нодиршоҳнинг тўйини..* «Юсуф ва Аҳмад».

13 Фойдалана бошламоқ (яхлит ёки янги нарсалардан). *Пулни бузмоқ. Бочкадаги ёғни бузмоқ.*

Ғўштни бузмоқ Бутун молнинг ғўштини бўлақларга бўлмоқ, бурдаламоқ. **Кўнгилини бузмоқ 1)** кўнглини вайрон қилмоқ, дилини оғритмоқ. *Дилдор ана шундай кўнгилини бузадиган ўйлар билан банд эди.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) бошқа хаёлга келмоқ, умидсизланмоқ. *Умидингни узма, кўнглингни бузма.* Мақол. **Оламни (ёки дунёни) бузмоқ** Атрофни бошга кўтармоқ, ларзага солмоқ. *Ичкарида хотинлар мажлиси: ..биров ёр-ёр ўқиб, тағин биттасининг қувончи ичига сиғмай хоҳолаб, дунёни бузади..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бағзилар борки, қилар ишининг тайини йўқ, даввоси оламни бузади.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Тахини бузмоқ** Кийилмаган кийим, тутилмаган ўрин-бош ва ш. к. дан фойдалана бошламоқ. **Хаёлни бузмоқ** Хаёлни бўлмоқ, сочмоқ. *Фақат ошхонадан чиқиб келаётган келиннинг саломигина унинг хаёлини бузди.* Ойдин, Дўндикдан ҳам ёш экан. **Хусн бузмоқ** Хуснига мос тушмай, кўзга ёмон қилиб кўрсатмоқ. *Энди унинг хаёлини банд қилган нарса қишлоқнинг хуснини бузиб турган эски гўристонни кўчириш муаммоси эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Маҳаллада, шоир Шукрулло тахта иморат қуриб, кўчамизнинг хуснини бузди, унда дид*

йўқ экан-ку, деган гап тарқалибди. Шукрулло, Сайланма.

БУЗОҚ Сигирнинг боласи. *Яхши бузоқ икки онани эмади. Мақол. Сигирнинг сutiда бузоқнинг ҳақи бор. Мақол. — Подадан адашган бузоққа ўшаб, дуч келган эшикка бошингни тиқаверасанми? Ойбек, Танланган асарлар. Тонг отганда, апил-тапил сигирни соғишга борса, сибири ҳам, бузоқ ҳам йўқ. «Муштум».*

Амманнинг бузоғи қ. амма. Бузоқнинг югургани сомонхонагача Қўли қисқа, имконияти чекланган одам югургани, ҳовлиққани билан ҳеч нарса қилолмайди, деган маънода ишлатиладиган мақол. *Қўлингиздан келганини қиласиз, бек, аммо унутмангки, бузоқнинг югургани сомонхонагача. Ҳ. Гулом, Машғал. Бузоқнинг югургани сомонхонагача, зирилламаликлар унига кириб кетди. Энди у ковакдан ҳали-вери чиқолмайди. С. Аҳмад, Уфқ. Номаяқул бузоқнинг гўштини ебсиз Номаяқул айтибсиз, номаёқул (бекор) қилибсиз каби маъноларда ишлатиладиган ибора. — Номаяқул бузоқнинг гўштини бир едик-да, — дейди Берди татар. А. Қодирий, Обид кетмон.*

БУЗОҚБОШ(И) Тўғри қанотлилар туркумининг қора чигиртаксимонлар оиласига мансуб, устки қаноти калта терисимон, остки қаноти узун пардали зараркунанда ҳашарот. *Богни қуритадиган бузоқбоши ҳам қурт, ҳавони тилла қилиб берадиган пилла қурти ҳам қурт. А. Мухтор, Кумуш тола. Ут-ўланлар орасида яшириниб олган бир бузоқбошигина тунни билан чур-чурлаб, тонг оттирди. С. Кароматов, Ҳижрон.*

БУЗОҚБОҚАР Бузоқларга қаровчи, уларни парвариш қилувчи. *Зухранинг ойиси Муаззам Қўзиёва сут-товар фермасида бузоқбоқар бўлиб ишлайди. Газетадан.*

БУЗОҚЛАМОҚ Бузоқ туғмоқ, болаламоқ (сигир ҳақида). *Кўйни боқсанг, кўзилар, Молни боқсанг, бузоқлар. Мақол. — Болалар кўзилаган кўйлари, бузоқлаган елини катта сигирларни яйловга ҳайдаб, тўда-тўда бўлиб. лаппак, зувиллоқ ўйнашади. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.*

БУЗОҚЛИК Сигирнинг 6 ойликкача бўлган даври. *[молларнинг] кўтини бузоқлигидан катта қилиб олганмиз. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. Узимизнинг жайдари моллар бу касалга бузоқлигидаёқ йўлиқиб, тузалиб кетди. С. Анорбоев, Оқсой.*

БУЗОҚХОНА Бузоқлар турадиган, боқиладиган оғилхона. *Ҳикмат бузоқларни бузоқхонага томон ҳайдаб борарди. Газетадан.*

БУЗОҚЧИРГ бот. Буғдойдошлар оиласига мансуб илдизпояли кўп йиллик ўт.

БУЗРУК [ф. بزگ — бузург, катта, улуг] 1 эск. кт. Катта, улуг. *Вазири бузрук Илом-хўжа катта ишлар бошлаб юборди. Ж. Шапилов, Хоразм.*

2 дин. Азиз, авлиё. — *Бузрукдан сўрайдиган тилакларингиз бор экан-да, — деди уста Олим ва кулди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳазрати Хизир, қирқ чилтон, жами бузруклар чодирнинг ичида ўтирибди. «Гулнорпари».*

3 ҳазил Туянинг лақаби.

4 (Б — катта) Шашмақом таркибидаги биринчи мақом номи (қ. шашмақом).

БУЗРУКВОР [ф. بزگوار — улуг, олийжаноб, ҳурматли] эск. кт. 1 Улуг, буюк. — *Умидимиз фақатгина бир бузруквор инсонда, — деди Абдувахид ёстиқдан бош узиб, ингичка белига кўлларини тираб. Ойбек, Нур қидириб. Рухсат этинг, бузруквор, ўша муборак омонатни муаззам манзилга етказишга биз ҳам уриниб кўрсак. М. Мансуров, Ёмби.*

2 Улкан ҳурматга лойиқ, муҳтарам.

Падари бузруквор Улуг ҳурматга лойиқ, муҳтарам ота. — *Шунча йил тағлим берган устозингга қуруқ борасанми? — дедилар падари бузрукворимиз. С. Анорбоев, Ҳаётга йўлланма. Эй ота, падари бузруквор, сўздан қайтиш — номарднинг иши. «Маликаи айёр». Кунни кеча падари бузрукворимиз мени ўз ҳузурларига чақириб, фотиҳа бердилар. «Муштум».*

3 дин. Азиз, авлиё; мулла. *Эй бувиш, кўнглингизда шундай бўлса, шу ерда бир бузруквор бор. «Нурали».*

БУЗУҚ 1 Бузилиб, яроқсиз ҳолга келган, ишдан чиққан; синган, вайрон бўлган. *Бузуқ арава. Бузуқ машина. Бузуқ кўприк. Уйи бузуқ ўнгалур, уйи бузуқ ўнгалмас. Мақол. — Турдиев бузуқ девордан ўтаётганда, яра қўлини уриб олди. Шухрат, Шинели йиллар. 2* Айниган, истеъмолга яроқсиз бўлиб қолган, сифатсиз; бемаза. *Бузуқ сирка. — Сизга бузуқ ҳавони тозалаб берсак. Табиатдек покиза бўлсинлар десак. 3* Диёр. *Сув сўраган экансиз, аянг айлансин. Бизнинг сувларимиз жудаям бузуқ бир турли. Ҳамза, Танланган асарлар.*

3 Қоидага тўғри келмайдиган, нотўғри. *[Абдишукур] Шоирилик истеъдодидан тамом*

махрум бўлишига қарамай.. вазни бузуқ, фикри саёз, рангсиз назмлар ёзди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ахлоқи ёмон, суюқ; нияти ёмон. Асли қора оқармас, Асли бузуқ тузалмас. Мақол. Ёлғон, ёлғон, Нури ўзи бузуқ. Ойбек, Танланган асарлар. Шерназарбой бузуқ одам чиқди, у кўрнамак. Мени сиздан ажратмоқчи у аблаҳ. Ж. Шарипов, Хоразм.

5 кўчма Ёмон, ўринсиз. Йиғлама, ёринг топилур. Кўп айлама бузуқ гўмон. «Тоҳир ва Зухра».

6 кўчма Айниган, булутли, ёгин-сочинли. Ҳаво бир кун тузук бўлса, уч кун бузуқ бўлиб турди. Н. Сафаров, Наврўз. Осмонда на ой ва на юлдуз кўринарди — ҳаво бузуқ эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Авзойи бузуқ қ. авзо 2. Боши бузуқ айн. бузуқбош. Амир қозига буйруқ юбориб, боши бузуқ оёқяланларни ва эски қулларнинг авлодини тугиб қама, деган эмиш. С. Айний, Қуллар. Аваз Утар ўғлининг дўкони боши бузуқлар жойи деб эълон қилинур! С. Сиёев, Аваз. Кайфи бузуқ айн. авзойи бузуқ. Бир оздан сўнг Қосимбек кирди. Унинг кайфи бузуқ эди. С. Сиёев, Аваз. Нафси бузуқ қ. нафс 1. Нияти бузуқ ёки бузуқ ният Бировга яхшилик тиламайдиган, мақсади ёмонлик қилиш бўлган одам ҳақида айтилади. Бузуқ ният рақибларни ҳамма бахти қаро дерлар. Ҳабибий, Девон. Ораси бузуқ Ўзаро муносабати ёмон, муносабатлари бузилган. Кабиров билан Ҳомидхўжанинг ораси бузуқ эди. С. Аҳмад, Порахўрнинг ўлими. Домла Бурҳон маҳдумнинг бўлса, шоғовул домла билан оралари бузуқ.. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Оғзи бузуқ Одобсиз сўзлар айтадиган; сўки-наверадиган, беадаб. Ҳой оғзи бузуқ, мени чуқурдан олиб чиққанинг рост! Лекин буни ҳаммага кўрсата берма. Т. Обидов, Юсуф-жон қизиқ. Суяги бузуқ Суяклари йўғон; беўхшов гавдали. Ярим ҳарбийча кийинган, суяги бузуқ бу йигитнинг ўзи армияда артиллерия наводкачиси бўлган экан. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Суяги бузуқ бу одам шу топда тошдан йўнилган беўхшов ҳайкалга ўхшарди. Э. Усмонов, Ёлқин.

БУЗУҚБОШ Бузғунчи, орага рахна солувчи; итоатсиз, бебош; исёнчи. Амирнинг силлиқ мийиқлари асабий пирпиради: -Бузуқбошларнинг давоси ёлғиз қилич! Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. Жайноқ деган ким

ўзи? Бир бузуқбош, тақсир. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

БУЗУҚ-ЁРИҚ Бузилиб-ёрилиб кетган, у ер-бу ери бузилган, ёрилган. Бузуқ-ёриқ уй. ■ Кўчанинг икки томони бузуқ-ёриқ паҳса девор, фақат кўчанинг бошида кичкина бир эшик. Ойбек, Танланган асарлар. Акбар тўхтаб, Қамарга қишлоқ чеккасидаги катта чинорни, унинг ёнидаги бузуқ-ёриқ девори қолган уйни, эгасиз ётган боғни кўрсатди. Ҳ. Аҳмад, Ким ҳақ?

БУЗУҚИ 1 Тўғри йўлдан оздирувчи, орани бузувчи, орага рахна солувчи, игвогар, бузғунчи, ғаламис. Юсуфбек ҳожининг ўғли ва ўзимизнинг Марғилондан ҳам яна бир неча бузуқилар.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Туражон, арзимиз шуки, бебош бузуқи биргина шариатга эмас, балки подшоҳ ҳазратларининг шаънига ҳам ёмон гаплар айтган. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Ахлоқсиз, фоҳиша. Бузуқи қариса ҳам, ғамзаси қаримас. Мақол.

БУЗУҚИЛИК Бузуқ ишлар билан шуғулланиш; бузуқларга хос хатти-ҳаракат. Бузуқилигинг бошингга етди. ■ Жиноятлар одат тусига кириб қолган жойларда ўғрилик, ҳаромхўрлик, бузуқилик ҳеч кимни ҳайрон қолдирмайди. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

БУЗУҚЛИК 1 Ишламай қолишлик, ишдан чиққанлик, бузилганлик. Машинанинг бузуқлиги ишга халақит берди.

2 Ахлоқсиз кишиларга хос юриш-туриш, ахлоқсизлик, фаҳш. Ҳаммасига чидаш мумкин эди, аммо қизларнинг бузуқлигига ҳеч чидай олмади. Мирмуҳсин, Умид. Ярим кечагача у ёққа ағанаб, бу ёққа ағанаб ухлламай, Ҳанифанинг бузуқлигини ўйлади. Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

Авзойи бузуқлик Кайфиятсизлик, таъби тирриқлик. Бечора энди мени таниган, авзойимнинг бузуқлигини ҳам пайқаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Даштдаги қизлар Адолатнинг авзойи бузуқлигини кўриб, кечаси билан фолбинлик қилиб чиқдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУЗУҚЧИ айн. бузуқи. [Абдураҳмонбой Алексейга:] Бузуқчиларга бош ўзим дегин. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

БУЗУҚЧИЛИК 1 Бузуқилик, ғаламислик, орага рахна солишлик; ярамас хатти-ҳаракат. Бутун фисқу фасодларингни, қилган

бузуқчилик, поражурлик, ноҳақ қон тўққанликларини... айтиб дод соламан. Ҳамза, Танланган асарлар.

2 айн. бузуқлик 2. [Неъматилла] Ўғирлик пулларни бир неча йил маишатга, бузуқчиликка сарфлаган. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. ..бузуқчилик, беҳаёлик, бўҳтон-туҳмат унинг касби бўлиб қолган эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

БУЗҒУН Оғир аҳволга тушган, нотинч, вайрон. Мен туғилиб кўз очган дунё хароб эди, бузғун, бенаво. Ҳ. Олимжон. Ҳукмронлик қилган чоғда истибдод, Хужаликлар бузғун, қишлоқлар барбод. Ф. Фулом.

БУЗҒУНЛИК Нотинчлик, парокандалик; вайроналик. Мамлакатда рўзғор бузғунлиги, босмачилик, очлик ва бошқа харобатлар. А. Қодирий, Кичик асарлар. Бу бузғунлик манғит сулоласи ҳукмронлигининг бошларида ҳам давом этди. С. Айний, Эсдаликлар.

БУЗҒУНЧИ айн. бузуқчи. Унча катта бўлмаган қишлоқнинг ўз кайвонисию бузғунчиси, ўғрисию ҳаками, бахтлисию бахтсизлари бор. «Ёшлик». Бу ғурбатларнинг бари сенинг оёғининг тагидан чиққандир, мамлакатни буздинг-ку, бузғунчи, беоқибат. «Эрли ва Шерали».

БУЗҒУНЧИЛИК айн. бузуқчилик. Кейин аниқланишича, ўша бузғунчиликларнинг тепасида ҳам Шавкат афанди турганлиги маълум бўлди. К. Яшин, Ҳамза. - Бузғунчилик қилманг, Темуров! - жаҳли чиқиб ўшқирди раис. Н. Қобил, Беморлар. ..хатарли жиноятчилар ўз қилмишларини одатда арзимайдиган бузғунчиликлардан бошлашади. Газетадан.

БУЙДАЛАМОҚ Сиқимлаб юлмоқ, юмдаламоқ. Муҳаббат.. туҳматчининг сочидан буйдалаб, бир таъзирини бериб қўймоқчи бўлиб, Оқсойга атайин тушиб, Ёқут оймни тополмай қайтибди. С. Анорбоев, Оқсой. Салимининг оёғига нимадир, юшоқ нарса теккандек бўлди. Қараса, жунлари буйдаланган Мош оёғига суркаларди. С. Аҳмад, Жимжитлик. Йўловчи отининг қорни ботқоққа тегаетганини, ёлларини ёввойи жийда буйдалаетганини ҳам сезмайди. С. Аҳмад, Одамнинг изи.

БУЙРА Кўнғироқ, жингалак. Шербек энди қайтиб кетмоқчи бўлган эди, буйра соч йигит уйига таклиф қилди. С. Анорбоев, Оқсой. ..ёшгина, чувак юзини буйра-буйра

малла сочлари босган йигит ён дафтарини чиқариб, варақлади. С. Анорбоев, Оқсой.

БУЙРАК 1 анат. Одам ва умуртқали ҳайвонларда сийдик ҳосил қилувчи ва уни ажратувчи, ловия шаклидаги жуфт аъзо. Ўнг буйрак. Чап буйрак. Буйрак тоши. ■ Буйрак ловия шаклида бўлиб, ботиқ томони гавданинг ўрта чизигига қараган. «Анатомия». Баъзан тепки касаллигида сут бези, ошқозон ости бези, қалқонсимон без, буйрак ости безлари ҳам жароҳатланади. «Саодат».

2 Баъзи ҳайвонларнинг шундай аъзосини пишириб тайёрланган таом номи. Қовурилган буйрак. ■ Тошхол буғланиб турган ўпка, жигар, буйрак, қоринларни пичоқ билан нон устига олиб қўйгач, бармоқларига пуф-пуфлаб, тўғрай бошлади. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БУЙРАЛАНМОҚ Жингалак бўлиб осилиб тушмоқ. Шу аснода хонадан яшнаб Зумрад чиқиб келди. Сочлари чаккаларига буйраланган, бошида лоладай ёнган товар дурра.. Ойбек, Улуғ йўл.

БУЙРУҚ 1 Ташкилот, муассаса, корхона, ҳарбий қисм ва ш.к. бошлиғи, раҳбарининг ўз тасарруфидаги ташкилот, муассаса, корхона буйича чиқарадиган расмий фармойиши, амри ва шундай фармойиш матни ёзилган қоғоз; расмий ҳужжат. Директор буйруғи. Олий Бош Қўмондон буйруғи. Гарнизон бошлиғининг буйруғи. Йиға тайинлаш ҳақидаги буйруқ. Буйруқ билан расмийлаштирмоқ. Буйруқни кўринарли жойга осиб қўймоқ. Буйруққа қўл қўймоқ. ■ Қўмондоннинг буйруғи билан учала ўғилдан бир экипаж ташкил этилибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Нима десам экан, қани.. юринг-чи, буйруқда нима дейилган экан. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Нусратбек Пайғомов билан гангур-гунгур сўхбатлашиб турган маҳалда, котиба буйруқни олиб кирди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Оғзаки ёки ёзма топшириқ, амр, фармон. То эсини танигандан бошлаб буйруқларига сўзсиз буйсуниб келган Гулнор, ҳеч нима ўйламасдан, ўрнидан турди. Ойбек, Танланган асарлар. Мўминнинг овозидаги қатъият, буйруқ Лайлини бушаштирди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Шу аснода котиба шофёрга раиснинг буйруғини айтди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

Буйруқ майли тлш. Ҳаракатни бажариш-бажармаслик ҳақида буюриш, ундаш, истак

каби маъноларни ифодаловчи феъл шакли. *Буйруқ майлидаги феъллар тингловчи.. томонидан бажарилиши зарур бўлган иш-ҳаракатни англатади.* «Ўзбек тили дарслиги».

БУЙРУҚБОЗ Буйруқбозликни, буйруқ беришни яхши кўрадиган одам. *Хўш, ишчан бир ходимнинг манман ва буйруқбозга айланиб кетишига нима сабаб бўлди?* Газетадан.

БУЙРУҚБОЗЛИК Бўлар-бўлмасга, ўринли-ўринсиз буйруқ беравериш, ҳамма ишни фақат буйруқ бериш йўли билан олиб бориш. *Шундай ходимлар борки, улар раҳбарликни.. буйруқбозлик билан амалга оширишга уринмоқдалар.* Газетадан. - *Ёз бўйи амалий ёрдам бермай, қуруқ буйруқбозлик билан шуғулланиб, энди бенуқсон бўлинг, деганига доғман, — деди инженер пичирлаб.* «Муштум». *Ваъдабозлик, буйруқбозлик бақилласи бу кишининг авзойи баданида кучайиб кетяпти.* Газетадан.

БУЙРУҚНАМО Буйруқ оҳангида, буйруқ қилганга ўхшаш.

БУЙРУҚНОМА Буйруқ матни ёзилган қоғоз, хужжат. - *Фармонов ўз қўли билан, тўйга келинг, деб хат юборибди. Бу таклифномадан кўра ҳам буйруқномага ўхшарди, — деди уста.* Мирмуҳсин, Созанда.

БУЙРУҚОМУЗ Буйруқ тарзида; буйруқ оҳангидаги, буйруқнамо. *Тойлоқовнинг гапи буйруқомуз бўлиб, у гўё Онахоннинг келишига юз фоиз ишонгандай гапирарди.* Мирмуҳсин, Илдишлар ва япроқлар. *Авалалига боланинг буйруқомуз гаплари эриш кўринса-да, бориб-бориб ҳамма кўникиб кетди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Мен мезбонлар билан хайрлашиб, хурсанд бўлиб, кўчага чиққанимда, Ўйғурнинг буйруқомуз овозини эшитдим: — Овозингизни эҳтиёт қилинг! Х. Носирова, Мен ўзбек қизиман.*

БУКЕТ [фр. bouquet — дарахтлар тўпи, кичик ўрмон] 1 Хиллаб дасталанган гул; гулдаста. *Улар оқ атиргуллардан ҳамда оқ ва қизил қалампиргуллардан қилинган букетларни кўтариб олганлар.* Газетадан.

2 Кўчма Хилланган, сараланган нарсалар дастаси, туркуми. *Дўстим, мардлингга қадаҳ кўтариб, Шеърдан букет ясаб, сенга тутаман.* Ю. Ҳамдам, Тинчлик баҳори.

ҒўЗА БУКЕТИ қ. х. Букетлаш натижасида ҳосил бўлган бир тўп ғўза. [Бешинчи босқичга] ..яганалаш, ғўза букетларини ростлаб қўйиш, чопиқ қилиш.. шу кабилар қиради. Газетадан.

БУКЕТЛАМОҚ қ. х. Қаторлаб экилган ғўза тупларини машинада яганалаб, кўнда-лангига культивациялаб, тўп-тўп қилиб ажратмоқ. *Ғўза тупларини ғужлаб қўйиш — букетлаш сингари меҳнатни энг кўп талаб қиладиган ишни батамом йўқотишига имкон беради.* Газетадан.

БУКИК 1 Букланган; буклоғлик; букилган, эгилган. *Прокурор Насриддинов чўнтагидан тўрт букик бир қоғозни чиқариб, қўлини столдаги кўнғироққа чўзди.* К. Алиев, Мараз. *Ранг-баранг кийимдаги болалар қадди букик, сочлари оппоқ, кенг юзли.. кампирнинг атрофини чуғурлашиб ўраб олишди.* С. Нуров, Меҳритгё. *Унинг [Икромнинг] букик елкалари ростланган, кўзлари катта-катта очилиб, олайиб кетган эди.* А. Асилов, Икром индамас. *Кимлар хушбахт, кимлар хоксор, Кимлар қадди букик, мисли ёй! Миртемир.*

2 Қўйи солинган, эгилган. *Ҳамманинг боши букик, кўнгли синиқ эди.* Ойбек, Навоий.

БУКИЛМА 1 Бирор нарсанинг букилган ери, букилган жой. *Трубканинг букилмаси.*

2 геол., геог. Ер пўстининг чўккан ёки эгилган жойлари.

БУКИЛМАС Сира ҳам букилмайдиган, мустаҳкам. *Букилмас ирода.* ■ *Сиз мардлар авлоди, сиздаги ғурур Пулат найза каби ўтқир, букилмас.* Ф. Фулом.

БУКИЛМОҚ БУКМОҚ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Икки букилган қоғоз. Букиладиган каравот.* ■ *Уғлининг қилиқларидан деярли хабардор бўлиб турган читфуруш номусдан қадди букилиб, кўчага чиқолмай қолди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Юк орқалаган, оғир қоплар остида икки букилган аравакашлар.. кўриниб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУКИЛУВЧАН Осон букиладиган, эгиладиган, эластик. *Букилувчан новда. Букилувчан металл.*

БУКЛАМ 1 Букланган, буклоғлик, букюк. *Икки буклам қоғоз.* ■ *Устингга кийганинг буклам кўйлақди, Урганибсан нағма билан юрмакни.* «Кўшиқлар».

2 Қат-қат букланган нарсаларнинг ҳар бир қати. *Букламини ёзмоқ.*

БУКЛАМА Буклаб йиғиб қўйиладиган, ёпиладиган. *Буклама пичоқ. Буклама каравот.* ■ *Мен шамшод хивичдан тўқилган буклама курсичани тахладим.* С. Азимова, О. Лайло. *Восит буклама каравотни оишонага олиб чиқиб ётадиган бўлди.* Ш. Холмир-

заев, Бодом қишда гуллади. Обид ака буклама ничогини тарвузининг думига шундай тегизиши билан ёрилиб кетди. У. Умарбеков, Одам бўлиш қийин.

БУКЛАМОҚ 1 Бир учини иккинчи учига етказиб қайирмоқ, букмоқ, шу тарзда буккиб тахламоқ. Қоғозни букламоқ. ■ Зайнаб букланган бир қоғозни эрига узатди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл. Қалами тўнини ечиб, бир четга буклаб қўйди. С. Сиёев, Аваз. Газетани буклаб, чўнтагига солиб қўйди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ўйғмоқ, ёпмоқ (буклама нарсаларни). Қаламтарошни букламоқ. Зонтикни букламоқ. ■ -Бу бир, - деди у катта бармоғини буклаб. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 кўчма Бўйсундирмоқ, тобе қилмоқ, енгмоқ. Одамга эгиладиганга ўхшамайди бу бола, сиз бир гап билан икки буклаб қўйдингиз. И. Раҳим, Ихлос.

БУКЛЕТ [ингл. booklet - китобча] Яхлит бир қоғозга босилиб, икки ва ундан ортиқ саҳифаларга букиладиган, йўлқўрсаткич, маълумотнома хусусиятига эга бўлган нашр тури. Кўрғазмадан ноёб фотосуратлар, музей ишига бағишланган брошюралар, буклетлар, марка, эсдалик нишонлари кенг урин олган. Газетадан. ..ранг-баранг рисолалар, буклетлар, плакатлар кўпроқ чиқариламанда. Газетадан.

БУКЛОҒЛИК 1 Букланган, букки, қайрилган, букланган ҳолатдаги. Ички киссасидан бояги буклоғлик қоғозни олди, стол устига ёзиб текислади, яна бир карра ўқиб чиқди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Одамлар энди мингбошининг оғзига эмас, қўлида буклоғлик қамчига тикилди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Дарвоза олдида тўхтаб, буклоғлик қалпоғи билан пешонасини артиб, нафасини ростлади. А. Мухтор, Чинор.

2 Ёпилган, йиғиштирилган. Буклоғлик қаламтарош.

БУКМОҚ 1 айн. букламоқ 1. Салимбойвачча хатни ўқиб, аста букди. Ойбек, Танланган асарлар. Бўтабой хатни букар экан, уф тортди. А. Қаҳқор, Асарлар.

2 Қайирмоқ, эгмоқ. Кучли шамол кўтарилиб, боғчадаги ҳар нарсани тўрт тарафга бука бошлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Ҳаёт келинчакларча, бир оёғини йиғиштириб, иккинчи оёғини тиззадан буккиб ўтирди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Мунир бармоқларини буккиб, хотинига кўрсатиб, санай

бошлади. «Ёшлик». Фуломжон чиройли қаддини буккиб, онаси устига энгашиди. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

3 кўчма Синдирмоқ, енгмоқ, тобе қилмоқ. Бироқ фактлар, ҳужжатлар, жуда кўп одамларнинг гувоҳликлари унинг қайсарлигини аста-секин қайириб, ниҳоят, буккиб қўйди. Ҳ. Фулом, Машғал. На баланд кўрғонлар, на қалин дарвозалар ва на жаллодлар халқнинг иродасини бука олмади. Ж. Шарипов, Хоразм. Об-ҳаво эса қўшимча қийинчиликларни келтириб чиқармоқда. Аммо у пахтакорларимизнинг ғалаба йўлидаги иродасини бука олмайди. Газетадан.

Бошини букмоқ 1) бошини қуйи солмоқ. Болалар ҳам, гўё отадан абадий айрилгандек, бошларини етимога буккан эдилар. Ойбек, Нур қидириб; 2) кўчма эл олдида уялтириб, ерга қаратиб қўймоқ. Қарз кишининг бошини букади. Ойбек, Танланган асарлар. -Туринг, қизим, - эликбошининг товуши бирдан мулоҳимлашди, - ота-онанинг бошини букманг. Ойбек, Танланган асарлар. Ерга букмоқ Ерга кириб кетгудай уялтирмоқ ёки таҳқирламоқ. Бир куни одамлар олдида Носиримни ерга буккиб: «Сиз занлаган кетмонсиз, оловга тоблаб, ўтқир эзовда чархлаш керак», деса-я, юзсиз! Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Номусини букмоқ Номусга қолдирмоқ. Нодон билан юрма, номусингни букма. Мақол.

БУКРАЙМОҚ шв. Букчаймоқ. Бели букрайиб, қулоғи тикрайиб, шу ерга бир кампир келиб қолди. «Муродхон».

БУКРИ 1 айн. букур. Букри одам. Таёқ ўғрини тўғрилар, Гўр буқрини тўғрилар. Мақол. ■ Кўчадаги шовқинга дарвозадан пакана, букри одам бир қўлида фонус, бошқа қўлида курси кўтариб, чопиб чиқди. Ҳ. Фулом, Феруза. Ҳамма ят этиб букри йигитга қаради. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Эгилган, майишган. Букри кўприк. Букри тол. ■ Қачон кўрма, бир пой ҳўкиз, букри омон, Бағри шамол кўрмай, қишда қолади оч. Ф. Фулом, Кўкан. Эшагини йўл четидаги букри тутга боғлади. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БУКРИЛИК Умуртқа поғонасининг лат ейиш ёки турли касалликлар оқибатида дўппайиб чиқиб қолиши. Марям бахши етмишлардан ўтган кампир. қаддининг туғма буқрилиги бўлмаса, уни ҳеч ким етмишни кўрган демас эди. Ҳ. Шамс, Душман.

БУКСИР [р.< нем. Bugsierer – тортувчи кема, арқон] **1** Бошқа кема, баржа ва ш.к. ни шатакка олиб борувчи махсус кема. *Пароходнинг буксирини эслатувчи бу агрегатлар бир йўла уч ишни адо этарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Шатакка олиш учун қўлланидиган махсус пўлат арқон, трос.

БУКУН айн. бугун. *Шеър ёзилган саҳарларга гул ўраб келдим букун.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Нури, букун Гулнор уйини холи топиб, калиди бурнида унутилган бир қўтинини топди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУКУНГИ айн. бугунги. *Мирсоат, сен букунги ишингни хотирлайсанми? А. Қодирий, Обид кетмон. Букунги шонли буюк ҳурматингга минг раҳмат.* Ҳабибий, Девон.

БУКУР **1** Умуртқа ёки кўкрак қафасининг қийшайиб ўсиши натижасида ҳосил бўладиган дўмбоқ, букри жой. **■** *Ун беш ёшдан бошлаб.. то шу дамгача эрта-кеч букчайиб ишлашга тўғри келгани учун унинг елкаси букур каби, ортиқча туртиб чиққан эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Шундай иллоти, нуқсонли бўлган одам. *Букур одам.*

3 Эгилган, майинган, қийшиқ, букри. *Темир йўл ёқалаб кетган дала йўли букур жийда тағдида тугарди.* С. Маҳамов, Шогирд.

БУКЧАЙМОҚ **1** Елкаларини чиқариб, кўкрагини ичига олиб энгашмоқ. *Найман она букчайиб ўтириб қолди. «Ёшлик».* Салимбойвачча *букчайганича қимир этмай қотди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нормат полвон аранг ўрнидан турди-да, букчайганча ўликнинг тепасига борди. «Ёшлик».*

2 Белини, кўкрагини кўтара олмай энкайиб қолмоқ, қалди эгилмоқ. *Букчайган чол. Бели букчайган кампир. ■ У ғамдан букчайиб қолган ҳаким Абдусамадга ачинар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Уйда ўтириб, чўкиб, букчайиб қолди. «Шарқ юлдузи».*

БУЎ эск. кт. айн. бу. *Фақир андак фурсат бошини қўйи солиб туриб дедики, эй хўжа, бул ишда сир бордир, мандин тиламагилки, ул сирнинг пардасини кўтарсам.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. *Рост, бул ўғлингиз серғайрат ва зеҳли эканлиги унинг юриш-туриши, ва-жоҳатидан билиниб турибди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Аммо бул иш иккитамизнинг ҳам охиратимиз учун яхши иш эрмас.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавовай.

БУЛАМИҚ **1** Унни сутта булаб (қориб) тайёрланидиган аталасимон овқат. *Иш юриш-маса, буламиқ дандон синдира.* Мақол. **■** *Бир-икки кун сутли овқатлар, буламиқ еб турсинлар.* Мирмуҳсин, Умид. *-Буламиқ, оз-оздан ширеуруч еяпти, — куёви ўрнича Ёрқиной жавоб қилади.* Р. Раҳмон, Меҳр. *Икки чақмоқ қанд бўлганида, буламиқ қилиб берардим.* Газетадан.

2 кўчма с. т. Аралаш-қуралаш, чалкаш нарса. *Ишни буламиқ қилиб юборибсиз.*

БУЛАМОҚ **1** Юқадиган нарсага ботириб ёки белаб, ҳамма ёғини қопламоқ, айлан-тириб ботирмоқ. *Уна буламоқ. Қаймоққа буламоқ. ■ Қани, нонни синдириб, қаймоққа булаб-булаб уриб олинглар-чи.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Ҳалим эшон юмшоқ нонни олча қиймега булаб еркан..* И. Раҳим, Тақдир. *Сочимдан тортиб, тупроққа буламоқчи мени у хотин.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Бўлар-бўлмас айблар билан қораламоқ, асоссиз айбламоқ; фош қилмоқ. *Салима йиғилишда Қодирни роса булади.*

БУЛБУЛ **1** [ф. بُلْبُل — булбул] **1** Чумчуқ-симонлар туркумининг қораялоқлар оиласига мансуб сайроқи куш. *Булбул чаманни севар, Одам — Ватанни.* Мақол. *Куш йўқ жойда қурбақа — булбул.* Мақол. **■** *Эй дилрабо, ишқинг билан девона бўлдим соғиниб, Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб.* Ҳамза. *Ҳаммаёқ жимжит.* Фақат онда-сонда булбуллар ноласи эшитилади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Хушовоз хонанда; моҳир нотиқ. *Зўрға-зўрға қайрилиб, ёнига қаради: севимли булбули, сочларини тўзғитиб, ширин уйқуда роҳат қилмоқда эди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Эргаш ота ҳақиқатан ҳам халқ кўнглини хонини қилувчи шоир, халқ дардини, тилак-орзусини куйловчи булбул эди. «ЎТА».*

3 кўчма Ошиқ, хуштор. *Гул шохига булбул кўнса, бир кўнсин, Икки булбул кўнса, сира кўнмасин.* «Кўшиқлар». *Қайтайин, сўлганди чаманда гулим, Қўлимдан учди-ку менинг булбулим.* «Нурали». *Қиз қизил гул бўлганда, йигит — булбул, Гулни излаб булбул боғда тунамасми?! «Кўшиқлар».*

БУЛБУЛ **II** Ўзбек халқ амалий санъатининг кўп соҳаларида қўлланидиган, ўйма ва қўйма усулларда бажариладиган нақш.

БУЛБУЛАК [ф. بُلْبُلَاك — булбулча] **1** Торли мусиқа асбоблари дастасининг юқори қисмидаги, ёғоч ёки суякдан ясалган харак.

2 Лойдан қуш шаклида ясалган ва оловда қиздириб пиширилган, болалар пуфлаб чаладиган хуштак (ўйинчоқ).

БУЛБУЛИГУЎ [булбул + *ف. گویا* – сўзловчи; нотик] 1 Булбул каби сўзловчи, куйловчи. - *Илгари оринг келмас эди, булбулигуЎ эдинг, – деди аста Табибий. С. Сиёев, Ёруғлик. Сайрасанг, сен сайра, булбулигуЎ, Сен сайрасанг, ошиқ узин ўлдирур. «Оқ олма, қизил олма».*

2 *с.т. кўча* Ҳаддан ташқари кўп гапирувчи; вайсақа; маддох. *Аъзамнинг булбулигуЎ эканлиги суҳбатдошимга кутганидан ортиқ озуқа берди, шекилли, у ҳамроҳига: -Булаққага ўхшайди-ку! – деб, сўл кўзини қисиб қўйди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

БУЛБУЛНАВО [булбул + наво] Булбул каби куйловчи, булбулдек хушовоз. [*Қизлар:*] *Боғда булбуллар баҳор мадҳини куйлар тинмайин, Жўр бўлинг, вақт ўтмасин, булбулнаволар, қайдасиз? Уйғун, Лақма.*

БУЛДИРАМОҚ *шв. фольк.* Элас-элас, айқаш-уйқаш бўлиб кўринмоқ. *Йиғлай-йиғлай ёш ёғилди юзимга, Ёруғ дунё булдирайди кўзимга. «Юнуспари». Чанг асар қилибди менинг ўзума, Сувсизликдан ер булдирадир кўзума. «Гулнорпари».*

БУЛДУРУҚ 1 Аёзли, совуқ кунлари ёки туман пайтларида нам ҳаво зарраларининг музлаши натижасида ҳосил бўладиган майда қаттиқ қор; қиров. *Тушдан кейин осмон юзини сарғиш туман қоплаб, майда булдуруқ ёға бошлади. Мирмуҳсин, Чиникиш. Кўприк устидаги қайрағоч новдаларини булдуруқ ўраб, танасигача оппоқ қилиб қўйган. С. Аҳмад, Уфқ. Эрталабки туман тарқалиб, дарахт шохларига ёпишган булдуруқ зарралари гавҳардай ялтирай бошлади. А. Мухтор, Чинор.*

Булдуруқ боғламоқ Булдуруқ зарралари билан қопланмоқ. *Йўлакда булдуруқ боғлаган оппоқ акация тагида келишгангина бир қиз билан Акбарали турарди. А. Мухтор, Чинор. ..қамишлар булдуруқ боғлаб, оппоқ бўлиб қолган экан. Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.*

2 *кўча* Сочнинг оқи; оқарган соч. *Бир вақт юрагимни севгига маскан этган қора сочага қўнмиш булдуруқ. С. Зуннунова.*

БУЛДУРУҚ II Каптарсимонлар оиласининг булдуруқлар туркумига мансуб бўлган чўл қуши; қорабовур. *Азимхон.. ёвшан тоғларидан учган булдуруқларни кўзи билан*

узоқларга қадар кузатиб қолар эди. А. Мухтор, Чинор. Юртга куз келганин аста билдириб, Дарахтлар шохидан учар булдуруқ. Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар.

БУЛДУРУҚ III Балиқ тухуми, уруғи; увулдирик, икра. *Дастурхон кўнгил тусаган нарсаларга тўла. ..қора, қизил булдуруқлар, қовурилган беданаю ранг-баранг узум, олма.. каржланган қовун-тарвузлар кўзни уйнатади. «Ёшлик». ..бу қалдирғочлар ўзининг насибасини денгиз қирғоққа улоқтирган балиқларнинг лаҳм гўшти ва булдуруғидан кўради. К. Махмудов, Қизикарли пазандалик.*

БУЛДУРУҚЎТ Алисмадошлар оиласига ёки булдуруқдошларга мансуб, ботқоқлик ҳамда сувда ўсувчи кўп йиллик ўт.

БУЛДУРҒУН Оддий малина. *қ. хўжагат.*

БУЛЖОР *қ. бўлжор.*

БУЛКА айн. бўлка. *Она Жўрабой ота билан Ўзозхоннинг Ботирали олиб келган қора булка ва.. ёнғоқ, ноңжийда билан меҳмон қилди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

БУЛЛИТ [ингл. bullet – ўқ] *спорт.* Хоккейда: гол бўлиши эҳтимоли бор вазиятда шайбани эгаллаган хоккейчини кўпол равишда тўхтатиб қолиш учун белгиланган жарима шайба.

БУЛОН Ёввойи от. *Қари ҳам бўлса қулондай, бўйини чўзиб булондай сувга келаетибди. «Равшан». Булон юрмас ерлардан Бўғиб ўтиб боради. «Равшан».*

БУЛОҚ 1 Ер остидан отилиб, қайнаб чиқувчи сув ва шундай сув чиқиб турган жой, чашма. *Иссиқ булоқ. Булоқ суви. Сўзининг онаси – қулоқ, сувнинг онаси – булоқ. Мақол. ■ Булоқ бўйида жой қилишибди. Дастурхон усти ноз-неъматга тўла. «Саодат». Махсум.. чўққининг шундай биқинидан қайнаб чиқаётган булоқда ювинди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 *кўча* *поэт.* Бой манба. *Ижод булоғи. Онанинг қалби – меҳр булоғи. Мақол. ■ Ижод, наша кундан-кун зиёд, Йўқдир орзу булоғига банд! Газетадан. Фольклор халқ даҳосининг туганмас булоғи бўлиб, ёзма адабиёт ҳар доим ундан баҳра топиб келади. «ЎТА». Даромаднинг яна бошқа булоғи чиқиб қолди. «Муштум». Онанинг кўкраги битмас булоқдир! Дили оқ бўлганидан сути ҳам оқдир! Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.*

Бурнидан булоқ бўлди Бурнидан чиқди, татимади, зое кетди. *Тўйчи дўкончининг ҳам еган-ичгани бурнидан булоқ бўлиб чиқади. А.*

Кучимов, Халқа. **Күз булоғи қайнамоқ** Қаттиқ йиғламоқ, күз ёши тўкмоқ. *Энди она анча тузалиб қолди. Фақат Ботиралини эсласа, бағри эзилади, дили эриб, кўзларининг қуш булоғи қайнайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУЛОҚИ Бурунни тешиб тақиладиган зирак, зийнат буюми. *Ҳайинчи йигит четга чиқиши билан киприкларига сурма қўйган, бурнига булоқи таққан, бодомқовоқ йўғон бир жувон ўртага чиқиб йўғалай бошлади.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Кичкина бурнига каттагина булоқи таққан кенжа қизча нималарнидир ғужиллаб, қўғирчоқ уйнарди.* Ойбек, Нур қидириб.

БУЛОҚЧИЛАР зоол. Булоқ, кўл, ариқ ва дарёларда учрайдиган, қисқа муддат яшовчи, капалакча ўхшаш бир хил ҳашарот.

БУЛОҒОЧУН 92 бовли ўзбек уруғлари насабномаларида қайд қилинган қадимги туркий (ўзбек) уруғлардан бири.

БУЛТУР с. т. Ҳтган йили. *Мен сизни бултур кўрувдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бултур экилиб, кўп қошларни қорайтирган ўсма илдизидан яна бош кўтариб чиқди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

БУЛТУРГИ с. т. Ҳтган йилги; ўтган йили бўлган. *Бултурги қиш.* ■ *Бултурги майизнинг суви, Учқораники.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *У сариқ чўпақлари диккайиб турган бултурги бурган қолдиқлари орасидан ялпиз тера бошлади.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БУЛУТ I I Осмонни бутунлай қоплаб олган ёки унинг у ер-бу ерида ғуж бўлиб тўпланган, қуюқлашган сув буғлари. *Оқ булут. Баҳор булутлари. Сукутда ҳикмат кўп, Булутда — ҳикмат.* Мақол. *Ҳтган булутдан ёмғир кутма.* Мақол. ■ *Булутлар шамолга эргашиб, тоғ томон йўл олди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кўкни булут қоплаган, мит этган юлдуз йўқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ҳаво (ёки осмон) булут Осмонни булут қоплаган, ҳавонинг авзойи бузуқ. *Осмон булут. Биронта юлдуз кўринмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳаво булут. Одамларнинг шошиб югуришига қараганда, қорми, ёмғирми ёғса керак.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 кўчма Осмонни булут каби қоплаб олган ҳар бир нарса. *Эргаши чанг булутини ёриб, извошга етиб олишга шошилади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Аввал ҳалиги тикроқ қора бола, кейин бошқалари ғойиб бўлди, улар*

ўйнаган жой устида анчагача чанг булутини туриб қолди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 кўчма Таҳдид солувчи ёки дилни қоронғи қилувчи ҳар бир нарса, ҳолат. *Боя, қиз овозини эшитганда, қалбида чақнаган қуёш юзини мана энди қора булут босди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар ҳолда, Тошкент устига яна қонли булутлар чиқди, ишнинг охири нима билан тинчланар, бу бир худогагина маълумдир.* А. Қодирий, Ҳтган кунлар.

4 с. т. Бир турли денгиз жониворининг ғовак, юмшоқ танаси (чўмилишда баданни совун билан ишқаш учун ишлатилади).

БУЛУТ II Кулолчиликда ишлатиладиган булутсимон бўртма ёки илон изига ўхшаш нақш.

БУЛУТДАЙ, -дек **1** Булутга ўхшаш, булут сингари. *Унинг бутун юрагини қора булутдай қоплаган ғам бир онда йўқолгандай бўлди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ота яна намозгар чоғи булутдек бўлиб кириб келди-ю, супа ўртасида тўхтаб, бетоқатлик билан Диловарни сўради.* Н. Қиличев, Чигирик. *Икки мартадан иргитилган тупроқ тўзиб, шамолсиз дим ҳавода булутдек муаллақ туриб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Булутларга етгудек, юксак, баланд. *Ёш йигитнинг.. пахтазорга кириб.. шавқ билан тез-тез тергиси, булутдай хирмон қилгиси келди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 кўчма Катта ва учқур (от ҳақида). *Остингда булутдай от, эгининг бут.* Ойбек, Навоий.

БУЛУТЛАНМОҚ Булут билан қопланмоқ, булут босмоқ. *Бир неча кун булутланиб турган ҳаво яна очилиб кетди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

БУЛУТЛИ Булут билан қопланган, булут босган. *Булутли қиш кунининг юракка зиклик берувчи хира тонги эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳаво булутли, касалхона ҳовлиси бўм-бўш эди.* Ҳ. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

БУЛЬВАР [фр. boulevard — шаҳар девори] Икки томонлама ҳаракатли кўча ўртасидаги кенг хиёбон. *Бизнинг гулбоғларимиз, хиёбону бульварларимиз ёз кезларида айниқса кишини ўзига мафтун этади.* Газетадан. *Шундай кезлари — табиат уйғонаётган паллада тоза ҳаводан тўйиб-тўйиб шимиришининг, бульварда ўтириб, хаёл суришининг гаштига нима етсин.* Газетадан.

БУЛЬДЕНЕЖ [фр. *boule de neige* – юма-лоқланган қор] Май ойида гуллайдиган декоратив бута ва унинг оқ шар шаклидаги гули. Таманно иккита атиргул, Эркиной битта қирқоғайни, Турғун битта сирень билан бульденеж, бошқалар шойигул, қашқаргул, қўқонгул, картошкагул, ҳусниюсуф кўчатлари олиб келишди. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

БУЛЬДОГ [ингл. *bulldog* – буқасимон ит] Катта япасқи тумшуқли, кўкраги кенг, оёқлари калта ит. Итлар ҳам ҳар хил бўлади: *бульдог, кўппак, санковуч, този, лайча, бўри-босар. хуллас, исковейсам жуда кўп.* Н. Аминов, Қаққаха.

БУЛЬДОЗЕР [ингл. *bulldozer* – катта кесакларни майдаловчи] Ер суриш ва текислаш учун махсус кескич-сурғич билан ускуналанган трактор. *Бульдозерлар бири олиб, бири қўйиб вағиллайди. Орқага тисарилади, олдинга интилади.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Орадан ўн кун ўтиб, ўнлаб бульдозерлар, тракторлар, скреперлар адир томон ўрмалади.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БУЛЬДОЗЕРЧИ Бульдозер ҳайдовчи. *Бульдозерчи.. тик трассадаги тошларни суриб, йўл очиб берди.* И. Раҳим, Тақдир. *Зойиржон тўрхалтасини силкитиб елкасига оларкан, нотаниш бульдозерчини сўкди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта қўлоқ сол.

БУЛЬОН [фр. *bouillon* – қайнатма] Гўшт, шунингдек, балиқ, сабзавот кабилар қайнатилган сув; қайнатма шўрва суви. *Бу таомнинг ташқи кўриниши бироз сарғишроқ, ёғсиз бульон.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

БУЛҒАЛАМОҚ 1 айн. булғамоқ. *Шокир кучлироқ булгани учун бир чалишда уни [Сатторни] ағдариб йиқитди ва то узоқдан ўқитувчилари кўрингунча тупроққа булғалаб турди.* Ў. Умарбеков, Қисмат.

2 шв. Қўлини кўтариб, ҳавода муаллақ айлантирмоқ. *Бир қўлини кўтариб булғалаб, ҳадеб чақираверди. «Равшан».* Муни кўриб, масти беихтиёр бўлиб, икки қўлини кўтариб, булғалаб.. қизларни чақириб, бир сўз айтди. «Равшан».

БУЛҒАМОҚ 1 Бирор нарсани ифлос, кир нарсага беламоқ, ботирмоқ, ҳамма ёғини ифлос қилмоқ. *Эшакни сийласанг, охурини булғар. Мақол. Оёғи ифлос тўр булғар, Ўзи ифлос эл булғар. Мақол. ■ Ифлосланган оқар*

сувлар сизиб ўтиб, ер ости сувларини булғамоқда. «Фан ва турмуш».

2 кўчма Бадном қилмоқ; ҳақоратламоқ. *Мараҳим ҳақида сўз очдилар, унинг арвоҳини булғадилар.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Нега у пашшахўрда бўлиб қолди десам.. ўз нафсини кўзлаб, виждонимни ўз шалтоғига булғаб, ширин турмушимни бузмоқчи экан.* С. Юнусов, Осон ишнинг охи бор. *Номини булғаманг! Шербек акам тилла йигит.* С. Анорбоев, Оқсой. *Поданинг ичида битта тиррақиси бўлса, ҳаммасини булғайди.* С. Зуннунова, Олов.

Наслини булғамоқ 1) наслини бузмоқ; 2) кўчма насли-насабини иснодга қолдирмоқ. *Сен базнинг наслимизни кўтариш ўрнига ерга уриб булғадинг.* А. Қодирий, Утган кунлар.

3 Лойқатмоқ, лойқа қилмоқ. *Сувни булғамоқ.*

4 шв. Қўл билан имламоқ. *Ўтирибди айвончада азонда, Алин булғаб, қичқиради хирмонда. «Кўшиқлар».*

5 Беламоқ, буламоқ, ботирмоқ. *Раъно айвон лабида қўлини керосинга булғаб, лампа ёқиш ҳаракатида эди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳомид нонни шиннига булғар экан, сўради: -Ёшингиз нечада, бек? А. Қодирий, Утган кунлар.*

6 Бузмоқ, иснод келтирмоқ. *Энди улар [болалар] баттар бўлса бўладики, яхши томонга ўзгармайди. Жамиятни булғаб яшайверади. «Ёшлик».* Лекин сиз билан том маънодаги тиланчилар, таъбир жоиз бўлса, жамиятимизнинг кўркам жамолини булғаб турган ўша сўгаллар, ҳуснбузарлар ҳақида гаплашмоқчиман. Газетадан.

7 кўчма Зўрламоқ, номусига тегмоқ. *Ўша бувайдалик Саидахўр эшон ўн бир яшар қизни булғаган, шарманда бўлишдан кўрқиб, уни бўғиб ўлдирган экан.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

БУЛҒАНМОҚ 1 Булғамоқ 1, 2, 5 фл. мажҳ. ва ўзл. н. Лойға булғанмоқ. *Ўз шалтоғига булғанмоқ. ■ Булғаниш бўлса, шағмин бир марта булғанган. Менга мурувват қилмай қўя қолинг.* С. Анорбоев, Меҳр. *Йигитлар қўйларнинг сийдик ва тезакларига булғаниб ётган тутқунларнинг қўл-оёқларини ечиб, қўрадан ҳайдаб чиқармоқчи бўлдилар.* С. Айний, Қуллар.

2 физиол. Ихтилол бўлмоқ.

БУЛҒАНЧ Булғанган, ифлос; лойқа. *Ховли юзи турли ахлатлар билан булғанч, гүё йиллардан бери тозаланмаган, сунурги кўрмагандек эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БУЛҒАНЧИҚ айн. булғанч.

БУЛҒАТМОҚ I Булғамоқ I, 3, 6 фл. орт. н. *Олти йилдан бери қанча пок ёстиқларни булғатмади Фуод афандининг бу учирмаси. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

2 айн. булғамоқ I, 2, 3. *Ўзбеклар айтади: «Ифлос бузоқ подани булғатар». Ойбек, Куёш қораймас. Туз ичиб, тузлугимни булғатиб кетмакчимисан?! М. Бобоев, Гўзаллик истаб. . . бир кунни икки ясовула чашма бошида: «Сен, ярамас келгинди, сувни булғатдинг», деб қамчи билан [мешкобчини] чунонам савалашди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

БУЛҒОВИЧ шв. I Ип йигирадиган чархни айлантирувчи чўп, пилтакач. *Кампир, қулоқ солгин айтган тилимга, Булғовичинг хўп ярашар қўлинга. «Гулшанбоғ».*

2 Хамир ва ш. к.ни қоралдиган курак.

БУЛҒОР айн. болгар. Янги ерларга кўчиб келган гагаузлар ўзларини булғор деб атаганлар. «ЎТА». *Бу Аҳмад яхши кўрадиган, лекин харид қилишга доим ҳам қурби етавермайдиган камёб булғор сигарети эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Булғор гармдорининг унча пишиб кетмаган, пўсти яшил ва нозик хилларидан танлаб оласиз. К. Маҳмудов, Ўзбек тандиқ таомлари.*

БУЛҒОРИ: булғори тери Қорамол терисидан ишланган юмшоқ кўн. *У қувонганича юзуриб, ўтовга кирди-да, кўнжи узун булғори этигини кийиб чиқди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

БУЛҒОРЛАР I тар. 10-15-асрларда Волга ва Кама дەرёлари атрофида яшаган туркий қабилалар номи.

2 айн. болгарлар.

БУМАЗЕЙ [итал. bumbagina — пахта] Тескари томони пахмоқ тукли, қалин ипгазлама. *Бир кўйлақлик бумазей. Бумазей халат. ■ Унинг илгаридан дуркун гавдаси яна ҳам тўлишиб, олачипор бумазей халатини тўлдириб турарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

БУНАҚА с. т. айн. бундай. -Бунақа гаплар кимдан чиқади? — деди Аҳмедов мийиғида кулиб. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Уриниғизда бунақа ош емагансиз. Ўзим дамладим. О. Ёқубов, Излайман. Бунақа хотин-*

ни хотин дейилмайди, бебаҳо хазина дейилди. С. Аҳмад, Юлдуз.

БУНАҚАНГИ с. т. айн. бундай. *Бунақанги гапларга ишонаверманг. ■ Бунақанги ишларга суяги йўқ. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Ўзи жуда галати одам-да устозим, бунақанги ақлли одамни икки дунёда ҳам тополмайсиз. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.*

БУНДАЙ I кўрс. олт. Худди айтилганга, кўзда тутилганга ёки кўз ўнгидагига ўхшаш, тенг; бунақа, бу каби. *Бундай пайтларда Луғумбек тарафларда ҳаво ниҳоятда дим бўлади. С. Аҳмад, Уфқ. Бутабой бундай саволни кутмаган бўлса керак, гангиб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бундай туйғун, бундай зийрак, бундай боадаб қиз етти иқлимда ҳам топилмайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 рвш. өзф. Шу қадар, шунчалик, бунчалик. *Бир жойга бориб, сира бундай кеч қолган эмас эди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз чигтак. Агар сан бир хум олтин топсанг, бундай севинмас эдим. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Қўйидагича. *Бир хатида бундай дебди: «Катта походдан кейин ҳозир дам олиб ўтирибмиз. Жуда чарчаганман». А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

4 рвш. Айтилганга, қутилганга, кўзда тутилганга ёки кўз ўнгидагига ўхшаш бир зайлда, тарзда; шундай. *Йўқ, бундай бўлмаслиги керак, бундай бўлмаслиги керак, бу инсофдан эмас.. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Қоратой, сан бундай қил, ҳозир бориб ёт, чарчагансан. Ойбек, Танланган асарлар. Йўқ, бундай эмас! Менинг зотимда жинойтчилар йўқ. Мирмуҳсин, Меъмор. -Бундай қиламиз, — капитан ўрнидан турди. У. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

5 -лар қўшимчаси олиб отлашганда, бирор гуруҳ вакили бўлган шахсни англатади. *Ким билади, унақалар кўп ахир, укам, Ким ҳам ахир бундайларни йўлга солибди. А. Орипов, Йиллар армони. Бундайлардан мингтасининг қоши бир тола сочингга арзимайди. Биламан, қизим.. Ойбек, Танланган асарлар.*

БИРОВ ундай, биров бундай Ҳамма бирдек аҳволда эмас, ҳамма бир хил, баравар эмас. *Шунга ўхшаш биров ундай, биров бундай. Ўзингизни билинг, ўзга билан нима ишингиз бор? Ойбек, Танланган асарлар.*

БУНДАЙИН шв. Бундай, бу каби. *Бир мардни бундайин хафа қилибсан. «Муродхон». У билан менда қандай чора бор эдики, бун-*

дайн ишларни бўлдимасак? Ҳамза, Паранжи сирлари.

БУНДАҚА с. т. Бундай.

БУНДАҚАНГИ шв. Бундай.

БУНДОҚ, бундоғ с. т. Бундай. *Бундоқ буйнимни қўзиб қарасам, Муяссар билан.. Гулчеҳра шафтоли теряпти. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Воқеа бундоқ бўлган эди. С. Аҳмад, Уфқ. Хилват қилиб, бундоғ гапирсангиз бўлмайдими? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бундоғ ёзай яхши-яхши дostonларинг. Ҳабибий, Девон.*

БУНЁД [ф. بنياد — асос, негиз, пойдевор; ибтидо] 1: бунёд бўлмоқ ёки бунёдга келмоқ; 1) юзага келмоқ, барпо бўлмоқ; пайдо бўлмоқ. *Сарбаланд хирмонлар ўз-ўзидан бунёдга келмайди. Газетадан. Ғалла халқимизнинг пешона тери, билак кучи билан бунёдга келганлиги учун ҳам азиз ва муқаддасдир. Газетадан. Газли посёлкаси асосан 1954 йилда бунёдга келди. «Муштум»; 2) туғилмоқ. Фарзанд бунёд бўлди, ўлим йўқ демак.. «Ёшлик». Бунёд қилмоқ (ёки этмоқ, айламоқ) Юзага келтирмоқ; барпо этмоқ, яратмоқ, қурмоқ. *Не керагинг бор эса, бунёд қил, Яхшиси, инсон дилин обод қил. «Ақл ақлдан қувват олади». Йўқолган кўлларни қайта бунёд қилиш амри маҳол. «Муштум».**

2 Бор, барқарор. *Жаҳонда токи бунёдсен Ки номи одамизодсен.. Э. Воҳидов, Муҳаббат.*

3 Бунёд (эркаклар исми).

БУНЁДКОР [ф. بنيادكار — асос солувчи, яратувчи] Асос солувчи, барпо қилувчи, яратувчи. *Бунёдкор халқимиз Қарши ва Жиззах даштларини яшнаб турган нахтажорларга айлантирмоқдалар. «Ўзбекистон кўриқлари». Ахир аёл сени, барча одамзодни дунёга келтириб, оқ сут бериб катта қилган бунёдкор-ку! Газетадан. Ҳа, қишлоқларимизнинг тупроғи олтин, кишилари бунёдкор, келажаги яна ҳам порлоқ. Газетадан.*

БУНЁДКОРЛИК Бунёд этиш, яратувчилик, ижодкорлик. *Бунёдкорлик меҳнати туфайли серқуёш диёримиз йил сайин гўзаллашиб бормоқда. Газетадан. Улуғвор бунёдкорлик режаларини амалга ошириш учун халқимизга тинчлик керак. Газетадан. Икки томонлама кураш кетяпти. Бунёдкорлик кураши. «Ўзбекистон кўриқлари».*

БУНЁДКОРОНА Яратишга, бунёд қилишга боис бўладиган, асос соладиган. *Дилнавоз эса суҳбатдошини мафтун этганига маҳлиё бўлиб, Чотқол этаklarидан бунёд-*

корона меҳнат таронасини ашула қилиб куйлаётгандай, завқ билан сўзларди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

БУНКЕР [ингл. bunker — кўмир солинадиган қути] 1 Комбайн, пахта териш машинаси ва ш. к. нинг йиғилган нарса келиб тушадиган, тўпланадиган қисми. *Суриб олинган пахта машинадаги бочкасимон бункерга келиб тушяпти. Газетадан. Бу йил Эргашев ўз бункеридан 100 тонна «оқ лотин» териб тўкди. Газетадан.*

2 Кум, шағал, цемент, дон, кўмир ва ш. к. нарсаларни қисқа муддат сақлаш ёки ташишга мўлжалланган идиш.

3 Мудофаа учун мўлжалланган ер ости иншооти. *Улар бункерни қамал қилиб, тобора яқинлашиб борарди. «ЎТА».*

БУНТ [нем. Bund — боғлам; алоқа] Пахта ғарами. *..пахта тайёрлаш пунктларида эндигина дастлабки бунтлар қад ростлади. Газетадан. Усти ўраб ташланган пахта бунтлари баланд деворлар оша ёнма-ён қад кўтариб турарди. Й. Шамшаров, Довруғ.*

БУНЧА 1 рвш. Бу қадар, бунчалик, шунчалик. *Бунча кеч қолдингиз. — О, бунча дардкашсан, она сайёра. А. Орипов, Йиллар армони. Оққа бунча беланибди у одам. Ҳ. Олимжон.*

2 белг. олим. Шу миқдорда; шу миқдордаги. *Бунча гапни қаердан топиб ёздингиз? А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Бунча хотин, бунча бола-чақа.. қаерга сиғади? Ойбек, Танланган асарлар. Келиш-кетишиндан не эди матлаб, Не учун бошимга солдинг бунча ғам. А. Орипов, Йиллар армони.*

БУНЧАЛИК рвш. Бу қадар, бунча, шунчалик. *Дунёда ҳали бирор товуш Фазлидинга бунчалик ёқимли туюлмаган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Мансур авваллари, Гавҳарга хат ёзиб юганида, бу шўх шабада қизга бунчалик боғлиб қолганини билмасди. У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Жавоб бериб кўр-чи, номард табиат, Бунчалик гўзални нечун яратдинг?! Ҳ. Олимжон.*

Бунчалигини билсам Иш, аҳвол шундайлигини билсам. *Бунчалигини билсам, келмас эдим.*

БУР [ф. بر — мева, ҳосил] Барг, озуқабоп қисм. *Парпининг кўзи ногаҳон чуқурчага тушди. Чуқурчада ўтган йили кўккарган бурган бурлари тўкилиб, ёғиндан ивиған танази букилиб ётарди. Й. Шамшаров, Бахт*

излаб. *Пичан тез ўриб олинмаса, бури тўкилиб, шираси кетади.* И. Раҳим, Ихлос.

БУРАЛМА айн. *бурама* 1. Иккинчиси, ёшироғи, буралма мўйловли, қотмагина. Ойбек, Танланган асарлар.

БУРАЛМОҚ 1 Бурамоқ фл. мажҳ. ва Узл. н. *Винт буралмаяпти. Мўридан буралиб чиқаётган тутун.* ■ *Норин дарёси тоғ ораларидан буралиб, кўтириб оқиб чиқяпти.* С. Аҳмад, Уфқ, *Чайла олдидаги гувала ўчоқдан буралиб-буралиб тутун кўтарилди.* С. Аҳмад, Уфқ, *Ичида алланима буралиб, ўқтин-ўқтин санчиқ турарди.* «Ёшлик».

2 Гавдани бир турли тўлгантирмоқ, шу ҳолатда юрмоқ, қилпанглатмоқ. *Паризодлар ўйнаб турар, Нозик беллари буралиб.* «Маликаи айёр». *Ичи ёниб, каравотда буралиб, тириша бошлади.* Мирмуҳсин, Умид.

БУРАМА 1 Спирал шаклда буралган, ўралган; буралма. *..кичкина бурама мўйловли йигит ҳеч қаерда кўринмасди.* С. Сиёев, Аваз. *Айниқса каттакон бурама карнай овози ажралаб турарди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Улар бурама сўқмоқдан занжирдек олдинма-кетин боришар(ди).* С. Кароматов, Олтин кум. *Шаҳзода Мўмин қатлхонага олиб чиқадиған бурама зинапоядан деворни икки қўли билан сийнаб, секин орқага тисланмоқда.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

2 Бураб очилиб-ёпиладиган; винтсимон; винтли. *Дарвозабон отнинг калласидек келадиган бурама қулфга узун калитни солиб, анчагача буради-да, дарвозани очди.* М. Осим, Ўтрор. *Ҳасанали хўжранинг узун бурама қулфини очиб, ичкарига шам ёқди ва бекнинг тўшагини ёзиб, унинг кириб ётишини кутиб турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бурама мих с.т. Винт, шуруп. *Шербек ичкарига сирғаниб тушди-да, девор таёизга бекина қолди. Энди шарманда бўлдим, деган фикр маҳкам ёпишиб, миясини бурама михдай пармалай бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Гирдоб, уурма. *Этақда Сир тўлиб, ўқтин-ўқтин бурамалар ҳосил қилиб, тўлганиб оқмоқда.* Й. Шамширов, Енгиш.

4 айн. *бурма* 1, 2. *Бурама қўйлак кийибсиз, Севикли укам, ёр-ёр.* «Кўшиқлар».

5 *қўчма* Тескари маъноли, кинояли; аччиқ. *Бурама гап қилмоқ.*

БУРАМ-БУРАМ *такр. с.* Буралиб-буралиб кетган, жингалак, кўнғироқ. *Бурам-бурам гажажингга қўнсинми чанг..* «Муштум».

БУРАМОҚ 1 Доиравий ҳаракатта келтирмоқ, айлантирмоқ. *У телефонни қанча бураса ҳам, жавоб бўлмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Дуторчи дуторининг қулогини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Азонда Муроднинг уйқуси қочди. Бош томонидаги столда турган муштдайгина радионинг қулогини буради.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

2 Ураб, айлантириб, бурама шаклга киритмоқ, эшмоқ. *Арқонни бурамоқ.* ■ *Сидиқжон мўйловини бураб, кулумсиради ва ер остидан Зуннунхўжага қаради.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Қозиқ лиқиллай бошлаганида, ердан чиқдим, осмондан тушдим, ишқилиб, биров қулогини бураб тортиди.* «Шарқ юлдузи». *Бекнинг асабийлиги ниҳоясига етди ва у Лаблининг сочидан бураб, теракзорга судраб кетди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

3 Айлантириб жойига туширмоқ, маҳкамламоқ ёки жойидан чиқармоқ, бўшатмоқ. *Гайкани бурамоқ.* ■ *Дарвозадан ичкарига кириши билан, ғаладонни очиб, шурупларини бурашгани бурашган.* С. Нуоров, Нарвон.

4 Пружинали механизмларни ҳаракатта келтирмоқ. *Соатни бурамоқ.* *Уйинчоқни бурамоқ.* ■ *Шу машинанинг қулогини бурасанг, лаганча чир-чир айланиб, ашула, дутор, танбур ванғирлайверади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эрининг қулидаги соатни олиб буради.* С. Аҳмад, Уфқ.

5 Сиқмоқ; чимчиламоқ. *Қўлини бураб-бураб олди.* ■ *Олтин узук бармоғини буради, Бир йигит бор йўлларимда туради.* «Кўшиқлар».

Бураб гапирмоқ с.т. 1) ҳар сўзни алоҳида таъкид, акцент билан ажратиб гапирмоқ. *Элмуродга рота командирни ёқмади: тили қалампирдек аччиқ, ҳар гапни писанда қилгандай бураб гапиради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Улар [қўноқлар].. бизнинг тилимизда сал бураб гапиришарди.* «Ёшлик»; 2) мақсадга мос равишда сўзламоқ. *Кейин чапанича бураб гапирди.* М. Қориев, Ойдин кечалар. *Бураб ёмоқ Зўрлик билан тортиб олиб ёмоқ. Биров сўраб ейди, Биров бураб ейди.* Мақол. *Қулогини (ёки думини) бураб қўймоқ* Тартибга чақириб, танбеҳ бериб қўймоқ. *Думини мундай бураб қўй, ортиқ ақилламасин.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БУРАНГ 1 Буралган, эгри-бутри. *Буранг ёғоч.*

БУРАНГ II шв. Кўй ва эчкиларда учрайдиган бир хил касаллик. *Мирзачўл, Оҳангарон, Қарши ва Ёзёвон қўлларида боқиладиган кўзи ва улоқлар кўпинча буранг деб аталувчи касаллик билан оғрийд.* Газетадан.

БУРАНДА [ф. برنده — кесувчи, қиркувчи] Косибчиликда териларни кесиш учун қўлланадиган пўлат тигли, ёғоч дастали асбоб.

БУРГА Сакраб юрадиган, қон сўрувчи, қанотсиз майда ҳашарот. *Бурга туттишга ҳам бармоқ ҳўллаш керак.* Мақол. ■ *Шу пайт ўчакишгандек елкасида, кураклари остида чумолими, бургами ўрмалай бошлади.* Х. Тўхтабоев, Шириш қовнулар мамлакатаи.

Бурга теппи Енгил, ўткинчи касалга дучор бўлди. *Бурга теппи, шекилли, врачларни пича безовта қилиб қўйдик.* «Муштум». *Қалай, тузукмисиз, анча-мунчага сўз бермас эдингиз, нима бўлди ўзи, ё бу сафар бурганинг каттаси теппими, дейман-а?* Т. Ашуров, Оқ от. **Бурганинг кўзини кўрган салб.** Кўпни кўрган, пихини ёрган. *Бурганинг кўзини кўрган одам.* ■ *Требенко ўз атрофига Пругло сингари бурганинг кўзини кўрган қаллобларни тўплай бошлади.* «Муштум». **Бургага аччиқ қилмоқ** Бирор нарсдан (кимсдан) аччиқланиб, ноўрин ҳаракат қилмоқ. *Кейин ҳам бургага аччиқ қилиб, олти яшар қизчасини қайнонасига қолдириб, турмуш қуриб кетган.* «Муштум». *Ахир бургага аччиқ қилиб, кўрна куйдириш ярамайди.* Мирмуҳсин, Умид.

БУРГАН Мураққабгулларга мансуб бир йиллик бегона ўт. *Бурган босган ер. Бурган супурги.* ■ *Ошқовоқ палакларни чирмашган қопқа ортида.. бурган ғовлаб ётибди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Ғайрат пахта аралаш ғўзанинг ҳидини туйди. Унга уватлардаги ёвшан, бурган иси қўшилиб кетди.* М. Ҳазратқулов, Журьат.

БУРГАНЗОР Бурган босган ер, майдон. *Хиёл этакларини қоқди-да, қўл силтаб, бурганзорга йўл олди.* И. Раҳим, Тақдир. *Бешинчи кун деганда ариқча янтоқзор, бурганзор, баланд-пастликлардан ўтиб, эски изига тушди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУРГУТ I I Қарчигайсимонлар (лочинсимонлар) оиласига мансуб катта йиртқич овчи қуш. *Бургут — анча йирик, чаққон ва кучли қуш.* «Фан ва турмуш». *Халқимизда бургутнинг кучи — қанотида, одамнинг кучи — дўстлигида, деган гап бор.* Газетадан.

Бургут боқиб қилмоқ Таъсирчан, ўткир қараш қилмоқ, тикилиб қарамоқ. *Бобом бургут боқиб қилиб менга қарадилар.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 кўчма Йиртқич, ёвуз (одам ҳақида). *Ўзи мулоийм кўрингани билан, чангалидан чаён ҳам омон чиқолмайдиган бургут бу қори!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Хотинларнинг эркига чанг солган бир бургутдан хайрли бир иш кутиш мумкинми?* Газетадан. *Мен кабутар бўлсам, ул бир бургутдир, Мен муштипар бўлсам, ул бир йигитдир.* «Маликаи айёр».

3 кўчма Жасур, қайтмас, эпчил. *Мирзо, сиз саркарда Ёқуббекнинг бургутлари билан сўл қанотда борсангиз.* Мирмуҳсин, Мельмор. *Иш кўрсатмай ўлиш номард ишидир, Бургутларим, келиб бергин маслаҳат.* «Нурали».

БУРГУТ II астр. Осмон экватори атрофида Дельфин, Қасв, Далв юлдуз туркумлари оралиғида жойлашган юлдузлар туркуми.

БУРГУТОНА Бургутларга хос, бургутники сингари. *Эҳтимол, ҳамма вақт олиб, олдирмай келган бу соҳибчангалнинг биринчи бор юмшаб очилишидир. Қандайдир бир куч бу бургутона чангални очди.* Мирмуҳсин, Умид.

БУРГУТСИМОН Бургут каби; бургутга ўхшаш. *Анқақалга харобаларининг бирида эрамизнинг 3-асрига оид бўлган, бошига бургутсимон темир қалпоқ кийган шохнинг расми солинган Хоразм мис тангаларидан иккитаси топилган.* И. Жабборов, Кўрна харобалар сири. *Кенг дала йўлларида учади бургутсимон.* К. Муҳаммадий.

БУРГУТСИФАТ Бургутга ўхшаш, мисоли бургутдек. *Қари чинор тепасида бургутсифат бўлиб турган Аҳмон девни кўриб, кўздан ёши тирқираб кетди.* «Маликаи айёр».

БУРД [ф. برد — ютуқ, муваффақият; фойда] Ишончга сазоворлик, тайинлилик, ростлик; эътибор, обрў. *Ғийбатчининг бурди бўлмас, Тўхматчининг юзи бўлмас.* Мақол.

Бурди йўқ Эътибори йўқ, вадасида, лафзида турмайдиган, гапига ҳеч ким ишонмайдиган, бетайин, бурдсиз. *Бурди йўқ одам.* *Халқ олдида бурчи йўқнинг бурди йўқ.* Р. Жуманиёзов, Сўз кўрки — мақол. ■ *Нигора тўхмат гапларга ишонади: Шербек унинг учун бевафо, бурди йўқ.* С. Анорбоев, Оқсой. **Бурди кетмоқ** (ёки қолмаслик) 1) эл олдида ишонччи, эътиборни йўқотмоқ, гапининг

тайини қолмаганлик. -*Менга қара, — деди Ражаб бобо [Ҳожиматга], — бир бурдинг кетгандан кейин, ҳеч ким сени одам қаторида кўрмай қўяди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Сўз бердингми, уни, албатта, бажарिश керак. *Йўқса, бурдинг қолмайди.* С. Кароматов, Бир томчи қон; 2) мазаси, баракаси кетмоқ, яроқсиз бўлиб қолмоқ. *Ҳосил мўл, тобида силос қилмасак, шираси камайиб, бурди кетади.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит. *Қишлоқдаги кўпчилик иморатлар эскириб, бурди кетиб қолган, бундай ёмғирларга бардош беролмас эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Фотима она унинг бурди кетиб қолган йиртиқ ботинкасини эски чўтка билан мойламоқда.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

БУРДА [ф. *برده* — кесилган, бўлинган] Кичик парча, бўлак (нон, гўшт ва ш.к. ҳақида). *Бир бурда патира. Кўпчилик бир муштдан урса, ўлдиради, бир бурдадан берса, тўйдиради.* Мақол. ■ *Эрталаб туриб, бир бурда нон билан бир ниёла қатиқ ичим, кейин қайнатамникиса жунадим.* У. Усмонов, Сирли соҳил. *Мана, гўжа ҳам тайёр: унда на ёғ бор ва на бир бурда гўшт.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мана, кўринг, кўйлақларини бир бурдадан қилиб ташлабди-я!* «Шарқ юлдузи».

Бир бурда бўлиб қолмоқ Озиб-тўзиб, жуссаси кичрайиб, ожиз бўлиб қолмоқ. -*Рус-там ака, Азизани шу кунда кўрсангиз, бир бурда бўлиб қолди, — деди ачишиб Муҳаббат.* В. Ғофуров, Вафодор. *Саид отасининг елкалари чўкиб, юзлари бир бурда бўлиб қолганини пайқайди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. **Бир бурда ер** (тоғ ва б.) Кичик ер парчаси. *..бир бурда тоғ қуласа, бутун бошли қишлоқ аҳолиси табиатнинг бу бебошлигидан танг қоларди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. **Бир бурда одам** (юз ва б.) Жуссаси кичик, ожиз, озғин одам. *Энди у бутун умидини ҳали кўзларини очмаган бир бурдагина қизалоққа қўйган.* Ё. Хаимов ва М. Раҳмон, Ҳаёт-мамоғ. *..бобо айвон пешига омонатина чўнкайиб, хотинининг бир бурдагина сўлғин юзига тикилди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. **Ҳам хўрдани, ҳам бурдани урмоқ** Унисидан ҳам, бунисидан ҳам бававар манфаатдор бўлмоқ, фойдаланмоқ ёки ҳам емоқ, ҳам олиб кетмоқ (олғир одам ҳақида). *Айниқса, фартуқли кишиларнинг серсоқоли ҳам хўрдани, ҳам бурдани урадиган кўринади.* «Муштум».

БУРДА-БУРДА *такр. с.* Парча-парча, бурдаланган, парчаланган. *Бурда-бурда нон. ■ ..чопонларим бурда-бурда бўлиб, ҳушимдан кетиб қолдим.* Газетадан. *Фалокат боссин-да, йўлинг тўсылсин, Бурда-бурда сенинг гўштинг узилсин.* «Ҳасанхон».

Бурда-бурда қилмоқ 1) парча-парча, тилка-пора қилмоқ. *Яна не маломатларинг бор, эй яратган эгам, бор бўлса, ташла бошимга. Танамни бурда-бурда қил!* «Ёшлик». Жанна. *Ҳафизанинг кулиб турган суратини бурда-бурда қилиб, корзинкага ташлади.* Мирмуҳсин, Умид. *Отаси ўлгандан кейин, кўрпа-ёстиқ ва энгилларини бурда-бурда қилиб, титкилаб қарасалар, қирқта қизил тилла йўқ эмиш.* «Луқмони Ҳаким»; 2) кўчма вайрон қилмоқ, пора-пора қилмоқ. [Низомжон] *Танини зирқиратган, юрагини бурда-бурда қилган кечмишини эслади.* С. Аҳмад, Уфқ.

БУРДАЛАМОҚ Бўлак-бўлак қилмоқ, парчаламоқ, тилка-пора қилмоқ. *Нонни бурдаламоқ. Қоғозни бурдаламоқ. ■ У ҳай-ҳайлашимга қарамай, қатламадан иккитасини бурдалаб, олдимга суриб қўйди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Акамни, Худойқулни еган бўри энди бизларни ҳам шу ерда бурдаламоқчимиз?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ёнаётган бағрини қандай қилиб совитса экан?! Ҳеч совитиб бўлмайди!* *Девордан Ҳафизанинг суратини олиб бурдаласинми?* Мирмуҳсин, Умид.

БУРДА-СУРДА Парча-пурча, бўлтак-сўлттак. *У чой билан қотган бурда-сурда нон ва баъзан салқит ошлар билан менинг парваришимга бошлади.* Ф. Фулом, Тирилган мурда. *Хотин сандал устидаги шира томган дастурхондан бурда-сурда нон, мураббо юки ниёлаларни йиғиштириб олади.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БУРДЛИ Ваъдасида, сўзида турадиган, бурдини, эътиборини йўқотмаган, ишонса бўладиган, тайинли. *Бурдли одам. ■ Мана шу ёмон бўлди, чунки Пулатовнинг унга бундай муносабатда бўлиши Баратнинг бурдсиз гапларини бурдли қилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Унинг суратини дарров олардим.* *Лекин ишчан, бурдли бошлиқ деб эмас, мақтанчоқ, ваъдабоз сифатида.* «Муштум».

БУРДСИЗ Ваъдасида, сўзида турмайдиган, ишониб бўлмайдиган; бетайин, бевурд. -*Эл орасида [Маҳмуд] бурдсиз экан, ваъдасида турмабди, деган сўз бўлади, — деди*

Камол. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. ..сурбет, юлғич, текинхўр, бурдсиз.. маишатпарастларнинг пўстагини қоқишда сатира, юмор жанрларидан фойдаланиши керак. «Муштум».

БУРЖ [а. برج — минора; қалъа; юлдузлар туркуми] **1** астр. Кўёшнинг йиллик кўринма ҳаракати доирасидаги ўн иккита юлдузлар туркуми; уларнинг ҳар бири (Хут, Ҳамал, Савр, Жавзо, Саратон, Асад, Сунбула, Мезон, Акраб, Қавс, Жадй, Далъ). Туркий халқларда ойларнинг номи ҳам бурж номидан олинган.. «ЎЗМЭ». Тақсиримнинг юлдузлари Қавс буржиға кирди. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Қалъа деворига туташтириб, унга тиргак сифатида ташқи томонидан минора шаклида қурилган қўшимча бино. Девор бўйлаб ҳар 60 метрда бурж бино қилинган. «Фан ва турмуш». 19-асрда бунёд қилинган қалъа деворлари кўплаб буржлар билан мустаҳкамланган. «Фан ва турмуш». Шу пайт қалъа буржида пайт тойлаб ўтирган бир курд мерган уни аниқ нишонга олди. Б. Аҳмедов, Улуғбек.

3 Бурчак, бурч. Насиба боғнинг.. анор кўчатлари ўсаётган ўнг буржини кўрсатди. «Ёшлик». Бугун ҳар буржингдан, ҳар бир тошингдан Фақат дўстлик деган садо келади. А. Орипов, Йиллар армони.

БУРЖУА I [фр. bourgeois — шаҳарлик] Буржуазия синфига мансуб киши, буржуазия синфининг вакили.

БУРЖУА II с. т. от Буржуазия. Майда буржуа. Буржуа маданияти. Буржуа матбуоти. ■ Савдо-сотиқни ривожлантиришни кўзлаган Ислохўжа ёш миллий буржуа вакиллариининг йўлбошчиси эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

БУРЖУАЗИЯ [фр. bourgeoisie — шаҳарликлар] Савдо-сотиқ, саноат, кредит-молия каби тадбиркорлик фаолияти орқали фойда олувчи капитал эгаларининг ижтимоий синфи — асосий ишлаб чиқариш воситаларига эгалик қилувчи ҳоким синф, капиталистлар. Эгранда миллий буржуазиянинг турли бўғинларига мансуб бўлган образларни кўрамыз. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари. Мен илк буржуазия реализмининг намояндаси бўлган Чехов ҳақида сўзлаётиман. А. Қаҳҳор, Асарлар.

БУРЖУАЧА Буржуаларга ва буржуазияга оид, буржуаларга ва буржуазияга хос бўлган.

Буржуача ҳаёт. Буржуача тартиб-қоидалар. Буржуача ишлабчиқариш усули.

БУРЖУЙ с. т. айн. буржуа. -Буржуийлар дедингизми? У нима тагин? — деди Шокир ота. -Ўрислар бойларни буржуий дер экан, — деди Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар. Ботирали шу ердан биринчи марта буржуий, капиталист деган гапларни эшитди. С. Аҳмад, Ҳукм.

БУРИЛИШ I Бурилмоқ фл. ҳар н. [Сидиқжон] ..чапга бурилиши билан пастқамликдаги Бақачуруллоқ яққол кўринди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

2 Йўл, дарё ва ш. к. нинг бурилган жойи, муйилиши. Анвар, бурилишга етганда, ўзидан ўн қадам орқадаги ҳамроҳини кутиб турди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Бурилишда автобус кўринди. «Ёшлик». Кетмонтепадан бу ёғига Норин дарёси минг бурилишлардан ўтиб, минг бир пасткиларга бош уриб, кўтарилиб, қутуриб келади. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Ўзгариш, янгилашиш, янги босқичга ўтиш. Бола етти ёшга тўлиб, мактабга борган йили унинг хулқ-атворида бурилиш пайдо бўлади. «Фан ва турмуш». Эндиликда Ер ҳақидаги фанларда ҳам кескин бурилиш рўй бермоқда. «Фан ва турмуш».

БУРИЛМОҚ I Бурмоқ фл. ўзл. ва мажх. н. Ўнга бурилмоқ. ■ Жаҳон ўрнidan турди-да, эшикка қараб бурилди. «Ёшлик». Извош кўчадан ўтгач, ўнга бурилиб, тўхтади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ўгирилмоқ, ўгирилиб қарамоқ. Қизча ётсираб, қовоғини солиб, тескари бурилди. Ойбек, Кўёш қораймас. Ҳокимнинг кўзи хотин томонга бурилди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Сигир ўқтин-ўқтин ёнига бурилиб, бузоқни ялар, пишларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 с. т. Араз қилмоқ, араз қилиб тумшайиб олмоқ. Уят эмасми, келин? Кеча келдинг сурилиб, бузун кетгин бурилиб. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Кўпинча сув ташийдиган одам топилмай, сувсиз ўтирамыз,— Нури яна бурилди. Ойбек, Танланган асарлар.

Лаби бурилмоқ Йиғламсирамоқ. Бола онасига кўзи тушиши ҳамон, беланган оёқ-қўлини питиллатганча, бўшатишга уринди. Бироқ уддасидан чиқолмагач.. лаблари бурилиб, йиғлаб юборди. «Ёшлик».

БУРИМ Бурилиш жой, бурилма. Тоғ тепасига яқинлашганимиз сайин йўл тобора

қийинлашади, ҳатто буримлар ҳам анча нишаб ва тик эди. М.М.Дўст, Лолазор. Катта буримда сув кўпирради, тўлқинлар илондек тўлғаниб, қирғоққа ёпишади. «Ёшлик».

БУРИШИҚ қ. **бурушиқ**. [Шокир ота] Эти суякка ёпишган, чувак юз ва пешонаси чуқур чизиқлар — бурушиқлар билан қуюқ қопланган камсоқол кекса эди. Ойбек, Танланган асарлар. Онаси бурушиқ бармоқлари билан жигарранг кўйлагининг этагини текислаб ўтираркан, индамади. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БУРИШМОҚ I айн. **бурушмоқ** (юз, қўл қақида).

БУРИШМОҚ II **Бурмоқ** фл. бирг. н. Улар аравани ўнга буришди. Йигитлар ганни бошқа ёққа буришди. ■ -Вой, қочмаган анойий! — қизлар лаб буришди. М. Мансуров, Ёмби.

БУРИҚМОҚ I Димиқиб ёки буркалиб терга ботмоқ. Бола бешикда буриқиб кетибди.

2 айн. **буруқсамоқ**.

БУРКАМОҚ I Бирор нарса билан бекитмоқ, ўрамоқ ёки ўраб қўймоқ. Қумуш-биби онаси билан бувисининг уйдан чиқишлари ила бошини сандалнинг кўрпасига буркаб, ётиб олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳар доим юзини рўмоли билан буркаб юрадиган Адолат ҳозир ҳеч кимдан тортинмай, дадил борар эди. С. Зуннунова, Олов.

2 Бирор очиқ жойини қолдирмай, батамом ўраб, қоплаб олмақ. Ҳавони булут буркади. Ҳамма ёқни чағ буркаб олди. ■ Кеча ёға бошлаган қор ҳадемай атрофни оппоқ чойшабга буркаган эди. С. Зуннунова, Олов.

3 кўчма Тўлдирмоқ, қопламоқ. Улкамизни боғларга, бўстонларга, гулзорларга буркайлик. ■ Тоғ этақларидаги жилғаларда баҳор суви тошиб, водийни яшил либосга буркади. С. Кароматов, Бир томчи қон. Бағишладинг меҳру муҳаббат Ва умримни буркадинг нурга. Р. Бобожон, Танланма. Турмушни қувноқ, хушчақчақ қилишимиз керак, гулрайҳонларга буркашимиз керак. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Шон-шухратга буркамоқ Донг таратмоқ, машҳур бўлмоқ; шарафламоқ. Зиёев улуг ғалабага муносиб ҳисса қўшиб, ўзини шон-шухратга буркади. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

БУРКАНМОҚ Бирор нарса билан бекинмоқ, ёпинмоқ ёки қопланмоқ. Кўрпага

бурканмоқ. Шаҳар байрам либосига бурканди. Осмон булутларга бурканди. ■ Қумуш-биби бир неча фурсатгача шу куйи бурканиб ётди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Гузор адирлари бу йил ҳам ям-яшил либосга бурканди. «Ёшлик».

БУРЛОҚ [р. бурлак — шовқин солувчи, қичкирувчи] тар. Денгиз ва дарё қирғоқларида туриб, кемаларни арқон ёрдамида судраб юргизувчи ёлланма деҳқонлар. Бурлоқларнинг чехраси сарғиш, Арқон судрар, қалби тўла роз.. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. Балки жонланарди қанчалар тилак, Балки бурлоқларнинг охи солар из.. Мирмуҳсин.

БУРМА I сфт. Буриб-буриб ишланган, бурмалаб тикилган; бурмали. Бурма юбка. Кўкрак бурма кўйлак. ■ Эрта билан суянаман дарахтга, Бурма кўйлак ярашади билакка. «Кўшиқлар». Соцларинг сумбулдир, попугинг бурма. «Тулшанбоғ». Отингнинг қамчиси бурмадан бурма. «Кўшиқлар».

2 от Шу хилдаги кийимнинг, нарсанинг бурилган, бурмаланган жойи. Кўйлакнинг бурмаси. ■ Айиқдай қўпол, тепакал директор лоқайд диплом варақлайди-ю, кўйлагининг бурмасидан кўз узмасди. «Ёшлик». Кўйлак бурмаларини туртиб турган кўкраклари қисқа-қисқа нафас олганидан тинмай қалқирди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Бураб ишлатиладиган, бураб очадиган. Осмонга қарасам нарча булутлар, Парчанинг ичинда бурма каллилар. «Кўшиқлар».

4 от. геол. Ер қобиғининг қатланган жойи.

БУРМАБЕЛ сфт. Бел қисми бурмалаб тикилган. Қирмизхон аввалгидан ҳам очилиб кетган: эғнидаги келинлар киядиган оппоқ бурмабел нарча кўйлакнинг этақлари ерда судралиб келар, қўша-қўша узукли қўллари дурқун кўксига қовуштирилган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БУРМАБЎЙИН зоол. Қизилиштонлар туркумига мансуб, бўйни пармадек буралдиган қуш. Бурмабўйин чумолилар, ўсимлик ширалари ва бошқа ҳашаротлар билан озиқланади. «ЎЗМЭ».

БУРМАЛАМОҚ Бурмалар ҳосил қилмоқ, бурмалар ҳосил қилиб тахламоқ, тикмоқ.

БУРМАЛАНИШ геол. Ер пўстининг узун, чуқур чўкмаларида ёки уларнинг айрим қисмларида қатламларнинг эгилиши ва дарзлик, узилмаларнинг пайдо бўлиши. Бурмаланиш фазаси.

БУРМАЛАНМОҚ *Бурмаламоқ* фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Бу тоғ жинслари геологик тарихда ер ости кучлари таъсирида бир неча бор турли йўналишида бурмаланган.* Газетадан. *Чул бурмаланган наматдек нотекис.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

БУРМАЛАШ 1 Машинасозлик, қурилиш ва б. соҳаларда тахта (лист) материалларнинг мустақамлигини ошириш мақсадида уларни тўлқинсимон ва шокиладор қилиб ясаш.

2 Тикувчиликда асосан аёллар кийимларида бурмалар ҳосил қилиб тикиш. *Кўйлаки бурмалаш.*

БУРМАЛИ 1 Бурмаси бўлган, бурма қилиб тикилган. *Жураҳоннинг барваста гавдаси, кўкраги бурмали ҳаворанг чит кўйлагини тўлатиб, тошиб кетгудай кўпириб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Кўйлаклари бурмали, Қоши, кўзи сурмали Қайнонасига бир салом.* «Кўшиқлар». *Бинафшахон бурмали кечки кўйлақда, сочлари паришон, эшик ёндорида суяниб турарди.* М.М.Дўст, Галатепак қиссалари.

2 Бурма ҳосил қилган, бурмаланган. *Мушукда мия яримшарининг сирти бурмали бўлади, бу билан мия нўстлогининг сирти кенгаяди.* «Зоология».

БУРМА-СУРМА Сербурма, бурмаси кўп. *Кийимни жуда қунт билан бурма-сурма, сертузма қилиб тикадилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БУРМАҚОРА *бот.* Кўкноригулдилар оиласига мансуб бир ёки бир неча пояли, туганак илдизли кўп йиллик ўсимлик.

БУРМОҚ 1 Ҳаракат йўналишини ўзгартирмоқ, бир томонга қайирмоқ. *Чавандоз отини орқага буриб, сув оқимига қараб кетди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Асрор кўп ўйлаб ўтирмай, йўлни Қамариддинкига бурди.* «Ёшлик». *Агар сув шу қияликдан оқадиган бўлса, уни тўсиб ҳам, буриб ҳам бўлмайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Бирор томонга ўтирмоқ, қаратмоқ. *Салимбойвачча аччиқланиб, юзини тескари бурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Жаҳонгир бу қарашга дош беролмай, юзини бурди.* «Шарқ юлдузи». *Домла бўйинини шартта буриб, Элмуродга тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Беш-олти қари сигир тумшугини буриб, ётган ерида думини ликиллатиб қўя қолди.* «Муштум».

3 *Кўчма* Йўналтирмоқ, қаратмоқ; оғдирмоқ, мойил қилмоқ. *Ёш кўнгилининг майлини Ишга бураман.* Файратий. *Нима қилай, узоқ гапирдим, Тушунчангни ҳар томон бурдим.* Ҳ. Олимжон, Танланган асарлар.

Гапни (ёки сўзни) бурмоқ 1) фикрни чалғитиб, гапни бирор бошқа мавзуга кўчирмоқ. *Мулозамат шу ерга етганда, Раззоқ гапни бошқа ёққа буриб юборди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *..қизлар бирпас жим бўлиб қолишди. Кейин Ўрозгул опа гапни буриб кетди.* «Ёшлик». *Отаҳўжа ака отанинг сир бериб қўйишидан қўчиб, гапни бурди.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина; 2) фикрни бутунлай бошқача талқин қилмоқ, бошқача англамоқ. *Сўзимни бурманг, Раҳимжон ака! Бу номардлик бўлади!* О. Ёқубов, Чин муҳаббат.

4 Бурмаланадиган нарсани ёйиқ ҳолидан бурма ҳолига келтирмоқ, йиғмоқ. *Халтанинг оғзини бурмоқ.* ■ *Зиёдахон.. қопнинг оғзини яна буриб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Айлантирмоқ, бошқармоқ. *Машина рулини буриб, Тонна тўкар Қизларой.* «Қўшиқлар».

Бўйин бурмаслик Итоаткорлик, бўйин товламаслик, тобелик. *Сиз, устод, бир нима десангиз, биз бўйин бурган эмасмиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. *..буларнинг барчаси бойвачанинг етовига ҳеч бўйин бурмай юришади.. унинг зулм болтасини қайраб беришдан чарчашмайди.* К. Яшин, Ҳамза. **Лабини бурмоқ** 1) бирор иш-ҳаракат, гап-сўз, имо-ишора ва б. ни маъқулламаганлик, ёқтирмаганликка ишора қилмоқ. *Хотини қалин бўялган лабларини асабий бурди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ойим ишонмай, лабини бурди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Абдишукур «шу ҳам гапми» дегандай, лабини бурди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) йиғмасирамоқ.

БУРНАКИ қ. **бурунаки**.

БУРНОҒИ 1 Ўтган йил (ой, кун, ҳафта)дан олдинги. *Бурноғи кун.* *Бурноғи ой.* ■ *Бурноғи йили теракко ўн хил атиргул пайванд қилган.* С. Аҳмад, Суд. *Бурноғи йили отаси безақ билан оғриб қазо қилганидан бери рўзғор Абду Сирожнинг ёш бошига тушиб қолди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Бурноғи қишнинг охирлари эди. Мен қандайдир юмуш билан, эшикни тақиллатмасдан, беканинг уйчасига кирдим.* «Ёшлик».

2 кам қўлл. Бурун яшаб Уттанлар, бурун-гилар. *Бурунгилар масалидурки, булар ишининг бошига, яхши келур қошига.* Гулханий, Зарбулмасал.

БУРОВ 1 Бураш, айлантириш.

Бурови кам Етарлича буралмаган (соат, патефон сингари пружинали нарсалар ҳақида).

2 Уй ҳайвонларининг тумшугига солинадиган сиртмоқ. *У ҳар инграганда, Сотиболди, чаккасига буров солинган кишидай, талвасага тушар эди.* А. Қаҳҳор, Бемор. *Исломбой жони жаҳони ўртаб бораркан, икки чаккасига буров солингандек, бошида оғриқ қўзғалганини сезди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

3 *кўчма* Авж, сиқув. *Менинг деҳқон бобом, андак ором ол, Қуёш буровига олган палла бу.* А. Орипов, Йиллар армони.

4 *кўчма* Кучоқ, қуршов. *Шу азоблар буровида ўтирганида, эшик очилиб, аввал даволочи врач, сўнг.. Нозима кириб келди.* «Ёшлик».

Оғзига (ёки тилига) буров солмоқ Гапириш имкониятидан, ҳуқуқидан маҳрум қилмоқ, гапиртирмай қўймоқ. *– Ҳунармандларнинг оғзига буров солиб қўймоқ керак экан, — деди у [хон] кўзини чақчайтириб.* М. Осим, Элчилар. *Муаллим, тилига буров солингандек, қаққайганича туриб қолди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

БУРОМАД [ф. *برآمد* — чиқиш; харажат, чиқим] Чиқим; сарф-харажат. *зид. даромад.* *Даромадга қараб буромад.* Мақол. *Буромад бўлмаса, даромад бўлмас.* Мақол. ■ *Саврихон узун даромаднинг буромадини эшитиб, гангиб қолди.* «Ёшлик».

Гапнинг буромади Гапнинг хулосаси, якуни. *Гапнинг буромади шуки, сенинг гапларинг менга ёқмади.*

БУРОҚ [а. *براق* < *براق* — ярқирок] 1 *дин.* Меърож кечаси Муҳаммад пайғамбарнинг Қуддусга бориши ва у ердан осмонга кўтарилиши учун худо томонидан юборилган қанотли от.

2 *кўчма* Учқур от. *Кувонибон миндим деб яхши буроқ, Кетай десам, отамнинг юрти йироқ.* «Бўтақўз».

БУРРО [ф. *بُرّا* — кесувчи, кескир; ўткир] 1 Кескир, ўткир. *Дўпписини олиб кел десангиз, ахир биз жаллод.. қиличи бурро.. кимнинг ажали етса.. бошини кесиб келтирамиз-да!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Қи-*

личим ўткир, тиғим бурро, ҳукмингизни бажо келтираман.. «Луқмони Ҳаким».

2 *кўчма* Аниқ-равшан, бийрон, ўткир. *Бурро гап. Тили бурро одам. Уринсиз ҳақорат соқовни бурро қилар. Мақол. ■ Ҳар қандай шер юрак, ҳар қандай бурро тил ҳам муҳаббат сўзларини изҳор этишга оғизлик қилади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Токи ул фармон қўлга кирмас экан, Исломхўжанинг тили бурро, мартабаси зиёда.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БУРРО-БУРРО *рвш.* Ғоят аниқ-равшан; бийрон-бийрон. *Севарагул ҳовлига чиқаркан, чиндан ҳам ҳализамон бурро-бурро гапириб юборадигандек.. аста-секин ғўлдираб қўйди.* «Ёшлик». *Гаплари бурро-бурро. Ундай-бундай даврада оғзидагини олдирмайди.* «Ёшлик».

БУРРОН [ф. *بُرّان* — кесувчи, кескир; ўткир] *айн. бурро 1.* Қасос найзасини қайранг, полвонлар, Нафратингиз бўлсин тиғи бурронлар. Миртемир, Асарлар.

БУРСИТ [лот. *bursa* — халтача] Айрим юқумли касалликлар ёки шикастланишлар туфайли бўғим шиллиқ халтачасининг ўткир ёки сурункали яллиғланиши.

БУРТ *кам қўлл. айн. мурт.* Ҳеч ким уят қилмайди, буртингни болта кесмайди, бошингда ёнғоқ ҳам чақилмайди. С. Нуоров, Нарвон.

БУРУЛ Холдор, кўкиш (от туси ҳақида); шу тусдаги отнинг ўзи. *Бурул от. ■ [Абдужалил бой:] Бўлмаса, бурулни тўқимлаб келтир.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Фозил бахши оти жиловини бир бора бурмасида, бурул таниши хонадонни бемалол топиб боради.* «Ёшлик».

БУРУН I (3-ш. бирл. *бурни*) 1 Ҳидлаш, ҳид билиш аъзоси; шу аъзонинг ташқи қисми. *Қирра бурун. Қийғир бурун. Бурун катаги. Уртада бурун бўлмаса, кўз кўзни ўяр.* Мақол. ■ *Шарофатнинг юпқа лаблари кўкариб пирпиради, бурни оқариб, катаклари керилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Искандар, ёмон ҳид келгандай, бурнини жиёйириб, ошхона тарафга қаради.* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди. *Унинг бурун ва юзлари совуқдан қип-қизариб кетган.* С. Зуннуова, Олов.

2 *с. т.* Жўмрак. Чойнакнинг бурни.

3 Қулфнинг калит солинадиган тешиги. *Нури буқун Гулнорнинг уйини холи топиб, калиди бурнида унутилган бир қутини топди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хайрият, эшик-*

нинг калити бурнида қолган экан.. С. Аҳмад, Сайланма.

4 Кеманинг олд қисми, тумшуги. Темур Малик энг олдинда бораётган кемада эди, у икки қават совут ва дубулға кийиб, кема бурнига чиқди. М. Осим, Темур Малик.

Аччиғи бурнининг учида қ. аччиқ 7. Бурни билан гапирмоқ (ёки куйламоқ) Димоғи билан гапирмоқ (куйламоқ). У [Собирахон] нима тўғридадир ўйлар, ихтиёрсиз бўлса керак, аллақандай ҳазин куйни бурни билан куйлаб борар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Бурнига сув кирмоқ Ақли кирмоқ, мақсалидан воз кечмоқ. Бу қандай гапки, ахир, ҳали ҳам Ҳамзахоннинг бурнига сув кирмабди. Мактабни шариат номи билан неча бор боғладик, у ўзбошимчалик билан қайта очаверди. К. Яшин, Ҳамза. Утопган-тутганини.. қиморга ютқазиб, ўйиндан чиқди, унинг бурнига эрта сув кирди. «Ешлик». Бурнидан ип ўтказиб олмоқ Ўз домига тушириб, тамоман қўлга олмоқ, ўз измига солиб олмоқ. Болагинамга эга чиқиб, бурнидан ип ўтказиб олди бу доғули. «Муштум». Бурнидан оша (ёки ортиқ) гапирмоқ Бировга керагидан ошиқ, ёқмай-диган гап айтмоқ. Дунёнинг жабру жафосини бошидан ўтказган. Ҳеч бир одамга бурнидан оша гапирмайди. «Ёдгор». Бурнидан тортса (ёки бурнига чертса), йиқилгудай Ҳолдан тойган, рамақижон бўлиб қолган. Гавдасининг шундай катталигига қарамай, қандайдир узоқ касалдан турган одамдек, бурнидан тортса, йиқилай деб қолди. Ойдин, Бечора. Мана бугун ҳам илигидан дармони қуриб қайтди. Бурнига чертсанг, йиқилади! Шуҳрат, Умр поғоналари. Бурнидан чиқди Тати-мади; зое бўлди. Уриш эшитиб, ўйнагани ҳам бурнидан чиқди. Бурни кўтарилмоқ Мағрур-ланиб, кеккайиб кетмоқ. Ҳўжайиннинг лай-часи-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронмиз. Ойбек, Танланган асарлар. Бурнини тишлаб қолмоқ Армонда қолмоқ. [Гулнор:] Бу ҳужрага бошлаб келдингиз, менга жуда ёқди, энди уйга қайтиш йўқ, Мирзакаримбой бурнини тишлаб қолсин. Ойбек, Танланган асарлар. Бурни ҳам қонамади қ. қонамоқ. Буруннинг тагида (ёки остида) с.т. Олдинги-насида, ёнги-насида. Бурун суқмоқ (ёки тижмоқ) Ўзига алоқаси бўлмаган ишларга аралашмоқ, қотишмоқ. Олимхоннинг «фази-латлари» саноқсиз: у, эллиқбоши бўлгани учун, ҳамма тўй, маъракаларга бурнини тижқади.

Ойбек, Танланган асарлар. Икки қўлни бурнига суқиб (ёки тижиб) 1) қуруқ; ҳеч нарса-сиз. Эртаси кун ёки шу кун кечасиёқ икки қўлларини бурунларига тижиб. хўжайинларининг ҳузурига борадилар. А. Қодирий, Обид кетмон; 2) қуруқ; бенасиба. [Йўлчи:] Ман кучимни, теримни тўжай, фойдасини сояпарвар бойлар кўрсин, ман икки қўлимни бурнимга тижиб қолаверай! Қани инсоф! Ойбек, Танланган асарлар.

БУРУН II [3-ш бирл. бурни] геогр. Қуруқликнинг сув ҳавзасига кўпроқ туртиб кирган чўзинчоқ қисми. Челюскин бурни. ■ Жарнинг нариги томони бир тепадан иборат бўлиб, жануб биқини маълум Чақар суви билан, ғарби Бўзсув ва Кўкча ариғи билан ўралган бурун. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БУРУН III 1 рвш. Илгари, илгариги, ўтган вақтларда. Аҳвол бурун қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай эмас. ■ Мана бу эволялар бурун Абдуваққос деган бир кишига тегишли экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Бурунлари Илгарилари, илгариги замонларда. Эл-юрт бошидаги оғир кулфатни.. бурунлари, фақат камбағалчиликдан деб билиб, бундан нарисини кўрмай келган бўлса, энди — о, йўқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 рвш. Олдин, илгари, муқаддам. Яхши хотин кулмасдан бурун кулдирар, Ёмон хотин ўлмадан бурун ўлдирар. Мақол. Бир кун бурун сочсанг, ҳафта бурун ўрасан. Мақол. ■ Элмурод Ғани Мардоновнинг сўнги хатини бир ҳафтача бурун олган бўлса ҳам, жавоб ёза олмаган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўм. (ч. к. билан) Муайян воқеа, ҳодиса ёки ҳаракатнинг бошқасидан ёки шу ҳақда сўз бораётган пайтдан олдин бўлганлигини билдиради. Бундан беш йил бурун. Бундан сал бурун. Иш мўлжалдан ўн беш кун бурун бошланди. ■ Эрта билан, офтоб чиқмасдан бурун бойнинг ҳовлисида икки арава тайёр бўлди. С. Айний, Куллар.

Ҳаммадан бурун 1) энг аввал, дастлаб, биринчи бўлиб. Золотарёвка қишлоғига Аҳмаджон ва унинг бўлинимаси ҳаммадан бурун кириб борди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) биринчи галда, биринчи навбатда, аввало. Ҳаммадан бурун шу масалани ҳал қилиш керак. ■ Ҳаммадан бурун шартига тўғрилаб, байроқни осмонга кўтариб қўйганини қара. М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат. Элдан бурун қ. эл.

БУРУН IV Дегрезликда ишлатиладиган, дўкон тарновларидан кирган шамолни кўмирга йўналтириш учун ясалган қуйма чўян мослама.

БУРУНАКИ I Доривор, наркотик ва ш. к. моддаларни кайф қилиш ёки даво мақсадида ишкан.

2 Ўша мақсадда бурунга отиладиган, искаладиган моддаларнинг умумий номи. *Шу вақтда кимдир бурунаки отгандек, қайта-қайта апшурди.* Ойбек, Навоий. *Чол.. бармоғи орасидаги бурунақисини босиб-босиб хидлади.* «Ёшлик».

БУРУНГИ I Аввалги, илгариги, ўтмишдаги. -*Тагн нима дейсиз?* -*Ҳеч нарса демайман.. Лекин сиз икки йил бурунги Кумуш эмассиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тухтаев чамаси бир сония бурунги ғашлигини унутиб, савол берди.* «Шарқ юлдузи».

Бурунгилар Қадимги, ўтмишдаги одамлар, ота-боболар. *Бурунгилар.. югурганники эмас, буюрганники, дейишган.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноч чироқлари.

2 Қадимий, кўҳна, эски. *Бурунги гап.* ■ *Бурунги замонларда Ибн Сино, Луқмони Ҳаким ўтган.* Улар ҳар бир касалга даво топган. Ойбек, Танланган асарлар. *Бурунги вақтда эрларга чўри бўлган хотинлар ҳозир эрлар билан тенг.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Исмоил аканинг айтишига қараганда, бурунги замонда бойваччаларнинг жиловдор мулозимлари булар экан.* А. Мухтор, Танланган асарлар.

БУРУНГИДАЙ, -дек Аввал қандай бўлса, шундай; ўзгаришсиз, бурунгича. *Аҳвол бурунгидай.* У бурунгидай хушчақчақ. ■ *Йўлда ўтган саргузашт унутилди.* Икки ошна бурунгидай апоқ-чапоқ бўлиб, пивохонога кирди. А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

БУРУНГИЧА айн. бурунгидай. *Аҳвол бурунгича.* ■ [Зайнаб] *Ўн оғизга бир оғиз сўз қайтармас, тинчгина, мулойимгина, яъни шундан бир йил бурунгича эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БУРУНДИҚ I Асов, тишлонғич туянинг ёки қопағон итнинг тумшугига кийдириб қўйиладиган махсус тўр. *Асов нортуйдай уриб бурундиқ, Ёввойи буқадай солгаймиз бошвоқ.* Миртемир, Асарлар. *Ййдоқ дала келганда, бурундиқни бўшатар.* А. Мухтор, Асарлар.

БУРУНДИҚ II зоол. Кемирувчилар оиласига мансуб бир хил ҳайвон.

БУРУНДОР I Бурни катта, катта бурунли. [Ортиқ Холиқов] *Пакана, гўштдор.. серқош, бурундор, бурнининг остида жиндак мўйлови ҳам бор эди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

2 *Кўча* Бурнини кўтариб гердайиб юрвчи, димоғдор.

БУРУТ (3-ш. бирл. бурти) шв. Мўйлов. *Қора бурти кўкка ўсган, бет қип-қизил.* Ф. Фулом. *Худо хоҳласа, Қайсари Румда амакигинамнинг бурутини бундан кейин ҳам ҳеч бир болта чополмайди..* Н. Қиличев, Чигириқ.

БУРУШГАН I Бурушмоқ фл. сфдш. 2 Ажин босган, серажин, бурушқоқ. *Лаълихон кампирнинг сулиган олмадек бурушган юзидан ўнди-да, югурганча ювиниш учун уйга кириб кетди.* «Саодат». *Гугурт қутидай устма-уст жойлашган айвонларда хотинларнинг, кампирларнинг бурушган башаралари кўринди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БУРУШИҚ I сфм. Ажин босган, бурушган. *Йигит унинг букилган қаддида, бурушиқ юзларида оддий қариллик ожизлигини эмас, балки қуллик изтиробини ва синган ғурурнинг забунлигини кўрди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Суви қочиб қолган, бужмайган. *Бурушиқ олма.*

3 от Терининг, матонинг ва ш.к. нинг бурушган, тиришган жойи; бурма, қат. *Кийимнинг бурушиғи.* ■ *Шокир отанинг юз бурушиқларида ғам мавжланган каби туюлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУРУШИҚ-ТИРИШИҚ Жуда ҳам ажин босган, бурушиб, тиришиб кетган. *Скелет каби нуқул суякдан иборат бўлган кичкина хотин, бурушиқ-тиришиқ юзи — олқинди совун.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУРУШМОҚ I Ажин билан қопланмоқ, Янганинг бурушган, кесакранг чехраси ёришиб, супага, дастурхон тепасига келди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. У [Анзират хола] *олтмишларга бориб қолган, нимжон, юзи жуда бурушган бўлса ҳам, қизил, товуши майин ва ёқимли бир кампир эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноч чироқлари. *Болалардан кейин юзлари шафтолиқоқидай бурушган аллақандай митти кампирлар, мункиллаб қолган кўса чоллар кўринди.* О. Ёқубов, Излайман.

2 Бирор руҳий таъсир натижасида тиришмоқ, чимирилмоқ. *Унинг тишлари ғирчиллаб кетди, афт-башараси бурушди.* Ў.

Усмонов, Сирли соҳил. *Юзлари ташвиш ва қандайдир мажжулият ҳисси билан бурушди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 **Қуришиб ёки тортишиб қат-қат бўлмоқ, бужмаймоқ, Бурушиб қолган олма.** ■ *Ҳаммадан Аҳмаднинг туриши аломат: бошидаги оқ қалпоғи эзилиб бурушиб кетгани учунми, афтини ошпазларга ўхшатиб юборибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БУРУШТИРМОҚ Бурушмоқ фл. орт. н. *Ойимхон бу гапларни лабларини буруштириб, шундай бир оҳанда айтдики, ҳамма баравар кулиб юборди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БУРУШҚОҚ 1 Бурушган, бурушиқ. *Бурушқоқ олма.* ■ *Кампир аллақандай бўлиб кетди.. тишсиз оғзи очилиб қолди, бурушқоқ лаблари титрай бошлади.* У. Назаров, Одамлар.

2 Бекорга, салга бурушиб, тиришиб қолаверадиган. *Бурушқоқ газлама.*

БУРУҲ: юрак (ёки ич) **буруғи** (тўғриси: ичбуруғ, юракбуруғ) 1) айн. дизентерия. *Келса хотиннинг уруғи, Топилади йўриғи, Келса эрининг уруғи, Бўлар юрак буруғи.* Мақол; 2) *кўчма дағл. мужмал одам.*

БУРУҚСАМОҚ 1 Паға-паға бўлиб чиқмоқ, кўтарилмоқ (тутун, чанг ва ш. к. ҳақида). *Мўридан буруқсаб тутун чиқаётир.* ■ *Баъзи уйлarning мўриларидан буруқсаб чиққан кулранг тутун эринчоқлик билан осмонга ўрмаларди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Тутаб ёнмоқ, тутамоқ; куюқ тутун чиқармоқ. *Самовар буруқсаб кетди. Ҳазон буруқсаб ёнмоқда.* ■ *Олов, қора тутун буруқсаб турибди.* Шухрат, Умр поғоналари.

3 Анқимоқ, гуркураб тарқалмоқ (ҳид ҳақида). *Сочингдан буруқсар эди сунбулнинг иси.* Ф. Фулом.

4 *кўчма* Ичдан чиримоқ, сасимоқ, инкирозга юз тутмоқ. *Мақсумжоннинг сўзидан қандайдир тутуриқсизликнинг ҳиди буруқсаб турибди.* Файратий, Довдираш.

5 *кўчма с. т.* Ножўя, бўлмағур гаплар гапирмоқ, алжимоқ.

БУРЧ 1 Адо этилиши, бажарилиши мажбурий бўлган вазифа; мажбурият. *Ватанпарварлик бурчи. Виждон бурчи. Ҳизмат бурчи. Ҳарбий бурч.* ■ *Оналик — хотин-қизларнинг энг муқаддас бурчи деб қаралади.* «Саодат». *Ерли халқ тилини билиш ўша яшаш жойини инъом этган маҳаллий халққа нисбатан инсоний бурч ва ҳурмат ҳамдир.* «Саодат».

БУРЧ 2 1 айн. **бурчак 2, 3.** *Казарма қоронғи, унинг бир бурчида кичкина чироғ милтиллар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Шийпоннинг нариги бурчида эса Қобул Комилович соқолини қиртишлаш билан овора.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Чекка, чет. *Ошиқ-маъшуқларга дунёнинг нариги бурчи ҳам бир, оғайни.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Олдинги тишлари тушганидан, лабининг икки бурчи кириб, юзининг бурушиқлари билан туташиб кетган.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Бу Шарқ кичик эмас, бурчдан бурчига Аранг ярим кунда етади қуёи.* Ф. Фулом. *Биз тўқиган рўмолнинг Гуллари бор бурчида.* «Қўшиқлар».

БУРЧАК 1 мат. Бир нуқтада кесишган икки чизиқ (ёки нур) ҳосил қиладиган оралик, текислик; шундай текислик турли ҳодисалар ўлчови сифатида. *Бурчак даражалар билан ўлчанади. Тўғри бурчак. Ўтмас бурчак. Ўткир бурчак. Бурчак боши. Мўлжалга олиш бурчаги. Кеманинг курсдан оғиш бурчаги. Нурнинг тушиш бурчаги қайтиш бурчагига тенг.*

2 Нарсаларнинг томонлари, қирралари кесишган жой; бурч. *Дафтарнинг бурчаги. Столнинг бурчаги.* ■ *Тўрт бурчагига кўк, бинафша, шафтолиранг ипақлар билан гуллар тикилган.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Хона, бино, ҳовли ва ш. к. нинг ички деворлари туташган жойи ва унинг атрофи. *Ҳовлининг бурчаги. Айвоннинг бурчаги. Кўрғоннинг бурчаги.* ■ *У кўзларини бурчакка тикканича, қимирламай ўтирарди.* С. Зуннунова, Олов. *Мен ҳужранинг бурчагида турган қанордаги сомон устига чиқиб, донг қотиб ухлаб қолибман.* Файратий, Унутилмас кунлар. *Кампирнинг амру фармони билан уйнинг етти бурчагига етти шам ёқилди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

4 Кўчалар, йўлларнинг кесишган жойи; муюлиш, мулош. *Бизники мана шу бурчакдаги эшик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *кўчма* Чекка, чекка ер, тараф, томон; овлоқ, панажой. *Дунёнинг у бурчагига боришга розиман.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тоғнинг ҳар бурчаги ва ёнбағридан акс садо келиб, дарани ларзага келтирди.* С. Айний, Дохунда. *Ҳар зумда дунёнинг бурчакларига Хабарлар жўнайди қатор ва қатор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ҳасанни Сафарқул бир бурчакка олиб бориб, нима хусусидадир у билан гаплаша бошла-*

ганида, *Кутбия* учун тинч нафас олишга, *озод гапиришга* фурсат топилди. С. Айний, Куллар. *Шу чоққача қайси бурчакда моғор босиб ётган эдингиз?* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

6 Саноқ сонларга қўшилиб, қўшма сўзлар ясади, мас., *учбурчак, тўртбурчак, бешбурчак.*

БУРЧАКЛИ Бурчаги мавжуд. *Тўғри бурчакли учбурчак (мат.).* ■ *Кампир Эргашнинг қўлидан уч бурчакли кўк конверт билан телеграммани олиб, бағрига босди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Чол вафотидан уч кун ўтгач, у ётган жойдан, тупроқ ичидан уч бурчакли тумор топилди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

БУРЧАКТИШЛАР зоол. Танглай тишлари бурчак шаклида қайрилган думли амфибияларнинг бир тури.

БУРЧЛИ Бирор бурчи, мажбурияти бўлган; қарздор. *Мен сизнинг олдингизда бурчлиман.* ■ *Муҳаррир ҳар кун газетига бир мақола ёзишга бурчли.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БУРЧОҚ Дони қора-кўнғир рангли, озуқабоп бир йиллик дуккакли ўсимлик ва унинг дони.

БУРЯТ(ЛАР) Бурятиянинг туб аҳолиси бўлган халқ, бурят халқи. *Бурят аёл. Бурят тили. Бурят санъати.*

БУРҚИМОҚ айн. **бурқирамоқ.** *Машиҳадий кимдан ранжиса, ўша соатда бир ҳажев ила ўз «душман»ни сўз балчиғига шундай булғайдики, ўқиркансан, энг чиркин ҳид бурқиб туради.* Ойбек, Навоий. *Узоқда, кўзга хира чалинган тепаликнинг орқасида қора, қуюқ тутун бурқиб, ҳавода оғир кезарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ертўланинг мўрисидан бурқиб, Тупроқ уюмларин оралар тутун.* А. Мухтор, Асарлар.

БУРҚИРАМОҚ 1 Паға-паға кўтарилмоқ, буруқсамоқ, бурқимоқ. *Мўридан бурқираб тутун чиқаётир. Бурқираб чанг кўтарилди.* ■ *Телпаги тагидан қозон қайнаётгандай буғ бурқирайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қуёш уфқ қоққасида бурқираб ётган губор ичига кирди.* «Ёшлик».

2 Анқимоқ, гуркураб таралмоқ (ҳид ҳақида). *Ошихона томондан бурқираб сомса ҳиди келди.* Ойбек, Улуг йўл.

БУРҚСИМОҚ айн. **бурқимоқ.** *Хиёл нарида оппоқ тўзон бурқсиб кўтарилди.* «Ёшлик».

БУРҚУТ(ЛАР) этн. Мўғулларнинг туркийлашган уруғларидан бири.

БУРҒИ тех. Кончиликда, геологик қидириш ва ш. к. ишларда ерни тешиш, пармалаш учун ишлатиладиган асбоб, парма. *Ер ости сувларидан турли мақсадларда фойдаланиш учун жумҳурият ҳудудида 40825 та бурғи қудуғи қазилган.* «Фан ва турмуш».

БУРҒИЛАМОҚ Бурғи билан ковламоқ, пармаламоқ. *Бурғилаш техникаси.* ■ *Қазии усулларига кўра бурғилаш зарбли, айланма, колонкали бўлади.* «ЎЗМЭ».

БУРҒУ Карнай ёки сурнай шаклидаги қадимий чолғу асбоби. *Сурғлар ноғора ва бурғулар овози остида бог-бўстонларига бостириб кирган ёвни аямай қиравердилар.* М. Осим, Искандар ва Спитамен. *Чамбилбелнинг энг бахтиёр кунда Бурғу чалиб, зар камарни сираман.* А. Шер, Қадимий куй.

БУС-БУТУН 1 Тўлиқ, бекаму кўст, бутун. *Бахтини бус-бутун топгунича то, Нене балоларни кўрган ўзбекман.* А. Орипов, Йиллар армони. *Фақат савоб борки, жаҳон бус-бутун, Фақат савоб борки, азиздир Инсон!* А. Орипов, Йиллар армони.

2 рвш. Бутунлай, тамомила. *Ҳозирги Мирзачўлнинг рухсори бус-бутун бўлакча.* М. Жўра, Қуёшда нур эмтанлар. *Шундан сўнг Обиджон билан алоқам бус-бутун узилиб қолди.* М. Жўра, Ноширнома.

БУТ 1 Тўлиқ, ҳеч қандай камчилиги йўқ; бекаму кўст; етарли; таъмин этилган. *Уст-бошим бут, қорним тўқ, қайғум йўқ.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Бердибойнинг ўз хунарларига тегишли бўлган ҳамма асбоблари бут.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Қорнинг тўқ, устинг бут, ношукурчилигинг бошингни ейди.* «Ёшлик». *Қуш қанотсиз учолмаганидек, машина ҳам ёқилғисиз ёки бирор қисми бут бўлмаса, бир қадам ҳам силжий олмайди.* «Муштум».

Имони бут 1) Оллоҳга, динга ишончи мустаҳкам; 2) виждонли, эътиқодли. *Тилагим: ёшлар асло завол топмасинлар, имонлари доимо бут бўлсин.* М.М.Дўст, Лолазор. **Кўнгли (ёки бағри) бут** Камчилиги йўқ, бахтли. *Назар акам етим ўсмаган, бағри бут одам, лекин шундай бўлса-да, негадир унга раҳмим келади.* М.М.Дўст, Лолазор. *Токи унинг [Мухсиннинг] кўнгли бут бўлсин, умр дафтарига доғ тушмасин..* М.М.Дўст, Лолазор. **Нони бут** Тирикчилиги тўлиқ таъ-

минланган, рўзгордан камчилиги йўқ. *Нони бут кишининг сўзи ҳам бурро.* Ф. Фулом.

2 Синмаган, бутун, шикастланмаган, соғ. *Сунг қўл-оёқларини ҳаракатлантириб кўрди. Шукур, авзойи бадани зирқираб оғриб турса ҳам, суяклари бутга ўхшайди.* «Ёшлик». **Бут қилмоқ** Ўз ҳолига келтирмоқ, бутун қилмоқ. *Коса синди. Энди уни бут қилиб бўлмайди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. [Саидхон] *Икки нарчани бир-бирига улаб, бут қилиб кўрди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка. **Тўрт (ёки чор) ишкали бут қ. чор.**

БУТ II 1 с. т. Икки оёқ ораси; чот. *Олақаргага етаман деб, чумчуқнинг бути йирилибди.* Мақол. ■ *Тезроқ юраверинг, Исоминиб, бутингиз йирилмайди, — деди Зумрад.* Аёллар гуруллаб кулди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Ойим челакини бутига қистирганча, зирллаб турган елинга яна қўл чўзди.* Ҳ. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

2 шв. Оёқ, пут. *Наби Фарҳоднинг қўл-оёғига боғлазан оддий кишанни ечди ва бўғовли кишанлардан бирини олиб, унинг бути ва бўйнига урди.* С. Айний, Қуллар. *Зўр деган девлар йиқилиб қолди, Икки бути товдай бўлиб.* «Маликаи айёр».

БУТ III [ф. بۈت — санам; гўзал] дин. 1 айн. санам. *Бу йўллар кўп қадим йўллардир, Конфуций, шомоний, ислом ва будда, Бут ва тасбеҳ юкланган қарвон.* Ф. Фулом. *Балки у Буддани бутга алишмас, Космос мўъжизасини англамас балки..* А. Мухтор, Асарлар.

2 с. т. Хоч (крест) шаклидаги нарса; хоч, салиб. *Отряднинг ўликларини тўплаб, қайинзордаги қабристонни ёғоч бутлар билан тўлдириб кетишдан бошқа шोजи йўқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУТА [ф. بۈتە — бута, бутазор; нақш, расм] **1** Тагидан шохлаб ўсадиган майда пастак дарак. *Пича юришгач, уларнинг кўзларига қайин ўт ва сийрак буталар ўсган катта сайхонлик очилди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Канизак Сидиқжонни пастга, буталар орқасига тортиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Тунгак орқасидан қулоқлари диккайган қуён найдо бўлди-да, коптокдек сакраб, буталар орасига яширинди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

2 кўча Ўзбек халқ амалий санъатида кўпинча бир тутам ўсимлик гулини ифода этувчи нақш.

БУТАДОР Миллий зардўзликда кийимга гулдасталар ёки буталар шаклида тикиладиган гул шакллари.

БУТАЗОР Фақат бута ўсган, бута ишғол этган ер. *Бақақуруллоқдан чиқилгандан кейин йўл бутазор, қумлоқ, қўриқ ер ва экин майдонларини оралаб кетар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Улар [болалар] нах-тазор, бутазор оралаб, дарё соҳилига чиқдилар.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

БУТАМОҚ I Дарахтнинг кераксиз шох-шаббаларини кесмоқ. *Бутамасанг — мева оз, Бутасанг — ейсан қишу ёз.* Мақол. ■ *Сидиқжон.. шитоб билан дарахт бутар экан, Канизакни излаб, атрофга кўз ташлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Нурхон нарвонга миниб, тут бутамоқда.* О. Ёқубов, Ларза.

2 кўча Кесмоқ, ўлдиarmoқ. *Бой катта бошини кичик қилиб чиққанда, ўйлаб утирмасдан, қўлидаги даскалла билан шартта ўша бошни бутаб ташлабди.* М. М. Дўст, Лолазор. *Тоғай унинг башарасига тикилиб тураркан, кўнглида шу истакни туйди: қани энди бу сурбетни бутаб ташласа..* «Ёшлик».

3 Кийинтирмоқ, устини бут қилмоқ. *Икки-уч кун ичида усти-бошини айтганингиздек бутаб қўяман.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. *..сон-саноқда йўқ кишиларга йил ўн икки ой овқат едириб, уст-бошини бутаб, кийим-кечак берамиз..* М. Уринхўжаев, Унутилмас кунлар.

БУТАФОРИЯ [итал. buttafuori — ташқарига чиқариб ташла, улоқтир] Театр сахнасида ҳақиқий буюмлар, жиҳозлар (масалан, ҳайкал, мебель, идиш, тақинчоқ каби) ўрнида қўлланадиган ясама нарсалар, воситалар.

БУТ-БУТУН **Бутун I** с. куч. *Бут-бутун этик. Бут-бутун қоп.* ■ *Республикамизда кишиларнинг меҳнат севинчи, оила тўйинчи, доврўғ-шони, бут-бутун нони — ҳаммаси пахтадан.* Газетадан.

БУТЕРБРОД [нем. Butter — ёғ + Brot — нон] Устига сариёғ суртилган ёки пишлоқ, колбаса япроғи қўйилган бир кесим нон. *Бутербродни паққос туширяпман-у, у киши булсалар, ҳеч нарсага қарамасдан, яна тайёрлаб келятилар.* Газетадан. *..буфетга қора ва қизил юкра суртилган бутерброд.. келди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

БУТИЛКА [лот. butticula < buttis — бочкача] Бўғзи тор шиша идиш. *Ярым литрли бутилка. Бир бутилка лимонад.* ■ *Сухбат*

қизиб борарди. Чойнак-пиёлалар ўрнига бутилка, рюмкалар келтирилди. «Муштум». 1804 йили Париж кўчаларидан бирида турли озиқ-овқат бутилка ва қутиларда сотиладиган дўкон очилди. «Фан ва турмуш».

БУТИЛКАДОШ Спиртли ичимликларни биргаликда ичувчи. Бу зўравоннинг турқи бутилкадошиникига сира ўхшамайди. Газетадан.

БУТИРОМЕТР [юн. butyron – ёғ, мой + metron – ўлчов] Сут таркибидаги ёғ миқдорини аниқлайдиган асбоб.

БУТИФОС ким. Ғуза баргини тўкишда (туширишда) ишлатиладиган қўланса ҳидли, оч сариқ рангли суюқлик, дефолиант. Илдишни кемирган бузоқбошисимон, йўқолсин бутифос! Ҳаёт давом этсин! Газетадан.

БУТКУЛ рвш. Бутунлай, тамомила, батамом, фақат. Дадам буткул бошқа бир дунё. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Аскияга жуда уста экан, оламда дард нима, ўлим нима эканини буткул унутиб, роса кулишдик. А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Хотинимдан ҳам, буткул рўзғоримдан, умуман дунёдан, яшаб ўтган умримдан розиман. М.М.Дўст, Лолазор. Атроф буткул тош, сувдан асло нишон йўқ. «Шарқ юлдузи».

БУТЛАМОҚ 1 Чаласини, камини, етмаганини тўлдирмоқ, расоламоқ, бекаму кўст қилмоқ. Агар бошқа одам бўлганда, Маҳмудага тўғри йўл кўрсатар, рўзғорини бутлаб олишни ўргатарди. Газетадан. .. Мамадалижон, манам дунёни боумид, Аҳмадхўжам билан Ҳамзахўжамга бисот йиғиб, тўй анжомини бутлаб қўйганман. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 кўчма Кийинтирмоқ, ясантирмоқ. Хотинга хуррият – қорнини тўйғизиш ва эгини бутладир. «Муштум». Оламнинг эгини бутлаш – Ўзбекда шудир матлаб. А. Орипов, Йиллар армони.

3 Бутунламоқ; бирлаштирмоқ. Кеч бўлсада, икки синиқ кўнгли бутланди. «Саодат».

БУТЛИК Бутунлик, бекаму кўстлик; расолик, мукамаллик. Саранжом-сарипта ясалган уй. Бир қарашдаёқ рўзғор бутлиги сезилиб турибди. «Шарқ юлдузи». Нима, менинг мафқурам бутлигига ишонмайсанми, ука? М.М.Дўст, Лолазор.

БУТОҚ 1 Дарахтнинг танасидан ёки йўғон шоқларидан тармоқланиб чиққан ён шоқ. Қуш бутоққа сиғинар, Одам – Ватанга.

Мақол. ■ Дарахтларнинг бутоқларида қушлар чуғур-чуғур сайрай бошладилар. «Ёшлик». Юлғуннинг қовжироқ бутоқларини териб, гулхан ёқди. С. Сиёев, Аваз.

2 кўчма Тармоқ, шохобча; поғона; авлод. Сомонийлар шажарасининг сўнги бутоғи бўлган подшо Нух бин Мансур касалманд одам эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

БУТОҚ ОТМОҚ 1) айн. бутоқламоқ; 2) кўчма ажралиб чиқмоқ, тармоқланмоқ. Қишлоқ ўртасидан ўтган катта йўл бутоқ отиб, далаларга туташган. Й. Шамшаров, Боғбон.

БУТОҚЛАМОҚ Бутоқ чиқармоқ, шохламоқ.

БУТПАРАСТ [ф. بٲرست – бутга сиғинувчи; мажусий] Бутга, санамларга топинувчи. Маликнинг бутпараст эди. «Баҳром ва Гуландом». Малик Ҳоқон бутпарастнинг закотчилари келди. «Баҳром ва Гуландом».

БУТПАРАСТЛИК Бутга, санамга чўқиниш, топиниш, сиғиниш.

БУТСИ [ингл. boots – ботинка] Футбол ўйинида кийиладиган қаттиқ тумшуқли ботинка. У [Жамол] спорт майдонидан яқинда қайтганга ўхшайди: оёғидаги бутсиси, эгинидаги қизил тўр кўйлагини алмаштирмабди ҳам. С. Анорбоев, Меҳр.

БУТУН 1 Синмаган; синдирилмаган; шикастланмаган; синиқ-мертик жойи йўқ. Бутун нон. Бутун коса. Бутун гишт. ■ Мураббия ҳалиги қўли синган қўғирчоқни олиб, ўрнига бутун қўғирчоқни ётқизиб қўяётган экан. Ойдин, Болалик уйда ғийбат йўқ. Улар синиқ жомашовни ҳамон бутун жомашов демоқдалар. «Муштум». Кўприк бутунми ёки мажақлаб ташландими – бу унга қоронғи. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Сиртим бутун бўлса ҳам, ичим тутун. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Йиртилмаган, тешилмаган, йиртиқ жойи, тешиги йўқ. Бутун калиш. Бутун қоп. ■ Арслоннинг уша тўни ҳали бутун, эскирмаган. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Қудандани ўйлаган ойим сенга бутунгина маҳси ҳам кийгизиб юбормабди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бузилмаган, очилмаган; яхлит. Бутун консерва. ■ Бой айтади: -Бутун бергин пулимни, Кўп сўйлатиб қичитмагин тилимни. Эргаш Жуманбулқул ўғли.

4 Расо, тўлиқ. Эси бутун одам. Ҳайр қилсанг, бутун қил. Мақол. ■ Орзигул опамнинг

онаси: «Насибанг бутун бўлсин, болам» деб, дадамга нон тишлатди. С. Сиёев, Ёруғлик.

5 мат. Каср қисми бўлмаган. Бутун сонлар. Икки бутун ўндан беш. Беш бутун бир тақсим икки.

6 Бор(и), борлиқ, барча, ҳамма. Бутун шикониятлардан фойдаланмоқ. Воқеани бутун тафсилоти билан айтиб бермоқ. Бутун куч, бутун ғайрат улуг вазифаларни бажаришга қаратилган. ■ Унинг бутун вужудидан ёшлик, навқиронлик, балоғат тантанаси акс этиб турарди. С. Аҳмад, Уфқ. Бутун борлигидан гутиллаб хушбўй атирнинг ҳиди ҳам келиб турибди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

7 Ўрин, жой, макон билдирувчи сўзлар билан келганда, уларни таъкиллаб ёки бутунисича, яхлит кўрсатиш учун хизмат қилади. Бутун бир институтда ундан чиройли қиз йўқ эди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Ошнинг ҳиди бутун уйни тўлдирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Тош фонуслар парпираб ёниб, бутун боғни чароғон қилиб турибди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Собир бутун дунёни унутганди, унинг атрофида қоғоз, қалам ва айтмоқчи бўлган сўзлардан бўлак ҳеч нарса йўқ эди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Бу кўзлар учун бутун оламни ҳада этса арзирди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Бутун Фарғона водийсида Чортеракдан олдин ўрик пишмайди. С. Аҳмад, Уфқ.

8 Ўрин, жой, макон ёки кишилар жамоасидаги барча кишиларни билдиради. Азон паллада бутун Қорабулоқ тоққа жунади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бутун Яккатут, балки бутун олам уйқуға чўмганди. Н. Фозилов, Дийдор. Бугун Чимён қишлоғини бутун мамлакатимиз билади. Газетадан. Ердан қор кетиши билан кўчиб келиб, бутун ошла чумолидай ишлар эдик. Ойбек, Танланган асарлар.

9 Вақт, муддат билдирувчи сўзлар билан келиб, шу сўз орқали ифодаланган вақт, муддатнинг бошидан охиригача бўлган чегарасини, оралгини ифодалайди. Бутун йил. ■ Қутидор эса бутун кун меҳмонхонасига келиб-кетиб турган кўнгул сўровчи ошна, ёрдустлари билан овора бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эрталаб далага жунайдди. Бутун кун ер ҳайдайди. Ойбек, Танланган асарлар. Бутун умр елкаларидан обкаш тушмаган. С. Аҳмад, Уфқ.

Бағри бутун 1) армонсиз, бахтли, камчиликсиз, тўқис. Дунёда бир бағри бутун киши йўқ экан-да, Ҳар кимнинг юрагида бир андух. Мирмуҳсин, Меъмор; 2) бола-чақаси, яқин кишилари ўз олдига бўлган. - Болаларингизнинг дийдорига тўйдингизми? — деб сўради Эйтибор она. - Раҳмат, айланай Эйтиборхон, бағрим бутун бўлиб қолди, — деди Роҳатбиби. Ҳ. Ғуллом, Машғал. Бечора дадаси, тўй қилсам, ичкюёв бўлса, бағрим бутун, уйим обод бўлиб қоларди, деб ният қиларди. С. Аҳмад, Уфқ. Бир бутун Яхлит ёки бўлинмайдиган. Бир бутун қилиб ясалган деталь. ■ Тиктепа ерларини бириктириш, орадаги чегараларни бузиб, бир бутун қилиш қийин гап эмас. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. Бутун бошли Катта, бутунлай; катта бир. Бўри увлаб, тикан чатнаб ётган ташландиқ жар-жилғалар ўрнида бутун бошли янги шаҳар барпо этилди. Ж. Холқосимов, Янги уйлар муборак. Янги ерлар очилиб, бутун бошли янги хўжаликлар ташкил топди. «Ўзбекистон кўриқлари». Мен сендайлигимда бутун бошли оилани тевратганман. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Нони бутун Ризқ-насибали, тўқ, фаровон яшовчи, ҳеч нарсдан камчилиги йўқ. - Худонинг ўзи азалдан шайдларнинг нонини бутун қилган, — деди Фозил ака. Н. Сафаров, Оловли излар. Сартарош у дунё, бу дунё хор бўлмайди. Ҳамма вақт нони бутун. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Эси (ёки ақли) бутун Эс-хуши жойида, ақли. Ҳар ҳолда, эсинг бутун-да, қурғур. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Ўқимаган бўлсанг ҳам, ақлинг бутун йигит экансан. П. Турсун, Ўқитувчи. Тегирмондан (ёки тегирмонга тушса) бутун чиқади Жуда эпчил, уддаборон; ҳар қандай мушкул аҳволда ҳам ўзини йўқотмайдиган одам ҳақида. Йигитмисан йигит! Кучли, тегирмондан бутун чиқади. А. Мухтор, Туғилиш. Ҳақимовни Сарюсиёда «тегирмонга тушса, бутун чиқади», дейишади. «Муштум».

БУТУНИЧА рвш. Бутунлигича, бутун ҳолда, бор бўйича; тўлиқ, батамом. У ўлжасини бутунича ютади. К. Яшин, Ҳамза. Камерон шикастланган меъда ости безини бутунича кесиб олди. «Фан ва турмуш». Очиқиб турган эдим, паловни бутунича ютгим келди. И. Раҳим, Ҳилола.

БУТУНЛАЙ рвш. 1 Тамомила, тамоман, батамом. Бу бутунлай бошқа гап. Сизни бу-

тунлай унутибман. ■ Ушига бутунлай шўнғиб кетди. Т. Ашуров, Оқ от. *Дустматов довдираб, бутунлай ўзини йўқотиб қўйди. С. Аҳмад, Уфқ. Унинг овозидаги бу яқинлик Нодирани бутунлай эритиб юборди. С. Зуннунова, Янги директор.*

2 Қатъиян, узил-кесил. *Чекиш бутунлайман этилган. ■ Курбон ота МТСдан жавоб олиб, Капсанчиларга бутунлай кўчиб келди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

3 (бўлишсиз феъллар билан) Сира, асло, ҳеч. *Бутунлай кўрқмайман. ■ Оқила билан Баҳодир бир-бирлари билан бутунлай гаплашмай қўйдилар. М. Жалолитдинова, Кейинроқ.*

БУТУНЛАЙИН *рвш. 1* Бутунлигича, бутун ҳолда. *Фозни бутунлайин пиширма.*

2 Бутунлай, тамоман. *Бутунлайин кетмоқ.*

БУТУНЛАМОҚ *1* Бутун қилмоқ, бутун ҳолга келтирмоқ. *Шаҳарда Шоқир ота деган маҳсидуўзининг дўконхонасида ўз этигини бутунлаб олибди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Камини тўлдириб бут қилмоқ, расоламоқ, бутламоқ.

БУТУНЛИГИЧА *рвш.* Бутун ҳолда. *Дорини бутунлигича ютмоқ. Балиқни бутунлигича қовурмоқ. Бутунлигича сақланган ёдгорлик.*

БУТУНЛИК *1* Бирон-бир шикаст емаганлик, синмаганлик. *Бутунлигини ҳам, синиқлигини ҳам билиб бўлмайди.*

2 Яхлитлик, тўлиқлик. *..бу ўринда шоир учун энг муҳими фикр бутунлиги ва аниқлигидир. «ЎТА». Шохрух мамлакат бутунлигини сақлаш ва ўзига содиқ фарзандларни ўрни-ўрнига қўйиш мақсадида. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 Мукамаллик, тўла-тўқислик. *Пахта деганда юртимизнинг бойлиги, тўкин-сочинлигини, бахтимизнинг бутунлигини тушунамаиз. Газетадан.*

Бир бутунлик Яхлит ҳолда бўлишлик, бўлинмаслик, яхлитлик. *Бош ва орқа мия бир бутунликни ташкил этади. «Анатомия».* **Фразеологик бутунлик тлш.** Маъносини таркибидаги сўзларнинг маънолари асосида изоҳлаш мумкин бўлган луғавий бирлик. *Айрим фразеологик бутунликлар ўзининг эркин уюшмасига жуда яқин туради. «ЎТА».*

БУТХОНА [ф. *پتخانه* — бутпарастлар ибодатхонаси] *с. т.* Бутга сиғинувчилар

ибодатхонаси, черков. *Бутхона қўнғироғи кечки ибодатга чақириб, оғир ва узун жаранглади. А. Қаҳҳор, Томошабоғ. Бутхонадан толган экан бир санам, Олтин билан роп-роса қирқ минг дирҳам. Ҳ. Олимжон.*

БУФЕР [ингл. *buffer, buff* — зарбани юмшатиш] Транспорт воситалари (локомотив, вагон, автомобиль)да пайдо бўладиган зарбаларни юмшатиш учун ўрнатиладиган, одатда пишиқ пўлат, резина ёки пластмассадан тайёрланадиган мослама. *Паровоз узоқ гудок бериб, жойидан қўзгалди. Вагонларнинг буферлари ғижирлаб, поезд яна ел қувиб учди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Бетон тўсин қийшайиб, буфер теккан жойнинг симлари чиқиб қолган эди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. Буферларнинг бир-бирига урилишидан ҳосил бўлган овозлар бирданига тиниб қолди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

Буфер давлат сиёс. Ўзаро зиддиятда ёки уруш ҳолатида бўлган йирик давлатлар ўртасидаги ҳарбий жиҳатдан заиф, ҳудудий жиҳатдан кичик давлат.

БУФЕТ [фр. *buffet* — стол] *1* Идиш-товоқ, мева-чева, ичимлик ва ш. к. сақланадиган махсус жавон (шкаф). *Латифат буфетдан гулдор тарелка олиб, ҳужрага кириб кетди. Шухрат, Шинелли йиллар. Зевархон буфетдаги «Чайка» деган шokolаддан олиб, Ашурга тутқазди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

2 Катта ошхона ва ресторанлар, муайян корхоналар қошида ташкил этиладиган, энгил-елпи оватланиш учун мўлжалланган дўкон; тамадихона. *Станция буфетида кунини кеч қилиб, қоқ ярим тунда қайтарди. С. Аҳмад, Уфқ. Тўрахўжа синфдошларини буфетга таклиф этиб, музқаймоқ, сув, ширинликлар билан меҳмон қилди. Д. Нурий, Осмон устун.*

БУФЕТЧИ Буфетда ишловчи савдо ходими. *Буфетчи Розиквой рухсат сўраб, кабинет эшигини очди-ю, бедана юриш қилиб келиб, қўл чўзди. А. Муҳиддин, Чап чўнтак. Савлатидан от хуркадиган йигит кафега кириб келганида, буфетчи аёл кўз қирини ташлаб қўйди. «Мушгум».*

БУФЕТЧИЛИК Буфетчи касби; буфетда ишлаш. *Ўзи [Мусахон] шу яқин ўртадаги разъездлардан бирида буфетчилик қилади. С. Аҳмад, Сайланма.*

БУФФОНАДА [итал. buffonata — ҳазил саҳна томошаси; қизиқчилик] Комик актёрнинг қаҳрамоннинг ўзига хос ташқи белгиларини ўта бўрттириб кўрсатишга йўналтирилган ўйин услуги.

БУХАНКА [ўрта нем. Vochenze — оқ нон ёки лот. focarius — пецда пишган нон] Бир бутун булка нон. *Полвон ҳар ёққа югуриб, бир буханка нон топа олди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Нусратбек магазиндан ярим буханка нон, шакар, сариг'ғ олиб, кулбасига қайтди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БУХГАЛТЕР [нем. Buch — китоб + halter — олиб юрувчи, тутиб турувчи] айн. **ҳисобчи**. Идора, муассаса, корхона ва ш. к. нинг ҳисоб-китоб ишларини олиб боровчи мутахассис; ҳисобчи. *Умаржон Матқулов тутган йўл колхоз бухгалтери Ҳасанбой Раҳимовга ҳам маъқул тушди.* «Муштум». *Чўтини булбул этган, Идорани гул этган Бухгалтерга бир салом.* «Кўшиқлар».

Бош бухгалтер Барча ҳисоб-китоб ишларини бошқарувчи; бухгалтерлар раҳбари.

БУХГАЛТЕРИЯ 1 Ҳисоб-китоб назарияси ва амалиёти. *Бухгалтериядан дарс бермоқ.*

2 Идора, муассаса, корхона ва ш. к. нинг барча молиявий, ҳисоб-китоб ишларини олиб боровчи бўлими ва у жойлашган хона; ҳисобхона. *Бухгалтерия ходимлари. Колхоз бухгалтерияси.* ■ *Гулсум опа Барнони бир кўрай, деб бухгалтерияга кирди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

БУХГАЛТЕРЛИК Бухгалтер, ҳисобчи касби. *Унинг бухгалтерлик ишини молия бўлимидаги ёрдамчи бухгалтер, кассирлик ишини бюджетчилар бажаришади.* «Муштум».

БУХОР: **Бухор сақич тар.** эск. Бухорода тайёрланадиган оқ сақич. **Бухор танга тар.** Бухоро хонлигида зарб қилинган 15 тийинлик танга.

БУХОРИ(Й) Бухорода тайёрланган, Бухорога хос; бухороча. *Токчалар ўртасидаги бухорий сўзана орқасида ноёб газламалар жойланган сандиқ.* Н. Қиличев, Чиғирик.

БУХОР(О)ЧА с.т. Бухоро шаҳрига, бухороликларга хос. *..у этик кийиб, бошидаги бухорча дўпписини салла билан ўраб олди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Билмадим, нима учундир у кишига икки-уч кунга битта бухороча беқасам тўн, мисқоли дока салла, дўппи керак бўлибди.* А. Ҳақимов, Илон изидан.

БУХОРХУДОТ Бухорода 7–8-асрларда мавжуд бўлган Бухорхудоотлар ҳокимлигини бошқарган ҳукмдорлар унвони.

БУХТА [нем. Bucht — қўлтиқ; хавфсиз жой] айн. **қўлтиқ**.

БУШЛАТ [нем. Buschfunk — матрос нимчаси] Матрослар куртқаси. *Бу қишни ҳам солдат бушлатида ўтказадиганга ўхшайман.* С. Анорбоев, Оқсой. *Уиндамай эшик олдида тўхтади-да, негадир, энидаги пахтали бушлатидан чиқиб турган узун қора юбкасига тикилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

БУЮК 1 Ҳажм-ўлчови одатдагидан ортиқ, катта; улкан. *Буюк тоғ. Буюк давлат. Буюк бино.* ■ *Заргаров атрофидаги буюк саҳрони, шу саҳродек чексиз сукунатни сезар, ўзининг беҳаловат руҳи шу бўшиқларни бусбутун тўлдириб тургандек туюларди.* А. Мухтор, Асарлар. *Фарғона канали ўз кўлами билан.. буюк аталмиш ўша каналлардан ўн баравар буюқдир.* С. Аҳмад, Уфқ. *Фалакка бўй чўзган аллақандай буюк қаср рўпарадан намоян бўлиб, Меъморнинг хаёлини олиб қочди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Аҳмад ўзини буюк коинот қаршисида зарранинг миллиарддан бир заррачасидек ҳис этди.* Ф. Музажонов, Ҳиммат.

2 Улуғвор, юксак, тенгсиз, мислсиз. *Буюк, етук одамлар ниҳоятда камтар, камсухан, дилбару меҳрибон бўлишини.. бу доно қиз яхши биларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Буюк воқеалар олдида вақт ўз ҳукмини ўтказа олмайди.* «Саодат». *Инсоният узоқ камолоти жараёнида қўлга киритган буюк кашфиёти — тилдир.* Ф. Саломов, Таржима назарияси. *Баҳор бўйи, ёз бўйи заррама-зарра йиққан бунёдини буюк саховат билан деҳқон этагига тўкаётган мана шу олтин кузда унинг юраги қафасдан чиққан қуш юрагидай яйрай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Азиз, муътабар, муқаддас. *Дунёда ҳеч сўз борми Она сўзидан буюк.* Ҳ. Олимжон. *Биз биринчи навбатда авлодларнинг буюк хотираси олдида қарздормиз.* Газетадан.

4 Буюк (эркаклар исми).

БУЮКЛИК Одатдагидан катталиқ; улуғворлик, табарруқлик. *Инсоннинг буюклиги ақл-идроки билан.* ■ *Муқимийларнинг буюклиги ҳам мана шунда эмасми? Шукрулло, Сайланма.* Унинг [она тупроқнинг] сокингина тин олишида Бордир оналарга хос бир буюклик. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

БУЮМ I Тирикчилик ва рўзгорда иш-латиладиган, керак буладиган ҳар бир нарса. *Рўзгор буюмлари. Заргарлик буюмлари. Чинни буюмлар. Зеб-зийнат буюмлари. Шахсий буюмлар.* ■ *Нури кийинишни, безакни севар эди. Зирак, билагузук, заркокил, қўлтиқтумор, тиллақош, зебигардон каби буюмлардан қути-қути йиққан эди. Ойбек, Танланган асарлар. -Граммфон деган буюмни кўрганмисан ё эшитганмисан? — кулиб сўради Ёрмат. Ойбек, Танланган асарлар. Энди эса ўша тарафга боргиси келиб, бирпас бўлса ҳам туғилиб ўсган уйини, онасининг қўли теккан буюмларни кўргиси келди. С. Аҳмад, Уфқ.*

2 Ишлаб чиқарилган нарса, маҳсулот. *Махсимнинг буюми оғир экан, савил. С. Аҳмад, Ҳукм.*

БУЮР *ив.* Оч биқин. *Шу куни.. жонивор Фирқук сузилиб, буюри-буюрига қапишиб.. Ширвонга кириб борди. «Равшан». Уйқулар қовоққа қотди, Отлар буюрин тортди. «Нигор ва Замон».*

БУЮРМОҚ I I Истак-талабни бажаришга кўрсатма бермоқ; буйруқ бермоқ, амр, фармон қилмоқ. *Иш буюрмоқ. Болани ишга буюр, кетидан ўзинг югур. Мақол. Ишқмасга иш буюрсанг, Сенга ақл ўргатар. Мақол. ■ Унинг нозиклиги, кўҳликлиги хурмати аяб, енгил-елпи ишларни буюрарди. С. Аҳмад, Уфқ. Мен ҳазрати олийлари буюрган мадраса тарҳини чизши билан бандмен. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ҳоким ясовулни чақириб, йўлга ҳозирланишни буюрди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Улимга буюрдингиз, бизнинг нима гуноҳимиз бор экан? «Луқмони Ҳаким».*

Буюринг ёки буюрсинлар I) буйруғингизни бераверинг, буйруғингизни бажаришга тайёрман (тайёрмиз). *Сизга оғир келмаса, бир хизмат топширмоқчиман, уста! -Буюрингиз! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу ишларни менга буюринг, бекам! Мирмуҳсин, Меъмор. ...Жуман писмиққа мурोजаат қилди: -Буюрингиз, афандим! М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) марҳамат қилинг, марҳамат. [Волков:] Афандилар, столга буюрсинлар! Н. Сафаров, Танланган асарлар.*

2 Бирор нарсани тайёрлаб бериш учун мурोजаат қилмоқ; буюртма бермоқ, буюрттирмоқ. *Пальто буюрмоқ. ■ Муҳиддин толеига официант ҳам тез кела қолди. Чой ва овқат буюрди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

Келин пошшага тилла узук буюрдингизми? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Туфлини дарҳол гиламга қўйиб, кийиб кўрди: -Узимга буюртирилгандай! Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

3 Топширмоқ, бермоқ (қонун йўли билан). *Нафақа керак бўлса, даромадимнинг ярмини олин, лекин болани тинч қўйинг. Бермайман, овора бўлманг! -Нега? Болани онага буюради-ку! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

4 *тиб.* Тавсия қилмоқ, ёзиб бермоқ. (дори-дармон, парҳез ва ш. к. ҳақида). *Парҳез буюрмоқ. ■ Фақир бу сабилга оғуштабиз, баважҳ дафъи савдои табиб буюрган. Ҳамза, Танланган асарлар. Менми? Менга нима ром келишини ўзим ҳам билмайман. Лекин докторлар коньяк буюрадилар, майли, коньяк бўлсин. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 Бирор иш, топшириқ билан бирор жойга юбормоқ, жўнатмоқ. *Хушрўй хизматчини ўчоқ боши юмушларига буюриб, чойни ўзи қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўзбек ойим бурчақда бола кўтариб ўтирган Зайнабдан чақалоқни олиб, уни жомни тўкиб келишга буюрди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Хизмат деса жуда абжир бўламан, Нима буюрсангиз, ишлаб келаман. «Муродхон».*

6 Тақдир қилмоқ; хоҳламоқ, истамоқ. *Тангрининг буюргани шу экан. Лекин, Меъмор, сиз яхши одамсиз, дилмига ёқасиз. Мирмуҳсин, Меъмор. -Ўғлим, кўнгиб буюрган ишдан зарури бўлмайди, — деди раис Тошнўлатовга. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

Айбга буюрмоқ қ. айб 2. Айбга буюрмайсиз, ўғлим меъморликни ўргансин, отасидек сангтарош бўлиб қолмасин, дедим. Мирмуҳсин, Меъмор. Ташриф буюрмоқ қ. ташриф. Бир ҳафтадан кейин қиз Жамолзоданинг устaxonасига таширф буюрди. «Ёшлик».

БУЮРМОҚ II Насиб бўлмоқ, насиб қилмоқ, Уялган буюргандан қуруқ қолар. *Мақол. Югурганники эмас, буюрганники. Мақол. ■ Қўша қаринглар. Ўғилларингга ҳам шунақа сарполар буюрсин. Т. Малик, Ажаб дунё. Ўша куни Матпанога ўз тўйи буюрмади. С. Сиёев, Аваз. Ҳўпан ярашдики, қўллуғ бўлсин, буюрсин. «Гулдаста».*

БУЮРТИРМА *айн. буюртма. Буюртирма пальто.*

БУЮРТМА I *от* Бир нарса ясаб, тайёрлаб, ишлаб бериш ҳақидаги топшириқ, талаб. *Буюртма бермоқ. Буюртмалар қабул*

қилмоқ. ■ Тошкентда катта концерт залининг фойесини безашдек катта буюртма ҳам унга топширилди. «Ёшлик». Кўзойнакка буюртма берар экансиз, мос келадиган гардиш танлаш керак. Газетадан. Официантка буюртма олгани келди. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 сфт. Топшириқ асосида тайёрландиган; буюртирилган. Буюртма этик. ■ Кундузнинг онаси азондан туриб, нари-бери ҳовлиларини супуриб, буюртма тўппиларни тикишга ўтиради. Ойдин, Бечора. Асадов ҳафтада уч кун тикувчилик артелида ишласа, тўрт кун уйда буюртма туфли тикади. Газетадан.

БУЮРТМАНОМА Бирор нарсани ясаб, тайёрлаб ёки ишлаб бериш ҳақидаги талаб (таклиф, илтимос) ёзилган расмий ҳужжат, хат.

БУЮРТМАЧИ Буюртма берган шахс ёки ташкилот. Буюртмачилар кўп бўлган кунни [уста] жуда ҳам дилкашлашиб кетадилар. Н. Аминов, Устоз. Султон тандирчи қотирмани яхши кўради. Буюртмачининг аёли эсли бўлса, эрта туриб, қотирма пишириб қўяди. «Ёшлик». Аслида буюртмачи ҳам, ушингни баҳоловчи ҳам, қабул қилувчи ҳам ушанинг ўзи эди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БУЮҚ Қаттиқ совуқ, аёз. Кечга яқин Чирчиқ томондан изғирин турди, буюқларни ялаб, қорини учирди. Буюқ кучайди. Ҳ. Ғулум, Машғал. Опиқ зшиқдан кирган буюқданми ё юраклари чиққанидан, болалар дир-дир титрашар эди. М. Исмоилӣ, Фарғона т.о.

Буюқ урдини ёки буюқда қолдингми кест. Унча совуқ бўлмаса-да, иссиқ кийиниб олган одамга айтиладиган ибора. У, узоқ Фарғона қишлоғининг серқилиқ иқлимни болалигидан билгани учунми, буюқда қолгандай, энига брезент чакмон, бошига наमत қалпоқ кийган. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БУҚА Бичилмаган эркак қорамол. Буқа шохидан илинар, Одам — тилидан. Мақол. ■ Ҳар кунни бир нағма кўрсатадиган буқамиздан хавотирланиб, пода олдиға илгарироқ чиқиб турмоқчи бўлдим. «Ёшлик». Буқа, худди уятчан келинчақдек, ювош тортиб, хонасига кириб кетса бўладими. «Муштум».

Буқа бўйин Бўйин буканнинг бўйнидек йўғон. Буқа бўйин одам. ■ Меҳмоннинг бири афтини буриштириб олган, буқа бўйин одам эди. Э. Усмонов, Ёлқин. Буқа бўйин,

ҳўқиз қорин хумсалар! Чучварани хом санайсиз. «Муштум».

БУҚАЛАМУН [a. بوقلمون — товланувчан; хамелеон] 1 от зоол. Жанубий Осиёда тарқалган, дарахтда яшовчи, судралиб юрвчи, шароитга қараб рангини ўзгартиб турувчи калтакесаксимон жонивор; хамелеон. Назирбой тўғри айтади: ..буқаламун шароитга қараб тусини ўзгартади. Ж. Шарипов, Хоразм. Вой, дийдорингни ел есин-э, буқаламуннинг ўзисан. Т. Тўла, Асарлар. Жаҳоннинг иши худди буқаламунга ўхшайди. Ойбек, Улуғ йўл. Савдогарчилик касби одамни буқаламун қилиб қўяди чоғи. «Ёшлик».

2 сфт. кўчма Ўзгарувчан, бирдек турмайдиган; ранг-баранг. -Бу буқаламун фалакнинг гардишига боқ, чироғим! — деди Шокир ота. Ойбек, Танланган асарлар.

БУҚАЛАМУНЛИК Ўзгарувчанлик, мослашувчанлик; тайини йўқлик, бирдек турмаслик. Мирзонинг бахти учун ҳозирдан бошлаб тадбирлар кўрмоқ зарур. Нечунким, тақдирнинг буқаламунликлари бениҳоятдир. Ойбек, Навоӣ. Алоиддин Маишҳадӣ.. дунёнинг буқаламунлиги ҳақида шиқоятланди. Ойбек, Навоӣ.

БУҚИНМОҚ Пастга эгилиб яширинмоқ, ўзини панага олмоқ, кўринмасликка ҳаракат қилмоқ. Буқиниб, нафасларимизни ютиб туриб, ҳаяжон билан биттадан тош отамиз. Ойбек, Болалик. Кетидан автомат ўқи узилди. Турдиевнинг барини ялаб ўтди, у пастроқ буқинди. Шухрат, Шинелли йиллар.

БУҚОҚ 1 тиб. Қалқонсимон без фаолятининг бузилиши натижасида ушбу безнинг катталашуви билан боғлиқ касаллик; шу касаллик натижасида катталашган қалқонсимон без. Мен жуда-а чарчаганман, биласиз. Олдин шу сабил буқоғимни даволатиб олсайдим. С. Нуров, Нарвон. Малоҳатнинг кўк пиёладан кўра кичикроқ буқоғи бўлиб, шунини ўтган йил кузда кестирган экан. А. Қаҳҳор, Жонғиғон. Нусратбек унинг томоғидаги буқоғига қараб қолди. С. Нуров, Нарвон.

2 Шу касалликка йўлиққан, қалқонсимон бези катталашган одам. Салим буқоқ. Ҳей, буқоқ, бу ёққа қара!

3 Дарахт танасининг зарарланиши натижасида унда ҳосил бўлган шиш, ғурра. Ёнғоқ буқоғи.

БУҚТИРМА айн. биқтирма 1. ..булар [савдогарлар] молларни ўз фойдалари учун буқтирма қилаётгандирлар. Газетадан.

БУҚЪА [а. بقاء — бир бўлак ер; жой] эск. кт. 1 Мадрасаларда фақир ёки қаландарлар учун белгиланган хужра.

2 Фақирона уй, кулба. Алқисса, арақ-арақ тер босиб, буқъага етдим. «Муштум».

БУҒ Суюқлик ёки қаттиқ жисмларнинг газсимон ҳолати. Сув буғи. Симоб буғи. Куруқ буғ (физ.). Буғ кучи (физ.). Буғ қозони (тех.). Буғ двигатели (тех.). ■ Самовардан чиққан буғ уйни тутди. Ойбек, Танланган асарлар. Айвон меҳмонхонадан гушллаб урилган тутун ва қуюқ буғга тўлди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Буғи чиқиб турган Эндигина қозондан олинган, тандирдан узилган, иссиқ. Буғи чиқиб турган сомса. ■ Ҳаммамиз бир пиёла-бир пиёла буғи чиқиб турган сутдан ичдик. Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун. Халил ота катта лаганда буғи чиқиб турган паловни кўтариб, ҳовлига кирди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

БУҒДОЙ Ғалладошлар оиласига мансуб ўтсимон ўсимлик ва унинг дони, ғалласи. Жайдари буғдой. Оқ буғдой. Буғдой уни. Буғдой сепмоқ. Буғдой ўрмоқ. Буғдой нонинг бўлмасин, буғдой сўзинг бўлсин. Мақол. ■ Одам Атонинг ўзлари биринчи марта ер ҳайдаб, буғдой сочганлар. Ойбек, Танланган асарлар. -Бу ерда бизнинг қайроқи буғдойларимиз бор, — деди Анорхон. Ойбек, О. в. шабадалар.

БУҒДОЙЗОР Буғдой экилган ер, буғдойпоя. Буғдойзорга чиққаншдан кейин отни чоптиргим келди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Узоқда олтинланган буғдойзорлар, пахта далаларини шартта кесиб, уфққа санчилган йўллар яптирар. эди. А. Мухтор, Асарлар.

БУҒДОЙИҚ Ғаллагулдилар (буғдойдошлар) оиласига мансуб, ем-хашак учун экиладиган ёки ёввойи ҳолда ўсадиган кўп йиллик ғалласимон ўт. Адир ва тоғларда буғдойиқ ва ҳар хил ўтлар ўсадиган яйловлар бор. «Ўзбекистон географияси». Ётганда буғдойиқнинг изи тушиб қолган ўнг бети ачишарди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

БУҒДОЙКОР 1 Буғдой экувчи, буғдой етиштирувчи. Халқ нонини бут қилган Буғдойкорга шараф-шон. «Ғунча».

2 Буғдой экишга, буғдой етиштиришга хосланган, мосланган. Буғдойкор хўжалик.

■ -Баъзида хўжайинга пул зарур бўлиб қолса, хом-хатала олмаларни аравага ортиб.. буғдойкор қишлоқларга олиб бориб сотиб келаман, — деди Шум бола. Ғ. Фулом, Шум бола. ..республика бўйлаб буғдойкор майдонлар кеңайтирилди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

БУҒДОЙКОРЛИК 1 Буғдойкорлар касби.

2 Буғдой экиш, буғдой етиштириш. Буғдойкорлик билан шуғуланувчи туманлар. Буғдойкорлик хўжаликлари.

3 айн. буғдойзор. Буғдойкорликлар энди пахтага айлантирилса керак. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

БУҒДОЙМАҒИЗ айн. буғдойранг.

БУҒДОЙПОЯ 1 Буғдой ўсиб ётган майдон, ер. Аҳмадҷон ўттиз-қирқ метр наридаги буғдойноя орасида бир немиснинг бошини.. кўриб қолди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. ..ракетачиларнинг буғдойноя билан ҳеч қандай иши бўлмайди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Буғдой пояси. ..офтобли кўчалар, шудгор қилинмаган ерлар, йўнғичқаноя ва буғдойпоялар бир даражада қуриган эдилар. С. Айний, Қуллар.

БУҒДОЙРАНГ Юзи буғдой рангига ўхшаш, қорачадан келган, қорачага мойил. Бу одамнинг туси буғдойранг бўлиб, юзи тўла ва силлиқ эди. С. Айний, Эсдаликлар. Нурратбек эшикка яқинлашганда, машинадан қора атлас кўйлак кийган, буғдойранг юзли аёл тушиди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Раҳимнинг буғдойранг бети жиддийлашган, ақлли, тийрак кўзлари бир нуқтага қадалган. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Новчадан келган, буғдойранг, сочлари тим қора, кўзлари чақнаб турган Зарина ўзининг саҳройи гўзаллиги билан бошқа аёллардан ажралиб турарди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

БУҒЛАГИЧ Буғ сочувчи, пурковчи асбоб. Ем-хашак иссиқ сув буғи билан буғлагичда буғланади. «Зоология».

БУҒЛАМА 1 Буғда пиширилган, димланган. Буғлама кабоб ҳар иккала кастрюлкалар орасида қўйилган сувнинг буғида пишарди. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Шундай усулда пиширилган таом. Манти, хунон, буғлама, чўп кабоб каби тансиқ таомлар борки, булар қасқонда пиширилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БУҒЛАМОҚ I Буғ билан ишлов бермоқ. *Пиллани буғламоқ. ■ Шивитни биласан-ку, шуни зира қўшиб буғлайди. Қайнагандан кейин, зиранинг ҳиди ўтга уннаб қолади. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

2 Ҷраб, буркаб терлатмоқ (даволаш мақсадида).

БУҒЛАНМОҚ I Буғламоқ фл. мажҳ. н. *Сигирларга овқат беришдан илгари ем-хашақ майдаланади ва буғланади. «Зоология».*

БУҒЛАНМОҚ II Буғ чиқармоқ. *Талабалар буғланиб турган нонни бирпасда еб битиришди. Ойбек, Навоий. Баҳор ҳидидан бесаранжом бўлган қарғалар буғланиб турган далалар устида у ёқдан-бу ёққа учарди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Қатл этилганларнинг иссиқ қони майдоннинг тошларига сачраб, совуқда ҳовур чиқариб буғланар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Буғга айланмоқ. *Орол денгизи сатҳидан ҳар йили 60 куб километрга яқин сув буғланади. «Фан ва турмуш».*

3 Буғ билан қопланмоқ, буғга тўлмоқ, буғ босмоқ. *Ойна буғланиб қолди. Уй буғланиб кетди. ■ Буғланиб кетган дераза ортида қамиш томдан сизиб тушаётган томчилар кўриниб қоларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

БУҒЛАНУВЧАНЛИК Мавжуд атмосфера шароитида мумкин бўлган энг юқори буғланишни ифодалайдиган шартли катталиқ. *Бошқа жойларга нисбатан Урта Осиё шароитида буғланувчанлик юқори. «УЗМЭ».*

БУҒЛАТКИЧ физ. Суюқликни буғга айлантириб берувчи асбоб (аппарат).

БУҒЛИ Буғи бурқираб турган; иссиқ. *Мунгли ишинг бўлмаса, Буғли ошинг ташлама. Мақол.*

БУҒРИҚМОҚ Иссиқдан ёки буғдан, тердан шишинқирамоқ, қизариб кўринмоқ. *Носиржон буғриқиб кетган, нақ ёнар эди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Унинг [Маликашоннинг] юзлари буғриққан, оппоқ тирсиллаган билаклари тирналиб, гўза баргига тушган ширадан қорайган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Иссиқдан буғриқиб кетган старшина ювиниб чиққан жангчиларнинг эски кийимларини қабул қилиб, иссиқ уст-бошларни улашарди. В. Ғофуров, Вафодор.*

БУҒРО айн. **бўғра**. Фақат буғролар, яъни туяларгина баҳорнинг бошида хавfli бўлади. М. Осим, Карвон йўларида.

БУҒРОЛАР тар. Қорахонийлар хоқонлиги (X–XI асрлар)нинг ғарбий қисмини хоқон номидан идора қилган сулола хонларининг унвони.

БУҒСИМОН Буғга ўхшаш, буғ тарзидаги, буғга айланган. *Тупроқ қатламлари орасидаги ҳаво билан биргаликда ҳаракат этаётган буғсимон сув сернам жойдан нами оз томонга.. қўзғалади. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.*

БУҒУ Жуфт туёқли, думи калта, боши узунчок, оёқлари ингичка сутэмизувчи ҳайвон (қийикнинг бир тури). *Шимол буғуси. Буғу мўйнаси. ■ Бу бехатар масканда бухоро буғуси, қундуз, қирғовул каби ҳайвонларни кўпайтириш кўзда тутилган. «Фан ва турмуш». Менга тинчлик бермай қийнар Мана энди тушларимда Энасойнинг буғулари. М. Юсуф, Уйқудаги қиз.*

БУҒУЧИЛИК I Буғу боқувчи касби.

2 Буғуларни асраш, боқиш, кўпайтириш билан шуғулланиш. *Шимолда буғучилик жуда ҳам ривожланган.*

БУҒХОНА махс. Буғ ҳосил қилиш жойи; хомашёга ёки маҳсулотга буғ билан ишлов бериш, буғлаш бўлими. *Йўловчи уч сўм тўлаб, кийим-кечакларини буғхонада битдан тозалатиб чиққандан кейингина вагонга қўйиларди. С. Нуров, Нарвон. ..буғхонани кенгайтириш мутлақо қониқарсиз суръатлар билан олиб борилмоқда. Газетадан.*

БУҒХОН [а. بحران — танглик, оғир ҳолат; алаҳлаш] эск. айн. кризис, танглик.

БЮДЖЕТ [ингл. budget — ҳамён, маблағ] **1** иқт. Муайян вақт (йил, йилчорак) учун ишлаб чиқилган, меъёрлаштирилган ва қонуний тарзда тасдиқланган даромадлар ва харажатлар йиғиндиси. *Бюджет йили. Бюджет тизими. Давлат бюджети. Ҳарбий бюджет.*

2 Шахсий қирим-чиқим мажмуи. *Ўқиш даврида менинг ойлик бюджетим уч минг сўмдан ошмас эди. ■ Тўғри, ошлада ошлавий бюджетни бошқарадиган бир киши бўлиши керак. Газетадан.*

БЮЛЛЕТЕНЬ [фр. bulletin < итал. bulletino — кичик хат, варақа] **1** Бирор муассасанинг вақт-вақти билан чиқариб туриладиган босма нашри номи; ахборотнома. *Олий аттестация комиссиясининг бюллетени. ■ Академиянинг ахборот ва бюллетенларида ўзбек диалектологиясига оид 15*

дан ортиқ илмий мақола эълон қилинди. «ЎТА». Токча-токча эски-янги уставлар, луғатлар, бюллетенлар, газета ва ажнабий журналлар ҳам бор. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 Ижтимоий аҳамиятга эга бўлган бирор муҳим воқеанинг бориши ҳақида эълон қилиб туриладиган ахборот. *Валюталар курси ҳақидаги бюллетень.*

3 Маълум шаклдаги сайлов (овоз бериш) варақаси. *Сайлов бюллетени. Бюллетенни сайлов қутисига ташламоқ.*

4 с. т. Касаллик туфайли ишчи ёки хизматчининг меҳнатга вақтинча яроқсизлиги ҳақида тиббиёт муассасалари томонидан бериладиган ҳужжат; касаллик варақаси. *Бюллетень олмоқ. Бюллетень бўйича пул тўламоқ. ■ Махсус комиссия Н. Шодиева-нинг шикоятини текширганда, у ҳақ бўлиб чиқди ва декрет бюллетенига ҳақ тўланадиган бўлди.* «Муштум». - *Орадан икки ҳафта ўтказиб, хабар олгани борсам, Хўжахоновнинг қўлига игна кириб, бюллетенга чиқиб кетган экан, — деди Ўтбосар.* Файратий, Эпчил куёв.

БЮРО [фр. bureau — девонхона, идора; ёзув столи] 1 эск. Баъзи муассаса, ташкилот ва ш. к. да раҳбарлик ишини олиб бориш мақсадида сайланадиган ёки таъсис этиладиган коллегиял орган; шу орган ўтказадиган мажлис. *Бюро аъзолари. ■ Омонов хонадан чиқиб кетган, Муродов бюро аъзоларига мурожаат қилди.* «Муштум». Қодиржон, батафсил сўзлаб, бюрода жуда баҳодирлик кўрсатибсиз. Уйғун, Асарлар. *Бюрода унга жуда кўп саволлар беришди* Г. Нуруллаева, Юрак ёнмоғи керак.

2 Баъзи бир муассаса, ташкилот ёки улардаги бўлимлар номи. *Маълумотномалар бюроси. Машина бюроси. Конструкторлик бюроси. ■ Нормативлар бюросига машина-созликда техник нормалашга доир инженерлар ва техниклар керак.* Газетадан. *Раҳим ака машина бюросига кирди, кўп ўтмай, қўлида бир даста қоғоз билан қайтиб чиқди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *У бир неча йилдан бери Тошкент саёҳат ва экскурсиялар бюросида меҳнат қилмоқда.* Газетадан.

БЮРОКРАТ [бюро + юн. kratos — қудрат, ҳокимият] Ўз вазифасига расмиятчилик билан қаровчи, расмиятпараст, тўра. ..инсоннинг қимматли вақтини ўғирловчи,

сансалорчи, бюрократларга, оловни ўзгалар қўли билан ушловчиларга нега чора кўрилмайдими? «Муштум». ..бюрократ ваддани беради-ю, ўша одамни тамоман унутиб юборади. Ю. Шомансур, Қора марварид.

БЮРОКРАТИЗМ Ишга, ўз вазифасига расмиятчилик ва совуққонлик билан қараш, қуруқ расмиятчилик билан иш тутиш; қоғозбозлик, тўрачилик. *Талаблар вақтида бажариб боришганда, бюрократизм ва сансалорлик аломатларига қатъий барҳам берилади.* Газетадан.

БЮРОКРАТИК Бюрократларга ва уларнинг иш услубига оид, расмиятчиларга хос бўлган.

БЮРОКРАТИЯ 1 айн. бюрократизм.

2 Расмиятчилар, тўралар.

БЮРОКРАТЛАРЧА рвш. Бюрократларга хос услубда, расмиятчилик билан, тўраларча. *Ишга бюрократларча қараш.*

БЮРОКРАТЛАШМОҚ Расмиятчилик, тўрачилик руҳи билан суғорилмоқ, тўралашмоқ, тўрачилик услубида иш юритмоқ. *Бюрократлашган идора. Бюрократлашган раҳбар.*

БЮРОКРАТЛИК 1 Эски ва қотиб қолган услубда иш тутиш; тўрачилик, расмиятчилик. *Бюрократлик биз учун ёт ва зарарлидир.*

2 Бюрократларга хос хатти-ҳаракат, иш; тўрачилик. *Бюрократлик қилмоқ. Ишга бюрократлик билан қарамоқ.*

БЮРОКРАТЧА айн. бюрократларча. *Ишга бюрократча ёндашиш.*

БЮСТ [фр. buste — кўкрак, кўкс < итал. busto — кўкрак < лат. bustum — марҳумнинг қабрига ўрнатилган, унинг белдан юқори қисми тасвирланган ҳайкали] Одам гавдасининг кўкрагидан ёки белидан юқори қисми тасвирланган ҳайкал. *Қаҳрамоннинг бронза бюсти. ■ Хона ўртасига шоирнинг бюсти қўйилган.* Ф. Хусанова, Кўқон адабиёт музейида. *Қумри институт боғидаги профессор бюсти ёнига қўйилган скамейкада китоб ўқиб ўтиришни яхши кўради.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

БЎ унд. с. Моллар (сигир, бузоқ ва б.) чиқарувчи чўзиқ товушни ифодалайди. *Атрофи сим билан ўралган ёзги молхонадаги бузоқ, сигирнинг овозини эшитиб, «бў-бў» деди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

БЎДАНА шв. айн. бедана. *Эшикка чиқса, унинг хуснига маст бўлиб, сўфитўрғай, как-*

лик, бӯдана — жами қушлар беадад сайрашар эди. «Ойсулув».

БҮЁВ 1 Бўяш, ранг бериш.

2 шв. Бўёқ. Бўлар иш бўлди, бўёви синди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

БҮЁВЧИ шв. айн. бўёқчи.

БҮЁЁҚ 1 Бўяш, ранг бериш учун ишлатилган модда; нарсаларга суртилган шундай модда қатлами. *Акварель бўёқ. Мой бўёқ. Кўк бўёқ. Бўёғи кўчган идиш. Бўёқнинг яхисиси — бўзчининг бойлиги.* Мақол. ■ *Турт қадам юриб, сутранг бўёққа бўялган эшик олдига борди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Ҳозиргача ишлатилиб келинган органик бўёқлар ўрнига табиий бўёқлардан фойдаланиши мумкин.* «Фан ва турмуш». *Очиқ пластформаларда зангор бўёқлари ярқираб танклар турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Нутқни безовчи бадий тасвир воситалари. *Гапга бўёқ бермоқ.* ■ *Бу шеърларда табиат ёрқин бўёқларда моҳирлик билан чизиб берилган.* Газетадан. *Навоий йил фаслларининг жонли манзараларини яратди, уларни чизиб давомида алоҳида бўёқлар қидирарди.* Газетадан.

3 Лаб бўёғи, помада. *Қиз қошларига оро беришни тугатиб, энди лабларига бўёқ суртаётган экан.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

Бўлар иш бўлди, бўёғи синди Кимсанинг розилигисиз бўлиб ўтган иш-ҳаракат ҳақида, «энди начора», «энди пушаймоннинг фойдаси йўқ» маъноларида ишлатилади. — *Ке, қўй, Қаршивой! Ўтган гапга саловат. Бўлар иш бўлди, бўёғи синди, — деди Ҳаққул ота қўл силтаб.* Ҳ. Назир, Сув галоси — оқпадар.

БҮЁЁҚДОР 1 Бўёқ берилган, бўялган, бўёқлар билан безатилган; рангдор. *Бўёқли уй.* ■ *Ҳамма меҳмонхоналарнинг ойнавон нақили, бўёқдор эшиклари, деразалари бекик.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Бадий тасвир воситаларига бой; жозибадор. *Бўёқдор тасвир.* ■ *Асқад Мухторнинг «Пулат қуювчи» поэмасининг тили ҳам етарли раво, бўёқдор эмас.* «Ўзбек адабиёти тарихи».

БҮЁЁҚДОРЛИК кўчма, поэт. Услубий бўёққа эгалик, ранг-баранглик. *Ана шунинг учун бу жанр сўзда, образда, шаклда ортиқча мумтозликни, бўёқдорликни талаб қилмаган.* «ЎТА». *Ифодашликка интилиш.. бўёқдорлик сўзлашув нутқи учун характерлидир.* «ЎТА».

БҮЁЁҚЛИ айн. бўёқдор. *Бўёқли эшик. Бўёқли тасвир.* ■ *Мисралар узунлиги оригиналликидан ошмайди, сўзлар эса қисқа, бўртма ва бўёқли.* «ЎТА».

БҮЁЁҚ-СҮЁЁҚ Бўёқ ва шунга ўхшаш пардоз ашёлари. *..бўёқ-сўёқ, майда-чуйда резавор сотиб.. шахарма-шахар кезиб..* «Тоҳир ва Зуҳра». *Қизларга ачинаман. Ҳали она сути оғизларидан кетмай туриб, бўёқ-сўёққа мунча ружу қўйишган-а?* «Ёшлик».

БҮЁЁҚХОНА Бўёқчи усталар ишлайдиган ёки бўяш учун лозим бўёқлар, бошқа хил нарсалар сақланадиган махсус хона; дўкон.

БҮЁЁҚЧИ 1 Ип, ипак ва ш. к. ни бўёвчи, уларга ранг берувчи уста, рангворчи. *Бўёқчининг бўёқчилиги қўлидан маълум.* Мақол. ■ *Синглиси Ойжамол пластмасса цехида меҳнат қилади. Умр йўлдоши Садрия ҳам шу ерда бўёқчи.* Газетадан.

2 Сиркор уста, уй сирловчи, бўёвчи мутахассис. *Саодатнинг назарида бу қўққиларни гўё бўёқчилар атайлаб пушти рангга бўяб қўйганга ўхшайди.* И. Раҳим, Ихлос. *Бунда [институтда] қоровулу ҳовлида ишлайётган бўёқчилардан бўлак ҳеч кимса йўқ эди.* Мирмуҳсин, Умид.

Бўёқчининг нилими Қийин ишни осон фаҳмлаб, тез битириб беришни талаб қилган кишига «бу сиз ўйлагандай осон иш эмас», деган маънода айтиладиган ибора. **Бўёқчининг хуми айнади** Эл орасида таги-тути йўқ «миш-миш» тарқалганда айтиладиган ибора (илгари бўёқчи усталарнинг хуми, нили айниса, ирим учун халқ орасида бирор ёлғон гап, хабарни тарқатар эдилар. Гўё шундай қилинса, бўёқ айнамайди, деб тушунардилар).

БҮЁЁҚЧИЛИК 1 Бўёқчи касби; бўёқ ишлари билан шуғулланишлик. *Бўёқчилик унга ота касб.* *Бўёқчилик ишлари.* *Бўёқчининг бўёқчилиги қўлидан маълум.* Мақол. ■ *Биз бўёқчилик ва дурадгорлик ишларини бажармоқдамиз.* Газетадан.

2 тар. Бўёқчилар дўкони жойлашган раста ёки бўёқчилар ўрнашган маҳалла. *Бўёқчилик маҳалласи.* *Бўёқчилик растаси.*

БҮҶАМА Киши вояга етганда, баданига (қўпинча бет ва кўкрагига) тошадиган қизил бўртмачалар; ҳуснбузар. *Саттор.. бўйсунмаган сочларини сув билан тараб ялтиратиб, пешонасига тошган бўжамасини силайди.* А. Мухтор, Кумуш тола. *Лимон шарбати юзни*

тоза қилади, бўжамаларни даволайди. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БЎЖИ бол. Болаларни қўрқитиш ёки алдаш учун «жин», «ажина» каби маъноларда ишлатиладиган сўз. *Қўғирчоқни бўжи олиб кетди. Бўжи келди, бўжи келди, Чингиз билан Жўжи келди.* Матал. ■ *Ҳа дегани ҳожжиси йўқ, қўрқитгани — бўжиси.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Чолдеворда ётган кўрар бўжини.* «Баҳром ва Гуландом».

БЎЗ I [а. بوز — газлама, ип газлама, бўз] I Хом пишитилган пахта ипидан қўл дастгоҳида тўқилган мато. *Малла бўз. Сўз эмгак бўлар, бўз — қўйлак.* Мақол. *Арқоғини кўриб, бўзини ол, Онасини кўриб, қизини ол.* Мақол. ■ *Бўзчилик бу ердагиларнинг қарийб ҳаммасига ота касб. Аёли чарх йигирса, эркаги бўз тўқирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 сф. Бўздан тайёрланган, тикилган. *Бўз яктак қичитар, яхши хотин тинчитар.* Мақол. ■ *Ноз-неъматнинг кўплигидан бўз дастурхоннинг ямоғи кўринмай кетди.* С. Сиёев, Аваз. *Нигор ойим бўз тўнни текшириб кўрди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЎЗ II Кўкка мойил оқ ранг (асосан, от туси ҳақида). *Бўз от. Бўз тўрғай. Бўз қарчиғай. Бўз эшак. Бўз туя.* ■ *Уктам ёш бўз отда илжайиб турар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *У чорбоғ четидан бўз отни чоптириб чиқдию, бирдан жиловини қўйиб юборди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Сафидан адашган бўз турна бўзлар.* А. Суюн, Олис тонглар. *Катта, кучли бўз эшакни болаларга тутқизиб, дастаси йўғон қамчини катта, жуда кир салласига қистирди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Қўлдан бир киши чиқиб кела берди, қўлида бўз қарчиғай.* «Интизор».

Ранги бўз бўлиб кетмоқ ёки бўздай оқармоқ Ранги оппоқ бўлиб кетмоқ, ранги қув ўчмоқ. *Назокатнинг юзи бўздек оқарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Унинг ранги бўздай оқариб кетган, аъзойи бадани қалт-қалт титрар эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ажабо, бу одам нега қулади, деб афтига қарасам.. ранги бўз бўлиб кетибди!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БЎЗ III: **бўз ер** Экин экишга ярққли, лекин узоқ вақт ишланмай, экилмай ётган ер. *Бўз ерга қадалган чигит бағрига баҳор нафаси тегди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Бўз ерларга сув чиқади, қишлоқ атрофлари, қақир — бўз ерлар кўкаламзор, экинзор бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Бўз тупроқ**

Субтропик ҳудудлар ва яримчўл ерларга хос тупроқ. *Пойлаб деҳқон йўлини, бўрсиллайди бўз тупроқ.* А. Суюн, Олис тонглар. *Гул боғим, боғим-боғим, Боғ бўлган бўз тупроғим.* Миртемир, Асарлар.

БЎЗ IV: **бўз бола** (ёки йигит) Эндигина кучга тўлиб келаётган, турмуш аччиқ-чучугини тотмаган, турмуш тажрибасига эга бўлмаган, хом бола, ўсмир. *Кўпчилигимиз жанг кўрмаган бўз йигит эдик.* Б. Имомов, Ҳорманг, қуролдошлар. *Бўз йигит эмасманми, қон гул этиб мияга урди.* «Муштум». *Сулув қизинг бор бўлса, Бўз болага ёқарсан.* «Шарқ юлдузи». *Шу кичкинагина бўз йигит дилда сунгисиз умидлар бор экан.* Х. Фулом, Машғал.

БЎЗ V Ўтсимон чўл ўсимлиги; чалов.

БЎЗ VI Қаттиқ, уввос йиғи. *Унутмоқ ҳам шунчами, Дунё тўлди бўзимга.* М. Юсуф, Уйқудаги қиз.

БЎЗА I [ф. بوزە — тарикдан қилинган ичимлик] Оқшоқ, тарик, арпа ва ш. к. донлардан тайёрланадиган, кайф берадиган ичимлик. *Бўза солмоқ. Бўза ичмоқ.* ■ [Отам] *Бўза ва мусаллас сингари нарсаларни сира оғзиларига олмас эдилар.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. *Бўза, айрон, қимиз-қимронлар идишларда дастурхонга тортилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БЎЗА II бнк. Фишт териш ёки пойдевор қўйиш учун тайёрланган қоришма.

БЎЗАГАР [ф. بوزگار — бўза тайёрловчи, бўзачи] Бўза тайёрлаш ва сотиш билан шуғулланувчи киши, бўзачи. *Бўзагар Отабекни.. бўзанинг гули билан меҳмон қилар эди.* А. Қодирий Ўтган кунлар. *Шоди бўзагарнинг работида бўза ҳамиша қайнаб ётади.* «Ёшлик».

БЎЗАГАРЛИК I Бўза тайёрлаш ва сотиш билан шуғулланиш.

2 Бўза ичувчилар даврасини бошқариш, даврабошилиқ. *Бўзагарликка бир оғиздан Болибек сўзамол сайланди.* А. Суюн, Олис тонглар.

БЎЗАРМОҚ I Ранги қув ўчиб, оқариб кетмоқ. *Остонада турган аёлнинг сўлгин юзи докадек бўзарди, кўзларида ёш томчилари милтиллади.* Ҳ. Шайхов, Рене жумбоғи. *Тешабойнинг лавлагидай қизариб кетган юзи бирдан бўзарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Сидиқжоннинг ранги бўзариб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Гира-шира ёришмоқ, хира тортиб оқармоқ. *Тонг бузарди. Оламга ёруғлик ёйла бошлади*. Ҳ. Фулом, Сента интиламан. *Осмон бузариб қорарди. Тезда фақат бир юлдуз, у ҳам сунай-сунай деб милтиллаб турибди*. М. Мансуров, Ёмби. *Опоқ қор босган далалар устида бузариб тонг отди*. Ҳ. Фулом, Машғал.

Бўзариб турмоқ Серрайиб, қаққайиб турмоқ; қимирламай турмоқ. *Пича бузариб тургандан кейин Қоражон секин жилди. «Ёшлик». Ибодулла Ботиралининг ёнида индамай, бўзариб турган Бўронбекка хўмрайиб қаради*. Ҳ. Фулом, Машғал. *Бўзариб турмоқдан бошқани билмайди. Энди бу бир Мажнун-да, дейишди. «Баҳром ва Гуландом».*

БўЗАФУРУШ [бўза + ф. فروش – соғувчи] *айн. бўзагар. -Йўғ-э! – деди Самадов. – Ахир, Қушабой бўзафуруш қирқ олтинчи йилда ўлган-ку!* «Ёшлик».

БўЗАХОНА [бўза + хона] *эск. Бўза сотиладиган ёки ичиладиган жой; хона; майхона. Мулла Наби чапани бир йигит бўлиб, кечаси билан бўзахоналарда, чойхоналарда санқиб юрарди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Бу ўтиришдан сўнг у [Отабек] бир ойлаб бўзахонага келмай кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БўЗАХЎР [бўза + ф. خور – ичувчи] Бўза ичувчи; бўза ичишни яхши кўрадиган, бўзани кўп ичадиган. *Бўзагар Отабекни.. оддий бўзахўрлар ёнига ўтқизмай, ўзининг махсус хўжрасига олиб кирар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мен бўзахўр, эски бўзахўр, Қўзаларни синдирган ўғлон. С. Акбарий, Аму билан дардлашув.*

БўЗАХЎРЛИК 1 Бўза ичишга одатланганлик.

2 Бўза ичиш, бўза ичиб кайф-сафо қилиш. *Бўзахўрлик қилмоқ. ■ Уша давралар.. бўзахўрлик, қиморбозлик.. «Шарқ юлдузи».*

3 Эркакларнинг бўза ичиб отамлашиш учун махсус уюштириладиган йиғини.

БўЗАЧИ *айн. бўзагар. Ўзиям қишоғимизда Тиркаш бўзачи зап бўза қилади-да!* А. Суюн, Олис тонглар.

БўЗБОЛА қ. бўз IV. *Унинг изидан бешолти ёшлардаги бўзбола шодон йўрғалаб бормоқда. С. Сиеёв, Аваз. У [Омон] – мактабни эндигина тугатган бўзбола, олис тоғлар орасидаги кичкина қишлоғидан улкан шаҳарга тушиб келди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. Бир куни сизларга ўхшаган бўзболалар*

йиғилиб, қандай қилиб бўлсаям, олмадан олишга қарор қилди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

БўЗДОҚ Кўкқарғалар туркумига мансуб кўчманчи қуш; куркунак.

БўЗЛАМОҚ 1 Ўкириб, уввос тортиб, нола қилиб йиғламоқ, зор-зор йиғламоқ. *Супага чиқиб, чинакамига: –Ота, отажон! – деб бузлади. «Ёшлик». Уларнинг орасида энг кўп бўзлагани кенжа ўғил эди. «Ёшлик». Ҳар водийни бир-бир изладим, Етим қўзи янглиғ бўзладим. Ҳ. Олимжон.*

Бўтадай бўзламоқ Зор-зор йиғламоқ. *У озмунча кўз ёш тўқдими, гоҳ бўтадай бўзлади, гоҳ ун чиқармай, ичида нола тортди. Й. Шамшаров, Довруғ. Ишқингда йиғладим, бўтадай бўзлаб.. «Баҳром ва Гуландом». Ҳолинг кўрса, отанг бўтадай бўзлар. «Баҳром ва Гуландом».*

2 *кўча* Мунгли, дардли товуш чиқармоқ; нола қилмоқ. *Бир шўх бўзтўрғай Фуломжон бошидан кетмай ҳадеб бўзлар, нималардир сўзлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Тўрғай бошлари узра чарх уриб бўзлади. «Ёшлик». Бағримда бўзлайди алданган умид, Бетиним тўлганар ўзини уриб. М. Эгамбердиева, Гулбарг. Хаёллар қошимда Сиз бўлиб бўзлар. Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим. Козимнинг назарида танбур ҳамон ўқиб-ўқиб бўзларди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

БўЗЛАШМОҚ Бўзламоқ фл. бирг. н. *Она-бола узоқ йиғлашдилар, кўз ёшлари битгунча бўзлашдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

БўЗЛИК 1 Бўз ер. *Умумий мажлисда «Ҳақ йўл» деб ном берилган колхоз худди шу куни Қамишқатанинг.. шарқидаги бўзликка ва лалмикор адирга қуш чиқарди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

БўЗЛИК II 1 Бўз болаларга хос хомлик, гўрлик. *Таваккал билан бўлган ишнинг таги яхши чиқмайди, болалар бўзлик қиялтилар. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

2 Юздаги оқ, бўз ранг. *Кечаси гул япроқчаларига қўнган оппоқ қиров қуёш чиққанда аста-секин кўтарилгани санғари, унинг чеҳрасидаги ваҳм бўзлиги ҳам тарқалиб борди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

БўЗНОЧ Мураккабгуллилар (қоқидошлар) оиласига мансуб, пояси қалин тук билан қопланган, сариқ гулли кўп йиллик ўт. *Бўзноч гулларида тайёрланган қайнатма жигар касалликларини даволашда ишлатилади. «ЎЗМЭ».*

БЎЗРАЙМОҚ 1 айн. безраймоқ. Нега хуракка териб ташланган бездек бўзрайиб турибсан? Б. Раҳимов, Мардлар қиссаси. У менга бўзрайиб қараб турди-да, саломимга олик ҳам олмай, бепарволик билан юзини ўгириб олди. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси.

2 Ҳайрон бўлмоқ, анграймоқ. Мирзолар бир-бирига қарашиб олдилар. Шаҳодат муфти бўзрайиб, ҳамроҳига қаради. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Зайнаб ишини тўхтатиб, бўзрайганча Кумушга қараб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЗРАНГ Кўкка мойилроқ бўлган оқ ранг. Дарахтзорлар адоғи бўзранг адирларга тутайиб кетган. Н. Қиличев, Чигириқ. Энди кўзи ҳеч нарсани кўрмас, мияси фикрлашдан тўхтаган, ўзи таг-туғи йўқ бўзранг бўшлиқ аро оҳиста сузиб кетар эди. «Ёшлик».

БЎЗТИКАН Мураккабгуллилар оиласига мансуб кўп ва бир йиллик бегона ўт. ..ўзбек тилида мавжуд қорағат ўрнида смородина, қорақайин ўрнида бук, бўзтикан ўрнида будяк.. деб ишлатишининг нима ҳождати бор? «ЎТА».

БЎЗТУПРОҚ Ўзлаштирилмаган бўз ер, экин экилмаган тупроқ ёки кулранг тупроқ. Ўрта Осиё бўзтупроқларида карбонатлик даражаси бошқаларга нисбатан кучлироқдир. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғуллар.

БЎЗТЎРҒАЙ Чумчүксимонлар туркумининг тўрғайлар оиласига мансуб, бўз рангли, асосан қумлоқ ва шўр жойларда яшовчи қуш. Бунда қушлар учмас гур-гур, Бўзтўрғай ҳам бузламас. А. Шер, Қадимий куй. Осмондаги бўзтўрғай, Бузламасанг на бўлғай? Муштаккина жонингга Қуйламасанг на бўлғай? «Қушиқлар».

БЎЗЧИ 1 Буз тўкувчи қосиб. Бўзчи билганин тўқир, мулла билганин ўқир. Мақол. Бўзчи белбоққа ёлчмас. Мақол. ■ Сафар бўзчи кўзида ёши билан Анварни табрик қилди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Ғалаён кўтарганлар олдида қилч яланғочлаб Ҳорун бўзчи борарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

Бўзчининг моксидай югурмоқ (ёки қатнамоқ) Тўхтовсиз бориб-келиб турмоқ, кўп қатнамоқ; сарсон бўлмоқ. Онажон биринчи ва иккинчи қаватнинг ноқулай зиналаридан бўзчининг моксидай югурди. Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар. Йигитни

қалтироқ босди, кўзлари бўзчининг моксидай югура бошлади. Ҳ. Шамс, Душман.

БЎЗЧИ 2 Зубтумдошлар оиласига мансуб катта япроқли, майда бошоқсимон гулли, кўп йиллик ёввойи ўт. Бўзчининг баргидан тайёрланган дорилар ичак ва мезда яраларини даволашда ишлатилади.. «ЎЗМЭ».

БЎЗЧИЛИК Бўз тўқиш касби; бўз тўқиш билан шуғулланиш. Бобом ҳам бўзчиликни яхши билар эди. Ойбек, Болалик. Бўзчилик — бу ердагиларнинг ота касби. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БЎЙ 1 1 Киши қоматининг баландлиги; гавданинг бошдан-оёқ кўриниши; буй-баст, қомат. Бўйи баланд одам. Бўйи паст одам. Бўйингга қараб тўн бич. Мақол. Ўзига енг бўлмаган ўзгага буй бўлмас, Мақол. Туядай буй бергунча, Нинадай ақл берсин. Мақол. ■ Гулнорнинг бўйи ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоқда, бойвачча.. уни кўз тагига олиб қўйган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Уйингнинг ортидан ўтлар тераман, Бўйингни буйимга тенглаб кўраман. «Кўшиқлар». Кампир кўчага чиққанида, кўча эшигидан бўйи баланд, қош-кўзлари қоп-қора ўғли Қодир кўринди. «Саодат».

2 Юқорига чўзилган қўл баландлиги. Токчага буйим етмайпти. ■ Девор ўлғудай баланд-да, буйи етмади. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Буй бермоқ 1) сувнинг чуқурлигини ўз буйига ўлчамоқ. ..саёзликнинг нариги томонидаги дарё тармоғига тушиб кўрган эди, чуқур экан, буй бермади. Ж. Шарипов, Хоразм; 2) кўчма буйсунмоқ, сўзга, гапга кирмоқ. [Роҳат Шарифга:] Кечирасиз, жазманингизни шу маҳалдан жиловлаб олмасак, кейин буй бермайдиган бўлиб кетади. Уйғун, Хуррият. Бир фалокатни сезган нортая эзасига буй бермай, шаталоқ отиб, уни йиқитибди.. М. Мансуров, Ёмби. Буйи(га) етмоқ Буйи ўсиб, балоғатга етмоқ. Қизинг буйи етса, қизи яхши билан қўшни бўл, Ўғлинг эр етса, ўғли яхши билан қўшни бўл. Мақол. ■ Буйига етган қиз билан йигит бир-бирлари билан топилсалар, бунга ҳеч ким қарши келмайди. С. Айний, Эсдалиқлар. Буй эгмоқ айн. буйсунмоқ. Тураҳоновнинг кўзи олдида.. буй эгмаган Баҳорнинг, мағрур турган Хайрининг юзлари яққол гавдаланди! Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Бир кезлар буй эгмай

келган Сирдарё суви энди жиловланганича пишқуриб, пастга отиляпти. «Ўзбекистон кўриқлари».

3 Тик турган нарсаларнинг баландлиги. Миноранинг буйи. Буйи узун терак. ■ Райондаги мактаб бинолари билан буй ўлчашадиغان мактаб биноси солдик. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Бор буйича қ. бор 1. Буй чўзмоқ 1) буйи ўсиб баландлашмоқ, ўсмоқ; баланд бўлмоқ. Айни гўзалар буй чўзиб қолганда, қора қурт унинг илдизини қирқа бошлайди. Г. Нуруллаева, Сўнгги довон эмас; 2) балоғатга етмоқ. Қиз бола буй чўзиб қолгандан кейин, йигит кишининг унинг уйига ҳадеб келавериши одобга ҳам, ахлоққа ҳам тўғри келмайди: қизнинг боши маломатга қолади. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар; 3) юқорига қўл чўзмоқ, узатмоқ. Кўёшли баҳор эртаси жуда ҳам ёқимлики, юрган сари юргинг келади, гуллаган олма шохларига буй чўзиб, барра майсаларни босиб юргинг келади. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Кўкка (ёки фалакка) буй чўзган Жуда баланд, юксак; улуғвор. Кўкка буй чўзган бинолар. ■ Ерда ёпишиб ётган ниҳоллар, сув берилгач, қаддини ростлаб, кўкка буй чўзди. Газетадан. Қўп қаватли гўзал уйлар кўкка буй чўзиб туради. Газетадан. Янги мадрасанинг пештоқлари ҳам фалакка буй чўзиб турарди. Мирмуҳсин, Меъмор. Одам буйи Одам буйи бараварида, одам буйича. ..одам буйи баланд кўтарилиб солинган каттагина шийпон, атрофи гўлзор. Ойбек, Танланган асарлар. Жўрахон этиб борганда, юздан ортиқ хотин-қиз одам буйи бўлиб говлаб ўсган, кўм-кўк ёввойи ўтга ёпирилган эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Қамишлар икки одам буйи ўсган, поёни кўринмас, шабадада бир оҳангда мунгли шовуллайтиди. Ҳ. Фулом, Феруза. Терак буйи 1) буйи терак билан баравар; баландлиги терак буйига тенг. Мана, кун ҳам терак буйи кўтарилиб қолди. С. Юнусов, Қутилмаган хазина. Зиёбек бой уйдан чиқиб, йўнғичқазорга келганда, кун аллақачон ботиб, ой терак буйи кўтарилиб қолган эди. Н. Фозилов, Дийдор; 2) терак баландлигида. Самолёт терак буйи пасайди. Варрак терак буйи чиқди. Тизза буйи Тиззадан келадиган, баландлиги тиззага етадиган. Уша йили қиш эрта тушиди. Устма-уст ёққан қор икки кунда тизза буйи бўлди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Том (ёки найза, одам) буйи

Ушбу нарсалар буйига тенг. Шу пайт рўпарамдан том буйи бетон уюмлари ортидан лип этиб қулоқчин кийган, узун буйли йигит чиқди. С. Сиёев, Ёруғлик. Нарх-наво ҳар кун том буйи сакраб турибди. Ойбек, Танланган асарлар. Жимжит кечқурун Самарқанддан чиқиб, кун найза буйи кўтарилганда, Темур дарвозасидан ўтди Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Баъзи нарсаларнинг (уй, ер, майдон ва б.) узун томони. Буйи олти метр, эни тўрт метр уй. ■ Унғур энига бир қулоч, буйига бир ярим қулоч қилиб қазилаётган бўлса ҳам.. айтишга осон, қазишга қийин катта унғур эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 Куруқликнинг ариқ, дарё, денгиз кабиларга туташ жойи; қирғоқ, соҳил. Дарё буйи. Сув буйи. Ҳовуз буйи. ■ Элмурод билан Абдуракул йўл буйидаги тепаликка чиқдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Саломатлигини совураётган одам ариқ буйида сув қадрини билмай ўтирган кишига ўхшайди. Газетадан. Рихси хола нафасини ростлаш учун ариқ буйига чўнкайди. С. Зуннунова, Олов. Ҳовузнинг буйида томингиз борми, Ҳастадай турибсиз, ҳолингиз борми? «Кўшиқлар».

6 (3-ш. эгалик аффикси билан) кўм. Давомида; мобайнида. Кун буйи. Йил буйи. ■ Аёл тун буйи азоб чекиб, тонготарга яқин кўзи ёриди. П. Турсун, Ўқитувчи. Кеча кўйлакчан чиқиб, кун буйи совуқ едим. Газетадан. Бирам ширин, асрлар буйи ҳаёт сувици ва деҳқон қўлини кутиб ётган даштадагина шундай қовун битади. Й. Шамшаров, Тошқин.

Буйида бўлмоқ Ҳомиладор бўлмоқ. - Саҳро воқеасидан уч ой ўтганда, буйимда бўлиб қолганига ортиқ гумоним қолмади, — деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шушу, қайтиб буйида бўлмади. Бормаган доктори қолмади. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Қизининг буйида бўлмаётгани Қундуз опани таъшишга солар, кечалари уйқуларини олиб қочарди. Газетадан. Буйи(нгиз) етмайди Улдасидан чиқа олмайсан, қўлинг қисқалик қилади, қаршилиқ қила олмайсан. Биламан, сиз қўрқмайсиз! Суянган тоғингиз баланд! Уртоқ Носировга ҳеч кимнинг буйи етмайди. А. Қаҳҳор, Синчалак. Шу буйи 1) шу куйда, шу ҳолда. Шу буйи тун билан йиғлаб чиқибди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) шундан буён, шу-шу. Шу буйи мен Анварни қайтиб кўрмадим. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Шу буйи бир ҳафта Меъмор уйдан чиқмади. Мирмуҳсин, Меъмор.

БҮЙ II [ф. *بوی* — хид] Хид, ис. Анвар. қизнинг юзидан унди ва унинг тузгиган сочларини туғрилаб, ҳаётбахш кокилларининг муаттар буйини ҳидлади. А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён. *Лолалар яшил майсазор узра буй таратиб, бош эади.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Сув сепилган кўчаларда райҳон буйлари билан қоришиб, тупроқ ҳиди анқиди.* «Саодат».

БҮЙ-БАСТ жуфт. с. Киши гавдасининг тўлиқ, яхлит кўриниши; қадду қомаат, гавда, жусса. *Буй-бастни келишган йигит.* ■ *Буйи-бастингга онагинанг қоқиндиқ бўлсин, Мамадалижон.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Кўз ўнгиди бутун буй-бастни, гузаллиги ва таровати билан Қирмизхон гулдек яшнаб турарди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Акрамнинг дид билан кийиниши, келишган буй-бастни унга ёқар эди.* «Ёшлик». *Зумрадни эслади. Унинг расо буй-бастни, қўралай кўзлари, лўппи юзи, ўнг бетидеги кулгичи.. кўз ўнгидан ўтди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

БҮЙДОР I I Буйи баланд; буйчан, дароз, новча. *Буйдор йигит.* ■ *Бекнинг онаси ўрта ёшлардан ўтган, буйдор, сочлариға сал оқ оралаган нуроний хотин эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Қиз буйдоргина, озғин экан.* Н. Фозилов, Дийдор.

2 Баланд, ўсиқ. *У пайкал четиди гуллаб ётган буйдор ўсимликларға ишора қилиб, гапни бошқа узанга бурди.* С. Нуров, Нарвон. *Электростанциянинг иккита буйдор мури-сидан буралиб-буралиб чиқаётган тутун кулранг осмонда ғойиб бўлади.* Й. Шамшаров, Қахрамонлик йўли.

БҮЙДОР II [ф. *بودار*, *بودار* — муаттар ҳидли; сассиқ ҳидли] Ўткир, муаттар ҳидли, кушбуй. *Буйдор гуллар.*

БҮЙДОШ Буйлари тенг; буйи-буйига мос тушувчи. *Ҳабиба Хатибнинг Қутбия номли қизи билан буйдош бўлиб, ҳар иккилари бу мактабдаги қизларнинг барчасидан катта эдилар.* С. Айний, Эсдаликлар.

БҮЙДОҚ I Уйланмаган, хотин олманган; сўққабош. *Буйдоқ йигит. Буйдоқнинг ақли икки кўзиди.* Мақол. *Ёмон отда юргунча, яёв юрган яхшироқ, Ёмон хотин олгунча, буйдоқ ўтган яхшироқ.* Мақол. ■ *Йигитнинг қўлида гулдай хўнари бор экан, буйдоқ экан, уй-жойи тайин экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бучиройли.. жонон қиз, қурмағур, шаҳардаги ҳамма буйдоқларни миҳлаб, арқонлаб, эгарлаб ташлади.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 кўчма Дайди, бемаҳал эсган. *Нур тўкилан сайҳонда буйдоқ шамол билан уйнаргийёҳлар.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

БҮЙДОҚЛИК Уйланмаганлик, оила-сизлик ҳолати, уйланмаган давр. *Подшонинг буйдоқлигини Оқтош элининг ҳамма қизи ҳам билар эди.* «Муродхон».

БҮЙИМОДАРОН [ф. *بوی‌مادران* — она-лар иси] Мураккабгулдилларға мансуб патсимон баргли, майда тўп гулли, кўп йиллик доривор ўт. *Оддий буйимодарон адир ва қирлар, йўл ёқалари ва ўрмон чеккаларида ўсади.* «ЎЗМЭ». *Буйимодарон патсимон баргли кўп йиллик ўт бўлиб, ер ости поясидан бўғиз барглари ва поялар чиқаради.* «Фан ва турмуш».

БҮЙИНИ I (3-ш. бирл. **бўйни**) **I** Одам ва умуртқали ҳайвонлар гавдасининг боши билан танани бириктирувчи қисми. *Урнини солсанг қўйнингига, Сиртмоқ тушар бўйинингга.* Мақол. *Хотин — бўйин, эр — бош.* Мақол. ■ *Тонгнинг майин шабадаси Нусратбекнинг бўйинларини ёқимли силаб-сийпалади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Тўрткўз бурининг бўйнидан қаттиқ тишлаб, у ёққа-бу ёққа юлқилаб кўрди.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Қора кўзлари учкун сочиб порлайди.* *Кўкраклар баланд. Бўйни оқ марвариддай силлиқ, лаблари эҳтиросли.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Бўйин букмоқ айн. бўйин эгмоқ 4. *Бу даҳшатни, офатни, у, эҳтимол, бир тақдир, бир зарурият.. деб тушунганда, балки камтарлик билан бўйини буккан бўлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бўйин эгмоқ** (ёки солмоқ) 1) бошни қуйи солмоқ. *Иккала от узоқ йўл босиб ҳориганидан, оғир бошларини кўтаришга мажболи келмагандай, бўйинларини эгиб турарди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) кўчма айбини бўйнига олмоқ, айбига иқрор бўлмоқ. *Эгилган бўйинни қилич кесмайди.* Мақол. ■ *Шунда ҳам ўзидан наст деб юрган кишисига бўйин эгисин келмади.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол; 3) таъзим қилмоқ. *Кумуш уялиб, зўрғагина салом берди ва Юсуфбек ҳожининг яқинига келиб, бўйин эгди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Бўйин эгиб ҳаммаси, Таъзим қилиб туради.* «Ойсулув»; 4) бўйсунмоқ. *Душманга бўйин эзма.* Мақол. ■ *Эски раислар бўйин эгармикан бу ёш жувонга.* И. Раҳим, Ихлос. *Эшбоев бу тақабур, безбет болани бўйин эгшига мажбур қилолмаган эди.* «Ёшлик». **Бўйин қисмоқ айн. бўйин**

эгмоқ 2. [Отам] Бир кун эримнинг узоқ саяшга кетганини эшитиб, уйимга етим боладек буйинни қисиб кириб келди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Баъзи асбобларнинг ингичка узунчоқ қисми; бўғиз. *Дуторнинг буйни. Шишанинг буйни.* ■ *Деворига толгул ва буйни узун офтобанинг сурати солинган баланд айвон.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Нўш этиб, уйга келурман, ерда турмайдура оёқ, Шишалар буйни узилсин, бош эгиб қон йиғласин.* Ҳабибий, Девон.

3 *тех.* Ўқ, вал ва ш. к. нинг подшипникка ўрнатилдиган қисми. *Вал буйни.*

Буйин бермоқ Буйсуномоқ, гапга кирмоқ, кўнмоқ. *У бировга буйин беришни ёмон кўради.* С. Аҳмад, Уфқ. *Икки йигит чопа келиб, унинг жиловидан туттишди. Қора Бахмал буйин бермай, силтаб ташларди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. **Буйин бурмоқ** айн. **буйин товламоқ.** *Сал норозилик қилиб, ишдан буйин бурганларнинг боши балога қолар, бундайларга сургул, бадарга доим таҳдид солиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза. - *Сиз, устод, бир нима десангиз, биз буйин бурган эмасмиз, — деди Меъморийнинг чеҳраси очилиб.* Мирмуҳсин, Меъморий. **Буйин сунмоқ** айн. **буйсуномоқ.** *Номардларга асло сунма буйинингни, пуч ёнгоққа тўлдиради қўйинингни.* Мақол. **Буйин товламоқ** (ёки **тортмоқ**) Бирор ишни бажаришдан, унга қатнашишдан бош тортмоқ. *Дарвеш Али қўзғолонини бостиришга Алишернинг ўзини юборинг. Ё Алишер бу ишдан буйин товлайди, ё.. бориб, фитнани бартараф қилади.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Бу подшоҳимизнинг олий фармони, ундан буйин товлайдиганларга у шафқат қилиб ўтирмайди.* К. Яшин, Ҳамза. **Буйин тўлғамоқ** айн. **буйин товламоқ.** *Бизлар ба-маслаҳат нима десак, у буйин тўлғамас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Буйин кўймоқ** 1) кўникиб, бирор ишга кириша бошламоқ. *Ғуломжон сўнги кунларда меҳнатга буйин қўйган бўлса ҳам, энди бундан ўзи қониқа олмади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар; 2) кўнмоқ, буйнига олмоқ, рози бўлмоқ. *Аширбек ноилоҳ жиянларининг гапига буйин қўйди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Бу ишлар худонинг иши, кўн энди, Буйин қўйгин Оллонинг қудратига.* «Юсуф ва Аҳмад». **Буйни боғлиқ** Тутқун, асир; эргаштириб, судраб юрилган. *Буйни боғлиқ ит овга ярамас.* Мақол. ■ **Буйним боғлиқ** ҳам эмас,

ечик ҳам эмас. Қамоқ бўлмаса ҳам, қамоққа ўхшайди. Ойбек, Танланган асарлар. **Буйнига** 1) гарданига, зиммасига, устига. *Катта рўзгорнинг ҳамма гуноҳи раиснинг буйнига..* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Буларнинг барчаси унинг буйнига қарз бўлиб ётарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) виждонига; виждонига ҳавола. *Нима уволи бўлса — ҳақ бўлсин, ноҳақ бўлсин — гувоҳининг буйнига, деб ҳукм қиламан.* «Луқмони Ҳаким». *Мен қўлимдан келганини қилдим, энди [боланинг] уволи сизнинг буйнингизга — ерсиз қоладими, етим бўладими..* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Буйнига арқон солмоқ** Мажбур қилмоқ. *Албатта, менинг буйнимга биров арқон солаётгани йўқ. Тушунган одам [колхозга] киради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Буйнига миниб олмоқ** 1) буйсундириб, измига тушириб олмоқ. *Эркак бошимни эгиб, қайтиб бораманми, унақада хотиним буйнимга миниб олади.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) ишламай-нетмай бутунлай бирорнинг қарамоғига ўтиб олмоқ. *Кампир кўзига ёш олди: — Ўғилнамнинг буйнига миниб олган бу жувонсўхта.* «Муштум». **Буйнига олмоқ** 1) ўз устига, зиммасига олмоқ. [Ҳомид:] *Башарти шу хизматни бажариб беришни буйнингга олсанг, онт билан айтаманки, давлатимнинг ярмиси сеники бўлсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Марғуба оғирликни яна ўз буйнига олмоқчи бўлиб турган эди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Воҳидовга шипшитиб қўйишни мен буйнимга оламан.* С. Зуннунова, Янги директор; 2) рози бўлмоқ, кўнмоқ, кўникимоқ. *Бир гап билан бойлаб бердим қўлимни, Бойлоғиман, буйнимга олдим ўлимни.* «Рустам». *Биз жаллод даррасига, оқ пошшо сурғунига, хон болтасига, тўралар, бойлар калтагига чидашни буйнимизга олганмиз.* С. Сиёев, Аваз; 3) иқрор бўлмоқ. *Саммад, ўзинг гуноҳингни буйнингга ол, шундай қилсанг, жазонг ҳам енгил бўлади.* «Ёшлик». *Бўлди энди, айбни буйнимга олдим-ку ахир.* К. Яшин, Ҳамза. *Ҳамон айбни ўз буйнингизга олмайсиз, астафидулло.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Буйнига осилмоқ** Бировга хиралик қилиб ёпишиб олмоқ. *Бунча менинг буйнимга осилиб олдинг? Буйнига тушмоқ* 1) гарданига, зиммасига, устига тушмоқ. *Башарти мажлисдан ўтказишса, буйнимга катта қарз тушади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Шундай қилиб, мовут менинг буйнимга тушиб турибди, денг?!* С. Зуннунова, Янги директор;

2) далил-исбот билан буйнига куйилмоқ. *Айб кимнинг буйнига тушиди? Буйнига куймоқ* 1) гарданига, зиммасига, устига юклама, топширмоқ. *Мен ҳозир бой билан гаплашаман, ҳовлингни ўзинга қайтартираман, тўй харажатларини бойнинг буйнига қўяман.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *..келган совчиларнинг ўзларига ёқмаганига гуноҳнинг барини Кумушнинг буйнига ағдариб жавоб берар, аммо иккинчи ёқдан тузукроқ жойни кўзлар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) далиллар билан ўз айбига иқдор қилмоқ. *Салим-бойвачча қоғозни қўлда маҳкам сиқиб, гурур билан давом этди: -Бу нарса қўлимдами, ҳеч ким бирон айбни буйнимга қўя олмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёлғон айтмаган бўлса, юзлаштир, буйнимга қўйиб берсин!* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Буйнида(ги)** Гарданида(ги), зиммасида(ги), устида(ги). *Уй-рўзғор, мол-ҳол, бола-чақа — ҳаммаси Холисанинг буйнида эди.* С. Нуров, Нарвон. *Катта синглим Ойшахон тўртинчи синфда ўқийди. Ҳовлини супуриш, идиш-товоқларни ювиш ўшанинг буйнида.* Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб. *Аввало буйнингдади қарзинани уз, ундан кейин кигиз билан бизиз сура-да.* К. Яшин, Ҳамза. **Буйнидан бойлагандай** Бирор иш-амални бажаришга мажбурилик ҳолати; мажбуран, эркисиз равишда; истаб-истамай. **Буйнидан соқит қилмоқ** Қутулмоқ, озод бўлмоқ. *Улар эшакларни буйинларидан соқит қилиш тўғрисида маслаҳат қилишибди.* «Луқмони Ҳаким». **Буйни ёр бермаслик** Буйсунмаслик, ўзига эп кўрмаслик, истамаслик. *Ўқишга буйни ёр бермаган Абдусаттор ёшлигида кўча-кўйда судралиб юрди.* «Гулдаста». **Пўлатжон Абдурахмонов ўз ота-онасига ёрдам беришдан бош тортиб, колхозда ишлашга буйни ёр бермай, текин томоқ излаб, шаҳарма-шаҳар, қишлоқма-қишлоқ дайдиб юрибди.** М. Абдуллаев, Текин томоқ. **Буйни йўғон кўчма** Зўравон, муштумзўр; чапани одам. [Ўғлингизнинг] *Бошига бир мушт уриб, бир бурда қаттиқ нон берадиган бир буйни йўғонга тегмасам, мен ҳам юрган эканман.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Буйни синмоқ** Мағлуб бўлмоқ, енгилмоқ. *Канизлар эса: -Осимжон сўзида туролмади, буйни синди-ку, — деб таъна қилдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БҮЙИН II геог. Сув билан ажралиб қолган қуруқлик қисмларини, ҳатто материкларни бир-бирига қўшадиган тор, узунчоқ

ер бўлаги. *Осиё билан Африка орасидаги Сувайш буйинининг кенлиги 164 км га тенг.* «Табиий география».

БҮЙИН III қ. х. Ҳайдалаётган ер майдонининг у бошидан бу бошигача бўлган масофа (тахминан 120—150 қалам).

БҮЙИНБОҒ I Уй ҳайвонларининг буйнига боғланадиган арқон ёки қайиш.

2 с. т. Галстук. *У ўтар ўз сафида, кийинган содда, Буйинбоғ кўкрагига қандай ярашган.* Миртемир, Асарлар. *Оқ кўйлаги ёқасига каштали буйинбоғини тақди.* С. Нуров, Нарвон.

БҮЙИНТУМОР I Аёллар буйнига тақадиган зийнат буюми.

2 этн. Ичига диний мазмундаги дуо ёзиб солинган тумор. *Буйинтумор ўрнига галстук Бойланади қизлар буйнига.* Уйғун.

БҮЙИНТУРУҚ I қ. х. Омочнинг иш ҳайвони буйнига тақиладиган қисми. *Қаёқ-дандир Қўшоқ найдо бўлди. Қўлида бир тўп каноп ва битта буйинтуруқ бор эди.* Ҳ. Шамс, Жуволдиз. *Ҳўкизнинг гарданига кўзи тушиди: қорамтир жунлар тагида тери кўри-ниб турарди — буйинтуруқнинг ўрни бу.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

2 кўчма Жабр-зулм, асорат, оғир меҳнат. *Мустамлакачилик буйинтуруғи. ■ У икки ярим йил бойнинг буйинтуруғини судради. Нима олди!* Ойбек, Танланган асарлар. *Умр-бод омоч-буйинтуруқни ўз гарданида тортишининг азобини кечирган деҳқонлар кўп.* С. Аҳмад, Сайланма.

БҮЙИНТУРУҚЛАМОҚ Ҳўкизга буйинтуруқ кийгизмоқ. *Шундай қилиб, кўклам бўлди, хўжайин менга хўкизларни буйинтуруқлаб: -Энди қўш ҳайдашга чиқасиз! — деди.* «Эртақлар».

БҮЙИНЧА Иш ҳайвони буйнига хомут остидан кийдириладиган, усти тери, ичига похол солинган ҳалқа шаклидаги от-улов абзали. *Ҳуснибийнинг дадаси Омонбий буйинча тикар эди.* Ф. Фулом, Шум бола. *Тешабой отни дарвоза оғзида тўхтапти-да, буйинчасини ҳам чиқармай, миниб, шаҳар томон босди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Ич буйинча Катта буйинча остидан кийдириладиган юмшоқ буйинча.

БҮЙИНЧАДҮЗ Буйинча тикувчи уста, саррож. *..бозорда ўз маҳаллам, ўртоғим, буйинчадўз Омонбийнинг ўғли Ҳуснибийни учратиб қолдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

БҮЙИЧА кўм. (б. к. сўз билан) 1 Мувофиқ, биноан, кўра. *Буйруқ буйича. Қонун буйича.* ■ У. шарт буйича Шоқосимга оврақат, ётиш учун жувозхона олдидан бир хужра берди. Ойбек, Танланган асарлар. *Бир кун кечаси у [Отабек] янги одати буйича аллақайғқа кетган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу Ўроз ҳар кунги одати буйича, жийдага суялиб, ўзи ясаган кичкина дўмбирасини чала кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Оид, тегишли, доир. *Классик кураш буйича мамлакат чемпионати бошланди. Газетадан. Рота буйича навбатчи, кичик сержант Назаров эштади. Газетадан. Чиннига гул солиш буйича ишларни ишчи-рассом бажаради. Газетадан. Саводсизликни тугатиш буйича ўқиш бир қадар йўлга тушиб қолди. К. Яшин, Ҳамза.*

3 Соҳасида, масаласида. *Ҳотам ака бригадаси мева етиштириш буйича биринчи ўринга чиқиб олди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Станциянинг директори мен эмас, Сизсиз, қолаверса, министрликнинг асарчилик буйича инспектори ҳам сизсиз. «Муштум».*

4 Ҳолатида, шаклида. *Атроф тинч, саҳро яратилган буйича гўё қотиб қолгандай. К. Яшин, Ҳамза.*

5 Худуд-жой номлари билан бирга келиб, ҳаракат, ҳодиса ёки воқеанинг шу жойга тааллуқли эканлигини билдиради. *Туман буйича. Вилоят буйича.* ■ Бултур бутун Ўзбекистон буйича нахтадан рекорд ҳосил олинди. Газетадан. 1985 йили Европа буйича узун мўйловлар орасида биринчиликни олган туркиялик Аюб Тўпчи ўз мўйловини беш миллион лирага суғурта қилди. Газетадан.

Шу буйича айн. шу буйи қ. буй I.

БҮЙЛАБ рвш. 1 Ёқалаб, ёқасидан. *Дарё буйлаб. Темир йўл буйлаб.* ■ Ака-сингил — Олияхон билан Абдураҳмон — Бўзсув буйлаб техникум томон йўл олдилар. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Оёққа елимдай ёпишаётган сўқмоқ буйлаб кетишиди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. Улар Беруний майдонидан ўтиб, кенг ва катта кўча буйлаб кетдилар. Ф. Мусахонов, Ҳури.*

2 Иш-ҳаракатнинг йўналиш, амалга ошиш доирасини, ўрнини билдиради. *Жаҳон буйлаб саёҳат қилмоқ. Дала буйлаб кезмоқ.* ■ Шу кунги Юсуфжон аканинг севиқли шогирдларидан бири Тамарахоним Қрим буйлаб

гастролда эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Она билладики, энди ҳар наҳор Бутун Ватан буйлаб тўлишар баҳор. Ҳ. Олимжон. Эрта-лабки шамол бу қоғозларни чўл буйлаб учира бошлади. С. Аҳмад, Уфқ.*

БҮЙЛАМОҚ I Ўз буйи билан ўлчамоқ, сувни буйламоқ. ■ *Улан эсга келмайди, ўйласам; Қорасув буй бермайди, буйласам. «Оқ олма, қизил олма». Ёр ваъдаси қийин экан, дўстларим, Дарёга ташладим, буйим буйламай. «Қушиқлар».*

2 Бўйини чўзиб қарамоқ; интилмоқ. *Ҳамсоямиз Қулмат полвон бозорлаб келди. Девордан буйлаб, нарх-навони сўрадим. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Қизчадан негадир дарак йўқ. Садбархон айвондан ўша томонга буйлаб кўярди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. Нигора дадасининг ёнига бориб, секин газетага буйлади. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. Узинг яшайтган чаманзордан туриб, олисдаги, энди сенга бегона бўстонга буйлайсан. «Ёшлик».*

3 Сув, йўл ва ш. к. ни ёқалаб бормоқ. *Йўл буйлаб бормоқ. Ариқ буйлаб юрмоқ.* ■ Юринг, ўртоқ, ўйнайлик, дарёларни буйлайлик. «Қушиқлар». *Дунёдаги энг мароқли сайр болалик ишларини ўтказган кўчалар буйлаб сайр этиш бўлса керак. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Йўлчи саватни кафтида тутиб, Калковуз сувини буйлаб, Тахтапул гузарига чиқди. Ойбек, Танланган асарлар.*

БҮЙЛАНМОҚ Ҳидланиб қолмоқ, сасимоқ. *Гушт буйланиб қолибди.*

БҮЙЛАШМОҚ I Бирга айланиб юрмоқ, сайр қилмоқ. *..дарахтларга отларини бойлашиб, иккиси ҳам кўл атофида буйлашди. «Эрвали ва Шерали». У подшо саккизта вазири билан сўйлашиб, йўқ ердаги гапларни ўйлашиб, дарёларни буйлашди. «Луқмони Ҳаким».*

БҮЙЛАШМОҚ II Буй ўлчамоқ; тортишмоқ, мусобақалашмоқ. *Дўстлар билан ўз касбимиз тўйлашдик биз, Баланд-баланд чўққиларни буйлашдик биз. С. Абдулла, Қозоғистон дафтари. Тоғми у дегинг келар ёки хирмон, Кўк билан буйлашувни қилар армон. Газетадан.*

БҮЙЛИ I Муайян буйи бўлган, буйга эга. *Баланд буйли йигит.* ■ Шу пайт кўча бошида ўрта буйли, қотмадан келган бир аёл кўринди. Газетадан. *Кабинетга баланд буйли, нозиккина, чиройли бир қиз кирди. С. Зуннунова, Янги директор.*

БҮЙЛИ П Исли, ҳидли, ҳиди бор. *Муаттар буйли гулар.*

БҮЙРА [ф. *بوریا* — буйра, бордон; қамиш] Тозаланган қамиш чўпидан тўқилган тўшама. Эсларингиздами.. *Зокирхўжа қас-сўблар ғилам устида ўтирганда, биз ўтиришга буйра ҳам тополмас эдик. П. Турсун, Ҳақитовчи. Гадоёбой буйрага чордана қуриб ўтирди-да, фотиҳа қилди. Ҳ. Фулом, Феруза. Толзордаги тепаси буйра билан ёпилган ёзлик чойхонада одам унча кўп эмасди. С. Аҳмад, Сайланма.*

Бир буйра 1) эни-буйи буйра ҳажмича келадиган. *Бир буйра ер. ■ .уйнинг орқа девори бир буйра эни кесиб туширилган бўлиб, қорайиб кўринарди. А. Қодирий, Ҳатган кунлар. Бир буйра ернинг пичани ўриб олинса, бир машина чиқаверади. М. Аҳмаджонов, Балли, зарбдорлар! Рихсихон бир буйрагина ерга экилган пиёзни ўтоқ қилаётган эди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди; 2) бир буйранинг устига жой бўладиган. *Бир буйра шоли. Буйра пули тар. Эски мактабларда талабалар ўтирадиган буйраларни янгилаш учун вақти-вақти билан ота-оналардан олинган пул. -Чоғимда, пайшанба пули ҳам, сунурги пули ҳам, буйра пули ҳам олмас керак. Ё олармикан-а? - Йў-е, ўлибдими! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳозирги эски мактабларимизда болалар ҳар пайшанба нон ёки ноннинг пулини олиб борадилар. Бундан бошқа буйра пули, кўмир пули.. ҳам бор. Ойбек, Танланган асарлар.**

БҮЙРАФУРУШ [буйра + ф. *فروش* — сотувчи] эск. Буйра сотувчи, буйра тўқиб, у билан савдо қилувчи. *Буйрафурушни ҳам арвоҳ уриб кетди. «Гулихиромон».*

БҮЙРАЧҮП эск. Буйра тўқиш учун ишлатиладиган қамиш чўпи ёки буйрадан синдириб олинган чўп. *Домлани кўз қирлари билан кузатган ҳолда, буйрачўпнинг бир ёнидан жиндек кертик қилиб, кўчқор ясадилар, сўнг иккови «кўчқор» уриштира бошладилар. П. Турсун, Ҳақитовчи.*

БҮЙСАРА айн. **буйсира**. Қандолатнинг қовоғи ҳам очилиб, суратга тушайётган дугоналардай, Барнонинг елкасига елкасини қўйиб, буйсара турибди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.

БҮЙСИРА Буйларнинг паст-баландига амал қилган ҳолда саф тортиш; саф. *Буйсиранинг энг олдида турган қизча.. олдинга чиқди-да, қабрни айланиб ўтиб, қўлидаги*

гулдастани ҳайкал тағига, мармар устига авайлаб қўйди. А. Мухтор, Чинор.

Буйсира бўлмоқ (ёки турмоқ) Буйига қараб саflanмоқ, сафда турмоқ. *Бу мактабнинг талабалари — ўспири йигитлар буйсира (саф) бўлиб, шарқий мақомага гур-гурс қадам ташлаб ўтганда, кўчанинг икки юзини одам тутиб кетар эди. А. Қаҳқор, Ҳатмишдан эртақлар.*

БҮЙСУНДИРМОҚ Буйсунмоқ фл. орт. н. Душманни буйсундирмоқ. *Ўз манфаатларини халқ манфаатларига буйсундирмоқ. ■ У орзуларини, туйғуларини иродага буйсундириб, йўлини ўзгартирар эди. Ойбек, О. в. шабадалар. Кузингни ақлингга буйсундир, бу ҳаммаси ишқ телбалиги. У. Исмоилов, Сайланма. Нарзи ҳақидаги ҳикояни қовуштириш, мантиққа буйсундириш осон бўлмайди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

БҮЙСУНМОҚ 1 Бировнинг буйруғига, топшириғига итоат қилмоқ; йўл-йўриғига юрмоқ. *Кўнчиликка буйсунмоқ. ■ Начора, отанинг ҳукми возжиб, унинг иродасига буйсунмай иложинг йўқ. С. Сиёев, Отлик аёл. Табиатнинг ҳеч кимга буйсунмайдиган, бировдан сўраб ҳам ўтирмайдиган ўз қонунлари бор. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 Тан бермоқ, рози бўлмоқ, кўнмоқ. *Тақдирга буйсунмоқ. ■ -Раис ўз сўзларида шундай ноурин, ноҳақ гапларни айтдиларки, бунга индамай қўя бериш ноҳақликка буйсунмиш бўлар эди, — деди Элмурод. П. Турсун, Ҳақитовчи. Зотан, «фотиҳа» ўқилгандан сўнг, тақдирга буйсунмишдан бошқа чора қоладими — суриштиришнинг бирон фойдаси бўладими? Ойбек, Танланган асарлар.*

3 *кўчма* Тобге, қаратилган, йўналтирилган бўлмоқ, хизмат қилмоқ. *Бутун иш нахтани ўз вақтида йиғиб-териш олиш вази-фаларига буйсунмиш керак. ■ Гапнинг бошқа бўлақларга буйсунмай, эргашмай, ўзаро мослашиб келган бўлақлари бош бўлақ дейишди. «Ўзбек тили дарслиги».*

4 Қарамоғида, раҳбарлиги остида бўлмоқ; итоат қилмоқ. *Қуйи давлат идоралари юқори идораларга буйсунади. ■ У ўзига буйсунган командирларга вазифани содда, равшан тушунтирди. Ойбек, Кўёш қораймас. Ахир, у бевосита юқорига буйсунади. Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.*

БҮЙСУНУВЧАНЛИК Итоаткорлик, тобелик; розилик. *Васила Назаровна бу қиз-*

нинг руҳида бўйсунувчанлик эмас, исёнкорлик борлигини кўриб, тутақиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БҮЙЧАН Буйи, қадди баланд; буйдор, новча. *Буйчан йигит.* ■ Қиз ҳали ёш бўлса-да, буйчан эди. Ойбек, Танланган асарлар. *Жавҳар эса нозик қоматли, оқиш юз, кўзлари чақнаб турган, сочлари жингалак, буйчан йигит.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Ногаҳон фалакка урган каби дук, Сўзсиз қотиб турар буйчан тераклар.* А. Орипов, Йиллар армони.

БҮЙЎСАР с. т. Қўлтиқ остида ёки чов орасида бўладиган без, буйўсар без (эътиқодга кўра, гўё шу безлар шишган пайтда буй ўсар эмиш).

БҮЙҚИЗ Буйига етган, балоғат ёшидаги қиз. *Буйқизларнинг ўсмаю сурма, баргагу тиллақош қутиси ҳам ишга тушиб, неча кун, неча ойлар тўйга тўй, қўшиққа қўшиқ ула-ниб ётди.* Т. Сулаймон, Қорасоч.

БҮКА I Баъзи ҳашаротларнинг тухуми-дан чиқадиган, қўшқанотлилар туркумига мансуб курт (ўқалоқ); ҳайвонларнинг териси остида, ошқозонида, бурнида паразитларча яшаб етиладиган, қўшқанотлилар туркумига мансуб ҳашаротларнинг умумий номи. *Қўй бўқаси. Қорамол бўқаси.* ■ *—[Сигир] Мен этиб борганимча, ўт чимдиб туради, этиб борганимдан кейин, менга бир қараб қўяди-да, худди сағрисига бўка тушгандай, яна ўйнақлаб қочади, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

БҮКА II шв. Сайғоқ.

БҮКАЛАК айн. бўка I.

Бўкалак (ёки бўкалаги бор) бузоқ Териси остида ўқалоғи бор бузоқ. *Ям-яшил қирларда бўкалак бузоқдай шаталоқ отиб юрган бир бола келиб-келиб хумга қамалган юрндай бўлиб қолса.* Ф. Фулом, Шум бола.

БҮКАЛАМОҚ Бўкадан зарарланиб, касал бўлмоқ ёки ирғишламоқ (от, мол ҳақида). *Фафлатда қолган, эсанкираган фашистлар ёмғирдек ёғилаётган ажсал ўқидан қутулиш учун бўкалаган молдек қоча бошлади.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

БҮКИРМОҚ I Овози борича бақирмоқ, ҳайқирмоқ. *Бойиб кетсанг, бўкирма, Йўл юрганда сўкинма.* Мақол. ■ *Эгамбердиев маст туюдай бўкирди.* А. Муҳиддин, Ҳадя. *Оллоберган тағин бир марта даҳшат билан:*

«Айт, айт, манжалақи!» деб бўкирди-да, хотинининг сочини бўйнига ўраб бўғмоқчи бўлди. Н. Аминов, Қаққаҳа.

2 Ўқирмоқ (асосан, ҳайвонлар ҳақида). *Жума куни, қўйлар маъраган, туюлар бўкирган, отлар кишнаган.* Ф. Фулом, Шум бола. *..ҳўкиз икки марта устма-уст бўкирса, «ўлиб қолса, нима қиламан»* деб, кечаси билан жинчироқ кўтариб чиқаман. А. Қақҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Овози борича, бор овоз билан бақириб йиғламоқ, уввос тортмоқ. *Баҳромбек марҳумнинг жонсиз гавдасини қучоқлаб, бўкириб йиғлар, на хотинига, на болаларининг фарёди-дига қулоқ соларди.* «Ёшлик». *Туролмади Холиёр, Йиғлаб берди бўкириб.* «Ойсулув».

4 кўчма поэт. Қаттиқ, шовқинли товуш чиқармоқ (техника ва жонсиз нарсалар ҳақида). *Ишонмасанг, ўқ отиб кўргил — бўкирворар саноқсиз қоя.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *..ел кетма-кет бўкирар, бунга чидай олмаган шох-шаббалар қарс-қарс синар, кекса ёғочлар «ғийқ-ғийқ» этиб, ёлбориш товуши чиқарар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Газ ҳамон бўкириб ёнар, куйган темирларни чиқариш давом этарди.* П. Қодиров, Уч илди. *Танклар ўкириб, автоматлар бўкириб, физ-физ этиб туришарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БҮКМОҚ I Нам тортиб, намиқиб кўпчимоқ, шишмоқ. *Сувда бўккан нон. Бўкиб қолган тахта.* ■ *Кеча ёмғир ёққан, ер бўкиб ётган бўлишига қарамай, ғўзаюя сўғуришига тушишди.* Ойдин, Юрагида ўти бор. *Гузурт қути ҳам қозонсочиқ остида бўкиб ётган экан, сув юзига қалқиб чиқди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Сув шимиб, шилта, шалаббо ҳолатда бўлмоқ, ивимоқ. *Ёмғирда бўккан Сафар ўзини торгина, олди очик йўлакка олиб, эшикни занжирлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..опанинг бўкиб кетган уст-бошига қараб, Юнусалининг юраги ачишди.* Ў. Ҳошимов, Камалак.

3 Керагидан ортиқ овқат еб, қорни шишиб, ўзини кўтара олмай қолмоқ. *Олдимда тоғ-тоғ ишлар турсин-у, мен, бўкиб қолган сигирдек, оёғимни узашиб ётайми?* Ў. Умарбеков, Юрак сўзлари. *Халфанинг ҳовли кезиб, у ёқдан-бу ёққа юраётганини кўрган Мелиқул ота ҳайрон бўлди.* «Бу баднафс бўкиб қолди, шекилли», деб ўйлади. Ё. Шукуров,

Қасос. Бўкиб қолдингми, очофат, тур ўр-нингдан, терт тайёрла. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

БЎКСА Гавданинг бел билан сон ора-лигидаги қисми; ёнбош суяги қиррасининг атрофи. *Бўксам оғриянти.* ■ *Мана йигирма кундирки, Аваз калтак зарбидан бўксасини кўтаролмай, тор ҳужрада шифтга беҳол термилиб ётибди. С. Сиёев, Аваз. Саодат кампир қўлини бўксасига тираганча, наст, қийшиқ эшикдан ҳовлига кирди. «Саодат».*

БЎКТАРГИ I Қарчиғайсимонлар оила-сига мансуб кўчманчи йиртқич қуш. *Дашт бўктаргиси.* ■ *Бўктарги ҳар хил ҳаша-ротлар, майда кемирувчилар, қушлар, калта-кесаклар, қурбақалар ва бошқа жониворлар билан озиқланади. «ЎЗМЭ».*

БЎКТАРГИ II Эгарнинг орқасига боғ-лаб қўйиладиган лўла ёстиқча. *Бўктарги оддий газламадан эски пахта солиб тикила-ди ва у сағриси камғушит от устида эгар-нинг текис, мустақкам туриши учун хизмат қилади. «ЎЗМЭ».*

БЎКТАРМОҚ I Эгар орқасига бўктарги боғламоқ. *Отларнинг чирғи, жаҳалдирик, эга-рини босиб, айилни тортди, кўрпачани со-либ, бўктариб, зартанг-зебартанг қилиб, айил-пуштанини тортди. «Юсуф ва Аҳмад».* Совутини бўктариб, Қалқонини тўнтариб, Йўлга тушиди мард Ҳасан. «Равшан».

2 Юмалоқлаб ўрамоқ (мас., шинелни).

БЎКТИРМОҚ Бўкмоқ фл. орт. н. *Шурва-га нон бўктирмоқ.* ■ *У [Эшқобил] ариқ бу-йига чўзилиб оларди-да, қотган нонни сувга бўктириб ер эди. М. Ҳазратқулов, Журъат. [Жўра] Ярим пиёла сутга бир қисм сўкни солиб, бўктириб қўйди. Н. Назаров, Замон.*

БЎЛА I Бўлик, етилган; меъёрига етган. *Туйнугидан кўринмоқда қоплар тўла, Олтин каби тўқ донлари тоза, бўла. Ф. Фулом. Ҳар битта бўла кўсак қалбдан бемалол уриб, Кум-кўк томирларида жони билиниб турсин. «Ёш-лик».* Ҳусни тўлган, кўркам, бўла, Қарашим-ни асир айлади. Уйғун, Тонг қўшиғи.

БЎЛА II шв. Опа-сингилларнинг болалари (бир-бирига нисбатан); холавачча. *Шу пайт эшикдан холамнинг шахарда ишлайдиган ўғ-ли — Рашид бўлам кириб келди. А. Кўчимов, Ҳалқа. Гўрдами, айланай, Асқад бўланг мен шўрликни қон қақшатиб кетиб қолгани рост. «Ёшлик».* Ҳанифа унинг қўлига осилди: -Мени ўлдир, ўлдир, бўлажон! «Ёшлик».

БЎЛАЖАК кт. I Бўлмоқ I фл. кел. зам. шакли. *Бу совға бўлажак ўлкамизга зеб, «Фарҳод ва Шириш»да ёзилганидек. Ф. Фу-лом. Шундагина аблахлар тезда яксон бўла-жак. З. Диёр.*

2 Бўлиши маълум бўлган, кейинчалик бўладиган, бўлгуси. *Бўлажак куёв.* ■ *Ўр-монжон бу нарсаларнинг ҳаммасига бўлажак лаборатория, бўлажак клуб, кутубхона, дам олиш уйи, радиотелефон, умуман янги қиш-лоқнинг куртаги деб қарар.. эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бўлажак завжамни ўша ерда кўриб, ошиқи беқарор бўлдим. «Шарқ юлдузи». Майли, бугун бўлажак келинингиз билан танишайлик бўлмаса. «Гулдаста».*

БЎЛАК I Бутуннинг бир қисми; қисм, парча, кесим. *Энгашиб, яшиқдан икки бўлак кўмир олиб солди. С. Кароматов, Олтин қум. Қози пиёлани олдига қўйди-да, сўйилган анордан бир бўлагини олиб, йирик қизил донларни кафтига уқалай бошлади. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Ниҳоят, у жонлироқ кесилган гўшт бўлаклари қолиб, бундайроқларини олиб, узата бошлади. М. Мансуров, Ёмби.*

Бўлак-бўлак қилмоқ Пора-пора қилмоқ, ўлдирмоқ. *Душманларни бўлак-бўлак қил-мадим, Қайтайин, доғ қолди юрак ичида. «Юсуф ва Аҳмад».* Гап бўлагини тлш. Гапни ташкил этган ҳар бир мустақил сўз ёки сўз бирикмаси.

2 Нарсаларнинг тортиб, ўлчаб ажратил-ган ҳар бир қисми, донаси, ўрами. *Бир бўлак совун.* ■ *Мирзакаримбойнинг хотини бир катта бўлак чойни Йўлчига бериб, Гулнорни имлади. Ойбек, Танланган асарлар. Тўйшимиз-нинг эртасига совғага икки бўлак кирсовун олиб келган. С. Аҳмад, Уфқ.*

3 сфм. Бошқалардан фарқ қиладиган; бошқа, ўзга, бошқача. *Бу бўлак гап. У бутунлай бўлак одам.* ■ *Бундай пайтларда у ҳеч нарсани эшитмайди, ҳеч кимга қулоқ солмайди: ўзига хос бир бўлак дунёда — хаёл дунёсида яшайди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ундоқ эмас, янга, энди замон бўлак, энди давлат ҳисоб-китоб билан барака топади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

4 Ўзига мустақил, алоҳида, ажратилган; бошқа-бошқа. *Уларнинг рўзғорлари бўлак.* ■ *Ҳар кимнинг гўри бўлак!* Н. Норқобилов, Тўқнашув.

Бўлак қилмоқ I) қисмларга бўлмоқ. *Қўрсат йўлни, не кўнларни соларман, Аждар-*

ҳони неча бўлак қиларман. Фозил шоир; 2) оила-рўзгорни ажратмоқ, бошқа қилиб қўймоқ. *Рўзгоримизни бўлак қилдик.*

5 кўм. өзф. (ч.к. сўз билан) Бошқа, ташқари. Бундан бўлак гапим йўқ. ■ Элмурод, эрталабдан бери нон-чойдан бўлак ҳеч нарса емаганидан, кўнгли озанлигини сизди. П. Турсун, Ўқитувчи. Карим ақанинг ота-онаси эрта ўлиб кетган. Фазилат опадан бўлак ҳеч кими йўқ, камбағалгина йигит эди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Укасида бўлак Ҳамиданинг яқини қолмади. «Ёш куч».

БЎЛАҚДАН *шв. рвш.* Қайтадан, қайтатдан, бошқатдан. Аризангиз бўлмайди, бўлакдан ёзинг. ■ Шомирот Арасхонга гапирган гапини тилмочлик қилган одамларга бўлакдан маъқуллаб чиқди. «Ўзбек халқ достонлари». Нурали Ғиротнинг айил-пуштанини бўшатиб, қашлаб, супуриб, бўлакдан эгарлади. «Нурали».

БЎЛАҚЛАМОҚ 1 Бўлақларга, қисмларга ажратмоқ, бўлмоқ, парчаламоқ. Бутунни бўлақламоқ. ■ Дарвозасин бир тегиб, Бўлақлаб синдириб кетди. «Гулнорпариди». Қиз тоғорачадан битта сабзи олди-ю, сочиққа артди, сўнг шошилмай бўлақлади. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бошқалардан ажратмоқ, алоҳида қилмоқ. *Отни бўлақладим.*

БЎЛАҚЧА 1 Кичкина бўлак, парча; бўлакнинг бўлаги. Тош бўлақчалари. ■ Бир неча ҳафтами, ойми, сен яшаган ана шу жойда алланарсанг қолгандай бўлади. Аллақаеринг жиз этиб кетади! Шунда қалбининг кичик бир бўлақчасини қолдиргандай ҳис қиласан. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Бошқаларидан, аввалгиларидан бирор жиҳати билан ёки тамомила фарқланадиган; бошқача, ўзгача. Бўлақча илтифот. Бўлақча қараш. ■ Тоғ-яйловнинг гашии бўлақча. «Ёшлик». Обиджоннинг бу қараш аввалги бефарқ қарашлардан мутлақо бўлақча эди. И. Раҳим, Зангори кема капитани. Хато қилибман, сен олов экансан, бўлақча йигит экансан. Ойбек, Танланган асарлар.

БЎЛАЛИ Яхши, меъёрда ўсган, дуркун, бўлиқ. Бўлали бола. Бўлали кўзилар. ■ Бўлали бола Нуралининг кўзига биров билан кучоқлашиб тургандай бўлиб кўринди. «Нурали». Ёшлигида ҳам бўлали бола эди, кўзимга таниш кўриниб турипти. Ойбек, Танланган асарлар.

БЎЛАЛИК 1 Етилганлик, тўлиқлик, бар-васталик. *Гавдангиз, бўлалигингизга қараганда.. тоғни урса толқон қиладиган азамат йигит кўринасиз.* Ғ. Фулом, Тирилган мурда.

2 Меъёр даражасида бўлган; бўлали. *Бир қиз кўрдим бўлаликкина.* Газетадан. «Каримахон, бўлалик туғибсиз» дейиши биланоқ хола «хай-хай, туф денг, опоғойи, туф-туф» деганини эслатди. Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

БЎЛАР 1 Бўлмоқ 1 1 фл. сфдш. Бўлар иш бўлди. Бўлас бўлар, бўлмаса говлаб кетар. Мақол. ■ У гапга тутмаганида, чол бошини кўтариб, сафни кўрган бўлар эди. Н. Норқобилов, Тўқнашув.

2 кесим өзф. Етар, бас, кифоя. *Шу ҳам бўлар.* ■ Отабекнинг бу сўзларидан кейин понсадбоши: «Энди бўлар», дегандек қилиб, қушбегиа қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЛАР-БЎЛМАС 1 *рвш.* Бўлмасданок, бўлай деб қолганда. *Бечора турмуш қилганига бир йил бўлар-бўлмас шу дардага йўлиққан экан.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Булар ётганига ярим соат бўлар-бўлмас, тахминан юз эллик метр наридаги якка бута хиёл қимирлади. А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Бирор иш, хатти-ҳаракатта асос, баҳона бўла олмайдиган; бўлмағур; арзимас. *Бўлар-бўлмас гап.* Бўлар-бўлмас гапларни гапирверма. ■ Аҳмад бригадир бўлар-бўлмас гапларни айтиб, Нусратбекнинг фикрини чалғитишни истамади. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

Бўлар-бўлмасга Арзимаган нарсага, гапга. *Анзираат хола ҳам юраги торгина бир кампир, бўлар-бўлмасга хархаша қилади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кўринишидан жуда ёқимтой, қаттиқ гапирмайди, бўлар-бўлмасга тутақиб ҳам кетмайди, сабр-тоқатли бир киши. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БЎЛАШМОҚ 1 Бўлиб олмоқ; бўлишиб олмоқ, ўзаро тақсимламоқ. *Бир зоғорани бўлашиб едик.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Бир қоп ёнғоқни болаларга бўлашиб бераётсам, Ўброҳимжон ёнимда турган экан.* «Аския».

2 Тарафини олмоқ. *Энди салом берганда ҳам сўрашмайман, Бировлар гап отганида бўлашмайман.* М. Юсуф, Уйқудаги қиз.

БЎЛЖОР [мўғ. бўлзўур / бўлзўу – келишганлик, шарт, ваъда] *тар.* 12–19-асрларда

Мовароуннаҳр ва Хуросондаги туркий салтанатлар ҳарбий қисмларининг келишув асосида тўпланадиган жойи; ваъдагоҳ; ҳарбий позиция.

БҮЛИБ I Бўлмоқ I фл. рвдш. *Жами (ҳаммаси) бўлиб ўн киши. Нима бўлиб йиқилганимни билмайман.* ■ *Урмонжон қўшни колхозлардан келган меҳмонларни кузатиш билан бўлиб, уйига хийла кеч келди.* А. Қаҳ-қор, Кўшчинор чироқлари.

2 От туркумидаги сўзлар билан бирикиб, «вазифасида», «сифатида», «ўхшаб» маъносида ишлатилади, мас. *тракторчи бўлиб ишламоқ, ўрнак бўлиб хизмат қилмоқ.* ■ *Самарқандлик бир бойга қарол бўлиб ёлланди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чорладим булбул бўлиб: Шоҳиста, кел, Шоҳиста, кел!* А. Шер, Қадимги куй. *Ҳар тонгда қуёш унга йигит бўлиб боқади.* «Гулдаста».

БҮЛИБ II Бўлмоқ II фл. рвдш. *Иккига бўлиб, ярмини менга берди.* ■ *-Ботир акам тўғри айтяптилар, — деди Махсим унинг сўзини бўлиб.* С. Аҳмад, Хукм.

БҮЛИБ-БҮЛИБ тақр. с. рвш. I Бўлақларга бўлиб, бўлақ-бўлақ қилиб; бўлақлаб. *Овқатга гўшти бўлиб-бўлиб солмоқ. Конфетни болаларга бўлиб-бўлиб бермоқ. Қарзни бўлиб-бўлиб тўламоқ.*

2 Ҳар бирини ёки ҳар бир қисмни алоҳида, айрим-айрим ҳолатда. *Юкни бўлиб-бўлиб ташимоқ. Дорини бўлиб-бўлиб ичмоқ.* ■ *Тўхта-чи, бу сўз бўлиб-бўлиб ёзилган, демак, биттамас, у учта бўлса керак.* К. Яшин, Ҳамза.

БҮЛИМ I Қисм, хона ва ш. к. га ажратилган нарсаларнинг ҳар бир қисми, хонаси; бўлмаси. *Бинонинг бўлимлари. Кеманинг бўлимлари.*

2 Идора ва турли ишхоналарнинг маълум иш билан шуғулланадиган ҳар бир қисми; муайян идорага қарашли қуйи идора, шўъба. *Вазирликнинг кадрлар бўлими. Институтнинг бўлимлари. Шаҳар молия бўлими.* ■ *Вакилларнинг унча катта бўлмаган аппаратида озиқ-овқат, молия ва маъмурий бўлимлар бор.* Ш. Холмирзаев, Сунмас ўт. *Маориф бўлимида иш қизғин эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Маъвашининг отаси — район молия бўлимининг мудири.* Т. Ашуров, Оқ от. *Нусратбек алоқа бўлимига икки-уч марта бориб, уйи билан гаплаша олмади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Магазин, музей, омбор ва ш. к. нинг бир турдаги нарсалар тўпланган (қўйилган) ҳар бир қисми. *Магазиннинг пойабзал бўлими. Музейнинг қадимги дунё бўлими.* ■ *Магазинда ҳозир ўн бешта бўлим ишлаб турибди.* Газетадан. *Вақт ўтказмай, [магазиндан] ўзингизга керакли бўлимда бир зумда ишингизни битириб чиқасиз.* Газетадан.

4 Илмий иш ёки баъдий асарнинг, даврий нашрлар ва тўпламларнинг ҳар бир муस्ताқил қисми. *Диссертация беш бўлимдан иборат. Романнинг учинчи бўлими. Журналнинг библиография бўлими. Газетанинг эълонлар бўлими.* ■ *Бирор абзацга келиб, сўнгера қараса керак, деб уйладим. Йўқ, бир неча бет ва ҳатто катта бир бўлимдан ҳам ўтиб кетди, қарамади.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. *Студентлик чоғларимда редакциялардан бирига шеър олиб бордим. Бўлимдагиларга маъқул бўлиб, олиб қолишди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

5 Ўлчов асбобларининг кўрсаткичлари оралиғи. *Термометр бўлимлари.*

БҮЛИМЛИ кам. қўлл. I Бўлали, бўлиқ, дуркун, етилган. *Беклар, қадимнинг бўлимли йигити деб, унинг [Тўғонбекнинг] елкасини қоқдилар.* Ойбек, Навоий.

2 Ишнинг кўзини биладиган, ишбилармон. *Ёш бўлса ҳам, ўзи бўлимлигина, қизларга бошроқ.* «Юсуф ва Аҳмад».

БҮЛИМСИЗ кам қўлл. айн. ландавур. *-Аканг жуда тентак, жуда бўлимсиз йигит, — деди ниҳоят пўнғиллаб бой.* Ойбек, Танланган асарлар.

БҮЛИМЧА Бўлим ичидаги, таркибидаги кичик бўлим; шўъбача. *Идоранинг бўлим ва бўлимчалари. Диссертациянинг бўлим ва бўлимчалари.*

БҮЛИНИШ I Бўлақларга, қисмларга, шохобчаларга ажралиш. *Маъмурий бўлиниш. Сонларнинг касрсиз бўлиниши.*

2 биол. Энг содда организмларнинг иккига ажралиб урчиши. *Ҳужайранинг бўлиниши.*

БҮЛИНМА I мат. Бир соннинг иккинчи сонга бўлиниши натижасида келиб чиққан учинчи сон, бўлиш амалининг натижаси. *Мас., 18 : 6 = 3. Бу ерда 3 сони бўлинмадир.* «ЎЗМЭ».

2 ҳарб. Йирикроқ ҳарбий қисм таркибидаги кичикроқ ҳарбий бирлик (мас., полкда — батальон, дивизион; батальонда — рота). *Миномётчилар бўлинмаси. Уқчилар*

бўлинмаси. ■ Бўлинма кечагина душман батареяси турган тепаликни айланиб ўтди ва жангсиз илгарига қараб юрди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

БЎЛИНМАС Бўлиб, ажратиб, тақсимлаб бўлмайдиган. «Атом» юнонча сўз бўлиб, «бўлинмас» деган маънони билдиради.

Бўлинмас фонд Жамоа хўжаликлари, ширкат хўжалиklarининг аъзолари ўртасида тақсимланмайдиган жамғармалар. Бу йил кўпгина хўжалиklar жамоа даромадининг деярли 30 фоизини бўлинмас фондларга ажратмоқдалар. Газетадан.

БЎЛИНМОҚ I (фақат кўм. фл. взф.) Бўлмоқ I фл. мажҳ. н. У [Отабек] эгарлаб бўлинган отини ҳовлига қараб етаклай бошлаганда, ҳалиги қараб турган бош ҳам девордан қуйига тушиб йўқолди. А. Қодирий, Утган кунлар.

БЎЛИНМОҚ II Бўлмоқ II фл. мажҳ. ва ўзл. н. Ёнғоқ иккига бўлинди. Сўз бўғинларга бўлинади. Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер. Мақол. ■ Бир парча гўшт ўн парракка бўлинди. М. Мансуров, Ёмби. Жангчилар, кичик гуруҳларга бўлиниб, қишлоқ оралаб кетдилар. Ойбек, Қуёш қораймас. Болам, оиланинг иккига бўлиниб туриши қийин. Мирмуҳсин, Умид.

БЎЛИНУВЧИ I Бўлақларга, қисмларга ажралувчи, ажраладиган.

2 мат. Бирор сонга бўлиниши керак бўлган иккинчи сон.

БЎЛИС [р. волость — эгалик қилмоқ] с. т. тар. **1** Ўтмишда Россия ва унга тобе ҳудудларда уезд таркибидаги бир қанча қишлоқни ўз ичига олган маъмурий бўлинма. - Мингбоши, — деди у [ҳоқим]. — Бўлисингда ишга чиқмайдиган битта ҳам одам бўлмаслиги керак! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Андижон атрофидаги Қуқонқишлоқ бўлисида рўй берган воқеа маъмурларни ғоят таҳликага солиб қўйди. «Фан ва турмуш». Бўлис маҳкамасининг кенг ойна равонли ёруғ хонасида гоҳ туриб, гоҳ ўтириб, тинмай ўй суряпти. Х. Тухтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Шундай маъмурий-худудий бўлинма ҳоқими. Бўлисимиз Раззоқвойнинг қоғози билан кеча шаҳарга тушиб, китоб, дафтар, қоғоз, қалам, яна аллақанча дов-даскак олдим. Ҳ. Фулом, Машғал.

БЎЛИШ I Бўлмоқ I фл. ҳар. н. [Эшвой] Камбағал бўлишига қарамай, Йўлчининг ои-

ласига қўлдан келганча ёрдам кўрсатар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ким эдик?.. Бу саволга бериладиган жавоб ҳам қизиқарли бўлиши керак. Н. Сафаров, Оловли излар. Овчи бўлиш учун қизиқшининг ўзи кифоя қилмайди, нишонга тўғри ура билиш зарур. Шукрулло, Сайланма.

Маълум бўлишича кри. с. Шу (нарса) маълум бўлдики, аниқланишича. Маълум бўлишича, булар бу ерга ўтиргани эмас, бир одамни қидириб киришган экан. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

БЎЛИШ II I Муайян қисм, бўлақларга ажратиш; тақсимлаш. Даромадни колхозчилар ўртасида бўлиш. Пулни тенг бўлиш.

2 мат. Бир сонни иккинчи сонга тақсимлаш амали.

БЎЛИШЛИ: бўлишли феъл тлш. Тасдиқни ифодаловчи феъл шакли. зид. бўлишсиз феъл.

БЎЛИШМОҚ I Бўлмоқ I фл. бирг. н. Дустлар ўйланиб туриб, кейин бахтларини синамоқчи бўлишбди. «Эртақлар». Илгари «сингим» деб турган йигитлар, сал ўтмай, «опа» дейдиган бўлишди. А. Қаҳҳор, Мастон.

БЎЛИШМОҚ II I Кўмаклашмоқ; ён босмоқ, тарафини олмоқ. Бўлмаганга бўлишма. Мақол. Ёмон ёвга бўлишар. Мақол. ■ Сизга Шукуржон айтган экан-ку унинг қанақа ишлар қилганини, нима қилардингиз унга бўлишиб. О. Ёқубов, Ота изидан. Ун тўрт кунда осмонда ой тўлишаркан, Меҳнаткашлар бир-бирига бўлишаркан. «Кўшиқлар».

2 этн. шв. Битишмоқ, унашмоқ, келишмоқ. Асрорқулнинг ўғли Ёдгорбой аскарликни битириб келганда, Ҳайдар отанинг жиянига бўлишамиз, деб туришган эди, мана бу уруш чиқди-ю, тўй кейинга қолди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

БЎЛИШМОҚ III I Бўлмоқ II фл. бирг. н. Тенг бўлишмоқ. ■ Ўрмонжон Абдусаматқори билан тил бириктириб, икки юз йигирма беш саржин ўтин сотган ва пулини иккови бўлишиб олган. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чирроқлари. Ифтордан сўнг чуғурлашиб, рамазон айтиб, йиғилган нарсаларимизни бўлишиб бўлгач, катталар олдига секин бўйларимизни кучимиз етгунча чўзишиб борардик. «Ёшлик».

2 кўчма Ўртада баҳам кўрмоқ. Топганини бўлишмоқ. ■ У [Фотима] мақтаниш учун эмас, балки ўз қувончини бирдан-бир яқин

қариндошлари билан бўлишмоқчи, улардан.. яхши сўзлар эшитмоқчи эди. П. Турсун, Уқитувчи.

БҮЛИШСИЗ: бўлишсиз феъл тлш. Инкор ифодаловчи феъл шакли. зид. бўлишли феъл.

БҮЛИҚ 1 Яхши ўсган, дуркун; тўлишган; тўла, семиз. *Лаълининг бўлиқ гавдаси унга икки-уч ёш улугворлик қўшиб турар, яқинда мактабни битирган қизга ўхшамасди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Тез-тез нафас олганида, бўлиқ кўкраклари кўтарилиб-кўтарилиб тушади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Бу париваш.. жиякли қизил атлас лозими ял-ял ёниб, бўлиқ болдирини қучоқлаб турган, ўзи алвон турли гулларни суғориб юрган Шаҳзодахон эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шарофат хола қуртхонага кириб, сўкчадаги вишиллаб барг еб ётган бўлиқ қуртларни кўриб, ҳанг-манг бўлиб қолди.* Ғайратий, Довдираш.

2 Бўрсилдоқ, кўпчиб турган, бўз. *Биров бўлиқ ерга омоч соляпти, бирови ёш-ёш ўғилларини ёнига олиб, ариқ ковлаб, юқорига тупроқ отади.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Бўлиқ тупроқ бағрини ёриб, нозик-яшил майса уйғонди.* «Саодат». *..аллақайёда бўғиққан момақалдироқ гулдураб, беозоргина ёмғир савалаб ўтди, бўлиқ тупроқ ҳиди анқиди.* А. Мухтор, Чинор.

3 Яхши ривожланган, баравж; тикчачоқ, Бугдой шундай ўсиқ ва бўлиқ эдики, бу масофадаги пастқам тепаликлар, сойликлар билинмасди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Қовунлар бўлиқ палак орасидан мўралаб, мени уз дейётгандек.* Газетадан. *Пахтакорларимиз асосий эътиборни.. бўлиқ кўсак тўплашга қаратдилар.* Газетадан. *Ўзанинг шохларида маржондек тизилган бўлиқ, семиз кўсаклар гўё чимматларини очиб, жамолини кўз-кўз қилётган ўзал қизларга ўхшайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Мўл, баракали (ҳосил ҳақида). *Бўлиқ ҳосил билан саҳий куз келди.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Ўз вақтида, хатонинг олдини олиб берилган ишлов ғўзаларнинг бўлиқ ҳосилга киришига ёрдам берди.* Ж. Абдуллахонов, Туйга келинглр.

БҮЛИҚМОҚ Тулишмоқ, чирой очмоқ. *Тўла унинг [Самаднинг] санаторийдан анча бўлиқиб, тарам-тарам қизил югуриб келган иссиқ юзига ҳавас билан тикилиб: -Тузуксан-ку, — деди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

БҮЛКА [пол. bulka — кичикроқ юмалоқ нон] с. т. Бугдой унидан тайёрланган, кўпинча гишт шаклидаги узунроқ нон. *Оқ бўлка. Ширин бўлка. ■ ..кейинги ҳафтада, ўртоқлар, меҳнат интизоми заводимизда худди сувга тушган бўлкадек бўшашиб кетди, — деди Мирҳайдаров.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

БҮЛМА 1 айн. хона. *Икки бўлмали кичкина, пастқам уй, томи босай деб турибди.* С. Сиёев, Аваз. *Келин-куёв хонага киришди. Уй эгаси нариги бўлмага ўтиб, нимадир деб гўнғиллади.* С. Сиёев, Аваз. *Низом хушлархушламас овқатланганидан сўнг, ётоқ бўлмага кирди. «Ёшлик».* *Дукон икки бўлмадан иборат эди: кичкина айвончадан ўтиб кириладиган даҳлиз ва соч-соқол олинадиган ичқари хона.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 айн. бўлим **2.** *Фабрикаларнинг ишга чақирувчи гудоклари чалинди: бўлмаларда, цехларда, станоклар ёнида яна қизғин ҳаёт бошланди.* Туйғун, Станоклар ёнида.

БҮЛМАГАН 1 Бўлмоқ **1** фл. сфдш. *Уйимизда меҳмон бўлмаган кун йўқ. У ҳеч вақт бу ерда бўлмаган. ■ Поэзиянинг менга маълум бўлмаган сирларини айтиб берди.* Шукрулло, Сайланма. *Меҳмондўст бўлмаган одамдан яхшилик кутилмайди. «Фан ва турмуш».*

2 Асоси йўқ, бўлмағур, пуч. *Бўлмаган гап. Бўлмаган хаёллар.*

БҮЛМАСА 1 Бўлмоқ **1** **1** фл. 3-ш. бўлишсиз шакли. *Бўлмаса, бўлмас! Униси бўлмаса, буниси бўлар. Бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилур. Мақол. ■ Зарур иш бўлмаса, чақиртирармиди.* «Гулдаста».

2 зидл. боғл. Акс ҳолда, йўқса. *Ҳар куни хонадонимизда янги гап чиқиб туради. Бўлмаса, қайнонамнинг уйқуси келмайди.* Газетадан. *Уйлансам, Маҳбубага уйланаман, бўлмаса, фронтга ариза бериб кетаман, деб икки оёғини бир этикка тиқиб туриб олди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 крш. с. Шундай бўлса, шундай бўлган тақдирда, у ҳолда. *Бўлмаса, нима қил дейсиз, яна икки йил кут, дейсизми?* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Майли, бўлмаса, бориб жиндек мизғиб олай.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қизингни Тошкент жўнатишига кун, бўлмаса.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўлмаса, ҳозир борайлик-да, кейинги мажлисда ёзармиз.* Ҳамза, Танланган асарлар.

Ё бўлмаса Ё, ёки, ёхуд. Кампирнинг аҳ-моқлиги, ё бўлмаса, душманнинг иввоси учун мени шундай дейишга қандай тилингиз борди? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. ..ё бўлмаса машу [мана шу] қилтириқ бўйнингдан жонингни сугуриб оламан! М. Исмоилий, Фарғона т.о.

4 Демак, маълум бўлдики. Бўлмаса, илгаридан эрингизнинг ўша ҳаракатларини ҳам билар экансиз-да? А. Қодирий, Ўтган кунлар. - Бўлмаса, мени хушламабди-да! — деди йигит чолнинг сўзини бўлиб. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Бўлмасам-чи Тасдиқ жавоб сифатида ишлатиладиган ибора. ■ -Бўлмасам-чи, — деди Элмурод, — ўзим курашга тушмайман-да. Тушсам, бу полвон писанд эмас, кўтариб ура бераман! П. Турсун, Ўқитувчи. Бўлмасам-чи! Теварак-атрофда мен кўрмаган жой йўқ. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Оз бўлмаса қ. оз. Ҳеч бўлмаса Лоақал, ақалли; жуда бўлмаганда. Мирза Муҳиддин ўрин кўрсатиб, ҳеч бўлмаса, поёғакдаги кўрначага ўтиришини сўради. А. Қаҳҳор, Сароб. Сатторқул баҳорда қари-қартанларни йиғиб: -Бекордан ҳамма безор, ҳеч бўлмаса, бир қутигина қурт тутмайсизларми? — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЎЛМАҒУР I Асоси йўқ, асоссиз, тағи пуч. Бўлмағур хаёллар. ■ Бе, бўлмағур гапни қўйсангиз-чи. Эшитмасангиз, кўрмасангиз, қаёқдан биласиз! П. Турсун, Ўқитувчи. Бўлмағур гапни бу ерда бозор кўтармайди, Холжон. Файратий, Довдираш.

2 Одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган, одобдан ташқари, кўпол, ножўя. Бўлмағур гапларни оғизга олманг. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ярамас, разил; ахлоқсиз. Мен албатта кўзингизнинг оқу қораси бўлган ёлғиз қизингизни ярамас, бўлмағур кишига тутиб бера-сиз, деб билмайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЛМИШ эск. Бўлмоқ I I фл. сфдш. Келин бўлмиш қиз. Куёв бўлмиш йигит. Отамиз бўлмиш киши. ■ -Куда бўлмишимиз ҳолжонимга қўймапти, узатиб, ўйинқароқ қизи тушмағурдан тинчиб қўя қолсаммикин деган ўйим бор, — деди Тошхоннинг онаси. А. Мир-аҳмедов, Ўт юраклар. Шу кундан бошлаб Муҳаммад ибн Аҳмад ҳам, унинг она бўлмиши ҳам муҳтозжлик балосидан қутулди. М. Осим, Карвон йўллариди.

БЎЛМОҚ I I Юз бермоқ, воқе бўлмоқ. Кеча мажлис бўлди. Бугун бир қизиқ воқеа бўлди. ■ Бир ойдан кейин худди мана шу катта боғда данғиллама тўй бўлди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Бўлди кулги! Айниқса, Мирраҳимов завқ қилиб кулди.. А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Келмоқ, бошланмоқ; ўтмоқ, кечмоқ (фасл, давр, пайт ва ш. к. ҳақида). Баҳор бўлди. Кеч бўлди. Вақт бўлди. ■ Бувайдадан чиқиб кетганимга йигирма йилдан ошгандир, кўп ҳам бўлгандир. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Баҳоланмоқ, бирор нархга олинмоқ ёки сотилмоқ. Сигир қанча бўлди? — Арзон бўлди. Бўлиши қанча? — Олаверинг, от билан туя бўлармиди!

4 Амалга ошмоқ, битмоқ. Бўладиган иш. Бўлмайдиган иш. Ҳамма иш бир ҳафтада бўлади. Уқши қаноат билан бўлади. ■ Шу-нақасиз-да, бўлмайдиган гапга ишониб, бўладиганига ишонмайсиз. С. Аҳмад, Ҳукм. Энди бўлар иш бўлди, Асрорқул отага айтманг. А. Қаҳҳор, Асарлар.

5 Тахт ҳолга келмоқ, тайёр бўлмоқ, битмоқ. Қишлигимизни ҳозирдан ғамлаб олдик. Кийим-кечагимиз бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Етарли бўлди деб ҳисобламоқ; тўймоқ. Ошни олинг! — Раҳмат, мен бўлдим.

7 (ч. к. сўз билан) кўчма Тўймоқ; кўриб-билиб хафсаласи қайтмоқ; жонига тегмоқ. Мен доридан бўлдим. Мен ҳаммаларингдан ҳам бўлдим.

8 Тугатмоқ, охирига етказмоқ. Ишим кўп эмас, бир-икки соатда бўлиб қоламан. ■ -Мана, бўлди, — Муқаддам иена ўрнини спиртли пахта билан артиб жилмайди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

9 Ярамоқ; тўғри, мувофиқ келмоқ. Бу иш менга бўлмайди Бу пальто сенга бўлади. Ўзига бўй бўлмаган, ўзгага енг бўлмас. Мақол.

10 Эга бўлмоқ; бор, мавжуд бўлмоқ. Бўлгани шу, бошқа йўқ. Бундай ёрдамчининг бўлганидан бўлмагани яхши. ■ Бунинг ўрнига ҳидлар таркибида бўлган зарралардан фойдаланса бўлмасмикин? Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Дехқоннинг оти бўлади-ю, ишга солинмайди? М. Исмоилий, Фарғона т.о.

11 Бирор жойга бориб, ташриф буюриб, маълум вақт турмоқ, кўнмоқ, яшамоқ.

Хоразмда кўп бўлганман. Ҳайвонот боғида бўлмаганман. ■ Сиз бизнинг ҳовлида бўлганмисиз? А. Қодирий, Ўтган кунлар. - Кўп марта ла меҳмон бўлгандим, — деди қутидор, — ул вақтда бобонгиз ҳам ҳаёт эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Даданг бу ерда ҳам, шаҳар ҳовлимизда ҳам бўлган. Ойбек, Танланган асарлар.

12 Бирор-бир тадбирда иштирок этмоқ, қатнашмоқ, ҳозир бўлмоқ. Тўйда бўлдингизми? ■ Яхши, сен бу тўртовининг утиришларида бўлганмидинг? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

13 Ўсмоқ, битмоқ (ўсимлик, ҳосил ҳақида). Бизнинг ерларда хурмо бўлмайди. Ўзбекистонда пахта яхши бўлади. ■ Бу ерга анжир эк, лагандай бўлмаса, калламни ол. Ойбек, О. в. шабадалар.

14 Бирор даражага етмоқ, ўз наслига тортмоқ. Одам бўлмоқ. Ўқиб инженер бўлмоқ. Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл. Мақол. ■ Университетни битираман, кандидат, доктор бўламан. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

15 (ч. к. сўз билан) Дунёга келмоқ, туғилмоқ. Чуридан бўлган бола.. унинг устига — қиз, бийнинг шаънига иснод эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. - Ҳой, мингбошининг ҳаромидан бўлган қизи, қанисан, бу ёққа кел! — ўшқирди бойвачча. К. Яшин, Ҳамза.

16 (ч. к. сўз билан) Келиб чиқмоқ, туғилмоқ. Саломат Наманганнинг Чортоқ қишлоғидан бўлади. С. Аҳмад, Ҳукм.

17 Бирор ҳаракат ёки нарсанинг етарли бўлганини, меъёрдан ошганини, қониққанликни, мамнунликни ифодалайди. Бўлди, кетмонларни бир ерга тўпланглар, кетдик. С. Кароматов, Олтин қум. - Бўлди, — қиз кулакула кафти билан юзини тўсди. — Бўлди, Марат ака, тавба қилдим.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Э, бўлди-бўлди. Шодибекнинг ўғлиман, денг? Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Мана, Эрмат ота, мана бу иш бўптида. П. Турсун, Ўқитувчи.

18 Бирор ҳаракат, тадбирни маъқулламоқ, унга қўшилмоқ. Бўпти, боради! Бироқ Ҳўжабекова кўнармикан? С. Анорбоев, Оқсой. Бўпти. Сизнинг ташаббусингизни қувватлаймиз. П. Турсун, Ўқитувчи. - Ҳўп бўлади, — дедим-у, ўрнимдан турдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

19 Сифат туркумидаги сўзлар билан бирикиб, қўшма феъл ҳосил қилади, мас.,

ҳайрон бўлмоқ, хурсанд бўлмоқ, кир бўлмоқ. Оз бўлсин, оз бўлса ҳам, соз бўлсин. Мақол. ■ Жоним билан, Рустамжон ака. Бундан кўнглингиз тўқ бўлсин. К. Яшин, Ҳамза. Шовшув кўтарма! Даданг хабардор бўлиб қолса, яхши бўлмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

20 -(а)р, -(а)диган, -(й)диган, -моқчи аффиксли феъллар билан қўшилиб, истак, майл маъноларини билдиради. У [Отабек] кўз ёшларини тўхтатмоқчи бўлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шундан кейин четдан келган одамларга хўшёр кўзим билан қарайдиган бўлдим. «Муштум». Уй қиладиган бўлсангиз, менинг кўнглимга ҳам қаранг-да. А. Қаҳҳор, Асарлар. Гулсумбиби қизи дам олгандан кейин, кечаси ёки эртага астагина билдирмоқчи бўлди. Ойбек, Танланган асарлар.

21 -дай, -дек аффиксли феъллар билан қўшилиб, иш-ҳаракатнинг жараёни, ҳолатини билдиради. Ҳамроқул сувни ичиб, бироз ўзига келгандай бўлди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Ногоҳ Бектемир даҳшатли тушдан уйғонгандек бўлди. Ойбек, Қуёш қораймас. Туриб-туриб, гоҳо уни тушимда кўргандай бўламан. С. Сиёев, Ёруғлик.

22 -(и)б аффиксли равишдошдан кейин кўмакчи феъл вазифасида келиб, иш-ҳаракатнинг тугалланганлигини билдиради. Самандаров хатни ўқиб бўлди, унинг устига кафтини кўйиб, Тулаган акага қаради. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Аёл пахтасини тўқиб бўлгунча, Фуломжон унга ер остидан разм солиб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

23 Бўлишсиз шаклларда келиб, иш-ҳаракатнинг амалга оширилиши қийинлигини ёки мумкин эмаслигини билдиради. Ит оғзидан суяк олиб бўлмас. Мақол. Сўз чумчуқ эмас, Оғиздан чиқса, тўтиб бўлмас. Мақол. Ёз ёмғири лой бўлмас, Ўғри асло бой бўлмас. Мақол. ■ У йиғлаб юбормасликка ҳар қанча ҳаракат қилса ҳам, бўлмайди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

24 От кесим таркибида боғлама вазифасида келади. Ўктам Абдуллаев мактабга директор бўлди. Бу киши бизнинг тоғамиз бўладилар. ■ Эркак одам бир сўзли бўлади. С. Аҳмад, Уфқ. Бола вужуди нозик бўлади. Газетадан. Хотин кишининг кўз ёши ширин бўлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. [Қушбеги:] Қутидор билан Отабекнинг кими бўласиз, синглим? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бор бўлинг қ. бор. Бўлган экан Иш, аҳвол яхши эмас экан. *Ия-ия, улуг, сиз ҳам шу гапни айтдингизми? Сизки шундоқ десангиз, роса бўлган экан-да.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Йўл бўлсин қ. йўл.** Муборак бўлсин қ. муборак. **Ош бўлсин қ. ош.** Шу-шу бўлди-ю қ. шу. **Қутлуг бўлсин қ. қутлуг.** ..билан бўлмоқ

1) бирор томон билан бирга қолмоқ. *Ё мен билан бўл, ё у билан бўл;* 2) бирор нарса ёки кимса билан банд ёки овора бўлмоқ. *Тупанисо Сидиқжоннинг сўзини эшитмаган ва ўз ўйи билан бўлиб, бошқа ёққа қараб ўтирган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *-са бўлгани* -са яхши бўлур эди. *У келса, бўлгани.* Ёмғир ёғмаса, бўлгани. *-са бўладимн* Ногаҳон юз берган воқеа-ҳодиса ҳақида ҳикоя қилаётганда ишлатилади. *Саҳарга яқин Аччида кетаётган эдим, рўпарамдан йўлбарс чиқиб қолса бўладими.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Роҳилабуви ўлгур, тикиб кийиб олса бўладими!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЎЛМОҚ II I Бутунни (синдириб, қирқиб, ёриб ёки бирор бошқа йўл билан) бўлақларга ажратмоқ, бўлак-бўлак қилмоқ. *Патирни тўрт бўлмоқ. Қоғозни иккига бўлмоқ.* ■ *Шерзод қиличи билан шерни иккига бўлиб ташлади.* «Эртақлар». *Юк машинаси чангни қоқ иккига бўлиб, йўлга тушди.* Н. Қобил, Беморлар.

2) Маъlum қисмларга, гуруҳларга ажратмоқ, тақсимламоқ. *Асарни бобларга бўлмоқ. Балаларни гуруҳларга бўлмоқ.*

3) *мат.* Бўлув амалини бажармоқ, ечмоқ. *Катта сонни каррала кичик сонга бўлмоқ.*

4) *Ўртада тақсим қилмоқ, улашмоқ. Даромадни бўлмоқ. Меросни бўлмоқ.* ■ *Хотинлар дастурхондаги.. туз, майиз ва чойни бўлиб олишди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Йигитлар истеҳломга боришиб, ўқ-дориларини бўлиб олишди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

5) Ташкилот, муассаса, корхона ва ш. к. ни кичикроқ мустақил қисмларга, бўлимларга ажратмоқ. *Институтни иккига бўлмоқ.*

6) *кўчма* Гап, сўз, суҳбат ва ш. к. ни тўхтатиб ёки кесиб қўймоқ. *Эшикдан кириб келган маҳдум уларнинг сўзини бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бектемиров гагини тугатмаган ҳам эдики, Турсунбой ота келиб, суҳбатни бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

7) Шахснинг хаёли, фикри, ўйи ва б. га халақит бермоқ, уни чалғитмоқ. *Ёқимсиз, жирканч кулги Аҳмаднинг хаёлини бўлди.* Ф.

Мусаждонов, Ҳиммат. *Ҳамиша иш чоғида келиб, фикримни бўласан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ғайрат унинг фикрини бўлмаслик учун, миқ этмай бормоқда.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

БЎЛСА I Бўлмоқ I фл. шарт шакли. *Олим бўлсанг, олам сеники.* Мақол. *Тўғри бўлсанг, бежавотир бўласан.* Мақол. ■ *Кимнинг хулқи ёмон бўлса, у ўзини азобга гирифтор қилади.* «Фан ва турмуш».

2) *зидл.* боғл. Эса. *Мен келавердим, у бўлса қолди.* ■ *Қушбеги бўлса негадир узоқ ўйлаб ўтирар, тезда гап очмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳаққуи бўлса тўхтовсиз сайрар, ёз шабадасида унинг овози гоҳ секин, гоҳ баралла эшитиларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

БЎЛТАК шв. I Майда қисмларга бўлинган, парчаланган; бўлак-бўлак. *Бу ерларнинг тарихи деганда, отанинг кўз олдида.. яланғоч дашт, қўрғонлар, пастак деворлар, бўлтак ерлар.. гавдаланади.* Й. Шамшаров, Довруғ.

2) *эск.* Гуруҳ, бригада. *Ҳар бир бўлтакка тарозу бериш бирмунча оғир кўчади.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ.

БЎЛТАК-СЎЛТАК Ҳар хил бўлақларга бўлинган; бўлак-бўлак, парча-пурча. *Бўлтак-сўлтак ерлар.*

БЎЛУВ I Бўлмоқ I фл. ҳар. н. *Чет эл делегацияларининг Ўзбекистонда бўлуви.* ■ *Менимча, бу мубор — ҳосилотликка муносиб бўлуви мумкин.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БЎЛУВ II I Бўлмоқ II фл. ҳар. н. *Ахир Иброҳимбек билан айри тушув — кучни бўлув демакдир.* «Шарқ юлдузи».

2) *мат.* Бир сонни бошқа бир сонга тақсим қилиш амали. *Касрларни бўлув. Бўлув ишораси.*

БЎЛУВЧИ I Бўлмоқ I фл. сфдш. *Уларнинг ҳар бир ўйинига, ҳар бир ҳангомасига «она-боши» бўлувчи Тўхтасин ўртоқларини йиғди, уларга ивир-шивир билан бир нимани тушунтирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Умид, дарҳақиқат, безори, қолоқ фикри, хотинқизларга бой-феодалларча муносабатда бўлувчи шахс қилиб кўрсатилибди.* Мирмуҳсин, Умид.

БЎЛУВЧИ II I Бўлмоқ II фл. сфдш. *Бўлувчига оз, Оз бўлса ҳам соз.* Мақол. ■ *Гапирганни бўлувчи, йиқилганни тепувчи бўлма.* Газетадан.

2 мат. Бирор сонни бўлиши керак бўлган бошқа сон. *Бўлувчи билан бўлинманинг кўпайтмаси бўлинувчига тенг.*

БЎЛУК тар. 1 Мўғуллар истилоси давридан 19-асргача Мовароуннаҳр ва Хуросонда шаҳар атрофидаги шаҳарга тобе худудлардан иборат маъмурий-худудий бирлик.

2 Ҳарбий қисм, бўлинма. *Мингбоши Қулназарҳожии ўз бўлуғи билан дарвозадан чиқиб, шарқ томон йўл олди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Сиз бу йигитни ўз бўлуғингизга олиб, от минмоқ, қилич урмоқни ўргатинг.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БЎЛҒУСИ 1 Бўлмоқ I фл. кел. зам. шакли. *Ҳар ким тама йўлин тутса агар пеш, Оқибат бир кунни бўлғуси дарвеш.* Газетадан.

2 сфт. Келажакда бўлиши муқаррар ёки эҳтимолга яқин; бўлажак. *Хурмат момо кечқурун урчугини қўлтиғига қистириб, гурун баҳона, бўлғуси қудасиникига ўтди.* «Саодат». *Моҳира оғзи қўлоғида, бўлғуси келинини мақтади.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

3 от Яқин ёки узоқ келажак вақт; келажак. *Буни бўлғуси кўрсатади.*

БЎМ-БЎШ Тамоман, мутлақо бўш, қуруқ; тап-тақир; ҳувуллаб ётган. *Бўм-бўш идиш. Бўм-бўш уй.* ■ *Соҳил бўм-бўш, ҳувуллаб ётибди.* С. Сиеёв, Отлиқ аёл. *Олдинда душман, орқада эса бузилган йўллар, бўм-бўш саҳро.* «Шарқ юлдузи». *Биттаю битта шам ёқилган юз кишилик улкан саропарда бўм-бўш ва нимқоронғи эди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё. *Ҳаво булутли, касалхона ҳовлиси бўм-бўш эди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

Юраги (ёки кўнгли) бўм-бўш Бирор иш қилишга ҳафсаласи, иштиёқи қолмаган, ҳафсаласи пир бўлган; ноилж. *Ҳеч бир нарса жаблб эмтас уни, Бу кун бўм-бўш менинг юрагим.* «Гулдаста». *Шу тонда бу одамга ҳеч қандай ёрдам бериш қўлидан келмаслигини ўйлади-ю, кўнгли бўм-бўш бўлиб, палатага кирди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Бўм-бўш бўлиб қолади юрак, Ўғлим, меҳр адо бўлган чоқ!* «Саодат».

БЎНАК 1 тар. Бирор иш юзасидан иш берувчиларнинг иш бажарувчиларга олдиндан берадиган қарзи. -*Баракалла!* — деди Абдухалилбек. — *Буниси — бўнаги, иш битгач, яна.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ем-хашак йўқ, бир пой хўкиз ориқ-туруқ, Қайдан бўнак олиш билмай, ҳамён қуруқ.* Ф. Фулом. *Мен ишимга*

қараб сўрай бераман, сиз бўнак қилиб бераверасиз. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

2 тар. Устанинг ўз шогирдига унинг ишлаб бериши ёки кейинчалик қайтариши шарти билан берадиган қарз пули. *Бечора касиблар олдинроқ олиб, еб қўйган бўнакнинг эвазига тишларини тишларига қўйиб, ҳар қанча оғир гап эшитсалар ҳам, чидаб туриб.. жавоб қилар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

3 бух. Маош ҳисобидан ой охирида ҳисоб-китоб қилиш шарти билан олдиндан бериладиган пул; аванс.

БЎНАҚДОР Бўнак олган, бўнак олиб қарздор бўлган шахс; дебитор.

БЎНАҚЧИ тар. 1 Бўнак бериб, одам ишлатувчи шахс. *Мендан бўлак бўнакчининг қўлига тушганингизда, бирини икки қилиб оларди.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.

2 Бўнак олган шахс, қарздор. *Битта менмас, бечора-бекас Бўнакчилар бойдан норози.* М. Али, Боқий дунё. *Фойда тушар! Кеч куздан деҳқон — Бўнакчилар беришар пахта.* М. Али, Боқий дунё.

БЎПТИ с. т. 1 Бўлибди. *Яхши бўпти. Ажаб бўпти.* ■ *Иш деган мундоқ бўпти.* С. Аҳмад, Уфқ. *Энди мени кўпчиликнинг ичида изза қилмоқчи бўпти-да.* Шукрулло, Сайланма.

2 Таклифга розиликни билдиради: бўлади, хўп, майли, яхши, маъқул. *Бўпти, ҳозир фақат бир шарт билан.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қўлоқ сол. Бўпти, қайноқ-қайноқ чой ич-да, бориб ёт.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бўпти, ака, полвон бола билан ишласак ишлабмиз-да, шу баҳона бизнинг ҳам суратимиз газетанда чиқиб қолса.* С. Аҳмад, Уфқ.

БЎР Оҳақтошнинг майда заррали оппоқ юмшоқ тури. *Бўр билан оқламоқ. Бўр билан ёзмоқ.* ■ *Ҳеч гапдан хабари йўқ Искандар ака, бир қўлида латта, бир қўлида бўр, анграйиб қолди.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Дераза ойнасини бўр ёки ярим стакан сувга икки қисм тиш порошоги солиб артсангиз, ялтираб кетади.* «Саодат».

БЎРАЛАМОҚ Шиддат билан ёғмоқ (бўронли қор ҳақида). *Бўралаб қор ёғарди, ноилж машинани тўхтатиб, қор тинишини кутдик.* «Шарқ юлдузи». *Бўралаб ёгаётган қор кўз очиргани қўймас, лекин йиғилган одамлар.. совуқдан китрик қоқмас эдилар.* С.

Зуннунова, Гулхан. *Қор шамол аралаш ҳамон буралаб ёғарди. «Ёшлик».*

Буралаб сўкмоқ Оғизга келганини қайтармай устма-уст сўкмоқ. *Мен буралаб сўкиб бердим, бу ургандан ҳам баттар бўлди. М. Мансуров, Ёмби. Ошно нонвой бўлишга кўнди, лекин Яхшибоев унамади. Саройбонни буралаб сўкди. М. М. Дўст, Лолазор.*

БЎРАМОҚ кам қўлл. айн. **бўраламоқ**. Кун ботиб, осмон қорайган, аммо тўхтовсиз бураб ёғиб турган қордан ер тобора оқарётган пайтда Элмурод.. қор учқунларини томоша қилар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎРБОЙ шв. Тақам, болдир. Азонда туриб этик кияман деса, этик кунжидан ўтмайди бўрбойи. М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

БЎРДОҚИ I Гулшт учун боқиб семиртирилган мол. *Бўрдоқи қўй. Бўрдоқига боқмоқ. ■ Бўрдоқини суйишга қассобни чақирайми? Ҳамза, Танланган асарлар. Орадан икки ой ўтгандан кейин қараса, қўй бинойидек бўрдоқи бўлиб қолибди. А. Мухтор, Тонг билан учрашув. Ярим ойлик моянасига сажизта бўрдоқи товўк келади. С. Аҳмад, Сайланма.*

2 кўчма Бекор ётиб ёки бировнинг ҳисобига яшаб семирган одам ҳақида. *Ҳа ўша.. бир умр меҳнаткашининг сувини сиқиб ичган бўрдоқи Матқовулнинг ўзи. А. Мухтор, Опасингиллар. Бўрдоқидай лорсиллаб кетяпсан кундан-кунга, озишинг керак. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

3 кўчма Бўлик, тўлиқ, етилган. *Бўрдоқи ҳар бир қўсак. Етилган дурдонамиз. Р. Бобожон, Танланма.*

БЎРДОҚИБОҚАР Молларни бўрдоқига боқиш билан шуғулланувчи киши.

БЎРДОҚИЧИЛИК Чорвачиликнинг молларни бўрдоқига боқишга ихтисослашган тармоғи; бўрдоқи боқиш. *Бўрдоқичилик фермаси. Бўрдоқичилик давлат хўжалиги. ■ ..бўрдоқичилик базаси тоғлар бағрида жойлашган. Газетадан. ..бўрдоқичилик базасида яна бир ем-хашак тақсимловчи линия ишга туширилди. Газетадан.*

БЎРЁ шв. эск. айн. **бўйра**. Юрган — дарё, ўтирган — бўрё. Мақол. ■ *Ғурбату андуху меҳнат бошима айлаб хўжум, Най каби жисмимни янчиб, бўрё қилди мени. «Ўзбек шоиралари».*

БЎРИ I I Сутэмизувчиларнинг итсимонлар оиласига мансуб йиртқич ҳайвон; қашқир. *Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри*

ер. Мақол. Бўридан қўрққан тўқайга кирмас. Мақол. ■ Сувонжон қўрага хўжум қилган бир оч бўрини отиб олибди. С. Анорбоев, Оқсой. Бу чўлда бирам бўри кўп эканки, кечаси билан қўрқиб чиқдим. С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Ёвуз, қонхўр, шафқатсиз одам ҳақида. *Юрагим сан эдинг, Гулнор, кўзим илгари очилган бўлса эди, ман ўз юрагимни бўриларга едирармидим? Тонгла маҳшарда қай юз билан санга боқаман? Ойбек, Танланган асарлар. Аҳмад Ҳусайн оқариб кетдию, лекин индамади, чунки бўрилар орасида эканини яхши биларди. Ойбек, Нур қидириб. Бадиа хона бурчагига тисарилди. Рўпарасида турган дахшатли бўридан кўз узмасди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 Бўри (эркаклар исми).

Бўри боқяш (ёки қараш) қилмоқ Қўрқинчи, дахшатли қарамоқ, еб қўйгудек қарамоқ. *Бир қўлида теша, Санобарга бўри қараш қилиб яқинлашди. К. Яшин, Ҳамза. Бўри ейдими «Нимадан қўрқасан» деган маънода ишлатиладиган ибора. [Ҳаёт:] — Воёй, сизам бир қизиқсизки, буви, нима, мени бўри еб кетармиди? — деди-ю, ҳовли этагига юриб кетди. М. Исмоилйй, Фарғона т.о. Латифжон ҳиринглаб: -(дипломни) бўри ермиди, уйнинг тўрига экиб қўйганман, — деди. «Муштум». Бўримисиз, тулкимисиз? «Қуруқ қайтдингизми ёки ундириб?» деган маънода ишлатиладиган ибора. [Ҳасан:] Қуруқ келишга уялдим-да, тақсир! [Қодирқул:] Қани, бўримисиз, тулки? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Бўрининг оғзи еса ҳам қон, емаса ҳам қон «Ёмонлиги билан танилган, ёмонлигини қўйса ҳам, қўймаса ҳам — ёмон» деган маънода ишлатиладиган ибора. *Бўрининг еса ҳам, емаса ҳам оғзи қон. Шукрулло, Сайланма. Бўри тўғди (ёки болалади)* Кун чиқиб туриб, ёмғир ёғаётганда айтиладиган ибора. **Бўри қулоғи овда** Номатлум кишилар ёки айғоқ-ағёрлар гап пойлаб юргани ҳақида ўз кишини огоҳлантириш учун ишлатиладиган ибора. *Қўйни бўрига топширмоқ* Бирор нарсани ёки ишни энг кўп зарар етказадиган ёки суийстеъмол қиладиган, оқибатсиз кишига топшириб қўймоқ. *Муродова билмайти. Шунинг учун кейинги аризани Давроновга юборибди. — Қўйни бўрига топширибди-да. И. Раҳим, Ихлос.**

БЎРИ II астр. Осмоннинг жанубий яримшарида жойлашган юлдузлар туркуми.

БҮРИБАҒИР бот. Итжумуртгуллилар оиласига мансуб, барги тухумсимон, гуллари сарғиш-яшил бута ёки паст бўйли дарахт.

БҮРИБОСАР Чорва моллари подаларини бўрилардан сақлайдиган ва ўтовқураларни, уй ва ҳайвонларни қуриқлайдиган, кўкраги кенг, оёқлари бақувват кучли ит. *Яхшиям, ишончли бўрибосарлар бор. Улар бўлмаса, молчиларнинг аҳволига вой, деяверинг.* К. Яшин, Ҳамза. *Ақлли бўрибосарлар сурувларни бўйлаб олдинга чопиб борадиларда, то ҳаммаси ўтиб бўлгунча, чўзилиб ётиб дам оладилар.* А. Мухтор, Чинор. *Йўловчи [чўпонга] яқинлашган заҳоти дум ва қулоқлари кесилган бўрибосар итлар галаси унга ташланди.* А. Ҳақимов, Илон изидан.

БҮРИГУЛ бот. Кендирдошлар оиласига мансуб, ётиқ илдиэпоаяли, доимо яшил бўлиб турадиган кўп йиллик ўт. *..бўригулдан нафас олишни кучайтирувчи эрвинин, қон босимини камайтирувчи эрвалин алкалоидлари олинади.* М. Аҳмедов, Колхозда химия кечаси.

БҮРИКАЛЛА Қовун навларидан бирининг номи. *Лекин куз фаслида бозорга тушган қовунхўрлар бу лаззатли неъматларнинг «бўрикалла», «асати» каби номларини билвермайди.* «Фан ва турмуш». *Ҳар бўрикалла қовун тимсолида кўра билинг, она қизим, яратувчи, донишманд халқимиз меҳрин.* М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

БҮРИКҮЗ бот. Меваси ейиладиган, тиканли ўсимлик тури.

БҮРИТАРОҚ бот. Гулхайридошларга мансуб, пояси тик, сершоҳ, гуллари сариқ, бир йиллик бегона ўт.

БҮРИҚ шв. Оқжўхорининг пояси, жўхориоя.

БҮРИҚМОҚ айн. **буриқмоқ** 1. *Яхшибоев ўрнидан сапчиб турди. Кўзлари қонга тўлган, юзи буриқиб кетган эди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Йиғитларнинг киприкларини чанг босган, юзлари иссиқдан терлаб, буриқиб кетган эди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

БҮРК эск. Фуланган қорақул теридан цилиндр шаклида тикилган бош кийим, телпак. *Бош омон бўлса, бўрк топилади.* Мақол. *Бошсиз бўрк бўлмас, Тойсиз — турк.* Мақол. ■ *Шу пайт шийпон ичидан бошига бўрк кийган Ботир чиқди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Қилич зарбидан Хонзода бегим-*

нинг бошидаги бўрки учиб кетди-ю, узун сочлари ёйишиб, елкасига тушди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Бош ёрилса, бўрк остида (ёки ичида) Оилавий ёки ички жанжал, низоларни ташқариға чиқармаслик кераклиги ҳақида айтиладиган ибора. *Бош ёрилса, бўрк ичида, дейдилар, — бўлар-бўлмасга катталарни ишдан қўйиб гириллайвериш хунук нарса.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Эҳтимол, бошқаларнинг хотинлари ҳам шунақадир, у қаёқдан билсин: бош ёриғи бўрк ичида, қўл синиғи енг ичида.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. **Бўрк ол деса, бош (ёки калла) олмоқ** Буюрилгандан ортиқ жазоламоқ, ҳаддан оширмоқ. *Бўрк ол деса, бош олиб келадиған довурак йиғит эдинг-ку! Нима бўлди? Уйғун, Асарлар. Санамай саккиз дейдиган, бўрк ол деса, калла оладиган баъзи терговчилар қўлини тиззасига уриб, шошиб қолдилар.* Газетадан.

БҮРЛАМОҚ Бўр суркак оқартирмоқ. *Деворларни бўрламоқ.*

БҮРОЗ шв. 1 Бўйи етган, етилган қиз.

2 кест. Қари қиз. *Худо кўтарсин сен инжиқ бўрозни!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *У кейинги йилларда қизини бўлар-бўлмасга урадиган, ҳаёсизларча «бўроз» деб сўкадиган бўлиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БҮРОН 1 Тузон ёки қор-ёмғир аралаш эсадиган шиддатли шамол. *Бўри бўронда қутурар.* Мақол. ■ *Ҳамма ёқни қум бўрони қоплади.* Омон кўринмай қолди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Қум бўрони ўтов кизиларини, балиқчиларнинг тўрларини осмонда учириб юрди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Заргаров тўхтаб, настга тушди.* Атроф зим-зиё, бўрон қутуриб кўз очирмасди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

2 *қўчма* Тўхтамасдан ёғ(ил)аётган нарса. *Тўрларнинг ўқ бўрони аввалги куч ва газаб, қаҳр билан самода ҳукмрон эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *қўчма* Шиддатли, давомли ҳаракат, оқим; тўфон. *—Халқнинг қудратига, бўронига ҳеч қандай тоғ дош келолмас! — деди-да, Султонмурод чиқиб кетди.* Ойбек, Навоий. *Наҳот ёвуз бўрон хасдек учиргай? Қайнар томиримда оташин қонлар.* «Гулдаста». *Халқ қўшиқчиларни қарсақ ва қийқириқ бўрони билан олқишлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

4 *Ички, руҳий кечинмалар ғалаёни, тугёни.* *Лекин ичидаги ҳалиги жанг бўрони бир*

нафас ҳам тинмади. «Муштум». Мана, ўзингиз кўриб турибсиз, шунақа гаплардан кейин ошиқ қалбида бўрон кўтарилмайдими? Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. Кўзгалинг, ҳей, ҳис-туйғулар бўрони, Кўндан сизга кўз тутардим умидвор. Дилшода, Умидим. Бу сўзлар Йўлчининг юрагида бўрон ясади, у тотли, завқли ҳаяжон билан қалтирарди. Ойбек, Танланган асарлар.

5 кўчма Хавф-хатар, даҳшат. Тинчлик дарахтини оловлардан, бўронлардан асрашимиз керак. «Саодат». У не-не дарёларнинг тўлқинларини ўлим бўронлари орасида кечиб ўтмади. Ойбек, О. в. шабадалар. Сенга на бўронлар қор қила олур, Сени на йўқотиб, бор қила олур. А. Орипов, Йиллар армони.

6 кўчма Бало, офат, кулфат. Нифоқ бўрони хароб этган Хоразмни осонликча забт этиб, беҳисоб ўлжалар олиб келганидан у хурсанд. М. Осим, Карвон йўлларида. Ана ўшанда кўрасан Хоразмда фитна бўронининг бошланишини. М. Осим, Карвон йўлларида. Халқлар бошига зулм бўронини ёғдирган ва офатлар келтирган сариқ вабо — Гитлер машинаси зил кетди. Н. Сафаров, Оловли излар.

7 Бўрон (эркаклар исми).

БҮРОНЛИ 1 Бўрон билан ўтган ёки бўрон бўлиб турган. Бўронли киши туни. ■ Кечаси бўлиб ўтган бўронли ва момақалдироқли жаладан сўнг ҳаво сокин эди. Газетадан.

2 кўчма Кескин, шиддатли кураш, қизгин жанг ва ш. к. билан тўлиб-тошган. Кўнглимга битмас фароғат берди онам алласи, Бўронли йиллар жасорат берди онам алласи. Ё. Мирзо.

3 кўчма Жўшқин, тўғёнли. Уни ёш ва бўронли қалби Олиб кетди олис шаҳарга. А. Орипов, Рўхим. Юлдузлар мисоли кулганда рўхим, Бўронли ҳисларга тўлганда рўхим.. А. Орипов, Йиллар армони.

БҮРОНҚУШ (ЛАР) зоол. Найбурунлилар туркумига мансуб, сувда яшашга яхши мослашган денгиз қушларининг бир тури. У Фурқатни бўронни олдиндан кўра билган бўронқуш деб атади. Газетадан.

БҮРСИЛДОҚ 1 Бўрсиб, кўпчиб, билқиллаб турган. Бўрсилдоқ тупроқ. ■ Ер қор сувига тўйдими, деҳқоннинг омади келгани шу: тупроқ кўпчиб, бўрсилдоқ бўлиб кетади. М. Назаров, Жилвон жилвалари. У она кучо-

ғининг иссиқ тафтини бериб турган юмшоқ, бўрсилдоқ ерга чўккалади, ундан бир чимдим тупроқ олиб, кўзларига суртди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Биққдай семиз, лўппи. Баҳодир қизининг бўрсилдоқ қўлини ушлаб хайрлашар экан: — Демак, театр, санъат институтига кирар экансиз-да? — деди. М. Жалолиддинова, Кейинроқ. У [Жавҳарий] ўзининг бўрсилдоқ бош бармоғини эзиб, Раҳимовани кўрсатди. «Фан ва турмуш».

Бўрсилдоқ нон Кўпчиб пишган юмшоқ нон. Ресторан ёқинасида, новвойхонада иссиқ бўрсилдоқ обинон ёпиляпти. Газетадан. Лекин ҳаёт дегани фақат мураббою бўрсилдоқ нондан иборат эмас-да. Х. Султонов, Онамининг юрти.

БҮРСИЛЛАМОҚ 1 Етилиб, бўшашиб кўпчимоқ, семирмоқ. Кечаги ёмғирдан кейин бўрсиллаб ётган ҳовлига ялангоёқ сакраб тушди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кечагина пахталар бодроқдай очилиб ётган майдонлар шудгордан кейин қор остида бўрсиллаб ётибди. Газетадан. Пойлаб деҳқон йўлини Бўрсиллайди бўз тупроқ. А. Суюн, Олис тонглар.

2 Иссиқдан ёки тез ҳаракатдан терлаб-пишиб кетмоқ. Ўринбой ҳам велосипедда ҳарсиллаб-бўрсиллаб келиб қолди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадалари. Кўпол ботинкасини дўқиллатиб, иссиқда бўрсиллаб-ҳарсиллаган Аҳмад келди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

БҮРСИМОҚ 1 Бир оз димиқиб, ҳидланиб қолмоқ, сасинқирамоқ. Айниқса, ҳозирги саратон кунларида тўйларда тез бузилиб, бўрсиб қоладиган таомларни ниҳоятда эҳтиёткорлик билан истеъмол қилиш керак. Ш. Хўжаев, Тўйдан сўнг. Бизга берилган оёқатнинг гушти бўрсинган экан. «Ёшлик».

2 Намдан шишмоқ, кўпчимоқ. ..ер кузда ҳайдалса, айна муддао бўлади, киши билан қор тагида кўпчиб, баҳор чиққанда, ошган хамирдай бўрсиб туради. Газетадан.

БҮРСИҚ Сутэмизувчилар туркумининг сувсарсимонлар оиласига мансуб йиртқич ҳайвон. Тоғларда одатда айиқ, бўри, ёввойи чўчқа, силоясин, бўрсиқ, тулки, жайра учрайди. «Ўзбекистон Республикаси» (энциклопедия).

Бўрсикдай семирмоқ Ҳаддан зиёд семирмоқ. Элмурод молларнинг тагини кўрар экан, ўзича ўйлади: сенлар бўрсикдай семи-

риб яша-ю, шунча одам очликдан қирилсинми? П. Турсун, Ҳўқитувчи.

БҮРТИК Бирор нарсаининг бўртиб, туртиб чиққан ери. *Бадандаги бўртик. Деталнинг бўртиги.* ■ Унинг юзи сўлиган, кўзларининг оқи кўкарган, тиришган бўйнининг бўртик кўкиш томирларида юракнинг уриши сезилиб турар эди. П. Турсун, Ҳўқитувчи.

БҮРТИК айн. **бўртик**. Хонага бир неча йигит кирди. *Ғулабурроқ, бўртиқ қовоқли йигит бугунги иш якунини баён қилди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

БҮРТМА 1 Новданинг кесилган, ўсимликнинг пайвандланган жойида ҳосил бўладиган қалоқ ёки қабариклар. *..новдалар бўғимга тақаб кесилганида, бу жойда бўртмалар ҳосил бўлади.* Р. Мусамуҳамедов, Мўл узум ҳосили.

2 *сфт.* Бўртиб, туртиб чиққан; бўрттириб ишланган. *Бўртма нақш.* ■ *..бир устунда «Амали Саидумархўжа» деб бўртма нақш билан ёзиб қўйган.* С. Айний, Эсдаликлар. *Комила. ўртоғининг оқ-сарик, узунчоқроқ нозик юзига, бироз бўртма қовоқларига.. тикилди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БҮРТМОҚ 1 Амал олмоқ; кўкара бошламоқ; унмоқ. *Баҳор.. ўриklar олпоқ гуллади, олча новдалари мунчоқ-мунчоқ бўртди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар. *Қор кетди ва заминда Бўртди илк гиёҳ.* «Ёшлик».

2 Кўтарилиб чиқмоқ, туртиб чиқиб турмоқ. *Собир аканинг.. чакка томirlари бўртиб чиққан, кўзлари ичга ботган.* Ж. Шарипов, Хоразм. *У умр бўйи кўксини беркитмаган, анордек қизғиш кўксидеги суяклар бўртиб чиқиб турарди.* Мирмуҳсин, Умид. *..бўйи қўзилиб, кўкракларини бўртиб чиққан гўзал қиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бут тор, таранг кийимда унинг келишган қомати янада бўртиб турарди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Ёнғоқнинг юзага бўртиб чиққан йўғон илдизи устидан икки ёш ўтирибди.* «Ёшлик».

3 Қизариб шишинқирамоқ, андак шишмоқ. *Салтанатхон кўчага чиққанда, икки юзи қизариб, бўртиб турарди.* «Муштум». *Марзия хола иссиқдан юзлари бўртиб кетган неварасини бағрига босди.* С. Зуннунова, Гудак ҳиди.

4 *кўчма* Ёрқин кўринмоқ, намоён бўлмоқ; уйғонмоқ. *Бунда қариндошчилик муносабатининг давр йўриғига хос тавлашишлари бўртиб туради.* «УТА». *Чўккалар ичаман*

ҳовуч-ҳовуч сув, Дилларда яшамоқ ишқи бўртади. Газетадан.

БҮРТОҚ айн. **бўртик, бўртиқ**. *Туркистонга келди навбахор! Яшил қирлар, бўртоқ куртаклар.* М. Али, Боқий дунё.

БҮРТТИРМОҚ 1 **Бўртмоқ** фл. орт. н. *Томирларини бўрттириб гапирмоқ. Нақшини бўрттириб ишламоқ.*

2 *кўчма* Жуда аён, яққол қилиб кўрсатмоқ, ифодаламоқ; ошириб юбормоқ, кўпиртирмоқ. *Ҳамон бетўхтов ёғаётган қор эсаниматир ойдинликни янаям бўрттириб кўрсатарди.* «Шарқ юлдузи». *Мардиев.. сув масаласида вазият оғирлигини янада бўрттириб кўрсатиш учун чуқур хўрсинди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Расулжон Комилович.. ҳадеб нуқсонларни бўрттиравергандан кўра, уни бартараф қилишга киришинг.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Омил ўртоғининг кўнглини очиш учун тунги воқеани бўрттириб ҳикоя қилди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

БҮСА [ф. بوسه — ўпич, муччи] *кт., поэт.* Меҳр, муҳаббат, эркалаш, ўта ҳурмат изҳори сифатида лабни бирор кимса ёки нарсага тегизиш, ўпиш; муччи. *Бўса бермоқ. Бўса олмоқ.* ■ *Элмурод Зебони кузатиб қўйиб, иссиқ бир бўса ҳарорати билан қайтиб келгач, узоқ ухломлади.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *Севишганлар қўли бир-бирига чирмашди. Дудоқларда бўса чакнади.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *Бўсасини алмашмайман бол билан, Ёрга етдим армон билан, зор билан.* «Кўшиқлар».

БҮСАҒА 1 айн. **остона**. *Ёмоннинг тўрида ётгунча, Яхшининг бўсағасида ёт.* Мақол. *Ёмон кучук бўсағада ҳурар.* Мақол. ■ *Али-мат эшик тутқичини ушлаб, бир нафас бўсағада туриб қолди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Бўри Пайғамов, эшик очилиб, бўсағада Нусратбек кўриниши билан, юзлари яшнаб, ўридан туриб кетди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 *кўчма* Бирор ҳудуд, манзилнинг қириш, бошланиш жойи, остонаси. *Қорабугрохон бошлиқ кўчманчилар ўрдаси ҳозир Самарқанд бўсағасида.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *«Берлиннинг бўсағасида турибмиз», деб мартда бир хат келган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Минглаб кичкинтойлар мактаб бўсағасига биринчи марта қадам қўядилар.* Э. Қодиров, Янги марралар сари.

3 кўча Бирор маросим, муҳим сана ва ш. к. арафаси, бошланиш даври. *Утган йил билан ҳам хайрлашдик. Янги йилнинг қутлуғ бўсағасига қадам ташладик.* Н. Сафаров, Оловли излар. *У ғалаба қасрининг олтин бўсағасида эди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Армия бўсағасида турган навқирон йигитларга тилагим — Ватанимизнинг муносиб қалқони бўлишин.* Газетадан. *Сидиқжон худди зўр бахтга эришган ёки ўшандай бахтнинг бўсағасида тургандай, терисига сиғмай.. эски ҳаётини эсласи ҳам келмай юрар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЎСТОН [ф. بستان — боғ, томорқа, поллиз] *поэт.* 1 Гул билан қопланган, гул экилган майдон; гуллаб-яшнаган боғ. *Меҳнат қилинмаса, бўстон қаерда.* Ф. Фулом. *Тоғлар қопқасини ошиб ўтган он, Рўпарамда очилди бўстон.* Т. Тўла. *Хилма-хил гуллар хушбўй ҳид сочиб, бўстонни яшнатиб турар, шишадек тиниқ сувлар шилдираб оқиб ётар эди.* «Чалпак ёққан кун».

2 кўча Боғ-роғли обод ер, яшнаган, гуллаган жой. *Ўзбекистон — бўстон.* ■ *Чўли бўстон қилишга Келди сочи сунбуллар.* «Қўшиқлар». *Салом, мактаб, ҳаёт бўстони, Келдим тўнғич ўғлим етаклаб.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. *Яхши киши чўлда бўстон яратар, тиканликда чин гулистон яратар.* «Қўшиқлар». *Соқижон, энди қаддим букилди, Душманларим кўнгли энди бўстондир.* «Нурали».

3 кўча Оғуш, қучоқ; дунё, олам. *Истадим сайр айламоқни мен ғазал бўстонида.* Э. Воҳидов, Ёшлик девони. *У бир умр машуқасига интилиб, ниҳоят, унинг васлига етган бахтиёр ошиқдай, шеърят бўстонида қулоч ёйиб кирди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Соф бу ишқ бўстонида раъноланибсиз мунча ҳам.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. *Энди болалик бўстонидан ҳатлаб ўтиб, ўспиринлик фаслига қадам қўйгансиз.* М. Осим, Карвон йўлларида.

4 кўча Севгили, ёр, рафиқа. *Қайда қолди ёру дўстлар, умр бўстониим қани?* «Шарқ юлдузи». *Эй ҳаёт, сен мени бўстонимдан айирдинг, қувончга тўла севгимдан айирдинг.* Газетадан.

БЎТА 1 1 Туянинг бир ёшгача бўлган боласи, буталоқ. *Сабр қилсанг, туянинг юкини бўта кутарар.* Мақол.

Бўтадан бўзламоқ қ. бўзламоқ.

2 кўча Болаларни, ёшларни буталоққа қиёс қилиб, эркалатиб айтиладиган сўз.

Лекин, бутам, бу фикрга мен унча қўшилмайман. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Мен, бутам, сизнинг тадбири саботингизни синаб кўрмоқчи эдим.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бўта (эркаклар исми).

БЎТА II эск. Олтин, кумуш, мис ва ш. к. ни эритиш учун ишлатиладиган қадимий асбоб, думалоқ косача; тигель.

БЎТАКЎЗ 1 Мураккабгуллилар оиласига мансуб, бинафша ёки ҳаворанг гулли бир йиллик бегона ўт. *Уйимиз олдида чучмомалар ўсарди. Биз уларни бутакўз деб терар эдик.* Ш. Холмирозев, Бодом қишда гуллади. *Олтиндай товланиб ётган ариқлар ичида тўқ сафсар рангли бутакўзлар очилиб ётар, улар тунги юлдузлар сингари кўз қисиб товланарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 кўча Туя боласининг кўзига ўхшаш чиройли кўз; шахло кўз ва шундай кўзли киши. [Фарғонанинг] *Қизлари сизга ўхшаган бодомқовоқ, бутакўз бўлади.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Улан айтиб ўтирган бутакўзим, Бари қиздан яхшисан ёлғиз ўзинг.* «Оқ олма, қизил олма». *Яхши экан сизнинг олган қизингиз, Кутли бўлсин, жезна, бутакўзингиз!* «Гулнорпар».

3 Бўтакўз (хотин-қизлар исми).

БЎТАЛА Лойқалашган, яширин, муҳшиш, ифлос. *Нафиса эса зийрак «одамгарчилик» тубида қанақа бутала ниятлар ётганини фаҳмлаб.. ўзи улуғ, супраси қуруқ.. «ватанпарварлардан хафа бўлди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

БЎТАЛОҚ 1 Туянинг боласи, бута. Ҳа, эсимда, буталоқ бирам кўҳлик, кўзлари катта-катта, мулойим, ёқимли, зийрак эди. Ойбек, Болалик. *Шайбонийхон буталоқ жунидан тўқилган майин жойнамоз четига қайтиб ўтирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўча айн. бута 2. *Сира ҳам ташвиш тортма, буталоғим. Тез-тез келиб, ҳолингдан хабар олиб тураман.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Биласанми, буталоғим, табиий фанлар даврининг зарурий эҳтиёжларидан вужудга келди.* С. Кароматов, Олтин қум.

БЎТАЛОҚКЎЗ айн. бутакўз 2. *Мен қадди чоғроқ, буталоқкўз, кенг ёноқли, сариқ бола бўлиб ўсдим.* А. Мухтор, Асарлар.

БЎТАМЛАМОҚ Болани бутага қиёс қилиб, бўтам деб эркалатмоқ, ардоқламоқ.

Шул замонда Гулистоннинг султони бутамлаб, қўзимлаб. йиғлади. «Муродхон».

БУТАМОҚ Аралаш-қуралаш ҳолатга келтирмоқ, чалкаштирмоқ, чувалаштириб юбормоқ. *Бу ўй яна кўп ўйларни эргаштириб келиб, фикрини бутаб юборди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЎТАНА 1 Лойқа, қум, тупроқ кабилар аралашган (сув ҳақида). *Бир жойга тўпланиб, тутқун бўлиб турган бутана сув қирғоқни бузиб юборди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Сой ва ариқларда сумалакранг бутана шиддати ошиб боради, нишқиради.* С. Нуров, Нарвон.

2 Лойқасинон, кир тусли, хира. *Қиём бутана бўлмай, тиниқ тусда бўлиши лозим.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

БЎТАНОҚ шв. кам қўлл. айн. *бўтана.* *..ёзда лойқа, қишда бутаноқ ариқ суви ҳаманинг меъдасига теккан эди.* Газетадан. *Қишлоқнинг ўтмиш қиёфаси ёзда чанг, қишда лой тор кучалар. қорачироқ, бутаноқ сув.* Газетадан.

БЎТҚА 1 Гуруч, бугдой каби донлардан қайнатиб пиширилган қуюқ овқат (ҳалим, шавла, ширгуруч кабилар). *Бир тариқдан бўтқа бўлмас.* Мақол. ■ *— Тўйга ҳеч кимни чақирмадик. Ахир икки товоқ бугдой бўтқа билан қилинган тўйни тўй деб бўладими? — деди чол.* О. Хусанов, Қўшиқчининг тақдири. *[Саид] Уртоқларининг кистови билан бўтқадан бир неча қошиқ егандай бўлди.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

2 Аталасимон қуюқ нарса. *Қоғоз бўтқаси* (қоғоз сановатида). ■ *Эриган шиша бўтқаси пуфлаш найчасига эмас, балки темир таёқчага олинади.* М. Аминжонов, Шишанинг кашф этилиши.

3 кўча Чалкаштириб, аралаш-қуралаш қилиб юборилган нарса. *Биз мадрасада арабча, тожикча сўзлар бўтқасини кавшашдан бошқа нарсани билмас эдик.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. *Хайларнинг бўтқа бутун ўлда-жўлда.* Т. Тўла, Асарлар.

Бўтқа бўлмоқ 1) аралашиб, эзилиб, бўтқа ҳолига келмоқ. *Кўчанинг лойи бўтқа бўлиб кетибди;* **2)** кўча аралаш-қуралаш бўлиб кетмоқ, чалкашмоқ. *Ҳамма шлат шундаки, Ўктамжон келди-ю, иш бўтқа бўлди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Тўғриси айтганда, тилимиз кундан-кунга ўзимиз ҳам гангиб қоладиган даражада бўтқага айланиб бормоқда.* «Муштум». **Бўтқасини чиқармоқ** Эзиб, мажақлаб

юбормоқ, адабини бермоқ. *Сени бугун булар бўтқангни чиқаришмоқчи.* И. Раҳим, Ихлос.

БЎХЧА Кийим-кечак, латга-путта ва ш. к. ўраб тугилган қийиқча, рўмол; тугун, тугунча. *Бир бўхча сарпо.* ■ *Навоий бўхчани ешиб, лоқайд ва камтарона табассум билан амирилик кийимини кийди.* Ойбек, Навоий. *У олдимга икки бўхча келин сарпосини ташлади.* «Муштум». *Абдуваҳҳоб Шоший мурдадек чузилиб ётган чол ёнидаги ўз бўхчасини титкилаб, ундан бир китоб олди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

Бўхчаси тушмаган ёки бўхчасини ташламаган 1) энди тухумдан чиққан, жиш (қуш болалари ҳақида); **2)** кўча ҳали гўдак, тажрибасиз. *Сиз ҳали бўхчасини ташламаган чумчуқ боласиз.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Бўхча қорин** Бўхчага ўхшаб қаппайган қорин ва шундай қоринли одам. *Мулла Мамасолиҳ бўхча қорнини силаб кинояомуз деди: — Э домла! Эшоннинг қорни бешдир, бири ҳамиша бўшдир.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

БЎХЧАЛАМОҚ Бўхча қилиб тугмоқ; бўхчаларга тугмоқ. *У-буларини бўхчалаб қўйибди.*

БЎШ 1 I Ичиди ҳеч нарсаси бўлмаган; қуруқ. *Бўш идиш. Бўш қоп тик турмас.* Мақол. ■ *Келинни олиб келишга кетган арвалар бўш қайтибди.* С. Аҳмад, Уфқ. *У бўш сават, хуржун кўтариб олган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Сой бўйида турган бўш кўзани ёмғир чертиб-чертиб қўяди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Кимсадан ёки нарсадан холи, ҳеч ким ёки ҳеч нарса йўқ. *Ғиждувоннинг бозор куни бўлганига қарамай, бозор жойи бутунлай бўш эди.* С. Айний, Қуллар.

3 Банд бўлмаган, ишғол этилмаган, беркор. *Бўш ўрин. Бўш ер.* ■ *Баширжон олазарак бўлиб, жой қидирди. Хайрият, чеккароқда битта стул бўш экан.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ҳашаматли бинода биронта бўш жой қолмаган.* «Шарқ юлдузи». *Бўш ўрин ахтариб, ўртада туриб қолди.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ. *Дарахт соясидаги бўш ўриндик томон юришди.* «Ёшлик».

Боши бўш айн. боши очик қ. бош. *Хуру филмон сифат ўлтиришингдан Бошинг бўшми, севар ёрга етишдим.* «Баҳром ва Гуландом». *Ука, айтмай десам, кўнглинг хуш эмас, Олиб кетмай десам, бошинг бўш эмас.* «Оқ олма, қизил олма».

4 Иш билан банд бўлмаган, ишдан холи; бекор, беиш, ишсиз. *Бўш кун. Бўш вақт.* ■ *Жиндак тинч, бўш вақт бун қолса, бас, у дарҳол китобга ёпишарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Бўш бўлсангиз, Мингүриқка қимизга борар эдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Отинойи бирдан-бир хунари ва бўш қолгандаги овуноғи — чархни фаршлатишга киришади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БҮШ II I Салга узилиб, юлиниб ёки йиртилиб кетадиган, пишиқ-пухта эмас, жонсиз. *Бўш ип. Бўш арқон. Бўш латта.* ■ *Сухсур деган қуш бўлар, Тортсам, нати бўш бўлар. «Оқ олма, қизил олма».*

2 Салга синиб, уваланиб, эзилиб кетадиган, юмшоқ. *Бўш кесак. Бўш ер. Бўш ёнғоқ. Бўш ёғочни қурт ер.* Мақол. ■ *Бу ёқнинг тоши у ёқники сингари қаттиқ, яхлит эмас, жуда бўш, ғураша эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Кучсиз, заиф; оҳиста. *Бўш овоз.* ■ *Анвар юзини тутиб берди. Раёно унинг юзига бўшгина уриб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ғоявий бўш, бадий оқсоқ асарлар ўз баҳосини олаётир.* Газетадан. *Сен, болам, ҳали кўп ёшсан, Уруш қилмоққа сен бўшсан.* «Маликаи айёр».

4 Қаттиқ сиқилмаган, таранг тортилмаган, пишиқ-пухта боғланмаган; эркин. *Дуторнинг торлари ҳали бўш. Машинанинг тормозлари бўш экан.* ■ *Қамишни бўш ушласанг, қўлингни қияди.* [деди Аллонбий]. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Сендан баттар қилиб мени боғласан. Бўш бўлганда сўрар эдим ҳолингни.* «Ширин билан Шакар».

Бўш қўймоқ (ёки тутмоқ) Эркинлик бериб, ўз ҳолига қўйиб қўймоқ. *Сени ҳозир бўш қўяман, лекин товуш қилмайсан.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Пул асов қушга ўхшайди, сал бўш тутдингми, қўлингдан учади-кетади.* Ойбек, Танланган асарлар. *У отининг бошини бўш қўйиб, иккала қўлини оғзига карнай қилиб бақирарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

5 *Кўчма Гапни, ишни эплай олмайди-ган; қаттиққўллик, талабчанлик қила олмайди-ган; ўз ҳақ-жуққини талаб қила олмайди-ган, бўшанг, ландавур. Бўш раҳбар.* ■ - *Бўшсиз, лақмасиз!* — оғзини кўпиртирди Мастура. Ойбек, О. в. шабадалар. *Сен бўшсан, латтасан, урғочисан!* Пул санашдан бошқасига ярамайсан. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

Бўш қарамоқ Қаттиққўллик, талабчанлик кўрсатмай иш тутмоқ. *Унинг бир қисм ғўзаси сувдан қолиб, қатқалоқ босган экан, юзига солиб:* - *Ўзингиз хўб пишиқ дехқонсиз-ку, одамларга бўш қарабсиз-да.. — деб ёмон изза қилди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

6 Пухта, билимдон, омилкор бўлмаган; заиф. *Математикадан жуда бўшман. Араббой ўқишда жуда бўш.* ■ *У ўқишда жуда бўш, аммо ғирромлик ва шумликка абжир.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Роҳат хола айвонда сабзи артиб, келинини қойирди:* - *Бўшсиз, болам, бўшсиз!* «Гулдаста».

7 Етарли асосга эга бўлмаган; пуч, хом. *Бўш хаёллар.* ■ *Энди унинг хаёлида ҳамма нарса бўш ва маъносиз эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сан бўш хаёл қилма, Ман ҳеч бир вақт сандан ажралмам.* Ҳамза.

Бўш(га) кетмоқ Бекор кетмоқ, зое бўлмоқ. *Шунча ҳаракат бўш(га) кетди. Бўш(га) чиқмоқ* Асоссиз, пуч бўлиб чиқмоқ. *Ҳасаналининг шубҳаси бўшга чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бахтга қарши, бу умид ҳам бўш чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Таги бўш** 1) етарли асосга эга эмас; асоссиз. *Таги бўш ган;* 2) етарли таянчиги бўлмаган. *Сизнинг тагингиз бўш, тарафингизни оладиган одам бўлмайди.* А. Мухтор, Туғилиш.

Бўш келмоқ Ютқизмоқ, енгилмоқ, ён бермоқ (бахс, кураш, жанг ва ш. к. да). *Курашда қайтади деб ўйлайсанми, ахир биз ҳали бўш келадиган йигитлардан эмасмиз.* М. Қориев, Ойдин кечалар. *Лекин энди Турткўз ҳам бўш келмади.* С. Анорбоев, Ҳамсухбатлар. *Одатда офтоб билан ошно киши унча-мунча касалликларга бўш келмайди.* Газетадан. **Жони бўш** 1) тез нобуд бўладиган. *Жони бўш махлуқ. Жони бўш ўсимлик.* ■ *Буку мол, териси қалин; жони бўш қўй, эчкиларимиз ҳам чўп тишлаб, тупроқ ялаб, қишни ҳавода ўтказишди.* «Муштум»; 2) *кўчма* ҳеч нарсага бардош бера олмайди-ган, қийинчиликдан қўрқадиган; жони ширин. *Бу орада Викторга ўхшаган жони бўшлар эса қуён бўлишди.* Ш. Фуломов, Чўл белида. **Кўнгли бўш** Кўнгличан, мулоим, раҳмдил. *Хотин кишининг кўнгли бўш бўлади, ичида сир ётмайди, деб қўрққан эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Уанча ишонувчан, итоатгўй, кўнгли бўш қизга ўхшайди.* «Ёшлик». **Оғзи (ёки тили) бўш** 1) оғзига кучи етмайди-ган; сир сақлаёлмайдиган. *Унинг оғзи бўш, сир айтиб бўлмайди унга;* 2) гапини

эплаб гапира олмайдиган, гапиришга кўр-қадиган. [Абдухолик:] Катталарнинг кўзи менинг чумчуқдай ўғлимга, яна бир қанча оғзи буш камбағалларга тикилибди. Ойбек, Танланган асарлар.

БҮШАЛМОҚ с. т. айн. бўшамоқ I—II. Уй бұшалди. Жой бұшалди. ■ Йўлнинг бұшалишини кутиб турган миршаб даҳбошиси зеркиб, жаллодларга қараб: -Бошланг! — деди. С. Айний, Куллар. Бир маҳал кўзини очса, тарғил ҳужиз бұшалиб кетибди. П. Турсун, Ҳқитувчи.

БҮШАМОҚ I I Банд этиб ёки ишғол қилиб турган кимсадан, нарсадан ҳоли бўлмоқ, Зал бұшади. Йўл бұшади. Уй бұшади. Иноқ ошлада бешик бұшамас. Мақол. ■ Сабзавот, полиз экинларидан бұшаган ерларни пешманеш ҳайдашга киришлади. Газетадан. Ҳафиза бұшаган бир стулга бориб ўтириб, сумкасидаги конспектни ўқишга тутинди. Мирмуҳсин, Умид. Ёдгор ён-верига аланглаб, зал бұшаб қолганини кўрди-да, дарров ўрнидан турди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

2 Ишдан, амалдан, мансабдан қутулмоқ, озод бўлмоқ. У раисликдан бұшади. ■ -То «босди-босди» бўлгунча, ишдан бұшаб турасизми-ё? — деб сўради. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Урозмат бу ерлардан бұшаб, бошқа ишга ўтиб кетди. Газетадан. Қизлархон охири эр амрига кўниб, вазифасидан бұшади. «Муштум».

3 Қутулиб чиқмоқ, қутулмоқ; холи, эркин бўлмоқ. Турмадан бұшамоқ. Бировнинг кўлидан бұшамоқ. ■ Фуломжон онасининг иссиқ кучоғидан бұшаб, секин ўрнидан турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳомиладан бұшаган она организми 3-4 йил дам олиши керак. «Саодат». Зухра мактабдан бұшади дегунча далага чопади. С. Зуннунова, Олов. Қишлоқ аҳли қиш ойларида ишдан бироз бұшаб қолишади. Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

4 Ечилиб кетмоқ. Ит бұшаб кетибди.

БҮШАМОҚ II I Бўш, юмшоқ бўлиб қолмоқ. Ер намиқиб, бұшаб қолибди. ■ Қаторда нордай кавшайсан, Баҳорда қордай бұшайсан. «Нурали».

2 Таранглигини ёки мустаҳкамлигини йўқотмоқ, солқаланиб қолмоқ, бұшашмоқ. Отнинг айили бұшаб қолибди. Винт бұшаб қолибди. ■ Оғи кенг иштонининг бұшаб кетган боғичини шоша-пиша қайтадан боғлашга уринди. Ҳ. Ҳошимов, Икки эппик ораси.

Докаси бұшаб кетган, қайта боғлаш керак. Ойбек, Танланган асарлар.

Кўнгли бұшамоқ Кувонмоқ, яйрамoқ; ўзини енгил ҳис қилмоқ. Сен десам, кўнглим бұшаб, Баданларим қордай яшнаб.. «Нурали».

БҮШАНГ Гапни, ишни эплай олмайдиган, бўш, лаванг, лапашанг. Анвар ёшлигида бұшанггина бир бола эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Болалар уни бұшанг деб билиб, баравар тортишишдан тап тортишмасди. «Ёшлик». Шунчалик ҳам бұшанг бўладими одам, лоақал ўғли тенги болани тартибга чақириб қўёлмаса! «Ёшлик».

БҮШАНГЛИК Қаттиққўл бўла олмаслик; юмшоқ кўнгилик; лапашанглик, ожизлик. Биз бұшанглик қилсак, бошқа жамоалар ҳам қуролланади. Унда ҳолимизга вoй! Ҳ. Фулом, Машъал. Тақсир, қаттиқроқ қамчиланг, бұшангликнинг вақти эмас, орқадан қувишаётганлигини кўрмайсизми? А. Ҳақимов, Илон изидан. Ироданинг уятчанлиги бұшанглик ёки ношудликка эмас, ишга ва адабга асосланган эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

БҮШАНМОҚ I Бұшамоқ I 3 фл. ўзл. н.

2 Кўзи ёримоқ, тугмоқ. Янги бұшанган аёлларнинг то соғайиб, қувватга кириб кетгунча бўлган даври халқ ўртасида «чилла даври» деб юритилади. С. Исмоилова, Кўкрак касалликлари. Қайнонасининг ўжарлиги туфайли Санобархон уйда бұшанди. С. Ҳамидов, Чақалоқ нега нобуд бўлди? Янги бұшанган совлиқ қўзисини яларди. С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Ҳожатхонага бормоқ. Уч кун уни [Мансурни] ҳожатхонага йўлатмай, бұшанишини пойладик. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

БҮШАНҚИРАМОҚ Бир оз бұшашмоқ, мулойимлашмоқ, юмшамoқ. Кекса милиционер ҳужжатларни чироққа тутиб, қайта-қайта кўздан ўтказди-да, бұшанқираб, йўлдошига берди. Ойбек, Қуёш қораймас.

БҮШАТМОҚ I I Бұшамoқ I фл. орт. н. Йўлни бұшатмоқ. Уйни бұшатмоқ. Вагонларни бұшатмоқ. ■ Нурали Ғиротнинг айил-пушанини бұшатиб, қашлаб, супуриб, бўлакдан эгарлади. «Нурали». Минг бало билан Қутидор қўлини бұшатиб, гал Отабекка келди. А. Қодирий, Ҳтган кунлар.

Мийтиқ (ёки тўп, ўқ) бұшатмоқ Ҳқ узмоқ, Майна унинг ўн қўлига устма-уст икки ўқ бұшатди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Кат-

та тўғни гумбурлатиб, Ҳар тарафга тўп бўшатди. «Нурали». Намойишга йўлда лашкар Неча тўпларни бўшатди. «Баҳром ва Гуландом». Аямай, баччагар милтиқ бўшатди. «Ойсулув».

Кўнглини (ёки юракни, дилни) бўшатмоқ Кўнгилдаги дардни айтиб енгиллашмоқ, губорини таркатмоқ. Юрагини бўшатди охир, Дардларини юмшатди охир. Ҳ. Олимжон. Ким биландир роса уришиб, кўнглини бўшатгиси келар, лекин бунга баҳона тополмас.. эди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Ишдан, вазифасидан озод қилмоқ; руҳсат бермоқ. Ишдан бўшатмоқ. Лавозимидан бўшатмоқ. ■ Орадан уч-тўрт кун ўтиб, мени ишдан бўшатиб юборди. С. Аҳмад, Уфқ.

БЎШАТМОҚ II Бўшамоқ II фл. орт. н. Қатқалоқларни бўшатмоқ. Винтни бўшатмоқ. Чолғу торини бўшатмоқ. ■ Котиб бир қўли билан, томоғини қисиб турган бўйинбоғини тортиб, бўшатиброқ қўйди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЎШАШМОҚ I Бўшамоқ I фл. бирг. н. Кузда болалар дала ишларидан бўшашса, мактабни очиб юбориш ниятида эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЎШАШМОҚ II 1 Юмшоқ бўлиб қолмоқ, юмшармоқ. Ер етилиб, анча бўшашиб қолибди.

2 Таранглигини ёки мустаҳкамлигини йўқотмоқ, солқилиниб қолмоқ. Стулларнинг оёқлари бўшашиб қолибди. Тормоз бўшашиб қолибди. Тишларим бўшашибди. ■ Кўзойнак ошиқ-мошиғи кўпинча бўшашиб қолади, шунда унинг болтини маҳкам бураб қўйинг. Газетадан.

3 Кучи кесилиб, пасаймоқ, қайтмоқ. Шамол бўшашиди. Совуқ бўшашиди. ■ Иссиқ бирмунча бўшашгандек туюлса ҳам, димлик заптида эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Мадори кўрмоқ, жисмонан заифлашмоқ; шалпаймоқ. Иссиқдан бўшашиб кетмоқ. ■ Адолат бўшашиди. Индамай, ҳолсизлик билан стулга ўтирди. С. Зуннунова, Олов. Тамом бўшашиб, дармони қуриганча, деворга суяниб қолди. «Ёшлик». Оёқларим бўшашиб, титраб кетдим. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Муқаддам кучли эди. Узоқ олишди. Кейин бирдан бўшаши-ю, жимиб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Бўғини бўшашмоқ қ. бўғин 1.

5 Кўчма Ҳовуридан тушмоқ, гапидан, ниятидан қайтмоқ, бўш кела бошламоқ; ҳафсаласи пир бўлмоқ. Офтоб ойим эрининг кейинги сузи билан анчагина бўшашиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Зумрад аввалига енгил қаршилиқ қилган бўлди, сўнг бегона эркакнинг оғуши ҳам иссиқ бўлишини сезиб.. бўшашиди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Таманнонинг тарвузи қўлтиғидан тушиб, бўшашиди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

6 Бўш қўйилганлиги натижасида сусайиб кетмоқ. Иштизом бўшашмасин. Иш бўшашмасин. Талабчанлик бўшашмасин. ■ Ишларни бўшаштириб юборибсиз. Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган соҳил.

БЎШАШТИРМОҚ Бўшашмоқ II фл. орт. н. Иссиқ одамни бўшаштириб юборди. ■ Сал тизгинини бўшаштирсанг, бўйнингга миниб олишади. Шухрат, Шинелли йиллар. Ҳодикўлнинг бақирган овози Равшаннинг аъзойи баданини бўшаштириб юборди. С. Кароматов, Бир томчи қон. Баҳор нафаси ҳамма ёқни юмшатиб, алланечук бўшаштириб қўйган. П. Қодиров, Уч илди.

БЎШ-БАЁВ Ишни, гапни эплай олмай диган, лапашанг, гўл. Каримжон бўш-баёв бўлгани учун «аммамнинг бузоғи» деган лақаб олган эди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Нусратбекнинг бу қадар бўш-баёв, содда, нота-вонлиги унинг жаҳлини чиқариб юборган эди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЎШЛИК I Ичда ҳеч нарса йўқлик. Идешнинг бўшлиги. Уйни бўшлигида ремонт қилиб олайлик. ■ Аҳмад на севинч, на қайғу сезади, юрагида аллақандай бўшлик ҳукмрон эди. Ф. Мусахонов, Ҳиммат.

БЎШЛИК II Пишиқ-пухта, мустаҳкам эмаслик; юмшоқлик; лапашанглик. Ил бўшлигидан салга узилиб кетяпти. ■ Ҳой, мен бу гапни сизга ишониб айтяпман-а! Яна оғзинииз бўшлиқ қилиб, бирон ерда гуллаб қўйманг. Н. Сафаров, Оловли излар.

БЎШЛИҚ I Маълум чегаралар билан ўралган бўш жой; ҳавол жой. Қорин бўшлиғи (анат.). Цилиндр ичидаги бўшлиқ. ■ Оқибатда оқсил моддалар қорин бўшлиғига сизиб туша бошлайди. Газетадан. Оғиз бўшлиғида ҳеч қандай тўсиқларга учрамай ҳосил бўладиган, таркиби овоздан иборат товушлар унли товуш деб аталади. «Ўзбек тили дарслиғи».

2 Чексиз олам, фазо, осмон; чеки йўқ бўш жой. Олимлар яқин вақтларга қадар

космик бўшлиқни ўрганишни фақат орзу қила олар эдилар. ■ Зумрад кўзларини қоронғи бўшлиққа тикканича қимирламай ўтирарди. С. Зуннунова, Гулхан. *Хувуллаб изғиётган тоғ шамоли чўққиларни ялаб ўтиб, беноён бўшлиққа сингиб кетарди.* С. Кароматов, Олтин кум.

3 Бўш ётган ер, жой. *Шундан кейин бир бўшлиқ ер билан қўрғоннинг жанубига қараб кетиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Айниқса, булар биринчи қадам қўйган йиллари бу ерлар хувуллаб ётган бўшлиқ — саҳро эди.* А. Мухтор, Асарлар.

4 физ. Ҳавосиз жой, вакуум. *Торичелли бўшлиғи.* *Цилиндр ҳавосини тортиб олиб, бўшлиқ ҳосил қилмоқ.*

БЎШОҚ Бўш қўйилган, боғланмаган, арқонланмаган.

Қўшоқнинг орқасида (ёки ичида) бўшоқ қ. қўшоқ. *Бор! Бор! Ишимизга қўшилмаган — расмега ҳам қўшилма! Қўшоқнинг ичида бўшоқ нима қилади.* Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

БЎШТОБ 1 Унчалик пишиқ-пухта бўлмаган, бўшроқ, жонсизроқ. *Совуқ баданидан ўтиб, тану жонини чақади, бўштоброғи учраса, шамдек қотиради.* К. Яшин, Ҳамза. *Елкасидан тўнтариб боғини, Кўкрагидан бўштоб қилиб бойладим.* «Юсуф ва Аҳмад».

2 кўчма Ишни унча яхши уддалай олмайдиган, бўшангроқ. *Бўштоб бригадир. Бўштоб раҳбар.*

БЎШТОБЛИК Пишиқ-пухта, қаттиққўл бўлмастик. *Баъзи бир раисларнинг, айниқса, Умар аканинг бўштоблигидан нолир эдим.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

БЎЯГИЧЛАР ким. Ҳар хил материалларни турли ранга бўяш учун синтез усулида олинадиган органик моддалар; бўёқлар.

БЎЯМА 1 Бўялган, ранг берилган. *Бўяма тери.*

2 кўчма Сохта, қалбаки. *Бўяма гап.*

БЎЯМАЧИ Ҳақиқатни бўяб ёки тескари қилиб кўрсатувчи, алдовчи, кўзбўямачи, алдоқчи.

БЎЯМАЧИЛИК Ҳақиқатни бўяб ёки тескари қилиб кўрсатишлик, кўзбўямачилик.

БЎЯМОҚ 1 Ранг бермоқ, бўёқ суртиб безамоқ. *Хонанинг шифти ва деворлари кўҳсиз, лекин ялтироқ бўёқлар билан бўялган.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Сочи эркакча қирқилган.. лабини шундоғам бўя-*

ганки, худди помидор тишлаб келаётганга ўхшайди. С. Аҳмад, Сайланма.

2 Бирор нарса билан қоплаб, тусини ўзгартирмоқ, бошқа тусга киритмоқ. *Чанг бутун маҳаллани: томларни ҳам, деворларни ҳам, сувсизликда қақраб қолган яккам-дуккам дарахтларни ҳам бир хилдаги жонсиз, оқши ранга бўярди.* А. Мухтор. *Опа-сингиллар.*

3 Беламоқ, булғамоқ, ботирмоқ. *Пулат ота, кўкраги қип-қизил қонга бўялиб, гурс этиб йиқилди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ўтларини бўямас табаррук қонга, Тупроқни муқаддас рангага бўямас.* Х. Даврон, Қақнус.

4 кўчма Бузиб, ўзгартириб ёки ёмон томонларини яшириб, яхши томондан кўрсатмоқ; пардос бермоқ. *Ҳақиқатни бўямоқ.* ■ *Ғофир бўлса, барча сўзларим Муроталига маъқул бўлаёттир, деб кўнглидан ўтказида, Ойқиз билан бўлган суҳбатини анчагина бўяб кўрсатди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кўлаб айтдинг сўзингни, Лекин бўяб айтмадинг.* «Шарқ юлдузи».

Кўз бўямоқ қ. кўз.

БЎЯШМОҚ 1 Бўямоқ фл. бирг. н. *Улар уйларини бўяшибди.*

2 Бўяш ишига қарашмоқ, бўяшга ёрдамлашмоқ. *Акамга эшикни бўяшдим.*

БЎҚОҚ с. т. Буқоқ. *..пакана, оппоқ соқоллари тагидан қип-қизил бўқоғи билиниб турган чол эди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Ҳикоя битгач, захарханда билан Саммад бўқоққа қаради, дами кесилаёзган бўқоқ бундан руҳланди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

БЎҚЧА с. т. айн. **бўхча.** *Шоҳим бир-икки қават эски кўйлак-иштондан бошқа нарса-си бўлмаган бўқчани устига керосин тўкиб ёндирмоқчи бўлди.* С. Айний, Қуллар.

БЎҒДИРМА Яширин, ўғри чўнтак. *Пешматнинг сиртида учта, ичкарисидега икки ва яна катта чўнтаклар ичида тинга соладиган чўнтаклари бўлиб, бўғдирмаларини қўшганда, ҳаммаси бўлиб саккиз чўнтаги бор эди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

БЎҒЖОМА 1 Кийим-кечак, кийимлик газламалар, эски-тускилар тугиб қўйилдиган катта мато; чойшаб. *Беруний ўзига керакли буюмларни бўғжомага жойлаб, тонгсахарда карвон билан йўлга чиқди.* М. Осим, Карвон йўллариди.

2 Шундай матога тугилган бўхча, тугун. *Олқишдан сўнг Бўриевга икки бўғжома сар-*

по келтириб берадилар. А. Қодирий, Обид кетмон. *Бобораҳим бўғжомасини олиб, эшик олдига келганда, онаси фарёд кўтариб, уни бағрига босди.* М. Осим, Карвон йўлларига.

БЎҒИЗ (3-ш. бирл. *бўғзи* ва *бўғизи*) 1 *анат.* Томоқнинг қизилўнғач ва кекирдак бошланадиган ери; томоқ. *Одам оғзидан, мол бўғзидан осилар.* Мақол. ■ *Ҳазратқул қўзи-чоқнинг бўғзига пичоқ тортди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Қитиғига тегсанг, бўғзингга устара тортишдан тоймайди баттол.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Жони бўғзига келди қ. жон.

2 *кўчма* Жон, ҳаёт-мамот рамзи. *Мусулмонқулнинг омонсиз қиличи оғайнимнинг бўғзида эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *Кумғон, офтоба* ва ш. к. идишларнинг қорнидан юқорисидаги тор, найсимон қисми. *Шишанинг бўғзи. Обдастанинг бўғзи. Бўғзи тор идиш.* ■ *-Қайси биридан бўлсин? — деди шишаларнинг бўғзидан ушлаб туриб.* С. Сиёев, Отлик аёл.

4 *Ўсимлик танасининг илдизга* туташган жойи. *Бундан мақсад: кўчатнинг бўғзидаги тупроқ чўкиб, ҳаво киритмайди, илдизи яхши ривожланади.* Газетадан.

Гапи, сўзи бўғзига тикилмоқ ёки бўғзида қолмоқ Муайян шароит, руҳий ҳолат таъсирида ўз фикрини айта олмай қолмоқ, гапиролмай қолмоқ. *Индамади-ю, айтадиган гапи бўғзига тикилиб қолгандай бўлди.* А. Мухтор, Асарлар. *Шу сўз бўғзига тикилди. Айтай деди, айтолмади.* «Ёшлик». *Шу пайт эшик зарб билан тақиллаб қолди. Муҳаббат чўчиб тушди. Сафаралининг гапи бўғзида қолди.* Н. Фозилов, Дийдор.

БЎҒИЗЛАМОҚ 1 *Бўғзига пичоқ солмоқ, сўймоқ. Юмалатсам, жони йўқ, Бўғизласам, қони йўқ (хамир).* ■ *Севинчнинг зўридан битта қўйни бўғизлади.* «Ёшлик». *Чолим, Кимсан келса, оёғига сўймоқчи бўлиб юрган қўчқорини бўғизлади.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

2 *Бўғзидан тишлаб, ғажиб ўлдирмоқ. Бу ўша бўри. . итларни ғафлатда қолдириб. . тўрт қўйни бўғизлаб, бирини олиб қочган ҳам шу!* «Ёшлик».

3 *кўчма* Қийнаб ўлдирмоқ, маҳв этмоқ. *Ўша бола кеча яна йўлимни тўсиб: —Эртага охирги муҳлат, жавоб қил, йўқ десанг, бўғизлаб кетаман! — деяпти. Ёнида катта пичоғи бор.* И. Раҳим, Ихлос. *Сидқийни елкасидан уш-*

лаб, қулатиб бўғизлашга тайёр эдилар. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

БЎҒИЗЛАНМОҚ *Бўғизламоқ 1, 3* фл. мажҳ. н. *Кўплар куйдирилди, кўплар бўғизланди. Кўп тик бошлар кундага қўйилди.* А. Нурмуродов, Уруш бевалари.

БЎҒИЛМОҚ *Бўғмоқ* фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Дарё бўғилди. Сув бўғилди. Иштаҳаси бўғилди.* ■ *Шу бедовнинг шаштидан Дарбанд дарё бўғилди.* «Ойсулув». *Искандар боя бўғилиб бўлган экан, ош емади, ош уни еди ҳисоб.* М. Мансуров, Ёмби. *Нафаси бўғилган Шарофат юзини ёстиқдан олиб, осмонга қараб ётди.* «Ёшлик».

БЎҒИЛТИРМОҚ *Бўғилмоқ* фл. орт. н. *Дастрўмолни роса бўғилтириб юборибсиз* *Дастрўмолни очилмайдиган, тоза бўлмайдиган даражада кир қилибсиз.*

БЎҒИМ с. т. *Бўгин. Умуман бод, бўғим касалликлари турлари бир неча ўн кўринишга эга.* «Фан ва турмуш». *Бўғим-бўғим бармоқлар хиноларни қўмсаган.* «Шарқ юлдузи».

БЎҒИМОЁҚЛИЛАР, бўғиноёқлилар зоол. Танаси ва оёқлари турли хил бўгинлардан тузилган умуртқасиз ҳайвонлар типиди. *Бироқ авлодни сақлаш учун қайғуриш ҳисси бўғим-оёқли жониворларда айниқса кучли.* «Фан ва турмуш». *Бўғиноёқлилар типига қисқичбақасимонлар, ўргимчаксимонлар, ҳашаротлар киради.* «Зоология».

БЎҒИМДУМЛАР, бўгиндумлар зоол. Калтакесакларнинг Африка жанубида тарқалган бир oilаси. *Бўғимдумлар тоғларда, серқоя қалтис ерларда юради.* «ЎЗМЭ».

БЎҒИН 1 *анат.* Гавда суякларининг тоғайлар, пайлар билан бириккан жойлари. *Бармоқ бўғинлари.* ■ *Қўл суяклари бир-бирига бириккан ҳаракатчан бирикмалар ҳосил қилади, бу бирикмалар бўғинлар дейилади.* «Зоология». *Бўғинлари ғадир-будур бўлиб кетган бармоқлари билан оғзининг икки четини артди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 *Бир турдаги қисмлардан ташкил топган суякнинг ҳар бир қисми; сегмент. Умуртқа бўғинлари. Бўғинларим оғрияпти.* ■ *Пайғамов бармоқларини бир-биридан ўтказиб букканда, бўғинлари қирсиллади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Мафосилга гирифтор бўлган кимсадек, етмиш икки бўғини зирқираб оғриди.* С. Сиёев, Аваз.

Бўғини бўшашмоқ (ёки қалтирамоқ) 1) оёқ-қўли бўшашиб кетмоқ (қўрқув, ҳаяжон ва ш. к. дан). *Жуман қабулхонага чиқиб, қўлидаги қоғозга қараган эди, бўғинлари бўшашиб, тиззаси қалтираб кетди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Бирданига бўғини қалтираб, қўрқиб қолган-да.* «Баҳром ва Гуландом»; 2) мамнун, шод, осойишта бўлмоқ. *Топарманми, ёрим, сени? Бўғинларим тол-тол бўшаб.* «Ширин билан Шакар». *Сени кўриб, болам, бўғиним бўшади, Сенинг кўнглинг дарёдайин тошади.* «Ойсулув».

3 Танаси бир турдаги қисмлардан, сегментлардан тузилган жониворлар ёки ўсимликларнинг ҳар бир қисми. *Чувалчанг бўғинлари.* Қамиш бўғинлари.

4 *кўчма* Узвий равишда боғланган воқеа-ҳодиса, жараён ёки ташкилот ва ш. к. нинг ҳар бир ҳалқаси, босқичи, поғонаси. *Тўғри, қоғозбозлик камайди. Лекин ходимлар қуйи бўғинларни безовта қилишнинг бошқа усулларидан фойдаланмоқдалар.* Газетадан. *Ошкоралик, демократия ҳам интизомнинг бўғинига айланади.* Газетадан.

5 *кўчма.* Авлод, насл. *Ёш бўғин.* ■ *Шу илдиздан ўсиб чиқар келажак бўғин.* Ғ. Фулом, Шеърлар. [Ҳожар:] *Мен қандай қилай! Етти бўғинимизда қулоғим бундай сатанг номини эшитгани йўқ эди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Энг аъло сифатли — биринчи ёки иккинчи бўғин дурагайлар ўз-ўзидан кўнайтиради.* «Ўзбекистон паррандачилиги».

6 *тлш.* Сўзнинг бир нафас билан айтиладиган, бир ёки бир неча товушдан иборат бўлаги. «Тош» сўзи бир бўғиндан, «болта» сўзи эса икки бўғиндан иборат.

БЎҒИН-БЎҒИН 1 Айрим бўғинлардан, сегментлардан тузилган. *Бўғин-бўғин чувалчанг.* *Бўғин-бўғин ғаров қамиш.*

2 Барча бўғинлар; фақат бўғиннинг ўзи. *Қусаклари тупнинг бўғин-бўғинида қубба-қубба бўлиб пайдо бўлар экан.* «Шарқ юлдузи». *Томирида тўнди зўё қайноқ қон, Тамоман бўшашди бўғин-бўғини.* О. Ҳакимов, Достонлар.

БЎҒИНЛИ 1 Бўғини бор, бир қанча бўғинлардан иборат. *-Агар биз, — деди бригадир Бекбой.. бўғинсиз ва.. бўғинли пояларни олиб, — донни уч кун илгари сочиб улгурганимизда, ажойиб иш қилган бўлар эканмиз-да.* Н. Сафаров, Дон.

2 *тлш.* Маълум миқдордаги бўғиндан тузилган. *Бир бўғинли сўз. Тўрт бўғинли сўз. Кўп бўғинли сўз.*

БЎҒИРСОҚ Сут, тухум, ёғ солинган хамирдан юмалоқлаб, ёғда пиширилган овқат. *Ўзбек ойим бўғирсоқ қовуртириш, толқон туйдириш, туқоч ёпдириш билан машғул эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎҒИШ Бўғмоқ фл. ҳар. н. *Сувни бўғиш. Томоқни бўғиш.*

Ёқа бўғиш Ёқалашиш, муштлашиш. *Мирзакаримбой билан пул юзасидан хириллашишни, ёқа бўғишни ўзига ор билди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЎҒИШМА Олишиш, ёқалашиш. *Оқоларда, блиндажларда қизгин, омонсиз, ҳаддан ташқари қонли ва даҳшатли бўғишмалар қайнайди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БЎҒИШМОҚ 1 Бўғмоқ фл. бирг. н. *Сувни бўғишибди.* ■ *Отхонага олиб тушиб бўғишибди.* «Гулчан».

2 *кўчма* Ёқа олишмоқ, уришмоқ, ёқалашмоқ. *-Ўртада чўкиб қолган танк учун бирпас қизгин бўғишдик, — деди Пахомов.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БЎҒИҚ 1 Бўғилиб, хириллаб қолган, хирилдоқ, аниқ-тиниқ эмас, ноаниқ (овоз ҳақида). *-Ёқмайди! — деди Анзират аламнок, бўғиқ овозда.* Н. Қиличев, Қуюн. *-Ўзи нима дейди, сўрадингми? — Абдусмад амакининг овози бўғиқ чиқди.* М. Мансуров, Ёмби. *Яна боядек бўғиқ қули овози эшитилди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Бўғов солиб тўсилган, бирор нарса билан бўғилган. *Кейин, бир вақт ҳушимга келдим. Оғзим бўғиқ. Қалин нарсага уралганман.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бўғиб, буриб, сиқиб кўйилган; тор. *Ёқаси бўғиқ кўйлак.* ■ *Катак кўйлаги, почаси бўғиқ кўк сатин шалеари озода ва ўзига ярашган.* Ҳ. Назир. Сўнмас чақмоқлар.

4 Ҳавоси нам ва бузук, эркин нафас олиб бўлмайдиган. *Давраларнинг бўғиқ ҳавосини жирканмай шимирадилар.* Ғ. Фулом, Ёдгор. *Биз оздан кейин Амударё томондан эсан салқин шабада бўғиқ ҳавони тарқатиб юборди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 *кўчма* Эркин яшаб, ишлаб бўлмайдиган; сиқиқ, зиқ, танг. *Ҳўжайин айтганча, «узилмаган гул» бўлмаса ҳам, руҳи, қалби бу чиркин бўғиқ муҳитда сўнмаган, тўзмаган кўринади.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Унча очик бўлмаган, хира (ранг, тус ҳақида). *Бўғиқ ранг. Ранги бўғиқ чит.*

БЎҒМА I Бўғиб куйиллаган ёки бўғиб, буриб куйилган, бурмали. *Бўғма ёқа кўйлак.* ■ *Ҳотамова.. новча кишининг почаси бўғма шимини кўриб иккиланди, шекилли, нима дейишини билмай қолди. А. Қаҳҳор, Картина. Ҳаял ўтмай, остонада қош-кўзларини ҳафсала билан бўяган, олақарға крендешиндан калта энгли бўғма кўйлак кийган Қирмизхон кўринди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

Бўғма илон Ўлжасини танаси билан ўраб, сиқиб, бўғиб ўлдириш хусусиятига эга, турли катталиқдаги илонлар оиласи. *Бўғма илон ваҳшат билан бир тўлғанди-да, настга арғимчоқдек осилиб, вишиллади. «Муштум».*

БЎҒМА II тиб. Томоқнинг яллиғланиши ва нафас йўлининг торайиши натижасида нафас олишнинг қийинлашуви, хириллаб йўталиш билан кечадиган юқумли касаллик. *Дифтерия бўғмасида дифтерияга қарши зардоб эмланади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. Полиомиелит, бўғма ва шиллиқ кабилар касаллик сифатида тугатилди. Газетадан.*

БЎҒМОҚ I Каттиқ қисмоқ. *Томоғидан бўғмоқ. Галстук бўғиб юборяпти.* ■ *Сафаров югуриб бориб, уни бўғайтган йўғон кишининг елкасига бир тепди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Ойшабону, эрини биров бўғиб ўлдирётгандек, дод сола бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал. Пиёз ўташ – хотинларнинг иши.. Нима бунти! Ариқча ўтириб оласиз-у, пуштадаги пийёзни бўғиб кўйган ўтми юлиб ташлайверасиз. Ҳ. Ҳошимов, Икки эшик ораси.*

2 Нафас олишни қийинлаштирмоқ, дамини қайтармоқ. *Совуқ жонларингни оладими? Тутун бўғади-ку, эшикни очинглар! Ойбек, Танланган асарлар. Утнинг ҳарорати Эргашевнинг юзини қиздириб, бурқиб чиқарган тутун эса нафасини бўғар эди. Н. Сафаров. Нафасни бўғадиган, кўзларни кўр қиладиган чанг-тўзон булутни ҳавони тутди. Ойбек, Навоий.*

Овозни (ёки гапни) бўғмоқ 1) товуш пайчаларини зарарлантириб, овозни чиқармайдиган ёки хирилдоқ қилиб қўймоқ. *Йўтал овозини бўғиб қўйди; 2) кўчма сўз эркинлигидан маҳрум қилиб, галпиртирмай қўймоқ. Нега бировнинг гапини бўғасиз? Балки ўша қиз Мирзавони яхши кўрар? Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Қачонгача овозимни*

бўғадилар, тирикман – тинчимайман, тинчимайман. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Каттиқ сиқиб, чандиб ёки бураб боғламоқ. *Қопнинг оғзини бўғмоқ.* ■ *Ўлжаларимиз ҳам кўпайиб қолди, – деди қопнинг оғзини бўғиб.. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

4 Фов, бўғов солиб тўсмоқ. *Дарёни бўғмоқ. Кўчани бўғмоқ.* ■ *Тўғон тахтасини настга босиб, сувни бўғмоқчи бўлганида, тўғонга қулф солинганини кўради. Н. Сафаров, Танланган асарлар. Халқимиз катта-катта каналлар қазиб, дарёларни бўғди. «Муштум».*

5 *кўчма* Исканжга олиб, танг ахволга солмоқ ёки ҳалок қилмоқ, маҳв этмоқ. *Мудҳиш ўргимчак уяси, қуллик даврининг машғум соялари, ҳурликни бўғувчи қора юраклар! Н. Сафаров, Танланган асарлар. Бундай пайтларда яшил кўкат қанчалик кўзни қувонтирса, шўрхоқ шунчалик таъбни хира қилар, бамисоли бири ҳаётга талпинса, иккинчиси уни бўғмоқчи бўларди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

6 *кўчма* Тўсқинлик қилиб, ўсишдан, ривожланишдан тўхтатмоқ, барбод қилмоқ. *Ташаббусни бўғмоқ.* ■ *У ўз майл-истагини бўғмайдиган, кўркам ҳам уддабурон йигитга турмушга чиқишни ўйлайди. «Ёшлик».*

Иштаҳани бўғмоқ 1) иштаҳани кеткизмақ. *Ҳаёт.. боягидай қилтомоқ бўлиб ўтиравери, тўғриси, бу ноёб бахт унинг иштаҳасини бўғиб кўйган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) ҳафсаласини ўлдиримоқ, бирор ишдан бездирмоқ, совутмоқ. -Иштаҳасини бўғиб қўйиш керак ундай одамларнинг, – деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.*

7 *кўчма* Ортиқ даражада асабийлаштирмоқ, хуноб қилмоқ, диққатини оширмоқ. *Ўзингни ҳам диққат қилма, мени ҳам бўғма.* ■ *Ҳижрон панжалари унинг [Зулфиқорнинг] томоғидан бўға бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор. Кишини бўғасиз, Зайнаб! Гапга темирчилик яхши эмас! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

8 Рангини, тусини хиралаштирмоқ; кўринишини бузмақ. *Паҳса деворлар табиат манзарасини бўғиб турибди.* ■ *У. ўрта бўйли бир жувон бўлиб, эғнидаги тўқ-қизил кўйлаги, унинг устидан кийиб олган қора жилеткаси, бошидаги яшил рўмоли қора-чадан келган юзини бўғиброқ кўйган бўлса ҳам, ўзига хўп ярашган. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

9 Оғирлаштирмақ, бузмақ. *Куни билан қуёш таптини еган пахса деворлар ўзидан иссиқлик чиқариб, ҳавони бўғиб қўяди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

БЎҒОВ I Кишан, банд, исканжа. *Мустамлака бўғовлари.* ■ *Тупроқ қорасовуқ бўғовида. Унинг касри дов-дарахтга ўтди. Р. Умаров, Дўрмон боғлари.*

2 Тўсиқ, ғов. *Сув йўлига бўғов солмоқ.*

3 кўчма Зулм, асорат. *Сиз шу кунларда юз йиллардан бери чекиб келаётганингиз зулмдан, азоб-уқубатдан ва бўйнингизга солинган қуллик бўғовидан қутулиб.. ўз тақдирингизга ўзингиз эга бўласиз. С. Айний, Дохунда.*

БЎҒОВЛАМОҚ I Кишанламоқ, занжирбанд қилмоқ, -*Покистон учун мен миллионлар қаторида не-не жафолар чекмадим: қамадилар, бўғовладилар, таёқладилар, — деди Абдулвоҳид. Ойбек, Нур қидириб.*

2 Бўғов солиб тўсмоқ, бўғмоқ.

БЎҒОЗ I I Қорнида боласи бор (ҳайвонлар ҳақида). *Бўғоз сигир. Бўғоз совлиқ.* ■ *Бўғоз қуёнларни ҳомиладорлик даврида ўз вақтида сифатли озуқа ва тоза сув бериб парвариш қилиш лозим. «Фан ва турмуш».*

2 с.т. Ҳомиладор. *Туғишига тўрт ой қолган бўғоз хотинлар ҳам ишга чиқмайдилар. А. Қодирий, Обид кетмон. Бир неча бўғоз хотинлар Қулишиб, ўзидан кетди. «Ҳасанхон».*

БЎҒОЗ II геогр. Икки сув ҳавзасини туташтирувчи тор сув йўли. *Гибралтар бўғози.* ■ *Душманни изма-из қувиб бораётган қўшинлар билан Абдуллаевнинг взводи ҳам Керчь бўғозига етиб борди. А. Раҳмат, Қаҳрамон сапёр.*

БЎҒОТ I Қамиш солиб ёпилган томининг девордан ташқарига чиқиб турган қисми. *Пешиндан бери ёғайтган ҳўл қор том бўғотларини, ариқ бўйларини оқартирди. Ҳ. Ғулом, Машғал. Қуёшнинг иссиғи нам тупроқдан, ивиган бўғотлардан ҳовур кўтарди. С. Зуннунова, Гудак ҳиди.*

БЎҒОТ том Бўғот чиқарилган, бўғоти бор том. *Болахона бўғот томли, тишдан кўрмисизгина бўлса ҳам, ичи бежирим — қадимча эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Сув йўлининг (мас., ариқ ёки ариқчанинг) бўғилган жойи. *Бўғот солмоқ. Бўғотни очиб юбормоқ. Сувдан бурун, бўғот сол. Мақол.*

БЎҒРА, бўғро Икки ўрқачли нар туя.

БЎҒРИҚМОҚ I Иссиқдан, чарчоқдан ёки жаҳлдан юзнинг, бўйиннинг қизариб тўлишиши, бўртиши. *Султоновнинг аччиғи юзига тепиб, қизариб бўғриқди. М. Мансуров, Ёмби. Онам нон ёпади бўғриқиб, бўртиб, Дам-бадам куяди қўли енгсақда. Миртемир, Асарлар.*

2 кўчма Қизғиш рангга кирмоқ, қизармоқ, шафақланмоқ. *Ботмоқдадир қуёш ҳам ахир, ҳансира-да, бўғриқар осмон. «Гулдаста».*

БЎҒУВЧИ I Бўғмоқ фл. сфдш.

2 Нафас олишни қийинлаштирадиган, нафасни сиқадиган. *Бўғувчи газлар.* ■ *Беда ораси жуда иссиқ, гўё қуёшнинг бутун олови беда ичига яширингандай, қизғин бўғувчи ҳаво юзга уради. Ойбек, Танланган асарлар.*

БЎҒЧА эск. айн. бўхча. *Керакли анжомларни икки бўғчага тугиб, бир четга қўйди. С. Сиёев, Аваз. Амалдорларнинг ёнида бир бўғча турли-туман чопонлар турарди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

БЎҒТОН [а. بهتان — ёлғон, тўхмат] Бировни айблаш ёки қоралаш мақсадида ўйлаб чиқарилган асоссиз даъво; тўхмат. *Бўхтон қилмоқ. Бўхтон тарқатмоқ. Бўхтон ёғдирмоқ.* ■ *Бир-бирларингизга тўхмат ва бўхтон қилманглар. «Ҳадис». Бўлакни англа тўғри, тўғри юр, бўхтонни касб этма. Ҳабибий.*

БЎҒТОНЧИ Бўхтон қилувчи, бўхтон тарқатувчи; тўхматчи. *Бўхтончилар чиндан ҳам бахтсиз махлуқларки, улар ўз ғалабалари натижасида юзлари бадтарроқ қорайганини сезмайдилар. Ойбек, Нур қидириб.*

ВА [а. ۋ] боғл. Тенг ҳуқуқли гап бўлак-лари ва гапларни боғлаш учун хизмат қилади. *Шаҳар ва қишлоқ. Қор ва ёмғир. Кеча ва кундуз.* ■ *Уй кичкина, лекин ёруғ ва тоза эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баҳри хийла олдинда Рисолат билан бирга борар ва отнинг қадам ташлаши мақомига ашула айтар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Қўнғил хазинасининг қўлфи тилдир ва ул хазинанинг калити сўздир.* Алишер Навоий.

ВА [а – чўзиқ] унд. с. Нарса, қимса, ҳаракат кабиларнинг белгиси меъёрий даражадан пастлигини, мақтайдиган даражада эмаслигини ифодалайди. *Ва-а, бор қилган ишинг шуми?! ■ Баъзилари кўзларини ўйнатиб, “ўҳ! ўҳ!” деса, баъзилари лабини буриб, “ва-а! ва-а!” дерди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

ВААЛАЙКУМ [а. وعلیکم – сизнинг устингизда ҳам] (тўғриси – ва алайкум). Саломлашувда саломга жавоб беришнинг қисқарган шакли. *Бой унга қарамасдан, “ваалайкум” деб утиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАБО [а. ۋبوء – юқумли касаллик номи; ўлат] 1 Организмнинг сувсизланиши билан кечадиган ўткир юқумли касаллик; ўта хавфли ичак касалликларидан бири. *Очлик орқасидан вабо келди. Оч, бир бурда нонга муҳтож, қип-яланғоч бўлиб қолган халқ битталаб, унталаб эмас, юзталаб, қишлоқ-лаб ўла бошлади.* С. Айний, Қуллар. *Шаҳарни босиб олган мўғуллар ҳам вабодан қирилаётган эканлар.* М. Осим, Карвон йўллариди.

2 кўчма Уз амали, натижаси билан вабога тенг нарсага нисбатан қўлланади, нарсани вабога тенглаб ифодалайди. *Уруш!*

Инсоният бошига қандай мусибатлар солмади бу лаънати вабо. М. Самадов, Карим партизан. *..XX аср вабоси – СПИД билан касалланганлар пайдо бўлибди.* Газетадан.

3 кўчма айн. эпидемия. *Бухоро ва шофир-конликлар ҳикоя қилишади: ..Абу Али ибн Сино одамнинг мадорини кетказиб, ўлимга олиб борадиган ришта вабосига қарши тадбир излашга уринган.* Туйғун, Йиллар ва кишилар.

ВАВАҒ 1 тақл.с. Бедана сайраганида эшитиладиган овозни, унга тақлидни билдиради. *Ҳа, субҳи козибда эмас, субҳи содиқда.. тезотар беданалар на тун демай, на тонг демай, “вавағ, вавағ, питпилик, питпилик”лаб сайраб турган бир паллада, елкаси-га халтасини осиб олган тўрт аскар.. етиб келишганди.* “Ёшлик”. *Кўзлар илғагунча поллиз, бедазор, Бедана вавағлар тўрғай кетидан.* Миртемир.

2 кўчма Бирон жиҳатига (беданага ишқибозлиги ёки бошқа хусусиятига) кўра киши номига кўшиб, лақаб сифатида ишлатилади. *–Қаймоқ бозорга кириб.. юрсам, бир бурчакда икки хурма қатиғини ерга қўйиб маҳалладаги оғайнилардан тегирмончи Абдулла вавағнинг укаси.. Убай ўтирибди, – деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

ВАГОН [ингл. wag(g)on – арава] Темир йўлларда йўловчилар ва юкларни ташиш учун мўлжалланган, очиқ ёки ёпиқ (уй) шаклдаги ғилдиракли махсус қурилма. *Темир йўл вағони. Трамвай вағони. Вагон ўқи.* ■ *Поезд яқинлашди. Вагонларда тик туриб келаётган солдатлар кўринди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Бир изли трамвай йўлида биргина вагон бекат-бекатда кутиб турарди.*

Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳа, у юк ташийдиган вагонда жунайди.. юкларнинг орасида писиб кетади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАГОНЕТКА [фр. wagonnet – кичик вагон] Тор изли темир йўлда ва осма йўлларда юк (баъзан одам) ташиш учун хизмат қиладиган, вагонга ўхшаш кичик қурилма. *Вагонеткалар карьер, шахта, завод, шунингдек, қурилиш майдонларида яқин (одатда, 0,5-2 км) масофага юк ташишда ишлатилади.* «Политехника лугати». Гунгни олиб кетиш ва сизирларга ем-хашак олиб келиш учун ерда юрадиган осма вагонеткалардан фойдаланилади. «Зоология».

ВАГОНЕТКАЧИ Вагонетка билан ишлайдиган, вагонеткани бошқарувчи ишчи. *Йўлдошнинг ўзи авваллари темир-бетон конструкцияларни омборга узатадиган кранда ёрдамчи бўлиб ишлар эди. Ҳозир блокларни печга ташийдиган вагонеткачиларнинг бригадир.* А. Мухтор, Чинор.

ВАГОНЛАБ Вагондаги ҳолича, вагон вагон қилиб. *Вагонлаб сотмоқ.* ■ *Қорақўл тери дейсизми, ипак молми – барини вагонлаб соттирдим.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ВАГОНСОЗЛИК Машинасозликнинг вагон ишлаб чиқарадиган тармоғи. *Вагонсозлик заводи.*

ВАГОНЧА 1 Кичкина вагон. *Темир йўлимиз обод ва кўркам, Вагончаларда уйнаб кетамиз.* И. Муслим. *Чекадиган эркаклар учун алоҳида, чекмайдиган леги ва жентльменларга алоҳида вагончалар кўзда тутилган.* Газетадан.

2 Дала, йўл, қурилиш шаронтида яшаш (туриш) учун фойдаланиладиган тўрт гилдиракли кўчма уйча. *Тошқин рўй берган зонадан кўчирилган аҳоли вагончаларга, меҳмонхоналарга жойлаштирилди.* Газетадан. *Чўлқуварлар ҳақидаги очерклар, репортажлар ва лаҳзалар чодирларда, вагончаларда ёзилган эди.* «Ўзбекистон қуриқлари».

ВАГОНЧИ эск. 1 Фалла, пахта сингари молларни бошқа шаҳарларга вагонлаб олиб бориб савдо қилувчи катта савдогар. [Жондор] *Нари борса шу икки йил мобайнида гуруллаган бойликка эга бўлди, йирик фалла савдоси билан машғул бўлгани учун вагончи деб аталди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Вагончи бойнинг ўғли эди.. Ваҳоб.. Биласанми? Ана, пул деган нарса ўшанда! Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

2 Шундай шахснинг исмига қўшиб (лақаб каби) ишлатилган. *-Биз сеникига меҳмон бўлиб келдик. Бу киши дўстим Жондор вагончи, – деди Тантибойвачча.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАГРАНКА [р. вагранка – чўян эритиш печи] *тех.* Чўян ва рангли металллар эритиладиган махсус печь. *Қуюв цехи тинмай гумбулар.. оёқ остидаги ер доимо титраб турарди.. олов пурковчи вагранкалардан оқиб келаётган лава ариқчалардан жилдираб келиб, қолипларга қушиларди.* Мирмуҳсин, Дегрез ўғли.

ВАГРАНКАЧИ Вагранкада ишловчи ишчи, мутахассис.

ВАДАВАНГ с.т. тақл.с. Жуда авжида (ашула, мусиқа, рақс ва ш. к. ҳақида). [Рус-там:] *Бугун ашулалар вадаванг-ку, Шер ака! О. Ёқубов, Чин муҳаббат. Сув бўйида ҳарсиллайди подалар, тўқайларда қушлар базми вадаванг.* Миртемир.

ВАДАВАНГЛАТМОҚ с.т. Авжига чиқармоқ, вадаванг қилмоқ (бирор иш, қўшиқ, чолгу ва ш. к. ҳақида). *Бодомхон чирмандасини вадаванглашиб юборди. Шакархон «Яхши бор!» деган қўшиғини бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *..чайқовчилар бу ёқдан тавбатазарру қилган бўлади-да, у ёқдан яна ўз ишини вадаванглашиб юборади.* Газетадан.

ВАЖ 1 [а. وَجْه – юз, чеҳра; томон; сабаб, асос] 1 Бирор нарса, ҳодиса ва ш. к. ни келтириб чиқарувчи асос; сабаб. *Куктемирни қўшиб чала ўлик қиятми.. дўхтирга юборганинг вожини энди билдим, аблаҳ! А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Менга айтгин йиғлаганинг вожини, Не сабабдан бундай ўқсиб йиғлайсан?* «Баҳром ва Гуландом».

2 Иш-ҳаракат, ҳодиса ва ш. к. ни оқлаш учун кўрсатиладиган, келтириладиган сабаб, асос; баҳона. *Дангасанинг важи кўп, оҳангсизнинг – авжи.* Мақол. ■ *Билиб, кўриб туриб.. ўзини оқлашга вож қидиряпти.* С. Нуоров, Нарвон. *Йилнинг охирида миллион-миллион ажратилган маблағ фойдаланмай қолиб кетади.* Унгам вож топиб берадилар. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

Важ қилмоқ Сабаб қилиб кўрсатмоқ, баҳона қилмоқ. *Чавандоз аллакимлар билан маслаҳатлашиб олишни вож қилиб, справкани пайсалга солди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

3 Бирор нарсага тааллуқли жиҳат, томон. *-Қорин важи унча мақтарли эмас.. – деди*

Шум бола. *Ф. Фулом, Шум бола. Аммо мендан сўрасанг, Марғилондаги на қудамиз ва на келинимизни ҳеч бир важ билан камсита олмайман, балки бизга қуда бўлмоққа энг мувофиқ кишилар эди, балли, ўғлим, дейман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВАЖ II [a. وَجِه — хизмат ҳақи, бадал] Муайян мақсадга мўлжалланган нарса. *Дехқон ёки боғбон бозорга олиб келган вазжини кўтарасига наридан-бери сотади-ю, кам-кўстини харид қилиб, тирикчилигига шошилади.* К. Яшин, Ҳамза.

ВАЖИДАН кўм. Бирор нарсага алоқадорликни, сабаб муносабатини билдиради; жиҳатидан, хусусидан; сабаби билан, сабабли. *Хушрўй иккинчи ва учинчи ҳафтаalarda ўчоқ бошини ўз қўлига олиб, кундошини иккита ёш боласи билан томоқ вазжидан ҳам сиқа бошлайди.* А. Қодирий. Ўтган кунлар. *Билмаган одам уни тирикчилик вазжидан қийнаиб қолган гўмон қилади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. .. нима вазждан ётганингизни биламан-у, чалғитмоқчи бўласиз. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Мен хизмат вазжидан ҳар йили неча марталаб ўлкамиз қўриқларида бўламан.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ВАЖ-КОРСОН Ўз қилмишини асослаш, далиллаш учун келтириладиган сабаб, баҳоналар. *Важ-корсон кўрсатмоқ.* ■ *Бояги йигит — терговчи шу ерда эди. У Ҳикматилла камерасининг ҳавосини олиб, важ-корсонларини режалаб қўйгунча чақириб суҳбатлашди.* Шухрат, Умр поғоналари. *Ҳасанов ва Хидировларнинг важ-корсонларига маҳлиё бўлса керак-да.* «Муштум». *Йиғи-сиғи, важ-корсон билан қутулиб бўлмайди, одам ўлиб турибди! Одам! Кимдир бунга жавоб бериши керак.* А. Мухтор, Тугъилиш.

ВАЖОҲАТ [a. وَجَاهَت — донгдорлик, муносиблик; аҳамият, муҳимлик] 1 Одамнинг кўзга ташланувчи гавда бичими, қиёфаси, савлати. Бу «улфати чор» ичида катта саллалли, оппоқ соқолли, лекин вазжоҳати йигитдай бир кекса киши диққатни ўзига жалб этади. Ойбек, Танланган асарлар. *Шукуржонни яна унинг бутун вазжоҳатидан ёғилиб турган куч-қувват.. юзининг қизиллиги ҳайрон қолдири.* О. Ёқубов, Ота изидан.

2 Рўҳий ҳолат, кайфиятнинг кўзга ташланувчи ифодаси, кўриниши; авзо. *Мунира ялт этиб эрига қаради, вазжоҳатини кўриб, ўрнидан турди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Отахўжа ака Эсон бобонинг эрталабки вазжоҳатидан ташвишли гап борлигини сезганди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Маҳкам қўлларини мушт қилиб, қўрқинчли вазжоҳат билан Зокирга отилди, аммо бир неча киши бирдан орага тушди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ВАЖОҲАТЛИ Гавда бичими, кийиниши, кўриниши билан ажралиб турадиган; савлатли, салобатли; савлати зўр. *Бир қанча вақтдан буён вазжоҳатли, салла-каллали уламо, мударрис, аъламлар орасида қолдим.* Ойбек. Танланган асарлар. *Биз болалар қўрқадиغان вазжоҳатли бўлмасак керак.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ВАЖ-ТАҚАЛ айн. *важ-корсон.* *Хўп, важ-тақал қилиш на ҳожат, жаноб бой.* Яширин фотиҳа қилинганлигини билмаган эканман, жанобларидан узр сўрайман. К. Яшин, Ҳамза. *Мен истеъфодаги одамман, сўзим ҳам ўтмайди, илтимосим ҳам, деб важ-тақал қилдим.* Газетадан.

ВАЖУ Лағмон хамири устига солиш учун қийма, сабзи ва ш. к. дан тайёрланадиган махсус пишириқ, қайла. *Лағмон важусига, албатта, саримсоқ солиб пиширилади ва паловнинг бир тури — «саримсоқ палов» дамлаганда, бу таом ғоят шифобахш бўлиб қолади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ВАЖХ [a. وَجِه — сабаб, асос] эск. кт. айн. *важ.* *Фақир бўлсам, бу важдан бисёр малол-хотир бўлиб, ҳар турлик чораларни кўрар эрдим.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой. *Хоқонимиз назарларида шахзодамнинг этиборларини ҳар важҳ билан илгари сурурмен.* Ойбек, Навоий.

ВАЗА [лот. vas — идиш] 1 Мева-чева, ширинлик солиб дастурхонга қўйиладиган идиш. *Бир вазада бандидан янги узилгандек тилла олмалар, иккинчи вазада ҳар биттаси кичикроқ чойнакдай келадиган анорлар.* С. Анорбоев. Оқсой.

2 Гул солиб қўйиладиган ёки уйларга, жамоат биноларига зийнат учун қўйиладиган нақшдор, чиройли идиш, кўра. [Гулнор] *Безак учун у ерга, бу ерга қўйилган катта-кичик чиройли хиттой вазаларини латта билан яхшилаб артди.* Ойбек. Танланган асарлар.

ВАЗЕЛИН [фр. vaseline < нем. Was (ser) — сув + юн. elation — мой] Нефтан олинандиган ва тиббиётда, косметикада, техникада ишлатиладиган қуюқ мой. *Агар вазелинга норка, қоракўзан ёғи қўшилса, у яллиғлашишга*

қарши доривор хоссага эга бўлар экан. «Фан ва турмуш». Тиббиёт вазелини. яллиғланишга қарши таъсир этади ва терини ҳар хил зарарли таъсирлардан сақлайди. Газетадан.

ВАЗИР [a. وزير — вазир, министр] I тар. Ўрта асрларда Яқин ва Ўрта Шарқ давлатларида, жумладан, Ўрта Осиё хонликларида ҳукумат идораси ёки кенгаши (девони) бошлиғи. Сарой вазирини ношлож бош эгиб, фармони олий ҳозирлагани чиқиб кетди. М. Осим, Карвон йўлларида.

Вазир аъзам Улуғ вазир, вазирлар бошлиғи. Ўрта асрларда ҳукуматнинг олий идораларини бошқарган юқори мансабдаги шахс — ҳозирги бош вазир.

2 Мамлакатда муайян тармоқ фаолиятини бошқарувчи шахс. Соғлиқни сақлаш вазирини. Олий ва ўрта махсус таълим вазирини. ■ Республика Молия вазирининг таъкидлашича, келаси йилда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш харажатларига 65 млрд сўм ажратилади. Газетадан.

Вазирлар Маҳкамаси Баъзи мамлакатлар, жумладан Ўзбекистонда, ҳукуматнинг номи.

3 кўчма Оилада, жамоада бошлиқдан кейинги мавқеда турувчи шахс. Ахлоқ-одобда ҳам ўрнатқуч бўла бил, Эрлар бош бўлишса, кучли ошла. Рўзғорда аёллар ҳар доим вазир, Фарзандлар равандақин ўйлайди она. Газетадан. Овулингнинг оқсоқоли мулла Фозил, Ўлтирар бек олдидан икки вазир. «Оқ олма, қизил олма».

ВАЗИР-ВУЗАРО [a. وزراء — وزير “вазир” сўзининг бирлиги ва кўплиги] Подшоҳ ва хонлар саройидаги вазирлар ва бошқа катта амалдорлар, аъёнлар. Хон ўзининг вазир-вузаролари, посбонлари билан етиб келибди. «Ўзбек халқ эртақлари».

ВАЗИРЛИК Ривожланган давлатларда (мас., АҚШда) алоҳида бир соҳага раҳбарлик қиладиган ижрочи орган. Ўзбекистон Республикасида давлатнинг марказий бошқарув органи, давлат маҳкамасининг муҳим қисми.

ВАЗИФА [a. وظيفه — амал, лавозим; хизмат, топшириқ; иш ҳақи] I Амалга оширилиши, ҳал қилиниши лозим бўлган, кўзда тутилган мақсад, мақсадли иш. Миллатни уйғотиш — уйғонганларнинг вазифаси. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Иккинчи жуда муҳим вазифа — халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқаришни ривожлантириш. Газетадан. Эндиги муҳим вазифа — ўрим-йиғимни ғоятда

қисқа фурсатда уюшқоқлик билан ўтказиш.. Газетадан.

2 Зиммада бўлган муайян иш, ишлар. Руслан билан Нормат кўчага чиққанларида, ўз вазифаларини бажарган партизанлар бугундопояга қайта бошлаган эдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Сиз қишлоқда бўлганингиз сабабдан, келгунингизча ишлар тўхтаб қолмасин, деб вазифамдан ташқари ишларга урундим. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Тоға, Сизнинг вазифаиш — меҳмонни истаган одам билан гаплаштириш, истаган ерига олиб бориш. «Гулдаста».

3 Доим амалга ошириш, амал қилиш, бажариш лозим бўлган иш; бурч. Эр топганини саранжом-саришта қилиш — хотиннинг вазифаси. «Муштум». Унинг [элининг] овозига қулоқ солмоқ, шикоятларини сабртоқат билан тингламоқ вазифамиздир. Ойбек, Навоий.

4 Бажариш учун берилган, топширилган иш; топшириқ. Эртаси кунини [Элмурод] ўз шогирдларига вазифа бериб қўйди-да, аёлларнинг ўқишини кўришга келди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўқитувчи уй вазифаларини бера бошлади. Ў. Усмон, Сирли соҳил.

5 Бирор нарса бажарадиган иш, хизмат. Товуш тўқинларини тутғич вазифасини ўтовчи қулоқ супраси таъаботда катта аҳамиятга молик экани Шарқ тиббиётида қадимдан маълум. «Фан ва турмуш». Ётоқхонада истиқомат қилувчилардан ҳар бирининг китоб ва дафтарлари кечаси ўзига ёстиқ вазифасини ўтар эди. С. Кароматов, Олтин кум.

6 Хизмат лавозими, мансаб, амал доирасида бажариладиган ишлар мажмуи. Директорлик вазифаси. ■ Комиссия ёш ўқитувчиларни бирма-бир чақриб сўхбатлашишга ва уларнинг қаерда қандай вазифада ишлашини белгилаб беришга киришди. П. Турсун, Ўқитувчи. Вилоят халқ депутатларидан беш киши.. жиддий камчиликлари учун ўз вазифаларидан бўшатилдилар. Газетадан.

ВАЗИФАДОР эск. тар. I Темурийлар даврида муайян мансабдаги шахс; мансабдор, амалдор. У Абдусамад мирзо даврида.. майда вазифадорлардан эди. Ойбек, Навоий.

2 Хонлик даврида ўрдада ишлаб, маълум миқдорда маош, пул олиб турувчи. Бухорода хатми кутуб қилиб келган бир “олим” ақалли бир маҳалла имоматида хархашасиз ўтол-

масин-да.. бир бесавод етим.. ўрдадан фалон тилла вазифадор бўлсин. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ВАЗИФАДОШ Бир хил вазифага эга, бир хил вазифа бажарувчи. «Яшамок» феълнинг асл маъноси «барҳаёт бўлмоқ»дир. Бу феъл ҳам «истиқомат қилмоқ»қа вазифадош ишлатилади. «ЎТА».

ВАЗИЯТ [a. وَضِيءٌ – мавқе, ҳолат] 1 Бирор нарсанинг фазода эгаллаб турган ҳолати, ўзини тутган ҳолати (бошқа нарсаларга нисбатан). Нуқтанинг вазиятини аниқлаш. ■ Ой ўзининг Ер атрофидаги ҳаракатида Кўёшга нисбатан турли вазиятларни олиб турганлигидан Ойнинг кўриниши ўзгаради. «Астрономия».

2 Кишининг ташқи кўриниш, руҳий ва б. жиҳатдаги ҳолати; қиёфа, авто. *Ҳар хил вазият ва турли кайфиятда ўтирган кишиларнинг сон-саноғи йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Тантубойвачча мағрур ва мамнун бир вазият олди.* Ойбек, Тақланган асарлар. *Уша кўвонқ вазиятини ўзгартирмай қўшиб қўйди: Оёғингиз оғримаптимиз?* С. Кароматов, Олтин қум. *Темур ҳам уйчан вазиятда, кулмай-нетмай жавоб берди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Тутган ўрин, мавқе, нуфуз. *Одамлар устидан хусусий мулк ҳукмрон бўлган, кишининг жамиятдаги вазияти, салмоғи, ҳуқуқи, обрўси унинг мулки билан ўлчанадиган бир замонда инсон боласи ота-онасидан бемаҳал ажралар экан, унга бундан оғир кулфат йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Жамиятдаги, ҳаётдаги шароит, ҳолат. *Оғир вазият. Жиддий вазият. Сиёсий вазият. Халқаро вазият. Вазиятни тушунтирмоқ.* ■ *Мен унинг ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини тута билишига.. қойил қолардим. Мен ҳатто бориб, вазиятти билиб келмоқчи ҳам бўлган эдим.* С. Кароматов, Олтин қум.

ВАЗМИН [a. وَزِين – оғир; вазндор, салмоқдор] 1 Оғирлик ўлчами катта, катта оғирликка эга; енгилнинг акси, оғир. *Вазмин тош. Вазмин юк.* ■ *Йигиталининг ҳовлисига вазмин чўян дарвоза орқали қирилар, унинг ёнбошидаги.. кичик уйчада чуққисоқол қоровул ўтирарди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Вазминроқ жангчи йўлиқиб қолса, жанг майдонидан олиб чиқишда қийналар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *Кўчма* Бир маромда, оғир, оҳиста ва салобатли (ҳаракат, юриш-туриш ва ш. к.

ҳақида). *Воҳид Миробидов олимларга муносиб дид билан безатибган кенг, баҳаво хонасида вазмин одимлаб, яна узоқ юрди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Жийдаларнинг эзилган новдалари вазмин тебранади.* Ойбек, О.в.шабадалар. *Атрофдаги саҳро тунининг вазмин сукунати алламаҳал бўлиб қолганини билдирарди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

3 Табиатан босиқ; оғир. *Бир қарашда вазмин, мулоийм кўринган бу жувон анча шўҳ экан.* С. Нуров, Нарвон. *У [Миржалил] вазмин, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини тутиб туради.* Газетадан.

ВАЗМИНЛАШМОҚ 1 Оғирлик ўлчами ошмоқ; оғирлашмоқ. *Юки вазминлашмоқ.*

2 Вазмин характер-хусусият касб этмоқ. *Аҳмаджон анча етилиб, вазминлашиб, бригадага бошлиқ бўлиб олган эди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ВАЗМИНЛИК 1 Сезиларли вазмин даражага эгаллик. *Яланғоч теракларнинг шоҳлари тизилишиб ўтирган қаргаларнинг вазминлигидан эзилган.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *Кўчма* Вазмин хусусият. *Оқил кишиларга истиғно ва ғазаб эмас, андиша ва вазминлик зеб-зийнатдир.* С. Сиёев, Аваз. *Чидам даркор, вазминлик даркор, Куйлагани эрлар туйғусин.* Миртемир.

3 Вазмин ҳолат, тарз. *Навоий вазминлик билан [подшоҳга] мурожаат қилди.* Ойбек, Навоий. *Юсунов боланинг ёнига борди-да, гуллаб турган дарахтни кесма, деб вазминлик билан тушунтирди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ВАЗН [a. وَزْن – ўлчов, вазн] 1 *кам қўлл.* *Ўлчов. Табиатда қудрат борми, Биздан вазн олмасин..* Ф. Фулом.

2 Оғирлик; оғирлик ўлчами; салмоқ. *Юк вазни. Молнинг тирик вазни.* ■ *Эгамберди, шу бугдойнинг вазнига бараварлаб саримағиз ундан торт, айбонанг учун устига ўзимиздан бир пуд ун ҳам қўш!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Сафо маҳсум таҳорат учун қумғонни кўтарди-ю, вазни енгиллигидан бум-бушлигини фаҳмлади.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

3 *Кўчма* кам қўлл. Шахснинг мавқеи, мавқе даражаси. *Салимхон жон-дили билан Саидийни бегонасиратмасликка, ўзи билан бир текисликка қўйишга тиришар ва ҳатто ўзини нодонликка солиб, Саидийнинг вазини орттирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 *ад.* Шеъринг сатрда шеърнинг ритм оҳанги ва тузилишини белгиловчи бўғинлар

сони ва жойланиши; шеър ўлчовлари. *Аруз вазни. Бармоқ вазни.* ■ *Шеърлар маълум ўлчовда ёзилди. Шеър ўлчовлари вазн деб аталади. “Адабиёт назарияси”.*

5 мус. Мусиқа асарида унинг ритм оҳангини ва тузилишини белгиловчи ритмик бириклар сони ва жойланиши. *Ҳали олдандадир гўзал кунларим, Ҳали лаб тегмаган кулгулар олдда. Вазнга тушмаган қўшиқлар олдда. Ҳеч нима эмасдир бу кўрганларим. А. Орипов, Йиллар армони.*

ВАЗНДОШ Бир хил вазнга эга. *Мисрадаги шеърларнинг ўзаро оҳангдошлиги, вазндош ва қофиядош бўлиб келиши шеърнинг эмоционаллигини оширган. «ЎТА».*

ВАЗНЛИ 1 Маълум оғирликка эга бўлган; салмоқли. *Оғир вазнли курашчи (спрт).* ■ *Сўнгра мулла Обидга хитобан айтади: -Ҳар бир деҳқони мўминга, яъни мусулмонга ўзининг зиротгоҳидан ҳосилотининг ундан бирини, яъни вазнли ўлчовларда ўн пуддан бир пудини мустаҳиқларга бериш вожиб экан. А. Қодирий, Гирвонлик Маллавоғ.*

2 *ад.* Бирор шеърини вазнга эга бўлган, бирор ўлчовда ёзилган. *Аруз вазнли шеър.*

ВАЗНСИЗ Вазнга, оғирликка эга бўлмаган. *У вазнсиз, еру осмон ўртасида гард мисоли ҳаволашиб борарди. Газетадан.*

ВАЗНСИЗЛИК 1 *мех.* Жисмининг муаллақ физик ҳолати. *Учиш вақтида вазнсизликнинг инсон организмга салбий таъсирини йўқотиш учун мускуллар машқи, мускуллар электр стимуляцияси ва бошқалар бажарилади. «Политехника луғати». Космосда узоқ яшаган космонавтлардан бири Георгий Гречконинг фикрича, инсон вазнсизлик шароитида анча узоқ вақт бемалол ишласа бўлади. «Фан ва турмуш».*

2 *кўча* Шахснинг муайян вазиятда ўнғайсиз ҳолатга тушиши. [*Баҳром*] *Рўпарасидан келаётган Насибанинг дугонаси ва унинг ёнида Матлубани кўриб, ўзини ғалати бир вазнсизлик ҳолатида ҳис этди. Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси.*

ВАЙИШ *шв.* Ишком. *Ингичка ходачаларга омонатгина кўтарилган вайишларнинг шохларини япроқлар кўмиб юборган, тоқлар шўраток, гўраток ҳам қилинмаган эди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

ВАЙРОН [ф. *ويران* — йиқик, бузуқ, хароб] 1 Бузилиб, қулаб, харобага айланган (уй-жой, иморат ва б. қурилмалар, қурил-

мали жойлар ҳақида). *Уч кундан кейин, улар келганда, қишлоқ вайрон бўлган, баъзи бинолари ҳамон буруқсаб ёнарди. Шухрат, Шинелли йиллар. Бир қўлтум сув учун хонаси вайрон, Қишлоғин тарк этиб, адашарди эл. Файратий. Ёғди тўрт ёндин асрлар Бошингга тийри камон, Умри қурбон, мулки торож, Юрти вайрон, ўзбегим. Э. Воҳидов, Ўзбегим.*

2 *кўча* Умуман, бузилган, синган ва б. жиҳатдан яроқсиз ҳолдаги нарса ҳақида. *Устбоши вайрон, юз-кўзлари қон.. сочлари тўзғиб кетган Шаҳзодаҳон тонготарга яқин «ғит» этиб эшикни очиб, ҳовлига чиқиб, бўлиб ўтган даҳшатли ҳодисадан уйдагиларни хабардор қилди. К. Яшин, Ҳамза. Зулму истибдод ила миллатни вайрон этдингиз. Аваз. Айронингдан бермасанг, Қозонларинг вайронди. «Бойчечак».*

Кўнгли (ёки қалби, дили) вайрон Руҳан, қалбан жуда ночор, эзилган ҳолатли, кўнгли бузилган. *Хусусан, яқинда эшитган хунук бир хабарни хотирлаб, Авазнинг кўнгли вайрон бўлди. С. Сиёев, Аваз. Вайрон дилинг бўлғуси бир лутф ила обод. «Гулдаста».*

ВАЙРОНА [ф. *ويرانه* — вайрон бўлган жой, хароба] 1 *от* Вайрон бўлган жой; хароба. *Кўзгунинг севгани фақат вайрона.. Миртемир. Санобархон зўр қийинчилик билан жойидан қўзғалди. Вайрона, култепага айланган бошпанасини ташлаб кетиш оғир мусибат эди унга. С. Зуннунова, Гулхан. Дўст билан обод уйинг, гар бўлса у вайрона ҳам. Э. Воҳидов.*

2 *сфт. қ.* вайрон. *Фуломжон ҳувуллаб, ўти сўниб қолган вайрона хонада бир зум гангиб турди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Камбағалларнинг ўғил-қизлари ота-оналарига ҳайитга уст-бош қилиб беринг, деб йиғлар, ота-оналарнинг вайрона кўнглини яна бузишар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

ВАЙРОНАГАРЧИЛИК *айн.* вайронгарчилик.

ВАЙРОНАЗОР *кам қўл.* Вайроналар бўлган (эгаллаган) жой. *Гапнинг қисқаси, қишлоққа тушаверишда бир уйиқ жой бор. Худди вайроназорга ўхшайди. Ш. Холмирзаев, Юр, тоғларга кетамиз.*

ВАЙРОНАЛИК *айн.* вайронгарчилик. *Зўравонлик — охири вайроналик. Мақол. ■ Зулму вайроналиклар, талон-торождар тинкасини қуритган бухороликлар Мирзо Улуғбекнинг.. мадраса қурмоқчи эканини эшитиб қувондилар. Мирмуҳсин, Меъмор.*

Вайрон-валангор Бузилган, вайрон бўлган. *Бориб қарасам, учала водокачка ҳам вайрон-валангор, эзилган, букилган темир-терсақлари занглаб ётибди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ВАЙРОНГАРЧИЛИК 1 Вайрон қилиш иши, хатти-ҳаракати, вайрон қилиш. *Эндиликда бизнинг мудоаомиз у ўта қонли, ўта вайронгарчилик урушини биз кўрдик, келажак авлод кўрмасин, деймиз.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Вайрон бўлган ҳолат; вайронлик. [*Биринчи секретар*] *Уруш ва гитлерчи босқинчиларнинг талончилик орқасида Польшада вужудга келган даҳшатли иқтисодий вайронгарчилик ҳақида гапирди.* Газетадан.

ВАЙРОНЛИК Вайрон ҳолат. *Катания шаҳридаги ҳарбий аэродромда довул натижасида катта вайронлик рўй берди.* Газетадан.

ВАЙСАМОҚ Эътиборга лойиқ бўлмаган, кераксиз, бемаъни гапларни гапирмоқ. *Юз-кўзини соқол босган мулозим эшак эшар экан, тинмай вайсарди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Хотинлар бетиним вайсаб.. ўз уйларидай, шовқинлаб [коридордан] чиқиб кетдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ВАЙСАҚИ Ҳадеб вайсайверадиган, кўп гапиришни яхши кўрадиган. *Вайсақи одам.* ■ *Аммо энг ёмони шу бўлдики, бу вайсақи ошна Ҳафизадан гап очиб қолди: -Кўриб турибсанми? — деди у суюгоёқ кимсаларни эслашга ўхшаши бир оҳангда.* Мирмуҳсин, Умид. *Мен индамасан, у индамаса, ҳалиги вайсақи авжига чиқаверди-да.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ВАЙСАҚИЛИК Бўлар-бўлмас гапларни вайсаш. *..мусобақа юзакичилик, гапдонлик, вайсақчилик, кўзбўямачиликдан йироқ бўлиши керак.* Газетадан. *..ленум.. вайсақчилик, мажлисбозлик ва қоғозбозликни қаттиқ қоралади.* Газетадан.

ВАЙСИРАМОҚ кам қўлл. айн. **вайсамоқ.** *Қутлуғ турмуш режалар-ла тўлиқ бўлса-да, Уят этмас, бир вайсираб ўтмоқ бўламан.* Ф. Фулом. *Саҳарга яқин унинг вайсираши тўхтади.* Ҳ. Олимжон, Танланган асарлар.

ВАКАНСИЯ [лот. vacans — кераксиз, ортиқча; бўш, эгалланмаган] Бўш ўрин, банд қилинмаган лавозим (идора, муассаса ва ш. к.). *Вакансия йўқ. Вакансияни эгалламоқ.*

ВАКАНСИЯЛАР физ. Қаттиқ jisмининг кристалл панжарасида атом ёки ион бўлмаган бўш тугунлар.

ВАКАНТ [лот. vacantis — бўш, эгалланмаган] Ҳеч ким эгалламаган, бўш (идора, муассаса ва ш. к. штатидаги лавозим, хизмат ўрни тўғрисида). *Эшонбоев аспирантурани битиряпти, кафедрада вакант ўрин йўқ, борини Акбаров банд қилиб турибди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ВАКИЛ [а. وكيل — ишончли, ваколатли шахс] 1 Бирор киши, муассаса, ташкилот ва ш. к. номидан иш кўришга ваколати бўлган, унинг манфаатларини кўзловчи ва ҳимоя қилувчи шахс. *Икки вакил у мулладан келади, Келиб қизнинг иштиёрин сўради.* «Ал-помиш». *Бир оздан сўнг юқоридан келган вакил билан трест бошлиғи ўзларининг ишларидан гап очди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Олим жамиятнинг бир неча вакиллари билан Венерияга боради.* «Фан ва турмуш».

Вакил ота Мусулмонларнинг никоҳ маросимларида келин томонидан тайинланадиган вакил шахс (никоҳ ўқиш, куёв томоннинг келинга бериладиган мол-мулки ва ш. к. ларни келишишда қатнашади).

2 Бирор давлат ёки ташкилотнинг ваколати билан ўзга элларда унинг номидан иш кўрувчи, унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи лавозимли киши, элчи. *Дипломатик вакил. Мухтор вакил.* ■ *Мен Закаспий ҳукуматининг вакили Азизбек бўламан.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Бирор соҳа, ижтимоий гуруҳ, жамият ва ш. к. га мансуб киши; намоянда. *Республикамизнинг ҳар бир соҳа вакили 10 йилликни меҳнатда ажойиб ютуқлар билан кутиб олмоқда.* Газетадан. *Даврада бир маҳалла кишилари, аммо турли фан вакиллари тўп-ланган эди.* «Фан ва турмуш».

ВАКИЛА Вакил аёл. *Саводхон авар йигити ўз халқининг вакиласига уйланади.* Газетадан. *Балки сиз энди халқ вакиласи бўлиб, шулар ҳақида ҳам ўйлаётгандирсиз.* «Саодат».

ВАКИЛЛАМОҚ қ. ақилламоқ. *Узоқ ва яқиндан бошқа итлар ҳам вакиллашиб, унга овоз бера бошладилар.* Газетадан. *Тўғри, бой отам мол-мулкни хужжатлаб беришдан бош тортгандан кейин, Салим ғабланди, болалик қилиб вакиллади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАКИЛЛИК 1 Бирор шахс (вакил)нинг иккинчи шахс (ваколат берувчи) номидан ишонч қоғози ёки маъмурий хужжатга асосан қиладиган юридик ҳаракатлари.

2 айн. **ваколатхона.**

ВАКОЛАТ [а. وکالت — вакиллик; ҳуқуқдорлик] Бирор шахс, муассаса, ташкилот, давлат ва ш. к. номидан иш қилиш учун берилган ҳуқуқ, вакиллик ҳуқуқи. *Кенг ваколат. Депутат ўзининг юксак ваколатини сайловчилардан олган.* ■ [Имом Сафар бўзчига:] *Мен сизга мирзодан хизмат сўраб беринг, деб ваколат берган эмас эдим-ку! А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Ваколат ёрлигини қўлингдан тортиб олиб, ўзингни Шоҳимардондан қувлаганим бўлсин! К. Яшин, Ҳамза.*

ВАКОЛАТДОР эск. Ваколатли. *Расмий намоёнда бўлишим сифатида сиз жаноб комиссарга баён этишга ваколатдорманки.. А. Ҳакимов, Илон изидан.*

ВАКОЛАТЛИ Ваколати бор, вакиллик ҳуқуқига эга бўлган. *Улар орасида.. мустамлака ва қарам мамлакатларнинг ваколатли кишилари бор эди. Газетадан.*

ВАКОЛАТНОМА Ташкилот ва фуқароларнинг вакиллик қилиши учун берилган ёзма ҳужжат; ишончнома, ишонч қоғози. *Бу брошюрада.. васиятнома, ваколатномаларни қай тартибда ёзиш лозимлиги кўрсатилган. Газетадан. Азизим, омонат сақлайсиз, иншоолло, вақт-соати келса, ўзимга ёки менинг ваколатномамни кўрсатган кишига берарсиз. А. Ҳакимов, Илон изидан.*

ВАКОЛАТХОНА Бирор давлат томонидан ўзга мамлакатда таъсис этилган ва унинг манфаатларини кўзлаб иш кўрадиган муассаса. *Шу билан бир қаторда Ўзбекистонда тўрт немис банки ўз ваколатхоналарини очди. Газетадан. Москвадаги Венгрия савдо ваколатхонаси биносида «Электроника» фирмасининг кўرғазмаси ишлаб турибди. Газетадан.*

ВАКУУМ [лот. vacuum — бўшлиқ] Идишга қамалган, босими атмосфера босимидан анча паст бўлган газнинг ҳолати. *Вакуумда эритиш усулидан нозик буюмлар учун металллар ишлаб чиқаришда муваффақиятли фойдаланиш мумкин.* «Политехника лугати». *Медиклар тавсия этган вакуум мосламалар 18 суткалик учидан 96 суткалик учини сари катта одим ташлаш имконини берди. «Фан ва турмуш».*

ВАКУУММЕТР [вакуум + юн. metron — ўлчов] Сийраклаштирилган газлар босими ўлчанадиган асбоб.

ВАКЦИНА [лот. vaccinus — сигирга оид < vaccula — сигир] Юқумли касалликларнинг

олдини олиш ва даволаш учун ишлатиладиган эмдори; эмлашда ишлатиладиган дори. *Вакцина билан эмлаш.* ■ *Бугунги кунда вирусларга қарши вакцина ёрдамида организмда иммунитет ҳосил қилишдан ортиқ ўткир, ишончли қурол йўқ. «Фан ва турмуш». Сарагулли ишдан қақриб келишди, келса — вақт ўтиб қолибди, боланинг ҳоли оғир, эмлашга вакцина керак эди. А. Мухтор, Чинор.*

ВАЛ [нем. Walze — жўва, гўла, вал] *тех.* Турли машина ва механизмларда ўз ўқи атрофида айланадиган ва ўзига ўрнатилган деталга айланма ҳаракат ва куч узатадиган деталь; ўқ. *..вал орқали ҳосил қилинган айланма ҳаракатни шатун ёрдамида тебранма ҳаракатга келтириш мумкин. «Фан ва турмуш».*

ВАЛАД [а. ولد — ўғил бола, ўғил; фарзанд] 1 с.т. эск. Шариат йўли билан никоҳланмаган ота-онадан туғилган бола; ҳароми.

2 сўк. Шундай шахсга нисбатли ҳақоратни билдиради; ҳароми. *Бора-бора мени менсимай қўяди бу валад! М. Осим, Карвон йўлларида. ..электросушилка қилиб берайми, деб пичинг қилди. Қаёқда қилиб беради ўша валад. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.*

Валади зино Ҳаромдан бўлган бола; ҳароми. *Биласиз-ку ануни! Жуда ёмон чиқдида, валади зино эканми, билмайман. «Муштум». Бу валади зинонинг чангалига сен ҳам тушдингми? Бировнинг ҳалолини биров суюдиган замон экан-да, водариф! С. Сиеёв, Отлиқ аёл.*

ВАЛАКИСАЛАНГ с.т. Ўтакетган бегам, бепарво; ишёқмас; хумпар, девона. [Абдурайим:] *Кўздан қолдингми, валакисаланг, колхозимизнинг бўрдоқига боқилган олди қўйлари-ку. «Муштум».*

ВАЛАНГОР Бузуқ-юлуқ; бузуқ, яроқсиз. *Аллақачон фойдаланишга топширилиши лозим бўлган 12 квартирали 9-уй тепаси ёпилмай, валангор бўлиб ётибди. «Муштум». Бир кун яна жўрамни кўргани борсам, аҳволи оғир, ҳувуллаган валангор ҳовлида, катта садақайрағоч таъида ёлғиз ўзи.. ётибди. Н. Сафаров, Наврўз.*

ВАЛАҚЛАМОҚ Тўғри келган мавзуда бўлар-бўлмас, ҳуда-беҳуда гапларни гапирмоқ. *Нимага буларни ишдан қолдириб, валақлаб ўтирибсан? М. Ҳазратқулов, Журъат. Совуқ қилиқлари, ҳуда-беҳуда валақлай бериши, ҳамма ишга бош суқиши билан одамларни ўзидан бездирган.. эди. С. Кароматов, Олтин қум.*

ВАЛДИРАМОҚ *с.т.* Бўлар-бўлмас, нота-йин гапларни гапирмоқ, оғзига келганини сўзламоқ. *Тожибой яна нималардир валдиради. Элмурод қулоқ солмади.* П. Турсун, Ҳқи-тувчи. - *Укамиз Салим, - деди Ҳакимбойвачча, - оғзига нима келса, шуну валдирайверади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Валдираб қолибсиз, кўтаролмасангиз, ичиб нима қилардингиз.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

ВАЛДИРВАСАР *с.т. қ. валдирвоқи.*

ВАЛДИРВОҚИ *с.т.* Бўлар-бўлмас гапларни кўп гапирадиган, валдирайверадиган; эзма. *Нафисахон назарида қизи энгилтак эмас.. Баъзи қилардек валдирвоқи эмас.* Мирмуҳсин, Умид.

ВАЛЕНКА [р. валенки < валять - думалатиб босиш (наматни)] *қ. пийма.* *Қирқ икки градус.. беш яшар Олег, Оёқда валенка, энида тулуп, Чана судрамоқда қаҳ-қаҳа уриб.* Ф. Фулом.

ВАЛЕНТЛИ *ким.* Муайян валентлик хусусиятига эга бўлган. *Икки валентли кимёвий элемент.*

ВАЛЕНТЛИК [лот. valens, valentis - кучли; мустақкам; соғлом] **1** *ким.* Бирор элемент атомининг бошқа элементнинг муайян сондаги атомини бириктириб ёки алмаштириб, кимёвий боғ ҳосил қила олиш қобилияти, хоссаси.

2 *тлш.* Тил бирликларининг (мас., сўзнинг) гагда бошқа сўзлар билан ўзаро бирика олиш қобилияти, имконияти. *Валентлик назарияси, луғавий бирликларнинг семантик валентлари.. бўйича бир қанча илмий мақола-лар, махсус монография босилиб чиқди.* «ЎТА».

ВАЛЕРИАНА [лот. valeriana < Valeria - шу ўсимлик келиб чиққан жой номи] Пуштиранг гулли, илдизидан шифобахш дамлама тайёрланадиган кўп йиллик ўт ўсимлик.

ВАЛЕРЬЯНКА Валериана ўсимлигининг илдизидан эфир ёки спиртда тайёрланган, асабни тинчлантириш учун истеъмол қилинадиган дори. *Овқатдан олдин ва кейин кодеин.. валерьянка томчиси каби дорилар берилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ВАЛИАҲД [а. *ولىعهد* - тожу тахт меросхўри, тахт вориси] Подшоҳ ёки хон ўз тириклигида ўрнига тайинлаб қўйган тахт вориси. *Хон ўй дарёсига фарқ бўлди: "Кимни валиаҳд қилай? Шуними? Катта ўғилларим бир-бирлари билан уришмасмикинлар, тахт*

талашмасмикинлар?" Ж. Шарипов, Хоразм. *.. Самарқанд подшосининг қизи бизнинг валиаҳдимиз Бобур мирзога беш яшарлигидан унаштириб қўйилган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ВАЛИДОЛ [лот. validus - кучли, ўткир; соғлом + oleum - ёғ, мой] Марказий нерв системасини тинчлантирадиган ва томирларни рефлекс йўли билан кенгайтирадиган дори. *Бирдан "гум-бур!" Чўчиб кетган болакай безовталаниб йўғлай бошлади, бир сапчиб тушган юраги хаста одам тил тагига валидол ташлайди.* Газетадан.

ВАЛИЙ [а. *ولى* - эга, соҳиб; авлиё] *дин.* Худонинг гўё бўлажак ҳодиса, воқеаларни олдиндан айтиш, ғойибдан хабар бериш қобилиятига эга бўлган энг сеvimли, энг азиз бандаси; авлиё. *Одамлар Султон девонани "оташнафас" валий деб мақташар эди. Ўша нодон, алданган кишиларнинг мақтаб.. юрган "соҳиби каромати", бир алжллаб ўтирган бани экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ғайбдан хабар берувчилар икки турли бўладилар: биринчиси - валий, иккинчиси - коҳин (фолбин).* С. Айний, Эсдаликлар.

ВАЛИНЕЪМАТ [а. *ولىنعمت* - неъмат эгаси, боқувчи; олийҳиммат, сахий] **1** Ўзига қарам кишиларни моддий жиҳатдан таъминлаб турувчи, уларга неъмат берувчи шахс. - *Бу киши [Жамолбой] менинг валинеъматим, пирим бўлади, - жиддий жавоб берди Абдишукур.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мулла Абдураҳмон ҳам валинеъмати бўлган Анварнинг риоясини унута ёзди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. - *Баракалла! Акбарали мингоши сенга ким бўлади?! - Отахон. Валинеъмат.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

2 Олийҳиммат, сахий одам; хайр-саховатли, қўли очиқ киши.

ВАЛИШ *шв.* Ишком. *Ҳовли унчалик катта эмас, лекин атрофи қатор уй, уйлар устигача валиш. То қиров тушгунча турли хил узумлар сарғайиб, қуёшда товланиб ётади.* Газетадан.

ВАЛЛАМАТ **1** *с.т. айн. валинеъмат* **1.** Ёрим Аҳмад, азаматим бўлмаса, Ҳолим сўрар валламатим бўлмаса. «Ойсулув».

2 Элнинг каттаси; бошлиқ, амалдор. *Юртнинг валламатини чақир.* Ойбек, Навоий. *Отажон, сендирсан юртнинг эгаси, Қаддиндан, валламат, сенга йўл бўлсин.* «Равшан».

3 Эл хизматида бўлган; сахий (шахс ҳақида). -*Раҳматли валламати одам эдилар, — таассуф билан гапирарди кимдир, — маҳалла ташвиши, маҳалла дарди билан яшардилар.. «Ёшлик». Шеър-ку борликка бор, аммо муштумбоб эмас, пахтаминг, «оқ олтин» этиштираётган валламати нахтакорларимиз хусусида эди. «Муштум».*

4 *кўчма* Мард киши; мард. *Ана, бек Гурўғли жомни кўтарди, Олиб ичадиган валламати борми? Эргаш Жуманбулбул ўғли.*

5 (3-ш. кўшимчаси билан — **валламат**). Ман-ман дегани, ҳар қандай. *Валламат* ҳам дунёга икки марта келмайди-ку, ҳаммага ҳам жон ширин. Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Бугун-эрта менга сув тегадиган. Ма, мендан бошқа валламат* айтсаям, берма! С. Сиёев, Ёруғлик.

ВАЛЛАМАТЛИК Бағри кенглик, сахийлик маъносиди. *Шундан тезроқ қутулгиси келиб, Искандарнинг кўнглига беҳштиёр бир гап келиб, кўвлиги тутди. Бундан ўзининг ҳам чиройи очилиб кетди: -Қанча керак? — деди валламатилик билан. М. Мансуров, Ёмби.*

ВАЛЛОҲ(И) [а. *والله* — худо ҳаққи, азбаройи худо] Худо ҳаққи, азбаройи худо. *Бунда қандай маъно бор? Валлоҳи, тушунмайман! Ойбек, Навоий.*

Валлоҳи аълам [а. *والله اعلم* — Аллоҳ яхши билувчидир] Аниқ эмасликни, аниқ билмасликни ифодалайди; Аллоҳ, худо билади, билмадим. *Қора паранжиси бориди.. Валлоҳи аълам, отасининг исми.. бир нарса сўфи.. Ҳа, Раззоқ сўфи. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

ВАЛФАЖРИ [а. *والفجر* — тонг; ибтидо; Қуръондаги 89-сура номидан]: **валфажри ўқимоқ** Қалдирғочнинг ўзига хос овоз билан куйлаши, сайраши ҳақида. *Қалдирғоч мачитнинг.. баланд панжарасига ўтириб олиб, ҳадеб валфажри ўқимоқда. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Бир неча қалдирғоч Салор оқими буйлаб учар ва учган кўйи «валфажри» ўқир эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ВАЛЬВАЦИЯ [фр. *evaluation* — баҳо; баҳолаш < лот. *valere* — кучаймоқ; баҳоланмоқ] Чет эл валютаси ва қимматбаҳо нарсаларни миллий пул бирлигида белгилаш.

ВАЛЬС [фр. *valse* < нем. *Walzer* < *walsen* — думалатмоқ, айлантирмоқ] 1 Одатда жуфт-жуфт бўлиб, уч тактада бир айланиб, оҳиста давра олиб ўйналадиган равон ва

вазмин рақс ва шу рақс мусиқаси. *Қадаҳлар жаранглар.. юзлар худди чўғ. Радио вальсидан дилларда тугён. Ж. Жабборов.*

2 Уч чоракли мусиқа асари. *Денгиз тўлкинида тиниқ бир куй янгради. «Штраус.. Мовий Дунай вальси», — деб ўйлади Алимардон. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қўлок сол.*

ВАЛЮТА [итал. *valuta* — қиймат, баҳо < лот. *valere* — кучли бўлмоқ; қадрланмоқ, баҳоланмоқ] 1 Муайян давлатнинг пул бирлиги (сўм, танга, доллар ва б.).

2 Пул тизимининг тури (олтин, кумуш ёки қоғоз валютаси).

3 Хорижий давлатларнинг пуллари, халқаро ҳисоб-китобларда қўлланадиган хорижий пул бирлигидаги кредит ва тўлов ҳужжатлари (векселлар, чеклар ва ҳ.к.).

Валюта бозори Чет эл валюталари ва чет эл валюталари ҳисобидаги тўлов ҳужжатларининг олди-сотдиси бўйича барқарор иқтисодий ва ташкилий муносабатлар тизими. **Валюта курси** Мамлакат пул бирлигининг бошқа мамлакат пул бирлигида ифодаланган баҳоси. **Валюта тизими** Валюта ҳаракати билан боғлиқ бўлган иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатлар тизими.

ВАМПИР [фр. *vampire* < нем. *Vampir*] Герман ва славян халқларидаги хурофий ривоятларга кўра, гўрдан чиқиб, тириклар қонини сўрувчи афсонавий одам-махлук.

ВАМПИРЛАР [нем. *Vampir*] Субтропик ва тропик Америкада тарқалган, иссиққонли жониворлар қони билан озиқланадиган кўршапалаклар оиласи.

ВНАДИЙ [лот. *Vanadium* < қадимги скандинав гўзаллик маъбудаси Ванадис номидан] Кимёвий элемент, Менделеев даврий системасининг V гуруҳига мансуб кумушранг қаттиқ, мўрт металл.

ВАНГ-ВАНГ қ. **анг-анг**.

ВАНГИЛЛАМОҚ қ. **ангилламоқ**.

ВАНДАЛИЗМ [лот. *vandali*] Маданий-тарихий ва моддий бойликларни ваҳшийларча бузиш, йўқ қилиш.

ВАНДАЛЛАР [лот. *vandali* ва нем. *Wandalen* — қадимги немис қабиласи номидан] 1 Қадимги германларнинг шарқий тармоғига мансуб қабилалар.

2 *кўчма* Маданий бойликларни, тарихий ёдгорликларни оёғости қилувчи, ваҳший одамлар.

3 *кўчма* Маданиятсиз, жоҳил одамлар.

ВАНИЛИН [фр. vanilline] Ваниль ҳиди келадиган, сунъий йўл билан олинадиган рангсиз аччиқ кристалл модда. Кобальт гамма нурлари билан ғўзапояни нурлантириб, саноят учун қимматбаҳо хомашё — ванилин олиш мумкин эканлиги аниқланди. «Фан ва турмуш».

ВАНИЛЬ [фр. vanille ёки исп. vanilla — кўзочка; тропик мамлакатларда ўсадиган ўсимлик] бот. Орхисдошларга мансуб, узунчоқ ингичка мевали тропик ўсимлик ва унинг зиравор сифатида ишлатиладиган меваси.

ВАННА [лат. vannus — идиш, коса] 1 Чумилиш, ювиниш учун ясалган катта узунчоқ тос, идиш. Сирланган ванна. Ваннада чўмилмоқ. ■ Нам сочининг йилтиллаб туриши қизнинг ҳозиргина ваннадан чиқиб келганлигидан далолат берарди. Ж. Абдуллаҳонов, Орият.

2 тех. Ҳар хил эритма, суюқлик ва ш. к. ни солиш ёки турли жараёнларни олиб бориш учун фойдаланиладиган махсус идиш. Ремонт олиб борилаётган ёпиқ майдонча бу ишга мутлақо мослаштирилмаган: бу ерда верстаklar, ванналар йўқ. Газетадан.

3 Гигиена ва профилактика мақсадида сув, балчиқ, ҳаво ёки офтоб таъсир эттириш йўли билан амалга ошириладиган муолажалар; даволаш (даволаниш)нинг шундай воситаси. Қўёш ваннаси. Ҳаво ваннаси. ■ Ёз ойларида бу ерда [Чимён сувида] ҳар куни беморлар икки юзга яқин ванна олишади. М. Мансуров, Чимён суви. Совуқ пайтда — иссиқ, иссиқда — совуқ сувли оёқ ваннаси қабул қилинади. «Фан ва турмуш». Турли хил даволаш ванналари беморларнинг соғлиғини яхшилашда катта роль ўйнамоқда. Газетадан.

ВАННАХОНА Ванна ўрнатилган уй, хона. Энди ўрнимдан турсам.. бир ваннахонага чиқиб.. яхшилаб ювинсам.. Чўлпон, Кеча ва кундуз. [Расул ака] Боя ўзи ўт ёққан ваннахонага чўмилгани кириб кетди. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ВАНҒ I с.т.. Авжизда, баравж. -Турмуш ванг дегин ҳали, — деди Элмурод истеҳзоомуз. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Ванг бўлмоқ Ҳанг-манг бўлмоқ, ҳайрон қолмоқ. Мен шундоғ оғзим очилиб, ванг бўл қолдим. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

ВАНҒ II тақл с. Шовқинли овозга тақлидни билдиради. Милтиқнинг ванг этган овози эшитилди.

ВАНФИЛЛАМОҚ I с.т. Яхши йўлга тушиб кетмоқ, юришиб кетмоқ. Мана шундайлари топилди-ю, унинг иши яна вангиллаб кетди. А. Муҳиддин, Ўтники ўтга, сувники сувга.

ВАНФИЛЛАМОҚ II Шовқинли, ёқимсиз баланд овоз чиқармоқ (ҳаракатдаги нарсалар ҳақида). Трамвай вангиллаб кетаётди. Самолёт вангиллаб учиб юрибди. ■ Деворга — миҳга илиб қўйилган кичкина радио бирдан вангиллаб гапириб юборди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Худди шу пайт настда, қасрнинг ичида, нимадир портлаб, бўш хоналар вангиллаб кетди. О. Ёқубов, Излайман.

ВАРАЖА шв. Титроқ, қалтираш. Мен энди қизий бошладим. Баданим жимирлаб, ваража қилди. Ғайратим келди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Бир кун денг, шундай иситма қилдим, ваража тутди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ВАРАНГЛАМОҚ Қаттиқ жарангли товуш чиқармоқ. Азмиддин чўнтагидан наганини олишга улгурди. Уқ варанглади. Ҳ. Фулом, Машғал. Варангламай овозинг ўчкур, эски карнайдан ясалганми, нима бало! «Гулдаста».

ВАРАҚ [а. ورق — барг, япроқ; қоғоз ва рағи] I Буйи ва эни маълум ҳажмга эга бўлган, асосан ёзиш учун ишлатиладиган қоғоз, қоғоз бўлаги. Эртөөв стол тортмасидан бир варақ қоғоз олиб, нималарнидир тез ёзди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. У бир варақ қоғозга тажрибанинг формуласини шоша-пиша ёзиб кўрсатди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Дафтар, китоб ва ш. к. ни ташкил этувчи олд-орқа саҳифадан иборат ҳар бир қат, бўлак. Ўз каравотида ёнбошлаб олиб, китоб ўқийтган Зулайхо варақларни шитирлатиб очаётганида, унга қараб-қараб кўяр, аммо индамасди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Аҳмад варақнинг учини буклаб, журнални ёнди. Ф. Мусаҷонов, Ҳиммат. Машҳур хат-отлар катта пуллар эвазига кўчирган, ҳар бир варағга нафис безаклар ишланган бу қўлёзма китобларнинг ҳар бири бир неча минг динор туришини Бобурнинг ёнида турган Қосимбек ҳам билар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 кўчма Ўтмиш ҳаёт, тарихнинг муайян даврлари, қисмларидан ҳар бири, саҳифаси. Узилмасин замоннинг риштаси дея, Асрларнинг ораси қолмасин деб бўш, Емасин деб тарихнинг варағин куя, Қулликка эрк тилаги кириб турди тўш. М. Шайхзода, Тошкентнома.

Ўн варақ ўтади *шв.* Ўн чандон ўтади, ортиқ (қийёслашда маънони, фикрни кучайтиради). *Сизнинг шеригингиз Файзи дастурхончи бўлса, сиздан ўн варақ ўтади.* Ҳ. Шамс, Душман.

ВАРАҚА [а. *ورق* — барг, япроқ; қоғоз, хужжат] I Мухим бир гап, матн босилган ва оммага тарқатиш учун мўлжалланган қоғоз; ижтимоий-сиёсий ташвиқот воситаларидан бири. *Ташвиқот варақаси.* ■ *Раиса шу атрофдаги қишлоқларга бориб, аҳоли ўртасида варақалар тарқатар, душман ҳақида маълумотлар олиб қайтарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Маълум бир нарсалар ҳақида маълумот ёзиш учун белгиланган расмий қоғоз, бланка. *Касаллик варақаси. Мукофот варақаси.* ■ [Отахон] *Тортмадан рўйхат варақасини олди.* Газетадан. *Кадрлар бўлиmidан шахсий варақангизни олдирдим.* «Ёшлик».

ВАРАҚ-ВАРАҚ I Жуда кўп варақлардан иборат бўлган, варағи кўп. *Варақ-варақ қоғоз.* ■ *Варақ-варақ хат ёзганлар гапни қаёқдан топаркин-а?* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ВАРАҚ-ВАРАҚ II *айн. жарақ-жарақ. Пул десанг — варақ-варақ, тилла десанг — хумлари тўла.* Ойбек, Болалик.

ВАРАҚ-ВАРАҚ III *тақл. с.* Қайнаётган ёки оқаётган суюқлик товуши ҳақида. *Қумғонни варақ-варақ қайнатиб, ачиқ-аччиқ чой дамлаб берарди.* III. Тошматов, Эрк куши.

ВАРАҚИ Юпқа ёйилган варақ-варақ ёғли хамир ичига қийма солиб, ёғда пиширилган таом; сомсанинг бир тури. *Офтоб ойим варақи пиширишдан бу кунги меҳмоннинг унча-мунча киши бўлмаганлигини билди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Патнусларда, тоғораларда.. қовурма чучвара, варақи, қатлама ва бошқа ҳар нав мева-чевалар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАРАҚЛАМОҚ I I Китоб, дафтар ва ш. к. нинг варақларини бирма-бир очмоқ. *Журнални варақламоқ. Альбомни варақламоқ.* ■ *Ботирали қизнинг дафтарларини чироққа яқинроқ тутиб, бирма-бир варақлаб кўрди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 *кўчма* Тарих, ҳаёт варақларини хаёлдан (назардан) ўтказмоқ. *Аста варақлайман ўтган кунларни..* Рауф Парфи.

ВАРАҚЛАМОҚ II Варақ-варақ, бақир-буқур овоз чиқармоқ (қайнаётган ёки оқаётган суюқлик ҳақида). *Ариқда сув варақлаб*

оқаётир. ■ *Эргашев пулемётидан шунчалик кучли ўт очдики, ҳатто пулемёт кожухидаги сув самовардагидек варақлаб қайнаб кетди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

ВАРАҚЛИ Варақлари бор, маълум миқдордаги варақдан иборат бўлган. *Юз варақли китоб. Ўттиз варақли қўлёзма.*

ВАРАҚЧИ *эск.* Куръон оят ва сураларини ёддан билмайдиган, фақат китобга қараб ўқийдиган чаламуллаларни англатади. *Мулланинг ёмони — варақчи, одамнинг ёмони — қароқчи.* Мақол.

ВАРВАР [юн. *barbaros* — Шимолий Африкадаги қабилалардан бири] I *тар.* Қадимги юнонларда ва римликлар назарида ҳар қандай чет эллик киши, бошқа эл одами.

2 *кўчма* Ваҳший, қолоқ, маданиятсиз.

ВАРВАРАК *айн. варрак. Чучмомали тепанинг кўм-кўк бошида Бир тўда шўх болалар — тўзимсиз юрак, Кулгисидан осмоннинг жоми жаранглар, Тентак шамол йўлини пойлар варварак.* Ф. Фулом.

ВАРВАРИЗМЛАР [юн. *varvarismos* — «келгинди» сўзидан] Она тилига ўзлашмаган, унинг метёрларига хос бўлмаган, ўзга тил ҳодисаси сифатида қўлланадиган сўз ва иборалар. *Комедия персонажлари нутқида учрайдиган варваризмларни қайси тилга алоқадорлигига кўра тўрт гурпуага ажратishi мумкин..* «ЎТА».

ВАРЗИШ [ф. *ورزش* — машқ, кўникма]. *эск.* Уста, уддасидан чиқадиган. *Қўлларим жазм этса, саранжом ҳар иш, Ҳар қандай жумбоқни ечишга варзиш.* Миртемир.

Варзиш етказган Тажрибали, моҳир. *-Ҳар қанча варзиш етказган ғассол бўлса ҳам, бир ўликни шунчалик ювар-да, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

ВАРИАНТ [лот. *variantis* — ўзгарувчан] Лойиҳа, режа, илмий, бадиий, адабий асар, машина ва ш. к. нинг бошқача ишланган тури, бошқа хил ишланган нусхаси. *Икки вариантда тайёрланган лойиҳа.* ■ *“Алломиш” достонининг Фозил шоирдан ёзиб олган варианты. Албатта, ўзи эмас, бу қайта ишланган вариант..* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

ВАРИЛЛАБ I «Вар-вар» деган ва шунга яқин давомли товуш чиқариб. *Тракторлар чуриллаб-вариллаб, ёввойи жийда, чангал.. дўлана сингари бута ва майда дарахтларни таг-томири билан қўториб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Саид ва-*

риллаб айланиб турган кучли вентилятор ёнига келиб, кукрагини тутди. Й. Муқимов, Оловли соҳиллар.

2 Тез ва кучли, равон ҳаракатланиб. *Кийимларини ечиб, вариллаб оқаятган крандан ювинаркан.. молбоқар Эргаш ака унинг ёнига келди.* Р. Файзий, Раҳмат, она қизим.

ВАРИОМЕТР [лот. *variā* — ҳар хил + юн. *metron* — ўлчов] 1 Самолётнинг баландлашиш ва пастлашиш тезлигини аниқлайдиган, учишнинг горизонталлигини кўрсатадиган назорат-ўлчаш асбоби.

2 Горизонтал йўналишдаги эркин тушиш тезланиши ва оғирлик кучи потенциалига тенг сирт эгрилиги ўлчанадиган асбоб.

3 Магнит майдонининг вақт бўйича ўзгариши ўлчанадиган асбоб.

4 Икки индуктивлик галтагининг вазиятини механик ўзгартириб, ўзаро индуктивликни текис ўзгартирадиган асбоб.

ВАРРАК Бир тахта юпқа қоғозга ёки матога қамиш ёки савағич чўпларини белгили тартибда қўйиб, елимлаб тайёрланадиган ва игпа улаб, шамолда учуриладиган ўйинчоқ; варварак. *Варрак учирмоқ.* ■ *Шамол келмас, кўтарилмас дока варрагим, Дардарақдай типирчилар, тошар юрагим.* Ф. Ғулом. *Бир вақтлар у ўша том устида варрак учирарди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ВАРТА [ингл. *variant* — ваколат, вакиллик ҳуқуқи] 1 Маълум муддат ёки чекланмаган муддат давомида белгиланган нархда қимматли қоғозларни сотиб олиш ҳуқуқини берувчи гувоҳнома.

2 Товар оморга сақлаш учун қабул қилинганлигини тасдиқловчи ҳужжат.

ВАРТА [а. *ورطه* — оғир, қийин аҳвол; ҳалокат; кўнгилсизлик] Ҳалокатли, жуда ёмон ҳолат, аҳвол. *..Офтоб ойим учун куёвинигина эмас, ҳатто эрининг ҳам бу вартага тушмоғи чидай оларлик бир ҳол эмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВАРЪЕТЕ [фр. *variete* — хилма-хил, ҳар хил] Томошаларида рақс, мусиқа, эстрада ва цирк санъатининг турли жанрлари қўшилиб кетадиган, асосан комедия хусусиятига эга бўлган театр тури.

ВАСВАСА [а. *وسوسة* — тўғри йўлдан оздириш; хавф-хатар, хавотир] 1 Одамда гайритабиий ҳаёллар, гоёлар пайдо бўлиши, фикрлаш ва фараз қилиш фаолиятининг бузилиши, шундай руҳий ҳолат. *Уруш вас-*

васаси. ■ *Ғуломжон севги васвасасига учганини, шайнига ярашмаган қилиқ қилганини энди англади.* М. Исмоилӣ, Фарғона т.о. *Одам васвасага тушса, ёмон бўларкан.* «Ёшлик».

2 Кишини йўлдан оздирадиган гап, хатти-ҳаракат, игво ва ш. к. [Юсуфбек ҳожи *Отабекка:*] *Қайин отангдан, мени қувлади, деб кўнглинг олинмасин, чунки бу бечора ҳам бир шайтоннинг васвасаси билан бу хатога тушган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эй улуг шоҳ, бу йўлдан қайт, шайтоннинг васвасасига учма, кейин пушаймон бўлиб юрма..* «Олтин бешик».

3 Ваҳимали, гулғулага солувчи ўй-фикр, хаёллар, шундай ўй-фикр, хаёлли ҳолат. *Дилингиздаги васвасаларни ҳайданг..* К. Яшин, Ҳамза. *Доимо умидим бардам бўлса ҳам, Бағзан васвасалар босар дилимни.* Ф. Ғулом.

4 кам қўлл. айн. *васвос.* *Нега васваса дейсан мени, Бедди?..* И. Раҳим, Ихлос.

ВАСВАСАЛИ Васваса ҳолатли, васваса ҳолатдаги. *У чинакам, ҳаммавақт бу хотиннинг ёнида ўтириб, у билан бир хонада ётиб боришга мажбур бўлса ҳам, унга қўл узатиш деган васвасали фикр билан доимо курашиб келарди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ВАСВОС [а. *وسواس* — йўлдан оздирувчи, васваса қилувчи] Бошига савдо тушиб ёки бирор нарсага ортиқ даражада берилиб, эс-ҳушидан озган; васвасага тушган, савдойи. *Васвос одам.* ■ [Бўри-дев] *Ғамгин қиёфада қайтиб келиб, Ҳодиқул боя ўтирган ерга тикилиб қолди. Кексароқ бир деҳқон: — Васвос бўлиб қолибди, қариндошингизми? — деди Бўри-дева.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Васвос дардига йўлиққан ҳокимдан ҳар нарсани кутмоқ мумкин.* О. Ёкубов, Кўҳна дунё. *Бекам, васвос бўлиб қолибсиз! ..бироз дадил бўлинг!* Ваҳима қилаверманг.. Мирмуҳсин, Меъмор.

ВАСИЙ [а. *وصى* — ҳомий; васиятни бажарувчи] Вояга етмаган етим болаларга ғам-хўрлик қилишни ва уларга мерос қолган мол-мулкка (болалар вояга етгунча) қараб туришни ўз устига олган (васият қилинган) шахс; маънавий ота. *..ота-оналар ва васийлар розилигисиз никоҳ тузиш мумкин эмаслиги ҳақидаги қоидалар ҳам бекор қилинди.* Газетадан.

ВАСИЙЛИК Вояга етмаган болаларнинг, руҳий касаллиги ёки ақли заифлиги туфайли суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган шахсларнинг ҳуқуқ

ҳамда манфаатларининг давлат томонидан ҳимоя қилиниши, ҳимоя қилиниш ҳолати. *Васийлик ва ҳомийлик мажбуриятларидан четлаштирилган шахслар болаларни тарбияларига ололмайдилар.* Газетадан.

ВАСИЛА [a. *وسيلة* – восита; баҳона] эск.

1 Бирор ишни амалга ошириш учун йўл, баҳона, сабаб. *Маъсумани эзарага бу бир васила эрди, Дин исмидан қилинган найрангу ҳийла эрди.* Ғ. Фулом.

2 **Васила** (хотин-қизлар исми).

ВАСИЯТ [a. *وصية* – ўлим олдидан ай-тиб қолдириладиган гаплар, ўлим олдидаги охирги сўз] Марҳумнинг ўз яқинларига ай-тиб ёки ёзиб қолдирган топшириғи, истаги, насиҳати. *Ўқши.. Уни ўзим жондан истаганим каби, отамнинг ҳам охирги нафасида менга қилган бирдан-бир васияти шу эди.* С. Айний, Эсдаликлар. *..даданг фронтдан ёзган охирги хатида «Зулайхо катта бўлса, менинг ишми-ни охирига етказсин», деб васият қилганди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Хадича хола ўлимидан олдин уй-жойларини набираси Эргашга васият қилиб қолдирди.* Газетадан.

ВАСИЯТНОМА [васият + нома] Ёзма васият; муайян шахснинг (васиятчининг), у вафот қилган тақдирда, ўзига қаршили бўлган мол-мулкнинг тасарруф этилиши бўйича хоҳиш-иродаси баён қилинган ҳужжат. *Васиятнома қолдирмоқ. Васиятномани тасдиқламоқ. ■ Бориники, мингбоши ўлишга яқин унинг Поишахондан бошқа меросхўри қолмаслиги керак эди. Ё бўлмаса, васиятнома бўйича ҳамма нарса ўшанинг номига ёзиларди.. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Васиятномани кимдир ёзган-у, охирига Тўхтасин ака лотинча имзо қўйган эди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

ВАСИҚА [a. *وثيقة* – ҳужжат, шаҳодат]

1 Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида (жумладан, Туркистонда) ер-мулк олдидотдиси тўғрисида тузилган расмий ҳужжат. *Ўз уйимга ўзим кира олмайман. ..Ўз уйим. Васиқам бор.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Сотувчи ва олувчи ўзаро келишганларидан кейин.. қозихонага бориб, васиқа қилиб, қозикалонга тегишли муҳронани бериб, муҳр бостирганлар.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Шахсий гувоҳнома, ҳужжат. *Маждиддин.. муҳрлар босилган бир тахта қоғоз чиқариб: “Мана бу сизнинг васиқангиз”, – деди.* Ойбек, Навоий.

3 *Кўчма Ҳужжат, далил ўрнидаги нарса. Сайлов бюллетени – бу оддий қоғоз эмас. Бу – меҳнат, ижод, бахт-иқбол васиқаси.* Газетадан. *Ариқлар чалгани ширин мусиқа, баракат – кузакдан дарак – васиқа.* М. Шайхзода.

Васиқаси йўқ Гапида турмайдиган; бетайин, бебурд. *..дийдаси қаттиқ бек ва унинг васиқаси йўқ яқинлари учун масала аён.* С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи. *Мен Асадни васиқаси йўқроқ, ҳойнаҳой, бу мулоҳазага қўшилмайди, деб ўйлаган эдим..* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ВАСИҚАЛИ Эгалик ҳақида тегишли ҳужжат билан расмийлаштирилган; керакли хат-ҳужжатта, васиқага эга бўлган. *Васиқали жой. ■ [Бобомирза] Ёшлигидаёқ отасининг васиқали вориси бўлиб қолди.* И. Раҳим, Тақдир.

ВАСЛ [a. *وصل* – бирикиш; боғланиш; учрашув] кт. Ёрга эришув, ёр билан учрашув. *Гар вафо бўлмаса, васл бегумон бўлмас эди.* С. Абдулла. [Анвар:] *Ишқ давоси авом ўйлаганча васл эмас – ҳажрdir. Зеро, васл ишқ ўтини сундирувчи, ҳажр эса камолотга эриштирувчидир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Васлига етмоқ Висолига эришмоқ; етишмоқ. *Унинг васлига етган йигитнинг армони бўлмаса керак бу дунёда!* К. Яшин, Ҳамза.

ВАССА бнк. Оқ тол гўлаларидан бир томони ясси, иккинчи томони дўнг қилиб тайёрланадиган, иморатнинг тўсинлари устига зич қилиб кўндаланг териладиган калта таёқча; тоқи. *Васса ўрнига орасини очик-очик қилиб эгри-бугри тараша терилган.. пастаккина қоронғи чойхонада.. самоварчи чойнакка янги чой дамлаб олиб келди.* Ш. Ризо, Қор ёғди – излар босилди. *Қурбон шифтга, вассаларни кўрмай, тикилди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ВАССАЖУФТ бнк. Тўсинлари устига зич қилиб васса териб қурилган. *Вассажуфт иморат. ■ Эринмай, устунларига нақш солибди, кўчма қироатхонанинг китоблари учун жавон ясабди, шипини вассажуфт қилиб, қадимги бўёқларда безабди.* И. Раҳим, Ҳилола. *Мақбара ёнидаги кўҳна, вассажуфт шифтли масжидда аср намози ўқилди.* Х. Султонов, Бобурийнома.

ВАССАЖУФТЛИ айн. **вассажуфт.** *Жамшид вассажуфтли, деворларига қозик-лунги осилган, нимқоронғи ва сақин меҳмон-*

хонани жимгина томоша қиларкан, шунча йўл босиб келиб, уйда қамалиб ўтирганидан норози эди. «Ёшлик».

ВАССАЛ [лот. vassalus < vassus – хизматкор] 1 Ўрта асрларда: Ғарбий Европада йирик феодалга ундан ер-сув инъом олгани учун тобе бўлган кичикроқ феодал.

2 Бўйсундирилган, тобе одам ёки давлат. **Вассал давлат.** ■ Амударёнинг ўнг қирғоғидаги Тўрткўл, Шобоз, Нукус шаҳарларидан тортиб то Орол денгизига қадар Россияга ўтган, Хива хонлиги эса оқпошнинг вассалига айлантирилган эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ВАССАЛЛИК Қарамлик, қарашлилик. Аваз тикка кириб, Ферузга қаради. У ўз ўрнида, эғнида яшил мовут тўн, елкаларида генераллик рутбасини билдирувчи нишонлар, кўкрагида оқподшога вассаллик тимсоли – кўк шойи тасма қийшиқ ташланган. С. Сийёев, Аваз.

ВАССАЛОМ [а. والسلام – бўлгани шу; охири, тамом] 1 унд. с. Гап тамом, гап шу, бошқа гап йўқ, бошқа гап бўлиши мумкин эмас. Бўлган воқеа шуки, мени от оққочди.. **Вассалом!** Мирмуҳсин, Меъмор. Ўзингни гаровга қўйиб бўлса ҳам якан топасан, вассалом! Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Шунинг ўзи кифоя; бўлди, тамом. Орқасидан бир тош юмалтиб юборсанг, вассалом, тош ўз ишини қилади. Шухрат, Шинелли йиллар.

ВАСФ [а. وصف – таъриф, мақтов; белги, хислат] эск. кт. Таъриф, тавсиф (кўпинча оғзаки тарзда). Жамолнинг васфини, эй ой, неча элдин эшитгаймен. Бобур. Шунда менга деди у, эвоҳ, Ишқ васфига топилмас сўзлар. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ВАТАН [а. وطن – туғилиб ўсган жой, юрт] 1 Кишининг туғилиб ўсган ўлкаси, шаҳри ёки қишлоғи; юрт, диёр. Булбул чаманни севав, одам – ватанни. Мақол. ■ У [Бектемир] узоқ ватани, ота-онаси, сермеҳнат, серташвиш, ҳаммавақт болаларнинг қийчуви билан тулган катта оилани.. эсларди. Ойбек, Кувёш қораймас. Туғилган ватаним – шу Ўзбекистон.. Фозил Йўлдош ўғли.

2 Киши туғилиб ўсган ва ўзини унинг фуқароси ҳисоблаган мамлакат; она юрт. Она ватан. Улуғ ватан. ■ Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанига, халқига қилган хизмати билан ўлчанади. Шухрат, Шинелли йиллар.

3 Тураржой, бошпана, маскан, уй. Ёши йигирма бешни қоралади. Лекин бошида на бўйрадек ватани бор, на жониди ҳаловати. С. Сийёев, Аваз. Тиктепада турадиган ватани йўқ, отасидан қолган чолдевор бузилиб, ёрилиб кетган. А. Қодирий, Обид кетмон.

4 Ўсимлик ва ш. к. ларнинг асли келиб чиққан ерини билдиради. Уй лимони – рутагуллилар оиласига мансуб, доим яшил субтропик ўсимлик. Ватани – Хитой, Япония, Шарқий Ҳиндистон. «Уй-рўзгор энциклопедияси».

Ватан қилмоқ Яшаш жойи қилиб ўрнашмоқ. Тақдир қилган жойга ватан қиламиз, Ажал етган жойда бир кун ўлаамиз. «Юсуф ва Аҳмад». Андижондан Мирзачўлга келиб, чўлли ватан қилган, ғўзани ўз фарзанди билган Ғанишер Юнусов номини халқимиз бир умр ёдда сақлайди. «Ўзбекистон қўриқлари».

ВАТАНГАДО [ватан + гадо] Ватандан кечиб, қочиб, ўзга елларда дарбадар юрувчи; қочқин. Ватангадо бўлгунча, кафангадо бўл. Мақол. ■ Ажаб ҳол! Ҳатто бир сиқим тупроқ ҳам ватангадонинг кўз ёши ўз бағрига сингишини истамайди. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. Бераҳм замон ва шўр пешонам мени фарзандларимдан, эл-юртимдан жудо қилиб, ватангадолар кўйига солди.. А. Ҳакимов, Илон издан.

ВАТАНГАДОЛИК Ватангадога хос ҳаёт, ҳолат, ватангадо бўлиб яшаш. Ватангадоликнинг азоби гўр азоби билан тенг экан. Ун уч йил саргардонликдан кейин, юрагини ҳовучлаб бўлса ҳам, юртига қайтди. А. Мухтор, Чинор.

ВАТАНДОШ Ватани бир, бир мамлакатда туғилиб ўсган кишилар (бир-бирига нисбатан). Фурқат чет элларда яшаган йилларида ватани ва ватандошлари билан доимо алоқада бўлди. “Ватан адабиёти”. Уйлайманки, бу йўлда бошқа ватандошларимиз ҳам ўз фикр-мулоҳазаларини ўртага ташлашга шошиладилар. Газетадан.

ВАТАНЖУДОЛИК Ватандан жудо ҳолатдаги ҳаёт, шахсининг шундай ҳаёт кечирishi. - Оламда ватанжудоликдан ёмон нарса йўқ, Хайридинжон ака, – деди у хўрсиниб. Х. Султонов, Бобурийнома.

ВАТАНЛИ Тураржойга, бошпанага эга бўлган; уйли-жойли. Ватанли бўлмоқ.

ВАТАНПАРВАР [ватан + ф. پرور – ғам-хўрлик қилувчи] Ўз ватанини, она юртини, халқини чексиз сеувчи, ватан манфаатлари

учун жонбозлик кўрсатувчи. Бу тўрт ватанпарвар хизмат қилаётган взвод қаттиқ жанг кунларидан бирида душманни қувиб чиқариб, қириб ташлаш ҳақида буйруқ олди. Назармат, Мангу жасорат. Сиз ўқиётган афандилар мактаби ватанпарварлар мактаби эмас, ватанфурушлар мактаби. Ҳ. Фулом, Машъал.

ВАТАНПАРВАРЛИК Ватанпарварларга хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. *Ватанпарварлик бурчи.* ■ Куйида матбуотимиз учун гоят муҳим бўлган, лекин негадир панжа орасидан қаралаётган ҳарбий ватанпарварлик мавзуси борасида бироз сўз юритмоқчимиз. Газетадан.

ВАТАНФУРУШ [ватан + *ф.* فروش – сотувчи] Ўз ватанига хиёнат қилувчи, ватанини сотувчи. Ўз юртини империалистларга сотган ватанфуруш хоинларга қарши, ўт (оч)! Ш. Тошматов, Эрк куши.

ВАТАНФУРУШЛИК Ватанни сотиш, унга хиёнат қилиш. *Ватанфурушлик уят, ғарлик, ўғирлик уят. Юртни соғиниш уят бўлибдими!..* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ВАТАР [а. وتر – мусиқа асбоби тори; камон ипи] *мат.* Айлананинг икки нуқтасини туташтирувчи тўғри чизик кесмаси.

ВАТЕРПАС [голл. water – сув + pas – ўлчагич] Горизонталликни текшириш ва кичик қиялик бурчакларини ўлчаш учун ишлатиладиган оддий асбоб.

ВАТЕРПОЛИСТ Ватерполо ўйинида қатнашувчи спортчи.

ВАТЕРПОЛО [ингл. water – сув + polo – тўп] қ. сув полоси.

ВАТИН [нем. Watte – момиқ пахта] Исиқ (қишлик) кийимнинг авраси билан астари орасига солинадиган, сийрак тўқилган сермомиқ трикотаж мато.

ВАТМАН [ингл. < қоғоз фабрикаси эгаси Ж. Уотмен (Whatman) номидан]: *ватман қоғоз* Чизма чизши ва расм солиши учун ишлатиладиган юқори навли қалин оқ қоғоз.

ВАТТ [ингл. watt < инглиз физиги Жеймс Уатт (Watt) исмидан] Халқаро бирликлар тизимида қувватнинг универсал ўлчов бирлиги (белгиси – Вт). 200 ватт қувватли лазер нури бир ярим миллиметр қалинликдаги титан тахтасини минутага ярм метрдан зиёд тезликда кесди. «Фан ва турмуш».

ВАТТМЕТР [ингл. watt + юн. metron – ўлчов] Фаол электр қувватини Вт ларда ўлчайдиган асбоб.

ВАУЧЕР [ингл. voucher – тилхат] Ёзма туювнома, кафиллик, кафолат ёки тавсия; товар ёки хизматлар тўловини, кредит беришни, пул олишни ва бошқаларни тасдиқловчи ҳужжат.

ВАФЛИ [нем. Waffel < Wabe – асал] Шакар, қаймоқ, тухум қушиб пиширила-диган, усти катак-катак печенье. [Иноят] Патнисдан вафли кувачали мороженоелардан бирини олди. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. Мумин онаси берган пулни ҳеч нарсага харж қилмади. Эрталаб мактаб ошхонасидаги вафлидан жуда-жуда егиси келса ҳам олмади. А. Жураев. Тошбақалар пойгаси.

ВАФО [а. وفاء – садоқат; ваъдани бажариш] 1 Ёрга, дўстга, яқин кишиларга садоқат; ўз аҳд-паймонини муқаддас тутиш; сўзда, ваъдада қатъий туриш. *Яхшидан вафо – ёмондан жафо.* Мақол. *Ваъдага вафо – марднинг иши, ваъдасиз – субутсиз киши.* Мақол. ■ *Аввалда олиб кўнглим чин аҳду вафо бирлан, Охрида жафоларга ҳамхона қилиб кетди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

Вафо қилмоқ 1) содиқ турмоқ, садоқат кўрсатмоқ. *Мен унга Умри тўғрисида билганларимни айтдим, сўзимнинг охирида: -Ўз эрига вафо қилмаган хотиндан вафо кутма, – дедим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) кунига ярамоқ, асқатмоқ. *Не қилайким, дунё вафо қилмади, Вафо эмас, қатра шафқат қилмади.* Ҳ. Шамс. *Ваъдага вафо қилмоқ* Ваъдаси устидан чиқмоқ, ваъдани ўрнига қўймоқ, лафзида турмоқ. *Ваъдага вафо қилмоқ – мардларга хос фазилат.* Файратий.

2 Баъзи иш, уй ҳайвонларининг эгасига «садоқат»ига нисбатан қўлланади. *Мақол тўқийдилар мослаб ўзига, Масалан, ит – вафо, дейдилар ҳайҳот.* А. Орипов, Йиллар армони. *От вафоси тўғрисидаги оталар нақли икки рақибнинг от устидаги жангида синалди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ВАФОДОР 1 Ўз аҳд-паймонини муқаддас тутувчи, сўзида, ваъдасида қатъий турувчи; содиқ. *Вафодор ёр. Вафодор дўст.* ■ *Аниқ билдим: менга кўнгли бор экан, Икки йшдан бери интизор экан, Ҳақиқат, Нигор қиз вафодор экан.* «Нигор ва Замон».

2 *кўчма* Эгасига содиқ (ит, от ва ш.к. ҳақида). *Белгиланган жойда вафодор от пайдо бўлибди.* «Олтин бешик». *Икки тозим эди, она, вафодор, Душман келса, булар эди баробар.* «Рустамхон».

ВАФОДОРЛИК Вафодор кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; вафодорларга хос хусусият. *Мендан қолсин элга яхши от: вафодорлик ва мардоналик.* Т. Тўла. *Ҳабибанинг мақсад-муродини билиб олиб, унинг вафодорлигини кўрганимдан кейин, ҳалиги ғазаб яна ҳам кучайди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ВАФОЛИ айн. вафодор. *Вафоли дўст йўлга солар, Ивгогар дўст пайдан олар.* Мақол. ■ *Умидим шул эди, вафоли ёрим. «Ойсулув».* *От вафоли бўлади, хотин вафосиз – Бек буни ўз турмушида синаб билган.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ВАФОСИЗ Вафоси йўқ, бевафо. *Вафосиз одам. Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ.* Мақол. ■ [Фуломнинг устага:] *Бу вафосиз дунёда истак ва заруратдан ташқари кунгил деган нарса ҳам бор экан.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Виждонсиз, вафосиз ул она ҳали бу гўдакнинг тирноғига ҳам зор бўлади.* М. Алиев, Шонли авлод.

ВАФОСИЗЛИК Вафосизга хос иш, ҳислат, хусусият. *Инсон бўлсанг, вафо қил, Вафосизлик – хато, бил.* Мақол. ■ *Чунки мен ўзимнинг вафосига ишонганим бир йигитдан улғуф вафосизлик кўрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Машраб вафосизлик тўғрисидаги китобларни ўқиса, эсига ҳамшиша Мастура тушади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ВАФОТ [а. وفات – ўлим, ажал] Ўлим. *Солиҳ маҳдум отасининг вафотида йигирма ёшлик талаба эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бугун Гулнор вафотининг саккизинчи кун.* Ойбек, Танланган асарлар.

Вафот этмоқ (ёки қилмоқ) Ўлмоқ, оламдан ўтмоқ. *Мирзакаримбойнинг хотини Лутфинисо тўсатдан, қалб хасталигидан бўлса керак, бир кечада вафот этди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аммам вафот қилганидан кейин, тоққа кетиб қолган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВАХЛИ(К) с.т. қ. вақтли. *Вой боламей, вахлик келадиган кунинг ҳам бўлар экан.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Ҳўжайин, эртага вахлироқ келарман.* Т. Алимов, Жоним ҳиқилдоғимда.

ВАХТА [нем. Wacht – қўриқчилик, қоровуллиқ хизмати] 1 Кемада посбонлик, навбатчилик.

2 Бирор иш-меҳнат, жараён ҳолати, пости. *Юбилей вахтаси. Тинчлик вахтаси.* ■ *..атом қуроли билан қуролланишга қарши*

норозилик вахтаси уюштирилди. Газетадан. *Меҳнат вахтасида туриб ишлаётган жамоа ўз зиммасига янги мажбурият олди.* Газетадан.

ВАХТЁР [нем. Wächter – қоровул] Муассасаларда навбатчи қоровул. *Бир гуруҳ юқори курс студентлари турадиган бу уйда хоналар кам ва тарқоқ бўлгани учун вахтёр ўтирмас, ҳар хонанинг калити маълум бир жойга яшириб қўйилар эди.* П. Қодиров, Уч илди.

ВАШИЛЛАМОҚ «Ваш-ваш» деган (шунга яқин) товуш чиқармоқ. *..ўғлининг «Давотим қани?» деб, у ёқдан-бу ёққа юрггани эшитилди, примус вашиллади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Бошиқа мурватни бураган эди, нимадир вашиллаб, цемент чангиди.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

ВАЪДА [а. وعدة – сўз бериш, ваъда; муддат] Нимадир қилиш-қилмасликка берилган сўз. *Куруқ ваъда.* ■ *Ваъда осон, лекин гап ваъдага вафода.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Тўқсонов жўнаётганида, муаллимни алмаштириш тўғрисидаги ваъдаси билан Тожибойни қаттиқ ишонтириб кетган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Урмонжонга, Бўтабойга, Канизакка кўпдан-кўп салом айтди ва «Кўшчинор»га шу ҳафта ичи, яъни ваъдасидан бурунроқ боришини айтди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Ваъда бермоқ айн. ваъда қилмоқ 1) *Фуломжон кечқурун келишига ваъда бериб, Ольга Петровна билан чиқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ваъда олмоқ* Бирор ишнинг, мажбуриятнинг бажарилиши ҳақида сўз олмоқ. [Юсуфбек ҳожи Зайнабага:] *Жуда тўғри гапирдинг, болам, сендан олган ваъдани ундан [Кумушдан] ҳам оламиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ваъда қилмоқ** 1) бирор ишни, вазифани адо этиш ҳақида мажбурият олмоқ, сўз бермоқ. *Хафа бўлманг, опа, мен уни унутишга ваъда беролмайман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 2) бирор нарса бериш ҳақида мажбурият олмоқ, сўз бермоқ. *Фотима ваъда қилинган гапни кутар, Элмурод эса, нимадан, қандай бошлашни билмай, мувофиқроқ сўз қидирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ваъдага вафо қилмоқ қ. вафо.** **Ваъдани бузмоқ** Лафзини ютмоқ, берган сўзидан, ваъдасидан қайтмоқ. **Ваъданинг устидан чиқмоқ айн. ваъдага вафо қилмоқ қ. вафо.** **Ваъдамизнинг устидан чиқмасак, ҳамқишлоқларга қайси юз билан қараймиз.** Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ВАЪДАБОЗ салб. Куруқ ваъдалар бераверадиган. «Хун-хун» деган ибора ваъдабознинг қиёфасини беркитиш учун бир парда экан. Газетадан.

ВАЪДАБОЗЛИК Ваъда бериб, устидан чиқмаслик, бажармаслик хислати. Ҳар кунги ваъдабозликдан бир кунги жонбозлик яхши. Мақол.

ВАЪДАЛАШМОҚ Бир-бирига ваъда бермоқ, бир-бири билан аҳд-паймон қилмоқ, сўзни бир жойга қўймоқ. [Отабек устага:] Туякашлар билан Андижонда бу кунга учрашиш учун ваъдалашган эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу ёққа келишда у Гавҳар билан ёзишиб туришга ваъдалашган, иккови ҳам хатларни почтадан.. оладиган бўлган эди. П. Қодиров, Уч илди.

ВАЪДАСИЗ Ваъдасида, лафзида турмайдиган; субути йўқ, субутсиз. Ваъдасиз одам. Ваъдага вафо — марднинг иши, ваъдасиз — субутсиз киши. Мақол.

ВАЪЗ [а. وعظ — панд-насиҳат; насиҳат қилиш] 1 Диний тушунчаларни халққа, қавмга тушунтиришга, тарғиб қилишга қаратилган нутқ; яхшилик ва эзгуликка чақирувчи даъват. Орадан уч кун ўтиб, намоз жумадан кейин, Абдуваққос эшон ваъз айтибди, фазотга фатво берибди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Маъруза; лекция; нутқ. Ўз ваъзини тамомлар экан, деди: «Танқид келтирар фойда». М. Икром, Кўнгил гули. Халил ота Турахоновнинг баландпарвоз ваъзини жимгина ўтириб тинглади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

3 Насиҳатомуз ёки ташвиқий нутқ; панд-насиҳат, ўғит. Мажлисда озиқ-овқат развёрсткаси ҳақида ваъз айтади-ю, уйда шолени ўрага кўмади. Ҳ. Фулом, Машғал.

Ваъз айтмоқ (ёки ўқимоқ, қилмоқ) Маъруза қилмоқ, нутқ сўзламоқ; ташвиқ-тарғиб тарзидаги сўзлар айтмоқ. Ниҳоят, дўнпайган икки зўр устида Олимжон ака кўчани тўлдирган халққа қарата ваъз айтди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. У [қаландар] овозини баланд қўйиб, охираат кунидан ваъз айтарди. С. Сиёев, Ёруғлик. Ғиёсхон жиғибийрони чиқиб, унга ваъз ўқишга тушиб кетарди. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Биз уни колхоз радиоузелида микрофон ёнида ваъз қилаётганида учратдик. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ВАЪЗ-НАСИҲАТ Ташвиқ-тарғиб, насиҳат тарзидаги сўзлар. Халқ подшо амалдорларининг: «Мардикорлар фақат фронт орқасидаги ишларнигина бажаради..» деган ваъз-насиҳатларига ишонмас эди. М. Ўрин-хўжаев, Унутилмас кунлар.

Ваъз-насиҳат қилмоқ Ваъз, насиҳат тарзидаги сўзларни айтмоқ. Имом, тўполонда бошидан тушиб, тупроққа қоршиган салласини қоқиб-қоқиб, қайтадан ўраркан, ўз қавмига ваъз-насиҳат қилди. Ойбек, Танланган асарлар.

ВАЪЗХОН [ваъз + ф. خوان — ўқувчи, ўқийдиган] эск. Ваъз айтувчи; нотик. Меҳриниса Зоҳиданинг гапларига қотиб қолганди. Уни сира танимади.. Одам деганам шунақа ўзгариб кетадими? Ваъзхон-а, ваъзхон! Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Ваъзхон йигит овозини баланд қўйиб, Боқирғонийдан, Иброҳим Аҳамдан, Румийдан кетмакет байтлар ўқиб ташлади. С. Сиёев, Ёруғлик.

ВАЪЗХОНЛИК 1 Диний мазмундаги ташвиқий нутқ. Баҳромбек намозга зўрға улгурди. Ушом Шариф Исмоилнинг узундан-узоқ чўзиладиган ваъзхонлигининг ниҳоясини сабрсизлик билан кутди. «Ёшлик».

2 Амалий, аниқ иш ўрнига ҳадеб нутқ сўзлайвериш, қуруқ гап сотиш, ҳамма ишни оғизда битириш. Ҳар кунги ваъзхонликдан бир кунги жонбозлик яхши. Мақол. ■ Тарғибот ишларида дабдабозликка, ваъзхонликка, расмиятчиликка қатъиян барҳам бериш лозим. Газетадан. Баъзан маърузалар ҳаёт билан боғланмай, қуруқ ваъзхонликдангина иборат бўлиб қолаётир. Газетадан.

ВАЪЗЧИ эск. айн. ваъзхон.

ВАҚ-ВАҚ тақл. с. Курбақанинг овози ҳақида.

Вақ-вақ қилмоқ 1) вақирламоқ, вақир-вақир сайрамоқ; 2) кўчма маза-бемаза гап қилмоқ, валақламоқ.

ВАҚИЛЛАМОҚ 1 «Вақ-вақ» деган товуш чиқармоқ (қурбақа ҳақида). Ҳовузда қурбақа вақиллайди, нодон — даврада. Мақол. ■ Олисдаги зовурда ёлғиз бақа аҳён-аҳёнда вақиллаб, шерикларини базмга чорлайди. «Гулдаста».

2 кўчма Бўлар-бўлмас, бемаъни гаплар гапирмоқ; валақламоқ. Кўп вақиллайверма! Кўриб турибсан-ку, бола эсини таниб олсинчи.. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. —Бас, кўп

вақиллама! — деди маҳдум қўл силтаб. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 «Вақ-вуқ» ва шунга яқин товуш чирмаркоқ (оқаётган ёки қайнаётган сув ҳақида). Гулҳаннинг олдида қора қумғонлар вақиллаб қайнамоқда. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ВАҚИР-ВАҚИР, вақир-вуқур тақл. с. 1 Қурбақанинг тўхтовсиз сайраш овози, шу овозга тақлидни билдиради. *Вақир-вуқур қурбақа, нега афтинг бундақа.*

2 Сувнинг қайнашдаги товушини, шу товушга тақлидни билдиради. *Кўп ўтмай гулҳан ёқилди. Қумғонлар вақир-вуқур қайнаб қолишди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ВАҚИРЛАМОҚ қ. вақилламоқ. Бу ерда қурбақаларнинг бир маромда вақирлаши билан бирга электр узатувчи симларнинг галати чийиллаган товуши ҳам эшитилиб турарди. Газетадан. *Чол вақирлаб қайнаб турган қумғонга кўк чой солиб дамлади.* С. Аҳмад, Иқбол чироқлари. *Декча бир неча дақиқа вақирлаб қайнади-ю, ўт пасайиши билан яна жимиб қолди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Мингбоши хотинини жеркиб ташлади: -Уч талоқ қўйиб кетибди-ку, энди дидингдагини толиб берарсан, кўп вақирлайверма!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ВАҚО [а. **وقت** — воқеалар, ҳодисалар]: *ҳеч вақо* Ҳеч нарса. *Шудеорларга уруғ ташланмаган, ерлар ҳайдалмаган — барибир эккани ҳеч вақо йўқ.* С. Сиёев, Аваз. *Шерниёз жун қалпоғини кийди-да, ҳеч вақодан хабари бўлмаган Анор томонга кетди.* «Ёшлик». *Лекин ҳозир Солиҳнинг кўзлари ҳеч нарсани кўрмас, қулоғи ҳеч вақони эшитмасди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ВАҚТ [а. **وقت** — замон, вақт муддати; он; мавсум] 1 Юз вақт турувчи воқеа-ҳодиса, нарсаларнинг асрлар, йиллар, соатлар, минутлар ва ш. к. билан ўлчанадиган давомийлиги, шундай ўлчов белгисига эга бўлган объектив ҳодиса. *Вақт гоят имиллаб ўтарди. Ҳамма хавотирланиб безовта бўла бошлади.* К. Яшин, Ҳамза. *Лекин вақт ўз ишини қилди — ойна ғарб уфқидан тортиб кириб кетди.* Демак, тонг отди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Шу объектив ҳодисанинг минут, соат, кун, йил ва ш. к. билан алмашинувидаги оралиғи, қисми, бўлаги. *Байрамлардагина киядиган, бошқа вақтларда чамадониди авайлаб сақлайдиган оқ сурп қўйлагини кий-*

ди. С. Кароматов, Олтин қум. *Биз буларнинг ёшида ўқишни билардик. Бўш вақтларни жамоат ишига сарфлардик.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Отабек кейинги вақтларда савдога юришни тарк қилиб қўйгани учун, Ҳасанали ишсиз қолган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Соат, кун, ой, йил ва ш. к. нинг узлуксиз изчил алмашувида бирор мақсад учун белгиланган ёки бирор мақсад учун фойдаланилиши мумкин бўлган муддат оралиғи; фурсат. *Вақтни қўлдан бермоқ. Вақтдан ютмоқ. Вақтдан тўғри фойдаланмоқ. Вақтинг кетди — нақдинг кетди.* Мақол. ■ *Унинг овозини эшитиб, қўни-қўшнилари йиғила бошлашди. Вақтни бой бериш мумкин эмасди.* К. Яшин, Ҳамза. *..бошингизни икки қилиш учун, албатта, вақт етгандир, деб ўйлайман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Вақт ўтди, биз озчиликмиз.* К. Яшпн. Ҳамза. *Вақтингиз бўлса, бирпас гаплашайлик.* С. Аҳмад, Олдуз.

4 Вақтнинг бирор нарса, иш-машғулот учун белгиланган, ажратилган бўлаги; муддат. *Масалани тўғри ечди-ю, оққа кўчираётганида, вақти тугаб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Танаффус вақтида ҳамма мукофотланганларни, мукофотланганлар эса бир-бирларини табриклар, зал ва фойелар горувр бўлиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сухбатимиз шу ера етганда.. соқчи кириб, вақтларингиз тугади, дея огоҳлантириб қўйди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

5 Объектив ўтувчи вақтнинг маълум ижтимоий ҳодиса, ҳолатлар билан боғлиқ, улар билан кечган бўлаги; замон, давр. *Қулдорлик вақтида. Мўғуллар ҳукмронлиги вақтида.* ■ *Чор ҳукумат вақтидаги қуллагини уйласанг.* Ҳамза.

6 Объектив тарзда кечувчи замон, даврнинг, киши ҳаётининг маълум, аниқ бир бўлаги, нуқтаси, оралиғи. *Вақт кеч бўлиб қолди. Болалик вақти. Ёшлик вақти. Ёз вақти. Намоз вақти.* ■ *Эрталаб Қўқондан чиқса, аср вақтларида Марғилонга кирадир..* А. Қодирий Ўтган кунлар. *Вақт пешиндан ўтган, кўк юзида қуёш чарақлаб турарди.* С. Кароматов, Олтин қум. *..қизлик вақтида Нури уларнинг қулбасига жуда оз чиқар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 *фил.* Борлиқнинг, макон каби, объектив реал шакли, материянинг яшаш шакллари-

дан бири. *Нисбийлик назарияси — материя мавжуд бўладиган фазо ва вақт назариясидир.* «Фан ва турмуш».

Айни вақт(да) 1) шу вақтда, ҳозир(да), ҳозирнинг ўзида. *Айни вақтда концерт давом этапти;* 2) шу билан бирга. *Журналистика шу қадар оммавий, айни вақтда, шу қадар ёқимли ишки, шу касбнинг соҳиблари доимо юртнинг фикри-зикрида яшайдилар.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. У биров билан шахмат ўйнар ва, айни вақтда, йигирмага яқин одамни оғзига қаратиб, кулдириб ўтирар экан. А. Қаҳҳор, Қуюшқон. **Аксар вақт** Купинча. *Аваз.. ёзда.. боғ-ҳовлига чиқиб кетар, кўлларга бориб, балиқ овлар, аксар вақти ижод билан банд бўлар эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Баъзи вақт** Баъзи-баъзида, баъзан. *Баъзи вақт шуларни ўйлаб қоламан.* **Беш вақт** намоз Кунига беш марта ўқиладиган намоз (фарзлардан ўқийди). *Беш вақт намозни қанда қилмасдан бўқийди, ихлос билан рўза тутади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бир вақт** 1) айн. бир вақтлар. *Унинг ўзи бир вақт Рустамни яхши кўрарди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 2) ўйламаган, хаёлга келмаган, билмаган бир вақтда. *Бир вақт эшикдан икки ўспирин кириб келди.* «Гулдаста». *Бир вақт мундай қараса, уни қақираётган Оқила буви эмас, жигарранг пальтога чиройли қиз экан.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бир вақт Мажид қулоғи тегасида Файзи отанинг овозини эшитиб, бошини кўтарди.* «Гулдаста». **Бир вақтлар** Ўтган вақтларда, илгари (лари). *Бир вақтлар эркак зотини телба қилишга қодир бўлган бу оху кўзларига, ҳамон бичими бузилмаган қадди-қоматиغا тикилганча, миқ этмай ўтираверди.* К. Яшин, Ҳамза. *Бир вақтлар жўр бўлиб ўтли ёшикка, Юрардим ҳеч сўнмас тилагим билан.* А. Орипов, Йиллар армони. **Бир вақти келиб** айн. вақти келиб. *Бу қишлоқда ўсадиган болалар бир вақти келиб, эҳтимол, бизнинг кўп ишларимиздан кулишар.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Вақти келиб** Вақти етганда, тақозо вақти етиб (етганда). *Вақти келиб, бу одамга нима учун «инобатлик» сифати берилгани кишиларнинг эсидан чиқиб кетади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Шундай янги хил ўсимликларни яратиш мумкинки, улар, вақти келиб, овқат хилларини кўпайтиради.* Газетадан.

ВАҚТБАЙ Вақтга қараб тўланадиган, белгиланадиган. *Вақтбай иш ҳақи.*

ВАҚТ-БЕВАҚТ Маълум (тайин), номаълум (нотайин) вақт(да); белгили ёки белгисиз вақт(да); белгили бўлмаган вақтда; ҳар замон-ҳар замон(да). *Менинг уйим — сизнинг уйингиз.* *Вақт-бевақт келиб туринг.* Х. Фулом, Машғал. *Кампир мен туғилганимда, киндигимни кесиб, энагалик қилган экан, шу боис ўз онамдай кўриб, вақт-бевақт ҳолидан хабар олиб турар эдим.* «Ёшлик». У энди вақт-бевақт кирадиган бўлиб қолди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ВАҚТ-ВАҚТ: вақти-вақти билан Баъзи-баъзида, вақти-вақти келиб, ора-сира, ўқтин-ўқтин. *Кўзга чалинмаслик учун, мен вақти-вақти билан Тошкентдан чиқиб кетар.. эдим.* Мирҳодиев, Унутилмас лаҳзалар. *У мусиқани ва ашулани ҳам севаар.. вақти-вақти билан бировга эшиттирмай ашула айтар экан.* Х. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ВАҚТИДА 1 «Вақт» сўзининг ўрин-пайт келиши шакли. *Ишга бораётган вақтида.* *Услаб ётган вақтида.*

2 Белгили, ўз, қонуний, зарур вақтида. *Бевақт айтилган азондан вақтида узилган хазон яхши.* «Қанотли сўзлар». *Яхшиямки, фаросатли Табибий вақтида этакени тортиб қолди.* *Йўқса, Аваз ирғиб турар, «Бас!» деб қичқирарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Хайриятки, шулар бор экан, кўзимни вақтида очиб қўйишди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

ВАҚТИНЧА Доимий бўлмаган (доимий эмас), маълум вақт доирасида амал қиладиган, амалиёти маълум вақт билан чегараланган. *Бир қарасанг, ҳамма нарса бор.* *Яна бир қарасанг, ҳеч нарса йўқдай.* *Бари вақтинча..* А. Муҳтор, Туғилиш. *Ҳозир-чи? У киши вақтинча директори?* «Муштум». *Шундай қилиб, вақтинча бўлса-да, бошпана топилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВАҚТИНЧАЛИК айн. вақтинча. *Лекин бу вазият вақтинчалик эсан кўклам шамолига ўхшар эди.* Ш. Холмирзаев, Шудринг тушган бедазор. *Сизга.. Давид ҳам вақтинчалик керак, ишингиз битиб, эшагингиз лойдан ўтгунча даркор бўлса керак.* Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ВАҚТИХУШЛИК Кўтаринки кайфиятли ҳолат; хурсандчилик. *Одамлар қандайдир вақтихушлик билан қизиқиб, Хуррамга қараиди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Ҳамманг ҳам шундай ўйлаб, Вақтихушлик, ўйин бўлсин.* «Баҳром ва Гуландом».

Вақтихушлик қилмоқ Яхши кайфиятли, хурсанд ҳолатни кечирмоқ, хурсандчилик қилмоқ. *Улар анча маҳалгача коллектор ёқасидаги чайлада вақтихушлик қилиб ўтирдилар.* Газетадан.

ВАҚТИЧОҒЛИК айн. **вақтихушлик**. *Тақдир ҳамиша унинг вақтичоғлигининг ғамини еб юргандай эди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Жангчилар бу кунни ўйин-кулги, вақтичоғлик билан ўтказдилар.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ВАҚТЛИ 1 айн. **вақтинчалик**. *Ер ислоҳоти — вақтли кампания.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шундай қилиб, вақтли маконни ташлаб, шаҳарга келдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Одатдагидан, белгили вақтдан олдин; эрта, барвақт. *Вақтли келинг.* Болалар *вақтли ётиб ухлашди.* ■ — *Эсизгина, — дедим ўз-ўзимга, — вақтлироқ уйланган эканман.* «Гулдаста». *Жума кунни эрталаб дўконни вақтли очдим.* «Гулдаста».

Вақтля матбуот Вақти-вақти билан, белгили муддатларда босиб чиқариладиган, нашр этиладиган газета ва журналлар.

ВАҚТСИЗ кам қўлл. қ. **бевақт**. — *Вақтсиз сизни бетинч қилганимиз учун кечирасиз, — деди Зухуров.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Вақтсиз тугалди бебаҳо умринг.* Файратий.

ВАҚТ(И)-СОАТИ Бирор иш, воқеа ва ш. к. нинг ўзи беришига имкон берадиган пайт, амалга ошиш пайти; фурсат. *Билмадим, биров заҳарлаганми, ҳайтовур, вақтисоати етган экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Вақти-соати келур, Самарқанд орзусига ҳам эришурсиз.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳа, майли, бунинг ҳам вақт-соати келиб қолар.* К. Яшин, Ҳамза.

ВАҚФ 1 [а. وقت — хайрия мақсадларида васият қилинган мулк, вақфий мулк] тар. Мулкдор шахслар ёки давлат томонидан диний муассаса ихтиёрига даромадидан фойдаланиб туриш, аммо ўзини сотмаслик шарт билан ўтказилган ёки васият қилиб қолдирилган мулк (ер-сув, мактаб, шифоҳона, уй-жой, дўкон ва ш. к.). *Мадрасаи олиянинг уч юз олтиништа вақф дўконидан ижара ҳақида олтинлар оқиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Валихон мадрасада диний таълим олиб, мударрис бўлиб чиққанда, отаси уни сон-саноқсиз вақф мулкларига эга қилишни ният қилганди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ВАҚФ 2 [а. وقت — тик туриш, тўхталиш] 1 Сўзлаш пайтида, Куръон сураларини ўқийётганда (ҳар бир оят охирида) тўхташ.

2 Мусиқа асарларини ижро этиш пайтидаги тиним, кичик пауза.

ВАҚФНОМА [вақф.. + нома] тар. Ер-сув, хўжалик бинолари ва даромад келтирадиган бошқа мулкларни диний эҳтиёж ёки хайрия ишлари учун диний муассасалар ҳамда айрим руҳонийлар тасарруфига ихтиёрий суратда ўтказганлик тўғрисидаги ҳужжат.

ВАҚФХЎР [а. + ф. وقفخور — вақф еювчи] тар. Вақф даромадидан фойдаланувчи ёки вақф маблағи ҳисобига яшовчи талаба. *Демак, эллик минг тангали ижара бадалидан.. уч минги барча вақфхўрга ва ўн уч минги бир неча шериклар орасида бўлинган.* С. Айний, Куллар. *У ҳужраларнинг эгалари вақфхўрлар эмас.* Улар юксак оилаларнинг ўғиллари эдилар. Ойбек, Навоий.

ВАФИЛЛАМОҚ 1 «Ваф-ваф» деган товуш чиқармоқ, шундай товуш билан гапирмоқ. *Бульдозерлар бири олиб, бири қўйиб вағиллайди.* Орқага тисарилади, олдинга интилади. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Қаердадир йироқда радиоприёмник вағиллайди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Тешабойнинг доим оғзи гапта, вағиллагани вағиллаган.* Ойбек, Болалик.

2 Тўлиб, куч билан ҳаракат қилмоқ (баъзи табиат ҳодисаларига нисбатан қўлланади). *Печь ёнидаги мўридан вағиллаб олов ва учқунлар чиқа бошлади.* Мирмуҳсин, Чинкиш.

ВАФИР-ВУҒУР тақл. с. Ғовур-ғувур ва шунга яқин товуш ҳақида. *Вағир-вуғур қилмоқ.* Хонадаги вағир-вуғур босилди. ■ *У сўзларни вағир-вуғур такрорлаш билан овора бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Теварагимдаги кишилар орасида вағир-вуғур гап, тўзимсизланиб, улоқнинг бошланишини кутадилар.* А. Қодирий, Улоқда.

ВАФИРЛАМОҚ қ. **вағилламоқ**. Бақриб, шовқин солиб гапирмоқ, вағир-вуғур қилмоқ. *Вағирламанг беҳуда, бу гал навбат бизники.* Ойбек, Болалик.

ВАҲ унд. с. Бировни чўчитиш учун тўсатдан, билдирмасдан айтиладиган сўз. *Орқадан келиб «вах» деса, бир чўчиб тушибман.*

ВАҲДАТ [а. وحدت — бирлик, яккаю ягоналик]: **вахдати вуҷуд** флс. дин. Абдий ягона Аллоҳ бор деб ҳисобловчи таълимот;

пантеизм. *Навойнинг фалсафий дунёқараши тасаввуфнинг ваҳдати вуҷуд, яъни борлиқнинг бирлиги таълимотига асосланади. «УТА». Ваҳдати мавҷуд флс. дин.* Аллоҳ билан бирга ягона моддий олам бор деб ҳисобловчи таълимот. *Айтмоқчи, Спиноза ҳам сизга ўхшаган материалист. Уям ваҳдати мавҷуд тарафдори. «Ёшлик».*

ВАҲДОНИАТ [a. وحدانیت — бирлик, яқкалик; яккаҳудолик, монотеизм] *дин.* Аллоҳнинг якка-ягоналигини таниш ва эътироф этиш (Ислом динининг асосий ғояси).

ВАҲИЙ [a. وحى — илоҳий хабар] *дин.* Ислом ақидасига кўра, пайғамбарларга фаришталар орқали Аллоҳ томонидан юборилган буйруқ ёки кўрсатмалар. *-Пайғамбар бўлсанг, худодан нима деб ваҳий келди? — деб сўради ҳоким афандидан. «Латифалар». Тенгдошларидан ўйчанлиги ва ювошлиги билан ажралиб турадиган бу болакайга ўн икки ёшида ваҳий келади.* Газетадан. *Овозаларга қараганда, жаноб эшоннинг қаландархонасига кечалари Жаброил осмондан ваҳий олиб келиб турар экан..* Ғ. Ғулум, Шум бола.

ВАҲИМ [a. وهم — хаёл, тасаввур; гумон, шубҳа] I Кўрқинч, кўрқув. *Бошида тўсатдан бир ваҳим, кўрқинчли фикр уйғонди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ғулумжон кўрди-ю, шарпа ваҳимини ҳам унутиб, шохларни икки ёнга қайирди-да, орасидан сўқилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ваҳимали, кўрқувга солувчи, таҳликали. *Тўғонбек, гарчи вазиятини озгина бўлсин ўзгартирмаган бўлса ҳам, тили кесилиб, ваҳим бир сукута кетди.* Ойбек, Навоий. *Ҳамма ерда ваҳим тушнинг оғир қаноти.* Ғ. Ғулум.

ВАҲИМА [a. وهمه — кўрқув, таҳлика; хаёлот; руҳий безовталиқ] I Ҳис-туйғу ва кайфиятнинг бузилиши; кўрқув босиш, хавфсираш, юракни ғулғула босиши натижасида юзага келадиган руҳий ҳолат, кўрқув ҳолати, руҳий безовталиқ. *..кичкина дарчадан ваҳима билан мўралаб турган Бекажону Тўлғонийнинг мунгли кўзлари кўринади.* С. Сиёев, Аваз. *Онабиби бундан ҳеч хавотир оладиган нарса топмайди-ю, лекин яна қўли ишга бормади, кўнглидан ваҳима аримайди.* А. Мухтор, Чинор. *Осмондаги жимир-жимир этиб турган сон-саноксиз юлдузларга тикилгандагина киши ваҳимини унутарди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Серкалар бутун сурувни ўз*

орқаларидан эргаштириб, худди бўри қувгандай, ваҳима ичида тўпта-тўғри жарликка қараб чолмоқда эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ваҳимани қайд этувчи, ваҳима билдирувчи гап-сўз, хатти-ҳаракат ва ш. к. *-Яна нима ваҳима? — деди. — Менга ишонмасангиз, мана, Муҳаммад Султон жанобларидан сўранг.. фитначилар бугун кечаси Сўзангарон дарвозасини Бобурга очиб бермоқчи эмишлар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳаҳ, ҳали гап шуми? Ваҳимангиз бор бўлсин, одамни кўрқитиб юбордингиз-а.* К. Яшин, Ҳамза. *Ҳали шунга шунча ваҳимани? «Муштум».*

3 Шундай руҳий ҳолатга соладиган нарса, гап, манзара ва ш. к. *Урмон қоронғилигининг ваҳимаси. ■ Кечаги ваҳималарни ўз кўзлари билан кўрган шоханшоҳлар бир-бирларига сездирмай, кечасининг ўзидаёқ қуён бўлиб қочиб қолган эканлар. «Эртақлар». Кўчаларда аскарлар, ҳар ёқдан физиллаган ҳарбий машиналар кўп бўлишига қарамай, бу ердан урушнинг қора ваҳимаси оз сезиларди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

4 Кўриниш, тузилиш ҳолати ваҳимали туюлувчи; баҳайбат, салобатли. *Ваҳимаси зўр. ■ Қоронғида ваҳима бўлиб кўринган тоғ унча баланд эмас экан.* С. Кароматов, Олтин қум. *Самолётга етдик. Эҳе, унинг ваҳимасини кўринг.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

5 Ваҳимали гапларни кўп гапирадиган, бўлар-бўлмасга ваҳима қиладиган шахсга нисбатан кўлланайди. *Ҳе, ваҳима бўлсан, укам.* С. Анорбоев, Оқсой.

6 айн ваҳималия. *Бу ваҳима гапларни қаёқдан топасиз-а, бекам.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Ваҳима босмоқ Ваҳима ҳис-туйғуси эгалламоқ. *Ваҳима босди, юрагини кўрқув тешиб, оёғидан мадор кетди. «Ёшлик».* Уни ваҳима босди, кўз олдидан аллақандай пажмурда гавдалар ўта бошлади. К. Яшин, Ҳамза. **Ваҳима касали с.т.** Узини доим таъқиб ёки хавф остида сезишдан иборат руҳий касаллик. **Ваҳима кўтармоқ** Ваҳимага туширувчи иш-ҳаракат, ҳолатни кўзғамоқ. *Пировардида йигитлар похолларга ўт қўйиб, душман тўдаси ичида ваҳима кўтардилар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. **Ваҳима солмоқ** Безовта қилувчи, ваҳимали руҳий ҳолат кўзғамоқ. *Аллақаердан тун қушининг юракка ваҳима солувчи ҳорғин ноласи эшитиларди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. **Ваҳима тушмоқ** Руҳиятида ваҳима, кўрқув ҳисси

қўзғалмоқ. Душман сарбозлари рўпараларида қандайдир бир телба.. кимсага кўз ташлашиб, юракларига ваҳима тушиди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Ваҳима қилмоқ** 1) ваҳима, ҳайрат ҳолатида бўлмоқ; қўрқмоқ. ..қозон тўла этга қараб, «шунча гўшти ким ёди», дегандек ваҳима қилиб ўтиришар.. эди. К. Яшин, Ҳамза. *Ваҳима қиладиган жойи йўқ. Арзиманган гап [деди Ҳожимат].* С. Аҳмад, Қадрдон далалар; 2) ваҳима қўзғатадиган (ваҳимали) гап-сўз қилмоқ. [Марасул:] *Аҳаджон ака, жуда қалтис иш-да.. бир чувингиз чиқса борми, бу ёғингиз – райком, у ёғингиз – прокурор-а!* [Заргаров:] *Э, ваҳима қилаверма!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ваҳима қилган Ҳожиматга бир ўқрайди-ю, яна чўкка тушиди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. **Ваҳимага тушмоқ** Ваҳима, қўрқув ҳиссига берилмоқ. *Очил аканинг гапларидан Шермат ака нақ ваҳимага туша бошлади.* А. Ҳайитметов, Шонли авлод. *Ваҳимага тушган қўшин бирдан ўзини орқага ташлади..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Ваҳимаси учмоқ** Ўта даражада ваҳимага тушмоқ, қўрқув, ҳаяжон ва ш. к.дан ҳангу манг бўлмоқ. *Чирманда бўғиқ гўмбурлайди. Қўнғироқларнинг жарангидан ваҳиманг учади, гўё чирмандани одам чалмайди, қоронғи кечада мудҳиш жар ёқасида дев чалади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАҲИМАЛАНМОҚ Ваҳимага тушмоқ, таҳлика тортмоқ, қўрқмоқ. *Вали ака ваҳималаниб: -А!! – деб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. «Умр алдоқчи нарса, бирпасда ўтади-кетди» деган гапнинг нечоғли тўғри эканлигини ваҳималанганча ўйлади. «Ёшлик».

ВАҲИМАЛИ 1 Кишини ваҳимага соладиган; қўрқинчли. *Ваҳимали кўриниш. Ваҳимали товуш. ■ Фронт Бектемирга дастлаб унча ваҳимали кўринмади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳаял ўтмай, ваҳимали гулдураш йўловни ларзага солиди.* А. Дилмуродов, Осмоннинг бир парчаси. *Ўнгиригнинг тенаси баланд жар. Унинг тагида ғор ҳам бор. Бу ваҳимали жойларга кундузлари ҳам ҳеч ким келмайди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Салобатли, ҳайбатли. *Олис-олисдан ваҳимали кўринган қоялар аста қиёфаларини ўзгартириб, чала-ярим қўрғонларга ўхшаб қолади.* Ж. Абдуллаҳонов, Орият.

3 Ваҳимани, қўрқинчни ифодаловчи, шундан дарак берувчи. *Омил Нодирнинг бу ваҳимали гапларга ҳам эътибор бермаган-*

лигига ажабланиб турди-да, амакнинг олдида туришини айтиб, чиқиб кетди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Хотин, ранги оппоқ, кўзларини катта-катта очиб, унга ваҳимали қарар ва бошини чайқаб пичирлар эди.* А. Қаҳҳор, Анор.

ВАҲИМАЧИ Ваҳима қилувчи, ваҳима тарқатувчи; лоф уриб, кишилар юрагига гулгула солувчи. *Ўзи докторлар ҳам ваҳимачи бўлади-да, сал нарсага касалхона..* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Бир ваҳимачининг қутқуси билан одамлар тўзиб кетди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ваҳимачи старшина сизларни роса қўрқитганга ўхшайди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ВАҲМ 1 айн. **ваҳима.** *Ўлимнинг ваҳмидан ҳар дам юрак тўлганга йиғлайман.* Ҳамза. *Чолнинг ваҳми, Ҳасан сўфининг ерга ётиб қулоқ солиши Фуломжонларни ҳайрон қолдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Унинг овозидан қўрқинч аралаш ташвиш, боя ўзи айтганидек, ваҳм аломатини сезган Шерали хохолаб юборди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Бари чопқу олдада, Эркин, не учун ваҳм айладинг..* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Барот полвоннинг хотини уйда ёлғиз; эри ҳам, ўғли ҳам гузарда.. кўчадаги хотинлар чувури, болалар йиғиси юрагига ваҳм соларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 айн. **ваҳимали.** *Кейинги кунларни.. Анорхон ваҳм ўйлар билан ўтказди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ВАҲМА с. т. 1 айн. **ваҳима.** *Бу ерда илк бора янраган Темур саси, Чингизийлар бошига солиб қўрқув, ваҳмалар.* А. Орплов. *Нега бу йигитнинг юрагига ваҳма соляпсиз? С. Аҳмад, Ҳукм.*

2 Ваҳима касаллигига учраган одам.

ВАҲМАК [a. + ф. واهمك – гумонли, ваҳимали] 1 шв. айн. **ваҳимачи.**

2 зоол. Қуртларнинг танасига тухум қўювчи ҳашарот.

ВАҲМАҚУШ Читтақлар оиласига кирувчи, ранги оқишдан тўқ жигарранг ва қорамтиргача бўлган, бошининг икки ёнида қора йўли бор майда қушча.

ВАҲМКОР айн. **ваҳимали** 2. *Бўлса ҳамки ваҳмкор, улкан, Чекинади оч тўда четга. “Ёшлик”.*

ВАҲОЛАНКИ, ваҳолонки [ф. وحوالانكي – ҳолбуки] боғ. Тент ҳуқуқли, лекин зид маъноли гапларни боғлаш учун хизмат қилади; ҳолбуки. *Бойваччадан гумоним йўқ дейпсиз,*

вахоланки, сизни йўлдан урган ўша. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ВАХШАТ [а. وحشت – ёлғизлик, бегоналик; хавотир; жаҳолат, ваҳшийлик] 1 Кишини даҳшатга соладиган аянчли аҳвол, ўтакетган маданиятсизлик; нодонлик, жаҳолат. *Яшасин мактаб, шогирдлар ўқисин. Эски турмушлар, ваҳшатлар йўқолсин! Ҳамза. Ваҳшат билан инсон юзма-юз келди, Даҳшат билан инсоф юзма-юз келди. Ж. Жабборов.*

2 Кишини даҳшатга соладиган ваҳшийлик, йиртқичлик, ёвузлик; ваҳшиёна ва мудҳиш хатти-ҳаракат. *Душман ваҳшатдан эҳтиётланиш учун томда ётган Собирнинг қонсиз юзига ҳам қўйи нури тушгач, у сесканиб уйғонди. Ҳ. Шамс, Оқпадар. Иброҳим Дўлдой сарбозлари кенг саҳрода бўрондай чанг кўтариб, қийқириб, ваҳшат билан фарғоналиклар устига от қўйишди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 Умуман, кўрқувга солувчи ҳолат; даҳшат. *Андижонда эш берган ваҳшатлар хабарини Самарқанда етказиш учун лой сачратиб от чоптириб бораётган Тоҳир энди Қувага яқинлашди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

Ваҳшат солмоқ Даҳшат, кўрқинч солмоқ, шундай ҳолат кўзгатмоқ. *Шоқосимнинг башараси ҳам унинг танига ваҳшат соларди, бу безори бир кун эмас, бир кун шикаст етказишидан чўчирди. Ойбек, Танланган асарлар. Ваҳшат қилмоқ* Дўқ-пўписга қилмоқ, даҳшат қилмоқ. *– Ҳуш, тўғриси айтасанми, йўқми! – деб ваҳшат қилди Баҳўрга кўрбоши. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.*

ВАХШАТЛИ Даҳшатли, кўрқинчли, мудҳиш. *Ваҳшатли товуш. Ваҳшатли манзара. ■ Мен шайтондан минг мартаба ваҳшатли бўлган Олчоқларни кўриб, чидаб турганман аввал. А. Орипов. Уруш тугади. Ажал тўпларининг ваҳшатли қаҳқаҳаси тинди. Газетадан.*

ВАХШИЁНА 1 Ваҳшийларга хос бир йўсинда; ваҳшийларча. *Ваҳшиёна қийнамоқ. ■ Онахоннинг яраси ўнг елкасида, ваҳшиёна урилган пичоқ яраси эди. А. Мухтор, Опасингиллар. [Амир] Бухоро аркига борган йигирма бир кишини ваҳшиёна ўлдирган. С. Айний, Қуллар.*

2 Ёввойи, жаҳолатпараст кишиларга хос равишда; ёввойиларча, нодонларча. *Қани, менга айтинг-чи, бу ярамас, ваҳшиёна одалар, қалин олишлар, зўрлаб эрга беришлар қачон барҳам ёйди? П. Турсун, Ўқитувчи.*

ВАХШИЙ [а. وحشى – ёввойи, йиртқич(ларча)] 1 Ибтидоий босқичдаги, маориф, маданиятдан узоқ, жуда ҳам орқада қолган; ёввойи. *Ваҳший халқларда қонхўрликка тамойил зўр бўлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *кўчма* Шундай шахс, жамоа, халқ ва ш. к. га хос одат, хатти-ҳаракат ва б. *Аваз кўндан бу ваҳший удумни ўйлаб изтироб чечкар, бу забун, меҳнаткаш тўда хусусида бир шеър ёзишни мўлжаллаб қўйган эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Булар нега бир-бирларини ҳеч аямай қамчи билан савалашяпти. Шунақаям ваҳший ўйин бўладими? К. Яшин, Ҳамза.*

3 Жониворлар гўшти билан яшовчи, инсонлардан холи тоғ, саҳро ва ш. к. жойларда яшайдиган, кўрқинчли бўлган (жониворлар ҳақида); йиртқич. *Ҳар турли ваҳший жондорларни кўриб, Зевархон ов қилмоқчи бўлди. «Баҳром ва Гуландом». Тоғдаги ваҳший жониворлар Муродхонни кўриб, унга ҳамла қилди. «Муродхон».*

4 *кўчма* Шундай жониворларга хос хусусиятли, инсон қиёфаси йўқ, ёвуз. *Оромингни бузди сенинг ҳам фашист деган ваҳший оломон. А. Орипов. ...падари бузрукворининг ўлимига кўз текиб, тиш қайраб ўтирган Исфандиёрдек ваҳший шербаччага қамчи кўтариб, Аваз гумроҳлик қилмадими? С. Сиёев, Аваз.*

5 *кўчма* Кўрқинч солувчи, бало-офат келтирувчи, ёввойи. *Кўрқиб қарар ваҳший суварга ва денгизни айланиб ўтар. Ш. Раҳмон. Нусратилла ваҳший кўзларини йилтиратиб, титраб, шивирлаб, ёлворган йиғи товуши билан гапирар эди. А. Мухтор, Опасингиллар.*

ВАХШИЙЛАРЧА айн. ваҳшиёна. *Ҳаж йўлида икки беғуноҳ ўғли билан ваҳшийларча ўлдирилган Ҳўжа Яҳёнинг тарафдорлари.. косиб ва деҳқонларни кўзгатдилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ВАХШИЙЛАПМОҚ Ваҳшийга хос хусусият, одат касб этмоқ, тус олмоқ. *Чунки улар аламзада! Ваҳшийлашиб кетганлари ҳам шунинг учун. Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. Бундай ўйин-кулги, танца-панца қилиб келмасак, одам жуда ваҳшийлашиб кетди. Ф. Мусажон, Ҳури.*

ВАХШИЙЛИК 1 Ваҳший ҳолат. *Шунинг учун.. жаҳолат ва ваҳшийликнинг томирини қирқиб ташлаётимди.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Ваҳшийларга хос иш, феъл, хатти-ҳаракат. *Бундан ортиқ ваҳшийлик борми? Ҳали бу Иброҳим Султон мингларча бухорийларни ёқади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ўзбеклар эрга хиёнатни қон тўкиш, фожиа билан яқунлашни қоқоқлик, ваҳшийлик деб атарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ВАҲҲОБИЙ Ваҳҳобийлик оқимининг издоши, тарафдори.

ВАҲҲОБИЙЛИК, ваҳҳобизм [а. Муҳаммад Абдулваҳҳоб (оқимнинг асосчиси) номидан] Марказий Арабистонда XIX асрда пайдо бўлган, ислом динининг суннийлик йўналиши – ҳанбалия мазҳабидаги ақидапараст оқим (дастлаб Ислом динининг илк даврдаги ҳолатини тиклаш учун курашувчи диний оқим сифатида майдонга чиққан, кейинчалик унинг фаолияти сиёсий, ҳатто террористик тус олган).

ВЕГЕТАРИАНЛИК [ингл. vegetarian < лот. vegetariū – ўсимликка оид] Гўштли ва балиқдан тайёрланадиган овқатларни тан олмай, фақат ўсимлик овқатлар (мева ва сабзавотлар) билан овқатланиш тарзи.

ВЕГЕТАТИВ [лот. vegetativus – ўсимликка оид] биол. Ўсимликларнинг озикланиши, ўсиши ва кўпайиши учун хизмат қилувчи.

Веgetатив аъзолар Ўсимликларнинг ўсиш ва озикланиш аъзолари (илдиз, поя, барглар). **Веgetатив кўпайиш** Ўсимликларнинг гайрижинсий йўл билан, яъни қаламча ёки пайванд қилиш каби йўллар билан кўпайиши. **Веgetатив нерв системаси физиол.** Нерв системасининг овқат ҳазм қилиш, қон айланиш, нафас олиш аъзолари фаолиятини, шунингдек, организмда моддалар алмашувини бошқаришда иштирок этувчи қисми. *Раъно Салоҳиддинова одам вегетатив нерв системасининг тузиллишини ўраниш устида қатор тажрибалар ўтказмоқда.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

ВЕГЕТАЦИОН бот. Вегетацияга, ўсишга оид.

Вегетацион давр айн. вегетация даври қ. вегетация.

ВЕГЕТАЦИЯ [лот. vegetatio – уйғониш, жонланиш] биол. Ўсимликлардаги ҳаёт жараёнлари (кўкариш, ўсиш, етилиш). *Вегетация даврида ғўза тупида кўп миқдорда шона, гул ва ҳосил тугунчалари пайдо бўлади.* «Фан ва турмуш».

Вегетация даври 1) метеорологик шароитларга кўра йилнинг ўсимликлар ўсиши ва ривожланиши мумкин бўлган даври; 2) қишлоқ хўжалиги экинларининг тўлиқ ривожланиш циклини ўтиши учун зарур бўлган давр.

ВЕДАЛАР [санск. «веда» – билим] Ҳиндистон адабиётининг энг қадимги, будда дини пайдо бўлишидан олдинги намуналари, диний-бадий асарлар. *Хунрезлик қил демаган-ку на ведаю на Курьон.* Э. Воҳидов, Салоқатнома.

ВЕДОМОСТЬ [р. ведомый – «таниш, таниқли» сўзидан] 1 Бирор турдаги маълумотлар йиғиндиси; қайднома. Мас., иш ҳақи ведомости. *Ҳалим ака, идора хизматчиларининг ведомостини олиб киринг-чи.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 эск. Ахборот, ахборотнома (баъзи даврий нашрларнинг номи).

ВЕЗДЕХОД [р. «езде ходить» бирикмасидан – «ҳамма ерда юрувчи» маъносида] Ҳар қандай ёғир йўлда, йўлсизликда ҳам юра оладиган автомашина. *Вездеходлар билан вертолётлар ййловларга озик-овқат.. етказиб бермоқдалар.* Газетадан.

ВЕЙ унд. с. Ҳайронлик, таажжуб, норозилик ҳис-туйғуларини ифодалайди. *Вей, ўзинг кимсан? Хотиниммисан? Мен фронтда қон тўкиб келганман.* С. Аҳмад, Уфқ.

ВЕКСЕЛЬ [нем. Wechsel – ўзгариш; алмаштириш] Қонун билан қатъий белгиланган шаклдаги ёзма қарз мажбурияти: қарз олувчи томонидан кредиторга берилиб, кредиторга белгиланган муддатдан сўнг қарздордан векселда кўрсатилган пул суммасини тўлашни талаб қилиш ҳуқуқини беради. *Шўринг қурғур саводсиз деҳқонлар бойдан олган юз сўм пуллари бадалига юз йиғирма, баъзан юз элик сўмлик вексель бериб кетардилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *-Шу бас, – деди бойвачча, – буни вексель дейдилар. Муддатиди тўлайди!* Ойбек, Танланган асарлар.

ВЕКТОР [лот. vector – олиб борувчи; кўчувчи] мат. физ. Тўғри чизиқнинг муайян сон қиймати ва йўналишга эга бўлган кесмаси.

ВЕЛОДРОМ [лот. velox – тез + юн. drotnos – югуриш; югуриш жойи] Велосипед машқлари ва мусобақалари ўтказиладиган махсус майдон.

ВЕЛОПОЙГА Велосипедда ўтказиладиган пойга, мусобақа; велосипед пойгаси.

ВЕЛОСИПЕД [фр. velocipede < лот. velox — тез + pedis — оёқ] Педаллар ёрдамида ҳаракатга келтириладиган икки ёки уч гилдиракли транспорт воситаси. *Пойга велосипеди. Велосипед спорти. Велосипед пойгаси. Велосипед минмоқ.* ■ *Қудрат велосипедда қушдай учиб кетаётиб, Марҳаматнинг гаплари устида ўйлайди.* Ҳ. Назир. Сўнмас чакмоқлар.

ВЕЛОСИПЕДЧИ Велосипед минувчи; велосипед спорти билан шуғулланувчи.

ВЕЛОСПОРТ, велосипед спорти Велосипедда сайр қилиб юриш, велосипед сайёҳлиги ва велосипед пойгасини қамраб олувчи спорт тури.

ВЕЛОТРЕК [лот. velox — тез + инг. track — сўқмоқ, йўлка; югуриш йўлкаси] Велопойгалар ўтказиладиган, айланма қия югуриш йўлкаси бўлган спорт иншооти.

ВЕЛЮР [фр. velours — духоба < лот. villosus — тук билан қопланган, пахмоқ] 1 Буғу, қўй ва б. ҳайвонлар терисидан ошлаб ва хромлаб тайёрланадиган, асосан, устки кийим-бош ва пойабзал тикиладиган калта тукли юмшоқ бахмалсимон чарм.

2 Тоза, сифатли жун толаларидан тўқиладиган калта тукли газлама ёки калта ва майин тукли мато (мовутнинг бир тури).

ВЕНАЛАР [лот. vena — қон томир] анат. Аъзо ва тўқималардан юракка қон олиб келадиган томирлар. *Венадан қон олмоқ. Вена қони.* ■ *Ҳужайраларда моддалар алмашинуви натижасида ҳосил бўлган қолдиқ моддалар ва карбонат ангидрид вена капиляр қон томирларига ўтади.* «Одам ва унинг саломатлиги».

ВЕНГЕР 1 Венгриянинг асосий (ерли) аҳолисида иборат халқ, миллатнинг номи. *Венгер халқи. Венгер миллати.* қ. венгерлар.

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли, оид. *Венгер тили.*

ВЕНГЕРЛАР Венгриянинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ. *Янги йил кунини венгерлар фақат бахт-саодат ҳақида ўйлашади. Бу ерда ғалати бир одат бор.* Газетадан.

ВЕНЕПУНКЦИЯ [лот. vena — қон томири + punctio — санчиш; санчиқ] Ташхис (диагноз) қўйиш ёки даволаш мақсадида вена қон томирига нина санчиш.

ВЕНЕРА [В — катта < лот. Venus, Veneris] 1 Қадимги Рим мифологиясида — севги-муҳаббат ва ғўзаллик маъбудаси.

2 астр. айн. Зухра.

ВЕНЕРИК [лот. Veneris — Венерага алоқадор]: венерик касалликлар. айн. таносил касалликлари. қ. таносил.

ВЕНЕРОЛОГ Венерология мутахассиси, таносил касалликлари врач.

ВЕНЕРОЛОГИЯ [лот. Venus, Veneris + юн. logos — таълимот] Клиник тиббиёт соҳаси; таносил касалликларининг юзага келиш ва тарқалиш сабаблари, диагностикаси ва клиник кечишини ўрганати, уларнинг олдини олиш ва даволашнинг самарали усулларини ишлаб чиқади.

ВЕНТИЛЬ [нем. Ventil — клапан; жұмрак] 1 Суюқлик, буғ, газ ва ш. к. нинг оқими, чиқишини тўғрилаш, бекитиш, уларни қўпайтириш ва камайитириш учун хизмат қилувчи қурилма; клапан. *Вентиль ишлаб чиқариш.*

2 мус. Пуфлаб чалинадиган мис чолғу асбобларида ҳаво чиқувчи қувур йўлларини узунлаштирадиган мослама.

ВЕНТИЛЯТОР [лот. ventilator — елпигич; соғурувчи, шамоллатувчи] Ёпиқ бинодаги ҳавони янгилайдиган, ҳавони тозалаш турадиган, машина қисмларини совитадиган шамолпарракли механизм. *Электр вентилятор.* ■ *Тажрибали пармакаш эди-ю, фалокат босиб, қўли ишлаб турган дизелга кирди-ю, вентилятор парраклари икки бармоғини узиб кетди.* Газетадан.

ВЕНТИЛЯЦИОН Вентиляцияга оид. *Вентиляцион қурилма. Вентиляцион труба, қувур.*

ВЕНТИЛЯЦИЯ [лот. ventilatio — совитиш, шамоллатиш, елпиш, соғуриш] 1 Турли система ва мосламалар ёрдамида бинолар ҳавосини янгилаш, тозалаш, шамоллатиш. *Турли тешик, очиқ жой, ёриқлар орқали ҳавонинг янгиланишига табиий вентиляция дейилади.* Н. Йсмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

2 Бино ҳавосини янгилаш, тозалаш, шамоллатиш учун қурилган мослама ёки мосламалар тизими. *Қурилиш гипсидан архитектура-бинокорлик буюмлари, вентиляция қутилари.. тайёрланади.* «Фан ва турмуш». *Вентиляция системалари, иситиш қозон-хонаси.. бир меъёрда ишлашга тахт қилиб қўйилди.* Газетадан.

ВЕРГУЛ [фр. virgule — айни тиниш белгиси] тлш. Гапда интонацион бўлак ёки синтактик гуруҳларни айирувчи тиниш белгиси (,). *Вергул қўймоқ. Вергул билан ажратмоқ.* ■ *Ундашни кучли ифодалаш учун ундан олдиндан ундовлар қўлланади, ундов билан ундалма орасига вергул қўйилади.* «Она тили» (8–9–синфлар дарслиги).

ВЕРДИКТ [лот. vere dictum — тўғри айтилган] Суд маслаҳатчиларнинг судланувчини айбдор ёки айбдор эмас деб чиқарган қарори.

ВЕРМИШЕЛЬ [итал. vermicelli — чувалчанглар < лот. vermiculus — чувалчанг; курт] Буғдой ундан қорилган хамирдан тайёрланадиган ингичка, узун озиқ-овқат маҳсулоти. *Суяқ ошлар гуруч, оқшоқ.. оқшоқ уни, макарон, вермишель ва ҳоказолардан пиширилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ВЕРНИСАЖ [фр. vermissage — локлаш] Бадиий кўргазманинг тантанали очилиши.

ВЕРНЬЕР [ихтирочи француз олими П. Вернье (P. Vernier) номидан] 1 Узунлик ва бурчакни аниқ ўлчаш учун ишлатиладиган мослама.

2 Радиоприёмник ва бошқа радиоаппаратураларни аниқ созлаш учун мўлжалланган мослама.

ВЕРСИЯ [лот. versio — бурилиш, ўзгариш; кўринишини ўзгартириш] 1 Пайдо бўлиши жиҳатидан бир асосга эга бўлган, бироқ сюжет ҳалқасидаги айрим ўринлар, айрим талқинларда фарқланувчи бир асарнинг бир неча нусхаси. *..натижада эпик асарнинг тарқалиши ва яшаши шароитлари.. версия ва вариация, маълум ижтимоий-иқтисодий шароитларнинг конкрет асарга тасири каби масалаларни ёритишда ижодий ютуқларни қўлга киритди.* «ЎТА».

2 ҳўқ. Тергов ва суд фаолиятида терговчи ёки суднинг воқеа ва фактларнинг мавжудлиги ёки йўқлиги ҳақидаги тахмини.

ВЕРСТАК [нем. Werkstatt — устахона] Дурадгорлик, слесарлик ва ш. к. қўл ишлари бажариладиган махсус дастгоҳ. *Ҳасан уйчанлик билан верстак устида турган электромоторлар корпусига бошини бурди.* Ибонхон, Улуғ йўл.

ВЕРТИКАЛ [лот. verticalis — осма, тик] 1 *от* Осмон сферасида зенит нуқтаси орқали ўтувчи ҳар қандай катта доира.

2 *от* Текисликка 90° бурчак остида ўтказилган тик чизиқ, вертикал чизиқ.

3 *сфт.* Горизонтал текисликка нисбатан тик, осма. *Вертикал чизиқ.*

ВЕРТОЛЁТ [р. верт(еться) — айланмоқ + лет(ать) — учмоқ] Тикка учиб чиқиб, ерга тикка қўнадиган ва осмонда муаллақ тура оладиган, парракли, ҳаводан оғир учуш аппарати. *Бирпас ўтмай вертолётнинг мотори гуруллаб, устидаги катта паррақлари айлана бошлади.* Н. Фозилов, Дийдор.

ВЕРФЬ [голл. verf — кемасозлик корхонаси] Бевосита сув ҳавзаси соҳилида жойлашадиган, кемалар ясайдиган ва ремонт қиладиган корхона.

ВЕРШОК [р. верхушка > верх + ок] Россияда метрик тизим жорий қилинганга қадар қўлланган ва 4,4 сантиметрга тенг бўлган узунлик ўлчов бирлиги. *Бир газ ўн олти вершок бўлади.* ■ *Мулла Обиднинг ўз синовича, гумайнинг томири йиғирма, ҳатто йиғирма беш вершок чуқурда ётади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ВЕСТЕРН [ингл. west — ғарб; ғарбий] 19–асрдаги Шимолий Американинг ғарбий штатларида кечган ҳаёт тарзи мавзуга бағишланган саргузашт фильм.

ВЕСТИБЮЛЬ [лот. vestibulum — уйга кираверишдаги майдонча, даҳлиз] Кино, театр, метро ва ш. к. бошқа жамоат иншоотларининг ичкари қисмига кириш жойидаги катта, кенг саҳн, майдон. *Театр вестибюли. Клуб вестибюли. Метро вестибюли. Мактаб вестибюли.* ■ *..вестибюль деворини тўлдирган узундан-узюқ буйруқ-руйхатларда Шавкатнинг фамилияси ҳам чиқди.* П. Қодиоров, Уч илдиш. *..узун йўлак, кенг вестибюлдан ўтиб, кўчага чиққанларида, ҳамма ёқ қоп-қоронги ва совуқ эди.* С. Анорбоев, Меҳр.

ВЕТВРАЧ Ветеринария врачи. *айн. ветеринар. Бунақа жигарранг «Жигули»дан совхозда етти кишида бор. Қайси бири экан? Бош зоотехникми, ветврачми, ким бўлди?* Газетадан.

ВETERАН [лот. veteranus — кекса, тажрибали; кекса жангчи] қ. *фаҳрий. Уруш ветерани. Меҳнат ветеранлари.* ■ *Ҳар қандай.. қимматли ташаббусларнинг бошида ветеранларнинг доимо бош-қош бўлиб туриши ажойиб аънамага айланиб қолди.* Газетадан.

ВETERИНАР [лот. veterinarius — ветеринария мутахассиси, врач] Ветеринария

бўйича олий малакали мутахассис; мол доктори. *Ҳозирги замон ветеринарлари фақат касал ҳайвонларни даволабгина қолмай, соғломларини ҳам текшириб туришади, уларни касаллик юқишидан эҳтиёт қилишади, касалга чалинмаслиги учун эмлашади.* “Уким, бу нима?”

ВЕТЕРинаРИЯ [лот. veterenarius — ҳайвонларни боқувчи, парваришловчи; ҳайвонларни даволовчи] Ҳайвонларнинг касалликлари, уларнинг олдини олиш усуллари ҳамда ушбу касалликларни даволаш тўғрисидаги фанлар тизими. *Уртоғим танишганимиздан буён мол доктори бўламан, деб юримида. Ҳужжатларини ветеринария техникумига топширди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

ВЕТО [лот. veto — рухсат бермайман, ман қиламан] ҳуқ. 1 Ривожланган давлатларда биронта орган, ташкилот қонуни ёки қарорининг кучга киришини тўхтатиш ёки кучга киришига йўл қўймаслик ҳуқуқи.

2 Бирор қарорнинг қабул қилинишига тўсқинлик қилувчи бирдамликнинг йўқлиги.

ВЕШАЛКА [р. «вешать» сўзидан — илгич] Уст кийимларни илиб қўйишга мўлжалланган буюм, илгич. *Лолахон уни [пальтони] олиб, уйга кираверишдаги вешалкага илиб қўйди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ВЕРСТКА [р. «верстать» сўзидан — саҳифалаш] полигр. 1 Босма қолип тайёрлаш жараёни; терилган матн ва унга тегишли бошқа унсурлардан газета, журнал ёки китоб саҳифаларини шакллантириш. *Унинг [китобнинг] муқоваси, титул varaғи.. эътиборсизлик ва дидсизлик билан вёрстка қилинбди.* Газетадан.

2 Тайёр қилинган саҳифа ва ундан олинган нусха. *Вёрсткани ўқимок.*

ВЗВОД I [р. «взводить» сўзидан — юқори кўтариш] ҳарб. Рота, батарея таркибига кирадиган кичикроқ бўлинма. *Танкчилар взводи. Автоматчилар взводи.* ■ Элмуроднинг взводи ҳам батальон билан икки ҳафталик дала машқига чиққан эди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ВЗВОД II Куролнинг тепкини кўтаришга имкон берувчи кичикроқ мосламаси.

ВЗНОС [р. «вносить», «внести» сўзидан — тўлаш, тўлов] қ. бадал. *Аъзолик взноси.* ■ Кабинетда взнос қабул қиладиган қиз ўтирган эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ВИБРАТОР [лот. vibrare — тебратмоқ; титратмоқ, қалтиратмоқ] тех. Тебранма ҳаракат ҳосил қиладиган асбоб, ускуна.

ВИБРАЦИЯ [лот. vibratio — улоқтириш; тебратиш; титраш] тех. Қаттиқ жисмларнинг механик тебраниши, силкиниши. *Фойдали вибрация вибраторлар билан ҳосил қилинади ва турли технологик операцияларни бажаришга хизмат қилади.* «Политехника луғати».

ВИБРО- [лот. vibrare — титратмоқ, қалтиратмоқ, тебратмоқ] Ўзлашма байналмилал сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, шу сўзларнинг тебранишга, вибрацияга алоқадорлигини кўрсатади.

ВИБРОБОЛҒА тех. Зарб билан ишлайдиган асбоб.

ВИБРОИЗОЛЯЦИЯ [вибро.. + фр. isolation — ажралиш, ажратиш, узиш] Одамлар ва иншоот, машина, асбобларни вибрациянинг зарарли таъсиридан ҳимоя қилиш.

ВИБРОМЕТР [вибро.. + юн. metron — ўлчов] Тебранувчи жисмларнинг силжини, турли қурилмалар вибрациясини ўлчайдиган асбоб.

ВИБРОТЎҚМОҚ Зарба ва тебранишлар таъсирида ерга қозиқ, труба қоқадиган, шунингдек, музлаган материалларни юмшатадиган, тупроқни зичлайдиган зарбий вибрацион машина.

ВИБРОҒАЛВИР Вибрация таъсирида ишлайдиган механик ғалвир.

ВИВЕСКА [р. «вывесить» сўзидан — осиб, ёпиштириб қўйилган нарса] қ. пешлавҳа. *Шамол. китобларни варақлар, осилиб қолган вивескаларни тебратарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. «Чайная № 5» деган вивескага кўзим тушиб, «кўк чой ичиб, бир хузур қилай», дедим. «Муштум».

ВИГОВОР [р. «выговорить» сўзидан — танбеҳ бериш] қ. ҳайфсан. *Виговор бермоқ. Виговор эълон қилмоқ.* ■ Ҳакимов қаттиқ виговор билан деканликдан ва кафедра мудиригидан туширилган, энди фақат лекция ўқиб юрар эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ВИДЕО- [лот. video — кўряпман] Ўзлашма байналмилал сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, сўзнинг тасвири электрон сигналлар асосида етказиб беришга алоқадорлигини билдиради. *Видеомагнитофон. Видеотелефон.*

ВИДЕО айн. **ВИДЕОМАГНИТОФОН.** *Йигитлар видео кўриб ўтиришибди. Қўшниларимиз ви-*

део олишибди. ■ **Диний экстремизм, сепаратизм ва ақиданарастлик ғоялари билан йўғрилган матбаа нашрларини, кино, фото, аудио, видео маҳсулотларини.** Газетадан.

ВИДЕОАППАРАТУРА [видео.. + аппаратура] Видеотасвирни олиш ва қайта кўрсатишга хизмат килувчи мосламалар мажмуаси.

ВИДЕОБАР [видео.. + бар] Видеотехника билан жиҳозланган кўнгилочар жой. *Унинг бир хонаси видеобар, қолганлари иш юртишга, ҳордиқ чиқаришга мўлжалланган эди.* Т. Малик, Шайтанат.

ВИДЕОЁЗУВ Овоз ва рангтасвир ёзиб олиш жараёни ва шу жараён маҳсулотининг номи. *Ҳажмий кинематография, бир анстремга қадар ажратиб олиш қобилиятига эга бўлган микроскопия, рангли видеоёзув ва бошқалар шулар жумласидандир.* «Фан ва турмуш».

ВИДЕОКАНАЛ [видео.. + канал] Телекўрсатувларда видеофильмлар намойиш этиладиган махсус канал. «*Чинор*» *видео-канал.* Газетадан.

ВИДЕОКАССЕТА [видео.. + кассета] Видеотасма жойлаштирилган юпқа кутича. *Айрим хусусий дўконларда, жамоат жойларида безорилик ва бузуқликни ўргатадиган видеокассеталар, 18–19-асрларда Франция ва Россияда урф бўлган фаҳш китоблари сотилмоқда.* Газетадан.

ВИДЕОКУЧАЙТИРГИЧ Телевизион узатгичларда ва телевизорларда тасвир сигналларини кучайтирадиган мослама.

ВИДЕОМАГНИТОФОН [видео.. + магнитофон] Телевизион дастурларни ва умуман воқеа ва ҳодисаларни магнит тасмасига ёзиб олиб, қайта кўрсатадиган ва эшиттирадиган аппарат.

ВИДЕОСАЛОН [видео.. + салон] Видеофильмлар кўрсатишга мослашган хона, жой. *Кейинчалик бу видеосалонда томошабинлар учун бир қанча қулайликлар яратилади.* Газетадан.

ВИДЕОСЕРИАЛ [видео.. + сериал] Телекўрсатувларда узоқ вақт кўрсатишга мўлжалланган кўп серияли видеофильм.

ВИДЕОТАСВИР Видеотехникада намойиш қилишга мўлжалланган воқеа ва ҳодисалар тасвири. *Бугун барча айбни видеотасвирларга қўйиб, тўғри қиялпизми?* Газетадан.

ВИДЕОТЕКА [видео.. + юн. theke – омор, сақлов жойи] Видеокассета ва видеодисклар тўплами ва улар сақланадиган жой.

ВИДЕОТЕЛЕФОН [видео.. + телефон] Абонентлар бир-бирини кўриб гаплашадиган, шунингдек, расм, фотосурат ва матнлар намойиш қилинадиган алоқа тури.

ВИДЕОТЕХНИКА [видео.. + техника] Турли мақсадларда воқеа ва ҳодисаларни магнит тасмасига ёзиб олиб, қайта намойиш қилишга мўлжалланган техник жиҳозлар мажмуаси. *Оддий видеотехниканинг бугунги ҳаётимизда тутаётган ўрни муҳим бўлиб бормоқда.* Газетадан.

ВИДЕОФИЛЬМ [видео.. + фильм] Видеомагнит тасмасига ёзилган фильм. *Айниқаси, шу кунларда томошабинлар эътиборига ҳавола этилаётган «Чархпалак» видеофильмини ўзига хос воқеа деб аташ мумкин.* Газетадан.

ВИДЕОЧИ Видеоаппаратура билан видеофильмлар намойиш қилиш ва турли тадбирларни видеотасвирга тушириб олиш ишлари билан шуғулланувчи шахс. *Улар видеочи таниш акаларининг олдига кетган эдилар. Ҳозир келиб қоладилар.* Газетадан.

ВИДО [a. وداع – хайрлашув, кузатув] Сўнгги хайрлашув, айрилиш. *Етмасмиди видо, етмасмиди ғам? Етмасмиди шўрлик онанинг зори.* С. Акбарий.

ВИДОЛАШМОҚ 1 Марҳум билан (ёки ҳаётдан кўз юмаётган шахс узгалар билан) абадий хайрлашмоқ. *Жангчилар.. милтиқдан бир йўла ўт очиб, Сариқов билан сўнгги дафъа видолашдилар.* Н. Сафаров, Дон. *Қутидор видолашиб, аравага чиққанида, куча тарафдан Отабек келаберди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Ахир келган-кетганга ризолик бериб, видолашиб ётган эмиш. Мен ҳам сўнгги бурчимни адо этиб қўйсаммикан?* С. Сиёев, Аваз.

2 *Кўча* Умуман, кимса ёки нарса билан ундан абадий ажралиш олдидан хайрлашмоқ. *Бек унинг [отининг] тизгинидан тортиб, синиқ товуш билан: “Кел, жонивор, видолашайлик!” — деди-да, болта сотини камарига суқиб, отнинг буйнидан икки қўллаб кучоқлаб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Эрали чўнтагидан эскириб кетган хатни олиб очди-да, гўё у билан видолашаётгандек, бошқатдан ўқиди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ҳаёт билан видолашмоқ Оламдан ўтмоқ; вафот этмоқ, ўлмоқ. *Эртаси, якшанба кун,*

тонг чоғида шоир ҳаёт билан видолашди. Ойбек, Навоий. *Ичкилик* — захарли қора илон, унга ружу қилган одам ҳаёт билан видолашиши.. *турган гап*. Газетадан.

ВИЖ-ВИЖ I айн. *биж-биж*. ..*гӯристонда-чи, жин ҳам, ажина ҳам, арвоҳ ҳам* — ҳаммаси *виж-виж* эмиш. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ВИЖ-ВИЖ II тақл. с. Ҳўл ўтиннинг ёниши, ачиган, бижгиган нарсанинг қайнаши ва ш. к. да чиқадиган товуш ҳақида. *Юнқа тери (ўрдакнинг териси) орасида ялтиллаб турган сап-сариқ ёғ оловда куйиб, виж-виж қайнади*. О. Ёқубов, Ларза.

ВИЖДОН [а. وجدان — эҳтирос, ҳис-туйғу; инсоф, диёнат] Кишининг ўз хатти-ҳаракати, қилмиши, юриш-туриши учун одамлар, жамоатчилик олдидаги масъулият ҳисси, инсонийликнинг асосий белгиларидан бири; диёнат, инсоф. *Виждонни асрангиз ҳар недан ортиқ, ягона заминни асрагансимон*. А. Орипов. *Бу одамгарчиликдан, виждондан эмас. Бу — наслик*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Наҳотки улар ғурур, орият, виждон деган инсонийликнинг улуғ хислатларидан юз ўгиришган бўлса?* Газетадан.

Виждонни ютмоқ Инсоф, диёнатдан ташқари, виждонсизлик билан иш тутмоқ. *Кимки пора берса, у виждонини ютган, поклигини йўқотган бўлади*. Газетадан.

ВИЖДОНАН *рвш*. Виждон билан, виждонли кишига хос тарзда. *Виждонан меҳнат қилмоқ. Ишдаги камчиликларни виждонан очиб ташламоқ.* ■ *Халқимизнинг энг муҳим маънавий-ахлоқий фазилати ўз иш жойида виждонан ва фидокорона меҳнат қилишдан иборатдир*. Газетадан. Уларнинг [ҳашарчиларнинг] кўплари ҳалол, виждонан тер тўкмоқдалар. Газетадан.

ВИЖДОНИЙ Виждонга оид, виждон тақозо этадиган. *Виждоний азоб. Виждоний вазифа. Виждоний иш*. ■ [Элмурод:] ..*ўша қамалда ётганларни тезроқ озод қилишимиз керак. Мана бу бизнинг инсоний ва виждоний бурчимиз, дўстим!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВИЖДОНЛИ Виждонан иш тутадиган, виждони бор, инсофли, диёнатли. *Соф виждонли кишилар*. ■ [Элмурод] *Гулсум, Давлатёр каби виждонли одамларнинг ҳаётлари ёруғ ва ўзлари чинакам бахтиёр бўлмоқлари учун қандай чоралар бор, деб ўйлайдиган бўлди*. П. Турсун, Ўқитувчи. ..*асар*

одамларни тўғриликка, ҳалол ва виждонли бўлишга ўргатади. Н. Сафаров, Оловли излар.

ВИЖДОНСИЗ Виждонан иш тутмайдиган; виждони йўқ, диёнатини ютган. *Виждонсиз, вафосиз у она ҳали бу ғудакнинг тирноғига ҳам зор бўлади*. М. Алиев, Шонли авлод. *Отабек.. ҳиссиётини босолмади — [Ҳомидни] «виждонсиз тўнғиз» деди-да, ихтиёрсиз ўрнидан туриб кетди*. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ВИЖДОНСИЗЛИК Виждонсиз кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Бирон буюмни сифатсиз ишлаб, аъло навга ҳақ олиш ноинсофлик, виждонсизлик, тўғрироғи, ўғриликнинг бошқа бир тури-ку!* Н. Сафаров, Оловли излар.

ВИЖИЛЛАМОҚ «Виж-виж» деган ва шунга яқин товуш чиқармоқ (қ. *виж-виж*). *Фир-фир шабада юзни сийпайди, қалдирғочлар вижиллайди*. Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. *Гоҳ-гоҳ шамнинг вижиллагани эшитилиб қолади*. Шўҳрат, Шинелли йиллар.

ВИЖИР-ВИЖИР тақл. с. I Баъзи қушларнинг сайраганда чиқарадиган товушини, унга тақлидни билдиради. *Атрофдаги овозга гала-гала чуғурчуқларнинг вижир-вижири қушилади*. Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. *Қиш бўйи аллақайси гўр остларида жунжиб чиққан қуш зотлари: чумчуқлар, читтаклар, тўрғайлар, саъвалар ва бошқа аллақанча қуш туркумлари ўз тўплари билан вижир-вижир, чуғур-чуғур сайраб куйлайдилар*. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Болаларнинг чуғурлашига нисбатан қўлланади. *Директор болаларнинг вижир-вижирларини эшитиб, қулоғи битди*. «Муштум».

ВИЖИРЛАМОҚ «Вижир-вижир» товуш чиқармоқ, чуғурламоқ. *Қиз борар ишига, унга ёнма-ён Атласпўш қалдирғоч вижирлаб учар*. Х. Расул. *Сўри ёғочиди туриб олиб, вижирлаб сайраётган қалдирғоч жимиб қолди*. М. Мансуров, Ёмби.

ВИЗ тақл. с. Тез айланувчи ва умуман тез ҳаракат қилувчи нарса ҳосил қиладиган товуш ва унга тақлидни билдиради. *Виз-виз учиб арилар, Гул ўнар шарбат ялаб*. Қ. Муҳаммадий. *Уҳ, тинди тиғларнинг совуқ жаранги, Тинди камон ўқин машғум виз-визи*. О. Ҳақимов.

Виз этмоқ «Виз» деган товуш чиқармоқ. *Тилла кўнғиз виз этиб учди. Уқ виз этиб ўтиб*

кетди. ■ [Асаларилар] *Кўз шғамас хартумчалари билан шира эмиб оладилар-да, яна виз этганча келиб.. уйларига кириб кетадилар.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ВИЗА [лот. visum – кўрилган] 1 Бирор хорижий мамлакатга бориш, унда яшаш ва унинг ҳудудидан ўтиш учун тегишли маъмурий идора томонидан паспортига қўйиладиган махсус рухсат белгиси. *Америка президенти Хитой маъмурларига «Озод Осиё» радиостанциясининг мухбирларига ташриф визалари бермаганликлари учун норозилик билдириш ниятида.* Газетадан.

2 Мансабдор шахс томонидан бирор ҳужжатга унинг тўғрилигини тасдиқлаб қўйилган ёки унга ҳуқуқий куч берувчи имзо, белги.

ВИЗВИЗАК Тутма ёки бошқа нарсдан ип ўтказиб, икки қўл бармоқларидан бирига ўрнатиб, икки ёнга тортиш ва бўшатиш билан виз-виз товуш чиқартириб ўйналадиган болалар ўйини. *Шу ондан бошлаб йигитча унинг [Мирсалимнинг] бармоқларига боғланган визвизак бўлди: истаса – айлантиради, истаса – ёнига солиб қўяди.* Шухрат, Олтин зангламас.

ВИЗИЛДОҚ с. т. Қора чигиртка, чирилдоқ. *Далалар визилдоқларнинг музикасини тинглагандай жимжит.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ВИЗИЛЛАМОҚ «Виз-виз» овоз чиқармоқ (тезучар ҳашарот, отилган ўқ, шамол ва ш. к. ҳақида). *Шамол кимга тегажаклик қилишни билмай тургандек, ўзини уларга урди, кийим-бошларини тортқилаб, қулоқлари тагида визиллаб шўхлик қила бошлади.* Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси. *Тўқай чеккасидан икки ўқ варанглади. Бемўлжал отилган бу ўқлар анча наридан визиллаб ўтди.* Х. Фулом, Машғал.

ВИЗИР [нем. Visier < лот. visere – кўрмоқ, қарамоқ] 1 Ўқотар қуролларнинг мўлжалга олиш, мўлжалга тўғрилаш мосламаси.

2 Фотоаппаратларда кўриниш (тасвир)ни қидириш, унинг фотоплёнкага сиғадиган қисмини аниқлаш учун хизмат қиладиган асбоб; тасвир қидиргич.

3 Геодезик асбобларда уларни бирон-бир нуқтага йўналтиришга имкон берадиган мослама.

ВИЗИТ [фр. visite – ташриф < лот. vise-re – кўрмоқ; ташриф буюрмоқ] Расмий

суратда бирор элда, бирор шахс ҳузурда қисқа фурсат бўлиш, ташриф буюриш, ташриф. *Дўстлик визити. Жавоб визити.* ■ *АҚШ давлат секретарининг Африка масалалари бўйича ёрдамчиси Ч. Крокер расмий визит билан Луандага келди.* Газетадан.

ВИЗИТКА [<р. «визитная карточка» (ташриф варақаси) бирикмасидан] Расмий мансабдор шахснинг исми, фамилияси, унвони, тураржойи кўрсатилган, шу шахс томонидан бирон-бир ташриф, учрашув, танишув пайтида бошқаларга бериладиган кичикроқ қалин варақча.

ВИЗУАЛ [лот. visualis – кўришга оид] Кўриш мумкин бўлган, кўринадиган.

Визуал кузатиш Бирон-бир воқеа-ҳодисани олдий кўз билан ёки дурбин, телескоп ёрдамида кузатиш, ўрганиш.

ВИКЛЮЧАТЕЛЬ [р. «выключить» сўзидан – узувчи] Электр токни узиш ва улаш учун хизмат қиладиган мослама. *Выключатель мен томонда экан, чироқни ёқдим.* П. Қодиров, Эрк.

ВИКОНТ [фр. vicomte – вице-граф < лот. vicescomes – тарбиячининг ўринбосари] Ғарбий Европа мамлакатларида дворянларнинг граф билан барон оралиғидаги унвони.

ВИКТОРИНА [лот. victoria – ғалаба] Билимнинг муайян соҳасига доир саволларга жавоб бериш ўйини. *Адабий викторина. Мусиқавий викторина.* ■ *Болалар учун концертлар, мароқли эртақлар, викториналар тайёрланган.* Газетадан.

ВИЛКА [р. вилка – санчқи] 1 Овқатни санчиб оладиган дастали асбоб; санчқи. *Овқатни вилка билан емоқ.* ■ *Учинчи қадаҳдан кейин Зокирнинг гўштга санчмоқчи бўлган вилкаси тарелкага санчиладиган, лаблари ясама лабдай қўпол-қўпол қимирлайдиган бўлиб қолди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

2 тех. Айри учли ҳар хил деталларнинг номи. *Штепсель вилкаси. Велосипед вилкаси.* ■ *Ихтирочи стол лампасининг ипини розеткадан чиқариб олиб, ўрнига машинасининг вилкасини тиқди.* «Муштум».

3 шахм. Асп (от) ёки пиёданнинг айрисимон, бир йўла икки сипоҳга ҳужум қилиш ҳолати.

ВИЛЛА [лот. villa – шаҳар ташқарисидаги шинам уй, ҳовли] Шаҳарлар атрофида, хушманзара жойга қурилган катта

боғли ҳовли-жой. *Вилла деганлари ғоятда озода боғ, уч қаватли иморат, мрамор ҳовуздан иборат эди.* Т. Малик, Шайтанат.

ВИЛОЯТ [а. ولايت – бошқарув; чекка жой, ўлка] **1 тар.** Мамлакатнинг пойтахтдан йироқдаги чекка ўлкаси. *Бобур мирзонинг орзулари шулким, Мовароуннаҳр яна Улуғбек давридаги каби бирлашса, пойтахт аслига қайтса, ҳамма вилоятлар ҳаймиқату обод бўлса.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 эск. Умуман, мамлакат, ўлка, юрт. *Қадимдан ложувард, лаъл ва бошқа қимматбаҳо тошлари билан машҳур бўлган Бадахшон вилоятида [Афғонистонда] ҳам геологлар янги конларни аниқладилар. “Фан ва турмуш”. Ота, Чамбил дерлар вилоятинини.. “Хасанхон”. Худди ўша йили.. Шимолий Ҳиндистон ҳокими Акбар тобелигидаги Марказий Ҳиндистон вилоятига элчилар юборди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Сенда кўндир, ўғлим, ақлу фаросат, Охир сеникидир тахту вилоят. “Эрали ва Шерали”.*

3 эск. Шаҳардан чекка жой(лар). *Кезиб шаҳру вилоят, кў-бакўйин дарбадар кўрдим.* Увайсий.

4 Мамлакатнинг бир ва ундан ортиқ шаҳарларини ҳам ўз ичига оладиган йирик маъмурий-худудий бўлинма. *Тошкент вилояти. Навоий вилояти. Қашқадарё вилояти.* ■ *Андижон вилояти пахтакорлари бу йилги режани муддатидан илгари амалга оширдилар.* Газетадан.

ВИЛТ [ингл. wilt – сўлимоқ, қуримоқ] Ғўза, картошка, маккажўхори, кунгабоқар, қарам сингари ўсимликларда бактериялар, замбуруғлар, вируслар орқали тарқаладиган касаллик (бу касаллик ўсимликнинг сўлиб қолишига, барглари қовжираб, ҳалок бўлишига олиб келади). *Тўғри, пахтанинг ашаддий офати вилт эди. Ҳозирча олимларимиз унинг пайини қирқдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Салимхон Обидийнинг айтишича, селекцияда ҳозир чирсиллаб турган масала – вилтга қарши кураш.* Мирмуҳсин, Умид.

ВИМПЕЛ [голл. wimpel – байроқ] **1** Кеманинг қайси давлатга мансуб эканлигини кўрсатадиган айри учли энсиз байроқ.

2 Меҳнатда намуна кўрсатган бригада ёки айрим кишига бериладиган энсиз ва узун ёки учбурчак байроқча. *Энг яхши тракторчига бериш учун “Меҳнат жасорати” вимпели таъсис этганмиз.* Газетадан.

3 Учиш аппаратидан турли маълумот, хабар, газета ва ш. к. ташлашга мўлжалланган махсус ғилоф ва унга солиб ташланган нарса. *Полвон отряди турган жойни қийинчилик билан топиб, устидан бир неча марта айланиб ўтди-да, кейин нашлаб, вимпел ташлаб учиб кетди.* Полвон вимпел ичидаги қоғозни ўқиб. Ж. Шарипов, Хоразм.

ВИНДИКАЦИЯ [лот. vindicatio – ҳимоя, қўриқлаш; даъво, талаб қилиш] *иқт.* Мулк эгасининг ўз мол-мулкани унга қонунсиз эгалик қилаётган шахслардан суд орқали талаб қилиб олиши.

ВИНЕГРЕТ [фр. vinaigrette – сиркали салат, қайла] *кул.* Майда тўғралган сабзавотлар, гўшт ёки балиқ, тухумга сирка, мой ва ш. к. қўшиб тайёрланган яхна овқат.

ВИНО [лот. vinum – узум, ток танаси; айланувчи, ўралувчи] Узум ва мевалар шарбати ёки турпини ачитқилар иштирокида спиртли бижғитиш йўли билан тайёрланадиган ичимлик. *Йулчи винони ҳидлаб, юзини буриштирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳўжабеков пиёлагача доларанг вино тўлдириб, жувонга узатди. Ўз пиёласига беш юлдузли коньякдан қуйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ВИНОЧИ Вино тайёрлаш бўйича мутахассис, шу соҳада ишловчи шахс. *Республика виночилари ҳар йили 16,5 миллион декалитр вино материаллари тайёрламоқдалар.* Газетадан.

ВИНОЧИЛИК Узум ва бошқа мевалар шарбатини бижғитиб вино тайёрлаш. *Виночилик саноати.*

ВИНТ [нем. Gewinde – қирқма, резьба] **1** Бурама резьбали стержень; маҳкамлаш мосламаси. *Винт кесиш. Винт билан маҳкамлаш. Винт ясайдиган станок.*

2 Кема ёки самолётни ҳаракатга келтирадиган механизмнинг айланувчи ўққа ўрнатилган парраги. *Кема винти. Самолёт винти.*

ВИНТОВКА [р. «винт» сўзидан] Стволнинг ичида ўқни айланма ҳаракатлантирадиган винтли қирқмалари бўлган милтиқ. *Кичик калибмли винтовка. Автоматик винтовка. Винтовка затвори.*

ВИНТСИМОН Винт шаклидаги, спираль шаклидаги; бурама, айланма. *Винтсимон зинапоя. Винтсимон ҳаракат.* ■ *Таркибий дейлишининг сабаби, у икки қисмдан – стержень ва унга винтсимон қилиб, спирал*

тарзда ўраладиган тишли нўлат лентадан иборат. «Фан ва турмуш».

ВИНЪЕТКА [ф. vignette — узум новдалари ва баргларида қилинган безак < vigne — узум] Китобнинг, матннинг бошида ёки охирида расм, нақш кўринишида бўлган безак.

ВИОЛОНЧЕЛЬ [итал. violoncello — кичик контрабас (violone — контрабас)] Бастенор регистрли, катта скрипка шаклидаги тўрт торли, камонли мусиқа асбоби.

ВИРАЖ [фр. virage — бурилиш, айланиш] махс. 1 Оддий учувчиликда горизонтал текисликда самолётни кескин ёнга оғдириш, 360° буриб учиш усули.

2 Юқори тезликда бораётган автомобиль, мотоцикл ва велосипеднинг эгри чизиқ бўйлаб бурилиши.

3 Автодром, велодром ва яхмалакларда нишабли бурилиш жойи.

4 Фотосуратларга ранг беришда ишлатиладиган суюқлик.

ВИРИЛИЗМ [лот. virilis — эркакларга хос, алоқадор] Аёлларда эркакларга хос иккиламчи жинсий белгиларнинг мавжудлиги (мас., соқол, мўйловларнинг ўсиши, овознинг дўриллаши ва б.).

ВИРТУОЗ [итал. virtuoso — ўз ишининг устаси, талант < лот. virtus — жасорат; истеъдод] Ўз ҳунарини мукамал, санъат даражасида эгаллаган санъаткор (созанда, хонанда ва б.).

ВИРУСЛАР [лот. virus — ўсимлик шираси; захар] Фақат тирик ҳужайраларда кўпайиб, одам, ҳайвон, ўсимликда юқумли касалликлар кўзгатувчи микроорганизмлар.

Грипп вируси. ■ Вируслар маълум филтлардан ўтиб кетадиган бактериялар бўлиб, улар бактериядан кичик бўлади. 3. Орипов, Кўз илғамас дунё. Вильсон Смитнинг аниқлашича, гриппни бактериялар эмас, балки ниҳоятда майда-майда, кўз илғамас вируслар вужудга келтирар экан. «Фан ва турмуш».

ВИРУСЛИ Вируслар кўзғайдиган, вируслар келтириб чиқарадиган. Вирусли касалликлар. ■ Вирусли гепатит — юқумли касаллик бўлиб, унда асосан жигар шикастланади. «Фан ва турмуш».

ВИРУСОЛОГИЯ [вирус + юн. logos — билим, таълимот] Вируслар ва улар тарқатадиган касалликларни ўрганадиган фан. Вирусология соҳасидаги муваффақиятлар хавфли вирусли касалликларга қарши янги..

воситаларни ишлаб чиқишга имкон берди. Газетадан.

ВИСИР-ВИСИР шв. Пичир-пичир, шивир-шивир. Улар «Ёқут бошқоронги, Қодиржондан боласи борга ўхшайди», деган висир-висирни қулоқдан қулоққа ўтказиб юборишди. А. Абдувалиев, Бизнинг йўлимиз.

ВИСИРЛАМОҚ шв. Пичирламоқ, шивирламоқ. Ҳожи хола, араванинг ғижир-ғижирда биров эшитиб қоладигандай, шип-шишини яна ҳам пасайтириб, жувон қулоғига висирлади. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ВИСКИ [ингл. whisky — ҳаёт суви; ароқ] Ўткир (қучли) инглиз ароғи. ..қўярда-қўймай хонасида роппа-роса тўрт соат олиб ўтирди. Эшикни қулфлаб қўйиб, элликтадан виски қўйди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ВИСКОЗА [лот. viscosus — ёпишқоқ; қовушоқ] 1 Целлюлозадан махсус йўл билан ишлаб олинган ёпишқоқ модда ва ундан тайёрланган сунъий ипак. Жаҳонда ишлаб чиқариладиган сунъий ва синтетик толаларнинг 75 фоизидан ортиқроғи вискоза толалардир. «У ким, бу нима?»

2 Шундай толадан тўқилган газлама.

ВИСКОЗИМЕТР Суюқлик ва газларнинг қовушоқлигини аниқлайдиган асбоб.

ВИСКОЗИМЕТРИЯ [вискоза + юн. metron — ўлчов] Физиканинг қовушоқликни ўлчаш билан шуғулланадиган бўлими.

ВИСМУТ [лот. Bismuthum; нем. Wismut < Wissmat — оқ масса] 1 Менделеев даврий системасининг V гуруҳига мансуб кимёвий элемент; қизғиш-кумушранг, оғир, мўрт металл.

2 Шу металл бирикмаларидан тайёрланган дори.

ВИСОЛ [а. وصال — боғланиш; севги алоқалари; эришув, етишув] айн. васл. Мен биламан, соғингансан, вафоли дилдор, Яқинлашиб келмоқдасир висол кунлари. Миртемир. Қул учун озодликдан, ошиқ учун ўз жонони висолдан яхшироқ нарса йўқ. С. Айний, Дохунда.

ВИСТАВКА [р. «выставить» сўздан — кўрсатиш; кўргазма] қ. кўргазма. Илғор тажрибаларни оммалаштириш мақсадида ташкил этилган виставка жуда катта аҳамиятга эга бўлди. Газетадан.

ВИТ тақл. с. Бедана ва ш. к. қушларнинг овози ҳақида. Бедананинг «вит» дегани — қочгани. Мақол.

Вит димоқ с. т. дағл. Қочмоқ, енгилмоқ, ўйиндан чиқмоқ. Қўлидан келмаса, «вит» деб майдонни бўшатиб қўя қолсин-да! У. Исмоилов, Сайланма.

ВИТАМИН(ЛАР) [лот. vita — ҳаёт + amin < ammiac] Инсон ва ҳайвон организмнинг одатдаги ҳаётий фаолияти учун зарур моддалар, шундай моддалари бор препарат; дармондори. Ҳозирги кунда 30 га яқин витамин маълум. Витаминларни соддароқ белгилаш учун лотинча ҳарфлар қўлланади. «У ким, бу нима?». Нон маҳсулотлари таркибида оқсил, турли минерал моддалар ва витаминлар бўлиши муҳим аҳамиятга эга. «Фан ва турмуш».

ВИТАМИНЛИ Таркибида витамин бўлган; витаминга бой. *Витаминли овқат. Витаминли ўсимликлар.* ■ Бу йил ўт-ўланларнинг кўп бўлиши кўпроқ витаминли ўт уни тайёрлаш имконини беради. Газетадан.

ВИТ-ВИТ «Вит» ва шунга яқин товушларни, унга тақлидни билдиради. Ҳар томондан «вит-вит», «чиғи-чиғи» деб сайраган қушларнинг турли қўшиқлари сойнинг нашъасига мос бир музика ҳосил қилган. П. Турсун, Ўқитувчи.

ВИТРАЖ [фр. vitrage < vitre — дераза ойнаси < лот. vitrum — шиша] Дераза, эшик ва ш. к. га рангли шиша парчаларини териб ёки ёруғлик ўтказадиган бошқа материаллардан фойдаланиб, нақш, тасвир ишлаш санъати. Мозаикага яқин турадиган санъат турларидан бири витраж — шишани ҳар хил суратлар билан безаш санъатидир. М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиш тарихидан. Жануб томонида металл витраждан ташқари қуёш нурларини қайтарувчи осма темир-бетон панжаралар ишланган. Газетадан.

ВИТРИНА [фр. vitrine < vitre — дераза ойнаси] Савдо корхоналарида, магазинларда, суратхоналарда моллар, экспонатлар ва ш. к. ларнинг намуналарини қўйиш учун махсус жиҳозланган ойнаванд қути, шкаф, ойна. Магазин витринаси. Витринага қўйилган мол. ■ Витамин танқислиги эндиликда хавфли эмас; дорихоналарнинг ойнали витриналарига қўйилган турли хил витамин нўхатчалари, эритмалари ва шербатлари соғлиғимизнинг ишончли дўстларидир. «У ким, бу нима?». Уодати бўйича дарсхонадан ҳаммадан кейин чиқиб, сеvimли гушасига —

газета витриналари хиёбонига йўл олди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

ВИЦЕ- [лот. vice — ўрнига; бамисоли, ўхшаш] Ўзлашма қўшма сўзларнинг «ўринбосар», «ёрдамчи» деган маъноларни англатувчи биринчи таркибий қисми. *Вице-президент.*

ВИЦЕ-АДМИРАЛ [вице.. + адмирал] Адмираллик унвонининг контр-адмиралдан юқори, адмиралдан қуйи даражаси ва шу унвонга эга бўлган киши.

ВИЦЕ-ПРЕЗИДЕНТ [вице.. + президент] 1 Президент ўринбосари.

2 Баъзи илмий муассасалар (академия, илмий жамият кабилар)да, халқаро ташкилотларда сайлаб қўйиладиган лавозим (мас., Ўзбекистон Фанлар академиясининг вице-президенти. Халқаро Олимпия комитетининг вице-президенти.).

ВИШ тақл. с. Чўзиқ «ш» тарзидаги товуш ва унга тақлидни билдиради. *Илон виш этиб, бошини кўтарди.* ■ Тахталардан ясалган икки қават сўрида чақалоқ бармоғидай келадиган, сон-саноқсиз ола-була қуртлар шамолдай виш-виш овоз чиқариб, сўнги барларни шипирмоқда эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ВИШИЛЛАМОҚ «Виш-виш» товуш чиқармоқ, «виш-виш» қилмоқ. *Паровоз вишиллади. Утин вишиллаб тутаётир. Илон вишиллади.* ■ Чол қопқоғидан вишиллаб буғ чиқаётган самовар олдига келди. С. Кароматов, Олтин қум. Абдулаҳад.. гоҳ оловга қарайди, гоҳ бурқиган идишларда вишиллаган моддаларни темир асбоб билан айлантиради. Ойбек, Навоий.

ВИШКА [р. вишка — тепалик; минора] 1 Баланд минора шаклидаги иншоот. Кузатиш вишкаси. Бурғилаш вишкаси. Парашют вишкаси. ■ Ўнг томонда тоғ оралиғидаги нефть қудуқларининг вишкалари кишига шох-шаббалари қуйиб кетган дарахтларни эслатади. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

2 кўчма Олий жазо — ўлим жазосининг маҳбуслар орасидаги номи. *Бунақа ишлта ишни менга илма, начальник.. Бу қилигиндан вишканинг ҳиди келиб турибди.* Т. Малик, Шайтанат.

ВИҚОР [а. وقار — жиддийлик, салобат, улуғворлик] кт. 1 Мағрурона ва улуғвор кўриниш; салобат. *Водийдан ўтарди дарёйи азим, Вазмин оқишида салобат, виқор.* С. Абдуқаҳҳор. Қордай ярқироқ янги салла ўраган

махдум виқор билан йўталиб, меҳмонхонага кирди. Х. Фулом, Мағшал.

2 Мағрурлик туйғуси, мағрурлик, гурур. Қиёфасидан ғолиблик виқори ва мағлуб бўлганга шафқат акс этиб турарди. С. Анорбоев, Оқсой. Ойнининг остида, музей тўрида Шишада туради бир сиқим тупроқ.. Уни кўрганларнинг кўкси тоғ бўлиб, Қўзида тенги йўқ виқор ёнади. Шўхрат.

ВИҚОРЛИ Мағрур, улуғвор ҳолатли, мағрурлик ва улуғворлик ифодасига эга. Фарғона, Қўкон шаҳарларининг виқорли қиёфаси, Самарқанднинг қадимий обидалари ва, ниҳоят, Ўзбекистон пойтахти Тошкентнинг чиройи, улуғворлиги мени мафтун этди. Газетадан. Унинг юзи виқорли тус олди. С. Анорбоев, Оқсой. Аллақандай таниш башаралар кўз олдига келди: бири виқорли, бошқаси нозли. С. Анорбоев, Оқсой.

ВКЛЮЧАТЕЛЬ [р. «включить» сўзидан – улагич] Электр токани улайдиган асбоб; электр калити. Анна туриб, девордаги включателни чиқиллатган эди, уч лампали қандил ёғдуси нотинч ва ҳаяжонли юзларга тушди. П. Қодиров, Уч илдиш.

ВОАЖАБ(О) [ф. + а. واعجب – жуда қизиқ, ажойиб] эск. айн. **ажабо**. .. бизнинг хотинга қорнингиз орқа умуртқангизга ёпишиб юрса, ёқасиз. *Воажаб, воажаб!* Ф. Мусажонов, Сабоқ. *Сураткаш илжайди. Воажаб!* С. Сиёев, Ёруғлик.

ВОБАСТА [ф. وابسته – боғлиқ, алоқадор; қарам] эск. кт. Бир-бирита боғлиқ, мос, мувофиқ; уйғун. *Муҳаббат хуснга вобаста.* ■ *Аждодларимизнинг асотирий дунёқарашидagi шлон тотеми билан вобаста айрим саҳифалар билан танишамиз.* Газетадан. Бу улкан майдондаги сон-саноқсиз одамлар орасида шу икки дилгина бир-бирини англаб, бир-бирига ҳамоҳангу вобаста эди. «Ёшлик».

ВОВ тақл. с. Ит вовулаганда чиқарадиган товушни ва унга тақлидни билдиради. *Мирёқуб Мирзобобони ёнига олиб, дарвоза дарчасидан кўчага чиққан ва қишлоқ итларининг вов-вовлари ўртасида кета туриб, жоҳил сўфининг қайсарлигини синдириш учун турчи-туман тadbирлар ахтарарди..* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ВОВАЙЛАТО I айн. **вовайло**.

2 Войвойлаш, байбайлаш.

ВОВАЙЛО [а. واوللا – афсус, аттанг, эвоҳ] унд.с. Оҳ-воҳни, ҳасратни, афсус-надо-

магни ифодалайди. *Вовайло қилмоқ.* ■ *Нега булут аро боқасан, офтоб, Нега куйларда ҳам дариғ, вовайло?* Миртемир.

ВОВУЛЛАМОҚ I «Вов-вов» деган овоз чиқармоқ; хурмоқ. *Ит вовуллади.* ■ *Ҳазабланган кучуқларнинг вовуллаши, томошачиларнинг қийқириши кўкни қоплайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Изма-из келаятган Йулбарс вовуллади. Ота орқасига қайрилиб қараса, салт олиққа кўзи тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма с. т. Акилламоқ, ўшқирмоқ, қопмоқ. [Эшон:] – *Сенга ким қўйибди бундай гапларни!* – *деб вовуллаб берди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

ВОДАРИФ(О) [ф. وادريفا – э афсус, аттанг] унд. с. Афсус-пушаймонни, оҳ-воҳни ифодалайди. *Водариғо! Бу қандай гап!* ■ *Яккалашса, келар эди зўрлигим, Водариғо, кўрсатмадим эрлигим. Асир қолиб, келди қаттиқ хўрлигим, Қизилбошга банди бўлдим, найлайин.* «Гўрўглининг туғилиши». Бировнинг ҳалолени биров суйадиган замон экан-да, *водари!* С. Сиёев, Ёруғлик.

ВОДЕВИЛЬ [фр. vaudeville < vau de Vire – Вир дарёси водийси – “водевир” халқ ашулалари тарқалган жой] I Куплетли кўшиқ, романс, рақс, мусиқа жўрлигида ижро этиладиган, латифасимон мазмунга асосланган энгил комедия.

2 Водевиль охирида унинг ижрочилари томонидан томошабинларга қарата айтиладиган сўнгги кўшиқ.

ВОДИЙ [а. وادى – водий; қуриб қолган ўзан; жарлик] I Дарё бўйлаб чўзилган ёки тоғлар орасидаги кенг текислик. *Дарё водийси. Тоғ водийси.* ■ *Катта-кичик водийлари қоплаб ётган туман худди кўлга ўхшаб кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бир томонингиз – харсанглар макони, иккинчи томонингиз – уфққа туташ ям-яшил водий.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Умуман, экин экиладиган, обод ер. *Амударёни жиловласак, Ўзбекистонда бутун-бутун янги пахта водийлари яратилади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Умуман, мамлакат, юртнинг бир бўлагига; диёр. *Чўлқуварлар бир мақсад – Сурхон, Шеробдони боғ-роғли водийга айлантириш орзуси билан яшамокдалар.* «Ўзбекистон қўриқлари». Бу чол Гулистондагина эмас, бутун водийда «чавандоз» номини олган улоқчи эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 кучма Бирор нарса учун хос бўлган жой, макон. *Афтидан, унинг ўзи ҳам афсонавий гўзаллик водийсини кўришга ошиқарди. С. Кароматов, Олтин кум. Ротамиз жангчилари ярадорларни кўтариб чиқишар, ҳалок бўлганлар ўрнига ёрдамчи жангчиларни эргаштириб, «ажал водийси»га кириб боришарди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. - Мен ўлим водийсида хизмат қилганман, - деди ошпаз. Ойбек, Қуёш қораймас.*

Жунун водийси Мажнунлик, телбалик олами. *Жунун водийсига мойил кўрармен жони зоримни. А. Навоий. Ишқ водийси* Ишқ-муҳаббат олами. *Фано водийси* Йўқлик (йўқ бўлиш) олами. *Чиқолмай сира маълум гирдобдан, Фано водийсини кезган бандалар. Ғайратий.*

ВОДОВОЗ [р. вода – сув + воз(ить) – ташимоч] *с.т.* Сув ташийдиган машина. *Шаҳарча томондан ҳам водовозлар кела бошлади. П. Қодиров, Эрк. Водовоз келиши билан вагонлардан кишилар, хотинлар, болалар сакраб тушишди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

ВОДОКАНАЛ [р. вода – сув + лот. canalis – қувур, нов] Сув ўтказиш тизими, тармоғи. *Водоканал ходимлари келиб, машиналар билан ковлашади, тўғрилашади, кўмишади. Газетадан.*

ВОДОКАЧКА [р. вода – сув + качка – (насос билан) босиб чиқариш] Сув чиқарувчи насослар ўрнатилган махсус бино. *Водокачка очилиш маросими катта тўйга, каттакон сайилга айланиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ВОДОЛАЗ [р. вода – сув + лаз(ить), лезть – кирмоқ, тушмоқ] *с.т. қ. ғаввос. ..сув ости техника бошқармасининг водозлазлари ва электрпайвандчилари.. газ қувурларини дарё тубига ўрнатадилар. Газетадан.*

ВОДОПРОВОД [р. вода – сув + про-вод(ить) – ўтказмоқ] Саноат ва маиший эҳтиёжларни сув билан таъминлаш учун қурилган сув қувурлари, насос станциялари ва ш. к. тизими. *Тошкент водопроводи. Водопровод тармоғи. Водопровод суви. ■ Водопровод учун ковлаб қўйилган чуқурлар қоронғида ваҳимали кўринади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Кампир водопроводдан сув олиб, ҳовлига сепмоқчи бўлди. «Гулдаста».*

ВОДОПРОВОДЧИ Водопровод қуриш ва тузатиш ишларида ишловчи мутахассис ишчи.

ВОДОРОД [р. вода – сув + род(ить) – туғиш, туғдириш] Кислород билан қўшилиб, сув ҳосил қиладиган, Менделеев даврий системасининг I гуруҳига мансуб рангсиз, ҳидсиз энгил газ; кимёвий элемент. *Водород билан тўлдирилган азростат. ■ Лойиҳага кўра, уй чердагига ўрнатилган қуёш батареяси сувни кислород ҳамда водородга ажратади. «Фан ва турмуш».*

ВОЕЙ унд. с. Қаттиқ алам ёки ортиқ даражадаги завқ, қувонч каби ҳис-туйғуларни ифодалайди. *Воей, ёш бола деган шунақа ширин бўладими! ■ [Майсара Ҳидоятга:] Келин қўрққанидан ҳуши кетиб қолди, икковингиз-ку майли, бу ўртада мени худо урди. Худди тилка-тилка қилади-да, воей! Ҳамза, Майсаранинг иши.*

ВОЕНКОМ [р. “военный комиссар” бирикмасининг қисқартмаси] *с.т. эск.* Ҳарбий комиссар. *Ана энди военкамнинг мардикорга қараб айтаётган сўзи.. “Ўзбек фольклори”.*

ВОЕНКОМАТ [р. “военный комиссариат” бирикмасининг қисқартмаси] Ҳарбий комиссарлик. *Нормат узр айтгунча, шофер жавоб қилди: Соат тўғқизда военкоматда бўлишимиз керак. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ВОЖАК [р. “вожати” < “водить” сўзидан – бошлаб, бош бўлиб борувчи] *с.т. эск.* Бошқариб, раҳбарлик қилиб борувчи шахс; бошлиқ. *- Комсомолмисиз? Мен сизнинг вожакингиман. Айтинг, ахир, хотинингизни нега ташлаб кетдингиз? – Вожак бўлиш у ёқда турсин, пайғамбар бўлсанг ҳам, айтмайман. Ҳ. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ВОЖАТИЙ [р. “вожати” < “водить” сўзидан – бошлаб борувчи] *эск. I* Пионер отряди, болалар уйи, комсомол кабиларда отряд, дружинанинг раҳбари. *Пионерлар лагерини тарбиячи ва вожатийлар билан таъминлаш масалалари ҳал этиб қўйилди. Газетадан.*

2 с.т. Трамвай ҳайдовчиси. *..Тошкент трамвай ишонасига кирди. Вожатий бўлиб ишлади. Газетадан.*

ВОЖИБ [а. واجب – зарур, керакли, мажбурий; мажбурият, бурч] *1 дин.* Ҳар бир мусулмонга пайғамбар томонидан буюрилган, бажарилиши мажбурий, зарур бўлган амал тури. *Уч хил амал бордирки, улар ҳар бир мўмин зиммасига вожибдир. «Фан ва турмуш».*

2 с. т. Бажарилиши мажбурий. [Барногул:] Амри подшо вожиб, ҳеч ким тарки вожиб қилолмайди. «Орзигул». Биз дўконни ёпиш хусусида амри фармон берган эдик. Ё бизнинг амримиз сенга вожиб эмасму? С. Сиёев, Фавз.

ВОЗ: воз кечмоқ 1 Эгалик ёки фойдаланиш ҳуқуқидан, имкониятидан кечмоқ, фойдасидан, баҳридан ўтмоқ. Меросдан воз кечмоқ. Ҳақидан воз кечмоқ. ■ У [Турғун] Саодат учун ҳамма нарсадан воз кечишга ҳозир эканини ёзган эди. О. Ёқубов, Тоғ қизи.

2 Бирор фикр, хатги-ҳаракат ва ш. к. нинг зиддига қарор қилмоқ, ундан қайтмоқ. Немислар роса қирғин ўқиға учрағач, ҳужумдан воз кечиб, орқага. қайтишга мажбур бўлди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Аҳмаджон ҳозирча хат ёзишдан воз кечди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ВОИЗ [ا. و اعظ — тарғиб қилувчи, ваъз-хон] 1 дин. Диний мазмунда ваъз қилувчи, ваъз айтувчи, ваъзхон, ваъзгўй. Кейинчалик Доий Хивадаги Жоме масжидига воиз қилиб тайинланди. «ЎТА».

2 эск. кт. Насихатомуз ёки ташвиқий нутқ сўзловчи, нотик. -Энди реакциянинг аврағич воизлари мусулмонлар бирлиги тўғрисида кўрақларига уриб, дарё-дарё сўз қуядилар, — деди Муҳаммад Жамол. Ойбек, Нур қидириб.

ВОИЗЛИК Воиз вазифасини бажариш; ваъзхонлик, нотиклик.

ВОЙ унд. с. 1 Каттиқ оғриқ, алам туйғусини ифодалайди. Мен унинг қўлини қаттиқроқ қисдим. Маҳбуба «вой» деб юборди. О. Ёқубов, Икки муҳаббат. Уринг, Ўрмонжон ака! Сўйин! Қоним оёғингизга тўкилсин. Вой десам, инсон эмасман! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Ҳаяжон, кўрқув ва, аксинча, севинч, ҳайрат, таажжуб каби ҳис-туйғуларни ифодалайди. -Бу нима? Вой, қулоғингиз орқаси ҳам озгина қонабди, — деди Гулнор кўржиб [Йўлчиға]. Ойбек, Танланган асарлар. «Вой шайтонлар, роса ўхшатибди!» деди-да, жимгина томошага берилди. Ойбек, Танланган асарлар. Кечқурун кўча эшиги тақиллади-ю, кампирнинг «Вой ўршлай! Вой, гирзиттон» деган товуши эшитилди. Ҳаял ўтмай эшикдан Самандаров кирди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Охири вой Охири, оқибати ёмон (бўлади). Вағдабозлик, ёлғончилик, кўзбўямачиликнинг ҳам умри қисқа, охири вой! «Муштум» Ҳолига вой Ҳоли ёмон, аҳволи оғир. Йиғидан кўзлари, қовоқлари қизариб шишган Шоқосим етиб

келди: -Вафот қилди жонкашим, дардкашим. Ҳозир қўлимда жон берди. Ҳолимга вой! Ойбек, Танланган асарлар.

ВОЙБЎ(Й) унд. с. Ажабланишни, ҳайратни ифодалайди. Муса Назарович соати-га қараб, шошилиб ўрнидан турди: -Войбўй, утириб қолибман, у ёқда ишим ошиб-тошиб ётибди. П. Қодиров, Уч илди. [Орипов:] Ҳўш, хоним, қаерга келган эдик? Менга қаранг, войбўй, мунча қовоғингиздан қор ёғяпти. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ВОЙВОЙЛАМОҚ Дод-вой қилмоқ, вой-вой деб қичқирмоқ (оғриқ, қайғу-алам, кўрқув ва ш. к. туйғуларни). Миршаб кучаниб туриб, (боланинг ўнг қулоғини) зарб билан тортган эди, оғриқ жонидан ўтиб кетди, шекилли, бола войвойлаб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ВОЙДОД унд. с. 1 Ёрдамга чақириш, бирон иш, хатги-ҳаракат ва ш. к. га чидай олмаслик, норозилик нидоси. -Дод! Войдод! Қароқчилар босди!!! — довон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Войдод, халойиқ, бу қандай эркакки, хотинини бировга қўшиб қўйиб, ўзи эшик пойлаб ётади. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 Ўта завқланиш, хурсандликни ифодалайди. -Войдод! — Мирсалимов бамисоли товўқдай қийқанглаб кулди. «Гулдаста». [Мулладўст:] Войдод, мен айтдим, чимматнинг ёнбошидан қарайдиган бўлиб қолди, деб. Ҳам-за, Майсаранинг иши.

ВОЙДОДЛАМОҚ Войдод деб қичқирмоқ, дод-фарёд кўтармоқ, ёрдамга чақириб додламоқ.

ВОКАЛ [лот. vocalis — овозли, хушовоз; унли] Ашулага, ашулачиликка оид: ашула қилиб айтиш учун мўлжалланган. Вокал мусиқа. ■ Фестиваллар Ўзбекистон пойтахтида кучли вокал мактаби шаклланаётганидан далолат беради. Газетадан.

ВОКАЛИЗМ Бирор тилнинг унли товушлар тизими. Бухоро шевасининг вокализмидаги специфик хусусиятлар сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин.. «ЎТА».

ВОКАЛИСТ Ашулачилик санъати мутахассиси; моҳир ашулачи; санъаткор. Республикамизда мусиқа санъатининг тез суръатлар билан ривожланиши.. малакали вокалистлар етишиб чиқишига замин тайёрлади. Газетадан.

ВОКЗАЛ [ингл. Vauxhall, айн. Вокс кошонаси — Лондондаги сайргоҳ боғнинг номи] Йўловчилар ва транспортга хизмат кўрсатиш учун мўлжалланган бино, бинолар мажмуи (Вокзалнинг темир йўл вокзали, автовокзал каби турлари бор). *Кеч соат ўнга яқин поезд жўнади-ю, у деразадан қўл силкита-силкита кўринмай кетган Гавҳарни кўз олдидан кетказолмай, вокзалдан секин чиқди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Йўлдош вокзалда эшелон жўнашга тайёр турганини кўрди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ВОЛА [а. والە — шайдо; мафтун, ҳайратда қолган; ақл-хушини йўқотган] эск. кт. Мафтун, ҳайратда, ҳайрат ҳолатида бўлиш. *Не ажаб, сизга ҳамма вола экан..* Ҳабибий. *Тушимми ё ўнгимми — унга қараб қолдим, кўзимда вола.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

Вола бўлмоқ Мафтун бўлмоқ, ҳайратли ҳолатга тушмоқ. *Бўлибман, нетай, бир пари воласи, Қизил юзлари гулшаним лоласи.* Ҳабибий. *Йўқ, ул пиёла эрмас, Санъат экан мукамал, Кўрганда этти иқлим Ҳайрону вола бўлмай.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ВОЛАН [фр. volant — учадиган] Бадминтон ўйинида: бир томони патли тўпча, коптокча.

ВОЛАПЮК [volapuk < ингл. world — жаҳон + speak — гапирмоқ, сўзламоқ: “жаҳон тили”] Сумғай халқаро тиллардан бирининг номи (онмалашмаган).

ВОЛДИР Шох ёки металлдан ясалган соққа; золдир. *Биласизми, қаҳратон қиш, қор бўрони қутурган пайт. Туф десанг, тупугинг ерга муз волдир бўлиб тушиб ўйнаб кетади.* Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди.

ВОЛЕЙБОЛ [ингл. volley — уриб қайтармоқ + ball — тўп] спорт. Қарши команда майдонига тўпни қўл билан уриб, тўрдан ошириб тушириш ўйини. *Волейбол ўйнамоқ. Волейбол майдони. Волейбол командаси.* ■ *Волейболни ҳамма ерда ўйнаш мумкин. Бунинг учун фақат тўп, тўр, 9 х 18 метрли текис майдонча ва ҳар бири 6 ўйинчидан иборат икки команда керак. «У ким, бу нима?» [Кудрат].. мактаб майдончасида волейбол ўйнаётган болаларга қўшилди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ВОЛЕЙБОЛЧИ Волейбол ўйновчи спортчи. *1963 йили Москвадаги жаҳон чемпионатида япон волейболчилари тўп узатишда кўп очкони қўлга киритдилар. «У ким, бу нима?».*

ВОЛИДА [а. والده — она] эск. айн. она. *Волидамиз бетоб ётган эканлар, мени кўриб ҳушдан кетдилар. А.Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Икки тарафимизни ёғий босган. Волидангиз тайинлаб юбордилар. Дарҳол Андижон қўрғонига бориб, бекарлари тўпламоқ керак.* П.Қодиров, Юлдузли тунлар.

ВОЛИДАЙН [а. والدين — ота-она] Ота-она. *Ота-оналар фарзандларига, болалар эса волидайн умрига барака беришини сўраб, Яратганга ёлбордилар.* Т. Малик, Шайтанат.

ВОЛИ(Й) [а. والى — ҳоким, ҳокимият вакили] Ўрта асрларда Шарқ мамлакатларида хон ва подшоҳ томонидан тайинланадиган вилоят ҳокими.

ВОЛОСТЬ [р. волда — ҳокимият] тар. Чор Россиясида ва СССРда 1919—1929 йиллардаги районлаштиришга қадар уезд таркибига кирувчи қуйи маъмурий-худудий бўлинма. *..ер бўлиш вақтида волость ер қўмитасидан тўқайга Арслонбеков вакил бўлиб келган.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Қисқаси, намуна фирқа ячейкаси билан волость комсомол ёшлар қўмитасининг ношир афкори “Ёш куч” деворий газетасини чиқара бошлади.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ВОЛЬТ [итал. < италян физиги А. Вольта (Alessandro Volta) номидан] физ. Халқаро бирликлар тизимида электр токи кучланиши ва электр юритувчи кучнинг ўлчов бирлиги.

ВОЛЬТА [итал.]: вольта ёйи физ. Электр токи занжирига уланган электродлар орасидаги газда ҳосил бўладиган чўғ ёй.

ВОЛЬТЛИ Маълум вольт кучланишга эга булган. *Паст вольтли электр тармоғи. Юқори вольтли қурилма.*

ВОЛЬТМЕТР физ. Электр занжирининг икки нуқтааси орасидаги кучланишни ўлчайдиган асбоб.

ВОЛЬФРАМ [лот. Wolframium < нем. Wolfram < Wolf — бўри + Rahm — сўлак, кўпик] Юқори температурада эрийдиган, оғир, жуда қаттиқ оч кулранг металл, Менделеев даврий системасининг VI гуруҳига мансуб кимёвий элемент. *Вольфрам қотишмалари.* ■ *Вольфрам пўлатларни легирлашда, ейилишга чидамли ва иссиқбардош қаттиқ қотишмалар олишда кенг қўлланади. «Политехника луғати».*

ВОЛОНТАРИЗМ [лот. voluntas — ирода; хоҳиш-истак; интилиш] 1 флс. Иродани борлиқнинг энг олий кўриниши, тамойили

деб қаровчи, ақл-идрок ва таҳлилга суюнишга қарши бўлган фалсафий оқим.

2 Тарихий жараёнларнинг объектив қонуниятларига риоя қилмасдан, мавжуд шарт-шароитлар ва имкониятлар билан ҳисоблашмасдан, ўзбошимчалик билан сиёсат юритиш, ўз хоҳиш-иродасини ҳамма нарсадан юқори қўйиш.

ВОЛЮНТАРИСТ Волонтаризм тарафдори.

ВОЛЮНТАРИСТИК Волонтаристга хос, волонтаризмга асосланган. *Волонтаристик дунёқараш. Волонтаристик назария. Волонтаристик сиёсат.*

ВОНА Корея Республикаси ва Корея Халқ Демократик Республикасининг пул бирликлари.

ВОРИЛЛАБ Равон ва тез (сувнинг оқиши ҳақида) қ. **вариллаб**. *Чинорлар тагидан вориллаб бир ариқ сув чиқиб ётарди. «Ёшлик». Қор эриб, тунука тарновлардан сув вориллаб оқа бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ВОРИС [а. وارث — меросхўр, мерос қилиб олувчи] **1** Мерос олиш ҳуқуқига эга бўлган шахс, мерос эгаси, меросхўр. *Олимпхоннинг «фазилатлари» саноксиз.. ерли-сувли, пулдор одам вафот қилса, унинг ворисларини бир-бири билан жиққамушт қилади. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 кўчма Ўтмишдан, ота-боболардан мерос қолган моддий ва маданий бойликларга эгалик қилувчилар, уларнинг ишларини давом эттирувчилар. *Ишчи ва деҳқонларнинг муносиб ворисларини тарбиялаш — ҳунар-техника билим юртининг асосий вази-фаси. Ҳ. Иброҳимов, Ворислар.*

ВОРИСЛИК Вафот этган шахс (мерос қолдирувчи) ҳуқуқ ва мажбуриятларининг ўз меросхўрларига ўтиши.

ВОРОНКА [р. — «ичи тешик нарса; найча»] **1** Оғзи тор идишларга суюқлик қуйиш ва филтрлаш учун ишлатиладиган, бир (қуйи) томони найчали, конус шаклидаги асбоб. *Шиша воронка. Керосин воронкаси. Сут воронкаси.*

2 Шу асбоб шаклига эга бўлган нарсага нисбатан қўлланади. *..сартарош оғзидаги носини қўлидаги воронка қилиб ўралган қоғозга ташларкан, «Булмайди», деди. «Мушгум».*

ВОСИЛ [а. واصل — эришувчи, етишувчи; етиб келувчи; бириктирувчи]: **восил бўлмоқ** эск. кт. Эришмоқ, етишмоқ; бориб етмоқ,

Ёнимга тезроқ келсанг-а, Васлимга восил бўлсанг-а, Тинмай бўсалар олсанг-а, Ёринг нидо айлади. «Тоҳир ва Зухра».

ВОСИТА [а. واسطه — чора, тадбир, усул; ўрта, ўртадаги] **1** Бирор мақсадга эришиш ёки бирор ишни амалга ошириш учун дастак бўлиб хизмат қиладиган нарса, қурол. *Ахборот воситалари. Техника воситалари. Транспорт воситалари. Ишлаб чиқариш воситалари. ■ Дарёдан сузиб ўтиш учун Умаровда қайиқ ҳам, оддий сузиш воситаси ҳам йўқ эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

2 Умуман, бирор нарсани амалга ошириш учун хизмат қиладиган, фойдаланиладиган нарса, омил. *Дейдиларки, одатда, севишганлар ўз кўнгилларини тил билан изҳор этолмайдилар, имо-ишора ва баъзан қочириқ гаплар жуда яхши восита эмиш. Шухрат. Шинелли йиллар. Меҳнат интизоми шундай бир воситаки, у ишда уюшқоқликни, ташаббускорликни, ижодкорликни таъминлайди. «Ўзбекистон қуриқлари». Қорақанд меваси билан чинор пўстлоғидан тайёрланган шарбат ҳам қандли диабетни даволашда яхши восита экан. «Фан ва турмуш».*

3 (ў.-п. к. да — воситасида) кўм. взф. Орқали, туфайли. *..фақат у менинг воситамда тўйни бошлаш учун сиздан изн олгани келган экан. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ..уларнинг [давлатмандларнинг] зиёфатлари воситасида баъзи мадрасаларнинг мударрислари, муҳаррирлари билан ҳам танишди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

Восита қилмоқ Восита сифатида ишга солмоқ, фойдаланмоқ. *Мунисхонни шунча ваҳима босдики, онасини восита қилишга сабри чидмай, акаси билан юзма-юз ўтириб гаплашишга мажбур бўлди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ВОСИТАЛИ Воситага эга бўлган, бирор кимса ёки нарса воситаси билан амалга ошириладиган; бавосита.

Воситали тўлдирувчи тлш. Тушум, қаратқич, бош келишиқларидан бошқа келишиқларда, шунингдек, айрим кўмакчилар билан келган сўзлар орқали ифодаланган тўлдирувчи.

ВОСИТАСИЗ қ. **бевосита**.

Воситасиз тўлдирувчи тлш. Тушум келишигидаги сўз орқали ифодаланган тўлдирувчи.

ВОСИТАЧИ Бирор ишнинг амалга оширилишида восита ролини ўйновчи кимса

ёки нарса. У билан биз подшонинг амрини юзага чиқарадиган воситачилар, холос. К. Яшин, Ҳамза. ...малакали таржимонларнинг етишмаслиги натижасида ханузгача француз адабиёти намуналари воситачи тил орқали таржима қилинмоқда. «УТА».

ВОСИТАЧИЛИК Воситачи ишини бажариш, воситачи бўлиш. *Махдум Сафар бۇзчини мулла Абдурахмон тарафидан воситачилик учун журттага келган, деб ўйлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ВОТУМ [лот. votum — тилак, истак, хоҳиш] Сайловчилар ёки вакиллик органларининг кўпчилик овоз билан қабул қилган қарори ёки фикри.

ВОФУРУШ [ф. فروش — очик + وا — сотувчи] эск. 1 Оёқ кийимлари билан савдо қилувчи дўкондор. *Исоқ отанинг қўлидан чиққан кавуш бежирим, бекам-кўст бўлгани учун, вофурушлар уларни жон деб сотиб олишарди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Кўнчилар қайиш, сахтиён.. тайёрлаб, вофурушларга улгуржи ёки пойабзал тикадиган косибларга чакана сотадилар.* Н. Сафаров, Наврўз.

2 Эгар, ўроқ каби буюмларни олиб сотувчи дўкондор.

ВОЯ [ф. وایه — ҳисса, насиба; истак, эҳтиёж; ақл, эс]: *вояга етмоқ* 1 Улғайиб баалоғатга (балоғат ёшига) етмоқ. *Вояга етган қиз.* ■ *Маълумки, сўнги йилларда ичкилик-бозлик ва гийёвандлик вояга етмаган болалар ўртасида ҳам кенг тарқалмоқда.* Газетадан.

2 Умуман, ёш ва бошқа жиҳатдан етук (етилган) даражага эришмоқ. *Мен шундай табаррук, фидокор инсонни туғиб вояга етказган онани албатта кўришим керак, — деди меҳмон.* Назармат. *Жўрлар баланд сайрайди. Мадатов оиласида 8 фарзанд туғилиб вояга етди.* Назармат, *Жўрлар баланд сайрайди.*

3 Маълум бир иш, фаолиятда етукликка, камолотга эришмоқ. *..оқсоқол ёзувчилар қурултойга ўз кўз қорачиқларидек ардоқлаб вояга етказган ўнлаб талантли шогирдларини эргаштириб келдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Униб, ўсиб етилмоқ. *Даромадни егани-ку еган, вояга етган мева дарахтларини кесиб кетаётгани нимаси? «Муштум».. ташлаган данаклар кўкариб, вояга етиб, ҳосилга ҳам кирибди.* С. Анорбоев, *Йўлда йўлдош бўлганлар.*

ВОҚЕ(Ъ) [а. واقعه — йиқилаётган; содир бўлаётган; рўй бераётган; ҳақиқий]: *воқе бўлмоқ* кт. Содир бўлмоқ, рўй бермоқ, юз бермоқ; келиб чиқмоқ. *Эртаси кун бутун Марғилон дярлик Маликбойнинг майдонида воқеъ бўлган ишга жуда ҳайрон эди.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар.*

ВОҚЕА [а. واقعه — ҳодиса; ҳол, ҳолат; жанг] Воқе нарса, иш-ҳодиса, ҳолат ва ш. к. *Кутилмаган воқеа. Тарихий воқеа. Халқаро воқеалар. Қувончи воқеа. Қизиқ воқеа. Ноҳуш воқеа. Муҳим воқеа.* ■ *Бу фильмдаги воқеаларни айтишга одам боласининг тили бормас эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ўзи билан боғлиқ бўлган бир неча воқеаларни ҳам сўзлаб берди.* О. Мўминов, *Хиёбондаги уч учрашув. Фарғона водийсида энг буюк, тарихга кирган воқеа Катта Фарғона каналининг қазилишидир. «Ўзбекистон ҳуриқлари». Романнинг бадиийлигига соя ташлаб турган воқеалар баъзи ўринларда ортқича чўзилиб кетади.* С. Кароматов, *Олтин қум.*

ВОҚЕАН [а. واقعا — ҳақиқатан] рвш. эск. кт. *Ҳақиқатан, дарҳақиқат; дарвоқе, айтганча. Қутидор ўзича нима тўғрисидадир ҳисоб юритди-да: -Воқеан, сиз мени эслай олмайсиз, — деди.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар. -Ҳай, воқеан, — деди махдум, кулги ораси тўхтаб.* А. Қодирий, *Меҳробдан чаён.*

ВОҚЕАНАВИС [воқеа.. + ф. نویس — ёзувчи] 1 Воқелиқда юз берган, ҳақиқий ҳодисаларни акс эттирувчи ёзувчи. *Шолохов — атоқли санъаткордир.. талантли ва ростгўй воқеанависдир.* Газетадан.

2 эск. Расмий йўл билан қўйилган махфий агент; махфий кузатувчи; айғоқчи, жосус. *-Эҳтиёт бўлиш керак, — астагина шивирлаб насихат қилади халфа ва шогирдларга бобом. — Шу кунларда палиса физ-физ санғиб қолди, воқеанавислар уриб кетди.* Ойбек, *Болалик. Ҳусайн Бойқаро.. ўзининг воқеанавислари орқали.. олиб турган маълумотларини сўзлади.* Ойбек, *Навой.*

ВОҚЕИЙ [а. واقعی — ҳақиқий, амалдаги] 1 Воқе ҳолатли, ҳақиқатан рўй берган; чин, реал. *Воқеий ҳодисалар.*

2 Воқе ҳолатда бўлган нарсаларга оид, улар ҳақидаги. *Воқеий ҳикоя.* ■ *Адабиётимиздаги ҳужжатга, ҳаётда бор фактларга асосланиб ёзилган воқеий асарлар катта салмоққа эга.* Н. Сафаров, *Жасоратнинг давоми.*

ВОҚЕЛИК Табиий ва ижтимоий-тарихий ҳодисаларни ифодаловчи объектив реаллик. Ҳар бир миллий тил воқеликни билиш жараёнини мустақил, ўзига хос равишда акс эттириш характерига эга. «ЎТА». Бу даврда эртак ва афсоналар чинакам воқеликка айланмоқда. Газетадан.

ВОҚИФ [а. واقف — тўхтаб қолган, тургун; хабардор, билувчи] Бўлиб ўтган ёки бўлажак воқеа, ҳодисадан, махфий нарса, сир ва ш. кдан хабари бор; хабардор. *Ота-она ва ҳатто ҳамма нарсадан воқиф буви кўз олдига.* Ҳафиза тамоман ўзгаргандай бўлди. Мирмуҳсин, Умид. *У амирнинг қушбегиси.. давлатнинг барча ички-ташқи сирларидан воқиф.. ҳазратнинг наздида кемадай қалқиб турган шаҳар сирларидан ҳам хабардор.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

Воқиф бўлмоқ Хабар топмоқ, хабардор бўлмоқ; билмоқ. *Сиз шундай қилингики, бола сиздан сир яширмасин. Ана унда.. сиз унинг бутун хатти-ҳаракатидан воқиф бўлиб турасиз.* С. Зуннунова, Янги директор. *Орадан уч кун ўтгач, Довуд ҳукумати бу шовшувдан воқиф бўлиб, Тоҳирни саройга чақирди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

ВОҲ унд. с. Ғам, қайғу, алам, афсус ёки оғриқни ифодалайди; оҳ, вой. *Турфа саядо-лар бошига тушди, кетди иштиёр, Воҳ, ўтарга ўхшади энди умр занжирда.* Ҳамза. *Қизил гулдай хотиним қолди.. Воҳ, воҳ, пешонам.. Ёдимга тушса, жигарим хун бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВОҲА [а. واحه — саҳро ўртасидаги сувли, кўкаламзор жой] Чўл ва чалачўлларда обод қилинган ер. *Зарафшон воҳаси. Хоразм воҳаси.* ■ *Бир томчи сувга зор бўлиб ётган дашт ўзлаштирилиб, маъмурчилик воҳасига айланштирилиб, Оқар қишлоғи аҳолиси қараб турармиди.* «Ўзбекистон кўриқлари». Воҳанинг узунлиги нари борса уч-тўрт фарсанг, кенлиги кўп бўлса бир фарсанг келар. О. Ёқубов, Кўҳна дунё. *Тупроғи серурум, иқлими муътадил, аммо суви камчил Қашқа воҳасини боғ-роғларга айлантириш қадимий орзу эди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ВОҲАСРАТО [ф. +а. واحسرتا — қаттиқ қайғуриш, ачиниш ва ш. к. да айтиладиган сўз] кам қўлл. 1 унд. с. Ачиниш, қайғуришни билдиради.

2 Ачинарли, аянч ҳолатли. *Наҳотки унинг қисмати бир умрга шундай воҳасрато бўлиб*

қолиб кетса. К. Яшин, Ҳамза. 1930 йилда *Қашқадарё қишлоқларига.. борганимизда, камбағал деҳқонларнинг воҳасрато кулбаларини.. кўриб келган эдик.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ВОҲИД [а. واحد — ягона; бир; бирлик] эск. кт. 1 Бир, якка, ёлғиз; бирдан-бир. *Туй тугагач, вағдаи воҳид қайта-қайта эслатилиб, қуюқ хайрлашилди.* Н. Аминов. Ёлғончи фаришталар.

2 эск. мат. Бирлик (ўлчов бирлиги).

3 Ягона субстанция (алкимёчилар тасаввурида).

4 Воҳид (эркаклар исми).

ВРАЧ [р. врач < враги — гапирмоқ, сўзламоқ; авроқчи; сеҳргар] Олий маълумотли (ўрта маълумотли тиш врачларидан ташқари) тиббиёт ходими. *Болалар врачлари. Ветеринария врачлари.* ■ *Эмизикли она ҳар қандай дорини ҳам врач маслаҳатисиз ичмаслиги керак.* Газетадан. *Пахтакор — пахта, боғбон — мева етиштиради, рассом расм чизади, врач даволайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ВРАЧЛИК Врач касби, иши. *Врач кузатувчан ва сабр-тоқатли бўлиши шарт.* *У врачлик сирларини гапириб қўймаслиги учун тилини тия билиши ҳам керак.* «У ким, бу нима?» *Врачлик нақадар олий-жаноб касб ва бу касб эгалари жуда ажойиб қишилар эканлигини сиз яхши биласиз.* «У ким, бу нима?»

ВУЖУД [а. وجود — борлик, мавжудлик; гавда, жисм] 1 Кишининг бутун борлиғи, жони-тани; аъзойи бадан. *Ҳўжабеков бўм-бўш кучада якка ўзи.* *Бутун вужуди асабий титрайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ота дом-дараксиз кетган ёлғиз ўғли Раззоқни эслаб, бутун вужудида аллақандай бир ҳолсизлик сезди.* Ҳ. Фулом, Машақал. *У қоп-қора, қотма, вужуди пай бир йиғит бўлиб, афтидан ёшини чамалаш қийин эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Бутун вужуди билан Бор (тамоми) имконияти, диққат-эътиборини ишга солиб. *Мана шу бахтиёр кунларни халқимиз ўзининг қони билан, жони билан, бутун вужуди билан ҳимоя қилган.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Устоз гапларини тушуниб олиш учун бутун вужудим билан тинглардим.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Сайдқосим ўринбосарлик ишига бутун вужуди билан киришди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 кўчма Одам, шахс, зот. [Отабек:] -Сизми, Кумуш? – деб сўради. [Кумуш:] -Мен, мен! – Бу савол-жавоб ила икки вужуднинг ҳамма ҳасратлари, аламлари бир-бирларига англашилган.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Умуман, жонли ва жонсиз нарсаларнинг борлиги, жисми. Жамики мавжудотнинг вужудида ҳам тебранма ҳаракатни кўраммиз. «Фан ва турмуш».

Вужудга келмоқ Дунёга келмоқ, юзга келмоқ, яралмоқ. Унинг [Ботиралининг] ҳисобича, шу поёнсиз тўқайнинг ўзида бир неча янги қишлоқ вужудга келиши мумкин. Ҳ. Фулом, Машғал. Нон қанчадан-қанча кишиларнинг ҳалол меҳнати билан вужудга келади. Газетадан.

ВУЖУДИЯТ [а. وجودیت – мавжудлик билан боғлиқ барча нарсалар] эск. кт. қ. **вужуд** 1. Агарда бутун вужудиятини.. йигитнинг ишқи тўлдирмаган бўлса эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ВУЗАРО [а. وزراء – «вазир» сўзининг кўп-лиги] қ. **вазир-вузаро**.

ВУЙ унд. с. Муболағани, ҳайратни ифодалайди. Вуй, одам! Вуй, ари! ■ Вуй, чиройлигини! Кокил, бу кимники, ўзингникими? С. Сиёев, Ёруғлик. -Вуй, мунча-а! – Лобар сирли пичирлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ВУЛКАН [лот. vulcanus – ўт, олов < қадимги Рим мифологиясида: олов ва темирчилик маъбуди номи] Ер пўстидаги ёриқлар, каналлар орқали лава, иссиқ газ, сув буғлари ва жинс бўлақларини чиқариб турадиган геологик тузилма. **Вулканлар Ер пўстида содир бўладиган тектоник ҳаракатлар натижасида пайдо бўлган ёриқ (канал)лар орқали лава, иссиқ газ, сув буғлари**

ва бошқа жинсларни чиқариб турадиган конус шаклидаги баландликлардир. «У ким, бу нима?»

ВУЛКАНИЗАЦИЯ, вулканлаш [ингл. vulkanization – каучукни резинага айлантириш] **тех. 1** Вулканизация агентлари деб аталувчи олтингугурт, органик пероксидлар ва баъзи синтетик смолалар иштирокида каучукни резинага айлантириш ва резина буюмлар тайёрлаш жараёни.

2 Автомобиль, велосипед, мотоциклларнинг резина камераларини, шиналарини ямаш. **Вулканизация аппарати. Вулканизация устахонаси. Вулканизация қилмоқ.**

ВУЛКАНОЛОГИЯ [вулкан + юн. logos – фан, таълимот] Вулканларнинг келиб чиқиш сабаблари, уларнинг ривожланиши, тузилиши, Ер юзида тарқалиши, жойлашиши ҳақидаги фан. **Вулканология институтидан хабар беришларича, иккита оловли лава отилиб чиқиб.** Газетадан.

ВУЛЬГАР [лот. vulgarus – оддий; одатий] Дағал, қўпол, одобдан ташқари. **Вульгар сўз. Вульгар ибора.**

ВУЛЬГАРИЗМ тлш. Адабий тилда ишлатиладиган вульгар сўз ёки иборалар. **Фафур Фулом поэзиясида образлиқни таъминловчи воситалар сифатида архаизм, профессионализм, вульгаризм каби алоҳида махсус лексика ресурслари эмас, балки кенг истеъмолдаги “оммавий” сўзлар асосий роль ўйнайди.** «ЎТА».

ВУЛЬГАРЛАШТИРМОҚ Обьектив ҳақиқат, воқеа-ҳодиса, таълимот ва ш. к. нинг туб маъносини жуда ҳам соддалаштириб, сохталаштириб, бузиб кўрсатмоқ, нотўғри ва сийқа талқин қилмоқ.

ВУЛҚОН эск. айн. **вулкан.**

ГАБАРДИН [фр. gabardine — узун камзул] Пальто ёки костюмбоп бир нав жун мато ва шу матодан тикилган уст кийим. *Бир костюмлик габардин. Габардин костюм.* ■ *Фақат бутун завод коллективи номидан жиянимга ушбу габардин макинтошни кийдириш билан чекланаман. С. Аҳмад, Сайланма.*

ГАБАРИТ [фр. gabarit — ўлчам] Бино, кема, вагон, машина ва ш. к. нинг сиртқи чегаравий ўлчами. *Кўнгина радиоприёмниклар ва телевизорлар аслида ранги ва габарити билангина бир-бирларидан фарқ қиладилар.* Газетадан.

Габарит дарвоза Усти очиқ темир йўл вагонларига юкланган юкларнинг ўлчамини, габаритини текшириш учун қурилган махсус дарвоза.

ГАББРО [итал. gabbro — Италиянинг Ливорно шаҳри яқинидаги жой номидан] Таркибида оҳак-натрий моддаси бор магматик тоғ жинси. *Республикада 20 та мрамор, 15 та гранит ва габбро кони борлиги аниқланган.* Газетадан.

ГАБР(ЛАР) [ф. گبر — зардуштий; кофир] 1 эск. Номусулмон, яъни мусулмон бўлмаганларнинг мусулмонлар орасидаги номи.

2 Эронда: зардуштийликка эътиқод қилувчилар.

ГАВАЗ [ф. گوزن — катта сигир] қ. говвос.

ГАВАНЬ [голл. haven] Денгиз ва дарёларда сув сатҳининг тўлқин, шамол ва сув оқимларидан сунъий ёки табиий ҳимояланган, кемалар турадиган ва таъмирланадиган қирғоқ қисми. *Пароход гаванда турибди.* ■ *Қайдан кўтарилди бу янғроқ қўшиқ, Гаванлардан учди куйлаб оққувлар.* Т. Тўла.

ГАВАРА, ГАВРА [ф. گهواره — бешик] шв. Бешик.

ГАВДА 1 Инсон ёки ҳайвон танасининг умумий кўриниши; жусса, қад. *Журабой отанинг узун қотма гавдаси қоронғида кўздан ғойиб бўлди. Ҳ. Фулом, Машғал. Қиз семиз гавдасига ярашмаган энчиллик билан лип этиб олдинга ўтди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Тан, тана (вужуд билан жон қарама-қарши қўйилганда). *Йуқ, юрди эмас, оёқларини ихтиёрига қарши судради. Лекин жони қолиб, қуруқ гавдаси кетар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Жонсиз тана, мурда, жасад. *Дарвозадан ўн одим нарида боши танидан узилган уч кишининг гавдасига йўлиқдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 Бирор нарсанинг борлиги, танаси, кўриниши. *Ҳовли ўртасида чирик гавдаси ўрадай ўпирилган қари баҳайбат тол. Ойбек, Танланган асарлар. Мудҳиш бўлиб кўринар Тунда тоғлар гавдаси. Файратий.*

ГАВДАЛАНМОҚ 1 Кўринмоқ, кўриниб турмоқ, кўзга ташланмоқ. *Ярим йўлга етганда, узоқда қоп-қорайиб гавдаланиб турган адир томондан «қууқ» деган чўзиқ товуш эшитилди. А. Қаҳҳор, Мастон. Шохдор ола сигир ғира-шира гавдаланиб турарди. «Гулдаста».*

2 Хаёлан кўз олдига келмоқ, назарида пайдо бўлмоқ. *Ўша жанг тафсилотини эслаганимда, барча қуролдош дўстларим кўз олдимида бирма-бир гавдаланади. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Яна онасининг ўлим олдидagi қиёфаси кўз ўнгиди гавдаланди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

3 айн. Акс этмоқ, мужассамлашмоқ, кўринмоқ. Бу томонда ниҳоятда зийнатлини бино қилинган олий иморатлар бўлиб, шаҳар усталарининг ҳамма санъат ва маҳоратлари шу биноларда гавдаланар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАВДАЛИ 1 Гавдаси, жуссаси катта, норғул, барваста; жуссали. *Бир вақтлар гавдали ва чиройли бўлган ўттиз яшар йигит ҳозир чўндай озиб кетган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёш, лекин гавдали бир милиционер йигит кириб, ҳамма билан саломлашиб ўтирди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Аниқловчи сўз орқали ифодаланган жуссага эга бўлган. *Йўғон гавдали.* ■ *Уўрта бўйли, кичик гавдали, сийрак сариқ мўйловли, тийрак кўзли.. серҳаракат йигит.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАВЖУМ Одам кўп, зич бўлган, одам кўп йиғиладиган (жой, вақт ҳақида). *Денов бозори — Сурхондаги энг гавжум бозор.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Гулноранинг кўзидан чарғон, гавжум кўчаларда сайр қилиб юрган одамларнинг бахтиёр чехралари ўтар, у уйқу аралаш жилмаярди.* С. Зуннунова, Кўк чироқ.

ГАВЖУМЛАШМОҚ 1 Гавжум бўлмоқ, кишилар билан тўлмоқ. *Чимён тоғи этаклари яна гавжумлашди, момик қор билан қопланган қияликларда анъанавий мусобақа бошланди.* Газетадан.

2 кўчма Файзли бўлмоқ, обод бўлмоқ. *Яқингача ҳам яшнаб, гавжумлашиб турган қишлоқ йилдан-йилга нилиги тугаган чироқдай хира тортиб, хувиллаб борарди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ГАВИР [ф. *گیر* — зардуштий; оташпараст] эск. Фирром, шайтон.

ГАВИРЛИК Фирромлик, шайтонлик. *Аmmo бизлар ул ҳаромзоданинг бунчалик гавирлигини билмаган эдик.* А. Қодирий, Фирронлик Маллавой.

ГАВРАПЎШ [ф. *گهواره* — бешик + *پوش* — ёпувчи, ёпқич] Бешик устига ёпиладиган мато. *Бешикка осилиб ўтирган Лаъли боласи ухлаши билан гаврапўшни ёпиб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Қишлоқнинг табаррук онахонлари уйда бешикка гаврапўш ёпишаётган эди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ГАВРОН [ф. *گاوران* — сигир ҳайдовчи] қ. **говрон.** *Боғбон амаки нақ гаврон билан тириқтиради.* С. Аҳмад, Уфқ.

ГАВРОНЛАМОҚ Гаврон билан урмоқ; саваламоқ, калтакламоқ, Сўфини ҳовуздан чиқариб олиб, ингичка новда билан гавронладилар. «Шарқ юлдузи».

ГАВҲАР [ф. *گوهر* — қимматбаҳо тош; марварид] 1 Тарашлаб сайқал берилган олмос; умуман қимматбаҳо тошларнинг умумий номи; жавҳар. *Кўрдингми? Бу нима? Мана бу — дур, мана бу — марварид. Мана бу ёнган — гавҳар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гавҳар косада сув тутиб, қизлар қўшиқ айтиб, Нуралига нарвона бўла берди.* «Нурали».

2 кўчма Қимматли, бебаҳо, нодир нарса. *Ер — хазина, сув — гавҳар.* Мақол.

3 Гавҳар (хотин-қизлар исми).

Кўз гавҳари анат. Кўз қорачиги орқасида жойлашган, икки томони қавариқ линза шаклидаги тиниқ танача.

ГАВҲАРАФШОН [ф. *گوهرافشان* — гавҳар сочувчи] *позт.* Гавҳардек нур сочувчи; гавҳар тўкувчи. *Равшан айларман чароғи оҳни, Кўзларимдур гавҳарафшон, марҳабо.* Нодира.

ГАВҲАРШУНОС [ф. *گوهرشناس* — гавҳарни билувчи, ўрганувчи] 1 Қимматбаҳо тошларни яхши биладиган мутахассис.

2 кўчма Бирор нарсанинг қадр-қимматини яхши биладиган, қадрига етадиган шахс. *Ўз сўзимизнинг гавҳаршуносини, ўз шеъримизнинг Фирдавсий ва Низомийсини кўрмоққа муҳтож эдик.* Ойбек, Навоий.

ГАГАРАЛАР [р. < нем. *gaskern* — ғоголамоқ] Сув муҳитида яшашга яхши мослашган, нисбатан йирик қушларнинг бир туркуми. *Гагаралар Шимолий яримшарнинг совуқ ва мўътадил минтақаларида тарқалган.* «ЎЗМЭ».

ГАГАУЗ 1 Украина, Молдавия, Болгария, Руминияда ва бошқа мамлакатларда яшовчи туркий халқнинг номи. *Гагауз халқи.* қ. гагаузлар.

2 Шу миллатга мансуб. *Гагауз тили.*

ГАГАУЗЛАР Украина, Молдавия, Болгария, Руминияда яшовчи туркий халқ.

ГАДО [ф. *گدا* — камбағал; тиланчи] 1 Тиланчилик билан кун кечирадиган одам; тиланчи. *Фуломжон гадонинг бўш, очик қўлига бир нарса ташлаш учун чўнтақларини ковлай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Камбағал, қашшоқ. [Жамолиддин:] *Хазинани бойитаман, деб халқни гадо қилдингиз.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

3 *кўча* Бирор нарсага қизиқувчи, астойдил берилган ёки зор, муштоқ одам. *Аёл ширин сўз гадосидир.* ■ Сизнинг ҳар бир сўзингиз биз каби илм гадолари учун тилладан афзалдир. Ойбек, Навоий.

Тирноқ галоси Фарзандга зор одам. Сизнинг бўлса, йўлингиз бошқа. Сиз — тирноқ гадоси. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГАДОБАЧЧА [гадо + бачча] эск. 1 Тиланчининг боласи. қ. **гадо** 1.

2 Камбағал, бева-бечорага нисбатан ҳақорат, камситиш сўзи. *Худодан қўрқинг, Махсум. Гадобачча одам эмасми? Ё шариятда гадобаччани ўлдириш гуноҳ эмас, деб битилганми?* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАДОЙ қ. **гадо** 1. *Қули суст косибдан оёғи илдам гадой яхши.* Мақол. ■ Қовоқхона атрофини гадойлар, чайқовчилар қуршаган. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

Гадой топмас Топиш қийин, пастқам (жой). *Бу гадой топмас жойда қим ҳам юрарди бемаҳалда?* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

ГАДОЙВАЧЧА айн. **гадобачча**.

ГАДОЙЛИК Тиланчилик қилиш; тиланчилик билан кун кўриш. *Итдан қўрққан гадойлик қилмас.* Мақол. ■ -Гадойликдан ўлим яхши, минг марта яхши, — йиғлаб деди Шоқосим. Ойбек, Танланган асарлар.

ГАДОЙЧИЛИК айн. **гадойлик**.

ГАДОЛИК айн. **гадойлик**.

ГАДОЛИНИЙ [фин кимёгари Ю. Гадоллин (Gadolin) номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент.

ГАЖ [ф. گچ — эгри, эгилган, қийшиқ] 1 Терс, тескарӣ, акс. *Оҳ десам, тўқилар кўзимнинг ёши, Илоҳим, қурисин подшолар иши. Гажга айланган шум фалакнинг гардиши.* «Алпомиш».

2 айн. **гажак** 3.

ГАЖАК [ф. گچک — эгик, эгри] 1 Юзнинг икки чеккасига ёки пешонага ҳусн учун тушириб қўйиладиган ярим ҳалқа шаклидаги соч; зулф. *Гажак қўймоқ.* ■ *Бегимжон икки чеккасидаги гажагини силкитиб, мушталарини белига тираб турган эди, Адолат ўшқириб берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 этн. Олтин, кумуш ва ш. к. дан эгик ҳолда ясалиб, чаккага тақиладиган безак буюми. *Сухсур олиб боқмайди, Гажагини тақмайди, Ишламаган дангаса Кўпчиликка ёқмайди.* «Кўшиқлар».

3 сфм. Эгилган, қайрилган. *Думи гажак ўрдак.* ■ *Кўпларнинг қўлларида дастаси гажак, кунгурадор ҳасса, лабларида жим-жима муштук.* Ҳ. Назир, Ҳайкал. *Камолхонов, илтимосига «хўп» деган жавобни кутиб, савол аломатидай гажак бўлиб турганида, телефон жиринглаб қолди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун. *Уйнаб, думини гажак қилиб, сағрисига ташлаб, Гаждумбек [от] кетиб бораётибди.* «Гуруғли».

ГАЖАКДОР [ф. گچکدار — гажакка эга] 1 Гажаги бор, гажакли. *Кунгил қўйгани у кўзлари хумор, Сизга келин бўлар Нигор гажакдор.* «Нигор ва Замон» *Шу пайт дарвозадан хўппа семиз, юзлари кепчикдай, гажакдор сатанг хотин ҳарсиллаб-гурсуллаганча савлат тўқиб кириб келди.* Газетадан.

2 *кўча* Бежама, серҳашам. *Гажакдор хат.* ■ ..*тағига эса: «Ўзингизнинг Каримжонингиз», деб гажакдор қилиб ёздик.* «Ёшлик».

ГАЖАКЛИ қ. **гажакдор**.

ГАЖИМ Рўмол, дарпарда, дастурхон, сочиқ каби нарсаларнинг зиҳига тикиладиган ёки ўзидан титиб чиқариладиган шокила; попук. *Ғижим рўмол бошимда, Гажимлари қошимда, Отам сенга бермайди, Ўн беш яшар ёшимда.* «Кўшиқлар». Чўнтағига духи сепилган, чети гажим рўмолча солиб қўйишди. С. Аҳмад, Юлдуз.

ГАЖИМДОР Гажими бўлган, гажимли. *Гажимдор дастурхон.*

ГАЖИМЛИ айн. **гажимдор**. [Шарофат] *Бошида гажимли қора рўмол, бир елкаси билан деворга суяниб. маънос бир қиёфада ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ГАЖИР Жангари, ҳайсар, ўжар. *Гажир бола. Гажир от.*

ГАЖИРЛИК: гажирлик қилмоқ ўжарлик, қайсарлик қилмоқ. *Ушанда Эломонв кўп кутди, лекин Тошўлат келмади, гажирлик қилди.* М. М. Дўст, Галатепага қайтиш. *Гажирлик қилма, ўттиз кило деяпти-ку Нишонбой ака!* [деди Қодир]. «Ёшлик».

ГАЗ I [ф. گز — тахминан 105 см га тенг узунлик ўлчови ва шу узунликдаги чўп] эск. 1 Метрик система қабул қилинганга қадар ишлатилган, 0,71 метрга тенг узунлик ўлчови бирлиги; аршин. *Нуриой, ойингиздан тўрт газ чит олиб берасиз, алабатта.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бердибой тепанинг мўлжалга келган жойидан ўн беш газ чамаси*

жойни кесиб туширди. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ.

2 Шу узунликдаги ўлчов асбоби. *Букма газ.*

■ *Ҳинди қўлидаги газни пештахтага қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Турсунбой очилган қўриқни аввал қадам-бақадам, сўнг газ билан ўлаб кўрди. «Ўзбекистон қўриқлари».*

Ўз гази билан ўлчамоқ Бирор ишга, ҳодисага ўзича, ўз нуқтан назари билан баҳо бермоқ. *Ҳамма нарсани ўз гази билан ўлчайдиган Абдурахим, ўзи ёлғончи бўлгани учун, ҳеч кимнинг гапига ишонмайди. «Муштум».*

ГАЗ II [фр. gaz < юн. chaos – бетартиблик] 1 Зарралари ўзаро кучсиз боғланган, бўшлиқни бир текис тўлдириб турадиган енгил модда. *Заҳарли газ. Газ баллони.* ■ *Кечаги боржом оғзи очиқ қолипти, гази чиққандан кейин, бир пулга қиммат.* А. Қаҳҳор, Санъаткор.

2 Ёқиш, ёритиш, иситиш ёки двигателларни ҳаракатга келтириш учун ишлатиладиган газсимон модда; олов. *Колхозчиларнинг уйларига газ киради. Жуда яхши!* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

3 қ. газплита. У [Ёдгор] ошхонага кириб, чойғумни газга қўйди. У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Газ бермоқ Акселераторни босиш билан машина тезлигини оширмоқ. *Йигит газ бериб, олдида кетаётган юк машинани қувиб ўтиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Танкчи қаттиқ газ бериб, олдинга юрди.* И. Раҳим. Чин муҳаббат.

ГАЗ III [фр. gaze – шаффоф шойи] Юпқа шаффоф ипак газлама; ҳарир. *Бир кўйлаклик газ. Газ рўмол.*

ГАЗ IV [ф. گز] 1 айн. юлғун.

2 эск. Камоннинг патсиз ўқи.

ГАЗА шв. Адир, дўнг, баландлик. *Кўп гапиргандан кўра, қўлингга белни ол-да, газга чиқ. «Ёшлик».* *Бугун катта газанинг мачитида гап бўлди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Очил буларнинг юриш қилганини кўриб.. бир газанинг панасига ўтди.* Фозил шоир, Очилдов.

Оч газа Икки чўққи, дўнг оралиғи.

ГАЗАК I Яранинг, шикастланган жойнинг яллиғланган, йиринг олган ҳолати. *Халқ жуда кўп шишларни пахтадоғ билан даволайди. Агар бу шиш газак шиши бўлса, пахтадоғ фойда қилади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Газак олмоқ 1) айн. газакламоқ 1. *Қулоғимнинг яраси газак ола бошлади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат; 2) *кўчма* ривожланиб, хунук оқибатлар келтириб чиқармоқ. *Радиодан эшиттирилган кичкина хабар тўфайли бошланган жанжал газак олиб, катталашиб кетди. «Муштум».* *Аъзамжон бу гаплар шунчалик газак олиб кетишини ўйламаган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ГАЗАК II [ф. گزک – мусаллас, шароб ичилгандан кейин ейиладиган енгил овқат; گزیدن – «тишламоқ» феълидан] Ичкиликдан кейин ейиладиган егулик; иштаҳа очар енгил овқат. *Нусратбек газакга ҳеч нарса емай, шишаси терлаб турган муздай сувдан пиёлага қуйиб олди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

Газак қилмоқ Емоқ, тановул қилмоқ. *Кейин, Ҳакимжон ликобчага солиб қўйган жиззадан битта-битта газак қилишди.* Ҳ. Усмонов, Қисмат. *Газак ҳам бўлмайди Сира ҳам кифоя қилмайди, жуда ҳам оз.* -*Анави кун юборган пахтагиз газак ҳам бўлмади, – деди Аҳмад Жўрага.* С. Шокаримов, Уруғаймоқлар.

ГАЗАКЛАМОҚ I Газак олмоқ, йиринг боғламоқ. *Яра газаклабди.*

2 *кўчма* Кучаймоқ, зўраймоқ, жиддийлашиб кетмоқ. *Дилсиёҳлик газаклаб кетди.* *Нарзи тоға изза тортди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Фисқу фасод газаклаб кетса, хунук бўлади.* Н. Норматов, Исмоил тоға тарозиси.

ГАЗАН [ф. گزند – зарар, зиён] Косибларнинг чарм қирқадиган махсус пичоғи. *Тоғам Эамберди қўлимдан газанин йириб олади-да, қиймаланган чармларни йиғиштиради.* Ойбек, Болалик.

ГАЗАНДА [ф. گزنده – чақувчи; заҳарли] 1 Ари, илон, чаён каби чақадиган жониворларнинг умумий номи. *Газандалар чақиб олса, райҳон баргини эзиб суркалган.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 *кўчма* Шундай нарсаларга нисбатланган одам; ўтакетган ёвуз, қабиҳ, ярамас. *Адашевнинг ёлғиз ўзи 50 дан ортиқ газандани қириб ташлади.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. *Мен нодон сендай газандага ишонганим учун етарли жазоландим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Азоб кўриб ширин жоним бу танда, Отингнинг тизгинин тортгин, газанда!* «Муроджон».

Газанда ўт айн. чаёнўт.

ГАЗАНДАЛИК Газандага хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. *Умарали совунчининг неварасида Шоқосим, анча нобон бола чиққанидан хабарим бор. Аммо бунчалик газандалигини билмасдим. Мирмуҳсин, Умид. Унинг газандалигини фош қилиш учун аввал ўзимни эҳтиёт қилишим керак.* «Шарқ юлдузи».

ГАЗАТ *шв.* Икки ўрқачли туя.

ГАЗЕТ *с.т.* Газета. *Лекин маҳалламизда газет ўқийдиган бир шумтака бор.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёзлик чойхонанинг атрофига чий тугилиб, ҳар ер-ҳар еридан туйнук қўйилган, бу туйнуқларга газет, қоғозлар ёпиштирилган.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ГАЗЕТА [*итал.* *gazzetta* — чақа пул] Ҳаётнинг турли соҳаларига оид воқеа-ҳодисаларни ёртакдан, шунингдек, сиёсий-ижтимоий ва илмий-оммабоп мақолалар босиладиган вақтли нашр. *Кундалик газета.* «*Миллий тикланиш*» *газетаси.* ■ *Белявский ҳозир газетани унга кўрсатмоқчи эмас.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тушлик пайтида одамларга газета, журналлардан турли янгиликларни ўқиб берарди.* Т. Ашуров. *Оқ от. Қимдир газета ўқиб ётипти.* С. Кароматов, Олтин қум.

Деворий газета Бирор ижтимоий ташкилот ёки муассасанинг қўлда ёхуд машинкада ёзилиб, деворга осиб қўйиладиган газетаси. *Бундан бир йил бурун шу чойхонанинг деворий газетасида «Сўнги саводсиз» сарлавҳаси билан бир мақола босилган эди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

ГАЗЕТАЧИ *с.т.* 1 Газета ходими, газета таҳририятида ишловчи киши. *Газетачилар ҳамиша одамлар орасида бўладилар.* М. Жўра, Ноширнома. *Озод Авлиёқулов газетачидан чиққан ёзувчи.* «Ёшлик».

2 Газета тарқатувчи, газета сотувчи.

ГАЗЕТХОН [газета + *ф.* *خوان* — ўқувчи] Газета ўқувчи, газетани қанда қилмай ўқиб юрадиган одам. *Газетхонларнинг биронта ҳам саволи жавобсиз қолмаганди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ГАЗЕТХОНЛИК Газета ўқиш, газета ўқиш билан машғул бўлишлик.

ГАЗЕТЧИ *с.т.* Газетачи. *Ёқубжон деган газетчи укамиз бор. Одамнинг жонидай йигит.* М.М. Дўст, Лолазор.

ГАЗИК [*р.* ГАЗ < «Горький автомобил заводи» бирикмасининг қисқартмаси] *с.т.* ГАЗ русумли автомашина. *Бир овчи керак нарсаларни ҳамлаб, узоқ чўлга овга отланади.*

Ошнолари газик машинада уни айтган жойига олиб бориб қўядилар. Ҳ. Аҳмар, Энгр чашмаси. *Газик келиб, соҳилдаги баланд йўл чеккасида тўхтади.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

ГАЗЛАМА Тўқиб ёки бошқа йўл билан тайёрланган мато; газмол. *Ин газлама. Газлама ишлаб чиқариш.* ■ *Йўлчи уч ҳафтадан бери шаҳарда. ҳар кунни аравада газлама ташийдди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАЗЛАМАФУРУШ [газлама + *ф.* *فروش* — сотувчи] *эск.* Газлама савдоси билан шуғулланувчи; базоз.

ГАЗЛАМОҚ I Газ билан ўлчамоқ, газлаб ўлчаб кўрмоқ. *Ҳар киптининг ораси газла-сангиз чиқади ўн саккиз газ.* «Нурали». *Сизнинг соянгизда газламани газлаб ётибмиз.* Аммо-чи, ака, *газлама ҳам резинкадай гап экан.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАЗЛАМОҚ II Суюқликни газ билан тўйинтирмоқ, суюқликка газ бермоқ. *қ. газ II.*

ГАЗЛАШМОҚ Газ билан таъмин этилмоқ (саноат корхоналари ва тураржойлар ҳақида). *Нечоғлиқ газлашибдур шахру қишлоқ, Бутун меҳнаткаш элнинг кўнгли порлоқ.* Ҳабибий.

ГАЗЛАШТИРМОҚ Саноат корхоналари ва тураржойларни газ билан таъминламоқ. *Қишлоқларни газлаштирмоқ.*

ГАЗЛИ I Газ узунлигидаги (*қ. газ I 1*). *Сўнграқ тепанинг ўртасидан катта доиравий қадди етти газли бир супа қилиб, устига бир шийпон солади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ГАЗЛИ II Ичида гази бор, газланган, газ билан тўлдирилган ёки тўйинтирилган. *Газли сув. Газли баллон.*

ГАЗМОЛ *с.т.* *айн. газлама.* Унинг [Ҳасаналининг] *ҳужраси Отабекники билан бир қаторда бўлиб, газмол, пойабзал ва шунинг сингари моллар ила тўлган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАЗНИҚОБ [газ + ниқоб] Зарарли нарсалардан юзу кўзни асрайдиган филтёрли ниқоб. *Бурчакдаги столда кимёвий дорилашга оид буюмлар, плакатлар; қоziқда газниқоб.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳамма газниқобни кийиб, йўлда давом эта берди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ГАЗОГЕНЕРАТОР [газ + генератор] Қаттиқ ёки суюқ ёқилғиларни ёнувчи газга айлантирадиган аппарат. *Янги газогенератор.*

ГАЗОЛИН [фр. газ + лот. oleum – ёғ] Табиий нефтни ҳайдаш ёки саноат газларини ажратиш усули билан олинадиган суyoқ ёнилғи.

ГАЗОН [фр. gazon – майсазор] Парк, боғ, биноларнинг олди ва ш. к. жойлардаги ўт экилган ер, майдон; майсазор. *Трамвай Алишер Навоий номли опера ва балет театри биносига яқинлашганда, Малоҳат сакраб тушди-да, гулзорларни, газонларни ҳатлаб ўтиб, театр майдонига чиқиб олди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ГАЗОПРОВОД [газ + р. провод(ник) – ўтказгич, қувур] Газ манбаидан уни истеъмол қилувчи жойларга олиб борадиган трубалар ва иншоотлар тизими. *Вақти келганда, биз топган газ шу қудуқдан юзага чиқиб, газопровод бўйлаб оқади.* П. Қодиоров, Эрк.

ГАЗПЛИТА Газ ёрдамида чой ва овқат тайёрлашга мўлжалланган уй жиҳози. *Уйда бўйи тандиридан ҳамма нарсани: газплитами, телевизор қулоғими – барини бурайди, китоб жавонларининг ойнасини очиб ёнади, ичидан китобларни суғуриб олади.* Газетадан.

ГАЗСИМОН Газ хусусиятига эга бўлган, газ ҳолидаги, газга ўхшаш. *Газсимон моддалар.*

ГАЗСУВ 1 с.т. Газли сув, газга тўйинтирилган сув. *Газсув ичмоқ.*

2 Газли сув сотиш учун мўлжалланган мослама. *Автомат газсув ёнида навбат кутиб турган Аламазон Азизага, ошиқма, ҳали вақт бор, дегандек ишора қилди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

ГАЗЧИ с.т. Газ соҳасида ишловчи мутахассис. *Янги хўжалик механизмини жорий этиш тўғрисида Ўзбекистон газчилари дастлабки йирик муваффақиятни қўлга киритдилар.* Газетадан.

ГАЗЧЎП 1 Узунлиги бир газга тенг ўлчов асбоби. *Анави Холиқ-ку, тоғанга таасуб қилиб, газчўп билан нуқул деворлар, деразаларнинг кирган-чиққанини ўлчади.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Киночилар келиб қарашса, директорлари бирор йигирма қўтидаги очилмаган плёнкани очиб, чувалтириб, қўлидаги газчўп билан газмолдай ўлчаётган экан.* М.М.Дўст, Лолазор.

2 Сувоқчиликда девор раҳини текис чиқариш учун ишлатиладиган қиррали узун ёғоч асбоб.

ГАЗУЧОҚ 1 Газплита. *Севаргул паршон ҳолда газучоқнинг оловини пасайтириб, қозоннинг қопқоғини ёпиб қўйди.* «Ёшлик».

2 Газ плитанинг димлама қисми, духовка. *Холиса газучоққа товуқларни димлаб қўйган.* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

ГАЙКА [р.] Болтга бураб киритиладиган, машина ва механизмларнинг қисмларини бир-бирига маҳкамлаш учун ишлатиладиган ўртаси тешик деталь. *Болт, гайка ва бошқа буюмларни коррозиядан сақлашнинг энг ишончли усули рух қатлами остидан темир қоплашдан иборат.* «Фан ва турмуш». Самандаров латтини олиб, икки дона гайка, бир дона тишлик мис парракни кўрди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ГАЙМОРИТ [ингл. Highmore – инглиз врач ва анатоми Н. Гаймор номидан] тиб. Юқори жағ (Гаймор) бўшлиғи шиллиқ пардасининг, баъзан эса суяк деворларининг яйилганиши (кўпинча гриппнинг асорати сифатида номоён бўлади).

ГАЛ 1 Бирин-кетин содир бўладиган воқеа-ҳодисалар, бажариладиган ишлар тартиби, навбати. *Бузун менинг галим. ■ Минг бало билан Қутидор қўлини бўшатиб, гал Отабекка етди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Биринчи галда Аввало, биринчи навбатда, биринчи бўлиб. [Йўлчининг] Қорни жуда оч эди. *Лекин унга, биринчи галда, сочсоқолини қирдириш машаққати тушди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эртаси эрталаб Марғилоннинг Қўқон дарбозасидан биринчи галда чиқувчи Ҳасанали бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қаторда эгалланган, ишғол этилган ўрин, навбат.

Гал бермай Бир-бирига навбат бермай. *Улар [йигит-қизлар] бир-бирига гал бермай, аллақандай воқеани гапиришиб келишяпти.* С. Анорбоев, Оқсой. **Галга солмоқ** Бирор баҳона билан ишни орқага сурмоқ, овора қилмоқ. **Гали билан** Навбати билан, бирин-кетин, ўз навбатида. *Йўлчи гали билан меҳмонларнинг отларини.. дарахтларга қантариб боғлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 («бу», «шу», «ҳар», «бир» каби сўзлар билан) Сафар, навбат. *Бир гал Дўстмат ҳар сафаргидай иш қидириб кетди-ю, лекин қайтиб келмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гулнор бу ера келса, Нури ҳар гал бирон оғир юмуш қилдирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАЛА I [ф. *گالا* — тўда, пода, уюр] **1** Бир турдаги қуш, ҳайвон-жониворлар тўдаси. [Ботирали] *Шарпага ортиқ парво қилмай, қушлар галасини завқ билан томоша қила бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал. Қушлар галаси безовталаниб, дарё томонга тез учиб ўтди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

2 Бир тўда одам, оломон. *Қизлар галасини кўрган Бозоров от бошини ўша ёққа бурди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Анча йиғилишиб келибди гала баччалар. «Юсуф ва Аҳмад».*

Бир гала Анча, кўп. *-Йигитларнинг рашки ёмон бўлади, эҳтиёт бўл, — деб бир гала гапни қулоғига қўйди. Ойдин, Ўзидан кўрсин.*

ГАЛА II [фр. *gala*] Ўтмишда: Европа подшолари саройида бўладиган тантанали байрам; ҳозирда: от туркумидаги сўз билан қўшилган ҳолда тантанали, ёрқин, халқни, оммани ўзига жалб этувчи томоша. *Гала-концерт.*

ГАЛАГОВ [ф. *گالگه گار* — сигир галаси] **1** Ҳайвонлар тўдаси; тўда. *Чиябўри галагов бўлиб келдими, ундан яхшилик кутиб бўлмайдми. С. Муҳиддинов, Невара шаҳар.*

2 Бугдой янчишда бир-бирига маташтирилган ҳайвонлар. *Хирмондаги чоллар Бўрига галагов ҳайдаттирмади. Т. Мурод, Қўшиқ.*

ГАЛАКТИК *астр.* Галактикага оид. *Туманликларнинг биринчи группаси галактик туманликлар деб аталади. «Астрономия».*

ГАЛАКТИКА (Г — катта) [юн. *galaktikos* — сутли, сутсимон] *астр.* Куёшни ва Куёш системасидаги бошқа сайёраларни ҳам ўз ичига олган, ўзаро умумий тортишиш кучи билан боғланган 200 миллиарддан ортиқ юлдузларнинг улкан гравитацион системаси; Сомон йўли. *Ҳамма юлдузлар ва уларнинг тўпламлари бирликда юлдузларнинг ғоят катта — гигант системасини ташкил этади, бу система Галактика деб аталади. «Астрономия». Маълумки, ёшлар техникага, Галактикага, инсон ақлини ром қилувчи ажойиб мўъжизаларга жуда қизиқадилар. Газетадан.*

ГАЛАЛАШИМОҚ; галалашиб Гала-гала, тўда-тўда, тўп-тўп бўлиб, тўпланиб. *Бола-ларнинг қий-чувлари галалашиб учаётган қушларнинг товушларига ўхшаб эшитиларди. ■ Йироқдан — қабристон орқасидан бўри ва шақаллар галалашиб ув тортади. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.*

ГАЛАНТЕРЕЯ [фр. *galanterie* — назокат, мулойимлик, хушфешлик] Ясаниш-тусаниш учун зарур бўлган атторлик моллари. *Галантерея магазини.*

ГАЛВАРС Ўзининг ярамас хулқи билан ажралиб турадиган шахс; тентак, нодон. *-Қачонгача бировлар сенинг шалтоғингни тоза-лаб юради, галварс?! — деб ўшқирди Шамси Тураевич. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. Ёшроқ муаллим, мана, кўрдингизми бу галварсни, дегандай устозига зимдан бир қараб қўйди. М.М.Дўст, Лолазор.*

ГАЛВАРСЛИК Галварсларга хос хусусият; тентаклик, нодонлик. *Айлантирма гапни бунча, иккаламиз ҳам Ўзимизни галварсликка солмайлик бекор. А. Орипов, Йиллар армони.*

ГАЛГИ: **бу галги** Навбатдаги, бу сафарги. *Тўғриси, دادаси хоҳ ёқтирсин, хоҳ ёқтирмасин, Қудратнинг бу галги аҳди қаттиқ эди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Ҳар галги Ҳар доим, ҳар сафар бўладиган. Фашистларнинг ҳар галги ҳужуми муваффақиятсиз чиқаверади. Т. Рустамов. Мангу жасорат.*

ГАЛГИДАЙ, дек: **ҳар галгидай** Ҳар вақтдагидай. *Олаҳўжа уни ҳар галгидай уйига таклиф қилди. Элмурод ҳам ҳар сафаргидай иш кўплиги, вақт йўқлигини важ қилди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ГАЛДАГИ Навбатда турган, навбатда қилиниши лозим бўлган; навбатдаги. *Галдаги вазифалар.*

ГАЛДИР I Бошига ишқ савдоси тушган одам; телба, девона.

2 Халқ куйларидан бирининг номи.

ГАЛДИРАКЛАМОҚ I *айн. галдирамоқ.* Мен бечоранинг тилим галдираклаб, арзи ҳол қилдимки, мени ҳам.. қаландарбаччиликка қабул қилсалар. *Ҳ. Фулом, Шум бола.*

2 Гандиракلامоқ, чайқалмоқ. *Авазбой комиссиянинг сўзларидан кейин бир оҳ урдида, қалқиб, галдираклаб, супага ўтириб қолди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ГАЛДИРАМОҚ Тили сўзга келмай, тили айланмай гўлдирамоқ; эсанкираб қолмоқ, ўзини йўқотиб қўймоқ. *Эшон ая ўзини йўқот-таёзди. Тили ганга келмай галдиради. С. Аҳмад, Ҳукм. Тўғайсари галдираб қолди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

ГАЛЕРЕЯ [фр. *galerie* — пешайвон] **1** Бинонинг икки қисмини бирлаштирувчи усти ёпиқ узун йўлак; тураржойдан холи

қилиб солинган, ёнлари очиқ ёки ойнабанд балкон. *Аэропорт ва унинг ойнабандли шаф-фифо галерейлари гўзал безатилган.* Газетадан.

2 Ер остидаги айрим иншоот, қурилмаларни бирлаштирувчи, туташтирувчи тор йўл, йўлак (ҳарбий истеҳком, шахта ва ш. к. жойларда).

3 эск. Томоша залида энг юқориги ярус.

4 *кўчма* Қатор, саф-саф тизилган нарса ёки кишилар; силсила. *Адабий тиллар галерейси.* ■ *Уста шу ўн икки паҳлавон галерейсини яратди.* Х. Аҳмар, Трансцендент.

Суратлар галерейси Суратлар намойиш қилинадиган бино, музей.

ГАЛИФЕ [фр. Galiffet – отлиқ аскарлар учун махсус шим жорий қилган француз генерали Г. Галифе номидан] Этик билан кийиладиган, тиззадан юқори ён томонлари жуда кенг шим. *Галифесининг чўнтагидан дастрўмол чиқариб.. юзларини, бўйинини арта бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАЛЛАМОҚ 1 *кам қўлл.* Бирор ишни галма-гал, навбатма-навбат бажармоқ; навбатлашмоқ.

2 *фольк.* Алдамoқ, лақиллатмоқ. *Бой қиз-жоннинг отасини алданглар, Пули кўп, деб энасини галланглар.* «Ҳасан батрак».

ГАЛЛИЙ [лот. Gallia – Франциянинг қадимги номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; кулранг нодир металл.

ГАЛЛИЦИЗМ [лот. Gallia – Франциянинг қадимги номидан] Француз тилидан бирор тилга ўзлашган сўз ёки ибора.

ГАЛЛЮЦИНАЦИЯ [лот. hallucinatio – хом ҳаёл; алаҳлаш] тиб. Бош мия фаолиятининг бузилиши натижасида кўрув, эшитув, сезув, ҳидлов аъзоларининг чалғиши, йўқ нарса ва ҳодисаларни бордек идрок этиш. *Шу чоғ аллаким, ҳамдардлик билдиргандек, астагина кифтдан кўчди.* «Б-и-е, Зафар шу ерда экан-да, демак, кетган бошқа, галлюцинация шекилли», – *ўзини-ўзи овтди у ва ортига ўғирилди.* «Ёшлик». *Фронтода контузия бўлган бир одам ўзининг галлюцинация деган касали ҳақида гапириб берган эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ГАЛМА-ГАЛ *рвш.* Навбатма-навбат, навбатлашиб. *Чуқурчага ўтин қалаб, чуқурча теварагига Ўроз билан йўлчи оғизларини нақ тутунга етказиб, тўнқайиб, галма-гал пуфлашарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАЛОГЕНЛАР [юн. hals, halos – туз + genes – туғилган, туғилувчи, пайдо бўлувчи] *ким.* Менделеев даврий системасининг VII гуруҳига мансуб элементлар (фтор, хлор, бром, йод).

ГАЛОИД(ЛАР) [юн. hals, halos – туз + eidos – тур, кўриниш; ўхшаш] *айн.* галогенлар.

ГАЛОФИТЛАР [юн. hals, halos – туз + phyton – ўсимликлар] Шўрадошлар оиласига мансуб, ўта шўрланган, тузли тупроқларда (денгиз қирғоқлари, шўрхоқлар каби) ўсувчи ўсимликлар.

ГАЛСТУК [нем. Halstuch – бўйин рўмол] Кўйлак ёқаси остидан ўтказиб, олдини тугун ёки бант қилиб тақиладиган мато; бўйинбоғ. *Қодирнинг кўйлаги оқ, галстуги кўк экан.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ГАЛЬВАНИЗАЦИЯ [итальян олими Л. Гальвани (Galvani) номидан] Тиббиётда кучи ва кучланиши паст бўлган ўзгармас электр токи билан даволаш.

ГАЛЬВАНИК [итальян олими Л. Гальвани номидан]: **гальваник ток** Кимёвий реакция натижасида ҳосил бўладиган ток, электр энергияси. **Гальваник элемент** Электролит ва унга ботирилган иккита турли хил электроддан иборат электр токи манбаларининг умумий номи.

ГАЛЬВАНОМЕТР [Л. Гальвани + юн. metreo – ўлчайман] Гальваник токни ва умуман кучсиз тоқларни ўлчайдиган асбоб.

ГАМАДРИЛ [юн. hamadryas – ўрмон, дарахтлар илоҳаси] Африкада, қисман Осиёда яшовчи тумшуғи узун, тор бурунли маймунларнинг бир тури.

ГАМАК [фр. hamac < индейс тилларидан] Очиқ ҳавода ухлаб дам олишга мўлжалланган осма тўр беланчак. *Дағал канопдан тўқилган гамакда ётсангиз, юмшоқ ўринда ётгандай бўласиз.* «Қизиқарли физика».

ГАМБИТ [фр. gambit < итал. dare il gambetto – чалиб йиқитмоқ] Шахмат ўйинининг бошида тезроқ ҳужумга ўтиш, кулай вазиятга эга бўлиш мақсадида бир пиёда ёки сипоҳни қурбон бериш. *Шошма қани. Мен сенга шундай гамбит кўрсатайин!* «Ёшлик».

ГАМБУРГЕР [ингл. hamburger < ham – дудланган сон гўшти + burger – ичига бирор нарса тиқилган булочка] Тоблаб, қизартириб пиширилган гўшт ёки қайноқ гўштли қийма ҳамда қайла, ошкўклар қўшилган бутерброд.

ГАММА I [юн. gamma] I мус. Бир ёки бир неча октава таркибидаги яқин товушларнинг босқичли, кетма-кет тартиби.

2 *кўчма* Бир-бирдан муайян муносабатда фарқланадиган нарсалар, ҳодисалар мажмуи. *Буюқлар (ранглар) гаммаси.*

ГАММА II [юн. gamma] I Юнон алифбосининг учинчи ҳарфи (γ) ва шу ҳарфнинг номи.

2 Гамма-нурланиш билан алоқадор бўлган қўшма сўзларнинг таркибий қисми. *Гамма-аппарат. Гамма-астрономия.*

Гамма-нурланиш, гамма-нурлар физ. Радиоактив ядролар ва элементар заррачалар парчаланганда пайдо бўладиган қисқа тўлқинли электромагнит нурланиш. «*Чигитга гамма-нурлар бериш вилтага қарши курашдаги асосий омиллардан бири*» деган мавзу ҳаммани қизиқтирарди. Мирмуҳсин, Умид.

ГАН Ёнғоқ ёки данак ўйинида: маълум шаклда терилган ёнғоқ, данак тўпи, уюми; пулли қимор ўйинларида: пул тикилган жой, ўрта.

ГАНАК Ёнғоқ ёки данак ўйинида тикиладиган ёнғоқ ёки данаклар. *Ганак тикмоқ. -Қимор ўйнайсанми? - Ҳа, ганак топилса, эрмак-да.* А. Қодирий. Ғирвонлик Маллавой.

ГАНГ [ф. گنگ — эгилган, букилган]: **ганг бўлмоқ** айн. **гангимоқ**. *Меҳнаткаш боши ганг бўлди, Зулмдан ҳамма қон бўлди.* «Фольклор».

ГАНГИМОҚ Кутилмаган воқеа, ҳодисадан, фавқулодда ҳолатдан нима қиларини билмай қолмоқ, эсанкирамоқ, саросимага тушмоқ. *Раис уни даст кўтарди-да, давранинг ўртасига келтириб қўйди, Қурбон ота бир лаҳза гангиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чи-роқлари. *Гангиб қолган Маҳжам узини уқув-сизгина мудофаа қиларди.* П. Қодиров, Уч илди.

Бошя (ёки мияси) гангиди 1) боши ай-ланди; 2) боши қотди, нима қиларини бил-май қолди. *Қўзибой бу янгиликнинг таъига етолмай, йўл-йўлакай ўйланиб, мияси гангиди кетди.* Ҳ. Назир, Сунмас чақмоқлар.

ГАНГИРАМОҚ шв. қ. **гангимоқ**. *Боши гангираб, ўрндан турган бой яна йиқилиб.. кўчанинг ўртасидаги лойга тушди.* С. Айний, Қуллар.

ГАНГИРБОШ: **гангирбош бўлмоқ** Эсанкирамоқ, каловланмоқ. *Чертки еб гангирбош бўлган пашша ўзини деворга ё деразага уриб,*

ерга чархпалак бўлиб тушар эди. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқдом.

ГАНГИР-ГУНГУР Кўпчиликнинг қиз-ғин, тортишувли суҳбатидан ҳосил бўлган шовқин. *Деразалар ланг очик эди, гангир-гунгур гап-сўзлар ҳовлига баралла эшитилиб турарди.* «Ёшлик». Султонмурод.. *гангир-гунгур суҳбатга қулоқ солиб ўтирди.* Ойбек, Навоий.

ГАНГИТМОҚ **Гангимоқ** фл. орт. н. *Ой-сулувнинг жавоби уни гангитиб қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАНГРАМОҚ айн. **гангирамоқ**. *Бироқ уларни ака дейишимниям, отларини айти-шимниям билмай ганградим.* С. Сиеёв, Ёруғ-лик.

ГАНГРЕНА [юн. gangraina — ириш, чи-риш] тиб. Биологик тўқима ёки бирор аъзо-нинг қон таъминоти бузилиши оқибатида жонсизланиб, тириклайин ириб нобуд бў-лиши, чириши; қорасон. *Чап қўлининг кесилган жойидан гангрена бошланибди.* Т. Ашуров, Оқ от.

ГАНГСТЕР [ингл. gangster — бандит] Уюшган жиноятчилар гуруҳининг иштирок-чиси; босқинчи, бандит.

ГАНДА [ф. گنده — бадбўй; ачиган, чири-ган] Ахлат, нажас. *Жанда бўлса бўлсин, ган-да бўлмасин.* Мақол. ■ *Яқин фурсатда ёв шарманда бўлгай, Палид жисми титилгай, ганда бўлгай.* Ҳабибий.

ГАНДБОЛ [ингл. hand — қўл + ball — коп-ток, тўп] спорт. Қўл тўпи. *Комплексда волей-бол, баскетбол, гандбол майдончалари бор.* Газетадан.

ГАНДИРАКЛАМОҚ Мувозанат сақлай олмай, чайқалиб, энтак-тентак қадам таш-лаб юрмоқ. *Турғуной маст кишидай ганди-раклаб борар эди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Бобур айвон эшигига қараб чопди. Лекин эшик олдида гандираклаб йиқилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГАНЖ [ф. گنج — ҳазина, қон, бойлик] 1 *кт.* Олтин, қумуш; жавоҳир; ҳазина. *Ултурур маҳрамни султон, ганж пинҳон айлагач.* На-воий. *Не иложим, давлатим йўқ Ганжи меҳ-римдин булак..* Э. Воҳидов.

2 *кўчма* Бойлик, мол-мулк; давлат; қадр-қимматли нарса.

ГАНЖИНА [ф. گنجينه — ҳазина, омбор] қ. **ганж** 1. *Мирзачўл мамлакатимизнинг пах-та ганжинасига айланди.* Миртемир. *Эй,*

Шаҳрихон, жонажон маскан, Эй, тупроғи ганжина диёр. М. Али.

ГАНТЕЛЬ [нем. Hantel] *срп.* Калта даста билан бирлаштирилган иккита чўян шардан иборат гимнастика асбоби. *Гантелда машқ қилмоқ.*

ГАНЧ [ф. گچ — алебастр; бўр] Алебастрнинг бир тури; сувоқ, нақш учун ишлатиладиган қурилиш материали. *Ганч қормоқ.*

ГАНЧКОР [ф. گچ کار — сувоқчи; ганчдан қилинган] 1 *от* Ганчдан нақш ясовчи уста, ганчсувоқ устаси. *Отаси уста Мурад ҳам, бобоси уста Носир ҳам Бухоронинг кўзга кўринган ганчкорларидан бўлган.* Газетадан.

2 *сфт.* Ганчланган, ганч билан ишлов берилган. *Ганчкор уй.* ■ *Буфетнинг ганчкор, ойнаванд зали одамга тўла эди.* М.М.Дўст, Галателага қайтиш.

ГАНЧКОРЛИК 1 Ганчкор касби; ганч ўймакорлиги билан шуғулланиш. *Маълумки, нозик ва нафис ганчкорлик, ёғоч ўймакорлиги, ранг-баранг наққошлик намуналари халқ меъморчилиги тараққиётини, унинг замонавий услуб хусусиятларини кўрсатувчи бадий воситадир.* Газетадан.

2 Амалий санъатнинг ганчда ишлаш билан боғлиқ соҳаси; бадий ҳунармандчилик тури.

ГАНЧЛАМОҚ Ганч билан сувамоқ, ганч сувоқ қилмоқ. *Деворни ганчламоқ.*

ГАП 1 [ф. گپ — қуруқ сафсата; мақтанчоқлик; сўз] 1 Сўзлар орқали баён этилган фикр; сўз, нутқ. *-Сиз тушунмай ётибсиз! — деди Кумуш ва эшикдан оёқ товушини сезиб, гапни шу ерда тўхтатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Бу ерда гапимга ҳеч ким қулоқ солмаса, райкомга бораман! — Тупанисо шу гапни айтди-ю, рўмолини бошига солиб, уйдан чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Нутқ воситасида ифодаланган фикр, уй, мулоҳаза. *Фуломжон ғалати бўлиб кетди.* *Кунлига: «Наҳотки, худо балоларни менга гоҳ пари, гоҳ дев сифатида юборса!» — деган гап келди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Маълумот, шингил ахборот, хабар; миш-миш. *Ёдгор замонавий Италия архитектурасига оид гапларни яна ўқишга тушди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

4 Умуман бирон иш, воқеа-ҳодиса ва ш.к. *Оламда нима гаплар? Улимдан хабарим бор-у, бу гапдан хабарим йўқ.*

5 Гина, кудурат. *Кўнглингизда шунчалик гапингиз бор экан, ота-онам шунчалик жонингизга теккан экан, бир оғизгина, «ҳай хотин, мен сиқилиб кетдим, уй ажратиб чиқиб кетайлик», десангиз бўлмасмиди? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

6 *тлш.* Тугал фикр аңглатган сўз ёки сўзлар бирикмаси. *Бош гап. Содда гап. Кўчирма гап. Гап бўлаклари.*

Гап билан бўлиб Гапга берилиб, эманлиб, кўп гапириб. *Булар гап билан бўлиб, хийла орқада қолиб кетишди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Гап бир жойдан чиқди** Ҳамманинг гапи, маслаҳати бир хил бўлиб чиқди. **Гап бу ёқда** Масала бошқа тарафда. *Гап бу ёқда экан-да! Ҳалитдан йигитларга салом хат ёзишга уялмаган зумраша! Гап бундай* Энди шундай. *Гап бундай, қани яқинроқ ўтир-чи.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. **Гап бўлмоқ** Бошқалар муҳокамасига тушмоқ, гап-сўз бўлмоқ. **Гап йўқ** 1) ажойиб, жуда зўр. *Каримга гап йўқ, у ўз ишининг устаси;* 2) албатта, бошқача бўлиши мумкин эмас. **Гап келганда, отангни аяма!** Танқидий фикр бўлаётганда, ҳеч кимни юзхотир қилма. *-Мажлисда катта-кичик деган гап бўлмайди, гап келганда, отангни ҳам аяма! — деди Сафаров.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Гап ковламоқ** Аввал бўлиб ўтган ишни, гапни қайта кўзгамоқ. *Нима қиласиз гап ковлаб! Ундан кейин, бу гаплар ҳам орага совуқчилик солса солар-ку, лекин менинг колхозга кириш ниятим совуқчиликни аллақачон солиб қўйган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Гап кўп** Қандайдир муаммо, сирли нарса бор. *Энди пахтани нимага кузда сотмай, ёзда сотаётганига келсак, бунинг тағида гап кўп.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Гап кўтара олмайдиган** Танқидга чидамсиз, жиззаки, Тўғри, сизнинг гап кўтара олмаслингизни биламан. *Лекин, нима қилай, гап келганда, отанни ҳам аямайдиган одатим бор.* «Муштум». **Гап орамизда қолсин** Ўртағиздаги гапни, бу нарсани ҳеч ким билмасин. *Мен, албатта, ишонмадим. Рост бўлган тақдирда ҳам.. ҳи-ҳи.. бу гап орамизда қолсин..* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. **Гап отмоқ** (ёки қотмоқ, ташламоқ) Тегишиб ёки жаҳлини чиқариш учун киноя, кесатиқ маъноли гап, сўз айтмоқ; пичинг қилмоқ. *-Ҳорунбек, иним, сиз нима дейсиз? — гап қотди меъмор.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Гап очмоқ** Гап бошламоқ, гапир-

моқ, сўзламоқ. *Шароф Рашидович Отаму-род билан сўрашгач, ипак пахта етиштириш истиқболларидан гап очди. «Ўзбекистон кўриқлари». Ифторни қилиб чиққан Маҳмуд Тоҳирга дарвоза олдида учради. Робиянинг акаси бўлган бу касиб йигит Андижон кўрғонига кетишдан гап очган эди: -Э, бу ниятлар ҳаммаси тугча чиқди! — деб Тоҳир унга тоғасидан эшитганларини айтиб берди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Гап сотмоқ* 1) бўлар-бўлмас, кераксиз гаплар гапиравермоқ, кўп гапирмоқ; 2) гапирмоқ, сўзламоқ. *Бир жангчи ҳозиргина рўй берган шовқин-сурон тўғрисида гап сотаркан, у овқатини бемалол еб, ўрнидан тургач, этигининг кўнжи қонга тўлганини пайқади. Ойбек, Қуёш қораймас. Гап тағида гап бор* Бу гап заминиди қандайдир нарса, гап бор. *Йўқ, Софья Борисовна, сиз сабр қилинг, мен тахминан фаҳм-лаялман, гап тағида гап бор.* [деди Эргаш]. А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Гап талашмоқ** Ўзро бир фикрга келиша олмай баҳслашмоқ. *Мана шунақа гап талашиб қолишса, илжайиб туриб, бир-бирини гап билан савалаб кетишоди. С. Сиёев, Ёруғлик. Гап тамом!* Ҳаммаси аниқ бўлди; иш битди, бўлди; ортиқча гапга ҳожат йўқ. *Чавандоз «гап тамом!» деган мазнода қамчисини қўлига олди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Гап тамом. Бошқа саволга ўрин қолмади. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Гап ташимоқ* Бирор ерда айтилган фикрни иккинчи ерга, бошқа кишига етказиб турмоқ; чақимчилик қилмоқ. **Гап тегизмоқ** (ёки **тегдирмоқ**) Бировни танбеҳга дучор қилмоқ, танбеҳ олишига сабаб бўлмоқ. **Гап тегмоқ** Танбеҳ эшитмоқ, танқидга учрамоқ -Қани.. Ҳа, ундан кейин, ўртоқлар, — деб яна изоҳ берди Алимқул, — қўл қўйиш масаласида менга юқоридан ҳам, наstdан ҳам бироз гап тегиб қолаётибди.. П. Турсун, Ўқитувчи. **Гап тўқимоқ** Бирор шахс ёки нарса ҳақида уйдирма, ёлгон-яшиқ тўқимоқ, тарқатмоқ. *Унинг [Йўлчининг] «ахлоқсизлиги» тўғрисида [Салимбойвачча] бир-мунча гаплар тўқиди. Ойбек, Танланган асарлар. Гап булда (ёки унда) эмас* Бу асосий масала эмас. -Гап унда эмас, — деди ҳожи, — умр, мураса деган гаплар бор.. А. Қодирий, Утган кунлар. **Гап шу ерда қолсин қ. гап орамизда қолсин.** -Лекин гап шу ерда қолсин, дурустми? — элликбоши қоронғи кўчага чиқди. Ойбек, Танланган асарлар. **Гап шу** Хулоса

шу, бўладиган гап шу. -Сиз менинг кўнглимни билмайсиз, Урмонжон ака. — Кўнглингни билиб қолармиз. Колхоз нима эканлигини сен ҳам билиб оларсан. Гап шу: ҳеч қаёққа бормайсан. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Гап эшитмоқ** Бошқалардан танбеҳ олмоқ. *Сени деб ўқитувчидан мен гап эшитдим. Гап ўтмоқ* Икки киши орасида паст-баланд гап бўлиб ўтмоқ. *Шу қий-чув ичида Мирзакаримбой билан хотини ўртасида бироз аччиқтизиқ гап ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Гап ўтирламоқ** (ёки **термоқ**) Бошқаларнинг айтганларидан уларнинг фикр-ниятларини билиб олмоқ. **Гап қайтармоқ** Ўжарлик, қайсарлик қилиб, сўзга кирмаслик. *Гап қайтарганингуз учун яна беш кун қўшаман. Йигирма кун ишлаб берганингуздан кейин келасиз. Х.Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Гап қилмоқ* 1) ҳамма ерда гапирмоқ, гап тарқатмоқ. *Бошларига ҳеч тушмаса можаро, Ҳамма жойда гап қилмаса фуқаро. Х. Олимжон. -Тағин одамлар буни ҳам гап қилиб юришмасин! — деди Тожибой. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бирор шахс ҳақида нотўғри фикр тарқатмоқ. -Сизни Зиёдахон билан гап қилдим, — деди Қори Урмонжонга. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Гап қистирмоқ* Айтилаётган сўз, нутқ орасига луқма киритмоқ. -*Рузимат ука, яхши, гапинга яна битта гапни қистириб ўтгин.. — деди Қамбарали ака. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Гапга бичган ёки онаси гапга туққан* Гапга уста, гапдон, маҳмадона. -*Абдишукурни худо гапга бичган, ениб бўлмайди, — деди Жамолбой ниҳиллаб. Ойбек, Танланган асарлар. Гапга кирмоқ* Сўзга қулоқ солмоқ, бўйсунмоқ. *Ҳазратқул ювош, нима деса, гапга қирадиган боладан бунақа гап чиқишини сира ўйламаган эди, гангиб қолди. С. Аҳмад, Юлдуз. Гапга солмоқ* 1) яхши гап билан йўлга солмоқ. *Аҳмоқни урма, сўкма, гапга сол. Мақол; 2) гап билан банд қилмоқ; турли сўроқлар бериб, воқеани аниқламоқ. Утган-кетган кампирларнинг қўлига чой тутқазиб, гапга солади. «Муштум». [Кампир] Келинларни ўсмоқчилаб гапга солар, эшитганларини эрига сўзлар, чол эса дарров Қоратойга етказар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Гапга тўн кийгизмоқ* Бежаб гапирмоқ, муболағали гапирмоқ. *Оббо сиз-эй. Хўп гапга тўн кийгизасизда.. Н. Сафаров. Гапдан гап чиқиб* Гап бир-бирига уланиб. *Гапдан гап чиқади, деган-*

ларидек, нонушта пайтида бек тўсатдан меъморга мурожаат этиб, бу ерда бирон ой қолиш иложи йўқмикан, муҳим бир илтимос, узримиз бор эди, деди. Мирмуҳсин, Меъмор. Гапдан гап чиқиб, одамзоднинг пасткаши қанақа бўлишига бориб тақалди. С. Аҳмад. **Гапидан илнинмоқ қ. илнинмоқ. Гапи оғзида қолмоқ** Бирор сабаб билан сўзлаётган вақтида тўхтаб қолмоқ; гапи узилмоқ. *Унинг гапи оғзида қолди, кўзлари хиёл кенгайиб, ним очик лаби титради.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Гапим гап** Сўзим бир, аҳдим ягона, қатъий. *Йўқ, ҳалиги гапим гап.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Гапини бировга бермайдиган** Ўзининг гапини маъқуллайдиган, ўзини билагон ҳисоблайдиган. *Шадод, гапини бировга бермайдиган, эркакшода Асрора звенога бошлиқ эди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Гапини икки қилмаслик** Илтимос ёки таклифни сўзсиз бажаришлик. *Иноят оқсоқол ёшлигидан бир гапини икки қилмаган қизини бунақа харжлардан тиёлмасди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Соҳиб қори яна нўписа қилди:** -*Гапимни иккита қилсанг, сендай қизим йўқ! Билиб қўй шуни.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Гапини йўқотиб қўймоқ** Маълум руҳий таъсир натижасида фикрнинг давомини унутиб қўймоқ; эсанкираб, нима дейишини билмай қолмоқ. -*Йўқ, мен ҳаммаси демоқчи эмасман, баъзи бирлари, — деди Бўтабой ака ва гапини йўқотиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Гапини олмоқ** 1) бирор нарса, иш ҳақида ўзганинг фикрини, мақсадини билмоқ. [*Қосим:*] *Тезроқ ўзим бориб, терговчининг гапини олай, фалокат босиб, ишнинг миси чиқиб қолмасин.* «Муштум»; 2) маълумот олмоқ. *Кампирдан бошқа ортиқча гап ололмагач, у [қўшин хотин] ингичка бўлиб, бурилиб чиқиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид. **Гапини оғзидан олмоқ (ёки илби кетмоқ)** Сўзлаб турган кишининг гапини тўхтатиб, ўзи гап бошламоқ. -*Бизлар билан кўлга овга чиқинлар, — деди у Жапақнинг гапини оғзидан олиб.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Гапни айлантирмоқ** Сўхбат йўналишини бошқа тарафга бурмоқ. *Алимардон ҳаммаси тамом бўлганини янада чуқурроқ ҳис этди. Гапни айлантириб ўтиришдан фойда йўқлигини билиб, кўнглидаги бор гапни айтди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. **Гапни бир ерга (ёки жойга) қўймоқ** Бир маслаҳатга келмоқ, келишмоқ. **Гапни (бошқа ёққа) бурмоқ қ. гапни айлантирмоқ.**

Икромжон гапни бошқа ёққа бурворди. С. Аҳмад, Уфқ. -*Гапни бошқа ёққа бурмоқчиси-а, хап сизними! Хотинлардек ҳийлақори бўлмас экан дунёда, — деб уни гапга солмоқчи бўлдим.* Ойдин, Ҳикоялар. **Гапни бўғмоқ** Бир кишини сўзлашдан тўхтатмоқ. *Ҳикматила яна гапга киришган эди, Зойиржоннинг ёнида ўтирган Наргиза ўрнидан туриб кетди. Оппоқ юзи жаҳлдан қизариб, тез-тез гапириб ташлади: — Нега бировнинг гапини бўғасиз!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. **Гапни чуваламоқ** Бирор нарсани билиш учун гапни чўзмоқ. *Нури бу йигит тўғрисида кўпроқ нарса билишни исташ билан баравар, бу қизнинг унга муносабатини очиб каби яширин бир ният билан гапни чувалади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Гапнинг белига тепмоқ** Сўхбатга халал бермоқ, сўхбатни бузмоқ. **Гапнинг мағзини чақмоқ** Масаланинг моҳиятига тушунмоқ. *Бувниса хола, Салтанат Маҳкам акаларникига кириб кетгандан сўнг, гапнинг мағзини чақди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. **Гапнинг очиги** Тўғрисини айтганда, тўғриси. *Лекин, гапнинг очиги, Қаримовнинг ҳам аҳволни паршонроқ эди.* «Муштум». **Гапнинг очиги, мана шу ҳовли сеники.** У. Исмоилов, Сайланма. **Гапнинг пўст калласи** Хулласи калом, хуллас. *Гапнинг пўст калласи, дўстинг Ҳужақул ҳам Ҳамроқул Турсунқулов бўлишни бир орзу қилган эди-да, оғайни!* О. Ёқубов, Учрашув. **Гапнинг тағига етмоқ** Бирор воқеа-ҳодисанинг асл сабабини аниқламоқ; масаланинг туб моҳиятига тушуниб етмоқ. **Гапнинг қисқаси** Хулласи калом. **Ана шунақа гаплар** Ишлар шундай. -*Ана шунақа гаплар, Сидиқжон, шунақа гаплар. Йигирма бирни бир қилишимиз керак, бир! — деди ва ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Бир гап бор** Бирор сирли нарса мавжуд, қандайдир маълум бўлмаган нарса бор. *Иланишларим шунга келиб тақалди, демак, миҳда бир гап бор.* «Фан ва турмуш». -*Бунда бир гап бор, — деди Ольга Петровна, курсидан туриб.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. **Бир гап бўлар** Бирон чораси топилар, ҳал бўлар. *Қани, турларинг, лапашанглар, қоринни тўйгазиб олайлик, кейин бир гап бўлар.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Масалан, беш ҳуқикдан бир қўшни, боғли ерларнинг ярмини ўғлига ажратса, унинг юки анча камаяди. Обжувоз бўлса, майли, бир гап бўлар.** П. Турсун, Уқитувчи. **Бир гап бўлдимми?** Бирор воқеа, ҳодиса содир

бўлдими? Мансур Муслим! Сенга бир гап бўлдими? ..шундай вақтда иш кўрсатмасак, қачон кўрсатамиз?! Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Бошқа гап эди** Бошқача иш тутиш мумкин эди. Бу кампирнинг устидан қаёққа дод деб бораман, бирон жойда ишласа, бошқа гап эди. «Мушпум». **Бу бор гап** Бу ҳақиқат, бу аниқ. Чол бошини буриб, носини туфлади, сўнгра тамшаниб туриб, ишонч билан деди: «Бу бор гап! П. Турсун, Уқитувчи. **Бўладиган гап** Амалга ошиши мумкин бўлган тўғри фикр. -Низомиддинов, — деди раис ўрнidan туриб, — сиз одамларнинг вақтини олаётирсиз ахир. **Бўладиган гапни гапиринг!** А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Бўлмаган гап** Бехуда, йўқ нарса, асоссиз нарса. -Риёзиёт бўлмаган гап, ўзини билган кимса бунақа ишлар билан бошини қотириб юрмай, ҳарбу зарбни машқ қилгани маъқул, — деди [Иброҳим Султон]. Мирмуҳсин, Меъмор. **Бўладиган гап шуки қ. гапнинг пўст калласи.** Бўладиган гап шуки, камбағаллар мажлис қилиб, сизнинг хўжалигингизни тугатишга, ўзингизни Капсанчилар қишлоғидан бадарға қилишга қўл кўтаришди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Дув-дув гап** Бирор воқеа, ҳодиса ҳақида миш-миш. Кунлардан бир кун маҳаллада дув-дув гап бўлиб қолди: «Мухторхон домла уйланармишлар!» А.Қаҳҳор, Тўйда аза. **Икки гапнинг бирида** Ҳар бир гапида, мунтазам, доимо. Бувим ҳам, болалар ҳам икки гапнинг бирида «кал», «Ҳожикал», деб камситишади [деди Саид]. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Икки гапнинг бирида** пешонасига уриб, гоҳ бўғилиб ва гоҳ қотиб-қотиб қулиб, одамларни кулдириб ҳикоя қилди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон. **Катта гап** 1) катта, муҳим масала, иш; 2) кўчма ўз имкониятидан ташқари гапларни гапирадиган куруқ одам. **Кўнглингизга (бўлак) гап келмасин** Хафа бўлманг, кўнглингиз оғримасин. **Мезбонлар дилсиёҳлик кайфиятини** яширишга уринишди, аммо ётар маҳалгача бу бир неча мартаба юзага чиқди ва, оқибат, меҳмоннинг кўнглига бўлак гаплар келмасин учун, икки орада **ўтган гапни айтишга** мажбур бўлишди. А. Қаҳҳор, Мирзо. **Майда гап** 1) турли хил иккинчи даражали гап-сўз. **Қани, шулардан бирини анҳор буйига ташлаб, барча майда гапларни унутиб, кўнглига** яқин чор улфатинг билан **отамлашсанг.** «Гулдаста»; 2) шундай гапларни **кўп гапирадиган** шахс; вайсақи; иввогар. **Нима гап?**

Нима бўлди, нима янгилик? Қишлоқларда нима гаплар бор экан? Бир суҳбат қил. **Астасекин сўра сен.** Ҳ. Олимжон. **Нима гапу нима сўз** Нима бўлади-ю, нима қолади. У аллақандай офатни ҳис қилиб, хатга кўз югуртирди. **Суннат:** «Мени армияга олишди. Уч йилгача нима гапу нима сўз, йўлингиз очик, эрга тегиб кетаверинг. Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ», деган мазмунда ёзибди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Оғир гап** 1) дилни оғритадиган, кишига озор берадиган гап, хабар; 2) мушкул иш, қийин муаммо. -**Менимча, уйланишдек нозик бир иш дунёда йўқдир,** — деди Раҳмат ва Отабекка юз ўғирди: —**Уйланган хотининг таъбингга мувофиқ келса, бу жуда яхши, йўқса, мунчалик оғир гап дунёда бўлмас.** А. Қодирий, Ҳўтган кунлар. **Тайинли гап** Аниқ, маълум, муайян гап, фикр. **Бироқ доктор уни [Сидиқжонни] қўл учидоғина кўрди, дори бермади, тайинли бир гап ҳам айтмади.** А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Турган гап** Аниқ, шубҳасиз. **Фурсат бой берилдими, ишнинг кейин кетиши турган гап.** Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. **Эртага, турган гап, далага одам чиқмайди.** А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Хунук гап** Ёмон, совуқ хабар, иш. **Лекин кузда, подани кўчириб қишлоққа тушганимизда, Сайфидан хунук бир гапни эшитдим.** С. Сиёев, Ёруғлик. **Ўзингиздан қолар (ёки ўтар) гап йўқ** Ўзингизга маълум, сиздан яширадиган нарса йўқ. **Гап ўргатмоқчи эмасман, ўзларидан қолар гап йўқ.** А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Бу иш кечаси бўлгани маъқул.** Кундузи бўлса, ўзингиздан **ўтар гап йўқ, хунукроқ кўринади.** А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Ўтган гапга салавот** Бўлар иш бўлди, энди бефойда. **Қурбон ота.. Ўрмонжоннинг ёнига чўкка тушиб:** -**Ўрмонжон, ўғлим, бола бечорага бир ёрдам қилин, ўтган гапга салавот,** — деди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Ўғил бола гап** Энг тўғри гап, ҳақиқий гап. -**Ҳа балли! Мана буниси ўғил бола гап бўлди,** — деди чол завқланиб. О. Ёкубов, Қаҳрамон излаб. **Ҳеч гап йўқ** 1) бирор ҳодиса рўй бермади, тинчлик. **Бизнинг орамизда ҳеч гап йўқ, қасам ичаман. Ҳеч гап йўқ!** **Ҳеч гап бўлмаганидан кейин** рашк ҳам бўлмайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) ҳеч нарса йўқ. **Ҳеч гап эмас** Қийин эмас, арзимайдиган, осон иш. **Қурбон ота бошлаб берсалар, у ёғи ҳеч гап эмас.** А. Қаҳҳор, Кўш-

чинор чироқлари. *Ёш олимнинг [Берунийнинг] мусофирчиликда бошидан кечирган кулфатлари бу ташвишлар олдида ҳеч гап эмасди. М. Осим, Жайхун устида булутлар. Қўшниларга ёрдам бериш сиз учун ҳеч гап эмас. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ГАП II [ф. گپ] Дўст-тенгқур, ҳамкасаба улфатлар орасида навбати билан ҳафта ёки ойда улардан бириникида ўтказиладиган зиёфат; улфатчилик. *Бугун жума бўлгани учун Ҳакимбойвачча ва Мирзакаримбой ўз улфатлариникига — гапга кетишган. Ойбек, Танланган асарлар.*

Гап бермоқ Ўз навбати келган куни улфатларига зиёфат бермоқ. *Яна бир ҳафтадан кейин Салим акам гап берармишлар. Ойбек, Танланган асарлар. Гап емоқ Шундай улфатчилик, зиёфатда мунтазам иштирок этмоқ. Қишининг узун кунлари бу ерда улфатлар гап ёйишади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ГАПБОЗЛИК Куруқ, бефойда гап билан машғул бўлишлик. *..мақтанчоқликни, куруқ ваъдабозликни фош қилиш, шу билан бирга, сиёсий гапбозликка берилиб кетмаслик керак. Газетадан.*

ГАП-ГАШТАК [гап + ф. گشتک — сайр, томоша қилиш] айн. гап II. *Тошкентдаги ҳамқишлоқларнинг бари шу ерда «туғилар», қатта-кичик гап-гаштаклар ҳам шу ерда ўтказилар эди. «Ёшлик». Масхарабоз ва қизиқчилар, асосан, турли мазмундаги оилавий тўйларда.. зиёфат-базмларда, бозоршаб ва гап-гаштакларда ўйин кўрсатадилар. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.*

ГАП-ГУРУНГ Гаплашиб ўтириш; суҳбат. *Гап-гурунг устида у тоғамнинг қачон бўлмасин кириб келишини кутаётганини сезар эдим. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.*

ГАПДОН [ф. گپدان — гапни, гапиришни яхши билувчи] 1 Гапга уста, чечан; топиб гапирадиган, тили бурро. *Ҳайдар азалдан гапдон бўлса ҳам, шу чоғ, шу ерда ҳаяжондан соқов эди. И. Раҳим, Ихлос.*

2 салб. Маҳмадона, ўйламасдан гапирадиган. *Тупуғини эплолмаган одам экан десам, гапдон чиқиб қолди-ку. Мана шундақалар кишининг сирини дўмбира қилиб чалади-да, эҳтиёт бўлиш керак. А. Муҳиддин, Қитмир.*

ГАПДОНЛИК 1 Сўзга чечанлик, гапга усталлик. *-Гапдонликка келганда, Бозорбой ҳам сен билан мени бир чўқишда қочиради, — деди Олаҳўжа. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Куруқ сўзлаш билан овора бўлишлик, маҳмадоналик. *Мусобақа юзакичилик, гапдонлик, вайсақилик, кўзбўямачиликдан йироқ бўлиши керак. Газетадан.*

ГАПИРИШМОҚ 1 Гапирмоқ фл. бирг. н. *Усмонжон овқатдан кейин онаси кетидан уйга кирди-ю, анча гапиришиб қолди. С. Зуннунова, Гулхан.*

2 Бирор масалада ўзаро битишмоқ, келишмоқ. *Мен у билан гишт тўғрисида гапиришиб қўйдим.*

ГАПИРМОҚ 1 Фикрини оғзаки баён этмоқ; сўзламоқ, айтмоқ; нутқ сўзламоқ. *Ўйнаб гапирсанг ҳам, ўйлаб гапир. Мақол. — Сафаров кулди ва эртага қилинадиган ишлар тўғрисида гапирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Улфатларда ҳар ерларда ўлтирди, Султонхон дардини энди гапирди. «Рустамхон». Шу икки фикр атрофида мунозара жуда қизиқ кетди. Гапирмаган, тортишмаган одам қолмади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

Оғзингга қараб гапир Ўйлаб, нима деяётганингни тушуниб гапир; ножўя, ахлоқдан ташқари иборани ишлатма.

2 Гапириш, сўзлаш қобилиятига эга бўлмоқ; тилга кирмоқ. *Нусратнинг икки ёшли ўғли катта бўлиб қолди, гапиради.*

3 Талаффуз қилмоқ. *Сабоғул одатича сўзларни бузиброқ русча гапирарди. С. Кароматов, Олтин кум. Қовоқлари ва бир қадар йирик юз ёноқларининг фарқига бормаган одам, уни [Ўрозни] асло қирғиз демас, «сартча»ни жуда яхши гапирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Бир гапириб, ўн куладиган Жуда шушчақчақ, кўнгли очиқ одам ҳақида. *Она ўлимига дастлаб чидай олмаган каби кўринган Нури, секин-секин тақдирга тан берган, ҳатто аввалгидай бир гапириб, ўн куладиган бир ҳолга келган эса-да, ҳар келишда бақириб кирар эди. Ойбек, Танланган асарлар. У [Рисолат] бир гапириб, ўн кулар, гап орасида Дилдордан гина ҳам қилиб кўярди. С. Аҳмад, Уфқ. Катта гапирмоқ* Ўз имкониятини ҳисобга олмасдан сўзламоқ, ваъда бермоқ; куруқ гаплар билан мақтанмоқ. *-Катта гапирманг! -Катта гапирсам, гапирмасам, — деди Хушрўй, — менинг феълим ҳар кимга маълум ва ҳаммадан ҳам сенга очиқ!.. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Қаттиқ гапирмоқ* 1) бақириб гапирмоқ; 2) кўнгилни оғритади-

ган гап қилмоқ. - *Оғир бўлинг, қаттиқ гапирманг, бекам! Ханжарингизни ҳам бекитиб қўйинг!* — деди Зулфиқор. Мирмуҳсин, Меъмор. Қизиқ гапларни гапирасан Содда фикрлайсан, содда ўйлайсан. Қизиқ гапларни гапирасан. Ахир, соқолим газлама савдоси билан оқарди. Мен дадил бўлмай, ким дадил бўлсин. Ойбек, Танланган асарлар.

ГАПЛАШМОҚ 1 Суҳбатлашмоқ; сўзлашмоқ. *Нега одамлар шивирлашиб гаплашяпти? С. Зуннунова, Кук чироқлар. Дилора дугонаси билан узоқ гаплашмади. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

2 *Кўча* Ўзаро келишмоқ, битишмоқ. - *Шағал гаплашиб қўювдим, Қурёз ака, — дедим ростига кўчиб. С. Сиёев, Ёруғлик. Темирни гаплашиб қўйдим. Эрта сахар шу ердан олиб кетамиз. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

3 Муҳокама қилмоқ, кенгашмоқ. *Ундан кейин соат тўққизга бутун колхозчиларни йиғиш керак. Газетани ўқиймиз, ҳамма гапни очиқчасига гаплашамиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. — Мен тегишли жойда гаплашаман, — деди Низомиддинов қоғозларини йиғиштираётиб, — мен очдим бу ишларни, мен фош қилдим. А. Қаҳҳор, Мунофиқ.*

4 Ўзаро муносабатларни ойдинлаштирмоқ; орани очиқ қилмоқ; адабини бермоқ. - *Пайти келади сен билан гаплашишининг, — деди-да, нари кетди. М. Ҳазратқулов. Журъат. — Шошма, даданг йўқлигида сан ўлгур билан гаплашиб олай, юрак-бағримни заҳарладинг!* — ўрнидан туриб, илдамлик билан қўрғон эшигини занжирлади Гулсумбиби. Ойбек, Танланган асарлар. *Отасиман, унинг топгани меники, қани, битта шolini у ёқ-бу ёқ қилиб кўр-чи, гаплашиб қўяман. С. Аҳмад, Уфқ.*

ГАПСОТАР Бехуда гапни кўп гапирадиган; сергап.

ГАП-СЎЗ 1 Айтиладиган гап, сўз; нутқ. *Бу ҳақда гап-сўз бўлиши мумкин эмас [деди Абдусалом]. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Суҳбат, гурунг. *Икки ўртадаги гап-сўз йўл узоқлигини билдирмас эди. ■ Гап-сўз бир-бирига илашмади. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Овоза, миш-миш гап. *Қўқонда Ҳакимбойвачча хизматкорининг қизини олибди, деган гап-сўз ҳам бўлмас. Ойбек, Танланган асарлар. Агар сизга оғир тушмаса, юртдаги гап-сўз босилгунча, бирор йил Тошкентда турсин, сўнгра Марғилонга борсин, дердим! А. Қодирий, Утган кунлар.*

Гап-сўзга қолмоқ Уятга қолмоқ. - *Ҳа, ўқидик [хатни], — Ҳалима она қизариниб кулди. — Ким билсин, ёш раис, гап-сўзга қолмасин деб кўрқувдик-да, айланай. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. — Олган мажбуриятимни бажариб келмасам, гап-сўзга қоламан, — деди Нафиса онасига. Файратий, Узоқдаги ёр. Гап-сўзда йўқ* 1) гапга нўноқ; нутқи норавон; 2) *кўча* ношуд, лалайган. *Ҳозирги афтини кўрган киши уни [Рўзиматни] гап-сўзда йўқ, ўзи тўнгиани бир йигит гумон қилар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ГАПХОНА [гап + хона] эск. Гап ўтказиладиган, гап қатнашчилари йиғиладиган жой. *Элмурод Мели полвоннинг қистови билан гапхонага боришга мажбур бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ГАПХЎР [ф. *گپخور* — гап еювчи] Гап қатнашчиси, гап базмларига мунтазам қатновчи киши; жўра, улфат. *Мулла Жўра билан Қўшоқ.. гапга борганларида, гапхўрларга қишлоқдаги ҳаракатни сўзлаб беришди. Ҳ. Шамс, Характеристика.*

ГАПХЎРЛИК Улфатчилик, меҳмондорчилик. *Қиш буйи гапхўрлик қилиб, сўқим гўшту қази солинган паловларга ўзимизни боқинг деб, баҳорда қишлоқ бойларининг тўрт-беш таноб ерининг учдан бирига эккандим. Й. Шамшаров, Тошқин.*

ГАПЧИ салб. Бир кишининг гапини иккинчи кишига етказиб туривчи, гап ташувчи; ивговар. *Гапчи одам.*

ГАПЧИЛ ив. Гапга уста, гапдон, чечан; сергап. *Гапчил бола.*

ГАР [ф. *گر* — *اگر* “агар” сўзининг қисқарган шакли] кт. айн. *агар*. *Душманинг гар мўр эса, Сен бўлмазил андишасиз. Ҳамза. Шу ишга гар қилса қасд, Расо ишга тушса бас. З. Диёр.*

ГАРАЖ [фр. *garage* < *гегег* — пана жойга қўймоқ] Автомобиль, мотоцикллар турадиган ва жорий таъмир қилинадиган иншоот, бино. [*Шофёр*] *Машинасини гаражга қўйиб, уйига кетди. Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит.*

ГАРАЗОН ив. Жуда кир, ифлос. *Жуда гаразон бўлиб кетибсан-ку. Устингдаги кўйлакни еч, гаразон бўлиб кетибди.*

ГАРАНГ 1 Кулоғи эшитмайдиган, кар. *Гаранг одам. ■ Бу гаранг оловни ҳам ўзи ёқади, ўчиришда ҳам ўзи сув сепеди. А. Қодирий, Обид кетмон.*

2 кўчма Боши қотган, нима қиларини билмай гангиб қолган; ганг. *Болаларнинг жавдираган кўзлари отада. Ота эса нима қиларини билмай гаранг.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Гаранг бўлмоқ 1) қулоғи битиб, эшитмайдиган, кар бўлиб қолмоқ. *Автомат тириллашидан гаранг бўлган ўн уч немис бараварига қўл кўтариб, ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) кўчма нима қиларини билмай, гангиб қолмоқ, гангимоқ. *Уста хийлагача тили сўзга келмасдан, гаранг бўлиб қолди.* О. Ёқубов, Ларза. **Гаранг қилмоқ** Бошини қотирмоқ; гангитмоқ; хуноб қилмоқ. *Мурод мирзонинг хабари эр-хотинни ҳам, Майнани ҳам гаранг қилиб қўйди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *-Жонгул куни билан йиғлайвериб, ҳаммамизни гаранг қилиб юборди-ку, - деди Худойқул ака Умарқулга.* О. Хусанов, Қўшиқчининг тақдири. *Бу мол билан сен ҳам сарсон бўлмагин, Бехуда ўзингни гаранг қилмагин.* «Алпомиш».

ГАРАНГЛИК Карлик, қулоғи эшитмаслик. *Эшон-қози буларнинг гапини эшитмасе ҳам, оғзининг қимирлаётганини кўриб, калласини ликиллатиб, гаранглигини билдирмай турганда, иккинчиси арз қилибди.* «Луқмони Ҳаким».

ГАРАНГСИМОҚ Нима қиларини билмай, эсанкираб қолмоқ; гаранг бўлмоқ. *Мутал ҳануз эшикда гарангсиб ўтирган чолнинг ёнидан ўтиб, ташқарига чиқди.* О. Ёқубов, Ларза. *Қурбон гарангсиб, олдинга тушиди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ГАРАНГТОБ *шв. қ. гаранг* 2. *Муродхоннинг кўнглидан ҳалиги кўрган паризоднинг ишқи кетмай, гарангтоб бўлиб бораётмир.* «Муродхон».

ГАРАНТИЯ [фр. *garantie* – бирор нарсага таъминлаш; таъминот] қ. кафолат, кафиллик. *Гарантия бермоқ.* ■ *Ҳалол, ошкора позицияни ҳимоя қилиш учун ҳуқуқий гаранцияларга келсак, бузунги кунда бундай гаранциялар бор.* Газетадан.

ГАРАНТИЯЛАМОҚ қ. кафолатламоқ. *Мустақиллик меҳнаткашларга жуда катта ҳуқуқ ва эркинликлар берди ва уларни ҳуқуқий жиҳатдан гаранциялади.* Газетадан.

ГАРБИЛ [р. горбыль – пўстли тахта] Пўстлоғи арчилмаган ходанинг четидан чиққан тахталар. *Ҳовли ҳам жимжит, пастки тахталари олиб ташланган зинадан юқорига чиқди, эшикка қоқиб қўйилган гарбил тах-*

таларни тортиб кўрди, аммо кучи етмади. Мирмуҳсин, Умид.

ГАРД [ф. *گرد* – чанг, ғубор; кукун] 1 *Чанг, ун, кўмир кабиларнинг юқи. Ун гарди.* ■ *Тегирмонга кирганнинг кипригига гард илашади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. *У дўл тагида шўх айланаётган ялоқ катта тош атрофидаги ун гардларини сидирар, тегирмон тошининг ғув-ғувида ҳеч нарса эшитилмасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 кўчма Доғ, нуқсон. *Муборак номига гард юқтирмай яшамоқ.*

Ўзига гард юқтирмаслик Ўз обрўсига доғ туширмаслик. *Ҳамма ҳайрон: ўзига гард юқтирмайдиган, гап тегизмайдиган абжир қиз негадир шунча мазаҳларга чидаб, индамай юрибди?* Газетадан. *Отам умрининг охиригача ўз шаънига, оиласи шаънига гард юқтирмаслик, одамлардан дакки-дашном эшитмаслик учун интилган.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

3 кўчма Зарра, белги, асар, нишон. *Рўпарамда чордана қуриб ўтирган бу ажойиб мўйсафиднинг бошига йиллар оппоқ гардини аямай тўкибди-ю, лекин вужудини сунди-ролмабди.* А. Ҳасанов, Яшариш. *Қўшиқчи англаб шу чоғ Темирохун дардини, Чехрасига ўрнашган Қайғу, кулфат гардини.* Ғайратий.

ГАРДАН [ф. *گردن* – бўйин] Гавданнинг бош билан елка орасидаги қисми; бўйин; бўйиннинг орқа қисми. *Полвон ўрнидан турди, нима қилишни билмай, гоҳ пешонасини уқалар, гоҳ гарданини қашир эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Сочлари чаккаси ва гарданигача тушган, елкасига фотоаппарат илган ёшгина новча сариқ йиғитча ҳаммага бир-бир жилмайиб турарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Гарданига олмоқ 1) ўз устига олмоқ, зиммасига олмоқ. *Ишнинг оғирини ўз гарданимга оламан: нули, озиқ-овқат, асбоб-ускунаси, улови мендан; меҳнат – халқдан.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 2) иқрор бўлмоқ, тан олмоқ, бўйнига олмоқ. *Гарданига юкламоқ (ёки қўймоқ)* Зиммасига юкламоқ, топширмоқ. *Директор бу ишни унинг гарданига юклади. Пахтачиликдаги энг оғир ишлар машиналар гарданига юкланди. Гарданига тушмоқ* Зиммасига тушмоқ. *Енгсалар – нур устига нур. Енгисалар – масъулият Анварнинг гарданига тушади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ГАРДАНКАШ [ф. گردنكش — исёнчи, кўз-голончи; ўжар, гапта кирмайдиган] кам. қўл. Қайсар, ўжар. *Очил куч шундай гарданкаш одам эди.* М.М.Дўст, Галатепега қайтиш.

ГАРДАНКАШЛИК Қайсарлик, ўжарлик. *Ҳа, гарданкашлик қилиб, кўзга кўканак, бет-га тиканак бўлишдан ҳазар қил [деди бой-вачча].* К. Яшин, Ҳамза.

ГАРД-ГАРД: гард-гард қилмоқ Чил-парчин қилмоқ, майда-майда қилмоқ, яксон қилмоқ, тор-мор келтирмоқ. *Аскар ўраб олди ўнгдану сўлдан, Қочар пайт икковин қилдилар гард-гард!* Миртемир.

ГАРДДАЙ Жуда оз, оз миқдорда; озгина, жиндай. *Гарддай дори.* Юрагида гарддай чўғ йўқ.

ГАРДЕРОБ [фр. garde-robe < garde — сақлаш + robe — кўйлак] 1 Кийим-кечак қўйиладиган шкаф; кийим жавони. *Зебо паришон ҳолда пиджагини гардеробга қўйди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Жамоат биноларига, муассасаларга кираверишда уст кийимлар топшириш ва сақлаш учун ажратилган махсус жой. *Зокир гардеробга похол шляпасини топшираёт-ганда, ёқимли пиёздого ҳиди димоғига урилиб, оғзи сув оча бошлади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ГАРДЕРОБХОНА қ. гардероб 2.

ГАРДЕРОБЧИ Гардеробда ишловчи шахс. *Ҳикмат ака гардеробчи бўлиб ишлай бошлади.* Газетадан.

ГАРДИН [ф. گردين < گردیدن — айланмоқ] Доира шаклидаги, доира. *Махсум ясатиғлик гардин патнис кўтариб кирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ГАРДИШ [ф. گردش — сайр; айланиш; айлана] 1 Буюмнинг айланма сирти; чамбар, чамбарак. *Чилдирманинг гардиши. Ғилдирак гардиши.* ■ *Раъно.. дўтисини қозиққа илиб, гардиши кенг кигиз қалпоғини олиб, устига ура-ура, чангини қоқди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Доира шаклидаги нарса; доира. *Ойнинг гардиши. Кўёшнинг гардиши.* ■ *Ҳа, ой атрофида гардиш ясади: эртага ҳаво яхши бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. [Ойниса] *Патирларни дастурхонга тугди, устига кеча бозордан олиб келган икки гардиш ҳолвани қўйди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

Фалакнинг гардиши Дунёнинг ўзгаришлари; тақдир, қисмат, пешона; кўргилик. *Фалакнинг гардишини қарангки, ўша қариб*

уйланган отаси ҳали ҳаёт, онаси эса ёшгина оламдан ўтиб кетди. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. *Фалакнинг гардиши билан лўли қиз подшога кўнгиб берибди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ГАРДКАМ унд. с. 1 Қимор ўйинида ошиқ ташлашда айтилидиган хитоб. *Тавба! Эшон «гардкам» деб ошиқ отадими-а?* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. Нима бўлса булар, таваккал. [Абдулазиз] *..қўлини кўкрагига урди: -Бизнинг иш гардкам! Ё у ёғлик, ё бу ёғлик.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАРД-ТУЗОН Чанг, чанг зарралари. *Суна устини, ўчоқбошини қалин гард-тузон қоплаган.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ГАРДУН [ф. گردون — осмон, фалак] эск. кт. Осмон, осмон гумбази. [Навоий:] *Йиқил устимга, эй гардун, йиқил тез! Йиқил, бошимни янч! Гавдамни бос, эз!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ГАРД-ЧАНГ Кўп миқдордаги гард ва чанг. *Унинг сариқ тукли кенг юзи пахта гард-чанги билан қопланган эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ГАРД-ҚУРУМ Кўп миқдордаги чанг ва қурум. *Гард-қурумга беланиб, бедор, Кўмирларни қулатар яхлит!* Ё. Мирзо.

ГАРД-ҒУБОР қ. гард-чанг. *Дафтарнинг гард-ғуборини аста артиб, илк саҳифасини очишим биланоқ, олис ўтмиш гуп этиб димоғимга урилди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ГАРМА [ф. گرمک — эртапишар қовун нави; ҳандалак] Қовуннинг бир тури. *Май-донларда душман билан қувишган, Қумзор ерга гарма қовун экишган.* «Эрали ва Шерали».

ГАРМДОРИ [ф. گرمدارو — иссиқ, қайноқ дори ёки گرمدار — иссиқликка, қайноқликка эга] Инсон истеъмол қиладиган бир йиллик сабзавот ўсимлиги ва шу ўсимликнинг ҳосили. *Гармдори кўчати.* ■ *Қарши томонда болохонада Иқбол холянинг саришта қўллари билан инга тизилган маржон-маржон гармдорилар осилиб турибди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГАРМИЁН [ф. گرم — иссиқ, қайноқ] Баъзи узум турларидан махсус усулда тайёрланган майиз.

ГАРМОНИК қ. уйғун. *Миртемир — табиат картиналари билан инсон психологик кечинмаларини гармоник уйғунликда акс эттиришининг назмдаги мусавири.* «ЎТА».

ГАРМОНИЯ [юн. harmonia – боғланиш, мутаносиблик] қ. **уйғунлик**. Бу шевада унлилар гармонияси, яъни сингармонизм ҳодисаси мавжуд эмас. «ЎТА».

ГАРМОНЧИ Гармонь чалувчи. Гармончи ҳам шавқидан беихтиёр ўртага тушиб, уйин айни доли-гулига келганда, майдон гум-бурлаб кетди. Ойбек, Куйёш қораймас.

ГАРМОНЬ [юн. harmonikos – ҳамоҳанг; тенг ўлчовли, мутаносиб] Икки ёни буклама, клавиатурали мусиқа асбоби. Қаёқлардадир гармонь чалинади. Рус халқининг дилрабо ашуласи янграб туради. Ш. Рашидов. Бўрондан кучли.

ГАРМСАР с.т. Гармсел.

ГАРМСЕЛ [ф. гармсир – иссиқ мамлакатлар, ўлкалар] Ёзда бўладиган иссиқ ёқимсиз зарарли шамол. Бу ерда кўпгина азаматлар янги кўчатлар ўтқазиб, саҳродан келадиган қум ва гармсел йўлини тўсардилар. Ш. Рашидов. Бўрондан кучли.

ГАРНИЗОН [фр. garnison < garnir – таъминламоқ; куруллантирмоқ] Истеҳком ёки қалъада доимий ёки вақтинча турадиган ҳарбий қисмлар мажмуи. Бу яйловга ҳар йили Тбилиси гарнизонининг ҳарбий қисмлари кўчиб чиқади. Шухрат, Шинелли йиллар.

ГАРНИР [фр. garnir – таъминламоқ; безамоқ] Гўшти овқатга қўшиб бериладиган, сабзавот, макарон, ёрма ва ш. к. дан тайёрланадиган енгил овқат. Гарнир тайёрламоқ.

ГАРНИТУР [фр. garniture – бирор нарсанинг мажмуи] Бирон-бир мақсад учун хизмат қилувчи нарса-буюмларнинг йиғмаси, мажмуи. Мебеллар гарнитур. ■ Пошша хола уйга кириб, оғзи очилиб қолди: бир томонда гарнитур, бир томонда радио, телевизор, уйга кирaverишда – коридорда телефон. Д. Нурий, Осмон устун.

ГАРОВ [ф. گرو – кафолат] 1 Ваъданинг бажарилишига ишонтириш учун қолдирилган омонат нарса. -Хўп, мен гаровга пул бериб кетай, – деди Йўлчи Қора Аҳмадга. Ойбек, Танланган асарлар. Мен оғайниларни кўзларим устида тутаман, уларни муҳтожлик чоғларида кўрсам, ўзимни гаров қўйиб бўлса ҳам, эҳтиёждан чиқаришга тиришаман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бажарилишини, амалга ошувини таъминловчи нарса, асос. Кузги шудгор – мул ҳосил гарови. ■ Дўстлигимиз ҳозирги за-

фарларимизнинг пойдевори, порлоқ истиқболимизнинг гарови, боқий умримизнинг тимсолидир. Газетадан. Раис ем-хашак ҳозирлаш чорвачиликни ривожлантиришнинг асосий гарови экани тўғрисида катта нутқ сўзлади. С. Анорбоев, Оқсой.

ГАРОВ УЙНАОҚ (ёки боғлашмоқ) Бас боғлашмоқ, шартлашмоқ. Мерганлигимга ишонмайсизми? Ундай бўлса, гаров боғлашамиз. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ГАРОВХОНА Аҳолидан нарсаларни гаровга олиб, қарз берадиган жой, муассаса; ломбард.

ГАРЧАНД [ф. گرچند = گرچه] айн. гарчи. Қиз томон, гарчанд тўйни бир йил кейин қилиш шарти билан бўлса ҳам, розилик берибди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Гарчанд мен болалигимда бу шеърларнинг мазмунига аниқ тушунмасам ҳам, лекин шеърин руҳ тасавурида нимагадир интилишга ундарди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ГАРЧИ [ф. گرچه = اغارچي] «агарчи» боғловчисининг қисқа шакли боғл. Эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бош гапдаги иш-ҳаракат амалга ошишига тўсиқ бўла олмаслигини таъкидлаш учун хизмат қилади. Шайхзода домла, гарчи мени ўқитмаган бўлса ҳам, мен ўқиган институтда дарс берарди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Меҳмонлар, гарчи бундай вақтда кишига ҳеч қандай сўз тасалли бера олмаслигини билишса ҳам, кампирга тасалли берган бўлиб қўзғалишди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ГАСТРИТ [юн. gaster, gastros – ошқозон, мёъда] тиб. Ошқозон шиллиқ пардасининг яллиғланиши. Гастрит, ошқозон яраси, ошқозон раки, йўғон ичак касалликларини аниқлаш учун касаллар рентген нури билан текширилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ГАСТРОЛЁР Гастролдаги артист ёки артистка.

ГАСТРОЛЬ [нем. Gast – меҳмон, келгинди + Rolle – роль] 1 Театр артисти ёки артистлар гуруҳининг бошқа шаҳар ёки ҳудуддаги концерти. «Баҳор» ансамблининг гастроли. ■ Ёзда Қўқон театри Фарғонага гастролга борган эди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

2 кўчма Бирор нарса илинжида бошқа жойга бориш. Жамкочян билан Каражян (жиноят қилиш мақсадида) Волгоград, Харьковга гастроль қилишди. Газетадан.

ГАСТРОЛЬ-КОНЦЕРТ қ. гастроль. Хонандаларнинг бир ҳафта давом этган гастроль-концерт сафари вилоят маркази ва туманларда муваффақиятли ўтди. Гастетадан.

ГАСТРОНОМ [юн. gaster — ошқозон + potos — қонун] Озиқ-овқат магазини. У қозикдаги пахталигини кийиб, қўлида қорзинка, гастрономга кетди. Мирмуҳсин, Хикоялар ва қиссалар.

ГАСТРОЭНТЕРИТ [юн. gaster + enteron — ичаклар] Ошқозон шиллик пардаси ва ингичка ичакларнинг ялиғланиши.

ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЯ [юн. gaster + enteron — ичаклар + logos — фан, таълим] Тиббиётнинг овқат ҳазм қилиш аъзолари тузилиши ва функцияларини, уларда учрайдиган касалликларни, уларни аниқлаш ва даволаш усулларини ўрганадиган бўлими.

ГАУБИЦА [нем. Naubitze] ҳарб. Пана орқасидаги душманга юқорилатиб отадиган қисқа стволли тўп.

ГАУПТВАХТА [нем. Hauptwache — бош, асосий қоровул] Қамоққа ҳукм қилинган ҳарбий хизматчилар сақланадиган жой. Гуноҳкор «энди гауптвахтага кетдим» деб турганида, бирдан дарсдан сўраб қолар, сал тутилса, «интизом бузадиган кучни мана бунга ишлатиш керак», дер эди лейтенант. Шухрат, Шинелли йиллар.

ГАФНИЙ [лот. Hafnia — Копенгагеннинг лотинча номидан] Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб, кумушранг ялтироқ, чўзилувчан кимёвий элемент.

ГАШИР шв. Сабзи. Мана, Шавкатга гашир тўғрамаиз. С. Сиёев, Ёруғлик.

ГАШТ [ф. گشت — сайр, айланиб юриш] Бирор нарсадан олинадиган завқ; нашъу намо. Баъзида эса дала шийпониде ётиб қолардим. Бундай ухлашничг ўзига яраша гашти бўлади. О. Ёқубов, Тилла узук. Фарзандга иш буюришининг оталик гашти бўлади. Т. Мурод, Қўшиқ.

Гашт қилмоқ Айшини сурмоқ. Алимардон икки ойгача ана шу байрам роҳати билан гашт қилиб яшади. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. Ҳалиги мардикор сўзини давом этдирди: -Мана мен тошкентликман. Бундан нима фойда? Пулим бўлса, ҳар қаерда гаштимни қиламан. Ойбек, Танланган асарлар.

ГАШТАК [ф. گشتک — сайр, томоша] ай. гап II. Ўз ноним бор, ўз тўшагим, болишим, Ўз қишлоғим, ўз гаштагим, жўрам бор. Миртемир.

ГАШТИ шв. рвш. Охири, охирида. Хизмат қилган тахт устидан жой олар, Ёмонлик қилганлар гашти уялар. Исломо шоир, Зулфизар билан Авазхон.

ГАШТЛИ Завқ-шавқ берадиган, нашъу намоли, завқли. Бу оқишом, Низомиддиновнинг назарида, шу пайтгача кўрган оқшомлари ичида энг гўзали, энг гаштлиси эди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ГАҲ унд. с. Қўлга ўргатилган қушларни чақириш учун ишлатилади.

Гаҳ деса (ёки деганда) қўлга қўнадиган қилиб олмоқ Бировни ўзига буйсундириб, сўзини икки қилмайдиган қилиб олмоқ. -Ўзи ўғлим ношуд. Хотинини гаҳ деганда қўлга қўнадиган қилиб олмадим, бундай эркакдан оғилхонадаги бузоқ яхши, — деди кампир. С. Аҳмад, Ҳасрат.

ГАҲИ [ф. گامی — баъзан] эск. поэт. қ. гоҳо. Гаҳи Лайли, гаҳи Ширин бўлиб, сен Яшарсен доимо достонларимда. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ГВАРДИЯ [итал. guardia — соқчилар, қўриқчилар] 1 ҳарб. 12-асрда Италияда, сўнгра Европанинг бошқа бир қанча давлатларида, 17-аср охиридан 1918 йилгача Россияда: монарх, подшо, лашкарбоши кабиларнинг шахсий соқчилари; қўшиннинг сараланган, имтиёзли қисмлари.

2 ҳарб. Собик СССР да: 1942 йилда жорий этилган, 2-жаҳон урушида алоҳида жасорат кўрсатган ҳарбий қисмлар, кемалар, қўшилмалар ва ш. к. га берилган фахрий ном. Немислар ҳайдаб келаётган одамлар орасида гвардия капитани Калашченко ҳам бор эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 кўчма Муайян ижтимоий гуруҳ ёки ташкилотнинг энг яхши, сараланган намунали қисмининг номи. Бу сафар ҳам ташаббусни кекса гвардия бошлаб берди.

Миллий гвардия 1) бир қатор ғарб мамлакатларида ҳарбий ва ҳарбий-полиция тузилмалари, қисмларининг номи; 2) Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги таркибидаги бир қанча мамлакатларда мунтазам ҳарбий тузилмалар номи. Украина миллий гвардияси. ■ ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 23 январдаги қарорига биноан республика

Куролли Кучларининг таркибий қисми — миллий гвардия тузилган. «УзМЭ».

ГВАРДИЯЧИ ҳарб. Гвардияга оид, гвардияга мансуб бўлган; гвардияда хизмат қилган; гвардия номини олган. *Гвардиячи қисм. Гвардиячи капитан.* ■ *Иккала хатга ҳам тезда жавоб келавермади. Бу орада катта жанглр бўлиб, Мирзаевнинг қисми гвардиячи қисм, ўзи гвардиячи сержант бўлди.* А. Қаҳҳор, Кук конверт.

ГЕГЕМОН [юн. hegemon — дохий; йўлбошчи] Ҳоким, ҳукмрон; раҳбар, етакчи.

ГЕГЕМОНЛИК Ҳокимлик, ҳукмронлик; раҳбарлик. *Давлатнинг гегемонлик роли.*

ГЕЗАРМОҚ Ранги ўчиб оқариб кетмоқ, бўзармоқ. *Эсган салқин шамолдан қўллар унча қовушмай, лаблар гезариб титрайди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ГЕЙЗЕР [исл. geysir — булоқ, чашма] Вақти-вақти билан ердан фаввора каби отилиб чиқадиган буг ва иссиқ сув.

ГЕЙМ [ингл. game — ўйин] Теннисда: ўйиннинг бир қисми, бўлими.

ГЕЙША [яп. гейся] Японияда: зиёфатларда меҳмондўстлик вазифасини бажарувчи, мусиқа, рақс, суҳбат одобидан хабардор аёл.

ГЕККОН [лот. sekkonidae — чангал бармоқдилар] Судралиб юрувчилар оиласига кирувчи калтакесакнинг бир тури. *Ҳозир гекконларнинг ер юзюда 660 дан ортиқроқ тури бор.* «Фан ва турмуш».

ГЕКСАХЛОРАН [юн. hex — олти + лот. chlorum < юн. chloros — кўк-сарик] Зараркунанда ҳашаротларга қарши ишлатиладиган кимёвий модда. *Бу жойлар деярли уч йилдан буён гексахлоран ҳидини билмайди. Сезяп-сизми? [деди Шодмонқул].* С. Нуров, Нарвон.

ГЕКСАЭДР [юн. hex — олти + hedra — ёк, қирра, томон] махс. Олти ёқли геометрик шакл ёки олти қиррали кристаллографик шакл.

ГЕКТАР [фр. hectare < юн. hekaton — юз + лот. agea — майдон, сатх] Метрик системада: 10 000 квадрат метрга тенг сатх ўлчов бирлиги. *Звено бўйича мажбурият ҳар гектардан ўн бир центнер эди.* А. Қаҳҳор, Қўшгичинор чироқлари. *Бу жой тепалик ўртасида бўлиб, кенглиги ярим гектардан ортиқ эмас эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ГЕКТАРЧИ Гектарлаб ер олиб деҳқончилик қиладиган шахс. *9 гектар ер эса гектарчиларга нақд пулга сотилган.* «Муштум».

ГЕКТО- [юн. hekaton — юз] Ўзлашма байналмилал сўзлар таркибида келиб, «юз», «юз марта» маъноларини ифодалайди; асосий ўлчов бирликлари билан бирга келганда, шу бирликларнинг юз марта катталашини билдирати. мас., гектометр = 100 метр, гектоватт = 100 ватт.

ГЕКТОГРАФ [гекто.. + юн. grapho — ёзаман] Нусха кўпайтирадиган содда асбоб. *Гектографда босмоқ.*

ГЕКТОГРАФИК Гектографга оид; гектографда босилган. *Гектографик нусха.*

ГЕЛАГАЙ шв. Янги туққан сигир сути; оғиз.

ГЕЛИЙ [юн. helios — Қуёш] Менделеев даврий системасининг VIII гуруҳига мансуб рангсиз ва ҳидсиз жуда енгил газ. *Газларнинг кинетик назариясига мувофиқ, Марс атмосферасида енгил газлар — водород ва гелий сақланиб қолмаган.* «Фан ва турмуш».

ГЕЛИО- [юн. helios — Қуёш] Ўзлашма байналмилал сўзлар таркибида келиб, Қуёшга ёки Қуёш энергиясига алоқадорликни билдиради, мас., *гелиотехника.*

ГЕЛИОТЕРАПИЯ [гелио.. + терапия] Қуёш нури билан даволаш.

ГЕЛИОТЕХНИКА [гелио.. + техника] Саноат ва маиший эҳтиёжлар учун Қуёш энергиясидан фойдаланиш йўллариини ўрганувчи техника тармоғи. *Механика институтида янги йилда алюминий кўзуғулар ёрдамида ишлайдиган қудратли гелиотехника қурилмаси синаб қурилди.* Газетадан.

ГЕЛИОТРОП [юн. heliotropion — кунга боқувчи] Қурилишда безак буюмлари тайёрлаш учун ишлатиладиган ўртача қимматбаҳо тош.

ГЕЛИОФИЗИКА [гелио.. + физика] Астрофизиканинг Қуёшда рўй берадиган ҳодисаларни ўрганувчи бўлими.

ГЕЛИОЦЕНТРИК [гелио.. + лот. centrum < юн. kentron — тўплаш, тўпланиш; марказ]: **гелиоцентрик система** Қуёшни коинот маркази деб билувчи таълимот. *Коперник системаси, яъни марказида Қуёш турган система гелиоцентрик система дейилади.* «Астрономия».

ГЕЛЛАМОҚ шв. Лақиллатмоқ, алдамоқ. *Аёл ақли паст бўлар деб, Ҳийла билан гелламагин.* «Гулнорпарн».

ГЕЛЬМИНТ [юн. helmins, helminthos — чувалчанг, гижжа] Одам ва ҳайвонлар тана-

сида паразит ҳолда ҳаёт кечирувчи гижжа. *Гельминт кўш ҳужайрали жонивордир. «Фан ва турмуш».*

ГЕЛЬМИНТОЗ [юн. helmins, helminthos — чувалчанг, гижжа] Одам, ҳайвон ва ўсимликларда гельминтлар келтириб чиқарувчи касаллик.

ГЕЛЬМИНТОЛОГИЯ [гельминт + юн. logos — таълимот] Гельминтларни ҳамда тирик организмларда улар келтириб чиқарадиган касалликларни ўрганадиган фан. *Иммунитетга ўтадиган касалликларнинг манбаларига ва гельминтологияга доир тадқиқотлар кенг ривожланди. Газетадан.*

ГЕМ [юн. haima — қон] Гемоглобиннинг унга қизил ранг бериб турадиган оксилсиз қисми.

ГЕМАТИТ [юн. haima — қон] Таркибида асосан темир, шунингдек, марганец, титан, алюминий бўлган қизил рангли минерал. *Лимонит ва гематит минералларининг туси бир-бирига жуда ўхшайди. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машгулотлар.*

ГЕМАТОЛОГИЯ [гемато.. + юн. logos — таълимот] *тиб.* Қон таркибини ва у билан боғлиқ касалликларни ўрганувчи фан. *Тошкентдаги Гематология институтида лейкоз — қон раки натижасида юз берадиган биокимёвий ва иммунологик ўзгаришлар ўрганилмоқда. Газетадан.*

ГЕМИНАТА Кетма-кет келган айнан бир турдаги ундош; кўш ундош. *Икки, саккиз сўзларида икки ундош ёки гемината ҳолида қасбини кўриш мумкин. «ЎТА».*

ГЕМО-, гемато- [юн. haima, haimatos — қон] Ўзлашма байналмилал сўзлар таркибида келиб, қонга алоқадорликни билдиради.

ГЕМОГЛОБИН [гемо.. + лот. globus — шар, қурра] Қизил қон таначалари таркибида бўладиган ва қонга қизил ранг берадиган ҳамда бутун организмни кислород билан таъмин этиб турадиган мураккаб оқсил. *Тоғ шароитига мослаша бошлаган қўйларнинг қониди ўзгариш бўлади: гемоглобин доначалари кўпаяди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ГЕМОДЕЗ [лот. haemodesum < гемо.. + лот. des — дан, йўқотиш + in — ичида + юн. toxikon — захар] Организмни, қонни захарли моддалардан, захарланнишдан тозалаш учун ишлатиладиган сариқ тусли суyoқ дори.

Бўлим врачлари жигарингизда оғриқ бор, деб менга гемодез тайинлади. «Ёшлик».

ГЕМОМЕТР [гемо.. + юн. metreo — ўлчайман] Қонда гемоглобин миқдорини аниқлайдиган асбоб.

ГЕМОРРОЙ [юн. haimorrhōis — қон оқиш] Тўғри ичак ва орқа чиқарув йўли веналарининг кенгайishi; бавосир. *Бу шифобахши гиёҳдан [бўйимодарон] тайёрланадиган дори-дармон геморройдан, шунингдек, бурун, тиш, милк ва яралардан қон кетишни тўхта-тишда ишлатилади. «Фан ва турмуш».*

ГЕМОТЕРАПИЯ [гемо.. + терапия] Қон билан даволаш.

ГЕН [юн. genos — пайдо бўлиш, келиб чиқиш] Ирсиятнинг организм белги ва хусусиятларини наслдан наслга ўтказиш вазифасини бажарувчи элементар бирлиги ва моддий асоси; ирсий белги. *Боғичлар туфайли ген информациясини авлоддан авлодга етказиб берувчи ДНК молекулаларининг айнан такрорланиши содир бўлиб тураверади. «Фан ва турмуш».*

ГЕНЕАЛОГИК Генеалогияга, шажарага, келиб чиқишга оид. *Тилларнинг генеалогик таснифи.*

ГЕНЕАЛОГИЯ [юн. genealogia — шажара, келиб чиқиш] 1 Шажара, келиб чиқиш, уруғ тарихи. *Шарқ тилларини яхши билган олим ҳозирги ўзбек адабий тили лексикасини унинг генеалогиясига кўра ҳам текширган. Газетадан.*

2 Тарихнинг уруғ ва оилалар келиб чиқиши, қариндошлик алоқаларини ўрганувчи бўлими; насабшунослик.

ГЕНЕЗИС [юн. genesis — келиб чиқиш, юзага келиш] Келиб чиқиш, пайдо бўлиш тарихи. *Туркий тилларда чўзиқ унлиларнинг табиати, тарқалиши ва генезиси каби масалалар кўндан мутахассисларнинг диққатини жалб қилиб келади. «ЎТА».*

ГЕНЕРАЛ I [лот. generalis — умумий; бош, олий] 1 Олий кўмондонлик таркибига бериладиган ҳарбий унвон. *Армия генерали.*

2 Шу унвонга эга бўлган шахс. *Рота командири ертўладан бошини чиқариб: «Ун иккита, ўртоқ генерал!» — деди. Шухрат. Шинелли йиллар. Генерал бошқа бир неча командирлар билан комбат ертўласига кирди. Ойбек, Кўёш қораймас.*

ГЕНЕРАЛ II Бош, асосий. *Шаҳарнинг генерал плани.*

Генерал репетиция Спектакль ёки концерт олдида ўтказиладиган энг сўнгги тайёргарлик. *Яхши келдингиз, Ефим Данилович, генерал репетиция! Бошлаб берадиган хоримизни бир эшитинг-а. [деди Абдусамат]* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Генерал штаб** Бош ҳарбий штаб.

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР тар. 20-аср бошларидан 1917 йилгача Россияда бир неча губерния ёки вилоятларни ўз ичига олган маъмурий-худудий бирликнинг олий ҳарбий-маъмурий ҳуқуқларга эга бўлган ҳокими. *У [Исфандиёрхон] кетма-кет Тошкентга, генерал-губернаторга сизм қоқарди.* С. Сиёев, Аваз. [Ҳоким:] *Менда ихтиёр йўқ, фақат генерал-губернатордан рухсат бўлса бас.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ГЕНЕРАЛИССИМУС [лот. generalissimus – энг юқори, олий] Баъзи мамлакатлар қуроли кучларида энг олий ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс. *У баланд-парвоз генералиссимус эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ГЕНЕРАЛИТЕТ [нем. Generalität < лот. generalis – бош, олий] Армиянинг олий қўмондонлик таркиби; генераллар.

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ [генерал + фр. lieutenant – ҳарбий унвон] Қуроли кучларда генерал-майордан юқори, иккинчи даража генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Черников армия қўмондони генерал-лейтенант Погодиннинг штаб-квартирасига Юрьевдан кейин кирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ГЕНЕРАЛ-МАЙОР [генерал + лот. major – катта] Қуроли кучларда энг куйи генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Нотаниш киши.. ўқчилар дивизиясининг командири, гвардия генерал-майори Собир Раҳимовнинг жанговар фаолиятини акс эттирувчи кўпгина эпизодларни суратга олган экан.* Газетадан.

ГЕНЕРАЛ-ПОЛКОВНИК Қуроли кучларда генерал-лейтенантдан юқори, учинчи даража генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Тиббиёт хизмати генерал-полковниги.*

ГЕНЕРАТОР [лот. generator – туғдирувчи, пайдо қилувчи] тех. Бирон-бир ташқик манба ҳисобига электр энергияси ишлаб чиқарувчи ёки бир энергия турини бошқа хил энергияга айлантирувчи қурилма; ап-

парат. *Электр тебранишлар юқори частотали генератор ёрдами билан механик тебранишларга айлантирилади.* «Фан ва турмуш».

ГЕНЕТИК [юн. genetikos – туғилиш; пайдо бўлиш] от Генетика мутахассиси.

ГЕНЕТИК сфм. Генетикага оид; бирор нарсанинг келиб чиқиши ва тараққиётини ўрганишга оид. *Масалан, тугма сўзининг генетик маъноси боғични англатади.* «ЎТА».

Генетик касалликлар Наслдан наслга, авлоддан авлодга ўтувчи касалликлар; ирсий касалликлар.

ГЕНЕТИКА [юн. genetikos – туғилиш; пайдо бўлиш] Биологиянинг барча тирик мавжудотларга хос бўлган ирсият ва турли ирсий ўзгаришларни ўрганадиган бўлими. *Генетика лабораторияси.* ■ [Умид] *Ҳали бундан кейин генетикага доир бир кўп фикрларни Чарльз Дарвиндан ҳам топиши керак.* Мирмуҳсин. Умид.

ГЕНИАЛ [лот. genialis – истеъдодли] 1 Ўта юқори даражада истеъдодли, заковатли. *Гениал шоир.* ■ *Уларнинг бирида Навоий.. гениал шоир сифатида кўрсатилса, иккинчи афсонада оддий чўпоннинг гамхўри ва раҳнамоси деб талқин этилади.* «ЎТА».

2 Ўта мукамал, баркамол. *Гениал асар.* *Гениал шеър.*

ГЕНИАЛЛИК Ўта истеъдодлилиқ, донолик, буюклик. *Шеърый санъатларда шоирларнинг гениаллиги яққол кўринади.* «ЎТА».

ГЕНИЙ [лот. genius – ўта истеъдодли] Ижодий истеъдоднинг энг юксак даражаси, улкан талант; шундай хусусиятли шахс. *Меҳнатда кишиларнинг қобилияти ва таланти, инсоннинг генийси намоён бўлади.* Газетадан.

ГЕНИЙЛИК Ўта истеъдодлилиқ, буюклик, даҳолик. *Демак, ҳақиқий талант билан генийлик бир-биридан кўп ҳам узоқ эмас.* У. Норматок, Талант тарбияси.

ГЕНОФОНД, **генетик фонд** [юн. genos – пайдо бўлиш + лот. fundus – асос] Миллатнинг асосий ирсий белгилари; бир типдаги организмларга хос бўлган хусусиятлар мажмуаси. *Бу эса жиноятчиликнинг ўсишига, ёшларнинг бузилишига, ҳатто миллатнинг генофонди айнишига сабаб бўлади.* Газетадан. *Халқимизнинг президент раҳнамолигида миллат генофондини соғломлаштириш гояси билан XXI асрга кириб келиши жуда муҳим тарихий воқеадир.* Газетадан.

ГЕНОЦИД [юн. *genos* — уруғ, қабила + лот. *caedo* — ўлдираман] Аҳоли гуруҳларини уларнинг ирқи, миллати, дини ва ш. к. хусусиятларини рўқач, асос қилиб, қисман ёки бутунлай қириб ташлаш.

ГЕО- [юн. *ge* — Ер] Ўзлашма байналмилал сўзлар таркибида келиб, Ерга алоқадорлик маъносини ифодалайди, мас., *география*, *геология*.

ГЕОБОТАНИКА [гео. + ботаника] Ўсимликлар туркумларининг Ер юзида муҳит билан боғлиқ ҳолда жойлашишини ва тақсимланиш қонуниятларини ўрганадиган фан. *Геоботаника номи билан юритилувчи соҳа ер қабрининг сир-асроридан кишиларни воқиф этиб туради.* Газетадан.

ГЕОГРАФ География мутахассиси. *Буюк математик, астроном ва географ, ҳозирги замон алгебрасининг отаси Муҳаммад ал-Хоразмий VIII аср охири — IX асрнинг биринчи ярмида яшаб ижод этди.* «Фан ва турмуш».

ГЕОГРАФИК Географияга оид. *Географик атлас. Географик ном.* ■ Бу ҳаракат *прогрессив, инсоний ҳаракатдир, бу ҳаракат тор, миллий, ирқий ёки географик доираларда чулғаниб қолаётгани йўқ.* «ЎТА».

ГЕОГРАФИЯ [гео. + юн. *grapho* — ёзаман] 1 Ер курраси ва унинг сатҳини, иқлимини, Ер юзида аҳоли ва моддий ресурсларнинг жойланишини, турли ҳудуд ва мамлакатларда ишлаб чиқариш шароити ва ишлаб чиқаришнинг тараққиёти хусусиятларини ўрганувчи табиий ва ижтимоий фанлар мажмуи. *Табиий география. Иқтисодий география. География таълими.* ■ *Нега ўқимайди, ўқийди, — деди география ўқитувчиси Дилфузага қараганча бош силкиб.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Муаллимлари бошчилигида географиядан экскурсияга келишган эди.* С. Кароматов, Олтин кум.

2 Бирор нарсанинг Ер юзида ёки унинг маълум ҳудудида тарқалиш, тақсимланиш доираси. *Ҳайвонот географияси. Тупроқ географияси.*

ГЕОДЕЗИК Геодезияга оид. *Геодезик чиқиқ.* ■ *Вилоят газетасида Самарқанд давлат университетининг доценти Амир Хатипов геодезик йўл билан ерости ёдгорликларини аниқламоқчи деган ахборот босилди.* «Тулстон».

ГЕОДЕЗИСТ Геодезия мутахассиси. *Пешма-пеш тозаланган ерларга текислов-*

чилар кетидан геодезистлар, геологлар этиб келдилар. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ГЕОДЕЗИЯ [гео. + юн. *daio* — бўламан, ажратаман] Ернинг шакл ва ўлчамларини аниқлаш, Ер юзасини план ва хариталарда акс эттириш тўғрисидаги, турли хил муҳандислик-техник ишларни амалга оширишдаги ўлчамлар ҳақидаги фан. *Район архитектори қўлида машина ҳам, геодезия асбоблари ҳам йўқ.* Газетадан.

ГЕОКИМЁ [гео. + кимё] Ернинг кимёвий таркибини, унда кимёвий элементларнинг тарқалиши, уларнинг бир жойдан иккинчи жойга кўчиши қонуниятларини ўрганувчи фан.

ГЕОКИМЁВИЙ Геокимёга оид, алоқадор. *Геокимёвий жараёнлар.*

ГЕОЛОГ Геология мутахассиси. *Қултой уйдан қочиб, Сибирда геологлар отрядида юкчи бўлиб юрганини мақтаниб гапирди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ГЕОЛОГИК Геологияга оид. *Геологик харита. Геологик қидириш. Геологик жараён.* ■ *У вақтда уша жойларнинг геологик харитаси ҳам йўқ эди.* С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини.

Геологик вақт Тоғ жинси қатламининг пайдо бўлишига кетган, бир ёки бир неча миллион йилга тенг бўлган вақт.

ГЕОЛОГИЯ [гео. + юн. *logos* — тушунча, таълимот] Ер қобиғи ва Ернинг тузилиши, таркиби ҳамда ривожланиш тарихи, фойдали қазилмаларни қидириш усуллари ҳақидаги фанлар мажмуи. *Олтин муаммосини ҳал этиш — геология олдида кўндаланг турган ғоят улкан вазифалардан бири.* С. Кароматов, Олтин кум.

ГЕОМЕТРИК Геометрияга оид. *Геометрик шакл. Геометрик аксиома.* ■ *Айтишларига кўра, бу ер Пекин шаҳрининг геометрик маркази ҳисобланар экан.* «Шарқ юлдузи».

ГЕОМЕТРИЯ [гео. + юн. *metreo* — ўлчаيمان] Математиканинг фазовий шакллар ва улар ўртасидаги муносабатларни ўрганадиган бўлими. *Евклид геометрияси.*

ГЕОМОРФОЛОГИК Геоморфологияга оид, алоқадор. *Маълумки, одамларнинг географик объектларни номлаш тажрибасида шу жойларнинг геоморфологик хусусиятлари муҳим ва асосий белгилардан ҳисобланган.* «ЎТА». *Умумий маълумотлардан Синтобнинг геоморфологик характеристикасига етгач,*

Шерали ҳар бир ҳарфни ҳижжалай бошлади.
С. Кароматов, Олтин қум.

ГЕОМОРФОЛОГИЯ [гео.. + морфология] Ер юзаси (қуруқлик, денгиз ва океанларнинг туби) рельефи, унинг келиб чиқиши ва ривожланиш тарихи ҳақидаги фан. *Далага чиқшидан илгари, текширил-моқчи бўлган жойнинг геологияси, геоморфологияси, рельефи, гидрогеологияси, ўсимлиги билан тўлиқ ва пухта танишмоқ лозим.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

ГЕОПОЛИТИК қ. геосиёсий. *Бу ерда дунёдаги кўпгина йирик давлатларнинг геополитик ва стратегик манфаатлари тўқнашади.* Газетадан. *Шахсан мен Ўзбекистон ва Россия ўртасидаги дўстлик алоқалари нафақат олис истиқболга мўлжалланган геополитик, балки инсоний нуқтаи назардан ҳам ғоят муҳим аҳамиятга эгадир, деб биламан.* Газетадан.

ГЕОПОЛИТИКА [гео.. + юн. politike — давлатни бошқариш санъати] қ. геосиёсат.

ГЕОСИЁСАТ [гео.. + сиёсат] Муайян бир мамлакат ўрни, табиий бойликлари, иқлими ва бошқа географик омилларининг давлат ташқи сиёсатига таъсирини ифодаловчи сиёсатшунослик назарияси.

ГЕОСИЁСИЙ Геосиёсатга, географик сиёсатга асосланган, алоқадор. *Ўзбекистоннинг қатъий (аксилфундаменталистик) муносабати нафақат минтақада, балки жаҳон ҳамжамиятида ҳам геосиёсий мувозаанатни сақлашга кўп жиҳатдан кафолат беради.* «Фан ва турмуш».

ГЕОСТРАТЕГИК [гео.. + юн. strategia — қўшинни бошлаб бориш] Ҳудудий-стратегик жиҳатдан муҳим. *Иқтисодий ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатлар худуди ноёб геостратегик макон бўлиб, бой маданий мерос, қадимий цивилизация ва гўзал анъаналарга эга.* Газетадан.

ГЕОСФЕРА [гео.. + юн. sphaîra — шар] Ернинг концентрик қобикларидан бири. *Тошкент заминини Ер марказигача уч асосий қобикқа, яъни геосферага ажратиш мумкин.* «Фан ва турмуш».

ГЕОФИЗИК Геофизика мутахассиси.

ГЕОФИЗИК Геофизикага оид. *Геофизик тадқиқотлар.*

ГЕОФИЗИКА [гео.. + физика] Ер шарининг умумий физик хоссаларини ва унинг

турли қатламларида содир бўладиган жараёнларни ўрганадиган фанлар мажмуи. *Геофизика институти маълумотида кўрсатилганидек, об-ҳавонинг айниши мўлжалдагидан анча олдин бошланди.* «Фан ва турмуш».

ГЕОФОН [гео.. + юн. phone — товуш, садо] махс. Ер қобигининг юқори қатламларида тарқалувчи товуш тўлқинларини қабул қилувчи асбоб.

ГЕОХИМИК қ. геокимёвий.

ГЕОХИМИЯ қ. геокимё.

ГЕОЦЕНТРИК [гео.. + лот. centrum < юн. kentron — тўплаш, тўпланиш; марказ]: **геоцентрик система** Ер — коинот маркази, Кўёш ва б. сайёралар унинг атрофида айланади, деб ҳисобловчи таълимот. *Марказида Ер турган олам системаси геоцентрик система дейилади.* «Астрономия».

ГЕПАРД [фр. guépard] Мушуксимонлар оиласига мансуб йиртқич сутэмизувчи ҳайвон.

ГЕПАТИТ [юн. hepar, hepatos — жигар] Жигарнинг яллиғланиши. *Вирусли гепатит юқумли касаллик бўлиб, унда асосан жигар шикастланади.* «Фан ва турмуш».

ГЕРАЛЬДИКА [лот. heraldus — жарчи, хабарчи] айн. гербшунослик.

ГЕРБ [пол. herb < нем. Erbe — мерос] Давлат, шаҳар, табақа, уруғ ва ш. к. нинг байроқ, пул, муҳр қабиларда тасвирланган алоҳида фаркли белгиси. *Ўзбекистоннинг давлат герби.* ■ *Ҳамқишлоқлар дилида Яшайди шундай истак: Гербимизни пахтадай Безасин кумуш ипак. Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.*

ГЕРБАРИЙ [лот. herbarium — ўт-ўлан, ўсимликлар ҳақидаги китоб] Маълум (илмий, таълимий) мақсадлар учун ўзига хос усулларда йиғиб олиб қурилган ўсимликлар мажмуи. *Доривор ўсимликлар гербарийси.* ■ *Бу ўлжаларни мактаб биология кабинетига тўплаб, болалар билан гербарийлар ясарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

ГЕРБИЦИДЛАР [лот. herba — ўт + caedo — ўлдираман] қ.х. Бегона ўтларни йўқотиш учун қўлланадиган кимёвий моддалар. *Чигитни ерга экиш билан бир пайтда ўғит, гербицид ҳам солиш лозим.* Газетадан. *Ўзбекистонда ноорганик минерал ўғитлар, гербицидлар ва пестицидларнинг қўлланиши энг юқори нормалардан ҳам ўнлаб баравар ортиқ эди.* Газетадан.

ГЕРБШУНОСЛИК Тарих фанининг гербларни ўзига хос тарихий манбалар сифатида ўрганувчи ёрдамчи соҳаси. *Насабшунослик (генеалогия) ва гербшунослик (геральдика) — ҳали ўрганилмаган жабҳалар. «Мулоқот».*

ГЕРДАЙМОҚ 1 Виқор билан кўкрагини кериб, қаддини ростлаб юрмоқ. *Барот полон девдай гердайиб турган мингбошининг ёнига борди. М.Исмоилий, Фарғона т.о. Бойвачча кўчада, халқ орасида қандай бўлса, уй ичида ҳам шундай гердайган, зуғумли эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *кўчма* Ортиқ даражада мағрурланмоқ, манманлик қилмоқ, керилмоқ, кеккаймоқ. *Маълумотим етарли, деб гердайган киши кўп билимлардан бебахра қолади. Р. Усмонов, Одбонна. Фафур Фуломнинг бу гаплари, албатта, ҳозиргина кириб келган, арузда тўрттагина ҳазал ёзиб гердайиб юрган кишига ишора эди. Шукрулло, Сайланма.*

ГЕРИАТРИЯ [юн. geron — кекса, қари + iatreia — даволаш, ғамхўрлик] Тиббиётнинг кексаларга хос касалликларни, уларнинг кечиб қолган хусусиятларини ўрганадиган, бундай касалликларнинг олдини олиш ва даволаш усулларини ишлаб чиқадиган бўлими.

ГЕРМА [юн. herma < савдо ва даромад худоси Негмес номидан] Юқори учи одамнинг боши шаклида тугалланувчи тўрт бурчакли устун.

GERMAN қ. германлар.

GERMANIZM тлш. Герман тилларидан, асосан немис тилидан ўзлаштирилган сўз ва иборалар.

GERMANIY [лот. Germanium < кашфиётчи олимнинг ватани — Германия номидан] Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб кимёвий элемент, қаттиқ оқ-қулранг металл. *Яримўтказгичлар ҳосил қилишда германий, селен, теллур, индий, галлий каби нодир металллар муҳим роль ўйнайди. «Фан ва турмуш».*

GERMANIST Германистика мутахассиси.

GERMANISTIKA 1 Герман тилли халқларнинг тиллари, адабиёти, тарихи, моддий ва маънавий маданиятини ўрганадиган илмлар мажмуи.

2 Тилшуносликнинг герман тилларининг шаклланиш жараёнлари ва қонуниятларини ўрганадиган соҳаси.

GERMANIAR [лот. germanus — қардош, қариндош, яқин киши; ҳақиқий] 1 Марказий, Ғарбий ва Жануби-ғарбий Европада яшаган қадимий қабилаларнинг умумий номи.

2 айн. немислар.

GERMETIK [юн. Hermetes — идишларни зичлаб беркитишни ўйлаб топган мисрлик олим номидан] Зич беркитиладиган, ҳаво ёки суюқликни мутлақо ўтказмайдиган. *Герметик идиш. ■ Борди-ю, у ерда герметик эшикнинг бирон ери дарз кетиб, ичкарида сиқилган ҳаво отилиб чиқаётган бўлса-чи! А. Мухтор, Туғилиш.*

GERMETIKLIK Ҳаво ёки суюқликни мутлақо ўтказмаслик. *Корабълеников газ қудуқларининг пухта герметиклигини таъмин этадиган комплекс тадбирлар кўришни таклиф қилди. И. Раҳим, Тақдир.*

ГЕРОИН [фр. heroine] Кучли таъсир этувчи наркотик модда. *Героин билан қўлга тушмоқ. Героин савдоси.*

GERONTOLOGIYA [юн. geron, gerontos — қари, кекса + logos — тушунча, таълимот] Тиббиёт ва биология фанларининг тирик организмлар, жумладан, одамнинг қариш жараёнини ўрганувчи бўлими. *Конференция қатнашчилари геронтология ва гериатриянинг ҳозирги аҳволини таҳлил қилиб, узоқ яшаш муаммоларини ишлаб чиқишди. Газетадан.*

ГЕРЦ [немис олими Г. Герц (Hertz) номидан] физ. Даврий тебранишлар частотасининг ўлчов бирлиги. *Частота — бу бир секунддаги тўлиқ тебранишлар сонидир, у герц билан ўлчанади. «Фан ва турмуш».*

GERCOG [нем. Herzog — сайланган ҳарбий бошлиқ] Ғарбий Европада юқори табақа дворянларга, князларга бериладиган олий унвонлардан бири ва шу унвонга эга бўлган шахс.

ГЕСТАПО [нем. Gestapo < Geheime Staatspolizei — махфий давлат полицияси] Гитлерчилар Германиясида: антифашистларга нисбатан қонли кураш йўлини тутган яширин давлат полицияси. *Икки қўлим кишанда, Гестапо қилар сўроқ. Ё. Мирзо.*

ГЕСТАПОЧИ Гестапода хизмат қилувчи киши.

GETMAN [пол. hetman < нем. Hauptmann — бошлиқ] 1 16-17-асрларда Украинада: казак қўшинларининг сайлаб қўйиладиган бошлиғи; 17-18-асрларда: Украина ҳокими.

2 16-18-асрларда Польшада ва Литвада: давлат ҳарбий кучларининг бош кўмондониди.

ГЕТРА [фр. guetres] Оёқнинг тиззадан тўпиққача бўлган қисмини қоплаб турувчи иссиқ пайпоқ тури.

ГИАЦИНТ [юн. Hyacinthos — гулга айлантирилган мифологик йигит номидан] Пиёзгулдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўсимликлар туркуми. *Тошкент шаҳрининг кўпгина кўчалари гиацинт, шойигул.. ва бошқа гуллар билан безанди.* Газетадан.

ГИББОН [ингл. gibbon] Шарқий Осиё мамлакатларида дархатда яшовчи кичкина, одамсондон маймуннинг бир тури.

ГИБРИД [лот. hibrida — қон қўшилиши; дурагай, чатишма] Чатиштириш, дурагайлаш натижасида ҳосил қилинган янги ўсимлик ёки ҳайвон; дурагай. *Гибрид уруғ. Гибрид қўй.* ■ *Умиднинг гулларга маҳлиё бўлиб турганини кўрган Салимхоннинг укаси гап қотди: «Мана бу немис гибриди, «Ҳейне» деб аталади.* Мирмуҳсин, Умид.

ГИБРИДЛАМОҚ Дурагайлаш, чатиштириш йўли билан янги нав етиштирмақ.

ГИБРИДЛАШ Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг янги нав-жинсларини етиштириш мақсадида уларнинг турли нав ёки жинсларини ўзаро чатиштириш. *Паррандачиликда ҳам.. наслчилик ишига, гибридлашга эътибор бериш лозим.* Газетадан.

ГИГАНТ [юн. gigantes — улкан, жуда катта] 1 *сфт.* Жуда катта, улкан; буюк. *Гигант қурилиш.* ■ *Одимловчи гигант экскаватор, Шаҳдам юриб борар, мисли паҳлавон.* Ф. Зоҳид Туямўйин қўшиғи.

2 *от* Ўз иши, ажойиб хислатлари билан бирор соҳада салмоқли ўрин эгаллаган шахс, буюк сиймо. *Навобий каби гигант санъаткорлар ижодига, масалан, дидактикага ҳам катта ўрин берилган.* Газетадан.

ГИГИЕНА [юн. hygieinos — шифобахш, соғломлаштирувчи] Тиббиётнинг инсон организмга ташқи муҳитнинг турли-туман омиллари таъсирини ўрғанадиган ва шу асосда касалликларнинг олдини олиш, соғлиқни сақлаш чоралари ва қоидаларини ишлаб чиқарилган бўлими. *Гигиена қоидалари.*

■ *Бир кунни райондан доктор келиб, «Кундалик турмушда гигиена» мавзуда лекция ўқиди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ГИГИЕНИК 1 Гигиенага оид; гигиена талабларига асосланган. *Гигиеник қоидалар.*

2 Гигиена талабларига жавоб берадиган. *Гигиеник кийим.*

ГИГРО- [юн. hygros — нам, ҳўл] Байналмиш ўзлашма сўзлар таркибида келиб, намлик, намгарчиликка алоқадорликни билдиради, мас., *гигрометр.*

ГИГРОМЕТР [гигро.. + юн. metreo — ўлчамайман] Ҳаво намлигини ўлчайдиган асбоб.

ГИГРОСКОПИК [гигро.. + юн. skopeo — кўраман] Намни тез ўзига тортиб оладиган, намга ўч. *Гигроскопик пахта.* ■ *Ундан гигроскопик намнинг камайиши тайёр маҳсулотнинг механик мустаҳкамлиги ортишига имкон беради.* «Фан ва турмуш».

ГИД [фр. guide — йўл бошловчи; ўтказгич] Туристларни, сайёҳларни шаҳарнинг ёки бирор худуднинг хушманзара, диққатта сазовор жойлари билан таништирадиган шахс.

Юртимизда ҳозир ёлғиз Бамаъни инглиз шу! — Ҳазилкаш гид қулдирмақчи, Кўзида эса қайғу. А. Мухтор, Афинада Байрон ҳайкали.

ГИДИР 1 [а. كدر — хижолат; ташвиш; ғам-алам] 1 Ёмон ният, ғараз; кек. *Кунлида гидири йўқ одам.* ■ *Кек, гидирни билмайдиган Шерали Каримга қараб кулди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 *кўчма* Шубҳа; хавотир. *Майорнинг бунчалик очилиб гаплашиши Авзамнинг кўнглидаги гидирини тарқатгандек бўлди, руҳи ёришди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ГИДИР II [юн. гидро] с. т. Гидростанция. [Ражаб бобо:] *Гидир қураётганимизни айтдим, бечора бирам севинди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Бўзсув дамланиб, гидир бўлармиш.* А. Абдуқодиров, Бўзсувдан Сирдарёгача.

ГИДРАВЛИК 1 Суюқлик босими таъсирида ишлайдиган. *Гидравлик пресс.* ■ *У [Шодиев] гидравлик усулда бошқариладиган янги мола ихтиро қилди.* Газетадан.

2 Гидравликага оид, алоқадор. *Гидравлик қонуният.*

ГИДРАВЛИКА [юн. hydor — сув + aulos — найча] Суюқликларнинг мувозанати ва ҳаракати қонунларини ўрғанадиган ҳамда улардан фойдаланиб, гидротехниканинг амалий масалаларини ҳал қилиш билан шуғулланадиган фан; механика бўлими.

ГИДРАНТ [юн. hydor — сув] Водопровод қувурлари йўлига ўрнатилган сув олиш крани. *Қанчадан-қанча гидрантлар, макка-жўҳори далалари орқада қолиб кетди.* Ш. Фуломов, Бўз ерлик бўз йигитлар.

ГИДРАТЛАНИШ [юн. hydor — сув] ким. Турли кимёвий моддаларнинг сув билан бирикиши.

ГИДРАТЛАР [юн. hydor — сув] ким. Турли кимёвий моддаларнинг гидратланиши натижасида ҳосил бўладиган қаттиқ, суюқ ва газ ҳолидаги моддалар.

ГИДРЕМИЯ [гидро.. + юн. haima — қон] Қонда сувнинг кўпайиб кетиши, қоннинг суйилиши.

ГИДРИДЛАР [юн. hydrogen — сув ҳосил қилувчи < hydor — сув + genos — туғилиш, пайдо бўлиш] Водороднинг бошқа элементлар билан ҳосил қилган бирикмалари.

ГИДРО- [юн. hydor — сув, суюқлик, намлик] Байналмилал ўзлашма сўзлар таркибида келиб, сувга, сув ҳавзаларига, намлик ва водородга алоқадорликни билдиради, мас.: *гидрология, гидробиология, гидридлар.*

ГИДРОАКУСТИКА [гидро.. + акустика] Акустиканинг товушнинг сувда тарқалиш, қайтиш ва сўниш хусусиятларини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОБИОЛОГИЯ [гидро.. + биология] Биологиянинг сувда яшовчи организмлар ҳаётини, уларнинг яшаш шароити билан ўзаро муносабатини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОГЕНЕРАТОР [гидро.. + генератор] Сувнинг ҳаракат энергиясини электр энергиясига айлантирадиган генератор.

ГИДРОГЕОЛОГ Гидрогеология мутахассиси. *Сўзига далил сифатида у сўнги беш йил ичида гидрогеологлар ва тупроқ-шунослар тўплаган маълумотларни келтирди.* «Гулистон».

ГИДРОГЕОЛОГИК Гидрогеологияга оид. *Гидрогеологик тадқиқот.*

ГИДРОГЕОЛОГИЯ [гидро.. + геология] Геологиянинг ер ости сувларининг пайдо бўлиши, оқиши ва бошқа хусусиятларини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОДИНАМИК Гидродинамикага оид. *Гидродинамик текширишлар.*

ГИДРОДИНАМИКА [гидро.. + динамика] Гидромеханиканинг суюқликлар ва газлар ҳаракатини ҳамда уларнинг нисбий ҳаракатида учраган қаттиқ жисмлар билан ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОИЗОЛЯТОР [гидро.. + изолятор] Иншоотларни сув ёки бошқа емирувчи суюқликлар таъсиридан сақловчи материал. *Ҳозирча Тошкент лак-буёқ заводи бунинг*

учун зарур миқдорда гидроизоляциятор тайёрлаб беради. Газетадан.

ГИДРОИНШОТ [гидро.. + иншоот] айн. **ГИДРОТЕХНИК ИНШОТ** қ. **ГИДРОТЕХНИК.** *Гигант каналнинг мураккаб шароитларда қурилганлиги гидроиншоот қурувчиларининг оммавий қаҳрамонлигидан ҳам далолат беради.* Газетадан.

ГИДРОКИМЁ [гидро.. + кимё] Гидросферани ташкил қилувчи сувларнинг кимёвий таркибини ҳамда уларнинг турли жараёнлар таъсирида ўзгариш қонуниятларини ўрганадиган фан.

ГИДРОКОРТИЗОН [гидро.. + лот. cortex — پوست] Ревматизм, лейкоз каби касалликларни даволашда ишлатиладиган дори. *Гидрокортизон сутсимон оқ суюқлик бўлиб, оғзи беркитилган шишаларда сақланади ва фақат врачнинг рухсати билангина қўлланади.* «Фан ва турмуш».

ГИДРОЛИЗ [гидро.. + юн. lysis — ажралиш, парчланиш] ким. Мураккаб моддаларнинг сув таъсири билан таркибий қисмларга ажралиб, янги моддалар ҳосил бўлиши. *Гидролиз саноати.* — *Озуқа ачитқилари қимматли оқсил ем ҳисобланади. Бундай ачитқиларни гидролиз саноати қамиш, ғўзапоя ва похолдан тайёрлаб бериши мумкин.* Газетадан.

ГИДРОЛИЗЧИ Гидролиз саноатида ишловчи ходим. *Гидролизчилар янги йилнинг дастлабки кунлариданоқ ишлаб чиқаришда юқори кўрсаткичларга эришмоқдалар.* Газетадан.

ГИДРОЛОГ Гидрология мутахассиси. *Бу ерга гидролог профессор И.Я.Каминский бошлиқ тажрибали чўлқуварлар келишди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ГИДРОЛОГИК Гидрологияга оид. *Гидрологик харита.*

ГИДРОЛОГИЯ [гидро.. + юн. logos — таълимот] Ер юзидаги сувларни, уларнинг буғланишини, қайта сувга айланишини, сингишини ва бошқа хусусиятларини ўрганадиган фан.

ГИДРОЛОКАТОР [гидро.. + лот. lokatio — жойлаштириш] Сув остидаги объектларнинг вазиятини аниқлайдиган гидроакустик асбоб.

ГИДРОМЕЛИОРАТИВ Гидромелиорацияга оид. *У ўтган йили Тошкентдаги ирригация инженерлари институтининг гид-*

ромелиоратив ишлар механизацияси факкультетини битирди. Х. Назир, Ўтлар тугашганда.

ГИДРОМЕЛИОРАТОР Гидромелиорация мутахассиси. -Ўзимизда гидромелиоратор бўлиб ишлайди, - дейди у [Амир Фармон Болтаев]. Б. Маҳмудов, Олтин кудзулилар.

ГИДРОМЕЛИОРАЦИЯ [гидро.. + мелиорация] Ерлардан қишлоқ хўжалигида фойдаланиш учун уларни қуритиш ёки суғориш орқали яхшилашга қаратилган турли чора-тадбирлар тизими.

ГИДРОМЕТЕОРОЛОГИЯ [гидро.. + метеорология] Ернинг атмосферавий ва гидрологик шарт-шароитларига алоқадор жараёнларни ўрганадиган фан. *Халқ хўжалиги гидрометеорологияга ишонади. Чунки бу фан ҳар қандай бало-қазони олдиндан айтиб беради.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ГИДРОМЕХАНИЗАЦИЯ [гидро.. + механизация] Ер қазиш ва кон ишларини сув оқими энергияси ҳисобига бажариш усули.

ГИДРОМЕХАНИКА [гидро.. + механика] Механиканинг суюқликлар ва газларнинг мувозанати ва ҳаракатини, шунингдек, суюқлик билан унга ботирилган қаттиқ жисмларнинг ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОНАСОС [гидро.. + насос] Сув насоси. -*Гидронасоснинг трубаси ёрилиб кетди, - деди у ҳаяжонда, бошқа цехлардан чопиб келган кишиларга.* Газетадан.

ГИДРОНИМ [гидро.. + юн. опута - ном] Дарё, сув ҳавзаларининг номи. *Дарҳақиқат, Мурғоб гидроними суғд тилидаги «мар» ўзаги билан алоқадор.* «ЎТА».

ГИДРОПОДЪЁМНИК [гидро.. + подъёмник] Сув кучи билан ишлайдиган кўтаргич механизм.

ГИДРОПОНИКА [гидро.. + юн. ponos - иш, меҳнат] қ. х. Ўсимликларни тупроқсиз, озиклантирувчи эритма ёрдамида ўстириш. *Институтнинг.. тажриба базасида гидрoпoника усулларида моллар учун озуқа етиштириш йўлга қўйилди.* Газетадан.

ГИДРОСАМОЛЁТ [гидро.. + самолёт] Сувдан кўтарилиш ва сувга қўнишга мосланган самолёт. *Гидросамолёт созлангач, парвозда давом этди.* «Фан ва турмуш».

ГИДРОСТАНЦИЯ айн. гидроэлектрстанция. *Гидростанция энди қуёшда ўзининг*

азамат гавдасини ва ойна кўзларини чақнатар эди. Ойбек, О. в. шабадалар. *Буни Канизак ҳам кўрди ва у ҳам суюниб: -Электр! «Янги турмуш» гидростанциясини юргизишти! - деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ГИДРОСТАТ [гидро.. + статика] Сув ости тадқиқотлари ва ишларини бажаришга мўлжалланган аппарат.

ГИДРОСТАТИК Гидростатикага оид. *Гидростатик босим.*

ГИДРОСТАТИКА [гидро.. + статика] Гидромеханиканинг суюқликлар мувозанатини ва уларга ботирилган жисмларга суюқликнинг таъсирини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОСФЕРА [гидро.. + сфера] Ер юзидаги барча сувлар (океан, денгиз, кўл, дарё ва б..) мажмуи.

ГИДРОТЕРАПИЯ [гидро.. + терапия] Сув билан муолажа қилиш, даволаш. *Гидротерапия (сув воситаси билан даволаш), қуёш ва балчиқлар билан даволаш, қисман сувдан фойдаланиш (ёз мавсумида) каби даволашлар мавжуддир.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилдиш.

ГИДРОТЕХНИК Гидротехника мутахассиси.

ГИДРОТЕХНИК Гидротехникага оид. *Мураккаб қурилиш ишларида, кўмир ва маъдан қазишда, шунингдек, гидротехник ишларда тебранма ҳаракат асқатади.* «Фан ва турмуш».

Гидротехник иншоотлар Табиий ва сунъий сув оқимларидан фойдаланиш ёки сувнинг емириш таъсирига қарши курашиш учун қуриладиган иншоотлар (каналлар, тўғонлар, гидроэлектрстанциялар, суғориш иншоотлари ва ш. к.).

ГИДРОТЕХНИКА [гидро.. + техника] Техниканинг сув ресурсларидан халқ хўжалигида фойдаланиш ва турли хил сув офатларига қарши курашиш мақсадида қуриладиган гидротехник иншоотларни лойиҳалаш ва қуриш ишлари билан шуғулланадиган соҳаси. *Чорвоқ сув омбори бизда катта таассурот қолдирди. Бу жойда тўнланган сув муносиб бойликдир. Биз бундай иншоотлар ҳақида, Ўзбекистонда яратилган гидротехника иншоотлари ҳақида, суғориладиган ҳосилдор ерлар ҳақида орзу қилаймиз.* Газетадан.

ГИДРОТУРБИНА [гидро.. + турбина] Сув оқими билан ҳаракатга келадиган парракли гидравлик двигатель. *Ҳозир анави одамлар гидротурбинани ўрнаштираётибди.* С. Анорбоев, Ишон, денгиз бўлади.

ГИДРОУЗЕЛ [гидро.. + р. узел – тугун; туташуш жойи] Жойлашиши ва уйғунликда ишлашига кўра бирлашган бир қанча гидротехник иншоотлар (канал, тўғон, гидростанция ва ш. к.) мажмуи. *Оҳангарон дарёсига қурилган гидроузелнинг эса сув ўтказиш нормаси секундига энг кўпи билан 750 кубометр.* Газетадан.

ГИДРОФИЗИКА [гидро.. + физика] Гидросферада юз берадиган физикавий жараёнларни, сувнинг физик хоссаларини ўрганадиган фан.

ГИДРОЭЛЕКТРСТАНЦИЯ Сув оқими энергиясини электр энергиясига айлантириб берувчи механизмлар билан жиҳозланган электрстанция. *Ўзбекистонда қудратли гидроэлектрстанциялар қуриб, ишга туширилган.* Ш. Рашидов.

ГИДРОЭНЕРГЕТИК Сув энергиясидан фойдаланишга оид. *Гидроэнергетик ресурслар.*

ГИДРОЭНЕРГЕТИКА [гидро.. + энергетика] Энергетиканинг гидроэлектрстанцияларда сув энергиясидан асосан электр энергияси ҳосил қилишда фойдаланиш билан боғлиқ бўлими. *Республикада гидроэнергетика ресурсларининг жуда катта манбалари ҳам мавжуд.* Газетадан.

ГИЁ қ. гиё(х) 1. *Куйганидан табиб бўлиб юрибди, Гиёни қуришиб, дори қилибди.* «Баҳром ва Гуландом».

ГИЁ(Х) [ф. گیاه – наботот, ўт, ўсимлик] **1 айн.** ўт П. Доривор гиёҳлар. ■ *Тонг ели овлоқ қир гиёҳларининг сал тахир, ўткир ҳидларини уфурарди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё. *Худо яшар ҳар бир гиёҳда, Ҳар дарахда бордир диёнда.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

2 Баъзи ўсимликларнинг ширасидан тайёрланадиган наркотик моддалар (наша, қорадори, кўкнор ва ш. к.). *Зиндон бошлиғи гиёҳ еб, пинакка кетгандай, шам ёнида мудраб ўтирарди.* Ойбек, Навоий.

ГИЁВАНД *Наша, қорадори, кўкнор ва ш. к. наркотикларни истеъмол қилишга одатланган одам; банги, нашаванд. Урушнинг совуқ таъсири кўкнорихона – такагга ҳам қилиб келган эди: гиёҳвандлар ҳам сиёсатдан*

гапиришадиган бўлиб қолган эдилар. Ф. Фулом, Шум бола.

ГИЁҲВАНДЛИК *Наша, кўкнори ва бошқа наркотик моддалар истеъмол қилиш натижасида келиб чиқадиган касаллик ҳолати; бангилик. Гиёҳвандлик ёмон иллат бўлиб, унга берилиб қолган одам охир-оқибат тирик мурдага айланади.* Газетадан. *Болаларда ҳалолликни тарбиялашга салбий таъсир кўрсатаётган шарт-шароитлардан бири – гиёҳвандлик.* «Саодат».

ГИЖБАНГ тақл. с. Чилдирмаларнинг баралла янграган овози. *Ичкаридаги ўйинкулги, қийқириқ, чилдирманинг гижбанг [Алижоннинг] юрагини тимдалади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Мастура яллагининг «ёрёри», шокилани чирмандасининг гижбанги бутун маҳаллага эшитилади.* К. Яшин, Ҳамза.

ГИЖБАНГЛАТМОҚ Чилдирмани баралла янграшиб чалмоқ. *Роса қизитилган чирмандаларни гоҳ-гоҳ гижбанглашиб қўяр эдилар.* Ойбек. О. в. шабадалар.

ГИЖГИЖЛАМОҚ *Томонларни бирибирига қарши қўйиб, улар орасида низо чиқармоқ. Қўмондон яна шеригини гижгижлади.* «Шарқ юлдузи». *Ҳайтовур, ҳаммасидан ҳам болаларни гижгижлагани ёмон.* «Ёшлик».

ГИЖДА *Чети қалин, доира шаклидаги нон. Дастурхон турли-туман қанд-қурс, мева-чева, анвои мураббо, гижда, чалчап пати, бўғирсоқлар билан зеб берилган.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Дастурхонда гижда, пахтадай оппоқ, Бобом келтиргандай туюлар менга.* Г. Жўраева.

ГИЖДАПАЗ *Гижда нон ёпувчи; нонвой. Толиби илмларнинг солган дастурхонида.. Навбахор гузари гиждапазларининг қаймоқ маза берадиган қизил гиждасидан тўртта қўйилган эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ГИЖЖАЛАР *Одам, ҳайвон ва бошқа тирик организмларда яшаб, касаллик пайдо қиладиган паразитларнинг умумий номи; гельминтлар. Ичкада ўрнашиб олувчи пакана гижжа тухуми ҳам болалар яшовчи муҳитда кўп учрайди.* «Фан ва турмуш».

ГИЖИНГ *Бўйинни гаж қилиб юрадиган; шўх, ўйноқи (от ҳақида). Арава йули ўрмондан бағри кенг даштга чиқди, рессорли енгил бричкага қўшилган гижинг қўш от илдам юра кетди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон

изидан. *Ҳали мен минмаган гижинг тулпор мўл, Ҳали мен қувмаган оху ҳам анча. Мир-темир.*

ГИЖИНГЛАМОҚ Бўйнини гаж қилиб ўйноқиламоқ (от ҳақида). *Той унинг [жувоннинга] остида гижинглар, ўзини у ёқдан-бу ёққа ташлар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. -Қорангни кўрсатмай кетдинг? -Иш кўп, дада. -Қайтага қизимни бермай турсам бўлар экан, - кулиб қўйди Мулло Мусо бобо, - кунора тойчоқ боладек гижинглаб келиб турардинг. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.*

ГИЛ [ф. *گل* - лой; балчиқ] Чинни буюмлар ясаш учун ишлатиладиган оқ лой; каолин. *Чойнак, пиёла, кимёвий идишлар, изоляторлар ва бошқа жуда кўп нарсалар ана шу гилдан ясади. «Фан ва турмуш». Цемент хомашёси - оҳақтош ва гил - конлардан қазиб олиниб, майдаланади. «Фан ва турмуш».*

ГИЛАМ [ф. *گليم* - тўксиз гилам, палос] 1 Одатда, жун, ипакдан тўқилиб, ерга, полга тўшаладиган ёки безак учун хона деворларига осиб қўйиладиган уй жиҳози; бадий тўқимачилик буюми. *Ипак гилам. Туркман гилами. ■ Ости тахта пол бўлгани ҳолда, полнинг устига қизил гилам ташланган, икки ён деворга ҳам қизил гиламчалар қоқилган эди. С. Айний, Куллар. Асил гиламлар тўшалган бу хонанинг тўрида ҳозир Аҳмад Танбал ўтирибди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 *кўчма поэт.* Ер бетини қоплаб олган майса ёки гул. *Ҷўпон қўбуз чалиб, молларин ёйди Барқит гилам ёзган тепа, қирларга. Уйғун. Шамол майсалар орасида лола гиламларини силкийди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

3 *спорт.* Кураш тушиладиган спорт анжоми; татами. *Гиламда энгил вазнли полвонлар курашмоқдалар.*

ГИЛАМБОФ [гилам + ф. *باف* - тўқувчи] айн. *гиламдўз.*

ГИЛАМГУЛ [гилам + гул] Перу ва Бразилияда ўсадиган гулнинг бир тури.

ГИЛАМДЎЗ [гилам + ф. *دوز* - тўқувчи, тикувчи] Гилам тўқувчи. *Гиламдўз аёл. ■ Мана, гиламдўзларнинг буюмлари. Улар ҳар хил материалларга ишланган. Газетадан.*

ГИЛАМДЎЗЛИК айн. *гиламчилик.* Ўзбекистонда гиламдўзлик қаторида газлама ишлаб чиқариш қадимдан кенг ёйилган эди. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

ГИЛАМФУРУШ [гилам + ф. *فروش* - сотувчи] Гилам олиб сотувчи. *Миркарим*

бойваччанинг отаси Тўқсон бой энг катта гиламфуруш бойлардан эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ГИЛАМЧИЛИК Гилам тўқиш касби, гилам тўқиш билан шуғулланиш. *Гиламчилик саноати.*

ГИЛВАТА [ф. *گلپوته* - ўтга чидамли лой] геол. Юмшоқ, кулранг тоғ жинси, гилмоя (халқ табобатида томоқ огриғи, оғиз еликиши каби касалликларга қарши дори сифатида ишлатилган). *Майда савдогарлар сақич, гилвата сотишарди. И. Раҳим, Ихлос. Ҳалигина қуёш ёғдусида олмоссимон ялтираб турган тоғ ёнбағирлари тезда гилвата тусига кирди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ГИЛКОР [ф. *گيلكار* - бинокор, сувоқчи; кулол] Ганч ёки алебастрдан нақш ясовчи мутахассис; ганчкор уста. *Бухородан келмиш сангтарош, Фарғоналик гилкор ҳам бунда. М. Али, Гумбаздаги нур.*

ГИЛКОРЛИК Ганчдан нақш ясаш билан шуғулланиш.

ГИЛМОЯ айн. *гилвата.* *Гилмоя табиатда ҳар хил: оқ, кулранг, қўнғир ва бошқа рангларда учрайди. М. Зокиров, Бебаҳо хазиналар.*

ГИЛОС [ф. *گيلاس* - гилос] 1 Атиргуллилар оиласига мансуб кўп йиллик мевали дарахт ва унинг меваси. *Сариқ гилос. Қизил гилос. ■ Нурунинг ҳовлисидаги гилослар гуллаган. Ойбек, Танланган асарлар.*

ГИЛОСЗОР Нуқул гилос экилган, гилос билан ишғол этилган ер, майдон. *Ҳовлининг уч томони бир уй, бир айвон қилиб қаторасига солинган янги бинолар билан ўралган, бир томони гилосзор боғча. Ойбек, Танланган асарлар.*

ГИЛЬЗА [нем. *Hülse* - қобиқ] 1 Патрон, снаряд ва ш. к. ларда ичига порох ва ёнувчи модда тўлдириб, оғзига ўқ жойланадиган, юпқа деворли, тағи берк металл цилиндр. *Катта йўлда эса болалар тўксилган ўқ, гильза ва ҳар хил бузилган қурол қисмларини териб, ўйнаб юрардилар. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Папирос ва сигаретларда ичига тамаки тўлдириладиган юпқа қоғоз найча. [Акам] *Тайёр гильзага тамаки тиқиб, папирос ясар эди. Ф. Фулом, Кечмиш-кечирмишларимдан.*

3 *тех.* Найча, цилиндр шаклидаги турли деталларнинг номи.

ГИМН [юн. *hymnos* - қадимги Грецияда худолар ва қаҳрамонлар мақтовига бағишланган кўшиқ] қ. *мадҳия. Баралла янграйди*

гимнимиз куйи Ва байроқ ел билан уйнар ҳилпираб. Ж. Жабборов.

ГИМНАЗИСТ Гимназия ўқувчиси. *Уйга чўлиб, сув ёқалаб Келар бир ёш гимназист.* Э. Воҳидов, Нидо.

ГИМНАЗИЯ [юн. gymnasium — қадимги Грецияда таълимни гимнастика билан қўшиб олиб борувчи ўқув-тарбия муассасаси] Ўзбекистонда ва айрим хорижий мамлакатларда: бир қатор фанларни, одатда гуманитар фанларни чуқур ўргатишга ихтисослашган ўрта умумтаълим ўқув юрти. *Ўқув юрларининг янги шакллари — гимназиялар, лицейлар, коллежлар ривожланади.* Газетадан.

ГИМНАСТ [юн. gymnastes — гимнастика ўқитувчиси] *айн. гимнастикачи.* *Акробат, гимнаст, атлет — спортнинг шу турлари билан шуғулланувчи шахслар.* «ЎТА».

ГИМНАСТЁРКА [р.] Тик ёки қайтарма ёқали, устидан камар боғланадиган уст кўйлак (расмий ҳарбий кийим). *Нормат ўрнидан туриб, камарини қаттиқ тортиб, гимнастёркасини текислади-да, Адолатнинг олдига борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шерали гимнастёркасининг тугмасини ечиб, бўйнини уқалади.* С. Кароматов, Олтин қум.

ГИМНАСТИКА [юн. gymnastike < gym-pazo — машқ қиламан] 1 Соғлиқни мустаҳкамлашга ёрдам берадиган жисмоний машқлар мажмуи. *Даволаш гимнастикаси.* *Гимнастика машқлари.*

2 Спортнинг бир тури. *Республикамиз пойтахтида ўтган куни эронлик гимнастика усталари билан Ўзбекистон гимнастикачиларининг ўртоқлик учрашуви бўлиб ўтди.* Газетадан.

ГИМНАСТИКАЧИ Гимнастика билан шуғулланувчи киши, гимнастика машқларини моҳирлик билан ижро этувчи спортчи. *«Юбилей» спорт саройида эса гимнастикачилар баҳси бошланди.* Газетадан.

ГИНА [ф. گينا — шикоят; таъна] 1 Бирор кимсага нисбатан дилда сақланган хафалик, норозилик; кек. *Яхшида гина бўлмас.* Мақол. *Гина — адоватнинг қўшниси.* Мақол. ■ [Ҳусайн:] *Алишер, эски гиналарни унутинг. Гулига бўлган муҳаббатингиз туйфайли, қадимий дўстлик илларини узманг.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. [Муҳаббат] *Менга бўлган дилидаги гинасини сездирмасликка интилса-да, кўз қарашларида истеҳзо учқунларини сезиб турардим.* Ҳ. Назир, Муҳаббат.

ГИНА ҚИЛМОҚ Бирор кишига нисбатан дилда хафалик, кек сақламоқ; кўнгилдаги хафаликни изҳор қилмоқ. *Жаҳимдан тушганимдан кейин, шундай танамга ўйлаб қарасам, бечора ўртоғимдан.. гина қилишининг ҳожсати йўқ экан.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *-Раҳбар билан сўз уриштириб чакки қилдингиз, отам, — деб тўсатдан гина қилди Ойимхон.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Шикоят, арз-ҳол. *Аҳолига маиший хизмат кўрсатиши бошқармаси раҳбарлариغا айтадиган гиналаримиз бор.* Газетадан.

ГИНА-ГУДРАТ *айн. гина-кудурат.*

ГИНА-ГУДУР *айн. гина-кудурат.* *Баҳор ақлли қиз, мени хафа қилган эдинг, деб гина-гудур қилиб ўтирмади Пўлатга.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ГИНАДОР *айн. гинали.* *-Комиланинг келишини билсам, уйдан бир минут силжиримдим? — деди Зайнаб гинадор товуш билан онасига.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ГИНА-КУДУРАТ [гина + گورت — лойқалик; хафачалик, гам-ташвиш] Ҳар хил гина ва норозиликлар. *Онанинг гина-кудурати саратон ёмғиридек тез ўтиб бўлган эди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Отақўзи, ўғли билан тоғаси ўртасидаги гина-кудурат кўнга чўзилмас, деб умид қиларди.* О. Ёқубов, Диёнат. [Лутфинисо] *..келинларига қарши хаста кўкрагида йиғилган гина-кудуратини эзмалик билан, бирон сўзни ямламай, қизининг олдига тўқди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГИНАЛАМОҚ *кам қўлл. айн. гина қилмоқ қ. гина 1.* *Уста Олим ўз уйига дўкон қурган экан, гиналаб юрмасин, деб фотиҳага келган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГИНАЛИ 1 Дилида гинаси бор, гина сақловчи, гинадор. *Гинали одам.*

2 Гина билан тўлиб-тошган, гина аралаш; гинаомуз. *Гинали гап.* ■ -Шу вақтгача *айтмадингиз-а? — гинали эрқаланди Саодатхон.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ГИНАОМУЗ [ф. گله آميز — гина қилувчи; хафа бўлган] Гина оҳангидаги, гина аралаш. *Гинаомуз гап.* ■ -Танимадингиз-а, *Отабобо ака!* — гинаомуз Охуновага кўз ташлади *Имомов.* Н. Сафаров, Катта қарвон йўлда.

ГИНАХОНЛИК 1 Гина изҳор қилиш, дилда бор гиналарни очиқ-ойдин айтиш. *Зебо шинелини билагига солиб кириб келди. Она уни кўрди-ю, гинахонликка тушди.* Шухрат, Шинелли йиллар. [Олаҳўжа] *Гапни гина-*

хонликдан бошлади: -Жуда қадамингни тийиб қўйдинг. Келиб тоғандан, ҳолинг қалай, деб суриштирай ҳам демайсан-а. П. Турсун, Ҳўқитувчи.

Гинахонлик қилмоқ Гина изҳор қилмоқ. -Бундан чиқди, биз ҳам сенга ҳеч ким бўлмамбиз-да, - деб гинахонлик қилди Мусо. П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Комил Ибодуллага гинахонлик қилди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 айн. **гина 2.**

ГИНАЧИ Бўлар-бўлмаста гина қиларадиган; гина, кек сақлайдиган. *Гиначи одам.*

ГИНАЧИЛИК Гина қилишлик, гина сақлашлик. *Олимжон ҳангу манг бўлиб қолди: раиснинг жиззаки ва гиначилигини энди кўриб тургани эди. Ҳ. Назир, Қанотлар.*

ГИНГИВИТ [лот. gingiva - милк + itis - яллиғланишни билдирувчи қўшимча] *тиб.* Милк шиллик қаватининг яллиғланиши.

ГИНЕКОЛОГ Гинекология мутахассиси; аёллар касалликлари врач.

ГИНЕКОЛОГИК Гинекологияга оид. *Гинекологик операция.*

ГИНЕКОЛОГИЯ [юн. gyne, gynaios - аёл + logos - таълимот, фан] Тиббиётнинг аёллар организмнинг ўзига хос хусусиятларини, аёллар таносил аъзолари касалликларини ва уларни даволаш йўлларини ўрганадиган бўлими.

ГИПЕР- [юн. hyper - уст, юқори, нариги томон] Байналмилал ўзлашма сўзлар таркибиде келиб, муайян нарса, ҳолатнинг меърдан ортиқлигини, бирор нарсанинг юқоридалигини кўрсатадиган олд қўшимча, мас., *гипервитаминоз, гиперинфляция.*

ГИПЕРБОЛА I [юн. hyperbole] *айн.* муболага I.

ГИПЕРБОЛА II [юн. hyperballo - бирор нарса орқали ўтаман] *мат.* Доиравий конусни унинг икки ясовчисига паралел текислик билан кестанда ҳосил бўладиган эгри чизиқ.

ГИПЕРБОЛИК I *ад.* Муболагали. *Достонларда шон-аждар реал хавфнинг гиперболик тасвиридир. «ЎТА».*

ГИПЕРБОЛИК II *мат.* Гиперболага оид; гиперболадан иборат бўлган. *Гиперболик функция.*

ГИПЕРВИТАМИНОЗ [гипер.. + витамин] *тиб.* Баъзи витаминларни меъеридан анча кўп истеъмол қилиш натижасида организмнинг захарланиши.

ГИПЕРЕМИЯ [гипер.. + юн. haima - қон] *тиб.* Муайян аъзо ёки гавда қисми томирларининг одатлагидан кўпроқ қонга тўлиши.

ГИПЕРИНФЛЯЦИЯ [гипер.. + инфляция] *иқт.* Шиддат билан ривожланувчи ва иқтисодий ҳалоқат, инқироз хавфини туғдирувчи инфляция. *У ишлаб чиқаришнинг пасайиши, гиперинфляциянинг кучайишига.. аҳоли турмуш даражасининг пасайишига олиб келмоқда. Газетадан.*

ГИПЕРТЕРМИЯ [гипер.. + юн. therme - иссиқлик; иситма] *тиб.* Иссиқликнинг меъеридан юқори бўлиши; организмнинг меъеридан ортиқ исиб кетиши.

ГИПЕРТОНИК Гипертония касаллигига йўлиққан, қон босими ошиб кетган киши. *Гипертониклар истеъмол қиладиган парҳез овқат.*

ГИПЕРТОНИК Гипертонияга оид. *Гипертоник касаллик. ■ Гипертоник кризисларнинг рўй беришига метеорологик омиллар, айниқса, атмосфера босимининг кескин ўзгариб туриши ҳам сабаб бўлади. Газетадан.*

ГИПЕРТОНИЯ [гипер.. + юн. tonos - таранглик; зўриқиш] *тиб.* Майда артериялар тонуси (таранглиги)нинг ортиши натижасида қон босимининг кўтарилиши. *Гипертония касаллиги дунёнинг ҳамма мамлакатларида кенг тарқалган. «Фан ва турмуш».*

ГИПЕРТРОФИЯ [гипер.. + юн. trophe - овқат; озиқланиш] *тиб.* Муайян аъзонинг ўзига хос ҳужайра элементлари ўсиб катталашуви натижасида шу аъзо ёки унинг бирор қисмининг ҳаддан зиёд катталашиб кетиши.

ГИПЕРФАЗО [гипер.. + фазо] Фазонинг юқори қисми. *Кемангиз гиперфазога кира олмайди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

ГИПНОЗ [юн. hypnos - уйқу] I Бош миянинг муайян қисмларидаги тормозланиш оқибатида инсон ёки юқори умуртқали ҳайвонларда рўй берадиган ўзига хос уйқу ҳолати.

2 Кишини гипнотик уйқу ҳолатига келтириш орқали унга сўз билан таъсир ўтказиш ва шу йўл билан ундаги баъзи касалликларни даволаш усули. *Гипноз билан даволамоқ. ■ Ўғрини гипноз билан тутаман. П. Турсун, Ҳўқитувчи.*

ГИПНОЗЛАМОҚ I Гипноз ҳолатига келтирмоқ ва шу йўл билан даволамоқ.

2 Гап-сўз, авраш, муайян руҳий ҳолат ёки таъсир билан бирон кишининг инон-ихтиёридан айирмоқ, уни ўз измига солмоқ. *Йигитали балкон панжарасига суюнганча, қанча вақт кутиб турганини билмайди. Худди у борлиқ сукунатининг қудрати билан гиннозланиб қолгандек эди.* Д. Нурий, Осмон устун.

ГИПНОЗЧИ Гипноз қилувчи киши; гипноз йўли билан даволовчи врач. - *Бирдан бешгача санайман, - оҳиста гап бошлади гипнозчи.* Газетадан.

ГИПО- [юн. *hupo* - остида, тагида] Байналмилал ўзлашма сўзлар таркибидан келиб, муайян нарса, ҳолатнинг метъёрдан камлигини, пасайганлигини ёки қуйида эканлигини кўрсатадиган олд қўшимча, мас., *гиповитаминоз, гипотония.*

ГИПОВИТАМИНОЗ [гипо.. + витамин] Организмда витаминлар етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган касаллик ҳолати.

ГИПОКИНЕЗИЯ [гипо.. + юн. *kinesis* - ҳаракат] Меҳнат фаолиятининг хусусиятига кўра ихтиёрий ҳаракатларнинг камайиб кетиши.

ГИПОСУЛЬФИТ [гипо.. + лот. *sulphur* - олтингургурт] Сульфит кислота тузларидан бири; бўёқ, қоғоз сановатида, фотографияда қўлланадиган кристалл модда.

ГИПОТЕЗА [юн. *hypothesis* - тахмин, фараз] Ҳақиқат тажрибада синалмаган, исбот қилинмаган илмий тахмин, фараз. *Обид Йўлдошевнинг гипотезаси тўғри чиқди.* П. Қодиров, Уч илдиш. У [Авлиё ака] сув ҳавзаларидаги майда ҳайвонларни ўрганиш натижасида уларнинг келиб чиқиши ва тараққий топиши ҳақида биология фанига янги гипотеза киритди. Газетадан.

ГИПОТЕНУЗА [юн. *hypoteinusus* - бирор нарса остида чўзилувчи] мат. Тўғри бурчакли учбурчакнинг тўғри бурчак қарши-сидаги томони.

ГИПОТЕРМИЯ [гипо.. + юн. *therme* - иссиқлик; иситма] *тиб.* Одам ва иссиқ қонли ҳайвонларда иссиқликнинг одатдагидан, метъёрдан паст бўлиши.

ГИПОТОНИЯ [гипо.. + юн. *topos* - зўриқиш, таранглик] *тиб.* Қон босимининг пасайиб кетиши.

ГИПОТРОФИЯ [гипо.. + юн. *trophe* - овқат; озиқланиш] *тиб.* Болалар овқатла-

нишининг сурункасига бузилиши туфайли уларнинг аста-секин озиб кетиши.

ГИПОФИЗ [юн. *hypophysis* - ўсимта] *анат.* Одам ва барча умуртқали ҳайвонларда бош миянинг асос қисмида жойлашган, қондаги гормонлар иштирокида организмнинг ўсиши ва ривожланишига таъсир этадиган ички секреция беzi. *Бу модда (руж) асосан гипофизда, ошқозон ости безида йиғилади.* «Фан ва турмуш».

ГИПОЦЕНТР [гипо.. + лот. *centrum* - марказ] Ер ости силкинишлари манбаи бўлган, зилзила бошланадиган жой; зилзила ўчоғининг маркази.

ГИПОЛОГИЯ [юн. *hippos* - от + *logos* - тушунча, таълимот] От, унинг ташқи кўриниши, анатомия ва физиологияси, уни қўпайтириш ва озиқлантириш, ундан фойдаланиш каби масалалар билан шуғулланувчи фан; отшунослик.

ГИПОПОТАМ [юн. *hippopotamos* - дарё оти] қ. бегемот.

ГИПС [юн. *gypsos* - бур, оҳақ] 1 Оқ, кулранг ёки сарғиш рангли минерал, кальций сульфат (пиширилиб, кукун ҳолига келтирилган гипс қурилиш материали сифатида ишлатилади). *Гипсдан ясалган ҳайкал. Гипс кони.* ■ *Қуруқ иқлимли регионларда тош ва ош тузлари, калий, гипс тўпланади.* «Фан ва турмуш».

2 тиб. Чиққан, синган аъзони қимирламайдиган қилиб, тахтакачлаб қўйиш учун шу материалдан қўйилган боғлама. *Максимнинг ҳисобича, Норматнинг оёғидаги гипсни олишга яна бир кун бор эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Иккита койкадаги ярадорлар тузалиб, кун кеча фронтга жўнаб кетишди. Оёқлари гипсда тахтакачлаб қўйилган учувчи-лейтенант билан чўлоқ старшина қолишди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ГИПСЛАМОҚ 1 Шикастланган аъзони гипс билан боғламоқ; тахтакачламоқ. *Оёқни гипсламоқ.* ■ *Хирурглар кенг гулзор ўртасига стол қўйиб, синиқларни гипсламоқда, ярадорларни бинтламоқда.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 қ.ҳ. Ерни майдаланган хом гипс билан ўғитламоқ.

ГИР [ф. *گرد* - юмалоқ; доира, айлана] Айлана, доира. *Беш-олти бола жам бўлиб, бир уй ичига ерни айлана қилиб чизди.* Бу - *гир.* Т. Мурод, Қўшиқ.

Гир айлана Айланасига, атроф-теваракни ўраб олган. *Азимбойваччанинг ташқари ҳовлиси гир айлана ғиштин иморат.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Гир айланмоқ** 1) доира ясаб айланмоқ; теварагида, атрофида айланмоқ. *Гулсум кенг доирани гир айланиб, завқ ва шавқ билан чалинаётган чилдирма ҳамда чапаклар садосига берилиб ўйнар эди.* П. Турсун, Ҳукутовчи. *Хонага кириб қолган бир йўлпашша гир айланиб, самолётдек ванғилларди.* Мирмуҳсин, Нуқра; 2) атрофлаб, давра олиб жойлашмоқ. *Бир тўйда, катта меҳмонхонани гир айланиб ўтирган меҳмонлар ўртасида сув сепгандай жимлик ҳукм суларди.* П. Турсун, Ҳукутовчи. **Гир атроф** Теварак-атроф, ҳамма ёқ. *Гир атроф шафтоли.* ■ **Жуманиёз гир атрофга югуриб, тагин қўлига кесак олди.** С. Сиёев, Аваз. **Гир урмоқ** (ёки ташламоқ) Бир томонга оғиб, айланиб турмоқ, шох ташламоқ (учаётган варрак ҳақида). *Гир шох урди аразлаган варраги.* Ф. Фулом. **Боши гир айланмоқ** Боши гангимоқ. *Аччиқ, ўткир тамакидан боши гир айланиб, кўзлари ёшланди-да, йўтала-йўтала юриб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

ГИРА [ф. گيره — қисқич] *тех.* Ишлов бериладиган нарсани маҳкам сиқиб қўядиган асбоб; тахтакач.

ГИРАК [ф. گره — тугун; чалкашлик] *шв.* Маҳкам, мустаҳкам. *Ҳаёт — бир-бири билан гирак боғланган шундай бир ҳалқалардан иборатки, бир ҳалқанинг тилини билсанг-у, бошқаларини билмасанг, катта ишда албатта қоқилиб қоласан.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ГИРАКЛАМОҚ *шв.* Маҳкам боғламоқ. *-Баттол қиз ҳовлидамики, гираклаб олиб киритиб қўйсам! — деди Ашурмирзо.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

ГИРАНДА [ф. گيرنده — қабул қилиб, тутиб олувчи] *шв.* Ишбилармон, уддабурон, эпчил.

ГИР-ГИР: гир-гир айланмоқ Тез-тез айланмоқ. *Шу машинанинг қулоғини бура санг, лаганча гир-гир айланиб, ашула, дутортанбур ванғиллайверади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Боши гир-гир айланмоқ қ. боши гир айланмоқ қ. гир.** *Бобур кавушининг бир пойини кийди-ю, иккинчисини кийишга тоқати етмади.* Унинг боши гир-гир айланар, ҳаво етишмай, нафаси қисилар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГИРГИТТОН х.-қ. Эркалаш ёки ҳурмат билдирувчи мурожаат шакли; маъно ва вазифаси жиҳатидан «айланай», «ўргилай» сўзларига тўғри келади. [Нетайхон:] *Хожархон, гиргиттон, эккан дарахтларингни Обиджон акангизга кўрсатинг.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

Гиргиттон бўлай Айланай, ўргилай. *-Мени қийнама, жон қизим, онанг гиргиттон бўлсин! — деди кампир Адолатхонга.* У. Назаров, Одамлар. **Гиргиттон бўлмоқ** Одам атрофида меҳрибонлик билан парвона бўлмоқ. *Хола Турсуноининг атрофида гиргиттон бўлиб, гир айланар, дам бошини ушлаб кўрар, дам юзини силар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГИРД [ф. گرد — юмалоқ; доира] *эск.* 1 Айлана шаклидаги нарсанинг чети, зиҳи. *Патнис гирди.* ■ *Пиёла гирдини ўпиб шаббода, Қимизимни шопириб кетар.* «Шарқ юлдузи».

2 Атроф, теваарак; чегара. *Бир қиз олов гирдида бармоқларини қирсиллатиб, чанговуз нағмаларига хиром этди.* Т. Мурод, Қўшиқ.

Гирдини тутмоқ шв. Ўраб, қуршаб олмоқ. *Дарвоза гирдини ғанимлар тутди, Бурунги подшомиз оламдан ўтди.* «Муродхон». *Чопқиллашиб саллотбоши — катталар, Малахдай бўп беклар гирдини тутди.* «Юсуф ва Аҳмад».

ГИРДАК [ф. گردک — думалоқ, айлана чодир] кам қўл. Юмалоқ, чамбар. *Яна бир йигит муллабаччаларга ўхшаш қўл соқол қўйган, бошида гирдак кир салласи бор, хуштавозе.* Ф. Фулом, Шум бола. У [Содиқ мингбоши] қўша беқасам кийиб, ичидан кумуш камар боғлаган, бошида гирдак салла. А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

ГИРД-АТРОФ *айн.* гир атроф қ. **гир.** *Гирд-атроф тоғу тош, шундан булак уни овутадиган нарса йўқ.* Э. Аъзамов, Олам ямояшил.

ГИРД(И)БОД [ф. گردباد — уюрма; бўрон, довул] Тўзон, чанг, қум аралаш буралиб кўтарилувчи қаттиқ шамол; қуюн, уюрма, довул. *Утинкашлар бир чақиримча ҳам йўл босмаган эдиларки, чўлда гирдбод кўзғалди.* С. Айний, Куллар. *Гирдибод қуюн уларни ўради.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бу ерларда гирдибоду бўрон кўп бўлади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ГИРДИКАПАЛАК: гирдикапалак бўлмоқ Меҳрибонлик кўрсатиб, меҳр талаб бўлиб

ёки хушомадгўйлик билан атрофида айланмоқ. *Орамизда оналик меҳрига тўймаган болалар ҳам бор эди: улар кампир келганда, атрофида гирдикапалак бўлишарди. С. Аҳмад, Онажонлар. Султоннинг ҳам атрофида гирдикапалак бўлиб юрадиган одамлар бор эди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

ГИРДИГУМ Қалтабақай, миқти, бақалоқ (одам ҳақида). *Чойхоначи эллик ёшларда бўлган юмалоқ, гирдиғум одам. Ойбек, Танланган асарлар. Калладор, гирдиғумдан келган раис ҳаддан ташқари хушчақчақ эди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.*

ГИРДОБ [ф. گرداب — сув уюрмаси, камар, ўпқон] 1 Ариқ ва дарё сувларининг айланиб-буралиб, уюрма ҳосил қилиб оқётган ери. *Шошқин дарё тўлқини ўз гирдобига тортиб кетмоқчи бўлса ҳам, дарё тилини яхши билган тажрибали сапёр эшакани икки қўлида маҳкам ушлаган ҳолда.. сузиб борарди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. Днепр гирдоби паромни ҳар қанча комига тортса ҳам, фарқ қила олмади. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 кўчма Кишини ўз домига тортувчи шиддатли ҳодиса, ҳаракат, жараён. *Матпано хаёл гирдобида укасини пайқамади. С. Сиёев, Аваз. Аброр кун бўйи ўз ташвишлари гирдобида ўралашиб, эрталаб кўрган тушини унутиб юборганди. «Шарқ юлдузи».*

3 с.т. Гирдибод. *Баъзи ерларда гирдоб ғўзаларнинг бошини чирт-чирт узиб кетар, сўптайиб уларнинг жонсиз танасигина қоларди. С. Абдуқаҳҳор, Инсоннинг қўли гул. Қум тепалари устида гирдоб ўйнаб қолди. «Ўзбекистон қўриқлари». Бир вақтлар қор зарраларидан гирдоб ясаб, кўча бўйлаб ююрган изғиринлар ҳам тинди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.*

4 Айлана, атроф-теварак, гирд. *Бодом қовоғи гирдобида, ёноғи атрофида ва иягида пайдо бўлган.. тер худди инга тизилган марварид доналари сингари гўзал эди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.*

ГИРДОГИРД [ф. گرداگرد — атроф, атрофида] *шв.* Атрофида, айланасига; атроф, чет. *Иморатнинг ташқи кўриниши ҳам, ичи ҳам шоҳона: деразалар гирдогирд серҳашам. Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.*

ГИРЁН [ф. گريان — ҳўнграб, бўзлаб йиғлаётган] *поэт.* Йиғлаётган, йиғловчи, йиғили. *Кўзи гирён. ■ Лекин алам қилар: Бир умр*

гирён Итлар орасидан Ўтса карвонинг. А. Орипов, Йиллар армони. Юрагимга осмон шавқи кирмади, Юлдузимни излаб гирёндир кўзим. М. Эгамбердиева, Гулбарг.

Дийдаи гирён Йиғловчи кўз. *Кўзда ёшим мунчоқ-мунчоқ тизилди, Дийдаи гирён бўлиб, бағрим эзилди. «Маликаи айёр».*

ГИРЁНА: *гирёна бўлмоқ поэт.* Йиғламоқ, кўз ёши қилмоқ. *Эй дилрабо, ишқинг била девона бўлдим соғиниб, Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб. Ҳамза.*

ГИРИБОН [ф. گريبان — ёқа] Ёқа; бўғиз. *Умар полвон етиб бориб, додхоҳнинг гирибонидан тутиб, қулочкашлаб уриб, ерга ағдарди. К. Яшин, Ҳамза. Саудийнинг зардаси қайнади ва Ҳамиднинг гирибонидан тутиб, икки-уч силкиди. А. Қаҳҳор, Сароб. Саидбековнинг забардаст қўллари фашист офицерининг гирибонидан хитпа бўғиб олди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

ГИРИФТОР [ф. گرفتار — асир олинган; дучор бўлган] Дучор бўлиш, йўлиқиш. *Ёлғизларнинг иши зордир, Ғамдин ғамга гирифтордир. «Нурали. Мен бўлибман дучор бундай балога, Гирифторман энди ғамли савдога. «Баҳром ва Гуландом».*

Гирифтор бўлмоқ 1) учрамоқ, йўлиқмоқ, дучор бўлмоқ. *Ёмон дардга гирифтор бўлмоқ. Балога гирифтор бўлгур! (қарғ.) ■ Балога гирифтор бўлдим, отажон, Душманга хору зор бўлдим, отажон. «Равшан»; 2) мафтун бўлмоқ. Аввал-охир бўлдим сенга интизор, Сенинг жамолингга бўлиб гирифтор. «Алпомиш».*

ГИРИШ фольк. Ёйнинг ўқни қадаб отадиган ипи. *Қарамтадан ўн тўрт дона ўқ олди, Ёйнинг гиришига ўқини солди. «Мурадхон». Шу ёйни ҳар кимса кўтариб турса, Гиришин тўғрилаб нишонга урса.. «Гўрўғлининг туғилиши».*

ГИРИХ I [ф. گره — тугун, муаммо] 1 Боғлам, боғланган жой; тугун. *Ҳар сўнғакнинг бандида юз минг гирих. Ф. Фулом.*

2 эск. Қисик, қисилган (тиш, кўз ҳақида). *Эскадрон командири бандини ингичка хивич билан боғлай туриб, гирих тишлари орасидан жавоб берди. «Афсунгарлар туҳфаси». Дўнг манғайда қизил кўзлар гирих. Ф. Фулом, Кўкан.*

ГИРИХ II [ф. گره — тугун] Меъморчиликда ва бадий ҳўнармандчиликда кенг ишлатиладиган мураккаб нақш. *Шоҳизинда*

гирриҳларида ўз қисматин кўради ҳаёт. М. Али. Гумбаздаги нур.

ГИРРА: **гирра қилмоқ** Бўйинини қўл билан айлантириб олиб сиқмоқ, бурамоқ. *Кувё – директор юлқиниб келиб, бир қўлини Илашевнинг бўйнига гирра қилиб олди. А. Муҳиддин, Чап чўнтак. Гирра қилиб, белини сиқиб, Йиқитганди Ёғоч полвонни. М. Али. Боқий дунё.*

ГИРЯ [ф. *گریه* – йиғи] 1 эск. қ. **йиғи 1.** *Бир бахтсиз севгининг битмас гиряси, Қалбингдан ўрлайди, бу не бедодлик. Зулфия, Куйлама ҳижронни.*

2 Халқ куйларидан бирининг номи; ўзбек мумтоз мусиқасига мансуб икки қисмли ашула туркуми. *Найни ғамгин десалар, пуфлаймиз олазарак, «Гиря» куйин карнайда лунжизмизни шишириб. А. Шер, Қадимги куй.*

ГИСТОЛОГ Гистология мутахассиси.

ГИСТОЛОГИК Гистологияга оид. *Гистологик тадқиқотлар.*

ГИСТОЛОГИЯ [юн. *histos* – тўқима + *logos* – тушунча, таълимот] Одам ва ҳайвонлар организми тўқималарини ўрганадиган фан.

ГИТАРА [исп. *guitarra* < юн. *kithara* – уд; чертма мусиқа асбоби] Олти ёки етти торли, чертиб чалинадиган мусиқа асбоби. *Анна Ивановна девордаги гитарасини олиб, кечаси эшитган куйлардан биттасини чалмоқчи бўлди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Угитарани яхшигина чалар эди. «Ёшлик».*

ГИТАРАЧИ Гитара чалувчи.

ГЛАДИАТОР [лот. *gladiatores* < *gladius* – қилич, шамшир] Қадимги Римда: цирк майдонида ўзаро ёки йиртқич ҳайвонлар билан қуролли курашиш учун махсус ўргатилган ҳарбий асир, қўл ёки маҳкум жиноятчилар. *У [Беттерж хоним], чиндан ҳам илон одамни бўғаётганини пайқаб, қадимги юнон гладиаторларини эслади. Мирмуҳсин, Она.*

ГЛАДИОЛУС [лот. *gladiolus* – кичик қилич] Йирик ранг-баранг гулли кўп йиллик ўтсимон ўсимлик; пиёзгул.

ГЛАУКОМА [юн. *glaukoma* < *glaukos* – оч яшил] *тиб.* Кўз ичи босимининг кўтарилиши ва кўриш қобилиятининг пасайиши билан кечадиган кўз касаллиги. *Глаукома – кишилар орасида кўп учрайдиган энг оғир кўз касалликларидан бири. «Саодат».*

ГЛИЦЕРИН [юн. *glykeros* – ширин] Мол ёғидан ёки нефтдан олинадиган қуюқ ши-

рин суюқлик (тиббиёт ва техникада қўлланади). [*Нафисанинг*] *Икки қўли ёрилиб, ҳадеб глицерин сургани ҳам фойда бермасди. Мирмуҳсин, Топталган ҳусн.*

ГЛОБАЛ [фр. *global* – умумий < лот. *globus* – шар] 1 Ер узига оид, бутун Ер шарини қамраб олувчи. *Бироқ, бизнингча, дастурнинг глобал ғояси шундаки, у янги асрда республиканинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида сезиларли сакраш бўлиши учун асосий омил бўлиши мумкин. Газетадан.*

2 *кўчма* Умумбашарий, кенг миқёсдаги; жаҳоншумул, жаҳон аҳамиятига молик. *Глобал муаммолар. ■ Айтиш мумкинки, бу воқеа хавфли қуролланиш пойгасига туртки бериб, нафақат минтақавий, балки яна глобал оқибатларга олиб келиши мумкин. Газетадан.*

ГЛОБАЛЛАШУВ Жаҳондаги мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий соҳада ўзаро яқинлашуви, бирлашуви; воқеа-ҳодисаларнинг бир мамлакат доирасидан чиқиб, умуминсоний миқёсга эга бўлиши, бутун Ер шарини қамраб олиши. *Ўзбекистоннинг жаҳон ҳўжалигига глобаллашуви, биринчи томондан, иқтисодий муаммоларни жаҳон ҳўжалиги билан ҳамкорликда ечиш ва жаҳон ҳўжалигига бевосита чиқишга имконият яратса, иккинчи томондан, Ўзбекистон эшиклари бутун дунё учун очилади. Газетадан.*

ГЛОБУС [лот. *globus* – шар] Ер шари ёки осмон сферасининг тагликка ўрнатилган ва ўз ўқи атрофида айланадиган шарсимон модели. *Сочлари оқарган кекса, юнунроқ муаллима битта қиз бола билан пачоқ глобуснинг икки палласини елимлаётган экан. А. Мухтор, Кумуш тола.*

ГЛОССАРИЙ [лот. *glossarium* – эскирган, диалектал ёки кам қўлланадиган сўзлар лугати] Бирор қадимий асарда учрайдиган эскирган ва кам қўлланадиган сўзларнинг изоҳли лугати. *Айтиш мумкинки, асарнинг глоссарий қисми ўзига хос равишда ўзбекчанимисча лугат характери олиган. «ЎТА».*

ГЛЮКОЗА [юн. *glykys* – ширин] Ҳўл меваларда бўладиган, тиббиётда ва қандолатчиликда кенг қўлланадиган ширин модда, углевод; узум шакари. *Асал глюкоза, фруктоза, сахароза ва минерал моддалардан ташкил топади. «Фан ва турмуш».*

ГЛЯЦИОЛОГ Гляциология мутахассиси; музшунос. *Келгуси йилларда юз бериши*

мумкин бўлган қурғоқчилик маҳалида қишлоқ хўжалигига гляциолог мутахассислар ёрдамга келади. Газетадан.

ГЛЯЦИОЛОГИЯ [лот. glacies — муз + юн. logos — тушунча, таълимот] Музнинг пайдо бўлиши, тарқалиши ва хусусиятларини ўрганадиган фан.

ГНОСЕОЛОГИК Гносеологияга оид. Гносеологик қараш.

ГНОСЕОЛОГИЯ [юн. gnosis — билим + logos — таълимот] Билиш назарияси — илмий билишнинг манбалари, шакллари, методлари ва унинг тўғрилигини ўрганадиган фалсафий таълимот.

ГО с. т. Гох. Го ундай, го бундай.

ГОБЕЛЕН [фр. gobelin < машҳур буюқчи Гобелен(лар) номидан] Девор, дераза ва эшикларга осиладиган безакли, юқори баддий қимматга эга бўлган, қўлда ишланган гилам ёки газлама.

ГОБОЙ [фр. hautbois — баланд дарахт] Ёғочдан ишланган сурнайсимон муסיқа асбоби. Увертюранинг бошидаги қувончли куй унинг ҳозирги бахтиёр дамларига ҳам-оҳанг эди.. гобойларнинг ноласи унинг хаёлини бундан бир неча соат олдин отаси билан ўтказган азобли дамларга олиб кетди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ГОВ [ф. گاو — буқа, ҳўкиз; сигир] 1 Катта, улкан. Гов сигир. ■ Каллалари ҳудди гов саватдай, Тиши сўйлоқ, хўн қопгир (қопонгир) бойтеватдай. «Гулнорпари». Гов ёстиқдай зил халтани кўтариб [онам] келди. Ҳ. Назир, Муҳаббат.

2 Сигирга, молга нисбатли ҳақорат; «мол». -Уҳ, бу говнинг қилаётган найранги! — деди-да, Абдурасул тоқчага суяб қўйилган қўшотарни қўлига олди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Гов каптар Ёввойи каптарнинг бир тури. **Гов печак** Печакнинг бир тури; чирмовуқ.

ГОВВОС [ф. گوزن — оху, шоҳдор кийик; буғу] шв. Катта сигир. Филнинг сутин бердим ман, Фил жасади бўлсин деб, Говвос сутин бердим ман, Умри узун бўлсин деб. «Хушкелди». [Подачи:] Бу говвос сигир, сутни ширин бўлмайди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ГОВГУН [ф. گاوگم — сигир йўқолди] шв. Фира-шира, қош қорайган пайт. Рустам айтди: эрта-мертан жўнаб қолсам, говгун ётарларда келиб қоларман. «Муродхон».

ГОВМИЖЖА [ф. گلمزه < гул + мижжа — киприк] Кўз атрофида ҳосил бўладиган йирингли чиқиқ. Кўзига говмижжа чиқибди.

ГОВМИШ [ф. گاو ميش — йирик шоҳли ҳайвон; ҳўкиз] Зотли, серсут сигир. Сақкиз сигир асрагунча, Бир говмиш асра. Мақол. ■ Ола говмиш подага қўшилмайди, бирдай уйда ётади. Т. Мурод, Кўшиқ. Айниқса ола говмишига жоним ачиди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ГОВРОН [ф. گاوران — сигир ҳайдовчи] 1 Мол, қўй ва б. ҳайвонларни ҳайдаш учун ишлатиладиган узун йўғон таёқ. Кекса подачи шўхлик қилган молларни говрон билан савалаб кетмоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Каттак билан одам бўладиган бўлсанг, говрон билан урардим. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ҳар қандай таёқ, хивич. Боғбон узумзордаги болаларни говрон билан қува кетди.

ГОЖ [ф. گچ — эгри, эгилган; нотўғри] Ўжар, қайсар. [Низомжоннинг] Акаси Аъзамжон гожроқ эди. У дадасининг гапига хўп дерди-ю, кейин ўзи билганча иш тутиб кетаверарди. С. Аҳмад, Уфқ. -Ҳай-ҳай! — деди Насриддин полвон, -Оғайнилар, гож бўлманг жуда! М. Али, Боқий дунё.

ГОЖЛИК Ўжарлик, қайсарлик. Ҳеч ким легионга хоҳиш билдирмай турган шундай нозик бир пайтда «ўзимники тўғри» деб гожлик қилишни ўринсиз билган Али Наимхон бир иқшрт асирнинг гувоҳлигига ишониб қўя қолишни ҳам истамас эди. Шухрат, Олтин зангламас.

ГОЛ [ингл. goal — мўлжал, нишон] Футбол, хоккей каби ўйинларда қарши команда дарвозасига киритилган тўп. Гол урмақ. ■ Футбол бошланди. Бошида ҳаммаси жойида эди. Ун беш минутлар ўтгач, меҳмонлар чиройли гол уриб, олдинга чиқиб олишди. Газетадан.

ГОЛКИПЕР [ингл. goal-keeper] Футбол, хоккей каби ўйинлардаги дарвозабон.

ГОЛЛАНД 1 Голландия (Нидерландия)нинг туб (асосий) аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат) нинг номи. қ. голландлар.

2 Шу халққа (миллатга) мансуб, тегишли, оид. Голланд тили. ■ Қиш эрта тушганлигидан ноябрнинг бошлариданоқ раис кабинетига катта қора голланд печига ўтин қалашарди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ГОЛЛАНДЛАР Голландия (Нидерландия)нинг асосий аҳолисини ташкил этган

халқ. *Ўз вақтида голландлар табиатга оқилон яратувчилик муносабатида бўлишдан иборат ўз миллий моделларини амалга ошириб, денгиздан серҳосил ерларни ажратиб олди.* Газетадан.

ГОЛОГРАФИК Буюмларнинг фазовий тасвирини кўрсатувчи. *Кема каютасидаги голографик телевизорда барча манзаралар, воқеалар ҳажми, ранги, реал уфқи билан ростакамдай кўринади.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ГОЛОГРАФИЯ [юн. holos — тўлиқ, буткул + grapho — ёзаман] Турли тўлқинларнинг ўзгарувчан ҳаракатидан фойдаланиб, буюмларнинг фазовий тасвирини олиш усули.

ГОЛЬФ [ингл. golf] Тўп ва чавгонлар билан очиқ майдонда ўйналадиган спорт тури. *Тошкентда гольф клуби очилди.*

ГОММОЗ [лот. gummi < юн. kommidion — дарахт шираси] Дарахт ва бир қатор ўсимликларда учрайдиган, чўзилувчан, оқ ёки тўқ сариқ рангли ёпишқоқ модда ажралиши билан кечадиган бактериял касаллик. *Ўзада гоммоз касаллиги асосан чигитни дориламаслик орқасида пайдо бўлади.* Газетадан.

ГОМОГЕН [юн. homogenes — бир жинсли] Таркиби жиҳатдан бир хил, бир жинсли.

ГОМОСЕКСУАЛИЗМ [юн. homos — тенг, бир хил + лот. sexualis — жинсий] Ўз жинсидаги шахсларга нисбатан жинсий майл кўрсатиш.

ГОНГ [индонез.] I Доиравий лаппак металлдан иборат, махсус таёқ билан уриб чалинадиган мусиқа асбоби.

2 спорт. Спорт мусобақасини бошлаш ҳақида сигнал берувчи асбоб. *Гонг чалиниши билан боксчилар курашни бошладилар.*

ГОНДОЛА [итал. gondola] авиа. Аэроstat ёки дирижаблга осиб қўйиладиган, кишилар турадиган ва анжомлар жойлаштириладиган саватсимон мослама; бўлма.

ГОНИОМЕТР [юн. gonia — бурчак + metro — ўлчайман] Қаттиқ jismlарнинг ясси ёқлари орасидаги икки ёқли бурчакларни ўлчайдиган асбоб.

ГОНОРАР [юн. honorarium — хизмат ҳақи, мукофот] Ўзувчилар, рассомлар, олимлар ва ш. к. га шартнома бўйича бажарилган иши учун тўланадиган пул; қалам ҳақи. *Гонорар олмоқ. Муаллифлик гонорари.*

ГОРЕЛКА [р. гореть — ёнмоқ] Суюқ ёқилги ёки газни маълум мақсадда ёқиш учун мўлжалланган мослама. *Газ горелкаси.*

ГОРЕЛЬЕФ [фр. haut-relief — баланд рельеф] Тасвирнинг ярмидан кўпроғи текислик сатҳидан бўрттириб ишланадиган ҳайкалтарошлик тури. *Биноларга битиладиган ёдгорликлар, барельеф ва горельеф кишиларда тасвирий санъатга, ҳайкалтарошликка ҳам қизиқиш, муҳаббат уйғотиб боради.* «Санъат».

ГОРИЗОНТ [юн. horizon, horizontos — чегараловчи] Осмоннинг ер ёки сув сатҳи билан гўё қўшилгандек бўлиб кўринадиган ердаги чизиги; уфқ.

ГОРИЗОНТАЛ Уфқ чизигига параллел йўналган, тик чизиққа перпендикуляр бўлган. *Горизонтал чизиқ. Икки қатор горизонтал шпинделли пахта териш машинаси.* ■ *Мирзачўлда мелиорация ишлари ҳам яхши уюштирилган, усти ёпиқ вертикал ва горизонтал зовурлар қуриш муваффақиятли ўзлаштирилган.* Газетадан.

ГОРИЗОНТАЛЬ I Уфқ чизигига параллел тўғри чизиқ; тик чизиққа перпендикуляр чизиқ.

2 геод. Топографик хариталарда муайян жойнинг рельефини, тепалик ва чуқурликларни тасвирлайдиган чизиқлар.

ГОРИЛЛА [ингл. gorilla] Фарбий Африкада яшовчи йирик, кучли, одамсимон маймун. *Ҳозирги вақтда яшаётган маймунлар орасида одамсимон маймунларнинг тўрт тури, яъни горилла ва гиббонлар мавжуд.* «Фан ва турмуш».

ГОРМОН [юн. hormao — ҳаракатга келтираман, қўзғатаман] физиол. Ички секретия безларидан ажралиб чиқиб, қонга қўшиладиган модда. *Организмда оқсил этишмаса, гормонлар ҳам кам ишлаб чиқарилади.* Ф. Маҳқамов, Саломатлик гарови.

ГОРН [нем. Horn — мугуз, шох] Мисдан ясалган ва хабар қилиш (бериш) ёки чақиритиш учун мўлжалланган пуфлама мусиқа асбоби. *Садо бердик горндан, Офтоб турди ўридан.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Булоққовуздан усти-устига янраган горн овози боғлар, далаларда уйнаб юрган болаларни ўз томонига чорлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ГОРНЧИ Горн чалувчи.

ГОРОДКИ [р. городок — шаҳарча, қўрғонча] спорт. I Тўртбурчак ичига маълум

шаклда тизиб қўйилган ғўлачаларни таёқ билан уриб, чегарадан чиқариш ўйини. *Городки ўйнамоқ.*

2 Шу ўйин учун белгиланган ғўлачалар, чиллақлар.

ГОРОДОВОЙ [р. город – шаҳар] *тар.* Чор Россиясида: шаҳар полицияси ходимларининг энг қуйи унвони ва шу унвонга эга бўлган киши; миршаб. *Қиличи отнинг белидан настга тушиб кетган бир городскойоқ қамчи ўйнатиб, оломоннинг орасини ёриб, қаландарларга йўл бўшаттирмоқда..* Ф. Фулом, Шум бола.

ГОРОСКОП [юн. horoskopos – вақтни кузатувчи] Муайян вақт (одам туғилган, байрам, воқеа-ҳодиса рўй берган вақт) учун сайёралар ва юлдузларнинг бир-бирига нисбатан эгаллаган вазиятларини ифодаловчи, ғўе кишиларнинг тақдирини, воқеаларнинг ривожини белгилаб берувчи шартли жадвал.

ГОРЧИЦА [р. горчить – ачиқ бўлмоқ] қ. **хантал.** Эмизикли оналар оёғига горчица ванна яхши ёрдам беради. Газетадан.

ГОРЧИЧНИК [р.] Ханталли қоғоз, горчица сурчалган қоғоз (шамоллаганда баданга махсус усулда ёпиштирилади). *...газетада шу сарлавҳа остида босилган материалда шаҳар аптекаларида горчичник йўқлиги кўрсатилган эди.* Газетадан. *Агар горчичник ёш болаларга қўйиладиган бўлса, 2–3 ҳисса кўпроқ ун қўйилади.* «Фан ва турмуш».

ГОСПИТАЛЬ [лот. hospitalis – меҳмондўст] Одатда ҳарбийлар ётиб даволанадиган касалхона. *Уни Тошкентга олиб келиб, вокзал яқинидаги госпиталга ётқиздилар.* Ҳ. Фулом. Замин юлдузлари. *Жанг давом этаверди. Суриштиришга фурсат бўлмади. Сўнг ўзим ярадор бўлиб, госпиталда ётдим.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ГОТИК Готикага оид; готика услубидаги. *Икки ёғи баланд-паст готик бинолар билан ўралган кўча.* С. Азимов, Оптоқтонг кўшиғи.

ГОТИКА [фр. gothique < герман қабила-ларидан бири – гот номидан] Ўрта аср охирларида Европада кенг тарқалган мейморлик услуби.

ГОҲ [ф. ʁoʝ – жой] *айр. боғл.* Уюшиқ бўлақларни ёки икки содда гапни айириб боғлаш учун зимат қилади (бунда у такрорланиб, галма-галликни, воқеа-ҳодисаларнинг галма-гал рўй беришини ифо-

далайди). *Гоҳ кулади, гоҳ йиғлайди. Гоҳ мен борар эдим, гоҳ у келар эди.* ■ *Гоҳ соғ, гоҳ касал онанинг тақдири Комилани ташвишга солади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Икки кундан бери гоҳ севалаб, гоҳ шиддат билан ёғаетган ёмғир ҳамма ёқни ивитиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қўшгинор чироқлари.

ГОҲ-ГОҲ *рвш.* Баъзи-баъзида, аҳён-аҳёнда, баъзан. *Нурининг қайнанаси гоҳ-гоҳ келиб, Гулнорга боқшар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГОҲИ(ДА) *рвш.* Баъзида, баъзан. *Гоҳи маҳаллар Барот полвон нафасини ўнглаб олиш учун пича ўтириб дам олса, Фуломжон нафас ўнглашга кетадиган вақтини ҳам аяйди.* М. Исмоиллий, Фарғона т.о. ■ *Бир гапга ўннга гап тўғрилаб туради. Буларга гап тушунтиролмай, гоҳида куйиб кетаман, отам, — деди [Ойимхон].* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГОҲО қ. **гоҳи(да).** –*Гоҳо бирпас эшикка чиқаман, — жавоб берди соқолини тутамлаб чол.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Гоҳо бу ерда йиғилишлар ҳам, мажлислар ҳам бўлиб туради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГРАВИТАЦИЯ [лот. gravitas — оғирлик] Бутун олам тортишиш кучи; барча турдаги физик моддалар (оддий моддалар, ҳар қандай физик майдонлар) ўртасидаги универсал ўзаро таъсир бўлиб, ушбу ўзаро таъсир катта-кичиклиги, жисмларнинг тез ёки секин ҳаракатланишига қараб бутун олам тортишиш қонуни ёки умумий нисбийлик назарияси билан изоҳланади. *Ҳозирги замон биология ва медицина илмлари бугунги кунда гравитациясиз ҳаёт ёки узоқ вазнсизлик ҳолати нимадан иборат, деган саволга жавоб излашмоқда.* «Фан ва турмуш».

ГРАВЮРА [фр. gravure] 1 Металл, ёғоч, ойна ва ш. к. қаттиқ материаллар юзига тасвир ишлаш санъати.

2 Шундай усулда ишланган нақш, сурат ва унинг қоғозга кўчириб босилган нусхаси.

ГРАДАЦИЯ [лот. gradatio — аста-секин баландлатиш, кучайтириш < gradus — даража, босқич] *ад.* Нутқ парчаларидан бири иккинчисининг маъносини (мазмунини) кучайтириб боришдан иборат услубий восита.

ГРАДУС [лот. gradus — даража, босқич] 1 Айлананинг 360 дан бир бўлагига тенг бурчак ёки ёй ўлчов бирлиги.

2 Температура ўлчов бирлиги; даража. *Ўттиз беш градус иссиқ.* ■ *Тошкентдан*

кеган лектор «Ойда ҳаёт борми?» деган мавзуда лекция ўқиб: «Ойда кечаси юз градус совуқ, кундузи юз градус иссиқ бўлади», — деганди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Сувоқликнинг зичлигини, шунингдек, эритма ёки спирт кучини ўлчаш бирлиги.

ГРАДУСНИК с. т. Термометр, ҳарорат ўлчагич.

ГРАЖДАН(ИН) [р. гражданин — шаҳарлик] қ. **Фуқаро**. Чанг ва шовқин орасида аста судралган ҳорғин граждани аҳоли: аёллар, болалар, чоллар ҳам кун эди. Ойбек, Куёш қораймас. Ҳар халқнинг ўз тили, маданияти, Ҳар бир гражданининг меҳнати шараф. Ф. Фулом. Ҳа, Ойбек улкан сўз санъаткоригина эмас, фаол гражданин, меҳрибон устоз ҳам эди. Газетадан.

Гражданилар уруши Бир давлатнинг ўз ичидаги қуроли тўқнашув. **Граждани авиацияси** Фуқароларга хизмат қиладиган авиацияси.

ГРАЖДАНЛИК қ. **фуқаролик**. Қаҳрамондаги, қолаверса, кишидаги гражданилик туйғусини бир хил мезон билан ўлчаб бўлмайди. У. Норматов, Талант тарбияси.

ГРАММ [юн. gramma — кичик оғирлик ўлчови] Метрик системада: бир куб сантиметр кимёвий тоза сувнинг вазнига (килограммнинг мингдан бир улушига) тенг оғирлик ўлчов бирлиги. — Бир грамм қолдирмай топшириб турибмиз, — деди бидирлаб Баёнқул ака. С. Сиёев, Ёруғлик.

ГРАМАТИК Грамматикага оид. **Грамматик таҳлил**. Тилнинг грамматик қурилиши. ■ **Таркибли сўзлар айрим грамматик адабиётларда ё қўшма сўз, ё сўз бирикмаларига киритилади.** «ЎТА».

ГРАММАТИКА [юн. grammatike — ҳарф ўқиш ва ёзиш санъати < gramma — ёзув, ҳарф, чизиқ] I Тилшуносликнинг сўз шакллари, сўз бирикмаларининг турлари, гап турлари ҳақидаги бўлими. **Қиёсий грамматика**. **Тарихий грамматика**.

2 Сўз шакллари, уларнинг сўз бирикмаси ва гапда ўзаро боғланиши ҳақидаги қоидалар ва шу қоидалар баён этилган ўқув китоби, дарслик. **Мактаб грамматикаси**. **Ўзбек тили грамматикаси**. ■ **Ўзбек тили грамматикасига оид ишларда баъзи сўз формалари «модал форма» ёки «субъектив баҳо формаси» номи билан.. таърифланиб келинмоқда.** «ЎТА».

ГРАММАТИКАЛАШИШ тлш. Сўзнинг мустақил луғавий маъносини йўқотиб, ёрдамчи вазифада қўлланишга ўтиши, ёрдамчи сўзга айланиши. **Қўмакчи феълларда эса лексик маъно деярли унутилган бўлади, қўмакчи феъллар грамматикалашиш ҳодисасига учраб, етакчи феълларни грамматик жиҳатдан шакллантириш функцияси билан чегараланади.** «ЎТА».

ГРАММОФОН [юн. gramma — ёзув + phone — товуш] Махсус пластинкага ёзиб олинган куй, нутқ ва ш. к. ни қайта эшиттирадиган, карнайли мусиқа аппарати. — **Граммифон деган буюмни кўрганмисан ё эшитганмисан? — кулиб сўради Ёрмат.** Ойбек, Танланган асарлар. **Нонвойхонанинг томига чиқиб олган бир йигит граммифон карнайини оғзига қўйиб қичқиради.** С. Аҳмад, Уфқ.

ГРАМПЛАСТИНКА, **граммифон пластинкаси**. қ. **пластинка** 2. **Тошкентда яқинда грампластинкалар учун овоз ёзиб оладиган студия очилган эди.** Газетадан.

ГРАНАТА [итал. granata < лот. granatus — донатор] I Портловчи модда тўлдирилган артиллерия снаряди. **У совуққонлик билан қулоч ёйиб, граната отди — танкнинг башнясида портлади.** Ойбек, Куёш қораймас. **Бронеташарлар нишонга олиб, энди ўқ узмоқчи бўлган пайтда, танк остида бирин-кетин учта граната портлади.** А. Қаҳқор, Олтин юлдуз.

2 **спрт.** Енгил атлетикада: иргитиш учун ишлатиладиган гранатасимон спорт анжومي. **Граната отиш мусобақаси.**

ГРАНАТОМЁТ [итал. granata + р. метать — отмоқ] Граната отадиган қурол. **Гранатомёт ўқи бошловчи КамАЗ прицепидаги ёнилғи бакини учуриб юборди.** Газетадан.

ГРАНАТОМЁТЧИ Гранатомётдан ўт очувчи, шунингдек, қўл гранаталарини иргитишга уста жангчи.

ГРАНИТ [итал. granito < лот. granum — дон, дон] Таркиби кварц, дала шпати ва слюдадан иборат, донатор қаттиқ тоғ жинси; қимматли қурилиш материали. **Қизил гранит**. **Гранит постамент**. ■ **Тўлқинлар гоҳ қуёш нурларини гранит қирғоқлар сайқалига туширар ва гуё тошни ҳам ёндирар, гоҳ гранит қирғоқлар сайқалини ўзида акс эттириб жилваланади.** П. Қодиров, Уч илдиш. **У [олтин] сланецлар, қумтошлар, гранитлар ичида учрайди.** С. Кароматов, Олтин қум.

ГРАНКА [р.] *полигр.* 1 Босмахонада терилиб, ҳали саҳифаланмаган матнлар устуни ва унинг хатоларни тузатиш учун қоғозга туширилган нусхаси. *Каршимий бошини бир қимирлатиб қўйди-да, гранкани тузатишда давом этди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

2 Терилган матнни саҳифалашга қадар сақлаб қўйиш учун ишлатиладиган рамка, тахтакач. *Гранка сочилиб кетди.*

ГРАН-ПРИ [фр. Grand Prix — катта, бош мукофот] Турли хил мусобақаларда, танловларда ғолибга бериладиган олий мукофот. *Бу ерда [Японияда] ўтказилган болалар тасвирий санъати асарлари ўн тўртинчи халқаро танловида Ўзбекистон Бадиий академияси тасвирий ва амалий санъат республика лицей-интернатининг 6-синф ўқувчиси Мадина Толипова Гран-при соҳиби бўлди.* Газетадан.

ГРАНТ [ингл. grant — ҳада; кўмак, ёрдам; стипендия] Бирор илмий тадқиқот, тажриба-конструкторлик ишларини бажариш учун ёки бошқа мақсадларда айрим шахслар, жамоалар, ташкилотларга бериладиган мақсадли ўрин ёки пул маблағи. *«Умид» грантини қўлга киритмоқ. ■ «Умид» гранти билан ўқиётган Ўзбекистонлик ёшларга эса ойига 1000 доллар атрофида стипендия тўлашади.* Газетадан.

ГРАФ [нем. Graf] Фарбий Европада ва чор Россиясида олий табақали дворянларнинг княздан қуйи, барондан юқори унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Яхшибоев, қайдан ўргандинг киборликни, нақ граф бўлиб кет-е. Либосни келтиринг, уловни ҳозирланг, машварат жам бўлсин.* М.М.Дўст, Лолазор.

ГРАФА [юн. graphē — чизиқ] 1 Жадвалларда тик чизиқлар орасидаги, турли маълумотлар ёзиладиган устун, оралик. *Жадвалнинг биринчи графаси.*

2 Матн, қонун ва ш. к. нинг бир банди, бўлими.

ГРАФИК I [юн. graphikos — чизилган] 1 Турли нарса ва ҳодисаларнинг миқдорий боғланишларини чизиқлар, чизмалар воситасида тасвирлаш ва шундай тасвир (чизма)нинг ўзи. *Атмосфера босими ўзгаришини кўрсатувчи график.*

2 Бирор бир ишнинг ҳажми, бажарилиш муддатлари аниқ белгилаб тузилган режа.

Кунлик экиш графиги 45-50 процентгина бажарилмоқда. Газетадан. *Хўжалигимизда этиштирилган ҳосилни тез ва сифатли териб олиш учун тиғиз график тузилди.* Газетадан. *Ҳайдовчи қиз графикка тушиб олиш учун шошилмоқда эди.* П. Қодиров, Эрк.

Ҳаракат графиги Транспорт воситалари ҳаракатини вақт билан боғлаб тузиладиган жадвал.

ГРАФИК II Графика соҳасида ижод қилувчи рассом. *Мазкур декадага Озарбайжон рассомлари, ҳайкалтарашлари, графиклари, тасвирий ва амалий санъат ароблари ўзларининг 800 га яқин асарларини тақдим этдилар.* «Шарқ юлдузи».

ГРАФИК Графикага оид. *График тасвир.*

ГРАФИКА [юн. graphikos — чизилган] 1 Бўёқ ишлатмасдан, чизиқ ва штрихлар воситаси билангина нарсаларни тасвирлаш санъати; шу усулда ишланган расм, тасвир. *..ҳайкалтарашлик, графика ва амалий санъат асарлари томошабинларда катта қизиқиш уйғотди.* Газетадан.

2 *тил.* Нутқ товушларини ёзувда ифодаловчи белгилар (ҳарфлар) тизими; ёзув ва алифбо ҳарфларини, товуш ва ҳарф муносабатларини ўрганувчи тилшунослик соҳаси. *Араб графикаси асосидаги эски ўзбек ёзуви-га киритилган бу ислоҳ ўша вақтда ўзбек маданиятидаги зўр тарихий силжиш эди.* «ЎТА».

ГРАФИН [итал. saffina] Сув, вино ва ш. к. солиб қўйиладиган, бўғзи тор идиш. *Рухсат теккач, Мақсуд Солиев қабулхонага чиқиб, графиндаги сувдан қуйиб ичди.* «Ёшлик».

ГРАФИНИЯ Графнинг хотини ёки қизи.

ГРАФИТ [юн. grapho — ёзаман] 1 Соф углероднинг бир тури, тўқ кулранг ёки қора тусли минерал (қалам ва ўтга чидамли буюмлар ясаш учун ишлатилади). *Табиатда учрайдиган графит ва кўмирни таркибан оломос деб аташ мумкин.* «Фан ва турмуш».

2 Қаламнинг шу минералдан ясалган ёзадиган қисми. *Графит — тошқалам бўлиб, у қоғоз варағи ёки тахтага салгина тегса ҳам, из қолдиради.* «Фан ва турмуш».

ГРАФЛИК I Граф унвонига эга бўлишлик; граф мақомида туришлик.

2 Ўрта асрларда Фарбий Европада граф бошқарган меросий феодал мулк.

3 Англия, Ирландия, Америка Қўшма Штатлари ва бошқа баъзи давлатларда: йирик маъмурий-худудий бирлик.

ГРАФОЛОГ Графология мутахассиси.

ГРАФОЛОГИЯ [юн. *graphein* — ёзаман + *logos* — таълимот] Дастхатларни, улар воситасида эса ёзган кишининг хислатлари ва руҳий ҳолатини ўрганадиган фан.

ГРЕЙДЕР [ингл. *grader* < *grade* — текисламоқ] Йўл қурилишида йўлни очиш, созлаш, текислаш учун ишлатиладиган машина. *Грейдерларга цистерналар ўрнатилиб, йўллар сув билан шиббаланди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. Бульдозер ва Грейдерлар билан паст-баланд участкалар яхшилаб текисланади.* Газетадан.

ГРЕК I Греция мамлакатига мансуб туб халқнинг (миллатнинг) номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Грек тили.*

ГРЕКЛАР Грециянинг асосий (туб) аҳолиси, грек халқи.

ГРЕЛКА [р. греть — иситмоқ, қизитмоқ] Баданнинг бирон органи қисмига қўйиладиган, одатда резинадан қилинадиган сунъий иситиш мосламаси. *Электр грелка. Резина грелка. Грелка қўймоқ.* ■ *Иноғомжон қизлардан грелка, атир олиб чиқиб беришларини сўради. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. [Врач] Музлаб қолаётган боланинг оёқ-қўлларига грелка қўйишни маслаҳат берди.* Газетадан.

ГРЕЧИХА [р.] Бир нав галла ўсимлиги ва унинг донидан тайёрланган крупа. *Гречиха эсмоқ. Гречихадан тайёрланган овқат.* ■ *Гречиха қимматли экин бўлиб, таркибида асал моддаси кўплиги билан муҳим халқ хўжалик аҳамиятига эгадир.* Газетадан.

ГРИВНА [р. гривна — бўйинга тақиладиган олтин ёки кумуш медаль] 1 тар. Қадимги Русда 409 г га тенг кумуш ёмбидан иборат асосий пул ва оғирлик бирлиги; кейинчалик 10 тийинга тенг пул бирлиги.

2 Украинада: асосий пул бирлиги.

ГРИМ [фр. *grimer* — юзни бўямоқ] 1 Махсус бўёқлар, ясама соч, соқол ва ш. к. ёрдамида актёр қиёфасини ўзгартириш санъати. *Грим қилмоқ.* ■ *Томоша бошланишига ҳали ўн тўрт минут бор. Артистлар грим қилиб бўлишган. С. Аҳмад, Уфқ, Спектаклнинг бошланишига ҳали анчагина вақт борлигига қарамай, у [Обид Жалилов] грим қилишига ўтириб, Мажиддин қиёфасига кира бошлади. Ф. Жўраев, Обид Жалилов.*

2 Актёрни муайян қиёфада кўрсатиш учун ишлатиладиган махсус бўёқ, ясама соч, соқол ва ш. к. *Гримда ўйнамоқ. Гримни артиб ташламоқ.* ■ *Ҳамза қўйган спектаклларида саҳна жиҳозларига, артистларнинг кийим-кечак ва гримларига жуда катта эътибор берган.* Газетадан.

ГРИМХОНА Актёрлар грим қил(ин)адиган махсус хона. *Ҳақназар гримхонада тошойнага қараб грим қилмоқда эди. И. Раҳим, Ижлос.*

ГРИМЧИ Грим қилувчи мутахассис. *Гримчи расом.* ■ *Премьера. Бугун ҳамма: режиссёрдан тортиб раққосагача, гримчидан тортиб монтергача ҳаяжонда. «Ёшлик».*

ГРИПП [фр. *grippe*] Нафас йўлининг яллиғланиши ва ҳароратнинг кўтарилиши билан характерланадиган юкумли касаллик. *Грипп касофат ёмон ёпишиди, беш-олти кун ваража қилди. М.М.Дўст, Лолазор.*

ГРИФ I [юн. *gryphus, gryps*] 1 Антик мифологияда: бургут қанотли ва бургут бошли шер; афсонавий махлуқ.

2 айн. тасқара 1.

ГРИФ II [фр. *griffe*] Бирор қимса имзоси, ташкилот, муассаса ва ш. к. номи чекилган муҳр, штемпель ва уларнинг хужжат устига босилган нусхаси. *«Фан» нашриётининг грифи.*

ГРИФЕЛЬ айн. графит 2.

ГРИФОН [фр. *griffon* < юн. *gryphus*] 1 айн. гриф 1.

2 тех. Бурғи қудуғи трубаси остидан тўсатдан отилиб чиқадиган суяқ ёки газ-симон модда. У [Дадашев] ёнғин грифонларнинг юзага отилиб чиқишидан ва газ фонтанининг қуёш нурларига дуч келишидан юз берганини исботлади. И. Раҳим, Тақдир.

ГРОССМЕЙСТЕР [нем. *Großmeister* — катта уста] Шахмат ва шашка усталарига бериладиган энг олий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахматчи ёки шашкачи. *Шахмат тахтини яна бир забардаст рус гротесмейстери банд этди.* Газетадан.

ГРОТЕСК [фр. *grotesque* — ғалати; кулгилли] ад. Воқеа ва ҳодисаларни атайлаб кучайтириш ёки кичрайтиришдан, кулгилли тарзда бузиб кўрсатишдан иборат бадний усул. *Сатирик (ёзувчи) бу ерда гротеск, муболага каби сатирага хос хусусиятлардан керагича, унумли фойдаланиши мумкин. «ЎТА».*

ГРУЗИН I Грузия мамлакатига мансуб туб халқнинг, миллатнинг номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Грузин тили. Грузин аёл.* ■ Улар эшикни тақилла-тишган эди, ўрта бўйли, ёшгина грузин хотин келиб очди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ГРУЗИНЛАР Грузиянинг асосий (туб) аҳолиси, грузин халқи.

ГРУЗИНЧА 1 Грузин алифбоси, адабиёти, маданиятига оид. *Грузинча рақс.* ■ Курткини елкага ташладим, дўнғалак грузинча шапкани бошга кўндирдим. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Грузин тили. *Сиз грузинча(ни) биласизми? Грузинча гапирмоқ.*

ГРУЗОВИК [р. груз – юк] Юк машинаси, юк ташийдиган машина. *Саодатхон Грузовикдан уйига қонда буғдой.. тушираётган жувон билан саломлашар экан, кулиб ҳазиллашди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ГРУНТ [нем. Grund – замин, тупроқ] Тупроқ ва тоғ жинслари аралашган қатламнинг умумий номи.

ГРУНТШУНОСЛИК Тупроқ ва тоғ жинсларининг физик ва кимёвий хусусиятларини ўрганадиган соҳа.

ГРУППА [нем. Gruppe – тўда, тўп; бўлинма] қ. **гурӯҳ**. *Батальон миномётчилари икки группага бўлиниб, шимолий ва жанубий қанотларга ташланди.* Й. Раҳим, Чин муҳаббат. *Группанинг ҳамма студентлари Абдухалилни софдиллиги, меҳнаткашлиги учун севишарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГРУППАБОЗ қ. **гурӯҳбоз**.

ГРУППАБОЗЛИК қ. **гурӯҳбозлик**. *Шу гапларни Сафарқулга айтсанг бўлмайдими? Биз гапирсак, «группабозлик қилманглар, колхозни бузасизлар», деб сўкадилар.* С. Айний, Куллар.

ГУАШЬ [фр. gouache < итал. guazzo – сувли бўёқ] 1 Оқбўёқ (белила), кукун, сувелим аралашмасидан иборат бўёқ. *Гуашь билан расм солмоқ.*

2 Шундай бўёқ билан ишланган тасвирий санъат асари.

ГУБЕР с.т. қ. **губернатор 1**. *Шундан учтўрт ой бурун «Ултармада ғулу чиқди, шаҳардан солдат келиб, анча одамни ҳайдаб кетди, буларни губернинг ўзи сўроқ қилар эмиш» деган гап тарқалган эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ГУБЕРНА, губерня Чор Россиясида, шунингдек, 1929–30 йилларгача СССРда: асосий маъмурий-худудий бирлик.

ГУБЕРНАТОР [лот. gubernator – ҳукмдор, бошлиқ] 1 Россияда 1917 йилга қадар губернада олий ҳукумат амалдори; губерна бошлиғи, ҳокими. *У апил-тапил эгнига янги формасини кийди-да, телеграммани олганча, губернатор ҳузурига чонди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Ҳозирги бир қатор федератив давлатларда (Россия Федерацияси, АҚШ, Буюк Британия, Дания ва б.) сайлаб қўйиладиган олий маъмурий шахс; вилоят, штат, графлик маъмуриятининг бошлиғи.

3 Йирик ҳудудий бирликлар ёки колонияларда марказий ҳокимият томонидан тайинланадиган маъмурият бошлиғи.

ГУВ тақл. с. Шиддатли ҳаракат, ёниш натижасида чиқадиган бўғиқ товуш. *Костюм яна битмабди. Аввалига шу жумлани эшитиб, қуруқ ўтиндай гув этиб ёниб кетдим.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Ҳамма гув этиб кулиб юборди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Хирмонни ўраб олган оломон бирдан гув этиб шов-шув кўтарди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ГУВАЛА Лойдан қўлда ясалиб, офтобда қурилган, таги ясси чўзинчоқ қурилиш материали. *Гувала қилмоқ (қуймоқ).* *Гувала девор.* ■ *Қишлоқдаги нахса деворли қўрғончалар бой, бадавлат одамларники бўлиб, гуваладан қурилган пастак уйлар камбағал-қашшоқларнинг бошпаналари эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тоққа қаратиб солинган уй пешайвонига гувала тахлаб қўйилган эди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

Гувала бош 1) гувалага ўхшаш чўзинчоқ бош; 2) дағл. аҳмоқ, нодон. *Ватан хоинига ҳомийлик қилиб, ёлғон гапирганими? Эҳ, гувала бош.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ГУВАЛАК шв. Гувала. Унинг [Анзират холанинг] ҳовлиси одам бўйи келар-келмас гувалак девор билан ўралган. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Гувалак уй, бостирма айвон Шундоқ кўча бўйида эрди.* М. Али, Боқий дунё.

ГУВЛАМОҚ қ. **гувулламоқ**. *Бурчакда чўян печка солярка сачратиб гувлайди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бир шамол турди-ю гувлаб адирдан, Тўзон-ла қопланди Дарғом осмони.* Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар. *Пахтазор оралаб трактор гувлар, Эш ва иноқ тўп қиз, пешона боғлиқ.* Миртемир.

ГУВОҲ [ф. *گواه* — шоҳид] 1 Бўлиб ўтган воқеа-ҳодисаларни ўз кўзи билан кўрган ёки уларнинг ҳақиқатан ҳам бўлганлигини тасдиқлаш учун шу иш бўлган жойга махсус чақирилган киши; шоҳид. *Сидиқжон ўн бир гувоҳни ёнига олиб, районга жўнади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор сўзқўлари. *Мен инқилобга-ча ва инқилобдан сўнг дехқонларимиз кечирган ҳаётларининг жонли гувоҳиман.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 ҳуқ. Суд ёки терговдаги иш юзасидан ўз билганларини айтиб бериш учун судга чақирилган киши. *Судга гувоҳларни чақирмоқ.* ■ *Терговчи ҳам қариянинг гувоҳ тариқасида ишга аралаштиргани, ё унинг алданганига шубҳа қилмасди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

3 Воқеа-ҳодиса, фикр, ҳолат ва ш. к. нинг тўғрилигини тасдиқловчи нарса; далил. *Кишини меҳнат улуғлайди. Сиз-биз кўрган ҳурмат-эҳтиром — бунинг гувоҳи.* Газетадан.

ГУВОҲДАНТИРМОҚ Гувоҳлар, зарурий ҳужжатлар орқали тасдиқламоқ, расмийлаштирмоқ.

ГУВОҲЛИК 1 Шоҳидлик, кўрган ёки билганлик; гувоҳ бўлишлик. *Бироқ фактлар, ҳужжатлар, жуда кўп одамларнинг гувоҳликлари унинг қайсарлигини аста-секин қайириб, ниҳоят, букиб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 ҳуқ. Гувоҳ томонидан берилган маълумот, гувоҳнинг айтганлари. *Гувоҳлик бермоқ.* ■ *Зиёдахон билан Анзират холадан, қолаверса, Шарофат можаросидан хабардор бўлган бошқа одамлардан судда гувоҳлик беришларини сўради.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ГУВОҲНОМА [ф. *گواهي نامه* — ёзма гувоҳлик; гувоҳнома] 1 Қайд этиш шарт бўлган юридик воқеа-ҳодисаларни тасдиқлайдиган, имзо қўйилган ва муҳр босилган расмий ҳужжат. *Туғилганлик ҳақида гувоҳнома. Талабалик гувоҳномаси.*

2 эск. айн. аттестат 1. *Кеча ўнинчини аъло тугатдинг, Қўлингда етуклик гувоҳномаси.* Ф. Фулом.

ГУВРАНМОҚ Ноаниқ, тушуниб бўлмайдиган овоз чиқармоқ; ноаниқ гапирмоқ; гўлдирмоқ. *Жавоб эшитилмагач, чол ўзича гувраниб, кўчага чиқди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Ташқарида гувраниб турган қўзғолончилар ичкари бостириб киришди.* С.

Сийев, Аваз. *Парда очилиши билан одамлар бирдан гувранди, кимлардир пиқир-пиқир кулди.* «Ёшлик».

ГУВУЛЛАМОҚ «Гув» этган овоз чиқармоқ. *Ўт гувуллаб ёнмоқда.* ■ *Ташқарида шамол гувуллаб, дезазаларни чертарди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Йўл бўйлаб кетган симёғочлар эса узлуксиз гувуллайдди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дарвозада машина моторининг гувуллагани эшитилди.* С. Нуров, Нарвон. *Халқ гувуллаб, олдинга юрди, уни миршаблар гови тўсиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ГУГУРТ [ф. *گو گورد* — олтингургурт; гургурт] 1 Бир учига қалпоқча шаклида ёнувчи модда суртилган чўп; гургуртчўп. *Тантибойвачча индамай қолди. Папиросни лабига қистириб, бир қанча гугуртни чақа-чақа, базўр ёндирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Гургурт чўплари солинган, ён томонига ёндирувчи модда суртилган қутича. *Старшина жангчиларга икки яшиқ ёндирувчи шиша ва бир қутидан гугурт тарқатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *— Яхшиямки, гугурт бор экан. Отам бир неча қучоқ хашиқ териб келди, — деди Ҳожжи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ГУГУРТЧЎП айн. гургурт 1. *Бой.. гугурт-чўпнинг ўчай-ўчай деб турган алангасидан чилимнинг сархонасидаги тамақини базўр ёндириб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ГУДОК [р. гудеть — гувулламоқ; чалмоқ] 1 Сигнал бериладиган турли механик қурилмалар; ҳуштаклар. *Тошкентдаги тепловозвагон ремонт заводидида бир гудок сақланади.* Газетадан.

2 Шундай қурилмалар чиқарадиган чўзиқ овоз; сигнал. *Паровоз гудоги эшитилди. Гудок бермоқ (чалмоқ).* ■ *Эрта тонгда завод гудоги Эргашини ҳам уйғотди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Паровоз узоқ гудок бериб, жойидан қўзғалди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Тонгги гудок чалмасдан, Мен ҳам тураман. Ёш кўнглимнинг майлини Ишга бураман.* Файратий.

ГУДРОН [фр. *goudron*] Нефтни қайта ишлаш натижасида қоладиган қора, смолага ўхшаш қуйкум, нефть қолдиғи (йўл қурилиши материали сифатида ва бошқа техника эҳтиёжлари учун ишлатилади). *Гудрон суркалган дарахт ёнмайди, у сингдирилган темир йўл шпаллари эса чирмайди.* Газетадан.

ГУДРОНАТОР Битум ташийдиган ва уни йўл қоплами устига бир текис тақсимлайдиган машина. *Битум ташийдиган гудронатор машинасига кимдир «губернатор» деб ном қўйиб юборибди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ГУЖУМ Садақайрағоч. *Хоразмда ҳовуз деса, дарҳол кўз олдинга катта-катта гу-жумлар — қайрағочлар келади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Анави олакўз барзанги лом деб оғиз очмайди, кун бўйи гужум тагида осмонга қараб ётади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ГУЗАР [ф. گذر — ўтиш жойи; кўча, маҳалла] 1 Қишлоқ ёки маҳаллаларнинг чорраҳаларида жойлашган, чойхоналари, қассоблик, баққоллик каби дўконлари бўлган обод, гавжум жой. *Бу маҳаллада унга [Йўлчиға] маъқул бўлган икки киши бор эди. Бир — гузарда тақачилик-темирчилик қиладиган Қоратой, иккинчиси — Шокир ота номли маҳсувўз чол.* Ойбек, Танланган асарлар. *Куз ҳавосининг суякларни зирқиратувчи совуғига қарамай, гузарда чойхўр кўп эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 фольк. Йўл. Қалмоқлар юртига гузарим тушди. «Алпомиш». *Гузаримиз тушса, излаб келармиз. Султон бўлган, жоним дўстим, хуш энди.* «Муродхон». *Кулоҳ кийиб, бўлдим мен бир қаландар, Ногаҳон гузарим тушди бу шаҳар.* «Ширир билан Шакар».

3 шв. Дарёдан, сойдан қайиқлар ўтадиган жой; кечик.

4 тар. Бухоро хонлигида: маҳалла.

ГУЗАРГОҲ [ф. گذرگاه — ўтиш жойи] Гузар жойлашган ер; гузар. *Каталак кўчада эмас, гузаргоҳда яшаймиш.* Ойбек, Навоий. *Ойнагул Машҳадга етиб келганда, Фарҳод уни Хиёбони жам кўчасининг бошидаги гузаргоҳда кутиб олди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ГУЛ I [ф. گل — чечак] 1 бот. Ёпиқ уруғли ўсимликларнинг урчиш учун хизмат қиладиган, гулбанд, косачабарглар, тожбарглар, чангчилар ва уруғчидан иборат қисми. *Олма гули. Нок гули.* ■ *Нурининг ҳовлисидаги шилослар гуллаган. Уларнинг оппоқ, кўркам гуллари қўёш нурида жуда нафис товланар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Атиргул ва умуман зийнат учун экиладиган ёки табиий, ўзи ўсадиган гулли ўсимликлар; чечаклар. *Пушти гул. Оқ гул. Қўқон гул. Тикансиз гул бўлмас, машаққатсиз — хунар.* Мақол. ■ *Дала йўлининг икки*

томонидаги боғлар туташ гуллар билан қопланган. Ойбек, Танланган асарлар. Суналарнинг ораларига, атрофига анвои гуллар экилган. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

Қизил гул қ. қизил I. Тувак гул Тувакда ўстириладиган хонаки гул.

3 Бирор нарсага табиатдаги гуллар шаклида чизиб, тикиб, босиб ёки ўйиб туширилган безак, нақш; орнамент. *Тез кунда альбомнинг варақлари фотосуратларга ва бўёқ қаламда чизилган гулларга безанди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Меҳрини эса дўпписининг гулидан таниди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 кўчма поэт. Гузал. *Гулни гулга қўш. Мақол.* ■ *Иккови ҳам ушлмаган гул.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бермағил ёвузларга бир дақиқа хушнудлик, Гул Ватаннинг мард ўғли, кўкрагингни қалқон қил.* Файратий.

5 кўчма (1-ш. эгалик қўшимчаси билан мурожаат шакли) Ёр, севикли аёл. *Гулим, сенга айтар сўзим бор.* ■ *Мактубимга жавоб ёзмадинг, дилдор, гулим ҳам баҳорим сенсан, Гулбаҳор.* М. Алавия.

6 кўчма (3-ш. эгалик қўшимчаси билан) Энг яхшиси, сараси; файз киритувчиси, қизитувчиси. *Йигит(лар)нинг гули. Зиёлиларнинг гули.* ■ *Шоҳ қиз, шакар қиз, қизларнинг гули, Қошларингни кўрсатгил, мен унинг қули.* С. Айний, Дохунда. *Йигитали келин-куёвнинг мақсади, борар манзилини билса ҳам, уларнинг саломларига алик олгач, кўнғил учун сўради: — Ҳа, йигитнинг гули, йўлингиз бўлсин? Т. Малик, Ажаб дунё. Фасли баҳор. Қўшним Фафур Фуломнинг элик йиллиги. Ушанда Булбул Мамедов тўйхонанинг гули бўлган эди. Ҳ. Назир, Мафтуннингман, Озарбайжон.*

7 этн. Баҳорда, гуллар очилганда, марҳум хотирасига бағишлаб унинг йилига қадар ўтказиладиган маросим. *Чолнинг ёстиғи тагидан топилган пул уни кўмиб келишгагина етди. Ҳали бу ёқда учи, еттиси, йигирмиси, фотиҳахонлиги, шаклиги, ифторлиги, икки ҳайити, гули, қовоқ оши, қовунузуми, йил ошиси, оқ солар ва ҳоказолар бор.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

Гул ташламоқ 1) гул-нақш билан қопланмоқ (қишда муз нақши билан қопланган ойна ҳақида); 2) моғорламоқ. *Нон гул ташлабди.* Гул қилмоқ Яшнатмоқ, обод қилмоқ; қизитмоқ. *Хароб бўлган рўзғорни*

Ишлаб-ишлаб гул қилган. «Ойсулув». Улан айтиб, тўйларни гул қиласиз, Бу хизрни ўзингизга пир қиласиз. «Оқ олма, қизил олма». Ун гулидан биттаси ҳам очилмаган Ёш, навқирон одам ҳақида. Ана шу хаёллар Бегимхонни безовта қиларди: -Ун гулимдан бир гулим очилмай туриб, тул бўлиб қолдимми?! — деб ўксинди у. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қўли гул Ҳар ишга моҳир, ўз ишининг устаси. Зокир ота, шубҳасиз, жуда тажрибали пахтакор, қўли гул одам. А. Қаҳқор, Хотинлар.

ГУЛ II тиб. Қизилча, қизамиқ ва бошқа баъзи бир касалликлар билан оғриган вақтда баданда пайдо бўладиган майда қизил тошма. *Болага гул тошди. — Унинг бир кўзига гул тушиб, кўролма қолгач, халқ уни Назиркўр деб атай бошлаганди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ГУЛА I [ф. *گول* — юмалоқлаб ўралган, эшилган ип] Тўқимачилик дастгоҳида танда ипларини иккига ажратиб, улар орасидан моки ўтказишга хизмат қиладиган мослама. *Эртаси кечқурун гула тўғрилаб ўтирсам, эшикни биров тақиллатди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ГУЛА II шв. Нусха; ўрнак, андаза.

Гула кўтармоқ (ёки кўчирмоқ) Ўрнак олмоқ; тақлид қилмоқ. *Исматов ҳам хўжайиндан гула кўтариб, атрофига қариндош-уруғларини тўлади-да, юлғичликни бошлаб юборди. «Муштум».*

ГУЛАБАРДОР [ф. *گولبردار* — гула кўтарувчи] Гула тайёрловчи ёки гула кўчирувчи, нусха оловчи мутахассис.

ГУЛАНДОМ [гул + андом] 1 Қаддиқомати келишган, нозик бадан (гўзал аёл ҳақида). *Бўз боламан, ҳолим йўқдир, Ёри гуландомим йўқдир. «Тоҳир ва Зухра».*

2 Гуландом (хотин-қизлар исми).

ГУЛБАДАН [гул + бадан] қ. гуландом. *Менинг шайдолигим бу нозпарвар дилробадандир, Ярашган қадду қомат, хулқи хуш, нозик адодандир, Мулоим, гулбадан, ширин сухан, табъи расодандир. Ҳабибий.*

ГУЛБАНД I [гул + банд] Пичоқнинг дастаси билан тиги бириккан жойига ўрнатилган махсус металл ҳалқа. *Пичоқ унча катта эмас эди. Гулбандидан учигача бир қарич келарди. С. Айний, Эсдалиқлар. Мўй-сафид дастурхон ўрнига ялнз барларини яйратиб тўшади-да, гулбанди ярқираб тур-*

ган дандонсол пичоғини қинидан суғуриб, менга узатди. Ҳ. Нурий, Пахтакор ўйлари.

ГУЛБАНД II бот. Гулни тутиб турувчи новдача.

ГУЛБАРГ [гул + барг] 1 Гултожни ташкил этувчи ҳамда уруғчи билан чангчини қуршаб турувчи гул япроқчалари, баргчалар мажмуи. *Гулбарглар орасига яширинган тирноқдай қўнғиз учиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Гулбаргларга термулиб, яна учди ўйларим, Япроқ мисол титратиб қўйдингиз-ку юрагим. Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.*

2 *кўчма* Гул баргчаларидек чиройли, гўзал; нозик; қизил. *Ҳамлет юрагига берарди ҳаёт Сенинг у оташин гулбарг лабларинг. Ҳ. Олимжон, Офелиянинг ўлими. Майли энди, ҳеч бўлмаса қумғон қайнатсам, Қиш кунлари ловулатсам гулбарг ёноғинг. Миртемир.*

ГУЛБАҲОР [гул + баҳор] *поэт.* 1 Гуллар очилган пайт; баҳор. *Гулбаҳор шабнам безамииди гулларни, Майин насим севинтирмиш диллари. М. Алавия.*

2 Гулбаҳор (хотин-қизлар исми).

ГУЛБЕОР, беоргул [гул + беор] Ер бағирлаб ўсадиган энсиз баргли, нозик рангбаранг гулли, уруғидан тез қўпаядиган манзарали ўтсимон ўсимлик. -*Уларнинг [аммамнинг] уйидаги гулларнинг-ку сон-саногии йўқ: гулбеор, гулравно, гулсапсар, ишқилиб, санаб тугатиб бўлмайди, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.*

ГУЛБОҒ [гул + боғ] 1 Гул экилган боғ, гулзор боғ, гулистон. *Меҳнат аҳли қилди обод Фарҳод даштини гулбоғлар, Гулистон бўлди саҳролар, учолмас энди ҳеч зоғлар. А. Пўлат. Меваларнинг уруғин Экинг, асранг, ўртоқлар, Келажакда улардан Яратилгай гулбоғлар. З. Диёр.*

2 Сайлгоҳ ер; томошабоғ, парк. *Рабочилар гулдай ишлаб кийинган, Оқшом бари гулбоғларда йиғилган. Фозил шоир.*

ГУЛГАЙ шв. Оёқ кафтининг дўнг ери.

ГУЛ-ГУЛ Чамандек ранг-баранг, гулгун ва гўзал. *Сизлар билан бирга, халқимизга гул-гул нафис газламалар тўқиб кийгизамиз! А. Мухтор, Опа-сингиллар. Сочпопугин ёйган тол барги, Чаман боғлар чиройи гул-гул. Т. Тўла.*

Гул-гул очилмоқ (ёки ёвмоқ, яшнамоқ) 1) бутун гўзаллиги, латофати билан намоён бўлмоқ, яшнаб кетмоқ. *Баҳор келиб, далалар гул-гул очилиб кетди. — Инobat жиндек*

пардоз билан ойдеккина келин бўлди. Айниқса, тўйнинг эртасига гул-гул очилиб кетди. С. Аҳмад, Сайланма. Зевархон ҳам гул-гул очилиб кетди. Н. Аминов, Суварак; 2) шодликдан чехраси очилиб, яйраб-қувнаб, очилиб-сочилмоқ. Дарҳақиқат, Канизак Ўрмонжоннинг олдига юраги нуқиллаб борди-ю, гул-гул очилиб қайтди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Саодатнинг ҳаяжондан гул-гул ёнган бахтиёр чехрасидан кўзини узолмасдан ўтирган Турғун биринчи марта уни севиб қолганига иқрор бўлди. О. Ёқубов, Тоғ қизи.

ГУЛГУН [ф. گلگون — гулранг; қизғиш, пушти] 1 Қизил, қирмизи, пушти. Дейман: саҳар шафақдан учқунми, лоласанми, Шодлик майига тўлган гулгун пишласанми? Э. Воҳидов, Тонг нафаси. Кийгани гулгун қирмизи, Ақлим олар жоду кўзи. «Муродхон».

2 кўчма Гўзал, чиройли. Наврўз эди табиат гулгун, кийиб олган ям-яшил либос. Ё. Мирзо. Келгусига боқсак умидвор, Ҳаёт яна кўринур гулгун. 3. Диёр.

3 Гулгун (хотин-қизлар исми).

ГУЛДАЙ 1 Гул каби, гулга ўхшаш. Ранги сўлиб боради, Сариқ гулдай сарғайиб. «Ой-сулув». Худди эрта билан очилган гулдай бўлиб, тиллари булбулдай бўлиб, кўзлари ёрқинлашиб кетди. «Юсуф ва Аҳмад».

2 Чиройли, гўзал, латофатли. Сарғаймасин гулдай юзим, Телмирмасин наргис кўзим. «Баҳром ва Гуландом». Эй ботирлар, гулдай юзинг сўлдирма, Ички сиринг душманингга билдирма. «Эрали ва Шерали».

3 кўчма Ёш, навқирон. Зухра бегим олти йилдан бери тўшақда ёлғиз ётади. Унинг гулдай умри беваликда сўлиб боряпти. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Гулдай қиз қари кишини бошига урармиди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Гулдай хунар Жуда яхши, покиза хунар. Йигитнинг қўлида гулдай хунари бор экан, бўйдоқ экан, уйи-жойи тайин экан, яна сенга нима керак? Ойбек, Танланган асарлар.

ГУЛДАСТА [гул + даста] 1 Дасталанган гул, бир боғ гул; букет. Набижон биринчи давлат имтиҳонини топширган кун Муборак уни катта гулдаста олиб келиб табриклади. С. Зуннунова, Кук чироқлар. Вагонларга ирғитилган гулдасталарнинг кўпи ерга тушди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 архит. Мачит, мадраса, сарой ва ш. к. нинг ташқи деворлари туташган бурчақда

тиргак ва безак мақсадида деворга қўшиб тикланган кичик минора. [Меъмор] Гавҳаршодбегим мадрасаси ёнига келиб, гулдастага қаради, зангори кошинлар ой нурида ярқираб туради. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Туркум, тўплам. Хонанда, айниқса, санъатсевар дўстларига ўзининг аввалларига ўхшамайдиган янги қўшиқлар гулдастасини Наманган шаҳридаги «Навбахор» марказий ўйингоҳида тақдим этди. Газетадан.

ГУЛДОН [гул + ф. دان — «сақлаш жойи» маъносини билдирувчи қўшимча] Гул солиб қўйиладиган идиш; ваза. Биллаур гулдон. ■ Иқболхон чуқур хўрсинди, гулдонни жойига қўйиб, бошқа уйга ўтди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ГУЛДОР [гул + ф. دار — «бир нарсага эга» маъносини билдирувчи қўшимча] Гулли, гул-нақш солинган, безакли. Сопи гулдор пичоқ. ■ Бозор Ҳамроевич гулдор кўрпачага ўтириб, атрофга разм солди. Ў. Усмонов Сирли соҳил. Латофат буфетдан гулдор кўрмак тарелка олиб. хужрага кириб кетди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ГУЛДУР тақл. с. Момақалдироқ сингари гулдураган товуш ҳақида. Араванинг гулдури. ■ Гулдури этиб, булут тарқаб, Ялт-юлт этиб чақмоқ чақди. Ҳамза.

ГУЛДУРАК Момақалдироқ ва унинг овози. Гулдураклар гулдураб қолар, чақмоқ чақар момақалдироқ. А. Пўлкан, Изҳор. Ҳаво гулдуради ва бу гулдурак худди Пўлатнинг боши устида бўлгандек, уни ҳозирнинг ўзидаёқ янчи юборгудек туюлди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Чотқол тоғ устини бир лаҳза ёритиб чақмоқ чақар, кейин еру кўкни ваҳимали гулдурак товуши тутиб кетар эди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ГУЛДУРАМОҚ Момақалдироқ овозига ўхшаш овоз чиқармоқ. Худди шу пайт бутун чўлни сутдек ёритиб чақмоқ чақди-ю, момақалдироқ гулдураб ўтди. М. Мансуров, Ёмби. Танк гулдураганича келиб, [Аҳмаджон ётган] окоп устидан ўтиб кетди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Бирдан ҳавода душман самолёти моторининг гулдураган овози эшитилди. Н. Сафаров, Тилсимчилар.

ГУЛДУРОС Гулдураган овоз ҳақида. Алижон учинчи рота.. томонга бурилган ҳам эди, қарағайлар тепасидаги қоронғи осмонда моторлар гулдуроси янгради. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Тепада гулдурос кўтарилиб,

гўё тоғ кўчди-ю, уйдаи-уйдай тошлар бир-бирига урилиб кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўчма Кучли; давомли. *Гулдурос қарсақлар зални титратиб юборди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Яна гулдурос қарсақлар янгради.* К. Яшин, Ҳамза.

ГУЛДУР-ШАЛДИР *рвш.* Гулдураб, шошилинч равишда. *Мулла Обид қўчиб кетади, Берди татар гулдур-шалдир хужрага кириб келади.* А. Қодирий, Обид кетмон. У [Ҳафиза] *гулдур-шалдир ҳовлига кириб келиб, қутилмаганда бувисини таажжубга солди.* Мирмуҳсин, Умид.

ГУЛДҶЗ [ф. گل دون — гул тикувчи, каштачи] Матога гул солиб тикувчи (аёл).

ГУЛДҶЗИ [ф. گل دونى — гул, кашта тикиш] Гул солиб тикилган, гулдор. *Бошимдаги онам тиккан гулдўзи дўппи болаларнинг кўзини қамаштирарди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ГУЛЕТИМ [гул + етим] Отасидан айрилиб, онаси билан қолган етим қиз ёки бола. -*Қадимгиларнинг: она билан қолган гулетим, ота билан қолган шуметим, деганлари бежиз эмас экан-да, — деди Башорат.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ГУЛЁР [гул + ф. يار — дўст; сеvimли киши] 1 кам қўлл. Гўзал ёр, жонона. *Кокилиннга қора мунчоқ тақайин, Сизнингдек гулёрни қайдин топайин.* «Оқ олма, қизил олма».

2 Ёр, жонон шаънига айтиладиган қўшиқ номи. «Гулёр»га сол созингни, «Баёт»га сол бозингни, Тинчлик қўшиғин бошла, Эшитай овозингни. «Кўшиқлар».

ГУЛЖАБИН [гул + а. جبين — пешона] Гул юзли. *Гулжабинлар даврасинда, майлига, минг розиман, Бир умр бўлсам асир, бўлсам камол Душанбада.* Уйғун, Тонг кўшиғи.

ГУЛЗОР [ф. گلزار — гул билан қопланган майдон] Гул экилган ер, чаманзор, гулшан. *Нигора гулзорда гул териб юрган экан.* С. Анорбоев, Оқсой. *Гулзорларда булбул сайраса, Гул ҳидидан кунгил яйраса.* Уйғун.

ГУЛИСТОН [гул + ф. ستان — «эгалловчи» маъносини билдирувчи қўшимча] *поэт.* Яшнаган, обод ер; боғ-бўстонлар макони бўлган ўлка. *Канал қазиб, чўлни қилдик гулистон, Даламиз нашвали, даламиз бўстон!* М. Алавия. *Энди менинг ширин жоним керакмас, Фасли баҳор, гулистонлар керакмас.* «Ширин билан Шакар».

Олам гулистон «Масала, муаммо ҳал», «иш битади-қўяди», «тамом», «вассалом», «ҳамма хурсанд» каби маъноларда айтиладиган ибора. *Аммо сиз «хўп» десангиз, олам гулистон.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чўчманг. Биттагина дадил қадам ташласангиз, олам гулистон бўлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ГУЛИСУМБҶЛ [гул + сумбўл] Пиёз-гулдошлар оиласига мансуб ўсимлик; гиацинт.

ГУЛКАРАМ [гул + карам] Ҳосили тўпгул шаклида бўладиган бир йиллик карам тури.

ГУЛКОР [ф. گلکار — боғбон; гул ўстирувчи] Нақш-гул ўювчи ёки ясовчи уста, мутахассис. *Унга [уста амакига] кулоллар, гулкорлар ва читгарлар каби усталар ўз ишлари учун чизма нақшлар буюрар эдилар.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Техник, прораб керак, ғиштчи, сувоқчи гулкор, моҳир дурадгорлар керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ГУЛКОСА [гул + коса] *бот.* Гулнинг гултож, чангчи ва уруғчиларини тутиб турувчи қисми.

ГУЛКҶРПА Уй деворларига осиб қўйилладиган ёки тахмонга ёпиладиган сўзана. *Қўша-қўша палак, қўша-қўша паранжи, учтўрт уйни ясатишга етадиган дорпечлар, гулкўрпалар, чойшаблар.. Лутфинисо ва унинг қизини ҳали қаноатлантирган эмасди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тақир ерларнинг кўриниши жуда бошқача: майса, лолақизгалдоқ, чучмомалар, худди гулкўрпа ёпиб қўйгандай, кўк, қизил, яшил тусда товланади.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ГУЛЛАМОҚ I I Гул очмоқ, гулга кирмоқ. *Ғўза гуллади. Бодом гуллади.* ■ *Деразамнинг олдида бир туп Ўрик оппоқ бўлиб гуллади.* Ҳ. Олимжон. *Ғўзалар гуллаётган пайт.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Равнақ топмоқ, ривожланмоқ; обод бўлмоқ. *Тоштемир Сурхон водийсининг гуллаган воҳаларини кўриб, айланиб чиқди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. [Янгиер] *Бошида қандай эди-ю, ҳозир қандай? Одамнинг қадами тегди-ю, гуллаб кетди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 Гул-гул очилмоқ, гўзаллашмоқ, яшнамоқ; камолга етмоқ. *Умрининг гуллаган даври қамоқхоналарда ўтган Шохназар озодликнинг биринчи куниданоқ нима қилишини билмай, бош қашлаб қолди.* «Муштум». Ёш

авлод — келгусимиз, фахримиз ҳам кўркимиз. Ёшлик — бу умримизнинг гуллаган баҳоридир. Э. Раҳим, Янги қадам.

Оғзидан гулламоқ Файришуурий равишда сирини очиб, айтиб қўймоқ. — *Эшитинг, — деди Эраш. — Бирламчи шартим: бу ишингизни ўла-ўлгунча сир тутасиз, оғзингиздан гулламайсиз.* К. Яшин, Ҳамза. *Фақат бориб таништиргунча, оғзингиздан гуллаб юрманг.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

ГУЛЛАМОҚ II Могорламоқ, пўпанак босмоқ. *Нон гуллабди.*

Қўлингдан (ёки қўлидан) гуллагур қарғ. Қўлинг шол бўлгур, қўлинг сингур. — *Қайси қўлингдан гуллагур бу картошкани артди, — деди у бўғлиб, — ярмини пўчоққа чиқариб юборибди-ку!* «Муштум».

ГУЛЛАТМОҚ I Гулламоқ I 2, 3 фл. орт. н. *Мен ҳам сенга ҳар нафас Шафқат қўлин чўзайин, Қути учган ҳаётинг Гуллатайин, тузайин.* Ғайратий.

2 Файз киритмоқ; қизитмоқ, кўтаринки руҳ бермоқ. *Кампир ҳам биз билан столнинг бир тарафини гуллашиб, савлат тўкиб ўтирди.* Ойдин, Ҳикоялар. *Унинг асл исми — Наби. Ўзининг ашуласи, чолғуси ва қизиқчилиги билан суҳбатларни гуллагани учун маҳалладаги улфатлари уни «Набиғул» деб атаганлар.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Бировнинг уйини гуллашиб ўтиришга ярайманми?* С. Сиёев, Ёруғлик.

ГУЛЛИ I Гули бор, гул-нақш солинган, гулдор; безакли. *Гулли дўшти. Олма гулли пиёла.* ■ *Улар япроқ гулли чинни косалардаги қовурма шўрвага нон тўғраб овқатланаётганларида, Гулсум кириб келди.* П. Турсун, Ҳўитувчи.

2 Ичида гули бор, ичига гул солиб қўйилган. *Гулли тувак. Гулли ваза.*

ГУЛМИХ [ф. گلمیخ — катта қалпоқли мих; қозик] Қозик. *Қамиш босган Заҳарик бўйидаги гулмихларга қўйлар боғлаб қўйилган.* С. Нуров, Нарвон. *Эски тошойна, гулмихга илган кийим-кечақлар — уйчаннинг оддий жиҳози шу.* «Саодат».

ГУЛМОҲИ [ф. گلماهی — гул балиқ] Лоссимонлар оиласига мансуб, тоғ сувларида яшайдиган холдор балиқ. *Маҳаллий халқ гулмоҳини ажойиб бир усул билан овлайди.* А. Омонов, Сурхон балиқлари.

ГУЛНОР [гул + ф. نار — анор] I *от* Анор гули.

2 сфт. Анор гули рангидаги, қизил, қирмизи. *Ёноғи шафақ рангу лаби лолага ҳам-жинс, Гул-гул очилиб, у юзи гулнор ўтажакдир.* С. Абдулла.

3 Гулнор (хотин-қизлар исми).

ГУЛНОРА I Гулнинг бир тури. *Тутиқиз девор тагидаги гулнора орқасидан бирдан югуриб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Гулнора (хотин-қизлар исми).

ГУЛОБ [гул + ф. آب — сув] I Атиргул гулбаргидан махсус усулда олинадиган сув. *Баҳор дарахтларни ёш келинлардек безатиб, устларига оқ, қизил қўйлак кийгизган, кокилларида гулоб сепган эди.* М. Осим, Ўтрор. *Гулоб билан ювайнми зулфингни? Шамол бўлиб гул юзингни силайми?* Уйғун.

2 Атиргул сувидан тайёрланган ширин ичимлик; шароб; май. [Навойий:] *Гулоб.* [Мансур қосани узатиб:] *Мана, пирим, гулоб.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Ниҳоят, Ўтар бобо хоннинг мушқулини осон қилмоқни ўйлаб, гулобга оз-оздан афюн қўшиб бера бошлади.* С. Сиёев, Аваз.

ГУЛОБИ I [ф. گلابی — пуштиранг] Гулоб рангли, пушти. *Очил қайрилиб қараб, гулоби қўйлак кийган Замирани ён томондан кўриб қолди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ГУЛОБИ II Қовуннинг кечпишар нави.

ГУЛОБЧИ Гулоб тайёрловчи; гулоб сотувчи. *Гулобчи дўкандор қўлларини орқасига қўйиб, юмалоқ қорнини чўққайтириб, дўкон олдида аста юрди.* Ойбек, Қонли бармоқлар.

ГУЛРАЪНО [гул + раъно] айн. раъно I. Уларнинг [амманнинг] уйидаги гулларнинг-ку сон-саногии йўқ: *гулбеор, гулраъно, гулсапсар..* Ф. Фулом, Шум бола.

ГУЛРУХ [ф. گلرغ — қизил ёноқли, гул юзли] I Гул юзли, гул ёноқли; чиройли, гўзал. *Гулгунмисиз, гулрухим, дил боғимда нарғизам, Қуёш янглиғ чорлайсиз, муҳаббатидурқунми.* Э. Охунова.

2 Гулрух (хотин-қизлар исми).

ГУЛРҮ [гул + ф. روی — юз; юза] қ. гулрух. *Кеча келгудур дебон, ул сарви гулрӯ келмади.* Навоий. *Ўғлонлар ўтишар гўё сор бургут, Не пари, не гулрӯ, лайло, ойбарчин.* Миртемир.

ГУЛСАПСАР Қиёқ баргли, оқ, пушти, зангори, бинафша ёки сариқ гулли кўп йиллик ўсимлик ва унинг гули. *Йўллар буйлаб гулсапсарлар яшнайди.* Ойбек, Навоий.

Ҳали қушлар уйғонмай, кўзни очиб тонг саҳар, Кезар эдик боғма-боғ, излаб лола, гулсансар. Ҳ. Салоҳ.

ГУЛТОЖ [гул + тож] 1 бот. Гулнинг гулбарглардан ташкил топган ва гулкосани тўлдириб турган қисми; тож.

2 Гулдан ясалган тож, гулжиға. *Баҳор қадаб бошинга гултож, Еллар эсса, бил, ўша менман.* Шухрат.

3 кўчма Бирор нарсанинг энг сараси, энг олийси. *Одамзод бўлган пайдо, Ҳуснига олам шайдо, Одам — олам гултожи..* К. Мухаммадий. *Шеэрият гултожи — драма демак, Менинг театрим қалбим саҳнида.* А. Исроилов.

ГУЛТОЖБАРГ [гул + тож + барг] айн. гулбарг.

ГУЛТОЖИХҲҮРОЗ [гул + тож + хўроз] Хўроз тожига ўхшаш тўп гулли ўсимлик ва унинг гули. *Унинг атрофида қип-қизил гултожихўрозлар чайқалиб турибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ГУЛТУВАК Ичига тупроқ солиб, гул ўстириладиган тувак. - *Мана, оға, одамбашара бўлиб келдим, — деди [Матпано] аста, — на десангиз, ихтиёрингиз ўзингизда. Мен бир гуваля лойман, истанг — хум ясанг, истанг — гултувак.* С. Сиёев, Аваз.

ГУЛУЗОР [гул + узор] Гул юзли, гўзал. *Еллар, соғинганимни ул гулузора айтинг, Қоши қалам, париваш, кўзи хумора айтинг.* Уйғун.

ГУЛУТА шв. Гилвата. *Хотин тураёттиб, баралла йиғлаб юборди: - Бу ер юткур қандай бало экан!.. Одамлардай гулутага, тузга, кесакка бошқоронги бўлсам-чи!* А. Қаҳҳор, Анор.

ГУЛҲАЙРИ [гул + а. خیر — яхши, саховатли] Баланд пояли, йирик гулли бир йиллик ёки кўп йиллик ўсимлик ва унинг гули. *Ҳовличанинг ичида гулхайри ва қабоқлар ўсиб гуллаб ётибди экан. «Гўрўғлининг туғилиши». Қадимдан гулхайрининг қайнатмаси билан кўкйўтал, ўпка шамоллаши, нафас қисич каби касалликлар даволанган.* Газетадан.

ГУЛҲАН [ф. گلخان — отандон] Исиниш ёки бошқа бирор мақсадда ўтин қалаб, атайлаб ёндирилган ўт, аланга. *Ўлтирибди икки дўст, ўртоқ, Отамлашиб гулхан ёнида.* Ҳ. Пўлат. *Гулхан теварагида бир неча киши исинмоқда эди.* С. Айний, Қуллар. *Кувёнинг*

ҳовлиси ўртасида катта гулхан ёнарди. Ойбек, Танланган асарлар.

ГУЛҲАНЧИ Гулхан ёкувчи. *Гулханчи оёқ учида келиб, машаалага лампамай қуйиб кетди.* С. Сиёев, Аваз.

ГУЛҲОНА [гул + хона] 1 Хонадонларда махсус ажратиб, гул экилган ер. *Ҳадича аянинг чехраси очилди. Гулхонага кириб, рангбаранг гуллардан дасталаб, Марҳаматга узатди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Гул экиб, гул ва гул кўчати етиштириб берадиган махсус ташкилот; оранжерея.

ГУЛЧАМБАР [гул + чамбар] Гул ва унинг баргли новдасидан тайёрланган чамбар. *Қишлоқ меҳнаткашлари ўз жанговар фарзандларининг номларини хурмат билан тилга олиб, уларнинг қабрига гулчамбарлар қўядилар.* А. Раҳмат, Шоир жанг қилган жойларда.

ГУЛЧЕЛАК Гулга сув қуядиган челақ. *У [Ориф ота] гулчелақни олиб, анҳор лабига борди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ГУЛЧЕҲРА [гул + чехра] 1 Гул юзли, чиройли, гўзал. *Қалам қошлар бежирим, соқит, Гулчехранда сипоий гурур.* Уйғун.

2 Гулчехра (хотин-қизлар исми).

ГУЛЧИ 1 Гул ёкувчи, гул етиштирувчи мутахассис. *Ҳаваскор гулчи.*

2 Гул сотувчи; гулфуруш. *Улар [йигитлар] ..гулчидан гул сотиб олиб, қизларга тақдим қилдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГУЛЧИЛИК Гуллар, манзарали ўсимликларни етиштириш, боғ-хийёбонларга экиш, гулдасталар тайёрлаш билан шуғулланиш; гулчи касби. *Эрмакка гулчилик қиламан, режасларим бор, мижозлар ўзлари уйдан олиб кетишади.* Н. Аминов, Қалтис хато. - *Гулчилик осон иш эмас. Бу иш жуда катта қунт талаб қилади, — деди ўқитувчи ўқувчиларга.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ГУЛЧИН [ф. گلچين — гул терувчи] Этик ёки маҳси каби оёқ кийимларининг орқа (товон) қисми (баъзан гул ёки нақш билан безатилади). - *Бу ерда [бозорда] ҳамма нарса топилади: ..ёлпўш; гулчин билан тагчарм қўйилса, ҳали кийса бўладиган нимдошгина сахтиён маҳси дейсизми.. — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

Панжара гулчин Жимжимадор, серҳашам. *Кечаси ташқарига бир қарич қор тушди. Деразаларнинг ойналари панжара*

гулчин сингари ғалати-ғалати нақшлар билан безалдилар. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ГУЛЧИРОЙ 1 кам қўлл. айн. гулчехра 1.

2 Гулчиroy (хотин-қизлар исми).

ГУЛШАН [ф. گلشن — гулзор] *позт.* 1 Гулзор, гулбоғ, чаманзор. *Оҳ, ажиб гулшанда ҳам бўлмаса дейсан тикан, Одам-ку бу — одамзод, бетимсол буюк, кабир.* А. Орипов. *Шералихон гулшан боғининг деворини ёқалаб, деворнинг тушлигига етди.* «Эрали ва Шерали».

2 *кўчма* Гуллаган, яшнаган ер, обод ўлка, мамлакат; гулистон. *Томоша қилгали Тошкентнинг эли, Шу вақтда бўлибди шаҳарлар гули. Бир-бирдан зиёд зебо манзили, Бу гулшанда мен ҳам тургали келдим.* Эргаш шоир. [Холисхон Тожибойга:] *Қани, сўрашганинг айби йўқ, кўзимга ўтдек кўринасиз, қайса гулшаннинг гулисиз? Ҳамза, Паранжи сирлари.*

3 Гулшан (хотин-қизлар исми).

ГУЛШОДА 1 айн. гулчамбар. *Ўзбекистоннинг олий ўқув юрларида таълим олаётган ҳиндистонлик студентлар, қадимий анъанага кўра, Ўзбекистон раҳбарлари бўйнига гулшодалар осиб қўйдилар.* Газетадан.

2 Гулшода (хотин-қизлар исми).

ГУЛЮЗ 1 қ. гулузор, гулчехра 1. *Жойи шамшод ул ҳам гулюз дилбардур, Керакмасдур менга жою гавҳарлар.* «Баҳром ва Гуландом».

2 Гулюз (хотин-қизлар исми).

ГУЛЯШ [венгр. hulaş] Майда бўлақларга бўлиб қовурилган гўштга гуруч, макарон ёки карам гарнири кўшиб тайёрланган таом. *Трестимиз хузурида.. кабоб, котлет, гуляш ва бошқа хом таомларни тайёрлаб берувчи цехлар ташкил этилди.* Газетадан.

ГУЛҚАЙЧИ Гул, ток кесадиған махсус қайчи; токқайчи. *Саримсоқ ота.. гулқайчи билан ёш дарахтларнинг пастки шох-бутқларини қирқиб юрарди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Бобом гулқайчи билан кўларга олиб чиқиб кетди.* Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

ГУЛҚАНД [гул + қанд] Атиргул гулбарги ва шакардан тайёрланадиган ширинлик; қиём. *Гулқанд.. эфир мойлари, глюкоза, сахароза ва бўлақ фойдали моддаларга бойдир.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ГУЛҚОҒОЗ [гул + қоғоз] Уй деворларига ёпиштириладиган гулли қоғоз.

ГУЛГУНЧА [гул + гунча] Гул гунчаси, очилмаган гул. *Жавоб беринг, кетай Эрон*

шаҳрига, Чаманда кўринди менга гулгунча. «Баҳром ва Гуландом».

ГУЛҲАМИШАБАҲОР [гул + ҳамиша + — баҳор] Баҳордан то кузгача очилаверадиған қизгиш-сарик гулли ўтсимон ўсимлик ва унинг гули. *Намозшомеул билан садарайхон, гулбеор билан гулҳамишабаҳор ҳам бир-бирдан кўримли.* Ҳ. Назир.

ГУМ [ф. گم — ғойиб, пинҳон] Дарё ёки кўлнинг чуқур жойи; чуқур. *Амударё гум экан, Тевараклари қум экан. «Кўшиқлар».* *Нусратбек дарҳол улардан кўзини олиб қочди-да, сув олгани энкайди, болалигида тенгқурлари билан дарёга чўмилгани боришганини эслади.* *Чуқурроқ жойни топиб ёки қумни суриб — гум қилиб чўмилишарди.* С. Нуров, Нарвон.

ГУМ ҚИЛМОҚ 1) ўғирлаб, билдирмай йўқ қилмоқ. *Мулла Обид йигитларига, Абдужалил бойнинг ахтахонасида боқиб қўйган бир жуфт тулпорларини гум қилишни буюради.* А. Қодирий, Обид кетмон; 2) йўқ қилмоқ, даф қилмоқ; 3) ўлдириб, ҳеч кимга билдирмай йўқ қилмоқ. [Султонбек Турғунга:] *Қўлингдаги қоғозда номлари кўрсатилган беш кишини топ, гум қил.* К. Яшин, Пьесалар.

ГУМАНИЗМ [лот. humanus — инсоний, одамий] 1 Инсонпарварлик, кишини қадрлаш, унга муҳаббат ва ҳурмат билан қараш; кишиларда юксак маънавий фазилатларни ривожлантиришга ғамхўрлик қилиш. *Достонда муҳаббат темаси оптимистик тарзда ҳал қилиниши билан бир қаторда қаҳрамонлик, дўстлик ва гуманизм ғоялари ҳам реалист санъаткорга хос уйғунлик ва моҳирлик билан берилган.* «ЎТА».

2 *тар.* Уйғониш даврида (13—14-асрларда): инсонни феодализм ва унинг мафқураси ҳисобланмиш католицизм асоратидан озод қилишга қаратилган илғор ижтимоий ва адабий ҳаракат; дунёқараш.

ГУМАНИСТ Гуманизм тарафдори; инсонпарвар, одамларвар. *Улуғ гуманист образи ўрта аср туни қоронғилигини ёритувчи ёруғ машъал каби менинг хаёлимни эгаллаб олди.* «ЎТА».

ГУМАНИСТИК Гуманизмга, инсонпарварликка оид; инсонни улуғлаш ғоялари билан сўғорилган. *Тинчлик учун кураш, гуманистик ғоялар тантанаси учун кураш ишига ёшлар ҳам ўз ҳиссаларини қўшмоқдалар.* Газетадан.

ГУМАНИТАР [лот. humanitas — инсон табиати; маънавий маданият] Кишилик жамиятига, инсон ва унинг маданиятига, инсонпарварликка оид.

Гуманитар ёрдам Инсонпарварлик ёрдами. **Гуманитар фанлар** Инсон ва унинг маънавий маданиятини ўрганувчи ижтимоий фанлар мажмуи (мас., фалсафа, тарих, сиёсий иқтисод, филология).

ГУМАШТА [ф. گماشته — ваколатли шахс; хизматкор] 1 тар. 20-аср бошларига қадар Туркистонда катта савдогар бойларнинг жойларда савдо ишларини олиб боровчи ишончли кишиси, вакили. *Баъзи сернул — катта дунёдор кўпас бойлар узоқ юртларга ўз гумашталарини юбориб, ўзлари кайф-сафо билан машғул бўлар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. [Абдулла Қодирий] 1912 йилда яна бошқа бир савдогарга йилига 50 сўм иш ҳақи билан гумашта бўлиб киради. «ЎТА».*

2 *кўчма* Бирор кимсани қўллаб-қувватлаш билан муайян амалга тайинланган ёки биров томонидан махсус топшириқ билан қўйилган шахс. У [Ваҳоб Бердиев] аппаратни ўз гумашталари билан тўлдирди. Газетадан. Солиҳбой гумашталари эса буни ўзларича изоҳлаб, бойнинг саховатпешалиги, камбағалпарварлиги деб тушунадилар. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

ГУМБАЗ [ф. گنبد / گنبد — қубба, равоқ] 1 Қубба шаклидаги том; қубба тахлитидagi нарса. *Цирк гумбаз. Ҳаммом гумбаз. ■ Тўғрида Ҳирот мадрасаларининг нақшли гумбазлари эрталабки куёш нурида ярқираб кўринмоқда. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. - Гумбазни кошин билан безатмоқчи бўлибсиз, кошинингиз етарлими? — деди [Хонзода]. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 *кўчма* Бесўнақай, катта, семиз одам ҳақида. *Тунов кунни холамникига борган эдим, холам. Ҳамма гапни Ҳомид чўчқанинг қулоғига етказувчи ўз қизи Зайнаб гумбаз бўлганини бирма-бир айтиб берди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Кўк гумбазни кўчма Осмон. *Бола ҳар кун келар оқшомда, Тут тагига бориб ўтирар Ва сарҳадсиз нилий осмонга — Кўк гумбазга боқиб ўй сурар. Х. Даврон, Тунги боғлар.*

ГУМБАЗДАЙ, -дек *кўчма* Катта, семиз, бесўнақай. *Ҳай, гумбаздай қиз бун қопсан-а, вой, холаңг ўргилсин сендан, ҳой, манга қара,*

менга келин бўласанми? Ю. Шомансур. Қора марварид. *Эшииёз қари бияда гумбаз бўлиб ўтирипти. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

ГУМБАЗСИМОН Гумбаз тахлитидаги, гумбазга ўхшаган. *Шу сабаб кўприк дарё устига ярим гумбазсимон бўлиб «қўнган». Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

ГУМБУР 1 тақл. с. Портлаш чоғида чиқадиған ёки портлашга ўхшаш кучли, давомли товуш ҳақида. *Бэм борган сари қизимоқда, чирманда гумбурига қўшилиб, ялли қийқириқлар эшитилмоққа бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Ноғоралар гумбури ва карнайлар садоси яна осмону фалакка чиқди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё.*

2 *сфт.* Мустақкам, пишиқ-пухта. *Гумбур арава. ■ -Машина гумбур, — деди Ражаб ака. — Энди бу ёғи сенга боғлиқ, аки! К. Раҳим, Ўз касбини севган йигит. Аравалар гумбур, отлар семиз, керакли анжомлардан ташқари, турли ҳашамлар билан безатилган. Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.*

Иш гумбур Иш жуда яхши, иш авжида. [Мирзараим Гулжонга:] *Мана шу хат билан иш гумбур. Гулжонни лўкилламаниз-қўямиз.. Ҳамза, Паранжи сирлари. Унинг [Миркомилнинг] ишлари гумбур. К. Яшин, Ҳамза.*

ГУМБУРЛАМА қ. гумбур 2. *Гумбурлама арава. ■ Комилахон, халқ ичида мени изза қилаверманг, эрта-индин гумбурлама кўприк ясаймиз. Ойбек, О. в. шабадалар.*

ГУМБУРЛАМОҚ Портлашга ўхшаш кучли ва давомли овоз чиқармоқ. *Тағин хонани титратиб момақалдироқ гумбурлади. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. Қаердадир тўплар шошилмасдан, вазмин гумбурлайди. Ойбек, Куёш қораймас. Бепоен далада милтиқ гумбурлаб, акс-садоси узоқ-узоқларга кетгач, бир неча дақиқа атрофни сукунат босди. С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.*

ГУМБУРЛАТМОҚ 1 *Гумбурламоқ* фл. орт. н. *Асқар полвон ўйланиб, ҳали жавоб берганча йўқ эди, оғир булутли ҳавони артиллерия даҳшатли гумбурлатиб юборди. Ойбек. Куёш қораймас.*

2 *кўчма* Қиздирмоқ; дўндирмоқ. *Жувон, эри Суярқул сепоячи сувага оқиб ўлмасдан олдин, жарангли овоз билан лапар айтар, шўх-шўх ўйнар, тўйларни гумбурлатиб юборарди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.*

ГУМ-ГУМ тақл. с. Кетма-кет портлашлар натижасида ҳосил бўладиган бўғиқ

овоз. *Мана энди ҳар икки тарафдан ҳужум. Патир-путур, гум-гум бошланди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Кўнглим гум-гум кетяпти Кўнглим беҳузур бўлиб кетяпти, кўнглим айниятипти.

ГУМДОН [ф. *گم شده* < *گمان* — йўқолган; адашган; ғойиб бўлган]: **гумдон бўлмоқ** Гум бўлмоқ, йўқолмоқ, даф бўлмоқ. *-Агар тагин эргашса, отиб кетишга аҳд қилдим. Аммо далага бурилишим билан у [йигит] ҳам гумдон бўлди, — деди Қулмат.* Х. Фулом, Машъал. **Гумдон қилмоқ** Гум қилмоқ, йўқ қилмоқ. *-Агар Содиқлар ана шу ўн тўрт кишини гумдон қилмасалар, Самсоқбойни ҳам қўлга тушириб бўлмасди, — деди Михайлов.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. **Гумдон бўлгур!** (қарғ.) Йўқ бўлгур, ўлгур.

ГУМОН [ф. *گمان* — фикр, фараз; шубҳа] Бирор нарсанинг ҳаққонийлигига, тўғрилигига ишонмаслик; шубҳа. *Бу қон энг қутлуғ, энг муборак, энг соф қон... Бунга гумоним йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Агар гумоним тўғри бўлса, Комилбекнинг қотили Ҳомиддир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бундан дуруст жойнинг топилиши ҳам гумон.* Ф. Фулом, Шум бола.

Гумон қилмоқ 1) шубҳа қилмоқ, шубҳаланмоқ. *Сен кимдан гумон қиялпасан?* 2) тахмин қилмоқ, ..деб ўйламоқ. *Ҳозирги афтини кўрган киши уни [Рўзиматни] гап-сўзда йўқ, ўзи тўнгина бир йигит гумон қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшқинор чироқлари. *Бўронбой Ҳамзани уйқуга кетди, деб гумон қилди.* К. Яшин, Ҳамза.

Гумон олмошлари тлш. Предмет, белги кабилар ҳақида ноаниқ тасаввур англатувчи, уларга тахминли ишора қилувчи олмошлар: *аллаким, алланима, кимдир, нимадир, қандайдир.* **Гумон феъля тлш.** Иш-ҳаракатнинг бўлишини гумон-тусмон йўли билан англатадиган феъллар, мас. *борарман, айтарсиз, боришар.*

ГУМОНЗА [ф. *گمان* — шубҳа; тахмин] с. т. Она қорнидаги бола, ҳомила. *Мендан Буви Ҳилолнинг буйида олти ойлик гумона қолди.* «Гурўғли». *Иби, бола туғиш қачондан буён уят бўлди? Ёш, соғломсан, туғ. Ахир, гумонанг..* — *Бўлди!* — *Ҳолиса қошларини чимириб, гапни узди.* С. Нуров, Нарвон. *Отаси урушга кетганда, Эшмуҳаммад чақалоқ, Нурмуҳаммад эса гумона эди.* Газетадан.

ГУМОНДОР [гумон + ф. *دار* — «бирор нарсага эга бўлган» маъносидаги қўшимча]

Бирор кимса ёки нарсадан гумон, шубҳа қилувчи, шубҳаланувчи; гумон, шубҳа қилувчи. *Кавшимни олган бир киши, гумондорим минг киши.* Мақол. ■ *-Гумондор борми? — деди уста. -Гумондор-ку йўқ, аммо бечоранинг ўлими жуда қизиқ кунга тўғри келиши ажиб, — деди уста Фарфи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГУМОНЛАНМОҚ Бирор кимса ёки нарсадан гумон қилмоқ, шубҳаланмоқ. *-Нима деяпсиз? — гумонланиб сўради Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГУМОНСИРАМОҚ Бирор кимса ёки нарсадан бироз гумон қилмоқ, шубҳаланмоқ. *Эргаш стол олдига келаётиб, орқасидаги Добротворцевга яна гумонсираб қаради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ГУМРОҲ [ф. *گم* — йўқолиш + *راه* — йўл] кт. 1 Йўлдан озган, адашган; янглишган. [Навой:] *Деди: қайдин сен, эй мажнунни гумроҳ!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Ҳозир пир ўзларини эмас, сизларни ўйлайдилар, тонг саҳарларда жойнамозга тиз чўкиб, «Ҳақ йўлдан адашган гумроҳ бандаларингга газаб қилма», деб худога сиғинадилар.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Шундай шахсга нисбатли койиш, ҳақорат. *-Сен гумроҳ, она сути кўр қилгур, адашиб, улоқиб келиб, яна инсофдан дам урасан-а!* — *деди Жура.* Ҳ. Назир, Онаизор. *Вой гумроҳ, танимайсанми ҳали!* Ойбек, Навоий.

3 Ўқимаган, илмсиз, оми. *-Мен бўлсам, тамою гумроҳман, на ўқишни биламан, на ёзишни. Омилигимча қолганман, — деди ўқисиниб Унсин.* Ойбек, Улуғ йўл.

ГУМРОҲЛИК Йўлдан озишлик, адашганлик; хатолик; янглиш, хато иш. *Иккиси ҳам аҳоқ. Иккисининг йўли ҳам, менимча, гумроҳликдан бошқа нарса эмас.* Ойбек, Танланган асарлар. *Садриддин фарзандлик бурчининг энг оддий шартини ҳам унутиб, отасини оёғоти қилишдан — гумроҳликдан тортинмади.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ГУМУРМОҚ: юраги гумурмоқ Юраги гупилламоқ, дукилламоқ, юраги тез уриб кетмоқ. *Узшиқдан кириши билан, Саидийнинг юраги гумуриб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ҳовузда қалқиб турган сувга тикилсам, юрагим гумуради.* Н. Сафаров, Наврўз. **Кўнглим гумуриб кетяпти** Кўнглим беҳузур бўляпти, кўнглим айниятипти.

ГУМУС [лот. humus — тупроқ, ер] қ.х. Тупроқда ўсимлик ва ҳайвон қолдиқларининг биокимёвий ўзгариши (чириши) натижасида ҳосил бўлувчи, тупроқ ҳосилдорлигини таъминловчи барқарор органик бирикмалар мажмуи. *Гумус бирликлари ва уларнинг тупроқда тарқалиши тупроқ типининг муҳим белгиси ҳисобланади.* «ЎЗМЭ».

ГУНАФША с. т. Бинафша. *Қишлоққа баҳор илгарироқ келди, шекилли, Василя Назаровна танаффус пайтида йўлакда югуриб кетаётган бир қизалоқнинг қўлида гунафша кўриб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ГУНГ [ф. گنگ — соқов; ноаниқ, тушунарсиз] 1 Сўзлаш қобилиятидан маҳрум бўлган; тилсиз, соқов, гунгалак. *Гунг одам.* ■ *Тегирмонга буғдой солдим, Кам эканин билмадим, Шу кишига лапар солдим, Гунг эканин билмадим.* «Оқ олма, қизил олма». *Гунг дарвеш қабр тепасида ўтириб, узоқ тиловат қилди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

2 *кўчма* Сўзлаш, гапириш ҳуқуқидан маҳрум бўлган; тилсиз, эрксиз. *Подшо хизматидаги инсон гунг ва шол бўлиши керак экан.* Ойбек, Навоий. *Атроф ёлғон билан тўлганда, Ичга ютиб титроқ, нолани, Катталар гунг бўлиб қолганда, Қутла чин сўз айтган болани.* Х. Даврон, Тунги боғлар.

ГУНГАЛАК с.т. Гунг. *Шоҳимиз бебахт.* Унинг оламга довуғи кетган яккаю ягона сулув қизи туғилган кунидан бери гунгалак бўлиб юради. «Эртақлар». *Ҳай-ҳай ўлан, ҳай ўлан, Дунгалакми, ёр-ёр, Кувё поччам сўзламайди, Гунгалакми, ёр-ёр.* Ё. Жўраев, Исломо, хотин-қизлар, фольклор.

ГУНГУР-ГУНГУР айн. гангир-гунгур. *Гунгур-гунгур сўхбат ва кулги овозлари эшитилади.* С. Зуннунова, Янги директор. *Ўроз дўмбирани четга қўйди. Гунгур-гунгур сўхбат билан чой ичилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГУНГУРСДАЙ, -дек с.т. Жуссаси катта; гавдали, гумбаздай. -*Зовур қазийётганларнинг қаери сиздан кам. Гавдангиз гунгурсдай, бир йигитча қувватингиз бўлса, оғиримизни енгил қилишингиз керакмасми!* — деди Валижон Асқаралига. Х. Назир, Олмос. *Соатовга қоронғида гунгурсдай бўлиб кўринаётган ҳар бир адир, ҳар бир тепанинг таъидида бир гап бордек туюлар эди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ГУНГУРТ Қора-сарик тусдаги, қора-сарик; кўнғир. *Равнонинг сочи гунгурт қора, яъни қуёшсиз жойда қора кўринса ҳам, қуёшда бироз сарғиш бўлиб кўринар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ГУНОГУН [ф. گوناگون — хилма-хил, ранго-ранг] Хилма-хил, турли хил. *Ҳар қадми янги кундир, Ҳар баҳори гуногундир.* Миртемир.

ГУНОҲ [ф. گناه — айб] 1 дин. Шарият қонунига, диний ақидаларга хилоф иш, хатти-ҳаракат. *Домла гўлдуреган овоз билан нўписи қилди: -Худонинг қудратига шак келтирманг. Гуноҳингизни орттирасиз. Сизнинг ҳамма қилмишингиз гуноҳ.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Каломи шарифда ёзилишича, йиғи-сиғи олло таолонинг иродасига қарши бориш билан баробар гуноҳдир.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган иш, ножўя хатти-ҳаракат; жиноят; айб. -*Нима гуноҳ қилибди шу гўдак? — деб ўйлади Нормат.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бир бечорага тўхмат қилишса-ю, биля туриб, кўра туриб, жим ўтирсам, гуноҳ бўлмайдими?* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Отабеклар нега қамалдилар, қандай гуноҳлари бор экан?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -*Шошманг, дада, — Гулнор унинг сўзини кесиб қичқирди. — Нега Йўлчига жазо берасиз, унда ҳеч гуноҳ йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГУНОҲИДАН ЎТМОҚ ёки **ГУНОҲНИ** кечирмоқ Гуноҳ ёки айб иш қилган кишини кечирмоқ, афв этмоқ. *Холхўжага йигит бўлганинг эсиндан чиқдимми? Ҳукумат гуноҳингдан ўтди-я.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Беш йиллик ўзгаришдан сўнг домла мударрис Абдураҳмоннинг эски гуноҳларини кечирган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **ГУНОҲНИ** ювмоқ Ўзини оқлаб, айб, гуноҳ, камчиликлардан фориг бўлмоқ. -*Худо насиб қилса, ҳажжа кетиб, гуноҳларимни ўша ёқда ювиб келаман, деб ният қилди отам, — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **ГУНОҲГА** ботмоқ Гуноҳ, айб иш қилмоқ; гуноҳкор бўлмоқ. *Бир маҳал қотиллар қўлларида замбил билан яна пайдо бўлишди. Худди қўллари тегса, «ҳаром» бўлиб, ўзлари гуноҳга ботадигандек, жирканиб туриб, жасадларни замбилларга солишди.* К. Яшин, Ҳамза. **ГУНОҲИ** азим Катта гуноҳ, айб. *Умар полвон ўйланиб қолди, анчадан кейин тилга кирди: -Куръон — табаррук китоб, уни хор қилиш — гуноҳи азим.* К. Яшин, Ҳамза.

ГУНОҲҚОР [ф. گناهكار — гуноҳ қилувчи, айбдор] 1 дин. Шариат қонунига, дин ақидаларига хилоф иш қилган шахс, айбдор. *Мункар-Накир.. бундай гуноҳқорни биринчи мартаба кўриши эди, яна гурзисини ишга солди. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.*

2 Одоб-ахлоқ доирасидан ташқари, ноҳўя иш қилган шахс; айбдор. *Мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман, шулар қатори мен ҳам гуноҳқорман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Киши ўзини гуноҳқор ҳис қилса, беғам қувнаётганларга ҳаваси келади. П. Қодиров, Уч илдиз.*

3 Жинойят қилган, жинойатчи. *Гуноҳқор бўлмоқ. ■ Дарров ҳалиги осилиш учун юборилган гуноҳқорларнинг орқасидан от билан югур! Дор остидан бўлса ҳам қайтариб кел! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Терговчи Отахўжа акани гуноҳқор қиладиган хат ёзиб, Зумрад опанинг ўзига қўл қўйдириб олмоқчи эди. С. Юнусов, Қутилмаган хазина.*

ГУНОҲҚОРОНА [ф. گناهكارانه — айбдордек, гуноҳ иш қилгандек] Айб қилгандай, айбдордек. *Матпано бетини буриб, Авазга гуноҳқорона боқди. С. Сиёев, Аваз. Козим машинага ўтираркан, раисга гуноҳқорона боқди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

ГУП тақл. с. Оғир нарсанинг урилиши натижасида ҳосил бўладиган бўғиқ¹ овоз ҳақида.

Гуп этиб 1) гупиллаб, зарб билан. *Полвоннинг кучи ортиб, ўз рақибини айлантириб чунонам урдик, у гуп этиб ерга йиқилди. Ж. Шарипов, Хоразм. Зумрад гуп этиб, ўрнига чўкди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Йигитали мувозанатни сақлай олмай, ёнбошига гуп этиб йиқилди. Т. Малик, Ажаб дунё; 2) бирдан ва сезиларли даражада. қ. гупилламоқ 2. [Чарос] Эшикни очиши билан гуп этиб иссиқ ҳаво юзига урилди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. Қўдрат қорни очлигидан Аҳмадни ҳам унутиб, уйга кирди. Кириши билан билқиллаб қайнаётган декчадан хушбўй ҳид димоғига гуп этиб урди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ГУП-ГУП Гуп с. тақр. *Аравалардан гупбурлаб тош-шағал ағдарилиши, янгроқ арра товуши, болға, босқонларнинг гуп-гупи қулоқни битирарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

Гуп-гуп урмоқ айн. гупилламоқ 1,2. *..кимдир икки қўли билан гуп-гуп уриб, болишини кўпчитарди. А. Мухтор, Туғилиш.*

Афшонсой томонда қурбақалар қуриллар, димоққа арча, наъматакгул, ёвшан, бузтикан ва ёввойи пиёз ҳиди гуп-гуп урарди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё. Юраги гуп-гуп урмоқ Кучли ҳаяжонланишдан юраги безовта-ланмоқ. *Эшон аянинг ранги ўчган, юраги гуп-гуп урарди. С. Аҳмад, Сайланма. [Отабекнинг] Ҳалиги босинқирашидан юраги гуп-гуп урар ва вужудини тер босган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ГУПИЛЛАМОҚ 1 «Гуп» этган овоз чиқармоқ. *Ҳаммаёғ жимжит, фақат аллақерда электрстанция гупиллар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Кимдир югуриб, ичкарига қочди, нимадир гупиллаб, ерга тушди, нимадир полга даранглаб думалади, синди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.*

2 Бирдан димоққа урмоқ, анқимоқ (ҳид, ис ҳақида). [Ҳазратнинг] *Қўлида катта сават, саватда бут-бутун қўй.. ундан арчада пишган кабоб ис гупиллаб турибди. И. Раҳим, Тақдир. Димоғимга наҳорда узилган хушбўй ҳандалакнинг ҳиди гупиллаб урилгандай бўлди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.*

3 Шиддат билан ёғмоқ (қор ҳақида). *Гупиллатиб йирик-йирик қор ёғарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Қор ҳамон гупиллаб ёғарди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

Юраги гупиллаб урмоқ айн. юраги гуп-гуп урмоқ. қ. гуп-гуп. *Дилфузанинг юраги гупиллаб урганча, оёқлари бушашиб, айвон устунига юзини босди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ГУППА I: гуппа ташламоқ Зарб билан йиқилмоқ; зарб билан ўзини отмоқ. *Катта оқар сувни сира кечмаган қозоқий чўл оти қамчи зарбидан ўзини гуппа дарёга ташлади. А. Ҳакимов, Илон изидан.*

ГУППА II: гуппа урмоқ қ. гупилламоқ 2. *Паловнинг буғи, ширин ҳиди гуппа уради. Ойбек, Танланган асарлар.*

ГУППА-ГУППА қ. гуп-гуп. *Гуппа-гуппа ёғар эди момиқ қор, Бунча енгил, бунча оқ! Ж. Жабборов. [Умарқулнинг] Вақт ўтиб, яна дармони кета бошлади. Икки-уч қадам ташламасдан, гуппа-гуппа йиқилаверди. О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи.*

ГУППАКЛАШМОҚ Тўдалашиб, бир-бирини тортқилаб, босиб-йиқитиб, ёқалашиб ўйнашмоқ (болалар ҳақида). [Рустам]

Ана шундай шўхлик ва қувноқлик билан синфга кирди, папкасини партага улоқтириб, болалар билан гуппаклашиб ўйнаша бошлади. Шухрат, Умр погоналари.

ГУППИ I шв. Ҳовлиқма, шошмашошар. *Очил Куч гуппироқ одам, гапга тез учади. М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.*

ГУППИ II шв. Қалин пахтали чопон, тўн. *Адолат онаси келтирган қора духоба гуписини кийиб, бошига каттагина шол рўмол солиб олган эди. С. Зуннунова, Гулхан. Гуппи чопон кийган, патак соқолли ғўлабир киши эардан ёнбошлаб тушди-да, Аваз билан қўшқўллаб кўришди. С. Сиёев, Аваз.*

ГУПСАР эск. Кечувдан ўтиш учун хизмат қиладиган, махсус усулда қўй ва мол терисдан тайёрланиб, ичига ҳаво тўлдирилган мешга ўхшаш мослама.

ГУПУРМОҚ I айн. кўпирмоқ. *Сув гупуриб оқмоқда.*

2 кўчма **Жушмоқ**, жуш урмоқ; қайнаб тошмоқ; ҳовлиқмоқ. *Жамол, Мунаввар тутқазган бир кучоқ ранго-ранг атиргулни кўз олдига келтириб, ичидан қувончи гупурди. С. Анорбоев, Мехр. Қалбида қувонч гупуриб, худди ўғлини қучгандаги каби энтикди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.*

ГУПЧАК Филдиракнинг марказидаги кегайлар қадалган ва ўқ ўрнатиладиган тешиги бўлган ўрта қисми. *Баъзан араваининг гупчаги тор кўчаларнинг деворларига, гоҳо ариқ четида экилган тол, теракларга бориб урилади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Араваининг мойланмаган гупчаги гирчиллаб, садақайрағоч тагидаги қироатхона олдидан ўтди. И. Раҳим, Ихлос.*

ГУПЧАҚДАЙ, -дек Семиз, юмалоқ. *Ялпи шовқин билан «тортишмачоқ» бошланди: қиз томонда гупчакдек юм-юмалоқ хотин, белини белбоғ билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди. Ойбек, Танланган асарлар. -Ҳар йили эр-хотин курортга бориб, гупчакдек семириб келамиз, — деди Савлатхон ўртоғига. Файратий, Довдираш.*

ГУР Бирдан бошланган шиддатли ҳаракат ва ундан чиқадиган товуш ҳақида. *Кушлар гур этиб учди. Гур этиб ёнмоқ. Гур этиб кулиб юбормоқ. ■ Ҳамма гур этиб ўрнидан туриб, таъзим қилганича қотиб қолди. М. Осим, Карвон йўлларида.*

ГУРАС-ГУРАС рвш. шв. Тўда-тўда бўлиб, тўп-тўп. *Унинг [Мақсуднинг] хаёлларини дар-*

ваздан гурас-гурас кириб келаётган, дарсга ошиқайётган студент йигит-қизларнинг шўх, қувноқ овозлари бўлди. М. Худойкулов, Интилганга толе ёр. Сенга тўй совғаси, гуллар кўтариб, Гурас-гурас келар дўстинг, тенгқуринг. Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.

ГУРВАК Эртапишар қовуннинг бир нави. *Хоразм қовунлари жуда ширин бўлади: кўк новоти, гурвак, ширинпечак.. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ГУРД [ф. گرد — паҳлавон] Шижоатли, баҳодир. *Фарҳод, Фарҳод, паҳлавону гурд, Ўз исмига муносиб булур. М. Али, Бокқий дунё.*

ГУРДАЛИК Бақувват, кучли. *Қиз ҳақиқатан ҳам соғлом, гурдалик, кўркамгина эди. Х. Нўъмон, А. Шораҳмедов, Ота. Ганишер гурдалик, андак бўйи наст, Чайир, полвон, дадил, ҳар ишга чаптаст. Ҳабибий.*

ГУРЖИ с. т. айн. грузин.

ГУРЗИ [ф. گرز — чўқмоқ, тўқмоқ] 1 тар. Тўқмоқ шаклидаги ҳарбий қурол; шашпар. *Шерзод ўрнидан туриб, шернинг бошига яна бир гурзи урди. «Эртақлар». Уста Турдиали нимадир демоқчи эди, бошига гурзи тушиб, яна тариқдай сочилди. А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.*

2 Катта оғир тўқмоқ. *Фуломжоннинг гурзиси асов тош устига даҳшат билан урилганда, бутун тоғ титрар, унгуз ичи гумбуллаб кетар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

ГУРКУРАМОҚ I Барқ уриб ўсмоқ, ривож олмоқ (кўкат, ўсимлик ҳақида). *Баҳори бугдойининг гуркураган пайти. ■ Парварииш этилган гўзалар она сутига мириққан боладек гуркураб ўсарди. Ш. Фуломов, Ташаббус. Кичкинагина ерда анвоёи мевалар гуркураб яшнаб туради. С. Сиёев, Аваз.*

2 кўчма Гуллаб-яшнамоқ, тараққий этмоқ. *Тилак бахш айласа қалбларга қанот, Унга парвоз берган билакдир ўктам, Шулар бирлигида гуркураб ҳаёт, Шулар бирлигида яшарар олам. Э. Воҳидов, Чароғбон.*

3 кўчма Ҳамма ёқни тутмоқ, тарқамоқ, анқимоқ (ҳид ҳақида). *Қамбар бирдан қаттиқ кулиб, Йўлчининг ёнига ёнбошлади. Оғзидан мусаллас ҳиди гуркураб эди. Ойбек, Танланган асарлар. Қизиган тупроқнинг майин исси гуркуради. Ў. Хошимов, Қалбингга қўлоқ сол.*

ГУРПАКЛАШМОҚ айн. гуппаклашмоқ. *Болалар уйни бошларига кўтариб гурпаклашарди. ■ Чумчуқлар худди оёғи куяёт-*

гандай бетоқат типирчилар, ушоқ талашиб гурпаклашарди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ГУРРА айн. гур. Алижоннинг икки оёғи осмонда чархпалак бўлиб, ерга тушиди. Ҳатто ер чангиб кетди. Даврада гурра қийқириқ кўтарилди. Мирмуҳсин, Чиниқшиш. *Йигит-қизлар раиснинг машинаси кўриниши билан гурра қўзғалишиди*. Э. Усмонов, Ёлқин.

ГУРРОС-ГУРРОС айн. гурас-гурас. Кеча йиғин бўлди Чорсуда, Келаверди эл гуррос-гуррос. М. Али, Боқий дунё. *Сайишга гуррос-гуррос одамлар оқиб кела бошлади*. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ГУРС тақл. с. Зарб билан уриш, урилиш натижасида чиқадиган бўғиқ овоз. *Оғилхона тарафда бир ниманинг гурс этиб ерга йиқилиб, хириллай бошлагани эшитилди*. Ф. Фулом, Шум бола. *Аллақайда кўтарма краннинг чийшлагани, сўнг гурс этиб тўхтагани эшитилди*. С. Сиёев, Ёруелик.

Юраги гурс-гурс урмоқ айн. юраги гуп-гуп урмоқ қ. гуп-гуп. *Шукуржоннинг юраги гурс-гурс ура бошлади*. О. Ёқубов, Ота изидан. *Шербек ўз овозидан ўзи кўрқиб кетди: юраги обжувоздек гурс-гурс урарди*. С. Анорбоев, Оқсой.

ГУРСКЕТДИ Пичоқ тегиши билан гуруллаб ёриладиган бир нав қовун номи. *Мадамниҳўжа дастурхон солди, нон ушатди, кейин каттакон бир гурскетдини келтириб, пичоқ тортган эди, қовун қарс этиб ёрилди*. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ГУРСУЛЛАМОҚ «Гурс-гурс» овоз чикармоқ. *Нимадир гуруллаб ерга тушиди, нимадир синди. Уйнинг эшиги шарақлаб очилди*. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Шу пайт даҳлизда гуруллаган товуш эшитилди*. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

Юраги гуруллаб урмоқ айн. юраги гуп-гуп урмоқ. қ. гуп-гуп. *Алимардон кўпдан ўйлаб юрган орзуси чиндан ҳам рўёбга чиқаётганидан қувониб, юраги гуруллаб уриб кетди*. Ҳ. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГУРУЛЛАМОҚ 1 «Гур» этган овоз чикармоқ. *Болалар гуруллаб, уларнинг олдига келиб, қийқириб муҳокама қила бошладилар*. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳамма гуруллаб кулди. Бўтабой қип-қизарганича, илжайиб бош чайқар эди*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Катта ернинг охиридаги тош йўлдан юк машинаси гуруллаб ўтиб кетди*. С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Равнақ топмоқ, барқ уриб ривожланмоқ, тараққий этмоқ. *Фан ва маданият гуруллаб кетди. Иш гуруллади*. ■ [Жондор] *Нари борса, шу икки йил мобайнида гуруллаган бойликка эга бўлди, йирик галла савдоси билан машғул бўлгани учун, «вагончи» деб аталди*. Ойбек, Танланган асарлар. *Савдо гуруллаган.. Ҳар кунни улфатчилик, базм. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.*

ГУРУНГ 1 Қизғин суҳбат, гап; баҳс. *Мушоира – шеър базми, шоирлар гурунги, ширинсуханлар суҳбати*. А. Юсупов, Мушоира. *Гурунг қизигандан қизиди. Хотинлар дардлашиб, қувнашдилар*. Ҳ. Фулом, Машғал. *Ўз гув-ғуви билан гузарни тўлдирган одамлар гурунги ҳам бир зумда тинди*. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Мамадали аста бошини кўтариб, уй ичида бўлаётган гурунге қулоқ солди*. А. Раҳмат, Мардлар марди.

2 шв. қ. гап 2.

Чигагой гурунги тар. Ўзбек маърифат-парварларининг XX асрнинг 20-йилларида Фитрат раҳбарлигида вужудга келган адабий-бадий ва илмий ташкилоти.

ГУРУНГЛАШМОҚ Қизгин суҳбатлашмоқ, суҳбатлашиб ўтирмоқ. *Қуёшга терс бир ҳужрада тўрт киши гуж бўлиб, одатдагича гурунглашиб ўтиришар эди*. Ойбек, Навоий. *Туда-туда эркаклар гурунглашади*. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ГУРУ(Н)Ч [ф. برنج / گرنج – гуруч] Шолдан оқлаб олинадиган дон маҳсулот; ошлик дон. *Гуруч заводи*. ■ *Лаълихон соат бешни мўлжаллаб, ошнинг гуручунчи солди*. Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит. *Аҳмад гуручунчи икки марта ағдариб, ошни дамлаб қўйди*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Гуруч орасида курмак бўлмоқ Бегона бўлиб ажралиб турмоқ. *Ёрмат тарвузини тугатиб, тўсатдан таклиф қилди: – Борасизми? Ростини айтсам, учиб кетгим келаяпти. – Гуруч орасида курмак бўламизми? – эътироз қилди Йўлчи*. Ойбек, Танланган асарлар.

ГУРУХ [ф. گروه – одамлар тўдаси; оломон] 1 Бир тўп одам, тўда. *Жангчилар кичик гуруҳларга бўлиниб, қишлоқ оралаб кетдилар*. Ойбек, Қуёш қораймас. *Бир гуруҳ эски танишларим билан суҳбат қурдим*. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

Қора гуруҳлар Ёвуз ниятли кишилар тўпи; реакцион кучлар тўдаси. *Шундай қи-*

либ, хон бошчилигидаги қора гуруҳлар маърифатпарвар Ислохмуҳадан ўч олдилар. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Мақсад, маслак, фаолият ва ш. к. лар умумийлиги асосида шаклланган расмий ёки норасмий жамоа. *Текширувчилар гуруҳи. Илмий гуруҳ.*

3 Умумий белги, хусусиятга эга бўлган бир турдаги нарса, ҳодисалар мажмуи, туркуми. *Юлдузлар гуруҳи. Сутэмизувчилар гуруҳи.*

4 Дарс, машғулот ўтказиш мақсадида бириштирилган кишилар, талабалар бўлинмаси, түпи. *Ҳуқуқий билимларни ўрганувчилар гуруҳи. Биринчи курснинг араб тилида тахсил олувчи талабалар гуруҳи.*

5 Табақа, тоифа; даража. *Иккинчи гуруҳ ногирони.*

ГУРУХБОЗ Гуруҳбозлик, тарафкашлик қилиб юрадиган шахс. *-Абдурасулни қоралаб гапирасан, гуруҳбоз дейсан. Эшитдингми, гандон? - деди Тожибой. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ГУРУХБОЗЛИК Бир гуруҳ кишиларнинг ўз манфаатлари йўлида жамоода қарама-қарши гуруҳлар уюштиришга қаратилган ҳаракати; тўдабозлик. *Ғийбатчилик, фирибгарлик, гуруҳбозлик ва туҳматчилик, афсуски, ҳали ҳам бизнинг орамизда бор.* Газетадан.

ГУРУҲЛАМОҚ Бирор белгиси, тури, хили ва бошқа хусусиятларига қараб гуруҳларга, қисмларга бўлмоқ.

ГУСАР [венгр. huszar] Чор Россиясида ва айрим Европа мамлакатларида: энгил куролланган отлик аскар.

ГУСЕНИЦА [р. гусеница — капалак курти] *тех.* Трактор, танк каби машиналарнинг ғилдираклари устига ўралган кенг, узун занжир. *Иккинчи гранатани Аҳмедов гусеницани мўлжаллаб улоқтирди-да, ўзини тошдай ерга ташлади.* Ойбек, Куёш қораймас. *Танкнинг гусеничаси мажжақланиб кетиб, қимирламай қолди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ГУСЛИ Русларнинг чангга ўхшаш торли тирнама мусиқа асбоби.

ГУСТОХ [ф. *гस्ताх* — беадаб; далил, қўрқмас] *кт.* Одобсиз, беадаб, беандиша; сурбет; бетакаллуф. *Густох одам. ■ -Аяжон, биз густох қўшнларингизни кечиринг! - дея лабларига энган кўз ёшларини ялаб, ув тортиди аёл. Н. Қўлигичев. Устун.*

ГУСТОХЛИК Одобсизлик, беадаблик, андишасизлик; сурбетлик; бетакаллуфлик. *Қосимбек қўлини куксига қўйиб бош эгди: -Қўлингизнинг густохлигини афв этинг, бегим, мен амирзодамнинг ижозатлари билан дилмда борини сўзладим. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ГУСУБУРИДА [ф. *гисубриде* — сўзма-сўз: сочи қирқилган; уятсиз аёл] Соци қирқилган. *Шоирамиз Маҳвашихоним ўзбек адабиёти тарихи учун қилган бу азамат хизмати эвазига.. Наманган диндорлари томонидан сочи қирқилди - гусбурида қилинди.* Газетадан.

ГУСУР-ГУСУР *айн. гурс-гурс.* Бир оздан кейин куча тарафдан гусур-гусур қилиб ўтган бир тўда от оёқларининг товуши келди. *Ғайратий, Унутилмас кунлар.*

ГУТАЛИН [лот. gutta — томчи ёки нем. gut — яхши] Этик, ботинка ва ш. к. ни ялтиратадиган қорамой. *Ботинкани гуталин билан мойламоқ.*

ГУТТАПЕРЧА [ингл. guttapercha < малайча getah — қорамой + percha — дарахт] Баъзи ўсимликларнинг ширасидан тайёрланадиган, каучукка ўхшаш юмшоқ эластик модда (тиббийёт ва техникада қўлланади).

ГУФТУҒУ [ф. *گفتوگو / گفتگو* — суҳбатлашиш, суҳбат; ўзаро низо] *эск. кт.* Гапсўзлар; суҳбат. *Мен, соддадил, бундай гуфтуғуларга ишониб, Мирзо Ёдгор хизматига кирдим. Ойбек, Навоий. Зиндон атрофида бўлаётган гуфтуғудан ичкаридаги кишанланганлар, қамаб қўйилганлар ҳам огоҳ бўлди. Мирмуҳсин, Тундаги чақмоқлар.*

ГУШНА [ф. *گوشنه / گوشه* — оч; оч қолган] Очқўз, кўзи оч. *-Картабозларнинг гушнаси шу-да, - деб бошқа биров жавоб берди. П. Қодиров, Уч илдиш. Эртасига кечқурун озурдадил Муҳаммад Шариф гушналар олди-га борди. Қ. Мирзо, Олам гўзал.*

ГУҲАР [ф. *گوهر* — жавоҳир] *эск. кт. айн. гавҳар.* [Жомий:] *Гуҳардур ҳар сўзи, ҳар ҳарфи оташ. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Бўлмаган инсон азиз, яхши хунар қилмаса Ёки ўқиб, илм ила ўзини гуҳар қилмаса. Ҳабибий.*

ЎДАК [ф. *کودک* — ёш бола, чақалоқ] 1 Эмадиган, кўкракдан ажратилмаган, одатда бир ёшгача бўлган бола; чақалоқ. *Оилада туғилса гўдак, Унга суйиб қўярлар исм. А. Орипов. Эсли болалар ҳам кўринмайди.*

Гудаклар эса бешикда, дарахтлар орасидаги беланчақларда ухлаб ётишади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Вояга етмаган, она сути оғзидан кетмаган бола, ёш бола. *Мусулмонқул. Узини мингоби эълон қилиб, ақлсиз бир гудакни хон кўтариб, эл елкасига минди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Уқитувчи ёлғиз билим бермайди. У гудакни одам қилади. Н. Сафаров, Оловли излар.*

3 *Кўчма* Етарли турмуш тажрибасига эга бўлмаган, хом, гўр одам. *Баринг гудак, ҳали нодон боласан, Ҳар иш қилсанг ҳам, битмаган, чаласан. «Равшан». Дилдор Абзамжонни кўрди-ю, Низомжон кўзига бир ёш бола, гудак бўлиб кўринди-қўйди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ГУДАКЛАРЧА Гудакларга, болаларга ўхшаб, ёш болалардек, болаларча. *Гудакларча иш тутмоқ. Гудакларча аразламоқ.*

ГУДАКЛИК 1 Гудак ҳолати, гудак ёши; чақалоқлик, жуда ёшлик пайти. *Биз сизларнинг тарбиянгизда гудакликдан вояга етдик [деди Элмурод] П. Турсун, Уқитувчи. У [йигит].. гудаклик йилларининг унутиб бўлмас хотираларига бой бўлган адир этаклари, сой бўйлари, сертупроқ кўчалар оғушида маст бўлиб борар эди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

2 *Кўчма* Гудакларга, ёш болаларга хос иш, хатти-ҳаракат, қилиқ. *Гудаклик қилмоқ. ГҮЁ I [ф. گویا – гапирувчи, нотик] эск. поэт. Айтувчи, гапирувчи.*

Булбули гўё, булбулигўё 1) жуда яхши сайрайдиган ва одамдек гапира оладиган булбул (эртақларда); 2) яхши ва бийрон гапирадиган одам ҳақида. *Сизлар ҳозир бамисоли булбули гўёсиз. П. Турсун, Уқитувчи.*

ГҮЁ II [ф. گویا – худди, мисли] *эрг. боғл. Қиёслаш, ўхшатиш маъноларини ифодалаш учун хизмат қилади. Ғулможон суюнганидан ерда юрмас, гўё осмонда учарди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Тожибой кириб келди. Гўё бу ерда ҳеч ким йўқдай, ўтирганлар билан саломлашмай, кеккайиб бориб, ўз ўрнига ўтирди. П. Турсун, Уқитувчи.*

ГҮЁКИ [ф. گویاک – худди, мисли] *айн. гўё II.*

ГҮҶА Ўғир (кели)да туйиб оқланган жўхори (оқ жўхори)дан гайёрланган суюқ овқат. *Хотинлар уч-тўрт жойга давра бўлиб ўтиришиб, гўжа ичишарди. С. Зуннунова,*

Олов. Қулмурод қозондаги гўжа ошига икки коса қатиқ қўйди. С. Айний, Қуллар.

ГҮЗАЛ 1 Жуда ҳам чиройли, ҳусндор, хушрўй. *Гузал қиз. ■ Гулсум унинг [Элмуроднинг] хаёлида бу ердаги гўзалларнинг гўзали бўлиб тура берди. П. Турсун, Уқитувчи. Уттиз беш ёшларда кўринган бу гўзал хотин ҳарам ходималаридан Гулшанбону эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 Киши кўзини қувонтирадиган, кишини мафтун этадиган, завқлантирадиган. *Гузал табиат бағрида дам олмоқ. Гузал хулқли инсон.*

3 Завқ-шавққа бой, серзавқ, унутилмас (давр, вақт ҳақида). *Уқорли, совуқ кун Йўлчи учун умрининг энг мазмунли, энг рангли, энг гўзал кун эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Гузал (хотин-қизлар исми).

Гузал адабиёт эск. Бадий адабиёт. **Гузал санъат** эск. Бадий санъат.

ГҮЗАЛЛАШМОҚ 1 Чиройи очилиб, тобора гўзал бўлмоқ. *Нодира кундан-кунга гўзаллашиб бормоқда.*

2 *Кўчма* Тобора кўркамлашмоқ, обод бўлмоқ. *Тошкент кундан-кун гўзаллашмоқда.*

ГҮЗАЛЛИК 1 Чирой, ҳусн. У [Гулнор] *букун шод, баҳор унинг.. гўзаллигига гўзаллик қўшган. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *флс.* Табиат ва жамиятдаги нарса ва ҳодисаларнинг, инсон фаолиятининг кишида меҳр-муҳаббат, қувонч, завқ туйғулари уйғотувчи хусусиятларини ифодаловчи эстетик тушунча.

ГҮЛ [ф. گل – содда; нодон, аҳмоқ] Ҳар нарсага ишонаверадиган; содда, лақма. *Гул одам. ■ Аҳмад лўппи, қип-қизил башарасидан гўл кўринар, аммо тўғрисўз, дангалчи бола. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Инспектор янги бошлиқнинг жуда содда, тўғрироғи, гўл бир кимса эканига қаноат ҳосил қилди. Н. Аминов, Суварак.*

ГҮЛАЙМОҚ *шв.* Бақрайиб қолмоқ, анграйиб қолмоқ. *-Эшик қия очилиб, қизнинг ярим юзи кўринди. Нима қиларимни билмай, гўлайиб қолибман, – деди Комилжон. У. Назаров, Биринчи учрашув.*

ГҮЛАХ [ф. گلخ – гулхан; ҳаммомнинг ўтхонаси] 1 Ҳаммомнинг ўт ёқиладиган жойи, ўчоғи; гўлахона. *Шу вақтда Регистон яқинидаги.. ҳаммом гўлахидан тўрт нафар қиморбоз қўлларида икки замбар билан чиқиб келдилар. С. Айний, Қуллар.*

2 Ҳаммомга ўт ёқувчи киши; гўлахи. *Маълумот сўрамайдиган турли ишларда ишладим: қоровул бўлдим, гўлах бўлдим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

Гўлахдан чиққан эск. 1) гўлаххонада ётган. *-Ўзиям гўлахдан чиққанга ўхшайди-я, яғир бўлиб кетибди, бола бечора, — деди Меҳриниса Маҳкам акага.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон; 2) паст табақадан чиққан. *«Гўлахдан чиққан теги пастни бошингизга урасизми, олсангиз — бирор хонзодани олинг», деб минг марта айтдим, қулоқ солмадингиз.* Х. Фулом, Машғал. *Ўттиз икки гўлахга ўт қўйган салб.* Кўп иш кўрган, ҳар балони бошдан кечирган, шайтон киши ҳақида. *Ниёзохуннинг дилига гўлғула тушди. Бойвачча эмиш.. Бу ўттиз икки гўлахга ўт қўйган каллакесар ўғри-ку!* К. Яшин, Ҳамза.

ГўЛАХИ айн. гўлах 2.

ГўЛАХХОНА айн. гўлах 1. *Совуқ кунда бошларини қаёққа уришни билмай, охири бир ҳаммомнинг гўлаххонасини топдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГўЛЛИК Лақмалик, ҳар нарсага ишонаверишлик *Гўллик қилмоқ.* — *Тагин ўша ўша гўллингга бориб, ҳамма сир-асрорингни валдираб қўйдингми? — деди ичида, ўздан ранжиб Отақўзи.* О. Ёқубов, Диёнат.

ГўЛОС Тўқ жигарранг. *Гўлос ипак. Гўлос духоба.* — *Чевар ҳам турлугини Ўрнига қўёлмабдир: Нукул оқ, барикарам, Пистоқи, гўлос, зангор.* Ф. Фулом.

ГўММА шв. Ичига гўшт ёки баъзи сабзавотлар солиниб, ёгда пиширилдиган сомсанинг бир тури. *Оллоқулибой кўк чойни ичиб, яна гўммани тушира кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ГўНГ 1 Уй ҳайвонлари ва паррандалар ахлати. *Худойқул одамнинг қўлидан келади-ган ҳар қандай ишга қобил эди: от-молга қарайди, гўнг курайди, жоди билан пичанпоя қирқади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Шу ҳайвонларнинг ахлатидан иборат ўғит. *Ерга гўнг солмоқ.*

ГўНГЛАМОҚ Ерга гўнг солмоқ, ерни ўғитламоқ, *Ерни гўнглаб ҳайдадик, чигит тикдик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ГўНГХОНА Гўнг тўкиладиган ва сақланадиган махсус жой; катта ўра, чоҳ.

ГўНГҚАРҒА Қарғасимонлар оиласига мансуб, Ўзбекистонда ўтроқ яшайдиган қуш; қарға тури.

ГўНИЯ [юн. gonía — бурчак] махс. Бурчакнинг тўғрилигини текшириш учун ишлатиладиган чизмакашлик ёки дурадгорлик асбоби.

ГўПСАНГИ [ф. كوب — зарб (а) + سنگ — тош] 1 шв. Катта тош ҳовонча.

2 кўчма Кўпол, бесўнақай одам ҳақида.

ГўР [ф. گور — қабр] 1 Ўликни кўмиш учун қазилган чуқур. *Бировга гўр қазисанг, ўзинг йиқиласан.* Мақол. *Гўрингдан тутун чиққур! Гўрингда чиригур! (қарғ.)* — *Тўпа холанинг ёнида очиб гўр горга ўхшаб, аллақандай ваҳима таратиб, қорайиб турибди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Ўлик кўмилган жой ва шу ерда тикланган тепача; қабр; қабр устига қурилган мақбара. *Қаерга борасиз, Қулбобо.. ажалингиз етса, отамизнинг гўри ёнига сиз учун катта бир сағана ясаб, сизни элиб кўмамиз.* С. Айний, Жуллар.

ГўР азоби Жуда ҳам қийин, машаққатли иш ҳақида. *Йўл азоби — гўр азоби.* Мақол. *Гўр азобида Азоб ва машаққат билан, катта қийинчиликлар билан. Гўрдами айн. гўрними. Гўрига гишт қаламоқ* Бировни орқаворатдан сўкмоқ, ҳақорат қилмоқ, қораламоқ. *Гўрними* Қаёқда дейсиз, ҳеч-да. *Бу сафар силабсийлаб ўтибдими? — Гўрними? Бир оёғи гўрда, бир оёғи гўрда ёки йўлдан гўри яқин* Ўлай деб турибди, ўлими яқин (ўлими яқин бўлиб қолган қари одам ҳақида). *Бир оёғим тўрда-ю, бир оёғим гўрда, ажал деган рўда-по эшикнинг тирқишидан мўралаб турибди-ю, қолган беш кунимга шуқур қилмай, яна орзу-ҳавас қилайми, айланай овсин!* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ота гўри қозихонами?* Арзимаган ишга, нарсага ҳам шунча галважанжалми? [Ҳасан:] *Турмасанг турмасан. Шунга ҳам ота гўри қозихонами! Мен Зухра билан нариги уйга ўтаман.* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза. [Ўз] *гўрига тортмоқ* Бировни ўз жиноятига шерик қилмоқ; оёғидан тортмоқ. *У, Олаҳўжани ўз гўрига тортмай, ўша ёқда йўқ бўлиб кетса кошики эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қай(си) гўрга с. т.* Қаёққа, қаерга. *-Қайси гўрга йўқолдинг, баччағар!* — *ўшқирди Бобоқулга қараб. — Утти ёқ. Бир пиёладан чой ичиб, йўлга тушайлик!* С. Анорбоев, Оқсой. *Қай(си) гўрда с. т.* Қаерда, қаёқда; қаердадир. *Аҳмадҷон ака! Қайси гўрда юрибсиз? Телефон қилмаган жойим қолмади.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Қай(си) гўрдан*

Каердан, қаёқдан; қаердандир. [Рокья:] Тур-гунбой — Фарҳоду, Муҳаббат — Ширин эди. Қайси гурдан бир хат келди-ю, ораларига совуқлик тушди-қолди. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Ҳаммаси (ёки бари) бир гур Ҳаммаси ҳам бир (хил), бирдек, фарқи йўқ. — Кўп ўтмай, у мени яна бошқа жойга топширди. Бу бой даргоҳида ўтган ҳаётим эслашга арзийдими? Йўқ. Ҳаммаси бир гур эди, — деди Ҳамроқул. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. Ҳар кимнинг гури бошқа Ҳар кимнинг ихтиёри ўзида, ҳар ким ўз билганини қилади. Каромат ундоқ бўлиб кетди, индамадим; майли, бунисига ҳам бир нима демайман, ҳар кимнинг гури бошқа, менга нима. А. Қаҳҳор, Қизлар.

ГҮРГА мод. с. 1 «Яхши», «ишқилиб» маъноларида қўлланади. У (йигит) илкис атрофга назар ташлаб, юрагини бирдан ваҳм босди: не буронда қолиб кетмаса гурга эди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Кесим таркибиди келиб, розилик, истак ва ш. к. маъноларни ифодалайди. Фойдасини бермаса ҳам гурга, саккиз минг сўмни қайтарсин. А. Қаҳҳор, Сароб. — Қариганда мени бир балога гирифторм этмасанг гурга эди, — дея қичқирди [Зоҳир шайх]. С. Сиёев, Ёруғлик.

ГҮРИСТОН [ф. *گورستان* — қабристон] Ҳулик кўмиладиган махсус жой; мазор, қабристон. Онахон қизининг алангоёқ эканини ҳам унутиб, тиканак босиб кетган гуристон устидан тўғри темир йўл устaxonаси томонга йўл олди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ГҮРИСТОНЛИК фольк. Гуристон. Кўклам вақти эди, жума кун қариндошимизнинг тўйига бориб, қайтишда гуристонлик ичидан ўтиб кетаётганимда, бир бош суякка кўзим тушди. «Олтин олма».

ГҮРКОВ [гур + ф. *كار* — қовловчи] 1 Қабристонда гур қазувчи киши. Қоратой чолни уйда қолдириб, Ҳроз билан бирга мазорга, гурковга жўнади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Йўқ қилувчи; йўқ қилиб, ўрнини олувчи. Қози ҳам, Асад қори ҳам жадид мактабларига қарши эди, улар бу хил мактабларга диний мактабларнинг гуркови деб қарар эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГҮРКОВЧИ шв. Гурков. [Гулжон Мас-турага:] Айтганингиздек, жониворнинг гурковчиси, нафсининг терговчиси бўладими, ҳар

кимнинг ўзига инсоф берсин-да! Ҳамза, Паранжи сирлари.

ГҮРСҮХТА [гур + ф. *سوخته* — ёнган, куйган] қарғ. Гуринг(да) куйгур. — Ахир, пушаймон қилипти-да, гурсүхта, — деди Йўлчи, ҳайратдан ёқасини ушлаб. Ойбек, Танланган асарлар. Бозоров деган гурсүхта Адолатга кўз олайтириб юрибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ГҮРХОНА [гур + хона] Мақбара тагидаги Ҳулик кўмишга мўлжалланган махсус хона, ертўла.

ГҮСНОҒОРА [ф. *كوس* — қатта ноғора + а. *نقاره* — қиччи ноғора] Қатта ноғора. Жар солди гўсноғора, Сафга тизилди лашкар, Ёв бўлеуси садпора, Омин, оллоху акбар. А. Шер, Куз ҳилоли. Муборак бу тонгда овозга эга Ўзбек халқининг ҳам гўсноғораси. Ф. Фулом.

ГҮСФАНД [ф. *گوسفند* — қўй]: гўсфанд йили айн. қўй йили қ. қўй 2.

ГҮСХҲҮР [ф. *كسخل* — тентак, анқов] Бировга ем бўлувчи лақма, гўл одам. — Бўлди, хўжайин! Бугундан бошлаб сизга текинга ишлайдиган гўсхўр йўқ!! — деди Муҳаммад-қарим. М. Ўринхўжаев, Унутилмас қунлар. Кимдир гап қотди: — Хотинини колхоз раисига қўшиб қўядиган гўсхўр йўқ. С. Аҳмад, Ҳукм.

ГҮШ I [ф. *گوش* — қулоқ] Эшитиш аъзоси, қулоқ. Бу сўзни гўши бор одам эшитсун, Ўзида ҳуши бор одам эшитсун. Фурқат.

ГҮШ II с.т. фольк. Гўшт. Ўлганларнинг қузғун қўнар гўшига, Чўқ савдолар солай ўзим бошига. «Юсуф ва Аҳмад».

ГҮША [ф. *گوشه* — бурчак, овлоқ жой] 1 Одамлар назаридан узоқ ер, овлоқ жой; бурчак. Аҳмад Ҳусайн бир кун, пешиндан сўнг, Искандарони қуюқ бир дарахтзор, тинч, сокин бир гўшада кутиб ўтирди. Ойбек, Нур қидириб.

2 Тураржой; бошпана. У [Матқовул].. отасидан қолган тўрт таноб ерда йигитлик терларини тўкиб ўзига.. қичик бир гўша қурмоқчи эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Умуман жой. Жаннат гўшасими бу сўлим соҳил, Кўз узиб бўлмайди ой жамолидан? Миртемир.

ГҮШАК [ф. *گوشک* — қулоқча; қулоқнинг юмшоқ жойи] Телефон трубкаси. Асадбек мовий телефон гўшагини кўтарди. Т. Малик, Шайтанат.

ГҮШАНГА этн. Никоҳ тўйининг биринчи кечаси куёв билан келиннинг бошқалардан холи ўтириши ва тунаши учун уй

бурчагига тортилган оқ чодир; чимилдиқ. *Гушангада кўзлар илҳақ бўлмоқда, Куёв бола талтинди ўшанга.* Миртемир. *Урф-одатга биноан, улар [Бобур билан Ойша бегим] бир-бирларини тўйдан сўнг гушангада биринчи марта кўрдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГУШАНИШИН [ф. گوشه — бурчак + نشين — утирувчи; яшовчи] *кт.* Одамлардан холи, танҳо ҳаёт кечирадиган, одамга қўшилмайдиган, жамиятдан ажралиб қолган киши. *Кулмуҳаммаднинг гушанишин бўлиб, тўшакда ётиши қулаган минорага ўшарди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ГУШАНИШИНЛИК *кт.* Одамга қўшилмаслик, аралашмаслик; танҳоликда кечирладиган ҳаёт. *Ҳатто баъзи кунлар ҳужрасидан ташқарига чиқмас, кишилар билан сўзлашмас, бошқача айтганда, кундан-кунга гушанишинликка яқинлашиб борар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГУШТ [ф. گوشت — эт] 1 Тирик организмнинг мушак тўқималари; эт. *Томирларда қон қайнаб, кўзларда ўт чақнарди, мушак гуштлари пўлатдай қотиб кетган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Сўйилган жонивор танасининг овқат сифатида истеъмол қилинадиган қисми; эт. *Куй гушти. Товуқ гушти. Қовурилган гушт.* — *Аҳмад Танбал чинни лагандаги гуштга энди қўл узатганда, эшик секин очилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Баъзи бир меваларнинг ейиладиган қисми, эти.

Бир-бирининг гуштини емоқ Доим бири бири билан уришмоқ, жиққамушт бўлмоқ. **Бир қоп гушт** Қўлидан ҳеч нарса келмайдиган, ландавур одам ҳақида. *Рўзубой деганимиз бир қоп гушт бўлди-қолди.* «Гулдаста». Гуштининг еймак Дўқ, пўписа маъносидаги ибора. *Ейман дейди гуш(т)ини, Қайрайди кал тишини.* «Равшан». **Гуштини бир бурдадан қилмоқ** Роса урмоқ, калтакламоқ, саваламоқ. — *Кўп энгиллик қилиб ҳингиллай берманглар! Отанг кўриб қолгудек бўлса, сени ҳам, мени ҳам гуштимизни бир бурдадан қилади,— деб то эшикдан чиқиб кетгунча жавраб қоладилар.* Ойдин, Бечора. **Номаяқул бузоқнинг гуштини емоқ** 1) хато

қилмоқ, адашмоқ; 2) нодонлик қилмоқ. — *Номаяқул бузоқнинг гуштини бир едик-да,— дейди Берди татар.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Қип-қизил гушт** Ҳеч вақоסי йўқ, камбағал, ночор. — *Ҳол сўр, аммо ҳамённи ҳам сўр, ука! Биласан-ку аҳволимизни, қип-қизил гуштимиз,— деди Умарали.* Ойбек, Улуғ йўл.

ГУШТГИРЛИК [ф. كشتى — кураш + گير — маҳкам ушловчи, тутувчи] *эск. сирт.* Бадан тарбияси; кураш санъати. *Паҳлавон қалин лаблари билан сўзни аста ўлчаб кесиб, «гуштгирлик» илми ҳақида қизиқ маълумотлар берди.* Ойбек, Навоий.

ГУШТДОР [гушт + ф. دار — бирор нарсага эгаликни билдирувчи қўшимча] 1 Гушти кўп, сергушт, семиз. *Гуштор одам.* — *Зайнаб қисқа буй, гуштор ва оқ танли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Сергушт, эти қалин (баъзи мевалар ҳақида). *Гуштор жийда. Гуштор шафтоли.*

ГУШТКУЙДИ Хамирга гушт, пиёзли қийма туғиб, тандирда пиширилдиган бир хил сомса. *Ошхонадан кабоб ва гушткуйди ҳидлари анқийди.* Ойбек, Болалик.

ГУШТЛИ 1 *айн.* гуштор 1,2.

2 Ичида гушти бор; гушт солиб тайёрланган. *Гуштли сомса. Гуштли шурва.*

ГУШТСИЗ 1 Ичида гушти йўқ; гушт солинмаган, бегушт. *Гуштсиз овқат.* — *Йўлчи катта товоқдаги гуштсиз, қатиқсиз.. мошхўрдадан.. икки қошиққина ичди..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Гушти, эти йўқ; ориқ, озгин. *Гуштсиз қўли билан ушламоқ.*

ГУШТХҲР [гушт + ф. خور — еювчи] Гуштни яхши кўрадиган, гуштни кўп истеъмол қиладиган. *Гуштхўр одам. Гуштхўр ҳайвонлар.*

ГҮЯНДА [ф. گوينده — ҳикоя қилувчи, айтувчи; нотик, сухандон] 1 Қадимда тўй, сайил-томоша ва шодиёналарда ҳикоя, қисса айтувчи киши.

2 Ҳофиз, ашулачи. *Шерозий йигирма беш ёшлар чамасида бўлиб, овози жаранглаган, балоғатга етган, энди мустақил гўянда бўлган пайти эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 *этно.* Таъзияда йигини бошловчи, марҳумнинг яхши хислатларини айтиб йигловчи аёл.

-да куч. ва сўр. юкл. 1 Гапта таъкид, кучайтирув каби маъноларни ифодалаш учун хизмат қилади. -Бола-да, - кампир узр сўраган бўлди. Газетадан. Сен ҳам юрибсан-да полвон номини олиб. «Ёшлик».

2 Гапта сўроқ мазмунини киритади. Сиз ҳам борган экансиз-да!? ■ Сартарош бўлай дебсиз-да, а? Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 “Яна”, “тагин” каби сўзлар билан келганда, уларнинг маъносига ортиқлик, кучайиш белгисини киритади. Маданиятимизни янада ривожлантираемиз.

4 бркт. боғл. взф. Бош гап билан эргаш гапни ёки гап бўлақларини боғлайди. Алимардон унинг ёнига оғир чўқди-да, қошларини чимирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Искандаров бир неча дақиқа унга маҳлиё бўлиб турди-да, ўзини босиб олди. С. Аҳмад, Ляъли Бадахшон. Эшик ғирч этиб очилди-да, рухсат сўраб Дарवेशали кирди. Ойбек, Навоий.

ДАБ с.т. айн. даф П.

Даб бул! Йўқол! Кет! -Кўз тегмасин. Келган балолар даб бўлсин! - деди [кампир] ва кўйлагининг ичига туфлаб ҳам қўйди. Ойдин, Ширин келди.

ДАББА I [a. دَبَّ - секин ҳаракатланиш, судралош; кириб бориш] I от Ички аъзоларнинг ўзи жойлашиб турган бўшлиқдан шу бўшлиқ девори орқали ташқарига туртиб чиқиши ёки пастга - мойкдонга тушишидан иборат касаллик; чурра. Қорин даббаси.

2 сфт. Шундай касалликка чалинган, мубтало бўлган (одам ёки жонивор). Дабба одам. Дабба от.

3 кўчма дағл. Судралган, юришмай қолган иш, касод бўлган мол; дангаса ва

ишқмас одам ва ш. к. ҳақида. Нима бало, даббамисан, ётганинг ётган. Дабба мол. Бу ҳафта бозор дабба.

ДАББА II [ф. دَبَّ - чарм халтача] Жувоз-кашларнинг чармдан ёки металлдан ясалган ва ёғ, умуман суюқлик қуйиб қўядиган идиши.

ДАБДАБА [a. دَبْدَبَة - дукур-дукур; баланд овоз; тантана] I Ҳаддан ташқари тантана, ларзага келтирувчи, ваҳимага соладиган хатти-ҳаракат, шов-шув. Илгарилашган сари базмининг бутун дабдабаси аниқроқ сезилиб, Ёрматни безовта қила бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Подшо дабдаба билан бозорга борибди. «Зумрад ва Қиммат».

2 Манманлик, ғурур билан тўлиб тошган хатти-ҳаракат; қуруқ ваҳима. Хусайн Бойқаро.. қадамларини тетик босиб, дабдаба билан чодирдан чиқди. Ойбек, Навоий. Бир танноз қиз зўр дабдаба билан идорага кириб келди. «Муштум». Дадабойнинг баланд бўлиб дабдабаси, Охир чиқди дабдабасин дабдаласи. Т. Йўлдош, Аттанг.

3 Ҳаддан ортиқ улуғворлик, ҳашамат; савлат, маҳобат. Улуғбек мадрасасининг дабдабаси Регистонга бошқача тус бериб турибди. ■ Қачонлардир дабдаба билан қурилган икки табақали нақшинкор дарвозадан ичкарига киришди. «Ёшлик». ..унинг [Шайбонийхоннинг] салласига қадалган дуру гавҳарлар, тўнига тикилган олтин марваридлар дабдаба билан ялтираб кўзга ташланади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Дабдаба сурмоқ Давр-даврон сурмоқ, шаън-шавкат билан ҳаёт кечирмоқ. У ҳам хонлик қилиб, подшоҳлик дабдабасини суриб..

неча ой, неча йилдан кейин ўлиб кетди. «Мурудхон».

ДАБДАБАБОЗ [дабдаба + ф. باز — ўйновчи] Меъёридан ортиқ дабдабали ҳаракат, маросимларни яхши кўрадиган, маъносиз, куруқ дабдабаларга берилган шахс. *Дабдабабоз одам.* ■ Тулан сафсатабоз, ёлғончи, дабдабабоз, кибрли. Газетадан.

ДАБДАБАБОЗЛИК 1 Дабдабага, куруқ ҳашамга тўлиқ бўлган хатти-ҳаракат. *..ўз ўзини мақташ ва дабдабабозлик вазиятига тоқат қилиб бўлмайди.* Газетадан. *Оилавий тантаналар, маросимларнинг яна бир неча хиллари борки, уларда ҳам.. дабдабабозлик каби эски иллатлар.. мавжуд.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

2 Амалий иш ўрнига куруқ ваъдалар, баландпарвоз гаплар билан овора бўлиш. *Йўғилишларда қабул қилинаётган қарорлар кўпинча конкрет бўлмасдан, дабдабабозлик характерида эканлиги катта камчиликдир.* Газетадан.

ДАБДАБАБОЗ [дабдаба + ф. باز — эга бўлувчи] 1 Серҳашам, ҳашамдор; дабдабали. *Низомулмулк ҳеч қандай жиноятнинг олди-дан ўтмагандек, пинагини бузмай, аввалгидек кеккайиб, дабдабадор яшар эди.* Ойбек, Навоий.

2 Савлатли, улуғвор, маҳобатли. *Дабдабадор уйни колхоз ҳисобидан ремонт қилдиргани ҳам айтилди.* Мирмуҳсин, Илдишлар ва япроқлар.

ДАБДАБАЛИ 1 Ваҳима туғдирадиган, ларзага келтирадиган. [Навоий:] *Осмондаги дабдабали, аммо фойдасиз чақмоқ бўлишдан кўра ерда бир тутам олов бўлиб, бир ғарибнинг қозонини қайнатмоқ афзалдир.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Ҳаддан ортиқ ҳашамга берилган ёки безалган; серҳашам, маҳобатли. *Дабдабали иморат. Дабдабали қиёфа.* ■ *Арава бир лаҳзада ўзининг дабдабали кўринишини йўқотди.* К. Яшин, Ҳамза. *Марҳумлар хоти-расини ҳурматлаш уларнинг қабрларига дабдабали ёдгорликлар ўрнатиш, ҳар хил битиклар ёзиш билан ўлчанмайди.* Газетадан. *Усмонбек Уратепа қозисига қарашли дабдабали уйда дарча ёнида ёлғиз ўтириб, Туркистоннинг ҳарбий харитасини кўздан кечирмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Куруқ, баландпарвоз гаплар билан тўлиб-тошган; ортиқ даражада безатилган,

бўрттирилган. *Дабдабали ваъдалар. Дабдабали гаплар.* ■ *Мақолага жуда дабдабали сарлаваҳа қўйилган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Интизомни мустаҳкамлаш учун курашда дабдабали сўзлар эмас, балки амалий иш керак.* Газетадан. *Фильмда дабдабали сўзлар, баландпарвоз иборалар йўқ, томошабиннинг ўзи воқеалардан хулоса чиқариб олади.* Газетадан. *Кейин Убайдуллаев уста кўрмаган рассомларни йиғиб, бир қанча дабдабали плакатлар тайёрлатди.* Газетадан.

4 Ҳаддан ортиқ тантанали, шов-шувли. *Дабдабали тўй.* ■ *Даромадга қараб буромад деганларидек, тўй ҳам шунга қараб жуда дабдабали ўтди.* «Муштум».

ДАБДАЛА: дабдала бўлмоқ ёки дабдаласи чиқмоқ 1) парча-парча бўлмоқ, чилпарчин бўлмоқ. *Соат ерга тушиб дабдала бўлди.* ■ *Шофёр милага дуч келиб дабдала бўлган машина яқинида жонсиз ётарди.* В. Ғофуров, Вафодор; 2) вайрон-толқон бўлмоқ, ер билан яқсон бўлмоқ. *Бомбардимонлар натижасида шаҳарлар дабдала бўлган эди;* 3) йиртилиб, тўзиб кетмоқ. *Нуқул қирра тош, шағалли тоғларда этик, ботинкаларимиз йиртилиб.. дабдала бўлиб, тазчармининг соғ жойи қолмади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Баширжон анча дадилланди. Чунтагидаги муқоваси титилиб, дабдаласи чиқиб кетган ўша ёндафтарчани варақлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа; 4) аъзойи баданининг бутун ери қолмай шикаст емоқ. *Калтак еб дабдала бўлди.* ■ *Мен якка, душманим эди бир гала; Белим, оёқларим бўлди дабдала.* Миртемир, Асарлар; 5) ишдан чиқмоқ, яроқсиз бўлиб қолмоқ. *Деҳқон зоти борки, ҳозир қон йиғлаб ётибди: дабдала бўлиб, кукуни чиқиб ётган ерларни кўриб, одам тугул мол-жониворларга ҳам титроқ тушяпти.* А. Мухтор, Чинор; 6) бузилмоқ, издан чиқмоқ. *Лаълихон ишдан четлатилди; асаблари дабдала бўлган Журақулов яна жанга кирди.* Мирмуҳсин, Илдишлар ва япроқлар; 7) расво бўлмоқ, сири фош бўлмоқ. *Дадабойнинг баланд бўлиб дабдабаси, Охир чиқди дабдабасин дабдаласи.* «Муштум». *Гувоҳларнинг дабдаласи чиққандан кейин Гуломжон деди.. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Дабдала қилмоқ* 1) бузиб ишдан чиқармоқ. *Телефон симларини дабдала қилиб ташлашган..* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси; 2) вайрон-толқон қилмоқ, ер билан яқсон қилмоқ. *Германиянинг эски чегарасидаги истеҳкомлар*

ҳам туриш беролмади. Авиация осмондан дабдала қилди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ана-мана дегунча сел ҳамма ёқни дабдала қилди. И. Мирзаев, Тўйбошилар; 3) уриб қонга бўямоқ, пачақламоқ. *Ҳа, айтгандай, агар ёмонликка олсам, ҳозир уриб, башарангизни дабдала қилар эдим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сиз кўй, демаганингизда, оғзибурини дабдала қилиб, аламдан чиқай деган эдим. П. Турсун, Ўқитувчи. Афт-башарасини дабдала қилди. С. Анорбоев, Оқсой; 4) руҳий азоб бермоқ, руҳан чарчатмоқ. Кун ботса бас. Дард билан озор Қиз юрагин қилар дабдала. О. Ҳожиева, Ҳаётга таъзим.*

ДАБДУРУСТДАН *рвш. 1* Тўсатдан, қўққисдан, бирдан, қутилмаганда. *Дабдурустдан киришга ботинолмай туриб қолдим. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. Унинг дабдурустдан пўписа қилиши нафсониятимга тегди. «Ёшлик». Дабдурустдан айтилган гапга Норхоннинг кулгиси қистади. «Ёшлик».*

2 Дастлаб, аввал, бошда; дарров. *Ҳайдар ота уни [Асрорқулни] дабдурустдан танимади. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Аҳмад остона ҳатлаб ичкари кирди. Дабдурустдан нима иши борлигини айтолмади. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. Дабдурустдан гапни шундай бошласанг, чўчитиб юборасан. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

ДАБИР [ф. *دبير* — мирза; котиб] *кт. 1* Ўқитувчи, устоз. *Хоразмишох очик юз билан дабирга мурожаат қилди. Газетадан.*

2 Мамлакат ҳукмдорининг шахсий котиби; давлатнинг расмий хужжатларини ёзувчи ва таҳрир қилувчи котиб, мунший. *Бу эрса, Николай вазири эди. Бутун хуфяишда дабири эди. С. Хондайлиқий, Навбаҳор.*

ДАБЛА *шв.* Ёғ сақлашга мўлжалланган хум ёки темирдан ясалган идиш. *қ. дабба II.*

ДАВ I [ф. *ديو* — дев, жин; жуда катта, улкан] *шв.* Улкан, катта, бақувват (одам ва б. нарсалар ҳақида).

ДАВ II *шв.* Туҳмат, бўҳтон.

ДАВАНГИ [ф. *دبنگ* — аҳмоқ, анқов; кўпол] *Бесўнақай, беўхшов, кўпол. Гўё бу даванги куёви қолиб, ҳозир Пошша холанинг ўзини бир нима қилиб кўядигандай, шошиб ўридан туриб кетди. Д. Нурий, Осмон устунни. Бошга тушганни кўз кўрар дегандек, оғзига латта тиқилган, қўллари чамбарчас боғланган даванинг фашист ҳам ушоққина қиз бўйруғига бўйсунмишга мажбур эди. А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз.*

ДАВАНГИДАЙ, *-дек шв. айн. давангирдай.* *Курашга ишқибоз ёшлар Тўламати мўйловнинг давангидай қоматига ҳавас билан тикилишарди. С. Анорбоев, Оқсой. Мундоқ қарасам, катта йўл ўртасидан биллагига костюм ташлаган давангидай бир йигит келяпти. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ДАВАНГИРДАЙ, *-дек I* *ижоб.* Гавдали, забардаст. *Ўн олти ёшга тулганда, Раҳматулло давангирдай йигитга айланди. «Шарқ юлдузи». Эшик очилиб, чорнаҳилдан келган, давангирдай бир йигит кирди. «Фан ва турмуш».*

2 *салб.* Қомати беўхшов, кўпол; бесўнақай, суяги бузуқ. *Давангирдай йигит. ■ Кексагина бир одам елкасига давангирдай бир йигитни миндирибди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. -Ханжарим қонга ташна, — деди белбоғига ойболта қистирган давангирдай бир одам ҳозир бўлиб. М. Осим, Карвон йўлларида. Ашурбой ака ҳаддан ташқари дароз, серғуш, сужаклари бузуқ, давангирдай одам эди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

ДАВАРА *шв.* Қўрқитиш, чўчитиш хаттиҳаракати; дўқ, пўписа, дағдаға. *Давара қилмоқ. ■ Мен ҳамиша ёлинуб, гоҳи оғзаки даваралар қилғонимни сўзлағонимда, ул киши кулди ва айтдиким.. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоёй. Бой отга мина туриб яна давара қилди: -Эрталаб албатта чиқ. Ҳ. Нуьмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ДАВАЧА *шв.* Тумор.

ДАВВОР [а. *دوار* — давра ясовчи] *Давра ҳосил қилиб айланувчи, чархпалак. Боши йўқ, сўнги йўқ бу чархи даввор. Коинот ҳаёлдай жумбоқ-да яхлит. Миртемир, Асарлар. Қўлимда бир қадаҳ тимқора қаҳва, Елкамда муаззам гўмбази даввор. Э. Воҳидов, Муҳаббат.*

ДАВ-ДАСКА *шв. айн. дав-дастак.* *Бутун бойлигини, дав-даскасини қизилларга қўш қўллаб турган бой. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

ДАВ-ДАСТАК *шв.* Бутун бор-йўғи, барча бисоти. *Қаерда истиқомат қилмай, биринчи дав-дастагим, дастурим — китоб. М. Жўра, Ноширнома.*

ДАВИР [ф. *دوير* — чарм белбоғ; қайиш] *фольк.* *От устига эгардан кейин ёпиладиган чочоқли зарбоф абзал; ёпинчиқ. Бисмилло деб солди отнинг устига Чочоғи зумраддан зарли давирди. «Муродхон». От белига олиб*

келиб ташлади Қимматбахо зар чочоқли давирди. «Хушкелди». От боради арқираб, Давирлари ярқираб. «Равшан».

ДАВКАР *шв. фольк.* Забардаст, девдек. Буён келди етти навкар, Навкарнинг бари давкар. «Тоҳир ва Зухра».

ДАВКАШ I шв. Мунозарани (довлашишни) яхши кўрувчи, жанжалкаш.

ДАВКАШ II шв. Тухматчи, бўхтончи.

ДАВЛАТ I [a. دولت — мамлакат] Ўз фуқароларининг ижтимоий-сиёсий ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи, бунга қарши турувчи кучларнинг қаршилигини синдирувчи ҳокимият органлари ва сиёсий ташкилотлари тизимига эга бўлган мустақил мамлакат. *Ўзбекистон давлати. Темурийлар давлати. Давлат аппарати. Давлат бюджети. Давлат герби. Давлат интизоми. Давлат мулки.* ■ Чиндан ҳам вақтли ҳукумат давлат тепасига чиқди-ю, лекин амалда подшонинг халққа қарши сиёсатини давом эттирди. К. Яшин, Ҳамза. *Темур томонидан тузилган давлатнинг системаси ҳам қизиқарлидир. «Фан ва турмуш». Давлат қуриб берсин, деб ўтирмай, ҳашар билан битириб қўяди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ДАВЛАТ II [a. دولت — бойлик] I Бойлик, мол-дунё, мол-мулк. *Яхши ният — ярим давлат. Мақол. Давлат тугар, билим тугамас. Мақол. ■ Маблағ, давлат, сармоя! Бизда ўша йўқ. К. Яшин, Ҳамза. Рихсибой ака давлат келадиган манбани ахтара бошлади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Одам ишлатиш хўп яхши нарса-да. Хизматкорлар ҳар куни давлатимга давлат қўшади. Ойбек, Танланган асарлар.*

Аркони давлат Давлатнинг улуғлари, давлатнинг таянчлари. *Аркони давлат Чамблда бежой кўп деб, Шигирлатиб онкен кийим ташлади.* «Гулнорпари». *Икки ёнида аркони давлат қуллуқ мақомида турибди. С. Сиёев, Ёруғлик. Давлати кўтаради Молдунёси кўп; қурби етади. Биз катта боймиз.. давлатимиз кўтаради. Ойбек, Танланган асарлар. Тахти давлат* Давлат ҳукмронлиги, подшоҳлик. *Бу ерда тахти давлатинг, Кетар мандайин улфатинг.. «Эрали ва Шерали».*

2 кўчма Маънавий бойлик; бахт, омад. *Соғлигинг — давлатинг. Мақол. Ҳамжиҳатлик — давлат, Ёлғизлик — кулфат. Мақол. Давлатинг — ота-онанг. Мақол. ■ Муқаддас мазордан санга узоқ умр, кетмас давлат,*

инсоф ва тавфиқ тилаганман, болам! К. Яшин, Ҳамза. Давлат кўнса бир чивиннинг бошига, Семурғ қушлар салом берар қошига. «Муродхон».

3 кўчма (ў.-п.к. билан) Орқасида, соясида, кўмагида. *Отангинг давлатида тезроқ тўйни қилиб, бу таранг кўғирчоқни тезроқ бағринга босмайсанми, ландавур! Мирмуҳсин, Меъмор. Қариб, ўғил-қизларнинг давлатида еб-ичиб, кийиб, яйраб ўтирадиган пайтида.. С. Зуннунова, Олов.*

4 Давлат (эркаклар ва аёллар исми).

Бошига давлат қуши кўнмоқ Толеи очилмоқ, омади келмоқ. [Сифат буви Жамиллага:] *Айланай, қизим! Наҳотки бошинга давлат қуши кўнса-ю, уни калтак олиб, ўзинг қувласанг! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Давлатингиз (ёки давлатлари) кўланкасида (ёки соясида) ёки сояйи давлатларида (ёки давлатингизда) Сизнинг паноҳингизда, ҳимоянгида, гамхўрлигингиз остида (мулозамат юзасидан, кўпинча кириш ибораси сифатида ишлатилади). Сиз оқпошонинг давлати соясида юрт сураб, умрингиз айш-ишрат, нашъу намо билан ўтляпти. К. Яшин, Ҳамза. -Йигитларингизнинг барчаси ҳам қуруқ қолмадими? -Давлатингиз соясида, тақсир! А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Худого шукур, давлатлари кўланкасида, — деб кўрбоши тавозеланди ва қўл қовуштириб, қушбезининг ақинига чўккалади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Давлатлари ёри берса Ўзларининг мададлари билан бахтимиз чопса, омадимиз келса. Давлатлари ёри берса, албатта, бизнинг муддао ҳам шунда! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўғрилардан биттаси тутилди, давлатлари ёри берса, қолганлари ҳам ушланур, деб ўйлайман! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Давлат қуши 1) эртақларда: валиаҳди бўлмаган хон ўлганда, хон қилиб кўтариладиган кишини аниқлаш учун учирилган қуш. Давлат қуши келиб, Рустамзоднинг бошига кўнди. М. Маҳмудов, Булбулигўё; 2) кўчма бир келиб қолган бахт, омад, толе. Бахтинг бунчалик кулган экан.. давлат қушини кўлдан учирши куфрони неъмат, болам! А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Олтимиш деган ёшингда давлат қуши бошингда. Ҳабибий, Девон.*

ДАВЛАТБОЙ *бот.* Шақли узунчоқ, туси сарғиш эртапишар, ёзги қовун нави.

ДАВЛАТБОШИ Давлатни бошқарувчи ҳукмрон; юртбоши. *Давлатбоши беклар*

келди Урганча, Яхши ният билан келдим, подшоим. «Юсуф ва Аҳмад».

ДАВЛАТЛАРАРО Бир қанча давлат ўртасида бўлган ёки бўладиган, бир қанча давлатга тегишли. *Давлатлараро хўжалик бирлашмалари. Давлатлараро битим. Давлатлараро ихтилофлар. Давлатлараро муносабатлар.*

ДАВЛАТЛИ I Ўз мустақил давлатига эга бўлган (қ. **давлат I**).

2 эск. Ҳар ишга қудрати етадиган, ҳукмрон (асосан амир, хон, вазир ва юқори табақа амалдорлари ҳақида). *Бормасанг, жавоб бер, давлатли хоним! Мен қалмоқ[қа] бораман бундан, султоним! «Алпомиш». Бирга-бирга юринг, давлатли беклар. «Маликаи айёр». Зарбингдан йиғласин бунда душманлар, Номардлик қилмагин, давлатли шунқор. «Ширин билан Шакар».*

ДАВЛАТЛИ II Катта давлатга, бойликка эга бўлган; давлатманд, бадавлат. *Давлатли одам. Давлатли оила. ■ Бу хўжраларнинг барча эшиклари ёпиқ ва қулфланган.. бўлиб, моллар билан бандлиги ва уй эгасининг давлатли одам бўлганлиги англашилур эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ДАВЛАТМАНД [давлат + ф. *مند* — бирор нарсага эгаликни билдирувчи қўшимча] I айн. **давлатли II. Давлатманд одам. ■ Яхши оилага куёв бўлганидек, шаҳардаги бошқа давлатмандлар билан ҳам алоқа боғлади. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Мана, юртга ўғил ўстирган Бир давлатманд бой бўлиб қолдим. Зулфия, Хаёллар, туйғулар. Юраги яна пўкиллади. Тошкентнинг тўрт даҳаси танийдиган бу давлатманд кишининг олдига қандай киради. Ойбек, Танланган асарлар. «Давлатмандлар кўкнинг чароғи, ернинг гули, одамларнинг асли, — дейди отам. Ойбек, Нур қидириб.**

2 Иқтисодий жиҳатдан бақувват, ўзига тўқ, бадавлат. *Илгари қолоқ ва қашшоқ бўлган бу оила маданиятли ва давлатманд ошлага айланди. Н. Сафаров, Қурбонали. Э, мулла Сафо, бу хотинталоқ давлатмандлар ейиш-ичиш учун эмас, мақтаниш учун бойлик тўплашади. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Қишлоқ хўжалиги саноати давлатманд хўжаликлар қўлида тобора кўпроқ тўплана борди. Газетадан.*

ДАВЛАТМАНДЛИК Бой-бадавлат бўлиш; моддий жиҳатдан бақувватлик, катта иқтисодий имкониятларга эгалик. *Давлат-*

мандлик нималарга қодир эканига унинг [Қоллонбекнинг] фаҳми етади. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ДАВЛАТПАНОҲ [давлат + паноҳ] Бахту саодат ато этувчи, саодатбахш; подшоҳ. *Лутфу карамингиз нуридан кўнгулларимиз чароғон ўлиб, лайлу наҳор дуои жонингизни қилмоқ ила хурраму шодмиз, давлатпаноҳ! С. Сиёев, Ёруғлик.*

ДАВЛАТХОНА [давлат + хона] *тар. Арк; хон саройи; қаср, сарой. Подшо давлатхонада ғамгин ёта берсин, энди бир сўзни подшонинг сўярач ёридан сўранг. «Эрали ва Шерали». Эламас кетгандан ўз мазилига бориб ётди, Эрта-мертан шоҳнинг давлатхонасига етди. «Интизор». Ун йил ўтгандан кейин, Гўрўғлининг давлатхонасига Нуралихонни етаклаб борди. «Нурали».*

ДАВЛАТХОҲ [давлат + ф. *خواه* — хоҳловчи, истовчи] Бахту омад тиловчи; хайрхоҳ; бахт истовчи. — *Муҳтарам беклар, давлатхоҳлар! — деб гап бошлади Ҳўжа Абдулла. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ДАВЛАТЧИЛИК Давлат тузуми; давлат сифатида уюшишнинг сиёсий, иқтисодий, мафкуравий асос ва тамойиллари. *Ўзбекистон давлатчилигининг таркиб топиши. ■ Бу йиллар миллий давлатчилигимизни тиклаш, мустақиллигимизни мустаҳкамлаш даври бўлади. Газетадан. Давлатчилик тизimini мустаҳкамлайлик. Газетадан. Қорақалпоқларнинг миллий давлатчилиги ҳам ривожланди. Газетадан.*

ДАВО [а. *دواء* — дори-дармон; илож] 1 Беморнинг шифо топиши учун қўлланилган восита; муолажа; умуман шифобахш нарса. *Кўёш, ҳаво — танга даво. Мақол. Асал — минг дардга даво. «Қанотли сўзлар». ■ Олма шартти организмнинг касалликларга қаршичилини оширади, юрак-томир касалликларига даво. «Саодат». Кашнич меъда касалига мубтало бўлган кишиларга даво ҳисобланади. Газетадан. Унинг қўлида даво топган беморлар ўз халоскорларидан бир умр миннатдор бўлишади. Газетадан.*

Даво қилмоқ 1) даволамоқ, муолажа қилмоқ, касални тuzатмоқ; 2) кўчма кўмак етказмоқ, ёрдам қилмоқ,

2 кўчма Тадбир, чора, илож. *Амалга даво йўқ, Ёмонга — бало. Мақол. Оғриқ тишининг давоси — амбир. Мақол. ■ Мусибатнинг бирдан-бир давоси — меҳнат. «Шарқ юлдузи».*

Даво топмоқ 1) касални тузатадиган во-
сита, дори-дармон топмоқ. *Утар бобо бош-
лиқ сарой табиблари унинг дардига даво то-
полмадилар.* С. Сибёв, Аваз; 2) даволанмоқ,
шифо топмоқ; 3) кўчма илож топмоқ.

ДАВОБАХШ [даво + ф. *بخش* — бағиш-
ловчи, берувчи] кам қўлл. айн. **шифобахш**.
*Улар [нефтчилар] нефть қидириб келиш-
ди-ю, бироқ излашган нарса нефть эмас, да-
вобахш сув бўлиб чиқди.* Ф. Сирожиддинов,
Чортоқ ҳавоси.

ДАВОЛАМОҚ 1 Касални муолажа қи-
либ, боқиб тузатмоқ, дори-дармон қилиб
соғайтирмақ. *Қулоқни даволамоқ. Тишни
даволамоқ.* ■ *Гапирмас эдим. У профессор
дардимни ипидан игнасиғача эшитса, осон
даволайди, деб ўйладим.* Н. Аминов, Қалтис
хато. *Умид табибдир: одамни даволаб, унга
қанот беради.* «Ёшлик».

2 Бирор касалликни, оғриқни дори-
дармон қилиб тўхтатмоқ, йўқотмоқ. *Ракни
даволамоқ. Безгакни даволамоқ.* ■ *Халқ
жуда кўп шишларни пахтадоғ билан даво-
лайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 кўчма Маънавий-ахлоқий нуқсонни
тузатмоқ, тўғриламоқ. *-Бу касални тузатиш
мумкин, — деди раис, — аммо бўлармикан
даволаб айёрлигингизни ҳам.* «Муштум».
*Ҳамкасбаримизни тўғрилик ва ҳалоллик
дориси билан даволаймиз.* Х. Тўхтабоев,
Ширин қовунлар мамлақати. *Бу дардни [эл
дардини] адл суви билан ювмоқ, даволамоқ
лозимдир.* Ойбек, Навоий.

ДАВОЛАНМОҚ Даволамоқ фл. мажҳ. ва
ўзл. н. Касалхонада даволанмоқ. *Курортда
даволанмоқ.* ■ *Шамс Туревич қон босими
ошиб, шифохонада даволаниб ётибди.* Н.
Аминов, Қаҳқаҳа. *Касалхонамизда даволана-
ётган беморлар номидан ушбу совғани қабул
қилинг.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДАВОЛАНУВЧИ от Бирор бир соғлиқ-
ни сақлаш муассасасида даво, муолажа
олаётган шахс. *Розия Фахриддиновага ҳам-
касбарларининг ҳам, даволанувчиларнинг ҳам
ишончи бекиёс.* «Саодат».

ДАВОЛАТМОҚ Даволамоқ фл. орт.н.
*Нега оламга келиб, оҳ-надомат билан ўтиб
кетаётган шу ожизани шу кунгача давола-
та олмадик.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАВОЛОВЧИ Касалларга қаровчи, ши-
фо берувчи; беморларга муолажа белги-
ловчи. *-Қўлларимни кесадими, Шукур ака? —*

зланиб сўради у даволовчи врачдан. Р. Раҳмон,
Меҳр кўзда.

ДАВОМ [а. *دوام* — узоққа чўзилиш, узоқ
муддатлилик, доимийлик] 1 Бирор иш-
ҳаракат, ҳодиса, воқеа ва ш. к. нинг узлуксиз
жараёни, бориши. *Кузатишлар "Марс-1"
космик станцияси ҳаракатининг давоми нор-
мал эканини кўрсатди.* ■ *..бу одам уч йилдан
бери ғулдураб келган, ҳозиргиси шунинг да-
вомидай эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чи-
роқлари. *Табиатдир менинг давошим, Туташ
эрур бағрим бағрига.* Х. Даврон, Болаликнинг
овози.

Давом этмоқ (ёки қилмоқ) 1) бирор
ишни узлуксиз бажармоқ. *Ортиқча от-
араваларимиз қирдаги сомонлар билан бун-
даги қуруқ бедаларни ташишда давом қи-
ладилар.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоёв;
2) маълум вақтгача чўзилмоқ. *Бу ҳол туш-
га қадар давом этди.* К. Яшин, Ҳамза.
*Шундай шиддатли жанг кун бўйи давом
этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ўйин-кулги ярим
кечагача давом этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар;
3) (ў.-п. к. билан) бошланган иш-ҳаракатни
давом эттирмақ. *Очил индамай ёзишда да-
вом этди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Ҳанижон
беихтиёр орқасига қаради-ю, яна йўлида
давом этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Тўхтатилган иш-ҳаракат, ҳодиса, воқеа
ва ш. к. нинг қолган (ҳали давом этиши лозим
ёки мумкин бўлган) қисми. *Ҳикоянинг да-
воми. Кечаги гапнинг давоми.* ■ *Қудрат
хатнинг давомини ўқиёлмай.. қолди.* Ҳ. На-
зир, Сўнмас чақмоқлар. *У гапнинг давомини
айтолмай қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга
қулоқ сол.

3 Бирор нарсанинг маълум жойидан
кейинги қисми, кети. *Йўлнинг давоми.
Чизиқнинг давоми.*

4 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан
кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. *давомида*).

Давом феъли тлш. Давомли иш-ҳа-
ракатни англатувчи феъл. *Ўтган замон да-
вом феъли иш-ҳаракатнинг такрорлан-
ганлигини, давом этганлигини англатади.*
«Ўзбек тили дарслиги».

ДАВОМАТ [а. *دوامت* — ишда бўлиш вақ-
ти] Муайян иш-ҳаракат, талбирларга (маш-
ғулот, ўқиш, тўғарақ ва ш. к. га) доимий иш-
тирок этиш, қатнаш. *Ўқувчиларнинг дарсга
давомати яхши.* ■ *Тингловчиларнинг даво-
мати яхши бўлмади.* Газетадан. *-Хуш, бола-*

лар, қани, айтинглар-чи, ҳозир синфларинг давомат масаласида нечанчи ўринда турибди? — деб сўради [директор]. Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб.

ДАВОМИДА 1 кўм. өзф. Муайян вақт, муддатнинг давом этиш оралиғида, мобайнида. Кейинги икки йил давомида биз уруғлик чигитларни нурлантиришга оид тажриба олиб бордик. «Фан ва турмуш». Қутбидинлар икки кун давомида ложувард конини ўрганишди, ўн килограммча намуна олишди. С. Кароматов, Олтин кум. Саодатхон иккинчи чорак давомида қилинадиган ишларни батафсил сўзлаб берди. С. Зуннунова, Олов.

2 Муайян иш-ҳаракат, ижодий фаолият вақтида, орасида. Иш давомида унда-бунда бегона сўзларни эшитиб, кейин эса китоб таталаб, инглизчани билиб олдим. «Гулдаста».

ДАВОМИЙЛИК 1 Тўхтовсизлик, узлуксиз давом этишлик. Демак, ҳаракатнинг давомийлигини ифодалаш учун маълум даврларга қадар -моқ аффикс билан ясалган ҳаракат номининг ўрин-пайт келишигидаги шакли қўлланган. «УТА».

2 Изчиллик, анъанавийлик. Кадрлар танлашда давомийликка риоя қилиш лозим. Газетадан. Бу масала [синф раҳбарлиги]да ҳам давомийлик жорий қилмоқ лозим. Газетадан.

ДАВОМЛИ Узоқ давом этган ёки этадиган; давоми бор. Давомли қарсақлар. ■ Хусайн Қўлқаро.. тўхтовсиз, давомли.. урушларда.. қиличбозликдаги маҳоратини намоён қилган эди. Ойбек, Навоий. Қизгин баҳслар, давомли мунозаралар студентлик кезларининг ажойиб ва серзавқ дамлари ҳисобланади. Газетадан.

ДАВОМСИЗ эск. Узлуксиз давом этмайдиган, мунтазам қатнамайдиган. Давомсиз ўқувчи. ■ Булар [ўқувчилар] ҳам тўполончи, давомсиз, дарсда улгурмовчи бўлмаган. Газетадан.

ДАВОМЧИ Ўзидан илгаригилар бошлаган ишни давом эттирувчи; ворис. Бизда илму фаннинг забардаст намояндалари: Ибн Сино, Беруний, Улугбекларнинг ҳақиқий давомчилари.. етишиб чиққанлиги дунёдаги дўстларимизни қувонтирмақда. Газетадан. Тураҳон ўз авлодининг бирдан-бир давомчиси бўлган ўғли учун ҳамма нарасга тайёр эди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ДАВОСИЗ 1 Даволаб бўлмайдиган, давоси йўқ. Давосиз касаллик. ■ Урмонжон

нима қилса экан? Бу давосиз дардни кимга айтса экан? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Умрининг энг қимматли кунларини оғулаган, икки йил бўйи давосиз дардга мубтало қилган.. ўз онаси эмасми? А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 кўчма Кутулиб бўлмайдиган, иложи, чораси йўқ. Давосиз иллат. ■ Йўлиқтирдиги давосиз дардга, дармонинг бўлурман деб. «Муштум».

ДАВОТ [a. دوات — сиёҳдон] айн. довот. Эртага шогирдим менга қоғоз, қалам, давот келтирусидур. М. Осим, Карвон йўлларида. Токчадан қўндан бери қўл урилмаган давот-қаламни олди. К. Мирзо, Олам гўзал. Қутаринлар қўлларингда аламни, Мулла олсин давот билан қаламни. «Юсуф ва Аҳмад».

ДАВОТХОНА [давот + хона] тар. эск. Хон (подшоҳ) девонхонасида муншийлар, мирзалар ўтирадиган хона.

ДАВОХОНА [даво + хона] 1 эск. айн. ши foxона.

2 Касалларни даволаш ишлари олиб бориладиган хона, жой; муолажа хонаси; про-филакторий. Ўнг томони беморлар ётадиган хоналар, чап томони давохона, ошхона, синфхона. Газетадан.

ДАВР [a. دور — айланиш, айлана; ал-машиниш, навбат] 1 Жамият тараққиётида ёки табиатда муҳим воқеа, ҳодиса юз берган ёки ўзига хос хусусияти билан ажралиб турадиган маълум вақт оралиғи. Қўлдорлик даври. Феодализм даври. Капитализм даври. Бозор иқтисодиётига ўтиш даври. Тош даври. Темир даври. ■ Узбекстон олимлари олиб бораётган археологик қазималарнинг тарихий диапозони тош даврдан то ўрта аср охиригача бўлган даврни ўз ичига олади. Газетадан. Қанча даврлар ўтса ҳам, бўёқлари худди бугун сурилгандай яп-янги турган бу ажойиб бинолар Бобурнинг қалбидаги зафар завқига завқ қўшди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бунинг устига ўша давр тарихчилари Темур забардаст, хийла чиройли одам бўлганини ёзиб қолдирганлар. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Тарихда бирор шахс ёки кишилар гуруҳи, сулоланинг номи билан боғланган вақт, замон. Темурийлар даври. Навоий даври. ■ Бобур Мирзонинг орзулари шулким, Мовароуннаҳр яна Улугбек давридаги каби

бирлашса, пойтахт аслига қайтса.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Шахс ҳаётидаги маълум вақт. Ёшлик даври. Талабалик даври. ■ Холиданинг ёшлик даврида аёлларнинг кўзи кўр эди, тиканни кўрмасдан босарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Утган ярим асрли мураббийлик даврим мен учун ҳам катта ҳаёт дархонаси бўлди, кўп нарса ўргандим. Газетадан. Офтоб оймнинг: "...нега қирқ кокил қилиб ўрмайсан" деган сўрашига: "Қизингиз энди қизлик давридан ўтиб, келинлик даврига кирди", деб кулди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

4 Бирор бир авлод яшаган ёки яшаётган вақт; айна яшаб турилган вақт, замон, замона. Ўз даврининг ҳар йирик воқеаси Ойбек ижодиди ёрқин аксини топди. Газетадан. Давримиз ҳар бир соҳани комплекс равишда ҳал этишни тақозо этипти. Газетадан. Чўлқуварлар ва қахрамонлар давр баҳодирларидир. «Ўзбекистон қўриқлари». Бадиийлик ва янгидан-янги эстетик кашфиётлар яратишимизни давр тақозо этмоқда. Газетадан. Ўқиш керак, давр билан бирга бориш керак. «Ўзбекистон қўриқлари». Давр тараққиёти институт олимлари ва мутахассислари олдига янги-янги вазифалар қўймоқда. Газетадан.

5 Бирор иш-ҳаракат, тадбир бажариладиган муайян вақт. Ҳисобот даври. ■ Ғўза парваришининг қизғин даври. Ҳар соат ғанимат. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ҳисобот даврида йигит-қизларнинг асосий диққат-эътибори пахтачиликни ривожлантиришга, унинг самарадорлигини оширишга қаратилди. Газетадан.

6 Маълум ҳодиса, воқеа, жараёнда ўзгариш содир бўладиган муддат. Ўсимликларнинг ўсиш даври. ■ Биз аввало ўсимликларнинг ўсиш даврини қисқартириш ва ҳосилдорликни оширишга эришдик. «Фан ва турмуш». Ҳосил туғиш даврида ғўзани чеканка қилиш муҳим агротехник тадбирлардан бири ҳисобланади. Газетадан. Буқоқнинг айна авж олган даври экан. Й. Шамшаров, Зиёлилар.

7 махс. Такрорланувчи жараён ёки хоссаларнинг ҳар бир такрорланишида унинг бошланишидан то охиригача ўтадиган вақт. Битта тўла тебраниш учун кетган вақт давр деб аталади. "Физика курси". Календарь Кўёш, Ер, Ой ва Юпитер сайёраси ҳаракатининг астрономик даврларига асосланиб

тузилган. «Фан ва турмуш». Қаторнинг, элементлар хоссасининг изчиллик билан ўзгаришини ўз чегараси ичига олган қисмини.. Менделеев давр деб атади. «Кимё» дарслиги.

8 геол. Геологик системани ташкил қилувчи тоғ жинсларининг ҳосил бўлишига кетган вақт.

9 Кишининг омади келган, иши юришган чоғлар; роҳат-фароғатли замон. Ҳозир бизга давр келган вақт. Давримизда ўйнаб олайлик. ■ Давримизда юравермайсизми, дўстим, бир кишини қанотимиз тағига ололмасак, нима қилиб юрибмиз. «Муштум». Қўлингдан кетмасин давринг, давронинг, Ойдин кўлга қушинг чуйгин, Авазжон. «Авазжон». ...ҳозир сизларнинг даврингиз, қўлингиздан келганини бизнинг ҳаққимиздан аяманг. Бир кун яна бизнинг давримиз келар. С. Айний, Қуллар. Гул юзимга, буви, мунча термулдинг, Уларнинг даврида ўйнадингкулдинг. «Эрали ва Шерали».

Давр сурмоқ 1) ҳукмронлик қилмоқ. Давр келса, ур, бегим, даврон келса, сур, бегим. Мақол. ■ Ҳўп подшолар давр сурган эканларда, а! П. Турсун, Ўқитувчи. Давр сурмоқчи бўлди, Бек бўп турмоқчи бўлди. «Ойсулув». Отанг подшо, сен қадимдан тўрасан, Олтиш тўрт йил бўлди – давринг сурасан. «Эрали ва Шерали»; 2) роҳат ва фароғатда яшамоқ. Оқ эшон Худоёрхон вақтида ҳўп давр сурди. К. Яшин, Ҳамза. Шу кишининг орқасидан давр суриб юрибмиз, ахир. «Муштум». Василий қишлоққа янги келган пайтида Асқар мулланинг давр сурган пайти эди. С. Зуннунова, Олов. Даври фалак айн. даврони фалак қ. даврон.

ДАВРА I [a. دوره – айланиш, айлана; давр, навбат] 1 Доира шаклида тузилган саф ёки доира ясаб, қуршов олиб ўтирган кишилар ёки кўр ташлаб ўтирган одамлар. Яхши йигит – даврининг боши. Мақол. ■ Давра сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди. «Шарқ юлдузи». Даврага ғалати сукут чўкди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Урмонжон Қурбон ота билан Сидиқжонни созандалар ялла қилаётган даврадан топди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шундай қуршовнинг ўртасидаги бўш жой. Жувон даврани уч айланганидан кейин, ўзи сингари кийинган бир йигитни тортади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ҳаяжонга тушиб, ниҳоятда чироили ўйнаётган Бадиа

даврани айланиб чиқди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Бўри полвон қўлларини орқага қилиб, давра айланди.* Т. Мурод, Кўшиқ.

Давра олмоқ (ёки **ясамоқ, курмоқ**) 1) доира шаклида тизилмоқ; куршов олиб ўтирмоқ. *Саккиз юз одам ҳар тарафдан давра олиб, кийикни тутмоқчи бўлди.* “Эртақлар”. *Давра қуриб ўтирган базмчиларнинг ҳаракатлари, қилиқлари, бўғиқ нидоларини тасвирлашга тил кифоя қилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аёллар кураш бўлаётган ерга келиб, давра олишди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) айланиб, доира чизиб учмоқ. *Самолёт шаҳар устида бир давра олиб, кўздан ғойиб бўлди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Қандай бўлди ов, менинг ишим, деб, Неча давра олди олғир қушим,* деб. «Муродхон».

3 Маълум хусусиятига кўра уюшган одамлар түпи, гуруҳи, тўдаси; йиғин. *Олимлар давраси. Санъаткорлар давраси.* ■ *Мен қишлоқлик бир бола эмасманми, бунақанги катта олимлар даврасида биринчи бўлишим эди, андак ўнғайсизлана бошладим.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи. *Ичкарида, бир тўп қизлар даврасида Зумрад ўсма қўйиб ўтирарди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Кейин, умуман, Зебо у даврага тўғри келмайди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

4 Ҳўин, мусобақа, турнир ва ш. к. нинг бир қури; бир қур Ҳўин, тур. *Шахматчилар ўртасидаги мусобақанинг биринчи даврасида биринчи Ҳўин ҳам тугади.* Газетадан. *Жаҳон биринчилиги учун кураш олиб бораётган хоккей командаларининг иккинчи давра Ҳўинлари ниҳоятда кескин ўтмоқда.* Газетадан. *Иккинчи давра бошланди. Мирҳайдарнинг Ҳўрози ғолиб чиқди.* «Муштум».

5 Кўп босқичли сайлов тизимида сайловнинг бир босқичи. *Сайловнинг иккинчи давраси бошланди.*

6 тўқм. Танда қўядиган айланувчи дастгоҳ.

7 *дин. этн.* Марҳумнинг гуноҳларини ювиш учун, жанозадан илгари тўпланиб ўтказиладиган маросим (бунда садақага ажратилган нарса марҳумнинг ёшига мувофиқ қўлдан қўлга ўтказиб айлантирилади).

ДАВРА II Бадиий мискарликда баркаш ва лаганлар устига тушириладиган, маълум тартибга эга бўлган доира шаклидаги нақшлардан бири.

ДАВРАПОЯ Пештоқига жимжимадор безаклар солинган кириш тоқи (арки)нинг умумий номи.

ДАВР-ДАВРОН, давру даврон Роҳат-фароғатли замон; кишининг бахти чоғпан, омади келган чоғпан. *Эркин-эркин юргин, алла, Давр-даврон сургин, алла.* “Бойчечак”. *Узоқ умр кўринг давру давронда.* Ф. Йўлдош, Болаларимга. *Давру давронингда биз ҳам бир тўйиб ҳандалак ейлик, дугонажон!* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

Давр-даврон сурмоқ айн. давр сурмоқ қ. давр 9. *Айланай, қизим.. Бойнинг севиқли хотини бўлиб, давру даврон сурмайсанми?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Сизлар ҳам катта бой экансизлар, извош қилинг, беш кунлик дунёда давру даврон суриг!* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАВРИЙ [а. دورى – вақти-вақти билан бўладиган] Вақти-вақти билан воқе бўлиб, такрорланиб турадиган, мунтазам такрорланадиган. *Даврий матбуот. Даврий тебранишлар* (физ.). ■ *Силжшига пропорционал бўлиб, мувозанат вазиятига томон йўналган кучлар таъсири остида бўладиган даврий тебранишлар гармоник (ёки оддий) тебранишлар деб аталади.* «Физика курси».

Даврий каср мат. Чексиз ўнли каср. **Элементларнинг даврий системаси ким.** Элементларнинг хоссалари билан атом оғирликлари ўртасидаги даврий боғланишга асосланган ҳолда рус олими Д.И. Менделеев тузган элементлар жадвали. *Элементлар даврий системасини яратган Менделеев университетга кириш учун бир неча марта уринган, лекин ҳар сафар.. химиядан “йиқилган”.* «Фан ва турмуш».

ДАВРИЙЛИК Вақти-вақти билан содир бўлишлик, такрорланишлик. *Тебранишларнинг даврийлиги.*

ДАВРОН [а. دوران – айланма ҳаракат, айланиш, бурилиш] 1 Фароғатли ҳаёт, турмуш; хуррамлик; бахтли фурсатлар. *Мени бахт нурига фарқ этди меҳнат, шонли давроним.* Т. Тўла. *Узоқ умр суриг янги давронда.* Э. Раҳим. *Худо берса, шундай дилбарни олиб, Ўтказай дунёнинг давронин суриб.* «Муродхон».

2 Ҳўкмонлик, олий мансаб (шоҳлик, подшоҳлик) гашти, сурури. *Оқтошнинг шаҳрида подшоҳлик қилдим, Неча вақт даврон устида ўтирдим.* «Муродхон». *На бўлди*

салтанатли давронинг, Душманга кетдими етмиш қўрғонинг? «Эрали ва Шерали».

3 Даврон (эркаклар исми).

Даврони фалак 1) фалакнинг айланиши, замоннинг ўтиши; 2) кўчма тақдир, қисмат, ёзмиш. **Даврон чархи ёки чархи даврон** Тақдир, қисмат, ёзмиш. -*Даврон чархи бундай тескари айланишини кутмаган эдим, — деди Комил.* Х. Фулом, Машғал. **Даврон сурмоқ айн. давр сурмоқ қ. давр 9.** *Аё шоҳим, адолатда тўрасан, Тўрали даврида даврон сурасан.* «Фольклор». **Соҳиби даврон** Амалдор, ҳукмдор; подшоҳ. *Соҳиби давронлар эса шаппати еб эмас, шаппати уриб ўрганган. Буни Аваз биларди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАВШАН шв. Куён.

ДАГАЛА фольк. 1 **Жун** ёки қилдан тўқилган ип, арқон. *Аймоқлар. дагала билан уларни [Баҳромни ва унинг болаларини] уриб, кеча-кундуз йўл юриб, айни саҳар вақтида келди.* «Зулфизар билан Авазхон».

2 Дағал жундан босилган (тўқилган) уст кийим. *Тоҳир ҳамённи кўйнига солиб чиқиб кетганча, пешин кечроқ оёғига янги аскарый этик, бошига мўғулча бурк, чакмонга ўхшаш дағал юнгли дағалани елкасига ташлаб келди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДАГАЛАЙ шв. Юмалоқ шаклда тикилган мўйна телпак.

ДАГИР I шв. Фирибгар, қаллоб; алдоқчи.

ДАГИР II тўқм. Очиқ рангли ярим шойи мато. *Нимшойи матоларнинг дагир ёки дуруя деган турлари майин ипақдан ўралади, арқоғи очиқ рангли ипақдан бўлади.* «Фан ва турмуш».

ДАГИШ шв. Дарё қирғоқларининг ўпирилиши; ўпирилма жой. *Уркач-уркач тўлақинлар соҳилга сапчиб, дамбага тинмай урилларди, тупроқни ўз қаърига ютарди.* Буни Хоразмда «дагиш» деб аташади. Газетадан.

ДАДА 1 Ота, падар. *Гулнор икки ҳафтадан буён дадаси ва онаси билан бирга ҳар кун боғда ишлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қоракўз дадасини жуда яхши кўради. Чунки унинг саволларида дадажониси эринмай жавоб беради.* «Саодат».

Дадаси этн. Хотин кишилар ўз эрининг исмини айтмай, унинг ўрнида ишлатадиган сўз. [Ҳожар Умурзоққа:] *Тўғри, дадаси, мен айтаман.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Нима қилай ахир, дадаси? Менга қолса ҳар йили*

туғай дебманми? К. Яшин, Ҳамза. **Катта дада** Ота ёки онанинг отаси; бобо. *Чалишни билмайман. Катта дадам: “Чалма, сен найчи бўласанми, ёмон кўраман”, дейди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дада (эркаклар исми).

ДАДИЛ 1 Дангал иш тутадиган, қўрқиб, ҳадиксираб ўтирмайдиган; довжорак. *Дадил бола. Дадил хотин.* ■ *Раҳимберди ўзига ишонган, дадил йигит эди, ишлаб чарчамасди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг. *Қадами, товуши дадил. Ҳар қандай мушкулдан тап тортмай, тикка қарши борадиган довжорак одам кўринади.* А. Мухтор, Асарлар.

2 Шижоат билан тўлиб тошган; жасурона, мардонавор, шахдам. *Дадил қадамлар.* ■ *Халқ дадил боради. Айниқса хотинлар — оналар жасур.* Ойбек, Танланган асарлар. *Турсунбой тоғли қишлоғи томон жиддий, дадил одим ташлаб боряпти.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Шеримбек дадил бориб, Бобур минган бўз отнинг олтин безакли юганидан олди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Меҳнат қилган одам доим бошқаларнинг юзига дадил қарайди.* Т. Ашуров, Оқ от.

3 Кўрқмай, ишонч билан, бемалол, тортинмай. *Дадил жавоб. Дадил танқид.* ■ *Узоқдан бўлса-да, Йўлчига дадил қарайди, баъзан яширин илжасаяди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дадил ташлаётган қадамларига қараганда, унда иккиланишдан асар ҳам йўқ.* Газетадан. -*Нима ёрдам керак, тортинмай, дадил мурожаат қилаверинг, — деди Боймирзаев.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Маъруф Назаров кинематография, драматургия соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлақинлари.

4 Жисмоний, маънавий жиҳатдан бақувват; тетик, бардам. *Элмурод одамлар тўлақинида Фотима билан ёнма-ён юраркан, ўзини ҳар вақтдагидан дадил ва енгил сезди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дармони қуриган йигит ўзини дадил тутишга тиришар, лекин мункиб-мункиб кетар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шундан кейин Нормат ўзини янада дадил сезди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Моддий жиҳатдан ўзини тутиб олган; бой-бадавлат. *Жамоа хўжалигимиз бу йил анча дадил бўлиб олди.* Газетадан.

Ҳамёни дадил с.т. Серпул, пулдор.

6 *кўчма* Энг муҳим, долзарб, зарурий. ...*энг дадил гоёларни ўртага ташлаб, уни рўёбга*

чиқарган ирригаторларнинг мардлиги ҳақида ҳикоя қилади. «Ўзбекистон қуриқлари».

ДАДИЛЛАНМОҚ Ўзига ишончи ортмоқ; тетикланмоқ, ўзига келмоқ. *Нодиров залдагиларга қараб олди, ўзининг жанговар дўстларини, донғи кетган оловкорларни кўриб, дадилланди. И. Раҳим, Тақдир. Газагига яхна гўшт еб, анча дадилланди. К. Яшин, Ҳамза.*

ДАДИЛЛАШМОҚ Тобора дадилланиб, шижоат ва тетиклиги ортиб бормоқ. *Горбунов яна ҳам дадиллашди. Шухрат, Шинелли йиллар. Дўстларининг ўзига тикилиб турганини кўриб, Саттор дадилашди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ДАДИЛЛИК Жисмонан ва руҳан ўзига ишонганлик, бақувватлик; дангаллик, довжураклик, тетиклик. *Иш жуда соз бошланди. Энди охиригача силлиқ кетсин. Бунинг учун биринчи гада дадиллик керак. Ойбек, Танланган асарлар. Санъаткорда куч ва ишонч, эрк ва дадиллик бўлмас экан, у ўз мақсадига эриша олмайди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Бу таклиф Темиржонда андак дадиллик уйғотди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

ДАДИЛОНА рвш. Кўрқмай, жасурлик билан, мардонавор. *Дадилона олға бормоқ. ■ У. қулликка, жабр-зулм сиёсатига дадилона қарши чиқди. Газетадан.*

ДАЁВ шв. Қайиқни бошқариб боришга хизмат қилувчи таёқ; эшак. *Қайиқнинг орқа томонида даёв ушлаган дарға уни тўғри йўлдан олиб бормоқда. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ДАЖЖОЛ [a. دَجَال — йўлдан урувчи, фирибгар, ёлғончи] 1 Ислом динига кўра, қиёмат яқинлашганда пайдо бўлиб, одамларни диндан, тўғри йўлдан оздирувчи, одамсимон бир кўзли махлуқ. *Бу ҳикоядан [Элмурод] вужудини ваҳима босиб, бошини кўрпага буркаб олди: дажжол деган бир махлуқ кечаси билан тоғларни кемирармиш. П. Турсун, Ўқитувчи. Дажжолнинг бир кўзи кўр бўлар экан. А. Қодирий, Обид кетмон.*

2 кўчма Ўтакетган бешафқат ва фирибгар. *Дажжолда раҳм-шафқат бўладими — мени тоза калтаклашди, кечаси қочиб кетдим, Яхши бува. Ж. Шарипов, Хоразм. Сен қаттолларнинг қаттолсан, дажжолларнинг дажжолсан. Ш. Рашидов, Асарлар.*

3 сўк. Малъун, иблис, шайтон. [Муларўзи Майсаарага:] *Ҳа, мен ўлгани келдимми? Бир ёқдан жўнат қани, дажжол. Ҳамза, Май-*

саранинг иши. *Вой-вой.. Ё пирим! Оббо, дажжоллар-эй! Ҳамза, Заҳарли ҳаёт.*

ДАЗГИЛ [ф. دستگیر — ёрдам берувчи; ушлаб турувчи] махс. Тикилаётган оёқ кийимини тиззага қистириб қўйиш учун қосибчиликда ишлатиладиган айлана тасма. [Унсин] *Тагига кичкина курси қўйиб, оёқларига дазгил чалмаштириб, эпчил қулоқ тортади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ДАЗГИР шв. айн. дазгил. У [Ҳайдар] *устига кичкинагина қорбурчак кўрпача ташланган пастак курсига ўтириб олар, ўзи учун мослаштириб қисқартирилган дазгирни тиззасидан ўтказиб олар, дадаси берган ишни тикишга бошларди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.*

ДАЗМОЛ [ф. درزيمال — дарз, тешик-тирқиш, чокни текисловчи] 1 Кийим-кечак, газлама ва ш. к. ни қиздириб текислаш, силлиқлаш, ғижимини ёзиш учун мўлжалланган асбоб. *Чўян дазмол. Электр дазмол. ■ У уйнинг иссиғи ва дазмолнинг тафтидан қизиб кетган. Шухрат, Шинелли йиллар. Маданий турмуш учун энг зарур буюмлардан бири дазмолдир. Газетадан. Зебо дазмолни онаси қўлидан олиб боса кетди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

Дазмол босмоқ (ёки урмоқ, қилмоқ) Дазмолламоқ, дазмоллаб текисламоқ. *Акрам Нигорани уйдан топди: ювилган кийимларига дазмол ураётган экан. С. Анорбоев, Оқсой. [Адолат] Усмонжоннинг кир кўйлақларини, сочиқларини ювди, дазмол қилди. С. Зуннунова, Гулхан. Ямоқ ишлари сийраклашгач, ювилган кийимларга дазмол босишди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

2 Дазмоллаш натижасида кийим-кечак, газлама ва ш. к. нинг юзида ҳосил бўлган силлиқлик, текислик. *Кийган кўйлагининг дазмоли ҳали кетгани йўқ.*

Дазмоли бузилмаган Тахи бузилмаган, ғижимланмаган; янги. *Унинг назарида, Зийнатуллаевнинг чиройли поляк трикосидан тикилган ва ҳали дазмоли бузилмаган костюми ҳам.. ўзига кўп бино қўйганидан далолат берарди. П. Қодиров, Уч илдиш.*

3 Дазмоллаш иши. *Корхонамизда анча киши дазмолда ишлайди.*

ДАЗМОЛЛАМОҚ 1 Дазмол босиб текисламоқ, ғижимини ёзмоқ, силлиқ қилмоқ. *Кўйлагингизни дазмоллаб қўйдим. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. Шойи кўйла-*

гимни киймасам бўлмас, ёқасин дазмоллаб олмасам бўлмас. «Оқ олма, қизил олма».

2 *кўчма салб.* Хаспўшламоқ, бости-бости қилиб, текислаб юбормоқ (жиноят, ножўя хатги-ҳаракат ва ш. к. ҳақида). *Нон заводининг директори прокурор кабинетига икки марта илжайиб кирган эди, ишлар дазмолланди-қўйди.* Газетадан.

ДАЗМОЛЧИ Тикув ёки кир ювиш корхонасида кийим-кечакка дазмол босувчи ишчи.

ДАЙДИ 1 Доимий тураржойи ва белгили касби бўлмаган, бир жойда қўним топмайдиган; дарбадар (одам ҳақида). *Дайди ҳаёт кечирмоқ.* ■ *Тайини йўқ дайди.* *Машҳад бекатларида юриб, майнавозчиликка ўрганиб қолган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Дарахт бир жойда кўкаради.. Отанг раҳматли умр бўйи шу ердан бир қадам жилган эмас эди. Сен дайди бўлиб қолдинг.* П. Турсун. Ҳўқитувчи.

2 Доим тентираб, дайдиб, санқиб юрадиган; санқи. *Дайди одам.* ■ *Кир ювиб ўтирган опам орқамдан қичқиради: -Яна қаерга, дайди? Ойбек, Болалик. Дўппи тикиб қон бўлдим Дайди, саёқ аҳмоққа.* «Бойчечак». *Тағин қаёқни кўзляяпсан, дайди! Бола бўлиб ҳеч фойданг тегмайди!* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

3 Ҳар ёқда изғиб юрадиган. *Унда-мунда бир эшик учрайди. Лекин оч-ориқ, дайди итлар кўпроқ санқиб юради.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *кўчма* Бемаҳал ва бетартиб ҳаракат қиладиган, йўналиши ўзгариб турадиган. *Дайди шамол. Дайди булут. Дайди тўлқин.* ■ *Ҳаво ҳамон булут бўлиб, кўкламнинг дайди шамоли гувуллаб эсиб турарди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ҳандалак бўйини аста уфуриб ўтган дайди шабада налаклар оромини бузди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Кўёш думалаб, кўкка кўтарилар, дайди булут парчаларининг кўланкаси қишлоқ устидан ўтиб турарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ишга яроқли одамларнинг ҳаммаси далада бўлди.. дайди сувнинг йўлини ўзгартириб турдилар.* Газетадан.

Дайди гап Оғиздан оғизга ўтиб юрган гап, миш-миш гап. [Мирзақул:] *Дайди гапга қулоқ солманг!* Н. Сафаров, Уйғониш. **Дайди ўқ** Бемўлжал отилган, бехосдан келган ўқ. *Фашист мерганларининг дайди ўқи Тура-*

бойнинг бошига келиб тегди. Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар. *..чинқираб келаётган дайди ўқлар эса дарахтларнинг шоҳларини чўрт-чўрт узиб ташлар эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ДАЙДИЛАНМОҚ Бир жойда қўним топмай, кўчиб юрмоқ, тентираклармоқ; дайди-моқ, санқимоқ.

ДАЙДИЛИК 1 Бемақсад санқиб юришга одатланганлик.

2 Дарбадар кезиб юриш, қўнимсизлик. *-Менинг ҳам кўп умрим қишлоқма-қишлоқ дайдилик билан ўтайдиган бўлиб қолди, - деди Ботирали.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

3 Санқиб, дайдиб юриш, саёқлик. *Туну кун оғзи ичкиликдан, ўзи дайдиликдан бўшамайди.* Ҳамза, Паранжи сирлар.

ДАЙДИМОҚ 1 Қўним топмай, дарбадар кезиб, кўчиб юрмоқ. *Дунёдан умидимиз бор. Биз дайдилайдиган кунлар ҳам келар, хўжайин!* П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Саёҳат қилиб, дайдиб юришга одатланган бир киши бўлганим учун қопқонга ўхшаган бу дўконда диққинафас бўлиб ўлаёздим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Тентираклармоқ, тентираб, санқиб юрмоқ. *Уйингда кам бўласан, қаёқларда дайдиёсан?* ■ *У уззукун шаҳар кўчаларида дайдиб юрди.* «Шарқ юлдузи». *Қудрат эгасиз дайдиб юрган саманни тутиб, Полвон отанинг олдига олиб борганда, Полвон отадан шу воқеани эшитган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

3 Бирор мақсадда изғиб юрмоқ. *Секинроқ гапир, ўғлим, хон айғоқчилари дайдиб юрибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Менга, дўстим, о, тутма осон, Бунда тун-кун ажал дайдийдир.* Т. Тула, Асарлар.

4 *кўчма* Одатдаги ҳолатдан фарқли равишда ҳаракатланмоқ. *Аллақандай дайдиб келган изгирин қуруқ қорларни чиртирак қилиб, узоқларга учириб кетди.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *Қишлоқ тепасида ипак толаларидай нафис мезон эринибгина дайдиб юрибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДАЙН [а. دین - қарз]: **дайн қилмоқ** Бўйнига қўймоқ, бўйнига олдирмақ; топширмақ. *Суд хайъати.. пирымнинг гуноҳларини бўйнига дайн қилиб.. 3 йил овоқхонада меҳмон бўлишларига ҳукм қилган.* Газетадан. *Болшавойларни алдашни авлиё.. зиммасига дайн қилдилар.* «Муштум».

ДАЙР [а. دیر — бутхона] 1 Насронийлар ва оташпарастлар ибодатхонаси; бутхона; оташкада. *Бизга маю машуқ, сизга дайр ташвиши.. Умар Хайём.*

2 кўчма Майхона.

3 кўчма Дунё, жаҳон; бутун дунё. *Қисса-си кўп кўҳна дайринг.. А. Мухтор, Тонг билан учрашув. Вужуд деганлари асли нимадир? Дайр денгизида юрган кемадир. А. Орипов, Юртим шамоли.*

ДАЙРАБОТ шв. Дарёнинг ёқаси, дарё бўйи. *Мерган отар дайработнинг ғозини, Хоним, англа Хуройимнинг сўзини. «Муродхон».*

ДАК Ипакнинг ҳиндлар тайёрлайдиган бир тури. *Бизга машхур дак ипагини кўрсатишди. У қордай оппоқ, майин. З. Ақромов, Ҳиндистон лавҳалари.*

ДАКА Шох ташламайдиган, мувозанатланган варрак. *Турсунали ясаб олди ўзига дака. Катта, бутун тахта қоғоз, ўзи ҳам қуроқ. Ф. Гулом. Болалар ширачлаб дака варрагин, Баҳорни чақирар: “Боғи шамол, кел!” С. Акбарий, Меҳригиё.*

ДАКАВАРРАК айн. дака. *Дакаваррак осмон фалакда калтадум эчкидек ликиллаб турарди. Мирмуҳсин, Умид.*

ДАКАН [а. دكان — хўроз] Товуқ-хўрозларнинг бўйдор ва гўштдор тури. *Дакан товуқ. ■ Кўчқорлар билан дакани нега боқиб семиртиряпти бу, ана шуни айтиб берсин. И. Раҳим, Зангори кема капитани.*

Дакан хўроз 1) шу турга мансуб урушқоқ хўроз. *Қишлоқ томондан дакан хўрозларнинг уйку аралаш бўғиқ овози эшитилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) кўчма ҳазил зўравонлик билан кериладиган, урушқоқ одам ҳақида. Янги ерга бойиб кетиш учун келган дакан хўрозларни ҳам анчагина учратамиз. Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди.*

ДАКАНА Ўрта яшар ва кекса аёлларнинг (кўпинча оқ докадан) саллага ўхшатиб ўраладиган рўмоли. *Ўзбек ойим тўйга борадиган хотинлардек ясанган, эгнида одми хонатлас кўйлак, бошида оқ шоҳи дакана, кўзида сурма эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бошида кўкиттир шоҳидан саллача — дакана, бу дакана Хадича бегимнинг бўйи-қоматини баланд кўрсатар эди. Ойбек, Навоий.*

ДАКАНГ I айн. дакан. *Кейин жангда ғолиб чиққан даканг хўроздай гердайиб, узоқда беда ўраётганлар томон жўнади. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.*

ДАКАНГ II тақл. с. Чилдирманинг икки зарбда чиқарган овози ҳақида. *Чилдирманинг овози кулурким, даканг-даканг. “Муштум”.*

ДАКАНГЛАТМОҚ Оёғини ерга теккизмасдан, дик-дик югуртирмақ. *Агар бу жиноят бир ҳимоясиз йиртиқчопон томонидан содир бўлганда эди, мингбошингиз унинг қўлини орқасига боғлаб, даканглайтиб олиб кетган бўлар эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

ДАККАМ-ДУККАМ айн. яккам-дуккам. *Тўғонбек даккам-дуккам мўйлабини йўғон бармоқлари билан чимтиб, кинояли кулиб кўйди. Ойбек, Навоий.*

ДАККИ [ҳинд. «дҳакка» — зарб, туртки; изтироб] 1 Ножўя иш, ҳатти-ҳаракат учун айтилган аччиқ гап, қаттиқ танбех, таъзир, койиш. *Чакки юрсанг, дакки ерсан. Мақол. У даккиларга бўш келмайдиган одам. Дакки емоқ (эшитмоқ). ■ Аҳмаджон дадасидан бир неча дакки эшитиб, уйига жўнади. «Еш-лик». Болалар мени нега ёмон кўришларини айтсам, улар мен туфайли ё онасидан, ё отасидан дакки эшитарди. Х. Тўхтабоев, Беш болали йигитча. Қилғиликни сиз қилдингиз, даккини биз эшитдик. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Ноҳақ туртки, хўрлаш, таҳқирлаш. *Ўриликдан қутулдим, энди бойнинг хотинларидан дакки емайман. Ж. Шарипов, Хоразм. Ёмон бўлсанг, ким кўрингандан дакки ейсан! Н. Сафаров, Наврўз. Ҳар кишидан дакки еявериб, юрагим қонга тўлиб кетди. Уйғун, Асарлар.*

ДАККИ-ДАШНОМ [дакки + ф. دشانم — сўкиш, ҳақорат] Танбех ва ҳақорат; таҳқир ва сўкиш. *Отам умрининг охиригача ўз шаънига, оиласи шаънига гард юқтирмаслик, одамлардан дакки-дашном эшитмаслик учун интилган. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.*

ДАКРОН Лавсан материалининг иккинчи, тижорий номи.

ДАКТИЛ Бармоқлар ёрдамида амалга ошувчи, имо-ишораларга асосланган.

Дактил нутқ Кар-соқовларнинг бармоқлар ёрдамида амалга ошувчи нутқи. *Дактил нутқ аслида бармоқ белгилари бўлиб, улар ҳар бир тил учун қабул қилинган ёзувни ўзида акс эттиради. Газетадан.*

ДАКТИЛОГРАФИЯ [юн. daktylos — бармоқ + γραφο — ёзаман] Ёзиш учун қулай бўлган ҳар қандай текис юзада бармоқлар билан амалга оширилган ёзув (кар-соқовлар ўртасида).

ДАКТИЛОЛОГИЯ [юн. daktylos — бармоқ + logos — сўз; тушунча] Кар-соқовларнинг бармоқлар ишораси билан гаплашиш усули.

ДАКТИЛОСКОПИЯ [юн. daktylos — бармоқ + skopeo — қарайман] Одам бармоқларидан қолган изларни ўрганиш асосида унинг шахсини аниқлаш. *Дактилоскопия ва рўйхатга олиш бюроси ишга киришди.* «Фан ва турмуш».

ДАЛ I шв. Худди ўзига, тўппа-тўғри. *Дал отмоқ.* ■ *Овчи-да! Дал кўзлаб отар, Қайрилар қанот.* Миртемир, Асарлар.

ДАЛ II шв. Тут барги.

ДАЛА I Аҳоли яшайдиган жойдан ташқарида бўлган, экин экиладиган ер, экинзорлар. *Экин даласи. Пахта даласи. Меҳнат даласи. Пахтазор дала. Боғбон боғини тузар, Деҳқон даласин сузар.* Мақол. ■ *Аёллар далада, болалар мол-қолларни ўтлатгани олиб кетишган.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тўғри, чоршанба кунни далага қўш чиқиши керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Дала шийпони Деҳқонлар иш маҳалида хордиқ чиқаришлари учун далада қурилган бино. *Қўзига ойнак тутиб олган тракторчи йигит дала шийпони олдига келиб тўхтади.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. *Зовур бўйлаб бироз юргач, дала шийпони рўпарасидан чиқдик.* Газетадан.

2 Шаҳардан ташқаридаги боғ, қўрғон ва ер-сувлар. *Поччанг ўлсин!* — *деди аччиқланиб Хушрўй,* — *Нажмиддинбек деганнинг даласига кетган эди. Тўрт кундан бери домдараксиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Дала ҳовли Дала жойда барпо этилган, дам олишга мўлжалланган маскан; дача. *Дала ҳовлининг олдидан катта сой оқиб ўтади.* Газетадан. *Дала ҳовли учун дарвозаси билан тайёрланган панжарани бўяшда давом этди.* Газетадан.

3 Умуман, кенг табиий сайҳон ер, ёвон. *Дала, қирлар қирмизи кўйлак кийган сулув келинчақдек яшнаб кетган.* Газетадан. *Адоқсиз далалар, офтоб ўт пуркайди.* «Саодат». *Дов-дарахтлар, том-тош, далаю қирлар оппоқ эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

4 Уйдан (хонадан) ташқари жой, ҳовли, кўча. *Онанинг кўнгли болада.* *Боланинг кўнгли далада.* Мақол. *Даладан келган ўғрини тутуш осон, Уйдаги ўғрини тутуш қийин.* Мақол. ■ *Мен даладан олай хабар.* Уйин қилиб тургин, қизлар. «Маликаи айёр».

Дала машқи ҳарб. Аскарларнинг аҳоли яшайдиган жойдан ташқарида, очиқ майдонда ўтказадиган машқлари. *Элмуроднинг взводи ҳам батальон билан икки ҳафталик дала машқига чиққан эди.* Шўхрат, Шинелли йиллар. **Дала почтаси** Ҳарбийларнинг ҳарбий қисмлар бўйича юриб хизмат қиладиган почтаси. *Хатдаги содда, ёқимли сўзлар, унинг таниш имзоси, дала почтасининг беш рақамли адреси — буларнинг ҳаммаси Эралининг соғ-саломатлигидан далолат бериб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДАЛАБОП Дала шароитида кийишга мўлжалланган; чидамли. *Шляпасини, далабон костюмини ечиб, илгакка илди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. — *Далабон қаттиқ тириккадан беш-олти метр оламан, — деди Хўжараҳмон.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ДАЛА-ДАШТ Дала ва даштдан иборат ерлар. *Зиёўжанинг қўйи, йилқиси тоққа, даладаштга семайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ботаника дарси синфда эмас, дала-даштда, тоғу тошда ўтказилади.* «Ёшлик». *Йул даладашдан қайтувчилар, подалар, подачилар билан тўлиб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАЛАЙ-ЛАМА (мўғ. «далай» — донишманд, «лама» — дин пешвоси) 16-асрдан бошлаб Тибет руҳонийларига берилган унвон.

ДАЛАСИЧҚОН Кемирувчилар оиласига мансуб жонивор.

ДАЛАТОБ I Далада, қишлоқда ўсган. *Обабек айтиди: Биз тоқай қилчоқлар қўл остида зиламиз ва бир ҳовуч далатобларга бош згамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Тобланган, чайир, бақувват. *Йигит тушмагур, нима қилса-да, далатоб, азамат йигит-да.* *Иштаҳаси ҳам карнай-даккина экан.* Ф. Фулом, Шум бола.

ДАЛА-ТОШ айн. дала-дашт. *Февралнинг ўрталарида ҳаво юмшаб, дала-тошни, тўқайларни босиб ётган қалин қор ёпиғи тешила бошлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Дала-тошда нечанинг тугаб мадори, Сиқади юракларни аламли зори.* Файратий.

ДАЛА-ТУЗ Дала ва экилмай ётган сайҳон, бўз ерлар. *Дала-тузни сув олса, кўнғир ғознинг тўшидан, Қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг ташидан.* Мақол. ■ *Зумрад эрта тонгдан дала-туз, яйлов айланиб кетади.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Карнай-сурнайлар эрталабдан дала-тузни бошига кўтариб, меҳмон чорлади.* «Гулдаста».

ДАЛАЧИ Далада, қишлоқда яшовчи; далада ишловчи. *Бошқа ҳеч ерда милт этган нур йўқ, ҳаммаёқ зим-зиё, далачилар аллақачон уйқуга кетишган.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Яғриндор Арслон далачи дўсти билан хайрлашиб, лапанглаб, ичкари кириб, трубкани кўтарди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

ДАЛАЧИЛИК с.т. 1 Дала экинлари (пахта, галла, сабзавот ва ш. к.) етиштиришдан иборат деҳқончилик тизими; экинчилик. *Далачилик бригадалари.* ■ -*Олтита далачилик бригадаси тузилди.* Газетадан. *Жавод Қўчиев биринчи трактор-далачилик бригадасига етакчилик қила бошлади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Дала шаронти. *Кечирасиз энди, далачилик.*

ДАЛАЧОЙ Далачойдошлар оиласига мансуб ўт ёки чала буталардан иборат ўсимликлар туркуми. *..улар миқдори кичитқи ўт, отқулоқ, ялпиз, мойчечак, далачой ва бошқа гиёҳларда кўпроқ тўланиш хусусиятига эга эканлиги аниқланди.* «Ёшлик».

ДАЛБАНГЛАМОҚ шв. Гандиракламоқ. *Яна турдим. Далбанглаб бориб, бировнинг буйнига ослдим.* «Ёшлик». *Бобо калитини тополмай, далбанглаб.. бир йиқилиб олди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ДАЛВ [а. دلو — челақ; меш] 1 (Д — катта) астр. Ўн икки буржнинг бири, Жайд ва Ҳут буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида ўн биринчи ойнинг арабча номи (22 январь — 22 февраль даврига тўғри келади). *Далв кирди — давр кирди.* Мақол. ■ *1264 ҳижрия, далв ойининг ўн еттинчиси, қишки кунларнинг бири, қуёш ботган, теваракдан шом азони эшитиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАЛВА-ДАЛВА шв. Парча-парча, жулдур. *Алмонбойнинг қўйини боқаман. Уст-бошим далва-далва.* «Юнус пари». *Дўконларнинг эшиклари ёпик, биноларнинг соясида ифлос, далва-далва кийимли одамлар ухлаб ётишарди.* Газетадан.

Далва-далва қилмоқ Тилка-пора қилмоқ; эзмоқ. *Йигитнинг куюнчилари ҳамманинг юрагини далва-далва қилиб юборди.* «Ёшлик».

ДАЛДА Рухни кўтарувчи, куч-ғайрат, мардлик, дадиллик бахш этувчи маънавий ёрдам, ҳимоя, илиқ сўз ва ш. к. *Далда бўлмоқ.* ■ *Атрофдаги одамларнинг далдаси*

умиднинг сўнги учқунини сўндирмасликка ёрдам беради. Ойбек, Танланган асарлар.

Далда бермоқ Рухни кўтарувчи, куч-ғайрат, сабр-матонат, дадиллик бахш этувчи иш, ҳаракат қилмоқ, илиқ сўз айтмоқ. *Чаққон ака довдираб қолган қизига далда берди.* Газетадан. -*Ёмон ният қилманг, — Мансур акаларча меҳрибонлик билан Гавҳарнинг елкасидан тутиб, далда берди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Почтаев мажлисни бошқаролмай, ишни бузиб қўйганига амин эди. Лекин Баратова кўз қараши билан унга далда берди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ўзига-ўзи далда бермоқ* Ўзини ўзи юпатмоқ, ўз-ўзига тасалли бермоқ; ўзини тутиб олмоқ. *Ҳиқиллашни бас қил, дея ўзимга далда бера бошладим.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Киши ҳам ўз сўзидан қайтадими, деб ўзимга-ўзим далда бердим.* Газетадан. *Гоҳо ўзимга-ўзим далда бераман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАЛИ шв. Жинни, тентак; ақлдан озган. *Дали бўлмай, вали бўлмас.* Мақол. *Далидан тўғри хабар.* Мақол. ■ *Ватандан айрилган ватангадолар Тириклик йўлида саргардон, дали.* «Ёшлик».

2 *кўчма* Бебош, асов. *Жайхун қани, Сайхун қани? Қани тошар дали дарё?* М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

ДАЛИ-ДЕВОНА айн. дали 1. *Кўп ўтмай, тўранинг боғини суғораётган Полвонни кўриб севиб қолдим-у, дали-девона бўлиб, ишқи ўтида ёндим.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ажаб дали-девонаман, Элатимдан бегонаман.* «Тоҳир ва Зухра».

ДАЛИЛ [а. دليل — белги, из; исбот; сабаб] 1 Фикр, мулоҳаза ва ш. к. ни тасдиқловчи, улар ҳақида далолат берувчи нарса; исбот, факт. *Ишончли далил. Кучли далил.* ■ -*Гумонингиз бор-у, далилингиз йўқ!* — *Кундузой унинг сўзини бўлди.* Ойдин, Ҳикоялар. -*Тухмат, қани далил? — бирдан тутақиб бақирди Ўлжаев.* «Муштум». *Маъқул эмас, дейиш билан иш битмайди, бирорта далил керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *ҳуқ.* Жиноятни тасдиқловчи нарса, факт ёки ҳолат. *Сиз айтаётган буюмлар қотилликка алоқадор эканлигига далил бўла олмайди. Буни ҳали исботлаш керак.* «Ёшлик». *У ўз раисини қўлга туширган ҳужжатларидан, далилларидан, тергов натижаларидан хабардор қилди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

Ашёвий (ёки ашёйи) далил ёки моддий далил Жиноятни исботлайдиган буюмлар. Суд мажлиси залида Пауэрсни жосусликда фош этувчи ашёвий далиллар қўйилган. Газетадан. *Прокурор асло иложни йўқлигини ашёвий далиллар билан исботлаб берди.* С. Аҳмад, Юлдуз. **Тўғри далил** Тўғридан-тўғри, бевосита исботлайдиган далил (мас., жиноятчи бармоғининг бирор нарсада қолган изи). **Эгри** (ёки сохта) далил Бавосита исботлайдиган далил. *..Булмаган сохта далиллар билан гапирувчи ифлосларнинг сўзига кириб, бу хилда қилиш яхши эмас.* Ҳамза, Танланган асарлар.

ДАЛИЛ-ИСБОТ Далил ва исбот қилишга асос бўла оладиган нарсалар, факт. *Қосим калава ҳибсдан озод қилинган, зеро, уни қўлга туширадиган далил-исбот йўқ эди.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

ДАЛИЛЛАМОҚ Фикр, мулоҳаза, даъво ва ш. к. нинг тўғрилигини факт, исбот ва ш. к. билан асосламоқ, тасдиқламоқ. *Ёзувчи ҳалол, меҳнаткаш Умиднинг бу оила таъсирига тушувини ишонтирли далиллайтиди.* О. Тоғаев, «Умид» романи. *Бу даволарни турли аспектда далиллаш учун қитъа жанри етарли материал бера олади.* «ЎТА». Янги ревизор бошқарманинг кейинги йиллардаги молиявий-хўжалик фаолиятини далилловчи барча ҳужжатлар билан танишиб, бошини қотириб ўтирмади. Газетадан.

ДАЛИЛСИЗ Ишонтирувчи ҳужжатлари, исботи йўқ, фактсиз. *Бу каби асарларда, одатда, тил ҳам ғализ, тасвирланган воқеалар ҳам далилсиз.* Газетадан.

ДАЛИР [ф. *далир* — довьюрак, жасур] Кўринч билмайдиган; довьюрак, шижоатли. *Журм ишига далир ўлуб, қўб қиламан шитоб ўзум.* Хувайло.

ДАЛИ-ТЕЛБА қ. дали-девоиа. *Амударёни дали-телба дарё, бебош дарё дейишади.* Р. Бекниёз, Лаққа балиқ барваста.

ДАЛИ-ГУЛИ с. т. 1 Кўнглида кири йўқ, оқкўнгил ва хушчақчақ. *-Уртоғим бирдан кулиб юборди, ўзи жуда серзавқ, дали-гули, шўх бола, — дейди Мусавой.* Ойбек, Болалик.

2 Чапанича, соддаларча айтилган; палапартиш. *Нозим ака ҳам унинг дали-гули гапларига ўрганиб кетган шекилли, индамай бош ирғади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ДАЛЛА [а. *دل* — воситачи; қўшмачи] нафр. Қўшмачилик билан шуғулланувчи, қўш-

мачи. *Кўп қизларнинг бўйи етган паллалар. Келтираркан сарой ичра даллалар. Ҳабибий. Ҳайдайти қўшмачи деб, ҳеч ким йўлатмас уйга, Ажаб эмас аслида расвою дала бўлса.* Уйғун, Ҳаёт чақиради.

ДАЛЛИ 1 айн. дали 1, 2. *Бахшими, оташ-қалб, элсевар далли, Бош оққан томонга кетмаётган кас?* А. Икромов, Биз дунё одамлари.

2 Далли (аёллар исми).

ДАЛЛИК шв. Эгар тагидан солинадиган тўқим.

ДАЛЛОК [а. *دلوك* — уқаловчи, массажчи; ҳаммомчи; сартарош] шв. Сартарош. *Даллокларнинг покиси, Қўлида тамокиси..* «Халқ дурдоналари».

ДАЛЛОЛ [а. *دلول* — жарчи; воситачи] 1 Савдо-сотикда олувчи билан сотувчи ўртасида воситачилик қилувчи, молга нарх қўйиб, уларни келиштирувчи киши. *Эл назар қилмаса, эшак бозорига даллол ҳам бўлолмайсан!* Мақол. *Тилнинг узуну даллолга керак.* Мақол. ■ *Муҳсин гупти аввалдан даллол ёллаб олган шекилли, икковлашиб бир туркмандан гилам савдолашарди.* «Шарқ юлдузи».

2 салб. Ўртада туриб, ножўя ишларни битиштирувчи, муросага келтирувчи, воситачи. [Қўзйбой:] *..Раҳимга нима деб айтман-а? Ўртада даллолмасан, демайдими!?* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сизга ўхшаш даллоллarga ҳожат йўқ. Мен сизни хўп сиананман. Сиз халқ бўронини тўсмоқчимисиз?* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Далла, қўшмачи. *Гулсанам бола чоғида онаси билан далада ишлашга ўрганиб қолган эди. Энди эшикка чиқармай қўйишди: хоннинг даллолларида кўрқадилар.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. [Фофир:] *Ахир даллол деганда паранжи бўлади-да, чопонни йиғит киши кияди.* Ҳамза, Бой или хизматчи. *Иягида учтўрт тола соқол кўзга ташланган, баланд бўйли, бақувват, эркаксимон даллол кампир уни [куёвни] етаклаб, палак остидан қизга келтирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАЛЛОЛБОШИ Даллолларнинг бошлиғи, оқсоқоли, бош даллол. *Хўжазода Носирхўжа даллолбошининг кенжа ўғли..* С. Абдулла, Сирлар.

ДАЛЛОЛЛИК 1 Даллол иши, касби билан шуғулланишлик. *Унинг касби даллоллик.* *Даллоллик қилмоқ.* ■ [Набиқори] *Баъзан чай-*

қовчилик билан, баъзан мал бозорида даллолик қилиб кун кечириб келади. Газетадан.

2 Бирор ишда ёки кишилар ўртасида ноўрин воситачилик қилиши. — *Мен сизнинг даллолигингизга зор эмасман!* — Чарос кескин бурилиб юриб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Аҳмад бригадир бунақа масалада бировга даллолик қилмаслигини яхши биладиган Нусратбек ҳайрон бўлди. С. Нуров, Нарвон.

ДАЛЛОЛЧИЛИК айн. даллоллик. Мен билмас эканман, Иброҳим Пардаев яқшанба бозорга чиқиб, даллолчилик қилиб турар экан. «Гулдаста».

ДАЛОЙИЛХОНА [а. دالایه — «далил» сўзининг кўпл. шакли + хона] тар. 1 Ўрта Осиёнинг йирик шаҳарларида саводи чиққан болалар қабул қилинадиган диний мактаб. Мазкур қонунга асосан, мусулмон мактаблари домлалари ҳар йили алоҳида гувоҳнома олишлари ва бунинг учун мактаб, қорихона, далойишхона домласи 3 сўм 50 тийин.. солиқ тўлашлари зарур эди. «Фан ва турмуш».

2 Расмий ҳужжат ва маълумот сақланадиган хона, жой; архив.

ДАЛОЛАТ [а. دلالت — кўрсатма; исбот, далил] 1 Бирор ишга ундаб, рағбатлантириб берилган маслаҳат, бирор ишга рағбатлантириш. *Далолат қилмоқ (этмоқ).* — *Келинг, бой ака, шу болани [қулбаччани] олинг, — деб жиддийроқ далолат қила бошлади даллол.* С. Айний, Қуллар. *Ҳатто паровоз механиги ўртоқ Турғунбой Усмонов ҳам далолат қилиб кўрди — фойдасиз.* «Муштум».

Далолати хайр Хайр ишига, яхшиликка ундаш, рағбатлантириш.

2 *эск.* Далил; далиллар; белги, аломат. *Ҳалиги эшитган сиримнинг далолатига қараб, Комилбекнинг қотили Ҳомид, деган фикрга тушдим.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Лекин "хайр" — айрилмоққа далолат эмас..* М. Шайхзода, Йиллар ва йўллар.

Далолат бермоқ Хабар бермоқ, дарак бермоқ; гувоҳлик бермоқ; кўрсатиб турмоқ. [Ражабовнинг] *Ингичка қўли, умуман, кўриниши унинг нимжонроқ ўсанидан далолат бериб турар эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг [Навоийнинг] бутун қиёфаси яхшилик истаб келган ҳар бир кишига катта яхшиликлар қила олишидан далолат беради.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Юзидаги кулгичи аллақандай юмшоқ кўн-*

гиллигидан далолат бераётганга ўхшайди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДАЛОЛАТНОМА [далолат + нома] Бирор бир фаолият, содир бўлган воқеа-ҳодиса ёки ҳолатни тасдиқлаш, унга гувоҳлик бериш мақсадида бир неча шахслар томонидан тузилиб имзоланган расмий ҳужжат; акт. *Аксар ҳолларда далолатнома олдиндан белгиланган қоидавий намуна асосида тузилади.* «Иш юрийтиш». *Хайрулла қалбакилаштириш йўли билан тузилган далолатномага.. сохта ёзувларни киритиб, ҳужжат тузади.* Газетадан.

ДАЛОН шв. қ. долон. *Бостирмали кенг далонда оти чиқарилган извош.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Катта дарвоза далонида ёмғирдан қочган шалаббо товўқлар қунушганча ғуж бўлиб туришибди.* С. Аҳмад, Ўн иккидан иккинчиси.

ДАЛЬТОНИЗМ [инглиз олими Ж. Дальтон (Dalton) номидан] Рангларни ажрата олмаслик касаллиги.

ДАМ I [ф. دم — нафас, тин] 1 Нафас, тин. *Дамим қайтиб кетяпти. Дамимни ростлаб олай. Чуқур дам олинг.* ■ *Жиндай дамимни ростлаб олай, уҳ.. ҳалиям оёғимнинг қалтироғи босилгани йўқ.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бахтингиз бор эканки, мендай қўли енгил, дами ўткир ромчига йўлуқдингиз.* К. Яшин, Ҳамза. *От пишқирган дамига Эрир тоғдаги қорлар.* «Ойсулув».

Дам солмоқ этн. Дуо ўқиб, «куф-суф» қилмоқ, куфсуфламоқ. *Кампир Авазнинг кўнглидагини билиб, дуо ўқиб, тупроққа дам солиб, сочди.* «Маликаи айёр». *Нури у кишига бориб, дам солдириб келади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дам урмоқ** 1) чуқур нафас олиб «пуф» демоқ, пуфламоқ; 2) айн. **дам солмоқ.** [Домуллани] *Отхонага бошлаб кирдим. Тақсир, мана бемор, дедим. Домулла кулди.. Кейин дуо ўқиб, отга дам урди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нормат суфи бешиктерватдай лиқиллаб, нималарнидир пичирлаб ўқир, келинойисига дам урарди.* «Муштум»; 3) оғиз очмоқ, айтмоқ. *Дуч келганнинг лекин бири ҳам, Отанг — мен, деб уроллади дам.* Ҳ. Олимжон. *Ҳаммаси [полвонлар] нима қиларини билмай, бошини қашиб, биронтаси ҳам бораман, деб дам урмади.* «Зулфизар билан Авазхон». **Дами ичига тушиб кетмоқ** 1) нафаси қайтиб кетмоқ, нафас ололмай қолмоқ. *Машҳур артистнинг дами ичига*

тушиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Яна дамим ичимга тушди. Бурон нафасни бўғарди. Ҳ. Назир, Муҳаббат; 2) жим бўлиб қолмоқ. [Элмурод] Бир нафас дами ичига тушиб ўтирди-да, сўнг оғир бир энтикиб: -Ҳай, майли. — деди. П. Турсун, Ҳўкутовчи. Хўжа номини эшитиб, Фуломжоннинг дами ичига тушиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 3) кўчма нима дейишини билолмасдан, оғзини оча олмай қолмоқ. Бу — Исма-т-хўжага айил ботди, шекилли, дами ичига тушиб кетди. Ойдин, Ҳазил эмиш. Дамига тортмоқ 1) чуқур ва кучли нафас билан ичига тортмоқ, ютмоқ. Қараса, қаттиқ бўрон кўтарилиб, аждар қизни ўз дамига тортаётганмиш. «Олтин бешик». Газнинг шамоли одамни дамига тортади. П. Қодиров, Эрк; 2) кўчма ўз таъсирига олмоқ. илин-тирмоқ. Бизни илондай авраб, дамига тор-таётганлар кимлар? — Нуъмон ҳожи, Мир-ҳайдар хўжа, Оқилхон тўралар. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Дамини ичига ютмоқ Гапирмасдан, жим турмоқ. Бу ёқда қолган хотинлар дамларини ичларига ютиб, чурқ этмай туришипти. С. Аҳмад, Уфқ. Дамингни чиқарма 1) нафасингни чиқарма; 2) ҳеч кимга айтма, гапирма, гинг дема. Бир маҳал-ладан бир қизни олиб қочишди. Бойваччанинг хизматкорининг қизи эмиш. Дамингни чиқар-ма! Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ишдан бўш вақт; ором, ҳордиқ. Дам бермоқ. Дам олмоқ. Дам бермай югуртирмоқ. Дам олиш уйи. ■ Эртага якшанба, дам олиш куни. Ўзбекистон баҳорининг гуркураган пайти. Газетадан. Соҳибжон дамини олиб, яна йўлга равона бўлибди. «Зумрад ва Қим-мат». Ҳатто Шарофат билан икки марта дам олиш уйига борганмиз. «Муштум».

3 Бирор нарса ичига йиғилган, тўпланган ҳаво, газ. Баллонга дам бермоқ. Дами чиққан баллон. ■ ..Аҳмад, дами чиққан пуфакдек, бўшашиб ўтириб қолди. Мирмуҳсин, Меъмор. Илгари говмиш сигирнинг елиндек солиниб турадиган бағбақаси сўлган, дами чиққан пуфакдай шалвираган. А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Ошқозон ёки ичакда овқатдан пайдо бўлган ел, газ. Хом ўрик қоринни дам қилар, Ғўр масала — бошга калава. Мақол. ■ Янги узилган узум ични дам қилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

5 Тафт, иссиқ, ҳарорат. Аммо ўзиям да-мига ош пишадиган отахонлардан. О. Ёқубов,

Пьесалар. Қиём чоғи эди. Қуёш дамини ғир-ғир эсган шамол кесар эди. Ойбек, О.в.шабадалар.

6 кўчма Куч, зўрлик; шиддат. Азимжон ўз ротасидаги жангчилар билан душмanning дамини кесди. Н. Сафаров, Оловли излар. Азмокор халқнинг даҳшатли ҳамласи офат-нинг дамини кесди. Н. Сафаров, Оловли излар. Қишнинг дами кесила бошлади. Ойбек, Навоий.

7 кўчма Кибр-ҳаво; ҳовур. Дамидан туш-моқ (қайтмоқ). Хали хомсан, пишарсан, бу дамингдан тушарсан. Мақол. ■ Бугун Бу-хородан комиссия келганини эшитган бўлса керак, кечаги дами ҳам қолмаган. С. Айний, Қуллар. Уринбой оғзидаги ошини олдир-майдиган, тутганини шарт кесадиган, дами баландгина кўринган эди. Ҳ. Назир, Кўкте-рак шабадаси.

8 Буғ, ҳовур, пар.

Дам емоқ Дамлангандан кейин ўз буғи билан етилмоқ. Чой дам еди. ■ Ош дам егунча, пиёла неча бор қўлдан қўлга ўтди. С. Айний, Дохунда. Ошпаз шийпон тагидаги тол тагида капирни бошидан баланд кў-тарди, бу ош дам еганлигига ишора эди. Й. Шамшаров, Гурумсаройликлар.

Дам емоқ Панд емоқ; бўш келмоқ, ен-гилмоқ. Мақтанчоққа дам емасан. Ҳабибий. Бировдан дам емасан, сўзга полвон, қаҳ-рамонман дер. «Муштум». Дам турмоқ Жим бўлмоқ, тинч, дим турмоқ. Дам туринг, битди қулоқлар, лаҳза, жон қурбақалар. Муқимий. Дами ичиде Айтидиганини ай-толмайди, тили қисик. Райҳон қишлоқда, қизиникида турган кунларда Зумрадбибининг дами ичиде бўлди. Ҳ. Фулом, Сенга инти-ламан. Тожибой. қизининг йўқолганидан кўра одамлар ўртасида иснодга қолишдан қўр-қарди. Эр-хотиннинг дами ичиде, ундан-бун-дан сўраб суриштирайлик дейишса, гап-сўз тарқаб кетади. С. Зуннунова, Гулхан. Дами кесилмоқ 1) гапи бўлинмоқ, сўзлай олмай тўхтаб қолмоқ, У Валихонга изоҳ беришга астойдил тайёрланган эди, Валихоннинг қўл силтаб, рад қилганини кўргач, дами кесилиб, оғзини очганича, тек қараб қолди. Ш. Тош-матов, Эрк қуши. Хуббибой. ўзининг “йўқ-лигидан” шикоят қилиш учун оғзини жуфт-ласа ҳам, аммо бирдан дами кесилиб қолди. А. Қодирий, Обид кетмон; 2) кўчма шидда-ти пасаймоқ, сусаймоқ. Аммо бунда куёвнинг иштироки кўрилмай, шунинг ила менинг

дамим кесилиб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дамини кесмоқ (ёки қирқмоқ, қайтармоқ) 1) қуватини кетказмоқ, таъсирини пасайтирмоқ. *Иссиқнинг ва ёғли овқатларнинг дамини кесиб учун ҳеч ким пиёладан, чойнакдан қўл узмас эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) таъзирини бермоқ, тарбияламоқ; олдини олмоқ. *Уларнинг фикрларича, кўпни кўрган муғомбир ва пишиқ домла ўқитувчи болани яхишлаб тузламоқда ва дамини қайтариб қўймоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу тадбир орқали айрим кўзбўямачи қаллобларнинг дамини қирқмоқчи бўлганлар.* Газетадан.

ДАМ II [ф. دم — бир нафаслик фурсат; лаҳза; вақт] I Он, лаҳза; кез, пайт. *Бахтли дамлар. Бир дам жим қолмоқ. Шу дамгача. Шу дамда. Чилла, ҳар дами тилла. Мақол. ■ Бир дам ўзини йўқотиб, эсанкираб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Балки дўстлар даврасида Камим бўлмас ҳеч қачон. Лекин сени ўша дамда Қайдан топай, онажон.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 айр. боғл. вэф. Баъзан, гоҳ, гоҳо. *Йулчи эртадан кечгача дам у экинда, дам бу экинда Қамбар билан бирга ишлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сув дам оқизиб кетади, дам четга отади.* С. Аҳмад, Уфқ.

ДАМ III [ф. دم] Темирчиларнинг кўра ёки ўчоқдаги кўмирни ёндириш учун ҳаво юборадиган, чармдан ишланган асбоби. [Фарҳод] *Темирчидан бир кўра, бир дам сураб олди. “Фарҳод ва Ширин”.* Бошқа бир мулланинг қорни ҳам темирчиларнинг дамидек катта экан. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатини.

Дам бермоқ (ёки босмоқ) Дам орқали ўчоққа, кўрага ҳаво юбормоқ. *Ўчоқнинг орқасидаги уйда икки киши зўр бериб, тўхтовсиз ўчоққа дам беради.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Акам мена тақачига топширди. Еган-ичганим бадалига эртадан кечгача дам босар эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАМ IV [ф. دم] Чет, қирғоқ. *Иброҳимов оёғини ёзгани ўрнидан турди ва айвоннинг дамига бориб.. узоқдаги каптарранг тоғларга қаради.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ДАМ V [ф. دم] Асбобнинг кесадиган, ўткир томони, тиғи; тиг. *Пичоқнинг дами. Қиличнинг дами. Кетмоннинг дами. ■ [Отабек] Ханжарини қинидан суғуриб олди-да,*

дамини ойдинга солиб боқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Раҳимберди.. катта кетмоннинг дамини эговлаб, хиргойи қилиб ўтирарди.* Х. Тўхтабоев, Шонли авлод.

Пичоқ дамича (ёки дамидай) Жуда юпқа. *Чўққиларнинг учи худди пичоқ дамидай чақнаб турипти.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Қилич дамида юрмоқ ёки қилич дамига оёқ қўймоқ* Хавфли, ҳалокатли иш қилмоқ ёки унга киришмоқ.

ДАМБА I [голл. dam — қирғоқлардаги кўтарма] Дарё, сой, сув ҳавзаси ёқаларига тупроқ, тош, шағал, бетон ва ш. к. дан кўтарилган тўсиқ, кўтарма. *Бўрон заптига олган пайтларда канал суви.. тупроқдан қилинган дамбаларни ўпириб юборгудек ваҳима солган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *..минглаб кишилар сувнинг йўлини тўсиш мақсадида ғовлар ва дамбалар қурдилар.* «Фан ва турмуш».

ДАМБА II айн. тамба. Кейин дамба ўрнига узун занжир урилган кўча эшигини қия очиб, кўчага чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Татьяна ферма биноси ёнидан ўтиб, запас дарвозаларнинг дамбаларини кўтариб ташлади.* И. Раҳим, Ихлос.

ДАМБА III шв. Йўғон гавдали, кўпол семиз одам.

ДАМ-БАДАМ [ф. دم بدم — ҳар замон, тез-тез] рвш. Дам ўтмай, ҳар дамда, тез-тез. *Дам-бадам чақмоқ ялт-ялт қилади.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Дарвозадан дам-бадам мўралаб турган қизлар тапир-тупура қилиб, югуриб кетишди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ДАМБАЛАМОҚ айн. тамбаламоқ. *Фуломжон кўча эшигини биратўла дамбалаб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Кўча эшигини дамбалаш, отга беда солиш, ташқари эшигини занжирлаб келиш керак эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАМГАР [ф. دمگار — дам берувчи, ҳаво ҳайдовчи] Темирчилик устахонасида дам бериб, оловни ёндирувчи хизматкор (қ. дам III). *Уста Шералининг дўжонда ишлайдиганларга “босқончи”, “халфа”, “дамгар”.. деб ном берилар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАМГАРЛИК Дамгар касби; дам босиш иши билан шуғулланиш. *Уч-тўрт ой хизматкорлик қилиб юргандан кейин Темиртош дамгарлик қилди.* М. Осим, Ўтрор.

ДАМГИР [ф. *دمگیر* — нафас, дам олувчи] Ош яхши дам ейиши учун қопқоқни ўраб қўядиган махсус қалин дастурхон ёки мато. ..бу аёл дамгири янгигина олинган ошдан тотиб кўриб, бош ошпазга танбеҳ бераётган экан. «Саодат».

ДАМ-ДАМ айн. дам-бадам. *Найлайин, бошимда бордир минг алам, Бағримнинг олови кўпаяр дам-дам.* «Тоҳир ва Зухра».

ДАМДУЗ [ф. *دمدوز* — нафаси, оғзи боғлик] Кўнглидагини бировга айтмайдиган, кимсага сир бермайдиган; камгап. *Дамдуз одам.* ■ *Қодир девкор эса қилт этмайди. Гапирмайдиам. Дамдуз бўлиб олган.* «Ёшлик». *Зарофат бундай ишларга чапдастликка чапдасту сал одамови, дамдузроқ.* «Ёшлик».

ДАМИДА, дамийда [ф. *دميدان < دميدە*] — «эсмоқ»; «пупфламоқ» фл. сфдш. шакли]; *дамида қилмоқ* Уфурмоқ, пупфламоқ; *куфсуф қилмоқ.* Аммо бир ҳаромзода бангнинг тутунини оғзига йиғиб, баъдазон фақирга дамида қилур эди. А. Қодирий, Кичик асарлар. *Лоҳавлони.. ўқиб, ўзимизга дамийда қилиб, масжидга келиб қараймизки.. базми жамшиднинг устидан чиқиб қолибмиз.* «Муштум».

ДАМКА [фр. *date* — хоним] 1 Шашка ўйинида: рақиб томонидаги энг охири қаторга чиқиб олган ва истаган томонга юриш ҳуқуқини олган дона. *Дамкага чиқмоқ. Дамкани юрмоқ.*

2 с. т. айн. шашка 1. *Дамка ўйнамоқ.*

ДАМКЎТА шв. 1 Ҳарсиллаб, тез-тез нафас оладиган одам.

2 Доимо йўталиб, йўтал тутиб юрадиган одам.

ДАМЛАМ: бир дамлам Бир марта дамлашга етадиган, бир бор дамланадиган. *Бир дамлам чой.*

ДАМЛАМА Дамлаб тайёрланган нарса (дори). ..унинг [бузночининг] дамламаси кўнгли айнишни, қусишни йўқотади. «Фан ва турмуш». *Беморларга муайян ўтлардан уч хилининг дамламаси ичирилади.* «Фан ва турмуш».

ДАМЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг ичига ҳаво, газ юбормоқ; ҳаво, газ билан тўлдирмоқ. *Машина баллонини дамламоқ.* ■ ..у [Султонқул] ориқ қўйларни олиб, уйда яширинча ўша қўйнинг орқа оёғидан тешиб, велосипед насоси билан дамлаб, таранг қилиб, хотинига етаклашиб бориб, «бурдоқи» деб сотар экан. С. Абдулла, Соялар.

2 Ошқозон ёки ичакда овқат ҳазм бўлиш жараёнида ел, газ тўпланмоқ. *Комбайнга шлинмаган бошоқларни моллар еб, сув ичиб, кўпи дамлаб нобуд бўлиб кетди.* С. Нуров, Нарвон. *Йўқ, қорним унчалик дамламайди. Ҳа, гоҳи-гоҳида.* Н. Аминов, Қалтис ҳаракат.

3 Ҳовури чиқмайдиган қилиб бекитиб, паст оловда ўз буғида пиширмоқ, етилтирмоқ. *Палов дамламоқ. Чой дамламоқ.* ■ *Пешиндан кечга қолманг. Мен ошни дамлаб, сизни кутиб ўтираман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нусратбек чой дамлаб келиб, чойнакни столнинг бир четига қўйди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Куннинг ўрталарига бориб, кампирнинг ўзи яхшилаб ош дамлади.* Мирмуҳсин, Умид.

4 Буғмоқ, тўсмоқ. *Сув(ни) дамламоқ.* ■ *Ўзанинг эгатидан сувни тортиб, "пахтани дамлаб қўйишган" шу.. кунларда Бек аканинг аёли уйда бетоб ётган Хосият холянинг олдига бўлди.* С. Нуров, Нарвон.

ДАМЛАНМОҚ Дамламоқ фл. ўзл. н. Ош дамланди. Сув дамланди. ■ *Шу куни завод чўяндан қуйиб берган катта қозонда ош дамланди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. ..меъёрида етказиб дамланган хушбўй кўк чой Нусратбекка малҳамдек ёқди. С. Нуров, Нарвон.

ДАМЛИК: бир дамлик Бир лаҳзалик, бирпаслик; оний. *Кўнглида уйғонган бир дамлик хавфсирашни қизиқиш ҳисси энгиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бир дамлик сукутдан кейин Жанна секин: "Юринг, ичкарига керамиз, Умид ака", — деди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДАМЛОҒЛИК 1 Ичига ҳаво, газ киритиб тўлдирилган. *Дамлоғлик баллон.*

2 Ўз буғида пишиб етилиши учун усти беркитилиб, паст оловга қўйилган. *Дамлоғлик ош. Дамлоғлик чой.* ■ *-Қайнананг суяр экан, паловхонтўра дамлоғлик.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Вой, овораси нимаси, поишахон, чойин дамлоғлик.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 Тўсилган, бўғилган (катта оқин сув ҳақида). *Пахтазорга келадиан сув кечадан бери дамлоғлик.* Сўзлашувдан.

ДАММАДАМ с. т. Дам-бадам.

ДАММАЛ шв. Бесунақай, кўпол. *Даммал одам.*

ДАМОДАМ [ф. *دمادم* — дам-бадам, ҳар дамда] рвш. кт. Тез-тез, узлуксиз, ҳаминша.

Иссиқ. Дим. Ҳаво етишмайдигандай. Дамодам артинса ҳам, юз-кўзини тер босарди. С. Нуров, Нарвон. Утлаб юрган кийик дамодам бошини кўтариб, атрофга қараб қўярди. Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар.

ДАМСОЗ [ф. *دمساز* — ҳамдам, сирдош] Қалбан сирдош, ҳамдард, ҳамсўхбат. *Йўлиқ-қанда, менинг ҳолим билмадинг, Сен сирлашиб, менга дамсоз бўлмадинг. «Муродхон».*

ДАМТОВОҚ Дам едириш учун қозондаги палов устига ёпиладиган товоқ; дамгир. *Пиширилган палов жуда шўр бўлиб кетган бўлса, дамлаганда, гуручнинг бетига нон ёпиб, сўнгга дамтовоқни (дамгирни) боссангиз, ҳар ҳолда, шўри бирмунча қирқилади. К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.*

ДАМЧУП Палов дамланганда, унинг сувини текис буглатиш учун ишлатиладиган, узунлиги 30-35 см., йўғонлиги бармоқдек таёқча.

ДАМҚИСМА Нафас қисиш; астма. *Абулвоҳид Фориғий дамқисма касалига мубтало эди, ўрнидан қўзғалиб, ҳансираганча сўз бошлади. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.*

ДАНАК [ф. *داناك* — мағизнинг қаттиқ қобиғи] 1 Баъзи этли мевалар (ўрик, шафтоли ва ш. к.) ичидаги қаттиқ пўчоқ ва мағиздан иборат уруғ. *Ўрик данаги. Шафтоли данаги. ■ Табиат ўзи уста деҳқон. Меъёри билан данак ташлаган, меъёри билан уруғ сочган. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар. Қаршида ўриклар аллақачон данак қотириб қолган, бу ёқларда бўлса, энди гуллаяпти. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

Ширин данак Данакнинг ажратиб олинган, сиртига шакар суртилган мағзи ёки қовурилган данак. *Умид Ҳафизани эскимо ва ширин данак билан сийлади. Мирмуҳсин, Умид.*

2 кўча Бола, фарзанд. *Данаги ширин, данагидан мағзи ширин. «Қанотли сўзлар».*

Бошида (ёки мясид) данак чакмоқ кам. қўлл. *айн. бошида ёнғоқ чакмоқ қ. бош. Бизга қуллуқ қилган камбағал бошимизда данак чаксинми? Ҳ. Пўлат, Танланган асарлар. -О, Мастон, — деди Турғуной, — эрим мямда данак чакса ҳам, уйда ўтирганим бир давлат эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Бошда икки букилиб, кейин мямда данак чақадиганидан шу тузук. И. Раҳим, Ихлос. Данагини чакмоқ кам. қўлл. айн. мағзини чакмоқ қ. мағиз. Абдуқодир улуғ халқ бошлаган азим ҳаракат ва кураш ҳақида*

чуқур ихлос ва ҳаяжон билан гапириб, воқеаларнинг данагини ўз билганича чақшига тиришар эди. Ойбек, Нур қидириб.

ДАНАКДЕК, -дай Катталиги данак ҳажмидай келади; ҳажми ва шакли данак каби бўлган. *Агар шу қизга кимда-ким данакдек тош отиб кўрсин, хонумонидан номнишон қолмайди. К. Яшин, Ҳамза. Данақдай хамиртурушдан бир тоғора хамир қилдиқўйди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Унинг яягидаги данакдек, жун чиққан холини айтмаса, чиройликкина хотин эди. С. Аҳмад, Сайланма. Унинг қулоғида бриллианти данакдек келадиган зирак ялтирарди. Ф. Мусажонов, Ҳимдат.*

ДАНАКОР, **донакор фольк.** Воситачи, вакил. *Моманг донакор бўлиб ишни созласа, Ётарсан оймнинг қордай бағрида. «Гулихиромон». Қабул қилгин, болам, шундай тўрани! Моманг данакор бўлиб келди орага. «Гулихиромон».*

ДАНГ: **данг қотмоқ айн. донг (қотиб) қолмоқ қ. донг II.** *Арслон жавоб тополмай, данг қотиб қолди. Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. Ашур Мирзо китобни очди-ю, данг қотиб қолди, кўзлари чаноғидан чиқиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Данг қотиб ухламоқ (ёки ётмоқ) айн. донг қотиб ухламоқ қ. донг II. Худойқул бостирма тагида тўқимни ёстик, шолчани кўрпа қилиб, данг қотиб ётар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қандибой оғанинг кигиз ҳиди анқиб турган ўтовида кун ёйилиб кетгунча данг қотиб ухлабмиз. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.*

ДАНГАЛ 1 Раъй-андиша, юз-хотир қилмасдан, рўйирост, очиқ. *Дангал гап. Дангал айтмоқ. ■ Зумрад пайтдан фойдаланиб, дангал гап бошлади. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Нуқсонларини дангал айт, хатоларини юзига сол, кўзи очилсин. Уйғун, Навбахор. Ота вазиятдан чиқишининг йўлини қидира-қидира, дангалига кўчиб қўя қолди. Э. Аъзамов, Жавоб.*

2 Тортинмасдан, бемалол; кўрқмасдан, шиддат билан. *Аҳмад хона эшигини тақиллатди-да, дангал ичкарига кирди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Бу дейман, йўли шунақамаску, хўжайин, дангал кириб келавермайсизми? А. Муҳиддин, Нуқсонбой. Шайх Назарбой нақибга ўқрайиб қараб қўйди-ю, дангал чўккалади. С. Сиёев, Аваз.*

3 Ростмана, чин кўнгилдан; самимий. *Халил ака аскиячиларга ўхшаб очиқ ва дан-*

гал куларди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Бу ҳазилдан фақат Рисолат кунди. Дангал ва чиройли кулар эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАНГАЛЛИК Тортинмасдан, ортиқча мулоҳаза қилмасдан қилинадиган ҳаракат; ладиллик, шижоат. Бу Алломиш тахлит киши ўзининг ишчанлиги ва дангаллиги билан ажралиб туради. «Шарқ юлдузи».

ДАНГАЛНИШИН [дангал + ф. نشين — ўтирувчи] Ўрта Осиё хонлиқларида жангларда алоҳида қаҳрамонлик кўрсатган кишиларга берилувчи рутба (унвон) ҳисобланиб, унинг эгаси хоннинг маслаҳатчиларидан бўлиб, ўз фикрларини ҳеч тортинмай, дангал айта олган.

ДАНГАЛЧИ Раъй-андишага бориб ўтирмайдиган, юз-хотир қилмасдан тўппа-тўғри сини рўйирост айтувчи, шартга гапирувчи. Дангалчи одам. ■ Аҳмад лўппи, қип-қизил башарасидан гўл кўринар, аммо тўғрисуз, дангалчи бола. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДАНГАЛЧИЛИК айн. дангаллик. Самадга Маъсуманинг дангалчилиги айниқса ёқди. М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.

ДАНГАНА I Бир қанча оилалар ўртасида навбат билан тайёрланган, тайёрланадиган ва тарқатиладиган умумий овқат.

2 Шерикчиликка бирор тирик мол (от, сигир, туя ва ш. к.) сотиб олиб, сўйиб, гўштини ўзаро тақсимлаш. Амма-хона йиғилиб, дангана қилур. Бўлиб олишолмай, хангама қилур. Мақол. ■ Утган кун Самад чол дангана қилармиш, деган гапни эшитгач, кўзи дарвозада бўлди. Н. Норқобилов, Тўқнашув. Агарда менинг отимни ўзгартирсаларинг, мен бир сизиримни дангана қилиб бераман. «Эртақлар».

ДАНГАСА Меҳнат қилиб, ўзини қийнашни хоҳламайдиган; иш ёқмас, танбал, ялқов. Дангаса одам. Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар. Мақол. Дангасага булут сояси ҳам юк. Мақол. Утлоқда бедана кўп, Дангасада — баҳона. Мақол. ■ Наҳотки у шундоқ дангаса бўлиб қолди? Китоб ўқишга кунти йўқ. Мирмуҳсин, Умид.

ДАНГАСАЛИК I Меҳнат қилишдан қочишга одатланганлик. Дангасалик қилган одам шафқат кутмасин. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Дангасалик — бу ёмон дарад, бунинг номини ўзини-ўзи алдаш дейилади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 Дангасаларга хос хатти-ҳаракат. Кўриб турибмиз: дангасалик, айёрликни билмай-

диган йигитга ўхшайсиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Шу кунди, не балодир, дангасалигим тутди. Ойдин, Ҳикоялар.

ДАНГ-ДУНГ тақл. с. айн. данг-дунг. Амаки осма соатнинг данг-дунг зангига бир нафас қулоқ солиб турди. Х. Фулом, Замин юлдузлари.

ДАНГИР-ДУНГУР айн. дангир-дунгур. Аранг-аранг қулоғимга чилдирманинг дангир-дунгур қилган нағмаси кичирар эди. А. Қодирий, Кичик асарлар. — Қишлоғимизни биррав кўриб кетмоқчи эдим. Бу ердаги дангир-дунгурни кўриб ағрайиб қолдим, — деди Йигитали Иброҳимга. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ДАНДАНА, дандона I [ф. دندانه — тишга алоқадор; тишга ўхшаш] **1** Бирор асбоб-ускунанинг тишга ўхшатиб ишланган ва уланадиган қисми. Муҳаммад Аваз ҳавоза зиналаридан тўппа-тўғри жанубий гумбаз учига кўтарилиб, усталар билан ғишткорлик қилди. Сўнг пештоқ тарафга ўтди, пештоқ гардиши учун дандона ташлади. «Ёшляк».

2 Иморат, қўрғон, қалъа деворлари устига ёки четига ғиштдан ёки ёғочдан тишга ўхшатиб ишланган қисм. Айвоннинг данданаси. ■ У [Собир темирчи] қозининг қаршисида дандона устида тиз чўкиб ўтирди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАНДАНА II [ф. دندانه — тишсимон қисмга эга] қ.х. Тишлари бўлган мола; сихмола. Энди менинг олдимда у ерга дандона, мола босиш масаласи турарди. С. Айний, Эсдалиқлар.

ДАНДАНАДОР Тишга ўхшаган; тишли. XIX асрда бунёд этилган қалъа деворлари кўплаб буржлар билан мустаҳкамланган, буржларнинг юқори қисми данданадор қилиб ишланган. «Фан ва турмуш».

ДАНДОН [ф. دندان — тиш] **1** кам қўлл. айн. тиш. Иш юришмаса, атала дандон синдирар. Мақол. — Ғам чекма, нон бўлиб, емоққа дандон бўлмаса, Чин мусибат будир: дандон бўлиб, нон бўлмаса. Газетадан.

2 Фил тиши, фил суягидан ясалган. Дандон (соғли) пичоқ. ■ Туяларга. олтин кўзалар, дандон соғли пўлат пичоқлар, олтин суви билан гул солинган эгарлар, Ҳиндистон доривор-зираворлари ортилган эди. М. Осим, Элчилар. Саидқул.. пичоқни қинидан чиқарди. Дандон соғли ўтқир тиг эди. М.М.Дўст, Лолазор.

3 Шимиладиган, қаттиқ конфет тури (қоғозга ўралмаган ёки ўралган бўлади).

..қизалоқлар югуриб келишарди. Шакархон пистали ҳалво, дандон сочарди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДАНДОНБОЗЛИК Сафсатабозлик; маҳмаданалик; гапбозлик. *Биз манманликни, дандонбозликни энг хавфли эскилик деб биламиз.* И. Раҳим, Мехр кўзда. - *Мен сендан қоламанми, деган дандонбозликнинг оқибати шу.* - *йиғлаб-йиғлаб гапирди кампир.* Ойбек, Улуғ йўл.

ДАНДОНСОП Сопи фил суягидан ёки умуман суякдан ясалган. *Ориф бува дандонсоп пичоғи билан анор сўйиб кўйди.* Мирмуҳсин, Умид. *Мўйсафид.. гулбанди ярқираб турган дандонсоп пичоғини қинидан суғуриб, менга узатди.* Х. Нурий, Пахтакор ўйлари.

ДАНҚА *шв.* Суюқлик куйиладиган идиш; керосин идиши.

ДАНҒ: **данғ қотмоқ** 1) кўрқув ёки ҳайратдан эс-ҳушини йўқотиб қотиб қолмоқ. *Жуман билан Сангин иш кийимида, юз берган воқеани ҳали ҳам англаб етмагандай, данғ қотиб турар эдилар.* А. Мухтор, Туғилиш; 2) қаттиқ ухлаб қолмоқ. *Бола.. гоҳ у ишга, гоҳ бу ишга югурар, кечалари ҳолдан тойиб, ҳориб, данғ қотиб ухлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДАНҒ-ДУНҒ *тақл.с.* Металл ва бошқа қаттиқ нарсаларнинг урилишидан чиқадиган физикавий товушга тақлид. *Данғ-дунғ қилмоқ.*

ДАНҒИЛ *шв.* Кенг, равон, данғиллама. *Данғил йўлда жавлонига жаҳон қойил, баракалла, Сиймосида аён бахти, ёрқин кун, чўнг келажак.* Миртемир, Асарлар.

ДАНҒИЛЛАГАН *айн.* данғиллама. *Данғиллаган иморат.*

ДАНҒИЛЛАМА 1 Керагидан ортиқ ҳашам берилган, ҳашаматли, кенг, катта. *Данғиллама уй. Данғиллама дарвоза. Данғиллама ҳовли. Данғиллама клуб.* ■ *Чорбоғнинг ўртасида сойга қаратиб солинган, олдида ромли айвони, олти хонали данғиллама уйи бор.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ичкари-ташқарили данғиллама иморат, олди айвонли тўрт хона, яна ошхона билан тандирхона.* С. Айний, Дохунда.

2 Овозаси кенг тарқалган, дабдабали. *Бир ойдан кейин худди мана шу катта боғда данғиллама тўй бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Тўй данғиллама бўлди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ДАНҒИЛЛАМОҚ Данғ-дунғ овоз чиқармоқ, данғир-дунғур қилмоқ. *Дахмазали деворий соат икки марта данғиллади.* А. Қаҳҳор, Таниш башаралар. *От чопса, данғиллар тоғнинг дараси, Қутулмоқлик бандининг муддаоси.* «Эрали ва Шерали».

ДАНҒИР-ДУНҒУР *айн.* данғ-дунғ. *Олдиндаги нортую бўйнига осилган қўнғироқ данғир-дунғур чалиниб борар эди.* Ф. Ғулом, Шум бола. *..аллақаяқдан данғир-дунғур чилдирма чалишиб келиб қолишди.* Р. Раҳмонов, Чакалакзордаги шарпа.

ДАОСИЗМ [*хит.* «дао» — қонун, тамойил] Қадимги Хитойда кенг тарқалган илғор фалсафий қарашлар тизими; шу фалсафадан келиб чиққан динлардан бири.

ДАПҚИР-ДАПҚИР *шв.* Тез-тез, ора-ора, вақт ўтказмай. *Ҳаялламай, дапқир-дапқир келиб тур, болам.* К. Яшин, Пьесалар.

ДАРА [ф. دره — тоғ оралиғидаги йўл; жарлик] Икки тоғ оралиғидаги узун, нисбатан тор, чуқур жой; жарлик. *От чопса, гумбулар тоғнинг дараси. Ботирни ингратар найза яраси.* «Алпомиш». *Хотинларнинг кулгисидан Огажон дараси жаранглаб кетди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Машина ўйдимчуқур йўлақлардан ўтиб, энсиз дарага кириб борди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ДАРАЖА [а. درجه — босқич; мартаба, унвон; зина] 1 Иш-ҳаракат, хусусият ёки ҳолатнинг меъёри, чегарасини англатади; кўпинча аниқловчилар билан ишлатилади. *Трактор қулоқни қоматга келтирадиган даражада таршлаб ишлайди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Одамлар уйни бошларига кўтарар даражада хандон ташлаб, қаттиқ кулдилар.* С. Айний, Эсдаликлар. *Отабек қизиқ ҳолатда қолди, бир турли титраб кетди, кўзлари қинидан чиқар даражага етди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Томоғи қирилар даражага етди.* «Шарқ юлдузи». *Улар [суратлар] орасида мукамал даражага етганлари ҳам оз эмас.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Унинг хотираси ҳайратда қоларли даражада бой ва тиниқ эди.* Газетадан. *Дарсларнинг осон-қийинлик даражасини ўқувчининг ўзи аниқлагани яхши.* «Фан ва турмуш». *Боланинг йиғиси бу мотамсаро муҳитда юракларни тилка-пора қиларли даражада аянчи эди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. *Унда шу даражада пул ваъда этилган эдики, бу пулга уч арава сотиб олиш мумкин эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Тадрижий ёки нисбий тараққиёт, ривожланиш поғонаси; савия, юксаклик ўлчами. *Билим даражаси. Турмуш даражаси. Техникани ҳозирги замон талаблари даражасига кўтармоқ.* ■ *Бўш вақт ишлаб чиқариш кучларининг тараққиёт даражасига боғлиқ бўлиб, ўзи бу тараққиётнинг бевосита натижаси ҳисобланади. «Фан ва турмуш». Фан ва техника, саноат шу даражада тез тараққий эътипки, уни товуш эмас, ёруғлик тезлиги билангина қийслаш мумкин.* Газетадан.

3 эск. Мансаб поғонаси, рутба, мартаба. *Анвар бош муншийлик даражасини олгандан кейин, махдум илгариги “сиёсат”ни давом эттириш ва эттирмастик тўғрисида иккиланиб қолди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Зарбоф тўн кийган, белга тилла камар боғлаган серсоқол эшикога биринчи вазир даражасидаги катта бек эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

4 Илм-фан соҳасидаги ишлари учун маълум қоидалар ва талаблар асосида бериладиган илмий унвон. *Илмий даража. Фан номзоди даражаси. Фан доктори даражаси.* ■ *Илмий кенгаш кашфиётимни кўриб чиқиб, яхши баҳолабди ва менга медицина фанлари доктори даражасини беришга қарор қилибди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатги. Шу кун Умиднинг қишлоқ хўжалик фанлари номзоди даражасини олиши учун берилган яширин овоз натижаси эълон қилинди. Мирмуҳсин, Умид.*

5 Ўз ихтисоси бўйича эришилган малака поғонаси. *Ўрта даражадаги тиббиёт ходимлари. Бешинчи даражага эга пайвандчи.*

6 Жамиятда, ҳаётда, кишилар ўртасида тутган ўрин, мартаба, эътибор. *Даражалари баланд бўлсин! (дуо, яхши тилак).* ■ *Ҳар ким ўз даражасига кўра ҳар вақт ўтирадиган ўрнида қарор топди. Ойбек, Навоий. Ҳовли юзига тўшалган шолча ва кигизларда иккинчи даражадаги одамлар ўтириши керак эди. П. Турсун, Ўқитувчи. У ўтирганлар билан уларнинг амал ва даражаларига қараб, қуюқ-суюқ қўришиб чиқди. С. Аҳмад, Қалдрон далалар.*

7 Сира, карра, бор, марта. *Ўтиришдилар, фотиҳадан сўнг яна бир даража аҳвол сурашилди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Даҳшати юз даража ортган ҳолда Кумушни кўтариб олиб, ичкарига кирди. А. Қодирий,*

Ўтган кунлар. Онасининг лутф қилиб айтган сўзлари Бобурнинг ҳужрадан олган завқини яна бир даража оширди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

8 Бир оз, озгина, андак. *Ҳожжи шу жавобдан кейин ўғлидан бир даража қаноатланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Биз юқорида ёш Хушрўй билан ўқувчини бир даражада таништирган эдик. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Анвар.. яхшигина форсихон ва бир даражада араб тилига ошна эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

9 мат. Бурчак ва айлана ёйининг ўлчов бирлиги; тўғри бурчакнинг 90 дан бир ёки доиранинг 360 дан бир бўлаги; градус. *70 даражадан катта бурчак.*

10 физ. Термометр, барометр ва ш. к. ўлчов асбоблари шкаласидаги чизиқлар ва рақамлар билан белгиланган бўлимлар ҳамда шу бўлимлар ифодалайдиган ҳарорат миқдори. *Сув 100 даражада қайнайди. Бугун совуқ 20 даражага етган. Қасалнинг иситмаси 38 даражадан ошибди.* ■ *Ҳарорат ҳозир қирқ даражадан тушяпти. Н. Сафаров, Оловли излар. Умуман бактерия.. 160–180 даража иссиққа чидайди. «Фан ва турмуш».*

11 мат. Тенг кўпайтувчиларнинг кўпайтмаси, бир соннинг ўзини ўзига кўпайтиришдан олинган натижа. *Уннинг иккинчи даражаси юз.*

12 тлш. Белги-хусусиятнинг ортиқкамлигини ифодаловчи грамматик категория, шакл. *Сифат даражалари. Озайтирма даража.* ■ *“Даража категорияси” мақолачасида сифат даражалари бош даража, орттирма даража, озайтирма даража, деб учга бўлинади. «УГА».*

ДАРАЖА-БАДАРАЖА *рвш.* Тадрижий равишда, бир даражадан иккинчи даражага кўтарилиб, аста-секин. *Улар [ухлаган меҳмонлар] бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даража-бадаража оширишга тиришардилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

ДАРАЖАЛАМОҚ Даражаларга бўлмоқ, даражаларга ажратмоқ. *Термометрни даражаламоқ.*

ДАРАЖАЛИ 1 Маълум миқдордаги градусга эга бўлган; градусли. *Қирқ даражали иссиқ.* ■ *Сахро ёнмоқда, 42 даражали иссиқ. Барча нарса тинчиб қолган. Газетадан.*

2 Бирор даражага эга бўлган, эришган, бирор даража олган. *Биринчи даражали шо-*

фёр. Даражали олим. Иккинчи даражали «Соғлом авлод учун» ордени. ■ Биринчи дарвозанинг икки биқинида турувчи қоровул йигитлар Ўрданинг улуғ даражали бекларини таъзим билан узатар эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Кишлоқ хўжалик кўرғазмасидан “Олтин медаль” ҳамда биринчи даражали диплом билан келди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 тиб. Хавфлилик даражаси жиҳатидан маълум ўрин олган. Биринчи даражали куйиш.

4 Маълум аҳамиятга эга бўлган (аниқлаб келувчи сўзлар билан). Иккинчи даражали ишлар. ■ Толанинг сифатини яхшилашни ўз олдимишга биринчи даражали вазифа қилиб қўйганмиш. Газетадан. Кичкинагина, кўримсиз дўкон очиб, бошқа, наст даражали патент олди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Иккинчи даражали бўлаклар тлш. Гапнинг бош бўлақларидан бошқа бўлақлари.

ДАРАЖАМА-ДАРАЖА с.т. Даражабадаража. Унинг мансаби даражама-даража ошиб борди. ■ ..бундан кейин валентликнинг.. бошқатдан даражама-даража еттигача ошган, яна нолга қадар тушиб қолганини кўрамыз. «Кимё» дарслиги.

ДАРАК [а. درك — чуқурлик; хабар, огоҳлик] 1 Бирор ердан, бирор кимса, нарса ҳақида олинган хабар, маълумот. Дарак қилмоқ. Дарак келмоқ. ■ Исмоилдан ҳамон дарак йўқ эди. «Ёшлик». Қоронғи тушид ҳамки, Отахўжа акадан дарак бўлмади, Зумрад она хавотир ола бошлади. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Ғунча океан сўлим навбахор Кутганимдан келтирди дарак. Миртемир, Асарлар.

Дарак бермоқ Билдирмоқ, огоҳ қилмоқ. Тўғри, айрим далалар борки, кўнглини ғаш қилади, хавф-хатардан дарак беради. Ойбек, О. в. шабадалар. Дарак солмоқ Хабарини билиш, маълумот олиш учун ҳар тарафга хабар тарқатмоқ; суриштирмоқ. Дарак (ёки дарагини) топмоқ Бирор нарса, ҳодиса тўғрисида хабар, маълумот эшитмоқ. Отам шу куни.. хурсанд эди. Марғилонлик ҳожилардан дарак топибди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Отанинг дарагин топмай, Соқибулбул ғамга тўлди. «Маликаи айёр».

2 Бирор нарса ёки хусусиятдан далолат берувчи нишона, белги. Ёшлик — ҳаёт, келажак. Ёшлик — қудратдан дарак. Ё. Мирзо. Оқ булутлар ферузаланган самода энгил сузади. Кузнинг дараги, деймиш буни. Газетадан.

Дарак гап тлш. Хабар мазмунини билдирадиган гап. Хабар, дарак мазмунини билдирадиган гап дарак гап деб аталади. «Ўзбек тили дарслиги».

ДАРАКЛАМОҚ Дарагини суриштирмоқ, дарак солиб қидирмоқ, ахтармоқ. Даракламаган жойим қолмади. Бир ёқда онаси “боламини топ!” деб еган-ичганимни ичимга туширмайди. Ойдин, Ҳазил эмиш. Аваз Матпанони дараклаб, саҳар хўжрасига борди. С. Сиёев, Аваз. Эрталаб Соҳибанинг кетиб қолганигини эшитдим, дараклашга ботинолмадим. «Ёшлик».

ДАРАКНОМА [дарак + нома] кам қўлл. Ёзма хабар, ёзма маълумот. Бундай даракномалар кундалик топириқларнинг бажарилмай қолиш сабабларини ўз вақтида аниқлашга кўмаклашади. Газетадан.

ДАРАКСИЗ рвш. Дарак бермай, хат-хабар қилмай, бедарак. Дараксиз йўқолмоқ. Дараксиз кетмоқ. ■ [Ҳасанали] Ухламай кутиб ўтирди. Аммо у [Отабек] тунги соат.. ўн иккида ҳам дараксиз эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бир хўроз қичқирғи ўтганига талай вақт бўлса ҳам, ҳамон Раъно дараксиз. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДАРАКЧИ 1 Дарак, хабар олиб келувчи ёки етказувчи; огоҳ этувчи. Қалдирғоч — баҳор даракчиси. ■ Бойчечак — баҳор даракчиларидан бири. Газетадан. Бу кулгусида заҳар бор эди, ёмон бир нарсанинг даракчиси эди. «Ёшлик».

2 тар. Айғоқчи, жосус; агент. Даракчининг айтишича, Искандар аскарларининг бир қисмини Сўғдияда қолдириб, ўзи қишлаш учун Зариясга [Балх яқинидаги шаҳар] жўнаб кетибди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ДАРАНГЛАМОҚ Даранглаган овоз чиқармоқ, бермоқ. Девордаги осма соат даранглаб, тўққиз марта занг урди. «Ёшлик». Тунука том даранглаб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Челақ қумга тушиб, энгил даранглаб, юмалаб кетди. К. Яшин, Ҳамза.

ДАРАНҒ-ДУРУНҒ тақл. с. 1 Металл нарсалар урилганда ёки торли асбоблар бетартиб чалинганда чиқадиغان овоз. Энг сўнги нортуянинг бўйнига осилган катта қўнғироқнинг даранғ-дурунғи Чингизхон элчиларининг етиб келганини ҳаммага эълон қилғудай бўлди. М. Осим, Ўттор. Жанубдан, Қарши томондан Бухорога туя карвонлари қўнғироғини даранғ-дурунғ чалиб, қатор тизи-

либ ўта бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор. Саломхонада чилдирманинг гижбанги авжга чиқди, дутор ва сеторларнинг даранг-дурунги, раққосаларнинг шўх кулгиси янгради. О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

2 кўчма Ортиқ даражада шов-шув, овоза, дабдаба. Даранг-дурунги тўй. ■ Дастлабки йили [тўй] жудаям камайиб кетди. Бўлганларида ҳам ортиқча даранг-дурунги бўлмади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАРАНҒЛАГАН 1 Даранг-дурунги овозга эга бўлган.

2 Ҳашаматли, данғиллама. Даранғлаган уй.

3 кўчма Дабдабали, овозали. Мен даранғлаган номимга яраша иш кўрсатганим йўқ ҳали. Ойбек, О.в.шабадалар.

ДАРАНҒЛАМОҚ айн. дарангламоқ.

Бутхона кўнғироғи кечки ибодатга чақириб, оғир ва узун даранғлади. А. Қаҳҳор, Томошабоғ. Деворий соат даранғлаб, ун бирга жом ургандо, Саидий ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАРАХТ [ф. درخت — дарахт, ниҳол; бута] Тана кўйиб, шох ва новдалар чиқариб, томир отиб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик. Мевали дарахт. Мевасиз дарахт. Олма дарахти. ■ Дарахт шохларида илиқ томчилардан сесканиб уйғонган гўдак куртаклар табассум қилади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Деворлар бўйлаб ҳар хил мевали дарахтлар: шафтоли, олма, нок, олча, жийда. Ойбек, Танланган асарлар. Бодом дарахти ер танламайди: тошлоқ, кумлоқ жойларда ҳам бемалол ўсаверади. Газетадан.

ДАРАХТЗОР [ф. درختزار] Дарахтлар билан банд ер, майдон. Режасиз дарахтзор — чангалзор. Мақол. ■ Тегирмонни кўмиб ётган дарахтзор пастда худди самоварнинг саҳнидаги гулзорга ўхшар эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Қайинзор икки йўлнинг ўртасида бўлиб, теварак-атрофдаги дарахтзорлардан анчагина баландликда эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДАРАХТЗОРЛИК Дарахтлар кўп ер; дарахтзор.

ДАРАХТСИМОН Дарахтга ўхшаган, дарахтга ўхшаб тармоқланган. Дарахтсимон ўсимта. ■ Тармоқланиб кетувчи ўсимталар дарахтсимон ўсимта.. деб аталади. Газетадан. Каптан — қора қайиндошлар ошласига мансуб дарахтсимон ўсимлик. «Фан ва турмуш».

ДАРБАДАР [ф. دربار — эшикдан эшикка: уй-жойсиз; дайди] 1 Муҳтожлик туфайли эшикма-эшик юрувчи; (мажбурият орқасида ёки жаҳонгашталиқ мақсади билан) ўзга элларда гурбатда кезувчи; овора, сарсонга саргардон. Дарбадар одам. Дарбадар кезмоқ (юрмоқ). ■ Ахир, полвон шу одам касридан неча йил дарбадар кезди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Унинг офтоб ва шамолдан қорайган юзи дарбадар ҳаёт кечирганидан далолат бериб туради. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 кўчма Бетартиб ҳаракат қилувчи; беқарор. О, сен, дарбадар дарё, Бунчалар вазминсану бунчалар қув, ўжарсан! А. Орипов.

ДАРБАДАРЛИК 1 Эшикма-эшик юришлик, дайдилик; саёқлик. Шу дарбадарлик бир ерга олиб боради. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Мажбуран ўзга элларда кезишлик, сарсон-саргардонлик; мусофирлик ҳаёти. Сиз Дилдорни бахтсиз қилдингиз, мени дарбадарликка мажбур қилдингиз. С. Аҳмад, Уфқ. Шоир қайтар эди дарбадарликдан, Устибоши юпун, яланғоч эди. Х. Даврон, Тўмариснинг кўзлари. У йигитлигини дарбадарликда ўтказиб, Андижондан Бухорогача пиёда кезган, тарашадай қотма Юсвали чол эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАРБАНД [ф. در بند — эшик; дара + بند — берк, мустаҳкам] Табиий тўсиқ, ғов; тоғ орасидаги ўтиш қийин бўлган тор йўл. Кўрарсан, жонивор, сонсиз парини, Неча баланд дарбанд тоғлардан ошиб. «Муродхон». Ирғитиб неча дарбандни, Бедовларни ярқиллатди. «Эрали ва Шерали».

ДАРБОЗ айн. дорбоз. Элмурод станица четидаги бир тегирмон сув оқадиган ариқча ташланган икки ходачадан дарбозлардек енгилик билан ўтди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДАРБОЗА айн. дарвоза. Филбонга ошна бўлсанг, Дарбозангни катта қил. Мақол. ■ Бир вақтда ҳалиги Ҳотам тўра дарвоза орқасига келиб, “ким” деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗАБЕГИ айн. дарвозабегя. Дарбозабегя югуриб, қўрғон деворига чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗАБОН айн. дарвозабон. Ҳой Ҳусайнбек, дарбозабонларга юзур, ҳозир турсинлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗИЙ [ф. دربازى] Халқ меъморчилигида хона шифтини тўртбурчак ва кўпбурчакли кесик пирамида шаклида ясашнинг бир тури.

ДАРБОН [ф. دربان — эшик, дарвозани кузатиб турувчи, дарвозабон] **1 тар.** Қалъа, сарой дарвозасини кузатиб турувчи, дарвоза қоровули; дарвоза посбони. *Арқ дарвозаси олдида амир дарбонлари, зарбоф тўнли қушбеги ва бошқалар саф тортиб турардилар.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Дарбоннинг чехраси ёришиди ва дарҳол эшикни очиб берди.* Газетадан.

2 Бадавлат хонадонларда, айрим муассасаларда эшик олдида турувчи шахс; дарвоза қоровули; швейцар. *Ресторан эшиги ёнидаги серсоқол дарбон чол унга писандсиз назар ташлади.* Ҳ. Темиров, Хиёбондаги одам.

ДАРБОР [ф. دربار — подшоҳ саройи, даргоҳи] **1 тар. эск.** Хон ва беклар саройи; боргоҳ. *..солиқчиларнинг барчаси хурсанд бўлиб, карвонбошини дарбордан иззат ва ҳурматлар билан узатдилар.* С. Айний, Куллар.

2 кўчма Олий даргоҳ. *Мактаб — у фан ўчоғи, кўп азиз дарбор, Биз илмнинг қалъасин олмоққа келдик.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

ДАРВЕШ, дарвеш [ф. درويش — қашшоқ, гадо] **1 дин.** Тарки дунё қилган, гўшанишинликка берилган одам; суфий. *Дамашқ шаҳрида бир карвонсаройнинг дарвозахонасида сочлари оқарган баланд бўйли бир дарвеш ўтирар эди.* М. Осим, Аждодларимиз қисаси. *Балки бирор бобом шаҳаншоҳ ўтган, Балки вужудимда дарвеш қони бор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ҳув тортади хонақоҳнинг дарвеш.* «Ҳасанхон».

2 кўчма Ҳеч нарсаи йўқ, қашшоқ, гадо. *Зеро, халқ шундай бир дарёйи азимки, у тошса, унинг мавжидан на шохнинг қасри, на дарвешнинг кулбаси қолур.* Ойбек, Навоий. *Кўз очиб юмгунча, дарвешнинг олдида анчагина танга йиғилди.* «Ёшлик».

3 кўчма Ҳеч нарса билан иши йўқ, ўтакетган содда ва сипо одам. *Шоир қизиқ халқ-да, ҳақиқий дарвеш бўлади.* Шукрулло, Сайланма.

ДАРВЕШВАШ айн. дарвешсифат, дарвешнамо. *У. чиндан ҳам дарвешваш одам эди.* Ҳ. Хошимов, Навбаҳор.

ДАРВЕШЛИК Дарвеш ҳолатида бўлиш.

ДАРВЕШНАМО [ф. درويشنامه — дарвешга ўхшаш] Дарвешларга ўхшаган, дарвешларча иш тутувчи; дарвешсифат. *Дарвешнамо киши.* ■ *Эшикда қари фаррош ҳожи Солиҳ пайдо бўлди. У дарвешнамо, камтарин, хаёлчан киши эди.* Ойбек, Навоий.

ДАРВЕШНАМОЛИК Дарвешларга хос ҳаракатга, хусусиятга эгалик. *Собирнинг кўринишида қандайдир дарвешнамолик, муқаддаслик борга ўхшарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАРВЕШОНА [ф. درويشانه — дарвешларча] **1 сфм.** Дарвешларга хос бўлган, дарвешларникига ўхшаган; дарвешларча. *Унинг бурушқоқ маҳсусидан бошлаб оддий салласига қадар дарвешона эди.* Ойбек, Навоий. *Ғарибий дунё ишларидан қўл ювиб, Самарқандда дарвешона умр кечирарди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 от этн. Кўпинча баҳор фаслида қишлоқларда ва шаҳар маҳаллаларида айни ҳудудлар аҳолисидан тўпланган пул ёки озиқ-овқат ҳисобига ўтказиладиган хайрия маросими.

ДАРВЕШСИФАТ [дарвеш + сифат] Дарвешларга ўхшаш, дарвештабиат. *Дарвешсифат одам.* ■ *..у табиатан дарвешсифат эди.* Ойбек, Навоий.

ДАРВЕШТАБИАТ айн. дарвешсифат. *Улар: «Бу дарвештабиат киши экан», — деб менга жавоб берди.* «Ойсулув».

ДАРВИНИЗМ Жонли табиатнинг тарихий ривожланиши, ҳайвонот турлари ва ўсимликлар организмларининг табиий танланиш йўли билан пайдо бўлиши ҳақидаги инглиз олими Ч. Дарвин таълимоти. *Дарвинизм — органик оламнинг тараққиёт қонуниятини ифодалайди.* «Фан ва турмуш».

ДАРВОЗ айн. дорбоз. *Улар.. ерда ётган Георгийнинг икки оёғи устига қоринларини қўйиб, дарвоз ўйнашади.* Р. Файзий, Сен етим эмасан.

ДАРВОЗА [ф. دروازه — икки табақали катта эшик] **1** Шаҳар, кўрғон, қалъа, ҳовли ва ш. к. га қириладиган икки табақали катта эшик, қопқа. *Тахта дарвоза. Темир дарвоза.* ■ *Дарвозанинг бир табақаси очиқ эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тонгда, қалъа дарвозалари очилган ҳамон Аваз йўлга тушди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кун чошгоҳга яқин Отабек сарой дарвозасидан чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Шаҳар дарвозаси 1) *тар.* атрофи мустаҳкам қилиб ўралган шаҳар қопқаси. У *Хивага бориб етгунча, шаҳар дарвозаси ҳам беркилиб қолган.* Ойдин, Гулсанам. *Қипчоқлар бизнинг томондан отилган милтиқ ўқларига чидолмай, Самарқанд дарвозасини ташлаб, Камолон дарвозасига юзландилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) шаҳарнинг ана шундай қопқасига ёпишган, ёндош маҳалла ёки маҳаллалар.

2 Каналларда сувни тўсиш ёки қўйиб юбориш учун ишланган махсус қурилма; қопқа. *Қани, канал дарвозасини очиб юбор.*

3 *спрт.* Футбол, хоккей ва ш.к. ўйинларда майдоннинг рақиб йўллаган тўпни (шайбани) киритмаслик учун ҳимоя қилинадиган чекли қисми. *Пахтакорчилар рақиб дарвозасига учта тўп киритдилар.* Газетадан. *“Динамо” хоккейчилари рақиб дарвозасига бешта шайба уриб, ғалабага эришдилар.* Газетадан.

4 *кўчма* Имконият. *Бир дарвоза бекилса, Минг дарвоза очилади.* «Халқ дурдоналари».

5 *кўчма* Сезги, сеза олиш имкони. *Ҳислар учун яралмиш етти дарвоза.* У. Исмоилов, Сайланма.

6 *кўчма* Бошланиш, эришиш, етишиш йўли. *Гўзаллик дарвозасининг йўли — латофатда.* Газетадан. *Бобомнинг бу сўзлари менга ажойиботлар оламининг дарвозасини кўрсатиб, калитини яшириб қўйгандек туюлди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

Бахт дарвозаси Бахт йўли, бахтга эришиш имконияти. *У сени севмайди. Бахтинг очилишига овора бўлма, бу уйда сенга бахт дарвозаси берк.* И. Раҳим, Ихлос. **Билим дарвозаси** Билим олиш йўли, билим учоғи. *Мактаб — билим дарвозаси, яъни фақат билим олиш йўлини кўрсатиб беради, холос.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Дарвозаси кенг** (ёки **очиқ**) одам Меҳмондўст одам. *Эй Ҳабибий, ёру дўстларга очиқ дарвозамиз. Халқпарвар, бағри кенг, ҳимматда беандозамиз.* Ҳабибий. **Ҳимматли бўл, очиқ бўлсин дарвозанг, Илмингни соч, чиқсин баланд овозанг.** Ҳабибий.

ДАРВОЗАБЕГИ *тар.* Шаҳар дарвозаларини назорат қилиб, идора этувчи мансабдор. *Азизбек, қаршисида қўл боғлаб турган дарвозабегига бақирди: — Нега қараб турасан, дарвоза устига чиқ, ким экан у ит!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРВОЗАБОН [дарвоза + *ф.* *بان* — қаровчи] 1 *тар.* Шаҳар ёки хон саройи дарвозасининг қоровули ёки соқчиси. *Ҳирот дарвозаларига дарвозабонлардан ташқари яна отлиқ сарбозлар қўйди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Дарвозабон бекни таниб, қўл қовуштирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *спрт.* Дарвозани ҳимоя қилувчи ўйинчи. *Дарвозабонни алдаб ўтиб, тўпни дарвозага киритмоқ.*

ДАРВОЗАБОНЛИК *спрт.* Дарвозани ҳимоя қилувчи ўйинчи вазифасини бажариш. *Бир вақтлар Мансур ҳам ўртоқлари билан шу майдонда футбол ўйнар.. дарвозабонлик қилар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДАРВОЗАХОНА [дарвоза + хона] Ҳовли дарвозасига ёпишган ёки унинг тепасига қурилган усти ёпиқ жой. *Мингбоши дарвозахонада ҳовучларини бир-бирига ишқаб, у ёқ-бу ёққа юра бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бўри ака машинани асфальт ётқизилган дарвозахонага ҳайдаб кирди.* С. Нуров, Нарвон.

ДАРВОҚЕ [*ф.* *درواقع* — ҳақиқатан, дарҳақиқат] *рвш.* 1 Ҳақиқатан, чиндан, чиндан ҳам. *Дарвоқе қишлоқ ҳаётида катта ўзгаришлар қилишга пайт келмадими?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дарвоқе бул мулоҳаза дуруст чиқди.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ.

2 *крш с. өзф.* Айтмоқчи, айтгандай. *— Ҳа, дарвоқе, — деди Қудрат, бир нарса эсига тушгандай.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Бой Ғофирга:*] *Дарвоқе, Ғофир, келинга айт, хизмат-пизмат қилиб турсин.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДАРВОҚЕАН *крш с. айн.* дарвоқе. *Дарвоқеан, қозон қайнаб турмаса, мажлисининг қизимаслигини бой афанди.. яхши билурлар.* Ҳамза. *Ҳа, дарвоқеан, Муларўзи ағлам сизга ҳеч нима дедими?* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ДАРГОҲ [*ф.* *درگاه* — эшик; эшик остонаси] 1 Подшоҳ қили ва саройи; боргоҳ. *Кампир Холчаойни подшоҳнинг даргоҳига олиб борибди.* «Эртақлар».

2 Уй-жой, ҳовли, маскан. *Мана, Мулладўст! Сизга сабр қилинг десам, хафа бўласиз.* *Бизнинг даргоҳимиздан ҳеч ким қуруқ қайтмайди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 Хонадон; оила. *Қизим Гулнор шундай улуг даргоҳга тушса ёмонми?* Ойбек, Тан-

ланган асарлар. Кейин ўқийлмади: катта даргоҳ, бола-чақа, қозон-товоқ.. Қолиб кетди! А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 кўча Хизмат, фаолият соҳаси, ўрни; ишхона. Маориф даргоҳи. ■ Эрта тондан қалблари пок, ўйлар, орзулари лим-лим қизлар, аёллар сеvimли даргоҳлари — Бухоро зардўзлик фабрикасига ошиқадилар. «Саодат». Маълумки, ҳар бир олим илм даргоҳига кимгадир эргашиб келади. «Фан ва турмуш». ..ёш муаллифлар шеърят даргоҳига ўзларининг маълум бир услублари, овозлари билан кириб келяптилар. Газетадан.

5 кўча Наҳот топиладиган, паноҳ бўладиган жой. Ер юзида шухратли, машҳур даргоҳ ўзингсан. Элу юртга қудратли, мангу паноҳ ўзингсан. Я. Курбон. Кавказ, кимларга сен иқбол даргоҳи, Кавказ, кимларга сен қаттагон диёр. А. Орипов, Ўйлар армони. Тошкент катта шаҳар, даргоҳи кенг. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

6 дин. Сигниладиган муқаддас жой. Асқар ота.. иккала қўлини кўтарди: -Илоҳи омин!.. Худоё худовандо, шу ёшга кириб, даргоҳингдан ҳеч нарса сўраган эмас эдим. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Даргоҳингга имоним билан бораётганимга гувоҳ бўл. «Ёшлик».

Даргоҳида қабул қилсин ёки худо (ёки олло) ўз даргоҳида қабул қилсин Худо қабул этсин, ижобат қилсин. Худо қизимнинг сажарлари қилган дуосини даргоҳида қабул қилди. Дадаси, энди тузукман. А. Қаҳҳор, Асарлар.

ДАРГУМОН [ф. درگمان — гумонли, шубҳали] рвш. Гумонли, шубҳали, аниқмас; билиб бўлмайдиган. Бу гапларнинг амалга ошиши узоқ ва даргумон бўлса ҳам.. нимадир келажакка умид туғдирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Урушдан соғ қайтаманми, йўқми — буниси даргумон. И. Раҳим, Чин муҳаббат. -Бориши даргумон, — деди Абдуҳафиз. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАРД I [ф. درد — касаллик; озор, алам; руҳий азоб] I Жисмоний азоб; оғрик, касаллик. Оғир дард. Дард кўрмоқ. Дардга чалинмоқ. Дардни яширсанг, иситмаси ошқора қилади. Мақол. Дард чекамаган дори қадрини билмас. Мақол. Танаси бошқа дард билмас. Мақол. ■ Кечга томон дард кучайиб кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Худои таоло ҳар бир дардга бир даво яратган. Ойбек, Танланган асарлар.

Дард кўрма ёки қўлинг дард кўрмасин Қўли гул ижрочига, ўз касбининг устасига яхшилик талаб айтиладиган ибора. Бу насиба сизга. Сара бугдой. Қўлингиз дард кўрмасин, оға. С. Сийёв, Аваз. Дардини олмоқ «Ўргилиб кетай, айланай, соғу саломат бўлинг» маъноларида. Дардингизни олай, бойваччам. Бу йил, ўзингизга маълум, об-ҳаво паст келиб, деҳқончиликдан барака қочди. К. Яшин, Ҳамза.

2 кўча Руҳий азоб, ғам-ғусса, алам-ҳасрат. Айрилик дарди. Дардида ёнмоқ (куймоқ). Дардини ичига ютмоқ. ■ [Фотима домлага:] Менинг ҳеч жойим оғрмайди, фақат ишқ дардим бор, уф! Ҳамза, Тухматчилар жазоси. Ниҳоят, дардим юрагимдан тўлибтошиб, баъзи гапларни эримга айта бошладим. Ойбек, Танланган асарлар. Юрагимнинг дардлари Қизил гулдай қатма-кат, алла. «Бойчечак». Мен кимга йиғлайман, дардимни ёриб. «Ширин билан Шакар».

3 кўча Кишининг борлигини, бутун фикри-ёдини банд этган нарса, иш, ташвиш, орзу, хаёл ва ш.к. Унинг дарди — ўйин. Бирор нарса дардида юрмоқ. ■ Шоирлик бу — улкан дард. Шукрулло, Сайланма. Мирзажон кўнгида шоирлик дарди билан туғилган бола. П. Турсун. Ўқитувчи. -Сиз нимани билардингиз, дардингиз пул, — деди Зумрад ойисига. Ойбек, Зумрад. Солиҳ Пўлатович шогирдларининг дардини яхши тушунарди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Қадрдонингиз Юсуфбек ҳожисининг ўғли Отабек бир неча кунлардан бери бениҳоя бир дард билан оғрир эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Дарди бедаво қ. бедаво. Дарди ичиди Дардини айтай деса, тили қисих, Дард устига чипқон (чипқандек) Буниси етмагандай, устига устак. Бола беш ёшида қаттиқ касалга учраб, икки кўзи кўр бўлиб қолди. Дард устига чипқон чипқандек, кўп вақт ўтмай, у ота-онасидан ҳам жудо бўлди. Н. Ёқубов, Қалб кўзи билан. Шербекнинг юраги ғаш эди. Лекин тергов дард устига чипқон бўлиб чипқиди. С. Анорбоев, Оксой. Дард қолмоқ Ноилож қолмоқ, доғда қолмоқ. Бир оз ақлга ён бериб иш қилган киши ҳеч бир вақт дард қолмайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қузда чуқур шудгор қилинган ер деҳқонни дард қолдирмайди. Газетадан.

4 кўча Фикру хаёл; армон, эзгу мақсад. Унинг [Алиевнинг] қалби ҳамшиша халқ қу-

вончи, халқ дарди, халқ орзу-ҳислари билан ёниб, оловланиб туради. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Элбекнинг ҳам ўзига яраша дарди, севгиси, орзуси бор эди. Н. Фозилов, Дийдор. Дардинг мактаб очишгинами десам, ҳали бу ёқда гап катта экан-у! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 кучма Ишқ, муҳаббат. Лайли дардида чўл кезиб юрган Мажнуннинг изтиробларига ёз ҳолати мутаносиб эди. Газетадан. Зевархон Маликаи Ҳуббоннинг дардида юрган эди. «Баҳром ва Гуландом».

ДАРД II [ф. درد] Койиш сўзи. Али десанг, бали дейди, ўл десанг, дард дейди. ■ Баҳрининг ранги бўзариб, қўлидан пичоқ тушиб кетди. -Нима бўлди, опажон? -Дард! А. Қаҳҳор, Хотинлар. ..Энди ҳақимни ҳеч кимга бермайман. "Дард!" деса, "ўл!" деб тура бераман. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАРД-АЛАМ Қайғу-ҳасрат ва улар қолдирган асорат, тасир. Бечора канизлар дард-аламларини ўйин-қулги билан чиқарар, ғамларини шу билан ёзардилар. Ж. Шарипов, Хоразм. Яқиндаги дард-аламларни эслади. Холмирзаев. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ДАРДАРАК Дариллаб овоз чиқариши учун варракнинг эгма чўпи ичига ёпиштирилган қоғоз. Шабада варракнинг дардарагидан чиқаётган овозни олиб келади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Менинг ташвишимни варрак қилсам, сизларники унга дардарак ҳам бўлмайди. «Муштум».

ДАРДДОШ [ф. دردداش - ҳамдард] Бировнинг дардига шерик бўлувчи; ҳамдард, сирдош. Навоий минбарда туриб, бир туйғу, бир ҳаяжон билан жим қотган халққа дарддош кўзларини югуртириб чиқди. Ойбек, Навоий. Менинг дардим-дарддошим, илин-жим, кўнгли тинчим.. сиз-ку! Миртемир, Асарлар.

ДАРДДОШЛИК Кимсанинг ғаму қайғусига шерик бўлишлик. Аҳмад Ҳусайн қизни чуқур диққат билан тинглади, юраги унинг ғами билан тўлди ва қиз отасининг қамалиш сабабини дарддошлик билан суради. Ойбек, Нур қидириб.

ДАРДИ-ДУНЁ: дарди-дунёси қоронғилашмоқ (ёки қоронғи бўлмоқ) Дунёдан, ҳамма нарсадан воз кечгудай хафа бўлмоқ; руҳий тушкунликка тушмоқ. Дарди-дунёси қоронғи бўлиб, тарвузи қўлтиғидан тушган

йигит [Олимжон] қишлоқдан бош олиб кетмоқчи бўлиб юрганда, яна [раис Солижон] жонига ора кирди. Х. Назир, Қанотлар. [Зухранинг] Дарди-дунёси шундай қоронғи эдики, қулги ҳам ёқмасди. Р. Файзий, Балли, она қизим. ..унинг бу таклифи дарди-дунёси қоронғи бўлиб юрган Пўлатга ёқинқирамади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ДАРДИСАК [ф. دردساک] Сакта касаллиги. Буви Ҳилолнинг дардисак касали бор экан. «Гүрўғли».

ДАРДИСАР [ф. دردسار - бош оғриғи] I Ортиқча ташвиш, даҳмаза; бош оғриқ. Кийимларни чамадонга бир амаллаб сиғдирди-ю, оқ кийимлар дардисар бўлди. Л. Тожиёва, Меҳрим сизга, одамлар. Тагин, бу қиз менга дардисар бўлар экан, деб хавотирланманг, ўз кучим билан имтиҳон бераман. М. Қориев, Ойдин кечалар.

2 Бош қотирадиган, машаққатли иш. Аҳмад Ҳусайн адабиётни мақтаб кетди: -Орзуларим бор, журналист бўлишни истайман, - деди, - лекин дардисар тирикчилик тўсқин. Ойбек, Нур қидириб. У ҳар кун билан дардисар ишни ўйлаб чиқаради. Ойбек, О. в. шабадалар.

ДАРДИҲОЛ [дард + ҳол] Аҳволни баён қилиш; шикоят, норозилик. Ҳаққуловнинг дардиҳол қилгани одамлар орқали қўшилиб-чатилиб, Нусратбекнинг қулоғига етди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДАРДКАШ [ф. دردکش] - дард тортувчи, азоб чекувчи] I Узоқ вақт касалланиб ётган; дардманд. Унинг [Нигоранинг] қаршисида.. ҳафталаб, ойлаб касалхона каравотида кўзғалмай ётган.. бир дардкаш инсон турар эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Дард-аламга дучор бўлган; дард-алам кўрган; аламли. Полвон ўзини эркинроқ ҳис қилди, олдида бика эмас, оддий бир дардкаш, мазлума бир аёл.. ўтиргандай бўлди. Ж. Шарипов, Хоразм. Севимли газетамиз дардкашларга ҳамдард эканлигини яхши билганимдан ушбу мактубни ёзаётirman. Газетадан.

3 Кимсанинг ғами, қайғусига шерик бўлувчи, биргаликда қайғурувчи; ҳамдард. Дардим кўп, дардкашим йўқ менинг. К. Яшин, Ҳамза. Дилфузанинг кўнгли яримта эди. Уйда дардини эшитадиган дардкаши йўқ эди. «Ёшлик». Айниқса, эру хотин иноқ, бир-бирига дардкаш, меҳр-оқибатли бўлса, бундан ортиқ бахт йўқ. Газетадан.

ДАРДЛАШМОҚ Бир-бирига кўнглидаги ғаму ташвишларини, қайғу-ҳасратини изхор қилмоқ, ҳасратлашиб кўнгил ёзмоқ, ҳасратлашмоқ. *Кошки у ҳам Йўлчига ҳам-роҳлик қилган бўлса, у билан дардлашиб, ғамларига шерик бўлиб. у билан бирга тепалар, жарлар ошса. Ойбек, Танланган асарлар. Сиз билан бир дардлашиб, юрагимни бўшатиб олмақчиман. «Муштум». Эргаш билан Йўлдош узоқ дардлашиб ўтирдилар. Эргаш жуда эзилган, чўккан эди. А. Мухтор, Чинор.*

ДАРДЛИ 1 Дард, касаллик аломати бор; хаста, касал. *Дардлининг дардини дардсиз на билар. Мақол. ■ Унинг ранги касал одам каби дардли. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *кўчма* Ғам-алам чеккан, дард-аламга грифтор бўлган. *Дардлиман, дардимни кимга ёрман. «Рустамхон». Гулнора ая жавдираб турган дардли кўзларини ерга тикиди, кўк шойи кўйлак ичидаги нимжон кўкси бир кўтариллиб кўйди. О. Ёқубов, Дибнат.*

3 *кўчма* Дард, алам билан тўлиб тошган; ғамли, аламли. *Бу дардли ҳаётда Гулнорга ягона бахт — Йўлчининг синглиси Унсин бўлди. Ойбек, Танланган асарлар. Шокир ота Йўлчининг бошида чўкка тушиб, ўзининг оғир дардли, чуқур ярали қалби билан узоқ йиғлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 *кўчма* Дард-аламни ифодаловчи; ғамли, мунгли. *Гулнор. секин, майин, дардли овоз билан ашула бошлади. С. Зуннунова, Гулхан. Бақатерак шапалоқ-шапалоқ барглари қарсиллатиб садо берар, чинорлар дарёдай шовуллар. мажнунтоллар эса нозик оҳанг билан дардли куйлар, йиғлар эди. Ж. Абдуллаханов, Орият.*

ДАРДМАНД [ф. *دردمند* — оғриқли, касал; ғамгин] 1 Касалланиб турувчи, касаллик асоратлари бўлган; касалманд. *Дардманд киши. ■ Дардманд бўлгандан кейин, дард устига дард келаверар экан. А. Қаҳҳор, Са-роб. Улар яқиндагина касалдан бош кўтарган дардманд кишиларга ўхшардилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Жон қизим, дардманд онанга раҳминг келсин. К. Яшин, Ҳамза.*

2 *айн. дардкаш. Фарзанд учун ота-онадек яқин, қадрдон, дардманд, ғамхўр киши йўқ. М. Исмоилий, Фарзандлик бурчи.*

3 Дард-алам чеккан, қайғули. *У [Ҳожимурод] тугилиб, эсини танигандан буён.. нималар қилди? Одамдек яшадими? Бирон*

дардмандга дардкаш бўлдими? С. Аҳмад, Жимжитлик.

4 *кўчма* Ошиқ. *Дард эса шўқинг, бўлай мен Бир умрга дардманд. Э. Воҳидов, Ёшлик девони.*

ДАРДМАНДЛИК Хасталик, касалмандлик. *Зиё ака ажабланиб деди: -Қандай дардмандлик? Отабек соғ-ку! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳожар опа шу топда ҳамма нарсани: ўзининг дардмандлигини ҳам, болаларнинг отасиз — етимлигини ҳам унутган. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.*

ДАРДНОК [ф. *دردناک* — оғриқли, азобли; касал] 1 Дардли, хаста. *Паранжи балосидан дарднок чехрангизни пажмурда кўрмоқ биз бўстони маърифат аҳли учун мусибатдир. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ошиқ они билки, эрур дарднок, Ҳам тили, ҳам кўнглию ҳам кўзи пок. «Ёшлик».*

2 Қайғули, мунгли. *У Руқиянинг юзига тик қаради, кейин ўпкаси тўлиб, дарднок жавоб берди. К. Яшин, Ҳамза. «Пешраво диёр» деган узун ва дарднок ноласини чала бошлади. А. Мухтор, Чинор.*

ДАРДСИНМОҚ Бироз дард тортиб синиқмоқ. *Шу чоқ аёл юзига боқдим, Турар эди маънос, дардсиниб. Сайёр.*

ДАРД-ФАЛОКАТ, дарду фалокат Дард ва фалокатлар, кулфатлар, мусибатлар. *Бу сув қишлоқнинг бутун дард-фалокатини, бутун қашшоқлигини ювиб кетаётгандай, ҳамма шод-хуррам эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ДАРДЧИЛ 1 Тез-тез касал бўлиб турадиган, салга касал бўлаверадиган. *Комил баайни ойдинда уйқусираб юрадиган дардчил одамдай.. мавзе элликбошисининг орқасидан боғини айиланиб чиқди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Отам қариб қолди, оним дардчил бўлиб қолганлигини ким билади? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кўкарган тақдирда ҳам дардчил бола сингари жонсиз ва ранги сариқ бўлади. Ҳ. Олимжон.*

2 Дард тортиб заифлашиб қолган, дардга чалинган. *Не-не умидлар билан олинган ер, болалари ёш ва Анзират холанинг ўзи дардчил бўлгани учун, экувсиз қолиб, қўриққа қўшилиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Жўра дардчил, ориқ, ювош бола эди. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси.*

3 *кўчма* Қайғули, ғамли, мунгли. *-Мен бўлсам отам туғул, онамни ҳам эслай ол-*

майман, — унинг овози дардчил қалтиради. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Аҳмад Хусайн кулди, кейин дардчил хўрсинди. Ойбек, Нур қидириб.

ДАРД-ҲАСРАТ, дарду ҳасрат Дарду ғамлар, ташвишлар. *Гуё қалбидаги бутун севгисини, айтмоқчи бўлиб юрган дард-ҳасратларини ганирди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Ҳаддин ошди нотавон кўнглимда дарду ҳасрати.* Ҳабибий. *Кейин дард-ҳасрати, ишқи ва умид-орзулари билан тўлиб, секин юриб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАРЁ [ф. درياء — катта сув, денгиз] 1 Манбаидан қўйилиш жойи томон табиий ўзандан доимий равишда оқиб турадиган катта сув. *Зарафшон дарёси. Азим дарё. Дарё суви. Дарё буйи. Утирган — буйра, юрган — дарё.* Мақол. *Томчи тошиб бўлгунча, дарё оқиб бўлар.* Мақол. ■ *Пастликда Чорвоқдан фаввора бўлиб отилиб чиқаётган сув дарё ҳосил этиб, олға боряпти.* Газетадан. *Кечаси дарё шунақа чиройли бўладики, Канизакхон! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 *кўчма* Куп микдордаги нарсалар ҳақида. *Хаёл дарёси.* ■ *Ботир ёрим, биламан, сиз қайғу дарёсига мендан чуқурроқ ботдингиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамлар дарёси.. янги шаҳар томонга оқарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўёш ботган. Лекин унинг олов дарёси турли ранглар билан товланиб, чексиз бир парда каби уфқларда мавжланади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Дарё бўлмоқ 1) оз-оздан қўшилиб, кўпайиб, дарёга айланмоқ. *Оз-оздан ўрганиб, доно бўлур, қатрадан кўпайиб, дарё бўлур.* Мақол. *Бирлашган дарё бўлур, Тарқалган ирмоқ бўлур.* Мақол; 2) *кўчма* жўшмоқ; тўлиб-тошмоқ. *Кўз ёши дарё бўлиб оқди.* ■ *Юрагим дарё бўлиб Тошди севинч қирғоғидан.* Ё. Мирзо. *Дарёдан бир томчи Қолган қисмига нисбатан жуда оз. Дарёдан бир томчи, Тунғиздан бир тук.* Мақол. ■ *Бу айтганларим дарёсидан бир томчигина!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Юраги дарё айн. юраги кенг қ. кенг. Ҳамманинг юраги сенкига ўхшаган дарёми? Ойдин, Фарҳодлар. Бунча юрагингиз дарё бўлмаса, жаврайвериб жағим толди, ё ҳа, ё йўқ, демасиз.* «Муштум».

3 *кўчма* Битмас-туганмас; бой; кенг. *Тақсиримнинг илмлари жуда дарё, ўзлари Бухорода хатми китоб қилганлар!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Худойимнинг бир*

дарёси ғазаб бўлса, минг дарёси раҳмат. Ҳамза, Танланган асарлар.

4 *эск. айн. денгиз.*

Шўр дарё ёки **Дарёйн шўр** Каспий денгизи. *Бу аргумоғингиз билан Дарёйн шўрғача етасиз.* Ойбек, Навоий.

5 *кўчма* Бойлик, хазина. *Санъаткор халқ тили дарёсидан ўринли фойдалана олса, бир қатраси билан серзавқ, анча бақувват гуллар кўкартира олади.* «ЎТА».

6 *кўчма* Ўтиб кетувчи, ўтқинчи. *Ҳайҳот! Ёшлик, болалик бир дарё — оқди-кетди.* Минг афсус. К. Яшин, Ҳамза.

7 *кўчма* Оқим, кечмиш; тарз. *Оқбатда турмуш дарёси истаган томонга оқизди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳамма нарса ўз йўлидан борар, ҳаёт дарёси уни ўзининг йўноқи тўлқинларига миндириб, ҳамон олға сурарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАРЁ-ДАРЁ Жуда кўп, беҳад кўп. *Ўз тарихий байрамини тантана қилган халқ Тошкент кўчаларидан дарё-дарё бўлиб, янги шаҳарга томон денгиз бўлиб борар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бирам ялинди, бирам ёлворди, урманг, тавба қилдим, деб йиғлади, кўзларидан дарё-дарё ёш кетди-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДАРЁДИЛ [ф. دريادل — юраги дарёдай кенг: сахий, олийҳиммат; шижоатли] Бағри кенг, мурувватли. *Меҳнат кузагининг тўйин файзидан Қолмагай дарёдил эрлар бебаҳра.* Ф. Фулом.

ДАРЁЧИ Дарё транспортида ишловчи ишчи ёки хизматчи.

ДАРЖ [а. درج — ёзиб қўшиб қўйиш; рўй-хат]: *дарж этмоқ* Қайд қилмоқ; ифодаламоқ, ёзиб қўймоқ. *Бир чеккада чордана қурган, ўнг тиззасига қоғоз қўйиб, ўнг қўлида қалам ушлаб турган мунший фармони олийни дарж этди.* М. Осим, Сехрли сўз. *Ҳарбий муҳбир жанг жараёнини кузатади, ўзига тавсир этган воқеаларни қаламга олади ёки ён дафтарига дарж этади.* М. Жўра, Ноширнома.

ДАРЗ [ф. درز — чок, чандиқ; тор тирқиш] 1 Ёриқ, ёрилган. *Дарз ойна. Дарз кетмоқ.* ■ *У [чойхоначи] зинғиллаб бориб, бир чойнак чой билан дарз пиёлани Алижоннинг олдига дўқ этиб қўйиб кетди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

2 Ёрилган жой; ёриқ. *Дарз бўлмоқ.* ■ *Ичкаридан қилт этган товуш эшитилмас, фақат эшик дарзидан.. қинғир чироқ ёруғи*

тушиб турар эди. Ж. Абдуллахонов, Йўл.. кичик дарз катта кемага ҳам ҳалокат келтиради. Мирмуҳсин, Умид. Олимов бу ўсимликларнинг уруғи шамолда учиб келиб, тошларнинг дарзларига жойлашишини, ундаги намлик ва тузлардан уруғ озиқланиб ўсишини тушунтира кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Дарз кетмоқ Бирор куч, ҳаракат таъсирида путур етмоқ, зарбага учрамоқ, бузилмоқ. *Шу кундан бошлаб уларнинг турмуши дарз кетди.* С. Аҳмад, Сув оқиб кетди. *Дустлик тори жуда нозик бўлади, салгинага дарз кетиши мумкин. Дарз кетдими — тамом.* Газетадан. *Бино дарз кетса, тузатса бўларкан.* *Айтинг, айтинг, виждон дарз кетмасин экан.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДАРИЙ [ф. درى ^{درى} — тоғ, дарага мансуб: дарада яшовчилар тили; кейинчалик: сарой тили] Форсий; янги форс тили. Бу термин [«дарий»] фанда «форсий» ва «форсий дарий» терминлари билан бир маънода ишлатилади ва у билан ҳозир «янги форс тили» деб аталувчи тил ифода этилади. «ЎТА».

ДАРИЧА [ф. دريچه — эшикча; дераза; тешик] 1 юқ. усл. айн. дарча. *Отабек қайтиб келиб, дарича остига ўтирган ҳам эди, Ҳомиднинг шу сўзини эшитиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сувга қаранг, уйнаб-ўйнаб оқади; Ёрга қаранг, даричадан боқади.* «Кўшиқлар».

2 кўчма Бирор нарсага (севгига, озодликка, орзуга) йўл, имконият. *Кўнгиш даричасин очиб қўйинглар, Ғуссали дилда ҳам кулади баҳор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Пастқам кўчадаги қалин девордан Умид даричасин очар Жўрақул.* С. Акбарий, Кўнгил оҳанглари.

ДАРИФ [ф. دريف — афсус, ҳайф] айн. дарифо. *Дорга қараб, Эралихон йиғлаб: -Э дариф, шунинг тагига қоним тўкилар экан-да, — деб афғон қилиб сўзлагани.. «Эрали ва Шерали». -Во дариф! — деб Тоҳирнинг отаси оғир уҳ тортди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Дариф тутмоқ (ёки этмоқ) Аямоқ, ҳайф деб билмоқ. *Каромат опа ўзининг меҳрмуҳаббатини ҳеч кимдан дариф тутмади.* «Саодат». *Чорлар сени интиқ вужудим, Оғушингни дариф тутма, Бахт! «Ёшлик».* *Ардоқлагин бургут боласин, Ёш кўзлардан уни дариф тут.* Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар.

ДАРИФО [ф. دريفا — э афсус, э аттанг] унд. с. Эй дариф, ҳай аттанг, афсус. *Дарифо, айрилиб қолдим ул ой юзли нигоримдан.* Хуршид. *Дарифо, Фурқатий, беим қолдим, Ўзимни жаҳл зиндонига солдим.* Фурқат.

ДАРКОР [ф. دركار — керак, лозим; яроқли] мод. с. Керак, зарур. *Минг ишчига бир бошчи даркор.* Мақол. ■ *Ҳар муроду мақсадинга етмоқ истарсан мурод, Кўз очиб бедор бўл, даркор илм, даркор илм! Ҳамза. Хуш кўрдик, азаматлар. Биздан не хизмат даркор?* С. Сиеёв, Ёруғлик.

ДАРМАНА [ф. درمنه] Мураккабгуллилар оиласига мансуб, ўқ илдизли доривор ўсимлик ва ундан олинадиган гижжага қарши дори.

ДАРМАНАЛИ Дармана ўсган, ундан тайёрланган дори мавжуд бўлган. *Эрманали уйда эр ўлмас, Дарманали уйда дард бўлмас.* Мақол.

ДАРМИЁН [ф. درميان — ўртада, ўртасида] қ. девор-дармиён. *Боқижон зўр таажжубда қолди, дарров девор-дармиён қўшнисига кириб суриштирди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Келдим ўз юртимга девор-дармиён, Булбулдек Ёркентга қурдим ошиён.* С. Абдулла, Асарлар.

ДАРМОН [ф. درمان — дори, даволаш воситаси] 1 Тирик организмдаги энергиякуват, мадор, куч. *Қалам кучи фармон билан, Қилич кучи дармон билан.* Мақол. ■ *Мана, хотиним ётиб қолди, ёстиқдан бошини кўтаришига дармони йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мени ўзингдай бақувват деб уйлайсанми? Дармоним йўқ, болам, дармоним.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

Дармони келмоқ Кучи, мадори етмоқ. *Дард кетди, дармон келди.* Мақол. ■ *Бозор имомнинг ҳурмати учун ёстиқдан бош кўтармоқчи бўлди, бироқ дармони келмади.* С. Айний, Дохунда. **Дармони** (ёки дармондан) **кетмоқ** Кучсизланмоқ, бемадор бўлмоқ. *Дард келганда дармон кетар.* Мақол. ■ *Оқсоқолнинг тиззасидан дармони кетиб, супа четига ўтириб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Танамдан кетди дармоним, Куйиб кетди устухоним.* «Гулнорпари». **Дармони қурймоқ** Кучкуват, мадордан кетмоқ, мадорсизланмоқ. *Орифжоннинг дармони қуриб, ўзини ёстиққа ташлади.* С. Аҳмад, Сайланма. **Дармон** (ёки дармонга) **кирмоқ** Аҳволи, соғлиғи яхшиланиб, куч-қувватга кирмоқ, тетиқлашмоқ. *Сал дармонга кирсангиз, яхши бўларди.* Ўз-

лукиб қолмайсизми? С. Зуннунова, Гулхан. *Шукур, анча дармонга кирдим. С. Анорбоев, Оқсой. Дармон олмоқ* Куч йиғмоқ, дам олиб, аҳволи яхшиланмоқ. *Эҳ.. кўркам оромгоҳнинг Кучоғида кўп жонлар. Янги ўқув йилигача Қуваб олур дармонлар. Т. Тула.*

2 *кўчма* Ёрдам, кўмак; рухий мадад. *Августда ғўзага қуйилган сув ҳосилга дармондир.* Газетадан. *Икки оғиз илиқ сўзинг уларга бир йил дармон бўлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Чора, илож; даво. *Дард берган дармонини ҳам берар. Мақол. Дардини яширган дармон топмас. Мақол. ■ Дардига дармон қидирдим, ёргинам бир боқмади. У. Исмоилов, Сайланма. Гоҳ шифо топамиз биз дорулардан, Гоҳо муҳаббатдан излаймиз дармон. А. Исмоилов, Югурик нур.*

ДАРМОНБАХШ [ф. درمانبخش — дармон, қувват бағишловчи] Куч-қувват киритадиган; дорилик хусусиятига эга. *Вахи водийсида ажойиб бир боғ бор. Меваси дармонбахши.* Газетадан.

ДАРМОНДА [ф. درمانده — бахтсиз; ҳимоясиз; кучсиз]: *дармонда бўлмоқ (ёки кетмоқ, қолмоқ)* Ҳайрон бўлмоқ; иложсиз қолмоқ, қийин аҳволга тушмоқ. *Армонда қолсанг ҳам, дармонда қолма. Мақол. ■ Онахоним Ширин армонда кетган, Замон йўл бермаган, дармонда кетган. Ҳабибий. Аваз дармонда бўлиб, отга минмай.. отини етаклаб, орқасига қараб кетаверди. Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтақуз.*

ДАРМОНДОРИ Жисмоний қувват бахш этувчи дори, витамин. *Олмада А белгили дармондори ва анча миқдорда С белгили дармондори бор. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Олимларимиз сабзавот ва мевалар таркибида 30 хилдан ортиқ дармондорилар мавжудлигини аниқлаганлар. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Тугмачадек иккита дармондорини илмисқ чой билан устма-уст ичди. Н. Қиличев, Чиғирик.*

ДАРМОНСИЗ Куч-қуввати кетган, ҳорғин, кучсиз. *Қиз жуда озган, юзи сарғайган эди. Кўзлари ҳорғин, ўзи дармонсиз эди. Ойбек, Танланган асарлар. Рихсивой ака қуёш ботмасданоқ даладан чиқди, уйига келиб, ўзини дармонсиз сездди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

ДАРМОНСИЗЛАНМОҚ Куч-қуввати кетиб, ҳолдан тоймоқ; кучсизланмоқ. *Ўзи-*

нинг ҳам оёқ-қўллари боятдан бери дармонсизланиб, ғайришуурий тарзда титраётганини шу асно пайқаб қолди. «Ёшлик». Ер ҳам чарчади, тупроқ қатламидаги ўғитлар камайиб, дармонсизланади. Газетадан.

ДАРМОНСИЗЛАШМОҚ Дармони, куч-қуввати кетиб, тобора бушашмоқ. *Баъзи хотинлар иккиқат бўлганда, дармонсизлашади, бошлари оғрийди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ДАРМОНСИЗЛИК Мажолсизлик, куч-қувватсизлик ҳолати. *Гулнор ўрнидан қўзғалди, дармонсизликдан оёқлари титраб, настга тушди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўкнийёз дармонсизлик билан кечадиган касалликларга даво ҳисобланади. Газетадан.*

ДАРОЗ [ф. دراز — узун; узоқ давомли] 1 Баланд бўйли, новча, бўйчан. *Дароз одам. Дароз терак. Ақлли пакана аҳмоқ дароздан яхши. Мақол. ■ Содиқжон йигирма ёшлардаги дароз, оғиркарвон, камгап йигит. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Кун ботиб қолгани учун болаларнинг бўйи дароз кўринади. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Лекин бу ҳовлидаги чучомалар жуда дароз, поялари сип-силлиқ ва оқ. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.*

Дароздан келган Новча, бўйдор. *Дароздан келган, яғриндор Тимофей узун ва бақувват қўллари билан Шералини кучоқлади. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.*

2 Узундан-узоқ, узун. *Айта берса барча нутқин, Бўлажак сўзи дароз. Шайхзода. Сидқи билан қип эдим сизларга ишлос, Уғлимнинг умрини дединлар дароз. «Эрали ва Шерали».*

Дастини дароз қилмоқ Имкониятини оширмоқ, қўлини узун қилмоқ. *Беш миллион сўмлик иштиёзли қарз унинг ишонч ва қатъиятини оширди. дастини дароз қилди. Газетадан.*

ДАРОЙИ I айн. **доройи** I. *Даройи рўмол. Даройи кўйлак. ■ Оғагинам дарахтга ялмашади, Даройи кўйлак-иштон ярашади. «Халқ дурдоналари». Даройи кўйлак кийиб, тут қоқаман, Душманлар ўлган куни гул тақаман. «Халқ дурдоналари».*

ДАРОЙИ, доройи II [ф. درایی — занг; кўнғирок; шокила] Эртапишар қора рангли узум навларидан бири. *Ишқомда қоп-қора даройи узумлар осилиб турибди. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

ДАРОМАД [ф. درآمد — кирим; фойда; бошланиш, ибтидо] I Савдо-сотиқ, меҳнат,

ишлаб чиқариш соҳаларидан давлат ёки айрим шахслар ҳисобига келиб тушадиган соф пул ва бошқа хил тушумлар; кирим. *Бир кунлик даромад. Давлат даромади. Миллий даромад. Даромадга қараб буромад.* Мақол. *Унумли меҳнат — катта даромад.* Мақол. ■ *Тўғрилиқ, ҳалоллик тўғайли топилган даромад оилага бахт келтиради.* «Саодат». *Ўзбекистон шароитида асаларичилик яхши даромад берадиган соҳа ҳисобланади.* М. Тўйчиев, Асаларичилик. *Даромадга яраша буромад деганларидек, тўй ҳам шунга қараб жуда дабдабали ўтди.* «Муштум».

Даромад солиғи Ҳамма турдаги даромаддан олиннадиган давлат солиғи. **Даромад тақсимоги** Хўжаликларда йил бўйи олинган даромадни меҳнатга қараб тақсимлаб чиқиш. *Иш сентябрнинг охирида бошланиб, даромад тақсимога яқин тугади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Даромад тақсимогадан кейин келин билан куёвнинг иши жуда кўпайиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Муқаддима, кириш. Гапнинг даромади. ■ *Гапнинг даромади тугаб, энди буромадга кўчди, шекилли, — ўйлади чол.* «Муштум». *Шу орада эртанинг даромади тугаб, Қосимахон сув париси ҳақида гапира бошлади.* М.М. Дўст, Галатепа қиссалари.

3 Бирор мақсадни англатиш учун шу мақсад атрофида узоқдан бошланган гап. *-Шунақа қилиб, Нарзини ҳам юбормоқчимисиз? — деди кампир, дарров гапнинг даромадини пайқаб.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *..домланинг сўз даромадига қараганда, сизни ўзига куёв қилиш фикри борга ўхшайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Онахон Ҳақназарова даромад қилиб ўтирмасдан, шартта шу янги гигант объектни олишни таклиф қилди.* Газетадан.

4 Бирор жойга кириладиган йўл, эшик, йўлак. *Уйларнинг даромади ва деразалари кўчадан кўрунади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Агар ҳужра даромадига эшик қуриладиган бўлса, қоронғи бир қабр, яна ҳам тўғриси, дахма ҳолига киради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАРПАРДА [ф. др. — эшик + پرده — тўсиқ; ёпқич] **1 тар.** Ойна ўрнига шаффоф қоғоз ёпиштирилган дереза. *Бой.. менга янги усулда ўқитишни ман қилди, болаларнинг қўлидаги алифбе китобларини тортиб олиб, дарпардадан улоқтириб ташлади.* М. Му-

ҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Навоий чодирнинг дарпардасини кўтарди.* «Ёшлик».

2 Дереза ёки эшик пардаси. *Чарос дарпардани суриб, дерезани очди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Эшқуватов мийиғида жилмайиб, Эҳсоннинг ёнидан ўтди, дарпардани тортиб, ойнага қаради.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ДАРРА [ф. درّه — қайиш қамчи] **1 тар.** Хон-амирлар даврида жазога маҳкум этилган кишиларни савалаш учун қайишдан ўриб ёки тикиб ясалган қалин энли қамчи. *Зах зиндонларда дарра еб, баданлари қаварган.. беғуноқ кишилар, пок дийдалар ётар эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Зум ўтмай бир ўрам чилвир билан тўрт энлик қалин дарра олиб чиқди.* С. Сиёев, Аваз.

Даррага ётқизмоқ Дарра билан жазолаш учун ётқизмоқ, ётқизиб дарра билан урмоқ, дарраламоқ. *Бенамозлардан бирини даррага ётқизиб, ҳадеб уни урмоқда эдилар.* «Муштум». *Менда бошқаларнинг ўғлини даррага ётқизиш чоғида кўндаланг келадиган виждон бор, диёнат бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Халқ ўйинларидан бири ва шу ўйинда ютказган кишини уриш учун рўмол ёки белбоғдан эшиб қилинган қамчи, арқонча.

3 *кўчма* Куч, қурол; восита. *Замонавий қизиқчилар кўпроқ эскиликнинг кишилар турмуши ва тушунчасидаги кўринишларини сатира дарриси билан аямай савалайдилар.* М. Қодиоров, Ҳажв, ханда ва қаҳқаҳа.

ДАРРАЛАМОҚ Дарра билан урмоқ.

ДАРРАЛАТМОҚ Дарраламоқ фл. орт. н. *Мингбоши, ҳоким кетгандан кейин, Фуломжонни дарралатмоқчи ҳам бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДАРРАНДА [ф. دریدن < درنده — «пора қилмоқ», «парчаламоқ»] фл. ҳоз. з. шакли] **1** Сут-эмизувчи йиртқич, ваҳший ҳайвонлар. *Даррандаларнинг айримлари, сариқ юмронқозиқ ва суғурлар қиш ва ёзда узоқ уйқуга кетади.* «Фан ва турмуш». *Тухуми қуриб кетган, қуруқда яшовчи судралиб юрвувчилардан дарранда калтакесақлар диққатга сазовордир.* «Зоология».

2 *кўчма* Ёвуз, йиртқич. *Янчинг ўз ичиди дарранда зотин, Гитлернинг балойи ноғиҳонларин.* Ф. Фулом. *Дарранда душманлар сержаҳл, асабий, Кучанар деворни синдирай дея.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

ДАРРАСОЛДИ этн. Болалар ва ўсмирларнинг ўйинларидан бири.

ДАРРОВ [ф. دررو — кетувчи, қочувчи, йўқолувчи] рвш. Қисқа вақт ичида, тезлик билан; кўп вақт ўтмай ёки ўтказмай; дарҳол. *Гавҳар унга бир қаради-ю, дарров кўзларини яширди. Ў. Хошимов, Қалбинга кулоқ сол. Фейлим шундоқ: бир лов этиб ёнаман-у дарров учаман. С. Аҳмад, Уфқ. Қурбон ота ўзини дарров тугиб олди. А. Қаҳҳор, Кўпчинор чироқлари.*

ДАРС [а. درس — сабоқ; маъруза] 1 Таълим муассасаларида илм, маълумот бериш мақсадида ўтказиладиган ўқув машғулотлари, сабоқ. *Дарс олмоқ. Дарс бермоқ. Дарс қилмоқ (тайёрламоқ).* ■ *Насиба дарса экан, айтдим, ҳозир, дарс тамом бўлиши билан келади. А. Қаҳҳор, Саодатнинг қиссаси. — Қизлар дарсларини тайёрлашганми? — қайин онасига қаради Саодатхон. С. Зуннунова, Олов. Яқинда синфдан ташқари дарс ўтамиз. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

2 *кўчма* Ҳаётий тажрибадан келажак учун чиқарилган фойдали натижа, ибрат, сабоқ. *Бу унга яхши дарс бўлди. Рост айтдим — дарс айтдим. Мақол.* ■ *Сенга менинг берадиган дарсим бор, Икки оғиз сўзлагани эдим зор. Х. Олимжон.*

Шайтонга дарс беради қ. шайтон 2.

ДАРСЛИК Фаннинг бирор соҳаси бўйича ўқувчилар ва талабалар учун мўлжаллаб ёзилган китоб. *Она тили дарслиги. Тарих дарслиги.* ■ *Китоб жавонининг ўнг ёнбошида этажерка, унда Нодиранинг дарсликлари.. С. Зуннунова.*

ДАРСХОНА [дарс + хона] эск. Дарс ёки машғулотлар ўтиладиган хона; аудитория. *..надари марҳум.. дарсхонада ёлғуз қолғон фурсатларида чой қуйдириб ичганларидан воқиф эрдим. А. Қодирий, Кичик асарлар. Афғон офицерлари машқ хоналарида ва дарсхоналарда бўлдилар. Газетадан. Дарсхона музлаб кетди. К. Яшин, Ҳамза.*

ДАРХОН, тархон [муғ. — темирчи; озод киши] тар. Солиқдан ва ҳар қандай мажбуриятлардан озод қилинган; имтиёзли, дахлсиз (қабила, уруғ, зот ёки мансабдор). *Мен Гурўғли, элда беклигим дархон. «Интизор».* *Энди сенга тимсол айтай бир алвон, Мен кетганча, ўзинг Чамбилда дархон. «Маликаи айёр».*

Дархон этмоқ (ёки қилмоқ) Муайян иш, мансаб ёки жисмоний меҳнатдан озод қилмоқ; бўшатмоқ. *Бош вазирни мансабидан*

дархон этолмаслигини Исфандиёр билади. С. Сиёев, Аваз. [Ўктам:] Қийинчиликлар йўқотилган сайин кексаларни шидан дархон қилиш керак. Ойбек, О. в. шабадалар.

ДАРЧА [ф. درچه — эшикча] 1 Илгари вақтларда дераза вазифасини ўтаган бир ёки қўш табақали эшикча. *Ота дарвозага тамба тираб, қўшинининг дарчасидан ўтиб, кўчага чиқди. С. Нуров, Нарвон. Тўтибу Зумраднинг қўлидан хатни тортиб олиб, дарча томон югурди. С. Зуннунова, Олов.*

2 Эшик ёки деворга ўрнатилган кичкина эшикча ёки дераза. *Кўпинча ёпиқ бўладиган касса дарчасидан ёқимли зарҳал нур тушиб туради. П. Қодиров, Уч илдиэ. Очиқ дарчанинг юпқа ромига икки тирсаги билан таяниб, ташқарига кўз солди. А. Мухтор, Асарлар. Дарчаларга атлас ва шойи пардалар тўтилган. М. Осим, Карвон йўллариди.*

3 *кўчма* Фойдаланиш, кириш имкони; йўл. *Дастурхон устида қизиди суҳбат. Очди гўё бирдан фан дарчасини. М. Икром. Қайси бир одамнинг бахтига ёрсан, Очилдими сенга толе дарчаси? А. Орипов, Йиллар армони. Эзгулик дарчасин чертмади бекор, Сокин кечиб ўтди ўту сувидан. Отаёр, Оқ фасл.*

Биқинидан, пешонасидан (ёки қулоғининг тагидан) дарча очиб қўймоқ Қулоғининг тагига бир туширмоқ; калтаклаб ёки совуқ қурол билан жароҳатламоқ (дўқ, пўписа ибораси). *Ҳотам шўро кўриб қолса, нақ пешонандан дарча очади. М. М. Дўст, Лолазор. Ҳозир пешонасидан дарча очиб қўямиз, ана ундан кейин ҳеч нима эсидан чиқмайдиган бўлади. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

ДАРҒА 1 эск. Кема бошқарувчиси; капитан. *Кема тумшуғида турган дарға кўксини чангаллаганча дарёга йиқилди. «Ёшлик».* *Дарға йўлдан тойса, кема ағдарилади. «Қанотли сўзлар».* *Дарёнинг бўйида қарғалар бўлсам, Энг катта кемага дарғалар бўлсам.. «Кўшиқлар».*

2 *кўчма* Машинани бошқарувчи, юргизувчи. *Зангори кема дарғалари.*

3 *кўчма* Йўлбошчи, раҳбар, етакчи. *Унинг юз ёшгача соғ-саломат ва яна узоқ йиллар келажак сари шиддат билан бораётган улкан кеманинг дарғаси бўлиб қолишини тилайдилар. Газетадан. Сиз бўлдингиз шеърятнинг дарғаси. Отаёр, Оқ фасл.*

ДАРҒАЗАБ [ф. + а. درغضب — ғазабда, ғазабнок] Ғазаби келган, ортиқ даражада ға-

забланган. *Саркарда ниҳоятда дарғазаб бўлди.* Мирмуҳсин, Темур Малик. *Хотин ҳеч қандай жавоб ололмасдан, дарғазаб бўлиб чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАРҒАЛИ этн. Ўзбек миллати таркибига кирган туркий уруғлардан бири.

ДАРҒИНЛАР этн. Доғистон Республикаси худудида яшайдиган халқ.

ДАРҲАМ [ф. درهم — мураккаб; чалкаш] Зардўзликда бой ва ҳашамдор буюмларга зар билан гул шаклида тикиладиган мураккаб нақш тури.

ДАРҲАҚИҚАТ [ф. + а. در حقيقت — аслида, чиндан ҳам] рвш. 1 Ҳақиқатан, чиндан ҳам. — *Мулла Абдурахмоннинг илми дарҳақиқат яхши бўлган деб эшитаман!* — деди махдум. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 крш с. өзф. Ҳақиқатан ҳам, ҳақиқатда. *Дарҳақиқат, Вали ака ўғлига бир отагина бўлиб қолмай, унинг энг яқин ҳамдарди ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДАРҲОЛ [ф. + а. در حال — ҳозирнинг ўзида, тезлик билан] рвш. 1 Тез, дарров, бир онда. *Умид фурсатни қўлдан бермай, дарҳол эшик ёнига келди.* Мирмуҳсин, Умид. *Бўри боласи ўзини дарҳол дарахтлар орасига урди.* «Ёшлик».

2 Тез вақт ичида, кечиктирмай. — *Агар шундай асос топилар экан, сизга дарҳол маълум қиламан,* — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАСИСА [а. دسيسه — макр-ҳийла; яширин битим] эск. кт. Ҳийла, найранг, макр. *Маккор Ҳомиднинг иблисона дасисаси бир оилани тамом ишдан чиқараёзганким, бу тўғрида айниқса сизга сўзлаш ортиқчадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАСКАНА шв. айн. дастқола. *Марзада барг кесаётган Дададан ака қўлидаги дасканани белбоғига қистириб, дарров югуриб келди.* А. Мухтор, Қумуш тола.

ДАСТ [ф. دست — қўл; панжа] 1 кам қўлл. айн. қўл 1. *Мен Исфандиёр бўлсам, дағдағали хат битган сиёсатдонни топиб, анинг дастни панжасин кесиб ташлайман.* С. Сиёев, Аваз. *Олмос ярашгандир марднинг дастига.* «Малика айёр».

2 Шартга, тез; бирдан. *У даст ўрнидан туриб, айвонга чиқиб кетди.* «Ёш куч». *Хотини сут соғаяётган пақирни тақ эткизиб ерга қўйди-да, даст ўрнидан турди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Улуғбек бу китобни ус-*

тознинг қўлидан даст юлиб олди ва кўзлари-га суртди. Б. Аҳмедов, Улуғбек.

ДАСТИ баланд айн. қўли баланд қ. қўл. *Дастни узун айн. қўли узун қ. қўл. Дастни узун анинг, ако.* М. М. Дўст, Лолазор. **ДАСТ КЎТАРМОҚ** Бир зўр билан ердан узиб, тик кўтармоқ, азот кўтармоқ. *Ўғлини кўриб, уни даст кўтариб, бағрига босди.* Мирмуҳсин, Илдишлар ва япроқлар. *Анзираат болтани даст кўтарди-ю, Холжонга қараб югурди.* «Ёшлик». **ДАСТИДАН** 1) сабабли, туфайли. *Рост, акаси унинг дастидан қамалди.* «Ёшлик». *Укун четда оҳ чекардим Гуссаларнинг дастидан.* А. Орипов, Йиллар армони. *Бу боланинг дастидан уйда на теша қолди, на қайчи.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар; 2) жабридан, ёмонлигидан, зулмидан. — *Дод, бу рашкчи эрнинг дастидан.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Қўлга тушса, улар билар, Дастидан сулувлар йиғлар.* «Эрали ва Шерали». *Сўқир, ёвуз ўлим, минг дод дастингдан.* А. Орипов, Йиллар армони.

ДАСТА I [ф. دست — соп; тутқич] 1 Турли асбобларнинг қўл билан ушланадиган қисми; соп. *Болта дастаси. Пичоқ дастаси.* ■ *Пичоқ дастасини қаттиқ қисганидан, тирноғи кафтига ботиб кетди.* «Ёшлик». *Дастаси бўлмаса, қилич ҳам кесмайди.* «Қанотли сўзлар». *Укичкина. кетмони эрга қадаб, дастасига утирди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Тутқич, тутқа, қабза. *Эшикнинг дастаси.* ■ [Гулнор] *Бир қўли билан деразанинг дастасини ушлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бекнинг чайир қўли бегона чамадоннинг дастасини ушлаганича тинчиди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Чашканинг дастасидан тутиб, қора чой ичса, жуда гаитли бўлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 Муסיқа асбобининг тор (ип, сим) тортилган ва қўл суриб, парда босиладиган қисми. *Дуторнинг дастаси.*

ДАСТАСИНИ ўзидан чиқармоқ айн. сопини ўзидан чиқармоқ қ. соп.

ДАСТА II [ф. دسته] Кели (ўғир)да нарса оқлашда (туйишда) ишлатиладиган тутқичли асбоб, келисоп. *У дадасининг қўйин-қистовидан кейин, келини ҳовлига опчиқиб, зарда билан дастани тўқиллатиб, шоли оқларди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Азизхон бир гал шунақа шоли оқлашда дастани шундай куч билан урган эдики, тут тўнкасидан қилинган кели иккига ажралиб кетган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ДАСТА III [ф. دست] шв. Чиллак. Қадимги майяларнинг касалланган тишларини даволашда шифокорлар ёғоч дасталардан фойдаланишган экан. «Фан ва турмуш».

ДАСТА IV [ф. دستе – гуруҳ; тўда; боғлам, тўп] 1 Бир тутам ёки боғлам қилиб терилган ёхуд боғланган нарса; боғ, боғлам. *Бир даста пиёз.* ■ *Бир даста гул кўтариб Мамлакат киради.* С. Зуннунова, Олов. *Полда бир даста бинафша сочилиб ётарди.* «Ёшлик».

2 Устма-уст қилиб терилган, тахланган ёки тахлаб боғланган ёхуд қутичага жойлаштирилган нарса; пачка. *Бир даста китоб.* *Бир даста пул.* ■ *Исломуҳжа бир даста тилхатни тез-тез кўздан кечирди.* С. Сиёев, Аваз. *У менга бир даста дафтар варақларини берди.* «Ёшлик». *Бир оздан сўнг кийим-кечак тахланадиган шкафдан бир даста пул топилди.* «Муштум». *Аҳмаднинг аяси қўлидаги бир даста чинни косани тушириб юборди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

3 махс. Ипак қурти пилла ўраши учун сўкчакка бостириладиган ғўзапоя ва ш. к. боғлами. *Қурт дастага кирар вақти чимхўр бўлиб, сустлаб қолади, бир кун ноз уйқуни олади.* М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

4 Гуруҳ, ансамбль. *Созандалар дастаси бир чирмандачи, бир ноғорачи, бир сурнайчи, бир раққоса ва битта қўғирчоқбоздан иборат эди.* С. Айний. Эсдалиқлар.

5 Тўп, гуруҳ, отряд. *Баъзан ҳар икки томоннинг илғор дасталари тўсатдан учрашиб, катта сурон билан ўқ узишадилар.* Ойбек, Навоий. *Қўшин жўнаб баланд-пастда, Жўнай берди даста-даста.* «Интизор». *Минг даста тузсин, амирнинг кунни санақли.* С. Айний, Қуллар.

ДАСТАВВАЛ [ф. + a. دست‌آول – биринчи навбатда, аввало] рвш. Энг аввал, биринчи навбатда, биринчи галда, аввало. *Ҳамза у билан даставвал Хоразмда танишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Яқинлашаётган аллақандай фалокатни даставвал Нодира сезгандек бўлди.* «Ёшлик».

ДАСТА-ДАСТА I Дасталанган нарсанинг миқдоран кўплиги. *Гулларим даста-даста, Ҳамон сени кутаман.* Миртемир, Асарлар. *Илгарилари ҳўв анови айвонда тойтой пахталар, қизларнинг чархи, даста-даста савағичлар бўларди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Тўда-тўда, тўп-тўп. *Қўшин келди даста-даста, Ясов тортиди баланд-пастда.* «Хуш-

келди». *Қўшин жўнар баланд-пастда, Сафсаф бўлиб, даста-даста.* «Гулшанбоғ».

3 Устма-уст тахлаб пачкаланган нарсанинг миқдоран кўплиги. *Даста-даста хат. Даста-даста пул.* ■ *Даста-даста пулни кўз олдига келтирди-ю, “пул топиш мана мунақа бўлади”, деб енг шимариб, мижоз қидиришга тушди.* Газетадан.

4 Устма-уст қилиб терилган, тахланган. *Токчаларда даста-даста косалар, пиёлалар ва чойнақлар терилиб турарди.* С. Зуннунова, Олов.

ДАСТАК I [ф. دستک – қўлча; даста; ҳасса] 1 Турли қурилмаларнинг ричаг асосига қурилган қисми; ричаг. *Тегирмон қулоғининг дастаги.*

2 кам қўлл. Даста, соп, тутқа. *Унинг [бешиқнинг] дастагию йўрғаси, қасқонюю тағбозиси шунчалик маҳкам зичланардики, ойлаб тўхтамай тебратганда ҳам, бирор жойидан ғийқ этган товуш чиқмасди.* «Ёшлик».

3 кўчма Бирор ҳаракат учун асос, таянч қилиб олинган ёки таянч бўлиб хизмат қилувчи нарса (далил, ҳужжат, баҳона ва ш.к.). *Ҳомиднинг бу гапи унга катта дастак бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бу [балиқ овлаш] отаниқ яна бир тирикчилик дастагидир.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ДАСТАК II [ф. دستک] Оёқ кийимининг товонни айлантириб олган ва бошлиққа бириктириладиган орқа қисми. *Этикнинг дастаги. Кавушининг дастаги.* ■ *Маҳкам ака ботинкани қўлига олиб, дастагини кериб берди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ДАСТАКИ [ф. دستكى – қўлга алоқадор] 1 Қўлда ясалган, хонаки; сўқма. *Дастаки самова. Дастаки қулф.*

2 Қўлда бажариладиган, қўл билан ишлатиладиган. *Дастаки пуркагич.*

ДАСТАЛАМОҚ I Даста ўрнатмоқ, сопламоқ. *Кетмонни дасталамоқ.*

ДАСТАЛАМОҚ II 1 Даста-даста қилиб термоқ ёки боғламоқ. *Гул дасталамоқ.* ■ *Она гандирақлаб, дасталаб қўйилган қоқ янтоқ устига орқаси билан утириб олди.* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Устма-уст, қават-қават қилиб термоқ, тахламоқ. *Китоб дасталамоқ.* ■ *Хонтахтада тандирдан янги узилган қип-қизил патирлар дасталаниб турарди.* О. Ёқубов, Ларза. *Чўк тушиб, сочилган жилд-қоғозларини бирма-бир дасталади.* «Ёшлик». *Келин, ювиб*

артилган пиёлаларни дасталай туриб, чолнинг гапини яхши англамади чоғи, сўзни бўлди. Ойдин, Олтин узукка олмос кўз.

ДАСТАЛИ Сопи, тутқаси бор; сопли, тутқичли. *Дастали кетмон.* ■ *Тол новдадан тўқилган, узун дастали замбил аллақачон тайёр бўлган.* Ф. Фулом, Шум бола. *Бу кишига ўттизма чойнак, юзта пахта гулли пиёла, йигирма бешта дастали чашка.. берилган.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДАСТАЛИК Соп қилишга, даста қилишга ярайдиган; дастабоп. *Дасталик тол ёғоч.*

ДАСТАРРА [ф. دستاره — қўл арра] Бир қўл билан ушлаб ишлатиладиган (тортиладиган) арра; кичик қўларра. *Отан онамга болта, дасттеша, дастарра.. тайёрлашни буюрди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДАСТГИР [ф. دستگیر — ёрдамчи; ҳомий, мадаккор] 1 эск. кт. Ёрдамчи, мадак берувчи. *Сағири бўлсин ул, хоҳи кабири, Чуқур фикри ҳамиша дастгири.* Ҳабибий. *Бу эрди ул арабким, бўлди дастгир.* Саййид Қосимий, Садоқатнома.

2 шв. Дастали, сопли. *Дўстлар қилди бир тарафга юришни, Белга осиб тилла дастгир қилишни.* «Орзигул».

ДАСТГОҲ [ф. دستگاه — асбоб, ускуна, станок] 1 Косибларнинг, тўқимачиларнинг дастаки станогги; дўкон. *Мен ҳам тўқувчи косиблар дастгоҳида ишлаб турибман.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чол шоша-пиша дастгоҳини йиғиштирди.* «Шарқ юлдузи».

2 эск. айн. станок. *Тўхтаб қолган дастгоҳларнинг 70 фоизи ишга солинди.* Газетадан. *Автомат дастгоҳлардан мавжланиб оқаяётган ранг-баранг шойи газламалар шу зўр тўлқин билан тўхтовсиз кўпайиб бормоқда.* Газетадан. *Бугун Шералининг хаёли шошқин, Роса ярқиратиб мойланган дастгоҳ.* А. Мухтор, Асарлар.

ДАСТГОҲСОЗЛИК эск. айн. станоксозлик. *Дастгоҳсозлик заводи.* Бизда илгари дастгоҳсозлик қўл меҳнатида асосланар эди.

ДАСТЁР [ф. دستيار — ёрдамчи; иштирокчи; ҳомий] 1 Қўлдан келган ишни бажариб, оилада катталарнинг оғирини енгил қилувчи, ёрдамчи. *Мен ўн бир ёшларга кирганимда, ота-онамга яхши дастёр бўлиб қолдим.* С. Айний, Эсдаликлар. *Эси кириб, дастёр бўлиб қолган Элмурод укасининг.. ингичка оёқларига қараб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бировнинг енгил-елпи ишларини бажариш учун ёлланган хизматкор бола. *Туртинчи куни [Қудрат] керосин сотувчи бир рус савдогарга дастёр бўлиб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Канал бўйидаги сўрига ўтириб, дастёр болага кўк чой буюрдик.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Равшан пальтоси билан қалпоғини ечиб, пештахта ортидаги дастёрга узатди.* «Шарқ юлдузи».

3 кўчма Ёрдамчи, кўмакчи. *Яхши ит — чўпоннинг қўриқчиси, дўсти, дастёри.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ДАСТЁРЛИК 1 Яқиндан кўмакдош, суянчиқ бўлишлик; ёрдамчилик.

2 Енгил-елпи ишларда ёрдамлашиш; дастёрчилик. *Бўш вақтида.. далага келиб, Райбуллага дастёрлик қилиб турар, машинанинг қисмларини ўрганар эди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ДАСТЁРЧИЛИК айн. дастёрлик 2. *Менинг ҳам дастёрчилик қилавериб, оёғим қаварди.* Ойдин, Дўндикдан ҳам ёш экан.

ДАСТКАЛАК с.т. Дасткола.

ДАСТКОЛА [ф. دستکاله — қўл асбоби] Дарахтларнинг шох-шаббасини кесадиган узун дастали асбоб. *Отан онамга болта, дасттеша, дастарра, дасткола каби асбобларни тайёрлашни буюрди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДАСТЛАБ рвш. Энг аввало, даставвал, бошда. *Эс-ҳушини йўқотиб, гарангланган деҳқон дастлаб индамади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Карима Ойша опадан дастлаб болаларни севишни ўрганди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

ДАСТЛАБКИ 1 Энг аввал юз берган, энг аввалги, бошланғич, биринчи. *Дастлабки кезлар.* *Дастлабки кунлар.* ■ *Ёзининг дастлабки кунларида уфқларга чўзилган кенгликлар яшил тусга кирганди.* Газетадан. *Бог кўзга кўришиб қолган, дастлабки кўчатлар ҳосилга кирган эди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Бу — Умиднинг ҳаётидаги дастлабки ғалаба эди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Биринчи галдаги, биринчи навбатдаги. *Дастлабки вазифалар.* ■ *Бинокорлар қисқа фурсатдаёқ дастлабки туркум ишларни уддалаб улуғуришди.* Газетадан.

3 Бирламчи; хомаки. *Дастлабки текшириш.* *Дастлабки ишлаш.* ■ *Бу дастлабки ов-машқ эди, албатта.* «Ёшлик». *Дастлабки маълумотларга қараганда, 35 киши ти-*

рик қолган. Газетадан. *Техникумда толали экинлар маҳсулотини дастлабки ишлаш учун технологлар тайёрланади.* Газетадан.

ДАСТМОЛ [ф. *دستمال* – кўл артадиган мато] 1 Кўл артадиган рўмолча, дастрўмол; чўнтак рўмолча.

2 шв. Қозон сочиқ.

ДАСТМОЯ [ф. *دستمايه* – озгина пул, маблағ; мол] 1 Савдо-сотик ишларида айлан-тириб туриладиган ва ўша асосда фойда кўриладиган дастлабки асосий маблағ. *Отам куёвдан олган қалин пулчини дастмоя қилиб, қосиблик – маҳсидузлик билан шуғулланади.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Меҳтархон сингари катта савдогарлар дастмоя бериб, Ҳиндистон ва Эрон билан савдо-сотик қилар эди.* М. Осим, Карвон йўларида.

Дастмоясидан айрилмоқ Синмоқ, банкротликка учрамоқ. *Ҳисобини билмаган дастмоясидан айрилар.* Мақол.

2 с. т. Бисотдаги, пешонадаги бор-йўқ нарса. *Унинг дастмояси – шу битта кетмони.* ■ [Рафиқ Мидҳатга:] *Ёзавер.. Занг босиб қолмасин. Дастмояни ишга сол.* 3. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. – *Буларнинг топган дастмояси нуқул ашула экан-да!* – *Асом бува қалампир еган каби афтини бужмайтирди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

3 кўчма с. т. Бирор иш-ҳаракат учун восита, дастак, баҳона бўлган нарса; рўкач. *Бултур ишимнинг ўнгидан келмагани бу йил сизга дастмоя бўлиб қолди!* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Ғиёсиддин иккита мешни дастмоя қилиб, расталарда “оби худойи” деб, мешкобчилик қилиб юрибди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ДАСТОР [ф. *دستار* – салла; сочиқ] эск. айн. салла 1. *Ҳирот чапанлари.. дасторни бошларига наридан-бери чулғаб, жомега келган эдилар.* Ойбек, Навоий. *Меъмор дасторини бошига қўндириб, қиблага юзини тўғрилади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Дастор олма Анжирсимон ялпоқ олма. *Дастор қовоқ* Кўриниши бошга, тарам-тарам қилиб ўралган дасторга ўхшаш қовоқ хили. *Бу томонда аймоқи ток сўриси, у томонда дастор қовоқ чирмашган эди.* А. Мухтор, Кумуш тола.

ДАСТОРБАНД [ф. *دستار بند* – салла ўровчи] тар. Подшоҳ ёки хоннинг салласини ўраб қўядиган хизматкор.

ДАСТОРБОШ бот. Мураккабгуллилар (қоқидошлар) оиласига мансуб кўп йиллик ўтлар туркуми.

ДАСТОРГУЛ [ф. *دستار گل*] Мураккабгуллилар (қоқидошлар)га мансуб, кўп йиллик ўтсимон ўсимлик. *Дасторгул гулзорларни безатиш учун экилади.*

ДАСТПАНЖА [ф. *دستپنجه* – кўл панжаси, бармоқлар] с. т. Кўл; кафт ва панжалар. *Ахир, сўлоқмондай дастпанжа бўлгани билан ёзувга уқув бўлмаса, бекор экан-да.* А. Муҳиддин, Утники ўтта, сувники сувга. *Ҳар томондан бараварига урилиб турилган совуқ дастпанжалар анча-мунча нарсани ўмариб қўйди.* Газетадан.

Дастпанжаси йўқ одам кест. *Ҳеч нарсада йўқ, кўлидан ҳеч иш келмайдиган, ношуд одам.*

ДАСТРЎМОЛ [даст + рўмол] Ёнда олиб юриладиган кичкина рўмолча. *Шерали чўнтагидан дастрўмолни олди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Усмон Юсупов терлаган гарданини дастрўмол билан арта-арта, олдинга чиқди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Иқболхон зинғиллаб уйга кириб кетди-ю, дастрўмолга ўралган бир нарса олиб чиқди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ДАСТРЎМОЛЧА айн. рўмолча. *Дадамаст аканинг кўзларига ёш қалқди, у дастрўмолчасини олиб, кўзларини артди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАСТТЕША Кўл теша. *Отам онамга болта, дасттеша, дастарра.. каби асбобларни тайёрлашни буюрди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДАСТУР [ф. *دستور* – йўл-йўриқ, кўрсатма, тартиб-қоида] 1 Муайян мақсад, иш-ҳаракат ёки тadbирнинг олдиндан белгилаб чиқилган йўл-йўриғи, уни амалга оширишнинг тартиби, қонун-қоидаси; программа. *Соғлом авлод дастури. Давлат тилини амалга ошириш дастури.* ■ *У хоксор, доно, камсуқум шоирдан ҳамиша илиқ бир сўз эшитади, оқилона бир дастур олади.* С. Сиёев, Аваз. *Бугун ўтказилаётган сиёсатимиз аниқ, мудоао равшан, тараққиёт дастури-миз мавжуд.* Газетадан. *Меҳнатга ҳурмат – ахлоқнинг юксак дастурларидан биридир.* Ойбек, Нур қидириб.

Дастур тутмоқ Кўлланма сифатида амал қилмоқ.

2 Бажариладиган тadbирлар тартиби, қилинадиган ишлар рўйхати. *Анжуман дастури.*

ДАСТУРИЙ 1 Муайян мақсадга қаратилган, қатъий дастур, режа асосига қурилган; белгиланган. *Менинг назаримда, мухлифат аниқ муқобил дастурий йўл-йўриқларга эга бўлиши керак.* Газетадан.

2 Йўналтирувчи, аниқ мақсадни кўзловчи. [*Президентнинг*] *Олий Мажлис биринчи сессиясидаги дастурий маърузасидан келиб чиққан ҳолда, жорий ва истиқболга мўлжалланган иш режаларини тузиш.* Газетадан.

ДАСТУРУЛАМАЛ [ф. + а. دستورالعمل — йўл-йўриқ, йўриқнома, кўрсатма] **1** Йўл-йўриқ, ишончли йўлланма. *Бизнинг шоирларимиз ҳам қаерда нимадан ифтихор қилсалар, аввало худди мана шу нарсани тилга олганлар ва шу нарсани дастуруламал қилиб келганлар.* С. Зуннунова, Олов. *Ахир, бу мушоҳадалар биз учун дастуруламал энди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Низомнома, устав. *Сиз элчилар учун мукамал бир дастуруламал ёзинг.* М. Осим, Карвон йўлларидан. *У саккиз ёшида солдат бўлди, унинг қўлига «дастуруламал» беришди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ДАСТУРХОН [ф. دستارخون — овқат қўйиладиган мато; унга қўйилган таомлар] **1** Ўртага ёзиб, устига овқат қўйиладиган махсус мато, рўзгор буюми. *Гулли дастурхон. Катта дастурхон.* ■ *Қумри кулранг бўз дастурхонни ёзди.* Х. Фулом, Машъал.

2 кўчма Ўртага ёзилган шундай дастурхон ва унинг устига қўйилган таомлар. *Тўкин дастурхон. Дастурхон безамоқ. Дастурхон тузамоқ. Дастурхонга боққан дўст эмас. Мақол. Ёмоннинг дастурхонидан яшининг устухони яхши. Мақол.* ■ *Хуш келибсизлар. Қани, дастурхонга марҳамат.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Юртимизнинг фаровонлиги, дастурхонимизнинг тўкинлиги ана шу оқ пахтадан.* Газетадан. *Шоҳона дастурхон ёзилди.* С. Сиёев, Ёруелик.

Дастурхонга ўтирмақ Овқатланишга ўтирмақ. *Бу орада Ҳамза ҳам хужрасидан чиқиб, дастурхонга ўтирди.* К. Яшин, Ҳамза. **Дастурхонга қарамоқ** (ёки қараб ўтирмақ) Ёб-ичиб ўтирмақ. *Қани, дастурхонга қаранг.* К. Яшин, Ҳамза. **Дастурхон ёмоқ** Зиёфат ёмоқ, *Жамоамизнинг барчаси ҳам ҳозир бўлиб, дастурхон ер эрдик.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ. **Дастурхон қилмоқ** Бирор гапни ҳар қаерларда ҳар кимларга гапириб, овоза қилиб юрмақ, дастмоя қилиб олмоқ.

Сиз кимга яхши кўринмоқчи эдингиз, ёлгон гапни дастурхон қилиб юрибсиз? П. Қодиров, Қадрим. *Чойни ичиб, пиёланинг четини кафти билан артаркан, юрагидаги дардини дастурхон қилишга киришди.* «Ёшлик». **Нонини ёб, дастурхонига оёқ артмоқ** Яхшиликка ёмонлик қайтармоқ.

3 кўчма Мамлакат, жамият бойлиги, ризқ-рўзи. *Биз мамлакатимиз улкан дастурхонига.. оқ олтинимизни қўшишимиз билан фахрланамиз.* Р. Файзий, Таъзим. *Сендақа пайтимизда биз, наинки машоқ, оғзимиздаги нонимизни ҳам эл дастурхонига қўйганмиз.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ДАСТУРХОНЛИК Дастурхон бўладиган; дастурхонбоп. *Дастурхонлик мато. Бозорга тушиб, икки метр дастурхонлик олдим.*

ДАСТУРХОНСИЗ 1 Дастурхон ёзилмаган. *Дастурхонсиз стол.*

2 кўчма Меҳмондўстликни билмайдиган, саховатсиз. *Устунларимизни.. унчалик ҳам бесаховат, дастурхонсиз одамлар деб бўлмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАСТУРХОНЧИ 1 Туй, катта зиёфат ва бошқа маросимларда дастурхон тайёрлаш ва келган-кетганларни кутиш учун белгиланган аёл ёки эркак киши. *Дастурхончи ва бошқа.. хотинлар Йўлчининг ёнига бемалол келсалар-да, у қиз яқин келмас эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дастурхончи катта тарелкадаги чаросдан бир бошини олдига олиб, сикимлаб оғзига солди.* «Саодат».

2 тар. Ўтмишда амир, хон ва беклар саройида сарой аҳлларига бериладиган овқатларни тайёрлатиш ва меҳмон кутиш билан шуғулланган лавозимли киши. *Гурўғли билан Авазхон шул замон тахтга чиқиб, саркарда, тўқсоба, номдор бекларини чақиртириб.. дастурхончилар дастурхон ёзиб, турли таомлар тортилиб.. кечаси билан ҳар элга ясовуларни чаптириб ётди.* «Гулшанбоғ».

3 с. т. салб. Воситачи, даллол.

ДАСТУРХОНЧИЛИК Дастурхончи вазифасини бажариш, дастурхончи бўлиш. *-Ўзинг биласан, тўйларда, маъракаларда дастурхончилик қиламан, — деди Ҳожи хола.* М. Исмоиӣлий, Фарғона т. о. *У кишига [Рус-тамовга] дастурхончилик вазифасини юклайди.* «Мушгум».

ДАСТХАТ [ф. + а. دستخط — қўл билан битилган] Шахснинг ўз қўли билан ёзган хати. *Мулла Муҳсиннинг ўз дастхати ва*

тахрири билан ёзилган "ариза" мажлисда яхшигина кулги берди. А. Қодирий, Обид кетмон. Тожиқўзи аввал ёзувчи дастхатига мансуб ўша ҳаяжонли сатрларни ўқиб берди. «Ўзбекистон қўриқлари». Бу ёзув унга таниш: Асроранинг дастхати. С. Аҳмад, Уфқ.

ДАСТШҮ(Й) [ф. دستشوی — қўл ювадиган идиш] Қўл-бет ювганда, ювинди сув оқиб тушадиган металл идиш. У [канизак] хиёл ўтмай, қўлида дастшў ва қумғон билан келиб, ўтирганлар қўлига сув қўйди. М. Осим, Карвон йўлларида. Бир қўлида обдаста, бир қўлида дастшў, сўрининг четида туриб, қўлларига сув қўя бошлади. П. Қодиров, Қадрим.

ДАФ I [а. دف — доира, чилдирма] Чертиб чалинадиган, доира шаклидаги ёғоч гардишга хом тери қоплаб ясалган мусиқа асбоби; чилдирма, доира. Даф чалиниб, базм бошланди. Мирмуҳсин, Ойна. Дилдор югуриб бориб, Давлатбахтбеимнинг хонасидан ғижжак, танбур, даф келтирди. Ойбек, Навоий.

ДАФ II [а. دف — силташ, қаршилик; узоқлаштириш] Қайтариш; йўқотиш, бартараф этиш. Мана у [Отабек] шу мудҳиш, бошга тушмоғи аниқ турган ҳалокатнинг дафи учун Марғилондан ошиғич чиқиб жўнаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Даф бўлмоқ Йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ; бартараф бўлмоқ. Чол бобо қўли билан "даф бўлинглар" дегандек ишора қилиб қўйди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатги. «Келган бало ўша билан даф бўлсин», деди ичиди. С. Анорбоев, Оқсой. **Даф қилмоқ** (ёки этмоқ) 1) қайтармоқ; йўқотмоқ, бартараф қилмоқ. Қўй сутининг қон туфлаш касалини даф қилишда фойдаси катта. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Ҳар қандай ёмон назарни даф қилади бу исиржи. С. Аҳмад, Уфқ. Душманнинг бир неча хужуми даф этилди. Т. Рустамов, Мангу жасорат; 2) хужум қилмоқ, ҳамла қилмоқ. Бегуноҳларга ноҳужа даф қиладиганларни сал фаҳмласанг, шипшитиб қўй: нақ белини синдирамиз. «Муштум». - Ваҳшига тегмасанг, у сенга даф қилмайди, — деди Шубин. Шухрат, Олтин зангламас. Алижон чамадонини шилдираб оқаятган ариқ бўйига қўяётганида, қоплон санчиб туриб, даф қилди.. Мирмуҳсин, Чиниқниш. **Дафн савдо** 1) бошга тушган савдони қайтариш; 2) бошга тушган савдони қайтарадиган.

ДАФИНА [а. دفینه — ерга қумилган бойлик] 1 Ерга қумилган зебу зийнат буюмла-

ри, қимматбаҳо тошлардан иборат бойлик, хазина. Ота-бобонгиз ва ўзингиз жамғариб қўйган хазина, дафиналарни бир-бир очиб.. бизга топширинг. С. Айний, Дохунда. Ўтган асрнинг охирларида Фарғона область Наманган уезида.. чўпонлар тасодифан металл буюмлар дафинасини топиб олишган. «Фан ва турмуш».

2 кўчма Сиру асрор, орзу-армон. Дафина кўп кенг юрагимда, Қатларим сақлар. Миртемир, Асарлар.

ДАФН [а. دفن — марҳумни кўмиш, қабрга қўйиш] Ўлган киши (майит)ни кўмиш, қабрга қўйиш маросими. Дафн этмоқ (қилмоқ). ■ Одил бувани Собир ўз қўли билан дафн этди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Дафн маросими тушдан кейин тугаб, одамлар тартибсиз равишда.. тарқала бошладилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАФНА [юнон мифологиясидаги Дарфне — дарё маъбудининг қизи номидан] Лаврдошларга мансуб доимо яшил хушбўй дарахт; лавр. Родинонов чемпсон Петросян бўйнига дафна дарахти баргидан ясалган катта гулчамбарни кийгизиб қўйди. Газетадан. Суратни дафнадек бегаган райхон, Қўл тегса, дув этиб тўкилар гўё. Б. Бойқобилов, Салоқат.

ДАФТАР [а. دفتر < юн. diftera — қоғоз ўрами] 1 Китобча шаклида тикилган, муқоваланган ва хат ёзиш ёки расм чизиш учун мўлжалланган тоза қоғоз варақлари. Бир чизиқли дафтар. Катак дафтар. Расм дафтари. ■ Болаларникидай кулумсираган жуда жонли ва қандайдир баҳаё қоп-қора кўзлар дафтарлар устида ўйчан югуради. Ойбек, Нур қидириб. Шерали ҳозиргина эшитган гапларини апил-тапил дафтарига ёзгач, минбарга қараб қолди. С. Кароматов, Олтин қум. Отам менинг отли йигит, Дафтари гул хатли йигит. «Бойчечак».

Вексель дафтари Қарздорларнинг қарзлари ва уни тўлаш муддатлари қайд этиладиган ҳужжат. Шуниси ҳам борки, вексель дафтарим қаердалиги эсимда йўқ. К. Яшин, Ҳамза. **Кундалик дафтар** Ўқувчининг дарсларга қатнашиши, ўзлаштиришига оид маълумотлар қайд этилувчи дафтар. ..ювган кирларини дазмол қилди, болаларининг дарсларини текширди, кундалик дафтарларини кўрди. С. Зуннунова, Олов. **Нота дафтари** Мусиқа ноталари қайд этилган ёки эти-

ладиган дафтар. *Симларга қўнган қушлар нота дафтаридagi нуқталар-у, шамол уларга қароб, куйни чалаётгандек эди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. **Уй дафтари** Бир хонадон, оилада истиқомат қилувчиларнинг муайян ҳудудда, манзилда рўйхатга олинганлиги қайд этилувчи расмий дафтар. **Хотира (ёки кундалик) дафтари** Шахснинг ўз кундалик ҳаёти давомида кўрган-кечирганларини ёзиб борган ёки ёзиб борадиган дафтари. *Махзум домланинг хотира дафтарининг биринчи қисми шу билан тамом бўлди.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавоӣ. **Шикоят дафтари** Савдо-сотиқ тармоқлари ва бошқа ташкилотларда мижозлар, фуқаролар ўз шикоят ва таклифларини қайд этиши учун жорий қилинган дафтар. *Шикоят дафтари талаб қилса, «тўрт элик қоғозга дардингизни ёзинг, кимга десангиз, элтиб бераман», деди.* «Муштум». **Ҳисоб дафтари** Шахсларнинг исм, фамилиялари ва уларга, уларнинг иш-фаолиятига оид маълумотлар қайд этилувчи дафтар. *Талъат уни кўриб қолди шекилли, ҳисоб дафтари ни пахта устига ташлаб, чопиб ташди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Бирор кимса ёки нарсга ҳақидаги саргузашт ҳикоя. *Унинг дафтари узун. Дафтар қилмоқ.*

3 кўчма Борлик, ўзлик. *Ҳар ёнда ўзгаллик ёймиш дафтари.* А. Орипов, Юртим шамоли.

Дунё дафтари Тарих саҳифаси. *Шу буюк ўғлингни ардоқлаб дилдан, Халқим, таъзим этсанг арзигай тамом. Унинг номи билан бирга битилган Дунё дафтарига ўзбек деган ном.* А. Орипов, Йиллар армони. **Кўнгиш дафтари** Дилдаги армонлар, дард-ҳасратлар. *Хатдир кўнгиш дафтари, хатдир севги каптари.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. **Кўнгиш дафтарининг олтин бетига Бебаҳо, нашъали чечак тақдингиз.** Файратий. **Темир дафтар қ. темир. Умр (ёки ҳаёт) дафтари** Умр онлари, таржимаи ҳол; хотиралар. *Мелихон она умр дафтари ни варақлади.* Газетадан. **Бисин: ҳаёт дафтари** га у **Учмас қилиб мангу битилган.** Шуҳрат, Ёшлигимнинг давоми. **(Ҳасрат) дафтари очилди** Ҳасрати бошланди. *Шу баҳона билан унинг дафтари очилиб кетди.* Х. Назир, Узр, отахон. *Нотаниш жувоннинг ранги оқариб, ҳасрат дафтари очилиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. -*Дафтаримни очиб нима қиласиз?* — деди энгли хўрсиниб Гуландом. Ойбек, Танланган асарлар.

ДАФТАРДОР [дафтар + ф. дар — бирор нарсга эга маъносидаги қўшимча] 1 тар. Давлатнинг кирим-чиқимлари ҳисобини олиб борувчи лавозимли киши.

2 эск. Идорага келган-кетган хат-ҳужжатларни журналга ёзиб борувчи ва ёзувчи ушларни бажарувчи ходим, котиб(а). *Унинг ўзига ўхшаган Ҳомид номли бир ўртоғи бор. У Оқруғ ижроқўмида дафтардор-журналист.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАФТАРДОРЛИК Расмий муассасаларда идорага дахлдор ёзув-чизув ишлари билан шуғулланиш ва ўша мансаб номи. *Ҳўжа Афзал дафтардорлик, ҳисоб-китоб ишларига жуда моҳир эди.* Ойбек, Навоӣ. *Маориф идоралари.. бу кунгача дафтардорлик ишини.. йўлга қўйган эмаслар.* Зиё Саид.

ДАФТАРНАВИС [дафтар + ф. نویس — ёзувчи] тар. Қозихонада ҳукм, васиқа ва ш.к. ҳужжатларни дафтарга ёзиб борувчи; иш юритувчи.

ДАФТАРЧА 1 **Дафтар с. кичр.** *Тавҳидий дафтарчани очди ва қадамини секинлатиб ўқий бошлади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. [Зокир ота] ..унинг [Сидиқжоннинг] отини дафтарчасига ёзиб қўйди. А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари.

2 Босмахонада китобча шаклида тайёрланган ёндафтар ёки графалари зарур вақтда тўлдириладиган расмий ҳужжат. *Фосиҳ афанди қўлидаги дафтарчаси билан қаламини ерга қўйиб, чапак чалди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ён (ёки кўйин, чўнтак) дафтарча Чўнтакка солиб юришга мўлжалланган дафтарча. *Ён дафтарчасига нималарнидир ёзиб, кўкка қаради.* С. Кароматов, Олтин кум. *Ҳали мавруза айтган киши билан аёл Фотиманинг ўзини, отасининг исмини сўраб, чўнтак дафтарчасига ёзиб олишди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Бир пиёла қаҳвадан кейин меҳмон ўзига келиб, кўйин дафтарчасини олди.* «Гулдаста». **Меҳнат дафтарчаси** Шахснинг меҳнат фаолиятига оид расмий маълумотлар қайд этиладиган ёки этилган дафтарча. *Қаёққа бораман, қораланган «меҳнат дафтарчам» билан ким мени ишга олади.* С. Аҳмад, Уфқ. **Омонат дафтарчаси** Омонат кассаларига қўйилган маблағ ва уларга оид маълумотлар қайд этиб бориладиган дафтарча. [Салим Обидий] *Алақандай зарур ҳужжатларни, омонат дафтарчасини рўмолга туг-*

ди. Мирмуҳсин, Умид. Пенсия (ёки нафақа) дафтарчаси Кимсанинг пенсияси миқдори ва уни тўла боришга оид маълумотлар қайд этилувчи дафтарча. Тўлғон холамнинг пенсия дафтарчаси билан юрибман. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДАФТАР-ҚАЛАМ жуфт с. Қалам, дафтар ва ёзув-чизувга керакли нарсалар. Хизматчи дафтар-қалам келтириб, санъаткорнинг олдига қўйди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Ҳамза Санобарнинг олдига бориб, унинг дафтар-қаламини йиғиштиришини кутиб турди. К. Яшин, Ҳамза.

ДАФЪА [а. دفعه — марта, карра] 1 Марта, карра, бора. Илк дафъа. Сўнг дафъа. ■ Бу кун Йўлчи бу уйга биринчи дафъа кирган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Шокир ака.. неча дафъа синчиклаб, кўз ўнгидан ўтказди. М. Хайруллаев, Кўнгиш. Бу — эркак зотининг илк дафъа унга бепарқ қарашни эди. «Ёшлик». Феруз уни илк дафъа кўриб, Табибийга башорат қилган эди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бу олмоши билан биргаликда “сафар”, “гал” сўзлари маъносида қўлланади. ..бу дафъа биздан нима гуноҳ ўтди, бундай беҳурмат қилдингиз. «Алпомиш». Бу дафъа товуш аввалгидан кўра узоқроқдан келар эди. Ҳ. Олимжон.

ДАФЪАТАН [а. دفعتا — бирдан, қутилмаганда] рвш. 1 Юз бериши кўзда тутилмаган, бирдан, тўсатдан, кўққисдан. Елиб, йўргалаб кетаётган тўриқ дафъатан тумшугини баланд кутариб, қаттиқ кишилади. С. Анорбоев, Оқсой. Эргаш ишларни ўйлар экан, дафъатан кўз ўнгиди қўшни қиз — Азиза жонланди. Ҳ. Фулом, Замин колдузлари.

2 Дастлаб, бошда, аввалига. Берди таттар дафъатан мақсадга тушунмайди. А. Қодирий, Обид кетмон. Мансур жилмайиб, ўзи томон келаётган йигитни дафъатан таниёлмай турди-да, кейин суюниб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАҲЛ [а. دخل — кирим; алоқа, муносабат; шубҳа] Бирор шахс ёки нарсага алоқадорлик, тааллуқлилик; алоқа, муносабат. Бизнинг уришиб қолишимиз учун Қарим сандиқчининг ҳам дахли бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аслини суриштирсангиз, бу ишларга худонинг ҳеч дахли йўқ, ака. Ҳаммасини оқпошиш қилаётибди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Дахл этмоқ (ёки қилмоқ) Хавф туғдирмоқ, ҳамла қилмоқ, тажовуз қилмоқ; тег-

моқ. Менинг уйимда бир умр турсангиз ҳам — бемалол, биров сизга дахл қилмайди. «Олтин бешик». Бу жавоб Маҳмуд Фазнавийнинг иззат-нафсига тағд ва Сайидо тириклигиди унинг юртига дахл қилмади. М. Осим, Карвон йўлларида. -Виждонимга дахл қилманг! У сотилмайди, сотиладиган мато эмас! — деди Воҳид ака. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДАҲЛДОР [а. + ф. دخلدار — фойдали; алоқаси бор, шерик] Бирор нарсага бевосита алоқаси, боғлиқлиги бўлган, алоқадор, тааллуқли. Низомиддин суҳбат ҳозир ўзининг жанговар ишларига дахлдор бўлгани учун индамай ўтирарди. Н. Сафаров, Оловли излар. Айбномада ҳали қамоққа олинмаган, аммо жиноятга дахлдор бўлган бир қанча кишиларнинг номлари ҳам келтирилди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ДАҲЛДОРЛИК Бирор иш-ҳаракатга, жараёнга алоқадорлик; шериклик. Кейин билсам, мамлакат тақдирдан, унинг ташвиш ва муаммоларидан доимо бохабар бўлиб туриш ҳар бир фуқаронинг табиий эҳтиёжи бўлиб, у Ватан тақдирига дахлдорлик туйғусидан келиб чиқар экан. Газетадан.

ДАҲЛЛАШМОҚ шв. Ҳазил қилиб айтмоқ, ҳазиллашмоқ. Дахллашиб айтган эдим, менга тушунмабдилар. Ж. Шарипов, Хоразм. -Оғалар, “сиёсат” қилманглар, дахллашманглар, — деди [Собир темирчи]. Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАҲЛЛИ айн. дахлдор. Бу гаплар сенга дахли эмас.

ДАҲЛСИЗ 1 Маълум бир нарсага бевосита алоқаси, боғлиқлиги бўлмаган, дахли йўқ, тааллуқли эмас. Бу сенга дахлсиз гаплар. ■ Қурбон ўзига дахлсиз нарсалар ҳақида хаёл сураётганини пайқаб, юраги сиқилди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Ҳеч ким дахл қила олмайдиган, қўл тегиза олмайдиган, ҳар қандай қасд ёки тажовуздан ҳимоя қилинган ёки қилинадиган; бузилмас. Маద్доҳлар — худонинг дахлсиз бандалари, уларни хонлиқнинг ҳар бир беқлиги, ҳар бир ноблигига жўнатсак, зарар қилмас. С. Сиёев, Ёруғлик. Яна қадри ошади онамиздай муқаддас, Ҳар қаричи муборак, дахлсиз, азиз ернинг. Ф. Фулом, Шеърлар.

3 дин. Ўзга элларда қонун йўли билан жазолаб бўлмайдиган. -Ҳазрат, бу одатга хилоф. Элчилар дахлсиз-ку, — деб хириллади. М. Осим, Карвон йўлларида.

ДАХЛСИЗЛИК I Бирон-бир ишга дах-ли, алоқаси йўқлик, тааллуқли эмаслик.

2 Ҳар қандай хавф ёки тажовуздан ҳимоя этилганлик. *Чегара дахлсизлиги. Уй-жой дахлсизлиги. Дипломатик дахлсизлик. Депутат дахлсизлиги.* ■ Мамлакатимизнинг тақдири, чегараларимизнинг дахлсизлиги шу ҳудудда яшайётган фуқароларимизнинг хушёр ва сергаклигига ҳам боғлиқ. Газетадан. ..жамиятда хусусий мулкчиликка нисбатан ҳурмат ва унинг дахлсизлигини таъминлайдиган муҳит яратишимиз шарт. Газетадан.

ДАХМА [ф. *دخمه* — ер остидаги сағана, қабр] *к.т.* Қабр устига ўрнатилган ёдгорлик; мақбара. *Биз дахмага кирган чоғимизда, зиёратхонада одам кўп эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Илгарилари ўша дахмада дайди-сайдилар ётиб юришарди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ДАХМАЗА [ф. *دخمسه* — қийинчилик; алдов] Салбий нарса, ҳодиса; ортиқча ташвиш, дардисар, бош оғриғи. *Э-э! Сотинг бу туяларни, қиши билан боқасизми?! Хашак-хушак, деб дахмаза қилиб юрасизми?!* Ойбек, Болалик. *Ўзи эллик гектар ер-у, дахмазаси беш юз гектарга татийди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ДАЧА [р. «дать» — «бермоқ» сўздан: берилган нарса] *с.т.* Ёзда дам олиш учун мўлжалланган, шаҳардан ташқарида қурилган уй-жой; далаҳовли. *Ариқ буйидан ўтган девор орқасида дача бор.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Дачадаги ўша воқеадан кейин у Зумрад билан танҳо урашувларни бас қилган.* С. Сиёев, Отглиқ аёл.

ДАШНОМ [ф. *داشنام* — сўкиш; ҳақоратли сўз] Қилмиши учун уялтириш, қаттиқ койиш, сўкиш. *Дашном бермоқ.* ■ Сизга дашном беравериш, жағимда жағ қолмади. «Ёшлик». *Туғри сўзнинг тўқмоғи бор дегандай, бу дашном онага қаттиқ таъсир қилди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Ҳаётнинг у айтгандай чалкаш, мушкул, шафқатсиз эмаслигини исбот қилиб, у кишига дашном бергим келарди.* А. Мухтор, Асарлар.

Дашном емоқ Қаттиқ гап, койиш эшитмоқ. *Дашном еганим — беш нон еганим.* Мақол. ■ *У ҳеч кимдан бундай дашном емаган эди.* М. Исмоилов, Фарғона т.о.

ДАШТ [ф. *داشت* — дала; чўл, саҳро] I Экилмай ётган сувсиз ер; чўл. *Бетён дашт. Қақроқ дашт. Дашт ҳавоси. Даштда юр-*

санг, сув қадри ўтар, ёр билан уришсанг, ёр қадри ўтар. Мақол. ■ *Дашт деганим — қишлоқ этагидаги пасту баланд тепаларнинг орти.* А. Кўчмимов, Ҳалқа. *Ҳали даштга қоронғилик чўкмаган.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Кенг, очик майдон; дала. *Бировлар бир парча жой тополмай саргардон, чодирсиз, чайласиз даштда ўтирадилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАШТ-БИЁБОН, **дашту биёбон** Дашт ва биёбон(лар), чўл ва саҳролар. *Ҳаммаёқ дашт-биёбон: одам юрса — оёғи, қуш учса, қаноти куюди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Тақдир буни ҳам кўп кўриб, тинчгина уй-жойидан дашту биёбонга ҳайдади.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДАШТЛИК I Экилмай ётган сувсиз ерлар; чўллар.

2 Даштда яшовчи киши; умуман шаҳардан ташқарида яшовчилар. *Даштлик деб кўп қилма мазах.* «Ҳасанхон».

ДАШТПИЁЗ Ёввойи пиёз турларидан бири.

ДАШПНА, **дашшу шв.** Даштшў(й). *Мискарликда ўнг томондаги пачоқ дўкон олдига ёйиб қўйилган мис баркаш, катта-кичик обдаста, дашшаю манқалдонга.. кўз ташламай иложингиз йўқ.* Мирмуҳсин, Қахрамоннома. *Холангиз бозордан дашшу харид қилиб кепти.* Т. Ашууров, Дашшу.

ДАШҚОЗОН *айн.* дошқозон. *Турдимат энг аввал автокачкага дашқозон, битта катта бакни орти.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Ҳовлининг ўртарақ ерига чуқур ўчоқ ковлаб, катта дашқозон осилипти.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАШҚОЛ I Рудадан металл эритиб олишда ҳосил бўладиган шишасимон ёки тошсимон модда; шлак.

ДАШҚОЛ II *шв.* Ярамас, бемаъни; ғирром. *Ҳар савдолар тушар марднинг бошига, Қойил эмасан дунёнинг дашқол ишига.* «Эрали ва Шерали».

ДАЪВАТ [а. *دعوت* — чақириқ, ундаш; ташвиқот] I Бирор-бир ҳаракатга, маънавий, мафкуравий маслакка ундаш, чақириш; рағбатлантириш. *Озодлик учун курашувчилар сафида бўлиш унинг қалб даъвати эди.* Газетадан. *Икки йигит ҳам ичдаги қандайдир муқаддас бурчнинг даъвати билан курашга шўнғиди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

Даъват қилмоқ Бирор ишга, маросимга чақирмоқ, таклиф қилмоқ. *Ганга даъват қилинган ўн чоқли қариндош аёллар ҳам кўришиб, қайта-қайта ҳол-аҳвол сўрашиб. ҳар қайсиси ўз билганча дуо қилишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир соатдан сўнг проқ-ёвуқдан тўйга даъват қилинганлар кела бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 эск. Таклиф, чақирув.

Даъват хати (ёки қоғози) Чақирув хати, таклифнома. *Абдурахмон.. мударрис амалқиларидан Бухорийи шарифга келиб таҳсил қилишга даъват хати олди.* А. Қодирӣ, Мехробдан чаён. *..ушбу йилнинг 15 апрелида бўладиган соғлиқни сақлаш кўргазмасига даъват қоғози олди.* Газетадан.

ДАЪВАТКОР Маълум иш-ҳаракатга, маслак, ғояга ундовчи, руҳлантирувчи. *Сўз, даъваткор чақириқ каби, жисмингни кучга тўлдириб, қалбингни оловлантиради ва сўнас зафарларга чорлайди.* Газетадан.

ДАЪВАТНОМА [даъват + нома] 1 Бирор иш-ҳаракатга ёки бирор ғоявий-маънавий маслакка ва ш. к. га даъват этувчи, ундовчи хат, варақа. *Даъватномада кўзголончилар подшо ҳукуматига қарши ҳаёт-мамонт курашига отланганликларини баралла маълум қилдилар.* Газетадан. *Жиззахда урушга қарши ҳаракат қатнашчилари қабул қилган даъватнома остида жуда кўп имзолар ҳамда болаларнинг бармоқ излари бор.* Газетадан.

2 Ёзма таклиф, таклиф хати, таклифнома. *Тошкентлик Мирсоат заргар олтмиш-етмиш маҳалланинг ҳар биридан йигирма-ўттиз кишини сайлаб ёздириб, даъватномалар тарқатибди.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.

ДАЪВО [a. دعوى — арз, шикоят, иддао] 1 ҳуқ. Бузилган ҳақ-ҳуқуқини талаб қилиш ёки уни ҳимоя этиш ҳақида ҳуқуқни ҳимояловчи ташкилотларга қилинадиган мурожаат, арз. *Пул даъвоси. Мерос даъвоси. Чегара даъвоси. Ўзимдан чиққан балога, Қайга борай даъвога.* Мақол. ■ *Шу-шу, даввосида маҳкам турган Элчиев қайтиб терговга бормади: билганини қилсин энди!* Э. Аъзамов, Жавоб. *Судья Хадича отинни турғазди: -Айбланувчига даъвоғиз борми? -Қанақа даъвоғим бўлсин, тақдир экан!* «Ёшлик».

Хун даъвоси тар. Ўлдирилган кимсанинг қонига қон олиш ёки қонун йўли билан жазо талаб этиш.

2 Бировни айблаш, тухмат. *У "мени урди", деб даъво қияпти.* ■ *У Араббойга даъво қилмоқда эди..* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ўзи муносиб бўлмаган ёки ўзида бўлмаган ҳақ-ҳуқуқ ёки хусусият, фазилатларни эътироф этишни талаб қилиш, бу йулдаги уриниш, иддао. *Биринчилик даъвоси.* ■ *Саройда барча: шарият пешволаридан тортиб то кичкина амалдоргача шоирлик даъво қиларди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Баҳодирлик даъво қилиб юрибсан, Бек отангини тулпорини минибсан.* «Маликаи айёр». *Шунақа ошлар борки, ота-онасининг илми унчалик эмас, билимдонликни даъво қилмайдилар.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Узум узсам узумзордан бир шинил, Асалман дер, ширинликда даъвоси.* С. Абдулла.

4 Жавоб талаб қилинувчи мулоҳаза, фикр. *Олтин чиримас, даъво қаримас.* Мақол. ■ *Пулатжон Зебининг бу даъвосига нима дейишини билмай, ўйланиб қолди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *-Қуладиган гап эмас бу, кулманлар, - деди Маъсумаой ўз даъвосини исботлашга уриниб.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

5 эск. айн. теорема.

ДАЪВОГАР [a. + ф. دعاگار — даъво қилувчи] 1 ҳуқ. Ўз ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя этиш ҳақида тегишли жойларга расмий ёки ғай-рирасмий арз қилган, талаб қўйган фуқаро ёки юридик шахс. *Уғри зўр бўлса, Даъвогар жавобгар бўлар.* Мақол. *Даъвогар қози бўлса, Дардингни оллога айт.* Мақол. ■ *Уғри қутулиб, даъвогар судга тортилган вақтлар кўп бўлган.* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза. *Нега уч йилдан бери индамай келган хотин бирдан даъвогар бўлиб қолибди?* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ўзида йўқ ҳақ-ҳуқуқ, хусусият ёки фазилатларнинг эътироф этилишини талаб қилувчи. *-Менга даъвогар? -Подшоҳлик ҳақида даъвогар, - деди амлоқдор.* С. Айний, Қуллар.

3 Мусобақа, танлов, спорт ўйинларида юқори ўрин учун курашувчи. *Футбол команدامиз биринчи ўрин учун даъвогарлардандир.*

ДАЪВОГАРЛИК Ўзини даъво қилишга ҳақли деб ҳисоблаш; даъволашиш. *Икки киши ер талашиб қолишибди. Ҳар бири ерга даъвогарлик қилиб, далил келтира бошлабди.* С. Кароматов, Сунгги бархан. *Мусобақа-*

да республикамиз ёшлари ҳам совринли ўринларга даъвогарлик қилади. Газетадан.

ДАЪВОЛАШМОҚ Узаро ҳақ-ҳуқуқ талашмоқ, бир-биридан ҳақ талаб этиб, жанжаллашиб юрмоқ.

ДАЮС [а. ديوث — қўшмачи] 1 Ўз хотинини бировга қўшиб берувчи; қўшмачи, далла. Сидиқжоннинг ранги бўзариб кетди: — Мен даюс эмасман! Бунақа қўшмачилик сизлардан келади. А. Қаҳҳор, Кўпчинон чироклари.

2 Қаттиқ сўкиш ибораси. *Уҳ, даюс!.. Бу пичоқ неча ғуноҳсизнинг ёстиғини қуртган экан! А. Қодирий, Обид кетмон. Уйдан илон чиқдими бу даюснинг, каллаи саҳар изғиб қолибди? Тохир Малик, Ажаб дунё.*

ДАҚЁНУС, **даққиюнус** [а. دقانونوس < лот. қадимги Рим императори Диоклетиан (Diocletianus, милодий 284–305)нинг Шарқ халқлари орасидаги номи]: **дақёнусдан қолган** 1) қадимдан, алмисоқдан қолган, жуда эски, қадимий. *Мен болаларни Қудратилла қори сингари янги усулда ўқитишни билмаганим учун дақёнусдан қолган усул билан ўқитар эдим. М. Муҳаммаджон, Турмуш уринишлари;* 2) жуда ҳам эскириб кетган. *Гулнор дақёнусдан қолган кафшини кийиб, чирик паранжига ўралиб, йўлчи билан жўнади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ДАҚИҚА [а. دقيقه — минут; зарра; нозиклик] 1 Соатнинг олтмишдан бир бўлагига тенг вақт; минут. *..Вақт. Биз уни бўламиз дақиқа, соатларга. Р. Парфи, Кўзлар. Ҳар дақиқа, ҳар сония ғанимат, вақтми ўтказмай, чолни кўндириш керак. «Ёшлик». Ҳамма бир неча дақиқа бош эгиб, жим қолди. С. Аҳмад, Уфқ.*

2 *кўчма* Умуман, вақтнинг жуда қисқа бўлаг; он, лаҳза. *Бир дақиқа, фақат бир дақиқа кўзларимиз тўқнашди. «Ёшлик». Гоҳ-гоҳда нафас ростлаш дақиқаларида ерга урилган кетмон товушлари эшитилади. И. Раҳим, Ихлос. Бу дақиқалар унга ҳам лаззатли, ҳам азобли туюлар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

ДАҚИҚАЛИ 1 Дақиқадан иборат, дақиқа ўлчовидаги. *Уч дақиқали курашдан сўнг Мутал бўшашди, илгариги кучанишлардан қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 *кўчма* Жуда қисқа, бир онли. *Бир дақиқали иш. ■ Икки қўшиннинг ҳовли юзида бўлган бир дақиқали суҳбатини уйда,*

дераза тагида ўтириб, чала-ярим эшитиб қолдим. Файратий, Узокдаги ёр.

ДАҚИҚАЛИК *айн.* дақиқали 1, 2. *Уч-тўрт дақиқалик сукутдан кейин Отабек тилга келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Баъзан бир дақиқалик учрашув ҳам неча йиллар ёдда туриши мумкин. И. Раҳим, Жаводнинг жадвали.*

ДАҚҚИ 1 Ишлатилавериб ишдан чиққан, ҳолдан тойган, шарти кетиб, парти қолган. *Даққи от. ■ Раисимиз даққи Содиқ, Қалити йўқ эски сандиқ. Т. Йўлдош, Аттанг.*

2 Кўп иш кўриб ёки даққи еявериб чарчаган, лоқайд бўлиб қолган (одам ҳақида). *Бундай совуқ сўзларни жуда кўп эшитиб, даққи бўлиб қолган.. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

3 *шв.* Кўп гапирувчи, маҳмадона, вайсақи.

ДАҚҚИЮНУС *с.т.* Дақёнус. *Кўча томондан қараганда кўримсиз, даққиюнусдан қолган ўймакор эшик ғирчиллаб очилади. Мирмуҳсин, Умид. Ҳар қандай истеъдодни ўзимизнинг даққиюнусдан қолган тор ва эски қолипимизда ўлчаб кўрамиз Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.*

ДАҒАЛ 1 Кўриниши, тузилиши беўхшов; кўпол. *Дағал бармоқлар. ■ Мен беканинг дағал қўлларини ўндим. «Ёшлик». Назарга хотиннинг бармоқлари серпай, дағал туюлди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

2 Табиий ҳолда қаттиқ; майин, силлиқ эмас. *Дағал соч. Дағал жун. ■ Мулла Икром баланд бўйли, дағал соқол.. бир киши эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳар йилдидан кўра кўпроқ силос, сенаж ва дағал хашак бостирилди. Газетадан. Унинг пешонаси устида ҳурнайган тимқора, дағал сочлари лампа шишасига қарийб тегиб турарди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

3 Кўпол ишланган, жўн. *Дағал мовут. Дағал қоғоз. ■ Дағал сахтиёндан этик кийган оёқларини кериб.. ничан уюмларини аравага ортарди. С. Анорбоев, Оқсой.*

4 Ҳазм бўлиши қийин, бадҳазм. *Дағал овқат. ■ Мол гўштида эса бирлашма тўқима кўп ва дағал бўлгани учун қаттиқ ва ҳазм бўлиши қийин. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

5 Кишига қаттиқ тегадиган, қаттиқ ботадиган; совуқ, кўпол. *Дағал гап. Дағал муомала. Дағал одам. ■ Раиснинг.. дағал гапириши Козимга ёқмади. Э. Усмонов,*

Ёлқин. Муҳаммади дағал гапириб, унинг таъбини хира қилди. «Муштум». У дағал ва совуқ товуш билан ўқиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Давроновнинг] Муомаласи дағал, оғзи коски бўлиб, одамларни оёқ учида кўрсатарди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Кампир дағал жавоб берди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДАҒАЛЛАШМОҚ 1 Тобора дағал, кўпол бўлиб бормоқ. Назира жуда ўзгашиб кетибди: ..кўзлари атрофида ажин қўнгандай, қўллари дағаллашиб, бу дағаллик бутун қоматига ҳам уриб тургандай. Д. Нурий, Осмон устунчи.

2 кўчма Хатти-ҳаракати кўполлашмоқ, кўрслашмоқ. Дағаллашдим — салга жаҳлим чиқади, Инжалошдим — салга қувончим дунё. Р. Парфи, Кўзлар.

ДАҒАЛЛИК 1 Нарса, буюмнинг майин, юмшоқ эмаслиги; қаттиқлик; кўполлик. Кўлнинг дағаллиги. Бу мато дастурхон учун дағаллик қилса керак. ■ -Форманинг [Ҳамдам форма] қўли унга дағаллик қилмасмикан? — деди қулумсираб. С. Айний, Қуллар.

2 Муомала, гап-сўзнинг кўполлиги; кўрслик. Назар тўсатдан дағаллик билан гап бошлади. Э. Усмонов, Ёлқин. -Мен одамларга, хотин-халажга қилаётган дағаллигингизни айтмай қўя қолай, — деди Инобат. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Жўра қоровулни қучоқлайди, унга дағаллик қилгани учун узр сўрайди. Ю. Шомансур, Қора марварид.

3 Кўполлик билан қилинган хатти-ҳаракат. Нар-бери кўз югуртиргач, хотинига бақрайиб қолади, сўнг Мунисхоннинг билагини чангаллаганича, дағаллик билан уйи томон судрайди. «Гулдаста». Ойсулувхоннинг дағаллиги Сувожжонга қаттиқ тегди. С. Анорбоев, Оқсой. Ёш ходимдан бундай дағаллик кутмаган Талиб ака тутақиб кетди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАҒ-ДАҒ: дағ-дағ титрамоқ (ёки қалтирамоқ) Бирор касалликдан, совуқдан ёки қаттиқ кўркувдан ияги иягига тегмай, қалт-қалт титрамоқ. Келиннинг ранги қув оқариб кетган, дағ-дағ титраб эмиш. С. Аҳмад, Чўл бургути. Кўрқув ичиди дағ-дағ қалтираётган Кумри эрининг ёнига ўтиб, унга кўмаклашди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ДАҒДАҒА [a. دغغغ — ҳаяжон; кўрқинч] 1 Ваҳима ёки шовқин солиб қилинган дуқ, пўписа. Милтиқ кутареан билан овчи бўлмас, Дағдаға солган билан довчи бўлмас. Мақол.

■ Латофат Рўзиевнинг овозидаги дағдағани энди пайқагандай, сесканиб кетди. Ў. Ҳошимов, Бир томчи шудринг.

2 Кўрқитиш учун кўтарилган жанжал, низо. Биз бу дағдағаларни ўртадан кўтаришга ҳаракат қилурмиз. Ойбек, Навоий. Маҳаллада ҳаммага дағдаға қилиб ўрганган Фотима “закончи” деган ном ҳам чиқарган эди. Мирмуҳсин, Умид.

3 Шовқин-сурон, овоза; дабадаба. Уч юз одами билан салтанати дағдағаси ерни титратиб, жўнаб кетди. «Юсуф ва Аҳмад». Бу ҳам хонлик даврини суриб, подшолик дағдағасини қилиб, неча йил, неча ой ўтди. «Муродхон».

4 кам қўл. Ташвиш, безовталик, уришиш. Шаҳарнинг шоирлари.. қофия дағдағаси билан оғрийдилар. Ойбек, Навоий.

5 кўчма Хавф солиш, туғдириш. Кўп ўтмай қорамтир булутлар кўк юзида дағдаға қила бошлади. Мирмуҳсин, Умид. Вақт ярим кечадан ўтганда, ҳавонинг дағдағаси зўрайди. Й. Муқимов, Матонатли кишилар.

ДАҒА I [ф. < сурд. ۱۱ — қишлоқ] тар. Ўрта Осиё хонликларида: қишлоқ жойларида бир неча қишлоқдан, йирик шаҳарларда эса бир қанча маҳалла, мавзедан иборат бўлган маъмурий-ҳудудий бирлик. Мирзакаримбойни Тошкентнинг тўрт даҳаси билади. Ойбек, Танланган асарлар. Ёзнинг жазирамасида бутун даҳада бунчалик салқин, сўлим чой-хонани топиш қийин. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Дарров уч кишини Себзор, Кўкча ва Бешёғоч даҳаларида хабар учун жўнатишди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҒА II [ф. ۱۱ — ўнталиқ; ўн йиллик; ўн кун] 1 тар. Ўтмишда Бухоро амирлигида ўнга пиёда аскардан иборат бўлган ҳарбий бўлинманинг номи.

2 дин. Рамазон ойида ўтказиладиган ўн кунлик ибодат ва у билан боғлиқ маросим. Рамазон ойининг сўнги ўн куни қолганда, эшон домланинг муридларидан олтамиш-етмиш киши мадрасага йиғилиб, “даҳа” номидаги ибодатга ўтирар эдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАҒА III [ф. دغغغ] махс. Ипак қуртининг уйқуга кириш палласи, ёши. Даҳада қуртни мумкин қадар тўйдириш, сўнгра дастага киритиш керак. Газетадан.

Даҳага кирмоқ Уйқуга кирмоқ (ипак қурти ҳақида). Қурт даҳага кирдим, колхоз

араваси кетма-кет шаҳарга физиллайди. С. Аҳмад, Сайланма. *..қурт даҳага кириб, барғни икки баравар ортиқ ҳазм қилади.* Газетадан. *Ҳаммалари, даҳага кирган қуртдек, овқатга ташланишди.* «Мушгум». **КАТТА ДАҲА** Ипак қуртининг тўртинчи ва бешинчи уйқуси. *Пилла қурти катта даҳага кирганда, одамни шошириб қўйди.* Газетадан. **Кичик даҳа** Ипак қуртининг биринчи, иккинчи ва учинчи уйқуси. *Ҳа, нима қилай, холанг ўргилсин. Қуртларим учинчи даҳага кирган, шошириб қўйишди мени!* Ҳ. Назир, Сунмас чакмоқлар. **Охирги даҳа айн. катта даҳа.** *Ёдгор соғайиб, охирги даҳада турган пилла қуртидай бўлган эди.* С. Айний, Дохунда.

ДАҲАБОШИ тар. Бухоро хонлигида: даҳани (қ. даҳа I) бошқариш учун сайлаб қўйилган маъмур, амин.

ДАҲАН [ф. دهن, دهن — оғиз] I с.т. айн. **оғиз** I 2, 3. *Учи даҳанига қараб эгилган қинғир бурнини ғалати қимирлатиб, ўрнидан турди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Муницранинг пешонаси дўнроқ, даҳани кулча юзига номуносиб тарзда каттароқ эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Холи қолган Жанна эркаланиб, Умиднинг даҳанидан секин ўтиб қўйди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *кўчма* Сўзамоллик, гапга чечанлик; ваъдабозлик. [Турдимат] *Лафзида турмайдиган йигит. Шу даҳани билан шунча йил раислик қилганига доғман.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Бирор нарсанинг киравериш жойи, очиқ томони, лаби. *Муллажон белбоғининг қатидан носқовоғини олиб, кафтини тўлдириб, нос отди, хотиржам юриб келиб, айвоннинг даҳанига ўтирди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Муроджон ишдан келса, онаси кийимларини тугиб, айвон даҳанида ўтирибди.* С. Аҳмад, Сувлар оқиб кетди.

ДАҲАНА [ф. دهانه — кириш ёки чиқиш тешиги; тўп, милтиқ оғзи; дарёнинг этак қисми] I қ.х. Экинга сув қўйиш учун қилинган ўйиқ жой; ариқча бошланган жой. *Сафарбаров беҳштиёр, гўё пахтазорга ўт кетгандек, даҳанадан даҳанага, уватдан уватга югурди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Ҳар бир бригада уч-тўрт даҳанадан сув ичарди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

2 Сув ўтадиган қисқа, тор ўзан. *Қўшчинордан бир ярим километр юқорида бири юз элик, иккинчиси яқин юз қадам келадиган иккита даҳана бўлиб, тошқин суви шу*

ерлардан ўтар экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Хайриби ирим-сиримга бориб, тегирмоннинг сув айланиб тушадиган даҳана-насидаги катта қора тол остига чироқ ёқиб келди.* Д. Нурий, Осмон устун.

3 айн. **даҳан** 3. *Айвон даҳанаси. Уй даҳанаси.* ■ *Чойхона кўчанинг шундай даҳанасида, катта ҳовузнинг бўйида эди.* Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим. *Ҳожи бобо чарчаган кишилардай уҳ тортиб, супа даҳанасига ўтирди.* Ф. Фулом, Шум бола.

4 Даранинг бошланиш жойи; дара оғзи.

5 махс. Пичоқ қинининг оғзи.

ДАҲАНАК [ф. دهانک, دهانک — оғизча] шв. Пичоқ қинининг оғзини пичоқ кесиб кетмаслиги учун унга кумуш ёки мисдан ясаб кийдириладиган ҳалқасимон қисм.

ДАҲАНАКИ [ф. دهانک — оғизда бажариладиган; оғзаки]: **даҳанаки жанг** Оғзаки жанжал, қаттиқ айтишиш, сўкишиш. *Туйхонанинг чекка хоналаридан бирида Жалил ака билан Собира опа ўртасида хуфиёна даҳанаки жанг кетарди.* М. Хайруллаев, Кўнгил. *Мирзаёр мингоби билан Дамин кулол ўртасидаги даҳанаки жанг ёқама-ёқага ўтди.* Н. Сафаров, Оловли эллар.

ДАҲБЕДИ Туси оч яшил, сирти текис, сертўр, эртапишар қовун нави.

ДАҲБОШИ тар. 1 Ўнбоши, ўнта сипоҳнинг бошчиси, даҳа саркардаси (қ. даҳа II 1). *..сизлар неча йилдан бери сарбозлик қилиб, даҳбоши, қўроғаси бўлиб, жаноби олийнинг нону намакларини еган кишиларсиз.* С. Айний, Қуллар. *Бу янглиғ ҳужумизни.. барча беқларимизга, ҳоким, қўрбоши ва даҳбошиларимизга билдириб қўюрмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 айн. **даҳбоши.**

ДАҲЛИЗ [ф. دهليز — кириш жойи; усти ёпиқ йўлак] Уйнинг кираверишига қурилган, одатда пойабзал ва уст кийимлар ечиб кириладиган биринчи хона. *Мулла Фазлиддин ҳўл бўлиб оғирлашган пиёзи чакмони ва этигини даҳлизда ечиб қолдирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Даҳлизда ёмғирпўши билан туфлисини ечиб, ичкарига ўтди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Зеби нам тортиб кетган даҳлизда калишини ечиб, ўнг қўлдаги хонага кирди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.

ДАҲМАРДА шв. фольк. Қўй-мол боқувчи хизматкор. *Бу майдонда қўйни боққан даҳ-*

марда, биебонда бир номардни кўрдинми? «Нигор ва Замон». *Бойсари кучса, биз ҳам кўчамиз деб, ҳаммаси чўпонларига, йилқи-чиларига, туяқчиларига — ҳамма даҳмардаларига одам юборди.* «Алпомиш».

ДАҲО [a. دهاء — зийраклик, заковат; айёрлик] 1 Фавқулодда ақл ва заковат, тенгсиз ижодий истеъдод. *Шаҳар [Навоий]даги кўп нарсалар Навоий даҳосини, унинг буюк инсонпарварлигини эслатиб туради.* «Саодат». *Фольклор халқ даҳосининг туганмас булоғи бўлиб, ёзма адабиёт ҳар доим ундан баҳра олиб келади.* «ЎТА». *Буюкларга бахш этган даҳо, Она халқим, ўзингсан буюк.* А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Шундай фазилатга эга бўлган кимса, гений. [Мансур:] *Бу шеър даҳосига минг йил умр бер! Бу элнинг фахридур шоир Алишер. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

ДАҲОВИЙ Даҳоларга хос бўлган, даҳо фазилатига эга. *Теграмдаги хилқат турфа ранг эди, Менда-ку йўқ эди даҳовий қудрат.* А. Исроилов, Югурик нур.

ДАҲОЛИК Даҳо даражасига етганлик, даҳоларга хос фазилатга эгалик. *Гёте қобилиятдан юқориси истеъдод, истеъдоддан юқориси даҳолик, деган эди.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ДАҲР [a. دهر — замон, аср; қисмат, тақдир] эск. кт. 1 Замон, давр. *Даҳрнинг бақосиз ва вафосиз эканини айтади, унинг кажрафторлигидан нолийди.* «ЎТА».

2 кўчма Олам, дунё, жаҳон. *Даҳр ишидин силккан этак, Икки қўлда икки суяк.* Миртемир. *Баъзан даҳр-дунёдан кўз юмишдек мудҳиш дамларни ўйлаганда, ҳар қандай кишининг ҳам юраги орқага тортиб кетади.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

ДАҲРИЁНА Даҳрийликка хос, даҳрийлик руҳидаги. *..деворлари даҳриёна кўри-нишхонада Николай II меҳмонларни қабул қилди.* С. Сиёев, Аваз. *..шулар ичида Ҳамзахоннинг даҳриёна шеърлари ҳам бор экан.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАҲРИЙ [a. دهرى — асрий; материалист, худосиз, атеист] 1 Дунё ҳодисаларини табиат қонунларидан деб билувчи, охиратга инонмовчи киши; материалист. *Тўппа-тўғри айтаман: мен даҳрийлар сафида!* Миртемир, Тингла, ҳаёт! *Мен ҳеч кимнинг гапига қулоқ солмасдан, бу “даҳрий” мулла билан сўхбатдош бўлиб, ундан*

кўп нарса ўргандим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Аллоҳнинг борлигига ишонмовчи; худосиз, шаккок. *—Аваз лаъин, даҳрий, — деб қўйди муфти, қозондай саллали бошини чайқаб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Эшоннинг этагини ушлаб кетган мурид даҳрий бўлиб қайтди.* «Саодат».

ДАҲРИЙЛИК Аллоҳнинг борлигига ишонмаслик; шаккоклик, худосизлик. *Шу ўринда таъкидламоқчи эдимки, дунёвийлик, айрим ақидапарастларнинг даъволаридан фарқли ўлароқ, асло даҳрийлик эмас.* Газетадан. *Ўрта асрларда ашаддийлашган диний экстремизмга қарши жавоб тариқасида атеизм, даҳрийлик келиб чиқди.* Газетадан. *Одатда, диндор кишиларни даҳрийликка олиб борадиган йўл у ёки бу диний афсонанинг тўғрилигига шак қилишдан бошланади.* М. Бўрихўжаев, Сўзбоши. *Бунинг учун бизга даркор нарсалар фақат дин ва оллонинг каломи — Қуръондир.* Бунини инкор қилмоқ даҳрийликдир. Ойбек, Улуғ йўл.

ДАҲСАР [ф. ده — ўн + سير — ботмоннинг қирқдан бири] Ўтмишда баъзи ҳудудларда ўттиз икки килограммга, баъзи ҳудудларда тўртдан бир ботмонга тенг бўлган оғирлик ўлчови. *Боғни боқсанг, боғ бўлади, ботмон даҳсар ёғ бўлади.* Мақол. *Эртаги савдонинг даҳсар оғирлиги бор.* Мақол.

ДАҲШАТ [a. دهشت — ҳайронлик, ҳайратда қолиш] 1 Ниҳоят даражадаги кўрқинч, хавф, ваҳима. *Тун даҳшати. Уруш даҳшати.* ■ *Даҳшатдан юрагим орқага тортиб кетди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ёдгор даҳшатдан қотиб қолган, ҳеч нимага тушунолмасди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кўзлари даҳшат билан чақнади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Азоб-изтиробга солувчи мудҳиш аҳвол, воқеа-ҳодиса, манзара. *—Даҳшат! — деди меҳмон, — тун билан кўзимни юммай чиқдим.* «Муштум». *Андижонда бўлган воқеалар даҳшати Тоҳир қиёфасига кириб, Бобурга тобора яқинлашиб келмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Биз бу даҳшатларни бировдан эшитган эмасмиз, ўз кўзимиз билан кўранмиз.* Р. Файзий, Таъзим.

3 Ортиқ даражада кўрққан, ваҳимага ёки азоб-изтиробга тушган кишининг кўриниши, руҳий ҳолати. *Даҳшат солмоқ. Даҳшатга келмоқ (тушмоқ).* ■ *Муқаддам даҳшат ичида эшикка ёпишди.* Ў. Ҳошимов,

Қалбингга кулоқ сол. *Нигоранинг ҳамон қўрқинч, даҳшат тўла кўзларида миннатдорчилик учқуни йилтиради.* С. Анорбоев, Оқсой. *Отабек масалага тушунгандек бўлди ва даҳшат ичиди Али билан йўлга тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҲШАТЛАНМОҚ Ортиқ даражада қўрқмоқ, ваҳимага тушмоқ. *Отабек даҳшатланиб, ёнидаги Алига қаради, Али эса ётган жонсиз гавдаларга қараб, лабини тишлаб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хатни ўқиб, сизнинг даҳшатланишингиз эмас, қувонишингиз, душманингизни юзтубан қилгани учун ҳақ таолога шукур айтшингиз керакдир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҲШАТЛИ 1 Қаттиқ қўрқув туғдирувчи, даҳшатта солувчи, ўта қўрқинчли, мудҳиш. *Даҳшатли зилзила. Даҳшатли фожиа.* ■ *Ҳаммаёқда даҳшатли зилзила излари кўринади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Гулнорнинг кўзлари даҳшатли равишда ёниб, юзи, лаблари кўжимтир тусга кирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кишини ваҳимага солувчи, ваҳимали; қўрқинчли. *Даҳшатли хабар. Даҳшатли шовқин.* ■ *Девонхона эшигида даҳшатли шовқин, ур-йиқит бошланди.* Ойбек, Навоий. *Бир лаҳза даҳшатли жимлик ҳужм сурди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қаттиқ азоб берадиган, чидаб бўлмайдиган. [*Йўлчи*] *Бутун вужудини зирқиратган даҳшатли оғриқдан тишларини маҳкам қисди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эртага унинг устига дўлдай ёғиладиган тошларнинг оғриғи қанчалик даҳшатли бўларкин?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДАҲШАТХОНА Қўрқинч ва азоб-укубатга тўла жой, хона. *Маҳди терлаб кетган, оғзини катта-катта очиб ҳансирар, бу даҳшатхонадан тезроқ чиқиб кетгиси келарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАҲЯК [ф. ديه — ўн ҳиссадан бир ҳисса] *тар.* 1 Кўқон ва Бухоро хонликларида деҳқонлардан етиштирилган ҳосилнинг ўндан бир қисмининг солиқ ҳақи тариқасида олиниши; ушр. *У [бувим] айтарди: -Вақф даҳягани уйлари кўйгур амлоқдор билан ижарадор икки баравар қилиб олдилар.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Бухоро амирлигида вақф ерларидан олинган даромаднинг мадрасаларнинг мах-

сус имтиҳондан ўтган муллаваччаларига бериладиган қисми.

3 Ўрта Осиёда: ўтмишда ер, улов, уруғлик, овқат ва б. ҳамма харажатларни ер эгаси (хўжайинлар)дан олиб, ҳосилнинг ўндан тўққиз ҳиссасини ер эгаси, ўндан бир ҳиссасини ўзи олиш шарти билан деҳқончилик қилиш тартиби. *Хув оқ ерни қирқ йил экдим даҳякка. Анови ерга қуриб олдим чайламни.* Ф. Фулом. -*Энди, — деди Назарбой, — берилган арпанинг даҳяги ҳисобидан менинг қопимга бир ғалвир сол.* С. Айний, Қуллар.

ДАҲЯКЧИ тар. 1 Даҳяк солиғини йиғувчи амалдор (қ. даҳяк 1). *Даҳякчининг ҳаракатидан ботирилган мулла Навруз.. қамчисини олиб, Ҳайдарнинг бошига солди.* С. Айний, Қуллар.

2 Мадрасаларнинг махсус имтиҳондан ўтиб, даҳяк олиш ҳуқуқини қўлга киритган муллаваччаси.

3 Ҳосилнинг ўндан бирига эгалик қилиш шарти билан ер экувчи деҳқон (қ. даҳяк 3).

ДВИГАТЕЛЬ [р. «двигатель» — ҳаракатлантиргич; кўзгатувчи] Энергиянинг бирор турини механик энергияга айлантирувчи ва бошқа машинани ҳаракатга келтирувчи машина. *Ички ёниш двигатели. Поршеньли двигатель. Реактив двигателлар.* ■ *Барча деталлари керамикадан ясалган ички ёнув двигатели яратилди.* «Фан ва турмуш». *Двигателнинг овози ўчди, вертолёт настига шўнғий бошлади.* Газетадан.

ДВИЖОК [р. «движок» — ҳаракатлангич] Ички ёнишли двигателдан ёки бошқа бирор манбадан энергия олиб ишлайдиган кўчма электрстанция. *Олимжон қўлини кўтариб, кичкина движок тақиллаётган жойни, дала шийпониди чақнаб турган чироқларни кўрсатди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Аллақерда движок тапиллади.* П. Қодиров, Эрк.

ДВОРЯН Дворянлар табақасига мансуб киши; оқсуяк, зодагон.

ДВОРЯНЛАР [р. «дворянин», «дворяне» — князь, подшо саройида хизмат қилувчи шахс] Россияда феодализм ва капитализм даврларида хизмат кўрсатиб, мартаба орттирган помешчик ва мулкдорлар, уларнинг авлодларидан ҳамда подшоҳга хизмат кўрсатиб, мартаба орттирган амалдорлардан иборат ҳукмрон, имтиёзли табақа; оқсуяклар, зодагонлар. *Дворянлар даври. Дворянлар ҳукмронлиги.*

ДЕ- [лат. de — инкорни ифодаловчи олд қўшимча] Олд қўшимча: 1) ажратиш, узоқлаштириш, бекор қилишни ифодалайди, мас., *дегазация, демонтаж*; 2) пастга қараб ҳаракатланишни, пасайишни ифодалайди, мас., *дегенерация*.

ДЕБ 1 *Демоқ* фл. рвдш. *Ҳаёт давомиди икки туп ниҳол экиб, ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир.* Газетадан. *Бекмуродов деб ёзилган.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Қўшма гап таркибида боғловчи вазифасида келади. *Ҳар киши тер тўкиб қилади меҳнат, халқининг турмуши обод бўлсин деб.* Ф. Фулом. *Латофатхон бу хатга ҳам жавоб қайтармаганидан кейин, Мирзаев “унақа гаплар мижозига тўғри келмади шекилли” деб, қаттиқ хижолат тортди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ДЕБЕНТУРА [лат. debere — қарздор бўлмоқ] Божни қайтариш ҳақидаги божхона гувоҳномаси.

ДЕБЕТ [лат. debet — у қарздор] бухг. *Кирим-чиқим дафтарининг кирим, яъни ундирилган қарз, даромад ёзиб бориладиган чап томони; зид. кредит.* -*Бухгалтернинг дебет-кредити учма-уч бўлиб туриши керак, — деди Одил.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ДЕБИТОР [лат. debitor — қарздор] бухг. *Бирор идора, ташкилот ёки муассасадан қарздор бўлган шахс ёки ташкилот; зид. кредитор.* *Дебитор бўлмоқ.* ■ [Фазилат:] *Мирбадалнинг ҳам эллик минг сўмли дебитор қарзи бор. Уч ойдан бери ҳисоб-китобни чўзиб келади.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Кўпгина хўжалик юритувчи субъектларда тўлов интизоми бўш, дебитор ва кредитор қарзлар ўсган.* Газетадан.

ДЕБИТОРЛИК Қарздорлик; тўланадиган қарзларга алоқадорлик.

Дебиторлик қарзи Юридик ва жисмоний шахслар тўлаши лозим бўлган қарзлар миқдори. *Корхоналарнинг дебиторлик ва кредиторлик қарзлари камаймаяпти.* Газетадан.

ДЕБО, дебоҳ [ф. ديباه, ديبا — нафис ипак мато] Бир нав нафис ипак мато; ҳарир. *Падари бузруквор волидага дебо ва атласдан ҳўялар буюриб.. аҳли маҳаллаларга ош тортибдилар.* «Муштум».

ДЕБОН *поэт. айн. деб 1.* *Изза қилди дебон зинҳор койиманг Мендайин гадонинг ёлғиз ўғлини.* «Рустам». *Эҳтиёт бўлинглар*

дебон, Эслатиб туради ўттиз қўнғироқ. Тўлқин, Очиқ хат.

ДЕБОЧА [ф. ديباجه — муқаддима, сўзбоши; ташқи кўриниш] 1 *Китобнинг ранг ва зарҳал билан нақш бериб зийнатланган дастлабки алоҳида саҳифаси; сарварақ.*

2 *Девон, куллиёт, баёз ва ш. к. га махсус ёзилган кириш мақола; кириш, муқаддима; эпик асарларнинг кириш қисми. Аҳли шеър балки китобим назми ишқ деб очадир, Йўқ, китобим севгининг девонига дебочадир.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

3 *кўчма* Бирор нарса, ҳодиса, иш-ҳаракатнинг бошланиши; бошлама. *Бу эндиги саволнинг дебочаси эканини синашта бўлиб қолган Шаҳзода дарров пайқади.* Шўҳрат, Жаннат қидирганлар. *Олтиариқ станцияси Илҳомжон учун ҳаёт мактабининг дебочаси бўлади.* Газетадан. *Ҳўққидан чопқиллаб тушган шалола — Дарё дебочаси — қўшиғи сенсан.* Г. Жураева, Иқбол.

4 *Кичик ҳажмли мусиқий асар; мусиқа асарининг кириш қисми.*

ДЕБЮТ [фр. debut — бошланиш; дастлабки қадам] 1 *Шахснинг бирон-бир соҳада биринчи марта ўзини намоён этиши (мас., артистнинг илк бор саҳнага чиқиши).* *Битирувчилар «Дебют ёки беш йилдан сўнг» оммавий байрам дастурини.. устозлар, қуйи курс талабалари ҳўзурида намойиш этдилар.* Газетадан.

2 *Шахмат ёки шашкада ўйиннинг бошланиши, дастлабки юришларни ўз ичига олган бошланғич босқич.* *Дебют — ҳар иккала томоннинг ўз доналарини қулай ҳолда жойлаштириш учун олиб борадиган курашидир.* «Фан ва турмуш».

ДЕБЮТАНТ [фр. debutant — дебют қилувчи] Бирор иш, ҳаракат (саҳнага чиқиш, спортда қатнашиш)ни илк бор бажарувчи. *..Фақат Абдулла ролининг ижроси учунгина эмас, балки бошқа персонажлар характерининг талқини учун ҳам асосан дебютантлар тақлиф этилди.* С. Хўжаев, *Ўзбек тарихий фильмлари.*

ДЕВ [ф. ديو — жин, иблис; ёвуз, золим] 1 *миф.* Эртақ ва халқ дostonларида шохли, думли, бениҳоят улкан одам қиёфасида тасаввур этиладиган, эзгуликка қарши курашувчи хаёлий махлук, ёвузлик тимсоли. *Ўсган юртин тоза аниқ билдингми, Сўйла, хоним, деу жинни кўрдингми? «Муродхон».*

Чинор тагида бир суна устида қирқта дев ухлаб ётибди. «Эртақлар». Девни ўлдириб бўлмайди, дейишади, шу ростми? Унинг қони тўкилса, ҳар томчисидан минг дев пайдо бўлаверади, дейишади. Шу ростми? Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўча Давангирдай, беўхшов, кўпол гавдали. [Қизингизни] Эрга бермай, девга бердингиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Полвон кетидан Матёз дев ҳам “Полвон огадан қолишмай”, деб ўз кучига яраша ишланган катта галтак аравани итариб борарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Сулаймон ўлди — девлар қутулди Қаттиққўл киши кетиб, ҳамма истаганини қила олишига — ўзбошимчалikka имконият туғилиши (мифга кўра, Сулаймон пайғамбар ўзбошимча девларни бандга солиб қўйган, Сулаймоннинг вафотидан сўнг улар эркин нафас олганлар). ..Нега ҳамманг иш қилмай, бекор ўтирибсанлар? Сулаймон ўлиб, девлар қутулибди-да! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 кўча Даҳшат; кўрқинч; салобат. Тешабойнинг юрагида бош кўтарган гумон деви Турахоннинг.. ункаларидан кейин ёта қолди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Макрнинг, мунофиқликнинг деви ҳамма фазилатларини ўз комига тортибди. Ойбек, Навоий.

4 кўча Катта, улкан; баҳайбат.

ДЕВАЛАМОҚ Уймоқ, тепа қилиб қўймоқ. Дилиод завод саҳнида девалаб ташланган пахталар, паланартиш ётган ёғочлар.. орасида адашиб қолишдан кўрққандек, бир чеккада анграйиб турарди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Хирмонда алоҳида-алоҳида тўкилган пахталар деваланиб ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Қиз чопганча тушиб, настда деваланиб ётган шағал уюмлари орасида пайдо бўлди. А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕВАЛЪВАЦИЯ [де.. + фр. evaluation — баҳо, нарх; қиймат] иқт. 1 Миллий валюта қийматининг чет эл валюталари курсига нисбатан пасайиши; валюта расмий қисмининг пасайиши. ..олтин запаслари камайиб кетган тақдирда амалдаги пул системасининг кадр-қиймати пасаяди ва у бошқа қоғоз пуллар чиқаришни — девальвацияни муқаррар қилиб қўяди. И. Ҳамробоев, Олтин давр.

2 Муомаладаги қадрсизланган пулларни бекор қилиб, бошқа билетлар билан алмаштириш ёки қадрсизланган пул баҳосини тушириш йўли билан ўтказиладиган пул

ислохоти. ..язни бу ерда иқтисодий найранглар — пулни девальвация қилишга ўрин қолмайди. Газетадан.

Очиқ девальвация Эски қоғоз пул муайян қисмининг муомаладан чиқарилиши ёки қадрсизланган пулнинг алмаштирилиши. Ёпиқ (ёки яширин) девальвация Муомаладаги қадрсизланган қоғоз пуллардан бир қисмининг улар қийматини пасайтирган ҳолда муомалада сақлаб қолиниши.

ДЕВБАНД [ф. ديوبند — девларни боғловчи] Афсун ўқиш билан девларни бўйсундирувчи, девларни енгиб, банд қилиб (боғлаб) қўювчи; афсунгар. ..бизнинг қишлоғимизда ундай одамлар кўп: дуохонликни касб қилиб олиб, ўзларига “Девбанд — дев боғловчи” лақабини таққан одамлар девга ўхшаган одамлардандир. С. Айний, Эсдалиқлар.

ДЕВДАЙ Девга ўхшаган, девсифат; улкан гавдали, забардаст. Соқчи мўйловдор, девдай улкан гавдали бадбашара бир йигит эди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Рўпарамда девдай икки йигит турарди. С. Сиёев, Аваз.

ДЕВЗИРА [ф. ديوزيره — катта зирадай] Маҳаллий жайдари шолидан олинадиган йирик, сув кўтарадиган гуруч. Ота.. сопол товоқдаги девзира гуручнинг курмагини тера бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал. Девзира гуручнинг палови фамил чойни хуш кўрмайди, аксинча, тўксон бешинчи кўк чой унга энг муносиб чанқовбостидир. С. Аҳмад, Сайланма.

ДЕВИЗ [фр. devise — шиор; ҳикматли сўз] айн. шиор.

ДЕВКОР [ф. ديوكار — дев каби ишловчи] Чарчашни билмайдиган, ишлаб толмайдиган одам. Одамлар уни [Лутфуллани] “девор” дер эдилар. С. Айний, Эсдалиқлар. Ҳеч эринмай куч тўкибди Қўкан девкор. Уйламабди: шунча пиёз кимга даркор? Ҳ. Фулом. Шодибой чарчашни билмайдиган фавқулодда девкорлардан эди. Ойбек, О.в. шабадалар.

Девкор деҳқон тар. Улгуржи ер экувчи катта деҳқон. Девкор ишлар Тез суръатлар билан қилинган улкан ишлар. Бугунги девкор ишларимизни ҳеч қандай мезон билан ўлчаб бўлмайди. Газетадан. Девкор одим Тез ва улкан қадам; тез суръатлар. Республика-миз иқтисодиётининг девкор одимлар билан илгарилаетгани.. ушбу рақамларда ўз ифодасини топган. Газетадан. Девкор уста 1) тез ва улгуржи иш қилувчи уста; хунарманд. У фабриканинг зарбдори, Девкор уста бошчи-

си, басма-басда ҳам. Ф. Фулом; 2) тар. бир қанча уста, халфа ва шоғирдларни ишла-тувчи корхона эгаси.

ДЕВКОРОНА *рвн.* Девкорларга хос йў-синда, ниҳоятда тез. *Бинокорлик девкорона бир суръат.. билан бормоқда эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ДЕВОЛ *с.т. айн. девор.* *Тўққиз пахса эди чорбоғ девол.* «Гулшанбоғ». *Девол устига девол, Девона бўлай дейман.* «Халқ дурдо-налари».

ДЕВОЛЗАН *с.т. айн. деворзан.* *Келин чол-га қараб: -Пахса урадиган йигирмата девол-зан топинг, - дебди.* «Олтин олма».

ДЕВОЛБОП *айн. деворбоп.* *Республика-мизда ғишт деволбоп материал сифатида ҳа-ли асосий ўринни эгаллай беради.* Газетадан.

ДЕВОН I [ф. دیوان — шеърлар тўплами] Муайян бир шоирнинг радиф ва қофиялар-га рия эитган ҳолда алифбо сираси билан тартиб этилган шеърларининг (достонлар-дан ташқари) тўлиқ тўплами. *Навоий дево-ни. Нодира девони.* ■ *Ҳақиқатан ҳам На-воий форсий девони билан Жомийдан сўнг форс-тожик адабиётини янги бир босқичга кўтарди.* «УГА». *Хуфтон намозидан сўнг.. пойчироқ ёнига ўтириб, Фузулий девонини варақлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЕВОН II [ф. دیوان — давлат идораси; суд маҳкамаси] *тар.* I Ўтмишда Шарқ мусулмон мамлакатларида, жумладан, Ўрта Осиё хонлиқларида амал қилган олий дав-лат амалдорларининг мажлиси. *Топдингиз, соҳиби девон бугун менга ноҳақ озор берди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

Девон кўрмоқ Олий давлат амалдорлари мажлисини ўтказмоқ.

2 Давлатнинг бош идораси ва айрим вазирликларнинг маҳкамалари; шундай маҳ-кама биноси. *Иккиси бирга девонга кирди-лар. Ишга илгарироқ келган мирзолар ёзув билан машғул эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кундузлари Ўрда девонини бошқа-риш, эрталаб ва кечқурун ўз уйида хусусий кишиларни қабул қилиш, албатта, Анвар учун оғир эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 Девонда ишловчи баъзи мансабдор-ларнинг унвони. *Худойберган девоннинг уйи ҳам Патракда эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *..шоннинг ёғини ялаган Мадраим девон ол-дида жинка (пакана) ип эшолмайди.* Ж. Ша-рипов, Хоразм.

Мирзойи девон Давлат олий маҳкама-сини идора этувчи амалдор, бош мирзо.

4 Ҳозирда Ўзбекистонда: Президент томонидан тузилиб раҳбарлик қилина-диган, Президентнинг самарали фаолият юритишини таъминлайдиган ижро этувчи ҳокимият идораси.

ДЕВОН III [ф. دیوان — гилам тўшалган супа] *с. т.* Диван. *Девонда ёнбошлаб ётган Аббосхон Саудийнинг ҳурматига қимирлаб қўйди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДЕВОНА [ф. دیوانه — телба, ақлсиз] 1 Ақлдан озган, эси паст; телба, савдойи. *Девондан ой боши сўрама.* Мақол. ■ *Бечо-ра.. ўғлининг қатлидан кейин девона бўлиб қолибди.* Мирмуҳсин, Меньмор. *Ҳўкизман де-са индаманг, девонага эътироз билдириб бўл-майду.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 *дин.* Аллоҳнинг васлига етишиш уми-дида зикру самога берилиб, бу дунё ишларидан воз кечган суфий, дарवेशсифат одам. *-Ё ҳув, ё ман ҳув, пирим Нақибанд девона қўлласинлар, — деб [қаландар] лавлини олиб бориб, чош бошида чўккалаб ўтирган имом-нинг олдига қўйди.* С. Айний, Куллар. *Йигит ўчоқ олдига келаётиб, зикрчиларни калака қйлаётгандай такрорлади: Муллабозор дево-на, ҳақ дўст, ё олло!* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Бирор мақсад, ҳаракатга тамо-ман берилиб, эс-хушдан ажралган. *Эй дил-рабо, ишқинг билан девона бўлдим соғиниб. Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб.* Ҳамза. *Лайли ёримдан айрилиб Де-вона бўлдим, найлайин.* «Тоҳир ва Зухра». *Ўзин афсун этиб, бўлди афсона, Девон битол-масдан бўлди девона.* Газетадан.

4 Хайр-садақа билан кун кўрувчи; гадо, тиланчи. *Девона ҳам хуржунини бир йўқота-ди.* Мақол. *Бегона тунроқ — девона тунроқ.* Мақол. ■ *Дўстлар, бечора, қашшоқ, камба-ғал девонаман. Най чалиб, ҳар ерда ўқирман ғазал, девонаман.* Муқимий. *Ҳиммат қилиб, шу девона боланинг йўлига садақа қилиш-ларингизни сўрайман.* «Гулдаста».

5 *с.т.* Эрқалатиб гапирганда ёхуд ҳазил тариқасида «жиннивой», «гентаквой» каби маъноларда ишлатилади. *-Девона бўлдингми? — деди Сафар чўтир ранги оқариб.* Ойбек, Куёш қораймас. *Пул йўқ, девона, пийда жу-найсанми?* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЕВОНАВАЧЧА [ф. دیوانه‌چ‌چ‌ا — девона-нинг боласи] Қаландарнинг, тиланчининг,

гадонинг боласи, фарзанди. *Бозор халқи мендай тарки дунё қилган девонаваччани кўриб, қаландарларга бўлган ихлослари ҳаддан зиёда ошмоқда.. эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

ДЕВОНАВАШ [ф. ديوانه‌وش — девонага ўхшаш] *к.т.* Девонасифат, девоналарга ўхшаган. *У шоир халқи девонаваш бўлади, деб эшитган-у, лекин ҳалигача гузжумга боғланган шоирни кўрмаган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЕВОНАВОР [ф. ديوانوار — жинни, телба; телбаларча] **1** *рвш.* Девоналар каби, девоналардек, телбаларча. *Девонавор йиғламоқ.* ■ *Девонавор бўлдим ёрнинг дастидан, Шамшод излаб ошдим тоғлар устидан.* «Тоҳир ва Зуҳра».

2 Девоналарники каби, девоналарникига ўхшаш. *Зорий Хиванинг атоқли уламоларидан.. бироқ энгил-бошига қарамас, аксар девонавор кийимда юрарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЕВОНАЛИК **1** Эси пастлик, жиннилик. *Колхоз қандай бўлишини мен ўзим яхши билмагандан кейин, кишига ўзим билмаган нарсалар тўғрисида маслаҳат беришим девоналик бўлади, тақсир.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Хайр-садақа сўрашлик; гадойлик, тиланчилик. *Юрт эгаси девоналик қиларми? Мен Ғуруғли эмас, отим Хушкелди.* «Хушкелди».

ДЕВОНАСИФАТ [девона + сифат] Девонага ўхшаш, девона каби, девонамонанд. *Унинг хаёлпараст, меров, девонасифат одам эканлиги афтидан ва қилиғидан билиниб турар эди.* М. Осим, Элчилар. *Латофатнинг ўзи ҳам.. муҳаббат туйғусидан девонасифат эди ҳозир.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

ДЕВОНБАЧЧА [ф. ديوانچه] Тўқувчи уста ва девкорга ёлланиб ишловчи халфа.

ДЕВОНБЕГИ [ф. + т. ديوان‌بېگي — маҳкама, девон бошлиғи] *тар. 1* Бухоро ва Хива хонлиқларида девоннинг бошлиғи. *Хосхонада Муҳаммад Раҳимхон, вазири акбар Матмурод девонбеги, қозикалон, муфти — тўртовлон чой ичиб ўтиришарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Маслаҳатим яхши англаб туринглар: Оталиқни девонбеги қилинглар.* «Муродхон».

2 Хон саройида кирим-чиқимни, пул ва озик-овқат ҳисобини олиб борувчи амалдор. *Девонбегилар авлодига мансуб бўлган.. Шерназарбой Исломуҳжани ич-ичидан ёмон кўрар, азалдан адовати бор эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДЕВОНБЕК *айн. девонбеги.* *Ҳазина ҳисобини олиш учун келган девонбекларни ўлдириб, ўрда дарвозасига осди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЕВОНХОНА [девон + хона] *тар. 1* *айн. девон II 2.* *Анвар девонхона саҳнига етганда, ичкаридаги каттадан кичик мирзо, муншилар янги бошлиқларини муборакбод қилгани ўринларидан кўзгалдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Девонхона эшигида даҳшатли шовқин, ур-йиқит бошланди.* Ойбек, Навоий.

2 Бухоро хонлигида: суд, суд маҳкамаси, қозихона.

ДЕВОР [ф. ديوار — ғов, тўсиқ] **1** Бинонинг, уйнинг томни кўтариб турувчи ёки хоналарга ажратувчи тик кўтарилган қисми. *Уй девори. Хужра девори. Ёмонга суркансанг, доғи юқар, Деворга суянсанг — тупроғи.* Мақол. *Деворнинг сичқони бор, Сичқоннинг қулоғи бор.* Мақол. ■ *Хонанинг шифти ва деворлари кўҳсиз, лекин ялтироқ буюқлар билан бўялган.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Бирор ерни (боғ, ҳовли, кўрғон ва б.), худудни ўраб олган ёки қисмларга ажратиб турадиган ғов, тўсиқ. *Чий девор. Пахса девор. Тахта девор.* ■ *Эъзозхон ўзини девордан отиб, холасиникига қочиб қутулди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Боғчаларни бир-биридан айирган деворлар кўринмас, ишқомлар, мевазорлар, экин далалари туташ яшил манзара ясайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Деворлар тағида адашиб бош кўтарган мунис майсалар эртага қор остида қолишидан беҳабар яшнаб турарди.* Ҳ. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Бирор нарсанинг атрофини ўраб олган ёки уни бўлимларга ажратган қисми. *Ошқозон девори. Цилиндр девори.* ■ *Ҳатто қорин деворининг чап томонига бармоқ билан босилса, оғриқ ўнг томонда сезилади.* Ҳ. А. Ҳакимов, Ўтқир аппендицит.

Девор бўлиб қолмоқ Кўрқинч ёки ҳайратдан ранги оқариб, серрайиб турмоқ. *У [қиз] йигитга тикилиб турди-да, “ҳали шунақами?” деб юзига бир шапалоқ туширди.* *Йигит юзини ушлаганча девор бўлиб қолди.* У. Назаров, Биринчи учрашув. **Деворга гапиряпманми?** Гап уқмас ёки бировнинг гапига қулоқ солмайдиган, лоқайдлик билан қарайдиган кишиларга қарата айтилади. **Деворга танбур чертгандай** Бировнинг гапи, насиҳати эътиборсиз қолганда ишлатила-

диган ибора. — *Минг марта айтганман бу мегажсинга, бир нимани тайинлик қилиб қўйгин деб. Қаёқда, деворга танбур чертгандай.* А. Муҳиддин, Айбсиз айбдор. **Девори қиёмат** Ҳеч нарса эшитмайдиган, қулоғи тамоман битган; гаранг, кар. **Деворнинг қулоғи бор** Ҳушёр бўлиб гапирмоққа ундаш. *Бас қил дейман, кўп гапирма беҳуда, Деворнинг ҳам қулоғи бор, гўрсуҳта!* Ҳ. Олимжон. **Ранги девор бўлмоқ** Ранги оқармоқ ёки кулранг тусга кирмоқ (чарчоқ, қўрқув ёки газабдан). *У ранги девор бўлиб, қўлларини ўрикка тираб, қаддини ростлади, гўё икки она-сингилга қарашга уялгандай.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Тўрт девор ичида яшамоқ** Ташқи оламдан, жамоатчиликдан ажралган ёки мажбуран ажратилган ҳолда ичкарида қулларча ҳаёт кечирмоқ. *Тўрт девор ичида яшаб адо бўлаётган Шаҳзодаҳон бир кун.. юзини паранг дурра билан ярим тўсиб, эшик турқишидан ташқарига мўралади.* К. Яшин, Ҳамза.

4 кўчма Гап эшитмайдиган, гап таъсир қилмайдиган; безбет. *Арзга қулоғингиз кар, тебранмас бир деворсиз.* «Гулдаста».

ДЕВОРБОП Девор куриш учун ярқли; девор ясаш учун мос келадиган. *Республика қурилишларида деворбоп материалларга тобора кўпроқ эҳтиёж сезилмоқда.* Газетадан. *Бу завод қум, гилдан деворбоп блоклар.. тайёрлаб, қурилишларга жўнатиб турибди.* «Ўзбекистон иқтисодий географияси».

ДЕВОР-ДАРМИЁН [ф. *ديوار-درميان* — ўртадаги девор] **1** Ҳовли-жойлари ўртадаги битта девор билангина ажралган, ёнма-ён турувчи. *Атрофидаги девор-дармиён қўшилар ҳамдардлик билдириб кетишди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Амакмининг ҳовлиси бизга девордармиён бўлгани сабабли, отам мени шу Темирвой устага дам босиш учун шогирд қилиб бердилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Чегарадош, ёнма-ён. *Бухоро вилояти Самарқанд вилояти билан девор-дармиён қўшни.* ■ *Боғболо аҳлидан, девор-дармиён қўшни бўлатуриб, ёлғиз Майрам тоғчи келмади азага.* Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.

ДЕВОРЗАН [ф. *ديوارزن* — девор урувчи, деворгар] Пахса девор урувчи уста.

ДЕВОРЗАНЛИК Девор уриш касби, деворкашлик. *Икки йилдирки, Муҳаммадшариф ёз ойларида уста Холбоқи кал билан*

деворзанлик, аниқроғи, пахсакашлик қилади. Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ДЕВОРИЙ [ф. *ديوراي* — деворга оид, деворга мосланган] **1** Деворга ёки девор учун ишланган, деворга мослаб танланган. *Деворий нақшлар.*

2 Деворга ўрнатиш ёки осиб учун мослаб ишланган. *Деворий соат даранглаб, ўн бирга занг урганда, Саидий ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Менинг илк ижодий машқим ана шу деворий газетадан бошланган.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ДЕВОРСИМОН Худди деворга ўхшатиб, девор каби, девордек. *Қор доvon йўли ёқасига деворсимон уйиб ташланган.* Й. Шамшаров, Асарлар.

ДЕВОРСОАТ Деворга осиб қўйишга мўлжалланган соат. *Деворсоат унинг қолган умрини ўлчайётган сингари бир аллозда тақиллайди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЕВОРТАГИ Ёввойи гиёҳнинг бир тури. **ДЕВОРТЕШАР** **1** Деворни тешишга, бузишга мўлжалланган. *Девортешар қурооллар.* *Девортешар тўп.*

2 Деворни тешишга одатланиб қолган; ўғри. *Жудо бўлгунча дил севган ёрдан Тунги девортешар бўлганим маъқул.* С. Акбарий, Кўнгли оҳанглари.

ДЕВОР-ТОШ Девор ва девор вазифасини ўтайдиган тўсиқлар, тошдан терилган девор. *Девор-тош ҳамин! Ошиб тушишининг сира ўнқови йўқ.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Ҳовлилар теғрасида девор-тош йўқ, на эшик, на қулф кўринади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ДЕВПЕЧАК [ф. *ديوپچک* — ўралиб, чирмашиб, узайиб ўсувчи ўсимлик] Ўсимликларга, дарахтларга чирмашиб ўсадиган бир ва кўп йиллик зарарли ёввойи ўт; чирмовуқ. *Бир қарич девпечак неча таноб резаворни нобуд қилади.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДЕВСАР [ф. *ديوسار* — девга оид; девга ўхшаш] Девга ўхшаш; девмонанд; ҳайбатли. *Девсар одамлар қандай одамлар? — деб отамдан сўрадим.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДЕВСИМОН Девга ўхшаган; улкан, ҳайбатли. *Эй, Деснадан девсимон кечган, Эй, Днепр тўлқинин ичган..* Ҳ. Олимжон.

ДЕВСИФАТ [дев + сифат] Кўриниши девга ўхшаган; жуда улкан, ҳайбатли. *Бўйи бошқаларникидан анча баланд; гардани йуғон, сал пучук, девсифат йигит утирган ери-*

да бир чайқалиб қўйди. Х. Фулом, Замин юлдузлари. *Девсифат киши тайтанглаб, маст бўлган туюдай, оғиз кўпиртириб келар эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ДЕВХОНА [дев + хона] Девлар яшайдиган уй, девлар уйи; улкан хона. *Биз яшайдиган ҳужра “девхона” деб аталар эди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДЕВЧАРХ [дев + чарх] Хонаки пиллакашлик корхоналарида ишлатилувчи турли дастгоҳларни ҳаракатга келтирувчи улкан чарх.

ДЕВЮРАК Мард, баҳодир, жўмард; бағри кенг. *–Тўғри айтасиз, Қодирхўжа ака, уста ҳам девюрак, меҳридарё одам экан-у, билмай юрарканмиз-да, – деди Исмоилжон.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДЕВҚАДАМ 1 Катта-катта ташланган қадам; девларники сингари қадам. *Машина янги очилган ердан эгатга кириб кетди. Ҳожимўқон девқадам билан унинг орқасидан эрашди.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 кўчма Меҳнатдаги улкан ютуқ(лар), ўзгаришлар. *Шу тўрт йил ичида қишлоқнинг маорифи девқадамлар билан илгарилайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДЕВҚОМАТ 1 Дев сингари улкан гавдали; жуда салобатли. *Шу пайт диванда ўтирган бир девқомаат кишига кўзим тушди. «Шарқ юлдузи». [Кампир] Девқомаат чол ёнида худди атак-чечак қилиб бораётган кичкина қизчага ўхшарди.* Ў. Умарбеков, Ялпиз ҳиди.

2 кўчма Улуғвор, улкан, баланд бўйли. *[Кўёш] Кечга томон Салор ёқасида саф тортган девқомаат тераклар орқасига ўтиб кетди.* Газетадан. *Умурзоқ ота саданинг девқомаат бўйига узоқ тикилиб турди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Бу девқомаат, қўдратли механизмлар бўлажак.. ГЭС барпо этиладиган жойни кафтдек текисламоқда.* Газетадан.

ДЕГАЗАТОР 1 Заҳарланган нарсани зарарсизлантирувчи аппарат; дегазация аппарати.

2 Дегазация иши билан шуғулланувчи киши; дегазация мутахассиси.

3 Заҳарли моддаларни зарарсизлантирувчи модда (мас. хлорли оҳак ва б.).

ДЕГАЗАЦИЯ [де.. + газ] Заҳарланган жой, худуд ва нарсалар (кийим-кечак, курол-аслаҳа ва ш.к.)ни заҳарли моддалардан тозалаш.

ДЕГАН 1 Демок фл. сфдш. *“Илм – игна билан қудуқ қазииш” деган қадимдан қолган мақол бор.*

2 Номли (исмли, фамилияли). *Қишлоқимизда.. Умирнисо деган бир хотин бор эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Турсумбетов деган қирғизини полкда ҳамма билар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Номи билан юритиладиган, аталадиган. *Днепр деган дарё. Халқ ўқитувчиси деган улуғ ном. ■ Мана, банка деган сўз чиқди. Кўрдик, фойдаси, манфаати жуда зўр; вексель деган сўз чиқди. Уни кўрдик, бениҳоят зарур нарса.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 ..деб аталадиган нарса, ҳодиса ёки шахс. *Аҳмад полвон дегани ким ўзи? ■ Кетмон деганини бир қиёмда чопади-да! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Бола-чақага совғасалом деган нарсалар ҳам бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Кўчирма гапни муаллиф гапи билан боғлаш учун хизмат қилади. *Қадимгилар: “Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар”, – деган. ■ [Курбон ота] “Бир сиқим тупроғим бегона юртда қолиб кетмаса экан”, деган ўйга борди.* А. Қаҳҳор, Туй.

6 Бирор кимса учун аталган, белгиланган. *..кампир ўзи келтирган сарполарни уйнинг юзига ёзди. Ичидан Сафаралига деган дўппи чиқди.* Ойдин, Мардлик – мангулик.

Айтгани айтган, дегани деган қ. айтмоқ 1. ..деган гап (ёки сўз) ..билан барабар, бошқа нарса эмас. Орқага қайтши – ўлим деган гап.

ДЕГЕНЕРАЦИЯ [лот. degenerate – бузилмоқ, айнимоқ] 1 Организмдаги биологик ва психик белгиларнинг касаллик ёки бошқа омиллар туфайли ёмонлашуви; насл айнаши.

2 биол. Ҳужайраларнинг ёки жонли организмларнинг бузилиш жараёни. *Томир ушлаб кўрилганда, унинг девори қаттиқ эканлигини сезиш мумкин: бу каби томир деворида дегенерация ҳодисаси бор.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДЕГРЕЗ [ф. *ديگ* – қозон + *ريز* < *ريختن* – «қуймоқ», «тўкмоқ» фл. ҳоз. з. шакли] Қозон, омоч тиши ва бошқа чўян асбоблар қуювчи (ясовчи) уста. *Дегрезларнинг кўмирини, чўянини ташийдди, қолипни қуяди.* Ойдин, Бечора. *Дегрез отланади, кондуктор йўлда, Шофёр алақачон тайёрдир рулда.* Т. Тўла, Асарлар.

ДЕГРЕЗЛИК 1 Чўян эритиш ва ундан буюмлар яшаш касби. *Менинг бобом дегрезлик билан шуғулланган.*

2 Дегрезлар яшайдиган ёки жойлашган маҳалла, жой. *Унинг отаси Обидхўжа вофуррушни дегрезлик уста Турдиали деган бир маҳсидўз белча билан чавақлаб ўлдирди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ДЕГУНЧА *рвш.* Айтилиши билан, айтилган оннинг ўзида, ҳеч вақт ўтмай. *Ҳашнаш дегунча никоҳ ҳам бўлиб ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бола йиғлади дегунча югуриб чиқади-да, яна ошхонага кириб кетади. С. Аҳмад, Юлдуз.*

ДЕГУСТАТОР *махс.* Тайёрланган вино, пиво, тамаки, чой ва ш. к. нинг таъми ва ҳидига қараб, сифатини аниқловчи мутахассис; чашначи. *Кўшнимнинг гапидан унинг вино заводида янги виноларнинг мазасини кўрувчи, даражасини аниқловчи – дегустатор вазифасида ишлашини билдим. “Муштум”.*

ДЕГУСТАЦИЯ [*фр.* degustation < *лот.* degustare – еб кўрмоқ; мазасини тотмоқ] *махс.* Тайёрланган вино, пиво, тамаки, чой ва ш. к. нинг таъми ва ҳидига қараб, сифатини аниқлаш, баҳолаш. *Халқаро ярмаркалар, дегустациялар, танловлар ва кўргазмаларда Ўзбекистон винолари 92 та медаль билан тақдирланган.* Газетадан.

ДЕДУКТИВ Дедукцияга оид, дедукцияга асосланган; *зид.* **индуктив.** *Дедуктив хулоса. Дедуктив метод.*

ДЕДУКЦИЯ [*лот.* deductio – пайқаб олиш; хулоса чиқариш] *мнт.* Умумий ҳолатдан жузъий хулоса чиқарган ҳолда муҳокама юритиш; умумий ҳолатдан жузъий натижа чиқариш; *зид.* **индукция.**

ДЕЖУР [*фр.* de jour – бугун, бугунги кунга оид] **1** *эск. айн.* **навбатчи.**

2 *эск.* Дам олиш кунларида ёки тунда ҳам ишлайдиган муассаса. *Дежур аптека.*

ДЕЖУРЛИК *эск.* Навбатчилик. *Ётоқхонага дежурлик қилиш, пол ювиш.. каби ишларни астойдил бажарарди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ДЕЗ- [*лот.* des. – ..дан, ..дан ажратиш, холи қилиш] Бирор нарсани йўқ қилиш, узоқлаштиришни ёки унинг йўқлигини ифодаловчи олд қўшимча.

ДЕЗАКТИВАЦИЯ [*дез.* + *лот.* activus – таъсирчан, фаол] Радиоактив моддалар билан заҳарланган объектлар (сув, озик-ов-

қат кийим-кечак, тупроқ, бино ва б.)ни тозалаш, зарар қилмайдиган ҳолга келтириш.

ДЕЗЕРТИР [*фр.* deserteur < *лот.* desertor – қочоқ] **1** Хизмат қилаётган ҳарбий қисмини ўзбошимчалик билан ташлаб кетган ёки ҳарбий хизмат қаҳирувидан бўйин товлаган шахс; қочоқ.

2 Ўзининг фуқаролик вазифасини, давлат ёки жамоатчилик олдидаги бурчини бажаришдан қочган шахс; қочоқ, *Тилингни тий, дезертир!* А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕЗЕРТИРЛИК Ҳарбий хизмат бурчини ўташдан бош тортишлик; қочоқлик.

ДЕЗИНСЕКЦИЯ [*дез.* + *лот.* insectum – ҳашарот] Зарарли ҳашаротларни махсус йўллар билан йўқотиш, қириш. *Фалла омборини дезинсекция қилиш. ■ Дезинсекция учун ДДТ (дихлордифенилтрихлорэтан) ишлатилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

ДЕЗИНФЕКТОР Дезинфекция қилувчи ходим.

ДЕЗИНФЕКЦИЯ [*дез.* + *инфекция*] Зарарсизлантириш, хавфсиз ҳолга келтириш: юкумли касалликларни тарқатувчи микробларни махсус йўллар билан йўқ қилиш, тугатиш. *Дезинфекция қилмоқ. ■ Қандала тарқалган хоналарни 0,2 процентли трихлорофос эмульсияси.. билан дезинфекция қилинса, яхши натижа беради. «Фан ва турмуш».*

ДЕЗИНФЕКЦИЯЛАМОҚ Дезинфекция қилмоқ, зарарсизлантирмоқ. *Мунаввар бемор хотинни касалхонага етказиб қилишлари биланоқ.. у ёқ-бу ёғини спирт билан дезинфекциялади. С. Анорбоев, Мехр.*

ДЕИЗМ [*фр.* deisme < *лот.* deus – худо] *флс.* Аллоҳни дунёни яратувчи сифатида тан олувчи, аммо унинг табиат тараққиётидаги ролини инкор этувчи диний-фалсафий таълимот. *Пантеизм ва деизм ўрта аср шароитида илғор фалсафий ғояларни олға суришнинг энг муҳим шакли эди. «Гулистон».*

ДЕЙИШМОҚ 1 **Демоқ** *фл.* бирг. н. *Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр, дейишади.* Ойбек, Танланган асарлар. *“Унақа дилбар жувон энди қаёқда!” – дейишади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

2 *кам қўлл.* Бир-бири билан айтишмоқ, сан-манга бормоқ. *Мен кеча Умарали билан дейишиб қолдим.*

ДЕКАБРЬ [лот. december — ўнинчи; ўнинчи ой < юн. deka — ўн] Янги ҳисобдаги календарь йилининг ўн иккинчи оyi. *Декабрь оyi.*

ДЕКАДА [фр. decade — ўн кунлик < юн. dekas, dekados — ўнлик; ўнталик] 1 Ўн кун, ўн кунлик давр. *Январь ойининг биринчи декадаси.*

2 Бирор нарсага бағишланган ўн кунлик, ўн кун давомида ўтказиладиган тadbир. *Ўзбек санъати ва адабиёти декадаси.* ■ *Бизнинг юртимизда кўпгина халқларнинг адабиёт ва санъат декадалари ўтказилган. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ДЕКАДЕНТ [лот. dekadentia — таназул; тушкунлик] Декадентлик оқимига мансуб киши, декадентлик тарафдори. *Декадент шоир.* ■ *Танқидий реализмнинг буюк намояндалари бўлган бу ёзувчилар.. декадентларга қарама-қарши ўлароқ, гуманизм ва демократизм ғояларини тараннум этганлар. «ЎТА».*

ДЕКАДЕНТЛИК 19-аср охири ва 20-аср бошларидаги Европа маданиятидаги инқирозий ҳолатни (таназулга юз тутиш, умидсизлик кайфияти, ҳаётдан безиш ва ш. к.) умумий тарзда ифодаловчи ном.

ДЕКАН [лот. decanus — ўнбоши, ўнта жангчининг бошлиғи] Олий ўқув юртида факультетнинг раҳбари. *Турдаги стол ёнида декан Зуфар Ҳакимович Ҳакимов ўтирибди. П. Қодиров, Уч илдиш. -Яхши эмас! — деканнинг кўзойнак орқасидаги жажжжи кўзлари қисилди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ДЕКАНАТ 1 Олий ўқув юртларида декан раҳбарлигида факультетни бошқарувчи маъмурий-илмий бўлини. *Яқин орада деканатдан рухсат олиб, қилишқоқча бораман. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 Шундай маъмурий бўлинма ўрнашган хона; идора. *Эшикларнинг бирида “Деканат” деган ёзувни кўриб тўхтайтиди. «Гулдаста». Йизитали юраги чопиб-чопиб, деканат томон кета бошлади. Д. Нурий, Осмон устун.*

ДЕКАНЛИК Декан вазифасини бажариш; декан мансабида бўлиш. *Менинг акам филология факультетида деканлик қилади. Ректор Эркин Алиевни деканликка тайинлади.*

ДЕКЛАМАЦИЯ [лот. declamatio — нотикликни машқ қилиш] Бадий асар ёки ундан олинган парчани чиройли, таъсирчан қилиб ёдаки ўқиш маҳорати ва шун-

дай ўқишнинг ўзи. *У товушини гуруллаптиб, нотиқона ҳаракатлар билан декламация қилди. Ойбек, Нур қадириб.*

ДЕКЛАМАЦИЯЧИ Бадий асар ёки ундан олинган парчаларни ифодали ва таъсирчан қилиб ўқиб берувчи, декламатор.

ДЕКЛАРАЦИЯ [лот. declaratio — маълум қилиш, билдириш, эълон қилиш] 1 Халқаро ҳуқуқда ва сиёсат соҳасида томонлар (бир неча ҳукуматлар, сиёсий партиялар, халқаро ташкилотлар ва ш. к.) тарафидан маълумланган дастурий ҳужжат, муҳим халқаро воқеа, қонун ва б. юзасидан умум эътиборига етказиладиган баёнот; асосий умумсиёсий тамойилларни тантанали эълон қилиш. *Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. Ўзбекистон Республикаси Мустақиллик декларацияси.* ■ *Минтақанинг илмий жамоатчилиги, халқаро ташкилотлари Орол денгизи ҳавзасини барқарор ривожлантириш бўйича декларация қабул қилдилар. Газетадан.*

2 Солиққа тортиладиган фуқаронинг муайян даврда олган даромадлари тури ва миқдори ҳақидаги маълумотномаси. *Аmmo бу ҳақда солиқ идорасига ўз вақтида декларация тақдим этолмадим. Газетадан.*

3 Почта орқали хорижга юбориладиган пул ва қимматбаҳо буюмларга уларнинг қиймати ва хил-хусусиятини кўрсатган ҳолда кўшиб жўнатиладиган почта ҳужжати.

4 Чегара орқали олиб ўтилаётган нарсалар, қимматбаҳо буюмлар ва уларнинг миқдори ҳақида божжонага тақдим этиладиган маълумотнома.

ДЕКОРАТИВ [лот. decor, decorogis — гўзаллик, нафосат] Зийнат учун хизмат қиладиган, кўркамлик, гўзаллик бахш этадиган. *Декоратив ўсимликлар.* ■ *Бу ерда қатор монументал ва декоратив санъат намуналари бунёд этилди. Газетадан. Ўзбек халқи ўзининг кўп асрлик тарихида жаҳонга донг таратган ажойиб декоратив-безак санъатини яратди. «Фан ва турмуш».*

ДЕКОРАТОР Декорациялар ясовчи му-тахассис, рассом.

ДЕКОРАЦИЯ [фр. decoration < лот. decorare — безамоқ, безатмоқ] Саҳнада тасвирланаётган воқеа-ҳодиса ўрни ва шароитини акс эттирадиган расмлар, архитектура иншоотлари, безак ва ш. к. мажмуи. *“Тоҳир-Зухра” қўйиладиган кун эди, биринчи парда-*

нинг декорациясини қуриб қўйдик. С. Аҳмад, Сайланма. Булар ҳақиқатга эмас, кўпроқ худди саҳналардаги декорацияларга ўхшаб кетади. Э. Охунова, Икки океан оша.

ДЕКРЕТ [лот. decretum — қарор; тўхтам; ажрим] Олий ҳокимият органларининг, ҳукуматнинг қонун кучига эга бўлган муҳим қарори, фармони. *Мазкур декрет қишлоқ-овуларда жуда тез, яшин тезлигида тарқалди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу ерда президент Носирнинг декрети эълон қилинди.* Газетадан.

Декрет таътили Ҳомиладорлик таътили. *Махсус комиссия Н. Шодиевнинг шикоятини текшириганда, у ҳақ бўлиб чиқди ва декрет таътилига ҳақ тўланадиган бўлди.* Газетадан.

ДЕКЧА [ф. دېگچە — қозонча] 1 Кичкина қозон, қозонча. *Юкимиз энгил: бир шолча, икки кўрпа-кўрпача, декча.* С. Нуров, Нарвон. *У озроқ ўтин териб, ҳамроҳлари ёнига келганда, декчада шўрва биқирлаб қайнаётган эди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

Декча қайнатмоқ Эплаб-сеплаб, бир амаллаб қозон қайнатмоқ, кун ўтказмоқ. *Давлатлари соясида декчамиз қайнаб турипти.* С. Айний, Дохунда. *Шу мақсадда йиғилишиб, декча қайнатиш ғамида бош оғритишарди.* Ойбек, Навоий.

2 *кўча* Декчада пиширилган таом. *Ҳужайиннинг қозонидан унда-мунда бир тотмасак.. йўқ, мойсиб бўлса ҳам, ўз декчамиз яхши.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЕЛВАГАЙ шв. Енгил ва юпқа қилиб тикилган халат; енгил уст кийим. *Унинг сочлари жингила-жингила, юз ва кўзлари дундук, устида яшил бахмалдан бурма қилиб тикилган чиройли делвагай кийими бор эди.* А. Қодирий, Жинлар базми.

ДЕЛЕГАТ [лот. delegatus — юборилган, йўлланган] Бирор ташкилот, жамоа томонидан ваколатли қилиб сайлаб ёки тайинлаб юборилган вакил. *Делегат сайламоқ.* ■ *Бу ассамблеяда 39 мамлакатдан 200 дан ортқ делегат қатнашди.* «ЎТА». *Газеталарда жуда кўп сурати чиққан, хотин-қизлар қурултойига ҳам делегат бўлган эди.* «Муштум».

ДЕЛЕГАТЛИК Делегат вазифасини ўташ; делегат бўлиш; муайян ваколатга эгалик. *Делегатлик гувоҳномаси.* *Делегатликка сайланмоқ.*

ДЕЛЕГАЦИЯ [лот. delegatio — юбориш, тайинлаш] Бирор ташкилот ёки давлат томонидан белгиланган, юборилган вакил-

лар гуруҳи. *Савдо делегацияси. Чет эл делегацияси.* ■ *Худди ҳозиргидақа, қиш кунларидан бирида Болгариядан қурувчилар делегацияси келди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга куюл сол.

ДЕЛИМИТАЦИЯ [де.. + лот. limitare — чегараламоқ, ажратмоқ] Давлат чегараларини тузилган шартномага мувофиқ тавсифлаш ва хариталаштириш асосида белгилаш; белгиланган чегараларни қайта кўриб чиқиш. *..Шунингдек, мамлакатларимиз ўртасидаги чегара делимитацияси билан боғлиқ масалалар хусусида сўз борди.* Газетадан.

ДЕЛО [р. делать — «қилмоқ», «бажармоқ» сўзида] Бирор масала ёки шахсга оид расмий ва норасмий ҳужжатлар тўплами ва шундай ҳужжатларни сақлаш учун ясалган махсус папка; ҳужжатлар йиғмажилди; иш. *Шербекнинг делосида Назаров билан қизи тўғрисида ҳам гап бор эди.* С. Анорбоев. *Оқсой. Бўлмаса, сенинг ўзингни справка сифатида Мадумаровнинг делосига тирик-лайин ёпиштириб қўяман.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

Дело очмоқ 1) бирор масала ёки соҳага оид ҳужжатларни тўплаб сақлаш учун алоҳида папка тутмоқ; 2) суд ва тергов органларида бирор судли иш юзасидан ҳужжатлар йиға бошламоқ. *Воқеа содир бўлган кунни Самарқанд шаҳар Сиеб районида.. жиноий иш-дело очилди ва жиноятни фош этувчи манбалар шу папкага келиб тушаверади.* Газетадан.

ДЕЛЬТА I [юн. delta] I Юнон алифбосидаги тўртинчи ҳарфнинг (Δ) номи.

ДЕЛЬТА II [юн. delta] геогр. Дарёнинг учбурчаксимон тармоқланиб, қўлга ёки денгизга қуйиладиган жойида ҳосил бўлган текислик (термин Нил дарёсининг денгизга қуйилиш жойи дельта ҳарфи шакли (Δ) га ўхшашлигидан келиб чиққан). *Амударёнинг қадимги ва ҳозирги дельтаси айниқса наст ерлардир.* Н. Долимов, Ўзбекистон географияси.

ДЕЛЬФИН [юн. delphis, delphinus] зоол. Китсимонлар туркумига мансуб, денгиз ва океанларда яшайдиган сутэмизувчи ҳайвонларнинг бир тури. *Баҳор кезлари дельфинлар жуфтлашиш палласига киради.* «Фан ва турмуш». *Дельфинлар, чағалайлар ўйини бизни зериктирмай борарди.* Э. Охунова, Икки океан оша.

ДЕЛЬФИНАРИЙ Дельфинларни ўрғаниш, ўргатиш ва намойиш қилиш мақсадида қурилган бассейнли иншоотлар мажмуи. *Ботумидаги дельфинарийда мен дельфиннинг чўчқанинг хуриллашини эсла-тадиган товушини эшитдим.* «Фан ва турмуш».

ДЕЛЬФИНСИМОНЛАР Сутэмизувчилар синфининг тишли китлар кенжа туркумига мансуб оиласи.

ДЕМАГОГ [юн. demagogos — халқ доҳийси] У ёки бу мақсадга эришиш учун демагогиядан фойдаланувчи шахс.

ДЕМАГОГИЯ [юн. demagogia < demos — халқ + ago — бошлайман, олиб бораман] Куруқ ваъдалар бериш, лақиллатиш, хушомадлар қилиш йўли билан оммани ўзига мойил қилиш, улар ўртасида обрў қозонишга интилиш.

ДЕМАГОГЛИК Куруқ сафсата сотиб, куруқ, ёлгон гаплар айтиб, кишиларни лақиллатиш. *Демагоглик қилманг! Мен коллективимизнинг ўзига хос хусусиятини айтаялман сизга.* А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕМАК 1 Демок, айтмоқ, гапирмоқ. *Оз емак — тан соғлиқ, Оз демак — ҳикматга боғлиқ.* Мақол. ■ *Сеники мабқул демакка бизнинг тилимиз келмас, бу сўзинг ноўрин десак, ўлдирмай қўямас.* «Ёдгор».

2 крш с. Яъни, бундан чиқдики, бинобарин. *Демак, уни сиз ёзган экансиз-да? К. Яшин, Ҳамза. Демак, ёлгончилик касалига мубтало бўлган кишини ростгўй одамнинг қони билан даволаса бўлади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

3 кесим взф. Билан баробар, ..га тенг. *Фаровон ҳаёт — бу гўзал турмуш, осуда, серфайз ҳаёт демакдир.* Газетадан. *Умр — бу асаб тасмаларининг — нервларнинг яшаши демакдир.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи. *Йўли учун Мирзақаримбойдан силжиш — Гулнордан айрилиш демак эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЕМАККИ айн. **демак 2.**

ДЕМАРКАЦИЯ [фр. demarcation — ажратиш] Қўшни давлатлар ўртасида тузилган шартномага, битимга асосан мамлакатлар орасидаги чегарани аниқлаш, белгилаш.

Демаркация чизиги *ҳарб., сиёс.* 1) вақтинча сулҳ пайтида урушувчи томонларнинг қўшинларини бир-бирдан ажратиб турган муваққат чегара; 2) урушда енгилган мам-

лакат худудини ишғол қилинган зоналарга бўлувчи чизиқ, доира.

ДЕМАРШ [фр. demarche — чиқиш, ҳаракат, хуруж] Бир ҳукумат ёки унинг органларининг бошқа ҳукумат (ёки ҳукуматлар)га илтимос, норозилик, огоҳлантириш ёки бошқа хил баёнотлар билан мурожаат қилиши.

ДЕМИЛИТАРИЗАЦИЯ [де.. + лот. militaris — ҳарбий] Бирор давлат ёки худудда армия сақлашни, қуро-л-яроғ ишлаб чиқаришни, истеҳкомлар, ҳарбий базалар қуришни ман этиш; қуро-л-сизлантириш. *Демилитаризация қилмоқ.*

ДЕМИСЕЗОН [фр. demaisons — йилнинг ўтиш даври]: **демисезон пальто** Баҳорда ёки кузда кийиладиган енгил пальто. *Лола янги демисезон пальто, кумушранг қорақул телпак кийиб, бўйнига гўзал шарф ураб чиққанди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ДЕМОБИЛИЗАЦИЯ [де.. + фр. mobilisation < лот. mobilis — ҳаракатчан] 1 Уруш тамом бўлгандан ёки хизмат муддатини ўтаб бўлгандан кейин ҳарбий хизматдан бўшатиш ёки захирага ўтказиш. *Аскарларни демобилизация қилиш.* ■ *Ҳозир июни, июлда, йўқ, августда демобилизация ҳақида буйруқ чиқса керак.* Шўхрат, Шинелли йиллар.

2 Қуро-л-ли кучларни, шунингдек, халқ хўжалигининг барча соҳаларини ҳарбий ҳолатдан тинч ҳолатга кўчириш. *Қуро-л-ли кучларни демобилизация қилиш.* ■ *Уруш тамом бўлганидан кейин дарҳол мамлакатда қуро-л-ли кучлар кенг равишда демобилизация қилинди.* Газетадан.

ДЕМОГРАФИК Аҳолининг ўсиш (қўлайиш) суръати билан боғлиқ бўлган. *Демографик сиёсат. Демографик вазият.* ■ *Бозор муносабатлари ҳақида гап кетар экан, Ўзбекистондаги демографик вазиятни албатта ҳисобга олиш лозим.* Газетадан. *Айрим мамлакатларда эса демографик сиёсат умуман ишлаб чиқилмаган.* «Фан ва турмуш».

ДЕМОГРАФИЯ [юн. demos — халқ + grapho — ёзаман] Аҳолишунослик; бирор худуд, мамлакат, бирдан ортиқ мамлакатлар ёки дунё аҳолиси ўзгаришларини (со-ни, географик тақсимланиши, таркиби, ўлиш, туғилиш жараёнларини) ўрганувчи фан тармоғи.

ДЕМОКРАТ 1 Демократия тарафдори, демократия учун, халқнинг сиёсий озодли-

ги ва ҳуқуқи учун курашувчи; халқпарвар. *Муқимий, Фурқат ва Аваз Утарлар ўзбек халқининг демократ шоирлари эдилар. Газетадан.*

2 Демократик партиянинг аъзоси.

ДЕМОКРАТИЗМ Демократия ва унинг тамойилларини эътироф этиш ва уни амалга ошириш. *Демократизм тарафдори. Демократизм тамойиллари. Демократизмнинг тантанаси.* ■ *Моддий ёрдам кўрсатиш тўғрисида қарор қабул қилиш демократизмни таъминлайди.* Газетадан.

ДЕМОКРАТИК 1 Демократия тамойилларига асосланган, демократияни амалга оширувчи. *Демократик давлат. Демократик жамият. Демократик ҳаракат. Демократик тузум. Демократик ислоҳот.* ■ *Мақсадимиз аниқ — бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган, эркин, очиқ демократик давлат қуриш.* Газетадан. *Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шаклланган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятлари бор.* Газетадан.

2 Демократия тамойилларини ҳимоя қилувчи. *Демократик ёзувчилар.* ■ *Демократик ёзувчилар прогрессив студентлар ва хайрихоҳ ўқимишли шахслар билан секин-секин яқинлашади.* Ойбек, Нур қидириб.

ДЕМОКРАТИЯ [юн. *demokratia* < *demos* — халқ + *kratos* — ҳокимият] 1 Фуқаролар эркинлиги ва тенглиги конституция ва қонунларда мустақамланган, халқ ҳокимиятининг шакллари амалда ўрнатилган ва юзага чиқарилган сиёсий тузум; халқ ҳокимияти. *Демократия — бошқарувнинг барча босқичларидаги эркинликдир.* Газетадан. *Ошқоралик ва демократия — бу объективлик ва поклик демакдир.* «ЎТА».

2 Жамоа барча аъзоларининг фаол иштирокида раҳбарлик қилиш усули. *Партиянинг ички демократияси.*

ДЕМОКРАТИЛАШМОҚ Демократия йўлига тушмоқ, демократия асосларига таянмоқ, демократик тамойиллар асосида барпо бўлмоқ. *Давлат бошқарувини демократлаштирмоқ. Қонуннинг демократлашуви.*

ДЕМОНТАЖ [де.. + фр. *montage* — кўтариш, ясаш, жойлаштириш] Бирор нарса, объект ёки асбоб-ускунани тайёр, яхлит ҳолатдан қисмларга, бўлақларга ажратиш, бузиш (таъмирлаш ёки бошқа мақсадларда). *Насослар, дизеллар, ҳамма қимматли механизмлар демонтаж қилинсин!* П. Қодиров, Эрк.

ДЕМОҚ 1 Ўз фикрини оғзаки ёки ёзма равишда ифода қилмоқ, айтмоқ; сўзламоқ, гапирмоқ. *Мен сенга нима деган эдим. Бу ҳақда китобларда нима дейилган? Ўғлингиз сизга салом деди. Бедарднинг олдида дардим бор демагин.* Мақол. *Ош келса, егин, Гап келса, дегин.* Мақол. *Тўқлик нелар дедирмас, Очиқ нелар едирмас.* Мақол. ■ *Шундай дейишингизни билувдим.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Энг оқил мавжудот инсон деймиз-у, баъзан одамнинг арзимаган нарсага ақли етмай қолади.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

2 Бирор товущу, ун чиқармоқ. *Мушук миёв деди.* ■ *“Имм” деган овоз эшитилди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Қаердадир қизилиштон қариллади, попушак “пу-пу-пуп-нишиш” деб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Ғинг демоқ қ. ғинг. Лом-мим демай қ. лом-мим.

3 Аталмоқ, номланмоқ; отга, номга эга бўлмоқ; атамоқ. *Марҳамат деган олти қиз бор экан.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аваз Сайфий деган таниш муллаваччани топди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кейин Ҳикматулла деган новча йигит сўз олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бари бир, тақдир деган нарса, пайти келиб, ўзини кўрсатиб қўяркан.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Биз томонларда майна деган қуш бўлади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Ҳисобламоқ, санамоқ; билмоқ, ўйламоқ. *Одами эрсанг, демагил одами, Они ким йўқ халқ ғамидан ғами.* Навоий, Хамса. [Фазлиддин:] *Саккиз юз сўмни сиз билан биз пул демаймиз. Чиндан ҳам пул эмас.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ахир ким ҳам онасини, волидасини севмайди дейсиз!* Газетадан.

5 ..деб ўйламоқ, фараз, мулоҳаза қилмоқ. *Шундай ҳам дейлик. Боринг, эртага самолёт учмайди дейлик.* *Хайр, шундай ҳам денг.* ■ *Шовқин солманг, биров эшитса, нима дейди!* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ҳа, энди битта-яримта ўртоғиникида қозандир-да, дедик.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Нима дейсиз? 1) қандай маслаҳат берайсиз?, қандай фикр билдирасиз?, қандай (нима) деб ўйлайсиз? *Балки ғами, ҳасрати озяр, нима дейсиз?* Ойбек, Танланган асарлар; 2) нима ҳам қилар эдингиз, қўлингиздан нима ҳам келар эди. *Шариат ўзи йўл*

топиб беради. Йўлни хотинингизнинг ўзи топиб келиб, сизни опчиқиб кетса, нима дейсиз? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Истамоқ, хохламоқ. *Нима десанг, албатта муҳайё қиламан. Душман нима демайди, тушга нималар кирмайди.* Мақол. ■ *Уй ажратамиз дедингиз-у, мен йўқ дедими?* Ойбек, Танланган асарлар. *Дастурхонга ноз-неъмат тўлсин дейман.* «Гулдаста». *..халқ учун ишлаганларга жонимни берсам дейман.* У. Исмоилов, Сайланма.

7 Танламоқ, бирор кимсага ёки нарсага тарафдор бўлмоқ, мойиллик билдирмоқ. *Ё мени де, ё уни де.* ■ *Мен сенинг тенгинг эмасман, Омоним бор, сени демасман.* Ҳ. Олимжон. *Ўзингиз йўлинг очик, кета бер, мен ота-онамни дейман, деган эдингиз-ку.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 (шарт майли шаклида) Бирор иш-ҳаракатни бажаришга уринмоқ. *Гилямни кўтарай десам, жуда оғир экан.* ■ *Илгарилари уриб енгар эдим, энди урай десам, қочиб, томга чиқиб кетади.* А. Қаҳҳор, Айб кимда? *Кўзини очай деса, қовоқлари оғирлашиб кетгандай туюлди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

9 Ҳисобга олинмоқ, истисно қилинмоқ. *Отларнинг пишқиргани, ҳашаротларнинг чириллаши билан сой сувининг майин шилдираши демаса, атроф жимжит эди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Сал чимчилган қошлари демаса, Авазнинг рафторидан бир нима англаб олиш қийин эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

10 Равишдош шаклида қўшма гапларни боғлаш учун хизмат қилади. *Энди Аваз халқни курашга чорловчи шеърлар битар деб, умид қиламиз.* С. Сиёев, Ёруғлик.

11 Буйруқ ва шарт майли шаклларида кириш сўз вазифасида келади. *Онам бечора, денг, мулла, ўзи жуда кам борар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бечора капсанчилар, дейман, ер ўзларига қарашли бўлганда, шу ариқни ўша вақтда чиқаришса ҳам бўлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Яна, десангиз, иккита, сутлик оқ эчкилари бор.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Бир (ёки ҳеч) нима демай Индамай, қаршилиқ кўрсатмай, сўзсиз. *Бунисига ҳам бир нима демайман, ҳар кимнинг зўри бошқа, менга нима.* А. Қаҳҳор, Қизлар. *..деганда* ..бўлганда, бўлгач, ўтгач. *Соат ўн икки деганда етиб келасан.* ■ *Бир ой деганда,*

ниҳоят, менбоп бир штат топилиб қолди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *..дегандай* 1) ..дейилгандек, дейилгани каби. *Ўз уйим, ўлан тўшагим дегандай, сиз ҳам қайтиб келибсиз-да;* 2) деган каби, ишора қилиб. *Ухўп дегандай, бош ирғитди.* ■ *“Нима ишинг бор эди?” дегандек, унга тикилди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Дегани деган* Ўз фикри, мулоҳазасини қабул қилдирадиган, айтганини бўлдирадиган. *У кишининг дегани деган, ҳеч ким бас келолмайди.* А. Мухтор, Туғилиш. *..дегунча* .биланоқ; ҳамоно. *Келди дегунча, менга хабар бер.* *..демай ёки* ..демасдан Суриштирмай, ҳисоблашмай. *Боши-кўзи демай ураверди.* *Ёз демасдан, қиш демасдан ишламоқ.* ■ *Қистаб кетиб боради, Кеча демайди, кундуз.* «Равшан». *Кўп деганда* Кўпи билан, ортиғи билан, кўп бўлса. *Бу ишга кўп деганда ўн кун керак.* *Кўрдим демайди* 1) унча-мунчага тўймайди, қонмайди. *Бир-икки коса овқатни кўрдим демайди;* 2) назар-писанд қилмайди. *Унча-мунча оғир меҳнатни кўрдим демайдиган шу йигит ҳам толиқар.. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Менга деса* Мен учун бари бир, нима бўлса, бўлар. *Майли, менга деса, бу йил меҳнат кунимиз бир миридан тушсин!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Нимага (ёки нега) десангиз с.т.* Сабаб шуки. *-Қойил, - дедим лабимни чапилашиб, нега десангиз, шу пайт қовун егим келиб қолса бўладими?* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Нимага десангиз, ҳар бир мусулмонга маълумки, Муҳаммад алайҳиссаломнинг қабри шарифлари бор у ерда.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шундай денг* 1) баракалла, ана энди ўзингизга келдингиз; 2) ҳали гап шундайми! *Ҳаш-паш дегунча қ. ҳаш-паш.*

ДЕМПИНГ [ингл. dumping – арзон экспорт] иқт. Чет эл бозорини эгаллаш ва ундан рақобатчиларни сиқиб чиқариш мақсадида молни хорижда ўз мамлакатигадаги ёки жаҳон миқёсидаги нархидан анча арзонга сотиш – рақобатли кураш воситаларидан бири.

ДЕНАТУРАТ [лот. denaturatus – табиий хоссалардан маҳрум бўлган] Махсус заҳарли ёки бадхўр модда аралаштириб, инсон ичиши учун яроқсиз ҳолатга келтирилган ва фақат техникавий мақсадларда ишлатиладиган спирт. *Рангли ипак ва жун кийимдаги дазвол саргайтирган доғ денатурат спирти билан кетказилади.* «Саодат».

ДЕНАТУРАЛИЗАЦИЯ [фр. denaturalization – фуқароликдан маҳрум бўлиш] Фуқаролик ҳуқуқидан маҳрум бўлиш; фуқароликдан чиқариш.

ДЕНГИЗ 1 Океаннинг қуруқликка туташган ёки қуруқликка ёриб кирган бўлаги, океаннинг қуруқлик ёки орол ва ярим-ороллар билан ажралган қисми. *Орол денгизи. Болтиқ денгизи. Қизил денгиз. Денгиз ҳавоси. Денгиз флоти. Аҳмоқда ор бўлмас, денгизда – гузар.* Мақол. ■ *Ороллар ва яримороллар океанни айрим қисмларга бўлиб юборган, бу қисмлар денгизлар деб аталади.* «Дунё қитъалари географияси». Денгиз сувидек тиниқ кўзлари мулойим ва меҳр билан боқарди. С. Кароматов, Олтин қум.

2 Кенг майдонни эгаллаган ва денгизга қиёс қилинган сунъий сув ҳавзаси. *Тошкент денгизи.* ■ *Чорвоқ денгизи худди узукка қўйилган мовий кўзга ўхшаб, яшнаб кўринади.* Газетадан.

3 *кўчма* Жуда катта уюм, тўда, оқим; бирор нарса билан қопланган кенг майдон. *Пахта денгизи. Қон денгизи.* ■ *Кимларнинг орқасида қамчи излари. Ҳали ҳам тўлқинлар қон денгизлари.* Файратий. *Кўм-кўк пахта денгизида қизгин иш борар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Перронда чайқалар одам денгизи. Кўзларда илтижо, меҳр ва ёлқин.* Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар.

Зангори (ёки кўк) денгиз Кенг осмон, само, фалак ҳақида. *Зангори денгизнинг тиниқ қўйнидан Кўм-кўк ой юзланиб, кулиб боқади.* Уйғун. *Кўк денгизнинг бир четида янги туғилган ой очилиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан куччи.

4 *кўчма* Оғуш, қучоқ; қуршов; асирлик. *Пўлат ота шундай ички хаёллар денгизида сузиб, боёвачанинг кўнглини эритадиган гап тополмай, каловланиб турар эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Хатни ёзган чоғингизда тамом бир ўт ичида, ғазаб денгизида сузганлигингиз гавдаланиб, кўз ўнгимдан ўтди[лар].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *кўчма* Миқдоран ва ҳажман туганмас, чексиз нарса ҳақида. *Билганинг дарё бўлса, Билмаганинг – денгиз.* Мақол. ■ *Павел Иванович илм бобида бамисоли бир денгиз.* С. Кароматов, Олтин қум.

ДЕНГИЗЧИ 1 Денгиз флотида хизмат қилувчи киши. *Жиянингиз денгизчимиди? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Юк ташув-*

чи ишчилар, Денгизчилар йиғилди. Барча кўзлар бегуноҳ Балиқчига тикилди. З. Диёр.

2 *айн. матрос.*

ДЕНДРАРИЙ [юн. dendron – дарахт] Илмий, ўқув ёки маданий-маърифий мақсадларда барпо этилган, фақат дарахт ва буталар экилган очиқ майдон; ботаника боғининг таркибий қисми. *Ишчилар шаҳарчасидан дендрарийга кетаётган энгил машиналар ва автобусларнинг кети узилмайди.* Газетадан. *Бу дендрарий юқорида номи айтилган бирлашма ва Ўзбекистон Фанлар академиясининг Ботаника боғи ҳамкорлигида барпо этилган.* «Фан ва турмуш».

ДЕНДРИТ [юн. dendron – дарахт] **анат.** **1** Нерв ҳужайрасининг дарахтсимон тармоқланган ўсимталари – бошқа нерв ҳужайраларидан нерв турткиларини қабул қилиб олади.

2 *мин.* Бирор бир минералнинг тўлиқ ривожланган, дарахтсимон тармоқланган кристаллари.

3 *кўчма* Қорнинг дарахт ёки бутасимон шакллари. *Қор учқунларининг мураккаблашиб, сертармоқ бўлиб кетган дендрит шакллари чиройли манзара касб этади.* «Фан ва турмуш».

ДЕНДРОЛОГИЯ [юн. dendron – дарахт + logos – билим, тушунча] Ботаниканинг дарахт ва буталарнинг турларини ўрганадиган бўлими, соҳаси.

ДЕНДРОПАРК [юн. dendron – дарахт + ингл. park – атрофи ўралган боғ; кўриқхона] **1** Турли ўсимлик ва дарахтлар коллекцияси экилган катта боғ. *Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ботаника боғининг дендропаркидаги дарахт, бута ва лианалар 2500 турни ташкил этади.* «Фан ва турмуш».

2 Ана шундай дарахт ва ўсимликлар қучоғидаги дам олиш жойи. *Тошкент дендропаркида дам олдик.* ■ *Нисбатан иссиқ иқлимли ва серҳосил бўлган бу ерлар дендропарк учун айни муддао.* Газетадан.

ДЕНОМИНАЦИЯ [лот. denomination – қайта номлаш] Ҳисоб-китобни ихчамлаштириш мақсадида қозғоқ пулларнинг қийматини пасайтириш; пул бирлигини қайта номламасдан йириклаштириш; эски пулни маълум нисбатда янги пулга алмаштириш.

ДЕНОНСАЦИЯ [фр. denoncer – эълон, маълум қилмоқ] Бирор давлатнинг ўзаро халқаро шартномани бекор қилиш, шарт-

номадан чиқиш ҳақида бошқа давлатни хабардор қилиши.

ДЕПАРА *шв.* Атроф, теварак. *Аммо депарада аҳолиси кўп қишлоқ бизниқи.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Чамбилнинг депарасида Туркман деган бир юрт бор эди.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз. *Бир вақтлар шу депарада ҳамма нарса чаппасига айланарди.* «Гулистон».

ДЕПАРТАМЕНТ [*фр.* departement – бошқарма, идора] 1 Францияда ва бошқа айрим мамлакатларда энг йирик маъмурий-худудий бирлик.

2 Баъзи мамлакатларда, жумладан, Ўзбекистонда, маҳкама, идора ва вазирликлар ёки улар таркибидаги бўлинмаларнинг номи. *Давлат департаменти (АҚШ Ташқи ишлар вазирлиги). Савдо департаменти. Давлат департаментининг баёнотига кўра, журналистнинг ўлдирилгани ҳақида маълумотлар келиб тушган.* Газетадан. *Иккинчи қаватдаги йўлакда департамент нозири қабул қилишини кутиб, анча вақт ўтирадилар.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

3 Баъзи халқаро ташкилотларнинг бўлинма ва шохобчалари. *Маориф, фан ва маданият масалалари билан шуғулланувчи халқаро ташкилотнинг [ЮНЕСКО] Табиёт фанлари департаменти учрашув учун Тошкентни танлади.* «Фан ва турмуш».

ДЕПЕША [*фр.* depeche – шошилинч хабар] Расмий шошилинч хабар, шошилинч (дипломатик ёки ҳарбий) маълумот. *Бисмарк уруш чиқаришни кўзлаб, ўз қиролнинг француз элчиси билан суҳбат қилганлиги ҳақидаги депешани.. матбуотда эълон қилди.* «Янги тарих».

ДЕПИЛЯЦИЯ [*лот.* depilare – сочни, тукни йўқотмоқ, тўкмоқ] Бошдаги ярачақани даволаш ёки косметика мақсадида сочни тўкиш.

ДЕПМА *шв.* Далага сув чиқариш усулларидан бири. *Хоразмдаги сув чиқаришининг энг оддий усуллари “сепма”, “депма” ва “нова” деб аталади.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

ДЕПО [*фр.* depot – омбор] 1 Транспорт воситалари (паровоз, трамвай, троллейбус вагонлари) турадиган ва жорий таъмирланадиган махсус бино, корхона. *Депонинг ишлаб чиқариш илғорлари Самарқанд-Бухоро туристик поездида мароқли сафар қил-*

дилар. Газетадан. *Тошкентда йирик вагон-ремонт заводи, янги трамвай ва троллейбус деполари ишга туширилди.* Газетадан.

2 Ўт ўчириш машиналари турадиган бино.

ДЕПОЗИТ [*лот.* depositum – сақлашга қўйилган буюм; омонат] *мл.* Кредит муассасалари (банк, омонат касса ва ҳ.к.)га сақлаш ва фойдаланиш учун вақтинча қўйилган пул ёки қимматбаҳо қоғозлар. *Банкнинг жалб этилган депозитлари ҳажми ҳам кўнайтиди.* Газетадан.

ДЕПОЗИТАРИЙ [*фр.* depositaire] 1 Депозитларга эгалик қилувчи жисмоний ёки юридик шахс. *Хўш, икки босқичли депозитарий тизимини яратishдан мақсад нима?* Газетадан. *Ўзбекистонда биринчи депозитарий.. 1994 йил 8 июнда ташкил қилинган.* «ЎЗМЭ».

2 Халқаро шартноманинг асл нусхасини, унинг тасдиқлангани ҳақидаги ҳужжатларни сақловчи давлат ёки халқаро ташкилот.

ДЕПОЗИТОР Банк, омонат касса ва ш. к. га пули ёки қимматбаҳо қоғозларини қўйган шахс ёки ташкилот.

ДЕПОНЕНТ [*лот.* deponens, deponentis – жойлаштирувчи, сақлашга қўювчи] 1 Сақлаш учун давлат муассасасига қимматбаҳо буюм ёки маблағ қўйган шахс ёки ташкилот. 2 Бирор сабабга кўра корхона ёки муассасадан ўзига тегишли бўлган пулни ёки тўловни ўз вақтида олмаган жисмоний ёки юридик шахс ва олинмаган ана шундай маблағ.

ДЕПОРТАЦИЯ [*лот.* deportatio – бадарга қилиш, ҳайдаш; сургун] Ижтимоий, сиёсий жиҳатдан хавfli киши ёки кишиларни доимий яшаш жойидан кўчириб, ҳайдаб юбориш; бадарга, сургун қилиш (жиноий ёки маъмурий жазо чораларидан бири). *..халқларни депортация қилиш ва мажбурий кўчириш, урбанизация жараёнларининг фаоллашуви ва бошқа омиллар таъсир кўрсатган.* Газетадан.

ДЕПРЕССИЯ I [*лот.* depressio – эзилиш, босилиш] 1 *тиб.* Тушкунликка берилган руҳий ҳолат; оғир руҳий ҳолат.

2 *иқт.* Хўжалик тизимида, ижтимоий фаолият соҳасида юз берадиган турғунлик, ҳаракатсизлик, ўсишдан тўхташ ҳолати.

ДЕПРЕССИЯ II [*лот.* depressio – пасайиш, чуқурлашиш] *геол., геогр.* Куруқликнинг денгиз сатҳидан паст қисми.

ДЕПСАМОҚ айн. депсимоқ. *Ҳар бир тоза ниятли кишининг муқаддас бурчи — йиқилганни устига чиқиб депсаш эмас, балки қўлтиғидан олиб турғизиш, яъни хатосини дўстларча тузатишга ёрдам беришдир. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. Халқ тарқалганда, Жуман писмиқнинг эзилган мурдаси депсалган қорға қоршиб ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ДЕПСИМОҚ 1 Севинган, дўқ урган, кўркқан, инжиқлик ёки бетоқатлик қилган ҳолда ер тепмоқ, ер тепиб турмоқ. *Ер депсиб йиғламоқ. ■ Жонан бировларнинг олдига бориб ер депсиб, баъзиларга кўзини сузиб, бошини қоқарди. Газетадан. Тағидаги от сувлиқ чайнаб депсийди. Й. Шамшаров, Тошқин. Катта йўл ёқасида депсина-депсина, бирпас ўткинчи машина кутишди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.*

2 Босиб-янчиб ташламоқ, оёғости қилмоқ, пайҳон қилмоқ, топтамоқ. *Мурдаларни эзиб, депсиб Бу кутурган оломон.. О. Ҳакимов, Достонлар. Қайсиям колхоз яйловга катта пода ҳайдаб ўтаётганида, чанқоқ пода булоққа ёпирилиб, уни депсиб ташлабди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

3 От ёки эшакни оёқ билан ниқтаб тезлатмоқ. *Ҳасан овчи тез бориб, эшакни ечди-ю, унга минди-да, икки оёқлаб депсиб, бу ажал қалъасидан тезроқ кетишга шошилди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

4 Тепмоқ, урмоқ (юраги, қон томири ҳақида). *Ҳаяжондан юраги депсиб ура бошлади. Ҳ. Шайхов, Рене жумбоғи. Нурмат отанинг гапларидан кейин юрагим яна ҳам депсиб кетди. М. Раҳмонов, Инженернинг қайтиши.*

ДЕПСИНМОҚ 1 Депсимоқ **1, 3, 4** фл. ўзл. н. *У ақлдан озгандек депсинар, ерни муштар эди. «Ёшлик». Уюрни безовта ва саросимали депсинаётган айғирлар ўраб турарди. «Ёшлик». Шу орада, нима бўлди-ю, она кийик бир депсиниб, чопиб кетди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. От бошини қайчириб, турган жойида депсиниб қўйди. М. Мансуров, Ёмби.*

2 Сесканмоқ, чўчиб тушмоқ. *Юрак депсиниб тушар даҳшатли ҳар хабардан. Ф. Фулом. Муқаддам депсиниб, уйғониб кетди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.*

3 кўчма Қимирламоқ, силкинмоқ. *Газлада ер депсинганда, посёлкада ниҳояти 13*

мингга яқин аҳоли яшарди. Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари.

4 кўчма Тебраниб, қалтираб кўзгалмоқ, юрмоқ. *Машиналар депсиниб, ҳансираб бормоқда. «Ўзбекистон кўриқлари». Қудратли машина депсиниб кўзгалди ва ерни шудгорлашни давом эттирди. «Ўзбекистон кўриқлари». Қудратли тепловоз қамчи еган отдек депсинди. Газетадан.*

Депсиниб турмоқ (ёки қолмоқ) Олдинга жилмай, бир хил ҳолат, даражада тура бермоқ. *Бир жойда депсиниб туриш — қолоқликка юз тутуш демакдир. М. Назаров, Жилвон жилвалари. Хатда шундай дейилган: «Афсуски, қурилиш ишлари депсиниб қолди». «Ўзбекистон кўриқлари».*

ДЕПУТАТ [лот. deputatus — вакил қилинган, юборилган] **1** Ваколатли давлат органига сайланган киши, вакил. *Олий Мажлис депутати. Халқ депутати. Депутат сайламоқ. ■ -Ўғлим, бу депутат дегани нима? -Депутатми, халқ хизматкори. -Йўқ, — деди ҳола бошини чайқаб, — депутат бу — нажоткор. «Гулдаста».*

2 Жамоа (гурух), ташкилот томонидан бирор топшириқни бажариш учун вакил қилинган шахс. *Қурултой депутати.*

ДЕПУТАТЛИК 1 Депутатга оид, депутатга хос; депутат бўлишлик. *Депутатлик ўрни. Депутатлик ваколати. ■ Депутатлик фаолияти кўп қиррали ва мураккаб ишдир. «Саодат». Ҳар бир сайлов округида икки-уч номзод депутатлик учун курашди. Газетадан.*

2 Депутат ҳуқуқига, имтиёзига эга бўлишлик. *Депутатлик ҳуқуқи. ■ Халқ ўзига хизмат қилган кишилар номзодини депутатликка кўрсатади. Газетадан.*

ДЕРАЗА Бинонинг ташқаридан хонага ёруғлик тушиши, ҳаво киришига ва ташқарини кузатишга имкон берувчи, очилиб-ёпиладиган ойнали роми; ром. *Чарос дарпардани суриб, деразани очди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Очиқ деразадан хонага ёз шамоли урди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Аҳмад бригадир бўйини чўзиб, деразадан машинаси турган майдонга назар солди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди. Алимардон дераза олдида тик турганча, биринчи қорнинг ёғишини томоша қиларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ДЕРАЗАСИМОН Дераза шаклидаги, деразага ўхшаш. *Дуқонлар икки қаватли*

бўлиб. ёруғлик тушиб туриши учун гумбаз саҳнида деразасимон панжарали туйнуқлар қўйилган. Мирмуҳсин, Меъмор.

ДЕРАЗАТОКЧА Уй деразасининг ичкари, баъзан ташқари ост томонига ёғоч ёки бошқа материалдан ясалган тоқча; дераза рафи.

ДЕРАЗАҚОПҚОҚ Деразани ташқаридан ёпиб, қоплаб турадиган, ёруғлик, иссиқлик кучини камайтирадиган эшиксимон мослама. Унинг хаёлини деразақопқоқнинг тақиллаши бузди. Т. Малик, Ажаб дунё.

ДЕРАТИЗАЦИЯ [фр. deratisation — каламушларни йўқ қилиш (rat — каламуш)] Юқумли касалликларнинг манбаи ва тарқатувчиси ҳисобланган, халқ хўжалигига иқтисодий зарар келтирадиган кемирувчиларни кириш, йўқ қилиш.

ДЕРИВАЦИОН Деривация I, II с. сфт. Деривацион канал. Ўзбек тилининг деривацион конуниятлари.

ДЕРИВАЦИЯ I [лот. derivatio — шохобча] I Сувни дарё ўзанидан бошқа ёққа (қазилган ариққа, каналга) солиб юбориш. Деривация ишлари. Деривация иншоотлари. ■ ..Сидқий деривация канали қурувчилари-га раҳбарлик қиларди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

2 ҳарб. Отиш қуролларидан отилган ўқ, снаряд ва б. нинг ўз йўналишидан ён томонга оғиши.

ДЕРИВАЦИЯ II [лот. derivatio — яса-лиш] тлш. Тил бирликлари (сўз, сўз бирикмалари ва б.) нинг ясалиши, ҳосил бўлиши. Уларнинг функционал хусусиятини фақат деривация жараёни билан изоҳлаш мумкин. «ЎТА».

ДЕРМАТИН [юн. derma; dermatos — тери, чарм] Ип газламанинг бир ёки ҳар иккала томонига эластик модда қоплаб тайёрланган, мебелсозлик, муқовасозлик саноатларида фойдаланиладиган сунъий тери. Қамаридин дерматин қопланган эшикни тик-тиқ урди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Уртада думалоқ стол, икки ёнида ялтироқ дерматин қопланган суюнчиқ-ли стул. С. Нуоров, Нарвон.

ДЕРМАТИТ [юн. derma; dermatos — тери] тиб. Терининг яллиғланиши, шамоллаши билан боғлиқ касалликларнинг умумий номи. Қўлингизни асло хлорли оҳак зритмаси билан артманг.. аллергик дерматит пайдо бўлиши мумкин. Газетадан.

ДЕРМАТОЛОГ Тери касалликлари му-тахассиси, врач. Хуллас, турли касалликларда соч тўкилишининг олдини олиш учун дерматолог ёки косметологларга мурожаат қилиш лозим. «Фан ва турмуш».

ДЕРМАТОЛОГИЯ [юн. derma; dermatos — тери + logos — билим, тушунча] Тиб-биётнинг терининг аҳамияти ва тузили-шини, тери касалликларини ўрганувчи ва уларни даволовчи соҳаси.

ДЕСАНТ [фр. descende — тушиш; туши-риш] Душман ҳудудда жанг олиб бориш учун тузилган ва шу ҳудудга самолёт, вер-толёт, кемалардан туширилган қўшин. Ҳа-во десанти. Танк десанти. ■ Улар қураёт-ган кўприкка немис десант ташлаганини ҳикоя қилиб кетди. Шухрат, Шинелли йил-лар. Сўнги икки йил десант қисмларида бўл-дим. О. Ёқубов, Излайман.

ДЕСАНТЧИ I Десант қўшинларда хиз-мат қилувчи аскар, жангчи. Бизнинг бўли-мамиз денгиз десантчилари группасига қў-шилди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 кўчма Бирор ғаразли мақсадда фав-қулдада жўнатилган шахс(лар). Ўзбекистон-да Марказ «десантчилари»нинг буюк давлат-чилик руҳидаги бебошлиқларига чек қўйилди. «Фан ва турмуш».

ДЕСАТ(ИНА) с.т. эск. айн. десятина. Бутун олиндиған ерлар: Фарғона вилояти-да қирқ десатинадан ортиқ.. эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Менинг бўталогимда ҳам икки де-сатча шундай кучсиз ерлар бор. А. Қодирий, Обид кетмон.

ДЕСЕРТ [фр. dessert — сўнги овқат; овқатнинг қолгани] Иссиқ овқатдан кейин ейиладиган ёки ичиладиган ширин таом (торт, конфет, ичимликлар, ҳўл мевалар ва ш.к.). Десерт вино. ■ Нок ўзбек овқат-ларида, асосан, тармева, десерт сифатида ишлатилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Қовунни, асосан, янги узиб келиб, десерт овқат сифатида истеъмол қилинади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДЕСИКАЦИЯ [фр. desiccare — қуритиш, сувни йўқотиш] Ҳосил етилишини тез-лаштириш, уни машинада йиғиб-териб олишни енгиллаштириш мақсадида экин-ларни ўсиб турган жойида махсус дорилар (десикантлар) билан қуритиш.

ДЕСПОТИЗМ [юн. despoteia — чеклан-маган ҳокимият] I Ҳуқуқи чекланмаган,

мустабид подшо бошлиқ бўлган давлат идора усули; истибдод, мустабиллик.

2 Золимлиқ, зўравонлиқ қилиш, хўрлаш. *Достоннинг ота-она деспотизмига қарши ёзилган жойлари чин юрагидан чиққан бўлиб, фигоннинг ўткирлиги билан ажралиб туради.* «УТА».

ДЕСЯТИНА [р. десять – ўн] Метрик система қабул этилгунга қадар Россияда қўлланган, 2400 кв. саржинга ёки 1,09 гектарга тенг ер майдони ўлчови. *Унинг Бойсун беқлиги қишлоқларида 500 десятинадан ортиқ серунум ери бўлган.* Ш. Холмирзаев, Сунмас ўт.

ДЕСЯТНИК [р. десять – ўн] Қурилишда бир гуруҳ ишчиларнинг бошлиғи, ишбоши; ўнбоши. *У [Зайнаб] икки йилдан бери Яккачинордаги сув омбори қурилишида десятник бўлиб ишларди.* С. Аҳмад, Тоғларда.

ДЕТАЛЛАШТИРМОҚ Бирор нарсани батафсил, ипидан игнасиғача мукаммал ишлаб чиқмоқ, баён қилмоқ ёки аниқламоқ.

ДЕТАЛЬ [фр. detail – тафсилот; мукамаллик] **1** Машина, механизм, асбоб ва шунингдек, умуман бирор буюмнинг қисми, бўлаги. *Машина деталли. Деталь ишлаш.*

■ *“Жигули” автомобили кузовига деталлар 12 мингта пайванд нуқталари билан бириктирилган.* «Фан ва турмуш». *Ҳар қандай радиоприёмник ёки телевизорнинг ичида албатта алюминийдан ясалган деталлар бор.* «Фан ва турмуш».

2 Бирор иш, ҳодиса, сюжет ва ш. к. нинг кичик узвий қисми, тафсилоти. *Шу тарзда ҳамма деталлар тайёр бўлгач, характерлар этилгандагина ёзишга ўтирар эдилар.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. *Умуман, майда деталлар ўқувчида ёзувчиға ишонч уйғотади.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Ҳикоя муаллифи ҳатто ҳаётдаги оддий деталларни ҳам тўғри кўрсата билмаган.* «УТА».

ДЕТЕКТИВ [ингл. detective < лот. detectio – очиш, фош қилиш; аниқлаш] **1** *от* Жиноий ишларни қидириш, очиш бўйича мутахассис; полициянинг яширин айғоқчиси; жосус; изкувар.

2 *сфт.* Жосуслар, яширин айғоқчилар, изкуварлар ҳаёти, саргузаштлари, мураккаб жиноятларнинг очилиши ҳақида ҳикоя қилувчи (бадий асар ёки фильм). *Саргузашт детектив асарларга ҳаминша қизиқиш катта бўлган.* У. Норматов, Талант тарбияси.

Кейинги йилларда Ўзбек адабиётида илмий-фантастик, детектив ва саргузашт адабиётига қизиқиш кучайди. «УТА».

ДЕТЕКТОР [лот. detector – очувчи, топиб олувчи] радио. Радиотехникада: қабул қилинган юқори частотали тебранишларни (қулоққа эшитиладиган) паст частотали тебранишларга айлантириб берувчи қурилма. *Халил ҳузур қилиб керишди-да, катталиги ғиштдай келадиган япалоқ детекторни қўлтиғига қистириб, ертўладан чиқди.* Газетадан.

ДЕТЕКТОРЛАШ физ. Модуляцияланган юқори частотали тебранишлардан товуш частотасига эга бўлган паст частотали тебранишларни ажратиб олиш жараёни.

ДЕТЕКТОРЛИ Детектори бор, детектори бўлган. *Чойхонада дутор, чанг, детекторли радиоприёмник, шахмат, девор соати пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДЕТЕРМИНИЗМ [лот. determinare – аниқламоқ; чегараламоқ; қисмларга ажратмоқ] флс. Табиат ва жамиятдаги ҳамма ҳодисаларнинг умумий объектив қонуний алоқадорлиги ва сабабий боғланиши ҳақидаги таълимот.

ДЕТЕРМИНИСТ Детерминизм тарафдори.

ДЕТОНАТОР [лот. detonare – портламоқ] махс. **1** Ўзи портлаб, бошқа портловчи моддани ҳам портлатувчи модда.

2 Портловчи моддалар асосий зарядини ўт олдириш (ёндириш) учун ишлатиладиган портлаткич, капсуль, пистон.

ДЕТОНАЦИЯ [лот. detonare – портламоқ] **1** махс. Портловчи моддани бирор ташқи сабаб билан жуда тез портлаши ёки бошқа портловчи моддани портлатиши.

2 *тех.* Ички ёнув двигатели цилиндрида ёнилғининг жуда тез ва чала ёниши туфайли юз берадиган ҳодиса.

ДЕТРИТ [лот. detritus – ишқаланиб ейилган, эзилган, сийқа] **1** *тиб.* Ўлик туқималарнинг парчаланиш маҳсули; чечакка қарши профилактик мақсадларда қўлландиган (эмландаган) дори.

2 Сув ҳавзаси тубига чўкадиган, сув ёки тупроқ таркибида бўладиган, таркиби ҳайвон, ўсимлик ва замбуруғларнинг чириган қолдиқларидан иборат органик заррачалар.

ДЕ-ФАКТО [лот. de facto – амалда, ҳақиқатда] ҳўқ. Янги давлат ёки ҳукуматнинг

қисман (юридик жиҳатдан расмийлаштирилмаган ҳолда) эътироф этилиши.

ДЕФЕКТ [лот. defectus — камайиш; нуқсон] айн. нуқсон, камчилик.

ДЕФЕКТОЛОГ Дефектология соҳасида ишловчи шахс, дефектология мутахассиси.

ДЕФЕКТОЛОГИЯ [лот. defectus — нуқсон + logos — таълимот] Педагогиканинг жисмоний ва руҳий нуқсонли болаларнинг ривожланиш хусусиятларини, уларга махсус таълим-тарбия бериш ва улардаги нуқсонларни йўқота бориш қонуниятларини ўрганувчи бўлими. *Республика Таълим марказининг дефектология бўлими мутахассислари ўтган йиллар ичида оилалардаги ногирон болаларни рўйхатга олиш.. ишини тугаллашди.* Газетадан.

ДЕФЕКТОСКОП Дефектоскопия чоғида ишлатиладиган асбоб, аппарат.

ДЕФЕКТОСКОПИЯ [лот. defectus — нуқсон + юн. skopoe — қарайман] Материал ва буюмларнинг кўзга кўринмайдиган нуқсонлари бор-йўқлигини аниқлаш учун қўлланадиган текшириш усуллари мажмуи.

ДЕФИНИЦИЯ [лот. definitio — таъриф; аниқ кўрсатиш] Бирор тушунчанинг нарса ва ҳодисаларга хос энг муҳим белгиларни акс эттирувчи қисқача илмий изоҳи; таъриф.

ДЕФИС [лот. divisio — бўлиш, ажратиш] Сўзнинг сатр охирига сигмай қолган бўғинини иккинчи йўлга кўчирганда ишлатиладиган, шунингдек, жуфт ва такрорий сўзлар қисмлари орасига қўйиладиган қисқа чизиқча (-).

ДЕФИЦИТ [лот. deficit — етишмайди] 1 мл. Даромадга қараганда харажатларнинг ошиб кетиши; танқислик. *Бюджет дефицити. ■ ..ресурсларни тежаш сиёсатини ўтказмасак, ҳеч қачон дефицит балосидан қутула олмаймиз.* Газетадан.

2 Етишмаслик, камчилик, тақчиллик. *Товар дефицити. Ёқилги дефицити.*

3 Етарли миқдорда бўлмаган, кам учрайдиган; камчил, тақчил; камёб. *Дефицит мол. ■ Кошки мен дефицит — камчил молни билмасам.* Ф. Мусахонов, Пушаймон. *..бу нарса ўзи дефицит.. лекин сиз учун биттасини амаллаб топамиз.* «Ёшлик». Э, унақаси «жухуди» атласдай дефицит бўлиб кетган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДЕФЛЯЦИЯ [лот. deflare — пуфлаш, шишириш] 1 мл. Пулнинг қадрини, сотиб

олиш қобилиятини ошириш мақсадида инфляция даврида чиқарилган ортиқча пул массасининг бир қисмини муомаладан чиқариш.

2 геол. Шамол учуриб келган минерал заррачалар таъсирида тоғ жинсларининг емирилиши, силликланиши.

ДЕФОЛИАНТЛАР қ.х., ким. Дефолиация пайтида, даврида ишлатиладиган кимёвий моддалар (кальций цианамид, магний хлорат ва б.). *Дефолиантларнинг ҳаммаси ҳам токсик модда ҳисобланиб, мутлақо зарарсиз йўқ.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Улар кам заҳарли дефолиантларнинг янги турларини яратдилар.* Газетадан.

ДЕФОЛИАЦИЯ [лот. defoliatio < de.. + лот. folium — барг] қ.х., ким. Пахтани машинада териш олдидан теримни осонлаштириш учун ғўза баргларига дефолиантлар сеппиб, уларни қовжиратиб, қуритиб тўкиш тадбири. *Дефолиация нималигини ҳар бир пахтакор яхши билади.* «Фан ва турмуш». *Дефолиация пахтани тез оқилтириш, машина теримини оммавий равишда кучайтиришнинг асосий омилдир.* Газетадан.

ДЕФОРМАЦИЯ [лот. deformatio — шаклни ўзгартириш, хунуклаштириш] Ташқи кучлар, температуранинг ўзгариши ва б. таъсири остида жисмнинг массаси ўзгармаган ҳолда шаклининг ёки ҳажмининг ўзгариши, бузилиши.

ДЕЦИГРАММ [лот. decem — ўн + грамм] Граммнинг ўндан бир қисми, улуши (0,1 г.).

ДЕЦИЛИТР [лот. decem — ўн + литр] Литрнинг ўндан бир (0,1 л.) қисмига тенг суюқлик ўлчов бирлиги.

ДЕЦИМЕТР [лот. decem — ўн + юн. metron — ўлчов] Метрнинг ўндан бирига тенг узунлик ўлчов бирлиги. *Йил давомида пой-абзалчилар 789,7 квадрат дециметр тери материалларини иқтисод қилиб қолишга эришдилар.* Газетадан.

ДЕШИФРОВКА [фр. déchiffrer — маъносини ечмоқ, очмоқ] 1 Шартли белги (шифр)лар билан ёзилган нарсани таҳлил қилиб ечиш, маъносини билишга, ўқишга эришиш.

2 Номаълум ёки унча маълум бўлмаган ёзувларни, мас., Миср иероглифларини, миҳхатларни ўқиш ва изоҳлаш.

ДЕ-ЮРЕ [лот. de jure – қонуний, расмий] ҳуқ. Ҳукуматнинг расмий, ҳуқуқий жиҳатдан тўлиқ эътироф этилиши.

ДЕЯЙЛИК кам қўлл. айн. **айтайлик**.

ДЕЯРЛИ рвш. 1 Бирор нарса, ҳолат, миқдорга жуда яқин, шунга яқин деса, .. деб айтса, ҳисобласа бўладиган. У шунча йил қоракўлчилик соҳасида ишлаб, бунақа тери-ларни деярли кўрмаган эди. С. Аҳмад, Юлдуз. *Бўри полвон ўйлаб қараса, воҳанинг деярли барча полвонлари жам бўлибди.* Т. Мурод, Қушиқ. *Зиёфат деярли мажлисга айланиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳаммамиз деярли ҳар кун бир қошиқ иссиққа муҳтожмиз.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоӣ.

2 Қарийб; тахминан; яқин. *Ҳовлидаги нарсалар деярли ўзгармабди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Мен эса, орамизда пайдо бўлган муҳаббатнинг охир-оқибат тугаши-ни деярли билардим.* О. Мўминов, Хиёбонда-ги уч учрашув.

ДЕЯРЛИК айн. **деярли**.

ДЕҲҚОН [ф. دهقان – катта ер эгаси, заминдор; қишлоқ ҳокими] Асосий касби ерга ишлов бериш, экин экишдан иборат бўлган киши. *Деҳқон бўлсанг, шудгор қил, мулло бўлсанг, такрор қил.* Мақол. ■ *Кўёш нурларини ширин-шакар меваларга айлантирган бу ўзбек деҳқони.* Шукрулло, Сайланма. *Мен сизга экинларимни кўрсатай.* Деҳқон кўзи билан қараб, мени яхшилаб танқид қилинг. Ойбек, О.в. шабадалар.

Колхозчи деҳқон тар. 1) коллективлаштириш даврида ўз хусусий ери, от-улови ва қишлоқ хўжалик асбоблари билан бирга колхозга аъзо бўлиб кирган деҳқон; 2) колхоз аъзоси. **Якка деҳқон тар.** Колхозга кирмай, ўз ҳолича, ўзи якка ҳолда деҳқончилик қилган киши. *Якка деҳқон хўжалиги.* Урта (ёки ўрта ҳол) деҳқон тар. Ўз ерларида ўзи ва оила аъзолари кучи билан деҳқончилик қилган киши. *Ўттиз саккиз кишининг кўпи от-уловли ўрта деҳқон бўлса керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сўнги уч ярим йил ичида якка хўжаликлардан элик битта ариза тушди.* Буларнинг кўписи ўрта ҳол деҳқонлар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДЕҲҚОНБОП Деҳқонларга, деҳқончилик қилишга қулай, мос. *Деҳқонбоп этик.* ■ *Бу йил август ойининг деҳқонбоп бўлиб, сахий келиши кутилади.* Газетадан.

ДЕҲҚОНЛИК Деҳқон касбининг номи; деҳқон бўлишлик.

ДЕҲҚОНПАРВАР [деҳқон + ф. پرور – парваришловчи, гамхўрлик қилувчи] Деҳқонларни хурмат қилувчи, деҳқон учун қайғурувчи; деҳқонлар манфаати учун курашувчи. *Султонқорини ёвонимизга чақириб керак: деҳқонпарвар, фуқаропарвар киши экан.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДЕҲҚОНСИФАТ [деҳқон + сифат] Кўриниши, хатти-ҳаракати деҳқонларни кига ўхшаш; деҳқонларга ўхшаб кетадиган. *Қорачадан келган, деҳқонсифат бу йигит Мунисхондан ўнғайсизланади.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Биринчи ёрдамчи эса, бунинг тамоман акси: деҳқонсифат.. ёши ҳам бирор элликни қоралаган, гаплари кескин ва бежўғсиз.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДЕҲҚОНЧАСИГА рвш. Деҳқонларга хос бир йўсинда, деҳқонлар сингари, деҳқонлардек. *Йўлчи.. пешонасидан мўл-мўл оққан терни енг учи билан деҳқончасига артиб, ерга қаради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хоналарни деҳқончасига безайман.* «Муштум».

ДЕҲҚОНЧИЛИК 1 Қишлоқ хўжалигининг ерга экин экиб, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси, зироатчилик. *Қадимданоқ Амударё, Зарафшон, Сирдарё каби оби ҳаёт соҳилларида, гўзал Фарғона, Тошкент, Бухоро ва Хоразмнинг ибтидоий табиати бағрида деҳқончилик кенг тармоқ отган эди.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

2 Экин-тикин билан шуғулланиш касби, машғулоти. *Деҳқончилик қилмоқ.* *Деҳқончилик – чилик-чилиқ, Бўлмаса, қуруқчилик.* Мақол. ■ *Ёз фаслида деҳқончилик қилади, саҳар кетиб, кеч келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Экинзор, экин даласи. *Анови пастликда деҳқончилигимиз бор.* Бемалол, ҳамма нарса ўзимиздан чиқади. Ойдин, Келин ўғил туғибди.

ДЕҲҚОНЧУМЧУК Чумчуқсимонлар туркумига мансуб сайроқи чумчуқ тури.

ДЖАЗ қ. жаз. *Ўзи очиқ, лекин ипак дарпардалари ёпиқ деразалардан джаз-оркестр садолари учиб чиқади.* П. Қодиров, Уч илди. *..пушти ранг чироқ ёниб турган каттакон бинодан қаҳқаҳа товуши, джаз садоси янгради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЗОТ [р: «деревно-земляная огневая точка» (ёғоч-тупроқли ўт очиш нуқтаси) бирикмасининг қисқартирмаси] ҳарб. эск. Иккинчи жаҳон уруши арафасида ва уруш йилларида турли хил ўт очиш воситаларини жойлаштириш ва душман ўқ, снарядларидан сақланиш учун ёғоч, тупроқ, тош ва б. материаллардан қурилган мудофаа иншооти. ..ўт, сув, ўлим тўсиқларидан ўтиб, душман дзотларини парчаладик. Н. Сафаров, Оловли излар. *Тўсатдан дзот титраб кетди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДЗЮДО [японча дзю – юмшоқ, до – йўл] Спортнинг японча миллий яккама-якка кураш тури; ўз-ўзини ҳимоя қилиш тизими. *Спортнинг дзюдо тури аёллар ўртасида ҳам оммалашиб бормоқда.* Газетадан.

ДЗЮДОЧИ Дзюдо билан шуғулланувчи шахс. *Республикамиз дзюдочилари ҳам совинли ўринларни эгаллашга ҳаракат қилишди.* Газетадан.

ДИ- [юн. di – икки] Икки, иккилик, жуфтликни ифодаловчи олд қўшимча.

ДИА- [юн. dia – орасида, аро; орқали] Тўғридан-тўғри ҳаракатни, кириб боришни, бўлинишни, ўзаро яқинликни ифодаловчи олд қўшимча.

ДИАБЕТ [юн. diabetes < diabaino – ўтаман, ўтиб кетаман] тиб. Касалликларнинг кўп сийдирадиган турларининг умумий номи.

Қандли диабет Сийдикда қанд моддаси ажралиши ва қонда қанд миқдорининг кўпайишидан иборат касаллик. *Қандли диабетда ошқозон ости бези етарли миқдорда инсулин ишлаб чиқара олмайди.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Исмалоқ қандли диабетда ҳам фойда қилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДИАГНОЗ [юн. diagnosis – аниқлаш, билиш] Беморни ҳар томонлама текшириб, унинг касаллигини аниқлаш; ташхис. *Диагноз қўймоқ (белгиламоқ).* *Врачнинг энг биринчи вазифаси – диагнозни аниқ қўйиш.* ■ *Аниқ қўйилган диагноз ҳаёт учун эллиқ фоида кафолатдир.* Газетадан.

ДИАГНОСТИКА [юн. diagnostikos – аниқлашга қодир] 1 Тиббиётнинг касаллик белгиларини аниқлаш, диагноз қўйиш усуллари ва тамойилларини ўрганадиган бўлими.

2 Диагноз қўйиш, белгилаш. *Қадимги юнон тилида “диагностика”нинг маъноси*

“билиш жараёни” демакдир. «Фан ва турмуш». Фаттоҳ Улмасбоев, диагностика хонасидан чиқиб, қоринни чангаллаганича, ўз палатасига кетди. Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил.

ДИАГОНАЛЬ [юн. diagonios – бурчакдан бурчакка борувчи] 1 *геом.* Кўпбурчакнинг қўшни бўлмаган икки бурчагини ёки кўпёқликнинг икки учини бирлаштирувчи тўғри чизиқ.

2 Қия йўли қилиб тўқилган қалин ип ёки жун газлама.

ДИАГРАММА [юн. diagramma – чизма, расм, шакл] Чизиқли кесмалар шаклида ифодаланувчи турли миқдорлар ўртасидаги муносабатни тасвирловчи чизма, график тасвир. *Пахта ҳосилининг йилма-йил ўсиш диаграммаси.* ■ *Нусратбек бекорчиликдан кутиш зало деворларидаги диаграмма, лавҳаларга такрор-такрор тикилди.* С. Нуров, Нарвон. *Диссертациядаги тажрибалар диаграммаси ва диаграммада келтирилган рақамлар эса қандайдир ноаниқ, мавҳум.* О. Ёқубов, Диёнат.

ДИАКРИТИК [юн. diakritikos – фарқловчи]: **диакритик белгилар** тлш. Алифбодаги шаклдош ҳарфлардан бирининг ости ёки устига ёҳуд ўртасига, ёнига қўйиладиган, унинг қандай ўқилишини кўрсатадиган махсус белгилар.

ДИАЛЕКТ [юн. dialektos – лаҳжа, шева] Умумхалқ тилининг адабий тилдан маълум лисоний хусусиятлари билан фарқ қилувчи маҳаллий ёки ижтимоий кўриниши; лаҳжа. *Алишер Навоий асарлари лексикасида турли диалектларга оид кўплаб сўзларнинг ишлатилиши ҳам унинг тўпловчилик фаолиятидан нишондир.* «ЎТА».

ДИАЛЕКТАЛ Диалект – лаҳжага, шевага оид. *Диалектал сўз.* ■ *Ўзбек тили диалектал жиҳатдан ранг-баранг ва бойдир.* «ЎТА». *Адабий тил диалектал хусусиятларни нивелировка қилади, эски системаларни эса бузди.* «ЎТА».

ДИАЛЕКТИЗМ 1 Бирор лаҳжага (шевага) хос бўлган лисоний унсурлар (сўз, қўшимча ва ш. к.). *Бадиий асарларда.. ўзбек шева ва диалектларига оид бўлган сўзлар – диалектизмлар учраб туради.*

2 Умумий адабий тилга лаҳжалардан кирган сўз ва бошқа хил лисоний бирликлар.

ДИАЛЕКТИК Диалектикага асосланган. *Диалектик фалсафа. Диалектика тафаккур.*

Диалектик материализм. ■ Зотан, чинакам бадий асарда гоёвийлик, типиклик, эмоционаллик ва ижтимоий амалиёт билан алоқадорлик диалектик яхлитликни ташкил қилади. «ЎТА».

ДИАЛЕКТИКА [юн. dialektike — суҳбатлашиш, баҳс қилиш санъати] 1 флс. Табиат, кишилик жамияти ва тафаккур тараққиётининг умумий қонуниятлари ҳақидаги фан.

2 флс. Табиат ва жамиятнинг абадий ҳаракатланиб ва ўзгариб турувчи ички зиддиятлари, қарама-қаршиликларини очиш ҳамда бу зиддият ва қарама-қаршиликлар ўртасидаги доимий алоқадорлик ва кураш моҳиятини аниқлашдан иборат фалсафий метод. *Материалистик диалектика.*

3 Бирор нарсанинг ҳаракати, ривожланиши, тараққиёт жараёни. *Тарих диалектикаси.* ■ Энди билсам, диалектика фақат китобда эмас, модда бор жойнинг ҳаммасида бор экан. П. Қодиров, Уч илдиз. *Мана, сиз билан биз ҳам диалектика қонуниятларига бўйсуниб, катта ҳаёт йўлини босиб ўтдик.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

ДИАЛЕКТОЛОГ Тилнинг лаҳжа ва шева-ларини ўрганувчи мутахассис; шевашунос. *Ўзбек диалектологлари кейинги йиллари анчагина ишларни амалга оширишди.* «ЎТА».

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ [юн. dialektos — шева + logos — билим, тушунча] Тилшуносликнинг халқ лаҳжа ва шеваларини ўрганувчи соҳаси; шевашунослик. *Ўзбек тилшунослигининг жуда ёш соҳаси — ўзбек диалектологияси.. бу соҳанинг юқори босқичи бўлган лингвогеография босқичига ўтди.* «ЎТА».

ДИАЛОГ [юн. dialogos < di — икки + logos — сўз; нутқ; тушунча] 1 Икки киши ўртасидаги оғзаки мулоқот, суҳбат.

2 Адабий асарда икки ёки бир неча персонаж ўртасидаги гаплашув, суҳбат. *Драмада драматик ҳаракат ва ҳаракатларнинг очилишида диалоглар.. муҳим роль ўйнайди.* «ЎТА».

3 Икки ёки бир неча киши ўртасидаги узлуксиз суҳбат, гаплашув шаклида ёзилган адабий асар.

ДИАЛОГИК Диалог асосига қурилган; диалогта оид. *Диалогик репликаларга қараганда монологда гаплар кўпроқ мустақилликка эгадир.* «ЎТА». *Оғзаки нутқнинг диалогик характери.* «ЎТА».

ДИАМЕТР [юн. diametros — кўндаланг ўлчам] 1 геом. Айлана ёки шарнинг марказидан ўтиб, унинг икки нуқтасини бирлаштирувчи тўғри чизиқ. *Марказдан ўтувчи ватар диаметр деб аталади.* «Геометрия».

2 Умуман юмалоқ нарсанинг ва тўғарақ юзанинг кўндаланг кесувчиси. *Кўёшнинг диаметри 1300 минг километрга яқин.* «Фан ва турмуш». *Яшн урган жойнинг диаметри 5 метргача боради.* «Фан ва турмуш».

ДИАПАЗОН [юн. dia pason (chordon) — барча (торлар) орқали] 1 мус. Бирор чолғу асбоби ёки ашулачи овозининг энг паст ва энг юқори чегараси орасидаги товушлар мажмуи.

2 кўчма Кўлам, доира, кенглик; нуқтаназар. *Билим диапозони.* ■ Улар халқ достонларига ижодий ёндашиб, унинг тематик диапозонини кенгайтирдилар. «ЎТА». *Режиссёр актёрларни танлашда фақат уларнинг овоз тембрларига эътибор бериб қолмай, психологик диапозонини ҳам ҳисобга олган.* Газетадан.

ДИАПОЗИТИВ [диа.. + лот. positivus — мусбат] Проекцион фонарь ёрдамида кўрсатиш учун шаффоф пластинка ёки шишага, плёнкага туширилган рангли ёки оқ-қора фотосурат. *Париж университетининг профессори.. бизга бир даста диапозитивлар кўрсатди.* Газетадан.

ДИАСПОРА [юн. diaspora — тарқалиш; ёйилиш] Зўрлаб, мажбурлаб кўчириш, геноцид хавфи ва б. ижтимоий-тарихий, диний сабабларга кўра ўз ватанидан бошқа мамлакатда яшовчи этник гуруҳ. *Яҳудий диаспораси.*

ДИАТЕЗ [юн. diathesis — мойиллик] тиб. Моддалар алмашинуви жараёнидаги туғма нуқсон туфайли организмнинг у ёки бу касалликка мойил бўлиб қолиши.

ДИАФИЛЬМ [диа.. + ингл. film — парда] Умумий мавзу асосида бирлашган ва кинолентада муайян кетма-кетликда жойлаштирилган оқ-қора ёки рангли фототасвирлар. *..ота-оналар ва колхозчиларнинг ёрдами билан мактабга диафильм аппаратлари ва ленталари сотиб олинди.* С. Зуннунова, Олов.

ДИАФРАГМА [юн. diaphragma — тўсиқ] 1 анат. Сутэмизувчиларда ва одамларда кўкрак қафасини қорин бўшлиғидан ажратиб турадиган, мускул-пайдан иборат парда, тўсиқ. *Кўёшнинг гавда бўшлиғини иккига*

бўлиб турган мускулли парда диафрагма деб аталади. «Зоология».

2 опт. Фотоаппарат ва бошқа оптик асбобларда ёруғлик оқимининг ўтишини камайтирувчи, чекловчи мослама.

ДИАХРОНИК тлш. Диахронияга оид, диахронияга асосланган. *Ўзбек халқ шева ва диалектлари ўзбек адабий тили билан ҳам диахроник, ҳам синхроник планда жуда узвий боғлиқдир.* «ЎТА».

ДИАХРОНИЯ [диа.. + юн. *chronos* — вақт, давр] тлш. Айрим тил ҳодисаларининг тарихан ўзгарган ҳолда изчил ривожланиш босқичлари; давр ўтиши билан тилда юз берувчи ўзгаришлар; тил тараққиётини вақт нуқтаи назаридан ўрганиш.

ДИВАН [ф. *ديوان* — подшо ўтирадиган курси] Ўтириш ва ётиш учун мўлжалланган суянчикли, икки четида дастаси ёки ёстиқчаси бўлган юмшоқ мебель. *Ҳар куни ишдан келаман-у диванга таппа ташлайман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДИВЕРСАНТ айн. **диверсиячи.** *Эдгар ўртоқлари билан кўплаб диверсант гуруҳларни йўқ қилди.* Газетадан.

ДИВЕРСИЯ [лот. *diversio* — бошқа томонга тортиш, чалғитиш] Бирор мамлакатнинг ҳарбий ва давлат аҳамиятига эга бўлган объектларини бузиш, портлатиш, вайрон қилиш мақсадида чет эл агентлари ёки душман ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган кўпоровчилик ҳаракати. *Душманлар очиқдан-очиқ диверсиялар қилишгача бориб етмоқдалар.* Газетадан.

ДИВЕРСИЯЧИ Диверсия билан шуғулланувчи, кўпоровчи; диверсант.

ДИВЕРСИЯЧИЛИК Диверсия ҳаракатлари; кўпоровчилик.

ДИВИДЕНД [лот. *dividendum* — бўлиниши керак бўлган нарса] Акциядорлик жамияти фойдасидан акция эгаларига уларнинг акциялари миқдорига мувофиқ равишда белгили вақтларда тўланадиган ва уларнинг даромадига айланадиган қисми. *Йил якунига кўра, ҳар бир пай авзоси 66 минг сўмдан дивиденд олади.* Газетадан. *Ҳиссадорлар эса салкам беш йилдан бери дивиденд нималигини билишмайди.* Газетадан.

ДИВИЗИОН [лот. *divisio* — бўлиш, ажратиш, бўлим] 1 Артиллерияда, отлиқ кўшинларда ва бронетанк қисмларида 2—3 батареядан иборат тактик бўлирма.

2 Ҳарбий-денгиз флотига: бир турдаги бир неча кема ва катерлардан иборат кўшилма.

ДИВИЗИЯ [лот. *divisio* — бўлиш, бўлим] Баъзи хорижий мамлакатларда бир неча полк ёки батальондан, турли қўшин турларининг қисм ва бўлинмаларидан таркиб топган ҳарбий кўшилма. *Танк дивизияси.* ■ *Валиевни дафн қилаётганда, бутун дивизия йиғлади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тулса. *Суннат иш билан дивизия штабига келганди.* *Дивизия кўп қўрбонлар берди.* А. Раҳмат, Фронт йўлларида.

ДИГАР [ф. *دیگر* — иккинчи, ўзга, ёт] эск. кт. Бошқа, ўзга: кейинги; бошқача. *Жигар — жигар, дигар — дигар.* Мақол. ■ *Дунёда фарқ бўлиб ўлгандир ёрим, Ёнбошимда йўқдир ёри дигарим.* «Нурали». *Бу дунёда жигаргаям, дигаргаям ишониб бўлмас экан.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

Намози дигар айн. намозгар 2.

ДИД [ф. *دید* — қараш, нигоҳ; кузатиш] 1 Ғўзалликни, нафосатни ҳис этиш, ундан эстетик завқ олиш қобилияти. *Нозик дид.* *Дид билан кийинмоқ.* *Дидига тўғри (мос) келмоқ.* *Ҳар кимнинг диди бошқа, ҳар гулнинг ҳиди бошқа.* Мақол. ■ *Устунлар нақшинкор, бино пештоқларига дид билан ранг берилган эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Ҳовлидаги орасталик уй эгасининг яхши дид эгаси эканидан далолат эди.* «Ёшлик». *Халқимизнинг китобга бўлган эҳтиёжи, эстетик диди ҳам ўсмоқда.* «Саодат».

Дидига ўтирмоқ Маъқул келмоқ. *Аёлнинг хушсуханлигию пазандалиги ҳам, уй-рўзғор тутуши ҳам Роҳат холанинг дидига ўтиришди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

2 Ақл-фаросат, фаҳм, идрок. *Дидингга дид кўш, Фаросатингга — фаросат.* Мақол. ■ *Дунёдан умиди бўлмаган одамда дид ҳам, орзу-ҳавас ҳам сувга уриб кетар экан.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Дидини бермоқ Ўхшаб кетмоқ, ўхшаб кўринмоқ, ўхшамоқ. *Ўзи ёш бўлса ҳам, олтмиш яшар чолнинг дидини беради.*

ДИДА айн. **дидида.**

ДИДАКТИЗМ [юн. *didaktikos* — ибратли; таълим берувчи] пед. Ўғит-насиҳатга эгаллик, ибратлилик, насиҳатомузлик. *Дидактизм ғоялари.*

ДИДАКТИК Дидактика мутахассиси, дидактика ўқитувчиси.

ДИДАКТИК 1 Дидактикага оид, дидактика тамойилларига асосланган. Бундай ҳикоятлар маълум маърифий дидактик аҳамиятга эга. «УТА». *Бобур ғазаллари ва рубоийлари.. унинг дидактик ва фалсафий фикрларининг изҳоридан иборатдир.* «УТА».

2 кт. Ибрат бўладиган, ўғит-насиҳат берадиган, панд-насиҳат тарзидаги. *Дидактик асар.*

ДИДАКТИКА [юн. didaktikos – ибратли; ўргатувчи, таълим берувчи] Педагогиканинг таълим ва ўқитиш назарияси (мақсади, мазмуни, қонуниятлари ва тамойиллари), умумий метод ва шакллари ҳақидаги бўлими. *Дидактика деганда, умуман, ҳар қандай фандан билим бериш жараёнида таълимнинг ташкилий жиҳатлари тушунилади.* «УТА». *Навоий каби гигант санъаткорлар ижодида, масалан, дидактикага ҳам катта ўрин берилган.* Газетадан.

ДИДБОН [ф. *ديبان* – кўзни сақловчи; кузатувчи; хабар берувчи] *ҳарб.* Баландликдан туриб, чор-атрофни кузатиб, душман хавфидан огоҳлантирувчи одам. *..чўлдан бирон аломат кўринган ҳамон дидбон тезда бошқаларга хабар етказар, дарров хотин-қизларни кўчирармиз.* С. Айний, Қуллар. *Ҳў тепаликда бир дидбон кўринади.* «Ёшлик».

ДИДБОНЛИК Кузатувчилик; дидбон вазифаси. *- Биз, – деди деҳқонлардан бири, – навбат билан чўл этагига чиқиб, душманни кузатиб, дидбонлик қилиб туришимиз керак.* С. Айний, Қуллар.

ДИДЛАМОҚ Мўлжалламоқ, чамалаб, тахминлаб кўрмоқ. *Эрталаб ўзи дидлаб қўйган баъзи аломатларига дуч келиб, тўғри йўлни топди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Айтгандай, мен бир кишини дидлаган эдим. Лекин тўғри келармикан деб турибман.* «Муштум».

ДИДЛИ 1 Гўзалликни, нафосатни ҳис этадиган, ундан эстетик завқ ола биладиган. *Дидли одам. Юксак дидли санъаткор.* ■ *Юксак дидли, билимдон томошабин мазмунсиз қаҳқаҳадан кўра, мазмунли жилмайишни афзал кўради.* «УТА». *Нозик табиатли, нозик дидли бу аёл [Мукаррама опа] саҳна кийимининг ҳам ижодкори эдилар.* «Саодат».

2 Ақл-фаросатли, фаҳмли, идрокли. *Ҳамма ёқда дидли, меҳрибон хотиннинг қўли сезилиб турар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ДИДЛИК айн. дидли. [Рене] Хушрўй, мулойим, дидликкина йигит экан. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ДИДСИЗ Ақл-фаросатсиз; бефаросат; хунук. *Дидсиз ўтирган ерини ҳам чангитар.* Мақол. ■ *Хотиннинг устида узун, ранги униққан қора атлас кўйлак бўлиб.. қалин лаблари дидсиз бўялган эди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Фаросатсиз, дидсиз, нодонда кўз дошмо кўр, оёқ – шолдир.* Нурбек, Умид йўли.

ДИД-ФАРОСАТ Ақл-фаросат, фаҳм, идрок. *Дид-фаросати бор аёл. Дид-фаросатга эга бўлмоқ.*

ДИЕТА [юн. *diaita* – яшаш тарзи; овқатланиш тартиби] Бемор ёки соғ одамнинг маълум овқатланиш тартиби; беморнинг белгиланган овқатларинигина истеъмол этиши; парҳез. *Диета сақламоқ.*

ДИЕТИК Диетани, парҳезни сақловчи; буюрилган парҳез овқатларни истеъмол қилувчи, парҳезчи.

ДИЕТИК Диетага, парҳезга оид. *Диетик овқатлар. Диетик ошхона.*

ДИЕТОЛОГИЯ [диета + юн. *logos* – тушунча, таълимот] Тиббиётнинг соғлом кишиларнинг ёки турли хил касалликларда беморларнинг тўғри, оқилона овқатланиш тартибини ўрганувчи бўлими.

ДИЕТОТЕРАПИЯ [диета + юн. *therapeia* – парвариш; даволаш] Ҳар хил касалликларни махсус танлаб олинган маҳсулотлар билан, муайян тартибга риоя қилган ҳолда даволаш усули.

ДИЁНАТ [а. *ديانت* – дин, эътиқод; диний таълимот, ишониш] **1** Виждон, виждонлилик, инсоф. *Диёнати йўқ одам.* ■ *Бой деганда диёнат бўлармиди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. [Жамшид] *Бегимқул овга инсоф, унинг хўжайинига диёнат тилаб, хонадондан чиқди.* «Ёшлик». *Дунёда диёнат ҳали мавжуддир, ҳали мард йигитлар яшаб юрибди.* А. Орипов, Йиллар армони. *Унинг раҳбарлигида барпо этилаётган мустақил ўзбек давлати уч забардаст асосда – диёнат, адолат ва интизом негизда қад кўтармоқда.* Газетадан.

Диёнатини ютмоқ Виждонини сотмоқ, виждонсизларча иш тутмоқ.

2 Диний қонун-қоидаларга қаттиқ риоя этиш; диндорлик, тақводорлик. *Бўтам, мўминлар Мухаммад йўлидан чиқиб кетяпти. Хотинларда диёнат қолмади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Менда бошқаларнинг ўғлини даррага ётқизиш*

чоғида кўндаланг келадиган виждон бор, дин бор, диёнат бор. А. Қодирий, Утган кунлар. Ислам дини — бу ота-боболаримизнинг дини, у биз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик. Газетадан.

ДИЁНАТЛИ 1 Виждонли, инсофли; диёнати бор. *Пошшахоннинг иккинчи эри сўққабош, завод ишчиси, топгани бир оилани тебраттишга етадиган диёнатли эркак эди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Яхшиямки, хоннинг ёнида диёнатли бир одам бор экан, шу киши жонимга ора кирди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Дин қонун-қоидаларига риоя қиладиган, тақводор. *Ҳар қандай хотин билан ҳам иноқ бўлавермаганининг ўзи ўта диёнатли, покдомон эканининг нишонасидир.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Йўқ, қайси мусулмон, қайси диёнатли ота ўз фарзандини, яна беғуноҳ, кўйи оғзидан чўп олмайдиган ўғлини “оқ” қилиб, даргоҳидан ҳайдар экан?!* К. Яшин, Ҳамза.

ДИЁНАТПЕША [диёнат + пеша] Диёнатни ўзига одат қилиб олган; ақл-идрок, инсоф соҳиби; диёнатли. *Токи диёнатпешалардан ақл-идрок ўрганиб, имони бутун бўлиб қайтсин.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДИЁНАТСИЗ 1 Инсофи йўқ, виждонсиз, шафқатсиз. *Ёнимга келма, инсофсиз, диёнатсиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Дин қонун-қоидаларига риоя қилмайдиган; бетавфиқ. *Диёнатсиз одам.* ■ *Шошмай тур, сенларга бир жазо берайки, бошқа сенга ўхшаган диёнатсизларга ҳам ибрат бўлсин.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ДИЁР [а. ديار — уй, маскан; мамлакат; ўлка] **1** Мамлакат, юрт, ўлка. *Ҳур диёр.* Она диёр. ■ *Бектемирга нотаниш қандайдир қушлар гала-гала бўлиб, алақайларга, гўзал, иссиқ диёрларга сафар қиладилар.* Ойбек, Куёш қораймас. *Диёримизда бир-биридан гўзал, оромбахш ва шифобахш масканлар жуда кўп.* Газетадан.

2 Яшаш жойи, маскан. *Чўпонлар диёрида одамнинг қадри ниҳоятда баланд эканини ҳиротликлар пайқаб ўтиришарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 кўчма Бирор нарса кўп бўлган, кўп етиштириладиган жой. *Тилда дoston Фарғона — Ипак пахта диёри.* Ё. Мирзо, Уғил меҳри.

4 кўчма Олам, борлик; кучок, бағир. *У ёшлик чоғиданоқ меҳнат диёрига кирди.*

Газетадан. *Унинг хаёли сирли, яширин завқлар диёрига учди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эҳ, нақадар ахир бепоен Сукунат деб аталган диёр.* Р. Парфи, Кўзлар.

5 Диёр (эркаклар исми).

ДИЗАЙН [ингл. design — режа, ният; лойиҳа, чизма, расм] **1** Бадиий фаолият тури — эстетик хусусиятларга эга бўлган нарсалар, саноат буюмларини лойиҳалаш, жойлаштириш, жиҳозлаш; бадиий жиҳатдан лойиҳалаш, ташкил қилиш. *Дизайн соҳасидаги мутахассислар махсус олий ўқув юрталарида тайёрланади.* «ЎзМЭ». *Замонавий дизайн.. суратлар — буларнинг ҳаммаси [китобни] ёрқин нашрлардан бирига айланттирган.* Газетадан.

2 Шу асосда бажарилган ишларнинг умумий ҳолати, кўриниши. *Бино дизайни.* ■ *Яна бу ускуналар ўзига хос гўзаллик — дизайн яратиш билан ҳам эътиборга лойиқ.* Газетадан.

ДИЗАЙНЕР Нарса ва объектларни безаш, уларга расм чизиш, тасвир тушириш — дизайн билан шуғулланувчи шахс; дизайн бўйича мутахассис. *Бирор бир ҳинд дизайнерини яқинлаштиргани йўқ.* Газетадан.

ДИЗЕЛЛИ Дизель ўрнатилган, дизель кучи билан юрадиган. *Дизелли трактор.*

ДИЗЕЛЬ [нем. немис ихтирочи инженери Р. Дизель (Diesel) исмидан] Суяқ ёнилгининг оғир турлари (мас., дизель ёнилгиси) билан ишлайдиган ички ёнишли двигатель. *Кечас билан гупиллаб чиққан дизель шовқини тиниши биланоқ, симёғочларда чироқ учди.* С. Аҳмад, Саҳарларда. *Нарёқда қатор турган бешта дизель баравар гуруллади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ДИЗЕЛЬ-МОТОР айн. дизель.

ДИЗЕНТЕРИЯ [лот. dis — йўқолиш, ажралиш, бўлинишни билдирувчи префикс + юн. enteron — ичак] тиб. Йўғон ичакнинг яллиғланиши ва қон аралаш ич кетишидан иборат оғир юқумли касаллик; ичбуруғ. *Дизентерияга қарши кураш.* *Дизентерия микроблари.* ■ *Дизентерия — жуда хавфли юқумли касаллик бўлиб, унинг микроблари сувда узоқ вақт сақланади.* Газетадан.

ДИЗИЛЛАМОҚ “Диз-диз” товуш чиқармоқ. *Ҳар ёқда турли ҳашарот овозлари визиллайди, дизиллайди.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ДИЙДА [ф. ديدہ — кўз] айн. кўз **1.** *Боши айланиб, кўзи тинди.* *Тушакка беҳол чўзил-*

ди. Дийдасини ёш босди. С. Сиёев, Аваз. Юсуф билан Аҳмадбекнинг дийдаси намланди. «Юсуф ва Аҳмад». Унг қўлидаги дастурмоли билан дийдасини артди. С. Кароматов, Сўнги-ги бархан.

Дийдам устига Бош устига, хуш келибсиз. Сизнинг билан бўлсин энди давроним, Дийдамнинг устига, азиз меҳмоним. «Ширин билан Шакар». Қўйган қадамларинг дийдам устига. «Равшан». **Дийдаси бўш** Кўнгли бўш, раҳмдил; йиғлоки. *Тугри, биз хотинларнинг дийдамиз бўшроқ бўлади, баъзан йиғи юракни бўшатади. Шухрат, Шинелли йиллар. Дийдаси юшмамоқ* Кўнгли бўшмамоқ, раҳми келмоқ. *..лекин Халил бобонинг дийдаси юшшамади. «Ёшлик».* **Дийдаси қаттиқ** Кўнгли қаттиқ, бераҳм; кўзига ёш келмайдиган. *Мен эркакларнинг дийдаси қаттиқ бўлади, деб эшитар, ўзим ҳам шунга шиоар эдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Сен ўзингни етимча қилиб кўрсатмай қўя қол, дийдамиз қаттиқ, йиғлатолмайсан. А. Мухтор, Чинор. Раҳматли онасининг дийдаси қаттиқ эмасди. «Ёшлик».* **Дийдаси қотмоқ** (ёки қотиб қолмоқ) 1) кўравериб кўникиб кетмоқ, кўрқмайдиган бўлиб қолмоқ. *Ушанда ўлимни кўравериб, дийдаси қотиб қолган эканми.. А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) йиғлайвериб кўз ёши қуриб қолмоқ. Йиғлайвериб, дийдаси қотиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ; 3) меҳрсиз бўлиб қолмоқ, безмоқ. Бундай қош-қовоқ қилиб, ҳадеб эрининг жигига тегаверма. Дийдаси қотиб, уйдан безиди. С. Нуоров, Нарвон. Нури дийда, нуридийда* 1) кўз нури; 2) кўчма севикли фарзанд. *Она нури дийдаси ва жигар-пораси Норматни жуда соғинганини.. ёзган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қўзичоғим, алла, Нури дийдам, алла. «Бойчечак».* **Оби дийда, обидийда** Кўз ёши; кўз ёши тўкиш, йиғи. *Бу гапни каллангдан чиқар, сен меникисан, оби дийдани йиғиштир!* А. Мухтор, Асарлар. *Алқисса, обидийда қилиб, падарга жавоб бердимки: ..нима қилсалар, соҳиби ихтиёр ўзларидирлар».* А. Қодирий, Калвак маҳзумнинг хотира дафтаридан.

ДИЙДАГИРЁН [дийда + гирён] Йиғили; йиғлаган, кўз ёши тўккан. *Дийдагирён бўлмоқ. ■ Кўзда ёши мунчоқ-мунчоқ тизилди. Дийдагирён бўлиб, бағри эзилди. «Ширин билан Шакар».* *Тарзинг кўриб, менинг кўнглим бузилди, Дийдагирён бўлиб, бағрим эзилди. «Маликаи айёр».*

ДИЙДИЁ 1 Хотинлар ўртасида ўқиладиган, айтиладиган “дийдиё” радиоплешиёр ёки шўх лапар тури. *–Орадан ярим соат ўтар-ўтмас дийдиё ўқиб, хотинларни йиғлатиб ўтирган дарвшининг қўлини орқасига боғлаб, иягига елим билан ёпиштириб олган узун соқолини юлиб ташладик, – деди Ҳошимжон. Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб. –Э, Салтанат отин, кўчада ҳам дийдиё ўқиб қолибсиз? – деди Башорат. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.*

2 кўчма Дард-ҳасрат; хархаша, инжиқлик. *Бинафшахон ҳамон дийдиё қилмоқда эди. М.М.Дўст, Галатепа қиссалари. Дийдиёси жонимга тегди. Баъзида кутаётганим Ёсуман аслида шу эмасми, деб ўйлаб қўяман. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Отамурод чуқур тин олди: худо берди унга. Бошланади энди. Роса дийдиёсини айтадиган бўлди. М. Мансуров, Ёмби. Шербек онаси ўзини кутаётганини пайқаб кулумсиради: яна ўша эски дийдиё – қачон ўйланасанни бошласа керак, деб кўнглидан ўтказди. С. Анорбоев, Оқсой.*

3 кўчма Қуруқ гап, сафсата; ваъз-насихат. *Раҳмат, Эсонбой, дийдиё эшитишга тоқатим йўқ. Ш. Холмирзаев. Бодом қишда гуллади. Ҳар хил миш-миш, дийдиёларга қулоқ солган ҳам аҳмоқ, бунақа майда гапларни уйга ташиб келган ҳам аҳмоқ. С. Нуоров, Нарвон.*

ДИЙДИРАМОҚ Совуқ қотиб титрамоқ. *Пошша хола совуқдан дийдираб, тушга яқин қизиникига кириб келди. Д. Нурий, Осмон устуну. Розия Сатторнинг қўлида совуқдан дийдираб турган болани кўрди. П. Қодиров, Эрк.*

ДИЙДОР [ф. دیدار – ташриф; учрашув; ташқи кўриниш, юз] 1 Кишининг юзи, жамоли, рухсор; башара. *Азизхон ҳеч кимнинг Лутфинисо дийдорига тўйиб қарашини истамасди. С. Аҳмад, Уфқ. Саккиз ойдан бери энди кўриб ўтирибман дийдорингизни. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кўзим ололмайман гул дийдориндан, Толган юракларга жон бўлур пайванд. Миртемир, Асарлар.*

2 кўчма Узоқ айрилиқ, соғинчдан кейин қуришиш, учрашиш. *Хат – ярим дийдор. Мақол. ■ Айрилиқларни кўравериб зада бўлган юраклар бу кутилмаган дийдордан ларзага тушди. «Шарқ юлдузи».*

3 кўчма Меҳр, ғамхўрлик. *Нима қиласиз гўдакни ота дийдоридан маҳрум қилиб. С.*

Аҳмад, Уфқ. *Дўстлар дийдоридан ортиқ қувонч, фироқидан ортиқроқ ғам йўқ*. Газетадан.

Бола (ёки гул, мол) баҳона, дийдор ғанимат Бирор нарсани важ қилиб, бирор мақсадни амалга оширмақ. *Соддасиз, саркор, соддасиз! Бола баҳона, дийдор ғанимат, деган гапни эшитганмисиз? Уйғун, Асарлар. Мол баҳона, дийдор ғанимат қилиб, кўришиб олардим. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Дийдор кўришгунча Яна кўришгунча, хайр (хайрлашув ибораси). -Дийдор кўришгунча, - деди у секин. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Хайр энди, баҳорим, кўришгунча то дийдор. А. Орипов, Йиллар армони. Дийдор кўришмоқ Узоқ айрилик, интизорликдан кейин учрашмоқ, юз кўришмоқ. Дийдор кўришар кун яқин. Аммо ҳужум қилаётир дилимга фироқ. Т. Тўла. Биз Сўнагул билан неча бор видолашиб, неча бор дийдор кўришдик. А. Мухтор, Асарлар. Жўраҳоннинг айтаётган ашуласи бахт ҳақида, муҳаббат ҳақида.. севгилисидан билан дийдор кўришишни истаб, соғиниб юрган йигитнинг висол орзулари ҳақида эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Она ёлғиз ўғли билан дийдор кўриша олмади. Газетадан. Дийдор кўрсатмоқ Ўзини намоен қилмоқ; кўриниш бермоқ, кўринмоқ. *Бир кўрсатиб ғамза билан дийдор ўзинг, Лутфу карам қилдинг кулиб изҳор ўзинг. Ҳабибий. Дийдор очмоқ* Юзини очиб кўрсатмоқ. *Тўйлар муборак, э севгили ёр! Келдим йироқдин, оч менга дийдор. С. Абдулла. Дийдор - ғанимат!* Бу ўткинчи дунёда тез-тез кўришиб, гапираб турайлик, деган маънода ишлатиладиган ибора. *Одам - омонат, дийдор - ғанимат. Мақол. Дийдор кўшмоқ* Насиб қилмоқ. *Дийдор кўшса, қиёматда кўргаймиз. «Холдорхон». Дийдори ўчсин (ёки курсин) қарғ.* Афти курсин, қуриб кетсин. *Қорачи-роғингни ўчир, дийдори курсин!* Уйғун, Асарлар. *Таннозхон! Дийдоринг ўчсин сенинг!* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Дийдорига зор бўлмоқ** Кимсани кўришга муштоқ бўлмоқ. *Лекин фақат дийдорингга бўлиб зор Тўпланишдик, ҳамма ортиқ беқарор. Ҳ. Олимжон. Дийдорига муяссар этмоқ (ёки қилмоқ)* Дийдор кўрсатмоқ, юз кўрсатмоқ. *Охири ўз дийдорига муяссар қилган қутлуғ ва шарофатли кун келди. Шўҳрат, Шинелли йиллар. Дийдорига тўймоқ* Соғинган ёки севган кишинини кўриб, васлига тўймоқ,*

хумордан чиқмоқ. *У қанча-қанча термилса ҳам, эрининг дийдорига тўя олмасди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Вой болам-эй, келганингдан бери кўчадан кирмайсан, бундоқ бирпасгина дийдорингга тўйиб гаплашолмайман. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Қиёмат дийдор бўлмоқ* Юз кўришмайдиган бўлиб кетмоқ. *Нуралиман, қон йиғлайман зор-зор, Отам қолди ушбу ишдан бехабар. Шу сабабдан бўлдим қиёмат дийдор.* «Зулфизар билан Авазхон».

ДИЙДОРЛАШМОҚ Кўришмоқ, юзма-юз бўлиб суҳбат қурмоқ. *Наврўз кунларида ҳар бир киши.. қариндошларини байрам билан муборакбод этади, дийдорлашишга ҳаракат қилади. Газетадан. Аваз чой дамлади. Катта минор тепасидан офтоб кетгунча икки дўст дийдорлашиб ўтирдилар. С. Сиёев, Аваз. Улар шу тариқада бир неча дақиқа дийдорлашишди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ДИК тасв.с. Юқори томон йўналган ва жуда тез содир бўладиган, бир онли ҳаракат ҳақида. *Бурга дик этиб сакради. Бола дик (этиб) ўрнидан турди. ■ Гавҳар суюниб кетганидан дик этиб ўрнидан турди. Ҳ. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол. Шанба кунини ногўҳоний бир хабар Поччажоновни ётган еридан дик турғизди. Мирмуҳсин, Ҳикоялар, қиссалар. Котиба раис кириши билан дик этиб ўрнидан турди. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

ДИКАНГ-ДИКАНГ айн. дик-дик [Бола-лар] Бирпасда диканг-диканг сакраб келиб, қўлларидоги тутам-тутам бойчечакни ўқитувчига тақдим қила бошлади. П. Тур-сун, Ўқитувчи.

ДИКАНГЛАМОҚ Дик-дик ҳаракат қилмоқ, дик-дик сакраб юрмоқ, ирғишламоқ. *Мурод Хўжараҳмоннинг диканглаб кетаётганини завқ билан кузатди-да, кейин ашуласини баланд қўйди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.*

ДИКАНГЛАТМОҚ Дикангламоқ фл. орт. н. *Кўғирчоқни диканглаб уйнатмоқ. ■ Сайфи Соқиевичнинг ўзи Сирожиддинни диканглаб етаклаб борди-да, ҳужжатларини тарих факультетига топшириб келди. Ҳ. Хошимов, Нур борки, соя бор.*

ДИК-ДИК Дик с. тақр. Дик-дик сакрамоқ. *Дик-дик юрмоқ. ■ Ёқутойим худди коптоқдай дик-дик этиб, эрига яқинлашди. С. Анорбоев, Оқсой. Эчким тупроқни чангитганча дик-дик йўрғалайди. «Ёшлик».*

ДИКДИККА *шв.* Диккак. *Отга солду дикдикка, Қойил бўлинг эрликка.* «Равшан». Курбон ҳам тўриқнинг дикдиккасини тагига солиб, эгарга бош қўйиб, чўғларга хомуш тикилиб ётарди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Дикдиккаси ипакдан, Сачоғида зумрадлар.* «Ойсулув».

ДИКИЛЛАМОҚ 1 Сакраганнамо, дикдик ҳаракат қилмоқ, дикир-дикир сакраб юрмоқ. *Диккиллаб турган улоқ чопқиллаб бориб, елинга ёпишиди.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. *Тамиллани кўрган.. мунчоқ кўзли қўзичоқ унинг олдига диккиллаб чопиб келди.* К. Раҳим, Қўнғироқли қўзичоқ.

2 Шошиб-пишиб, ўйноқилаб юрмоқ. *Анна Ивановнанинг майда қадам билан диккиллаб орқага қайтишидан унинг бу учрашувдан хурсанд эканлиги кўриниб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДИКИЛЛАТМОҚ 1 Диккилламоқ фл. орт.н.

2 Шошилтирмоқ, югуртирмоқ. *Эликбоши уни тезроқ қалъага диккиллаб олиб боришга ошиқарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИКИР *тасв. с.* Дик-дик ҳаракат ҳақида.

ДИКИР-ДИКИР *Дикир с. такр.* *Дикир-дикир сакрамоқ.* ■ *Юнглари қирққилиб энгил бўлган қўй-қўзлар дикир-дикир сакрашади.* «Шарқ юлдузи». *Эрталаб балконга чиқсанг, рўпарангдаги каштан дарахтида олмахонлар дикир-дикир ўйнаб юради.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Директорнинг розилисини олган уста бўлса, дикир-дикир ўйнар эди.* «Гулдаста».

ДИКИРЛАМОҚ *Дикир-дикир ҳаракат қилмоқ, диккилламоқ.* *Майна эшагини хихлади ва шу заҳотиёқ кетидан Нарзи тоға минган эшакнинг дикирлаган йўрғаси эшитилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Қумтепалликлар бағрида кўм-кўк, хушхўр ўтларни еб семирган қўй-эчкилар, дикирлаб, чопқиллаб, сакрашиб юрган қўзичоқларни, туя ва йилқилларни Жунаидхоннинг навкарлари ҳайдаб, чет эл чегарасига олиб боришарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДИККАЙМОҚ *Тикка дўтарилиб турмоқ, тиккаймоқ.* *Ҳозир у ютим диккайиб турган сочларини хўллаб тараган, қора костюм-шим кийган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Тўламат мўйловнинг ўсиқ қошлари диккайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қулоғи диккаймоқ 1) қулоғи тик кўтарилмоқ, чимирилмоқ. *Кўчадаги шарпани эшитган жийрон қашқанинг қулоқлари дик-*

кайди. С. Нуров, Нарвон. *Эшак бўрини кўрган заҳоти, қулоқлари диккайиб қотиб қолган, дами ичига тушиб.. юришга мажболи қолмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) дикқати тортилмоқ; қулоқ солмоқ. *Шу вақт ичкаридан хотинларнинг фавқулодда қий-чув товушлари эшитилиб, иккисининг [Ҳожиди ва Ҳасаналининг] ҳам қулоқлари диккайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДИККАЙТИРМОҚ *Диккаймоқ* фл. орт.н. *От ҳуркиб, қулоқларини диккайтириб, орқага қочмоқчи бўлди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Таъсирланиб кетганимни Ражаб ака сезибди шекилли, мўйловини диккайтириб, кулумсиради.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Қулоғини шунча диккайтирса ҳам, хавфни Дадақўзи эмас, Ҳожимат сезди.* А. Муҳтор, Асарлар.

ДИККАК *От устига ташланадиган безакли, попукли ёпиқ; жул.* *Давир, дикдикка (дирдикка, дякка) сўзлари фақат достонлар тилида учрайди.* «ЎТА».

ДИКОНГ-ДИКОНГ *шв. айн. диканг-диканг.* -Эҳ, маза, маза! — деб *Попук севинчидан қуёндай диконг-диконг сакради.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДИКОНГЛАМОҚ *шв. айн. дикангламоқ.* *Ҳожиди бува чойни ҳам кутиб ўтирмай, соат саккизларда диконглаб, кўчага чиқиб кетди.* Мирмуҳсин. *Ювошнинг шўхлиги тутса, янги туғилган бузоқдай, диконглаб сакраб кетади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ДИКРАЙМОҚ *Тикка бўлиб турмоқ.* *Мўмин ака, худди думини биров босиб олган мушукдай ҳурпайиб, кўзлари чақчайиб, яккам-дуккам мўйлови дикрайиб турарди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ДИКТАНТ [*лот. dictare* — ҳадеб гапиравермоқ, такрорламоқ; айтиб туриб ёздирмоқ] *Имловий ва пунктуацион қодаларнинг ўзлаштирилиш даражасини текшириш учун айтиб туриб ёздириладиган ёзма иш.* *Диктант ўтказоқ.* *Диктант олмоқ.*

ДИКТАТОР [*лот. diktator* — қадимги Римда фавқулодда ҳолатларда сайланадиган, чекланмаган ҳокимиятга эга бўлган шахс] 1 *Чекланмаган ҳуқуқларга эга бўлган ҳоким, якка ҳукмдор, ҳокими мутлақ.* *Кромвель ҳарбий диктатор бўлиб қолди.* «Янги тарих». *Диктатор Пиночет халқаро суд ҳукмига топширилди.* Газетадан.

2 *Бирор соҳада, масалада ўз ҳукмини, сўзини ўтказувчи шахс.*

ДИКТАТОРЛИК 1 Чекланмаган ҳокимиятга эгалик; диктатор мақомида булишлик.

2 Ана шундай ҳуқуқ берувчи лавозим, шароит. *Диктаторлик режими. Диктаторлик даври.*

ДИКТАТУРА [лот. dictatura — диктатор унвони; чекланмаган ҳокимият] Давлат бошқарувининг нодемократик усуллар билан амалга оширилиши; зўравонликка таянувчи чекланмаган ҳокимият; тоталитар режим. *Фашистик диктатура. Ҳарбий диктатура.*

ДИКТОВКА [лот. dictare — айтиб туриб ёздирмоқ]: **диктовка қилмоқ** 1) тингловчи ёзиб олиши учун бирор-бир матнни овоз чиқариб айтиб туриш. *Бўлмаса, сиз секин-аста диктовка қилинг, мен ёзиб олай.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) с.т. бирор фикрни ёки хусусий фикрни амалга оширишга мажбурлаш. *Менга диктовка қилманг, нима қилишни ўзим биламан.*

ДИКТОВКАЧИ Бирор матнни ўзгаларнинг ёзиб олиши учун ёддан айтувчи ёки ўқувчи шахс. *Йигит бутун вужуди билан ишга берилиб кетди. Бунда унга диктовкачи қиз Раҳиммахон айниқса кўмакдош бўлди.* Газетадан.

ДИКТОР [лот. dictor — сўзловчи, гапирувчи] Радио ёки телевизор орқали узатиладиган тайёр матнларни микрофон олдида ёки телекамера қаршисида ўқиб эшиттирувчи ходим; суҳандон. *Радиоузел диктори. Диктор бўлиб ишламоқ.* ■ *Диктор галаба тўғрисидаги хабарни қайта-қайта такрорляпти.* Т. Ашуров, Оқ от. *Радиодан таниш дикторнинг овози тантанали янграмоқда эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Талантли дикторимиз Қодир Махсумов айниқса лирик шеърларни ўқиганда, киши қалби тўлқинланиб кетади.* Газетадан.

ДИКТОФОН [лот. dictare — айтиб турмоқ + юн. phone — товуш, овоз] Оғзаки нутқ, куй ва товушларни ёзиб олиб, қайта эшиттирадиган қўл аппарати. *Тошкентдаги “Тез ёрдам” клиникасида магнетофон, диктофон хизматларидан фойдаланиш йўлга қўйилди.* Газетадан.

ДИКЦИЯ [лот. dictio — талаффуз қилиш] Нутқ, кўшиқ ва декламацияда сўз, бўғин ва товушларни талаффуз этишнинг аниқлик даражаси. *Унинг дикцияси яхши.* ■ *Юмористик образ яратишда ижрочилар ми-*

мика, диалог, дикция, грим, костюм, бутафория каби театр элементларидан усталлик билан фойдаланадилар. М. Қодиров, Халқ рақслари ҳақида.

ДИЛ [ф. *Д* — юрак; қалб, кўнгил] **1** *айн. юрак 1. Дил уриши. Дил ўйноғи. Содда сири — тилида, Писмиқ сақлар дилида.* Мақол. ■ *Ичкаридан дилни ларзага солувчи фарёд эшитилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Дилим бақувват, кўлим юмуш қидиради.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 *кўчма* Кишининг ички руҳий дунёси, ички ҳис-туйғуларининг маркази, рамзи; кўнгил, қалб. *Мухаббат — дил меваси.* Мақол. *Дилда бўлса, тилга келади.* Мақол. ■ *Киши дилини, киши хушини олиб қўядиган куй.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Азизхоннинг бу гандан дили ёришиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Дил боғламоқ Кўнгил қўймак, дўстлашмоқ, яқинлашмоқ. *Савлатига боғма, ким номард экан, дил боғлама.* Ҳабибий, Девон. **Дил мулки** (ёки **кишвари, уйи**) Кишининг ички дунёси, бутун вужуди; кўнгил тўри. *Дил мулкида сенсан меҳри ховарим.* Ҳабибий, Девон. *Сухбати ҳикматга бой, дил кишварин обод этар.* Ҳабибий, Девон. **Дил овламоқ айн.** **кўнгил овламоқ қ.** **кўнгил.** **Дил оғритмоқ** Хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Дил оғритган — дўст эмас.* Мақол. ■ *Бир-икки киши Карим отанинг дилини оғритди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Дил чигили** (ёки **губори**) Юракдаги орзу-армон, йиғилиб қолган дард; дилхиралик. *Дил чигили ёзисин, деб тоққайчи олиб, гулзорга кирдим.* Газетадан. *Ширин суҳбат билан дилларнинг губорини совурамиз.* Ойбек, Навоий. **Дил яраси** Кўнгилдаги ғам-алам, алам-аччиқ. *Бош яраси тузалса ҳам, дил яраси тузалмас.* Мақол. *Қозон қораси кетар, дил яраси кетмас.* Мақол. **Дил қуввати** Кишининг руҳини кўтарувчи, кишига мадад, дадиллик берувчи нарса. *Дилимнинг қуввати, дардимга дармон бир келиб кетсун.* Ҳамза. **Дилдан Жону дил билан, самимий, чин кўнгилдан.** *Мен сизни дилдан севаман. Бизга ёзган хатида дилдан салом айтибди.* **Дилдан табрик этмоқ.** **Дили бузилмоқ** (ёки **вайрон бўлмоқ**) *айн. кўнгил бузилмоқ қ. кўнгил 1. Дили оқ* Кўнгилда кири йўқ, оқ-кўнгил, софдил. *Онанинг кўкраги битмас булоқдир, Дили оқ бўлгандан суги ҳам оқдир.* Ё. Мирзо. **Дили оғримоқ айн. кўнгил оғримоқ қ. кўнгил.** **Дили сиёҳ** Кўнгил ранжиган,

ниҳоятда хафа. *Тондан бери дилим сиёҳ: ёмон туш кўрдим.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Дили хуфтон** (ёки қоронғи, вайрон) Кўнглига ҳеч нарса сиғмайди, ниҳоятда хафа. *Кечагина дили хуфтон эди.* Т. Малик, Қалдирғоч. *Дили вайрон бўлиб, зор-зор йиғлагиси келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Фақат Дилдорнинг дили қоронғи, либоси қора эди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Дили қон** Юраги ғам-ғуссага тўлган; руҳан эзилган. *Мана шу дили қон, юзи заъфарон халқ чехрасидаги бир оний шодлик Қудратни ўзининг ёниқ, илқ бағрига тортарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Фуломжон ҳам сувга ташна жон, ҳам ёр ҳажрида дили қон эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Дили қора** (ёки кир) Кўнгли қора, нияти, мақсади бузуқ. *Дили қора — тили қора.* Мақол. *Ғийбатчининг дили кир, Ғар-ўғрининг тили бир.* Мақол. **Дили ғаш айн.** кўнгли ғаш қ. кўнги.

3 *кўчма* Кўнгидаги нарса (тилақ, мақсад, ният, ўй, фикр ва ш. к.). *Дили тўғрининг йўли тўғри.* Мақол. *Қўли қўнғирнинг дили қинғир.* Мақол. *Чўпон дил қилса, такадан сут олар.* Мақол. — *Дили яқин кишилар бир-бирининг кўнгидагини дарров топади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *От ҳам эгасининг дилини билгандай, битта-битта қадам ташлаб, сувлиғини шиқирлатиб борар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Аҳли дил 1) *дин.* тасаввуф кишиси, суфий; 2) ҳасратқаш, кимсаннинг ҳасратига шерик бўла олувчи киши; 3) бировнинг дилидагини тушуна олувчи, суҳбатдош мақсадини яхши англовчи киши. *Бу замонда шеър тинглайдиган аҳли дил қолмабди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аҳли дилларга нозу фироқ ярашмас.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Дил розини айтмоқ** (ёки изҳор этмоқ) Кўнги (қалб)даги истакларини изҳор қилмоқ. *Раиса эри билан орани очиқ қилиб қайтган йиллари.. турмуш қурайлик, деб дил розини айтган эркаклар бўлди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Нуқсонингни айтган дўстга дил розини изҳор этсанг арзийди.* Газетадан. **Дилга тугмоқ** Кўнгида, ичда, юракда сақламоқ, ичга солмоқ. *Дунё шундай ясалган экан, болам.* *Бировга ёруғ, бировга қоронғи.* Аммо ҳар нарсани ўйлаб, дилинга тугма, хафақон бўлиб қоласан. Ойбек, Танланган асарлар. *..бир сирни дилинга туг.* *Уч-тўрт кун ичида дараги чиқиб қолади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дилни ёрмоқ** Фикру ўйларини

ўртоқлашмоқ, сирларини айтмоқ. *Бугун боқсам, сен дилингни ёрасан, Неча вақтдан буйтиб сен оворасан.* «Эрали ва Шерали». **Рамзи дил** Кўнги ишораси, кўнгидаги муддао. *Ҳали ҳам кўнгли аро борми деб ишқим асари, Рамзи дил олмоқ учун билгани мастон келадур.* Ҳамза. **Шарҳ дил қ. шарҳ.** **Кулфи дил қ. кулф.** **Кулфи дили очилмоқ қ. кулф.**

4 *кўчма* Кишининг хоотири, эс, ёд, хаёл; кўнги. *Туртни ёзамиз, икки дилда.* *Дилимга бир гап келди.* *У гапларни дилимдан чиқариб юборганман.* — [Фуломжон] *Қизнинг ўзини ҳам бир кўриб, суратини дилига чизиб олган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бизларга, истасанг — шу, истамасанг — катта кўча, дейди.* *Тилида айтмаса ҳам, дилида айтади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аваз дилида Мутриб билан келишмади.* С. Сиёев, Аваз.

ДИЛАБГОР айн. дилафгор. *Янгилик бор, деб бир ниманинг исини чиқардинг-у, мани дилабгор қилиб кетдинг.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Жангилар, Саша ўлиб, дилабгор бўлиб, взвода қайтганида, тонг ёриша бошлаган эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ДИЛАФГОР [ф. دلاڤگار — дили яраланган, вайрон бўлган] *эск. кт.* Ғам-қайғу, ҳасрат чекиб ёки озор тортиб, дили вайрон бўлган; кўнгли бузилган, дилпора. *Ҳа, бурчакдаги кичкина стол ортида мунис ва дилафгор ҳамхонаси Маҳзуна ўтирарди.* Х. Темиров, Ҳайбондаги одам. [Пирназар полвон] *..дилафгор кўнглини кўтарадиган, ҳамиша яхши ишнинг бошида турадиган одатини ташлади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Ўйламасму қайда қолди деб дилафгорим ҳануз.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛАФГОРЛИК Қайғудан кўнгли вайрон бўлганлик. *Бор дилозорлик сенга-ю, Бор дилафгорлик менга.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ДИЛАФЗО [ф. دلاڤزا — кўнгилини кўтарувчи, юракни тетик қилувчи] Кўнгилини кўтарувчи; шодлантирувчи. *Худо ҳаққи, дилафзо, сўнги тонг бу, Муҳаммадга аянчи сўнги жанг бу.* Т. Тўла, Асарлар.

ДИЛАФКОР айн. дилафгор. *Нечунким, марҳамат бўлсин неча мендек дилафкора.* Увайсий, Кўнги гулзори.

ДИЛАФРҮЗ [ф. دلاڤروز — кўнгилини шодлантирувчи] 1 *поэт.* Кўнгила қувонч бахш этувчи, дилни ёритувчи, қувонтирувчи. *Мунаввар ва дилафрӯз баҳор келди.* «Саодат». *Мен висол боғининг бўлдим меҳмони, қалъага*

чукканда дилафрўз оқшом. Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар.

2 Дилафрўз (хотин-қизлар исми).

ДИЛБАНД [ф. *دلبنده* — дилни тортувчи, кўнгилни боғловчи; азиз] 1 Кўнгли бировга боғланган, мафтун бўлиб қолган. *Азал-абад ҳамдаммиз, азал-абад дилбандмиз, Салом келтирдик сенга Сирдарё бўйларидан. А. Орипов, Йиллар армони.*

2 сфт. Дилни ўзига тортувчи, мафтун этувчи. *Бу қўшиқлар умрга пайванд, Нақадар шод, ёқимли, дилбанд. Х. Расул. Тожиқларнинг тоғлари аро Ўрин олган бир дилбанд қишлоқ. Шайхзода.*

3 кўчма Суюкли бола, азиз фарзанд. *Фарзандинг — дилбандинг. Мақол. ■ Мушфиқ она кўз олдига Ўсиб борар дилбанди. Минг хил ният хаёлида: Ким бўларкин фарзанди!? Э. Раҳимов. Ҳасанхон ҳам бировларнинг дилбанди. «Ҳасанхон». Ғунча бошин эгмоқ бўлар гоҳ шамол, Осон енгилмайди замин дилбанди. Г. Жўраева, Иқбол.*

ДИЛБАР [ф. *دلبر* — дилни тортувчи, жалб этувчи, ёқимли] 1 Дилни мафтун этадиган, ўзига тортадиган, ёқимли, дилрабо. *Дилбар манзара. Дилбар боғлар. ■ Бу ерда табиат сахий ва дилбар, Хоҳла — нур, хоҳласанг — тахтидир соя жой. М. Эгамбердиева, Гулбарг. Яхшиям боқийдир дилбар шеғрият, Самандар мисоли ўлим билмас жон. А. Орипов, Йиллар армони.*

2 от Гузал ёр, маъшуқа, маҳбуба. *Қўларимдан тут ўзинг, дилбар, Ойдин йўлга етакла мени.. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Баҳорда очилган боғнинг гулисан, Сен ҳам бир дилбарнинг жони-диллисан. «Маликаи айёр».*

3 сфт. Кўркамлиги, одоби ва назокати билан эс-хушни оладиган, чиройли. *Дилбар йигит. ■ Энг дилбар одамни сўрдилар мendan, Менинг отам дедим, отам, албатта! Т. Тула, Асарлар. Унақа [Раҳимахондек] дилбар жувон энди қаёқда! Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

4 Дилбар (хотин-қизлар исми).

ДИЛБАРЛИК Гузаллик ва мафтункорлик хусусиятига эгалик; нафосатлилик. *Саҳнага чиқадиған артистда ўзига хос дилбарлик бўлиши керак. Газетадан. Саъдулла Сиёевнинг қисса ва ҳикоялари.. тилининг ўктам ва дилбарлиги билан эътиборлидир. Газетадан.*

ДИЛБАСТА [ф. *دلبنده* — дили боғланган, ошиқ] Ишқ дардида мубтало бўлган, ошиқ; мафтун. *Ҳар кимсага кўп лутфу карам ай-*

ладинг, ammo Дилбаста Ҳабибийга нечук ноз қилурсан? Ҳабибий, Девон.

ДИЛГИР [ф. *دلگیر* — нохуш, хафа, маҳзун; жаҳли чиққан] 1 Кўнгли ғаш, кўнгли олинган, юраги сиқилган. *Абдусалом дилгир бўлиб, отасини кутиб ўтирган эди. С. Сиёев, Аваз. Лекин мезбоннинг дилгир кайфияти уларнинг очилиб-сочилиб ўтиришига монелик қиларди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Дилгир дилни шод этиш, ноҳақ йиқилганни суяш, тухматга учраганини ҳимоя қилиш — марднинг иши. Газетадан.*

2 Юрагини олдириб қўйган, қўрқиб қолган. *Уша даҳшатли воқеадан кейин у жуда дилгир бўлиб қолган.*

ДИЛГИРЛИК Хафа, ғамгин кишининг кайфияти; кўнгли ғашлик; ғамгинлик. [Султонмурод] *Бугун ҳам эрталабдан бери дилгирликдан ўзини овутиши учун бир неча марта китобларга мурожаат этди. Ойбек, Навоий. Комил кулумсиради, дилгирлиги бироз тарқалди. «Ёшлик».*

ДИЛДИРАМОҚ Совуқдан қалтирамоқ, титрамоқ. *Оч, дилдираб қолган Умид иссиққина танчада ўтириб, танига қайта жон кирди. Мирмуҳсин, Умид. Бурчакда ўша ногирон хўшкча зах ва совуқдан бошини солиштириб, дилдираб турарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Оппоқ қор.. Қош қорайганда, ютун кийинган одамлар қунушиб, дилдирашиб, чойхонага томон кела бошлади. А. Қаҳҳор, Қўшгичнор чироқлари.*

ДИЛДОР [ф. *دلدار* — жасур, қўрқмас; севгили, севикли киши] 1 Гузал ёр, маъшуқа, севгили. *Фуломжон.. тўймаган кўзлари билан дилдорига тикилиб: “Ҳайр, яхши қолинг”, — деди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Неча вақтдан бери ҳайрон бўлибман, Ажойиб дилдора дучор бўлибман. «Қўшиқлар». Уйласам, гулчехра дилдоримга дилдор ўхшамас, Лоларанг рухсорига ҳар лоларухсор ўхшамас. Ҳабибий, Девон.*

2 сфт. Дилни ўзига тортувчи, кўнгилга хуш ёқадиган; ёқимли, меҳрибон. *Мунча ҳам меҳмоннавозу дилкашу дилдор экан.. Ҳабибий, Девон. Орузманд кўнглимнинг шўх дилдори сен, Севги салтанатин шуълакори сен. Миртемир, Асарлар.*

3 Дилдор (хотин-қизлар исми).

ДИЛДОРЛИК 1 Дилни тортувчанлик, ошиқлик; ёқимлилик.

2 Меҳрибонлик, дилнавозлик. *Ўз чодирида нимадир ёзиб ўтирган чол дилдорлик*

билан [Арслонқулни] қаршилади. Ойбек, Навоий. *Ҳа, мени бу хатарли йўлдан қайтарган хотиним, унинг дилдорлиги, вафо-садоқати бўлди.* Газетадан.

ДИЛДОШ Сиру асрорларини яширмасдан ўзаро ўртоқлашувчи шахс, сирдош, ишончли суҳбатдош. *Дўстинг билан дилдош бўл.* Қилар ишида қўлдош бўл. Мақол. ■ *Ўқишга кетган кунимдан бошлабоқ сенингдек дилдош, суянчиқ ахтардим.* «Ёшлик».

ДИЛЕММА [ди.. + юн. lemma – асос, далил бўла оладиган ҳукм] Бир-бирига зид бўлган икки номақбул имкониятдан бирини танлашга мажбур бўлиш.

ДИЛЕР [ингл. dealer – биржа даллоли] 1 Товарлар (маҳсулот) олди-сотдиси билан шуғулланувчи, ўз номидан ва ўз маблағи ҳисобидан ҳаракат қилувчи жисмоний шахс ёки фирма.

2 Қимматбаҳо қоғозлар, валюталар, қимматбаҳо металллар олди-сотдиси билан шуғулланувчи, ўз номидан ва ўз маблағи ҳисобидан ҳаракат қилувчи фонд биржаси аъзоси, жисмоний ёки юридик шахс.

ДИЛЕРЛИК Дилер касби, вазифасида бўлишлик, шу иш билан шуғулланиш. *Товар ресурсларини тақсимлашнинг биржа тизимини вужудга келтириш кўплаб тадбиркорлик бўғинлари – брокерлик ва дилерлик идоралари.. пайдо бўлишига олиб келди.* Газетадан.

ДИЛЖАМ [дил + а. جمع – тўпланиш, бирлашиш] фольк. Кўнгли жойига тушган, хотиржам, осойишта. *Ана энди кўнгли дилжам бўлиб, Ёвмит элига Гурўғлибек уч кун тўй-томоша бериб, ўз ишида бўлди.* «Юнус пари». *Олиб келиб, дорга тортиб ўлдириб, Кўнглимни дилжам қилинглар.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДИЛ-ЖИГАР : дил-жигаридан урмоқ айн. жигаридан (ёки юрагидан) урмоқ қ. урмоқ.

ДИЛУ ЖОН, дилу жон кам. қўлл. айн. жондил. Сен менинг дилу жонимсан. *Жўхори – чорванинг дилу жони.* ■ *[Ҳожси она бойга:] Хонзода.. сени дилу жонидан яхши кўрар экан.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДИЛИЖОН [фр. diligence] Транспорт тараққий этмаган вақтларда почтани, йўловчилар ва уларнинг юкларини мунтазам ташши учун хизмат қилган тўрт ёлдиракли катта соябон арава.

ДИЛИКАПТАР [ф. دل گفتار – каптаг юраги] Узумнинг кечпишар, хўраки нави. *Куз*

кунлари. Ишқомларда хусайни, диликаптар, кишмиш, шивирғониларнинг боши ерга тегай деб энгашган. С. Абдулла, Бир шингили томоқни ёради.

ДИЛКАШ [ф. دلکش – дилни тортувчи, мафтункор, жозибали] 1 Кишини ўзига тортувчи, суҳбатлашса завқ, лаззат оладиган; суюкли. *Дилкаш қиз. Дилкаш йигит.* ■ *Ростини айтганда, шундай дилкаш йигитга чиндан тоға бўлишни кўнглим тилаган эди.* Н. Норматов, Исмоил тоға тарозиси. *Бобо анча дилкаш, суҳбати ширин ва ўтган замонларни эслаб гапиришни ёқтирарди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Кишининг баҳридилини очадиган, дил баҳра оладиган. *Шу дилкаш дамларда мен яйраб, Лаззатга фарқ бўлиб кетаман.* Ҳ. Олимжон.

ДИЛКАШЛИК Кишини ўзига жалб қилишлик, самимийлик; очик кўнгиллик. *Дилкашлик қилмоқ.* ■ *[Йигитнинг] Дилкашлиги Шербекка ёқиб тушди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дилкашлик қиладиган Ҳафизасиз каттакон ҳовлида “шоми ғарибон” қилиб, кампир бувининг бир ўзи шумшайиб ўтирди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДИЛКУШО [ф. دلگشا – кўнглини очувчи] кт. Баҳридилни очадиган, кўнглини хушнуд қиладиган; оромбахш. *Бу водийда сиз айтган аждаҳо нафасидай гармселлар ўрнига дилкушо шабадалар эсади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Сенингдек дилкушо жонон топилмас.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛНАВОЗ [ф. دلنواز – дилни, кўнглини эркаловчи] кт. 1 сфм. Кўнглини оловчи, кўнглини хушнуд этувчи; марҳаматли, ёқимли. *Мулоим, дилнавоз садолар унинг [Йўлчининг] бутун томирларидан ҳордиғини суғургандай бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Иқлими дилнавоз, бойликлари беқибс.. бизнинг бу серкўёш ўлкамизда олтин куз барқ урмоқда.* Уйғун.

2 Дилкаш ёр, маъшуқа. *Менинг дилнавозим, нигорим келур.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛНАВОЗЛИК Кўнглини хушнуд этишлик; меҳрибонлик.

ДИЛОВАР [ф. دل آوار – юракли, мард, жасур, қаҳрамон] 1 Юракли, кўрқмас, жасур, ботир. *Замину замонда ўзингсан ғолиб, Эй, менинг диловар, оловқалб укам.* А. Орипов, Йиллар армони. *Бирга борар моҳи анвар, Қаватинда диловарлар.* «Гулшанбоғ».

2 Диловар (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ДИЛОВАРЛИК Диловар кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; қаҳрамонлик, ботирлик. *Диловарлик кўрсатмоқ. Диловарлик жанги.*

ДИЛОЗОР [ф. دل آزار — дилга озор, ранж етказувчи, дилни яраловчи] 1 Кишининг дилига озор берувчи, кишини ранжитувчи, муомаласи совуқ, ситамгар. *Дилозор одам. Дилозордан худо безор. Мақол. Кимки бўлса дилозор, Ундан элу юрт безор.* Мақол. ■ Раис ака, унақа дилозор бўлманг, С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Юракни эзувчи, оғир, машаққатли. *Уларни ночор, дилозор қора кунлари мажбур қиларди!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДИЛОЗОРЛИК 1 Дилозорга хос хатти-ҳаракат; дилозор бўлишлик. *Энди қариб бораётибман, бор умрим сипоҳилик қилман деб, дилозорлик билан ўтди.* «Нуралӣ».

2 Кишининг дилига озор етказиш, одамни ранжитиш. *Дилозорлик қилмоқ.* ■ Дилбар бу гапларнинг ноўрин ва дилозорлик эканини била туриб гапирар эди. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ДИЛОРО [ф. دل آرا — дилга оро берувчи, кўнгилни безовчи] 1 кт. Кўнгилга хуш ёқувчи, кишини мафтун этувчи; дилрабо. *Тоғжикларнинг тоғлари аро Ўрин олган бир дилбанд қишлоқ. Дарахтзори кўм-кўк, дилоро, Аталаркан у “Баланд қишлоқ”. Шайхзода.*

2 Дилоро (хотин-қизлар исми).

ДИЛОРОМ [ф. دل آرام — дилга ором, роҳат бағишловчи] 1 сфт. Дилга осойишталик бағишловчи, кўнгилга ором берувчи; оромбахш, роҳатбахш. *Навниҳоллар, кўм-кўк яроқлар.. Яшнади-да, бўлди дилором.* Х. Расул.

2 от Ширинсўз ва меҳрибон ёр; маҳбуба, маъшуқа. [Муларўзи:] *Келмайсиэми, эй дилором! Юрак беором бўлди-ку! Ҳамза, Майсаранинг иши. Тўйиб шимирса ёрим, Ёзилади ҳуморим, Чечак очар гулзорим, Кўрсам дилоромимни.* Ё. Мирзо.

3 Дилором (хотин-қизлар исми).

ДИЛПАЗИР [ф. دلپازير — кўнгилга мақбул келган, дилтортар] кт. Кўнгилга маъқул тушувчи, кўнгилга ёқадиган, ёқимли; дилрабо. *Шайх найда дилпазир бир мақомни ғоят гўзал чалибди.* Ойбек, Навоий. -*Меҳмонлар кўп мулойим, дилпазир кишилар экан, — деди Абдулла.* Й. Шамшаров, Биз тўқай-бузарлармиз.

ДИЛПАРВАР [ф. دلپارور — дил тарбиячиси, ғамхўри] кам. қўлл. Кўнгилни хушловчи, кўнгилга далда, таскин берувчи. *Дилимда тўхтамас ғам, Меҳрибон дилпарварим бордир.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛПИСАНД [ф. دلپيسانند — дилга маъқул тушувчи, ёқувчи] кам. қўлл. Кўнгилга маъқул тушувчи, кўнгилга ўтирувчи, ёқувчи. *Ҳаётбахш қўшиқдек бўлди дилписанд* *Одоб расмидаги ноз, ишваларинг.* Х. Расул, Бахт нашъаси.

ДИЛПОРА [ф. دلپاره — дили, қалби парчаланган] Ғам-қайғу, ҳасрат чекиб, кўнгли пора, вайрон бўлган; дилафгор. -*У дилпорани икки оғиз сўз билан хурсанд қил, — деди Ҳожжи хола Тўтиқизга.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДИЛРАБО [ф. دلرپا — қалбни жалб этувчи, дилтортар, мафтункор] 1 сфт. Кўнгилни мафтун этадиган, кишини ўзига тортадиган; ёқимли. *Дилрабо куй. Дилрабо манзара.* ■ *Ватан! Нақадар.. дилдор ва дилрабо, жозибали ва ёқимли эшитилади бу сўз!* Газетадан. *Овоз шу қадар тиниқ, дилрабо эдики, Муқаддам ҳаяжондан энтикиб кетганини сездим.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Эй, сиз, тоғлар, дилрабо тоғлар, Ёш қалбимни мафтун этгансиз.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 от Гўзал ёр, маъшуқа, маҳбуба. *Э дилрабо, ишқинг билан девона бўлдим соғиниб.* Ҳамза. *Кетдим бериб кўнги у дилрабога вафо билан, Тўлдирди-кетди кўнглимни ишқий наво билан.* М. Бобоев.

3 Дилрабо (хотин-қизлар исми).

ДИЛРАБОЛИК Кўркемлик, мафтункорлик; таннозлиқ. [Сув] *Қанча-қанча ерларга бебаҳо нафосат ёяди, чўлларга жон, боғларга дилраболик бағишлайди энди.* Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон. *Ноз этиб, Ҳабибийнинг ишқин иштиҳон айлаб, Расми дилраболикда янги бир шиор этдинг.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛРОЗ [ф. دلراز — кўнгили, юрак сири] кт. Юрак сири, кўнгилдаги ҳасрат ёки тилак, истак, орзу. *Дилроз айтмоқ.* ■ *Фуломжон тоғда бўзлаб, дилрозини сўзлаб ётган ойдин кечада бахтнинг шу қадар яқин эканлигини билибмиди?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Улар [Ўғиллой ва Ҳаётжон] бир-бирларига қизиқиб қарар, лекин дилрозларини изҳор қилишга ботинолмас эдилар.* М. Осим, Қарвон йўллариди.

ДИЛСИЁҲ [ф. دلسيهه — қора юрак, ёмон ниятли] 1 Бировга яхшилиқни раво кўр-

мовчи, ичи қора, бахил. Уларни боғчадан қувиб борамиз, Даф бўлсин дилсиёҳ, бахил, галамис. «Муштум».

2 Ичи қора одамдан жабр кўрган, кўнгли қолган, ранжиган. Ҳа, танисаям, танимаганга соляпти ўзини, дедим-да, дилсиёҳ бўлиб, қайтиб кетдим. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ДИЛСИЁҲЛИК Бировнинг ноҳақ, ноўрин ҳаракати, сўзидан қаттиқ ранжишлик ёки ана шундай ҳаракат билан бировни ранжитишлик; хафагарчилиқ. -Ҳозирча тинч яшаб турибмиз. Тагин орага бирон дилсиёҳлик тушмасин, — деди Лаъли ердан кўзини узмай. Д. Нурий, Осмон устунни. Уста-уст юз берган дилсиёҳликлар Муҳаммад Шарифнинг юрагини зада қилиб қўйди. Қ. Мирзо, Олам гўзал. Уйдаги дилсиёҳлик каттаю кичикнинг, айниқса бундай ҳолатга кўникмаган Шавкатнинг вужудини сирқиратарди. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

ДИЛСЎЗ [ф. دل سوز — юракни, қалбни ёндирувчи; жонқуяр] кт. Дилни қўлидирадиган, ўтқир, таъсирли; жонни олувчи. Номаи дилсўз. Ошиқи дилсўз. ■ Чикарди жонидин бир охи дилсўз, Қиёмат бўлди гўёки ўшал рўз. «Тоҳир ва Зуҳра». Ошиқ бир номаи дилсўз юборибдир. «Муштум». Яшин уриб кетган дарахтдек тўниб, Поёнсиз бўшлиққа қарайман дилсўз. Р. Парфи, Кўзлар.

ДИЛСЎЗЛИК 1 Дилни ўрташлиқ, ўта таъсирчанлик, мафтункорлик.

2 Юракдан берилганлик; ачинганлик, жонқуярлик. Қамбарали Мирҳомидхўжанинг сўзига жон-дили билан қулоқ солар экан.. Мирҳомидхўжага дилсўзлик важеҳидан чуқур уф тортди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ДИЛТАНГ [ф. دل تنگ — юраги тор, сиқилган] 1 Юраги сиқилган, ғоят хафа, ғамгин; маъюс. Шу кунларда шох жуда дилтанг эди. «Баҳром ва Гуландом». Жўнар бўлдим мен бундан дилтанг, Йўлларимга қараб қолдинг сен. А. Орипов, Йиллар армони. Гоҳи мағрур, гоҳи дилтанг, Гоҳи ҳазин, гоҳи тумтароқ. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 Юраги тор, таянган; парижон. Дилтанг одам. ■ Эломонов дилтанг қўл силкиб қўя қолди. М.М.Дўст, Галатепа қиссалари. Кўлимни боғла, майли, бўлма дилтанг! Элимни ёқма-ю, элтиб мени ёқ! С. Абдулла, Асарлар. Шунақа дилтанг пайтда Холқўзининг келгани унга булут орасидан чиққан офтобдек туюлди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ДИЛТАНГЛИК 1 Юраги сиқилган, ранжиган ҳолат; хафалиқ; таянганлик. Даврон дилтанглик билан бир неча бор у ёқдан-бу ёққа юрди. Н. Қиличев, Чигириқ, Хотиним сал хавотирланиб, эрим шоирмас, ёзувчи, деб эътироз билдирган экан, врач куёвим дилтанглик билан қўл силтабди. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Паришонлик; маъюслиқ, хафагарчилиқ. Салиманинг сал ёришганидан кўнгли таскин топса ҳам, бари бир, зимдан сезилиб турган дилтанглигини билолмайди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДИЛТОРТАР 1 Кўнгилга ҳуш келадиган; кўнгилга яқин; дилни ўзига тортадиган, мафтункор, дилкаш. Дилтортар дўст. ■ Чол дилтортар кишиси олдида ечилди. Й. Шамшаров, Пахтақайнар. Чойдан сўнг икки дўст икки-уч дилтортар улфат билан тоққа чиқиб кетишга қарор қилдилар. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

2 Кишига ёқадиган, ҳуш келадиган; ёқимли. Муқимийни кўранлар кам бўлса ҳам.. унинг оғиздан оғизга ўтиб келган дилтортар ғазалларидан.. танийдиганлар кўп. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДИЛФИГОР [ф. دل فگار — қалби, кўнгли яраланган] кт. айн. дилафгор. Ҳажр доғи дардманду дилфигор айлар мени. Нодира. Утса ойлар ҳам, Муқимий, дилфигорим бор эди! Муқимий.

ДИЛХАСТА [ф. دلخاسته — юраги пора; дилпора; кўнгли қолган] 1 Юраги касал, қалби парчаланган. Киши ҳар кун шудринг кўтарилмасдан гўл теришни тарк этмас, асло дилхаста бўлмайди, ўпка касалига йўлиқмайди. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

2 кўчма Юраги пора бўлган, эзилган; ниҳоятда хафа. Шу тўрт девор ичида қон ютиб, беҳад заҳмат чеккан дилхаста синглингизга лоақал сиз шафқат қилингиз. Ойбек, Улуғ йўл. Заррае андиша қил, увол эмасму, эй пари, Бир ғариб дилхастага бермоқ эсанг мунча азоб. Ҳамза, Асарлар. Таъсир айламас, дилхаста Ниҳон, қилғонинг била минг оҳу фиғон. Газетадан.

ДИЛХАСТАЛИК 1 Қалби шикасталиқ, юраги касаллик.

2 кўчма Юраги эзилганлик, маъюслиқ, хафалиқ. ..дилхасталиқ пайтида Эгам унга [Ҳабибага] меҳр ва ёрдам қўлини чўзди. Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси.

ДИЛХИРАЛИК [дил + хиралик] Кўнгил совийи; хафачилик, араз. *Икки кунлик дилхираликдан сўнг улар яна ярашишди.* Мирмуҳсин, Умид. *Маликанинг муҳаббати эрига фақат дилхиралик келтирарди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Орадаги дилхиралик учдикетди.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДИЛХИРОЖ [ф. دلخراش — қалбни тирновчи, юракни эзувчи] Ўзбек халқ куйларидан бирининг номи. *Бирдан уйни бошга кўтарудек бўлиб, дилхирож куйи янгради.* С. Зуннунова, Узилган ип. *Даврада Инобат, Зухралар ўйнашар дилхирож йўлида.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

ДИЛХОНА [ф. دلخانه — кўнгил уйи] *поэт.* Кишининг ички дунёси; кўнгил, дил. *Рангим бўлди-ку заъфарон, Дилхонаси сенсиз вайрон.* «Нигор ва Замон».

ДИЛХОҲ [ф. دلخواه — юрак истаги, интилиш; орзу-умид қўлинган нарса] 1 Кўнгил истаган, дил хоҳлаган, кўнгил суйган. *Эй кабутар, шеърим олиб, ёри дилхоҳимга элт.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Онажоним, менга бу кун сендан ўзга дилхоҳ йўқ!* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

2 *айн. дилгортар.*

ДИЛХУН [ф. دلخون — юраги қон, қалби яраланган; ғам-аламли] 1 Қаттиқ алам чекиб ёки хафатарчиликдан юраги қонга тўлган, қаттиқ хафа. [Онаси] *Уни юпатгули.. сўз тополмай дилхун бўларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аваз, мотамсаро уйга киратгандек, дилхун бўлиб остона ҳатлади.* С. Сиёев, Аваз. *Ки байтим сатри иккидур: Бири дилхун, бири дилхун.* Э. Воҳидов, Ёшлик девони.

2 *кўчма* Кишига азоб берувчи, ёқимсиз, жирканч. *Аҳмад чуқур ҳўрсинди. Бу оғир, жирканч, дилхун муҳитни тарк қилиб, озодликка — кўчага чиқиб кетди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 *кўчма* Бағри қон, қип-қизил. *Тонг қўйнида маъюс ва дилхун Атиргуллар эгар бошини.* «Ёшлик».

ДИЛХУНЛИК Ғам-ғуссага ботганлик, ўта хафақонлик, дилпоралик. *Истардим: оламда ўтса дилхунлик, Истардим: оламда фақат гулгунлик.* Миртемир, Асарлар.

ДИЛХУШ [ф. دلخوش — қалби шод, мамнун, хурсанд] 1 Қалби қувончга тўлган, шодон, хурсанд. *Дилхуш бўлмақ. Дилхуш қилмоқ.* ■ *Нормаматнинг назарида, у [имом] ширин калом, дилхуш одам чиқди.* А. Мухтор,

Опа-сингиллар. *— Мен сизга бир мисол келтирмоқчиман, — деди дилхуш оҳангда.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Кўнгилни хушнуд этадиган, шодлантирадиган. *Дилхуш оҳанг.* ■ *Кечаги ёмғирдан нишон ҳам қолмаган: хушбўй шабада, дилхуш манзара, оромижон табиат.* И. Раҳим, Ихлос. *Келинг, яхшиси, ҳамма кунларимиз буғунгидай дилхуш ўтиши учун ичайлик.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ДИЛХУШЛИК 1 Қалби қувончга тўлишлик, хурсандлик; яхши кайфият. *Назирхон.. дилхушлик билан кулиб гапира бошлади..* Р. Файзий, Гўзал. *У бирпас ўланқираб туриб, яна қайнотасига дилхушлик кўрсатишига уринди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Кўнгил очиш, хурсандчилик қилиш. *Турдиевнинг шу вазжоҳатини кўрган киши уни бир умр дилхушлик қилмаган.. дейди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Уша куну у ишдан кейин ҳамтовоқлари билан дилхушлик қилди.* Газетадан.

ДИЛШИКАСТ(А) [ф. دلشکسته — юраги парчаланган, кўнгли синиқ; хафа] Кўнгли синиқ, кўнгли ярим, кўнгли вайрон; дилафгор. *Мусофир, дилшикаста меҳмоннинг дилин шод айламоқ мезбонга яхши.* «Ақл ақдан қувват олади». *Биламан, албатта, дилшикастман, Ана у дарахтга болта урсалар.* А. Мухтор, Асарлар.

ДИЛШИКАСТ(А)ЛИК 1 Кўнгли синиқлик, кўнгли яримлик; маҳзунлик.

2 Дилшикаст кишининг кайфияти.

ДИЛШОД [ф. دلشاد — кўнгли шод, хурсанд; мамнун] 1 Қалби қувончга тўла, хушнуд, хурсанд. *Ҳар ким ўз севгани бирла дилшод. Тутқун эмас, эркин ҳамда озод.* Ҳабибий. *Обод уйимни у дилшод қилди.* Ф. Фулом.

2 Дилшод (эркаклар исми).

ДИЛШОДЛИК Шодонлик, хурсандчилик; хурсанд кайфият, мамнунлик. *Узоқ-яқинларда турли-туман қушлар ўз тилларида дилшодлик қиладилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Не қилайки, одамлардек яшолмадим дунёда, Лек кўнглимда нолиш эмас, алланечук дилшодлик.* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

ДИЛҒАШ [ф. دلغش — кўнгли бехузур, бехуд; кўнгли алағда, юраги ғаш] *кам қўл.* 1 Кўнгли ҳижил; ўта ғамгин, хафа. *Бир тонг Ҳофиз Қўйкий дилғаш бўлиб уйғонди.* «Ёшлик».

2 Кўнгилни хижил қилувчи, кўнгилни чўктирувчи, кишини хафа қилувчи. *Дилғаш воқеа.* ■ *Ногоҳ Севаргулнинг кўз ўнгиди дилғаш бир манзара нурланиб, яна қулоғига ўзининг аламнок бузлагани эшитилаётгандек туюлди.* Н. Қиличев, Чиғирик.

ДИЛҒАШЛАНМОҚ Кўнгли хира бўлмоқ, кўнгли бузилмоқ, юраги сиқилмоқ. *Давлат тепадан бостириб келаётган қорамтир булутларга дилғашланиб тикиларкан, қорнимиз тўқ, эғнимиз бут, аммо кўзимиз оч, кўнглимиз юпун, деб ўйлади.* Н. Қиличев, Чиғирик.

ДИЛҒАШЛИК Кўнгли хижиллик, хафалик. *Чиндан ҳам, жигардан, юракдан ўтиб кетадиган дилғашлик эди бу.* А. Мухтор, Кумуш тола.

ДИМ I I Шамолсиз, шабадасиз ва нафасни қайтарадиган даражада иссиқ. *Ҳаво шу қадар иссиқ, дим эдики, эрталаб ўрилган пичан кечгача шақирлаб қуриб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Жазирма иссиқдан ҳаммаёқ дим бўлиб кетган.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ҳавоси етишмайдиган, ҳавоси бузилган; оғир, бўғиқ. *Ўтов дим бўлгани учун Юсуфжон анча вақтгача ухлай олмайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ҳаммомдагидай гул этиб, юзимга дим ҳаво урилди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Дим хонада қасқонга тушгандек аззойи баданимдан тер қуйилади.* «Гулдаста».

3 Ичи ҳаво билан тўлиб қолган, ичига ҳаво йиғилган. *Ошнам, тошдек оғир, нуфланган мешбек димсан. Бир кун паққа ёрилиб, улигнга га бўлмасалар, шу.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДИМ II I айн. жим. *Писмиқ дим ўтирар.* Мақол. ■ *[Муларузи Муллаўста:] Дим! Оғзингизни наришон қилмай, сабр қилиб турсангиз, шу ҳафта ичида бўлади-қолади.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Шунча шовқин бартараф бўлиб, дим бўлди.* Усмон бахши Мамад ўғли, Бўтакўз.

2 Овоз чиқармай, гапирмай жим ўтириш ўйини. *Дим ўйнамоқ.* ■ *[Умматали] Ишга шўнғиб, ҳамма билан дим ўйнайди.* Шўхрат, Жаннат қидирганлар.

ДИМ III шв. I Сира, асло. *Ичкари кир, ёта бергин жойингга, Дим уларга қарай кўрма, чирғим.* «Равшан». *Подшоҳин ушлаб олинлар, Бежой хўрликлар кўрсатиб, Дим индамасдай қилинлар.* «Гулнорпари».

2 *шв. айн жуда, жуда ҳам.* - *Аваз оға, сизга дим жабр бўлди, — деди [Шерозий].* Ж. Шарипов, Хоразм. *Азизим, Сизни дим соғиндим.. тушларимда кўриб чиқаман.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 *шв.* Ҳеч ҳам, ҳеч бир, тамоман, умуман. *Молининг дим сони йўқ.. қирқ йигит асло саришта қилолмайди.* Э. Жуманбулбул ўғли, Булбул тароналари. - *Мен сендан жуда қўрқардим, Ойдонажон, сенда ор-номус, уят, шарм-ҳаё деган сўз дим йўқ экан, — деди Седана.* «Хушкелди».

ДИМ-ДИМ, димдим I Димлаб, аста-аста қайнатиб тайёрланадиган овқат. *Товуқ дим-дим тайёрлаш учун семизроқ бройлердан танлаб оласиз.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДИМ-ДИМ II I Индамаслик, овозини чиқармаслик, жимлик, бости-бости. *Профессор узукни Сунбулхон аяга бериб, бу гапни дим-дим қилиб юборишни тайинлади.* Мирмуҳсин, Умид. *..Назаримда, бир гап борга ўхшайди. Ҳаммаси дим-дим, қидиришмаяпти.* С. Зуннунова, Гулхан. *Дим-дим, ўра кўм-дим, Гапирганнинг оғзига Бир шапалоқ урдим.* «Бойчечак».

2 Болаларнинг индамай, жим ўтиришдан иборат бир хил ўйини. *Орага жимлик чўкди.* Аёллар, *гўё дим-дим ўйнаётгандек, чурқ этмай, қирга қараб юра бошладилар.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Болтаевнинг тутган йўлига келганда, у дим-дим ўйинига ўхшайди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ҳар учови [Салом бувиш, Нодира хола, Марям бахши] ҳам дим-дим ўйнагандай жимиб қолди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ДИМИҚ шв. айн. дим I 2. *..дам ўтмай аччиқ изғирин шовуллаб, димиқ айвонга ёпирилди-да, ўчоқ олдидаги хас-хашакни ҳовли саҳнига шопириб ўйнади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Муқимий чўчиб уйғониб кетди, Оқжарнинг димиқ, қора тундида.. аззойи бадани зирқираб оғримоқда эди.* С. Абдулла, Қувғунда.

ДИМИҚМОҚ I Ҳавонинг жуда иссиқлиги ё ўта намлиги, ёки бошқа ҳолат туфайли қийналиб нафас олмоқ, нафаси қайтмоқ; бўғилмоқ. *Ҳовлини қўрғонсифат қуриб, тор жойда димиқиб яшашни жини севмайди.* «Ёшлик». *Тўғонбек димиққандек оғир нафас олиб, даричанинг икки табақасини ҳам кескин итариб юборди.* Ойбек, Навоий. *Бир маҳал Пошша кампир димиқиб,*

секин бошини кўрпадан чиқарди. Н. Қиличев, Чигирик. — *Албатта очии керак, — деди онаси ўрнига жавоб қилиб Абдусаттор, — қурт димиқиб қолибди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

2 Нафас қайтарадиган даражада бузилмоқ, оғирлашмоқ (хона берклиги туфайли ёки ундаги баъзи нарсалар таъсиридан юзага келган ҳаво ҳақида). *Кун бўйи иссиқ қамалиб, димиқиб қолган хонани шамоллатиш учун деразаларни очиб юборди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Кийимларини алмаштириб, ўрнига чўзилди. Уй димиқиб кетгандек, нафас олиш оғирлашиб борарди.* «Ёшлик».

3 Ўралган ҳолатда ёки узокроқ туриб бўрсиб қолмоқ, айнимоқ, бузилмоқ. *Овқат димиқиб қолибди. Гўшт димиқибди.* ■ *Ёз бўйи ғўзаларни тўйдирган серунум тупроқ кулранг ўғит билан аралашиб, пастга тушар, остки қатламнинг димиқиб ётган қора тупроғи юзага чиқиб товланарди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар. *Қирғоқларини нўпанак қоплаб, суви димиқиб ётган ҳовуз.* Х. Гулом, Машғал.

4 кўча Бўғилмоқ (овоз ҳақида). *Бошини кўрпага буркаб олган Элмурод димиққан овоз билан сўради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўрбоши аччиқ тутун устига энгашиб тура бериб, димоғи тарс ёрилиб кетаёзди ва димиққан овоз билан қичқирди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

5 кўча Бир жойда ўтиравериб зерикмоқ, руҳан эзилмоқ. *Сиз жуда яхши, чиройли, ақли қизсиз! Бу даргоҳда димиқиб қолибсиз, холос!* «Муштум». *Бу аёл унинг димиққан ҳислари учун, чувалашиб ётган ўйлари учун мана шундай кенгликларга дарча очиб кетгандай эди.* А. Мухтор, Асарлар. *Қобил уларнинг сал зериккан ва димиққан даврасига тоза бир экин бўлиб кирди.* М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.

ДИМЛАМА 1 сфт. Димлаб пиширилган. *Димлама сомса. Димлама котлет.* ■ *Овқат вақтида у ўтирмади, сирка-қалампирли яхна калла-поча, димлама жўжа, хуллас, топган-тутганини қўйиб, жон-дилидан хизмат қилди.* А. Мухтор, Асарлар.

2 от Гўшт, ёғга пиёз, кўпроқ помидор ва сабзавотлар солиб, шуларнинг буғида (селида) димлаб пиширилган таом. *Димлама учун албатта қўй гўшти бўлиши керак.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Келтирилган туғунни стол устига қўйиб очган*

эди, ҳамма хонани димлама ҳиди тутиб кетди. М.М.Дўст, Лолазор.

3 Хомроқ ҳолда узиб, қалин нарсага ўраб, иссиқ тутиб етилтирилган. *Димлама помидор. Димлама нок.* ■ *Айниқса, фартукли кишиларнинг серсоқоли.. тарози келар-келмас, димлама помидорни харидорга узатди.* «Муштум».

ДИМЛАМОҚ 1 Ҳовури чиқмайдиган қилиб ўрамоқ, шу йўл билан пиширмоқ. *Сомсани димлаб пиширмоқ.* ■ *Таманно сумкасидан димлаб пиширилган товۇқни олди.* Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. *Назира ўлжа какликларни димлаб, дастурхонга келтирди.* Д. Нурий, Осмон устун.

2 Бўғмоқ, тўсмоқ (сувни).

3 Хомроқ узилган мева ёки сабзавотни ўраб қўйиб, иссиқда етилтирмоқ. *Нокни димламоқ.*

4 Нафасни сиқмоқ, бўғмоқ (ниҳоятда иссиқ ёки бўғиқ ҳаво ҳақида). *Дуруст ухлай олмадингиз дейман? Ҳаво хўп димлади-да, мулла.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

5 кўча шв. Кўндирмоқчи бўлмоқ; алламоқ, аврамоқ. *Ёдгор сени ўлдиришга кўп димлади. Мен қабул қилмадим.* Ҳамза, Асарлар.

Сигирни димламоқ салб. Ўз вақтида соғмасдан елинини шиширмоқ (баъзилар сигирни бозорга солиш учун шундай қилдилар).

ДИМЛАНМОҚ 1 Димламоқ фл. ўзл. ва мажх н.

2 Тупланмоқ, тошмоқ; тўсилмоқ. *Қизлар шу куни кечаси билан ухламадилар. Чунки сув димланиб, тўғон тупроқларини ювиб, ялаб турибди, хавф зўр.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бир маҳал Йигитали даранинг суви димланиб оқувчи жой — шовва қаршисидан чиқиб қолди.* Д. Нурий, Осмон устун.

3 Ҳовури, буғи чиқмайдиган қилиб бекитиб қўйилмоқ. *Лавлаги айтар лавланмадим, қозон-қозон димланмадим.* «Бойчечак». Дунё.. *кечалари маҳкам димланган қасқонга ўхшаб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДИМЛИК Иссиқдан, ҳавонинг бузилиши ёки етишмаслигидан юзага келган нохуш ҳолат; иссиқлик. *Иссиқ бирмунча бўшагандек туюлса ҳам, димлик заптда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кечки димлик кўчаларнинг юшиқ чангини оғир босиб тушмоқда эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ДИМОҒ [a. دماغ — мия; бош] 1 *анат.* Бурун бўшлиғи билан оғиз бўшлиғининг туташадиган ери; халқумнинг юқори бўлими. *Гуларўйнинг димоғига гул этганча нам тупроқнинг хуш бўйи урди.* «Ёшлик». *Учоқда дамлаб қўйилган палов ҳиди димоғига урилиб, иштаҳасини қотиқлади.* «Ёшлик».

ДИМОҒИДА гапирмоқ Бўғиқ овоз билан ёки пўнғиллаб гапирмоқ. *У димоғида гапирар эди.* Унинг овози пинғиллаб эшитилгани учун *Бегимхон пиқиллаб кулиб юборди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Рухий ҳолат, кайфият. *Жаранглашиб, димоғлари чоғ бўлиб, Урганч элга ҳаммаси тўйга кетди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Аҳмаднинг ҳам димоғи чоғлашди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 *кўчма* Ўзини баланд тутиш, кибр-ҳаво, кеккайиш, такаббурлик. *Такаббур, олифта хонимлар димоғ билан кеккайиб, индамай ўтирарди.* Ойбек, Нур қидириб. *Кейинги кунларда Рашидда димоғ пайдо бўла бошлади.* «Шарқ юлдузи».

ДИМОҒИ баланд ёки калондимоғ Бировни менсимайдиган, кеккайган, манман. - *У кишининг олдида ўн соат турсангиз ҳам индамайди, шунақа “димоғи баланд”, — деди.* Ойдин, Ҳикоялар. *Бежой баланд шу чопсоннинг димоғи.* «Ҳасанхон». - *Йўқ, — деб ўйлади Яхшибоев, бу элчининг димоғи баланд.* М.М. Дўст, Лолазор. *Бизнинг раис ўжароқ, Гап уқмас, калондимоғ.* «Муштум». **ДИМОҒИ** кўймоқ Фириб ёмоқ, панд ёмоқ, *Икки йил бўлди куйган эди димоғим.* «Нигор ва Замон». **ДИМОҒИ** кўтарилмоқ Ўзини бошқалардан баланд оладиган бўлиб қолмоқ, кеккаймоқ, манманлик қилмоқ. *Оббо! Раис бўлиб, димоғи кўтарилиб қопти-ку!* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Кресло унинг димоғини кўтариб, амал гурури бошини айлантириб қўйди.* Газетадан. **ДИМОҒИ** шишмоқ *айн.* димоғи кўтарилмоқ. *Бўлса уй-жой, [Канизакнинг] илгариги эридан қолган рўзғори бордир. Бу безотнинг [Сидиқ-жоннинг] димоғини шиширган шу нарса.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Айтганингиздек, мингбошининг ўзи ҳам димоғи шишиб қолибди.* Ҳамза, Асарлар. **ДИМОҒИГА** қурт тупшмоқ ёки димоғидан қурт (эшак қурт) ёғилмоқ Жуда ҳам кеккайиб, ҳеч қимни менсимай қўймоқ. *Аввал уни муллавааччалар судради.. кейин Мамарайим афандининг димоғига қурт тушди.* М. Исмоилий, Фар-

ғона т. о. [Қайнотаси] *Нарироққа бориб тўнғиллади: — Ҳемирининг тайини йўғ-у, димоғидан эшак қурт ёғилади.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. **ДИМОҒИДАН** қор ёғмоқ Қовоғи очилмайдиган, серзарда бўлиб қолмоқ, жаҳли чиқмоқ. *У [Сатин бойвачча ҳовлига] ҳар кириб чиққанда, бир эт-бир эт тушар, димоғидан қор ёғар ва алмига чидолмасдан, пўнғиллаб ўтарди.* Ҳ. Шамс, Душман. **ДИМОҒ** қилмоқ Арзимаган нарсага аразламоқ, зарда қилмоқ.

ДИМОҒДОР [a. + ф. دماغدار — димоғли, кибрли] 1 Бошқалардан ўзини баланд тутиб, кибр билан юрадиган, кеккайган, кибрли, мутакаббир. *Димоғдорга бир гап оз, икки гап кўп.* Мақол. ■ *Камол ёшлигида димоғдор Бекхўжа билан ҳеч қачон яқин дўст тутинмаган эди.* «Ёшлик». *Мен баъзи кишиларга ажабланаман. Сал иш қилдими, дарров димоғдор бўлиб кетади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Баландпарвоз, катта. *Ҳар гал учрашувларда Холдор навбатдаги синовдан қўли баланд ўтганлиги ҳақида димоғдор гаплар қиларди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ДИМОҒДОРЛИК Кеккайганлик, манманлик ҳолати, хусусияти. *Йигитали қандайдир димоғдорлик билан гапириб, Назирага ер остидан қараб қўйди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Димоғдорлик, гўдайиш каби ҳислатлар уларнинг [Чалабийларнинг] касби.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ДИМОҒЛИ *айн.* димоғдор. *Ойболтадек салмоғли, Эшон ойимдек димоғли Эшон поччамга салом! Ҳамза.*

ДИМОҒ-ФИРОҚ Нозланиб ёки тихирлик билан муносабатда бўлиш; ноз-истигно ёки зарда. *Димоғ-фироқ қилмоқ.* ■ *Ҳайда ҳам ҳаловат йўқолди.. Олдинги иззат-икромлар димоғ-фироқ ва миннатга ўхшаши нордон киноя билан алмашина борди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Тугаб борянти-ю, димоғу фиροқиға ўлайми!* «Ёшлик».

ДИН [a. دين — эътиқод, ишонч] Илоҳий кучга, Худога ишонишга асосланган дунёқараш, тасаввур, урф-одат ва маросимлар мажмуи. *Исломи дини. Христиан дини. Будда дини. Дини бошқанинг феъли бошқа.* Мақол. ■ *Исломи дини кишиларни тўғри йўлга бошлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. - *Жаноби олий учун, дин учун, шариат учун жонимиз-молимиз фидо, — деди белига қилич осиб,*

кифтига бешотар милтиқ кўтарган бир йигит. С. Айний, Куллар. *Имонига, динига мустақкам покиза одам бор жойда ажина юз чақирим нарига қочармиш.* С. Аҳмад, Ҳукм.

Диндан чиқмоқ (ёки қайтмоқ) 1) динга ишонмай, унга амал қилмай қўймоқ; даҳрий бўлмоқ. *Диндан чиқсанг, чиқ, элдан чиқма.* Мақол. *Яхши гап билан шлон индан чиқади, ёмон гап билан мусулмон диндан чиқади.* Мақол. ■ *Майли, диндан қайтганни яна дин йўлига солиш — савоб иш.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 2) ўз динини бошқа динга алмаштирмоқ. *Христиан диндан чиқиб, Ислонни қабул қилмоқ.*

ДИНАМИК Электр тебранишларини товуш тебранишларига (товушга) айлантириб берадиган асбоб.

ДИНАМИК 1 Динамикага оид (қ. **динамика** 1); ҳаракат ва куч таъсири билан боғланган. *Динамик куч.* ■ *Организм тўқималарининг ҳамма компонентлари динамик ҳолатда бўлади.* «Фан ва турмуш». *Динамик босим суюқлик оқимининг тезлиги туфайли вужудга келади.* «Физика» дарслиги. *Ёзувчи яратган кўпгина образлар ҳаётнинг ўзидаги каби динамик ҳаракатда бўлади.* С. Кароматов, Олтин кум.

2 *кўча* Ҳаракатга, воқеа-ҳодисаларга бой; жўшқин. *Абдулла Қодирий «Меҳробдан чаён» асарида Анварнинг динамик образини яратган.*

ДИНАМИКА [юн. dynamikos — кучга оид; кучли] 1 *физ.* Механиканинг жисмлар механик ҳаракатини уларга таъсир қиладиган кучлар билан боғлаб ўрганадиган бўлими.

2 Ҳаракат ҳолати; ўсиш, ривожланиш; воқеа, ҳодисадаги жўшқинлик. *Меҳнат унумдорлиги динамикаси.* ■ *Абдулланинг ўз йўли, ўз оҳанги, ўзи яратган шеърини динамикаси бор.* М. Қўшжонов, Ижод сабоқлари.

3 *мус.* Муайян асарнинг нота ёзувида ва бевосита уни ижро этишда товушлар садоланиши кучининг (баланд-пастлигининг) ўзгарувчанлиги.

4 Шу ўзгарувчанликни ифодаловчи белгилар мажмуи.

ДИНАМИТ [юн. dynamis — куч] Ҳарбий соҳа ва тоғ ишларида қўлланадиган, асосий таркибий қисми нитроглицерин ва суюқ нитроэфирлардан иборат бўлган кучли портловчи модда. *Тўхтасин полвон тик..*

қоялар, тепалар тагидан ўйиб кириб, унинг остига динамит қўйиб портлатиб, дарё устига ағдарар экан. Ш. Фуломов, Ёрқин йўллар. *Йигитали, худди портлатгичига ўт яқинлашиб келаётган динамит ёнида утиргандек, юрагини ҳовучлаб гапира бошлади.* Д. Нурий, Осмон устун.

ДИНАМИТЧИ Динамит ёрдамида портлатиш ишлари билан шуғулланувчи ишчи.

ДИНАМОМАШИНА Ўзгармас ток генераторининг эскирган номи, электр генератори.

ДИНАМОМЕТР [юн. dynamis — куч + metreo — ўлчайман] Куч ўлчайдиган асбоб. *Тиббиётда динамометр мушакларнинг энг юқори кучини ўлчаида ишлатилади.* «ЎЗМЭ».

ДИНАСТИЯ [юн. dynasteia — сулола] *айн. сулола 1.* Романовлар династияси. ■ *Навоий ахоманийлар династиясининг сўнги вакили Доро III ни ўта золимликда айблайди.* «ЎТА».

ДИНГ: **қулоғи динг** Бирор шарпа, товуш ёки гапни эшитиб ҳушёр тортадиган, бирор нарса пайдан бўлиб турган киши ёки ҳайвоннинг ҳолати ҳақида. *Ҳажвчининг қулоғи динг, кўзи рентген бўлиши керак.* «Муштум». *Бўри галаси қулоқларини динг қилиб, атрофга аланглайди.* «Шарқ юлдузи». *Яхшибоев қулоқларини динг қилди.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДИНГИЛЛАМОҚ *с.т.* Иккала орқа оёқни кўтариб ирғишламоқ ёки жадал юра бошламоқ; дирингламоқ. *Той дингиллади.* *Бузоқ дингиллаб чопди.* ■ [Абу] *Тойчаларга ўхшаб, дингиллаб чопадиган ҳам бўлди.* Мирмуҳсин, Она. *Авазхон.. дингиллаб келаётган Оқтойни таниди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. -*Сизни ҳам уринтирмай, ўзим шундай паловтўра ясайки, ўликлар еса — тириладиган, тириклар еса дингиллайдиган бўлсин, — деди Асад.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Узоқдан Қўзибой, қўлтиғида папқаси, Оқтойни дингиллатганча келаётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Эшакларини дингиллатиб, атроф қишлоқлардан янги чопон кийган дехқонлар келишмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИНГИРЛАМОҚ *айн. дингилламоқ.* *Ўзимда йўқ дингирлаб кетаётиб, йўлда ҳамма ҳужжатларимни тушириб қўйибман.* «Ёшлик».

ДИНДОР [a. + ф. ديندار — динга эътиқод қилувчи, художўй] Динга амал қилувчи, худога, динга ишонувчи; художўй. *Мулла*

Обид ҳар қанча диндор бўлса ҳам, Хатиб домланинг ғаразсиз бир киши эканлигига унча ишонмайди. А. Қодирий, Обид кетмон. Султон Али Мирзо Хўжа Яҳёга қарши кескин чора кўролмайди, чунки бутун диндорлар Хўжанинг томонида. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДИНДОРЛИК Динга амал қилишлик, динга тобелик; художўйлик.

ДИНДОШ Бир динга мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан). [Салоҳиддин:] Қаердаки мусулмон дунёсига дуч келсам, одамлар беш вақт намозларини дуога қўл очиб, сиз, туркистонлик диндошларига нажот тиллаганини кўрдим. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ДИНИЙ Динга оид, динга алоқадор бўлган, динга, руҳониятга тегишли. Диний ақидалар. Диний эътиқод. Диний таълимот. Диний адабиёт. ■ Онам диний, дунёвий китобларни ўқиган, саводли, ниҳоятда сабрли, одамларга меҳрибон аёл бўлган. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. У [Тураҳон] ўз эътиқоди билан диний одам бўлиб, намозини ҳам қанда қилмасди, рўзани ҳам. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Элмурод оқсоқол билан эшон ўртасидаги диний мунозарага аралашини лозим кўрмади. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДИНИЯ [а.]: диния назорати эск. Диний назорат. Мен бу гапни [мозор бузилишини] эшитиб, Тошкентга бордим. Диния назорати ҳам рухсат этди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Мадрасаи диния Мусулмон шарқида олий диний ўқув юрти.

ДИНКАЙМОҚ айн. **диққаймоқ**. Лакиснинг бирдан қулоғи динкайди. «Шарқ юлдузи».

ДИНОЗАВР [лот. *deinos* — даҳшатли; кўрқинчли + *sauros* — калтакесак] зоол. Мезозой даврида яшаган, насли қирилиб кетган, узунлиги 20 метр ва ундан ортиқ бўлган судралиб юрувчи ҳайвон. Динозаврнинг деярли барчаси тухумдан кўпайган, уларнинг аксари иссиқ қонлиларга оид эди. «Фан ва турмуш».

ДИНОР [а. دينار — тилла пул] 1 Қадимда мусулмон мамлакатларнинг олтин тангаси. Ҳозирда Ливия, Тунис, Ироқ, Йордания, Жазоир, Судан, Кувайт каби мамлакатларда амал қилувчи пул бирлиги. -Менга ҳозирча элик минг динор пул керак бўлиб қолди, — деди эътирозга йўл қўймайдиган оҳангда. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Тилла, олтин. Гадога салом берма, динор бер. Мақол.

ДИНСИЗ 1 Шаръий талаб ва қоидаларга амал қилмовчи, динга, ҳудого ишонмовчи; даҳрий. Динсизга мусулмонлар орасида ўрин йўқ. К. Яшин, Ҳамза.

2 Диндан қайтган; кофир, шаккок. Бу динсиз ғойибдан хабар беришни даъво қилиб, ўзини ҳудого шерик қилибди-да! С. Айний, Эсдалиқлар.

ДИНЧИ айн. **диндор**. Динчи одам. ■ Динчига чиқарманг сиз яна мени, Эътиқод қўйганман кўзимга кўпдан. Н. Нарзуллаев, Сайланма.

ДИНҒ тақл.с. Торни чертганда чиқадиған товуш ҳақида. Дутор динғ этди. ■ Дуторим динғ-динғ этади, Ичида моши бормикин! «Кўшиқлар».

ДИНҒИЛЛАМОҚ с.т. Динғирламоқ. Думбирани чалганимда, ундан динғиллаб оққан овоз гўё юрагимдан чирқираб чиққан куй сингари сезилди. Газетадан. Каримжон оқсоқол чойхонанинг бир бурчагида дуторни динғиллатиб утирар эди. Газетадан.

ДИНҒИР тақл.с. “Динғ” тарзида эшитилган узлуксиз овоз ҳақида.

ДИНҒИР-ДИНҒИР Динғир с. тақр. Динғир-динғир қилмоқ. Дуторнинг динғир-динғири эшитилмоқда эди.

ДИНҒИРЛАМОҚ “Динғ-динғ” тарзида овоз чиқармоқ. Қаердандир дуторнинг динғирлаган овози келяпти. ■ -Мана, шамол ҳам гивиллаб қолди, — деди чойхоначи челақни бармоқлари билан динғирлатиб. Ойбек, О.в.шабадалар.

ДИОД [ди.. + (электр)од] Икки электрон тродли электрон лампа.

ДИОРАМА [диа.. + юн. *horama* — кўриниш, манзара] Тасвир махсус ёритиладиган материалга чизиладиган тасвирий санъат тури. Йирик диорамалар махсус биналарга ўрнаталади. «ЎЗМЭ».

ДИПЛОМ [фр. *diplome* < юн. *diploma* — икки букланган варақ, ҳужжат] 1 Бирор ўқув масканини битирганлик ёки бирор илмий унвон, илмий даража берилганлигини тасдиқловчи расмий ҳужжат. Имтиёзли диплом. Техника фанлари номзоди дипломи. Диплом олмақ. ■ Элмурод институтни имтиёзли диплом билан тамомлади. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Университет, институт ва ш. к. ни битириш олдидан, шундай ҳужжат олиш мақсадида ёзиладиган иш, тадқиқот ёки лойиҳа.

Диплом иши. Диплом (иши) ёзмақ. Дипломни ҳимоя қилмоқ. ■ Малоҳат диплом ёзар, имтиҳонларга тайёрланар, шунинг учун тун билан куннинг фарқи қолмаган эди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Бу янги уй лойиҳаси Малоҳатнинг иштирокида туғилган, бинобарин, Малоҳатнинг диплом иши эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

3 Бирор ҳуқуқ ёки мукофот берилганлигини тасдиқловчи гувоҳнома. *Беруний мукофоти лауреати дипломи. Қишлоқ хўжалик кўргазмасининг дипломи. Боксдан жаҳон чемпиони дипломи. ■ Айрим журналистлар, фотомухбирлар ва табиат ҳаваскорлари пул мукофотлари ва дипломлар билан тақдирланди. Газетадан.*

ДИПЛОМАНТ I Олий ёки махсус ўрта ўқув юртини битириш дипломи устида ишлайётган (диплом иши ёзаётган) талаба. *Тошкент давлат иқтисодиёт университети дипломанти Ш. Расуловнинг. диплом иши юксак баҳо олди. «Фан ва турмуш».*

2 Мусобақа, танловда ютиб чиқиб, диплом билан мукофотланган киши. *Конкурс дипломанти.*

ДИПЛОМАТ I [фр. diplomate < юн. diploma – икки букланган варақ, ҳужжат] 1 Чет мамлакатлар билан расмий алоқа қилиш ёки музокаралар олиб бориш учун махсус тайёргарлик кўрган ва шундай ишлар учун ўз ҳукумати томонидан вакил қилиб тайин этилган лавозимли киши. *Ўзбекистон дипломати. Дипломат бўлиб ишламоқ. ■ 1829 йил январда Эрон пойтахти Техронда рус дипломатига суиқасд қилинади. С. Караматов, Олтин қум. Хитой дипломатининг фикрича, «Шанхай бешлиги»нинг келажаги порлоқ. Газетадан.*

2 с.т. Иш, гап, муомалада уста, моҳир киши. *Жуда дипломат бўлиб кетибсиз-ку. ■ ..Соҳибқирон жуда моҳир дипломат бўлган. «Фан ва турмуш». Савдо ходими – турли хил одамлар билан муомала қила оладиган, илми ва дипломат одам. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

ДИПЛОМАТ II Кичик чемодан шаклида ишланган, қулфланадиган портфель. *Дипломатидан бир варақ қоғоз олди-да, тўғри бошлиғи Рустам Раҳмонданинг олдига кирди. О. Мўминов, Хиббондағи уч учрашув. Олдинда серсават Мойлихўжа ака, ортида жигарранг дипломат ва семиз қоғоз папка*

қўтарган Ғойибжон пилдираб келар эди. Н. Аминов, Қалтис хато.

ДИПЛОМАТИК I Давлатнинг чет мамлакатлар билан бўладиган расмий муносабатлари ва дипломатияга оид. *Дипломатик акт. Дипломатик алоқа. Дипломатик муносабат. ■ Ўзаро тенг манфаатли дипломатик алоқалар ўрнатиш зарур ва шарт. Газетадан. Томонлар учрашув вақтини дипломатик каналлар орқали аниқлаб, келишиб олдилар. Газетадан. Акрамжон гўё дипломатик қабул маросимига ясангандай қора костюм, оқ нейлон кўйлак кийиб, қора галстук тақиб олган.. эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.*

2 Дипломатларга, яъни элчиларга оид. *Дипломатик ваколат. Дипломатик иммунитет.*

Дипломатик корпус Бирор мамлакат ҳукумати ҳузуридаги чет эл дипломатлари. *Трибуналарда дипломатик корпус аъзолари турибдилар. Газетадан.*

3 кўчма Чуқур ва нозик ўйлаб, эҳтиётлик билан айтилган ёки қилинган. *Дипломатик жавоб. ■ Шундай бўлса ҳам.. дипломатик равишда, хотини ва қизи орқали очикдан-очик Саидийга билдирар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ДИПЛОМАТИКА [фр. diplomatique < юн. diploma – икки букланган қоғоз варағи] Тарих фанининг расмий ва шахсий юридик ҳужжатларнинг шакл ва мазмунини ўрганувчи ёрдамчи тармоғи.

ДИПЛОМАТИЯ [фр. diplomatie < юн. diploma – икки букланган қоғоз варағи] 1 Давлатнинг ташқи халқро сийёсатни амалга ошириш, чет мамлакатлар билан алоқа қилиш соҳасидаги фаолияти. *Ўрта аср ўзбек дипломатиясининг йирик намояндаларидан бири Абдураззоқ Самарқандий.. атоқли тарихчи олим ҳамдир. Газетадан. Кафиллик берсам, бермасам, дипломатия ишларидан хабардор бошқа одамимиз йўқ. Т. Малик, Қалдирғоч.*

Халқ дипломатияси Айрим шахслар, ижтимоий гуруҳлар ва ш. к. нинг долзарб ижтимоий муаммоларни ҳал этишга, ўзаро ҳамкорликни мустақкамлашга қаратилган норасмий фаолияти.

2 с.т. Бирор мақсадга эришиш йўлида усталик билан олиб борилган муомала. *Дипломатияни жуда боппайсиз-да. Ҳе, яшанг, дипломатиянғизга қойилман.*

ДИПЛОМФУРУШ Ҳақиқий ёки қалбаки дипломларни яширин равишда сотиш

билан шуғулланувчи кимса. *Маълум бўлишча, бу икки бетайин шахс дипломфуруш.. экан.* Газетадан.

ДИР тақл. с. Силкиниб қалтираш, титраш туфайли ҳосил бўладиган товушга тақлид. *Дутор қуруққина йиғламасди, балки бутун коинотни “дир” эттириб ва хаста юракларни “дир” силкитиб йиғлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қиз дир титраб, бир лаҳза қотиб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДИРАМ [ф. درهم < а. درهم < юн. drachme – кумуш пул; оғирлик ўлчов бирлиги] 1 тар. Бухоро хонлиги, Эрон ва Ироқда 3,2 г. кумуш тангага тенг оғирлик ўлчов бирлиги.

2 тар. Бухоро хонлигида, Эрон, Ироқ, Афғонистон ва Туркияда пул бирлиги.

3 эск. Умуман танга, пул. *Толедан карам тила-ю, гадодан дирам тилама.* Мақол. ■ *Уруш чиқмаса, ҳолим хароб, ёнимда бир дир-рам ҳам қолмади.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДИРГИЗЛАМОҚ шв. Совуқда титраб-қақшамоқ; тиши тишига тегмай қалтирамоқ. *Ҳар замонда совуқда дирғизлаб, тўрт-бешта какликни қафасда ушлаб турган болалар кўриниб қалади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Ушанда қаҳратон қиш эди. Онаси Маърифатни бағрига босиб, оппоқ тонг отгунча изғиринда дирғизлаб, бошпана қидирган.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Ёқшига ўтин-кўмир йўқ. Чолнинг жигибийрон бўлаётгани ҳам шундан. Болалар дирғизлаб юрибди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДИРДИККА фольк. От устига солинадиган безакли ёпқич. *Отга солди дирдикка, Қойил бўлинг эрликка.* «Хушкелди».

ДИР-ДИР: дир-дир титрамоқ (ёки қалтирамоқ) Совуқдан, кўрқинч ёки ҳаяжондан қаттиқ титрамоқ. *Севаргул дир-дир титраб, унсиз йиғламоқда эди.* «Ёшлик». *Қосимнинг тили калмага келмади. Дир-дир титради.* С. Аҳмад, Сайланма. *Кампир дир-дир қалтираб, эшикни очди-да, чироқни тўғри қилди.* Ҳ. Олимжон.

ДИРДОВ Озгин, қирчанғи (асосан уй ҳайвонлари ҳақида). *Дирдов от. Дирдов қўй.* ■ *Ичкари томонда эса дирдов сизир, қаровсиз техника кўриниб турарди.* «Муштум». *-Қарабсизки, бир отар қўйнинг ярми семиз бўлса, ярми дирдов, — деди ота.* Газетадан.

ДИРЕКТИВ Расмий йўл-йўриқ кўрсатиб берадиган, дастур бўлиб хизмат қиладиган, дастурий. *Директив режа. Директив хат.*

ДИРЕКТИВА [фр. directive < лот. dirigere – йўлламоқ, йўналтирмақ] Юқори раҳбар органлар томонидан берилган ва бажарилиши мажбурий саналган расмий йўл-йўриқ, дастур, кўрсатма. *Директива олмоқ.*

ДИРЕКТОР [лот. director < dirigere – йўналтирмақ, йўл кўрсатмоқ] Корхона, муассаса ёки ўқув даргоҳининг раҳбари; мудир. *Завод директори. Мактаб директори. Бош директор.* ■ *Мен пахта заводининг директори билан гаплашган эдим.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Мактабимиз директори Сафо Аvezов қурилиш бўлаётган ерда парвона.* «Муштум». *Магазин директорининг оғзини мойлашга ҳаракат қилганига ҳеч ҳайрон қолмайман.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

Директорлар кенгаши Йирик корхоналар, акциядорлик жамиятларининг сайланадиган раҳбар ижроия органи.

ДИРЕКТОРЛИК Директор мавқеида бўлишлик, директор вазифасини бажаришлик. *Директорлик вазифаси. Директорлик қилмоқ.* ■ *Онасининг топши-туттиши бир-икки эркакниқидан қолишмас, модалар ательесида директорлик қиларди.* Ф. Мусахонов, Ҳиммат.

ДИРЕКЦИЯ [лот. directio – йўналтириш, йўл кўрсатиш] 1 Корхона, муассаса, ўқув даргоҳларининг директор бошчилигидаги раҳбарлик аппарати. *Дирекция таркиби. Дирекциянинг қарори. Дирекциянинг топшириғи.*

2 Шу аппарат ўрнашган хона, бино. *Дирекцияга кирмоқ. Дирекцияга чақирилмоқ.*

ДИРИЖАБЛЬ [фр. dirigeable – бошқариладиган] Ичига тўлдирилган газ кучи билан ҳавога кўтарилувчи, мотор билан юргизиладиган, ҳаводан энгил учиш аппарати. *Сўнги пайтда энгил учиш аппаратлари — аэростат ва дирижабллар яна катта эътибор қозоняпти.* Газетадан.

ДИРИЖЁР [фр. diriger – бошқариш, йўлга солиш] Оркестр ёки хорни, опера ёки балет сахналарига эса оркестрни, хорни ва барча ижрочиларни бошқариб борувчи, мусиқий асар ижросининг уйғунлигини таъминловчи шахс. *Алишер Навоий номидаги Опера ва балет театрининг дирижёри.* ■ *Дирижёр тескари қараб, ҳадеб таёқчасини ўйнатарди.* С. Аҳмад, Музикали воқеа.

ДИРИЛЛАМА айн. дирқиллама. *Дириллама, момақаймоқ, чайнамай шимадиган дўндиқча экан.* К. Яшин, Ҳамза.

ДИРИЛЛАМОҚ 1 Титраш, тебраниш натижасида дир-дир овоз чиқармоқ. *Салют зарбидан деразаларнинг ойнаси дириллаб кетди.* ■ *Самолёт енгил дириллаб, моторлари бетиним гўнғиллади.* «Ёшлик». Назаров тоғда бир мушт туширди. Пиёла дириллаб кетди. А. Кўчимов, Халқа. Паровоз гудоги эшитилди. Унинг узундан-узоқ чўзиқ қичқирishi вокзални дириллатиб юборди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Силкинмоқ, тебранмоқ, зирилламоқ. *Бадани дириллайди.* Юрагим дириллаб кетди. ■ *Дарё шамолдан сесканган отнинг бадани дириллаб кетди.* С. Аҳмад, Иқбол. Агар келсам шу ерга, жиғиллайди юрагим, Ёрим эсга тушганда, дириллайди юрагим. «Муштум».

ДИРИНГ-ДИРИНГ тасв. с.: **диринг-дириг сакрамоқ** (ёки **ўйнамоқ**) айн. **дириггламоқ**. *Куйилиб турган шароб, тамтамларнинг қора қошлари.. меҳмонларни диринг-дириг ўйната бошлади.* Ф. Фулом, Қон ҳиди келади. *Пошшахоннинг келишларини эшитиб.. бизнинг юрагимиз диринг-дириг ўйнади.* Ҳамза, Асарлар.

ДИРИНГЛАМОҚ Дик-дик сакрамоқ, дикангламоқ, ирғишламоқ, ўйноқламоқ. *Муллажиринг жиригнамаса, одам диригнамас.* Мақол. ■ *Отлар эгарнинг тагида дириглар ва биз борган сари илгаридеги суворийга яқинлаша бордик.* Ҳ. Олимжон. *Отам бир йил эшак сотиб олди.. уни ҳар ким минолмас эди, минган одамни дириглаб, устидан отиб ташларди.* С. Айний, Эседаликлар.

ДИРК тасв. с. Силкиниб, тебраниб турувчи нарса, сапчиб қилинган ҳаракат ҳақида. *Ҳусан кийикни ушламоқчи бўлиб қўл чўза бошлаган эди, кийик дирк этиб, ёнига ирғиди.* Ё. Шукуров, Кутилмаган воқеа. *Тарлон дирк-дирк ўйнади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ДИРКИЛЛАМА 1 Роса етилган, тўлишган, бўлик; таранг. *У яшил барглар орасидан мўралаб турган дўланадай диркиллама қўшалоқ кўсақни кўриб, кўзлари чақнаб кетди.* «Шарқ юлдузи».

2 Диркиллаб турадиган; бўлик гавдали, лорсиллаган. *Диркиллама бадан.* ■ *Учоқлар Гулшодхоним чилвир соч, оқ шоҳидек силлик, тоғ эчкисидай диркиллама эди.* У Исмоилов, Сайланма.

ДИРКИЛЛАМОҚ 1 “Дирк-дирк” ҳаракат қилмоқ, лорсиллаб турмоқ. *Кўжрақлар оёқларнинг оҳангдош учишига мос диркиллайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бутун гавдаси силкинади, кўкси диркиллайди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ичкари хонадан югуриб чиққан ярим яланғоч раққоса буралиб, азвойи баданини диркиллантиб, ўйинга туша кетди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

2 айн. дикилламоқ 1. *Шу пайт кўча эшиги зарб билан очилиб, диркиллаб беш-олти қўзи кирди.* «Ёшлик». *Бедовимни диркиллантиб.. Ҳар кўчганда тўплар отиб, Элима кеткали келдим.* «Гурўғли».

3 кўча Нарсанинг янгилиги, бўликлигини ифодалайди. *Ликончаларда бутунича қўйилган диркиллаган бодринг, олма шаклидаги қип-қизил помидор иштаҳани қитиқлайди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар. *Сапсариқ олтиндек товааниб турган палов диркиллаб турарди.* Ж. Мусажонов, Ҳиммат.

ДИР(Р) 1 тақл. ва тасв. с. Тебраниш натижасида ҳосил бўладиган ана шундай ҳаракат ва товус ҳақида. *Учиб ўтган самолёт зарбидан деразалар дир этиб кетди.*

2 Отни тўхтатиш учун ишлатиладиган ундов сўз.

ДИРҲАМ [а. درهم < юн. drachme — кумуш пул ва оғирлик ўлчов бирлиги] **1 айн. дирам** **2.** *Дирҳам VII асрдан XIV асргача Осиёдаги мусулмон мамлакатларда муомилада бўлган.* «Фан ва турмуш».

2 Бирлашган Араб Амирликлари ва Марокаш Подшоҳлигида пул бирлиги.

3 Миср ва Суданда қимматбаҳо металлларнинг 3,12 граммга тенг ўлчов бирлиги.

ДИСГАРМОНИЯ [лот. dis, юн. dys — ажратиш, инкорни ифодаловчи олд қўшимча + юн. harmonia — уйғунлик, оҳангдошлик] **1 мус.** Гармониянинг, оҳангдошликнинг мавжуд эмаслиги ёки бузилиши; ҳамоҳангликнинг йўқлиги.

2 Келишмовчилик, ноиттифоқлик; нумувофиқлик.

ДИСК, диска [юн. diskos — ясси доира, айлана] **1** Машина, механизм ва ш. к. нинг доира (айлана) шаклидаги қисми. *Пахта териш машинасининг диски.* *Борона диски.* ■ *-Дисканинг ранг машинанинг рангида бўлади, — деди Абдурахмонов.* И. Қаландаров, Шоҳидамас баргида. *Малоҳат дискадан темир йўлга отилиб тушди.* «Шарқ юлдузи».

2 *спрт.* Енгил атлетикада қўл билан узоққа отиладиган ялпоқ металл асбоб. *Узоқ вақт стадион гавжум бўлади. Бири штанга кўтаради, иккинчиси диска улоқтиради.* Газетадан.

3 *ҳарб.* Пулемёт, автомат, милтиқ ва ш. к. нинг патрон жойлашадиган, айлана шаклдаги ўқдонни. *-Дискада ўқ тўла эди. Майли, пайти келганда, биронтасини ҳам бекор кетказмай-миз, — деди майор.* Ойбек, Қуёш қораймас.

4 Умуман, айлана (тўғарак) шаклдаги нарса. *Қуёш дискаси.* ■ *Қуёш диски марказининг юқори кульминация пайти ҳақиқий туш вақти дейилади.* «Астрономия». Директор шундай деди-ю, телефон дискасини айлантира бошлади. «Муштум».

ДИСКАЛАМОҚ қ.х. Дискали бороналар билан кесакларни майдалаб текисламоқ. *Эски бедапоялар эрта баҳорда боронланади ва дискаланади.* Газетадан. *Экиш олдидан ерлар 8–10 сантиметр чуқурликда дискаланади ва борона қилинади.* Газетадан.

ДИСКАЛИ Диска ўрнатилган механизм, техника. *Дискали мола. Дискали борона.*

ДИСКВАЛИФИКАЦИЯ [лот. dis — ажратиш, инкорни билдирувчи олд қўшимча + qualificatio — қандай (сифатли)лигини белгилаш] *спрт.* 1 Мусобақа қондаларини техник жиҳатдан бузганлиги учун спортчи (ёки жамоа)ни эришган натижалардан маҳрум қилиш.

2 Ахлоқий меъёрларни бузганлиги ёки муайян талабларга мос келмаслиги туфайли спортчини мусобақаларда қатнашишдан умуман ёки вақтинча четлатиш.

ДИСКЕТА [ингл. diskette — кичик диск] *тех.* Компьютернинг ташқи маълумотлар сақланадиган, алмашинувчи ясси қурилмаси; эгиловчан магнит дискли кассета.

ДИСКОВОД [р. «диск кириткич»] Компьютернинг дискдаги маълумотларни компьютерга кўчириб олиш ёки компьютердаги маълумотларни дискка кўчириб олиш учун мўлжалланган мосламаси.

ДИСКОНТ [ингл. discount — чегирма; фарқ] *иқт. м.* 1 Қимматли қоғозлар, қоғоз ёки танга пуллар ва ш. к. нинг фонд биржасида айни пайтда сотилаётган нархи билан белгиланган нархи ёки уларни қайтариб сотиб олишдаги нархи ўртасидаги фарқи.

2 Товарни турли муддатларда етказиб бериш билан боғлиқ нархлари ўртасидаги фарқ.

3 Товарнинг сифати меъёр ёки шартнома талаби даражасида бўлмаслиги оқибатида товар нархининг пасайиши.

4 Банк ёки айрим шахс томонидан векселни унинг амал қилиш муддатигача ўтган даврдаги фоизларини чегирган ҳолда ҳисобга олиб бориш.

5 Векселни қайта сотиб олишда банк ундирадиган фоиз.

ДИСКОТЕКА [диск + юн. theke — омбор, жой] 1 Компакт дисклар, грампластинкалар мажмуи; улар сақланадиган жой.

2 Ёшларнинг мусиқа тинглаш ва рақс тушиш учун мўлжалланган кўнгилочар маскани; мусиқа клуби.

ДИСКРИМИНАЦИЯ [лот. discriminatio — ажратиш; фарқлаш] Халқаро ва миллий муносабатларда бирор давлатнинг, юридик ёки жисмоний шахснинг ҳуқуқ ва имтиёзларини бошқаларга нисбатан чеклаш, камситиш.

ДИСКУССИОН *эск.* Мунозара, муҳокама қилинадиган; мунозарали, тортишувли. *Дискуссия масала.* ■ *Журнал ўзбек адабиётшунослиги ва тилшунослигининг муҳим масалаларига бағишланган дискуссия мақолаларни эълон қилади.* «ЎТА».

ДИСКУССИЯ [лот. discussio — муҳокама қилиш, тадқиқ этиш] Бирор масалани тўғри ҳал қилиш учун матбуотда ёки илмий йиғинларда ўтказиладиган эркин, оммавий муҳокама; мунозара. *Ўзбек имлоси масалаларига бағишланган дискуссия.* *Илмий дискуссия.* ■ *Дискуссия қатнашчилари жуда кўп қимматли фикрлар айтиб ўтдилар.* «ЎТА».

ДИСЛОКАЦИЯ [лот. dislocation — жойлаштириш; силжиш; суяк чиқиши] 1 *ҳарб.* Ҳарбий қисмларнинг мамлакат бўйлаб белгиланган жойларга ўрнаштирилиши, ҳарбий-ҳаво кучларининг тегишли аэродромларга, ҳарбий-денгиз флоты кемаларининг портларга тақсимлаб жойлаштирилиши. *Погодин.. машинадан тушиши биланок, янги дислокация ҳақида дивизияларга хабар юборди.* И. Раҳим. Чин муҳаббат. *Шукеча душман полки дислокация қилинаётгани ҳақида радиограмма қўлга туширилди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 *геол.* Ер қобиғидаги турли ўзгарувчан жараёнлар натижасида тоғ жинслари дастлабки жойланишининг бузилиши, ўзгариши.

3 тиб. Синиш ёки чиқиш пайтида суякнинг жойидан силжиши.

ДИСПАНСЕР [фр. dispensaire < dispenser — тақсимламоқ] Айрим гуруҳ касалликларни аниқлаш, даволаш, уларнинг олдини олиш, тарқалиши ва авж олишига йўл қўймаслик мақсадида доимий кузатиш олиб борувчи махсус тиббий-профилактик муассаса. *Тери ва таносил касалликлари диспансери. Онкологик диспансер.* ■ *Диспансер райондан икки чақиримча қуйида — Иброҳимовнинг эски машҳур боғида жойлашган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

ДИСПЕПСИЯ [юн. dyspepsia — ёмон ҳазм бўлиш] тиб. Кўпинча болаларда учрайдиган овқат ҳазм қилиш аъзолари касаллиги; меъда-ичак фаолиятининг бузилиши. *Токсик диспепсия бола ҳаёти учун жуда хавфли, бунда зудлик билан тиббий ёрдам кўрсатиш керак. «ЎзМЭ».*

ДИСПЕТЧЕР [ингл. dispatch — тез бажараман] махс. 1 Транспорт воситалари ҳаракатини ёки корхонадаги иш жараёнини хабар бериш қурилмалари ва алоқа воситалари: телефон, радиотелефон, сигнализация, факс ва телевизион ускуналар, компьютер ва ш. к. орқали битта марказдан, бир жойдан туриб назорат қилувчи ва бошқариб турувчи ходим. *Темир йўл диспетчери. Диспетчер бўлиб ишламоқ.* ■ *Операторга ҳам, диспетчерга ҳам, станция навбатчисига ҳам тиним йўқ.* Газетадан. *Шу пайт радиодан диспетчернинг овози янгради.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 кўчма Ташкилотчи, уюштирувчи, олдинга бошловчи. *Футбол майдонида жамоа сардори диспетчер ролини ўйнайди.* Газетадан.

ДИСПЕТЧЕРЛИК Диспетчер хизмати ва машғулот. *Барча нефть қудуқлари битта диспетчерлик пультадан бошқарилмоқда. “Ўзбекистон иқтисодий географияси”. Йўл ҳаракатига раҳбарлик системаси иккита йирик диспетчерлик марказида жойлаштирилган.* Газетадан.

ДИСПЛАЗИЯ [юн. dysplasia — (суяк) ўсиши, ривожланишининг бузилиши] тиб. Аъзо, тўқима ёки тана қисмларининг эмбрионал ва туғилгандан кейинги даврда нотўғри ривожланиши.

ДИСПЛЕЙ [ингл. display — қайта кўрсатмоқ] Маълумотларнинг ишланиш натижаларини электрон-ҳисоблаш машинасидан

олиб, уларни электрон-нурли асбоб экранида матн, жадвал, график тарзида акс эттиришга мўлжалланган мослама. *Харидор пойабзал танлагандан сўнг дисплей клавиатурасидаги тегишли клавишани босади ва буюртма дарҳол компания омборига келиб тушади.* Газетадан.

ДИСПРОЗИЙ [лот. Dysprosium < юн. dysprositos — топилиши, аниқланиши қийин] Кимёвий элемент, Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб оч кулранг металл.

ДИСПРОПОРЦИЯ [лот. disproportio — ўзаро нисбатнинг бузилиши] эск. Мутаносибликнинг йўқлиги, бутун нарса қисмларининг бир-бирига тўғри, мос келмаслиги; номутаносиблик. *Режаларни бажариш жараёнида қарама-қаршилик ва айрим диспропорциялар борлиги аниқланди.* Газетадан.

ДИСПУТ [лот. disputare — баҳс, мунозара қилмоқ] эск. кам қўли. Бирор бир мавзуда ўтказиладиган оммавий мунозара, тортишув, дискуссия. *Диспутлар, лекциялар факультет бўйича ўтказилади.* П. Қодиров, Уч илдиз. *..бирмунча ёзувчиларнинг адабий ижодини аниқлаш нуқтаи назаридан диспутлар, адабий-ижодий кечалар ўтказдик.* Н Сафаров, Оловли излар.

ДИССЕРТАНТ [лот. dissertans, dissertantis — батафсил қараб чиқувчи, тушунтирувчи] Илмий даража олиш мақсадида ўз илмий иши — диссертациясини махсус илмий кенгаш аъзолари ўртасида ҳимоя этувчи киши. *Диссертантга сўз берилади.* ■ *Диссертант ўз маърузасида жуда кўп қимматли маълумотлар, тажрибалардан мисоллар келтирди.* Газетадан.

ДИССЕРТАЦИЯ [лот. dissertatio — фикр юритиш, тадқиқ қилиш] Илмий даража олиш мақсадида ёзиладиган ва махсус илмий кенгаш мажлисида ҳимоя қилиш учун тақдим этиладиган илмий тадқиқот иши. *Номзодлик диссертацияси. Докторлик диссертацияси.* ■ *Баҳорга чиқиб, Йигиталининг диссертация ҳимоя қилиш куни белгиланди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Ниҳоят, оғир, машаққатли кунлар орқада қолиб, Латофат кандидатлик диссертациясини муваффақият билан ёқлаб олди.* Л. Тожиёва, Меҳрим сизга, одамлар. *Докторлик диссертациямни ўз юртимда, ўз она тилимда.. сунъий тўсиқларсиз ҳимоя қилдим.* Газетадан.

ДИССИДЕНТ [лот. dissidentis — қаршилик қилувчи, қўшилмайдиган] 1 Бошқача ўйловчи, ҳукмрон тузум, мафкура билан келишмайдиган.

2 1950—80-йилларнинг ўрталарида бир қатор социалистик мамлакатларда мавжуд тузумга қарши бўлганларнинг умумий номи.

ДИССИМИЛЯЦИЯ [лот. dissimilatio — ўхшамаслик, ўхшашликнинг йўқолиши] 1 биол. Организм фаолияти жараёнида қабул қилинган мураккаб органик моддаларнинг парчаланиб, оддийроқ моддаларга айланиш жараёни.

2 тлш. Сузларни талаффуз этганда, артикуляция ўрни ёки усули жиҳатдан ўхшаш товушлардан бирининг ўзгариши, бошқа ноўхшаш товуш билан алмашинуви.

ДИССОНАНС [фр. dissonance < лот. dissonare — ҳар хил оҳанг чиқармоқ; созланмаганлик, уйғун эмаслик] мус. 1 Товушлар уйғунсизлиги; ҳамоҳангликнинг йўқлиги ёки бузилиши; *зид. консонанс. Форобий билан Ибн Сино иккови консонанслар ва диссонанслар тўғрисидаги таълимотини қайта кўриб чиқишган.* «Фан ва турмуш». *Диссонанс — икки ёки ундан ортиқ товуш барабар чалинганда чиққан товушнинг қулоққа кескин ва нотинч эшитилиши.* И. Акбаров, Музыка саводи.

2 Ёқимсиз оҳанг, товуш.

ДИССОЦИАЦИЯ [лот. dissociatio — бўлиниш, ажралиш] 1 ким. Молекулаларнинг таркибий қисмларга ажралиши, парчаланиши.

2 психл. Руҳий (психик) жараёнлардаги боғланишнинг бузилиши.

ДИСТАНЦИОН Маълум масофадан таъсир этадиган, бошқариладиган. *Дистанцион найча. Дистанцион бошқарув. Дистанцион тест синови.*

ДИСТАНЦИЯ [лот. distantia — масофа, оралик] 1 Умунан нарса-буюмлар, жисмлар ўртасидаги оралик; масофа.

2 ҳарб. Сафланган аскарлар, қўшинлар орасидаги, шунингдек, ҳарбий техника, жанговар самолёт ва кемалар ўртасидаги масофа, оралик. *Колоннадаги машиналар ўртасидаги дистанция 50 метр бўлмоғи керак. Дистанцияни сақлаб юринг!*

3 спорт. Югуриш, сакраш каби мусобақаларда ҳаракатнинг бошланғич ва сўнгги нуқталари (старт ва финиш) ўртасидаги, шунингдек, боксчилар ўртасидаги оралик.

4 Темир йўлларнинг, шунингдек, оддий сув йўллари (дарёлар)нинг маъмурий-техникавий бўлинмаси (хизмат кўрсатиш шохобчаси).

ДИСТИЛЛАМОҚ Дистиллаш, ҳайдаш йўли билан тозалamoқ, соф суюқлик ҳосил қилмоқ. *Дистилланган сув дори-дармон эритмаларини тайёрлаш учун тиббиётда ҳам ишлатилади.* «Кимё» дарслиги. *Абдумажид шприцни спиртда ҳамда дистилланган сувда тозалаб, бузоққа укол қилди.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

ДИСТИЛЛЯТ Дистилляция, ҳайдаш маҳсули (мас., бензин, керосин ва ш. к. лар нефтни ҳайдаш жараёнининг дистиллятларидир).

ДИСТИЛЛЯТОР Суюқликни дистилловчи аппарат. *Махсус аппаратлар, дистилляторлар.. етишмайди.* Газетадан.

ДИСТИЛЛЯЦИЯ [лот. destillatio — томчилаб оқиш] ким. тех. Суюқликларни, суюқ аралашмаларни буғга айлантириб, соф таркибий қисмларга ажратиш, тозалаш.

ДИСТРОФИК Дистрофия билан касалланган киши.

ДИСТРОФИК Дистрофияга оид. *Дистрофик ўзгариш.*

ДИСТРОФИЯ [юн. dystrophia — озиқланишнинг бузилиши] тиб. Бирор аъзо, тўқима ва умунан организмнинг озиқланиш жараёни бузилишидан иборат касаллик. *Жигар дистрофияси. Юрак мушгаги дистрофияси.* ■ *Касаллик вақтида беморнинг жигар ҳужайралари кўпlab емирилса, жигар дистрофияси бошланади.* В. Мажидов, Сариқ касаллиги.

ДИФТЕРИТ ай. дифтерия.

ДИФТЕРИЯ [юн. diphthera — парда, эт] тиб. Томоқнинг ва бурун шиллиқ пардаларининг яллиғланиши ва улар устида парда ҳосил бўлиши билан кечадиган, кўпинча болаларда учрайдиган оғир юқумли касаллик; буғма. *Дифтерия касали. Дифтерия билан оғримоқ.*

ДИФТОНГ [ди.. + юн. phthongos — овоз, товуш] тлш. Икки унли товушнинг бир бўғинда бирикиб, қоришиб келиши ва шундай бириккан товушлар (мас., немис тилидаги «au» каби). «Ўзбек тили» китобида сингармонизм, редукция, дифтонг, ассимиляция каби фонетик ҳодисалар анча яхши ёритиб берилган. «ЎТА».

ДИФФЕРЕНЦИАЛ I [лат. differentia — фарқ, тафовут] **I мат.** Эркин ўзгарувчан миқдорнинг чексиз кичик ихтиёрий орттирмаси.

2 тех. Бир валдан турли тезликда айланадиган икки валга ёки икки валдан бир валга ҳаракат узатадиган, машина ва механизмларнинг турли қисмларига турлича айланиш имконини берадиган тишли филдиракли механизм.

ДИФФЕРЕНЦИАЛ II I Ҳар хил шароитда турлича юз берадиган, бир хилда турмайдиган; фарқли, тафовутли. *Дифференциал тариф. Дифференциал рента. Дифференциал ёндашиш.*

2 мат. Дифференциал I I га оид. *Дифференциал геометрия.*

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ [лат. differentia — айирма, фарқ; фарқланиш] Бир бутун нарсанинг турли хил қисмларга, шаклларга, босқичларга ажралиши, бўлиниши, табақаланиши; бутуннинг қисмларини ўзаро фарқлаш, ажратиш, табақалаш.

ДИФФЕРЕНЦИАЛАМОҚ I Бирор нарсани ўрганишда унинг таркибий қисмларини бир-биридан фарқламоқ; шу нарсани табақаларга, таркибий қисмларга ажратмоқ.

2 мат. Дифференциални топмоқ, дифференциални ҳисоблаб чиқмоқ (қ. **дифференциал I 1**).

ДИФФУЗ: **диффуз товушлар тлш.** Бир-бирига сингишиб кетган, қоришиқ товушлар.

ДИФФУЗИЯ [лат. diffusio — тарқалиш, ёйилиб кетиш] **физ.** Бирор модда (газ, суюқлик) зарраларининг бошқа модда орасига секин-аста ўтиб тарқалиши, кириб бориши. *Газлар диффузияси. Суюқликлар диффузияси.*

ДИХОТОМИЯ [юн. diha — икки қисмга + tome — бўлиш; кесилиш] Бутуннинг изчил равишда иккига бўлиниши ва бу бўлақлардан ҳар бирининг иккига ажралиши.

ДИЭЛЕКТРИК [юн. dis — орқали, орасидан + *ингл.* electric] *от* Электр токини ўтказмайдиган модда; изолятор.

ДИЭЛЕКТРИК сфм. Электр токини ўтказмайдиган. *Диэлектрик моддалар.*

ДИҚҚАТ [а. دِقَات — аниқлик; синчковлик; нозиклик] **I** Фикр, фикру зикр, фикр-ёд. *Ўзини унутиб, барча диққати хужра ичига оққан эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сидиқжон.. болага қараб, у-бу деб турган бўлса*

ҳам, кўзи ва бутун диққати Шарофатда эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Назар-эътибор, илтифот; синчковлик. *Диний ва миллий руҳнинг тарбиясига алоҳида эътибор ва диққат лозим. Ойбек, Нур қидириб. [Кумуш] Соҳлари орасидаги чигилларни диққат билан тараб, жом ёнига ўтирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тулқинжон Хурининг сўзларини зўр диққат билан тинглади. Ф. Мусаҷонов, Ҳури. Йўлчи ўроққа диққат билан тикилиб қаради ва энкайиб ўра бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

Диққатга сазовор (ёки лойиқ) ёки шөөни диққат Эътибор этишга арзийдиган, эътиборни ўзига тортадиган. *Диққатга сазовор гап. — Шаҳрингизнинг диққатга сазовор жойларини кейин кўрамиз. «Гулдаста». Хўжаев афандининг фикри-зикри шөөни диққат. З. Саид, Н. Сафаров. Тарих тилга кирди. Диққатни жалб қилмоқ (ёки тортмоқ) 1) эътиборни, фикрни бир жойга тўпламоқ, йиғмоқ, эътиборни бирор нарсага қаратмоқ. Маърузачи тингловчиларнинг диққатини шу масалага тортди; 2) бошқаларнинг эътиборини ўзига қаратмоқ. Тебраниб ёнаётган шам зўр мўъжизадай ҳаммининг диққатини жалб қилган эди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. Дастлабки кунларда қишлоқ аҳлисининг диққатини жалб қилган янги домла бора-бора назардан тушиб қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

3 сфм. Узлуқсиз эътибор талаб этадиган, юракни сиқиб юборадиган, оғир, машаққатли. *Диққат иш.*

4 Зериктирадиган, зерикарли, мароқсиз. *Диққат гап.*

Диққат бўлмоқ ёки диққати ошмоқ Бўғилмоқ, сиқилмоқ; зерикмоқ. *Шу бугун кечқурун ҳалигидай диққат бўлиб ўтирганида, яна Латофатхон эсига тушиб, бир фикрга келди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Унинг [Раънонинг] диққати ошиб кетган, тиқ этса, эшикка қараб қўймоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Диққат қилмоқ 1) эътибор бермоқ; илтифот қилмоқ. Ҳали диққат қилмаган эканман: юзлари сип-силлиқ, худди тошдан ясалганга ўхшайди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлаката; 2) бўғмоқ, юракни сиқмоқ; зериктирмоқ. Ҳоким тўрани диққат қилма. К. Яшин, Ҳамза.*

5 кесим взф. Бўғилган, юраги сиқилган; хафа. *Ўзи диққат, хуноб, лекин тез-тез ха-*

ёлга кетарди. Ойбек, Нур қидириб. *Аваз диққат. Хива томонга қарайвериб, кўзи тешилай деди. Отасидан мужда йўқ. С. Сиёев, Аваз.*

ДИҚҚАТБОЗЛИК Диққати жуда ошганлик, юраги ўта сиқилганлик ҳолати; хунобгарчилик. *Кел, бўлар иш бўлди, диққатбозликни қўй. Уйғун, Асарлар. Шундай шодиёна кунда диққатбозлик? Сенга ярашмайди, оғайним. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Муқимий.. тариқ ўраётган бир тўда деҳқонларни кўриши билан табиатидаги бир дамли равшанлик ўрнини яна диққатбозлик эғаллаб олди. Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.*

ДИҚҚАТЛАНМОҚ Бирор нохуш воқеадан ёки гап-сўздан юраги сиқилиб асабийланмоқ, бўғилмоқ. *Отабек диққатланди: -Қипчоқлар эканини билдим, аммо гуноҳлари нима, деб сиздан сўрайман! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ДИҚҚАТЛИК Руҳан эзилганлик, юраги сиқилганлик, хафалик. *Мен диққатлигимни иш билан ёзишга ҳаракат қиламан. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ДИҚҚАТПАЗЛИК *айн. диққатбозлик, диққатчилик.* ..икки соат бадалидаги диққатпазлиги етмагандек, яна шунча вақт ишсиз боғланиб ўтириши керак. «Ёшлик».

ДИҚҚАТСИЗ Эътибор бермайдиган, бепарво, эътиборсиз.

ДИҚҚАТСИЗЛИК 1 Эътибор бермаслик, диққат қилмаслик.

2 Ишга бепарво қараш, бепарволик.

ДИҚҚАТЧИЛИК *айн. диққатбозлик.* Ҳасан овчи очлигини ҳам унутган, диққатчилик унинг иштаҳасини бўғиб қўйганди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИҚҚАТ-ЭЪТИБОР Диққат ҳамда эътибор; бутун фикр, ўй-хаёл. *Диққат-эътиборини тортмоқ. ■ ..Аммо қизларнинг бутун диққат-эътибори рўпарадаги деворда, дуч келган жойга осиб қўйилган суратларда эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

ДИҚҚИНАФАС [а. ضيق النفس – нафас қисиш; астма] 1 Зерикиш ёки бетоқатликдан нафаснинг сиқилиши; нафаси сиқилдиган.

Диққинафас бўлмоқ *кўчма* Юраги сиқилиб асабийланмоқ; бўғилмоқ; хуноб бўлмоқ, хуноби ошмоқ; зерикмоқ. *Касалдан сўнг диққинафас бўлиб юрган Ҳафиза эрта билан одатдагидек ўқишга борди. Мирмуҳ-*

син, Умид. Лаъли кенг ҳовлида диққинафас бўлиб, ёлғиз ўтирибди. Д. Нурий, Осмон устунни. Қиши билан тор уйларда диққинафас бўлган кишиларнинг димоғига адирлардан гиёҳларнинг хушбўй нафаси келиб урилди. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Нафасни сиқадиган даражада оғир, бўғиқ; зерикарли. *Эртага у диққинафас, рутубатли Ҳиротдан чиқиб кетади, шу йўсин билан бир йўла бу беадад ғаму ғуссадан ҳам қутулади. Мирмуҳсин, Меъмор. Юргил, далаларга кетайлик, дўстим, Диққинафас уйда ётмоқ пайтимас. А. Орипов, Митти юлдуз.*

3 *кўчма* Босилиб, бўғилиб, сиқилиб ётган. *Қиш бўйи қор остида «диққинафас» бўлган бахмал майсалар бўй чўзиб, қуёшга талпинмоқда. Ё. Шукуров, Чорчинор остида.*

ДИҚҚИНАФАСЛИК Юраги сиқилганлик, руҳан эзилганлик ҳолати. *Бир ерда кўп ўтириб қолиш ҳам одамга диққинафаслик келтиради. А. Ҳакимов, Илон изидан. Лекин кўнгиш ҳамон хира. Бу кўнгишхиралик диққинафасликка айланди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ДО [итал. do] *мус.* Диатоник (ўзгарувчан тонли) товушқаторнинг биринчи поғонаси; асосий етти поғонали товушқаторнинг биринчи товуши. *Музыкада еттита асосий товуш бор: до, ре, ми, фа, соль, ля, си. И. Акбаров, Музыка саводи.*

ДОБИЛ *тар. эск.* От эгари қошига боғлаб, маҳкамлаб қўйиб, жанг пайти ёки тўйда чалинадиган доирасимон мусиқа асбоби; довул. *Добил-доирани чалади, Кўрганнинг ақлин олади. «Нурали». Шодиёна нўлат добил олтин эгарнинг қошида. «Гулшанбоғ». Эралихон суюнчига бир телнак, шопча (қилич) ҳамда қашқалдоқнинг терисидан бўлган добил берди. «Юсуф ва Аҳмад».*

ДОБИЛБОЗ *тар. эск.* Добил, довул чалувчи (қоқувчи). *Добилбоз добилини қоқди, товуши Чамбилга етди. «Маликаи айёр». Оқсоқол, жиғадор, амалдор, навкар, добилбоз, қушбеги, қўрғонбеги овга сафар қилишини билдирди. «Маликаи айёр».*

ДОВ 1 1 Бўйи баланд, йўғон ва бақувват. *Бир кун, кеч қийат деганда, тузун кўтарган, дов, елкадор йигит билан паранжи ёпинган аёлни эргаштириб кирдилар. Й. Шамшаров, Тошқин. Унинг [Мухаммад Сайиднинг] яғринли, қулоч кўкракли, бутун дов жуссасидан қувват барқ урарди. Ойбек, Навоий. Мели-*

қўзи ниқ этиб кулиб юборди. Кейин ўрнидан туриб, дов қаддини ростлади. Й. Шамшаров, Довруф.

2 кўчма Журъат, ботиниш; дадиллик.

Кўнгли (ёки юраги) дов бермаслик Ботина олмаслик, журъат қила олмаслик. Аёлнинг кўзларига қарашга юраги дов бермади. С. Нуров, Нарвон. *Ҳикмат нотани ёзишга ёзди-ю, Оқилага узатишга юраги дов бермади.* Ю. Шомансур, Қора марварид. *Лекин йўлни кесиб ўтишга кўнглим дов бермади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ДОВ II [ф. *دو* < *ا. دعوى* — иддао, талаб] Ўз ҳақ-ҳуқуқини тасдиқлаш ёки қондириш ҳақидаги талаб, даъво, тортишув. *Ёмон йўлдош ёв бўлади. Охир иши дов бўлади.* Мақол. *Ботир ёвда билинар, сўзчи — довда.* Мақол. *Камбағалнинг ови юрмас, ови юрса ҳам, дови юрмас.* Мақол. ■ *Шаҳзода! Айт, мена қандай довнинг бор? - О, сенга довим жуда кўп.* К. Яшин, Ҳамза.

ДОВ III [ф. *دو* — ўйинда ўртадаги пулни кўпайтириш] Қиморда ўртага тикилган пул ёки бошқа қимматли нарса. -*Қиморда мени дов тикмасайди, яна бировга ютқизмасайди, деб қўрқар эдим, — деди Ҳожии хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бойвачча, ўз навбатида, ошиқ отишга ботинолмай турган кишиларга кўз югуртириб чиқди, бошқа талабгор бўлмаганлиги учун ёнидан пул чиқариб, телпагининг тагига қўйди-да, “дов” деди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ДОВ IV фольк. Уриш, жанжал; курашув, олишув. *Ер товсиз бўлмас, Эл — довсиз.* Мақол. *Ёмон хотин олганнинг дови уйда.* Мақол.

ДОВ-ДАРАК айн. дом-дарак. *Дустининг дов-дарагини суриштириш учун Қоратой темирчи елиб-югурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Поччанг ўлсин! Тўрт кундан бери дов-дараги йўқ, ўлдими-қолдими, билмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОВ-ДАРАХТ с.т. Ҳар қандай дарахт, ҳар хил дарахтлар. *Дов-дарахтлар, қизғиш бўёққа чайиб олингандек, ял-ял товлана бошлади.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Дов-дарахтлар оппоқ, худди ғижим рўмол ёпиб олган келинчакдай товланади.* С. Сиёев, Эркаклар эртаги.

ДОВ-ДАСКАК с.т. айн. дов-дастгоҳ. *..кеча шаҳарга тушиб, китоб, дафтар, яна аллақанча дов-даскак олдим.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ДОВ-ДАСТАК с.т. айн. дов-дастгоҳ. *Дов-дастакни йиғиштирмақ (ёки кўтармақ) айн. дов-дастгоҳни йиғиштирмақ қ. дов-дастгоҳ.* *Сенинг бу чирик дов-дастагинг бутун маҳаллани ерга қаратади. «Муштум».*

ДОВ-ДАСТГОҲ с.т. Барча асбоб-анжомлар, дукон-дастгоҳ. *Уйдаги дов-дастгоҳлар, безаклар мени ҳайратга солди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

Дов-дастгоҳни йиғиштирмақ (ёки кўтармақ) Бор-йўғини йиғиштириб жўнамақ. *Ҳамроқул наридан-бери дов-дастгоҳини йиғиштириб жўнади.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. *Киночилар аҳволнинг жиддийлашганини кўриб, дарҳол дов-дастгоҳини йиғиштириб, четга чиқишди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДОВДИР Телба-тескари иш қиладиган, телбанамо; думбул, анқов; ҳовлиқма. *Наҳотки энди шу арзimas идорачани ҳам элай олмасанг? Қанақа довдир, ношуд одамсан ўзинг? Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

Довдир гап Телба-тескари, бетайин гап. *Унинг [Зайнабнинг] бу довдир гаплари ғалаба қозонмоқчи бўлган Кумушни довдиратди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОВДИРАМОҚ 1 Бирор нарса, вазият таъсирида тўғри ҳаракат қила олмаслик, ўзини сал йўқотган ҳолда алпон-талпон ҳаракат қилмоқ; гангимоқ. *Ўртанча келин оиладаги янги одатга кўниколмаи, кечаси довдираб, ҳовлига чиқади.* С. Аҳмад, Сайланма. *Ёдгор шамолдан гандираклагандай довдираб бораркан, кузда бўлган.. мажлисни эслади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Довдираганимдан стул қолиб, нақ ерга ўтир-волаёзибман. «Ёшлик».*

2 Тўғри сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ, телба-тескари, чалкаш-чулкаш гаплар гапирмоқ, валдирамоқ. *Вой довдир, нима деб довдираясан ўзинг?* П. Турсун. *Ўқитувчи. Матпано, тушида Хизирга йўлиққан кимсадек довдираб, тили калмага келмай қолди.* С. Сиёев, Аваз.

3 Ўзини йўқотмоқ, шошиб қолмоқ, саросимага тушиб, гангиб, қўрқиб қолмоқ. *Имом эшикни очаркан, эркакча кийиниб келган аёлни кўриб довдираб қолди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мурод бу гаплардан довдираб қолди. Нима дейишини билмас эди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Ногаҳоний зарб еган кишидек довдираб қолишди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДОВДИРАТМОҚ 1 Довдирамоқ фл.орт.н.

2 Ҳайратга солмоқ. *Муниранинг кутилмаганда лапар айтиши эркакларни довдиратиб қўйди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ДОВДИРЛИК Телба-тескарилик, думбуллик, анқовлик. *Гоҳида бу довдирлик гулликкача, меровликкача бориб етади.* «Ёшлик». *Бу гап Хўжақуловага малол келди: «Ҳалиям ўша довдирлиги бор экан-да», — деб қўйди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОВ-ЖАНЖАЛ Ҳар хил тортишув ва жанжал; низо, келишмовчилик. *Колхоз аҳллари орасида дов-жанжал кўпайди.* «Муштум». *Туркман элининг дов-жанжали кўпайиб кетди.* «Маликаи айёр».

ДОВЛАМОҚ с.т. Ҳақ-ҳуқуқ талаб қилмоқ, талашиб олмоқ; дов, даъво қилмоқ. *Кучли билан курашма, молли билан довлашма.* Мақол. ■ *Назаров хузур қилиб керишди: «Эсинг бўлса, келиб мен билан довлашасанми, мияси суюлган чол!»* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Отанг етолмади бу кунларга. Толеингни довлаб бериб, ўлиб кетди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Йўқ, энди мен ҳаётдан ўз тегишимни, ўз чарогон кунларимни довлаб олам.* А. Мухтор, Асарлар.

ДОВОЛ шв. Девор.

ДОВОН I I Тоғ ёки тепаликнинг баланд, аммо ошиб ўтса бўладиган қулай жойи; ошув. *Қашқар довони.* *Арпасиз от довон ошолмас.* Мақол. *Донога эргашган довондан ошар.* Мақол. ■ *Бу вақт улар Қорақарга деган довондан ошиб, кўз илғамас, кенг, текис яйловга чиқдилар.* А. Мухтор, Асарлар. *Довоннинг белига чиққунча Муҳаммад Шариф ҳам, эшак ҳам ҳолдан тойди.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

2 *кўчма* Кейинги иш ва ютуқларга йўл очиб берадиган улкан иш; эришилган ёки эришилажак қийин марра. *Оила қуриш нақадар юксак довон эканини Маҳкам энди биринчи марта.. ҳис қилмоқда эди.* П. Қодиров, Уч илди. *Мавсумнинг дастлабки довони ортда қолди.* Газетадан.

3 *кўчма* Хаёлий, руҳий марра, мақсад, интилиш. *Эй кўнглим, оламдан суюнчи сўра, Довонлар, тоғлардан елдай учиб ўт.* Миртемир, Асарлар. *Тўлқиндай асов бўл, сергак қаламим. Давру довонлардан баркамол ўзгил.* Г. Жўраева, Иқбол.

ДОВОН II махс., кам қўлл. Тўқувчиларнинг ишхонасида икки устуннинг тепа

оралиғига ўрнатилган ва устидан учига тош боғланган танда ошириб қўшиладиган ёғоч галтак.

ДОВОТ [а. دوات — сиёҳдон] эск. айн. сиёҳдон. [Аваз] *Токчадаги лос солинган довот, қамиш қалам ва қоғозни олиб, хонтахта устига қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мадёр мингбошининг маҳкамаси: хонтахта устида қаламдонли довот, дафтар, қоғозлар бор.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ДОВРУҚ 1 Донг, шон-шуҳрат, машхурлик. *Чала доврўққа чол йиғилар.* Мақол. ■ *Сувратингизни кўп кўрганман, доврўқингизни кўп эшитганман.* С. Аҳмад, Уфқ.

Довруқ таратмоқ ёки доврўғи кетмоқ Машхур бўлмоқ, ҳаммага танилмоқ. *«Бобурнома» 17-асрнинг 90-йилларидан бошлаб Европага доврўқ таратган эди.* «Фан ва турмуш». *Аммо номи тилдан тилга ўтиб, бутун фронтга доврўғи кетган бу қизнинг ўйида фақат Нормат кечарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *Миш-миш гап, хабар, шов-шув.* *Ўттиз икки танга [солиқ] доврўғи гузар аҳлининг юракларини уюштириб, бунга эшитиш биланок исёнга қўл қўйдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг [Тожибойнинг] юмуш билан Тошкентга бориб келгани Қамишқапада хийла доврўқ бўлди.* П. Турсун, Уқитувчи.

ДОВРУҚЛИ Довруғи кетган; шуҳрат қозонган, донг чиқарган. *Довруқли пахтакор.* ■ *У заводга илк бор қадам қўйганда, келажакда доврўқли пайвандчи бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган эди.* Газетадан.

ДОВУЛ I Вайронлик келтирувчи кучли бўрон. *Довул турди. Довулда қолмоқ.* ■ *Сал ўтмай осмон оқариб, атроф ёриша бошладу-ю, тунги қора довулнинг қабиҳ иши бутун даҳшати билан намоеън бўлди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Ёлғизлик қурсин, ёлғизга қоронғи тунда шабада ҳам довул бўлиб туюлар экан.* И. Раҳим, Илхос.

ДОВУЛ II эск. Овчилар, тўпчи қоровуллар ёки ҳарбийлар учун мўлжалланган, теридан ёки пўлатдан ясалган махсус ноғора. *Довул ҳар вақт миришанинг ўзи ёки унинг ўринбосари шаҳарни айланиб юрганда чалинарди.* С. Айний, Дохунда. *Урди Ҳасан довулли, Қаттиқ тортиб айилни.* «Равшан». *Аҳён-аҳёнда узоқлардан довул товуши эшитилади: тун посбонлари уйқудаги шаҳарни қўриқлаб юрадилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

Довул қоқмоқ (ёки чалмоқ) 1) қаттиқ, даҳшатли овоз чиқармоқ, гумбурламоқ. *Ихтиёрим ҳеч бир касга бермадим, Довул қоқиб, шунқоримни чўймадим.* «Эрали ва Шерали». *Момақалдироқ ваҳимали довулини қоқиб, гоҳ у томонда, гоҳ бу томонда чақмоқ чақар эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси; 2) бонг урмоқ. *Сиз деб қоқдим, яна балким қоқарман, Исён довулини қаттиқ қоқарман.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

ДОВУЛБОЗ тар. Довул чалувчи, довул қоқувчи. *Мен эдим неча вақт элда довулбоз, Тул бун қолди Барчинойдай сарвиноз.* «Алпомиш». *Қайтарма Чамбилнинг довулбозини, Ўғлинг олиб келар сарвинозини.* «Интизор».

ДОВУЛЛИ 1 Довули бор, довулга эга бўлган. қ. довул II.

2 Қаттиқ бўронли; довул бўлиб турадиган. *Баҳорда сел, дўл, бўрон ва довулли кунлар бўлди.* Газетадан. *Қиш чиқиб, довулли кунлар камайиб қолди.* А. Мухтор, Чинор.

ДОВУР I кўм. (ж.к. билан) шв. 1 Қадр, -гача. *Соат иккига довур. Қишга довур. Кечга довур.* ■ *Учўлоқланиб дарвозага довур чиқди.* «Ёшлик». *Мен унга довур бу ҳовлининг шикаст-рехтини созлатиб, бошлаб жиҳозлаб қўйман.* Н. Қиличев, Чигириқ. *Юнусхон тонга довур ун қайта ухлаб, ун қайта уйғонди.* М.М.Дўст, Лолазор.

2 Марта, карра. *Тиловбердини ўғлинг билан уч довургача олиштираман.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ДОВУР II шв. Товуш, овоз. *Ер тагидан бежой отнинг довури келадир.* Усмон бахши Мамаат ўғли, Бўтакўз.

ДОВУР III айн. давир.

ДОВУЧЧА шв. Ҳали пишмаган, ғўр ўрик, ғўра. *Деворлар оша эгилиб ётган ўрик шохида данак қотирган довуччалар маржондек тизилган, оқариб қолган гилослар устида чумчуқлар нарвона бўларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Келинлар ўрикнинг шохини эгиб, лабини қимтийди: Нордон довулча!* С. Акбарий, Меҳригёй.

ДОВУЧЧАЛАМОҚ Ғўра мева тугмоқ, ҳосил қилмоқ. *Баҳорнинг қизиган кунлари: ўриклар довуччалаган, олмалар туккан, тутлар пишаёзган эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ДОВУШ с.т. шв. Товуш, овоз. *Кўкалдош алп ҳарчанд чинқириб қолди, куйиб-пишиб, кўп довуш қилди. Қоражон қулоқ солмай кетди.* «Алпомиш». *Оҳ тортганда, тўкилар*

кўздан ёши, Ғам билан чиқади бекнинг довуши. «Алпомиш».

ДОВУШЛАМОҚ шв. Қичқирмоқ, товуш чиқармоқ; чақирмоқ. -*Тўхта, золим!* — деди ҳам довушлади. «Эрали ва Шерали».

ДОВЧИ Жасур, доворак, довлашувчи киши. *Милтиқ кўтарган билан овчи бўлмас, Дағдаға солган билан довчи бўлмас.* Мақол. *Кўп отган билан овчи бўлмас, Кўп деган билан довчи бўлмас.* Мақол.

ДОВЮРАК Кўрқмас, ботир, жасур. *Довюрак одам.* ■ *Мен довюрак Ражабовни тоғ бурғутига ўхшатдим.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бай-бай, аммо зап довюрак йигитлар экан-да, шоввозлар!* О. Ёқубов, Ота изидан.

ДОГМА [юн. dogma, dogmatos — фикр; қарор; таълимот] Қанчалик тўғрилиги танқидий текшириб кўрилмай, ҳақиқат сифатида кўр-кўрона қабул қилинган қонун-қоида, фикр; ақида. *Баширжон “догма” сўзининг маъносига тушунмаса-да, ҳар қалай, ёмон ҳақоратли сўз эканига ақли етди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОГМАТИЗМ Эскирган, қотиб қолган, бир томонлама назария ва қонун-қоидаларга, ақидаларга асосланган тафаккур; танқидий қарамай, кўр-кўрона фикрлаш; ақидапастлик.

ДОГМАТИК от Қотиб қолган, ўзгармас ақидалар тарафдори; ақидапаст. *Догматикларни ва қироатхонларни турмуш улоқтириб ташлаганлигини ва улоқтириб ташлаётганлигини кўриб турибмиз.* Газетадан.

ДОГМАТИК сфт. Қотиб қолган, ўзгармас фикр, мушоҳадаларга, ақидаларга асосланган. *Догматик қарашлар.* ■ *Оқибатда фанга нисбатан догматик қарашлар зарбага учрамоқда, консерватизм барҳам топмоқда.* «Муштум».

ДОГОВОР [р. договор — келишув, битим] эск. айн. шартнома. *Хатда нима депти?* — *Договорнинг бир нуҳасини сўрапти.* С. Аҳмад, Хукм.

ДОД [ф. داد — адолат, адл; фиғон, нола] 1 унд.с. Руҳий ёки жисмоний азобга чидай олмай чиқарилган қаттиқ товуш; бақирик, фарёд. *Дод! Войдод! Кимсаной, сен ўлгунча мен ўлсам бўлмайдими, болам!* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *Бу юракни сиқадиған жимликдан у “дод!” деб юборай деди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эрталаб жуда ёмон аҳволга тушди:*

уйнинг у бошидан бу бошига “дод” деб юмалайди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

Дастидан дод (демоқ) Кимсанинг ёки бирор нарсанинг салбий ҳаракатидан, бирор нохуш воқеадан норозилик сифатида нола, фарёд қилмоқ. *Жиззахда молларнида айрилиб, ўғриллар дастидан дод деб юрганлар аначасина.* «Муштум». *Дод бу рашкчи эринг дастидан.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Дод! Золим келиннинг дастидан дод!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Хавф-хатардан ёки кўркувдан ёрдамга чақириб чиқарилган қаттиқ овоз; бақирӣқ. *Дод солмоқ.* ■ *Дод! Дод, одамлар, келинлар! Дод, бек ўзига ўт қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Қиз ҳозир бошига қоп кийдирилишини билди-ю, бор овози билан дод солиб қичқира бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *-Дод! Войдод! Қароқчилар босди! — доvon орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳозир беҳисоб туёқлар остида қолиб янчилишини сездю-ю, дод солиб қичқирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 кўчма Ёмон ном, ёмонлик, ёвузлик. *Дод қолдирма, от қолдир.* Мақол. *Яхшидан от қолади, Ёмондан — дод.* Мақол.

4 кўчма Адолатсизлик ёки азоб-уқубатдан нолиб қилинган оғзаки ёки ёзма арз, шикоят, фиғон. [*Домла Гофирга:*] *Қани, додинени айт, нима додинг бор?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Азиза додини кимга айтишини билмай, қон-қон йиғлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Додига етмоқ, додига қулоқ солмоқ ёки додини эшитмоқ, тингламоқ Шикоятини, арзини тингламоқ; адолат қилмоқ. *Подшоҳга арзга борсангиз, додингизга етмасмикин, мулла тоға?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Додини тинглайдиган мураббий тополмасди.* К. Яшин, Ҳамза. *Додингни худога айт!* Аҳволингни, арзингни, шикоятингни ҳеч ким тингламайди, дод дейишинг фойдаси йўқ. *-Аканг айлансин, Сидиқжон, энди додингни худога айт! На ўзингга қилдинг, на манга.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Додини бермоқ 1) таъзирини, адабини бериб қўймоқ, қилмишига яраша чора кўрмоқ; жазоламоқ; қийнамоқ. *Унақа муттаҳамнинг додини бериб қўйиш керак.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тузиса. *Сиз йигитларнинг додини берадиган қизсиз.. сизга ўнлаб йишит мафтун бўлиши мумкин.* П. Қодиров, Қалбаги куёш; 2) ўлдирмоқ, қирмоқ. *Буни мин-*

санг, ака, йўлли бўласан, Қалмоқларнинг жуда додин берасан. «Алпомиш». *Кўп девларнинг додин берган Гурўғли, Авазхонга раҳбар бўлган Гурўғли.* «Маликаи айёр».

ДОДА шв. Дада, ота. *Додам пул берди, санолмадим..* (Топишмоқ — Юлдузлар).

ДОД-БЕДОД [ф. داد-بيداد — шовқин, жанжал; фарёд] Ёрдамга чақириб қилинган нола, арз-дод; шовқин-сурон. *Сафарқул.. дарёдан ўтиб, Ширинилар қишлоғига яқинлашганда.. қишлоқдан чиқаётган “дод-бедод!” ва “войдод!” садолари уни жуда ҳайратга солди.* С. Айний, Куллар. *Кампирнинг дод-бедоди эшитилди.* С. Айний, Куллар.

ДОД-ВОЙ Дод солиш, додлаш; бақирӣқ, фарёд. *Коронги уйда ур-йиқит, тўполон, мушшлаш, отишма, дод-вой бошланди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Пастда эшитилган дод-войлар ва инграшларга қараганда, бу тошлар мўлжалга тегмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОДЛАМОҚ 1 Руҳий ёки жисмоний азобга чидай олмай, қаттиқ овоз чиқармоқ, бақирмоқ. *Хотин кишининг додлагани, эркак кишининг сўқингани эшитилди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Менинг биқинимда осколка борлигини биларди, додлаб юборади, деб ўйлади шекшлди.* А. Мухтор, Асарлар.

2 Қаттиқ овоз чиқариб йиғламоқ, фарёд, нола қилмоқ. *Кампир додлаганича бориб, ўғлининг ўлиги устига ўзини ташлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Санобар хола соч юлиб додлади, йиғлади, сиқтади.* С. Зуннунова, Олов.

3 Ёрдамга чақириб дод солмоқ. *Додлаб қочар экан, йиқилди.* «Ёшлик». *Додлаб, ёрдамга чақиршишга шахзоданинг иззат нафси йўл қўймасди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ДОДРАС [ф. دادراس — қози; ҳимоячи, халоскор] Жабрланганларни ҳимоя қилувчи, уларнинг арзини тингловчи. *Арзинг бўлса, додрас ҳузурдасан, гапир!* А. Қодирӣй, Меҳробдан чаён.

ДОД-ФАРЁД [ф. داد-فرياد — шовқин, бақирӣқ, фарёд] Дод ва фарёд, дод-вой. *Дод-фарёд қилмоқ.* ■ *Аёллар дод-фарёд кўтариб, муштлашганларни ажратитишга чақира бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Инграган овозлар, дод-фарёдлар эшитила бошлади.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Бир зумда қийчув, тўполон, дод-фарёд кўтарилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ДОД-ФИҒОН айн. дод-фарёд. Дод-фиғон кўтармоқ. Дод-фиғон қилмоқ.

ДОДХОҲ [ф. دائخواه — даъвогар; одиллик истовчи] 1 эск. кт. Адолат талаб этувчи, адолат истовчи, даъвогар. *Нима деб амр этмас, шуни қилинлар, Хурайим устидан додхоҳ бўлинлар.* «Рустамхон».

2 тар. Бухоро хонлигида адолат, ҳақ-ҳуқуқ истовчилардан амир номига ариза қабул қилувчи ва унинг жавобини арзчиларга етказувчи лавозимли киши. *Райимбек додхоҳ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Гулчехра давлатхонага кириб, мирохўр, тўқсабо, додхоҳларни чақирди.* «Эрали ва Шерали».

3 тар. Қўқон хонлигида қозихона ишлари устидан назорат олиб боровчи амалдор.

4 тар. Ўтмишда Фарғона водийси ва Тошкентда мингбоши ва бошқа баъзи амалдорларни улуғлаш учун ишлатилган сўз. *Додхоҳим, додхоҳлик сенга хос. Порасиз ўтмас сенга юз илтимос. Муқимий. -Ҳа, шошманг, дарвоқе, мингбоши додхоҳ ёрдам бермасмикинлар? Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ДОЗА [юн. dosis — бўлақ, улуш] 1 тиб. Беморга бир бор ёки бир кеча-кундузда қабул қилиш учун белгиланган дори-дармон миқдори. *Болалар дорисининг дозаси. Катталар дорисининг дозаси.* ■ [Сиддиқа] *Дориларнинг хиллари, дозаларини, яъни қайси дориди қандай аралашмалар борлигини ва бу аралашмалар миқдори қанча эканлигини ҳам айта олади. Н. Ҳақимова, Врач бўлмаса ҳам.*

2 Умуман, муайян ўлчовга эга миқдорлар. *Намакоб тайёрлаш учун туз билан сув турли дозаларда олиниши мумкин.* ■ *Ўсимликка радиоактив нур берилса, берилган нурнинг дозасига қараб, ё яхши ўсади, ёки секин ўсади.* «Фан ва турмуш».

ДОЗАЛАМОҚ Дозаларга бўлмоқ; дозасини белгиламоқ. *Беморларга бериладиган дориларни дозалаб чиқдим.*

ДОЗАТОР 1 тех. Суоқ ва сочилувчан моддалар миқдорини, қорилишга кирадиган таркибий қисмлар улушини автоматик равишда ўзи ўлчайдиган (дозалайдиган) мослама, асбоб. *Ҳозирги вақтда бетон қилиб қориладиган шағал, майдаланган тош, қум, цемент махсус тарозилар — дозаторларда тортилади.* Газетадан.

2 Ўшандай асбоб билан иш қилувчи мутахассис, ишчи.

ДОЗАТОРЧИ айн. дозятор 2. *Корхона дозиторчилари ва лаборатория ходимлари уларнинг [омухта емларнинг] сифатини доим назорат қилиб борадилар.* Газетадан.

ДОЗИМЕТР [доза + юн. metreo — ўлчайман] Ионловчи нурланиш дозаларини ўлчовчи асбоб. *..бу иш аллакимнинг дозиметрга боқиб кўриш хаёлига келмагунча давом этди.* Газетадан.

ДОЗИМЕТРИЯ физ. Амалий ядро физикасининг ионловчи, радиоактив нурлар дозасининг жонли ва жонсиз организмга таъсирини ифодаловчи физик миқдорларни ўрганувчи, нурланиш дозасини аниқловчи соҳаси.

ДОИМ [а. دائم — чўзилувчи, узун; ҳаммиша] рвш. Вақт жиҳатдан узлуксиз давом этувчи; ҳамма вақт, ҳаммиша. *Қизи бор уй доим саришта. Мақол. Бўрининг кўзи доим овда. «Қанотли сўзлар».* ■ *У менга доим сени эслатиб туради. Т. Ашуров, Оқ от.*

ДОИМИЙ 1 Ҳамма вақт мавжуд бўлиб, узлуксиз давом этиб турадиган, муттасил. *Доимий ғамхўрлик.* ■ *Ёрмат бу ерда доимий яшамас эди. Ойбек, Танланган асарлар. Китоб — Жомийнинг яхши дўсти, ажралмас ҳамроҳи, мутолаа ва ижодиёт эса унинг доимий машғулоти эди.* Газетадан.

2 Ўзаро, узлуксиз, ўзаро боғланган. *Сой билан шабада товуши қўшилиб, доимий бир куй ҳосил қилади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Оғриқ эса доимий ва борган сари кучайиб борадиган бўлади. Ҳ. Ҳақимов, Ўткир аппендицит.*

3 Абадий, мангу. *Доимий дўст.* ■ *Касалхона, меҳрибон ҳамшира Элмуроднинг эсида доимий сақланиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ДОИМО айн. доим. *“Тупроқ олсанг, олтин бўлсин”, деб доимо онам дуо қиларди. «Гулдаста». Лочинлар вояга етганда, доимо жуфт бўлиб юради. «Фан ва турмуш».*

ДОИР [а. دائر — айланувчи, айланма] кўм. (ж.к. билан) Алоқаси, дахли бўлган, алоқадор, тегишли; мансуб. *У [Сидиқжон] ишга доир гапларга аралашиб, бировнинг фикрини қувватлар ёки рад қилар, ўз фикрини айтар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Бу кимёга доир гап. П. Турсун, Ўқитувчи. Хотира дафтариди ёзувчилик меҳнатига доир кўп фикрларни уқратиши мумкин. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.*

ДОИРА I [a. دائره — айлана, доира; соҳа, тармок] 1 *геом.* Текисликнинг айлана билан ўралган юзаси; тўғарак. *Ярим доира. Доиранинг юзи.* ■ *Кучли шамол юзлаб километрли улкан доира бўйлаб елади.* «Фан ва турмуш». *Скамейкалар доира шаклида қўйиб чиқилди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кенг далада доира ясаб ўтирган одамлар орасидаги деярли ҳамма йигитларнинг кўзи Бадиага.. қаратилган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Мактабнинг очиқ дарвозасидан кўкиш такси кириб келди-ю, ярим доира қилиб айланиб тўхтади.* Ў. Хошимов, Қалбингда кулоқ сол.

Доира чизмоқ 1) тўғарак чизик чизмоқ. *Тошкент харитасининг бир қанча ерига йўғон қизил қалам билан доиралар чизилган эди.* Х. Фулом, Тошкентликлар; 2) кўчма доира шаклида айланмоқ, давра олиб юрмоқ ёки учмоқ. *Жуда баландда, худди кўк гумбазининг остида, қандайдир каттакон бир қуш қанотларини борича ёзиб, аста доира чизмоқда.* С. Анорбоев, Өксой. *Қилич яланғочлаганлар орқасида доира ясаб отличлар ҳам турарди.* Мирмуҳсин, Темур Малик.

2 кўчма Белгили бир чегара, аниқ бир ҳудуд ичидаги жой. *Шаҳар доирасида.* ■ *Адабиётда умр бўйи тутаб юрган ёзувчи ҳеч қачон ўз маҳалласи доирасидан ташқарига чиқмайди, лекин ўзини классик ҳисоблайди.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

3 кўчма Бирор иш-ҳаракат, қонун-қоида ва ш. к. давом этиши, жорий бўлиши, тарқалиши эҳтимол бўлган белгили ҳудуд, жой. *Фронт доирасидаги шаҳарлардан кўчириб келтирилаётган одамларни жойлаштиришга тайёргарлик кўриш лозим эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *..бола тарбияси, унинг ахлоқ-одобини фақат оила доирасига боғлаб қўй-сак, рўй берган ҳозирги янги шароитга тўғри келмайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 кўчма Чегара, чек, рамка. *Инсоф доираси. Фикр доираси. Таъсир доираси.* ■ *Камина адаб доирасидан заррача чиқмаган бўлса керак.* Ойбек, Навоий. *Фарғонадаги кенгаш Умиднинг дунёқараш доирасини анча кенгайтирди.* Мирмуҳсин, Умид.

5 кўчма Белгили бир соҳа, касб ёки табақа ва ш. к. аҳли; кишилар йиғиндиси, уюлмаси. *Юқори доиралар. Хабардор доиралар. Журналистлар доираси.* ■ *Гуландом бундай турмушдан нафрат қилар, бу ифлос доирадан, фаҳш уясида қутулишни истар..*

эди. Ойбек, Танланган асарлар. *..мавлоно Бехзод чизган Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаро тасвирлари расмий доираларда шухрат топган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОИРА II Айлана шаклидаги, гардишсимон урма мусиқа асоби; чилдирма, даф. *Доира чалмоқ.* ■ *Болохонанинг тоқчасида доира, танбур, дутор ва рубоб каби мусиқий асбоблар бор эди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Чилдирмачи настга сакраб тушиб, доирасини қиздириб келди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДОИРАВИЙ I Доира шаклидаги, айланма. *Доиравий йўл.* ■ *Сўнғроқ тепанинг ўртасидан катта доиравий.. бир супа қилиб, устига бир шийпон солди.* А. Қодирй, Обид кетмон.

2 Асоси доира шаклида бўлган. *Доиравий конус (мат.).* ■ *Агар тўғри бурчакли учбурчакни катетларидан бири атрофида айлантилса, унда тўғри доиравий конус деб аталувчи геометрик жисм ҳосил бўлади.* «Геометрия» дарслиги.

ДОИРАСИМОН Айланага ўхшаш, тўғараксимон. *Маъруф Назаров вертолётнинг доирасимон кичик ойналарига қараб, осмон гумбазига боқарди-да, ҳаёл сурарди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ДОИРАЧИ Чилдирма чалувчи, чилдирмачи. *Доирачи раққосанинг етакчиси бўлибгина қолмай, балки бутун ансамблини бошқариб, усуллар йўлини кўрсатиб берувчилардандир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Халқ сайили ва байрамларида доирачиларнинг мусобақалари тез-тез уюштирилиб турар, доирачилар эса ўз ўйинчилари билан унга қатнашар эдилар.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ДОЙИ шв. Тоға. *Рўмолимнинг учи шойи, Ўртасида бордур ойи. Олиб беринг, жоним дойи.* «Кўшиқлар». *Хон, Авазни дорга буюрган экан, дойим орага тушиб, эллик таёқ сўрабди.* С. Сиёев, Аваз.

ДОЙРА с.т. айн. доира. *Туйдан қайтиб келганда, Дойра чалиб келамиз.* «Бойчечак».

ДОЙРАДАСТ айн. доирачи. *Кейин сурнайчи Мировни.. дойрадаст Зойирбой Гулбоевни ёзинг.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Дойрадастлар, қўлга олинг дойрани, Раққосалар чир айлансин даврани.* Р. Бекниёз, Тўтиё.

ДОЙРАЧИ айн. доирачи. *Ушанда у киши.. ёш йигит — дойрачи эди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ДОК [гол. dok, инг. dock — кема уста-хонаси] Кемаларнинг сувга ботиб турадиган қисмини қуриш, сувдан чиқариб кўздан кечириш ва таъмирлаш ишларини амалга оширувчи корхона. *Касаба союзларига доклардаги юк ташувчилар, қора ишчилар ва бошқалар бирлашдилар.* Газетадан.

ДОКА Пахта ипидан сийрак қилиб тўқилган юпқа газлама. *Эр-хотиннинг уриши — Дока рўмоннинг қуриши.* Мақол. ■ *Роҳат-биби эрини эсига олар экан, кўз ёшларини дока рўмонининг учи билан артиб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Дока кўйлак киймайман, Ич кўйлаги булмаса, Сени ёрим демайман, Зар кокилинг булмаса.* «Оқ олма, қизил олма».

ДОКАПРАНГ, докафаранг Францияда, умуман, Европада тўқилган юпқа, ҳарир мато, ипаки дока. *Отаниннг юзига сув сачради, шекилли, белбоғига қистириқлик докафаранг рўмончасини олиб артди.* Ойдин, Гулсанам. *Докапаранг кўйлагинг кийсанг бўлар, ёр-ёр.* Шу қишлоқда бировни севсанг бўлар, ёр-ёр. «Кўшиқлар».

ДОКАФУРУШ Дока билан савдо қилувчи, дока сотувчи. *Докафуруш Исмоил Ёдгоровнинг савлатидан от хўркади.* «Муштум».

ДОКЕР [ингл. docker — док ишчиси] Портларда юк ташувчи, докларда, кемасозлик корхоналарида ишловчи ишчи. *У докер ухлаган қирғоққа боқар, Қуёшдай муқаррар, чин ва муштарак.* А. Мухтор, Асарлар.

ДОКЛАД [қад. р. докладати < кладати — қўйиш, тахлаш] эск. 1 қ. маъруза. *Ҳисобот доклади.* ■ *Докладдан кейин қизғин музокара бошланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўнчинор чироклари.

2 Шундай маърузаниннг ёзма матни. *Доклад ёзмоқ.* ■ *Ҳайронаман, ҳайронаман, ҳайронаман.* Докладимни ёзолмайман, ҳайронаман. «Муштум».

3 Юқори раҳбарий органларга ёки бошлиққа оғзаки ёки ёзма равишда тақдим этилган расмий маълумот, ахборот. *Сержант Лобов бўлинмасини бошлаб бориб, жангчиларнинг машққа тайёр эканини доклад қилди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ДОКЛАДНОМА Бирор хабар, воқеа-ҳодиса тўғрисида раҳбар органларга ёки бошлиққа ёзма равишда топшириладиган расмий маълумот, ахборот (қ. **билдириш-нома**). *Докладнома ёзмоқ. Докладнома топширмоқ.* ■ *Унинг қўлидаги даста-даста*

ҳисоботлару докладномаларни ўқисангиз, гуё шаҳарда ҳеч қандай чанг, губор йўқ. Газетадан.

ДОКЛАДЧИ айн. маърузачи. У [Ойимхон] *мажлисни очгач, докладчига сўз берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Докладчи Исмоилжон Норматов охирги сўзида бунини мамнуният билан қайд этди.* А. Қаҳҳор, Синчалак.

ДОКТОР [лот. doctor — ўқитувчи, муаллим, устоз] 1 с.т. Касалларни даволловчи олий маълумотли тиббиёт ходими; шифокор, врач. *Доктор ёзаётган анкетасидан бош кўтариб, жилмайди.* У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ойим ҳам тез-тез докторга қатнайдиган бўлиб қолди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Докторлик диссертациясини ҳимоя қилган фан номзодлари ёки профессорларга бериладиган олий илмий даража ва шу даражани олган олим. *Филология фанлари доктори.* ■ *Илмий кенгаш кашфиётимни кўриб чиқиб, яхши баҳолабди ва менга медицина фанлари доктори даражасини беришга қарор қилибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатини.

ДОКТОРАНТ [нем. Doktorant — докторлик илмий даражасини олишга тайёрланётган < лот. doctorantis — таълим олаётган] Докторлик диссертациясини ёзиш учун бирор илмий муассасага бириктириб қўйилган фан номзоди.

ДОКТОРАНТУРА Илмий-тадқиқот институтлари ва олий ўқув юртлири ҳузуридаги олий малакали илмий ходимлар — фан докторлари тайёрлаш шакли. *Докторантура фан номзоди илмий даражаси негизда 3 йил давом этади, диссертация ҳимоя қилиш билан якунланади.* Газетадан. *Институт ҳузурида аспирантура ташкил этилди, ҳозирги вақтда эса докторантура ҳам очилди.* Газетадан.

ДОКТОРЛИК 1 Доктор илмий унвонини олиш учун ёзилган иш ёки ана шундай илмий даража. *Докторлик диссертацияси.* ■ *Орадан йиллар ўтиб, Абдуқаҳҳор ака докторлик илмий даражасини олди.* Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. *Яхши одам, ҳозир докторлик диссертациясини ёзаяпти.* С. Зуннунова, Олов.

2 Шифокор, врач касби; врачлик фаолияти. *Қорабўтаниннг қизи докторликка ўқийди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Докторлик ҳам мушкул касб. Мен яқиндагина мустақил иш бошлаган одамман.* «Ҳарорат».

ДОКТОРХОНА *с.т. эск.* Касалларга хизмат қилувчи муассаса; амбулатория, касалхона. *Ойингиз бироз бетоб бўлиб қолди. Докторхонага олиб кетишди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Қишлоғимиз катта бўлмагани учун докторхона йўқ. Аммо аптека бор.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДОКТРИНА [лот. doctrina — таълимот; ўқимишлилик] *к.т.* Илмий ёки фалсафий таълимот, назария; асосий назарий ёки сиёсий нуқтаи назар. *Ҳарбий доктрина.* ■ *Ядро қуролини ишлатишдан, биринчи ядро зарбаси доктриналаридан воз кечиш тинчлик ишига хизмат қилади.* Газетадан. *Ўзбекистонда ҳарбий доктрина ишлаб чиқилган.* Газетадан.

ДОКТРИНЁР [фр. doctrinaire — муайян доктрина тарафдори] *к.т.* Бирор доктринага, догмага, илмий ёки фалсафий таълимотга қаттиқ ёпишиб олган ва унга кўр-кўрона эргашувчи шахс; ақидапараст.

ДОЛ I *фольк.* 1 Тик, тикка, адил. *Дол қомат.* ■ *Дол бўйингдан мендай момонг ўргилсин, Эр йигит суйгани нозли гул бўлсин.* «Нигор ва Замон». *Ой томоша қилар осмондан Ҳовлиларни ҳар тун дол туриб.* У. Кўчқор, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

2 *рвш.* Худди, нақ, қоқ; аниқ. *Нишоннинг дол ўртасига урмоқ. Овни отсанг, билиб от, Дол нишонга олиб от.* Мақол. ■ *Олмакўзинг [отнинг] дол белига минайин, Чиқиб, саҳроларда сайр қилайин.* «Орзигул».

3 *рвш.* Бир оз қийшайтириб, яримта қилиб. *Дўппини дол қўймоқ. Дуррани (рўмолни) дол ўрамоқ.* ■ *Дўппини дол кўндириб олган новча ҳофиз тўйхонани бошига кўтариб хониш қшляпти.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Энида гулдор пушти халат, дуррани дол қўйган, оёғида қизил бахмал шиппак.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Кичкина дакана рўмолини дол қўйибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Бутун, борича, баланд (товуш ҳақида). *-Ҳа, адаш, топилдими болаларингиз? — деди қўшниси Озодага, азбаройи эшитсин дебми ё бошқа ниятдами, овозини дол қўйиб.* «Ёшлик».

5 Ёнғоқ, данак ўйинларида соққанинг ган(кон — маълум шаклда тизилган ёнғоқ)га энг яқин турган ҳолати ҳақида (бундай соққа эгаси биринчи бўлиб отиш ҳуқуқига эга бўлади). *-Сен долми, мен долми? — Мен дол!*

6 *шв.* Кифт, елка.

ДОЛ II [а. «д» — «д» ҳарфи номи] Араб алифбосида «д» ҳарфининг номи (унинг

шакли — «д» — мумтоз адабиётда эгилган қадқоматга ишора сифатида қўлланади). *Алифдек қоматинг долдек эгилмиш.* ■ *Оғир меҳнат белини дол қилган.* К. Яшин, Ҳамза. *Не-не тик қадларни дол этди қоғоз.* А. Исроилов, Биз — дунё одамлари.

ДОЛ БЎЛМОҚ Эгилмоқ, букилмоқ. *Қаддимиз дол бўлиб, ёнди юраклар.* К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. *Гоҳ бўрон ўқира, гоҳ буралар қор. Чинорлар дош бермай, бели дол бўлар.* Миртемир, Асарлар.

ДОЛЗАРБ I *от өзф.* Бирор иш ёки жараён энг қизғин ёки қисталанг бўлган пайт. *Саодатга шундай долзарбда яхшилик қилмай, қачон яхшилик қиласан?* И. Раҳим, Ихлос. *Суюк-суюгигача пахтакор одам бунақанги долзарбда даладан жилмайди.* Р. Файзий, Асад либоси.

ДОЛЗАРБ КУНЛАР (ёки палла, пайт, дам) Ишлар қизиган ёки тикилинч келиб қолган кунлар. *Иш қисталанг келиб, долзарб кунлар ҳам бошланди.* А. Шермухаммедов, Тошкентлик паҳлавон. *Ҳозир чорвадор учун энг долзарб кунлар ҳисобланган қишлоқ давом этмоқда.* Газетадан. *Пахта йиғим-терими долзарб паллага кирди.* Газетадан.

2 *сфт.* Бажарилиши, қилиниши кечиктириб бўлмайдиган, биринчи галда ҳал этилиши лозим бўлган; ўта муҳим. *Долзарб муаммо. Долзарб масала. Долзарб вазифа.* ■ *Абдулла Қаҳҳор адабиётимизнинг долзарб масалаларида беҳад талабчанлик билан ёндашар эдилар.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. *Долзарб мавзудаги маърузалар ўқиб эшиттирилди.* Газетадан. *Саноат роботларини ривожлантириш масаласи бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бўлиб қолмоқда.* «Фан ва турмуш».

ДОЛИ-ГУЛИ: *доли-гулига келмоқ* (ёки етмоқ) 1) авжга чиқмоқ, қизимоқ. *Гармончи ҳам шавқидан беихтиёр ўртага тушиб, ўйин айна доли-гулига келганда, майдон гумбурлаб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Экиш авжи доли-гулига етган вақтда-я!* С. Аҳмад, Сайланма; 2) етилмоқ, тобига, қиёмига етмоқ. *Агар биз ернинг доли-гулига келишини кутиб ўтирсак, вақтдан ютқазадиганга ўхшаймиз.* Н. Сафаров, Хадича Аҳорова.

ДОЛЛАР [ингл. dollar < нем. Taler — олтин ёки кумуш танга] 1 Америка Қўшма Штатларининг асосий пул бирлиги (1786 йилдан). *Бир доллар 100 центдан иборат.* ■ *Ҳар йили*

жаҳон бозорида 200 миллиард доллар баҳода турли дорилар сотилади. «Фан ва турмуш». Шундай жамғармага эга бўлишимиз керакки, хоҳлаган пайтда — марказими, долларгами.. истаган нарсаларимизни сотиб олиш учун қурбимиз етсин. Газетадан.

2 Австралия, Барбадос, Канада, Малайзия, Сингапур, Фижи, Ямайка каби 30 га яқин катта-кичик давлатларнинг пул бирлиги (бошқа валюталарга нисбатан қиймати бир хил эмас).

ДОЛЛАШМОҚ 1 Ким доллигини аниқлаш учун кимнинг соққаси ганга яқинлигини ўлчашмоқ. қ. дол 5. *Ким дол? - Мен дол. - Йўқ, мен дол. - Бўлмаса, доллашамиз.*

2 кўчма Куч синашмоқ, беллашмоқ.

ДОЛОМИТ [фр. француз минерологи Г. Доломье номидан] геол. Мураккаб таркибли кулранг, сарик, яшил рангли минерал. Оҳангарон ва Олмалик атрофида доломитнинг катта захиралари бор. Газетадан. *Ҳайвон қолдиқлари йиғиндисидан пайдо бўлган оҳактош ва доломит жуда кўп тарқалган органик тоғ жинсларидан ҳисобланади. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.*

ДОЛОН [ф. دالان — усти ёпиқ йўлак; даҳлиз] шв. Дарвозадан то ҳовлигача қурилган, икки томони девор, усти ёпиқ кенг йўлак. *Дўстинг келса долонда кут, Душман келса — айвонда. Мақол. ■ Баширжон долон эшигида бироз иккиланиб турди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

ДОЛЧИН [ф. دارچين — долчин, корица] **1** Лаврдошлар оиласига мансуб, барги қалин, доим яшил тропик дарахт.

2 Шу дарахтнинг қуритилган ва зирavor ҳамда доривор сифатида ишлатиладиган пўстлоғи. *Қанисан, болам? Манави чойни ич. Долчин солиб дамлаганман. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

ДОЛФА 1 поэт. Кучли, қудратли тўлқин, пўртана. *Инсон ахир турди, Инсон эмас, виждон турди. Тинмайсанми, долға, долға.. Т. Ғула, Асарлар.*

2 кўчма Турмуш қийинчиликлари, тўсиқлар, ғовлар; ғалаён. *Инсонни жамият орасида долғалар, курашлар, суронлар кутди. «Шарқ юлдузи». Қалб шундай уммонки, унинг бағрида Даҳшатли долғалар силсиласи бор. Э. Воҳидов, Садоқатнома. Мана тахтда Ҳусайн Бойқаро ўтирур жим, фикрида долға. Ойбек, Гули ва Навоий.*

ДОЛҒАЛАНМОҚ поэт. ай. тўлқинланмоқ. *Бизга берилган бахтни эллаб олиш, бошқариш керак, оғайни, бу бизнинг зимма-мизда. Кўксим долғаланиб кетади ўйласам. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.*

ДОЛҒАЛИ поэт. Каттиқ тўлқинланган, кўпириб тошган; пўртанали. *Эртанги хаёллар — долғали денгиз. Ғафлат кечасининг сукутига зид. Р. Бобожон. Парк долғали денгиз каби кўпирарди. Ойбек, Улуғ йўл. Умрдир гоҳида долғали уммон. А. Исроилов, Югурик нур.*

ДОМ I [ф. دام — тўр, тузоқ, қопқон] кт. **1** Ҳайвон ва паррандаларни тирик тутиш учун мўлжалланган ов қуроли; тузоқ, сиртмоқ; қопқон. *Бандга тушган бу кўнгилдир, менда, айтинг, не гуноҳ, Дил қушига дом қўйган ул икки жодуда айб. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Зумрад маккорнинг домига тушган эди, чор-ночор бўйин эгди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Қафасдан бўшади эрк истаган қуш, оҳу халос бўлди йиртқич домидан. Уйғун, Тонг қушиғи.*

2 кўчма Асирлик, тутқунлик. *Мен у саҳро гўзалининг бўйнидаги зулм домини узиб олиб ташламоққа қодир эдим. Ойбек, Навоий. Йўқ, эси-хуши сизда, муҳаббатингизнинг домига тушди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 кўчма Бировни илтинтириш ёки ўзининг йўлига юргизиш учун қилинган ҳийла, найранг; шу мақсадда қўйилган тузоқ, қопқон. *Аҳмоқ бўлмасам, шуларнинг ҳийласига лаққа тушармидим, Акрамнинг домига илинармидим. О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. Эркин-эркин ўйнаб юрган бошқа оҳулар бу золим сайёднинг домига тушмасин, дейди. К. Яшин, Ҳамза.*

ДОМ II: *доми ҳам йўқ, дарағи ҳам йўқ* Дом-дарағи йўқ. *Ушандан бери доми ҳам йўқ, дарағи ҳам йўқ. У. Исмоилов, Рустам.*

ДОМ III [тўғриси дам I] Дам, ич, оғуш, кучоқ. *Бойлик ботқоққа ўшаган нарса. Домига бир тортса, бир умрга фарқ бўлиб кетишинг турган гап! Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. Бу уруш каттаю кичикни бирдек ташвиш домига тортди. Б. Маҳмудов, Деҳқонбой ҳикояси. Сени ҳам домига тортмоқ бўлади Севги деб аталган бу эски шева. Ф. Фулом.*

ДОМ IV [р. < лот. domos — уй, бошпана] с.т. Уй, кўп қаватли уй, бино. *Бинобарин, ҳар бир домдан оқилона фойдаланиш зарур эди. С. Кароматов, Олтин қум. Яхшиям домда тураимиз.. дом деганлари жоннинг роҳати экан. Газетадан.*

ДОМАН [ф. *دامان* — этак, чет, ҳошия] *шв. айн. домана* II. У [Аваз] гоҳо “Шебрият доманин бекор тутибман-да”, дея пушаймон ейди. «Ёшлик».

ДОМАНА I *шв.* Ҳеч нарса, балога ҳам. *Ўзича ҳамма нарсага ақлим етади деб ўйлайди-ю, доманага ҳам фаҳми етмайди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ДОМАНА II Ҳар бир нарсанинг этаги, таги; чети, ҳошияси. *Тоғнинг доманаси.*

ДОМАНГИР [ф. *دامانگیر* — этакдан тутувчи] Бировдан хафалик жойи, гинаси бўлган, ўпка-гина қилувчи; даъвогар. *Домангир бўлмоқ.* ■ *Авзам ҳамон ўгай онаси билан дадасидан домангир.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Сойбўйи аҳли сиздан эмас, менам домангир.* Ш. Холмирзаев, Қил кўп-рик.

ДОМАТ *шв. айн. домод. Аваздай фарзандим келди, Қизимга доматим келди.* «Гулшанбоғ».

ДОМ-ДАРАК, *дому дарак* Хабар, дарак; ном-нишон. *Икки ойдан буён у қозизодадан дом-дарак йўқ.* Ойбек, Навоий. *Эрталаб келиб кўрса, милтиқ отилиб кетган-у, лекин ўлжадан дом-дарак йўқ.* С. Содиқов, Ўз-ўзини отган айик.

ДОМ-ДАРАКСИЗ Дом-дараги, ном-нишони йўқ; хат-хабарсиз. *Катта акаси дом-дараксиз.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Эри шу кўйи дом-дараксиз кетаверди.* С. Зуннунова, Гудак ҳиди.

ДОМИНАНТА [лот. *dominans, dominantis* — устунлик қилувчи, ҳукмрон] I Устун турувчи асосий ғоя, белги, хусусият, таркибий қисм. *Деярли ҳамма ҳолларда ҳам қора ранг қизил ранг устидан доминант бўлиши мумкин.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

2 *тлш.* Синонимлар қаторидаги бош, асосий сўз. *Ҳар бир синонимик қаторнинг чегараси, ундаги сўзлар асосий сўз (доминанта)га қиёслаш орқали белгиланади.* «ЎТА».

ДОМИНАНТЛИК Устун келишлик, устун туришлик.

ДОМИНИКАНЛАР *этно.* Доминикана Республикаси (Гаити ороллари)да яшовчи халқ.

ДОМИНИОН [ингл. *dominion* < лот. *dominium* — бирор нарсага эгалик, ҳукмдорлик] *эск.* Британия империяси таркибига кирган, номигагина ўзини-ўзи идора қил-

ган, лекин ички ва ташқи сиёсатда унга қарам бўлган давлат. *Ўз-ўзини идора қиладиган мустамлакалар “доминионлар” деб аталади.* «Янги тарих» дарслиги.

ДОМИНО [фр., итал. *domino* < лот. *dominus* — жаноб] Ҳар бири икки сатҳ (юза)га ажратилган ва ҳар бир сатҳида 0 дан 6 тагача нуқтаси (очко) бўлган йигирма саккизта ясси тўртбурчак пластинкачалар билан ўйналадиган ўйин ва шундай пластинкачаларнинг ўзи. *Домино ўйнамоқ.* ■ *Саҳна орқасида қилич-қалқон таққан кишилар домино ўйнаб ўтиришибди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Йигиштирилган бир хонада тўрт киши домино ўйнаб ўтирибди.* П. Қодиров, Уч илди.

ДОМКРАТ [голл. *dommekracht*] *тех.* Машина, вагон каби оғир нарсаларни созлаш-қуриш ва таъмирлашда ўз устига қўйиладиган оғирликларни (500 тоннагача) вақтинчалик маълум баландликка кўтариб берадиган механизм. [Шофёр] *Уст кийимини ечиб, машинага домкрат қўйиб, филдиракни кўтарди.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси. *Илҳомжон тезда домкрат ва калитларни олди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОМЛА *с.т.* 1 Домулла. *Хатиб домла жўнатишгандан буён катта масжид намозсиз қолаётганга ўхшарди.* А. Қодирӣ, Фирвонлик Маллавоӣ.

2 Ҳар қандай илмли кишига ҳурмат билан мурожаат этиш шакли. *Шайхзода домла, гарчи мени ўқитмаган бўлса ҳам, мен ўқиган институтда дарс берар эди.* Шукрулло, Сайланма. *Домласи, шу қизимга яхши баҳо қўйворинг.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

ДОМНА [қад. р. дымати — пуфлаш] Темир рудаларидан чўян олиш учун қурилган махсус печь, иншоот. *Моторлар гувуллар жаҳон йўлларида, Домналар тинимсиз меҳнаткаш.* А. Мухтор, Асарлар.

ДОМНАЧИ I Домна печини қурувчи.

2 Домна печида руда эритувчи мутахассис, ишчи. *Бекобод домначилари ўз ваздаларининг устидан чиқишди.* Газетадан.

ДОМОВОЙ [р. домовая (книга) — уй дафтари] *с.т.* Муайян ҳовлида, хонадонда доимий яшовчилар қайд этилувчи махсус дафтар; уй дафтари. *У фамилиясидан “Хўжа”ни олиб ташлаган, домовойга “Тошхўжаев” эмас, “Ташев” деб ёзилган.* А. Қаҳҳор,

Қизлар. *Асли бу кампир яхшиликни билмайдиган нарса. Домовоидан ҳам бир амаллаб ўтказардим.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДОМОД [ф. *домод* — куёв, қаллиқ] шв. айн. *куёв.* *Доктор хотин кулди: -Иби, мен сени домод қилмоқчиман-ку!* «Ёшлик». *Дастлаб шаҳар аҳли уни «Ўртоқ муҳаррирнинг домоди» деб айтарди.* М. М. Дўст, Лолазор.

ДОМОНГИР қ. *домангир.* *Эй, буларни қўйинг. Мендан домонгир бўлиб юришмасин.* «Ёшлик». *Кейин бир-биримиздан домонгир бўлиб юрадиган иш бўлмасин.* М. Мансуров, Ёмби.

ДОМУЛЛА [ф. + хинд. *دادا* — ота, катта + а. *دول* — ўқитувчи; руҳоний олим] I Диний мактаб муаллими. *Сайфулла мачитга бориб, домулласидан сабоқ олиб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Домулласан, илмингдан садага, яхшлаб ўқитгин энди беҳроқ.* «Эрали ва Шерали».

2 *Мадрасани битирган мулла киши. Хон мулла Ниёз домуллага қаради. Домулла Ниёз Анвар тарафидан дуога қўл очди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Домулла имом Масжидда имомлик қилувчи мулла. Домулла почча Имом домуллага ҳурмат билан мурожаат қилиш шакли. Чарчамайсиз, домулла почча, фақат қуруқ қошиқ оғиз йиртади, холос. Ҳамза.

3 *этно.* Дуохонлик, иссиқ-совуқ қилиш билан шуғулланувчи шахс. [Юсуфбек ҳожи Ўзбек ойимнинг] *Доимо иссиқ-совуқчи домулла, хўжаларникида бош оғритиб юришини ҳам билар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *с.т.* Ўрта ва олий мактаб ўқитувчиси; илмий раҳбар, устоз. *Қудрат уни Ольга Петровна билан таништириб: -Мана сизга домулла, шу кишида ўқийсиз, — деди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Иброҳимов домулласи Иван Петровичнинг уруғчилик совхозига келганини эшитиши биланоқ, бутун материалларини олиб жўнади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДОН I [ф. *دان* — уруғ, тухум; дона] I Бошқоқли ва дуккакли ўсимликлар маҳсулининг бир донаси. *Буғдой дони. Маккажўхори дони. Дехқон ишлаб дон сочар, Эл-юртига нон сочар.* Мақол. *Арпанинг дони бўлгунча, Буғдойнинг сомони бўл.* Мақол. ■ *-Бир қумурсқа бир дона донни тортса, иккинчи қумурсқа орқадан итариб, унга ёрдам беради-да, — деди бир дехқон.* С. Айний, Қуллар.

2 Шундай маҳсул мажмуи, йиғиндиси; ғалла. *Бирида улов бўлса, экиш учун дони йўқ, дони борида улов, ер йўқ.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Энди меҳнат кунига ҳам оз-моз дон тегса керак.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Бошида отаси, уйда қонда дони бўлса, булар шу ерда ўтирармиди.* Т. Ашуров, Оқ от.

3 Паррандаларга бериладиган шундай овқат, озуқа; (сочиладиган) дон-дун. *Бир товуққа ҳам сув керак, ҳам дон.* «Қанотли сўзлар». *Болали она нонга тўймас, Болали ғоз — донга.* Мақол. ■ *Эй, дўстим, ҳозирчи, тухум қилмайдиган товуққа ҳеч ким дон бермайди.* Шукрулло, Сайланма. *Онаси.. тўр ортидаги товуқларга дон сочарди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Дон олишмоқ Бирор кимса билан яқинлик қилмоқ, интим муносабатда бўлмоқ; ўйнаш бўлмоқ. *Ойим тирикликларида ҳам дадам Зумрад кампир билан дон олишиб юрардилар.* С. Аҳмад, Юлдузлар. *-Бир-бири билан дон олишиб қолган бўлса.. сиз билан биз.. қуда бўлишдан бошқа шложимиз йўқ, — деди Салим бобо.* С. Аҳмад, Чўл оқшомлари. *На дон, на сомон Ҳеч нарсага ярамайдиган нарса ёки кимса ҳақида. Ўзи, баъзи рецензиялар бўлади, ўқисанг — на дон, на сомон.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ДОН II [исп., итал. *don* < лат. *dominus* — жаноб] Испанияда ва испан тилида сўзлашувчи бошқа мамлакатларда: эркак исми олдидан қўйиб, унга ҳурмат билан мурожаат қилишда қўлланадиган сўз; Италияда: руҳонийлар ва дворянларнинг фахрий унвони.

ДОНА [ф. *دانه* — дон, ғалла; -та, нафар] I Саноқ сонлардан кейин келиб, миқдор билдиради. *Бир дона гугурт чўпи. Беш дона тухум. Бир дона кўсак.* ■ *Раъно онасининг сўзи билан кутидан беш-олти дона нон олиб, дадасининг қўлига берди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Дон, уруғ. *Анор донаси. Маккажўхори доналари. Қорамуғ донаси бўлгунча, буғдойнинг сомони бўл.* Мақол. *Боламнинг боласи, қандак ўрикнинг донаси.* Мақол. ■ *Анор доналаридек ширин сўзларинг.* У. Исмоилов, Сайланма.

3 Сочилувчан нарсаларнинг ҳар бир юмалоқ бўлаги, зарраси. *Қум доналари. Мунчоқдек тер доналари. Марварид доналари.* ■ *Сулув сочлари тўзғиган ҳолатда югуриб кириб, ёмғир доналари юмалаб турган юзини*

отасининг майин елкасига босди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Нос сочилиб, унинг бир неча донаси сакраб-сакраб, стол тагига кириб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 Зарралар, бўлақлар, қисмлардан тузилган нарсанинг ҳар бир зарраси, қисми. *Ҳар қандай материя алоҳида доналар йиғиндисидан тузилади.* «Кизиқарли геометрия». Мирзакаримбой. *тасбеҳ доналарини бармоқлари орасидан битта-битта ўтказиб, чордана қуриб ўтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Шахмат, шашка ва ш. к. ўйинларда ҳар бир сипоҳ, пиёда ёки тўгаракча. *Баъзан рақибнинг икки донасига бирданига хужум қилинади.* «Фан ва турмуш». *Бири газета ўқиса, бири китоб варақлар, бири шашка ўйнаса, бири шахмат донасини сурар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

6 Чўтнинг тугмасимон қисми. *Чўт доналари шақир-шуқур бўлиб қолди.* «Муштум».

ДОНАБАЙ [дона + а. بيع — сотиш, савдо] Доналаб байлашиладиган ёки доналаб бериладиган (олди-сотди муомалаларида ёки иш ҳақи белгилашда). *Улгуржи олиб, донабай сотмоқ. Донабай ҳақ тўламоқ. Кунбай ишлашдан донабайга кўчиш натижасида иш ҳақи ошди.*

ДОНА-ДОНА I Зарралар, доналарга ажралиб турадиган, ҳар бир донаси алоҳида-алоҳида бўлиб турадиган. *Дона-дона тишлар.* ■ *Исириқ донаю дона, Тутунидан тўлсин хона.* «Бойчечак». *Ойниҳолнинг ёна-ёна Холлари бор дона-дона.* «Юсуф ва Аҳмад».

2 *рвш. вzf. Якка-якка, битта-битта; доналаб. Гул уздим дона-дона.* «Фольклор». *У оппоқ рўмолчаси билан кўзларидан дона-дона оқиб тушаётган ёшини артиб, титроқ овоз билан жавоб берди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *рвш. кўчма Аниқ, равшан, тушунарли. Жўрахон адиб саволларига дона-дона қилиб жавоб қайтарди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Мутриб ёстиқ тагидан найча қилиб ўралган қоғоз олди, чиройли қироат билан дона-дона қилиб ўқиган тунди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ён дафтардан йиртиб олинган каттак чизиқли бир варақ қоғозга йирик ҳарфлар билан, дона-дона қилиб биноларнинг адреси ёзилган эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ДОНАДОР [ф. дане-дар — донли; данакли; донали] Бўлак ёки зарралари дона-дона

бўлиб турадиган, маълум доналардан таркиб топган. *Донадор тупроқ.* ■ *Ер чуқур ҳайдалгандагина тупроғи майин ва донадор бўлади.* Газетадан. *Донадор мурч кўпчиликка дамланадиган катта паловга солиб пиширилади.* Газетадан.

ДОНАЛАБ *рвш. I* Ҳар бир донасини алоҳида, дона-дона қилиб; битталаб. *Доналаб санамоқ. Доналаб сотмоқ.*

2 *кўчма Аниқ, равшан, тушунарли қилиб. Доналаб ўқимоқ.* ■ *..хаёл суриб қолди, қўли билан столни чертиб: — Ҳа, исботламоқ зарур, — дея қайтарди сўзларини доналаб.* С. Кароматов, Олтин қум.

ДОНАЛИ I Маълум, белгили доналардан иборат бўлган. *Эллик икки донали карта.*

2 *айн. донадор. Майда донали чўян (тех.).*

3 Доналаб сотиладиган. *Донали моллар.*

ДОНАЧА I Майда, кичкина дона, заррача. *Қум доначалари.* ■ *Йўлак бизни оқ мрамардек ярақлаб турган, тепадан зилол доначалар томаётган улкан ғорга олиб кирди.* Газетадан.

2 *шв. айн. топшма. Марзиянинг юзига донача чиқибди.*

ДОНАШҮР(А) [ф. دانه شوره — тузли дон] Мол ейдиган бир турли ёввойи ўсимлик. *Кўз фаслида қўйларнинг иштаҳаси очилиб, донашүр. сингари донли ўтларни жуда севиб ёйди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

ДОНАШҮРАК Туз аралаштириб қовурилган данак, мағиз.

ДОНГ I (3-ш. бирл. донғи) Шон-шуҳрат, довруқ, машҳурлик. *Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам, донғи чиқмас.* Мақол. *Жоҳилликдан жон чиқар, Қобилликдан донг чиқар.* Мақол. ■ *Гулраънонинг бўйи етиб, донғи бутун қишлоққа тарқалди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Олтин кузимиз ўзининг саховати билан оламга донг таратган.* Газетадан.

ДОНГ II: донг қотиб ухламоқ ёки донг қотмоқ Жуда қаттиқ ухламоқ. *Йўл азоби хийла толиқтирган экан, донг қотиб ухлаб ётса, ўғли кириб уйғотибди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Боши ёстиққа тегиши билан донг қотиб ухлаб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ, Нозима ёстиқни ушлаганча донг қотди. «Ёшлик». **Донг қотиб қолмоқ** Ҳайрат ёки қўрқувдан эс-ҳуши қочиб, серрайиб қолмоқ. *Муниسخон нима қилишини билмай, донг қотиб қолди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Темур Малик бу гапларни эшитгач, донг қотиб қолди.* Мирмуҳсин, Темур Малик.

ДОНГ III Вьетнам Социалистик Республикасининг пул бирлиги.

ДОНГДОР Донг чиқарган, доврўғи кетган; шуҳратли, машхур. *Донгдор механизатор. Донгдор врач.* ■ Унинг шеърларидаги *фасоҳат, тонқирлик, бу йигитнинг қувваи ҳофизаси донгдор шоирни мафтун этди. С. Сийёев, Ёруғлик. Барҳаёт Ойбек бу — қутлайди мамнун, Қутлар Гафур Фулом — донгдор замондош. А. Орипов, Йиллар армони.*

ДОНГЛИ айн. донгдор.

ДОН-ДУККАКЛИ: дон-дуккакли экинлар Дони учун экиладиган дуккакли ўсимликлар.

ДОН-ДУН Дон ва бошқа хил донлар, ғалла. -*Туй* учун *дон-дун тайёр. Фақат кийимларни тиктирсак бас, — деди Утбосар. Файратий, Довдираш. У. дон-дуннинг қимматлашиб бораётганидан гапирди. С. Сийёев, Ёруғлик. Бир оз дон-дун ола келдик, жиндак бўлса ҳам дармон-да. Уйғун, Асарлар.*

ДОНЖУАН [испан афсоналари ва айрим ёзувчилар асарлари қаҳрамони Дон Жуан номидан] Аёлларни йўлдан оздирувчи, севги саргузаштлари ишқибози; хотинбоз, хотинпараст. *Базилярнинг бесабаб хотин олиб, хотин қўйишлари, донжуанларнинг кирдикорлари. қулоққа чалиниб туради. Уйғун, Замон талаби.*

ДОНЖУАНЛИК Донжуанларга хос бўлган хатти-ҳаракат, хотинпарастлик.

ДОНИШ [ф. دانش — билим, фан; таҳсил, сабоқ] *кт.* Табиат ва жамият ҳақидаги билим, маълумот; тўпланган илм. *Навойй юрагига жонбахш ғазал жо этган, Ибн Синодай донишни яратган, Нодирани камол топтирган — Она! «Гулистон».*

Аҳли дониш Илм аҳллари, билимдон кишилар. *Сир ёқасидаги Фороб кишлоғининг мардуми Муҳаммад аҳли дониш орасида жумла жаҳонга маълум ва машхур эди. А. Мухтор, Чинор. Қадимдан аҳли дониш, олимۇ фозиллар, шоиру ёзувчилар, алломалар бир шаҳарга тўпланиб яшашлари расм бўлган. «Ёшлик».*

ДОНИШМАНД [ф. دانشمند — олим, билимли, доно] Мавжуд илму ҳикматларни эгаллаган, баъзи воқеа-ҳодисалар ҳақида олдиндан башорат қила оладиган; билимдон; олим; доно. *Донишманд одам. Жасурни — жангда, донишмандни — ғазабланганда, дўстни муҳтожликда сина. Мақол. ■ Тирик-*

ликнинг белгиларидан бири — муҳаббат, деб бекор айтмаган донишмандлар. Шукрулло, Сайланма. Бир донишманд: «Соли нек аз баҳор маълум аст», яъни «йилнинг яхши келиши баҳордан маълум», деб айтган экан. С. Аҳмад. Қадрдон далалар.

ДОНИШМАНДЛИК Ўқимишлилик, билимлилик, донолик. *Халқ донишмандлиги кишини лол қолдиради. Газетадан. Бу донишмандлик эмас, қизим.. Уйғун, Асарлар.*

ДОНЛАМОҚ Донларни териб емоқ (қушлар ҳақида). *Йулда донлаб юрган сўфитўрайлар отлардан хуркиб, нарироққа бориб қўнар, отлар етай-етай деганда, хуркиб, дув этиб учиб кетарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Шудгорда аллақанча оқ, кўжиш хонаки каптарлар донлаб юрибди. Ш. Холмирзаев, Ўн саккизга кирмаган ким бор.*

ДОНЛАШМОҚ I Кўп, бир гала қушларнинг дон териб ейиши. *Қушларнинг ҳаммаси Олимнинг оёқлари остида бемалол донлашар, ундан сира қўрқишмасди. Файратий, Карқулоқ.*

2 айн. дон олишмоқ қ. дон. *Хайдар акам билан қачондан бери донлашасан? Яширмай, тўғрисини айтaver. В. Ғофуров, Вафодор. Студентлигида бир қиз билан донлашиб юрди. Қиз ниҳоятда чиройли эди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.*

ДОНЛИ I Дон солинган, ичида дони бор (идиш ҳақида). *Донли қоп.*

2 Ғалла берадиган, дон етиштириш мумкин бўлган. *Донли ўсимликлар.*

ДОНЛИК I айн. донли. *Кампирнинг дарди ғўзада, сичқоннинг кўзи донлик кўзада. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Экиш учун, уруғликка мўлжалланган дон. *Яна қанча донлик керак экан, ҳеч тортинмай айтаверинглар. Газетадан.*

3 Дон солиб қўйиш учун мўлжалланган идиш. *Бугдойни донликка солиб қўймоқ.*

ДОННА, донья [итал. исп. donna — хоним] **Дон II** сўзининг обрў-эйтиборли аёлларга нисбатан қўлланадиган шакли.

ДОНО [ф. дана — билувчи, билимдон, донишманд] **I** *от.* Ақл-заковатли, донишманд, оқил. *Донно қиз. Доно раҳбар. Айтгувчи аҳмоқ бўлса, тингловчи доно керак. Мақол. Нодон сўзлар — доно ибрат олар. Мақол. ■ Дононинг алами тез тарқайди. «Ёшлик». Аҳмоқлар билан кулишгандан кўра, донолар билан йиғлашган афзал. Газетадан.*

2 сфт. Ақл-заковат билан айтилган, қилинган; ақл-заковатдан далолат берадиган; оқилона. *Доно маслаҳат. Она тилим — доно тилим.* Мақол. ■ *Жуда доно гапларни айтдингиз.* С. Аҳмад, Юлдузлар.

ДОНОЛИК I Ақлу заковатга эгалик, билмдонлик, донишмандлик. *Доно қариса ҳам, донолиги қаримас.* Мақол. *Қарилликни донолик безар, Ёшликни — камтарлик.* Мақол. ■ *Фикримни дарҳол қувватлагани ақли расолигидан, донолигидан далолат беради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Доноларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Доналик қилмоқ.*

ДОНОР [*лот. donare* — совға қилмоқ, қурбон қилмоқ] *махс.* Ярадор ва беморларга қуйиш учун ўз қонини ёки бошқа, бемор шахсга кўчириб ўтказиш учун бирор аъзосини берувчи киши. *Донор аёл.* ■ *Қон берувчини — донор, қон олувчини реципиент деб аташади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДОНОРЛИК Беморларга ўз қонини бериш билан шуғулланишлик, донор бўлишлик.

ДОНФУРУШ [*ф. данфурӯш* — дон, ғалла сотувчи] Ғалла маҳсулотларини сотиш билан шуғулланувчи шахс. *Шаҳардан қайтаётган ўрикфуруш ҳам, майизфуруш ҳам, донфуруш ҳам эндиликда унинг карвонсаройида тунаб, қовоқхонасида кайф қилиб кетади.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ДОНХОНА Дон-дун, озуқа сақланадиган махсус хона, дон омбори; ғаллахона. *Офтоб ойим донхонанинг эшигидан туриб, хотинлар орасидан кимнидир ўз ёнига чақирди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Ҳовлида одам борки, жон бор. Девордан тортиб довдарахтгача, ..ошхонадан тортиб донхонагача, рўзғор буюмларига — бари одам тафтидан тирик.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДОНХҲҮР [*ф. данхӯр* — дон еувчи] Асоан дон еб яшовчи. *Донхўр паррандалар.*

ДОНХҲҮРАК Қафасда сақланадиган парранда ва қушлар учун дон солиб қўйиладиган махсус идиш. *Жўжалар донхўракдан дон ейишга тезда ўранади.* «Зоология». *Қуркалар учун донхўракларнинг турли хиллари ишлатилади.* «Ўзбекистон паррандачилги».

ДОНҲ I айн. донг. *Ботир ўтса, донғи қолар, Пода ўтса, чанги қолар.* Мақол. ■

Подшонинг донғи ўтирганлар ичида оғиздан оғизга кўчди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ДОНҲ II: *донғ қотмоқ айн. донг қотмоқ.* ..ойни пойлаб ётган чол саҳарга борганда, уйқу элтиб, донғ қотди. «Эртаклар».

ДОНҲ III тақдиг. с. Металлар бир-бирига урилганда чиқадиган товуш ҳақида. *Темир донғ этиб урилди.*

ДОНҲИЛ кам. қўлл. I Кенг ва равон. *Олдинда олис, лекин ёруғ ва донғил бир йўл.* Миртемир, Асарлар.

2 Очиқ, баҳаво. *Кўзларим ўнгида у яшил ошён, Дала ўртасида кенг, донғил айвон.* Миртемир, Асарлар.

ДОПИНГ [*ингл. doping* — наркотик истеъмол қилиш < dope — наркотик бермоқ>] Спорт ўйинлари натижаларини яхшилаш мақсадида қўлланадиган, организмнинг жисмоний ва руҳий фаолиятини вақтинча кучайтирадиган моддалар; стимуляторлар.

ДОР I [*ф. دار* — дарахт, дарахт танаси; *тўсин, устун*] I Устига кийим-кечак, мол ташлаб қўйиш учун икки устун (қозиқ) орасига қўндаланг ўрнатилган ҳодача ёки тортилган арқон (ип). *Ёшгина бир жувон дорга кир ёяди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Деворга қоқилган қозиқ ва миҳларда болаларнинг камзул, кўйлаги, дорда паранжи ва аёл мурсаги осифлиқ эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ўлимга маҳқум этилган кишини осиб ўлдириш учун ясалган махсус қурилма. *Дорга осмоқ (ёки тортмоқ).* *Бевафо ёр — жонингга дор.* Мақол. ■ *Эсингизда борми, мени дор остидан қутқариб, менга янги ҳаёт бағишлаганингиз.* А. Қодирий, Утган кунлар.

3 кўчма Ноҳақлик, адолатсизлик рамзи. [*Навоий:*] *Замон донога дор, жоҳил учун ёр.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

4 Тик ўрнатилган иккита ёғоч ва унга боғлаб таранг тортилган арқон ва чигирликлардан иборат, дорбозлик ўйинлари, машқлари бажариладиган қурилма. *Дорбоз дордан ўлар, морбоз — мордан.* Мақол. ■ *Бу ерда дор, кураш, қўғирчоқ ўйинидан ташқари туя уриштириш, халқ ўйинларининг барча турлари ижро этилмоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 кўчма Юксак мақсад, мансаб; орзу-истак. *Осилсанг, баланд дорга осил, Оёғинг ерга тегмасин.* Мақол. ■ *Сиз ўз устангизнинг қизига етолмаган бўлсангиз, бу мен осилган дор жудаям баланд-ку; бу ёғи қандоқ бў-*

ларкин, ака? К. Яшин, Ҳамза. Билиб туриб баланд дорга осилдик, айб ўзимизда. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Дор тагидан (ёки дордан) қочган Ўтакетган муттаҳам, фирибгар одам ҳақида. Яна айтманг: бири муттаҳам, бири ўғри, бири дордан қочган! Уйғун, Асарлар.

ДОР II [а. دار – уй, жой; макон; бино] Арабча қўшма сўзлар – таркибида аниқлик артикли ال бўлган изофали бирикмаларнинг биринчи қисми; уй, маскан, макон маъноларини билдиради, мас., дорулбақо, дорулфано.

ДОРБОЗ [ф. دارباز – дор(да) ўйновчи] Дорда ўйновчи, ўйин кўрсатувчи киши. Дорбоз узун лангарни ушлаб, арқондан юқорига ўрмалаб бормоқда, ўмбалоқ ошиб ўйнамоқда. Ж. Шарипов, Хоразм. Қиличнинг дамидай арқон устида Кўзларини юмиб юрибди дорбоз. Булутларга ёндош осмон остида Киприкдаги ёшдай турибди дорбоз. А. Орипов, Митти юлдуз.

ДОРБОЗЛИК Дорбоз ҳунари, фаолияти; дорда ўйнаш. Дорбозлик инсоннинг диди ва ақл-идроки яратган қадим санъатлардан биридир. М. Қодиров, Асака дорбозлари. – Опажон, дорбозлик – жонбозлик деб қўйибдилар. Дорбозликда ҳийлагарлик кетмайди. Н. Қиличев, Чигирик.

ДОР-ДУНЁ [ф. دار-دنيا – жаҳон, коинот] Дунё, олам. Бечора қиз, шундай хафа, шундай хафа! Дор-дунёси қоп-қоронғи! А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДОРИ I [ф. دارو – дори-дармон; даво, малҳам] Касални даволаш ёки касалликнинг олдини олиш учун ишлатиладиган, табиий ёки кимёвий йўл билан олинган модда. Безгак дори. Малҳам дори. Дори ҳиди. Дори қўймоқ (суртмоқ). Дори тайёрламоқ. Дард чекмаган дори қадрини билмас. Мақол. ■ Синтетик дориларга нисбатан ўсимликлардан олинган дорилар афзал тўтилади. Газетадан.

2 Наркотик модда (қорадори, наша ва б.). Ортимиздан кўчага кузатиб чиққач, Аҳмад Зокирни четга тортиб, наст овозда: – Қишлоқда “дори”дан топилдими? – деб сўради. «Ёшлик». Анави қорадорингдан мошдай бериб кет-да, бир ҳаз этай. С. Сийёв, Ёруғлик.

3 Умуман, шифобахш нарса, восита. Тушининг оши тишга дори. Мақол. ■ Кигиз куйдириб босмаса, қони тўхтамайди! Кигиз

ҳар нарсага ҳам дори, тиш заҳарини сўради. А. Қодирий, Обид кетмон. Асал кўзнинг хиралашишига дори. «Фан ва турмуш».

4 кўчма Руҳий дардга дармон бўладиган, ғам-ғуссанни тарқатадиган нарса, даво. Сизнинг гапингиз менинг кўнглимга дори бўлди. ■ Тошкент йўли Чирчиқдан нари дейди, Қизнинг сўзи йигитга дори дейди. «Оқ олма, қизил олма».

5 с.т. Текинхўр (паразит) ёки зараркунанда, касал тарқатувчи ҳашаротларга, кемирувчиларга қарши ишлатиладиган кимёвий модда. Бурга дори. Куя дори. Сичқон дори. ■ Самолёт дала қирғоғига сўнги марта дори селиб ўтди. Х. Назир, Сўнмас қақмоқлар. Бу йил дори ўрнига далаларга ҳашарот кушандасини қўйиб юборишди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

6 Заҳар. [Мастура Гулжонга:] Кундошларнинг ҳам хабари бор. Ҳаммаси бамаслаҳат дори берган-да! Ҳамза, Паранжи сирлари. Бой атайин дори бериб қўйган эмиш, деб эшитдик. С. Зуннунова, Олов.

7 с.т. Турли технология жараёнларда ишлатиладиган кимёвий доривор моддалар.

8 кўчма с.т. Спиртли ичимлик. [Қори кулиб:] Ё томоқларингдан қуруқ ўтмаётибдими? Пича дори олиб келайми? Уйғун, Дўстлар. Ухлаганим й-й-йўқ, ҳез, дорингдан қуйчи! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 с.т. Портловчи модда, порох. Туячиларнинг ҳаммасида дориси оғзидан тиқиб отиладиган милтиқ бор эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..уларнинг кал бошларини милтиқ дориси билан даволаймиз. С. Айний, Қуллар.

10 кўчма Чора, тадбир, йўл; восита. Ҳўш, нега энди порахўрликка қарши дори ишлаб чиқармас эканмиз. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. Ҳамкасбларимизни тўғрилик ва ҳалоллик дориси билан даволаймиз. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДОРИВОР [ф. دارووار – шифобахш, дори бўладиган] 1 сф. Турли касалликларга дори бўладиган ёки дори олинadиган. Доривор ўсимликлар. Доривор моддалар. ■ У доривор гиеҳларни тоғма-тоғ юриб топиб келар, қуритар, катта-кичик ҳовончаларда янчиб туяр – дори тайёрлар эди. К. Яшин, Ҳамза. Ўсимликлар доривор моддалар манбаидир. Шундай моддалардан бири гул нек-таридир. «Фан ва турмуш».

2 Овқатни ва овқат маҳсулотларини хушхўр қиладиган моддалар (зира, зирк, зарчува, қалампир ва ш.к.). *Мурч зирavor-гина эмас, доривор ҳамдир: у овқатни яхши ҳазм қилдиради, терлатувчи хусусиятга ҳам эга.* Газетадан. *Супанинг бир томонини қорозга ўралган мурч, зарчува, қалампир, зира сингари дориворлар, кашнич, қўклипёз, жамбил сингари кўкатлар банд қилган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Улар [савдогарлар] Россия бозорларига Ҳиндистон дориворлари, Самарқанд, Бухоро косиблари тўқиган шойи, атлас, зарбоф, кимхоб, бахмал олиб борар эдилар.* М. Осим, Элчилар.

3 с.т. Турли технологик жараёнларда ишлатиладиган моддалар. *Кўнчилик дориворлари.* ■ .бегона ўтларни пуркаш йўли билан йўқотиш мақсадида кимёвий дориворлардан фойдаланиш керак. Газетадан.

ДОРИГАР [ф. داروگر — дори тайёрловчи, дори сотувчи] Дорилар тайёрловчи мутахассис; доришунос, фармацевт.

ДОРИ-ДАРМОН айн. дори 1. *Ўрик мағиздан ёғ олинади ва овқат учун ишлатилади, дори-дармон қилинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари. *Дарҳақиқат, асал ер юзининг кўп жойларида дори-дармон сифатида қўлланганлиги ҳам бежиз эмас.* М. Тўйчиев, Асаларичилик.

ДОРИЛАМОН, **доруламон** [а. دارالامان — осойишталик уйи] Тинчлик, хотиржамлик ҳукм сурган жой, осойишта жой. *Самарқандда инқилоб бўлганмиш. Дориламон дейишади, шу ростми?* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Заррин ва нафармон нурларга кўмишган бу дориламон маскан улар бахтидан мунаввар эди.* Ш. Рашидов, Асарлар. *Таассуфлар бўлсинким, бу дориламон кунларнинг қадрига етмаётган ношукур бандалар бор.* Газетадан.

ДОРИЛАМОҚ Дори сепмоқ, дори пуркамоқ; тегишли дорилар билан ишлов бермоқ. *Агрономлар чигитни саралаб, дорилаб бердилар.* С. Айний, Куллар. *Ёш жарроҳ.. яраларни усталик билан тикди, дорилади, боғлади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ДОРИЛБАҚО, **дорулбақо** [а. دارالبقاء — боқийлик макони; нариги, у дунё] дин. *Нариги дунё, охират.* зид. **дорилфано**. *Иягини танғиб қўйинглар, дорилбақога жўнади эшон!* М. Осим, Карвон йўлларида. *Олтинларни дорилбақога кўтариб кетаман, дедингми?* К. Яшин, Ҳамза.

ДОРИЛМУАЛЛИМИН, **дорулмуаллимийн** [а. دارالمعلمين — муаллимлар уйи] эск. Ўқитувчилар тайёрлаш билим юрти, педагогика институти. *Мен муаллимлар тайёрлайдиган дорилмуаллиминга кирдим.* «Ёшлик». *Ота уни Истамбул дорилмуаллиминида сабоқ олиш учун жўнатган.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ДОРИЛФАНО, **дорулфано** [а. دارالفناء — ўлим, йўқлик макони] дин. Бу дунё; ўткинчи дунё. зид **дорилбақо**. *..волида ҳам дорилфанодан дорилбақога рихлат қилдилар.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой. *Гурков чол гувалани олиб, гўр туйнугига кўя бошлади.. қад кўтара бошлаган деворнинг бу тарафи — дорилбақо, у тарафи — дорилфано.* «Ёшлик».

ДОРИЛФУНУН, **дорулфунун** [а. دار الفنون — фанлар уйи, маскани] эск. 1 айн. университет. *Муаллимнинг маслаҳати билан шаҳар дорилфунунни қошидаги адабий тўғаракка қатнай бошладим.* М.М.Дўст, Лолазор. *Тошкент маърифат бўсағасидир, ўнлаб дорилфунун гўё офтоб.* Ф. Фулом.

2 кўчма Ҳаёт мактаби, ҳаёт, турмуш тажрибаси. *Таажжуб қиламан тақдирига-ким, Жафою ғам бўлмиш дорилфунунни.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ётлар эшигида юрди хору зор, Унга дорилфунун бўлди шу ҳаёт.* Р. Бобожон, Танланма.

ДОРИЛХАЛОФАТ, **дорулхалофат** [а. دارالخلافت — халифалик пойтахти] эск. кт. айн. **пойтахт**. *Дорилхалофат фуқароси қошига етган, фақир [мен] уларни қувонтирмақдан ожиз қолгаймен.* Ойбек, Навоий.

ДОРИМОҚ шв. 1 Бирор томон қадам босмоқ, яқинлаб келмоқ, ораламоқ. *Қадам босмади инсон, Доримади ҳеч ҳайвон.* Ҳ. Олимжон. *Сиз бор — бизга хавф-хатар дорирмиди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Бировга бошда, бировга оёқда бахт дорийди дейдилар.* «Тоҳир ва Зухра».

2 Намоён бўлмоқ, кўринмоқ; югурмоқ, ёйилмоқ. *Насриддиннинг юзига табассум дориди.* 3. Аълам, Афандининг қирқ бир пашшаси. *Чолнинг юзига қувонч дориди.* «Шарқ юлдузи».

3 Ёпирилиб келмоқ, босмоқ. *Ўн азамат, Холдорхон, Оч бўридай дориди, Душманларнинг қонини Бўз тупроққа қориди.* «Хушкелди». *Ёқиб юборишса-ку, ойнадай бўлади, пашша, чивинлар доримайди!* С. Нуоров, Нарвон.

4 кўча Таъсир қилмоқ, сеҳрламоқ; сингимоқ, тарқалмоқ. *Шоир деб шуни айтинг, сўзи халқига дориса. «Оқ олма, қизил олма». Ромчига қаратишса, “дев дорибди” деган эмиш. «Муштум».*

5 кўча Йўл олмоқ, жўнамоқ. *Қизим, мен ҳам қаридим, Гўрга томон доридим. Ҳ. Олимжон. Отам қирқда юк кўтарган нор эди, Етмишида гўристонга дориди. «Бўтакўз».*

6 кўча Тенг келмоқ, бас келмоқ. *Элатида белгили қайсар эди, Даҳ деганда қирқ мингига дорирди. «Алпомиш».*

ДОРИНОМА [ф. دارونامه — дори ёзилган қоғоз] Беморга врач томонидан буюрилган дори-дармон ёзилган қоғоз; рецепт. *Оддий далил: бемор шифокор олдига бориб, доринома ёзириб олди дейлик. Газетадан.*

ДОРИССАЛТАНА(Т), доруссалтана(т) [а. دارالسلطنة ва دارالسلطنة — салтанат мақони, пойтахт] Султон пойтахти, олий ҳукмдор қароргоҳи. *Шоҳим! Сиздан ўтинчим бор, бир фармони олий берингким, токи алар [Аваз] ҳам жумлаи мўмин каби дориссалтанатингизда эмин-эркин юрсинлар. С. Сиёев, Аваз. Биз Самарқанддай дориссалтанатга муяссар бўлганимиз учун шукроналар айтмоғимиз керак. П. Қодиров, Юлдузли туллар.*

ДОРИТОМИЗГИК Кўз (қулоқ, бурун ва б.)га суюқ дори томизиш учун мўлжалланган, учи ингичка ва охирига резина трубка (қалпоқча) кийдирилган кичкина шиша найча; пипетка.

ДОРИФУРУШ [ф. داروفروش — дори сотувчи] Дорини тайёрлаб сотиш ёки фақат сотиш билан шуғулланувчи шахс. *Мутриб дорифуруш отасидан қолган юпқагина мерос билан аранг тирикчилик ўтказарди. С. Сиёев, Аваз.*

ДОРИФУРУШЛИК Дори-дармонларни сотиш иши билан машғул бўлиш; дори сотувчилик касби. *—Энди Зулунбек билан дорифурушлик қиламиз. Биласизми, почча, сулфидининг ўн грами неча пул? Икки минг сўлжавой, — деди Лобар Карвонга. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ДОРИХОНА [дори + хона] Дори тайёрланадиган ва сотиладиган жой; аптека. *Сотиболдининг хотини дорихонада ишлайди, ҳар куни мингта одам билан жавоб-муомала қилади. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Нусратнинг димоғига тер, бензин, дорихона ҳиди урилди. С. Нуров, Нарвон. Кейинги*

йилларда Пойканд харобаларидан 8-асрга мансуб дорихона қазиб очилди. «Фан ва турмуш».

ДОРИШУНОС [ф. داروشناس — дориларни ўрганувчи] Дори-дармонларнинг янги хилларини яратувчи, кашф этувчи ёки уларнинг шифобахшлигини ўрганувчи мутахассис, фармацевт. *Дастлаб немис дорешуноси Сертюрнер 1806 йили кўкноридан морфин алкалоиди олди. «Фан ва турмуш». Шухрат Аббосов киночи эмас, дорешунос бўлмоқчи эди аслида. Газетадан.*

ДОРИШУНОСЛИК Тиббиётнинг дори-дармонларнинг хусусият ва хосиятларини ўрганувчи соҳаси; фармацевтика. *Дорешунослик соҳаси. Дорешунослик сановати. ■ Тиббиёт ва дорешунослик фанлари республикамизда кейинги йилларда айниқса тез ривожланади. «ЎТА».*

ДОРИШШИФО, дорешшифо [а. دارالشفاء — шифо, даво маскани] Шифо маскани, касалхона. *У оқ халат кийиб, дорешшифода Афғон боласига қўярди малҳам. Э. Воҳидов, Келажакка мактуб.*

ДОРОЙИ I [ф. دارايى — йўл-йўл ипак мато: Ахамонийлар сулоласининг подшоҳи Доро номидан] Ўриши хом ипак, арқоғи ишқорланган ипақдан тўқилган сербар ҳарир газлама ва ундан тайёрланган кийим-кечак. *Доройи кўйлак. ■ Хосият биби оқ доройи рўмолининг учларини икки елкасига ташлаб.. гуруннга аралашмай ўтирибди. И. Раҳим, Ихлос.*

ДОРОЙИ II [ф. دارايى] Эртапишар, жайдари узум навларидан бири.

ДОРПЕЧ [ф. دارپچ — дор ёпқичи, ўрамаси] Дорга осиб қўйилган кийим-кечакнинг устига ёпиладиган безакли буюм. *Учтўрт уйни ясатишга етадиган дорпечлар, гулжурпалар, чойшаблар.. Лутфинисо ва унинг қизини ҳам қаноатлантирган эмасди. Ойбек, Танланган асарлар. [У] Деворлардаги ранги ўчган дорпеч, сўзаналарга тикилади. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.*

ДОРУ эск. кт. айн. дори. *Ёру биродарлик — умр доруси; Дўстсиз кимнинг бағри бутун бўлади. С. Акбарий. Йўқ, текин томоқ, текин дору берадиган хастахона очармиш. С. Сиёев, Аваз.*

ДОРУҒА [т.-ф. داروغه < муғ. «дарга» — раис, бошлиқ; «дарах» — тобе қилмоқ, енгмоқ] тар. Шаҳар посбонлари сардори;

бош миршаб, шаҳар идораси бошлиғи. *Анов қашқа йўрғада жилпанлаган амалдор шаҳар доруғасининг амакиваччаси Шоди бедоддир.* Ойбек, Навоий. *Ниятингиз таҳсинга сазовор, жаноб Ҳасанбек. Аммо сиз доруғасиз. Сиз аввал шаҳардаги ғулуни бартараф қилинг, фитнанинг уяси топинг..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Доруға ҳақи айн. **доруғона.** Бу хирмондан.. сизга ўндан уч тегади. Бунинг устига.. доруға ҳақини ҳам сизга ўтказаман. С. Айний, Куллар.

ДОРУҒОНА [ф. داروغانه < мўғ. «дараху»] тар. Шаҳар посбонлари, бошлиғи фойдасига йиғиб олинадиган пул ёки бошқа нарса; доруға ҳақи. [Жалолiddин:] *Ҳазинани бойитаман деб, халқни гадо қилдингиз. Улоғ деб оласиз.. доруғона деб оласиз. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

ДОРЧИ тар. Осиб ўлдиришга ҳукм этилганларни дорга тортувчи жаллод. Унинг онаси поляк халқининг.. кўзғолони чоризм жаллоди — дорчи Муравьев томонидан бостирилгани тўғрисида.. ҳикоялар айтиб берар эди. Газетадан.

ДОРЧИН [ф. دارچين айн. долчян. Кўзлари тийрак бир бола келиб салом бердида, икки пайса қора мурч ва тўрт пайса дорчин сўради. М. Осим, Карвон йўлларида.

ДОРЧУП [ф. دارچوب — дор ёғочи] 1 Дорбоз дор устида мувозанатни сақлаш учун икки қўлида кўтариб юрадиган узун ёғоч; лангар. *Дорбоз бола дорчўпини тиззасига кўндаланг кўйиб, тепада.. дам олиб ўтирар эди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Хонада кийимларни осиб (ёйиб) кўйиш учун мўлжалланган дорнинг икки таянч ёғочи. *..мана шу шифти баланд, чор бурчагига дорчўп қоқилган улкан хонада бир вақтлар Озаҳўйидек маликулкаломлар шегр ўқиган.* «Ёшлик».

ДОСКА [лот. discus — доира, айлана товоқ] Хат ёзиш, расм чизиш, умуман, ўқув машғулотлари учун мослаб ясалган, одатда қора ёки жигар рангга бўялган силлиқ тахта. *Синф доскаси. Доскага ёзмоқ. Доскага чиқмоқ.* ■ *Дераза билан доска орасида қўлини орқасига қилиб юриб, лекция ўқийтган.. барвасига киши тўхтади.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Ҳамманинг диққат-эътибори доскадаги ёзувни дафтарга кўчириб олиш билан банд.* К. Яшин, Ҳамза.

ДОСКАЛА [ф. داسکال — боғ қайчи; ўроқ] шв. айн. ўроқ. *Эргаш кўрбошини бир кампир доскала билан чопиб ташлабди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар. *Бой катта бошини кичик қилиб чиққанида, ўйлаб ўтирмасдан, қўлидаги доскала билан шартта ўша бошни бутаб ташлабди.* М.М.Дўст.

ДОСТОН [ф. داستان — қисса, ҳикоя; тарих] 1 ад. Назм билан ёзилган улкан ҳикоя, қисса; поэма. *Навоийнинг “Лайли ва Мажнун” достони.* ■ *Достон устида жиддий ишлай бошладим.* Шукрулло, Сайланма. *Мактаб дарсликларида унинг “Кўкан батрак” достонини алоҳида дарс қилиб ўқитишган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бир ўлкаки, дунёда бироқ Битилмаган достондир бори.* А. Орипов, Юртим шамоли.

2 ад. Халқ қаҳрамонлари ҳақида назм ва насрда айтилган эпик асар. *Ўзбек халқ достонлари.* Фозил Йўлдошнинг “Алпомиш” достони.

3 кўчма Кечмиш воқеалар; саргузашт; дарду ҳасрат. *Кўш сурнайлар узоқларнинг достонини мунгли-мунгли чалиб ўтдилар.* Ф. Фулом, Соляр. Э, ака.. *кўйинг, достонимни очманг.. Ҳамза. Бугун занг кемирган тўғлар шуъласи, Асрлар достони бордир уларда.* А. Шер, Қадимги куй.

4 Оғиздан оғизга ўтиб юрган маълум, машхур саргузашт ҳикоялар, гап-сўзлар, таъриф-тавсифлар. *Эл ғамини билган элда достон.* Мақол. ■ *Келиннинг сулувлиги Марғилонда маълум эканми? -Маълум экан, тилларда достон экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тошкент тинчлик, дўстлик, ҳамкорлик шаҳри сифатида тилларда достон.* «Саодат».

Достон бўлмоқ Эл орасида гапирилмоқ, куйланмоқ; оғизга тушмоқ. *Фозилжон тўйининг таърифи баъзи бир хил хотинларга неча кунгача достон бўлди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Баширжоннинг навбатдаги антиқа ишлари халқ ичида достон бўлган эди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Шаҳарга достон бўлган тўй ҳам тугади.* С. Аҳмад, Сайланма. **Достон қилмоқ** Бирор воқеа-ҳодисани, гап-сўзни овоза қилмоқ, эл орасига ёймоқ.

5 кўчма Овоз, хониш; сайраш. *Чақалакнинг аллақайси бурчагидан булбулнинг достони — нағмайи ҳазори эшитилди.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллавоий.

6 Достон (эркаклар исми).

ДОСТОНЧИ 1 Достон айтувчи, бахши. *Ўзбек халқ достончилари.* ■ *Ўзи жуда фаросатли, доно, достончи чол.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Достон (поэма)лар ҳам ёзган адиб. *Этибор Охунова шоира, очеркист, публицист, ҳикоянавис, достончи.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ДОСТОНЧИЛИК 1 *ад.* Халқ оғзаки ижодидаги эпик анъана. *Маълумки, халқ достончилигида насрий ҳамда назмий парчаларнинг аралаш келиши табиийдир.* «ЎТА».

2 Достон айтиш, достон куйлаш фаолияти; достончи бўлишлик. *Ёдгор бахши Уста Қулай ўғли Қўрғон достончилик мактабининг бобоклонидир.* М. Қўшмоқов, Жуманбулбул.

ДОСТОНШУНОС Достонлар ва достончилик санъатини тадқиқ қилувчи мутахассис, олим. *Мен ҳам шу муаллимга ҳавас қилиб, насиб этса, албатта, достоншунос бўламан, деб ўйлар эдим.* М. М. Дўст, Лолазор.

ДОТАЦИЯ [лот. dotatio – ҳадя, совға < dotare – таъминламоқ, жиҳозламоқ] *мл.* Корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к. нинг ортиқча харажатларини қоплаш ёки бошқа эҳтиёжлари учун уларга давлат томонидан ёрдам тариқасида, қайтариб бермаслик шарти билан берилган пул, маблағ. *Дотация бермоқ.* ■ *Бутун дунёда қишлоққа дотация бериш мавжуддир.* Газетадан. *Заводимиз давлатдан дотация олмай ишламоқда.* Газетадан. *Давлатдан дотация олмаслик ва рентабел ишлаш учун кўпроқ пул топилмоқ.* Газетадан.

ДОХИЛ [а. داخل – ич, ички; кирувчи; аралашувчи]: *дохил бўлмоқ* эск. 1) кирмоқ, бир нарсанинг ичига кирмоқ; қадам қўймоқ; етмоқ. *Тонг маҳали Тарлон икковимиз бозор жўнадик. Қизилсувга дохил бўлдик.* «Ёшлик». *Ёш ҳокимнинг оғзи қулоғида: аҳолиси мамнулик билан уни кутиб олган шаҳарга дохил бўлади.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Сарчашма бўйига дохил бўлдингми, Бу чашмада паризодни кўрдингми?* «Муродхон»; 2) дахлдор, алоқадор, тегишли бўлмоқ. *Ҳар ким ўз ҳолига яраша бирор нарса худойи қилиб, савобга дохил бўлишини илтимос қиламан.* С. Айний, Дохунда. *Қанчадан-қанча кишининг ҳожатини чиқарди, савобга дохил бўлди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ДОХИЛИЙ [а. داخلی – ички] эск. *кт. айн. ички.* *Дохийлий ишлар.*

ДОЦЕНТ [лот. docens, docentis – ўргатувчи] Олий ўқув юртларида профессорликдан қуйи, ассистентликдан юқори илмий унвон ва шундай унвон олган киши. *Доцент Мухторхон Мансуров ниҳоятда истараси иссиқ, дилкаш чол.* А. Қаҳқор, Асарлар.

ДОШ 1 [ф. داش – катта ўчоқ; хумдон] *кам қўлл. айн. қозон, дошқозон.* *Эл-улуснинг қаҳр-ғазабни қирқ қулоқли дошни ёрар.* «Шарқ юлдузи». *Дошларда қайнаган шиннининг ҳиди Димоғни шод этар, руҳни саломат.* Ф. Фулом.

Дошда қайнаган Ҳаёт қийинчиликларини, тажрибаларини бошдан кечирган, пишган. Бегзода – подшолик дошида қайнаган, ёт эллар пулига ёлланган бир сотқин. Ф. Фулом.

ДОШ II: дош бермоқ (ёки келмоқ) Чидам, туриш бермоқ, бардош бермоқ, чидамоқ. *У кишига [Юсуповга] бошқа касаллик ёпишди. Охири юрак дош бера олмади.* Й. Шамшаров, Сеҳрли қўл. *Асадулла бу нигоҳга дош беролмай, кўзларини олиб қочди.* «Шарқ юлдузи». *Халқнинг қудратига, бўронига ҳеч қандай тоғ дош келолмас.* Ойбек, Навоий. *Аммо унча-мунча куч дош келолмайди сувнинг забтига.* Газетадан.

ДОШҚОЗОН 1 Катта йиғинларда, тўй ва маъракаларда кўпчиликка овқат пиширилаётган улкан қозон. *Дошқозоннинг оши хом бўлмас.* Мақол. ■ *Туйхонада дошқозон осиди.* Т. Мурод, Қўшиқ. *Дошқозонда қайнар сумалак, Онахонлар тонгни пойлайди.* «Саодат».

2 *кўчма* Ўртадаги, умумлашган молмулк. *Биз коллектив дошқозонига ўз ҳиссамизни қўшаётирмиз.*

ДОЯ [ф. دايه – боқувчи, парваришловчи; энага] **1** Тўлғоқдаги аёлларни туғдирувчи хотин; энага, акушерка. *Мунаввар Йўлдошга оғирлигини ортмаслик учун ўзига иш ҳам топди: туғуруқхонага доя бўлиб кирди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Доя келгунча Тўлғоноининг ҳомиласи нобуд бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Доя келганда сўнг ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гўдакларни тарбияловчи аёл. *Ҳарам дарвозасида юрүвчилар хоннинг ёлғиз ўғли – шаҳзодага қаровчи канизлар, доя хотинлар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *кўчма* Сабаб, боис, асос; пайдо, бунёд қилувчи. *Мўъжизалар дояси. Мул ҳосил дояси.*

Кўнгилсизликлар дояси. Бахт дояси. ■ Севги йўқ ерда лоқайдлик билан қараш шдиз отар экан. Бу эса кўнгилсизликларнинг дояси. С. Кароматов, Қижрон. Қўйди менга бахт дояси Сибир лаҳабимни. С. Абдулла, Танланган асарлар. Ёқимли сўз муъжизалар дояси бўлса, ёмон сўз — умр заволи. Газетадан.

ДОЯЛИК Доячи, доя ҳунари, касби; доя вазифасини бажариш. *Доялик қилмоқ. ■ Эътибор опа доялик қилганда, Тозагул унинг ёнида кўмаклашиб турди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ДОЯЧА Ёш доя, ёш энага. *Чойдан кейин дояча Кумуш ёнидан бироз вақтга чиқиб турди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дояча ким, ақиқага нечта қўй керак, нечанчи кунда тўй ўтказиладир? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ДОЯЧИ айн. доя 1.

ДОЯЧИЛИК айн. доялик. *Доячилик қилмоқ.*

ДОҒ I [ф. داغ — белги, тамға; тамғалаш] 1 Нарсаларнинг бетигаги бошқа рангда, бошқа тусда ажралиб, фарқлиб турган кичикроқ жой, табиий белгилар. *Бадандаги қизил доғлар. Куёш доғлари. Ойда ҳам доғ бор. Мақол. ■ Эъзозхон юзини нафис доғлар қоплаган бу қорача жувонни севиб юраркан. Ҳ. Фулом, Машғал. Тунсиз кун йўқ, доғсиз лола йўқ. Ойбек, Навоий. Юздаги доғларни йўқотиш учун бетни оқартирадиган дорилар ва турли хил усуллар қўлланади. «Саодат».*

2 Нарсаларнинг бошқа бирор модда, нарса тегиб бурланган, ифлосланган, кирланган жойи. *Сиеҳ доғи. ■ Шилиниб, тимдаланиб, қон доғи билан қопланган юзи ва йиртилган кўйлагини кўрганда, барчани даҳшат босди. П. Турсун, Уқитувчи. Ойимхон доғ босган дастурхонни сандалга ёзиб, патнисда тўртта сингиб пишган нон келтириб қўйди. П. Турсун, Уқитувчи. Баширжоннинг қора коржомасида оҳак ва бўёқ доғлари қотиб қолган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

3 кўчма Иснод келтирувчи, ёмон таасурот ва таъсир қолдирувчи, ёмон ном; иснод. *Ёмондан доғ қолади, яхшидан боғ қолади. Мақол. Яхши бола ёғ келтирар, Ёмон бола доғ келтирар. Мақол. Тоза қалба да доғ бўлмас. Мақол. ■ Севгига тушган донини дарё қадар кўз ёши тўкиш билан тозалаб бўлармишми? Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Қўрқоқлик доғини ўлим ҳам юволмайди. А. Мухтор, Асарлар. Бу гап мактабимиз шаънига доғ. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

ДОҒ туширмоқ 1) иснод келтирмоқ, бадном қилмоқ, булғамоқ. *Номига доғ туширмоқ. ■ Эркак отага, фарзандлар номига муносиб бўлиши, уларга доғ туширмаслиги.. лозим. Газетадан. Юрт шаънига доғ тушириб кетди занғар. Ҳ. Фулом, Машғал; 2) кўришнини бузмоқ. Ҳуснига доғ туширмоқ. Қалб (ёки юрак) доғи Кўнгилга оғир олинган воқеа-ҳодиса, гап-сўзнинг асорати; кўнгил қолиши. Яхши сўз — юрак ёғи, ёмон сўз — юрак доғи. Мақол. ■ Кийим доғини ювиб кетказса бўлади, лекин қалб доғини ювиб бўлмайди. Газетадан.*

4 кўчма Гуноқ, камчилик, нуқсон. *Ўтган йилги доғимизни, албатта, бу йил ювамиз, планни бажармай қўймаймиз. «Ўзбекистон кўриқлари» Ўз виждоним олдида умримнинг доғи йўқ.. А. Мухтор, Асарлар.*

5 кўчма Асорат, салбий таъсир. *Уруш доғларини ҳали ювиб тугата олмайман. Ойдин, Ҳикоялар. Оху кетса агар, тоғи қолади, Яра ёмон битса, доғи қолади. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.*

ДОҒ II [ф. داغ — ўта қиздирилган, қайноқ] Ўта қизитилган, қиздириб, маълум меъёрга етилтирилган (ёғ, мой ҳақида). *Доғ бўлмоқ. Доғ қилмоқ. ■ Фариди ёғ доғ қилди. «Шарқ юлдузи». Қўйинг-чи, сабзи тўғрашни ҳам, ёғ доғ дейишни «Гулдаста»дан кейин, нима ҳам дейсан. «Гулдаста».*

Доғ сув шв. Қайнаган сув. *Матнано.. бир бурда нон еб, бир пиёла доғ сув ичишга мажболи келмай, тўшакка ёнбошлади. С. Сиев, Аваз. Шукруллохон, бир пиёла доғ сувимиз бор, эрталабки муштан қайтма, деганлар. Шукрулло, Сайланма.*

ДОҒ III [ф. داغ — қайғу-алам, ҳасрат; хафалик] 1 Оғир мусибатдан, қайғу-кулфатдан кўнгилда қолган алам. *Бу чархи бемурувватдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди. Увайсий. Мастуранинг севгиси, чидами, ҳижрон доғлари унинг ўзидай пок, самимий. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Қўзлари кўр бўлиб кетмайдими шўрлик она сенинг доғингда. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Булбул ошно булар эрам боғига, Қурсин ўлим, ким чидайди доғига. «Равшан».*

2 Армон, ҳасрат. *Нега эски доғларни очдинг, Доғ устига оғулар сочдинг? Ҳ. Олимжон.*

Доғда қолмоқ Бирор ҳаракати, мақсади амалга ошмаганидан армонда қолмоқ; бирор ишни бажаришга улгурмай қолмоқ.

Солдат.. минани кўмишга кўнди-ю, бироқ шурни ёқолмай доғда қолди. «Фан ва турмуш». Яхшибоев Маматқуловни кеткизиб, аёл билан гаплашмоқчи эди, лекин доғда қолди. М.М.Дўст, Лолазор. Фақат Ёқутойнигина эмас, бошқа гўзал қизларни ҳам доғда қолдирди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Доғман ёки доғдаман 1) куюман, бўғиламан, тажанг бўламан. Яна шунисига доғманки, баъзи бойларимиз.. уларнинг сўзига ишонади. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзим ҳам офтобни кўролмай доғман. С. Сиеёв, Ёруғлик. *Даврон билан унинг муносабатини тушуна олмай доғдаман. П. Қодиров, Қадрим; 2) армондаман. Гапириб пушаймон егандан, гапирмай доғда қол. Мақол. ■ Шу вақтгача муносиб куёв учрамай доғда эдик. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Фарзанд доғи Фарзанддан жудо бўлганлик сабабли юракда қолган армон, алам, ғам. Фарзанд доғи ёндирар, Пайти келса куйдирар. Мақол. ■ Бир донодан сўраган эканлар: "Ким полвон?" Уиккиланмай: "Фарзанд доғига чидаган она!" — деган экан. Шухрат, Умр поғоналари. Оғамнинг заифаси фарзанд доғидан телба бўлиб қолди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ДОҒ-АЛАМ, доғу алам Қайғу-алам, қайғу ва алам. Қайтайин, йиғлатиб мендай санамни, Солиб юрагимга доғу аламни.. «Малिकाи айёр».

ДОҒ-АРМОН, доғу армон Қайғу-ҳасрат ва ўкинч, етолмаган орзу, мақсад. *Тортарди омоч деҳқон, Кўкси тўла доғ-армон. С. Абдулла. Бу юрагим қолди доғу армонда. «Баҳром ва Гуландом».*

ДОҒДОР [ф. داغدار — доғи бор; белгили, тамғали] Бирор жойида доғи бор, доғ теккан, доғли. *Доғдор юз. Доғдор пилла.*

ДОҒ-ДОҒ: доғ-доғ ўртамоқ Рухий жиҳатдан ортиқ даражада куйдирмоқ, руҳан эзмоқ, яраламоқ. *Бир йигит ҳижрони баъзан отанинг Бағрини, дўстларим, доғ-доғ ўртар. Ф. Фулом.*

ДОҒ-ДУҒ Ҳар хил доғлар. *Нечун ойнинг юзи доғ-дуғ, оппоқ эмас? Гўё биров юмдабтирнаб олгандай. Қ. Муҳаммадий. Электр лампадаги чанг, доғ-дуғ ғашини келтирди. С. Нуров, Нарвон. Кир қайнатилганда яхши очилади, ҳар қандай доғ-дуғлар ҳам йўқ бўлиб кетади. «Саодат».*

ДОҒЛАМОҚ 1 Қиздириб етилтирмоқ, доғ қилиб тозаламоқ (мой, ёғ ҳақида). *Ишдан*

кейин дил чоғлаб, Капгирни белга боғлаб, Қўй ёғини ҳўн доғлаб, Пиширдим жонон палов. «Муштум». Ўзбек ошпазлигининг ўзига хос хусусиятларидан бири — ёғни яхшилаб қиздириб доғлашдир. К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари. Яхши доғланган мойга пиёз, гўшт тушиши билан бутун қирни аллақандай ёқимли ҳид тугиб кетди. Ойдин, Ширин келди.

2 Газаклаган ярага думба ёғи, пиёз ва ш.к. қиздириб босмоқ. *Ярани доғламоқ.*

Юракни (ёки бағирни, сийнани) доғламоқ Алам ўтказиб ёки бошга кулфат солиб, дилда қаттиқ алам қолдирмоқ, дилни яраламоқ. *Беҳуда йиғлаганинг — юрагингни доғлаганинг. Мақол. ■ Бу уруш унинг юрагини бир умрга доғлаб кетди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Айрилиқ ўтига бағримни доғлаб, Мен юрибман Шакарбекни сўроқлаб. «Ширин билан Шакар». Чамбил белдан чиқдим белимни боғлаб, Ёдимга тушганда, сийнамни доғлаб. «Гулихиромон». Саллачани дол қўйиб, Юрагимни доғлайсан. «Оқ олма, қизил олма».*

3 *кўчма* Таъзирини бермоқ, ўч олмоқ. *Мажлисда Комилни ёмонлаб, балога қолдим. Бу тирранча мени доғлайдиганга ўхшайди. И. Раҳим, Ихлос.*

4 Мафтун қилмоқ, ўзига асир қилмоқ; армонда қолдирмоқ. *Юрагимда кўндир алам, мени доғлади бир санам. «Муродхон». Қўлга тегсин доғлаган паризодинг.. «Муродхон».*

5 *кўчма* Қайғу-ҳасрат; ғам-аламга дучор қилмоқ, бўлмоқ. *Ҳар нарсадан қодир эгам сақласин, Кўролмаганларнинг кўнгли доғлансин. «Ойсулув».*

ДОҒЛИ 1 Юрагида доғи, алами, яраси бўлган, алам чеккан, куйган. *Токайлар биз юрамиз Қўлу оёқ боғли?! Бир парча қотган нонга Юрак-бағир доғли! Ҳамза. Мажнун учун доғли сийнам, Энди вайрон кулбахонам. «Баҳром ва Гуландом».*

ДОҒЛИ 2 Доғи бор, доғ теккан; доғдор. *Доғли юз. ■ Дераза тагида ўтирган аёл қўлидаги сиёҳ доғли жазвал билан тизига уриб, ора-сира ҳар тўғрида гапириб қўяди. М. Файзий, Уч қиз. Қўнғизча хол-хол қора доғли қизғиш қанотларини товлантирганча бирпас жим турди-да, кейин учиб кетди. У. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ДОҒЛИК, доғлиқ ай. доғли. *Юлдузлар шивирлар диллари доғлик! А. Орипов, Йиллар армони. Мавсум дил-ўйи қайғу-ла доғлиқ.*

Миртемир, Асарлар. *Кишининг бахти меҳнат бирла боғлиқ, Кимики меҳнат этмас, кўнгли доғлиқ. Ҳабибий.*

ДОҒУЛИ Ўта айёр, маккор, муғомбир, алдоқчи. *Доғули одам. ■ Тўпорилиги ёлғон бунинг, гап пойлашидан билаверинг, доғули бу.. М.М.Дўст, Лолазор. Тинч турарми бу кекса олам, Тинч турарми доғули замон. А. Орипов, Руҳим.*

ДОҒУЛИЛИК Ўта айёрлик, маккорлик, алдоқчилик. *Яна кимлардир жиноят гирдобида доғулилик қилади. Газетадан. -Доғулилик қилманг, — деди кампир овозини бир парда кўтариб, — билман, кимга муҳаббат қўйганингизни. Ф. Зоҳид, Ошиқ ва маъшук.*

ДОҒ-ҲАСРАТ, доғу ҳасрат Қайғу-алам ёки қайғу ва ушалмаган орзу, армон. *Мен сизни бир умр кўрмасман, кимлигингизни, кимнинг қизлигингизни ҳам билмай, доғ-ҳасратда ўтиб кетарман, деб ўйлаган эдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кекса Нуҳ ва зирларини бир-бири билан яраштиролмай, мамлакатда тинчлик ўрнатолмай, доғу ҳасратда ўлиб кетди. М. Осим, Карвон йўлларида.*

ДОҲИЁНА [a. + ф. داهيانه — доҳийга ўхшаш] *рвш.* Доҳийларга хос донолик билан, доҳийларча, оқилна. *Доҳиёна фикр. Доҳиёна иш тутмоқ. Доҳиёна йўл-йўриқ кўрсатмоқ. ■ Тажриба жараёнида Кеплерда сайёраларнинг орбитаси эллипс шаклдан иборат, деган доҳиёна фараз туғилди. «Фан ва турмуш».*

ДОҲИЙ [a. داهى — айёр, маккор; зийрак, доно] *Фавқуллода ақл-заковатга эга бўлган шахс, оқил йўлбошчи. Набилар, расуллар, доҳийлар унда, Қабрлар, қасрлар тургандир қатор. А. Орипов, Юртим шамоли. Доҳийлар бешигини бедор тебратган Сен — она. Миртемир, Асарлар.*

ДОҲИЙЛАРЧА Доҳийларга хос, доҳийларга муносиб тарзда, доҳиёна. *Доҳийларча иш тутмоқ.*

ДОҲИЙЛИК 1 Доҳий бўлишлик.

2 салб. Ўзини ўта доно, барчадан устун деб ҳисоблашлик; такаббурлик. *Худо берган оғир, масъулиятли бурчни оғишмай, доҳийлик касалига берилмай, ҳалол адо этиш учун жуда катта ақл-идрок ва фаҳм-фаросат керак. Газетадан.*

ДРАМА [юн. drama — ҳаракат] Бадий адабиётнинг уч асосий тури (лирика ва эпос

билан бирга)дан бири: асосан диалог — персонажларнинг ўзаро сўзлашуви шаклида, муаллиф нутқи аралаштирилмай ёзилган сахна асарларидан иборат. *Ҳамза драмалари. Драма театри. ■ Бу қимматли ҳужжат бизда мусиқали драмага бундан бир неча минг йил олдин асос солинганини тасдиқлайди. С. Аҳмад, Юлдуз.*

ДРАМАЛАШТИРМОҚ Бирор асарни, мас., романни, қайта ишлаб, драма шаклига солмоқ, сахнага мосламоқ.

ДРАМАТИЗМ Саҳна асарига воқеа ва ҳолатларнинг ўзига хос кескинлиги, жиддийлиги, ҳаяжонлилиги. *Тус-тўполон, сохта драматизмдан қочиб, ҳақиқий санъаткорлик сирларини қидириб топиб керак. Н. Сафаров, Оловли излар. Шундан сўнги лавҳалардан драматизм янада кучайиб, воқеалар шиддатли ва кескин тус ола бошлайди. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.*

ДРАМАТИК 1 Драмага, сахна асарига оид. *Драматик асар. Драматик театр. Драматик актёр. ■ “Уч” Ҳамзанинг ilk драматик асари деб тахмин қилинади. «Саодат». Драматик асарда деталь ўз ўрнини топса, актёр учун ҳам катта материал беради. «Шарқ юлдузи».*

2 Драматизм билан суғорилган. *Драматик финал. ■ Драмада драматик ҳаракат ва характернинг очилишида диалоглар билан бирга монолог ҳам муҳим роль уйнайди. «ЎТА». Бизда яратилаётган кўпчилик романларда яхлит драматик воқеа кўринмайди. У. Норматов, Талант тарбияси.*

ДРАМАТУРГ Саҳна асарлари, драмалар ёзувчи адиб. *Театр билан драматургни эт билан тирноққа қиёс қилиш мумкин. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ДРАМАТУРГИЯ [юн. dramaturgia] **1** Драматик санъат; сахна асарларининг тузилиш тамойиллари ва усуллари ҳақидаги назария. *Драматургия курси. ■ Театр тана бўлса, драматургия унинг жонидир. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Бирор ёзувчининг, халқ ёки даврнинг драматик асарлари мажмуи. *Ҳамза драматургияси. Ўзбек драматургияси.*

ДРАП [фр. drap — мовут] Устки кийимлар тикиладиган қалин соф жун ёки ип аралашган газлама, қалин мовут. *Қора драп. ■ [Шербек] Бошига қоракўл қулоқчинини, эгнига қора драп пальтосини кийди. С.*

Анорбоев, Оқсой. *Зулунбек қора драп пальтосига ётишган хас-чўпларни қоқиб, эшик томонга йўналди*. Х. Фулом, Тошкентликлар.

ДРАХМА [юн. drachme — Қадимда Юнонистонда кумуш пул ва ўлчов бирлиги] Грецияда пул бирлиги. *..Юнонистонда оғирлик ва пул бирликлари ҳам драхма деб юритилган*. «Фан ва турмуш».

ДРЕЗИНА [нем. Draisine — немис ихтирочи инженери Дреза (Drais) исмидан] тех. Темир йўл изларига унча узоқ бўлмаган масофага боришга мўлжалланган, қўл кучи ёки мотор билан юргизиладиган тўрт филдиракли арава. *Биз худди шу ерда дрезинада [метронинг] "Ойбек" станциясигача йўл оламиз*. Газетадан.

ДРЕЛЬ [нем. Drillbohrer — бурғи, парма] Металлар, ёғоч ва б. материалларда тешиклар очиш учун ишлатиладиган дастаки ёки электрик кўчма механизм. *Электр дрель. Пневматик дрель*.

ДРЕНАЖ [ингл. drain — қуриштиш] 1 Захоб, шўрхок ерларни зовурлар қазиб ёки қувурлар кўмиб қуриштиш усули ҳамда шундай зовур ва қувурларнинг ўзи. *Айрим жойлардаги дренаж қувурлари сувнинг босимидан ёрилиб кетди*. Газетадан. *Аммо ўн йилдан ошдики, бу дренажлар ишламайди*. Газетадан.

2 тиб. Яра ёки тана бўшлиғидан суюқликни (йиринг ва зардоб)ни махсус найча билан сўриш ёки дока пилтага шимдириш орқали тортиб олиш.

3 тиб. Шу мақсад учун ишлатиладиган махсус резина ёки шиша найча.

ДРЕНАЖЛАШ Дренаж йўли билан ернинг захини қочириш. қуриштиш. *Бўлмалар ҳавосининг нам бўлмаслиги учун бинони қуруқ жойга солиш, фундаментици нам ўтмайдиган қилиб ишлаш, ерни дренажлаш керак*. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДРЕССИРОВКА [фр. dresser — ўргатмоқ] Ҳайвонларни муайян кўникмалар ҳосил қилиш орқали баъзи ҳаракатларни бажаришга ўргатиш.

ДРОЖЖИ [р. «дрожжие» — суви сиқиб олинган нарсас; қуйқа, қуйқум] с.т. айн. **ачитқи, хамиртуруш**. *Пиво дрожжисиди. Хамир дрожжисиди*. ■ *Дрожжилар аминокислоталарга жуда бойдир*. Газетадан.

ДРУЖИНА [р. дружина < друг — йўлдош; жангчи ўртоқ] 1 тар. Қадимги Русда: князга яқин одамлар ва князлик қўшини.

2 эск. Бирор иш (жамоат тартибини сақлаш ва б.) олиб бориш мақсадида тузилган кўнгиллилар гуруҳи, тўдаси. *Дружинага ёзилмоқ. Дружина тузмоқ*. ■ *Дружиналарга биркитилган уй-жой кварталарида жамоат тартиби қаттиқ муҳофоза қилинмоқда*. Газетадан.

ДРУЖИНАЧИ Дружина аъзоси. *Дружиначилар Нусратбекни безорилиги учун.. оёғини ерга тегизмай, судраб кетишди*. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДУАЛ [лот. dualis — қўшалок, икки ёқлама] Икки, иккиланма. *Дуал тузилиш ўзбек халқ эртақларида ҳозиргача сақланиб қолган*. «ЎТА».

ДУАЛИЗМ [лот. dualis — қўшалок, икки ёқлама] флс. Дунёнинг негизиди бир-бири билан келиштириб бўлмайдиган ҳолатлар, тамойиллар, фикрлаш тарзи, дунёқараш ёнма-ён мавжуд деб билувчи, материалистик қараш билан идеалистик қарашни келиштиришга уринувчи фалсафий оқим; зид. **монизм**.

ДУАЛИСТ Дуализм, яъни дуалистик қараш тарафдори.

ДУАЛИСТИК Дуализмга оид, дуализм тамойилларига асосланган. *Дуалистик дунёқараш*.

ДУБ [р. «дуб» — қурилишбоп дарахт, ёғоч] айн. **эман**. *Дубнинг ўсиши учун кўп ёруғлик ва иссиқлик керак бўлади*. «География». *Мен — кекса дубман: унча-мунча шамол мени эголмайди*. «Шарқ юлдузи». *Қаердандир дуб бочканинг талх ҳиди келади*. А. Муҳтор, Асарлар.

ДУББ [а. دُبّ — айиқ]: **Дубби акбар** Етти қароқчи (Қатта айиқ) юлдузлар туркуми. *Бу Зуҳал, мана бу Дубби акбардир*. А. Орипов, Йиллар армони.

ДУБ-ДУРУСТ с.т. Дуппа-дуруст, туппа-тузук, яхшигина.

ДУБИР, дубур шв. фольк. Юрганда ёки чопганда эшитилувчи паст, бўғиқ овоз; дупур (кўпроқ отлар ҳақида). *Гўрўғлининг қўшинига отларнинг дубири эшитилди*. «Гулнорпариди». *Юрганда отнинг дубири ерни қимирлатиб кетди*. «Ҳасанхон». *Бирдан қулоқларига отларнинг дубури келди*. «Гўрўғлининг туғилиши».

ДУБЛЕТ [фр. doublet < double — қўшалок, иккиланган, икки ҳисса] 1 Бирор нарсанинг иккинчи нусхаси; иккита бир хил, тенг қимматли нарсанинг бири.

2 Қимматбаҳо, нодир тошлар (буюмлар)нинг ясама, сохта нусхаси.

3 *тлш.* Тилда маъносига кўра айнан тенг келувчи ва бири иккинчиси ўрнига алмашилиб қўлланиши мумкин бўлган сўз ва бошқа хил лисоний бирлик. *Бироқ илмий матнда дублетларнинг уч-тўрттасини бирданига беришни мезёрий ҳолат деб қараш керак эмас.* «ЎТА». Тилда синоним, дублет ва вариантларнинг қаватланиши ёки такрорланиши ортқиқ информацияни вужудга келтиради. «ЎТА».

ДУБЛЁР [фр. doubleur – иккилант-рувчи] 1 Бирор ишни навбатлашиб бажарувчи ёки бир ишда бир-бирининг ўрнини боса олувчи икки кишидан бири. *Космонавтнинг дублёри.*

2 Театрда ролни ижро этувчи актёрни алмаштирувчи актёр ёки бир ролни навбатлашиб бажарувчи икки актёрдан бири.

3 Дубляж қилинган фильмда овоз берган (кино)актёр. *Баъзи ҳолларда экрандаги ҳолатга нисбатан сўз узун бўлса, дублёр сўзни тезроқ айтиши керак.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

4 Футбол ва бошқа ўйинларда асосий ўйинчилар ёки команда таркиби учун тарбияланувчи ва уларни алмаштира олувчи ўйинчилар ёки команда.

ДУБЛИКАТ [лот. duplicatus – иккиланган] Бирор ёзма ҳужжатнинг асл нусхаси билан баб-баравар расмий, юридик кучга эга бўлган бошқа нусхаси, копияси. *Улардан сўраб келинг, дубликат олиш учун қандай ҳужжатлар керак бўлса, дарров берамиз, дейишди.* «Мушгум».

ДУБЛЯЖ [фр. doublage – икки марта, икки карра кўпаймоқ] Бошқа бир тилдаги овозли фильмни иккинчи бир тилга таржима қилиб, диалоглар таржимасини фильм қаҳрамонлари оғиз ҳаракатига мослаштирган ҳолда яратилган фонограмма. *Кинофильмларни омма орасида ёйишда фильмлар дубляжи катта аҳамият касб этади.* Газетадан.

ДУБУЛҒА тар., ҳарб. Бошни тиг ёки ўқдан (шунингдек, бошқа хил зарбалардан) сақлаш учун темир ёки пўлатдан ишланган бош кийим; шлём. *Малика қоп-қора сочларини турмаклаб, бошига олтин дубулғасини кийди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *..офтоб суворийларнинг бошларидаги ялтироқ*

дубулғаларда, эгниларидаги совутларда акс этиб, кўзларни қамаштирар эди. М. Осим, Ўтзор.

ДУВ рвш. 1 Бирдан, бараварига, тез. *Дув тўпланмоқ. Дув этиб учмоқ. Ҳовли ўрта-сидаги бир туп тут дув пишпти. Боланинг кўзларидан дув ёш тўкилди.* ■ *Кумушбиби ўз устига дув йиғилган қизларга кўзини қаратди-да, чўнтагидан рўмолчасини олиб, кўз ёшини қуритди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Тамоман, бутунлай. *Сочлари дув оқарган, аямо кўз қарашлари тийрак доктор опа ҳар куни Шерзоддан.. нима туш кўрганини сўрайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Маҳбубанинг бугдойранг кулча юзи дув қизарди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

ДУВ гап Ҳамма ёққа тез тарқалган, ҳамманинг оғзига тушган миш-миш гап. *Янги шаҳарда алақайси бир маҳкамага неча юз киши таёқ кўтариб, эшигу ойналарини синдирибди, шу одамлардан нечтаси қамалибди, деган хабар ҳамма ерда дув гап эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Юртда дув гап – фалон бўпти, писмадон бўпти.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ДУВАРАК [ф. دواره – иккинчи марта, иккиламчи] 1 Мевали дарахтнинг бир йилда иккинчи бор берган меваси. *Дуварак олма. Олманинг дувараги.* ■ *Бир йиллик новдаларда етилаётган узум бошлари билан бир қаторда бачки новдаларда дуварак пайдо бўлиши мумкин.* «Фан ва турмуш». *Баъзи шохларда бултур чала терилган мевалар – дуварак олхўрини эслатувчи зайтунлар қуришиб ётарди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

2 *кўчма* Бўйи паст, пачоқ (одам ҳақида). *Дуварак одамлар.* ■ *Йўлдош почтачининг дуварак қизича ҳам бўлолмайсан, сендан ёш, лекин ўн ҳисса кўп ишлайди.* «Ёшлик».

3 *кўчма* Хом, гўр; тажрибасиз. *Келганига бир йил, ярим йил бўлиб қолганлар бор.. дуварак бўлса ҳам, пулни пуфлаб тугади-ганлар – буларни оз-моз пул билан рағбатлантириш мумкин.* А. Мухтор, Туғилиш.

4 Умуман, ҳар нарсанинг кичкинаси, етилмагани. *Поезд мени кичкинагина, номи ҳали темир йўл хариталарига кирмаган дуварак бир разъездега ташлаб ўтиб кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *-Авраб ҳам бўлмайди бу дуваракларни, – арз қилди Убайда хола хит бўлиб.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ДУВВА *реш. шв.* Бирдан, бараварига; дув. Олма дувва тўкилди. Толдаги чумчуқлар дувва учиб кетди. ■ Анжирнинг мадҳига тополмадим сўз, Дувва тўкилгандай саватга калдуз. Газетадан.

ДУВДОҚ *с.т.* Тувалоқ.

ДУВ-ДУВ *Дув* *с.* такр.; жуда кўп, беҳисоб. Дув-дув тўкилмоқ. ■ У ўғлининг дўстларини кўриши билан кўзларидан дув-дув ёш тўкди. Ҳ. Фулом, Машғал. Болалар қоқишса, дув-дув тушади: Оғиз тинмас оппоқ тутидан. Миртемир, Асарлар.

Дув-дув гап Кўпчилик орасида таркаган ҳар хил: тўғри ва шубҳали гап-сўз. Кўпларнинг бирида маҳаллада дув-дув гап бўлиб қолди: "Мухторхон домулла уйланармиш!". А. Қаҳҳор, Тўйда аза. Ҳамма ерда дув-дув гап, шуни ўзиндан билай, деб келдим-да. Т. Ашуров, Оқ от.

ДУВОЛ *шв. айн. девор.* Севмасанг — зўрлик увол. Обқочаман ошиб дувол. Отаёр, Оқ фасл.

ДУВУЛЛАБ *реш. Тез,* бирдан, бараварига, дув (тўкилмоқ, оқмоқ ва ш. к.). *Чигитлар* ердан дувуллаб униб чиқди. ■ *Мастура* холанинг кўзларидан дувуллаб ёш оқарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Сўнг шамол томорқадаги дарахтларни силкитдим, томга дувуллаб ёмғир суви тўкилди. Ш. Холмирзаев, Ўн саккизга кирмаган ким бор. Дувуллаб бир ҳовуч ўрик тўкилди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ДУГ *с. т. айн. дук I.*

ДУГОНА [ф. دوگانه — иккита, жуфт] **1** Ўртоқ, дўст (хотин-қизлар ҳақида). Салом, менинг азиз дугоналарим, Азизим, лобарим, чеварим, қизлар. Зулфия. Тўлғоний қўшинларининг уйда, дугоналари орасида ўтирарди. С. Сиёев, Аваз. Давру давронингизда биз ҳам тўйиб ҳандалак ейлик, дугонажон! О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Шерик, жуфт. Кўксув билан Оқсув икки дугона, дилбар, Икки ёқдан тоғ бағридан уйноқлаб келар. Шайхзода. Уруғлик ерда ўса бошлагач, аввал дугона қилдим (бир жойда икки туп қўйдим), сўнгра ягона қилдим. С. Айний, Эсдаликлар.

ДУГОҲ [ф. دوگه — икки пайт, икки жой] Шашмақом системасидаги учинчи мақом номи (қ. шашмақом). "Дугоҳ"ни бошлаб юборди. "Дугоҳ" ҳам излаганини топиб бермади, ўзи ҳам излашдан, бўзлашдан чарчамади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДУГЧИ *с.т.* Дукчи. Бешикчилар, тароқчилар, дугчилар Майрамхонни ўз қўллари билан овқатлантиришни "бахт" деб билар эдилар. Ф. Фулом, Шум бола.

ДУД I [ф. دود — тутун, қурум; оҳ, нола, ғам-алам] **1** Тутун, қурум, ис. *Порох дуди.* ■ *Мамажоннинг димоғига қорачироқ дуди гуп этиб урилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ёғ дуди осмонга кўкиш устундай кўтарилди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. *Деворлари ва шипини қоп-қора дуд босган бу уйга қуёш нурлари кичик бир тўйнуқдан тушарди, холос.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кўчма* Ғубор, доғ, асорат. *Кўзимда ғурбатнинг заҳарли дуди.* Ф. Фулом. *Гулнорнинг кўнглини қоплаган ҳасрат дуди тарала бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аслида суҳбатдан қолган дуд ҳали Элмуроднинг кўнглидан аримаганди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *кўчма* Оҳ, нола; руҳий азоб. *Ҳожи холанинг дуди осмонда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Душмандан интиқом олиб, дудини димоғидан чиқарайлик.* М. Осим, Карвон йўлларида.

4 *кўчма* Аччиқ, жаҳл; ғазаб. *Мана шу ерда мингбошини дуди осмонга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 *кўчма* Иликлик тафти. *Ҳут кирди, ер остига дуд кирди.* Мақол.

ДУД II *тақл. с.* Болалар сурнайининг ёки автомобиль сигналининг овозига тақлид сўз. *Дуд демакка дудоқ керак.*

ДУД III [ф. دود — тутун] Газламага гул босишда ишлатиладиган кўш қолип.

ДУДА [ф. دوده — қурум, майда кукун] Оқ бўзнинг сийрак тўқилган тури. *Дуда пашшахона.* ■ *Бизда ҳам газламаларнинг турларига исм бор: бўз, дуда, қалами ва ҳоказолар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДУДАК Тувалоқлар туркумига мансуб кўш.

ДУДАМ [ф. دودم — икки тигли, икки дам-ли] *айн. дудам.* *Шеър ул тиғи дудамдурки, жаҳонни фатҳ этар.* Мунис.

ДУДАМА [ф. دودمه — икки тигли, ҳар икки томони ўткир] **1** *сфт.* Икки томонида ҳам дами, тиғи бор. *Дудамачиқ.* ■ *Пичоқ унча катта эмас.. ингичка ва дудамачиқ эди.* С. Айний, Эсдаликлар. *У этиги кўнжиги солиб қўйган дудамачиқ ханжарга ишора қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Тилини чиқариб тишлаб,*

дудамачи пичоғи билан новдани бутай бошлади. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

2 *от* Ҳар икки томони тиели пичоқ ёки ханжар. Зулайхо орқасига қайтади. Бир неча қадам юради-ю, дудамани эслайди. П. Қодиров, Қадрим. *Нақ кўксига сопиғача ботиб кетди дудамачи*. О. Ҳакимов, Достонлар.

ДУДБУРА айн. дудбурон.

ДУДБУРОН [ф. دودبران — тутунни ташқарига тортувчи] 1 Шип ёки девор орқали ташқарига чиқарилган тутун йўли; мўри, мўркон. *Онам баланд, дудбурони бор ошхонада куйманар эди*. Ойбек, Болалик. *Ҳўл хазон ёқилган ўчоқнинг дудбуронидан кўз ачитувчи тутун чиқади*. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 Темирчилар кўраси ёки кулоллар хумдонининг тутунни ташқарига тортадиган карнайсимон қисми.

ДУД-ДУД Дуд II с. *такр.* Дуд-дуд сурнай чалинди.

ДУДКАШ [ф. دودکش — тутун тортувчи] шв. 1 айн. дудбурон 1, 2.

2 Ашаддий кашанда, ҳадеб сигарет тутатишни яхши кўрувчи (киши).

ДУДЛАМА Дудлаб ишлов берилган, қоқланган. *Дудлама балиқ гастрономларда кўп*. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДУДЛАМОҚ 1 Дуд билан ишлов бериб қоқламоқ, сурламоқ (гўшт, қази ва шу кабиларни). *Дудланган қази*. ■ *Холиса тақсимчаларда қора майиз, мағиз, дудланган қази келтириб қўйди*. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Дуд билан қопламоқ, исламоқ.

ДУДМОЛ Нималиги аниқ бўлмаган, ҳар хил тушунса бўладиган; мужмал, муҳмал. *Дудмол гап*. *Дудмол хулоса*. *Дудмол қарор*. ■ *Тожибой одатига мувофиқ қисқа, дудмол жавоб берди*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Азизхоновни тик турган ёш қиз эмас, унинг дудмол туюлган саволи ажоблантирди*. М. Исмоилов, Барҳаёт қиз. *Чол дудмол қилиб йигитга қаради*. М. Исмоилов, Фарғона т. о.

ДУДОҚ кт. 1 айн. *ляб*. [Гулнор] *Йўлчининг кучли, эркак нафасини, дудоқларида унинг бўсасининг жонли оловини бир лаҳза сездим*. Ойбек, Танланган асарлар. *Севишганлар қўли бир-бирига чирмашди*. *Дудоқларда бўса чақнади*. Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ярқираган ёноғиндан айланай, Гул баргидай дудогингдан айланай*. «Кўшиқлар».

2 *кўчма* Оғиз; тил. *Шараф сизга, ёғар миллион дудоқдан кучли олқишлар*. Ф. Гулом. *Алла айтган дудоқларда Она меҳри тошқин*. Миртемир, Асарлар.

ДУДУЛАМОҚ с.т. “Дуд-дуд” деган овоз чиқармоқ. *Машина сайроғоғча кириб борди ва дудулаганича одамларни оралаб, дарё томон йўналди*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Шу пайт машина “дудулаб”, икки бола ура қочиб қолишди*. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ДУДУҚ Баъзи товушларни қийналиб талаффуз этувчи ёки тутилиб гапирувчи. *Дудуқ одам*. ■ *Дудуқ одамнинг гапириши қийин, аммо унинг гапини эшитиш ундан ҳам қийин*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Гўдак-сиз ўтарман наҳот жаҳондан, Майли, чўтир, дудуқ — севардим жондан*. Миртемир, Асарлар.

ДУДУҚЛАНМОҚ Баъзи товушларни қийинлик билан талаффуз этмоқ ёки тутилиб-тутилиб гапирмоқ. *У [Худойқул] Элмуроднинг сўроқларига дудуқланиб, тўймоқ-тўймоқ жавоблар бера бошлади*. П. Турсун, Ўқитувчи. -*Би-би-бе.. — деди Қурбон дудуқланиб*. Й. Шамшаров, Тошқин.

ДУДУҚЛИК Тутулиб гапиришлик, дудуқланиш хусусияти. *Унинг [Худойқулнинг] дудуқлигини ва ҳовлиқиб гапиролмай қолишини Давлатёр шундай деб таърифлади: — Бу худо қилган соқов эмас, ўртоқ Дўсматов! Мадаминов шундай қилиб қўйган*. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДУДХОНА [дуд + хона] Гўшт, қази каби егуликлар дудланадиган хона.

ДУЖОН [ф. دوچان — икки жон(ли)] шв. Ҳомиладор, иккиқат. *Кунларнинг бирида бойнинг энг кичик хотини дужон бўлибди*. «Зумрад ва Қиммат».

ДУЗ айн. *туз* II. *Одам эса чорасиз, ғамгин кўринади бу чексиз дузда*. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ДУЗД [ф. دزد — ўғри] Ўғри. *Ўғри-дузд ўзин тортар панага, Санам қизлар зулфин ташлар шонага*. «Эрвали ва Шерали».

ДУК I [ф. دوک — йиг, дук] Чархнинг йигирилайётган ип ўралиб борадиган қисми; йиг. *Ҳар қизнинг олдидан.. ип ўралган семиз дуклар қаланиб ётипти*. Ойбек, Навоий. *У [Оташ дукчи] дукни ғув-ғув айлантиради*. Ойбек, Улуғ йўл.

ДУК II тақл. с. Бирор оғир нарса иккинчисига урилганда чиқадиган бўғиқ овоз

ҳақида. Эшик дук этди. Дук этган товуш эшитилди. ■ [Латиф] Челақдан иккинчи шишани олиб, тағига бир урди-да, Султоннинг олдига “дук” этказиб қўйди. О. Ёқубов, Ларза.

ДУКАРТ [ф. دوکارد — икки тиели; қайчи] шв. Кичкина қайчоқ.

ДУКАРТЛАМОҚ Қайчи билан кесиб текисламоқ; қайчиламоқ. *Кўзлари катта-катта Муҳаммадалибек тоза ювилиб-таралган, дукартланган соқолини аста силар эди.* М. Осим, Карвон йўллариди.

ДУК-ДУК Дук II с. тақр. Эшикни дук-дук қоқмоқ. ■ *Ҳасан суфи тошга қулоғини босиб тинглади. Анча тинглаб ётди: Дук-дук бор-у. жуда олис.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Аввалига у [соқчи] аста-секин юриб борди, кейин Насриддин афандининг қулоғига дук-дук қилган овоз эшитилди.* «Муштум».

Юраги дук-дук урмоқ Юраги ўйнамоқ, юраги қаттиқ урмоқ. Эшик очилиши биланоқ *Ҳасаннинг юраги дук-дук уриб, ранги оқариб кетди.* Ибохон, Улуғ кун. *Умиднинг юраги дук-дук уриб, беихтиёр унга яқинлашди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДУКИЛЛАМОҚ 1 “Дук-дук” этган овоз чиқармоқ. Эшик дукиллаяпти.

2 Тез урмоқ, тепмоқ, ўйнамоқ (юрак ҳақида). *Унинг [Мирвалиннинг] юраги дукиллаб ура бошлади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Қувончимданми, аллақандай хавотирданми — юрагим дукиллаб кетди.* А. Мухтор, Асарлар.

ДУККАК Ловия, мош каби ўсимликларнинг донни ўраб турувчи икки паллали пўчоғи; кўзоқ; дуккакдошлар меваси. *Ловия дуккак чиқарибди. Мош дуккаклари.* ■ *Олти қизнинг ичиди сен полвони, Дуккакка сиғмайди мошининг дони.* «Кўшиқлар».

ДУККАКДОШЛАР бот. Икки йиллик ва бир йиллик икки паллали ўсимликлар оиласи.

ДУККАКЛАМОҚ Дуккак чиқармоқ, дуккак ҳосил қилмоқ. *Мош дуккаклабди.*

ДУККАКЛИ Дони дуккакларда пишиб етиладиган. *Бошоқли ва дуккакли экинларнинг баъзи бир турларида оқсилдан ташқари анчагина мой ҳам бўлади.* Газетадан.

ДУККИ шв. Дўнг, қавариб чиққан. *Ҳаракатнинг зўрлигидан Раҳимнинг сепкил бетлари, дуқки пешонаси терлаб, қизил майкаси шимидан чиқиб кетган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДУККИБОШ Дўнг бош, боши катта, дўнг пешонали. *Бу дуккибош, сепкил юз бола ҳар ганда тиржайиб турарди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДУККИПЕШОНА Дўнгпешона, шундай пешонали одам.

ДУКУЛЛАМОҚ айн. дукилламоқ. *Юрагим дукуллайди, Ёр келганга ўхшайди.* «Оқ олма, қизил олма». *Пиджагимни киймасимдан хонам девори дукуллади.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ДУКУР I тақл. с. Дукурлаган овоз ҳақида. *Бошқалар ҳам ётиб қулоқ солдилар. Аммо ҳеч ким дукурнинг қаёқдан келаётганини аниқлай олмади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Дастурхон йиғиштирилиб, Султонмурод кетмоққа қистаркан, дарвозада отларнинг дукури эшитилди.* Ойбек, Навоий. *Латофатнинг юрак дукури хийла босилди.* «Ёшлик».

ДУКУР II шв. Сув тақсим қилинадиган жой.

ДУКУР-ДУКУР Дукур с. тақр. *Отларнинг дукур-дукури, итнинг хуриши эшитилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Турсуной ҳеч нарсани кўрмас, юрагининг дукур-дукуридан бошқасини эшитмас эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Дукур-дукур от келди, Қаранг, қандай зот келди.* «Кўшиқлар».

ДУКУРЛАМОҚ 1 Дукур-дукур овоз чиқармоқ. *Шу дукурлаш секин-секин оёқ товушига мубаддал бўлиб, Анварнинг қулоқлари тиккайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кучадан эса от тўёқларининг сабрсиз дукурлаши эшитилди.* «Фан ва турмуш».

2 Тез урмоқ, тепмоқ, ўйнамоқ (юрак ҳақида). *Дарчага яқинлашганида, юраги бирдан дукурлаб, эшик олдиди тўхтаб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУКУРМА [ф. دوگرم — иккита ипак қурти]: **дукурма** пилла Иккита ипак қурти бир қафанга ўраган пилла, қўшалоқ пилла; баракан.

ДУКЧИ Дук ясовчи уста. *Улар бешикни Жиззахдаги машҳур дукчи Оқил амакига ишлатишган экан.* «Ёшлик».

ДУКЧИЛИК 1 Дук ясаш билан машғуллик, дук ясаш хунари ва ўша касбнинг номи.

2 Бозорда дукчилар дўкони жойлашган раста.

ДУЛДУЛ [а. دلول — жайра] 1 Диний ривоятларга кўра, Муҳаммад пайғамбар

минган ва кейинча ҳазрат Алига тортиқ этган учар отнинг исми ёки лақаби. *Той ўссин, нақ Дулдулдай бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Келишган, чиройли, учқур от. *Солибой. ориқ-тириқ отларни арзон баҳода сотиб олиб, бироз боқиб, дулдул баҳосида пуллар эди.* Ё. Шукуров, Қасос.

ДУМ [ф. دُم – куйруқ, дум] 1 Ҳайвон танасининг чиқарув тешиги тепасидан бошланадиган ва ингичкаланиб борувчи энг ортки, охирги қисми; куйруқ. *Сичқон сизмас ишга, ғалвир боғлар думига.* Мақол. *Туянинг думи ерга тесаар, Хўжанинг қизи эрга тесаар.* Мақол. *Шошган ўрдак ҳам боши билан, ҳам думи билан шўнғийди.* Мақол. ■ У [ut] думини ликиллатди-да, Нигоранинг оёғи остига ёта қолди. С. Анорбоев, Оқсой.

Думини хода қилиб 1) думини тикка, юқори кўтариб. - *Сиз бирдан ирғиб ўрнидан туриб, думини хода қилиб, бир қочиб берди, – деди Шум бола.* Ф. Ғулом, Шум бола. *Молхонадан келаётсам, олдимдан думини хода қилиб, бир бузоқ югуриб ўтди.* «Муштум»; 2) *кўчма* орқасига қарамай, тумтрақай бўлиб. .. *Олдинга қанча бордим? Нуқул бадбашара махлўқдан қочган юраксиздай думингни хода қилиб қоласан-ку?* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. .. *зўр келганда кўпинча беллашишдан бош тортади-да, думини хода қилиб қочади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Думи юлинган мусичадай (ёки товўқдай) Бир ери ёки бир нарса етишмагандай, беўхшос. Бердибой гарчи шаҳардан думи юлинган мусичадай бўлиб келган бўлса ҳам, фазлсиз эмас.* А. Қодирий, Обид кетмон. .. *орамизда Икром деган бир қимса ҳам бор эди. Думи юлинган товўқдай бир четга чиқиб, шумшайиб турибди.* «Ёшлик».

2 Баъзи жониворлар танасининг кет томонидаги узун патлар ёки ингичкалашган қисми. *Хўрознинг думи.* Қалдирғочнинг думи. *Илонинг думи.* ■ *Ҳалиги чавоқ балық қор устида ялт-юлт қилиб сакрайди, думи билан савалайди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Раиснинг ориқ, қорамтир юзига ярашмаган тақасимон мўйлабининг учлари чаён думидай гажакланди.* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Мева, барг ва ш. к. нинг банди.

Дум бермоқ Пишиб етилмоқ (асосан полиз экинлари ҳақида). *Бир кун пахта чопиб юрсам, битта қовун жуда ҳам тўри келган,*

“мени е!” деб дум бериб турибди. Ф. Ғулом, Тирилган мурда. *Нимадир “тирс” этди: қизилуруғ қовун дум берди шекилли.* А. Эшоннов, Дутор.

4 Сабзавот ўсимликларининг ер юзасида ўсиб турган барги. *Сабзининг думини кесмоқ.*

5 Учиш аппаратларининг ингичкалашган кет томони. *Бирпасдан кейин лагерь устида думига каттакон пуфак боғлаб олган самолёт пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Самолётнинг думида елкамни қисганча биқиниб ўтиравердим.* «Гулдаста».

6 Умуман, бирор нарсанинг кети, охири. *Юлдузнинг думи.* *Қанча машиналар қаторлашиб ўтди, ҳали думи кўринмайди.* ■ *Чарос дераза панжарасидан.. думи ликиллаб турган даканг варракни кўрди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Чона беришнинг беҳуда эканини пайқаб, эшелоннинг думига уланган қизил вагонларга толиққан кўзларини умид билан тикди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

7 *кўчма* Доим бировга эргашиб ёки унга хушомад қилиб, бирга ортидан юрадиган одам; шотир. *Абдуракул Тожибойнинг мажлисда ўз тарафини оладиган думлар тўплай бошлаганини гапирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дум эмиш, хўжа келиб менга дум бўлсин.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 *кўчма с.т.* Қарз, топширилмаган имтиҳон *Унинг математикадан думи бор.*

Бурганинг думини кўрган Жуда ҳам шум, айёр, удлабурон. *Биламан, Гавҳар яхши қиз. Лекин анави иблис бурганинг думини кўрган!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Думини босмоқ* Ғашига, асабига тегмоқ. *Идорада, иш устида, иш юзасидан гапирёттирман. Думингизни босганим йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Мен бир-иккитасининг думини босдим шекилли.* С. Сиёев, Отлик аёл. *Думини ликиллатмоқ* Хушомадли ва айёрона иш кўрмоқ. *Саройда биз ҳам дум ликиллатиб, куйруқ қоқиб юрибмиз.* С. Сиёев, Ёруғлик. *У калондимоғ, энди қаршисидаги одамдан ўзига ўхшаб дум ликиллатишини талаб қилувчи нусхага айланади.* «ЎТА». *Думини тугмоқ ёки думи туглмоқ* Қайтиб келмайдиган қилиб ишдан бўшатмоқ, ҳайдамоқ. [Розиқ сўфи] *Бир магазинга кечки қоровул бўлиб олган эди. Ундан ҳам ишқал чиқариб, думи тугилди.* С. Абдулла, Соялар. *Турсунбой.. қўпол ва дағал муомалали бўлгани сабабли.. бригадирликдан думи*

тутилган эди. «Муштум». Ҳаммамизнинг думимизни тугар эмишлар. Уйғун, Асарлар. ..шқинчи бу гапдан оғиз очманг, акс ҳолда, думинизни тугаман. Ҳ. Гулом, Машғал. **Думини тутқазмаслик** (ёки ушлатмаслик) Ҳеч кўринмай, йўлиқмай қочиб юрмоқ. *Гаффор кўрбоши думини тутқазмасга, ўзини ютқизмасга уринади.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. **Думини қисмоқ** 1) итоаткорона иш тутмоқ; бўйсунувчан, итоаткор бўлмоқ. *Мен ўз юртимда мусофир итдай думимни қисиб юришни хоҳламайман.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Девона ўша заҳоти думини қисиб, жуфтакни ростлаб қолди.* К. Яшин, Ҳамза; 2) кўчма бўйсунмоқ, жиловланмоқ. *Сув думини қисди, энди шошмасдан [тўғонни] мустаҳкамлаш керак.* Ойбек, О.в. шабадалар. **Думи хуржун** (ёки хуржулда) Нотайин, таги-тути йўқ; ўлда-жўлда, чатоқ ёки чала-чулпа; сарсон. *Думи хуржун гап. Думи хуржун иш.* ■ *Бўрибой ўша одамларнинг номини тилга олгиси келмай, думи хуржунда қолди.* Ҳ. Назир, Утлар туташганда. *Гўшт топширишининг ҳам думи хуржунда.* «Муштум». **Думи қисик** Бирор айби бўлган, айб иш қилган, айбдор; бирор нарсадан ҳалиқсировчи. *Мусофир итнинг думи қисик.* Мақол. ■ *Илғари ўғрининг думи қисик бўларди, эл олдиди сазойи қилинарди.* С. Нуров, Нарвон.

ДУМА [р. дума – ўй, фикр < думать – ўйламоқ] *тар.* Ўтмиш чор Россиясида турли давлат муассасаларининг номи; ҳозирги Россияда эса қуйи палата номи. *Давлат думаси. Шаҳар думаси.* ■ *Улар ўша дума сайловидан кейин сизни кўрган кўзи йўқ.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУМАК *шв.* Жўхориюя илдизи. *Соҳира айвонга думак, яъни жўхориюя илдизини ташир эди.* К. Мирзо, Олам гўзал.

ДУМАЛАМОҚ *с. т.* Юмаламоқ. *Кўзларимиз тўқнаши-ю, унинг лаблари титраб, кўзларидан ошан томчи ёш думалаб кетди.* «Саодат». *Қордан кичкина юмалоқ ясаб, думалата-думалата, ўз бўйларидан баланд, катта курра ясаганлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Олачипор тарвузлар, “устим кўм-кўк бўлса ҳам, ичим қип-қизил”, деб думалашиб ётибди.* «Саодат».

ДУМАЛОҚ *с. т.* Юмалоқ. *Бу хотиннинг ёши эликдан ошган бўлиб, ўзи пакана, думалоқ.* С. Зуннунова, Янги директор. *Эсон бобо пайкални оралаб, думалоқ, сариқ, қорамтир*

хоти бор қовунни кўтариб чиқди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ДУМАЛОҚЛАМОҚ *с. т.* Юмалоқламоқ. *Асал буви дастурхонни думалоқлаб, қўлтиғига уриб олди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДУМАЛОҚ-СУМАЛОҚ жуфт с. Гавдалари турли тузилишда бўлган. *Ўқтам муаллимнинг думалоқ-сумалоқ, ёқимтой болалари билан “сув сепар” ўйнашди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ДУМАХОНА *тар.* Дума илораси, дума маҳкамаси. *-Ҳали, – деди Ўрмон полвон, – Россияда подшоҳ йўқ, ҳукумат ишини думахонадан қўйилган Милуков билан Керенскийдай бир неча киши бажармоқда.* С. Айний, Қуллар.

ДУМБА [ф. دمه , دمه – орт, кет; думба, куйруқ] 1 *Қўйларнинг кет томонида сон билан бел ўртасида ўсган, асосан думалоқ шаклда кўринувчи ёғ қисми. Семиз қўйнинг думбаси катта, Семиз одамнинг – суҳбати.* Мақол. ■ *Ёлғиз қўйни ҳайдаш нуқул азоб. Бўйнидан сургайман – йўқ, думбасига арқон солиб тортаман – йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Раъно томорқада думбаси серкиллаган, жингалак юнгли кўзичоқларга майса юлиб бераётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *Қўй танасининг шундай қисмидан чиққан ёғ. Думба тўғрамоқ. Думба эритмоқ. Узоқдаги думбадан яқиндаги ўпка яхши.* Мақол. ■ *Қайнонанинг маслаҳати билан докага думба ўраб, чақалоққа сўрдиришди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси. *Мамат қас-соб.. оғринибизна ярим килодан ошиқ думбани тарозига ташлади.* «Ёшлик».

3 *Одам танасининг сон билан бел ўртасидаги юмшоқ орқа қисми. Кимдир скамейкага газета солиб ўтирган экан, думбасининг изи тушиб қопти.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

ДУМБАДОР [ф. دمه دار – думбали, думбаси катта] Катта думбали. *Думбадор қўй.* ■ *Чўпон лорсиллаган, думбадор қўйларини сой тарафга ҳайдади.* «Газетадан».

ДУМБА-ЖИГАР Думба ёғи ва жигардан тайёрланган овқат ёки газак. *Заргаров, яқин бир ой бўлади, чоракам бир литр хушбўй винони думба-жигар билан ичгани асраб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Ўжар. *-Думба-жигар билан каюб олиб келдим, – деди Сайфи.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ДУМБАЛИ 1 Думбаси бор, катта думбали. Думбали қўй. ■ Шербекнинг вазифаси ҳам майин жунали, ҳам думбали дурагайлар урчишидан иборат. С. Анорбоев, Оқсой.

2 айн. думбадор.

3 Думба тўғраб солинган. Думбали сомса.

ДУМБАЛОҚ: думбалоқ ошмоқ айн. умбалоқ ошмоқ қ. умбалоқ. *Ўртага қилтириқ бир бола чиқади ва ҳавода чир айланиб, думбалоқ ошиб сакраб, ҳаммага таъзим қилади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Мовий осмонда сўфитурғайлар. думбалоқ ошар, еоҳ ерга тушиб, яшил майсаларда йўрғалаб ўйнар ва тинмай вижирлашар эди. О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.*

ДУМБУЛ [ф. *دومبل* – тўлиқ пишмаган дон, дуккак] 1 Донли экинлар, меваларнинг таъм кириб қолган, лекин ҳали етилиб пишмаган ҳолати. Ҳали думбул шафтоллларнинг шоҳлари ерда. Ойбек, О.в.шабадалар. *Чол қуроқ дастурхон ёзиб, сопол тақсимчада думбул ўрикдан қўйди. Т. Малик, Қадр.*

2 Ҳали қотмаган, сутми-қатиқ бўлиб қолган (дон ҳақида). Думбул жўхори. ■ *Бир танобча ерга жўхори экилса, думбул бўлмасдан тамом бўлар эди. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Нусратбек йўл четидаги майда баргли гулларнинг япроғини титкилаб ўтаётганда, кунгабоқар думбулининг ҳиди анқиди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди. Бошоқлар чайқалар, думбулроқ лекин, Думбул бошоқларда ҳали сут донлар. Миртемир, Асарлар.*

3 кўчма Ақлсизроқ, тентакнамо, девонасифат. Думбул одам. ■ *Хўп, бу одамнинг бугун қўли узун. Эртага суроби тўғри бўлгач, бу думбул эркатой нима қилади? «Ёшлик». Ярамас, бизни ҳақорат қилди! «Думбулсан!» деди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

4 Ҳаёт тажрибаси бўлмаган; хом, ғўр. *-Ўқишга ҳафсала қолмадими? -Ҳафсала-ку бор-а, – деди Холдор нималарнидир эслаб, – аммо ўйлаб қарасам, думбул эканман, пишгунимча шоширманг. И. Раҳим, Зангори кема капитани. Бу замоннинг думбул қизлари наридан-бери бир иш қилиб қўйишади-да, кейин оҳ уриб, чапак чалиб қолишади. Мирмуҳсин, Умид. Афсуски, айрим нашриёт ва редакцияларда ғоят масъулиятли ишлар чаламулла, думбул муҳаррирлар қўлига топшириб қўйилган. «Ёшлик».*

5 кўчма Мазмунан пишиқ-пухта эмас; хом; қиёмига етмаган. Думбул асардан фази-

лат қидирадиган эстетик нўноқ танқидчилар фаолиятига чек қўйиш лозим. Газетадан. Шоирнинг “Севги сирлари” тўғламида қиёмига етмаган, думбул шеърлар учраб туради. Газетадан.

ДУМБУЛЛИК 1 Дон экинлари уруғининг етилиши бошланадиган фаза, босқич, давр.

2 Пишмаганлик, хомлик, ғўрлик (мева-лар ҳақида).

3 кўчма Ҳаёт тажрибасига эга эмаслик, пишмаганлик, ғўрлик. *Унинг ичида гап ётмайдиган, шалдир-шулдурлиги, думбуллиги Онахонга ёқди. Мирмуҳсин, Умид.*

ДУМДОР [ф. *دومدار* – думи бор, думли] 1 Думи бор; узун думли: *Равшанбек қараса, бир одам ёлдор, думдор бир жийрон отни йўрғасига солиб селкиллаб, ҳа деб йўрғала-тади. «Равшан».*

2 кўчма Мужмал, нотайин; тагдор, сирли (гап ҳақида). *Думдор гап. Думдор қилиб гапирмоқ. ■ -Бир гап бўлар, деб думдор қилма, – дейди Патар, – хўп булади, деб айт. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ДУМ-ДУМАЛОҚ с. т. Юм-юмалоқ. *..амакимнинг қисик кўзлари йигирма тийинлик тангадай дум-думалоқ бўлиб кетди. С. Аҳмад, Сайланма. Ёдгор ёнок суяклари туртиб чиққан, кичкина, дум-думалоқ қорачиқли кўзлари ўйнаб турадиган бу йигитни яхши танир эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ДУМКАПАК [ф. *دومكش* – думидан тортувчи; ортидан борувчи] шв. Орқадан эргашиб юрадиган.

ДУМЛИ 1 Думи бор. Узун думли от. Думли қўйлар. ■ *Сэр телевизор вишқасига анқайиб қолганда, сичқон думли, рапидасимон беретқасини шабада учуриб кетди, кўнгли хираланди. «Муштум».*

Думли юлдуз с. т. айн. комета.

2 кўчма Ҳўқидан қарздор, қолоқ. У [Карима] раҳбарлик қилган синфда биронта ҳам «думли» ўқувчи қолмади. «Ёшлик».

ДУММА-ДУМ 1 Орқама-орқа, орқамакейин, орқасидан қолмай, тоvonма-товон. *Милиционер йўлни очиб юборди. Қутиб қолган машиналар думма-дум ўта бошлади. М. Исмоиллий, Бизнинг роман. У [Қудрат] думма-дум Сорокиннинг кетидан эмаклаб борарди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.*

2 кўчма Пешма-пеш, пайдар-пай, орқама-кетин. *..колхознинг уч-тўрт машинаси*

Асакадан шағал.. хом фиштни думма-дум таший бошлади. «Муштум».

ДУМОҚ, **думоғ** айн. **дымоғ**. Бўронбек уй-га кириши билан думоғига атир ҳиди урибди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ДУМПАРАСТ [ф. *لمپرست* — думини ёқти-рувчи; парваришловчи] Чумчўқсимонлар туркумининг шақшақлар (пашшахўрлар) оиласига мансуб, катталиги чумчўқдек, эр-кагининг иккита дум пати жуда узун қуш.

ДУМСИМОН Шақли думга ўхшаган; дум сифатли. Орқасида думсимон нимадир ерга судралиб келяпти. Э. Аъзамов, Жавоб. Бундай думсимон пуллар Шарқий Африкада яшаган аҳоли ўртасида ишлатилган. «Фан ва турмуш».

ДУМЧА I Дум 1-4 с. кичр. шақли. Наби полвон қиздирилган тамғанинг думчасидан омбир билан қисиб туриб, уни Некқадамнинг билагига босди. С. Айний, Қуллар.

ДУМЧА II шв. Дастасиз, хумчасимон кичкина идиш. Қузани чиғирнинг думчалари-га тутиб тўлатди ва қизга узатди. Ойдин, Гулсанам.

ДУМҒАЗА I Қушларнинг дум патлари ўсиб чиқадиган бўғим-бўғим суяги.

2 Одам ва ҳайвонларнинг умуртқа охи-ридаги бўғим-бўғим думчага ўхшаш суяги. Қўннинг думғаза умуртқалари бир-бири билан қўшилиб кетиб, битта, яхлит суяк — думғаза ҳосил қилади. «Зоология».

3 Қўйнинг шундай суягига ёпишган ёғ ва гўшти. Думғаза шўрва.

ДУНГАНЛАР этн. Марказий Осиёда, асосан Қозоғистон, Қирғизистон, қисман Ўзбекистонда яшайдиган халқ. Ўлкада.. қозоқлар, қирғизлар, ўзбеклар, тожиклар, муғуллар, дунганлар.. яшарди. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ДУНЁ I [а. *دنيا* — жаҳон, олам] 1 Бутун борлик; коинот, олам. Боғ кўрки — бодом, Дунё кўрки — одам. Мақол. Тил кичик бўлса ҳам, дунёни бузади. Мақол. ■ Дунёда онадан азиз, онадан муътабар инсон йўқ. Газетадан. Дунёда энг даҳшатли нарса — ёлғизлик. Т. Ашуров, Оқ от.

2 Борлиқнинг, мавжудотнинг айрим бўлаклари йиғиндиси, тўплами. Юлдузлар дунёси.

3 Жонли табиатнинг айрим қисмлари, улар яшайдиган муҳит. Ҳайвонот дунёси. Усимликлар дунёси. ■ Табиатни муҳофаза

қилиш, жумладан, ҳайвонот дунёсини сақлаш.. ҳозирги даврда муҳим аҳамиятга эга. Газетадан. Дарҳақиқат, булар [илонлар] гаяндалар дунёсининг турқи энг совуқ, заҳари энг ўткир вакиллари ҳисобланади. «Фан ва турмуш». Қариб денгизда жойлашган Ямай-ка ороли наботот дунёсининг бойлиги ва ранг-баранглиги билан машҳурдир. «Фан ва турмуш».

4 Ижтимоий ҳаёт ёки турмушда юз берган (мавжуд бўлган) ҳолатга нисбатан, унга қарама-қарши бўлган бошқа бир ҳолат. Шу йўсин қизлар ўзларининг бир ўртоқларини хотинлик дунёсига узатиб, мажлисдан тарқалишдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Атрофимизни ўраб турган бутун мавжудот; атроф муҳит. Торға — тор дунё, кенгга — кенг дунё. Мақол. ■ [Отабек] Туш кўрар эди: Дунёни қоронғилик босган эмиш. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кўзим очдинг, мен дунёни кенг кўрдим, Ўзимни ҳам одамларга тенг кўрдим. Ҳ. Олимжон, Асарлар.

6 Ер юзи ва ундаги барча одамлар, инсоният. Ўзбек пахтакорининг доваруғи дунёга таралди. ■ Бутун дунё сени олқишлар. У. Исмоилов, Сайланма.

7 Ер юзи, ундаги барча қитъалар, мамлакатлар. [Ҳайдар ота:] Агар биров менга “қолган умрингни дунёни саёҳат қилиб ўтказасанми?” деса, ҳеч ўйлаб ўтирмасдан, шу супани бера қол, дер эдим. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Агар дунёнинг нариги бурчагига сизни опичлаб боришга тўғри келсайди, мен севина-севина бажарардим. Ойбек, Танланган асарлар. ..дунё аҳолисининг тенг ярми гуруч билан тирикчилик қилади. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандачилик.

8 Ҳаёт, тириклик. Бу дунё ўтар-кетар, юзи қоралик қолар. Мақол. ■ Дунёнинг ишлари шунақа экан, дўстим. К. Яшин, Ҳамза. Ким дунёдан тоқ ўтибдики, сиз ўтасиз? С. Аҳмад, Уфқ. Дунё қизиқ экан. Қачон қарасангиз, етдим деганда қоқиласиз. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бевафо дунё ёки **дунёни бевафо** Ҳеч ким раҳм қилмайдиган, охири ўлим билан тугайдиган, беқарор ҳаёт. Пушти паноҳимиздан айрилганимиз ростми? Оҳ, бевафо дунё! П. Қодиоров, Юлдузли тунлар. Бу бевафо дунёда истак ва заруратдан ташқари кўнгли деган нарса ҳам бор экан. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эй дунёни бевафо! Онанг-

дан айрилибсан, жиян! Ойбек, Танланган асарлар. Беш кунлик дунё Ўткинчи ҳаёт, қисқа умр. Умр қисқа, беш кунлик дунёда завқ суриш ғанимат. Ойбек, Танланган асарлар. Беш кунлик дунёнинг лойқа сувини нима қиласан, жаннатдаги ҳавзи кавсарни ўйла, аблаҳ! Ойбек, Танланган асарлар. Бу дунё Диний тасаввурларда ердаги мавжуд, яшаб турилган дунё (нариги дунё, охиратга нисбатан). Ҳаммамиз ҳам бу дунёга меҳмонмиз. Ж. Шарипов, Хоразм. Унинг васлига етган йигитнинг армони бўлмаса керак бу дунёда! К. Яшин, Ҳамза. Дунёга келмоқ Туғилмоқ. Бу бош дунёга келиб, нималарни кўрмади-а? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Моҳирабонудан икки ўғил ва икки қиз дунёга келиб, тўнғичи — Азизбек.. тўртинчиси бизнинг Зайнаб эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дунёдан ўтмоқ (ёки кетмоқ) Ўлмоқ, вафот этмоқ. —Тархон жаноблари дунёдан ўтибдилар, — деди сардор ёнидаги отликқа. Мирмуҳсин, Меъмор. Тақдир орамизга жудолик савдосини соладиган бўлса, Иқбол дунёдан кетди, деб қўя қолинг. Н. Сафаров, Танланган асарлар. Палапон вақтингиздаёқ ёруғ дунёдан кетдингиз. Мирмуҳсин, Меъмор. Дунё илми Дунёвий илм, реал илмий мушоҳада. Камина охират илмига, сиз дунё илмига моҳирсиз. А. Қодирий, Кичик асарлар. Дунёни кўтир ёки кўтир дунё Ҳар хил ҳодисалар, саргузаштлар (яхшилиқ, ёмонлик, мўлчилик, камчилик ва ш.к.)га тўлиқ бўлган олам. Бу кўтир дунёда шунақа одамхўрлар борлигига ҳеч ақлим етмайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Дунёни таннимоқ Ҳаёт тарзидан, турмуш сирларидан бохабар бўлмоқ; билим олмоқ. Уқитувчи дунёни танитади, оламни чинакамига тушунтиради. «Фан ва турмуш». Дунё юзини кўрмоқ айн. дунёга келмоқ. Сен дунё юзини кўриб, чақалоқ овозинг жаранлаган кун содда қишлоқ хотинлари билан уйимизда кичкина бир тўй ясар эдик. Ойбек, Танланган асарлар. Ёлгон дунё Нариги дунё (охират)га нисбатан сохта, алдамчи, ўткинчи ҳаёт. Аслини сўрасангиз, ҳаммамиз бу ёлгон дунёга меҳмонмиз. К. Яшин, Ҳамза. Бу ёлгон дунёда қанча от суриб, нечоғлиқ жавлон урганчимиз билан бир кун борар еримиз шул тупроқ экан, ҳайҳот! С. Сиёев, Ёруғлик. Ёруғ дунё Ер юзи, тириклик олами; рўшнолик. Бу ёруғ дунёга нима учун келдик? Ҳамза, Асарлар. Биз ёруғ дунёни кўриш учун туғилганмиз, Турғуной!

А. Қаҳҳор, Асарлар. Икки дунё айн. у дунё-бу дунё. Ўзи жуда ақлли-да устозимиз, бунақанги ақлли одамни икки дунёда ҳам тополмайсиз. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Ундай келин энди икки дунёда ҳам бу жаҳонга келмайди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Мен икки дунёда рози эмасман. С. Аҳмад, Юлдуз. Жон биродар, худо хайрингни берсин, бу яхшилигини икки дунёда унутмасман. С. Сиёев, Ёруғлик. Мири (бири) кам дунё Нимадир етишмайдиган, нимадир кам бўлган ҳаёт, турмуш. Боболар: “Дунёники мири кам икки!” деганлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бири кам дунё. Т. Ашуров, Оқ от. “Бир кам дунё” эмас бизнинг бу дунё: Барча ҳужайраси тугал бир олам. Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар. У дунё-бу дунё 1) ҳар икки дунё, ҳозирги мавжуд дунё ва нариги — илоҳий дунё. [Волидамиз:] — У дунё-бу дунё мени рози қиламан десанг, шу хотинни рози қил! — дедилар. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кимда-ким бировга қўл бериб, ихлос қўйса, у дунё-бу дунё хор бўлмайди. «Муштум»; 2) асло, сира ҳам, ҳеч қачон. Вася Тюминга: —Хайр энди, ука, бу қилган яхшилигинг у дунёю бу дунё эсимдан чиқмайди, — дедим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сартарош у дунё-бу дунё хор бўлмайди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Борди-ю, турмуш қурадиган бўлсанг, у дунё-бу дунё сендан рози эмасман. С. Кароматов, Олтин қум. У (ёки нариги) дунё Диний тасаввурларда кишилар ўлгач, унда абадий яшайдиган, илоҳий, охират дунё (бу, яшаб турилган дунёга нисбатан). У дунёда шунча нарса бўлса ҳам, ҳеч ким бу дунёдан кеткиси келмайди-я. П. Турсун, Уқитувчи. Бир-икки куннинг ичида кўзлари ич-ичига тушиб, нариги дунёга равона бўлди. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавовай. Фоний дунё Ўткинчи, омонат ҳаёт, тез ўтиб кетадиган умр. Уста зўр ва жаҳаннам азобини фоний дунёда бир мартаба бўйнига олиб қўйгани учун унча тап тортмади. А. Қаҳҳор, Асарлар. Ҳуш, сиз бу фоний дунё лаззатидан кечган.. тарки дунё қилган пири муришлардан бири экансиз.. К. Яшин, Ҳамза. Қайтиб келмас дунё айн. у дунё. Ўзбек ойим бўлса, эски гина ва адоватларни қайтиб келмас дунёсига жўнатди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўтар (ёки ўладиган) дунё айн. фоний дунё Қани, айт, бу ўтар дунё зебу зийнатлари, бу мазордаги омбор-

ларда ётган ҳисобсиз байтуллолар фақат сенга керакми? К. Яшин, Ҳамза. Фармон, кел, ўладиган дунёда бир отамлашайлик. У. Исмоилов, Сайланма.

9 кўчма Кишининг маънавий, руҳий олами, ҳаёти. Сеҳрлар дунёси. Руҳий дунё. Хаёллар дунёси. Маънавий дунё. Тафаккур дунёси. ■ Шербекнинг дунёси бўм-бўш, хувуллаб қаловат бўлармиди! С. Анорбоев, Оқсой. Сўнагул ўз дунёси билан банд эди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Аллаларда онанинг руҳий дунёси, фарзанда бўлган муҳаббати, орзу-ўйлари акс этади. «Саодат». Шу биргина сўз унинг [Мадумарнинг] бутун ички ва ташқи дунёсини ўзида акс эттирган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Хаёллар дунёси кенг, уткир фикрли бу ҳассос қиз берилиб, кичик-кичик ҳикоялар ёзар эди. Ойбек, Нур қидириб.

10 Маълум бир илм-фан, касб-ҳунар, ижтимоий ҳодиса соҳаси. Адабиёт дунёси. Одабийлик дунёси. Тағлим-тарбия дунёси. ■ Адабиёт дунёсида икки турли танқид бор: жиддий танқид ва ҳажвий танқид. А. Қодирий, Кичик асарлар.

11 Маълум бир ижтимоий тузумга, ўзига хос маданий ва ижтимоий-тарихий хусусиятларга эга бўлган омиллар билан бирлашган кишилик жамияти ва у мавжуд бўлган давр. Қадимги дунё. Капитализм дунёси. Цивилизация дунёси.

Бир дунё Жуда кўп, беҳисоб, беадад; жуда катта. -Оҳ, дадажон, мен шўрли қариган чоғингизда сизга бир дунё ташвиш бўлдим, — деди Эъзозхон. Ҳ. Фулом, Машғал. Ғалаба! Олти ҳарфдан иборат бу сўзда бир дунё қайғу, қувонч ва маъно бор! Н. Сафаров, Оловли излар. Ҳовлига чиқдим. Мени бир дунё юмуш кутиб турган эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Дунёга устун бўлармидинг “Умр қисқа, абадий яшармидинг” деган маънони ифодалайдиган ибора. Дунёдан тоқ ўтмоқ Турмуш курмасдан, ёлғиз яшамоқ, сўққабош бўлмоқ. На хотин, на бола-чақа бор. Дунёдан тоқ ўтдик ҳисоб. Ойбек, Танланган асарлар. Энди эр деган шу бўлибдими? Бундан кўра дунёдан тоқ ўтган яхшироқ, ёлғиз юрган тинчроқдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дунёдан чироқчисиз бормоқ (ёки ўтмоқ) Фарзандсиз ўтмоқ, бефарзанд қолмоқ. Ёшим олтмиш тўртга етди, ўғлим-қизим бўлмади..

Дунёдан чироқчисиз бораман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дунё кўзига қоронғи бўлмоқ (ёки кўринмоқ) Ниҳоятда ғамга ботмоқ, юраги сикилмоқ; ўта руҳий тушкунликка тушмоқ. Талғат биринчи курсданоқ Ҳамида деган қизни севиб қолган, шу қиз бўлмаса, дунё кўзига қоронғи, бемаъни кўриниб кетарди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. Дунё кўрган Турмуш тажрибаларига эга, ҳаётнинг борди-келдисини кўрган. Биродари киром, сиз дунё кўрган бир кишисиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дунёни сув босса, тўпигидан келмайди (ёки тўпигига чиқмайди) Беғам, парвойи фалак, ҳеч нарсадан ташвиши йўқ киши ҳақида. Бу одамлар тўрт ишкали бут, дунёни сув босса, тўпигига чиқмайдиган.. кишилардай бамайлихотир, ҳузур қилиб кулишарди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Дунёни таниган ёки дунёдан хабардор Кўпни кўрган, кўп биладиган, билимли. Дунё тургунча туринг (ёки турсинлар) Узоқ умр кўринг. Дунё туреунча туринг, асти ғам кўрманг. К. Яшин, Ҳамза. Икки дунё бир қадам Писанд эмас, ҳеч гап эмас (кўпинча масофа ҳақида). Саёғ учун икки дунё бир қадам. Ойбек, Танланган асарлар. Икки дунёда Сира ҳам, асло, ҳеч. -Мен у билан икки дунёда чиқиша олмайман, — деди Тожибой. П. Турсун, Ўқитувчи. Тарки дунё қилмоқ Ҳаёт лаззатларидан воз кечмоқ. Асли ўзим тарки дунё қилганман. «Ўзбек халқ дostonлари».

ДУНЁЁ П [a. دنيا — жаҳон, олам] Бойлик, давлат. Дунёнинг кераклигини бозорда билдим, Охиратнинг кераклигини — мазорда. Мақол. ■ Мунира худди Аҳмаднинг ўзига ўхшарди, уни молу дунё, бойлик қизиқтирмасди. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. Унинг бирдан-бир дунёси, умид-орзуси, кўзларининг оқу қораси болалари эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДУНЁВИЙ [a. دنيوي — бутун жаҳонга, реал ҳаётга оид] Реал, моддий дунёга, ҳаётга оид, ҳаётий. Дунёвий ишлар. ■ Бобур.. кўпроқ дунёвий ишлар билан банд бўлди, ўз шеърларида дунёвий муҳаббат, инсоний фазилатлар, реал маҳбубанинг гўзаллигини улуғлади. «ЎТА». Онам диний ва дунёвий китобларни ўқиган саводли, ниҳоятда сабрли, одамларга меҳрибон аёл бўлган. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Қуръоннинг ҳеч қаерида дунёвий ишларни эгаллаш керак эмас, деган гап йўқ. «Фан ва турмуш».

ДУНЁДОР [a. + ф. دنيادار — мол-дунё эгаси] Мол-мулки, бойлиги кўп, бадавлат. *Баъзи серпул, дунёдор кўпас бойлар узоқ юртларга ўз гумашталарини юбориб, ўзлари кайф-сафо билан машғул бўлар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

ДУНЁ-ДУНЁ Жуда кўп, беҳад, ҳисобсиз, беадад. *Сизга биздан дунё-дунё салом. Дунё-дунё умидлар. ■ Хотиралар. Бу бир оғиз сўз ўз ичига дунё-дунё воқеаларни сиғдира олади. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ДУНЁЛАРЧА *реш.* Бениҳоят кўп, сонсаноқсиз; буюк, юксак. *Албатта, Юсуфбек ҳожига бу ваздаларнинг ҳеч аҳамияти йўқ, фақат у ўғлининг соғлиғини билса.. — унинг учун дунёларча мартаба ва ҳурмат эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ДУНЁЛИК Бойликлар йиғиндиси, хазина. *Олиб боринг буни газнахонага, дунёликдан бунинг кўзин тўйғазинг. «Юсуф ва Аҳмад».*

ДУНЁПАРАСТ [a. + ф. دنياپارست — бойликка ҳирс кўйган] Бойликни, мол-мулкни жуда ҳам яхши кўрадиган, бойлик йиғишга ўч; молпараст. *Дунёпараст одам. ■ ..дунёпараст ва шухратпараст муттаҳамлар Туркистон тупроғидан йўқолмай туриб, бизнинг одам бўлишимизга ақлим етмай қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ДУНЁҚАРАШ Табиат ва жамиятга, уларнинг айрим воқеа-ҳодисаларига бўлган илмий, мафкуравий, маънавий, илоҳий қарашлар тизими. *Ҳар қандай одамнинг ҳам ўзига хос хулқ-атвори, эътиқоди, дунёқараши бўлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Навоий ижодидида ишқ масаласи шоир дунёқараши, унинг инсон ва ахлоқ ҳақидаги таълимининг таркибий қисмидир. «ЎТА».*

ДУО [a. «دُعَا» — илтижо, қақриш, даъват] **1 дин.** Худога ёлвориб, унга илтижо қилиб, ўзи ёки бошқалар учун яхши, эзгу тилак тилаш. *Кўпчиликнинг дуоси кўл бўлур. Мақол. ■ Дуо қилинг, бўлсин менинг фарзандим. «Эрали ва Шерали». -Худоё худовандо, қизларимни ўз паноҳингда асрагин! — деб дуо қилди. Ҳ. Фулом, Машғал. Тўрт мулла чўкка тушиб олиб.. мен билмаган дуоларни ўқиб.. дам солишяпти. Х. Тўхтабоев, Ширинов қовунлар мамлакатти. Бувим хавотирга тушиб, дуо ўқидилар. «Саодат». Уч тоифа кишилар бордирки, уларнинг қилган дуоларини Тангри ижобат қилмайди. «Ҳадис»дан.*

Дуойи бад ёки бад дуо Кимсага ёмонлик тилаб қилинган дуо, қарғиш. *Девонаи дарвеш дуойи бад қилиб, юзига фотиҳа тортибди-ю, жўнаб қолибди. С. Анорбоев, Оқсой. Бермашанг, дуойи бад қилиб, ишингни хуржунлаштираман. К. Яшин, Ҳамза. Нега кўзингни лўқ қилиб, серрайиб турибсан? У шаккокни дуойи бад қил, дуойи бад! К. Яшин, Ҳамза. Дуойи жон* Кимсага умр ва яхшилик тилаб қилинган дуо. *Топганимни халтага [ёндафтарга] жамлаб, дуойи жонларини қилиб юрибман. К. Қаҳҳарова, Чорак аспр ҳамнафас. Мени бу ердан чиқариб юборсангиз, ўла-ўлғунча дуойи жонингизни қилар эдим. К. Яшин, Ҳамза. Дуойи хайр* Кимсага яхшилик тилаб қилинган дуо. *Онанинг йигитга дуойи хайри, Эрини кузатган гўзал лабидан. М. Шайхзода, Чорак аспр девони.*

2 дин. Фотиҳада ўқиладиган куръон сураси. *Дуойи фотиҳадан кейин ҳаммалари ўринларидан туриб, йўл ҳозирлигини кўра бошладилар. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Домла Ниёз Анвар тарафидан дуога қўл очди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Шундан сўнг иккинчи хутба ўқилиб, дуойи фотиҳа қилинди. «Муштум».*

3 Кишининг соғлиғи, ўлими, бахтсизлигига сабабчи деб ҳисобланувчи турли ёвуз кучлар, инс-жинсларни қайтариш, кимсани кимсага иситиш ва ш. к. учун азайим-хонлар, дуохонлар томонидан ўқиладиган ёки тумор ва ш. к. га ёзиб бериладиган матн, хат. *Ўзбек оймнинг мияси айнадими ёки.. сеҳрчи ҳиндунинг дуоси асар қилдими, ҳар нучук, уч йиллик адоватлар ва гина-кудуратлар барчаси ҳам аллақаяёққа қараб учиб кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сиз туғмас экансиз, бахтингиз боғланган, фарзандталаблар менинг дуойим билан тўққиз ой деганда фарзанд кўрадилар. К. Яшин, Ҳамза.*

4 Умуман, кишилар бир-бирларига тилайдиган яхшиликлар; яхши ниятлар. *Олтин олма, дуо ол, Дуо олтин эмасми. Мақол. Меҳнат билан ер кўқарар, Дуо билан — эл. Мақол. ■ Энасидан дуо олди. «Нурали». Элга хизмат қилиб, болам, дуо ол. «Маликан айёр». У кўп одамларнинг тўйида хизмат қилган, юртининг дуосини олган киши. С. Аҳмад, Сайланма.*

Дуо демоқ (ёки айтмоқ) Салом демоқ, салом айтиб қўймоқ. *-Худого шукур, тинч-*

лик, азаматлар зўр бериб ишлаб ётибди, дуо дейишди, — деди Алим бува. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нормат акангга дуо деб қўй, қизим. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қудрат акам дуо деб юбордилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дуода бўлмоқ* Кимсага доимо яхши тилаклар тилаб ўтирмақ. *Шоду хуррам бўлиб, ўйнаб кул энди, Хафа бўлмай, сен дуода бўл энди.* «Маликаи айёр». **Дуойи салом** Салом ва яхши тилаклар ёзилган хат, мактуб. *Ўғлинигиз сизга бир дуойи салом юборган эди.* ■ - *Боласи тушкур, — деди кулиб Норбобо, — дуойи салом ёзишга нуноқроқ экан, неча бор ёзиб, неча бор ўчириб ташлади!* Ойдин, Ҳикоялар. *Мирзо аризалар ва ўқишга кетган фарзандларга дуойи саломлар ёзиш билан кун утказга берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Холмат акаларга кўндан-кўн дуойи саломимизни етказинг.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.

ДУОГУЙ [а. + ф. دعاگوۋى — дуо қилувчи, хайрихоҳ] 1 Дуо қилувчи, дуо ўқувчи; бирор тилак билан худога ёлворувчи. *Ўтирганлар даст туриб, хон дуогўйига қуллуқ қилдилар.* С. Сиёев, Аваз.

2 *кўча* Кимсага яхшиликлар тилувчи; меҳрибон. *Сен бўлгайсан дуогўйим, Жоним эна, хуш қол энди.* «Муродхон». *Афтидан, кампирим қазо қилганга ўхшайди. Дуогўйимдан айрилдим, элат!* Ойбек, Куёш қораймас.

ДУОТАЛАБ [а. دعاغلاب — дуо изловчи, дуога муҳтож] Дуо ёзиб беришни илтимос қилганлар, дуога муҳтожлар. *Шайх дуоталаб икки аёлга тумор ёзиб бераётган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДУОХОН [а. + ф. دعاخوان — яхши тилак тилувчи] 1 Дуолар ўқиб ёки ёзиб, гуё инс-жинсларни қайтарувчи, шу йўл билан касалларни даволувчи шахс.

2 *Иссиқ-совуқчи, азайимхон.* - *Мен шу вақтгача дуохондан ҳеч шифо топмаганман.. — деди Қаландар деган банди.* С. Айний, Дохунда. *Болани кўрсатмаган.. дуохон, азайимхон, қасидахон.. қолмади.* «Олтин олма». *Кўҳна аркнинг ичкари, ташқариси дуохонлар, кўчириқчилар, ромчилар, азайимхонлар, қаландару мунажжимлар билан тўла.* С. Сиёев, Аваз.

ДУОХОНЛИК Дуо ўқиш, дам солиш билан шуғулланишлик. *Зероки дуохонликдаги шўхратин халойиққа анча ошқора эрмасдур.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *У фол очар, дуохонлик, табиблик қиларди.* Газетадан.

Менинг дуохонлик, фирибгарлик, чайқовчилик каби.. ҳунарлардан ҳам хабарим бор. «Муштум».

ДУП тақл. с. Бирор нарсанинг ерга ёки ичи пўк нарсага урилишидан чиқадиган товушга тақлид. *Бир нарса дуп этди. Дуп этган овоз эшитилди.* ■ *Қўлдошбой.. қопни бир силтаганди, унинг ичидан қоп-қора думалоқ нарса пўстакнинг устига дуп этиб тушди.* «Ёшлик».

ДУП-ДУП Дуп с. тақр. *Ойша хола зарда билан дуп-дуп юриб бораркан, бирдан эшик олдида турган, икки кўзи тўла.. қизил жун хуржунни кўрди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДУПОЯ I [ф. دوپايه — икки оёкли] Ямоқчи усталарнинг учи қайрилган темир асбоби.

ДУПОЯ II Мискарлик, нақшгарликда ишлатиладиган сандоннинг узун, думли тури.

ДУППА-ДУРУСТ Яхшигина, бинойидек. *Дуппа-дуруст дўппи. Дуппа-дуруст ёзаяпти.* ■ *Мен шу машинада дуппа-дуруст пахта териб берган механик-ҳайдовчиларни биламан.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ДУПУР тақл.с. Дупурлаган товуш ҳақида. *От тугёгининг қаттиқ дупури тун осудалигини бузди.* Н. Фозилов, Дийдор. *От дупурини эшитиб, хонақоҳидан Зоҳир шайх чиқди.* С. Сиёев, Аваз. *Яқин орадан от пишқиргани, тугёқ дупури эшитилди.* К. Яшин, Ҳамза. *Икки қулғим чипта битди, ҳамма ёқни дупур тутди.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДУПУР-ДУПУР Дупур с. тақр. *..дарвозахона йўлагида дупур-дупур оёқ саслари эшитилди.* С. Нуоров, Нарвон. *Шу вақт икки отиқ дупур-дупур қилиб келиб, Пирназар аканинг эшиги олдида тўхтади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Дам олишга команда берилгач, юздан ортиқ жангчи беш-ун минут дупур-дупур қилиб, ювениб, чекиб олди.* Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси.

ДУПУРЛАМОҚ «Дупур-дупур» овоз бермок; дукурламок. *Дупурлаб юрмок.* *Юрагим дупурлаб ураяпти.* ■ *Ташқарида от дупурлади.* С. Сиёев, Аваз. *Пол бирдан дупурлади.* С. Нуоров, Нарвон.

ДУР(Р) [а. ڧر — марварид, инжу] 1 Инжунинг, гавҳарнинг йирик тури. *Доно — дурдан аъло.* Мақол. *Гул тикансиз бўлмас, Дур — садафсиз.* Мақол. ■ *Аслида Аҳмад ёқут нима, дур, бриллиант, марварид нима, унчалик*

фарқига бормас эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Дудоғу билакларида, қулоғу бармоқларида дурру гавҳарлар, олтин безаклар йилтиллаб, бир жаҳон бўлиб, уйқу оғушида ётибди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 кўчма Бебаҳо ёки энг яхши, аъло, сара нарсалар ҳақида. *Яхшилик шундай дурру гавҳарки, унинг баҳоси ҳеч қачон камаймайди.* Газетадан. *Ҳар сўзи ширин-шакар дур қизлар.* «Муштум».

3 кўчма поэт. Қимматли, сермазмун, чуқур маъноли сўз ёки шеър ҳақида. *Мен.. Навоий "Ҳамса"сининг сарғиш саҳифаларига қараб олиб йиғлардим, кўз ёшларим тўкилиб, Навоий терган дурларга қоришарди.* М. Исмоилӣ, Фарғона т.о. *Қиз сўзласа, оғзидан Дур сочилар, ёр-ёр.* «Кўшиқлар». *Ҳангомада оғзидан дур сочибди.* «Юсуф ва Аҳмад».

4 кўчма Ёруғлик, ёғду. *Кўёш сепар нурларин, Ерга заррин дурларин.* З. Диёр, Асарлар.

5 кўчма Мева, самара, ҳосил; натижа. *Отам ҳамиша: "Тажриба дуруни саралаб тер", — дердилар.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Бағрингга дур сочди олтин пахтазор! Г. Жўраева, Иқбол. Гул очилиб сўлгунча, Курти ўради ипак. Халқ этаги тўлгунча Дур тўкар этак-этак.* Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.

6 кўчма Бойлик, давлат; қут-барака. *Тер тўксанг, дур оласан.* Мақол. ■ *Ерга чигит тушиди — дур тушиди дейишади.* Газетадан. *Тер тўкилди — дур етиштирилди.* Газетадан.

7 кўчма Сув ва унга ўхшаш товланувчан нарсалар (томчи, шудринг, қор учқунлари). *Рўпарамда сонсиз фонтанлар, Қулоғидан дур ёғилади.* Х. Салоҳ, Чашма. *Кечаси тушган шудрингга чўмилган кўм-кўк майсалар худди дур тўккандек чарақлаб, қуёш билан ўпишиб товланади.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ДУРАГАЙ [ф. *دورگه* — икки қонли, ара-лаш қонли; гибрид] Ирсий белгилари жиҳатидан ўзаро фарқланувчи икки ёки ундан ортиқ организмни чатиштириш, дурагайлаш йўли билан олинган насл; чатишма, гибрид (ҳайвон ва ўсимликлар ҳақида). *Дурагай қўй. Дурагай олма. Дурагай уруғ.* ■ *Шербек дурагай кўзининг орқа томонидан сездирмасдан борди-да, маҳкам ушлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Олимларни редиска ва қарам ёки қарам ва шолғом дурагайлари қизиқтириб қолгани бежиз эмас.* «Фан ва турмуш».

ДУРАГАЙЛАМОҚ Ирсий белгилари, зоти, тури бошқа-бошқа икки хил ҳайвон ёки икки хил ўсимликни бир-бирига чатиштирмоқ, шу йўл билан улардан янги бир насл етиштирмоқ. *..дурагайлаш усули кўп меҳнат ва вақт талаб қилади.* Н. Назиров, Атом-селекционер.

ДУРАДГОР [ф. *دورادگر*] — ёғочга ишлов берувчи, нажжор] Ёғочдан иморат ва бошқа ҳар хил буюмлар ясовчи хунарманд, уста. *Ромсоз дурадгор. Сандиқсоз дурадгор.* ■ *Ҳар куни дурадгор устанинг уйдан қонда қипиқ олиб келиб, [молининг] тагига тўшайман.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Гавдаси худди дурадгор рандалаган тахтага ўхшаш сип-силлиқ.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДУРАДГОРЛИК 1 Дурадгор касби; ёғочсозлик хунари. *Дурадгорлик ишлари. Дурадгорлик асбоблари.* ■ *Акам дурадгорлик, яъни тоқиччилик хунарига ўргата бошлади.* А. Қодирӣ, Кичик асарлар. *Бодомнинг ёғочи дурадгорлик ва ускунасозлик учун яхши материал ҳисобланади.* М. Набиев, Бодом. *Эшик, дераза, пол, тўсин керакми? Демак, дурадгорлик устахонаси керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Дурадгорлар ишлайдиган жой, устахона; дурадгорлар растаси.

ДУРАДГОРЧИЛИК с.т. Дурадгорлик. [Флагман кемада] *Иккита механик устахона, темирчилик, дурадгорчилик устахоналари бор.* «Ёшлик».

ДУРАЛЮМИН айн. дюралюминий. *Дуралюмин идиш.*

ДУРАНГ I [ф. *دورنگ* — икки рангли; иккиюзлама] Шахмат, шашка, футбол, карта ва ш. к. ўйинларда икки томон кучи тенг келиб, ўйиннинг ҳар иккала томоннинг галабасисиз тугалланиши. *Ўйин дуранг бўлди.* ■ *У кутилмаганда асп билан шох берди, мен ўйинни дуранг билан тугатишга мажбур бўлдим.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. *Шу аҳволда томонлар дурангга рози бўлишди.* Газетадан.

ДУРАНГ II [ф. *دورنگ* — икки рангли] Маҳси ёки этикнинг чокига кўпинча икки хил рангли ип ёки ипак билан тикилган гулли хошия, уқа. *Ҳаккам дуранг этик, Олифта, сатанг, тетик, Яғрин ташлаб, ҳайқириб, ўтганларга кўрсатиб.* Ф. Фулом.

ДУРАФШОН [ф. *دورافشان* — марварид-дур сочувчи] поэт. *Дурдек ялтираб турадиган.*

Үрта Осие́нинг қайрилма қоши: Бири — Амударё, бири — Сурдарё. Ялт-ялт тебранади тубида тоши, Ёқут янглиғ ёки дурафшон эъё. Т. Тўла.

ДУРАХШОН [ф. درخشان — ёруғ, ёрқин, ялтироқ] Ярқирок, чақнаб турувчи, жилваланувчан. *Илк бор сиз [ўқитувчи] кўрсатган дурахшон Зухра Букун шеърим ичра ташбеҳдур мумтоз. А. Орипов, Йиллар армони.*

ДУРАЯ с.т. Дурўя. *Дурая рўмол.*

ДУРБИН [ф. دور — узок + بين — кўрувчи] 1 Узокни яқин ва катта қилиб кўрсатадиган, узокдаги нарсаларни кўриш ва кузатиш учун хизмат қиладиган асбоб; бинокль. *Командир дурбинни кўзига тутиб, ҳар томонга қаради. С. Айний, Қуллар. Низомиддин ғилоф ичидан дурбин олиб, дарахтни кўздан кечира бошлади. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 кўчма Зеҳн, ақл-идрок. *Комилжон — шилли одам, агроном. Унинг дурбини сиз билан биз кўролмаган нарсаларни кўриши мумкин. И. Раҳим, Икхос.*

ДУР-ГАВҲАР, дуру гавҳар *жуфт с.* 1 Дур ва гавҳар; қимматбаҳо, нодир нарсалар.

2 кўчма Маъноли, мазмунли сўзлар, гаплар. *Лайлининг кўнгли очилиб, ҳар сўзидан дургавҳарлар сочилиб, шунда қизнинг баҳри очилганини билб, энаси айтди. «Фольклор». Сенга хат ёзгани ўтирдим, Юрагимдан дургавҳар тўқдим. У. Носир, Юрак.*

ДУРДА [ф. درده — чўкма, куйқа] 1 Мураббо, қиём, шинни ва ш. к. нинг бетига ҳосил бўладиган қумоқ-қумоқ парда. *Мураббо дурда боғлабди.*

2 Қиздирилган ёғ, сариёғ, шароб ва ш. к. тагига чўккан куйқум, куйқа, лойқа. *Шинни дурдаси. ■ Томоғи оғриб, кечаси билан иситмалаб чиқар, онаси ярим кечада уйғониб, сут қайнатар, дурда ёғ қўшиб, ичишга мажбур қилар эди. «Ёшлик».*

ДУРДА-ДУРДА *такр.с.* Бўлак-бўлак, узук-юлуқ; тарқок маъноли. *Бир қолипга тушолмаган дурда-дурда фикрлар зговлансин. Ф. Фулом, Шеърлар.*

ДУР-ДАРОЗ, дуру дароз [ф. دورودراز — узун, кўп сўзли; ортиқча] Узундан-узук, чўзиқ. *Дур-дароз гаплар. Дур-дароз музокаралар. ■ ..дур-дароз шикоятлар қилди. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

ДУРДОНА [ф. دردانه — бир дона дур; ёлғиз бола] 1 Дурнинг сараси; йирик ва тоза

инжу. *Гуллар кўндир бу хилқат аро, Дурдоналар янглиғ сочилган. А. Исроилов, Биз — дунё одамлари. Қақир сахро бугун тўйхона бўлди, Ери — зар, тошлари дурдона бўлди. Ҳабибий.*

2 кўчма Тоза, беғубор, дурдек оппоқ. *Сўзи ширин, тишлари дурдонадир, ёр-ёр. «Кўшиқлар». Дурдона тишинг, лаъли лабинг ҳам қора холинг, бу хусни камолинг. Ҳабибий.*

3 кўчма Бебаҳо, қийматли, нодир, қадрли нарса ҳақида. *Сўз — дурдона, уни одамларга гулдаста қилиб тут. Газетадан. Мана, шундоқ битта афсона, Афсоналар ичра дурдона. Ойбек, Навоий ва Гули. Дур ичра дурдонам дейман, Ёлғизим, ягонам дейман. М. Юсуф, Уйқудаги қиз.*

4 кўчма Чукур маъноли, мазмунли, қимматли. *Дурдона асар. Дурдона сўзлар. ■ Куйла, созим, юрагим, шеърим.. Ҳар бир сатри олмос, дурдона. Файратий. Бобо ибратнамо афсона бошлаб, Сўзи қийматбаҳо дурдона бошлаб. Ҳабибий.*

5 кўчма Бадний, маданий, маънавий мерос ҳисобланадиган қимматли асарлар, обидалар. *Йиллар ўтаверди, шоирнинг шеърӣ дурдоналари наслардан наслга мерос бўлиб қолаверди. Н. Сафаров, Оловли излар. Турфа хил моддий ва маънавий дурдоналар билан танишар эканмиз, замину замонлар чашмасидан баҳраманд бўламиз. Газетадан.*

6 кўчма Экинлардан олинган ҳосил. *Ватан хазинасига 3,5 миллион тоннадан ортиқ дурдона тўқилди. Газетадан. Ҳар туп ғўза, ҳар ниҳол Дурдонага айланиб, Чаноқлари урди барқ. Файратий.*

7 Дурдона (хотин-қизлар исми).

ДУРКУН 1 Бўлиқ, тўла, гавдали. *Қирмизхон аввалгидан ҳам очилиб кетган.. кўша-кўша узукли қўллари дуркун кўксига қовуштирилган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Бозоркул.. Онабибини кўз олдига келтирди.. у анордек тикмачоқ, дуркунгина, оташ. А. Мухтор, Асарлар. Ҳозирги қўзилар дуркун, териси талабга жавоб беради. Газетадан.*

2 Ўсиқ, ўсиб етилган. *Рўзалар кўзни қувонтирадиган даражада дуркун эди. Э. Усмонов, Ёлқин. Дуркун ўтларни хуш кўрувчи тоғ эчкилари юқорилаб кетишиди. «Ёшлик».*

ДУРРА(ЧА) 1 [ф. درّه — чарм тасма ёки а. طرّه — пешона, кокил] Аёллар пешонага танғийдиган кичик рўмол. *Йигитларнинг кўзи куйсин, деб дуррани чап томонга сал*

қийшайтиброқ танғирди. С. Аҳмад, Жимжитлик. *Сабогул кўз ёшларини дуррасининг учига артиб, Шералини уйга таклиф этди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Гаваҳар бошида юлқинаётган дуррачасини томоғи остидан танғиб боғлади.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДУРРА II бот. Ғалладошлар [ғаллагуллилар] оиласига мансуб бир йиллик ўсимлик; донли жўхорининг бир тури.

ДУРРОНИЙЛАР этн. Афғон миллатини ташкил этувчи йирик қабилалар уюшмаси.

ДУРСИЛЛАМОҚ «Дурс-дурс» товуш чиқармоқ. *Тулпор боради ҳарсиллаб, Туёғи ерга дурсиллаб.* «Маликаи айёр».

ДУРУСТ [ф. درست — тўғри, ҳалол; бутун, комил] I сфт. Яхши, тузук. *Дуруст одам.*

■ *Ҳусайн Бойқаро ҳарбий санъатни дуруст билар эди.* Ойбек, Навоий. *Шундай қарорга келингани анча дуруст бўлган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 крш с. өзф. Маъқул, яхши, ўринли. *Ра-йимбойнинг қишлоғиданми? Ҳа, дуруст.* С. Аҳмад, Уфқ. *Дуруст, мен гапингизга ишонаман, лекин ановларни ишонтириш учун кучли далил керак.* М. Исмоиллий, Фарғона т. о.

3 Соғ, тетик, соғ-саломат. *Мурод энди ўзини анча дуруст сезарди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Терговчи келганида, Қудратулло ўзини анча дуруст ҳис қиларди.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.

4 Мўл, кўп, унумли. *Бу йил сабзавот экинларидан ҳам дуруст ҳосил олинади.* Газетадан. *Сидиқжон тушки дам олишдан кейин кечгача хийла дуруст ишлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Муносабати яқин ва жойида, ўзаро қалин. *Уста Турдиали худо билан дуруст эди, уч ярим яшар қизчаси ўлди-ю, ораси бузилди.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

ДУРУСТЛАМОҚ Ўз ҳолига келтирмоқ, ўрнига қўймоқ, яхшиламоқ, тузатмоқ. *Ҳозир бунни омонат қўйиб кетай, эрта оқшомгача биров сезмаса, дурустларман.* Ҳамза, Асарлар.

ДУРУСТЛАШМОҚ I Дурустламоқ фл. бирг. н.

2 Дуруст бўлиб қолмоқ, тетикланмоқ, яхшиланмоқ. *Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча энгиллашди, иссиғи озайди, нафас олиши ҳам аста-аста дурустлашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДУРУСТЛИК Яхшилик ҳолати, кўнгилдагидек ҳолат. *Дурустлиги шуки, ўзи доктор! Доктор бўлганда ҳам, чаққонгина доктор экан.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ДУРУСТ-НОДУРУСТ жуфт с. Ўринли-ўринсиз, ўйламай гапирилган; тўғри-нотўғри. *Дуруст-нодуруст сўзга сабр айлаган Эрур яхши ҳозиржавоб лақмадан.* «Ақл ақлдан қувват олади».

ДУРУҒ [ф. دروغ — ёлғон, алдов гап] кт. айн. ёлғон. *Дуруғ гап.*

Дуруғ айтмоқ (ёки қўшмоқ) 1) алдамоқ, ёлғон гапирмоқ. *..ушбу муурофада [улар] ҳақ сўзни айтмоқлари, дуруғ қўшмасликлари.. зарур.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота; 2) янглиш, хато айтмоқ. *Мен дуруғ айтган бўлсам, китоб сўзига амал қилдим-да, икки мўминни битиштириш учун сўзладим-да! А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ДУРФИШОН [ф. درفشان — дур сочувчи] айн. дурафшон. *Кел, ишқ йўлида кўзларингни, Эй Нодира, дурфишон этиб кет.* Нодира.

ДУРҲҲА [ф. دورويه — икки томони бир хил, икки томонлама] Икки томони бир хил қилиб тўқилган маҳаллий мато тури. *Дуруҳ рўмол.* ■ *Нимшойи матоларнинг дағир ёки дуруҳ деган турлари табиий ипақдан ўралади, арқоғи очиқ рангли ипақдан бўлади.* «Фан ва турмуш».

ДУСАҚ шв. Икки ёшли кўй.

ДУСТ [ингл. dust — чанг] Дезинфекция қилиш, зараркунанда ҳашаротлар (курт, қандала, бурга, пашша, куя ва б.)ни қириш, ўлдириш мақсадида ишлатиладиган кимёвий кукун, порошок. *У гугурт қутичасига кўсак қуртини солиб, устидан даст сенди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДУСТУМАН шв. фольк. Тунқарилган ҳолда, юзи пастга қараб (ётмоқ, йиқилмоқ). *Олиш кўрганмисиз ўзи?! Дустуман бўлмаса, ҳисоб эмас.* «Ёшлик». *Подшо тахти олдига бориб, дустуман йиқилди.* «Кунтуғмиш».

ДУТ I айн. дуд I 1. Эшигиндан ўтволай, Чилимшга дут олай. «Оқ олма, қизил олма». *Дут қўйиб ётган ерда нима бор, ўтинчими, кўмирчими, ўзлари ўт ёқиб ўтирар.* «Маликаи айёр».

ДУТ II тақл. с. айн. дуд II. *Бир ҳафтаки, машина дут этса, эшик ғичирласа, кўчада болалар чувуллашиб қолишса, кўзи тўрт.* С. Сиёев, Райҳон.

ДУТО [ф. دوتا — эгилган, икки букилган] *поэт. Эгилган, букилган, букчайган. Эсида она шўрлик, мунису ювошлиги, Қаддининг дутолиги, меҳрининг дарёлиги. Миртемир, Асарлар. Мусибат остида рост қомати дуто кўринур. С. Абдулла, Танланган асарлар.*

ДУТОЛИК 1 Эгилганлик, букилганлик.
2 *кўчма* Ожизлик. *Бош эгмоққа жазм этганим — дутолигим эмасдир. Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.*

ДУТОР [ф. دوتار — икки тор, икки торли] Икки торли, чертиб чалинадиган узун дастали мусиқа асбоби. *Дутор чалмоқ. Дутор чертмоқ. Дуторсиз бахши бўлмас, Ёмонсиз — яхши. Мақол. — Дутор товуши қандайдир ўзининг бир ҳасратини сўзлагандек, ҳикоя қилгандек бўлиб эшитилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мухаббат — дутор, эҳтиёт қилиб турмасанг, тоб ташлайди. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.*

ДУТОРБОЗ [ф. دوتار باز — дутор чалувчи; дутор ишқибози] *айн. дуторчи. Дуторбоз дуторини чертиб, найчи найини тортиб, сухангарлар қўшиқ айтиб, базм жуда авжи-га чиқди. «Маликаи айёр».*

ДУТОРБЎЙИН Буйни узун ва шушбичим (асосан от ҳақида). *Дуторбўйин араби отлар, “Чу”, деса бир қирдан ҳатлар. «Равшан».*

ДУТОРЧИ 1 Дутор чалувчи созанда. *Дуторчи дуторнинг қулоғини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.*

2 Дутор ясовчи уста.

ДУХОБА 1 Орқаси ип, юзи текис ва қалин ипак туклар билан қопланган мато; бахмал, бархит. *Қизил духоба. Қора духоба. Духоба кўрпа. — Мошранг духоба дўппили, тўққиз-ўн яшар чиройликкина бола — болаларнинг каттаси эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Чий духоба қ. чий. *Мен янги, бели бурма, сариқ чий духоба костюмим билан шалваримнинг чангини қоққанча, бирпас гарангсиб, аланглаб турдим. Х. Назир, Чўл ҳавоси. Ёғжим духоба қ. Ёғжим 1.*

2 *кўчма* Бир текис ва қалин ўсган. *Қирларда духоба майсалар. Уйғун. Тонг қўшиғи.*

ДУХОБАГУЛ *бот.* Гули қизғиш ва юзи духобага ўхшаш қалин ва майин гул нави. *Духобагулларга дудоқ теккизиб, Ҳар саҳар шабада ўйнаб ётади. Уйғун.*

ДУХОВКА [р. дух — ҳаво] Ошхона плитаси ёки газ плитасининг ичига ўрнатилган, қиздириб турли таомлар пишириладиган махсус тунука қути. *Духовкада пирог пиширмоқ. — Холиса духовкадаги димланган товۇқни ағдариб қўйиб, қўлларини сочиққа артди. С. Нуров, Нарвон.*

ДУХОВОЙ ОРКЕСТР Пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоблари оркестри. *Ибодуллани эрталаб духовой оркестр садоси уйғотиб юборди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ДУХТАР [ф. دختر — қиз] *с.т., шв.* Қиз. *Тезлик билан келсин хоннинг духтари. «Гулихиромон». Отим Ларзонойдир, боғбонга духтар. «Гулихиромон».*

ДУЧ: *дуч келмоқ (ёки бўлмоқ) 1)* учрашмоқ, тўқнашмоқ, рўбарў келмоқ, юзма-юз келмоқ. *Йўлакка чиқиши билан Анварга дуч келди. У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кушандаси дуч келганда, шундай ҳам думини хода қилар эдики. А. Қодирий, Кичик асарлар; 2)* йўлиқмоқ; гирифтор бўлмоқ. *Хусусан, ўқшининг дастлабки йилида ҳам кўпгина қийинчиликларга дуч келди. «Фан ва турмуш». Расо тўққиз эканда ёшим, Бир балога дуч келди бошим. Ҳ. Олимжон. Дуч келган Тўғри келган; ҳар қандай; насиб қилган. Қиз дуч келган биринчи таксини тўхтатди. «Ёшлик». Туйда ошни дуч келган одам дамларди. «Ёшлик». Дуч келган ерларда ётиб юрадиган дайдига ўхшайди. «Шарқ юлдузи».*

ДУЧАВА, дучўба / дучўва [ф. دوچوبه — икки(та) чўп] Ўзбек анъанавий ногорадоира усули.

ДУЧМА-ДУЧ Юзма-юз, рўпара. *Мана, дучма-дуч келдик. К. Яшин, Ҳамза.*

ДУЧОР [ф. دچار — рўпара, тўқнаш келган; мубтало бўлган]: *дучор бўлмоқ 1)* учрамоқ, учрашмоқ, юзма-юз келмоқ. *Ясси қир бағрида сен бўлдинг дучор. Миртемир, Асарлар. Шўри қуриган сенга дучор бўлади. «Алпомиш»; 2)* гирифтор бўлмоқ, мубтало бўлмоқ, йўлиқмоқ. *Бош оғриғига дучор бўлдим. Балога дучор бўл! (қарғ.) — Қанд касалига дучор бўлганлар учун овқатланишдан олдин янги сабзи ва бодринг ейиш тавсия қилинади. «Фан ва турмуш».*

ДУШ [фр. douche < doucher — сув қурури; сув сепиш] 1 Ювиниш ёки даволаниш учун сувни майда тешиклардан ёмғирдай ёғдириб берадиган қурилма. *Душ остида*

ювинмоқ. *Врач унга ўн душ буюрди.* ■ *Жимжитлик.* *Фақат у ер-бу ерда ишлаб турган душларнинг шовуллаши эшитилади.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

2 Шундай курилма ўрнатилган хона. *Душга кирмоқ.* ■ *У душга тушиб, ювиниб чиқди-да, устидаги кийимларини ўзгартирди.* Ойдин, Ҳикоялар.

ДУШАНБА [ф. *دوشنبه* – икки шанба; шанбадан кейинги иккинчи кун] Ҳафтанинг биринчи куни, якшанбадан кейинги, сешанбадан олдинги кун. [Отабек] *Душанба куни кечаси бир эмас, уч душман билан кураш тўғрисидагина ўйлар эди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Водил – қадимдан бозор қишлоқ. Бу ерда ҳар душанба куни ниҳоятда гавжум, тирбанд бозор бўлади.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУШВОР [ф. *دشوار* – мушкул, қийин, оғир; хавфли] Қийин, мушкул, оғир. *Душвор иш.* ■ *Сиз жуда баландда, мен қуйидаман, Ҳа, сизни севмаслик душвор, биби-жан.* Миртемир, Асарлар. *Ҳижрон, ҳижрон оғирдир зилдай, Висол, висол тотли ва душвор.* Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар.

ДУШМАН [ф. *دشمن* – ёв; мухалиф; бадхоҳ] 1 Дунёқараши, манфаатлари, хатти-ҳаракати бир-бирига қарама-қарши бўлган, ўзаро ганим, рақиб сифатидаги томонларнинг ҳар бири. *Ғоявий душман. Дўст ачитиб гапирди, душман – кулдириб.* Мақол. *Тикан заҳри учидан, душман заҳри ичидан.* Мақол. *Душманнинг катта-кичиги бўлмайди.* Мақол. ■ *Булар [Шарқ мутафаккирлари] зулм-зулмат, адолатсизлик, жаҳолат, хурфотнинг ашаддий душмани эдилар.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Ҳарб. Урушда ўзаро бири иккинчиси билан жанг қилувчи, бир-бирига қарши уруш эълон қилган томонлардан ҳар бири; ёв. *Душман билан бўладиган жангларда қўрқоқлик қилманглар.* «Ҳадис»дан. *Полк мудофаа қилиб ётган район устида душманнинг неча юзлаб самолёти беҳисоб бомба ёғдирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Кўчма Инсонга ва умуман бирор нарсага зарар келтирувчи кимса, нарса, ҳодиса. *Ёввойи ўт – ҳосилнинг душмани.* *Жаҳл – душман, ақл – дўст.* Мақол. *Сунгги пушаймон – ўзинга душман.* Мақол. ■ *Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман каби кўриб келар эди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *..туш-*

кунлик – энг ёмон душман. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДУШМАНЛАШМОҚ Бир-бирига ёв, ганим, рақиб бўлиб қолмоқ.

ДУШМАНЛИК 1 Бирор кимсага ёв, ганим, мухалиф бўлишлик; бировга ёмонлик қилишлик; кўролмаслик. *Нури бу оилага тушгач, уч кун ўтар-ўтмас, икки қайнана – кундошлар орасидаги душманликни сездди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Душманларча иш, хатти-ҳаракат. *Душманлик кўрсатмоқ. Душманлик қилмоқ.* ■ *Душман душманлигини қилар экан.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

ДУШМАНЧИЛИК айн. *душманлик* 2. Ораларида душманчилик пайдо бўлди.

ДУШОХИ [ф. *دوشاخه* – икки шохли; ёғоч паншаха] Миллий нақш турларидан бири. *Содиқжон бойваччанинг тош пойдевор устига солинган, олди сирли айвон, душохи.. нақшлар билан безатишган.. меҳмонхонасида.. икки кумуш қандил париллаб ёниб турибди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУШХОНА Душ ўрнатилган хона. *Душхона кўрмоқ.* ■ *Ҳамма дала шийпонларида душхоналар бор.* Газетадан.

ДУЭЛЬ [фр. *duel* – олишув, жанг < лот. *duellum* – уруш, жанг] Икки шахснинг орномус талашиб, маълум шартлар асосида яккама-якка қиличбозлик қилиши ёки отишуви. *Дуэлга чиқмоқ.* ■ *Урта асрларда баҳс юритаётган одам ўз ҳарифига: “Сиз ҳақсиз, мен энгилдим”, дейишдан кўра уни дуэлга чақиришни афзал кўрган.* «Фан ва турмуш».

ДУЭТ [итал. *duetto* < лот. *duo* – икки] мус. 1 Икки мусиқа асбоби ёки икки хил овоз билан ижро этиладиган мусиқа асари. *Дуэт – икки ашуланининг икки овозда айтиши учун ёки иккита чолғу асбобида чалиш учун мосланган музика асари.* И. Акбаров, Музика саводи.

2 Шундай асарни ижро этувчи икки созанда ёки навозанда. *Улар Тоҳир ва Зухра ариясини дуэт бўлиб айтишди.* Газетадан.

ДУҲҲҲҲ [урдуча *دھول*, *دهول* – катта ноғора] Ҳарбий юришларда, овга чиқишдан олдин чалинадиган қадимий дўл ноғора (яна қ. дўл III).

ДЮЖИНА [фр. *douzaine* < лот. *duodecim* – ўн икки] Ўн икки дона (бир хилдаги, бир турдаги нарсалар ҳақида). *Бир дюжина*

қошиқ. ■ Майхонанинг панароқ бир бурчагига ўтириб, Саидий бир дюжина пиво буюрди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДЮЙМ [гол. duim – бош бармоқ] Ўтмишда Россияда ва ҳозир Англияда: 25,4 миллиметра тенг узунлик ўлчови.

ДЮЙМЛИК Дюйм узунлигидаги, дюймга тенг. Бир дюймлик тахта (қалинлиги бир дюйм тахта; дюймовка). ■ Уч дюймлик труба. Уч дюймлик трубадан 150 метр олиб берсангиз. Н. Юсупова, Боғдаги суҳбат.

ДЮКЕР [нем. Düker < лат. ducere – ўтказмоқ] Ариқ, канал сувларини улар йўлидаги тўсиқлар (бошқа канал, дарё, дара, йўл ва ш. к.) билан кесишган жойдан ўтказиш учун ётқизилган қувур шаклидаги, муайян босимли сувўтказгич қурилма, иншоот.

ДЮНА(ЛАР) [нем. Düne] Шамол таъсирида ҳосил бўладиган (тўпланадиган) ва узлуксиз силжиб турадиган қум тепалари.

ДЮРАЛЮМИНИЙ [нем. < айни қотишма дастлаб ишлаб чиқарилган Дюрен шаҳри номидан + алюминий] Алюминийнинг мис, қисман марганец, магнит, темир билан қотишмаси.

ДЎЗАНДА [ф. دوزنده – тикаётган; тикувчи] Игна билан тикувчи (машиначи, пойабзалдўз ва ш. к.) [Унинг] Йигирматадан кўпроқ дўзандаси бор эди. С. Айний, Қуллар. Сартарош соқолга, дўзанда оёққа қарайди, деганлари рост экан. С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЎЗАНДАЛИК Игна билан кашта ва кийим тикиш иши, дўзанда касби. Касби – дўзандалик. Дўзандалик қилмоқ.

ДЎЗАХ [ф. دوزخ – жаҳаннам] 1 Диний тасаввурга кўра: ўлган, дин талабларини бажармаган гуноҳкор бандалар охиратда абадий азобланадиган жой; жаҳаннам. Дилзорларнинг ҳаммаси дўзахга маҳкумдир. «Ҳадис»дан. Дўзахни зино қилган, бировнинг ҳақини еган гуноҳкор бандаларимга яратганман. А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 кўчма Кишини ортиқ азоб-уқубат ва мушкул аҳволга солувчи шароит, муҳит, ҳолат. Яхши рўзғор – жаннат, ёмон рўзғор – дўзах. Мақол. ■ Бу ғамхона қошона унинг учун дўзах-ку! К. Яшин, Ҳамза.

ДЎЗАХИ [ф. دوزخی – дўзах азобига маҳкум, лойиқ; дўзахга тушган, лаънати] 1 дин. Дўзахга тушишга лойиқ бўлган гуноҳ иш-

лар қилган шахс, дўзахга маҳкум. [Имом:] “Улар худонинг қаҳр-ғазабига учрайди, барчаси дўзахи”, дер экан. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

2 кўчма сўк., қарғ. Ёмон, бадфеъл кишига нисбатан қўлланади. Ие, яхши таниймиз у кишини. – Бўлмаса, уста Баҳром ўша дўзахининг божаси бўлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДЎКАЙ с. т. Бирор жой, ташкилот, ҳокимиятнинг мансабдор катталаридан, казоларидан ҳисобланадиган кимса; кузир. Маҳалла дўкайлари.

ДЎКОН [а. دكان – магазинча; чодир, устахона] 1 Бирор нарса сотиш учун махсус жиҳозланган савдо-сотиқ хонаси, корхонаси; магазинча. Баққол дўкони. Китоб дўкони. Дўкон мудир. Ёмон чўпон тиконга берар, Яхши чўпон – дўконга. Мақол. ■ Амакингизининг дўконига яхши шоҳлар, бахмаллар келибди, олмайсизми? Ойдин, Узидан кўрсин. Тўғри газета-журнал дўконига йўл олди. «Шарқ юлдузи».

2 Ҳунармандларнинг ишхонаси. Темирчи дўкони. Бўёқчи дўкони. Сартарошлик дўкони. ■ [Мулла Обид] Тинчмайди: гузарда ямоқчилик дўкони очиб, ҳам ўзининг, ҳам қишлоқнинг эҳтиёжини ўтаб туради. А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Ҳунармандлар фойдаланадиган дастгоҳ; станок. Тўқув дўкони. Дўкон тўқисане – бўз бўлар, Чарх йигирсане – тўн бўлар. Мақол. ■ Уйларида дўкони ҳам бор: алача.. жанда тўқийди. Ш. Холмирзаев, Қаҳрамоннинг сўнгги қуналари.

ДЎКОН-ДАСТГОҲ жуфт с. Косибларнинг дўкон ва дастгоҳлари, бошқа иш асбоблари мажмуи. Ота ўлиб, боласига дўкон-дастгоҳ мерос қолмаса, одамлар: “гадо бўлар экан, шўрлик”, деб бош чайқашарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ДЎКОН-ДАСТГОҲНИ ЙИҒИШТИРМОҚ (ёки кўтармоқ) айн. дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ (ёки кўтармоқ) қ. дов-дастгоҳ.

ДЎКОНДОР [а. + ф. دکاندار – дўкони бор, дўкон эгаси] Хусусий дўконда мол сотувчи савдогар; дўкон эгаси. Дўкондорлар, ўткинчи одамлар маҳлиё бўлиб, шон уйнатувчига йўл берарди. Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

ДЎКОНДОРЛИК Дўконга эгалик; хусусий дўкон очиб, савдо билан шуғулланишлик.

ДУКОНХОНА Хунармандлар дукони (дастгоҳи) жойлашган хона, жой; хунармандлар ишхонаси. *Бўзчининг дуконхонаси.* ■ *Юпқа девор билан ҳовлига ажратилган дуконхонада Шокир ота ишлайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДУКОНЧА Кичкина дукон, савдо шохбчаси. *Савдога киринг. Савдода гап кўп. Мен сизга овлоқроқ бир дуконча олиб берман.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДУКОНЧИ айн. *дукондор.* *Тўйчи дукончининг ҳам еган-ичгани бурнидан булоқ бўлиб чиқади.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *От-арава, машина шиббалаб юборган текис йўлдан сал юрганнимздан кейин, орқамиздан дукончи йигит ҳаллослаб етиб келди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ДҮЛ I Юмалоқ ва б. турли шакл, турли катталиқдаги муз парчаларидан иборат атмосфера ёғини. *Айрилган йўлда қолар, Бўлинган — дўлда.* Мақол. ■ *Дўл шундай шиддат билан ёғар эдики, ердан чанг кўтарилиб, ҳавони ғубор босди, кундуз қоронғилашди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Дўлда қолгандай Юзи чўтир кимса ёки нарса ҳақида. *Юр, Содиқ жияним, башарангми бу ёки дўлда қолган таппими?* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ДҮЛ II [ф. *دول* — челақ, чўмич; воронка] Тегирмон тоши тепасига ўрнатилган, тўн-карилган пирамида шаклидаги идиш, ҳампа (тортиладиган дон дўлга солиниб, ундан коса орқали тошга тушади). *Йўлчи йўлини билар, тегирмончи — дўлини.* Мақол. ■ *Саҳар пайтларидан.. икки дўлни янги бугдойлар билан тўлгазгач, Эсамберди ака ухлашга ётади.* А. Қодирӣ, Обид кетмон.

ДҮЛ III Уруш майдонларида ёки улкан тантаналарда чалинадиган катта ноғора. *Карнай-сурнай, дўл, ноғораларнинг тақати ми осмон ёқасини йиртиб солгудек.* К. Яшин, Ҳамза. *Дўл қоқа оламан, карнай чала оламан.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ДҮЛАЙМОҚ шв. I Кўзини чақчайтирмақ, ўқраймоқ. *Қиём, кўзи дўлайиб, Қурбонга тикилди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Манглайда битта кўзи Боқар эди дўлайиб.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 Кимсага калтақ ёки мушт кўрсатиб дўқурмоқ. *Ҳаддингдан ошма, — дўлайиб ушқирди Дуранбек.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз. *Рустам тишларини ғижирлатиб, муштини*

дўлайтирди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Собир депсиниб, итга муштини дўлайтирди.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *У кафтини дўлайтирганча нималарнидир деб дағдаға қилди.* «Шарқ юлдузи».

ДҮЛАНА [ф. *دولانه*] — олмасимон мевали дарахт] I Раънодошлар (атиргуллилар оиласи)га мансуб, кўпинча тоғли жойларда ёввойи ҳолда ўсадиган, сариқ ёки қизғиш, думалоқ мевали дарахт ва унинг ейишли меваси. *Жондан кечмасанг — жонона қайда, тоққа чиқмасанг — дўлана қайда?* Мақол. ■ *Тўп-тўп ўсган ёввойи дўлана, наъматак шоҳларида чумчуқлар чуғурлашарди.* С. Анорбоев, Оксой.

2 Шу дарахт ёғочидан ишланган мунчоқ. *У [амаки] йўғон калта бармоқлари билан айвонда дўлана тасбеҳ ўгириб ўтирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эшакка дўлана таққандек, сенга фартуқни ким илиб қўйди?* И. Раҳим, Ихлос.

ДҮЛАНМОҚ шв. Қайрилмоқ, буксилмоқ, бурилиб айланиб ўтмоқ. *Кирди йўлга дўланиб, Синглиси бунда қолди.* «Муродхон». *Тоғлардан дўланиб ўтдик.* «Юнус пари».

ДҮЛВАР шв. I Гавдаси катта, йўғон, барваста (одам ҳақида). *Дўлвар йигит.* ■ *Далаларни пиёда кезсангиз.. дўлвар йигитларни, лобар қизларни кўрасиз.* Газетадан.

2 Кенг, тўқис. *Дўлвар кўйлак.*

3 Содда, гўл. *Тилавовнинг оқиқ қўл, дўлварлигизга кўп кишилар беш кетади.* Газетадан. *Менинг талқинимдаги Яхшибоев, ёшлик пайтларида ўта жўн, ўта дўлвар, ўта ёқимтой туюляпти.* М.М.Дўст, Лолазор. *Арслонқулнинг соф юрагини.. табиий ақлини ифодаловчи дўлвар сўзларини кўпроқ эшитгиси келди.* Ойбек, Навоӣй.

ДҮЛМА Қиймати тоқ, карам баргига ўраб ёки помидор, бақлажон ва ш. к. нинг ичига солиб пиширилган овқат. *Палов десанг — пайшанбага, Дўлма десанг — душанбага.* Мақол. ■ *Меҳмонлар ўтиришгач, Расулбек буги чиқиб турган каклик дўлмани ўртага қўйди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДҮЛОБ шв. Кўнгилчан, саҳий, саховатли, кўли очиқ. *Раисимиз Сотиболдиев феълли кенг, хийла дўлоб одам.* Ёрдам сўраганни ноумид қайтармайди. Ҳ. Назир, Кўктерақ шабадаси.

ДҮЛОП I шв. Кўпол, бесўнақай.

ДҮЛОП II шв., Серодам, гавжум.

ДҮЛОП III шв. Ҳар хил навли донлар аралашмаси.

ДҮЛТА I шв. Юмалоққина, лўппи, дўмбоқ. *Дўлта бола.* ■ Арслонқул унинг юмшоқ дўлта юзини бармоқлари билан аста қисиб, қалъага чопди. Ойбек, Навоий. *Мана сиз, бўйингиз паканароқ, лекин.. жудаям дўлта йигитсиз.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДҮЛТА II шв. Қаймоқни қиздириб, ёғини олгандан кейин қозонда қоладиган жиззасимон ёйишни қисми.

ДҮЛЧА [ф. *دولچه* — сув челақ, кўза] шв. 1 Ҳовуздан мешга сув олишда ишлатиладиган чарм идиш, чўмич.

2 Мисдан чуқур косага ўхшатиб ясалган рўзгор буюми.

ДҮМБАЙМОҚ Туртиб, қаппайиб чиқиб турмоқ. *Чўнтагим дўмбайиб қолди.* ■ Қабр ёнига тизланган *Отабек ва юқори-қўйи дўмбайган қабрлар бу тиловатга соме каби эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДҮМБАЛОҚ: дўмбалоқ ошмоқ айн. *умбалоқ ошмоқ қ. умбалоқ.* *Даврон сальто қилгандай дўмбалоқ ошиб тушди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ДҮМБИЛЛАМОҚ I Лўппи, дўмбоқ болаларнинг селкиллаб, чаққон-чаққон қадам ташлаб юриши ҳолатини ифодалайди. *Эшик ёнида уч-тўрт ёшли қизча дўмбиллаб юрибди.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз.

2 Семиз, бақалоқ кимсаларнинг тез-тез лапанглаб юриш ҳолатини кўрсатади. *Карим қизиқнинг дўмбиллаб кириб келишини кўрган улфатлари кулгига шайланишаверди.* «Муштум».

ДҮМБИРА [تنبور — «танбур» сўздан] мус. 1 Икки торли, пардасиз, дуторга қараганда калтароқ, чертиб чалинадиган чолғу асбоби. *Уроз дарахтга суяниб, дўмбирасини чертар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отам дўмбира чертар эди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.

2 с.т. Барабан. *Дорбоз киндикка келган бўлса керак, дўмбиранинг бир маромда дириллаши эшитилди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

Дўмбира қилмоқ 1) дўмбира сингари шишириб юбормоқ. *Француз солдатлари бўлса, халоскоримиз сенсан, деб ўпишавериб, икки бетимни дўмбира қилиб юборишди.* К. Яшин, Номус ва муҳаббат; 2) қаттиқ танқид қилмоқ, ҳақиқий башарасини, кирди-корларини очиб ташламоқ. *Бунақанги миш-*

мишларни ёзиб дўмбира қилинмаса, оғзаки гап билан битириш қийин. «Муштум»; 3) шовшув кўтармоқ, миш-миш гап қилиб юрмоқ. [Саидов] *Лалайган десам, гапдон чиқиб қолди-ку, мана шунақалар кишининг сирини дўмбира қилади-да.* А. Муҳиддин, Ҳада.

ДҮМБИРАЧИ I Дўмбира чалувчи, чертувчи; дўмбира билан куйловчи. *Дўмбирачи энди “Қози”ни қарғай бошлади.* А. Суюн, Олис тонлар.

2 с.т. Барабанчи. *Шу пайт майдонга олдинда дўмбирачиси билан саф тортиб мактаб болалари кириб келишди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДҮМБОҚ I Дўмпайган, дўмпайиб (кўтарилиб) чиққан. *Дўмбоқ пешона. Дўмбоқ жой.* ■ *Қўлларини настга тушириб, дўмбоқ тиззаларини ёпиб ўтирди.* С. Нуров, Нарвон. *..тепаликдаги хароб қишлоқ гўристонини ва онасининг дўмбоқ қабригина бутун чинлиги билан унинг кўзларига.. қадалади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дўмпайиб, кўтарилиб турган жой ёки нарса. *Пешонасида дўмбоғи бор.* ■ *Учларида ботаётган қуёшнинг шуъласи ўйнаган икки та адил оқ қайин орасида дўмбоқ пайдо бўлди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 кўча Туладан келган, семиз, лўппи. *Дўмбоқ бола.* ■ *Йўлда Шамсиқамар деган дўмбоқ жувон билан учрашиб қолди.* Мирмуҳсин, Умид. *Темирбек дўмбоққина йигит, жиндек оварлиги ва доводирлиги ҳам бор.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДҮМПАЙМОҚ I айн. дўмбаймоқ. *Катта тут ёғоч суланқасида дўмпайган янги қабрни қучиб, қолларча йиглаб, тинкалари қуригандан сўнг қайтишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамма ариқ уватида дўмпайиб ётган бир қорани кўрди.* «Ёшлик».

2 Муқка тушиб ётмоқ. *Ишдан кейин ҳеч қаёққа чиқмайди, узоққа бормайди, буш қолса, айиқдай дўмпайиб ухлайди.* А. Мухтор, Асарлар. *..чарчаган болалар ҳар ерда дўмпайиб ухлаб қолишди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДҮНА-ДҮНА шв. фольк. Ёпирилган, даҳшат солган ҳолда. *Боринглар сиз душмана дўна-дўна.* «Интизор». *Оч шердаийн дўна-дўна От қўйинглар, беклар, газога.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДҮНГ I от Ернинг ёки бирор нарсанинг бирмунча баланд кўтарилган жойи; тепалик. *Уғри — тун ошгунча, Бўри — дўнг ошгунча.*

Мақол. ■ У дўннга, бу дўннга чиқиб қаради, укасининг қайси тарафга қараб кетганини билмади. «Кундуз билан Юлдуз».

2 сфт. Бўртиб чиққан, кўтарилган, дўмпайган, қаппайган. Дўнг ер. Дўнг жой. Дўнг пешона. Дўнг қишлоқ. Қўчқор булар кўзининг пешонаси дўнг булар. Мақол. ■ Дўнг ерга ўтириб, одатдагидек яна дарёга тикилди. Мирмуҳсин, Темур Малик. Дўнг пешонасининг пастки қирраси иккита ёввойи бароқ қош билан тамом бўларди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Дўнг олмоқ Энгаштириб, думбасига тизза билан тепмоқ (турли ўйинларда).

ДўНГАЛАК I шв. I Гилдирак (арава, вагон, паровоз ва ш. к. да). Поез(д)ингни юргизган Утхонаси билан дўнгалаги. «Кўшиқлар». Юмалоқ олам ҳам сирли бир чўпчак, Дўнгалак айланур наҳот бегупчак. Миртемир, Асарлар.

2 Юмалоқ ёки доира шаклидаги. Кўзна, тутилавериб сири кўчиб кетган дўнгалак хонтахтани келтириб ўртага қўйди. С. Сиёев, Райҳон. Кўчада икки отлиқ турарди. Бири тулки тумоқ кийган, бўйдор, иккинчиси дўнгалак телпақда. С. Сиёев, Аваз.

3 Дўнг ер, тепалик. ..дўнгалакларни бузиб, ерларни текислаш ва чимзорларни ҳайдаб, ишга солиш.. каби ишларга эътибор бериш лозим. И. Раҳим, Ихлос.

ДўНГЛИК I Дўмпайганлик, қаппайганлик, бўртиқлик.

2 Ернинг қавариқ бўлиб чиққан жойлари, дўнг ер, тепалик. Мактабимизнинг олдида каттакон дўнглик бор. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Машина терак бўйи дўнгликка кўтарилди. Э. Усмонов, Ёлқин. Биз учун кўкара дўнгликларда чим, Биз учун яшайди кўкда юлдузлар. «Ёшлик».

ДўНГПЕШОНА Пешонаси бироз бўртиб чиққан. Эшик олдидаги каравотда олтамиш беш ёшлардаги дўнгпешона, жуссаси кичкина, оқ-сариқ қария, кўзлари маъносиз жавдираганча ўтирарди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ДўНГСАЛИК Кичкина дўнг, пастак тепалик.

ДўНГСАЛИК Дўнгса жой, кичик дўнглик, тепалик.

ДўНДИРМА с.т. Талабга жавоб берадиган қилиб, ўринлатиб, жойига келтириб, кўнгилдагидек қилиб ишланган, тайёрланган. Дўндирма кабоб. Дўндирма иш. ■ Дўн-

дирма қилиб дамланган чойлар кетма-кет қўйилиб турибди. К. Яшин, Ҳамза. -Эҳ, қани энди, дўндирма иш булар эди-да! — Ҳақимбойвачча лабини ялаб қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

ДўНДИРМОҚ I Дўнмоқ фл. орт. н.

2 с.т. Жойига келтириб, кўнгилдагидек қилиб, боглаб бажармоқ, ижросини жойига қўймоқ, ўринлатмоқ. Гапни дўндирмоқ. ■ Чоршанба — зўр йигит, ишни дўндиради. М. М. Дўст, Лолазор. [У] Ўзимизнинг таомларни — кабоб ва паловдан тортиб то ҳалимгача — дўндириб юборади. Ойбек, О. в. шабадалар.

ДўНДИҚ Бўйи-баста келишган, дўмбоққина, лўппи; ёқимтой. Дўндиқ келинчак. Дўндиқ қизча. ■ Анвар келишган, дўндиқ бола эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Бир дўндиқ, дўмбоққа суқланиб боқдим, Орзулар кўкида қанотим қоқдим. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

ДўНДИҚЧА I Дўндиқ с. кичр.-эркл. Ана, кўрмайсанми, бу қандай оппоқ дўндиқча! Шунақа дўндиқчасига уйлансам. Мирмуҳсин, Умид.

2 шв. Бир турли ип ёки ипак газлама. Дўндиқча рўмо.

ДўНМОҚ эск. I Айланмоқ, ўхшамоқ; бир томондан иккинчи томонга ўтирилмоқ. Ёнмаган қорлар ёнар, Тушларим ўннга дўнар. «Шарқ юлдузи». Тошга дўнди ёстиқлар, ғам-ғусса бош қўйганда. «Саодат».

2 Қайтмоқ; тикланмоқ, ўзгармоқ. Мард ўғлонсан, алвон-алвон дўнмагин. Хасминнинг сўзига, болам, кўнмагин. «Хушкелди». Қиё қайтган давлат қайта дўнмайди, Бахт қуши кўлингга осон кўнмайди. «Тоҳир ва Зухра».

ДўНОН [мўғ. دونان — тўрт ёшли от] I Уч ёшга тўлиб, тўрт ёшга ўтган от ёки туя. Қунлар ўтиб, қулун — той, той — қунон, қунон эса дўнон бўлиб етишади. Н. Фозилов, Қуш қаноти билан.

2 Икки ёшга тўлиб, уч ёшга қадам қўйган қўй ёки эчки. Дўноннинг тойлиги бўлмас, Нокасининг — бойлиги. Мақол.

3 кўчма Бўйи (вояга) етган. Қиқирлашиб кулишади, Сатта бирдай дўнон қизлар. «Гулнорпаро».

ДўНҲ тақл. с. Йўғон тор, сим ва ш. к. чертилганда чиқадиған дағал овоз ҳақида. Дўнғ этган овоз эшитилди.

ДўНҒИЛЛАМОҚ I «Дўнғ» этган овоз чиқармоқ.

2 Ноаниқ ёки кўпол гап қилмоқ; тўн-ғилламоқ. *Дераза тагида қовоқ-тумишугини осилтириб ўтирган Муса кўса дўнғиллади.* С. Аҳмад. Хукм. Кампир яна дўнғиллади. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ДҮП тақл. с. Жарангсиз нарсаларнинг қаттиқ нарсага урилишидан ҳосил бўладиган товуш. *Дўп этмоқ. Тўп ерга дўп этиб тушиди.*

ДҮП-ДҮП Дўп с. тақр.

ДҮПИЛЛАМОҚ “Дўп-дўп” этган овоз бермоқ. *Уни ҳали кўрмасдан, бутун гавдам ўт бўлиб, юрагим чопқир отлар изидек дўпиллайди.* Ҳамза, Асарлар.

ДҮПИЛЛАТМОҚ 1 Дўпилламоқ фл. орт.н. *Тўпни дўпиллатиб ўйнамоқ. Оёқни дўпиллатмоқ.*

2 кўча Аёвсиз танқид қилмоқ, хато ва камчиликларини, салбий хислатларини айтиб қоймоқ. *Сабохон минбарга чиқди. Собирвой биров чимдиб олгандай чўчиб тушди: “Мени дўпиллатиб қолса-я..”, деб кўнглидан ўтказди.* А. Муҳиддин, Кўнгишлар.

ДҮПИР тақл. с. Дўпилаган овоз ҳақида.

ДҮПИР-ДҮПИР Дўпир с. тақр. *[Шербек]* Бир вақт дўпир-дўпирдан уйғониб кетди. Қараса, ҳамма перронга интиляпти. С. Анорбоев, Оқсой. *Отларнинг оғир дўпир-дўпири эшитиларди.* «Шарқ юлдузи».

ДҮПИРЛАМОҚ айн. дўпилламоқ.

ДҮППАЙМОҚ Нотекис, ноўхшов бўлиб, бўртиб чиқиб турмоқ; дўмбаймоқ. *Қўлим дўппайиб турган туғунчага тегди.* «Шарқ юлдузи». *Мунгли дўппайган қабрлар устида бағри қон қизғалдоқлар бош эгди.* Ҳ. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДҮППИ Авра-астарли, кўпинча қавима, пилта урилган, тепа, кизак ва жиякдан таркиб топадиган гулдор ёки гулсиз, тўтарак ёки тўртбурчак шаклдаги бош кийими. *Бахмал дўппи. Гилам дўппи. Ҳожид дўппи. Чуст дўппи. Зар дўппи. Бош омон бўлса, дўппи топилар.* Мақол. ■ [Сидиқжон] *Нима дейишини билмай, бошидан дўпписини олиб, у ёқ-бу ёғига чертди, тиззасига қўйиб, жиягини тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Эсиз йигитлик, эсиз бошдаги дўппию белдаги қийиқ.* С. Аҳмад, Уфқ.

Тагдўзи дўппи қ. тагдўзи. Йўлчи учун ўзи тайёрлаган яшии тагдўзи дўппини кийдирди. Ойбек, Танланган асарлар. **Тус (ёки чуст) дўппи қ. тус** II. *Мансур жилмаяр, чуст дўппи кийиб олган, ўжар сочлари дўппини кўтариб*

турарди. Ҳ. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол. *..айниқса янги тус дўппи билан қийиқчасига осилган пичоқ уни бениҳоя хурсанд қилиб юборди.* Ҳ. Усмонов, Сайланма.

Бировнинг дўпписини бировга кийгизмоқ Ҳўзининг фойдасини кўзлаган ҳолда бошқаларни алдаб, лақиллатиб юрмоқ. *Буни бировнинг дўпписини бировга кийгизиш дейди.* Шукрулло, Сайланма. **Дўппини алмаштиргандек** Жуда осон, қийинчилик туғдирмайдиган. *Бош омон бўлса, иш топиш дўппини алмаштиришга ўхшаш бир нарса.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. **Дўппини ерга қўйиб** Хотиржамлик билан, бамайлихотир, диққатни бир жойга тўплаб. *Кетидан пачаваси чиқмаслиги учун, дўппини ерга қўйиб.. ўйлаб кўринг олдин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дўппининг тагида одам бор** «Эҳтиёт бўл», «сирингни сақла, лақиллаб гапираверма» маъноларидаги ибора. **Дўппини осмонга отмоқ (ёки ыргитмоқ, ташламоқ)** Ортиқ даражада қувонмоқ, ниҳоятда хурсанд бўлмоқ. *Бу ерда икки-уч овора бўлиб, иш битирган одам дўпписини осмонга отиб хурсанд бўлади.* «Муштум». **Дўпписини ол деса, калласини (ёки бошини) олмоқ** Бирор ишни лозим бўлганидан ҳам ўтказиб, ортиқ даражада ва кўпол қилиб бажармоқ. *Тасаддуғингиз кетай, дўпписини олиб кел десангиз, ахир биз жаллод.. бошини кесиб келтирамиз-да.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Дўпписи яримга** Иши жойида, ғамташвиши йўқ, парвойи фалак, беғам. *Бизнинг “сартия” жуда беғам.. ҳеч нима бўлмагандай, дўпписи яримта! Ҳалқумиғача қарзга ботганини ўзи сезмай қолади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дўппи тор келганда** 1) иш қисталанг бўлган ёки ноилож қолган вақтда. *Дўппи тор келиб қоладиган вақтларда кабоб қилиб юборамиз.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан; 2) камчилик, етишмовчилик юз берганда. *Ўйлаб қарасам, дўппи тор экан. Каттароқ иш қилишга қўлимиз калта экан.* И. Раҳим, Ихлос.

ДҮППИДУЗ [дўппи + ф. دوز – тикувчи] Дўппи тикувчи уста, чевар.

ДҮППИДУЗЛИК 1 Дўппи тикувчи касби; дўппи тикиш билан шуғулланиш. *Дўппидўзлик – нозик ҳунар. Ҳунаргина эмас, уни санъат деса ҳам бўлади.* «Гулистон».

2 Дўппидўзлар жойлашган ер, маҳалла (бозорда, шаҳарда). *Биз дўппидўзликда туррамиз. Қайтишда дўппидўзлик билан келдик.*

ДУППИЛИК Дуппи бўладиган, дуппи-га етарли, дуппибоп. *Дуппилик сатин. Бир дуппилик духоба. ■ Вой, мана бу парча сатин меники, дуппилигим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДУППИФУРУШ [дуппи + ф. فروش — сотувчи] Дуппи сотувчи, дуппи билан савдо қилувчи. *Амманнинг қизи Абдураззоқ дуппи-фурушга тушган эди.* А. Қаҳҳор, Мاستон. *Бозори шабда дуппифурушдан олган дуппи-ларни кўтариб, одамларга кўрсатиб ёлборар эди Усмоғжон.* С. Зуннунова, Гулхан.

ДУППИЧИ с.т. 1 Дуппи тикувчи, дуппи-дуз.

2 Дуппи сотувчи, дуппифуруш.

ДУППИҚАЙТАҚИ с.т. Парвойи фалак, ҳеч нарсадан гами йўқ; дупписи яримта. *Соясалқин ерларда шўрва шопириб, дуппиқай-тақи, истироҳатда бўлган орсиз кишилар ҳам буни ўқийдилар, эшитадилар.* Ф. Фулом, Мард майдонга чиксин.

ДУППОСДАЙ Дуппайиб кўтарилиб чиққан; семиз, думбоқ. *Кун терак бўйи бўлганда, аскарнинг ён қишлоқдаги холаси дуп-посдай ўғлини эргаштириб келди.* Т. Мурод, Қушиқ.

ДУППОСЛАМОҚ 1 Қўл, калтак ва ш. к. билан урмоқ, хумордан чиққунча, роса муштламоқ. *Кеча биров дуппослаб ташлаган кишидек бутун бадани шол-шол.* Шўхрат, Шинелли йиллар. *Баззоэ ўғлининг кучук боласидек дуппосланаётганига чидаб туролмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма Аёвсиз танқид қилмоқ, бутун кирдикорларини очиб ташламоқ (оғзаки ёки ёзма равишда). *Хўп дуппослаб, танқидчи сўнгра Ижодимга тилайди камол.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Мақолада Шерзоднинг янги китоби роса дуппосланган эди.* У. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ДҮРДАЙМОҚ 1 Шишиб, кўтарилиб чиқмоқ. *Ари чаққан лаблари дўрдайган эди. ■ Матпанонинг юз-кўзи моматалоқ эди: ўнг кўзи чала юмуқ, устки лаби дўрдайиб турибди.* С. Сиёев, Аваз.

Дўрдайган лаб Чўччайган қалин лаб. *Болалигидаги дўрдайган лаблари энди қуёш тафтида, дашту далада, тоғу тош шамолда пишибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Кимсага лабини буриб ёки лабини чўччайтириб, қовоқ солиб қарамоқ. *Мунча дўрдаясан?!*

ДҮРДОҚ Қалин, кўтарилиб чиққан, дўрдайган. *Дўрдоқ лаб. ■ [Хонзода Гулбаҳор-га:] Сен ниманга бино қўясан? Ҳуснинггами? Ойнакка қара! Лабинг дўрдоқ, кўзларинг ғилай, ажина қошиқдек юзларинг бор! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Яхшибой ака дўрдоқ лаб-лариди хуштак чалганча, идорасига кириб кетди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДҮРИЛДОҚ Дўриллаган, бироз бўғиқ, йўғон. *Назар ширасиз, дўрилдоқ овозда шеър ўқий бошлади.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Софиянинг қулоқлари остида отасининг дўрилдоқ, аммо эркаловчи овози янграандек бўлди.* У. Ҳошимов, Пўлат чавандоз.

ДҮРИЛЛАМОҚ Йўғон, титроқ, бироз бўғиқ овоз чиқармоқ, дўрилдоқ овоз билан гапирмоқ. *Қодиржоннинг овози дўриллаб қолди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Овозинг дўриллар, демак, бу уйда Иккита эркакнинг шарпаси ҳоким.* Ф. Фулом, Шеърлар.

ДҮРИЛЛОҚ айн. дўрилдоқ. *Мутал унинг овози азалдан бўғиқ, дўриллоқ эканини биларди.* О. Ёқубов, Ларза. *Йиллар ўтди бир-бирин қувиб, Овозимиз бўлди дўриллоқ.* Н. Нарзуллаев, Сайланма.

ДҮРМОН этн. Ўзбекистон ва Тожикистонда, шунингдек, Афғонистон шимолида истиқомат қилувчи ўзбек қабилаларидан бири.

ДҮРСИЛЛАМОҚ айн. дўмбилламоқ. *Ашур ер остидан бирпас сузилиб қараб олди-ю, дўрсиллаб чопганча, отасига ташланди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДҮСАРА Содда, диқкаш, меҳрибон. *мен дўсара, қувноқ одамларни яхши кўраман.* Мирмуҳсин, Умид. *Дўсарагина, лўппи юз, қувноқ, жозибаси гўёки гунча.* М. Икром, Кўнгил гули.

ДҮЎСТ [ф. دوست — шафқатли ўртоқ, ёр, ошно, маҳбуб(а)] 1 Қарашлари, дили, иш фаолияти яқин бўлган, иноқлик, аҳиллик билан боғланган икки ёки ундан ортиқ кишининг ҳар бири; ўртоқ. зид. **душман.** *Қадрдон дўст. Чин дўст. Қиёматли дўст. Вафодор дўст. Ўз дўстим деб сир айтма, дўстингининг ҳам дўсти бор.* Мақол. *Дўст сафарда билинади, Оға-уни — кулфатда.* Мақол. ■ *Дўст қидир, дўст топ жаҳонда, Дўст юз минг бўлса, оз.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 Яқин, таниш, ошно. *Мана бу дўстим билан мен дарёдан ўтолмай қолдик. Шу*

яқиндаги қишлоққа нон сўраб бордик. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ўрта Осиё халқлари: ўзбек, тожик, туркман, қирғиз, қорақалпоқ ва қozoқлар. бир-бири билан иноқ ва дўст бўлиб яшаганлар.* Газетадан.

Дўстингдан топ Дўсти, яқин кишиси бирор ёмонлик қилганда айтиладиган ибора. **Дўсти содиқ** Вафодор, садоқатли дўст. **Дунёда дўсти содиқни топиш қийин экан.** А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Жон (ёки жонажон)** дўст Жонини ҳам аямайдиган, самимий, беғараз дўст. **Пойлаб-пойлаб, хўб томоша қилсанг-чи, Тўй-томоша қуллуқ бўлсин, жон дўстим.** «Юсуф ва Аҳмад». **Авал айтганимдек, академик Ҳабиб Муҳамедович Абдуллаев билан [Абдулла Қаҳҳор] жон дўст эдилар.** К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. **Иш (ёки меҳнат) дўсти** Бирга ишлаб, меҳнат жараёнида орттирилган дўст. **Иш дўстинг – жон дўстинг.** Мақол. ■ **Қуриб қўй, деб сўзни бошлайман, меҳнат дўстим – асал ёримга.** Ғайратий. **Мол дўсти** Олди-берди муносабатларида орттирилган дўст, бирор нарсадан илинжи бўлгани учунгина ошно бўлган, юзаки дўст. **Жон дўстинг жонидан кечса ҳам, мол дўстинг молдан кечмайди.** Мақол. **Пирига ҳам дўст бўлмайди** Ҳеч кимсага дўст бўлмайдиган ёмон одам ҳақида. **Эрининг юзхотирини қилмайдиган хотин пирига ҳам дўст бўлмайди.** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Мурожаат қилиш шакли. **Хуш, тақсир, нега хомушсиз?** -Э, азиз дўстим, сал қийналиброқ қолдим. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

4 Диний тасаввуфда: Аллоҳо, эй худо. Ҳар замон яқин-йироқдан гадоий товуши эшитилади: **“Ҳей дўст, шайдулло, баноми олло, садақа радди бало, бақавли расули худо”.** А. Қаҳҳор, Бемор.

Дўст тортмоқ 1) “дўст!” деб худого ёлвормоқ. **У ўз одатининг аксича дўст тортди-да, юқорига қаради.** С. Анорбоев, Оқсой; 2) кўчма қичқирмоқ, сайрамоқ. **Қумрилар дўст тортиб, ғазалоилар сайраб, боққа оройиш бериб, наъмасозлик бир муносиб ярашиб турибди.** «Равшан».

ДЎСТ (ў - чўзиқ) унд. с. Тасанно, офарин маъноларини билдиради. **Дўст, кам бўлманг!** ■ **Боғларни қоплайди завқу шавқ, қарсақ, Кексалар оғзида: “Дўст!”, “Барақалло!”.** Уйғун, Тонг кўшиғи.

ДЎСТ-ДУШМАН Дўст(лар) ва душман(лар). **Хунарли эр хор бўлмас, Дўст-душманга зор бўлмас.** Мақол. ■ **Сен дўст-душманни ажратиб муомала қилгин.** П. Турсун, Ўқитувчи. **Дўст-душманнинг гапига кириб, ҳамманг ҳам шунга ёпишаверма.** Ҳамза, Паранжи сирлари.

ДЎСТ-ЁР Дўст(лар) ва ёр(лар), ҳамдам(лар). **Дўст-ёрлар аҳил бўлса, чўлда олтин ундирар.** «Муштум». **Дўст-ёрлар йиғилиб, чағир ичиб, мусиқа ва рақслар билан тонг оттирадилар.** Ойбек, Навоий.

ДЎСТЛАРЧА рвш. Дўстларга хос равишда; дўстона, дўстлар каби. **Дўстларча муомала.** **Дўстларча кўришиш.** ■ **Жўра дўстларча койиб-койиб, ҳужранинг беш тийинлик чақадай қулфини кўрсатди-да, йўқолди.** Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎСТЛАШМОҚ Дўстона муносабатлар боғлаб, ўзаро яқинлашмоқ, аҳиллашмоқ, иноқлашмоқ. **Биз сизлар билан дўстлашмоққа келдик.** **Яхши билан дўстлашсанг, Улғунингча хушлашар.** Мақол. ■ **У билан дўстлашишни кўнглимга тугиб қўйдим.** Шўхрат, Шинелли йиллар. **Ботирали у билан жуда дўстлашиб қолди.** С. Аҳмад, Ҳукм.

ДЎСТЛИК Дўст мақомида бўлишлик; яқинлик, ошнолик; аҳиллик; меҳрибонлик. **Дўстлик синовда чиниқар.** Мақол. **Халқ дўстлиги – юрт бойлиги.** Мақол. ■ **Нафс, шахсиятпарастлик ғолиб келган жойда виждон ҳам, дўстлик ҳам тамом.** Шўкрулло, Сайланма. **Халқимизнинг куч-қудрати чин дўстликни қадрлаш билан белгиланади.** Газетадан.

ДЎСТОНА [ф. دوستانه – дўстларча] рвш. Дўст каби, дўстларча, дўстлардек, дўстлик билан. **Дўстона муомала.** **Дўстона салом.** **Дўстона суҳбат.** ■ **Шербекнинг елкасига қўлини дўстона ташлади-да, ўтир, дегандек ишора қилди.** С. Анорбоев, Оқсой.

ДЎСТПАРВАР [ф. دوستپارور – дўстни қадрловчи, севувчи] Дўстларини ва дўстликни севувчи, қадрловчи, дўстларига меҳрибон, ғамхўр. **Ваъдага вафоли, ахлоқда мумтоз.** **Дўстпарвар, ўз сўзи, ёрига содиқ.** Ф. Фулом.

ДЎХТ [ф. دوخت – бичим, бичиқ; тикиш, чок] 1 шв. Тана тузилиши, бичими; қомат. **Дўхти келишган йигит.**

2 Юз тузилиши, бичими; афт-ангор. **Дўхти совуқ.**

3 Кийимнинг бичими. **Дўхти келишган костюм.** ■ **Шу бракларнинг ичиди бир тарз**

дўхти келишганроқлари бизлар эканмиз. «Муштум».

ДҲХТА [ф. دوخته — тикилган, тайёр] шв. Пана бўлсин учун айвон олдига тутиб қўйиладиган парда.

ДҲХТИР с.т. Доктор. *Агар у йигитни дўхтир кўрса, касалини аниқлайди, дори беради, тузатади.* Ҳ. Фулом, Мангулик. *Авалло Худо, қолаверса, дўхтир сақлаб қолдилар.* К. Яшин, Ҳамза.

ДҲҚ I Қўрқитиш, чўчитиш, тартибга чақириш учун айтилган гап, қилинган ҳаракат; пўписа, сиёсат. *Дўқ урмоқ (қилмоқ).* *Уғри дўқи билан қўрқитар, Ёмон аёл — ийғиси билан.* Мақол.

Дўқ урмоқ (ёки қилмоқ) Қўрқитмоқ, дўқ-пўписа қилмоқ, дўқламоқ. *Кейин овозини пардама-парда кўтариб, дўқ ура кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *-Қочишнинг йўлини мўлжаллаб қўйдингми, ростингни айт! — деди Жуман дўқ қилиб.* А. Мухтор, Туғилиш. *-Ҳаддингиздан ошманг, — деб дўқ урди Яхшибоев.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДҲҚ II тақл. с. Жарангсиз нарсаларнинг урилишидан ҳосил бўлган овоз. *Дўқ этган овоз эшитилди.* Чойнакни дўқ этиб ерга қўйди. ■ *Шоқир ота ўтирган жойида ҳасасини ерга дўқ этиб урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДҲҚ-ДАВАРА айн. дўқ-пўписа. *Турабек.. баъзан қўлига хипчин олиб, болаларга дўқ-давара қилар, шу билан ҳоврини босар эди.* Ҳ. Нуъмон ва А.Шораҳмедов, Ота.

ДҲҚ-ДҲҚ, дўқ-дўқ I **Дўқ II** с. тақр. *Бехос ўрнидан туриб, этиги билан дўқ-дўқ юра бошлади.* А. Мухтор, Асарлар. *..қўлтиқ-таёқларини дўқ-дўқ ташлаб, протез оёқларини гичиллатиб, нари кетди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Дўқиллаган овоз бериб юрадиган, шалоқ. *Ғилдираб ҳар қадамда минг дўқ-дўқ, Мунча нотинч онағар араванг.* Муқимий.

ДҲҚИЛЛАМОҚ “Дўқ” этган овоз бермоқ. *Кўп ўтмай кўчадаги йўлакда ҳасанинг*

дўқиллагани, бировнинг йўталгани эшитилди. «Ёшлик».

ДҲҚИР тақл. с. “Дўқ” тарзидаги давомли овоз. *Дўқир этмоқ. Дўқир арава.* ■ *Қўқон араванинг дўқури қурсин, — вайсади Лутфинисо.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДҲҚИР-ДҲҚИР **Дўқир** с. тақр. *Дўқир-дўқир этмоқ. Араваларнинг дўқир-дўқури.* ■ *Олой йўли ўнқир-чўнқир, машиналар дўқир-дўқир, Куйдик бу йўлнинг дастидан.* «Муштум».

ДҲҚЛАМОҚ Қўрқитиш, чўчитишга ҳаракат қилмоқ; дўқ урмоқ, пўписа қилмоқ. *Менга буйтиб дўқламанг, каттака! Мен бўлган гапни айтялман.* «Ёшлик».

ДҲҚОЛ шв. Зиқна, феъли тор.

ДҲҚ-ПҲПИСА жуфт с. Ҳам гап, ҳам ҳаракат билан қўрқитиш хатти-ҳаракати, дўқ ва пўписа(лар). *Терговчининг дўқ-пўписа билан гап бошлашини кўрган бойвачча хиёл бўшади.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.

ДҲҚ-СИЁСАТ жуфт с. айн. дўқ-пўписа. *Аваз ғазаб билан дўқ-сиёсат қила берди.* «Нурали».

ДҲҚ-ТАҲДИД жуфт с. Дўқ ва таҳдид(лар). *Гулнорнинг заҳарланганини Мирзакаримбой ва ўғиллари қатъиян рад қилиб, маъсума қурбоннинг ота-оналарининг тилларини дўқ-таҳдид билан муҳрлашга тиришдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДҲҚКИ шв. Қўпол, бесўнақай, беўхшов.

ДҲҒАЙМОҚ шв. айн. ўдағайламоқ. *Бир неча киши дадамни ургани дўғайиб келди.* А. Қаҳҳор, Утмишдан эртақлар. *-Ким ёт унсур? — деди Тулаган яна дўғайиб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДҲҒЛАТ этн. Ўзбек халқли таркибига кирган қадимий туркий қабиалардан бири. **ДҲҒОБ** [ф. دوغاب — оҳақли қоришма] Ганч ясаш учун тайёрланган қоришма. *-Дўғоб қорингиз! — деганда, шогирдларининг юзи ёришди.* «Ёшлик».

ДҲҒОВ [ф. دوغاب — қатиқли, чалопли ёвғон шўрва] шв. Сут-қатиқ зардоби.

Ўзбек тилининг изоҳли луғати

I ЖИЛД

«O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»

Давлат илмий нашриёти

(Тошкент, 100011, Навоий кўчаси, 30-уй)

Факс: (71) 244-34-38

E-mail: ume2@yandex.ru

Нашриёт лицензияси АИ № 160, 2009.14.08

ISBN 978-9943-07-746-1

9 789943 077461

2020.01.05. да босишга рухсат этилди.

Қоғоз бичими 70 x 100¹/₁₆. Офсет қоғозда босилди.

73,25 нашриёт-ҳисоб табағи. 55,25 босма табок

Адади 3000. Шартнома №206.

«Credo Print» МЧЖ китоб фабрикасида чоп этилди.

Тошкент шаҳар, Боғишамол кўчаси 160.

Тел.: 71 234-44-01/05. www.credoprint.uz

Буюртма №435-20

**DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH
DEPARTAMENTI**

ISBN 978-9943-07-746-1

9 789943 077461